ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਚਨਾਵਲੀ

(ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ)

ਨਾਵਲ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਚਨਾਵਲੀ

(ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ)

ਨਾਵਲ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਚਨਾਵਲੀ

(ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ)

ਨਾਵਲ

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਚਨਾਵਲੀ
ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ (ਨਾਵਲ)
BHAI VIR SINGH RACHNAAVLI
Vol II (Novel)

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1973
ਦੂਜੀ ਵਾਰ 2006
ਤੀਜੀ ਵਾਰ 2011
ਕਾਪੀਆਂ-5000
ਕੀਮਤ- 212 ਰੁਪਏ

1120- ਹ. ਪੁ-1585

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ : ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਛਾਪਕ : ਤਰੁਣ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਗਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਰਾਹੀਂ : ਕੰਟਰੋਲਰ, ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰੀ, ਪੰਜਾਬ

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਬੜੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਕੋਮਲ ਭਾਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਹੀ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਛਾਪ ਕਬੂਲੀ ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚੇਤੰਨਤਾ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਯੁਗ ਪਲਟਾਊ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਆਪਣੀ ਲੇਖਣੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਯੁੱਗ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਯੁੱਗ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਈਸਾਈਆਂ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਉੱਚੇ ਉੱਚੇ ਸਿੱਖ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲਣ ਲਗ ਪਏ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗੇ ਆਤਮਕ ਰਸੀਏ, ਮਹਾਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਇਹ ਦਾਈਆ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਕਿ ਪੰਥ ਵਿਚ ਆਏ ਇਸ ਨਿਘਾਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਸਫ਼ਲਤਾ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਗੌਰਵਮਈ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰੀ, ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ, ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ, ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਨਾਵਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਚਿਤਰਿਆ। ਆਪ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਨੇ ਪਾਠਕ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਈਸਾਈਆਂ ਵੱਲੋਂ ਉਠਾਏ ਗਏ ਤੂਫ਼ਾਨ ਨੂੰ ਮਾਤ ਦਿੱਤੀ। ਪਤਿਤ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਮੁੜ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲਗ ਗਏ। ਇਹ ਆਪ ਦੀ ਕਲਮ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਸਦੀਵੀਂ ਕਾਲ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਣਮੋਲ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਬਣ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਗਜ਼ਬ ਦੀ ਚੁੰਬਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਨਾਸਤਕ ਤੋਂ ਨਾਸਤਕ ਹਿਰਦਾ ਵੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਨ 1973 ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਚਨਾਵਲੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮੂਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਜਗਤ ਵੱਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਲਾਹਿਆ ਗਿਆ। ਖੋਜੀਆਂ, ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਮੰਗ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ 1988 ਈ. ਵਿਚ ਮੁੜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਪੁਨਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਪਾਠਕ ਇਸ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣਗੇ।

ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ

ਡਾਇਰੈਕਟਰ,

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ

ਪੰਦਮ ਭੂਸ਼ਨ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਰੰਭ ਭਾਵੇਂ ਸਕੂਲੀ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ[1] ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਆਪ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪਿੜ ਵਿਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤੋ ਉੜੱਤੀ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਸਾਹਿਤਕ ਨਾਵਲ ਸਨ[2] ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ। ਆਪ ਨੇ ਤੀਜੇ ਨਾਵਲ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦਾ ਕੇਵਲ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਹੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਭਾਗ ੨੯ ਸਾਲ ਬਾਦ ੧੯੨੭ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਹੀ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਛਾਪਿਆ। ਆਪ ਦਾ ਚੌਥਾ ਨਾਵਲ "ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਹੱਥੀਂ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ" ੧੯੨੭ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਨਾਵਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਵਖਰੀ ਭਾਂਤ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਸਤੂ ਸਮਕਾਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਵਿਸ਼ਾ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖੀ ਅਥਵਾ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਇਸ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਲਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਉਤਮ ਮਾਰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਉਪਜਾਣ ਦੀ ਹੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਪੂਰਨ ਯੁਗ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਸਮਾਜਕ ਧਾਰਮਿਕ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਵਾਕਫ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸਨ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਮੁੱਲ ਤਦੇ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਮੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰੀਚਿਤ ਹੋਈਏ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਉਲੇਖ ਇਉਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤੇ ਸੋਚ ਅਥਵਾ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ ਹੱਲਚਲ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲ ਸਰੂਪ ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਪੱਛਮੀ ਸੋਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਏ, ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਜੀਵਨ ਕੀਮਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮਿਆਰ ਤੇ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਇਕ ਚੰਗਾ ਥਲਕਾ ਮਚਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸੇਧ ਵਿਚ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕੀਤਾ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਜਮਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਉਥਲ ਪੁਥਲ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਆਈ ਤੇ ਆਉਣੀ ਸੁਭਾਵਕ ਵੀ ਸੀ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੀ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਅਰਾਜਕਤਾ ਉਪਰੰਤ ਆਈ ਇਸ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤਬਦੀਲੀ ਨੇ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਕਈ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜਕ ਸਬੰਧ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵੀ ਕਈ ਨਵੇਂ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਨਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਮਿਲੇ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਉੱਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਅੱਧ ਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਭਰ ਰਹੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਵਧ ਲਿਖਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਉਤਰ ਵਜੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਕਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਤਿਹਾਸ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਮਰਾਜੀਆਂ ਦੀ ਪਿਰਤ ਉਤੇ ਤੁਰਦਿਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੌਰ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾਇਆ ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਪੱਕੇ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀਣਤਾ ਭਾਵ ਉਪਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਆਪਣੀ ਵਡਿਤਣ ਤੇ ਉਚਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਕੁਝ ਨਿਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਹਰ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਝ ਕਰਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ

---

1. ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਲੁਗ਼ਾਤ ਭੂਗੋਲ
2. ਸੁੰਦਰੀ (1898) ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਭਾਗ 1

ਉਤੇ ਪੂਰਨ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਇੰਝ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ।

ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਅਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਸੋਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮੁੱਖੀ ਤੌਰ ਉਤੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਸਕਦੇ ਹਾਂ :

1. ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ
2. ਹਲ-ਵਾਹਕ ਕਿਰਤੀ ਅਤੇ
3. ਫੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀ

ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੂਜੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਨ । ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਵਸੋਂ ਦੂਜੀ ਤੇ ਤੀਜੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਸੀ ।

ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਐਸੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਹਾਦਰੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਜਾਗੀਰਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੀ ਉਨਸ ਤੇ ਲਗਾਓ ਉਸ ਰਾਜ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਆਪ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹ ਤੋਂ ਤੁਰਤ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਖੂਨ ਦੇ ਕੇ ਸਿੰਜਿਆ ਤੇ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਰਾਜ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੰਝ ਇਕ ਅਪਣਤ ਤੇ ਸਾਂਝ ਜਹੀ ਬਣ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ । ਇਸੇ ਸਦਕਾ ਉਹ ਪੁਰਬੀਏ ਜਰਨੈਲਾਂ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਾਜਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਡੋਗਰੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਗੱਠ-ਜੋੜ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲਵਰਤਣ ਨਾ ਮਿਲਿਆ । ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਦਿਲੋਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਤਕ ਦੇਣ ਦੀ ਇਛਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇੰਝ ਕੀਤਾ ਵੀ, ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਬਾਦ, ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਇਥੇ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਸਥਾਪਤ ਤੇ ਪਕਿਆ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਸ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸ਼ਰੇਣੀ ਤੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਕਿਸੇ ਸਹਾਇਤਾ ਅਥਵਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਆਸ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਦੂਜੀ ਤੇ ਤੀਜੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਦਾ ਸਮਰਥਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਲ ਲਾ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ ਜਹੀ ਵਿਖਾਈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅਣਪੜ੍ਹ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਅਣਪੜ੍ਹ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਭਾਵਕ ਵਧੇਰੇ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਘਟ ਸਨ । ਉਹ ਲੰਮੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਅਤੇ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤਖ ਨੂੰ ਵਧੇਰੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ । ਪ੍ਰਤੱਖ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਏ ਜਾਂ ਪੈ ਸਕਦੇ ਅੰਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਜਾਂ ਅੱਗੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਾਂ ਪਰਾਏ ਰਾਜ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਫਰਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਮਝ ਸਕਦੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਵਕ ਸੂਝ ਲਈ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਸਵੱਟੀ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ? ਜੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੁਖਾਲਾ ਤੇ ਸੁਰਖਿਅਤ-ਭਰਪੂਰ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਰਾਜ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਾੜਾ, ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਮਨ ਕੁਝ ਕੁ ਪ੍ਰਤਖ ਸੁਧਾਰ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਜਿਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਰੇਜ਼ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ, ਲਈ ਇਸੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੁਧਾਰ ਵਾਲੇ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਹੀ ਵਰ-ਤਿਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਈ ਕਦਮ ਐਸੇ ਚੁਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਸਾਧੇ, ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਵਸਨੀਕ ਝੱਟ ਹੀ ਰਾਜਸੱਤਾ ਤੋਂ ਇੰਨਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਚੱਤਾ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ । ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਨਾ ਸ਼ੈਦਾਈ ਹੀ ਬਣਾ ਲਿਆ । ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਵੇਰਵਾ ਸ. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਪੁਸਤਕ "ਦੀ ਸਿਖਸ" 'The Sikhs' ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਹੈ ।[1]

ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜੀ ਵਲੋਂ ਚੁਕੇ ਗਏ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਕਦਮ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਸੁਰਖਿਅਤਾ ਦੇਣ ਦਾ ਸੀ । ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਦਸ ਸਾਲ (੧੮੩੮-੧੮੪੯) ਇਕ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦੇ ਦਸ ਸਾਲ ਸਨ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਖੜੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਅਥਵਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸਿਵਾਏ ਪੈਸੇ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹਿੱਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਆਪ-ਹੁਦਰੇ ਤੇ ਬੇਲਗਾਮ ਹੋ ਕੇ ਚੰਗੀ ਲੁਟ ਮਚਾਈ ਸੀ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਾਨਮਾਲ ਤੇ ਇਜ਼ਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅੰਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਬੇਮੁਹਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਜਿਧਰ ਜੀ ਕਰਦਾ, ਸੁਆਰਥੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਚਾਹੇ ਚੜ੍ਹ, ਟੁਟ ਪੈਂਦੀਆਂ ਤੇ ਰੱਜ ਕੇ ਲੁਟ ਘਸੁਟ ਕਰਦੀਆਂ ਤੇ ਮਾਲਕਾਂ ਤੋਂ ਇਨਾਮ ਤੇ ਕੈਂਠੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀਆਂ । ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਪੂਰੀ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਅਰਾਜਕਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਸੰਪਤੀ ਤੇ ਇਜ਼ਤ ਸੁਰਖਿਅਤਾ ਦੇ ਕੇ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦਾ ਮਨ ਜਿਤ ਲਿਆ ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵਲੋਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਨ ਜਿਤਣ ਲਈ ਦੂਜਾ ਕਦਮ ਇਹ ਚੁਕਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ, ਬੜੀ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈਆਂ । ਪਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇੰਝ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ ੨ ਖਤਮ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹਲ ਵਾਹੁਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ । ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਅਪ੍ਰੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਤਕੜੀ ਗਿਣਤੀ

1. The Sikhs–Khushwant Singh P–82-83

ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਗਈ। ਇੰਝ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਵੀ ਦੇ ਛਡੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਵੀ ਬਹੁਤੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜੀ ਸਮਰਥਾ, ਸਾਹਸ, ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਹੀ ਲਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ, ਫੌਜੀ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਪਲਟਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠੋਂ ਕਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੁਸਿਖਿਅਤ ਤੇ ਅਰਧ-ਸਿਖਸ਼ਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕਰਕੇ ਤੇ ਵਿਹਲੇ ਛੱਡ ਕੇ ਵੀ ਤਾਂ ਕਿਹੜਾ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਜੋ ਸੁਖ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿਚ ਦਿਨ ਕਟੀ ਕਰ ਸਕੇ। ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਟੁਟੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਸੁਸਿਖਸ਼ਤ ਸਿਪਾ-ਹੀਆਂ ਲਈ ਤਿੰਨ ਫੌਜੀ ਅਦਾਰੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ। ੧੮੫੭ ਦੇ ਗਦਰ ਅਥਵਾ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਪਿਛੋਂ ਤਾਂ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਵੱਧਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਸਮੂਚੀ ਲੋਕਾਈ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਦਾ ਆ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ।

ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਲਈ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਉਤਰਨਾ ਇਕ ਫੌਜੀ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਇੰਝ ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਰਖਿਅਕ ਜਿਹੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਘੜਣ ਲਗ ਪਏ।

ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਣ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਣਵਾਉਣ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਧੰਦੇ ਵਾਹੀ ਵਿਚ ਢੇਰ ਸਹੂਲਤ ਲੈ ਆਂਦੀ। ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਬਣਨ ਰੇਲਾਂ ਦੇ ਆ ਜਾਣ ਅਤੇ ਡਾਕ ਤਾਰ ਦਾ ਬਕਾਇਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਆਰਥਕ ਅੰਦੋਲਨ ਜਿਹਾ ਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿਖਿਆ ਦੀ ਕ੍ਰਮ-ਬੱਧ (graded) ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਚਲਾ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਮ ਜੰਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਉੱਚਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧਾ ਲਿਆ[1]

---

1. ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦੀ ਇਸ ਸਾਰੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਹੈ :–

The success of Dalhousi's Punjab Policy can be judged from the fact that with in eight years of his unwarranted aggression against the Sikh State he was so able to convert the masses that only did they refuse to grasp the opportunity of regaining their independence presented by the Mutiny in 1857, they actually went assistants of the British in quelling it" Ibid P. 82

ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀ ਇਕ ਤਕੜਾ ਸਵੈ-ਹੀਣਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਜਾਗ ਪਿਆ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਡਾ ਲਿਥੋ ਪਰੈਸ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਟ੍ਰੈਕਟ ਛਾਪ ਕੇ ਉਹ ਮੇਲਿਆਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਇਕੱਠਾਂ ਉਤੇ ਵੰਡਦੇ ਸਨ।[1] ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾਂ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਈ ਗੜ੍ਹ ਹੋਰ ਵੀ ਬਣ ਗਏ। ਤਰਨਤਾਰਨ ਬਟਾਲਾ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਆਦਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਖ ਸਨ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਬਕਾਇਦਾ ਕ੍ਰਮ-ਬੱਧ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਬਣਾ ਲੈਣ ਉਤੇ ੧੮੫੩ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ[2], ਇਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਯਤਨ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਵਲ ਰੁਚਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਆਈਆਂ ਅਰਥਾਤ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ

---

1. ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਪਰੈਸ ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਗਏ ਪ੍ਰਚਾਰ ਭਰਪੂਰ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ,

"Some idea of the zeal of missionaries may be gained from the fact that as many as 50,000 books and tracts, with portion of scriptures were given away at Hardwar affair in 1844......during the following years 1846–49) 68,000 volumes were published."

Punjab District gazetteers, vol. XV A Ludhiana District and Malerkotla State missionaries to P 93.

2. History of the Sikhs Vol. II
Khushwant Singh, 1966, P. 137

ਮੁਕਾਬਲਾ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਹੋਇਆ[1]। ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਕਦ ਵੇਖ ਤੇ ਸਹਾਰ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੁਟਿੱਲ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪੁਨਰ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੀਆਂ ਚਲੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਅਰਥਾਤ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ, ਅੰਜਮਨੇ ਅਸਲਾਮੀਆ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਫੁੱਟ ਪੁਆ ਕੇ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣਾ ਦਿਤੇ। ਕਈ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂਆਂ ਉਤੇ ਕਈ ਦੋਸ਼ ਲਾਏ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਫੁੱਟ ਪੈ ਗਈ[2]। ਉਹੀ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨ ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸਨ ਅਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸ਼ੁੱਧੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਤੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ

---

1. ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ 'ਗੁਰਮੁਖੀ' ਅਖਬਾਰ ਦੇ 6 ਮਈ, 1864 ਦੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਛਪੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਖਬਰ ਕਾਫੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ :–

"ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਪਾਦਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਜਲਸਾ ੨੯ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ੬ ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਵੇਖ ਕੇ ਜੋ ਈਸਾਈ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਪਾਦਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ ਨੇ, ਅਗੋ ਵਾਸਤੇ ਅਜਿਹੀ ਤਜ਼ਵੀਜ ਸੋਚੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਅਗਾਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਈਸਾਈਆਂ ਕੋਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੀ ਨਾਂ ਕਰਨ।

ਲਾਲਾ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਮ ਸਾਹਿਬ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਮਿਉਂਸਪਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਏਸ ਜਲਸੇ ਦੇ ਪਰੇਜ਼ੀਡੈਂਟ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸੇ। ਤਿੰਨ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਦੋ ਰੇਜ਼ੂਲੇਸ਼ਨ ਪਾਸ ਹੋਏ। ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਪਾਦਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਲਜ ਮਦਰਸੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਨਾ ਹੋਵਨ । ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਲਾਵਾਰਸ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਫੰਡ ਖੋਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਏਧ ਜਲਸੇ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਛਾਪ ਕੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਜਾਵੇ।

ਜੀਵਨ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ, ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਦੁਖੀ ਪੰਨਾ ੧੨ ਅਤੇ 'ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ' ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ੧੯੫੪ ਪੰਨਾ ੧੪੨-੧੬੩ ।

2. ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਡਾਕਟਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ A History of Khalsa college (1949) ਵਿਚ ਪੰਨਾ 7 ਉਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪਤਰ ਵਿਚ ਛੱਪੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਦਿਤਾ ਹੈ :

"ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਫਕੀਰ ਨੇ ਨਿਆ ਚਲਾਇਆ ਪੰਥ
ਇਧਰ ਉਧਰ ਸੇ ਜੋੜ ਕੇ ਲਿਖ ਮਾਰਾ ਇਕ ਗਰੰਥ
ਪਹਿਲੇ ਚੇਲੇ ਕਰ ਲੀਏ ਪੀਛੇ ਬਦਲਾ ਭੇਸ
ਸਿਰ ਪਰ ਸਾਫਾ ਬਾਂਧ ਕੇ ਰਖ ਲੀਨੇ ਸਭ ਕੇਸ ।"

(ਪੰਨਾ 7)

As quoted by Khushwant Singh in his book the history of the Sikhs Vol. II, 1966, P. 139

ਕੁਬੋਲਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ[2]। ਸੁਆਮੀ ਦਇਆ ਨੰਦ ਜੀ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਆਮ ਸਨਾਤਨੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ "ਕ੍ਰਿਸਤਾਨੀ ਜਾਸੂਸ" ਸਨ।[3] ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਆਰੀਆਂ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਗਿਆਤਾ (ਜਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਆਮ ਜਨਤਾ ਵਲੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਨ ਵੀ) ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿੰਦਣਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਵੈ-ਹੀਣਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਬਾਕੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਵਧ ਗਈ[4]। ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਈਸਾਈ ਮਤ

---

1. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਕਹੇ ਗਏ ਕੁਬੋਲਾਂ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਲਈ ਵੇਖੋ ਕੁਝ ਹੋਰ ਧਾਰਮਕ ਲੇਖ (ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ) ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (1946 ਪੰਨਾ 47-48)

2. "To my school days are related two more incidents of historic interest. One was thoughtless attack on the Sikh Gurus by Arya Samajist firebrands at an annual meeting of the Arya Samaj in their Mandir In Wachhowali which lead to the session from the Samaj of Bhai Jawahir Singh, its Vice President and of his friends Bhai Dit Singh Gyani who was a forceful writer, and Bhai Mana Singh who was both the eloqunet speaker and writer of marked ability. Not a word was said in protest at the large gathering by any responsible person. On the contrary there was a loud cheering. This exasperated these Sikh workers in the Samaj, who had been lulled into the belief that the mission of Swami Daya Nanda was identieally the same as that of Sikh Gurus. Bhai Gurmukh Singh Gyani, The great Sikh leader welcomed these three men of dynamic personality, Jawahar Singh, Dit Singh and Mana Singh, with open arms. The result was a tremendous gain to the Sikh Community... ..."

—Bhagat Lakshman Singh—Autobiography—
Edited & Annotated by Ganda Singh P—58.

3. Ibid—P—23

4. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਮੁਲੰਕਣ ਕਰਦਿਆਂ ਸ੍ਰ. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਂਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ :—

"English historians harped on the crude and corrupt Sikh rule, which they had replaced by an enlightened one. Sanskrit Scholars belittled the religion of the Sikhs as a poor imitation of the Hindu and ridiculed it in forms and symbols as barbrous. —The Sikhs-P-167

ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅਜਲੀ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਧਰਮ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਦ ਆਪਣਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਤੇ ਭੰਡੀ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭ ਦਿਤੀ ਫਿਰ ਭਲਾ ਘੋਰ ਨਿਰਾਸਤਾ ਲਈ ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਘਾਟ ਰਹਿ ਗਈ।"

ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਆਵਸ਼ਕ ਲੋੜ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਵੈ-ਹੀਣਤਾ ਗ੍ਰਸਤ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਵੈਮਾਨ ਬਰਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂਆਂ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਗੌਰਵ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਵਿਰੋਧੀ ਧਰਮਾਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਗਿਲਾਨੀ ਭਰੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੋ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਸਨ। ਇਕ ਉਹ ਹੇਠਲੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਸਮਾਜਕ ਪੱਧਰ ਬਹੁਤ ਨੀਵੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸੀ ਨਵੀਂ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈ ਗਈ ਨਵੀਂ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਓਪਰਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵਧੇਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸਤੱਹੀ ਬੌਧਿਕ ਸੂਝ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਨਿੱਤ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੱਲੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਚੁਕੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਖੜੇ ਉਖੜੇ ਤੇ ਡੋਲੇ ਡੋਲੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਡੋਲੇ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸਾਧਨ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸਿਰਜਣਾ ਸੀ ਅਥਵਾ ਆਪਣੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਰਹੁਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸੀ. ਐਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿ ਸਾਡੀ ਨਵੀਂ ਉਭਰ ਰਹੀ ਸੂਝ ਦੇ ਉਹ ਮੇਚ ਬੈਠੇ।

ਡਾਕਟਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਸਾਧਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਨੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਭਰੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਗਲਪ-ਮਈ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆਇਆ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੇ ਸਨ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੀ, ਵਸਤੂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਦੀ ਹੀ ਸੀ, ਸਿਰਫ ਰੂਪ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਵਾਲਾ ਨਵਾਂ ਸੀ। ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਦੇ ਇਸ ਨਵੀਨ ਢੰਗ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕਈ ਆਪ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਸੁਚੇਤ ਅਥਵਾ ਅਚੇਤ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਦੇ ਪਰਭਾਵ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਲੈਂਦੇ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਵਲ ਇੰਝ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਇਕ ਸਦਾਚਾਰਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੰਗ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਵੈ-ਹੀਣਤਾ ਗ੍ਰਸਤ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਆਚੇ ਸਵੈਮਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਉਪਰਾਲਾ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਅਥਵਾ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਗੌਰਵ ਉਪਜਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਸਨ। ਭਾਵਕ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਇੰਝ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਹ ਸਫਲ ਵੀ ਹੋਏ।

ਇਹਨਾ ਦੀ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸੇ ਗਲਪ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਆਪ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ[1] ਤੇ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ[2] ਨੇ ਵੀ ਅਪਣਾਇਆ। ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਤੇ ਰੂਪ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਤੋਂ ਇਸ ਲੀਹ ਉਤੇ ਤੁਰਦੇ ਇਹਨਾਂ ਪਿਛਲੇਰੇ ਗਲਪਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਨਤਾ ਸੀ।

ਇਹ ਗੱਲ ਵਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਉਸ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਪੁਨਰ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਵਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅੰਗ ਸਨ ਜਿਹੜੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸਮਰਥਕ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਮਨੋਰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਨੋਰਥ ਹੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ-ਨੀਤੀ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੀ ਹਾਮੀ ਭਰਨੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਗਲਪ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਘਾੜੇ ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਤੇ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ ਉਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਕਰਦੇ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਬੌਧਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਬਹੁਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਜੋ ਆਦਰਸ਼ ਰੂਪ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਗਲਪ-ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਘਾੜਦੇ ਹਨ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਪਣਾਏ ਆਦਰਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲ-ਕੁਲ ਵਖਰਾ ਅਥਵਾ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਤਕ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਉਹ ਆਪ ਰਾਜਨੀਤਕ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਕੇਵਲ ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਮਨੁਖ ਦਾ ਵੇਖਦੇ ਹਨ[3]। ਇਹਨਾਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਗਲਪ-ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਆਦਰਸ਼ ਇਸ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਅਥਵਾ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਤੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਬੇਨਿਆਈ ਵਿਰੁਧ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜਣ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਭੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਸ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਜੀਵਨ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਵਿਅਕਤੀ "ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ' ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਸਥਿਤੀ ਅਥਵਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਬੁਰਾਈ ਜਾਂ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ "ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਣ ਤੇ ਕਬਹੂੰ ਨਾ ਟਰੋਂ" ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ "ਜਬ ਆਵਕੀ ਅਉਧ ਨਿਧਾਨ ਬਨੈ ਅਤਿ ਹੀ ਰਨ ਮੈ ਤਬ ਜੂਝ ਮਰੋਂ" ਤਕ ਦੇ ਟੀਚੇ ਤਕ ਵੀ ਪੁਜਣ ਵਾਲਾ ਹੈ

---

1. ਚੰਚਲ ਮੂਰਤੀ, ਦਲੇਰ ਕੌਰ, ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਆਦਿ।
2. ਸੁਭਾਗ ਕੌਰ, ਕੁਲਵੰਤ ਕੌਰ ਆਦਿ।
3. ਜਿਵੇਂ 'ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਹਥੀਂ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ' ਵਿਚ 'ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ' ਅਥਵਾ ਉਸ ਦੇ ਮਿਤਰ 'ਡਾਕਟਰ' ਦਾ ਪਾਤਰ।

ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉੱਲਟ "ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ" ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪ ਇਕ ਅਕਰਮਕ (Passive) ਜਿਹਾ ਨਾਇਕ ਅਥਵਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਵਿਅਕਤੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬੜਾ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ ਪਰ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚਲੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਆਦਿ ਅਥਵਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਗੁਲਾਮੀ ਵਾਲੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤਾ ਸੁਚੇਤ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸੰਤ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਲੇ ਸਕੰਲਪ ਨਾਲ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿਪਾਹੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਗਲਪ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਣ ਵਿਚ ਦਸੇ ਗਏ ਬਹੁਤੇ ਘਾਟਿਆਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹੋ ਦੁਵੰਦ ਹੈ।

"ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ" ਵਿਚ ਨਾਵਲ ਦਾ ਨਾਇਕ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਮਾਂ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ ਉੱਤੇ, ਇਹ ਕਹਿਣਾ :

> ਮਾਂ ਜੀ ! ਤੁਹਾਡੀ ਖਾਤਰ ਮੈਂ ਇਹਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਚੁਬਾਰਾ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਛੱਡੋ, ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਕੱਟ ਲਵਾਂਗਾ। ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗਣਾ ਸਭ ਤਿਆਗ ਦਿਆਂਗਾ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਨਾ ਆਪ ਨੂੰ ਔਖ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਖਾਤਰ, ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿਆਂ।[1]

ਅਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਕਿਨਾਰਾਕਸ਼ੀ ਵਾਲਾ ਤਿਆਗਮਈ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਇਕੱਲ ਤੇ ਇਕਾਂਤ ਨਾਲ ਇਹ ਕੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲੈਣਾ।

> "ਨਹੀਂ ਮਾਂ ਜੀ ! ਮੈਨੂੰ ਇਕਾਂਤ ਸੁੱਖਦਾਈ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸਤਿ-ਗੁਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਨ।"[2]

ਅਥਵਾ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਸ ਦਾ ਸਹਾਈ ਹੋਣਾ; ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖੀ ਪਾਤਰ ਉਤੇ ਪਿਆ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ "ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ" ਦੇ ਆਚਰਣ ਦਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਰਫ 'ਸੰਤ' ਵਾਲੇ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਉਘਾੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਦੰਰਭ ਨਾਲ ਅਸੰਗਤ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਉੱਪਜ ਹੋ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਨਿਰੋਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ। ਨਿੱਘਰੇ ਹੋਏ ਸਮਕਾਲੀ ਸਿੱਖੀ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਉਤਾਂਹ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ। "ਸੁੰਦਰੀ" ਦੇ ਅੰਤ ਉਤੇ ਸ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਦੀ ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਅੰਤਕਾ ਅਤੇ "ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ" ਦੀ ਕਰਤਾ ਵਲੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਭੂਮਿਕਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹਨਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨ ਮਹਤਵ ਪੂਰਨ ਹਨ :

> "ਇਸ ਪੁਸਤਕ (ਸੁੰਦਰੀ) ਦੇ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਾਚਾਰ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਹੋਣ, ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੇ ਜਗਤ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ, ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੋਵੇ, ਧਰਮ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਚਤਮ ਅਸੂਲ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਣ, ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਜੱਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਸਿੰਘ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਰਸ ਜਾਣ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਅਤਿ ਵੈਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਅਤਿ ਮੋਹ ਨਾ ਕਰਨ ਸਗੋਂ "ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤਿ ਸਭੈ ਏਕੇ ਪਹਿਚਾਨਬੋ" ਵਾਲੀ ਗੁਰੂ ਸਿਖਿਆ ਪੁਰ ਟੁਰ ਕ ਅਟੱਲ ਰਹਿਣ।[1]

ਇਸੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ "ਸਾਹਿਤਯਕ" ਅਥਵਾ "ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਘੜੀ ਦੋ ਘੜੀ ਦੇ ਬਹਿਲਾਵੇ ਦਾ ਕੰਮ" ਦੇਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ "ਉਦੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ, ਪਰਜਾ ਦੀ ਦੁਖੀ ਦਸ਼ਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ......... ਓਦੋਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਰੈਕਟਰ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ" ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ "ਇਸ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿਚ ਕੌਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮੱਧਮ ਪੈ ਗਈ ਰੌ ਮੁੜ ਰੁਮਕ ਉੱਠੇ।"

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਨੇ ਇਉਂ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ :

> "ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੁੱਛ ਹਾਲਾਤ ਸ਼ਿਲੇ ਚੁਗਣ ਵਾਂਗੂ ਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਕੌਮ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੜੀ ਗਿਰਾਵਟ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਇਕ ਤਰਲਾ ਹੈ ਕਿਵੇਂ ਪੁਰਾਤਨ ਹਾਲਾਤ ਵਾਚਕੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰੇ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੌ ਰੁਮਕ ਪਵੇ।
> ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕੋਈ ਸੁਆਰਥ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਕੋਈ ਵਿਦਿਯਕ ਦਿਖਾਵਾ ਹੈ। ਪੰਥਕ ਢੱਠੀ ਪਈ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪੁਲ ਪੁਰ ਗਾਲ੍ਹੜਾਂ ਦੇ ਮਿੱਟੀ ਪਾਉਣ ਦੇ ਜਤਨ ਵਾਂਗੂ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਫਰਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰਲਾ ਹੈ।[2]"

---

1. (ਸੋਲ੍ਹਵਾਂ ਸੰਸਕਰਣ)-ਪੰਨਾਂ ੧੬ "ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ"—ਦਸੰਬਰ ੧੯੪੭
2. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ੧੬

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ–'ਸੁੰਦਰੀ'– ਮਈ ੧੯੭੦ ਪੰਨਾ ੧੨੮
2. ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ - (ਦਸੰਬਰ ੧੯੪੭) - ਪੰਨਾ ੲ।

ਇਹ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਬੋਧਤ ਸਨ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਅਨਮਤੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੀ ਹਨ। "ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ" ਦੇ ਯਾਰਵੇਂ ਸੰਸਕਰਣ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਲਿਖਦੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

"ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਆਪ ਭੁੱਲੀ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਗੁਰਪੁਰਬ, ਗੁਰ ਮਰਯਾਦਾ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਉੱਕੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਰਸਮੋਂ ਰਿਵਾਜ ਸਾਰੇ ਅਨਯੁਕਤੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਹਿਸਾਸ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਏਹ ਸਨ। ਬੇਮਲੂਮੇ ਕੌਮ ਆਪਣੀ ਨਿਰੋਲਤਾ ਛੋੜਕੇ ਮਿਲਗੋਭੇ ਵਿਚ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਭੁਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਚਫ਼ੇਰਿਉਂ ਐਸੇ ਸਾਮਾਨ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਏ...... ਉਦੋਂ ਜੋ ਯਤਨ ਬਚਾਓ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਆਦਰਸ਼, ਕਰਨੀਆਂ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਰ ਸਿਖਯਾਜਨਕ ਜੀਵਨ ਸਿੱਖ ਮੱਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾਣ।...— ਇਹ ਕੰਮ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਛਾਣਿਆਂ ਪੁਣਿਆਂ ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਘੱਟ ਸੀ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਰਵ ਪ੍ਰਿਯ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਐਸੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚੀ ਗਈ, ਜੋ ਆਮ ਸਿਖ ਵੀ ਸਮਝ ਸਕਣ।[1]

ਇਹਨਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀਆਂ ਟੂਕਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਾਹਿੱਤਕ ਅਥਵਾ ਕਲਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਗੋਂ ਨਿਰੋਲ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ[2]। ਅਤੇ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫਲ ਵੀ ਰਹੀਆਂ।[3] ਇਸੇ ਪਰਚਾਰ ਵਾਲੇ ਉਦੇਸ਼ ਸਦਕਾ ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਅਥਵਾ ਸਿਖੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਘਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।[4]

ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ, ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਤੇ ਅਸਲੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਣ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੇ ਸਿੱਧੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣੀ ਆਰੰਭ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਬੋਧਨ ਆਮ ਕਰਕੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਨਾਇਕ ਅਥਵਾ ਨਾਇਕਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਰਨਾਮੇ ਉਤੇ ਟਿਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ, ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸੰਬੋਧਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਅਥਵਾ ਸਵੈ-ਗਿਲਾਨੀ ਦੀ ਖੱਡ ਵਿਚੋਂ ਖਿੱਚਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਨਾਲ, ਸਿਸਕਾਰ ਨਾਲ, ਧਿਰਕਾਰ ਨਾਲ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲੂਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਦੋ ਉਦਾਹਰਣ ਵੇਖੋ :—

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ' ਆਪਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਨਿਡਰ ਬਹਾਦਰੀ ਅਰ ਨਿਸਚ ਵੱਲ ਦੇਖਕੇ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ? ਕਿਆ ਬੇ ਪਰਵਾਹੀ ਰੂਪੀ ਜਿਊਣ ਨਾਲ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਖੂਹ ਦਾ ਕੜ ਪਾਟ ਕੇ ਅਖਾਂ ਥੀਂ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ ? ......ਧੰਨ ਸਨ ਇਹ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਸਤਾਏ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਹੋਰ ਕਰੜੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਵੱਢੀਂਦੇ ਸਨ ਅਰ ਹੋਰ ਵਧਦੇ ਸਨ, ਮੁਕਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਰ ਅਮੁੱਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

(ਪੰਨਾ 82)

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ੧੪੯, ੧੧੯. ੧੨੧ ੧੫੫ ਆਦਿ ਤੇ ਵੀ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਝੰਜੋੜਦਾ ਹੈ।

"ਪਿਆਰੀ ਸਿੰਘਣੀਓ ! ਅਰ ਦੁਖੀ ਵਿਧਵਾ ਸਿੰਘ ਇਸਤ੍ਰੀਓ ! ਅਰ ਡਾਢੇ ਪਤੀਆਂ ਦੀਓ ਵਹੁਟੀਓ ! ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ (ਜੋ ਛਲਾਂ ਅਰ ਦਗਿਆ ਨਾਲ ਪੂਰਤ ਹੈ) ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੜਾ ਸੰਭਲਕੇ ਚਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਦਰੀ ਅਰ ਹੋਰ ਪਸਤਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਕਸ਼ਟ ਵਿਚ ਧਰਮ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਸਿਖਸੋ, ਪਰ ਮਿਠੀਆਂ ਛੁਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਬੀ ਸਿਖ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ....ਹੇ ਨਰਮ ਚਿਤ ਵਾਲੀਓ ਬੀਬੀਓ ਠੱਗ ਪੁਰਸ਼ ਸੁਹਣੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦਾਓ ਪੇਚ ਖੇਡਦੇ ਹਨ,.........।[1]

(ਪੰਨਾ ੯੬-੯੭)

ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਹ ਸੰਬੋਧਨ ਮਿਠੇ ਮਿੱਠੇ ਸੂਖਮ ਵਿਅੰਗ ਭਰੇ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਆਪਣੇ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਪੂਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਵਰਣਨ ਸਮੇਂ

---

1. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਹ—ਕ

2. ਪ੍ਰੋ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ ਇਸੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਵਲਾਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਖਣਾ ਅਸੰਗਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ 'ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ ਅਧਿਐਨ' (ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ)।

3. ਵੇਖੋ 'ਸੁੰਦਰੀ'—ਅੰਤਕਾ ੧—ਸ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਵਲੋਂ ਪੰਨਾ ੧੪੨–੪੩ ਉਤੇ ਦਿਤੀ ਵਾਰਤਾ।

4. ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਵੇਖੋ 'ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ' ਵਿਚ ੧੫ਵੇਂ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਸਿਦਕ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ, ਕਾਂਡ ੨੩ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਹੈ। ਕਾਂਡ ੨੧,੨੨ ਆਦਿ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ।

1. ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਥੇ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਅਨਯ ਧਰਮਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਵਲੋਂ ਪੈ ਰਹੀ ਵੰਗਾਰ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰ ਕੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖ ਨਾਲੋਂ ਪ੍ਰਲੌਕਿਕ ਸੁਖ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ।

" ਇਹ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਪਿੱਲੀਆਂ ਭੂਕ ਵਹਿਮਣਾਂ, ਭਰਮਣਾਂ, ਡਰ ਦੀਆਂ ਪੁਤਲੀਆਂ, ਅਨਮਤਣਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਖਬਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ।.........ਏਹ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨ ਦਾ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਏਹ ਉਹ ਮਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਪੁਤਰ ਲੈਣ ਪਿੱਛੇ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਮਸਾਣਾਂ ਜਾਦੂਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਫ਼ਿਰਨ.........ਏਹ ਵਹੁਟੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਫੈਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸੱਟ ਕੇ ਖਿਡਾਉਣਿਆਂ ਵਰਗੀ ਫਬਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਣਾ ਲੈਣ ....।"[1]

(ਪੰਨਾ ੮੬)

ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਸੰਬੋਧਨ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਅਧੀਨ ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਸੁਚੇਤ ਮਨ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਡਤਾਨਾ ਸੰਬੋਧਨ ਕਾਫੀ ਚੁਭਵਾਂ ਤੇ ਕਲਾ ਰਹਿਤ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਸੁਆਦ ਉੱਤੇ ਭਾਰੂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਬੋਧਨ ਰਾਹੀਂ ਅਥਵਾ ਹੋਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਇਸ ਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਮਸਤ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਈ ਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੂਲ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਐਨੇ ਲਾਂਭੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਾਕਾਂ ਨਾਲ ਘਟਨਾ ਦੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਜੋੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ :

"ਅਸੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਹੀ ਪਾਸੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਆਓ ਆਪਣੀ ਵਿਥਿਆ ਦੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਫੇਰ ਫੜੀਏ ॥"

(ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਪੰਨਾ—੧੨੧)

ਬਿਆਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਵਧਤਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾਵਲ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਢੰਗ ਵਾਲੇ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਦੀ ਚਲੰਤ ਟਿਪਣੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹਵ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦਾ ਬਿਆਨ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। "ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ" ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਵੇਖੋ :

"ਭੁਜੰਗੀ ਵਲ ਦੇਖੋ, ਹਿਲਦੇ ਜਲ ਵਿਚ ਚੰਦ ਦੀ ਮੂਰਤ ਵਾਂਗ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਜਾਰੀ ਹੈ, ਅਰ 'ਹੇ ਗੁਰੂ, ਪਿਤਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ : ਦਾ ਦਰਦਨਾਕ ਸ਼ਬਦ ਐਸਾ ਕਲੇਜਾ ਪਾੜ ਕੇ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰੇ ਦੀ ਘਿਘੀ ਬੱਝ ਗਈ ਹੈ।..."

(ਪੰਨਾ ੬੭)

ਇਸੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪੰਨਾ ੭੭ ਤੇ ੮੩ ਉੱਤੇ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਵੀ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

1. ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੧੧੦–੧੫੫

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਵਾਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਵਾਣੀ ਚਾਹੀ ਹੈ ਤੇ ਫੁੱਟ ਨੋਟਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਸੀ ਤੇ ਬਦੇਸੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਟਿਪਣੀ ਤੇ ਵਿਵਰਣ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੱਢੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਤੋਂ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਾਰਵਾਈ ਹੈ।[1] ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਮਰਥਨਾਤਮਕ ਫੁਟ ਨੋਟ ਪਿੱਛੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ[2] ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪਰਸਾਰ ਨਾਲ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਉਪਜੀ ਅਕਾਂਖਿਆ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧਾਏ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਵਾਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁੱਠ ਦੇਣ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਦੂਜਾ ਸਾਧਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਾਤਰ ਹਨ :

ਮੁਅਈਯਨੁਲ ਮੁਲਕ (ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ), ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ, ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ, ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮਲ, ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਏ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਘਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਇਸ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕਲਪਤ ਪਾਤਰ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਂਦੇ ਹਨ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਤਵੰਤ ਸੁੰਦਰੀ, ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ, ਫਾਤਮਾ, ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ, ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਆਦਿ।

ਪ੍ਰਿੰ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਠੀਕ ਹੀ 'ਸਿੱਖ ਪੰਥ' ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਨਾਇਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਨਾਇਕ ਤੇ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਦੇ ਆਚਰਣ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਉੱਘੜਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨੇਕ, ਧਰਮੀ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਨਾ ਘਬਰਾਣ ਵਾਲੇ, ਸਾਹਸੀ, ਦਲੇਰ, ਬਹਾਦਰ, ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਉਤੇ ਅਥਾਹ ਭਰੋਸਾ ਰਖਣ ਵਾਲੇ, ਭਜਨੀਕ, ਕਿਰਤੀ ਤੇ ਸਵੈਮਾਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੀ ਵਖ ਵਖ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।[3]

1. ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਥਵਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ :

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ, ਜੰਗਨਾਮਾ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ, ਟਰਾਂਸਫਾਰਮੇਸ਼ਨ ਆਫ ਸਿਖਿਜ਼ਮ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ, ਮੁਹੰਦ ਲਤੀਫ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ (ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ), ਕਨ੍ਹਈਆ ਲਾਲ, ਕੈਪਟਨ ਕਨਿੰਘਮ, ਗ੍ਰਿਫਨ, ਐਲਫਿਨਸਟਨ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਆਦਿ।

2. 'ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ--(ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ ਅਧਿਐਨ)—ਪੰਨਾ ੧੭

3. 'ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਯੁਗ' (ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ ੧੯੬੨)—ਪੰਨਾ ੬੦

ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਗੋਂਦ ਵਿੱਚਲਾ ਜਾਸੂਸੀ ਰਗ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰੌਚਕਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ. ਜਦੋਂ ਨਾਇਕ ਜਾਂ ਨਾਇਕਾ ਕਿਸੇ ਘੋਰ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਜਾਂ ਦਾਸੀ ਹੋਵੇ, ਐਨ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਢੋ ਬਣਾ ਕੇ ਲੇਖਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁੜੀ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਆਪਣਾ ਨਵਾਂ ਰੁੱਖ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। 'ਸੁੰਦਰੀ' ਤੇ 'ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ' ਵਿਚ ਇਹ ਮੌਕਾ ਮੇਲ ਬਹੁਤ ਹੈ। 'ਸੁੰਦਰੀ' ਨੂੰ ਐਨ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਦੋ ਤਿਨ ਵਾਰੀ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚੋਂ ਬਚਾ ਲੈਣਾ ਅਥਵਾ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਿੰਘ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਐਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੁਜਣਾ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਪਤਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੌਕਾ ਮੇਲਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ। 'ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ' ਵਿਚ ਸਤਵੰਤ ਦਾ ਦਾ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਫ਼ਾਤਮਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਅਸਮਤਉਲਾ ਨੂੰ ਡੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਅਤੇ ਆਪ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਬਚ ਨਿਕਲਣਾ, ਫਾਤਮਾ ਦੇ ਭੋਰਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿਨ ਕੱਟੀ ਕਰਨੀ, ਸੁਰੰਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਫਾਤਮਾਂ ਉਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲਗਣ ਉਤੇ, ਉਸਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਣਾ, ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਤਕ ਦੇ ਲੰਮੇ ਸਫਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਲੁਕਾਈ ਰਖਣਾ, ਸਭ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਜਾਸੂਸੀ ਗੋਂਦ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਉਦਾਹਰਣ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਦਕਾ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅਸਚਰਜਤਾ ਤੇ ਰੌਚਿਕਤਾ ਦਾ ਢੇਰ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਾਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਨਾਵਲ ਦੇ ਨਾਇਕ ਤੇ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਉਤੇ ਆਉਣਾ, ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਜਾਸੂਸੀ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, 'ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ' ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ 'ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ' ਦੇ ਸਤ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਦਖਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। (ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੭੫—੭੬) ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਹ ਯਤਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿ ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਆਇ ਯੁਕਤ ਕਰੇ, ਜਿਵੇਂ ਇਥੇ ਵੀ ਪੰਨਾ ੭੭ ਉਤੇ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਸਤ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਆਏ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਨੱਠ ਜਾਣ ਨੂੰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸਤਹ ਉਤੇ ਸੁਭਾਵਕ ਦਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਿਆਨ ਢੰਗ ਵੀ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਘਟਨਾ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਅਥਵਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਚਿਤਰ ਖਿਚਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਸੰਜਮਮਈ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 'ਸੁੰਦਰੀ' ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਤੀਜੇ ਕਾਂਡ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੀ ਹਰੇ ਭਰੇ ਲਹਿਲਹਾਂਦੇ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਵਰਣਨ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਸਤਵੇਂ ਕਾਂਡ ਦਾ ਆਰੰਭ (ਪੰਨਾ ੪੧), ਪੰਨਾ ੪੨ ਉਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਡੁਬਦੇ ਸੂਰਜ ਦਾ ਰਹੱਸਮਈ ਰੋਮਾਂਚਿਤ ਚਿਤਰ, ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਚਿਤਰਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ, ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੀ ਕਰੁਣਾਮਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਿਆਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਸੁਹਜ ਸੁਆਦ ਭਰਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੁਚੇਤ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਭਾਵਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਹੈ :

> "ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕਾਵ੍ਯ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਏ ਹਨ ਕਿ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਜਟਕੀ ਬੋਲੀ ਕਹਿ ਕੇ ਉਲ੍ਹਾਮਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਚਨਾ ਦੇ ਭੂਸ਼ਨ ਇਸ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਹਿਰਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਦੂਸਰੇ ਇਹ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਬੀ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ[1]।

ਇਸ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਬਿਆਨ ਦਾ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ 'ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ' ਵਿਚੋਂ ਵੇਖੋ :

> "ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਚ ਦੀ ਬਾਉਲੀ ਵਿਚ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਉਤਰਦੇ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਜਲ ਵਿਚ ਡੁਬ ਗਏ, ਇਹ ਨਿਰਨੇ ਕਰਨਾ ਕਿ ਰਾਤ ਕਿੱਥੇ ਕਟੀਏ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ, ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਕੀ ਲਗਾ ਸਾਂ ? ਜਿੱਕੁਰ ਕਿਸੇ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਨੇੜੇ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਾ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਉੱਕਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਡਾਢੀ ਤਿੱਖੀ ਚਾਲ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ ਤੇ ਖੜੋਤੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਚਿਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੋਚ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਸੁੰਨ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ ਹੋਈ ਇਉਂ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਆਈ, ਜਿਕੁਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡਿੱਗਾ ਪੁਰਖ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਫੇਰ ਉਸਨੂੰ ਉਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਥੱਲੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤੇ ਫੇਰ ਉਪਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਕੁਰ ਹੀ ਹਿਚ ਪਿਚ ਵਿਚੋਂ ਤਾਰੂ ਤਾਂ ਤਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਣਜਾਣ ਦਸ ਯਾਰਾਂ ਗੋਤੇ ਖਾ ਕੇ ਜਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਧ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।...... ਪਰ ਐਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਐਸੀ ਗੁਣ-ਦਾਇਕ ਹੋ ਗਈ ਜਿੱਕਰ ਸਿਆਲ ਦਾ ਮੀਂਹ ਖਲਕਤ ਨੂੰ ਪਾਲੇ ਦਾ ਦੁੱਖ ਤਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਖੇਤੀ ਲਈ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
>
> ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ, ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਨਜ਼ਰ ਦੇ ਦੂਤ ਦੁੜਾਉਣ ਲੱਗੇ.........ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੇ ਸਿਰ ਲੁਕਾਉਂਦੇ ਹੀ ਰਾਤ ਆ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਹਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਪਿਛੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਿਸੇ ਰੁੱਖ

---

1. "ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ" (ਪਹਿਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ)—ਪੰਨਾ ਸ

ਹੇਠੋਂ ਇੱਕੁਰ ਨਿਕਲ ਪਏ, ਜਿਵੇਂ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਹੇਠੋਂ ਫਨੀਅਰ ਨਿਕਲ ਆਵੇ ।.........।"

ਇਸੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਨੌਵੇਂ ਕਾਂਡ ਦੇ ਆਰੰਭ ਉਤੇ ਵੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪਕ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੈ । (ਪੰਨਾ ੫੭-੫੯)

ਇਸ ਸੁਹਜਮਈ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਨੀਂਹ ਅਰਥਾਤ ਅਧਾਰਸ਼ਿਲਾ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ।

ਇਹ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਬਿਆਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੋਲੀ ਉਤੇ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਉਦਾਹਰਣ ਆਪ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਗਲਪ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਉਦੀਪਣ ਚਿਤਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੁੰਗਰਦੀ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੀ ਝਲਕ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । 'ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ' ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਵੇਖੋ :

"ਐਸੇ ਐਸੇ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਐਸੇ ਉਪਦਰ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਕੇ ਮਾਨੋ ਰਾਤ ਦਾ ਕਲੇਜਾ ਹੀ ਪਾਟ ਗਿਆ । ਰਾਤ ਦੇ ਉਹਲੇ ਵਿਚ ਹੋਏ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਸੂਰਜ ਦਿਉਤਾ ਨਿਕਲ ਆਯਾ, ਪਰ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਮਾਰੀ ਰਾਤ ਪੂਰਬ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਐਸੀ ਧੁੰਧ ਛੱਡ ਗਈ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੂਰਜ ਵੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਹੂ ਰੰਗੇ ਬਦਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰ ਕੱਢਦਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ ।"

(ਪੰਨਾ ੬੨-੬੩)

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਿਆਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਤੱਤ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਨਾਵਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਗਲਪ ਸਾਹਿਤ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ ਸੁ ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹਤਤਾ ਬਹੁਤ ਹੈ । ਪ੍ਰਿੰ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਇਸੇ ਪੱਖ ਤੋਂ 'ਸੁੰਦਰੀ' ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ 'ਇਕ ਵੱਡੀ ਮਹਤਤਾ ਵਾਲਾ ਮੀਲ-ਪਥਰ[1]' ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ।

ਇਹਨਾ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਕਸਤ ਹੋਈ ਹੈ । "ਸੁੰਦਰੀ" ਨਾਲੋਂ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, "ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ" ਵਿਚ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੇਖੋਂ ਤਾਂ 'ਸੁੰਦਰੀ' ਦਾ ਹੀ 'ਪ੍ਰਤੀਭਾਗ, ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ) ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਲਾ ਵਧੇਰੀ ਨਿਖਰਵੀਂ ਤੇ ਸੁਲਝੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰੋ: ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਨਰੂਲਾ' ਦਾ ਕੱਢਿਆ ਨਿਰਣਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

"ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਕਥਾਵਾਚਕ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚੱਕ ਨੂੰ ਘੁਮਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਂ ਤਾਂ ਮਿੱਟੀ ਉਡਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦਾ ਕਲਬੂਤ ਬੇਢੱਬਾ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।[1]"

ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਨਿਰਣੇ ਵਿਚ ਗਲਪਕਾਰ ਨਰੂਲੇ ਵਾਲੀ ਅਤਿਕਥਨੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ' ਤਕ ਪੁਜ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਾਵਲ-ਕਲਾ ਵਿਚ ਐਨਾ ਸੰਜਮ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਕਥਨ, ਆ ਰਹੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਦੋਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੀ ਵਸਤੂ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਿਆਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਲੜੀ ਬੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਘਟਨਾ ਮਨੋਕਲਪਤ ਹੈ । ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਗੋਂਦ ਵਧੇਰੀ ਕਲਾਮਈ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਭਰੀ ਹੈ । ਅਕਾਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਕ ਰਹੀ ਕਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਵੀ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੀ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਉਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਮੁੱਖ ਕਿੰਤੂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਤਰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪਾਤਰ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਸ਼ਰੇਣੀ-ਪਾਤਰ ਬਣ ਗਏ ਹਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਹੀ ਨੇਕ, ਬਹਾਦਰ, ਸੰਜਮੀ, ਅਣਖੀ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਪਰਮੁਆਰਥੀ ਹਨ । ਸਚ ਉਤੇ ਡੱਟ ਕੇ ਆਪਾ ਤਕ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਤ ਕਰਮ ਹੈ । ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਤਮ ਬਲ ਤੇ ਸਾਹਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਉਤੇ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਾਹਸ ਦਲੇਰੀ ਅਥਵਾ ਅਣਖ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਸਦਕਾ ਆਈ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਉਤੇ ਅਥਾਹ ਭਰੋਸਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ । ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਵੀ ਡੋਲਦੇ ਨਹੀਂ ਨਾ ਹੀ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਕਰਤਵ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਦਇਆਵਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕਰਮੀ ਹਨ । ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਅਥਵਾ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ । ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ ਦਾ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਯਥਾਰਥਕ ਚਿਤਰ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਵਾਜ ਅਥਵਾ ਫੈਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸਗੋਂ ਇਕ

1. "ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਯੁਗ"—ਪੰਨਾ ੩੧

1. "ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ ਅਧਯਨ"—ਪੰਨਾ ੨੪

ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਖਿਚ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਸ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੀ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਘਰਬਾਰ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਬਣਦਾ ਹੀ ਉਹ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਸਚਮੁਚ ਹੀ ਅਣਖੀਲਾ, ਸਾਹਸੀ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਜੀਵਨ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਬਣ ਕੇ ਅਮਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਬਣ ਕੇ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੌੜਾ ਮਲ ਅਥਵਾ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਵਿਚਲਾ ਲਾਲਾ ਲੀਲਾ ਰਾਮ। ਬਾਕੀ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਨਿਸਚਿਤ ਹੀ ਡਰਾਕਲ, ਕਾਇਰ ਤੇ ਬੇ ਅਣਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ, ਧੱਕੇ ਤੇ ਵਧੀਕੀ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਹੋ ਜਾਣ ਉਤੇ ਵੀ ਚੀਕ ਪੁਕਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਵਾਲੇ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹਾਕਮ ਸ਼ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਥਵਾ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਿਹੜੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਤੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਇਹ ਆਮ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬੜੇ ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਵਧੀਕੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਠੋਰ ਚਿਤ ਹੁੰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਨਯ—ਧਰਮ ਤੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨਾਲ ਸਖਤੀ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਨੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੰਨ ਅਥਵਾ ਸੁਆਬ ਦਾ ਕਰਮ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਸੂਫ਼ੀ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਅਥਵਾ ਪੀਰਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਧਾਰਮਕ ਰੁਚੀ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਇਹ ਫ਼ਕੀਰ ਵਧੇਰੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਵਸ ਲਗਦੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਜਿਵੇਂ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਇਕ ਪਾਤਰ ਸਾਂਈ ਸਾਬਰ ਸ਼ਾਹ ਹੈ ਜੋ ਵਕਤ ਸਿਰ ਪਤਾ ਲਗਣ ਉਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ੌਜੀ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚੋਂ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਛੁਡਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਉਸ ਦੇ ਪੁਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਾਲਾਕੀ ਨਾਲ ਫ਼ੌਜੀ ਸਰਦਾਰ ਵਲੋਂ ਕੈਂਪ ਵਿਚੋਂ ਖਿਸਕਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਹੇ ਫ਼ਕੀਰ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦਇਆ-ਵਾਨ ਤੇ ਮਾਨਵ ਰੁਚੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀਆਂ ਉਹ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵੀ ਜੋ ਆਪ ਆਪਣੇ ਹਾਕਮ ਪਤੀ ਵਲੋਂ ਦੁਖੀ ਅਥਵਾ ਤੰਗ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਰੁਖੀ ਤੇ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਹੋਣ, ਦਇਆਵਾਨ ਤੇ ਖੁਦਾ ਤਰਸ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਪਾਤਰ ਕਾਬਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਅਸਮਤਉਲਾ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਫ਼ਾਤਮਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਉਤੇ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਵਧੇਰੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਉਸ ਲਈ ਲੋੜ ਵੀ ਵਧੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਵਿਰੋਧ ਉਪਜ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਆਚਰਣ ਦੇ ਜਿਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ਉਹ ਉਘਾੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਉਘੜ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਸੋ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਇਹ ਨਿਸ਼-ਚਿਤ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਚਿਤਰ ਚਿਤਰਣ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਜੀਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਰਣੇ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਲਪ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ "ਜੇ ਅਜਿਹੇ ਦੂਜੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪਾਤਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਧੇਰੇ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਰਸਮਈ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਮਤੋਲ ਬਣ ਜਾਂਦਾ"[1]। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ "ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਲਾ ਲਈ ਬਹੁਤਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਸਾਬਰ ਸ਼ਾਹ ਵਰਗੇ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਤੇ ਫ਼ਾਤਮਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਵਾਂਦਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਨੇਕ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ[2]"। ਪਰ ਜੇ ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਿਰਜੇ ਹੋਏ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਜਿਸ ਸ਼ਰੇਣੀ ਦੇ ਹਨ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ। ਜੇ ਬਹੁਤ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ ਤਾਂ 'ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ' ਵਿਚ ਅਸਮਤਉਲਾ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ਅਥਵਾ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਾਤਰ ਵੀ ਹਨ। ਅਸਮਤ-ਉਲਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਬਚਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਜਦ ਰਾਜ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸਤਵੰਤ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਰ ਬਾਦ ਉਸ ਵਰਗੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ 'ਅਸਮਤਉਲਾ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਵੀ ਹੈ ਜੇ ਉਹ ਸਚੀ ਮੁੱਚੀ 'ਸਤਵੰਤ' ਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਉਹਦੇ ਅਹਿਸਾਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਚੁਕਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਵਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਤਵੰਤ ਨਿਕਲੀ ਹੀ ਨਾ। ਹਾਂ ਇੰਝ ਹੀ ਕਾਬਲ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨ-ਸ਼ਾਹ ਸਤਵੰਤ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਸਾਹਸ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਮਤਉਲਾ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਚੋਰੀ ਕਢਣ ਦੇ ਗੁਨਾਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਵਜੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਲਕਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪਕੜੇ ਜਾਣ ਉਤੇ

---

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯੁਗ—ਪੰਨਾ ੬੫
2. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ੬੪

ਅਕਿਹ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕੋਈ ਸਿਖ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਅਥਵਾ ਅਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਿਗਦਾ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸਿਖ ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਉਤੇ ਕੋਈ ਧੱਬਾ ਲਗਣ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਤਵੰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਈ ਸਾਲ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੱਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਅਣਖ ਅਥਵਾ ਆਪਣੇ ਉਚੇ ਆਚਰਣ ਉਤੇ ਕੋਈ ਵਟਾ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿੰਦੀ। ਲੇਖਕ "ਸੁੰਦਰੀ" ਤੇ "ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ" ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖ ਨਾਇਕ ਅਥਵਾ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅਥਵਾ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਨ ਵੀ ਲਗਣ ਤਾਂ ਵੀ ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਲੋਂ ਜਿਵੇਂ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਅਚਨਚੇਤ ਬਹੁੜੀ ਸਦਕਾ ਜਿਵੇਂ "ਸੁੰਦਰੀ" ਵਿਚ ਸੁੰਦਰੀ ਅਥਵਾ "ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ" ਵਿਚ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਸਬੰਧੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੁਚੇਤ ਜਾਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿਖ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਡਿਗਦਿਆਂ, ਡੋਲਦਿਆਂ, ਅਥਵਾ ਪਤਿਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਨਾ ਹੀ ਕਲਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗਲ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤਥ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਤੇ ਢੁਕਵੀਂ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਬਰ ਤੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਕਈ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਪਤਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਵੰਤੀ ਸਿਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸਤ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਸਮਤ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵਧ ਆਦਰਸ਼ਕਤਾ ਅਧੀਨ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕਲਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵਡਾ ਘਾਟਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਮੁਲਅੰਕਣ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮਹਤਵਪੂਰਨ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੁਹਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬਝਦਾ ਹੈ—ਇਕ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਹੋਣ ਪਰ ਪਾਤਰ ਕਲਪਤ ਹੋਣ ਜਿਵੇਂ ਸੁੰਦਰੀ ਅਤੇ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਹ ਨਾਵਲ ਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਾਤਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਲਪਤ ਹੋਣ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅੰਸ਼ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇ ਧਾਰਮਕ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਿਧੀ ਲਈ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਦੋਸ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਜਿਹੜੇ ਹਰ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਮਹਤਵ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਈ ਪਖਾਂ ਤੋਂ ਬੜੀਆਂ ਪਕੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਪਿਛੋਂ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਅਥਵਾ ਉਸ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਹੋਰ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਹਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਉਭਰਦਾ ਬੁਰਜ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਦਾ ਨਾਵਲ "ਲਹੂ ਮਿੱਟੀ" ਹੈ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚੌਥੇ ਨਾਵਲ "ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਹਥੀਂ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ" ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਨਾਵਲਾਂ ਤੋਂ ੨੬ ਕੁ ਸਾਲ ਬਾਦ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੀ ਭਾਂਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਅਕਾਰ ਵਜੋਂ ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਇਕ ਬਣਾਈ ਰਚਨਾ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਦੂਜਾ ਭਾਗ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਭੂਮਿਕਾ ਉਪਰੰਤ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧਾ ਸਿਖੀ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਨੰਗਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ 'ਪਾੜੋ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ' ਦੀ ਕੁਟਿਲ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਧਾਰਮਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਉਭਰਿਆ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਿਚ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਇਕੋ ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ, ਪਾਂਦੇ ਸਾਂਝ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਸ਼ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਲਗਣਾਂ ਵਲ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ, ਉਸਾਰੂ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਦਸਣ ਲਈ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਆਮ ਕਰਕੇ ਹਿੰਸਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਦੇ ਬੇਓਟ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਹੁੰਦੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਉਤੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਅਬਲਾ ਵਿਧਵਾ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਰਾਹੀਂ ਇਹੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਈਸਾਈ, ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਅਥਵਾ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਆਦਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਾਰਗਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦੁਆਣ ਅਥਵਾ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਦੇ ਪਰਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕੇਵਲ ਉਸ ਨੂੰ ਲੁਟਣ ਜਾਂ ਸਵਾਰਥ ਸਿੱਧੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨੂੰ ਮੌਲਣ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਸੁਯੋਗ ਤੇ ਉਪਯੁਕਤ ਮਾਹੌਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਾਹਰਾ ਵਿਚ ਹੀ ਪਲਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸ਼ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਆਰੀਆ ਸਾਮਜੀ,

ਮੁਸਲਮਲੀਗੀ ਤੇ ਈਸਾਈ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਭ ਨਾਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਬਹਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖੀ ਵਾਲੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਉਚੱਤਮ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਥਵਾ ਬਾਕੀ ਧਰਮਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਖਣਾ ਹੈ, ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ-ਸਭਿਆ-ਚਾਰ ਨੂੰ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵੰਗਾਰ ਪੱਛਮ ਦੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੈਰਿਸਟਰ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿੱਧ ਬਣਾ ਕੇ ਬਾਬੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦਲੀਲ ਦੀ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਧਾਰਮਕ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ, ਬਾਬਾ ਆਪਣੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲ ਕਰ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਕਥਾਨਕ ਨੂੰ episodic plot (ਵਾਰਤਾਵੀ ਵਾਲਾ ਕਥਾਨਕ) ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੀਆਂ ਵਾਰਤਾਵਾਂ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੁੱਖੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤੇ ਸੁਭਾਗ ਨਾਲ ਅਧੀਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਵਾਰਤਾ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਆਰੰਭ ਉਸਾਰੀ ਅਥਵਾ ਸਿਖਰ ਤੇ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਗੱਲ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹਰ ਕਾਂਡ ਦੇ ਸਿੱਖਰ ਉਤੇ ਉਸ ਕਾਂਡ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤੁਕ ਦਾ ਦੇਣਾ, ਸੂਝਵਾਨ ਪਾਠਕ ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਤੋਂ ਹੀ ਵਾਰਤਾ ਦੇ ਰੁਖ ਅਥਵਾ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸੇਧ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਘਟਨਾ ਦੀ ਗਤੀ ਇਕਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਹਰ ਵਾਰਤਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਵੇਕਲਾ ਸਰੂਪ ਅਥਵਾ ਨਵੇਕਲੀ ਉਸਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਨਾਵਲ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਰੋਚਕਤਾ ਦਾ ਤੱਤ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਆਰੰਭਲੇ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਅਰਥਾਤ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਵਿਚ ਜਾਸੂਸੀ ਰੰਗਤ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਅਤੇ ਘਟਨਾ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਚਾਲ ਸਦਕਾ ਕਹਾਣੀ ਰਸ ਬਹੁਤ ਵਧੇਰਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਿੱਧੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਚਰਚਾ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਘਟਨਾ ਖਲੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਕੇਵਲ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਪਾਠਕ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਜੀਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤੀ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਤਰਕ ਦੀ ਪੱਧਰ ਵਧੇਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੀ ਉਚੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਬਹੁਤ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸੂਝਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਕੇ ਸਫੇ ਥੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਾਕੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਤੁਲਣਾ ਤੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਵਧੇਰੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਬਿਨਾ ਉਤੇ ਹੀ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਜਾਂ ਚੰਗਿਆਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਉਤੇ ਆਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਿਤਰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਤਾਂ ਨਿਸਚਿਤ ਹੀ ਹਨ ਪਰ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕੱਠ-ਪੁਤਲੀ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ, ਜਿਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ।

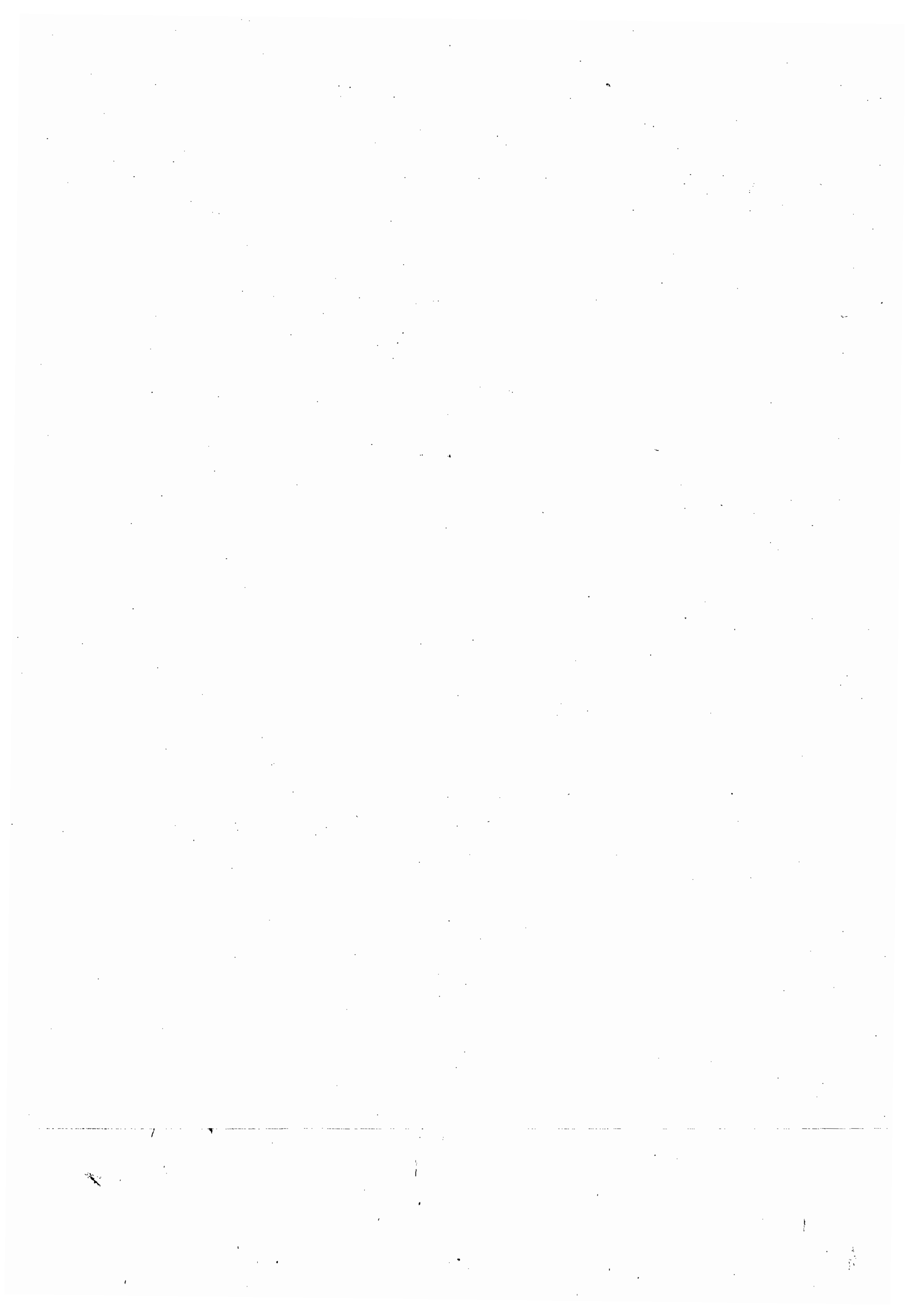
ਇਥੋਂ ਤਕ ਪੁੱਜ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪਕੜ ਵੀ ਵਧੇਰੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵੀ ਵਧੇਰੀ ਪਕਿਆਈ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਧਾਰਮਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਤੁਲਣਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਨਾਵਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੀ ਨਿਖਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਧ ਪਰਚਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਝ ਕੁੱਝ ਕਲਾਤਮਕ ਰੰਗ ਚਾੜ੍ਹ ਲਿਆ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੋਧਨ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇੰਜ ਸੁਹਜ ਦਾ ਤੱਤ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ।

ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ

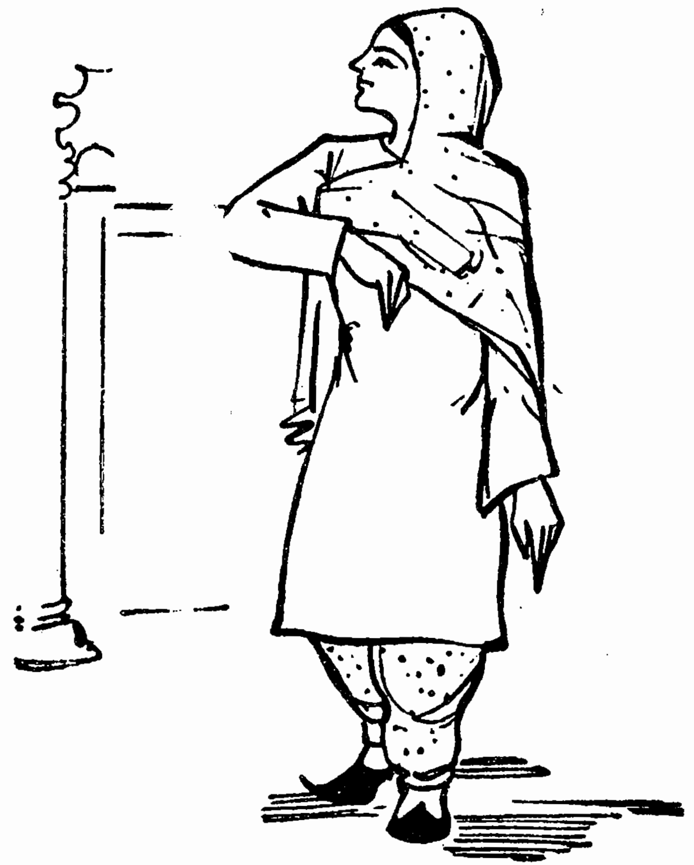
ਲੁਧਿਆਣਾ

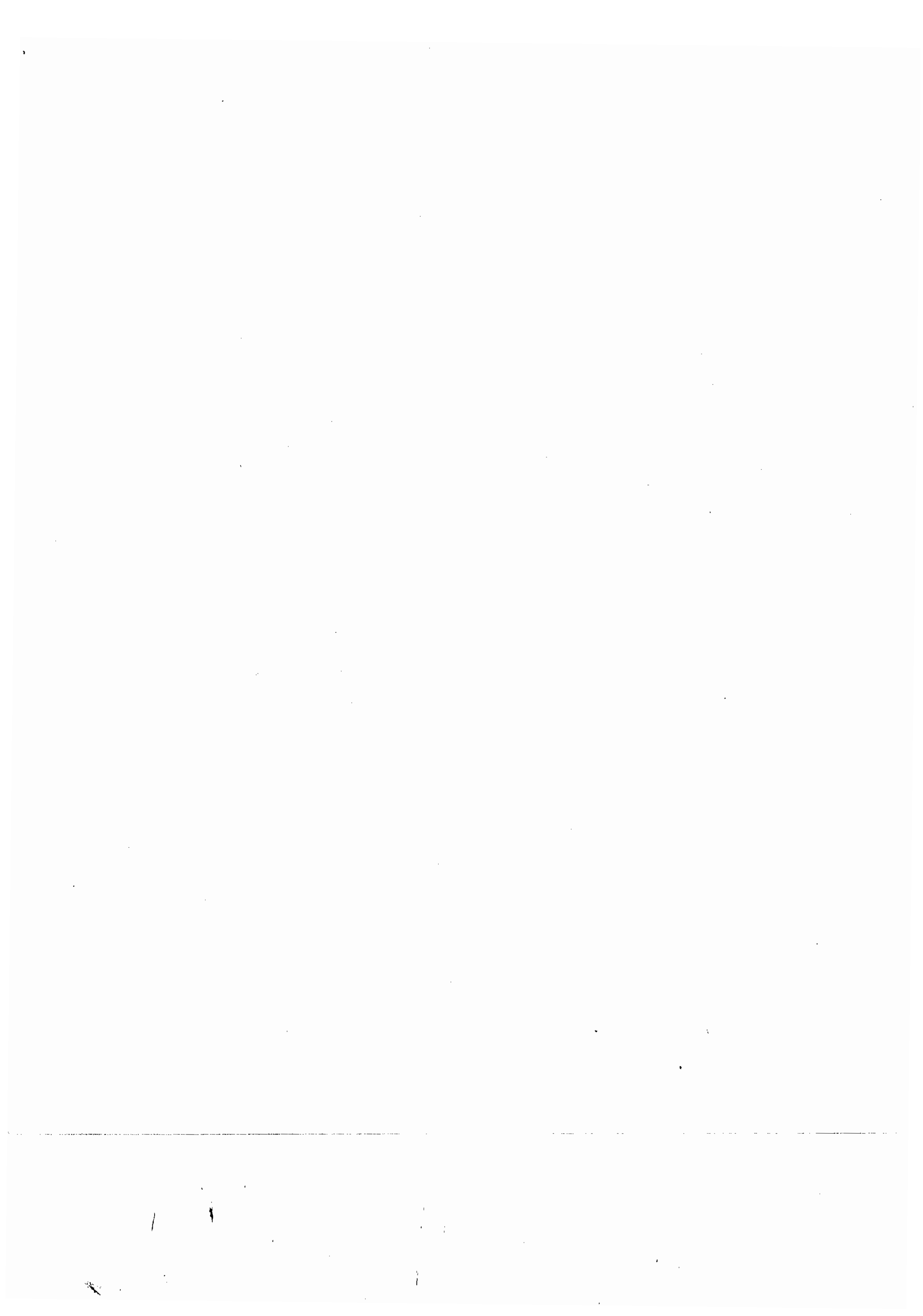
ਤਤਕਰਾ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਚਨਾਵਲੀ
(ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ)
ਨਾਵਲ

ਸੁੰਦਰੀ

ਕਾਂਡ ਪਹਿਲਾ

ਇਕ ਹਰੇ ਭਰੇ ਖੇਤਾਂ ਨਾਲ ਲਹਿਲਹਾਉਂਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜ਼ਿਹਾ ਪਿੰਡ ਘੁੱਘ ਵਸਦਾ ਸੀ, ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੂਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਥੀਂ ਕੁਝ ਦੂਰ ਇਕ ਸੰਘਣਾ ਬਨ ਅਰ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਛੰਭ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਵਾਲੇ ਇਧਰ ਬਹੁਤ ਆਇਆ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸੜਕ ਸੀ, ਇਸ ਰੁਖ਼ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਲਾਂਭ ਵੱਲ ਇਕ ਧਨਾਢ ਹਿੰਦੂ 'ਸ਼ਾਮਾਂ' ਨਾਮੇ ਦਾ ਘਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ਮੁਕਲਾਵਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਢਲ ਗਈ ਅਰ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਪੌਣ ਰੁਮਕਣ ਲੱਗ ਗਈ, ਸ਼ਾਮੇ ਦੇ ਘਰ ਮੁਕਲਾਵੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਇੱਡਾ ਧੂੰਆਂ ਤੇ ਹੁੰਮਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਦਰ ਖਲੋਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਮੁਕਲਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਮੁਟਿਆਰ ਕੁੜੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸੁਰੱਸਤੀ ਸੀ, ਅਰ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਸੀ, ਇਸ ਧੂੰਏਂ ਤੋਂ ਨੱਕ ਜਿੰਦ ਆਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ (ਜੋ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਸੜਕ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਈਆਂ ਖੇਡਦੀਆਂ ਸਨ) ਚਲੀ ਗਈ। ਇਥੇ ਤਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਤ੍ਰਿੰਞਣ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸੱਭੇ ਜੁਆਨ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਸਨ, ਕਈ ਵਿਆਹੀਆਂ, ਕਈ ਮੁਕਲਾਈਆਂ ਤੇ ਕਈ ਅਜੇ ਕੁਆਰੀਆਂ ਸਨ। ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਕੋਝੇ ਕਹਿਣ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਸੁਰੱਸਤੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅੱਗੇ ਸੱਭੇ ਇਉਂ ਮਾਤ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹੇ ਤਾਰੇ। ਹੱਸਦੀਆਂ ਖੇਡਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਇਕ ਅਜਚਰਜ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਦੋ ਹੋਰ ਮੁਟਿਆਰ ਖਤ੍ਰੇਟੀਆਂ, ਨਿਨਾਣ ਭਾਬੀ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਚੀਣਾ ਤੇ ਮੋਲ੍ਹਾ ਲੈ ਕੇ ਛੜਨ ਵਾਸਤੇ ਆ ਗਈਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਲ ਵਾਰ ਹੀ ਇਕ ਪੱਕੀ ਉੱਖਲੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਥੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਚੌਲ ਛੜਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਾਢਾ ਠੱਠੇ ਵਿਚ ਉਡਾਇਆ, ਪਰ ਫੇਰ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਥੋੜੀਆਂ ਥੋੜੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਚੀਣਾਂ ਛੜਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਜਦ ਸੁਰੱਸਤੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਲ ਕੇ ਇਹ ਗੀਤ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਗਈਆਂ :-

'ਢਲ ਪਰਛਾਵੇਂ ਬੈਠੀਆਂ ਅਸੀਂ ਮਾਵਾਂ ਧੀਵੜੀਆਂ।'

ਸੁਰੱਸਤੀ ਦੇ ਮੋਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸੱਟ ਇਸ ਗੀਤ ਦੇ ਤਾਲ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਲੱਗੇ, ਮਾਨੋਂ ਮੋਲ੍ਹਾ ਵੀ ਤਬਲੇ ਦੀ ਥਾਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੀਤ ਵਿਚ ਸਭ ਐਸੀਆਂ ਮਸਤ ਹੋਈਆਂ ਮਾਨੋਂ ਨਿਰਾ ਪੁਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਬੀ ਭੁੱਲ ਗਈਆਂ।

ਜਦ ਗੀਤ ਮੁੱਕਾ ਤਾਂ ਖੋਟਿਆਂ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਦੇਖਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਬੁਰਛਾ, ਕੜੀ ਵਰਗਾ ਜੁਆਨ ਮੁਗ਼ਲ, ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਤ੍ਰਿੰਞਣ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜਾ ਘੂਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਰ ਉਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵਾਂਗ ਬੱਧੀ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਸੁਰੱਸਤੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਪਰ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੰਨਯਾਂ ਮੁੜ੍ਹਕੇ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ ਹੋ ਗਈ ਅਰ ਸਭਨਾਂ ਪੁਰ ਅਜਿਹਾ ਸਹਿਮ ਛਾਇਆ ਜੋ ਪੱਥਰ ਵਾਂਙ ਉਥੇ ਹੀ ਜੰਮ ਗਈਆਂ।

ਹਿੰਦੂ ਮਾਪੇ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਹਨੇਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਨਿਕਲਣ ਦੇਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਰ ਧੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਬੰਦ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਙ ਲੁਕਾ ਲੁਕਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਹਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਸੁਹਣਾ ਘਰ, ਧਨ ਤੇ ਮਾਲ ਹਿੰਦੂ ਪਾਸ ਔਖਾ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਤਪ ਤੇਜ ਘਟ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਨਵਾਬੀਆਂ ਖੇਚਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਪੋ ਧਾਪੀ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਮਚਦੀ ਸੀ ਤੇ ਛੋਟੇ ਹਾਕਮ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ[1]।

ਮੁਗ਼ਲ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਵੇਖ ਕੇ ਕੁੜੀਆਂ ਡਰ ਗਈਆਂ ਕਿ ਖ਼ਬਰੇ ਇਹ ਕੀ ਕਰੇਗਾ ? ਪਰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਸੋਚ ਬੜੇ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਈ, ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਧਰਮੀ ਕੰਨਜਾ ਸੁਰੱਸਤੀ ਦੀ ਨਰਮ ਵੀਣੀ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਜੱਫੇ ਵਾਂਙ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਈ ਅਰ ਇਕ ਹੁਜੱਕੇ ਨਾਲ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ ਸੱਟ ਕੇ ਅੱਡੀ ਲਾ ਕੇ 'ਔਹ ਗਿਆ' ਹੋ ਗਿਆ। ਸੁਰੱਸਤੀ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲ ਪਾਹਰਿਆ ਨੇ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਕੱਠਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਹੱਕੇ ਬੱਕੇ ਹੋ ਸਭ ਕਾਰਣ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ!

---

1. ਦੇਖੋ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਭਾ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ।

ਕੁੜੀਆਂ ਤੋਂ ਸਮਾਚਾਰ ਸਮਝ ਸੁਣ ਕੇ ਅਰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਪੱਦ੍ਰਵ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਭ ਜਣੇ ਅਚੰਭਾ ਹੋ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਉਂਗਲਾਂ ਟੁਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਹਾਇ ਧਰਮ ਦੀ ਹਾਨੀ! ਇੱਡੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਜੋ ਹਿੰਮਤ ਕਰੇ, ਜਾਨ ਹੂਲੇ ਤੇ ਮਗਰ ਜਾ ਕੇ ਛੁਡਾਵੇ।

ਜਦ ਮੁਗ਼ਲ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੁੜੀ ਦਾ ਪਿਉ, ਭਰਾ ਤੇ ਘਰ ਵਾਲਾ ਅਰ ਦੋ ਪੈਂਚ ਇਸ ਮੁਗ਼ਲ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਨ, ਭਲਾ ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਤਰਸ ਪੈ ਜਾਵੇ।

ਪਿੰਡ ਥੋਂ ਮੀਲ ਕੁ ਦੀ ਵਾਟ ਪੁਰ ਇਸ ਦੇ ਤੰਬੂ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਹਾਕਮ ਸੀ, ਅਰ ਏਥੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਆਂਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਪਿਛੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾ ਛੱਡਿਆ, ਸਭ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਆਇਆ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਹੋਏ ਨੇ ਇਕ ਹਰਨ ਦੇ ਮਗਰ ਘੋੜਾ ਸੁੱਟਿਆ ਤਾਂ ਨੌਕਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜ ਕੇ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਹਰਨ ਤਾਂ ਨਾ ਲੱਭਾ, ਪਰ ਪਿੰਡ ਵੇਖ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਲਈ ਇਧਰ ਆਏ ਨੂੰ ਕੰਨਯਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੱਥ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਸੋ ਲੈ ਕੇ ਜਦ ਇਹ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਅੱਪੜਿਆ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨੌਕਰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਦਰੀ ਪਰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਘੋੜਾ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੇ ਪਾਣੀ ਆਦਿਕ ਪੀਣ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਜੋ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਲਗ ਪਗ ਮੁੱਕਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਫੇਰ ਸੁਰੱਸਤੀ ਵੱਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇੰਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਅੱਪੜ ਪਏ ਸਨ। ਸੁਰੱਸਤੀ ਇਕ ਦਰੀ ਪੁਰ ਬੈਠੀ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ ਅਰ ਆਪ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਪਲੰਘ ਪਰ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਂ ਜਣਿਆ ਨੇ ਆ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਕੰਨਯਾਂ ਨੂੰ ਛਡ ਦੇਵੋ। ਹਾਕਮ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ :-ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਥਾਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਹਾਂ? ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਡਾਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮੈਂ ਲੈ ਆਂਦੀ ਤਾਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਡਾਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਘਾਟਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੈ ਚੱਲਿਆ।

ਸ਼ਾਮੇ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ :-ਇਹ ਮੇਰੀ ਸੁੱਖੋ ਲੱਧੀ ਧੀ ਹੈ ਅਰ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਅੱਜ ਮੁਕਲਾਵਾ ਹੈ; ਆਪ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨੱਕ ਵੱਢਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਤੁਸੀਂ ਦਇਆ ਕਰੋ। ਹਾਕਮ ਪਰਜਾ ਦੇ ਮਾਈ ਬਾਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਹਾਕਮ—ਜਾਓ ਜਾਓ, ਨਹੀਂ ਦਿਆਂਗਾ।

ਸ਼ਾਮਾ—ਮਹਾਰਾਜ! ਆਪ ਦੇ ਕੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ, ਆਪ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਚੱਟੀ ਵਜੋਂ ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਵੀਂ ਤੋਲ ਕੇ ਚਾਂਦੀ ਲੈ ਲਵੋ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਕਰੋ। ਪਰ ਨਵਾਬ ਨੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਹਾਸੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ: ਜਾਓ ਜਾਓ!

ਇਸ ਪਰ ਕੁੜੀ ਦੇ ਭਰਾਉ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪੱਲਾ ਪਾ ਕੇ ਕਿਹਾ: ਮਹਾਰਾਜ! ਆਪ ਨੂੰ ਕੀ ਪਰਵਾਹ ਹੈ, ਆਪ ਪਾਸ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤੀਮੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਅਨਾਥ ਪਰ ਦਇਆ ਕਰੋ ਅਰ ਜੇ ਆਪ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸੋਨਾ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਆਖੋ ਤਾਂ ਕਨੀਜ਼ਾਂ ਮੁੱਲ ਲੈ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਆਪ ਵੱਡੇ ਉਦਾਰ ਹੋ, ਇਹ ਦਾਨ ਕਰੋ। ਪਰ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਨੇ ਸਿਰ ਹੀ ਫੇਰ ਛੱਡਿਆ।

ਫੇਰ ਕੰਨਯਾ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੇ (ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਮੁਕਲਾਵਾ ਹੋਣਾ ਸੀ) ਪੈਰੀਂ ਪੈ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਦੀ ਪਰਜਾ ਹਾਂ, ਪਰਜਾ ਦੀ ਲਾਜ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਮੂੰਹ ਦੇਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਰਹਾਂਗਾ ਆਪ ਮਿਹਰ ਕਰੋ, ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਜੋ ਕੁਝ ਧੰਨ ਮਾਲ ਹੈ ਨਜ਼ਰ ਵਜੋਂ ਕਬੂਲ ਲਓ ਤੇ ਮੇਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੋੜ ਦਿਓ। ਆਪ ਮੇਰੀ ਲੱਜ ਸ਼ਰਮ ਰੱਖ ਲਓ।

ਨਵਾਬ—ਅੱਛਾ, ਬੜੇ ਅਮੀਰ ਹੋ ਸਾਰੇ ਹੀ…ਹੈਂ? ਜਾਓ ਜਾਓ! ਇਸ ਸੋਨੇ ਦੀ ਚਿੜੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੋੜਾਂਗਾ। ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ ਮੋਤੀ ਹੀਰੇ ਕੁਛ ਦਰਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਜਾਓ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕੁੜੀ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਡਰਿਆ ਕਿ 'ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹਦੇ ਅੱਗੇ ਧਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਬੈਠਾ ਹਾਂ, ਮਤੇ ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੇਰਾ ਘਰ ਬਾਰ ਲੁੱਟ ਲੈਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਇਥੋਂ ਖਿਸਕਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ!' ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਉਹ ਖਿਸਕਿਆ ਅਰ ਸਹੁਰੇ ਪਿੰਡ ਅੱਪੜ ਕੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਿਆ।

ਪਿੰਡ ਦਿਆਂ ਪੈਂਚਾਂ ਦੇ ਮਿੰਨਤ ਤਰਲੇ ਨੂੰ ਭੀ ਜਦ ਹਾਕਮ ਨੇ ਨਾ ਮੰਨਿਆਂ ਤਾਂ ਕੁੜੀ ਦਾ ਭਰਾ ਬਿਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ, ਬੁੱਢਾ ਪਿਉ ਸਿਰਹਾਣੇ ਬੈਠ ਰੋਣ ਲਗਾ। ਇਹ ਹਾਲ ਵੇਖ, ਸੁਰੱਸਤੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖ਼ਬਰੇ ਕੀ ਆਈ ਕਿ ਅੱਥਰੂ ਸੁੱਕ ਗਏ ਅਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੌਂਸਲਾ ਭਰ ਗਿਆ, ਘੁੰਡ ਚੁੱਕ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਉਠ ਕੇ ਭਰਾ ਦੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ:—

ਉਠਵੇ ਉਠ! ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਿਆ ਜਾਇਆ, ਉਠ! ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਹ, ਮੁਗ਼ਲ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਨਾ ਪੀਆਂ, ਵੀਰਾ! ਮਰਾਂਗੀ ਅੱਗ ਜਲਾ[1]

ਜਦ ਪਿਉ ਭਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਤੇ ਇਹ ਪੁਤ੍ਰੀ ਧਰਮ ਛੀਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ ਤਦ ਸਾਰੇ ਉਠ ਕੇ ਟੁੱਟੇ ਲੱਕ ਤੇ ਭੱਜੇ ਦਿਲ ਘਰ ਨੂੰ ਆ ਗਏ।

ਹਾਇ! ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਘਰ, ਜੋ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਚਾਉ ਮਲਾਰਾਂ ਦੀ ਬਾਉਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਸਿਆਪੇ ਦਾ ਥਾਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਾਰੇ ਸਾਕ ਅੰਗ ਪਤਰਾਉਣੀ ਕਰਨ ਆ ਜੁੜੇ ਅਰ ਤੀਵੀਆਂ ਦੇ ਰੋਣ ਪਿੱਟਣ ਨਾਲ ਡਾਢੀ ਹਾਹਾ-ਕਾਰ ਮਚ ਗਈ। ਕੀ ਹਿੰਦੂ ਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਂਗਲਾਂ ਟੁਕ ਟੁਕ ਰਹਿ ਗਏ, 'ਹਾਇ ਹਨੇਰ' 'ਇਹ ਅਨਰਥ'।

ਗੱਲ ਕੀ ਇਹੋ ਜੇਹੇ ਦੁਖ ਰੋਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਚਾਨਕ

---

[1]. ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ।

ਇਕ ਸਬਜ਼ੇ ਘੋੜੇ ਪੁਰ ਇਕ ਅਸਵਾਰ (ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕ ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ, ਤੇੜ ਗੋਡਿਆਂ ਵਾਲਾ ਕਛਹਿਰਾ, ਗਲ ਕੁੜਤਾ ਤੇ ਪਟਕੇ ਨਾਲ ਲੱਕ ਕੱਸਿਆ ਹੋਇਆ, ਸਿਰ ਪੁਰ ਸੁਰਮਈ ਦਸਤਾਰਾ, ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਭਰਵਾਂ, ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਿੱਕ ਭੁਖ ਲਹਿ ਜਾਵੇ) ਆ ਨਿਕਲਿਆ। ਸਭਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਧਰ ਨੂੰ ਉਠ ਗਈਆਂ, ਹੋਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਪਛਾਣ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਸੁਰੱਸਤੀ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ (ਜੋ ਤੀਮੀਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਸੀ) ਤੁਰਤ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਉਹ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਕੇ ਵਿਗੜ ਗਿਆ ਸੀ[1] ਅਰ ਸਿੱਖ ਬਣ ਕੇ ਜਿਹੂੰ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਫੇਰ ਅੱਜ ਤੀਕ ਇਸ ਦੀ ਕੁਝ ਉੱਘ ਸੁਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੀ ਸੀ। ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹ ਫੁਰ ਪਿਆ ਅਰ ਉੱਠ ਕੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੇ ਗਲ ਆ ਲੱਗੀ ਜੋ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਹੁਣੇ ਉਤਰ ਕੇ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਪਿਉ ਭਰਾ ਨੇ ਭੀ ਪਛਾਣਿਆ ਅਰ ਮਿਲਣ ਦੌੜੇ, ਪਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ! ਇੰਨੇ ਚਿਰ ਦੇ ਵਿਛੜੇ ਪਿਛੋਂ ਪਿਆਰ ਤੇ ਦਰਦ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦੁਖਿਆਰੀ ਸੁਰਸਤੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਗਈ।

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਪਈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਲਹੂ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਅਰ ਸੂਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਰਕੇ ਦੰਦੀਆਂ ਕਰੀਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਧਰਮ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਪਤਾ ਪੁੱਛਿਓ ਸੁ ਕਿ ਮੁਗਲ ਦਾ ਡੇਰਾ ਕਿੱਥੇ ਕੁ ਹੈ ? ਪਤਾ ਸੁਣ ਕੇ ਝੱਟ ਘੋੜੇ ਤੇ ਪਲਾਕੀ ਮਾਰ, ਔਹ ਗਿਆ ! ਔਹ ਗਿਆ !! ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਂ ਪਿਉ ਭਾਵੇਂ ਬਥੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਪਾ ਰਹੇ ਕਿ ਨਾ ਜਾਹ, ਐਵੇਂ ਜਾਨ ਗੁਆ ਆਵੇਂਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਤਦੋਂ ਹਾਕਮ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸੁਖਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ ਪਲੋ ਪਲੀ ਵਿਚ ਤੰਬੂਆਂ ਦੇ ਲਾਗੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ। ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਅੱਗ ਸੁਲਗ ਰਹੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਅਰ ਉਤੋਂ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਛਿਨ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਪੜੇ ਅਰ ਘੜ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਲੱਕੜਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਉਪਰੋਂ ਭੈਣ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਸੁਰੱਸਤੀ ਆਪਣੇ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਬਾਗ਼ ਹੋ ਗਈ ਅਰ ਬੋਲੀ :—

ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਵੀਰ ! ਮੈਨੂੰ ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਗਲ ਦੀ ਚਾਹ ਨਹੀਂ ਉਪਜੀ ਬਿਨਾਂ ਤੇਰੇ ਮਿਲਣ ਦੇ, ਸੋ ਗੁਰੂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ, ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਤੂੰ ਆ ਮਿਲਿਆ ਹੈਂ, ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ, ਲੈ ਹੁਣ ਜਿਧਰੋਂ ਆਇਆ ਹੈਂ ਚਲਾ ਜਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੁਗਲ ਹੁਣੇ ਹੀ ਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਮਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ।

ਭਰਾ-ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ ! ਆਤਮਾ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰਨਾ ਵੱਡਾ ਪਾਪ ਹੈ, ਚੱਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ !

ਭੈਣ-ਨਹੀਂ ਵੀਰ ਜੀ ! ਧਰਮ ਲਈ ਮਰਨਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਅਰ ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਚੱਲੀ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪਾਪੀ ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਘਰ ਉਜਾੜ ਦੇਵੇਗਾ ਅਰ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇਗਾ। ਮੈਂ ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਤਾ ਨਹੀਂ ਡਰਦੀ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮੇਰੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਨ। ਜਾਹ, ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਣ ਦੇਹ।

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਕੁਛ ਖੜਾਕ ਜੇਹਾ ਮਲੂਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਭੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚੇ ਛੱਡ, ਬਾਹੋਂ ਧ੍ਰੀਕ ਉਸ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸੁਟ ਹਵਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਾਂ ਘਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਪਿਉ ਭਰਾ ਅੱਗੋਂ ਖਾਣ ਨੂੰ ਪਏ : "ਪਾਪੀਆ ! ਇਹ ਕੀ ਕਰ ਆਇਓਂ, ਭਲਾ ਹੁਣ ਤੁਰਕ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡੇਗਾ ? ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸਿੱਖ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਘਾਣ ਬੱਚਾ ਪੀੜਿਆ ਜਾਊ ਤੇ ਉਪਰੋਂ ਤੂੰ ਕੁੜੀ ਉਸ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆਇਆ ਹੈਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਭੁੱਖੇ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਙ ਆ ਪਏਗਾ। ਭਲਾਮਾਣਸ ਬਣ, ਜਿਧਰੋਂ ਆਇਆ ਹੈਂ ਉਧਰੇ ਜਾਹ ਤੇ ਕੁੜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਆ।"

ਮਾਪਿਆਂ ਥੋਂ ਇਹ ਨਿਰਾਦਰ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜਰ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਅੱਡੀ ਲਾ ਕੇ ਭੈਣ ਸਮੇਤ ਹਵਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਕੋਈ ਇਕ ਘੰਟੇ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਅੱਪੜਿਆ ਜਿੱਥੇ ਕਈ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਰ ਲਹੂ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਸੂਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਖ ਸਿੰਘ ਹੱਕਾ ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਵਿਚ ਕਹਿ ਹੋ ਗਿਆ ? ਸੋਚੇ : ਕਿ ਕਿਸ ਤੋਂ ਸਮਾਚਾਰ ਪੁੱਛਾਂ ਕਿ ਕਿੱਧਰ ਗਏ ? ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਲੋਥਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਕੁਛ ਚਿਰ ਦੇ ਮਗਰੋ ਇਕ ਲੋਥ ਸਿਸਕਦੀ ਦਿੱਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਘਾਉ ਕੁਝ ਕਰੜੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਕ ਦਸਤਾਰ ਪਾੜ ਕੇ ਭੈਣ ਭਰਾ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਘਾਉ ਬੱਧੇ ਅਰ ਨੇੜੇ ਦੇ ਛੰਭ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਲਿਆ ਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਚੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਅਰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਬੋਲਿਆ : 'ਭਰਾ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘਾ, ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ, ਤੂੰ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਆ ਮਿਲਿਆ।'

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ-ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ! ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਪਲੋ ਪਲੀ ਵਿਚ ਕੀ ਭੜਥੂ ਮੱਚ ਕੇ ਹੇਠਲੀ ਉਤੇ ਆ ਗਈ ?

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ-ਭਰਾ ! ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਤੂੰ ਘਰ ਨੂੰ ਗਿਆ, ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਡੇਰੇ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਤੁਰਕ ਆ ਪਏ, ਡਾਢੀ ਕਰੜੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਖਾਲਸਾ ਭੀੜੀ ਜੂਹ ਨੂੰ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਘਾਇਲ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸਾਂ। ਤੁਰਕ ਬਹੁਤ ਮੋਏ, ਪਰ ਓਹ ਸਨਗੇ ਬਹੁਤ, ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੋਇਆ ?

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਲਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਹੋਰ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਸਾਰੇ

1. ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਟੱਬਰ ਵਿਚੋਂ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮਾਪੇ ਮੌਤ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਦੁਖ ਮੰਨਦੇ ਅਰ ਅਕਸਰ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦੇਂਦੇ। ਜਦ ਕਦੇ ਕੋਈ ਪੁਛੇ ਤੇਰੇ ਕਿੰਨੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹਨ ਤਾਂ ਲੋਕੀ ਐਉਂ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੇ, ਪੰਜ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਕ ਮਰ ਗਿਆ, ਇਕ ਸਿਖ ਜਾ ਰਲਿਆ, ਤਿੰਨ ਸਾਈਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹੈਨ। ਇਹ ਪੁਰਖ ਭੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਪੁਜੀ, ਰਹਿਰਾਸ ਬਾਣੀਆਂ ਕੰਠ ਕਰਕੇ ਭੈਣ ਨੂੰ ਪਾਠ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਿਖਾਲਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਸ਼ਰਧਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਿਆ। ਤਦ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਮੇਂ ਨੇ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਰਲਿਆ।

ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਚ ਜਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਘਾਉ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਰੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਸੱਟ ਖਾ ਕੇ ਬੇ-ਸੁਧ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਆਦਿ ਦੇ ਕੇ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਂਦਾ ਤਾਂ ਓਹੋ ਸਮਾਚਾਰ ਸੁਣਿਆ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਰਾ ਤਕੜਾ ਸੀ ਅਰ ਸਵਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਦੂਰ ਸਾਰੇ ਇਕ ਰੁੱਖ ਨਾਲ ਬੱਧੇ ਦੋ ਘੋੜੇ ਮਿਲ ਗਏ, ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਇਕ ਸਰਸਰੀ ਗੁਰਮਤਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕ ਘੋੜਾ ਸੁਰੱਸਤੀ ਨੂੰ ਦੇਈਏ[1] ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਰ ਘਾਇਲ ਨੂੰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪਾ ਲਵੇ ਤੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਭੀੜੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਚੱਲ ਵੜੀਏ।

ਇਹ ਸਲਾਹ ਗਿਣ ਕੇ ਭੈਣ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਕਰਾ ਕੇ ਕੂਚ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਸੁਰੱਸਤੀ ਇਸ ਭਰਾ ਕੋਲੋਂ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਪੱਕੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਨ ਹੋ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਪਾਠ ਭੀ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਉਂ ਅੰਦਰਲੀ ਭਾਉਣੀ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਨਿਸਚਾ ਇਕ ਅਸਚਰਜ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਜਦ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਪਰ ਬੱਝ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪਰਬਤ ਵਾਂਗ ਅਚੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਇਹ ਅਠਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਅਨ-ਮੁਕਲਾਈ ਕੰਨਿਆਂ ਡਾਢੀ ਧਰਮੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਸੀ ਕਿ ਮੁਗਲ ਨੂੰ ਤ੍ਰੇਹ ਦੇ ਧੋਖੇ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਘੱਲ ਕੇ ਸੁਰਸਤੀ ਨੇ ਝੱਟ ਹੀ ਇਕ ਲੱਕੜਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਪੁਰ (ਜੋ ਬਾਵਰਚੀ ਖਾਨੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਈਆਂ ਸਨ) ਪੱਛੀਆਂ ਨਾਲ ਦਿਤ੍ਰ ਪਾਸਿਓਂ ਅੱਗ ਲਾਈ ਅਤੇ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਈ[2], ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਵੀਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆ ਬਚਾਇਆ। ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੇ ਤਾਹ ਦਿੱਤੀ, ਤਦ ਭੀ ਕੰਨਯਾਂ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਨਾ ਫਿਰਿਆ ਅਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਦੀ ਭਰਾ ਨਾਲ ਚਲੀ ਗਈ। ਜਦ ਉਸ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਅੱਪੜੀ, ਜਿੱਥੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਲੜਾਈ ਹੋ ਕੇ ਹਟੀ ਸੀ ਅਰ ਘਾਇਲ ਸਿੱਖ ਦੇਖੇ ਸੇ, ਤਾਂ ਕੰਨਯਾ ਦਾ ਦਿਲ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਉਛਲ ਪਿਆ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ, ਜੋ ਧਰਮ ਰੱਖਯਾ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਨਾਂ ਤਲੀ ਪੁਰ ਧਰੀ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਕੰਮ ਚੰਗਾ ਹੋਊ ? ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਤਰਸ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਪਰ ਸੋਚ ਫੁਰੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਹੀ ਅੰਮੀਂ ਜਾਯਾ ਵੀਰ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੇਰਾ ਮਨ ਬੀ ਏਡਾ ਬਹਾਦਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਚੰਦਨ-ਸੁਗੰਧਿ ਨਾਲ ਕੁੜੀ ਦਾ ਦਿਲ ਚੰਦਨ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਜੀ ਵਿਚ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ ਕਿ "ਤੀਵੀਆਂ ਧਰਮ ਰੱਖਯਾ ਲਈ ਕਿਉਂ ਜੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ? ਜੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪਹਿਲੀ ਤੀਵੀਂ ਹੋਵਾਂ ਜੋ ਭਰਾ ਵਾਂਗੂੰ ਸੂਰਬੀਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂ ?"

ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਸੁਰਸਤੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਇੱਡੇ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲਾਂ ਵਿਚ ਘਾਬਰਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਦੂਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਘੋੜੇ ਪੁਰ ਇਉਂ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਮਾਨੋ ਪੱਕੀ ਸਵਾਰ ਹੈ। ਅਰ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਇਕ ਮੁਰਦੇ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਬੀ ਲੈ ਗਲੇ ਲਟਕਾ ਲਈਓ ਸੁ।

ਗੱਲ ਕੀ ਦੂਜੇ ਘਾਇਲ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਸਨ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਲਾਂਭੋਂ ਧੂੜ ਉਡਦੀ ਦਿੱਸੀ ਅਰ ਪਲ ਮਗਰੋਂ ਤੁਰਕ ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦਸਤਾ ਦਿੱਸਿਆ, ਗਹੁ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਪੱਕਾ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹੋ ਮੁਗਲ ਕੰਨਯਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਹ ਦੇਖਕੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਘੋੜੇ ਸਿੱਟ ਦਿਤੇ, ਹੁਣ ਅਸਚਰਜ ਮੌਜ ਹੋਈ, ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਤਿੰਨੇ ਸਿੰਘ, ਮਗਰ ਕੋਈ ਸੌ ਕੁ ਤੁਰਕ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮੀਲ ਤਕ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਉਡੇ, ਪਰ ਇਥੇ ਅਪੜ ਕੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘੋੜਾ ਠਹੁੰ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਹਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਢਿੱਲ ਸੀ ਜੋ ਬਾਕੀ ਦੋਵੇਂ ਭੀ ਅਟਕ ਗਏ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਤੁਰਕ ਭੀ ਪਹੁੰਚ ਪਏ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਤਲਵਾਰ ਚੱਲੀ, ਅਠ ਦਸ ਤੁਰਕ ਡਿੱਗੇ, ਹਾਕਮ ਭੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ। ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਸੁਰਸਤੀ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੀ ਕੁਛਕੁ ਘਾਉ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਫੱਟ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਅਰ ਦੋਵੇਂ ਭੈਣ ਭਰਾ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਕਸ਼ਟ ਭੋਗਣ ਲਈ ਪਿਛਲੇ ਪੈਰੀਂ ਮੋੜੇ ਗਏ।

—o—

ਕਾਂਡ ਦੂਜਾ

ਭੀੜੀ ਜੂਹ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਿਛ ਬੂਟੇ ਕੱਟਕੇ ਇਕ ਖੁਲ੍ਹਾ ਮੈਦਾਨ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਥਾਉਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਭੀੜ ਬਣੀ ਪੁਰ ਜਾ ਲੁਕਦੇ ਸਨ। ਬਨਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਪੱਤੇ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਸੀ, ਪਰ ਵੈਰੀਆਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਘਣੇ ਬਨਾਂ ਨੂੰ ਝਾਗਣਾ ਇਕ ਕਠਨ ਤੇ ਅਨਹੋਣਾ ਕੰਮ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਭੀੜੀ ਜੂਹ ਦੇ ਇਕ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਲੌਢੇ ਵੇਲੇ ਭੀੜੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੀ ਅਰ ਪੰਜ ਕੁ ਸਿੰਘ ਬੈਠੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਂ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਜੋ ਦੇਉ ਵਰਗੀ ਡੌਲ ਤੇ ਸੇਉ ਵਰਗੇ ਲਾਲ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਭਰਵਾ ਤੇ ਸੁਹਣਾ ਜੁਆਨ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਪਾਠ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਬੋਲਿਆ :-ਭਾਈ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ! ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ? ਸਭ ਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਕਿ 'ਨਹੀਂ' ਉਹ ਤਾਂ ਜਿਉਂਦਾ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਗਿਆ ਹੈ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਖ਼ਬਰੇ ਘਰ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ?

---

1. ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀਆਂ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਣ ਦੀਆਂ ਜਾਣੂੰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

2. ਮੁਗ਼ਲ ਦੇ ਸਾਥੀ ਅਜੇ ਆਏ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਨੌਕਰ ਬੀ ਨਹੀਂ ਮੁੜੇ ਸਨ, ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕ ਚੁਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸੋ ਸੁਰੱਸਤੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹਾਕਮ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਾਣੀ ਦੁਰਾਡੇ ਸੀ, ਐਉਂ ਸੁਰੱਸਤੀ ਨੂੰ ਦਿਖ਼ਾ ਦਾ ਸਮਾ ਲੱਭ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਕਮ ਹਾਸਲ ਉਹਨਾਂ ਵਰਗਾ ਸੀ ਤੇ ਆਮ ਪਰਜਾ ਮੁਗ਼ਲ ਹੀ ਸਮਝਦੀ ਸੀ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ : ਇਹ ਗੱਲ ਅਨਹੋਣੀ ਹੈ, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਆਖ ਤੇ ਸੁਖ ਕੀ ਆਖ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਅਪਦਾ ਪਈ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਬਹਾਦਰ ਅਟਕਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੋਲੋਂ ਰਾਠੌਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ:—ਮਹਾਰਾਜ ! ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਘਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰ ਲਿਆਵੇ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ : ਮੈਨੂੰ ਆਗਜ਼ਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਖ਼ਬਰ ਲੈਣ ਤੁਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਜਾਹ ਬਈ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆ, ਪਰ ਝਬਦੇ ਮੁੜੀਂ, ਅਰ ਵੇਸ ਵਟਾ ਲੈ, ਮੁਗਲ ਬਣ ਕੈ ਜਾਹ, ਸਿੱਖੀ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਗਿਓਂ ਤਾਂ ਮਤਾਂ ਕਿਤੇ ਫਸ ਨ ਜਾਵੇਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸੂਹ ਲਿਆਵੀਂ ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਅਜ ਕਲ ਕਿਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ? ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਭੈੜੀਆਂ ਕਨਸੋਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਵਾਕ ਸੁਣ ਉਹ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਉਠਿਆ, ਡੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਮੁਗਲਈ ਕਪੜੇ ਲੈ ਪਹਿਨੇ ਤੇ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਇਹ ਵੇਲਾ ਸੂਰਜ ਆਥਣ ਦਾ ਸੀ ਅਰ ਸੰਝ ਤੁਰੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਡਰਿਆ ਨਹੀਂ, ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨਿਰਭੈ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗੂ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਕੁਝ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਜੰਗਲ ਸੰਘਣਾ ਆ ਗਿਆ, ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਲਗਾਮ ਫੜ, ਕਈ ਚੱਕਰ ਫੇਰ ਖਾਂਦਾ, ਕਿਧਰੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਵਿਚ ਫਸਦਾ ਕਿਧਰੇ ਨਿਕਲਦਾ, ਵੱਡੇ ਔਖ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਪਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਘੁਸਮੁਸਾ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਪਲਾਕੀ ਮਾਰ ਪਲੱਪਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਅੱਪੜਿਆ ਅਰ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਟੁੱਟੀ-ਖੁੱਥੀ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਤਿਥੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੰਦੂਰ ਵਾਲਾ ਤੇ ਇਕ ਬਾਣੀਆ ਹੱਟੀਵਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਮੁਗਲ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵੇਖ ਕੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਉਠ ਖਲੋਤੇ ਅਰ ਮੰਜੀ ਦੇ ਕੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਚਾਰਾ ਆਦਿ ਲਿਆ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਰੋਟੀ ਵਲੋਂ ਉਸ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਮੰਜੇ ਨਾਲ ਬੰਨ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਚੁਤੱਹੀ ਮੰਜੇ ਪਰ ਵਿਛਾ ਕੇ ਸੌਂ ਗਏ, ਦੋ ਕੁ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਰੌਲਾ ਜਿਹਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਰ ਚੁਕ ਕੇ ਕੀ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਰਦਾਰ ਅਮੀਰ ਦੀ ਆਉਂਦਣ ਹੈ, ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਨਾਲ ਹਨ। ਫੇਰ ਚਿਰ ਉੱਧੜਧੁਮੀ ਮਚਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ। ਅਮੀਰ ਤਾਂ ਸੌਂ ਗਿਆ ਪਰ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਕੁਝ ਸੌਂ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਲੰਮੇ ਪਏ ਗੱਲੀਂ ਜੁਟ ਪਏ। ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਸਾਡੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨੇੜ ਪਏ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਚਲੇ ਹੋ ਕੇ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ।

ਪਹਿਲਾ ਸਿਪਾਹੀ ਬੋਲਿਆ—ਬਈ ਇਹ 'ਬਲਵੰਤ' ਕੌਣ ਹੈ?

ਦੂਜਾ ਸਿਪਾਹੀ—ਇਹ ਉਹ ਕਾਫਰ ਹੈ ਨਾ, ਕਿ ਜੋ ਨਾਦਰ ਦੇ ਮਗਰ ਹੱਲੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਦਲੇਰ ਆਦਮੀ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਰੁਸਤਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾ—ਬਈ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਹਨ ਜੋ ਅਜਿਹਾ ਬਹਾਦਰ ਫੜਿਆ ਗਿਆ।

ਦੂਜਾ—ਤੇ ਜੇ ਉਹਦੀ ਭੈਣ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਲੋਟਨ ਕਬੂਤਰ ਹੋ ਜਾਏਂ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਸਤਰ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਫੜੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਂ, ਬਈ ਚੰਦ ਦਾਂ ਟੁਕੜਾ ਹੈ ਚੰਦ ਦਾ। ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸਬੱਬ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ?

ਪਹਿਲਾ--ਉਹ ਤੀਵੀਂ ਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਊ?

ਦੂਜਾ—ਹਾਂ ਹਾਂ, ਨਾਲੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਨਿਕਾਹ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਊ, ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਹੋਵੇਗੀ ਸਾਨੂੰ ਭੀ ਇਨਾਮ ਮਿਲਣਗੇ।

ਪਹਿਲਾ—ਪਰ ਭੈਣ ਭਰਾ ਨੇ ਦੀਨ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ?

ਦੂਜਾ—ਇਹ ਸਿੱਖ ਬੀ ਕਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਦੀਨ ਛੱਡਦੇ ਹਨ? ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬੰਨ ਕੇ ਖੀਰ ਖੁਆਉਣੀ ਹੋਈ। ਉਂਞ ਤਾਂ ਇਹ ਸਦਾ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਹੀ ਚੱਖਦੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾ—ਹਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਇਹ ਵੱਡੇ ਨੱਠੀਲੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਮੱਖਣ, ਪਰ ਇਹ ਕਠੋਰ ਪੱਥਰ ਹਨ। ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਉਗਮ ਪਏ ਹਨ? ਭਲਾ ਹੁਣ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਰਸਤਾ ਹੈ?

ਦੂਜਾ—ਥੋੜਾ ਹੀ ਹੈ, ਅੱਜ ਪੀਰ, ਕੱਲ ਮੰਗਲ ਤੇ ਬੁਧ ਵੀਰ ਠਹਿਰ ਜੁਮੇ (ਸ਼ੁਕਰ) ਨੂੰ ਇਹ ਸਵਾਬ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਏਗਾ।

ਪਹਿਲਾ—ਭਾਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਮੌਜ ਹੋਊ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਚਿੜੀ ਹੱਥ ਲਗੀ ਹੈ।

ਦੂਜਾ—ਤੇ ਤਹਾਨੂੰ ਭੀ ਮੌਜ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਲਕ ਮੁਲਾਂ ਜੀ ਨੂੰ ਐਡੀ ਦੂਰੋਂ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਨਾਮ ਭੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿਲੇਗਾ। ਨਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੀ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਹੱਥ ਲੱਗੂ ਪਰ ਭਾਈ ਮਿਲੇ ਜਾਂ ਨਾਂ ਇਹ ਤਾਂ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ, ਏਹਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੀਨ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖਣਾ ਬੀ ਸਵਾਬ (ਪੁੰਨ) ਹੈ।

ਪਹਿਲਾ--ਸੱਚ ਹੈ, ਭਈ ਏਨਾਂ ਚਿਰ ਕਿਉਂ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ? ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੋ ਗਿਆ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਿਆਂ ਫੇਰ ਢਿੱਲ ਕਿਉਂ ਪਈ? ਤੱਤ ਫੱਟ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਕਾਸ ਲਈ ਨਾ ਚਾੜ੍ਹਿਆ?

ਦੂਜਾ—ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਦੋਵੇਂ ਘਾਇਲ ਸਨ, ਅੱਜ ਤੱਕ ਬੀਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਮਸਾਂ ਤਕੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਢਿਲ ਪਈ।

ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਤਾਂ ਸੌਂ ਗਏ ਤੇ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਚੁੱਪ ਚੁਪਾਤਾ ਹੀ ਉਠ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਕਾਠੀ ਰੱਖ ਮੱਖਣ ਵਿਚੋਂ ਵਾਲ ਵਾਂਗੂੰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਹਨੇਰੀ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਹੈ ਰਸਤਾ ਲੱਭਦਾ ਨਹੀਂ, ਬੱਦਲ ਛਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਠੁਹਕਰ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬੀਰ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀ

ਹਾਰਦੇ। ਕੋਈ ਪਹੁ ਫੁਟਣ ਤੋਂ ਅਕੋਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ, ਅਰ ਸੂਰਜੋਂ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਡੇਰੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਇਸ਼ਨਾਨ ਪਾਣੀ ਕਰਕੇ ਬੈਠੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਭੀ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੇ ਤੇ ਪਾਠ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ।

ਜਦ ਭੋਗ ਪਿਆ ਤਦ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ; ਜੋ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਣੀ ਸੀ, ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ :—ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹਨ ਅਰ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਨੂੰ ਧੱਕੋ ਧੱਕੀ ਤੁਰਕ ਬਣਾਏ ਜਾਣਗੇ। ਅੱਜ ਮੰਗਲਵਾਰ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਖਾਲਸਾ ਹਿੰਮਤ ਕਰੇ, ਤਦ ਅਜੇ ਵੇਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਬਰ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਅਗ ਵਾਂਗ ਲਗੀ। ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਚੇਹਰੇ ਲਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਸੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕਰੋਧ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਮਾਰਿਆ। ਧਰਮ ਤੇ ਬੀਰਤਾ ਨੇ ਉਮੰਗਾ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਅਰ ਸਭ ਪਾਸਿਓਂ 'ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ' ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਸਿੰਘ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਇਕ ਚੋਣਵਾਂ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਜੋਧਾ ਸੀ ਅਰ ਫੇਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਕੰਨਯਾ ਦਾ ਤੁਰਕ-ਪੰਜੇ ਵਿਚ ਫਸਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਕਦ ਸਹਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਤੁਰਤ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਕੱਠਿਆਂ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਕੂਚ ਹੈ ਅਰ ਭੋਜਨ ਵੀ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਡਿੱਠਾ ਜਾਊ, ਹੁਣ ਸਹਾਰਾ ਕਰਨਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ; ਪਰ ਚੱਲਣਾ ਹੈ ਜੰਗਲੋ ਜੰਗਲ, ਬੱਸ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਚਲ ਨਿਕਲੀਏ ਤੇ ਫਤਿਹ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵਜਾਉਂਦੇ ਨਿਕਲ ਆਈਏ। ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਫੁਰਤੀ ਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰਾ ਜੱਥਾ ਘੋੜੇ ਕੱਸ ਕੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਪਿਆ ਅਰ ਬਨੋਂ ਬਨੀਂ ਅਨੇਕਾਂ ਜੱਫਰ ਜਾਲਦਾ ਤੁਰ ਗਿਆ।

—o—

ਕਾਂਡ ਤੀਜਾ

ਸੂਰਜ ਦੇਉਤਾ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਦਲਾਂ ਦੇ ਦਲ ਬੇਮੁਹਾਰੀ ਫੌਜ ਵਾਂਗ ਅਸਮਾਨ ਉਤੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੌਣ ਦੀ ਚਾਲ ਬੀ ਅਸਚਰਜ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਭੜਥੂ ਪਾਉਂਦੀ, ਘੱਟਾ ਉਡਾਉਂਦੀ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਵੱਗਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਚੁਪਾਤੀ ਹੋ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਰੁਮਕਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੁਗਲ ਲੋਕ ਸ਼ਰਈ ਤੰਬੇ ਪਹਿਨੀ ਹਰਲ ਹਰਲ ਕਰਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਿਮਾਣੇ ਹੱਟੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸੁਸਤ ਤੇ ਉਦਾਸ ਬੈਠੇ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੀ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਅਸਚਰਜ ਹਾਲ ਹੈ। ਟੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਕਠੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਤੇ ਬਹਿੰਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਸੀਤ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੱਟਾਂ ਅਗੇ ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ ਕੁਝ ਕੁ ਫੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸਨੱਧਬੱਧ ਖੜੋ ਹਨ।

ਔਹ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਕੀ ਆਇਆ? ਇਹ ਇਕ ਪਾਲਕੀ ਦੀ ਅਸਵਾਰੀ ਹੈ ਜੋ ਚਾਰ ਵਗਾਰੀ ਫੜੇ ਹੋਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਉਤੇ ਧਰੀ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੇ ਮੁੱਲਾਂ ਜੀ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ ਜੋ ਅੱਜ ਦੇ ਦਿਨ ਲਈ ਉਚੇਚੇ ਸੱਦੇ ਗਏ ਹਨ। ਮਸੀਤ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ ਮੁੱਲਾਂ ਜੀ ਉਤਰੇ ਤੇ ਅੰਦਰ ਵੜੇ। ਸਭ ਨੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਬਿਠਾਇਆ ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸੱਤ ਸਵਾਰ ਘੋੜੇ ਭਜਾਉਂਦੇ ਆਏ, ਮਗਰੋਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਸਵਾਰੀ ਪਹੁੰਚੀ। ਭਲਾ ਹੁਣ ਕੌਣ ਕੌਣ ਆਏ? ਇਕ ਪਾਲਕੀ ਬੰਦ ਹੈ, ਨਾਲ ਇਕ ਪੁਰਖ ਹੱਥਕੜੀ ਵੱਜੀ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੇੜ ਮੈਲੀ ਕੱਛ ਹੈ, ਗਲ ਚਿੱਕੜ ਵਰਗਾ ਕੁੜਤਾ, ਸਿਰ ਤੇ ਨਿੱਕੀ ਪੱਗ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਕੇਸ ਖਿੱਲਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਚਿਹਰਾ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਰੋਧ ਦੇ ਬਾਣ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮਸੀਤ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬੁਰਕੇ ਵਾਲੀ ਉਤਰੀ, ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਮਸੀਤੇ ਵੜੇ, ਦੋਵੇਂ ਮੁੱਲਾਂ ਅਗੇ ਬਿਠਾਏ ਗਏ। ਮਸੀਤ ਇਸ ਵੇਲੇ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਸਭ ਲੋਕ ਚੁੱਪ ਵਾਂਗੀ ਤੱਕ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁੱਲਾਂ ਸਾਹਿਬ ਇਉਂ ਬੋਲੇ :—

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ! ਕੀ ਤੂੰ ਦੀਨ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਬੂਲਦਾ ਹੈਂ?

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਮੈਂ ਮੌਤ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਬੂਲਦਾ ਹਾਂ।

ਮੁੱਲਾਂ (ਨਵਾਬ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ)—ਇਹ ਵੱਡਾ ਮੂਜ਼ੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੇ ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਜਬਰਨ......।

ਨਵਾਬ—ਹਾਂ, ਪਿਛਲੀ ਗੱਲ ਅੱਛੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਮਾਹ-ਰੂ ਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ......।

ਮੁੱਲਾਂ—ਹੱਜਾਮ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ?

ਨਾਈ—ਹਾਂ ਹਜ਼ੂਰ!

ਮੁੱਲਾਂ—ਇਧਰ ਆਉ ਔਰ ਇਸ ਕੇ ਬਾਲ ਕਾਟੋ।

ਨਾਈ—ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ।

ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਕੇ ਨਾਈ ਰਛਾਨੀ ਖੋਲ੍ਹ ਬੈਠਾ। ਭਾਵੇਂ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹੱਥ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹਿੱਲਣਾ ਹੀ ਸੁਕੜੀ ਨਾਈ ਲਈ ਬਥੇਰਾ ਸੀ। ਇਹ ਹਾਲ ਵੇਖ ਚਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਅਰ ਨਾਈ ਹੋਰੀਂ ਫੇਰ ਆਏ, ਪਰ ਐਤਕੀਂ ਬੁਰਕੇ ਵਾਲੀ ਨੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਬੱਧੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੁਰਕਾ ਲਾਹ ਕੇ ਔਹ ਮਾਰਿਆ, ਅਰ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਉਠਕੇ ਮੋਢਿਆਂ ਥੋਂ ਨਾਈ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਪਟਕਾਰਾ ਮਾਰਿਆ, ਵਿਚਾਰਾ ਥੇਹਨੂੰ ਵਾਂਗ ਰਿੜ੍ਹਦਾ ਰਿੜ੍ਹਦਾ ਪਰੇ ਜਾ ਪਿਆ ਅਰ ਕੰਨਿਆ ਮਸਤ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਹੋ ਖੜੋਤੀ। ਇਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪਰ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਲਹੂ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਸਵਾਰ, ਖਲਕਤ ਦੇਖ ਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਈ ਤੇ ਨਵਾਬ, ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਰੂਪ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਇਉਂ ਚਕ੍ਰਿਤ ਰਹਿ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਬਿਜਲੀ ਵਜਿਆਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਲਾਂ ਨੇ ਤੁਰਤ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖ ਮਾਰੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸੁਰੱਸਤੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਅਰ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਹੱਥ ਕਰਕੇ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਕੱਸ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਨਵਾਬ ਵੇਖਕੇ ਕੁੜ੍ਹ ਰਹਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੁੱਲਾਂ ਤੇ ਖ਼ਲਕਤ ਕੋਲੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਕਾਫ਼ਰ ਪੁਰ ਦਬਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਪਲੋਪਲੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਬੇਗਮ ਬਣੇਗੀ, ਪਰ ਅਜੇ ਤਾਂ ਕਾਫ਼ਰ ਹੀ ਹੈ ਨਾ।

ਇੰਨੇ ਵਿਚ ਨਾਈ ਹੁਰੀਂ ਬੀ ਉਠੇ ਫੇਰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਵਧਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸੁਰੱਸਤੀ ਦੀ ਅਚਰਜ ਦਸ਼ਾ ਸੀ, ਉਹ ਡਾਢੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰੇ ਭਰਾ ਦੀ ਡਰਾਉਣੀ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ ਨਾਲੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਹਾਏ! ਮੈਂ ਨਿਕਰਮਣ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅਜੇਹੇ ਸੂਰਬੀਰ ਭਰਾ ਨਾਲ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਨੇ ਵਿਚ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਘੱਟੇ ਦਾ ਗ਼ੁਬਾਰ ਦਿੱਸਿਆ ਖੜ ਖੜ ਦੀ ਡਾਢੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ। ਕਿਸੇ ਜਾਤਾ ਹਨੇਰੀ, ਕਿਸੇ ਜਾਤਾ ਕੋਈ ਘਰ ਢੱਠਾ, ਕਿਸੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਕਰੜਾ ਭੁਚਾਲ ਆ ਗਿਆ, ਕਿਸੇ ਜਾਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਹਾਕਮ ਸਵਾਰੀ ਨਾਲ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਪਰ ਸਭ ਅਖਾਂ ਉਧਰ ਗੱਡੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਉਸ ਘੱਟੇ ਦਾ ਰਸਾਲਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਅਰ ਬਜਾਰ ਵਿਚ ਖੜੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਕੱਟ ਵੱਢ ਛਿੜ ਪਈ ਤੇ ਇਕ ਦਸਤੇ ਦੇ ਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਡੀਆਂ ਲਾ ਮਸੀਤ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਫ਼ਤੇ ਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾ 'ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ' ਕਰਕੇ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਅਰ ਦੂਜੀ ਪਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਬਲੀ ਹੱਥ ਨੇ ਬੱਝਾ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਚੁਕ ਕੇ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਸਿੱਟ ਲਿਆ ਅਰ ਇਕ ਹੋਰ ਹੱਥ ਨੇ ਸੁਰੱਸਤੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤੇ ਘੋੜੇ ਮੋੜ ਕੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਚੀਰ ਕੇ ਨਿਕਲੇ। ਬਾਕੀ ਦਾ ਜਥਾ, ਜੋ ਨਾਲ ਸੀ, ਵਾੜ ਵਾਂਙੂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ 'ਹਰਨ' ਦਾ ਅਵਾਜ਼ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਾਰ ਜਿੱਕੁਰ ਬਿਜਲੀ ਕਿਸੇ ਲਹਿਲਹਾਉਂਦੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਖਿਊਂ ਕੇ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇੱਕੁਰ ਇਹ ਚਾਣਚੱਕ ਆਣ ਪਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਮਸੀਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਥਾਣੀ ਪੂਰਬੀ ਬੂਹੇ ਵਲੋਂ ਨਿਕਲਣ ਨੂੰ ਦਬਾ-ਦਬ ਘੋੜੇ ਸੱਟੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਮੋਹਰੇ ਦੇ ਆਗੂ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਥੰਮ' ਦਾ ਬਚਨ ਕਿਹਾ ਅਰ ਇਕ ਪਲ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਦਸਤਾ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪਰ ਪਹਿਰੇ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ, ਜੋ ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਝੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਹਾਕਮ ਫੌਜ ਸਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਨੇੜੇ ਆਏ ਸਿੱਖ ਸਿਞਾਣ ਕੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਲੁਕ ਗਏ ਸਨ, ਕੁਮਕ ਸੱਦ ਕੇ ਰੋਕ ਦਾ ਸਮਿਆਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੋਣਵੇਂ ਬੰਦੂਕਚੀ ਅੱਗੇ ਕੀਤੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਤੋਪਚੀ ਵੇਖੇ, ਫੇਰ ਇਸ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਕਰਕੇ ਸਰ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਤੋਪਚੀ ਘੁੱਗੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੇਠਾਂ ਆ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਡਿੱਗਦਿਆਂ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸ ਸਿੱਖ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਕੀਤੇ, ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਅਜੇਹੀ ਬੁਛਾੜ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਜਿੰਨੇ ਮਨੁੱਖ ਸਨ ਵਿੰਨ੍ਹ ਸਿੱਟੇ ਅਰ ਫੇਰ ਧੁਮ ਧੁਮਾ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਜਾ ਪਏ ਤੇ ਬਦਾਮ ਦੇ ਛਿੱਲੜ ਵਾਂਗ ਉਸ ਨੂੰ ਭੰਨ ਸਿੱਟਿਆ। ਬਾਹਰ ਇਕ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਦਸਤਾ ਖੜਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਸੈਨਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧੂਹ ਕੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਵਾਹੁੰਦੀ ਸਰਪਟ ਘੋੜੇ ਸਿੱਟਦੀ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਚੀਰਦੀ ਹੋਈ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਈ।

—o—

ਕਾਂਡ ਚੌਥਾ

ਜਦ ਪੰਜ ਸੱਤ ਕੋਹ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤਦ ਇਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਮੈਦਾਨ ਹਰੇ ਹਰੇ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੇਖ ਕੇ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਘੋੜੇ ਬ੍ਰਿੱਛਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤੇ ਤੇ ਘਾਹ-ਪੱਠਾ ਪਾਇਆ। ਕੁਝ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਵਲ ਗਏ। ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਕਪੜਾ ਵਿਛਾ ਕੇ ਬੈਠੇ! ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਰੱਸਤੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਬੰਦ ਖੋਹਲੇ ਗਏ ਅਰ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਆਂਦੇ ਗਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੇਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ, ਹਰੇਕ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਿਲਦਾ ਅਰ ਸੁਰੱਸਤੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਫ਼ਤੇ ਗਜਾਉਂਦਾ ਛੇਕੜ ਜਦ ਸਭ ਮਿਲ ਚੁਕੇ ਅਰ ਅਨੇਕਾਂ ਵੇਰ 'ਸਤਬਿਰ ਅਕਾਲ' ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਗੁੰਜਾ ਚੁਕੇ ਤਦ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਰੱਸਤੀ ਸਰਦਾਰ ਪਾਸ ਆ ਬੈਠੇ। ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਰ ਬੀਤੀ ਸੁਣਾਈ ਅਰ ਉਹਨਾਂ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਸਮਾਚਾਰ ਦਸਿਆ ਜੋ ਕੈਦ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇ ਸੁਰੱਸਤੀ ਨੂੰ ਝਲਣੇ ਪਏ। ਕਿੰਤੂ ਕੈਦ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਛੇਕੜ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਭਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭੈਣ ਜੀ ਨੂੰ ਘਰ ਪਾਉਣ ਦੀ ਨੀਯਤ ਜੋ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੀ ਇਹ ਕਸ਼ਟ ਸਭ ਤੋਂ ਭਾਰਾ ਸੀ।

ਜਦ ਉਹ ਕਹਿ ਚੁਕਾ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤੇਰਾ ਪਤਾ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਅਸਾਂ ਜੰਗਲੋ ਜੰਗਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਚੁਪ ਚੁਪਾਤੇ ਪਹੁੰਚ ਪਈਏ, ਪਰ ਰਸਤਾ ਖੁੰਝ ਗਏ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੇਰ ਲੱਗੀ। ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਸਾਡੀ ਆਸ ਦਾ ਲੱਕ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਖਰਾ ਕਠਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਕੇਸਾ ਰੱਖਣਾ ਸੀ, ਪੂਰਜ ਚੜ੍ਹੇ ਅਸੀਂ ਅਜੇਹੇ ਥਾਂ ਨਿਕਲੇ ਜਿਥੋਂ ਪਤਾ ਕਢਣ ਤੋਂ ਮਲੂਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਇਥੋਂ ਨਿਰਾ ਪੰਜ ਛੀ ਕੋਹ ਹੈ। ਖ਼ਬਰੇ ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਲਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਠੀਕ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਆ ਪਹੁੰਚੇ ਅਰ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕਜ਼ੀਆ ਪਾਰ ਹੋਇਆ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੇ ਜੁਧ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਥੋੜੇ ਸਾਂ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਏਥੇ ਚੋਖੀ ਸੀ, ਫ਼ਿਰ ਜਿਤਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬਚਨ ਢੇਰ ਚਿਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਜੋ ਸਿੱਖ ਦਾਣਾ ਖਾਣਾ ਲੈਣ ਗਏ ਸਨ, ਮੁੜ ਆਏ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਇਥੇ ਘੱਟ ਹਨ, ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ, ਕੋਈ ਭੀ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਮੁੱਲ ਭੀ ਦੇ

ਰੁ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਤਦ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਥੋੜੇ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਦੇ ਹਨ ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ—ਪੈਂਚਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆਓ । ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੋ ਪੁਰਖ ਅਗੇ ਕੀਤੇ ਕਿ ਇਹ ਪੈਂਚ ਹਨ, ਜੋ ਫੜ ਆਂਦੇ ਹਨ ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ—ਕਿਉਂ ਚੌਧਰੀਓ ! ਖਾਣਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ?

ਪੈਂਚ—ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ—ਐਸ ਵੇਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਖਾਲਸਾ ਹੈ ।

ਪੈਂਚ—ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ? ਬੱਦਲ ਛਾਇਆਂ ਵਾਂਗ ਹੁਣੇ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣੇ ਗੁੰਮ । ਤੁਸੀ ਕੱਲ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰੇ ਕਿਥੇ ਹੋਵੋਗੇ ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ—ਦਸ ਵੀਹ ਜਣੇ ਜਾ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਖਾਣ ਪੀਣ ਨੂੰ ਲੈ ਆਓ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਬਾਲ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨਾ ਦੇਣਾ ਭੇ ਨਾ ਹੀ ਖਾਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਛੇੜਨਾ ।

ਸਰਦਾਰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨੀਆਂ ਬੁਰਕੇ ਪਹਿਨੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਰੋਂਦੀਆਂ ਆ ਖਲੋਤੀਆਂ ਅਰ ਨਾਲ ਇਕ ੧੪ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਲਿਆਈਆਂ, ਉਸ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲਗੀਆਂ ਕਿ ਆਪ ਸਾਡੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰੋ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਕੁਝ ਵਧੀਕੀ ਹੀ ਕਰੋ, ਜੋ ਕੁਛ ਮੰਗਦੇ ਹੋ ਅਸੀਂ ਦੇ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਾਂ ।

ਸਰਦਾਰ—ਬੱਸ ਰੋਟੀਆਂ ਚਾਹੀਏ ।

ਤੀਵੀਆਂ- ਅਸੀਂ ਹੁਣੇ ਹਿੰਦਵਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪੂਰਾਂ ਦੇ ਪੂਰ ਰੋਟੀਆਂ ਦੇ ਪਕਵਾ ਕੇ ਘੱਲ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਕੁਛ ਨਾ ਕਹੋਗੇ ?

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ--ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਅੰਨ ਦਾ ਮੁਲ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ । ਪਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਲੁਟਣਾ ਯਾ ਮਾਰਨਾ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ । ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਅਖੀਂ ਘੱਟਾ ਪਾਉਣਾ, ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਕੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਲੁੱਟ ਲੈ ਜਾਣਾ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵੈਰੀ ਹਾਂ । ਪਰਜਾ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਹਾਂ । ਜਾਓ ਛੇਤੀ ਕਰੋ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਜੇ ਹੈ । ਮੁੱਲ ਲਓ, ਅੰਨ ਦਿਓ । ਮਰਦ ਤੁਹਾਡੇ ਸੁਖੀ ਵੱਸਣ । ਤੀਵੀਆਂ ਤੁਰਤ ਪਿੰਡ ਗਈਆਂ ਅਰ ਸਾਰੀਆਂ ਹਿੰਦਣੀਆ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਥੀਂ ਕੱਢ ਆਟਾ ਦਾਲ ਕੋਲੇ ਦੇ ਕੇ ਪਕਾਉਣ ਡਾਹ ਦਿਤਾ । ਕਈ ਤੰਦੂਰ ਤਪ ਗਏ, ਕਈ ਲੋਹਾਂ ਧਰੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਕਈ ਦੇਗਚੇ ਦਾਲਾਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ । ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਦਿਆਂ ਤੱਕ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਦੋ ਖੇਤ ਗਾਜਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਏ । ਜਦ ਦਾਲਾਂ ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਆਈਆਂ, ਤਾਂ ਰੱਜ ਕੇ ਛਕੀਆਂ । ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਕੇ ਪੈਂਚਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ, ਆਟ ਦੇ ਮੁਲ ਵਜੋਂ ਤੇ ਗਾਜਰਾਂ ਦਾ ਮੁਲ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਮੋਹਰਾਂ ਦੇ ਕੇ ਕੂਚ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੁਰਤੀ ਦੇਖਣ ਯੋਗ ਸੀ । ਦੇਖਦੇ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਪਏ ਅਰ 'ਚੜ੍ਹਾਈ, ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਫੌਜ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਦੀ ਪੌਣ ਵਾਂਗੂ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਤੁਰ ਪਈ ਅਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਥੀਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਈ ।

ਜਾਂ ਪਰਛਾਵੇਂ ਢਲਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋਇਆ ਤਦ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਇਕ ਦਸਤਾ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਆ ਪਹੁੰਚਾ ਅਰ ਪੈਂਚਾਂ ਨੂੰ ਸਦਵਾ ਕੇ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਇਸ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਲੰਘੀ ਹੈ ?

ਪੈਂਚ- ਹਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ! ਇਥੇ ਉਤਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਖਾ ਪੀ ਕੇ, ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਹੋਇਆ, ਗਈ ਹੈ ।

ਸਰਦਾਰ- ਰੋਟੀ ਕਿਸ ਨੇ ਦਿਤੀ ?

ਪੈਂਚ- ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ।

ਸਰਦਾਰ- ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੀ ?

ਪੈਂਚ- ਨਹੀਂ ਜੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਦੇ ਕਾਫਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿਦੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਵੇਖ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਗਲ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਮੰਗਵਾਇਆ, ਨਾ ਕੋਈ ਪੁਛ ਨਾ ਗਿੱਛ ਨਾ ਦੋਸ਼ ਸਬੂਤ ਕੀਤਾ, ਐਵੇਂ ਅੰਨੇ-ਵਾਹ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਤੇ ਉਤਰ ਪਏ । ਰੋਟੀ ਆਪ ਦਿਤੀ ਸਾ ਨੇ, ਫਸਾ ਦਿਤਾ ਬੇਦੋਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ । ਇਹ ਬੇਤਰਸੀ ਦੀ ਮਾਰ ਕੁਟ ਵਿਚ ਕਈ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾਨੋ ਹੀ ਮਰ ਗਏ। ਇਕ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਭਰਤਾ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਮੁਟਿਆਰ ਨੂੰ ਨਿਕਾਹ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਤਦ ਉਸ ਧਰਮੀ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਮੇਰੇ ਭਰਤਾ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿਓ, ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਕੌਣ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ? ਨਿਰਾਸ਼ ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਡਾਢੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਵਧ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਅੱਖ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਘਸੁੰਨ ਜੜਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਫਿਸ ਗਈ ਅਰ ਬੇਸੁਧ ਲੇਟ ਗਿਆ । ਇਹ ਵੇਖ ਇਕ ਪਠਾਣ ਨੇ ਬੇਵਸਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਸੂਤ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਮਾਰੀ ਜੋ ਉਸ ਧਰਮੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਸਿਰ ਅੱਡ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਨੋਕ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵਜੀ ।

o—o

ਕਾਂਡ ਪੰਜਵਾਂ

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਮਾਚਾਰ ਨੂੰ ਕੁਛ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ । ਭੀੜੀ ਜੂਹ ਵਿਖੇ ਫਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਬਣ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਹੇਠ ਧਰਮੀ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਗਹਿਮਾਂ ਗਹਿਮ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਕੋਈ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਲੱਕੜ ਢੂੰਡ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਫਲਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਹੈ ਮਾਨੋ ਇਹ ਸ਼ੇਰ ਆਪਣ ਅਨੰਦ ਭਵਨ ਵਿਚ ਨਿਚਿੰਤ ਮੌਜਾਂ ਲੁਟ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਚੇਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਾਪੇ ਕਿਥੇ ਹਨ ਤੇ ਘਰ ਬਾਰ ਕਿਹੜੇ ਪਾਸੇ ਹਨ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਮ ਰਮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸਮਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਰ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਨੇ ਜਨਮ ਦਾ ਕੰਮ ਸਮਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੇ ਡਰਾਉਣੇ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਭੈ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗੂ ਗੱਜ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਰਾਤ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਸਾਰੀ ਸਗਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕ ਕੇ ਸੌਣ ਦੇ

ਆਹਰ ਪਾਹਰ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਕ ਚਾਦਰੇ ਪੁਰ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੈਠੇ ਹਨ ਤੇ ਗਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ-ਫੇਰ ਬੀਬੀ ਜੀ ! ਕੀ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ?

ਸੁਰੱਸਤੀ—ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਦੀ ਆਗਯਾ ਹੋਵੇ ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ—ਸਾਡੀ ਆਗਯਾ ਕੀ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਵੇ ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦੇਵੀਏ । ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸੁਆਮੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆਵੀਏ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਵੱਸੋ । ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਥੇ ਪੁਚਾ ਦੇਵੀਏ ਤਾਂ ਪੁਚਾ ਸਕੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੁਗਲ ਨੇ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੋੜਨਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਆਪੇ ਮੁੜ ਉਸ ਦੇ ਵੱਸ ਪੈ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੋ ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ, ਹੋ ਜਾਸੀ । ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸਾਡਾ ਭਰਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਇਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਪੂਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵੱਡਾ ਜੋਧਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਭੈਣ ਹੋ, ਸਭ ਖਾਲਸਾ ਆਪ ਨੂੰ ਭੈਣ ਵਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ।

ਸੁਰੱਸਤੀ-ਮਹਾਰਾਜ, ਭ੍ਰਾਤਾ ਜੀ ! ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਮਾਰਗ ਥੋਂ ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਉਪਰਾਮ ਹੈ ਅਰ ਭਰਤਾ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਤਿਆਗ ਗਏ ਹਨ । ਮੇਰੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਲੋਂ ਓਹ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾ ਗਏ ਹਨ । ਮੈਂ ਹੁਣ ਮੁੜ ਓਸ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਪੈਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਹੈ । ਮੇਰੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਫਲੀ ਹੋਵੇ । ਜੇਕਰ ਆਪ ਆਗਯਾ ਬਖ਼ਸ਼ੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰਹਾਂ । ਜਦ ਸੁਖ ਦੇ ਦਿਨ ਹੋਣ ਤਾਂ ਲੰਗਰ ਆਦਿਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂ, ਜਦ ਜੁੱਧ ਚੜ੍ਹੇ ਤਦ ਵੀ ਮੈਂ ਨਾਲ ਰਹਾਂ ਅਰ ਘਾਇਲ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਮਲ੍ਹਮ ਪੱਟੀ ਕੀਤਾ ਕਰਾਂ । ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਵੀਰ ਧਰਮ ਪਿਛੇ ਜਾਨ ਤਲੀ ਪਰ ਧਰੀ ਫਿਰੇ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਧਰਮ ਅਰਪਨ ਨਾ ਕਰਾਂ । ਇਹ ਦਾਨ ਕਰੋ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਂ, ਨਾਮ ਜਪਾਂ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂ । ਜੇ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਧਰਮ ਦੇ ਅਰਪਨ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਕੌਣ ਹੈ ?

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸ਼ੇਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਭਰ ਆਇਆ ਅਤ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕ ਥੱਰਰਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਫੇਰ ਸੋਚ ਕੇ ਬੋਲਿਆ: ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ ਬੜਾ ਖ਼ੁਤਦਰਾ ਹੈ, ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਅੱਜ ਕੱਲ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ । ਤੁਸੀਂ ਦਲਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੀਕੂੰ ਨਿਭਸੋ ?

ਸੁਰੱਸਤੀ-ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਝੱਲਾਂਗੀ ਅਰ ਜਨਮ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲ ਕਰਾਂਗੀ ।

ਸਰਦਾਰ ਫੇਰ ਕੁਛ ਸੋਚ ਕੇ ਬੋਲਿਆ—ਤੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਹੀਂ ਦੇਵੀ[1] ਹੈਂ, ਧੰਨ ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਇੱਡਾ ਪਿਆਰ ਹੈ । ਬੀਬੀ ਭੈਣ ! ਤੇਰੀ ਭਾਉਣੀ ਕਰਤਾਰ ਪੂਰੀ ਕਰੇ, ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਤੈਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹੀ ਛੁੱਟੀ ਹੈ, ਤੂੰ ਜਿੱਕੁਰ ਚਾਹੇਂ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ, ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਸਫਲ ਕਰ ਲੈ, ਪਰ ਮਰਦ ਬਣ ਜਾਏਂ ਤਾਂ ਨਿਭ ਸਕੇਂਗੀ ।

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਭੈਣ ! ਸ਼ਾਬਾਸ਼, ਤੇਰੇ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਸੱਚ ਮੁਚ ਤੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਹੈਂ, ਤੇਰਾ ਹੌਸਲਾ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਰਗਾ ਹੈ, ਕਰਤਾਰ ਤੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇ; ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦਾ ਹੱਥ ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੋਵੇ ।

ਸੁਰੱਸਤੀ—ਵੀਰ ਜੀ ! ਇਹ ਦੇਹੀ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਹੈ, ਅੰਤ ਬਿਨਸਣੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਜੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬਿਨਸੇ ਤਦ ਇਸ ਥੋਂ ਵਧਕੇ ਕੀ ਲਾਹਾ ਹੈ ? ਕਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬ-ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰੀਆਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਹੱਸ ਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਾਏ । ਜਦ ਵੀਰ ਜੀ ! ਇਹੋ ਜੇਹੇ ਮਹਾਤਮਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦਿਨ ਲਈ ਸਾਂਭ ਰੱਖੀਏ ? ਮਾਂ ਪਿਉ ਸਾਕਾਂ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇਖ ਆਈ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਕੂੜੇ ਹਨ । ਤੁਸਾਂ ਜੋ ਬਲਦੀ ਚਿਖਾ ਥੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾ ਆਂਦਾ ਤੇ ਅਪਣੀ ਜਾਨ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਪਾਈ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਙੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਸੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਅਣਖ (ਗ਼ੈਰਤ) ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੁਸਾਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਐਡੀ ਦਇਆ ਕੀਤੀ । ਹੁਣ ਜਦ ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਧਰਮ ਅਜਿਹੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਵਸਤੂ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਜੋ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਤੇ ਸੱਚਾ ਅਰ ਅਟੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਾਂ ? ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਸਾ ਹੋਊ ਕਿ ਤੀਵੀਂ ਜਿੱਕੁਰ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਨਿਰਬਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਉੱਕਰ ਹੀ ਮਨ ਕਰ ਕੇ ਭੀ ਨਿਰਬਰ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਸੰਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਨਵਿਰਤ ਕਰੋ । ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਮਨ ਮੋਮ ਵਰਗਾ ਨਰਮ ਤੇ ਪੱਥਰ ਵਰਗਾ ਕਰੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਣ ਜਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਮਨ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਐਸੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਿਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਮੈਂ ਇਹ ਗਲ ਸ਼ੇਖੀ ਮਾਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਖਦੀ ਪਰ ਨਿਰਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪੁਰ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖ ਕੇ ਆਖਦੀ ਹਾਂ ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦਿਤੀ । ਹੁਣ ਅਵੇਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਸੌਂ ਗਏ ।

ਸਵੇਰੇ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਸਿੰਘ ਉਠਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਰੁੱਤ ਬੀ ਬਸੰਤ ਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਜੰਗਲ ਦੇ ਵਿਚ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਨੇ ਉਹ ਰੰਗ ਬੱਧਾ ਕਿ ਬੈਕੁੰਠ ਭਾਸਣ ਲਗਾ । ਸਵੇਰ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਰ ਸੰਗਤ ਆ ਜੁੜੀ । ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬੀਬੀ ਸੁਰੱਸਤੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਧਰਮ ਅਰਥ ਬਿਤੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ ਅਰ ਘਰ ਬਾਹਰ, ਸੁਲਹ ਜੰਗ ਹਰ ਥਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਰ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਭੈਣ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ । ਸਰਬਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

---

[1]. ਪਰਉਪਕਾਰ, ਜਤ, ਸਤ, ਦਇਆ, ਕੋਮਲਤਾ, ਆਗਯਾ ਪਾਲਣ, ਆਪਣੇ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਤਯਾਗ, ਪਰਾਏ ਭਲੇ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੰਮ ਕਰੇ ਸੋ ਦੇਵੀ ਹੈ ।

ਜੀ ਦੀ ਪੁੱਤ੍ਰੀ ਜਾਣੇ ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭੈਣਾਂ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰੇ, ਫੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਗਿਆ ਅਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚੋਂ ਨਾਮ 'ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ' ਰਖਿਆ ਜੋ 'ਸੁੰਦਰੀ' ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਹੱਦ ਕਿੱਥੇ ਸੀ ? ਅਜ ਉਹ ਦਿਨ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਇਕ ਭੈਣ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਦੀਆਂ ਨਹੁੰਦਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਲੇ ਆਏ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਅਜ ਧਰਮ ਦੀ ਜਗਵੇਦੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣ ਲਗੀ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਦਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਾਰੀ ਆਯੂ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗੀ ਤੇ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵੰਡਾਏਗੀ। ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਕਿਹੜਾ ਪੁਰਖ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਕੋਮਲ ਪ੍ਰੇਮ-ਮਈ ਤੇ ਦਇਆਵਾਨ ਛਾਇਆ ਨਹੀਂ ਉਡ ਚੁਕਾ ਸੀ ? ਕਿਹੜਾ ਸੀ ਜੋ ਮਾਤਾ, ਭੈਣ ਜਾਂ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਥੋਂ ਧਰਮ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਛੁੜ ਨਹੀਂ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਰ ਮੁੱਦਤਾਂ ਥੋਂ (ਖੁਰਦਰਾ)ਫ਼ੌਜੀ ਜੀਵਨ ਬਿਤੀਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ? ਆਹ! ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ ! ਉਸ ਪੰਥ ਹਿਤ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਸ ਧਰਮੀ ਕੰਨਿਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੇ ਉਹ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅਸਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਭ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜਾਂ ਭੈਣ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤੇ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਉਸ ਵੇਲੇ ਠੀਕ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਦੁਖਾਂ ਥੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਮਨ ਸੁਤੇ ਹੀ ਕਰਤਾਰ ਵਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਜਣੋ ! ਇਸ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵੇਰੀ ਤਾਂ ਦੋ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹੰਝੂ ਕੇਰ ਦਿਓ ! ਉਹ ਕਿਹਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸਮਾਂ ਸੀ ? ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਸਤਿਜੁਗ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁਸਿਮਾਰ ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ, ਹਾਂ, ਹਾਂ, ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਦੇਵੀ ਤੇ ਸੱਕੀ ਭੈਣ ਵਾਲੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਸਭ ਨੇ ਭੈਣ, ਸੱਕੀ ਭੈਣ ਜਾਣ ਕੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਆ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ[1]। ਇਹ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਸੀ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਈ ਸੀ। ਕੌਮ ਤਦੋਂ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ 'ਆਪਾਵਾਰ' ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਤੀ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਸਰੇ ਜੀਉਂਦੀ ਸੀ।

ਜਦ ਦੀਵਾਨ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਟਹਿਲਾ ਕੀਤਾ ਅਰ ਸਭ ਨੇ ਅਨਦ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਸ ਧਰਮੀ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬੀਤਿਆ।

—o—

ਕਾਂਡ ਛੇਵਾਂ

ਬਤੀਆਂ ਦੰਦਾਂ ਵਿਚ ਜਿਕੁਰ ਇਕ ਨਰਮ ਤੇ ਕੋਮਲ ਜੀਭ ਵਸਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਮਈ ਤੇ ਮਿਠੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਦੰਦ ਭੀ ਉਸ ਨੂੰ ਖੇਦ ਨਹੀਂ ਪੁਚਾਉਂਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਕੁਰ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਤੇ ਮਿੱਠਤ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਦੋ ਵੇਲੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰੀ ਲਗੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਭੋਜਨ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ, ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਰ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ। ਜਦ ਸਭ ਜਣੇ ਛਕ ਲੈਂਦੇ, ਤਦ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਭੀ ਹਥ ਪੈਰ ਮਾਰਦੀ, ਭਜਨ ਬਾਣੀ ਭੀ ਨੇਮ ਨਾਲ ਕਰਦੀ। ਜਦ ਲੰਗਰ ਮਸਤਾਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਅੰਨ ਦਾਣੇ ਦੀ ਟੋਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਤਦ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਬਨ ਦੇ ਫਲ ਤੇ ਮਿਠੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ, ਇਸ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁੰਦਰੀ ਤਕੜੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਵਿਹਲੀ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰ ਬਨ ਵਿਚ ਫਿਰਦੀ ਅਰ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਫਲਦਾਰ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਵਿਚ ਰਖਦੀ, ਲੋੜ ਪਈ ਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦੀ। ਬਨ ਦੀ ਉੱਤਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵਲ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਦਾ ਟਿੱਲਾ ਸੀ, ਸੁੰਦਰੀ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਅਰ ਜਦ ਕੋਹ ਕੁ ਉਤਰਾਈ ਉਤਰ ਗਈ ਤਦ ਉਥੇ ਇਕ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਡਿੱਠਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਲੇਦੁਆਲੇ ਹਰੇ ਹਰੇ ਖੇਤ ਲਹਿਲਹਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਕੁਛ ਮਧਰੇ, ਪਰ ਉੱਚ ਤਕੜੇ ਲੋਕ ਡਿਠੇ। ਉਹ ਸਭ ਵਾਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਨ ਬੀ ਹਿੰਦੂ। ਇਥੋਂ ਭਾਜੀਆਂ ਤੇ ਲੂਣ ਮਿਰਚ ਆਦਿ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵੇਰ ਸੁੰਦਰੀ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਗੇੜੇ ਲਾ ਜਾਂਦੀ ਅਰ ਕਈ ਛੋਟੇ ਸੌਦੇ ਸੂਤ ਭੀ ਲੈ ਜਾਂਦੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਇਹ ਦੇਵੀ ਕਿਥੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿੱਧਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?

ਇਕ ਵੇਰੀ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਲੰਗਰ ਮਸਤਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਫਲ ਜੜ੍ਹਾਂ ਆਦਿ ਖਾਂਦਿਆਂ ਮੂੰਹ ਫਿਰ ਗਏ ਤੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਭੀ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਕੀਹ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ? ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਕੋਲ ਇਕ ਮੁੰਦਰੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਅਜ ਤੀਕ ਹੱਥੋਂ ਸੀ, ਇਸ ਵਿਚ ਹੀਰੇ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਜੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਚ ਕੇ ਕੁਛ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਖ਼ਰੀਦਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਧਾਰ ਸੁੰਦਰੀ ਉਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗਈ, ਪਰ ਉਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀਰੇ ਦੀ ਸਾਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਲੂਮ ਸੀ ? ਇਕ ਦੋ ਬਾਣੀਏ ਵੇਖ ਚੁਕੇ; ਪਰ ਸੁੱਚੇ ਝੂਠੇ ਦੀ ਪਰਖ ਕਿਸੇ ਥੋਂ ਨਾ ਹੋਈ। ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਮੁੜੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਬਜ਼ਾਰ ਦੀ ਨੁੱਕਰ ਉਤੇ ਇਕ ਚਿਟਪੱਗੀਆ ਖੱਤ੍ਰੀ-ਬੱਚਾ ਉਦਾਸ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚੰਦ ਵਰਗੇ ਚਿਹਰੇ ਪੁਰ

---

[1]. ਕਈ ਪਛਮੀ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠਕ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਖ਼ੂਬੀਆ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵੇਲੇ ਸ਼ੱਕ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਅਖੀਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਖ਼ੂਬੀ ਦੀ ਸਾਖ ਭਰਦੇ ਹਨ, ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਆਪਣੇ ਜੰਗਨਾਮੇ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—ਕਿ ਜ਼ਨਾਹ ਹਮ ਨਾ ਬਾਸ਼ਦ ਮਿਜ਼ਾਨੇ ਸੰਗਾਂ। ਨ ਦੁਜ਼ਦੀ ਬਵਦ ਕਾਰੇ ਆਂ ਬਦਰਕਾਂ। ਕਿ ਜ਼ਾਨੀ ਓ ਸਾਰਕ ਨ ਦਾਰੰਦ ਦੋਸਤ.... ਅਰਥ—ਸਗਾਂ (ਸਿਖਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ) ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਭਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੈਂਦਿਆ ਦਾ ਕੰਮ ਚੋਰੀ ਕਰਨਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਿਭਚਾਰੀ ਤੇ ਚੋਰ ਨੂੰ ਇਹ ਮਿਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ..... । 'ਸਗਾਂ' ਦੇ ਅਰਥ ਕੁਤੇ ਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਭੀ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਅੱਸਬ ਨਾਲ 'ਸਗ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਆਪੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ 'ਸਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਣਾ ਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਠੀਕ ਸਿੰਘ (-ਸ਼ੇਰ) ਹਨ' ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਆਚਰਨ ਦੀ ਆਪ ਅਤਿ ਉੱਚੀ ਸਾਖ ਭਰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਬੱਦਲੀ ਵੇਖ ਕੇ ਖੱਤ੍ਰੀ ਥੋਂ ਨਾ ਰਿਹਾ ਗਿਆ, ਬੋਲਿਆ 'ਬੀਬੀ! ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ ਤੇ ਉਦਾਸ ਕਿਉਂ ਹੈਂ ?

ਸੁੰਦਰੀ—ਮੈਂ ਉਦਾਸ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਹੀਰੇ ਦੀ ਮੁੰਦਰੀ ਦਾ ਗਾਹਕ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਮਿਲਦਾ ।

ਖੱਤ੍ਰੀ-ਮੁੰਦਰੀ ਮੈਨੂੰ ਵਿਖਾ ਖਾਂ !

ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਮੁੰਦਰੀ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤੀ ।

ਖੱਤ੍ਰੀ-ਮੁੰਦਰੀ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਨਗ ਭੀ ਸੁੱਚਾ ਹੈ, ਮੁੱਲ ਭੀ ਪੰਜ ਸਤ ਸੌ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ੋਕ ! ਕਿ ਅੰਬ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਤੋਂ ਦੂਰ ਡਿੱਗੀ ਹੋਈ, ਖੰਭ ਟੁੱਟੀ ਕੋਇਲ ਹਾਂ, ਧਨ ਸੰਪਦਾ ਪਾਸ ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮੁੱਲ ਦੇ ਦੇਂਦਾ । ਫੇਰ ਠੰਡਾ ਸਾਹ ਭਰ ਕੇ ਹੰਝੂ ਭਰ ਲਿਆਇਆ ਅਰ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਮੋੜ ਕੇ ਬੋਲਿਆ : 'ਬੀਬੀ ! ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਤੇਰੀ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ, ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਇਹ ਮੁੰਦਰੀ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਮੁੱਲ ਵੱਟ ਲਿਆਵੇਂ ।'

ਸੁੰਦਰੀ-ਬਹੁਤ ਹੱਛਾ, ਜੋ ਗੁਰ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਵੇ; ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮਰਦ ਹੋ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਰੋ ਪਏ ? ਹੰਝੂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦੇ ਹਨ, ਮਰਦ ਤਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਡੋਗਦਾ ?

ਖੱਤ੍ਰੀ-ਬੀਬੀ ! ਤੂੰ ਤੀਵੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਬਲ-ਹੀਨ ਮਰਦ, ਨਾ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਦੁੱਖ ਨਵਿਰਤ ਕਰ ਸਕੇਂ, ਨਾ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕਾਂ, ਫੇਰ ਕੀ ਦੱਸਣਾ ਹੋਇਆ ? ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਜਾਹ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆਨੰਦ ਭੋਗ। ਭਾਵੇਂ ਤੇਰੇ ਮੁਦਰੀ ਵੇਚਣ ਥੋਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਭੀ ਦੁਖੀ ਹੈਂ, ਪਰ ਫੇਰ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਨਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਧੱਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿਰ ਲੁਕਾਈ ਬੈਠੀ ਹੈਂ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਵਸੇਬਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਨਰਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਸੁੰਦਰੀ—ਹੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ! ਮੈਂ ਪਰਮ ਸੁਖੀ ਹਾਂ । ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਅਬਲਾ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿ ਲਓ, ਪਰ ਮੈਂ ਮਨ ਕਰਕੇ ਬਲੀ ਹਾਂ । ਮੇਰੇ ਕਬੀਲੇ ਵਾਲੇ ਬਲੀ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਹਾ ਹੁਣ ਤੁਰਕ ਬੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ।

ਖੱਤ੍ਰੀ—ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦਾ ਕੌਣ ਹੈ ? ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰੇ ਉਠੇ ਸਨ, ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਉਹਨਾਂ ਚੰਗੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਪਰ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ, ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵੀ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਪੁਟਵਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੀਕੂੰ ਓਹ ਮਰਦੇ ਮੁਕਦੇ ਫੇਰ ਉਜਾੜੇ ਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਵੇਖੋ ਖਾਂ, ਲਖਪਤ ਏਮਨਾਬਾਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਭੜਥੂ ਪਾਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹੋ ? ਮਹਾਂ ਪ੍ਰੇਤ ਭਲੇ ! ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ?

'ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਭੜਥੂ' ਸੁਣ ਕੇ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਫੇਰ ਸੋਚ ਕੇ ਸੰਭਲੀ ਅਰ ਧਕੋ ਧੱਕੀ ਦੇ ਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਬੋਲੀ :—'ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਹਾਲ ਤਾਂ ਸੁਣਾਓ ?

ਖੱਤ੍ਰੀ— ਹੇ ਦੇਵੀ ! ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਹਠ ਹੈ ਤਾਂ ਲੈ ਸੁਣ ਦੁੱਖ-ਭਰੀ ਵਾਰਤਾ । ਇਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦਸ ਵੀਹ ਕੋਹ ਹਿਠਾੜ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਰਸਤੇ ਥੋਂ ਜ਼ਰਾ ਦੁਰਾਡਾ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਮੁਸਲੱਕਾ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਘਰ ਬੀ ਚੋਖੇ ਸਨ । ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਿਵ ਦੁਆਲਾ ਭੀ ਹੈ । ਸਾਡਾ ਘਰਾਣਾ ਵੱਡਾ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ । ਅਕਬਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਟੋਡਰ ਮਲ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸਾਡਾ ਵੱਡਾ ਭੀ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਅਹੁਦੇ ਤੇ ਸੀ । ਧਨ ਦੌਲਤ ਇੰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕੀ । ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਅਸੀਂ ਉੱਚੇ ਖੱਤ੍ਰੀ ਹਾਂ । ਸਾਡੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਕਮ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਹੋਏ ਮੈਂ ਸ਼ਿਵ-ਦੁਆਲੇ ਜਲ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਿੱਛੋਂ ਮੇਰੀ ਵਹੁਟੀ ਕੋਠੇ ਉਤੇ ਖਲੋਤੀ ਵਾਲ ਸੁਕਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮ ਦਾ ਮਹਿਲ ਸਾਥੋਂ ਰਤਾ ਉਚੇਰਾ ਹੈ, ਕੋਠੇ ਉਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵੇਖ ਲੀਤੀ, ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਕੱਢਿਓਸੁ ਕਿ ਇਹ ਫਲਾਣੇ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਹੈ । ਬਸ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਿਵਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਫੜਵਾ ਮੰਗਵਾਇਆ ਅਰ ਆਖਣ ਲਗਾ ਕਿ 'ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਅਕਬਰ ਦੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਹੈਨ, ਸੋ ਜੇਕਰ ਦੇ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਚੰਗਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੈਦ ਹੋ ਜਾਓਗੇ ।' ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਅਕਬਰ ਮੋਇਆ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਬੀਤ ਗਈਆਂ, ਮੇਰੀਆਂ ਭੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਮਰ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ' । ਕਹਿਣ ਲਗਾ : 'ਓ ਕਾਫ਼ਰ ! ਮੋਮਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ? ਚਲ ਦੂਰ ਹੋ ।' ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਅੱਖ ਨਾਲ ਸੈਨਤ ਕੀਤੀ ਓਸੁ ਝੱਟ ਸਿਪਾਹੀ ਮੈਨੂੰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਲੈ ਗਏ, ਉਧਰੋਂ ਮੇਰੇ ਘਰ ਉਤੇ ਪਹਿਰਾ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ । ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਕਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ 'ਜੇ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਦੇਵੇਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਛਡ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ।' ਇਹ ਗਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਗਸ਼ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ 'ਹਾਇ ! ਪਿਆਰੀ ਵਹੁਟੀ ਮੈਥੋਂ ਖੁੱਸ ਕੇ ਦੂਏ ਦੀ ਬਣ ਜਾਏਗੀ ?

ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਤਦ ਮੈਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਕੜੇ ਤੇ ਮੁੰਦਰੀਆਂ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਨ, ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ ਵੱਢੀ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਅਰ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਘਰ ਵਲ ਗਿਆ ਪਰ ਮੇਰੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਉਹ ਅੱਗੇ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ ਅਰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਪਹਿਰੇ ਬਿਠਾਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਸੱਤੇ ਸੁਧਾਂ ਭੁੱਲ ਗਈਆਂ ਪਰ ਮੈਂ ਕਰ ਕੀ ਸਕਦਾ ਸਾਂ । ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਦੋ ਦਿਨ ਰੋਂਦਿਆਂ ਕੱਟੇ, ਛੇਕੜ ਕਿਸੇ ਹੀਲੇ ਨਾਲ ਖ਼ਬਰ ਮੰਗਵਾਈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਅਜੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ, ਪਰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਉੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਹਿਲੀਂ ਵੜ ਗਈ ਹੈ । ਇਕ ਦਿਨ ਹੋਰ ਲੁਕ ਛਿਪ ਕੇ ਕੱਟਿਆ, ਕੋਈ ਢੰਗ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਨਾ ਪਾਕੇ ਮੈਂ ਇਧਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂ, ਪਰ ਜਿੰਦ ਪਾਪਣ ਵਡੀ ਪਿਆਰੀ ਹੈ ।

ਸੁੰਦਰੀ—ਹੇ ਅਪਦਾ ਗ੍ਰਸੇ ਸਜਣ ! ਆਤਮਘਾਤ ਕਰਨਾ ਮਹਾਂ ਪਾਪ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਤੂੰ ਵਹੁਟੀ ਦਾ ਛੁਟਕਾਰਾ ਚਾਹੇਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚਲ, ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਤੇਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੈਨੂੰ ਲੈ ਦੇਣਗੇ । ਜੇ ਤੂੰ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਤੁਰਕ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਪੱਕੀ ਖ਼ਬਰ ਪਾਈ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਤੈਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਾ ਦੇਣਗੇ ਐਸਾ ਕਿ ਤੇਰਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ।

ਖੱਤ੍ਰੀ—ਬੀਬੀ ! ਤੇਰੇ ਬਚਨ ਅਜੇਹੇ ਕੋਮਲ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੇ ਘਾਇਲ ਮਨ ਉਤੇ ਮਲ੍ਹਮ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

'ਡੁਬਦੇ ਨੂੰ ਤੀਲੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ' ਕੋਈ ਢੰਗ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਦਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਛੁਟਕਾਰੇ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਬਿਪਤਾ ਦੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਪੱਤੇ ਪੱਤੇ ਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਉਹ ਕੀ ਪਾਪ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਉਤੇ ਇੱਡਾ ਕਹਿਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਕਿਉਂ ਸਾਡੇ ਭਾ ਦੀ ਕੰਬਖਤੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ? ਦੇਵੀ ਦੇਉਤੇ ਕਿਧਰ ਜਾ ਲੁਕੇ ? ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਹੁੜਦੇ ? ਹੇ ਸ਼ਿਵ ! ਹੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ! ਦੇਵਤੇ ਦੁਖੀ ਹਨ, ਬਹੁੜੋ ! ਹਾਏ ਅਪਦਾ ! ਇਹ ਕੀ ਕਹਿਰ ਵਰਤ ਗਿਆ ਹੈ ? ਮਲੇਛਾਂ[1] ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ? ਇਹ ਉਪੱਦਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਟਲਦਾ ? ਹਾਇ ਕਸ਼ਟ ! ਇਹ ਕੀ ਅਨਰਥ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ?

ਮਨ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੇ ਕੀਰਨੇ ਸੁਣਕੇ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਕਲੇਜਾ ਕੰਬ ਗਿਆ, ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਬੋਲੀ : ਹੇ ਸਾਈਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ! ਇਹ ਸਭ ਔਖ ਇਕ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਛਡ ਕੇ ਫੋਕਟ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਫਲ ਹਨ । ਇਕ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਲੜ ਫੜਿਆਂ ਕਾਰਜ ਰਾਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਦੇ ਲੜ ਲਗੇ ਸਾਰੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਰੋਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਭਰਾਉ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਭਰਾਉਪਨੇ ਤੇ ਭਾਉ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਇਕ ਤਾਕਤ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਵਿਕੋਲਿਤ੍ਰਿਆਂ ਰਹਿਣਾ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ । ਸਾਡਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਪਾਟੇ ਰਹਿਣਾ ਇਕ ਮੰਦ ਕਰਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਅਸੀਂ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਹਾਂ ।

ਖੱਤ੍ਰੀ ਆਪਣੇ ਵਹਿਣਾਂ ਵਿਚ ਡੁਬਾ ਮੂਰਤ ਬਣਿਆਂ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਉਠਾਯਾ ਤੇ ਨਾਲ ਲੈ ਤੁਰੀ । ਜਦ ਪਿੰਡੋਂ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਈ ਤਦ ਕਹਿਣ ਲਗੀ ਕਿ ਅਜ ਕਲ ਸਮਾਂ ਜਾਂਦਾ ਹੇ ਬੁਰਾ ਤੇ ਅਸੀਂ ਲੁਕ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦੇ, ਤੇਰੀਆ ਅਖਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਪੱਟੀ ਬੰਨ ਦੇਂਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਟਿਕਾਣੇ ਚਲ ਕੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਵਾਂਗੀ । ਖੱਤ੍ਰੀ ਨੇ ਅਗੋਂ ਨਾਂਹ ਨੁਕਰ ਕੁਛ ਨਾਂ ਕੀਤੀ । ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤੀ ਅਰ ਜੰਗਲ ਦੇ ਬਿਖੜੇ ਰਸਤੇ ਥਾਣੀਂ ਲੰਘ ਕੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਪਹੁੰਚੀ ।

ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰੌਣਕ ਲਗ ਰਹੀ ਹੈ ਅਰ ਦੇਗਾਂ ਗਰਮ ਹਨ, ਜੁਆਲਾ ਲਟਲਟ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਹਤਿਆਨ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲਗੀ: ਭਰਾ ਜੀ ! ਇਹ ਕੀ ਹੈ ? ਉਸ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ-ਭੈਣ ਜੀ ? ਇਹ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਹੈ । ਅਜ ਲੰਗਰ ਮਸਤਾਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਹੁਰੀਂ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਚੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਸੋ ਕੋਈ ਹਰਨਾਂ ਦੀ ਡਾਰ ਮਾਰ ਲਿਆਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੇਗਾਂ ਧਰ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ । ਤੁਸਾਂ ਅਜ ਵਡਾ ਚਿਰ ਲਾਇਆ, ਕਿਧਰ ਗਏ ਸਾਓ ?

ਸੁੰਦਰੀ (ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲੀ)-ਵੀਰ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਚਿਰ ਦੇ ਵਿਹਲੇ ਬੈਠੇ ਸਾਓ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੰਮ ਲੱਭਣ ਗਈ ਸਾਂ ।

ਸਿੰਘ-ਫੇਰ ਕੋਈ ਆਂਦਾ ਜੇ ?

ਸੁੰਦਰੀ (ਖੱਤ੍ਰੀ ਵਲ ਸੈਨਤ ਕਰਕੇ)-ਆਹ ਵੇਖਾਂ ।

ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਆ ਗਿਆ, ਭੈਣ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲਗਾ ਕਿ ਇਹ ਕੌਣ ਹੈ ? ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾਈ, ਫੇਰ ਦੋਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਪਾਸ ਗਏ, ਖੱਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਭੀ ਲੈ ਗਏ । ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਪੁਰ ਇਕ ਅਸਚਰਜ ਅਸਰ ਹੋਇਆ । ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਇਡਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਉਹ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੀ ਮੁੰਦਰੀ ਵੇਚਣ ਉਠ ਤੁਰੀ, ਸਰਦਾਰ ਇਕ ਚਾਉ ਤੇ ਕਦਰਦਨੀ ਦੇ ਭਾਵ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ ਭੈਣ ਜੀ ! ਸਚਮੁਚ ਤੁਸੀਂ ਦੇਵੀ ਹੋ । ਫੇਰ ਖੱਤ੍ਰੀ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਆਗਯਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਪਟੀ ਖੋਲ੍ਹੋ ਤੇ ਕੁਛ ਛਕਾਓ : ਇਧਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗਲ ਵਰਤੀ ਕਿ ਮਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਵੈਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭੇਤ ਲੈਣ ਨਾ ਆਇਆ ਹੋਵੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਾਹ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਅਰ ਇਕ ਸਿਖ ਨੂੰ ਇਹ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਕਿ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ ਤੇ ਖਿਆਲ ਰਖੇ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿੱਧਰ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਖ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਸੂੰਹ ਲੈਣ ਘੱਲਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਪਿੰਡ ਤੋਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਵੇ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਖੱਤ੍ਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੈਦ ਭੁੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਰ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਖੱਤ੍ਰੀ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਕਿਸ ਔਖ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗੀ ਅਰ ਕਿੱਕੁਰ ਇਕ ਇਕ ਘੜੀ ਉਸਦੇ ਛੁਟਕਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਅਮੋਲਕ ਹੈ । ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਅਕਲ ਤੇ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚ ਭੀ ਉਲੰਘ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੱਕਾ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੁਧਿ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਵਿਚੋਂ ਹੈ, ਅਰ ਨਾ ਨਿਰੇ ਜਥੇ ਵਿਚੋਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ।

—o—

ਕਾਂਡ ਸਤਵਾਂ

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਮਾਚਾਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ, ਸਵੇਰ ਹੋ ਚੁਕੀ, ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਬਜੇ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ । ਉਸ ਨਗਰ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਉਸ ਖੱਤ੍ਰੀ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਕੈਦ ਸੀ, ਸਭ ਲੋਕੀਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਨਿਕੜੇ ਜਿਹੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੱਟਾਂ ਪੁਰ ਲੈਣ ਦੇਣ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰੋਟੀਆਂ ਤਿਆਰ ਪਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਹਾਕਮ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਅਚਰਜ ਰੰਗ ਹੈ, ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਹਾਕਮ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਪਾਸ ਕੁਛ ਮੁਸਾਹਿਬ ਕੱਚੇ ਕੁਸ਼ਾਮਤੀ ਬੈਠੇ ਗਪਾਂ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਦੌਰ ਜਾਰੀ ਹੈ, ਰੰਗ ਰੰਗ ਦੇ ਖਾਣੇ ਪਏ ਹਨ, ਕੋਈ ਪਿਆਲਾ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਨੁਕਲ ਉਡਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

1. ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਾਸੀ (ਮਲੇਛ=) ਮੈਲੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਹਿੰਦੇ, ਪਰ ਬਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਬਦੇਸੀ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਨੂੰ ਮਲੇਛ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਮ੍ਲਿਚ੍ਛ—ਜੋ ਸ਼ੁੱਧ ਨਾ ਬੋਲ ਸਕੇ ।

ਜ਼ਨਾਨ ਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮ ਹੈ । ਇਕ ਗ਼ਲੀਚੇ ਪੁਰ ਪੰਜ ਛੇ ਬੇਗ਼ਮਾਂ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ, ਐਧਰ ਉਧਰ ਗੋਲੀਆਂ ਬਾਂਦੀਆਂ ਫਿਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਗ਼ਮਾ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਇਕ ਤੋਂ ਇਕ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਪੜਿਆਂ ਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਸਜਧਜ ਬਹੁਤ ਵਧ ਕੇ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤੀਵੀਂ ਡਾਢੀ ਉਦਾਸ ਬੈਠੀ ਹੈ । ਉਸ ਕਮਰੇ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਸਜਾਵਟ, ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਦੇ ਕਪੜੇ ਤੇ ਅਮੋਲਕ ਗਹਿਣੇ ਿਿਉਂ ਜਾਪਦੇ ਹਨ, ਜਿਕੁਰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਫੜੀ ਮੈਨਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਹੈ । ਹੋਰ ਸਭੇ ਗਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਹਸਦੀਆਂ ਹਨ, ਕੁਝ ਜ਼ੁਗਤ ਮਖੌਲ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਚੁਪ ਬੈਠੀ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਠੰਡਾ ਸਾਹ ਭਰਦੀ ਹੈ, ਕਦੀ ਅਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਕਿਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਨਾਲ ਦੀਆਂ ਬੁਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਦੀ, ਇਕ ਜਣੀ ਨੇ ਫਾਰਸੀ 'ਵਿਚ ਕਿਹਾ : 'ਇਹ ਨਵੀਂ ਚਿੜੀ ਹੈ, ਆਪੇ ਗਿੱਝ ਜਾਏਗੀ' ।

ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਖਾਣੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਆਈ, ਓਥੇ ਹੀ ਦਸਤਰਖਾਨ[1] ਵਿਛਾਯਾ ਗਿਆ, ਉਤੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਰਖੇ ਗਏ; ਸਭੇ 'ਬਿਸਮਿਲਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਖਾਣ ਲਗੀਆਂ । ਇਹ ਚੁਪ ਬੈਠੀ ਹੈ । ਜੇ ਉਹ ਖਾਣ ਵਾਸਤੇ ਤੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਤ੍ਰਪ ਤ੍ਰਪ ਹੰਝੂ ਕੇਰਦੀ ਤੇ ਹੌਲੀ ਜੇਹੀ ਕਹਿ ਉਠਦੀ ਹੈ: 'ਹੇ ਸ਼ਿਵ ਸੰਘਾਰ ਕਰੇ । ਜਦ ਬੇਗਮਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਤਦ ਤਾਂ ਫੁਟ ਫੁਟ ਕੇ ਰੋਈ, ਡੁਸਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੂਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਗੀ ਸਭੇ ਜਣੀਆਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਭਰ ਗਈਆਂ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਸਾਡਾ ਖਾਣਾ ਹਰਾਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਹੱਥੋ ਹੱਥੀ ਕੁਟਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸਨ, ਪਰ ਇਕ ਜਣੀ ਨੂੰ ਕੁਛ ਤਰਸ ਆਇਆ, ਬੋਲੀ; ਭੈਣ ! ਇਹ ਇਸ ਦੇ ਵੱਸ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਆਂਦਾ ਸੀ ਤਦ ਮੇਰਾ ਇਸ ਤੋਂ ਬੀ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਸੀ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਪੇ ਰਚਮਿਚ ਜਾਏਗੀ ।' ਗਲ ਕਾਹਦੀ ਓਹ ਸਭੇ ਕੁਝਕੁ ਟਲੀਆਂ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਪਰ ਇਹ ਆਖਣ ਲਗੀਆਂ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਛ ਖੁਆਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ । ਲਾ ਤਰਲੇ ਰਹੀਆਂ, ਪਰ ਉਸ ਰੱਬ ਦੀ ਬੰਦੀ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ, ਛੇਕੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਢਾਇਆ ਤੇ ਮਾਸ ਦੀ ਤਰੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲਗੀਆ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ, ਜੋ ਹੇਠਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ, ਮਸਤ ਹੋਏ ਹੋਏ ਉਤੇ ਆ ਗਏ, ਅਰ ਇਹ ਹਾਲ ਵੇਖ ਕੇ ਸਮਝੇ ਕਿ ਇਹ ਸਭੇ ਖਾਰ ਸਾੜ ਪਿਛੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਟਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਦੋ ਦੋ ਧਲਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਛੱਜੇ ਪੁਰ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਲਗੇ ਊਲ ਜਲੂਲ ਗਲਾਂ ਕਰਨ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਧਰਮ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਹੁਣ ਜਾਨ ਦੇਣੀ ਹੀ ਉੱਤਮ ਹੈ ਸੰਕਲਪ ਧਾਰਿਆ ਕਿ ਬਾਰੀ ਦੇ ਪਾਸ ਖੜੀ ਹਾਂ, ਛਾਲ ਮਾਰ ਦੇਵਾਂ, ਪਰ ਹਾਇ ! ਦੁਖੀਆ ਪਾਸੋਂ ਮੌਤ ਵੀ ਡਰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਬੇਰੁਖੀ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੋ ਸ਼ਰਾਬੀ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਭੀ ਕਹਿਰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਵੀਣੀਓਂ ਵਡੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਫੜਿਆ ਤੇ ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਕਰਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਹ ਬੋਲਣ ਲਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਐਉਂ ਨਿਕਲੀ; ਘੈ ਘੈਂ ਘ ਘ ਘ ਘ ਘ ਘ ਘ ।

ਹੈਂ ! ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ? ਨਬਾਬ ਜੀ ਕੀ ਆਖਣ ਲਗੇ ਸਨ ? ਸੰਘ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ? ਹਾਂ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਕੜੇ ਹਥ ਨੇ ਗਿੱਚੀਓ ਫੜ ਲਿਆ ਅਰ ਜੋ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਸਨ, ਸੰਘ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਇਸ ਵੇਲੇ ਨਗਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਡਾਢੀ 'ਘਨਾਉ ਕਰਦੀ ਅਵਾਜ਼, ਜਿੱਕੁਰ ਘਮਸਾਣ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਆ ਰਹੀ ਸੀ । ਪਲੋ ਪਲੀ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸਤ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਉਤੇ ਆ ਚੜੇ । ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਫੜੇ ਗਏ । ਬੇਗਮਾਂ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਹੋ ਗਈਆ, ਗੋਲੀਆਂ ਇਕ ਪੈਰ ਦੌੜ ਕੇ ਦੂਜੇ ਰਸਤਿਓਂ ਬਾਹਰ ਹੋਈਆਂ । ਉਹ ਦੁਖੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬੇਬਸੀ ਹੋ ਇਹੋ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ''ਜੈਸੀ ਰਾਖੀ ਦ੍ਰੋਪਤਾ ਦੀ ਲਾਜ ।' ਪਲ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਤੀਵੀਂ ਤੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਹੋਰ ਹੇਠੋਂ ਉਤੇ ਆਏ । ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਉਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਖਿੜ ਗਈ, ਉਹ ਵੀ ਅੱਗੇ ਵਧੀਆ, ਪਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਝਟ ਕਿਹਾ:- "ਮਹਾਰਾਜ ! ਮੈਥੋਂ ਰਤਾ ਪਰੇ ਰਹੋ , ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਹਾਂ ।" ਇਹ ਗਲ ਸੁਣ ਕੇ ਤੀਵੀਂ, ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਵਧਕੇ ਬੋਲੀ,— "ਕੀ ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਧਰਮ ਹਾਰ ਬੈਠੀ ਹੈ ?" ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ: "ਨਹੀਂ ਜੀ, ਮੈਂ ਸ਼ੀਲ ਧਰਮ ਵਿਚ ਤਾਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਧਕੋ ਧਕੀ ਤੁਰਕ ਖਾਣਾ ਖੁਆ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।" ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਤੀਵੀਂ, ਜੋ ਸਾਡੀ ਬਹਾਦਰ ਭੈਣ ਸੁੰਦਰੀ ਸੀ, ਬੋਲੀ; "ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ ! ਧੰਨ ਹੈਂ ਤੂੰ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਡੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਜਤ ਸਤ ਪੱਕਾ ਰਖਿਆ:"

ਇਕ ਅੱਧੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਬੇਗ਼ਮਾਂ ਤੋਂ ਗਹਿਣੇ ਲੈਣ ਦੀ ਸ਼ਲਾਹ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਝੱਟ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪਰ ਧੱਕਾ ਕਰਨਾ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਧਰਮ ਨਹੀ[1] । ਭਰਾਉ ਦੀ ਇਹ ਗੰਭੀਰਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸੁੰਦਰੀ ਬਾਗ ਬਾਗ਼ ਹੋ ਗਈ ।

ਪਲੋਂ ਪਲੀ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਾ ਕੱਸ ਕੇ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਹੇਠ ਉਤਰੇ । ਅਗੇ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰਾ ਖ਼ਜਾਨਾ ਘੋੜਿਆਂ ਪੁਰ ਲਦਵਾ ਲੀਤਾ । ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਫੌਜ ਸਾਰੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਜਰਵਾਣੇ ਤੇ ਪਾਪੀ ਮੁਗਲਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਜਿਸ ਮਜ਼ਲੂਮ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਤੇ ਕਈ ਗ਼ਰੀਬ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਕਿਸੇ ਤੁਰਕ ਵਲੋਂ ਰੋਏ, ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਕੇ ਧੱਕਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖ਼ੂਬ ਸੋਧੇ । ਥੋੜੀ ਫੌਜ, ਜੋ ਹਾਕਮ ਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਬਾਹਰੋਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਘੇਰ ਲਈ ਸੀ । ਖਾਲਸਾ ਇਸ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਜਾਕੇ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ

1. ਜਿਸ ਕਪੜੇ ਪੁਰ ਥਾਲ ਰਖਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ।

1. ਆਪਣੇ ਜੰਗ ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਬਲੋਚ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਬਾਬਤ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—

[illegible]

ਨਗੀਰੰਦ ਗਰ ਮਿਹਰਾ ਹਸਤ ਵਰ ਕਨੀਜ਼ ।

ਅਰਥਾਤ—ਭਾਵੇਂ ਇਸਤੀ ਲੌਂਡੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸੁਆਣੀ, ਉਸ ਦੇ ਧਨ ਤੇ ਗਹਿਣੇ ਨੂੰ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਲੁਟਦੇ ।

ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੇ ਚਿਤ ਖ਼ਿਆਲ ਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਕਿਜਲੀ ਦਾ ਲਿਸ਼ਕਾਰ ਬਿਨ ਬਦਲੋਂ ਹੀ ਆ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਇਹੋ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਤਿ ਦੇ ਫੁਰਤਲੇ ਤੇ ਅਤਿ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇਵਾਜ਼ ਬਦੂੰਕਚੀ ਸਨ[1] । ਦੁਖਏ ਖਤ੍ਰੀ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਖੱਤ੍ਰੀ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ ਥੜੇ ਪਰ ਦਰੀ ਵਿਛਾ ਕੇ ਡਟ ਗਏ । ਹੁਣ ਫ਼ੌਜ ਸਾਰੀ ਨਗਰੋ ਬਾਹਰ ਕੱਠੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਦਸ ਵੀਹ ਜੁਆਨ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਬੀ ਸਨ, ਬੀਬੀ ਸੁੰਦਰੀ ਬੀ ਤੇ ਉਹ ਤੀਵੀਂ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸੀਂ ਹਾਲ ਦੱਸਦੇ ਆਏ ਹਾਂ (ਜੋ ਖੱਤ੍ਰੀ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਸੀ ਅਰ ਨਵਾਬ ਨੇ ਖੋਹ ਲਈ ਸੀ) ਕੋਲ ਆ ਬੈਠੀ । ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਓ । ਦੋ ਸਿੰਘ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਚਲੇ ਗਏ । ਖੱਤ੍ਰੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਲ ਮਤਾ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕੌਡੀ ਦਾ ਬੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਇੰਨੇ ਵਿਚ ਨੂੰ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਤੀਵੀਂ ਡਗੋਂਦੀ ਟੇਕਦੀ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੰਝੂ ਕੇਰਦੀ ਆਈ ਅਰ ਬੁਢਾਪੇ ਦੀ ਢਿੱਲੀ ਪਈ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲੀ:— ਹੇ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ ! ਤੇਰਾ ਜੁਗ ਜੁਗ ਰਾਜ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਰੱਬ ਨੇ ਅਵਤਾਰ ਘੱਲਿਆ ਹੈਂ, ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਠੰਢ ਪਾ, ਰੱਬ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਚੌਗੁਣਾ ਕਰੇ ।

ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਮਨ ਇਹ ਦੁਹਾਈ ਸੁਣ ਕੇ ਦ੍ਰਵ ਗਿਆ, ਬੋਲੀ:- ਮਾਈ ਕੀਹ ਹੈ ?

ਮਾਈ— ਬੱਚੀ, ਕੀ ਦੱਸਾਂ ? ਆਹੀ ਜੋ ਹਾਕਮ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਐਸ ਵੇਲੇ ਚੋਰ ਵਾਂਗੂ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਅਨਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਮੇਰਾ ਇਕੋ ਇਕ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਹਾਰਿਆ ਕਰ ਕਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਸੀ । ਇਕ ਦਿਨ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਇਹਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਹੇਠੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਗਿੱਚੀ ਉਚੀ ਕਰ ਕੇ ਬਾਰੀ ਵੱਲ ਤੱਕ ਬੈਠਾ, ਭਾਵੇਂ ਬਾਰੀ ਵਿਚ ਸੁਆਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਏਸ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ । ਲੋਂਹਦੀ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਮਰਵਾਇ ਓਸੁ ਕਿ ਉਹ ਮਰ ਹੀ ਗਿਆ । ਮੈਂ ਬਥੇਰੇ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ ਪਰ ਇਸ ਪੱਥਰ ਚਿੱਤਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ । ਹੇ ਰੱਬ ਦੇ ਘੱਲੇ ਹੋਏ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਮੇਰਾ ਨਿਆਂ ਕਰ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਹਾਕਮ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਪਰ ਫਿਟਕਾਰ ਦਾ ਰੰਗ ਫਿਰ ਗਿਆ, ਸਿੰਘਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦ੍ਰਵ ਗਏ । ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਸੋਚ ਕੇ ਪੰਜ ਸੱਤ ਮਹੱਲੇਦਾਰਾਂ ਥੋਂ ਪੁੱਛਿਆਂ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਬੁੱਢੀ ਸੱਚ ਆਖਦੀ ਹੈ ? ਤਾਂ ਠੀਕ ਨਿਕਲਿਆਂ ।

ਪਲ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਜੁਆਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੀਵੀਂ ਇਕ ਬਾਲ ਕੁੱਛੜ ਤੇ ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਲਾਈ ਲੀਰਾਂ ਵਗਦੀਆਂ ਤੇ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਵਿਲੂੰ ਵਿਲੂੰ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਆਈ । ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ : 'ਤੂੰ ਬੀਬੀ ਕਿੱਕੂੰ ਆਈ ਹੈਂ' ? ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਸਾਂਈਂ ਵਲੋਂ ਘੱਲਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਨਿਆਂ ਕਰਾਵਣ ਆਈ ਹਾਂ । ਮੇਰਾ ਸਾਈਂ ਇਸ ਹਾਕਮ ਦਾ ਦਰਬਾਰੀ ਸੀ ਅਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੌਲਤ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਲੜ ਪਿਆ, ਬੱਸ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤੋਸੁ ਤੇ ਸਾਰਾ ਘਰ ਬਾਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫਕੀਰਨੀ ਕਰ ਦਿੱਤੋਸੁ । ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਜੋਗਾ ਘਰ ਪਾ ਅੰਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਮੰਗਿਆਂ ਭੀ ਭਿੱਛਿਆ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਮੌਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ । ਤੂੰ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦਾ ਸਿਰ-ਭੰਨ ਜਾਪਦਾ ਹੈਂ, ਕੁਝ ਮੈਂ ਦੁਖਿਆ ਰੀ ਦਾ ਵੀ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ !

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਭੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਵਲੋਂ ਡਾਢੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਹੋਈ । ਉਦਾਸ ਚਿੱਤ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਥੈਲੀ ਮੰਗਵਾਈ ਤੇ ਉਸ ਦੁਖੀਆ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਕਿਹਾ : ਜਾਹ ਤੂੰ ਖਾਹ ਪੀ ਤੇ ਅਰਾਮ ਕਰ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ:- 'ਸਰਦਾਰ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਵੇਖੋ ਮਲੇਛਣੀ ਨੂੰ ਰੁਪਏ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸੁ ।' ਇਹ ਗੱਲ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਸੁਣ ਪਾਈ । ਬੋਲਿਆ:- 'ਸੁਣੋ ਮਿਸਰ ਜੀ ! ਇਹ ਸਾਡਾ ਘਰ ਪੱਖ ਪਾਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਹੈ, ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ, ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬੀ ਵੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੈ । ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਅਨਯਾਇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਪੂਰਾ ਤੋਲਣਾ ਹੈ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਹਾਕਮ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਹੈ ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬੋਲਿਆ-ਫੇਰ ਆਪ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋ ? ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਓ ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ—ਪੰਡਤ ਜੀ ! ਸਾਡਾ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਕਿ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਵੈਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਗੁਆ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਮੁਗ਼ਲਾ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੋ ਕੇ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਨਿਆਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਸੁਟਦੇ ਹਨ, ਮਾਮਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਰਜਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਮੱਲੋ ਮੱਲੀ ਧਰਮ ਖੀਨ

---

[1]ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਲਿਖਦਾਂ ਹੈ:—

←-ਤੂੰ ਗੋਈ ਕਿ ਹਸਤ ਈਂ ਤੁਫੰਗ ਅਜ਼ ਕਦੀਮ,
ਜ਼ਿ ਹਿਕਮਤ ਸਗਾਂ ਨੈ ਜ਼ਿ ਲੁਕਮਾਂ ਹਕੀਮ ।
ਅਜ਼ੇਸ਼ਾਂ ਜ਼ਿਆਦਹ ਦਰੀਂ ਫਨ ਕਸੇ,
ਨਦਾਨੰਦ ਤੁਫੰਗੀਏਸਤ ਗਰਚਿਹ ਬਸੇ ।
ਯਮੀਨੋ ਯਸਾਰੋ ਪਸੋ ਪੇਸ਼ ਹਮ,
ਬਦੋ ਮੇ ਜ਼ਨੰਦ ਸਦ ਤੁਫੰਗ ਆਂ ਵਯਮ ।

ਅਰਥ—ਤੂੰ ਕਹੇਂਗਾ, ਕਿ ਬਦੂਕ (ਦਾ ਫ਼ਨ) ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੈ, (ਪਰ ਨਹੀ ਇਸ ਫ਼ਨ ਦਾ ਮੁੱਢ ਲੁਕਮਾਨ ਹਕੀਮ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਇਹ ਫ਼ਨ ਸਿਖਾਂ ਤੋਂ ਹੀ (ਮਾਨੋਂ ਚਲਿਆ) ਹੈ (ਭਾਵ ਸਿਖ ਹੀ ਇਸ ਫ਼ਨ ਦੇ ਮੋਢੀ ਤੇ ਉਸਤਾਦ ਹਨ) । ਭਾਂਵੇਂ (ਸਿਪਾਹੀ ਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤੇਰੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਇਸ ਫ਼ਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਨਦਾ । ਸੱਜਿਓਂ ਖੱਜਿਓਂ, ਅੱਗੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਸੈਂਕੜੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਫੁੰਡਦੇ ਹਨ ।

ਕਰਦੇ ਹਨ । ਏਹ ਪਾਪ ਹਨ, ਰਾਜਾ ਦਾ ਧਰਮ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਕਿਸੇ ਜ਼ਾਤ ਜਾਂ ਮਤ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵੈਰ ਨਹੀਂ । ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰ ਧਰਮ ਫੈਲਾਵਨ ਆਏ ਸਨ, ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਪੁਰ ਪਰਪੱਕ ਹਾਂ । ਅਰ ਸਤਿ ਧਰਮ ਪਿਛੇ ਉਹਨਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ; ਜੋ ਅਧਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਦੁਖਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋ ਇਥੇ ਹਾਕਮ ਮੁਤਾਣੇ ਤੇ ਜਰਵਾਣੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ੌਫ ਖ਼ੁਦਾ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਦਿਲੀ ਦਾ ਕੋਈ ਰੋਅਬ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ । ਦਿੱਲੀ ਆਪ ਢਿੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਲਾਹੌਰ ਭੀ ਕਈ ਰੰਗ ਪਲਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਇਹ ਉੱਤਰ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਮਿਸਰ ਜੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ ।

ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਰਹਿਦੇ ਖੂੰਹਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਕਈ ਖੱਤਰੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਹੁਣ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ-ਦੇਖੋ ! ਇਹ ਇਸਤਰੀ ਪਤਿਬ੍ਰਤ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਿੱਡੀ ਪੱਕੀ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖੀ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਧੱਕੀ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਰਲਾ ਲੀਤਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਪਰ ਦਇਆ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਰਲਾ ਲਓ ਅਰ ਵਰਤਾ ਕੇ ਅਭੇਦ ਕਰ ਲਓ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਵਿਦਾ ਹੋਈਏ । ਪਰ ਖੱਤ੍ਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਕਦੀ ਨਹੀ ਹੋਣਾਂ । ਪਰੰਪਰਾ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ: ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਕੱਚਾ ਧਾਗਾ ਹੈ, ਇਹ ਝਟ ਪਟ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਟੁੱਟੇ ਫ਼ਲ ਭੀ ਕਦੇ ਫੇਰ ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਹਨ ?

ਇਹ ਕਠੋਰ ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਪੁਰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦਿਓ, ਤੇ ਵਿਛੁੜਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾਓ । ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਨਾ ਦਿਓ, ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਹੁਣਾ ਵੱਡਾ ਪਾਪ ਹੈ । ਪਰ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਕੋਮਲ ਬਚਨਾ ਦਾ ਕੁਝ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ । ਫੇਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਝਾ-ਇਆ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਜੋ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਨ ਸੋ ਪੱਕੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਕੱਚਾ ਧਾਗਾ ਹੈ, ਹਿੰਦੂ ਜਨਮ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਮਰਿਯਾਦਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀ ਬਣ ਸਕਦਾ । ਇਹ ਅਸੂਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੱਝਾ ਪਿਆ ਸੀ । ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੇਖ ਕੇ ਭੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਓਸ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਨਾ ਬਦਲੇ । ਇਹ ਕਠੋਰਤਾ ਦੇਖ ਉਸ ਖੱਤਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਭੀ ਵਡੇ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਮੰਨੀ । ਹੁਣ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰੋ, ਝਟ ਪਟ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ, ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਖਤ੍ਰਾਣੀ ਵਰਤਾਵੇ ਅਰ ਸਭ ਖਾਣ, ਜੋ ਨਹੀਂ ਖਾਵੇਗਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ।[1] ਇਸ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਕੰਬ ਉਠੇ, ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਮਨ ਤ੍ਰਬ੍ਹਕ ਉਠਿਆ । ਉੱਠ ਕੇ, ਖੱਤਰੀ ਨੂੰ ਵੱਖਰਿਆ ਲਿਜਾ ਕੇ ਸਮਝਾ-ਉਣਲੱਗੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਮੋਹਰ ਦੇਈ ਜਾਹ, ਚਰਨੀਂ ਹੱਥ ਲਾਈ ਜਾਹ, ਫ਼ੇਰ ਸਾਰੇ ਖਾ ਲੈਣਗੇ । ਉਸ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ । ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਖੱਤ੍ਰੀ ਮੋਹਰ ਦਿੰਦਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਖਤਰਾਣੀ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਈ ਜਾਵੇ, ਫੇਰ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਖਾ ਲਿਆ ਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਾ ਹੋਏ ।[2]

ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਹੁਣ ਕੂਚ ਦਾ ਹੁਕਮ ਬੋਲਿਆ, ਪਰ ਖ੍ਰਤੀ ਤੇ ਖੱਤ੍ਰਾਣੀ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਕਰ ਕੇ ਬੋਲੇ-ਕਿਸ ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ, ਸਾਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਚੱਲੋ; ਤੁਹਾਡੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗੇ । ਇਕ ਤਾਂ ਮਨ ਇਥੇ ਦਬੇਲ ਰਹੇਗਾ, ਤੁਸਾਂ ਵਿਚ ਤੁਸਾਡੇ ਸੰਗ ਦਾ ਰੰਗ ਲੈਕੇ ਤਕੜਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਦੂਜਾ ਇਥੇ ਤੁਰਕ ਸਿਪਾਹੀ ਆਉਣਗੇ ਤੇ ਸਭ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਅਸਾਂ ਪਰ ਪਾਏਗਾ । ਤੁਸਾਂ ਹੁਣੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਚੱਲੋ । ਤੁਹਾਡੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਗੇ, ਜਨਮ ਸਫਲਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ । ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਧਨ ਬੀ ਨਾਲ ਲੈ ਚਲੋ, ਜੋ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਕੰਮ ਆਵੇ । ਇਥੇ ਬ੍ਰਿਥਾ ਜਾਊ ਪੁੱਤ ਧੀ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਪਿੱਛੇ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ।

ਕੁਝ ਚਰਚਾ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨੀ ਗਈ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਭੀੜੀ ਜੂਹ ਨੂੰ ਰੁਖ਼ ਕੀਤਾ, ਪਰੰਤੂ ਤੁਰਨੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਾਗੇ ਦੋਂਹ ਕੁ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਇਹ ਹਾਕਮ ਪਰਜਾ ਉਤੇ ਅਤਿ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਨੇ ਵੱਧ ਮਾਮਲੇ ਲਏ ਹਨ, ਕਈ ਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟ ਪੁਟ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਨੰਗ ਕੀਤਾ, ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ-ਇਆ, ਅਨਾਥਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਅਰ ਹਾਕਮ ਹੋ ਕੇ ਥਹਰ ਦੇ ਬੂਟੇ ਵਾਂਗ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਕੰਡੇ ਚੋਭੇ ਹਨ । ਨਿਆਉਂ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਇਆ ਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਸੀ-ਇਸ ਨੇ ਬੇਤਰਸਾਂ ਵਾਂਗ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਦੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।" ਇਹ ਕਹਿਦਾ ਹੀ ਸੀ ਕੀ ਦੋ ਚੂਹੜਿਆਂ ਨੇ ਪਾਪੀ ਦੇ ਗਲ ਰੱਸਾ ਪਾ ਕੇ ਬ੍ਰਿੱਛ ਨਾਲ ਟੰਗ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਦੀ ਲੋਥ ਫੜਕਦੀ ਦੇਖ, ਕੀ ਹਿੰਦੂ ਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਭ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ । ਹਾਂ, ਦੋ ਇਕ ਨੀਵੇਂ ਆਚਾਰ ਵਾਲੇ ਮੁਲਾਣੇ ਪੇਟ ਪਿੱਛੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਵਿਚੇ ਵਿਚ ਕੁੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ !

—o—

1. ਹਿੰਦੂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾਉਣ ਦੇ ਕਈ ਵਾਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹੋਏ ਹਨ । ਵੇਖੋ ਪੋਥੀ ਦੀ ਅੰਤਕਾ ।

2. ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਸਾ-ਹਾਰੀ ਤੇ ਨਾ-ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹਰਾਂ ਦਾ ਲੋਭ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰੀਖਯਾ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੂਲ ਪਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਏਥ ਵਿਦੋਂ ਘਟ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ।

ਕਾਂਡ ਅਠਵਾਂ

ਭੀੜੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਉਸ ਖੱਤ੍ਰੀ ਤੇ ਖੱਤ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆ। ਖੱਤ੍ਰੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਖੱਤਰਾਣੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਧਰਮ ਕੌਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਖੱਤ੍ਰੀ ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਮਾਮੂਲੀ ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਪਿੱਲਾ ਭੂਕ ਸ਼ਹਿਰੀਆ ਸੀ ਤੇ ਉਪਰ ਦੱਸੇ ਸਦਮੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਝਉਂ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਇੰਦੀਏ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਕੇ ਖਿੜ ਗਿਆ ਤੇ ਬੀਰਰਸੀ ਸਤਿਸੰਗ ਨਾਲ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰ ਆਇਆ। ਫੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਡਾਢਾ ਤਕੜਾ ਤੇ ਬਲੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਨਿਧੜਕ ਬਨ ਵਿਚ ਫਿਰਨ ਦਾ ਤਾਂ ਡਾਢਾ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਸੁੰਦਰੀ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਅਰ ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਕਰਦੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਲੂਣ ਮੁੱਕ ਗਿਆ, ਸੁੰਦਰੀ ਧਰਮ ਕੌਰ ਸਣੇ ਉਸ ਪਹਾੜੀ ਵੱਲ ਗਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਜਾਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਧੁੱਪ ਚੰਗੀ ਪਿਆਰੀ ਪਿਆਰੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਸੁੰਦਰੀ ਹਰਨੋਟੇ ਵਾਂਗ ਚੋਕੜੀਆਂ ਭਰਦੀ ਉਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ, ਲੂਣ ਮਸਾਲਾ ਲੈ ਕੇ ਫੇਰ ਘਰ ਨੂੰ ਮੁੜੀ। ਜਦ ਪਿੰਡੋਂ ਕੁਝ ਵਾਟ ਲੰਘ ਆਈ ਤਾਂ ਪਗਡੰਡੀ ਤੋਂ ਰਤਾ ਲਾਂਭਿਓਂ ਇਕ 'ਹਾਇ ਹਾਇ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਸੁੰਦਰੀ ਝਿਜਕ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ ਫੇਰ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਸੇਧ ਉਤੇ ਤੁਰੀ; ਕੀ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਘਾਹ ਪੁਰ ਇਕ ਜਵਾਨ ਪੁਰਖ ਲਹੂ ਲੁਹਾਣ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਮੋਢੇ ਪਰ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਘਾਉ ਲੱਗਾ ਸੀ ਅਰ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਘਾਉ ਤਾਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਸਨ। ਲਹੂ ਫਰਨ ਫਰਨ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਚਿਹਰਾ ਪੀਲਾ ਭੂਕ, ਮਰੌਣੀ ਛਾਈ ਹੋਈ। ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੀ ਬੀਰ ਪੁੱਤਰੀ ਨੇ ਰਤਾ ਜੀ ਨਾ ਮਚਕਾਇਆ, ਆਪਣੇ ਭੋਛਣ ਨਾਲੋਂ ਲੀਰਾਂ ਪਾੜ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਥੋਂ ਲਹੂ ਪੂੰਝਿਆ ਅਰ ਧਰਮ ਕੌਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਧਰੋਂ ਪਾਣੀ ਛੇਤੀ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪੂੰ ਵੱਡ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਘਾਉ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਪੱਗ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਧਰਮ ਕੌਰ ਆਪਣੇ ਭੋਛਣ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਬੁੜ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਆਈ। ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਉਹ ਪਾਣੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਚੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂੰਝਿਆ। ਹੁਣ ਉਸ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਡੰਬ ਵਿਚੋਂ ਰਤਾ ਬੋਲਣ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਆਈ। ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਬਿਸੁਧੀ ਜੇਹੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ 'ਹਾਇ' ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਅੱਖ ਬੀ ਖੋਲ੍ਹੀਓਸੁ।

ਜ਼ਖਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸਚਰਜ ਸੀ ਕਿ ਐਸ ਔਕੜ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕੌਣ ਆ ਪੁੱਕਰਿਆਂ। ਕੁਛ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਬੋਲਣ ਦੀ ਆਸੰਗ ਨਾ ਪਾ ਕੇ ਚੁਪ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਪੁਰਖ ਇਥੇ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਤਦ ਮਰ ਜਾਏਗਾ, ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਪੁਚਾਇਆ ਤਾ ਮਤੇ ਮੈਂ ਆਪ ਹੀ ਕਿਸੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਜੂਹ ਵਿਚ ਲੈ ਚੱਲਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਲਿਜਾਣਾ ਕਠਨ, ਦੂਜੇ ਇਹ ਤੁਰਕ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੁਦਾਇਣ ਆਖਣਗੇ। ਫੇਰ ਕੁਝ ਧਰਮ ਕੌਰ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ, ਛੇਕੜ ਏਹੋ ਹੀ ਸੋਚ ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੀਏ। ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਇਹੀ ਹੈ।

ਵੱਡੇ ਔਖ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾ ਨਾਲ ਉਹ ਬਿਖੜਾ ਰਸਤਾ ਉਹਨਾਂ ਬਹਾਦਰ ਤੀਵੀਂਆਂ ਨੇ ਉਸ ਭਾਰ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਅਰ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਧ ਕੁ ਵਾਟ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਥਕ ਗਈਆਂ। ਫਿਰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਾਹ ਕੱਢਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ; ਛੇਕੜ ਦਿਨ ਢਲਣ ਦੇ ਵੇਲੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਤੇ ਪੁਰਣੇ ਬੋੜ੍ਹ ਦੇ ਹੇਠ ਸੁਕਾ ਘਾਹ ਵਿਛਾ ਕੇ ਤੇ ਇਕ ਚੱਦਰ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਕੁਛ ਖਾਣ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਈ।

ਜਦ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਵੀਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਨੱਕ ਵੱਟਿਆ ਅਰ ਭੈਣ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਦਇਆ ਕਰਨੀ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਸਮਾਂ ਅਜਿਹਾ ਵਿੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਰਕਾਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਚਾਉ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਡੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਮੇਖਾਂ ਪੁੱਟਣ ਦੇ ਗਿਰਦ ਹਨ, ਤਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ, ਜੋ ਸ਼ਤਰੂ ਹਨ, ਭਲੇ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ। ਜੇ ਕਰ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਚੰਗੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰੀਏ ਪਰ ਇਸ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਆਪ ਬਚਾਉਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਗਲ ਹੈ।

ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ—ਵੀਰ ਜੀ ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਭੁੱਲ ਹੋਈ, ਫੇਰ ਕਾਹਲੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੀ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਲਿਆ ਬੈਠੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵੱਡੀ ਚੌਕਸ ਰਹਾਂਗੀ। ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਮਰ ਗਿਆ ਤਦ ਕੋਈ ਵਸਵਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਬਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਛੱਡ ਆਵਾਂਗੇ।

ਗੱਲ ਕੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ-ਨਿਸ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਸੁੰਦਰੀ ਆਪਣੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲੱਗੀ। ਰੋਜ਼ ਜਦ ਕੰਮ ਥੋਂ ਵਿਹਲੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਬੀਮਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ, ਉਸ ਦੇ ਘਾਵਾਂ ਪੁਰ ਤੇਲ ਲਾ ਕੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹਦੀ, ਖਾਣ ਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਬਣ ਦੇਂਦੀ। ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਕੁ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਮੁਗ਼ਲ ਜੁਆਨ ਦੇ ਘਾਉ ਚੰਗੇ ਹੋ ਗਏ ਅਰ ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਸਾਨ ਨੂੰ ਵਡੇ ਮਿੱਠੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਦੂਣਾਂ ਚੌਣਾਂ ਕਰਕੇ ਮੰਨਦਾ, ਪਰ ਵਡਾ ਹੈਰਾਨ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ, ਜੋ ਅਤਿ ਕਟੜੇ ਹਨ, ਦਇਆਵਾਨ ਵੀ ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਹਨ। ਇਹ

ਗੁਣ ਕੇਵਲ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਅੱਗ ਪਾਣੀ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋ ਚਾਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੀ ਤੱਕ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਕਿਧਰ ਨਿਕਲ ਨਾ ਜਾਵੇ ਅਰ ਰਸਤਾ ਮਲੂਮ ਕਰਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਜਾਂ ਉਹ ਨਵਾਂ ਨਰੋਆ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਛੁੱਟੀ ਮੰਗਣ ਲੱਗਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹੋ ਸਲਾਹ ਹੋਈ ਕਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪਰ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਜੰਗਲੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਆਵੇ। ਸੋ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੂਜਬ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਵਸਵਸਾ ਉਠਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸੁਖ ਕਰ।

—o—

ਕਾਂਡ ਨੌਵਾਂ

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਸੁੰਦਰੀ ਲੌਢੇ ਕੁ ਪਹਿਰ ਉਸ ਪਿੰਡੋਂ ਬਨ ਨੂੰ ਮੁੜੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਜਦ ਪਹਾੜੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਪਗਡੰਡੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਪੈਣ ਲੱਗੀ ਤਦ ਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ: 'ਬੱਸ ਖੜੀ ਰਹੁ' ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਡਿੱਠਾ, ਤਾਂ ਚਾਰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਤੁਰਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦਿੱਸੇ ਜੋ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਚਰਜ ਹੋ ਕੇ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਿਨਾਂ ਭੈ ਦੇ, ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਈ ਕਿ ਇਹ ਕੌਣ ਹਨ? ਅੱਖ ਦੇ ਫੇਰ ਵਿਚ ਚਾਰੇ ਜਣੇ ਆ ਕੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਖੜੋ ਗਏ। ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਭੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਭੋਛਣ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕਵੀਂ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਕਟਾਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉੱਚ ਹੌਂਸਲੇ ਨਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ—ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ ਅਰ ਕੀ ਮੰਗਦੇ ਹੋ?

ਸਿਪਾਹੀ—ਸਿੱਖਾ ਦਾ ਪਤਾ ਦੱਸ ਕਿੱਥੇ ਹਨ?

ਸੁੰਦਰੀ—ਇਹ ਗੱਲ ਅਨਹੋਣੀ ਹੈ।

ਸਿਪਾਹੀ—ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਬੇਪਤ ਕਰਾਂਗੇ।

ਸੁੰਦਰੀ—ਕਿਸ ਮੁਰਦੇ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਕਿ ਹੱਥ ਲਾ ਜਾਏ?

ਸਿਪਾਹੀ—ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗੇ।

ਸੁੰਦਰੀ—ਕੀ ਪਰਵਾਹ ਹੈ?

ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਜ਼ਰਾ ਉੱਚੀ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦਾ ਡਿੱਠਾ! ਜਾਂ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਾ ਤਾਂ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਤੁਰਤ ਪਛਾਣ ਲੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਉਹੀ ਤੁਰਕ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਘਾਇਲ ਪਏ ਨੂੰ ਏਸੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆਈ ਸਾਂ ਅਰ ਮਹੀਨਾ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋਈ ਕਿ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾ ਥੋਂ ਬਚਾ ਲਵੇਗਾ ਅਰ ਐਸ ਵੇਲੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਸਿਪਾਹੀ ਸਾਰੇ ਹਟ ਗਏ। ਵਡੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ। ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਭੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਕਿਹਾ: ਇਹ ਲੋਕ ਕੌਣ ਹਨ ਅਰ ਮੇਰੇ ਦੁਆਲੇ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਰ ਵੱਡੀ ਬੇਸਤਿਕਾਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ?

ਤੁਰਕ ਬੋਲਿਆ: ਬੀਬੀ! ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੌਣ ਸਾਂ ਤੇ ਕੌਣ ਨਹੀਂ, ਪਹਿਲੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਪਤਾ ਦੱਸਾਂ ਤਦ ਤੁਹਾਡੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੌਖਾ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨੌਕਰ ਹਾਂ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੋਂ ਪਕੜ ਲਿਆਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਥੇ ਉਸ ਦਿਨ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਲੜਨ ਤੋਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਮਰ ੨ ਮਰਾਂਦਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲਿਗਏ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁਛ ਨਾ ਪਛਾਤਾ, ਪਰ ਪੰਜਾਂ ਸੱਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਹੋ ਹੋ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਨਵਾਬ ਇਕ ਪਿੰਡੋਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ ਸੀ ਅਰ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚੋਂ ਖੋਹਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾ ਤੇ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਤਦ ਉਹ ਮੇਰੇ ਗਲ਼ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਥਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਦੱਸ ਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਐਥੇ ਲਿਆ ਦੇਹ, ਤਦ ਤਾਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਇਨਾਮ ਦਿਆਂਗਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਭੀ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਸੋ ਮੈਂ ਕੋਈ ਦਿਨ ਕਈ ਜੰਗਲਾਂ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਟੱਕਰਾਂ ਮਰਾਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਥਾਂ ਦਾ ਥਹੁ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਛੇਕੜ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾ ਆਇਆ ਕਿ ਇਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਗਏ ਸੀ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕਦੀ ਨਾ ਕਦੀ ਫੇਰ ਏਥੋਂ ਲੰਘੋਗੇ ਹੀ, ਸ ਇਹ ਥਾਂ ਆ ਮੱਲੀ ਅਰ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਥੋਂ ਪੰਜ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਣੇ ਮੈਂ ਇਥੇ ਛਹਿ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਖੁਦਾਵੰਦ ਕਰੀਮ ਦਾ ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਮੁਰਾਦ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਅਰਜ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਐਸ ਜੁਆਨੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪਰ ਕੁਛ ਤਰਸ ਕਰੋ, ਕਿੱਥੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਨਿੱਘਰੇ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਉਮਰ ਬਿਤਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸੰਝ ਤੀਕ ਨੌਕਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਫੇਰ ਨਫ਼ਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਸੁਖ ਲੈਣ ਦੀ ਇਹੋ ਉਮਰ ਹੈ, ਫੇਰ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦ ਭੋਗੋਗੇ? ਹੁਣ ਤਾਂ ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਨਵਾਬ ਤੁਹਾਡਾ ਹੱਥ ਬੱਧੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਮਹੱਲਾ ਵਿਚ ਰਹੋ, ਹੁਕਮ ਕਰੋ, ਅਨੰਦ ਭੋਗੋ, ਚਲੋ ਸਵਾਰੀ ਤਿਆਰ ਹੈ।

ਸੁੰਦਰੀ ਕੁਝ ਘਾਬਰੀ, ਹਿਰਦਾ ਬੀ ਸੁੰਗੜਿਆ, ਪਰ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਬੋਲੀ—ਕੀ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਇਹੋ ਫਲ ਹੈ? ਕੀ ਨੇਕੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਇਹੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ਤੁਰਕ—ਨੇਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਅਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਫਕੀਰਨੀ ਤੋਂ ਰਾਣੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਕਾਫ਼ਰ ਤੋਂ ਮੋਮਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਕਾਫਰਾਂ ਨਾਲ ਵਲ ਛਲ ਕਰਨਾ ਵੀ ਰਵਾ ਹੈ। ਲਓ ਹੁਣ ਛੇਤੀ ਕਰੋ ਚਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੁੰਦਰੀ—ਨਿਮਾਜ਼ ਕਦੀ ਭਾਵੇਂ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਪੜ੍ਹੋ, ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋਸ਼ ਦੀਨ ਦੇ ਮੱਥੇ ਹੇ ਕ੍ਰਿਤਘਣ ਪੁਰਖ ! ਇਹ ਲੱਛਣ ਵੱਡੇ ਖੋਟੇ ਹਨ । ਯਾਦ ਰੱਖ ਤੂੰ ਯਾ ਤੇਰਾ ਮਾਲਕ ਆਪਣੀ ਮੁਰਾਦ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਾ ਪਹੁੰਚੇਗਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਰਨੀ ਹਾਂ, ਕੋਈ ਕਮੀਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਫਸਾਂ ਜਾਨ ਦਿਆਂਗੀ, ਪਰ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ।

ਤੁਰਕ—ਤੇਰੀ ਇਸ ਜ਼ਿਦ ਤੇ ਹਠ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਪੱਕ ਧਿਆਨ ਰੱਖੀਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਵਾਂਗੂੰ ਕੋਈ ਰਿਆਇਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ । ਇਧਰੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚੀ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਮਹਿਲੀਂ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈ ।

ਸੁੰਦਰੀ—ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ, ਪਰ ਇਥੋਂ ਮੈਨੂੰ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਕਿਹਦੇ ਵਿਚ ਹੈ ? ਜ਼ਰਾ ਸੋਚ ਕੇ ਤਾਂ ਗੱਲ ਕਰੋ, ਮੈਨੂੰ ਰਹਿ ਰਹਿ ਕੇ ਸੋਕ ਇਸ ਗੱਲ ਪੁਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਤੇਰਾ ਮਨ ਵੱਡਾ ਹੀ ਪੱਥਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਇਆ ਧਰਮ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕ ਮਾਤ੍ਰ ਬੀ ਨਹੀਂ । ਕੀਹ ਤੈਨੂੰ ਮਰਦ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦਿਆਂ ਸੋਚ ਨਹੀਂ ਫੁਰਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸ ਨਾਲ ਜ਼ੁਲਮ ਕਮਾਉਣ ਲੱਗਾ ਹਾਂ । ਲੈ ਹੁਣ ਕੰਨ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣ ਲੈ, ਜੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਵੇਂ ਤਾਂ ਅੱਲਾ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਜੇ ਨਾ ਛੱਡੇਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਪੁਰ ਖੇਡ ਜਾਵਾਂਗੀ । ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਪਸਿੰਦ ਹੋਈ ਕਰ ਲੈ !

ਤੁਰਕ- ਦੋਵੇਂ ਪਸਿੰਦ ਨਹੀਂ । ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਬੇਗਮ ਬਣਾਵਾਂਗਾ, ਬੱਸ ਇਹੋ ਗੱਲ ਪਸਿੰਦ ਹੈ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ, ਪਰ ਆਹਾ ਹਾ ! ਕਿਸ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਸ਼ੇਰ ਕੰਨਿਆਂ ਨੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਕਟਾਰ ਕੱਢ ਕੇ ਹੱਥ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਖੋਭੀ ਹੈ, ਜਾਦੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਬਿਜਲੀ ਨੇ ਕੀ ਛੇਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ? ਡੱਟਾ ਸਿਪਾਹੀ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਨ ਢੇ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਤੜਫ਼ ਤੜਫ਼ ਕੇ ਜਾਨ ਤੋੜਨ ਲੱਗਾ ।

ਇਹ ਸਮਾਚਾਰ ਵੇਖਕੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਕਟਾਰ ਵਾਲਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ, ਦੂਜੇ ਨੇ ਲੱਕੋਂ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਚੱਕ ਲਿਆ, ਤੀਸਰੇ ਨੇ ਦੂਜੀ ਬਾਂਹ ਨੱਪ ਲਈ । ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਉਹਲੇ ਪੀਨਸ ਵਰਗਾ ਡੋਲਾ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕਹਾਰ ਖੜੇ ਸਨ, ਝੱਟ ਡੋਲੇ ਵਿਚ ਸਿੱਟੀ ਗਈ, ਬੂਹੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਰ ਵਿਚਾਰੀ ਸੁੰਦਰੀ ਫੇਰ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਣ ਗਈ । ਪਲੋ-ਪਲੀ ਵਿਚ ਜਰਵਾਣੇ ਡੋਲੀ ਪਾ ਕੇ ਪੱਤਰਾ ਹੋਏ ।

—0—

ਕਾਂਡ ਦਸਵਾਂ

ਸੁੰਦਰੀ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਤੁਰੀ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਲ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਰ ਹੋਰ ਮੁਖੀਏ ਪੁਰਖ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਲੁਕੇ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਇਹ ਥਾਂ ਵੀ ਹੁਣ ਬਚਣਾ ਨਹੀਂ । ਜੋ ਅਵਾਈਆਂ ਲੱਖੂ ਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਭਿਆਨਕ ਹਨ । ਠੀਕ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੰਘ; ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਆ ਪਹੁੰਚਾ । ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਛਾਤਾ, ਆਦਰ ਨਾਲ ਪਾਸ ਬਿਠਾਯਾ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੁੱਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ । ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਨੇ ਘੱਲਿਆ ਹੈ, ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਨੇ ਡਾਢਾ ਹਨੇਰ ਚੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਤਲਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੈ, ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਈ ਥਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਸਾੜੀਆ ਹਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਘਮਸਾਨ ਚੌਦੇਂ ਮਚਾ ਰਖੀ ਹੈ ਸੁ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਗੱਲ ਕੀ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੱਖੂ ਰਾਵੀ ਦੇ ਝੱਲਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਲੁਕੇਵਿਆਂ ਤੋਂ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕੱਢ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਹੁਣ ਉਪਰ ਵਾਂ ਰੁਖ਼ ਕਰੀ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਉਧਰ ਚਾਲੇ ਪੈ ਜਾਓ । ਇਸ ਪਾਸ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸੈਨਾ ਝੱਲਾ ਬਨਾਂ ਨੂੰ ਖੋਜਣ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਅਮਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਸਤਿ ਬਚਨ ! ਕਿਉਂ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘਾ ! ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖ ਦੇਵੋ ਜੋ ਕਮਰ-ਕਸੇ ਕਰਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਤਿਆਰਾ ਕਰ ਲੈਣ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਇਕ ਅੱਧ ਦਿਨ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਫੇਰ ਤੜਕੇ ਤਾਰੀਆ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਕੂਚ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਹਾਂ ਭਾਈ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ! ਕੱਠੇ ਕਿੱਥੇ ਹੋਣਾ ਹੈ ?

ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ—ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ! ਹਾਲੇ ਕਾਹਨੂੰ ਵਾਣ ਦੇ ਛੰਭ ਕੋਲ ਸੰਘਣੇ ਬਨ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਹੁਣ ਬਨੋ ਬਨ ਚੱਲਣਾ ਹੈ, ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ?

ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ—ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਫੱਟ ਦੇ ਕੇ ਨਿਕਲ ਚੱਲੋ, ਏਸ ਬੰਨੇ ਦੇ ਤੁਰਕ ਅਜੇ ਕੁਛ ਅਵੇਸਲੇ ਪਏ ਹਨ, ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਦੁਸ਼ਮਣ ਏਧਰ ਵੀ ਆ ਨਿਕਲਣਗੇ !

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਸਤਿ ਬਚਨ !

'ਸਤਿ ਬਚਨ' ਕਹਿ ਕੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਲੰਗਰ ਵੱਲ ਗਿਆ ਅੱਗੋਂ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਖ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ । ਧਰਮ ਕੌਰ ਬੋਲੀ ਕਿ ਭੈਣ ਅੱਜ ਪਿੰਡ ਗਈ ਹੋਈ ਹੈ । ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਚਾਰੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਭੈਣ ਕਿਹੜੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੜੀ ਗਈ ਹੈ ? ਉਹ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਕੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਅਰ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਨੂੰ ਕੂਚ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਹੁਰਾਂ ਪਾਸ ਜਾ ਬੈਠਾ । ਇੱਥੇ ਅੱਗੋਂ ਗੱਲਾ ਬਾਤਾਂ ਛਿੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਤੇ ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਦੇ ਧੱਕੇ ਇਉਂ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ :-

ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਬੱਸ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ! ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚੀ, ਭਈ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੱਬੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਭੀ ਅੱਗੋਂ ਲੜਾਈ

ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ,।[1] ਤਦ ਤਾਂ ਅੱਗ ਦਾ ਅਵਾਂਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਭਰ ਕੇ ਬੋਲਿਆ : ਮੈਂ ਖੱਤ੍ਰੀ ਤਦ ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿਆਂ ਤਾਂ। ਬੱਸ ਜੀ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਜਾ ਪਿੱਟਿਆ ਕਿ ਵੇਖ ਤੇਰੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਮਾਰ ਸਿੱਟਿਆ ਹੈ ਅਰ ਕਿਸੇ ਬਹੁੜੀ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਚਾਹੁੰਦਾਂ ਹਾਂ। ਤਦ ਨਵਾਬ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਲਖਪਤ ਰਾਇ ! ਜੇ ਤੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰੇਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਲੋੜੀਦਾ ਹੈ ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਯਾਹਯਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪਿਤ੍ਰੀ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੈ[2]। ਸਰਕਾਰੀ ਤੋਪਖਾਨਾ, ਫੌਜਾਂ, ਜੋ ਜੀ ਚਾਹੇ ਲੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮੁਕਾ। ਬੱਸ ਜੀ ਲਖਪਤ ਨੂੰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ? ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੋ ਸੁ। ਜੋ ਸਿੱਖ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੇ ਉਥੇ ਹੀ ਫੜਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ[3]। ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਇਹ ਹਾਲ ਰਿਹਾ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਹ ਜੋਧੇ ਨਹੀਂ; ਸ਼ਹਿਰੀ ਵੱਸੋਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸੋਹਣੇ ਜਆਨ, ਵਿਲਕਦੇ ਬਾਲ ਵਹੁਟੀਆਂ ਤੇ ਮਾਵਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਗਏ ਹੋਏ ਹੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਵਾਹ ਵਾਹ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ! ਕਿਸੇ ਨੇ ਧਰਮ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ, ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ।

ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਸਿੰਘਣੀ ਤੇ ਭੁਜੰਗੀ ਸਮੇਤ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਅਜੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮਸੀਤ ਥੋਂ ਦੁਰਾਡੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਲਖਪਤ ਸਾਮ੍ਹਣ ਪਾਸਿਓਂ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਖਤੋ ਗਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ : 'ਕੀ ਅਜੇ ਤੋੜੀ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ ? ਹੇ ਰਾਮ। ਇਹ ਕਾਫਿਆ ਦਾ ਭੌਣ ਕਦ ਸਿਮਟੀਵੇਗਾ ? ਸਿਪਾਹੀਓ ! ਇਸ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪਕੜ ਲਓ।'

ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਝਟਪਟ ਫੜੇ ਗਏ। ਜਦ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਏ ਤਾਂ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ : ਕਿਸ ਕਸੂਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਸਾਨੂੰ ਫੜਿਆ ਹੈ ?

ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਨੇ ਕਿਹਾ : "ਸਿੱਖ ਹੋਣਾ ਘਣੋ ਪਾਪ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਫੜਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਛਡੋ, ਜਾਂ ਪਿਆਰੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਬੈਠੋ।'

ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ-ਸਤਿ ਬਚਨ ! ਜੋ ਆਪ ਦੀ ਇੱਛਾ। ਇਹ ਅੰਨਯਾਯ ਚੰਗਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਡਾਢੇ ਨਾਲ ਕੀ ਦਾਹਾ ? ਤੁਸਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸਰੀਰ ਲੈ ਲੈਣਾ ਤੇ ਤਾਂ ਵਾਹ ਵਾਹ !

ਲਖ਼ਪਤ—ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੋਗੇ ?

ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ-ਇਹ ਬਚਨ ਕੰਨੀਂ ਬੀ ਨਾ ਪਾਓ, ਜੋ ਕੁਛ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਕਰ ਲਓ।

ਲਖਪਤ ਰਾਇ-ਇਹ ਤੀਵੀਂ ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਕਿਸ ਦਾ ਹੈ ?

ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ-ਸਭ ਕੁਛ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੈ।

ਲਖਪਤ ਰਾਇ-ਤਰਾ ਭੀ ਕੁਝ ਹੈ ?

ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ-ਮੇਰਾ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਭੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ।

ਲਖਪਤ-ਗੱਲਾਂ ਦਲੇਰੀ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਮੌਤ ਬੁਰੀ ਬਲਾ ਹੈ।

ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ-ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜੇ ਹੋਇਆਂ ਲਈ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਪਿਆਰੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ।

ਲਖਪਤ (ਨੌਕਰਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ)-ਸਿਪਾਹੀਓ ! ਇਸ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਓ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮੌਲਵੀ ਜਾਨ ਬੇਗ ਪਾਸ ਦੇ ਆਓ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਵੇ।

ਇਹ ਬਚਨ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਬੈਂਤ ਵਾਂਗੂ ਥਰਨ ਕੰਬੀ ਅਤੇ ਰੁਕੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲੀ :— ਸਾਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਮਰਵਾ ਦੇਹ, ਤੈਨੂੰ ਸੌ ਗਊ ਦਾ ਪੁੰਨ ਹੋਊ।

ਲਖਪਤ—ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਸਜ਼ਾ ਏਹੋ ਠੀਕ ਹੈ. ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਏਹੋ ਕਛ ਹੋਊ, ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਅਟਲ ਹੈ।

ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਢਿੱਲ ਹੋਈ ਕਿ ਉਸ ਧਰਮੀ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਗਲੋਂ ਫੜ ਕੇ ਸੁਆਮੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : 'ਮਹਾਰਾਜ ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਗੱਲ ਘੁੱਟਦੀ ਹਾਂ, ਅਰ ਆਪ ਮੇਰਾ ਘੁੱਟ ਦਿਓ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਮਾਰ ਹੀ ਦੇਣਗੇ। ਛੇਤੀ ਕਰੋ, ਵਿਕਲਪ ਨਾ ਕਰੋ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਧਰਮ ਦੀ ਆਨ ਹੈ।' ਪਰ ਸ਼ੋਕ ਕਿ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲੀਤਾ ਤੇ ਲਖਪਤ ਭੀ ਡਾਢਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਯਾ ਕਿ ਇਹ ਬੰਦੇ ਕਿਸ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ? ਜਾਨ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਮਝਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਐਸ ਵੇਲੇ ਭੀੜ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਅਨਗਿਣਤ ਲੋਕੀਂ ਤ੍ਰਾਹ ਤ੍ਰਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਲਖਪਤ ਦ ਮਨ ਵਿਚ ਭੀ ਖ਼ਬਰੇ ਕੀ ਆਈ ? ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ 'ਜਾਓ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਵੱਢਣਾ, ਫੇਰ ਇਸ ਤੀਮੀਂ' ਨੂੰ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਸਿੱਖ ਨੂੰ। ਹਾਇ ਰਾਮ ! ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਭਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਸਿੱਖਾਂ

---

1. ਜਸਪਤ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਬਾਬਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—'ਲੇਵੈ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਦੁੱਖ ਬੱਧੇ ਪੈਂਚ ਸੁ ਹੋ ਕੇ ਰੁਖ। ਕਿਸੇ ਟੰਗੈ ਕਿਸੇ ਕਮਰਨ ਮਾਰੈ। ਐਸ ਭਾਂਤਿ ਸਿਉਂ ਮੁਲਕ ਉਜਾਰੈ।' (ਪ੍ਰਾ: ਪੰ: ਪ੍ਰ:)। ਇਹ ਜਸਪਤ ਸਿੰਘਾ ਦੇ ਇਕ ਜਥੇ ਦੇ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਮਗਰ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਏਮਨਾਬਾਦੋਂ ਪਰੇ 'ਬੱਦੋ ਕੀ ਗੁਸਾਈਆਂ' ਪਾਸ ਜਸਪਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।
2. ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ੧੮੦੨ ਦੇ ਸਾਵਣ ਵਿਚ ਮਰਿਆ ਸੀ ਤੇ ਯਾਹਯਾ ਖਾ ਉਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁਤਰ ਨਵਾਬ ਹੋਈਆ ਸੀ। ਜਸਪਤ ਤੇ ਲਖਪਤ ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਕਾਰਦਾਰ ਬਣੇ ਸਨ ਤੇ ਤਦੋਂ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਾ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਹ ਸਮਾਚਾਰ ਸੰ:੧੮੦੨ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਹਨ।
3. ਲਖਪਤ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਲਾਹੌਰ ਕੇ ਸਿੰਘੋਂ ਪਰ ਹੀ ਹਾਥ ਉਠਾਯਾ ਔਰ ਉਨਕੋ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਾਨੇ ਲਗਾ।

[ਤ੍ਵਾਰੀਖ ਖਾ; ਹਿੰ: ਕ. ਸਫ਼ਾ ੧੪

ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ'। ਇਸ ਵੇਲੇ ਭੀੜ ਵਿਚੋਂ 'ਫਿਟਕਾਰ, ਫਿਟਕਾਰ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਜੋ ਲਖਪਤ ਨਾ ਸਹਾਰ ਕੇ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਵੱਡਾ ਦੁਖੀ ਹੋਯਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਦਵਾਨ ਵਡੇ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਤਕੜਾ ਗਿਆਨੀ ਸੀ। ਅਰ ਨਿਰਾ ਮੁੱਖ ਗਿਆਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਕਰਨੀ ਦਾ ਭੀ ਗਿਆਨੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਮਾਨ ਸੀ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਭਰ ਕੇ ਬੋਲਿਆ :—ਇਸ ਲਖਪਤ ਨਾਲ ਉਹ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਧਾਂਕ ਪਾਏ। "ਨਿਰਦੋਸ਼ ਤੇ ਐਡੇ ਗੁਣੀ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਹੈ!"

ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ-ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਕੀ ਕੀ ਹਾਲ ਸੁਣਾਵਾਂ? ਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਅਚਰਜ ਦੁਖ ਟੁੱਟ ਪਏ ਹਨ, ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੱਕ ਵੈਰੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਥੋਂ ਨਹੀਂ ਲਈਦੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਬੀਜ਼ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦੇਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਦੇਖੋ ਜਦ ਭਾਈ ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਆ ਲੋਥਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਕੇ ਮੰਗੀਆਂ ਅਰ ਲੈ ਕੇ ਦਾਹ ਕਰ ਆਏ ਤਾਂ ਕੁਲ ਅੱਠ ਨੌਂ ਆਦਮੀ ਸਨ। ਜਦ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮੁੜ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਲਖਪਤ ਦੇ ਆਦਮੀ ਅੱਗੇ ਖੜੇ ਸਨ, ਝੱਟ ਸਿੰਘ ਫੜੇ ਗਏ ਅਰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਸਰਦਾਰ-ਹਛਾ, ਕੀਹ ਹੋਇਆ! ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਹਾ, ਅਸਾਂ ਕੱਲ ਹੀ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਲੱਖੂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਕਤਲਾਮ ਆਪਣੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਮੱਸਯਾ ਸੀ, ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ, ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਮੱਲ, ਲੱਛੀ ਰਾਮ, ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨ, ਦਿਲੇ ਰਾਮ, ਹਰੀ ਮੱਲ, ਬਹਲੂ ਮੱਲ ਆਦਿ ਸਿਰਕਦੇ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਲੱਖੂ ਪਾਸ ਆਏ ਕਿ ਏਹ ਬੇ-ਗੁਨਾਹ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਮਾਰ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ।[1]

ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ-ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ। ਹਾਂ, ਸੱਚ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਸੁਣੋਂ—ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੁਛ ਚਿਰ ਤੋਂ ਪਹਿਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ! ਇਕ ਦਿਨ ਲਖਪਤ ਨੂੰ ਜਸੂਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗੁਰਪੁਰਬ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਕੱਠੇ ਹੋਣਗੇ, ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਵੇਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਉਣ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਲਖਪਤ ਨੇ ਝੱਟ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦਾ ਉਪਾਉ ਭੀ ਕੱਢ ਲਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਦੀਵਾਨ ਕੋੜਾ ਮੱਲ ਅਰ ਦੀਵਾਨ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੱਗ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਖਪਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਯਾ ਕਿ ਵੇਖ! ਏਹ ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਸਾਡੀਆਂ ਹੀ ਬਾਹਾਂ ਹਨ, ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਅੰਗ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਪੈਰੀਂ ਆਪ ਕੁਹਾੜਾ ਮਾਰਨਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਹੋ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਰਵਾਈਏ ਤਾਂ ਗ਼ਰਕੀ ਆ ਗਈ। ਤੇਰਾ ਇਕ ਭਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ੋਕ ਹੈ। ਉਂਞ ਸੋਚੋ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਕੜਾਉਣ ਵਿਚ ਓਸਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਸੀ, ਪਰ ਖ਼ੈਰ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੋਹ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯੋਗ ਇਹ ਸੀ ਜੋ ਭਰਾ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ, ਯਾ ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ। ਨਿਰਦੋਸ਼ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਅਰ ਮਾਸੂਮ ਬਾਲਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀਹ ਵਿਗਾੜਿਆ ਹੈ? ਭਾਈ ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਗੁਣੀ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਕੀ ਲੱਗਾ? ਅੱਗੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਐਸਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਉਤੋਂ ਤੂੰ ਦਾਤਰੀ ਫੜ ਲਈ ਹੈ![2] ਖ਼ੈਰ ਹੁਣ ਜੋ ਬੀਤੀ ਸੋ ਤਾਂ ਬੀਤੀ, ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਹੀ ਬੱਸ ਕਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਛੱਡ ਦੇਹ।

ਲਖਪਤ—ਭਰਾਵੋ! ਸੱਚ ਆਖਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਜਿਸ ਤਨ ਲਗੇ ਸੋਈ ਜਾਣੇ ਕੌਣ ਜਾਣੇ ਪੀਰ ਪਰਾਈ'। ਭਰਾ ਮੋਏ ਦਾ ਸੱਲ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੈ; ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ?

ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ-ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਐਨੇ ਖ਼ੂਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਭਰਾ ਜੀਉ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਿਆ?

ਕੌੜਾ ਮੱਲ-ਦੀਵਾਨ ਜੀ! ਜ਼ਰਾ ਵਿਚਾਰ ਥੋਂ ਕੰਮ ਲਓ, ਹੁਣ ਸੰਭਲ ਜਾਓ, ਬਥੇਰੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ।

ਲਖਪਤ-ਹਾਇ! ਮੈਥੋਂ ਸਹਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤੁਸੀਂ ਐਵੇਂ ਨਾ ਔਖੇ ਹੋਵੋ, ਮੇਰਾ ਜੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ।

ਗੱਲ ਕੀ ਓਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਣ ਪੁਰਖ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਚਲੇ ਆਏ, ਉਸ ਅੜਮੰਨ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ।

ਏਹ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੁਰ ਪਏ ਅਰ ਸ਼ਹਿਰ[3] ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਸਭਨਾ ਦੇ ਘਰੀਂ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਲਖਪਤ ਨੇ ਕੱਲ ਕਤਲਾਮ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਜੋ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾਏਗਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਏਗਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੱਲ ਕੋਈ ਮੰਦਰ ਨਾ ਜਾਵੇ! ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਲਾਗੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਰਸਤਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਜੋ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹਿਰ ਆਉਂਦਾ ਮਿਲੇ ਪਿਛੇ ਮੋੜ ਦਿਓ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਹੁਕਮ ਬੰਦ ਹੈ।

---

1. ਵੇਖੋ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਾ: ਪੰ: ਪ੍ਰ: ਸਫ਼ਾ ੩੦੮ (ਐਡੀ: ੩)।

2. ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਕਤਲਾਮ ਵਿਚ ਆਮ ਸਿੰਘ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਬਲਕਿ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁੜ ਦਾ ਨਾਮ ਰੋੜੀ ਤੇ ਭੇਲੀ ਸੱਦਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਥਾਂ ਸਭ ਪੋਥੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਬੋਲਣ ਜੋ ਗੁੜ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਜਾ ਪਵੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੁਸਤਕ ਭੀ ਸਾੜੇ ਤੇ ਰੋੜੇ ਗਏ। ਧਰਮ ਸਥਾਨ ਭੀ ਢਾਹੇ ਗਏ। ਜੋ ਸਿੱਖ ਨਿਗਾਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਬਿਨਾਂ ਪੁੱਛੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
[ਦੇਖੋ ਪੰ: ਪ੍ਰ: ਤੇ ਤਵਾ: ਖਾ: ਹਿੱਸਾ ੨

3. ਓਦੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰੌਣਕ ਭੀ ਘੱਟ ਸੀ।

ਧਰਮੀ ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਤਾਂ ਸੁਭ ਉਦਮ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ, ਪਰ ਲਖਪਤ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲਾਗੇ ਲੁਕਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਆਪ ਕੱਚੀ ਅਟਾਰੀ ਉਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ ।

ਓਧਰ ਸਵੇਰ ਹੋਈ ਵੇਖ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਤੇ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਭੀ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਦੀ ਹੇਠ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਤੁਰੇ, ਪਰ ਹਾਇ ਸ਼ੋਕ ! ਜਦ ਮੰਦਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਅਨੰਦ-ਮਈ ਰਸ ਬਰਖਾ ਵਾਂਗ ਬਰਸਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ । ਦੋਵੇਂ ਦੀਵਾਨ ਹੱਕੇ-ਬੱਕੇ ਹੋ ਗਏ ਅਰ ਉਂਗਲਾਂ ਟੁੱਕ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ : ਇਹ ਪਯਾਰ ਸਿੱਖ ਕਿਸ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ? ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਹੇ ਧਰਮ ਦੇ ਬੀਰ ਹਨ ? ਹਾਇ ਸ਼ੋਕ ! ਕੀ ਲੱਖੂ ਇਹਨਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨ੍ਹਾਏਗਾ ?

ਮਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਡੀ ਲਾ ਤੰਬੂਆਂ ਵੱਲ ਮੁੜੇ । ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਡੀ[1] ਦੇ ਕੋਲ ਵਾਰ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਜੁਆਨ ਤੀਵੀਂ ਨਜ਼ਰ ਪਈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪੂੰਨਯਾਂ ਦੇ ਚੰਦ ਵਰਗੀ ਸੀ, ਘਸਮੈਲੜਾ ਕੱਪੜਾ ਉਤੇ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਨਾਲ ਇਕ ਨੌਂ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਬਾਲ ਸੀ । ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਕੁਝ ਪਤ੍ਰਦੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ । ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ : ਕਿੱਧਰ ਚੱਲੇ ਹੋ ?

ਤੀਵੀਂ (ਪੱਲਾ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ)-ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ।

ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ-ਕਿਥੋਂ ਆਂਈ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ? ਵੱਡੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, ਜੀ ਮੈਂ ਤੁੰਗਾਂ[2] ਥੋਂ ਆਈ ਹਾਂ, ਦੋ ਆਦਮੀ ਰਾਹ ਵਿਚ ਖੜੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੰਦਰ ਨਾ ਜਾਓ, ਮਾਰੇ ਜਾਓਗੇ, ਸੋ ਓਥੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਪੈਲੀਆਂ ਵਿਚ ਦੀ ਲੁਕ ਕੇ ਲੰਘ ਆਈ ਹਾਂ ਤੇ ਰਾਹ ਵਟਾ ਕੇ ਆਈ ਹਾਂ ।

ਕੌੜਾ ਮੱਲ—ਤੈਨੂੰ ਜਾਨ ਪਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ?

ਤੀਵੀਂ—ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ! ਜਾਨ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਕੇ ਹੋਰ ਕੀ ਪਿਆਰਾ ਹੋਣਾ ? ਪਰ ਅੰਤ ਜਾਨ ਨੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਨੇ ਸਾਥ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਾਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਬਚਾਉਣਾ ।

ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ—ਮੰਦਰ ਨਾ ਆਉਂਦੀਓਂ ਤਾਂ ਧਰਮ ਕਿੱਧਰ ਜਾਂਦਾ ?

ਤੀਵੀਂ—ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ! ਅਜਿਹੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਦੇ ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਇਆਂ ਫੇਰ ਢੋਈ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲਣੀ ਹੈ ? ਫੇਰ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜਿਸ ਨਿਕਾਰੀ ਨੇ ਨਾਲ ਨਿਭਾਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਜ਼ਰੂਰ ਦਗਾ ਦੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਧਰਮ, ਪਯਾਰਾ ਧਰਮ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹੇਗਾ । ਜਦੋਂ ਸਭੇ ਤਿਆਗ ਦੇਣਗੇ ਇਹ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ—ਬੀਬੀ ! ਤੇਰਾ ਏਡਾ ਜਿਗਰਾ ਕਿੱਥੋਂ ਹੋ ਗਿਆ ? ਇਹ ਤੇਰੀ ਉਮਰ ਸੁਖ ਭੋਗਣ ਦੀ, ਤੂੰ ਐਡੀ ਵੈਰਾਗ ਵਾਲੀ ਕਿੱਕਰ ਹੋ ਗਈ ?

ਤੀਵੀਂ—ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਹੈ ? ਬੱਸ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਮਲੂਮ ਨਹੀਂ, ਹਾਂ, ਭਾਈ ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਫਿਰ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਕੌੜਾ ਮੱਲ—ਹਾਂ, ਉਹ ਵਿਚਾਰਾ ਭੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ।

ਤੀਵੀਂ—ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਸੰਤ ਬੀ ਕਦੇ ਮਰਦੇ ਹਨ ? ਸਤ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਜੰਮਿਆ ਹੈ ?

ਕੌੜਾ ਮੱਲ—ਹੱਛਾ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੰਦਰ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣਾ ਹੈ?

ਤੀਵੀਂ—ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇ ।

ਕੌੜਾ ਮੱਲ—ਤੇਰਾ ਸੁਆਮੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ?

ਤੀਵੀਂ—ਜੀ ਓਹ ਸਚਖੰਡ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ ।

ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ—ਬੀਬੀ ? ਸਾਡੇ ਕਹੇ ਲੱਗ ਅਰ ਮੁੜ ਜਾਹ ਅਰ ਇਸ ਬਾਲ ਦੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ ਬਚਾ ਲੈ, ਲਖਪਤ ਅੱਗੇ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਰੇ ਬਿਨਾ ਛੱਡੇਗਾ ਨਹੀਂ ।

ਤੀਵੀਂ—ਸਤਿ ਬਚਨ, ਆਪ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਰਸਤਾ ਬਖਸ਼ ਦੇਵੋ ।

ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ—ਮਾਈ ਜੀ ! ਇਸ ਬਾਲ ਪਰ ਭੀ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ।

ਤੀਵੀਂ—ਤਰਸ ਆਇਆ ਹੈ ਤਦੇ ਤਾਂ ਨਾਲ ਲੈ ਆਈ ਹਾਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਿਛੇ ਨਾ ਛੱਡ ਆਉਂਦੀ ? ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਹੀ ਕਿਉਂ ਸੱਚਖੰਡ ਨੂੰ ਜਾਵਾਂ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ ਦੇ ਟੋਟੇ ਨੂੰ ਭੀ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਵਾਂ, ਪਿੱਛੇ ਖ਼ਬਰੇ ਇਹ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਥੋਂ ਬੇ-ਮੁਖ ਹੋ ਜਾਵੇ ! ਉਮਰ ਨਿਆਣੀ ਹੈ ।

ਕੌੜਾ ਮੱਲ—ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਉਹ ਕੀ ਵਸਤੂ ਹੈ ਜੋ ਤੂੰ ਪਿਆਰਿਆ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪਾਈ ਹੈ ? ਹਾਇ ਸੋਕ ! ਲਖਪਤ ਅਜਿਹੇ ਧਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰੇਗਾ ?

ਤੀਵੀਂ—ਮਹਾਂ ਪੁਰਖੋ ! ਵਿਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੈ, ਅਰ ਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਏਡਾ ਪਿਆਰ ਹੈ ਜਿੱਡਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਤੋਂ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲਖਪਤ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੇਹੇ ਪਾਪ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿਓ । ਜੇ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਇਸ ਵਿਚ ਰੋਕ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਬਨ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਘੱਲ ਦਿਓ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਦੁਹਾਂ ਨੂੰ ਤੀਰ ਵਾਂਙੂ ਲੱਗੀ । ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਰੋਕ

1. ਅੱਜ ਕੱਲ ਏਥੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵੱਸਦਾ ਹੈ ।
2. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਦੋ ਢਾਈ ਕੋਹ ਤੇ ਪਿੰਡ ਹੈ ।

ਨਾ ਸੱਕੇ । ਉਹ ਧਰਮੀ ਤੀਵੀਂ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ ।

ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਇਹ ਸਲਾਹ ਪੱਕੀ ਕਰਕੇ, ਕਿ ਅੱਜ ਭਾਵੇਂ ਜਾਨ ਜਾਏ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈਣਾ ਹੈ, ਡੇਰੇ ਪਹੁੰਚੇ ਅਰ ਪੰਝੀ ਤੀਹ ਅਸਵਾਰ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਲੈ ਕੇ ਲਖਪਤ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੇ ਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ । ਛੇਕੜ ਉਸ ਨੇ ਇੰਨਾ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸੋਚ ਲੈਣ ਦਿਓ ਅਰ ਵੱਖਰਿਆਂ ਜਾ ਕੇ ਲੱਖੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਅਰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿਆਂਗਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰਨਾ, ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਫੇਰ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਮੁੜ ਕੇ ਆ ਜਾਣਾ; ਜਾਂ ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਖਿਸਕਾ ਦੇਣੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਜਾਣਾ !

ਗੱਲ ਕੀ, ਏਸੇ ਧੋਖੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਲੱਖੂ ਸੈਨਾਂ ਸਮੇਤ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜ ਮੱਲ ਤੇ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ, ਜਦ ਡੇਰੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਰ ਦੋਵੇਂ ਦੀਵਾਨ ਤਸੱਲੀ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਏ ਤਦ ਲੱਖੂ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਅਸਵਾਰ ਘੋੜੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਪਹੁੰਚੇ । ਹਰਮਿੰਦਰ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਭੋਗ ਪੈ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਸੰਗਤ ਘਰੋ ਘਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਕਈ ਤਾਂ ਨਿਕਲ ਭੀ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਕਈ ਅਜੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਲੱਖੂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਫੜ ਲੀਤੇ ਅਰ ਤ੍ਰੀਵੀਆਂ ਤੇ ਬਾਲਾਂ ਸਣੇ ਗਾਜਰਾਂ ਵਾਂਗ ਕੱਟ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ । ਦੁਪਹਿਰ ਕੁ ਵੇਲੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੱਗੀ ਤੇ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨਾਲ ਚੱਲ ਕੇ ਉਥੇ ਆਏ ਅਰ ਲੋਥਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਕੇ ਰੋਏ । ਛੇਕੜ ਲੱਕੜਾ ਪੁਵਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਉਥੇ ਹੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਸਿੱਖ ਜੱਥੇਦਾਰਾਂ ਵੱਲ ਜਸੂਸ ਤੋਰ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ । ਅਰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਵਾਸਤੇ ਦਮੜੇ ਭੀ ਘੱਲ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਬਚਾ ਕਰ ਲਓ, ਲੱਖੂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਜਦ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਈ ਦੁੱਖਾ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਕਹਿ ਹਟੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਤ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ, ਖਾਲਸਾ ਭੋਜਨ ਛਕ ਚੁਕ ਸੀ । ਬਲਲੰਤ ਸਿੰਘ ਉਠ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵੱਲ ਗਿਆ, ਪਰ ਭੈਣ ਅਜੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਖਾਨਿਓਂ ਗਈ, ਕਿ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਵਿਘਨ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਧਰਮ ਕੌਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੀਤਾ ਅਤੇ ਵੀਹ ਕੁ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰਸਤਾ, ਫੜਿਆ । ਰਾਤ ਦਾ ਵੇਲਾ, ਚੜ੍ਹਾਈ ਲਹਾਈ ਦਾ ਅਵੇੜਾ ਰਸਤਾ, ਵੱਡੇ ਔਖ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਉਸ ਟਿੱਲੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹੇ । ਪਗਡੰਡੀ ਉਪਰ ਇਕ ਪਠਾਣ ਦੀ ਲੋਥ ਡਿੱਠੀ, ਜਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਕ ਕਟਾਰ ਲੱਭੀ ਜੋ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਛਾਣੀ ਕਿ ਭੈਣ ਦੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਪੱਕਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਭੈਣ ਕਿਸੇ ਬਲਾ ਵਿਚ ਫੇਰ ਫਸ ਗਈ ਹੈ । ਫੁਰਤੀ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗਏ, ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਇੰਨਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਕਿ ਲੌਢੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਡੋਲਾ ਪੰਜਾ ਸੱਤਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚੋਂ ਇਥੋਂ ਲੰਘਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋ ਚਾਰ ਕੋਹ ਤੱਕ ਪਿੱਛਾ ਭੀ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਹੋਰ ਥਹੁ ਨਾ ਲੱਗਾ, ਛੇਕੜ ਮੁੜ ਆਏ ਅਰ ਸਾਰ ਮੁਖੀ ਪੁਰਖ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸਲਾਹਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ? ਸਵੇਰੇ ਕੂਚ ਭੀ ਜਰੂਰ ਕਰਨੀ ਹੈ ।

—o—

ਕਾਂਡ ਗਿਆਰਵਾਂ

ਇਕ ਬਾਉਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਫ਼ਕੀਰ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਲੰਮਾ ਚੋਗਾ ਹੈ, ਪਰ ਲੀਰਾਂ ਵੀ ਲਟ ਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਠੂਠਾ ਹੱਥ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਤੰਬਾ ਤੇੜ ਹੈ, ਇਕ ਟੱਟੂ ਨਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਪੁਰ ਕਦੀ ਚੜ੍ਹ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੀ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਕਦੀ ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਦੀ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ । ਕਦੀ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਟੱਪੇ, ਕਦੇ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ, ਪਰ ਇਹ ਤੁਕ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ: 'ਮੇਰੋ ਸੁੰਦਰੁ ਕਹਹੁ ਮਿਲੈ ਕਿਤੁ ਗਲੀ ।'

ਇਹ ਨਦੀ ਦੇ ਰੁਖ਼ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਕਹਾ: "ਸਾਂਈਂ ! ਇਧਰ ਨਾ ਜਾਈਂ, ਪੱਤਣ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਨਾਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਮੱਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਲੰਘ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਉਧਰ ਨਾ ਜਾਣਾ, ਮਤਾਂ ਛੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਘੁਣ ਵਾਂਙੂ ਪਿਸ ਜਾਓ ।"

ਸਾਂਈਂ:— ਮਰਦੂਦ ਸਿੱਖ ਬੰਦੇ ਸਾਂਈਂ ਦੇ ਕਿਧਰ ਜਾਵੇਂ ਫਿਰ ?

ਮਨੁੱਖ:—ਸਾਂਈਂ ਜੀ ! ਔਹ ਹੇਠਲੀ ਪਗਡੰਡੀ ਪੈ ਜਾਓ ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਟਿਕਾਣੇ ਪਹੁੰਚੋਗੇ ਜਿਥੇ ਦੋ ਚਾਰ ਬੇੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਮਲਾਹ ਲੁਕ ਕੇ ਜਾ ਬੈਠੇ ਹਨ । ਉਥੋਂ ਕਿਸੇ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਕੇ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ।

ਸਾਂਈਂ— ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੀ ਇਸ ਰਸਤੇ ਗਿਆ ਹੈ ?

ਮਨੁੱਖ:— ਜੀ ਅੱਲਾ ਵਾਲੇ ! ਤੁਹਾਥੋਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਇਕ ਮੁਗਲ ਕਬੀਲੇ ਸਮੇਤ ਲੰਘਿਆ, ਹੈ । ਮੈਂ ਇਥੇ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਖਲੋਤਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਰੱਬ ਦਾ ਪਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਏਧਰ ਘੱਲਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਦਿਆਂ ।

ਸਾਂਈਂ:— ਪੱਤਣ ਉਤੇ ਸਿਪਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ?

ਮਨੁੱਖ:— ਓਹ ਸਿੱਖਾ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਅੰਦਰ ਡੱਕ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ।

ਫ਼ਕੀਰ ਹੁਰੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਥੋਂ ਅਜੇਹੇ ਡਰੇ, ਜੇ ਟੱਟੂ ਤੇ ਪਲਾਕੀ ਮਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪੋਰੋ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਝੱਟ ਪੱਟ ਪੱਤਣ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ! ਅੱਗੇ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਕੋ ਬੇੜੀ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਦਾ ਪੂਰ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਲੱਗੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਨ 'ਵਾਸਤੇ ਅੱਲਾ ਪਾਕ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਬਿਠਾ ਲਓ ।' ਉਸ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਬੇਗਮ ਦਾ ਡੋਲਾ ਸੀ, ਕੁਝ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਵੀ ਸਨ । ਅਮੀਰ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਈਂ ਦੀ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀਂ, ਪਰ ਮਲਾਹ ਲੋਕੀਂ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਥੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਬਦਦੁਆ ਨਾਲ ਬੇੜੇ ਡੁਬ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਗੱਲ ਕਾਹਦੀ, ਮਲਾਹ ਦੇ ਕਹਿਣੇ ਪੁਰ ਵਿਚਾਰੇ ਨੂੰ ਥਾਂ ਮਿਲ ਗਈ। ਟੱਟੂ ਵੀ ਇਕ ਨੁਕਰੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮਲਾਹ ਨੇ ਸਾਂਈਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਲੈ ਬੇੜਾ ਠੇਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਬੱਦਲ ਸਨ ਅਰ ਪੌਣ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਵਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਫ਼ਕੀਰ ਹੁਰੀਂ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਆਕੇ ਲੱਗੇ ਕਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਗਾਉਣ। ਉਸ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਇਹ ਟਪਾ ਭੀ ਗ਼ਾਉਂ ਗਏ ਮਰੋ ਸੁੰਦਰ ਕਹਹੁ ਮਿਲੈ ਕਿਤੁ ਗਲੀ।' ਸੱਚ ਮੁਚ ਐਸ ਵੇਲੇ ਨਦੀ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਬੱਦਲ ਦੀ ਮੌਜ ਹਵਾ ਦੇ ਠੌਂਕੇ ਤੇ ਫਕੀਰ ਦੀ ਮਸਤ ਲੈ ਇਕ ਜਾਦੂ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਮਸਤ ਹੋ ਗਏ ਅਰ ਫਕੀਰ ਉਤੇ ਡਾਢੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਅਮੀਰ ਹੁਰੀਂ ਵੀ ਸਰੂਰ ਵਿਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਣ ਲੱਗੇ ਪਏ, ਪਰ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਕੀ ਵੈਰਾਗ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅਜੇਹੇ ਡੂੰਘਾ ਅਤੇ ਦਰਦ ਭਰਿਆ ਹੋਈਆ ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਕਿ ਸਾਈਂ ਹੁਰੀਂ ਮਸਤੀ ਭੁੱਲ ਕੇ ਤ੍ਰਬੁਕ ਉਠੇ ਅਰ 'ਲਾਹੌਲ ਵਲਾ ਕੁੱਵਤ' ਪੁਕਾਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਪਰ ਅਮੀਰ ਇਹ ਹਾਲ ਵੇਖ ਕੇ ਬੋਲੀਆ:— 'ਸਾਈਂ ਜੀ! ਖ਼ੈਰ ਮਿਹਰ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਗਾਂਵੀਂ ਚੱਲੋ, ਛੇਕੜਲਾ ਟੱਪਾ ਜ਼ਰਾ ਫੇਰ ਲੈ ਨਾਲ'। ਸਾਈਂ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਸੁਰ ਲਾਈ ਤੇ ਤਕ ਗਾਂਵੀਂ। ਫੇਰ ਬੇਗ਼ਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਉਕਾ ਭਰੀਆ ਅਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਰ ਗੱਲ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੀ 'ਸ਼ੱਕ'!

ਹੁਣ ਫ਼ਕੀਰ ਹੋਰੀਂ ਸਭੇ ਰਾਗ ਛੱਡ ਕੇ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ: ਤੂੰ ਕਾਫਰ ਹੈਂ ਜੋ ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਤੰਗ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਖ਼ੁਦਾ ਪਾਕ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆਪਣੀ ਔਰਤ ਉਤੇ ਸਖਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ'। ਅਮੀਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਮਝਾਈਆ, ਪਰ ਸਾਈਂ ਹੁਰੀਂ ਬੇਤੁਕੀਆਂ ਲਾਈ ਗਏ। ਕੰਨ ਡੋਲੇ ਵੱਲ ਸਨ, ਮੂੰਹ ਅਮੀਰ ਵੱਲ ਸੀ। ਪਲ ਪਲ ਮਗਰੋਂ ਡੋਲੇ ਵਿਚੋਂ 'ਸੀ' 'ਸੀ' ਦੀ ਦਰਦ-ਭਰੀ ਸੌ ਨਿਕਲੇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਫਕੀਰ ਹੁਰੀਂ ਅੱਖਾ ਮੀਟ ਗਏ, ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਐਉਂ ਬੈਠੇ ਰਹੇ, ਜਿੱਕੁਰ ਜੋਗੀ ਸਮਾਧੀ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਬੋਲੇ, 'ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ! ਇਸ ਡੋਲੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਨਹੀਂ, ਗ਼ੈਰ ਔਰਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਬੱਧੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਹ ਅੰਸਾਂ ਗ਼ੈਬ ਦੇ ਇਲਮ ਨਾਲ ਡਿੱਠਾ ਹੈ'। ਅਮੀਰ ਅਚੰਭਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਅਰ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ: 'ਹੇ ਵਲੀ ਸਾਈਂ ਦੇ! ਤੂੰ ਤਾਂ ਗੁੱਝਾ ਲਾਲ ਨਿਕਲ ਆਇਓਂ।'

ਪਲ ਮਗਰੋਂ ਪੌਣ ਫਰਾਟੇ ਮਾਰਵੀਂ ਵਗਣ ਲਗੀ, ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਮਾਰਿਆ, ਬੇੜੀ ਹੇਠ ਉਤੇ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਾਂਈਂ ਦੀ ਪੈਰੀ ਪਏ ਕਿ ਕੋਈ ਰੇਖ ਵਿਚ ਮੇਖ ਮਾਰੇ ਅਰ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਡੁਬਣੋਂ ਬਚਾਓ।

ਸਾਂਈਂ ਜੀ ਬੋਲੇ:—ਦੇਖ! ਡੋਲੇ ਵਿਚ ਜੋ ਔਰਤ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਬੰਦ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਓ, ਡੋਲੀ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਢ ਲਓ ਅਤੇ ਡੋਲੀ ਨੂੰ ਨਦੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿਓ। ਮੇਰਾ ਟੱਟੂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਬੋਝੇ ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬੀ ਨਦੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਪਾਓ।

ਜਾਨ ਵੱਡੀ ਪਿਆਰੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਇਕ ਪਲ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਹੋ ਗਈ। ਫਕੀਰ ਜੀ ਉਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ-ਜੋ ਡੋਲਿਓਂ ਨਿਕਲੀ ਸੂਰਤ ਵੇਖ ਕੇ ਬੋਲੇ: 'ਅਲਾਹ...! ਬੰਦ ਖੋਹਲੋ, ਇਹ ਤਾਂ ਬੰਦਗੀ ਵਾਲਾ ਚਿਹਰਾ ਹੈ, ਜਲਦੀ ਕਰੋ'!

ਹੁਣ ਹਵਾ ਵੀ ਕੁਝ ਘਟੀ ਤੇ ਭਾਰ ਵੀ ਹੌਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਬੇੜੀ ਬੀ ਟਿਕ ਕੇ ਟੁਰ ਪਈ ਅਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਕੰਢੇ ਆ ਲੱਗੇ। ਕੰਢੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਕ ਖੁਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਚਾਰੇ ਕਹਾਰ ਤੇ ਸਵਾਰ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਘੱਲੇ ਗਏ ਕਿ ਕੋਈ ਡੋਲਾ ਹੋਰ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਘੋੜੀਆਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨ ਅਰ ਖਾਣ ਪਿਣ ਦਾ ਸਮਿਆਨ ਬੀ ਲਿਆਉਣ। ਆਪ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਰੀ ਪਰ ਇਕ ਪੇਚਵਾਨ ਰੱਖ ਕੇ ਤੱਕੀਏ ਦਾ ਢੋ ਲਾਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਕਮਰ-ਕੱਸਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਲਿਆ।

ਤੀਵੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੀ ਸ਼ੋਕ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਾਂਈਂ ਜੀ ਬੈਠੇ ਫੇਰ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਜਦ ਕੁਝਕੁ ਗਾਉਂ ਚੁਕੇ, ਤਦ ਤੀਵੀਂ ਬੋਲੀ:— 'ਸਾਂਈ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਰੱਬ ਦੇ ਤਰਸ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਦਿੱਸਦੇ ਹੋ, ਸਾਡਾ ਨਿਆਂ ਕਰਨਾ'। ਸਾਈਂ ਹੋਰੀਂ ਬੋਲੇ:— 'ਵਹਾ ਵਾਹ, ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਸਮਾਚਾਰ ਕਹੁ।' ਤਦ ਉਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਕਹਿ ਸੁਣਾਯਾ ਕਿ ਇਹੋ ਅਮੀਰ ਇਕ ਬਨ ਵਿਚ ਘਾਇਲ ਪਿਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਮਹੀਨਾ ਦਿਨ ਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਹੁਣ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਚਲੀਆ ਹੈ। ਅਮੀਰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਹੱਕ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਬੇਗ਼ਮ ਬਣਾ ਕੇ ਇਡੇ ਵਡੇ ਮੁਰਾਤਬੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਦੁਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਂਈ ਹੁਰੀਂ ਹੱਸ ਪਏ ਅਰ ਆਂਖਣ ਲੱਗੇ: 'ਹੇ ਬੀਬੀ! ਤੂੰ ਝੂਠੀ ਹੈਂ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸੱਚਾ ਹੈ।'

ਜਦ ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਭਰ ਆਯਾ। ਸਾਈਂ ਹੁਰੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸੋਚ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਬੀ ਇਕ ਹੁਲਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਮਸਤ ਜਿਹੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਸ਼ੇਰਨੀ ਨੇ ਉਸ ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਭੜਕ ਕੇ ਡਾਢੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਉਠ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਕਮਰਕੱਸੇ ਦੀ ਤਲਵਾਰ, ਜੋ ਅੱਗੇ ਪਈ ਸੀ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਖਿੱਚ ਲਈ ਅਰ ਸੂਤ ਕੇ ਐਉਂ ਖੜੋ ਗਈ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਦੁਰਗਾ ਦੈਂਤਾਂ ਦੇ ਸੰਘਾਰ ਨੂੰ ਆ ਖੜੋਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਹੱਕਾ-ਬੱਕਾ ਹੋ ਦੁਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਚਿਹਰੇ ਅੱਗੇ ਕਰਕੇ ਕੰਬਦਾ ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿਚ ਬਚਣ ਦਾ ਦਾਉ ਸੋਚਦਾ ਹੀ ਸੀ ਕੀ ਦੁਰਗ਼ਾ ਰੂਪੀ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਤੁਲਵੇਂ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾਂ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲੱਕ ਤੀਕ ਜਨੇਊ ਵਾਂਗ ਦੁਸਾਰ ਪਾਰ ਚੀਰ ਪ੍ਰੇ ਗਿਆ ਅਰ ਦੁਸ਼ਟ ਨਾਸ਼ੁਕਰੇ ਦੀ ਲੋਥ ਧਰਤੀ ਪਰ ਤੜਫ਼ਨ ਲੱਗੀ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਸਿਟੀ ਅਰ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਘੋੜਾ ਬ੍ਰਿੱਛ ਨਾਲੋਂ ਖੋਲ੍ਹ, ਪਲਾਕੀ ਮਾਰ ਨਦੀ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਵਾਗਾਂ ਮੋੜੀਆਂ। ਸਾਂਈਂ ਹੁਰੀਂ ਭੀ ਟੱਟੂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਮਗਰ ਹੋਏ ਤੇ ਲੱਗੇ ਵਾਜਾ ਮਾਰਨ—ਹੇ ਸੁੰਦਰੀ! ਹੇ ਸੁੰਦਰੀ! ਠਹਿਰ ਜਾ, ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਆਯਾ ਸਾਂ! ਪਰ ਦੁੱਧ ਦਾ ਸੜਿਆ ਲੱਸੀ ਨੂੰ ਫੂਕਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਦਰੀ, ਬਹਾਦਰ ਸੁੰਦਰੀ, ਧਰਮੀ ਸੁੰਦਰੀ ਪਲੋਪਲੀ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਈ।

ਸਾਂਈਂ ਹੁਰਾਂ ਭੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਤੰਬਾ ਲਾਹਿਆ ਤਾਂ ਕਛਹੀਰਾ ਨਿਕਲਿਆ, ਚੋਗਾ ਲਾਹਿਆਂ ਤਾਂ ਕੁੜਤਾ, ਕਮਰਕੱਸ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦਿੱਸੀ। ਗੁਥਲਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਈ ਤਦ ਕਾਯਾਂ ਹੀ ਪਲਟ ਗਈ। ਕਿੱਥੇ ਸਾਈਂ ਜੀ ਸਨ, ਕਿੱਥੇ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਣ ਗਏ। ਹੁਣ ਆਪ ਪੱਤਣ ਦੇ ਨਾਕੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ, ਜਿਥੋਂ ਸਾਰਾ ਖਾਲਸਾ ਪਾਰ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਰ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਜੋ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਭਾਲ ਦਸ ਦਸ ਕੋਹ ਤੱਕ ਕੱਢ ਆਏ ਸਨ, ਨਿਰਾਸ ਮੁੜ ਆਏ ਸਨ। ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਸ ਕੁ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਭਾਲ ਕਰਨ ਉਸ ਰੁਖ਼ ਨੂੰ ਗਏ ਜਿੱਧਰ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸੁੰਦਰੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਫ਼ੌਜ ਨਦੀ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪੱਛਂ ਦੇ ਰੁਖ਼ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਈ।

—o—

ਕਾਂਡ ਬਾਰਵਾਂ

ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਅਜਿਹਾ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਾਨੋ ਸਿੱਖ ਮਾਰਨੇ ਉਹ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਕਈ ਹਾਲ ਸੁਣ ਹੀ ਲਏ ਹਨ; ਉਹਨਾ ਤੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਬੀਜ ਨਾਸ਼ ਕਰਨੋ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਇਸ ਜਤਨ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਅੱਗੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਿਛਲੀ ਅੱਗ ਦੂਣੀ ਹੋ ਮੱਚੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਬਾਦ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ੧੭੯੬ ਤੋਂ ੧੮੦੧ ਬਿ: ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ ਸੀ! ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਮਿਲੇ ਮਰਵਾ ਦਿਓ ਤੇ ਘਰ ਬਾਰ ਜਿਮੀਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਓ। ਗਸ਼ਤੀ ਫ਼ੌਜ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਫਿਰਨ ਲੱਗੀ। ਤਵਾਰੀਖ਼ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਰੀਰ ਕੰਬ ਉਠਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਜੋ ਕਹਿਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸਹਾਰੇ ਲਿੱਖਣ ਲਿਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਅੱਖਾ ਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ, ਕੰਨ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਪਿੰਡੀਂ ਤੇ ਸਹਿਰੀਂ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਮੁਖ਼ਬਰੀਆਂ ਦਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਡਾਢੀ ਰੌਣਕ ਪੁਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾ ਦੇ ਫੜਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚੋਖੇ ਚੋਖੇ ਇਨਾਮ ਮਿਲਦੇ, ਪਰ ਵਾਹ ਵਾਹ ਖਾਲਸਾ ਝਵਿਆਂ ਨਹੀਂ। ਫੜੇ ਗਏ ਤਾ ਹਸ ਹਸ ਕੇ ਮਰੇ। ਅਨੇਕਾ ਸਰਿਹਾਂ, ਪਿੰਡਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸੇ ਸ਼ਅਰ ਪਿਆਰੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ। ਐਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ, ਜੋ ਗਸ਼ਤੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਕਾਬੂ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆ ਕੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ। ਚਰਖੜੀਆਂ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣੇ। ਲਾਹੌਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨਾਲ ਖੂਹ ਭਰੇ ਗਏ ਤੇ ਬੁਰਜ ਉਸਾਰੇ ਗਏ, ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ[1] ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਲਿਆ ਸੀ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਣਾ ਪਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕ ਕਹਾਵਤ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਨਵਾਬ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਐਡੇ ਬਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਅਰ ਧਰਮ ਨਾ ਛੱਡਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਦ ਕਿਸੇ ਜੋਤਸ਼ੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਵੱਡੇ ਉਲਿਆ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀ ਕੇ ਏਹ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣ ਬਲ ਦਾ ਵਾਧਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨ੍ਹਾਉਣਾ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਉਹ ਮੂਰਖ ਕੀ ਜਾਣਨ, ਸਿੱਖ ਕੱਚੀ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘੜੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਫੌਲਾਦ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਕਰੜੇ ਤੇ ਪੱਥਰ ਨਾਲੋਂ ਬੀ ਪੀਡੇ ਹਨ। ਖਾਲਸਾ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਜਾਯਾ ਕਰੇ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਨ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਿੰਘ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਪੌੜਾਂ ਉਤੇ, ਜਿਥੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਬੁੱਤ ਪਏ ਪੂਜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ,[2] ਹਾਂ ਪਯਾਰੇ ਪਾਠਕ! ਉਹਨਾਂ ਧਰਮ ਖੇਤ ਪੌੜਾ ਉਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਉਚਾਰਦੇ ਉਚਾਰਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦਿਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੋਕੇ ਸ਼ਹਿਦੀ ਪਾਉਂਦੇ, ਪਰੰਤੂ ਹਠ ਨਾ ਛੱਡਦੇ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਤੁਰਕ ਉਹਦੇਦਾਰ ਨੇ ਬੋਲੀ ਮਾਰੀ ਕਿ ਜੇ ਸਿੰਘ ਹਨ ਤਾਂ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਆ ਕੇ ਨ੍ਹਾਉਣ, ਰਾਤ ਗਿੱਦੜ ਵਾਂਗੂੰ ਕਿਉਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ? ਇਹ ਬੋਲੀ ਜਦ ਸਿੱਖਾ ਨੇ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਅੱਗ -ਭਬੂਕਾ ਹੋ ਗਏ।

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਸ਼ੀ ਅਰ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਕੇਸ ਕਤਰਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਇਹ ਅਨੇਰਥ ਦੇਖ ਕੇ ਆਤਮਘਾਤ[3] ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਸ਼ਹਿਦ ਹੋ ਕੇ ਮਰ, ਅਜਾਂਈਂ ਮੌਤ ਕਿਉਂ ਮਰਦਾ ਹੈਂ'? ਤਦੋ ਹੀ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਸਾਡੇ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਅੱਪੜਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮੁੜ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਪੱਕਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਦੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਧਾਂਕ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਐਥੋਂ ਤਾਈਂ ਕਿ ਪੰਥ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਜਥੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਸੋ ਇਹ ਬਹਾਦਰ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਮਿਹਣਾ ਸੁਣਕੇ ਇਕ ਵੇਰ ਦਿਨ-ਦੀਵੀਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਰੇ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸਾਹਮਣਾ ਕਿਤਾ, ਤਾਂ ਇਸ ਇਕੱਲ ਨੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੇ ਅਰ ਜੀਉਂਦਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਖਾ ਕੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੇ ਤਾਲ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਪਾ ਕੇ ਭਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਰ ਨ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ, ੧੮੦੨ ਬਿ: ਵਿਚ

1. ਸੰਮਤ ੧੮੦੧ ਬਿ: ਵਿਚ।

2. ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਪੰਥ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਤੇ ਪਾਸਾ ਪਰਤਿਆ ਤੇ ਨਵੀਂ ਜਾਗ੍ਰਤ ਆਈ, ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜ ਗਿਆ ਤੇ ਏਹ ਬੁੱਤ ਸੰ: ੧੯੦੪ ਈ: ਵਿਚ ਉਠਾ ਦਿਤੇ ਗਏ।

3. ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕ੍ਰਿਤ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਜੀ ਵਿਚ ਹੈ।

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਮਇਆ ਤੋ ਯਾਹੀਯਾ ਖਾਂਨ ਹਕੂਮਤ ਸਭਾਲੀ, ਇਸ ਨੇ ਪਿਉ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅੱਤ ਚਾਈ।

ਅਜਿਹਾ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੀ ਕਿ ਕੱਖ ਵੀ ਵੈਰੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।

ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਦੀ ਲੜੀ ਫੇਰ ਜੋੜਦੇ ਹਾਂ:—

ਜਦ ਸੁੰਦਰੀ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਨੱਠੀ ਹੈ, ਤਦ ਪੱਤਣ ਤੋਂ ਅੱਗੋਂ ਦੀ ਕਿੱਤੀ ਵਿੱਥ ਪਰ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦਲ ਕਿਤੇ ਨਾ ਮਿਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਰਸਤਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਇਹ ਸੰਸਾ ਉਤਪਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਵੈਰੀ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਆਏ ਕਿ ਆਏ। ਘੋੜੇ ਚੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਮੁੜ ਮੁੜ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖਦੀ ਅਰ ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਸ਼ੋਕ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਟਾਰ ਉਸ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਰਹੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਉਤੇ ਮਾਰੀਆ ਸੀ ਅਰ ਤਲਵਾਰ ਉਸ ਅਮੀਰ ਨਾਸ਼ੁਕਰੇ ਦੇ ਪੇਟ ਪਾਸ ਸੁੱਟੀ; ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ ਨਾ ਲਿਆਈ, ਜੇ ਕੋਈ ਮਾਮਲਾ ਆ ਬਣੀਆ ਤਾਂ ਕਿ ਕਰਾਂਗੀ ? ਫੇਰ ਜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸੋਚਦੀ ਕਿ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਐਡੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆ ਹੈ ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਹਾਈ ਹਨ, ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਡੋਲਾਂ ? ਇਸ ਸਿੰਘਣੀ ਦਾ ਜਿਗਰਾ ਕਿਹਾ ਹੌਂਸਲੇ ਵਾਲਾ ਸੀ ! ਪੇਟੋਂ ਭੁੱਖੀ, ਸਫ਼ਰ ਦੀ ਥੱਕੀ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਕੈਦ ਦੇ ਅਤਿ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਹੁੱਟੀ ਹੋਈ, ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਤੋਂ ਘਾਬਰੀ ਹੋਈ, ਉਜਾੜ ਬੀਆਬਾਨ ਵਿਚ ਇਕੱਲੀ ਭਟਕਦੀ ਹੋਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੱਚਾ ਸਹਾਈ ਜਾਣ ਕੇ ਦਿਲ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਨਿਰਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦਿਲਝਵੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਜਿੱਤ ਰਹੀ, ਹੈ ਕੁਛ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਛੰਭ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਦਾ ਦਿੱਸਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਰੰਗ ਰੰਗ ਦੇ ਪੰਛੀ ਕਲੋਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਵੇਖ ਕੇ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਬੇਵਸੀ ਹੋ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਬੂਟੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ, ਜ਼ਰਾ ਸਸਤਾਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ, ਅਤ ਕੁਝ ਜਲ ਛਕਿਆ, ਫੇਰ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਿਤਾ, ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਅਜਿਹੀ ਮਗਨ ਹੋਈ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਮੁਰਗਾਬਿਆਂ ਤੇ ਸਾਰਸ ਅਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਖੀ ਉਸ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨਿਰਭੈ ਫਿਰਨ ਲੱਗ ਗਏ। ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚਾਰ ਪੰਜ ਘੜੀਆਂ ਬੀਤ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪਲ ਜਿੰਨਾ ਭੀ ਨਾ ਭਾਸਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕਾਗਰ ਹੋਈ ਸੁਖੋਪਤੀ ਤੇ ਆਤਮਾਨੰਦ ਦੇ ਰਲਵੇਂ ਰੰਗ ਵਿਚ ਟਿਕ ਗਈ ਸੀ ! ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੁਖੜੇ ਐਸ ਵੇਲੇ ਭੁੱਲ ਗਏ ਸਨ। ਨਾਮ ਦੀ ਖਿੱਚ ਕਰ ਕੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਸੁੰਦਰੀ ਆਪ ਸੀ ਯਾ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਜਾਗ ਇਕ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਗੋਲੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੀ। ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆ ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਛੰਭ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ ਦੱਸ ਵੀਹ ਸਵਾਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੋਲੀ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਇਕ ਗਿੱਠ ਭਰ ਫ਼ਰਕ ਤੇ ਸ਼ਰਰ ਕਰਦੀ ਲੰਘ ਗਈ ਸੀ ਅਰ ਇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਕ ਸੁਰਖ਼ਾਬ ਨੂੰ ਫੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਵੇਖ ਸੁਦਰੀ ਘਬਰਾ ਕੇ ਉਠੀ, ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹੀ ਅਰ ਦੂਰੋਂ ਤਾੜਨ ਲੱਗੀ ਕਿ ਇਹ ਕੌਣ ਹਨ ? ਤਾਂ ਪਛਾਣਿਆ ਕਿ ਓਹ ਤੁਰਕ ਹਨ ਅਰ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਉਹ ਹਾਕਮ ਭੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਘੱਤ ਸਿੱਟੀਆ ਸੀ। ਸੁੰਦਰੀ ਕੰਬੀ, ਫੇਰ ਕੁਝ ਸੋਚੀ ਅਰ ਦਿਲ ਕਰੜਾ ਕਰ ਕੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਅੱਡੀ ਲਾ ਕੇ ਹਵਾ ਹੋ ਗਈ।

ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਕਿ ਮੁਰਗਾਬੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਕੇਹੜਾ ਰਾਜ ਹੰਸ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਹਰਿਆਨਗੀ ਦੇ ਮਾਰ, ਨਾਲੋਂ ਬੰਦੂਕ ਨਾਲ ਫੁੰਡੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਹਲਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਯਤ ਧਾਰ ਕੇ, ਘੋੜਿਆ ਨੂੰ ਅੱਡੀ ਲਾ ਕੇ ਓਹ ਉਸ ਪਾਸੇ ਆਏ ਤੇ ਨਾਲੇ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਨੱਸਦੀਆਂ ਵੇਖਕੇ ਆਪਣੀ ਹਰਿਆਨਗੀ ਮੱਠੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪਿਛੇ ਦੌੜੇ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਕੁਛ ਦੂਰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ। ਹਾਕਮ ਨੇ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਅਰ ਬੇਵਸਾ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀਆ: ਸ਼ੁਕਰ ਖ਼ੁਦਾਵੰਦ ਕਰੀਮ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਕਰ ਹੈ ਲੱਖ ਲੱਖ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ।' ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੀ ਘੋੜੇ ਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਸਾਥੀ ਅਚੰਭਤ ਖੜੇ ਸਨ, ਸੁੰਦਰੀ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਮਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਅਪਦਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਾਕਮ ਨੇ ਫੇਰ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਰ ਕਿਹਾ: 'ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਹੋਯਾ, ਆਹ ਕਿਹੀ ਬਹਾਦਰ ਹੈਂ ! ਘੋੜੇ ਪਰ ਕਿਹੀ ਰਾਨ ਪਟੜੀ ਜਮਾਈ ਉਡਦੀ ਰਹੀ ਹੈਂ ! ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇ ਸਿੱਟਦੀ ਹੈਂ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਹ ਮਾਹਰੂ (ਸੁੰਦਰੀ) ਬੇਗਮ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੈ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੈਥੋਂ ਕਿਉਂ ਡਰਦੀ ਹੈ ? ਸੁੰਦਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਹਾਂ, ਖ਼ਬਰੇ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਨੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਮਨ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਫ਼ਿਰਨ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰਨਾਂ ਵਾਂਗ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਚੌਕੜੀਆਂ ਭਰਦੀ ਫਿਰਾਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਮਹਿਲਾ ਵਿਚ ਪਰਦੇ ਦੀ ਕੈਦ ਹੈ ! ਹੂੰ ਠੀਕ ਹੈ। ਠੀਕ ਬੁੱਝਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਘਾਬਰੋ ਨਾ, ਮੈਂ ਭੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆਂ ਰੱਖਾਂਗਾ, ਕਸਮ ਨਬੀ ਰਸੂਲ ਦੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਰ ਹਾਂ, ਜੱਟ ਗਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਚਲੋ ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਰ ਲੇ ਚਲਿਏ।' ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ।

ਸੁੰਦਰੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਾਤ ਚੀਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ, ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀ ਪ੍ਰਾਥਨਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ 'ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੋੜੇ ਅਰ ਮੇਰੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਯਾ ਕਰੋ, ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਆਪ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀ ਹੈ।' ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਡੂੰਘੇ ਅਤੇ ਇਕਾਗ੍ਰ ਚਿਤੋਂ ਅਜਿਹੀ ਨਿਕਲੀ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅੱਪੜੀ ਅਰ ਬੰਦ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਅਰ ਕੁਛ ਸਿੱਖਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਅਰ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਪਣੇ ਤੇਜ ਵਿਚ ਖੜੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਐਸ ਰਸਤੇ ਜਾਓ ! ਸੁੰਦਰੀ ਬੇਵਸੀ ਹੋ ਕੇ ਚੀਕ ਉੱਠੀ: 'ਪਿਆਰੇ ਵੀਰ ! ਪਿਆਰੇ ਵੀਰ ! ਛੇਤੀ ਪਹੁੰਚ ਵੀਰ ਵੇ ! ਐਸ ਪਾਸੇ !' ਇਹ ਦੁਹਾਈ ਇੱਡੀ ਕੜਕਵੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਨਿਕਲੀ ਕਿ ਘੋੜੇ ਤੱਕ ਤ੍ਰਬ੍ਹਕ ਉਠੇ ਅਰ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭੀ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਕੀ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ

ਮੁਚ ਵੀਰ ਜੀ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਸਣੇ ਘੋੜੇ ਸੁੱਟੀ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਅਰ ਦੁਹਾਈ ਸੁਣ ਕੇ ਹੋਰ ਭੀ ਹਵਾ ਵਾਂਗੂ ਉਡੇ ਹਨ। ਅਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਲੜਾਈ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋਈ। ਦੋ ਮੁਗਲ ਮੋਏ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਕੇ ਨੱਸ ਗਏ ਅਰ ਧਰਮੀ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਪਤ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਰੱਖ ਲਈ, "ਹਰਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਭਗਤ ਉਪਾਇਆ ਪੈਜ ਰਖਦਾ ਆਇਆ ਰਾਮ ਰਾਜੇ ॥" ਭੈਣ ਭਰਾ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿੱਛੁੜ ਕੇ ਮਿਲੇ ਕਿ ਦੁਹਾਂ ਦਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ:— 'ਮੈਂ ਨੀਰੁ ਵਹੇ ਵਹਿ ਚਲੈ ਜੀਉ'।

—o—

ਕਾਂਡ ਤੇਹਰਵਾਂ

[ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਛੋਟਾ]

ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ ਨਦੀ ਤੋਂ ਪਾਰ ਪੰਜ ਕੋਹ ਤੇ ਡੇਰੇ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ ਅਰ ਸਿੰਘ ਭੋਜਨ ਦਾ ਆਹਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਬੀ ਇਕ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਣੇ, ਸਤਵੰਤੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਪਿਆ। ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਵੱਡਾ ਗਦਗਦ ਹੋਇਆ ਅਰ ਸਿਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਪਾਸ ਬਿਠਾਇਆ। ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਸਭ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸੁਣ ਪਾਈ ਅਰ ਦੇਵੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਜਣਾ ਆਣ ਕੇ ਮਿਲਿਆ। ਸੁੰਦਰੀ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚੇਵਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਹਠੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਕਸ਼ਟ ਵਿਖੇ ਰੰਗ ਕੁਝਕੁ ਪੀਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਅਰ ਚਿਹਰਾ ਉਤਾਰੇ ਵਿਖੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਕੌਰ ਨੇ ਤਾੜੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਲੂੰ ਲੂੰ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਰਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੱਲ ਕਾਹਦੀ, ਸੁੰਦਰੀ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਭੋਜਨ ਛਕਿਆ ਅਰ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੰਜ਼ਲ ਮਾਰ ਕੇ ਕਾਹਨੂੰਵਣ ਦੇ ਲਾਗੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਪਾਸ ਝੱਲ ਵਿਚ ਜਾ ਅਪੜੇ।

ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਪੜਨ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸਰਦਾਰ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਜੈ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਜਥੇਦਾਰ ਸਰਦਾਰ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖ਼ਾਲਸੇ ਵਿਚ ਆਗੂ ਸਨ ਅਰ ਵੱਡੇ ਬਲੀ ਜੋਧੇ ਤੇ ਸੱਚੇ ਸਿੰਘ ਸਨ[1], ਅੱਪੜ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਤਦ ਵੱਡੇ ਆਦਰ ਭਾ ਨਾਲ ਕੀ, ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਅਧਿਕ ਸਨੇਹ ਨਾਲ ਮਿਲੇ। ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਤੇ ਜਸ ਤੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦਾ ਚਰਚਾ ਬੀ ਸਾਰੇ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਭੀ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ। ਅੱਜ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਬਿਪਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਉਪਮਾ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਮਾਨੋਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਚ ਮੁਚ ਏਹ ਸਾਰੇ ਇਕ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਉਲਾਦ ਸਨ ਅਰ ਸਭ ਸੱਕੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਭ ਦੇ ਸੀਨੇ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪਏ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਛੋਟੇ ਸਾਰੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਪੰਥ ਲਈ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਭਰੀ ਪਈ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਨ ਤੇ ਉਚੇ ਆਚਰਨਾ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਜਥੇਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਤਾਂ ਸਨ, ਪਰ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ, ਉਂਵ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਵੀਰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਬੜਾ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫੇਰਦਾ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਫਿਰ ਗੁਰਮਤਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਣ ਕੇ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਏ ਕਿ ਲਖਪਤ ਕੋਈ ਲਗ ਪਗ ਲੱਖ ਸੈਨਾ ਪੈਦਲ ਪਿਆਦੇ ਅਰ ਤੋਪਖਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਏਸ ਪਾਸੇ ਢੁੱਕੀ ਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਾਡਾ ਜੱਥਾ ਵੀਹ ਪੰਝੀ ਹਜ਼ਾਰ ਹੋਸੀ, ਪਰ ਓਹ ਲਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਨ, ਫੇਰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਾਮਾਨ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਅੰਨ ਦਾਣੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਨਹੀਂ, ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ? ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਰ ਦਲੀਲਾਂ ਤੇ ਦਾਨਾਈ ਦੀ ਬਹਿਸ ਹੋਈ ਉਸ ਦੀ ਉਪਮਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਨਿੱਤ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਅਕਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਈ ਸੀ ਤੇ ਜਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਆਦਰਸ਼ ਨੇ ਭਰੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਹੁਲਸਾਉ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਕੇ ਵੀਰ ਬਣਾ ਕੇ ਅਮਲੀ ਅਕਲਾਂ ਸਿਖਾਲਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ, ਜੀਵਨ ਉਚੇ ਸਨ, ਪੰਥਕ ਪਯਾਰ ਅਤਿ ਦਾ ਸੀ, ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪੰਥਕ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਆਪਾ ਵਾਰਦੇ ਸਨ! ਉਸ ਰਾਤ ਗੁਰਮਤਾ ਕੋਈ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੀ ਧੜੇਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਨਿਜ ਪੇਟ-ਪਾਲ ਪਰਮ-ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਕੁਕੜਾਂ ਵਾਲੀ ਲੜਾਈ ਸੀ, ਨਾ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਪਿੱਛੇ ਕਿਸੇ ਭਰਾ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗ਼ਰਕ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨਸੂਬਾ ਸੀ। ਨਾ ਕੋਈ ਫੂੰ ਫ਼ਾ ਤੇ ਦਿਖ ਵੇ ਦਾ ਜਲਸਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਗੁਰਮਤਾ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਉਸ ਦਾਨਾਈ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਉਤੇ ਤੁਰਨ ਦਾ ਆਹਰ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾ ਗਏ ਸਨ, ਅਰ ਜਿਨ ਨੂੰ ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੇ ਚੁਫੇਰ-ਗੜੀਏ ਸਿੱਖ ਭੁਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਿਰ ਪੰਥ ਦੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਸਾਰਾ ਨਿਰਭਰ ਸੀ। ਜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਗੁਰਮਤੇ ਵਿਚ ਅੱਜ ਕਲ ਦੇ ਕਈ ਪਾਲਿਸੀਬਾਜ਼, ਅਕਲ ਦੇ ਮੱਟ ਸਿੱਖਾਂ ਵਰਗੇ ਸਿੰਘ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖਤ ਕੀ ਹੁੰਦਾ? ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਨ, ਅਰ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖਾਂ ਹਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸਹਾਈ ਹਨ!

1. ਵੇਖੋ ਖਾ: ਤਵਾਰੀਖ ਹਿੱਸਾ ੨।

ਗੱਲ ਕਾਹਦੀ, ਗੁਰਮਤੇ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਜੋ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸਾਂਰਾ ਦਲ ਕਾਹਨੂੰ ਵਾਣ ਦੇ ਅਪਾਰ ਬਨ ਤੇ ਝੱਲਾਂ ਵਿਚ ਵੜ ਗਿਆ। ਰਸਦ ਪਾਣੀ, ਜਿੰਨਾਂ ਕੁਛ ਕੱਠਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਸੀ, ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਏ। ਬਾਕੀ ਛੰਭ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੇ ਬਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਰ ਵੈਰੀ ਦਲਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ; ਇਹ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਮਹਿਕਮਾਂ ਕਮਸਰੇਟ ਸੀ। ਬੰਦੂਕ, ਤੀਰ ਸਾਂਗਾਂ, ਨੇਜ਼ੇ, ਤਲਵਾਰ ਏਹ ਹਥਯਾਰ ਸਨ। ਬਨ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਇਹ ਤਾਕਤ ਸੀ।

ਲਖਪਤ ਸਭ ਪਾਸਿਓਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਲੁਕੇਵੇਂ ਦੇ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਧੱਕੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘ ਇਧਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਧਰ ਉਧਰ ਲੁਕੇ ਛਿਪੇ ਸਾਰੇ ਇਥੇ ਆ ਕੱਠੇ ਹੋਏ।

ਲਖਪਤ ਨੇ ਉਥੇ ਆ ਡੇਰਾ ਜਮਾਇਆ, ਪਰ ਬਨ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਲਖਪਤ ਦਾ ਜਾਣਾ ਕਠਨ ਸੀ। ਇਹ ਬਨ ਵੱਡਾ ਸੰਘਣਾਂ ਅਰ ਕੰਡੇਲੇ ਬ੍ਰਿਛਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਰਸਤੇ ਸਿਵਾਏ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸ਼ੇਰਾ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ ਬਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਲੋਹ-ਮਈ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਖਪਤ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਬੇਅਸਰ ਸਨ। ਬਾਹਰ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਾੜ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਉਲਟੀ ਪੈਂਦੀ। ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਨ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ੇਰਾ ਵਾਂਗੂ ਨਿਕਲਦੇ ਅਰ ਲਖਪਤ ਦੀ ਸੈਨਾ ਪੁਰ ਟੁੱਟ ਪੈਂਦੇ। ਹਜ਼ਾਰਾ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੁੰਦੇ, ਗੋਲ਼ੀ, ਬਾਰੂਦ, ਹਥਯਾਰ, ਖਾਣਾ ਦਾਣਾ ਲੁੱਟਦੇ, ਦਿਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਫੇਰ ਬਨ ਵਿਚ ਜਾ ਘੁੱਸਦੇ। ਸਮਾਨ ਘੱਟ ਸਨ, ਪਰ ਤਦ ਭੀ ਸੁੰਦਰੀ ਧਰਮ ਕੌਰ ਅਰ ਅੱਠ ਨੌਂ ਹੋਰ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਵੈਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੇਵਕ ਮਲ੍ਹਮ ਪੱਟੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਘਾਇਲ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਚੁਪੌਲ ਤੇ ਰਾਤਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੱਲੇ ਅਜੇਹੇ ਅਚਣਚੇਤ ਹੁੰਦੇ ਅਰ ਅਜਿਹੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਪੈਂਦੇ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੰਗ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਉਹ ਪਕਿਆਈ ਕਰਦੇ ਅਰ ਤਕੜ ਹੁੰਦੇ ਓਧਰ ਸਿੱਖ ਨਜ਼ਰ ਬੀ ਨਾ ਕਰਦੇ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਜਾ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਕੜਕਦੇ। ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਅਰ ਕਈ ਸੂਹੀਏਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਭੇਸ ਵਟਾ ਕੇ ਜਾ ਨਿਕਲਦੇ ਪਰ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਨਾ ਦੇਂਦੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਸੂੰਹੀਆ ਫੜਿਆ ਗਿਆ, ਲਖਪਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਛ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਵਾ ਕੇ ਜੀਉਂਦਾ ਸੜਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਰਾਤ ਭਾਈ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਇਕੱਲੇ ਨੇ ਖੂਬ ਬਦਲਾ ਲਿਆ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਾਉ ਤਾੜ ਕੇ ਸਿਲਹਖਾਨੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਂਦਾ ਹੀ ਆਪ ਖਿਸਕ ਗਿਆ। ਉਸ ਅੱਗ ਨੇ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ, ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਗੋਲਾ ਬਰੂਦ ਸੜ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਸਿਲਹਖਾਨੇ ਦੇ ਫਟਣ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਲਸ਼ਕਰੀ ਬੀ ਬਹੁਤ ਮੋਏ ਤੇ ਫੱਟੜ ਹੋਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਲੱਖੂ ਪਾਸ ਚਿੱਠੀ ਪੁੱਜੀ-ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਸੁਖ ਲਈ ਲੜਦੇ ਹਨ, ਤੂੰ ਜ਼ਾਲਮ ਹੋਕੇ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈਂ; ਸਾਈਂ ਦਾ ਭਉ ਕਰ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬੀਤਿਆ, ਲਖਪਤ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਅਰ ਖਰਚ ਭੀ ਬਹੁਤ ਉਠ ਗਿਆ, ਪਰ ਓਥੇ ਪਰਵਾਹ ਵੀ ਕੀਹ ਸੀ? ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਉਸ ਦੀ ਪਿਠ ਪਿੱਛੇ ਸੀ। ਇਧਰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਖਾਣਾ ਦਾਣਾ ਮੁੱਕ ਗਿਆ; ਛੰਭ ਦੇ ਜੰਤੂ ਭੀ ਮੁੱਕ ਗਏ ਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਨਾ ਹੁਣ ਲੱਭੇ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਆਦਮੀ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਿਥੋਂ ਵੱਧਦਾ ਜਾਏ? ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਫਲ ਫੁੱਲ ਕੁਛ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਸੀ ਸੋਭੀ ਫ਼ਤੇ ਗਜਾ ਗਿਆ। ਗੋਲ਼ੀ ਬਰੂਦ ਮੁੱਕ ਚੱਲਿਆ। ਉਧਰੋਂ ਲੱਖੂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਬੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚੁਕੰਨੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ, ਰਾਤ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਵਿਚ ਬੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕੁਝ ਘਟ ਵੱਧ ਹੀ ਲੱਗਦਾ, ਰੁਤ ਬੀ ਕਰੜੀ ਹੋ ਹੋ ਗਈ, ਇਹ ਵੇਲਾ ਡਾਢੇ ਖਤਰਾ ਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਦਿਲ ਨਾ ਹਾਰਨ ਵਾਲਾ ਖਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਤੇ ਆਸ ਰੱਖੀ ਜੜ੍ਹਾ ਤੇ ਪੱਤੇ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਸੰਹੀਆਂ ਆ ਪਹੁੰਚਾ, ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁੜ ਪਏ ਹਨ। ਕੌੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਸੁਣਾ ਕਿੱਕ? ਉਹ ਬੋਲਿਆ-ਤੁਹਾਡਾ ਮੋਦੀ ਪੁੱਕਰਿਆ ਹੈ-ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾਂ ਮੱਲ, ਉਸ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਗੱਫੇ ਘੱਲੇ ਹਨ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਕਿੱਥੇ ਹਨ?

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ-ਲਓ ਮੈਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ-ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਾਂ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਨਾ, ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤੰਗੀ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗੱਡੇ ਆਟੇ ਅ ਦਿਕ ਦੇ ਇਕ ਬਾਣੀਏਂ ਦੀ ਸੌਂਪਣਾ ਵਿਚ ਘੱਲੇ ਹਨ। ਬਾਣੀਆਂ ਕੰਢੀ ਦਾ ਵਪਾਰੀ ਬਣ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਛੰਭੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਪਰੇ ਉਤਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੌਣ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ: ਬਈ! ਇਹ ਬਹਾਦਰ ਆਦਮੀ ਬੀ ਡਾਢਾਂ ਪੱਕਾ ਮਿੱਤ੍ਰ ਹੈ, ਸਦਾ ਔਕੜ ਵੇਲੇ ਪੁਕਰਦਾ ਹੈ, ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿਤੂ ਹੈ, ਅਰ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਇੱਡਾ ਹੁੱਦੇਦਾਰ ਹੋ ਕੇ ਫੇਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਇੰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਹੈ ਜਿਵੇਂ।

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ-ਉਹ ਆਦਮੀ ਵੱਡੀ ਦਰ ਦੀ ਸੋਚ ਵਾਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੱਕ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਨਾ ਇਕ ਦਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਛੇਤੀ ਜ਼ੁਲਮ ਵਾਲੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ-ਤੁਸਾਨੂੰ ਫੇਰ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਕਾ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਖੁਲਾਸਾ ਸਿੱਖ, ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿੱਖ। ਜਿਸ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਪੰਥ ਨੂੰ ਔਖੇ ਵੇਲਿਆਂ ਤੇ ਪੁੱਕਰਦਾ ਹੈ ਤਦੇ ਤਾਂ ਪੰਥ ਵਿਚ, ਇਸ ਨੂੰ ਹੁਣ 'ਮਿੱਠਾ ਮੱਲ' ਸਦਦੇ ਹਨ, ਆਪ ਸਿੰਘ ਹੈ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਮਿੱਤ੍ਰ ਹੈ ਤੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਪਠਾਣਾਂ, ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ-ਮੈਂ ਤੁਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਕ ਗੱਲ ਸੁਣਾਵਾਂ—ਸ਼ਾਹ ਪੁਰ ਯਾ ਕਿਸਦੇ, ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਯਾਦ ਨਹੀਂ

ਰਿਹਾ, ਨਾਜ਼ਮ ਪੁਰ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਫੌਜ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਗਈ, ਤਿੰਨੇ ਵਾਰ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਆਈ। ਚੌਥੀ ਵੇਰ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤੂੰ ਜਾ ਕੇ ਏਸ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰ। ਸੋ ਇਹ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਦੋ ਕੁ ਕੋਹ ਉਰੇ ਜਾ ਉਤਰਿਆ। ਡੇਰਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਫ਼ਕੀਰੀ ਭੇਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤੁਰਿਆ, ਇਕ ਬਾਗ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਤੇ ਦੋ ਕੁ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਸ਼ਤਰੰਜ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ, ਕੌੜਾ ਮਲ ਨੇ ਜਾ ਸਦਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸ਼ਤਰੰਜ ਵਾਲਿਆਂ ਕਿਸੇ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਪਲ ਕੁ ਖਲੋ ਕੇ ਅਚਾਨਕ ਪਲੰਘ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਅਰ ਨਾਜ਼ਮ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਛਾਤੀ ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਖੰਜਰ ਕਢ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਧਰ ਦਿਤਾ। ਸਭੇ ਜਣੇ ਹਕੇ ਬਕੇ ਹੋ ਗਏ। ਕੌੜਾ ਮਲ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ—ਸੁਣੋ! ਜੇ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਵਾਰ ਕਰੂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਾਜ਼ਮ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕਾ ਲਊਂ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਤੁਹਾਡਾ ਅਫਲ ਹੈ। ਸੋ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲਓ : ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮਲ ਮੁਹਿੰਮ ਲੈ ਕੇ ਆਯਾ ਹੈ। ਨਾਜ਼ਮ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਆਹੋ ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਯਾ? ਦੋ ਕੋਹ ਵਾਟ ਪਰ ਉਤਰਿਆ ਹੈ ਨਾ, ਕਲ ਦੰਦ ਖਟੇ ਕਰ ਕੇ ਕਢ ਦਿਆਗੇ। ਓਹ ਫਕੀਰ (ਕੌੜਾ ਮਲ) ਬੋਲਿਆ-ਹੁਣ ਇਹ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਹੱਥ ਵੀ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਖੰਜਰ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਖੰਜਰ ਛਾਤੀ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਅੱਗੇ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਨਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਵਾਰਿਆ, ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਸੈਂਕੜੇ ਉਸ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਰੁਲਦੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਪਲੰਘ ਨੂੰ ਇੱਕੁਰ ਹੀ ਚੁਕਾ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੰਬੂ ਤੱਕ ਲੈ ਚੱਲੋ। ਓਥੇ ਦੀਵਾਨ ਨਾਲ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਲਓ, ਬਸ ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ। ਇਹ ਮੈਂ ਕੌਲ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਘਰ ਪੁਚਵਾ ਦਿਆਂਗਾ, ਓਥੇ ਬਾਲ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦਾ ਤੇਜ ਅਰ ਅਚਾਨਕੀ ਦੀ ਸੱਟ ਤੇ ਬਿਖੜਾ ਦਾਉ ਅਜਿਹਾ ਭਾਰੂ ਪਿਆ ਕਿ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਅਹੁੜੇ, ਅੱਕ ਕੇ ਪਲੰਘ ਲੈ ਤੁਰੇ। ਜਦ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਤੰਬੂਆਂ ਲਾਗੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਹੁਰੀਂ ਝਟ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਤੰਬੂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਏ, ਭੇਸ ਵਟਾ, ਜਿਗਾ ਲਾ ਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਠਾਠ ਬਦਲ ਅਗੁਵਾਈ ਕਰਨ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਨਾਜ਼ਮ ਨੂੰ ਬੜੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਤੰਬੂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਏ! ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਸੈਨਾ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਘੱਤ ਲਿਆ ਸੀ। ਗੱਲ ਕੀਹ, ਦੀਵਾਨ ਜੀ ਦਾ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣਾ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਐਸੀ ਪਈ ਕਿ ਹਾਕਮ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਮੰਨ ਲਈ ਅਰ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਲਿਖ ਕੇ ਟਕੇ ਭਰ ਦਿੱਤੇ। ਪਿੱਛੋਂ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਜਾਸੂਸ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਾਓ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਐਉਂ ਬੇਬਸ ਕਰ ਕੇ, ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਟੇਪਾ ਲਹੂ ਦਾ ਵੀਟੇ ਦੇ, ਆਪ ਪਾਸ ਲੈ ਆਇਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਕ ਪਿੰਡ ਇਨਾਮ ਉਸ ਲ ਇਕ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਦਿਆਂਗਾ। ਪਰ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਸਿਰ ਫੇਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਗੱਲ ਕੀ, ਉਹ ਮੁਹਿੰਮ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹੀ, ਦੀਵਾਨ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਪਤ ਵਧੀ ਕਿ ਇਕ ਬੂੰਦ ਲਹੂ ਦੀ ਵੀਟੇ ਬਿਨਾਂ ਫਤੇ ਕਰ ਆਇਆ ਹੈ[1]।

ਸ਼ਹੀਦ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ :— ਇਹ ਕਾਰਨਾਮਾ ਭਾਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾ ਹੈ। ਲੱਖੂ ਮੂਰਖ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿਫਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਹ ਧਿੰਗੋਸ਼ਾਹ ਤੇ ਅੜਬ ਹੈ।

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ—ਇਸ ਮੁਹਿੰਮੋਂ ਮੁੜੇ ਆਉਂਦੇ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਇਕ ਅਚਰਜ ਨਿਆਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ : ਇਕ ਜਿਠਾਣੀ ਪਾਸ ਮੈਂਹ ਤੇ ਇਕ ਦਿਰਾਣੀ ਪਾਸ ਭੇਡ ਸੀ। ਜਿਠਾਣੀ ਤਾਂ ਬਿਜੁਗਤਣ ਸੀ, ਨਾ ਦੁੱਧ ਬਚਦਾ ਨਾ ਮੱਖਣ ਤੇ ਦਿਰਾਣੀ ਨੇ ਭੇਡ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚੋਂ ਮਣ ਕੱਚਾ ਮੱਖਣ ਜੋੜਿਆ। ਉਹ ਮੱਖਣ ਜਿਠਾਣੀ ਨੇ ਚੁਰਾ ਕੇ ਵਰਤ ਲੀਤਾ, ਜਾਂ ਦਿਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਹੁੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਰਕਾਰੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਹਾਕਮਾਂ ਪਾਸ ਗਏ, ਪਰ ਸਭ ਨੇ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂਹ ਵਾਲੀ ਭੇਡ ਵਾਲੀ ਦੀ ਕਦ ਚੋਰੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਅਰ ਭੇਡ ਤੇ ਮਣ ਮੱਖਣ? ਪਰ ਕਿਸੇ ਅਕਲ ਵਾਲੇ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਖੋਜ ਹੀ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਦੌਰੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ ਤਦ ਸੱਚੀ ਦਿਰਾਣੀ ਅੱਗ ਲੱਗੇ ਮਨ ਨਾਲ ਦੀਵਾਨ ਪਾਸ ਨਿਆਂ ਕਰਾਉਣ ਆਈ। ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਾਓ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਗਲੇ ਛੱਪੜ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਕੌਲ ਫੁਲ ਤੋੜ ਲਿਆਓ ਅਰ ਇਕ ਅਹਿਦੀਏ ਨੂੰ ਸੈਨਤ ਕਰ ਕੇ ਮਗਰ ਘਲਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰ ਨਾ ਧੋਣ ਦੇਵੀਂ। ਜਾਂ ਦੋਵੇਂ ਮੁੜ ਕੇ ਆਈਆ ਤਾਂ ਇਕ ਇਕ ਟਿੰਡ ਪਾਣੀ ਦੀ ਦਿਵਾ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਾਓ ਪੈਰ ਧੋ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੋ। ਜਦ ਦੋਵੇਂ ਪੈਰ ਧੋ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵੱਲ ਗਹੁ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭੇਡ ਵਾਲੀ ਸੱਚੀ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂਹ ਵਾਲੀ ਝੂਠੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਪਰ ਸਭ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਹੜੇ ਭੇਤੀ ਸਨ ਸੋ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭੇਡ ਵਾਲੀ ਸੱਚੀ ਹੈ, ਸੋ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਨਿਆਂ ਦੀ ਬੜੀ ਧਾਂਕ ਹੋਈ। ਦੀਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਤਕ ਕੇ ਨਿਆਉਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭੇਡ ਵਾਲੀ ਦੇ ਪੈਰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਟਿੰਡ ਮੰਗਾਕੇ ਤੱਕੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਹ ਅਜੇ ਪਾਣੀ ਬਾਕੀ ਸੀ, ਤੇ ਮੈਂਹ ਵਾਲੀ ਦੀ ਟਿੰਡ ਖਾਲੀ ਸੀ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਵਰਤ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਅਜੇ ਚਿੱਕੜ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।[2]

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਸੱਚੀ ਮੁਚੀ ਨਿਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਢੰਗ ਬੜਾ ਅਨੋਖਾ ਹੈ ਸੀ। ਹਾਂ ਸੱਚੀ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ! ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਉਹ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆਵੇ ਕਿੱਕੁਰ?

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ-ਮੈਂ ਤੇ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਹੱਥ-ਕੰਡਾ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ, ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਰਾਉਲ ਬਣ ਕੇ ਲੱਖੂ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਸਗਲੀ ਸੱਟ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਖਾਲਸਾ

---

1. ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਾਰਨਾਮੇ ਜੋ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਦੁਬਾਨੀ ਟੁਰੇ ਆਏ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਹ ਬਿਰਧਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ।

2. ਇਹ ਬੀ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਵਾਯਤ ਬਿਰਧਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣੀ ਗਈ ਸੀ।

ਅੱਜ ਰਤੀਂ ਦੱਖਣ ਰੁਖੋਂ ਹੱਲਾ ਕਰੇਗਾ ਅਰ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ। ਲੱਖੂ ਨੇ ਅੱਜ ਸੈਨਾਂ ਦਖਣ ਰੁਖ ਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਰ ਮੋਰਚੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਦਾਲੇ ਤੋਪਖਾਨਾ ਬੀ ਉਸ ਨੇ ਬੀੜਿਆ ਹੈ, ਉਤਰ ਰੁਖੋਂ ਸੈਨਾਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਹੇਠ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਸੋ ਹੁਣ ਛੰਭ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੰਢ ਅੱਧ ਮੀਲ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਵਿੱਥ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਖਾਲਸਾ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਅੰਨ ਦੇ ਬੋਰੇ ਬੋਰੀਆਂ ਹੱਥੋ-ਹੱਥੀ ਚੁੱਕ ਲਿਆਵੇ ਤਦ ਸੋਝਲੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਬਨ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਅੱਪੜ ਪਊ ਅਰ ਦਿਨ ਹੋਏ ਉਹ ਬਾਣੀਆਂ ਲੱਖੂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਫਰਿਯਾਦ ਕਰੂ ਕਿ ਸਿੱਖਾ ਮੈਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਹੈ। ਇੱਕੁਰ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਨਾ ਪਊ ! ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਇਹ ਚਾਲ ਚੱਲਣੀ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਜਿਸ ਤੋਂ ਲੱਖੂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਜਾਵੇ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰੁਖ ਦੱਖਣ ਵੰਨੇ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਇਕ ਟੋਲਾ ਦੱਖਣ ਰਖ ਜਾ ਕੇ ਬਨ ਵਿਚੋਂ ਦਸ ਪੰਜ ਬੁਛਾੜਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਤਾਂ ਰਾਉਲ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੱਚ ਹੋ ਜਾਊ, ਦੂਜੇ ਲੱਖੂ ਦਾ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਵਿਅਰਥ ਜਾਊ, ਤੀਸਰੇ ਅੱਜ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਤੰਬੂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਤਾਬ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਓਹ ਫਿਰ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਫੂਕੇ ਜਾਣਗੇ, ਜੁੱਧ ਵੇਲੇ ਹੋਊ ਹਨੇਰਾ ਘੁੱਪ, ਇਸ ਲਈ ਵੈਰੀ ਸੱਜਣ ਮਿੱਤਰ ਨਾ ਪਛਾਣ ਸਕਣਗੇ, ਅਰ ਕਈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਕੱਟ ਮਰਨਗੇ।

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਜੰਗ ਦੀ ਚਾਲ ਤੇ ਵਿਉਂਤ ਸਭ ਨੇ ਸਲਾਹੀ। ਇਕ ਟੋਲਾ ਤਾਂ ਦੱਖਣ ਰੁਖ ਜੰਗਲੋ ਜੰਗਲ ਤੁਰਿਆ। ਇਸ ਜਥੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਆੜ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਰਹਿ ਕੇ ਵਾੜ ਝਾੜੀ। ਸੱਤਰੂ ਜਾਗ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਆ ਗਏ, ਆ ਗਏ ਦਾ ਰੌਲਾ ਮੱਚ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਚੁਪ ਰਹਿ ਕੇ ਫਿਰ ਇਕ ਸ਼ਲਕ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਛੱਡੀ ਤੇ ਉਧਰ ਦਾ ਮੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਰੌਲਾ ਫਿਰ ਚਮਕ ਪਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਵਿਚ ਖਲੋ ਬਲੀ ਮਚਾਉਂਦੇ ਸਾਰਾ ਰੁਖ ਉਸ ਪਾਸੇ ਕਰੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਆਪ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਨਾ ਲੜੇ। ਓਧਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘ ਸਨੱਧ-ਬੱਧ ਹੋ ਛੰਭ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੰਢੇ ਵਹੀਰ ਪਾ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਖਾਣਾ ਦਾਣਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਨ ਰੂਪੀ ਘੁਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਦਿਨ ਹੋਏ ਲੱਖੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਮੋਏ ਡਿੱਠੇ ਤੇ ਬਾਣੀਏਂ ਲੁੱਟੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਬੀ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੇ ਘੱਲੇ ਹੋਏ ਅਨ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਕਈ ਦਿਨ ਚੰਗੇ ਲੰਘ ਗਏ, ਹੁਣ ਫੇਰ ਲੰਗਰ ਮਸਤਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਨੇਕ ਸਲਾਹਾਂ ਸੋਚਣ, ਰਾਤਾਂ ਫਿਕਰਾਂ ਤੇ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਸੋਚਦਿਆਂ ਬੀਤਣ, ਪਰੰਤੂ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਾ ਨਿਕਲੇ। ਹੁਣ ਲੱਖੂ ਨੇ ਜੰਗਲ ਕਟਵਾਂ ਲਏ, ਕਈ ਥਾਂ ਝੱਲ ਸਾੜੇ ਤੇ ਸੇਧਾਂ ਕਰ ਕਰ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਵੇ। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੰਗੂ, ਕਰਤਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

ਤਬੈ ਦਿਵਾਨ ਬਿਲਦਾਰ ਬੁਲਾਏ। ਬਿਕਟ ਛੌਰ ਤਹਾ ਰਾਹ ਬਨਵਾਏ ॥
ਝਲ ਗਾੜ ਤਹਿ ਫੂਕ ਜਲਾਵੈਂ। ਸੇਧ ਧਰੇ ਤੁਰ ਤੋਪ ਚਲਾਵੈ ॥੪੮॥
ਤਬ ਸਿੰਘਨ ਕੋ ਬਹੁਤ ਸਤਾਯਾ। ਖਾਣ ਨੂੰ ਕੁਛ ਹੱਥ ਨ ਆਯਾ।
ਭੁਖੇ ਹੋਇ ਸਿੰਘ ਆਗੇ ਤੁਰੇ। ਝੱਲੋਂ ਬਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨਿਕਾਰੇ ॥੪੯॥

ਛੇਕੜ ਜੰਗ ਦੇ ਦਾਈ ਫੱਟ ਸੋਚ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭੁੱਖ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਰਨ ਨਾਲੋਂ ਹੁਣ ਲੜਦੇ ਭਿੜਦੇ ਨਿਕਲ ਚੱਲੀਏ।

ਇਹ ਠਾਣ ਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਖਾਲਸਾ ਉਪਰ ਨੂੰ ਟੁਰ ਪਿਆ ਅਰ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਲੱਖੂ ਨੇ ਵੀ ਇਧਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਨਾ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਉਧਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖ ਘੱਲਿਆ।

ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਰੁਖ ਹੋ ਗਏ। ਕੋਈ ਝੱਲਾਂ ਵਿਚ ਉਰਾਰ ਕੋਈ ਪਾਰ, ਓਟਾਂ ਲੈਂਦੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ਹਲ-ਸੇਰੀ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਦਰਿਆਓਂ ਪਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਪਾਰ ਪਾਰ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਵਧੀ ਜਾਣ, ਇਧਰ ਤੁਰਕ ਸੈਨਾਂ ਮਗਰ-ਮਗਰ ਉਰਾਰ ਵਧੀ ਆਵੇ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਡੇਰਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਮਿਲੇ। ਭੰਗੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

ਨਹਿ ਡੇਰੇ ਸਿੰਘ ਕਰਨਾ ਮਿਲੈ। ਕਹੂੰ ਰਾਤ ਕਹੂੰ ਦਿਨ ਹੂੰ ਚਲੈਂ।
ਨਹਿੰ ਸਿਘਨ ਕਛੁ ਰਹਿਓ ਪੱਲੇ। ਭਾਰ ਬੂਦਾਰੀ ਬਿਨ ਕਯਾ ਚੱਲੈ ॥54॥
ਗੋਲੀ ਦਾਰੂ ਕਹੂੰ ਪਹੁੰਚੇ ਨਾਹੀਂ। ਕਾ ਸੋਂ ਸਿੰਘ ਸੁ ਕਰੈਂ ਲਰਾਈ ?
ਸ਼ਸਤਰ ਕਾਟਤ ਖੁੰਢੇ ਹੋਏ। ਰਾਤ ਦਿਵਸ ਸਿੰਘ ਨਾਂਹੀ ਸੋਏ ॥55॥
ਗਈ ਕਮਾਨ ਟੂਟ ਸੋ ਚਲਤੀ। ਤੀਰ ਮੁਕੇ ਫਿਰ ਮਿਲੇ ਨਾ ਭਰਤੀ।
ਨੇਜ਼ੇ ਫਲ ਰਹੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਤਨ ਮੇਂ। ਘਾਤੂ ਲਭੇ ਸੁ ਨਾਹੀ ਬਨ ਮੇਂ ॥56॥
ਬਿਨ ਦਾਨੇ ਭਏ ਘੋੜੇ ਮਾੜੇ। ਬਿਨ ਬਸਤਰ ਤਨ ਧੂਪ ਸੁ ਸਾੜੇ।
ਆਟਾ ਦਾਨਾ ਨਹੀਂ ਕਿਆ ਖਾਵੈਂ। ਪਾਣੀ ਬੀ ਤਹਿ ਹੱਥ ਨ ਆਵੈ ॥57॥

ਦੋਹਰਾ-ਅੱਧੀ ਮੌਤ ਮੁਸਾਫਰੀ ਸਾਰੀ ਮੌਤ ਸੁ ਭੁੱਖ ॥
ਊਹਾਂ ਆਇ ਦੋਊ ਮਿਲੀ ਯਹ ਭਯੋ ਖਾਲਸੇ ਦੁੱਖ ॥੫੨॥
[ਪੰਥ ਪ੍ਰ: ੩੩੧

ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਪਹਾੜ ਤਕਾਏ ਕਿ ਅੱਗੇ ਹਿੰਦ ਹਨ ਸਾਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣਗੇ। ਬਸੋਹਲੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਬਸੋਹਲੀ ਪੁੱਜੇ। ਭੰਗੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

ਅਗੇ ਬਸੋਹਲੀ ਬਹੁ ਪਰਬਤੀ ਜੁੜੇ। ਸਿੰਘਨ ਸਮਝੀ ਹਮ ਵਲ ਕਰੇਂ।
ਕਈ ਸਿੰਘ ਜਾ ਤਿਨ ਮੇਂ ਰਲੇ ॥੬੩॥ ਤਬ ਤਿਨ ਤੁਰਤ ਸੁ ਦੀਨੇ ਮਾਰ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਸਿੰਘ ਪੜਲ ਕਠੂਹੇ ਵੱਲ ਗਏ ਸਨ, ਓਹ ਬੀ ਲੁੱਟੇ ਕੁੱਟੇ ਗਏ, ਜੋ ਬਚੇ ਪਛੁਤਾਕੇ ਮੁੜੇ। ਤਦ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਬਲਾ ਵਿਚ ਘਿਰ ਗਏ। ਅੱਗੋਂ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਰਾਹ ਰੋਕ ਬੈਠੇ, ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਲਾਂਭ ਵੱਲ ਲੱਖੂ ਦੀ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਸੈਨਾਂ, ਦੂਜੀ ਲਾਂਭ ਹੁਣ ਜਲ ਭਰੀ ਨਦੀ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਬਲ ਵਿਚ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀ ਵਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਅਹੁੜੇ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ

ਜਾਏ । ਹੱਲਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਮੋਰਚਾ ਤੋੜਿਆ । ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਹ ਹੌਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਚੱਲੀਏ । ਪਰ ਪਹਾੜ ਅਜਿਹੇ ਤ੍ਰਿੱਖੇ ਸਨ ਕਿ ਬਹੁਤ ਜਣੇ ਡਿੱਗੇ ਅਰ ਮੋਏ, ਪਰ ਫੇਰ ਬੀ ਅਨੇਕਾਂ ਨੇ ਪੈਦਲ ਇਹ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜੜਾਂ ਬੂਟੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਫੜ ਕੇ ਭਾਰੀ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਗਏ । ਇਕ ਹੋਰ ਜਥੇ ਨੇ ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਕੇ ਫੌਜ ਅੱਗੇ ਕੀਤੀ ਅਰ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਘੋੜੇ ਦਰਿਯਾ ਵਿਚ ਠਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ, ਪਰ ਮੰਦੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਨਦੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਹੜ੍ਹ ਨਾਲ ਉਛਲ ਰਹੀ ਸੀ । ਵਹਿਣ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨੂੰ ਘੋੜ ਨਾਂ ਸਹਾਰ ਕੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋੜ੍ਹ ਲਿਚੱਲੇ । ਇਸ ਜਤਨ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਬਹਾਦਰ ਜਦ ਡੁੱਬ ਗਏ[1] ਤਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਫੇਰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਠਿੱਲ੍ਹਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ । ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸਿੰਘ ਦੁਵੱਲੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਲਖਪਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੱਧ ਕਰਚੇ ਰਹੇ । ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਅਰ ਗੋਲੇ ਬਰੂਦ ਨੇ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ । ਇਹਨਾਂ ਬੀਰਾਂ ਪਾਸ, ਜੁੱਧ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਬੀ ਥੁੜ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਦੀ ਆਨ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਧਾਰੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਡੋਲਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ ਸੀ । ਜਦ ਹਰ ਘੜੀ ਦਲ ਦਾ ਕੰਘਾ ਹੁੰਦਾ ਡਿੱਠਾ ਤੇ ਵੈਰੀ ਦਲ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਪੈ ਗਿਆ ਤਦ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ :-

ਸਭ ਹਟੋ ਪੀਛੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਬਾਂਧ ਕਰ ਸਭ ਗੋਲ ।
ਇਕ ਵਾਰ ਵੱਟ ਕਸੀਸ ਬਿਸਵ ਬੀਸ ਹੱਲਾ ਬੋਨ ।
ਬਲ ਧਾਰ ਅਸ੍ਵ ਵਧਾਇਕੇ ਦਲ ਲਖੋ ਤੁਰਕੀ ਧਾਇ ।
ਜ ਨਿਕਸੁ ਗੇਹੈ ਰਾਜ ਲੈ ਹੈ ਮਰੇ ਗੁਰ ਪਰਿ ਜਾਇ । [ਪੰ: ਪ੍ਰ:

ਇਸ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਇਕ ਪਿੰਡਾਕਾਰ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਕੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਇਉਂ ਕਹਿਰ ਦਾ ਹੱਲਾ ਕਰਕੇ ਪਿਆ ਕਿ ਤੁਰਕੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸੀਨੇ ਕੰਬਾ ਦਿੱਤੇ । ਜਿੱਕੁਰ ਤੋਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਖੇਤ ਵਿਚ ਮੋਰ ਪੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਕੀਤਾ ।

ਕੇਹਰਿ ਜਿਉਂ ਭਬਕਾਰ ਇਤੇ ਉਤ ਸਿੰਘ ਪਰੈਂ ਦਸ ਬੀਸ ਕਿਦਾਈਂ ।
ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਚਹੈਂ ਸਭ ਹੋਵਨ ਤਰਕ ਲਰੈਂ ਨਿਜ ਜਾਨ ਬਚਾਈ !
ਮਾਰ ਸਥਾਰ ਕਰੈਂ ਤਲਵਾਰਨ ਖੋਜ ਫਿਰੇ ਲਖੂ ਦੁਸ਼ਟ ਕੇ ਤਾਈਂ !
ਰਾਖਤ ਸਿੰਘਨਕੋ ਗੁਰ ਯੌ ਜਿਮ ਦਾਤਨ ਪਾਂਤਨ ਜੀਭ ਰਹਾਹੀ।[ਪੰ: ਪ੍ਰ

ਇਸ ਬਿਧ ਇਕ ਭਾਰੀ ਘਮਸਾਨ ਮਚ ਗਿਆ । ਚੰਦ ਜਿਕੂੰ ਪਰਵਾਰ ਵਿਖੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇੱਕੁਰ ਸਿੰਘ ਵੈਰੀਆਂ ਵਿਚ ਘਿਰ ਗਏ, ਪਰ ਕਿਸ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ? ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਪੱਟ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ, ਪਰ ਕੀ ਮਜਾਲ ਕਿ ਹੌਂਸਲਾ ਹਾਰੇ । ਹੰਨੇਨਾਲ ਪੱਟ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ, ਮਾਨੋਂ ਸੱਟ ਲਗੀ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਫ਼ੈਜ਼ੁੱਲਾ ਖ਼ਾਂ ਨਾਮੇ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰੀ ਸਰਦਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੱਕ ਕੇ ਇਸ ਵੱਲ ਕਮਾਨ ਦੀ ਸ਼ਿਸਤ ਬੱਧੀ । ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕ ਤੁਰਕ ਤਲਵਾਰ ਧੂ ਕੇ ਉਸ ਪੁਰ ਪਿਆ, ਪਰ

1. ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ।

ਇਸ ਦੁਸ਼ਟ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਤਾੜ ਲੀਤਾ ਸੀ, ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਅੱਡੀ ਲਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਨ ਵਿਚ ਹੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਘਾਇਲ ਕਰ ਕੇ ਘੋੜਿਓਂ ਥਲੇ ਮਾਰਿਆ । ਉਧਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਿਸਤ ਠੀਕ ਬੈਠੀ, ਫੈਜ਼ੁੱਲਾ ਖਾਂ ਪਾਰ ਬੋਲਿਆ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਨਾਂ ਤੋੜ ਤੋੜ ਕੇ ਲੜਦਿਆਂ ਭਾਰਤ ਭੂਮੀ ਦੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ । ਯਥਾ :—

ਭਯੋ ਘਲੂਘਾਰਾ ਭਾਰਾ ਕਹਿਰ ਕਹਾਰਾ ਤਹਿ ਜੂਝਗੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ
ਸਿੰਘ ਤੁਰਕਨ ਕੋ ਘਾਇਕੈ । ਯਾ ਬਿਧ ਕਰਤ ਜੰਗ ਲਰਤ
ਭਿਰਤ ਸਿੰਘ ਮਾਰਤ ਮਰਤ ਬਹੁ ਹੂਲ ਹਾਲ ਪਾਇਕੈ । ਦੂਹੂੰ
ਦਿਸ਼ ਤੁਰਕ ਪਹਾੜੀਏ ਲਰਤ ਜਾਹਿ ਮੱਧ ਦਲ ਸਿੰਘਨ ਕਾ
ਚਲਯੋ ਤਬ ਧਾਇਕੇ ! ਯਾ ਬਿਧ ਲਰਤ ਗਏ ਲਾਗ ਦੋਇ ਤੀਨ
ਕੋਸ ਸੂਰਜ ਅਥੇਯੋ ਛਯੋ ਅੰਧਕਾਰ ਆਇਕੈ[1] । [ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਜਦ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ, ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਦਲ ਨੇ ਬਿਸਰਾਮ ਕੀਤਾ । ਸਿੰਘ ਬੀ ਇਕ ਲਾਂਭੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਬੈਠੇ । ਰਹੇ ਖਹੇ ਸਿੰਘ ਭੁਲੇ ਭਟਕੇ ਸਭ ਉਥੇ ਬੇਲ ਵਿਚ, ਕਿ ਜਿਥੇ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁਜ ਗਏ ਸੇ; ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਹਾਇ ਸ਼ੋਕ ! ਸਾਰੇ ਰਾਤ ਦਿਨ ਦਾ ਕਠਨ ਯੁੱਧ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਅਣਗਿਣਤ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ, ਪੇਟੋਂ ਭੁਖੇ, ਦਿਨ ਦੇ ਥੱਕੇ ਟੁਟੇ, ਘਾਉ ਚੀਸਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਜ਼ਖਮ ਤ੍ਰਾਟਾਂ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਅਜੇ ਅਪਦਾ ਸਿਰ ਤੇ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ! ਹਾਇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ, ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਸੁੰਦਰੀ, ਧਰਮ ਕੌਰ, ਮਾਈ ਸੱਦਾ, ਬੀਰਾਂ, ਧੰਮੋਂ ਆਦਿਕ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਫੱਟੇ ਹੋਏ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਘਾਵਾਂ ਪੁਰ ਤੇਲ ਤੇ ਮਲ੍ਹਮ ਦੇ ਫਹੇ ਰੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਪੱਟੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਹਰੇਕ ਸਿੰਘ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਥੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈ ਗਿਆ, ਇਸ ਪਰ ਹੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਕੁਛ ਖਾਧਾ ਪੀਤਾ ਤੇ ਕੁਛ ਅਰਾਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਜੋ ਅਜੇ ਤੀਕ ਘੋੜਿਆਂ ਪਰ ਹੀ ਸਨ, ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜ਼ਖਮ ਆਕੜ ਜਾਣਗੇ, ਭੁੱਖ ਦਾ ਦਬਾਉ ਨਿਰਬਲ ਕਰ ਦੇਊ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਵੈਰੀ ਸਾਨੂੰ ਹੱਥੋ-ਹੱਥੀ ਮੁਕਾ ਦੇਊ, ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹੋ ਤਾਂ ਐਸ ਵੇਲੇ ਤੱਤੇ ਘਾਉ ਨਿਕਲ ਚੱਲੀਏ ।

ਇਹ ਸਲਾਹ ਪਕਾ, ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਫੇਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ । ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਕੁਛ ਸੂਹ ਪਾ ਕੇ ਮਗਰ ਆਈ, ਪਰ ਜੋ ਝੱਲ ਵਿਚ ਵੜਿਆ ਸਿੰਘਾਂ ਮਾਰ ਲਿਆ ਤੇ ਜੋ ਝੱਲੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਉਹਨਾਂ ਮਾਰ ਲਿਆ । ਹੁਣ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ ਕਿ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਨੱਠਦੇ ਚਲੋ, ਪਰ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਡਟ ਡਟ ਕੇ ਲੜਦੇ ਪੈਰ ਪਿੱਛੇ ਪਾਈ ਚੱਲੋ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਲ ਝੱਲਾਂ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧਦਾ ਦਿਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਸੰਘਣੇ ਝੱਲ ਵਿਖੇ ਧਸ ਗਿਆ ਤੇ ਜਾ ਬਿਸਰਾਮ ਕੀਤਾ ।

1. ਭੰਗੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੰਘ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਜਦ ਜਾ ਪਏ ਤਾਂ ਉਹ ਅਗੋਂ ਨੱਠ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਲੁਟ ਕੇ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ ।

ਪਰ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਲਖਪਤ ਇਥੇ ਭੀ ਆ ਪਹੁੰਚਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਝੱਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਡੇਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਫੇਰ ਇਕ ਡੌਲ ਸੋਚੀ, ਵਗਾਰੀ ਲ ਖ ਫੜ ਕੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਯੱਤ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਸੇਲੇ ਦੇ ਕੇ ਝੱਲ ਵਿਚ ਵਾੜ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੁੱਟ ਲਓ ਤੇ ਮਾਰ ਦਿਓ। ਉਹ ਬੇਲੇ ਵਿਚ ਆ ਵੜੇ ਤੇ ਲੱਗੇ ਤੰਗ ਕਰਨ। ਹੁਣ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਕਿ ਭਾਈ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਮੁਲਖੱਯਾ, ਪਰ ਸ਼ਸਤਰ ਲੈ ਕੇ ਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਅਗੋਂ ਚੁਪ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਾਰੇ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੱਧ ਰਚਾਓ। ਸੋ, ਇਕ ਤੁਲਵਾਂ ਹੱਲਾ ਜਦ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਉਠ ਭੱਜੇ ਤੇ ਖਹਿੜਾ ਛੁੱਟ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਤੇ ਘੋੜੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਬਹੁਤ ਆਏ।

ਅੱਗੇ ਹੁਣ ਰਾਮੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਵੈਰੀ ਸੀ, ਸੋ ਦਰਿਆ ਟੱਪਣਾਂ ਹੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾਨਾਈ ਸੀ। ਉਥੇ ਫੇਰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਦੱਭਾਂ ਦੇ ਤੁਲੇ ਬਣਾ ਕੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਦਰਿਆ ਟਪਿਆ। ਦੋ ਚਾਰ-ਘੜੀਆਂ ਪਾਰ ਠਹਿਰ ਕੇ ਪਿਛਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਮੇਲ ਲਿਆ, ਪਰ ਜੋ ਹੋਰ ਮਗਰੋਂ ਆਏ ਕਈ ਨਦੀ ਵਿਚ ਰੁੜੇ।

ਹੁਣ ਖਾਲਸਾ ਇਸ ਪਾਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਅੱਗੇ ਦਰਿਆ ਦੀ ਬਰੇਤੀ ਤਪ ਰਹੀ ਸੀ, ਦੁਖੀ ਖਾਲਸਾ ਮਾਰੂ-ਥਲੇ ਵਿਚ ਕਾਬੂ ਆ ਘਿਆ, ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਝੁਲਸਣੇ ਵਾਲੀ ਲੂ ਵਗੇ, ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਲੂਹਣ ਵਾਲੀ ਰੇਤ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀ ਦਿਸੇ, ਬ੍ਰਿਛ ਬੂਟੇ ਦਾ ਮੁਸ਼ਕ ਨਾ ਲੱਭੇ, ਸਵਾਰ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰੇ ਜਾਣ, ਪੈਦਲਾਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਅਰ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵੀ ਗੁਆਚ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਮੌਤ ਆ ਢੁੱਕੀ। ਕਪੜੇ ਪਾੜ ਪਾੜ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨਣ। ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਪੈਦਲ ਦਸ ਕਦਮ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜੇ, ਫੇਰ ਦੂਸਰਾ ਭਰਾ ਚੜ੍ਹੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਖ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵੰਡਦੇ ਸਾਡੇ ਜਿਹੇ ਨਾਸ਼ੁਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਛੁਡਵਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲਦੇ ਬਹਾਦਰ, ਪਰ ਦੁਖਾਂ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਸਿੰਘ ਰੇਤ ਥਲਾ ਲੰਘਣ ਲਗੇ, ਯਥਾ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ :—

ਫਾਰ ਫਾਰ ਕਪਰੇ ਤਠ ਕੋਰੇ।
ਬਾਂਧੇ ਨਿਜ ਨਿਜ ਪਗਨ ਚੁਫੇਰੇ।
ਤੋ ਭੀ ਜਰੇਂ ਚਰਨ ਅਤਿ ਗੋਰੇ।
ਚਿਲਚਿਲਾਇ ਸਿੰਘ ਆਗੇ ਦੌਰੇਂ।
ਭੁਖ ਤਿਖਾ ਕਰ ਭਏ ਲਚਾਰੀ।
ਘਾਮ ਪਰੈ ਉਪਰ ਤੇ ਭਾਰੀ।
ਯਾ ਬਿਧਿ ਪਾਇ ਮੁਸੀਬਤ ਕੇਤੀ।
ਦਲ ਸਿੰਘਨ ਕਾ ਲਖਯੋ ਬਰੇਤੀ।

ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਦੁਖ ਭੋਗਦੇ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਜਾ ਅੱਪੜੇ। ਪਰ ਏਥੇ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਲਖਪਤ ਦੇ ਮਗਰ-ਮਗਰ ਆਉਣ ਦਾ ਡਰ ਸੀ। ਸੋ ਸਿੰਘ ਦਬੀ ਗਏ, ਬਿਆਸਾ ਟੱਪੇ ਤੇ ਫੇਰ ਧਾਓ ਧਾਈ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਹੋਏ, ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਵੜ ਗਏ ਹੁਨ ਲਖਪਤ ਨਿਰਾਸ ਹੋ, ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ[1]। ਪਰ ਪੜੋਲ ਤੇ ਕਠੂਹੇ ਆਦਿ ਥ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤੇ ਸਿੰਘ ਥੱਕੇ ਟੁਟੇ ਜ਼ਖਮੀ ਤੇ ਹੋਰ ਜੋ ਪਕੜੇ ਗਏ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ[2]। ਲਖਤਤ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾ ਦੇ ਸਿਰਾ ਦੇ ਕਈ ਗੱਡੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਅ ਇਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖੂਹ ਭਰੇ ਤੇ ਬੁਰਜ ਉਸਾਰੇ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਸਿੰਘ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ ਉਥੇ ਤਦੋਂ ਘੋੜ ਮੰਡੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਲੰਡਾ ਬਜ਼ਾਰ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬੀ ਹੈ। ਭੰਗੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

ਪਾਸ ਨਵਾਬ ਗਏ ਥੇ ਸਾਰੇ।
ਉਨ ਕੇ ਸੀਸਨ ਬੁਰਜ ਉਸਾਰੇ।

ਉਧਰ ਮਾਲਵੇ ਅਪੜ ਕੇ[3] ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜੱਥੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਪਿੰਡੀ ਖਿੰਡ ਗਏ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੀੜਤ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਆਗ਼ਤ-ਭਾਗਤ ਕੀਤੀ। ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਹੋਣ ਲੱਗੇ, ਦੁਰਬਲਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਖਪਤ ਨੇ ਜਿੰਨੀ ਪੰਥ ਦੀ ਹਾਨੀ ਕਰ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਜਰਜਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਬਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫੂਲ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥਾ ਉਤਰਿਆ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿੱਝਕੇ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੈਤੋ ਕੇ ਡੇਰਾ ਕਰਕੇ ਇਲਾਜ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਪੰਜ ਕੁ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਟੰਗ ਵੱਲ ਹੋ ਗਈ। ਜੋ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜੀ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਸਨ, ਭੇਸ ਵਟਾਕੇ ਏਥੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲੇ। ਸਿੰਘ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਫੇਰ ਤਿਆਰ-ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਸਮਾਚਾਰ ਜੇਠ ਸੰਮਤ ੧੮੦੩ ਬਿ: ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤ ਇਹ ਜੁੱਧ 'ਛੋਟੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ।

—o—

ਕਾਂਡ ਚੌਧਵਾਂ

ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਅੱਠ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਗਭਗ ਖਾਲਸਾ ਏਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ਕੋਈ ਇਸ ਸੰਖਯਾ ਨੂੰ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤੀਕ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਚਾਲੀ, ਕੋਈ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਠੀਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜਗਤ ਦੀਆਂ

---

1. ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਾਣੀ ਤੇ ਛਾਂ ਹੀਨ ਬਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੱਡੇ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਦਾਤੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਲੱਖੂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਸਕਣਾ ਕਠਨ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਦਰਿਆਉਂ ਪਾਰ ਇਲਾਕਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦੀਆਂ ਫੋਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਬੀ ਲਖਪਤ ਮੁੜ ਗਿਆ।
2. ਦੇਖੋ ਨਾਰੰਗ ਦਾ 'ਸਿੱਖੋਂ ਕਾ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ' ਸਫ਼ਾ ੨੦੩—੨੦੪
3. ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਤਰੈ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਪੱਜਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ

ਹੋਰ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਰਾਈ ਜਿੰਨੇ ਉਪਕਾਰ ਬੀ ਮੇਰੂ ਕਰਕੇ ਮੰਨੇ ਤੇ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਬਣਾਈਆਂ, ਪਰ ਧੰਨ ਹਨ ਸਿੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਬਤਾਂ ਜਿੱਡੇ ਉਪਕਾਰ ਚੇਤੇ ਬੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇ, ਸਗੋਂ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬੀ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲਿਆ।

ਇਸ ਜੁੱਧ ਮਗਰੋਂ ਕਾਬਲ ਤੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦੁਖਸਮੀ ਵਹੁਟੀ ਵਾਂਗੂ ਦੁਖੀ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਜਕਰੀਯਾ ਖਾਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਉਂ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਖਾਨੂੰ ਸੱਦਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੭੮੩ (੧੭੨੬ ਈ:) ਦੇ ਲਗਭਗ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਜੇਠ ੧੮੦੨ (੧੭੪੫ ਈ: ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਇਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੁਤਰ ਯਾਹਯਾ ਖ਼ਾਂ[1] ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਦੂਜਾ ਪਤਰ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਿਆ ਸੀ, ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਯਾਹਯਾ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜੇਠ ੧੮੦੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਮੁਕਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਫਤਿਹ ਪਾਈ ਤੇ ਆਪੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਯਾਹਯਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਯਾਹਯਾ ਖ਼ਾਂ ਕਿਸੇ ਹਿਕਮਤ ਨਾਲ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਪਿੱਸੂ ਪਏ ਕਿ ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਆ ਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਮੇਰਾ ਕੰਘਾ ਕਰੇਗੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਨੂੰ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਆ ਕੇ ਮੈਥੋਂ ਰਾਜ ਲੈ ਲਵੋ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਦੁਰਾਨੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਕਾਬਲੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਪਸ਼ੌਰ ਆ ਪਹੁੰਚਾ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਲਿਖ ਘਲਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਾਜ਼ਮ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਆ ਰਹੇ ਦੁਰਾਨੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ। ਇਸ ਪੇਚ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਨੇ ਦੁਰਾਨੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਹਾਰ ਖਾ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਦੁਰਾਨੀ ਦਾ ਇਹ ਹੱਲਾ ਪੋਹ ੧੮੦੪ ਬਿ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ[2]। ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਬੇਤਰਸ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁਟਿਆ ਤੇ ਇਸ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਲਖਪਤ ਜਦ ਆਪਣੀ ਰਕਮ ਦੇ ਚੁਕਾ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਗੁੱਡੀ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹੀ, ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਆਪ ਦਿੱਲੀ ਜਿਤਣ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੁਰਿਆ। ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਉਰੇ ਮਾਣੂ ਪੁਰ ਕੋਲ ਦਿਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੁਰਾਨੀ ਹਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਰਾਨੀ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਲਖਪਤ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਣਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰਾਜ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਮੁਅੱਯਨੁਲ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮੀਰ ਮੁਅੱਯਨੱਲ

1. ਯਾਹਯਾ ਖਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਦਿਵਾਨ ਲਖਪਤ ਵੱਡਾ ਵਜ਼ੀਰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।
2. ੧੭੪੮ ਈ: ਜਨਵਰੀ ੧੦।

ਮੁਲਕ ਵੱਜਿਆ[1]। ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਰ ਉਸ ਪਰ ੩੦ ਲੱਖ ਦਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਲੱਗਾ। ੨੦-੨੨ ਲੱਖ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਕੁਰਕ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਸੂਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ਬਦਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਚੋਖੀ ਰਕਮ ਦੇ ਕੇ[2] ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨੋਂ ਮੁਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ। ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮਲ ਦੀ ਪਤ ਹੁਣ ਨੇਕ ਨੀਯਤੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾਈ ਕਰਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਈ ਸੀ।

ਹੁਣ ਲਖਪਤ ਦਾ ਅੰਤ ਦੱਸੀਏ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਲਖਪਤ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਅਰ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਖਬਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀ ਦੀ ਭੁਗਤ ਸਵਾਰ ਲਓ। ਸੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮੰਦ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਜੋਗ ਦੰਡ ਦਿਤਾ। ਬੇਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨਾ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਕਈ ਵਿਧਵਾ ਸਿੰਘਣੀਆਂ, ਅਨਾਥ ਭੁਜੰਗੀਆਂ ਅਰ ਹੋਰ ਬੇਗੁਨਾਹ ਦਾ ਲਹੂ ਡੋਹਲਣਾ ਕਦੀ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਲਖਪਤ ਦੀ ਮੌਤ ਬੜੇ ਕਸ਼ਟ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਲਖਪਤ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮੋਇਆ, ਪਰ ਦੰਡ ਦਾਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਪੜੋਪੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਮਿਣਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੇ। 'ਪਾਪੀ ਕੋ ਮਾਰਨੇ ਕੋ ਪਾਪ ਮਹਾਂਬਲੀ ਹੈ।' ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਦੁਖ ਗਹ ਅਤਿ ਲਖੂ ਮਰਯੋ. ਪਾਛ ਕੌੜਾ ਮੱਲ।
ਕਰੀ ਦੀਵਾਨੀ ਧਰਮ ਕੀ, ਲੀਨੋ ਜਸ ਜਗ ਭੱਲ।

ਜੇਠ ੧੮੦੩ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੋਹ ੧੮੦੪ ਤਕ ਬੀ ਖਾਲਸਾ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਦੁੱਰਾਨੀ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਲੁਟ ਪੁਟ ਵੈਰਾਨ ਕਰਕੇ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਹੋਇਆ, ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਝਾੜ ਝਾੜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਪਏ ਤੇ ਲੱਗੇ ਆਪਣੇ ਬਦਲੇ ਲੈਣ। ਇਹ ਵੇਲਾ ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਪੁਰਬੀ ਦਾ ਸੀ। ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਪਲ ਕੇ ਸਿੰਘ ਬੱਗੇ ਸ਼ੀਂਹ ਵਾਂਗੂ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀਹ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਫੇਰ ਅਪੜ ਪਈ[3]। ਚਾਹੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨਾਲ

1. ਇਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਮ ਮੁਅੱਯਨੁੱਦੀਨ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਰੁੱਦੀਨ ਸੀ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗੀਲਾ (ਪਾਤਸ਼ਾਹ) ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ 'ਮੰਨੂ ਮੰਨੂ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਆਯੂ ਤੱਕ ਪੁਜ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਸੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਹਾ। ਮਾਣੂ ਪੁਰ ਦੇ ਕੋਲ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੀਰ ਮੁਅੱਯਨ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਮਿਲਿਆ। ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਕੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।
2. ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਕਮ ਦਸ ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ।
ਯਥਾ–ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਹੁਤੋ ਗੁਰ ਸਿੱਖ। ਦਸ ਲੱਖ ਟਕੇ ਦੀਓ ਤਹਿ ਲਿੱਖ।
(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭੰਗੂ ਜੀ, ਸਫ਼ਾ ੩੩੪)
3. ਤੀਹ ਲੱਖ ਲਗਭਗ ਸੋ ਜਦ ਲਖਪਤ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਜਦ ਮਾਲਵੇ ਵੜੇ ਤਾਂ ਨਿਰੇ ਤਿੰਨ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਫੇਰ ਥੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਵਾਧਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜੰਗਾਂ ਜੁੱਧਾਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਫੇਰ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜਾਦੂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਬੰਦਗੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਉ ਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਰ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਲਾਹੌਰ ਲਈ ਜਦ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਮਾਲਕ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ, ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਵੈਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਦਲੇ ਲੈਣੇ ਆਰੰਭੇ। ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁੱਰਾਨੀ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਨੱਸਿਆ ਤਦ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਭੀ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ[1] ਤੇ ਜਿਹਲਮ ਤਕ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਕੇ, ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਾਲ ਵਿਚੋਂ ਚੋਖੀ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਮੋੜ ਲੀਤੀ।

ਫੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅਰ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਰਾਮਸਰ ਉਤੇ, ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਬੰਨ੍ਹੀ ਗਈ ਸੀ, ਸਿੰਘਾ ਨੇ ਇਕ ਰਾਉਣੀ ਬਣਾਈ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਤੋਂ ਰੱਖਿਆ ਲਈ, ਜੋ ਛੋਟੀ ਛੋਟੀ ਕੱਚੀ ਕੰਧ (ਵਲਗਣ) ਖੜੀ ਕਰ ਲਈ ਜਾਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਰੌਣੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਇਕ ਫ਼ੌਜੀ ਸਿਰ-ਲੁਕਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਗੜ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ[2] ਅਰ ਇਸ ਦੇ ਗਿਰਦੇ ਖੇਤ ਬੀਜ ਕੇ 'ਰਾਮ ਰੌਣੀ' ਨਾਮ ਧਰਿਆ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸੂਬਾ ਆਇਆ ਸੀ[3]। ਇਹ ਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਬੀ ਬੜੇ ਅਤਯਾਚਾਰ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ। ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਘੱਤ ਮੰਡੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਤਲਾਮਾਂ ਗਲੀਆ ਹੋਣ। ਇਧਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਇਹ ਕਹਿਰ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਰਾਮਰੌਣੀ ਸਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਤੇ ਰੌਣੀ ਸਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ, ਖ਼ਾਨ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਆਦਿ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਕੱਚਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਘੱਲਿਆ। ਖਾਲਸਾ ਬੀ ਆਕੀ ਹੋ ਬੈਠਾ। ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਦਾਣਾ ਘਾਹ ਪੱਠੇ ਆਦਿ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੱਡਿਆਂ ਦੇ ਗੱਡੇ ਭਰ ਕੇ ਘੱਲੇ, ਪਰ ਬਾਹਰਲੀ ਫੜੋ-ਫੜਾਈ ਨੇ ਰਕਾਂ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਤੁਰਕ ਸੇਨਾ ਨੇ ਰੌਣੀ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਘੇਰਾ ਘੱਤਿਆ, ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬੀਤ ਗਿਆ, ਪਰ ਤੁਰਕਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਖੋਹਣ ਨਾ ਖੁੱਥੇ[4] ਸਿੱਖ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਉਹ ਵਾੜਾਂ ਝਾੜਨ ਕਿ ਚੇਤ ਦੀਆਂ ਹੋਲਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਵੈਰੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਭੁੱਜੇ। ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਖਾਲਸਾ ਬਹਾਦਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬੀ ਹੋਲਾ ਖੇਡ ਜਾਵੇ ਅਰ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਨਾਲ ਹੱਥ ਰੰਗ ਕੇ ਫੇਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ[1] ਨਾਮੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਬੜਾ ਬਹਾਦੁਰ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਕ ਵੈਰੀ ਧੀ ਮਾਰਨ ਦੇ ਸ਼ੁਬੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਤਦ ਤੋਂ ਉਹ ਨਵਾਬ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਪਾਸ ਸੌ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਨੌਕਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਦੀਨ ਬੇਗ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਖ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਜੁਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੁਰਕ ਸੈਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਕਰ ਕੇ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਟਪਾ ਦਿਤੇ। ਹੁਣ ਰਸਦ ਦਾਣਾਂ ਭੀ ਮੁੱਕਣ ਲੱਗਾ, ਤਦ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਡਾਢੀ ਔਕੜ ਆ ਬਣੀ! ਕਈ ਢੰਗ ਸੋਚਣ, ਪਰ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਏ। ਛੇਕੜ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਇਕੋ ਵੇਰੀ ਟੁੱਟ ਕੇ ਵੈਰੀ ਉਤੇ ਜਾ ਪਈਏ, ਮਾਰ ਦੇਈਏ ਤੇ ਮਰ ਜਾਈਏ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖਬਰ ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਧਰਮ ਭਾਵ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਖਾਧਾ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪੰਥ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਊ ਤੇ ਮੈਂ ਖਾਲਸੇ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਮਰੂੰ, ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਖਾਲਸੇ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹਾਂ, ਜੋਗ ਹੈ ਕਿ ਤਨਖਾਹ ਬਖ਼ਸ਼ਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਈਏ ਤੇ ਮੁਕਤ ਭੁਗਤ ਲਵੀਏ।

ਇਸ ਪਛੁਤਾਵੇ ਵਿਚ ਤੀਰ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਘੱਲੀ ਤੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉੱਤਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਣੇ ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਤਨਖਾਹ ਬਖ਼ਸ਼ਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਣ ਲਈ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਹੋ ਗਿਆ।[2]

---

1. ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼ ਸਫ਼ਾ ੨੨੧।

2. ਇਸ ਰੋਣੀ ਨੂੰ, ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਕੁਛ ਹਿੱਸਾ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਕਿਲੇ ਵਾਂਙੂ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨਾਮ 'ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ' ਧਰਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹੁਣ ਸ਼ਭ ਉਡ ਗਈਆ ਹਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਭੀ ਮੰਦਰ ਦੀ ਥਾਂ ਦੀ ਉਚਾਈ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਬੁਰਜ ਕਿਨ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭੋਆ ਹੁਣ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ।

3. ਲਗ ਪਗ ਸ਼ੁਰੂ ੧੮੦੫ ਬਿ: (ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੭੪੮ ਈ:) ਵਿਚ।

4. ਓਸ ਸਮੇਂ ਕੋਟਾਂ ਫਸੀਲਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲੜਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਨਾ ਖਾ ਸੌਤੇ ਛੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਵੱਡਾ ਤਰੀਕਾ ਇਹੋ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਦਰ ਰਸਤ ਪਾਣੀ ਜਾਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣੀ ਤੇ ਘਿਰਿਆਂ ਨੇ ਭੁੱਖ ਹੋਏ ਹਾਰਨਾ।

---

1. ਇਹ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।

2. ਇਸ ਸੂਰਮੇ ਨੂੰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਮੁਲਤਾਨ ਗਏ ਖਾਲਸੇ ਮਗਰੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੌਣੀ ਦਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਬਣਾਯਾ ਤਾਂ ਨਾਮ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਪਿਆ ਤੇ ਭੰਗੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ੧੨ ਪਿੰਡ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਨਾਲ ਰਲੇ ਤਦੋਂ ਨਾਮ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਪਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ। ਠੀਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਬਾਦ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਨੂੰ ਕੁਛ ਕੁ ਢਾਹ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ੧੮੧੪ ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਚੋਥੇ ਹਮਲੇ ਬਾਦ, ਜਦੋਂ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਕੁਤਬ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਵਟਾਲੇ ਆ ਕੇ ਅਮਲ ਤੋਰਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਕਰਾਈ ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਉਸ ਨੇ ਮੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਨੂੰ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮੁਹਾਸਰੇ ਤੇ ਘੱਲਿਆ। ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਂਘਣੀਆਂ, ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹੱਯਾ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਅੰਦਰ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਮਰਦਾਨਗੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਅਤਿ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਸੰਨ੍ਹ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਰਾਤ ਸਾਰੇ ਚੁਪ ਚੁਪਾਤੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਕਹਾਏ। ਫਿਰ ਨੰਦ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਜਨਮ ਦਾ ਜੱਟ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਮਰਨ ਦੇ ਬਾਦ ਉਸ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਤਦ ਤੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕਹਿਲਾਯਾ। ਇਹ ਹਾਲ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਟਾਲਵੀ ਨੇ ਖੋਹਲ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਤਰਖਾਣ ਜ਼ਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘ ਸਜਣ ਕਰ ਕੇ ਫਿਰ ਇਸ ਸਾਰੇ ਜ਼ਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਸਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਰਾਮਗੜੀਏ ਸਦਾਇਆ।

ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਦਾ ਜੁਧ ੧੮੦੫ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਭੰਗੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਇਸ
ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਸਿੰਘ ਥੇ ਲੜੇ ਪੰਜ ਪੈ ਅਠਾਰਾਂ ਸ਼ੈ ਸਾਲ।

ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਰੌਣੀ ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਫੇਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਧਰ ਰਾਮਰੌਣੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਧਰ ਉਹਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲ ਖਤ ਪਾ ਕੇ ਪਕੜਵਾ ਮੰਗਵਾਇਆ ਸੀ। ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖ ਰੋਜ਼ ਪਕੜੇ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਨਖ਼ਾਸ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।[1]

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਕਿਸੇ ਫ਼ਰੇਬ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਹ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਸੱਦ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨਸੂਬਾ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਤਾੜ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸਨ। ਅਦੀਨਾਂ ਬੇਗ ਨੇ ਲਾਹੌਰੋਂ ਹੁਣ ਹੋਰ ਫੌਜ ਮੰਗਵਾਈ। ਇਸੇ ਨਾਲ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੂੰ ਘੱਲਿਆ। ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਹੁਣ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਸਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਉਹ ਨਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਮਨਸਬੀ ਹੋਰ ਸੀ। ਦੱਸੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਵੇਲਾ ਹੈ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਦਦ ਦਾ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਹੋ ਬਹੁੜੋ, ਦੀਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਹੁਣ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੰਨੂੰ ਸਿੱਖਾ ਦੀ ਸੁਲਹ ਕਰਾ ਦਿਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਤਾਕਤ ਰਲ ਕੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰੇ ਤੇ ਪਠਾਣੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੱਝਣਾ ਪਾਵੇ। ਸੋ ਆਪ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਕੇ ਮੰਨੂੰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਲੈ ਕੇ ਸੁਲਹ ਕਰਾ ਦਿਤੀ[2]। ਸਿਖ ਸੁਖੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਕੁਛ ਮਹੀਨੇ ਆਰਾਮ ਦੇ ਲੰਘੇ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬੀ ਖਬ ਵਧੀ। ਲਗ ਪਗ ਵਰੇ ਕੁ ਦੇ ਬੀਤਿਆਂ ਹੋਊ ਕਿ ਦੁੱਰਾਨੀ ਫੇਰ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਪਰ ਧਾਵਾ ਕਰਨ ਆਇਆ। ਇਹ ਮੱਘਰ ੧੮੦੫ ਬਿ: ਦੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਹੈ।

ਮੱਘਰ ੧੮੦੫ (ਦਸੰਬਰ ੧੭੪੯ ਈ:) ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਮੰਨੂੰ ਚਨਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸੋਧਰੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ। ਪਰ ਮੰਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਬਰ ਮੇਚ ਨਾ ਸਕਿਆ ਤੇ ਸੁਲਹ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝ ਕੇ ਚਾਰ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ੧੪ ਕੁ ਲੱਖ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਦੇਣਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਲਾਹਿਆ ਸੋ ਦੁੱਰਾਨੀ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਤਕੜਾ ਜੰਗ ਕੀਤੇ ਦੇ ਮਾਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਟੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮੰਨੂੰ ਇਧਰੋਂ ਨਚਿੰਤ ਹੋ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਬੈਠਾ। ਇਸ ਦੇ ਝਨਾ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕੁਛ ਸ਼ਰਸ਼ ਕੀਤੇ ਸੀ, ਕਤਲਾਮ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਮੁੱਲ ੧੦) ਚੁੱਕਿਆ। ਕੁਛ ਚਿਰ ਇਹ ਕਹਿਰ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਘੂਕਿਆ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼, ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਗੰਢ ਤੁਪ ਕਰ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਦਾ ਪਰਵਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਆ ਪਿਆ। ਥੋੜੇ ਹੀ ਯਤਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਤੋਂ ਖੋਹਣ ਲਈ ਫ਼ੌਜ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਬੀ ਖੱਬਰਾਂ ਪੁਜ ਗਈਆਂ ਸਨ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਅੱਧ ਦਿਨ ਦੁਖ ਤੇ ਸੋਚ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੁਹਿੰਮ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ। ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਪਏ ਤੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤ੍ਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ, ਦਸ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਨਾਲ, ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਲੈ ਲਿਆ।

ਇਸ ਜੁੱਧ ਦਾ ਹਾਲ ਲੰਮੇਰਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਲਵੀਂ ਫੌਜ ਨੇ ਫਤਹ ਪਾਈ। ਇਹ ਜੰਗ ਮੱਘਰ ੧੮੦੫ ਵਿਚ ਛਿੜਿਆ ਸੀ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰੱਖੜੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ੧੮੦੬ ਤੇ ਮਲਤਾਨ ਵਿਚ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਇਆ। ਮੱਘਰ ਤੋਂ ਸਾਵਣ ਤਕ ਲਗ ਪਗ ੭-੮ ਮਹੀਨੇ ਮੁਹਿਮ ਪਰ ਲੱਗੇ।

ਇਸ ਸੇਵਾ ਦੇ ਬਦਲੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਵਲੋਂ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਗੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦਖਣੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਉਸ ਦੇ ਤਾਬੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਇਨਾਮ ਦਿਤੇ ਅਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ। ਲਖਪਤ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਸਰੋਵਰ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਭਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਤੋਂ ਮਿੱਟੀ ਕਢਵਾ ਕੇ ਸਰੋਵਰ ਮੁੜ ਸਾਫ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਫੇਰ ਜਲ ਨਾਲ ਭਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਪੱਕਾ ਸਿੱਖ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਪੂੱਕਰਦਾ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ 'ਮਿੱਠਾ ਮੱਲ' ਸੱਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸੇ। ਏਹ ਸਮਾਚਾਰ ੧੮੦੬-੧੮੦੭ ਬਿ: ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਹੋਏ।[1]

1. ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਪੰਨਾ ੨੧੧।

2. ਪੱਟੀ ਦੇ ਜਗੀਰ ਆਦਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ, ਯਥਾ—ਮਾਝੇ ਪੱਟੀ ਸਿੰਘ ਲਏ ਰਲਾਈ। ਆਧੀ ਸਿੰਘਨ ਲਿਖ ਦੁਆਈ। ਬਾਰਾਂ ਪਿੰਡ ਜੋ ਗੁਰੂ ਚਕ ਵਾਲੇ। ਲਿਖਾਇ ਦੀਏ ਰਾਮਰੌਣੀ ਨਾਲੇ। [ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ

1. ਸ਼ੋਰਕੋਟ ਦੇ ਲਾਗੇ ਆਪ ਦਾ ਵਸਾਇਆ 'ਗੜ੍ਹ ਮਹਾਰਾਜਾ' ਨਾਮੇ ਨਗਰ ਹੈ। ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਗਲੀ ਤੇ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬੀ ਕੋਈ ਗਲੀ ਮਕਾਨ ਸੁਣੀਂਦਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਆਪ ਦਾ ਮਕਾਨ ਟਿਕਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟੇ ਸੁਣੇ ਹਨ।

—o—

ਕਾਂਡ ਪੰਦਰਵਾਂ

ਹੁਣ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਸੁਖ ਦਾ ਬੀਤਿਆ। ਸਿੰਘ ਬੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸੁਖੀ ਸਨ, ਲਾਹੌਰ ਬੀ ਅਮਨ ਵਿਚ, ਮੁਲਤਾਨ ਬੀ ਸੁਖ ਵਿਚ, ਦੁਆਬਾ ਬੀ ਚੈਨ ਵਿਚ, ਪਰ ਉਸ ਹਾਕਮ ਨੂੰ, ਜੋ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਮੰਗਾਵੇਣ ਦੇ ਅਨੇਕ ਉਪਾਉ ਸੋਚਦਾ, ਪਰ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਂਦੀ। ਕਦੇ ਸਿੱਖਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਵੈਰ। ਹੁਣ ਇਹ ਫੇਰ ਮੈਤ੍ਰੀ ਰੱਖਣ ਲੱਗਾ, ਕਈ ਸੂੰਹੀਏਂ ਛਡੇ ਪਰ ਸੁੰਦਰੀ, ਜੋ ਧਰਮ ਦਾ ਸੂਰਜ ਸੀ, ਅਜਿਹੇ ਮੂਰਖਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਥੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ।

ਵਰ੍ਹਾ ਡੇਢ ਕੁ ਬੀਤਿਆ, ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਰਾਰਾਂ ਮੂਜਬ ਕਾਬਲ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਟਕੇ ਨਾ ਭਰੇ, ਸੋ ਉਹ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਰ

ਤੀਸਰੀ ਵੇਰ ਚੜ੍ਹ ਆਯਾ । ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੮੦੭ ਬਿ: ਦਾ ਸਮਾਚਾਰ ਹੈ । ਮੁਲਤਾਨੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮੱਲ, ਜਲੰਧਰੋਂ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਜੰਗ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਬਣਾਏ ਗਏ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਫੇਰ ਕੁਮਕ ਲਈ ਸੱਦੇ ਗਏ । ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਲਸਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਕੁਮਕ ਤੇ ਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਦੱਸੀਦਾ ਹੈ । ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਜੁੱਧ ਕੁਝ ਖਰਾ ਨਾ ਹੋਯਾ ਛੇਕੜ ਆਮੋ ਸਾਮਣੇ ਹੱਲੇ ਹੋਏ ।[1] ਡਾਢਾ ਗੁੱਥਮ ਗੁੱਥਾ ਹੋਯਾ, ਦੁਪਹਿਰ ਤੀਕ ਜੀ ਰੱਜਵਾਂ ਘਮਸਾਨ ਮਚਿਆ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਸਲਾਹੁਣ ਯੋਗ ਸੀ, ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਬੀ ਕਰਾਰੇ ਵੱਜ ਰਹੇ ਸਨ । ਸੁੰਦਰੀ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬੀ ਨਾਲ ਸੀ ਤੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਹ ਹਾਕਮ ਭੀ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਹੋ ਕੇ ਦੁੱਰਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦਲ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਇਕੋ ਪਾਸੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਮੌਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਸੁਣਨ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਏ । ਪੰਜ ਸੱਤ ਵਾਰੀ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਜੱਫਰ ਜਾਲਦੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੱਕਾ ਬੱਕਾ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਰ ਵੱਡਾ ਅਚੰਭਿਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਈ ਵੇਰ ਦੋਸਤ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਫੱਟੜਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਜੁੱਗ ਵਿਚ ਇਕ ਲਾਂਭ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਐਸ ਵੇਲੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਪਠਾਣਾਂ ਵਿਚ ਹਲਚਲੀ ਪੈ ਗਈ ਅਰ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ ਤੇ ਫਤੇ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਮੱਠ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਫਤੇ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮਲ ਨੂੰ ਮਿਲੇ । ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੰਗ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਕੁਮਕੀਆ ਸੀ । ਮਹਾਂ-ਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੂੰ ਮਿਲੇ । ਅਦੀਨਾ ਬਾਗ ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੰਗ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਕੁਮਕੀਆ ਸੀ । ਮਹਾਰਾਜ ਕੌੜਾ ਮਲ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਦਲ ਸਣੇ ਮਰਨ ਮਾਰਨ ਮੰਡਕ ਟੁੱਟ ਕੇ ਵੈਰੀ ਤੇ ਜਾ ਪਏ, ਪਰ ਸ਼ੋਕ ਕਿ ਇਕ ਗੋਲੀ ਮਥੇ ਵਿਚ ਵਜੀ[2] ਤੇ ਆਪ ਦੀਬਹਾਦਰ ਤੇ

1. ਇਹ ਬੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਲਾਹਕਾਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਹੱਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ,ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮਲ ਅਜੇ ਠਹਿਰਨ, ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਾਰੀ ਜੁੱਧ ਸਭਾ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਮੂਜਬ ਹੱਲਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ ।

2. ਇਹ ਉਮਦਾ–ਤੁੱ—ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਖਾਲਸਾ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਇਕ ਕਬਰ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦਾ ਪੈਰ ਫਸ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਵੇਰੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਪਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਲਮ ਕ੍ਰਿਤ 'ਫਰਹ — ਤੁੰ — ਨਾਜ਼ਰੀਨ' ਨਾਮੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਕਸੂਰੀ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਹੀ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਸੀ (ਏਲੀਅਟ ਹਿ: ਅ: ਇੰ: ੮. ੧੬੮) ਗ਼ਾਲਬਨ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਪੈਰ ਕਬਰ ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਇਹ ਘਾਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਰਾਇਆ ਹੈ । ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭਾਗ ਕਦ ਚੰਗੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੁਦੇ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਣਤੱਤੇ ਵਿਚ ਆਪੇ ਮਰ ਦੇਣ । ਅਦੀਨਾ —ਬੇਗ ਦੀ ਇਸ ਹਰਕਤ ਲਈ ਹੋਰ ਦੇਖੋ ਅਹਿਵਾਲੇ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਂ' ।

ਨਿਰਭੈ ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਗਈ ।[1] ਏਥੇ ਤਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਜੁਆਨ ਮਰਦ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਅਰਾਪਤ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਨਾਲ ਨਾ ਨਿਰਾ ਮੰਨੂੰ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਟੁੱਟਾ ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ ਅਰ ਨੱਸ ਤੁਰੇ । ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਬੀ ਇਸ ਹਾਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੌਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਮੰਨੂੰ ਨੱਸ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਵੜਿਆ ! ਸਿੱਖ ਬੀ ਆਪਣੇ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਵੇਖ ਤੇ ਮੰਨੂੰ ਭੱਜਦਿਆਂ ਤੱਕ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਏ । ਸੱਚ ਪੁਛੋ ਤਾਂ ਇਹ ਇਸੇ ਮਰਦ ਦੀ ਅਕਲ ਸੀ ਕਿ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਵਰਗੇ ਜ਼ਾਲਮ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੰਦਾਂ ਵਿਖੇ ਜੀਭ ਵਾਂਗੂ ਬਚਾ ਰਖਿਆ ਸੀ ਅਰ ਤਬਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ।[2] ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਓਹ ਓਹ ਦੁਖ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਹਨ ਕਿ ਕਲੇਜਾ ਕੰਬਦਾ ਹੈ ।[3] ਫੇਰ ਕਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਲਈ ਸਮਾਂ ਲੱਭਾਂ ਤਦ ਲਿਖਾਂਗੇ । ਇਥੇ ਇਹ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਮੁਦਈ ਨੱਸ ਤੁਰਿਆ ਤਦ ਉਗਾਹ ਕੀ ਕਰਦੇ ? ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੀ ਇਕ ਰੁਖ ਮੂੰਹ ਧਰ ਕੇ ਕੂਚ ਬੋਲੀ ।[4]

ਇਸ ਵੇਲੇ ਸੁਦਰੀ ਅਰ ਧਰਮ ਕੌਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਲ ਭਾਈ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਿੰਡਲੀ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਗੋਲੀ ਲੰਘ ਗਈ ਸੀ, ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਇਸ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਕਸੀਟ ਵੱਟ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਬੀ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਦਲ ਦੇ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਚਲੀਆਂ । ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਘੋੜਾ ਅੱਜ ਇਕ ਸੱਟ ਖਾਣ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਰਾ ਹਲਕਾ ਚਲਦਾ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਫੇਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰ ਨੂੰ ਲਈ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਬੀ ਧਰਮ ਕੌਰ ਨਾਲੋਂ ਵਿੱਥ ਪੈ ਗਈ । ਦੌੜੀ ਜਾਂਦੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇਕ ਟੋਏ ਵਿਚ ਪਈ, ਜਿਥੇ ਇਕ ਪਠਾਣ ਤੜਫਣੀ ਵਿਚ ਲੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਘਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲਹੂ ਲੁਹਾਨ ਸੀ, ਜਿੰਦ ਟੁੱਟ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਕੁਚਲੇ ਖਾਧੇ ਹੋਏ ਪੁਰਖ ਵਾਂਗੂ ਤੜਫਦਾ ਅਰ ਬਚਨ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ 'ਆਬ' 'ਆਬ' 'ਬਰਾਏ ਖੁਦਾ ਆਬ' (ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ) । ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦਇਆ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਤਰਸ ਆ ਗਿਆ, ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਇਹ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ । ਭਾਵੇਂ ਆਪਣਾ ਦੁਖ ਬੀ ਵੇਖਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਪਿਆਰੀ ਜਿੰਦ ਹੂਲ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰੀ ਅਰ ਆਪਣੀ ਜਿਸਤੀ ਸੁਰਾਹੀ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਘੁੱਟ ਪਾਣੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ

1. ਚੇਤਰ ਸੁਦੀ ਦੂਜ ਸੰਮਤ ੧੮੦੮ । ਕੱਚਾ (ਤੇ ੧੮੦੯ ਪੱਕਾ) ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ । [ਉਮਦਾ : ਤੁੱ-ਤਵਾਰੀਖ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਨ ੬ ਮਾਰਚ ੧੭੫੨ ਈ: ਬਣਦਾ ਹੈ ।

2. ਮੈਲਕਮ ਸਫਾ ੮੧ ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਕੀਤੇ ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੇ ਮਸ਼ਵਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ । ਇਹ ਗੱਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੁਅੱਰਖ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ।

3. ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ।

4. ਇਹ ਜੰਗ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਮਹਿਮੂਦ ਬੂਟੀ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਜਿਥੇ ਕੁ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੰਡਾਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਬਿਜਲੀ ਵਾਲੇ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਚੋਇਆ। ਪਾਣੀ ਕੀ ਸੀ? ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੀ, ਪਠਾਣ ਵਿਚ ਜਿੰਦ ਪੈ ਗਈ, ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਆਖਣ ਲਗ ਪਿਆ। 'ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ੁਕਰ ਬੰਦਹਏ ਤੌਅਮ, ਏਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਫਾਰਸੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਇਸ ਦੇ ਗੋਡੇ ਤੇ ਪੱਟ ਦੇ ਕੋਲ ਤਲਵਾਰ ਨੇ ਫੱਟ ਲਾਇਆ ਅਰ ਛਾਤੀ ਹੇਠ ਬੀ ਇਕ ਘਾਉ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪੱਗ ਪਾੜ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਲਹੂ ਪੂੰਝ ਕੇ ਫੱਟ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲੱਗੀ। ਪਠਾਣ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਬੜਾ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਸੀ। ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪੁਛਣ ਲੱਗਾ 'ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਸਤੀ? ਮੋਮਨ ਹਸਤੀ? ਮੁਸਲਮਾਨੀ? ਬੁਗੋ ਕੁਦਾਮ ਕਸ ਹਸਤੀ? ਮੁਸਲਮਾਨੀ? ਦੀਗਰ ਕਸ ਚੁਨਾਂ ਖ਼ੈਰ ਮੇ ਕੁਨਦ? ਅਜ਼ ਕਾਫਰਾਂ ਕਾਰੇ ਨੇਕੀ ਮੁਮਕਿਨ ਨੇਸਤ'। ਅਰਥਾਤ—ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹੈਂ? ਕਾਫਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਕਾਫਰਾਂ ਤੋਂ ਨੇਕੀ ਕਿਥੇ? ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹੋਊ। ਸੁੰਦਰੀ ਹੋਰ ਤਾਂ ਨਾ ਸਮਝੀ, ਪਰ ਇਹ ਸਮਝੀ ਕਿ ਇਹ ਪੁਛਦਾ ਹੈ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ? ਸੁਤੇ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਹਿਲ ਗਿਆ ਅਰ 'ਸਿੰਘਣੀ' ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿ ਜਾਣ ਦੇ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਸੀ, ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸਿੰਘਣੀ ਨਿਕਲਣਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਠਾਣ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਡਿੱਗੀ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੇ ਡਾਢੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੁੱਜਕ ਕੇ ਵਿਚਾਰੀ ਸੁੰਦਰੀ, ਦਇਆ ਦੀ ਖਾਣ ਸੁੰਦਰੀ, ਨੂੰ ਵਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਫਿਰ ਅਜਿਹਾ ਡਿੱਗਾ ਮੁੜ ਨਾ ਉਠਿਆ।

ਸੁੰਦਰੀ, ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਨਿਧਿ ਸੁੰਦਰੀ! ਘਾਉ ਖਾਂਦੀ ਹੀ ਧੜ ਕਰ ਕੇ ਡਿੱਗੀ। ਲਹੂ ਦੇ ਫਰਾਟੇ ਚੱਲ ਪਏ। ਬੇਹੋਸ਼ ਪਈ ਹੈ, ਸਾਹ ਮਧਮ ਜਿਹਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਗੁਲਾਬ ਵਰਗਾ ਚਿਹਰਾ ਚਿੱਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਮਾਨੋ ਸੰਖ ਮਰਮਰ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਧਰੀ ਹੈ। ਹਾਇ ਸੁੰਦਰੀ? ਤੇਰੀ ਦਇਆ ਤੈਨੂੰ ਕਸਾਇਣ ਹੋ ਢੁੱਕੀ। ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਵਰਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭੋਲੀ ਭੈਣ! ਵੈਰੀ ਤੇ ਸੱਪ ਇਕ ਤੁੱਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਵਸਾਹ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸੱਕੇ ਨਹੀਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੰਗੇ ਦਾ ਮੰਤਰ ਨਹੀਂ, ਭੋਲੀ ਸੁੰਦਰੀ! ਤੈਨੂੰ ਰਾਜ ਨਿਤਿ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਧਰਮ ਮੂਰਤਿ ਦਇਆ ਦੀ ਪੁਜ ਹੈ। ਲੈ ਹੁਣ ਦੇਖ ਇਕੱਲੀ ਕਿਥੇ ਪਈ ਹੈਂ? ਜਿੱਥੇ ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਬੇਲੀ ਨਹੀਂ, ਆਹ! ਤੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਘੋੜਾ ਮੁੜ ਮੁੜ ਤੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਦਾ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਨੇੜੇ ਆ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਸੁੰਘਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਚੁਫੇਰੇ ਤੱਕਦਾ ਹੈ, ਮਾਨੋ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਤਾੜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਆ ਕੇ ਸਾਰ ਲਵੇ। ਕਦੀ ਪਠਾਣ ਵੱਲ ਘੁਰਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਕੀ ਕਰੇ? ਬੇ ਜ਼ੁਬਾਨ ਪਸ਼ੂ ਹੈ। ਧੰਨ ਤੂੰ, ਧੰਨ ਤੇਰਾ ਧਰਮ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਿਚ ਬੀ ਤੇਰਾ ਪਿਆਰ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਪਈ ਰਹੁ ਪਿਆਰੀ ਸੁੰਦਰੀ! ਹੁਣ ਇਸ ਉਜਾੜ ਵਿਚ, ਸਦੀਆਂ ਤੇਰੇ ਤੇ ਬੀਤਣ, ਤੂੰ ਪਈ ਰਹੁ! ਹਾਇ ਕੀ ਪਤਾ, ਤੇਰੀ ਅਜੇ ਕੀ ਕਿਸਮਤ ਹੈ?

ਹੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੀਆਂ ਸੋਨੇ ਵਿਚ ਪੀਲੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਸੁਖ ਨਾਲ ਬੈਠੀਓ ਸਿੰਘਣੀਓਂ। ਗਰੀਬ ਤੇ ਅਮੀਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਓ ਧੀਓ ਭੈਣੋਂ ਤੇ ਮਾਤੋਂ! ਜ਼ਰਾ ਆਪਣੀ ਵਡੇਰੀ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਸਿਦਕ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖੋ! ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਔਕੜਾਂ ਵਿਚ ਫਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਧਰਮੋਂ ਨਹੀਂ ਹਾਰਦੀ। ਜਾਨ ਜੋਖੋਂ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ। ਕਿਸ ਅਪਦਾ ਅਰ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਪੁਰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ? ਜ਼ਰਾ ਆਪਣੀ ਵਲ ਤੱਕੋ ਤੇ ਦੇਖੋ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਘਾਟਾ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥੋਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪੱਥਰਾਂ, ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਠਾਕਰਾਂ, ਮੜੀਆਂ ਤੇ ਪੀਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦੀਆਂ ਹੋ। ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਤੋਂ ਗ਼ਾਫ਼ਲ ਹੋ ਕੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਰੁਲਦੀਆਂ ਹੋ, ਆਪ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਉਲਾਦ ਵੱਡੀ ਹੋ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੀ ਕਚਘਰੜ ਹੋਊ। ਸਿਰੋਂ ਸਿੱਖ, ਗਲੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਤੇੜੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਧੜ ਤੂਤ ਦਾ ਤੇ ਲੱਤਾਂ ਧਰੇਕ ਦੀਆਂ। ਤੁਸਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਭੇਖੀ ਸਾਧਾਂ ਦੀ ਜੂਠ ਖਾਣੀ ਧਰਮ ਜਾਣਿਆਂ? ਤੁਸਾਂ ਪੁਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਕਰਕੇ ਜੰਞੂ ਪੁਆਏ ਤੇ ਧੋਤੀਆਂ, ਪਹਿਨਾਈਆਂ; ਤੁਸਾਂ ਮਰਨੇ ਪਰਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ, ਤੁਸਾਂ ਸਿਆਪੇ ਅੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਰੋਗੀ ਤੇ ਮਨ ਨੀਵੇਂ ਕੀਤੇ, ਫੂੜ੍ਹੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਗੰਦੇ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨ ਕੇ ਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਘ੍ਰਿਣਾਂ ਕਰਾਈ, ਤੁਸਾਂ ਵਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ਾਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਤੇ ਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੁਲਾਇਆ, ਅਰ ਨਾਲ ਆਪ ਰੁਲੀਆਂ, ਤੁਸਾਂ ਘਰ ਹੂੰਝ ਹੂੰਝ ਕੇ ਪੇਟ ਪਾਲੂਆਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਪਾਏ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਸਾਂ ਧਾਗਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਥਾ ਅਲਾਪ ਕੇ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਮੰਦ ਕੀਤਾ। ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਮੋਟੇ ਤੇ ਸਾਫ ਬਸਤ੍ਰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਸਾਂ ਪਤਲ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨ ਕੇ ਹਾਸੇ ਕਰਵਾਏ। ਜੀਉਂਦੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਤੁਸਾਂ ਸੱਪਾਂ ਨੂੰ ਪੂੜੇ ਖੁਲਾਏ ਤੇ ਸੱਚੇ ਅਦੁਤੀ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਨਰਕ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ ਪਤੀਆਂ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਓਸੇ ਰਸਤੇ ਤੋਰਿਆ। ਜ਼ਰਾ ਇਕ ਵੇਰ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਅਪਦਾ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਸੋਚੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਧਰਮ ਰੱਖਣ ਹਿੱਤ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਕੀ ਕੀ ਜੱਫਰ ਜਾਲ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ? ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਗੋਭੇ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਬਣੋ, ਧਨ ਪਿਛੇ ਧੀਆਂ ਅਨਮਤੀਆਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਨਾ ਪਾਓ, ਅਨਮਤੀਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਆਪਿਆ ਵਿਚ ਹੀ ਠੱਠਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇਹੀਆਂ ਧੁਰਿ ਦੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਹੋ ਕਿ ਦੁਰਕਾਰੀਆਂ ਜਾ ਕੇ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਲਦੀਆਂ ਹੋ ਅਰ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੋ। ਆਓ! ਕੁਝ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰੋ। ਸੁੰਦਰੀ ਵਰਗੀਆਂ ਬਹਾਦਰ, ਸੁੰਦਰੀ ਵਰਗੀਆਂ ਸੱਚੀਆਂ ਸਿੱਖਣੀਆਂ, ਸੁੰਦਰੀ ਵਰਗੀਆਂ ਜਤ ਸਤ ਵਾਲੀਆਂ ਬਣੋ ਅਰ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਸਿੰਘ ਬਣਾਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਲਈ ਅਮਰ ਵੇਲੇ ਹੋ ਜੋ ਜਿਸ ਬੂਟੇ ਪਰ ਜੁੜੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਕਾ ਕੇ ਆਪ ਬੀ ਮੁੱਕ

ਜਾਂਦੀ ਹੈ[1] ।

ਪਯਾਰੇ ਪਾਠਕ ਜੀ ! ਸਾਡੀ ਲਿੱਖਣ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਦੁਖਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਪਈ, ਆਓ ਹੁਣ ਵਿਚਾਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਕੱਢੀਏ ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਫੌਜ ਜਦ ਨੱਸੀ ਤਦ ਉਹ ਹਾਕਮ ਬੀ ਦਾਓ ਲਾ ਕੇ ਖਿਸਕਿਆ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਅੜਿੱਕੇ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਜਾਵਾਂ । ਉਂਞ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੋਚੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਲਾਮਤੀ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਵਲ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸੋ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਟੋਏ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਿਆ । ਘੋੜਾ ਖੜ੍ਹਾ ਦੇਖ ਕੇ ਸੰਸਾ ਫੁਰਿਆ ਮਤਾਂ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਏਥੇ ਹੋਵੇ । ਅੱਡੀ ਲਾ ਕੇ ਟੋਏ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਉਮੈਦਾਂ ਦੀ ਨੌ-ਨਿਹਾਲ ਹਨੇਰੀ ਨਾਲ ਝੰਬਿਆ ਪਿਆ ਹੈ । ਬੇਵਸ ਹੋ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ ਅਰ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਅਜੇ ਸਵਾਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਜੀ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਹੋਈ, ਦੋ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਉਤਰ ਕੇ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਜ਼ਖਮ ਜੋ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਛਾਤੀ ਤੀਕ ਸੀ, ਧੋਤਾ ਅਰ ਛਾਤੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਗੱਦੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਫੱਟ ਜੋੜ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ । ਹੁਣ ਡੋਲੀ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਡੋਲੀ ਕਿੱਥੇ ? ਲਾਚਾਰ ਇਕ ਰਾਜਪੂਤ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਧਰ ਲੀਤਾ । ਕੁਛ ਦੂਰ ਇਕ ਪਿੰਡੋਂ ਡੋਲਾ ਮੰਗਵਾਇਆ ਅਰ ਇਕ ਪੰਡਤ ਵੈਦ ਨੂੰ ਫੜ ਮੰਗਾਯਾ ਕਿ ਇਲਾਜ ਕਰੇ । ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਖਮ ਤਾਂ ਨਾ ਖੁਲ੍ਹਵਾਏ ਪਰ ਅੰਦਰ ਮੁਮਿਆਈ ਦਿੱਤੀ ਅਰ ਹੋਰ ਤਾਕਤ ਵਾਲੀਆਂ ਦਵਾਵਾਂ ਭੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਉਣੀਆਂ ਆਰੰਭੀਆਂ । ਪੰਡਤ ਜੀ ਵਗਾਰੀ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ ।

ਹਾਕਮ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਆਹਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕੁਛ ਵਿਉਂਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਸਨ, ਪਰ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਘੱਲਿਆ । ਉਥੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਖੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰੀ ਉਤਾਰੀ ਗਈ, ਬੜੇ ਬੜੇ ਹਕੀਮ ਇਲਾਜ ਵਾਸਤੇ ਕੱਠ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਹਿੰਦੂ ਗੋਲੀਆਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹਾਜ਼ਰ, ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਬੇਅੰਤ । ਸੁੰਦਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਬੇਹੋਸ਼, ਪਰ ਜਦ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਤੱਕਦੀ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੀ । ਹਕੀਮਾਂ ਨੇ ਫੱਟ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਡਿੱਠੇ ਅਰ ਵੱਡੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਤਾਰ ਨਾਲ ਸੀਉਂਕੇ ਉਤੋਂ ਦਵਾਵਾਂ ਲਾਉਣੀਆਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀਆਂ, ਅੰਦਰ ਵਾਸਤੇ ਬੜੀਆਂ ਤਾਕਤ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗੀਆਂ ।

ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਫਿਰਦੀ ਗਈ । ਕੋਈ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਇੰਨੀ ਗੱਲ ਬੋਲੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਹਾਂ ? ਮੇਰਾ ਵੀਰ ਕਿਥੇ ਹੈ ? ਧਰਮ ਕੌਰ ਕਿਥੇ ਹੈ ?' ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਿੱਤਿਆ ਹੈ ਅਰ ਤੂੰ ਰਾਜ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਹੈਂ ਤੇ ਤੇਰੇ ਵੀਰ ਆਦਿਕ ਲਾਹੌਰ ਫੇਰ ਮੁਹਿਮ ਪੁਰ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ । ਸੁੰਦਰੀ ਫੇਰ ਚੁਪ ਹੋ ਗਈ । ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਕੁਛ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਆ ਗਏ ਤੇ ਖ਼ਬਰ ਲੈਣ ਰੋਜ਼ ਆਉਂਦੇ, ਪਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਖੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਦ ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਮਰ ਜਾਏਗੀ ।

ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਸੁੰਦਰੀ ਵੱਲ ਹੋਈ, ਅੰਗੂਰ ਭੀ ਭਰ ਗਏ, ਤਾਕਤ ਭੀ ਹੋ ਆਈ, ਚਿਹਰਾ ਭੀ ਖਿੜ ਪਿਆ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਤਾਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ । ਹੁਣ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਅਰ ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਦੂਜੇ ਚੌਥੇ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰਾਮ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦੇ, ਉਸ ਦਿਨ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਫੇਰ ਤਾਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ । ਪੰਜਾਂ ਸੱਤਾ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਟਹਿਕਦੀ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮ ਫੇਰ ਦਿਖਾਲੀ ਦੇ ਜਾਂਦਾ, ਫੇਰ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਹਾਲ ਮਾੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ । ਹਕੀਮ ਬਥੇਰਾ ਰੋਕਦੇ, ਪਰ ਹਾਕਮ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਲਾਜ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ।

ਉਧਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁਣੋਂ-ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਲਾਹੌਰੋਂ ਨੱਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਸਾਹ ਲੀਤਾ । ਏਥੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸੁੰਦਰੀ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਬਹੁਤ ਭਾਲ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਥਹੁ ਨਾ ਲੱਗਾ । ਕਈ ਜਣੇ ਭੇਸ ਵਟਾ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਗਏ ਕਿ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਲੋਥ ਹੀ ਲੱਭੇ, ਪਰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ । ਉਧਰੋਂ ਇਹ ਅਪਦਾ ਪਈ ਕਿ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਦੁੱਰਾਨੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਤੋਰਿਆ ਅਰ ਆਪ ਲੱਗਾ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਜੀ ਤਾਂ ਪਰਲੋਕ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹਮੈਤੀ ਹੋਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਫੇਰ ਲੱਗੀ ਪੁੱਠੀ ਕਲਮ ਵੱਗਣ । ਸਿੱਖਾ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਆਰੰਭੀ ਗਈ, ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ ਛੱਡੀ ਗਈ, ਥਾਓਂ ਥਾਈਂ ਚੌਂਕੀਆਂ ਤੇ ਕੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਬਣਾਏ ਗਏ । ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪੰਚਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮਾਨਤਾ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਨਾ ਵਸਣ ਦੇਣ । ਨਾ ਲੜਨ ਵਾਲੇ, ਅਰਥਾਤ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਕਿਰਤੀ ਵਪਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਲਾਹੌਰ ਘੋੜ ਮੰਡੀ ਦੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤਰਨੇ ਆਰੰਭ ਹੋਏ । ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਕ ਪਰਲੋ ਆ ਗਈ, ਸੋ ਵਿਚਾਰੇ ਫੇਰ ਬਨਾਂ ਤੇ ਝੱਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ । ਮਰਦ ਜਦ ਝੱਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ ਤਾਂ ਮੁਖ਼ਬਰਾਂ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਿਆਂ ਦੇ ਟੱਬਰ ਕਬੀਲੇ ਪਕੜਾ ਦਿੱਤੇ, ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਡਾਢੇ ਕਹਿਰ ਦੇ ਸਨ, ਸਾਰੇ ਲਿਖੀਏ ਤਾਂ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਲੋੜੀਏ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਬੜਾ ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾ ਸੀ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਪਕੜ ਆਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਉਹ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੁਰਕਣੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ, ਪਰ ਇਕ ਨੇ ਭੀ ਨਾ ਮੰਨਿਆ । ਪਹਿਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ । ਫੇਰ ਸਵਾ ਸਵਾ ਮਣ ਦਾਣੇ ਰੋਜ਼ ਪਿਹਾਏ ਤੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਦਿਖਾਏ, ਛੇਕੜ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਬੱਚੇ ਖੋਹ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰੋ ਪ੍ਰੋ ਕੇ ਮਾਰੇ, ਫਿਰ ਝੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਬੋਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਪੁਆ ਕੇ ਚੱਕੀਆਂ ਪਿਹਾਈਆਂ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ

---

1. ਕਿਹ ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੀਹ ਚਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਗਿਰਾਉ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਹੁਣ (੧੯੩੩ ਈ:) ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਆਪਾ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦਾ ਝੁਕਾਉ ਪੱਛਮੀ ਫੈਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਯੂਰਪੀਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਵੱਲ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਵਲੋਂ ਢਿੱਲੇ ਪੈਣ ਤੇ ਨਵੇਂ ਆਸਾਰ ਬੱਝ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਤਿਆਗਿਆ[1] । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪੱਦ੍ਰਵ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਰੱਬ ਤੋਂ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਕਮਾਏ[2] ।

ਸੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਬੜਾ ਕਠਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਫੇਰ ਭੀ ਧਰਮ ਕੌਤ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਰ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਹੁੱਬ ਨੇ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਨਾ ਕਦੀ ਸੁੰਦਰੀ ਤੋਂ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ਸੀ) ਅਰ ਪੰਥ ਦੇ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚਉ ਨਾ ਲੈਣ ਦਿੱਤਾ । ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸੰਹੀਏ ਛਡੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਥਾਂ ਗਾਹ ਮਾਰੇ, ਛੇਕੜ ਏਨੀ ਸੂੰਧਕ ਨਿਕਲ ਆਈ ਕਿ ਸੁੰਦਰੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹਾਕਮ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਈ ਹੈ ਅਰ ਇਲਾਜ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਨਹੀਂ ਲਭਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿੱਕੁਰ ਇਸ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਕਰਾਈ ਜਾਵੇ ।

1. ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ਼ੱਲਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਪੁਆਏ ਸਨ ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮੀ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਬੀ, ਜੋ ਬਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਛਡਾ ਲੈ ਗਏ ਸਨ । ਜਿਥੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਕਸ਼ਟ ਪਾਏ ਸੋ ਟਿਕਾਣਾ ਸ਼ਹੀਦ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਪਾਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੈ ।

2. ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਪੰਡੋਰੀ (ਮਾਝੇ ਵਿਚ) ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਕ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਵਡੇ ਕਮਾਦ ਦੇ ਖੇਤ ਦੇ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੂਹ ਦਿੱਤੀ ਉਹ ਖੇਤ ਘੇਰਿਆ ਗਿਆ । ਖੇਤ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਬਿਰਧ ਬੀ ਸਨ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੰਨੂੰ ਦਾ ਘੋੜਾ ਸ਼ੀਖਪਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮੰਨੂੰ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਪਰ ਪੈਰ ਰਕਾਬ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਿਹਾ, ਘੋੜਾ ਦੌੜੀ ਗਿਆ ਤੇ ਓਹ ਘਸੀਟੀਂਦਾ ਘਸੀਟੀਂਦਾ ਮਰ ਗਿਆ । ਮੰਨੂੰ ਜਿਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਗਿਆ ਆਪ ਮਰਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਥਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਤਵਾ: ਖਾ: ਨੇ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਮਰਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੮੧੦ ਬਿ: ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ ਨੌਂ ।

[ਉਮਦਾ-ਤੁੱ-ਤਵਾ

ਕਾਂਡ ਸਤਾਰਵਾਂ

"ਚਲਣ ਚਿੱਤ ਸਹੇਲੀਆਂ ਤੇ ਗੁਹੜੇ ਦਿਤੇ ਵੰਡ ।"

ਸੁੰਦਰੀ ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਖਮਾਂ ਤੋਂ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਰੰਗ ਰੂਪ ਤੇ ਨਾ ਆਈ ਅਰ ਤਾਪ ਨੇ ਵਿਚਾਰੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਨਾ ਛੱਡਿਆ । ਉੱਤੋਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ, ਧਰਮ ਭੰਗ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ, ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੀ ਕੈਦ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਰੋਗਾਤਾ ਆਦਿਕ ਚੋਭਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦੁਖ ਨੂੰ ਘਟਣ ਨਾ ਦਿਤਾ :—

"ਇਕੁ ਵਿਛੋੜਾ ਇਕ ਦੁਖੁ ਭੂਖ ॥
ਇਕੁ ਦੁਖੁ ਸਕਤਵਾਰ ਜਮਦੂਤ ॥
ਇਕੁ ਦੁਖੁ ਰੋਗੁ ਲਗੈ ਤਨਿ ਧਾਇ ॥
ਵੈਦ ਨ ਭੋਲੇ ਦਾਰੂ ਲਾਇ ॥ ੧ ॥

[ਮਲਾਰ ਮ: ੧

ਇਕ ਦਿਨ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਵੈਦਾਂ ਹਕੀਮਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੁੰਦਰੀ ਪਾਸ ਕੋਈ ਹਸਮੁਖੀ ਗੋਲੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹਦਾ ਜੀ ਲਗੇ ਤੇ ਤਾਪ ਤੋਂ ਵੱਲ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਪੂਤ ਗੋਲੀਆਂ ਬਥੁਨ ਹਨ । ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਭਾਲਣ ਲੱਗੇ ਇਕ ਦੋ ਆਈਆਂ, ਪਰ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਪਸੰਦ ਨਾ ਆਈਆਂ । ਇਕ ਗੋਲੀ ਪੰਜਾਬਣ ਲੱਭੀ ਜੋ ਚਤੁਰ ਅਰ ਸੁੰਦਰ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਰਾਧਾ ਸੀ । ਇਸ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਕੰਠ ਸੀ। ਸੁੰਦਰੀ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਨਾਮ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੀ ਸੀ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਇਸ ਗੋਲੀ ਨੇ ਜੋ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਮਨ ਵੱਡਾ ਅਨੰਦ ਹੋਣਾ । ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿਨ ਚੜੇ ਤੀਕ ਪਾਠ ਹੁੰਦਾ, ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਦਿਲ ਭੀ ਪਰਚਿਆ ਪਰ ਪਾਪੀ ਤਾਪ ਨੇ ਪਿਛਾ ਨਾ ਛੱਡਿਆ । ਹਕੀਮ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਇਹ ਦਿੱਕ ਤਾਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਈ ਆਖਣ ਇਹ ਮੌਸਮੀ ਤਾਪ ਹੈ ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪਸਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਾਰੂ ਨੇ ਕਾਟ ਨਾ ਕੀਤੀ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਹਾਕਮ ਗੋਲੀ ਰਾਧਾਂ ਨੂੰ ਵਖਰਿਆਂ ਸੱਦ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅਸਲ ਭੇਤ ਦੱਸ ਜੋ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਕੀਹ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਕਰਾਂ ? ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਣੀ ਹੈ ਅਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਦੀ, ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲੇ ਬੀਮਾਰੀ ਤੋਂ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਬਣ ਜਾਵਾਂ ਤਦ ਮੈਂ ਅੰਦਰ-ਖਾਨੇ ਸਿੱਖ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ । ਗੋਲੀ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ : ਜੀ ! ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭੇਤ ਲਵਾਂਗੀ, ਪਰ ਅਜੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹੋ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰੋਂ ਰੋਗ ਨਹੀਂ ਗਿਆ । ਬੇਅਦਬੀ ਮਾਫ਼, ਜੇ ਕਰ ਆਪ ਮੰਨੋ ਤਾਂ ਇਕ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂ ? ਨਵਾਬ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਆਖ ਡਰ ਨਾ । ਗੋਲੀ ਬੋਲੀ : ਤੁਸੀਂ ਇਲਾਜ ਵਡੇ ਵਡੇ ਹਕੀਮਾਂ ਦਾ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਖੋਹਣ ਨਹੀਂ ਖੁਸੀ, ਛੋਟਿਆਂ ਦੇ ਤੁਸੀਂ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਗੋਂ ਚੰਗੇ ਟੋਟਕੇ ਹੋਯਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਵਧ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਮਾਂਦੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖੇ ਹਨ, ਬਾਉਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕਰ ਕੇ ਸਦਾਉਂਦਾ ਇਕ ਹਕੀਮ ਹੈ, ਨੱਥੂ ਦੀ ਟਿੱਬੀ ਕੋਲ ਬਾਗ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਤਾਪ ਵਾਸਤੇ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਜਾਂਦੇ ਅਰ ਇਕ ਪੁੜੀ ਨਾਲ ਤਾਪ ਉਤਾਰਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰੋ । ਹਾਕਮ ਨੇ ਕਿਹਾ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਫੇਰ ਕੁਝ ਘੋਰ ਮਸੋਰਾ ਕਰ ਕੇ ਵਿਦਾ ਹੋਏ ।

ਹਾਕਮ ਨੇ ਜਦ ਪਤਾ ਕੱਢਿਆ ਤਕ ਠੀਕ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਬਾਉਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹਕੀਮ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਤਪਾਲੀ ਦਾ ਸ਼ਰਤੀਆ ਇਲਾਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉਹ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ, ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਨਾੜ ਵੇਖ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ! ਇਸ ਨੂੰ ਹਮੀ ਮੁਤਫ਼ੱਕਰਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਤਾਪ ਹੈ । ਫਿਰ ਪੈਰ ਦੀ ਨਾੜ ਡਿੱਠੀ. ਫਿਰ ਥੁਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਖਿਆ; ਤਦ ਬੋਲੇ ਕਿ ਤਾਪ ਨਾੜਾਂ ਵਿਚ ਵੜ ਗਿਆ ਹੈ ! ਰਾਜ਼ੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਰ ਲਊਂ, ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹਵਾ ਮੁਤਅਫ਼ਨ (ਗੰਦੀ) ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਖੁੱਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਲੈ ਚਲ ਫੇਰ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਊ । ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ, ਜਿੱਥੇ ਆਖੋ ਲੈ ਚੱਲੀਏ । ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ, ਜੇ ਕਰ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਕਿਨਾਰਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਝੀਲ (ਛਭ) ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੀ ਸਹੀ; ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਭੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਿਆਸਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੀ ਲੈ ਚੱਲੋ । ਫੇਰ ਹਕੀਮ ਜੀ ਨੇ

ਸੌ ਕੁ ਰੁਪਯੇ ਦੇ ਮੋਤੀ ਤੇ ਕੁਝ ਸੰਗਯਜ਼ਬ ਸਾੜਿਆ, ਕੁਝ ਸੰਦਲ ਰਗੜਵਾਯਾ, ਗੁਲੀਆਂ ਮਰਵਾਈਆਂ, ਕੁਝ ਦਵਾ ਕੋਲੋਂ ਪਾਈ। ਦਵਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਪੁੜੀਆਂ ਦੇ ਗਏ। ਉਸ ਦਿਨ ਤਾਪ ਕੁਝ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਹਕੀਮ ਜੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਣ ਗਈ। ਉਸ ਦਿਨ ਹੀ ਤੰਬੂ, ਕਨਾਤਾਂ ਤੇ ਲਟਾਪਟਾ ਚੋਖੇ ਸਵਾਰ, ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਆਪ, ਸੁੰਦਰੀ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਬਾਂਦੀਆਂ ਬਿਆਸਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਅਪੜੀਆਂ, ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪਰਖਤੀ ਹਵਾ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਕਾਇਆ ਪਲਟ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ ਕਿ ਅਗਰ ਕਿਤੇ ਛੰਭ ਤੇ ਚੱਲੋ ਤਦ ਬਹੁਤ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚੇ। ਬਹੁਤ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਮਗਰੋਂ ਕਾਹਨੂੰਵਾਣ ਦਾ ਛੰਭ ਪਸੰਦ ਆ ਗਿਆ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਉਥੇ ਡੇਰੇ ਜਾ ਲੱਗੇ, ਇਥੇ ਤਾਂ ਸੁੰਦਰੀ ਸਚਮੁਚ ਸੁੰਦਰੀ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਪਾਸ ਆ ਬੈਠੇ ਅਰ ਮਸਾਲੇ ਲਾ ਲਾ ਕੇ ਲੱਗੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਸੁੰਦਰੀ ਇਕ ਗੰਭੀਰ ਨਿਆਇ ਕਰਤਾ ਵਾਂਗੂੰ ਸੁਣਦੀ ਰਹੀ, ਛੇਕੜ ਬੋਲੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ! ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਵਰਗੀ ਨਾਸ਼ੁਕਰੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਚਾਹੇ ਮੈਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਦਾ ਹਸਾਨ ਮੈਂ ਮੰਨਦੀ ਹਾਂ, ਪਰੰਤੂ ਜਦਿੰਦੀਆ ਆਪ ਦਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਾ ਹੈ ਸੋ ਬੜਾ ਅਜੋਗ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਜਿਹੀ ਹਾਂ, ਆਪ ਹਾਕਮ ਹੋ, ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਜਾ ਪੁਰ ਦਇਆ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਪਰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਡਰਾਵਾ ਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਜਿਥੇ ਐਡੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਥੋੜੀ ਹੋਰ ਕਰੋ, ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਠਹਿਰੋ, ਫੇਰ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਉੱਤਰ ਦਿਆਂਗੀ, ਇਹ ਮੁਹਲਤ ਬਖਸ਼ੋ ! ਹਾਕਮ ਜੀ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਜੀ ਰੰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਮੰਨ ਗਏ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਬੈਠੇ ਸਤਰੰਜ਼ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਨੌਕਰ ਨੇ ਆ ਕੇ ਖ਼ਬਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਹਜ਼ੂਰ ਉਸ ਰੁਖ਼ ਤੋਂ ਗਰਦ ਉਡਦੀ ਹੈ, ਮਤਾਂ ਕੋਈ ਸੈਨਾ ਹੋਵੇ। ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ, ਆਂਧੀ ਹੋਗੀ। ਕੁਛ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਕਿ ਹਜ਼ੂਰ ! ਹੁਣ ਸਵਾਰ ਸਾਫ਼ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ। ਝੱਟ ਪੱਟ ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਨਿਕਲੇ। ਇਕ ਨੇ ਪਛਾਣਿਆਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਸਵਾਰ ਆਦਮੀ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੀ ਸਟੀ ਪਟੀ ਭੁੱਲ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ 100 ਕੁ ਸਵਾਰ ਸਿੰਘ ਆ ਪਹੁੰਚੇ, ਪਹੁੰਚਦੇ ਸਾਰ ਹੀ 30 ਜਣਿਆ ਨੇ ਉਸ ਟਿੱਬੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ: ਜਿਸ ਪਰ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਤੰਬੂ ਸੀ, ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਗੁੱਥਮਗੁੱਥਾ ਹੋ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋ ਸੌ ਤੁਰਕ ਤੇ ਸੌ ਸਿੰਘ ਹਾਂ, ਆਓ ਇਕ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਕਰ ਲਵੋ। ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਧਰ ਜਾ ਪਿਆ, ਉਧਰ ਤੰਬੂ ਵਿਚੋਂ ਸੁੰਦਰੀ ਨਿਕਲੀ, ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੌਲ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗੂ ਖਿੜ ਗਈ। ਇਹ ਵੇਲਾ ਭੀ ਇਕ ਵਡੀ ਫੁਰਤੀ ਦਾ ਸੀ ਸੁੰਦਰੀ ਲਈ ਘੋੜਾ ਨੇੜੇ ਹੀ ਬੱਧਾ ਸੀ। ਰਾਧਾ(ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਕੌਰ ਸੀ) ਅਰ ਬਾਉਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹਕੀਮ (ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਸੀ) ਦੋਹਾਂ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਕਾਠੀ ਪਾਈ, ਸੁੰਦਰੀ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਇਕ ਘੜਾ ਕਿਸੇ ਤੁਰਕ ਦਾ ਖੋਹਲ ਲਿਆਏ, ਇਸ ਪਰ ਧਰਮ ਕੌਰ ਚੜ੍ਹ ਬੈਠੀ, ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕੂਚ ਬੋਲੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਜੁਟੇ ਰਹੇ।

ਉਧਰ ਹਾਕਮ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਤ-ਕੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਪੱਕਾ ਵਾਕਫ ਸੀ ਅਰ ਬਹੁਤ ਵੇਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵੇਖ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਾੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਅਸਵਾਰ ਸਾਥੀ ਤਿਆਰ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਨੁੱਕਰ ਤਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਧਰੋਂ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਤੰਬੂ ਹਿਲਿਆ ਉਧਰੋਂ ਇਹ ਉਧਰ ਵਧਿਆ। ਇਥੇ ਤਲਵਾਰ ਵੱਡੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਚੱਲੀ ਅਰ ੨੦ ਤੁਰਕ ਤੇ ਦੋ ਕੁ ਸਿੰਘ ਕੰਮ ਆਏ। ਹਾਕਮ ਝਈਆਂ ਲੈ ਲੈ ਕੇ ਪਵੇ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਲੋਹ-ਮਈ ਕਰੜਾਈ ਅੱਗ ਰਹਿ ਜਾਵੇ ! ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾੜਿਆ ਕਿ ਵਿਉਂਤ ਉਲਟੀ ਪਈ, ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਇਕ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਘਮਸਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਦਾ ਹੀ ਉੱਤਰ ਰੁਖ਼ ਮੂੰਹ ਧਰਦਾ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਫੁਰਤੀ ਵਾਂਗੂ ਲਗਾਮਾਂ ਮੋੜ ਝਟ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਹੁਣ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਜਿੰਦ ਬਚਾਉਣੀ ਔਖੀ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦੇ ਤੁਰਕ ਬੀ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਅਪੜ ਪਏ ਹੁਣ ਤਾਂ ਖਿੱਚੜੀ ਵਾਂਗੂ ਸਿੱਖ ਤੇ ਤੁਰਕ ਜੁਟ ਪਏ। ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਬਾਜ਼ੀ ਗਈ, ਹਾਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸੁੰਦਰੀ ਨਾ ਬਚੀ। ਇਹ ਤਾੜ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ 'ਗੁੱਥਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪੈਂਤੜਾ ਬਦਲਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘ ਲੜਦੇ ਮਰਦੇ ਮਾਰਦੇ, ਘੁਮਣ-ਘੇਰੀ ਵਿਚ ਦੇ ਤੀਲਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡਾਕਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਇਕ ਕਤਾਰ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦੀ ਤੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਪਿਛੇ ਕਦਮ ਸੁਟਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਹਰਨ' ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲਿਆ। ਫੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਹਵਾ ਵਾਂਗੂ ਨੱਠੇ। ਇਸ ਨੱਠ ਵਿਚ ਹਾਕਮ ਦੇ ਲਾਗਿਉਂ ਹੀ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁੰਦਰੀ ਨੱਸੇ। ਹਾਕਮ ਨੇ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਵਗਾਈ। ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘੋੜਾ ਤਾਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਪਰ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਪੇਟ ਦੇ ਉਤੋਂ ਦੀ ਛੋਹ ਕੇ ਪੱਟ ਨੂੰ ਲੱਗੀ। ਸੱਟ ਦੇ ਖੜਾਕ ਨੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨਠਾਇਆ ਅਰ ਸੁੰਦਰੀ ਨਿਕਲ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਪੀੜ ਨਾਲ ਬੇਤਾਬ ਸੀ, ਪਰ ਡਾਢੇ ਹਠ ਨਾਲ ਇਕ ਹੱਥ ਢਿੱਡ ਪੁਰ ਧਰੀ ਤੇ ਲਗਾਮਾ ਸੁਟੀ ਵਗੀ ਗਈ ਲਹੂ ਦੀ ਧਾਰ ਉਤੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪਈ, ਇਕ ਪਲਾਕੀ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਓਂ ਭੈਣ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਡਟਿਆ ਅਰ ਭੈਣ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਅੱਡੀ ਲਾ ਖਾਲਸੇ ਸਮੇਤ ਬਨ ਵਿਚ ਜਾ ਧਸਿਆ। ਇਧਰ ਬਹਾਦੁਰ ਦਾ ਖਾਲੀ ਘੋੜਾ ਬੀ ਨਾਲ ਹੀ ਦੌੜੀ ਗਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਬੀ ਹੱਥ ਮਲਦੇ ਜ਼ਖਮੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਣੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਮੁੜੇ।

ਬਨ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦ ਇਹ ਪਹੁੰਚੇ ਤਦ ਬੜੇ ਅਨੰਦ ਹੋਏ, ਪਰ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਘਾਉ ਦੇਖ ਕੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਹ ਪਈ। ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਚੰਗੀ ਸਾਏ ਵਾਲੀ ਥਾਏਂ ਘਾਹ ਦੇ ਬਿਸਤਰ ਪਰ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਲਿਟਾਇਆ ਘਾਵਾਂ ਉਤੇ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਪੱਟੀ ਬੱਧੀ। ਪੱਟ ਦਾ ਜ਼ਖਮ ਤਾਂ ਕਾਬੂ

ਆ ਗਿਆ ਪਰ ਪੇਟ ਦਾ ਘਾਉ ਭਾਵੇਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੱਟ ਗਿਆ, ਪਰੰਤੂ ਲਹੂ ਇੰਨਾਂ ਜਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦ ਨਾ ਹੋਣ ਵਿਚ ਆਵੇ । ਸੁੰਦਰੀ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸੀ, ਪਰ ਪੀੜ ਕਰ ਕੇ ਨਿਰਬਲ ਸੀ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗਏ ਅਰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਇਕ ਸਿਆਣੇ ਜੱਰਾਹ (ਨਾਈ) ਨੂੰ ਬਦੋਬਦੀ ਫੜ ਲਿਆਏ । ਇਸ ਪੁਰਖ ਨੇ ਜ਼ਖਮ ਸੀਤਾ ਤੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਸੁਖ ਦਾ ਕੀਤਾ । ਸੁੰਦਰੀ ਭਾਵੇਂ ਅਤਿ ਦੁਖੀ ਸੀ, ਪਰ ਛੁਟਕਾਰੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰਕੇ ਅਨੰਦ ਸੀ। ਰਾਤ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ । ਦਿਨੇ ਕੁਝ ਵੱਲ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਨਿਢਾਲ ਬਹੁਤ । ਸਿਆਣੇ ਹਕੀਮ ਪਾਸ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਘਾਵਾਂ ਦੀ ਗਹੁ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਹੁ ਉਤਪਤ ਹੋ ਗਈ, ਦਿਨ ਦਿਨ ਤਾਕਤ ਘਟਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਵਿਚ ਲਖਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਹੁਣ ਅੰਤ ਨੇੜੇ ਹੋਊ । ਇਸ ਦੀ ਨਤਾਕਤੀ ਵਲੋਂ ਨਿਕਟ-ਵਰਤੀਆਂ ਦੇ ਕਲੇਜੇ ਕੰਬਣ ਲੱਗੇ । ਇਸ ਨਰਾਸਤਾ ਵਿਚ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦਨਾਈ ਨਾਲ ਉਹ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਫੜਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਘਾਉ ਸੀਤੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਗਾਰੀ ਫੜਿਆਂ ਨੇ ਕੀ ਦਰਦ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਬੀ ਜਿੰਦ ਦੇ ਡਰ ਪਿਛੇ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਬਥੇਰੀ ਵਾਹ ਲਾ ਥੱਕੇ । ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਇੱਡੇ ਦੁਖ ਵਿਚ ਬੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਖਿੜੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ । ਪੀੜ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਹਾਏ ਨਾ ਕਰਦੀ, ਤਾਪ ਚੜ੍ਹਦਾ ਪਰ ਬਿਸੁਧਰੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ । ਇਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸੀ, ਉਸ ਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਅੰਗ ਹਨ ਅਰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ! ਜੀਉਣਾ, ਮੌਤ ਦੋ ਦਸ਼ਾ ਹਨ, ਕੋਈ ਦੋ ਵਸਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਪ੍ਰੀਤ ਹੈ ਤਦ ਦੁਖ ਕਿੱਥੇ ? ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਰਹੇ ਤੇ ਨਾਮ ਜਪੇ ਤਾਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਮਝਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਤਿਆਗਣਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਖੱਲੜਾ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਅਰ ਇਸ ਦੇ ਤਿਆਗ ਜਾਂ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਇਹ ਸੀ :

ਜੋਬਨ ਜਾਂਦੇ ਨਾ ਡਰਾਂ ਜੇ ਸਹ ਪ੍ਰੀਤਿ[1] ਨ ਜਾਇ ॥
ਫਰੀਦਾ ਕਿਤੀ ਜੋਬਨ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਿਨੁ ਸੁਕਿ ਗਏ ਕੁਮਲਾਇ ॥੩੪॥

ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਨਤਾਕਤੀ ਪੈਰੋ-ਪੈਰ ਵਧਦੀ ਗਈ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸਤਾ ਜਿਹੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ । ਇਕ ਦਿਨ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ :—ਭੈਣ ਜੀ ਕੋਈ ਵਾਸ਼ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੱਸੋ ?

ਸੁੰਦਰੀ ਬੋਲੀ : ਤੈਥੋਂ ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਵੀਰ ! ਮੇਰੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਕੋਈ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾ ਇਹ ਮਨ ਰਸਾਂ ਕਸਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਨਾ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੂਰ ਆਈ, ਜਦ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਰਹੀ ਤਦ ਵਾਸ਼ਨਾ ਕਿੱਥੇ ? ਅਰ ਵਾਸ਼ਨਾ ਰਹੇ ਬੀ ਕਿਸਦੀ ? ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਦੀ ਖੁੱਭਣ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਬਚਾਈ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਧਨ ਤੋਂ ਜੀਉ ਉਪ੍ਰਾਮ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਫੁਰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਅਨੰਦ ਦਾਤਾ ਅੰਦਰ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਮਨ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਮਸਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਰਸ ਨੂੰ ਛਡਦਾ ਨਹੀਂ । ਸੋ ਵੀਰ ਜੀ ! ਜਦ ਆਪਣੀ ਮੁਰਾਦ ਆਪਣੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਦ ਮਨ ਕਿੱਧਰ ਜਾਵੇ ਤੇ ਵਾਸ਼ਨਾ ਕਾਹਦੀ ਫੁਰੇ ?

ਮਨ ਅਸਵਾਰ ਪਵਨ ਕਾ ਘੋੜਾ, ਅਸਾਂ ਗਗਨ ਤਮਾਸ਼ੇ ਜਾਣਾ ।
ਗਗਨ ਅੰਦਰ ਇਕ ਬਾਗ਼ ਅਜਾਇਬ ਚੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਖਾਣਾ ।
ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣ ਤੇ ਨਾਮ ਅਰਾਧਣਾ, ਸੀਤਲ ਪਵਨ ਫੁਹਾਰਾ ।
ਮਨ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਹੱਥ 'ਬਿਹਾਰੀ' ਤਿਨਾਂ ਕੌਣ ਮਿਲੇ ਅਸਵਾਰਾ ।
[ਸਰਬ ਲੋਹ' ਜੰਗਲ ਲੱਖੀ

ਹਾਂ, ਵੀਰ ਜੀ ! ਇਕ ਸੰਕਲਪ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਫੁਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਵੇ ਅਰ ਇਕ-ਰਸ ਸਾਰਾ ਪਾਠ ਸੁਣਾ ਤੇ ਇਸ ਨਿਰਬਲ ਦੇਹੀ ਨਾਲ ਰੱਜ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਾਂ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਔਖੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਭੈਣ ਜੀ ! ਆਪ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਇਹ ਗੱਲ ਔਖੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਝਬਦੇ ਹੀ ਬੱਝ ਜਾਏਗਾ ।

ਸੁੰਦਰੀ ਬੋਲੀ (ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਆ ਗਏ)—ਵੀਰ ਜੀ ! ਮੈਂ ਵੱਡੀ ਔਗਣਿਹਾਰੀ ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਰ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵਡੇ ਵਡੇ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲਣੇ ਪਏ ਹਨ । ਮੇਰੀ ਮੁਰਾਦ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦਿੰਦੀ ਉਲਟਾ ਸਗੋਂ ਮੈਂ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹਾਂ ! ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਗੇ ਕੀ ਮੂੰਹ ਦਿਆਂਗੀ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ? ਕਲਗ਼ੀ ਵਾਲਾ ਸੁੰਦਰ ਚਿਹਰਾ ਜਦ ਪੁਛੇਗਾ 'ਪੁਤ੍ਰੀ ! ਕਿ ਭਲਾ ਕਰ ਕੇ ਆਈ ?'' ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਮਨ ਕੀ ਉਤਰ ਦੇਵੇਗਾ ? ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੈਠਣੋਂ ਇਹ ਮਨ ਲਾਜ ਖਾਏਗਾ, ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ, ਪ੍ਰੇਮ-ਮਈ ਝਿੜਕ ਨਾਲ 'ਕੁਚੱਜੀ ਧੀ' ਕਰਕੇ ਸੱਦਣਗੇ ।

ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਇਹ ਦਿਲ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਵਾਕ ਸੁਣਕੇ ਸਭ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਪ੍ਰੇਮ-ਮਈ ਜਲ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ । ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ :—ਪੁਤ੍ਰੀ ! ਤੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਹੀਂ, ਦੇਵੀ ਹੈਂ, ਤੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਧਰਮੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਸਤ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਪੰਥ ਹੈ । ਤੂੰ ਜਿਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਫਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਿਹਾ ਹਰੇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਖ ਕਰੇ । ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਬੜੀ ਸੁਰਖ਼ਰੂ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲੀ ਹੈ । ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਲਈ ਗਦਗਦ ਹਨ, ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈ ! ਧੰਨ ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਹੈ !! ਪੰਥ ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਕਦਰ ਹੈ ਅਰ ਸਾਰੇ ਤੇਰੇ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਅਰਦਾਸੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਸੁੰਦਰੀ—ਪਿਤਾ ਜੀ ! ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਸੀ, ਸੋ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ।

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਫਿਰ ਰੋ ਪਈ ਅਰ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ । ਪਾਣੀ ਦੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਅਰ ਕੁਝ ਸਿੰਘ

1. ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਚਰਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਅਸਵਾਰੀ ਲੈਣ ਚਲੇ ਗਏ।

ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੱਸ ਬਾਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੇਸਾਂ ਸਣੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ, ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਦਿਤਾ। ਸੁੰਦਰੀ ਪਾਸ ਲੇਟੀ ਪਈ ਪਾਠ ਸੁਣਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਕਿੰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਆਸਰੇ ਸਿਰ ਬੈਠਦੀ ਥੱਕ ਜਾਂਦੀ, ਤਾਂ ਲੇਟ ਜਾਂਦੀ ਤਬ ਬੀ ਮਨ ਨਾ ਥੱਕਦਾ, ਦਿਲ ਨਾ ਅੱਕਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਮੀਂਹ ਵਰਸੇ ਪਰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਲੂੰ ਲੂੰ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰੱਤ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਆਨੰਦ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੋਲਾਂ ਪਹਿਰਾਂ ਮਗਰੋਂ ਪਾਠ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ, ਸਭ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਆ ਲਗਾ, ਪਹਿਲੋ ਸਭ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਵੇਂ, ਫੇਰ ਭੋਗ ਪਾਇਆ, ਅਨੰਦ ਪੜ੍ਹਿਆਂ, ਆਰਤੀ ਉਚਾਰੀ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਿਆ, ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਵਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕੁਣਕਾ ਛਕਿਆ ਅਰ ਅਕਾਲ ਪਰਖ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਉਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ:—

"ਮੇਰਿਓ ਵੀਰੋ! ਮੇਰੀਓ ਭੈਣੋ! ਇਕ ਬੇਨਤੀ ਤੁਹਾਡੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣੀ ਭੈਣ ਕਰਦੀ ਹੈ: ਵਿਛੋੜਾ ਭਾਵੇਂ ਦੁਖਦਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡਾ ਆਤਮਾ ਦਾ ਮੇਲ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਣ ਲੱਗਾ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬੈਕੁੰਠੀ ਜੀਵ ਹਾਂ ਅਰ ਬੈਕੁੰਠ ਬੀ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਆਖੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਕਿ ਉਸ ਹਾਕਮ ਦੀ ਮੈਂ ਰਿਣੀ ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂਦਗੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਰੁਪੱਯਾ ਖ਼ਰਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੁਸਾਂ ਕੁਝ ਰੁਪੱਯਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਚਾ ਦੇਣਾ, ਜੋ ਮੈਂ ਰਿਣੀ ਨਾ ਰਹਾਂ"। ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਬਹੁਤ ਹੱਛਾ! ਕੁਝ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਸਿਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪੁਚਾਵਾਂਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਸੰਕਲਪ ਨਾ ਰੱਖੋ।"

ਸੁੰਦਰੀ—ਪਿਆਰੇ ਵੀਰੋ! ਗੁਰੂ ਤੁਹਾਡਾ ਰਾਖਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਈ ਭੀੜਾਂ ਪੈਣਗੀਆਂ, ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਆਉਣਗੇ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਥੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਰਾਜ ਭੋਗੋਗੇ। ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਥੀ ਜਾਣਿਓ ਤੇ ਨੀਚ ਨਾ ਬਣਾਇਓ। ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੀਚ ਜਾਣੋਗੇ, ਉਹਨਾ ਪਰ ਬੇਤਰਸ ਕਰੜਾਈ ਕਰੋਗੇ, ਅਰ ਜਦ ਪਰ-ਨਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੰਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖੋਗੇ ਤਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾ ਗਿਰਾਉ ਜਾਣਿਓ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸ਼ੂਦਰ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਦਸਾਂ ਹੀ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਉਪਮਾਂ ਲਿਖੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤਿਵੇਂ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਾਈਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੱਥਾ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪਤਾਸੇ ਪਾਏ ਹਨ, ਅਰ ਹੁਣ ਠੀਕ ਤੁਸੀਂ ਅਸਾਂ ਤੇ ਦਇਆ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਜਾਨਾਂ ਹੂਲ ਕੇ ਰਾਖੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹੋ,ਤਦੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਐਡੇ ਅਪਦਾ ਕਾਲ ਵਿਚ ਅਰ ਵੈਰੀਆ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਭੀ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਭੀ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਗੱਜ ਰਹੇ ਹਾਂ।

(ਧਰਮ ਕੌਰ ਆਦਿ ਵਲ ਤੱਕ ਕੇ) ਹੇ ਭੈਣੋਂ! ਤੁਸੀਂ ਬੀ ਜਦ ਤਕ ਸ਼ੁੱਧ ਸਿੰਘਣੀਆਂ, ਤਦ ਤੀਕ ਪੰਥ ਤਕੜਾ ਹੈ, ਜਦ ਪਤੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੋਈਆਂ, ਤਦੋਂ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਗਤੀ ਮਾੜੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਤੀਵੀਂ ਉਲਾਦ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਹੈ, ਉਲਾਦ ਪਿੱਛੇ ਗੁਰੂ ਪੀਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਬੱਸ, ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਪੂਜਾ ਤੇ ਨੇਮ ਧਾਰੇ, ਤਦੋਂ ਹੀ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਵਾਂਙੂ ਹੋ ਜਾਓਗੀਆਂ। ਤੁਹਾਡੀ ਸੰਤਾਨ ਬੀ ਗਿੱਦੜ ਹੋ ਜਾਏਗੀ, ਦੁਰਕਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਹਿੱਸੇ ਆਵੇਗੀ ਅਰ ਸਤਿਕਾਰ ਉਡ ਜਾਏਗਾ। ਮਾਯਾ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸਣਾ, ਇਹ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਭਲਿਆਈ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ।

ਮੇਰੇ ਵੀਰੋ! ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਨਾ ਭੁਲਣੀ, ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਜਿਹੀ ਰੱਖਣੀ ਕਿ ਜਿਹੀ ਤੁਸਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਰਤਣ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਭਰਾਵੋ, ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਰਾਜੇ ਸਰਦਾਰ ਹੋਵੋਗੇ, ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਨਾ ਜਾਣਨਾ, ਸਾਡੇ ਵਿਖੇ ਧਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਹੀਂ, ਕਰਨੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਹੱਛਾ ਥੋੜਾ ਜਲ ਲਿਆਓ, ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋਂਦੀ ਹਾਂ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਚੰਦ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੇਜ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਵਾਂਗੂ ਉਸ ਦੇ ਰੂਪ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਭਾਸਦਾ ਸੀ, ਸੱਭੇ ਹਰਿਆਨ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਿਚ ਬਲ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਿਆ? ਹਿਰਦੇ ਵਿਜੋਗ ਸਿਰੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਵੇਖ ਕੇ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚ ਹਿਲਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਭਾਣੇ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਧਰਮ ਕੌਰ ਤਾਂ ਭੈਣ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰ ਘੋਰੀਆਂ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਇਕ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਊ ਛਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਲ ਆਇਆ, ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋਤਾ। ਧਰਮ ਕੌਰ ਦੇ ਆਸਰੇ ਢੋ ਲਾ ਕੇ ਵਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਅਰ ਭੋਗ ਪਾ ਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ, ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਈ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ:—

ਮੇਲਿ ਲੇਹ ਦਇਆਲ ਢਹਿ ਪਏ ਦੁਆਰਿਆ॥
ਰਖਿ ਲੇਵਹੁ ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਭ੍ਰਮਤ ਬਹੁ ਹਾਰਿਆ॥
ਭਗਤਿ ਵਛਲੁ ਤੇਰਾ ਬਿਰਦੁ ਹਰਿ ਪਤਿਤ ਉਧਾਰਿਆ
ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਨਾਹੀ ਕੋਇ ਬਿਨਉ ਮੋਹਿ ਸਾਰਿਆ॥
ਕਰੁ ਗਹਿ ਲੇਹੁ ਦਇਆਲ ਸਾਗਰ ਸੰਸਾਰਿਆ॥

[ਜੈਤਸਰੀ ਵਾਰ ਮ: ੫

ਸੁਦਰੀ ਦਾ ਮੱਥਾ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਨਾ ਚੁਕਿਆ ਗਿਆ, ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਜਦ ਘਬਰਾ ਕੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਰ ਚੁਕਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਡਿੱਠਾ, ਸੁਦਰੀ ਤੁਰ ਗਈ, ਸੁੰਦਰੀ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਚਲੀ ਗਈ, ਹਾਂ! ਸਤਵੰਤੀ ਦਾ ਖਾਲੀ ਪਿੰਜਰ ਪਿਆ ਹੈ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਂਦੇ ਤੇ ਭਜਨ ਕਰਦੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਅਗਨੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਅਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਦਸਵੇਂ ਦਿਨ ਭੋਗ ਪਾਇਆ।

ਇਸ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਵੈਰਾਗ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਧਰਮ ਕੌਰ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਰੱਖਯਕ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕੀ, ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਲਿੱਸੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ ਤੇ ਕੋਈ ਯਾਰੀਂ ਦਿਨੀਂ ਪੂਰੇ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਈ। ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਨਿਬ੍ਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਏਕਾਂਤ ਭਜਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਵਿਹਾਰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੋਵੇਂ ਨਿਬਾਹੁਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਅੰਦਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਨਾਲ ਲਿਵ ਰਖਣੀ ਹੈ, ਕ੍ਰਿਯਾ ਵਿਚ ਵਸਦਿਆਂ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਉਧਰੋਂ ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਫੇਰ ਚੜ੍ਹ ਆਉਣ ਦੀਆਂ ਸੂਹਾਂ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ "ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੋਵੇ ਨਿਹਕਰਮ" ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੂਜਬ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਪਰ ਤਤਪਰ ਹੀ ਰਿਹਾ।

ਇਤੀ

ਅੰਤਿਕਾ—1

ਜੋ ਪੁਸਤਕ ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਹ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਸੰਮਤ ੪੨੯ ਗੁ: ਨਾ: ਸਾ: ਭਾਦਰੋਂ, ੧੮੯੮ ਈ: ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ, ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਇਹ ਗੀਤ ਹੈ ਜੋ ਤਦੋਂ ਬੀ ਇਸ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਗੀਤ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਮਾਈਆਂ ਗਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁੰਦਰੀ ਵਾਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ । ਉਹ ਗੀਤ ਇਹ ਹੈ—

ਗੀਤ

ਨਣਦ ਭਰਜਾਈ ਚੀਣਾ ਛੜਦੀਆਂ, ਫ਼ੌਜ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹ ਆ !
ਹਾਏ ਵੇ ਸਿਪਾਹੀ ਜਾਂਦਿਆ ।
ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਾਂਝਾ, ਆਪਣੀ ਗੋਰੀ ਨੂੰ ਕੌਣ ਛੁਡਾ। ਹਾਏ ਵੇ :
ਉਡੀਂ ਉਡੀਂ ਵੇ ਕਾਗ ਸੁਲੱਖਣੇ !
ਕਹਿ ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਧੀ ਪਕੜੀ ਵੀ ਜਾ । ਹਾਏ ਵੇ :
ਮੁਹਰਾਂ ਦਿਆਂ ਡੇਢ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਿਆਂ ਲੱਖ ਚਾਰ,
ਮਿੰਨਤ ਮੁਥਾਜੀ ਕਰ ਕੇ ਧੀ ਲਊਂਗਾ ਛੁਡਾ ! ਹਾਏ ਵ :
ਅੱਗ ਲਾਵਾਂ ਤੇਰੇ ਲੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹਰਾਂ ਜਲ ਜਾ ;
ਐਸੀ ਸੁੰਦਰ ਸੋਹਣੀ ਸਾਥੋਂ ਛਡੀਆ ਨਾ ਜਾ । ਹਾਏ ਵੇ :
ਉਡੀਂ ਉਡੀਂ ਵੇ ਕਾਗ ਸੁਲੱਖਣੇ ! ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਕੋਲ ਜਾ ।
ਜਾ ਕਹੀ ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਭੈਣ ਪਕੜੀ ਵੀ ਜਾ । ਹਾਏ ਵੇ :
ਮੋਤੀ ਦਿਆਂਗਾ ਡੇਢ ਸੌ ਮੁਹਰਾਂ ਦਿਆਂ ਲਖ ਚਾਰ ।
ਹੱਥ ਜੋੜ ਕਰ ਬੇਨਤੀ ਭੈਣ ਲਵਾਂਗਾ ਛੁਡਾ । ਹਾਏ ਵੇ :
ਅੱਗ ਲਾਵਾਂ ਤੇਰੇ ਮੋਤੀਆ ਮੋਹਰਾਂ ਜਲ ਜਾ,
ਐਸੀ ਸੰਦਰ ਸੋਹਣੀ ਸਾਥੋਂ ਛਡੀਆ ਨਾ ਜਾ। ਹਾਏ ਵੇ :
ਉਡੀਂ ਉਡੀਂ ਵੇ ਕਾਗ ਸੁਲੱਖਣੇ ! ਮੇਰੇ ਕੰਤ ਕੋਲ ਜਾ,
ਆਖੀਂ ਮੇਰੇ ਕੰਤ ਨੂੰ ਨਾਰ ਪਕੜੀ ਵੀ ਜਾ । ਹਾਏ ਵੇ :
ਹੀਰੇ ਦਿਆਂ ਇਕ ਲਖ ਲਾਲ ਲਖ ਚਾਰ,
ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਸੋਹਣੀ ਲਊਂ ਜਾ ਛੁਡਾ । ਹਾਏ ਵੇ :
ਅੱਗ ਲਾਵਾਂ ਤੇਰੇ ਹੀਰਿਆਂ ਲਾਲਾਂ ਜਲ ਜਾ,
ਐਸੀ ਸੁੰਦਰ ਸੋਹਣੀ ਸਾਥੋਂ ਛਡੀਆ ਨਾ ਜਾ । ਹਾਏ ਵੇ :
ਜਾਹ ਬਾਪ ਘਰ ਆਪਣੇ ਰੱਖਾਂ ਤੇਰੜੀ ਲਾਜ,
ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਖਾਣਾ ਨਾ ਖਾਵਾਂ, ਮੈਂ ਖੜੀ ਜਲ ਜਾਂ । ਹਾਏ ਵੇ :
ਜਾਹ ਵੀਰ ਘਰ ਆਪਣੇ ਰੱਖਾਂ ਤੇਰੜੀ ਲਾਜ,
ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪੀਵਾਂ ਮੈਂ ਖੜੀ ਜਲ ਜਾਂ । ਹਾਏ ਵੇ :
ਜਾਹ ਕੰਤ ਘਰ ਆਪਣੇ ਰੱਖਾਂ ਤੇਰੜੀ ਲਾਜ,
ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਸੇਜੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਖੜੀ ਜਲ ਜਾਂ । ਹਾਏ ਵੇ :
ਬਾਪ ਹਮਾਰਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਵੀਰ ਪਿਆ ਗ਼ਸ਼ ਖਾ,
ਕੰਤ ਹਮਾਰਾ ਹੱਸ ਪਿਆ ਕਰਸਾਂ ਹੋਰ ਵਿਆਹ । ਹਾਏ ਵੇ :
ਮੁਗ਼ਲ ਗਿਆ ਸੀ ਪਾਣੀਏ ਪਿੱਛੋਂ ਗੋਰੀ ਚਿਖਾ ਬਨਾ,
ਜਲਣ ਲੱਗੀ ਸੀ ਭੈਣੜੀ ਉਤੋਂ ਵੀ ਵੀਰ ਗਯਾ ਆ । ਹਾਏ ਵੇ...

ਸੁੰਦਰੀ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਉਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ? ਇਹ ਅਸੀ ਸੁੰਦਰੀ ਕਰਤਾ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ :

"ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਅਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੋਰ ਹਾਲਾਤ ਜੋ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ ਅਸਾਂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਖਾਲਸਾ ਤਾਰੀਖ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਾ ਅਰ ਬਿਰਧ ਤੀਵੀਆਂ ਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਗੁੰਦ ਕੇ ਅਰ ਟੁੱਟੇ ਸਿਲਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਲਿਖੇ ਹਨ : ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਤੱਤਪਰਜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਾਚਾਰ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਹੋਣ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੇ ਜਗਤ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਬਾਹੁਣ, ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੋਵੇ, ਧਰਮ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉੱਤਮ ਅਸੂਲ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਣ, ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਸਿੰਘ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਰਸ ਜਾਣ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਅਤਿ ਵੈਰ ਤੇ ਕਸ ਨਾਲ ਅਤਿ ਮੋਹ ਨਾ ਕਰਨ ਸਗੋਂ 'ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤਿ ਸਭੈ ਏਕੈ ਪਹਿਚਾਨਬੋ' ਵਾਲੀ ਗੁਰੂ ਸਿਖਯਾ ਪੁਰ ਟੁਰ ਕੇ ਅਟੱਲ ਰਹਿਣ ।"

ਸੁੰਦਰੀ ਛਪੀ ਨੂੰ ਅੱਜ (੧੯੩੩ ਈ:) ਵਿਚ ੩੫ ਕੁ ਬਰਸ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲ, ਜਦੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬੀ ਪੰਝੀ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਦਰਦਨਾਕ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਮੂਵਮੈਂਟ ਟੁਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪਰ ਇਕ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਪਾਇਆਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਫਲ ਹੋਇਆ ।

ਅਚਾਨਕ ਰਾਜ ਗੁਆਚਣ ਦੀ ਸੱਟ ਖਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਅਸਚਰਜ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜਾ ਪਏ । ਤੇਜ ਘਟ ਗਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਅਨਮਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੂਰਾ ਛਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਗੁਰਪੁਰਬ ਮਾਨੋਂ ਨਾ ਹੋਇਆਂ ਤੁੱਲ ਸਨ, ਗੁਰ ਮਰਿਯਾਦਾ ਮਾਨੋ ਲੋਪ ਸੀ, ਜਥੇਬੰਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਰਗੀ ਢਿੱਲੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਗਰਲ ਸਮੇਂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ

ਅਨਮਤੀ ਜ਼ੋਰ ਵਧ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਰਲੇ ਪੈ ਗਏ ਸਨ। ਰਾਜ ਜਾਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਬੁੱਤਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਅਨਮਤਿ ਪ੍ਰਵਸ਼ ਕਰ ਗਈ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਮਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼ ਮਿਲਗੋਭਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਧੀਆਂ ਦੂਜੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਤੇ ਆਰਤੀਆਂ ਉਤਾਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣਕ ਤੇ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਦੇ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਸਨ, ਗੁਰਦੁਆਰੀਏ ਆਪ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਰਸਮਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਪੰਥ ਦਰਦੀਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵਿਚ ਤੇ ਫੇਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਫੇਰ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਇਮ ਹੋਈਆਂ। ਫੇਰ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀਵਾਨ ਬਣੀਆ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਦਾ ਮੰਤੱਵਯ ਕੰਮ ਵਿਚੋਂ ਅਨਮਤੀ ਖਿਆਲਾਤ ਤੇ ਅਨਮਤਿ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਖਿਆਲਾਤ ਤੇ ਸਿੱਖ ਰਸਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤਹਿਰੀਕ ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਜ਼ੋਰ ਅਨਮਤੀ ਰੀਤਾਂ ਕੱਢਣ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਵਿਦਯਕ ਕੌਮਾਂ ਵੱਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਅਭਾਗਤਾ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਕੁਛ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਦੋ ਧੜੇ ਬਣ ਗਏ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਸੱਟ ਵਜੀ।

ਇਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਜੀਵਨ, ਜਥੇਬੰਦੀ, ਧਰਮ ਭਾਵ, ਬਾਣੀ ਤੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਰੌ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਰੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਅਸਲੀ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਤੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੌਮ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖੇ ਜਾਣ।

ਇਸ ਵੇਲੇ, ਅਰਥਤ ੧੮੯੩ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਪਗ, ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕਰਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ, ਜੋ ਅਜੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸੇ, 'ਧਰਮ ਭਾਵ' ਦਾ ਫੈਲਣਾ ਇਕ ਦਾਰੂ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਥ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਮਾਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਆਸ ਨਾਲ ੧੮੯੩-੧੮੯੪ ਈ: ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਟਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਧਰੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਤਾ ਬਾਨੀ ਭਾਈ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਏ। ਦੋ ਚਾਰ ਸੱਜਣ ਹੋਰ ਨਾਲ ਰਲੇ ਤੇ ਸਾਹਿਤਯ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਏਸ ਲੇਖਣੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰ ਲਿਆ। 'ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ' 'ਪ੍ਰੇਮ ਬਾਣ' ਆਦਿਕ ਧਰਮ ਸਿਖਯਾ ਦੇ ਟਰੈਕਟ ਲਿਖੇ ਗਏ, ਛਪੇ ਤੇ ਇਹ ਕੰਮ ਜ਼ਾਹਰੀ ਭੜਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਅਪਰੈਲ ੧੮੯੫ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਪੰਜ ਟਰੈਕਟ ਨਿਕਲੇ ਸੇ, ਛੇਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸ਼ੋਕ ਪਤ੍ਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਬਾਦ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੇ ਹੋਣਹਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਤੇ ਸੱਜਣ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆ ਕੇ ਨਵੀਂ ਜਾਨ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ਪੱਕਾ ਫੰਡ ਬਣ ਗਿਆ, ਰਜਿਸਟਰੀ ਕਰਾਈ ਗਈ ਤੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਟਰੈਕਟ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਸ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੇ ਬੜਾ ਠਿੱਗਰ ਅਸਰ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਧਰਮ ਭਾਵਨਾ ਵਧਣ ਲੱਗੀ। ਖ਼ਾਨਾ ਜੰਗੀ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਜਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਠਿੱਗਰ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵੱਲ ਰੁਜੂਅ ਵਧਣ ਲੱਗਾ।

ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਧਰਮ ਭਾਵ ਦੀ ਤੇ ਪੰਥਕ ਪਯਾਰ ਦੀ ਰੌ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ੧੮੯੮ ਈ: ਦੇ ਭਾਦਰੋਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪੋਥੀ ਕਰਤਾ ਜੀ ਨੇ ਛਪਵਾਈ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦੂਮਰਦਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਕੱਤਕ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਖਬਾਰ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਟਰੈਕਟ ਤੇ ਸੁੰਦਰੀ ਵਰਗੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਤਾਂ ਹੀ ਵਧਦਾ ਹੈ ਜੇ ਅੱਠਵੇਂ ਦਿਨ ਧਰਮ ਭਾਵ ਵਾਲਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਥੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਬਾਦ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਤੇ ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਪਰਲੋਕ ਚੱਲ ਬਸੇ[1] ਤੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਭਰਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੰਮ ਸੁਤੇ ਹੀ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਦੇ ਸਿਰ ਪਿਆ।

ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁੰਦਰੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰਯਜਨ ਕੋਈ ਸਾਹਿਤਯਕ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਇਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਘੜੀ ਦੋ ਘੜੀ ਦੇ ਬਹਿਲਾਵੇ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਵੇ ਤੇ ਨਾ ਛਾਣ ਪੁਣ ਕੇ ਨਿਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੀ। ਇਤਹਾਸਕ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਖਾਕਾ (ਆਊਟ ਲਾਈਨ) ਜਿਹਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦਸਤਯਾਬ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸੀਨੇ-ਬਸੀਨੇ ਆਇਆਂ ਰਵਾਯਤਾਂ ਤੇ ਉਪਰਲੇ ਗੀਤ ਵਾਲੀ ਕਥਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਇਕ ਸ਼ੈ ਬਣੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿ ਦਿਲ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਓਹ ਸਮੇਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਣ, ਓਦੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ; ਪਰਜਾ ਦੀ ਦੁਖੀ ਦਸ਼ਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾ ਦੀਆਂ ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੱਸ ਪੈਣ ਤੇ ਓਦੋਂ ਸਿੱਖ ਕੈਰੈਕਟਰ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਫੋਟੋ ਸਾਹਮਣੇ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵਿਚ ਕੌਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮੱਧਮ ਪੈ ਗਈ ਰੌ ਮੁੜ ਰੁਨਕ ਉਠੇ ਜਥੇਬੰਦੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੇਲ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹੇ। ਗੁਰਪੁਰਬ, ਜੋ ਕੌਮ ਦੀ ਇਕ ਜਾਨ ਹਨ, ਕੌਮ ਵਿਚ ਮੁੜ ਆ ਜਾਨ, ਗੁਰ ਮਰਿਯਾਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅਮਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਪੰਥਕ ਦਿਲਧਾਪ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਕੇ ਅਰੋਗ ਵੱਜਣ ਲੱਗ ਪਵੇ।

ਸੋ, ਸੁੰਦਰੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੰਥ ਆਪਣੀ ਅਵੇਸਲੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਗਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਜਾਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਜਾਗ ਰਹੇ ਸ਼ੇਰ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬਾਹੂ-ਬਲ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ, ਧਰਮ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਉਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ

1. ਸਤੰਬਰ ੧੯੦੧ ਈ:।

ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਿ ਖਾਲਸਾ, ਜੋ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਇਨਸਾਨ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਅਟੱਲਤਾ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਹੇ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਜਗਤ ਸੁਖੀ ਹੋਵੇ।

ਸੁੰਦਰੀ ਵਿਚ ਆਏ ਹਾਲਾਤ ਦੱਸ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸੰਕਲਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੁੰਦਰੀ ਅਜੇ ਛਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ (ਕਰਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਖਰੜਾ ਲਿਜਾ ਕੇ) ਸਰਦਾਰ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਕੀਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਟਹਿਲਣ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਤ੍ਰਬਕ ਕੇ ਬੋਲੀ : ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਜੋ ਕਥਾ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹੋ ਏਸ ਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਗੀਤ ਮੇਰੇ ਯਾਦ ਹੈ। ਉਹ ਗੀਤ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਾਇਆ, ਜੋ ਪਿੱਛੇ ਦਿੱਤਾ ਗੀਤ ਹੀ ਸੀ। ਹੋਰ ਹਾਲਾਤ, ਜੋ ਲਿਖਤੀ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਥਹੁ ਪਤੇ ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਹੋ ਸਕੇ ਕਰਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵੇਰੀ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

੧. ਐਸੇ ਹਾਲਾਤ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਲੋਕੀਂ ਅਚਰਜ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਹੈਂ'! ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਹਾਕਮ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਖੋਸ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਕਿਵੇਂ ਬਹੁੜ ਸਕਦਾ ਸੀ',ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਐਸੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਹੋ ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸੀਨੇ-ਬਸੀਨੇ ਰਹਿ ਕੇ ਰੁਲ ਗਈਆਂ, ਯਾ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਬੁਢੇ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਵਿਸਰ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਲਿਖਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੰਜ ਸੱਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਕੇ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਯਥਾ—(ੳ) ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ੧੦੦ ਜੁਆਨ ਦੇ ਕੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਬੱਸੀ ਦੇ ਹਾਕਮ ਤੋਂ ਲੜਕੀ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਘੱਲਿਆ ਜੋ ਜਾ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਛੁਡਾ ਕੇ ਲੈ ਆਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਦੇ ਕੇ ਠੰਢ ਵਰਤਾਈ। [ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂਰਜ ਰੁਤ ਪੰਜ ਅੱਸੂ ੩੩-੩੪

(ਅ) ਖੁਡਾਲੇ (ਸਰਸੇ) ਦੇ ਹਾਕਮ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਲੜਕੀ ਦੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਛੁਡਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਾਕਮ ਨੇ ਲੜਕੀ ਨਾ ਦੇਣ ਪਿੱਛੇ ਕੈਦ ਪਾ ਛਡਿਆ ਸੀ ਤੇ ਲੜਕੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਲੁਕਾ ਰੱਖੀ ਸੀ। (ੲ) ਲੁਹਾਰੀ, ਜਲਾਲਬਾਦ (ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਲਾਗੇ ਹੈ) ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੇ (ਬਾਬਾ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ) ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਲੜਕੀ, ਜੋ ਹਾਕਮ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਭਾਰੀ ਜੰਗ ਕਰਕੇ ਛੁਡਾਈ। ਜਦੋਂ ਲੜਕੀ ਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਓ ਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਧਰਮਹੀਨ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਇਸ ਨਾਲ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਤਦ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਹੁਣ ਪੰਥ ਦੀ ਲੜਕੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਨਾਲ ਵਰਤਣੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਤਦੋਂ ਕਾਕੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਪਕਾਇਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਾਕਾਂ ਤੇ ਬਿਰਾਦਰੀ ਨੇ ਖਾਧਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਯਥਾਸ਼ਕਤ ਮਾਇਆ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਦਾਜ ਵਜੋਂ ਦਾਨ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸੱਚ ਮੁਚ ਧੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸਹੁਰੇ ਟੋਰਿਆ। [ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ

(ਸ) ਕਸੂਰ ਇੱਡਾ ਬਲੀ ਟਿਕਾਣਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾਦਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਲੁਟੀ, ਦਿਲੀ ਤੱਕ ਦੇਸ਼ ਵੈਰਾਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕਸੂਰ ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਮਥਰਾ ਤਕ ਤਲਵਾਰ ਮਾਰਦਾ ਤੇ ਲੁੱਟਦਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਕਸੂਰ ਵੱਨੇ ਉਸ ਨੇ ਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਕਿਆ। ਉਸ ਕਸੂਰ ਦੇ ਇਕ ਹਾਕਮ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਲੜਕੀ ਜਬਰੀ ਖੋਹ ਲਈ ਤੇ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਪੰਥ ਅਗੇ ਪਿਟਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਰਦਾ ਹਾਂ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਣਖ ਖਾ ਕੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਜੁਆਨ ਨਾਲ ਮਰਨਾ ਮਾਰਨਾ ਬਿਦ ਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਪੰਥ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਕਸੂਰ ਕਿਵੇਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਨਾਲ ਫਤੇ ਹੋ ਜਾਸੀ, ਪਰ ਪੰਥ ਪਿਆਰੇ ਇਹ ਕਦ ਝੱਲ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਭਰਾ ਜਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਤੱਕਦੇ ਰਹਿਣ। ਸਾਰੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਭਰਾ ਦੇ ਮਗਰ ਟੁਰ ਪਏ; ਕਸੂਰ ਅੱਪੜਦੇ ਤਾਈਂ ਚਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਲਸਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੇਖੋ, ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲੜਕੀ ਛੁਡਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਚਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਜਾਨ ਤੋੜ ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ ਲੜਕੀ ਛੁਡਾਈ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ। [ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਹ) ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਜੀ ਆਪਣੇ 'ਸਿੱਖੋਂ ਕਾ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-ਉਸ (ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ) ਨੇ ਹਿਸਾਰ ਕੋ ਲੂਟਾ ਔਰ ਵਹਾਂ ਸੇ ਵੁਹ ਦੋ ਲੜਕੀਉਂ ਕੋ ਬਚਾ ਲਿਆਇਆ, ਜਿਨ ਕੋ ਕਿ ਵਹਾਂ ਕਾ ਹਾਕਮ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਭਗਾ ਲੇ ਗਿਆ ਥਾ।

[ਪੰਨਾ ੧੫੬

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਜਦ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਲੁਟ ਕੇ ਮੁੜਿਆ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਮਰਦ ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਰਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਵਾਰੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਮਗਰੋ-ਮਗਰ ਗਿਆ ਅਰ ਦਾਉ ਪਾ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਛੁਡਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਪੰਥ ਦੇ ਜਥੇ ਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਜੋ ਕਪੂਰਥਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮੁੱਢ ਕਰਤਾ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖੋਂ ਕੇ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਛੁਡਾ ਕੇ ਆਂਦੀਆਂ ਤੇ ਪਾਸੋਂ ਖਰਚ ਦੇ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਘਰੀਂ ਪੁਚਾਈਆਂ

[ਸਿੱਖੋਂ ਕਾ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਪੰਨਾ ੨੫੩

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਕਮ ਪਰਜਾ ਦੀ ਕੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੁੰਦਰੀ ਵਿਚ ਹੈ; ਜੇ ਲਿਖਤੀ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚ ਲੱਭੀਏ ਤਾਂ ਐਉਂ ਦੇ ਹਾਲ ਲਭਦੇ ਹਨ :—

(ੳ) ਕਪੂਰੀ ਦਾ ਕੁਦਮੁੱਦੀਨ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਕਿਸੇ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਸਤ ਭੰਗ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦਾ, ਜਿਸ ਪਰ ਬੰਦੇ ਨੇ ਬਨੂੜ ਜਿੱਤਣ ਵੇਲੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਸੀ ਇਹ ਦੁਸ਼ਟ ਆਪਣਾ ਇਲਾਕਾ ਛੱਡ ਕੇ, ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਚੁੱਕ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ।

[ਪੰਨਾ ੧੬੧

ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਬਾਬਤ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

(ਅ) 'ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਐਸਾ ਢਿੱਲਾਂ ਸੀ ਕਿ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਹਰਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਲੁਟ ਲਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ । [ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ, ਸਫ਼ਾ ੩੨

(ੲ) 'ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਨੰਗ ਭੁੱਖ ਵਰਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਏ ਦਿਨ ਦੀਆ ਧਾੜਾਂ, ਕਾਨੂੰਗੋ ਤੇ ਆਮਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਗ਼ਰੀਬ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਪਾਸ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਹਿਣ ਦੇਂਦੀਆਂ ।

(ਸ) ਤੁਰਕਾ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ : ਜੋ ਹਾਕਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਐਉਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ : 'ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਕਾਜ਼ੀਆ, ਸੱਯਦਾ ਤੇ ਸ਼ੇਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਅੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ।' ਸਫਾ [੫੭

(ਹ) ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਭਾਵੇਂ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਾ ਰਲਿਆ, ਪਰ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋਈ ਪਰਜਾ ਸਭ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਦੇਤਾਂ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਲੁਟੇਰੇ, ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਬਰਹਿਮ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਭਰਦੇ, ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਚੋੜ ਕੇ ਵੇਸ਼ਵਾਵਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪਰਦੇ ਇਕ ਇਕ ਘਰ ਸੌ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਬੇਗਮ, ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਗੁਣਾਂ ਲੌਂਡੀਆਂ,......ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੁੰਦਾ......ਆਪਣੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਰਜਾ ਦੇ ਦਿਲ ਦੁਖਾਉਂਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਧੀਆਂ......ਫੜ ਕੇ ਬਦੋਬਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰਦੇ ।

2. ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀਹ ਸਿੰਘ ਐਸੇ ਤਾਕਤਵਰ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ ਕਿ ਨਹੀਂ : ਕਿ ਮਰਦੇ ਸਨ, ਹੋ ਮਿਟਦੇ ਸਨ, ਖਯਾਲ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮੁਕ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਉਗਮ ਪੈਂਦੇ ਸਨ । ਕਤਲਾਮਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਖਾਨ ਵਹਾਦਰ ਦੇ ਹੱਥੀਂ, ਸ਼ਾਹਨਵਾਜ਼ ਤੇ ਯਹਯਾ ਖਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਵੇਲੇ ਐਸੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਪੜ੍ਹਕੇ ਕਲੇਜੇ ਪਕੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਕਤਲਾਮਾਂ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸ਼ਹਿਰ, ਗਿਰਾਂ ਵਾਸੀ ਨਾ-ਲੜਨ ਹਾਰੇ ਟੱਬਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀ। ਲਖਪਤ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੇ ਮੱਸਿਆ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜਦ ਕਤਲਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਸਿੱਖ ਨੌਕਰ ਹੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਡਕਿਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ, ਜੈਸੇ ਦੀਵਾਨ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ, ਦੇ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ[1]। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖ ਰੋਜ਼ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਖੂਹ ਭਰੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਬੁਰਜ ਉਸਾਰੇ ਜਾਂਦੇ । ਏਹ ਗੱਲਾਂ ਹਿੰਦੂ ਇਤਿਹਾਸ-ਕਾਰ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ । ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਫੜ ਫੜ ਕੇ ਮੰਨੂੰ ਪਾਸ ਘੱਲਦੇ ਤੇ ਉਹ ਨਖਾਸ ਵਿਚ ਕਤਲਾਮਾ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ।[1] ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਝੱਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਟੱਬਰ ਕਬੀਲੇ ਪਕੜ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਬੁਰੇ ਹਾਲ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ[2] ।

3. ਸਿੱਖ ਜਦ ਪਕੜੇ ਜਾਂਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਮਿਲਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਪਰ ਮਾਫੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸੁਖ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੌਤ ਕਬੂਲਦੇ, ਤੇ ਧਰਮ ਨਾ ਹਾਰਦੇ, ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਹੁੰਦੇ । ਬੰਦੇ ਦੇ ਨਾਲ ਫੜੇ ਗਏ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖ ਦੀ ਮਾਂ ਫੱਰੁਖ਼ਸੀਅਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਪੁੱਤ ਵਾਸਤੇ ਮਾਫ਼ੀ ਲੈ ਆਈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ, ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਾਫ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਪਰ ਉਸ ਬੱਚੇ ਨੇ ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ, ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਕੈਮ ਰਿਹਾ ਤੇ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਕਤਲ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਗੱਲ ਖਫ਼ੀ ਖਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੁਅੱਰਖ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੀ ਗੱਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ । ਬੰਦੇ ਦੇ ਕਤਲ ਵੇਲੇ ਅੱਠ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ, ਸਗੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਵਧ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ । [ਸੈਰੁਲ ਮੁਤਾਖ਼ਰੀਨ

4. ਚੌਥੀ ਗੱਲ ਹੈ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਆਚਰਨ, ਬਾਹੂਬਲ, ਸੁਜਾਅਤ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਤੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਤੇ ਪਾਲਣਾ, ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੈ ਸਨ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਲਿਖਤੀ ਸਬੂਤ ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੁਅੱਰਖਾ ਦੀ ਕਲਮ ਦੇ ਹੀ ਨਮੂਨੇ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ :—

ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਅਮਾਦੁੱ-ਸਆਦਤ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

"ਦੁੱਰਾਨੀ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ । ਇਸ ਫਿਰਕੇ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਸ਼ੇਰ ਵਰਗੇ ਜਵਾਨ ਹਨ ਜੇ ਉਹ ਵਲਾਇਤੀ 'ਭਾਵ ਕਾਬਲੀ' ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰਨ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਘੋੜਾ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮਰ ਜਾਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਦੂਕ ਨੌਂ ਸੌ ਕਦਮਾਂ ਤਕ ਆਦਮੀ ਤੇ ਮਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦੋ ਸੌ ਕੋਹਾਂ ਤੱਕ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।"

"ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਦੁੱਰਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ । ਅੰਤ ਨੂੰ ਦੁਰਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ।" ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਵਿਚ ਬੀਰ ਦਰਸ਼ਨ ਹੇਠ ਛਪਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲਸਾਈ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਆਚਰਨ ਅਤਿ ਉਚਾ ਸੀ । ਝੂਠ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਿਭਚਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਤੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਖੂਬੀਆਂ ਦੀ ਉਗਾਹੀ ਲਈ ਦੇਖੋ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਬਲੋਚ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੇ ਹਾਲਾਤ ਆਪਣੇ ਜੰਗ ਨਾਮੇ

1. ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

1. ਸਿੱਖੋਂ ਕਾ ਪ੍ਰੀਵਰਨ ।
2. ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

ਵਿਚ ਇਉਂ ਦੇਂਦਾ ਹੈ :—

ਜ਼ਨਾਹ ਹਮ ਨ ਬਾਸ਼ਦ ਮਿਆਨੇ ਸਗਾਂ ।
ਨ ਦੁਜ਼ਦੀ ਬਵਦ ਕਾਰੇ ਆਂ ਬਦਰਕਾਂ ।
... ...
ਕਿ ਜ਼ਾਨੀ ਓ ਸਾਰਕ ਨਾ ਦਾਰੰਦ ਦੋਸਤ ।

ਅਰਥਾਤ-ਸਗਾਂ (ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ) ਵਿਚ ਵਿਭਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਚੋਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੰਦਰਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ......ਵਿਭਚਾਰੀ ਤੇ ਚੋਰ ਨੂੰ ਇਹ ਮਿੱਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ।

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜਤ ਸਤ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਨੇ ਇਕ ਵਾਕਿਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :-

ਕਿ ਇਕੇਰਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਜੁਆਈ ਤੇ ਵਿਭਚਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਧ ਹੋਣ ਉਪਰ ਪੰਥ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਹੋ ਸਜ਼ਾ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਦੋਂ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਵਿਭਚਾਰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਐਨਾ ਭਾਰਾ ਦੋਸ਼ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜਥੇਦਾਰ ਆਪਣੇ ਜੁਆਈ ਦੀ ਭੀ ਰਈ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ । [ਸਿਖ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ

ਜੇ ਖਿਆਲ ਕਰੋ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਕ ਵਿਕੇਲਿੱਤ੍ਰੀ ਧਾੜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਬੀ ਗ਼ਲਤ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਇਕ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦ ਕੌਮ ਸੀ । ਫ਼ੌਜੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬੀ ਸੀ ਤੇ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੀ । ਜੰਗਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਲੜਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਅਬਦਾਲੀ ਵਰਗੇ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਨੱਸੇ ਹੋਏ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟਦੇ ਸਨ । ਜਦ ਦੁਸ਼ਮਨ ਪਿੱਛਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅੱਗੋ ਡਟ ਕੇ ਐਸਾ ਜੰਗ ਕਰਦੇ ਕਿ ਕਈ ਵੇਰ ਫਤਹ ਪਾਉਂਦੇ । ਕੁਪਰਹੀੜੇ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੋ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜਹਾਦ ਸੀ, ਅਬਦਾਲੀ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪਿੱਛੇ ਹਟੇ । ੧੨ ਕੋਹ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦੇ ਗਏ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਅਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਜਥੇਬੰਦ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਕੋਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਫਾਂ ਤੇ ਪਰ੍ਹੇ ਟੁਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕੇ । ਸਿੱਖ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦੇ ਸਨ, ਲੜਦੇ ਸਨ, ਮਾਰਦੇ ਸਨ, ਮਰਦੇ ਸਨ, ਕਤਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਹਲਚਲੀ ਪੈਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੂਲੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਂਦੇ । ਇਸ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸਾਲ ਕੁ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਖੇੜ ਕੇ ਹਲਚਲੀ ਮਚਾ ਕੇ ਭੰਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੈਂਤੜੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਖੇੜ ਸਕਿਆ । ਇਹ ਮਾਮੂਲੀ ਜੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਵਿਚ ੨੦ ਯਾ ੨੫ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਠਾਣ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਮਰੇ ਸਨ । ਐਸੇ ਭਿਆਨਕ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ, ਪਰ ਸੰਗਠਿਤ ਰਹਿਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਅਦੁਤੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ।

ਫਿਰ ਜਿਸ ਦਿਨ ਇਤਨਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਵਰਤਿਆ, ਇਕ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਾਂ ਵੇਲੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਮੀਲਾਂ ਵਿਚ ਭਰੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਖੜਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਜੋ ਖੋਟ ਸੀ ਉਹ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਹ ਹੈਸੀ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਐਤਨੇ ਕਰੜੇ ਨੁਕਸਾਨ ਝੱਲਣ ਵੇਲੇ ।

ਹੁਣ ਵੇਖੋ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਜਥੇਬਦੀ ਵੱਲ :—

ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰਮਤਾ' ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਹਾਲ ਮੈਲਕਮ[1] ਨੇ ਐਉਂ ਦਿਤਾ ਹੈ :—

'ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਰਦਾਰ ਇਸ ਗੰਭੀਰ ਕੰਮ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਨਿਜ ਦੇ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀ ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਾਤੀ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਭਲਿਆਈ ਦੀ ਯਗਵੇਦੀ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋ, ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜਯ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਯਾਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦੇ । ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਲੋਕ ਤਥਾ ਆਗੂ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਰੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਹਨ ਤੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ' ਆਦਿਕ ਵਾਕ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਅਰਦਾਸੇ ਪਿੱਛੋਂ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਤੇ ਛਕ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਲਈ ਪੂਰਨ ਏਕਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਅਕਾਲੀ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਿਹੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰਦਾਰੋ ! ਇਹ ਗੁਰਮਤਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਸਰਦਾਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ—ਪਵਿੱਤ੍ਰ (ਗੁਰੂ) ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਅਸੀਂ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਆਓ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਪਥ ਲਈਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਝਗੜਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਇਕ ਮਤ ਹੋ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗੇ । ਸਾਰੇ ਦ੍ਵੈਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਵਿਚ ਧਾਰਮਕ ਭਾਵ ਜਾਂ ਉੱਗਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਹ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਰਵੋਤਮ ਉਪਾਉ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ।'

ਇਸ ਤੋਂ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦ ਸਨ, ਜਥੇਬੰਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਢੰਗ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਕੌਮ ਸੀ ਪੂਰੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ । ਓਹ ਕੌਮੀ ਲੋੜ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਆਪ ਭੁੱਲਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰਦੇ ਸਨ । ਗੁਰਮਤੇ ਵੇਲੇ ਈਰਖਾ, ਦ੍ਵੈਖ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਉਣ ਦੇਂਦੇ । ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਮੁੱਕ ਮੁੱਕ ਕੇ ਫੇਰ ਅਮੁੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ।

1. ਮੈਲਕਮ Sketch of the Sikhs Page 120 to 132.

ਜਦੋਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਬਾਬਤ ਕਨਿੰਘਮ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆ ਸੁਣ ਕੇ ਹੁਣ ਬੀ ਉਹ ਸਮਾਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਝਟਪਟ ਫੈਲ ਗਏ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਇਕ ਸਵਾਰ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਘੋੜਾ ਦੌੜਾਉਂਦਾ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਫਿਰਿਆ ਤੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿ ਏਹ ਥਾਂਵਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪੇਟੀ, ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਮਿਆਨ, ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਪੜੇ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਹਥਯਾਰ ਸੁੱਟਦਾ ਗਿਆ, ਐਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਨੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਅਗਲੇ ਪਿੰਡ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕੁਛ ਬੀ ਬਾਕੀ ਨਾ ਰਿਹਾ।

ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੁਫਤੀ ਅਲਾਉਦੀਨ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡ ਵਿਚ ਆਏ ਕੁਛ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪਤੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਮੈਨਦਾਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜੋ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਕਮ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਈ ਉਹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਹੀ ਦਫ਼ਤਰ ਰੱਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਗਿਰਾਂ, ਜਗ੍ਹਾ, ਟਿਕਾਣਾ, ਕੋਈ ਜਥੇਦਾਰ ਫ਼ਤਹ ਕਰਦਾ ਆਪ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਲਿਖਾ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਆਪੋਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਖਾਂਧ ਨਾ ਉਠਦਾ। [ਤਾਰੀਖ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲ

ਇਤਿਹਾਸਕ ਵੀਚਾਰ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਜੇ ਆਰਟ (ਹੁਨਰ) ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਇਸ ਪੋਥੀ ਬਾਬਤ ਵੀਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ Realistic (ਅਸਲ ਸਮਾਚਾਰ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ) ਤੇ Idealistic (ਆਦਰਸ਼ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ) ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਅਮਲੀ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਦਰੁਸਤ ਅਸਲੀ ਨਕਸ਼ਾ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਫੇਰ ਸਿੱਖ ਆਦਰਸ਼ ਇਸ ਵਿਚ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦਰ-ਅਸਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਸੀ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਆਦਰਸ਼ ਦਸਿਆ ਸੀ ਉਹ ਅਸਲੀਅਤ ਹੋ ਕੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਵਰਤਣ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸੁੰਦਰੀ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅਤਯਾਚਾਰ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹੋਤੇ ਅਕਹਿ ਤੇ ਕਰੜੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਹੂਬਹੂ ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਦਰੁਸਤ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ। ਸੁੰਦਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਾਰਤਾ ਦੇ ਕੈਮਰੇ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰਹੇ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਫੋਟੋ ਹੈ ਤੇ ਲੇਖਕ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਿਖ ਕੈਰੈਕਟਰ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਦੀ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਨੋਂ ਇਕ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਮੂਰਤ ਚਿਤ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪੰਥ ਤਦੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ 'ਖਾਲਸਾ ਆਦਰਸ਼' ਵਾਲਾ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਬਿਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਹਾਂ, ਲੇਖਕ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ 'ਵਰਤ ਰਿਹਾ' ਤੇ 'ਆਦਰਸ਼ਕ' ਹਾਲ ਗੋਂਦਵਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਸੁੰਦਰੀ ਜਦੋਂ ਛਪੀ ਹੈ ਤਦੋਂ ਕੀ ਅਸਰ ਪਿਆ ? ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕਰ ਸਕਣਾ ਕਠਨ ਹੈ, ਪਰ ਕੁਛ ਵਾਕੇ ਥੋੜੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜਗ੍ਹਾ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਅਨਅੰਮ੍ਰਿਤੀਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕੇ ਤੇ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਬਣੇ। ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਆਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਦੋਂ ਹਿਸਾਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਈ. ਏ. ਸਨ। ਆਪ ਦੱਸਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦਿਨ ਦੌਰੇ ਗਏ ਤੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਅਫ਼ਸਰ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਹੈ ਇਸ ਪਾਸ ਰਹਾਂਗੇ। ਪਰ ਜਦ ਅਸੀਂ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਤਹਿਮਤ ਬੱਧੀ ਹੋਈ, ਕੇਸ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦਿਆਂ ਗਿਲਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਿਸ ਕੌਮ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਜੰਮ ਪਏ,ਨਾ ਅੱਗਾ ਨਾ ਪਿੱਛਾ, ਵਹੂਸ਼ ਦੇ ਵਹੂਸ਼। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਉਠ ਆਏ ਤੇ ਉਸ ਪਾਸ ਠਹਿਰਨਾਂ ਮੁਨਾਸਬ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਛੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਆਪ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਫੇਰ ਦੌਰੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਇਤਫ਼ਾਕ ਹੋਇਆ। ਦੂਹਰੀ ਦਸਤਾਰ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੜਾ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਅਸਚਰਜ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਆਪ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਹੋ, ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਇਹ ਕੀ ਕਾਰਨ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ? ਤਾਂ ਆਖਣ ਲੱਗਾ : ਸਰਦਾਰ ਜੀਓ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਭੁਲਾ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਤਾਂ ਬੜਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਫ਼ਖ਼ਰਾਂ ਦਾ ਪਰਬਤ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਐਡਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੱਗਾ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੋਏਗਾ। ਅਸਾਂ ਪੁਛਿਆ, ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਖਿਆਲ ਹੋਰਵੇਂ ਸਨ, ਇਹ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਕੀਕੂੰ ਹੋਇਆ ? ਤਾਂ ਆਪ ਉਠ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਾ ਕੇ 'ਸੁੰਦਰੀ' ਦੀ ਪੋਥੀ ਚੁੱਕ ਲਿਆਏ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, ਆਹ ਪੜ੍ਹੋ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਾਗ੍ਰਤ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕੌਮ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਾਂ। ਸਰਦਾਰ ਆਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸਾਂ 'ਸੁੰਦਰੀ' ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਖਿਆ : ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਕੌਮ ਦੀ ਜਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਨੂੰ ਖੋਜੋ ਤੇ ਵਿਚਾਰੋ ਤਾਂ ਦੰਗ ਰਹਿ ਜਾਓਗੇ!' ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੰਮੂ ਤੇ ਬੈਲਪਟ (ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ) ਤਕ ਤੋਂ ਪੱਤ੍ਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅਸਰਾਂ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ, ਮਾਈ ਭਾਈ ਅਜੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ, ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰੀ 20 ਵਾਰ ਛਪ ਚੁਕੀ ਹੈ ਤੇ ਲਗ ਪਗ 80 ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਕਾਪੀ ਇਸ ਦੀ ਨਿਕਲ ਚੁਕੀ ਹੈ[1]।

---

1. ਹੁਣ ਇਹ ਤੇਤ੍ਹੀਵੀਂ ਵਾਰ ਛਪੀ ਹੈ; ਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਛਪ ਚੁਕੀ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਕ ਲੱਖ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ।

ਇਸ ਨਿੱਕੀ ਜ਼ਿਹੀ ਪੋਥੀ ਨੇ ਕੌਮੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਚਾਉ ਤੇ ਧਰਮ ਭਾਵ ਕੌਮ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਜਾਗ੍ਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਾ ਕੋਰਸ ਬਣ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਓਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੁਝ ਖਾਸਕਰ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸੁੰਦਰੀ ਵਿਚੋਂ ਪੜ੍ਹ ਸਮਾਚਾਰ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਹਨ। ਐਤੂੰ ਇਸ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਪੋਥੀ ਨੇ, ਕੀ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਤੇ ਕੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਅਨੰਤ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਰੌ ਚਲਾਈ ਸੀ।

ਜੂਨ ੧੯੩੩

ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਬੀ.ਏ., ਐਲ-ਐਲ.ਬੀ,
ਐਡਵੋਕੇਟ, ਹਾਈ ਕੋਰਟ, ਲਾਹੌਰ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ

੧ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ ॥

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ

ਕਾਂਡ ਪਹਿਲਾ

ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਜੁੱਗਾਂ ਦਾ ਇਕ ਭਾਰੀ ਪਿੜ ਰਹਿ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਲਿਖਣੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਤੇ ਵਡੇਰੀ ਪੁਸਤਕ ਚਾਹੀਏ। ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਸੰਮਤ ੧੮੦੮ ਤੇ ੧੮੦੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਦੇ ਕੁਝ ਭੇਰਾ ਕੁ ਸਮਾਚਾਰ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ[1] ਨੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁੱਰਾਨੀ ਪਾਸੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਸੁਲਹ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਜੋ ੫੦ ਲੱਖ ਰੁਪੱਯਾ ਤੇ ਹੋਰ ਮਾਲ ਮਤਾ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਈ ਅਰ ਫੇਰ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਪਿਛੇ ਵਾਂਗੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਿਹਾ[2]। ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮੱਲ, ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸੱਚਾ ਮਿੱਤਰ, ਅਰ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਪੱਕਾ ਵੈਰੀ, ਦੋਵੇਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚੋਂ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਹੱਸਾ ਖੇਡ ਕੇ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਅਨਾਦਰ ਦੇ ਸੁਆਦ ਚੱਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਵੇਰ ਮਦਦ ਲੈ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ 'ਗੌਂ ਭੁਨਾਵੇ ਜੌਂ' ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਕੁਟਿਲ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਨੇ ਸੱਪ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੁਚਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਡੂੰਘੇ ਥੈਲੇ ਰੱਖੇ ਸਨ, ਸੋ ਹੁਣ ਫਿਰ ਹਾਕਮ ਬਣ ਕੇ ਅਰ ਸਿਰ ਪਈ ਬਲਾ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁੱਕੇ ਬਚ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਜੇਹਾ ਨਿਡਰ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਨਾਮੀ ਵੱਡਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਅਰ ਸਰਕਾਰੀ ਹੁੱਦੇਦਾਰ, ਵੱਢੀਆਂ ਦਾ ਘਾਊ ਘੱਪ ਭੰਡਾਰ, ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਤਅੱਦੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਵੱਸਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪੁੱਤ ਰਾਮ ਲਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਅਸਾਮੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸੰਝ ਕੁ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਜ਼ਨਾਨਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੜੀ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਈਰਾਨੀ ਗ਼ਲੀਚੇ ਪੁਰ ਗਾਉਦੁਮ ਤਕੀਏ ਦੀ ਢੋ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਢਲਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਇਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਰ ਬੈਠੀ ਪੋਤਰੇ ਦੀ ਕੁੜਮਾਈ ਦਾ ਸਮਾਚਾਰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਧੀ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਕਸ਼ੀਦਾ ਕੱਢ ਰਹੀ ਸੀ ਅਰ ਨੂੰਹ ਦਲ੍ਹੀਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਚੰਬੇਲੀ ਵਾਂਗ ਸਿਰ ਝੁਕਾਈ ਸਰੂ ਬਾਗ ਦੀ ਬੁਕਲ ਵਿਚ ਬਿੱਜੜੇ ਦੇ ਆਲਣੇ ਵਰਗਾ ਘੁੰਡ ਕੱਢੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਟਹਿਲਣ ਨੇ ਆ ਕੇ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਜੋ 'ਪ੍ਰੋਹਤ ਹੁਰੀਂ ਆਏ ਹਨ ਅਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਹੈ।' ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਥੇ ਹੀ ਲੈ ਆਓ' ਤੇ ਦੂਜੀ ਗੋਲੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸੈਨਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਝਟਪਟ ਇਕ ਚੰਨਣ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਡਾਹ ਕੇ ਉਪਰ ਗਲੀਚਾ ਵਿਛਾ ਕੇ ਤਕੀਆ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਮਿਸਰ ਜੀ ਅੰਦਰ ਆਏ। ਸਰੀਰ ਪਤਲਾ, ਰੰਗ ਪਿੱਲਾ, ਨੁਹਾਰ ਤ੍ਰਿੱਖੀ ਤੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਐਸੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਚਿਹਰੇ ਪੁਰ ਦਿੱਸਦੇ ਸਨ ਜੋ ਦਿਲ ਦੀ ਪੇਚਦਾਰ ਬਨਾਵਟ ਦਾ ਕੁਝ ਕੁਝ ਪਤਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਆਕੇ ਚੌਂਕੀ ਪਰ ਸਜ ਗਏ। ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਅਰ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਅਸ਼ੀਰਬਾਦ ਦਿੱਤੀ ਅਰ ਹੱਥ ਨਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਬੈਠਨ ਦੀ ਸੈਨਤ ਕੀਤੀ, ਫੇਰ ਬੋਲੇ: 'ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ! ਬੜੇ ਅਸਚਰਜ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। (ਕੰਠ ਰੁਕ ਗਿਆ; ਸਿਰ ਫੇਰ ਕੇ) ਹੇ ਰਾਮ! ਕਲਿਯੁਗ ਆ ਗਿਆ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵੇਦ ਸੱਚ ਲਿਖ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਕਲਿਯੁਗ ਵਿਚ ਬੜੇ ਅਨਰਥ ਹੋਣਗੇ, ਸੋ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇਖ ਲਿਆ, ਕਲਿਯੁਗ ਆ ਗਿਆ, ਘੋਰ ਕਲਿਜੁਗ!'

ਦੀਵਾਨ (ਅਸਚਰਜ ਹੋ ਕੇ)—ਪੰਡਤ ਜੀ! ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ?

ਮਿਸਰ—ਕੀ ਕਹਾਂ? ਹੋਸ਼ ਟਿਕਾਣੇ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਤੋਤੇ ਉਡ ਗਏ ਹਨ। ਬੜਾ ਅਨਰਥ ਹੋਇਆ,

---

1. ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ, ਜ਼ਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮੀਰ ਮੁਅੱਯਨੁਲ ਮੁਲਕ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਰੁੱਦੀਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਾਕਮ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ੧੮੦੫ ਬਿ: (੧੭੪੮ ਈ:) ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਬਹਾਦਰੀ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਬਰਸਾਤ ਮਗਰੋਂ ਦੁੱਰਾਨੀ ਫੇਰ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਤੇ ਮੰਨੂੰ ਨੇ-ਕੁਛ ਪਰਗਣਿਆਂ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਦੇ ਕੇ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਤੀਸਰਾ ਹਮਲਾ ਸੀ ਸੰਨ ੧੮੦੮ ਵਾਲਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੁਝ ਹਾਲ ਸੁੰਦਰੀ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ (੧੭੫੧-੫੨ ਈ:)।

2. ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ, ਸਫਾ ੨੨੪।

ਭਗਵਾਨ ! ਭਗਵਾਨ !!

ਦੀਵਾਨ-ਮਿਸਰ ਜੀ ! ਵਾਸਤੇ ਨਰੈਣ ਦੇ ਛੇਤੀ ਦੱਸ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ?

ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਘਬਰਾਹਟ ਦਾ ਅਸਰ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਪੁਰ ਐਸਾ ਪਿਆ ਕਿ ਹਥੌੜੀ ਵੱਜੇ ਘੜਿਆਲ ਵਾਂਗੂ ਥਰਥਰ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਗਈਆਂ।

ਮਿਸਰ—ਮਹਾਰਾਜ ! ਕੀ ਕਹਾਂ ? ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਐਸੀ ਖ਼ਬਰ ਆਪ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣੋਂ; ਪਰ ਕੀ ਕਰਾਂ ਆਪ ਦਾਂ ਬਚਾਉ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ।

ਦੀਵਾਨ—ਮਿਸਰ ਜੀ ! ਫਿਰ ਛੇਤੀ ਦੱਸੋ ?

ਮਿਸਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਭਰ ਆਇਆ ਅਰ ਰੁਕੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ : ਜਜਮਾਨ ਭਗਵਾਨ ! ਰਾਮ ਲਾਲ, ਰਾਮ ਲਾਲ, ਰਾਮ ਲਾ ਆ ਘਘ (ਅਵਾਜ਼ ਰੁਕ ਗਈ) !!

ਦੀਵਾਨ—ਹਾਇ ! ਪਿਆਰੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਝਬਦੇ ਦਸੋ ?

ਮਿਸਰ—ਰਾਮ ਲਾਲ ਸਿੱਖ ਹੋ ਗਿਆ !!

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਪਈ। ਇਕ ਦਮ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ, ਹਾਇ ਹਾਇ ਨਾਲ ਕਮਰਾ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਨੇ ਜਲ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਬਰਖਾ ਰੁੱਤ ਦੇ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਵਹਾਇਆ। ਸਾਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕਾਵਾਂ ਰੌਲੀ ਪੈ ਗਈ। ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਪਾਸ ਖਲੋਤੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਬੀ ਨਾ ਰੁਕ ਸਕੀਆਂ, ਉਹ ਬੀ ਰੁਸਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਫੁਟ ਫੁਟ ਕੇ ਰੋਈਆਂ।

ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਮਿਸਰ ਜੀ ਚੁੱਪ ਬੈਠੇ ਰਹੇ, ਫੇਰ ਕੁਝ ਸੋਚ ਕੇ ਉਠੇ ਅਰ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਥਾਪੀ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ:- ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਰਾ ਹੋਸ਼ ਕਰੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਵਸ ਹੋਇਆਂ ਭਾਰੀ ਕਲੇਸ਼ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਬਾਹਰ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਹੋ ਜਾਊ ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਘਾਣ ਬਚਾ ਪੀੜਿਆ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਰੋਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭ ਚੁਪ ਹੋ ਗਏ। ਗੋਲੀਆਂ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਬਾਹਰ ਘੱਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਸਲਾਹ ਲੱਗੀ ਹੋਣ।

ਦੀਵਾਨ-ਮਿਸਰ ਜੀ ! ਪਹਿਲੇ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਉਪੱਦਰ ਹੋਇਆ ਕੀਕੂੰ ?

ਮਿਸਰ—ਜੀ ਹੋਣਾਂ ਕਿੱਕੁਰ ਸੀ ? ਸੰਗਤ ਨਾਲ, ਪੱਟਿਆ ਇਸ ਸੰਗਤ ਨੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਹਟਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਅੰਬਰਸਰ ਲਾਗੇ ਨਾ ਘੱਲੋ, ਮੁੰਡਾ ਵਿਗੜ ਜਾਇਗਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਐਥੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੇਲੀ ਸੀ, ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਕਦ ਬਚਿਆ ! ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਕਤਲਾਮ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਕਿਡਾ ਤਰਸ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਓਦੋਂ ਬੀ ਹੋੜਦਾ ਜੀ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵੱਡਾ ਹੋਕੇ ਆਪੇ ਸਮਝ ਜਾਇਗਾ[1]।

ਦੀਵਾਨ—ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ ਵਖਤ ਵਿਹਾਣੇ ਨੂੰ ? ਹਾਇ ਪੁੱਤ੍ਰ ! ਤੈਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ?

ਮਿਸਰ—ਹੁਣ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰੋ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਖ਼ਬਰ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਦੀਵਾਨ—ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਹੋਸ਼ ਟਿਕਾਣੇ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਕੁਝ ਕਰੋ।

ਦੀਵਾਨਣੀ—ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਬਹੁੜੋ ਪੰਡਤ ਜੀ ! ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਲੇਖ ਸੜ ਗਏ !

ਧੀ—ਮਿਸਰ ਜੀ ! ਕਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਦੀ ਜਿੰਦ ਬਚਾਓ !

ਮਿਸਰ—ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਦੀਵਾਨ ਜੀ ! ਹੁਣੇ ਇਕ ਇਤਬਾਰੀ ਆਦਮੀ ਬੁਲਾਓ ਜੋ ਰਾਮ ਲਾਲ ਨੂੰ ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਮੋੜ ਕੇ ਐਥੇ ਲੈ ਆਵੇ, ਤੇ ਅੰਦਰ ਵਾੜ ਕੇ ਸਮਝਾ ਬੁਝਾ ਲਓ। ਐਉਂ ਗੱਲ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੇਗੀ। ਅਜੇ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਭਲਾ ਜੇ ਸਮਝ ਜਾਏ। ਜੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਰਹੀ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਏ ਤੋਂ ਵੀ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ।

ਦੀਵਾਨ—ਮਿਸਰ ਜੀ ! ਸਭ ਨੌਕਰ ਆਪ ਦੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ, ਜੋ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਰੋ, ਮੇਰੀ ਹੋਸ਼ ਟਿਕਾਣੇ ਨਹੀਂ।

ਮਿਸਰ ਜੀ ਉਠੇ ਅਰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਘਰ ਦੇ ਇਤਬਾਰੀ ਆਦਮੀ ਏਹ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਕੇ ਤੋਰੇ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸਖ਼ਤ ਬੀਮਾਰ ਹਨ, ਰਾਮ ਲਾਲ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬੈਠਾ ਸੁੱਤਾ ਛੇਤੀ ਅੱਪੜੇ।

ਪੰਡਤ ਜੀ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਅੰਦਰ ਆਏ। ਦੀਵਾਨਣੀ ਨੇ ਕੁਝ ਮੁਹਰਾਂ ਆਪ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀਆਂ ਅਰ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਡਿਗਕੇ ਵਾਸਤੇ ਪਾਏ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਲਾਲ ਮੇਰੇ ਘਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਪਹੁੰਚ ਪਵੇ। ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦਿਲਾਸੇ ਦੇ ਕੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਤਾਂ ਘਰ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਹੋਏ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੇ ਆ ਕੇ ਹਾਲ ਸੁਣਿਆ, ਉਹ ਬੀ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਟੁਰ ਗਿਆ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਰੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਅਸੀਂ ਵਾਰਸ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਇਕ ਭਰਾ ਅੱਗੇ ਹੀ ਨਲੈਕ ਹੈ, ਇਕ ਇਹ ਗਿਆ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੋ ਗਿਆ, ਬਸ ਹੁਣ ਚਾਰੇ ਚੱਕ ਜਾਗੀਰ ਸਾਡੀ ਹੈ।

1. ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਮ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਉਂਞ ਨਫ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਸਾਕਾਂ ਨੂੰ ਖੇਦ ਮਿਲਦਾ ਜੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕੀਂ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਆ ਜਾਣਾ ਸਮਝ ਕੇ ਕਸ਼ਟ ਮੰਨਦੇ ਸਨ।

—o—

ਕਾਂਡ ਦੂਜਾ

ਚਾਰ ਕੁ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਘਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਆਪ ਇਸ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਗੱਭੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਐਸੇ ਭਾਸਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ

ਗੁਹਿਣਿਆਂ ਹੋਇਆ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਬੱਦਲਾਂ ਹੇਠ ਆਏ ਹੋਏ ਤਾਰਾ ਮੰਡਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਵੇ । ਸਭਨਾ ਦੇ ਦਿਲ ਰਾਮ ਲਾਲ ਦੇ ਸਿਖ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਅਜੇਹੇ ਕੁਮਲਾ ਗਏ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕੱਕਰ ਪਏ ਤੇ ਕੌਲ ਫੁਲ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਕਲੇਜੇ ਮੁੱਠਾਂ ਵਿਚ ਲੀਤਿਆਂ ਸੁੱਖਣਾ ਸੁਖਦਿਆਂ ਬੀਤੇ ਸਨ। ਪਲ ਪਲ ਵਿਚ ਭੈ ਉਠਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਬੀ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਕੋਈ ਚੁਗਲੀ ਨਾ ਵੱਟ ਦੇਵੇ। ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਨਿਕਲੇ। ਰਾਮ ਲਾਲ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਦੀਵਾਨ ਨਾਲੋਂ ਅਧਿਕ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਰਾਮ ਲਾਲ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਪਿਆਰਾ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਇਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ, ਜੋ ਇਕ ਜਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿਖ ਦੀ ਧੀ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਸੀ, ਸੱਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਨੂੰਹਾਂ ਸੱਸ ਨਾਲ ਉਪਰਲਾ ਢੰਗ ਨਿਬਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਉਥੇ ਇਹ ਸੱਸ ਨੂੰ ਮਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਰਾਮ ਲਾਲ ਵਹੁਟੀ ਸਮੇਤ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰਾ ਸੀ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਤਕੀਏ ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖਕੇ ਕੁਝ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਗੁਟ ਹੋ ਗਏ, ਓਧਰੋਂ ਰਾਮ ਲਾਲ ਉਸਦੀ ਵਹੁਟੀ ਤੇ ਪੋਤਰਾ ਆ ਪਹੁੰਚੇ। ਰਾਮ ਲਾਲ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸੁਸਤੀ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਦੇਖ ਕੇ ਅਗੇ ਵਧਿਆ, ਆਹਟ ਪਾ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਰੂਪ ਰੰਗ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਲਜੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਕਿਥੇ ਉਹ ਪਤਲਾ ਸੁਕੜੀ ਰਾਮ ਲਾਲ, ਕਿਥੇ ਇਹ ਬਲੀ ਸ਼ੇਰ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ; ਸੱਚ ਮੁਚ ਕਾਯਾ ਪਲਟ ਹੋ ਗਈ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਮੁਟਾਈ ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਪਛਾਤਾ ਨਾ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਗਰੀਬੀ ਨਾਲ ਪੂਰਤ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਪਤਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹੋ ਨਲੈਕ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਖ ਬਣਕੇ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾਯਾ ਹੈ। ਮੋਹ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਉਠਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਇਉ ਬੁਲਾਇਆ :— 'ਦੁਸ਼ਟਾ ! ਨਿੱਜ ਜੰਮਦੋਂ, ਔਂਤ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਤੇਰੀ ਮਾਂ, ਜਾਂ ਤੇਰੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਮੈਂ ਐਸ ਉਮਰਾ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸੱਲ ਦਿਖਾਇਆ ਹੋਏ ਤੇਰਾ ਸਤਯਾਨਾਸ।'

ਦੀਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਅਜੇ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਜ਼ਹਿਰ ਉਗਲਣਾ ਸੀ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ। ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਉਠੇ; ਦੀਵਾਨ ਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨਕੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਵਲ ਗਏ ! ਏਧਰ ਮਮਤਾ ਦੀ ਮਾਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਠਕੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾਇਆ ਅਰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਸਿਰ ਲਾਕੇ ਬਹਿ ਗਈ ਤੇ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਕੇ ਰੋਈ। ਭੈਣਾਂ ਬੀ ਆ ਚੰਬੜੀਆਂ ਤੇ ਰੋਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਪਿਉ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਸੀ ਹੋਇਆ ਉਥੇ ਮਾਤਾ ਤੇ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅਸਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਚੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਪੂਰਤ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਸ ਮੋਹ ਦੇ ਜਾਦੂ ਨੇ ਠੱਗ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਅਸਰ ਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਕੁਛ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਪੁੱਛਣ ਲਗੇ : ਮਾਂ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੇ ਹੋ ?'

ਮਾਂ—ਬੱਚਾ ! ਤੇਰੇ ਸਿੱਖ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ।

ਪੁੱਤ੍ਰ—ਕੀ ਸਿੱਖ ਹੋਣਾ ਪਾਪ ਹੈ ?

ਮਾਂ—ਨਹੀਂ ਕਾਕਾ ਪਾਪ ਕਾਹਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਭਲੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਪੁੱਤ੍ਰ—ਹੋਰ ਕੁਛ ਐਬ ਹੈ ?

ਮਾਂ—ਨਹੀਂ ਕਾਕਾ ! ਉਤਮ ਗੱਲ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਪੈ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਤੂੰ ਜਦ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੈਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬੜਾ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਸੈਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਜੋ ਭਾਗ ਹੈ ਤੇਰੇ ਹੀ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਖ਼ੈਰ ਖ਼ੈਰਾਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਦਾ ਤੂੰ ਜੰਮਿਆਂ ਹੈਂ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ ਹੈ ਤੇ (ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾ ਲਿਆ) ਜਿਸ ਦਿਨ ਦੀ ਇਹ ਪਿਆਰੀ ਸੁਘੜ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਈ ਹੈ ਤਦ ਦੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ (ਫਿਰ ਪੋਤ੍ਰੇ ਨੂੰ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ) ਤੇ ਐਸ ਲਾਲ ਨੇ ਤਾਂ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਪੁੱਤ੍ਰ—ਮਾਂ ਜੀ ! ਫੇਰ ਐਡਾ ਦੁੱਖ ਕਿਉਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹੋ ?

ਮਾਂ—ਬੱਚਾ ! ਸਮਾਂ ਵੇਖਕੇ ਤੁਰਨਾਂ ਲੋੜੀਏ। ਇਕ ਵੇਰ ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਬਘਿਆੜ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਸੀ ਕਿ 'ਭਾਈ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸ਼ਕ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?' ਬਗਿਆੜ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜ !' ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਘੁਰਕ ਕੇ ਕਿਹਾ 'ਹੇ ਦੁਸ਼ਟ ! ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਐਸੇ ਵਾਕ ਬੋਲਦਾ ਹੈਂ ?' ਅਰ ਹੱਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਸਿੱਟਿਆ, ਫੇਰ ਇਕ ਖੋਤੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ : 'ਕਿਉਂ ਬਈ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸ਼ਕ ਆਉਂਦੀ ਹੈ' ? ਖੋਤੇ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਹਰੇ ਹਰੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ਬੋ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।' ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਓ ਗਧੇ ! ਸਾਡੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈਂ, ਜਿੰਦ ਨਹੀਂ ਲੋੜੀਂਦੀ ?' ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਚਿੱਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫੇਰ ਲੂੰਬੜੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੀ ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਪੁਛੀ, ਲੂੰਬੜੀ ਬੋਲੀ : 'ਮਹਾਰਾਜ ! ਜਗਤ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਛ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਰੇਜ਼ਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਨਿੱਛਾਂ ਤੇ ਨਜ਼ਲੇ ਨਾਲ ਨੱਕ ਪੱਕ ਗਿਆ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਜੇਕਰ ਕੁਝ ਬੀ ਮਗਜ਼ ਠੀਕ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦੱਸ ਦੇਂਦੀ'। ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ : 'ਲੂੰਬੜੀ ! ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਅਕਲ ਕਿਨੇ ਦੱਸੀ ਹੈ ?' ਉਹ ਬੋਲੀ ਕਿ ਔਹਨਾਂ (ਬਘਿਆੜ ਤੇ ਖੋਤੇ ਵੱਲ ਸੈਨਤ ਕਰ ਕੇ) ਲੋਥਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਈ ਹੈ !' ਸੋ ਬੱਚਾ ! ਇਹੋ ਗੱਲ ਆ ਬਣੀ ਹੈ। ਸਿਖ ਤਾਂ ਤੁਰਕ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸੱਚ ਧਰਮ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਸੋ ਬੀ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੂ 'ਖ਼ੁਸ਼ਾਮਦ' ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਬੀ ਪਿਛੋਂ ਗਿੱਚੀ ਪਰਨੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਵਰਗੇ ਦਾਨੇ ਵਿਚ ਵਿਚਾਲੇ ਤੁਰਕੇ ਸੁਖੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪੁਤ੍ਰ—ਮਾਤਾ ਜੀ ! ਆਪ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਭਾਰੇ ਦਨਾਵਾਂ ਵਰਗਾ ਹੈ; ਅਰ ਅਕਲ ਇਹੋ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਖਾ ਵਾਲੇ ਹਠ ਤੇ ਨਾ ਕੁਸ਼ਾਮਤੀਆਂ ਵਾਲੀ ਕੁਸ਼ਾਮਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਹੈ।

ਮਾਂ—ਬੱਚਾ ! ਆਹ ਜਿਹੜੇ ਕੇਸ ਰੱਖ ਲਏ ਨੀ ਇਹੋ ਭਾਰੀ ਦੁਖਦਾਈ ਗੱਲ ਹੈ ਨਾ। ਤੈਂ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ

ਨਵੇਂ ਬੀਜੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਕਈ ਪੰਛੀ ਚੁਗ ਚੁਗਕੇ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਕ੍ਰਿਸਾਨ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਫੜ ਲਏ । ਜਦ ਛੁਰੀ ਫੇਰ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ, ਤਦ ਇਕ ਪੰਛੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਨਾ ਤਾਂ ਚਿੜੀ ਹਾਂ ਨਾ ਤੋਤਾ, ਨਾ ਮੈਂ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਬੀਜ ਚੁਗਣ ਵਾਲਾ ਪੰਛੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਗ਼ਰੀਬ ਸਾਰਸ ਹਾਂ; ਮੇਰਾ ਭੋਜਨ ਜਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਖੀਆਂ ਨਾਲ ਐਵੇਂ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸਾਂ । ਕ੍ਰਿਸਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਤੂੰ ਸੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈਂ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵੜਨ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਬੀ ਚੋਰ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ' ਸੋ ਬੱਚਾ ! ਤੁਰਕ ਹਾਕਮ ਤਾਂ ਉਸ ਕ੍ਰਿਸਾਨ ਵਰਗੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੀ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ । ਦਸ ਖਾਂ, ਸਦਕੇ ਜਾਈਏ ਅੰਬਰਸਰ ਦੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਕੀ ਲੀਤਾ ਸੀ ? ਐਸੇ ਸਮ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੇ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਏ ਗਏ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਦੇਖਦੇ ਸਨ, ਫੇਰ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਕਿਸ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਕੋਹੇ ? ਤਿਵੇਂ ਬੱਚਾ ! ਮੈਂ ਡਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਖਬਰੇ ਕੀ ਵਰਤੇ ? ਘਰ ਵਿਚ ਜਦ ਤੂੰ ਸਭ ਧਰਮ ਕਰਮ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਕਰਦਾ ਸੈਂ, ਕੌਣ ਤੈਨੂੰ ਹਟਕਦਾ ਸੀ ? 'ਢੱਕੀ ਰਿੱਝੇ ਕੋਈ ਨ ਬੁੱਝ' ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ।

ਪੁਤ੍ਰ—ਮਾਂ ਜੀ ! ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਉੱਤਮ ਹਨ, ਪਰ

''ਕਬੀਰ ਲਾਗੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸੁਜਾਨ ਸਿਉ ਬਰਜੈ ਲੋਗੁ ਅਜਾਨੁ ॥
ਤਾ ਸਿਉ ਟੂਟੀ ਕਿਉ ਬਨੈ ਜਾਕੇ ਜੀਅ ਪਰਾਨ'' ॥੨੧੭॥

ਨੱਚਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਘੁੰਡ ਕੇਹਾ ? ਮਾਤਾ ਜੀ ! (ਲੰਮਾ ਹਾਹੁਕਾ ਲੈ ਕੇ) ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਘਰ ਕਰ ਗਈ ਹੈ, ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਸਮਾਂ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਪਿਆਰਾ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਜੱਸ੍ਰੀ ਚਿਹਰਾ ਹਰ ਪੱਤੇ, ਹਰ ਫੁੱਲ, ਹਰ ਰੰਗ ਵਿਚੋਂ ਚਮਕਦਾ ਦਿਸਦਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ । ਮੇਰਾ ਆਪਨਾ ਆਪ ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰਕ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਤਾਪ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਭੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ । ਪਰ ਹਾਇ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਘੁਮਲਘੇਰ ਵਿਚ ਫਸੇ ਜੀਵ ਵਾਂਗੂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਾਈ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ । ਜਦ ਸਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਅੰਗ ਸੰਗ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ । ਮਾਂ ਜੀ—

''ਕਮਲ ਨੈਨ ਅੰਜਨ ਸਿਆਮ ਚੰਦ੍ਰ ਬਦਨ ਚਿਤ ਚਾਰ ॥
ਮੂਸਨ ਮਗਨ ਮਰੰਮ ਸਿਉ ਖੰਡ ਖੰਡ ਕਰਿ ਹਾਰ[1]'' ॥੧੦॥

ਮਾਂ (ਹਾਹੁਕਾ ਲੈ ਕੇ)-ਬੱਚਾ ਸੱਚ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਲੇ ਪੀਤੇ ਸੋ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮੋਂ ਗਈਆਂ ; ਪਰ ਫੇਰ ਬੀ ਐਸਾ ਕੰਮ ਕਰੀਏ ਕਿ ਸੱਪ ਬੀ ਮਰ ਜਾਏ ਤੇ ਲਾਠੀ ਬੀ ਬਚ ਜਾਏ ।

ਪੁਤ੍ਰ—ਮਾਂ ਜੀ ! ਦੱਸੋ, ਜ਼ਰੂਰ ਐਸੀ ਗੱਲ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸਿੱਖੀ ਬੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭ ਜਾਏ ਤੇ ਆਪ ਬੀ ਔਖੇ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

ਮਾਂ—ਬੱਚਾ ਕੇਸ ਛੱਡ ਦੇਹ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਛੱਡ ਦੇਹ, ਸ਼ਕਲ ਪਿਤਾ ਵਾਲੀ ਰੱਖ; ਚਿਤੋਂ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਭਾਵੇ ਸੋ ਕਰ ਤੇ ਘਰ ਬੈਠਾ ਰਹੁ ।

ਪੁਤ੍ਰ—ਮਾਂ ਜੀ ! ਤੁਸਾਂ ਮੇਰਾਂ ਕਲੇਜਾ ਵਿੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਅੰਦਰੋਂ ਹੋਰ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਹੋਰ ਹੋਵਾਂ ? ਕੇਸ ! ਪਿਆਰੇ ਕੇਸ ! ਜਿੰਦੋਂ ਪਿਆਰੇ ਕੇਸ ! ਤਿਆਗਾਂ ? ਗੁਰੂ ਕਾ ਤਾਜ ਬਖਸ਼ਿਆ ਭੋਇੰ ਤੇ ਪਟਕਾ ? ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ, ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਰੀ ਯਾਦ ਸੱਟ ਦਿਆਂ ? ਹਾਇ ! ਮੌਤ ਆਵੇ ਪਰ ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ! ਉਹ ਪਿਆਰਾ, ਮੇਰੀ ਜਿੰਦ ਦੀ ਬੀ ਜਿੰਦ, ਮੇਰੇ ਆਤਮਾਂ ਦੀ ਬੀ ਆਤਮਾਂ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਨਾਂ ਮੰਨਾਂ ? ਮਾਂ ਜੀ ! ਮੌਤ ਆਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਦਿਨ ਨਾ ਆਵੇ (ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਤਰ ਬਤਰ) ।

ਮਾਂ—ਬੱਚਾ ! ਮੈਂ ਪੱਥਰ ਚਿੱਤ ਤੇਰੇ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰੀਕ ਗੱਲਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਸਮਝਾਂ ? ਪਰ ਧਰਮ ਤਾਂ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਦਿਖਾਵੇ ਨਾਲ ਕੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ?

ਪੁਤ੍ਰ—ਮਾਂ ! ਧਰਮ ਉਸ ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਮੁਖ਼ਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਜੋ ਨਿਕਲਿਆ ਸੋ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਹੈ ।

ਮਾਂ—ਬੱਚਾ ! ਕੀ ਕੇਸ ਹੀਨ ਸਾਰੇ ਨਰਕ ਨੂੰ ਜਾਣਗੇ ?

ਪੁਤ੍ਰ—ਮਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਇਹੋ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪ ਕੇਸ਼ਾਧਾਰੀ ਸਨ, ਮੈਂ ਕਿਕੁਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਨਾ ਤੁਰਾ ? 'ਤੂੰ ਸਾਹਿਬ ਹਉ ਸਾਂਗੀ ਤੇਰਾ' । ਕੇਸ ਤਨ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਆਤਮ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਰਾਖੇ ਤੇ ਦਿਮਾਗ਼ੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਦਾਤ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਹਨ । ਮਾਤਾ ਜੀ ! ਸੱਚੇ ਧਰਮੀ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਦੂਰ ਹੈ, ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਸਾਂਗੀ ਬਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਆਹ ! ਸਾਂਗੀ ਬਣਨੇ ਦਾ ਬੀ ਐਸਾ ਸੁਖ ਹੈ, ਜੋ ਜਗਤ ਦੇ ਸਮੱਗਰ ਸੁਖਾਂ ਥੀਂ ਵੱਡਾ ਹੈ । ਸੋਚੋ ਮਾਂ ਜੀ ! ਜੇ ਸਾਰਾ ਧਰਮ ਸਾਨੂੰ ਲੱਭ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਿੱਡਾ ਆਨੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇ ?

ਮਾਂ—ਤਾਂ ਬਚਾ । ਅਜੇ ਤੂੰ ਸਿੱਖ ਬੀ ਨਹੀਂ ?

ਪੁਤ੍ਰ—ਮਾਂ ਜੀ ! ਸਿੱਖ ਮੈਂ ਤਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੋੜੇ-ਬਰਦਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਬੀ ਨਹੀਂ । ਮਾਂ ਜੀ ਸਿੱਖੀ ਬੜੀ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਡਕੇ ਤਰਸਦੇ ਹਨ ।

1. ਰਾਮ ਲਾਲ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਸੀ : (ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦਾ) ਮੁਖੜਾ ਚੰਦ (ਵਰਗਾ ਹੈ); ਨੈਣ ਕਮਲਾਂ (ਵਰਗੇ ਹਨ) ਜੋ ਸੁਰਮੇ (ਨਾਲ) ਸ਼ਯਾਮ (ਰੰਗ ਦੀ ਮੌਜ ਦੇ ਰਹੇ) ਐਸੀ ਸੁਹਣੀ ਤੱਕਣੀ ਤੱਕ ਰਹੇ ਹਨ (ਕਿ) ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹ ਰਹੇ ਹਨ; (ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਦੇ) ਭੇਦ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮਗਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ । ਐਸੀ ਮਗਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹਾਰੇਗਾ(ਮੈਨੂੰ ਸਰੀਰ ਕਟੀਣ ਦਾ ਪਤਾ ਬੀ ਨਹੀਂ ਲਗੇਗਾ) । ਅਥਵਾ—(ਆਪਣਾ ਆਪ) ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ (ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਭਾਵ ਆਪਾ ਸਦਕੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ) ।

ਮਾਂ—ਤੇ ਫੇਰ ਹੋਇਆ ਕੀ ?

ਪੁਤ੍ਰ—'ਪ੍ਰੀਤਿ ਪ੍ਰੇਮ ਤਨੁ ਖਚਿ ਰਹਿਆ ਬੀਚੁ ਨ ਰਾਈ ਹੋਤ ॥
ਚਰਨ ਕਮਲ ਮਨੁ ਬੇਧਿਓ ਬੂਝਨੁ ਸੁਰਤਿ ਸੰਜੋਗ[1]" ॥ ੨ ॥

ਮਾਂ—ਬੱਚਾ ! ਕੀ ਕਹਾਂ ? ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਅਤੇ ਕੀ ਨਾ ਕਰਾਂ ? ਤੂੰ ਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕੁਝ ਬਾਵਰਿਆਂ ਵਾਂਗੂ ਲੈ ਤੁਰਿਓਂ ।

ਪੁਤ੍ਰ—ਮੂਸਨ ਮਰਮੁ ਨਾ ਜਾਨਈ ਮਰਤ ਹਿਰਤ ਸੰਸਾਰ ॥
ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਰੰਮ ਨ ਬੇਧਿਓ ਉਰਝਿਓ ਮਿਥ ਬਿਉਹਾਰ[2]" ॥ ੬ ॥

ਮਾਂ—ਸੱਚ ਹੈ, ਜੀਉਣ ਜੋਗਿਆ ! ਤੇਰੇ ਭੇਤਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕੀ ਜਾਣਾਂ ।

(ਹਾਹੁਕਾ ਲੈ ਕੇ)—ਬੱਚਾ ! ...ਹੈਂ... ਤੇਰੀ ਸੁੰਦਰ ਦੇਹੀ, ਤੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਚਿਹਰਾ ਜਾਲਮ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਢਹੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਏਗਾ, (ਰੋ ਕੇ) ਮੇਰੇ ਲਾਲ ! ਉਹ ਖਬਰੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀਹ ਕਰਨਗੇ ? ਪਿਆਰੇ ਲਾਲ ? ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਤੇ ਤਰਸ ਕਰ...ਬਖਸ਼ ਲੈ ! ਹਾਇ ਮਮਤਾ ! ਲਾਲ ! ਤੂੰ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਕਰ, ਗੁੰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰੁਪਏ ਦੇਹ, ਜੋ ਤੇਰਾ ਜੀ ਆਵੇ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰ । ਜੇ ਤੂੰ ਧਰਮ ਅਰਥ ਲਾਵੇਂ ਤਾਂ ਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਨਾ ਹੋਵਣਗੇ ?

ਪੁਤ੍ਰ— ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮਾਂ ਜੀ ।...

"ਸੰਮਨ ਜਉ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਦਮ ਕਿਹੁ ਹੋਤੀ ਸਾਟ ॥
ਰਾਵਨ ਹੁਤੇ ਸੁ ਰੰਕ ਨਹਿ ਜਿਨਿ ਸਿਰ ਦੀਨੇ ਕਾਟਿ[3]"॥ ੧ ॥

ਮਾਤਾ—ਹਾਇ ਮੇਰੇ ਭਾਗ । ਮੈਂ ਪਹਿਲੋਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮਰ ਗਈ । ਬੱਚਾ ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਦੀਆਂ ਖੈਰਾਂ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਸੁਖਣਾ ਦੇਂਦਿਆਂ ਤੇ ਮੰਨਤਾਂ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਅਹ ਦਿਨ ਆਏ, ਤੂੰ ਸਿਰ-ਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾ ਬੈਠਾ ਹੈਂ । ਬੱਚਾ ! ਇਹ ਬਾਜ਼ੀ ਨਾ ਖੇਡ, ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਤੂੰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੈਂ ਬੜਾ ਕਠਨ ਹੈ, ਧਰੂ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਆਦਿਕਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿਕਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਹਈ । ਹਾਇ, ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦਰਦਨਾਕ ਹਾਲ ਮੇਰਾ ਕਲੇਜਾ ਧੂਹ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ: ਬੱਚਾ : ਇਹ ਬੜਾ ਕਠਨ ਪੈਂਡਾ ਹੈ ।

ਪੁਤ੍ਰ—ਮਾਂ ਜੀ ! ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

---

1. ਤਨ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਰਾਈ ਦੇ ਦਾਣੇ ਜਿੰਨੀ ਵਿੱਥ ਨਹੀਂ ਰਹੀ । ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਵਿਚ ਮਨ ਵਿੱਝ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੰਜੋਗ ਦੀ ਸੁਰਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ (ਹੀ) ਇਸ ਦੀ ਸੋਝੀ (ਪੈ ਸਕਦੀ) ਹੈ ।

2. ਸੰਸਾਰ ਝੂਠੇ ਵਿਹਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝ ਰਿਹਾ ਹੈ (ਇਉਂ ਉਲਝਿਆ ਹੀ) ਮਰਦਾ ਤੇ ਗੁਆਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ (ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ) ਭੇਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ (ਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਜੀਵਨ ਹੈ ਸੋ ਉਹ) ਪਯਾਰੇ ਦੇ ਪਰੇਮ ਨਾਲ ਵਿੰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ।

3. ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਵਣ ਨੇ ਸੀਸ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਿਵਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਜੇ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸੌਦਾ ਦੰਮਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਰਾਵਣ ਵਰਗੇ ਕੰਗਾਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਦੇਣਾ ਪਿਆ । ਭਾਵ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਧਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ।

"ਸਾਗਰ ਮੇਰ ਉਦਿਆਨ ਬਨ ਨਵਖੰਡ ਬਸੁਧਾ ਭਰਮ ॥
ਮੂਸਨ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਰੰਮ ਕੈ ਗਨਉ ਏਕ ਕਰਿ ਕਰਮ[1]" ॥ ੩ ॥

ਮਾਂ—ਪੁਤ ! ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਸੁਦਾ ਕਿਥੋਂ ਚੰਬੜ ਗਿਆ ? ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਭਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦੀ । ਦੇਖ ਪੁੰਨ ਦਾਨ, ਜਪ ਤਪ ਆਦਿਕ ਥੋੜੇ ਕਮ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਅਰ ਜਸ ਫ਼ੈਲਦਾ ਹੈ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਿਰਾ ਏਸ ਗਲੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹਾਂ, ਕਿ ਵੱਜ ਵਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਨਾ ਬਣ, ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਚੋਲਾ ਨਾ ਪਾ ।

ਪੁਤ੍ਰ (ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਭਰ ਕੇ)—ਮਾਂ ਜੀ ।

"ਜਪ ਤਪ ਸੰਜਮ ਹਰਖ ਸੁਖ ਮਾਨ ਮਹਤ ਅਰ ਗਰਬ ॥
ਮੂਸਮ ਨਿਮਖਕ ਪ੍ਰਮ ਪਰਿ ਵਾਰਿ ਵਾਰਿ ਦੇਂਉ ਸਰਬ[2] ॥੫॥

ਮਾਂ (ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ)-ਬੱਚਾ ! ਖ਼ਬਰੇ ਤੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਕੀ ਮਿੱਠਾ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਡਿੱਠਾ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ।

ਪੁਤ੍ਰ—"ਮੂਸਨ ਮਸਕਰ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਰਹੀ ਜੁ ਅੰਬਰੁ ਛਾਇ ॥
ਬੀਧੇ ਬਾਂਧੇ ਕਮਲ ਮਹਿ ਭਵਰ ਰਹੇ ਲਪਟਾਇ[3]" ॥ ੪ ॥

ਮਾਂ—ਸ਼ਰਾਬੀ ਨੂੰ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਚੇਟਕ ਵਾਂਗੂੰ ਇਹ ਭੀ ਚੇਟਕ ਹੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦੀ ਚਾਹ ਹੁੰਦੀ ?—ਹਾਇ ਪੁਤ੍ਰ ! ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਸ਼ੁਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ?...ਮਾਂ ਵਾਰੀ ! ਆ ਕੁਛ ਸਮਝ ਕਰ ।

ਪੁਤ੍ਰ—ਮਾਂ ਜੀ ! ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਐਉਂ ਹੈ :—

"ਘਬੁ ਦਬੁ ਜਬ ਜਾਰੀਐ ਬਿਛੁਰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਬਿਹਾਲ ॥
ਮੂਸਨ ਤਬ ਹੀ ਮੂਸੀਐ ਬਿਸਰਤ ਪੁਰਖ ਦਇਆਲ[4] ॥ ੭ ॥

ਇਹ ਸੁਆਦ ਐਵੇਂ ਕਿਥੋਂ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਆਪਣਾ ਆਪ ਜਦ ਤੀਕ ਨਾ ਜਾਣੇ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕਲਗੀਧਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾ ਹੋਵੇ? ਜੀਓ ਜੀ, ਹਾਂ :—

'ਜਾਕੋ ਪ੍ਰੇਮ ਸੁਆਉ ਹੈ ਚਰਨ ਚਿਤਵ ਮਨ ਮਾਹਿ ॥
ਨਾਨਕ ਬਿਰਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਆਨ ਨ ਕਤਹੂ ਜਾਹਿ[5] ॥ ੮ ॥

---

1. ਸਮੁੰਦਰ, ਸੁਮੇਰੂ ਪਹਾੜ, ਜੰਗਲ ਬਨ, ਨੌ ਖੰਡਾ ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਨਿਕਲਨਾ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪੈਂਡੇ ਵਿਚ ਇਕ ਕਦਮ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ । ਭਾਵ ਐਡਾ ਭਾਰਾ ਪੈਂਡਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਇਕ ਕਦਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

2. ਜਪ; ਤਪ, ਸੰਜਮ, ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਸੁਖ, ਮਾਨ, ਵਡਿਆਈ ਅਰ ਹੰਕਾਰ, ਏਹ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਇਕ ਪਲ ਉਤੋਂ ਵਾਰ ਕੇ ਸੁੱਟਦਿਆਂ, ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਇਕ ਪਲ ਦੇ ਤੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹਨ ।

3. ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਚਾਂਦਨੀ (ਰਿਦੇ ਰੂਪੀ) ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਪਸਰ ਰਹੀ ਹੈ (ਮਨ ਰੂਪੀ) ਭਵਰੇ ਹੁਰੀਂ (ਪ੍ਰੀਤਮ ਰੂਪੀ) ਕਮਲ ਵਿਚ ਵਿੰਨੇ ਤੇ ਬੱਝੇ ਜਾ ਕੇ ਬੀ ਲਿਪਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਭਾਵ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸੁਆਦ ਐਸਾ ਹੈ ਕਿ ਖੇਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ । ਮਸਕ੍ਰਿਨ ਚੰਦ (ਵਿਲਸਨ ਕੋਸ਼) । ਚਾਂਦਨੀ ਵੇਲੇ ਕਮਲ ਮੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਭਵਰੇ ਵਿਚ ਬੰਨੇ ਵਿਚੇ ਵਿੱਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

4. ਹੇ ਮੂਸਨ ਤਦੋਂ ਲੁਟੇ ਜਾਈਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦਿਆਲ (ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ) ਭੁਲ ਜਾਵੇ (ਹਾਂ) ਜਦੋਂ ਘਬ ਦਬ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜੇ ਤਾਂ ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦੇਈਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਘਰ ਬਾਰ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾਲ ਬੇਹਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈਦਾ, ਬੇਹਾਲ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਵਿਛੁੜਨ ਨਾਲ ਹੋਈਦਾ ਹੈ ।

5. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸੁਆਦ ਪਿਆ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰੀਤਮ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮੂੰਹ ਧਰਦੇ ।

ਮਾਂ—ਮੈਂ ਸਮਝਾ ਰਹੀ, ਕੁਛ ਨਾ ਪੋਹਿਆ, ਹਾਇ ਪਿਆਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ! ਏਹ ਉਚੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ ਬਿਖੜੇ ਰਸਤੇ ਨਾ ਫੜ; ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵੜਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆ ਲੈ । ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਤੇਰੀ ਜਿੰਦ ਹੈ, ਇਕ ਭਾਰੀ ਪਰਬਤ ਸਿਰ ਤੇ ਪੈਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਲਾਲ ! ਕੀਕੁਰ ਬਚੇਂਗਾ?

ਪੁਤ੍ਰ—ਮਾਂ ਜੀ ! ਹੈ ਤਾਂ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ।
"ਲੱਖ ਘਾਟੀਂ ਊਂਚੌ ਘਨੋ ਚੰਚਲ ਚੀਤ ਬਿਹਾਲ ॥
ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ :—
"ਨੀਚ ਕੀਚ ਨਿਮ੍ਰਿਤ ਘਨੀ ਕਰਨੀ ਕੋਮਲ ਜਮਾਲ[1] ॥੯॥

ਭੈਣ—ਵੀਰ ਜੀ ! ਮਾਂ ਨੇ ਐਤਨਾ ਸਮਝਾਇਆ ਤੁਸਾਂ ਇਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ, ਕੀ ਸਬੱਬ ਹੈ ? ਜਿੱਕੁਰ ਥਿੰਧੇ ਘੜੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਸਭ ਵਗ ਗਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਡਾਢੇ ਕੂਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਓ !

ਭਰਾ—ਭੈਣ ਜੀ ! ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਨਹੀਂ :—
"ਮਗਨੁ ਭਇਓ ਪ੍ਰਿਅ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿਉ ਸੂਧ ਨ ਸਿਮਰਤ ਅੰਗ[2]॥"

---

1. ਲੱਖਾਂ ਪਰਬਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬੀ ਊਚਾ ਤੇ ਬਿਖੜਾ (ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ) ਰਸਤਾ ਹੈ ਅਰ ਚਿਤ ਚੰਚਲ (ਹੋਣ ਕਰਕੇ) ਬੇਹਾਲ ਹੈ, ਭਾਵ ਪਹੁੰਚਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਚਿਕੜ ਨੀਚ ਹੈ (ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਕਮਲ ਉਗਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਜਿਥੇ) ਘਨੀ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ (ਹੋਵੇ ਓਥੇ) ਕਰਨੀ (ਰੂਪੀ) ਕੌਲ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਪਜਾਦੀ ।

2. ਭਾਵ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ ਅਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁਧ ਬੁਧ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ।

—o—

ਕਾਂਡ ਤੀਜਾ

ਹੁਣ ਤਾਂ ਮਾਂ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਫੇਰ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਗੱਲ ਨਾਲ ਲਾ ਅਰ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਸਾਵਣ ਦੇ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗੂ ਐਸਾ ਰੋਈ ਕਿ ਇਕਤਾਰ ਬੱਝ ਗਈ । 'ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ! ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਤੇ ਤਰਸ ਕਰ । ਬੱਚਾ ! ਤਰਸ ਕਰ ।'

ਐਤਕੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਬੀ ਨਾ ਰੁਕ ਸਕੇ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਭਰ ਆਇਆ ਤੇ ਬੋਲੇ :—

ਮਾਂ ਜੀ ! ਤੁਹਾਡੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮੈਂ ਇੰਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਚੁਬਾਰਾ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਛੱਡੋ, ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਿਨ ਉਥੇ ਕੱਟ ਲਵਾਂਗਾ । ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗਣਾ ਸਭ ਤਿਆਗ ਦਿਆਂਗਾ । ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਨਾ ਆਪ ਨੂੰ ਔਖ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਖ਼ਾਤਰ ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿਣੇ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿਆਂ ।

ਮਾਂ-ਬੱਚਾ ! ਜ ਇੰਨਾ ਬੀ ਮੰਨ ਲਵੇਂ ਤਾਂ ਲੱਖ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਪਰ ਤੇਰਾ ਜੀ ਨਾ ਅਕੁਲਾਵੇਗਾ ?

ਪੁਤ੍ਰ—ਨਹੀਂ ਮਾਂ ਜੀ ! ਮੈਨੂੰ ਏਕਾਂਤ ਸੁਖਦਾਈ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਹਰ ਵਲ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਨ ।

ਇਸ ਨਬੇੜ ਨਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ । ਏਨੇ ਪਰ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਡਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਵੱਡਾ ਪੁਤ੍ਰ ਆ ਗਏ, ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ:—

"ਦੁਸ਼ਟ ਰਾਮ ਲਾਲ ! ਨਿਕਲ ਜਾਓ, ਮੇਰੀ ਹਵੇਲੀਓਂ ਬਾਹਰ ਅਰ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਮੇਰੇ ਕਦੀ ਮੱਥੇ ਨਾ ਲੱਗੋ ।"

ਪੰਡਤ—ਰਾਮ ਲਾਲ ! ਤੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਕੋ ਕਿਆ ਹੋ ਗਿਆ ? ਮਲੇਛ । ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਮੇਂ ਹੋ ਕੇ ਕਿਆ ਕੀਆ ? ਅਬ ਬੀ ਸਮਝ !

ਮਾਂ—ਪੰਡਤ ਜੀ, ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਹੂ ਧੋਤਿਆਂ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਪੈਂਦੀ, ਕੁਝ ਨਰਮੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਰਾਮ ਲਾਲ ਘਰ ਵਿਚ ਗੁਪ ਛੁਪ ਰਹਿਣਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੈਂ ਕਰ ਲਵਾਂਗੀ ਕਿ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਸੋ ਨਾ ਨਿਕਲੇ । ਘਰੋਂ ਕੱਢਕੇ ਤਾਂ ਆਪ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪਾ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇਗਾ; ਕੁਛ ਸੋਚ ਕਰ ਲਓ ।

ਪੰਡਤ-ਮਾਈ ! ਸੱਚ ਹੈ, ਹੁਣ ਲੁਕਾਉ ਦਾ ਵੇਲਾ ਲੰਘ ਗਿਆ । ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਮਲੂਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਓਥੋਂ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਹਨ । ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਸਿਖ ਨਾ ਰਹੇ ਜਾ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੋ । ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਇਹ ਮਨਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡੇ ਆਖੇ ਨਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦਿਆਂਗੇ ।

ਮਾਂ—ਹਾਇ ਮੈਂ ਮਰ ਗਈ ! ਪੰਡਤ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਕੁਝ ਦਯਾ ਕਰਦੇ । ਮੇਰਾ ਲਾਲ ! ਹਾਇ ਹਾਇ, ਮੇਰਾ ਬਾਲ, ਦਰ-ਬਦਰ ਰੁਲੇਗਾ । ਹਾਇ ਰੱਬਾ ! ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ?

ਦੀਵਾਨ—ਬਾਉਲੀ ਹੋ ਗਈ ਏ ! ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਉਂਗਲ ਸੱਪ ਥੀਂ ਡੰਗੀ ਜਾਏ ਸੋ ਵੱਢ ਦਿਓ, ਜੋ ਕਿਵੇਂ ਬਾਕੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬਚ ਜਾਏ । ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ, ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਤੇ ਇਸ ਮਾਲ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਰਾਮ ਲਾਲ ਨੂੰ ਗੰਦੀ ਉਂਗਲ ਜਾਣ ਕੇ ਵੱਢ ਦੇਣਾ ਭਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ।

ਮਾਂ-ਹਾਇ ਰਾਮ ! ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਪੁਤ੍ਰ ਗੰਦੀ ਉਂਗਲ !! ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਦੁਲਾਰਾ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਮਾਨ !! ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਦਾ ਚੰਦ ! ਹੈਂ, ਮੇਰਾ ਲਾਡਲਾ ਬਾਲ !

ਦੀਵਾਨ—ਤੂੰ ਨਾਲ ਪੱਟੀ ਗਈ, ਸਿਰ ਮੁੰਨ ਕੇ ਏਸੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੱਢ ਦਿਆਂਗਾ ।

ਪੁਤ੍ਰ (ਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਫੜਕੇ)— ਪਿਆਰੀ ਮਾਂ ! ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣੀ ਪਤ ਨਾ ਗੁਆ, ਮੇਰੇ ਭਾਗ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹਨ; ਤੂੰ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ, ਦੋ ਪੁੱਤ ਤੇਰੇ ਘਰ ਹੋਰ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਚਿੱਤ ਲਾ, ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਕਿ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਾਵਾਂ ਬੀ ਸਬਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹੀ ਹਨ ਨਾਂ !

ਮਾਂ—ਬੱਚਾ ! ਜੀਊਣ ਉਹ ਬੀ, ਪਰ ਤੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਜੀਉ ਕਿਵੇਂ ਪਰਚਾਵਾਂ ? ਬੱਚਾ ! ਮੈਂ ਕੀਕੁਰ ਜੀਵਾਂਗੀ ? ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦ ਦਾ ਟੁਕੜਾ, ਮੇਰਾ ਲਾਲ, ਮੇਰੇ ਲਾਡਲੇ ਦੁਲਾਰੇ !

ਵੱਡਾ ਪੁਤ੍ਰ—ਮਾਂ ! ਹੋਸ਼ ਕਰ, ਸੱਚ ਮੁਚ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਅਕਲ ਗੁੱਤ ਪਿੱਛੇ ! ਸਮਾਂ ਵੇਖ ਤੇ ਬਾਕੀ ਟੱਬਰ ਦੀ ਸੁੱਖ ਮੰਗ ।

ਮਾਂ—ਵੇ ਰਾਮ ਲਾਲ ! ਮੈਨੂੰ ਤਿੰਨ ਪੁਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਨਿਪੁੱਤੀ ਕਰ ਚੱਲਿਓਂ ! ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਤ ਦੀ ਚਿਖਾ ਵਿਚ ਪਾ ਚੱਲਿਓਂ ! ਨਾ ਮਰਾਂਗੀ ਨਾ ਜੀਵਾਂਗੀ, ਬੱਚਾ ! ਦਿਨ ਰਾਤ ਵੈਣ ਕਰਾਂਗੀ ।

ਦੀਵਾਨ—ਬਾ ਮਾਰੀ...ਹੋਈ, ਅਕਲ, ਹੋਸ਼ ਕਰ, ਕਿਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹੀਂ ਤੂੰ ਬੀ !

ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਬਿਹਬਲ ਹੋਈਆਂ ਜ਼ਾਰੋ ਜ਼ਾਰ ਰੋਂਦੀਆਂ ਤੇ ਵੀਰ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜ ਫੜ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ : ਵੇ ਵੀਰ ! ਅਨਾਂ ਗਊਆਂ ਤੇ ਦਇਆ ਕਰ, ਵੀਰ ਵੇ ! ਗਊਆਂ ਨੂੰ ਘਾ ਪਾ, ਲਾਲੇ ਜੀ ਦਾ ਕਿਹਾ ਮੰਨ ਵੀਰ ਵੇ ! ਸਦਾ ਦੇ ਸੱਲ ਨਾ ਦੇਹ । ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਫਾਹਵਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬਾਂਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਟਹਿਲਣਾਂ, ਜੋ ਸਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦਇਆ ਦਾ ਪਾਤ੍ਰ ਸਨ, ਰੋਂਦੀਆਂ ਸਨ । ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਲੋਹੇ ਲਾਖੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ । ਪੰਡਤ ਜੀ ਉਤੋਂ ਕੋਮਲ ਅੱਖਾਂ ਜਲ ਨਾਲ ਪੂਰਤ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬਿੰਧੇ ਘੜੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸੇ । ਵੱਡਾ ਭਿਰਾਉ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਗੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਘੂਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਮਾਂ—ਬੱਚਾ ! ਉਸ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਖਰੈਤ ਮੇਰਾ ਬਚਨ ਮੰਨ; ਤੈਨੂੰ ਉਸੇ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਹਈ ।

ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਘੇਰਨੀ ਖਾਧੀ । ਹਾਇ ! ਕੈਸੀ ਕੋਮਲ ਦਸ਼ਾ ਹੈ, ਜੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਮੋੜੇ ਤਦ ਬੇਮੁਖ, ਜੇ ਮੰਨੇ ਤਦ ਸਿੱਖੀ ਹਾਰ ਕੇ, ਬੇਮੁਖ, ਕਰੇ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰੇ ? ਮਾਂ ਦੇ ਅਤਿ ਪਿਆਰ, ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਅਤਿ ਸਨੇਹ ਆਦਿ ਨੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਚੱਕ੍ਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਮੂਰਛਾ ਜੇਹੀ ਹੋ ਗਈ ।

ਐਸੀਆਂ ਕਸ਼ਟ ਭਰੀਆਂ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਅੱਜ ਕੱਲ ਮਾਇਆ ਦੇ ਝਲਕੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਮੋਹ ਅੱਗੇ ਮੁਫ਼ਤ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਗੁਰੂ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇ !

ਗੋਲੀਆਂ ਦੌੜੀਆਂ, ਗੁਲਾਬ ਕਿਉੜੇ ਦੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰ ਕੇ ਹੋਸ਼ ਲਿਆਂਦੀ । ਮਾਂ, ਮਮਤਾ ਦੀ ਮਾਰੀ ਮਾਂ, ਪੁੱਤ ਦਾ ਹੱਥ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਤੇ ਪਲੋਸ ਕੇ ਬੋਲੀ, ਮੇਰੇ ਲਾਲ ! ਹੋਸ਼ ਕਰ, ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਛੱਡਿਆ, ਤੂੰ ਤਕੜਾ ਹੋ । ਜਦੋਂ ਰਾਮ ਲਾਲ ਉਠਿਆ, ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਕਿਹਾ : ਜਾਓ ਨਿਕਲੋ; ਢਿੱਲ ਨਾਂ ਕਰੋ ।

ਰਾਮ ਲਾਲ ਨੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸਿੱਖਣੀ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਬੀ ਮਗਰ । ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਨੂੰਹ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ । ਪਰ ਬਾਂਹ ਛੁੜਾ ਕੇ ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਪਤੀ ਦੇ ਮਗਰ । ਤਦ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਬੱਚਾ ਜ਼ਰਾ ਠਹਿਰ ਜਾ । ਬਾਂਹੋਂ ਫੜਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਪਾਸ ਬਹਾਲ ਲਿਆ ਤੇ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਬੋਲੀ : ਕਾਕਾ ! ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਜਾਂਦੋਂ, ਤੇਰਾ ਹੱਥ ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਅੱਗਾ ਸੌਰਦਾ ਤੇ ਤੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਵਹੁਟੀ ਬੀ ਨਾਲ ਲੈ ਚੱਲਿਓਂ ! ਮੇਰੇ ਪੋਤਰੇ ਤੇ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਤਾਂ ਛੱਡ ਜਾ !

ਪੁੱਤ੍ਰ—ਮਾਂ ਜੀ ਇਹ ਸਭ ਤੁਹਾਡੀ ਦੌਲਤ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖੋ, ਮੈਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾਂਦਾ ।

ਸਿੱਖਣੀ (ਸੱਸ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ)—ਮਾਂ ਜੀ ! ਬਖਸ਼ੋ, ਮੈਨੂੰ ਆਗਯਾ ਦਿਓ ! ਜਿਥੇ ਇਹ ਜਾਣਗੇ ਉਥੇ ਹੀ ਮੈਂ ਜਾਵਾਂਗੀ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮੈਂ ਅੱਡ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ।

ਮਾਂ—ਧੀਏ । ਮੇਰਾ ਕੌਣ ?

ਨੂੰਹ—ਤੇ ਮਾਂ ਜੀ ਸ੍ਵਾਮੀ ਬਾਝ ਮੇਰਾ ਕੌਣ ? ਆਪ ਵੱਡੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਤੇ; ਪਰ ਸ੍ਵਾਮੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਦਾਸੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਕਿੱਕੁਰ ਮੂੰਹ ਮੋੜਾਂ ? ਘਰ ਦੇ ਸੁਖ ਭੋਗਾਂ ਤੇ ਪਤੀ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਵੰਡਾਵਾਂ ? ਅੱਧਾ ਅੰਗ ਸਾਰੇ ਤੋਂ ਕੀਕੂੰ ਵਿਛੜੇ ? ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ, ਦੁੱਖ ਸੁਖ, ਏਹ ਮੇਰਾ ਹਰ ਥਾਂ, ਹਰ ਹਾਲ, ਆਸਰਾ ਪਰਨਾ, ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਸਰੇ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਕੀਕੂੰ ਵਿਛੁੜਾਂ ?

ਦੀਵਾਨ—ਬਈ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਭੀ ਖ਼ੁਰੀ ਇਕ ਛੁਰੀ ਹੈ। ਇਤ ਕੁੜੀ ਭੀ ਗਿਆਨ ਸਾੜਨ ਲੱਗੀ ਜੇ । ਹੱਛਾ ਪਰਾਲਬਧ ! ਇਸ ਕੋ ਭੀ ਨਿਕਾਲ ਦਿਓ । ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਰੱਖ ਲਓ ।

ਬਾਲਕ—ਨਾ ਨਾ ਬਾਬਾ ! ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਜਿੱਥੇ ਮਰੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੇ ਮਾਂ ਜੀ ਰਹਿਣਗੇ, ਓਥੇ ਹੀ ਮੈਂ ਰਹਾਂਗਾ ।

ਦੀਵਾਨ—ਕਿਉਂ ਬੱਚੂ ?

ਬਾਲਕ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਂ ਰੋਟੀ ਕਿੱਥੋਂ ਖਾਊਂ ?

ਪੰਡਤ—ਮੂਰਖ ! ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ?

ਬਾਲਕ—ਪਰ ਏਥੇ ਸਾਰੇ ਹੁੱਕੇ ਪੀਂਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਰੋਟੀ ਕੀਕੂੰ ਖਾਊਂ ? ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਕੌਣ ਸੁਣਾਊ ? ਮੈਨੂੰ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੌਣ ਸਮਝਾਊ ?

ਦੀਵਾਨ (ਮੱਥੇ ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਕੇ)—ਇਕ ਨੂੰ ਕੀ ਰੋਨੀਏਂ ਊਤ ਗਿਆ ਈ ਆਵਾ ।

ਦੀਵਾਨਣੀ (ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਕੁੱਛੜ ਲੈ ਕੇ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ)—ਮੇਰੇ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਤਾਰੇ ! ਰੋਟੀ ਮੈਂ ਪਕਾਊਂ, ਵੱਖਰਾ ਚੌਂਕਾ ਬਣਾਊਂ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਰਹੁ ਨਾ, ਲਾਲ !

ਬਾਲਕ—ਪਰ ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਆਖੋਗੇ ਕੇਸ ਨਾ ਰੱਖੀਂ । ਮੈਂ ਕੇਸ ਰੱਖਣੇ ਹੋਏ ਨਾਲੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੋਂ ਕੌਣ ਛੁਡਾਵੇ, ਇਹ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ । ਮਾਂ ਜੀ ਨੂੰ ਕੌਣ ਛੱਡੇ, ਨਿੱਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਦੀਵਾਨਣੀ—ਵੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ! ਸੈਂ ਔਗੁਣਹਾਰੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਚਲੋ, ਵੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਸਵਾਰਿਓ ! ਦਯਾ ਕਰੋ, ਵੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਚਲੋ !

ਦੀਵਾਨ (ਦੀਵਾਨਣੀ ਦਾ ਹੱਥ ਹੁਜਕ ਕੇ ਤੇ ਪਰੇ ਪਟਕਾ ਕੇ) ਚੱਲ ਸੁਸਰੀ ! (ਪੁਤ ਨੂੰਹ ਵੱਲ) ਨਿਕਲ ਜਾਓ ।

ਦੀਵਾਨਣੀ (ਪਾਸ ਪਈ ਕਟਾਰ ਚੁੱਕ ਕੇ)—ਵੇ ਬੱਚਾ ! ਮੈਨੂੰ ਮੁਕਾ ਕੇ ਜਾਵੀਂ (ਦੌੜ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੂਹੇ ਵਿਚੋਂ ਫੜ ਲਿਆ)

ਬੱਚਾ ! ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਜਾਹ (ਕਟਾਰ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਦੇਵੇ) ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਜਾਹ, ਮੈਂ ਕਿੱਕੁਰ ਜੀਵਾਂਗੀ ? ਹਾਇ ਵੇ ਲੋਕੋ; ਮੇਰਾ ਸਰਬੰਸ ਲੁਟ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਬਚਾਓ ਵੇ, ਕੋਈ ਰੁੜ੍ਹਦੀ ਬੇੜੀ ਬੰਨੇ ਲਾਓ ਵੇ ! ਇਉਂ ਬਿਹਬਲ ਹੋਈ ਨੇ ਕਟਾਰ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਮਾਰੀ, ਲਹੂ ਚੱਲ ਪਿਆ ਤੇ ਭੁਆਟਣੀ ਖਾਕੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਵਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਧੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਣੀ ਤੇ ਭੁਜੰਗੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬੂਹਾ ਅੰਦਰੋਂ ਭੀੜ ਲਿਆ।

—o—

ਕਾਂਡ ਚੌਥਾ

ਮਾਪਿਆ ਦੇ ਰਾਮ ਲਾਲ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਦੇ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਿੰਘਣੀ ਅਰ ਭੁਜੰਗੀ ਸਮੇਤ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਉਜਾੜ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਥਾਣੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ, ਜੋ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਵਤੀਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਕੇਸ਼ਾਧਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਇਹ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਲੁਕਾ ਛੁਪਾ ਕੇ ਆਸਰਾ ਦੇਵੇ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਜੀ ਤਾ ਬਹੁਤ ਚਾਹੁੰਦਾਂ ਸੀ ਕਿ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਜੇ; ਪਰੰਤੂ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਤਕਲੀਫ ਝੱਲ ਕੇ ਬੀ ਤੇ ਇਹ ਖਯਾਲ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਜਨਮ ਵੀ ਧਾਰਨਾ ਪਵੇ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਹਿਜਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਐਸੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪਰ ਉਪਕਾਰੀ ਭੀ ਸਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਪਰ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਬਾਹਰਲੀ ਵਰਤੋਂ ਭੀ ਐਸੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੱਕੇ ਹਿੰਦੂ ਜਾਪਣ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਿਪਤਾ ਪਈ ਪਰ ਇਹ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ[1]। ਪੰਥ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭੁਲਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾ ਭੀ ਬਖਸ਼ਾਯਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਇਸ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ, ਤਦ ਲਾਲਾ ਲੀਲਾ ਰਾਮ ਨੇ ਜੋ ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ-ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕੀਤੀ ਅਰ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਉਤਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਰ ਨਾ ਢੂੰਡ ਕਰਨ ਤੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਪਾਣੀ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫੇਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਿਆ। ਰਾਤ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਸ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਹ ਸੱਠ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਦੀ ਉਖਿਆਈ ਦਾ ਵਰਣਨ ਚੱਲ ਪਿਆ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਤੀਕ, ਜਿਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਸਭ ਖੋਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਗਸ਼ਤੀ ਫ਼ੌਜ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫਿਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਪੁਰ ਕੱਚੇ ਕੋਠੇ ਪਾ ਕੇ ਚੌਕੀਆਂ ਪਹਿਰੇ ਬੈਠ ਰਹੇ ਹਨ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੱਥੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਕੱਢੇ ਸਨ, ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕੁਛ ਡਟੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਈ ਬਾਰਾਂ, ਬਣਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਖਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕੇ ਹਨ; ਪਰ ਵਿਚਾਰੇ ਗ਼ਰੀਬ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਕੀ ਕਰਨ, ਮਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਗੱਜਣ ਸਿੰਘ—ਖਾਲਸਾ ਜੀ ! ਆਪ ਨੇ ਅੱਜ ਦਾ ਸਾਕਾ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ?

ਮੱਜਾ ਸਿੰਘ—ਨਹੀਂ ਜੀ, ਕੀ ਹੋਇਆ ?

ਗੱਜਣ ਸਿੰਘ—ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ—ਹੈਂ ! ਕੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ ?

ਗੱਜਣ ਸਿੰਘ—ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾਵਾਂ। ਪੰਜ ਦਿਨ ਤੀਕ ਭਾਈ ਹੁਰੀਂ ਸਿੰਘਣੀ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਸਮੇਤ ਕੈਦ ਰਹੇ ਹਨ, ਅੰਨ ਤਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਪੰਜ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੁੱਖ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਵਿਚ ਸਹਾਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਆਣੇ ਬਾਲ ਭੀ, ਹਾਏ ! ਭੁੱਖ ਦੇ ਦੁਖ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਡੋਲ ਤੇ ਜੇਰ ਵਿਚ ਰਹੇ ਹਨ। ਬੰਦੀਖ਼ਾਨੇ ਦਾ ਦਰੋਗਾ ਮਹਿੰਮਾ ਕਰਦਾ ਨਹੀਂ ਰੱਜਦਾ।

ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਲਿਆਕੇ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਹਾਂ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਰਿਆ, ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ, ਅਰ ਸਭ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾ ਨੂੰ ਅਤਿ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ, ਹੱਥ ਪੈਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੁਖ ਨਾਲ ਕੱਸ ਦਿਤੇ ਸਨ, ਹਿੱਲਣ ਜੋਗੇ ਤਾਂ ਸਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ! ਹੇ ਕਰਤਾਰ ! ਖਲਕਤ ਤ੍ਰਾਸ ਤ੍ਰਾਸ ਕਰ ਉਠੀ ਅਰ ਜਣਾ ਖਣਾ ਇਹੋ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਕੋਈ ਦਿਨ ਦਾ ਪਰਾਹੁਣਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕੇ, ਨੱਸ ਗਏ, ਪਰ ਭਾਈ ਜੀ ਕਿਸ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸਨ ? ਛੇਕੜ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਕੇਸਾ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭ ਗਿਆ।

ਇਹ ਦਰਦਨਾਕ ਸਮਾਚਾਰ ਸੁਣਕੇ ਸਭ ਦੇ ਕਲੇਜੇ ਕੰਬ ਗਏ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਤੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰੋਹ ਭਰ ਗਿਆ, ਆ ਬਣੀ ਦਾ ਕੀ ਦਾਰੂ ?

ਮੱਜਾ ਸਿੰਘ-ਸਿੰਘ ਜੀ ! ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਫੜੇ ਕਿੱਕੁਰ ਗਏ ?

ਗੱਜਣ ਸਿੰਘ—ਉਹ ਸੁਕੜੀ ਪ੍ਰੇਤ, ਉਸ ਨੇ ਵਿਸਵਾਸ਼ਘਾਤ ਕੀਤਾ ਹੈ,

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਉਹੋ : ਕੀ ਉਹ ਐਸਾ ਦੁਸ਼ਟ ਹੈ ? ਮੈਨੂੰ ਸੈਸਾ ਤਾਂ ਫੁਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਸਾਫ ਦਿਲ ਪੁਰਖ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਜ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਹੇ ਕਰਤਾਰ ਕਿਹੇ ਕਿਹੇ ਬਘਿਆੜ ਗਊਆਂ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਦਿੱਲੀ ਭੇਨ ਸਿੰਘ—ਖਾਲਸਾ ਜੀ ! ਕੀ ਕਰੀਏ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਹੀ ਐਸਾ ਹੈ ? ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਇਹੋ

1. ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮਲ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸੀ। ਸਰ ਜਾਨ ਮੈਲਕਮ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਐਸੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ 'ਖੁਲਾਸਾ ਸਿਖ' ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿਖ ਕਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਏਹ ਨਿਸ਼ਚੇ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸਿੱਖ ਹੁੰਦੇ ਸੇ।

ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ, ਪਾਪ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਰਹੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗ਼ਰਕ ਹੋਵੇ, ਰਾਜ ਝਬਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਵੇ ।

ਮੁਗਲ ਦਮਨ ਸਿੰਘ—ਜੀ ਸੱਚ ਹੈ, ਹੁਣ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਹਾਲ ਇੱਦਾਂ ਹੀ ਰਹੂ ? ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਘਾਣ ਬੱਚੇ ਪੀੜੀਂਦੇ ਹਨ । ਖਾਲਸਾ ਤਾਂ ਬਨ ਵਿਚ ਲੁਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਛਲਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ?

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਫੇਰ ਹੁਣ ਐਉਂ ਕਰੀਏ ਕਿ ਕੋਈ ਢਬ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦਾ ਕੱਢੀਏ ।

ਠੱਕ-ਠੱਕ-ਠੱਕ-ਠੱਕ !

ਹੈਂ ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੜਕੇ ! ਪਲੋ ਪਲੀ ਵਿਚ ਲਾਲਾ ਲੀਲਾ ਰਾਮ ਦਮ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਆ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਬੋਲੇ—'ਖਾਲਧਾ ਜੀ ! ਕੂਚ ਕਰੋ, ਅੱਜ ਮਾਰੇ, ਗਏ, ਸਰਕਾਰੇ ਖ਼ਬਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਪਿਆਦੇ ਸਵਾਰ ਬਾਹਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ।'

ਰਾਘੋ ਸਿੰਘ—ਫੇਰ ਕੀ ਡਰ ਹੈ, ਹੁਣੇ ਜੰਗ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ।

ਲਾਲਾ ਜੀ—ਸੱਚ ਹੈ; ਪਰ ਇਸ ਠਾਹਰ ਨੂੰ ਬਣੀ ਰਹਿਣ ਦਿਓ । ਕਈ ਵੇਲੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਕੰਮ ਆਵੇਗੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਆਸਰਾ ਗੁਆ ਬੈਠੋਗੇ ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਫੇਰ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ! ਕੋਈ ਪਿਛਵਾੜੇ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸੋ, ਹਰਨ ਹੋ ਜਾਈਏ ।

ਲਾਲਾ ਜੀ ਇਕ ਗਹਿਰੀ ਸੋਚ ਅਰ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਪੌੜੀਆਂ ਦੀ ਬੁਖਾਰਚੀ ਵਲ ਗਏ[1] । ਟੁੱਟਾ ਖੁੱਥਾ ਅਸਬਾਬ ਅਰ ਬੋਰੀਆਂ ਤੇ ਜੁੱਲੇ ਜੋ ਬੁਖਾਰਚੀ ਵਿਚ ਪਏ ਸਨ ਕੱਢੇ ਅਰ ਇਕ ਮਿੱਟੀ ਰੰਗੀ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸਿਲ, ਜੋ ਬੁਖਾਰਚੀ ਦੇ ਲੰਬਾ ਚੁੜਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਵਿਛੀ ਪਈ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਇਕ ਜਿੰਦ ਹੋਈ ਪਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਘੱਟੇ ਨਾਲੋਂ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੀ । ਕੰਧ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਛੇਕ ਸੀ, ਇਸ ਛੇਕ ਵਿਚ ਇਕ ਸੀਖ ਪਾ ਕੇ ਜ਼ੁ ਠੋਕੀ ਤਾਂ ਹੇਠਲੀ ਸਿਲ ਉੱਚੀ ਹੋ ਆਈ, ਦੋ ਸਰੀਰਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਸਿਲ ਚੁੱਕ ਲਈ । ਹੇਠਾ ਇਕੋ ਲੋਹੇ ਦੀ ਚੱਦਰ ਵਿਛੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਫਿਰ ਇਕ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਛੇਕ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਲਾਈ ਫੇਰਨ ਨਾਲ ਲੋਹੇ ਦੀ ਚੱਦਰ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਤਖਤੇ ਹੋ ਗਏ । ਏਹ ਬੂਹਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੇਠਾਂ ਖਿਸਕ ਕੇ ਕੰਧ ਨਾਲ ਜਾ ਲੱਗੇ ਅਰ ਖੂਹ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗਾ । ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਨੂੰ ਸੈਨਤ ਕਰਕੇ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਹੇਠ ਉਤਾਰੀਆ ਅਰ ਇਹ ਸੁਗੰਦ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕਦੀ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਇਸ ਸੁਰੰਗ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ । ਅਤ ਦੋ ਦੀਵੇ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ : ਸਿੱਧੇ ਤੁਰੀ ਜਾਇਓ । ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾ ਮੁੜਨਾ ਓਧਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਰਸਤਾ ਹੈ ਅਰ ਬਾਹਰੋਂ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਸਿੱਧੇ

1. ਲਾਲਾ ਜੀ ਦਾ ਘਰ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਹਵੇਲੀ ਸੀ ਅਰ ਇਕ ਬੂਹੇ ਦੇ ਸਿਵਾ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਹ ਪਠਾਣ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਗੁਪਤ ਰਾਹ ਬਰਣ ਦਾ ਵੀ ਸੀ ।

ਤੁਰੇ ਜਾਣਾ, ਕੁਝ ਵਾਟ ਲੰਘਕੇ ਇਕ ਪੱਥਰ ਆਵੇਗਾ, ਉਸ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਇਕ ਛੇਕ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੀਖ ਪਾ ਕੇ ਦੱਬੋਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕੰਧ ਵਿਚ ਸਰਕ ਜਾਵੇਗਾ ਅਰ ਕੱਚੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਢੇਰ ਦਿੱਸੇਗਾ । ਇਸ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਡੇਗ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਕੇ ਸਾਰੇ ਜੀ ਸੰਭਾਲ ਲੈਣੇ । ਫੇਰ ਉਸ ਸਿਲ ਨੂੰ ਜੋ ਕੰਧ ਵਿਚ ਸਰਕੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਉਭਾਰ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਖਿੱਚਣਾ, ਉਹ ਤੁਰ ਪਵੇਗੀ, ਜਦ ਕੰਧ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਇਕ 'ਪਟੱਕ' ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਵੇ ਤਾਂ ਸਮਝਣਾ ਕਿ ਬੂਹਾ ਮੀਟਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਫੇਰ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਸਿਲਾ ਨੂੰ ਕੱਜਕੇ, ਜਿਧਰ ਰਾਹ ਮਿਲੇ ਪਧਾਰ ਜਾਣਾ । ਫਤੇ ਗਜਾਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਤਾਂ ਸੁਰੰਗ ਵਿਚ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿਕਮਤਾਂ ਨਾਲ ਫੇਰ ਮੋਘਾ ਬੰਦ ਕੀਤਾ, ਮਾਨੋਂ ਏਥੇ ਕੁਝ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਰ ਮੈਲਾ ਕੁਚੈਲਾ ਅਸਬਾਬ ਉਤੇ ਸਿੱਟਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਅੰਦਰਲੇ ਰਸਤੇ ਜਾ ਕੇ ਲੇਟ ਗਏ । ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਲਾਲਾ ਜੀ ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਵਿਚ ਭੁਗਤਾ ਗਏ ਸਨ ਅਰ ਬਾਹਰਲੀ ਫੌਜ ਨੂੰ, ਜੋ ਇਸ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਇੱਟ ਇੱਟ ਖੜਕਾਉਣ ਨੂੰ ਆਈ ਸੀ । ਸੱਕ ਫੁਰਨੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੀ ਨਾ ਲੱਝਾ ਕਿ ਅੰਦਰ ਇੰਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਕੀ ਸਿਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ? ਪਰ ਤਦ ਬੀ ਬਾਹਰਲਾ ਬੂਹਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਰ ਸਿਪਾਹੀ ਬਾਹਰਲੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਆ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਲਾਲਾ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਨੌਕਰ ਨੇ ਜੋ ਇਸ ਦੁਸ਼ਟ ਮਨਸੂਬੇ ਵਿਚ ਮੁਖ਼ਬਰੀ ਦਾ ਇਕ ਚਲਦਾ ਪੁਰਜਾ ਅਰ ਇਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਨੌਕਰ ਰਖਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ; ਪਰ ਲਾਲਾ ਜੀ ਬੀ ਇਕ ਭਾਰੇ ਅਕਲੱਢ ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਨ । ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਖਬਰ [illegible] ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਪਹਿਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਪਛਾਣ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ । ਜੇ ਕਦੀ ਇਕ ਘੜੀ ਦੀ ਢਿੱਲ ਕਰਦੇ ਤਦ ਕੁਝ ਬੀ ਨਾ ਬਣਦਾ ।

ਹੁਣ ਲੀਲ੍ਹਾ ਰਾਮ ਦਾ ਨੌਕਰ, ਜੋ ਬਾਹਰੋਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਯਾ ਸੀ ਤੇ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਲਾਲਾ ਜੀ ਦੇ ਸੌਣ ਦੇ ਕੋਠੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਭੰਨ ਰਹੇ ਸਨ ਅਰ ਟਾਹਰਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ : 'ਲਾਲਾ ਜੀ ! ਬੂਹਾ ਖੋਲੋ ।' ਇਸ ਵੇਲੇ ਲਾਲਾ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸੱਚਾ ਸੇਵਕ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਲਾਲਾ ਜੀ ਦਾ ਚਿੱਤ ਕੁਝ ਸੁਖਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਜ਼ਰਾ ਅੱਖ ਲੱਗ ਗਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤਾਂ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਅਰ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਮਲਦੇ ਮਲਦੇ ਅੱਧੀ ਧੋਤੀ ਤੇੜ ਤੇ ਅੱਧੀ ਸਿਰ ਪੁਰ ਕੀਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ । ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਚਰਜਤਾ ਵਿਚ ਪੁਛਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਕੀ ਹੋਯਾ ? ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲੁਕਣੇ ਦੀ ਸੂੰਹ ਪਾ ਕੇ ਇਹ ਯਲਗਾਰ[1] ਆਈ ਹੈ, ਸੋ ਚਲੋ ਬਾਹਰਲੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਕੁਤਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਬੈਠੇ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

1. ਧਾਵਾਂ

ਲੀਲਾ—ਝੂਠ, ਝੂਠ, ਝੂਠ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਸਿਖ ਹੈਨ। ਪਰ ਹੱਛਾ ਸੱਚ ਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਡਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਪੜੇ ਪਾ ਲਵਾਂ।

ਸਿਪਾਹੀ—ਨਹੀਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ਚਲਣੇ ਦਾ।

ਲੀਲਾ—ਬਹੁਤ ਭਲਾ। ਅਰ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਟੁਰੇ। ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਕੇ ਕੁਤਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਕੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਜਾ ਖੜੇ ਹੋਏ ਅਰ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਦੱਬੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰਕੇ ਤਾੜ ਗਏ ਕਿ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਹਰ ਛੱਜੇ, ਹਰ ਅਟਾਰੀ, ਹਰ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਪਹਿਰਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ, ਕੁਤਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਪਛਾਣੇ, ਜੋ ਲੀਲਾ ਰਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਮਿੱਤ੍ਰ ਸਨ, ਪਰ ਐਸ ਵੇਲੇ ਢਾਹ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਰਯਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਐਉਂ ਕਰੜ ਤੀਉੜ ਅਤੇ ਵੱਟ ਮੱਥੇ ਤੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਸਾਰੀ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਜਾਣਗੇ।

ਕੁਤਵਾਲ—ਆਪ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਹੋ, ਪਰ ਰਾਜਸੀ ਮਾਮਲੇ ਬੜੇ ਬੁਰੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਖਤੀ ਕਰਨੇ ਲਈ ਪਰ-ਵੱਸ ਹਾਂ, ਆਪ ਝਬਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿਓ।

ਲੀਲਾ—ਆਪ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਮੈਂ ਪਰਜਾ ਹਾਂ ਅਰ ਮੇਰਾ ਘਰ ਆਪ ਦੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ, ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਢੂੰਢ ਲਵੋ ਜੋ ਥਾਂ, ਜੋ ਜਗਾ ਆਖੋ ਵਿਖਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਸਿਖ ਮਿਲੇ, ਫੜ ਲਵੋ, ਜੇ ਮੇਰੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕਵੀ ਸਿੱਖ ਨਿਕਲ ਪਵੇ ਤਦ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੋ ਚਾਹੋ ਕਰੋ, ਮੈਨੂੰ ਉਜ਼ਰ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਦਾਸ ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਉਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਟ ਨੇ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਲਈ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਹਛਾ! ਖੁਦਾਵੰਦ ਕਰੀਮ ਜਿਸ ਦੀ ਰੱਖ ਉਸੇ ਦੀ ਰਹੇ।

ਕੁਤਵਾਲ—ਤਲਾਸ਼ੀ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ? ਆਪ ਹੀ ਕੱਢ ਦਿਓ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਕੁਛ ਰਿਆਇਤ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾਂ ਤੇ ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਰਹੀ ਔਖੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਖਬਰ ਬੜੀ ਪੱਕੀ ਮਿਲੀ ਹੈ।

ਲੀਲਾ—ਜੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੋਣ ਅਰ ਮੈਂ ਲੁਕਾਉ ਕਰਾ ਤਾਂ ਦੇਣਦਾਰ ਪਰ ਜਦ ਹਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਾਂ? ਆਪ ਦੇਖ ਲਵੋ, ਬਿਨਾਂ ਦੇਖੇ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ।

ਗੱਲ ਕੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹਿਸ ਮਗਰੋਂ ਤਲਾਸ਼ੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਘਰ ਦਾ ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਡਿੱਠਾ ਗਿਆ, ਜ਼ਨਾਨੇ ਮਰਦਾਨੇ ਕਮਰੇ ਟਲ ਗਏ, ਭੋਰੇ ਤਹਿਖਾਨੇ ਸਰਦਖਾਨੇ ਸਭ ਤਲਾਸ਼ੇ ਗਏ, ਮੋਰੀਆਂ ਤੇ ਆਲੇ ਤਕ ਢੂੰਡੇ ਗਏ ਪਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਮੁਸ਼ਕ ਵੀ ਨਾ ਲੱਭਾ। ਕੁਤਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਐਸੇ ਅਮੀਰ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਕੌਣ ਜਾਵੇ? ਇਕ ਢਿੱਲੀ ਵੱਲ ਦੇ ਦਫੇਦਾਰ ਜੀ ਲੀਲਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਆਪ ਕੀ ਇੱਜ਼ਤ ਖੁਦਾ ਨੇ ਬਚਾਈ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਸਿਪਾਹੀਓਂ ਕੋ ਇਸ ਰਾਤ ਕੇ ਵਕਤ ਮੇਂ ਤਕਲੀਫ ਕਰਨੇ ਕਾ ਦੇ ਦੋ, ਤੁਮ ਕੋ ਫਿਰ ਕਭੀ ਤਕਲੀਫ ਨਾ ਹੋਗੀ, ਛੋਟੀ ਮੋਟੀ ਬਾਤ ਰਫਾ ਦਫਾ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗੀ ਔਰ ਅਬ ਪੂਰੀ ਸਫਾਈ ਸਰਕਾਰ ਮੇਂ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।

ਲੀਲਾ ਨੇ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਇਕ ਤਸ਼ਤਰੀ ਮੋਹਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਕੁਤਵਾਲ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀ। ਕੁਤਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਲਾਹੌਲ ਲਾਹੌਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਗਏ ਕਿ ਮੈਂ ਔਰ ਰਿਸ਼ਵਤ, ਫਿਰ ਆਪ ਸੇ? ਆਪ ਮੇਰੇ ਦਿਲੀ ਦੋਸਤ ਹੈਂ।

ਲੀਲਾ—ਵੱਡੀ ਤਦ ਹੁੰਦੀ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਅਪਰਾਧੀ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ: ਇਹ ਕੇਵਲ ਆਪ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਪਾਣੀ ਲਈ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਹਕੀਮਾਂ ਵਾਂਗ ਨਾਂਹ-ਨਾਂਹ ਕਰਦੇ ਕੁਤਵਾਲ ਜੀ ਨੇ ਮੋਹਰਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਜਲ-ਪਾਣੀ ਵਾਸਤੇ ਦਫੇਦਾਰ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਵਾਈਆਂ ਅਰ ਹਨੇਰੀ ਵਾਂਗ ਇਕ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ ਕਰਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵਰਾਨੀ ਤੇ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਵਿਚ ਸਿੱਟ ਕੇ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ। ਸਰਕਾਰੇ ਇਤਲਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਲੀਲਾ ਰਾਮ ਦਾ ਘਰ ਸਾਫ ਹੈ ਅਰ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਮੁਖ਼ਬਰ ਨੇ ਝੂਠੀ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੁਖ਼ਬਰ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਕਾਰੋਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਇਨਾਮ ਮਿਲਿਆ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਮਤਾ ਅਗੋਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦੇਣੋਂ ਨਾ ਹਟ ਜਾਵੇ।

—0—

ਕਾਂਡ ਪੰਜਵਾਂ

ਹੁਣ ਉਧਰ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣੋ! ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਹੇਠ ਇਕ ਬੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੁਰੰਗ ਥਾਣੀਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ, ਰਸਤਾ ਤੰਗ, ਪੁਰਾਣੀ ਹਵਾ ਅਰ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਬੰਦ, ਜੀ ਘਬਰਾਣ ਲੱਗ ਗਏ, ਪਰ ਜਿੰਦ ਪਿਆਰੀ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਪੁਚਾਇਆ ਅਰ ਲੀਲਾ ਦੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਰਸਤਾ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਇਕ ਸੁੰਞ ਉਜਾੜ ਜਿਹੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਪਏ। ਪਥਰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਸੁਰੰਗ ਦਾ ਰਸਤਾ ਤਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ, ਹੁਣ ਇਹ ਫਿਕਰ ਪਿਆ ਕਿ ਕਿੱਧਰ ਦਾ ਰੁਖ ਕਰੀਏ। ਥੋੜੇ ਕਦਮ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ ਅਰ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਦੀ ਕੁਝ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਰ ਨਾ ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਥੇ ਹਾਂ, ਛੇਕੜ ਗੁਰੂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਓਥੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਵਾਟ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਚੰਦ ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਕੱਚੀ ਜਿਹੀ ਹਵੇਲੀ[1] ਦਿੱਸੀ। ਇਸ ਅੱਗੇ ਪਹਿਰਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਹਿਰੇ ਵਾਲੇ ਆਹਟ ਪਾ ਕੇ ਹਾਕ ਲਾਈ। ਹਵੇਲੀ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਦੇਖਦੇ ਦੇਖਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨੱਧਬੱਧ ਨਿਕਲ ਪਏ ਅਰ 'ਸਿਖ ਆ ਪਏ, ਸਿੱਖ ਆ ਪਏ' ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਵੱਲ ਉਲਟ ਪਏ। ਸਿਖ ਵਿਚਾਰੇ ਅਚਾਨਕ ਬਲਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਫਸ ਗਏ, ਪਰ ਹੌਸਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇਕ ਐਸੀ ਦਾਤ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਬਹਾਦੁਰ

---

1. ਇਹ ਚੌਕੀ ਸੀ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਖੋਹਲੀ ਗਈ ਸੀ, ਕੁਛ ਅਸਵਾਰ ਇਥੇ ਉਤਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸੇ। ਐਸੇ ਕੱਚੇ ਥਾਂ ਤਦੋਂ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ ਲਈ ਬਹੁਤ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਕੌਮ ਨੂੰ ਕਦੀ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਝੱਟ ਪੱਟ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧੂਹ ਕੇ ਡਟ ਗਏ। ਹੁਣ ਇਕ ਘਮਸਾਨ ਮਚ ਗਿਆ, ਦਾਉ ਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਹੱਥ ਪਲੱਥਾ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਥੇ ਪੰਜਾਹ ਤ ਕਿਥੇ ਦੋ ਸੌ, ਪਰ ਤਦ ਵੀ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨੋਂ ਕਦੀ ਨਾ ਮੁੜਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਰੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾਏ, ਅਨੇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰੇ, ਛਕੜ ਸਿਪਾਹੀ ਕੁਛ ਠਿਠੰਬਰੇ ਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਟਲੇ। ਸਿਖ ਲੜਦੇ ਘੁਲਦੇ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਵਲ ਬੀ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ, ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਕਦਮ ਅਗੇਰੇ ਕੀਤੇ, ਇਧਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਰੁਖ ਕੀਤਾ। ਐਉਂ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਉਂਦੀਆਂ ਨੇ, ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਭੱਜੀ ਸਮਝ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸਣ ਦੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਨਾਲ ਨ ਦੌੜ ਸਕੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੂੰ ਪੇਟ ਵਿਚ ਸੱਟ ਲੱਗਣ ਕਰਕੇ ਗਸ਼ ਆ ਗਈ ਸੀ, ਅਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕਲਵੰਜੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਜ ਭਾਗ ਵਿਚ ਪਲੀ ਸੁਹਲਤਾ ਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਦੀ ਪੁਤਲੀ, ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਲਈ ਇਹ ਦਿਨ ਸਾਰੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਜਿਨ ਸੀ ਅਰ ਅਡੋਲ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਭਾਰੇ ਤੂਫਾਨ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਆ ਜਾਣ ਵਾਂਗ ਬਿਪਤਾ ਦਾ ਦਿਹਾੜਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਸਫਰ ਦਾ ਥਕੇਵਾਂ, ਫੇਰ ਘਰਦਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਲੂਕ ਤੋਂ ਘਰੋਂ ਨਿਕਾਲਾ, ਫੇਰ ਰਾਤ ਦੀ ਬਿਪਤਾ ਅਰ ਹੁਣ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਢਹ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮਸਾਂ ਜਿਹੇ ਬਚਣਾ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਕ ਸੁਹਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੀ ਬਿਪਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਪਰ ਇਕ ਧਰਮ ਦੀ ਟੇਕ ਸੀ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਦੇਂਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਪਤੀ ਜੀ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆ ਗਈ। ਜ਼ਖਮ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਮਾਮੂਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਕ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਹੁੱਜ ਨਾਲ ਧਕੱ ਖਾ ਕੇ ਵਿਚਾਰੀ ਬਉਰਾਨੀ ਹੋ ਕੇ ਢੱਠੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲੀ ਤਦ ਦੰਪਤੀ[1] ਨੇ ਕੀ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲੀ ਪਿਆ ਹੈ, ਕਈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੁਰਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਹਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਕਲ ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੇ ਇਕ ਦੋ ਖੰਜਰ ਅਰ ਇਕ ਬੰਦੂਕ ਤੇ ਕੁਝ ਥੋੜ੍ਹਾ ਗੋਲੀ ਸਿੱਕਾ ਉਥੋਂ ਲੈ ਲਿਆ ਅਰ ਉਪਰ ਪੱਛੋਂ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਝਖਦੇ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਵਹੁਟੀ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਿੰਦ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਛਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਥੱਕੇ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁਮਿਆਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੜਕਸਾਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਸੱਤ ਕੋਹ ਪੈਂਡਾ ਲੰਘ ਗਏ। ਪਿੰਡ ਰਾਹ ਵਿਚ ਦਿੱਸੇ, ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਲਾਂਭ ਰਹਿ ਰਹਿ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ਤੇ ਇਕ ਘਣਾਂ ਜੰਗਲ ਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਮਝ ਕੇ ਬਨ ਵਿਚ ਆ ਵੜ ਅਰ ਇਕ ਘਣੀ ਛਾਏ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਹਰੇ ਹਰੇ ਘਾਹ ਪਰ ਲੇਟ ਗਏ। ਲੇਟੇ ਐਸੇ ਕਿ ਸੱਤੇ ਤੇ ਸੁਧਾਂ ਭੁਲ ਗਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸੌਦਾਗਰ ਘੋੜੇ ਵੇਚ ਕੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਪਿਉ ਧੀ ਦਾ ਡੋਲਾ ਤੋਰ ਕੇ ਸੌਂਦਾ ਹੈ। ਥਕਾਨ ਭਾਵੇਂ ਅੱਰਵੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਅਰ ਇਹ ਉਮੈਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਨੀਂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰੇਗੀ, ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੁਰਤ ਇਨ੍ਹਾ ਦੇ ਵੱਸ ਸੀ, ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਟਿਕਾਉ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਾਉਂਦੇ ਨਿੰਦਰਾ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ ਅਰ ਘਾਹ ਪੁਰ ਸੌਂ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਇੰਦ੍ਰ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਸੌਂ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਠੰਡਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਠੀਆਂ ਭਰਨ ਲੱਗ ਗਈ ਅਰ ਪਿਆਰੀ ਪੌਣ ਪੱਖਾ ਕਰਨ ਲਗ ਗਈ।

ਮੁਨੇਰੇ ਦੇ ਸੁੱਤੇ ਲੌਢੇ ਪਹਿਰ ਉਠੇ। ਬਨ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਛੰਭ ਜਿਹਾ ਲੱਭ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਪਾਣੀ ਕੀਤਾ ਅਰ ਇਕ ਬੇਰੀ ਦੇ ਬੇਰ ਖਾ ਕੇ ਇਸ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮਾਂ ਦੇ ਵੈਰੀ ਢਿੱਡ ਦਾ ਲਾਂਘਾ ਲੰਘਾਇਆ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਇਸ ਬਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਿਨ ਕੱਟਣੇ ਦਾ ਸੀ, ਤਰ ਬਨ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਵੇਰੀ ਤੁਰਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੂਰ ਸੜਕ ਪੁਰ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਥਾਂ ਸਲਾਮਤ ਨਾ ਜਾਣੀ ਤੇ ਘੁਸਮੁਸੇ ਹੋਣੇ ਤੋਂ ਰਤਾ ਕੁ ਪਹਿਲੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਝ ਹੋਣੇ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਰਯਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆ ਨਿਕਲੇ ਹਾਂ। ਸੂਰਜ ਦਾ ਡੁਬਾਉ, ਨਦੀ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਉ, ਰਾਤ ਦਾ ਉਤਰਾਉ, ਇਕ ਐਸਾ ਭੈ-ਭੀਤ ਸਮੇਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨ ਸਹਿਮਦਾ, ਦੇਹਿ-ਸੰਕੁਚਦੀ ਤੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਧਦੀ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਾਰ ਹੋ ਸਕਣ ਦੀ ਆਸ ਆਸਾ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਗਯਾਨਵਾਨ ਦੇ ਕਰਮ ਪੁੰਗਰਮ ਦੀ ਆਸ ਛੱਡ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਹੋਰ ਉੱਤਰ ਰੁਖ ਕਦਮ ਮਾਰਨ ਤੇ ਹੋ ਚੁਕੀ ਨਿਰਾਸਾ ਫੇਰ ਆਸਾ ਵਿਚ ਪਲਟ ਖਲੋਤੀ ਕਿ ਇਕ ਪੱਤਣ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਬੇੜੀ ਦਿੱਸ ਪਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੂਰ ਕੁਝ ਊਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਊਨਿਆਂ ਹੀ ਠੇਲ੍ਹਣ ਲੱਗੇ ਸੀ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਮਲਾਹਾਂ ਨੇ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ ਅਰ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਪਾਰ ਲੈ ਗਏ, ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਦਮੜਾ ਸੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਲਾਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕਲਵੰਜੇ ਲਿਜਾਕੇ ਇਕ ਮੋਹਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਕੁਵਾਂਸਲੀ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਲੱਕ ਨਾਲ ਬੱਧੀਆਂ ਸਨ। ਜਾਂ ਕੁਝ ਕਦਮ ਤੁਰੇ ਤਦ ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੱਤਣ ਜਗਾਤੀਆਂ ਨੇ ਆ ਘੇਰਿਆ ਅਰ ਪਲੋਪਲੀ ਵਿਚ ਦਸ ਪੰਜ ਸਿਪਾਹੀ ਬੀ ਗਿਰਦੇ ਆ ਗਏ। "ਮਰਦੂਦ ਸਿੱਖ, ਮਰਦੂਦ ਸਿੱਖ" ਆਖਦੇ, ਮੂੰਹ ਬਣਾਉਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਗਏ, ਅਰ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਮੋਹਰਾਂ ਗਹਿਣੇ ਜੋ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਸੀ, ਖੋਹ ਲਿਆ। ਕੋਈ ਦੋ ਕੁ ਸੋਨੇ ਦੀਆ ਛਾਪਾ ਉਨ੍ਹਾ ਦੀਆਂ ਚੋਰ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਬੱਚ ਗਈਆਂ, ਯਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾ ਖੋਹੀਆਂ। ਪਰੇ ਲਿਜਾਕੇ ਇਕ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਕੁੰਡਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਡਰਾਉਣੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਭਯੰਕਰ ਅਸਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆ ਪਹੁੰਚੀ। ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਚੁਪ ਚਾਂ ਵਰਤ ਗਈ, ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਅਰ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦੇ ਫੈਲਾਣੇ ਵਾਲੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੰਦ ਦੀ ਨੀਂਦਰੇ ਸੁੱਤੀ ਘੁਰਾੜੇ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਤੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕੱਠੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਹਾਏ! ਧਰਮ ਦੇ, ਸੱਚ ਦੇ ਪੁਤਲੇ! ਦੁਖੀਆਂ ਦੀਨਾਂ ਦੇ ਰੱਖਯਕ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸੀਬਤਾਂ ਵਿਚ ਰਾਤਾਂ ਕੱਟ ਰਹੇ ਹਨ! ਮੁਸੀਬਤ ਦੀ ਰਾਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਤੇ? ਦੁਖੀ ਲੋਕ ਤਾਰੇ ਗਿਣਦਿਆਂ

1. ਵਹੁਟੀ ਗਭਰੂ।

ਹੀ ਕੱਟ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ! ਤੇਰੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਤੇ ਵਿਪਤਾ ਵੀ ਐਸੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕੁਟੀਆਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜਿਥੇ ਤਾਰੇ ਗਿਣ ਸਕਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕੱਟਣੇ ਵਾਲਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਨਹੀਂ ਤੇਰੀ ਸਦਾ ਜਗਾਣੇ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ ਅਰਸਹਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸੱਚੀ ਮਦਦਗਾਰ ਤੇ ਜ਼ਖਮੀਂ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਮਲ੍ਹਮ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਅੰਦਰ ਬੈਠ ਕੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਲਗ ਕੇ ਸਮਾਂ ਸਫਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਨੇ ਕੀ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਅਵਾਜ਼ ਹਾਹੁਕਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਦੰਪਤੀ ਨੇ ਤ੍ਰਬਕ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਹਲੀਆਂ ਪਰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕੀ ਦਿਸੇ ? ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਫੇਰ ਕੇ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਮਲੂਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੈ ਅਰ ਦੀਵਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੀਵੇ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਹੈ ? ਸਾਡਾ ਭੁਜੰਗੀ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਜਦ ਦੰਪਤੀ ਪਾਠ ਵਿਚ ਮਗਨ ਸਨ, ਤਦ ਇਹ ਮਹਾਤਮਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਵੀਣੀਆਂ ਬੂਹਿਆਂ ਦੀ ਵਿੱਥ ਵਿਚ ਦੇਕੇ ਕੁੰਡਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਂਵੇਂ ਬਾਂਹ ਛਿਲੀ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਓਸ ਨੇ ਕੁੰਡਾ ਖੋਲ੍ਹ ਬੂਹਾ ਚੁਪੱਟ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਦੰਪਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰ ਦੀ ਕੁਝ ਖ਼ਬਰ ਨਾ ਸੀ ਅਤ ਨਾ 'ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ' ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸੁਣਿਆਂ ਸੀ। ਭੁਜੰਗੀ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਅਰ ਬੂਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿਚ ਬੇਹੋਸ਼ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ, ਬਖਬਰ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਸ਼ਮਾਦਾਨ ਪਾਸ ਜਾ ਪੁੱਜਾ ਸੀ ਤੇ ਓਸ ਤੋਂ ਜਗਦੇ ਦੀਵੇ ਨੂੰ ਚੱਕ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲੀ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਲੱਛਣ ਦੇਖ ਕੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਿਆਂ ਅਤ ਦੀਵੇ ਨਾਲ ਕੀ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਕੋਲਵਾਰ ਇਕ ਬਾਲਕ ਮੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ ਅਰ ਪਾਸ ਇਕ ਜ਼ਖਮੀਂ ਤੀਵੀਂ ਦਮ ਤੋੜ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਰ ਅੱਧਾ ਕੋਠਾ ਲਹੂ ਲੁਹਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਹਿਕਦੀ ਲੋਥ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਬੁਝਦੇ ਦੀਵੇ ਵਾਂਙੂ ਟਹਿਕ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ 'ਧੰਨ ਗੁਰੂ, ਧੰਨ ਗੁਰੂ' ਕਰ ਉਠਦੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਢਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਮਰ ਗਈ ਹੈ। ਭੁਜੰਗੀ ਨੇ ਹੁਣ ਇਕ ਕਟੋਰੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਲਿਆ ਕੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੱਥ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੌੜਾ ਪੜ੍ਹ ਕਰਦ ਭੇਟ ਕਰ ਸਤਿਨਾਮ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਕੂਚ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਸਹਿਕਦੀ ਲੋਥ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਇਆ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਪਾਣੀ ਹੇਠ ਉਤਰਿਆ, ਹੋਸ਼ ਨੇ ਮੋੜਾ ਖਾਧਾ ਅਤ ਇਕ ਵੇਰੀ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਐਸੀ ਸ਼ੁਕਰ-ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਜੀਭ ਨਾਲ ਵਖਿਆਨ ਕਿੱਤਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲਾ ਹੌਸਲਾ ਆ ਕੇ ਉਸ ਮਰਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੂੰ ਮਨੋਂ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਕਰ ਗਿਆ ਅਰ ਡਾਢੀ ਨਿੰਮ੍ਹੀ, ਪਰ ਹੋਸ਼ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲੀ।—"ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੋ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਭੁੱਲੇ ਹੋਇਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਸਵਾਰਨ ਲਈ ਘੱਲਦਾ ਹੈ।" ਸ਼ੀਲਾ, ਜੋ ਕਲੇਜਾ ਮੁੱਠ ਵਿਚ ਲਈ ਇਸ ਦਰਦ-ਨਾਕ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀ, ਪੁਛਣ ਲਗੀ: "ਮਾਤਾ! ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆ ?"

ਇਸਤ੍ਰੀ—ਬੱਚੀ ! ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮੈਂ ਦਰਿਆਓਂ ਪਾਰ ਉਤਰੇ ਸਾਂ, ਤੁਰਕਾਂ ਆ ਘੇਰਿਆ, ਪਤੀ ਜੀ ਨੇ ਜੁੱਧ ਕੀਤਾ, ਪੰਜ ਤੁਰਕ ਮਾਰੇ, ਏਹ ਬਹੁਤ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਨਦੀ ਵਿਚ ਸਿੱਟ ਦਿਤਾ; ਮੈਂ ਬੀ ਦੋ ਇਕ ਤੁਰਕ ਮਾਰੇ ਸਨ; ਮੇਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਨੂੰ ਕਾਰੀ ਵਾਰ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰਦੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਗਹਿਣਾ ਲਾਹ ਪੁੱਤ੍ਰ ਮਾਰ ਸਿੱਟਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਘਾਉ ਖਾਧੀ ਹੋਈ ਨੂੰ ਇਥੇ ਸਿੱਟ ਗਏ। ਘੜੀ ਦਿਨ ਰਹਿੰਦੇ ਤੋਂ ਜਿੰਦ ਤੋੜ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਨਾ ਮਰਦੀ ਹਾਂ, ਨਾ ਜੀਉਂਦੀ ਹਾਂ; ਕਦੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ ਕਦੇ ਹੋਸ਼ ਪਰਤਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ, ਧੰਨ ਗੁਰੂ ! ਗੁਰੂ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬੜਾ ਦਿਆਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਤ੍ਰਿਖਾ ਨਾਲ ਭੁੱਜ ਗਈ ਸਾਂ, ਉਸ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਘੱਲਿਆ। ਬੱਚਿਓ ! ਮੈਂ ਚੱਲੀ, ਔਹ ਸੱਚਾ ਸੱਦਾ ਆਇਆ, ਔਹ ਕੂਚ ਦੀ ਤੁਰੀ ਵੱਜੀ, ਔਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸੱਚਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਬੱਚਿਓ ! ਮਰ ਜਾਈਓ, ਪਰ ਧਰਮ ਨਾ ਹਾਰੀਓ, ਨਾ ਹਾਰੀਓ, ਧੰਨ ਗੁਰੂ ! ਧੰਨ ਗੁਰੂ !!

ਇਉਂ ਕਹਿੰਦੀ ਉਹ ਸਿੰਘਣੀ ਸੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਗਈ, ਜਿੰਦ ਦਾ ਟਿਮ-ਟਿਮਾਉਂਦਾ ਦੀਵਾ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਟਿਮਕ ਕੇ ਬੁਝ ਗਿਆ। ਬੋਲਣ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵੱਖੀ ਦੇ ਘਾਉ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਦੀ ਧਾਰ ਹੋਰ ਵਹਿ ਤੁਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚੋਂ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਿਪਤਾ ਭੁੱਲ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੈ ਅਰ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਸਿੰਘਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਸੁਆਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਇਸ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਦਾ ਦਾਹ ਹੋ ਜਾਏ, ਐਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਲੋਥ ਪਈ ਰੁਲੇ। ਇਸ ਕਮਰੇ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਕੁਝ ਬਾਲਣ ਅਰ ਕੋਠੇ ਦੇ ਨਾਲ ਪਏ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮੰਜੇ ਤੇ ਕੱਖ ਕਨ ਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਪਾ ਕੇ ਦੀਵੇ ਨਾਲ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਅਰ ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਹੌਲੇ ਜਿਹੇ ਫਤੇ ਗਜਾ ਕੇ ਦਬੇ ਪੈਰ ਤੁਰਦੇ, ਮੱਖਣ ਵਿਚੋਂ ਵਾਲ ਵਾਂਗ, ਤਿਲਕ ਗਏ। ਪਹਿਰੇ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤਾਂ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਪਏ ਸਨ, ਤੜਕਸਾਰ ਜਦ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰਾ ਕੋਠਾ ਬਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਰ ਦੂਰ ਦੇ ਸੇਕ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਜੇ ਨੂੰ ਤਪਾ-ਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਘਾਬਰ ਕੇ ਉਠੇ। ਸਾਰੇ ਦੂਰ ਖੜੇ ਕੇ ਬਿਤਰ ਬਿਤਰ ਦੇਖਣ ਅਰ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਗਏ। ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕੀਤੀ ਅਰ ਕਰਦੇ ਭੀ ਕੀ ? ਸਰਕਾਰੀ ਅਸਬਾਬ ਸੀ, ਸੜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸੜ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਦੀ ਲੁੱਟ [illegible] ਥੋੜ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਖੀਸੇ ਭਰ ਕੇ ਫੇਰ ਐਤਨੀ [illegible] ਕਿ ਆਪਣੇ ਜਮਾਂਦਾਰ ਨੂੰ ਵੱਢੀ ਦੇ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਲਵੇ। [illegible]ਣੇ ਨੂੰ ਲਾਗੇ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕੁਛ ਸਿਪਾਹੀ ਆ ਗਏ ਅਰ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਸਿਖ ਦੀ ਕਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਦੇਖ ਅਚੰਭਾ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਵਾਹ ਸਿਖੋ ਵਾਹ ! ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਹੈ।

ਕਰੇਗੀ ਔਰ ਅਬ ਪੂਰੀ ਸਫਾਈ ਸਰਕਾਰ ਮੇਂ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।

ਬਹੁਤ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਕਾਂਡ ਛੇਵਾਂ

ਜਦ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ, ਤਦ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਛੁਰੀ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਘਾਉ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਪੇਟ ਵਿਚ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚੂਹੜ ਮਲ ਵਹੁਟੀ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਅਕਲ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੇਠ ਵੱਗਦਾ ਸੀ, ਉੱਞ ਕਈ ਭਬਕਾਂ ਬੜ੍ਹਕਾਂ ਭਾਵੇਂ ਮਾਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵੀ ਹੋ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਤ੍ਰੀਮਤ ਐਸੀ ਦਾਨੀ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਸੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬੀ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਸਿਖਯਾ ਦਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਰ ਇਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਘਰ ਵਿਚ ਬੜੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਦਾਨੀ ਤ੍ਰੀਮਤ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਘਾਇਲ ਹੋਣ ਪੁਰ ਬੜੇ ਬੜੇ ਹਕੀਮ ਸੱਦੇ ਗਏ। ਮਹੀਨੇ ਕੁ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮ ਠੀਕ ਹੋਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਪਿਆਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿੱਤ ਦਾ ਸੱਲ ਦੇ ਗਿਆ, ਮਾਨੋਂ ਇਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਸਦਾ ਬਲਣੇ ਵਾਲੀ ਚਿਖਾ ਬਾਲ ਗਿਆ। ਮਾਈ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰਦੀ, ਪਰ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਹਾਉਕੇ ਲੈਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨੇ ਦੀ ਵਰਾਗ ਮਈ ਧਾਰਨਾ ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਗੂੰਜਦੀ ਜਾਪਦੀ। ਗੁਆਂਢ ਵਿਚ ਇਕ ਬਲਾਕ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਠੀਕ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਵਾਂਙੂ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਐਸੀ ਪਿਆਰੀ ਲੱਗੀ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਚਖੀ ਮਾਯਾ ਭੇਟਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੁਕਵੇਂ ਥਾਂ ਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ ਅਰ ਉਸ ਬਾਲਕ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਾਠ ਸੁਣਨੇ ਦਾ ਨੇਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਪਾਠ ਸੁਣਨ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਕ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਧਾਰਮਕ ਚੱਕਰ ਫੇਰਿਆ, ਅਰ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਅਗੇ ਤੋਂ ਬੀ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ, ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਕੇਸ ਰੱਖਣ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਇਸ ਨੇ ਮੂਰਖਤਾ ਜਾਤਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਚੰਗੇ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਨੇ ਰੰਗ ਦਿਖਾਇਆ। ਹੁਣ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਹ ਸੋਚਾਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀਆਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੇ? ਬਹੁਤ ਸੋਚ ਫ਼ਿਕਰ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਘਰ ਦਾ ਪੁਰੋਹਤ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਯੋਗ ਪੁਰਖ ਮਲੂਮ ਹੋਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੀਆਂ ਚਲਾਕੀਆਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਐਬ ਨੂੰ ਧਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਜਿੱਤ ਲੈਣਾ ਉਸ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਿਚ ਸੀ, ਸੋ ਪੁਰੋਹਤ ਜੀ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ ਆਨੇ ਬਹਾਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਦਿੱਤਾ। ਛੇਕੜ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਪਤਾ ਕੱਢ ਦਿਓ ਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਧਨ, ਜੋ ਮੈਂ ਦੇਵਾਂ ਪੁਚਾ ਦੇਵੋ, ਅਰ ਕਹੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲਵੇ, ਜਦ ਇਹ ਤਫ਼ਾਨ ਹਟ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਮੈਂ ਦੇਸ਼ ਸਦਵਾ ਲਵਾਂਗੀ।

ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਬੜੇ ਲੰਮੇ ਚੌੜੇ ਵਖਯਾਨ ਦੇਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਤੇ ਕੱਢਣ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਦੱਸੀਆਂ, ਪਰ ਛੇਕੜ ਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਰੋਂ ਪਰੇ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗਾ ਅਰ ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਪਤਾ ਲਾ ਲਵਾਂਗਾ। ਸੁਆਣੀ ਨੇ ਕੋਈ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੱਯਾ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸੇਵਾ ਲਈ ਪੇਸ਼ਗੀ ਦਿੱਤਾ। ਕੋਈ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਸੁਆਣੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਤਾ ਕੱਢ ਲਿਆ ਹੈ। ਮਮਤਾ ਦੀ ਮਾਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਜਵਾਹਰ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰ ਕੁ ਮੋਹਰ ਪੰਡਤ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ ਅਰ ਪੈਰਾਂ ਪੁਰ ਸਿਰ ਧਰਕੇ ਵਾਸਤਾ ਪਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਜੇ ਕਿ ਇਹ ਪਦਾਰਥ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਪੁਚਾ ਦਿਓ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਸੱਲੀ ਬਨ੍ਹਾਈ। ਗਊ ਮਾਤਾ ਜ਼ਾਮਨ ਦਿੱਤੀ, ਸ਼ਾਸਤਰ ਵੇਦ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਤੇ ਗੱਫਾ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਕ ਡੂੰਘਾ ਜਿਹਾ ਟੋਆ ਪੁੱਟ ਕੇ ਧਨ ਦੱਬ ਦਿਤਾ ਅਰ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਟੁਰ ਪਏ।

ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਯਾ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰ ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ ਵਿਚ ਪਰ ਮੰਨੂੰ ਵਲੋਂ ਬੀ ਬੜੀ ਸਖ਼ਤੀ ਤੇ ਕਤਲ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਏ ਦਿਨ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ[1]। ਘਰ ਘਰ ਇਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਚਰਚਾ ਸੀ! ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁਕਦਾ ਹੈ ਸੋ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਦੇ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਂ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸੁਣਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੀ ਲਿਵ ਉਸ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਦੀ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਬਾਂਦੀਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਲਿਆ ਲਿਆ ਕੇ ਸੁਣਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਫੇਰ ਸੁਆਣੀ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਏਹ ਸੱਚ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀ? ਕੁਝ ਕੁ ਸਮਾਚਾਰ ਜੋ ਰੇਤ ਥੱਲੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਣਕਾ ਮਾਤ੍ਰ ਹਨ, ਇੱਥੇ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ:—

ਗੋਲੀ—ਸੁਆਣੀ ਜੀ! ਅੱਜ ਬੜਾ ਉਪੱਦ੍ਰ ਹੋਇਆ।

ਸੁਆਣੀ—ਹੈਂ! ਕੀ ਹੋਇਆ?

ਗੋਲੀ—ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਧੁਰ ਹੇਠਲੇ ਤਖ਼ਤੇ ਪਰ ਦੋ ਭੁੱਖੇ ਬਾਘ ਛੱਡੇ ਗਏ, ਅਰ ਦੋ ਸਿਖ, ਜੋ ਨਵੇਂ ਫੜੇ ਆਏ ਸਨ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਬਨ੍ਹ ਕੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬਾਘਿਆਂ ਨੇ ਐਉਂ ਹਾਬੜ ਹਾਬੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਟੀ ਬੋਟੀ ਉਡਾਈ ਕਿ ਸੁਣੇ ਵੇਖੇ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਪਰ ਬੇਬੇ ਜੀ! ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਾਇ ਤੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, 'ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਹੀ ਉਚਾਰਦੇ ਚਲ ਬਸ।

ਸੁਆਣੀ—ਤੇ ਓਥੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ?

ਗੋਲੀ—ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਆਪ, ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਉਪਰਲੇ ਤਖਤੇ ਪੁਰ ਬੈਠ ਕੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵਖਦੇ ਤੇ ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸਦੇ ਸਨ।

ਸੁਆਣੀ (ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਭਰ ਕੇ)—ਵਿਨਾਸ਼ ਕਾਲੇਚ ਵਿਪ੍ਰੀਤ

---

1. ਵੇਖੋ 'ਤਾਰੀਖੇ ਪੰਜਾਬ' ਲਿਖਤ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼।

ਬੁੱਢੇ[1] ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੁਣ ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਰਾਇਣ ! ਮੇਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਵਾਂਗ ਬਚਾ ਦੇਹ। ਲਾਲ ! ਤੈਨੂੰ ਤੱਤੀ ਵਾ ਨਾ ਲੱਗੇ।

ਗੋਲੀ—ਉਸ ਦਾ ਰਾਮ ਸਹਾਈ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਰੱਤੀ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ।

ਸੁਆਣੀ—ਭਲਾ ਉਹਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੱਤਰੀ ਭੀ ਸੀ?

ਗੋਲੀ—ਨਹੀਂ ਜੀ, ਪਰ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਜੇਹੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਜੱਟ ਕੋਈ ਖੱਤਰੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ, ਸਾਰ ਲੰਮੇ, ਚੌੜੇ ਤੇ ਸੱਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਡਾਢੇ ਬਹਾਦਰ। ਖ਼ਬਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਤ ਭੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਸੁਆਣੀ—ਜਾਤ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਮੈਤ੍ਰੀ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਹੈ, ਕਦੀ ਪਾਟੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਪੁਰ ਭੀ ਛੱਤ ਟਿਕੀ ਹੈ ? ਮਿਲੀਆਂ ਕੰਧਾ ਦੇ ਹੀ ਮਹਿਲ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸੁਆਣੀ ਕੋਠੇ ਤੇ ਬੈਠੀ ਵਾਲ ਸੁਕਾਉਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀ ਸੀ :—

"ਲਾਡਾਂ ਪਾਲਿਆ ਲਾਲ ਦੁਲਾਰਾ ਛੱਡ ਸਿਧਾਯਾ ਮੈਨੂੰ।
ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਹਿਯਰਾ ਹੋਇਆ ਖੋਲ੍ਹ ਦੱਸਾਂ ਕੀ ਤੈਨੂੰ।"

ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਕੁਲਪਤ ਰਾਇ ਨਾਜ਼ਮ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਦੀ ਡੋਲੀ ਆ ਗਈ। ਦੋਵੇਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਵੱਡੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਿਲੀਆਂ। ਨਾਜ਼ਮ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਰਾਮ ਲਾਲ ਦੇ ਸਿਖ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਬੜੀ ਪਰਚਾਉਣੀ ਕੀਤੀ ਅਰ ਦਰਦ ਵੰਡਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਕੱਲ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਮਰਨੇ ਪਰ ਪਰਚਾਉਣੀ ਕਰੀਦੀ ਹੈ। ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹਵਾਂਦਿਆਂ ਕੁਲਪਤ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਮਾਖੋਵਾਲ[2] ਦੇ ਜੁੱਧ ਦੀ ਭਯਾਨਕ ਕਹਾਣੀ ਐਉਂ ਦਿੱਤੀ :—

ਨਾਜ਼ਮਣੀ—ਭੈਣ ਜੀ ! ਸਿਖਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਦੇ ਭਾ ਦੀ ਡ਼ਾਢੀ ਆ ਬਣੀ ਹੈ। ਹੈਨ ਤਾਂ ਚੰਗੇ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੈਰੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੱਲ ਰਾਤੀਂ ਪਤੀ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਖੋਵਾਲ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ, ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਪਠਾਣੀ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਸਾ ਕੇ ਜੰਗਲੀਂ ਵਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਵਾਸੀ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਮोਏ, ਜਾਂ ਲੁਕ ਛੁਪ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤੇ ਬਨੀਂ ਪਹਾੜੀਂ ਜਾ ਵੱਸੇ। ਜੋ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ, ਰਾਤਾ ਚੀਰ ਚੀਰ ਕੇ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਬੀਤੀ ਹੈ। ਬੁੱਢੇ ਕੋਟ ਲਾਗੇ ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਬੇਟ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾ ਦਾ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਘਮਸਾਨ ਮੱਚਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਤੁਰਕ ਜੋਧੇ ਖੇਤ ਹੋਏ ਪਰ ਛੇਕੜ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਚੁਪ ਕੀਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚੋਂ ਸਾਬਣ ਦੀ ਚੱਕੀ ਵਾਂਗ ਤਿਲਕ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਈ ਉਪੱਦਰ ਹੋਏ। ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ ਕਿ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੱਕਾਂ ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨੇ ਲਈ ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਪੁਰ ਸਨ, ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਧ੍ਰੋਹ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਤੋਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿੱਠਾ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਦਾਉ ਤੱਕਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਾਖੋਵਾਲ ਵਿਚ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਹੈ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਭਾਰੀ ਮੇਲਾ[1] ਸੀ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿਤੇ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਰ ਸਿੱਖ ਬੇਚਿੰਤ ਢਾਣੀਆਂ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਢਾਡੀਆ ਤੋਂ ਵਾਰਾਂ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਬੀਰ ਰਸ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਬਝ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਦੀ ਕੱਟ ਵੱਢ ਦੇ ਗੀਤ ਅਲਾਪੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਚੁਪ ਚਾਪ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਸਿਖ ਲੋਕ ਬੇਖ਼ਬਰੇ ਸਨ ਅਚਾਨਕ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਬਲਾ ਵਿਚ ਘਿਰ ਗਏ। ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਕੀਤੀ, ਬੜੀ ਚਲਾਕੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ, ਪਰ ਫੇਰ ਭੀ ਕੀ ਬਣਦਾ ਸੀ ? ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਖੇਤ ਹੋਏ, ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗ ਗਏ, ਧਰਤੀ ਲਹੂ ਨਾਲ ਸੂਹੀ ਹੋ ਗਈ ਅਰ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਭੈ ਦਾ ਇਕ ਸਮਾਂ ਬੱਝ ਗਿਆ। ਪਰ ਜੋਧੇ ਸਿਖ ਸੰਭਲਦੇ ਸੰਭਾਲਦੇ ਛੇਕੜ ਡਟ ਗਏ, ਆਪਣੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁਭਾਉ ਮੂਜਬ ਏਨੀ ਕੱਟ ਵੱਢ ਵੇਖ ਕੇ ਭੀ ਦਿਲ ਨਾ ਹਾਰਿਓ ਨੇ। ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਜੋਧੇ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਸੋ ਸਾਰੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਜੋਧਿਆਂ ਦੇ ਲੜਦਿਆਂ ਬੀ, ਹਲਚਲੀ ਮਚ ਗਈ ਤੇ ਸਿੰਘ ਤਿਤਰ ਬਿਤਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਧਰ ਤਾਂ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਖਬਰ ਘੱਲੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿ ਮੈਂ ਫਤੇ ਪਾਈ ਤੇ ਭਾਰੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਉਠਣ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ; ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅੰਦਰ ਖਾਨੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਪਾਸ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਕਰਕੇ ਤੁਸਾਂ ਤੇ ਆ ਪਿਆ ਸਾਂ, ਜੋ ਹੋਣਾ ਸੀ ਹੋ ਚੁਕਾ, ਹੁਣ ਆਓ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲਈਏ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬੜੀ ਦੂਰਦੇਸ਼ੀ ਕਰਕੇ ਸੁਲਹ ਮੰਨ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸੁਲਹ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕੇਗਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਵੱਸ ਰਹੀ ਅੱਗ ਤੋਂ ਬੱਚਕੇ ਟੱਬਰਦਾਰ ਸਿੱਖ ਏਥੇ ਦਿਨ-ਕਟੀ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਸੋ ਇਉਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸੁਲਹ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਹੁਣ ਫੇਰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਵਿਚ ਸਿਰ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਰਾਇ ਵਿਚ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਬੜਾ ਚਾਲਾਕ ਹੈ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਮਾਰ ਲਿਆ ਤਦ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਲਵੇਗੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਮੇਰਾ ਡਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਦੋਬਸਤ ਚੰਗਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਅੰਦਰਖਾਨੇ

1. ਜਦ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਵੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬੁਧਿ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

2: ਮਾਖੋਵਾਲ ਦੇ ਜੁੱਧ ਦਾ ਹਾਲ ਜੇਮਜ਼ ਬ੍ਰਾਊਨ, ਮੈਲਕਮ, ਗ੍ਰਿਫਨ ਕਨਿੰਘਮ ਅਰ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

1. ਇਹ ਮੇਲਾ ਸੰਮਤ 1809 ਦੇ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੇਲਾ ਸੀ ਤੇ ਛਾਪਾ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਐਨ ਮੇਲੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।

ਸੁਲਹ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਟਿਕ ਜਾਓ ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਧਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਸੋਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪਤ ਬਣਾ ਲਈ ਸੂ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਜੱਥੇ ਖੂਬ ਮੁਕਾਏ ਹਨ।

ਦੀਵਾਨਣੀ :—ਭੈਣ ਜੀ ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਪਤੇ ਲਗੇ ?

ਨਾਜ਼ਮਣੀ :—ਕੱਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਏਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚਰਚਾ ਰਹੀ। ਰਾਤ ਪਤੀ ਜੀ ਤੇ ਇਕ ਮਿੱਤ੍ਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਨਵਾਬ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਬੜਾ ਚਲਾਕ ਹੈ; ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਥੱਲੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਵਿਗੜਦਾ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਭੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਸੁਲਹ ਭੀ ਕ੍ਰਿਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਦਿਖਾਵਾ ਇਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਫਸਾਦ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਰ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਲੱਤ ਉੱਚੀ ਰਖਣ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤ ਫਸਾਦ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਭੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅੰਦਰ ਬੈਠੀ ਸੁਣਦੀ ਰਹੀ ਸਾਂ[1] ਪਰ ਭੈਣ ਜੀ ਐਤਕਾਂ ਇਕ ਗਲ ਬੜੀ ਮਾੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨਾਮੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦੀਵਾਨਣੀ-ਚੁਪ ਕਰ ਰਹੁ ਭੈਣ ! ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਊ। ਕੋਈ ਕਾਰਣ ਵਰਤਿਆ ਹੋਊ। ਚਿਰ ਨਹੀਓਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਡਾਢਾ ਸੰਘਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਤੜਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਣਾ ਹੈ।

---

1. ਕੁਛ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਰਾਇ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ।

—o—

ਕਾਂਡ ਸਤਵਾਂ

ਲਾਹੌਰੋਂ ਤੁਰ ਰਾਵੀ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਫੇਰ ਝਨਾਂ ਨਦੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਾੜ ਅਰ ਵਹਿਣ ਐਡਾ ਭਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਹਾਵਤਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀਂਦਾ ਹੈ, ਯਥਾ-'ਨਹੀਓਂ ਅੰਤ ਝਨਾਂ ਦਾ ਜਿੱਥੇ ਬੇੜੇ ਲੱਖ ਡੁਬੇਨ !' ਇਸ ਨਦੀ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਭਾਰੀ ਬੇਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਕਮ ਰਕਮ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਅਰ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਭੀ ਇਹ ਬੇਲਾ ਕਈ ਕਈ ਥਾਈਂ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਲਗ ਪਗ ਸਾਰੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਰ ਵਿੱਥਾਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਉੱਤਰ ਪੱਛੋਂ ਰੁਖ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਕੰਢੇ ਭਾਰੀ ਸੰਘਣਾ ਬਲਾ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਕੁ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਹੈ, ਇਹ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਉੱਤਰ ਰੁਖ ਨੂੰ ਸੀਗਾ। ਇਹ ਬਨ ਕੇਵਲ ਕੰਢੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਮੀਲ ਉਤੇ ਤੀਕ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੰਘਣੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਅਰ ਕੰਡੇਦਾਰ ਝਾੜੀਆਂ ਦੇ ਮਲ੍ਹਿਆਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਕਠਨ ਬਨ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਔਖਾ ਸੀ, ਪਰ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਕੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਖੁੱਲੇ ਪੱਧਰ ਅਰ ਵਿਹਲੇ ਥਾਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਤਦ ਭੀ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀ ਛਾਯਾ ਸਾਰੇ ਸਹਾਰਾ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਅਸੀਂ ਦੁਖ ਭਰੇ ਸਮਾਚਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਦੁਸ਼ਤਰ ਜੰਗਲ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸੁਰਗ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰ ਪੁਰੀਆਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਜੰਗਲ ਬਨ, ਬੇਲਾ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਸ, ਪੰਜ ਯਾ ਸੌ ਸਿਖ ਸਿਰ ਲੁਕਾਈ ਦਿਨ ਕਟੀ ਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਅਸੀਂ ਉਤੇ ਸਮਾਚਾਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਥਾਂ ਪੁਰ ਬਨ ਦੇ ਕੱਖ ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਇਕ ਕੁੱਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਵਾੜ ਦੇ ਕੇ ਝਿੜੀ ਜਿਹੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਕੁੱਲੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਤੇ ਝਿੜੀ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਹੜਾ ਬੀ ਹੈ। ਇਹ ਝਿੜੀਬਨ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉ ਦੀ ਇਕ ਚੰਗੀ ਸੂਰਤ ਦੇ ਕੇ ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਰ ਕੁੱਲੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਕਈ ਵੇਲਾਂ ਲਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਪਰੇ ਇਕ ਛੰਭ ਹੈ ਜੋ ਮੀਂਹ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਅਥਵਾ ਦਰਿਯਾ ਦੇ ਉਛਲਨੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਜਲ ਚੰਗਾ, ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਸੁਥਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੰਘ ਟੱਬਰ ਸਮੇਤ ਜਿੰਦ ਬਚਾਈ ਦਿਨ ਬਿਤਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੂਰਜ ਦੇਉਤਾ ਧਰਤੀ ਦੇ ਉਹਲੇ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਆਪਣੀਆਂ ਛੇਕੜਲੀਆਂ ਲਾਸਾਂ ਦਿਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਸੁਹਾਉ ਵਾਲਾ ਚਾਨਣਾ, ਜੋ ਧੁੱਪ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਮੱਧਮ ਹੋ ਕੇ ਤੇ ਚਾਨਣੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਅਚਰਜ ਰੌਣਕ ਨੂੰ ਬਨ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਵਾਂਗ ਇਕ ਟਿਕਾਉ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸਾਦਾ ਸਮਾਂ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਘਣੇ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਹੀ ਸੂਰਜ ਕਿਸੇ ਘੁੰਡ ਕੱਢੀ ਦੁਲਹਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਾਂਗੂ ਧੁੱਪ ਦੇ ਬਾਣ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੇਜਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਵੇਲਾ ਹੀ ਉਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਪਹਾੜਾਂ ਪਰ ਹੀ ਧੁਪ ਦੇ ਪਿੱਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਟਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਂਗ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੁੱਲੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵਾੜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਜਵਾਨ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਬੀ ਦੰਗ ਰਹਿ ਜਾਏ। ਇਸ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਧਰਮ, ਸਹਿਨ ਸ਼ੀਲਤਾ, ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਭਾਵ ਤੇ ਭਜਨ ਨੇ ਐਸੀ ਅਚਰਜ ਰੰਗਤ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਜੀ ਵੀ ਜਿਸਦੇ ਵਿਚ ਝੁਕ ਜਾਵੇ। ਪਾਪ ਜਿਸਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਕਦੀ ਆਇਆ, ਛਲ ਕਪਟ ਦੀ ਇਹ ਕਦੇ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਕਬੂਤਰ ਵਰਗਾ ਭੋਲਾ-ਪਨ ਉਸਦੇ ਮਨਮੋਹਨ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਐਸਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਲਮ ਇਸ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਤੇ ਚਿੱਤ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਲਮ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਡੂੰਘੀਆ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਹਾਂ ਕੋਈ ਈਸ਼ਵਰ ਭਗਤ ਹੀ ਉਸੇ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਦੇਵੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਾ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾਈ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਚਰਜ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਤੋਗੁਣੀ ਰੌਣਕ ਭਰ ਦਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਬਾਲਕ ਬੈਠਾ ਹੈ ਜੋ ਗਮਲੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਰੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਮਾ, ਪਤਲਾ ਤੇ ਸਡੌਲ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਸੁੰਦਰ, ਭੋਲਾ ਤੇ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਵਾਲਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਅਰ ਪਾਪ ਦੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਤਰਬੂਜ਼ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਲਾਲੀ ਬਾਹਰਲੇ ਸਾਵੇਂ ਛਿੱਲੜ ਦੇ ਵਿਚ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਏਹ ਦੋਵੇਂ ਮਾਂ ਪੁੱਤ੍ਰ ਬੈਠੇ ਪਿਲਛੀ ਦੀਆਂ ਟੋਕਰੀਆਂ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸੰਝ ਨੂੰ ਸਿਰ ਪਰ ਪਹੁੰਚਾ ਵੇਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਚੌਂਕੜੀ ਮਾਰ ਰਹੁਰਾਸ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਈ ਬੈਠ ਗਏ। ਪਰ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਚੁਪ ਚਾਪ ਬੈਠ ਜਾਣ ਥੀਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤੀਸਰੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਥੋੜੇ ਹੀ ਚਿਰ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਇਕ ਸੂਰਜ ਵਰਗੇ ਖਿੜੇ ਤੇ ਚੰਦ ਵਰਗੇ ਹਸਮੁਖ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਆ ਪਹੁੰਚੇ ਅਰ ਆਪਣੀ ਝੁੱਗੀ ਦੀ ਵਾੜ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਹੱਥ ਧਰੇ ਤੇ ਕਪੜੇ ਲਾਹ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਬੈਠ ਗਏ। ਬੀਬੀ ਨੇ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਅਰ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮਧੁਰ ਪਾਠ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਭੋਗ ਪਾ ਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਚੁਕੇ, ਤਦ ਬੀਬੀ ਨੇ ਲੂਣ ਪਾ ਕੇ ਸਾਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਏ, ਨਾ ਹੀ ਘਿਉ ਲੱਗਾ ਰੋਟੀਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਲੂਣਾ ਬਣਿਆ ਕੋਈ।

ਇਹ ਪਰਵਾਰ ਸਾਡੇ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਤੇ ਭੁਜੰਗੀ ਜੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਚੰਦ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਚਾਨਣੀ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਦੀ ਰੁਪਹਿਲੀ ਚੰਦਰ ਪਹਿਨਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਰ ਪੱਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਛਣ ਛਣ ਕੇ ਚਾਂਦਨੀ ਹੇਠਾਂ ਬੀ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਨ ਪਸੂਆਂ ਦੇ ਘੁਰਾਉਣ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਭਯੰਕਰ ਸੁਰ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇੰਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਨੁਖੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਹਾਇ! ਹਾਇ! ਹਾਇ!' ਦੀ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਜਿਸ ਦੀ ਚੋਭ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨੇਜ਼ੇ ਵਾਂਗ ਪੁਰੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਯਾ ਪੂਰਤ ਹਿਰਦਾ ਰਹਿ ਨਾ ਸਕਿਆ, ਇਕ ਦੀਣੀ[1] ਬਾਲ ਕੇ ਅਵਾਜ਼ ਦੀ ਸੋਧ ਪੁਰ ਤੁਰਿਆ, ਨਾਲ ਵਹੁਟੀ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਭੀ ਹੋ ਲਏ। ਲਭਦੇ ਲਭਦੇ ਇਕ ਬ੍ਰਿਛ ਦੇ ਹੇਠ ਇਕ ਲੁੱਛਦੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਜੋ ਹਾਇ ਹਾਇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਰ ਜਿਸ ਦੇ ਬਦਨ ਨੂੰ ਐਸੀਆਂ ਝਰੀਟਾਂ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲਹੂ ਸਿੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰੰਗਤ ਐਸੀ ਪਲਟੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਆਦਮੀ ਵਹਿਸ਼ੀ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਅਰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਿਲ[2] ਵਿਚ ਲਿਆ ਪਾਇਆ, ਪਾਣੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਚੋਇਆ ਅਰ ਘਾਉ ਧੋ ਕੇ ਲਾਲ ਤੇਲ ਲਾ ਕੇ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦਾ ਕਪੜਾ ਪਾੜ ਕੇ ਪੱਟੀ ਬੱਧੀ। ਹੁਣ ਜਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਹਿਫ਼ ਹੋ ਆਈ ਅਰ ਲਗਾ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇਣ। ਅਸੀਸਾ ਤੋਂ ਝੱਟ ਪਛਾਣਿਆਂ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਹੈ। ਅਚੰਭਾ ਹੋ ਕੇ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਜੀ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਬਨ ਵਿਚ ਆ ਫਾਥੇ? ਪੰਡਤ ਜੀ ਭੁੱਖੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਦੱਸਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਖਾਦੇ ਬਿਨਾਂ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰ ਸਕਣੀ ਔਖੀ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪ ਭੁੱਖੇ ਹਨ ਤੇ ਭੋਜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਬੀਬੀ ਨੇ, ਜੋ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ, ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਧਰਿਆ। ਤ੍ਰੈ ਸੰਤੋਖੀ ਜੀਆਂ ਦਾ ਭੋਜਨ ਪੰਡਤ ਜੀ ਛਕ ਕੇ ਝੱਟ ਲੰਘਾਉਣ ਜੋਗੇ ਹੋ ਗਏ, ਪੂਰੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਕੁੱਲੀ ਵਿਚ ਆਟਾ ਮੁੱਕ ਚੁਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਲੌਂਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਆਟਾ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਭੁਖਾਤੁਰ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਦੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਭਈ ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਹੋਰ ਲੈ ਆਵਾਂਗਾ ਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਨਿਰਬਾਹ ਜੋਗਾ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਘਰ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਖਾ ਕੇ ਬੀ ਰੱਜਣਾ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਪੰਡਤ ਜੀ ਛਕ ਛਕਾ ਕੇ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਵਿਥਯਾ ਸੁਨਾਉਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਧਨ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਤੋਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਹੋ ਸਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਪਦਾਰਥ ਪੁਚਾਵਾਂ। ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੋ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਮਾਖੋਵਾਲ ਦੇ ਪਹਾੜੀਂ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਠਹਿਰ ਠਰ੍ਹੰਮਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਰ ਇਹ ਪਰਲੋ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਲੰਘ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ ਤਦੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਾਸ ਬੁਲਾ ਲਏਗੀ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਪੰਡਤ ਜੀ! ਆਪ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਭਾ ਕਿੱਕੁਰ?

ਪੰਡਤ—ਵੱਡਾ ਔਖਾ, ਕਈ ਸੂੰਹੀਏਂ ਛੱਡੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸੂੰਧਕਾਂ ਕੱਢਣ ਤੇ ਨੌਕਰ ਰੱਖਿਆ, ਕਿਸੇ ਡਾਢੇ ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਭੇਸ ਧਾਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੂੰਹ ਕੱਢੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਏਸ ਬਨ ਵਿਚ ਹੋ। ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਕਈ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਆਇਆ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਭ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਅਚਾਨਕ ਆਪ ਟੋਕਰੀਆਂ ਵੇਚਦੇ ਮਿਲ ਗਏ। ਚਾਹੇ ਤੁਸੀਂ ਚਗੜ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਸਿਆਣ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮਗਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਵਾਜਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਬੋਲੇ, ਛੇਕੜ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਗਰ ਬਨ ਵਿਚ ਵੜਿਆ, ਜਿਥੇ ਮੈਨੂੰ ਚੋਰਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਰ ਘਾਇਲ ਕਰਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁਟ ਪੁਟ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਅਰ ਤੜਫਦੇ ਨੂੰ ਸਿੱਟ ਗਏ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਪੰਡਤ ਜੀ! ਬੜਾ ਸ਼ੋਕ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਡਾ ਕਸ਼ਟ ਹੋਇਆ, ਮੈਂ ਅਨਜਾਣੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੋਇਆ ਹਾਂ।

ਮਿਸਰ—ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਮਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨੇ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਂ ਸਗੋਂ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਅਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੀ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਆਪ ਮੇਰੀ ਵੱਲੋਂ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਧਨ ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਕੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਸੀ ਸੋ ਲੈ ਗਿਆਂ! ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਅਵਾਜ ਨਾ ਸੁਣੀ।

ਮਿਸਰ—ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਕੀ ਮੂੰਹ ਦੇਵਾਗਾ? ਹ ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ! ਤੂੰ ਹੇਠੋਂ ਵੇਹਲ ਦੇਹ ਮੈਂ ਗਰਕ ਜਾਵਾਂ। ਓਹੋ! ਚੋਰ ਸਹੁਰੇ ਮੈਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਕਿਉਂ ਛੱਡ ਗਏ? ਮਾਰ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਲੈ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ।

1. ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਲਕੜੀਆਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਬਾਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੀਵੇ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਦੀਣੀ ਚੀਲ੍ਹਾਂ ਬੀ ਬਾਲਦੇ ਸਨ।

2. ਖਾਲਸਈ ਬੋਲੀ ਵਿਚ, ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਿਲ = ਕੁੱਲੀ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਪੰਡਤ ਜੀ ! ਆਪ ਕਿਉਂ ਵਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ! ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਕਦੇ ਗੁੱਸੇ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਬਚਨ ਤੇ ਅਮੰਨਾ ਕਰ ਲਵੇਗੀ, ਤੁਸੀਂ ਜੇਹ ਚੰਗੇ ਆਦਮੀ ਥੋੜੇ ਹੋ ?

ਮਿਸਰ—ਤੁਸੀਂ ਜੇ ਲਾਜ ਰੱਖੋਂ ਤਾਂ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਕਿੱਕੁਰ ? ਮੈਂ ਸੁਖ ਦੇਣ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ ।

ਮਿਸਰ—ਦੋ ਅੱਖਰ ਲਿਖ ਦੇਣੇ ਕਿ ਧਨ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਇਹ ਤਾਂ ਝੂਠ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਲਿਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਤੁਹਾਡੀ ਮਿਹਨਤ ਅਰ ਦੁੱਖ-ਪਾਉਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਚਾਰ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਲਿਖ ਦਿਆਂਗਾ ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਕੇ ਪੰਡਤ ਹੁਰੀਂ ਸੁੱਤੇ ਅਰ ਸੰਤੋਖੀ ਟੱਬਰ ਨੇ, ਜਲ ਦੇ ਦੋ ਬੁੱਕ ਪੀ ਕੇ, ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ ਅਰ ਸੌਂ ਰਹੇ ।

ਸਵੇਰੇ ਉਠੇ, ਪੰਡਤ ਹੁਰੀਂ ਮਾਂਦੇ ਤਾਂ ਸਨ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਕਿਤੇ ਚੋਰ ਮਿਲੇ ਸਨ, ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕੁੱਟਿਆ ਸੀ, ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਾਕ ਮਾਰੀ ਸੀ । ਚੋਰ ਸੀ ਤਾਂ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਨ ਸੀ, ਜ਼ਖਮ ਜਿਹੜੇ ਸਨ ਸੋ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਝਰੀਟਾਂ ਦੇ ਸਨ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਸੂਲਾਂ ਤੇ ਕੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਕਪੜਿਆਂ ਨਾਲ ਅੜ ਅੜ ਕੇ, ਮਾਨੋ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਫੜ ਕੇ ਰੋਕਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮਹਾਤਮਾਂ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਨਾ ਲਿਜਾ । ਜੜ੍ਹ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਪੁਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾੜੇ ਮਨਸੂਬੇ ਦੀ ਰੋਕ ਲਈ ਚਾਬਕ ਵਾਂਗੂ ਪਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਚੋਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਦੱਸ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ । ਪੰਡਤ ਜੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਛੇਤੀ ਘਰ ਅੱਪੜੀਏ, ਸੋ ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਜਜਮਾਨ ਦੇ ਗਿਰਦੇ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਤੋਰੋ ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਸਤਿ ਬਚਨ ।

ਪੰਡਤ-ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਤਾਂ ਖਰਚ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਦੁਖੀ ਹਾਂ, ਜ਼ਖਮੀ ਹਾਂ ਅਰ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਹਾਂ, ਕੀ ਕਰਾਂ ?

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਪਿਆਰੀ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰਾਂ ! ਕੁਛ ਹੈ ?

ਸ਼ੀਲਾ—ਸੁਆਮੀ ਜੀ ! ਰਾਤ ਵਾਲੇ ਪੈਸੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਟੋਕਰੀਆਂ ਦੇ ਵੱਟ ਕੇ ਆਂਦੇ ਹਨ ।

ਪੰਡਤ ਹੂੰ ! ਜਜਮਾਨ ਭਗਵਾਨ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਹ ਬਣੇਗਾ । ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਬੜੀ ਪੰਧ ਹੈ ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਪ੍ਰਿਯਾ ! ਕੋਈ ਰੱਖੀ ਰਖਾਈ ਚੀਜ਼ ਕੱਢ, ਪ੍ਰਦੇਸੀਆਂ ਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਲੋੜੀਏ ?

ਸ਼ੀਲਾ—ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ! ਆਪ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਵਿਵਾਹ ਗੰਢ ਦੀ ਮੁੰਦਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਉਮਰ ਭਰ ਅੱਡ ਹੋਣ ਨੂੰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਵੇ ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਸੱਚ ਹੈ, ਮੈਂ ਬੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਐਸੀ ਪਿਆਰੀ ਸ਼ੈ ਆਪ ਤੋਂ ਖੋਹਾਂ, ਪਰ ਪਿਆਰੀ ! ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਸਭ ਕੁਛ ਛੱਡਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਜੇ ਹੁਣ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਰ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਛੱਡਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਘਾਟਾ ਹੈ ?

ਸ਼ੀਲਾ—ਸੁਆਮੀ ਜੀ ! ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲਈ ਸਿਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ ਅਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਮਹਾਂ ਸੁਖਦਾਈ ਹੈ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਇਸ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ[1] ਦੀ ਮੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਾਣ ਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਨਾ ਦੇਵਾਂ ?

ਇਹ ਕਹਿ ਮੁੰਦਰੀ ਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਪੰਡਤ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵੇਰੀ ਵੀ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਅਸੀਸ ਦੇ ਕੇ ਲੈ ਲਈ ਅਰ ਤੁਰ ਪਿਆ ! ਰਾਹ ਵਿਚ ਨਖ਼ਰੇ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਤੁਰੇ, ਇਹ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਵੇ ਕਿ ਤੁਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਸੋ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਥਾਂ ਚੁਕ ਚੁਕ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਗਲੋਂ ਪਾਰ ਪੁਚਾਇਆ । ਫਿਰ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਆਟਾ ਮੁੱਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ।

ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਪੰਡਤ ਹੁਰੀਂ ਜਿਸ ਗਿਰਾਂ ਉਤਰੇ ਹੋਏ ਸੀ ਓਥੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਅੱਪੜੇ, ਲੱਗੇ ਹੁਣ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੁੜਾਉਣ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੱਛਾ ਕੰਮ ਭੁਗਤ ਗਿਆ, ਸਾਰਾ ਰੁਪੱਯਾ ਪਚ ਗਿਆ ਅਰ ਪਤ ਬੀ ਬਣੀ ਰਹੀ । ਸੁਆਣੀ ਜਜਮਾਨਣੀ ਨੂੰ ਚੱਲ ਕੇ ਇਹ ਮੁੰਦ੍ਰੀ ਦਿਖਾ ਕੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਾ ਦਿਆਂਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਰਾਮ ਲਾਲ ਨੂੰ ਮਿਲ ਆਯਾ ਹਾਂ ਤੇ ਧਨ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ । ਵਾਹ ਵਾਹ, ਖੂਬ ਸੱਪ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਲਾਠੀ ਭੀ ਬਚਾਈ । ਪਰ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਏਹ ਸਿਖ ਬੜੇ ਅਫਲਾਤੂਨ ਹਨ, ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ, ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦਾ ਅੰਨਯਾਈਂ ਤੇ ਕਰੜਾ ਰਾਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਝੱਬਦੇ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਲੋਕ ਰਾਜੇ ਬਣ ਜਾਣ, ਫੇਰ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਮੇਰਾ ਪੋਲ ਖੁੱਲ ਜਾਏ ? ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਹੱਡੀ ਬੋਟੀ ਬੀ ਨਾ ਲੱਭੇਗੀ । ਮੈਂ ਵਰਮੀ ਮਾਰ ਚੱਲਿਆ ਹਾਂ, ਸੱਪ ਭੀ ਮਰੇ ਤਦ ਅਨੰਦ ਹੈ; ਇਸ ਧੰਨ ਦੀ ਮੌਜ ਤਾਂ ਤਦੇ ਹੀ ਹੈ ਜੇ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਹੋ ਜਾਈਏ, ਜੇ ਮਨ ਨੂੰ ਖੁਤਖੁਤੀ ਲੱਗੀ ਰਹੀ ਤਦ ਕੁਝ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ । ਹੁਣ ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਿਆਣੇ ਮਨ ! ਕੋਈ ਹੋਰ ਜੁਗਤਿ ਕੱਢ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਹੋ ਜਾਈਏ (ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਪਾ ਲਿਆ) ਆਹ ! ਕਿਹੀ ਦੂਰ ਦੀ ਸੁੱਝੀ ਹੈ ! ਏਕ ਪੰਥ ਦੋ ਕਾਜ ! ਏਸ ਗਿਰਾਂ ਇਕ ਤੁਰਕ ਸਿਰੰਕਰਦਾ ਵੱਸਦਾ ਹੈ । ਅਸੀ ਰੁਪਏ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਮੁੱਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਇਥੇ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਤ੍ਰਿਆਂ ਦੋ ਸੌ ਚਾਲੀ, ਵਾਹ ਵਾਹ ਨਾਲੇ ਗੱਫਾ ਹੱਥ ਲੱਗੇਗਾ ਨਾਲੇ ਮੇਰੇ ਜੀ ਦੀ ਖੁਤਖੁਤੀ ਮਿਟ ਜਾਵੇਗੀ । ··· ਹੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਇਹ ਕੀ ਫੁਰਨਾ ਹੈ, ਪਾਪ ਬੁਰਾ, ਇਕ ਕਰੋ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਠਲ੍ਹਣ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹਣ ਲਈ ਫੇਰ ਇਕ ਹੋਰ ਦੀ । ਐਉਂ ਇਕ ਪਾਪ ਲੜੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਾਪਾਂ ਦੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਸੰਗਲੀ ਫੇਰ ਬੇਆਸਰਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਹਾਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਮਰਨਾ ਮੰਡਦੇ ਹਨ । ਏਹ ਤਾਂ ਆਪ ਮੌਤ ਨੂੰ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮੰਗੀ ਮੁਰਾਦ ਮਿਲਣੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਪੁੰਨ ਹੀ ਹੈ ।

ਮੈਂ ਭੀ ਕੈਸਾ ਦਾਨਾ ਹਾਂ ? ਲੋਕ ਏਕ ਪੰਥ ਦੋ ਕਾਜ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਇਕ ਪੰਥ ਤਿੰਨ ਕਾਜ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹਾਂ। ਇਕ ਤਾਂ ਗੱਫਾ ਹੋਰ ਲੱਭੇਗਾ, ਇਕ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦਾ ਕੰਟਕ ਮਰੇਗਾ, ਇਕ ਪੁੰਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਾ ਹਾ ਹਾ, ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸ ਪਏ।

—0—

ਕਾਂਡ ਅੱਠਵਾਂ

ਭਾਈ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਬੰਨ ਵਿਚ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਡੋਲ ਵਸੇਬੇ ਵਿਚ ਜਾ ਪੱਥਰ ਸਿੱਟਿਆ, ਪਰ ਦਿਲ ਦਾ ਪੱਕਾ ਮਰਦ ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਬਿਦਨੇ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਨੂੰ ਤੋਰ ਕੇ ਆਟਾ ਮੁੱਲ ਲਿਆ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਕਵਾਇਆ ਤੇ ਛਕਿਆ ਅਰ ਫੇਰ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤੇ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਦਿਨ ਭਰ ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਪਿਲਛੀ ਦੇ ਟੋਕਰੇ ਟੋਕਰੀਆਂ ਬਣਾਉਂਦੇ। ਦੂਏ ਤੀਏ ਦਿਨ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਰੰਘੜਾਂ ਦੇ ਵੇਸ ਵਿਚ ਨਗਰ ਜਾ ਕੇ ਵੇਚਦਾ ਅਰ ਪੈਸੇ ਵੱਟ ਕੇ ਟੱਬਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਤੋਰਦਾ ਸਾ। ਤ੍ਰੈ ਚਾਰ ਆਨੇ ਦੀ ਕਾਰ ਰੋਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤੋਖੀਆਂ ਲਈ ਬੜੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕੈਸੀ ਅਚਰਜ ਦਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੰਗਾਲਤਾਈ ਅਰ ਕੈਦਾਂ, ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲੇ ਤੇ ਡਾਢੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਭੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਧਰਮ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦੇ ਸਨ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਸਭ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਟੁਰਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਤੇ ਨਿਬਾਹੁਣ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਕਲਯਾਨ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਦੇ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਸੂਰਜ ਢਲੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਟੋਕਰੀਆਂ ਵੇਚਣ ਗਏ, ਪਿੱਛੇ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਤੇ ਭੁਜੰਗੀ ਆਪਣੀ ਕਾਰੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ :—

ਪੁੱਤ੍ਰ—ਮਾਂ ਜੀ ! ਇਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ।

ਮਾਂ—ਕਾਕਾ ਜੀ ! ਕਿਉਂ ?

ਪੁੱਤ੍ਰ—ਮਾਂ ਜੀ ! ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਾਇਆ ਨਹੀਂ।

ਮਾਂ—ਬਰਖੁਰਦਾਰ ! ਕਲ੍ਹ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਥਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਰ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਾਤ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭਲਾ ਬੁਰਾ ਜਾਣਨਾ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਅਰ ਨਾ ਹੀ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਮੰਦਾ ਸਮਝਣਾ ਭਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਚੰਗਿਆਈ ਤੇ ਮੰਦਿਆਈ ਕਰਮਾਂ ਕਰ ਕੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਰਮ ਨੀਚ ਉਹ ਆਪ ਭੀ ਨੀਚ।

ਪੁੱਤ੍ਰ—ਫੇਰ ਮਾਂ ਜੀ ! ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਸਿੰਘ ਲੜਦੇ ਹਨ ?

ਮਾਂ—ਕਾਕਾ ਜੀ ! ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਤੁਰਕ ਹਨ, ਜਾਂ ਓਹ ਧਰਮ ਕਰ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ, ਜਾਂ ਰੰਗ ਦੇ ਕਾਲੇ ਚਿੱਟੇ ਜਾਂ ਸੂਰਤ ਦੇ ਕੋਝੇ ਕਿ ਸੋਹਣੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜ ਤੁਰਕਾਂ (ਮੁਗ਼ਲਾਂ) ਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਮੰਦੇ ਹਨ। ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਰ ਉਹ ਰਾਜ ਅੰਨਯਾਯ ਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਧਰਮ ਅਰ ਨਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਬਿਨ-ਦੋਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਅਰ ਅਨਾਥਾ ਪੁਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪੁੱਤ੍ਰ—ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਂ ਜੀ ! ਫੇਰ ਭੀ ਮੈਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ; ਖ਼ਬਰੇ ਮਾਂ ਜੀ ! ਉਸ ਦੇ ਕਰਮ ਖੋਟੇ ਹੀ ਹੋਣ ?

ਮਾਂ—ਤੂੰ ਕੋਈ ਖੋਟਾ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਹੈ ?

ਪੁੱਤ੍ਰ—ਨਹੀਂ ਜੀ।

ਮਾਂ—ਫੇਰ ਕਿਉਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋ, ਲਾਲ ਜੀ ! ਨਿਰਾ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ, ਪੱਕੀ ਖ਼ਬਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਕਹਿਣਾਂ ਭਲਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪੁੱਤ੍ਰ—ਪਰ ਮਾਂ ਜੀ ! ਮੇਰੇ ਜੀ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਬਹਿ ਗਈ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਉੱਠਦੀ !

ਮਾਂ (ਨਿਮੋਝੂਣੀ ਹੋ ਕੇ)—ਮੇਰੇ ਲਾਲ ! ਤੇਰੇ ਜੀ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਵੜ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਭਾਰਾ ਵੈਰੀ ਹੈ, ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਖ਼ਰਾਬ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ! ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦਾ ! ਬੱਚਾ ਜੀਓ ! ਇਹ ਆਤਮਕ ਰੋਗ ਹੈ, ਆ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੀਏ ਜੋ ਰੋਗ ਕੱਟਿਆ ਜਾਏ।

ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਮਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਕੁੱਟੀਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਏ, ਅਰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਮਾਂ ਨੇ ਬੱਚੇ ਵਾਸਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ,-ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕਰੁਣਾਮਯ ਜਗਦੀਸ਼੍ਵਰ ! ਇਹ ਤੇਰਾ ਨਿਆਣਾ ਬਾਲਕ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ 'ਸ਼ੱਕ' ਵੜ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਲਭਦਾ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੁਖ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਪਏ ਹਾਂ, ਸੋ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਤੇ ਸੂਗ ਤੋਂ ਧੋ ਦੇਵੋ ਅਰ ਨਿਰਮਲ ਕਰ ਦਿਓ। ਸਾਡੇ ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦਾ ਤੂੰ ਆਸਰਾ ਹੈਂ, ਤੇਰੇ ਬਾਝ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਜਿੱਕੁਰ ਭਿਆਨਕ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਡਰਾਉਣੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਇਵੇਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰ, ਅਰ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਥਰਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਚਰਣਾਂ ਦੇ ਲਾਇਕ ਸਿੰਘਾਸਣ ਬਣਾਓ।"

ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਕੇ ਜਾਂ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਨੇਤਰ ਖੋਹਲੇ ਤਦ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਰੌਲੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਪਈ।

'ਹਾ ! ਨਾ ਮਾਰ, ਮੈਂ ਝੂਠਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਹਾ ! ਹਾਂ ! ਤਰਸ ਕਰ, ਤਰਸ, ਹੁਣ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਉਹੀ ਹਾਏ ਨੇੜੇ ! ਹਾਇ ਨਾ ਮਾਰ ! ਮਰ ਗਿਆ, ਗਰੀਬ ਮਰ ਗਿਆ, ਹਾ ਰਾਮ ! ਹਾ ਰਾਮ ! ਹਾ ਰਾਮ' !!!

ਝੁੱਗੀ ਦੀ ਇਕ ਝੀਤ ਥਾਣੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਭਰ ਕੇ ਡਿਠਾ ਤਾਂ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਪਿਆ; ਇਕ ਪਤਲੇ ਜਿਹੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਇਕ ਤੁਰਕ ਪਿਆਦੇ ਨੇ ਫੜਿਆ ਹੈ, ਦੋਂਹਾਂ ਨੇ ਬਾਹਾਂ ਫੜ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ ਅਰ

ਇਕ ਜਣਾ ਚੁਪੇੜਾਂ ਮਾਰਦਾ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ 'ਮਰਦੂਦ ! ਕੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਘਸੀਟ ਘਸੀਟ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕੀਤਾ, ਸਾਰਾ ਬਦਨ ਸਾਡਾ ਛਿਲ ਗਿਆ।' ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਵਾਸਤੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਦੱਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਹਨ : ਕੋਈ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਕਸਰ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਇਕ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ। ਸਿੰਘਣੀ ਦੇ ਨੂਰੀ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਵੱਟ ਤੇ ਵੱਟ ਪੈਣ ਤੇ ਬਦਲਨ ਲੱਗੇ, ਜਿੱਕੁਰ ਅਡੋਲ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਠਹਿਰੀ ਹੋਈ ਤਲ ਪਰ ਝੱਖੜ ਝੁਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤੀਊੜੀਆਂ ਪੈਣੀਆਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀਆ ਹਨ। ਡੂੰਘੀ ਨੀਝ ਲਾਉਣ ਅਰ ਸਾਹ ਵੱਟ ਕੇ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਹਾਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਗਈ, ਅਰ ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਬੋਲੀ :—ਪੁਤ੍ਰ ! ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੱਚ ਮੁਚ ਦੁਸ਼ਟ ਹੈ, ਦਿਲ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਬੀ ਘਾਬਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਾ ਸੰਭਾਲਦੀ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਸੱਚਾ ਹੈਂ, ਲੈ ਹੁਣ ਤਕੜਾ ਹੋ। ਹੁਣ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਵੇਲਾ ਅਰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਪਰ ਆ ਪਹਿਲੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਏ। ਝੱਟ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਖਲੋਤੇ 'ਹੇ ਕਲਗੀ ਧਰ ਰੌਂਜਾਂ ਦੇ ਵਾਲੀ ਗੁਰੂ। ਹੇ ਦੀਨਾਂ ਬੰਧੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਖ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਸ਼ਤਰੂ ਦਲ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਰ ਹੱਥੋ ਹੱਥ ਟਾਕਰਾ ਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਨਿਰਬਲ ਤੀਵੀਂ ਤੇ ਇਹ ਅਞਾਣਾ ਬਾਲ ਹੈ, ਮੁਕਾਬਲਾ ਬੁਰਛਿਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦਾ ਸਹਾਈ ਹੈਂ; ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣਾ ਬਲ ਬਖਸ਼ ਜੋ ਵੈਰੀ ਦਲ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰੀਏ, ਜਿੰਦ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜਾਏ ਡਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਧਰਮ ਬਚਾਈਏ, ਮਰ ਜਾਈਏ, ਪਰ ਧਰਮ ਨਾ ਹਾਰੀਏ।"

ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਹਟੀ ਤਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਝੁੱਗੀ ਲੱਭ ਲਈ ਹੈ। ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਬੋਲੀ : "ਕਾਕਾ ! ਝੱਬਦੇ ਹੋ ਕੋਈ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਫੜ ਲੈ, ਅਰ ਤਕੜਾ ਹੋ, ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਡਰ ਨਾ ਜਾਵੀਂ, ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲੜੀਂ, ਜੇ ਮੈਂ ਮਰ ਵੀ ਗਈ ਤਾਂ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਛੱਡੀਂ, ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਦੇਈਂ ਪਰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਨਾ ਦੇਵੀਂ, ਸੁਲਹ ਨਾ ਮੰਨੀ, ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਨ।" ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਬਾਲਕ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਉਹ ਬੰਦੂਕ ਚੁਕੀ ਜੋ ਹਰ ਵੇਲੇ ਭਰੀ ਹੋਈ ਘਰ ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮਤਾਂ ਕੋਈ ਲੋੜ ਪੈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਭਰਦਿਆਂ ਚਿਰ ਨਾ ਲੱਗੇ ਅਰ ਨਾਲ ਕਟਾਰ ਤੇ ਢਾਲ ਫੜ ਲਈ। ਮਾਤਾ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਢਾਲ ਲੈ ਲਈ ਅਰ ਦੋਵੇਂ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਆ ਖਲੋਤੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਵੈਰੀ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਪਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਠਰੱਮੇ, ਪਰ ਬਲ ਨਾਲ ਪੁਛਿਆ; "ਕੌਣ ਹੋ ?"

ਉੱਤਰ—ਅਸੀਂ ਸਿਪਾਹੀ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਕੜਨ ਆਏ ਹਾਂ, ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆ ਜਾਓ ਤਾਂ ਵਾਹ ਵਾਹ; ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਬਰਨ ਪਕੜ......।

"ਪਕੜ" ਅਜੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਭੁਜੰਗੀ ਦੀ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਘੋੜਾ ਦਬੀਜਿਆ ਅਰ ਮੱਥੇ ਦੇ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਵੱਜਾ, ਫੜਕਦੀ ਲੋਥ ਹੇਠ ਡਿੱਗੀ। ਪ੍ਰੋਹਤ ਹੁਰੀਂ ਤਾਂ ਦੂਰ ਜਾ ਲੁਕੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਹੁਣ ਰੋਹ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਪਾਸ ਕੇਵਲ ਤਲਵਾਰਾਂ ਹੀ ਸਨ, ਕ੍ਰਿਉਂਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਪਰ ਕਿਣੇ ਉਹ ਸਾਧੂ ਲੋਕ ਹਨ; ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਹੁਣ ਸਿਪਾਹੀ ਵਾੜ ਟੱਪਣ ਲੱਗਾ ਤਦ ਕੌਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਹੱਥ ਨੇ ਵਧ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢੇ ਪੁਰ ਲੱਗਾ ਅਰ ਮੂਧਾ ਹੋ ਕੇ ਵਾੜ ਤੇ ਡਿੱਗਾ, ਅੱਗੋਂ ਹੁੱਜਕ ਕੇ ਕੌਰਾਂ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਫੇਰ ਵੱਜੀ ਅਰ ਗਰਦਨ ਨੂੰ ਚੀਰ ਗਈ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਸਿਪਾਹੀ ਖਿੜਕਾ ਭੰਨ ਕੇ ਅੰਦਰ ਵੜੇ ਅਰ ਸਾਡੀ ਸ਼ੇਰਨੀ ਪਰ ਹਾਥੀ ਵਾਂਗ ਭੱਜ ਕੇ ਪਏ। ਇੰਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਭੁਜੰਗੀ ਨੇ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਬੰਦੂਕ ਭਰ ਲਈ ਸੀ। ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਵਾਰ ਓਹਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸਰ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਅਰ ਬੰਦੂਕ ਸੁੱਟਕੇ ਬਹਾਦਰ ਬੱਚੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਮਾਤਾ ਦੇ ਇਕ ਵੈਰੀ ਦੀ ਲੱਤ ਤੇ ਕਟਾਰ ਮਾਰੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੱਟ ਨਾਲ ਉਹ ਢਹਿ ਪਿਆ। ਇਸ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਪੜਤ ਅਰ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਚੌਂਕੜੀ ਐਸੀ ਬਲ ਬਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਬਚਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਨਾ ਸੀ; ਪਰ ਇਹ ਸਿਪਾਹੀ ਜਦ ਡਿੱਗਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੂਜੇ ਜੁਆਨ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਪੁਰ ਤੁਲਵੇਂ ਹੱਥ ਦੀ ਪਈ, ਤਲਵਾਰ ਅੱਗੇ ਕਰਕੇ ਬੀਰਾ ਨੇ ਵਾਰ ਤਾਂ ਰੋਕਿਆ ਪਰ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਟੁੱਟ ਗਈ, ਭੱਜਕੇ ਅੰਦਰ ਗਈ ਤਾਂ ਬੰਦੂਕ ਚੁੱਕ ਕੇ ਡਾਂਗ ਵਾਂਗ ਹੀ ਉਲਾਰ ਕੇ ਪਈ, ਪਰ ਇਸ ਫੁਰਤੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬੀ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਭੁਜੰਗੀ ਨੂੰ ਘਾਇਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਕਦੀ ਦੂਜਾਵਾਰ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰ ਬੱਚਾ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸਿਧਾਰਦਾ, ਪਰ ਨਹੀਂ, ਭੂਏ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸਿੰਘਣੀ ਦਾ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਕੁੰਦਾ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪੁਰ ਐਸਾ ਪਿਆ ਕਿ ਤਲਵਾਰ ਢਹਿ ਪਈ ਅਰ ਉਹ ਇਸ ਅਚਾਨਕ ਸੱਟ ਦੇ ਸਦਮੇ ਤੋਂ ਘਾਬਰਕੇ ਪਿੱਛੇ ਗਿੱਚੀ ਮਰੋੜ ਕੇ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਫੜਨ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਲਪਕਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਘਾਇਲ ਬਾਲਕ ਨੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਕਟਾਰ ਅਰ ਖੱਬੇ ਪਾਸਿਓਂ ਜ਼ਖਮੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਇਕ ਭਰਵਾ ਵਾਰ ਕਿਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਧੌਂ ਕਰਦਾ ਧਰਤੀ ਪੁਰ ਡਿੱਗਾ। ਲਹੂ ਦੇ ਫੁਹਾਰੇ ਛੁੱਟ ਪਏ। ਹੁਣ ਪੰਜੇ ਵੈਰੀ ਲੈ ਲਏ। ਤਿੰਨ ਤਾਂ ਮਰ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਚੌਥਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਗੋਲੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਸੀ, ਹਡਕੋਰੇ ਲੈ ਲੈ ਜਿੰਦ ਤੋੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਟੰਗ ਟੁੱਟੀ ਸੀ, ਉਹ ਜੀਉਂਦਾ ਸੀ, ਤੁਰਨ ਜੋਗਾ ਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਦਾਉ ਤਕਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਵਾਂ ? ਛੇਕੜ ਹੀਲਾ ਕੀਤਾ; ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਪਾਣੀ ਮੰਗਣ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸੱਚੀ ਦਇਆ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਚਾਰ ਜਾਣ ਕੇ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਲ ਲਿਆਂਦਾ, ਜਾਂ ਜਲ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਕਬਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਛੁਰੀ ਪੁਰ ਪੁਚਾਯਾ। ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੀ ਖਿੜਕੇ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਹੁਣ ਪਹੁੱਚ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ, ਘਰ 'ਚ ਹੋਣੀ ਵਰਤ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਦੀ ਸੁੰਧਕ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਹੀ ਸੁਣ ਪਾਈ ਸੀ

ਤੇ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਘਰ ਆਯਾ ਸੀ ਅਰ ਵਾੜ ਪੁਰ ਮੁਰਦੇ ਪਏ ਦੇਖਕੇ ਜਾਣ ਲਿਆ ਸਾਸੁ ਕਿ ਭਾਣਾ ਵਰਤ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਾਹ ਵੱਟ ਕੇ ਅੰਦਰ ਤਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵਹੁਟੀ ਅਰ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੁਸ਼ਟ ਨੂੰ ਜਲ ਦੇਂਦੇ ਦਿੱਸ ਪਏ, ਅਰ ਵੈਰੀ ਦਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਝੱਗੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਤਜਰਬੇ ਕਾਰਮਨ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਗਿਆ। ਇਹ ਕੰਮ ਸਾਰਾ ਅੱਧੇ ਮਿੰਟ ਦਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਰਨ ਦੀ ਫੁਰਤੀ ਵਾਗੂੰ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹਥ ਇਸ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਨੱਪਿਆ ਕਿ ਛੁਰੀ ਦੀ ਨੋਕ ਦੇ ਸਿਵਾ ਕੌਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਰਤਾ ਨਾ ਛੁਹਿਆ। ਉਧਰ ਭੁਜੰਗੀ ਨੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਹੱਥ ਕਟਾਰ (ਅਰ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੈਦੀ) ਅਰ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਨੋਕ ਲੱਗਣ ਤੇ ਲਹੂ ਵਗਣ ਦਾ ਹਾਲ ਵੇਖਕੇ ਆਪਣੀ ਕਟਾਰ ਚਲਾਈ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢੇ ਵਿਚ ਕਾਰੀ ਘਾਉ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮੁਰਦੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਿੱਠੇ, ਅਰ ਸਭ ਜਿੰਦ ਹੀਨ ਪਾਏ, ਛੇਕੜਲੇ ਦੀ ਮੌਤ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ, ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਲ੍ਹਮ-ਪੱਟੀ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਜਲ ਪਿਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਈ ਮਿੱਤ੍ਰਾ! ਸ਼ਾਨੂੰ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਸੱਚੋ ਸੱਚ ਸੁਣਾ ਦੇਹ।

ਇਸ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ, ਜੋ ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਮੁਗ਼ਲ ਅਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਬਲੀ ਸੀ, ਐਸੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਪੰਜ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋ ਪੈਣ, ਫੇਰ ਦਿਆਲ ਐਸੇ ਹੋਣ ਕਿ ਵੈਰੀ ਜ਼ਖਮੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਜਲ ਦੇਣ ਤੇ ਮਲ੍ਹਮ ਪੱਟੀਆਂ ਕਰਨ, ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਮੰਨਿਆ ਅਰ ਇਉਂ ਹਾਲ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆ :—

"ਇਕ ਸੂੰਹੀਏ ਨੇ ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਸੀ ਹੈ, ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸਿਖ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਤਕਰੀਰ (ਗੱਲਬਾਤ) ਐਸੀ ਸੀ ਕਿ ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਆ ਗਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੋਸੁ ਕਿ ਜਾਓ ਨਾਲ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਲਿਆਓ। ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਜਣੇ ਉਸ ਸੂੰਹੀਏ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ। ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਅਰ ਜੰਗਲ ਦੇ ਕੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਘਿਸਟੀਜ ਘਿਸਟੀਜ ਕੇ ਅਸੇ ਥੱਕੇ ਕਿ ਅਸਾਂ ਸੂੰਹੀਏਂ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਮਨਸੂਬਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਜੀਭ ਕੁਝ ਐਸੀ ਚਿਕਨੀ ਅਰ ਚੋਪੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਆਦਮੀ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਐਵੇਂ ਤਰਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਅਸਾਂ ਇਹ ਥਾਂ ਲੱਭਾ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਮਾਲਕ ਐਸ ਵੇਲੇ ਪਿੰਡ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਕ ਤੀਵੀ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਫੜ ਲੈਣਾ ਕੋਈ ਭਾਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਅਵੇਸਲੇ ਆਏ ਸਾਂ, ਪਰ ਆਪਦੀ ਵਹੁਟੀ ਤੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਐਸੇ ਕਮਰਕੱਸੇ ਕਰ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੇ ਕਿ ਲੈਣੇ ਦੇ ਦੇਣੇ ਪੈ ਗਏ। ਮਰਨਾ ਤੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਖੈਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਮਾੜੀ ਗਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਕ ਤ੍ਰੀਮਤ ਅਰ ਬਾਲਕ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਪੰਜ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਾਇਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਇਕ ਭਾਰੀ ਕਲੰਕ ਅਰ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੀ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਚੰਦ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਐਸੇ ਹੌਂਸਲੇ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਰਾਜ ਲੈ ਲੈਣਗੇ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ, ਅਰ ਜੇ ਬਚ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਸਦਾ ਯਾਦ ਦਿਆਗਾਂ।"

ਸਿੰਘ ਜੀ—ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਆਪ ਦੇ! ਉਹ ਸੂੰਹੀਆਂ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ?

ਮੁਗ਼ਲ—ਉਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਹਾਦਰ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਗੋਲੀ ਸੁਣਦਾ ਹੀ ਨੱਠ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਦੱਸੋ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ੀਰ ਖੋਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਪਲੱਥੇ ਅਰ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਬਾਜ਼ੀ ਕਦ ਸਿਖਾਈ ਸਾਜੇ ?

ਸਿੰਘ ਜੀ-ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਹੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿੱਦਯਾ ਹੈ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਹੋ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਵਿਹਾਰ ਹੈ।

ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਹੁਟੀ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੇ ਘਾਉ ਡਿੱਠੇ ਜੋ ਐਵੇਂ ਚੋਭਾਂ ਮਾਤਰ ਸਨ, ਕੋਈ ਖਤਰੇ ਵਾਲਾ ਜ਼ਖਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਾਹ ਵਾਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ੇਰ! ਕਦੀ ਮੁਰਦਿਆਂ ਵੱਲ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਇਰਾਂ ਵਲ ਜੋ ਬੇ-ਗੁਨਾਹਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਏ ਤੇ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਉਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਚੁਕ ਖਲੋਤੇ ਤੱਕਦੇ ਸਨ, ਕਦੀ ਪਯਾਰੀ ਵਹੁਟੀ ਤੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਵੱਲ ਤੱਕਦੇ ਅਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ: ਸ਼ਾਬਾਸ਼! ਖਾਲਸਈ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜੌਹਰ ਖੂਬ ਦਿਖਾਏ, ਅਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਤੇਜ ਖ਼ੂਬ ਰੋਸ਼ਨ ਕੀਤਾ! ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਐਸਾ। ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਨ ਜੋ ਆਪ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਸੁਰਖਰੂ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ!

ਸਿੰਘਣੀ ਤੇ ਭੁਜੰਗੀ ਨੂੰ ਉਹ ਮਲ੍ਹਮ ਜੋ ਖ਼ਾਲਸੇ ਵਿਚ 'ਜੀਉਣ ਬੂਟੀ' ਕਰ ਕੇ ਸਦਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਅਰ ਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਲਾਈ ਗਈ ਅਰ ਜਲ ਪਾਣੀ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਇਥੇ ਦਾ ਵਸੇਬਾ ਮਾੜਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਤਾਂ ਬਚ ਰ ਪਰ ਕੱਲ ਨਹੀਂ ਬਚਾਂਗੇ। ਹੁਣ ਰਾਜਨੀਤਿ ਇਥੋਂ ਹਰਨ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਪੁੱਤਰ—ਪਿਤਾ ਜੀ! ਚੱਲਾਂਗੇ ਕਿੱਧਰ ?

ਪਿਤਾ—ਕਾਕਾ ਜੀ! ਕਿਸੇ ਦਲ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਲਾਂਗੇ।

ਪੁੱਤ੍ਰ—ਵਾਹ! ਵਾਹ! ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਅੱਗੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹਿੰਦੇ, ਮੈਂ ਬੰਦੂਕ ਚਲਾਉਣੀ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦਾ।

ਪਿਤਾ—ਤੁਹਾਡੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮੈਂ ਇਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬਾਲਾਂ ਦਾ ਨਿਭਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਐਵੇਂ ਕਿਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਫਸ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਉਲਟੀ ਖੇਚਲ ਨਾਂ ਪੈ ਜਾਵੇ।

ਵਹੁਟੀ—ਕੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆ ਦਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਨਿਰਬਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ? ਸਗੋਂ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਚੰਗਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਜ਼ਰੂਰ ਚੱਲੋ।

ਪਤੀ—ਸਤਿ ਬਚਨ! ਪੰਥ ਦੇ ਜੱਥਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੋਈ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਉਤੇ ਇੰਨੀ ਆਸ ਨਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੁੱਖ ਸੁਖ

ਝੱਲ ਗੁਜ਼ਰੋਗੇ। ਹੁਣ ਕੂਚ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਦਿਹੁੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਮੈਦ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਘੜੀ ਰਾਤ ਗਈ ਤਕ ਕ੍ਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਲਾਂਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਲ ਦੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਟੋਲਾ ਐਥੋਂ ਚਾਰ ਕੁ ਕੋਹ ਪਰ ਉਤਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

.ਇਹ ਸਲਾਹ ਗੁੰਦ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਤੁਰਕ ਜ਼ਖਮੀ ਬੇਸੁੱਧ ਪਿਆ ਸੀ, ਆਪ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰ ਕੇ ਬੇਖਟਕੇ ਹੋ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਰੁਖ਼ ਨੂੰ ਹੋ ਟੁਰੇ। ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਅਰ ਕੁਝ ਕੁ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲਟਾ-ਪਟਾ ਨਾਲ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਘੁਸਮੁਸੇ ਵੇਲੇ ਬਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਏ। ਏਥੇ ਇਕ ਮਾਤਬਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦਲ ਅਜੇ ਚਾਰ ਕੋਹ ਪਰੇ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸੋਚ ਇਹ ਪਈ ਕਿ ਚਾਰ ਕੋਹ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਇਸ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕਿਕੁਰ ਕੱਟਿਆ ਜਾਵੇ ? ਤੀਮੀਂ ਤੇ ਬੱਚਾ, ਉਹ ਭੀ ਕੁਛ ਕੁ ਜ਼ਖਮੀ ਤੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਅਰ ਕਦੇ ਨਾ ਭੋਗੇ ਹੋਏ ਸਦਮੇਂ ਦੇ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘੇ ਹੋਏ। ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਚਦੀ ਬਾਉਲੀ ਵਿਚ ਸਹਜੇ ਸਹਜੇ ਉਤਰਦੇ ਉਤਰਦੇ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਜਲ ਵਿਚ ਡੁਬ ਗਏ। ਇਹ ਨਿਰਨੇ ਕਰਨਾ ਕਿ ਰਾਤ ਕਿੱਥੇ ਕੱਟੀਏ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ, ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਭੁਲ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਕੀ ਲੱਗਾ ਸਾਂ ? ਜਿੱਕੁਰ ਕਿਸੇ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਨੇੜੇ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਾ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਉਕਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਅਤਿ ਤਿੱਖਾ ਭੌਂਦਾ ਲਾਟੂ ਖਲੋਤਾ ਹੋਇਆ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਡਾਢੀ ਤਿੱਖੀ ਚਾਲ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ ਤੇ ਖੜੋਤੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ ਕੁਝ ਚਿਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੋਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੁੰਨ ਦਸਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ ਹੋਈ ਇਉਂ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਆਈ, ਜਿੱਕੁਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡਿੱਗਾ ਪੁਰਖ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਥੱਲੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਪਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਕੁਰ ਦੀ ਹਿਚਪਿਚ ਵਿਚੋਂ ਤਾਰੂ ਤਾਂ ਤਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਨਜਾਣ ਦੱਸ ਯਾਰਾਂ ਗ਼ੋਤੇ ਖਾ ਕੇ ਜਲ ਵਿਚ ਸਮਾਧ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਨ ਦੀ ਪਾਣੀ ਵਰਗੀ ਤੈਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ। ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਯੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸਮਾਧ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦੇਂਦੀ ਅਰ ਧਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਟਿਕਣ ਦਿੰਦੀ ਪਰ ਰਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਐਜ਼ੀ ਗੁਣਦਾਇਕ ਹੋ ਗਈ ਜਿੱਕੁ ਐਸਿਆਲ ਦਾ ਮੀਂਹ ਖ਼ਲਕਤ ਨੂੰ ਪਾਲੇ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਖੇਤੀ ਲਈ ਗੁਣਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ, ਚਾਰ ਚੁਫਹੇ ਨਜ਼ਰ ਦੇ ਦੂਤ ਦੁੜਾਉਣ ਲੱਗੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਕ ਕੰਧ ਜਿਹੀ ਰੁੱਖਾ ਦੇ ਲਾਂਭੇ ਜਿਹੇ ਦਿੱਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਪੈਰ ਉਸੇ ਰੁਖ਼ ਟੱਬਰ ਸਮੇਤ ਚਲੇ ਗਏ, ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਕੋਈ ਪੁਰਾਣਾ ਢੱਠਾ ਹੋਇਆ ਮਕਾਨ ਹੈ ਅਰ ਇਕ ਰਾਤ ਕੱਟਣ ਲਈ ਸਿਰ ਲੁਕਾਉਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਥੇਰੀ ਹੈ। ਇਕ ਉਚੇਰੀ ਥਾਂ ਤੇ ਖੜੋ ਕੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਨਜ਼ਰ ਦੁੜਾਈ, ਤਸੱਲੀ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੇ ਸਿਰ ਲੁਕਾਉਂਦੇ ਹੀ ਰਾਤ ਆ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਹਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਪਿਛੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰੋਹਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਿਸੇ ਰੁੱਖ ਹੇਠੋਂ ਇੱਕੁਰ ਨਿਕਲ ਪਏ ਜਿੱਕੂਰ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਹੇਠੋਂ ਫਨੀਅਰ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਸੁੱਕੀ ਹੋਈ ਗੋਗੜ ਪੁਰ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ :-ਵਾਹ ਬਈ ਉਸਤਾਦ ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਬੁਤਕੇ ਵਿਚ ਨੱਪ ਲਿਆ। ਇਹ ਚਲਾਕ ਸਿਖ਼ ਕਿੱਡੇ ਦਾਉ ਪੇਚ ਨਾਲ ਜਿੰਦ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਬੀ ਕਿਹਾ ਕੁ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਘੋੜਾ ਕਿੱਡਾ ਸਰਪਟ ਦੌੜੇ ਮੱਖੀ ਪਿਛੇ ਹਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਭਾਵੇਂ ਫੇਰ ਕਿੱਡਾ ਭੂਏ ਹੋਵੇ ਮੱਛਰ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ। ਹੁਣ ਹੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ! ਰਿਖੀ ਰਾਜ ਜੀ ! ਕੋਈ ਢੰਗ ਐਸਾ ਕਰੋ ਕਿ ਸੱਪ ਕੁੱਜੇ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ, ਜੇ ਇਹ ਜੀਉਂਦਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਧਨ ਦੀ ਮੌਜ ਲੁੱਟਣੀ ਐਸੀ ਪਿਰਕਿਰੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਜਿਕੁਰ ਖੀਰ ਖਾਂਦਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਲ ਆ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਲੱਡੂ ਖਾਂਦਿਆਂ ਕਿਰਕ ਆ ਜਾਵੇ। ਹੱਛਾ ਹੁਣ ਪਿਛੇ ਮੁੜੀਏ; ਪੱਕੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਰੱਖ ਲਈਏ, ਮਤਾਂ ਫੇਰ ਕੁ ਪੱਤੇ ਅਹਿਦੀਆਂ ਤੋਂ ਦੁੱਖ ਮਿਲੇ। ਚੱਲ ਮਨਾਂ ਚੱਲੀਏ, ਲੱਤਾ ਪਤਲੀਆਂ ਹਨ, ਛੇਤੀ ਕਿੱਕੁਰ ਪੁੱਜੀਏ ? ਹੌਸਲਾ ਕਰਹੇ ਮਨ ! ਦੇਖ ਸਹੇ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾ ਪਤਲੀਆਂ, ਬਾਰਾਂ ਸਿੰਗੇ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਪਤਲੀਆਂ, ਕਿਹੇ ਭੱਜਦੇ ਹਨ ? ਪਰ ਨਹੀਂ (ਪੱਟਾਂ ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਕੇ) ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਲੰਕਾਰ ਰਚਨਾ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਪਮਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਾਂ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਹਾਂ, ਹੱਛਾ ਹੁਣ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਬਣੀਏ। ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਤਾਂ ਸੀ ਕਿ 'ਅਹਿੰਸਾ ਹਿ ਪਰਮੋ ਧਰਮੋ :[1]' ਤੇ ਮੈਂ ਬਣ ਗਿਆ ਸ਼ਿਕਾਰੀ। ਪਰ ਕੀ ਡਰ ਹੈ, ਜੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਬੈਠਣ ਵਾਸਤੇ ਮ੍ਰਿਗਛਾਲਾ ਕਿਥੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ? ਕਸਤੂਰੀ ਕਿਥੋਂ ਬਣਦੀ ? ਇਹ ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਮਨ ਸਹੁਰਾ ਬੜਾ ਖੋਟਾ ਹੈ, ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੂੰ ਮਾੜਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹੈਂ। ਮਨਾਂ ! ਤਕੜਾ ਹੋ, ਤੈਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਰਾਜਨੀਤਿ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਪਰ ਤੂੰ ਕੋਈ ਕੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਅੰਦਰੋਂ ਕੱਢ ਹੀ ਮਾਰਦਾ ਹੈਂ। ਹੇ ਮੇਰੇ ਹੰਭਲ ਉੱਦਮ ਕਰ ਅਰ ਇਸ ਘਰ ਦੇ ਵੈਰੀ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਨੱਪ ਲੈ। ਦੇਖ; ਇਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਉਲਟ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਉਠ ਤਕੜਾ ਹੋ ਹੁ, ਉਠ ਹੌਂਸਲ ਉਠ ! ਦੇਖ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਮਨ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਣ ਛੁਡਾਉਂਦਾ ਹੈ···। ਆਹਾ ਆਹਾ, ਵਾਹ ਵਾਹ, ਮਨ ਬੀ ਮੰਨ ਪਿਆ, ਹੁਣ ਮੌਜ਼ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਏਕਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦਾ ਸਤਯਾਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੰਭਲੇ ਬਈ ਹੰਭਲੈ, ਚੱਲ ਛੂਟ ਕਰ ਚਲ; ਮੇਰੀਓ ਟੰਗੋ ਟੁਰੋ। ਮਨਾਂ ! ਦੇਖ ਪਰਸਰਾਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ, ਪਰ ਕੈਸਾ ਸੂਰਬੀਰ ਹੋਇਆ, ਤੂੰ ਬੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੈਂ, ਤਕੜਾ ਹੋ। ਇਹ ਸੋਚ ਕਰਦਿਆਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਤੋਂ ਫੇਰ ਕੁਝ ਸੋਚ ਫੁਰੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀਹ ਪਿਆ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਉਸ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਠੰਢਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਮਨ ਨੂੰ ਕਹਣਿ ਲੱਗੇ :-ਮੈਂ ਸਰਵਣ ਪੁਤ੍ਰ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਪਿਤਾਮਾ ਪਰਸ ਰਾਮ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਵੇਗ; ਪਿਤ੍ਰੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬੀ ਬੜੀ ਉਤਮ ਗਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫ਼ੇਰ ਧੀ ਅੱਗੇ

---

1. ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਧਰਮ ਹੈ

ਦਾ ਡਰ ਹੈ ? ਹੁਣ ਬਈ ਧਾਈ ਕਰੀਏ, ਰਾਤ ਬਹੁਤ ਬੀਤ ਗਈ ਤਾਂ ਕਲੇਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਿੱਖ ਤਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨੋਵਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਕਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਵਿਚ ਤੇ ਕਦੇ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਐਸੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਡਰ; ਭੈਦਾਇਕ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਦੀ ਲੈ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਕੂੜ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਦੇ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਕਦੇ ਉਸ ਡਰਾਉਣੇ ਬਨ ਨੂੰ ਨਾ ਝਾਗ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਨੀਂ ਪਈ ਅਰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਾਪਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਡਰੇ ਕਿ ਮਤਾਂ ਕੋਈ ਸਿਖ ਆਉਂਦੇ ਹੋਣ, ਇਸ ਡਰ ਹੇਠਾਂ ਆਪ ਬੇਵਸੇ ਹੋ ਨੱਠ ਤੁਰੇ।

—o—

ਕਾਂਡ ਨੌਵਾਂ

ਧਰਤੀ ਦੇ ਟੋਇਆਂ ਤੇ ਨਿਵਾਣਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਜਲ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿੱਡੇ ਜਸ਼ ਉੱਦਮ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸੂਰਜ ਵੱਨੇ ਘੂਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ। ਸਗੋਂ ਸੂਰਜ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਜਲ ਕਦੀ ਅਣਦਿੱਸਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਘਟਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਦੇ ਦਿੱਸਦੇ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ (ਬੱਦਲ ਬਣ ਕੇ) ਸੂਰਜ ਦੀ ਧੁੱਪ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੇ ਸੂਰਜ ਨਾਲ ਮੁੱਠ ਭੇੜ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਚਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਮੀਂਹ, ਬਰਫ, ਗੜੇ ਬਣ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਾ ਵਤਨ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਸਿਰ ਧੁਨਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਤਿੱਖੀ ਪੌਣ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਾਈ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਕਦੇ ਉਹ ਬਦਲ ਬਣ ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ; ਭੈਦਾਇਕ ਚੋਟੀਆਂ, ਸਹਿਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ ਤੇ ਤ੍ਰਹਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੰਘਣੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਤੇ ਮੌਸਮ ਦੀ ਡਾਢੀ ਠੰਡ ਨਾਲ ਸਹਿਮ ਖਾ ਕੇ ਰੋ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖੱਡਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰ ਟਕਰਾਂਦਾ, ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗਦਾ ਢਹਿੰਦਾ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਮਿੱਟੀ ਖੇਹ ਵਿਚ ਲੇਟਦਾ ਵਤਨ ਨੂੰ ਢੂੰਡਦਾ ਫਿਰਦਾ ਕਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮੈਲਾਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਥਕੇਵੇਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਕੁਰ ਡਰਾਕੂਲ ਜਲ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਭੈ ਨਾਲ ਟਿਕਾਣੇ ਜਾ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਡਰਪੋਕ ਜੀਵ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋਏ ਕਦੀ ਆਪਣੇ ਮਨਸੂਬੇ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭੈ ਦੀ ਖ਼ੈਰੈਤ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੌੜਦੇ ਦਾੜਦੇ ਨਗਰ ਅੱਪੜੇ, ਸਿੱਧੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਪਧਾਰੇ। ਉੱਥੇ ਭਲਾ ਐਸ ਵੇਲੇ ਕੌਣ ਕੰਨ ਖੜੇ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜੋ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲੈਂਦਾ? ਦਰਬਾਨ ਦੀ ਸਖਤੀ ਵੇਖਕੇ ਆਪ ਲਿਫ ਗਏ। ਕੁਝ ਚਾਪਲੋਸੀ ਕੀਤੀ, ਕੁਝ ਮਾਇਆ ਦੇ ਕੇ ਹੱਥ ਤਰ ਕੀਤੇ। ਤਮਾ ਤੇਲ ਨਾਲ ਨਰਮ ਹੋ ਕੇ ਦਰਬਾਨ ਨੇ ਜਾ ਖਬਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਲੱਲੋ ਪੱਤੋ ਦੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਕਿ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਬੇਗ ਜਮਾਦਾਰ ਦੇ ਨਾਮ ਹੁਕਮ ਹੁਣ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਕਿ ਕੁਛ ਸਵਾਰ ਮੁਸੱਲਹ (ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ) ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੂੰ ਡੋਲੇ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਇਸੀ ਦਮ ਕੂਚ ਕਰ ਦੇਣ। ਸੋ ਤਿਆਰੀ ਹੋ ਹਵਾਕੇ ਕੂਚ ਹੋਈ। ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ, ਬਨ ਦਾ ਰਸਤਾ, ਪੰਡਤ ਜੀ ਦਾ ਚੇਤਾ ਰਸਤਾ ਭੁਲ ਗਿਆ ਸਿਪਾਹੀ ਝੁੰਜਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਡੋਲੇ ਵਿਚ ਦੇਖ ਦੇਖ ਸੜਦੇ ਹਨ ਪਰ ਵੱਢੀ ਨੇ ਸੂੰਹੀਏਂ ਜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਬਣਾਯਾ ਹੋਯਾ ਸੀ; ਕੌਣ ਉਲਟਾ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿਝਦੇ ਖੁੱਝਦੇ, ਭੁੱਲਦੇ ਲੱਭਦੇ ਤ੍ਰਿਪਹਿਰੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਥੇ ਜਾ ਹੀ ਪੁੱਜੇ। ਮਾਂ ਪੁੱਤ੍ਰ ਤਾਂ ਸੁਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਧੁਰ ਬਾਣੀ ਨੇ ਸੂੰਹੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਝੱਟ ਪਟ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਪਹੁੰਚ ਪਏ। ਚੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਪਿਆ ਸੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਠਕੇ ਰੋਕ ਕੀਤੀ, ਤਲਵਾਰ ਚੱਲੀ, ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਸਿਰ ਲਹਿ ਗਿਆ। ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਹੁਮ ਹੁਮਾ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੱਕੜ ਲਿਆ। ਮਾਂ ਪੁੱਤ੍ਰ ਡੂੰਘੀ ਨੀਂਦਰ ਤੋਂ ਜਾਗਦੇ ਹੀ ਸਿਰ ਪੁੱਟਦੀ ਖੁੰਬ ਵਾਂਙ ਫੜੇ ਗਏ, ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ, ਤਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਾ ਕੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਰ ਕੂਚ ਬੋਲੀ।

ਤੁਰਕ ਸਵਾਰ ਥੱਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਰ ਛੇਤੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਸਿਪਾਹੀ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ, ਅਰ ਜੀ ਵਿਚ ਕਚੀਚੀਆਂ ਵੱਟ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਸਾਥੀ ਮਰਵਾ ਆਏ ਤੇ ਫੜ ਕੇ ਸਭੇ ਇਕੋ ਮਰਦ ਲਿਆਂਦੇ, ਨਾਲ ਇਕ ਬੱਚਾ ਤੇ ਇਕ ਤੀਵੀਂ। ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਬੇਗ ਨੇ ਸੋਚ ਸੋਚ ਕੇ ਛੇਤੀ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਕੱਢੀ ਕਿ ਸੂੰਹੀਏ ਨੂੰ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਬੀਬੀ ਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕਹਾਰ ਪੀਨਸ ਚੱਕੀ ਜਾਣ ਤੇ ਇਕ ਇਕ ਕਹਾਰ ਨੂੰ ਅੱਧ ਅੱਧ ਮੀਲ ਤੇ ਸਾਹ ਕੱਢਣ ਵਾਸਤੇ ਛੱਡਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸੂੰਹੀਏਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਪੁਰ ਪਈ ਬਰਫ਼ ਵਾਂਗੂੰ ਸੂੰਹੀਏਂ ਜੀ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਆਉਣਾ ਪਿਆ, ਅਰ ਉਸ ਘਾਹ ਵਾਂਗੂੰ, ਜੋ ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ ਲੱਦਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋ ਕੇ ਬੀ ਉਸੇ ਦਾ ਚਾਰਾ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੂੰ ਪਾਲਕੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਵਾਰੀ ਬਣਨਾ[1] ਪਿਆ। ਪਰ ਫੇਰ ਹੁਸਿਆਰ ਬੇਗ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਦਾ ਡਰ ਉਪਜ ਪਿਆ ਕਿ ਮਤਾਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਸੂੰਹੀਏਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਪਰ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਪੈਣ ਫੇਰ ਕੀ ਕਰਾਂਗੇ? ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਬਿਠਾਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੇ ਚਿਰਕ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸਹਿ ਕੇ ਬੁਰੇ ਹਾਲ ਤੇ ਮੰਦੀ ਚਾਲ ਪੈਂਡਾ ਮੁਕਾਇਆ ਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਖਾਨੇ ਪੁਚਾਇਆ ਜਿਥੇ ਇਕ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਆਪ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਐਸੇ ਐਸੇ ਮਹਾਤਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਐਸੇ ਉਪੱਦਰ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਮਾਨ ਰਾਤ ਦਾ ਕਲੇਜਾ ਬੀ ਪਾਟ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਦੇ ਉਹਲੇ ਵਿਚ ਹੋਏ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਸੂਰਜ ਦੇਉਤਾ ਨਿਕਲ ਆਯਾ, ਪਰ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਮਾਰੀ ਰਾਤ ਪੂਰਬ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਐਸੀ ਧੁੰਦ ਛੱਡ ਗਈ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੂਰਜ ਬੀ ਕੁਛ ਚਿਰ ਲਹੂ ਰੰਗੇ ਬਦਲਾਂ ਵਿਚੋਂ

---

1. ਸਵਾਰੀ ਕਰਨਾ = ਘੋੜੇ ਆਦਿ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ। ਸਵਾਰੀ ਬਣਨਾ = ਘੋੜੇ ਵਾਂਗ ਸਵਾਰ ਦੇ ਹੇਠ ਆਉਣਾ।

ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰ ਕੱਢਦਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਹਾਕਮ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਲੱਗੀ ਅਰ ਕੈਦੀ ਆਪ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਤ੍ਰਿਖੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਕੁਰ ਅੱਖਾਂ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਤੇਜ ਅੱਗੇ ਹਾਕਮ ਜੀ ਸੰਕੁਚ ਗਏ ਅਰ ਅਚਰਜ ਹੋ ਹੋ ਤਿੰਨਾਂ ਬੰਧੂਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਚੁਪ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਇਕ ਮੁੱਲਾਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਜੋ ਸਭਾ ਵਿਚ ਸਨ, ਬੋਲੇ :—

ਹਜ਼ੂਰ! ਆਪ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਇਸ਼ਕ ਕਾਫਰ ਹੈ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਮੁਤਾਅ (ਦੌਲਤ) ਹਸਨ (ਸੁੰਦਰਤਾ) ਹੈ ਸੋ ਕਾਫਰ ਨੇ ਕਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਛੱਡੀ ਹੈ। ਕੈਸੇ ਸੁੰਦਰ ਤਿੰਨੇ ਚਿਹਰੇ ਮਾਨੋਂ ਸੂਰਜ ਦੇ ਤਿੰਨ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਟੁੱਟਦੇ ਤਾਰੇ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਆ ਖਲੋਤੇ ਹਨ। ਕੈਸੇ ਸੁਕਮਨ ਬੁਕਮਨ (ਚੁਪ ਚਾਪ) ਦੰਦ ਖੰਦ ਦੀਆਂ ਪੁਤਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਖੜੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਜਾਣੇ ਕਿਸੇ ਕਾਰੀਗਰ ਨੇ ਪਾਰੇ ਤੇ ਖਿਡੌਣੇ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਜਾਂ ਸਾਨਿਆ ਕੁਦਰਤ (ਪਰਮੇਸ਼ਰ) ਨੇ ਬਿਜਲੀ ਨੂੰ ਮੁਜੱਸਮ (ਦੇਹਧਾਰੀ) ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬਹਿਸ਼ਤ (ਸੁਰਗ) ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਐਸੇ ਹੀ (ਸੁੰਦਰ) ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣਗੇ ? ਹਾਇ ਅਫਸੋਸ! ਕਿਆ ਐਸੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਕਾਫਰ ਰਹਿਣਗੇ ? ਅਰ ਮਰ ਕੇ ਦੋਜ਼ਖ (ਨਰਕ) ਦੀ ਅੱਗ ਭਰਨਗੇ ? ਕਾਸ਼ ਏਹ ਮੋਮਨ ਹੁੰਦੇ ਅਰ ਬਹਿਸ਼ਤ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਰੌਣਕ ਵਧਾਉਂਦੇ। ਜੁਨਾਬ, ਇਹਨਾਂ ਸੁਹਣਿਆਂ ਨੂੰ ਦੀਨ ਵਿਚ ਲਿਆਵੋ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹਿਸ਼ਤ ਦੀ ਜ਼ੀਨਤ (ਸਜਾਵਟ) ਬਣਾਓ, ਆਪ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਨਾਹ ਮਾਫ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਕਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹਿਸ਼ਤ ਵਿਚ ਗਿਆਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀ ਲੋੜ ਰਹਿ ਜਾਏਗੀ ? ਹਾਂ, ਜੁਨਾਬ ਮੇਰੀ ਰਾਇ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਮਾਰਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਦੀਨ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਮਰਦ ਸਿਆਣਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਜਾਨ ਬਚਣ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਦੀਨ ਕਬੂਲ ਕਰੇਗਾ।

ਇਹ ਦੀਨੀ ਜੋਸ਼ ਭੜਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਐਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਏ ਜਿਕੁਰ ਕੋਈ ਦੋ ਪਦਾਰਥ ਰਗੜਿਆਂ ਗਰਮੀ ਉਤਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਰਗੜ ਨੇ ਗਰਮਾ ਗਰਮ ਜੋਸ਼ ਭਰਿਆ ਅਰ ਸਭ ਬੋਲ ਪਏ ਕਿ 'ਹਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਦੀਨ ਵਿਚ ਲਿਆਓ'।

ਮੁੱਲਾਂ—ਹਾਂ ਜੀ, ਨੇਕੀ ਤੇ ਫੇਰ ਪੁੱਛ ਪੁੱਛ। ਜਿੰਨੀਆਂ ਪਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਫਰ ਵਿਚ ਬੀਤ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਸਭ ਬਿਅਰਥ ਅਰ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਦੋਸ਼ ਹੈ। ਜਲਦੀ ਦੀਨ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਓ! ਆਹਾ! ਕੈਸੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਹਨ ? ਜੀਵ ਨਹੀਂ, ਹੁਸਨ ਨੇ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਭਲਾਂ ਹੋਇਆ ਜੋ ਹੁਸਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚ ਜਾਏਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਮੋਮਨੋਂ! ਜਦ ਹੁਸਨ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਫੇਰ ਪਿਛੇ ਕੀ ਰਿਹਾ ? ਅੱਗੇ ਬਹਾਦਰੀ ਵੀ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਮੋਮਨ ਬਣਾ ਹੀ ਲਈ ਹੈ। ਕਾਫਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬਹਾਦਰੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਸੋ ਅਸਾਂ ਦੀਨੀ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਹਿਕਮਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦੀਨ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਆ ਅੱਛਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਭ ਉੱਤਮ ਪਦਾਰਥ ਮੋਮਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਪਾਸ ਆ ਜਾਣ।

ਇਸ ਤੁਰਕ ਹਾਕਮ ਦਾ ਇਕ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਮੁਸਾਹਿਬ ਬੜਾ ਮਖ਼ੌਲੀਆ ਸੀ ਅਰ ਜੋਗ ਅਜੋਗ ਕੁਝ ਕਹਿ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਝੱਟ ਬੋਲ ਉਠਿਆ :—

ਠੀਕ ਹੈ ਹਜ਼ਰਤ! ਠੀਕ, ਪਰ (ਮੂੰਹ ਮਾੜਾ ਕਰਕੇ) ਹੁਣ ਉਹ 'ਬਹਾਦਰੀ' ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤੇ ਮੋਹਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਬਾਹਾਂ ਬੰਨ੍ਹੋ ਜੋ ਲੰਗੜੀ ਲੂਲੀ ਹੋ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਹੀ ਪਈ ਰਹੇ, ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹੀ ਆਹੂ ਲਾਹੁਣ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗੀ।

ਮੁੱਲਾਂ—ਠੀਕ ਹੈ, ਹਣ ਅੱਜ ਸਿਖ ਕਾਬੂ ਆ ਗਏ ਹਨ ਇਥੋਂ ਹੀ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਦੇਖੋਂ ਐਸੇ ਕੰਮ ਅੱਲਾ ਨੇ ਰਾਸ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਮੀਆਂ ਆਰਫ ਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਬੂਟਾ (ਬਾਲ) ਮੋਮਨ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿਓ, ਜੋ ਘਰ ਵਿਚ ਚਰਾਗ ਰੌਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਏ ਅਰ ਚਾਰ ਸੁੱਕੀਆਂ ਗੋਦੀਆਂ ਹਰੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ। ਆਪ ਦੇ ਕਬਜ਼ੁਲ ਵਸੂਲੀ[1] ਦੇ ਮੁਨੀਮ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਖ ਬਸ਼ਰੇ (ਚਿਹਰੇ) ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਨੌਕਰ ਕਰਕੇ ਮੀਆਂ ਦੀਨ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ (ਵਿਆਹ) ਕਰ ਦਿਓ। ਮੇਰਾ ਘਰ ਬੀਵੀ ਦੀ ਮੌਤ ਨੇ ਵੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ,ਸੋ ਇਹ ਬੀਵੀ ਉਸ ਉੱਜੜੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵਸਾ ਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਨਾਮਵਰੀ ਕਰੇਗੀ ਕਿ ਐਸੇ ਦੀਨਦਾਰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਹਨ ਜੋ ਮੁਲਾਣੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਪੁਰ ਐਸੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਮੁਸਕ੍ਰਾਏ। ਮਖੌਲੀਏ ਨੇ ਤਾੜ ਲਿਆ ਕਿ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਬੋਚਿਆ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੁਲਾਂ ਹੋਰੀਂ ਕੁਝ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਮਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੈਨਤ ਕਰਕੇ ਬੋਲ ਉਠੇ :—

'ਪੰਡਤ ਪਾਂਧੇ ਕਾਜ਼ੀ ਮੁੱਲਾਂ ਚੋਹਾਂ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰਦਾਰ!"

ਇਸ ਵਲੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਆਯਾ ਜਿਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਮਕੇ ਗਿਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਦੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਆਦਮੀ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਪਹਿਲੋਂ ਜੰਗਲ ਦੇ ਵਿਚ ਗਏ ਸਨ, ਏਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਾਇਲ ਕਰਕੇ ਸੁੱਟ ਆਏ ਹਨ; ਤਦ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀਆ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਲਾਲ ਹੋ ਗਏ, ਅਰ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਕੰਬ ਉਠੇ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤ੍ਰੀਮਤ ਤੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਪੁਰ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉੱਤਮ ਖਿਆਲ ਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਯਾ, ਕ੍ਰੋਧ ਹੀ ਛਾ ਗਿਆ। ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੀ ਗੁੱਸਾ ਆਯਾ ਪਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ 'ਲੈ ਜਾਓ ਮਰਦੂਦਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ। ਦੂਸਰਾ ਹੁਕਮ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਦਿਆਂਗੇ।'

1. ਤਨਖ਼ਾਹ ਦਾ ਕਾਗਜ਼

ਦਰਬਾਰ ਬਰਖਾਸਤ ਹੋਯਾ, ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ, ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮਸਖਰਾ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਸਖਰੇ ਨੇ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਓ ਅਰ ਹੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾ ਕਰੋ ਤੇ ਤ੍ਰੀਮਤ ਨੂੰ ਮਹਿਲੀਂ ਦਾਖਲ ਕਰ ਲਵੋ, ਐਸੀ ਬੇਗਮ ਮਿਲ ਸਕਣੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਉਧਰ ਆਪ ਮਸਖਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੇਹਲਖਾਨੇ ਪਹੁੰਚੇ ਅਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਫੇਰ ਸੰਝ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ, ਧਮਕਾਇਆਂ ਲਲਚਾਇਆ ਤੇ ਡਰਾਇਆ ਗਿਆ, ਪਰ 'ਪੱਥਰ ਮੂਲ ਨ ਭਿੱਜਈ ਸੈ ਵਰਿਹਾਂ ਜਲ ਅੰਦਰਿ ਵਸੈ'' ਹੁਣ ਵਹੁਟੀ ਪੁਤ੍ਰ ਇਕ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਅੱਡ ਅੱਡ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

—o—

ਕਾਂਡ ਦਸਵਾਂ

ਦਿਨ ਹੁਨਾਲੇ ਦੀ ਬਰਫ਼ ਵਾਂਙ ਢਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ, ਮੁੱਲਾਂ, ਮਸਖਰਾ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਸਾਹਿਬ ਇਕ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਅਰ ਸਫ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਭੁਜੰਗੀ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਕੱਸੇ ਹੋਏ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਦੁਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਕਿੱਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕੱਸੇ ਗਏ! ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਟਿਕਟਿਕੀ ਲਗਾਈ ਗਈ ਅਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਤੇ ਲੱਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਜਕੜੇ ਗਏ। ਮੁੱਲਾਂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ : 'ਐ ਸ਼ੇਰ! ਸ਼ੇਰ ਬਣ, ਕਿਉਂ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਦਾ ਹੈਂ, ਅਜੇ ਬੀ ਸਮਝ ਤੇ ਛੱਡਿਆ ਜਾਵੇਂ ?''

ਸਿੰਘ-ਹੇ ਰਾਜ ਮਦ ਵਾਲਿਓ! ਜੋ ਜੀ ਚਾਹੇ ਕਰੋ, ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ, ਕੌਣ ਚਮੜੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ, ਜਿੰਦ ਨੂੰ ਪਤਿਤ ਕਰੇ! ਕੌਣ ਸੋਨੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਕੌਡੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ? ਇਹ ਸਰੀਰ ਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਅੰਤ ਮਰੇਗਾ, ਮਰਨੇ ਦਿਓ।

ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਇਕ ਕਾਲੇ ਬੰਬ ਰੰਗ ਵਾਲਾ, ਰਾਤ ਦਾ ਬੀ ਬਾਬਾ, ਜਿਸਦੀ ਸੂਰਤ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਭੈ ਆਵੇ, ਨਿਕਲਿਆ ਅਰ ਪੂਰੇ ਬਲ ਨਾਲ ਸੂਤ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪੁਰ ਕੋਟੜੇ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ। ਕੋਟੜਾ ਕੀ ਵੱਜਦਾ ਹੈ ? ਛਵੀ ਵਾਂਗ ਖੱਲ ਨਾਲ ਉਡਾ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧੋਬੀ ਪਟੜੇ ਪੁਰ ਕੁਝ ਤਰਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹੈਂਸਿਆਰੇ ਜੱਲਾਦ ਨੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਰ ਮਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪੀਤਾ ਹੋਇਆ ਦੁਧ ਕੱਢ ਲਿਆਂਦਾ। ਪਿੱਠ ਪਹਿਲੇ ਲਾਲ ਹੋਈ, ਫੇਰ ਉਪਟੀ, ਫੇਰ ਛਾਲੇ ਉਭਰੇ ਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਚਰਬੀ ਨਿਕਲ ਪਈ। ਲਾਡਾਂ ਤੇ ਸੁਖਾਂ ਪਲੇ ਬਹਾਦਰ ਨੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਦੇ ਓਹਿ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰੀ ਸੀ, ਇਸ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਇਸ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸਹਾਰਿਆ ਕਿ ਇਕ ਸਹਾਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਅਰ ਦੂਜੀ ਅਸਹਿ ਪੀੜਾ ਨੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਘਣੀ ਇਸ ਕਸ਼ਟ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਿੰਜਰੇ ਪਏ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਤੜਫ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਟੜੇ ਦੇ ਵੱਜਿਆ ਕਲੇਜਾ ਉਭਰ ਕੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀ। ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਏ, ਅਰ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਉਂਗਲਾ ਦੇ ਲਏ, ਪਰ ਹਾਏ ਕਿਸਮਤ! ਹੱਥ ਭੀ ਬੱਧੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਕੰਨ ਕੌਣ ਮੁੰਦੇ ? ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਟੜੇ ਦੇ ਕੜਾਕੇ ਨਾਲ ਉਬਾਲ ਜਿਹਾ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਖਾਂ ਤ੍ਰਹਕ ਕੇ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਸੰਗ ਮਰਮਰ ਪਰ ਕਣੀਆਂ ਪੈਣ ਵਾਂਗੂੰ ਗਲ੍ਹਾਂ ਪਰ ਹੰਝੂ ਵਗ ਰਹੇ ਹਨ; ਮਾਨੋ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਲਹੂ ਦੇਹ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਹਿ ਚਲਿਆ ਹੈ। ਆਹ ਕੇਹੀ ਔਖੀ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ੀ ਗਈ ਹੈ।

ਭੁਜੰਗੀ ਵਲ ਦੇਖੋ, ਹਿਲਦੇ ਜਲ ਵਿਚ ਚੰਦ ਦੀ ਮੂਰਤ ਵਾਂਗ ਥਰਥਰ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਜਾਰੀ ਹੈ, ਅਰ 'ਹੇ ਗੁਰੂ! ਪਿਤਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ' ਦਾ ਦਰਦਨਾਕ ਸ਼ਬਦ ਐਸਾ ਕਲੇਜਾ ਪਾੜ ਕੇ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰੇ ਦੀ ਘਿੱਘੀ ਬੱਝ ਗਈ ਹੈ, ਸੰਘ ਬੈਠ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਿਆਰਾ ਚਿਹਰਾ ਘਟਾਂ ਹੇਠ ਆਏ ਚੰਦ ਵਾਂਗੂ ਮੱਧਮ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਰਾਜਮਦ ਵਾਲੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਰਤਾ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਬੇਹੋਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਕੋਟੜ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਚੋਇਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਬੇਸੁਧੀ ਜੇਹੀ ਹੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚੁਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨੇ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਦ ਰਾਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਬੀਤੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੱਟੇ ਵਿਚ ਪੁਠੇ ਦਾਉ ਬੇਹੋਸ਼ ਪਏ ਪਏ ਕੁਝ ਕੁਝ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ : ਅੱਖਾਂ ਪੱਟ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕੁਝ ਦਿੱਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਰੀਰ ਆਕੜ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜਦਾ ਨਹੀਂ, ਕਛ ਚੀਸਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਡਾਢੀ ਘਬਰਾਹਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਾਸ ਕੋਈ ਅੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ, ਤਰਸ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ, ਮਾਂ ਦੇ ਰਾਮ ਤੇ ਲਾਲ! ਤੈਨੂੰ ਮਾਂ ਹਟਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਬੱਚਾ! ਸਮਝ ਕੇ ਕਦਮ ਰੱਖ, ਪਰ ਤੂੰ ਆਖਦਾ ਸੈਂ ਕਿ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੀ ਐਸਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਦੇਖ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਕੀ ਰੰਗ ਜਮਾਇਆ ਹੈ, ਖੱਲ ਤਕ ਉਧੇੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਦੱਸ ਐਸ ਵੇਲੇ ਤੇਰਾ ਕੌਣ ਹੈ ? ਠੀਕ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬਿਲਬਿਲਾ ਉਠੇ ਹਾਂ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੱਭਯਾਸੀ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੂਰਤਿ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਕਸ਼ਟ ਨੂੰ ਬੀ ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਰ ਦੁਖਾਂ ਤੇ ਪੀੜਾਂ ਵਲੋਂ ਹਟਾਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਰਹੀ ਹੈ, ਪੀੜਾ ਭਰੋਸੇ ਨੂੰ ਢਿੱਲਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ, ਸਗੋਂ ਸੁਰਤ ਕੱਠੀ ਹੋ ਹੋ ਵਧੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵਾਰ ਨੂੰ ਹੋ ਕੇ ਜੁੜਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਕੁਝ ਕੁਝ ਅਵਾਜ਼ ਕੰਨੀਂ ਪੈਣ ਲਗ ਗਈ, ਬੂਹੇ ਦੇ ਖੜਕਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਪਲੋ ਪਲੀ ਵਿਚ ਬੂਹੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਅਰ ਇਕ ਲੰਮਾਂ ਜਵਾਨ ਸਿਧੇ ਦਾੜ੍ਹੇ ਵਾਲਾ, ਫਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਰਗੇ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲਾ ਅੰਦਰ ਆਇਆ। ਪੰਜ ਸੱਤ ਸੇਵਕ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਮਸ਼ਾਲ ਬਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਦਰੋਗਾ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸਹਿਮੇ ਤੇ ਕੰਬਦੇ ਹੋਏ ਮਗਰ ਮਗਰ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਭਲਾ ਪੁਰਖ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਭਰ ਲਿਆਇਆ ਅਰ ਦਰੋਗੇ ਵਲ ਤੱਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ :—

'ਕਾਫਰ ਮਲਊਨ ! ਗ਼ਾਰਤ ਕਰ ਖ਼ੁਦਾ ਤੈਨੂੰ ਅਰ ਤੇਰੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ! ਬੇਕਸਾਂ ਪੁਰ ਇਹ ਵਹਸ਼ੀਆਨਾ ਜ਼ੁਲਮ ! ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਅੱਗੇ ਦਿਓਗੇ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਜਵਾਬ ? ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਹੋਊ ਤੇਰਾ ਅਰ ਜਲੇਂਗਾ ਦੋਜ਼ਖ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ।' ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਬੋਲਿਆ:—'ਚਾਰਪਾਈ ਉਰੇ ਲਿਆਓ।' ਝੱਟ ਮੰਜੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈ, ਆਪ ਨੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਚੁੰਮੇ, ਅਰ ਫਰਨ ਫਰਨ ਰੋਂਦਿਆਂ ਬੜੇ ਸਹਾਰੇ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਚਾਰਪਾਈ ਪੁਰ ਪੁਠਾ ਲਿਟਾਇਆ ਤੇ ਚੁਕਵਾ ਕੇ ਲੈ ਤੁਰੇ। ਦਰੋਗਾ ਕੁਝ ਉਜ਼ਰ ਕਰਨੇ ਲਗਾ ਕਿ ਹਾਕਮ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਤੁਸੀਂ 'ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਕੇ' ਇਹ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ?

ਭਲਾ ਪੁਰਖ (ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਕਰ ਕੇ)—"ਚਲ ਦੂਰ ਹੋ ਨਾਮ ਕੂਲ। 'ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਕੇ' ਕਿਆ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਮ ਜ਼ਾਲਮ ਦਾ ਹੈ ? ਹੈਂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਮ ਖ਼ੁਦਾ ਤੇ ਈਮਾਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਨੀ ਨੌਅ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਜਾਣ ਕੇ ਪਯਾਰ ਕਰੇ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਇਨਸਾਫ ਹੈ ਰਹਿਮ ਹੈ, ਜ਼ੁਲਮ ਨਹੀਂ। ਇਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਜੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੱਤਰਾ ਹੋ ਗਏ। ਸ਼ੋਕ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਦੀ ਹੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਤੜਫ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਸ ਭਲੇ ਪੁਰਖ ਦਾ ਡੇਰਾ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕੁਛ ਵਾਟ ਤੇ ਸੀ, ਇਕ ਬਨ ਵਿਚ ਕੁਟੀਆ ਪਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਇਹ ਸੱਯਦ ਸਨ ਤੇ ਅੱਲਾ ਵਾਲੇ ਫਕੀਰ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਮੁਦਤ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਏਹ ਫਕੀਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸੇ। ਅਜੇ ਛੋਟੀ ਅਵੱਸਥਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਵੈਰਾਗੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਏਥੇ ਬਨ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਦੀ ਐਸੀ ਧੁਮ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਡਰਦੇ ਸਨ। ਕੀ ਹਾਕਮ ਕੀ ਪਿਆਦਾ ਕੋਈ ਚੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਅਜ ਰਾਤ ਜਾਂ ਆਪਨੂੰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਸ਼ਟਣੀ ਦੀ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚੀ ਤਦ ਦੌੜੇ ਆਏ ਅਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੱਲੋ ਮੱਲੀ ਕਢਵਾ ਲਿਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਦ ਤੁਰਕ ਹਾਕਮ ਬੇਨਿਆਈਆ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਸਾਬਰ ਸ਼ਾਹ ਵਰਗੇ ਸਯਦ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਜੋ ਪੁੱਜ ਕੇ ਨੇਕੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੱਯਦ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ ਖਿਜ਼ੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਘਰ ਅੱਪੜੇ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੂਰਤ ਦੇਖਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਯਾਦ ਆ ਗਏ, ਅਰ ਕਲੇਜੇ ਐਸੀ ਧੂਹ ਪਈ ਕਿ ਢੇਰ ਚਿਰ ਤੱਕ ਰੋਏ। ਆਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਦੇ ਤਾਂ ਅੰਤਲੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਜਾਣਕੇ ਖ਼ਿਦਮਤ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਅਰ ਐਸੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੌ-ਬਰ-ਨੌ ਹੋ ਗਏ।

ਉਧਰ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣੋ—ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਜਦ ਖਬਰ ਹੋਈ ਸਾਬਰ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕੱਢ ਲਿਗਏ ਹਨ, ਤਦ ਸੱਪ ਵਾਂਙੂ ਵੱਲ ਖਾ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਬਤੇਰਾ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਕਰਾਂ, ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਦਾ ਡਰ ਇੱਡਾ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ, ਪਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਤੇ ਵਰਿਯਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਹਿਲੀਂ ਲੈ ਗਿਆ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਵੇ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਏਹ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਛੱਡ ਦੇਣ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਸੀਲ ਕੌਰ ਨੂੰ ਚੱਕੀ ਪੀਹਣ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਬੀ ਹਲਕੇ ਹਲਕੇ ਕੋਟੜੇ ਮਰਵਾਏ। ਉਧਰ ਸਾਬਰ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਕੈਦ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਫਕੀਰ ਜੀ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਛੁਡਾਉਣ ਦਾ ਉਪਾਉ ਬੀ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਪਰ ਲੱਭਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਵੇਂ ਫਕੀਰ ਜੀ ਦਾ ਡਰ ਸਭ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਖਾਸ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਬਹੁਤ ਵੱਜ ਵਜਾ ਕੇ ਹੱਥ ਪਾਉਣੋਂ ਫਕੀਰ ਹਰੀਂ ਵੀ ਰੁਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਈ ਦਿਨ ਫ਼ਕੀਰ ਨੇ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੁੜਾਏ, ਛੇਕੜ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਚੱਲ ਹੀ ਵੜੀਏ ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੁੜਾ ਲਿਆਈਏ, ਜੋ ਹੋਊ ਸੋ ਦੇਖੀ ਜਾਊ, ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ। ਦਲਾਨ ਵਿਚ ਵੜੇ ਸਨ ਤਦ ਉਪਰੋਂ ਆਪਣੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘਣੀ ਤੇ ਭੁਜੰਗੀ ਨੇ ਖਿਜ਼ੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੰਦਰੁਸਤ ਵੇਖ ਕੇ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਭ ਦੁਖੜ ਭੁੱਲ ਗਏ। ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਕਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਨਜ਼ਰ ਆਏ ਪਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ! ਮੇਲ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਲੰਮਾ ਵਿਛੋੜਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਫਕੀਰ ਜੀ ਅਜ ਪੌੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਹਾਕਮ ਨੇ ਉਤੋਂ ਪਤਾ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੱਟ ਦੂਸਰੇ ਰਸਤਿਓਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਦਸਤਾ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਰ ਦਿਓ। ਆਪ ਹੇਠਾਂ ਆਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗਲਵਾਂਢੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਫਕੀਰ ਨੇ ਪੁੱਛ ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਲਾਹੌਰ ਘੱਲੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਤਾ ਪਾ ਕੇ ਆਪ ਨਿਰਾਸ ਮੁੜ ਆਏ। ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜੇ ਉਦਾਸ ਹੋਏ ਅਰ ਫਕੀਰ ਜੀ ਤੋਂ ਆਗਯਾ ਮੰਗਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਕੇ ਸਿੰਘਣੀ ਦੀ ਭਾਲ ਤੇ ਰੱਖਯਾ ਕਰੀਏ।

—0—

ਕਾਂਡ ਗਿਆਰਵਾਂ

"ਜੇ ਕੋ ਸਤੁ ਕਰੇ ਸੋ ਛੀਜੈ ਤਪ ਘਰਿ ਤਪੁ ਨਾ ਹੋਈ॥
ਜੇ ਕੋ ਨਾਉ ਲਏ ਬਦਨ ਵੀ ਕਲਿ ਕੇ ਲਖਣ ਏਈ ॥"

ਸਤ ਧਰਮ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੁੱਖ ਦੇਂਦੀ ਹੈ; ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਘਰ ਘਰ ਵਾਰਾਂ ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅੰਤ ਇਥੋਂ ਤਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ; ਪਰ ਵਾਹ ਧਰਮੀਓਂ ! ਤੁਸੀਂ ਜਿੰਦਾਂ ਦੇਂਦੇ ਭੀ ਹੱਸਦੇ ਹੋ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਕਾਰਣਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਐਉਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਕੁਰ ਦਿਨ ਨੂੰ ਸੂਰਜ। ਜਿੱਕੁਰ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਜੀਵ

ਨਹੀਂ ਘਾਬਰਦੇ, ਤਿਵੇਂ ਧਰਮੀ ਜੀਵ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਹੋਏ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਡੋਲਦੇ।

ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਤੇ ਭੁਜੰਗੀ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਤੋਰੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਧਰਮੀ ਜੀਵ ਤੁਰੇ ਸਨ ਸੋ ਪੰਜ ਸੱਤ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਮੰਡਲੀ ਸੀ, ਅਰ ਕੁਝ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਖੁਨਾਮੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਕੈਦੀ ਬੀ ਸਨ। ਪੰਝੀ ਤੀਹ ਕੁ ਆਦਮੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਭਾੜ ਸੀ, ਅਰ ਇਕ ਦਸਤਾ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ, ਦੋ ਹਵਾਲਦਾਰ ਤੇ ਇਕ ਜਮਾਂਦਾਰ ਨਾਲ ਸਨ। ਏਹ ਅਹਿਦੀਏ[1] ਕਠੋਰਤਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਪੱਥਰ ਚਿੱਤ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਮਾਂਦਾਰ ਦਾ ਡਾਕੂ ਟੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦੀ ਪੱਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਰ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਵਸਾ ਲਿਆ ਸਾਸੁ। ਨੌਕਰੀ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਰੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ ਧਾੜਵੀ ਮਿੱਤ੍ਰ ਫੜੇ ਜਾਂਦੇ ਤਦ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਹੀਲੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਡਵਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਹਨੇਰੇ ਸਮੇਂ ਕਈ ਐਸੇ ਹਾਕਮ ਹੁੰਦੇ ਸੇ ਜੋ ਉਪਰੋਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪਰਜਾ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਜਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਤਕ ਖ਼ਬਰਾ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਮਲਕੇ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਜਾਂਦੇ ਅਰ ਬਹੁਤ ਵੇਰੀ ਬੇਗੁਨਾਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਅਗੇ ਢੋ ਦੇਂਦੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਾਕੇ ਮਾਰੇ ਹਨ ਅਰ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਹੈ। ਇੱਕੁਰ ਅਨੇਕਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖ, ਜੋ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਵਲ ਵੀ ਨਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸੇ ਅਰ ਧਰਮ ਦੀ ਕੌਡੀ ਭੁੱਲੀ ਦਾ ਡੋਡਾ ਬੀ ਅੰਗੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸੇ, ਜਿੰਦਾਂ ਗੁਆ ਬੈਠਦੇ ਸੇ। ਜੇ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਹਾਕਮ ਕੁਝ ਦਿਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸੱਚ ਝੂਠ ਦੇ ਨਿਤਾਰੇ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਸਿਖ ਨਾਮ ਤੋਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਭਰੇ ਪੀਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਛੋਟੇ ਹਾਕਮ ਊਂਜ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਓਹ ਝੱਟ ਮੰਨਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸੱਚ ਝੂਠ ਦੇ ਨਿਤਾਰੇ ਦਾ ਜਤਨ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਜਿੱਕੁਰ ਅੱਜ ਕੱਲ ਆਦਲਤਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਪੁਲਸ ਜੁਦਾ ਹੈ, ਅਦਾਲਤਾਂ ਵੱਖ ਹਨ, ਫਿਰ ਇਕ ਤੋਂ ਦੂਈ ਤੇ ਦੂਈ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੂਬੇ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਹਨ, ਕਾਨੂੰਨ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਰਹਿਬਰੀ ਵਿਚ ਟੁਰਨ ਲਈ ਬੀ ਕਾਨੂੰਨ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਵਕੀਲ ਮਦਦ ਲਈ ਹਨ, ਆਦਿਕ। ਚਾਹੇ ਮਾੜੇ ਹਾਕਮ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਬੀ ਮਾੜਾ ਪਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤੇ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਤਾਂ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚ ਝੂਠ ਦੇ ਨਿਤਰ ਪੈਣ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਮੌਕਿਆ ਬੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕੋਈ ਤਰੀਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੈਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਕਬਰ ਵਾਲੀ ਚੋਣ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨੇਕ ਧਰਮੀ ਢੂੰਡ ਢੂੰਡ ਕੇ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਤੇ ਨਿਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਜਤਨ ਹੋਵੇ। ਨਾ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਕੰਮ: ਚੰਗੀ ਚੋਣ, ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਤੇ ਅਦਲ ਵੱਲ ਖ਼ਾਸ ਤਵੱਜੋ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਨਯਾਯ ਕਈ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪਰਵਿਰਤ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ

1. ਸਿਪਾਹੀ।

ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਅੰਧਕਾਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:—

"ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ॥ ਜਾਇ ਜਗਾਇਨ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ॥"

ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:—

"ਰਾਜੇ ਪਾਪ ਕਮਾਂਵਦੇ ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਕਉ ਖਾਈ॥"

ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰਲੇ ਸਮੇਂ ਬੀ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ।[1]

ਜਦ ਏਹ ਕੈਦੀ ਤੁਰੇ ਤਦ ਇਕ ਇਕ ਕੈਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਬੀ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪੈਂਡੇ ਮੁਕਾਉਂਦਿਆਂ ਜਦ ਦੋ ਕੁ ਦਿਨ ਬੀਤੇ ਤਦ ਜਮਾਂਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਪੁਰ ਨਜ਼ਰ ਪੈ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਜੁਹਲ ਹੱਥਾ ਨੂੰ ਨੀਲ ਪਏ ਤੇ ਘਾਸਾਂ ਲੱਗ ਕੇ ਜੀਕਾਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਦੇ ਕਲੇਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਕਰੜਾ ਹਿਰਦਾ ਬੀ ਪੰਘਰ ਪਿਆ। ਜਮਾਂਦਾਰ ਨੇ ਮਾਂ ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਹੱਥ-ਕੜੀਆਂ ਉਤਾਰਨੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਸਿਪਾਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਰਾਤ ਆ ਗਈ, ਇਕ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਹੋਇਆ, ਸਭ ਕੈਦੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਪਏ ਰਾਤ ਬਿਤਾਉਣ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਤੇ ਭੁਜੰਗੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਉਲਟਾ ਕੰਮ ਆ ਪਿਆ, ਚੰਗੇ ਸੁਥਰੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਉਤਾਰਾ ਮਿਲਿਆ, ਪੱਕੇ ਪਕਾਏ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਖਾਣ ਨੂੰ ਆਏ, ਸੌਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਬਿਸਤਰੇ ਆਦਿ ਸਾਮਾਨ ਬੀ ਆ ਮੌਜੂਦ ਹੋਏ।

ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦਾ ਸਿਆਣਾ ਮਨ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਜੋ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸਮਤ ਪਲਟਾ ਖਾ ਰਹੀ ਹੈ? ਜੀ ਵਿਚ ਲਖਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਹਰ ਬਲਾ ਆ ਰਹੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਕੁਰ ਹਨੇਰੀ ਵਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪੌਣ ਹਿੱਲਣੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਾਨੋਂ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤਿਵੇਂ ਜਦ ਵਿਚਾਰੀ ਤੇ ਬਿਪਤਾ ਪਈ, ਪਹਿਲੇ ਪੂਰਨ ਚੁਪ ਚਾਪ ਜੇਹੀ ਨੇ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਇਆ ਤੇ ਫੇਰ ਬਿਪਤਾ ਨੇ ਦਬਾਇਆ। ਐਸੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਨੂੰ ਸੋਚਦੀ ਨੇ ਜਿਗਰ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ

1. ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਬਾਬਤ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

੧. ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਐਸਾ ਢਿੱਲਾ ਸੀ ਕਿ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰਾਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਹਰਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ।
[ਬੰਦਾ ਬਹਾਦੁਰ. ਪੰਨਾ ੩੨

੨. ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਭੁੱਖ ਵਰਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਏ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ, ਕਾਨੂੰਗੋ ਤੇ ਆਮਲਾ ਦੀਆਂ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਗ਼ਰੀਬ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਪਾਸ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੀਆਂ।
[ਪੰਨਾ ੪੩

੩. ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ, ਜੋ ਹਾਕਮ ਬੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਐਉਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:— ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਸੱਯਦਾਂ ਤੇ ਸ਼ੇਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਅੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ।
[ਪੰਨਾ ੫੭

ਤਾਂ ਸੁਆ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਆਪ ਬੈਠੀ ਪਾਠ ਲੱਗੀ ਕਰਨ। ਅੱਧੀ ਕੁ ਰਾਤ ਬੀਤ ਗਈ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦੀ ਮਧੁਰ ਸੁਰ ਨੇ ਬੈਕੁੰਠ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਉ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਉੱਚੜਚਿੱਤੀ ਲਾਉਣੇ ਵਾਲੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਬਿਤੀਤ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਫਿਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਦੀ ਅੰਦਰ ਜੁੜਦੀ ਗਈ, ਇੰਨਾ ਜੁੜੀ ਕਿ ਅੰਗ ਬੀ ਹਿੱਲਣੋਂ ਰਹਿ ਗਏ। ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਸਹਿਜ ਰੌ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਚ ਲੱਗ ਕੇ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਜਦ ਸਭ ਦੁਨੀਆਂ ਸੌਂ ਗਈ ਅਰ ਕੋਈ ਜਾਗਦਾ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਬਿਨਾਂ ਰੋਗੀ ਤੇ ਜੋਗੀ ਦੇ, ਅਥਵਾ ਇਸ ਸਾਰੇ ਪਸਾਰੇ ਦੀ ਅੰਮਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ, ਤਦ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੜਕਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਹਿੱਲੀ ਨਾ। ਘੜੀ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਚੂਥੀ ਪੁੱਟੀ ਗਈ ਅਰ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਸੁਨਾਉਣੀ ਸੁਣਾਈ ਕਿ ਜਮਾਂਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।' ਪਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਅਡੋਲ ਟਿਕੀ ਰਹੀ, ਉੱਤਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ, ਮਾਨੋਂ ਕੋਈ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਧਰੀ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਉਹ ਬੁਲਾਵੇ ਉਸ ਭਜਨ ਮੂਰਤਿ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਕੱਠੀ ਹੀ ਹੋਈ ਰਹੀ। ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਉਸ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਕੁਛ ਭੈ ਆਇਆ, ਭੈ ਖਾ ਕੇ ਹੱਕਾ ਬੱਕਾ ਹੋ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਗਿਆ ਅਰ ਜਾ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾਈਓਸੁ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਪੱਥਰ ਹੋਈ ਬੈਠੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਲ ਤਕਦਿਆਂ ਹੌਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਝੱਖੜ ਝੁੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਓਥੋਂ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਆਏ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤ ਪਾਈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਸਹਿਮੇ। ਇਕ ਦਾ ਸਿਰ ਘਬਰਾਇਆ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਕਲੇਜਾ ਤ੍ਰਬੁਕਿਆ। ਜਿੱਕੁਰ ਸੱਪ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਲੋਕ ਦੂਰੋਂ ਦੀਵਾ ਅੱਗੇ ਕਰ ਕਰ ਵੇਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੱਗੇ ਕਦਮ ਇਕ ਨਹੀਂ ਪੁਟਦੇ ਤਿਵੇਂ ਇਹ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀਵਾ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ, ਪਰ ਪੈਰ ਦਲ੍ਹੀਜੋਂ ਅੰਦਰ ਨਾ ਪਾਉਣ, ਛੇਕੜ ਇਹ ਭੀ ਹੌਲ ਖਾ ਖਾ ਕੇ ਮੁੜ ਗਏ। ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਐਸੀ ਨਿਮਗਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਸਿਰ ਕੱਟ ਦੇਂਦਾ ਤਦ ਬੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਦਾ। ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਬਿਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਨਿਮਗਮ ਐਸੀ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਮਾਨੋ ਬੇਸੁਧ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਸੀ ਲਿਵ ਦੀ ਅੰਤਰਮੁਖ ਜੁੜ ਵਿਚ।

ਜਦ ਜਮਾਂਦਾਰ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੀਬੀ ਪੱਥਰ ਹੋਈ ਬੈਠੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੌਲ ਉਠਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਆਦਮੀ ਸਾਖ ਭਰਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਬੀ ਕੁਛ ਸਹਿਮਿਆਂ। ਪਾਪ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਦਿਲ ਭਾਵੇਂ ਕਰੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਕਦੇ ਭੈ ਦੀ ਨੋਕ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਚੁਭ ਜਾਵੇ ਤਦ ਕਾਇਰਤਾ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਜਮਾਂਦਾਰ ਜੀ ਸਨ ਇਕ ਕੁਲੀਨ ਪੁਰਖ, ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਸਾਹਿਤ ਬੀ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਦਿਲ ਦੇ ਬੀ ਕਠੋਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸੀ ਤਾਂ ਕੁਸੰਗ ਦਾ ਅਸਰ ਸੀ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਮਾੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰੀਸੋ-ਰੀਸੀ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਲੈ ਲੈ ਕੇ ਮਾੜੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸੇ। ਹੁਣ ਜਦ ਸਹਿਮ ਛਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ, ਜੋ ਸਮਾਚਾਰ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਤੇ ਸਨ ਅਰ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਹੇਠ ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਓਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮੈਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਸੁਣੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਾਰੇ ਚੇਤੇ ਆ ਗਏ। ਦਾਨੀਆਲ ਦਾ ਸ਼ੇਰਾਂ ਅੱਗੇ ਸਿੱਟੇ ਜਾਣਾ ਤੇ ਸ਼ੇਰਾ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮਣੇ, ਫ਼ਰਊਨ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਹੇਠ ਮੂਸਾ ਦਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਸਭ ਮਾਜਰੇ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਆ ਖਲੋਤੇ ! ਦਿਲ ਵਿਚ ਟੋਏ ਪੈਂਦੇ ਜਾਣ, ਓਹਨਾਂ ਟੋਇਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੇ ਡੰਗ ਵਜਦੇ ਜਾਣ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗ ਜਾਏ ਕਿ ਇਹ ਬੀ ਡਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਹੌਂਸਲੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਜਾਵੇ। ਇੱਕੁਰ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਬੀ ਰੰਗ ਉਡਣ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਧੀਰਜ ਵਾਲੀ ਸੂਰਤ ਬਣਾਵੇ ਪਰ ਬਣੇ ਨਾ। ਹੌਂਸਲੇ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਆਪ ਉਠੇ ਅਰ ਤੁਰੇ ਕਿ ਚਲੋ ਦੇਖੀਏ ਕੀ ਹੈ ? ਜਾਂ ਆਪ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਇਕ ਬੁੱਲੇ ਨਾਲ ਦੀਵਾ ਬੁੱਝ ਗਿਆ, ਘਨਘੋਰ ਘਟਾ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਤੇ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਨੇ ਹੋਰ ਡਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਓਂ ਉੱਲੂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, ਕਲੇਜਾ ਹੋਰ ਸਹਿਮ ਗਿਆ। ਝੱਖੜ ਤਾਂ ਝੁੱਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੁਣੇ ਘੇਉਂਦਾ ਬੀ ਸੀ ਤੇ ਗੱਜਦਾ ਬੀ ਸੀ। ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਗੋਲ ਗੋਲ ਛੱਲੇ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆਉਣ, ਜੋ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਮੂੰਹ ਪਾੜ ਪਾੜ ਡਰਾਉਣ ਅਰ ਉੱਡਦੇ ਜਾਣ ਅਰ ਹੋਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਆਉਂਦੇ ਜਾਣ। ਛੇਕੜ ਫੇਰ ਕਜ ਕਜਾ ਕੇ ਦੀਵਾ ਆਇਆ, ਫੇਰ ਤੁਰੇ; ਜਦ ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ ਤਦ ਦੀਵੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਠੁਡਾ ਲੱਗਾ, ਦੀਵਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਚੁਕਣ ਵਾਲਾ ਢਹਿ ਪਿਆ। ਜਮਾਂਦਾਰ ਨੇ ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤ ਪਾਈ ਤਾਂ ਕੀ ਝਾਉਲਾ ਪਿਆ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਅੱਗ ਬਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਬੀਬੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਾੜਦੀ ਨਹੀਂ। ਜਮਾਂਦਾਰ ਨੇ ਦਲ੍ਹੀਜਾਂ ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਸੇਕ ਲੱਗਾ; ਡਰ ਕੇ ਪਿੱਛ ਹਟ ਖਲੋਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਮਾਂ ਪੁਤਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਪਰਕ੍ਰਮਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਰ ਘੂਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਐਉਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸ਼ੇਰ ਗੱਜਿਆ ਅਰ ਸਿਪਾਹੀ ਡਰਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਬਾਹਰ ਬਿਜਲੀ ਕੜਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਅੰਦਰ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਫੇਰ ਬਾਹਰੋਂ ਕੜਕਵੀਂ ਗਰਜ ਉੱਠੀ, ਝਾਉਲਾ ਪਿਆ ਕਿ ਇਕ ਕੋਈ ਅੱਲਾ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਬ ਖੜੇ ਹਨ ਅਰ ਅਜ਼ਰਾਈਲ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਐਉਂ ਦਾ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ 'ਇਨ ਸਿਪਾਹੀਓਂ ਕੋ ਔਰ ਜਮਾਂਦਾਰ ਕੋ ਗੰਧਕ ਕੇ ਜਲਤੇ ਹੁਏ ਦੋਜ਼ਖ਼ ਮੇਂ ਡਾਲ ਦੋ। ਮੀਂਹ ਹੁਣ ਮੋਲ੍ਹੇਧਾਰ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਹਨੇਰੀ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਵਗ ਰਹੀ ਸੀ, ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਕੀ ਭ੍ਰਾਂਵਲਾ ਪਿਆ ਕਿ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤਾ ਗੁਰਜ ਉਲਾਰਦਾ ਹੈ। ਸਹਿਮ ਖਾ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾਇਆ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਜਮਾਂਦਾਰ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸੋਚ ਬੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੀਕੂੰ ਭੈ ਹਟੇ; ਤਾਂ ਹੁਣ ਦੂਜੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤੀ ਰੁਕਨ ਦੀਨ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ ਕਿ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਾ ਲਿਆਵੇ, ਜੋ ਓਹੋ ਕੋਈ ਕਲਾਮ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਭੈ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ। ਕੰਬਦੇ ਦਿਲ ਸਿਪਾਹੀ ਉਪਰ ਗਿਆ। ਜਮਾਂਦਾਰ ਭਾਰੀ ਸ਼ਹਿਮ ਵਿਚ ਸੀ। ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਆਮ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਖਿਆਲ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਕਲਾਮ ਹੈ ਜੋ ਬੜੀ ਤਾਸੀਰ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਜਮਾਂਦਾਰ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਤ੍ਰੀਮਤ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਕਲਾਮਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਲੋਕੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਖ ਲੋਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਬਚਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਠੀ:

ਹੈ, ਅਜ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਜਦ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਬੁਲ੍ਹ ਫਰਕਦੇ ਹੀ ਦਿੱਸਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਕਲਾਮ ਪੜ੍ਹਦੀ ਪਈ ਸੀ, ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ? ਹੁਣ ਮੁਫ਼ਤੀ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ। ਆਏ ਤਾਂ ਸਹੀ ਪਰ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ, ਕੋਠੜੀ ਦਾ ਜੋ ਸਮਾਚਾਰ ਸੁਣ ਚੁਕੇ ਸਨ ਐਸਾ ਜੀ ਪਰ ਬੈਠਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਆ ਕੇ ਹੌਂਸਲੇ ਦੇ ਖੰਘੂਰੇ ਤਾਂ ਮਾਰਨ ਪਰ ਉਧਰ ਤੱਕਣ ਹੀ ਨਾ। ਜਮਾਂਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਮੁਫ਼ਤੀ ਜੀ। ਕੋਈ ਕਲਾਮ ਪੜ੍ਹੋ।" ਮੁਫ਼ਤੀ ਜੀ ਆਇਤ ਕਰੀਮਾ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਗਏ ਪਰ ਸੁਰ ਬਿਬਕਵੀਂ ਨਿਕਲੇ।

ਹੁਣ ਜ਼ਮੀਨ ਭੁਚਾਲ ਨਾਲ ਕੰਬੀ; ਉਤੋਂ ਬਦਲਾਂ ਦੀ ਗੜ ਗੜ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਉਠਿਆ ਪਰ ਭਾਸਿਆ ਐਉਂ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਵਾਜ ਆਈ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਜਾਤਾ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਪਾਟ ਚੱਲੀ ਹੈ। ਮੁਫ਼ਤੀ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤਾਂ ਇਕ ਰੁਖ ਨੱਠੇ, ਪਰ ਪੱਲਾ ਇਕ ਬਿਛ ਦੇ ਖੁੰਘੇ ਨਾਲ ਅੜ ਗਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਜਾਤਾ ਕਿਸੇ ਭੂਤ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ ਹੈ ਡਡਿਆ ਕੇ ਡਿੱਗੇ। ਜਮਾਂਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਈ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਪਰ ਫੇਰ ਨੱਠੇ, ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਠੜੀ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚੋਂ ਬਿਜਲੀ ਉੱਠੀ ਅਰ ਕੜਕ ਕੇ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਪਈ ਅਰ ਐਸੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਵੱਜਦੀ ਭਾਸੀ ਕਿ ਧਬੱਕ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗੇ, ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ ਜਾਪੀ; ਅਸਹਿ ਪੀੜਾ ਨੇ ਵਿਆਕੁਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫੇਰ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜ਼ਰਾਈਲ ਨੇ ਫੜ ਕੇ ਅੱਗ ਦੇ ਨਰਕ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਰ ਉੱਥ ਦੁੜ ਰਿਹਾ ਹਾ, ਪਰ ਜਿੰਦ ਨਹੀਂ ਮਰਦੀ[1]।

1. ਕਿਉਂਕਿ ਉਨਕਾ ਕੀੜਾ ਨਾ ਮਰੇਗਾ ਅਰ ਉਨਕੀ ਆਗ ਨਾ ਬੁਝੇਗੀ। (ਯਸਅੱਯਾਹ ਬਾ. ੬੬ ਆ: ੨੪

—o—

ਕਾਂਡ ਬਾਰਵਾਂ

ਪਿਛਲੇ ਕਾਂਡ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਕੀਹ ਸੀ ? ਇਹ ਸ਼ੀਲਾ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਭਗਤ ਵੱਛਲਤਾ ਸੀ। ਸ਼ੀਲਾ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾ ਵਾਲਾ ਹੱਠ ਧਾਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਹਿੱਲਣਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਅਰ ਇਥੇ ਹੀ ਇਸੇ ਰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸਦੀਵ ਤੋਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਲਾਜ ਹੈ ਅਰ ਜੁਗ ਜੁਗ ਸਦਾ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਦਾ ਆਇਆ ਹੈ :—

"ਹਰਿ ਜੁਗ ਜੁਗ ਭਗਤ ਉਪਾਇਆ ਪੈਜ ਰਖਦਾ ਆਇਆ ਰਾਮਰਾਜੇ॥
ਹਰਣਾਖਸੁ ਦੁਸਟੁ ਹਰਿ ਮਾਰਿਆ ਪ੍ਰਹਲਾਦੁ ਤਰਾਇਆ॥"

ਯੋਗੀ ਲੋਕ ਵੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਏਕਾਗਰ ਚਿਤ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਧਿਆਨ ਸ਼ਕਤੀ ਬੜੀ ਕਰਤੱਬ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਧਿਆਨ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਰਖਯਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਮਰਨਾ ਮੰਡਕੇ ਬੈਠੀ ਹੀ ਸੀ ਅਰ ਕਿਸੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਆਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਾਈਂ ਵਿਚ ਜੁੜੀ ਸੀ ਕਿ ਮਰਨ ਲਗਿਆਂ ਜੁੜੀ ਹੀ ਮਰ ਜਾਵਾਂ ਜੋ ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਵਿੱਥ ਨਾ ਪਵੇ; ਪਰ ਉਸ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਨੇ ਮੀਂਹ, ਹਨੇਰੀ, ਗੜ, ਬਿਜਲੀ, ਭੁਚਾਲ ਸਾਰੀਆਂ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਛੋਡ ਦਿਤੀਆਂ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਲਾਮਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਅਸਰ ਆਪ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਬੜੇ ਅਚਰਜ ਸਮਾਚਾਰ ਹਨ। ਉਥੇ ਜਾਬਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਬਾਹੁੜੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕਈ ਸਮਾਚਾਰ ਬੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਮਾਂਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਕ ਐਸੇ ਹੀ ਜਿਕਰ ਚਲਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਤੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਮਿਲ ਪਈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਪੀਤੀ ਸੀ ਅਰ ਬਹੁਤੀ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਬਾਉਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ, ਬੱਦਲ, ਮੀਂਹ ਬਿਜਲੀ, ਝੱਖੜ ਤੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਨੇ ਭਦਾਇਕ ਸਮਾਂ ਬੰਨ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਸਾਰੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਭੁਚਾਲ ਦੇ ਆਉਣ ਨੇ ਚੌਗੁਣਾਂ ਡਰਾਉਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਮੁਫ਼ਤੀ ਅਰ ਜਮਾਂਦਾਰ ਨੱਸੇ ਹਨ ਤਦ ਬ੍ਰਿਛ ਦੇ ਹੇਠ ਨੂੰ ਦੌੜ, ਬਿਜਲੀ ਕੜਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਬਿਜਲੀ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਪੁਰ ਅਕਸਰ ਕਰਕੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਸਮਾਂ ਸੰਜੋਗ ਐਸਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਿਜਲੀ ਪਈ, ਜਮਾਂਦਾਰ ਮੁਫ਼ਤੀ ਤੇ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਜੋ ਅੰਦਰੀਂ ਵੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਮਾਰੇ ਡਰ ਦੇ ਹਿੱਲੇ ਹੀ ਨਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿ ਬਾਹਰ ਜੋ ਜਲ, ਪੌਣ, ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਦੰਗਲ ਮਚ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਜਮਾਂਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਲਿਵਲੀਨਤਾ, ਉਤੋਂ ਰੱਬ ਜੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਕੌਤਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਿਤਾਣੇ ਨਸ਼ਈ ਦਿਲ ਭੈਭੀਤ ਹੋ ਕੇ ਡਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਤੀਜੇ ਬਿਜਲੀ ਨੇ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਹੀ ਜਾਨਾਂ ਖੈ ਕੀਤੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਸਵੇਰੇ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਕੈਦੀ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਮਰੇ ਦੇਖੇ ਤੇ ਇਕ ਦੋ ਭੈ ਮਾਰ ਨਿਰਬਲ ਜਿਹੇ ਪਏ ਨਜ਼ਰ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇ ਸੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦਾ ਹਾਲ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆਂ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਕਾ ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਕ ਹਵਾਲਦਾਰ ਨੂੰ ਜਮਾਂਦਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਕੰਮ ਅਰੰਭਿਆ। ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦਫਨ ਕੀਤਾ ਅਰ ਅਗਲੇ ਭਲਕ ਅੱਗੇ ਕੂਚ ਕੀਤੀ। ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਵਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਮ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਨਾ ਤਾਂ ਡਰਦੇ ਕੁਝ ਕਹਿ ਸਕਣ ਅਰ ਨਾ ਹੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੜੇ ਰੰਜ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਦਇਆ ਹੀ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਡਰ, ਕੁਝ ਵੈਰ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪੀਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤਕ ਗਏ। ਪਹਿਲੇਂ ਤਾਂ ਸਲਾਹ ਜਾਨੋ ਕਿ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਕਰਾਂਗੇ, ਪਰ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਲੋਕੀਂ ਕਾਇਰ ਤੇ ਡਰਾਕੂਲ ਕਹਿਣਗੇ, ਇਸ ਲਈ ਕੇਵਲ ਬਿਜਲੀ ਪੈਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਅਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਕਹੀ।

ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੇ ਉਸ ਰਾਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਹਜ਼ਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ

ਮੈਂ ਜਿਹੀ ਨਿਮਾਣੀ ਦਾ ਸਤ ਤੇ ਜਿੰਦ ਦੁਇ ਬਚਾ ਲਏ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੈ, ਹੋਰ ਮੇਰਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

ਉਧਰ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੁਣ ਹਾੜ ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗੂੰ ਸ਼ਿਖਰ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੇ ਪਏ ਸਨ, ਕੋਈ ਐਸਾ ਸ਼ਹਿਰ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਟਿਕਾਣਾ ਮਿਲਦਾ। ਸਾਰੇ ਬਨਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ ਸਨ। ਜੋ ਹੱਥ ਆਏ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਹੁਣ ਜਿਥੋਂ ਕਿਥੋਂ ਦੇ ਫੜੇ ਹੋਏ ਕੁਛ ਸਿਖ ਲਾਹੌਰ ਪੁਚਾਏ ਗਏ ਕਿ ਸ਼ਰਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਰੇ ਜਾਣ।

ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਵਿਚੋਂ ਜਦ ਧਰਮ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਉਡ ਜਾਵੇ ਤਦ ਓਹ ਲੋਕ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇਕ ਪੜਦਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਉਹਲੇ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਰਮ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਧਰਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਸਾਧਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਧਰਮੀਆਂ ਦਾ ਬਾਹਰ ਬਹੁਤ ਚਿਲਕਦਾ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਦਮਕ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਮੁਗ਼ਲ ਪਾਤਸ਼ਾਹਤ ਦੇ ਅੰਤਲ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮ ਐਸੇ ਸਨ ਜੋ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਅਧਰਮ ਦੇ ਨਿਰਬਾਹ ਵਾਸਤੇ ਮੁਲੰਮੇ ਵਾਂਗ ਵਰਤਦੇ ਸਨ, ਉਪਰਲੇ ਕੰਮ ਤਾਂ ਦੀਨਦਾਰਾਂ ਦੇ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਛੁਰੀ ਫੇਰਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਮੂਨਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕੁਸ਼ਾਮਤੀ ਤੇ ਪੇਟਪਾਲੂ ਜੋ ਬਾਹਰੋਂ ਦੀਨਦਾਰ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਦੀਨ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮਾਂ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗਰਜ਼ਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ, ਚਾਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਤੱਦੀ ਫੈਲੇ, ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਇਕ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨੇ ਲਈ ਖੜੇ ਹੋਏ। ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਕੁਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਦਯਾ ਮੰਗੀ ਸੀ ਹੋਰਨਾਂ ਪੁਰ ਦਯਾ ਕਰਦੇ ਪਰ ਕਿੱਥੋਂ? ਨਮਾਜ਼ ਜੀਭ ਉਤੇ ਸੀ, ਜ਼ੁਲਮ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੀ, ਰੱਬ ਤੱਕ ਕਿਥੋਂ ਪਹੁੰਚ ਹੁੰਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਦਿਖਾਵੇ ਮਾਤ੍ਰ ਲਈ ਤਾਂ ਰੱਬ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਹਟੇ ਸਨ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁੰਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ ਅਰ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਣ ਲੱਗੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਅਸਲੀ ਦੀਨ ਦੀ ਗਤਿ ਨਿਆਰੀ ਹੈ।

ਇਕ ਖੁੱਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵੀਹ ਕੁ ਸੂਰੇ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਹਾਦਰ, ਪਿੰਜਰੇ ਪਏ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੱਥ ਪੈਰ ਬੱਧੇ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਕ ਲੰਮੀ ਚਿੱਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਦੀਨਦਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਤਰਸ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹੋਣਗੇ, ਬੜੀ ਸੁਰੀਲੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨ ਲੱਗੇ। ਪਰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਖੜੇ ਚਿਟਾਨ ਵਾਂਗੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆ ਮਿੱਠੇ ਬਚਨਾਂ ਰੂਪੀ ਲਹਿਰਾਂ ਅਰ ਧਮਕੀਆਂ ਰੂਪ ਤੁਫ਼ਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਪੁਰ ਕੁਝ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਯਾ। ਜਿੱਕੁਰ ਹੀਰਾ ਚਿੱਕੜ ਮਿੱਟੀ ਮੈਲ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਸਿੱਟਿਆ ਜਾਵੇ ਹੀਰਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਸੱਚੇ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸੰਗਤ, ਸੁਹਬਤ; ਦਬਾਉ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਣ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਜਾਂ ਧਰਮ ਛੱਡਣ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ ਤਦ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਅੱਖ ਨਾਲ ਇਕ ਮੁਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੁਛ ਸੈਨਤ ਕੀਤੀ, ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਐਕੁਰ ਆ ਖਲੋਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਤ ਨੇ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਮਾਨੋਂ ਸੂਰਜ ਦੇ ਚੱਪਣ ਹਨ। ਕਾਲੀ ਹਨੇਰੀ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਚਿੱਟੇ ਬੱਦਲ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਚਿੱਟੀ ਚਿੱਟੀ ਰੂੰ ਦੇ ਬੋਰੇ ਤੇ ਤੇਲ ਦੇ ਚਾਟੇ ਆਂਦੇ ਗਏ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਲਾਦਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬਦਨ ਉਤੇ ਰੂੰ ਐਉਂ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਜਿਕੁਰ ਪੂਰਬੀਏ ਹੋਲੀਆ ਵਿਚ ਹਨੂੰਮਾਨ ਬਨਾਯਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਲ ਪਾਕੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਕਿੱਲਿਆ ਨਾਲ ਐਦਾਂ ਕੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹਿੱਲਣ ਜੋਗੇ ਨਾ ਰਹਿਣ, ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੇਲ ਨਾਲ ਤਰ ਕੀਤਾ, ਜਿੱਕੁਰ ਲਾੜੇ ਨੂੰ ਘੋੜੀ ਚਾੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਚਿੱਟੀ ਰੂੰ ਤੇਲ ਨਾਲ ਪੀਲੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਪੀਲੇ ਬਸਤ੍ਰਾਂ ਵਾਗ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੁਲਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਲਾੜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੈ ਆਈ। ਧਰਤੀ ਰੂਪੀ ਘੋੜੀ ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨੀ ਮਿਲੀ, ਸਿਹਰਿਆ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਗਲ ਬੱਧੇ ਗਏ। ਕੈਸੀ ਅਦਭੁਤ ਜੰਞ ਬਣੀ ਹੈ? ਗੀਤ ਐਸ ਵੇਲੇ ਕੌਣ ਗਾਵੇ? ਘੋੜੀਆਂ ਕੌਣ ਪੜ੍ਹੇ? ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ:—'ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ॥ ਹਰਿਨਾਮੁ ਪਦਾਰਥੁ ਨਾਨਕ ਮਾਂਗੈ'॥

ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਹੱਕੇ ਬੱਕੇ ਰਹਿ ਗਏ, ਓਹ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਇਸ ਭਯਾਨਕ ਮੌਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨੋਂ ਡਰ ਕੇ ਸ਼ਰਨ ਮੰਗਣਗੇ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਏਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੂਰੇ ਹਨ, ਭੈ ਕੌਣ ਖਾਏ? ਤੇ ਕੌਣ ਸ਼ਰਨ ਮੰਗੇ।

ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਕਿਆ ਆਪ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਡਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਨਿਡਰ ਬਹਾਦਰੀ ਅਰ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ? ਕਿਆ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਰੂਪੀ ਜ਼ਿੱਲ੍ਹਣ ਨਾਲ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਖੂਹ ਦਾ ਕੜ ਪਾਟ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਥੀਂ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ? ਦੇਖੋ ਇਹ ਬਹਾਦਰ, ਜੋ ਕਿ ਧੀਰਜ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਿਚ ਗੁੱਤੇ ਹੋਏ, ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਾਂਗੂੰ ਸੱਚ ਨਾਲ ਸਤੀ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ, ਕੈਸੇ ਪੱਕੇ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਘਰ ਬਾਰ, ਦੌਲਤ ਸਭ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮੌਤਾਂ ਕਬੂਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜਿੰਦ ਦੇਣਾ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਲਈ ਹੌਸਲੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਰ ਸਾਰੇ ਜੀਉਂਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਹਿਤ ਸਿਰ ਦੇਣ ਲਈ ਵਧੀਕ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਦੀ ਪਿੱਠ ਨਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੱਠੀਆਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਜ਼ੁਲਮ ਰਾਜ ਤੋਂ ਛੁੜਾਇਆ। ਧੰਨ ਸਨ ਏਹ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ! ਸਤਾਏ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਹੋਰ ਕਰੜੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਵੱਢੀਂਦੇ ਸਨ, ਅਰ ਹੋਰ ਵਧਦੇ ਸਨ। ਮੁਕਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਰ ਅਮੁੱਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੌਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਆਬਦਾਰ ਧਾਰ ਪੁਰ ਖੇਡਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਆਬੇਹਯਾਤ ਦਾ ਪੀਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅਕਾਏ ਤੇ ਦੁਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉਹ ਨਰ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਙ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਭੂਏ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਤਮ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਕਥਨ ਮੂਜਬ ਮੌਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਦੇਖੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਭਾਣਾਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਅੱਗ

ਆਂਦੀ ਗਈ ਤੇ ਪਹਿਲੋਂ ਜੋ ਕੁਛ ਦੂਰ ਦੁਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਲੱਕੜਾਂ ਪੱਛੀਆਂ ਕੱਖ, ਪਲਾਹ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੱਗ ਦੂਰ ਦੂਰ ਧਰੀ ਗਈ। ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਡਾਢਾ ਕਰੜਾ ਧੂੰਆਂ ਉਠਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਘਬਰਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਨ ਮੰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਆਸ ਸੀ। ਧੂੰਆਂ ਪਹਿਲੇ ਚੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚਕਰਾਉਂਦਾ ਤੇ ਬਿਹਬਲਤਾ ਤੇ ਬੇਸੁਧੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ[1]। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਸ ਸ਼ੁਰੂ ਘਬਰਾ ਵੇਲੇ ਪਹਿਲੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਧੁਨਿ ਨਿਕਲੀ। ਸ਼ੋਕ! ਉਸ ਭੇਤ ਨੂੰ ਕੌਣ ਸਮਝੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ ਹੈ? ਇਸ ਚੜ੍ਹਦੇ ਘਬਰਾ ਨੇ ਬੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਦੱਕ ਨੂੰ ਡੋਲਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਤਕ ਹੋਸ਼ ਰਹੀ, 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦੀ ਧੁਨਿ ਭਰੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਨਿਕਲਦੀ ਰਹੀ, ਫੇਰ ਚੁਪ ਹੋ ਗਈ[2]। ਸਹਜੇ ਸਹਜੇ ਅੱਗ ਬਲ ਉਠੀ ਤੇ ਸਹਜੇ ਸਾਰੇ ਫੈਲ ਗਈ।

ਲੈ ਅਗਨੀ ਦਿਓਤਾ! ਜੋ ਜੀ ਕਰੇ ਸੋ ਕਾਰ ਕਰ ਲੈ, ਜਿੰਨੇ ਹੱਲੇ ਕਰਨੇ ਹਈ ਕਰ ਤੇ ਕੁੱਦ ਕੁੱਦ ਕੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਭੱਖ, ਝਈਆਂ ਲੈ ਲੈ ਕੇ ਕੌਮ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਧੋ; ਪਰ ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਕੁਝ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਚਲਣੀ। ਉਹ ਚੀਜ਼ ਤਾਂ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਹੀ ਸਲਾਮਤ ਨਿਕਲ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਿੱਛੇ ਤੈਥੋਂ ਅਜ

1. ਅੱਗ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਵਿਚ ਇਕ ਜ਼ਹਿਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।

2. ਇਹ ਸਮਾਚਾਰ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਰੇ ਚਾਰ ਬਰਸ (1900 ਵਿਚ) ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਕ ਪਹਿਲਾ ਵਾਕਿਆ ਭੰਗੂ ਜੀ ਨੇ ਬੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿ ਕਿਸੇ ਗਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗਾਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਅੱਗੇ ਬਾਲਣ ਭਰ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ (ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ 260-62)।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਤੇ ਮਾਰਨ ਦੇ ਕਈ ਢੰਗ ਤਦੋਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜੈਸੇ ਕਿ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ (ਅਧ: 21) ਵਿਚ ਐਉਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ :—

ਲੁਸ਼ਟ ਚਰਖਨ ਸਾਥ ਬਧੇ ਸਿੰਘ ਐਸ ਉਪਾਇ ਸੋ ਤਾਂਹਿ ਡਰਾਏ॥
ਐਸੇ ਉਪਾਇ ਸੁ ਪਾਪ ਕੇ ਨਿਤ ਕਰੇ ਤੁਰਕ ਸੁ ਜਾਵਹੀਂ॥
ਜਾਂਹਿ ਧਰਮ ਸੁ ਗੁਰੂ ਰਾਖੇ ਸੋ ਕਿਉਂ ਚੀਤ ਡੁਲਾਵਹੀਂ॥
ਇਕ ਸ਼ਿਲਾ ਤਰੇ ਅਪਾਰ ਤੀਖਨ, ਇਕ ਗਰੈ ਤੰਤੀ ਪਾਵਹੀਂ॥
ਉਰਧ ਜਾ ਕੋ ਜਾ ਤਯਾਗੇਂ ਤਰੇ ਸੀਸ ਤੁਰਾਵਹੀਂ॥ 155॥
ਤਬ ਸਿੰਘਨ ਸਭ ਹੀ ਮਰਵਾਯੋ॥ ਕੇਈਅਕ ਸੂਲੀ ਕਰਅਨ ਦਏ॥
ਕਈ ਚਰਖੜੀ ਬੀਚ ਸੁਭਏ॥ ਜਪਤ ਅਕਾਲ ਬਿਨਸ ਸਭ ਗਏ॥190॥

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮੀਰ ਦਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :—

ਸਿੱਖ ਥੋੜੇ ਔਰ ਤੁਰਕ ਬਹੁਤੇ॥ ਤੁਰਕ ਮਾਰਨ ਮਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋ ਪਕੜ ਲੇ ਜਾਵਨਿ॥ ਛੱਟਾ ਮੈਂ ਸੀਵਨ॥ ਚਰਖੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਵੈਂ, ਸੂਲੀਆਂ ਔਰ ਫਾਹੇ ਦੇਵਹਿ, ਅੰਗ ਜੁਦਾ ਕਰਹਿੰ॥ ਸੰਗਤਾਂ ਕੋ ਮਾਰਹਿੰ, ਖੋਸ ਲੈ ਜਾਵਹਿ॥ ... ਬਹੁਤ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨੇਤਰ ਕਢਾਇ ਡਾਰੇ॥ ਮਾਝੇ ਮੈਂ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਘਰ ਘਰ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋ ਢੂੰਡਤੀ ਫਿਰੈ॥ ਹਲਕਾਰੇ ਬਨ ਮੈਂ ਸਿਖਾਂ ਕੋ ਢੰਡਤੀ ਫਿਰੈ॥ ਜੋ ਸਿਖ ਹਾਥ ਆਵੈ ਤਿਸ ਕੋ ਮਾਰ ਡਾਰੈਂ॥ ਪਚਾਸ ਰੁਪਯੇ ਸਿਖ ਕੇ ਸੀਸ ਕਾ ਇਨਾਮ ਮਿਲੈ॥ ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰੇ ਕੇ ਘਰਾਂ ਕੋ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਆਗ ਲਗਾਇ ਦੀਨੀ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਬੰਸ ਚੰਦ੍ਰੋਦੈ

ਜਲਾਦਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਪਦਾਰਥ ਉਡ ਗਿਆ ਜਿਸ ਪਿੱਛੇ ਤੂੰ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਝੋਪਿਆ, ਉਹ ਸੂਖਮ ਅਜਰ ਅਮਰ 'ਅਗਨੀ ਅਰ ਜਲ ਦੇ ਅਸਲ ਤੋਂ ਅਤ੍ਰਿਕਤ ਰਹਿਣੇ ਵਾਲੀ' ਆਤਮਾਂ ਸੱਚੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਅੱਗ ਹਾਰ ਗਈ, ਮੱਧਮ ਪੈ ਗਈ, ਕੀਤੇ ਪਰ ਮਾਨੋ ਪਛੁਤਾਈ, ਪੀਲੀ ਭੂਕ ਹੋ ਗਈ। ਛੇਕੜ ਐਸੀ ਸਿਰ ਸੁਆਹ ਪਈਓਸੁ ਕਿ ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰੀ ਪੁਰ ਸੁਆਹ ਦਾ ਢੇਰ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਗਈ ਅਰ ਅਨ੍ਹੇਰੀ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉਡ ਉਡ ਕੇ ਆ ਪੈਣ ਲੱਗੀ।

—o—

ਕਾਂਡ ਤੇਰਵਾਂ

ਲਖਪਤ ਦਾ ਬਲ ਉਡ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮਲ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਤੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਸੁਲਹ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਇਲਾਕਾ ਪੱਟੀ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਤੇ ਸਾਲ ਕੁਛ ਸੁਖੀ ਰਹੇ ਤੇ ਵਧੇ ਸਨ। ੧੮੦੮ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਫੇਰ ਚੜ੍ਹ ਆਯਾ। ਤਦੋਂ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਲਸਾ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਆਯਾ ਤੇ ਦੁਰਾਨੀ ਨਾਲ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮਲ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਦੁਰਾਨੀ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਇਬ-ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ—ਥਾਪ ਕੇ ੧੮੦੯ ਵਿਚ ਕੰਦਾਰ ਟੁਰ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਕਰਾਰ ਸਾਰੇ ਭੰਨ ਕੇ ਅਚਾਨਕ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਓਹ ਵਯਾਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਦੋਂ ਭੁਜੰਗੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਭੁਜੰਗੀ ਤਾਂ ਝਟ ਪਟ ਬਨਾਂ ਝੱਲਾਂ ਨੂੰ ਟੁਰ ਗਏ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਯਾਹ ਕਰ ਲਏ ਸੇ ਤੇ ਹੋਰ ਟੱਬਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤੇ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਨਖਾਸ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਦੇ ਤ੍ਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਹਾਲ ਉਪਰ ਦਿੰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ; ਪਰ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦੋਖੀ ਦੋਹੀਆਂ ਨੇ ਹੁਣ ਭੈੜੀ ਪੱਟੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਟੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਤੇ ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਸੋ ਹੁਣ ਪਰਵਾਰਾਂ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਟੁੱਟ ਪਏ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਬੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਬਚੀਆਂ[1]। ਇਕ ਟੋਲਾ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦਾ ਤੁਰਕਾ ਦੇ ਢਹੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਮਸੀਤ ਦੇ ਲਾਗੇ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸੇ। ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੋਂ ਫੜੀਆਂ ਇਥੇ ਲਿਆ ਕੇ ਕੈਦ ਕੀਤੀਆਂ

1. ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ 'ਸਿਖੋਂ ਕੇ ਪ੍ਰੀਰਵਰਤਨ' ਸਫ਼ਾ ੭੧ ਤੇ ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਬਾਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :— 'ਉਮਕੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਔਰ ਉਨ ਕੇ ਬਾਲਕ ਪਕੜ ਲੀਏ ਜਾਤੇ ਥੇ ਔਰ ਉਨ੍ਹੇਂ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕਰ ਮਾਰਾ ਜਾਤਾ ਥਾ।'

ਗਈਆਂ ਅਰ ਇਸੇ ਟੋਲੇ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸ਼ੀਲਾ ਤੇ ਭੁਜੰਗੀ, ਜੋ ਹਾਕਮ ਨੇ ਪੀਰ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਲਾਹੌਰ ਘੱਲੇ ਸਨ, ਦਾਖ਼ਲ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਇਹ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਪਿੱਲੀਆਂ ਭੂਕ ਵਹਿਮਣਾਂ; ਭਰਮਣਾਂ ਡਰ ਦੀਆਂ ਪੁਤਲੀਆਂ, ਮਨਮਤਣਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਖ਼ਬਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਸਰ ਸੀ । ਏਹ ਇਕ ਪਰਮੇਸੁਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪਰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀਆਂ ਸਨ । ਸਿਵਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਫੋਕਟ ਕਰਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਧਰਮ ਸੱਚੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ । ਏਹ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ । ਏਹ ਉਹ ਮਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਪੁੱਤ੍ਰ ਲੈਣ ਪਿੱਛੇ ਮੜ੍ਹੀਆਂ, ਮਸਾਣਾਂ ਜਾਦੂਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਫਿਰਨ । ਏਹ ਓਹ ਮਾਵਾਂ ਸਨ ਜੋ ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਕਮਰ ਕੱਸੇ ਕਰਾ ਕੇ ਜਗਾ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ । ਏਹ ਉਹ ਵਹੁਟੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਫੈਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੰਗਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸੱਟ ਕੇ ਖਿਡਾਉਣਿਆਂ ਵਰਗੀ ਫਬਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਣਾ ਲੈਣ; ਸਗੋਂ ਏਹ ਉਹ ਵਹੁਟੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਭਾਂਜ ਖਾ ਕੇ ਨਸ ਹੋਏ ਜੀਉਂਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਨਾਲੋਂ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹੋਏ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ:—

'ਬੀਰਾ[1] ! ਰਣ ਮੇਂ ਜਾਇਕੇ ਲੋਹਾ ਕਰੋ ਨਿਸ਼ੰਕ[2] ।
ਨਾ ਨੁਹਿ ਚੜ੍ਹੇ ਰੰਡੇਪੜਾ ਨਾ ਤੁਹਿ ਲਗੇ ਕਲੰਕ' ।

ਏਹ ਓਹ ਭੈਣਾਂ ਸਨ ਜੋ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਤੋਰ ਕੇ ਅਸੀਸ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ :—

'ਵੀਰ ! ਚਲੇ ਹੋ ਰਣ ਵਿਖੇ, ਸਨਮੁਖ ਜੰਗ ਜੁੜੋ,
'ਸਿਰ ਦੇਵੋ ਜਾਂ ਸਿਰ ਲਵੋ, ਪਿਠ ਦੇ ਨਾਹਿੰ ਮੁੜ' ।

ਏਹ ਉਹ ਧੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਹੀਦੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ :—

'ਅਮਰ ਭਏ ਹੁਣ ਪਿਤਾ ਜੀ ਜਨਮ ਨ ਮਰਨ ਕਦੀ ।
'ਮੈਂ ਨ ਮਹਿੱਟਰ[3] ਬਣਾਂ ਹੁਣ, ਬਾਪੂ ! ਜੁਗ ਜੁਗ ਜੀ'

ਹੁਣ ਕਰਨੀ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਐਸੀ ਆ ਹੋਈ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਆਪ ਫਸ ਗਈਆਂ, ਨਿਸ਼ਚੇ ਤੇ ਪਰਤਾਵ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ । ਜੋ ਕਿਹਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਆਪ ਕਰਕੇ ਦਿਖਲਾਉਣਾ ਪਿਆ[4] ।

ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਪਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਛੋੜਿਆਂ ਦਾ ਦੁਖ, ਉੱਤੇ

---

1. ਹੇ ਬਹਾਦਰ ਪਤੀ ।

2. ਲੋਹਾ ਕਰਨਾ = ਉਹ ਬਹਾਦਰੀ ਕਿ ਆਪ ਮਰ ਜਾਏ ਜਾਂ ਮਾਰ ਲਏ ।

3. ਯਤੀਮ । ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ।

4. ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਇਹ ਹਾਲ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗਿ: ਗਯਾਨ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਛਾਪਾ ਟੈਪ ਦੇ ਪੰਨਾ 708 ਵਿਚ ਹਨ ।

[ਬਾਕੀ ਫੁਟ ਨੋਟ ਦੇਖੋ ਨਾਲ ਦੇ ਕਾਲਮ ਵਿਚ

ਡਾਢਿਆ ਦੀ ਕੈਦ ਭੁਗਤਣੀ ਪਈ । ਕਈ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵਾਤ ਨਾ ਪੁੱਛੀ, ਅੱਠੀਂ ਪਹਿਰੀ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਤੇ ਛੰਨਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਮਿਲੇ, ਨਾ ਨ੍ਹਾਉਣਾ, ਨਾ ਧੋਣਾ, ਨਾ ਹੱਸਣਾ ਨਾ ਖੇਡਣਾ, ਨਾ ਕੋਈ ਸਫਾਈ ਨਾ ਸੁਖ, ਨਰਕ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮੈਲੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋ ਗਈ । ਅੰਵਾਣੇ ਬਾਲ ਭੁੱਖ ਦੇ ਹੋਟੇ ਵਿਲ੍ਹੂੰ ਵਿਲ੍ਹੂੰ ਪਏ ਕਰਨ, ਪਰ ਵਾਹ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੇ ਪਿਆਰ ! ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਛੜ ਬਾਲ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਹ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਰੋਟੀ ਘੱਟ ਖਾਂਦੀਆਂ ਅਰ ਉਹ ਟੁਕਰ ਬਾਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਖੁਆਲਦੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਕਸ਼ਟ ਨੂੰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਭੋਗਦੀਆਂ । ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੀਆਂ, ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਧਿਆਉਂਦੀਆਂ, ਇੱਕੁਰ ਦੁਖ ਦੇ ਦਿਨ ਕੱਟਦੀਆਂ । ਹੁਣ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰਕ ਬਣਾਓ, ਜਿਹੜੀ ਨਾ ਮੰਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵਾ ਮਣ[1] ਦਾਣੇ ਦੇ ਕੇ ਚੱਕੀ ਤੇ ਲਾਓ, ਜੇ ਨਾ ਪੀਹੇ ਤਦ ਕੋਟੜੇ ਮਾਰੋ । ਇਹ ਹੁਕਮ ਸਾਰੇ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਚੱਕੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਦਾਣੇ ਧਰੇ ਗਏ । ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਭਾਣਾ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਤੇ ਮੰਨ ਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਸਿਰ ਪਈ ਤੇ ਕੱਟਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਆਣੇ ਨਾ ਸੈ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨ ਉਹ ਤਾਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤਕ ਔਖੀਆਂ ਹੋ ਹਵਾਕੇ ਪੀਹਣ ਪੀਹ ਬੈਠੀਆਂ, ਪਰ ਹਾਇ ! ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਅਮੀਰ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਬੜਾ ਔਖਾ ਸੀ । ਏਹ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਚੱਕੀ ਪੀਂਹਦੀਆਂ ਹਨ, ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਸੋਚਦੀਆਂ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਸਹਿ ਖੇਦਾਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਸਮਝ ਕੇ ਸਿਰ ਪਈ ਨੂੰ ਬਿਤਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਹਾਇ ਡਾਢੇ ਦੀ ਵਗਾਰ ! ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਛਾਲੇ, ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਪਿੰਨ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ, ਮਣ ਮਣ ਦੀ ਬਾਂਹ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਮਾਨੋ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਲਹੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆ ਵੜਿਆ ਹੈ । ਲੱਕ ਥੱਖ ਕੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁਕਣੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਸੁਹਲ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਵਲ ਦੇਖੋ, ਰਾਜ ਘਰ ਦੀ ਦੀ ਪਲੀ ਹੋਈ, ਗੋਲੀਆਂ ਜਿਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਖੜੋਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਧਰਮ ਪਿੱਛੇ ਕਿਸ ਆਪਦਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਆ ਗਈ ਹੈ ! ਗੋਰੀਆਂ

---

1. ਸਵਾ ਮਣ ਕੱਚੇ ਜੋ ੨੦ ਸੇਰ ਪੱਕੇ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ।

[ਪਿੱਛਲੇ ਫੁਟ ਨੋਟ ਦੀ ਬਾਕੀ

ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ (ਅੰਗਰੇਜੀ) ਦੇ ਸਫ਼ਾ 30-31 ਪਰ ਭੀ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਬਦੁਲ ਸਮੱਦ ਖਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਕਹਿਰ ਵਰਤੇ ਸੇ । ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਆਪਨ 'ਸਿਖੋਂ ਕੇ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ' ਸਫ਼ਾ ੧੮੯ ਪਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : '(ਸਿੱਖ) ਸਤ੍ਰੀਯੋਂ ਤਕ ਕਾ ਬੰਦੀ ਕੀਆ ਜਾਨਾ, ਉਨੇ ਕਸ਼ਟ ਦੀਆ ਜਾਨਾ, ਤਥਾ ਮਾਰ ਡਾਲਾ ਜਾਨਾ ਕੀ ਉਨ ਦਿਨੋਂ ਕੋਈ ਅਸਾਮਾਨਯ ਘਟਨਾ ਨਾ ਥੀ ।'

ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਗਿ: ਗਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸੰ: ੧੮੧੬ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਕਾ ਵਰਤਿਆ ਬੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ।

(ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ 764, ਟੈਪ ਛਾਪਾ ।

ਗੋਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ; ਚਿਹਰਾ ਮੁਰਝਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਿਆਰਾ ਲਾਲ ਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਕੇ ਵਾਸਤੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, 'ਅੰਮਾਂ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਸਾਹ ਕੱਢ ਲਵੋ ਪਲ ਭਰ; ਮੈਂ ਚੱਕੀ ਫੇਰਦਾ ਹਾਂ।' ਮਾਂ, ਮਮਤਾ ਦੀ ਮਾਰੀ ਮਾਂ, ਐਡਾ ਕਰੜਾ ਕੰਮ ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਕਿੱਕੁਰ ਦੇਵੇ ? ਸਰੀਰ ਬੀ ਥੱਕ ਕੇ ਚੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਪੁੱਤ੍ਰ ਭੀ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ, ਹਾਰ ਕੇ ਹੱਥ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਲਾਬ ਵਰਗਾ ਬਾਲਕ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਵੰਡਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹਫ ਹਫ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਦੇਖੇ ਸੁਣੇ ਦਾ ਬੜਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਜੋ ਤ੍ਰੀਮਤ ਤਕੜੀ ਹੈ ਅਰ ਆਪਣੀ ਬਿਪਤਾ ਪੂਰੀ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿੱਡੀ ਥੱਕ ਗਈ ਹੋਵੇ ਕਿਸੇ ਨਿਰਬਲ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਦੇਖਕੇ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਵਟਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਦੋ ਦੋ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਥੰਮੋ ਨਾਮੇ ਤਕੜੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਸ਼ੀਲਾ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਤੇ ਰੋ ਕੇ ਬੋਲੀ; ਪਿਆਰੀ ! ਤੂੰ ਤਾਂ ਸੁੰਦਰੀ ਵਰਗੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈਂ, ਹਾਇ ! ਉਸ ਧਰਮ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨੇ ਬੀ ਬੜੇ ਖੇਦ ਪਾਏ ਸਨ ਪਰ ਅੰਤ ਤਕ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਡੋਲੀ। ਉਸ ਨੇ ਕੁਛ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਿਆ ਹੈ।' ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦਾ ਨਾਲੇ ਇਸ ਨੇ ਹੱਥ ਵਟਾਇਆ; ਨਾਲੇ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ[1]। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਤੋਂ ਵਿਹਲੀਆਂ ਹੋ ਕਰਤਾਰ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸੇ ਸੋਧੇ :—

"ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸੁਆਮੀ ! ਸਾਨੂੰ ਸਿਦਕ ਬਖਸ਼ੀਓ, ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਸਰੀਰਾਂ ਕਰਕੇ ਅਬਲਾ ਹਾਂ ਪਰ ਮਨ ਸਾਡੇ ਤੁਸਾਂ ਬਲਵਾਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸਤਿ ਧਰਮ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਬਿਰਦ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖੀਂ। ਅਸੀਂ ਤਸੀਹੇ ਭੋਗੀਏ, ਪਰ ਧਰਮ ਨਾ ਹਾਰੀਏ, ਟੁਕ ਟੁਕ ਵੱਢੀਆਂ ਜਾਈਏ ਪਰ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਸਿਦਕੋਂ ਮੂੰਹ ਨਾ ਮੋੜੀਏ। ਤੂੰ ਸੱਚ ਅਰ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈਂ, ਤੇਰੇ ਬੋਲ ਨਾਲ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਹੋ ਜਾਈਏ। ਜਿੰਦ ਵਾਰੀਏ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਾ ਮੋੜੀਏ। ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਏ, ਹੇ ਕਰਤਾਰ ! ਸ਼ੀਲ ਧਰਮ ਨਾ ਜਾਏ ! ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਜੌਹਰ ਚੱਖੀਏ, ਪਰ ਕੱਚ ਤੇ ਝੂਠ ਨਾ ਵਿਹਾਝੀਏ।" ਐਸੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰ ਕਰ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਬਿਤਾਉਂਦੀਆਂ। ਕਦੀ ਤੁਰਕ ਆ ਕੇ ਕੁਝ ਭਰਮਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਜਾਂ ਦਾਬੇ ਧੌਂਸੇ ਦੇਂਦੇ ਤਦ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਭਬਕ ਕੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਰਤਾਵੇ ਲਈ ਇਕ ਡੰਗ ਰੋਟੀ ਬੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਮੁਸ਼ੱਕਤਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਤੇ ਕੈਦਾਂ ਭੋਗਣੀਆਂ, ਉਤੋਂ ਰੋਟੀ ਨਾ ਲੱਭਣੀ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਾਰ ਚਾਰ ਵੇਲੇ ਰੱਜ ਖਾਧੀਆ ਹੋਣ ਅਰ ਹਾਜ਼ਮਿਆਂ ਦੇ ਚੂਰਨ ਤੇ ਸੋਡਾ ਵਾਟਰਾਂ ਨਾਲ ਮਠਿਆਈਆਂ ਨੂੰ ਪਚਾਇਆ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਕੀ ਮਾਲੂਮ ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਰਤ ਰੱਖ ਕੇ ਬੀ ਫਲੋਹਾਰਾਂ ਤੇ ਪੇੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟੋਕਰੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਰਬਤਾਂ ਦੇ ਘੜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਫੇਰੇ ਹੋਣ, ਓਹ ਮੁਸ਼ਕਤਾਂ ਤੇ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਕੀ ਜਾਨਣ ? ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੁੱਖ ਦੇ ਦੁੱਖ ਡਿੱਠੇ ਹਨ ਉਹ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :—"ਬਾਬਾ ! ਮੇਤੋਂ ਭੁੱਖ ਬੁਰੀ"

ਇਕ ਦਿਨ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਬਕ ਬੀ ਮਰਵਾਏ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪਾਕੇ ਸੱਚ ਉਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਈਆਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਝੱਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਖੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਕਸ਼ਟਾਤੁਰ ਮਨ ਤੋਂ ਬੀ ਅੰਦਰਲੇ ਆਪੇ ਦੇ ਡੱਬ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕੌਣ ਓਥੋਂ ਉਸ ਲਾਲ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ?

ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਲਾਦਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਪੇਕੇ ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਹਾਲ ਮਲੂਮ ਸੀ ਕਿ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂਈਂਏਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਕਿਸ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ[1] ਅਰ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਧੀ ਬਾਕੀ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਇਕ ਮੁਕੱਦਮਾ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਚੂਹੜ ਮਲ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਜ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਵਿਚ ਖੇਦ ਪਾਉਂਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ ਅਰ ਬੋਲ ਉਠੀ :—

'ਪਿਤਾ ਪਰ ਪੂਤ ਜਾਤ ਪਰ ਘੋੜਾ। ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ।' ਬੱਚੀਏ ! ਤੂੰ ਕਿਥੋਂ ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਵਰਗੇ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿਣ ਜੋਗੀ ਸੇਂ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਪਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾਇਆ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਵੀ ਖੇਦ ਸਹਿ ਕੇ ਚੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਤੂੰ ਬੀ ਮਾਪਿਆਂ ਵਾਂਙ ਆ ਫਸੀ। ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਲਾਦ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤੇ ਚਲੀ ਜਾਏ, ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣੇ ਜੌਹਰ ਦੱਸੇ ਪਰ ਦੱਸੇ।'

ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਰੜਾਈ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਨਸਾਨੀ ਦਿਲ ਆਖਰ ਦਿਲ ਹੈ, ਇਹ ਤ੍ਰੀਮਤ ਸ਼ੀਲਾ ਤੇ ਤਰਸ ਖਾ ਕੇ ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੀ ਅਰ ਸ਼ੀਲਾ ਦੀ ਸੱਸ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਕਹਿ ਆਈ। ਉਹ ਦੁਖਿਆਰਨ ਅੱਗੇ ਹੀ ਗ਼ਮਾਂ ਵਿਚ ਡੁਬੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਹੋਰ ਬੀ ਵਹਿਣਾਂ ਵਿਚ ਗ਼ਰਕ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਤੀਮੀਂ ਅਕਲ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਇਸ ਜਰਵਾਣੀ ਨੂੰ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਬੋਲੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਮੇਰੀ ਨੂੰਹ ਤੇ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਪੁਚਾ ਦੇਹ। ਇਸ ਚਲਾਕ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣੇ ਦੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਪੇਸ਼ ਕੋਈ ਨਾ ਗਈ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਹਠ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅਸਚਰਜ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਆਪ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਾ ਅਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਛੱਡਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਵਾਈ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਂਹ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤੇ।

ਸਿੰਘਣ ਆ ਕੋ ਕਹਜੋ ਮੰਨੂੰ ਤੁਮ ਦੀਨ ਕਬੂਲ।
ਮਨ ਵਾਂਛਤ ਸੁਖ ਭੁਗੋ ਬੈਠੀਆਂ ਪਲਣੇ ਝੂਲੋ।...

ਸੁਣ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਕਹਯੋ; 'ਦੀਨ ਹਮ ਸਾਚਾ ਲੀਓ। ਹੇਤ ਤਾਰਨੇ ਸੁਤ ਅਕਾਲ ਨੇ ਹਮ ਕੋ ਦੀਓ। ਔਰ ਮਜ਼੍ਹਬ ਹੈਂ ਜਿਤਕ ਸਭੀ ਬੰਦਯੋ ਨੇ ਕੀਏ। ਰਚ ਬਨਾਵਟੀ ਕੂਰ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਬੇਮੁਖ ਥੀਏ। ਗੁਰਮਤ ਸਚਾ ਲਾਲ ਛੋਡ ਕਚ ਕਯੋਂ ਗਹਿ ਬਾਰਾ ? ਬੇਈਮਾਨ ਬਨ

1. ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਵੱਖਰੀ ਛਪੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਫਤਰੋਂ ੧ ਰੁਪਏ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

1. ਆਪ ੧੭੯੨-੯੩ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸੇ।

ਜੀਐਂ ਕਹੋ ਕਬ ਲੌ ਸੰਸਾਰਾ ? ਰੋਗ, ਸੋਗ, ਭੁਖ, ਦੁਖ, ਕਾਲ ਕਰਮਨ ਕਾ ਲੇਖੇ । ਭੋਗਨ ਪੜ ਹੈਂ ਸਰਬ ਮਜ਼ੂਬ ਮੈਂ ਇਕ ਸਮ ਦੇਖੋਂ ॥੧੬॥ [ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭਾ: ਗਿ: ਸਿੰਘ, ਨਿਵਾਸ ੮੨

ਇਹ ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਅੱਗ ਭਬੂਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਕਹਿਰਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ : 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਫਰਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ ਤੇ ਦੀਨ ਜਦ ਦੇਖੇ ਕਰੜੇ ਹੀ ਦੇਖੇ ।'

ਗੱਲ ਕੀਹ ਹੁਣ ਕਹਿਰਵਾਨ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਭੜਕੇ ਹਿਰਦੇ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । ਪੰਜ ਸੱਤ ਸਵਾਰ ਨਿਕਲੇ, ਸਿਪਾਹੀ ਘੇਰਾ ਪਾ ਖਲੋਤੇ । ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਕੁੱਛੜਾਂ ਤੋਂ ਨਿਆਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਖੋਹ ਕੇ ਚੀਰ ਕੇ ਖਿਦੂ ਵਾਂਗ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਟਦੇ ਹਨ; ਡਿੱਗਦੇ ਦੇ ਹੇਠ ਨੇਜ਼ੇ ਧਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰੋਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਤਿ ਚਿਚਲਾ ਚਿਚਲਾ ਤੇ ਲੁੱਛ ਲੁੱਛ ਕੇ ਜਿੰਦ ਤੋੜਦੇ ਹਨ ।

> ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਕੇ ਬੱਚੇ ਲੈ ਕੇ । ਉਨ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਉਨ੍ਹੇ
> ਦਿਖੈ ਕੇ । ਊਪਰ ਕੋ ਉਛਾਲ ਕੱਟ ਸੁੱਟ ਹੈਂ, ਕਰ
> ਅਤਿ ਜ਼ੁਲਮ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਿਜ ਪੁਟ ਹੈਂ । ਬਰਛਿਆਂ ਮਾਂਹਿ
> ਅਨੇਕ ਪੁਰੋਏ । ਸ਼ੀਰਖੋਰ[1] ਤੜਫਾ ਇਮ ਕੋਹੇ ।
>
> [ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੰਨਾ ੭੧੦

ਮਾਵਾਂ ! ਹਾਇ ਪੁੱਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਮਾਵਾਂ, ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਡਰਾਉਣੀ ਮੌਤ ਵੱਲ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਕੱਸੀਆਂ ਬੈਠੀਆਂ ਕਿਸ ਬੇਬਸੀ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਐਡੇ ਕਰੜੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪੱਥਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ-ਣੀਆਂ ਦੇਖਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਆਖਦੀਆਂ ਹਨ : "ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਤੇਰੀ ਗੋਦ ਸਦਾ ਹਰੀ, ਸਦਾ ਹਰੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੈ ਲਓ ਆਪਣੇ ਬਾਲ !"

ਜਦ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਦੁਲਾਰੇ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ, ਤਦ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਕਲ ਵੇਖਕੇ ਐਦਾਂ ਚਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਠਿਠਰਿਆ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਦਾ ਭਬਾਕਾ ਠੰਢੇ ਜਲ ਤੇ ਪੈਣ ਤੇ ਠਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਜਰਵਾਣੀ ਬੀ ਵੱਢੀ ਖਾਕੇ, ਜਿਸਦਾ ਹਾਲ ਪਿੱਛੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਾਉ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਹੋਈ ਕਈ ਹੀਲੇ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ ਅਰ ਹੁਣ ਤੀਕ ਬਚਾਈ ਰੱਖਿਆ ਸਾ ਸੂ; ਪਰ ਸ਼ੋਕ ! ਜ਼ਾਲਮ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਸੂਰਜ ਵਿਚ ਚਮਕਦੇ ਧਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਛਲਦੇ ਪਤਲੇ ਪਰਦੇ ਨਾਲ ਕੱਜ ਨਾ ਸਕੀ । ਦੇਖੀਏ ਮੰਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ? ਕੀ ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਸਖਤੀ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਸਖਤੀ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਭਰ ਗਏ ਹਨ, ਅਰ ਸਾਰੇ ਔਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ ? ਦਯਾ, ਤਰਸ, ਹਮਦਰਦੀ, ਜੀਵ ਰੱਖਿਆ ਕੋਈ ਉਸ ਅਪਾਹਜ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਾਡੀ ਦੁਖਯਾਰਨ ਸ਼ੀਲ ਲਈ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰੇ ? ਪਰ ਸਿਆਣੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਜ਼ੇ ਵੇਲ ਬੁਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਭੀ ਭਲੇ ਕਾਰਜ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦੇ ਹਨ; ਜੋ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਦੀ ਨਿਯਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਸ਼ੀਲਾ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇਖਕੇ ਕ੍ਰਧਾਤੁਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਭੈੜੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਉਪਜੀ ਅਰ ਸਿੰਘਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੇਗਮ ਬਨਾਉਣੇ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ; ਝੱਟ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਸਮੇਤ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਓ ।

ਵਜ਼ੀਰ—ਹਜ਼ੂਰ ! ਇਤਨੀ ਸਖ਼ਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ, ਪੁੱਤ੍ਰ ਮਾਰੇ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੀਨ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਕਿੱਕੁਰ ਕਬੂਲ ਕਰੇਗੀ ?

ਮੰਨੂੰ—ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਖ਼ਬਰ, ਇਹ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਆਪਣਾ ਦੀਨ ਛੱਡਣੋਂ ਬਚ ਰਹਿਣਗੀਆਂ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਿਰਾ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪ ਹੀ ਕਹਿ ਦੇਣ । ਸੋ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਹੋਰ ਸੂਲਾਂ ਚੋਭਾਂਗਾ, ਜੇ ਫੇਰ ਵੀ ਹਠ ਰਿਹਾ, ਤਦ ਬਦੋ ਬਦੀ ਢਾਹਕੇ ਜੂਠੇ ਪਾਣੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਮੋਮਨਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿਆਂਗਾ, ਪਰ ਇਸ ਚਾਂਦ ਬੀਬੀ ਨਾਲ ਅੱਜੇ ਹੀ ਇਹ ਸਲੂਕ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਸਨੂੰ ਮਹਿਲੀਂ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ ।

ਅੱਛਾ ਹੁਣ ਚਲੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਟੋਟੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਓ ਔਰ ਹਾਤ ਰੂਰ ਭੁੱਖਿਆਂ ਰੱਖੋ, ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਖਬਰ ਕਰੋ[1] ।

---

1. ਦੁੱਧ ਪੀਂਦੇ ਬੱਚੇ ।

1. ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦੇ ਬਾਦ ਸੰ: ੧੯੯੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਕੇ ਬਾਬਤ ਇਹ ਕੁਛ ਛਾਪਿਆ ਸੀ :—

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਜ ਪੁੱਜ ਕੇ ਦੁਖ ਦਿਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਚੱਕੀਆਂ ਪਿਹਾਈਆਂ, ਮੁਸ਼ੱਕਤਾਂ ਲਈਆਂ, ਡ੍ਰੌਮ ਡਰਾਵੇ ਦਿੱਤੇ, ਲਾਲਚ ਦਿੱਤੇ, ਪਰ ਉਹ ਧਰਮ ਤੋਂ ਨਾ ਡੋਲੀਆਂ, ਤਾਂ ਉਹਨਾ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਾਲ ਖੋਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾ ਸਾਹਮਣੇ ਖੋਹ ਕੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾ ਕੇ ਮੁਸ਼ਕਤਾਂ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ । ਅਤੇ ਕਦੀ ਕਦੀ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ । ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਇਹ ਅਤਿ ਦਾ ਕਹਿਰ ਸੀ । ਪਰ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਤੁਰਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਿਆ । [ਫ੍ਰ: ਸਫਾ ੩੯੫

—o—

ਕਾਂਡ ਚੌਦਵਾਂ

ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਤੇ ਭੁਜੰਗੀ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਕੱਸੀਆ ਹੋਈਆਂ ਵਿਚ ਮਹਿਲੀਂ ਪਹੁੰਚੇ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਜਾਉਟਾਂ ਵਾਲੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਉਤਾਰਾ ਮਿਲਿਆ । ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਖੋਹਲੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਗੋਲੀਆਂ ਬਾਂਦੀਆਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਸੁਖ ਭੋਗਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਮਾਨ ਮੌਜੂਦ ਹੋ ਗਏ । ਰੇਸ਼ਮੀ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈਆਂ, ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਡੱਬੇ ਅੱਗੇ ਧਰੇ ਗਏ । ਕਈ ਸਿਆਣੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈਆਂ ਕਿ ਹੁਣ ਹਠ ਛੱਡ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਬਣੋਂ, ਅਟਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤਲੁਜ ਤੋੜੀ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿੱਕਾ ਚੱਲੇ ਅਰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਉਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬੇ । ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਇਉਂ ਸਿਰ ਨਿਹੁੜਾਏ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਭਾਂ ਵਰਗੇ ਸਲ ਭੋਗਦੀ ਬੈਠੀ ਹੈ ਜਿੱਕੁਰ ਬੇਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਚੰਬੇਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੇਰੀਆਂ ਦੇ ਕੰਡੇ ਡਿੱਗ ਡਿੱਗ ਕੇ ਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਅਰ ਚੀਰ ਪਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਤੋਂ

ਬਾਗ਼ ਦਾ ਮਾਲੀ ਸਾਰੇ ਕੰਡੇ ਤੇ ਕੰਡੈਲੇ ਡਾਲ ਚੁੱਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਦਰਲੇ ਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕਦਾ।

ਬਿਨ ਸੱਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਸਮਝਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਣਬੁਲਾਈਆਂ ਸਖੀਆਂ ਸਿਖਯਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਤ੍ਰਪ-ਤ੍ਰਪ ਹੰਝੂ ਕੇਰਦੀ ਹੈ। ਧਿਗਾਣੀਆਂ ਬੁਲਾਵੀਆਂ ਲਾਲਚ ਤੇ ਐਸ਼ੂਰਜ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਭੁਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ. ਸ਼ੀਲਾ ਦਾ ਰੰਜ ਹਟਕੋਰੇ ਬਣ ਬਣ ਉਸ ਦਾ ਗੱਲ ਘੁੱਟਣ ਨੂੰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਰ ਹੀ ਦਿਆਂ। ਬਿਪਤਾ ਨੇ ਸ਼ੀਲਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਘਬਰਾਇਆ, ਆਪਦਾ ਨੇ ਨਹੀਂ ਡੋਲਣ ਦਿੱਤਾ, ਤਸੀਹਿਆਂ ਨੇ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹਾਰਨ ਦਿੱਤਾ, ਕਸ਼ਟਾ ਨੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਐਸ਼ੂਰਜ ਧਨ, ਦੌਲਤ ਨੇ ਇਸ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਤੇ ਅਮੀਰੀ ਨੇ, ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੋਣੇ ਨੇ, ਇਸ ਮਹਾਰਾਣੀ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨੇ ਘਬਰਾਇਆ ਹੈ। ਹਾਂ, ਪਰ ਡਲਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਭੈ ਭੀਤ ਵਧੇਰੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਭੈ ਨੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਆ ਬਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਵਧੀਕ ਬਲਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹਠ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਮਿੱਟੀ ਨਿਕਲਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਸਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਮਗਜ਼ ਦੇ ਤਰਨੇ ਵਾਲੀ ਸੂਖਮ ਪਰ ਬਲਵਾਨ ਸਤਯਾ ਗੁਮ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਨਾ ਉਮੈਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੱਖਣਾ ਕਰੀ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਦਿੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਦੇਹ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਛੱਡ ਕੇ ਸੁੰਞਿਆਂ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸ਼ੀਲਾ ਤੇ ਲਾਲਚ ਅਸਰ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ; ਸ਼ੀਲਾ ਇਸ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਹੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਿਚ ਡੁਬ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਹਾਇ! ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਤਾਂ ਸਰੀਰਕ ਮੌਤ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬੰਦਾ ਸਹਿ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵੈਰੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਮਨ ਨੂੰ ਵਿਹੁ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਸ਼ੀਲਾ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰੀ, ਸ਼ੀਲਾ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੰਬੀ, ਸ਼ੀਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਬੀ ਡੋਲੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕੰਬੀ ਹੈ ਤੇ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਲਹਿ ਗਈ ਹੈ ਅਰ ਸੋਚ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਬਚਾਉ ਦੀ। ਸੀਲਾ ਉਨਾਂ ਦੀ ਦਯਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਬਚਣੇ ਦੇ ਉਪਾਉ ਲੱਭ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਨਾਂ ਦੀ ਮਿੱਠਤ ਨੂੰ ਸਿੱਠੀ ਛੁਰੀ—ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਘਾਇਲ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ—ਜਾਣਕੇ ਉਸ ਅਭਯਾਸੀ ਵਾਂਗੂ ਸੋਚ ਵਿਚ ਗੁਮ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ 'ਓਅਮ' ਨੂੰ ਲੰਮਾ ਕਰਕੇ ਉਚਾਰਦਾ ਤੇ ਸੁਾਸ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰੋਕੇ ਚੜਾਂਦਾ 'ਮ' ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਐਉਂ ਗੁਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਕੁਰ ਟੋਭਾ ਨਵੇਂ ਖੂਹ ਦੀ ਗਾਰ ਕੱਢਦਾ 'ਅਹੋਮ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਚੁੱਭੀ ਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਤਾਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਜੀਉ ਦੀ ਹਾਂ, ਕਦੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਿਚ ਬੇਸੁਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਮਾਨੋਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਤੋਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਿਕਲਪਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਲਿਖਤ ਧੋਤੀ ਜਾ ਕੇ ਕੋਰੇ ਕਾਗਤ ਵਾਂਗੂ ਸੱਖਣਾਪਣ ਹੀ ਭਾਸਦੀ ਸੀ।

ਅੱਜ ਕਲ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੀਲਾ ਦੀ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਸਿਖਯਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਏ। ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਵੈਰ ਤੋਂ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਿਆ, ਪਰ ਹੁਣ ਅੱਜ ਕੱਲ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਆਏ ਹਨ, ਜੋ ਮਿੱਠਤ ਨਾਲ, ਲੋਭ ਨਾਲ ਧਰਮ ਹਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਰੋ, ਇਹ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਪੁਰ ਨਾ ਭੁੱਲੋ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤੋਹਫੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਬਚਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਾ ਜਾਣਗੇ। ਸਤਵੰਤੀ ਸ਼ੀਲਾ ਨੇ ਸੌ ਵਰੇ ਤੋਂ ਬੀ ਪਹਿਲੇ ਜੋ ਸੋਚਿਆ ਅਰ ਸਮਝਿਆ ਸੀ, ਸੋ ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਲਈ ਗੁਣਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਸੱਚੀ ਸਿੰਘਣੀ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਮੁਹਾਰਨੀ ਸਿੱਖੋ ਅਰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਰਹੋ; ਲਾਲਚ, ਪਿਆਰ, ਧੱਕਾ, ਮਾਰ ਆਪ ਉਤੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਧਰਮ ਖੀਣ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਕਰੇ।[1]

ਪਿਆਰੀਓ ਸਿੰਘਣੀਓ! ਅਰ ਦੁਖੀ ਵਿਧਵਾ ਸਿੰਘ ਇਸਤ੍ਰੀਓ! ਅਰ ਡਾਢੇ ਪਤੀਆਂ ਦੀਓ ਵਹੁਟੀਓ! ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ (ਜੋ ਛਲਾਂ ਅਰ ਦਗਿਆਂ ਨਾਲ ਪੂਰਤ ਹੈ) ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੜਾ ਸੰਭਲ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਸੁੰਦਰੀ ਅਰ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਸਿੱਖਸੋ, ਪਰ ਮਿੱਠੀਆਂ ਛੁਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਬੀ ਸਿਖ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਬੜਾ ਦੁਰਲੱਭ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਬਚਾਉਣਾ ਹੀ ਸਾਡਾ ਭਾਰੀ ਕੰਮ ਹੈ। ਹੇ ਨਰਮ ਚਿਤ ਵਾਲੀਓ ਬੀਬੀਓ! ਠੱਗ ਪੁਰਸ਼ ਸੁਹਣੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦਾਉ ਪੇਚ ਖੇਡਦੇ ਹਨ, ਮਿੱਠੇ ਬਣ ਕੇ, ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਕੇ, ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਸਹੈਤਾ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਧਰਮੋਂ ਡੇਗਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੱਕੀਆਂ ਰਹਿਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਨਾ ਸਮਝਣਾ ਕਿ ਨਿਰ ਪਖੰਡੀ ਲੋਕ ਅਰ ਓਪਰੇ ਏਹ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਾਕ, ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਖਿਡਾਏ, ਘਰ ਦੇ ਲਾਗੀ, ਘਰਾਂ ਦੇ ਕਾਮੇ ਤੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕੁਰ ਦੇ ਰੰਗ ਖੇਡਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਖ਼ਬਰਦਾਰ! ਇਸ ਕਲੂ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗੱਲੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੋਰਨਾ। ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖ ਛਿਨ-ਭੰਗਰ ਹਨ, ਸੰਸਾਰਕ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕੌੜਾ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਨੰਦ ਭੋਗਣ ਨਾਲ ਕਲੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਧਰਮ ਲੋਕ-ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਸੁਖ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪਾਲੋ, ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭੋਗੋ, ਧਰਮ ਦਾ ਸੁਖ ਮਾਣੋ! ਅਧਰਮ ਭਾਵੇਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਬਣ ਕੇ ਆਵੇ ਭਾਵੇਂ ਸੱਜਣ ਬਣ ਕੇ ਆਵੇ ਉਸ ਤੋਂ ਐਉਂ ਬਚੋ ਜਿਕੁਰ ਜ਼ਹਿਰੀ ਸੱਪ ਤੋਂ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲੇ ਚਾਹੇ ਉਹ ਬਾਹਰੋਂ ਆਵੇ, ਬਚਣੇ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਸਮਝਣਾ ਕਿ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਡਰ ਗਈ, ਜਾਂ ਭਰਮ ਗਈ, ਉਹ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਐਸੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਕੋਮਲ ਤੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਹਿੱਸੇ ਨੇ ਝੱਟ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਿੱਠੀ ਛੁਰੀ ਅਗੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਾ ਨਿਰੇ ਬਲ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਨਾਲ ਅਕਲ ਦੀ ਬੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਦਾ ਮਨ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਵਰਗਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਦਾਨਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਵੈਰ ਜਾਂ ਪਿਆਰ, ਕਿਸੇ ਹੀ ਉਪਾਉ ਨਾਲ, ਵੈਰੀ ਦੇ ਕਾਬੂ ਨਾ ਚੜ੍ਹੇ।

ਸੋਚ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੂੰ ਇਸ ਮਹਿਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ

---

1. ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਛਪਣ ਸਮੇਂ ਬਦੇਸ਼ੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਚਨਾਂ ਵਲੋਂ ਲਾਲਚ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੁਲੇਵੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਤ ਵਿਚ ਖਿੱਚਣ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਸੇ।

ਅਸੰਭਵ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਵੈਰੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਕਠਨ ਦਿੱਸਦਾ ਸੀ। ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿਕੁਰ ਬੰਦਖਲਾਸ ਹੋਊ, ਪਰ ਅਕਲ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ ਸੀ। ਪਿਆਰਾ ਪੁੱਤ੍ਰ, ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖਾਂ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਬਿਪਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਭੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੈਰੀਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਮਾਤਾ ਦੀ ਇਸ ਔਕੜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦੇਖ ਦੇਖ ਤੇ ਮਾਂ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਤਾੜ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਛੇਕੜ ਗਲੱਕੜੀ ਪਾ ਕੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਮਾਂ ਜੀ! ਕਿਉਂ ਉਦਾਸ ਹੋ? ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰ ਜਿਸਨੇ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਸੁੱਖ ਦਿਖਲਾਇਆ ਹੈ।" ਇਸ ਧੰਨਵਾਦ ਅਰ ਇਸ ਭੋਲਾਪਨ ਨੇ ਮਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਮੋਹ ਦਾ ਸੋਮਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ, ਰੋਂਦੀ ਰੋਂਦੀ ਨੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ, ਅਰ ਸਿਰ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਧਰਕੇ ਉਸਦੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ, ਜੋ ਮੋਟੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਦਿਲਾਸਾ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਲੱਭਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਐਸੀ ਦਰਦਨਾਕ ਦਸ਼ਾ ਦੇਖਕੇ ਸਭ ਬਾਂਦੀਆਂ ਉਠ ਗਈਆਂ ਅਰ ਨਵਾਬ ਪਾਸ ਜਾ ਦੱਸਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੀ ਦੂਰੰਦੇਸ਼ੀ ਤੇ ਹੌਂਸਲਾ ਐਸਾ ਉੱਮਲ ਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਦੱਬੇ ਕਾਠ ਤੋਂ ਲੋਹਾ ਲਾਹੀਏ ਤਾਂ ਕਾਠ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੇ ਬੂਹੇ ਮਾਰ ਲਏ, ਵੇਲਾ ਸੰਝ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਅੰਦਰ ਬੈਠ ਕੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਰਹੁਰਾਸ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ, ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ। ਆਹਾ, ਧੰਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਕਰਨੇ ਨੇ ਐਸਾ ਅਚਰਜ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸ਼ੀਲਾ ਆਪਣੇ ਖਾਲਸਈ ਜੌਹਰਾਂ ਵਿਚ ਦਮਕ ਉੱਠੀ। ਜਿਸ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਭਾਜੜ ਪਏ ਪਿੰਡ ਵਾਂਗ ਸੋਚ ਵਿਵੇਚਨਾ, ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਗੱਲ ਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਨੱਸ ਗਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਐਦਾਂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿੱਦਾਂ ਕਿਸੇ ਟੱਬਰ ਮੋਏ ਪੁਰਖ ਦਾ ਦਿਲ ਕਿਸੇ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਭਰਾ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਮਿਲ ਪੈਣ ਤੇ ਉਸਰੰਗੀ ਫੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸ਼ੀਲਾ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸੱਤਾ ਆਪਣੀ ਸਹਿਚਾਰ ਸਹੇਲੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਸ਼ੀਲਾ ਐਸੀ ਪੱਕੀ ਉਮੈਦ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇਗਾ ਅਰ ਕਦੇ ਪਾਪ ਵਿਚ ਡੁੱਬਣ ਨਹੀਂ ਦਏਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਧਰਮ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਬਚਾਵੇਗਾ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਬਿਧੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ ਪਰ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਕੱਢੇਗਾ। ਸ਼ੁਕਰ ਅਰ ਭਰੋਸਾ ਪੂਰੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ੀਲਾ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਘੱਲੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣ ਕੇ ਆ ਖਲੋਤੇ ਹਨ। ਸ਼ੀਲਾ ਨੇ ਸੱਭੇ ਆਸਰੇ ਟੁੱਟੇ ਡਿੱਠੇ, ਸ਼ੀਲਾ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਗਈ, ਸ਼ੀਲਾ ਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ, ਸ਼ੀਲਾ ਦਾ ਵਾਲੀ ਕਰਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ :

"ਸਭੇ ਥਕੇ ਆਸਰਾ ਚੁਕੇ ਸਭੁ ਅਸਰਾਉ ॥
ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਲਗੈ ਨ ਤਤੀ ਵਾਉ ॥"

ਪਲ ਪਲ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਅਰ ਐਸੀ ਮਗਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਖੁਸ਼ੀ ਅਰ ਵੈਰਾਗ ਮਿਲ ਕੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਤੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ੀਲਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਬੀਤੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬਿਪਤਾ ਦੀ ਰਾਤ ਤਾਰੇ ਗਿਣ ਗਿਣ ਕੱਟਦੇ ਹਨ, ਸ਼ੀਲਾ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਅੱਗਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕਣਾ ਛੱਡ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇਣੇ ਵਾਲੇ ਜਾਣ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵੱਲ ਲਿਵ ਲਾਈ ਉਸ ਨੇ ਈਸ਼ੁਰ ਗੁਣ, ਗਿਣ ਗਿਣ ਕੇ ਰਾਤ ਕੱਟੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਿਰਦ ਦੀ ਪੈਜ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਸੱਤਾ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕੀਤੀ। ਧੰਨ ਕਰਤਾਰ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਟੇਕ ਰੱਖੀ। ਜਦੋਂ ਦਿਲ ਐਉਂ ਸਾਫ ਹੋ ਗਿਆ, ਰੱਬ ਦਾ ਆਸਰਾ ਜੀਉਂਦੀ ਸੱਤਯਾ ਹੋ ਕੇ ਅੰਦਰ ਭਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬੁੱਧਿ ਬੀ ਸਫਾ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਖਲਾਸੀ ਸੋਝੀਆਂ ਸੁਝਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ।

—o—

ਕਾਂਡ ਪੰਦਰਵਾਂ

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਬੇਗਮ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਜਿਸਨੂੰ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ 'ਮੁਗ਼ਲਾਣੀ ਬੇਗਮ' ਕਰਕੇ ਬੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਬੜੀ ਚਲਾਕ ਅਰ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਬੀ ਵੱਸ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ ਅਰ ਆਪਣੀ ਚਤੁਰਾਈ ਕਰਕੇ ਪਟਰਾਣੀ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਉੱਪਰ ਲਿਖੀ ਰਾਤ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਸ਼ਰਾਬ ਬਹੁਤ ਪੀਤੀ ਸੀ ਅਰ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਸਰੂਰ ਵਿਚ ਬੇਗਮ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਐਉਂ ਉਂਗਲਾਂ ਤੇ ਨਚਾਇਆ ਕਿ ਸੀਲ ਕੌਰ ਨੂੰ ਸਿਖ ਕੈਦਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਗਮ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੱਚਾ ਚਿੱਠਾ ਕਹਿ ਬੈਠਾ। ਬੇਗਮ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸੜ ਉੱਠੀ ਤੇ ਕਈ ਵਲਾਂ ਛਲਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਪੀਤੀ ਉਤੇ ਹੋਰ ਪਿਲਾਈ ਗਈ, ਜਦ ਪਤੀ ਬੇਸੁਧ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਰਾਤ ਵੀ ਅੱਧੀ ਬੀਤ ਗਈ ਤਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਛੱਜੇ ਪੁਰ ਆ ਬੈਠੀ ਤੇ ਮਨ ਨਾਲ ਗੋਂਦਾਂ ਗੁੰਦਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਇਸ ਨਵੀਂ ਸਿਰ ਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਬਲਾ ਤੋਂ ਕੀਕੂੰ ਬਚਾਂ? ਬਹੁਤ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਚੁਪ ਕੀਤੀ ਦੱਬੇ ਪੈਰ ਕਬੂਤਰ ਫੜਨ ਵਾਲੀ ਬਿੱਲੀ ਵਾਂਗੂੰ ਮਹਲ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਗਈ, ਜਿੱਥੇ ਸ਼ੀਲਾ ਸੀ। ਬੂਹੇ ਤਾਂ ਬੰਦ ਸਨ, ਪਰ ਝੀਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੀਵਾ ਬਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਰ ਸ਼ੀਲਾ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਮੱਤਲਬ ਬੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਕਲੇਜਾ ਠੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਮਨ ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਦਿਤੀ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਗ਼ਰੀਬ ਗਊ ਹੈ ਅਰ ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ ਆਈ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਬਿਪਤਾ ਸਮਝ ਕੇ ਬਚਣੇ ਲਈ ਵਾਸਤੇ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠ ਲੈਣਾ ਸੌਖੀ ਗਲ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸੌਂ ਰਹੀ।

ਉਧਰ ਸੂਰਜ ਨੇ ਸ਼ੁਕਰ ਵਰਗੀ ਆਪਣੀ ਇੱਕੋ ਅੱਖ ਖੋਲ੍ਹੀ; ਅਰ ਪਲਸੇਟੇ ਮਾਰਦੇ ਉਂਘਲਾਉਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ ਤਿੱਖੀ ਨਜ਼ਰ ਪਾਈ, ਉਧਰ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਅੱਖਾਂ, ਜੋ ਸੂਰਜ ਨਾਲੋਂ ਬੀ ਤਿੱਖੀਆਂ ਹਨ, ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਅਰ ਟੋਟ ਤੇ ਨੀਂਦ ਦੀ ਹੁੱਟ ਵਿਚ ਅਕੜਾਉਂਦੇ ਪਤੀ ਵੱਲ ਘੂਰ ਕੇ ਡਿੱਠਾ; ਪਲੰਘ ਤੋਂ ਉਠੀ,

ਅਰ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪੱਖਾ ਕਰ ਕੇ ਸੁਆ ਦਿਤਾ, ਆਪ ਨਹਾ ਧੋ ਸੋਲਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰਕੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਫੇਰ ਜਗਾਇਆ ਅਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਖੁਵਾ ਪਿਆ ਕੇ ਦੋ ਗੋਲੀਆ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਪੱਜ ਡਿਉਢੀਓਂ ਬਾਹਰ ਕੀਤਾ। ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਬੇਗਮ ਦੇ ਭੇਤੀ ਅੜਦਲੀ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰੇ। ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੇ ਅਰ ਪੰਜਾਬ ਵਰਗੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਗਏ। ਉਧਰ ਬੇਗਮ ਸਾਡੀ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੱਲੀਂ ਬਾਤੀਂ ਛੇਤੀ ਪਰਚਾ ਲਿਆ।

ਬੇਗਮ—ਮੇਰੀ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦੀ ਭੈਣ! ਕਿੰਨੇ ਚਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਛੁੜੇ ਮਿਲੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਪਿਛੋਂ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹਾਂ। ਘਬਰਾ ਕੇ ਨਾ ਨਾ ਤੱਕੋ, ਮੈਂ ਸਚ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਪਿਛੋਂ ਭੈਣਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਖਬਰੇ ਕੀ ਖੋਟੇ ਕਰਮ ਕਰ ਬੈਠੀ ਜੋ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜੰਮ ਪਈ, ਸੋ ਹੁਣ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਨਾ......? ਕੱਲ ਸੰਝ ਨੂੰ ਜਦ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਏਥੇ ਫਾਥੀ ਆਈ ਹੈਂ, ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਮਿੱਟੀ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਆਖਾਂ ਹਾਇ ਹਾਇ! ਕੀ ਬਣੇਗਾ! ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਦੀਆਂ, ਕਿਤੇ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਜਿੰਦ ਨਾ ਦੇਣੀ ਪਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਡੁਬਦੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਲੁਕ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਵੇਖਣ ਆਈ। ਵੇਖਦਿਆਂ ਸਾਰ ਭੈਣੇ! ਮੇਰੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਫੁੱਟ ਪਈਆਂ। ਕੋਈ ਅੰਦਰਲਾ ਮੋਹ ਜਾਗ ਪਿਆ, ਨਿਰੀ ਭੈਣ ਹੋ ਲੱਗਓਂ। ਮੈਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਜੀ ਵਿਚ ਠਾਣ ਲਈ ਭਈ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦ ਜਾਏ, ਪਰ ਜਾਏ; ਐਪਰ ਇਕ ਧਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਤਿ ਧਰਮ ਜ਼ਰੂਰ ਬਚਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਸੋ ਮੈਂ ਬਹਾਨੇ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾ ਕੇ ਐਸਾ ਬੇਹੋਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ।

ਸ਼ੀਲਾ—(ਬੜੀ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ)—ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਭਾਗ ਲਾਵੇ, ਅਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਧਾਵੇ, ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਚਲੇ,[1] ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕੁਛ ਆਖਿਆ ਹੈ ਮੈਂ ਅਨਾਥਣੀ ਤੇ ਵਡੀ ਦਇਆ ਕੀਤੀ ਹੈ!

ਬੇਗਮ—ਬੀਬੀ! ਕਾਹਦੀ ਦਇਆ? ਪਰ ਦੇਖੋ ਨਾ, ਕੀ ਕਰੀਏ? ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਕਰੜਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਸਿੱਧ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਛਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਖ ਪਾਈਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਕੀ? ਪਰ ਅਸੀਂ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰ ਲੋਕ ਤਾਂ ਐਉਂ ਹੀ ਜੀਉਂਦੇ ਹਾਂ—ਰੋਟੀ ਖਾਈਏ ਸ਼ੱਕਰ ਸਿਉਂ, ਦੁਨੀਆਂ ਖਾਈਏ ਮਕਰ ਸਿਉਂ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਦੇਵੀ ਹੋ, ਮੇਰਾ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਚਰਨ ਚੁਮ ਲਵਾਂ।

ਸ਼ੀਲਾ—ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਬੇਗਮ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜੇ, ਅਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰ ਸੁਭਾਉ ਵਾਲੇ ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੈਦੀ, ਪਰ ਵੱਸ ਪਏ ਹੋਏ। ਉਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰੋਗੇ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਤੇ ਹਿਸਾਨ ਚਾੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਦੱਸੋ?

ਬੇਗਮ—ਸੇਵਾ ਕੀ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਭੈਣ ਬਣਾ ਲਵੋ ਨਾ!

ਸ਼ੀਲਾ—ਭੈਣਾਂ ਬਣਨਾਂ ਤਾਂ ਦੁਵੱਲੀ ਖੁਲ੍ਹ ਵਿਚ ਵਸਦਿਆਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਹੈਸੀਅਤ ਇਕੋ ਜੇਹੀ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਬੇਗਮ ਤੇ ਮੈਂ ਕੈਦਣ!

ਬੇਗਮ—ਨਾ ਭੈਣ! ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਤੁਸਾਂ ਦਾ ਅਸਲਾ ਸ਼ਰੀਫ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਸੱਚੇ ਤੇ ਉੱਚ ਲਹੂ ਵਾਲੇ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਹੋ, ਕੈਦ ਤੁਹਾਡੀ ਮੁੱਕ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇ ਘਰ ਹੋ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਭੈਣ ਬਣਾ ਲਓ। ਤੁਸੀਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਆਸਰੇ ਕੁਝ ਮੈਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਪਾ ਲਵਾਂਗੀ।

ਸ਼ੀਲਾ—ਮੈਂ ਕੌਣ ਵਿਚਾਰੀ ਹਾਂ?

ਬੇਗਮ—ਹਠ ਛਡ, ਇਕ ਵੇਰੀ ਭੈਣ ਆਖੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰ ਦੀ ਸਹੁੰ ਮੈਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਹਰਾਮ ਜੇ।

ਸ਼ੀਲਾ—ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਨਾ ਅਖਵਾਓ, ਉਂਝ ਜੋ ਸੇਵਾ ਚਾਹੋ, ਜੇ ਉਹ ਖਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਾਬਰ ਨਹੀਂ।

ਬੇਗਮ—ਛਓ ਫੇਰ ਜੇ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ... (ਹੱਥ ਕਟਾਰ ਦੇ ਦਸਤੇ ਤੇ ਜਾ ਪੁੱਜਾ)।

ਸ਼ੀਲਾ—ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ! ਹੈਂ ਇਹ ਕੀ? (ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ) ਭੈਣ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਉਜ਼ਰ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਸਮਰੱਥ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਨਿਬਾਹ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਨਿਭਣਾ ਭੈਣ ਬਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ। ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਬਰੱਬਰ ਦਿਆਂ ਵਿਚ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹ ਵਿਚ ਪੁਗਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਭਿਛਕ ਹਾਂ, ਪਰ ਭੈਣ ਮੂੰਹੋਂ ਨਾ ਕਢਵਾਓ।

ਬੇਗਮ (ਕਟਾਰ ਕੱਢ ਕੇ)—ਔਹ ਲਓ, ਜੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ...।

ਸ਼ੀਲਾ (ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ)—ਨਾ ਭੈਣ! ਇਹ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰ, ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਕਹੋ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ। 'ਭੈਣ' ਪਦ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਢਿੱਲ ਸੀ ਕਿ ਬੇਗਮ ਨੇ ਘੁੱਟ ਕੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਅਰ ਰੋ ਪਈ। ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ! ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦਾ ਦੁਖ ਵੰਡਣ ਵਾਲੀ ਦਰਦਣ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਨਹੀਂ! ਮੇਰੇ ਉਦਾਲੇ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਤੇ ਮਤਲਬ ਨੂੰ ਪਯਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬਤੇਰੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਅੱਜ ਖ਼ੁਦਾ ਨੇ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਹੈਂ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹ ਮੇਰੇ ਹਾਲ ਤੇ ਰਹਿਮ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸ਼ੀਲਾ—ਸ਼ੁਕਰ ਦੀ ਥਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਐਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੋਈ ਦਰਦੀ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਉਸ ਮਿਹਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸਾਈਂ ਨੇ ਐਸੀ ਔਕੜ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰਾ ਸੱਜਣ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਇਸ ਭਾਰੀ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ, ਜੋ ਅੱਜ ਮੈਂ ਧਾਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਕਰਤਾਰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ। ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਸਮੱਰਥਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਮੇਰੀ ਟੇਕ ਰਖੇ। ਹਾਂ, ਇਕ ਧਰਮ ਤੁਸੀਂ ਬੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਾਲਣ ਦਾ ਕੌਲ ਕਰੋ!

1. ਇਹ ਵਾਕ ਥੋੜੇ ਹੀ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਫਲੀਭੂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਹਕੂਮਤ ਇਸ ਦੇ ਹੱਥ ਆਈ।

ਬੇਗਮ—ਦੱਸੋ ਭੈਣ ਜੀ ! ਮੈਂ ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਸੁਖ ਵਿਚ ਸੁਖ ਮਨਾਵਾਂਗੀ ।

ਸ਼ੀਲਾ—ਇਸ ਕੈਦ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਸਤਿ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਤੁਸੀਂ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਮੇਰੀ ਜਿੰਦ ਜਾ ਕੇ ਬੀ ਜੇ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਬਚੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਭੈਣਾਂ ਵਾਂਙੂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਂਗੀ ।

ਬੇਗਮ—ਅਲਾ ਮੇਰਾ ਜ਼ਾਮਨ । ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਤੇਰੇ ਧਰਮ ਨੂੰ, ਜਦ ਤਾਈਂ ਮੇਰੇ ਦਮ ਵਿਚ ਦਮ ਹੈ, ਤੱਤੀ ਵਾ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦਿਆਂਗੀ ।

ਸ਼ੀਲਾ (ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਕੇ)—ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਮੇਰੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ! ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਬੰਦੀ ਛੋੜ, ਰਹਿਮ ਕਰ, ਮੇਰੇ ਸਾਈਆਂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੀ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਰੱਖ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਾ ।

ਬੇਗਮ—ਭੈਣ ! ਤੇਰਾ ਪਤੀ ਕਿਥੇ ਹੈ ਤੇ ਕੀਕੂੰ ਵਿਛੁੜਿਆ ਸੀ ?

ਸ਼ੀਲਾ—ਝਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕ ਨੱਗਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰਨਾਊ ਕਰ ਕੇ ਕੈਦ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਹਾਂ ! ਆਉਂਦੀ ਵੇਰ ਜੀਉਂਦੇ ਦਿੱਸ ਪਏ ਸਨ, ਪਰ ਗੱਲ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ (ਨੈਣ ਭਰ ਆਏ) ।

ਬੇਗਮ (ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝ ਕੇ)—ਭੈਣ ! ਰੋ ਨਾ, ਤੇਰਾ ਪਤੀ ਮੈਂ ਸਦਵਾ ਦਿਆਂਗੀ ਅਰ ਉਸਦਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੂੰ ਹੁਣ ਸਮਝ ਕਿ ਸਭ ਬਿਪਤਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ।

ਸ਼ੀਲਾ—ਤਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਇਕ ਰਾਤ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਬੀਤੀ, ਇਸ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਦ ਤਕ ਬੱਕਰੇ ਦੀ ਮਾਂ ਸੁਖਣਾਂ ਸੁਖ ਕੇ ਲੰਘਾਵੇਗੀ ?

ਬੇਗਮ—ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ ! ਜਦ ਤਕ ਮੇਰੇ ਦਮ ਵਿਚ ਦਮ ਹੈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਜਾਲ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਵਾ ਵਲ ਬੀ ਤੱਕ ਸਕੇ ।

ਸ਼ੀਲਾ—ਕਰਤਾਰ ਤੈਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਵੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਭਉ ਬਖਸ਼ੇ ।

ਬੇਗਮ—ਭੈਣ ਜੀ ! ਮੇਰੇ ਕਹੇ ਤੁਰੀ ਚਲਣਾ ਫੇਰ ਕੋਈ ਤੌਖਲਾ ਨਹੀਂ ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਬੇਗਮ ਵਿਦਾ ਹੋਈ । ਬੇਗਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੂਜਬ ਦੋ ਇਕ ਖਤ੍ਰਾਣੀਆਂ ਟਹਿਲਣਾਂ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆ ਗਈਆਂ । ਮਾਂ ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਿਆ, ਕਪੜੇ ਵਟਾਏ ' ਮੈਲੇ ਬਸਤਰ ਟਹਿਲਣਾਂ ਧੋਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਬੇਗਮ ਪਾਸ ਲੈ ਗਈਆਂ । ਮਾਂ ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰ ਕੇ ਬਿਤਾਇਆ । ਸੰਝ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਉਸ ਦਾਲਾਣ ਤੋਂ ਟਹਿਲਣਾਂ ਸਣੇ ਕਿਸੇ ਦੁਰਾਡੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਬਦਲੀ ਗਈ ।

ਸੰਝ ਹੋ ਜਾਈ, ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ, ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਚੋਰ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਵੜ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪੀਤੀ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਰੂਰ ਆਯਾ ਅਰ ਮਗਜ਼ ਨੇ ਗਰਮ ਹੋ ਕੇ ਆਤਸ਼ਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਾਂਗ ਚੱਕਰ ਖਾਧਾ, ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਅਕਲ ਤੇ ਅਧ-ਮੋਈ ਦਇਆ ਉਸ ਗੇੜੇ ਵਿਚ ਗੇੜੇ ਖਾਣ ਲੱਗੀ, ਥਿੜਕਦੇ ਪੈਰੀਂ ਆਪ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਤੁਰੇ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ੀਲਾ ਕੈਦ ਕਰਵਾਈ ਹੋਈ ਸੀ । ਜਦ ਅੰਦਰ ਵੜੇ ਤਦ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੈਲੇ ਬਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਘੁੰਡ ਕੱਢੀ ਬੈਠੀ ਹੈ । ਆਪ ਨੂੰ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ, ਗੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਕੁੱਟਿਆ, ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ, ਕਮਰਿਓਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ । ਫੇਰ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਥਿੜਕਦੇ ਥਥਲਾਂਉਂਦੇ ਬੁਲਾਉਣ ਲੱਗੇ । ਘੁੰਡ ਵਿਚ ਲੁਕੀ ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਵਿਖੇ ਡੁਬੀ ਤੇ ਕੰਬਦੀ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ । ਹਾਕਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਧੂ ਲਈ । ਹੁਣ ਉਹ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਕੁਕੜ ਵਾਂਗ ਟੱਰਾ ਉਠਾ ਦੇਖਾ ਹਮਨੇ ਅਪਨਾ ਹੁਕਮ ਪੂਰਾ ਕੀਆ—ਸਿਖ ਕੀ ਬੀਵੀ ਕੋ ਮਨਾ ਲੀਆ (ਥਿੜਕ ਕੇ ਝੋਕਾ ਖਾ ਕੇ) ਅਬ ਬੇਗਮ ਬਨਾਏਂਗੇ···ਪੰਜਾਬ ਕੀ ਮਲਕਾ ਕਹਾਏਂਗੀ···ਤੂੰ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਕਵਾਸ ਤੇ ਝੋਕਿਆਂ ਤੇ ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਉਂਘਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਨਵਾਬ ਕਿ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਕਪੜੇ ਬਦਲਣੇ ਪਏ, ਅਰ ਸਿੰਗਾਰ ਲਾਉਣੇ ਪਏ, ਪਰ ਪਹਿਲੋਂ ਕਿਸੇ ਲੁਕਵੇਂ ਹੱਥ ਨੇ ਸ਼ਮਾ (ਦੀਵੇ) ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਹੁਣ ਰਾਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਤ ਗਈ ਜਿੱਕੁਰ ਕੋਈ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਧੁੱਪ ਰੂਪੀ ਬਦਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੌੜਕੇ ਐਉਂ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਿੱਕੁਰ ਯੋਗੀ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਸੰਗ ਦੋਖ ਕਰਕੇ ਮੰਦ ਵਾਸ਼ਨਾ ਇਕ ਝਲਕਾ ਦੇ ਕੇ ਕੁਸੰਗ ਦੂਰ ਹੋਏ ਤੇ—ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਾਨੋਂ ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਭਬਾਕਾ ਦੇ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਸੜਿਆ ਕੁਝ ਬੀ ਨਾਂ ।

ਜਦ ਦਿਨ ਹੋਇਆ ਬੇਗਮ ਵੈਸਾਖ ਦੇ ਨਵੇਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀ ਸ਼ੀਵ ਕੌਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗਈ, ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭੋਗ ਪਾ ਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਰਹੀ । ਦੋਵੇਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਮਿਲੀਆਂ, ਬੇਗਮ ਨੇ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਇਹ ਰਾਤ ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਬਚਾਉ ਵਿਚ ਲੰਘਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਐਸਾ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਬੱਝ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਸ਼ੀਲ ਧਰਮ ਸਦਾ ਲਈ ਬਚ ਗਿਆ, ਆਪ ਜਲ ਵਿਚ ਕੌਲ ਫੁੱਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹੋਗੇ, ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੀ ਵਾ ਵੱਲ ਮੈਲੀ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ ।

ਸ਼ੀਲਾ—ਭੈਣ ਜੀ ! ਮੈਂ ਆਪ ਦੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਕਿੱਥੋਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ? ਆਪ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਮਾਂ ਮਿਲ ਪਏ ਹੋ । ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਮਿਹਰ ਪਾਈ, ਪਰ ਭੈਣ ਜੀ ! ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਤਾ ਸਹੀ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਕੀਕੂੰ ਮੇਰੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ?

ਬੇਗਮ—ਗੱਲ ਦੱਸਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ।

ਸ਼ੀਲਾ—ਮੈਂ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਪਰ ਜੇ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਚਾ ਦਸੋ ।'

ਬੇਗਮ—ਭੈਣ ! ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਹੁਣ ਭੇਤ ਇਕ ਹੈ, ਤੈਥੋਂ ਕੀ ਲੁਕਾਉ ਕਰਾਂ ! ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੇ ਭਾਣੇ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਾਣੀ ਬਣਾ ਬੈਠਾ ਹੈ; ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਹੱਥ ਖੇਡਿਆ ਹੈ । ਆਪ ਦੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨ ਗਮਰੁੱਠ ਬਣ ਕੇ, ਆਪ ਵਾਂਙੂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਹਨੇਰੇ ਦੀ

ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਇਹ ਧੋਖਾ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਹੋਵਾਂ ਮੈਂ ਤੇ ਉਹ ਸਮਝੇ ਤੁਸੀਂ ਹੋ, ਸੋ ਪਤੀ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣ ਸਕਿਆ। ਉਮੈਦ ਹੈ ਇਸ ਨਸ਼ੇ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਤੁਫੈਲ ਵਿਚ ਕੁਛ ਚਿਰ ਤਾਂ ਨਿਭ ਜਾਏਗੀ ਫੇਰ ਹੋਰ ਤਜਵੀਜ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਹਨੇਰਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪਰਦੇ ਢੱਕ ਹੈ, ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਪਰਦੇ ਪਾ ਕੇ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਹਨੇਰਾ ਸਹਨ ਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਘਰ, ਮਹਿੰ ਵਰਗੇ ਜਿਗਰੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਉਸ ਵਿਚ ਖ਼ੂਨ ਕਰੇ, ਡਾਕੇ ਮਾਰੇ, ਚੋਰੀ ਕਰੇ, ਕੋਈ ਭਜਨ ਕਰੇ, ਸਮਾਧੀ ਲਾਵੇ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਿੰਦਦਾ ਸਲਾਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਾਜ ਨਹੀਂ ਉਘੇੜਦਾ। ਸੂਰਜ ਅਰ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਪੜਦੇ ਪਾੜ ਹਨ, ਜੋ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਐਬ ਦੇਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਬੜਬੋਲ ਦੀ ਜੀਭ ਵਾਂਗੂ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਨਸਰ ਕਰ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਰ ਅੱਖਾਂ ਹਨ ਜੋ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਫੂਕਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਾਜ ਮਲਕੜੇ ਮਲਕੜੇ ਉਘੇੜ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਹਨੇਰਾ ਬੜਾ ਬੀਬਾ ਰਾਣਾ ਹੈ, ਸਭ ਦੇ ਪੜਦੇ ਢਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਨੇਰਾ ਆਪ ਤਾਂ ਦੇਖਕੇ ਅਣਡਿਠ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਹੋਰਨਾ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਬੀ ਪੜਦੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਆਪ ਕਿਸੇ ਦੇ ਐਬ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਭਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਉਘਾੜਾ ਦੇਖਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਂਆਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ; ਤਿਵੇਂ ਹਨੇਰਾ ਬੀਬੇ ਪੁਰਖ ਵਾਂਗ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਾਲੇ ਰਥ ਦੇ ਪਹੀਏ ਰੇੜ੍ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ। ਹਨੇਰਾ ਬੀਬਾ ਰਾਣਾ ਹੈ, ਭੈਣ! ਏਸੇ ਹਨੇਰੇ ਨੇ ਤੇਰਾ ਧਰਮ ਬਚਾਇਆ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਤਾਂ ਹਨੇਰਾ ਆਰਫ ਕਾਮਲ (ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ) ਹੈ, ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਣ ਹੈ ਜੋ ਖ਼ੁਦਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਖ਼ੁਦਾ ਸਭ ਦੇ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੜਚੋਲਦਾ ਨਹੀਂ, ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਪਰ ਭੰਡਦਾ ਨਹੀਂ। ਪਾਪੀ ਪੁਨੀ ਸਭ ਦੇ ਖੇਤ ਤੋਂ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਮੀਂਹ ਵਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤਿਵੇਂ ਹਨੇਰਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜਿਰੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਹਾਂ, ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਗੁਣ ਰੱਬ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ ਹੈ। ਰੱਬ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਐਸਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ, ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਹਾਂ ਪਰ ਸਹਾਰਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ; ਐਪਰ ਧੰਨ ਹਨੇਰਾ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣੋਂ ਅਰ ਸਮਝਣੋਂ ਬੀ ਨਾਂਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਦਾ ਦੇਖਣਹਾਰ ਤੇ ਜਾਣਨਹਾਰ ਬਣਾ? ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਸਭ ਕੋਈ ਭੋਗਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਬੁਰੇ ਭਲੇ ਸਮਾਚਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਹਿਣ ਸ਼ੀਲਤਾ ਵਾਲੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਸ਼ੁਭੇ ਪੈਦਾ ਕਰਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਪੁਨਾਂ ਦਾ ਘਰ ਬਣਾ ਲਵਾਂ।

ਐਸੀ ਚੰਚਲਤਾ ਅਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦੇ ਨਾ ਸਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਘਬਰਾਈ, ਕੰਬੀ, ਕੁਛ ਬੋਲੀ, ਠਿਠਕੀ ਪਰ ਮਨ ਨੂੰ ਮੁੱਠ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਧੀਰਜ ਧਰ ਕੇ ਬੋਲੀ :—ਭੈਣ ਜੀ। ਤੁਸਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ, ਮੇਰਾ ਭਲਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਤੁਸਾਂ ਦੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਕਿਸੇ ਜੁਗ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ; ਪਰ ਭੈਣ ਕਿਹਾ ਜੇ ਤਾਂ ਇਕ ਗੱਲ ਮੇਰੀ ਭੀ ਸੁਣ ਲਵੋ। ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਕਦੇ ਹਲਕੇ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਕਹੀਦੇ।

ਬੇਗਮ—ਸੱਚ ਕਿਹਾ ਹਈ, ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਬੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮਨ੍ਹੇ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਤੇ ਵਲ ਛਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਬੇਗਮ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਸ਼ੀਲਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸਮੇਤ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਅਗੇ ਪਰਮ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਕਿ 'ਹੇ ਧਰਮ ਪੁੰਜ ਪਿਤਾ! ਤੇਰੀ ਨਿੰਦਾ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਥਾਣੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਗਈ ਹੈ, ਸੋ ਆਪਣੀ ਪਰਮ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਹਿਰਦਾ ਸ਼ੁਧ ਕਰੋ, ਅਰ ਮੇਰੇ ਔਗੁਣ ਬਖਸ਼ੋ? ਮੈਂ ਬੇਵਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮੈਂ ਪਰਵਸ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਕਰੋ! ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਵਿਚ ਵਾਸਾ ਦਿਓ।'

ਉਧਰ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣੋ. ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਜਦ ਆਪਣੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਤਦ ਸੂੰਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਆ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਟੋਲਾ ਇਕ ਥਾਵੇਂ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਸੈਨਾ ਅਰ ਦਰਬਾਰੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਅਰ ਉਧਰ ਨੂੰ ਕੂਚ ਬਲ ਗਿਆ। ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਗਈ ਕਿ ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਨਾ ਰੱਖਣ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਬੇਗਮ ਤੇ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਅਚਿੰਤ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸੈਰ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਗਏ, ਛੇਕੜ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ਜਿਥੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪਿੰਡੋਰੀ ਪਿੰਡ[1] ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਕਮਾਦ ਦਾ ਭਾਰੀ ਖੇਤ ਸੀ, ਸਿੰਘ ਬਾਲ ਬਿਰਧ ਜੁਆਨ ਇਸ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸੈ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਡਲਾ ਰੱਖਾਂ ਵਿਚ ਛਿਪ ਛਿਪਕੇ ਸਮਾਂ ਕੱਟ ਰਹੇ ਸੇ। ਖਾਣੋਂ ਪੀਣੋਂ ਵੀ ਵਿਰਵੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕੰਡਿਆਂ ਤੇ ਮੌਸਮ ਦੀਆਂ ਕਰੜਾਈਆਂ ਨਾਲ ਕਪੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੀਰਾਂ, ਲਾੜ ਦੇ ਛੜਰ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ੋਭ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਹੁਣ ਏਥੇ ਆ ਲੁਕੇ ਸਨ ਅਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਅਰਦਾਸਿਆਂ ਵੱਲ ਝੁਕ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਪਹੁੰਚ ਪਏ। ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਮਾਦ ਵਿਚ ਲੁਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਭੈਣਾਂ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕੁਛ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਸਨੇ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾਦੀ ਦੇ ਬੈਰਾਗੀ ਮਹੰਤ ਦਾਦੂ ਰਾਮ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਨੇ ਭਗਵੇ ਕਪੜੇ ਪੁਆ ਕੇ ਘਰ ਲੁਕਾ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ[2] ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹਾਹਾਕਾਰ ਕੁਛ ਐਸੀ ਪਈ ਕਿ ਮੰਨੂੰ ਦਾ ਘੋੜਾ ਸੀਖਾਪਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੰਨੂੰ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਪਰ ਇਕ ਪੈਰ ਰਕਾਬ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਿਹਾ ਤੇ ਘੋੜਾ ਉਠ ਭੱਜਾ। ਟਿੱਬ ਖੜਿੱਬੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਹਦਵਾਣੇ ਵਾਂਗ ਮੋਟਾ ਸਿਰ

---

1. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਿੰਡੋਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

2. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

ਖਹਿ ਖਹਿ ਵੱਜਦਾ ਅਰ ਠਹਿਕਦਾ ਠਹਿਕਦਾ ਪਾਟਦਾ ਗਿਆ, ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਨੱਕ ਮੂੰਹ ਤੱਕ ਫਿਸ ਗਏ ਅਰ ਲਹੂ ਦੀ ਲੀਕ ਸਾਰੀ ਘਸੀਟ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲੱਗਦੀ ਸ਼ਿਗਰਫ਼ ਦੀ ਲਕੀਰ ਵਾਂਗ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਕਰਮ ਪੱਤ੍ਰੀ ਦੀ ਲੰਮਾਈ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਗਈ।

ਜ਼ਿੰਦੜੀ ਤਾਂ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਇਕੁਰ ਗਈ[1] । ਹੁਣ ਦੇਹ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣੋ :— ਜਦ ਸਾਥੀ ਉਸ ਮੁਰਦਾ ਲੋਥ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚੇ ਅਰ ਮੌਤ ਦੀ ਸੋ ਪਾਣੀ ਤੇ ਪਏ ਤੇਲ ਵਾਂਗੂ ਫੈਲ ਗਈ, ਤਦ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਜੋ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਤਨਖਾਹ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ-ਘੇਰਾ ਪਾ ਖਲੋਤੀਆਂ ਅਰ ਲੋਥ ਖੋਹ ਲਈ । ਮੁਰਾਦ ਬੇਗ਼ਮ ਨੂੰ ਕਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪੱਯਾ ਤਨਖ਼ਾਹ ਦਾ ਸਾਡਾ ਤਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਲੋਥ ਮਿਲੇਗੀ । ਵਿਚਾਰੀ ਬੇਗਮ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਜੋੜ ਤੋੜ ਕਰਦੀ ਰਹੀ । ਜਦ ਦਿਨ ਨੂੰ ਬੇਗਮ ਨੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਯਾ ਦਿਤਾ[2] ਤਦ ਲੋਥ ਮਿਲੀ, ਜੋ ਫਿਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਦੱਬੀ ਗਈ ।

1. ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਹੈ ੭ ਮੁਹੱਰਮ ੧੧੬੭ ਹਿਜਰੀ (ਵੇਖੋ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ-ਏ-ਆਮਰਾ ੯੮ ਤੇ ਇਬਰਤ ਨਾਮਾ ਅਲੀਉ ਦੀਨ) । ਉਮਦਾ ਤੁ-ਤਵਾਰੀਖ ਨੇ ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ ੯੍ਸੰ: ੧੮੧੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਦੁਇ ਤਾਰੀਖਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਨ ੧੭੫੩ ਨਵੰਬਰ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਨਾਲ ਆ ਢੁਕਦੀਆਂ ਹਨ । ਲਤੀਫ ਦਾ ਸੰਨ ੧੮੫੬ ਗ਼ਲਤ ਹੈ । ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਸੰਨ ੧੭੫੨ ਈ: ਲਿਖਦਾ ਹੈ ।

2. ਉਰਦੂ ਖਾਲਸਾ ਤਵਾਰੀਖ ਹਿੱਸਾ ੨, ਪੰਨਾ ੮੫ ।

—o—

ਕਾਂਡ ਸੋਲਵਾਂ

ਹੁਣ ਸੁਣੋਂ ਸਾਡੇ ਬਿਜ਼ੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਕੀ ਹੋਈ ?

ਇਹ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਹੀ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਬਨਾਂ ਝੱਲਾਂ ਪਰਬਤਾਂ ਵਿਖੇ ਖਿੰਡ ਫੁਟੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਰ ਬੈਠੇ ਸਮੇਂ ਵੱਲ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਦਾਉ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੀਏ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੁਕ ਜਾਣ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਜਾਂ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ ਜੋ ਦਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਬੜੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਹਿਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਦ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲ ਸਮਾਂ ਤਾੜ ਕੇ ਗੁੱਸਾ ਖਾ ਕੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਙ ਬਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ਅਰ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰ ਜਾਂਦੇ, ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਦਰੋਹੀਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦੇਂਦੇ । ਹੁਣ ਭੀ ਏਹੋ ਹਾਲ ਹੋਇਆ, ਘਰ ਅਤਯਾਚਾਰਾਂ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖੜਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਅਰ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੇ ਦਰਦਨਾਕ ਹੋਣੀਆ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਕਹਿ ਸੁਣਾਏ ਤਦ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰੋਹ ਉੱਤਰ ਆਇਆ ਅਰ ਜਗ੍ਹਾ ਇਹ ਉਦਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੀਏ । ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕੌੜਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਧਰ ਕੇ ਐਉਂ ਤੁਰਿਆ, ਜਿੱਕੁਰ ਦਰਿਯਾ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਤੁਰਦਾ ਹੈ । ਉਧਰੋਂ ਭਾਈ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੀ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਅਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਬਰਸ਼ਾਹ ਫਕੀਰ ਦੇ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਸੂੰਹੀਆਂ ਨੇ ਖਬਰ ਲਿਆ ਦੱਸੀ ਕਿ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਬੀ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤਸੀਹੇ ਭੋਗ ਰਹੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਬਰ ਕਰਨਾ ਕਠਨ ਹੋ ਗਿਆ । ਆਪ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਤਿਆਰੇ ਦੀ ਪੱਕੀ ਸ ਸੁਣ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਸਾਬਰਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਛੱਡਕੇ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਕੌੜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਲ ਵਿਚ ਆਣ ਰਲੇ । ਦਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਮਾਨਤਾ ਹੋਈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਸ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿੱਦਤ ਹੀ ਸੀ ਅਰ ਸਭ ਸਿੱਖ ਐਸੇ ਅਮੀਰ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹੇ ਸਰਬ ਸੁੱਖ ਛੱਡ ਕੇ ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਸੇਜ ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਹਿਤ ਕਬੂਲੀ ਸੀ, ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੇ ਅਭਿਲਾਸੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ । ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੁਵੱਲੀ ਬਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਿਲੇ, ਜਾਣੋਂ ਸੱਕੇ ਵੀਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖੋ ਕਿ ਕੌਮੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੀਕੂੰ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਿਖ ਮੋਢਾ ਖਹਿ ਕੇ ਐਉਂ ਆਕੜਫੂੰ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਕੁਰ ਕੋਈ ਸਤਾ-ਓਪਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਕਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਸ਼ੰਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਰ ਬਿਨਾਂ ਵਾਕਫੀ ਫਤਹ ਗਜਾ ਕੇ ਮਿਲਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਮੁਕਸ਼ਲ ਆ ਬਣੇ ਤਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਗੱਲ ਕੀ ਹੁਣ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲ ਆ ਨਿਕਲੇ, ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰ ਕੁਛ ਕੁ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਖਾਲਸਾ ਬੜੇ ਬੜੇ ਬਚਾਵੇਂ ਰਸਤੀਂ ਕੂਚ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹੁ ਫੁਟਾਲੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ[1] ਅਰ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਓਸ ਥਾਵੇਂ ਜਾ ਪਏ ਜਿਥੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੁਖੜੇ ਭਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਟੇ ਗਏ, ਜਿਕੁਰ ਗਾਜਰਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਤੱਤ ਫੱਟ ਨੱਸ ਗਏ । ਬਿਜੈਮਾਨ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਉਸ ਦਲਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਕੰਧ ਢਾ ਕੇ ਜਾ ਵੜੇ, ਜੋ ਜ਼ਿਮੀਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭੋਰੇ ਜਿਹੇ ਵਾਂਗ ਸੀ[2] । ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦੇਖ ਕੇ ਸਭ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਉਤਰ ਆਇਆ । ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ, ਬਦਬੋ ਫੈਲੀ ਹੋਈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਕੱਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਕਈ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਕੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਈ ਮੋਈਆਂ ਪਈਆਂ, ਕਈ ਸਿਸਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਕਪੜੇ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਲੀਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬੀ ਪਰਲੇ ਪਾਰ, ਚਿਹਰੇ ਮਜਨੂੰ ਨਾਲੋਂ ਬੀ ਲਿੱਸੇ, ਪਰ ਜਿੱਕੁਰ ਮੋਏ ਸੱਪ ਦੀ ਬੀ ਮਣੀ ਚਮਤਕ੍ਰਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਧੁਨਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅਚਰਜ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਲਿਸ਼ਕ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ । ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੁਰਤੀ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਨੇ ਝਟ

1. ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ।

2. ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਮਸੀਤ ਜੇਹੀ ਇਮਾਰਤ ਅਜੇ ਤਕ ਖੜੀ ਹੈ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖੜਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਯਾਦਗਾਰ ਹੈ । ਮਗਰੋਂ ਦੀ-੧੯੩੫ ਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਢਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਪਾਕਿਸ-ਤਾਨ ਬਣਨ ਤੇ ਹੁਣ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ ?

ਪਟ ਮੁਸ਼ੱਕਾਂ ਕੱਟਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ । ਸਰਦਾਰ ਕੌੜਾ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਆਪਣੇ ਚਾਦਰੇ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਵਾਧੂ ਕਪੜੇ ਲੈ ਲੈ ਉਹਨਾਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਦੇਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਪੜੇ ਫਟ ਫਟ ਕੇ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਜੋਗੇ ਬੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਹੋਏ । ਪਿਛਲੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਏਹ ਪਿਆਰ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ । ਅਜ ਕੱਲ ਤਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਘਰਾਣੇ ਸ਼ਰਾਬ ਆਦਿ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਫੈਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਦਿਖਾਵਿਆਂ ਮਗਰ ਲੱਗ ਕੇ ਗਿਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਕਈ ਅਯਾਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਜਗੀਰਾਂ ਤੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਮਾਈਆਂ ਰੁੜ੍ਹਾ ਰੁੜ੍ਹਾ ਕੇ ਕੰਗਾਲ ਹੋਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅਰ ਨੀਵੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਅਰ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾਈ ਦੇਖਣ ਦੇ ਜੋਗ ਸੀ, 'ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਤੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤੇ' ਤੇ 'ਧਨ ਸਤਿਗੁਰ' ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜ ਰਹੇ ਸਨ । ਸਾਰਾ ਕਾਰਜ ਫਤੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਮੌਤ, ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਬੇਗਮ ਤੇ ਉਮਰਾਵਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਬੀ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਪਾਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਟਾ-ਵੱਢੀ ਕਰਨੀ ਭਾਰੀ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ਅਰ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਕਰੜੇ ਖ਼ਤਰੇ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਵਿਉਂਤ ਸੀ । ਇਦ ਲਈ ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਇਕ ਇਕ ਜਣੇ ਨੇ ਇਕ ਇਕ ਭੈਣ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਤੇ ਨਾਲ ਬਿਠਾਲ ਲਿਆ। ਉਸ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਬਾਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਥੜੇ ਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਤੇ ਮੋਈਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਲੱਕੜ ਮੋੜੇ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ[1] ਅਰ ਝਟ ਪਟ ਤਿਲਕਦੇ ਹੋਏ । ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਇਕ ਬਨ ਵਿਚ ਜਾ ਦਮ ਲੀਤਾ । ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਰਸਤ ਪਾਣੀ ਲੈ ਗਏ । ਹੁਣ ਇਸ ਬਨ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਮਰ-ਕੱਸੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਅਰ ਰਾਵੀ ਦਰਿਯਾ ਵਿਚ, ਜੋ ਨਾਲ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ਼ਨਾਨ-ਪਾਣੀ ਕੀਤੇ । ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਦਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਜਲ ਨਸੀਬ ਹੋਇਆ, ਫੇਰ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਪਹਿਲੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ ਗਿਆ, ਫੇਰ ਸਭ ਨੇ ਛਕਿਆ । ਜਦ ਸਭੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਏ ਤਦ ਸਰਦਾਰ ਕੌੜਾ ਸਿੰਘ ਅਰ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਕਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਲੇ ਪੁਰਖ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਮੂਜਬ ਜਥੇਦਾਰ ਬੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਸਫਲਤਾ ਸਮਸਦਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਐਸਾ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਸਿੰਘਣੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਟੱਬਰ ਟੋਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ । ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ਓਹ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕੰਮ ਪਰ ਰਹੀ, ਅਰ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਹੱਥ ਵਟਾ ਕੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਸਵਾਰਦੀ ਰਹੀ । ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦਾ ਠੀਕ ਠੀਕ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ । ਇਹ ਤਾਂ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮੰਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਸੁਣਿਆਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਣੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੂ । ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਜੀਉਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਜ਼ਰੂਰ ਸਤਿ ਧਰਮ ਸਮੇਤ ਜੀਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਮਰ ਚੁਕੀ ਹੈ ਤਦ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਅਈ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਲ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਣੀ ਧਰਮ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੀਵੇ । ਲੋਕੀਂ ਤਾਂ ਜਿੰਦ ਦੇ ਆਸਰੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਿੰਦ ਧਰਮ ਹੈ, ਏਹ ਧਰਮ ਦੇ ਆਸਰੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਮਰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ ਤਦ ਧਰਮ ਨੂੰ ਜਿੰਦ ਬਣਾ ਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਧਰਮ ਹਾਰ ਕੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਸਿੰਘਣੀ ਜੀਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ।

ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਨਾਮ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਸਨ; ਬਾਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੀ । ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੂਜਬ ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਦਸਮੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸੀ ਤਿਵੇਂ ਸਿੰਘਾ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਰੋਚਾਨਾ ਰਵੱਯਾ ਬੜਾ ਪੱਕਾ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਬਾਣੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੰਗਣ ਚਾੜ੍ਹਨੀ ਹੀ ਹੋਈ ਸੁੱਚਾ ਤੇ ਉੱਚਾ ਜੀਵਨ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਪਯਾਰ ਬਾਣੀ ਨੇ ਭਰ ਹੀ ਦੇਣਾ ਹੋਇਆ :

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦਾ ਮਰਨਾ ਜਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਤਦ ਸਿੰਘ ਬਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਪਏ, ਜਿੱਕੁਰ ਰਾਤ ਬੀਤੀ ਤੇ ਸੂਰਜ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ : ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਤਰਥੱਲ ਮਚ ਗਿਆ । ਸਿੰਘਾਂ ਪਹਿਲੇ ਹੱਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦਿਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਫੜ ਫੜ ਮਾਰੇ ਤੇ ਮਰਵਾਏ ਸਨ, ਯਥਾ :—

ਉਨ ਸਭ ਚੁਗਲੋਂ ਤਾਈਂ ਚੁਨ ਚੁਨ । ਮਾਰਯੋ ਲੂਟਯੋ
ਘਰ ਸਿੰਘਨ ਪੁਨ । ਨੂਰ ਦੀਨ ਕੀ ਲੁਟੀ ਸਰਾਇ । ਸਿੰਘ
ਕੋਟ ਮਾਰਯੋ ਫਿਰ ਧਾਇ । ਲੂੰਟਯੋ ਸਿੰਘਨ ਨਗਰ ਮਜੀਠਾ ।
ਮਾਰਯੋ ਜੰਡਿਆਲਾ ਫਿਰ ਨੀਠਾ । ਕਰਮੇ ਛੀਨੇ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ।
ਮਾਰ ਲੂਟ ਕੇ ਕਰਯੋ ਖੁਆਰ । ਰਾਮੇ ਰੰਧਾਵੇ ਕਾ ਗ੍ਰਾਮ ।
ਘਣੀਆ ਲੂਟਯੋ ਐਨ ਤਮਾਮ । ਸੈਦੇ ਵਾਲੇ ਕਾ ਜਟ
ਦਯਾਂਲਾ । ਪੈਂਚ ਨਿਬਾਹੂ ਭੂਰੇ ਵਾਲਾ । ਇਸਮਾਈਲ ਖਾਂ
ਥਾ ਮੰਡਯਲੀਆ । ਅਕਾਲ ਦਾਸ ਮਹੰਤ ਹਦਾਲੀਆ ।
ਰੰਘੜ ਮਾਰੇ ਜਾ ਬੁਤਾਲੀਏ । ਸਿੱਧੇ ਕੀਤੇ ਜੱਟ ਬੁੰਡਾਲੀਏ ।
ਘੇਰ ਔਲੀਏ ਖਾਂ ਕੋ ਮਾਰਯ । ਹਸਨਾ ਭੱਟੀ ਜਮ ਘਰ
ਬਾਰਯੋ । ਮਾਲ੍ਹ ਪੁਰੀਏ ਗੁਲਾਬੇ ਕੇਰੋ । ਫਗਵਾੜਾ ਭੀ
ਲੂਟਯੋ ਬਧੇਰੋ । ਇਤਿਆਦਿਕ ਠੌਰਨ ਕੇ ਲੋਗ । ਮੁਖਬਰ
ਥੇ ਜੋ ਮਾਰਣ ਜੋਗ । ਸੋ ਮਾਰੇ, ਸਾਜਨ ਬਹੁ ਪਾਰੇ । ਮਾਰੇ
ਪੈਂਚ ਨੁਸ਼ਹਿਰੇ ਵਾਰੇ । ਲਏ ਦੁਸ਼ਮਨੋਂ ਤੇ ਬਡ ਬਦਲੇ ।
ਸਿੰਘਨ ਮਾਰ ਮਚਾਯੋ ਗਦਲੇ ।

[ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਫਾਈਪ ਸਫਾ ੭੧੩

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੱਖਾਂ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਕੈਦੀ ਛੁਡਾਏ,

1. ਇਸ ਥਾਂਵੇਂ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਯਾਦਗਾਰ ਰਹੇ ।

ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਫੇਰ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵੱਲ ਲੱਗ ਪਏ, ਪਰ ਉਧਰ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਬੜੀ ਚਲਾਕ ਜਬ੍ਹੇ ਵਾਲੀ ਅਰ ਦਨਾ ਤ੍ਰੀਮਤ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਤੀ ਦੇ ਮਰਦੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ, ਅਮੀਰਾਂ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਗੰਢ ਲਿਆ ਸੀ ਅਰ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਨਿਆਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬਿਠਾਲ ਕੇ ਆਪ ਸਰਬਰਾਹ ਬਣ ਕੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲੱਗ ਗਈ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਕਾਬਲ ਦੁਰਾਨੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਘੱਲ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵਾਬੀ ਮੇਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸਰਬਰਾਹੀ ਹੇਠਾਂ ਕਰਾ ਦਿਓ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਚੋਰੀ ਵਕੀਲ ਘੱਲ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਕਰ ਦਿਓ। ਇਉਂ ਦੋਹਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਬੇਗਮ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ 'ਅਮੀਨੁੱਦੀਨ' ਨੂੰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਰ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਸਰਬਰਾਹ ਮੰਨ ਕੇ ਖਿਲਅਤ ਤੇ ਪਰਵਾਨੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ[1]। ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਾਬਲ ਵਾਲਾ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਅਰ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਾ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰੱਖ ਸਕੇ[2]। ਰਾਜ ਕਾਜ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਬੇਗਮ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਬੰਨਣ ਲੱਗੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਦੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਸੋ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਨਾਇਬ ਨੂੰ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਕੇ ਅਮਨ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਲਾਇਆ ਤੇ ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਂ ਨੂੰ—ਜਿਸ ਦੀ ਬਣਵਾਈ ਹੋਈ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮਸੀਤ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੈ—ਵਜ਼ੀਰ ਮੁਕਰਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਬੜਾ ਭਲਾ, ਸੁੰਦਰ ਅਰ ਚਤੁੱਰ ਪੁਰਖ ਸੀ, ਇਸ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਬੇਗਮ ਦਾ ਰਾਜ ਪਤੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਲਾਲ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤਦ ਬੇਗਮ ਨੇ ਪੂਰਾ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਮੁਹਰੇ ਹੀ ਮਾਂ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਝਗੜਾ ਪਾਰ ਕਰ ਛੱਡੇ; ਪਰ ਉਧਰੋਂ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਆ ਗਈ। ਹੁਣ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਨਾਵਟੀ ਭੈਣ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਹਿਣਾਂ ਇਕ ਸੁਖ ਤੇ ਆਸਰਾ ਹੀ ਦਿੱਸਿਆ। ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੀ ਅਕਲ ਤੇ ਭਲਿਆਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਪੈ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ਸੋ ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਸਲਾਹ ਮਤ ਵਰਤਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਸ ਦੀ ਸੁਥਰੀ ਅਕਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਔਕੜਾਂ ਵਿਚ ਐਸੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਦੇਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਬੇਗਮ 'ਵਾਹ ਵਾਹ' ਕਰ ਉਠਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਗਮ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਵਧਿਆ ਅਰ ਉਸ ਦੀ ਸੱਚੀ ਮੁਚੀ ਦੀ ਦਰਦਣ ਹੋ ਗਈ। ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਂ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰੀ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬੇਗਮ ਕਈ ਵੇਰੀ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸੱਦ ਲਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਤਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਬੁਰਾ ਨਿਕਲੇਗਾ ਅਰ ਰਾਜ ਭਾਗ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਬੇਗਮ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਔਖੇ ਸੌਖੇ ਹੋ ਕੇ ਮੰਨ ਲਈ, ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਦਰਬਾਰੀ ਬੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਦੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਉੱਤਮ ਸਲਾਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਬੀ ਅਮੀਰੀ ਤੇ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਸ਼ੋਕ! ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਕਦੀ ਖਿੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠੀ, ਸਦੀਵ ਕੁਮਲਾਈ ਹੋਈ ਰਹਿੰਦੀ। ਪਤੀ ਦਾ ਵਿਯੋਗ ਉਸ ਦੇ ਚਿੱਤ ਪੁਰ ਐਸਾ ਪੱਥਰ ਸੀ, ਜੋ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਉਮਗਣ ਨਾ ਦਿੰਦਾ। ਇਹ ਦੁੱਖ ਐਸਾ ਭਾਰਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਜੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਗ਼ਮ ਵਿਚ ਘੁਟ ਘੁਟ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀ, ਪਰ ਭਾਣੇ ਮੰਨਣ ਦੇ ਜਤਨ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਆਤਮਾਂ ਦਾ ਵਿਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਜਿੱਕੁਰ ਟਹਿਣੀਓਂ ਟੁੱਟੇ ਫੁਲ ਠੰਢ ਮੌਸਮ ਅਰ ਸੀਤਲ ਜਲ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਸੁਕਦੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਟਾਹਣੀ ਵਾਲੇ ਜੋਬਨ ਤੇ ਖਿੜਾਉ ਵਾਲੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ, ਤਿਵੇਂ ਸ਼ੀਲਾ ਸੋਚਵਾਨ, ਪਰ ਸੁਥਰੇ ਮੱਥੇ ਵਾਲੀ, ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਪਰ ਰੋਣਹਾਕੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਗ਼ਮ ਵਿਚ ਕੁੱਠੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਕੋਲ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਢੱਠੀ ਹੋਈ ਨਾ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਬੇਗਮ ਇਸ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਅਰ ਉਪਾਉ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਪਤੀ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰੀ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਰ ਮੇਰਾ ਸੁਖ ਹੋਰ ਵਧ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਸਹੇਲੀ ਤੇ ਸੱਚੀ ਦਰਦਣ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਸਿਆਣੀ ਅਰ ਪਿਆਰ ਵਾਲੀ ਲੱਭਣੀ ਔਖੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬੇਗਮ ਨੇ ਝਨਾਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਵਲੋਂ ਪਤਾ ਮੰਗਵਾਇਆ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਸਾਬਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਦੱਸ ਪਈ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਕਿਤੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਬੇਗਮ ਨੇ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਲੀਆ ਤੇ ਅਤਾ ਪਤਾ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜ ਸੱਤ ਸੂੰਹੀਏ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਜੋ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਕੱਢ ਦੇਣ।

ਇਧਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੜ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰਨ ਦਾ ਬਜ਼ਾਰ ਗਰਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਿਛੇ ਕਹਿ ਆਏ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਲਈ ਬੇਗਮ ਨੇ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਤੋਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਮੁੱਠ ਭੇੜਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਕਦੀ ਓਹ ਜਿੱਤੇ ਤੇ ਕਦੀ ਓਹ, ਛੇਕੜ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰ ਕੋਲ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਦੇ ਭੜਕਾਏ ਹੋਏ ਜੱਟਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਟੋਲੇ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਚਾਰ ਚੰਗੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਲੇ ਅੱਗੇ ਉਹ ਠਹਿਰ ਨਾ ਸਕੇ, ਪੈਰ ਹਿੱਲ ਗਏ ਅਰ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸ ਗਏ। ਭਾਈ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਧ ਵਧ ਕੇ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਤਦ ਬੀ ਮੁਹਰੇ ਸੀ, ਉਸ ਘਮਸਾਣ ਵਿਚ ਇਕ ਤੁਰਕ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਪੱਟ ਤੇ ਲੱਗੀ, ਇਸ ਮਰਦ ਨੇ ਲੱਤ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਅਰ ਪੀੜ ਨਾ ਜਣਾਈ ਅਰ ਵਧ ਵਧ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਵਾਹੁੰਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਛੇਕੜ ਉਸ ਦਾ ਘੋੜਾ ਘਾਇਲ ਹੋ ਕੇ ਇਕਲ-ਵਾਂਜੇ ਜਿਹੇ ਇਕ ਟੋਏ ਵਿਚ ਢਹਿ ਪਿਆ। ਇਸ ਟੋਏ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਤੇ ਦੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੜਦੇ ਲੜਦੇ ਅੱਗੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਚਾਰ ਇਹ ਸੀ:- ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਕਈਆਂ ਦਾ ਆਹੂ ਲਾਹ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਫੇਰ ਦੂਹਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਤਲਵਾਰਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਹੱਥ ਪਲੱਥੇ ਤੇ ਦਾਉ

1. ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼ ਸਫ਼ਾ ੨੨੬।
2. ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਘਾਤ ਦਾ ਘੋਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ! ਘੁਲਦੇ ਘੁਲਦੇ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਟੱਕਰਾਂ ਖਾ ਕੇ ਢਹਿ ਪਏ, ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸਿਧਾਰੇ ਤੇ ਤੁਰਕ ਦੋਵੇਂ ਰੇਤ ਪਰ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗੂੰ ਤਿਲ ਬਿਲ ਕਰਦੇ ਪਏ ਸਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਘੋੜੇ ਸਣੇ ਆ ਡਿੱਗੇ। ਡਿੱਗਦੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਜ ਨੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਦਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਸਮਾਚਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਡਿੱਠਾ, ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਤਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਨਸਾ ਭਜਾ ਕੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜੋਗ ਡੰਡ ਦੇ ਕੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਹਰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਚਾਰੇ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਨਾ ਰਹੀ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਤਿੰਨ ਲੋਥਾਂ ਸਿਰ੍ਹਾਣੇ ਤੇ ਮੋਏ ਘੋੜੇ ਨਾਲ ਲੱਤ ਬੱਧੀ ਹੋਈ ਮੂੰਧੜੇ ਪਿਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਸੁਧੀ ਵਿਚ ਬੀਤ ਗਈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਕੇ, ਘਾਲਾਂ; ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਬਹੁਤ ਤਾਂ ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਪਰ ਜੋ ਰੱਤੀ ਰਵਾਲ ਲਿਖੇ ਵੀ ਗਏ ਸੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਨਗਹਿਲੀ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਤੀ ਇਤੀਹਾਸਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਪਏ ਹਨ, ਜੋ ਲੱਭਣੇ ਔਖੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਪਰ ਫ਼ਖ਼ਰ ਕਰਨ। ਅਣਜਾਣੇ ਸਿੱਖ ਭੁਲੇਖੇ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੇਖੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀਕੂੰ ਆਪਣੇ ਜਿੱਗਰ ਦੇ ਲਹੂ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਪੀ ਕੇ ਟੋਇਆਂ ਵਿਚ ਲੋਥਾਂ ਦੀ ਸੇਜਾ ਵਿਛਾ ਕੇ ਸੌਂ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਮੀਰੀਆਂ ਤੇ ਧਨ ਦੀਆਂ ਬਹਾਰਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਪਏ ਜਿੰਦਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਆਪਣਾ ਯਾ ਪਰਾਇਆ ਕੋਈ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਦਾ ਲਾਲਚ ਘਰਾਂ ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਟੋਇਆਂ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਲਿਆਇਆ ਹੈ ? ਅਫ਼ਸੋਸ ! ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹੇ ਬਾਝ ਹੀ ਰਾਇਆਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਰਾ ਐਲਫਿਨਸਟੋਨ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਦੀ ਮੌਤ ਅਰ ੭੪੦[1] ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਹਾਲ ਹੀ ਪੜ੍ਹੋ ਤਾਂ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਇਹ ਲੋਕ ਭੰਗਾਂ ਪੀ ਕੇ ਸੌਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਡੌਲਿਆਂ ਦੀ ਅਖੱੜ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਨੌ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਕੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਅਨਯਾਈ ਰਾਜ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਉਡਾ ਰਹੇ ਸਨ ? ਬੇਸ਼ਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਦੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਪੁਟਿਆ, ਪਰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੀਹ ਵਸਤੂ ਸੀ ? ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਵਰਗਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਹਸੀ ਗੁਆਂਢ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਬੜੇ ਬੜੇ ਤਕੜੇ ਤਾਕਤਵਰ ਪਠਾਣ ਸਨ। ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੇ ਸਰਹੱਦ ਇਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸਨ। ਲੱਖਾਂ ਫੌਜਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਲਿਆ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਲੁਟਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਇਲਾਕੇ ਪਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹਾਕਮ ਸਨ ਅਰ ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਸੀ। ਨਾ ਇਲਾਕਾ, ਨਾ ਰਿਆਸਤ, ਨਾ ਖਜ਼ਾਨੇ, ਕੋਈ ਠਾਹਰ ਨਹੀਂ, ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਮਿੱਤਰ ਨਹੀਂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂ ਸਭ ਵੈਰੀ, ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਘਰ ਦੇ ਸੇਵਕ ਹਿੰਦਾਲੀ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਮੁਖ਼ਬਰ ਬਣੇ ਹੋਏ। ਐਸੀਆਂ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਕੌਮ ਨੇ ਅਟਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਤਕ, ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਾਂਗੜਾ ਜੰਮੂ ਤੇ ਭਿੰਬਰ ਤਕ[1] ਆਪਣਾ ਸਿੱਕਾ ਜਮਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਅਰ ਦਿੱਲੀ, ਪਟੌਦੀ, ਦੁਜਨਾ, ਬੀਕਾਨੇਰ ਤਕ ਹੱਲੇ ਕੀਤੇ ਹੋਣ, ਉਸ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਲਾਈ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਪਹਾੜੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਸੇਵਾ ਜੀ ਵਰਗੇ ਸਰਦਾਰ ਸਿਰ ਤੇ, ਫੇਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਲਾਇਕ ਪੁਰਖ ਹਾਦੀ ਬਣਦੇ ਰਹੇ, ਅਰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਜੋ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀਆਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹਨ।

ਜੇ ਕਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕਰੋ, ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰ ਕੇ ਮੁੜ ਪਠਾਣ ਰਾਜ ਏਥੇ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲੈਂਦਾ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਏ ਸਿੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਅਤਿ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਅੱਪੜਦਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਹ ਊਧਮ ਮਚਾਉਂਦੇ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਪਿੱਛੇ ਪਰਤਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰਨੇ ਐਸੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਮੁੜ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਪਠਾਣੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਭੰਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਤੱਕਣੇ ਹੋਣ ਤਾਂ

---

1. ਵੇਖੋ ਇਤਿਹਾਸ ਹਿੰਦ, ਐਲਫਿਨਸਟਨ ਪੰਨਾ ੬੯੬—"ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਉਥੇ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਪਰ ੭੪੦ ਚੁਣ ਕੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਠੀਆਂ ਖੱਲਾਂ ਪਹਿਨਾ ਊਠਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਸ਼ਰ ਕਰ ਕੇ ਸੱਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਉਹ ਬੜੀ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਮੋਏ, ਹਰ ਲਾਲਚ ਨੂੰ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਡਿੱਠਾ ਤੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ। ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪਿੰਜਰੇ ਪਾਇਆ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਖੋਪਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲਟਕਾਈਆਂ। ਬਿੱਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਨੇੜੇ ਨਾਲ ਲਟਕਾਈ। ਧੂਈ ਤਲਵਾਰ ਜਲਾਦ ਸਿਰ ਤੇ ਖੜ੍ਹਵਾਇਆ, ਉਸ ਦਾ ਨਿਆਣਾ ਪੁੱਤਰ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਕਟਾਰ ਹੱਥ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਆਪ ਮਾਰੇ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਉਸ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਕੋਹਿਆ ਗਿਆ ਅਰ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਆਂਦਰਾਂ ਆਦਿ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਸਿੱਟੇ ਗਏ। ਸੀਖਾਂ ਤਾ ਤਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਦੇ ਰੋਏਂ ਉਡਾਏ ਗਏ, ਪਰ ਬੰਦਾ ਨਾ ਹਿੱਲਣੇ ਵਾਲੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਮਨ ਮੋਇਆ ਕਿ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨੇ ਲਈ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਾਰਨ ਬਣਾਇਆ।" ਇਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਸੇਵਕ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ੭੪੦ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਨੇ ਸਿਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ। ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਜਿੰਦ ਪਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

1. ਦੇਖੋ ਤਵਾਰੀਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਪੰਨਾ ੨੯੯।

2. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਵੇਲੇ ਸਿਖਾਂ ਪਾਸ ਇਕ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਬੀ ਰਾਜ ਨਾ ਸੀ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਰੀਬ ੫੦ ਵਰ੍ਹਾ ਬੀਤਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਰੜੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੜਕੇ ਐਤਨਾ ਭਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸਾਂਭ ਲਿਆ। ਨੀਪੋਲੀਅਨ ਅਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸੇਵਾ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਿਆਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਠੀਕ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੇ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸੋਚੇ ਅਸਲ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ।

ਕਿਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਤਿਹਾਸ[1] ਵਿਚ ਹੀ ਸਹੀ : ਨੁਸ਼ਹਿਰੇ ਦਾ ਸਿੰਘ ਯੁੱਧ ਪੜ੍ਹ ਲਈਏ ਤਾਂ ਬੀ ਕੁਛ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਿਸ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਹੀ ਪਾਸੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਆਓ ਆਪਣੀ ਵਿਥਿਆ ਦੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਫੜੀਏ ! ਪਿਆਰੇ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੋਥ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮੱਧਮ ਸਆਸ ਲੈ ਲੈ ਵਕਤ ਗੁਜ਼ਾਰਦੀ ਰਹੀ, ਜਿਕੁਰ ਭਾਦਰੋਂ ਦੇ ਵੱਟ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਪੱਤੇ ਰਤਾ ਰਤਾ ਹਿੱਲਦੇ ਹਨ। ਸਵੇਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਨੱਸੇ ਭੱਜੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਆਏ। ਇਧਰੋਂ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਬਲੀ ਪੰਡਤ ਜੀ, ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਦੇ ਪ੍ਰੋਹਤ ਹੁਰੀਂ, ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ, ਉਧਰ ਆ ਨਿਕਲੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀ ਬੀ ਸਨ। ਟੋਏ ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਲੰਘੇ ਤਾਂ 'ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦੀ ਮੱਧਮ ਅਵਾਜ਼ ਕੰਨੀ ਪਈ। ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਆਪ ਹੁਰੀਂ ਠਿਟਕੇ ਤੇ ਕੋਲ ਆਕੇ ਦੇਖਣ ਲੱਗੇ। 'ਓਹੋ ! ਇਹ ਤਾਂ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਲੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੈ।' ਆਪ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਮਿੱਟੀ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਭਾਣੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਮੁੱਲ ਵੀ ਵੱਟਕੇ ਖਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਫੇਰ ਜੀਉਂਦਾ ਦਿੱਸਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚੋਂ ਜਦ ਸੂੰਹੀਏ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਨਿਕਲੇ ਸਨ, ਤਦ ਇਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਸੂੰਹੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਮੁਖ਼ਬਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਭੇਤੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਇਹੋ ਹਾਲ ਇਸਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਇਸ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣੀ, ਤਦ ਬੇਗਮ ਪਾਸ ਦਰਖਾਸਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਭੀ ਇਸ ਕੰਮ ਦਾ ਸੂੰਹੀਆਂ ਮੁਕੱਰਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਰਚ ਉਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਫਿਰਨ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਤਾਂ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਮਰ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਬੇਗਮ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਿਟਾ ਕੱਢ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਖੁਨਾਮੀ ਕਰ ਕੇ ਕੈਦੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ; ਤਾਹੀਉਂ ਬੇਗਮ ਤਾਂਘ ਨਾਲ ਭਾਲ ਕਰਵਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੋਚਣੀ ਕਿ ਬੇਗਮ ਵੈਰ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਲਈ ਅਣਹੋਣੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਬੇਗਮ ਲੱਭਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਭੀ ਸੂੰਹੀਆਂ ਬਣ ਫਿਰਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਚਾਹਿਓਸੁ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਸਿੱਟੇ, ਵੈਰੀ ਭੀ ਮਰ ਜਾਏ, ਕੋਈ ਸੰਸਾ ਭੀ ਨਾ ਰਹੇ, ਮਤਾਂ ਜੀਉਂਦਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਾਸ ਨਾ ਪਲਟਾ ਖਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, ਔਹ ਆਦਮੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਲਭਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ, ਮਾਰੋ ਗੋਲੀ ਜੀਉਂਦਾ ਭੱਜ ਨਾ ਜਾਏ, ਇਹ ਤਾਂ ਇਕੱਲਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਬਥੇਰਾ ਹੈ। ਸਿਪਾਹੀ ਹੱਸ ਪਏ ਅਰ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਹੁਕਮ ਹੈ ਫੜਕੇ ਲਿਆਓ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੋ ਖ਼ਬਰੇ ਮਾਰ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸਾਡਾ ਇਨਾਮ ਮਾਰਿਆ ਜਾਏ, ਇਸ ਲਈ ਸੂੰਹੀਏ ਦਾ ਕਹਿਆ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਟੋਏ ਵਿਚ ਉਤਰੇ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਟੰਗ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਹੇਠੋਂ ਕੱਢਿਆ ਅਰ ਪੱਟ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰ ਕੇ ਬੱਧਾ। ਇਕ ਪਾਲਕੀ ਵਗਾਰੀ ਫੜ ਮੰਗਾਈ। ਪਾਣੀ ਪਿਲਾ ਕੇ ਹੋਰ ਦਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ। ਸੂੰਹੀਏ ਜੀ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸੇ, ਪਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਵੇਖ ਕੇ ਓਸੇ ਉਲਟ ਪਏ ਤੇ ਸੋਚ ਕਿ ਚਲੋ ਲਾਹੌਰ ਚੱਲ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਏਗਾ, ਸਗੋਂ ਮਾਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਬੇਗਮ ਦੇ ਸਿਰ ਰਹੂ। ਇਹ ਬੀ ਸੋਚ ਲਿਆ ਕਿ ਇਨਾਮ ਚੋਖਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸਾਡੀ ਸੋਚੋਂ ਉਲਟ ਹੋਰ ਨਿਕਲ ਪਈ ਤਾਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਕਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਰਾਜ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਹੌਰ ਆਏ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਇਨਾਮ ਲਿਆ ਅਰ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੰਜੀ ਪੁਰ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੁਚਾਏ ਗਏ। ਬੇਗਮ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕਿਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਰ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਜ ਵਿਚ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਤਦ ਭੀ ਕਈ ਹਕੀਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਲਾਜ ਵਿਚ ਲਾਏ ਗਏ ਅਰ ਸਭ ਬੰਦੋਬਸਤ ਸੁਖ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਭੀ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਛ ਹੁਕਮ ਹਾਸਲ ਰੱਖਦੀ ਸੀ।

ਕਿਆ ਅਸਚਰਜ ਹੈ ! ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਟੋਏ ਵਿਚ ਪਿਆ ਮਾਨੋ ਆਪਣੇ ਛੇਕੜਲੇ ਸੁਆਸ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਤੇ ਵਹੁਟੀ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾ। ਵਹੁਟੀ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਐਸ ਵੇਲੇ ਕਿਹੜੀ ਹੱਦ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾਂ ਦਾ ਸਾਈਂ ਫੇਰ ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਮਿਲ ਪਿਆ। ਵਾਹ ਵਾ, ਧੰਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੇ ਧੰਨ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ! ਸ਼ੀਲਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ ਤੋੜ ਪਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਪਾਸ ਬੈਠੀ ਟਹਿਲ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਅਨੇਕਾਂ ਟਹਿਲ ਵਾਲੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ, ਪਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਆਪ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਧਨ ਭਾਗ ਸਮਝਦੀ। ਹਕੀਮਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਤਾਂ ਸੀ ਹੀ ਪਰ ਵਹੁਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸੇਵਾ ਸਭ ਕੋਲੋਂ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਗੱਲ ਕੀ, ਖੁਸ਼ੀ ਅਰ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਫਿਰ ਆਇਆ। ਕੁਛ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਜ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਗਏ। ਕਰੜੇ ਦੰਦਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਕੁਰ ਜੀਭ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦੁਖੀ ਟੱਬਰ ਫੇਰ ਸੁਖੀ ਰਹਿਣੇ ਲੱਗਾ। ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਦਿਨ ਫੇਰੇ ਤਾਂ ਪੁੱਠੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਕਿੱਥੇ ਝਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਿਪਤਾਂ, ਕਿੱਥੇ ਏਹ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸੁਖ ? ਸ਼ੀਲਾ ਵੱਲ ਦੇਖੋ ਬਸੰਤ ਦੀ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੀ ਗੰਦਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜ ਰਹੀ ਹੈ, ਭੁਜੰਗੀ ਵੱਲ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਬਨ ਵਿਖੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਚੌਕੜੀਆਂ ਭਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਵਲ ਤੱਕੋ ਤਾਂ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਹਿ ਲਹਿ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਖਾਲਸਈ ਟੱਬਰ ਮਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੇ ਦਾ ਉਪਾਉ ਸੋਚਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

—0—

1. ਦੇਖੋ ਗ੍ਰਿਫ਼ਨ ਦਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ। ਨਿਪੋਲੀਅਨ ਅਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਾਧਾ ਦਿਖਲਾਇਆ ਹੈ, ਕਿ ਨਿਪੋਲੀਅਨ ਕਈ ਸਾਲ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮੋਇਆ ਅਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਰਦੇ ਦਮ ਤਕ ਹੁਕਮ ਮਨੀਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਜੀਭ ਮਾਰੀ ਗਈ ਪਰ ਸੈਨਤ ਨਾਲ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ, ਕਿਸੇ ਅੱਖ ਉੱਚੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਚਾਹੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਸਮਾਚਾਰ ਕਿਸੇ ਅਨੋਖੀ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਪਰ ਸੱਚ ਲੁਕਦਾ ਨਹੀਂ।

ਕਾਂਡ ਸਤਾਰਵਾਂ

ਬੇਗਮ ਵਿਚਾਰੀ ਦੇ ਸਿਰ ਹੋਰ ਬਿਪਤਾ ਆ ਪਈ। ਉਸਦੀਆਂ ਉਮੈਦਾਂ ਦਾ ਨੌਂ-ਨਿਹਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਲਕ ਤਿੰਨ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਨਵਾਬ, ਇਕਲੌਤਾ ਬਚੜਾ 'ਅਮੀਨੁੱਦੀਨ' ਸੀਤਲਾ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਲ ਲੁੱਛ ਲੁੱਛ ਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ। ਵਿਚਾਰੀ ਦੇ ਭਾ ਦੀ ਅਪਦਾ ਆ ਪਈ; ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਤੀ ਮੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਰਾਜ ਭਾਗ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ, ਉਹ ਇਸ ਬੱਚੇ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ੋਕ! ਇਸ ਲਾਡਲੇ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਉਡ ਗਿਆ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੀ ਨੇਕ ਸਲਾਹ ਨੇ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਗ਼ਮ ਵਿਚ ਵੀ ਉਤਮ ਸਹਾਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੇਗਮ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਪਹੁੰਚੀ। ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਚਿਹਰਾ ਬੇਗਮ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੁਛ ਘਰ ਕਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਾਹਨੂੰ ਵਿਚਾਰੀ ਨੇ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਸੁਡੌਲ, ਸੁਹਣੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਪਰ ਜਦ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਸਲਾਹਵਾਂ ਮਸ਼ਵਰੇ ਪੁਛੇ, ਤਦ ਉਸਦੀ ਮਿੱਠੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਲੁਕਮਾਨ ਵਾਲੀ ਦੂਰੰਦੇਸ਼ੀ ਦਾ ਅਕਲ ਦੇਖਕੇ ਬੇਗਮ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਬੜਾ ਗੁਣੀ ਤੇ ਆਦਰ ਦੇਣ ਜੋਗ ਦਾਨਾ ਭਾਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਠ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਾਂਗੂ ਨਵਾਬੀ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਕਰਵਾ ਲਵੇ। ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਤੇਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਹਨ। ਇਧਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਕੋਈ ਸੁਲਹ ਦਾ ਕਦਮ ਚਾ ਲਓ, ਪਯਾਰ ਨਾਲ ਸੁਖ ਵਰਤ ਜਾਏਗਾ। ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਕੇ ਐਸੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਭ ਨੂੰ ਮੁੱਠ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਅਰ ਹਕੂਮਤ ਆਪ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਮਾਤਬਰ ਆਦਮੀ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਕਾਬਲ ਬੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। ਹੁਣ ਬੇਗਮ ਦੇ ਨਾਮ ਦੁਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਨਵਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਆ ਗਏ ਅਰ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਣੀ ਬਣ ਗਈ। ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਤਹਿਤ ਜਮਾ ਲਿਆ ਅਰ ਤ੍ਰੀਮਤ ਦਾ ਡੰਕਾ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੱਜਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸਿਰ ਚੁਕਦੇ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਦੀ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕਣ ਪਰ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦੇਂਦੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਬਈ ਕੋਈ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਲਿਆਵੇ ਇਹ ਅਲਖ ਤਾਂ ਮੁੱਕੇ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਅਘੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੇਸ ਵਟਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਅਰ ਦਾਉ ਪਾ ਕੇ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਨੂੰ, ਜਦ ਉਹ ਦਰਯਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜਾ ਵੰਗਾਰਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ: 'ਖਾਂ ਜੀ! ਕਾਹਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਬੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾਉ ਦੇ ਹੋ, ਆਓ ਮਰਦ ਬਣੋ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰੀਏ, ਦੇਖੀਏ ਤੁਸਾਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਮਰਦਾਨਗੀ ਹੈ'। ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਘਬਰਾ ਉਠਿਆ, ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਢਾਲ ਸੰਭਾਲੀ। ਚੰਗਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਬੜੇ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਲਿਆ ਅਰ ਉਸੇ ਦੀ ਘੋੜੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਐਸਾ ਹਵਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾ ਆਯਾ ਤੇ ਸਿਰ ਜਾ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪੁਚਾਇਆ[1]। ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੁਣ ਕੋਈ ਹੋਰ ਐਸਾ ਬਲੀ ਸਰਦਾਰ ਨਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਉਸ ਵਾਂਙੂ ਡੱਟ ਕੇ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਵਿਚ ਵਿਚ ਬੇਗਮ ਦੇ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਦਰਬਾਰੀ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਸ਼ਕਲਾ ਦੇਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਫਸਾਦ ਕਰੋ ਅਰ ਰੌਲਾ ਪਾਓ, ਜੋ ਬੇਗਮ ਸਾਡੀ ਕਦਰ ਕਰੇ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰ ਵਿਗੜੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੇਗਮ ਨੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਹੁਣ ਹੈਂਕੜ ਵਧਾ ਲਈ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਅਬਲਾ ਤ੍ਰੀਮਤ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪਾਟ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ 'ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਹੁਤ ਨਾ ਕਰੇ, ਕੋਈ ਕਹਿਆ ਨਾ ਮੋੜੇ'। ਲੱਖਾਂ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਬੇਗਮ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ, ਅਵਸਥਾ ਖਾਣੇ ਦੀ ਤੇ ਮੌਜਾਂ ਦੀ, ਮੁਫ਼ਤ-ਖੋਰੇ ਕੁਸਾਮਤੀ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ, ਫੁਲਾਹੁਣੀਆਂ ਦੇ ਦੇ ਲੁੱਟਣ ਵਾਲੇ, ਖਾਨਾ ਖਰਾਬ ਮੁਸਾਹਿਬ ਦੁਆਲੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਵਰਗੇ ਸੁਹਣੇ ਬਾਗ਼ ਸੈਲਾਂ ਕਰਨ ਨੂੰ, ਸੁੰਦਰ ਜੁਆਨ ਸਖੀਆਂ ਭੈੜੇ ਪਾਸੇ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖਾਣ ਪੀਣ ਪਹਿਨਣ ਸੁਖ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਕੋਲ, ਭਲਾ ਜੇ ਐਸ਼ ਵੇਲੇ ਮਾਨ, ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਤੁਛ ਜਾਨਣ ਦਾ ਕੀੜਾ ਸਿਰ ਵਿਚ ਨਾ ਵੜੇ ਤਾਂ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਵੜੇ? ਬੇਗਮ ਸਭ ਨਾਲ ਆਕੜ ਕੇ ਵਰਤਣ ਲਗ ਪਈ। ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਤੇ ਉਮਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਸੀਕਾਰ ਘਟਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ, ਜੋ ਕਰੇ ਸੋ ਆਪ, ਜੋ ਹੁਕਮ ਦੇਵੇ ਸੋ ਆਪ। ਇਸ ਪਰ ਇਕ ਭੁੱਲ ਇਹ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਬੇਗਮ ਨੇ ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਂ ਦਾ ਮਨਸਬ ਬਹੁਤ ਵਧਾਇਆ ਤੇ ਦਿਲੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਕਲ ਪਰ ਮਸਤ ਹੋ ਗਈ। ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਵਾਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਕਹੇ ਟਲ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਅੱਗ ਅੰਦਰ ਧੁਖਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਅਮੀਰੀ ਦੇ ਠਾਠ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਬੀਜ ਪੁੰਗਰ ਕੇ ਬ੍ਰਿਛ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਫੁਲ ਪੈ ਕੇ ਇਹ ਫਲ ਲਗਾ ਕਿ ਬੇਗਮ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਪੂਰਨ ਦੀ ਮਾਤਾ ਵਾਂਗੂ ਅਕਲ ਦੇ ਕੋਟ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸੱਦ ਕੇ ਪੱਲਿਓਂ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਲੂਣ ਦੇ ਪਲੇ ਨੇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜੇ, ਪਰ ਵਿਅਰਥ। ਬੇਗਮ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀਲੇ ਕੀਤੇ, ਵਾਸਤੇ ਪਾਏ, ਹਥ ਜੋੜੇ ਲਾਲਚ ਦਿਖਾਯਾ, ਦਾਬੇ ਧੌਂਸੇ ਦਿਤੇ ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ[1]। ਹੁਕਮ ਮੋੜਨ ਨੂੰ ਬੇਗਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੱਤਕ ਸਮਝਿਆ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਗੋਲਿਆ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ

---

1. ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੭੧੬ (ਐਡੀਸ਼ਨ ਛੇਵੀਂ)

1. ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਂ ਨਾਂਹ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਕੈਪਟਨ ਕਨਿੰਘਮ ਨੋਟ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਂ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਂ ਨੇ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਉਹ ਨਾ-ਉਮੇਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜੋ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਨੇ ਕਦੇ ਮੁਆਫ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਹਲਾਵੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਰ ਤੜਾ ਤੜਾ ਜੁੱਤੀਆ ਦੀ ਮਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਵਿਚਾਰੇ ਦਾ ਜੁੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿਰ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ, ਪਿੰਡੇ ਦੀ ਖੱਲ ਉੱਧੜ ਪਈ ਅਰ ਜਿੰਦ ਸਿਸਕ ਸਿਸਕ ਕੇ ਸੁਹਣੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਈ। ਇਹ ਕਾਰਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਭਯਾਨਕ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਤੀਕਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਸਾਰੇ ਘਰ ਬੈਠ ਗਏ, ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਛੱਡ ਦਿਤਾ, ਅਰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਨ-ਭਾਉਂਦੀਆਂ ਮੌਜਾਂ ਕਰੋ, ਕੋਈ ਭੜੂਆ ਰੋਕਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਓਧਰ ਮਤੇ ਏਹ ਮਤਾਏ ਕਿ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਦਿੱਲੀ ਲਿਖ ਘੱਲੀਏ।

ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਬੇਗਮ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ੁਕ੍ਰਤ ਨਾਵਾਂ ਘੁਲਿਆ ਤੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨਾਲ ਵਿਗੜ ਗਈ। ਉਸਦਾ ਸਬੱਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਸਮਣ ਬੁਰਜ ਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਾਣਾ ਐਉਂ ਭਾਸਦਾ ਸੀ, ਜਿਕੁਰ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਜੜੀ ਹੋਈ ਸੁੰਦਰ ਮੂਰਤ ਨੂੰ ਕੱਢਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਿੰਘ ਟਬਰ ਤੁਰਨੇ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਬੇਗਮ ਦੀਆਂ ਮਿਹਰ-ਬਾਨੀਆਂ ਵਧਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਰੁਪੱਯਾ ਪੈਸਾ ਹਾਜ਼ਰ, ਬੱਤੀਆਂ ਦੰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਨਿਕਲੇ ਸੋ ਹਾਜ਼ਰ, ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਬੇਗਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਪਛਾਣੇ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਝੱਟ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਬੇਗਮ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਲਗਨ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਵੱਲ ਉਲਟ ਰਹੀ ਸੀ, ਸੋ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਵਧੀ ਕਿ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੁਹਬਤ ਨਾ ਭਾਵੇ, ਜਦ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਤਦ ਜੀ ਲੱਗਾ ਰਹੇ। ਕਈ ਵੇਰ ਅੱਧੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਬੈਠਿਆਂ ਰਾਜਸੀ ਚਰਚਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਪਰ ਸੁਛ ਮਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਐਉਂ ਬੁਰਾ ਲਗੇ ਜਿਕੁਰ ਕਿਸੇ ਬੁਲਬੁਲ ਨੂੰ ਹੀਰਿਆਂ ਦਾ ਜੜ੍ਹਤ ਪਿੰਜਰਾ। ਜਦ ਸਭ ਹੀਲੇ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਮੁਨ੍ਹੇਰੇ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਟੱਬਰ ਸਣੇ ਚੁਪ ਕੀਤੇ ਉਡ ਤੁਰੇ। ਜਦ ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ ਤਦ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਰੋਕਿਆ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣੇ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਅਰ ਝੱਟ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚੀ। ਬੇਗਮ ਆਪ ਆ ਕੇ ਮੋੜ ਕੇ ਲੈ ਗਈ, ਵੱਖਰਿਆਂ ਬਿਠਾ ਕੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝਾਯਾ। ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਬੇੜ ਫਸੇ ਸੱਪ ਦੇ ਮੂੰਹ ਛਛੂੰਦਰ, ਖਾਏ ਤੇ ਕੋਹੜਾ, ਛੱਡੇ ਤਾ ਅੰਨ੍ਹਾਂ, ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਭਾਣਾ ਜਾਣਕੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਮਸਤਾ ਕੇ ਨਿਕਲਣੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕਰ ਕੇ ਟਿਕ ਗਏ।

ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੰਸਾ ਨਾ ਫੁਰਿਆ, ਉਹ ਰਾਜਸੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਅਟਕਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ; ਜੋ ਸਾਰੇ ਰੰਗ ਢੰਗ ਨੂੰ ਡੂੰਘੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦੀ ਸੀ, ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰ ਡੁੱਬਣ ਲੱਗ ਗਈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵੀ ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਂ ਵਾਲੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਵਿਚਾਰੀ ਨਾ ਤਾਂ ਡਰਦੀ ਕੁਛ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਕਹਿ ਸਕੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਿਕਲ ਵੰਞਣੇ ਦਾ ਉਪਾਉ ਦਿਸ ਆਵੇ। ਕਈ ਦਿਨ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਰਹੀ, ਛੇਕੜ ਪਤੀ ਅੱਗੇ ਰੋਣਾ ਰੋਈ।

ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣ ਕੇ ਤੀਉੜੀ ਪਾਈ, ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ, ਫੇਰ ਦੰਦਾਂ ਵਿਚ ਬੁੱਲ੍ਹ ਘਟੇ, ਫੇਰ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਕੇ ਬੋਲੇ—ਮੈਂ ਭੀ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅਪਵਿੱਤ੍ਰ ਜਾਣਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਫੜਨ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਉਂਞ ਮੈਂ ਇਸੇ ਜਤਨ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਥੋਂ ਨਿਕਲ ਚੱਲੀਏ, ਏਥੇ ਰਹਿਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅੱਪੜੀਏ; ਸੇਵਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਫੇਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਮੈਂ ਸੋਚਾਂ ਨੂੰ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰਾ ਜੀ ਕਹੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਦੇਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖੋਟਾ ਸਮਝਾਂ ਅਰ ਬੁਰੇ ਸੰਕਲਪ ਵਾਲਾ ਜਾਣਾ ਤਦ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਪੱਕੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਬਦੀ ਦੇ ਬਗੀਚੇ ਦੀ ਸੈਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮਨ ਦੀਆਂ ਦਲੀਜਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਧਰਨ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਜ ਤਹਾਡੇ ਕਹਿਣ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਬੀ ਸੰਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੇਗਮ ਦਾ ਖਿਆਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਦਲੀਲ ਠੀਕ ਹੈ ਅਰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਬੂਤ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ? ਬਹੁਤ ਸੋਚਿਆ ਹੈ, ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ। ਹਾਂ, ਇਕ ਵਿਉਂਤ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉੱਤਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲੋਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਬਾਰੀ ਟੱਪ ਚਲੀਏ, ਭਲਾ ਜੇ ਸਾਬਤ ਨਿਕਲ ਚੱਲੀਏ। ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਬੋਲੀ ਕਿ ਸਲਾਹ ਭਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਉਤਰਨੇ ਦੀ ਹੋਰ ਡੌਲ ਕਰੋ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ:—ਮੈਂ ਵਿਉਂਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਨਿਭ ਜਾਵੇ ਤਾਂ। ਉਹ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਰੱਸੇ ਜਾਂ ਇਕ ਸਾਫੇ ਦੇ ਥਾਨ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਮੈਂ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਹੇਠਾਂ ਲਮਕਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਵਿੱਥ ਪੁਰ ਇਕ ਉੱਚਾ ਪਿੱਪਲ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦੂਸਰਾ ਸਿਰਾ ਕੱਸ ਕੇ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਡਾਲ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਣਾ, ਜੋ ਸਿਰਾ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਫੇਰ ਮੈਂ ਭੀ ਪਲਮ ਪਵਾਂਗਾ[1]।

ਵਹੁਟੀ ਗੱਭਰੂ ਨੇ ਇਹ ਗੋਂਦ ਗੁੰਦੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਸਮਾਂ ਤਾੜਨ ਲੱਗਾ ਪਰ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ, ਦੂਜੀ ਰਾਤ ਪਹਿਰੇ-ਦਾਰਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰੋਂ ਨਾ ਬਚ ਸਕੇ, ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਚੰਗੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਧਰ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪਹਿਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਸੋ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਨਿਕਲ ਚੱਲੀਏ। ਗੱਲ ਕੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ, ਜਦ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਦ ਆਪਣੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲੱਗੇ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਲੱਕ ਨਾਲ ਕਪੜਾ ਬੱਧਾ, ਤੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਪਾ ਲਿਆ ਅਰ ਬਾਹੀ ਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਈ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਕੰਧ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦਾ ਅੜਿਕਾ ਦੇ ਕੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਪਲਮਣੇ ਹੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਆ ਬਾਂਹ ਫੜੀ, ਤੇ ਕਿਹਾ "ਭੈਣ ਜੀ! ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸ ਤੁਰੀ ਦਾ ਹੈ?" ਤਿੰਨੇ ਵਿਚਾਰੇ ਹੱਕੇ ਬੱਕੇ ਹੋ ਗਏ, ਸਾਰੀ ਸਲਾਹ ਉਥੇ ਦੀ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ, ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋ ਕੇ ਮੁੜ-ਤੁਰੇ ਅਰ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਦਲਾਨ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠੇ।

ਬੇਗਮ—ਹੁਣ ਬੋਲੋ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਚੁਪ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਏ? ਮੈਂ

---

1. ਇਹ ਉਹ ਟਿਕਾਣਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਕੁ ਵਾਰ ਅੱਜ ਕੱਲ ਭਾਈ ਵਸਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਸਮਾਧ ਹੈ।

ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਪੱਲਾ ਛੁਡਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਸਰਾ ਪਰ ਨਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਐਉਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਉਂਦੇ ਹੋ ਸੱਚ ਹੈ—ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਦਾ ਕੋਈ ਬੇਲੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ।

ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ—ਤੁਸੀ ਕਹਿੰਦੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੋ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਕੰਨੀਂ ਨਹੀਂ ਕਤਰਾਉਂਦੇ, ਤੁਸੀ ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਕੱਢਦੇ ਹੋ।

ਬੇਗ਼ਮ—ਉਹ ਕਿੱਕੁਰ ?

ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ—ਇਹ ਪਤੀ ਜੀ ਦੱਸਣਗੇ।

ਬੇਗ਼ਮ—ਕਿਉਂ ਮਹਾਰਾਜ (ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਭਰ ਕੇ) ਕਦੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰੇ?

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਕਈ ਹਫ਼ੀਮਾਂ ਖਾ ਹੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਨਾ!

ਬੇਗ਼ਮ—ਅਕਲ਼ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਿਚ, ਪਰ ਹਾਂ, (ਲੰਮਾ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ) ਕਿਵੇਂ ?

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਆਪ ਜੋ ਸਲਾਹ ਸਾਥੋਂ ਲੈਂਦੇ ਹੋ ਮੰਨਦੇ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਭਲੇ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸ ਰੱਖੋ, ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮ ਪੂਰੇ ਕਰੋ, ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਤੇ ਉਮਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਵਿਗਾੜੋ; ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਨਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਫਲ ਮਾੜਾ ਲੱਗਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਕਿਨਾਰਾ ਹੀ ਚੰਗਾ।

ਬੇਗ਼ਮ—ਹਾਂ···ਹੈ···ਹਾਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਜੋ ਕਹੋਗੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ?

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਹੋਰ ਭੀ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਅਸੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦਲ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਈਏ, ਜਦ ਕਦੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਗਿਲਦੇ ਰਹੀਏ, ਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਦੀ ਕੋਈ ਮੁਨਾਸਬ ਲੋੜ ਪਵੇ ਉਹ ਪੂਰੀ ਕਰੀਏ ਪਰ ਤਾਂ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੀ ਸੰਵਾਰੋ।

ਬੇਗ਼ਮ—ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਤੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਥੋਂ ਤੋਰਾਂ ? "ਨ੍ਹਾਵਣ ਗਏ ਨ ਬਾਹੁੜੇ ਜੋਗੀ ਕਿਸ ਦੇ ਮਿੱਤ" ਕਿਆ ਅੱਛਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਆਪ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਛੱਡ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇੱਕੋ ਮਿੱਕੋ ਹੋ ਜਾਵੋ, ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣ ਸਕੋਗੇ, ਫੇਰ ਜੋ ਕਰੋ ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਵੀ ਨਾ ਦਿਆਂਗੀ, ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਏ ਬਾਝ ਇਹ ਗੱਲ ਕਠਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਿਰ ਤੇ ਦੁਰਾਨੀ ਦਾ ਡੰਡਾ ਹੈ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਝਿੜਕ ਹੈ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਵਾਹ ਵਾਹ! ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਆਪ ਤਾਂ ਕਦੇ ਨਿਮਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੀ; ਰੋਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ, ਸਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਓਗੇ ਦੂਸਰੇ ਜੇ ਆਪ ਦੀ ਇਹੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ, ਤਦ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਪੁਰ ਖੇਡਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਬੇਗ਼ਮ—ਤੌਬਾ ਤੌਬਾ! ਭਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਕੱਢੋ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਹਿ ਸੁਭਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਗੁੱਸਾ ਕਰ ਲਿਆ ? ਜੋ ਆਪ ਨੂੰ ਗੱਲ ਨਾ ਭਾਵੇ ਮੈਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੀ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਕੀ ਆਪ ਇਹ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ?

ਬੇਗਮ—ਹਾਂ, ਮੈਂ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਾ ਭਾਵੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੀ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ!

ਬੇਗਮ—ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਇਕਰਾਰ ਕਰੋ ਕਿ ਜਾਵੋਗੇ ਨਹੀਂ?

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ—ਮੈਂ ਨੇਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਤੁਸੀਂ ਨੇਮ ਨਿਬਾਹੋਗੇ ਮੈਂ ਨਿਬਾਹਾਂਗਾ, ਪਰ ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਨੇਮ ਤੋੜੋਗੇ ਮੈਂ ਫੇਰ ਨੇਮ ਵਿਚ ਬੱਧਾ ਨਹੀਂ ਰਹਾਂਗਾ।

ਬੇਗਮ—ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ! ਤੁਸੀਂ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਏਸੇ ਫ਼ਿਕਰ ਵਿਚ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਕੱਠੇ ਕਰਦੀ ਰਹਾਂ। ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਰਤਾ ਠੁਹਕਰ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਚੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਝ ਮੇਰਾ ਹੋਰ ਕੌਣ ਹੈ? ਸਭਨੀ ਥੋਹੀਂ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਹੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੜ ਛੁਡਾ ਕੇ ਖਿਸਕਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਆਪਦੇ ਕੌਲ ਦੇਣ ਨਾਲ ਦਿਲ ਸੁਖੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸ਼ੀਲਾ ਦੇ ਗਲ ਮਿਲੀ। ਭੁਜੰਗੀ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚੁੰਮ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮੋਢੇ ਪਰ ਹੱਥ ਧਰ ਕੇ ਉਠੀ ਅਰ ਰੋਟੀ ਖਾਣੇ ਚਲੀ ਗਈ।

ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਤੇ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਪਰ ਘਬਰਾਏ, ਫੇਰ ਹੱਸੇ ਕਿ ਦੇਖੀਏ ਹੁਣ ਕੀ ਬਣਦਾ ਹੈ? ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਨੇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਫਸਾ ਨਾ ਦੇਵੇ।

ਬਿਜੇ ਸਿੰਘ—ਫਸੇ ਤਾਂ ਪਏ ਹਾਂ ਨਿਕਲਣੇ ਦੀ ਸੂਰਤ ਹੀ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਅਰ ਅੱਜ ਤੋਂ ਬੇਗਮ ਨੇ ਪਹਿਰਾ ਵੀ ਹੋਰ ਕਰੜਾ ਸਾਡੇ ਮਗਰ ਰੱਖਣਾ ਹੈ, ਨੇਮ—ਮੇਰਾ ਨੇਮ···ਕੱਚਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਨਿਭਣਾ। ਹਾਰਨਾ ਉਸੇ ਨੇ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਕਲ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਰਾਜ ਮਦ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਏ ਝੱਲਣ ਲਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਅਝੱਲ ਸੱਟਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਝੱਲਣਾ ਤੇ ਨਾ ਡੋਲਣਾ ਹੀ ਇਨਸਾਨੀ ਤਾਕਤ ਹੈ।

—o—

ਕਾਂਡ ਅਠ੍ਹਾਰਵਾਂ

ਇਕ ਦਿਨ ਤੜਕਸਾਰ ਅਜੇ ਚਾਰ ਨਹੀਂ ਵਜੇ ਸਨ, ਭਾਈ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਮਹਲਾਂ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ

ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ । ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਦਾ ਚੰਦ ਪਿਛਲੀ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਦਾੜ੍ਹੇ ਵਾਂਗੂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਨੂਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਛਟਕੀ ਹੋਈ ਰਾਤ ਹੋਰ ਵੀ ਸੁਹਾਉ ਫੈਲਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਭਿੰਨੀ ਠੰਢ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਐਸਾ ਅਨੰਦ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਹਾ ਗੁਲਾਬ ਦੀਆਂ ਖੰਭੜੀਆਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰੇਲ ।

ਬੇਗਮ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਸੁੱਤੀ, ਕਦੀ ਕੋਠੇ ਕਦੀ ਹੇਠ, ਕਦੀ ਅੰਦਰ ਕਦੀ ਛੱਜੇ ਤੇ ਮਛੀ ਵਾਂਗ ਤੜਫਦੀ ਫਿਰੀ । ਤਪ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਿੱਕੁਰ ਠੰਢ ਦਾ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ, ਤਿਵੇਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰਾਤ ਤਪਦੇ ਚਿਤ ਲਈ ਠੰਢ ਨਹੀ ਸੀ ਵਰਤਾ ਰਹੀ । ਕਦੀ ਰੋਂਦੀ, ਕਦੀ ਹੱਸਦੀ, ਕਦੀ ਸਮਝ ਕਰਦੀ, ਕਦੀ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀ । ਕਦੀ ਮਨ ਨਾਲ ਗੱਲੀਂ ਛਿੜ ਪੈਂਦੀ—

"ਹੇ ਮਨ ! ਆ ਸਮਝ, ਦੇਖ...... । ਅੱਗੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭਿਖਾਰੀ ਦੀ ਬਾਬਤ ਕੀ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਹੋਈ, ਤ੍ਰੀਮਤ ਦਾ ਕੀ ਹੈ ? ਭਾਵੇਂ ਸੌ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬੈਠੇ ਫੇਰ ਤੀਵੀਂ, ਰਤਾ ਸ਼ੱਕ ਪਿਆ ਨਹੀਂ, ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਜਨਮ ਗਿਆ ਨਹੀਂ । ਵਿਚਾਰੀ ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ ਦਾ ਹਾਲ ਤੈਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਹੀ ਹੈ ?

"ਦੇਖੋ ! ਮੈਂ ਕਿਸ ਸੁਖ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਈ ਹਾਂ । ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਤੇ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਮਨ ਮੇਰੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ । ਹਾਇ ! ਮੇਰੇ ਕਰਤੱਬ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਣਗੇ, ਸਦੀਆਂ ਬੀਤ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਮੇਰੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਭੀ ਕਬਰ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਵਾਲਾ ਧੱਬਾ ਨਹੀਂ ਧੁਪੇਗਾ । ਜਦ ਕਿਤੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਆਵੇਗਾ, ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਛਿੜੇਗਾ । ਹੁਣ ਤੱਕੋ ! ਬੇਬੱਸ ਸਿੱਖ ਮੇਰੇ ਫੰਧੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਹ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹੈ,ਉਹ ਇਥੇ ਕੈਦੀ ਹੈ; ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਫਾਹੇ ਵਿਚ ਹੈ... । ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਕੀ ਵਿਗੜਨਾ ਹੈ ? ਮਰਦ ਸੌ ਬੁਰਿਆਈ ਕਰੇ ਅੰਨ੍ਹੀ ਖ਼ਲਕਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੀ, ਤ੍ਰੀਮਤ ਤੇ ਝੂਠਾ ਸ਼ਕ ਭੀ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਉੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਤਦੇ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤ੍ਰੀਮਤ ਨੂੰ ਬੜਾ ਜਤ ਸਤ ਸੰਭਾਲਣਾ ਚਾਹੀਏ; ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਅੱਖ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਬੀ ਨਹੀਂ ਤੱਕਣਾ ਚਾਹੀਏ । ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਮਨ ਕਾਬੂ ਲੋੜੀਏ;... ਹੱਛਾ... ਠੀਕ ਹੈ ! ਪਰ ਖ਼ਬਰੇ ਕੱਲ ਕਿਸ ਦਾ ਹੈ ? ਅੱਗਾ ਕਿਨੂ ਡਿਠਾ ਹੈ ? ਮਤਾਂ ਮੈਂ ਮਰ ਹੀ ਜਾਵਾਂ, ਇਹ ਰਾਜ ਭਾਗ ਹੈ, ਪਰ ਇਕੱਲੀ ਹਾਂ ਹੱਛਾ ਚਲੋ, ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਤਾਂ ਕਰੀਏ । ਉਸ ਭੋਲੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਖ਼ਬਰ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਕੇਡਾ ਨੇਕ ਹੈ, ਦਾਨਾ ਹੈ, ਬੰਦਗੀ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਚੰਨ ਹੈ ।"

ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਬੇਗਮ ਰਾਤ ਬਿਤਾਵੇ, ਪਰ ਬੀਤੇ ਨਾ, ਛੇਕੜ ਇਕ ਉਬਾਲ ਵਿਚ ਉਠ ਕੇ ਉਧਰ ਗਈ, ਇਧਰ ਸ਼ੀਲ ਜੀ ਸਨ: ਝੀਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡਿੱਠ ਕਿ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਤੇ ਬਾਲਕ ਬੈਠੇ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਹੁਣ ਬੇਗਮ ਪਰਲੇ ਛੱਜੇ ਤੇ ਗਈ, ਬਾਗ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸੰਖ ਮਰਮਰ ਦੀ ਸ਼ਿਲਾ ਪੁਰ ਚਾਨਣਾ ਚੰਤ ਚਮਕਦਾ ਦਿਸਿਆ । ਬੇਗਮ ਝਟ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚੀ । ਜਦ ਬੇਗਮ ਨੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਭਜਨੀਕ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਠੰਢ ਕਿਹੀ ਪਈ ਕਿ ਸਭ ਘਬਰਾ ਵਾਲੇ ਖ਼ਿਆਲ ਉੱਡ ਗਏ, ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਬੇਵੱਸੇ ਸਿਰ ਨਿਉਂ ਗਿਆ । ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਕਿਹਾ: ਆਪ ਸਿਰ ਨਾ ਝੁਕਾਓ, ਬਹਿ ਜਾਓ ।

ਬੇਗਮ— ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਐਸ ਵੇਲੇ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ ਹੋਵੋਗੇ, ਪਰ ਜਿੱਕੁਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੌਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਤਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਆਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ । ਹੁਣ ਇਕ ਅਰਜ਼ ਸੁਣ ਲਵੋ ! ਮੇਰੇ ਚਿਤ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਆਰ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਓੜ੍ਹ ਪੋੜ੍ਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕਢਣ ਦੇ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ । ਹੁਣ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਵੋ, ਤੁਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਵੋ ਤਾਂ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਰਹੋ, ਪਰ ਨਿਕਾਹ ਪੜ੍ਹਾ ਲਓ, ਨਿਕਾਹ,...ਪਰ ਜ਼ਰਾ ਲੁਕਵੀਂ ਰਹੇ ਗੱਲ ।

ਸਿੰਘ ਜੀ—ਹੇ ਪ੍ਰਜਾ ਮਾਤਾ ! ਦੂਰੰਦੇਸ਼ੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਵੋ । ਮੈਂ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਹੈ । ਫੇਰ ਆਪ ਆਪ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਹੈ, ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਰੱਖਯਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਚਾਹੀਏ । ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਆਪ ਦੀ ਗਿੱਚੀ ਤੇ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਨਿਬਾਹ ਲਈ ਭਲਿਆਈ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਭਉ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਧਰਮ...ਬੜੀ ਸ਼ੈ ਹੈ ।

ਬੇਗਮ—ਸਿੰਘ ਜੀ ! ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਕਹੀ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਪਾਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ ।

ਸਿੰਘ ਜੀ—ਸੱਚ ਹੈ, ਵਿਆਹ ਕੇਵਲ ਮੰਦੀ ਵਾਸਨਾ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਅਣ-ਵਿਆਹੇ ਜੀਵ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੇ ਭਾਗੀ ਹੋ ਕੇ ਸੱਚੀ ਮਿੱਤ੍ਰਤਾ ਅਰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਮੁਕਾਉਣ ਦਾ ਧਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ । ਫੇਰ ਸੋਚੋ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਡਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੈਂ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਿਮੀਂ ਅਸਮਾਨ ਟਲ ਜਾਏ । ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਇਸ ਵਹਿਣ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਗੁਣ ਨਿਕਲੇਗਾ ? ਮੇਰੇ ਕਹੇ ਲੱਗੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਅਰਥ ਸੁਣਿਆਂ ਕਰੋ, ਜੇ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਾਂ !

ਬੇਗਮ— ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਜੋ ਆਪ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕੋਈ ਡੂੰਘਾਣ ਮੇਰੇ ਚਿੱਤ ਬਿਚ ਬੀ ਹੋਊਨਾ ? ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਐਤਨਾਂ ਹੌਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤ੍ਰੀਮਤ ਮਰ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਵਿਆਹ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਦੇ ਨਾ ਕਰੇ । ਪਾਕ ਮੁਹੱਬਤ ਤਾਂ ਧਰਮ ਹੈ ।

ਸਿੰਘ ਜੀ— ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਧਰਮ ਦੀ ਭੈਣ ਹੈ, ਕਿਆ ਇਹੀ ਧਰਮ ਹੈ ? ਰੱਬ ਤੁਹਾਡਾ ਭਲਾ ਕਰੇ, ਹੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਣੀ ਜੀਓ ! ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਕਰੋ ।

ਬੇਗਮ—ਬਹੁਤ ਸੋਚ ਚੁਕੀ, ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਬਿਗਾੜ ਸਕਦਾ। ਦੇਸ਼ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣ ਦੇ ਬਤੇਰੇ ਹਥਕੰਡੇ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ। ਇਕ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ ਨਾ ਮੋੜੋ।

ਸਿੰਘ ਜੀ— ਮੈਂ ਇਹ ਸੰਜੋਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਮੈਂ ਸਿੰਘ ਹਾਂ।

ਬੇਗਮ— ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਆਪਣੀ ਬਣਿਆਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਪਰਾਈ ਬਣ ਕੇ ਤਾਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਹੋਰ ਧੁਨ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ? ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਦੀ ਚਾਹਵਾਨ ਹਾਂ, ਵਿਆਹ ਪਾਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਚੋਰੀ ਰੱਖਣਾ ਹੈ।

ਸਿੰਘ ਜੀ— ਮੇਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਣਾ ਚੁਕਾ ਹਾਂ।

ਬੇਗਮ—ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਚਾਰ ਤਕ ਦੀ ਆਗਯਾ ਹੈ।

ਸਿੰਘ ਜੀ—ਮੈਂ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਪਿਆਰ ਹੈ ਤੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸਮਝ ਲਓ। ਪੁੱਤ੍ਰ ਬਣਾ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਪ੍ਰੇਮ ਤਾਂ ਐਉਂ ਬੀ ਨਿਭ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬੇਗਮ— ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੋਚ ਲਿਆ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਵਿਚਾਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਮਗਜ਼ ਸੋਚ ਦਾ ਹੋਰ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਚੱਕ ਸਕਦਾ।

ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੀ ਬੇਗਮ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਦੇਹ ਕੰਬ ਪਈ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਘੁੱਟਿਓ ਸੁ, ਕੁਝ ਬੋਲੀ, ਪਰ ਸੰਘੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਨਾ ਨਿਕਲੀ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਹਿਜੇ ਹੱਥ ਛੁਡਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਹੱਥ ਨਾ ਛੁੱਟ ਸਕਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਪਰ ਫਿਰ ਇਕ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਛੜੱਕਾ ਦੇ ਕੇ ਹੱਥ ਛੁਡਾ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਬੀ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਬੇਗਮ ਦੇ, ਜੋਸ਼ ਲਹਿ ਜਾਣ ਕਰਕੇ, ਪਿੱਲੇ ਤੇ ਨਿਰਬਲ ਹੋਏ ਚਿਹਰੇ ਪਰ ਪੈ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਵਹਿਸ਼ਤ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਬਨਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਸਖੀਆਂ, ਜੋ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਨਾ ਪਾ ਕੇ ਲੱਭ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਅਰ ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਚੁਕ ਕੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਈਆਂ। ਅੰਦਰ ਪਲੰਘ ਤੇ ਲਿਟਾ ਕੇ ਬਾਂਦੀਆਂ ਨੇ ਗੁਲਾਬ ਤੇ ਕਿਉੜੇ ਦੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰ ਕੇ ਹੋਸ਼ ਲਿਆਂਦੀ। ਗੋਲੀਆਂ ਨੇ ਫੇਰ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਚੰਦਨ ਤੇ ਫੁਲੇਲ ਦੀ ਮਾਲਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਿਰ ਸਮੇਤ ਠੰਢੇ ਜਲ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਹਨੇਰੀ ਲੰਘ ਗਈ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਮੀਂਹ ਵੱਸ ਚੁਕਣੇ ਪਰ ਬੀ ਜਿੱਕੁਰ ਕੋਈ ਕੋਈ ਬੁੱਲਾ ਤਿੱਖੀ ਪੌਣ ਦਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਬੇਗਮ ਠੰਢੇ ਹਾਹੁਕੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਲੈਂਦੀ ਰਹੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ—ਜਿਥੇ ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਉਮਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਸੀ—ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰ ਦਰਦ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ ਗਈ। ਹਕੀਮ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ, ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬੇਗਮ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਪੀੜ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰ ਨੂੰ। ਕੋਈ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਮਗਰੋਂ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਪੈ ਗਈ। ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਂ, ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਤਪਤ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਭੱਠ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਵਾਂਙ ਤੜਫਣੀਆਂ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਸ਼ਾਂਤਿ ਹੋਇਆਂ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਉ ਕਰਕੇ ਬੈਠਣਾ ਮਿਲਿਆ। ਕੋਈ ਲੌਢੇ ਪਹਿਰ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹੀ। ਬੇਗਮ ਉਂਞ ਤਾਂ ਵੱਲ ਸੀ, ਪਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਜਿੱਕਰ ਕੋਈ ਤਾਪ ਦੇ ਰੋਗੋਂ ਉਠਦਾ ਹੈ।

—o—

ਕਾਂਡ ਉਨੀਵਾਂ

ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਦਾ ਸੌਣਾ, ਬੇ-ਫਿਕਰੀ ਦਾ ਖਾਣਾ, ਅਚਿੰਤਤਾਈ ਵਿਚ ਹੱਸਣਾ ਸਭ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਦਿਲ ਦੀ ਹੈਂਕੜ ਤੇ ਆਖੜ ਤਾਂ ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਂ ਵਾਲਾ ਦੰਡ ਦੇਣ ਨੂੰ ਕਹੇ ਉੱਮਲ ਪੈਂਦੀ, ਪਰ ਇਥੇ ਡੂੰਘਾ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਸੋ ਉਹ ਜੋਸ਼ ਆਪੇ ਮੋੜਾ ਖਾ ਜਾਂਦਾ। ਨਾਲੇ ਅੱਗੇ ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਢੇਰ ਬਦਨਾਮੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਬੀ ਡਰਦੀ ਹੁਣ ਜੋੜਾਂ ਤੋੜਾਂ ਤੇ ਟੇਢੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਅੰਤ ਬੇਗਮ ਨੇ ਇਹ ਚਾਲ ਚੱਲੀ ਕਿ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੂੰ ਇਕ ਤੰਗ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਚੁਪਾਤੇ ਹੀ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਿਆਣਾ ਬਾਲਕ, ਮਾਂ ਦਾ ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਦਾ ਸਹਾਈ, ਨਾਲ ਕੈਦ ਹੋਇਆ।

ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪਹਿਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਪਾਠ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਗੋਲੀ ਆਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਦੋ ਸੁੰਦਰ ਕੌਲ ਸਨ, ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਧਰਕੇ ਬੋਲੀ:— ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਆਪ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਹਨ, ਇਕ ਆਪ ਪੀ ਲਓ ਤੇ ਇਕ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪਿਲਾ ਦਿਓ।

ਸ਼ੀਲਾ:— ਇਸ ਵਿਚ ਕੀਹ ਹੈ ?

ਗੋਲੀ:—ਹੁਕਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦਸਾਂ ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਹਸਾਨਾਂ ਦੀ ਲੱਦੀ ਹੋਈ ਸਿਰ ਪੱਟਣ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ, ਦੱਸਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਦੋਸ਼ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੀ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਤਘਣ ਬਣਦੀ ਹਾਂ। ਹਾਇ ! ਮੈਂ ਦੱਸੇ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਅਰ ਲੁਕੀ ਰਹਿਣੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਬੀਬੀ ਜੀ ! ਇਸ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਸਤੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਤਿ ਨੇ ਘੱਲੀ ਹੈ।

ਸ਼ੀਲਾ— ਕਦੀ ਨਹੀਂ, ਪਿਆਰੇ ਪਤੀ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਜੇ ਇਹ ਨਿਆਮਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ! ਪਰ ਪਤਿ ਜੀ ਦੀ ਘੱਲੀ ਹੋਈ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਤੇ ਪਤੀ ਦਾ ਆਤਮਕ ਸੰਜੋਗ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਪਤਿ ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਸੱਚਾ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਸੱਚੇ ਸਿੰਘ ਸਦੀਵ ਸੱਚੇ ਪਤੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੋਲੀ (ਠਿਠਿਰਕੇ)—ਬੀਬੀ ਜੀ ! ਤੂੰ ਤਾਂ ਡਾਢੀ ਕੋਈ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਜਾਣਨਹਾਰ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਤੈਥਾਂ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਲੁਕਾ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਬੇਗਮ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਤੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ। ਪਤੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਬੇਗਮ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆਂ। ਦੁਨਿਆਂ ਦਾ

ਕੋਈ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ ਜੋ ਬੇਗਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਦਿਖਾਇਆ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਕੁਝ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਲੇ ਬੇਗਮ ਨੇ ਤੁਹਾਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਗੋਲਿਆਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੀ ਮੋਨਧਾਰੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਅਰ ਗੰਭੀਰ ਹਾਥੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਮੱਖੀਆਂ ਉਡਦੀਆਂ ਵਾਂਙ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਕੱਲ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹੇ ਬੇਗਮ! ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਣ ਤੋੜੀਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਵੀ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਪਰ ਬੇਗਮ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦੇਂਦੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰਾ ਪਿਤਾ ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਤੇਰੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਓਹ ਅਮੰਨਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਸ਼ੀਲਾ:— ਹੱਛਾ, ਜੋ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਭਾਵੇ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਵਾ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦੇਵੇ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਣੋ ਸਦਕੇ ਕੀਤੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਤੋਂ।

ਗੋਲੀ— ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਜਨਮ ਦੇ ਅਰ ਤੁਹਾਡੇ ਧਰਮ ਦੇ, ਪਤਿੱਬ੍ਰਤਾਂ ਹੋਣ ਦੇ! ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਦੇਉਤੇ ਹੋ। ਮੂਰਖ ਬੇਗਮ ਤੁਹਾਡੇ ਅਸਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ!

ਭੁਜੰਗੀ—ਭਲਾ ਜੇ ਅਸੀਂ ਨਾ ਪੀਵੀਏ ਤਾਂ!

ਗੋਲੀ—ਫੇਰ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਓਗੇ। ਇਹ ਬੇਗਮ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਚੁਕੀ ਹੈ।

ਸ਼ੀਲਾ—ਸਤਿ ਬਚਨ, (ਪੁਤ੍ਰ ਵੱਲ) ਬਰਖੁਰਦਾਰ! ਇਕ ਦਿਨ ਮਰਨਾ ਹੈ ਅਰ ਮੇਰਾ ਤੇਰਾ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਨਿਕਲਣਾ ਅਨਹੋਣੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਇਕੱਲਿਆਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਕੁਛ ਸੌਖਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਿੰਘ ਹਨ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਉਸ ਦਿਨ ਵਾਲੀ ਬਾਹੀ ਤੋਂ ਟੱਪ ਕੇ ਬੀ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਤੀਵੀਂ ਤੂੰ ਬਾਲਕ, ਸਾਡਾ ਨਿਕਲਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਤੇਰਾ ਪਿਤਾ ਧਰਮ ਹਾਰ' ਇਹ ਬੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੋਈ ਐਸੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਹੀ ਫਿਕਰ ਹੋਵੇ ਤਦ ਜਿੰਦ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੁਹਾਂ ਦਾ ਬਚਾ ਲੈਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੌਖੇਰਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈ ਗਲੇਗਾ, ਤਾਂ ਤੇ ਭਲਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਬਚਾ ਲੈਣ। ਤੇਰੇ ਲਈ, ਮੈਂ ਆਂਦਰਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਾਂ ਤਾਂ ਜੀਊਣਾ ਹੀ ਭਲਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਅਕਲ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਾਂ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ, ਮੇਰੇ ਬੱਚੜੇ! ਚਲਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਮੈਂ ਮਰ ਗਈ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਤੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਪੜਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ, ਅਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਬੇ ਤੇ ਲਾਲਚ ਤੈਨੂੰ ਦੇਣਗੇ; ਤੇਰੀ ਉਮਰ ਛੋਟੀ ਹੈ, ਮਤਾਂ ਤੇਰਾ ਚਿੱਤ ਡੋਲ ਜਾਵੇ, ਤੂੰ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਕਰ ਬੈਠੇਂ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਸੁਣੇ, ਤਦ ਮੇਰੀ ਕੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਰਾਂ ਪੰਥ ਧ੍ਰਿਕਾਰ ਦੇਵੇ ਤੇ ਤੇਰੀ ਆਤਮਾ ਸਾਥੋਂ ਵਿਛੁੜ ਜਾਵੇ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਸ਼ੇਰ ਬੱਚਾ ਡੋਲਣੇ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਤੇਰਾ ਲਹੂ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਤੇ ਦਿਲ ਬਲ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪਰ ਅਵਸਥਾ ਛੋਟੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਦਿਲ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਫੜਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਪਿਆਰੇ ਲਾਲ! ਚੱਲ ਹੁਣ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਕਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀਏ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇਖ ਲਈ ਗੰਢੇ ਦੇ ਛਿੱਲ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਬੱਚੇ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਗਿਆ। ਗੋਲੀ ਪਾਸ ਬੈਠੀ ਬਿਟਰ ਬਿਟਰ ਤੱਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਨੇ ਗਟ-ਗਟ ਕਰ ਕੇ ਪਿਆਲੇ ਪੀ ਲਏ, ਗੋਲੀ ਦੀ ਚਰਨੀਂ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਤੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਨੇਹਾ ਪੁਚਾ ਦੇਈਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਸੰਸਾਰ ਪਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਲੈ ਕੇ ਤ੍ਰਿਲਕ ਜਾਓ! ਗੋਲੀ ਹੱਕੀ ਬੱਕੀ ਪੱਥਰ ਮੂਰਤੀ ਹੋਈ ਦੁਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਵਿਦਾ ਹੋਈ ਤੇ ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਪਾਠ ਕਰਨੇ ਲੱਗ ਪਏ।

ਪਲ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਬੇਗਮ ਆ ਪਹੁੰਚੀ। ਸ਼ੀਲਾ ਨੇ ਇਕ ਤੀਲਾ ਅੱਗੇ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ-ਭੈਣ ਜੀ! ਇਥੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜੋ ਆਪ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਵਾਸਤੇ ਦੇਵਾਂ। ਬੈਠੀਏ, ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਤੇ, ਧੰਨ ਭਾਗ ਤੁਸਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ।

ਬੇਗਮ-ਸੀਲ ਕੌਰ! ਤੂੰ ਡਾਢਾ ਠੱਢਾ ਘੜਾ ਹੈਂ, ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਤੋਤੇ ਉੱਡ ਗਏ ਹਨ। ਦੌੜੀ ਆਈ ਹਾਂ, ਕਿਸ ਗੱਲੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਧ੍ਰੋਹ ਕੀਤਾ ਸੂ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਕੈਦ ਦਾ ਪਤਾ ਬੀ ਹੁਣੇ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਟਾਲੇ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਪੁਛਾਂ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਤਦ ਕਹਿ ਛੱਡੇ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਭੋਲੀ ਕੀ ਜਾਣਾਂ? ਅੱਜ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਇਕ ਗੋਲੀ ਨੇ ਭਰਮਾ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਬਦਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਤੂੰ ਘਾਬਰ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਹਕੀਮ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ ਹੈ; ਹੁਣੇ ਤੁਹਾਡਾ ਇਲਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ) ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ! ਤੂੰ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਾ।

ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ— ਭੈਣ ਜੀ! ਹਕੀਮਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਪਤੀ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਫਲ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਹੀ ਖੋਟੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਹੈ ਜੋ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਝੱਲਣਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਂ ਭੈਣ ਕਿਹਾ ਸੀ; ਸੋ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤ ਤਕ ਮੇਰੀ ਵਲੋਂ ਨਿਭ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਮੇਰੀ ਭੁੱਲ ਚੁਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਖਸ਼ਣੀ।

ਬੇਗਮ— ਭੈਣ ਜੀ! ਮੇਰਾ ਕੌਣ ਹੈ (ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ) ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਧਿਰ ਸੈਂ, ਤੂੰ ਤਰ ਗਈਓਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂਗੀ? ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਤੂੰ ਸੈਂ ਭੈਣ ਤੂੰ ਸੈਂ, ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਦਰਦਣ ਤੂੰ ਸੈਂ, ਗ਼ਮਾਂ ਦੀ ਵੰਡਣ ਵਾਲੀ ਤੂੰ ਸੈਂ। (ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ) ਭੈਣ! ਮੈਨੂੰ ਵਾਹ ਲਾ ਲੈਣ ਦੇਹ, ਇਲਾਜ ਕਰਾ ਲੈਣ ਦੇਹ।

ਸ਼ੀਲਾ— ਭੈਣ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਆਰਾਮ ਕਰੋ। ਮੇਰਾ ਜੀ ਘਾਬਰਦਾ ਹੈ, ਹੁਣੇ ਜਿੰਦ-ਟੁੱਟਣੀ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਕੇ ਘਾਬਰੋਗੇ, ਮੇਰਾ ਗਿਲਾ ਆਪ ਤੇ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੀ ਵਲ ਚਿਤ ਨੂੰ ਠੰਡਿਆਂ ਰਖੋ, ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਰੰਜ ਮੇਰੇ ਚਿਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਹੁੰਦਾ ਬੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਖਸ਼ਦੀ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ, ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ

ਕਰਨੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇਣਾ, ਬਸ! ਇੰਨੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਹੈ ਜੇ ਆਪ ਪੂਰਨ ਕਰੋ ਤਾਂ ਚੰਗਾ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਸਿਖਾਈ ਹੋਈ ਗੋਲੀ ਦੌੜੀ ਦੌੜੀ ਆਈ ਅਰ ਘਾਬਰੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ:

'ਬੇਗਮ ਜੀ! ਹਨੇਰ ਹੋ ਗਿਆ'। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬੇਗਮ ਹਫਲਾਤਫਲੀ ਦੀ ਮਾਰੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਧਰ ਮਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉੱਪਰ-ਛਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਆਂਦਰਾਂ ਤੋੜ ਤੋੜ ਤੇ ਓਝਰੀ ਨੂੰ ਪੁੱਠੇ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੈਆਂ ਨੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਅੰਸ਼ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਰ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਨੇ ਦੁਹਾਂ ਨੂੰ ਐਸਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਿੱਕੁਰ ਕੋਈ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬੇਸੁਧ ਪਿਆ ਬੀਤ ਗਿਆ, ਸੰਝ ਹੋਈ ਤਾਂ ਬੇਗਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਲੋਥਾਂ ਦਰਿਯਾ ਵਿਚ ਸੁੱਟਣੇ ਲਈ ਘੱਲੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਸੁੱਟਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕੁਛ ਦੂਰੋਂ ਰੌਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਤੇ ਡਰ ਕੇ ਕਿ ਮਤੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਦਸਤਾ ਨਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਉਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਉਜਾੜ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਦੇਹੀਆਂ ਮਲਕੜੇ ਰਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਆਪ ਭੱਜ ਆਏ। ਬੇਗਮ ਦੇ ਭਾਣੇ ਉਹ ਮਰ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਰ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬੇ-ਖਿਆਲੇ ਉਸ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਲੋਥਾਂ ਸਮਝ ਕੇ ਉਜਾੜ ਵਿਚ ਧਰ ਆਏ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਪਈਆਂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮਾਨ ਅੰਤ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮਖ਼ਮਲੀ ਸੇਜਾ ਉਤੇ ਲੇਟਣ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡੇ ਕਰੜੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਟੱਬਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜੇ ਹੋਏ ਧਰਮੀ ਇਕ ਇਕੱਲੇ ਬਨ ਪਸੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਵਾਂਙ ਧਰੇ ਪਏ ਹਨ। ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਤਾਰਾ ਮੰਡਲ ਡੂੰਘੀ ਨਜ਼ਰ ਲਾ ਕੇ ਸੱਚੇ ਧਰਮੀਆਂ ਵੱਲ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮਤੇ ਸਾਡੀ ਜਿੰਦ ਬਖ਼ਸ਼ਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦੜੀ ਦੀਆਂ ਤੰਦੀਆਂ ਬੋਲ ਉਠਨ। ਮੱਧਮ ਮੱਧਮ ਪੌਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਪੁਰ ਸਾਰੰਗੀ ਦੇ ਗਜ ਵਾਂਙ ਫਿਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਕਿਸੇ ਹੀ ਰਗੜ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਰਗਮ ਅਲਾਪਣ ਲਗ ਜਾਣ। ਕੁਦਰਤ ਧਰਮੀਆਂ ਨਾਲ ਦਰਦ ਵੰਡ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਜੀਉਂਦਾ ਬੰਦਾ ਰੱਬ ਦਾ ਤਰਸ ਖਾ ਕੇ ਵਿਸਾਹ ਦੀ ਜਗਵੇਦੀ ਪੁਰ ਘਾਤ ਹੋਏ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਬਹੁੜੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ।

ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਭਾਵੀ ਹੋਰ ਹੀ ਖੇਲ ਰਚਾਈ ਬੈਠੀ ਹੈ ਇਕ ਸਜੇ ਹੋਏ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਮੋਰ ਪੰਖ ਦੀ ਉਣਤ ਦੇ ਪਲੰਘ ਪੁਰ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸੁੰਦਰ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਐਉਂ ਸਜ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਗਿੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਾਰਾ। ਇਹ ਬੇਗਮ ਦੀਆਂ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਸਖੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸਭ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਯਾਂ ਥਿੰਧੇ ਘੜੇ ਪੁਰ ਪਾਣੀ ਵਰਗਾ ਅਸਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਰਾਤ ਦੇ ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਬੀਤੇ ਤਕ ਸਮਝਾ ਬੁਝਾਂ ਕੇ ਸਖੀਆਂ ਵਿਦਾ ਹੋਈਆਂ। ਹੁਣ ਬੇਗਮ ਆਪ ਆਈ :—"ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੁਣ ਤਾਂ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਨੂੰ ਮੋੜੋ। ਜੇ ਕਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਓ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਾ ਦਿਆਂ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦਾ ਕਰਤਬ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਤੇ ਤਰਸ ਕਰੋ, ਇਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਬਨ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਙ ਐਵੇਂ ਨਾ ਸੜ ਜਾਵੇ। ਰਚਣਹਾਰ ਨੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਸੁਲੱਖਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਰਚੀ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਭਾਣੇ ਜਬ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਰਚਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਤਦ ਤੋਂ ਜੋ ਜੋ ਸੂਰਤ ਰਚਣਹਾਰੇ ਨੇ ਰਚੀ, ਉਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਰਤਾ ਰਤਾ ਵੰਨਗੀ ਵੱਖਰੀ ਰੱਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖੀਆਂ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਪੁਤਲੀ ਬਣਾ ਕੇ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਧਰ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਘੱਲ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਹੇ ਆਪਣਾ ਬੁਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੱਥਰ ਚਿਤ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ! ਕੁਛ ਬੋਲੋ ਤਾਂ ਸਹੀ?"

ਸਿੰਘ ਜੀ—ਹੇ ਪ੍ਰਜਾ ਮਾਤਾ! ਤੇਰੇ ਸੰਕਲਪ ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਜਲ ਵਾਂਗੂੰ, ਜਿਥੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ, ਉਥੋਂ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਆਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਰੂਪ ਜਾਣਦੀ ਹੈਂ; ਇਹ ਸਭ ਦੁੱਖ ਰੂਪ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋੜਨਾ ਹੈ ਸੋ ਬੜਾ ਔਖਾ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਫਲ ਬਹੁਤ ਮਿੱਠਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਮਨ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਨੇਕਾਂ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇਗਾ।

'ਸੁਖੁ ਮਾਂਗਤ ਦੁਖੁ ਆਗੈ ਆਵੈ ॥ ਸੋ ਸੁਖੁ ਹਮਹੁ ਨ ਮਾਂਗਿਆ ਭਾਵੈ ॥'

ਧਤੂਰੇ ਦਾ ਇਕ ਬੀਜ ਬੀਜੀਏ ਤਾਂ ਕੈਸਾ ਸੁੰਦਰ ਬੂਟਾ ਉਗਦਾ ਹੈ, ਕੈਸੇ ਸੁਹਣੇ ਫੁੱਲ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਹਾਇ! ਕਿਤਨੇ ਅਣਗਿਣਤ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬੀਜ ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਕਿਹੀ ਕਰੜੀ ਵਿਹੁ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਫੈਲਦੀ ਹੈ। ਜੜ੍ਹਾਂ, ਪੱਤੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਫੁੱਲ ਸਭ ਵਿਚ ਵਿਹੁ ਭਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਕ ਵੇਰ ਵੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਹਰ ਵੇਰ ਵਿਹੁ ਦੇ ਫਲ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਮਾਨੋਂ ਉਸ ਬੂਟੇ ਦਾ ਇਕ ਸੋਮਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸਦਾ ਵਿਹੁ ਦੀ ਨਦੀ ਵਗਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਭੈੜੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦਾ ਰੂਪ ਮੋਹ ਨਾਲੋਂ ਸੁਹਣਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨਾ ਸੱਪ ਦਾ ਵਿਹੁ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭੰਬਟ ਦੀਵੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੂਰ ਰਹੇ ਤਾਂ ਖੈਰ, ਜਦ ਵਾਸ਼ਨਾ ਅਧੀਨ ਹੋ ਨੇੜੇ ਢੁੱਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖੰਭ ਸੜਵਾ ਕੇ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤੜਫ ਮਰਦਾ ਹੈ। ਬੇਗਮ! ਇਸ ਵਾਸ਼ਨਾ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਟੁਰਨ ਨੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਰਿਸ਼ੀ, ਮੁਨੀ, ਪੀਰ, ਔਲੀਏ ਡੇਗੇ, ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਗੁਆਏ ਹਨ, ਫਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫਕੀਰੀਆਂ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾਈਆਂ, ਤੇਜੱਸ੍ਵੀਆਂ ਦੇ ਤੇਜ ਇਸ ਨੇ ਗੁਆਏ ਹਨ, ਰਾਜ ਭਾਗ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਕੇ ਖੜੋਵੇ। ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਂ ਵਾਲਾ ਤਜਰਬਾ ਉਸਤਾਦ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਏ।

ਬੇਗਮ—ਹੇ ਕੋਰੜ ਮੋਠ! ਅਭਿੱਜ ਪੱਥਰ! ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵਾਇਜ਼ਾਂ[1] ਨਾ ਸੁਣਾਂ; ਏਹ ਦਿਨ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਆਉਣੇ। ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਪਛੁਤਾਵਾ ਪੱਲੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੁਹਣੇ ਸੁਹਣੇ ਦਿਨ ਧਰਮ ਦੇ ਡਰ ਕਰ ਕੇ ਗੁਆ ਲਏ।

ਸਿੰਘ—ਹੇ ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਮਾਤਾ! ਕਾਲ ਬਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਬਿਤੇ ਤਦ ਬੀ, ਜੇ ਅਧਰਮ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਤਦ ਬੀ; ਮਨ

1. ਉਪਦੇਸ਼

ਦੀਆਂ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣਨ ਵਿਚ ਬਿਤੇ ਤਦ ਬੀ, ਨਾ ਮਾਣਨ ਵਿਚ ਬਿਤੇ ਤਦ ਬੀ; ਹਾਂ, ਕਾਲ ਨੇ ਬੇਪਰਵਾਹ ਆਪਣੇ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਤੁਰੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ ਤਾਂ ਭਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਬਲ ਪੱਲੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮਾੜਿਆਂ ਦਾ ਪਛੁਤਾਵਾ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ। ਕਾਲ ਦੇ ਰਥ ਨੂੰ ਭਲਾ ਬੁਰਾ ਦੋ ਪਿੰਜ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਜਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਲੀਹਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਪਛੁਤਾਵਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾਈ। ਰਥ ਪਹੀਆਂ ਸਮੇਤ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਲੀਹਾਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਉੱਚੇ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਹੋ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਘਰਾਂ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਬਹੁ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੰਡੇਪੇ ਦਾ ਦੁਖ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਓਹ ਸਤਿ ਧਰਮ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉਮਰ ਕੱਟ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਬੇ ਜੀ ਕਰ ਕੇ ਸੱਦਦੇ ਹਨ ਅਰ ਚੰਗਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਦੀਆਂ ਖੋਟੀਆ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗ ਕੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਦੀ ਸੋਚ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਸੱਜਣ ਜਾਣ ਬੈਠੀਆਂ ਸਨ ਓਹ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਨਿਭਦੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਂ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਿਆਣੀਆਂ ਦੀ ਸਿਖਯਾ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਵੇਗ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗੀਆਂ ਪਰ 'ਫਿਰ ਪਛੁਤਾਏ ਕਿਆ ਹੋਇ ਜਬ ਚਿੜੀਆਂ ਚੁਗ ਗਈਂ ਖੇਤ'। ਸਿਆਣੇ ਦੇ ਕਹੇ ਤੇ ਅਉਲੇ ਦੇ ਖਾਧੇ ਦਾ ਸੁਆਦ ਪਿੱਛੋਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਅੱਕ ਦੇ ਫਲ ਨੂੰ ਅੰਬ ਸਮਝੇ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਦਾ ਕਿਹਾ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ਬੇਗਮ (ਜ਼ਰਾ ਤਿਣਕ ਕੇ)—ਸਿੰਘ ਜੀ! ਸਿਖਯਾ ਠੀਕ ਹਨ।......ਦੋਣੀਆਂ ਸੁਖਾਲੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਮੈਂ ਕੋਈ ਬਦੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਕੀਹ ਤੁਸਾਂ ਵਿਚ ਵਿਵਾਹ ਤੇ ਵਿਧਵਾ ਵਿਵਾਹ ਮਨ੍ਹੇ ਹੈਨ?

ਸਿੰਘ ਜੀ—ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਿਵਾਹ ਤੇ ਵਿਧਵਾ ਵਿਵਾਹ ਦੀ ਤਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਵਾਹ ਹੋਵੇ ਤਾਂ। ਵਿਵਾਹ ਇਕ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਜੋ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਨਿਯਮ ਨਾਲ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਵਿਵਾਹਿਤ ਹਾਂ।

ਬੇਗਮ—ਇਸਤ੍ਰੀ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ; (ਹੰਝੂ ਭਰ ਕੇ) ਪਯਾਰੀ ਮੀਲ ਕੂਚ ਕਰ ਗਈ।

ਸਿੰਘ ਜੀ—ਅਸੰਭਵ!

ਬੇਗਮ—ਨਹੀਂ, ਸੱਚ! ਚੂੜਮਲ ਆਪ ਦਾ ਪਿਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਬੀ ਉਸ ਨਾਲ ਤੋਰਨੋਂ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਤਾ ਬਹੁਤ ਰੋਂਦੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਟੋਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਬੀ ਦੱਸ ਚੁੱਕੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਪੱਕੀ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਰਾਤ ਛੱਤ ਡਿੱਗ ਪੈਣ ਕਰ ਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਵਹੁਟੀ ਤੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੇਠ ਦੱਬੇ ਗਏ ਹਨ ਅਰ ਤੁਹਾਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਾਹ ਬੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਕ ਮੁਖ਼ਬਰ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਦਿਤੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਛੱਤ ਡਿਗਣੀ ਬਹਾਨਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨੀਯਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵਾਰਸ ਹੋਰ ਨਾ ਬਾਕੀ ਰਹੇ, ਸਾਰਾ ਧਨ ਮੈਂ ਸਾਂਭਾਂ।

ਸਿੰਘ ਜੀ—ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ।

ਬੇਗਮ—ਮੈਂ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਸੱਚ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ (ਫੜਨ) ਦਾ ਹੁਕਮ ਬੀ ਦੇ ਆਈ ਹਾਂ।

ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ, ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਕਰਕੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਖੋਹ ਪਈ, ਪਰ ਨਿਸ਼ਚੇਵਾਨ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮੂਰਤਿ ਆ ਖੜੋਤੀ ਅਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਆਤਮਾਂ ਦੇ ਨਿੱਤ ਤੇ ਅਮਰ[1] ਹੋਣ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬੱਝ ਗਿਆ ਅਰ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨੂੰ ਸੋਚ ਕੇ ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਫੁੱਟ ਪਿਆ। ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ, ਦੋ ਕੁ ਟੇਪੇ ਡਿੱਗੇ ਅਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸ਼ੁਕਰ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਨਿਕਲਿਆ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਗਮ ਪਰ ਪਤੀਆਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਯਾ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਜਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਉਜ਼ਰ ਭੰਨਣ ਲਈ ਦੁਇ ਮਰਵਾ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹੋਣ ਤਾਂ ਅਚਰਜ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਭਾਣਾ ਜਾਣ ਕੇ ਰਜ਼ਾ ਸਿਰ ਤੇ ਧਰ ਲਈ।

ਬੇਗਮ—ਹੁਣ ਦੱਸੋ?

ਸਿੰਘ ਜੀ—ਕੀ ਦੱਸਾਂ? ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਕ ਅਮੀਰਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਖਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਵਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਧਰਮ ਤੇ ਪਰਜਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਜਨਮਿਆਂ ਹਾਂ। ਸੁੰਦਰ ਪਲੰਘ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੂਲਾਂ ਦੀ ਸੇਜਾ ਹਨ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚ ਕੰਡਿਆਂ ਪੁਰ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੌਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਮਖਮਲ ਨਾਲੋਂ ਭਲਾ ਹੈ, ਵੀਰ ਨਾਲ ਵਣ ਦੇ ਪੱਤੇ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਰਮ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਧਰਮ ਹੈ, ਆਪਣੀਆਂ ਮੌਜ ਬਹਾਰਾਂ ਐਸ਼ਾਂ ਅਧਰਮ ਹਨ। ਆਤਮਾਂ ਨਿੱਤ ਹੈ ਸਰੀਰ ਅਨਿੱਤ ਅਨਿੱਤ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ? ਝਬਦੇ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨਿਤ ਦੇ ਸੁਖ ਸਦਾ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ। ਫਿਰ ਹੋਰ ਸੋਚੋ···ਜੋ ਪੁਰਖ ਜਿਸ ਕੰਮ ਲਈ ਜੰਮਿਆਂ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਹੋ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੁਹਣਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫੇਰ ਇਉਂ ਦੇ ਉਲਾਂਭੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:—"ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੂੰ ਆਇਆ ਲਾਹਾ ਲੈਣਿ॥ ਲਗਾ ਕਿਤੁ ਕੁਫਕੜੇ ਸਭ ਮੁਕਦੀ ਚਲੀ ਰੈਣਿ॥"

ਬੇਗਮ—ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਨਿਵੀਂ, ਮੈਂ ਸਭ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹਠ ਹਠ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਏਥੇ ਨਿਵੀਂ ਹਾਂ ਨਿਵੀਂ ਦੀ ਲਾਜ ਰਖੋ, ਕਿਹਾ ਮੰਨੋ। ਕੁਛ ਦੇਰ ਗੁਪਤ ਰਹੋ, ਫੇਰ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਫੁਰਮਾਨ ਸ਼ਾਹੀ ਮੰਗਾ ਦਿਆਂਗੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੇ ਆਪ ਮੋਏ ਪਏ ਹਨ, ਕੋਈ ਤੇਰੀ ਵਾ ਵਲ ਨਹੀਂ ਤੱਕੇਗਾ, ਬਿਨਾਂ ਯਤਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਣ ਜਾਹਂ। ਤੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਬੀ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਿਤੇ ਮਰ ਜਾਏਂਗਾ ਅਰ ਰਾਜਾ ਬਣਨ

1. ਮੌਤ ਰਹਿਤ, ਜੋ ਕਦੀ ਨਾ ਮਰੇ।

ਦਾ ਵੇਲਾ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਦੂਰ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਜ਼ਾਲਮ ਨਵਾਬ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਖਬਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਹੀ ਮਿਟ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਨਾਂ ਜਾਣ ਦੇਹ। ਪੱਕੀ ਪਕਾਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਬਿਨਾ ਲਹੂ ਵੀਟੇ ਹੀ ਰਾਜ ਬੱਝਦਾ ਹੈ।

ਸਿੰਘ ਜੀ—ਪੂਜਾ ਮਾਤਾ! ਆਪ ਦੇ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਦੇਣ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਕੌਮ ਵਿਚੋਂ ਹਾਂ ਜੋ ਆਪਣੇ ਡੌਲਿਆਂ ਪਰ ਬੜਾ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ਕਿ ਐਉਂ ਰਾਜ ਲਵੀਏ, ਜਦ ਰਾਜ ਲਵਾਂਗੇ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਨਾਲ ਲਵਾਂਗੇ। ਦੂਸਰੇ-ਅਬਦਾਲੀ ਐਸਾ ਬੁੱਧੂ ਨਹੀਂ ਜੈਸਾ ਤੁਸੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ। ਇਧਰੋਂ ਤੁਸਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਉਧਰੋਂ ਕੁਫਰ ਦਾ ਫਤਵਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਲੱਗੇਗਾ ਅਰ ਇਕ ਦਮ ਤਖਤੋਂ ਉਤਾਰੇ ਜਾਓਗੇ। ਅਬਦਾਲੀ ਤਾਂ ਆਉਂਦਾ ਕਝ ਚਿਰ ਲਾਊ, ਆਪ ਦੇ ਉਮਰਾਉ ਹੀ ਕੰਮ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਹ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸਹੇਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਨਾ-ਮੁਸਲਿਮ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰੋ। ਹਾਂ ਮੈਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ……,ਪਰ ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਮੈ ਚੌਦਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਸਿਖ ਧਰਮ ਤੋਂ ਵਾਰ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿਆਂ : ਜੇ ਕਹੋਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਸਿਖ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਿਖ ਰਾਜ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੰਨੀ ਰਾਜ ਨੀਤੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਕਿ ਇਹ ਹੋਣ ਨਹੀਂ ਲਗਾ। ਤੀਸਰੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੇ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਅਜੇ ਕੁਛ ਬਲ ਹੈ ਨੇ। ਗਾਜ਼ੀਉੱਦੀਨ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਅੱਖ ਤੁਸਾਂ ਦੀ ਕਾਕੀ ਪਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਵਿਆਹ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਕੁੰਡਾ ਰੱਖਣਾ ਹੈ, ਸੋ ਇਹ ਸਾਰੇ ਖਿਆਲ ਨੀਤੀ ਵਿਰੁੱਧ ਹਨ।

ਬੇਗਮ—ਕਿਸੇ ਭੁੱਖੇ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਨਾਂਹ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਤਾਂ ਵੇਖੋ।

ਸਿੰਘ ਜੀ—ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ…,ਅਣਖ, ਹਾਂ…, ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਅਰ ਛਲ ਨੂੰ ਓਹ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਰਾਜੇ ਬਣ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਕਰਨ, ਪਰ ਐਹ ਵੇਲਾ ਤਾ ਧਰਮ ਅਰ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘੱਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤਦੋਂ ਕਿੱਦਾਂ ਨੱਕ ਵੱਟਕੇ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਸਾਨੇ। ਜਦ ਬਹੁਤ ਕਿਹਾ ਤਦ ਪੱਖਾ ਝਲਦੇ ਸੇਵਕ ਵੱਲ ਸੈਨਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਉ। ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਤਖ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ ਕਿ ਜਦ ਅਬਦਾਲੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਖ ਸਭ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਮਿਹਨਤਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਇਲਾਕੇ ਸਰਪ ਕੁੰਜ ਵਾਂਗ ਤਿਆਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲ ਪੈਣ ਅਰ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਕਰ ਲੈਣ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਬੜੀ ਸੂਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ ਕਲੰਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਦੇਖੋ ਜਾਂਦੇ ਆਉਂਦੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਨੱਕ ਜਿੰਦ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਓਹ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਅੱਗੇ ਵਲ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਝੱਟ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਏਹ ਛੁਪ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਓਹ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਟੁਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਛੁਪ ਛੁਪ ਕੇ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਗਏ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੀਆ ਖਬਰਾਂ ਚਉ ਨਹੀਂ ਲੈਣ ਦੇਂਦੀਆਂ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਸਿਖ ਨਿਸਚਿੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦੇ ਕਿ ਓਹ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਪਠਾਣੀ ਸਲਤਨਤ ਮੁੜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਵੇ। ਐਸੇ ਉੱਚੀ ਮਤ ਵਾਲੇ ਇਹ ਬਹਾਦਰ ਜੋਧੇ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਣਗੇ ਕਿ ਜੋ ਕੁਛ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਉਹ ਕੁਛ ਮੰਨ ਲੈਣ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਕ ਬਨ ਦਾ ਪੰਛੀ ਹਾਂ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਪੰਜਰਿਆਂ ਵਿਚ ਰਿਹ ਕੇ ਮੋਤੀ ਚੁਗਣ ਨਾਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਬਨ ਦੇ ਕੰਕਰਾਂ ਪੁਰ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਵਧੇਰੇ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। …ਛੁੱ…ਟੀ…।

ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਅਰ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਸੋਚ ਵਲ ਧਿਆਨ ਕੀਤਿਆਂ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਹੀ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਐਤਨੀ ਭਾਰੀ ਲਾਲਚ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਖੜੇ ਹਨ ਤੇ ਮੱਤ ਉੱਜਲ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਨਾ ਡੋਲਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਬੁੱਧੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਸੁਹਣੀ ਸੂਰਤ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਲੋਕੀਂ ਧਰਮ ਹਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਲੈਤ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਗਏ ਗੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਚਮੋੜ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਘਰ ਦੀਆਂ ਪਈਆਂ ਪਿੱਟਦੀਆਂ ਹਨ। ਲਾਲਚ ਤੇ ਡਿੱਗਣਾ ਕੀ? ਨੀਯਤ ਭੁੱਖੇ ਬਾਲਕ ਵਾਂਙ, ਚਿੱਟੇ ਚਮੜੇ ਪੁਰ ਹੀ ਭਿਬਕੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਲ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਕਮਾਈ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਮਾੜੇ ਥਾਂ ਤੇ ਐਸ਼ਾ ਪਰ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਗ਼ਰੀਬ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਕਾਮੇ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਸਰਦਾਰ ਘੱਟ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਮਰ ਗਏ ਕੁਝ ਮਾੜੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਕਈ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖੋ ਸੁੱਖ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬੀ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਘਰ ਦਾ ਸੁੱਖ ਉਡ ਕੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪੱਥਰਾ ਵਾਂਙ ਨਿੱਤ ਦੀ ਰਗੜ ਤੁਰੀ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੰਪਤੀ[1] ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਘਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਸੁਰਗ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਮਾੜਿਆਂ ਨੇ ਘਰ ਨੂੰ ਨਰਕ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੁਲ ਦਾ ਚਾਨਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤੀਬ੍ਰਤ ਪੁਰਖ[2] ਕੁਲ ਦਾ ਦੀਪਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੈਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਈ ਪਤਿਬ੍ਰਤ ਵੇਸੇ ਪੁਰਖ ਲਈ ਸਤੀਬ੍ਰਤ ਧਰਮ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਪਾਲਿਆਂ ਸਾਂਝਾ ਸੁਖ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਧਰਮ ਪਾਲਣ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਸੁਖੀ, ਘਰ ਸੁਰਗ ਤੇ ਬੱਚੇ ਚੰਗੇ ਉਠਦੇ ਹਨ। ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਹੀ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਾਧਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਛੱਡੀ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ-ਪੁਣੇ ਨੂੰ ਤਿਆਗਿਆ ਹੈ।

ਹੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੇ ਉੱਤਮ ਜੀਵਨਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਪਰ ਤੁਰੋ। ਧਰਮ ਪਾਲਣ ਨਾਲ ਹੀ

1. ਵਹੁਟੀ ਗੱਭਰੂ।
2. ਉਹ ਪੁਰਖ ਜੋ ਅਪਣੀ ਵਹੁਟੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਵੱਲ ਨਾ ਤੱਕੇ।

ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਧਰਮ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਦਾ ਸੁਖ ਹੈ । ਦੇਖੋ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਕੈਸੇ ਕੈਸੇ ਉੱਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਤੀਬ੍ਰਤ ਧਰਮ ਲਈ ਕਹੇ ਹਨ:—

ਪਲਟ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਦੇਖਿ ਭੂਲੋ ਆਕੇ ਨੀਮ ਕੋ ਭੂੰਮਰੁ ॥ ਜੈਸਾ ਸੰਗੁ ਬਿਸੀਅਰ[1] ਸਿਉ ਹੈ ਰੇ ਤੈਸੋ ਹੀ ਇਹੁ ਪਰ ਗ੍ਰਿਹੁ[2] । [। ਆਸਾ ਮ: ੫

1. ਸ੍ਹ੫।
2. ਪਰਾਈ ਇਸਤਰੀ ।

—o—

ਕਾਂਡ ਵੀਹਵਾਂ

ਚੰਦ ਵਿਹੂਣੀ ਵਿਧਵਾ ਰਾਤ ਪਤੀ ਹੀਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਦੁਖ਼ਿਤ ਹਿਰਦੇ ਵਾਂਙ ਦੁਖੀ ਹੈ ਤੇ ਠੰਢ ਸਾਹ ਭਰ ਰਹੀ ਤੇ ਸੰਗ ਦੀ ਨੀਲੀ ਚੰਦਰ ਤਾਣੀ ਹੋਈ ਸੂ, ਅਣਪੂਰੀਆਂ ਆਸਾ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਵਰਗਾ ਹਨੇਰਾ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਬਾਲੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਫੁੱਲਿਆਂ ਦਾ ਛਿਕੂ ਡੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਫੁੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿੱਤਰ ਬਿਤਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਕੁਦਰਤ ਬਾਲੀ ਦੇ ਫੁੱਲੇ, ਏਹ ਤਾਰੇ, ਤਿੱਤਰ ਬਿੱਤਰ ਡੁਲ੍ਹੇ ਪਏ ਹਨ । ਪਸੂ ਪੰਖੀ ਸਹਿਮ ਤੇ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਸੁੰਨ ਵੱਟਾ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ । ਬ੍ਰਿਛ ਮਾਨੋਂ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਟਾਹਣ ਜਿੱਨੀ ਖੜੇ ਹਨ । ਰਾਤ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਕੁਦਰਤ ਬੀ ਸਾਥਣ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਐਸੀ ਦਰਦ ਵਡਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਉਸੇ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਹਣ ਹਨੇਰੀ ਦੇ ਹੋਰ ਵਧਣ ਨਾਲ ਬੱਦਲ ਆ ਗਏ । ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਹਨੇਰੀ ਦੀ ਭਯਾਨਕ ਅਵਾਜ਼ ਹਾਇ ਹਾਇ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬੇਨੂਰਹੀ ਸੀ ਹੁਣ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਕੋਣ ਮੋਣ ਨੇ ਅੱਥਰੂ ਬੀ ਵਹਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਘਟਾ ਦੀ ਗਰਜ ਨਾਲ ਪਿੱਟਣ ਵਾਂਙ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਧਰਧਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਦੁਨਿਆਂ ਕੰਬ ਰਹੀ ਹੈ । ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਟਾਹਣ ਹੁਣ ਧਰਤੀ ਪੁਰ ਢੈ ਢੈ ਕੇ ਉੱਡ ਰਹੇ ਹਨ । ਹਾਇ ਦੁਖੀ ਰਾਤ ! ਤੇਰਾ ਤਾਂ ਕਲੇਜਾਬੀ ਪਾਟ ਪਿਆ, ਅੰਦਰਲੇ ਜ਼ਖਮ ਐਸੇ ਚਮਕੇ ਕਿ ਚੰਦ ਬੀ ਨਹੀਂ ਕਦੀ ਚਮਕੀਆ । ਹਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਕਲੇਜਾ ਪਾਟਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਬਿਜਲੀ ਕੜਕਣ ਲੱਗੀ । ਹੇ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ! ਹੇ ਪਾਪਾ ਦੀ ਮਾਂ ! ਜਹਾਨ ਦੇ ਉਪੱਦ੍ਰਵ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਆਪ ਜਾਲ; ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਦੁੱਖ ਦੇਂਦੀ ਹੈਂ ! ਅੱਜ ਤੂੰ ਆਪ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿੱਟ ਰਹੀ ਹੈਂ, ਕਦੇ ਤੇਰੇਕਾਲੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਓਦੋਂ ਬੀ ਤਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੇਰਾ ਸ਼ਹਿ ਪਾ ਕੇ ਚੋਰ ਘਰ ਭੰਨ ਲਿਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰੇ ਬਗੁਨਾਹ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਖਾਕ ਸ਼ਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਹਾਂ ਗਰੀਬ ਰਾਹੀ ਲੁੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਹੇ ਰਾਤ ! ਤੂੰ ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈਂ । ਤੂੰ ਖ਼ੂਨੀ ਨੂੰ ਖ਼ੂਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਂਦੀ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਵਲੇ ਕਿ ਉਹ ਸੱਜੇ ਹਥ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ ਤੂੰ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਬਣ ਕੇ ਉਸਦੇ ਦੁਸ਼ਟ ਕਰਮ ਵਿਚ ਸਹੈਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈਂ । ਕਈ ਸਤਵੰਤੀਆਂ ਦੇ ਸਤ ਦੇ ਖਲਵਾੜੇ ਤੇਰੇ ਕਲੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਫਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇਰੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਧਵਾ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਅਨਾਥ ਹੋਏ । ਅਜੇ ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖਾਉਣਾ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦੇਖ ! ਤੇਰੇ ਬੁਰਪਨ ਦਾ ਕੈਸਾ ਸਹਿਮਵਾਂ ਅਸਰ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਸਭ ਤੋਪ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਡਰ ਹੋਏ ਕਾਇਰ ਵਾਂਗ ਬੇਸੁਧ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ । ਹੇ ਸਾਕਤ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਾਲੀ ਕੰਬਲੀ ਵਰਗੀ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ! ਤੈਨੂੰ ਸੰਗਤ ਦਾ ਅਸਰ ਬੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਚੰਦ ਤੇਰਾ ਪਤੀ ਨੂਰ ਛਹਿਬਰਾਂ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਬੇਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੂੰ ਕਾਲੀ ਦੀ ਕਾਲੀ ਰਹੀ । ਪਤੀ ਦੇ ਡਰ ਦੀ ਮਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਚਿੱਟੀ ਸ਼ਕਲ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਤੇਰਾ ਹਨੇਰਾ ਖੱਡਾਂ, ਕੰਦ੍ਰਾਂ ਬ੍ਰਿਛਾ ਅਰ ਲੁਕਵਾਂ ਥਾਵਾਂ ਪੁਰ ਛਿਪਿਆ ਇਸ ਤੱਕ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਦ ਚੰਦ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕਦੇ ਉਹ ਨਿਕਲੇ । ਜੇ ਤੂੰ ਭਲੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਕਾਲਕ ਚੰਦ ਦੀ ਚਾਂਦਨੀ ਦੇ ਸੰਗ ਨਾਲ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ । ਪਰ ਤੂੰ ਕਾਲੀ ਦੀ ਕਾਲੀ ਰਹੀ; ਸ਼ਬਰੇ ਤੇਰੀ ਕੁਸੰਗਤ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਹੀ ਤਾ ਚੰਦ ਵਿਚ ਛਾਈਆਂ ਨਹੀਂ ਪੈ ਗਈਆਂ !

ਇਸ ਰਾਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਫਿਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਬਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਨਿਕਲ ਗਏ । ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਪੈਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਰਮ ਨਰਮ ਲਗਣ ਕਰਕੇ ਠਿਠਕ ਗਏ । ਜਾਂ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਵੱਜਾ ਤਾਂ ਇਕ ਸਿੰਘ ਭੁਜੰਗੀ ਅਰ ਇਕ ਸਿੰਘਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਈ; ਦੂਜੇ ਚਮਕਾਰੇ ਵਿਚ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਠੀਕ ਇਹ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਹੈ । ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਹਿਕਮਤ ਨਾਲ ਇਕ ਨੂੰ ਚੁਕਿਆ ਅਰ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਪੁਰ ਇਕ ਕੱਚੇ ਕੋਠੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਵੜੇ; ਫੇਰ ਦੋ ਜਣੇ ਆ ਕੇ ਸਿੰਘਣੀ ਨੂੰ ਚਾ ਲਿਗਏ ਇਹ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਸੀ ਜਿਥੇ ਅਜ ਕਲ ਸੁੰਦਰ ਮੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਰਕੇ ਸਜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਦੇਹੁਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਕੱਚਾ ਕੋਠਾ ਤੇ ਵਲਗਣ ਜੇਹੀ ਸੀ ਅਰ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਘੱਟ ਖਿੱਚੇ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਇਕ ਸੂਰਮਾਂ ਸਿਖ ਇਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਰ ਪੰਥ ਦੇ ਸੂਹੀਆਂ ਲਈ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ । ਜਾਂ ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਦਰ ਗਏ ਤਾਂ ਕੀ ਦਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਗੇ ਦੋ ਤ੍ਰੈ ਸਿੰਘ ਭੇਸ ਵਟੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬੈਠੇ ਹਨ ਜੋ ਕੌੜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚੋਂ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਹੁਣ ਚੌਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਣੀ ਤੇ ਭੁਜੰਗੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਰ ਪਛਾਣਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੀ ਪੁਤ੍ਰ ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਿੱਜੇ ਕਪੜੇ ਲਾਹ ਕੇ ਸੁੱਕੇ ਚਾਦਰੇ ਲਪੇਟ ਦਿਤੇ, ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ ਸੇਕ ਦਿੱਤਾ, ਅਰ ਕੁਛ ਦਾਰੂ ਦਰਮਲ ਤਾਕਤ ਦਾ ਦਿੱਤਾ । ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਧਰਮੀਆਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨੇ ਦੋਹਾਂ, ਅਤਿ ਦੇ ਨਿਰਬਲਾਂ ਨੂੰ, ਫੇਰ ਜੀਉਣ ਜੋਗਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਦੇ ਨਿਰੋਏ ਹੱਥ ਨੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੁਰਝਾ ਰਹੀ ਜੀਵਨ ਰੌ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਭਿੱਜਣਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕਾਹੜਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਲਾਇਆ

ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਕੁਛ ਅਫੀਮ ਦੀ ਚਸ ਬੀ ਸੀ। ਜ਼ਹਿਰ ਪੀਂਦੇ ਸਾਰ ਉਤਾੜਾਂ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਜ਼ਹਿਰ ਤਾਂ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸਨ; ਅਰ ਕੋਆਂ ਗੁਣਕਾਰ ਪਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਅਫੀਮ ਦਾ ਕੁਛ ਅੰਸ਼ ਬਾਕੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਨੇ ਕੁਛ ਮਸਤ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਸੋ ਮੋਹਲੇਧਾਰ ਪਾਣੀ ਪੈਣ ਨੇ ਉਸ ਅਸਰ ਨੂੰ ਬੀ ਤੜਿਆ, ਸੱਚ ਹੈ :—

"ਜਿਸੁ ਰਾਖੈ ਤਿਸੁ ਕੋਇ ਨ ਮਾਰੈ ॥"

ਦੂਸਰਾ ਦਿਨ ਤੇ ਤੀਸਰਾ ਦਿਨ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਲੇਟਿਆਂ ਬੀਤਿਆ। ਫੇਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਕੁਛ ਫਿਰ ਪਈ ਅਰ ਧਰਮੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਸਮਾਚਾਰ ਆਪਣੀ ਬਿਪਤਾ ਅਰ ਪਤੀ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾ ਦਾ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆ। ਹੁਣ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਅਰ ਪੱਕੀ ਗੋਂਦ ਗੁੰਦੀ ਕਿ ਸੱਭੇ ਜਣੇ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਅਪੜੀਏ ਤੇ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੁਟਕਾਰੇ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰੀਏ। ਸੋ ਇਕ ਦਿਨ ਘੁਸਮਸਾਲੇ ਹੋਏ ਵੇਸ ਵਟਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ।

ਹਣ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਤਨਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਤਨਾ ਪਹਿਲੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰਨੇ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਬੇਗਮ ਤਾਂ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਝੇੜਿਆਂ ਵਿਚ ਫਸੀ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਕੁਝ ਉਮਰਾਵਾਂ ਤੇ ਬੇਗਮ ਦੀ ਵਿਗੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਂਞ ਬੀ ਅਮੀਰ ਵਜ਼ੀਰ ਐਸੇ ਮੁਹਤਾਣੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਭ ਨੇ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਦਿੱਲੀ ਚਿੱਠੀਆਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਬੇਗਮ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਘਰ ਦੀ ਫੁੱਟ ਨੂੰ ਤਾੜ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਿੱਕਾ ਬਿਠਾਉਣਾ ਫੇਰ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਉਧਰ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਦਾ ਕੁਝ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਯਾ। ਜਿੰਨੀ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਪਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦਿਖਲਾਈ ਉਤਨਾ ਬੇਗਮ ਦਾ ਦਿਲ ਵਧੀਕ ਮੋਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਅਰ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਬੱਝਦਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਜੈਸਾ ਪੁਰਸ਼ ਇਹ ਆਪ ਹੀ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਦੇ ਕਰੜੇ ਹੱਲਿਆਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਕਰੜੇ ਹੀਏ ਅੰਤ ਸਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲਿਖ ਦੇਣਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹ ਲੈਣਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਕੋਮਲ ਕੰਧਾਂ ਪੁਰ ਹਿਤ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਸਹਿਣੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੱਲ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੂਰਮੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਓਹ ਕਲਗੀ ਵਾਲਾ ਤੇਜੱਸ੍ਵੀ ਰੂਪ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਡਿੱਗਦੇ। ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸ਼ੱਤਰੂ ਤੋਂ ਸ਼ਰਨ ਮੰਗਣੀ ਜਾਣਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਧ੍ਰੋਹ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਭਾਂਵੇਂ ਬਣਨ, ਪਰ ਆਪਣਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਨਾਮ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਕਲੰਕਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਹਾਰੇ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕੋਈ ਹੀਲਾ ਕਿੰਧੇ ਘੜੇ ਨੂੰ ਨਾ ਪੋਹਿਆ। ਜਾਦੂ ਟੂਣਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਬੀ ਆਈ। ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਇਕ ਫਕੀਰ ਅੱਗਾਂ ਬਾਲ ਤੇ ਕਈ ਉਸਟੰਡ ਰਚਕੇ ਚਿੱਲ੍ਹੇ ਬੈਠਾ। ਇਕ ਫਕੀਰ ਨੇ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਇਹ ਢੰਗ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਬੈਠ ਕੇ ਇਕ ਕਲਾਮ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਿਆ ਕਰ, ਪਰ ਪੇਸ਼ ਕੁਝ ਨਾ ਗਈ ਤੇ ਅਸਰ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਯਾ। ਕੁਛ ਦਿਨ ਬੀਤੇ ਤਾਂ ਇਕ ਰਾਤ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੇਗਮ ਨੇ ਆ ਕੇ ਚਰਨ ਪਕੜ ਲਏ ਹਨ; ਅਰ ਬੜਾ ਰੋਈ ਹੈ, ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਦਇਆ ਆ ਗਈ, ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਜੇ ਤਉ ਪਿਰੀਆ ਦੀ ਸਿਕ ਹਿਆਉ ਨ ਠਾਹੇ ਕਹੀ ਦਾ ॥' ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਚਾਰੀ ਦਾ ਦਿਲ ਬੜਾ ਦੁਖਾਇਆ ਹੈ। ਓਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਿਤੇ ਲੈਣੇ ਦੇ ਦੇਣੇ ਪੈ ਜਾਣ, ਮਤਾਂ ਇਕ ਪਾਪ ਤੋਂ ਬਚਦਾ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਵਾਂ। ਹਿਤ ਨਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਬੇਗਮ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਮੰਗਦੇ ਹੋ?

ਬੇਗਮ—ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ, ਬੱਸ ਐਤਨੀ ਗੱਲ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਵੋ।

ਸਿੰਘ ਜੀ—ਇਹ ਬੜੀ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਬੇਗਮ (ਛੁਰੀ ਕੱਢ ਕੇ)— ਲਓ ਫੇਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੇ ਖੇਡ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਪਿਆਰ ਦੀ ਜਗਵੇਦੀ ਪਰ ਸਦਕੇ ਹੋਣਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ, ਲਓ ਮੈਂ ਚੱਲੀ, ਅਰ ਕਟਾਰੀ ਪੇਟ ਵਿਚ ਮਾਰੀ।

ਪਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਫੁਰਤੇ ਹੱਥ ਨੇ ਛੁਰੀ ਪੇਟ ਦੇ ਲਾਗੇ ਅੱਪੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਬੇਗਮ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ ਅਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਇਹ ਪਾਪ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਨਾ ਚਾੜ੍ਹ ਤੇ ਅਸੀਂ ਤੇਰੀ ਖ਼ਾਤਰ ਦੁੱਖ ਝੱਲਦੇ ਹਾਂ, ਜਾਹ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਅਸੀਂ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਗਈ, ਉਧਰ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਬਲੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ—ਜਿਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਜੀ ਕੰਬ ਜਾਵੇ ਆ ਖੜੋਤਾ ਅਰ ਤਲਵਾਰ ਸੂਤ ਕੇ ਬੋਲਿਆ: 'ਸਿੰਘਾ! ਇਹ ਕੀ ਬਚਨ ਦਿੱਤਾ ਹਈ, ਕਰਾਂ ਦੋ ਟੁਕ?' ਇਹ ਕਹਿ ਤਲਵਾਰ ਵਾਹੀ, ਇਸ ਧਮੱਕ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਮਲ ਮਲ ਕੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਦੇਖਦੇ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਬੇਗਮ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕ ਨਹੀਂ, ਕਿਤੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖੋਜ ਨਹੀਂ, ਕਿਤੇ ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਇਕੱਲਾ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਕਲੇਜੇ ਨੂੰ ਧਕਧਕੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਮੋਮਵੱਟੀ ਦੇ ਜਗਮਗ ਕਰਦਿਆਂ ਬੀ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਗੋਲ ਗੋਲ ਚੱਕਰ ਆ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਘਾਬਰ ਘਾਬਰ ਕੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਨਜ਼ਰ ਦੇ ਦੂਤ ਦੌੜ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਥਹੁ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਮੱਥਾ ਤਪ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਤਤੇ ਭਬੂਕੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਛੱਜੇ ਤੇ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਠੰਡੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਨੇ ਆਣਕੇ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ, ਸੀਤਲਤਾ ਨੇ ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਚੂਸਿਆ, ਮਨ ਟਿਕਾਣੇ ਆਯਾ ਅਰ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸੁਪਨਾ ਸੀ। ਪਰ ਹਾਇ ਕਹਿਰ, ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿ ਮੈਂ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਬੀ ਕਿਉਂ ਪਰਾਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਬਿਆਹ ਦਾ ਬਚਨ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਗੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਸੱਜਣ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਵੈਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਬਗਲ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੱਜਣ ਹੀ ਵੈਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਇਸ ਨੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਸਾਥ ਛੱਡਿਆ ਹੈ, ਤਦ ਹੁਣ ਕਿਸ ਤੇ ਆਸ ਰੱਖੀ ਜਾਏ ਕਿ ਔਕੜ ਵੇਲੇ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇਗਾ? ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਸਤ

ਧਰਮ ਤੋਂ ਡੇਗਣੇ ਵਿਚ ਲੱਕੀ ਹਨ, ਇਕ ਆਪਣਾ ਮਨ ਸੱਜਣ ਸੀ, ਚਾਹੇ ਇਸ ਨੇ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਸਾਥ ਛੱਡਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਹੈ ਨਾ, ਖ਼ਬਰੇ ਜਾਗ੍ਰਤ ਵਿਚ ਬੀ ਨਾ ਕਦੇ ਧੋਖਾ ਦੇ ਜਾਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਬੀ ਨਾਮ ਹੀ ਚਿੱਤ ਆਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਬੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਲੋੜੀਏ। ਇਹ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਟੁੱਕੇ ਅਰ ਕਦੀ ਨਾ ਡੋਲਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਿਲ ਤਰਬਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਕਸਟਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਵਾਕਬੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੁਛ ਸਜਲ[1] ਹੋ ਆਈਆਂ ਸਨ।

ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਜਤ ਸਤ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕਰੋ, ਕਿ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਨਿਰਾ ਗੱਲਾਂ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇ ਕਰਨੇ ਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾ ਇਹੋ ਭੇਦ ਸੀ, ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਨਾ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਔਖੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਜਤ ਸਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਪੁਸ਼ਟ ਤੇ ਤੇਜਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਸੰਤਾਨ ਬਲਵਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਸੂਛ ਅਰ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨਿਰਮਲਤਾਈ ਵੱਲ ਰੁਖ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਲੋਕ ਇਸ ਗੁਣ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸੋ ਸਦਾ ਸੰਸਾਰ ਪਰ ਵਧਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਗੁਣ ਨੂੰ ਛੱਡਦੇ ਹਨ ਆਪਣੇ ਪੈਰੀਂ ਆਪ ਕੁਹਾੜਾ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਭਰਥਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—ਨਾ ਸਮਝੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਭੋਗਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗਦੇ ਹੋ, ਨਹੀਂ, ਭੋਗ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਾਸ਼ਨਾ ਬੁੱਢੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਭੋਗ ਭੋਗਦੇ ਹੋਏ ਜੀਵ ਆਪ ਭੋਗੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਅਰੋਗਤਾ ਅਰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਤੇ ਕੌਮੀ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਸੂਲ ਉੱਚਾ ਸੁਚਾ ਆਚਰਨ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਨਾਮ ਦਾ ਅਭਯਾਸ!

ਕੁਝ ਹੈ ਵਰ੍ਹਾ ਬੀਤਿਆ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਸੀ, ਅੱਜ ਨਹੀਂ। ਓਦੋਂ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਆਚਰਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਪਿਆਰ ਸੀ[1]। ਭਾਵੇਂ ਅਜ ਬੀ ਸਿਖ ਬਹਾਦਰ ਹਨ, ਪਰ ਕਿੱਥੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਆਂ ਰਾਠ ਸੂਰਮਗਤੀਆਂ, ਓਹ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਸਰੀਰ, ਉਹ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਰਗੀ ਡੀਲ, ਓਹ ਬਲ, ਓਹ ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾ ਧਰਮ, ਭਰੋਸਾ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ।

1. ਅਖਾਂ ਤਰ ਬਤਰ ਹੋਣਾ।

—o—

ਕਾਂਡ ਇਕੀਵਾਂ

ਜਿਹਾ ਕੁ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਕਹਿ ਆਏ ਹਾਂ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਵਿਗੜਨ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਰਬਾਰੀ ਵਿਚਾਰੇ ਬੜੀ ਔਕੜ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ। ਜੇ ਬੇਗਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੇ ਤਦ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਐਵੇਂ ਬੀਤ ਜਾਂਦੇ, ਜੋ ਬਿਨਾ ਪੁੱਛੇ ਕਰਦੇ ਤਦ ਬੇਗਮ ਨਰਾਜ ਹੁੰਦੀ ਅਰ ਨਰਾਜ਼ ਬੀ ਐਸੀ ਕਰਦੀ ਕਿ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਲਾਹ ਸਿਟਦੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਦਲੇਰ ਅਮੀਰ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ, ਸਮਝਣਾ ਤੇ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ ਇਸ ਨੇ ਵਿਚਾਰੇ ਦੀ ਚੰਗੀ ਪਤ ਲਾਹੀ। ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਅਜੇ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਤਾਜ਼ਾ ਹੀ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਦਿਲੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਅਰ ਆਪ ਘਰੋ ਘਰੀ ਬੈਠ ਗਏ, ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਇਹੋ ਜੇਹਾ ਸੁਲੱਖਣਾ ਵੇਲਾ ਸਿੰਘ ਲਭਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਸੋ ਓਹ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਗ ਪਏ ਸਨ ਅਰ ਆਪਣਾ ਸਿੱਕਾ ਬਿਛਾਉਣ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਹ ਵੇਲਾ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੁਡਾਉਣੇ ਦਾ ਇਕ ਭਾਰੀ ਉੱਤਮ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਰੌਣੀ ਰੱਖ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਰਦਾਰ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਅਰ ਭੁਜੰਗੀ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਅਰ ਧਰਮ ਪਾਲਣ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਯਾ ਅਰ ਨਾਲ ਹੀ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹੋਣਦੇ ਹਾਲ ਦੱਸੇ ਕਿ ਕਿਸ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੇ ਲਾਲਚਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਖੜੇ ਹਨ! ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਮਾਚਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਧੰਨ ਕੀਤੀ ਅਰ ਫੇਰ ਸਭ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚਲੋ ਹੁਣ ਓਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢੀਏ। ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਛਿਆ: ਕਿ ਕੀਕੂੰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਕੁਝ ਸਲਾਹ ਦੱਸੋ? ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦੱਸੀ। ਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ—ਇਕ ਦਮ ਕੂਚ ਕਰ ਕੇ ਜਾ ਪਵੋ। ਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ—ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਖੂਬ ਜੰਗ ਕਰੋ। ਸਰਦਾਰ ਹੋਰੀਂ ਬੋਲੇ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਢਿੱਲੀ ਹੋਈ ਪਈ ਹੈ, ਪਰ ਦਿਨ ਦੀਵੀਂ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹਮ ਖੁਲ੍ਹੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਕਠਨ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਵੈਰੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਪਾਟ ਪਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਗਿਆਂ ਸਭ ਨੇ ਇਕ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜੋ ਪੰਥ ਕੱਠਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੋ ਦਾਵੇਦਾਰ ਬਣੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਇਕ ਦਿੱਲੀ ਦੂਜਾ ਕਾਬਲ। ਦੁਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚ ਪਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਅਰ ਕਿ ਨਾਸੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਡੌਲ ਕੱਢੋ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸਪ ਬੀ ਮਰੇ ਤੇ ਸੋਟਾ ਬੀ ਬਚੇ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸਿਆਣੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ ਅਰ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ, ਪਰ ਭੁਜੰਗੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, 'ਬਾਪੂ ਜੀ! ਕਿਉਂ ਨਾ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਭੇਸ ਵਟਾ ਕੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰਸਤਿਆਂ ਥਾਣੀਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕੋਲ ਰਾਵੀ ਦੇ ਝੱਲ ਵਿਚ ਜਾ ਰੱਠੇ ਹੋਣ ਅਰ ਹਨੇਰੇ ਹੋਏ ਚਾਣਚੱਕ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਵੜ ਕੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਲਿਆਉਣ।

ਕ੍ਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਪਿਆ। ਮੁੜ ਮੁੜ ਭੁਜੰਗੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕ੍ਰੇ, ਛੇਕੜ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, 'ਧਨੁ

1. ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਚੇ ਕੁਸ਼ਾਮਤੀ ਤੇ ਕੁਸੰਗੀ ਆ ਲੱਗੇ ਸੀ, ਹੁਣ ਪੱਛਮੀ ਕੁਸੰਗ ਔਖ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜਨਨੀ ਜਿਨਿ ਜਾਇਆ ਧੰਨੁ ਪਿਤਾ ਪਰਧਾਨੁ'। ਭੁਜੰਗੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਮਸਤਾਨਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਜੋ ਕੌੜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਸਨ, ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਅਰ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕੀਤੀ।

'ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਵੇਸ ਕਰ ਲਏ, ਕੋਈ ਪਠਾਣ, ਕੋਈ ਮੁਗ਼ਲ, ਕੋਈ ਰਾਜਪੂਤ, ਕੋਈ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਕਾ ਢੁੱਕਾ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਝੱਲ ਵਿਚ ਆ ਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਸੂੰਹੀਏ ਭੇਜ ਕੇ ਖ਼ਬਰਾਂ ਲਈਆਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਫ਼ੌਜ ਸਾਰੀ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਫ਼ਕੀਰ ਦੇ ਰੌਜ਼ ਲਾਗਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੱਗੇ ਪਹਿਰਾ ਥੋੜਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਬੀ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਸੈਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਭੇਤ ਉਸ ਗੋਲੀ ਨੇ ਦੱਸੇ ਜਿਸ ਨੇ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਪਿਲਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਤਦ ਤੋਂ ਮਨ ਵਿਚ ਐਸੀ ਪਛੁਤਾਈ ਸੀ ਕਿ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੁਕ ਛੁਪ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਖਬਰਾਂ ਲੈ ਦੇ ਆਉਂਦੀ। ਅੱਜ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਕਿਲ੍ਹਿਉਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਡੇਹਰੇ ਦੇ ਕੱਚੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਸੂਰਮਾਂ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸ ਗਈ। ਉਥੇ ਹੀ ਭਾਈ ਰਮਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੂੰਹੀਆਂ ਆਇਆ ਬੈਠਾ ਸੀ; ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਝਟ ਸਰਦਾਰ ਪਾਸ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਭੇਤ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾ ਦੱਸਿਆ ਅਰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਲੈ ਚਲਾਂਗੀ[1]।

ਜਦ ਘੁਸਮੁਸਾਲਾ ਹੋਯਾ ਤਦ ਅਚਾਨਕ ਕਿਲੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਦਸ ਆਦਮੀ ਆ ਨਿਕਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਹੱਥ ਕੀਤੇ। ਪਹਿਰੇ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਅਚਾਨਕ ਘਿਰੇ ਘਬਰਾਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਠੀਕ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਡਿਗ ਪਏ। 'ਬਿਜੈ ਡੰਕ' ਦਾ ਅਵਾਜ਼ਾ ਹੋਯਾ ਅਰ ਝਟ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਜਵਾਨ ਸਨੱਧਬਧ ਯਕਾਯਕ ਪਿਛੋਂ ਨਿਕਲ ਆਏ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਏ। ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਆਦਮੀ ਹੋਰ ਆਏ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪੁਰ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਹੋ ਗਏ। ਇੰਨੇ ਕੁ ਹੋਰ ਆਏ ਤੇ ਅੰਦਰ ਵਧੇ ਅਰ ਸੌ ਸੌ ਕਦਮ ਉਤੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਗਏ, ਚਹੁੰ ਚਹੁੰ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਖੜਾ ਕਰੀ ਗਏ। ਪਿਛੇ ਕੁਛ ਵਾਟ ਤੇ ਹੋਰ ਸੈਨਾ ਸੀ, ਸੋ ਸੀਟੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਜੁਆਨ ਹੋਰ ਘੱਲ ਦੇਂਦੀ ਸੀ। ਗੋਲੀ ਰਸਤਾ ਦੱਸਦੀ ਗਈ ਅਰ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੁਆਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਕਰੀ ਗਏ, ਤਦੋ ਖ਼ਬਰ ਜੋ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੋਠੇ ਅਗੇ ਜਾ ਠਹਿਰੇ। ਬੂਹੇ ਦੀਆਂ ਝੀਤਾਂ ਥਾਣੀਂ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਡਿੱਠਾ:— ਅਸਚਰਜ ਕੌਤਕ ਹੈ, ਕਮਰਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰਗ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ, ਈਰਾਨੀ ਗ਼ਾਲੀਚੇ ਤੇ ਮਖ਼ਮਲਾਂ ਹੇਠ ਵਿਛੀਆਂ ਹਨ, ਮੋਰਪੰਖ ਦੀ ਉਣਤ ਦੇ ਪਲੰਘ ਲੱਗ ਰਹੇ ਹਨ, ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਸਜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਛੱਤ ਸੀਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਜੜਤ ਵਾਲੀ ਝਿਲਮਿਲ ਝਿਲਮਿਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪੱਯਾ ਦੇ ਝਾੜ ਫਾਨੂਸ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਗਮਗ, ਜਗਮਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੰਧਾਂ ਪੁਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਮੂਰਤਾਂ ਲਟਕ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਖ਼ੁਸ਼ਬੋ ਅੰਦਰ ਇੰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਜਾਣ ਚੋਹੇ ਦੇ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਤਰ ਇਥੇ ਆ ਡੱਲ੍ਹਿਆ ਹੈ ਚਾਰ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਜੁਆਨ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਬੈਠੀਆਂ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਅਜੇ ਵੇਲਾ ਹੈ ਸਮਝ ਜਾਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਵੇਰੇ ਬੇਗਮ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਰ ਬੈਠੇਗੀ। ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾ ਮੰਨਣ ਪਰ ਅਰ ਕਰੜੇ ਹਠ ਦੇ ਨਾ ਟੁਟਣੇ ਪਰ ਏਹ ਗੋਲੀਆਂ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਰ ਚਾਰ ਕਾਲੇ ਹਬਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਗਿਰਦੇ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਚਮਕਾਈਆਂ, ਦੀਦੇ ਪਾੜ ਪਾੜ ਕੇ ਡਰਾਇਆ, ਪਰ ਉਹ ਰੱਬ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਨਾ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਸੀ, ਨਾ ਡਰਾਉਣੇ ਹਬਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਭੈ ਕਰਕੇ ਡਰਿਆ। ਇਸ ਕੌਤਕ ਨੂੰ ਦੇਖ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇ ਕਾਹਲ ਕੀਤੀ ਤਦ ਏਹ ਹਬਸ਼ੀ ਸਾਡੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲੇ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾ ਦੇਣਗੇ, ਉਡੀਕਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵਕਤ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਭਾਰੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਖੜੋਤੇ ਹਾਂ। ਜਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਹੋ ਸਕੇ ਨਿਕਲ ਚਲੀਏ ਤਾਂ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਕੌੜਾ ਸਿੰਘ ਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਝੀਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡਿਠਾ। ਅਕਲ ਦੇ ਕੋਟ ਨੇ ਝਟ ਪਟ ਗੋਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—ਕਿਆ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਸਤਾ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਉਹ ਬੋਲੀ ਕਿ ਹਾਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਬਾਰੀ ਥਾਣੀ ਅੰਦਰ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹਾਂ।

ਕੌੜਾ ਸਿੰਘ—ਕੀ ਬੇਗਮ ਤੇਰੇ ਪਰ ਸੱਕੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ?

ਗੋਲੀ—ਜੀ ਨਹੀਂ!

ਕੌੜਾ ਸਿੰਘ—ਜਾਹ ਫੇਰ ਛੇਤੀ ਕਰ ਅੰਦਰ ਵੜਕੇ ਹਬਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਫਲਾ-ਤਫਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਕੇ ਬੇਗਮ ਵੱਲ ਮੋੜ ਘੱਲ। ਗੋਲੀ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ, ਅੰਦਰੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਹਬਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਹਫਲਾ-ਤਫਲੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ "ਛੇਤੀ ਜਾਓ, ਬੇਗਮ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਦੌੜੋ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਓਪਰੇ ਆ ਗਏ ਹਨ।" ਓਹ ਹਬਸ਼ੀ ਗੋਲੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸੇ, ਉੱਠ ਨੱਸੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿੱਠ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਕੁੰਦੇ ਦੀ ਹੁੱਝ ਦੇ ਕੇ ਬੂਹਾ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਦੂਜੀ ਛਿਨ ਵਿਚ ਕੌੜਾ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਇਹ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ: 'ਜਨ ਨਾਨਕ ਅੰਗੁ ਕੀਆ ਪ੍ਰਭਿ ਕਰਤੈ ਜਾਕੇ ਕੋਟਿ ਐਸੀ ਦਾਸਾਇ।" ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਜਾ ਜੱਫੀ ਭਰੀ ਅਰ ਕਲਾਈ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਗੱਜਿਆ, ਜਿੱਕੁਰ ਸਿਆਲੇ ਦੀ ਤ੍ਰੇਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੱਫੀ ਪਾ ਮਿਲੇ, ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਅਚਭੇ ਹੋ ਕੇ ਫਤੇ ਗਜਾਈ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭੀੜੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਕੂਚ ਦਾ ਬੋਲਾ ਤੁਰਤ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਚੁੱਪ ਚੁਪਾਤੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਫੌਜ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜੀ। ਇਕ ਜਿਹਲਖਾਨੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਕੁਛ ਸਿਪਾਹੀ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਨਜ਼ਰ ਪਏ, ਉਨਾਂ ਨੇ ਬੰਦੂਕ ਸਰ ਕੀਤੀ, ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ

1. ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਗੋਲੀ ਨੇ ਵੀ ਐਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਿਆ ਸੀ ਅਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਉਮਰ ਬਿਤਾਈ ਸਾਸੂ।

ਤਲਵਾਰਾਂ ਨੇ ਹੱਥੋ ਹੱਥੀ ਨਿਬੇੜਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪ ਅੱਗੇ ਵਧੇ। ਏਹ ਅਜੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਬੜੇ ਘਮਸਾਨ ਤੇ ਰੌਲੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਠ ਪਈ। ਤੁਰੀਆਂ ਵਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਬੇਤੁਕੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਠਾਹਠੂਹ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਰ ਵਿਚ ਬੇਗਮ ਦੀ ਕ੍ਰੋਧ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੜਕਦੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮਤਾਬ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਏ ਮਾਨੋ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਤੁਰਕਾਂ ਦੇਖ ਲਿਆ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਹੈ, ਅਤੇ ਦਰਯਾ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀ ਦੇਖ ਲਿਆ ਅਰ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਚਾਰ ਤੋਪਾਂ ਸਰ ਕਰ ਦੇਣੀਆਂ ਹਨ, ਅਰ ਸਾਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਬਹੁਤ ਹੋਵੇਗਾ! ਪਰ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੋਪਾਂ ਭਰਦਿਆਂ ਬੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿਰ ਲੱਗੇਗਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੁਰਤ 'ਹਰਨ' ਦਾ ਹਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਫੌਜ ਸਰਪੱਟ ਹੋ ਦੌੜੀ। ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਅਰ ਸਾਬਾਸ਼ ਹੈ ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਅਕਲ ਦੇ ਕਿ ਓਹ ਤੋਪ ਦੇ ਗੋਲੇ ਸਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲੇ ਗੋਲੇ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਪਰੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਇੰਨੇ ਤਾਈਂ ਦਰਯਾ ਦਾ ਗਾੜ੍ਹਾ ਝੱਲ ਆ ਗਿਆ ਅਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦਲ ਝੱਲ ਵਿਚ ਵੜ ਕੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਕੁਝ ਮੀਲ ਪੈਂਡਾ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਰੱਖ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕਿਆ। ਜਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਬਿਸ਼ਰਾਮ ਕੀਤਾ ਵਿਛੜੇ ਮਿਲੇ, ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵੰਡੇ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ।

ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਫੇਰ ਉਹੋ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੇ ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਿਰ ਚੁਕ ਲਈ, ਪਰ ਹੁਣ ਦਿਨ ਜ਼ਰਾ ਆਰਾਮ ਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਦਿਹਾੜੇ ਚੰਗੇ ਆਰਾਮ ਦੇ ਬੀਤਣ ਲੱਗੇ ਅਰ ਇਸ ਧਰਮੀ ਟੱਬਰ ਨੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਛੁਟ ਕੇ ਸੁਖ ਤੇ ਆਰਾਮ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਡਿੱਠੀ।

—o—

ਕਾਂਡ ਬਾਈਵਾਂ

ਉਧਰ ਬੇਗਮ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣੋ: ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਚੁੱਪ ਚੁਪਾਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਆ ਵੜਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਬੜੀ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਈ, ਰੋਹ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਅਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਜਮਾਂਦਾਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਝਾੜਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਫ਼ੁਰਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਗਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸਨ। ਝੁੰਜਲਾਈ ਹੋਈ ਬੇਗਮ ਨੇ ਜਮਾਦਰ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ, ਅਰ ਬਾਕੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਜੋ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਦੇ ਲਾਗ ਉਤਰੀ ਪਈ ਸੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਤੋਰਿਆ। ਦੋ ਦਿਨ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਉਹ ਬੀ ਮੁੜ ਆਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਬੀ ਨਾ ਲੱਭਿਆ। ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਕ੍ਰੋਧ ਠੰਡਾ ਹੋਇਆ, ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੁਸਤਾਖੀ ਤੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਦੁਖ ਦੇਣ ਲੱਗਾ, ਸੋ ਵਹਿਣਾਂ ਵਿਚ ਡੁਬੀ ਰਹੇ। ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਮੁਸੀਬਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆ ਘੇਰਿਆ, ਉਹ ਇਕ ਕਿ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲਿਖਣੇ ਦਾ ਹਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਮਲੂਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਘਾਬਰੀ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਬੀ ਚੱਲੀ। ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਢੱਠੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਲਟਾ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਦਾ ਨਰ ਸੁਭਾਉ, ਜੋ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂਪ ਤੇ ਗੁਣਾਂ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਤੇ ਆ ਗਿਆ, ਅਰ ਰਾਜਸੀ ਮਦ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਮਾਰ ਕੇ ਛਾਂਤੀ ਠੁਕਰਾਈ ਕਿ ਹੈਂ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਕੋਈ ਵਾਰ ਕਰ ਸਕੇ? ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਪੁਰ ਕੋਈ ਛਤੇ ਪਾ ਸਕੇ? ਤੇ ਫੇਰ ਆਪ ਸਲਾਮਤ ਰਹਿ ਸਕੇ? ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਤੁਰਤ ਬੇਗਮ ਨੇ ਖਾਸ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਰ ਅਮੀਰ ਕਾਬਲ ਵੱਲ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤ੍ਰੀਮਤ ਜਾਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਮੀਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੀਤਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦੀ ਹਾਂ ਉਲਟਾ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਆਪ ਹੁਦਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸ਼ੋਰ ਸ਼ਰਾਬਾ ਪਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਵਾੜ ਦਿਤੋਨੇ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾਂ ਜਮਾਂਦਾਰ ਬੀ ਬੇਈਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੇ ਮੈਂ ਆਪ ਨੰਗੇ ਧੜ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਨਾ ਕਰਦੀ ਤਦ ਲਾਹੌਰ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਮਕ-ਹਰਾਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਤੰਗ ਆ ਗਈ ਹਾਂ, ਆਪ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਨੇਕ ਅਫ਼ਸਰ ਭੇਜੋ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਕ ਮੇਰੇ ਹੇਠ ਕੰਮ ਕਰੇ।

ਅਬਦਾਲੀ ਇਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਥੋੜੀ ਫੌਜ ਅਰ ਇਕ ਜਹਾਂਦਾਰ ਖ਼ਾਂ ਨਾਮੇ ਅਮੀਰ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਬੇਗਮ ਦੀ ਨਾਇਬੀ ਕਹੋ ਤਾਂ, ਵਜ਼ੀਰੀ ਕਹੋ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੀਤੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨੇ ਲੱਗਾ। ਪੁਰਾਣੇ ਅਮੀਰ ਤਾਂ ਮੱਥੇ ਨਾ ਲਗਣ ਤੇ ਨਵੇਂ ਕੰਮ ਨਾ ਸੰਭਾਲ ਸੱਕਣ, ਜਹਾਂਦਾਰ ਕੁੜਿੱਕੀ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰੇ, ਪਰ ਪੇਸ਼ ਕੁਝ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਉਧਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਭੜਥੂ ਪਾ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਸੁਖ ਨਾ ਵਰਤੇ। ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਮਲਾ ਉੱਘਰਨਾ ਕਈ ਥਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੋ ਉੱਘਰੇ ਸੋ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾਵੇ। ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿਖਾਂ ਸਾਂਭ ਲਏ, ਪਰ ਨੇੜੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਜਣੋਂ ਨਾ ਬਚ ਸਕੇ। ਜਹਾਂਦਾਰ ਖਾਂ ਇਕ ਨਵਾਂ, ਦੂਜੇ ਮਦਦ ਕੋਈ ਨਾ ਕਰੇ, ਉਤੋਂ ਬੇਗਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਬੀ ਨੱਕ ਦੀ ਸੇਧੇ, ਮੇਹਣੇ ਪੈਣ, ਉਹ ਚੁਪਾਤੇ ਮੁੜ ਗਿਆ[1]। ਉਸ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਇਕ ਸੁਪਨੇ ਵਾਙੂ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਗੱਲ ਕੀ ਬਥੇਰਾ ਇੱਟਣ ਪਿੱਟਣ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਜਿੱਕੁਰ ਕਈ ਰੋਗ ਦਵਾਵਾਂ ਖਾਧਿਆਂ ਵੀ ਵਧਦਾ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਬਾਨ੍ਹਣ ਬੰਨ੍ਹਦਿਆਂ ਬੀ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਿਗੜਦਾ ਗਿਆ। ਪੁਰਾਣੇ ਅਮੀਰ ਸਾਰੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਅਰ ਕੁਝ ਏਸ ਖ਼ਰਾਬੀ ਦਾ ਆਪ ਬੀ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਉਹ ਰੋਜ਼ ਦਿੱਲੀ ਖ਼ਬਰਾ ਭੇਜਦੇ ਸਨ।

1. ਤਵਾਰੀਖ ਕਨ੍ਹੱਯਾ ਲਾਲ, ਸਫ਼ਾ ੧੯।

ਗਾਜ਼ੀਉਦੀਨ, ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਆਪ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਰ ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਾਠ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਬਣਾ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਤਾੜ ਕੇ ਚੋਖੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਜਦ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ, ਝਟ ਪੱਟ ਇਕ ਖਤ ਗ਼ਾਜ਼ੀਉਦੀਨ ਵਲ ਲਿਖ ਭਜਿਆ ਕਿ ਅਮੀਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਤਾਬੇਦਾਰ ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਕ ਹੋਵੇ ਤਦ ਮੈਂ ਆਪ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਸ਼ੁਭ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।

ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :—ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਜ਼ੋਰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਗਾਜ਼ੀਉਦੀਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਮੰਗ ਛੱਡੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਬਾਦ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਾਕੀ ਦੁਇ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ, ਪਰ ਗਾਜ਼ੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਆਸ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਵਰਾਨਗੀ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੱਯਦ ਜਮੀਲ ਨੂੰ ਘੱਲਿਆ ਕਿ ਬੇਗਮ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇ[1]। ਜਮੀਲ ਨੇ ਆ ਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਮੀਰ ਵਿਚਾਰੇ ਘਾਬਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕਿ ਇਹ ਨਵਾਂ ਹਾਕਮ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕਰੇਗਾ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਲ ਗੰਢ ਲਿਆ ਅਰ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਬੇਗਮ ਵਲੋਂ ਦਿਲ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਤਾ। ਜਮੀਲ ਨੇ ਬੇਗਮ ਦੇ ਹਕਮਾਂ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਪਰ ਧਰ ਦਿਤਾ, ਅਰ ਨਵੇਂ ਨੌਕਰ ਹਟਾਕੇ ਸਭ ਪੁਰਾਣੇ ਰੱਖ ਲਏ, ਅਰ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਸੱਦ ਸੱਦ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੁਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਉਧਰ ਵਜ਼ੀਰ ਗਾਜ਼ੀਉੱਦੀਨ ਨੂੰ ਖਤ ਲਿਖ ਕੇ ਬੇਗਮ ਪੁਰ ਐਸਾ ਸ਼ੱਕੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮਾਨੋ ਲੋਹੇ ਦਾ ਥਣ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦ ਬੇਗਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਜਾਂਦੀ ਡਿਠੀ ਤਦ ਗ਼ਾਜ਼ੀਉੱਦੀਨ ਵਲ ਉਲਾਂਭੇ ਲਿਖੇ ਅਰ ਜਮੀਲ ਦੀਆਂ ਗੁਸਤਾਖੀਆਂ ਦੇ ਗਿਲੇ ਕਰ ਭੇਜੇ, ਪਰ ਓਸ ਨੇ ਕੰਨੋਂ ਮੁੱਢੀ ਮਾਰ ਲਈ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਪੱਤ੍ਰ ਦਾ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਬੇਗਮ ਬੜੇ ਹੌਸਲੇ ਵਾਲੀ ਅਰ ਨਰ ਮਿਜ਼ਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਇਕ ਹੋਰ ਹੀਲਾ ਕੀਤੋਸੁ, ਅੰਦਰਖਾਨ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲਿਖੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸਖਤ ਹੱਤਕ ਦਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਹੈ[2]। ਅਬਦਾਲੀ ਅੱਗੇ ਹੀ ਦੰਦ ਪੀਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਧਰ ਬੇਗਮ ਦੀ ਕਾਬਲ ਨਾਲ ਜੋੜ ਤੋੜ ਦਾ ਪਤਾ ਗਾਜ਼ੀਉੱਦੀਨ ਨੂੰ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਲੀ ਗੌਹਰ, ਜੋ ਆਲਮਗੀਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸੀ, ਬੀ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਮਾਛੀਵਾੜ ਪੁੱਜ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਡੇਰੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਬੇਗਮ ਵੱਲ ਹਲਕਾਰੇ ਘੱਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਛਡ ਦਿਤੀ। ਬੇਗ਼ਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਨਹਿਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਵਿਚ ਬੁੱਤੇ ਵਿਚ ਆ ਗਈ, ਉਸ ਜਾਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਵਿਆਹ ਲੈਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਵਜ਼ੀਰ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਾ ਤੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾ ਵੜਿਆ ਤੇ ਫੌਰਨ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਵਾਗ ਡੋਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਕਰ ਲਈ। ਬੇਗ਼ਮ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਪਾਇਆ।

ਭਾਵੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਤਦ ਬੀ ਉਸ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਬੇਗਮ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਾਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ, ਨਵਾਬੀ ਦੇ ਮਨਸਬ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਟੁਰਿਆ ਤੇ ਬੇਗਮ ਦੀ ਧੀ ਨਾਲ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ[1]। ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਨਵਾਬੀ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ੩੦ ਲੱਖ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਪਰ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਬੇਗਮ ਨੇ ਸ਼ਾਹ-ਜ਼ਾਦਾ ਅਲੀ ਗੌਹਰ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਦੁਖੜੇ ਰੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੱਖੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਲੀਗੌਹਰ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਤੇਰੀ ਸੱਸ ਹੈ ਤੇ ਬੜੀ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵਾਬੀ ਦੇ ਦੇਹ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ, ਸਗੋਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਸੱਸ ਨੂੰ ਸਖਤ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਬੀ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਗਾਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਸਰਾਪ ਦੇਂਦੀ ਗਈ ਕਿ ਦੇਖਣਾ ਅਬਦਾਲੀ ਆ ਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਲਤਨਤ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਸੰਮਤ ੧੮੧੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ੧੧੭੦ ਹਿਜਰੀ ਨੂੰ ਅਬ੍ਦਾਲੀ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਅਨਗਿਣਤ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲੁੱਟ ਚੁਕੀ, ਕੰਗਾਲ ਹੋ ਚੁਕੀ ਪੰਜਾਬ ਪੁਰ ਫੇਰ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ;[2] ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਤੇ ਸਯਦ ਜਮੀਲ ਦੁਇ ਨੱਸ ਗਏ। ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਪਹਾੜੀਂ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਪਾਸ ਜਾ ਪਨਾਹ ਲਈ। ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ, ਜੋ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ

---

1. ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ।

2. ਕਨ੍ਹੱਯਾ ਲਾਲ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਬੇਗਮ ਦਾ ਆਪ ਕਾਬਲ ਜਾਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਹੋਰ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਪੱਕੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸੋ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ।

---

1. ਉਮਦਾ-ਤੁੱ ਤ੍ਵਾਰੀਖ।

2. ਗ਼ਾਲਬਨ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਨਵਾਬੀ ਉਤੇ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਥਾਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੋ ਗ਼ਾਜ਼ੀਉੱਦੀਨ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਰੀ ਹੱਤਕ ਸਮਝ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ।

3. ਏਹ ਸਮਾਚਾਰ ਤਾਂ ਲਗਪਗ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਤੇ ਲਤੀਫ ਆਦਿਕ ਲੇਖਕਾਂ ਤੋਂ ਸਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਨ੍ਹੱਯਾ ਲਾਲ ਨੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆਂ ਹੈ:— ਜਹਾਂਦਾਰ ਦਾ ਕਾਬਲੋਂ ਆਉਣਾ, ਬੇਗਮ ਦਾ ਕਾਬਲ ਆਪ ਜਾਣਾ ਗਾਜ਼ੀਉੱਦੀਨ ਦਾ ਨਾਤਾ ਆਦਿ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੋਰਨਾ ਤੋਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਹਾਂ, ਜਮੀਲ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਬੇਗਮ ਦਾ ਕਿਹਾ ਨਾ ਮੰਨਣਾ ਤੇ ਬੇਗਮ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਵਿਗਾੜ ਹੋਣਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਇਸ ਹੱਲੇ ਕਰਨੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬੇਗਮ ਸੀ, ਅਰ ਗਾਜ਼ੀਉਦੀਨ ਨੇ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਤਖ਼ਤੋਂ ਵਾਂਜੀ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਆਇਆਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਛੱਡ ਕੇ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ[3] । ਇਕੁਰ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸਾਫ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਝੱਟ ਲਾਹੌਰ ਆ ਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਮੀਰਾ ਨੂੰ ਖੂਬ ਲੁੱਟਿਆ । ਚੂੜ੍ਹ ਮੱਲ ਬੀ ਏਸੇ ਵੇਲੇ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ[1] । ਏਥੋਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਮੀਰ ਮੁਨੱਜ਼ਮ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪ ਜਲੰਧਰ ਪਹੁੰਚਾ । ਉਥੋਂ ਦਾ ਰਾਜ ਨਾਸਰ ਅਲੀ ਖਾਂ[2] ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਾ ।

ਜਦ ਅਬਦਾਲੀ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਾ ਤਦ ਅੱਗੋਂ ਆਲਮਗੀਰ ਸਾਨੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਦਰ ਨਾਲ ਉਤਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਖ਼ਾਤਰ ਕੀਤੀ, ਲੜਾਈ ਕਰਨੀ ਤੇ ਰੋਕਣਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ ।

ਹੁਣ ਗ਼ਜ਼ੀਉੱਦੀਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਾਲਾ ਪਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਮੋਇਆ, ਪਰ ਆਦਮੀ ਚਲਾਕ ਸੀ, ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਲੀ ਗੌਹਰ ਦੇ ਜਾ ਪੈਰੀਂ ਪਿਆ । ਉਸ ਭਲੇ ਲੋਕ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ । ਹੁਣ ਬੇਗਮ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਕੋਲੋਂ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਤਾਂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਕਈ ਲੱਖ ਰੁਪੱਯਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਦੇਣਾ ਪਿਆ । ਹੋਰਨਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਬਾਬਤ ਜੋ ਭੇਤ ਬੇਗਮ ਦੱਸ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲਿਆਂ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆਇਆ । ਉਸ ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਧਨ ਦੇ ਭੁਖੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲੁਟ ਦਾ ਕਰੜਾ ਹੱਥ ਚੁਕਿਆ । ਪਹਿਲੇ ਇੰਤਜ਼-ਮੁੱ-ਦੌਲਾ ਤੋਂ ਨੱਵੇ ਲੱਖ ਰੁਪੱਯਾ ਮੰਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਐਤਨਾ ਰੁਪਯਾ ਨਹੀ ਹੈ । ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਫੁਲਵਾਇਆ, ਤਦ ਇਸ ਤੋਂ ਤਿਉੜੀ ਦੌਲਤ ਨਿਕਲੀ । ਫੇਰ ਬੇਗਮ ਨੇ ਕਮਰੁੱਦੀਨ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਸ਼ੋਲਾਪੁਰੀ ਬੇਗਮ ਦਾ ਭੇਤ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਦੇ ਘਰੋਂ ਗਹਿਣੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਕਈ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਨਿਕਲੇ । ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਧਨ ਹੱਥ ਲੱਗੇ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਸਦੀ ਭੁੱਖ ਵਧੇ ਤੇ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਅਮੀਰ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਲੁੱਟੇ । ਹੁਣ ਬੇਨਸੀਬ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ । ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਰਿਹਾ, ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਲੁਟੀਂਦੀ ਰਹਾ । ਘਰ ਘਰ, ਮਕਾਨ ਮਕਾਨ ਢੂੰਡਿਆ ਤੇ ਪੱਟਿਆ ਗਿਆ । ਜਦ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਕੱਥ ਨਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਕਤਲਾਮ ਬੀ ਹੋ ਚੁਕੀ, ਤਦ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਜਬੱਲਬਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਕਤਲਾਮ ਕੀਤੀ । ਫੇਰ ਅਬਦਾਲੀ ਮਥਰਾ ਨੂੰ ਤੁਰਿਆ । ਉਥੇ ਹਿੰਦੂਆ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਮੇਲਾ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਰ ਲੱਖਾਂ ਹਿੰਦੂ ਨਾਉਂਦੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਵਿਚ ਲਗ ਰਹੇ ਸਨ । ਅਚਾਨਕ ਪਠਾਣ ਜਰਵਾਣੇ ਜਾ ਪਏ, ਬੇਰਹਿਮੀ ਤੇ ਪੱਥਰ ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਕਤਲਾਮ ਹੋਈ, ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਪਰਲੋ ਮਚ ਗਈ । ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੁਤ ਦੀ, ਪੁਤ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਬੇਗੁਨਾਹ ਗਾਜਰਾਂ ਮੂਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਵੱਢੇ ਗਏ, ਮੰਦਰ ਲੁੱਟੇ ਗਏ ਤੇ ਢਾਹੇ ਗਏ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੂ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਫੇਰ ਆਗਰੇ ਪਰ ਹੱਲਾ ਹੋਇਆ । ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ । ਅਨਗਿਣਤ ਲੋਕ ਬੇਗੁਨਾਹ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕਿਤੀ ਗਈ; ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਗ਼ਰੀਬੀ, ਵਬਾ ਤੇ ਸੁੰਨਸਾ-ਨਤਾ ਫੈਲ ਗਈ । ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਤੇ ਦੁਖੀ ਅਨਾਥਾਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਉਠੀ ਅਰ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਪਸਰੀ । ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਦੁਰਾਨੀ ਜ਼ਾਲਮ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਹੈਜ਼ਾ ਘੱਲਿਆ । ਉਧਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪਹੁੰਚ ਪਈਆਂ, ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਭੈ ਖਾ ਕੇ ਵਾਗਾਂ ਮੋੜੀਆਂ । ਦਿੱਲੀ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦਸ਼ਾਹ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪੁੱਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਅਰ ਮੁਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਛੋਟੀ ਧੀ ਹਜ਼ਰਤ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਵਿਆਹ ਕਿਤਾ । ਫੇਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਰੁਪੱਯਾ ਲੈਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਮਧਰੀਕ ਤਖ਼ਤ ਪੁਰ ਬਿਠਾਇਆ ਅਤੇ ਇੰਤਜ਼-ਮੁੱਦੌਲਾ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਨਜੀਬੁੱਦੌਲਾ ਨੂੰ ਸੈਨਾਪਤ ਥਾਪਿਆ । ਦਿੱਲੀਉਂ ਟੁਰਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੱਚਾ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਸੁ । ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਬੰਨ੍ਹ ਨਾਂ ਸਕਿਆ, ਅਰ ਆਪਣੀ ਲੁੱਟ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਝੱਟ ਕੰਧਾਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਸਿਖ ਐਹੋ ਜੇਹ ਵੇਲੇ ਡਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਦੂਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਸੰਭਾਲਣਾ ਸੀ । ਐਲਫਿਨਸਟਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਉਹ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਕਿਸ-ਮਤ ਦੇ ਮਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਇਸੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਇਸ ਵੇਰ ਦੇ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਮੁੜ ਝੱਲਣ ਪਏ ।

ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਨੇ ਸਭ ਨਾਲ ਬਦਲੇ ਰੱਜ ਰੱਜਕੇ ਲਏ ਪਰ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬਦਲੇ ਲੈਂਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੱਖਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਾਲ ਬੀ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਅੰਤ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਆਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਸ਼ਾਇਦ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਬਾ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਤਲਾਮ ਕਰਕੇ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਤੱਕ ਬੀ ਪਹੁੰਚੀ ।

---

1. ਚੂੜ੍ਹ ਮੱਲ ਦਾ ਘਰ ਜਦ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ, ਤਦ ਆਪ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਹੁਰੀਂ ਉਸੇ ਦਿਨ ਦੇ ਰਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਮਰ ਗਏ ਤੇ ਵੱਡਾ ਪੁਤਰ ਬੇਗਮ ਨੇ ਗੁਸਤਾਖੀ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਕੈਦ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ । ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਮਾਰੀ ਮਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੂੰਹੀਦੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਧੋਖਾ ਕੇ ਲੁੱਟਿਆ ਸੀ, ਸੋ ਵਿਚਾਰੀ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲੀ ਗਈ ਅਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜਾ ਲੱਗੀ । ਪੰਡਤ ਹੋਰੀਂ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੂੰਹੀਦੇ ਸਨ. ਜਿਉਂ ਕੇ ਤਿਉਂ ਗੱਜਦੇ ਰਹੇ । ਜਦ ਅਬਦਾਲੀ ਦਿੱਲੀ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਮੁੜਿਆ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸਿਖ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ, ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਬਣ ਪਿਆ, ਖੋਂਹਦੇ ਰਹੇ । ਜਦ ਉਹ ਲਹੌਰ ਪਹੁੰਚਾ ਤਾ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਤੇ ਮਾਰਨੇ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । ਅਰ ਕਈ ਸੂੰਹੀਏ ਛਡੇ ਗਏ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਟੋਲਿਆ ਦਾ ਪਤਾ ਕੱਢ ਦੇਣ । ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫਸਾਦ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚ ਪਈ ਅਰ ਉਹ ਤਾਬੜ ਤੋੜ ਉਧਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ : ਪਿੱਛੇ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ. ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਿਆਂ ਸੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨ ਲਗਾ । ਪੰਡਤ ਹੋਰੀਂ ਫੇਰ ਸੂੰਹੀ ਬਣੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਬਨ ੫੦ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੌ ਕੁ ਤੁਰਕ ਬੰਦੋਬਸਤ ਲਈ ਭੇਜੇ ਗਏ. ਪਰ ਉਥੋਂ ੫੦੦ ਸਿਖ ਨਿਕਲ ਪਿਆ.ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੌ ਕੁ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਹਥੋ ਹਥੀ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ । ਤੈਮੂਰਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਸੂੰਹੀਏਂ ਪੁਰ ਝੂਠੀ ਖਬਰ ਦੇ ਕੇ ਧ੍ਰੋਹ ਦਾ ਜਰਮ ਲੱਗਾ, ਘਰ ਬਾਰ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ, ਆਪ ਮਾਰੇ ਗਏ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੂਹੀਆਂ ਬਣਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਹੀ ਇਹ ਸੂੰਹੀਆਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ।

2. ਏਹ ਦੁਏ ਨਾਮ, ਮੀਰ ਮੁਨੱਜਮ ਤੇ ਨਾਸਰਅਲੀ ਖਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੇ ਥਾਪੇ ਗਏ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਖਾਲਸਾ ਤ੍ਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਹੈ ।

ਇਹ ਬੀ ਖਯਾਲ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਹੱਥੋਂ ਦੁਖ ਪਹੁੰਚਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੋਰੀ ਵਿਹੁ ਦਿਵਾਕੇ ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਐਉਂ ਮੁਰਾਂਦਾਂ ਦੀਆਂ ਉਮੰਗਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਨਾਮੁਰਾਦ ਰਹਿ ਕੇ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਬੱਸ ਹੋ ਗਈ। ਨਾ ਰੂਪ, ਨਾ ਦੌਲਤ ਨਾ ਹਕੂਮਤ ਨਾ ਜੋੜ ਤੋੜ, ਕੋਈ ਨਾਲ ਨਾ ਗਿਆ।

—o—

ਕਾਂਡ ਤੇਈਵਾਂ

ਜਦ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਅਵਾਈ ਉੱਡੀ ਸੀ ਤਦ ਸੱਯਦ ਜਮੀਲ ਲਾਹੌਰੋਂ ਨੱਸ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਵੜਿਆ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਹਦੀ ਬੁਰੀ ਗਤ ਬਣਾਈ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਲੁੱਟਿਆ ਅਰ ਰੋਕਿਆ, ਪਰ ਰੋਂਦਾ ਪਿੱਟਦਾ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਬਨ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਹੀ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਬਿਲਕੁਲ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਨ ਭਾਉਂਦੇ ਹਥ ਪੈਰ ਮਾਰੇ। ਕੋੜਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ ਬੀ ਮੋਹਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਸੁਣਿਆਂ ਤਾਂ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ, ਬਨਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਨੱਸ ਗਏ। ਸੋ ਐਉਂ ਅਬਦਾਲੀ ਬੇਰੋਕ ਟੋਕ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਥੋਂ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਹੋਕੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਵੜਿਆ ਸੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਨਾਸੁਰੁੱਦੀਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਪਿੰਡਾਂ ਗਿਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗ਼ਰੀਬ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਫੜ ਕੇ ਮੁਕਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰੋਧਾਤੁਰ ਹੋ ਨਿਕਲ ਪਏ, ਅਰ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਜੰਗ ਪਰ ਆ ਡਟੇ। ਆਦਮ ਵਾਲ ਕੋਲ ਘੋਰ ਜੁੱਧ ਹੋਇਆ ਯਥਾ:— ਉਤਰੇ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜੋਂ ਤੈਥੇ ਇਨ੍ਹ[1] ਅੱਗਾ ਜਾ ਰੋਕਿਓ। ਜਾਨਾਂ ਤੋੜ ਲੜੇ ਸਿੰਘ ਪੂਰੇ ਤੁਰਕਨ ਕੋਠੋ ਭਲਕਿਓ। ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੈਬਾ ਕ੍ਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸੋ ਜਾਨਾ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਤੀਨੋਂ ਭਾਈ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਬਲਵਾਨਾ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਲੈ ਚਾਰੋਂ ਭਾਈ ਥਾ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਸੰਗੇ। ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂ ਆਦਿਕ ਲੜੇ ਉਤੰਗੇ। ਖਿਚ ਤੇਗੇ ਸਿੰਘ ਹੱਲਾ ਕਰ ਜਬ ਪਰੇ ਭਗੀ ਤੁਰਕਾਨੀ। ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਇਕ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸ ਦਸ ਕੀਨੇ ਫਾਨੀ। ਸੈਦ ਖਾਨ ਜਾਫਰ ਖਾਂ ਆਦਿਕ ਮਰੇ ਰਈਸ ਅਪਾਰੇ। ਲੂਟ ਖਸੋਟ ਦੇਸ਼ ਕੋ ਸਿੰਘ ਸਭ ਹੋਏ ਬਯਾਸਾ ਪਾਰੇ। [ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਟੈਪ ਪੰਨਾ ੭੧੨

ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਇਕ ਐਸੇ ਘੇਰ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦਸ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਇਕੱਲਾ ਬੀਰ ਸਭ ਨਾਲ ਵਾਰ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਪੰਜ ਚਾਰ ਤਾਂ ਏਸ ਨੇ ਡੇਗ ਲਏ; ਪਰ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਫੱਟਾਂ ਨਾਲ ਪੱਛਿਆ ਗਿਆ। ਇਧਰ ਦਾ ਹਾਲ ਦੇਖ ਕੇ ਨਾਸਰ ਅਲੀ ਆਪ ਇਕ ਦਸਤਾ ਲੈ ਕੇ ਆ ਪਿਆ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਉਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਪਰ ਉਧਰੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈ ਗਈ। ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਲੈ ਕੇ ਆ ਪਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਐਸੀ ਘਮਸਾਣ ਚੌਦੋਂ ਮਚੀ ਕਿ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ। ਖਟਾਖਟ ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵੱਜ ਕੇ ਟੋਟੇ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ, ਢਾਲਾਂ ਤੇ ਵਾਰ ਲੈਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਾ ਨਿਕਲੇ। ਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਹ ਐਸਾ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਫੱਟਾਂ ਤੇ ਫੱਟ ਲਗਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਬੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਘਾਇਲ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਤੇ ਨਾਸਰ ਅਲੀ ਦੇ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਸਾਥੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ, ਇਹ ਦੇਖ ਸਿਰਤੋੜ ਘੋੜਾ ਭਜਾ ਕੇ ਉਹ ਆਪ ਨੱਸ ਤੁਰਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਠ ਦੇਂਦੇ ਹੀ ਸਾਰੀ ਤੁਰਕ ਸੈਨਾ ਨੱਸ ਪਈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਥੋੜਾ ਪਿਛਾ ਕਰਕੇ ਦਰਿਯਾ ਪਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸੀ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਦਮ ਨਾ ਲੈਣ ਦੇਣਾ, ਹਫਲਾ-ਤਫਲੀ ਪਾਈ ਰੱਖਣੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨੀ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘਾਇਲਾਂ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜਿੰਦ ਸੀ ਚੁਕਵਾ ਕੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਢੇਰ ਕਰ ਕੇ ਬਨ ਦਿਆ ਸੁੱਕਿਆਂ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰੱਖ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਅਰ ਆਪ ਬਿਆਸਾ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦਮ ਲੀਤਾ।

ਹੁਣ ਇਕ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਕਰਕੇ ਘਾਇਲਾਂ ਦੀ ਜਾਚ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਅਰ ਹੋਰ ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਦੋ ਚਾਰ ਸਿੰਘ ਰਲ ਕੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਮੱਲ੍ਹਮ ਪੱਟੀ ਕਰਨੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ। ਇਹ ਅਜੇ ਵਿਹਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ ਕਿ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ, ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਆ ਗਏ। ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਉਤਰੇ ਪਰ ਉਤਰਦੇ ਹੀ ਬਿਸੁੱਧ ਜਿਹੇ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ; ਤ੍ਰਬੁਕ ਕੇ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਅਰ ਰਘੁਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨਾਮੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਚੰਗੀ ਥਾਵੇਂ ਲਿਟਾਇਆ, ਇਕ ਸਿੰਘ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਦੌੜਿਆ। ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਤੇ ਰਘੁਰਾਜ ਸਿੰਘ ਘਾਬਰੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ? ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਉਡ ਗਿਆ ਹੈ! ਨਾੜ ਮੱਧਮ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਰ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰੇ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆ ਗਏ, ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਅਰ 'ਧੰਨ ਕਰਤਾਰ' ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਾਤੀ ਪੁਰ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ। ਜਾਮਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਸਾਫਾ ਘੁੱਟ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਦ ਹੋਰ ਸਾਫਾ ਅਣਗਿਣਤ ਤਹਾਂ ਕਰਕੇ ਧਰਿਆ ਹੋਇਆ[1] ਦਿੱਸਿਆ, ਇਹ ਚੁਕਿਆ ਤਦ ਇਕ ਡੂੰਘਾ ਘਾਉ ਨਿਕਲਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਦੀ ਧਾਰ ਨਿਕਲੀ ਅਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪਰ ਪਈ।

ਜਿਉਂ ਹੀ ਇਹ ਧਾਰ ਨਿਕਲੀ, ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ਼ਸ਼ ਪੈ ਗਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੈ ਗਈ। ਸਾਫਾ ਘਾਉ ਉਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਘੁੱਟਿਆ ਅਰ ਇਕ ਦੋ

---

1. ਤੁਰਕਾਂ ..ਨਾਸਰ ਅਲੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ੱਮਸ ਖਾਂ, ਜ਼ਫਰ ਖਾਂ ਆਦਿ ਤੇ ਤੁਰਕ ਫੌਜ।

1. ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਫੱਟ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਤੁਰਤ ਟੱਲੇ ਰੱਖ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸਿੰਘ ਤੁਰਤ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਦੌੜੇ। ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵੈਦ ਮਿਲਿਆ, ਇਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਘਾਉ ਡਿੱਠਾ, ਦਵਾਵਾਂ ਲਾਈਆਂ, ਵਿਚ ਦਵਾ ਭਰੀ, ਘੁੱਟ ਕੇ ਬੱਧਾ ਪਰ ਲਹੂ ਨਾ ਠਹਿਰੇ। ਵੈਦ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਜਦ ਜ਼ਖਮ ਲੱਗਾ ਹੈ ਤਦ ਛੋਟਾ ਸੀ ਅਰ ਡੂੰਘਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲਗੇ ਜ਼ਖਮ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ਦੌੜ ਭੱਜ ਤੇ ਹੱਦ ਦਰਜੇ ਦੀ ਖੇਚਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਜ਼ਖਮ ਵਧ ਗਿਆ ਅਰ ਅੰਦਰੋਂ ਨਾੜਾਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਦਿਲ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ; ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਛੇਤੀ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਜ਼ੋਸ਼ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਲਹੂ ਬੰਦ ਹੋਣਾ ਕਠਨ ਹੈ।

ਫੇਰ ਵੈਦ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਿਲਾਜੀਤ ਤੇ ਮੁਮਿਆਈ ਦਿੱਤੀ, ਕੁਝ ਧਾਂਤ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਅੰਦਰ ਲੰਘਾਈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ, ਲਾਡਲੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਅਰ ਐਨੀ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ "ਬੱਚਾ ਤੇਰੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਦੇ ਲਾਜ ਨਾ ਲੱਗੇ।" ਫੇਰ ਉਸ ਦਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਿਆਂ। ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਚਰਨ ਘੁੱਟ ਰਹੀ ਸੀ ਅਰ ਫਰਨ ਫਰਨ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਬਦਨ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਰ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅੱਗਾ ਪਿੱਛਾ ਸਭ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਅਸਚਰਜਤਾਈ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਤੀ ਨੇ ਹੌਲੇ ਜਿਹੇ ਸੈਨਤ ਕਰਕੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਅਰ ਕਿਹਾ, 'ਕਰਤਾਰ ਸ਼ੀਲ ਧਰਮ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਰਖੇ'। ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰੀਕ ਜਿਹੀ ਫਤੇ ਗਜਾਈ, ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸਹਿਜੇ ਜਿਹੇ ਨਿਕਲਿਆ, 'ਹਾਇ! ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਕੀ ਕਰਾਂਗੀ?' ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ, ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ:— 'ਗੁਰੂ ਅੰਗ ਸੰਗ' 'ਗੁਰੂ ਅੰਗ ਸੰਗ।' ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਜਪੁ ਸੁਣਾਓ' ਕਿਹਾ। ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਅੱਥਰੂ ਪੂੰਝ ਕੇ ਭਾਣੇ ਵੱਲ ਆਈ ਤੇ ਬੜੀ ਮਧੁਰ ਸੁਰ ਨਾਲ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਮੱਧਮ ਮੱਧਮ ਸੁਆਸ ਲੈਂਦੇ ਪਏ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਚੁੱਪ ਵੱਟੀ ਬੈਠੇ ਪਿਆਰੇ ਸੱਜਣ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਲ ਤਕਦੇ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਲਹੂ ਦਾ ਵਹਾਉ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਈ ਕਪੜੇ ਭਰੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਪਰ ਲਹੂ ਖਲੋਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੇ ਜਦ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਛੇਕੜਲਾ ਸਲੋਕ ਅਰੰਭਿਆ ਤਦ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇਕ ਦਮ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਅਰ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਤੱਕੀਆ! ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹੱਥ ਉੱਠ ਕੇ ਜੁੜ ਗਏ। ਫੇਰ ਬੁੱਲ੍ਹ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅਰ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਫਤੇ ਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਗੱਜਿਆ, ਉਧਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੇ—

"ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ ॥
ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ" ॥ ੧ ॥

ਉਚਾਰਿਆ ਉਧਰ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ' ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਕਿਹਾ ਅਰ ਬੋਲਿਆ 'ਧੰਨ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ, ਧੰਨ ਸਾਧ ਸੰਗਤ! ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲ, ਧੰਨ'।

ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੀ ਲਹੂ ਦਾ ਫੁਹਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਨਿਕਲਿਆ, ਹੱਥ ਛਾਤੀ ਪੁਰ ਡਿੱਗ ਪਏ, ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਮਿਟ ਗਏ ਅਰ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਮੌਤ ਬਿਜਈ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਿਚੋਂ ਜੀਵਨ ਸਤਾ ਨੂੰ ਉਡਦੀ ਜਾਂਦੀ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ 'ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲ' ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀ ਵੇਰ ਕਹਿ ਚੁਕੀ ਹੈ, ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਝਮਕਦੀ। ਚਿਹਰਾ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਪਤੀ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੁਆਸ ਨਿਕਲਿਆ, ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦਾ ਸਿਰ 'ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੂੰਜਦਾ ਪਤੀ ਦੀ ਛਾਤੀ ਪੁਰ ਧੜ ਕਰਦਾ ਡਿੱਗਾ ਅਰ ਸਤਵੰਤੀ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਰ ਗਈ ਧਰਮ ਤੇ ਪਿਆਰ ਅੰਤ ਤਕ ਨਿਭ ਗਿਆ।

"ਨਾਨਕ ਸਤੀਆ ਜਾਣੀਅਨਿ ਜਿ ਬਿਰਹੇ ਚੋਟ ਮਰੰਨਿ ॥

ਵਾਹ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ! ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਜੈਸੀ, ਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਣ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ। ਪਤੀ ਤੇ ਪਤਨੀ ਇਕ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਗੱਲ ਤੂੰ ਨਿਬਾਹ ਕੇ ਦਿਖਾਈ।

ਕੌੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਭੈਣ ਦਾ ਸਿਰ ਚੁਕਿਆ, ਪਰ ਭੈਣ ਕਿੱਥੇ? ਭੈਣ ਤਾਂ ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਜੋਧੇ ਤੇ ਬਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਲ ਭਰ ਆਇਆ। ਸਾਰਾ ਦਲ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ, ਹਾਂ ਕੋਈ ਟਾਂਵੇਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਟੇਪੇ ਕਿਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਂ-ਸ਼ੁਕਰੀ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਮਨਮੁੱਖਤਾ ਯਾ ਭਾਣੇ ਮੋੜਨ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਰ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਸਤੀ ਹੋਣੇ ਪਰ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਪਰ। 'ਨਾਨਕ ਰੁੰਨਾ ਬਾਬਾ ਜਾਣੀਐ ਜੇ ਰੋਵੈ ਲਾਇ ਪਿਆਰੋ, ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭੁਜੰਗੀ ਜੋ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਫੇਰ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ; ਅੱਥਰੂ ਭਰੇ ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿਚ ਡੁਬ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭੁਜੰਗੀ ਬੜੇ ਖਖੇੜ ਬਖੇੜ ਦੇਖ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਚੋਖੀ ਸਿਖਯਾ ਪਾ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਡੂੰਘੇ ਤੇ ਸੱਚੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਤਰਬਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਥੇਦਾਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਠੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਵਿਛੋੜੇ ਤੇ ਹੌਂਸਲੇ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੇ ਅਚਰਜ ਰੰਗ ਉਸ ਦੇ ਸੁਚੇ ਤੇ ਕੁਮਾਰ ਦਿਲ ਤੇ ਅਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰੁਕ ਕੇ ਫੇਰ ਹੌਲੇ ਜਿਹੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਵੇਰੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੂੰਹੋਂ ਡਾਢੀ ਦਰਦਨਾਕ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲੀ; "ਅੰਮਾ ਜੀਓ! ਅੱਜ ਕਿਉਂ ਇਹ ਪਿਆਲਾ ਕੱਲਿਆਂ ਪੀ ਲਿਆ ਜੇ?' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪੰਘਰ ਨੂੰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤੇ ਭੁਜੰਗੀ ਨੂੰ ਗੋਦ ਵਿਚ ਸੁਆਈ ਰੱਖਿਆ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਦਿਨ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਫੁੱਲ ਤੇ ਭਬੂਤੀ ਬਿਆਸਾ ਵਿਚ ਪਰਵਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੇਟਾ ਇਕ ਬੜਾ ਸੂਰਮਾ ਹੋਇਆ। ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਙ ਪਾਲਿਆ ਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਇਕ ਲਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਾਮ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਤੇ ਉੱਚਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਫਲਿਆ।

—ਇਤੀ—

ਅੰਤਮ ਬ੍ਰਿਨਯ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣੇ ਮਗਰੋਂ, ਜੋ ੧੭੬੫ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਲਗ ਪਗ ੪੦ ਵਰ੍ਹੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਤੇ ਫੇਰ ਥੋੜੇ ਖੇਦ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਝੱਲੇ। ਜੋ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਜੋ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਰਾਜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੇਹੀ ਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀ ਆਪਾ ਘਾਲਣ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸਦਕੇ ਹੋਣ ਦੀ ਨਜ਼ੀਰ ਜਗਤ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਿਲਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਜੇ ਕਦੇ ਉਸ ਸਦੀ ਕੁ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸਿਖ ਮਰਦ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਬੱਚੇ ਪੜ੍ਹ ਲੈਣ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਉੱਚੇ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਿੱਛੇ ਦੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਵਿਚ ਐਤਨੇ ਉੱਚੇ ਉਠਣ ਕਿ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਕੌਮ ਲਈ ਸਦਕੇ ਹੋਣ ਤੇ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਵੱਡਿਆਂ ਵਰਗੇ ਹੋ ਜਾਣ। ਉਹ ਹਾਲਾਤ ਦੇਖਣਹਾਰਾਂ ਦੇ ਸੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਏ। ਕੁਛ ਫ਼ਾਰਸੀ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਪਏ, ਕੁਛ ਦਹੂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਕੁਛ ਬੇਥਵੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਤੇ ਪਏ ਹਨ। ਪੰਥ ਨੇ ਇਧਰ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ, ਇਹ ਗ਼ਫਲਤ ਇਕ ਖ਼ੁਦਕਸ਼ੀ ਹੈ। ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਮਾਚਾਰ ਕੇਵਲ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤਯਾਚਾਰ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਘਾਲਾਂ ਤੇ ਕਰਨੀਆ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵੰਨਗੀ ਮਾਤ੍ਰ ਦਸੇ ਹਨ। ਜੇ ਕੌਮ ਖੋਜ ਵਿਚ ਲੱਗ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਜੀ, ਅਬਦੁਸਮੱਦ ਖਾਂ, ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਆਦਿਕਾਂ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਲੱਭੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲੱਭ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੌਮ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਜਾਨ ਭਰ ਜਾਵੇ।

—o—

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ

ਪਹਿਲਾ ਕਾਂਡ

ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ! ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਐਡੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਕਿਉਂ ਆ ਗਈ ? ਤੂੰ ਬਖਸ਼ੰਦ ਹੈਂ, ਬਖਸ਼ ! ਬਖਸ਼ ! ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ, ਹਾਇ ! ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ,ਕੀ ਕਰਾਂ, ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਇਹ ਕੀ ਉਬਾਲ ਉਠਿਆ ? ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਬੀ ਹੁਣ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ! ਮੈਂ ਗਈ, ਕਰਤਾਰ ! ਮੈਂ ਗਈ, ਉਫ਼.........ਹਾਇ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲਿਆ !......ਕ੍ਰਿਪਾ...... ।

ਹਾਇ ! ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ, ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਬੀ ਚੱਲੇ ਹਨ ।

ਮੈਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੜੀ ਗਈ ? ਆਪ ਵਿਹਾਜੇ ਮਾਮਲੇ ਆਪੇ ਹੱਡ ਪਏ । ਹੇ ਦਇਆ ! ਤੂੰ ਕਸਾਇਣ ਹੋ ਢੁੱਕੀ । ਮੈਂ ਦਇਆ ਹੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਫਸੀ, ਹੁਣ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ । ਹੈਂ ......, ਆਹ ਜਿੰਦ, ਤ੍ਰੁਹੋਂ ਪਿੰਜਰੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਨਿਕਲ । ਉਫ ਫੇਰ ਡੋਬ ਆਇਆ, ਮੈਂ ਗਈ ।......(ਡੋਬ ਪੈ ਗਿਆ) ।

(ਫੇਰ ਹੋਸ਼ ਕਰਕੇ) ਉਫ......ਹੇ ਕਰਤਾਰ...ਛੇਤੀ ਨਿਬੇੜਾ ਕਰੋ, ਹਾਇ ! ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਪਈ ਕੁੱਸਦੀ ਹਾਂ ? ਮੇਰੇ ਘਰ ਐਸ ਵੇਲੇ ਜਗਮਗ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ; ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਥਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਿਆਰੀ ਮਾਂ ਮੇਰੇ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਤਾਰੇ ਵੀਰ, ਮੇਰੀ ਜਿਗਰ ਜਾਨ ਭੈਣਾਂ ਬੈਠੀਆਂ ਸੁਣਦੀਆਂ ਹਨ । ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਦੋਵੇਂ ਵੀਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪਰ ਮੋਤੀ ਹੰਝੂ ਕਿਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਹਾ ਮੋਮ ਦਿਲ ਹੈ, ਕਿਹਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਐਸੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ, ਜੈਸੇ ਜਿੰਦ । ਵਾਹ ਵਾਹ ! ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਔਹ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, ਕੰਨ ਲਾਵਾਂ, ਸੁਣਾਂ :—

ਖੇਤ ਜੁ ਮਾਂਡਿਓ ਸੂਰਮਾ ਅਬ ਜੂਝਨ ਕੋ ਦਾਉ ॥

ਆਹਾ ! ਕੈਸੀ ਪਿਆਰੀ ਸੁਰ ਹੈ । ਹੈਂ ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੌਂ ਗਈ ਸਾਂ, ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ੁਦੈਣ ਹੋ ਚੱਲੀ, ਮੈਂ ਕੀ ਬਰੜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ ਕਿ ਝੱਲੀ ਹੋ ਬਕ ਰਹੀ ਹਾਂ ? ਕੋਈ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਕੰਨਯਾਂ ਪਰ ਭੀ ਕੋਈ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ? ਹਾਇ ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਰੱਖਯਾ ਕੀਤੀ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਫਸਾ ਦਿੱਤਾ, ਹੱਛਾ......ਗੁਰੂ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਕਰੇ । ਧੰਨ ਗੁਰੂ ! ਮੈਂ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸਭ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਝਾਗ ਲੰਘਾਂਗੀ । ਮੈਂ ਕਿੰਨੇ ਦੁੱਖ ਭੋਗ ਚੁੱਕੀ ਹਾਂ, ਭੋਗਦਿਆਂ ਤਾਂ ਲੰਘ ਗਏ, ਪਰ ਚੇਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਜਾਨ ਸੁਕਦੀ ਹੈ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕੈਦ ਹੋਈ ! ਹਾਇ,······। ਫਿਰ ਡੋਬ ਆਯਾ······।

(ਫਿਰ ਤ੍ਰਬ੍ਹਕ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਹਲਕੇ) ਊਈ ਰਬਾ ! ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੇਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਕੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਗਊਆਂ ਵਾਂਙ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਵੱਗਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਗਈ ? ਕਿੱਥੇ ਖੰਨਾ ਕਿੱਥੇ ਕਾਬਲ ? ਡਾਢਿਆਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਮੈਂ ਐਨ੍ਹਾ ਪੈਂਡਾ ਕੀਕੂੰ ਪੈਦਲ ਕੱਟਿਆ ? ਪਰ ਦੇਸ਼ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਸੰਗ ਵਿਚ ਦੁਖੜ ਲੰਘ ਗਏ । ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੋ ਰਲਕੇ ਰੋ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਾਂ, ਰੋਟੀ ਪਕਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਾਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਰੋਣ ਦੀ ਭੀ ਕੋਈ ਸਾਥਣ ਨਹੀਂ, ਡੰਗਰਾਂ ਵਾਂਙ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਕ ਗਈਆਂ । ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਦਮੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਮੋਲਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਖੋਤੇ ਤੋਂ ਬੀ ਸਸਤਾ ਵਿਕਦਾ ਹੈ । ਹੱਛਾ ਸਭ ਕੁਝ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਇਸ ਨਵੀਂ ਬਿਪਤਾ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਮੈਂ ਪਰਸੋਂ ਦੀ ਭੁੱਖੀ ਹਾਂ, ਹਾਇ ! ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਅੰਨ ਜਲ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਤਿਆਂ ਲੰਘ ਗਏ । ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਕੇਬੀ ਵਲ ਤੱਕਦੀਆਂ ਹਨ ਚਾਰ ਬੋਟੀਆਂ ਤੇ ਅੱਧੀ ਰੋਟੀ ਪਾਈ ਹੈ, ਕਲੇਜੇ ਨੂੰ ਲੂਹਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਢਿੱਡ ਨੂੰ ਛੁਰੀ ਵੱਜਦੀ ਹੈ,ਜੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਖਾ ਲੈ । ਖਾ ਲਵਾਂ,ਸੱਚੀਂ ਖਾ ਲਵਾਂ ਹਾਇ ! ਕਿੱਕੁਰ ਖਾਵਾਂ ? ਇਹ ਕੁੱਠਾ ਹੈ, ਖਬਰੇ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਮਾਸ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਸਿੱਖਣੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਿੱਕੁਰ ਖਾ ਲਵਾਂ ? ਹੇ ਮਨ ! ਖਾ ਲਵਾਂ ?···ਪ੍ਰਾਣ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜਾਣ ਪਰ ਧਰਮ ਨਾ ਜਾਏ । ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਵੇ ? ਖਬਰੇ ਪ੍ਰਾਣ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਅੰਨ ਕੁਅੰਨ ਖਾ ਲਈਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ । ਜੇ ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਕਿ ਇਹ ਵਖਤ ਪੈਣੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਪੁੱਛ ਛੱਡਦੀ; ਪਰ 'ਜੇ ਦੀ ਕਿਸਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਸੀ ।···ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਖਾਵਾਂ, ਨਾ ਖਾਵਾਂ ? ਫੇਰ

ਡੋਬ ਆਇਆ··· । ਹਾਇ ਮੈਂ ਗਈ··· (ਤ੍ਰਬ੍ਰਕ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਕੇ) ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਥਹੁ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਪਰ ਧਰਮ ਰੱਖਣਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਖਾਵਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਧਰਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਨਾ ਖਾਵਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗਾ । ਚੱਲ ਮਨ ! ਉੱਠ, ਭੁਆ ਕੇ ਮਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਸ ਦੀਆਂ ਬੋਟੀਆਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਹੋਵੇ ਸੋ ਹੋਵੇ । ਚੱਲ, ਜਾਹ ਪਰੇ ਹੋ, ਹੇ ਕੁਅੰਸ ! ਮੇਰੇ ਅੱਗੋਂ (ਬੋਟੀਆਂ ਪਰੇ ਸਿੱਟਕੇ) ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਜੀ ! ਆਓ, ਸ਼ੇਰ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਬਣਾਓ, ਪਰ ਹਾਇ ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਗਈ, ਹਾਇ ! ਡੋਬ ਪਿਆ, ਮੈਂ ਗਈ, ਗਈ··(ਕਹਿੰਦੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਹੀ ਪਈ) ।

—o—

ਕਾਂਡ ਦੂਜਾ

ਇਕ ਸੱਚੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੰਨਯਾਂ ਬਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭੁੱਖ ਦੇ ਡੋਬੇ ਖਾਂਦੀ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬੇਹੋਸ਼ ਪਈ ਹੈ; ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਡੀਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਦ ਨੌਕਰਾਂ ਦਾ ਜਮਾਂਦਾਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਅਰ ਉਸਨੂੰ ਮਚਲੀ ਜਾਣ ਕੇ ਮਾਰਨ ਡਹਿ ਪਿਆ। ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਦੀਆਂ ਡਾਡਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ, ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਦੀ, ਪੈਰ ਪੈਰ ਤੇ ਥਿੜਕਦੀ, ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਚੱਕਰਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਠੁੱਡੇ ਖਾਂਦੀ ਅੰਦਰ ਗਈ । ਬਾਵਰਚੀ ਖਾਨੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੂਠੇ ਭਾਂਡੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖੇ ਗਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰੇ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਡੋਬ ਪੈ ਗਿਆ ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਬਾਵਰਚੀ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਅਰ ਨੌਕਰਾਂ ਨਾਲ ਲਾਡੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗ ਗਿਆ । ਉਧਰ ਜਦ ਨੌਕਰ ਨੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ ਡਿੱਠਾ ਤਦ ਫੇਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਨਿਆਣੇ ਬਾਲ ਨੇ ਤਰਸ ਖਾਧਾ, ਕੰਬਿਆਂ ਤੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਕੰਨ੍ਯਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਕੇ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ । ਇਕ ਗੁੱਛਾ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦਾ ਲਿਆਕੇ ਅੱਗੇ ਧਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬੋਲਿਆ— 'ਬੀਬੇ ਭੈਣ ਜੀ ! ਖਾਓ ਤੇ ਰੋਵੋ ਨਾ' । ਇਉਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਲਾਡੀਆਂ ਕਰਦਾ ਅੰਗੂਰ ਖੁਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਕੁੜੀ ਦੇ ਰੋਣ ਤੇ ਨੌਕਰ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆ । ਬਾਲਾਂ ਦੀ ਜੀਭ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਚਰਜ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਾਕ ਸੁਣਕੇ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਭੀ ਕੁਝ ਤਰਸ ਆ ਗਿਆ ਅਰ ਕੰਨਯਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਘਰ ਦੇ ਕਮੀਣਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਨਾ ਰਹੇ, ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸੁੱਤਾ ਕਰੇ ਤੇ ਮੇਰੀ ਨਿਜ ਦੀ ਟਹਿਲ ਲਈ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰੇ ।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਅੰਗੂਰ ਖਾ ਕੇ ਕੁਝ ਹੋਸ਼ ਆ ਗਈ ਸੀ । ਪਰ ਫੇਰ ਭੀ ਅਤਿ ਥਕਾਨ ਤੇ ਟੁਟ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਥੇ ਹੀ ਬੈਠੀ ਸੌਂ ਗਈ ।

ਰਾਤ ਬੀਤੀ, ਦਿਨ ਹੋਇਆ, ਸਾਰੇ ਉੱਠੇ, ਸਤਵੰਤ ਵੀ ਉੱਠੀ । ਬੱਚਾ ਫੇਰ ਅੰਗੂਰ ਲੈਕੇ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਬੋਲਿਆ; 'ਖਾਂਓ' ਮਾਂ ਨੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਇਹ ਰੁੱਖ ਦੇਖ ਕੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਖਿਡਾਵੀ ਦਾ ਕੰਮ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਸੁਆਣੀ ਨੂੰ ਜਾ ਸਮਝ ਪਈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਾ ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫਲ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਰੋਟੀ ਆਪੇ ਪਕਾ ਲੈਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਬੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ । ਨਾਲ ਇਕ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਦਾ ਘਰ ਸੀ, ਓਥੇ ਜਾਣ ਆਉਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਾ ਪੀ ਲੈਣ ਦੀ ਬੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮਿਲ ਗਈ । ਸੋ ਉਸ ਬਾਲਕ ਦੇ ਖਿਡਾਉਣ ਵਿਚ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਤਾਂ ਛੁੱਟੀ, ਪਰ ਬੋਲੀ ਨਾ ਜਾਣਨੇ ਦਾ ਦੁੱਖ ਐਸਾ ਸੀ ਕਿ ਸੁਆਣੀ ਅਰ ਖੇਡਣ ਵਾਲੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਜਾਈ ਐਡੀ ਕਠਨ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਬੀ ਨਿਰਾਸਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ, ਜਿਸ ਹਾਲ ਵਿਚ ਸਾਈਂ ਨੇ ਪੁਚਾਇਆ ਹੈ ਉਸੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਚਿਆਂ, ਸੁਖੀ ਤੇ ਹੌਂਸਲੇ ਭਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਲਗ ਪਈ । ਆਪਣੇ ਹੀ ਗੁਆਂਢ ਜੋ ਸਹਿਜਧਾਰੀਆਂ ਦਾ ਘਰ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾਇਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਿੱਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ । ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਚਿਰ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਬੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਇਸ ਕੰਨਯਾਂ ਦੀ ਨਿਮ੍ਰਤੀ, ਮਿੱਠਤ ਤੇ ਸ਼ੀਲ ਸੁਭਾਵ ਨੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਸੁਆਣੀ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਬੀ ਤਰਸ ਵਧਾ-ਇਆ । ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸੁਆਣੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਧਣ ਲੱਗੀ । ਉਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸੁਆਣੀ ਪੱਕੇ ਪਾਸਿਓਂ ਉਣੀਂ ਸੀ ਅਰ ਦੁਨੀਆਂ ਪੁਰ ਸਿਵਾ ਘਰ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕੋਈ ਉਸ ਦਾ ਨੇੜੇ ਦਾ ਸਾਕ ਨਹੀਂ ਸੀਗਾ । ਪਤੀ ਬੜਾ ਮੰਦ-ਕਰਮੀ ਸੀ, ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪਰਚਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੁਆਣੀ (ਫਾਤਮਾ) ਬੜੀ ਦੁਖੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ । ਸੁਭਾਉ ਫਾਤਮਾ ਦਾ ਕੁਛ ਅਣਖੀਲਾ ਸੀ । ਦੁੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਿਥਿਹਾਣ ਚੜ੍ਹਾ ਛੱਡੀ ਸੀ । ਪਤੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਹੁਰੇ ਸਾਕਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਪੂਰਾ ਆਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ ਤੇ ਨੌਕਰ ਬਾਂਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਬੀ ਘੱਟ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ । ਇਕੋ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਤਾਰਾ ਬੱਚਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦਿਲ ਪਰਚਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਇਹੋ ਲਾਲ ਵਿਚਾਰੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਇਕੋ ਸਹਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਪੁਰ ਸੀ । ਅੱਠਾਂ ਪਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਕਦੇ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਘੜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੁਲਾਰੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਬਿਹਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਸ਼ੀਲ ਸੁਭਾਵ ਅਰ ਕੁਦਰਤੀ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਵਰਤਾਉ ਕਰਕੇ ਬਾਲਕ ਦਾ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਾਡ ਨਾਲ ਗਨੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ) ਉਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਪੈ ਗਿਆ ਅਰ ਇਸ ਮੋਹ ਨੇ ਫਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਤਵੰਤ ਵੱਲ ਹੋਰ ਝੁਕਾਇਆ । ਫਾਤਮਾ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦਾ ਨਾ ਅੱਕਣਾ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਚਿੜਚਿੜੇ ਸੁਭਾਉ ਤੋਂ ਪਰੇ ਨਾ ਹੋਣਾ ਏਹ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਕੰਨਯਾ ਆਪਣੀ ਅਨਮਤੀ ਸੁਆਣੀ ਨੂੰ ਭਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ।

—o—

ਕਾਂਡ ਤੀਸਰਾ

ਫਾਤਮਾ ਨੇ ਮੁੱਦਤ ਤੀਕ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਅਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸਹਾਰਿਆ, ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ ਨੇ ਕਾਬਲ ਦੀ ਪਟਰਾਣੀ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਅਮੀਰ ਕਾਬਲ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੀਕ ਪਤੀ ਦੇ ਬੁਰੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੁਚਾਈ। ਅਮੀਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਰੜੀ ਝਾੜ ਪਾਈ। ਝਾੜ ਖਾਕੇ ਸਿੱਧੇ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖੋਜ ਦੀ ਧੁਨ ਸਮਾਈ ਕਿ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੀਕ ਖ਼ਬਰ ਪੁਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਥਹੁ ਕੱਢਾਂ, ਸੋ ਅੰਤ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੀ ਵਾਹੁਟੀ ਦਾ ਹੀ ਕਾਰਾ ਹੈ।

ਇਹ ਖਬਰ ਪਾ ਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਚੂਰ ਹੋਏ ਹੋਏ ਨੇ ਵਾਹੁਟੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜਕੇ ਤਲਵਾਰ ਧੂ ਲਈ। ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਫਾਤਮਾ ਜਾਗਦੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਪਤੀ ਦੇ ਹੱਥ ਤਲਵਾਰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਸਾਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਡਾਡਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ। ਉਧਰੋਂ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਜਾਗ ਉੱਠੀ, ਉਸ ਜਰਵਾਣੇ ਨੂੰ ਤੀਵੀਂ ਪੁਰ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕੇ ਹੋਏ ਦੇਖਕੇ ਸਿਖ ਕੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਰੋਹ ਉੱਮਲ ਪਿਆ, ਝੱਟ ਪੱਟ ਪਿਛੇ ਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਖਾਨ ਦੀ ਲੱਤ ਐਸੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਝਟਕੀ ਕਿ ਉਹ ਚੁਫਾਲ ਜਾ ਪਿਆ ਅਰ ਤਲਵਾਰ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਕੰਨਿਆਂ ਨੇ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਨੂੰ ਹੁਣ ਐਸਾ ਦਬਾਯਾ ਕਿ ਉਠਣੇ ਜੋਗਾ ਨਾ ਰਹੇ, ਇਸ ਹਿੰਮਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਠਾਣੀ ਨੂੰ ਬੀ ਹੌਂਸਲਾ ਭਰ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਬੀ ਆ ਦਬਾਇਆ। ਦੁਹਾਂ ਨੇ ਰਲਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਕੱਸ ਲਈਆਂ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਗੁੱਟ ਨਸ਼ਈ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਘੁਰਾੜੇ ਮਾਰਦੇ ਦੀ ਰਾਤ ਬਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਪਰ ਦਿਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਖੁਹਲ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਜੋ ਸਵੇਰੇ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਤੱਕ ਕੇ ਰਾਤ ਦੀ ਗੱਲ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਨਾ ਆਵੇ। ਸੱਚਮੁਚ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਟੋਟ ਵਿਚ ਜਾਗੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੀ ਬੀਤੀ ਚੇਤੇ ਨਾ ਆਈ; ਆਪਣੀ ਟੋਟ ਦੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਹੋਰ ਪੀਤੀ ਅਰ ਬਾਗ਼ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬਹਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬੀਤਿਆ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਫੇਰ ਘਰ ਆਇਆ, ਵਾਹੁਟੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਚੇਤਾ ਆਇਆ ਕਿ ਇਸੇ ਨੇ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਪੁਚਾਈ ਸੀ, ਫੇਰ ਵਾਰ ਕੀਤੋ ਸੁ ਪਰ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀ ਤੇ ਫਾਤਮਾ ਅੱਜ ਅਗੇ ਹੀ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਨੇ ਮੱਦਦ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੰਘ ਕੰਨਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨੇ ਪਠਾਣੀ ਨੂੰ ਫੇਰ ਬਚਾ ਲਿਆ।

ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਆਪ ਘਰ ਹੀ ਨਾ ਵੜੇ ਤੇ ਕਈ ਦਿਨ ਨਾ ਵੜੇ। ਗੱਲ ਕੀ ਵੈਲਦਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁਪੱਯਾ ਆਪਣਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਾਰਾ ਬਰਬਾਦ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਮਾਲਕ ਦੇ ਕਹਿਣੇ ਦਾ ਬੀ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਰਾਬ ਕੋਈ ਐਸਾ ਵਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਲੱਗੇ ਤੇ ਫੇਰ ਛੇਤੀ ਛੁੱਟ ਜਾਏ; ਇਹ ਐਸੀ ਖਿੱਚ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਲੱਗੀ ਹੋਈ, ਮਗਰੋਂ ਨਹੀਂ ਲਹਿੰਦੀ। ਜੋ ਲੋਕ ਇਸ ਦੇ ਮੰਦਰ ਪੁਰ ਗਏ, ਜਾਨ, ਮਾਲ, ਇੱਜ਼ਤ, ਧਰਮ, ਲੋਕ, ਪ੍ਰਲੋਕ, ਸਭ ਕੁਝ ਮਣਸਕੇ ਬੀ ਨਹੀਂ ਮੁੜੇ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖ਼ਾਨ ਦਾ ਹਾਲ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਤੱਕ ਰੁਪੱਯਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਨਿਭਦੀ ਗਈ, ਤਦ ਤਕ ਵਿਰੋਧੀ ਬੀ ਨਾ ਕੁਝ ਵੱਲ ਸਕੇ, ਪਰ ਜਦ ਹੁਣ ਰੁਪੱਯਾ ਮੁੱਕ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰੁਪਏ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪੈਣ ਲੱਗਾ, ਤਦ ਕੀ ਬਣੇ? ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸੱਜਣ ਵੈਰੀ ਬਣਨ ਲੱਗੇ, ਅਰ ਵੈਰੀ ਬਦਲੇ ਲੈਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਮਝਕੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਗ਼ਬਨ ਦਾ ਹਾਲ ਸਰਕਾਰੇ ਮਲੂਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਖ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਫੜੇ ਗਏ ਅਰ ਹਵਾਲਾਤ ਪਹੁੰਚੇ। ਘਰ ਬਾਰ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਫਾਤਮਾਂ ਨੂੰ (ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੋਈ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਦੀ ਸਾਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ) ਘਰ ਮਿਲਿਆ ਰਿਹਾ ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਰੁਪਯਾ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਬਾਕੀ ਦਾ ਸਭ ਮਾਲ ਮਤਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਜਾ ਪਿਆ। ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਹਾਕਮ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਪਰ ਲੱਗਾ। ਪੜਤਾਲ ਵਿਚ ਖੁਨਾਮੀਆਂ ਨਿਕਲੀਆਂ, ਉਤੋਂ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਅਰ ਖ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਿਮਕਹਰਾਮੀ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰਨੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਦ ਇਹ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਖ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਤਦ ਫਾਤਮਾ ਦੇ ਤਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਤੋਤੇ ਉਡ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਪਤੀ ਦੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਦੁਖਿਤ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਇੱਛਾਵਾਨ ਉਹ ਕਦੇ ਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੜੇ ਕਰੜੇ ਦਿਲ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਪਰ ਆਪ ਨਰਮ ਦਿਲ ਵਾਲੀ ਸੀ ਤੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਸੁਹਣੀ ਰੰਗਤ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਮੱਤ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ:—

'ਜੇ ਪਿਰ ਬਹੁ ਘਰ ਹੰਢਣਾ ਸਤ ਰੱਖੇ ਨਾਰੇ ॥' [ਵਾ: ਭਾ:ਗੁ:

ਸੋ ਵਿਚਾਰੀ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਸੋਚ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਗ਼ਰਕ ਹੋ ਗਈ। ਕੋਈ ਦਰਦੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸੱਜਣ ਨਹੀਂ, ਕਿਸਨੂੰ ਸੁਣਾਵੇ? ਕਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਵੇ? ਇਕ ਸਿੱਖ ਕੰਨਯਾਂ ਹੈ ਸੋ ਪਰਦੇਸਣ ਅਰ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ। ਪਰ ਡੁਬਦੇ ਨੂੰ ਤੀਲੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ, ਸੋ ਇਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਜਣੀ ਤੇ ਦਰਦਣ ਜਾਣਕੇ ਦਿਲ ਦੀ ਵਿਥਯਾ ਕਹਿ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਅਰ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਪੁਛਦੀ ਕਿ ਦੱਸ ਸਹੀਏ! ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਾਂ, ਜਦ ਕਿ ਮਾਲਕ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਖ਼ੈਰ ਨਹੀਂ? ਸਤਵੰਤ ਨੇ ਦਰਦ ਵੰਡਾਇਆ, ਫਿਰ ਸੋਚ ਸੋਚਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਭਾਵੀ ਅਮਿਟ ਹੈ ਜੋ ਹੋਣਹਾਰ ਹੈ ਸੋ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਉੱਦਮ ਤੇ ਹੀਲਾ ਕਰਨਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਵੱਡੀ ਰਾਣੀ ਤੱਕ ਆਪ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਮਿਲੋ ਤੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਓ, ਭਲਾ ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਮਿਹਰ ਪਵੇ, ਤੇ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਬਖ਼ਸ਼ਵਾ ਦੇਵੇ; ਤੀਰ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਬੈਠੇ ਤੇ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਫਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿਖਯਾ ਪਸੰਦ ਆਈ ਅਰ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣੇ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਉਸ ਦੇ ਮਹਿਲੀਂ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਪਾਸ ਬਿਠਾਇਆ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਪੁੱਛਿਆ।

ਫਾਤਮਾ ਨੇ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਕੇ ਕਿਹਾ—'ਵਾਸਤੇ ਖ਼ੁਦਾ ਰਸੂਲ ਦੇ, ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਸਫ਼ਾਰਸ਼ ਕਰੋ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲੇ

ਦੀ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੋਵੇ। ਬੇਗਮ ਦਾ ਦਿਲ ਬੀ ਭਰ ਆਯਾ ਅਰ ਉਸਨੇ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਫਾਤਮਾ! ਤੂੰ ਉਦਾਸ ਨਾ ਹੋ, ਮੈਂ ਸਿਰੋਂ ਪਰੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਾਂਗੀ ਕਿ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਹੋਵੇ, ਤੂੰ ਅੱਲਾ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ। ਫਾਤਮਾ ਘਰ ਆਈ, ਆਪਣੀ ਸਿੱਖ ਸਖੀ ਨੂੰ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ। ਜਾਂ ਰਾਤ ਹੋਈ ਤਦ ਨੀਂਦ ਕਿੱਥੇ? ਫਾਤਮਾ ਤਾਂ ਗਿਣਤੀਆਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨੀਮ ਸ਼ੁਦੈਣ ਵਾਂਗ ਬੜਾਉਂਦੀ, ਜਾਗਦੀ, ਸੌਂਦੀ ਤੇ ਊਂਘਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਐਸੇ ਦੁੜਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਭਾਰਾ ਦਾਨਾ ਮਨੁਖ ਔਖਿਆਈਆਂ ਵੇਲੇ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਛੇਕੜ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢ ਲਿਆ ਕਿ ਬੇਗਮ ਦੇ ਕਹੇ ਦਾ ਅਸਰ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਹੋਣਾ ਸੋਟੇ ਨੂੰ ਸੋਨਾ ਹੈ। ਜੇ ਸੋਟੇ ਨੂੰ ਸੋਨਾ ਨਾ ਚੜ੍ਹੇ ਤਦ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਇਹ ਵਿਚਾਰਦੀ ਕਿੰਨਯਾਂ ਐਸੀ ਡੂੰਘੀਆਂ ਸੋਚੀਂ ਉੱਤਰੀ ਕਿ ਅੰਦਰ ਆਸਾ ਤੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦਾ ਘੋਲ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਸਦੀ ਸੋਚ ਆਸ ਨੂੰ ਤਕੜਿਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਕਈ ਉਪਰਾਲੇ ਸੋਚੇ ਅਰ ਨਿਰਾਸਤਾ ਨੂੰ ਹਟਾਵੇ, ਪਰ ਅੰਤ ਨਿਰਾਸਤਾ ਮਰਦੀ ਨਾ ਦਿੱਸੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਆਮੁਹਾਰੀ ਬੋਲ ਉਠੀ—'ਹੇ ਨਿਰਾਸਤਾ! ਜੇ ਤੂੰ ਇਕੁਰ ਮਰਦੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਟਿਕਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਮੇਰੇ ਜਤਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਹ, ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਕਰ ਲੈ।' ਇਹ ਕਹਿ ਹਟੀ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸਾਫ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਜੋ ਕੁਝ ਦਿਨੇ ਉੱਠਕੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮਿਥ ਲਿਆ ਜਿੱਕੁਰ ਕੋਈ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚ ਲਈਦਾ ਹੈ।

ਸਵੇਰੇ ਉਠੀ ਅਰ ਸੁਆਣੀ ਪਾਸ ਗਈ। ਉਸਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਕਪੜੇ ਪੁਵਾਏ, ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਧੀਰਜ ਬਨ੍ਹਵਾਇਆ ਅਰ ਇਹ ਅਕਲ ਦੇ ਕੇ ਬੇਗਮ ਵਲ ਘੱਲਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੇਰੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਕਹੀਂ ਕਿ ਇਤਨੀ ਆਗਯਾ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਲੈ ਦੇਵੇ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰੀ ਪਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲ ਸਕੇਂ। ਇਹ ਗਲ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਬਣ ਪਵੇ ਤਿਵੇਂ ਮਨਾਵੀਂ ਮੈਨੂੰ ਪੱਕਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਏਸ ਗਲ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਨ ਲੈਣਗੇ। ਟੁੱਟੇ ਦਿਲ, ਪਰ ਔੜ ਮਾਰੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਉਸ ਦਸ਼ਾ ਵਾਂਙ ਜੋ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਆਸ ਬੰਨ੍ਹੀਂ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ਬਰੇ ਹੁਣ ਬੀ ਮੀਂਹ ਪੈ ਜਾਏ, ਫਾਤਮਾ ਦਿਲ ਨੂੰ ਦਿਲਬਰੀਆਂ ਦਿੰਦੀ ਡੋਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਤੁਰੀ ਅਰ ਅਮੀਰ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੀ। ਅਗੋਂ ਬੇਗਮ ਨੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਬਿਠਾਇਆ, ਸੁੱਖ ਪੁੱਛੀ, ਫਾਤਮਾ ਨੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤੇ, ਪਰ ਜਦ ਮਤਲਬ ਦੀ ਗੱਲ ਛਿੜੀ ਤਦ ਬੇਗਮ ਨੇ ਸਿਰ ਫੇਰਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੀਬੀਏ! ਜਿੰਨਾ ਜ਼ੋਰ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਸੀ ਮੈਂ ਲਾ ਥੱਕੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਫਾਤਮਾ ਸੁਣਦੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਮਿੱਟੀ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਆਸਾ ਜੋ ਕੁਝ ਸੀ ਸਭ ਟੁੱਟ ਗਈ ਅਰ ਡੋਬ ਪੈਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਫੇਰ ਸਮਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਫਾਤਮਾ ਸੰਭਲੀ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਬੇਗਮ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਨਾ ਲਵਾਂਗੀ। ਤਸੱਲੀ ਲੈਕੇ ਅਰ ਬੇਗਮ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋਕੇ ਫਾਤਮਾ ਘਰ ਆਈ ਅਰ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ। ਉਸ ਬੀਰ ਕੁੜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਨਾ ਵਟੀਜਿਆ, ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਦੀ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਰਹੀ। ਬੜੇ ਪੱਕੇ ਜਿਗਰੇ ਨਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਕੀ ਤੁਸਾਂ ਦੂਸਰੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ? ਫਾਤਮਾ ਬੋਲੀ, 'ਹਾਂ, ਬੇਗਮ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਨਾ ਲਵਾਂਗੀ ਅਰ ਅੱਜ ਦੁਪਹਿਰੇ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦੱਸ ਭੇਜਾਂਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਮੀਰ ਨੇ ਹੁਣੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੂਸਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈ ਅਰ ਕਰਦੀ ਕਰਦੀ ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਲੱਗੀ ਰਹੀ, ਜਦ ਦੋ ਵਜੇ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਦ ਫਾਤਮਾ ਨੇ ਆ ਬੁਲਾਇਆ ਅਰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਕੱਲੀ ਵਾਸਤੇ ਅਰ ਇਹ ਬੀ ਕਹਿ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੱਲ ਹੀ ਮਿਲ ਲਓ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਸੋਂ ਉਸ ਨੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਬੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਦੱਸ ਭੇਜੀ ਹੈ ਕਿ ਕੈਦਖਾਨੇ ਦੇ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੈ; ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਚਾਹਾਂ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂ।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਬੋਲੀ— ਬੀਬੀ! ਬਹੁਤ ਭਲਾ ਹੋਇਆ, ਹੁਣ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਭਲੀ ਕਰੇਗਾ।

ਫਾਤਮਾ— ਪਿਆਰੀ! ਕੀ ਭਲੀ ਕਰੇਗਾ? ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਭ ਇਲਾਜ ਦੂਰ ਹੋ ਚੁਕੇ, ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ?

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ— ਬੀਬੀ! ਤੂੰ ਕੁਛ ਨਾ ਕਰ ਮੈਂ ਭਾਵੇਂ ਅਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੈਦ ਪਈ ਹਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਛਲ ਨਾਲ ਫਾਹੀ ਗਈ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਸਿੰਘ ਹਾਂ ਅਤ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਨਿਮਕ ਖਾਧਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜਿੰਦ ਵਾਰਨੋਂ ਵੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੀ, ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋ ਕੁਝ ਨਾ, ਜੋ ਕਹਾਂ ਕਰੀ ਚਲੋ। ਡੋਲੇ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰੋ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਪਰਦੇ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਪਹੁੰਚ ਹੋਵੇ।

ਗੱਲ ਕੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਬੀਤੀਆ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਕੈਦਖਾਨੇ ਡੋਲਾ ਪਹੁੰਚਾ, ਅੰਦਰ ਕੈਦੀ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਅਰ ਸਿਪਾਹੀ ਸਭ ਬਾਹਰ ਹੋਏ। ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਬੀ ਖ਼ਬਰ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਉਹ ਵਹੁਟੀ— ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਸਦਾ ਦੁੱਖ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ- ਮੇਰੀ ਮੁਖ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰਨੇ ਨੂੰ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਰਾਬ ਅਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਉਡ ਚੁਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸੁੱਕ ਕੇ ਤੀਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅੱਖਾਂ ਟੋਏ ਲਹਿ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਬੀ ਸਮਝ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਭਾਰਾ ਪਾਪੀ ਹਾਂ, ਅਰ ਮੇਰੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਦੇਣੇ ਲਈ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਚਮਕ ਰਹੀ ਹੈ।

—o—

ਕਾਂਡ ਚੌਥਾ

ਇਕ ਤੰਗ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਜਾਂ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਹਨ ਜਾਂ ਡੋਲਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਜਵਾਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਿਕਲੀ ਅਰ ਨਿਕਲਦੇ ਸਾਰ ਕਮਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੀ। ਫਿਰ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਫੁਰਤੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਦੁੜਾਕੇ ਤੱਕ ਕੇ ਤਸੱਲੀ ਕਰਕੇ ਕਿ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬੋਲੀ: ਕਿ ਹੁਣ ਵਕਤ ਹੈ ਬੜਾ ਨਾਜ਼ਕ, ਗੱਲ ਕਰਨੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਤੁਸੀਂ ਮਰਦਾਵੇਂ ਲਾਹ ਦਿਓ ਤੇ ਜ਼ਨਾਨੇ ਪਹਿਨ ਲਵੋ ਜੋ ਮੈਂ ਆਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਡੋਲੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਓ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣਾ। ਤੁਸੀਂ ਇੰਞ ਤ੍ਰੀਮਤ ਦੇ ਵੇਸ ਵਿਚ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਓਗੇ, ਤਦ ਡੋਲਿਓਂ ਉਤਰਦੇ ਹੀ ਭੇਸ ਹਟਾ ਲਓ ਅਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਜਾਓ । ਹੋਰ ਸਲਾਹ ਘਰ ਪਹੁੰਚਕੇ ਕਰ ਲੈਣੀ, ਛੇਤੀ ਕਰੋ।

ਖਾਂ ਹੱਕਾ ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬਚਣੇ ਦਾ ਰਸਤਾ ਨਿਕਲ ਪਿਆ। ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣੇ ਚਾਹੇ ਪਰ ਉਸ ਕੰਨਯਾਂ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਛ ਨਾ ਪੁੱਛਣ ਦਿੱਤਾ । ਤ੍ਰੀਮਤ ਦਾ ਭੇਸ ਵਟਾ ਕੇ ਉਤੇ ਬੁਰਕਾ ਪਾ ਕੇ ਡੋਲੇ ਵਿਚ ਹੋ ਬੈਠਾ । ਕੁਛ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਟਹਿਲੀਏ ਆਏ, ਡੋਲਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸ਼ੁਬਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੰਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਕੀ ਹਨੇਰ ਵਰਤ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੇਖਟਕੇ ਡੋਲਾ ਚੁਕਵਾ ਕੇ ਕੋਠੜੀ ਨੂੰ ਜੰਦਰਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਸਹਜ ਸੁਭਾ ਸਾਰੇ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਏ।

ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਕਤਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ, ਬਾਹਰਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜੱਲਾਦ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਆ ਪਹੁੰਚਾ। ਇਧਰ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚੋਂ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਵਾਸਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉੱਥੇ ਕੈਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਕ ਮੁਟਿਆਰ ਬੈਠੀ ਹੈ ਤੇ ਮਰਦਾਵੇਂ ਕਪੜੇ ਕੋਲ ਪਏ ਹਨ। ਹੱਕੇ ਬੱਕੇ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ, ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਅਸਚਰਜ ਕੌਤਕ ਦੇਖਕੇ ਆਪਣਾ ਬੁੱਲ੍ਹ ਟੁੱਕਿਆ ਅਰ ਕਚੀਚੀ ਵੱਟੀ, ਪਰ ਨਿਰਭੈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਡਰੀ ਨਹੀਂ, ਗੰਭੀਰ ਬੈਠੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕ ਰਹੀ ਹੈ।

ਦਰੋਗਾ—ਹੇ ਤ੍ਰੀਮਤ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ ? ਅਰ ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਕਿੱਥੇ ਹਨ ?

ਤ੍ਰੀਮਤ—ਮੈਂ ਉਹ ਹਾਂ ਜੋ ਕਲ੍ਹ ਡੋਲੇ ਵਿਚ ਆਈ ਸਾਂ, ਅਰ ਖ਼ਾਂ ਸਾਹਿਬ ਡੋਲੇ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਓ।

ਦਰੋਗਾ ਗ਼ਜ਼ਬ ! ਕਹਿਰ ਇਲਾਹੀ !! ਐ ਔਰਤ ! ਤੂੰ ਹਨੇਰ ਮਾਰਿਆ, ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਕੁਤਰੇ, ਸਾਰੀ ਅਕਲ ਮੇਟ ਦਿੱਤੀ। ਤੇਰੀ ਸਜ਼ਾ ਇਹ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਡੱਕਰੇ ਡੱਕਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਤ੍ਰੀਮਤ—ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਨਿਮਕ ਹਲਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ : ਇਕ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਸਜ਼ਾ ਦਿਓ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੁਖ ਹੈ। ਚਲਾਓ ਤਲਵਾਰ ਅਰ ਮਾਰੋ ਇਕ ਤ੍ਰੀਮਤ ਨੂੰ।

ਦਰੋਗਾ—ਠੀਕ !···ਹੱਛਾ······ । ਹੈਂ ! ਕਹਿ ਮੈਂ ਤ੍ਰੀਮਤ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਹੱਥ ਰੰਗਾਂ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਰੰਗਾਂਗਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਕੀਹ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ ਕਿ ਐਡਾ ਪੁਰਾਣਾ ਆਦਮੀ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਛਲਿਆ ਗਿਆ। ਤ੍ਰੀਮਤੇ ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਮਾਰਾਂ ਤਦ ਕਾਇਰ, ਜੇ ਛੱਡਾਂ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ, ਜੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਤਦ ਉੱਲੂ।

ਤ੍ਰੀਮਤ—ਹੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦਰੋਗੇ ! ਘਬਰਾ ਨਹੀਂ, ਤੇਰੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਡੋਲਾ ਬੰਦ ਆਵੇ ਬੰਦ ਚਲਾ ਜਾਵੇ, ਤੇਰਾ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੂੰ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਖ਼ਬਰ ਕਰ, ਜੋ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਮੈਂ ਸਹਿਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਜਿੰਦ ਪਿਆਰੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੌਤ ਦੇ ਘੁਰੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨਾ ਆ ਵੜਦੀ, ਮੈਂ ਮਰਨਾ ਬਿਦ ਕੇ ਆਈ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦੀ। ਜੋ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨਦਾ ਜੰਗ ਨੂੰ ਤੁਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਅਰ ਮੌਤ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਪਰ ਧਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਹਾਦੁਰ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਬੇਕਸੀ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਜਿੰਦ ਹੂਲਕੇ ਨੇਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਸੁਣਕੇ ਦਰੋਗਾ ਹੱਕਾ ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੋਚਿਆ, ਪਰ ਕੁਝ ਨਾ ਫੁਰਿਆ, ਛੇਕੜ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਅਰ ਵਜ਼ੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰਾ ਕਿੱਸਾ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪੁਚਾਇਆ। ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਸੁਣਦੇ ਅਸਚਰਜ ਰਹਿ ਗਏ, ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ, ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੋ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਦਰੋਗਾ ਦੌੜਿਆ ਗਿਆ ਅਰ ਤ੍ਰੀਮਤ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਲਿਆ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤੀ। ਭਰੀ ਸਭਾ ਇਕ ਇਕੱਲੀ ਤ੍ਰੀਮਤ ਅਦਬ ਨਾਲ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਖੜੀ ਗਈ। ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ "ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ ਅਰ ਇਹ ਕੀ ਮਾਜਰਾ ਹੈ ਜੋ ਤੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਜੋਖੋਂ ਵਿਚ ਪਾਈ ਹੈ" ?

ਤ੍ਰੀਮਤ— ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਹਾਂ, ਆਪ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਅਰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਇਥੇ ਪੁਚਾਇਆ ਅਰ ਡੰਗਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਡੀ ਵਿਕਾ-ਇਆ। ਇਸ ਕਹਿਰ ਹੇਠ ਵਿਕ ਕੇ ਮੈਂ ਇਸ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਕਤਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਰ ਉਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਫਾਤਮਾ ਦੀ ਟਹਿਲਣ ਬਣੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮੇਰਾ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਦਾਸੀ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਇਕ ਬੇਗੁਨਾਹ ਦੁਖੀਆ ਹਾਂ, ਮਜ਼ਲੂਮ ਹਾਂ, ਪਰ ਫੇਰ ਬੀ ਉਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਨੇਕ ਸਲੂਕ ਦੀ ਹਿਸਾਨਵੰਦ ਹੋਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਨੂੰ ਪੁੰਨ ਸਮਝਿਆ ਅਰ ਛੁਡਾਉਣ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ, ਛੇਕੜ ਆਪ ਤੋਂ ਇਹ ਆਗਯਾ ਮੰਗਵਾਈ ਕਿ ਫਾਤਮਾ ਖਾਂ

ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲਵੇ । ਉਹ ਤ੍ਰੀਮਤ ਡਰਪੋਕ ਹੈ ਅਰ ਜਿੰਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪ ਉਸ ਦੀ ਥਾ ਬੰਦੀ-ਖਾਨੇ ਗਈ, ਖਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਨਾਨਾ ਭੇਸ ਕਰਾਕੇ ਬਾਹਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਮਰਦਾਨਾ ਭੇਸ ਕਰ ਬੈਠ ਰਹੀ, ਫੇਰ ਮੈਂ ਮਰਦਾਨਾ ਲਿਬਾਸ ਲਾਹਕੇ ਦੂਸਰਾ ਜ਼ਨਾਨਾ ਵੇਸ, ਜੋ ਨਾਲ ਲਿਆਈ ਸਾਂ, ਪਾ ਲਿਆ

ਅਮੀਰ— ਐ ਦਲੇਰ ਔਰਤ ! ਤੂੰ ਬੜੀ ਬਹਾਦੁਰ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਉਹ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਰਨੇ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੀ ਅਕਲ ਹੈਰਾਨ ਹੈ ਤੇਰੇ ਕਰਤਬ ਉੱਤੇ, ਪਰ ਤੂੰ ਸਿੱਖ ਦੀ ਧੀ ਹੈਂ ਇਸ ਲਈ ਤੇਰਾ ਮਾਰਨਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੇਰੀ ਬਹਾਦੁਰੀ ਦਾ ਇਨਾਮ ਨਾ ਦੇਵਾਂ ਤਦ ਬੀ ਹੈਫ ਹੈ, ਸੋ ਮੰਗ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਦੇਵਾਂ ?

ਤ੍ਰੀਮਤ— ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਮੈਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੀ । ਹਾਂ, ਕੁਛ ਪੁੱਛਿਆ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ।

ਅਮੀਰ— ਕੀ ਪੁੱਛਿਆ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈਂ ?

ਤ੍ਰੀਮਤ— ਮੈਂ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਇੱਡਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਕਿਆ ਸਿੱਖ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ?

ਅਮੀਰ— ਸਿੱਖ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਲੁਟੇਰੇ ਹਨ । ਮੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਖੋਹਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਅਟਕਦੇ ਹਨ । ਵੈਸੇ ਓਹ ਕਾਫਰ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਾਰਦਾ ਹਾਂ ।

ਤ੍ਰੀਮਤ— ਸਿਖ ਲੁਟੇਰੇ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਲੁਟੇਰੇ ਤੇਰੇ ਹਾਕਮ ਹਨ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਹਨ । ਤੈਂ ਬਿੱਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪੋਤਿਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਪੁਰ ਛਡਿਆ ਹੈ । ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਤੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੇ ਕਈ ਤ੍ਰੀਕੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਅਰ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਵਰਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਰਜਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਜਦ ਦੁਹਾਈ ਮਚਦੀ ਹੈ ਤਦ ਦੋਸ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਥੱਪ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਫਰਿ-ਯਾਦ ਕੋਈ ਸੁਣਦਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਹੋ ਉਹ ਆਪ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਉਪੱਦਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਉਹ ਬੁੱਢੇ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਹਿੱਲਣ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ । ਪਰਜਾ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਹੁੰਚ ਆਪ ਦੇ ਥਾਪੇ ਹਾਕਮਾਂ ਤੱਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਉਹੋ ਜੇਹੇ ਹਨ । ਤੁਸੀਂ ਜਿੰਨੀ ਵੇਰ ਪੰਜਾਬ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਗਏ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲੁੱਟ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਰ ਆਪਣੇ ਖੀਸ ਭਰਕੇ ਕਾਬਲ ਦਾ ਰਸਤਾ ਫੜਿਆ । ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਤੁਸਾਂ ਦਾ ਵੈਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ । ਜੇ ਨਿਆਉਂ ਨਾਲ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਪੁੱਟਦੇ ਹਨ । ਪੰਜਾਬ ਸਾਡਾ ਘਰ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਹੈ । ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁੱਟੋ ਤੇ ਉਸ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ । ਆਪਣਾ ਘਰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਤੁਸਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਪੈਣਾ ਕੋਈ ਅਪ੍ਰਾਧ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਸੱਚ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਰ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਮੌਤ ਤੋਂ ਨਿਡਰ ਹੈ ਓਹ ਕਾਸ ਤੋਂ ਡਰੇ ? ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਆਪ ਨੂੰ ਹੈ, ਸੋ ਮੈਂ ਆਪ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪਈ ਹਾਂ । ਮੇਰੀ ਇਕੋ ਭੁੱਝ ਬਾਕੀ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਇਹ ਸੱਚ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੈ ਜਾਵੇ, ਸੋ ਮੈਂ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਸੱਚ ਦੇ ਬਦਲੇ ਜੋ ਸਜ਼ਾ ਜੀ ਆਵੇ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਖੜੀ ਹਾਂ । ਮੌਤ ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਏ ਖੜੋਤੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਮੌਤ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਨਿਡਰ ਹਾਂ । ਜਿੰਦਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਕਾਇਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੰਦ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋਤੇ ਤਾਂ ਬੀਰ ਹੋ ਗਏ । ਆਪ ਬੜੇ ਬਲਵਾਨ ਹੋ, ਮੈਂ ਕੈਦੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਸਿਖ ਦੀ ਧੀ ਹਾਂ, ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ । ਹੁਣ ਹੁਕਮਦਿਓ ਜੋ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਤੋਂ ਤਨ ਜੁਦਾ ਹੋ ਜਾਏ ।

ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮੁਸਾਹਿਬ, ਜੋ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੱਗੇ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਰ ਬਿਨਾਂ ਪੁੱਛੇ ਕੋਈ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਦਲੇਰ ਕੰਨਯਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਹੱਕੇ ਬੱਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਵਲਾਇਤ ਅਰ ਕਿਸ ਜਿਨਸ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਐਡੇ ਸਖਤ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੋਲਦੀ ਹੈ । ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੁਝ ਗੁੱਸਾ ਉਪਜਦਾ ਸੀ, ਕੁਝ ਦਯਾ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਪਿਆਰ ਬੀ ਉਪਜਦਾ ਸੀ । ਚਿਰ ਚਿਰ ਇਕੁਰ ਅਚੰਭਿਤ ਰਹਿ ਕੇ ਅਮੀਰ ਨੇ ਪੁਛਿਆ: ਐ ਦਲੇਰ ਔਰਤ ਤੂੰ ਕੈਦ ਕਿੱਕੁਰ ਪੈ ਗਈ ? ਇਹ ਸਮਝ, ਇਹ ਹੌਸਲਾ ਅਰ ਕੈਦ !

ਤ੍ਰੀਮਤ—ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ! ਕੀ ਦਸਾਂ ? ਆਪ ਦਾ ਇਕ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ, ਘੋੜਾ ਦੁੜਾਏ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਕ ਢੱਠੇ ਹੋਏ ਖੂਹ ਵਿਚ ਡਿਗ ਪਿਆ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਡਿਗਦੇ ਡਿੱਠਾ, ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਸੱਦ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਢਵਾਇਆ ਅਰ ਅੱਠ ਦਸ ਦਿਨ ਉਸਦੀ ਖਾਤਰ, ਇਲਾਜ ਮਾਲਜਾ ਕੀਤਾ, ਜਾਂ ਤਕੜਾ ਹੋਇਆ ਤਦ ਉਹ ਤੁਰ ਪਿਆ ਅਰ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰ ਵਾਟ ਪੁਰ ਹੈ । ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਅਫਸਰ ਦਾ ਸਨੇਹਾ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਧੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਬੇਗਮ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਓ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਭੇਜੀ । ਫੇਰ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਹੁਟੀ ਸਮੇਤ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਾ ਅਰ ਵਹੁਟੀ ਉਸਦੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣੇ ਆਈ । ਮੇਰਾ ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਪੈ ਗਿਆ । ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਉਸਦੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਗਈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਅਰ ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਨਸ ਆਏ । ਉਹ ਤੀਮੀਂ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਸੀ, ਕੋਈ ਓਪਰੀ ਤ੍ਰੀਮਤ ਸੀ, ਵਹੁਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸੋ ਉਹ ਤ੍ਰੀਮਤ ਤਾਂ ਖਿਸਕ ਗਈ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁਸ਼ਟ ਨੇ ਵਿਆਹ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ । ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਤੁਸਾਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੁਸ਼ਟ ਨੂੰ ਡੇਰਿਓਂ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਹਫਲਾ ਤਫਲੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈ । ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬੱਧੀ ਹੋਈ ਦੇਖਕੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿਚ ਰਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ (ਮਰਦ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ) ਫੜ ਆਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਪਾਪ ਕਰਕੇ ਕਿ ਆਪਦਾ ਜੀ ਕਰ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਗੁਲਾਮ ਲਿਚੱਲੀਏ । ਮੈਂ ਬੀ ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਂਙ ਇਥੇ ਵਿਕ ਗਈ, ਉਸ ਦੁਸ਼ਟ ਦਾ ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਿੱਧਰ ਗਿਆ, ਅੱਜ ਆਪ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਸੂਰਤ ਫਿਰ ਨਜ਼ਰ ਪਈ ਹੈ ।

ਅਮੀਰ—ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?

ਤ੍ਰੀਮਤ (ਉਂਗਲ ਕਰਕੇ)— ਔਹ ?

ਅਮੀਰ (ਉਸ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ)— ਫਿਟਕਾਰ ਹੈ ਤੈਨੂੰ ਐ ਮਲਊਨ (ਫਿਟਕਾਰੇ ਹੋਏ) ! ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਦਾ ਇਹ ਬਦਲਾ ਸੀ ? ਲਾਅਨਤੇ ਖ਼ੁਦਾ ਬਰ ਤੋਂ (ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਫਿਟਕਾਰ ਤੇਰੇ ਉਤੇ), ਅਰ ਹੋਰ ਬੀ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਰ ਦਰੋਗੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਲੜਕੀ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਅੱਜ ਇਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਓ ।

ਤ੍ਰੀਮਤ—ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ! ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਕਰੋ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਦੁਖੜੇ ਮੁੱੜੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਖ਼ਾਂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਹੋਰ ਦੁਖੜੇ ਸਹਿਣੇ ਦੀ ਤਾਕਤ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ । ਮੇਰਾ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਦੀ ਐਸ ਵੇਲੇ ਪੁੰਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਰਨੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਦੁੱਖ ਮੁੱਕ ਜਾਣਗੇ ।

ਏਹ ਬਚਨ ਕੁਝ ਐਸੇ ਅਸਰ ਵਾਲੇ ਪਏ ਕਿ ਅਮੀਰ ਦਾ ਦਿਲ ਭਰ ਆਇਆ ਅਰ ਬੋਲਿਆ :—"ਹੇ ਤ੍ਰੀਮਤ ! ਤੂੰ ਮੰਗ ਜੋ ਕਝ ਤੇਰਾ ਜੀ ਚਾਹੇ, ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਤੇ ਤਰਸ ਆ ਗਿਆ ਹੈ" ।

ਤ੍ਰੀਮਤ—ਮੇਰੀ ਫਾਤਮਾ ਦੇ ਸੁਆਮੀ ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਕਰੋ ਅਰ ਕੈਦਖ਼ਾਨੇ ਦੇ ਦਰੋਗ਼ੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਾ ਦਿਓ । ਬੱਸ ਹੋਰ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਜੇਕਰ ਆਪ ਬਹੁਤ ਦਿਆਲ ਹੋਏ ਹੋ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਪੁਚਾ ਦਿਓ ।

ਅਮੀਰ—ਐ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਕੰਨਿਯਾ ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰੀ ਅਕਲ ਦੰਗ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋਵੇਂ ਮਨੋਰਥ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹਨ, ਪਰ ਤੇਰਾ ਛੇਕੜਲਾ ਮਨੋਰਥ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੇ ਜੇਹੀ ਜਾਂ-ਨਿਸਾਰ (ਆਪਾ ਵਾਰੂ) ਕੁੜੀ ਮਿਲਨੀ ਕਠਨ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੁਣ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਬੇਗ਼ਮ ਹੋ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਪੁਰ ਬਿਰਾਜ ਅਰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮੌਜ ਲੈ ।

ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੀ ਸੈਨਤ ਕੀਤੀ, ਝੱਟ ਸਿਪਾਹੀ ਦਰਬਾਰੋਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਗਏ; ਹਰਮਸਰਾ (ਜ਼ਨਾਨੇ ਮਹੱਲ) ਵਿਚ ਜਾ ਪੁਚਾਇਆ । ਅੱਗੇ ਗੋਲੀਆਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਇਕ ਉੱਤਮ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਵਾਸਾ ਮਿਲਿਆ, ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਗਹਿਣੇ ਕੱਪੜੇ ਸਭ ਅੱਗੇ ਧਰੇ ਗਏ ਤੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਜੋ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਦਾਸੀ ਬਣ ਕੇ ਬੱਕਰੀ ਵਾਂਙ ਵਿਕੀ ਸੀ, ਅਜ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ ।

—o—

ਕਾਂਡ ਪੰਜਵਾਂ

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਮਹਿਲੀਂ ਪਹੁੰਚ ਗਈ, ਪਰ ਉਥੇ ਕੀ ਕੀਤੋ ਸੁ ਰੋਈ ਪਿੱਟੀ ਉਦਾਸ ਹੋਈ ? ਹਾਂ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਕੁਛ ਦਿਲਗੀਰ ਹੋਈ, ਪਰ ਫੇਰ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਟਹਿਕ ਆਇਆ, ਜਿਕੁਰ ਬੱਦਲੀ ਸੂਰਜ ਅੱਗੋਂ ਹਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਧੁੱਪ ਚਮਕ ਉਠਦੀ ਹੈ । ਪੱਕੇ ਦਿਲ ਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਦੀ ਸੁਰ ਨਾਲ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੀ । ਕੱਪੜੇ ਬਦਲ ਲਏ, ਸੂਰਤ ਵਟਾ ਲਈ । ਗੋਲੀਆਂ ਬਾਂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੇਠ ਕਰ ਲਿਆ । ਸਾਰੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਫਿਰ ਫਿਰ ਕੇ ਝਟ ਪਟ ਦੇਖ ਲਏ । ਕੋਈ ਜਾਣੇ ਜੋ ਸਦਾ ਦੀ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ । ਟਹਿਲ ਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕੰਮੀਂ ਲਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਇਕੱਲੀ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਅਸਚਰਜ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ । ਜਦ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਮਹਿਲੀਂ ਆਏ, ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ । ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ । ਸਿਆਣੀ ਮਾਲਣ ਬੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਲੈ ਆਈ । ਉਧਰ ਨਿਕਾਹ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਸਾਰਾ ਕਮਰਾ ਧੂੰਏਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ । ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਬੀ ਘਬਰਾ ਗਏ ਅਰ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਬੀ ਘਾਬਰੀ । ਘਾਬਰੀ ਬੀ ਐਸੀ ਕਿ ਕਦੀ ਕਿਧਰੇ ਅਰ ਕਦੀ ਕਿਧਰੇ ਦੇਖਦੀ ਫਿਰੇ; ਛੇਕੜ ਇਕ ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਤਦ ਤਾਂ ਧੂੰਏਂ ਦਾ ਬੱਦਲ ਹੀ ਉਧਰੋਂ ਆ ਵੜਿਆ ਅਰ ਦੂਜੀ ਪਲ ਵਿਚ ਭਬਾਕੇ ਮਾਰਦੀ ਅੱਗ ਦਾ ਭਾਰਾ ਭਾਂਬੜ ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਲ ਆਇਆ ਅਰ ਇਧਰ ਬੀ ਅੱਗ ਫੈਲੀ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਐਸੀ ਹਫਲਾ ਤਫਲੀ ਮੱਚੀ ਅਰ ਹਲਚਲ ਪਈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਸੁੱਝਾ, ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ ਬਦਲੇ ਸਭ ਉੱਠ ਨਸੇ । ਗੋਲੀਆਂ ਕਿਤੇ ਤੇ ਬਾਂਦੀਆਂ ਕਿਤੇ, ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਕਿਤੇ ਤੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਕਿਤੇ । ਇਸ ਭੜਥੂ ਤੱਤੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਫੌਜੀਆਂ ਵਿਚ ਹਫਲਾ ਤਫਲੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਭ ਉਧਰ ਨੂੰ ਦੌੜੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਧਰ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਸਭ ਨੂੰ ਸੀ । ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਇਸ ਹਫਲਾ ਤਫਲੀ ਵਿਚ ਦਾਉ ਬਚਾਉਂਦੀ ਕਿਤੇ ਚੁੱਪ ਕਿਤੇ ਰੋਲਾ ਮਚਾਉਂਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ । ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਬਾਦ ਅੱਗ ਬੁਝੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਟਿਕਾਣੇ ਸਿਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਟਿਕੇ ਤਾਂ ਅਮੀਰ ਨੇ ਕੁੜੀ ਬਾਬਤ ਪੁਛਿਆ, ਪਰ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦੇ ਸਕਿਆ । ਕਹਿਰਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਅਮੀਰ ਨੇ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । ਸਭ ਮਕਾਨ ਕਮਰੇ ਦੇਖੇ ਗਏ, ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ । ਆਸ ਪਾਸ ਢੂੰਡਿਆ, ਥਹੁ ਨਾ ਲੱਗਾ । ਹੁਣ ਸੜੇ ਹੋਏ ਮਕਾਨ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਸੁਆਹ ਪੱਟੀ ਗਈ । ਨਾ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੀ ਲੱਭੀ। ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਬੜੇ ਘਾਬਰੇ, ਸਾਰੇ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਚਕ੍ਰਾਏ ਕਿਸੇ ਦੀ ਅਕਲ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿ ਕੀਹ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਕੀਹ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਸਾਰੇ ਸੋਚਣ, ਪਰ ਸਿਰ ਧੁਨ ਧੁਨ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਣ । ਛੇਕੜ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮਤਾਂ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਲਈ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਸਵਾਰ ਦੁੜਾਏ । ਕੁਝ ਸਵਾਰ ਹਵਾ ਵਾਂਗ ਉੱਡ ਗਏ ਅਰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਕ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਫਿਰੇ, ਪਰ ਇਕ ਜਣੇ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਵਾਰ ਹੀ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦਾ ਰੇਸ਼ਮੀ ਦੁਪੱਟਾ ਸੜਿਆ ਲੱਭਾ, ਇਕ ਗਹਿਣਾ ਭੀ ਧੁਆਂਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੱਥ ਆਇਆ । ਜਦ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਮੀਰ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਅਰ ਪਛਾਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ ਅਰ ਘਬਰਾ ਵਿਚ ਦੌੜੀ ਫਿਰੀ ਹੈ ਤੇ ਸੜ ਕੇ ਕਿਸੇ ਟੋਏ ਖੁੜੱਲ ਵਿਚ ਡਿਗ ਪਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਹੋਰ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਤਲਾਸ਼ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ।

ਇਧਰ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣੋ ਕਿ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਮਹਿਲੋਂ ਨਿਕਲਦੀ

ਇਕ ਉਜਾੜ ਬੀਆਬਾਨ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ ਤੇ ਉਥੇ ਬੈਠੀ ਮਨ ਨਾਲ ਗਿਣਤੀਆਂ ਗਿਣ ਰਹੀ ਹੈ—ਮੈਂ ਕੀਹ ਕੀਤਾ ? ਚੰਗਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ! ਦੁਸ਼ਟ ਦੇ ਪੰਜਿਓਂ ਨਿਕਲ ਆਈ। ਮੈਂ ਅਵਾਣੀ ਕੁੜੀ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਐਸੀਆਂ ਅਕਲਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਸਿਖ ਗਈ ? ਲੋੜਾਂ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸਿਖਾਂ ਦਿਤਾ, ਔਕੜਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛਲੀਆ ਤੇ ਚਲਾਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਸੋਚ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪਾਪ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਬੈਠੀ ?

ਪਹਿਲੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਬਚਾਈ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਪਾਪ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਲੂਣ ਖਾਧਾ ਉਸ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ, ਕਮਾਕੇ ਖਾਣ, ਜੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਤਾਂ ਮਾਲਕ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਥਾਂ ਲਹੂ ਡੋਲ੍ਹਣ, ਸੋ ਮੈਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਨੌਕਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਤਾਂ ਬੀ ਅੰਗ ਪਾਲਿਆ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਕੰਮ ਅੱਜ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਮੈਂ ਅੱਗ ਲਾਈ, ਪਰ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਿੰਦ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸੜਨ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲੀ ਕਰਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਕਿਸੇ ਜਾਨ ਨੂੰ ਔਖ ਨਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਮਕਾਨ ਸੜਿਆ ਪਰ ਇਹ ਪਾਪ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਜਤ ਸਤ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਐਨੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿਥੇ ਸੀ, ਐਨੀ ਅਕਲ ਕਿੱਥੇ ਸੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸੋਚਣ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਐਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਿੱਕੁਰ ਜਾਵਾਂ ? ਕਿੱਕੁਰ ਵਲਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਾਂ ? ਕਿੱਥੇ ਕਾਬਲ ਕਿਥੇ ਪਜਾਬ ! ਐਡਾ ਪੈਂਡਾ ਕੌਣ ਮੁਕਾਵੇ ? ਫੇਰ ਰਸਤਾ ਬੜਾ ਔਖਾ, ਖੂੰਖਾਰ ਲੋਕ, ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਚੋਰ ਧਾੜਵੀ ਦਾ ਡਰ। ਇਕੱਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੈਂਡਾ ਮੁਕਾ ਲਏ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਫਾਤਮਾ ਦੇ ਘਰ ਗਈ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਢੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ, ਕਹਿਣਗੇ ਇਹ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਹੈ, ਮੱਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫੜਾ ਦੇਣ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਾਕਫ ਨਹੀਂ, ਜਾਣੂੰ ਨਹੀਂ, ਕਿਸ ਪਾਸ ਫਰਿਯਾਦ ਕਰਾਂ ? ਕਿਸਦਾ ਆਸਰਾ ਲਵਾਂ ? ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ! ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਫਸ ਗਈ ? ਤੂੰ ਬੜਾ ਦਿਆਲੂ ਹੈਂ, ਕੋਈ ਮੇਰਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਜੋ ਇਸ ਔਕੜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਾਂ। ਜਾਂ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਦੁਖੜਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟਾਂ।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬੀ ਹੋਈ ਢੇਰ ਸਾਰਾ ਚਿਰ ਪਈ ਰਹੀ, ਪਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਅਹੁੜੀ। ਛੇਕੜ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਇਕੋ ਹੀ ਰਸਤਾ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ ਕਿ ਫਾਤਮਾ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਜਤਨ ਕਰਾਂ, ਜੋ ਖ਼ਬਰੇ ਉਹ ਤਰਸ ਖਾ ਕੇ ਕੁਝ ਸਹੈਤਾ ਕਰੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਪੁਰ ਉਸਨੂੰ ਪੱਕਾ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਾਯਦ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਡਰਨਗੇ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਫਾਤਮਾ ਪੁਰ ਕੁਛ ਭਰੋਸਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਜੁਗਤਾਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਅਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਂ, ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਫਾਤਮਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਸੋ ਵਿਚਾਰੀ ਢੰਗ ਸੋਚਦੀ ਉਸਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਗਈ ਅੱਗੋਂ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਸਨ। ਇਹ ਵਿਚਾਰੀ ਇਕ ਵਧਾ ਦੇ ਹੇਠਵਾਰ ਮੂੰਹ ਸਿਰ ਲਪੇਟ ਕੇ ਗੁੱਛਾ ਹੋ ਕੇ ਪੈ ਰਹੀ, ਐਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਪੱਥਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਤ੍ਰੈ ਘੜੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਾਪਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਦੂਰੋਂ ਚਾਨਣਾਂ ਦਿੱਸਿਆ, ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦਾ ਕਲੇਜਾ ਮੁੱਠ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਅਰ ਸਮਝ ਗਈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਉਥੋਂ ਉੱਠੀ ਅਰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਜਾ ਖਲੋਤੀ, ਇਕ ਘਰ ਬੜਾ ਪੁਰਾਣਾ ਜਿਹਾ ਸੀ ਅਰ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਬੁਖਾਰਚੇ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਦਾ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਹਿੱਸਾ ਸੱਖਣਾ ਤੇ ਉਹਲੇ ਵਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹਨਾ ਕਠਨ ਸੀ। ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੇਖਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਥਾਂ ਤਾਂ ਬਚਾਉ ਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਚੜ੍ਹਨੇ ਦਾ ਢਬ ਨਾ ਲੱਭੇ। ਜਿੰਦ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਬਚਾਉ ਆਪ ਕੱਢ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਉਪਰਲੇ ਤਿੰਨ ਕਪੜੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੇ ਇੱਟ ਜਿਹਾ ਰੋੜਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ, ਅਰ ਉਸ ਵਧਾ ਦੇ ਥੰਮੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਐਕੁਰ ਸਿੱਟਿਆ ਕਿ ਦੂਜਾ ਸਿਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ; ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਤੇ ਪੈਰ ਕੰਧ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਅਰ ਉਤੇ ਲੁਕ ਕੇ ਹੋ ਬੈਠੀ। ਹੁਣ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਹੇਠਲਾ ਹਾਲ ਦੇਖਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖਦਾ।

ਪਲੋਂਪਲੀ ਵਿਚ ਕੀ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਝ ਅਸਵਾਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਲਈ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹਾਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਲੜਕੀ ਏਧਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਘਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਬੀ ਲਈ, ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਢੂੰਡਿਆ, ਹਰ ਨੁਕਰ, ਹਰ ਥਾਂ ਦੇਖਿਆ ਪਰ ਸਿੱਖ ਕੰਨਯਾਂ ਦਾ ਮੁਸ਼ਕ ਬੀ ਨਾ ਪਾਇਆ। ਅੱਕਕੇ ਹਾਰਕੇ ਤੁਰ ਗਏ। ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਸਾਹ ਵੱਟਕੇ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਦਿਲ ਧੜਕਦਾ ਹੈ, ਸਹਿਮ ਚਿੰਤਾ ਨੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਰੱਖੇ ਹਨ, ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਤੇ ਆਸਾ ਦਾ ਘੋਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਤਾਰੇ ਗਿਣਦਿਆਂ ਤੇ ਗਿਣਤੀਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਰਾਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਘਟ ਗਿਆ ਤੇ ਪਹੁ ਫੁਟਾਲਾ ਆ ਗਿਆ। ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਖ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਬੰਦੂਕ ਲੈ ਕੇ ਤੇ ਪੰਜ ਚਾਰ ਟਹਿਲ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਦੋ ਕੁ ਨੌਕਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਗਏ। ਹੁਣ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਲੇਖਾ ਲਾਕੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਆਦਮੀ ਨੌਕਰ ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਹਨ, ਸੋ ਆਪੋ ਆਪਣਿਆਂ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਫਾਤਮਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਇਹ ਵੇਲਾ ਹੈ ਸੋ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸੁਆਣੀ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਾਂ ਤਾਂ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਹੇਠ ਉਤਰੀ ਅਰ ਅਪਣੇ ਕਪੜੇ ਵਲੇਟ ਵਲ੍ਹਾਟ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਸਿਰ ਤੇ ਬੀ ਕਪੜਾ ਵਲੇਟ ਕੇ ਚੁਪ ਕੀਤੀ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਈ ਅਰ ਸਾਹ ਵੱਟਕੇ ਕਦਮ ਰੱਖਦੀ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਬਚਦੀ ਫਾਤਮਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੀ। ਨੀਂਗਰ ਤਾਂ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਫਾਤਮਾ ਉਠ ਬੈਠੀ ਸੀ।

ਇਹ ਅਚਰਜ ਸੂਰਤ ਵੇਖਕੇ ਫਾਤਮਾ ਡਰ ਗਈ ਅਰ ਚੀਕ ਮਾਰਕੇ ਦੁਹਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਸੈਨਤ ਮਾਰੀ ਅਰ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਨੰਗਾ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਲਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਫਾਤਮਾ ਨੂੰ ਠੰਢ ਤਾਂ ਪੈ ਗਈ, ਪਰ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਲੱਗ ਗਈ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਗਮ ਬਣਦੀ ਸੁਣੀ ਸੀ ਐਥੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕੀਕੂੰ ਆ ਗਈ ਹੈ ! ਰਾਤੀਂ ਸਿਪਾਹੀ ਇਸੇ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ

ਆਏ ਸਨ ! ਅਚੰਭਾ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ :—

ਫਾਤਮਾ—ਪਿਆਰੀ ! ਤੂੰ ਕਿਥੋਂ ?

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਸੁਆਣੀ ਜੀ ਆਪ ਪਾਸ ਸਿਰ ਲੁਕਾਉਣ ਆਈ ਹਾਂ।

ਫਾਤਮਾ—ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ?

ਸਤਵੰਤ—ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਨੱਸ ਕੇ ਆ ਗਈ ਹਾਂ !

ਫਾਤਮਾ—ਕਿਉਂ, ਬੇਗਮ ਹੋਣਾ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸੀ ਹੈ ?

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਕੰਨਯਾਂ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਹੇਠ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰ ਸਕਦੀ।

ਫਾਤਮਾ (ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ)—ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ, ਤੇਰੀ ਰਾਤ ਕ੍ਰੂਹੋਂ ਜੰਮੀਂ ਹੈਂ, ਤੇਰੇ ਜੈਸੀ ਕਨੀਜ਼ (ਗੋਲੀ) ਕਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਮੁੱਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬੀ ਵਧੀਕ ਦੀਨਦਾਰ ਹੈਂ, ਅਕਲ ਤੇਰੀ ਲੁਕਮਾਨ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਰਿਣੀ ਹਾਂ, ਕੁਝ ਸੇਵਾ ਦੱਸ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਟਹਿਲ ਕਰਾਂ।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਹੋਇਆ ਤੇਰੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ, ਮੈਂ ਬੜੀ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਐਤਨੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਪਰ ਦਯਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਅਮੀਰ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਨੱਸੀ ਹਾਂ ਅਰ ਮੇਰੇ ਫੜਨੇ ਲਈ ਆਦਮੀ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਐਉਂ ਲੁਕਾ ਰਖੋ ਕਿ ਤੇਰੇ ਬਾਝ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਾ ਜਾਣੇ।

ਫਾਤਮਾ—ਠੀਕ ਹੈ ! ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਸਰਕਾਰੀ ਸਵਾਰ ਐਥੇ ਭੀ ਭਾਲ ਕਰ ਗਏ ਹਨ, ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰਾਂਗੀ ਅਤ ਤੇਰੇ ਲੁਕਾਉਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਬੰਨ੍ਹਾਂਗੀ, ਤੂੰ ਘਾਬਰ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਫਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਅਰ ਉਥੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਦਾ ਤਖਤਾ ਕਿਸੇ ਹਿਕਮਤ ਨਾਲ ਹਿਲਾ ਕੇ ਪਰੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਇਹ ਕਮਰਾ ਤੇਰੇ ਵੱਸਣੇ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਕਮਰੇ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ! ਏਹ ਸਾਡੇ ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਲਈ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਚੋਰ ਥਾਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਸੰਝ ਸਵੇਰੇ ਦੁਪਹਿਰੇ ਤੇ ਹਰ ਵਿਹਲ ਦੇ ਵੇਲੇ ਬਾਹਰਲੇ ਬੂਹੇ ਮਾਰਕੇ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਬੈਠਿਆ ਕਰਾਂਗੀ ਅਰ ਮੇਰੇ ਸਿਵਾ ਇਸ ਭੇਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣੇਗਾ। ਤੈਨੂੰ ਖਾਣੇ ਵਾਸਤੇ ਫਲ ਤੇ ਹੋਰ ਜੋ ਚਾਹੇਂ ਮੈਂ ਪੁਚਾਇਆ ਕਰਾਂਗੀ। ਜੇ ਤੂੰ ਬਾਹਰ ਘਰ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਲੋੜੇਂ ਤਾਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਆ ਕੇ ਚਲਿਆ ਕਰਾਂਗੀ। ਹੋਰ ਜੋ ਕੁਝ ਕਹੇਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਕਰਨੇ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਬੜਾ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੇਰੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਮੈਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਧੰਨ ਤੂੰ ਹੈਂ ! ਧੰਨ ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਹੈ ! ਮੈਨੂੰ ਤੂੰ ਬਿਨਾਂ ਦੰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁੱਲ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਦਾਸੀ ਸੈਂ, ਅਰ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਮਾਲਕ ਸਾਂ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਲਕ ਹੈਂ, ਅਰ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਦਾਸੀ ਹਾਂ। ਤੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਉਜੜਿਆ ਘਰ ਵੱਸਿਆ, ਤੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੋਈ, ਤੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਮੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੋ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮੂੰਹ ਦੇਣ ਜੋਗੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਲੋੜ ਪਈ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ, ਮੇਰੀ ਦੌਲਤ ਸਭ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਪਯਾਰੀ ਸੁਆਣੀ ਜੀ ! ਮੇਰਾ ਲੂੰ ਲੂੰ ਤੁਹਾਥੋਂ ਵਾਰਨੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਮੇਰੇ ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਰ ਐਡਾ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਧੰਨ ਤੁਸੀਂ ਹੋ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਐਤਨੀ ਕਿਰਪਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ, ਮੈਂ ਬੀ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਹੀਂ ਦੇਵਾਂਗੀ, ਇੱਕਲੀ ਬੈਠੀ ਮੈਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਬਿਤਾਵਾਂਗੀ, ਅੱਕਾਂਗੀ ਨਹੀਂ। ਅੱਠੀਂ ਪਹਿਰੀਂ ਇਕ ਫੇਰਾ ਕਰ ਜਾਇਆ ਕਰਨਾ ਅਰ ਇਕ ਅੱਧ ਸੇਰ ਅੰਗੂਰ ਤੇ ਕੁਛ ਦੁੱਧ ਆਦਿਕ ਦੇ ਜਾਇਆ ਕਰਨਾ। ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਕੁਝ ਬੱਸ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਖ਼ਬਰ ਨਾ ਪਵੇ, ਨਾ ਤੁਹਾਡੇ ਪਤੀ ਦੇ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੌਕਰ ਦੇ, ਐਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਬੀ ਖਬਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਭੇਤ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹਿਆਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮੈਨੂੰ ਅਪਦਾ ਪਵੇਗੀ, ਸਗੋਂ ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਦੁਖ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਓਗੇ।

ਫਾਤਮਾ—ਰੱਬ ਚੰਗੀ ਕਰੇਗਾ। ਆਹ ਇਕ ਹੋਰ ਬੂਹਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ ਪਹੁੰਚੀ ਦੇਖੋ ਤਦ ਇਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਣਾ। ਇਥੋਂ ਬਾਹਰ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਸੁਰੰਗ ਸੁਰੰਗੋਂ ਰਾਹ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅੱਗੇ ਕੁਛ ਪੱਥਰ ਹਨ ਜੋ ਛੇਤੀ ਰਾਹ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਝੱਟ ਇਧਰੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ।

—o—

ਕਾਂਡ ਛੇਵਾਂ

ਹੁਣ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਆਪਣੀ ਆਪੇ ਪਾਈ ਕੈਦ ਭੋਗਣ ਲਗ ਗਈ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਅੰਦਰ ਨਾਲ ਵਿਹਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਾਤਮਾ ਦਿਨ ਵਿਚ ਕਈ ਫੇਰੇ ਪਾਉਂਦੀ, ਪਰ ਜਦ ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ। ਇਸ ਨੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਖ਼ੂਬ ਲਾਹਿਆ। ਆਪਣੀ ਮੁੱਲ ਲਈ ਗੋਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਫਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਕ ਹੈਰਾਨਗੀ ਲੱਗੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਘੜੀ ਭਰ ਇਕੱਲੀ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦੀ, ਇਹ ਕੁੜੀ ਕਿੱਕੁਰ ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਕਲਿਆ ਬਿਤਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸੋਚੇ ਪਰ ਸਮਝ ਨਾ ਪਵੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਰਹਿ ਨਾ ਸਕੀ, ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, 'ਬੀਬੀ ! ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਕਿ ਤੂੰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਕੱਲੀ ਉਦਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ?'

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਬੀਬੀ ! ਮੈਂ ਇੱਕਲੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਫਾਤਮਾ (ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ)—ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਆਉਂਦਾ ਕੋਈ ਦਿੱਸਦ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ।

ਫਾਤਮਾ (ਡਰ ਕੇ)—ਹੈਂ ! ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ ? ਕੀ ਤੈਂ ਕੋਈ ਭੂਤ ਵੱਸ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਨਹੀਂ ਜੀ, ਭੂਤ ਨਹੀਂ, ਬੀਬੀ ! ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਫਾਤਮਾ (ਹੋਰ ਬੀ ਅਚੰਭਾ ਹੋ ਕੇ)—ਗੁਰੂ ਕਿਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ?

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਬੀਬੀ ! ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਮਨ ਲਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਣੀ ਬੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਰਤੱਖ ਰੂਪ ਹੈ।

ਫਾਤਮਾ—ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਕਿੱਕੁਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਦਾ ਨੇਮ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇੰਨਾ ਮੈਂ ਭੀ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਦਿਲ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਦੁੱਖ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਇੱਕਲ ਦੁੱਕਲ ਕੁਛ ਮਲੂਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ਅਨੰਦ, ਖੁਸ਼ੀ। ਜਦ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅਨੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਮੇਰੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈਨ। ਜਿੱਕੁਰ ਠੰਢੀ ਪੌਣ ਤੋਂ ਜਲ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸਮਝ ਲਈਦਾ ਹੈ, ਇੱਕੁਰ ਅੰਦਰ ਆਨੰਦ ਆ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮੈਂ ਸਮਝ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਠੀਕ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਹੀ ਹੈ, ਲੱਛਣ ਜੋ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹਨ। ਬੀਬੀ ਜੀ ! ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕਲੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ, ਨਾਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਡੇ ਸਦਾ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ 'ਸਭ ਥਾਈਂ ਹੋਹਿ ਸਹਾਇ'। ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਸਾਡੇ ਸਹਾਈ ਹਨ ਸਭ ਥਾਵੇਂ। ਹਾਂ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਘਾਬਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਬਾਣੀ ਛੁੱਟ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਮੈਂ ਦਿਲ ਲਾ ਕੇ ਪਾਠ ਨਾ ਕਰਾਂ ਤਾਂ। ਪਰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਤੇ ਮਨ ਲਾ ਕੇ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਦਿਲ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਦਿਲ ਲੱਗਦੇ ਹੀ ਅਨੰਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਸਦਾ ਆਨੰਦ ਰੱਖੇ, ਜੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤ ਨਾ ਕਰਦੇ ਅਰ ਇਹ ਦਾਤ ਨਾ ਬਖਸ਼ਦੇ ਤਦ ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਝੱਲ ਨਾ ਸਕਦੀ।

ਫਾਤਮਾ ਨੇ ਮਿੱਠਤ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਬੀਬੀ ! ਕੀ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵਾਲੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਤੈਂ ਬੀ ਕੁਝ ਐਸਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਓਹ ਤੇਰੇ ਉਤੇ ਤਰੁਠ ਪਏ ਸਨ ?

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਬੀਬੀ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁੱਛਾਂ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛਦੇ ਹੋ ? ਮੈਂ ਕਦੇ ਅੱਗੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ।

ਫਾਤਮਾ—ਮੈਨੂੰ ਕੁਛ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਐਸੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਮੇਲੀ ਸਨ ਅਰ ਘਰ ਵਿਚ ਜਦ ਕੋਈ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਦ ਮੈਂ ਬੀ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਹਾਦੇ ਕਦੇ ਸੁਣੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਲਾਭ ਨਾ ਉਠਾਇਆ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਤੈਥੋਂ ਪੁੱਛਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿੱਕੁਰ ਲਾਭ ਉਠਾ ਲਿਆ ?

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਬੀਬੀ ! ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਦਾ ਇਹ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿੱਖਯਾ ਦੇਣ। ਨਿਰਾ ਪਾਲਣਾ ਪੋਸਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਭਲੇਮਾਣਸ, ਨੇਕ ਤੇ ਧਰਮੀ ਬਨਾਉਣਾ ਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਨੂੰ ਲੱਭਾ ਹੈ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਕਿਸੇ ਮੇਰੇ ਗੁਣ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ! ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਰ ਬੜਾ ਆਨੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਦਿਨ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿਨ ਲਾ ਕੇ ਇਕ ਪੋਥੀ ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਉਹ ਪੋਥੀ ਇਕ ਲੋੜਵੰਦ ਵਿਧਵਾ ਨੇ ਮੈਥੋਂ ਮੰਗੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤਰਸ ਕਰਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੋਥੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਬੜਾ ਭਾਰਾ ਪੁੰਨ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਏਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖਬਰ ਬੀ ਪਿੱਛੋਂ ਲੱਗੀ ਸੀ।

ਫਾਤਮਾ—ਬੀਬੀ ! ਮੈਂ ਹੁਣ ਸਮਝੀ ਕਿ ਤੇਰਾ ਹੌਂਸਲਾ ਕਿਉਂ ਹਰ ਦੁਖ ਸੁਖ ਵਿਚ ਤੈਨੂੰ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ ਅਰ ਕਿਉਂ ਤੂੰ ਦੁਖੀ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਬੀ ਸਦਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈਂ ਅਰ ਇੱਕਲੀ ਬੀ ਨਹੀਂ ਘਾਬਰਦੀ। ਪਰ ਕੀ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸੁਖ ਦਾ ਭਾਗੀ ਕਰ ਲਓ ?

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਲੁਕਾਉ ਨਹੀਂ, ਜੇਕਰ ਆਪ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਠੰਢ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ ਤਦ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਵੋ।

ਫਾਤਮਾ—ਜਿੱਕੁਰ ਕਹੋ।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਐਉਂ ਕਰੋ ਕਿ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਤੁਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਮੈਥੋਂ ਸੁਣ ਲਿਆ ਕਰੋ ਅਰ ਅਰਥ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਰੋ। ਫੇਰ ਪਿਆਰੀ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਯਾਦ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੋ ਤੇ ਨਾਲੇ ਜੋ ਜੋ ਊਣਾਂ ਤੇ ਔਗੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਦਿੱਸਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣੇ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੋ ਅਰ ਐਸਾ ਸੁਭਾਉ ਬਣਾਓ ਕਿ ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦਾਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਜਦ ਫਾਤਮਾ ਨੇ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਿਆ, ਤਦ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਕਹੇ ਪਰ ਤੁਰਨੇ ਲੱਗ ਗਈ। ਇਧਰ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ ਰੋਜ਼ ਕੰਠ ਕਰਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ, ਨਾਲੇ ਅਰਥ ਸਮਝਾਵੇ ਨਾਲੇ ਯਾਦ ਕਰਾਵੇ। ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਤੁਕ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਸਮਝ ਬੀ ਔਖ ਨਾਲ ਪਵੇ, ਪਰ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਅਥੱਕ ਮਿਹਨਤ ਨੇ ਸਭ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਅਰ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ

ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਕੰਠ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਠ ਕਰਨੇ ਦਾ ਵੱਲ ਸਿਖਾਲਿਆ। ਫਾਤਮਾ ਜਦ ਪਾਠ ਕਰੇ ਤਦ ਆਨੰਦ ਆਵੇ, ਸਦਾ ਲਈ ਸੁਖੀ ਰਹੇ, ਭਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਚਾਹ ਰਹੇ। ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਪਤ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਉੱਚਾ ਫਕੀਰ ਮੰਨਣ ਲਗ ਗਈ। ਅਰ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਜਾਣਨੇ ਲਗ ਗਈ, ਪਰ ਸਤਵੰਤ ਸਮਝੇ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ ਕਿ ਕੈਦ ਪਿਆ ਬੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸ ਸੁਖ ਵਿਚ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਸੂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੰਜ ਰੁਪੈ ਤੋਂ ਵਿਕੀ ਹੋਈ ਗੁਲਾਮ ਕੁੜੀ ਕਿਸੇ ਬਾਵਰਚੀ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਦੀ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਇਹ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਰਤਾਪ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਬੀ ਸੁਖ ਤੇ ਸ਼ੋਭਾ ਪਰਦਾਨ ਕੀਤੀ, ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕੈਸੀ ਸੁਹਣੀ ਆਖੀ ਹੈ, ਧੰਨ ਗੁਰੂ, ਧੰਨ ਨਾਮ, ਧੰਨ ਬਾਣੀ !:—

> ਛੂਟਤ ਨਹੀ ਕੋਟਿ ਲਖ ਬਾਹੀ ॥ ਨਾਮੁ ਜਪਤ ਤਹ ਪਾਰਿ ਪਰਾਹੀ ॥ ਅਨਿਕ ਬਿਘਨ ਜਹ ਆਇ ਸੰਘਾਰੈ ॥ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਤਤਕਾਲ ਉਧਾਰੈ। ਅਨਿਕ ਜੋਨਿ ਜਨਮੈ ਮਰਿਜਾਮ ॥ ਨਾਮੁ ਜਪਤ ਪਾਵੈ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ॥ ਹਉ ਮੈਲਾ ਮਲੁ ਕਬਹੁ ਨ ਧੋਵੈ। ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਕੋਟਿ ਪਾਪ ਖੋਵੈ ॥ ਐਸਾ ਨਾਮ ਜਪਹੁ ਮਨ ਰੰਗਿ ॥ ਨਾਨਕ ਪਾਈਐ ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥ ੩ ॥
>
> [ਗਉ: ਸੁਖਮਨੀ-੨

—o—

ਕਾਂਡ ਸੱਤਵਾਂ

ਫਾਤਮਾ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਸੌਂਕਣ ਦੇ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਮਨਸੂਬੇ ਸੋਚਦੀ ਕਿ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਵੇ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਜਿੰਦ ਬਚਾਈ ਸੀ, ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਪਤੀ ਨੇ ਖੋਟੇ ਕੰਨ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਅਰ ਦੂਸਰੀ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਬੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਖਰਚ ਮਾਤ੍ਰ ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਜ ਛੱਡਦਾ ਸੀ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਪੈ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਵਹੁਟੀ ਹੀ ਮੇਰੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਘਰ ਦੇ ਖਰਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਾਹ ਵਧਾਕੇ ਅਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਐਸ਼ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਦਰੋਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਖਰਚ ਦੇ ਬੇਹੱਦ ਹੋਣ ਨੇ ਐਥੋਂ ਤੋੜੀ ਮੈਨੂੰ ਬੇਈਮਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛਲ ਕਰਨੇ ਪਏ ਅਰ ਛੇਕੜ ਕਤਲ ਹੋਣ ਤਕ ਨੌਬਤ ਆ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੇ ਤਾਹ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਫਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੇ ਖਿੱਚ ਕੀਤੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਖਾਨ ਦੇ ਕਰੜੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਅਰ ਧੱਕਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬੀ ਫਾਤਮਾ ਸ਼ਰਮ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਰਹੀ ਅਰ ਸਦਾ ਪਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੇ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਛੇਕੜ ਜੋ ਵਾਹ ਪਤੀ ਦੀ ਜਿੰਦ ਬਚਾਉਣੇ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਲਾਈ, ਉਹ ਬੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਮਲੂਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਰ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਫਾਤਮਾ ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਭਾਸਦੀ ਸੀ ਅਰ ਦੂਸਰੀ ਵਹੁਟੀ ਠੀਕ ਸ਼ੈਤਾਨ ਲਗਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕਰੜੀ ਸੂਗ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ।

ਦੂਸਰੀ ਵਹੁਟੀ ਦਾ ਨਾਮ ਜ਼ੈਨਬ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਛੋਟੇ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੀ ਅਰ ਬੜੇ ਬੁਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਸੁੰਦਰ ਬਹੁਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਰਨਾ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਤ੍ਰੀਮਤ ਦਾ ਦਿਲ ਇਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਰਗਾ ਸੁਹਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੂਰਤ ਤੇ ਭੁਲਣਾ ਬੜੀ ਭੁੱਲ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:—

> ਸੂਰਤਿ ਦੇਖਿ ਨ ਭੂਲੁ ਗਵਾਰਾ ॥
> ਮਿਥਨ ਮੋਹਾਰ ਝੂਠ ਪਸਾਰਾ ॥
>
> [ਮਾਰੂ ਮ. ੫

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨਿਰੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਵਹੁਟੀਆਂ ਢੂੰਡਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਨਿਰੀ ਸੁਹੱਪਣ ਵਾਲੀ ਵਹੁਟੀ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਪਹਿਲੇ ਚਾਉ ਦੇ ਦਿਨ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭਰਤਾ ਦੇ ਸਦਾ ਸੁਖੀ ਨਿਭਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਗੁਣ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਚਿਟੇ ਰੰਗ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਬੀ ਮਾੜੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਤਾਂਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ। ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਇਕੱਲਾ ਲੱਛਣ ਚੰਗਿਆਈ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜੋ ਇਕ ਫਿਨਸੀ ਨਾਲ ਵਿਗਾੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਰ ਸੀਤਲਾ ਦੇ ਇਕ ਧੱਪੇ ਨਾਲ ਕਰੂਪਤਾ ਵਿਚ ਬਦਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਵਹੇੜੇ ਨਾਲ ਨਿਭਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ:—

> ਗੁਣ ਕਾਮਣ ਕਰਿ ਕੰਤ ਰਝਾਇਆ ॥

ਸੋ ਇਸ ਸੁਹਣੀ ਪਰ ਦਿਲ ਦੀ ਕਰੂਪ ਜ਼ੈਨਬ ਦੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੇ ਜਦ ਪਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਦ ਉਹ ਕਟਿਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਪਣੀਆਂ ਚਲਾਕੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸੌਂਕਣ ਤੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਬਦਲੇ ਲੈਣ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲੱਗੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਕ ਫਫੇਕੁਟਣੀ ਚਲਾਕ ਤ੍ਰੀਮਤ ਨੂੰ, ਜੋ ਉਸਦੀ ਭੇਤਣ ਸੀ, ਸ਼ੌਂਕਣ ਦੇ ਘਰ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਨੌਕਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸੈਦ' ਸੀ। ਸੈਦ ਬੜੀ ਚਲਾਕ ਤ੍ਰੀਮਤ ਸੀ। ਨੌਕਰ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਇਸ ਨੇ ਫਾਤਮਾ ਦੀ ਐਸੀ ਸੇਵਾ ਚੱਕੀ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਵੜ ਜਾਵੇ ਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਉਤੇ ਪਾ ਲਵੇ।

ਸੈਦ ਜਦ ਨੌਕਰ ਹੋਈ, ਤਦ ਹੀ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਫਾਤਮਾ ਨੇ ਦਸਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਕੁਝ ਲੰਮੀ ਗਹੁ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਪਰ ਜਦ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਾ ਕੇ ਫਾਤਮਾ ਜਦ ਮਿਲੇ ਤਦ ਹੀ ਸੈਦ ਦੀ ਕੁਝ ਉਪਮਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਖਟਕਾ ਹੋਇਆ ਅਰ ਉਸਦੀ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਗੋਤੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਵਿਚਾਰਨ ਲੱਗੀ ਕਿ ਐਡੀ ਨੇਕ, ਪਰਉਪਕਾਰਨ ਤੇ ਲਾਇਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਏਥੇ ਕਿੱਥੋਂ ਆ ਗਈ ਅਰ ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਕਿਕੂਰ ਭੇਤਣ ਬਣ ਗਈ, ਜੋ ਨਾਲੇ ਤਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਨਾਲੇ ਐਸੇ ਲੱਛਣ ਦਿਖਾਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦਿਲੋਂ ਸਾਫ ਨਹੀਂ।

ਇਕ ਵੇਰ ਫਾਤਮਾ ਤੇ ਖ਼ਾਂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਚੁੱਪ ਕਰੀਤੀ ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਲੁਕਵੇਂ ਥਾਂ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਆਈ ਅਰ ਉਰੇ ਆਪਣੇ ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਹੀ ਖਲੋਕੇ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਦੀਵੇ ਦੀ ਮੱਧਮ ਲੋ ਵਿਚ ਸੈਦ ਖੜੀ ਦਿੱਸੀ, ਜੋ ਕੰਨ ਲਾ ਕੇ ਵਹੁਟੀ ਗੱਭਰੂ ਦੇ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਪਿਛਲੇ ਪੈਰੀਂ ਮੁੜ ਗਈ, ਪਰ ਸਵੇਰੇ ਉਸ ਨੇ ਫਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੈਦ ਦਾ ਘਰ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ, ਜਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਫਾਤਮਾ ਦਾ ਦਿਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਸਤਵੰਤ ਦਾ ਆਖਿਆ ਮੋੜਨਾ ਬੀ ਔਖਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੱਭਰੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਗੱਭਰੂ ਸੈਦ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪਰ ਖੁਸ਼ ਸੀ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕੱਢਣੋਂ ਨਾਂਹ ਨੁੱਕਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਜਦ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕਿਹਾ ਤਦ ਕਹਿਣੇ ਲੱਗਾ ਸਬੱਬ ਦੱਸੋ? ਹੁਣ ਫਾਤਮਾ ਸਬੱਬ ਕੀ ਦੱਸੇ? ਗੱਲ ਕੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਤਚੀਤ ਕਪਟਣ ਸੈਦ ਸੁਣਦੀ ਰਹੀ, ਹੁਣ ਉਹ ਪੱਕ ਜਾਣ ਗਈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਵੱਲੋਂ ਕੁਝ ਭਰਮ ਫਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਕਿੱਕੂਰ ਭਰਮ ਪਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੈਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਾਲੇ ਐਸੇ ਪੱਕੇ ਅਰ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੂੰ ਨਿਕਲਣਾ ਬੀ ਕਠਨ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸੋਚਕੇ ਸੈਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ੱਕ ਹੀ ਪੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਦਿੱਸੇ। ਉਹ ਸ਼ੁਭੇ ਏਹ ਸਨ ਕਿ ਕਈ ਵੇਰ ਫਾਤਮਾ ਅਚਾਨਕ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਸੈਦ ਸਾਰਾ ਘਰ ਟੋਲਦੀ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਦਾ। ਨੌਕਰਾਂ ਬਾਂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੀ ਕੋਈ ਥਹੁ ਨਾ ਦੱਸਦਾ। ਉਸ ਕੁਟਣੀ ਦਾ ਚੰਚਲ ਮਨ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕੀਹ ਭੇਤ ਹੈ, ਖ਼ਬਰੇ ਏਹ ਕਿਸੇ ਓਪਰੇ ਪਾਸ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਖ਼ਬਰੇ ਕਿਸੇ ਜਾਦੂ ਨਾਲ ਉਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਖ਼ਬਰੇ ਕਿਤੇ ਲੁਕ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਹਣ ਸੈਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਆਣੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘਰ ਕੰਮ ਕਰੇ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ ਫਾਤਮਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਜਦ ਫਾਤਮਾ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਏ ਉਹ ਝੱਟ ਟੋਲ ਕਰੇ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਭਲਾ ਘਰ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁੰਮ ਹੁੰਦੀ ਦਾ ਕੀ ਥਹੁ ਲੱਗੇ? ਇਕ ਦਿਨ ਸੈਦ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਹੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਰਹੀ, ਪਰ ਅਕਾਰਥ। ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ, ਸਭ ਸੌਂ ਗਏ, ਸੈਦ ਉਸ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅਗੇ ਦੀਵਾ ਬੁਝਾਕੇ ਦਮ ਵੱਟਕੇ ਬਹਿ ਰਹੀ। ਜਦ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋਈ ਫਾਤਮਾ ਉੱਠੀ, ਮਗਰ ਸੈਦ ਤੁਰੀ, ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਜਾ ਵੜੀ, ਮਗਰੇ ਸੈਦ ਗਈ, ਜਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੰਧ ਵਿਚ ਕਲਾ ਦੱਬੀ, ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ ਉਹ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਈ, ਝਟ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਨੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸੈਦ ਨੂੰ ਦਿੱਸਿਆ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਪਰ ਬੂਹੇ ਖੁਲ੍ਹਣ ਵੱਜਣ ਦਾ ਖੜਾਕ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣਿਆ। ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਪਹਿਰ ਵਜੇ ਫੇਰ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ, ਫਾਤਮਾ ਨਿਕਲਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਚਲੀ ਗਈ, ਮਗਰੋਂ ਸੈਦ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਜਾ ਸੁੱਤੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਕਿਥੋਂ? ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਉਸ ਨੇ ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਉਸ ਕਮਰੇ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਦਾ ਕੀਤਾ, ਭਈ ਮੈਂ ਉਸ ਖੜਕਾਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਲਭ ਲਵਾਂ, ਪਰ ਸਭ ਵਿਅਰਥ। ਪਹਿਰ ਭਰ ਸੈਦ ਨੇ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਕੁਝ ਸਿਰ ਪੈਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਛੇਕੜ ਹਫ ਗਈ, ਸਿਰ ਦੁਖਣ ਲਗ ਗਿਆ ਅਰ ਚਾਹ ਦੀ ਪਿਆਲੀ ਪੀ ਕੇ ਲੇਟ ਗਈ।

—o—

ਕਾਂਡ ਅਠਵਾਂ

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਣੋ। ਉਹ ਉਸ ਘੁਰੇ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਕੱਟਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਕਦੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਬੈਠੀ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਘਰ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਸੇ ਬੰਦੀ-ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਉਮਰ ਕੱਟਾਂਗੀ। ਉਹ ਪਿਤਾ ਦਾ ਘਰ, ਉਹ ਧਰਮਸਾਲਾ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਝਰਨਾਟ, ਉਹ ਸਤਿਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਠੰਢੀ ਰੌਣਕ, ਜੋੜ ਮੇਲ, ਜੋ ਕਈ ਵੇਰ ਤੁਰਕਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਲੁਕਕੇ ਬੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਦਿਲ ਨੂੰ ਖਿਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦਿਨ ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਪਹੁੰਚਣੇ ਦੀ ਧੁਨਿ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ, ਜਾਪਨ ਸੋਚਦੀ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਦੀ। ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਫਾਤਮਾ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਮੇਚੇ ਦੇ ਮਰਦਾਵੇਂ ਕਪੜੇ ਬੀ ਬਨਵਾ ਲਏ ਹੋਏ ਸਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇਕੋ ਇਹੋ ਸੂਰਤ ਬਚਾਉ ਦੀ ਦਿੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮਰਦਾਵੇਂ ਭੇਸ ਵਿਚ ਦੇਸ ਅੱਪੜੇ। ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਮੌਜ ਬੀ ਉਸਨੂੰ ਸੀ ਕਿ ਸਰੀਰ ਲੰਮੇਰਾ ਸੀ ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਪੁਰ ਸਾਵੀਆਂ ਬਿੰਦੀਆਂ ਬੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜੋ ਕੁਛ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਰੀਸੋ ਰੀਸੀ ਚਮੜਾ ਪੱਛਕੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਬੀ ਕੱਢ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਉਹ ਬਿੰਦੀ ਵਰਤਦੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਧੋਤਿਆਂ ਲਹਿ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਦਾ ਦਾ ਦਾਗ਼ ਹਿੰਦ ਦੇ ਜੰਗਲੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਬੂਤ ਲਈ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਅਸਲੀ ਅਵਿੱਦਯ ਕੌਮਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਲਵੋ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਇਕ੍ਰਤ ਪੱਛਕੇ ਕਈ ਸ਼ਕਲਾਂ ਬਣਾਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਝਿਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਤਾਂ ਡਰਦਿਆਂ ਕਿ ਚਿਹਰਾ ਕਰੂਪ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਕੁਝ ਇਸ ਸੋਚ ਪਰ ਕਿ ਨੀਚ ਮਲੂਮ ਹੋਣ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਖੋਹ ਨਾ ਲੈਣ, ਇਹ ਮੁਕਾਲਕ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਪਰਧਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਸੁਰੰਗ ਲਾਈ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵਜਾਇਆ, ਤਦ ਕੰਨ ਪੜਾਉਣ ਆਦਿ ਜੋ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਲੱਛਣ ਸਨ, ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਛੱਡੇ ਗਏ ਅਰ ਨਾਲ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਬਿੰਦੀ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਅਕਲੰਕ ਚਿਹਰੇ ਰੱਖਣੇ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾਈ[1]। ਜੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਪੁਰ ਇਹ ਰੰਗ

---

1. ਸਿਖ ਗਿਰਾਉ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੰਨੀ ਵਾਲੇ ਪੈਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਮੁੜਕੇ ਆ ਪਿਆ ਸੀ।

ਪੈਂਦਾ ਤਦ ਖਤਰਾ ਸੀ ਕਿ ਮਰਦਾਵੇਂ ਭੇਸ ਵਿਚ ਬੀ ਪਛਾਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।

ਉਧਰ ਹੁਣ ਸੈਦ ਨੂੰ ਚਉ ਕਿਥੇ ? ਭੇਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਤਾਂ ਅੱਪੜ ਪਈ, ਪਰ ਤੱੜ ਨਾ ਪਹੁੰਚੀ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਰਹੇ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਨੂੰ ਪਹੁਚਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਕਮਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਨੁਕਰ ਵਿਚ ਮੈਲੇ ਕਪੜਿਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਹੇਠ ਲੁਕ ਰਹੀ। ਜਦ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਫਾਤਮਾ ਵਿਹਲੀ ਹੋ ਕੇ ਆਈ, ਅਰ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜੀ ਤਦ ਸ਼ੈਤਾਨ ਸੈਦ ਨੇ ਸਾਰਾ ਭੇਤ ਦੇਖ ਲਿਆ ਅਰ ਬੜੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਦਿਲ ਬਾਹਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਈ ਵੇਰ ਉਸ ਨੇ ਲੁਕ ਕੇ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਪੱਕਾ ਵਲ ਸਿਖ ਲਿਆ ਤੇ ਕੁੰਜੀ ਦੀ ਗੁਪਤ ਥਾਂ ਬੀ ਤਾੜ ਲਈ। ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਜਦ ਸਾਰੇ ਸੌਂ ਗਏ, ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਜਤਨ ਕੀ ਕੀਤਾ ਖੋਲ੍ਹ ਹੀ ਲੀਤਾ, ਪਰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਸਵੇਰੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਜਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਅਰ ਇਕ ਕਦਮ ਅੰਦਰ ਬੀ ਵੜੀ। ਹਨੇਰੇ ਕਰਕੇ ਦਿੱਸਿਆ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾ, ਪਰ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਾਸਾਂ ਦੀ ਆਈ। ਉਸ ਨੇ ਜਾਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਦ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਠਿਠੰਬਰ ਕਿ ਡਿੱਠੋ ਸੁ ਤਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਅੰਗੀਠੀ ਦੀ ਲੋ, ਜੋ ਮੱਧਮ ਜੇਹੀ ਉਸ ਅੰਦਰ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ, ਚੌਕੜੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਸੂਰਤ ਬੈਠੀ ਭਾਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਠੀਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੌਣ ਹੈ ? ਸੈਦ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਖੜੀ ਰਹੀ। ਪਲ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਸੂਰਤ ਹਿੱਲੀ, ਹਿਲਦੀ ਦੇਖਕੇ ਉਹ ਪਿਛਲੀ ਪੈਰੀਂ ਮੁੜੀ ਅਰ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਉੱਠੀ ਅਰ ਘਾਬਰੀ ਕਿ ਅੱਜ ਦੋ ਵੇਰ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹਕੇ ਵੱਜ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਫਾਤਮਾ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਜ਼ਰੂਰ ਭੇਤ ਪਾਟ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰ ਕਿਸੇ ਤੀਸਰੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਦਿਨ ਹੋਏ ਜਦ ਫਾਤਮਾ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਈ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਰਕਸਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਪਾਇਆ। ਇਹ ਦੇਖ ਫਾਤਮਾ ਅਚਰਜ ਹੋ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ ਕਿ 'ਕੀ ਕਰਣ ਹੈ ?' ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਸਾਡੇ ਦੁਹਾਂ ਲਈ ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਤੀਸਰੇ ਨੂੰ ਭੇਤ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ ! ਅੱਜ ਰਾਤ ਦੋ ਵੇਰ ਬੇਵਕਤ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਅਰ ਓਪਰੇ ਦੀ ਆਹਟ ਮੈਂ ਸੁਣੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸੂਰਤ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠੀ, 'ਪਰ ਮੈਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀਗੇ।' ਫਾਤਮਾ ਨੇ ਅਚੰਭਾ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, 'ਹਾਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ, ਪਰ ਕੀ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ ?'

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਬੋਲੀ—ਬੀਬੀ ਜੀ ! ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਵਾਕਫ ਨਹੀਂ, ਸੂਰਤ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠੀ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਸ਼ੁਬਹ ਪੱਕ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਾਰਾ ਤੁਹਾਡੀ ਗੋਲੀ ਸੈਦ ਦਾ ਹੈ। ਸੈਦ ਦੇ ਲੱਛਣ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਵੈਰਾਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਹੈ।

ਫਾਤਮਾ—ਮੈਨੂੰ ਇਿੰਨੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸ਼ੱਕ ਉਸ ਉਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕਹੇ ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕੱਢਣੇ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ਬੀ ਸੀ ਪਰ ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਮੰਨਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਰੱਦਕੇ ਮੈਂ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਧੱਕਾ ਕਰਾਂ ?

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਧੱਕਾ ਕਰੋ ਅਰ ਨਾ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਸੈਦ ਨੂੰ ਕੱਢੋ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸੁਖ ਪਿੱਛੇ ਗੰਦੀ ਉਂਗਲ ਵੱਢੋ ਅਰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰਿਆ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸੈਦ ਮੈਨੂੰ ਫੇਰ ਇਥੇ ਵੇਖੇ।

ਫਾਤਮਾ—ਆਪ ਦਾ ਕਥਨ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪ ਤੋਂ ਅੱਡ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਲੋੜਦੀ, ਆਪ ਇਸ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ, ਇਕ ਹੋਰ ਕਮਰਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਬਣਤ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ ਅਰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਇਸੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਉਧਰੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ। ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਧਰ ਚਲੇ ਜਾਓ।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਹਾਲੇ ਸਲਾਹ ਇਹੋ ਨੇਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸੈਦ ਨੂੰ ਕੱਢਣੇ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਸੈਦ ਨੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਝੂਠੀ ਪਵੇਗੀ। ਗੱਲ ਕਾਹਦੀ ਢੇਰ ਚਿਰ ਦੀ ਸੋਚ ਮਗਰੋਂ ਇਹੋ ਸਲਾਹ ਪੱਕੀ ਠਹਿਰ ਗਈ।

ਸੈਦ ਨੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੱਲਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਜਾ ਸੀਖਿਆ :—'ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਗ਼ੈਰ ਆਦਮੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਆਪ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।' ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਖਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਤਲਵਾਰ ਪੁਰ ਗਿਆ। ਕੜਕ ਕੇ ਬੋਲੇ, 'ਬੁਲਾਓ !' ਸੈਦ ਫਾਤਮਾ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਗਈ, ਪਰ ਉਹ ਲੱਭੀ ਨਾ। ਇਹ ਸਮਝ ਗਈ ਕਿ ਹੁਣ ਅੰਦਰ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਚੰਗਾ ਹੋਯਾ ਸਿਰੋਂ ਫੜਾਵਾਂਗੀ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੌੜੀ ਗਈ ਅਰ ਬੋਲੀ :—'ਆਓ ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਿਰੋਂ ਫੜਾਵਾਂ।' ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਲੋਹੇ ਲਾਖੇ ਹੋ ਤਲਵਾਰ ਫੜੀ ਆਏ। ਸੈਦ ਨੇ ਗੁਪਤ ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹ, ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਛਲਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਵੜੀ, ਪਰ ਤੱਤੀ ਦੇ ਲੇਖ ਸੜ ਗਏ, ਉਥੇ ਤਾਂ ਬੰਦੇ ਦਾ ਮੁਸ਼ਕ ਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਢੂੰਡਿਆ ਪਰ ਕੁਛ ਨਾ ਲੱਭਾ। ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਚਕ੍ਰਾਏ, ਘਬਰਾਏ, ਸ਼ਰਮਾਏ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜੇ। ਫੇਰ ਸੈਦ ਦੀ ਗੁਤੜੀ ਭੁਆਈ ਅਰ ਦੋ ਚਾਰ ਹੂਰੇ ਲਾਏ। ਛਿੱਥੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ, ਤਦ ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਲਗੇ ਢੂੰਡਣ। ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਗਏ ਤਦ ਫਾਤਮਾ ਇਬਾਦਤ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਪਾਈ। ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਅਰ ਸਾਰਾ ਕੱਚਾ ਚਿੱਠਾ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆ। ਫਾਤਮਾ ਸੁਣਕੇ ਬੋਲੀ, 'ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦੀ ਸਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਸੈਦ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੀ ਧੀ ਹੈ ? ਸਾਡਾ ਘਰ ਖਰਾਬ ਕਰੇਗੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਬੀ ਜੇ ਆਪ ਕੱਢ ਦਿਓ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ।' ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕੇ। ਦੌੜੇ ਗਏ ਗੁਤੋਂ ਫੜਕੇ ਸੈਦ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਇਹ ਹਾਲ ਮਲੂਮ

ਹੋ ਗਿਆ, ਸਾਰੇ ਨੌਕਰ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਕਿ ਬਲਾ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਨਾਲ ਨਹੁੰ ਲੈਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

—o—

ਕਾਂਡ ਨੌਵਾਂ

ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦ ਦੋ ਪਹਿਰ ਬੀਤੇ ਤਦ ਫਾਤਮਾ ਚੁੱਪ ਕਰੀਤੀ ਉੱਠੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਗੁਪਤ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਰ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੀ। ਜਾ ਕੇ ਅਚਰਜ ਕੌਤਕ ਡਿੱਠਾ, ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨਾ ਪਾਈ। ਕਲੇਜਾ ਧਕ ਧਕ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ, ਜਿੰਦ ਮੁੱਠ ਵਿਚ ਆ ਗਈ, ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਮਿੱਟੀ ਨਿਕਲਦੀ ਜਾਵੇ, ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਤੋਤੇ ਉਡਦੇ ਜਾਣ, ਇਕ ਰੰਗ ਆਵੇ ਇਕ ਜਾਵੇ! ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੋਚੇ, ਘਾਬਰੇ, ਐਧਰ ਉਧਰ ਤੱਕੇ, ਭਾਲੇ, ਫੇਰ ਗੋਤੇ ਲਹਿ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿਚ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਲੰਘਿਆ ਫਾਤਮਾ ਬੇਸੁਧ ਹੋ ਕੇ ਕੋਈ ਘੜੀ ਭਰ ਪਈ ਰਹੀ ਹੋਊ ਕਿ ਫੇਰ ਇਸ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ। ਕੀ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਸਿਰ ਪੱਟਾਂ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਭਰ ਆਇਆ। ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਕੇ ਉੱਠੀ ਅਰ ਐਉਂ ਗਲ ਮਿਲੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਗਲ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਲਿਆ ਅਰ ਛੱਡੇ ਨਾ। ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਛੱਡਕੇ ਪਾਸ ਹੋ ਬੈਠੀ, ਅਰ ਲੱਗੀ ਪੁੱਛਣ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਕੌਤਕ ਹੋਇਆ ਸੀ?

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ— ਬੀਬੀ! ਕੀ ਦੱਸਾਂ। ਸੈਦ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਤੋਂ ਚਿੱਤ ਉਦਾਸੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਬੱਕਰੇ ਦੀ ਮਾਂ ਕਦ ਤੱਕ ਸੁੱਖਣਾ ਸੁਖੇਗੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਪੋਲ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਏਗਾ, ਅਰ ਜਦ ਖੁੱਲ੍ਹੇਗਾ ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਅਪਦਾ ਪਏਗੀ। ਮੈਂ ਬੀ ਫਸਾਂਗੀ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਕੀਹ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਪੰਜ ਰੁਪੱਯੇ ਦੀ ਹੀ ਚੀਜ਼ ਹਾਂ, ਮਾਰੀ ਗਈ ਤਾਂ ਮਾਰੀ ਗਈ ਸਹੀ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਕਾਹਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਸ ਜਾਓ। ਮੈਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣੀ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਫਾਤਮਾ—ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਪਰਦਾ ਪਾਟ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਨਹੀਂ ਅਰ ਫੇਰ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਬਚ ਜਾਣੇ ਦਾ ਰਸਤਾ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਹੈ। ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸੈਦ ਫਿਟ-ਣੀਆਂ ਦਾ ਫੋਟ ਸੀ, ਸੋ ਨਿਕਲ ਗਈ, ਬਾਕੀ ਨੌਕਰ ਮੇਰੇ ਥਾਂ ਲਹੂ ਡੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ— ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਨਿਆਰੇ ਹਨ। ਸਿਆਣਪਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਅੱਜ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਰਸਤਾ ਦੇਖ ਆਵਾਂ, ਸੋ ਬੱਤੀ ਲੈ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ਅਰ ਦੂਜੇ ਲੰਮੇ ਰਸਤਿਓਂ ਜੋ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸੁਰੰਗੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਜੰਗਲ ਸੁੰਨਸਾਨ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਦੂਰ ਚਲੀ ਗਈ, ਇਕ ਪੱਥਰ ਦੇ ਉਹਲੇ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਬੈਠੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਖੜੋਕੇ ਸੁਣਿਆਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸੜੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੱਭਣ ਵਾਲੇ ਵਾਸਤੇ ਇਨਾਮ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਮੈਂ ਮੁੜ ਆਈ ਅਰ ਆ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ ਡਿੱਠਾ। ਫੇਰ ਛੱਟੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਹੋਸ਼ ਆਂਦੀ।

ਫਾਤਮਾ—ਤੁਸੀਂ ਬੜਾ ਹੌਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋ!

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਕੀ ਕਰਾਂ, ਦੁਖੜੇ ਝੱਲ ਝੱਲਕੇ ਦਿਲ ਕੁਝ ਕਰੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਫਾਤਮਾ—ਤੁਸੀਂ ਨੱਸੇ ਹੋਏ ਹੋ, ਪਰ ਐਥੋਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਬਚਾਉ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋਰ ਮੈਨੂੰ ਬੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਸੱਚ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੀ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਕੇਵਲ ਜਿੰਦ ਹੀ ਸਹੀ ਨਾ ਬਚਾਈ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਮੈਂ ਜਿਉ ਦੇ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ।

ਫਾਤਮਾ—ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਜਾਣੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ?

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਜੀ ਹਾਂ।

ਫਾਤਮਾ—ਇਹ ਬੜੀ ਕਠਨ ਗੱਲ ਹੈ, ਤੀਮੀਂ ਜਾਤ, ਕੋਈ ਸਾਥੀ ਨਹੀਂ, ਫੇਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਡਰ, ਪਹੁੰਚਣਾ ਬੜਾ ਕਠਨ ਹੈ।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਇਹ ਮੈਂ ਬੀ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਕੀ ਕਰਾਂ, ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ; ਇਹੋ ਕਹਿਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦੀ ਧੀ ਅੱਗੇ ਬਿਪਤਾ ਝਾਗਣੀ ਕੋਈ ਬੜੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।

ਫਾਤਮਾ—ਬੀਬੀ! ਤੁਹਾਡਾ ਹੌਸਲਾ ਹੈ ਕਿ ਕਹਿਰ ਹੈ, ਜਦ ਕਦੀ ਸਾਡਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਲੁੱਟਕੇ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਦੋਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਈਦਾ ਸੀ ਕਿ ਐਡੇ ਕਰੜੇ ਜਿਗਰੇ ਦੇ ਆਦਮੀ ਕਿਥੋਂ ਉਪਜ ਪਏ ਹਨ। ਕਈ ਕਈ ਅਚਰਜ ਬਾਤਾਂ ਲੋਕੀਂ ਕਰਨ ਪਰ ਅਸੀਂ ਹੱਸ ਛੱਡਣਾ ਕਿ ਐਵੇਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਅਚਰਜ ਬਹਾਦਰ, ਹੱਠੀ ਤੇ ਧਰਮੀ ਹਨ।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ—ਬੀਬੀ! ਕੀਹ ਦੱਸਾਂ? ਨਾ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਰਾਜ ਨਾ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਨਾ ਦੇਸ਼ ਨਾ ਖਜ਼ਾਨੇ, ਇਕ ਰੱਬ ਦੀ ਆਸ, ਜਿਸ ਪੁਰ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਜਾਨਾਂ ਪਰ ਖੇਡਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਵੈਰੀਆ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਤੇ ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਫਾਤਮਾ—ਸੱਚ ਹੈ, ਮੈਂ ਪਰਤੱਖ ਦੇਖ ਲਿਆ ਹੈ।

ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਕੁਝ 'ਰਸਲ' ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਫਾਤਮਾ ਤਾਂ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਦਿਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਮਰ-ਦਾਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਪਠਾਣੀ ਸ਼ਕਲ ਬਣਾਕੇ ਸੁਰੰਗ ਦੇ ਰਸਤੇ ਜੰਗਲ ਦਾ ਰਾਸਤਾ ਫੜਿਆ।

—o—

ਕਾਂਡ ਦਸਵਾਂ

ਕਾਬਲ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਕੋਈ ਤ੍ਰੈ ਕੁ ਘੜੀ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਇਕ ਰੁੱਖ ਹੇਠ ਦੋ ਜੁਆਨ ਜੋ ਲਾਲ ਪੱਗ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਜਾਪਦੇ ਹਨ, ਬੈਠੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ :—

ਪਹਿਲਾ—ਫੇਰ, ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ?

ਦੂਜਾ—ਭਰਾ ਜੀ ਮੈਂ ਕੀ ਦੱਸਾਂ ?

ਪਹਿਲਾ--ਮੰਗਵੀਂ ਹੀ ਚਾ ਦਿਓ ।

ਦੂਜਾ--ਔਖੀ ਗੱਲ ।

ਪਹਿਲਾ--ਮੈਂ ਫੇਰ ਅੰਨ ਕਿੱਕੁਰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਾਂ ?

ਦੂਜਾ—ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਫਿਕਰ ਮੈਨੂੰ ਬੀ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰੋ ।

ਪਹਿਲਾ—ਮੈਥੀ ਰੂਜ਼ੂੰ ਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜ ਦਿਨ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਦੇ ਦਿਓ ਤਦ ਮੈਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਲਾ ਕੇ ਕੰਠ ਕਰ ਲਵਾਂ ।

ਦੂਜਾ—ਮੈਂ ਬਥੇਰਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਓਹ ਨਹੀ ਮੰਨਦੇ ।

ਪਹਿਲਾ—ਮੈਨੂੰ ਚੋਰੀ ਕੱਢ ਦਿਓ ।

ਦੂਜਾ—ਚੋਰੀ ਕਿੱਕੁਰ ਕੱਢ ਦਿਆਂ ? ਲੋਹੇ ਦੇ ਸੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਜੰਦਰੇ ਕੌਣ ਤੋੜ ਸਕੇ ?

ਪਹਿਲਾ—ਹੱਛਾ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ! ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਚਾਟ ਹੀ ਕਿਉਂ ਲਾਈ ?

ਦੂਜਾ—ਮਾੜਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ; ਭਲਾ ਹੀ ਹੈ ਨਾ ।

ਪਹਿਲਾ—ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਫੀਮ ਖਾਣੀ ਸਿਖਾਲ ਕੇ ਫੇਰ ਡੱਬੀ ਲੁਕਾ ਲੈਣੀ ਕਿਹੀ ਭਲਿਆਈ ਹੈ ?

ਦੂਜਾ--ਤੂੰ ਦੱਸ, ਮੇਰੇ ਕੀ ਵੱਸ ਹੈ ?

ਪਹਿਲਾ-ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਅਮਲੀ ਬੀ ਕੀ ਕਰੇ ?

ਦੂਜਾ—ਕੀ ਦੱਸਾਂ ਕੁਝ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀ !

ਪਹਿਲਾ—ਅੱਛਾ ਤੁਸੀਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਚੱਲ ਰਹੋ ।

ਦੂਜਾ-ਇਹ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਓਹ ਡਰਦੇ ਹਨ, ਰਾਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਮ ਰੌਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਆਈ ਹੈ ਅਰ ਅਮੀਰ ਬੜਾ ਤਪ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਆਜ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਖਬਰੇ ਐਥੋਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਬੀ ਕੁਝ ਕਹਿਰ ਉਤਰ ਪਵੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੁਕ ਕੇ ਗੁਜ਼ਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ।

ਪਹਿਲਾ-ਹੱਛਾ ਫੇਰ, ਭੁੱਖ ਹੇਟੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਛੱਡਾਂਗੇ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਕ ਨੱਢਾ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਅੱਗੇ ਆ ਖੜੋਤਾ ਅਰ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਅਣਬੁਲਾਇਆ ਬੋਲਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਾਭ ਲਈ। ਤੁਸੀਂ ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ ਪੋਥੀ ਮੰਗਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਾਠ ਦਾ ਰਸ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਤੁਸਾਂ ਇਕ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੇ ਕਦੀ ਜਪੁਜੀ ਹੀ ਕੰਠ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਬੀ ਪਾਠ ਦੀ ਬਹਾਰ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਹੁਣ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਪਰਵਾਨ ਕਰੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਕਾਗਤ, ਕਲਮ, ਦਵਾਤ ਲਿਆ ਦਿਓ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖ ਦਿਆਂਗਾ । ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, ਰਹੁਰਾਸ, ਸੋਹਿਲਾ, ਸੁਖਮਨੀ ਤੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੰਠ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਬਾਣੀਆਂ ਨਹੀਂ । ਜੇ ਇੰਨੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਚਾਹੋ ਤਦ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੋਥੀ ਲਿਖਕੇ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ।

ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਦੁਹਾਂ ਨੇ ਚਰਨ ਫੜ ਲਏ ਅਰ ਚਾਉ ਨਾਲ ਬਿਹਬਲ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੇ, 'ਧੰਨ ਜਨਮ, ਧੰਨ ਜਨਮ ! ਕੋਈ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਆ ਬਹੁੜੇ, ਧੰਨ ਜਨਮ, ਧੰਨ ਜਨਮ, ਵਾਰਨੇ ਥੀਂ ਵੰਵਾਂ, ਕੁਰਬਾਨ ਥੀਂ ਵੰਵਾਂ ।'

ਨੱਢਾ-ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਨਾ ਫੜੋ, ਮੈਂ ਸ਼ਹੀਦ ਨਹੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਭਰਾ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦਾ ਸੇਵਕ ਹਾਂ ।

ਪਹਿਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨਾਉਂ ਤੋਤਾ ਰਾਮ ਸੀ ਅਰ ਸਿੱਖ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੋਤੇ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੜੀ ਅਮੋਲਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੋੜ ਲਈ ਅਰ ਫੇਰ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸੇ ਗੱਲੇ ਤੋਤਾ ਰਾਮ ਉਦਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਣ ਲਈ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਇਹ ਸਿੱਖ ਲਿਖਾਰੀ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ । ਹੁਣ ਸਲਾਹ ਇਹ ਹੋਈ : ਇਹ ਤੋਤਾ ਰਾਮ ਉਸ ਨੱਢੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਲੈ ਜਾਵੇ ਅਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਰੱਖੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਬਾਲਕੇ ਸਿਰ ਦੇ ਪੱਗ ਚਿੱਟੀ ਹੈ, ਸੋ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਨਾਲੋਂ ਦੋ ਗਜ਼ ਕੱਪੜਾ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਵਲ੍ਹੇਟ ਲਵੇ । ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ, ਲਾਲ ਪੱਗ ਰੱਖੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਵੇ ।

ਗੱਲ ਕੀ ਦੋਵੇਂ ਮਿੱਤਰ ਵਿਦਾ ਹੋਏ ਅਰ ਤੋਤਾ ਰਾਮ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੱਢਾ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੇਕਲਾ ਕੋਠਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਕਲਮ, ਦੁਆਤ, ਕਾਗਤ ਬੀ ਮੰਗਾ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਸਿੱਖ ਗੱਭਰੂ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖ ਲਈ, ਮੋਤੀਆਂ ਵਰਗੇ ਅੱਖਰ ਦੇਖਕੇ ਤੋਤਾ ਰਾਮ ਬਾਗ ਬਾਗ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਪਿਆਰ ਆਵੇ ਤੇ ਵਧੀਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਆਦਰ ਭਾ ਕਰੇ । ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਲੱਗਕੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਅਰ ਪੋਥੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ । ਤੋਤਾ ਰਾਮ ਦੀ ਚਾਹ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ । ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਆ ਗਿਆ ਅਰ ਨਿਤਨੇਮ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ ਹੋਣ ਲੱਗਾ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਾ ਕੇ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਕੇ ਤੋਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਉਸ ਬਾਲਕ ਦੀ ਖਾਤਰ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧਣ ਲੱਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੀ, ਪਰ ਲੱਭਦੀ ਬੜੀ ਔਖੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ! ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ ਪੰਜ ਸੌ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ; ਪਰ ਇਸ ਭੁਜੰਗੀ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਪੈਸੇ ਲੀਤੇ ਦੇ ਕੇਵਲ ਅੰਨ ਬਸਤਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਤੋਰ ਕੇ ਕਈ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਜਸ ਫੈਲ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ' ਸੀ,

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚੰਗੀ ਆਗਤ ਭਾਗਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦਾ ਪਿਤਾ ਬੀਮਾਰ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕੋਈ ਐਸਾ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਜੋ ਸੁਖਮਨੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਾਵੇ। ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਉਥੇ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਗਏ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਸੀ ਮਧੁਰ ਸੁਰ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਤਨ ਮਨ ਠਰ ਗਿਆ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਫਰਕ ਬੀ ਪੈ ਗਿਆ ਅਰ ਕੁਛ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਰਾਜ਼ੀ ਬੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਉਸ ਬ੍ਰਿਧ ਨੂੰ ਐਸਾ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਘਰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸੁਖਮਨੀ ਜੀ ਦਾ ਰੋਜ਼ ਪਾਠ ਕਰਿਆ ਕਰੇ ਤੇ ਬ੍ਰਿਧ ਸੁਣਿਆਂ ਕਰੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਬੁੱਢਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਆਪ ਦੀ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਫੇਰ ਬੀ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਸੇਵਾ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਜ਼ਰੂਰ ?

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ— ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਹੈ, ਸੋ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਬ੍ਰਿਧ— ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਜ਼ਰੂਰ ਦੱਸੋ ?

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ— ਕੀ ਦੱਸਾਂ ? ਦੱਸਕੇ ਗੁਆਉਣੀ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਧ— ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਜ਼ਰੂਰ ਦੱਸੋ ?

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ— ਮੇਰਾ ਜੀ ਇਕ ਵੇਰ ਪੰਜਾਬ ਜਾਣੇ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਧ— ਇਹ ਕੀ ਅਨਹੋਣੀ ਗੱਲ ਹੈ ? ਜਦ ਕੋਈ ਕਾਫਲਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਾਲ ਤੋਰ ਦਿਆਂਗੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਆਨੰਦ ਲੈਕੇ ਜਦ ਕਾਫਲਾ ਮੁੜੇ ਮੁੜ ਆਉਣਾ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ— ਮੁੜ ਆਵਣੇ ਦਾ ਮੇਰਾ ਸੰਕਲਪ ਨਹੀਂ।

ਬ੍ਰਿਧ—ਤੇ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਤੁਹਾਡੇ ਆਸਰੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਗਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਸਾਂ ?

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ— ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਛੋਟਾ ਗੱਲ ਵੱਡੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਹੇ ਬਿਨਾਂ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਆਪ ਨੇ ਉਮਰ ਭੋਗ ਲਈ, ਸਭ ਆਨੰਦ ਲੈ ਲਏ, ਪੁੱਤ੍ਰ ਸਿਆਣੇ ਹੋ ਗਏ, ਵਿਹਾਰ ਸਾਂਭ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਹੀ ਚੱਲ ਬੈਠੋ ਅਰ ਆਪਣਾ ਅੰਤ ਸਵਾਰ ਲਵੋ।

ਬ੍ਰਿਧ— ਬਰਖੁਰਦਾਰ ! ਕਹਿੰਦੇ ਤਾਂ ਸੱਚ ਹੋ, ਪਰ ਮੈਂ ਟੱਬਰ ਵਿਚ ਬੁਹਾਰੀ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਬੈਠਾ ਹਾਂ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ— ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਬੁਹਾਰੀ ਦੇ ਬੰਨ੍ਹ ਨੇ ਟੁੱਟਣਾ ਹੀ ਹੈ, ਚਾਰ ਦਿਨ ਪਹਿਲੋਂ ਸਹੀ।

ਬ੍ਰਿਧ— ਦਿਲ ਤਾਂ ਚਿਰੋਕਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹੋ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਮਤਾ ਕਰਕੇ ਅਟਕ ਜਾਈਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦ ਸੋਚੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤ ਸਭ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਹੈ ਤਦ ਫੇਰ ਜੀ ਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕੁਰ ਜੱਕੋ ਤੱਕੋ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੀਦਾ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਜੱਕੋ ਤੱਕੋ ਛੱਡਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਧ—ਅੱਛਾ, ਅੱਜ ਗੱਲ ਟੱਬਰ ਵਿਚ ਕਰਸਾਂ।

ਉਸ ਦਿਨ ਟੱਬਰ ਵਿਚ ਗੱਲ ਤੁਰੀ। ਭਲਾ ਕੌਣ ਮੰਨੇ। ਵੱਡੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਸਾਰੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਏ, 'ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਣਾ' ਤੇ ਬਾਪੂ ਹੁਰੀਂ ਕੁਝ ਹਠ ਵਿਚ ਹੋ ਗਏ। ਗੱਲ ਕੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਦਿਨ ਛੇੜਖਾਨੀ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਬ੍ਰਿਧ ਨੂੰ ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਐਸਾ ਸੂਲ ਉੱਠਿਆ ਕਿ ਠੱਲ੍ਹਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਲਾਜ ਮਾਲਜੇ ਕੀਤੇ। ਪੀੜ ਹਟੀ, ਪਰ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰ ਜ਼ਰੂਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਚੱਲਣਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪੀੜ ਨੇ ਮੌਤ ਦੀ ਦਿਖਾਲੀ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ੁਭ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ਛੇਤੀ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਟੱਬਰ ਨੇ ਬੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ, ਪਰ ਤਾਂ ਜੇ ਬਾਪੂ ਹੁਰੀਂ ਜਾ ਕੇ ਉਥੇ ਰਹਿ ਨਾ ਪੈਣ, ਮੁੜ ਆਉਣ।

ਬ੍ਰਿਧ ਨੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਨਾ ਮੁੜਾਂਗਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਭਾਉਂਦੀ ਕਿ ਲਾਰਾ ਲਾਓ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸ਼ੁਭ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਕੂੜ ਵਿਚ ਸੁਾਰਥ ਦੀ ਕੋਈ ਲੇਸ਼ ਜਿਨੀ ਬੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤਦ ਬੀ ਸੱਚ ਸੱਚ ਹੈ ਤੇ 'ਨਾ ਸੱਚ' ਕੂੜ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਟੱਬਰ ਨਾਲ ਸੱਚਾ ਬਚਨ ਕਰੋ।

ਬ੍ਰਿਧ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਜਾਣੇ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਫੇਰ ਤੁਸਾਂ ਮੁੜ ਆਉਣਾ, ਦੋ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਉਰੇ ਲਾ ਆਉਣੇ।

ਬ੍ਰਿਧ—ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਾਲ ਆਓਗੇ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਮੈਂ ਮੁੜ ਆਉਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਪਰ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੇਰੇ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਮੁੜ ਆਉਣਾ ਚੰਗਾ ਭਾਸੇ, ਤਦ ਮੈਂ ਬੀ ਆ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਹੀ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਭਾਈ ਸੱਜਣਾ ਤੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੁ, ਤਦ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਾ ਮੁੜਨ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਹੋਉ।

—o—

ਕਾਂਡ ਗਿਆਰ੍ਹਵਾਂ

ਉਧਰ ਬੀਬੀ ਫਾਤਮਾ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਘਰ ਦੇ ਧੰਦਿਓਂ ਵਿਹਲੀ ਹੋਈ ਅਰ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਵੱਲ ਗਈ, ਤਦ ਅੰਦਰ ਖਾਲੀ ਪਾਇਆ। ਪੰਖੀ ਉਡ ਗਿਆ, ਪਿੰਜਰਾ ਸੱਖਣਾ। ਕੀ ਕਰਦੀ ? ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸ਼ੱਕ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਜਦ ਮਰਦਾਵੇਂ ਕਪੜੇ ਨਾ ਡਿੱਠੇ ਤਦ ਦਿਲ ਨੂੰ ਘਾਟ ਪਈ, ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਹਨੇਰਾ ਆ ਗਿਆ, ਹੋਸ਼ ਧੂੰਏਂ ਵਾਂਗ ਉੱਡ ਖੜੋਤੀ ਅਰ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਚੱਕਰ ਦੇ ਕੇ ਧੜਾ ਕਰਕੇ ਡੇਗਿਆ।

ਸੋ ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਸਦਾ ਰੱਬ ਰਹੇ, ਅਰਥਾਤ ਅਸੀਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖੀਏ, ਸਿਮਰਦੇ ਰਹੀਏ । 'ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ॥ ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥' ਜੇ ਮਨ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਜਪੁ ਕਰੀਏ । ਜਪੁ ਕਰਨ ਨਾਲ 'ਨਾਮ' ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ, ਜੋ ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਇਸ ਦਾ ਜਪ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਜਪਣ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਧਿਆਨ ਜਾ ਖਿਆਲ ਯਾ ਤਵੱਜੋ ਇਸੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰੱਖਣੀ ਹੈ । ਹੋਰ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਰਜਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ । ਐਉਂ ਜਪ ਨਾਲ 'ਸਾਈਂ ਦੀ ਯਾਦ' ਅੰਦਰ ਘਰ ਕਰ ਲਏਗੀ । ਇਸਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮਨ ਆਪੇ ਵਿਚ ਜੁੜੇਗਾ । ਰੱਬ ਦੀ 'ਹੈ' ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਕਰੇਗੀ । ਮਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਧਾਵਨੋਂ ਵਰਜੇਗਾ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਰਸ ਜ਼ੋਰ ਘੱਟ ਪਾ ਸਕਿਆ ਕਰਨਗੇ । ਫੇਰ ਇਕ ਸ੍ਵੱਛਤਾ ਜੈਸੀ ਅੰਦਰ ਭਾਸੇਗੀ, ਆਪਾ ਨਿਰਮਲ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਸੁਹਣਾ ਸੁਹਣਾ ਲੱਗੇਗਾ । ਅੰਤ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਰਸ ਦੀ ਲੱਖਤਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਏਗੀ । ਇਹ ਘਾਲ ਤੇਰੀ ਥਾਂ ਪਵੇਗੀ, ਕਰਤਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇਗਾ ਅਰ ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਫੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਸਿੰਘੀ ਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ । ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਕਿਸ ਕੁਲ ਵਿਚ ! ਤੇਰਾ ਪਤੀ ਅਨਮਤੀ ! ਵਾਸ ਅਨਮਤ ਵਿਚ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ! ਪਰ ਹੱਛਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਆਉਣਗੇ ਕਿ ਤੇਰੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਪੈ ਜਾਵੇਗੀ । ਜੋ ਕੁਝ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਸੰਭਾਲਕੇ ਰੱਖੀਂ । ਬੀਜ ਦਾ ਦਾਣਾ ਚੁਰਾਹੇ ਵਿਚ ਰੁਲਦਾ ਕੌਡੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵਿਕਦਾ, ਪਰ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਉਹੋ ਦਾਣਾ ਬੂਟਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਲਦਾ ਹੈ । ਇੱਕੁਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀ ਦਾਤ ਦੀ ਕਠੋਰ ਲੋਕ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਪਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਿਰਦੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਉਹੋ ਫੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਕਲਪ ਬ੍ਰਿਛ ਇਹੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਲੁਕੋ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਅਰ ਨਾ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲੁਕੋ ਹੈ । ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਪਦਾਰਥ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਟਤਾਈ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁੰਮ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਅਤਿਅੰਤ ਤੇਜ਼ ਝਲਕੇ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਐਸੇ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਜੋ ਲੋਕ ਮੂਰਖਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਕ ਹੁਣ ਦੁਵੱਲੀ ਚੁੱਪ ਰਹੀ । ਫੇਰ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉਲਟਾਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ "ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤ੍ਰ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦਾ" ਜੋ ਲਿਖਵਾਕੇ ਨਾਲ ਲਿਆਈ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਤਾਕੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਤੇਰਾ ਆਗੂ ਤੇ ਸਹਾਈ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਹੇਗਾ । "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਵਾਕਨ ਕੋ ਤਜਕੈ; ਪੁਨ ਔਰਨ ਵਾਕ ਰਿਦੇ ਜੁ ਲਿਆਵੈਂ । ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸੁ ਠੌਰ ਨਹੀਂ ਤਿਨ੍ਹ, ਸੋ ਨਰਕਾਂਤਰ ਬੀਚ ਭ੍ਰਮਾਵੈਂ । ਤਾ ਨਰ ਸੋ ਯਮਧਾਮ ਭਰੋ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਹਮੇਸ਼ਹਿ ਸੋ ਦੁਖ ਪਾਵੈਂ । ਆਵਨ ਜਾਵਨ ਬੀਚ ਫਿਰੈਂ, ਯਮ ਕੀ ਸਦਹੀ ਪੁਨ ਚੋਟਨ ਖਾਵੈਂ । ਗੁਰਸਿਖ ਰਹਿਤ ਸੁਨਹੁ, ਮੇਰੇ ਮੀਤ ! ਪਰਭਾਤੇ ਉਠ ਕਰ ਹਿਤ ਚੀਤੇ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪੁਨ ਮੰਤ੍ਰ ਸੁ ਜਾਪ । ਕਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਪੜ ਜਪ ਜਾਪ । ਸੰਧਯਾ ਸਮੇਂ ਸੁਨੇ ਰਹਿਰਾਸ । ਕੀਰਤਨ ਕਥਾ ਸੁਨੈ ਹਰਿ ਜਾਸ । ਇਨ ਮੈਂ ਨੇਮ ਜੁ ਏਕ ਕਰਾਇ । ਸੋ ਸਿਖ ਅਮਰ ਪੁਰੀ ਮਹਿ ਜਾਇ ।

ਤੀਨ ਰੂਪ ਹੈਂ ਮੋਹਿ ਕੇ ਸੁਨੋ ਨੰਦ ਲਾਇ ।
ਨਿਰਗੁਣ, ਸਰਗੁਣ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ; ਕਹੋ ਤੋਹਿ ਸਮਝਾਇ ।

ਏਕ ਰੂਪ ਤਿਹ ਗੁਣ ਤੇ ਪਰੇ । ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਜਿਹ ਨਿਗਮ ਉਚਰੇ । ਘਟ ਘਟ ਵਯਾਪਕ ਅੰਤਰਜ਼ਾਮੀ । ਪੂਰ ਰਹਯੋ ਜਯੋਂ ਜਲ ਘਟ ਭਾਨੀਂ । ਦੂਸਰ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਜਾਨਹੁ । ਅਪਨ ਅੰਗ ਮੇਰੋ ਕਰ ਮਾਨਹੁ । ਰੋਮ ਰੋਮ ਅੱਖਰ ਸੋ ਲਹੋ । ਬਾਤ ਯਥਾਰਥ ਤੁਮ ਸੋਂ ਕਹੋਂ । ਸਬਦ ਸੁਨੋ ਗੁਰ ਹਿਤ ਚਿਤ ਲਾਇ । ਗਯਾਨ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰ ਸੁਨੇ ਸੁਨਾਇ । ਜੋ ਮਨ ਸਾਥ ਚਾਹਿ ਕਰ ਬਾਤ । ਪੜੈ ਗਰੰਥ ਬਿਚਾਰਰਿ ਸਾਥ । ਤੀਸਰ ਰੂਪ ਸਿੱਖ ਹੈ ਮੋਰ । ਗੁਰ ਬਾਣੀ ਰਤ ਜਿਨ ਨਿਸ ਭੋਰ । ਵਿਸ਼੍ਵਾਸ ਪ੍ਰੀਤ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਜ ਧਰੇ । ਗੁਰ ਕਾ ਦਰਸਨ ਨਿਤ ਉਠ ਕਰੇ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰਨ ਕਾ ਦਰਸ਼ਨ ਗਰੇ । ਪਰਦਾਰਾ ਕਾ ਤਯਾਗਨ ਧਰੇ । ਗੁਰ ਸਿਖ ਸੇਵ ਕਰੇ ਚਿਤ ਲਾਇ । ਆਪਾ ਪਰ ਕਾ ਸਗਲ ਮਿਟਾਇ ।

ਐਸੇ ਗੁਰ ਸਿਖ ਸੇਵ ਕੀ ਮੋਹਿ ਪਹੁੰਚੇ ਆਇ ।
ਸੁਨਹੁ ਨੰਦ ਚਿਤ ਦੇਇਕੇ ਮੁਕਤ ਬੈਕੁੰਠੇ ਜਾਇ ।

ਫਾਤਮਾ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਜੋ ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੋ ਗਈ, ਇਕ ਤਾਂ ਬਾਣੀ ਤੇ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੀ ਗਯਾਤਾ ਆ ਗਈ, ਦੂਜੇ ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ ਅਰਥਾਤ ਨਾਮ ਦੀ ਘਾਲ ਮਿਲ ਗਈ, ਤੀਜੇ ਰਹਿਤ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮਲੂਮ ਹੋ ਗਈ । ਫਾਤਮਾ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਰਾਹੇ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਸਾਈਂ ਵਿਚ ਯਾਦ ਨੂੰ ਲਗਾਈ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ 'ਨਾਮ ਦਾ ਅਭਯਾਸ' ਫਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ । ਹਾਂ, ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ 'ਜਗਤ ਦੇ ਮੂਲ' ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਰੁਖ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ ।

ਸਤਵੰਤ ਨੇ ਫੇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾਤਾਂ ਤੋਂ ਰੱਖਯਾ ਕਰਨੇ ਹਿਤ ਤਿੰਨ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਬੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤੇ— ਇਕ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਨਿੱਤ ਨੇਮ, ਦੂਜੇ ਬੇਨਤੀ ਦੀ ਜਾਚ, ਤੀਸਰੇ ਸ਼ੁਕਰ ਦਾ ਸੁਭਾਵ । ਫਾਤਮਾ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਬੀ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਪਿਆਰੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ' ਉਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਮਾਨੋਂ ਮਿਲੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਪਰ 'ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ' ਇਕ ਸੂਖਮ ਗਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਸੂਖਮ ਗਤੀ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਨਾਮ ਜਪੀਦਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਜੀਭ ਤੋਂ ਜਪਿਆ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਮਨ ਨੂੰ ਏਕਾਗ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਪਿਆ ਨਾਮ ਆਪੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਦਾ 'ਯਾਦ' ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ[1], ਫਿਰ ਐਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਹੈ[2], ਫਿਰ ਐਉਂ ਕਿ ਧਰਤ ਅਕਾਸ਼ ਸਾਰੇ ਨਾਮ

---

1. ਬਿਨੁ ਜਿਹਵਾ ਜੋ ਜਪੈ ਹਿਆਇ ॥ ਕੋਈ ਜਾਣੈ ਕੈਸਾ ਨਾਉ ।
[ਮਹਲਾ: ਮ: ੧

2. ਗੁਰਮੁਖਿ ਰੋਮਿ ਰੋਮਿ ਹਰਿ ਧਿਆਵੈ ।

ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਪਰ ਹਾਂ, ਮੂਲ ਨਾਮ ਦਾ 'ਜਪਣਾ ਹੈ'।

ਰਸਨਾ ਜਪੈ ਨ ਨਾਮੁ ਤਿਲੁ ਤਿਲੁ ਕਰਿ ਕਟੀਐ ॥
ਹਰਿਹਾਂ ਜਬ ਬਿਸਰੈ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਦਿਨੋ ਦਿਨੁ ਘਟੀਐ ॥

ਰਸਨਾ ਦੇ ਜਾਪ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਫਲ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਇਸਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਏ ਇਥੋਂ ਨਾਮ ਆਪੇ ਹਿਰਦੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫਾਤਮਾ ਜਦ ਜਾਣ ਗਈ ਤਦ 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਚਲਾਇਆ' ਪਰ ਪੱਕੀ ਤੁਰਾਊ ਬਣ ਗਈ।

ਪਿਆਰੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਪਰਸਪਰ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਸਮਝਕੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਲ ਵਰਤੋਂ। ਭੇਖ ਤੋਂ ਬਚੋ, ਭਰਮ ਨਾ ਕਰੋ, ਨਾ ਭਰਮ ਵਿਚ ਪਵੋ। ਯਥਾ— ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਿਜ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤ ਨੇ, ਗੁਰ ਸ਼ੋਭਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

"ਖਾਲਸਾ ਖਾਸ ਕਹਾਵੈ ਸੋਈ। ਜਾਂਕੇ ਹਿਰਦੈ ਭਰਮ ਨ ਹੋਈ ॥
ਭਰਮ ਭੇਖ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਆਰਾ। ਸੋ ਖਾਲਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਮਾਰਾ ॥

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਸਤਿਸੰਗ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਤੇ ਆਪੇ ਤੀਸ ਮਾਰ ਖਾਂ ਬਣ ਬੈਠਣ ਦੀ ਆਕੜ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਰਸੀਏ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ, ਕਣੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ। ਖੋਟੇ ਕਰਮੀ ਤੇ ਉੱਚੀ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਕ ਬਰੋਬਰ ਸਮਝਣੇ ਦੀ ਭੁੱਲ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ਼ੁਭ ਸੰਗਤ ਦੀ ਢੂੰਡ ਨਹੀਂ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਘਟ ਰਿਹਾ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਤਬਾਹ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਮੂਲੀ ਜੀਵ ਥੋੜੀ ਘਾਲ ਯਾ ਸਮਝ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਤੁੱਲਤਾ ਦਾ ਦਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਨ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਐਸੇ ਭੇਖ ਧਾਰੀਆਂ ਤੇ ਪਾਜ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਲੋੜੀਏ। "ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਮੇਲ ਸਾਧ ਦਾ ਸੰਗ" ਸਦਾ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਸਦਾ ਮੰਗੋ।

ਫਾਤਮਾ ਹੁਣ ਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਦਿਨ ਹੁਣ ਚੜ੍ਹਨੇ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਫਾਤਮਾ ਦਾ ਘਰ ਵਿਚ ਸਭ ਦੇ ਜਾਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੜ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਸੋ ਹੁਣ ਉੱਠੀ, ਕੈਸੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਤੋਂ ਕੈਸਾ ਸ਼ੁਕਰ ਦਾ ਸੋਮਾ ਫੁੱਟਿਆ ਹੈ। ਨੇਤ੍ਰ ਜਲ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ, ਸਰੀਰ ਪਰ ਲੂੰ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਅਰ ਬੇਵਸੇ ਹੋ ਕੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਪਰ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਸਤਵੰਤ ਨੇ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਚੁੱਕਿਆ ਅਰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, ਬੀਬੀ! ਤੂੰ ਜੋ ਮੇਰੀ ਸੱਜਣ ਹੈਂ, ਤਾਂ ਸੱਜਣ ਲਈ ਸੱਜਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਤੋਂ ਓਪਰਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ, ਤਕੜੀ ਹੋ, ਨਾਮ ਜਪ। ਕਰਨੀ ਪਰਵਾਨ, ਕਰਨੀ ਪਰਵਾਨ।

ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਫਾਤਮਾ ਨੇ ਹੋਰ ਭੀ ਨੀਵੀਂ ਹੋ ਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਕਈ ਬੇਅਦਬੀਆਂ ਕਰਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਜਣੀ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਲਗੀਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਨਿਆਰੇ ਜੁ ਹੋਏ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਫਾਤਮਾ ਤਾਂ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਹੁਣ ਤੁਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕੁ ਮੋਹ ਫਾਤਮਾ ਦਾ ਫੁਰ ਪਿਆ, ਤਦ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗੀ, ਹੇ ਮਨ! ਇਹ ਮੋਹ ਹਾਨੀ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਪਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ:—

"ਕਬੀਰ ਸਿਖ ਸਾਖਾ ਬਹੁਤੇ ਕੀਏ ਕੇਸੋ ਕੀਓ ਨਾ ਮੀਤੁ ॥
ਚਾਲੇ ਥੇ ਹਰਿ ਮਿਲਨ ਕਉ ਬੀਚੈ ਅਟਕਿਓ ਚੀਤੁ ॥"

ਹੇ ਮਨ! ਮੈਨੂੰ ਜੇ ਪਿਆਰ ਨਾ ਫੁਰਦਾ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਲਾਭ ਕੀਕੂੰ ਹੁੰਦਾ। ਪ੍ਰੇਮ ਤਾਂ ਫੁਰਨਾ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹਉਮੈਂ ਤੇ ਮੋਹ ਨਾ ਫੁਰੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਤਵੰਤ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਉਛਾਲ ਖਾਧਾ ਤੇ ਜੋ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝ ਸਮਝ ਲਿਆ। ਉਹ 'ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਦੀ ਧੁਨਿ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਕੇ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਬੜਕੇ ਉਸ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਉਛਲੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਿਆਰ ਨੀਵੇਂ ਰਹਿ ਗਏ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਉਥੇ ਰਹੀ ਅਰ ਫਾਤਮਾ ਦਾ ਹਾਲ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਜੋ ਰੰਗਣ ਇਸ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਕੀ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ? ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਅਸਰ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਾਤਮਾ ਦਾ ਸਿਦਕ ਦਿਨ ਦਿਨ ਤੱਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਈਰਖਾ ਮਾਨ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਬਦਨ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ, ਬੋਲ ਮਿੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਜਮਾਂਦਰੂ ਕਰੜਾਈ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਇਹ ਹੋਯਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਬੀ ਇਸੇ ਰਸਤੇ ਪਾਉਣੇ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਤੜਕੇ ਉਠਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਵੱਲ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਪਤੀ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਹ ਗੱਲ ਬੀ ਪਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਕੇ ਦੇ ਵਾਲ ਕੈਸੇ ਸੋਹਣੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਐਵੇਂ ਕਤਰਾ ਦੇਂਦੇ ਹੋ, ਜੇ ਸਾਰੇ ਵੱਧਣ ਦਿਓ ਤਾਂ ਕੈਸੇ ਸੋਹਣੇ ਲੱਗਣ। ਉਹ ਕਦੀ ਹੱਸ ਛੱਡਦਾ ਹੈ, ਕਦੀ 'ਹਾਂ' ਕਹਿ ਛੱਡਦਾ ਹੈ। ਕਦੀ ਕੋਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰੌਲੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਖਬਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਖਾਂ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਕੁਝ ਵੱਧ ਘੱਟ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਬੇਵਸੇ ਹੰਝੂ ਫਾਤਮਾ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਡਾ ਦੁੱਖ ਦੇਂਦੇ ਹੋ? ਭਲਾ ਜੇ ਕੋਈ ਸਾਨੂੰ ਆ ਕੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ ਦੁੱਖ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੇਡਾ ਬੁਰਾ ਮੰਨੀਏ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਣੋਂ ਸੰਗਣਾਂ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਕਰਨ, ਦੂਜੇ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਕਿਉਂ ਖੋਹਣ? ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਤਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ ਜਦ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਖੋਹਣ ਜਾ ਪਵੇ। ਹਰ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰਾਜਾ ਚਾਹੀਏ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਤੇ ਜਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਦੂਜਰੇ ਰਾਜੇ ਉਸਦੀ ਰੱਖਯਾ ਕਰਨ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਘਰ ਖੋਹਣਾ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਖੁਹਣਾ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਪਾਪ ਕਰਮ ਹਨ। ਜੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਤ੍ਰੱਕੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੱਥਰ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਮਨੁਖ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣੋਂ ਰੋਕ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੱਲ ਕੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਲੰਘ ਗਏ। ਹੁਣ ਸਤਵੰਤਨੇ

ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਬੀਜ ਫਲੇਗਾ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਤੁਰਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਸੋ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਫਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿੱਥੋਂ ਮੰਨੇ ? ਛੇਕੜ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਚੁੱਪ ਕੀਤੀ ਤਰ ਜਾਵਾਂਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਫਾਤਮਾ ਬਥੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਰਹੀ, ਪਰ 'ਬੱਧੇ ਕਦੀ ਨ ਰਹਿ ਸਕੇ ਪੰਛੀ ਤੇ ਦਰਵੇਸ਼, ਸਮਾਂ ਦਾਉ ਜਦ ਫਬ ਗਿਆ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ ਪਰਦੇਸ਼।

ਸੋ ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੇ ਦੋ ਬਜੇ ਜਦ ਫਾਤਮਾ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ, ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਉੱਠੀ ਅਰ ਮਰਦਾਵਾਂ ਭੇਸ ਕਰਕੇ ਜਿੱਕੁਰ ਪਹਿਲੇ ਨਿਕਲੀ ਸੀ ਹੁਣ ਫੇਰ ਨਿਕਲ ਤੁਰੀ। ਉਸ ਘਰ ਵਿਚੋਂ, ਜਿੱਥੇ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਆਈ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦੋਂ, ਮੌਤੋਂ ਤੇ ਨਰਕੋਂ ਛੁੜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਛੇਕੜ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦਾ ਗੁੱਛਾ ਛਕਕੇ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਪਈ। ਫਾਤਮਾ ਨੇ ਦੋ ਕੁ ਸੌ ਮੋਹਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਾਲ ਮਤਾ ਏਸ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕੀਤਾ ਹੋਯਾ ਸੀ, ਜੋ ਇਹ ਲੈਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਧਿੰਗੋਂ ਜ਼ੋਰੀ ਸੁੱਟ ਗਈ ਸੀ, ਸੋ ਸਭ ਕੁਝ ਪਿਆ ਛੱਡਕੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਦੋ ਹੱਥ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਤੁਰ ਗਈ।

ਇਥੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦਬੇ ਪੈਰ ਉਸ ਕੰਦਰਾ ਵਿਚ ਅੱਪੜੀ ਜਿਥੇ ਮਹਾਤਮਾ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਇਕ ਖੱਡ ਜਿਹੀ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਟਿੱਬੇ ਜਿਹੇ ਦੇ ਉਹਲੇ ਥਾਉਂ ਸੀ, ਅੰਦਰ ਵਾਰ ਲੰਘਕੇ ਕੁਝ ਹੇਰ ਫੇਰ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਐਸਾ ਹੀ ਗੁਪਤ ਜੇਹਾ ਰਸਤਾ ਸੀ। ਜਦ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਅੰਦਰ ਗਈ ਤਦ ਕੀਹ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਿੰਮ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਦੀਵਾ ਜਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਰ ਮਹਾਤਮਾ ਚੌਂਕੜੀ ਮਾਰੇ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਪਾਸ ਬੈਠ ਗਈ। ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਆਪ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ, ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਏ, ਫੇਰ ਬੋਲੇ: 'ਸੁਣ ਬੱਚੜਾ! ਗੁਰੂ ਕਾ ਕਾਰਜ ਸੁਆਰ ਆਈ ਹੈਂ ?' ਸਿਰ ਨਿਵਾਕੇ ਬਿਹਬਲਤਾ ਨਾਲ ਰੋ ਕੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਕਿਹਾ:—'ਮਹਾਰਾਜ! ਜੈਸੇ ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਦੇ ਆਈ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਭੁੱਲ ਕਰ ਬੈਠਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਸਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣੀ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਪੂਰਨ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, "ਕਬੀਰ ਭਾਰ ਪਰਾਈ ਸਿਰ ਚਰੈ ਚਲਿਓ ਚਾਹੈ ਬਾਟ॥ ਅਪਨੇ ਭ ਰਹਿ ਨਾ ਡਰੈ ਆਗੈ ਅਉਘਟ ਘਾਟ॥" ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਹੈ'।

ਇਹ ਉੱਤਰ ਸੁਣਕੇ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪੂਰਬਕ ਕਿਹਾ 'ਪੁੱਤ੍ਰੀ! ਤੂੰ ਧੰਨਯ ਹੈਂ! ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਧੰਨਯ ਹੈ! ਸਾਡੀ ਸਿਖਯਾ ਯਾਦ ਰੱਖੀਂ' ਭਾਵੇਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਂ ਬੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣੀ[1] ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਭੈ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਨਾਮ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਉੱਕਣਾ। ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ

1. ਗਰਚਿਹ ਅਜ਼ ਸਰ ਤਾ ਬਪਾ ਮੌਲਾ ਬਵਦ।
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਰ ਬਦਗੀ ਔਲਾ ਬਵਦ। [ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ

ਬਿਨਾਂ ਸਾਧ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਨਾਨਕ ਭੈ ਵਿਣੁ ਜੇ ਮਰੈ ਮੁਹਿ ਕਾਲੈ ਉਠਿ ਜਾਇ"। ਉਹ ਪਾਰ-ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਭਉ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਮਤਾਂ ਦੇ ਫਕੀਰ ਸਰੂਪ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦੇ ਲਾਗੇ ਆ ਕੇ ਯਾ ਖਯਾਲ ਕਰਕੇ ਕਿ ਆ ਗਏ ਹਾਂ ਨਿਡਰ ਤੇ ਗੁਸਤਾਖ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਡਿੱਗਣ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਹਉਮੈ ਅਵੱਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਮੈ ਸ੍ਵੈ ਸਰੂਪ ਇਸਥਿਤ ਹਾਂ ਕਿ ਹਉਮੈ ਦੇ ਇਕ ਪਾਰਦਰਸ਼ਕ[1] ਸੂਖਮ ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਪਰਦੇ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਭੰਭੀਰੀ ਦੇ ਖੰਭ ਨਾਲ ਉਪਮਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਦੇਹ ਤਦ ਤੱਕ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦਾ ਅਦਬ ਰੱਖਣਾ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਭੈ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰੇਮ ਉਸ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਸਾਈਂ ਦਾ ਮੇਲ ਤਾਂ ਅਭੇਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਹਉਮੈਂ ਸੂਖਮ ਬੀ ਵਿੱਥ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਜਿਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪਤੀ ਪਟਰਾਣੀ ਬਣਾ ਦੇਵੇ, ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮ ਹਾਸਲ ਕਰਾ ਦੇਵੇ, ਆਪ ਬੀ ਉਸ ਦੇ ਕਹੇ ਚੱਲੇ ਅਰ ਲਾਡ ਭੀ ਸਹਾਰੇ, ਉਸ ਪਟਰਾਣੀ ਦਾ ਧਰਮ ਤਦ ਭੀ ਅਦਬ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਦਬ ਨੇ ਓਥੋਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਈ ਸੀ। ਜੇ ਅਦਬ ਛੱਡੇਗੀ, ਭਾਵੇਂ ਹੁਕਮ ਹਾਸਲ ਰਹਿ ਭੀ ਜਾਵੇ ਤਦ ਬੀ ਬੇਅਦਬੀ ਵਿੱਥ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਹਉਮੈਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਕੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਰ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ! ਹੁਣ ਸੰਕਲਪ ਵਤਨ ਪਹੁੰਚਣੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਆਪ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰੋ'। ਗੁਰਮੁਖ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਬੱਚੜਾ! ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਪਹਿਲੇ ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਬ੍ਰਿਧ ਪੁਰਖ ਨਾਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਹੈ, ਜ਼ਿਆਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਸੋ ਠੀਕ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀ ਭਾਲ ਬਹੁਤ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਅਸਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਆਪ ਹੀ ਆ ਜਾਊ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੋ। ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫਲਾ ਤੁਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਭੀ ਚੱਲਦੇ, ਪਰ ਅਜੇ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੂਜਬ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕ ਚੁਕਾ। ਕਾਬਲ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਭਾਲ ਸੰਭਾਲ ਲੀਤਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਕੰਧਾਰ ਵਲ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਚਿਮਨ ਦੇ ਰਸਤਿਉਂ ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਅਪੜਾਂਗੇ'।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਕਰਦੇ ਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਪਹੁ ਫੁੱਟ ਪਈ, ਬਾਬਾ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਬੀ ਆ ਪਹੁੰਚਾ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਸਤਵੰਤ (ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭੇਖ ਵਿਚ ਸੀ) ਦੀ ਬਾਂਹ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰੱਖਣਾ, ਅਸੀਂ ਦੀਪਮਾਲਾ ਤੱਕ, ਅੱਪੜਾਂਗੇ, ਤਦ ਤੱਕ ਤੁਸਾਂ ਬੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ।' ਗੱਲ ਕੀ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾ ਅਰ ਤੁਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਣ।

1. ਜਿਸਦੇ ਦੁਆਰ ਪਾਰ ਦਿੱਸੇ, ਐਸਾ ਕਿ ਜੈਸਾਂ ਅਬਰਕ ਯਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਧੂ ਜਨ ਤਾਂ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਕੰਧਾਰ ਪਧਾਰ ਗਏ ਤੇ ਇੱਧਰ ਟੁਰਨੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਕਾਫਲਾ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਰ ਵਕਤ ਨਿਯਤ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਸੋ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਬੰਨ੍ਹ ਬੰਨ੍ਹਾ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਸੀ। ਸਤਵੰਤ ਦਾ ਭੇਸ ਮਰਦਾਵਾਂ ਸੀ ਅਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਉਂਞ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਆਦਰ ਬਹੁਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸਪੁਰਦੀ ਨੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਅਰ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਖ਼ਾਤਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਆਦਰ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦੀ ਅਰ ਇਹੋ ਬਚਨ ਉਚਾਰਦੀ ਕਿ ਸਭ ਆਪ ਦੀ ਦਿਆਲਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਬਿਰਦ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ 'ਬਾਂਹਿ ਗਹੇ ਕੀ ਲਾਜ' ਹੈ, ਮੈਂ ਨਿਕਰਮਣ ਤਾਂ ਐਸੀ ਮੰਦ ਭਾਗਣ ਹਾਂ ਕਿ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਙੂ ਵਿਕ ਗਈ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈ। ਇਸ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਭੀ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਨ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਬਖਸ਼ੀ, ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚੋਂ ਕਢਿਆ? ਕੀ ਕੀ ਔਕੜਾਂ ਕੱਟੀਆਂ ਤੇ ਹੁਣ ਕਿਸ ਆਰਾਮ ਵਿਚ ਪਚਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ? ਮੇਰਾ ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਉਸ ਸੱਚੇ ਮਾਲਿਕ ਦਾ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਆਰਾਮ ਮਿਲਿਆ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਸਤਵੰਤ ਨੇ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ, ਸਗੋਂ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦਾ ਮਾਨ ਕਰਦੇ ਓਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੀ ਰਿਣੀ ਸਮਝਦੀ ਅਰ ਕਹਿੰਦੀ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੁਣ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਧੋਖਾ ਦੇ ਰਹੀ ਹਾਂ ਕਿ ਹਾਂ ਤ੍ਰੀਮਤ ਤੇ ਬਣੀ ਹਾਂ ਮਰਦ, ਪਰ ਧੰਨ ਹਨ ਏਹ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਪਿਛੇ ਮੇਰੇ ਜਿਹੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਕੈਸੇ ਉਤਮ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੇ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਤਵੰਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨੂੰ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਾਣਕੇ, ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਅੰਦਰੋਂ ਉਚੀ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਸਹਿਜ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ!

ਪਿਆਰੇ ਸੱਜਣੋ! ਸਾਡੇ ਪਿਛਲੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਿਚ ਏਹ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਸੇ ਕਿ ਉਹ ਮਾਨ ਪਾ ਕੇ ਬੀ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਤਦੇ ਤਾਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਪਿਆਰ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਕਲ ਤਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਰੀਰ ਵੱਡਾ ਯਾ ਆਗੂ ਕਹਿਣ ਲਗ ਪੈਣ ਉਸਦੀ ਆਕੜ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਉਹੋ ਮੇਰੀ ਦੇਹੀ ਹੈ, ਉਹੋ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਅੰਗ ਮੇਰੇ ਹਨ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਆਤਮਾ ਸੱਤਾ ਕਹਾਂ ਤਾਂ ਸਭ ਵਿਚ ਇਕ ਹੈ, ਜੇ ਇਹ ਕਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹਾਂ ਏਹ ਅਗਯਾਨੀ ਹਨ, ਤਦ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੈ[1]। ਜੇ ਗੁਣ ਕਹੋ ਤਦ ਹਰੇਕ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾ ਇਕ ਗੁਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਦੌਲਤ ਕਹੋ ਤਦ ਏਹ ਨੀਚਾਂ ਦੇ ਬੀ ਅਮਿੱਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ! ਜੇ ਕਹੋ ਕਿ ਲੋਕ ਜੁ ਮੈਨੂੰ ਆਗੂ ਤੇ ਵੱਡਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਜਾਣੋ ਕਿ ਏਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਦਮੀ ਦੀ ਹਉਮੈਂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਚੰਗਾ ਕਿਹਾ ਤਦ ਉਸ ਵਿਚ ਹਉਮੈਂ ਘਟੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮਾਨ ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਤਦ ਉਹ ਸਾਥੋਂ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਾ? ਤੇ ਜੇ ਕਹੋ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਬਾਣੀ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੂਝ ਹੈ, ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹੋ, ਸੁਭਾਗ ਹੋਵੇ ਜੇ ਇਕ ਸੇਵਾ ਸਪੁਰਦ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਹੋ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਤ੍ਰੀ ਵਿਚ ਵਰਤੋ। ਉਚੇ ਰਹੋ ਮਤਿ ਵਿਚ, ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਦਾਤੇ ਰਹੋ, 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਮਤਿ' ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਹੋਏ, ਪਰ ਮਨ ਵਿਚ ਰਹੇ 'ਸਗਲ ਚਰਨ ਕੀ ਇਹ ਮਨੁ ਰਾਲਾ'। ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਧਰਮ, ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਮਤਿ ਉਚੀ। ਇਹ ਸਮਝ ਜੇ ਸੰਸਾਰਕ ਪਰਮਾਰਥਕ ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤਦ ਤਾਂ ਆਪ ਬੀ ਤਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਬੀ ਤਰਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਖੇਚਲ ਹੀ ਖੇਚਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਪਰਮਾਰਥ ਵਿਚ ਜਗਯਾਸੂਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ, ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਆਂ, ਆਪ ਜਪਣ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਸਿੱਖ ਦੀ ਧੂੜ ਮੰਗਦੇ ਹਨ[1] ਜੋ ਜਪਦਾ ਤੇ ਜਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਯਾ ਪੜ੍ਹਕੇ ਝੂਠੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਕੁੱਠੇ ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਈਆਂ ਦੁਰਾਚਾਰੀਆਂ ਤੇ ਨਾਮ ਰੱਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਤੁੱਲ ਕਹਿਕੇ ਹਉਮੈਂ ਨਾਲ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਈਰਖਾ ਦ੍ਵੈਖ ਫੈਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਤੇ ਫਾਤਮਾ ਵਾਂਗੂ ਦਿਆਲੂ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ, ਸ਼ੁਕਰ ਤੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੋ ਕੇ ਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਿਆਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਮੰਨ ਕੇ ਸਿੱਖ ਪਰਸਪਰ ਤਰਦੇ ਤਾਰਦੇ ਸਨ।

ਗੱਲ ਕਾਹਦੀ ਕਾਫਲਾ ਤੁਰਿਆ ਅਰ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਮੁੜ ਵਤਨ ਨੂੰ ਮੁਹਾਰਾਂ ਮੁੜੀਆਂ। ਇਕ ਬਿਰਧ ਪੁਰਖ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਕ ਨੌਕਰ ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਇਸ ਕਾਫਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਵਿਦਾ ਹੋਏ। ਅਜੇ ਦੋ ਕੁ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਹੀ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਪਿਛੋਂ ਅਮੀਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆਇਆ ਕਿ ਕਾਫਲਾ ਰੋਕ ਲਵੋ। ਕਾਫਲਾ ਰੁਕ ਗਿਆ ਅਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਹਿਦੀਏ ਆ ਕੇ ਲੱਗੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪੱਯਾਂ ਦਾ ਸਾਮਾਨ, ਪਿੱਠੂ, ਗੰਢਾਂ, ਬਿਸਤਰੇ, ਸੰਦੂਕ, ਯਖਦਾਨ ਲੱਗੇ ਫੁਲੀਜਨ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਮੀਰ ਦਾ ਇਕ ਹੀਰਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚੋਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕਾਫਲੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਵੋ, ਮਤਾ ਚੋਰ ਇਸ ਕਾਫਲੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਭੱਜਾ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਸਲਾਹ ਦੇ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਦਾ, ਸੋ ਹੁਣ ਲੱਗੇ ਫਰੋਲਾ ਫਰੋਲੀ ਕਰਨ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੇ

---

1. ਤਿਸਕੈ ਭਾਣੈ ਕੋਇ ਨ ਭੂਲਾ ਜਿਨਿ ਸਗਲੋ ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਛਾਤਾ ॥ [ਸੋ: ਮ: ੫

1. ਜਨ ਨਾਨਕ ਧੂੜਿ ਮੰਗੈ ਤਿਸੁ ਗੁਰ ਸਿਖ ਕੀ ਜੋ ਆਪਿ ਜਪੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ ॥ [ਗਉ: ਵਾ: ਮ: ੪

ਹੁਕਮ ਦੇਵੇ ਇਕ ਪੈਸੇ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਚੁਕ ਲਿਆਓ ਤਦ ਨੌਕਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪੱਯਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਫੇਰਦੇ ਹਨ, ਸੋਈਓ ਇਥੇ ਹੋਈ। ਹੁਕਮ ਤਾਂ ਮਾਲ ਤਲਾਸ਼ੀ ਦਾ ਸੀ, ਨੌਕਰਾਂ ਜਾਮੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਬੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਕਪੜੇ ਲੁਹਾ ਕੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ, ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਦੇਖਣ। ਇਹ ਹਾਲ ਦੇਖ ਕੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਪਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਕਿੱਕੁਰ ਹੋਊ। ਜੋ ਮੈਂ ਜ਼ਨਾਨੇ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਤਦ ਬੀ ਖ਼ੈਰ ਸੀ, ਹੁਣ ਔਕੜ ਇਹ ਬਣੀ ਕਿ ਤਲਾਸ਼ੀ ਮਰਦਾਂ ਲੈਣੀ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰਾ ਪਰਦਾ ਉਘੜ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਨਾ ਫੜੀਂਦੀ ਬੀ ਫੜੀ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਕਰਾਂ ਤੇ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਕਿਸ ਉਪਾਉ ਨਾਲ ਬਚਾਂ ? ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਧਰ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਉਧਰ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਛਾਤੀ ਧੜਕਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਹੁਣ ਵਾਰੀ ਆਈ ਕਿ ਆਈ। ਉਸ ਦਾ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਮਨ, ਉਸ ਦੀ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਾਣ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਤ੍ਰਿਖੀ ਹੋ ਗਈ, ਅਕਲ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ। ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੁਲਝਾਉ ਸੁੱਝਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦਿਲ ਨੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦਾ ਲੜ ਫੜਿਆ। ਸੰਝਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਤੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੂਰ ਚੁਫੇਰੇ ਪਹਿਰੇ ਲੱਗ ਗਏ। ਤਲਾਸ਼ੀ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਵਿਚ ਅੱਧੀ ਬੀ ਨਾ ਮੁੱਕੀ ਸੀ, ਸੋ ਘੇਰਾ ਘੱਤਿਆ ਗਿਆ ਅਰ ਬਾਕੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣੀ ਸਵੇਰ ਪਰ ਰੱਖੀ ਗਈ।

—o—

ਕਾਂਡ ਪੰਦਰ੍ਹਵਾਂ

ਦਿਨ ਦਾ ਉਜਾਲਾ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ, ਰਾਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਆ ਪਸਰਿਆ, ਪੰਛੀ ਘੁਰਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕੇ, ਲੋਕੀਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ, ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਦੀਵਿਆਂ ਨੇ ਘਰ ਰੌਸ਼ਨ ਕੀਤੇ, ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨੀਲ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜੋਤਾਂ ਨੇ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ, ਸਰਦ ਚਾਂਦਨੀ ਵਰਗੀ ਨਿੱਖਰੀ ਹੋਈ ਚਾਂਦਨੀ ਫੈਲ ਗਈ। ਅੱਖਾਂ ਅਸਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਠਰਦੀਆਂ ਤੇ ਸੁਹਾਉ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤਰੌਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਹਾਇ ! ਮਾਂ ਦੀ ਮਮਤਾ ਕੈਸੇ ਸੀਤਲ ਸਮੇਂ ਗਰਮ ਹਾਉਕੇ ਤੇ ਠੰਢੇ ਸੁਾਸ ਲੈ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗਮਾਂ ਦੇ ਗੋਤਿਆਂ ਵਿਚ ਡਿੱਗਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਢਾਰਸਾਂ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਵੱਲ ਲਾਉਣ ਦੇ ਹੰਭਲੇ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਮੂੰਹ ਤੋਂ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਣ' ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗਿੱਲੀਆਂ ਝਿੰਮਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂੰਝਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਉਦਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮਮਤਾ ਦੀ ਲਹਿਰ ਉਮਡ ਕੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਰੁਖ ਕਰਦੀ ਤਪਦੇ ਤਪਦੇ ਹੰਝੂ ਤ੍ਰੱਪ ਤ੍ਰੱਪ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਡੁਸਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਗਲਾ ਰੁਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀਆਂ ਲਟਕਾਂ ਵਾਲਾ ਹਿਰਦਾ ਫੇਰ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਦੀ ਮਣ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ 'ਸ਼ੁਕਰ, ਭਾਣਾ, ਰਜ਼ਾ' ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਹੰਝੂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਖਿੜੀ ਚਾਂਦਨੀ ਵਲ ਦੇਖਦੀ ਹੈ, ਅਕਾਸ਼ ਦੇ ਤਾਰਿਆਂ ਵੱਲ ਤੱਕਦੀ ਹੈ, ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਦੀ ਖਿੜੀ ਹੋਈ ਟਿੱਕੀ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਜਮਾਉਂਦੀ ਤੇ ਫੇਰ ਆਹ ਭਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ:—'ਪਯਾਰੀ ਦੁਲਾਰੀ ! ਕਿਸੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬੈਠੀ ਖ਼ਬਰੇ ਤੂੰ ਬੀ ਐਸ ਵੇਲੇ ਚੰਦ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਹੋਵੇਂ, ਮੈਂ ਬੀ ਇਸੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਨਜ਼ਰਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਮੰਡਲ ਤੇ ਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਹਾਇ ਵਿਛੋੜਾ ! ਪਾਪੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੂਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ! ਮੈਂ ਕੈਸੀ ਸਿਦਕ ਹੀਨ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਭਾਣੇ ਤੇ ਸ਼ਾਕਰ ਨਹੀਂ, ਮੋਹ ਮਮਤਾ ਦਾ ਜਾਲ ਕੱਸ ਨਹੀਂ ਸੱਕੀ।......ਬਚੜੀ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਸਬਰ ਦਾ ਘੁੱਟ ਕੌੜਾਂ ਕਸੈਲਾ ਹੋ ਕੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ, ਜਾ ਤੇਰੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਭਾਣਾ ਮਿੱਠਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ।...ਹਾਇ ਕੋਈ ਸੋ ਧੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ।...ਬੱਚੀ ! ਚੰਗੀ ਗਈਓਂ ! ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਜਾਹ ਧੀਆ ਰਾਵੀ, ਨਾ ਕੋਈ ਆਵੀ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਜਾਵੀ'। ਤੇ ਇਥੇ ਤਾਂ 'ਧੀ ਗਈ ਅਟਕੋਂ ਪਾਰ, ਨਾ ਕੋਈ ਖਬਰ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸਾਰ'। ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਲ੍ਹੂੰਧਰੀ ਗਈਓਂ ਜਿਧਰੋਂ ਗਿਆ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮੁੜਦਾ। ਕੋਈ ਐਨੀ ਖਬਰ ਹੀ ਆ ਦੱਸੇ, ਜੋ ਸ਼ਰਮ ਧਰਮ ਵਿਚ ਬਚਨੀ ਮਰ ਗਈ ਹੈ। ਵਾਹ ! ਕੋਈ ਮਰਣੇ ਦੀ ਸੁਣਾਉਣੀ ਹੀ ਆ ਸੁਣਾਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ਦਿਆਨੇ ਕਰਾਂ, ਦੁੱਧ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਪੀਆਂ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਤੁੱਲ ਜਾਣਾ, ਪਰ ਕੌਣ ਦੱਸੇ ਕਿ ਬੱਚੀ ਫਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਰੁਲ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਕੁਰਸੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ......ਮੇਰੇ ਲਹੂ ਦਾ ਲਹੂ, ਮੇਰੇ ਜਿਗਰ ਦਾ ਜਿਗਰ, ਹਾਂ ! ਮੈਥੋਂ ਕਿੱਕੁਰ ਧ੍ਰੀਕਿਆ ਗਿਆ।......ਕੇਹੀਆਂ ਵਿਲਿੱਖਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ:—

ਵਿੱਛੁੜ ਕੇ ਤੂੰ ਸੁਹਣੀਏਂ !
 ਮੱਲਿਆ ਕਿਹੜਾ ਮੁੱਖ[1] ਨੀ ?
ਨਿੱਜ ਜੰਮਦੀਓਂ ਤੂੰ ਬਚੜੀਏ !
 ਐਤ ਚੰਗੇਰੀ ਕੁਖ ਨੀ ?
....
ਕਿਹਾ ਭੁਲਾਵਾ ਛਲ ਗਿਆ,
 ਹੋ ਗਈ ਕੇਹੀ ਚੁੱਖ ਨੀ !
ਹਾਵੇ ਖਾ ਗਏ ਜਿੰਦੜੀ,
 ਦਿਲ ਨੂੰ ਖਾ ਗਈ ਧੁੱਖ ਨੀ।
....
ਡੋਲੇ ਬੇੜੀ ਸਿਦਕ ਦੀ,
 ਲੱਦ ਗਏ 'ਦਿਲ-ਸੁੱਖ' ਨੀ।
ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਆ ਮਿਲੇਂ,
 ਦੇਖਾ ਤੇਰਾ ਮੁੱਖ ਨੀ।
....
ਸੋ ਕਨਸੋ ਕੁਈ ਘੱਲ ਦੇਇ,
 ਠਰੇ ਦਿਲੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨੀ।

---

1. ਮੁਲਕ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਪੰਜਾਬੀ ਸਰੂਪ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ 'ਮੁਖ' ਹੈ। ਯਥਾ:—'ਇਕ ਮੋਏ ਇਕ ਵਿਛੁੜੇ ਇਕਨਾ ਮੱਲ ਲਏ ਮੁੱਖ।

ਕਿਵੇਂ ਕਦੇ ਤੂੰ ਆ ਮਿਲੇਂ,
ਮਿਟੇ ਤੜਫਵੀਂ ਭੁੱਖ ਨੀ।
....

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੈਰਾਗ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸੋਮੇ ਪਾਟ ਪਏ। ਬਹੁਤ ਰੋਈ, ਰੋਂਦੀ ਰੋਂਦੀ ਦਾ ਗਲਾ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਛੱਪਰ ਢਹਿ ਪਏ, ਬੈਠੀ ਬੈਠੀ ਦੀ ਮਾਨੋਂ ਅੱਖ ਲੱਗ ਗਈ। ਅੱਖ ਲਗੀ ਵਿਚ ਮਾਂ ਕੀ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਜਿਹੀ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕੂਲ ਵਗ ਰਹੀ ਹੈ, ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਰਗੜ ਰਗੜ ਕੇ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਵਿਪਲ ਵਿਪਲ' ਵਾਂਗੂ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪੁਰ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦਾ ਝੁੰਡ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਰ ਕਾਲੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਵੇਲ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ ਸਾਵੇ ਸਾਵੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਛਿਆਂ ਦੇ ਗੁਛੇ ਲੱਟਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੇਠਾਂ ਏਸ ਦੇ ਪਿਆਰੀ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਗੱਡੀਆਂ ਹਨ, ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕੱਖ ਤੋੜ ਰਹੀ ਹੈ; ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਹਾਉਕਾ ਲੈਂਦੀ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਅੱਥਰੂ ਕੇਰਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਫੇਰ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਧਯਾਨ ਲਾ ਕੇ ਜੋ ਮਾਉਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆਂ ਤਾਂ ਸਤਵੰਤ ਨੇ ਹੁਣ ਇਹ ਗਾਉਣ ਗਾਵਿਆ, ਇਸ ਦਰਦ ਵੈਰਾਗ ਨਾਲ ਕਿ ਪੱਥਰ ਬੀ ਪੰਘਰ ਪੈਣ—

ਕਿਸੇ ਗੁਆਂਢਣ ਨੇ ਆਖਿਆ ਮਾਏ!
'ਤੇਰਾ ਪਿਉ ਭਰਾ ਗਿਆ ਆਇ'
ਜੀ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ, ਮਾਏ!
ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਏ ਚਾਇ!
ਮੇਰੀ ਰਾਣੀਏਂ ਰਾਜ ਬਹਾਲੀਏ,
ਮੇਰੀ ਸਦਾ ਸੁਖਾਲੀਏ,
ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਵਾਲੀਏ ਮਾਏ! ੧
ਪੱਕੀ ਖੂਹੀ ਘੜਾ ਰੰਗਲਾ,
ਨੀ ਜਿੱਥੋਂ ਅੰਬੜਿ ਪਾਣੀ ਭਰੇ!
ਇਕ ਭਰ ਧਰੇ ਦੂਜਾ ਸਿਰ ਧਰੇ,
ਨੀ ਸਾਨੂੰ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੇ।
ਮੇਰੀ ਰਾਣੀਏ ਰਾਜ ਬਹਾਲੀਏ,
ਮੇਰੀ ਸਦਾ ਸੁਖਾਲੀਏ,
ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਵਾਲੀਏ ਮਾਏ! ੨
ਸਾਂ ਢੁਲ ਪਰਛਾਵੇਂ ਬਹਿੰਦੀਆਂ ਮਾਏ!
ਅਸੀਂ ਮਾਵਾਂ ਤੇ ਧੀਵੜੀਆਂ!
ਨੀ ਮੈਂ ਸਿਰ ਗੁੰਦਾਂ ਤੈਂੜਾ ਮਾਏ!
ਤੂੰ ਕਰੇਂ ਗੱਲਾਂ ਮਿੱਠੜੀਆਂ!
ਮੇਰੀ ਰਾਣੀਏਂ ੩
ਅੰਬੜਿ ਅੰਬੜਿ ਕਰਾਂ ਮੈਂ ਮਾਏ!
ਮੇਰੀ ਅੰਬੜੀ ਕੇਡਾ ਹਿੱਤ ਨੀ!
ਮਨੋ ਵਿਸਾਰੀ ਧੀਵੜੀ ਮਾਏ!
ਮੇਰੀ ਅੰਮੀ ਸੁਖਾਲੜਾ ਚਿੱਤ ਨੀ!
ਮੇਰੀ ਰਾਣੀਏਂ ੪
ਕੰਧ ਕੰਧਾਰੀ ਬੈਠੀ ਹਾਂ ਮਾਏ!
ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਨੀ!
ਮੇਰੇ ਨੈਣ ਛਮਾਂ ਛਮ ਰੋਂਵਦੇ।
ਮੇਰਾ ਕਾਲਜਾ ਧ੍ਰਹੂਦੀ ਖਿੱਚ ਨੀ।
ਮੇਰੀ ਰਾਣੀਏਂ ੫

ਇਹ ਸੁਣਦੀ ਮਾਂ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਵਧੀ ਅਰ ਧੀ ਨੂੰ ਘੁੱਟਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ, ਪਰ ਕਲਾਈ ਵਿਚ ਕੁਛ ਬੀ ਨਾ ਆਇਆ, ਸਗੋਂ ਜੋ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਧੀ ਦਿੱਸ ਰਹੀ ਸੀ ਉਹ ਬੀ ਦਿੱਸਣੋਂ ਰਹਿ ਗਈ। ਐਧਰ ਤੱਕ, ਔਧਰ ਦੇਖ, ਪਰ ਧੀ ਦਿੱਸਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣਾ ਸੱਖਣਾ ਵਿਹੜਾ ਪਿਆ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ—ਉਹ ਵਿਹੜਾ, ਜਿਥੇ ਪਯਾਰੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਹਰਨੋਟਿਆਂ ਵਾਂਙ ਚੌਕੜੀਆਂ ਭਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਨਿੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਗੀਟੇ ਖਿੱਧੂ ਖੇਡਦੀ ਥਾਲ ਪਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਮਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੁੰਞਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਬੜਾ ਲੰਮਾਂ ਡੂੰਘਾ ਸਾਹ ਭਰਿਓਸੁ। 'ਹਾਇ ਸੁਫਨਾ!...... ਬੱਚੀ! ਤੂੰ ਜੀਉਂਦੀ ਹੈਂ? ਅਰ ਹਾਵਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿਨ ਕੱਟ ਰਹੀ ਹੈਂ? ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ? ਕੀ ਬਣਾਵਾਂ? ਲੋਚਾਂ ਲੋਚਦੀ ਨੂੰ ਆਹ ਦਿਨ ਆ ਗਏ, ਕੋਈ ਸੁੰਧਕ ਨਾ ਪਈ। ਗੁਰੂ ਸੁਆਰੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਬੀ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਾ ਭੇਜਿਆ। ਹੇ ਗੁਰੂ! ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪ ਕਾਬਲ ਜਾਵਾਂ, ਆਪ ਧਾਈ ਕਰਾਂ, ਆਪ ਖੋਜਾਂ!... ਮੇਰੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਮੇਰੀ ਲਾਲੀ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲੈਣਗੀਆਂ, ਜੇ ਨਾ ਲੱਭੀ ਤਾ ਮੈਂ ਹੀ ਮਰ ਮਿਟੂੰ। ਹੇ ਸਾਂਈਂ! ਜਾਂ ਬਚੜੀ ਭੇਜ, ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੇਟ'।

ਹੈਂ! "ਮੈਨੂੰ ਮੇਟ' ਇਹ ਕੀ ਨਾਸ਼ੁਕਰੀ ਹੈ"? ਇਕ ਭਾਰੀ ਗੰਭੀਰ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਡੇਉਢੀ ਵਿਚੋਂ ਆਖਿਆ। ਤ੍ਰਬ੍ਰਕ ਕੇ ਮਾਤਾ (ਅਰਥਾਤ ਬਸੰਤ ਕੌਰ) ਉਠ ਖੜੋਤੀ, ਅਰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਪਤੀ ਨੂੰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਅੱਗੇ ਹੋਈ। ਉਹ ਹੁਣ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਆ ਪਹੁੰਚੇ ਸੇ, ਸਿਰ ਨਿਵਾਉਂਦੀ ਨਾਰ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਧਰਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ "ਪ੍ਰਿਯ! ਇਹ ਕੀ ਬੇ-ਸਿਦਕੀ ਹੈ? ਸਾਂਈ ਸਾਨੂੰ ਰਚੇ, ਸਾਂਈਂ ਮੇਟੇ, ਅਸੀਂ ਕੌਣ ਹਾਂ ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਕਿ 'ਸਾਨੂੰ ਮੇਟ'? ਕੀ ਸਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਉਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਠੀਕ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਬੜੇ ਧੀਰਜੀ ਸੇ, ਧੀ ਦੇ ਅਸਹਿ ਵਿਛੋੜੇ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਝੱਲਦੇ ਰਹੇ ਸੇ ਪਰ ਅੱਜ ਕੀ ਹੋਇਆ?"

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਖਿਮਾਂ ਕਰਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ! ਜ਼ਨਾਨੀ ਦਾ ਆਲਮ ਬਹੁਤ ਖੋਟਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਪਸ਼ੂ ਹਾਂ। ਮਹ ਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ:— 'ਚਉਣੇ[1] ਸੁਇਨਾ ਪਾਈਐ ਚੁਣਿ ਚੁਣਿ ਖਾਵੈ ਘਾਸੁ। ਕਿਨਾ ਸਮਝਾਓ ਬੁਝਾਓ ਸਾਡਾ ਅਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੌਰਦਾ। ਜੋ ਦਿਨ ਚੰਗੇ ਲੰਘੇ ਆਪਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਲੰਘੇ, ਦੋ ਹੀ ਦਿਨ ਤੁਸੀਂ ਵਾਂਢੇ ਗਏ ਤੇ ਮੇਰੇ ਧੀਰਜ ਦਾ ਲੱਕ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਹੌਂਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰ ਲੰਗੜੇ ਹੋ ਗਏ, ਮੇਰੀ ਢਾਰਸ ਨੂੰ ਰੀਂਘਣਵਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੇਰੇ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਝੋਲਾ ਵੱਜ ਗਿਆ, ਮੇਰਾ ਸਿੱਖੀ ਭਾਵ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿੰਗਲਾ ਹੋ ਢੱਠਾ। ਅਜ ਮੈਂ ਆਮ

1. ਪਸ਼ੂ ਨੂੰ।

ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਵਾਂਗ ਹਾਵੇ ਕੱਢੇ ਹਨ, ਵੈਣ ਪਾਏ ਹਨ, ਰੋਈ ਹਾਂ, ਧੀ ਰੋਂਦੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧ੍ਰਿਕਾਰਿਆ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕੌੜਾ ਜਾਣਕੇ ਮੌਤ ਮੰਗੀ ਹੈ, ਅਰ 'ਸਦਾ-ਪਿਆਰ' ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦੀ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਥਣ ਬਣਾ ਮੈਨੂੰ ਕਾਬਲ ਤੋਰ ਦਿਓ ਜੋ ਜਾਂ ਤਾਂ ਧੀ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲਵਾਂ, ਜਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰ ਟਕਰਾ ਟਕਰਾ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵਾਂ। (ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਫੇਰ ਫੁਟ ਫੁਟ ਕੇ ਰੋਈ)।

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ (ਕੋਮਲਤਾ ਨਾਲ) — ਪ੍ਰਿਯ ਜੀ ! ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਕਿ ਤ੍ਰੀਮਤ ਦਾ ਅਸਲਾ ਬੁਰਾ ਹੈ। ਅਸਲਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ, ਕੁਸੰਗ ਮਾੜਾ ਹੈ। ਕੁਸੰਗ ਬਹੁਤ ਵੇਰ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਛੇਤੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੁਭਾਉ ਕਾਹਲਾ, ਹੌਲਾ ਤੇ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਤਿਸੰਗ ਨਾਲ ਸੌਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਰਿਹਾ ਤੁਹਾਡਾ ਰੋਣਾ, ਇਹ ਮੋਹ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾਈ ਹੈ। ਮੋਹ ਦਾ ਜਿੱਤਣਾ ਖੇਡ ਨਹੀਂ, ਮਾਂ ਦੀ ਮਮਤਾ ਜਿੱਤਣੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਰੜੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਰੋਏ ਹੋ, ਪਰ ਪਯਾਰ ਨਾਲ ਰੋਏ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵਲੇਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ. ਜਿਸ ਨੇ ਰੁਆਇਆ ਹੋਵੇ। ਤੁਹਾਡੀ ਧੀ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਰੁਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਹਾਂ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਰੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਂਡ ਹੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਵੈਰਾਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਂਗ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ 'ਗੁਰੂ-ਪਿਆਰ' ਦੀ ਛਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਮਨਮਤਿ ਦੇ ਰੜੇ ਵਿਚ ਤਪ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਂਡ ਹਾਵੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਚਾਨਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਸਾਂ ਉਹ ਦੁੱਖ ਕੱਢੇ ਹਨ ਜੋ ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਆਸਰੇ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। (ਕੁਛ ਚਿਰ ਚੁਪ ਰਹਿਕੇ ਤੇ ਸੋਚਕੇ) ਹਾਂ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਰਧੰਗਿ ਹੈ, ਜੇ ਸੁਖੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਤੀ ਅਰੋਗ ਅੰਗ ਹੈ, ਜੇ ਦੁਖੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਤੀ ਨੂੰ ਅਧਰੰਗ ਹੈ।

ਫੇਰ ਵਹੁਟੀ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ:— ਲਓ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ। ਇਕ ਤਾਂ ਧੀ ਗਈ, ਇਕ ਅਸਾਂ ਅੱਜ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਵਿਦੈਗੀ ਦਾ ਸਨੇਹਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਧੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਦਾਤ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਦਾਤ ਉਸ ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਦੁੱਖ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ਬਰੇ ਕਿਹੜੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਫੜੀ ਹੋਈ ਹੋਊ, ਪਰ ਜੇ ਸੋਚੀਏ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖ਼ਬਰੇ ਕਿਹੜੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਫੜੀ ਹੋਈ ਆਈ ਸੀ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਸਾਡੇ ਵਸੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ ਤਦ ਹੁਣ ਦਾ ਬੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਹੁਣ ਸਾਥੋਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਜਾਂ ਕਰ ਘੱਤਿਆ ਹੈ। ਸੋਚ ਬਾਹਲੀ ਇਹ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਤਿ ਧਰਮ ਉਸ ਦਾ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਲੈ ਕੇ ਜੀਉਂਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ੰਗ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਲੈ ਕੇ ਮਰ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ੰਗ, ਪਰ ਇਹ ਲਾਲ ਨਾ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਦਕ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕਦੇ ਕਮਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਖੂਨ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਗ਼ੈਰਤ ਤੇ ਅਣਖ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਬੀ ਸਿਦਕ ਰੱਖੋ, ਵੇਖੋ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜੀ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਕੀਤਾ ਕਿ ਧੀ ਖ਼ਬਰੇ ਢੈ ਪਈ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਜਿੱਥੇ ਤੁਹਾਡੀ ਧੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਮਾਰੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਮਨ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਵਾਸ ਦਿਓ,— ਜਦ ਧੀ ਯਾਦ ਆਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਖਯਾਲ ਬੰਨ੍ਹੋਂ ਕਿ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਖੜੋਤੀ ਧੀ ਪਰਤਾਵਿਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੋ। ਕਿ ਹੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ! ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋ। ਆਖੋ 'ਜਹ ਜਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਰਛਿਆ ਰਿਆਇਤ'। ਐਸਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਧੀ ਦੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਡੋਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹੇਗੀ।

'ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਸੰਸਾਰ' ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਨਾ ਜਾਣੋ; 'ਨਾ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲਾ' ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਤੇ ਤਾਕਤਾਂ ਸੂਖਮ ਹਨ, ਪਰ ਬਲਵਾਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਕਲਪ 'ਨਾ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ' ਜਗਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੱਤਿਆ ਸਰੂਪ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਰ ਅਕਾਸ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਤੀਰਾਂ ਵਾਂਡ ਚਾਲ ਰੱਖਦੇ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਅੱਪੜਦੇ ਹਨ, ਪਹੁੰਚਦੇ, ਪੁਜਦੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ, ਡੇਗਦੇ ਹਨ, ਸੁਆਰਦੇ ਹਨ, ਵਿਗਾੜਦੇ ਹਨ, ਚਾਹੇ ਬਹੁਤ, ਚਾਹੇ ਥੋੜ੍ਹਾ।

ਜੋ ਕੁਝ ਤੁਸਾਂ ਅੱਜ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਤੁਸਾਂ ਧੀ ਬੀ ਰੋਂਦੀ ਦੇਖੀ ਹੈ। ਪਯਾਰੀ ਧੀ ਨੂੰ ਜਦ ਦੇਖੀਦਾ ਹੈ, ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਸੀਸ ਦੇਈਦੀ ਹੈ— ਬੱਚੀ ! ਤੂੰ ਕਦੇ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਪਵੇਂ। ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਰੋਜ ਏਹੋ ਅਰਦਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਤੇ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ (ਚਾਹੇ ਕਿੰਨੇ ਥੋੜੇ ਹਨ) ਕੈਦ ਪਏ ਹਨ, ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਰਹਿਣ। ਸਾਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਇਕ ਬਾਲ ਬੀ ਧਰਮ ਹਾਰੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਉਸ ਉੱਚ-ਅਟਾਰੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹੋ ? ਕਦੇ ਸੁਣਿਆਂ ਜੋ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਕੈਦ ਪੈ ਕੇ ਧਰਮ ਹਾਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ? ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਨਾਲ ਅੱਠ ਸੌ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਕੈਦ ਪਏ ਸਨ। ਕਈ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਨਾਲਦੇ ਸਨ, ਕਈ ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਸਿੱਖ ਫੜਕੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਾਰਿਆ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਹੰਮਾ ਬੰਨ੍ਹੋਂ ਪਰ ਸਿਦਕ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਬੰਨ੍ਹੋਂ ਅਰ 'ਸ਼ੱਕ, ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ' ਨੂੰ ਕਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਫਟਕਣ ਦਿਓ। ਤੁਸੀਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਹੋਵੇ, ਆਪਣੀ ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸੇ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਉਹੋ ਪੱਕੇ ਸੰਕਲਪ ਕਰੋ, ਗੁਰੂ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਉਹੋ ਕੁਛ ਹੋਵੇਗਾ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਸੱਚ ਹੈ, ਸੁਆਮੀ ਜੀ ! ਪਰ ਆਮੁਹਾਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਕੋਈ ਸੱਜਰੇ ਕੱਥੇ ਦਿਨ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਬੈਠਾਂ ਜੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਖਬਰੇ ਧੀ ਖਾ ਬੈਠੀ ਹੈ ਕਿ ਭੁੱਖੀ ਹੈ ?' ਜਦ ਸੌਣ ਲੱਗਾਂ ਜੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਖਬਰੇ ਧੀ ਰੜੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਸੌੜੇ ?' ਦੁੱਧ ਚੋਂਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ 'ਬੱਚੀ ! ਤੇਰਾ ਰਲਿਆ ਹੋ ਚੁਕਾ।' ਰੇੜਕਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੌਣ ਆਖੇ :—

'ਅੰਮਾਂ ਨੀ ਤੂੰ ਘੁੰਮ ਮਧਾਣੀ,
ਆਨੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਆਨੀ ਹਾਂ,

ਬੇਹੀ ਰੋਟੀ ਸਜਰਾ ਮੱਖਣ,
ਪੀਹੜ ਬਹਿਕੇ ਖਾਨੀ ਹਾਂ।

ਪਤੀ ਜੀ! ਫੇਰ ਆਪ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ, ਝੱਟ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਬੱਚੀ ਲਈ ਦੁੱਧ ਰਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਦੁੱਧ ਮੁਕਣ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਉਸਦੇ ਦੰਦ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਕੈਦ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਉਹ ਸ਼ੇਰ ਪੁੱਤ੍ਰੀ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਪੁਰ ਪੱਕਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਖਬਰੇ ਇਸ ਕਸ਼ਟਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭਲਿਆਈ ਹੋਵੇ, ਵਹਿਗੁਰੂ ਜੋ ਕੁਝ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸਾਡਾ ਭਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਜਾਣੀਏਂ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਐਸਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਜੋ ਪਿਆਰੀ ਸਤਵੰਤ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੋਵੇ, ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਭੇਜਿਆ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਗੁਰੂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਸਿਦਕ ਲੋੜੀਏ; ਐਉਂ ਸੋਚਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤਕੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਮੇਰੀ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਨਾ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਧੀ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਵੀ ਕਈ ਵੇਰੀ ਭਾਜੜਾਂ ਪਈਆਂ, ਕਈ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਕਾਬਲ ਫੜੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਮੇਰੇ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਹ ਕੁਝ ਤਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਕੁਛ ਮੈਨੂੰ 'ਮੇਰੀ' ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ :—

ਜਬ ਲਗੁ ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਕਰੈ ॥
ਤਬ ਲਗੁ ਕਾਜੁ ਏਕ ਨਹੀ ਸਰੈ ॥
[ਭੈਰ: ਕਬੀਰ

ਪਤੀ—ਸੱਚ ਹੈ, ਦੁੱਖ ਹੈ ਤਾਂ 'ਮੈਂ ਮੇਰੀ' ਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਮੈਂ ਮੇਰੀ' ਮਿਟਣੀ ਰਸਤੇ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਪਈ ਹੋਈ। ਪਰ ਭੁਲੇਖਾ ਬੀ ਇਕ ਏਥੇ ਹੈ 'ਮੈਂ ਮੇਰੀ' ਦਾ ਝੂਠਾ ਤਿਆਗ ਜੋ ਲੋਕੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਨਿਤਾਣੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਕੀਂ ਆਪਣੀ ਹੀਣੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ 'ਮੈਂ ਮੇਰੀ' ਤਿਆਗ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਮੇਰੀ' ਜੋ ਦੁੱਖ ਦਾਤੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ 'ਮੈਂ' 'ਸ਼ੁੱਧ ਮੈਂ' ਤਾਂ ਆਪੇ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ, ਕੇਂਦਰ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਞਾਕੇ ਕਾਹਦਾ ਸੁੱਖ।

ਤੁਸਾਨੂੰ ਜੋ ਦੁੱਖ ਉੱਠਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਸ੍ਵੈ ਸਤਿਕਾਰ' ਤੋਂ ਉਸ 'ਸੁੱਚੀ ਅਣਖ' ਤੋਂ ਉਠਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਹਿੰਦੀਆ ਦੇ ਮਰ ਚੁਕੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਗਾਈ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਿ ਧੀ ਧਰਮ ਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਮਰੇ, ਇਹ ਇਕ ਸੁਹਣੀ ਉੱਚੀ ਅਣਖ ਹੈ, ਧਰਮ ਸਰੂਪੀ ਅਣਖ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਮਾਨਸਿਕ ਜਿੰਦ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਸਾਂ 'ਮੈਂ ਮੇਰੀ' ਨਹੀਂ ਜਿੱਤੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਵਿਚ ਤਾਣ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਆਪੇ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਅਣਖ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਜਿੰਦ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਬਾਕੀ ਰਹੀ 'ਮੈ ਮੇਰੀ' ਲਈ ਅਸਲ ਜਿੱਤ, ਬੀ ਸਮਝ ਲਓ। 'ਮੈਂ ਮੇਰੀ' ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਰ ਸਕਦੀ, ਅਨੇਕ ਸਾਧਨ ਕਰੋ ਇਹ ਜੀਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਰੀਰ ਸੁਖ ਲੋੜਦਾ ਤੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਟਦਾ ਹੈ। ਸੁਖ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ 'ਮੈਂ' ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸੂਗ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੁਖਦਾਈ 'ਮੈਂ' ਤੇ 'ਮੇਰੀਆਂ' ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਪਿਆਰ ਗਠਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਦਾਰੂ ਕਰਨਾ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਲਾਹੀ ਭੇਤ ਓਸ ਪਿਆਰੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਖਾਇਆ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਓਸ 'ਪਿਆਰ-ਸੋਮੇ' ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪੈ ਜਾਵੇ, ਓਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਓਪਰਾ ਜਾਣਨੋਂ ਹਟ ਜਾਵੀਏ ਤੇ ਹੁਣ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਤੇ ਓਹਦੇ ਵਿਚ ਵਿੱਥ ਹੈ, ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮੇਰਾ ਯਾ ਆਪਣਾ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਈਏ। ਜਦੋਂ ਸਾਡੀ 'ਮੇਰੀ' ਦੀ ਤਣਾਂਵ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਲਗ ਗਈ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ 'ਮੇਰੀ' ਤੋਂ—ਜੋ 'ਨਹੀਂ' ਰਹਿਣੇ'—ਉਚੇ ਹੋ ਕੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੇਰਾ ਹੈ' ਇਸ ਉੱਚੀ 'ਮੇਰੀ' ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਪਵਾਂਗੇ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ 'ਮੇਰਾ ਮੇਰਾ' ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਜਦ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਾਡੇ ਤੇ ਆ ਕੇ ਨਿੱਝਰ ਧਾਰ ਵਸੇਗਾ, ਤਦੋਂ ਸਾਡੀ ਸ਼ੁੱਧ ਮੈਂ ਉਤੇ, ਜੋ ਹਉਂ ਦਾ ਪਰਦਾ ਹੈ, ਹਟ ਜਾਵੇਗਾ ਅਰ ਸ਼ੁਧ ਹੋ ਗਈ 'ਮੈਂ' ਉਸ ਪ੍ਰੇਮ ਪੁੰਜ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਵੇਗੀ। ਐਉਂ ਉਹ ਬਲਵਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੇਲ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਸੁਖ ਮਾਣੇਗੀ। ਸੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਜੁੜ ਜਾਏਗੀ ਅਰ ਫੇਰ ਵਿਛੋੜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜੋ ਸਾਡੀ ਹੁਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਇਹ ਜਤਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਹੰਭਲੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੈ। ਸਤਿਸੰਗ ਸਾਨੂੰ ਸਦਾ ਇਹੋ ਸਿਖਾਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੋ ਤਾਂ ਜੋ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਛ ਆਪੇ ਓਪਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ 'ਸਭ ਕਿਛ ਆਪਣਾ ਇਕ ਰਾਮ ਪਰਾਇਆ' ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਦੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਛ ਓਪਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਦ ਹੋਰਨਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਵਿੱਥ ਤੇ ਲੈ ਜਾਣੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਕਰਕੇ ਅਰਥਾਤ ਹੋਰਨਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰਾ ਸਮਝਕੇ ਪਿਆਰ ਘੱਟ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਬੇ-ਮੁਖਤਾਈ ਫੇਰੇ ਪਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਮੋਹ ਗ੍ਰਸਿਆਂ ਦੇ ਹਾਵੇ ਨਾ ਸੁਣਿਆਂ ਕਰੋ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਫੋਕੇ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਿਆਂ ਕਰੋ। ਨੀਵੇਂ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੀਏ ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਚੜ੍ਹੀਏ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਰੋ ਕਿ 'ਨਾ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ'। ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੇ 'ਹੋਣ' ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਮਾਤ੍ਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਯਾਦ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਵੇ। ਫਿਰ ਸੋਚਿਆ ਕਰੋ 'ਕਿੱਥੇ ਹੈ!' ਤਦ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਰੋ ਜੋ 'ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੈ,' 'ਅੰਗ ਸੰਗ ਵੱਸਦਾ ਹੈ' ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਰੋ 'ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੀਹ ਸੰਬੰਧ ਹੈ?' ਤਦ ਸੋਚਿਆ ਕਰੋ ਜੋ 'ਉਹ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ'। ਜਦ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਅੰਦਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਤਦ

ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪੱਕ ਜਾਏਗਾ, ਫੇਰ ਐਸਾਂ ਜੀ ਜੁੜਿਆ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੱਤੇ ਰਿਹਾ ਕਰੋਗੇ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਆਨੰਦ ਭਰੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਉਦਾਲੇ ਹੈ। ਮਨ ਵਿਚ ਚਾਉ ਤੇ ਰਸ ਭਰਿਆ ਰਿਹਾ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ, ਜਿਸ ਨੇ 'ਮੈਂ ਮੇਰੀ' ਜਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਸੁਤੇ ਹੀ ਜਗਤ ਦਾ ਭਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਉੱਚਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ 'ਆਪੇ' ਦਾ ਟਿਕਾਉ ਤੇ 'ਆਪੇ' ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਉਹ 'ਜੀਉਂਦਾ' ਹੈ, 'ਜੀਵਾ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 'ਉਚੀ ਜਿੰਦ ਉਸ ਵਿਚ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਹੀ ਫੁਰਦੀਆਂ ਤੇ ਹੋ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮਨ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋਵੇ ਤੇ ਫੇਰ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਵੇ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ— ਸੱਚ ਹੈ ਪਤੀ ਜੀ! ਜਿਕੂੰ ਬ੍ਰਿਛ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵੇਲ ਉਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬ੍ਰਿਛ ਦਾ ਆਸਰਾ ਪਾ ਕੇ ਬ੍ਰਿਛ ਜੇਡੀ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਬਲ ਜਗਯਾਸੂ ਆਪਣੇ ਸਤਿਸੰਗੀ ਦੇ ਲੜ ਲਗ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੋ ਕੇ ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹਾਲ ਸੁਆਰਿਆ ਤੇ ਸੁਆਰਨਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੱਚ ਮੁਚ ਮੂਰਖ ਤੇ ਅਜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਨੂੰ ਹਰਦਮ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪਛਾਣਨ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹਾਂ, ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਦਿਆਲਤਾ, ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਬਲ ਭਰ ਦੇਵੇਗੀ।

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ— ਮੈਂ ਤੇ ਆਪ ਅਜੇ ਪੱਕਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਪਰ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਛਾਉਂ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਘਾਬਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਆਪ ਸਿਰੇ ਚਾੜੇਗਾ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ— ਜਿਸ ਘੜੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਸ ਆ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਮਨ ਨਾਮ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਹੇ, ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਨੇੜੇ ਹੋਵੋ, ਤਾਂ ਚਿੱਤ ਘੱਟ ਡੋਲਦਾ ਏ। ਜੇਕਰ ਪਿਆਰੀ ਸਤਵੰਤ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਿਆਰੀ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਅਸੀਸ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦਿਲ ਢਹਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਖਦਾ 'ਕੀਹ ਹੋਵੇਗਾ ?' ਪਰ ਜਦੋਂ ਸੁਰਤ ਨੀਵੀਂ ਹੋਈ ਤਦੋਂ ਹੀ ਕਟਕ ਟੁੱਟ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਲੇਜੇ ਖੋਹ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ 'ਹਾਇ! ਕੀਹ ਹੋ ਗਿਆ ? ਕੀਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਕੀਹ ਹੋਵੇਗਾ ?'

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ— ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਇਹ ਗੁਣ ਹੈ ਜੋ ਸੁਰਤ ਉੱਚੀ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੋਗੀ ਜਨ ਜੋਗ ਨੂੰ ਟੋਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਜੋਗ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਤੋਂ ਮਿਰਜੋਗ ਹੋਣ ਅਰਥਾਤ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ, 'ਸਾਈਂ ਸੰਜੋਗ' ਵਿਚ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਇਕ ਤਾਰ ਵਿਚ ਹੈ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ— ਮੈਂ ਨਹੀ, ਸਮਝੀ ਪਤੀ ਜੀ! ਜੋਗੀ ਕੌਣ ਲੋਕ ? ਜੋਗੀ ਕੰਨ ਪਾਟੇ ਮੁੰਦਰਾਂ ਵਾਲੇ ? ਜਾਂ ਜੋ ਸੱਪਾਂ ਦੇ ਮਾਂਦਰੀ ਬੀਨ ਵਜਾਉਂਦੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ?

ਪਤੀ— ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਕੰਨ ਪਾਟੇ ਤਾਂ ਅਸਲੀ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਤੋਂ ਟੁਰਕੇ ਪਹਿਲੇ ਤਪੱਸਯਾ ਹਠ ਜੋਗ ਕਰਦੀ, ਫੇਰ ਸਿੱਧੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੇ ਫੇਰ ਵਿਚ ਫਸਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਆਦਿ ਮਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਡਿਗਦੀ, ਉਲਟ ਫੇਰ ਖਾਂਦੀ, ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਕਿੰਗ ਵਜਾਉਂਦੀ, ਮੰਗਤ ਹੱਦ ਤਕ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸਪਾਧੇ ਹਨ, ਓਹ ਬੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਹੀ ਚੇਲੇ ਸਨ, ਜੋ ਗੁੱਗੇ ਚੁਹਾਨ ਰਾਜਪੂਤ ਦੇ ਜੋਗ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਕਰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਲਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਬੇਖ਼ਬਰ ਹੋ ਕੇ ਨਿਰੇ ਸੱਪਾਂ ਦੇ ਖੇਲ ਦਿਖਾਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਟੋਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਗਤੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਯੋਗੀ ਨਹੀਂ ਆਖੇ, ਮੈਂ ਜਿਹੜੇ ਜੋਗੀ ਆਖੇ ਹਨ ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਅਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—ਯੋਗੀ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਹੱਛਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਸਮਝੀ, ਓਹ ਜੋ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਜੋਗ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੈ, ਓਹ ਜੋਗੀ ਹੈ ?

ਪਤੀ—ਹਾਂ, ਓਥੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਯੋਗੀ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਕ 'ਜੋਗ ਮਾਰਗ' ਪਾਤੰਜਲ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਕ 'ਹਠ ਯੋਗੀ' ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ 'ਸਾਂਖ ਜੋਗੀ' ਅਰਥਾਤ 'ਗਯਾਨ ਜੋਗੀ' ਹਨ ਜੋ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕਰਕੇ 'ਭੋਗ ਅਨਿੱਤ ਹਨ', ਦੁੱਖ ਦਾ ਹੇਤੂ ਹਨ,' ਇਹ ਸੋਚ ਕਰ ਕਰਕੇ ਚਿਤ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਤੇ ਪੱਕੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਇਹ ਸਰੀਰ ਬਣਿਆਂ ਹੈ, ਹੁਣ ਪੱਕਾ ਵੈਰਾਗ ਇਸ ਵਲੋਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੇਟ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਓਹ ਯੋਗੀ, ਜੋ ਸਰੀਰ ਦੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਰੋਕਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਮਾਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਐਉਂ ਠੀਕ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਜੇ ਮਨ ਟਿਕੇ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਸਰੀਰ ਟਿਕੇ ਤਾਂ ਮਨ ਦਾ ਟਿਕਾਉ ਹੋ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵੈਰਾਗ ਕਰਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਉਪਰਾਮਤਾ ਵਿਚ ਲਿਜਾਂਦੇ ਤੇ ਵਿਵੇਕ ਯਾ ਸੋਚ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰਲਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਖਬਰੇ ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖਵਾਰ' ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਯਾ ਯੋਗ ਵਾਲੇ ਕਾਇਆਂ ਨੂੰ ਮਾਂਜਕੇ ਸਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ, ਚਿਤ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕ੍ਰਿਯਾ ਯੋਗ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ, ਹਠ ਜੋਗ ਬੀ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਧਨ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਪਰ ਵਸੀਕਾਰ ਪਾਉਣ ਦੇ ਹਨ। ਰਾਜ ਜੋਗ, ਮੰਤ੍ਰ ਜੋਗ ਆਦਿ ਬੀ ਜੋਗ ਹਨ। ਰਾਜ ਜੋਗ ਵਿਚ ਬੀ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਆਦਿਕ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਰਿਆਂ ਜੋਗਾਂ ਦਾ ਛੇਕੜਲਾ ਜਤਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਟਿਕਾਉ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਅੰਦਰ ਉਠਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਤ੍ਰੰਗ ਚੁਪ ਹੋ ਜਾਣ। ਏਸੇ ਨੂੰ ਖਬਰੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਚੁਪੈ ਚੁਪ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵਤਾਰ' ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੋਵੇ।

* ਫਿਰ ਓਹ ਤਪੱਸ੍ਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਨਾਨਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਤ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਥਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਨਾਨਾਂ

ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਕ ਭੋਗਾਂ ਤੋਂ ਭੁੱਖਾਂ ਦੇ ਦੇ ਕੇ, ਤਪ ਠਰਵਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਆਪਾ', 'ਆਪੇ' ਵਿਚ ਟਿਕ ਜਾਵੇ। ਖਬਰੇ ਏਸ ਜਤਨ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਹੋਵੇ 'ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ'।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜਤਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਸਮਝ ਦੀ ਹੱਦ ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਤੇ ਨਿਰੀ ਆਪਣੀ ਟੇਕ ਦੇ ਆਸਰੇ ਆਪਣੀ ਸੱਤਯਾ, ਤਾਕਤ, ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਬਲ ਜਿਤਨਾ ਤਾਣ ਲਾ ਲਾ ਕੇ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮਨ ਵਿਚ ਕਦੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਟਿਕਾਉ ਮਾਤ੍ਰ, ਕਦੇ ਉਪਰਾਮਤਾ ਦਾ ਭਾਵ, ਕਦੇ ਬੇਮਲੂਮ ਸੂਗ ਜਾਂ ਕਦੇ ਵਿਰਾਗ ਜਿਹਾ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਪਾ ਉਚਾ ਹੋ ਕੇ ਉਚੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੂਲ ਵਿਚ ਲਈ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਗ਼ਮੀ ਜੇਹੀ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈਕੇ ਮਨ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਈਦਾ ਹੈ। ਆਪਾ ਜੀਵਨ ਕਣੀ ਪਾ ਕੇ ਮਾਨੋਂ ਨਵੇਂ ਜਨਮ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਖੇੜਾ, ਰਸ, ਸੁਆਦ ਹਲਕਾਪਨ ਕਿਸੇ 'ਨਾ ਦਿੱਸਦੇ' ਸੁਹਣੇ ਦੇ ਪਿਆਰ, ਲਗਾਉ, ਛੁਹ ਵਿਚ ਆਪੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਤਨਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਭਾਰੀ ਉਖੇੜ ਵੀ ਵੱਜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸੋਚਾਂ ਸੋਚ ਕੇ ਮਨ ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਇਕ ਸੁੰਨ ਜੇਹੀ ਨੂੰ ਟਿਕਾਉ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਯਾ ਯੋਗੀ ਤਾਂ ਰਤਾ ਉਕ ਈ ਖਾ ਕੇ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸੇ, ਜਾਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਵਿਚ ਫਸ ਨਾਟਕਾਂ ਚੇਟਕਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸੇ ਤੇ ਕੋਈ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘੇ ਬੀ ਤਾਂ ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਉਹ ਮਾਯਾ ਤੋਂ ਛੁੱਟਕੇ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਪੁਰਖ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤਾਂ 'ਪੁਰਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼'[1] ਅਰਥਾਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ (ਜੋ ਕਦੇ ਬੀ ਮਾਯਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਯਾ) ਨਹੀਂ ਜੁੜ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਤੀਸਰੇ ਇਕ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਵਾਲੇ ਟੁਰੇ; ਇਹ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਫਸਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਸਾਂ, ਲੀਲ੍ਹਾ ਟੁਰ ਪਈਆਂ ਤੇ ਨਿਰੋਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬੂਝ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਭਰਦੀ ਸੀ। ਰਸ, ਸੁਆਦ ਅਕਹਿ ਖੇੜਾ, ਅਰਥਾਤ ਆਪੇ ਦਾ ਸਾਈਂ ਵਿਚ ਮੇਲ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜੀਂਵਦਾ ਅਸਰ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਤ੍ਰੀਕਾ ਐਸਾ ਸਿਖਾਇਆ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਠੀਕ ਤੀਰ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਬੈਠੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਇਕ ਨਵਾਂ ਬ੍ਰਿਛ ਹੈ. ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੋਗਾਂ ਦੇ ਉੱਤਮ ਅੰਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਮਾਨੋਂ ਇਕ ਬ੍ਰਿਛ ਨੂੰ ਜਾਨ ਪਾ ਕੇ ਹਰੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਲਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਫਲਦਾਰ ਤੇ ਫੁੱਲਦਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਜ਼ਰਾ ਉਖੇਰੀ ਗੱਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਕੁਛ ਸੌਖਾ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਓ ਨਾ ਜੀਓ, ਤ੍ਰੀਕਾ ਸਮਝਾਓ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਲੋੜੀਏ?

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ—ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉਚਾ ਤੇ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਤੇ ਪਰੇ ਤੋਂ ਬੀ ਪਰੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੈ। ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਡਾ ਪਿਆਰਾ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਮਿਹਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਜਾਣਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲਾਹਾ—ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਰੋਜਨ—ਸਮਝਣਾ, ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਪਰੋਜਨ ਸਮਝਿਆ, ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਪਿਆਰ ਸਰੂਪ ਹੈ ਅਰ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਹੈ, ਤਦ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਰੂਪ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪਾਸ ਰਹੇ'। ਜੇ ਕਦੇ ਪਿਆਰਾ ਪਾਸ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਫੇਰ 'ਮਨ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵਿਸਰਦਾ।' ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਰੂਪ ਹਨ:—੧. ਜੇ ਪਿਆਰਾ ਪਾਸ ਹੈ ਤਾਂ ਜੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰਾ ਨਜ਼ਰੋਂ ਉਹਲੇ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ੨. ਜੇ ਪਿਆਰਾ ਉਹਲੇ ਹੈ ਤਾਂ ਜੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰਾ ਮਨੋਂ ਨਾ ਵਿਸਰੇ; ਸੋ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਵਿਛੋੜੇ ਵੇਲੇ ਯਾ ਵਿੱਥ ਵੇਲੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪੱਕੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ 'ਯਾਦ' ਯਾ 'ਸਿਮਰਨ' ਹੈ। ਇਹ ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਸੋ ਜਦ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਦੇ 'ਹੋਣ' ਦਾ ਫੇਰ ਉਸ ਦੇ 'ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੋਣ ਦਾ, ਫੇਰ ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਣ' ਦਾ ਚੇਤਾ ਰਹੇਗਾ, ਉਹ ਮਾਨੋ ਸਾਨੂੰ ਵਿਸਾਰੇਗਾ ਨਹੀਂ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਪਰ ਅਸਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਨਹੀਂ ਨਾ ਹੋਇਆ।

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ—ਇਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਡਿਠਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ ਪਰਦੇਸ਼ ਹੈ, ਯਾ ਐਉਂ ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ ਉਸਦਾ ਰੂਪ ਰੰਗ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਮਾਨੋਂ ਉਹਲੇ ਹੈ। ਉਂਞ ਤਾਂ ਨੇੜੇ ਹੈ ਪਰ ਦੀਹਦਾ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ 'ਪਿਆਰਾ' ਮਾਨੋਂ 'ਪਰਦੇਸ਼ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰੇ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਸੋਚ ਲਓ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪਿਆਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਿਆਰਾ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲੋਂ ਭੁੱਲੇਗਾ ਨਹੀਂ, ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਉਲਟ ਦਿਓ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲੀਏ ਨਾ ਤਾਂ ਉਹੀ 'ਯਾਦ ਮਾਨੋਂ 'ਪਿਆਰ' ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ—ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ—ਉਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੈ, ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ ਅਰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਐਉਂ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਵਸਾਉਣਾ ਹੈ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ— ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਮਝਾਓ ਨਾ।

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ— ਜੇ ਸਾਡੇ ਘਰ 'ਧ੍ਰੇਕ' ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬੀਜ ਪਵੇਗਾ 'ਧ੍ਰਿਕੋਨਾ'। ਜੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ 'ਧ੍ਰਿਕੋਨਾ' ਹੈ ਇਹ ਬੀਜ ਦੇਈਏ ਤਾਂ 'ਧ੍ਰੇਕ' ਦਾ ਬੂਟਾ ਹੋ ਆਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕੀ ਹੈ? ਪ੍ਰੀਤਮ ਹਰਦਮ ਯਾਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਯਾਦ ਲਗਾਤਾਰ ਅੰਦਰ ਵਸਾ ਲਈਏ ਤਾਂ ਇਹ ਯਾਦ ਪ੍ਰੇਮ ਬਣ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:—

'ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ॥ ਸਭਨਾ ਜੀਆ
ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ॥'

1. ਯੋਗ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਪੁਰਖ ਵਿਸ਼ੇਖ' ਹੈ। ਯੋਗ ਦਰਸ਼ਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਲਦਾ, ਪਰ ਆਪੇ ਨੂੰ ਬਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਨਿਰੁਧ ਹੋ ਜਾਣ ਨੂੰ ਯੋਗ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡਾ ਰੱਬ ਯਾਦ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੇ ਯਾਦ ਨਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਜਪੀਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਜਪਦਿਆਂ ਉਹ ਫਿਰ ਯਾਦ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਯਾ ਇਉਂ ਕਹੋ ਕਿ ਮਨ ਵਿਚ ਵੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਵਿਚ ਸਾਂਈਂ ਆਪਣੇ ਦੀ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੀਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਵਿੱਥ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਸੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਨੂੰ 'ਨਾਮ' ਆਖੀਦਾ ਹੈ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ— ਪਰ ਜੀ, ਜੇ ਕੋਈ ਐਵੇਂ ਪਿਆ ਨਾਮ ਰਟੇ।

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ— ਭੋਲੀਏ! ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਜੀਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨਿਰਜਿੰਦ ਕੋਲੂ ਚਰਖੇ ਨੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਜਪਣਾ। ਜੋ ਕੰਮ ਜਿੰਦ ਵਾਲਾ ਕਰੇਗਾ ਮਨ ਤੇ ਅਸਰ ਪਏਗਾ। ਜਦ ਕਿ ਅਸਾਂ ਇਹ ਸਮਝਕੇ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿਮਰਨ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਨਿਯਤ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਪਾਵੇਗੀ। ਹਾਂ ਜੋ ਪਖੰਡ ਲਈ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ— ਉਈ! ਕੀਕੂੰ ਮੈਂ ਭੁਲੇਵਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ ਭਲਾ ਜੀ ਰੱਬ ਜੀ ਨਾਲ ਪਯਾਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ?

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ— ਇਕ ਨੁਕਤਾ ਹੋਰ ਬੀ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭੈ ਦਾਤਾ, ਨਾ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਕਰੜਾ ਹਾਕਮ ਜਾਣ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ, ਬਖਸ਼ਿੰਦ ਪਿਤਾ, ਭਰਾਤਾ, ਸਖਾ, ਮਿਤ੍ਰ ਵਾਂਙੂ ਸਦਾ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ 'ਆਪੇ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪ੍ਰੇਮ ਪਰਮੇਸੁਰ' ਸਮਝਿਆ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਾਲ ਪਯਾਰ ਪੈਣ ਵਿਚ ਸੌਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡਾ ਝੱਕ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਝੱਕ, ਡਰ, ਸੰਗ ਨਾਲ ਜੋ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਾਂ ਅਰ ਇਸ 'ਭੈ' ਕਰਕੇ ਕਿ ਉਹ ਕਰੜਾ ਹਾਕਮ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਵਾਂਜੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਸਾਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਈਂ ਤੋਂ ਝੱਕ ਕੇਹਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ?

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ—ਉਹ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਭੈ ਦਾਤਾ, ਡਰਾਵਣਾ, ਬਦਲੇ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਜੇ ਸਮਝ ਬਹੀਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹਾਂ, ਸੋ ਅੰਦਰ ਝੱਕ ਬਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਉਸ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦਿਆਂ ਤੇ ਇਹ ਸਮਝਦਿਆਂ ਕਿ ਉਹ ਪਯਾਰ ਕਰੇਗਾ। ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਸ਼ੇਰਨੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਸਮਝ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਉਸਦਾ ਬੱਚਾ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਦਾਰੂਆਂ ਨਾਲ ਵੱਲ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਆਖੇ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਝੱਕ ਆਵੇਗਾ। ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਕਹੇਗੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜੀਵ ਘਾਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਦੰਡ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਕਰੜਾ ਨਿਆਇਕਾਰੀ ਹੈ, ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਕਿਸ ਮੂੰਹ ਉਸ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਂ। ਇਹ ਝੱਕ ਹੈ। ਤੇ ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਸੁਮੱਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਇਕ ਵਯਾਪਕ ਤੇ ਚੇਤਨ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸੁਧੀ ਨੇਕੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕਰਮ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਠੰਡ, ਪਯਾਰ ਦੀ ਛਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸਾੜ ਠਰਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਸਾਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਿਆਂ, ਨਾਮ ਜਪਦਿਆਂ, ਗੁਣ ਗਾਉਂਦਿਆਂ, ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਝੱਕ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਸਮਝੇ ਹੋ?

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਜੀ ਹਾਂ! ਸੁਆਦ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ—ਸੋ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਯਾਰ ਦਾ ਸੋਮਾ ਸਮਝ ਲਿਆ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਇਹ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਕਿ ਜਨਮ ਜਨਮ ਦੇ ਵਿਛੁੜੇ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ 'ਸਦ-ਬਖਸ਼ਿੰਦ' ਤੇ 'ਸੁਧਾ-ਪਯਾਰ' ਹੋਣ ਦੀ ਢਾਰਸ ਹੋ ਗਈ। ਜਦ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਚੀਜ਼ ਪਿਆਰੀ ਲੱਗੀ ਤਦ ਚਿੱਤ ਦੀ ਰੁਚੀ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਕਰ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅੱਠ ਪਹਿਰੀ ਲਗਾਉ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਉਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਅੰਦਰਲਾ—ਸਾਡਾ ਆਪਾ—ਸਾਂਈਂ ਦੀ ਯਾਦ (ਪਯਾਰ) ਦੇ ਲਗਾਉ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੀ ਨਾਲ ਜਾ ਲੱਗਾ। ਫਿਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੀ ਦੀ ਸੁਖ ਭਰੀ ਰੌ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਅਰਥਾਤ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰ ਉਪਰ ਉਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਢੁਰ ਪਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ 'ਪ੍ਰੇਮ-ਦਰਸ਼ਨ' ਦਾ ਇਹ ਸੂਤ੍ਰ ਸੁਣੋ ਤੇ ਸਮਝੋ:--

'ਏ ਮਨ ਮੇਰਿਆ ਤੂ ਸਦਾ ਰਹੁ ਹਰਿ ਨਾਲੇ ॥
ਹਰਿ ਨਾਲਿ ਰਹੁ ਤੂ ਮੰਨ ਮੇਰੇ ਦੂਖ ਸਭਿ ਵਿਸਾਰਣਾ ॥
ਅੰਗੀਕਾਰੁ ਓਹੁ ਕਰੇ ਤੇਰਾ ਕਾਰਜ ਸਭਿ ਸਵਾਰਣਾ ॥
ਸਭਨਾ ਗਲਾ ਸਮਰਥੁ ਸੁਆਮੀ ਸੋ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੇ ॥
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਮੰਨ ਮੇਰੇ ਸਦਾ ਰਹੁ ਹਰਿ ਨਾਲੇ ॥ ੨ ॥

ਅਰਥਾਤ—ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਨ! ਤੂੰ ਸਦਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੁ। ਨਾਲ ਰਹੀਦਾ ਹੈ 'ਯਾਦ' ਨਾਲ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਹੁਣ ਦੱਸ ਚੁਕਾ ਹਾਂ ਕਿ 'ਯਾਦ' ਨਾਲ ਸੁਰਤ ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ, ਸਿਦਕ, ਭਰੋਸੇ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ ਉੱਡਕੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਵੇਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਅਟਾਰੀ ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।[1]

ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ 'ਯਾਦ', 'ਯਾਦ' ਦਾ ਫਲ ਹੈ 'ਪ੍ਰੇਮ'। ਅਰਥਾਤ ਜੇ ਅੰਦਰ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਹੈ ਤਾਂ ਪਿਆਰਾ 'ਯਾਦ' ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਅੰਦਰ 'ਯਾਦ' ਹੈ ਤਾਂ ਪਿਆਰੇ ਦਾ 'ਪਿਆਰ' ਅੰਦਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਿਆਰਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਦੇ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੇਵਲ 'ਭੁੱਲ ਦੇ ਪਰਦੇ' ਕਰਕੇ ਦੂਰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, 'ਭੁੱਲ' ਹਉਮੈਂ ਤੋਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, 'ਧਨ ਪਿਰ ਕਾ ਇਕ ਹੀ ਸੰਗਿ ਵਾਸਾ ਵਿਚਿ ਹਉਮੈਂ ਭੀਤਿ ਕਰਾਰੀ'[2]। ਸੋ ਜਦ ਭੁੱਲ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨੇ ਤੋੜਿਆ ਤਾਂ ਪਿਆਰਾ, ਜੋ ਪਾਸ ਸੀ, ਪਾਸ ਹੀ ਮਿਲ ਪਿਆ। 'ਯਾਦ' ਨਾਲ ਵਿੱਥ

1. ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ ਕਾਰਨ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਦੁੱਖ ਤੇ ਰੋਗ ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਪਯਾਰ ਕੀਤਿਆਂ 'ਦੂਖ ਰੋਗ ਬਿਨਸੇ ਭੈ ਭਰਮ' ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ।

2. ਏਹ ਮਾਇਆ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਵਿਸਰੈ...... [ਰਾਮ: ਅਨੰਦ]

ਹਟੀ ਤਾਂ ਮੇਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੋ 'ਯਾਦ'—'ਲਗਾਤਾਰੀ ਯਾਦ'—'ਮੇਲ' ਹੈ।

ਜੀਕੂੰ ਸੱਜਣ ਸੱਜਣ ਦਾ ਅੰਗ ਪਾਲਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਅੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਅਸੀਂ ਮਨ ਨੂੰ ਉਸ ਸਾਈਂ ਨਾਲ ਲਾਈ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸੁਖ ਰਸ ਸਾਨੂੰ ਆਪੇ ਦੇਣਾ ਹੈ[1]। ਫੇਰ ਸਾਡੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਓਹ ਦੁਖ, ਜੋ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਛੜੇ ਕਰਕੇ ਪਏ ਹਨ, ਨਾਲੇ ਓਹ ਦੁਖ ਜੋ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ, ਸਭ ਦੂਰ ਹੋਣਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰੇਗਾ, ਦਾਸ ਜਾਣਕੇ ਅੰਗ ਪਾਲੇਗਾ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਸਵਾਰੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ 'ਸੁਆਰ ਸਕੇਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ', ਉਹ 'ਸਦਾ ਸਮਰੱਥ' ਸਦਾ ਸੁਆਰੇਗਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਏਸ ਪ੍ਰੇਮ ਯੋਗ ਨਾਲ, ਯਾਦ ਦੁਆਰੇ ਸਾਈਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ, ਅਰਥਾਤ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ—ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਲੇ ਹਨ—ਆਪੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਿੱਥ ਪੈ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਦੂਏ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿੱਥ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਵੈਰਾਗ ਹੈ[2]। ਇਸ ਵੈਰਾਗ ਨਾਲ ਬਾਹਰਲੇ ਸਨਯਾਸ ਦੀ ਲੋੜ ਬੀ ਉੱਡ ਗਈ। ਸੁਖ ਦਾ ਰਸਤਾ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦਾ ਰਾਹ ਜੋ ਅੱਗੇ ਖੁਸ਼ਕ ਤੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਠੰਢਾ, ਛਾਂ ਦਾਰ, ਮਿੱਠਾ, ਰਸਦਾਰ ਤੇ ਪਿਆਰਾ ਬਣ ਗਿਆ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ— ਹੁਣ ਸਮਝਿਆ; 'ਇਸ ਅੰਦਰਲੇ ਦੇ ਸਾਈਂ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰੀ ਲਗਾਉ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ' ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਆ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਫਲ ਲਗ ਪੈਣਗੇ!

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ— ਹਾਂ! ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਤੇ ਭੈੜਾ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਥ ਤੇ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਰਥਾਤ ਮਨੁੱਖ ਜਗਤ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੀ ਕਾਲਖ ਵਿਚ ਫੇਰ ਫਸਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸੁਤੇ ਵੈਰਾਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਨਾ ਘਰ ਬਾਰ, ਇਸਤ੍ਰੀ, ਪਦਾਰਥ ਛੱਡਣੇ ਪਏ, ਨਾ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਦੁੱਖ ਭੋਗਣੇ ਪਏ। ਘਰ ਬੈਠਿਆਂ ਵੈਰਾਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ ਜਦ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਰੁਖ ਯਾ ਝੁਕਾਉ ਯਾ ਲਗਨ ਪਰਮੇਸੁਰ ਵੱਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕੀਹ? 'ਧਿਆਨ'। ਹਠ ਵਾਲਾ, ਪੂਰਤ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਧਿਆਨ ਨਾ, ਸਗੋਂ ਸਹਿਜ ਧਯਾਨ—ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ, ਖਿੱਚ ਵਾਲਾ, ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ ਧਿਆਨ-ਰੱਤ ਵਲ ਲੱਗ ਗਿਆ।

'ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਾਗੈ ਸਹਜ ਧਿਆਨੁ ॥'

1. ਆਖ ਗੁਆਲ ਅਸਾਂ ਮਨੋਂ ਨਾ ਵਿਸਾਰਿਆ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਯਾਦ ਕਰੇਸੋ।

2. ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵੈਰਾਗ ਦੂਸਰਿਆਂ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ, ਪਰ ਸਾਈਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਮਝਕੇ ਉਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਸੁਖ ਦੇਣਾ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੋਹ ਦਾ ਜੋ ਹਨੇਰੇ ਵਾਲਾ ਪੱਖ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਉੱਜਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਧਿਆਨ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਰੌ ਹੋਵੇਗਾ ਸਾਈਂ ਵਲ। ਤਵੱਜੋ ਕਹੋ, ਫਿਕਰ ਕਹੋ, ਖਯਾਲ ਦਾ ਰੌ ਕਹੋ, ਇਹ ਸਾਈਂ ਵਲ ਟੁਰਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਜੋ ਲਗਾਤਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਲਿਵ ਅਖਵਾਏਗਾ।

ਪ੍ਰੇਮ ਮੱਤੇ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਸੰਜਮ ਦਾ ਆਪੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ! ਮਨ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਤੇ ਐਬ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਆਪੇ ਛੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹੈ, ਓਸ ਨੂੰ ਮਾੜੇ ਕੰਮ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਾਉ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਨਾਮੀ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪਦਿਆਂ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸਫਾਈ, ਸੁੱਚਤਾਈ ਦਾ ਭਾਵ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਹਣਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪਾਪ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਘਟਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੈਲ ਮੈਲ ਧੂੜ ਧੂੜ ਆ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੈਲ ਮਾੜੀ ਲੱਗਦੀ ਤੇ ਪੀੜ ਦੇਂਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਝੱਕਦਾ, ਰੁਕਦਾ, ਟਿਕਾਣੇ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਬਿਨਾਂ ਦੁੱਖ ਪਾਏ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਵਿਚਾਰ ਲਓ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੁਰਤ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ. ਚੜ੍ਹੀ ਸੁਰਤ ਵਾਲਾ ਬਿਨਾਂ ਜਤਨ ਦੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਅਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੈਰਾਗ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬੇ-ਮਲੂਮ ਹਰਦਮ ਲਗੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਅੱਭਯਾਸ ਉਸ ਦੀ ਰਗ ਰਗ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ। ਉਸ ਪ੍ਰੇਮ ਰੰਗ ਦੇ ਮੱਤੇ ਨੂੰ ਗਿੜਾਉ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਜੜ੍ਹਤਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਢਹਿੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੈ:—'ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਹੁ ਸੰਤ ਮੀਤ ॥ ਸਾਵਧਾਨ ਏਕਾਗਰ ਚੀਤ ॥' ਸਿੱਧੀਆਂ ਨੂੰ ਧ੍ਰਿਗ ਧ੍ਰਿਗ ਕਹਿਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਫਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅੱਗੇ ਟੁਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਸੋ ਇਸ ਮਾਰਗ ਦੇ ਟੁਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਆਚਰਨ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਕਾਈ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪੱਕੀ ਨੀਂਹ ਸੁੱਚੇ ਆਚਰਨ ਦੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਤਜਰਬਾ ਉਸਤਾਦ ਹੋ ਢੁੱਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਾੜੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜੋ ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੇ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੇ ਚੁਭਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੈਲ ਪਾ ਕੇ ਅੰਦਰਲੇ ਰਸ ਨਾਲ ਵਿੱਥ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਰਸ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਰਸਾਂ ਵਿਚ ਪੈਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰ ਰਸ ਇਸ ਤੋਂ ਫਿਕੇ ਹਨ:—

"ਆਨ ਸੁਆਦ ਸਭਿ ਫੀਕਿਆ ਕਰਿ ਨਿਰਨਉ ਡੀਠਾ ॥"

ਸੋ ਉਚੇ ਰਸ ਵਿਚ ਰਤਾ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੀਵੇਂ ਰਸਾਂ ਕਸਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਗਾੜੀ ਰਾਹ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦਲਾ ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਸਾਫ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਪੱਧਰਾ, ਖੇੜੇ ਵਾਲੇ ਸਾਈਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਪਤੀ ਜੀ! ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਉਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜਾਨ ਹੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਭਲਾ ਜਿਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਲਾਉਣਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ ਤਾਂ

ਉਸ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਰਸ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ?

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ—ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਦ 'ਚੇਤੰਨ ਆਤਮਾ' (ਸਾਡੀ ਰੂਹ) ਨੇ 'ਚੇਤੰਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਨੂੰ ਮਿਲਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਕਿਸ 'ਚੇਤੰਨ ਸਾਧਨ' ਬਿਨਾਂ ਕੀਕੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? 'ਚੇਤੰਨ ਸਾਧਨ' ਹੈ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਸੋ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਿਲਾਪ ਹੀ ਕੀਹ ਹੈ ?

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਠੀਕ ਹੈ ਜੀ। ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਮੋਟੀ ਜੇਹੀ ਗੱਲ ਆਪ ਦੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਸਮਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਤੀਮੀਂ ਤੇ ਇਕ ਪੁਰਖ ਕੋਲੋ ਕੋਲ ਬਹਾ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਤਦ ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮਿਲਾਪ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਦੁਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਦਿਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਖਿੱਚੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਤਦ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ, ਤਦ ਮਿਲਾਪ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਲਗਨ ਦੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਧਨ ਇਕ ਖੁਸ਼ਕ ਕੰਮ ਹੈ ਅਰ ਮੇਰੇ ਜਾਣੇ ਜੇ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ 'ਮੁਰਦਾ ਸਾਧਨ' ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਿੰਦ, ਜਾਨ ਜਾਂ ਰੂਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਗਯਾਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਬਣ ਸਕਦਾ, ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਜਾਂ ਮਨ ਅੱਗੇ ਮੂਰਤ ਧਾਰਕੇ ਤਾਂ ਖਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਨਾ।

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ—ਠੀਕ ਹੈ ! ਇਸ 'ਨਾਮ' ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਿਰੇ ਗੱਲਾਂ ਸਿੱਖੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਟਪਲੇ ਖਾਂਦੇ ਤੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਖਯਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਸ ਐਉਂ ਜਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜਗਦੀ ਜੋਤ ਹਾਂ, ਕਲਯਾਨ ਹੈ। ਪਰ ਗਯਾਨ ਤਾਂ ਹੈ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਪਾ ਲੈਣਾ। ਗਯਾਨ ਨਾਲ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੋਚਣਾ, ਜਾਣਨਾ ਤਾਂ ਮਨ ਦੇ ਧਰਮ ਹੈਨ। ਮਨ ਦਾ ਜਾਣਨਾ ਤਾਂ ਹੱਦਬੰਦੀ ਵਾਲਾ ਗਯਾਨ ਹੈ। ਨਾਮ ਦੇ ਅਭਯਾਸ ਨਾਲ ਮਨ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਪਲਟੇ, ਜੋ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਉਲਟੇ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਆਪਾ ਸਾਈਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰੇ, ਅਰਥਾਤ ਅਸਲੀ ਗਯਾਨ ਨੂੰ ਪਾਵੇ ਜੋ ਗਯਾਨ ਕਿ ਆਤਮਾ ਦਾ ਗਯਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਣਨਾ ਮਾਤ੍ਰ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ 'ਤੱਤ' ਦਾ 'ਪਰਮ ਤੱਤ' ਨੂੰ ਮਿਲ ਪੈਣਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਹੈ :—'ਤੰਤੈ ਕਉ ਪਰਮ ਤੰਤੁ ਮਿਲਾਇਆ ਨਾਨਕ ਸਰਣਿ ਤੁਮਾਰੀ'। ਸਾਈਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਨਹੀਂ ਨਾ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਮਿਥਿਆ ਕਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸੱਤ ਹੈ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਕਿਸੇ ਮੋਟੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਓ ਨਾ।

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ—ਜਿਵੇਂ ਮਾਂ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੱਚਾ ਬੈਠਾ ਹੈ ਸਾਹਮਣੇ ਖਿਡੌਣੇ ਪਏ ਹਨ, ਬੱਚਾ ਖਿਡੌਣੇ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮੋਹਿਤ ਤੇ ਮਸਤ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦਾ ਚੇਤਾ ਬੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਖਿਡੌਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹਨ, ਬੱਚਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੀਏ, ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਉਲਟਾਈਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਆਵੇ ਕਿ ਮਾਂ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਪਯਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਕੇ ਸੁਖ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦਾ ਹੁਣ ਗਯਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਹ ਗਯਾਨ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿਡਾਉਣਿਆਂ ਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਖਿਡਾਉਣਿਆਂ ਦੇ ਗਯਾਨ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਖਿਡਾਉਣਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰਤਕੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ (ਅੰਤਰ ਮੁਖ ਹੋ ਕੇ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਮਾਂ ਦੇ ਗਯਾਨ ਵਰਗਾ ਗਯਾਨ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝੋ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਓਹ ਕਿਕੂੰ।

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ—ਜਿੱਕੂੰ ਨਜ਼ਰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਾਙ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਦੇਖ ਸਕਦੀ। ਨਜ਼ਰ ਤਾਂ ਆਪੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ 'ਦੇਖਣਹਾਰ' ਹਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਰ ਦਾ ਗਯਾਨ ਤਾਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਦੇਖਣਹਾਰੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਸੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਿਯ ਜੀ ! ਪਹਿਲੇ 'ਅਪਣੇ ਸਰੂਪ ਦਾ' ਟਿਕਾਉ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਜੋਗ ਵਾਲੇ ਅਟਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡਾ ਆਪਾ ਜੋ ਐਉਂ ਟਿਕਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੇਖਣਹਾਰ ਹੈ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਮੋਟਾ ਕਰਕੇ ਦੱਸੋ?

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ—ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਮੂਰਤ ਨੂੰ ਤੱਕ ਰਹੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਅੱਖ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਂਵ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਅੱਖ ਹੈ। ਹੁਣ ਅੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਹੈ, ਮੂਰਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਮੂਰਤ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਟਿਕ ਗਏ, ਜੋਗ ਏਥੇ ਬੱਸ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਖ ਦੇ ਮਗਰ ਤੁਹਾਡਾ ਅਪਣਾ ਆਪ ਹੈ ਜੋ ਨਜ਼ਰ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਅੱਖ ਵਿਚ ਭੇਜਕੇ ਅੱਖ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਦਾ ਦੇਖਣਹਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਬੀ ਪਿੱਛੇ ਦੇਖਣਹਾਰ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਸਾਡਾ ਆਪਾ ਜਗਤ ਦਾ ਦੇਖਣਹਾਰ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਸਾਡਾ ਤੇ ਜਗਤ ਦਾ ਦੇਖਣਹਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ 'ਆਪੇ' ਨੂੰ 'ਤੱਤ' ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਆਪੇ ਨੂੰ 'ਪਰਮ ਤੱਤ' ਕਹਿਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਨੂੰ ਮਿਲਾਪ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਯਥਾ—'ਤੰਤੈ ਕਉ ਪਰਮ ਤੰਤੁ ਮਿਲਾਇਆ ਨਾਨਕ ਸਰਣਿ ਤੁਮਾਰੀ'। ਸੋ ਅਸਾਂ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਤੋਂ ਉੱਠਕੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਟਿਕਣਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਪਰਮ ਆਪੇ ਨਾਲ ਮੇਲਣਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਮਿਲਾਪ ਕਹੋ ਯਾ ਅਨੁਭਵੀ ਗਯਾਨ ਕਹੋ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੱਚਾ ਖਿਡਾਉਣੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਹੈ ਤੇ ਓਹ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹਾਂ, ਚਾਹੇ ਮਾਂ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਹੈ, ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਮਨ ਮਾਤ੍ਰ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲੈਣ ਨੂੰ' ਨਹੀਂ ਪਰ 'ਨਾਮ ਦੁਆਰਾ ਮਿਲ ਪੈਣ' ਨੂੰ ਈਸ਼੍ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਖਿਆ ਹੈ :—

ਇਕ ਦੂ ਜੀਭੌ ਲਖ ਹੋਹਿ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ ॥
ਲਖੁ ਲਖੁ ਗੇੜਾ ਆਖੀਅਹਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਜਗਦੀਸ ॥
ਏਤੁ ਰਾਹਿ ਪਤਿ ਪਵੜੀਆ ਚੜੀਐ ਹੋਇ ਇਕੀਸ ॥

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਅਸਲ ਗੱਲ ਜ਼ਰਾ ਹੋਰ ਸੌਖੀ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਓ।

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ—ਇਹ 'ਸਾਡਾ ਆਪਾ' ਅੰਸ਼ ਹੈ ਉਸ ਚੇਤਨ ਦੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸੁਰ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਚੇਤਨ ਦਾ ਸਰੂਪ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਹੈ, ਇਜ ਅੰਸ਼ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬੀ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਹੈ। ਵਿਛੋੜਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅੰਸ਼ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ (ਦਿਸ ਰਹੇ ਜਗਤ) ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਫਸ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਨ, ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ 'ਪ੍ਰੇਮ ਸਰੂਪ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੇ' ਤੋਂ ਵਿਛੁੜ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੁੜਦੇ ਸਾਧਨ 'ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ' ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਰੂਹ ਤੇ ਤ੍ਰਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕਾਰਨ (ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ) ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੀਏ ਤਦ ਸਾਫ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਵੇਗ, ਜੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ (ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ) ਵੱਲ ਲਾ ਦੇਈਏ। ਦੁਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ, ਯਾ ਦੁਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਸਰੂਪ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਹੈ, ਜਦ ਸਜਾਤੀ[1] ਤੇ ਸਜਾਤੀ ਵਸਤਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਖਿੱਚ (ਪ੍ਰੇਮ) ਹੈ, ਆਮੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਦ ਉਹੋ ਖਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਲ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਪਰਮ ਉੱਤਮ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਜੋ ਜਗਤ (ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ) ਵਿਚ ਖੱਚਤ ਹੋ ਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ (ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ) ਤੋਂ ਵਿਛੁੜ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੋੜ ਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ (ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ) ਵਲ ਲਗਾ ਦੇਈਏ। ਇਹ ਸਾਈਂ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਜੀਉਂਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਬਹੁਤ ਬਰੀਕ ਗੱਲਾਂ ਹਨ, ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਮੋਟੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਲਵਾਂ ਕਿ ਠੀਕ ਸਮਝ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, (੧) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। (੨) ਇਹ ਜੀਵ ਉਸੇ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ; ਪਰ (੩) ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਗੁਣ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਲਾ ਲਿਆ ਹੈ। (੪) ਇਧਰ ਲਗਣ ਕਰਕੇ ਇਸਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਪਯਾਰ ਵਾਲੀ ਤਾਕਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਦੇ ਪਯਾਰ ਵਿਚ ਲਗ ਰਹੀ ਹੈ। (੫) ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜ ਰਹੀ ਹੈ। (੬) ਹਣ ਜੇ ਇਸ ਦੇ ਇਸ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ, ਜੋ ਪੁੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਫੇਰ ਅਸਲ ਪਾਸੇ ਵਲ ਮੋੜ ਦੇਈਏ ਕਿ ਭੁੱਲ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ—ਨਿਰਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ—ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਾਲ ਪਯਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ, ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦੀ 'ਯਾਦ' ਵਿਚ ਲਾ ਦੇਈਏ, ਤਦ ਸੁਭਾਉ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਜਿਕੁਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੈਣ ਤਦ ਅਸੀਂ ਡਾਢੇ ਉਦਾਸ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਮਿੱਤ ਤਰਲੇ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਮੋਹ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਥੋਂ ਜਤਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਸਤਿਸੰਗੀ ਬੀ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹੇ ਭਗਵੰਤ ਜੀ! ਮੇਰਾ ਬਾਲ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਏ, ਮੇਰੀ ਭੋਂ ਬਹੁਤ ਦਾਣੇ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੀ ਅਸੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤਾਂ ਹੋਏ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਅਜੇ ਕੁਛ ਓਪਰਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੁਛ ਵਧੇਰੇ ਆਪਣਾ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸੁਖ ਤੇ ਵਾਧਾ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ। ਤੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਵੀਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭਗਵੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੀਏ ਤੇ ਜੋ ਕੁਛ ਹੋਵੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਜਾਣ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੀਏ, ਭਈ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਤਾਂ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਛ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਚੋਜ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਪਿਆਰਾ ਜੋ ਕੁਛ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਚੰਗਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਐਉਂ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਹੋ 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ' ਹੈ। ਪਤੀ ਜੀ! ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਤਾਂ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਛ ਆਇਆ ਹੈ।

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ—ਠੀਕ ਹੈ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਕ ਸੰਸਾ ਹੈ। ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ—'ਵੇ ਢੋਲਾ! ਨੇਹੁੰ ਨ ਲਗਦੇ ਜੋਰੀਂ ਤੇ ਪੁੱਛ ਨਾ ਪੈਂਦੇ ਮਾਮਲੇ'। ਸੋ ਇਹ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨਾ ਹੈ; ਅਰਥਾਤ ਨੇਹੁੰ ਲਾਉਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਜੋਰੀਂ ਕੀਕੂੰ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਰ ਫਬਵੀਂ ਨੁਹਾਰ, ਗੁਣ ਆਦਿਕ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨੇਹੁੰ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਭਗਵੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਮਨ ਨੇ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ ਉਸ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰੀਂ ਨੇਹੁੰ ਕੀਕੂੰ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ?

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ— ਏਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਨੇਹੁੰ ਸਦਾ ਗੁਣ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ। ਕਈ ਵੇਰ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਰਣ ਖਿੱਚ ਬੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਖਿੱਚਾਂ ਦੇ ਢੋ ਢੁਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਪਯਾਰੀ ਜੀ! ਅਕਸਰ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਇਥੇ ਅਕਾਰਨ ਹੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਖਿੱਚ ਖਾਂਦੇ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਸੋਝੀ ਜੇਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮੱਲੋ ਮੱਲੀ ਇਸ ਰਾਹੇ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਝਲਕੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਕਾਦਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਚਾਹ ਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਛ ਘੱਟ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਪਿਛੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕਿਸੇ ਠੋਹਕਰ ਨਾਲ, ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ, ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੁਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਗੁਬਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦਾ ਤੀਰ ਨਹੀਂ ਵੱਜਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਹੁਣ ਲਾਵਣਾ ਹੈ, ਸੋ ਉਹ ਭਲੇ ਦੇ ਸੰਗ ਤੋਂ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਜਿਕੂੰ ਐਬ ਕੁਸੰਗ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਹਨ ਤਿੱਕੂੰ ਸਾਈਂ ਦਾ ਨੇਹੁੰ ਨੇਹੁੰ ਵਾਲੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆਂ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ— ਪਰ ਕੋਈ ਸਤਿਸੰਗੀਆਂ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਦੀ ਖਿੱਚ ਕੀਕੂੰ ਖਾਵੇ?

ਪਤੀ— ਇਹ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਉੱਦਮ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਕਸਰ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸਦਾ ਦਾਰੂ 'ਦੁੱਖ' ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਜੜ, ਦੁੱਖ ਰੂਪ ਤੇ ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਸਭ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੀਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਰ ਜਾਂਦੇ

1. ਇਕੋ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ, ਇਕੋ ਅਸਲੇ ਦੀਆਂ।

ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਜੋੜ ਧਰੀਦਾ ਹੈ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਦੋਂ ਹਾਵਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਇ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਏਹ ਪਿਆਰ ਕਿੱਥੇ ਗਏ? ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਸੱਟਾਂ ਵਜਦੀਆਂ ਹਨ, ਓਹ ਮਨ ਨੂੰ ਸੋਚ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਦਾਰੂ ਹੋਵੇ। ਮਨੁੱਖ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਪਰਾਲੇ ਤੇ ਹੀਲੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਨੇ ਬਿਨਸਣਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਸੱਟਾਂ ਤੇ ਧੱਕੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਅਖੀਰ ਮਨ ਟੋਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਹੋਤਥੇ ਹੀ ਨਾ ਸੁਖ ਹੋਵੇ। ਜਦ ਕੋਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸੁਖੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਓਹ ਦੁੱਖ ਕਲੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤਦ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਤੋਂ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛੀਦਾ ਹੈ; ਉਹ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ 'ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਜਗਤ' ਓਹ ਜ਼ਰੂਰ ਪਲਟੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਨਾਲ ਮੋਹ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਹਰ ਪਲਟੇ ਤੇ ਸੱਟ ਖਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਮੋਹ ਕਰੋ ਕਿ ਜੋ ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਤਦ ਸੁਖ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਦਾ ਇਕ ਰਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਛ ਸਮਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਫੇਰ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਗੇਲ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਗਿਲੀਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਲੱਗਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਐਉਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਦੇ ਮੋਹ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦੁੱਖ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਸਤਿਸੰਗ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਭੇਜਦੇ ਹਨ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠਿਆਂ ਉਠਿਆਂ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ਨੇਹੁੰ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਓਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਮੋਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਪਤੀ—ਇਹ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਰੂਹ ਦੀ ਸਫਾਈ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਜਦ ਦਿਆਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸਦੇ ਜਸ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਤੇ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਉਹ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਿਰਦੇ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਹੋਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸੱਤਯਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਮਨ ਉਤੇ ਪਿਆਰ ਲੀਹਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫੇਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸ੍ਰੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਦੇ ਭੇਤ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਦੇ ਮੋਹ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਪਰਤਾ ਖਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੰਦੀਆਂ ਦਾ ਮੰਦ ਦਿੱਸਕੇ ਮਾੜਾ ਪਨ ਭਾਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀ ਕੁਛ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਉਦਾਸੀ ਵਾਲਾ, ਕੁਛ ਉੱਚਾ ਤੇ ਕੁਛ ਉਮੰਗ ਜੇਹੀ ਨਾਲ ਭਰਕੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਦੋਂ ਗੁਰਮੁਖ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਯਾਦ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਲਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਯਾਦ ਅਰਥਾਤ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਸੁਆਦ ਦਾ ਝਲਕਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਸਮਝੋ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਿਆ, ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ 'ਨਾਮ' ਪਸਾਰੇ ਦਾ ਮੇਲ ਹੈ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਡਾਢਾ ਸਾਫ ਰਸਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਕੀ ਪਛਾਣ ਹੈ? ਕੀਹ ਜਾਣੀਏ ਕੋਈ ਲੱਬ ਵਾਲਾ ਮਿਲ ਪਵੇ ਤੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ? ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ, ਪਰ ਡਿੱਠਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਬਗਲਿਆਂ ਤੇ ਹੰਸਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਿਕੂੰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਪਤੀ—ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਸੋਚ ਲਵੋ; ਸਰੋਵਰਾਂ ਵਲੋਂ ਪੌਣ ਠੰਢੀ ਹੀ ਝੁੱਲਦੀ ਹੈ, ਭਲਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਉ ਭਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਿਆਲ ਮੂਰਤੀ ਹੈ, ਜੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਕੇ ਭਾਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਭਲਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਮੇਲ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਆਪੇ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਯੋਗੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸੋ ਗੁਰਮੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਸਦਾ ਮੇਲਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਗੁਣ ਤਾਂ ਇਸ ਗੁਣ ਦੇ ਲੱਛਣ ਮਾਤ੍ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਕੂੰ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਪਿਲੱਤਣ ਰੋਗ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਪਿੱਤਾਂ ਦਾ ਰੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਪੀਲਾ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਸੁਤੇ ਹੀ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਰੋਗੀ ਦੀ ਅੰਦਰ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਲਖਾਏਗਾ। ਸੋ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ—ਸਦਾ ਯਾਦ ਨਾਲ ਸਾਈਂ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ—ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਅੰਦਰਲੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਜੋ ਲੱਛਣ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕੁਛ ਪਛਾਣ ਵਿਚ ਮੱਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ (੧) ਅੰਦਰਲੀ ਹਾਲਤ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਦਾ ਲਗਾਉ ਸਦਾ ਰੱਬ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵਿੱਸਰਦੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਆਦ ਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਖੇਡਦੇ ਹਨ, ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ। (੨) ਵਰਤਣ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸੁਖੀਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦੁਖੀਆਂ ਤੇ ਦਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਭਲੇ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਉਨਾਂ ਤੋਂ ਸਹਿ-ਸੁਭਾ ਭਲਿਆਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾੜੇ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਕੁਸੰਗਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਫਲ ਦੀ ਚਾਹ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। (੩) ਪ੍ਰਭਾਉ ਐਉਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਸਤਕ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਲ ਬੈਠਿਆਂ ਚਿੱਤ ਖਿੜਦਾ ਯਾ ਨਿਰਮਲ ਭੈ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਸੰਗ ਕੀਤਿਆਂ ਠੰਢ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। (੪) ਉਪਰ (ਰੱਬ ਜੀ ਵੱਲ) ਦੀ ਖੇਡ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੁਰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਾਤਾ ਪਦ ਵਿਚ ਸਾਈਂ ਵਲ ਝੁਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।[1] (੫) ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:—'ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਨਹੀ ਕਛੁ ਘਾਲ ॥ ਦਰਸਨੁ ਭੇਟਤ ਹੋਤ ਨਿਹਾਲ' ॥ ਸਾਧੂ ਦੇ ਸੰਗ ਨਾਲ ਸੁਤੇ ਹੀ ਇਹ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦਰਸਨ ਮਾਤਰ ਨਾਲ ਚਿਤ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਭਾਵ ਖਿੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਹੈ 'ਗੁਰ ਦੀਖਯਾ' ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਨਾਲ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਰਹਿਣੀ ਰੱਖੀ ਦੀ ਹੈ,

---

1. ਓਇ ਦਾਤੇ ਦੁਖ ਕਾਟਨਹਾਰ ॥ ਜਾ ਕੈ ਸੰਗਿ ਤਰੈ ਸੰਸਾਰ ॥
[ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ, ਮਹਲਾ ੫ ॥

ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ, ਗਾਵੀਂ ਵੀਚਾਰੀ ਤੇ ਖੋਜੀ ਦੀ ਹੈ । ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਉਚਾਰੀ ਦਾ ਹੈ, ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਅਭਯਾਸ ਕਰੀਦਾ ਹੈ[1] । ਜੇ ਸੁਤੇ ਰੌ ਟੁਰ ਪਈ ਤਾਂ ਵਾਹ ਵਾਹ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਨਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰੀਦਾ ਹੈ । ਕੀਰਤਨ, ਕਥਾ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ, ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਸਾਰੇ ਸਹਾਇਕ ਹਨ ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਭਲਾ ਜੇ ਚਿੱਤ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁਖ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁੜੇ, ਨਾਮ ਅਭਯਾਸ ਕਰੇ, ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰੇ, ਆਪ ਦੇ ਕਹੇ ਮੂਜਬ ਓਹ ਰਾਹੇ ਵੀ ਪਾ ਦੇਣ, ਫੇਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤੌਖਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ? ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਲ ਵੇਖਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਾਂ, ਆਪ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋ, ਆਪ ਨੇ ਰਸਤੇ ਬੀ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਫੇਰ ਫੇਰ ਓਸੇ ਹੀ ਅਪਣੇ ਚੱਕ੍ਰਾਂ, ਵਹਿਣਾਂ, ਮਨ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਪੈਨੀਂ ਹਾਂ, ਡਰਨੀ ਹਾਂ, ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਖਾ ਜਾਵੇ ।

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ—ਤੌਖਲਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਜੇਕਰ ਨੀਯਤ ਰਾਸ ਹੋਵੇ । ਜੇ ਨੀਯਤ ਉਚੇ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਨੇ ਸੇਧ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੀ ਧਾਰ ਲਈ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਭੁਲਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਇਹ ਸਭ ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਪੌੜੀ ਦੇ ਡੰਡੇ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ । ਹਰ ਭੁੱਲ ਦੁੱਖ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਹਰ ਦੁੱਖ ਮਨ ਨੂੰ ਮੱਤ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਸਿਖਿਆ ਹੈ, ਦੁੱਖ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਹੀ ਤਪ ਤਪਕੇ ਸਿਖਿਆ ਹੈ । ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟ ਭੁੱਲਣ ਘੱਟ ਦੇਂਦੀ ਹੈ । ਜੇ ਭੁਲ ਪਵੇ ਬੀ ਤਾਂ ਝੱਟ ਕੱਢ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੁਭ ਸੰਗਤ ਲਈ ਆਗਯਾ ਕੀਤੀ ਹੈ:—

ਸਤੀ ਪਹਰੀ ਸਤੁ ਭਲਾ ਬਹੀਐ ਪੜਿਆ ਪਾਸਿ ॥
ਓਥੈ ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਬੀਚਾਰੀਐ ਕੂੜੈ ਘਟੈ ਰਾਸਿ ॥

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਸੱਚ ਹੈ, ਪਤੀ ਜੀ ! ਜਿੱਕੁਰ ਮੇਰੀ ਅੱਜ ਦੀ ਭੁੱਲ ਨੂੰ ਜੇ ਆਪ ਨਾ ਕੱਟਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਈ ਦਿਨ ਧੁਖ ਧੁਖ ਕੇ ਦੁੱਖ ਪਾਕੇ ਮੋੜਾ ਖਾਂਦੀ ਕੀ ਜਾਣੀਏਂ ਨਾ ਹੀ ਮੋੜਾ ਖਾਂਦੀ ।

ਪਤੀ—ਸਤਿਸੰਗ ਤਾਂ ਡਾਢੀ ਹੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸ਼ੈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਬੀ ਖ਼ਬਰਦਾਰੀ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਸਤਿਸੰਗ ਅਸਲੀ ਹੋਵੇ । ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਿਤ੍ਰ ਹੈ, ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਨ, ਪਰ ਉਂਞ ਗੁਰਮੁਖ ਆਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਆਮ ਜੋ ਸਾਧ ਸੰਤ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਤਪੀਏ, ਕੋਈ ਨੇਮੀ ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਪਖੰਡੀ । ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, 'ਢੂੰਢਿ ਸਜਨ ਸੰਤ ਪਕਿਆ' । ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, 'ਕਬੀਰ ਜਉ ਤੁਹਿ ਸਾਧ ਪਿਰੰਮ ਕੀ ਪਾਕੇ ਸੇਤੀ ਖੇਲੁ ॥ ਕਾਚੀ ਸਰਸਉ ਪੇਲਿਕੈ ਨਾ ਖਲਿ ਭਈ ਨ ਤੇਲੁ ॥' ਸੋ ਪ੍ਰਿਯ ! ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ, ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਚਾਹੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਚਾਹ ਨਾਲ, ਚਾਹੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਦ ਅੰਦਰੋਂ ਉਮਾਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਉੱਠੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਿਤਨੇਮ ਦਾ ਰੋਜ਼ ਮਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲਾ ਕੇ ਪਾਠ ਕਰਨਾ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਰੋਜ਼ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਅਰ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨੀ ਕਿ 'ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ! ਆਪਣੀ ਅਗੁਵਾਨੀ ਵਿਚ ਆਪ ਟੋਰੋ' । ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਮੇਲ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਨਿਤ ਕਰੇ । ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ: 'ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਮੇਲ, ਸਾਧ ਦਾ ਸੰਗ, ਸੇਈ ਪਯਾਰੇ ਮੇਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਿਲਿਆਂ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਚਿੱਤ ਆਵੇ' । ਅਰਥਾਤ ਗੁਰਮੁਖ-ਸੱਚੇ ਗੁਰਮੁਖ-ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੋਵੇ । ਮਿਲਾਪ ਭਾਵੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ । ਸਾਧ ਦਾ ਸੰਗ ਹੋਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਸਾਂਈਂ ਰਸਤੇ ਸਾਧਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਸੰਗਤ ਉਸਦੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਵੀਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਬਣਿਆ ਰਹੇ । ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਆਪ ਜਪਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠਿਆਂ ਨਾਮ ਚਿੱਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਪਤੀ ਜੀ ! ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਏਸ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਕੀ ਸਤਵੰਤ ਕੈਦ ਪੈ ਗਈ, ਬਿਦੇਸ਼ ਚਲੀ ਗਈ, ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਗਈ, ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ 'ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਮੇਲ, ਸਾਧ ਦਾ ਸੰਗ, ਨਾਮੀਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ' ਕਿੱਥੇ ਨਸੀਬ ਹਨ ? ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਕੁਸੰਗ, ਵਿਛੋੜਾ, ਬੰਦੀ, ਭੁੱਖ, ਗ਼ਰੀਬੀ ਉਸਨੂੰ ਕੀਕੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਨਾ ਵਿਛੋੜਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ? ਐਸੇ ਵਿਛੁੰਨਿਆਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੀਹ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਸੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਇਆ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਓ ?

ਪਤੀ—ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਬਿਰਦ ਦੀ ਤੁਸਾਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ:— 'ਹਰਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਭਗਤ ਉਪਾਇਆ ਪੈਜ ਰਖਦਾ ਆਇਆ ਰਾਮ ਰਾਜੇ ॥' ਸਾਂਈਂ ਅਪਣਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪ ਆ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਫਿਰ ਉਹੋ 'ਦੁਖ ਦਾਰੂ' ਤੇ 'ਨੀਯਤ ਰਾਸ' ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਕਰੋ । ਜਿਸਦੀ ਨੀਯਤ ਮਿਲਨੇ ਦੀ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਕਿਤਨਾ ਨਿਰਬਲ ਹੈ, ਕਿਤਨਾ ਭੁੱਲਦਾ ਤੇ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਸਦਾ ਆਪ ਰਾਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨੇਮ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਿਆਰੇ ਜਦ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਬਲ ਦੇ ਕੇ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਬਿਪਤਾ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨੇ ਦਾ ਮਾਦਾ ਵਧੀਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਟਾਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਸੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਉੱਚੀ ਹੋ ਕੇ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ । ਮਰਨ ਚਾਹੇ ਜੀਉਣ ਕਾਂਪ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ । ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਪੰਥ ਦਾ ਬਿਰਦ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਪਿਛਲੀ ਲੁੱਟ ਵਿਚ ਜਿਤਨੇ ਸਿਖ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਕਾਬਲ ਗਏ ਹਨ, ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੋ ਵੇਲੇ ਹਰ ਧਰਮਸਾਲ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਜੱਥੇ ਤੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਵਲੋਂ ਅਰਦਾਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਵਲੋਂ ਨਿੱਤ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਬਲ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਵਯਾਪਕ ਸਤਯਾ ਨੂੰ ਸਹਾਯਤਾ ਲਈ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ । ਸਾਡਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਿਆਰੇ ਉਸ ਬੰਦੀ ਵਿਚੋਂ ਸਲਾਮਤ ਵਾਪਸ ਆਉਣਗੇ । ਅੱਗੇ ਲਗ ਪਗ ਸਾਰੇ ਆ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮਝਾਈਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੌਣ ਫੇਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਕਾਕੀ ਦਾ ਤੌਖਲਾ ਨਾ ਕਰੋ, ਸਗੋਂ ਸਿਦਕ ਧਾਰੋ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਮਜ਼ਬੂਤ ਦਿਲ ਨਾਲ ਕਾਕੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਕੇ

---

1. ਗੁਰਸਿਖੀ ਵਿਚ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਬੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਸਾਈਂ ਵਲ ਲਗਣ ਦੀ ਦਾਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ।

ਉਸ ਵਿਚ ਤਕੜਾਈ ਭਰੇ। ਅਸੀਂ ਜੋ ਰੋਜ਼ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ 'ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਰੱਛਯਾ ਰਿਆਇਤ' ਸਚ ਲਓ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕੇਡੀ ਡੂੰਘੀ ਗੰਢ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਪੰਥ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਿਦਕ ਕਿਤਨਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਦਿਲ ਜਦ ਰੋਜ਼ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਦੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਰੱਛਿਆ ਤੇ ਰਿਔਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ? ਕਦੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦੇ ਦਿਨ੍ਹਾਂ ਅਰਦਾਸਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਬੰਦੀਖ਼ਾਨੇ ਪਏ, ਦੂਰ ਗਏ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਛੁੜੇ ਤੇ ਬੇਬੱਸ ਹੋਏ, ਯਾ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਆਏ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਤਕੜਾਈ ਨਾ ਪਹੁੰਚੀ ਹੋਵੇ?

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਸੱਚ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਧੰਨ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰੇਮ ਧੰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੀੜਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਅਰ ਫੇਰ ਦੇਖੋ ਕਰਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਪੁਰਖ ਅਪਣਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਇਕ ਇਕ ਬੱਚਾ ਢੂੰਡਕੇ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ, ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰੇਮ! ਪਰ ਪਤੀ ਜੀ ਆਪ ਦਾ ਬੀ ਧੰਨ ਜਨਮ ਹੈ! ਦੇਖੋ ਆਪਦੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਉੱਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਐਸਾ ਜੀ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਮੋਹ ਤੇ ਭਰਮ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਐਸੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ਜੋ ਮਨ ਸਦਾ ਐਸਾ ਰਹੇ।

ਪਤੀ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੁਰਤ ਦੇ ਲਹਾਉ ਚੜ੍ਹਾਉ ਪਰ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਾਫ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੇਠਾਂ ਉਤਾਹਾਂ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਦਾਰੂ ਇਸ ਦਾ ਸਦਾ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜੈਸਾ ਓਥੇ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:—

ਕਬਹੂ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਇਹੁ ਪਾਵੈ ॥
ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਬਹੁਰਿ ਨ ਆਵੈ ॥
[ਸੁਖਮਨੀ

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਸਿਰਤਾਜ ਜੀ! ਅੱਜ ਕੱਲ ਜੇ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਘਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਬਣੇ ਅਤੇ ਮਨ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਪਤੀ—ਸਤਿ ਬਚਨ! ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰਖਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਅਰ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਭੇਜਦੇ ਹਾਂ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ—ਵਾਹ ਵਾਹ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਸੰਗਤ ਆ ਜੁੜੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕਾਬਲ ਗਏ ਕੈਦੀ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਅਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਗਿਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਗਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਿਹਨਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇ। ਪੰਜ ਭੋਗ ਪਾ ਕੇ ਸੰਗਤ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਵੀਹ ਦਿਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਘਰ ਸੱਚਖੰਡ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਰਸ ਈਸ਼ੁਰ ਆਰਾਧਨਾ ਬਣੀ ਰਹੀ, ਆਰਾਧਨਾ ਵਾਲੇ ਸੁਚੇ ਹੀਰੇ, ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਮੂਨੇ, ਸੱਚੇ, ਸੁੱਚੇ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਲੋਕ ਸਨ। ਲਗਾਤਾਰ ਸਤਿਸੰਗ ਨੇ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਮਤਾ ਦਾ ਭਰਿਆ ਦਿਲ ਕੁਛ ਆਸ, ਤੇ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਉਚੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ।

—o—

ਕਾਂਡ ਸੋਲ੍ਹਵਾਂ

ਖਯਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅਪਨਾ ਤਅੱਲਕ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਅਪਨੀ ਧੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਗਾਜ਼ੀਉਦੀਨ ਨਾਲ ਮੰਗਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਧੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਬੇਗਮ ਤੇ ਉਮਰਾਵਾਂ ਦੀ ਅਣਬਣ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਗ਼ਾਜ਼ੀਉਦੀਨ ਨੇ ਸੱਯਦ ਜਮੀਲ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਘੱਲਿਆ, ਪਰ ਬੇਗਮ ਦੀ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਵਿਗੜ ਗਈ। ਬੇਗਮ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਚੋਰੀ ਸੱਦ ਘਲਿਆ। ਗ਼ਾਜ਼ੀਉਦੀਨ ਇਹ ਚਲਾਕੀ ਮਲੂਮ ਕਰਕੇ ੧੮੧੨ ਬਿ. ਵਿਚ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀਉਂ ਟੁਰਿਆ। ਬਹੁਤੀ ਫੌਜ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਛੱਡਕੇ ਥੋੜੀ ਜੇਹੀ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਇਸ ਬਹਾਨੇ ਤੱਤ ਫੱਟ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਾ ਕਿ ਮਾਨੋ ਆਪਣਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਹਾਨੇ ਉਸਨੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਬੇਗਮ ਦਾ ਮਹਿਲ ਅਚਾਨਕ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਜਦ ਬੇਗਮ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਟੋਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ੩੦ ਲੱਖ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲੈਕੇ ਆਦੀਨਾਂ ਬੇਗ, ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਹਾਕਮ, ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਮੁੜ ਗਿਆ ਤੇ ਬੇਗਮ ਦੀ ਧੀ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਵਿਆਹ ਲਈ, ਪਰ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣਕੇ ਕੰਧਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੮੧੩ ਬਿ. ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ। ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਲਗਕੇ ਭੱਜ ਉਠਾ ਤੇ ਪਹਾੜੀਂ ਜਾ ਲੁਕਿਆ[1]। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਅਪਨੀ ਕੁਛ ਫੌਜ ਛੋੜਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਅੱਗੇ ਟੁਰਿਆ। ਦੁਆਬੇ ਪੁੱਜਕੇ ਉਸ ਨੇ ਨਾਸਰੁੱਦੀਨ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਥਾਪਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪ ਸਰਹਿੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿੱਲੀ ਅੱਪੜਿਆ। ਨਵਾਬ ਨਜੀਬੁੱਦੌਲਾ ਜੋ ਅੰਦਰਖਾਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਰਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਰਨਾਲ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲਿਆ। ਉਧਰੋਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਲਮਗੀਰ ਤੇ ਗਾਜ਼ੀਉਦੀਨ ਵਜ਼ੀਰ ਬੀ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਦੱਸ ਕੋਹ ਅੱਗੇ ਆ ਮਿਲੇ ਤੇ ਹਮਲਾਆਵਰ ਨੂੰ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਲੈ ਗਏ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੱਸ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸਦੀ ਸਿਪਾਰਸ਼ ਨਾਲ ਅਬਦਾਲੀ ਤੋਂ ਮਾਫੀ ਲਈ[2] ਹੁਣ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਅਮੀਰਾਂ ਉਮਰਾਵਾਂ ਤੇ ਚੱਟੀਆਂ ਲਾਈਆਂ, ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਲਈਆਂ, ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਰੁਪਜੇ

1. ਜ਼ਕਾਉੱਲਾ। 2. ਉਮਦਾ-ਤੁ ਤ੍ਵਾਰੀਖ।

ਕਢਵਾਏ। ਫੇਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਲੁੱਟ ਦੀ ਉਹ ਬਿਪਤਾ ਰਹੀ ਜੋ ਨਾਦਰ ਦੀ ਲੁੱਟ ਭੁੱਲ ਗਈ, ਵਡੇ ਵਡੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਝਾੜੂ ਦਾ ਤੀਲਾ ਤੱਕ ਨਾ ਛੱਡਿਆ[1]। ਅੰਤ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਬੱਲਬ ਗੜ੍ਹ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਮਥੁਰਾ ਲੁੱਟੀ ਤੇ ਕਤਲਾਮ ਕੀਤੀ[2] ਫੇਰ ਆਗਰੇ ਤੇ ਕਹਿਰ ਟੁੱਟਾ ਤੇ ਗਿਰਦੇ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਰਾਨ ਕੀਤਾ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੂ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਕੇ ਨਾਲ ਲੈ ਟੁਰਿਆ, ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਕਤਲਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬੇਟੀ ਹਜ਼ਰਤ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਲਮਗੀਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਧਨ ਲੀਤਾ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਿਠਾਕੇ ਕੰਧਾਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਮੁੜਦਿਆਂ ਰਸਤੇ, ਉਹ ਹੋਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਕੈਦ ਪਈ ਸੀ।

ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਹਾਲਾਤ ਮੁਜਬ ਜਦੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ ਸੀ। ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਨਾਸਰੁੱਦੀਨ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਕਹਿਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਾਸਰੁੱਦੀਨ ਨੇ ਹੁਣ ਸੋਢੀ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਐਸਾ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਨੱਸਣਾ ਪਿਆ[3]। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਸਰੁੱਦੀਨ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਥੰਮ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਉਥੇ ਗਊਆਂ ਕੁਹਾਈਆਂ, ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਾਏ ਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਹਿਰ ਕਮਾਏ[4] ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਭੇੜੀ (ਹੁਸ਼ਯਾਰਪੁਰ) ਦੇ ਲਾਗੇ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਆਦੀਨਾਬੇਗ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੇਖਲਿਆਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ 'ਇਕ ਆਸ਼ਾ' ਹੋ ਗਿਆ। ਏਥੇ ਹੀ ਹੁਣ ਇਹ ਗੋਂਦ ਗੁੰਦੀ ਗਈ ਕਿ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਨਾਸਰੁੱਦੀਨ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੰਗਲਾਂ, ਬਨਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ, ਤੇ ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲ ਮੱਤੇ ਹੋਏ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਉਮੰਡ ਆਏ। ਇਕ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਇੱਕਤ੍ਰ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਰਮਤਾ ਹੋ ਕੇ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨਾਲ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਜੰਗ ਦੀ ਸਰਕਰਦਗੀ ਕਰਨੇ ਲਈ ਤੁਰਕੀ ਤੇ ਸਿੰਘ, ਦੁਹਾਂ ਦਲਾਂ ਪਰ, ਥਾਪੇ ਗਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਇਕ ਹਾਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਅੱਜ ਤੱਕ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੇ ਨਾਸੁੱਰਦੀਨ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਨੀਲੀ ਜੇਹੀ ਇਕ ਰੰਗੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਤੇ ਖ਼ਤਰਾ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਕਿਤੇ ਨਾਸੁੱਰਦੀਨ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਖਾਨਾ ਜੰਗੀ ਤੇ ਹੀ ਭੁਲੇਖੇ ਸਿਰ ਨਾ ਉਤਰ ਪੈਣ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਹਰੇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਦਸਤਾਰ ਵਿਚ ਕਣਕ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਕਸ ਕੇ ਬੰਨ ਲਵੋ, ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਵਲ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਸਕਣ। ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਕੁਛ ਸਿੱਟੇ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਪੱਗ ਵਿਚ ਅੜੁੰਬ ਦਿੱਤੇ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫਤੇ ਦਾ ਸ਼ਗਨ ਸਮਝ ਕੇ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਕੀਤਾ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਬੀ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਘੋਰ ਜੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤੁੰਦੀ ਤੇ ਕੌਮੀ ਜੋਸ਼ ਅਰ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਕਟਕ ਕੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਇਕ ਦਸਤਾ ਫੌਜ ਦਾ ਲੈ ਕੇ ਸੱਜੇ ਪਰ੍ਹੇ ਪਰ ਇਸ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਪਏ ਕਿ ਚਲਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਸੈਨਾਪਤ ਦਾ ਸਿਰ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸੱਯਦ ਖੈਰਸ਼ਾਹ, ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜ ਗੜ੍ਹੀਏ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰ ਗਾਜਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਟੇ ਗਏ ਤਦ ਕੀਹ ਸੀ? ਨਾਸਰੁੱਦੀਨ ਦੀ ਫੌਜ ਉੱਠ ਨੱਸੀ। ਸ਼ੇਖ ਸ਼ਹਿਰ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ ਤੇ ਪਲੋ ਪਲੀ ਵਿਚ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਨਾਸਰੁੱਦੀਨ ਬੀ ਇਕ ਦਸਤੇ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾੜਨ ਦੇ ਜ਼ੁਰਮ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇਣੀ ਪਈ[5]। ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕਰਵਾਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਛ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੱਯਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਵਾਸਤੇ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਫੇਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਇਸ ਮੰਦਰ ਨਾਲ ਜਾਗੀਰ ਲਾਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੁਛ ਹਿੱਸਾ ਅੱਜ ਤੱਕ ਮੰਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਟੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬਾਰ ਬਰਬਾਦ ਹੋਏ ਸੋ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਸਭ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਭਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਵਧਾ ਲਿਆ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਕਾਹਲੀ ਦਾ ਮਾਦਿਆ ਕੰਧਾਰ ਨੂੰ ਟੁਰ ਗਿਆ ਸੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਥਾਪ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਜਹਾਂ ਖਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਪੁਤ ਨੂੰ ਕਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਣਾ। ਸੋ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸਖ਼ਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਕਦੇ ਦਾਉ ਹੇਠ ਆਉਂਦੇ ਸੇ? ਵੱਸਦਾ ਪੰਜ਼ਾਬ ਫੇਰ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਬਨਾਂ ਤੇ ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ।

ਸਾਹਜ਼ਾਦਾ ਤੈਮੂਰ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਖ਼ਤਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਜ ਦਾ ਰੁੱਕਾ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਤਵੰਤ

---

1. ਫ਼ਕਾਉਂਲਾ।

2. ਫ਼ਕਾਉਂਲਾ, ਕਰਨਲ ਬੀ.ਜੀ. ਮੈਲੀਸਨ।

3. ਤਵਾ ਖਾ: ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ੧੭੯੭ ਵਿਚ ਕੁਤੱਬੁਦੀਨ ਨਾਮੇ ਜਲੰਧਰੀ ਹਾਕਮ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਐਸੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ ਸਨ।

4. ਦੇਖੋ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

5. ਭਾ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵੇਰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨਾਸਰੁੱਦੀਨ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁਰਦੇ ਨੂੰ ਕਢਵਾਕੇ ਇਸ ਜ਼ੁਰਮ ਲਈ ਫੂਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਥੰਮ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਾੜਿਆ ਸੀ।

ਕੌਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪਤਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਅਰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ 'ਉਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪਤਾ ਕਰੋ ਕਿ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਜੋ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦਾਉ ਨਾਲ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ, ਮੁੜਕੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਕਾਬਲ ਵਾਪਸ ਭੇਜੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜੇ ਨਾ ਪਹੁੰਚੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਖ਼ਤੀ ਨਰਮੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਵੀ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਹੋਵੇ, ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾ ਹੋਵੇ'। ਤੈਮੂਰਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਪਰ ਆਪਣੇ ਇਕ ਇਤਬਾਰੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਲਗਾਇਆ, ਜੋ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਟੁਰ ਗਿਆ। ਦੋ ਇਕ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਚੁਪ ਚੁਪਾਤੇ ਪਤੇ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਨਾਮ ਦੀ ਇਕ ਅਤਿ ਨੇਕ ਧਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਦੇਵੀ ਕੰਨਯਾ ਇਕ ਕਾਬਲੀ ਸਰਦਾਰ ਨੇਕੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਬਦੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਮੁੜਕੇ ਕੁਛ ਸੁਧ ਨਹੀਂ ਆਈ ਕਿ ਲੜਕੀ ਦਾ ਕੀ ਹੋਇਆ।

ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਹਾਲ ਚੁਪ ਚੁਪਾਤੇ ਕੱਢਿਆ, ਪਰ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਮਾਂ ਦੀ ਮਮਤਾ ਕਦ ਅਟਕਣ ਦੇਂਦੀ ਹੈ? ਬਹੁ ਥਿੱਤਾ ਲੈਂਦੀ ਉਹਨਾਂ ਸੂੰਹੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਹੀ ਮਿਲੀ ਅਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਧੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਕਹੇ ਕਿ ਉਹ ਪੱਥਰ ਬੀ ਮੋਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਤਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇੰਨਾ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਥਹੁ ਲੈ ਆਈ ਸੀ ਕਿ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਇਹ ਪੁੱਛ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਕਾਕੀ ਘਰ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ?

ਹੁਣ ਘਰ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਉਥੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਹੱਥ ਚੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਤਨੀ ਭਾਲ ਕਿਕੂੰ ਹੋਣੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਜੋ ਭਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਸਾਫ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੰਦੀ ਵਿਚੋਂ ਨੱਸ ਟੁਰੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਨੱਸ ਟੁਰਨਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਧਰਮ ਕਾਇਮ ਹੈ ਅਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਸਿੱਕ ਹੈ। ਉਸ ਧਰਮ ਪਿਆਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਇਕ ਠੰਢ ਤਾਂ ਪੈ ਗਈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹਰੀ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਦੁਖ ਚਾਹੇ ਪਾਉਂਦੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਧਰਮ ਰੱਖਯਾ ਲਈ ਜੋਧਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰੀ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਤੜਫਨੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਵੱਡੀ ਤੜਫਨੀ ਜੋ ਧਰਮ ਦੀ ਆਨ ਨੂੰ ਵੱਜਦੀ ਸੀ, ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਬਹੁਤ ਸੁਖਦਾਈ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਕਾਬਲੋਂ ਉੱਠ ਨੱਸੀ ਹੈ ਅਰ ਫੇਰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਜੇ ਕਦੇ ਫਸ ਬੀ ਗਈ ਤਾਂ ਜਾਨ ਪਰ ਖੇਡੇਗੀ, ਧਰਮ ਪਰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਖੇਡੇਗੀ। ਅੱਜ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਕੀਰਨੇ ਨਹੀਂ ਪਏ, ਪੱਲੇ ਨਹੀਂ ਪਾਏ ਗਏ, ਸਹੇਲੀਆਂ ਤੇ ਸਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਵੈਣ ਪਾਉਣ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ, ਪਰਚਾਉਣੀ ਤੇ ਜਣਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਅੱਜ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੋਹੇ ਦੀ ਖਾਣ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਖਾਣ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜੇ ਲੋਹੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੋਹਸਾਰੀ ਕਰੜਾਈ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਵਧਾਈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਹਰ ਸਿੱਖ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਉੱਠ ਖੜੋਂਦਾ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ ਜੋ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਬਾਟ ਘਾਟ, ਦੁਖ ਸੁਖ, ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਘੁਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬੀ ਸਹਾਈ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਫੇਰ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਗੁਰੂ ਜੀ! ਪਯਾਰੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋ, ਉਸਦੇ ਰਸਤੇ ਦੇ ਆਗੂ ਹੋਵੋ ਅਰ ਬਚਾਕੇ ਘਰੀਂ ਲਿਆਓ 'ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਰੱਛਿਆ ਰਿਆਇਤ'। ਇਹ ਅਰਦਾਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜੀਉਂਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠਾ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਾਬੇ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਸੀ[1]। ਇਕ ਵੇਰ ਬਹਾਨਾ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਸ਼ਵਰੇ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਸੱਦ ਭੇਜਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਫਸਾਦ ਪਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਪਰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਨੀਤੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਾ ਲਿਆ, ਪਠਾਣੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਸਦੇ ਫੜਨੇ ਲਈ ਫੌਜ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਅੱਗੇ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਜਾਣੂੰ ਨਿਰਾ ਇਕੋ ਉਹੋ ਆਪ ਸੀ। ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਫੌਜ਼ ਜਲੰਧਰ ਪਹੁੰਚੀ ਤਦੋਂ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ (ਲਤੀਫ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ) ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਤੇ ਉਹ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਵਟਾਲੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਈ। ਹਾਰ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਜਹਾਂ ਖਾਂ ਆਪ ਦੁਆਬੇ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਤੇ ਆਪ ਵਟਾਲੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁਰਾਦ ਖਾਂ ਨੂੰ—ਜੋ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਮੁੜਿਆ ਸੀ, ਮਰਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਸ਼ੁਭੇ ਵਿਚ ਕਿ ਉਹ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨਾਲ ਰਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਾਹੌਰੋਂ ਵੱਡੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪਾ ਕੇ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਜਹਾਂ ਖਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਤੈਮੂਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਪੈ ਗਏ ਤੇ ਰਾਮਰੌਣੀ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ[2]। ਰਾਮਰੌਣੀ ਢਾਹ ਦਿੱਤੀ

---

1. ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀਓਂ ਮੁੜਿਆ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗ ਕੇ ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਨਵਾਬੀ ਲੈ ਗਈ ਸੀ। ਜ਼ਕਾਉੱਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਹਾਕਮੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਹਾਂ ਖਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਹਰ ਸਾਲ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਹਾਕਮ ਸੀ।

2. ਪਰ ਜ਼ਕਾਉੱਲਾ ਐਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :—'ਖਾਨ ਜਹਾਂ ਨੇ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਕੋ, ਜਿਸਕੀ ਦਗਾ ਬਾਜ਼ੀ, ਮੱਕਾਰੀ ਔਰ ਬੇਵਫਾਈ ਔਰ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਕਾ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹ ਚੁਕੇ ਹੋ, ਅਪਨਾ ਨਾਇਬ ਕਰਕੇ ਦੁਆਬਾ ਜਲੰਧਰ ਮੇਂ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਆ। ਥੋੜੇ ਦਿਨੋਂ ਕੇ ਬਾਦ ਜੋ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਕੋ ਬੁਲਾਇਆ ਤੋ ਵੁਹ ਨਾ ਆਇਆ, ਔਰ ਪਹਾੜੋਂ ਮੇਂ ਭਾਗ ਗਿਆ। ਖਾਨ ਜਹਾਂ ਨੇ ਮੁਰਾਦ ਖਾਂ ਕੋ ਦੁਆਬਾ ਮੇਂ ਉਸ ਕੀ ਜਗਾ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ। ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਸਿਖੋਂ ਕੋ ਸਿਖਾ ਪੜ੍ਹਾ ਕਰ ਆਪਣੀ ਤਰਫ ਖੜਾ ਕੀਆ ਔਰ ਮੁਰਾਦ ਖਾਂ ਸੇ ਲੜਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਦੁਆਬਾ ਮੇਂ ਭੇਜ ਦੀਆ। ਵੋਹ ਉਨ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਮੇਂ ਨਾ ਠਹਿਰ ਸਕਾ, ਲਾਹੌਰ ਮੇਂ ਖਾਨ

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ 164)

ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਉਮੰਡ ਆਇਆ। ਖੂਬ ਜੰਗ ਹੋਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੜਥੱਲ ਮੱਚ ਗਿਆ। ਹਾਲ ਲੰਮੇ ਹਨ, ਪਰ ਸੰਖੇਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਉੱਚਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਲਤੀਫ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਪੂਰੀ ਫਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੋਈ। ੧੭੫੮ ਈ: [੧੮੧੫ ਬਿ:] ਦੇ ਅੱਧ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਜਹਾਂ ਖਾਂ ਚੁਪਾਤੇ ਲਾਹੌਰ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਟੁਰ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਦੁਖਕੇ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਹੁਣ ਮਰਹੱਟੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੁਲਾਏ।

ਦੱਖਣ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਹਰ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਇਕ ਏਲਚੀ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਧਰ ਭੁੱਲੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਪੰਜਾਬ ਸੁੰਵਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਕੋਈ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇੱਧਰ ਮੁਹਾੜਾਂ ਮੋੜੋ ਅਰ ਆ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਭ ਲਵੋ: ਮੈਂ ਮੱਦਦ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਸਗੋਂ ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੁਸੀਂ ਸਤਲੁਜ ਟੱਪੋ ਲਾਹੌਰ ਤੋੜੀ ਲੱਖ ਰੁਪੱਯਾ ਪੜਾ ਲਓ, ਦੇਸ਼ ਫਤਹ ਕਰੋ। ਮੈਨੂੰ ਲਾਲਚ ਏਨਾਂ ਹੈ ਕਿ ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਮੇਰੀ ਨਾ ਖੋਹੀ ਜਾਵੇ। ਜਦ ਇਹ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚੀ ਤਦੋਂ ਮਰਹੱਟੇ ਇੱਧਰ ਝੁਕੇ। ਮਲਹਾਰ ਰਾਓ ਤੇ ਰਾਘੋ ਰਾਏ[1] ਆਦਿਕ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਤਾਬੇ ਬਹੁਤੀ ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਤੋਪਖਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਟੁਰੇ। ਸੰਮਤ ੧੮੧੩-੧੪[2] ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਪਿਆ, ਇਧਰੋਂ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪਹੁੰਚ ਪਏ। ਇਹ ਗਲ ਅਨਹੋਣੀ ਸੀ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਿਖ ਅਝਕਣ, ਵਗਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪੌੜੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਫਸੀਲ ਤੇ ਜਾ ਚੜੇ ਤੇ ਸੀਨਾਜ਼ੋਰੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਕੁੱਦ ਪਏ, ਦੇਖਦੇ ਦੇਖਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੰਕਾਰੀ ਮਰਹੱਟੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇਖਕੇ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਕਰ ਉਠੇ! ਸਰਹਿੰਦ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ, ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਾਕਮ ਥਾਪਿਆ ਤੇ ਅੱਗੇ ਟੁਰੇ। ਖੰਨੇ ਕੋਲ ਜਦ ਪਹੁੰਚੇ ਤਦ ਮਰਹੱਟੇ ਇਕ ਮੂਰਖਤਾ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਜੇ ਕਦੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਰਹੱਟੇ ਅਤ ਸਿੱਖ ਜਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤਾਕਤਾ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਂਦਾ ਅਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਇਕ ਵੇਰ ਤਾਂ 'ਹਿੰਦੀ ਹਿੰਦ' ਹੋ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪੰਘੂੜਾ ਝੂਟ ਲੈਂਦਾ, ਪਰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮੰਗਿਆ, ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਸਾਂ ਜੋ ਕੁਛ ਲਿਆ ਹੈ ਇਹ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਸ਼ਰਤ ਸੀ ਅਰ ਅਸਾਂ ਇਸ ਮਾਲ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ ਗਰੀਬਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਹੈ ਅਰ ਆਪਣੀ ਜੰਗੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦਣੇ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਾਂਗੇ। ਇਹ ਝਗੜਾ ਉਸ ਪਿੰਡ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਗ਼ਰੀਬ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਜਨਮ ਧਾਰਿਆ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਕਾਯਾਂ ਡੋਲੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਤੇ ਪੌਣ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿਡਾਇਆ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲ ਇਥੇ ਉਤਰੇ ਪਏ ਸੇ, ਸਤਿਸੰਗ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਸਭ ਖੁਸ਼ ਸੇ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਦੋ ਤਾਕਤਾਂ, ਜੋ ਪਛਮੋਤਰ ਨੂੰ ਚੱਲੀਆਂ ਹਨ, ਸਦਾ ਲਈ ਕਾਬਲ ਦਾ ਕਿੱਲਾ ਪੱਟਕੇ ਦੱਰਾ ਖ਼ੈਬਰ ਦੀ ਧੌਣ ਤੋੜ ਆਉਣਗੀਆਂ, ਪਰ ਅਭਾਗੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਭਾਗੇ ਲੱਛਣ, ਐਨ ਦੀਵਾਨ ਸਜੇ ਵਿਚ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਕਿ ਰਾਘੋ ਰਾਉ ਫੌਜ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭੋਗ ਪਾਉਂਦੇ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਉੱਠ ਤੁਰੇ, ਖਾਲੀ ਤੰਬੂ ਤੇ ਸਾਏਬਾਨ ਪਿਛੋਂ ਰਹਿ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਰਾਘੋ ਨੇ ਆਕੇ ਧਾਵਾਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ਼ਹਮ ਉਠਾਈ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਪੈਰ ਉਠਾਉਂਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉੱਥੇ ਗੁਰਮਤੇ ਲਈ ਸਧ ਲੀਤਾ। ਦੇਸ਼ ਸਾਰੇ ਸੱਦੇ ਫਿਰ ਗਏ ਕਿ ਇਕ ਭਾਰੇ ਗੁਰਮਤੇ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਯਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਕੂੰ ਵਰਤਣਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਮਰਹੱਟੇ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਹੋ ਆਏ, ਸਰਹਿੰਦ ਸਰ ਕਰ ਆਏ ਸਨ, ਦੁਆਬੇ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਉਂਦਰਿਆ ਹੀ ਸੀ। ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਮਰਹੱਟੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਪਏ। ਪਿੱਛੇ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨੱਸ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਬੀ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਅਜੇ ਲਾਹੌਰ ਹੈਸੀ। ਕੱਚੀ ਸਰਾਂ ਕੋਲ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ। ਦੁਰਾਨੀ ਹਾਰ ਖਾਕੇ ਨੱਸੇ ਤੇ ਅਟਕ ਪਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮਾਲ ਮਤਾ ਸਾਰਾ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਸਾਂਭਿਆ। ੭੫ ਲੱਖ ਰੁਪੱਯਾ ਸਾਲਾਨਾ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲੈਣਾ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ ਅਤੇ ਖਾਜਾ ਮੀਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦਾ ਨਾਇਬ ਥਾਪਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਜੀ, ਰਾਮ ਜੀ ਦੋ ਮਰਹੱਟੇ ਸਰਦਾਰ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਹਾਕਮ ਬਣੇ। ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਫੌਜ ਸਾਹਬੋ (ਜਾ ਸਾਹਿਬਾ ਪਤੇਲ) ਮਰਹੱਟੇ ਦੇ ਤਾਬਿਆ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਟਕ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਟੋਰੀ ਗਈ, ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਲੰਮਾ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਅਟਕ ਤੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਤੱਕ ਇਕ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਦੁਰਾਨੀ ਹੁਕਮ ਉਠ ਗਿਆ ਅਰ ਮਰਹੱਟੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠੇ। ਪੰਜਾਬ, ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ। ਪਰ ਕੀਹ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੁਰਾਨੀ ਤੇ ਅੱਜ ਮਰਹੱਟੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ? ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਹੜ੍ਹ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਾਂ ਆਈਆਂ, ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਡੋਬਿਆ ਤੇ ਗੁੰਮ। ਅਸਲੀ ਮਾਲਕੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਿੱਖ ਫੈਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਹੜ੍ਹ ਆਏ ਤੇ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤੇ ਹਾਕਮ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਇਸ ਗੁਰਮਤੇ ਦਾ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੇਲ ਕਰਨ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਸ਼ਰਨ ਮੰਗਣ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈਣੀ। ਆਕੜਨ, ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਡਟ ਕੇ ਲੜਨਾ ਹੈ, ਬਹੂੰ

(ਸਫ਼ਾ 163 ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਜਹਾਂ ਪਾਸ ਚਲਾ ਆਇਆ। ਸਿਖੋਂ ਨੇ ਦੁਆਬਾ ਕੋ ਖੂਬ ਲੂਟਾ ਮਾਰਾ ਮਗਰ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਕੋ ਜਬ ਯਿਹ ਮਾਲੂਮ ਹੂਆ ਕਿ ਨਿਰੇ ਸਿੱਖੋਂ ਕੀ ਇਆਨਤ ਸੇ ਕਾਮ ਨਹੀਂ ਬਨੇਗਾ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਰਘੁਨਾਥ ਔਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਬਹਾਦੁਰ ਕੋ ਮੁਤਵਾਤਰ ਖਤ ਭੇਜ ਕਰ ਬੁਲਾਯਾ। [ਜਿਲਦ ੯ ਪੰਨਾ ੨੯੯

1. ਉਮਦਾਤੁੱ—ਤ੍ਵਾਰੀਖ।
2. ਮਈ ੧੭੫੮। [ਜ਼ਕਾਉੱਲਾ।

ਬਲ ਪੈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਲ ਥਾਂ ਥਾਂ ਫੈਲ ਗਏ। ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਸਮਝਕੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਅੱਖ ਦਿਖਾਈ। ਸੋ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਉਸ ਤੇ ਹੀ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਉਲਰਵਾਂ ਧੱਪਾ ਦੋ ਹੀ ਘੰਟੇ ਵਿਚ ਖਾਧਾ ਤੇ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਜੁਰਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਰਨ ਮੰਨੀ ਤਾਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁੱਟਾ। ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਬਨ ਖਾਲਸੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ, ਥਾਂ ਤਾਂ ਕਬਜ਼ੇ ਜਮਾ ਲਏ ਤੇ ਲੱਗੇ ਰਾਜ ਕਰਨ। ਮੈਨਦਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਭਾਰੀ ਕੱਠ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਫੇਰ ਸਰਹਿੰਦ ਨਾਲ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ ਕਿ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਕਟਕ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਉਤਰੇ। ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਹਾਕਮ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ, ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਨੁਕਸਾਨ ਭਰਕੇ ਦੋ ਲੱਖ ਰੁਪੱਯਾ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਰਨ ਮੰਨਕੇ ਸੁਲਹ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫੇਰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਅੱਗੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਏ ਮਰਹੱਟੇ ਨਾ ਤਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਟੁਰਦੇ ਸਨ, ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਥਾਈਂ ਕਬਜ਼ੇ ਜਮਾਈ ਕੁਛ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਤੱਕਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਐਥੋਂ ਤੱਕ ਸੀ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਕੀ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਤੱਕ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਖੂਨੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਲੈ ਗਏ ਅਰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਇਕ ਗੋਲੀ ਤੱਕ ਨਾ ਝੜੀ।

—o—

ਕਾਂਡ ਸਤਾਰ੍ਹਵਾਂ

ਚੁਪ ਚਾਪ ਰਾਤ ਛਾ ਗਈ, ਲੋਕੀਂ ਨੀਂਦ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਹਨ। ਜੀ ਨਹੀਂ ਸੁਰਕਦਾ, ਪੰਛੀ ਨਹੀਂ ਡੋਲਦਾ, ਹਵਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਰੁਮਕਦੀ, ਸੱਨਾਟਾ ਛਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਡਲ੍ਹਕ ਡਲ੍ਹਕ ਕਰਦੇ ਤਾਰੇ ਚੁਪ ਚਾਪ ਟੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਾਬਲ ਦੇ ਰਤੇ ਵਿਚ ਕਾਫਲਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਸ਼ੌਰ ਤੱਕ ਵਪਾਰ ਕਰਕੇ ਮੁੜਨਾਂ ਸੀ, ਅੱਜ ਦੂਸਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਹੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਘੇਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਬੇਫਿਕਰ ਸੌਂ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਸ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਉਸ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ ਜੇਹੀ ਹੈ। ਜ਼ਾਲਮ ਨੀਂਦ ਨੇ ਤਦ ਬੀ ਅੱਖਾਂ ਮੇਲ ਕੇ ਸੁਆਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਨੀਂਦ ਦੀ ਐਡੀ ਜ਼ੋਰਾਵਰੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਬੇਚੈਨ ਹਨ, ਸੁੱਤੇ ਨਹੀਂ, ਬੈਠੇ ਹਨ ਅਰ ਨੈਣ ਆਕਾਸ਼ ਵਲ ਤੇ ਸੁਰਤ ਆਕਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਂਈਂ ਵੱਲ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰਦੇ ਖੁੱਲ ਜਾਣ ਦਾ ਭੈ ਹੈ। ਸਵੇਰੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੋਣੀ ਹੈ ਤੇ ਜਾਮਾ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਨਾਨੀ ਹਾਂ ਅਰ ਮਰਦਾਵੇਂ ਭੇਸ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਅਮੀਰ ਦੇ ਮਹਿਲੋਂ ਨੱਠੀ ਹੋਈ ਹਾਂ ਬੱਸ ਫੇਰ ਬੰਦੀ ਤੇ ਬੰਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਤਸੀਹੇ ਤੇ ਮੌਤ।

ਸਤਵੰਤ ਇਸ ਆਪਣੇ ਮਰਦਾਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਸਲਾਮਤੀ ਸਮਝਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਔਕੜ ਦੇ ਮੂੰਹ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕੁਛ ਘਾਬਰ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਜੀ ਸਗੋਂ ਕੁਝ ਕੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਰਤ ਜੁੜਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋਚਾਂ ਰੋੜ੍ਹਨ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਦ ਮਾਨੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ 'ਅੰਗੀਕਾਰ ਓਹੁ ਕਰੇ ਤੇਰਾ ਕਾਰਜ ਸਭਿ ਸਵਾਰਣਾ॥' ਹਾਂ, 'ਏ ਮਨ ਮੇਰਿਆ ਤੂ ਸਦਾ ਰਹੁ ਹਰਿ ਨਾਲੇ॥' ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚਾਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟਾਂ ਤੇ ਸਿਦਕ ਦੇ ਹੰਭਲਿਆ ਤੇ ਸੁਰਤ ਦੇ ਲਹਾ ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਲੰਘ ਗਈ, ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਡੋਲ ਨਹੀਂ ਸੁੱਝੀ। ਸਿਦਕ ਵਾਲੀ ਭਰੋਸੇ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜੁੜ ਅੰਦਰੋਂ ਉਠਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਕੱਢੇਗਾ। ਹੌਸਲਿਆਂ ਵਾਲੀ ਅੰਦਰੋਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਦੇ ਤਾਣ ਲਾ ਲਾ ਉਠਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਕੇ ਫੇਰ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਉਠੀ ਅਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵੱਲੋਂ ਖਿਸਕ ਜਾਣ ਦੀ ਸੋਚੀ ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਖੜਾ ਸੀ, ਦਬਕ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਮਲਕੜੇ ਜੇਹੇ ਫੇਰ ਮੁੜੀ, ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਤਿਲਕਣ ਦੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਕ ਉਹਦੇਦਾਰ ਫੇਰਾ ਲਾਉਂਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਮਲਕੜੇ ਪੈਰੀਂ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਜ਼ਤਰੇ ਤੇ ਆ ਟਿਕੀ। ਇਹ ਉਹਦੇਦਾਰ ਜੀ ਫਿਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇੜੇ ਕੁ ਆ ਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਸਾਰੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਭਾਸੇ। ਫੇਰ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੌਲੇ ਜਿਹੇ ਆਖਿਆ, "ਸਭ ਸੁਤੇ ਪਏ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਪਠਾਣ ਤੇ ਕਾਬਲੀ ਹਨ। ਭਲਾ ਕਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗੇ ਕਿ 'ਬੁਤਾਲਾ' ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਝੂਠ? ਉਫ! ਕੀ......? ਕੁਛ...! ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕਰਾਂ? ਅੱਛਾ ਖੈਰ! ਅਜੇ ਤਕ ਕੋਈ ਡੌਲ ਨਹੀਂ......,ਕੱਲ ਟੁਰ ਪਏ ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕੀ ਬਣਨਾ ਹੈ?"

ਇਸ ਪਠਾਣ ਹੁੱਦੇਦਾਰ ਨੂੰ ਮਨ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਛ ਬਰੀਕ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੰਨੀਂ ਪਈ। ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਕ ਸੂਰਤ ਅਡੋਲ ਬੈਠੀ ਸਹਿਜੇ ਕੁਛ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਨ ਲਾਏ ਤਦ ਕੋਈ ਗ਼ੈਰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੀ। ਜਦ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਹੈ ਅਰ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਪਲ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਫ ਸਮਝ ਪੈਣ ਲਗ ਗਈ ਕਿ ਠੀਕ ਇਹ ਉਹੋ ਸ਼ੈ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਕੁਛ ਹੈਰਾਨੀ, ਕੁਛ ਆਪਣੀ ਚਾਹ, ਕੁਛ ਥਹੁ ਕੱਢਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ, ਕਾਹਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਵੇਲਾ ਏਕਾਂਤ ਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਆਪ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਦੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਫਿਰਵੀਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਵਧਕੇ ਜੁਆਨ ਨੂੰ ਆ ਹਿਲਾਇਓਸੁ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ-'ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ ਭਾਈ?'

ਜਸਵੰਤ—ਮੁਸਾਫਰ ਹਾਂ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਕਿੱਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈਂ?

ਜਸਵੰਤ—ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵੱਲ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਕਦੇ ਅੱਗੇ ਬੀ ਗਿਆ ਹੈਂ, ਯਾ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ।

ਜਸਵੰਤ—ਮੈਂ ਸਰਹਿੰਦ ਤੱਕ ਦਾ ਜਾਣੂ ਹਾਂ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਬੁਤਾਲਾ ਬੀ ਡਿੱਠਾ ਹੈ?

ਜਸਵੰਤ—ਬੁਤਾਲਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਵਟਾਲਾ ਹੈ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਹਾਂ ਵਤਾਲਾ, ਵਟਾਲਾ, ਉਹ ਕੀ ਥਾਂ ਹੈ ?

ਜਸਵੰਤ—ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮਦੱਰਸੇ ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਉਥੇ ਹਨ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਹਾਂ, ਠੀਕ, ਤੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ ?

ਜਸਵੰਤ—ਕੁਛ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਹੈ ਹੀ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਕੀ ਸਬੱਬ ?

ਜਸਵੰਤ—ਪਿੱਛਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜੁ ਹੋਇਆ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ ?

ਜਸਵੰਤ—ਜੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਂਝ ਅਸੀਂ ਓਧਰ ਦੇ ਹੀ ਹਾਂ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜਾਣੂੰ ਹੈਂ ?

ਜਸਵੰਤ—ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਦਾ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਆਸਕਰ ਨਾਮ ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ (ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਸੋਚਕੇ ਤੇ ਵਟਾਲੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਕੇ)—ਜੀ ਹਾਂ, ਵਟਾਲੇ ਤੋਂ ਇਹ ਮਾਈ ਆਸ ਕੌਰ ਆਪਣੇ ਦੋ ਤ੍ਰੈ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸਣੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਧੱਖ਼ੇ ਨਾਲ ਫਸ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਜਕੜਬੰਦ ਕੀਤੀ ਇਧਰ ਆਂਦੀ ਗਈ ਸੀ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਫਿਰ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ?

ਜਸਵੰਤ—ਅਟਕ ਪਾਸ ਸਿੱਖ ਆ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਕੈਦੀ ਛੁਡਾਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਮਾਈ ਨਹੀਂ ਲੱਝੀ ਸੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਉਂ ਬੀ ਸੁਣਿਆਂ ਸੀ ਕਿ ਆਸ ਕੌਰ ਨਾਲ ਇਕ ਪਹਾੜਨ ਖਿਡਾਵੀ ਨੌਕਰ ਸੀ, 'ਨੁਕਰੋ' ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ, ਉਹ ਬੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕੈਦ ਪਈ ਸੀ, ਪਰ ਤਿੰਨਾਂ ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਫੇਰ ਕੁਛ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ (ਤੇਵਰ ਬਦਲ ਕੇ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਫੁੱਕਕੇ)—ਐ ਨੌ ਜੁਵਾਨ ! ਤੈਨੂੰ ਐਤਨੇ ਹਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਲੂਮ ਹਨ ?

ਜਸਵੰਤ—ਸੁਣੇ ਸੁਣਾਏ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਤੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਜਾਗ ਕਿਉਂ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ?

ਜਸਵੰਤ—ਆਪਣੇ ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਕਿਉਂ

ਜਸਵੰਤ—ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਦਿਲ ਨਾਲ ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੋ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰੋ। ਜੋ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਹਰਾਮ ਖਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਤੂੰ ਬੜਾ ਨੇਕ ਬੰਦਾ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈਂ। (ਦਿਲ ਨਾਲ—ਮੱਥਾ ਡਾਢਾ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਅਕਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਥਰੀ ਹੈ) ਭਲਾ ਇਹ ਦੱਸ ਖਾਂ : ਆਸ ਕੌਰ ਦਾ ਪਤੀ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਦਾ ਕੁਛ ਨਾਮ ਹੈ ?

ਜਸਵੰਤ—ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਤਰੂ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੈ, ਇਕ ਓਹ ਉਸ ਦੀ ਕਾਕੀ ਹੈ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਤੇ ਨੇਕ ਹੈ, ਨਿਰੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਦੀ ਸੁਣੀਂਦੀ ਹੈ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ?

ਜਸਵੰਤ—ਸੁਣੀ ਹੈ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਕੀਹ ਤੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੋਵੇਂ ਤਾਂ ਉਸ ਕਾਕੀ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰ ਲਵੇਂ ?

ਜਸਵੰਤ—ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ; ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇਕ ਕੰਮ ਲਈ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਜਤਨ ਕਰ ਸਕਾਂ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਹੂੰ, ਦਾਨਾ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ—ਹਾਂ ਜੀ, ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਤੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕਰਕੇ ਜਦ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੱਥਰ ਪੱਘਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਉਰੇ ਆ ਜਾ।

ਜਸਵੰਤ (ਉਰੇ ਆਕੇ)—ਹੁਕਮ ?

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਹੈ ?

ਜਸਵੰਤ—ਕਟਾਰ ਹੈ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦੇਹ।

ਜਸਵੰਤ—ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਪਾਸ ਕੀ ਰੱਖਾਂ ?

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਮੋੜਨਾ ਬੁਰਾ ਹੈ ?

ਜਸਵੰਤ—ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਦੱਸੋ ?

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ—ਕਿਸ ਕਸੂਰ ਬਦਲੇ ?

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਕਸੂਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਕੁਛ ਲੋੜ ਹੈ; ਜਦ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਛੱਡ ਦਿਆਂਗਾ।

ਜਸਵੰਤ—ਫੇਰ ਕੈਦ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਦਿਓ, ਕੰਮ ਨੇਕ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਮੁੱਦਤ ਤੋਂ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਦੀ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਸਾਂ, ਖਬਰ ਤੈਥੋਂ ਕੰਮ ਚੱਲੇ।

ਜਸਵੰਤ—ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਬੇਗੁਨਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਬਦਲੇ ਕੈਦ ਕਿਉਂ ਕਰਨਾ ?

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਮੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ।

ਜਸਵੰਤ—ਇਨਸਾਫ···ਇਨਸਾਫ···ਨਿ···।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਇਨਸਾਫ, ਇਨਸਾਫ, ਇਨਸਾਫ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਪੈਂਦੀ ? ਹੁਣ ਬੋਲਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਚੁਪ ਚਾਪ ਟੁਰ ਪਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਖ਼ੈਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ—ਇਕ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲਓ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਲਓ। ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਭਾਲ ਵਿਚ ਹੋ ਅਰ ਜਿਸ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਭਾਲ ਹੈ ਉਹ ਕੋਈ ਮਾਮਲਾ ਗੁੱਝਾ ਭੇਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਮ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮਲੂਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਜੇਚਰ ਤੁਸਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜਬਰ ਕੀਤਾ, ਕੈਦ ਪਾਇਆ ਤਦ ਮੈਂ ਖ਼ੈਰ ਕੈਦ ਝੱਲ ਲਈ ਸਹੀ, ਪਰ ਜਦ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਨਾਉਂ ਕਹਿਕੇ ਮੈਂ ਕੁਛ ਆਪ ਦਾ ਭੇਤ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਤਦ ਉਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁੱਟੇਗੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਰਾ ਮਾਮਲਾ ਚੌੜ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵਾਂ, ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਚੌੜ ਹੋ ਜਾਸੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਛ ਨਾ ਲੱਭਾ ਤੇ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕੈਦ ਨਾ ਪਾਓ, ਪਿਆਰ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਦੁਖੀ ਹਾਂ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ

ਦਰਦ ਕਰੋ, ਆਪਣਾ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਬਣਾਓ, ਤਦ ਉਸ ਅਹਿਸਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਲੱਦਿਆ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੀ ਕਰਾਂ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਭੇਤ ਬੀ ਰੱਖਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸੰਸਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਰਮ ਹੈ, ਵਿਚ ਕੁਛ ਸੱਚ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਮਾਦਾ ਹੈ, ਤ੍ਰਬ੍ਰਕਦੇ ਹੋ, ਕੋਈ ਭੈ ਬੀ ਹੈ, ਐਸੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਹੋਰ ਦੁੱਖ ਕਾਸ ਨੂੰ ਦੇਂਦੇ ਹੋ ?

ਹੁੱਦੇਦਾਰ ਡੂੰਘੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਲਹਿ ਗਿਆ, ਮਨ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਭੇਤ ਦੇ ਨਾਮ ਇਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ, ਅਰ ਜੇ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇ ਤਦ ਸੱਚ ਮੁਚ ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਮਨਸੂਬਾ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ੌਕ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਦੀ ਕਾਹਲ ਵਿਚ ਮੂਰਖਤਾ ਕਰ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਏਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਪਾਉਣਾ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਜੀਭ ਮਰੇ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦੀ। ਜੀਭ ਦਾ ਬਿਰਕ ਪੈਣਾ ਮੈਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰੇਗਾ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹਿਣਾ, ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮੱਦਦ ਦੇਵੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸੂਝ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਸ ਨੂੰ ਮਿੱਤ੍ਰ ਬਣਾਈਏ ਤੇ ਕੰਮ ਸੁਆਰੀਏ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਵਹਿਣਾਂ ਵਿਚ ਡੁਬ ਡੁਬ ਕੇ ਹੱਸਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ :—

ਨੌਜਵਾਨ ! ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਤਰ[1] ਹੈਂ ? ਦੱਸ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਖੇਚਲ ਹੈ; ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮੱਦਦ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਅਹਿਸਾਨ ਮੰਨੇ।

ਜਸਵੰਤ—ਮੈਂ ਦੱਸਣ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ, ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰ ਕਰੋ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮਿੱਤ੍ਰਤਾ ਕਰੋਗੇ ?

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਅਗਰ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮੱਦਦ ਕਰੇਂਗਾ, ਤਾਂ।

ਜਸਵੰਤ—ਜੇ ਆਪ ਦਾ ਕੰਮ ਪਾਪ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਪਾਪ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਨੇਕੀ ਦਾ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ—ਕੁਛ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ ?

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਨਹੀਂ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜੇ ਮੇਰੀ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ।

ਜਸਵਤ—ਮੇਰਾ ਭਰਮ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਿਸ ਭੈ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਉਹ ਹੀ ਭੈ ਗ਼ਲਤ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਆਪ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਥੇ ਹੈ !

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਸ਼ਾਯਦ (ਬੇਵਸਾ ਹਾਹੁਕਾ ਆ ਗਿਆ)।

ਜਸਵੰਤ—ਫੇਰ ਕੌਲ ਦਿਓ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਤੂੰ ਨੁਕਰੋ ਦਾ ਜਾਣੂੰ ਹੈਂ ?

ਜਸਵੰਤ—ਨਹੀਂ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਡਿੱਠਾ ਹੈ ?

ਜਸਵੰਤ—ਸਿਆਣ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਡਿੱਠਾ ਹੀ ਹੋਵੇ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਹੱਛਾ ! ਮੈਂ ਫੇਰ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ।

ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਆਪ ਟੁਰ ਗਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ? ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਸਵੰਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਅੱਥਰੂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਰ ਜਸਵੰਤ ਦੇ ਭਾਣੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾ ਰੁਕਦੇ ਅੱਥਰੂ ਹੀ ਛਿਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਦ ਉਹ ਫੇਰ ਆ ਗਿਆ ! ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ਸੀ, ਚਾਂਦਨੀ ਦੀ ਡਲ੍ਹਕ ਦੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਧੋ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਹੈ ਹਾਕਮ ਪਰ ਕਿਸੇ ਡਾਢੀ ਖਿੱਚ ਅਰ ਭਾਰ ਹੇਠ ਦੱਬਿਆ ਤੇ ਬੇਚੈਨ ਹੈ। ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਹੀ ਇਕ ਦਾਉ ਹੈ ਕਿ ਤਲਾਸ਼ੀ ਦੇ ਕਲੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਾਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਦਿਨ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੀ ਉਪਰਾਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿੱਕੂੰ ਗਜ ਜੈਸੇ ਮੂਢ ਦੇ ਬੰਧਨ ਆਪ ਨੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਤਿਵੇਂ ਹੇ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ! ਇਸ ਨੌਜੁਆਨ ਦੇ ਮਨ ਮਿਹਰ ਪਾ ਅਰ ਮੇਰੇ ਬੰਧਨ ਇਸ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਦੂਰ ਕਰਾ ਦੇਹ, ਯਾ ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਰਜ਼ਾ ਹੋਵੇ ਮਿਹਰ ਕਰ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਦੇਖ ਨੌਜੁਆਨ ! ਇਹ ਕੀ ਹੈ ?

ਜਸਵੰਤ—ਇਹ ਗੱਲ ਚੀਜ਼ ਕੜਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਹੈ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਕੀਹ ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਇਸ ਨਾਲ ਖੇਲਦੇ ਹਨ।

ਜਸਵੰਤ—ਨਹੀਂ, ਇਹ ਬੱਚੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਦੱਸੇ ਹਨ ਇਹ ਬੱਚੇ ਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਅਰ ਕਿਸੇ ਲਾਡਲੀ ਮਾਂ ਦੇ ਬਣਵਾਏ ਹੋਏ ਹਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਕਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਹੈ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—(ਇਕ ਗੁਟਕਾ ਦਿਖਾਕੇ)—ਇਹ ਕੀ ਹੈ ?

ਜਸਵੰਤ (ਨੀਝ ਲਗਾਕੇ)—ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਹੈ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਜਪ ਨੀਸਾਣ ਹੈ ?

ਜਸਵੰਤ—ਜੀ ਹਾਂ, ਜਸਪ ਨੀਸਾਣ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਪੱਤਰੇ ਉਥੱਲਦਿਆਂ ਛੇਕੜ ਦਾ ਪੱਤਰਾ ਤੱਕਿਆ, ਚੰਦ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਡੂੰਘੀ ਨਜ਼ਰ ਜਮਾਈ। 'ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖਤ ਸਤਵੰਤੀ ਆਸ ਕੌਰ ਲਈ' ਇਹ ਹਰਫ ਪੜ੍ਹ ਲਏ ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ :—

ਇਹ ਆਪ ਦੇ, ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ, ਕਿਸ ਕੰਮ ਹਨ ?

ਹੁੱਦੇਦਾਰ (ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਲੈਕੇ)—ਕੰਮ ਹਨ, ਫੇਰ ਕੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ?

ਜਸਵੰਤ—ਕੌਲ ਕਰੋ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਕਿਤੇ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਹੀਰਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਛਿਪਾ ਵਾਸਤੇ ਮੱਦਦ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ?

ਜਸਵੰਤ—ਨਹੀਂ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਫੇਰ ਮੈਂ ਕੌਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਅਰ ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਜ਼ਾਮਨ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਸੱਚੇ ਮਿਤ੍ਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗ ਪਾਲਾਂਗਾ, ਤੂੰ ਬੀ ਕੌਲ ਦੇਹ।

ਜਸਵੰਤ—ਮੈਂ ਕੌਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਰ ਬਹੈਸੀਅਤ ਸਿੱਖ ਦੇ ਕੌਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਨਾਲ ਅੰਗ ਪਾਲਾਂਗਾ ਅਰ ਆਪ ਦੇ

---

1. ਜੋ ਸ਼ਤਰੰਜ ਵਿਚ ਸਿਆਣਾ ਹੋਵੇ। ਹੁਸ਼ਿਆਰ।

ਭੇਤ ਸੰਭਾਲਾਂਗਾ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਮੈਂ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਣ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਦਾ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਝੂਠ ਨਾਲ ਆਸ਼ਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀ ਇਸ ਕੌਲ ਵਿਚ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਅੱਲਾ ਜ਼ਾਮਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈਂ ?

ਜਸਵੰਤ—ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਬਹੈਸੀਅਤ ਸਿੱਖ ਕੌਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਅੱਲਾ ਆਪੇ ਜ਼ਾਮਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਹਰ ਵੇਲੇ ਅੱਲਾ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਅੱਛਾ, ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਅੱਲਾ ਜ਼ਾਮਨ ਹੈ, ਲੈ ਹੁਣ ਤੂੰ *ਦੱਸ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਕੀਹ ਲੋੜ ਹੈ ?*

ਜਸਵੰਤ—ਮੇਰੀ ਜਾਮਾ ਤਲਾਸ਼ੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਕਿਸ ਕਰਕੇ ?

ਜਸਵੰਤ—ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਗੈਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲੱਗਣ ਦੇਣੋਂ ਨਫਰਤ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਸ਼ਾਬਾਸ਼। ਠੀਕ, ਪਰ ਤਲਾਸ਼ੀ ਦਾ ਹਰਜ਼ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਜਸਵੰਤ—ਜ਼ਾਹਰਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪ੍ਰਣ ਜੁ ਐਸਾ ਹੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਭਰਮ ਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਮੈਂ ਚੋਰ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਖੁਨਾਮੀਆਂ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਆਪ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਦੱਸ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਤਸੱਲੀ ਕਰ ਲਵੋ ਯਾ ਮੇਰੇ ਬਚਨ ਤੇ ਅਮੰਨਾਂ ਕਰੋ ਜੋ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਹੋ ਕੇ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸਿੱਖ ਪਾਸ ਹੀਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਹੁਦੇਦਾਰ—ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਦੋਸ਼ ਕੀਹ ਹੈ ?

ਜਸਵੰਤ—ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ, ਸਾਡੇ ਅਰ ਖਾਸ ਕਰ ਮੇਰੇ ਅਜੇ ਭੇਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਮੁਸਲਮਾਨੂ ਛੁਹਣੋਂ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਭਲਾ ਜੇ ਛੋਹਿਆ ਜਾਵੇ, ਯਾ ਸਾਡਾ ਖਾ ਪੀ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਬੱਸ ਗਿਆ ?

ਜਸਵੰਤ—ਨਹੀਂ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਛੜਿਆਂ ਨੂੰ ਮੇਲ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਭਟਕ ਗਿਆ ਨੂੰ ਫੇਰ ਵਾੜੇ ਵਾੜ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ (ਲੰਮਾ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ)—ਹੱਛਾ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਥੋਂ ਬੱਸ ਇਤਨੀ ਸੇਵਾ ਲੋੜਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕੁਛ ਹੋਰ ?

ਜਸਵੰਤ—ਬੱਸ ਏਤਨੀ।

ਹੁੱਦੇਦਾਰ—ਫੇਰ ਹੋਰ ਡੌਲ ਬਚਾਉ ਦੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਿਵਾ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਓ ਤੇ ਚੱਲਕੇ ਇਹ ਕੱਪੜੇ ਲਾਹ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਮੇਰੇ ਨੌਕਰ ਦੇ ਪਹਿਨ ਲਵੋ ਤੇ ਮੇਰੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਘੋੜੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗ ਜਾਓ। ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਫਿਰਨ ਲਈ ਲਾ ਲਵਾਂਗਾ. ਐਉਂ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇਗਾ। ਹੋਰ ਕਾਫਲੇ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਬਚਾਉ ਕਠਨ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਚੋਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕਾਫਲੇ ਨਾਲ ਕੀ ਬਣੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨੌਕਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸਲਾਮਤ ਰਹੇਂਗਾ !

ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਰੇ ਜਾ ਖਲੋਤਾ। ਇਧਰ ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਜਗਾਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਪਰਸੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲ ਪੈਸਾਂ, ਨਾ ਮੇਰੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨੀ ਨਾ ਫਿਕਰ ਕਰਨਾ।

ਬਿਰਧ—ਹੈਂ ਹੈਂ।

ਜਸਵੰਤ—ਚੁੱਪ। ਬੋਲਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਸਦਾ ਬਚਨ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਬੀ ਕਰਸਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਬੇ-ਗ਼ਮ ਹੋ *ਜਾਓ।*

ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਉਸ ਹੁੱਦੇਦਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਰਭੈ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਾਈਸ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਮੁਸਲੱਕੇ ਪਠਾਣ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਪਾ ਲਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਲਾਹ ਕੇ ਸਾਂਭ ਦਿੱਤੇ। ਹੁੱਦੇਦਾਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਲੱਥੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਤੋਂ ਹੋਰ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਪਾਸ ਹੀਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਘੋੜੇ ਦੇ ਪਾਸ ਜੋ ਸਾਈਸ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਾਕੇ ਉਹ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਗਸ਼ਤ ਕਰਨ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ। ਦੂਸਰੀ ਚੌਕੀ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਲਗੀਰ ਨੂੰ ਇਕ ਕੰਮ ਤੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਡੇਰੇ ਆ ਗਿਆ।

ਜਸਵੰਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਖਖੇੜ ਬਖੇੜ ਦੇਖੋ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਦੈਵੀ ਮਾਪਿਆ ਦੀ ਲਾਡਲੀ ਧੀ, ਸਤਿਸੰਗੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦੀ ਮਾਨੋ ਯੋਗੀ ਲੜਕੀ ਆਨੰਦ ਹੁਲਾਰੇ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕੈਦ ਪੈ ਕੇ ਕਾਬਲ ਦੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਵਿਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਰਸਤੇ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕੈਦਾਂ ਕੱਟ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਸਤਿਸੰਗ ਲਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਅੱਜ ਗ਼ਰੀਬ ਦੁਖੀਆ ਸਾਈਸ ਬਣਕੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਪਾਸ ਘਾਸ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਤੇ ਲੇਟ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅਫਸਰ ਨੂੰ, ਜੋ ਆਗ਼ਾ ਖ਼ਾਂ ਕਰਕੇ ਕਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਦੋ ਸੌ ਸਵਾਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ਅਰ ਇਸ ਕਾਫਲੇ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਅਪੜਾਉਣ ਚੱਲਿਆ ਹੈ, ਇਕ ਅਚਰਜ ਰੰਗ ਦੀ ਖਿੱਚ ਨੇ ਖਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਹੈ ਨੌਕਰੀ, ਪਰੰਤੂ ਉਪਰ ਕਿਹਾ ਮਾਜਰਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਛ ਪਾਗਲ ਹੈ, ਜਾਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮੂਰਖ ਹੈ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਸਾੜ ਬੁਰੇ। ਦਿਲ ਜਦੋਂ ਠੁਹਕਰ ਖਾ ਜਾਵੇ ਤਦੋਂ ਇਹੋ ਹੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰਾਤ ਹੁਣ ਥੋੜੀ ਜੇਹੀ ਸੀ, ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਥੱਕ ਗਿਆ ਸੀ, ਆ ਕੇ ਲੇਟ ਗਿਆ। ਬੇਚੈਨੀ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਈ ਸੀ; ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਇਕ ਮਦਦਗਾਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਅਜੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਵਿਉਂਤ ਨੂੰ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰੋ ਰੋ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਠੰਢੇ ਸਾਹ ਲੈ ਉੱਠਦਾ ਸੀ, ਕਦੇ ਡਾਢੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆ ਮੁਹਾਰੇ ਦੰਦ ਕਰੀਚ ਉਠਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ, ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹੇ ਤਕ ਇਸ ਦੇ ਥੱਕੇ ਸਰੀਰ ਨੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ, ਆਗ਼ਾ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੂਚ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਸੀ ਓਸ ਨੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਛੇਤੀ

ਛੇਤੀ ਕਰਵਾਈ। ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੇਹਲ ਹੋ ਗਈ। ਅਮੀਰ ਪਾਸ ਖ਼ਬਰ ਗਈ ਕਿ ਕਾਫਲੇ ਵਿਚ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਾਫਲਾ ਟੁਰੇ, ਸੰਝ ਵੇਲੇ ਟੁਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆ ਗਿਆ। ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਅੱਜ ਭਾਵੇਂ ਹੁਕਮ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਪਰ ਚੋਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਥਾਉਂ ਤੋਂ ਅੱਜ ਹੀ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਰ ਉਹ ਹੀਰਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਡੇਰਾ ਓਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਆਗ਼ਾ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨੀ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਅੱਜ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ ਕੋਈ ਸੱਜਣ ਭੇਤੀ ਮੱਦਦਗਾਰ ਨਾ ਬਣੇ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੇ ਮਦਦਗਾਰ ਲੱਭ ਤਾਂ ਲਿਆ ਸੀ; ਤੇ ਭੇਤੀ ਬੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਡਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋਰ ਇਤਬਾਰ ਕਰਾਂ ਕਿ ਨਾ ? ਕਿ ਜਿੰਨਾਂ ਕਰ ਚੁਕਾ ਹਾਂ ਉਨਾ ਹੀ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ੀ ਦਾ ਐਤਨਾ ਕਿਉਂ ਡਰ ਹੈ ਤਦ ਓਸ ਨੂੰ ਇਕ ਐਸਾ ਭੇਤ ਮਲੂਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਜਿਸ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਉਤੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਭੇਤ ਉਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਛੇਤੀ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਨੇਕੀ ਤੇ ਸਚਾਈ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਅਜੇ ਕਲੇਜੇ ਵਿਚ ਡਰ ਉਠ ਹੀ ਖੜੋਂਦਾ ਸੀ।

—o—

ਕਾਂਡ ਅਠਾਰੁਵਾਂ

ਸਮੇਂ ਦਾ ਫੇਰਵਾਂ ਚੱਕਰ ਫੇਰ ਰਾਤ ਲੈ ਆਇਆ। ਅੱਜ ਕਾਫਲੇ ਵਿਚ ਉਹ ਰੰਜ, ਦੁੱਖ, ਬੇਚੈਨੀ ਤੇ ਘਬਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਛਕ ਛਕਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਵੇਰੇ ਕੂਚ ਦਾ ਨਗਾਰਾ ਵੱਜੇਗਾ ਤੇ ਘੜਿਆਲ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਟਨ ਟਨ ਸੁਣਾਏਗਾ, ਪਰ ਦੇਖੋ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਬੇਚੈਨ ਹੈ। ਕਾਫਲੇ ਤੋਂ ਮੀਲ ਕੁ ਵਾਟ ਦੂਰ ਇਕ ਰੁੱਖ ਨਾਲ ਘੋੜਾ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਇਕ ਉੱਚੇ ਜਿਹੇ ਪੱਥਰ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਇਕ ਸਿਲ ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸਾਈਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ।

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ—ਫੇਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ! ਅਸਲ ਭੇਤ ਤੇਰੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਝੇਪਣ ਦਾ ਕੀਹ ਸੀ ?

ਜਸਵੰਤ—ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ, ਸੱਚੀ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਪਰਸਪਰ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਕੌਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਰਸਪਰ ਭੇਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਜੇ ਆਪ ਮੇਰਾ ਭੇਤ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਇਤਬਾਰ ਦਾ ਅਸਰ ਪਾਓ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਸਮਝਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਹਾਂ, ਇਹ ਮੈਂ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਭੇਤ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਖੁਲ੍ਹੇਗਾ ਅਰ ਆਪ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਮਦਦ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬਚਨ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਲਓ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਠਾਣਾਂ ਤੋਂ, ਜੋ ਕਦੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗਏ ਹਨ ਯਾ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹ ਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਲਵੋ।

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ—ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਦੇ ਸਤਿਵਾਦੀ ਹੋਣ ਦਾ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਹੋਠਾਂ ਦੀ ਮੁਹਰ ਕੌਣ ਤੋੜ ਸਕਦਾ ਸੀ ?

ਜਸਵੰਤ—ਫੇਰ ਦੱਸੋ ਕੀਹ ਬਾਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮੱਦਦ ਕਰਾਂ ?

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ—ਮੈਂ, ਹੇ ਸਿੱਖ! ਤੇਰੇ ਤੇ ਪੂਰੀ ਮਿੱਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਇਤਬਾਰ ਕਰਕੇ ਭੇਤ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ। ਅੱਲਾ ਮੇਰਾ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇ। ਅਮਾਨਤ ਹੈ ਇਹ ਭੇਤ ਮੇਰਾ ਤੇਰੇ ਪਾਸ, ਕਹੁ ਅਲਾ ਜ਼ਾਮਨ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ—ਮੇਰਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਧਰਮ ਨਿਭਾਵੇਗਾ।

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ—ਮੈਂ ਪਿਸ਼ੌਰ ਤੱਕ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਾਫਲੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦਾ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ਸਪੁਰਦ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਔਕੜ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਇਕ ਦਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਤੇ ਖਿਡਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਚਾਰੀ ਕੈਦ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਬੇਗੁਨਾਹ ਨੇ ਬੇਗੁਨਾਹੀ ਵਿਚ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਅਤਿ ਪਿਆਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਕਾਫਲੇ ਨੇ ਕੱਲ ਟੁਰ ਪੈਣਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਉਸ ਦੇ ਬਚਾਉ ਦਾ ਕੋਈ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹ ਸਕਿਆ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਖਾਸ ਇਸੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਏਥੋਂ ਟੋਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਦਫਾ ਕਰ ਛਡਿਆ ਜਾਵੇ ਅਰ ਮੁੜਕੇ ਆਉਂਦੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਮਾਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਾਲੇ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਮੁੜਕੇ ਆਉਂ ਰੋ ਧੋ ਕੇ ਆਪੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਰਹੂੰ।

ਜਸਵੰਤ—ਐਸੀ ਕੌਣ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤਾਕਤ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਦੀ ਦਾਈ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਉਲਟ ਮਾਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ?

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ—ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਪਿਤਾ।

ਜਸਵੰਤ—ਕੁਛ ਖੋਟ।

ਆਗ਼ਾ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਭੇਤ ਦਾਈ ਪਾਸ ਹੈ, ਦਾਈ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਮਤੇਈ ਮਾਂ ਦੀ ਕੁਛ ਖਟਪਟ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੀ ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਵਿਗਾੜ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਵੇਰ ਦਾਈ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੁਛ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਡਿੱਠਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਤਾਂ ਦਾਈ ਉਹ ਭੇਤ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਵੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਜੁਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਗ਼ੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਪੜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਸੀ, ਪਰ ਓਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਜਿਸ ਭੇਤ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਉਹ ਡਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਦਾਈ ਹੁਣ ਤਕ ਦੱਸ ਚੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਾਪ ਦਾ ਇਤਨਾ ਅਤੁੱਟ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਮੈਥੋਂ ਜੁਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਏਸ ਕੰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜੁਦਾਈ ਬੀ ਝੱਲਣੀ ਪਈ ਹੈ। ਬੱਸ ਏਤਨਾ ਹੀ ਖੋਟ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ--ਤੁਹਾਡੀ ਆਪਣੀ ਮਤੇਈ ਮਾਂ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਅਣਬਣ ਹੋਈ ?

ਆਗ਼ਾ--ਏਸ ਦਾ ਕੀਹ ਪੁਛਣਾ ਹੋਇਆ? ਮੇਰਾ ਜੀ ਕੁਦਰਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਧੱਕਾ ਕਰਨਾ, ਮਾਰਨਾ, ਪਾਪ ਕਰਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਤੋਂ ਰੰਗ ਹੋਰ, ਅੰਦਰੋਂ ਹੋਰ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕੀਹ ਥਹੁ ਲੱਗਣਾ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਦਾਈ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਭਿਣਕ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮਤੇਈ ਮਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਸੰਭਲਕੇ ਰਹੀਂ', ਇਹ ਪਿਆਰ ਕੁਛ ਖੋਟਾ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ--ਤਦ ਤਾਂ ਦਾਈ ਦੀ ਸ਼ਾਮਤ ਆਪੇ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਆਈ ਸੀ ? ਅੱਛਾ ਹੁਣ.........।

ਆਗ਼ਾ--(ਕਾਹਲਾ ਹੋ ਕੇ)--ਫੇਰ ਹੁਣ ਕੀਕੂੰ ਕਰੀਏ ?

ਜਸਵੰਤ--ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਘਰੋਂ ਕੱਢਕੇ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਹੋ?

ਆਗ਼ਾ--ਘਰੋਂ ਕੱਢਣਾ ਤਾਂ ਕੀਹ ਔਖਾ ਹੈ ? ਅਗੋਂ ਸੰਭਾਲਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਲੁਕਾਵਾਂ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਐਨਾ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬੈਠਕੇ ਬੈਠਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਨਾਲ ਲੈ ਟੁਰਾਂ ਤਾਂ ਛਿਪਾਉ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਜੇ ਵਖਰਿਆਂ ਟੋਰਾਂ ਤਾਂ ਖ਼ੈਬਰ ਦਾ ਦੱਰਾ ਐਸਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ ਕਿ ਉਥੋਂ ਕੌਣ ਇਕੱਲਾ ਲੰਘ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਇਸ ਦੇ ਦੁਵੱਲੀ ਉਚੇ ਉਚੇ ਪਹਾੜ ਹਨ ਤੇ ਐਸੀਆਂ ਖੂੰ ਖਾਰ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਕੱਲਾ ਟੁਰਦਾ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮਾਰਿਆ ਨਹੀਂ।

ਜਸਵੰਤ--ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਐਥੇ ਲੈ ਆਓ, ਤਦ ਕਾਫਲੇ ਵਿਚ ਛਿਪਾਕੇ ਨਿਬਾਹੀ ਲਈ ਚੱਲਣਾ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਛੱਡ ਦਿਓ।

ਆਗ਼ਾ--ਕੀਕੂੰ ?

ਜਸਵੰਤ--ਮਰਦਾਨਾ ਲਿਬਾਸ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਪਹਿਨਾਕੇ ਸਾਡੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦੇਣਾ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਸਬਾਬ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਨੌਕਰ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਲਈ ਚੱਲਾਂਗੇ। ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਨਜਿੱਠ ਲਵਾਂਗਾ। ਮਜਾਲ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਤ ਮਿਲੇ ਯਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਸਕੇ। ਖ਼ਾਤਰ ਜਮਾ ਰੱਖੀਓ।

ਆਗ਼ਾ (ਅਚਰਜ ਹੋ ਕੇ)--ਤੇ ਜੇ ਗੱਲ ਨਿਕਲ ਗਈ, ਤਦ ਮੇਰੇ ਇਸ ਗੋਰੇ ਬਦਨ ਦਾ ਫੀਤਾ ਫੀਤਾ ਹੋ ਉਡੇਗਾ।

ਜਸਵੰਤ--ਗੱਲ ਨਿਕਲੇ ਹੀ ਕੀਕੂੰ ? ਤੇ ਜੇ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਬਦਨ ਦੇ ਫੀਤਾ ਫੀਤਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਬਦਨ ਦਾ ਫੀਤਾ ਫੀਤਾ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਸਮਝਦੇ ਹੋ। ਫਿਰ ਸੋਚੋ ਤੁਹਾਡੇ ਵਲ ਤੱਕਣ ਵਾਲਾ ਜੰਮਿਆਂ ਕੌਣ ਹੈ ? ਕੁਛ ਆਪਣੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਬੀ ਕਰੋ। ਅਕਲ ਸਾਰੀ ਵਰਤੋ, ਪਰ ਤਕੜੇ ਬੀ ਹੋਵੋ।

ਆਗ਼ਾ--ਉਹ ਪਿਆਰਾ ਪਿਤਾ ਐਸਾ ਕਠੋਰ ਚਿੱਤ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆਇਆ ਪਿਆਰੇ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਉਡਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅੱਠ ਨੌਂ ਵੇਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜਾ ਕੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪੱਯੇ ਲਿਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਪੀ ਪੀ ਕੇ ਭੂਤ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ--ਕੀ ਹੋਇਆ, ਤੁਸੀਂ ਬੀ ਕੁਛ ਹਿੰਮਤ ਕਰੋ। ਜਦੋਂ ਇਨਸਾਨ ਔਕੜਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਸਿਖਾਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਰੱਬ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰੋ ਤੇ ਇਕ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਦਾਈਏ ਤੇ। ਦਿੱਲਾ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਆਗ਼ਾ--ਫੇਰ ਜੇ ਮੈਂ ਲੈ ਆਵਾਂ ਤਾਂ ਨਿਬਾਹ ਲਵੋਗੇ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ?

ਜਸਵੰਤ--ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਿਬਾਹੇਗਾ, ਜ਼ਮਾਨਤ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦਾ ਬਚਨ ਸਚਾਈ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਕੌਲ।

ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਹੀ 'ਹਵਾ ਰਫ਼ਤਾਰ' ਘੋੜੇ ਦੀਆਂ ਰਕਾਬਾਂ ਵਿਚ ਸੁਹਣੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੇ ਪੈਰ ਰੱਖਕੇ ਚਾਬਕ ਕੜਕਾਇਆ, ਜੋ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਉਡੰਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਤਵੰਤ ਓਥੇ ਹੀ ਬੈਠੀ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਸੀਬਾਂ ਵਿਚ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਬਾਦ ਮਾਮਲਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਚਾਰ ਦਿਨ ਚੈਨ ਦੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਕਿ ਹੋਰ ਤੋਂ ਹੋਰ ਚੱਕਰ ਆ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਧੰਨ ਹੈ ਕਰਤਾਰ ! ਹਰ ਦੁੱਖ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੁਣ ਨਵਾਂ ਕੰਮ ਹੈ, ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਪਰ ਦੇਖੀਏ ਕੀ ਰੰਗ ਖਿੜਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਦੀ ਸਤਵੰਤ ਖਿਆਲੀ ਵਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰ ਉਤਰ ਗਈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਮਾਮਲਾ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਜੋੜ ਤੋੜ ਲਾਏ, ਪਰ ਛੇਕੜ ਆਪਣੇ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਲਾਇਆ। ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਜੀ ਦੀ ਕੀਹ ਆਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਿੱਥੇ ਨੂੰ ਟੁਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਭਲਾ ਕਰੇਗਾ 'ਬੈਠ ਰੇ ਮਨ ਸਬਰ ਕੇ ਹੁਜਰੇ, ਜੈਹੀ ਜੈਹੀ ਆਵੇ ਤੈਹੀ ਤੈਹੀ ਗੁਜਰੇ' ਤੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੁ, ਸਦਾ ਨਾਲ ਰਹੁ, ਤੇਰੇ ਕੰਮ ਆਪੇ ਸਾਈਂ ਸੁਆਰੇਗਾ।

ਰਾਤ ਅੱਧੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੰਘ ਗਈ, ਆਕਾਸ਼ ਦਾ ਚੱਕਰ ਭੌਂ ਗਿਆ, ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਘੋੜੇ ਦੀਆਂ ਟਾਪਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਨੇ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ, ਅਗਲੀ ਪਲ ਨੂੰ 'ਜਸਵੰਤ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੰਨੀਂ ਪਈ ਤੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦਾਈ ਸਣੇ ਆ ਗਿਆ।

ਇਹ ਇਕ ਲੰਮੀ ਪਤਲੀ ਪੰਜਤਾਲੀ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਢਲਵੀਂ ਪਰ ਸਡੌਲ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਜ਼ਨਾਨੀ ਸੀ। ਚਿਹਰਾ ਪਠਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗੂ ਗੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਕੁਛ ਲੰਮਾਂ ਤੇ ਪਤਲਾ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੁਛ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਸਾਫ ਦਿੱਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਏਹ ਅੱਖਾਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਈ ਪਰਤੇ ਦੇਖਕੇ ਕੁਛ ਕਰੜੀਆਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ।

ਜਸਵੰਤ--ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ--ਕੁਛ ਅੱਲਾ ਨੇ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਆਪੇ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਕਿਸੇ ਹਿੰਮਤ ਹੀਲੇ ਨਾਲ ਤੜਕਸਾਰ ਦੀ ਨਿਕਲ ਤੁਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਦਿਨ ਭਰ ਲੁਕੀ ਰਹੀ ਤੇ ਟੁਰੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਕਾਫਲੇ ਦੇ ਮਗਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਮਿਲ ਪਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਟੁਰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਭਿਣਕ ਪੈ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਛੋਂ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਏਗੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਉਸ ਘਰ ਦੀ ਬੰਦ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਪੈਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਆਪੇ ਕੱਢ ਲਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਹੁਣ ਇਸ ਦੇ ਘਰੋਂ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ

ਘਰ ਵਾਲੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਾਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ ਹੈ ਅਰ ਸੌ ਵਿਸਵਾ ਸ਼ੱਕ ਏਥੇ ਹੀ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਕਾਫਲਾ ਦੋ ਦਿਨ ਅਟਕਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਮਝਣਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਟੁਰਕੇ ਬੀ ਪਹੁੰਚ ਪਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੋ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ ਕਿ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਹ ਏਥੇ ਆ ਵੱਜਣਗੇ। ਹੁਣ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ! ਨਿਤਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਏਹ ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਆਪਣੇ ਤਵੇਲੇ ਵਾਲੇ ਡੇਰੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਥੇ ਆਕੇ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਜਾਕੇ ਆਪਣੇ ਅਸਬਾਬ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਦੂਜੀ ਮਰਦਾਵੀਂ ਪੁਸ਼ਾਕ ਲਿਆ ਕੇ ਦਾਈ ਨੂੰ ਪਹਿਨਾਈ ਤੇ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਲੈ ਆਈ। ਬ੍ਰਿੱਧ ਜੀ ਨੂੰ ਜਗਾਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਸਾਥੀ ਇਕ ਸੱਜਣ ਹੈ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਨੌਕਰ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦਾ ਗੁਪਤ ਹੁਕਮ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀ ਕਰਨਾ ਤੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਿਬਾਹੁਣਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਖਾਲਸੇ ਵਾਲਾ ਬਚਨ ਦੇ ਆਇਆ ਹਾਂ।

ਬਿਰਧ ਪੁਰਖ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਤਿ ਬਚਨ। ਹੁਣ ਬਾਕੀ ਰਾਤ ਮਲਕੜੇ ਬੀਤ ਗਈ। ਦਿਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਗ਼ਾ ਖਾ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਪਿਤਾ ਆ ਪਹੁੰਚਾ, ਕਾਫਲੇ ਦੇ ਅਟਕ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਮਿਲਣੇ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ। ਫੇਰ ਸਰਸਰੀ ਗੱਲ ਦਾਈ ਦੇ ਗੁੰਮ ਹੋਣ ਦੀ ਚਲਾਈ। ਇਧਰ ਪਿਤਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਉਧਰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਕਾਫਲੇ ਵਿਚ ਢੂੰਡ ਭਾਲ ਕਰ ਲਈ, ਪੱਤ ਪੱਤ ਫਿਰਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆ। ਇਸ ਗ਼ਰੀਬ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦਾ ਡੇਰਾ ਫੁਲਵਾ ਲੈਣਾ ਤਾਂ ਚੰਚਲ ਪਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਕੰਮ ਸੀ, ਜੋ ਬੇਮਲੂਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਦਿਨ ਚੋਖਾ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ਸੀ, ਲੋਕੀਂ ਆਗਾ ਖਾਂ ਦੀ ਆਗਯਾ ਮੰਗ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕੂਚ ਦੀ ਆਗਯਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਲੋਕੀਂ ਟੁਰੇ, ਨਾਕੇ ਤੇ ਖੜਕੇ ਆਗਾ ਖਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸੂੰਹੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਇਕ ਆਦਮੀ ਤੇ ਤ੍ਰੀਮਤ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਜਸਵੰਤ ਦੀ ਵਾਰੀ ਵੀ ਆਈ, ਦਾਈ ਤੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਬੇਝੱਕ ਹੱਸਦੇ ਖੇਡਦੇ ਲੰਘ ਗਏ। ਅਹਿਦੀਆਂ ਨੇ ਵੱਟੇ ਹੋਏ ਭੇਸ ਵਿਚ ਕੁਛ ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕੁੱਠਾ, ਪਰ ਨਿਰਦਈ ਪਿਤਾ, ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾ ਕੇ ਮਿਲਦਾ ਤੇ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇਂਦਾ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਚਾਰ ਸੂੰਹੀਏ ਛੱਡ ਗਿਆ, ਜੋ ਸੁੱਧਕ ਰੱਖਣ ਕਿ ਪਾਪਣ ਦਾਈ ਕਿਤੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੇ ਕਾਫਲੇ ਨੂੰ ਨਾ ਆ ਮਿਲੇ ਅਰ ਪਿਤਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਵਿਚ ਦੁਫੇੜ ਨਾ ਪੁਆ ਦੇਵੇ।

ਖ਼ੈਰ, ਸਿੱਕਾਂ ਸਿਕਦਿਆਂ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਬਨ ਝੀਲਦਿਆਂ ਗ਼ਰੀਬ ਸਤਵੰਤ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਵਤਨ ਨੂੰ ਪਰਤੀਆਂ ਤੇ ਲੱਗਾ ਕਾਫਲਾ ਟੁਰਨ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਕੈਦ ਦੀ ਭੂਮੀ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਵਤਨ ਵੱਲ ਰੁਖ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਮੁਹਾਰਾਂ ਪਰਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਰਸ਼ੀ ਮਾਲਕ ਦਾ!

ਤੀਸਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਆਈ। ਕਾਫਲੇ ਨੇ ਡੇਰੇ ਕੀਤੇ। ਸਭ ਲੋਕ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਆਹਰਾਂ ਵਿਚ ਲਗੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਸਵੰਤ ਜੀ ਤੇ ਨਵੇਂ ਸਾਥੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਸਾਂਈ' ਜੀ ਕਰਕੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਇਕਲਵਾਂਜੇ ਬੈਠੇ ਗੱਲੀਂ ਬਾਤੀਂ ਲਗ ਰਹੇ ਹਨ :—

ਸਾਂਈਂ—ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਆਗ਼ਾ ਦੇ ਕਦ ਕੁ ਦੇ ਜਾਣੂ ਹੋ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਸਾਂ ਉਤੇ ਇਤਨਾ ਇਤਬਾਰ ਕਰ ਲੀਤਾ ਹੈ?

ਜਸਵੰਤ—ਵਾਕਬੀ ਤਾਂ ਪੁਰਣੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਸਿੱਖ ਜਾਣਕੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਲੀਤਾ ਨੇ।

ਸਾਂਈ—ਹਾਂ ਠੀਕ ਹੈ! ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਸਿਖ ਤੇ ਸੱਚ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਸ਼ੈ ਤੇ ਇਕ ਰੂਪ ਹਨ।

ਜਸਵੰਤ—ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ।

ਸਾਂਈਂ—ਤੁਸੀਂ ਪਿਸ਼ੌਰ ਤਕ ਜਾਸੋ?

ਜਸਵੰਤ—ਨਹੀਂ ਅਗੇਰੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। (ਛਾਤੀ ਨਾਲ) ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੋਗੇ?

ਸਾਈਂ—ਕਿਉਂ?

ਜਸਵੰਤ—ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਮਾਂ ਪੁੱਤ੍ਰ (ਆਖਾਂ, ਹੋਰ ਕੀ ਆਖਾਂ) ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁਰੇ ਹੋ ਕਿ ਮੁੜਕੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਖਾਸ ਕਰ ਤੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ।

ਸਾਂਈਂ—ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ, ਪਰ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਵਾਪਸ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ—ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਦੁਹਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵਿਛੜਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ।

ਸਾਂਈਂ—ਇਹ ਬੀ ਸੱਚ ਹੈ ਤੇ ਹੋਵੇ ਬੀ ਕੀਕੂੰ ਨਾ। ਇਹ ਅਜੇ ਬੱਚਾ ਹੀ ਸੀ, ਤ੍ਰੈ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਕਿ ਮਾਂ ਮਰ ਗਈ, ਫੇਰ ਮੈਂ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ। ਉਵ ਨਿਕੇ ਹੁੰਦੇ ਨੂੰ ਬੀ ਮੈਂ ਹੀ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਂਦੀ ਤੇ ਖਿਡਾਉਂਦੀ ਸਾਂ, ਮਾਂ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰੀ ਅਤਿ ਸੁਹਲ ਜਿੰਦ ਸੀ, ਰਤਾ ਕੁ ਹਵਾ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਨਿੱਫਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸਾਸੁ। ਸੋ ਇਹ ਲਾਲ ਮੇਰੇ ਹੀ ਥਣਾਂ ਤੇ ਪਲਿਆ ਤੇ ਮੇਰੀ ਹੀ ਗੋਦ ਖੇਲਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੀਆਂ ਹੀ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਵਾਲੀ ਧ੍ਰੂ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਵਾਲੀ ਮਮਤਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਵਿਚਾਰੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ ਹੁਣ ਤਕ ਕਿਤਨਾ ਦੁੱਖ ਝੱਲਿਆ ਹੈ। ਅਜੇ ਜੀਕੂੰ ਤੁਸਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਬੀ ਛੱਡਣਾ ਪੈ ਜਾਵੇ ਸੁ। ਅੰਗ ਪਾਲ, ਬਚਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸੱਚ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਏਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਡਾਢੇ ਵਲਦਾਰ ਹਨ, ਪਰ ਏਸ ਨੂੰ ਵਲ ਛਲ ਨਹੀਂ ਹੈ!

ਜਸਵੰਤ— ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ (ਸੁਰਗਵਾਸ ਰਹੇ ਨੇ) ਕਿਸ ਔਹਰ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਰੇ ਸੇ?

ਸਾਈਂ— ਔਹਰ ਕਾਹਦੀ ਸੀ, ਇਸੇ ਕੋਰੜ ਪਠਾਣ ਦਾ, ਜੋ ਸਵੇਰੇ ਪੁੱਤ ਪੁੱਤ ਕਰਦਾ ਮੱਥੇ ਸੁੰਘਦਾ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਗੁੱਸਾ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਖਾ ਗਿਆ।

ਜਸਵੰਤ— ਡਾਢੀ ਕੋਮਲ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਮਰ ਗਈ, ਕੁੜ੍ਹ ਕੁੜ੍ਹ ਕੇ ਕਿਸੇ ਖਈ ਰੋਗ ਨਾਲ ਟੁਰ ਗਈ ਹੋਊ ?

ਸਾਂਈਂ— (ਜ਼ਹਿਰ ਭਰੇ ਹਾਸੇ ਨਾਲ)— ਖਈ ਨਹੀਂ, ਹੈਜ਼ੇ ਨਾਲੋਂ ਬੀ ਛੇਤੀ ਨਾਲ।

ਜਸਵੰਤ— ਉਹ ਕੀਕੂੰ ?

ਸਾਂਈਂ— ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਆਬਦਾਰ ਧਾਰ ਨਾਲ।

ਜਸਵੰਤ— (ਤ੍ਰਬੁਕ ਕੇ) —ਇਸਤ੍ਰੀ ਪਰ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਵਾਰ! (ਰੋਕੇ) ਕਿਹੇ ਕਠੋਰ ਤੇ ਜਾਂਗਲੀ ਲੋਕ ਹਨ! (ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤਰਸ ਕਰੇ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਉਤੇ) ਗ਼ਰੀਬਣੀ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ ਸੀ ?

ਸਾਂਈਂ—ਸੁੱਚਾ ਹੀਰਾ, ਨਿਰੀ ਨਿਰਦੋਸ਼। ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹੋਣਾ ਹੀ ਤਾਂ ਕਤਲ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਦੋਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕੌਣ ਮਾਰਦਾ? ਏਸ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਧਰਮੀਆਂ ਲਈ ਕਤਲ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਸਾਨੂੰ ਰਾਖ਼ਸ਼ ਏਸੇ ਅਧਰਮ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਆਖਦੇ ਹੋ।

ਜਸਵੰਤ— ਨਿਰਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾਰਿਆ ? ਗੁੱਸਾ ਕਿਸ ਗੱਲੇ ਭੜਕਿਆ ?

ਸਾਈਂ ਹੱਸ ਪਿਆ ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਦੇ ਹੱਥ ਘੁੱਟਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਆਓ ਕੁਛ ਕੰਮ ਕਰੀਏ, ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਮੱਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਗੱਲਾਂ ਫੇਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਹਾਂ ਇਕ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਡਾਢਾ ਸਿੱਧਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਮਿਲ ਆਵੇਂ ਸੁ ਕਿ ਕੁਛ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲੇ। ਉਸ ਦਾ ਕਪਟੀ ਪਿਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੂੰਹੀਏ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਢੂੰਡ ਭਾਲ ਰੱਖਣੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਧਰ ਬਹੁਤ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਗਿਲਦਾ ਤੱਕ ਲਿਆ, ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ, ਖੋਜ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਤੱਤੜੀ ਦਾ ਕੀਹ ਹੈ, ਪਾਪੀ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਤੂੰਬਾ ਤੂੰਬਾ ਕਰਕੇ ਉਡਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਲਾਲ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕਹਿ ਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਖਿਆਲ ਰਖੇ ਅਰ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਜਸੂਸ ਇਸ ਕਾਫਲੇ ਵਿਚ ਲੱਭ ਪੈਣਗੇ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਦਾਈ ਗੱਲ ਵਲਾ ਗਈ ਹੈ ਅਰ ਅਸਲ ਭੇਤ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਸੂ, ਪਰ ਖੈਰ ਕੀਹ ਹੋਇਆ, ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਗੱਲ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਏਗੀ ਤੇ ਉਂਞ ਪਰਾਏ ਭੇਤ ਪਾੜਨ ਲਈ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਜ਼ੋਰ ਲਾਵਾਂ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਆਵਾਂ। ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਕੁਛ ਆਪਣੇ ਸਫਰ ਸਬੰਧੀ ਕੰਮ ਲੈਕੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਅਰ ਉਚੀ ਉਚੀ ਉਹ ਕੰਮ ਦੱਸਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਕੇ ਦੇ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਦਾ ਕੰਮ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਨਾਲ ਲੈ ਆਂਦਾ ਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਦਾਈ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਗ਼ਾ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਅਚੰਭਾ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਪਰ ਗੱਲ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਾਲਕ ਮਾਂ ਦੀ ਅਕਲ ਦਾ ਬੜਾ ਕਦਰ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਦ ਬੋਲਦੀ ਪਤੇ ਦੀ ਬੋਲਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਤਸੱਲੀ ਆ ਗਈ ਕਿ ਅੰਮਾਂ ਸੱਚ ਆਖਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਦੇ ਓਹ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ ਅਰ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਏਸੇ ਤਲਾਸ਼ ਭਾਲ ਵਿਚ ਲਗ ਪਿਆ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਕਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਮੇਰੇ ਹੀ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਤੇ ਹੀ ਸੂੰਹੀਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਰਾਤ ਫੇਰ ਆ ਗਈ ਤੇ ਕਾਫਲੇ ਨੇ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਜਸਵੰਤ ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਇਕਲਵੰਜੇ ਜਾ ਬੈਠੇ ਤੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਛਿੜ ਪਈਆਂ।

ਸਾਂਈਂ—ਇਸ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਪਠਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਫੜਕੇ ਆਂਦੇ ਹਿੰਦੂ ਵਿਚੇ ਹੀ ਰਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਸਵੰਤ—ਫੜਕੇ ਆਂਦੇ, ਚੁੱਪ ਕੀਤੇ ਰਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ?

ਸਾਂਈਂ—ਤੇ ਹੋਰ ਕਰਨ ਬੀ ਕੀਹ? ਤਲਵਾਰ ਸਿਰ ਤੇ ਸ਼ੂਕਦੀ ਹੈ, ਬਣ ਕੁਛ ਸਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਾਹਸ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਵੇਗਾ ਜੋ ਕਦੇ ਛੁੜਾਵੇਗਾ। ਨਿਰਾਸ, ਦੁਖੀ, ਭੁੱਖਾਂ, ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਕਲਿਆਨ ਕਲਮੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਜਸਵੰਤ--ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਕੁਛ ਅਰਸ਼ ਤੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣੇ ?

ਸਾਂਈਂ—ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਪੇਟ ਭਰ ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਲੱਭ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ--ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨੀ, ਪਰ ਜੇ ਕਤਲ ਹੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਤਾਂ ਛੁੱਟ ਜਾਣ। ਧਰਮ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗੁਆਕੇ ਜੀਉਣਾ ਬੀ ਕੀਹ ਜੀਉਣਾ ਹੈ ?

ਸਾਂਈਂ--ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਬਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਹਾਂ, ਸਿੱਖ ਹਨ ਜੋ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ, ਜੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਫਸੇ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਭਿੜਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਬੁਰੇ ਹਾਲੀਂ ਆ ਹੀ ਪਹੁੰਚੇ, ਤਾਂ ਓਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮਰਨਾ ਹੀ ਪਸਿੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਇਸਤ੍ਰੀ ਯਾਂ ਪੁਰਖ ਨੇ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਲਾਮੀ ਸਿਰ ਚਾਈ ਹੈ। ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਆਣ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਹਨ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਅਕਸਰ ਹਿੰਦੂ ਕੁਲ ਵਿਚੋਂ ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਦੇ ਸਾਰ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹੋ, ਕੀ ਤੁਸਾਂ ਕਦੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਏਥੇ ਕਤਲ ਦੀ ਚਰਚਾ ਆਪ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ? ਔਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੀ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਇਕ ਸਿੱਖ ਮੁਟਿਆਰ ਅਮੀਰ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਕੇ ਸੜ ਮੋਈ, ਧਰਮੋਂ ਨਹੀਂ ਡਿੱਗੀ। ਸੁਣਿਆਂ ਸਾ ਜੇ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਹਾਂ, ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਐਸੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪ ਬੀ ਸਿੱਖ ਹੀ ਹਾਂ।

ਸਾਈਂ—ਪਰ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਏਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਓਹ ਜ਼ਰਾ ਲਾਂਭੇ ਰਹਿਕੇ ਵਕਤ ਕੱਟਦੇ ਹਨ : ਪਰ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਫੜੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਓਹ ਤਾਂ ਸਜਰੇ ਬਨੋਂ ਫੜਕੇ ਆਂਦੇ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਙ ਡਾਢੇ ਰੋਹ ਭਰੇ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਠਾਣ ਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਹਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਫੜਿਆ ਆਵੇ ? ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਹੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ--ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਆਖਦੇ ਹੋ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫਖਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬੱਚਾ ਵੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਗਲਾਮ ਨ ਹੀਂ ਬਣਿਆਂ। ਯਾ ਤਾਂ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਯਾ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਪਹੁੰਚਾ ਹੈ।

ਸਾਈਂ---ਠੀਕ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਝ ਐਸਾ ਅੱਗ ਦਾ ਚਆੜਾ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜੰਮਦੇ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰ ਘੱਤੋ, ਵਰਿਹਾਂ ਬੱਧੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਲੋ, ਜਦੋਂ ਕੰਨ ਵਿਚ ਫੂਕ ਦਿਓ ਕਿ ਤੂੰ ਸਿੱਖ ਦੀ ਉਲਾਦ ਹੈਂ, ਬੱਸ ਕੋਇਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵਾਂਙੂ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਕੋਲ।

ਜਸਵੰਤ (ਇਕ ਲੰਮਾ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ ਤੇ ਸਾਈਂ ਵੱਲ ਨੀਝ ਲਾ ਕੇ) ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਪਠਾਣ ਹੋ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਐਡੀ ਮਹਿਮਾ ਕਿਉਂ ?

ਸਾਈ—ਮੈਂ ਸੱਚ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ, ਝੂਠੀ ਮਹਿਮਾ ਨਹੀ ਕਰਦੀ। ਨਾ ਕੁਸ਼ਾਂਮਤ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਚਾਰ ਦਿਨ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਿਠੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਲੁਭਾ ਲਵਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੋਲਵੀਂ ਗੱਲ ਆਖਦੀ ਹਾਂ ਅਰ ਰਤਾ ਭਰ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ।

ਜਸਵੰਤ—ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਤੁਹਾਡਾ ਖਿਆਲ ਕਿੱਧਰ ਗਿਆ ਹੈ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਦਾ ਬੀ ਇਕਰਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਜੇ ਕਰਨ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕਿਉਂ ਮਾਰਨ ? ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

ਸਾਈਂ—ਨਹੀਂ ਜੀ, ਰੰਜ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ, ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਝੂਠ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਣ ਐਸੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਰੁਕਦਾ। ਭਲਾ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਵਰਗਾ ਜ਼ਾਲਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੋਵੇ, ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲਹੂ ਦੇ ਦਰਿਯਾ ਵਗਾਕੇ ਤੇ ਉਹ ਬਲਕਾ ਮਚਾਕੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾ ਭੁੱਲੇਗੀ; ਓਸ ਜ਼ਾਲਮ ਪਾਸੋਂ ਅਟਕ ਤੇ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ੨੧੦੦ ਹਿੰਦੂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਖੋਹ ਕੇ ਵਾਪਸ ਲੈ ਜਾਣਾ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਸਿੱਖ ਜ਼ਨਾਨੀ ਹੱਥ ਪੈਰ ਬੱਧੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਏਥੇ ਆਈ ਸੀ, ਸੋ ਬੀ ਉਸ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਵਿਚ ਸੀ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀ ਦੇ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ! ਸਿਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

ਜਸਵੰਤ--ਕੀਹ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਸੀ ?

ਸਾਂਈਂ--ਡਿੱਠਾ ਕੀਹ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਂ ?

ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਸਾਈਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਵੱਗ ਟੁਰਿਆ ਤੇ ਚਿਹਰਾ ਗਮ ਨਾਲ ਉੱਡ ਗਿਆ।

ਜਸਵੰਤ--ਇਸ ਸਿੰਘਣੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਯਾਦ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੁਣ ਮੈਂ ਨਾਂਹ ਪੁੱਛਦਾ, ਫੇਰ ਸਹੀ। ਤੁਸੀਂ ਜੇਰਾ ਕਰੋ, ਜੀਓ ਜੀਓ ਜੇਰਾ ਕਰੋ !

ਪਰ ਸਾਈਂ ਦਾ ਗਲ ਰੁਕ ਗਿਆ ਸੀ ਅਰ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਰਾਤ ਹੁਣ ਰਤਾ ਡੂੰਘੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਲੋਕ ਸੌਂ ਰਹੇ ਸੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਫਿਰਦੇ ਟੁਰਦੇ ਆਗ਼ਾਂ ਖਾਂ ਜੀ ਆ ਗਏ ਅਰ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਨਜ਼ਰ ਬਚਾਕੇ ਜਸਵੰਤ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਤੰਬੂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਸਾਈਂ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠੇ। ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸਮਝ ਲਿਆ ਅਰ ਉਸ ਨੇ ਤੰਬੂ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਟਹਿਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਮਤਾਂ ਕੋਈ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦਾ ਸੂੰਹੀਆ ਨਾ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਉਧਰ ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਗੱਲੀਂ ਜੁੱਟ ਗਏ।

ਆਗ਼ਾਂ ਖਾਂ--ਅੰਮੀਂ ਜੀ ! ਮੈਂ ਸੂੰਹੀਏ ਲੱਭ ਲਏ ਹਨ, ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਹਨ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸਾਈਂ--ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਕਿੱਕੂੰ ਆ ਗਏ ? ਕਿਤੇ ਓਹ ਮਗਰ ਨਾ ਹੋਣ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤਾਂ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਨ ਦਾ ਤੌਖਲਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਤਾਂ ਲੱਖਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਇਸ ਲਹੂ ਪੀਣੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਮਰ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ।

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ—ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਤੇ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਪਹਿਰੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਚਾਰੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਮਸਤ ਪਏ ਹਨ ਤੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਪਹਿਰਾ ਖੜਾ ਹੈ।

ਸਾਈਂ--ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ?

ਆਗ਼ਾ--ਜਸਵੰਤ ਦਾ ਕੈਸਾ ਹਾਲ ਹੈ

ਸਾਂਈਂ--ਬਹੁਤ ਨੇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਹੈ। ਖ਼ਾਤਰ ਵਿਚ ਰਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਪਿਆਰ ਐਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੱਲੋ ਮੱਲੀ ਇਤਬਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਆਗ਼ਾ—ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਖ਼ੂਨ ਹੈ। ਭਲਾ ਏਹ ਪਤਾ ਕੱਢੋ ਖਾਂ, ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕਾਬਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ? ਲੱਛਣ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਨ।

ਸਾਈਂ—ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਹ ਬਿਰਧ ਪੁਰਖ ਜੋ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਅਤਿ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਏਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ, ਪਰ ਤਦ ਵੀ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੱਲ ਬਾਤ ਘੱਟ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਿੰਨੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਮੈਂ ਸਮਝ ਚੁਕੀ ਹਾਂ, ਕਿ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਅਰ ਕਿਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਡੇਰੇ ਦੇ ਤੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਬੜੇ ਅਦਬ ਆਦਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ— ਬੇਸ਼ੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਗੁਣ ਸਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਸਾਈਂ— ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਤੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਗਲਾਂ ਛਿੜ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਸਾਰਾ ਭੇਤ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਏਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਲੁਕੋ ਰੱਖਾਂ ਕਿ ਨਾ ?

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ— ਤੁਸੀਂ ਮੈਥੋਂ ਵਧੀਕ ਸਿਆਣੇ ਹੋ। ਸਿੱਖ ਬਚਨ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਕੁਛ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਡਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਤਬਾਰ ਵਧ ਜਾਏਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਫ਼ੇਰ ਏਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲੋੜ ਪੈਣੀ ਹੈ।

ਸਾਈਂ— ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੇ. ਤਦੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਜਾ ਕੇ ਲੋੜ ਬਹੁਤ ਸੀ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਾਲ ਹਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੱਤ ਪੱਤ ਤੋਂ ਵਾਕਫ ਹਾਂ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਉਵ ਜਿਨਾਂ ਵਾਹ ਪਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬੰਦਾ ਮਿੱਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਲਾਇਕ ਦੀਹਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਿੱਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮਿੱਤ੍ਰ ਬਣਾ ਲੈਣਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਬੀ ਡਿੱਠਾ ਹੈ ਕਿ ਓਸ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੁਛ ਪਿਆਰ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਸ਼ੁਭਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਭੇਤ ਦੇ ਕੁਛ ਨਾ ਕੁਛ ਉਹ ਬੀ ਮਿਰ ਹੈ।

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ— ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੁਛ ਦੱਸਿਆ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਨਾਮ ਸਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਪੈ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬੀ ਵੇਖ ਚੁਕਾ ਹੈ।

ਸਾਂਈਂ— ਤਦੇ ਹੀ, ਆਦਮੀ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣਾ ਤੇ ਸੋਚ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਅਕਲ ਤਾਂ ਸਾਫ ਹੋਣੀਓ ਹੋਈ। ਫੇਰ ਕੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ?

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ— ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਕੁਛ ਮੰਜ਼ਲ ਲੰਘ ਕੇ ਗੱਲਬਾਤ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਣੀ।

—o—

ਕਾਂਡ ਉਨੀਵਾਂ

ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਕਣਕਾਂ ਉੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਤੇ ਬਰਫਾਂ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫੱਗਣ ਤੱਕ ਇਹ ਨਿਆਣੀ ਖੇਤੀ ਬਰਫ ਦੇ ਹੇਠ ਗੁੰਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਸੂਰਜ ਤਪਿਆ ਤੇ ਬਰਫ ਪੰਘਰੀ ਤਦ ਖੇਤੀ ਹੇਠੋਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਜਦ ਰੋਸ਼ਨੀ, ਹਵਾ ਤੇ ਨਿੱਘ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਝਿਜਕਾਉ, ਉਦਾਸੀ, ਰੁਕਾਵਟ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਨਿਸਰਾਉ, ਖਿੜਾਉ, ਲਹਿਲਹਾਉ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੂਟੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਤਕ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੱਦਤਾਂ ਦੀ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਹੇਠ ਦੱਬੀ ਸਤਵੰਤ ਦੇ ਸਿਰੋਂ ਮਾਨੋ ਬਰਫ ਢਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਨਿਆਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ, ਬੇਖਿਆਲੀ, ਵੀਚਾਰ ਪਰ ਵਹਿਮ ਤੋਂ ਖਾਲੀ, ਜੁਗਤ ਕਰਨੀ ਪਰ ਚੋਭ ਤੋਂ ਖਾਲੀ, ਹਰਨੋਟੇ ਵਾਙ ਬੇਪਰਵਾਹ ਫਿਰਨਾ, ਐਸੇ ਐਸੇ ਗੁਣ ਸਨ ਪਰ ਜਦ ਤੋਂ ਇਕ ਦਮ ਕੈਦ ਪਈ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਆਈ, ਡਾਢੀ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਾਲੀ, ਫੂਕ ਫੂਕ ਕੇ ਕਦਮ ਧਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਚਾਹੇ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੇ ਭੇਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਸੀ, ਪਰ ਦੁੱਖਾਂ ਨੇ ਵਰਤਣ ਦਾ ਖਿੜਾਉ ਸੋਚ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਪਾ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੀ ਕਿ ਸਤਵੰਤ ਕਦੇ ਦਿਲ ਤੋੜਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੈਠੀ। ਨਾਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸੀਆਂ ਨੂੰ ਜਦ ਕਲੇਸ਼ ਤੇ ਬਿਪਤਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸੁਰਤ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਰੁਖ਼ ਕਰਦੀ ਤੇ ਕੱਠੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀਚਾਰ, ਧੀਰਜ ਤੇ ਸਹਾਰਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਖਿੜਾਉ ਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਘਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਹੁਣ ਜਦ ਉਹ ਦਬਾਉ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜ਼ਰਾ ਹਟੇ ਤਾਂ ਸਤਵੰਤ ਦੇ ਅਸਲੀ ਸੁਭਾਉ ਨੇ ਪਲਟਾ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹਸਮੁਖ ਸੁਭਾਉ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੌਣਕ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਈਂ ਉਤੇ ਇਸ ਸੁਭਾਵ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਸੱਚ ਅਰ ਨਿਰੋਲ ਪਿਆਰ ਦੇ ਨਾਲ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਾਈਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤ ਹੈ। ਸਫਰ ਆਨੰਦ ਪੂਰਬਕ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਤਦੋਂ ਅੱਜ ਕੱਲ ਵਾਂਙੂ ਸੁਖੱਲੇ ਸਫਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸੁਖੱਲੀਆਂ ਰਾਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨਾਲ ਸਫਰ ਹੁੰਦੇ ਸੇ, ਪਰ ਰਲੇ ਸਰਬੰਧ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਾਫਲਿਆਂ ਦਾ ਦਸਤੂਰ ਬੀ ਤਦੋਂ ਹੋਰ ਸੀ। ਕਾਫਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਮਿਲਕੇ ਕਈ ਵੇਰ ਆਪਣੀ ਰਾਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਸੇ, ਪਰ ਅਕਸਰ ਵੇਰ ਕਿਸੇ ਵਡੇ ਨਾਮੀ ਧਾਕ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਵਲੋਂ ਰਾਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹਿੱਸਾ ਖ਼ੈਬਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਏਥੇ ਬੀ ਕਈ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਡਰ ਐਸਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਖ਼ੈਬਰ ਵਿਚ ਧਾੜਵੀ ਤਕ ਡਰਦੇ ਸਨ। ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਲੰਘਿਆ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨਾਮ ਦੀ ਬੜੀ ਇੱਜ਼ਤ ਸੀ। ਮਿਠਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਲਵੋ ਤਾਂ ਧਾੜਵੀ ਲੁਟਦਿਆਂ ਛਡਕੇ ਪਰੇ ਹਟ ਜਾਂਦੇ ਸਨ[1]। ਤਦੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੇ ਬਾਪੂ ਦੀ ਬੀ ਖ਼ੈਬਰ ਵਿਚ ਧਾਕ ਸੀ[2], ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਕਾਫਲੇ ਨੂੰ ਨਿਰਭੈ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਾਬਲ ਦੇ ਅਮੀਰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਮਸੂਲ ਲੈਂਦੇ ਆਏ ਸਨ ਪਰ ਰਾਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਲਾਭ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੀ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਸੀਂ ਹਾਲ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਛ ਚਿਰ ਪਹਿਲੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਸੀ। ਅਕਬਰ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਸ ਪਰ ਆਪਣਾ ਸਿੱਕਾ ਟੋਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੁਗ਼ਲੀਆ ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਥੋਂ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਅਰ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਬੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਤੋੜਕੇ ਕਾਬਲ ਨਾਲ

---

1. ਇਸ ਨਾਮੀ ਪੁਰਖ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਬੇਟੀ 'ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ' ਤੇ 'ਰਾਮ ਦੇਈ' ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵਡੇ ਬੁਢੇ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰੇ ਹਨ।

2. ਖ਼ੈਬਰ ਦਾ ਸਫਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਬੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਾਫਲੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਅਮੀਰ ਦੇ ਸਵਾਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ. ਇਧਰੋਂ ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਦਸਤਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਦੂਰ ਤਕ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੋਟਰਾਂ ਬੇ ਡਰ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜੋੜ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ। ਸੋ ਨਵਾਂ ਰਾਜ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਲੁਟੇਰਾ ਸੀ, ਪਰ ਚਿੱਤੋਂ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਬੈਠਕੇ ਬੰਗਾਲੇ ਤਕ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿਖ ਇਸ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣ ਦੇਂਦੇ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦਾ, ਸਿੱਖ ਬਨਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਦੇ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਟੁਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲੁਕੇਵਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦੇ ਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰ ਲੈਂਦੇ; ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰੌਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚਦੀ। ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਕਿਤੇ ਇਹ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਉਹ ਰੋਕ ਨਾ ਪਾ ਦੇਣ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ ਅੱਪੜਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਕਰੜੀ ਔਕੜ ਪੇਸ਼ ਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਚੌੜ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਉਂ ਉਹ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੁੜਦਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾ ਦਿਆਂ ਤਦ ਓਹ ਫੇਰ ਛੁਪ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਦਾਉ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਤੇ ਹੱਲੇ ਕਰਦੇ ਅਰ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਜੋ ਉਹ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਛ ਨਾ ਕੁਛ ਹਿੱਸਾ ਮੋੜ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਕਈ ਬੰਦੀ ਛੁਡਾ ਲੈਂਦੇ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਜਾ ਵੜਦਾ ਸਿੱਖ ਫੇਰ ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਕਬਜ਼ੇ ਜਮਾਉਣ ਦੀ ਕਰਦੇ। ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਉਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਰਚਾਇਆ ਸੀ। ਸਾਲ ਕੁ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੜਾ ਅਬਦਾਲੀ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਮਾਰ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਸਾਰਾ ਟੁਟ ਗਿਆ, ਉਹ ਅਬਦਾਲੀ ਵਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਤਾਣ ਲਾ ਕੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰ ਸਕਿਆ[1]। ਬਾਰਾਂ ਘੰਟੇ ਸਿੱਖ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦੇ ਗਏ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੱਬੀ ਗਿਆ, ਪਰ ਸਾਰਾ ਤਾਣ ਲਾ ਕੇ ਬੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਫਾਂ ਨਾ ਤੋੜ ਸਕਿਆ ਅਰ ਪੈਂਤੜਾ ਨਾ ਹਿਲਾ ਸਕਿਆ। ਚਾਹੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ; ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਤੇ ਜੰਗੀ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਦਾ ਅਬਦਾਲੀ ਵੀ ਕਾਇਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪੈਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੰਮਦਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਹਿੰਦ ਪਰ ਮੁੜ ਪਠਾਣ ਰਾਜ ਥਾਪ ਲੈਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਖਰੀ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਦੇਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਬੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਡੌਲੇ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਰਾਜ ਪੈਦਾ ਕਰਨਗੇ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਰਾਜ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ।

ਹੁਣ ਇਹ ਕਾਫਲਾ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਲਾਗ ਆ ਪਹੁੰਚਾ। ਦਰਿਯਾ ਲੁੰਡੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਇਹ ਤ੍ਰੈ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਵਸੋਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਆਬਾਦ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਝ ਕੁ ਵੇਲੇ ਜਸਵੰਤ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦਰਿਯਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਰਹੁਰਾਸ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਇਆ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਈਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆਂ ਅਰ ਅਰਦਾਸੇ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਆਪੇ ਖੜੋ ਬੀ ਗਿਆ ਤੇ ਭੋਗ ਪਰ ਮੱਥਾ ਬੀ ਟਿਕ ਗਿਆ।

ਜਦ ਘਰ ਨੂੰ ਮੁੜੇ ਤਦ ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਮੁਸਕ੍ਰਾਕੇ ਕਿਹਾ: ਸੱਜਣ ਜੀ! ਅੱਜ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬੀ ਕਾਫ਼ਰ ਹੋ ਗਏ।

ਸਾਈਂ— ਕਿਕੂੰ?

ਜਸਵੰਤ—ਕਾਫਰਾਂ ਦੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਦਿਲ ਲਾ ਕੇ ਸੁਣੀ, ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ, ਫੇਰ ਕਾਫਰਾਂ ਦੇ ਖ਼ੁਦਾ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਬੀ ਟੇਕਿਆ।

ਸਾਈਂ (ਹੱਸਕੇ)—ਹੱਛਾ, ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਾ ਕਾਫਰਾਂ ਦੇ ਖ਼ੁਦਾ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਹੈ, ਨਾ ਮੋਮਨਾਂ ਦੇ ਖ਼ੁਦਾ ਨੂੰ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਜਸਵੰਤ ਦੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜੀ ਹੈ ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਪਿਆਰਾ ਲੱਭਿਆ ਤੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਇਹੋ ਮੇਰੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਇਹੋ ਮੇਰੀ ਇਬਾਦਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮੇਰਾ ਨੇਕ ਪਿਤਾ ਮੇਰਾ ਖ਼ੁਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਉਸੇ ਦੇ ਸਦਕੜੇ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਵਿਆਹੀ ਗਈ ਤਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਭਰ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਮੇਰਾ ਪੂਜ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੀ, ਨਿਮਾਜ਼ ਗੁਜ਼ਾਰਦੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਾਬੂਦ (ਪੂਜ) ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਘੋਲੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਮਰ ਗਈ ਤਾਂ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਬਣਾਇਆ। ਹੁਣ ਉਸੇ ਦੀ ਹੁੱਬ ਦੀ ਖਾਤਰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੀਹ ਜਾਣਾ ਨਿਮਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਰੋਜ਼, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਨਿਮਾਜ਼ ਰੋਜ਼ਾ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ।

ਇਹ ਲਫਜ਼ ਕੁਛ ਐਸੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਕਹੇ ਗਏ ਕਿ ਹਸਦੇ ਹਸਦੇ ਜਸਵੰਤ ਦੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨੀਰ ਲੈ ਆਏ। ਹੱਸ ਕੇ ਪਰ ਸ਼ਾਂਤਿ ਨਾਲ:—

ਜਸਵੰਤ—ਹੈ ਤਾਂ ਡਾਢੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਖ਼ੁਦਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜ਼ਰਾ ਵਧੇਰੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਲਿਆ ਕਰੋ। ਇਹੋ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਉਸ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਮੰਜ਼ਲ ਉਤੇ, ਰਸਤੇ ਦੇ ਹਰ ਕਦਮ ਉਤੇ ਉਹ ਆਪ ਹੈ। ਪਰ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਤੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਅਦਬ ਸੁਆਰੇ ਖ਼ੁਦਾ ਕਹਿਣ ਵੇਲੇ ਚੁਪ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ, ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਰਤਦਾ ਅਲੇਪ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਆਪ ਦਾ ਅਮੁੱਲ ਹੈ, ਦਿਲ ਦੀ ਜਿਸ ਅਟਾਰੀ ਵਿਚ ਪਿਤਾ, ਪਤੀ, ਸੁਆਣੀ, ਤੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਵੱਸਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਏਥੇ ਹੀ ਉਸ ਮਾਲਕ ਨੇ ਆ ਵੱਸਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤਣੁੱਕੇ ਹਨ ਜੋ ਥਾਂਓਂ ਥਾਂਓਂ ਆ ਆ ਵਜਦੇ ਹਨ।

ਸਾਈਂ—ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਿਕਲ ਸੱਕਣੀ ਕਠਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਡਾਢੀ ਵਿੱਥ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹੁਣ ਵਾਲਾ ਮਾਮਲਾ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਏਗਾ ਤਦੋਂ ਖਬਰੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪੂਰਾ ਝਾੜਾ ਮੇਰੀਆਂ ਕਸਰਾਂ ਕੱਢ ਦੇਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਘਰ ਦੀ ਮੈਂ ਉਮਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਮਾਣੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਪਕਾਰੀ

1. ਇਹ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਮਾਘ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ੨੮ ਮਿਤੀ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੮੧੮ ਬਿ: ਵਿਚ ਕੁਪ ਰਹੀੜੇ ਵਰਤਿਆ ਸੀ।

ਤੇ ਤਿਲ ਨੂੰ ਮੇਰੂ ਕਰਕੇ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ—ਅੱਜ ਮੈਥੋਂ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਮੈਂ ਗੁਸਤਾਖੀ ਕਰਕੇ ਬੀ ਪੁੱਛ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਪਿਆਰੇ ਸਾਈਂ ਜੀ! ਦੱਸੋ ਨਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਦ ਤਕ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਪਾਓਗੇ ਅਰ ਮੈਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਰੱਖੋਗੇ। ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਐਨਾਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਹਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦੇ, ਵਲਾ ਵਲਾ ਕਿਉਂ ਜਾਂਦੇ ਹੋ? ਜੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਛ ਥਹੁ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਗੱਲ ਸੀ, ਕੁਛ ਭਿਣਕ ਮੇਰੇ ਕੰਨੀਂ ਪੈ ਚੁਕੀ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਜੋੜ ਤੋੜ ਬਣਾਉਂਦੀ ਤੇ ਢਾਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹੈਰਾਨੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਤਣੁੱਕੇ ਵੱਜਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸਾਈਂ (ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ)—ਪਿਆਰੇ ਜੀ! ਤੁਹਾਥੋਂ ਕੀ ਲੁਕਾਉ ਹੈ? ਪਰ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆਂ ਚੋਭ ਹੀ ਵੱਜਣੀ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ—ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਮਿਲੇ ਹੀ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਮੇਲੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਛੇਤੀ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਸੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ?

ਸਾਈਂ—ਮੈਨੂੰ ਅਗੇ ਹੀ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋ ਅਰ ਰੱਬ ਨਾ ਭੁਲਾਵੇ ਤਾਂ ਕੈਦ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋ ਤੇ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਮੁੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋ।

ਜਸਵੰਤ—ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ। ਡਾਢੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨਾਲ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਫਜ਼ਲ ਕਰੇ, ਆਪ ਦੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸ਼ਾਇਦ ਵਤਨ ਅੱਪੜਾ ਪਵਾਂ, ਪਰ ਪਠਾਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹਕੇ ਗੱਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸਾਈਂ ਜੀ! ਪ੍ਰੇਮ ਅੱਗੇ ਕਦ ਤਕ ਲੁਕੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਾਈਂ—ਕੋਈ ਗ਼ੈਬ ਤੋਂ ਬਲਾ ਨਾ ਆ ਪਵੇ, ਮੇਰਾ ਲਾਲ ਤਾਂ ਸਿਰ ਤੱਕ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਿਬਾਹੇਗਾ।

ਜਸਵੰਤ—ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਤੋਂ ਅਰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਇਹੋ ਉਮੈਦ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਰੱਬ ਨਾ ਭੁਲਾਵੇ, ਮੇਰੇ ਮਿੱਠੇ ਮਿੱਠੇ ਸਾਈਂ ਜੀਓ! ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿੱਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਦਿੱਸ ਪਈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਸਾਈਂ—ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਪ ਦਾ ਠੀਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਠਾਣੀ ਨਹੀਂ ਅਰ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਇਹ ਰੂਪ ਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਹੀ ਢਾਲ ਕੱਢੇ ਹਨ, ਯਾ (ਹੱਸਕੇ) ਮੇਰੇ ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮਾਂ ਨੇ।

ਜਸਵੰਤ (ਸਾਂਈਂ ਦਾ ਹੱਥ ਘੁੱਟਕੇ)—ਰੱਬ ਮਿਹਰ ਕਰੇ, ਛੇਤੀ ਦੱਸੋ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਕੁਲ ਵਿਚੋਂ ਹੋ? ਮੇਰਾ ਕਲੇਜਾ ਉਛਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਮੁੱਠ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਸਾਈਂ—ਮੈਂ ਸਪਤ ਸਿੰਧੂ (ਸੱਤ ਪਾਣੀਆਂ ਵਾਲੇ) ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਹਾਂ। ਹਾਂ ਮੈਂ ਰਾਜਪੂਤ ਕੁਲ ਦੀ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਜਾਈ ਹਾਂ। ਪਿਤਾ ਮੇਰੇ ਚੰਗੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸਨ। ਨਾਦੌਣ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਘਰ ਸੀ, ਸ਼ਕਤੂ ਮੇਰੇ ਜਨਕ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ। ਸਿਆਣੀ ਹੋਈ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਨੇ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤਾ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਦਿਨ ਵਿਆਹ ਦਾ ਜੀਵਨ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਪਤੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਕੱਠੇ ਹੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਟੁਰ ਗਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਲਾਹੌਰ ਸਾਂ। ਜਿਸ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਵਾਸ ਸੀ ਉਥੇ ਇਕ ਗੰਭੀਰ ਆਸ਼ਯ ਲੋਕ ਵੱਸਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਨੇ, ਜੋ ਨੇਕੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਅਤਿ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪਿਆਰ ਨੇ ਪਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਪਰੋਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਸੋ ਪਿਆਰੇ ਜਸਵੰਤ ਜੀ! ਮੇਰੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਰਬਤਾਂ ਉਤੇ ਵਹਿਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਪਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆਂ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਖ਼ੂਨ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਚਾਹੇ ਤੁਸੀਂ ਮਰਦ ਹੋ ਤੇ ਮੈਂ ਤੀਮੀਂ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪੁਤਾਂ ਜੇਡੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼-ਵੀਰ ਤੇ ਸੱਕਾ ਵੀਰ ਜਾਣਕੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਿਲੇ ਬਿਨਾਂ ਰੁਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ ਅਰ ਐਸਾ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਿਲੀ ਕਿ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਅੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ ਅਰ ਸੁਆਸ ਲੰਮੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਹੋਸ਼ ਕੱਸੀ ਪੈ ਗਈ। ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ।

ਜਸਵੰਤ—ਸਾਈਂ! ਪਿਆਰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸਾਈਂ! ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ, ਇਸ ਬਿਦੇਸ਼, ਇਸ ਉਜਾੜ ਤੇ ਓਪਰੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ, ਇਸ ਇਕੱਲ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਦੇਸ਼-ਭੈਣ ਦਾ ਮੇਲਾ ਹੋਇਆ ਅਰ ਇਸ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਉਛਾਲੇ ਵਿਚ ਵਿੱਥ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਜੇ ਕਦੀ ਮੇਰੀ ਇਕ ਹੋਰ ਆਸ ਬੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਹਾਂ ਹੁਣ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਸਾਈਂ ਜੀ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਰਸੀਲੀ ਰਸਨਾ ਉਹ ਮਧੂ[1] ਭੀ ਦਾਨ ਕਰੇ।

ਸਾਈਂ—ਉਹ ਕੀਹ ਹੈ?

ਜਸਵੰਤ—ਮੇਰਾ ਲਹੂ ਉਛਾਲੇ ਮਾਰਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਧਰਤੀ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਗੇੜੇ ਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੋਸ਼ ਭਰੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਵਿਚ ਕਠੋਰਤਾ ਦਾ ਓਪਰਾ ਓਪਰਾ ਖ਼ੂਨ ਨਹੀਂ ਹੈ! ਉਥੇ ਉਤਸਾਹ ਦੇ ਬਲ ਵਾਲੀ ਰੱਤੀ ਰੱਤ ਜੋਸ਼ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ! ਮੇਰੀ ਆਸ 'ਨਾਂਹ' ਕਰਕੇ ਨਾ ਤੋੜ ਦੇਈਂ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕਰੇ ਤੇਰਾ ਜੁਵਾਬ ਤੇ ਸੱਚ ਦੋਵੇਂ ਮੇਰੀ ਆਸ ਪੂਰਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ।

ਸਾਈਂ—ਪਿਆਰੇ ਵੀਰ! ਕੀਹ ਦੱਸਾਂ। ਦੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਡਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਸੁਣ ਅਰ ਦਿਲ ਥੰਮ੍ਹ ਕਲੇਜਾ ਘੁੱਟਕੇ ਸੁਣ! ਤੁਹਾਡੀ ਪੁਛ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਤਰ ਮੇਰੀ ਅਗਲੀ ਵਿੱਥਿਆ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣਗੇ।

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਵਿੱਥਿਆ ਦੀ ਪਿਛੇ ਛੱਡੀ ਲੜੀ ਫੇਰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੀ ਹਾਂ: ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਵਾਂ ਆਲੰਬ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਤਦ ਮੈਂ ਉਸੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਲਗ ਗਈ।

---

1 ਸ਼ਹਦ।

ਮੇਰੀ ਮਾਲਕਾਣੀ ਕਹਾਂ ਕਿ ਭੈਣ ਕਹਾਂ ਭਲਿਆਈ ਹੀ ਭਲਿਆਈ ਸੀ। ਸੱਚ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਸੀ। ਸੁਤੇ ਸੁਭਾਵ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਬੁਰਾ ਕਦੀ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਸਮੁਖ ਸਦਾ ਸੁਖ ਦਾਤੀ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਗਾਉਂਦੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਸੁੰਦਰ, ਬਾਂਕੀ, ਕੋਇਲ ਵਰਗੀ ਬਰੀਕ ਤੇ ਬੁਲਬੁਲ ਵਰਗੀ ਮਿੱਠੀ ਆਵਾਜ਼। ਪਤੀ ਉਸ ਦੇ ਬੀਰ ਬਾਂਕੁਰੇ ਸਖੀ,ਨੇਕ,ਸਚੇ, ਧਰਮੀ ਤੇ ਸਦਾ ਉਪਕਾਰੀ। ਇਹ ਜੋੜੀ ਇਕ ਅਨੂਪਮ ਜੋੜੀ ਸੀ। ਇਕ ਕਾਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸੀ। ਹੁਣ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਬਰਕਤ ਦਿੱਤੀ, ਇਕ ਕਾਕਾ ਜਨਮਿਆਂ ਜੋ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿਚ ਚੰਦ ਨੂੰ ਮਾਤ ਕਰੇ। ਮੇਰੇ ਉਹ ਦਿਨ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਭਜਨਾਂ ਵਿਚ ਸੁਹਾਵਣੇ ਲੰਘੇ। ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਦਿਨ ਪੇਕੇ ਘਰ ਨਾਲੋਂ ਬੀ ਵਧੀਕ ਸੁਖੀ ਬੀਤੇ ਯਾਦ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਸਾਡੇ ਘਰ ਪਰਾਹੁਣੇ ਬਹੁਤ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸੁਆਣੀ ਦਾ ਖਿੜਿਆ ਮੱਥਾ ਪਰਾਹੁਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਦਾ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰੁੱਝੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਬੱਚੇ ਦੇ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸਾਂ। ਅਕਸਰ ਵੇਰ ਜਦ ਸੁਆਣੀ ਫੇਰ ਹਿਰ ਰੁੱਝੀ ਰਵੇ ਜਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਛਕੁ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਪਾਉਣਾ। ਪਿਆਰ ਦੀ ਖਿੱਚ ਤੇ ਆਂਦਰਾਂ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਦਾ ਅਸਰ ਦੇਖੋ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਧ ਉਤਰ ਆਇਆ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਸੌਖ ਹੋ ਗਿਆ, ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਵਕਤ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਹੀ ਦੁੱਧ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕਥਾਂ ਕੀ ਸੁਣਾਵਾਂ ? ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਰੋਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਤਿਸੰਗ ਉਪਕਾਰ, ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੇ ਰੰਗ ਮੈਂ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵਰਤਦਾ ਸੀ।

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਭਾਗ ਆ ਗਏ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬੈਠਕੇ ਜੋ ਤਅੱਸਬ ਨਾਲ ਪਰਜਾ ਵਿਚ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਬੀ ਬੀਜ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਸੱਤਯਾਨਾਸ ਕਰਦੇ ਗਏ। ਅਖੀਰ ਨਿਕੰਮਾ ਤੇ ਰੰਗੀਲਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਓਸੇ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਇਧਰੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ, ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਾਮਤ, ਦਲਾਂ ਦੇ ਦਲ ਲੈਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਪਸ਼ੌਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਵੈਰਾਨੀ ਛਾ ਗਈ। ਲਹੂ ਦੇ ਦਰਿਆ ਵਹਿ ਗਏ[1]। ਸੱਤਰ ਕ੍ਰੋੜ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਦਾ ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਰਤਨ ਨਾਦਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲੁੱਟੇ[2] ਗੋਲਕੁੰਡੇ ਦਾ ਕੋਹਨੂਰ ਹੀਰਾ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂ ਦਾ ਤਖ਼ਤੇ ਤਾਊਸ ਇਸੇ ਲੁੱਟ ਵਿਚ ਹੀ ਗਏ। ਬੇਗਿਣਤ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਕੈਦ ਪੈ ਕੇ ਗੋਲੇ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁੜੇ ਜਾਂਦੇ ਨਾਦਰ ਪਾਸੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਲੁੱਟਿਆ, ਬਹੁਤ ਕੈਦੀ ਛੁਡਾਏ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਗ ਹਿਰੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਨਾਦਰ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਪੁੱਛੇ, ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਹੱਕਾ ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ 'ਸੰਭਲ ਕੇ ਵਰਤੇਂ, ਇਹ ਲੋਕ ਜੋ ਗੁਣ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਰਾਜ ਕਰਨਗੇ[3]'। ਪਰ ਕੌਣ ਸੁਣਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਹ ਘੱਟ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਸੀ ? ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀ ਵਟਾਲੇ ਸਾਂ, ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸੱਦਿਆ ਸੀ। ਲੁਧਿਆਣੇ ਕੋਲ ਇਸ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੇ ਪਠਾਣ ਪਿਤਾ ਦੇ ਢਹੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੇਰੀ ਸੁਆਣੀ, ਬੱਚੇ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਜੀ ਫਸ ਗਏ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਕਿਸੇ ਛਾਪੇ ਪਏ ਤੇ ਮਾਲਕ ਜੀ ਤੇ ਕਾਕੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਿਨੇ ਹੱਥ ਨਾ ਆਏ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਅਟਕ ਤੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਛਾਪੇ ਵੱਜਦੇ ਰਹੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਡੇ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਮਾਲਕ ਜੀ ਬੀ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਪੇਸ਼ ਕੁਛ ਨਾ ਗਈ, ਅਸੀਂ ਛੁਡਾਉਣ ਹਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾ ਚੜ੍ਹੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਸਨ ਖਾਂ (ਆਗ਼ਾ ਦਾ ਪਠਾਣ ਬਾਪੂ) ਫੌਜ ਦੇ ਅਗੇਰੇ ਦਲ (ਹਰਾਵਲ) ਵਿਚ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਨਾਦਰ ਅਟਕ ਤੇ ਅਟਕਿਆ ਇਹ ਪਾਰ ਲੰਘ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਰ ਅਸੀ ਇਸ ਦੇ ਬੰਧੂ ਬੀ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਬੱਧੀਆਂ ਪਾਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੇ ਸੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਟਕ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾਂ ਜੋ ਭਾਰਾ ਛਾਪਾ ਪਿਆ ਉਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਨਾ ਛੁਟ ਸਕੇ। ਉਂਞ ਕਈ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹਿੰਦ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ, ਬੱਚੇ, ਗੱਭਰੂ ਸਿੱਖ ਛੁਡਾ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸੀ, ਇਹ ਗੱਲ ਅਸਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਨਸੀਬ ਦੇ ਡੱਬੇ ਨੂੰ ਮੁਹਰ ਵੱਜੀ ਹੀ ਰਹੀ। ਗੱਲ ਕੀਹ, ਬੁਰੇ ਹਾਲੀਂ ਕਾਬਲ ਪਹੁੰਚੇ। ਹਸਨ ਖਾਂ ਨੇ ਨਾਦਰ ਤੋਂ ਵਿਦੇਗੀ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਡੇਰੇ ਲਾਏ, ਲੁੱਟ ਸਾਂਭੀ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਗੀਚੇ ਦੇ ਫੁਲਾਂ ਨੂੰ ਮਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪੰਜ ਪੰਜ ਰੁਪੇ ਨੂੰ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਪੁਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਵਿਕੇ। ਮੇਰੀ ਸੁਆਣੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਬਾਲਕ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਅਤੇ ਗੁਣਾਂ ਪਰ ਹਸਨ ਖਾਂ ਰੀਝ ਪਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਰੱਖ ਲਿਓਸੁ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਖਾਤਰ ਮੈਂ ਬੀ ਵਿਕਣੋਂ ਬਚ ਗਈ, ਪਰ ਨਸੀਬ ਅਜੇ ਖਹਿੜਾ ਕਦ ਛੱਡਦੇ ਸੇ ? ਹਸਨ ਖਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਦੇਵੀ ਸੁਆਣੀ ਨੂੰ ਵਹੁਟੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਲਮਾਂ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਸਤਵੰਤੀਆਂ ਦੀ ਵੰਸ਼, ਬੀਰਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਇਹ ਗਿਰਾਉ ਕਦ ਖਾਂਦੀ ਸੀ ? ਹਸਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਇਕ ਨਾ ਮਨੀ। ਕਹਿਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਹਸਨ ਖਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦਿਖਾਈ ਅਰ ਡਰਾਇਆ, ਪਰ ਡਰੇ ਕੌਣ ? ਜਿਨ ਨਿਰਭੈ

1. ਇਕ ਯੂਰਪੀਨ 'ਟਾਇਰੋਲੀਸ ਜੇਸੂਸਟੀਫਨ ਥਾਲਰ' ਨਾਮ ਤਦੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵਸਦਿਆਂ ਸਮੇਤ ਘਰ ਸਾੜੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਨੇਜ਼ੇ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤਾ, ਬੱਚੇ; ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ, ਜੁਆਨ, ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਪਾ ਲਿਆ। ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਗਾਂਈਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਮੂਰਤਾਂ ਪਰ ਗਾਵਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਮਲਿਆ।

2. ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਦਸ ਕਰੋੜ ਉਸ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਲੁਟਿਆ। ੨੦ ਕਰੋੜ ਨਾਦਰ ਨੇ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਤਨਖਾਹ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ। ੧੦੦੦ ਹਾਥੀ, ੭੦੦੦ ਘੋੜੇ, ੧੦੦੦੦ ਊਠ, ੧੦੦ ਖੁਸਰੇ, ੧੩੦ ਮੁਨਸ਼ੀ, ੨੦੦ ਲੁਹਾਰ ਤੇ ਸੁਨਿਆਰ, ੩੦੦ ਰਾਜ, ਪੱਥਰ ਘਾੜੇ, ੨੦੦ ਤ੍ਰਿਖਾਣ ਇਹ ਬੀ ਨਾਦਰ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ। [ਲਤੀਫ ਸਫਾ ੨੦੬

3. ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਟਾਲਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ 'ਕਿ [ਨਾਦਰ] ਗੁਫ਼ਤ ਅਜ਼ ਏਸ਼ਾਂ ਪੁਰ ਹਜ਼ਰ ਬਾਇਦ ਬੂਦ, ਵ ਨਜ਼ਦੀਕਸਤ ਕਿ ਈਂ ਮੁਫਸਦਹ ਸਰ ਖਾਹ- ਚ੍ਕੁਸ਼ੀਦ, ਵ ਈਂ ਮੁਲਕ ਖਾਹੰਦ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ,'। ਉਲਥਾ— ਨਾਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਹ ਫਸਾਦ ਸਿਰ ਚੁਕੇਗਾ ਤੇ ਏਹ ਮੁਲਕ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ।

ਨੂੰ ਪੂਜਿਆ ਹੋਵੇ ਉਹ ਡਰ ਕੀ ਜਾਣੇ ? ਹਸਨ ਖਾਂ ਨੇ ਬਥੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਹਸਨ ਖਾਂ ਦਾ ਕਹਿਰ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਅੰਤ ਉਸ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਪਿਆਰੀ ਦੇ ਸਿਰ ਫਿਰ ਗਈ ਅਰ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਆਸਰਾ, ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ, ਧਰਤੀ ਪਰ ਲੇਟਨ ਲਗ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਦੋ ਘੰਟੇ ਤੜਫ ਤੜਫ ਕੇ ਪਿਆਰੀ ਨੇ ਜਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਤੇ ਬੱਚਾ ਕੋਲ ਸਾਂ। ਬੱਚੇ ਦਾ ਰੋਣਾ ਤੇ ਮਾਂ ਦੀ ਤੜਫਣੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਨਜ਼ਾਰੇ ਸਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਾ ਦਿਖਾਵੇ। ਮੇਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਜੀ ਇਹ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਛੁਰੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵਾਂ, ਪਰ ਪਿਆਰੀ ਨੇ ਅਖੀਰ ਦਮਾਂ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਸੁਗੰਦ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਜਿਉਂ ਜਾਣੇਂ ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਪਾਲੀਂ', ਜੋ ਸਿਰ ਆਵੀ ਝੱਲੀਂ, ਜੋ ਕਰਨਾ ਪਵੀ ਕਰੀਂ, ਪਰ ਏਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਾਲੀਂ ਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਲ ਖਲੋਵੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਫੇਰ ਤੇਰਾ ਦਾਉ ਲੱਗੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਮੇਰੀ ਬ੍ਰਿਥਾ ਸੁਣਾ ਦੇਵੀਂ ਤੇ ਉਸਦਾ ਫਲ ਦੇਖੀਂ ਕਿ ਓਹ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਨੂੰ ਜਾਏਗਾ। ਜੇ ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਅਸਲੇ ਪਰ ਚਮਕ ਪਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਇਹ ਦੱਸੀਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਧਾਰਨ ਕਰੇ, ਬੱਸ ਇਹ ਮੇਰਾ ਕੱਰ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਛੱਡਦੀ ਹਾਂ ਅਰ ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਕੱਰ ਪਾ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪ ਸੁਖੀ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤਿ ਮਰਦੀ ਹਾਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਉਸ ਆਪਣੀ ਵਾੜੀ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇਗਾ।' ਸੋ ਰਾਤ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਤੜਫਦਿਆਂ ਤੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕੱਟੀ। ਦਿਨੇ ਕੁਛ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹੌਂਸਲਾ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਆ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹਸਨ ਖਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਸੁੱਟਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ 'ਮਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਮਰ ਗਈ ਹੈ, ਹੁਣ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੀਹ ਹੁਕਮ ਹੈ ?' ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ 'ਇਹ ਬੀ ਕਲਮਾਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੇਗਾ ?' ਮੈਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਇਹ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਾ ਹੈ, ਇਹ ਪੜ੍ਹਨਾਂ ਤੇ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨਾਂ ਕੀਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ? ਇੰਨਾ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਂਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਬੜੀ ਉੱਚੀ ਕੁਲ ਦਾ ਹੈ ਅਰ ਇਕ ਵੱਡੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਵਰਗੇ ਸਰਦ ਪੁਜਦੇ ਵਾਲੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਮੂਲੀ ਵਢਾ ਦੇਣ ਲਾਇਕ ਸ਼ੈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਅਮੋਲਕ ਲਾਲ ਹੈ, ਜੋ ਰਹਿਮ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ'। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੌਤਕ ਵਰਤਿਆ, ਬੱਚੇ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਉਚੇ ਕਰਕੇ ਜੋ ਤੱਕਿਆ ਤਾਂ ਹਸਨ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲੜ ਗਈਆਂ ਅਰ ਉਸ ਕਠੋਰ ਪੱਥਰ ਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ : 'ਮੇਰੀ ਗੋਦ ਸੁੰਞੀ ਸੀ ਅੱਲਾ ਨੇ ਹਰੀ ਕੀਤੀ ਇਹ ਮੇਰਾ ਬੇਟਾ ਹੋਇਆ। ਜੀਓ ਬੇਟਾ !' ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੱਡੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬੱਚਾ ਉਸਦੀ ਗੋਦੀ ਪਾਇਆ। ਪਰ ਬੱਚਾ ਵਿਚਲਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਓਹ ਬਾਰ ਬਾਰ ਮੇਰੀ ਵੱਲ ਉੱਲਰਦਾ ਸੀ। ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਮਾਂ ਇਸ ਦੀ ਕਤਲ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਬੀ ਠੰਢ ਪੈ ਗਈ, ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੁਤ੍ਰ ਬਣਾ ਲੈਣਾ ਬੀ ਉਸ ਦੇ ਪਸੰਦ ਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਵਲੋਂ ਦੋਵੇਂ ਵਹੁਟੀ, ਗੱਭਰੂ ਝਿਜਕਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾੜਕੇ ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ 'ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ! ਹੁਣ ਬਾਕੀ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰ ਹਾਂ ਅਰ ਇਸ ਬੱਚੇ ਦੀ ਦਾਈ ਹਾਂ, ਪਾਲਿਆ ਬੀ ਮੈਂ ਹੈ ਤੇ ਖਿਡਾਇਆ ਬੀ ਮੈਂ ਹੈ। ਜੇ ਆਪ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ, ਜੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੋ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗੀ। ਰਾਤ ਇਸ ਦੀ ਮਾਂ ਮੋਈ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਮਾਰੀ ਗਈ ਤਾਂ ਏਹ ਦੋ ਹੇਰਵੇ ਨਹੀਂ ਝੱਲ ਸਕੇਗਾ, ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੁੱਤ ਬਣਾ ਚੁਕੇ ਹੋ, ਇਸ ਦੀ ਜਾਨ ਖਾਤਰ ਮੈਨੂੰ ਖਿਡਾਵੀ ਰੱਖ ਲਓਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗੀ ?' ਹਸਨ ਖਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—'ਤੂੰ ਬੀ ਸਿੱਖਣੀ ਹੈ ?' ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਾੜਨ ਹਾਂ।' ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ 'ਤਦ ਸਖ਼ਤ ਮਾਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।' (ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਘੂਰਕੇ) 'ਕੀ ਤੂੰ ਕਲਮਾਂ ਪੜ੍ਹੇਗੀ ?' ਮੇਰੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਭੈਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਪੁਣੇ ਨਾਲ ਕੀਹ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੁਣੇ ਨਾਲ ਕੀਹ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਦਾ ਅੰਗ ਪਾਲਣਾ ਹੈ, ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਜੋ ਬੀ ਕਰਨਾ ਪਵੇ ਸੋ ਹੀ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਜਿਵੇਂ ਕਹੋ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ।' ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਦੇਖੋ ਇਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਜਨਮ ਦਾ ਭੇਤ ਨਹੀਂ ਦੱਸਣਾ'। ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਨਿਉਂ ਗਿਆ ਅਰ ਗਸ਼ ਜੇਹੀ ਆ ਗਈ। ਜੀਭ ਮੇਰੀ ਨੇ ਕੀਹ ਖੁੱਲ੍ਹਣਾ ਸੀ ? ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਹੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਲਈ ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਦ ਇਕ ਮੁੱਲਾਂ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਤਦ ਮੈਂ ਕਿਹਾ—'ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਮੁਰਦਾ ਦੇਹ ਸਾੜ ਲੈਣ ਦਿਓ ਜੋ ਅੰਦਰ ਪਈ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਜੋ ਕਹੋ ਕਰ ਸਾਂ।' ਹਸਨ ਖਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਉਸ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰੋਂਕਣ ਦਿਓ।' ਤਦ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ 'ਮਰ ਗਏ ਨਾਲ ਬੀਰ ਲੋਕ ਵੈਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਫੇਰ ਉਹ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸੀ, ਤੁਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਸਰਦਾਰੀ ਨੂੰ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਕੁਲ ਦੇ ਮਕਤੂਲਾਂ ਨਾਲ ਐਸਾ ਸਲੂਕ ਕਰੋ'। ਗੱਲ ਕੀਹ ਬਹੁਤ ਝਗੜੇ ਬਾਦ ਦਰਿਯਾ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨੀ ਗਈ। ਸੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਝੋਲੇ ਵਿਚੋਂ ਚਾਦਰ ਤੇ ਲੀੜੇ ਕੱਢੇ ਅਰ ਉਸ ਪਿਆਰੀ, ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਨੂੰ ਲਪੇਟਕੇ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਚਾ ਕੇ ਇਕ ਦਰਿਯਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਲੈ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਤੇ ਰੋਂਦਿਆਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਇਆ, ਫੇਰ ਲੀੜੇ ਲਪੇਟੇ ਤੇ ਕੁਛ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ, ਜੋ ਮੁਰਦਾ ਤਰੇ ਨਾ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਰੁੜ੍ਹੇ। ਮੈਂ ਪਿਆਰੀ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਨੂੰ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇਵਤਾ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰਕੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:—'ਲੈ ਮਨਾਂ ! ਤ੍ਰੈ ਪਿਆਰੇ ਤਾਂ ਹੱਥੀਂ ਟੋਰੇ ਨੀ', ਹੁਣ ਚੌਥੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ, ਦੇਖ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ? ਹੇ ਹੋਣੀ ਬਲਵਾਨ ! ਤੇਰੇ ਚਾਲੇ ਕੈਸੇ ਨਿਆਰੇ ਹਨ !'

ਪਿਆਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਲਿਫ ਗਈ ਅਰ ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਸੀ ਕਿ ਜਿੱਕੂੰ ਕੋਈ ਨਿੱਤ ਦਾ ਘਰ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਦਮੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾਂ ਇਤਬਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਅਰ ਪਠਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਠਾਣੀ ਹੋ ਗਈ। ਆਪਣੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਪਾਲਦੀ ਰਹੀ। ਸੋ ਪਿਆਰੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ! ਇਸੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ

ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਇਹ ਦੇਸ਼ ਵੀਰ ਬੀ ਹੈ ਤੇ ਧਰਮ ਵੀਰ ਬੀ ਹੈ।

ਸਤਵੰਤ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਥਾ ਸਾਹ ਵੱਟ ਕੇ ਸੁਣੀ ਸੀ, ਕਈ ਵੇਰ ਰੋਈ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਹਾਉਕੇ ਲੈ ਹਟੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਸ ਨੇ ਉੱਛਲ ਕੇ ਸਾਂਈਂ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾਂ ਲਿਆ ਤੇ ਬੋਲੀ 'ਤੇਰੇ ਮੂੰਹ ਗੁਲਾਬਾਂ ਨਾਲ ਭਰਾਂ; ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ, ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਸ ਦੀ ਅਟਾਰੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਉਤਰਨ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ! ਲੱਖ ਲਖ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ!! ਪਯਾਰੀ ਮਾਂ ਜੀ! ਮੇਰੀ ਇਹੋ ਟੋਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਲੀਆਂ ਰਗਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਖ਼ੂਨ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਬਾਕੀ ਵਿੱਥਿਆ ਸੁਣਾਓ।

ਸਾਈਂ—ਹੋਰ ਕੀ ਦਸਾਂ? ਸਤਾਰਾਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਇਸ ਕੈਦ ਵਿਚ ਬੀਤੇ। ਗੋਲਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਜੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁਸ਼ਾਮਦ ਕੀਤੀ, ਰਾਜਪੂਤ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਖਾਧਾ, ਛੱਤੀ ਖੇਖਣ ਢਾਲੇ, ਪਰ ਬੱਧੀ ਓਸ ਸੁਖਨ ਦੀ 'ਕਿ ਲਾਲ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਹੈ ਤੇ ਭੇਤ ਦੱਸਣਾਂ ਹੈ', ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿਕੇ ਮੇਰਾ ਅੱਗੇ ਹੀ ਕੁਰਾੜਾ ਰਾਜਪੂਤੀ ਮਨ ਹੋਰ ਕਰੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੌ ਵਿਜਵਾ ਮੈਂ ਬੀ ਦੂਏ ਦਿਨ ਕਤਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਲੱਗੀਆਂ ਦੀ ਤੋੜ ਨਿਬਾਹੁਣੀ ਕੋਈ ਖੇਡ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਦ ਲਾਲ ਕੁਛ ਸਿਆਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਬੈਠਾਂ, ਸੋਚਾਂ,—ਲਾਲ ਨੂੰ ਭੇਤ ਦੱਸਾਂ; ਪਰ ਫੇਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਇਹ ਸ਼ਬਰੇ ਕੀ ਕਰੇ! ਕਿਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੀ ਨਾ ਉੱਡ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸਦੀ ਜੁਆਨੀ ਤੇ ਸਿਆਣੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹੀ। ਹੁਣ ਜਦ ਇਹ ਭਰ ਜੁਆਨ ਹੋਇਆ, ਸਿੱਖੀ ਖ਼ੂਨ ਕਾਬਲੀ ਮੇਵੇ ਖਾ ਕੇ ਮੌਲਿਆਂ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਆਪ ਡਿੱਠਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਖਿਆਂ ਸਿੱਕ ਭੁੱਖ ਲਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ, ਸੱਚੀਂ ਜਿਸ ਪਠਾਣ ਮਾਂ ਦੀ ਇਸ ਲਾਲ ਨੂੰ ਗੋਦੀ ਪਾਇਆ ਸੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਭਲੀ ਤ੍ਰੀਮਤ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਜਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਬੀ ਪੂਰਾ ਸੁਖੀ ਰੱਖਦੀ ਸੀ, ਸ਼ੋਕ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਬੀ ਮਰ ਗਈ। ਹਸਨ ਖਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਨਵੀਂ ਆਈ ਹਸਨ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਵਹੁਟੀਆਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰ ਹੈ, ਮੁਟਿਆਰ ਹੈ ਤੇ ਡਾਢੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਕੈਰੀ ਅੱਖ ਰਖਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਛ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਲਾਲ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਬਹੁਤ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਲਾਲ ਭੋਲੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਤ੍ਰੇਈ ਮਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਖੋਟ ਹੈ ਕਿ ਲਾਲ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਪਾਰ ਬੁਲਾਵੇਂ। ਉਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ, ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਪੇਕੇ ਰਿਹਾ ਤੇ ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਘਰ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਣ ਇਹ ਲੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਪਾਈ ਰੱਖਾਂ ਜੋ ਹਸਨ ਖਾਂ ਨਾ ਤ੍ਰਬ੍ਹਕੇ ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਸਦਾ ਮੋਹ ਘਟਾ ਕੇ (ਜੋ ਹਸਨ ਖਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਐਤਨਾਂ ਡੂੰਘਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਕਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ) ਅਪਣੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਮੋਹ ਵਾੜਾਂ ਤੇ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਇਸਦਾ ਬੇੜਾ ਪਾਰ ਕਰਾਂ, ਫੇਰ ਹਸਨ ਖਾਂ ਆਪੇ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਤਾਂ ਮਰ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਰਬੰਸ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਵੇਗੀ।

ਉਸਦੇ ਇਨਾਂ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣ ਤੇ ਮੈਂ ਲਾਲ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ। ਲਾਲ ਦਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਅਤਿ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆਂ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਮੰਨਿਆ ਬੀ, ਪਰ ਜੁਆਨੀ ਦੇ ਬਲਕਾਰ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਸੁਣਨਾ ਬੀ ਨੀਵਾਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਲਾਲ ਤਾਂ ਜੁਆਨੀ ਦੇ ਬਲਕਾਰ ਵਿਚ ਰਹੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਸਦੀਆਂ ਰਾਖੀਆਂ ਦੇ ਆਹਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਫੇਰ ਸਮਝਾਇਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਵਾਗੁਤ ਮੇਰੇ ਮੂਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ—'ਲਾਲ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਚੌਕਸ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ, ਪਛੁਤਾਓਗੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਇਤਬਾਰ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰੋ।' ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਲਾਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—'ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ? ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਪਠਾਣ ਹਾਂ ਕਿ ਕੁਝ ਹੋਰ?' ਮੈਂ ਹੱਸ ਪਈ ਤੇ ਜਿਕੂੰ ਕੋਈ ਕੁਛ ਲੁਕਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਐਉਂ ਟਾਲ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਨੂੰ ਲਾਲ ਨੇ ਆ ਜਗਾਇਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਮਾਂ! ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਰਾਤੀ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਾਧਵੀਂ ਗੱਲ ਕਹੀ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਲੁਕਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਕੀਹ ਕਰਾਂ? ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਜੀ ਤੜਫ ਤੜਫ ਉੱਠਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਹੈਂ ਮੈਂ ਤੇ ਮਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪੜਦਾ ਹੈ ' ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਲਾਲ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹੇ ਦੇਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਠੀਕ ਹੈ। ਸੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸੁਗੰਦਾਂ ਦੇ ਕੇ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਅੱਗੇ ਧਰਕੇ ਆਖਿਆ: 'ਬੱਚਾ! ਜੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਾ ਆਵੇ, ਜਾਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਾ ਭਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਈਂ, ਪਰ ਅੱਗੇ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੀਂ।' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਲ ਤੋਂ ਕੌਲ ਲੈ ਕੇ ਫੇਰ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾਈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੈਂ ਹਾਲ ਕਹਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਅਚਰਜ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖਾਂ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਸਤਾਰਾਂ ਅਠਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਗ਼ੈਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਅੱਗਯਾਤ ਪਲਕੇ, ਇਕ ਚੰਗੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਹੋ ਕੇ, ਦੌਲਤ ਮਾਲ ਦਾ ਵਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਜਦ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਨੂੰ ਸੁਣੇਂਗਾ ਤਾਂ ਸਿਵਾ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਪੈਣ ਦੇ ਹੋਰ ਕੀਹ ਕਰੇਗਾ? ਪਰ ਓਥੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਵਰਤਿਆ, ਓਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਪਠਾਣ ਗੱਭਰੂ ਅਪਣਾ ਅਸਲਾ ਸੁਣਦਾ, ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਸਮਝਦਾ ਤੇ ਮੇਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਹਾਲ ਸੁਣਦਾ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਛੇਕੜ ਬੁੱਲ੍ਹ ਟੁੱਕਣ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਤੇ ਤੀਊਰ ਬਦਲ ਗਏ, ਅੱਖਾਂ ਅੰਗਾਰਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕਕੇ ਉਠ ਤੁਰਿਆ। ਮੈਂ ਬਾਹੋਂ ਫੜਕੇ ਕਿਹਾ:—'ਕਿੱਧਰ?' ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ 'ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਦਾ ਕੱਸਾਸ (ਬਦਲਾ) ਲੈਣ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ'। ਮੈਂ ਬਾਹੋਂ ਖਿੱਚ ਬਹਾਲ ਲਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਗਲ ਲਾਇਆ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ 'ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇਵਤਾ ਸੀ, ਓਹ ਬਦਲਾ ਮਾਫ ਕਰ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਗੱਲ ਉਹ ਕਹਿ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਗੱਲ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨੀ ਇਹ ਤੇਰਾ ਧਰਮ ਹੈ'।

ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਠਿਠੰਬਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਗਰਮ ਗਰਮ ਸੜਦੇ ਅੱਥਰੂ ਕਿਰੇ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ:—

'ਛੇਤੀ ਦੱਸੋ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਕੀਹ ਮਰਜ਼ੀ ਸੀ ?' ਮੈਂ ਕਿਹਾ 'ਉਹ ਮੈਂ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੀ, ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਵਾਕ ਸੱਤਾ ਵੇਖਣੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਤੂੰ ਦੱਸ ਕਿ ਹੁਣ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰੇਂਗਾ ?' ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—'ਮੈਂ ਕੀਹ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਹਸਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂਗਾ ਅਰ ਆਪਣੇ ਬੁੱਢੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਦੱਸਾਂਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ੇਰ ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ।' ਮੈਂ ਕਿਹਾ:—'ਖਬਰੇ ਉਹ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ'। ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਕੀ ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਘਾਸ ਕੱਟਣ ਤੇ ਬੀ ਨਾ ਰੱਖੇਗਾ ਅਰ ਕੀਹ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਡਿਉਡੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨਾ ਰੱਖ ਲਵੇਗੀ ? ਤੂੰ ਧਰੋਹ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਧ੍ਰਿਗ ਹੈ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ'।

ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਮੈਂ ਰੋ ਪਈ ਅਰ ਘੜੀ ਭਰ ਮੈਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਦੀ ਵਾਕ ਸੱਤਾ ਵੇਖ ਵੇਖਕੇ ਅਸਚਰਜ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਇਧਰ ਲਾਲ ਜੀ ਕਦੇ ਲਹੂ ਹੰਝੂ ਕੇਰਦੇ, ਕਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਟੁੱਕਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਅੱਡੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਛੇਕੜ ਮੈਨੂੰ ਟੁੰਬ ਹਿਲਾਕੇ ਬੋਲੇ—'ਮਾਂ! ਦੱਸ ਛੇਤੀ, ਮੇਰੀ ਅੰਮਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ? ਮੈਂ ਸਖ਼ਤ ਬੇਚੈਨ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਖ਼ੂਨ ਉਬਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਰ ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜੋਸ਼ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।' ਤਦ ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ:—'ਤੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਹੁਕਮ ਮੇਰੇ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਪਾਲਣ ਤੇ ਭੇਤ ਦੇ ਦੱਸਣ ਦਾ ਸੀ। ਹਾਂ, ਇਹ ਅਗੰਮ ਵਾਕ ਉਹ ਕਹਿ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਲਾਲ ਇਹ ਹਾਲ ਸੁਣੇਗਾ ਤਾਂ ਕਦੇ ਗ਼ੈਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ, ਅਪਣੀ ਵਾੜੀ ਵਿਚ ਜਾਏਗਾ। ਇਹੋ ਮੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਵੀਂ।' ਲਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਸ ਤੋਂ ਉਤੇ ਹੋਰ ਕੀਹ ਹੁਕਮ ਹੈ ? ਮੈਂ ਦੇਸ਼ ਅਪਣੇ ਜਾਵਾਂਗਾ ਅਰ ਅਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਦਾ ਸੀਸ ਨੇਜ਼ੇ ਤੇ ਟੰਗਕੇ ਖ਼ੈਬਰ ਦੇ ਦਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਹੱਤਾ ਲਿਜਾਵਾਂਗਾ ਅਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਯਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਰ ਕਰਾਂਗਾ। ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮਨਹੂਸ ਸਿਰ ਧਰਾਂਗਾ ਤੇ ਕਹਾਂਗਾ, 'ਬਾਪੂ ਜੀ! ਏਹ ਮੂਜ਼ੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦਿਓ ਕਿ ਮੈਂ ਇੰਤਕਾਮ (ਬਦਲਾ) ਲੈ ਆਇਆ ਹਾਂ'। ਮੈ ਕਿਹਾ, 'ਲਾਲ ਜੀ! ਤੁਹਾਡੀ ਅੰਮੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਵੇਲੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਅਪਣੇ ਪਤੀ ਤੇ ਕਾਕੀ ਦੀ ਸੁਖ ਸਲਾਮਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਕ ਮੇਰੇ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਸੁਖ ਸਲਾਮਤੀ ਲਈ ਤੇ ਇਕ ਹਸਨ ਖਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਹੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ! ਮੈਂ ਇਸ ਅਪਣੇ ਫ਼ੰਧਕ ਤੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਬੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ। ਲਾਲ ਦੰਦ ਕ੍ਰੀਚ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, 'ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ—ਲਾਲ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਫ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਓਹ ਜਾਂਗਲੀ ਜੋਧੇ ਨਹੀਂ. ਓਹ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰੇ ਬੀਰ ਹਨ। ਓਹ ਰੋਜ਼ 'ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ' ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਓਹ ਫਕੀਰ ਹਨ ਜੋ ਧਰਤੀ ਦਾ ਭਾਰ ਹਰਨ ਆਏ ਹਨ। ਓਹ ਬਦਲੇ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ, ਓਹ ਨਿਰਵੈਰ ਹਨ, ਪਰ ਬਦੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹਨ, ਪਾਪ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਟਾਕਰੇ ਕਰਦੇ ਹਨ।' ਇਸ ਤਰਾਂ ਜਾ ਮੈਂ ਕੁਛ ਹਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੁਣਾਏ, ਤਾਂ ਗੁੱਸਾ ਪਲਟ ਗਿਆ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਤੋਂ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਮੀਂਹ ਛੁੱਟ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੇ ਅਰ ਆਪਣੇ ਵਿਛੋੜੇ ਨੂੰ ਰੋਵੇ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਲਾਲ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਕੜਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਹਸਨ ਖਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਮੈਂ ਸਾਂਭ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਗੁਟਕਾ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਸੀ, ਉਹ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾਈ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਆਪ ਲਈ ਏਹ ਦੇ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਇਹ ਮੇਰਾ ਵਿਰਸਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇਈਂ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣ ਲਵੇ। ਇਸ ਤੋਹਫੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਸੀਸ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਅਰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਹੁਣ ਤੇਰਾ ਹੁਕਮ ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਕੇ ਮੈਂ ਹਸਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ।' ਫੇਰ ਮੈਂ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ 'ਕਾਹਲੀ ਕਰਨੀ ਅੱਛੀ ਨਹੀਂ, ਜ਼ਰਾ ਕਛ ਸਮਾਂ ਕੱਟੋ ਅਰ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਨਿਕਲੋ। ਸਫਰ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ, ਪੈਂਡਾ ਖੋਟਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਹਿਕਮਤ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ, ਸੀਨਾਜ਼ੋਰੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ'। ਗੱਲ ਕੀ ਮੇਰਾ ਆਖਿਆ ਮੰਨ ਲੈਣ ਦਾ ਪਿਆਰ ਜੋ ਲਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬੜਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕੀ ਗਿਆ ਤੇ ਲਾਲ ਹਸਨ ਖਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣ ਤੋਂ ਟਲ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਇਹ ਸਮਝਕੇ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਅਪਣਾ ਧਰਮ ਵਾਰਿਆ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰਣ ਪਾਲਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਗਰਕ ਕਰ ਗਿਆ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਸਮਝਾਉਣ ਬੁਝਾਉਣ ਨਾਲ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਉਬਾਲ ਟਲ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਸੁਤੇ ਹੀ ਲਾਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਮਾਪਿਆਂ ਵਲੋਂ ਵਟੀਣ ਲੱਗਾ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਹੇ ਜ਼ੋਰ ਤਾਂ ਬੜਾ ਲਾਉਂਦਾ ਕਿ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਰੁਖ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗੇ, ਪਰ ਮਾਂ ਨੂੰ ਰੁਖ਼ ਪਲਟੇ ਦਾ ਥਹੁ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਹੋਇਆ, ਫੇਰ ਉਹ ਕਾਰਨ ਲੱਭਣ ਲਗੀ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਕੁਛ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਇਕ ਦੋ ਵੇਰੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਡਿੱਠੋ ਸੁ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਨੇ ਹਸਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੀ। ਹਸਨ ਖਾਂ ਬੀ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਪਲਟਿਆ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲ ਮਾਲੂਮ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਮਤਾਂ ਮੈਂ ਭੇਤ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ, ਯਾ ਕੋਈ ਭਿਣਕ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ। ਕਈ ਵੇਰ ਲੁਕ ਛਿਪ ਕੇ ਸਿਰੇ ਬੀ ਆਏ। ਪਤਾ ਤਾਂ ਕੁਛ ਨਾ ਲੱਗੋ ਨੇ, ਪਰ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਅਕਾਰਨ ਉਦਾਸੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੀ ਤੌਖਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਤਾਂ ਮੈਂ ਭੇਤ ਦੱਸਕੇ ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਖ਼ਰਾਬ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਯਾ ਕਰ ਨਾ ਦਿਆਂ, ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਗੋਂਦ ਗੁੰਦੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਦੇਸ਼ ਭੇਜੇ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰੇ ਤੇ ਆਏ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਕਿ ਬੀਮਾਰ ਹੋਕੇ ਮਰ ਗਈ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ—ਐਉਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੋਰੀ ਕਿਉਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ?

ਸਾਂਈਂ ਉਹ ਡਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਗ਼ਾ ਦਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਅਤਿ

ਪਿਆਰ ਹੈ: ਜੇਕਰ ਉਨ ਦੇ ਰੋਤਤੂ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਕੀਹ ਜਾਣੀਏ ਭੜਕ ਉਠੇ ਅਰ ਘਰ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਚੱਲ ਪਏ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵਤੀਰਾ ਸੋਚਿਆ। ਲਾਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਗਨੀਮਤ ਸਮਝਿਆ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਪਿਛੇ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸਾਸੁ। ਚੁੱਪਚਾਪ ਤਰਕੀਬ ਕੋਈ ਸੁੱਝਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਤਿ ਦੁਖੀ ਸੀ, ਪਰ ਧੰਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ! ਤੁਹਾਡਾ ਮੇਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਮੇਰੀ ਬੱਚੇ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਦੀ ਨਿਕਲ ਪਈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਰਾਤ ਬਹੁਤ ਬੀਤ ਗਈ। ਸਾਂਈਂ ਤਾਂ ਸੌਂ ਗਈ, ਪਰ ਸਤਵੰਤ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਮਨ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰਾ! ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕੀਹ ਵਗ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਥੇ ਆਕੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਕੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤਰਸ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਹੰਨੇ ਹੰਨੇ ਮੀਰੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਅਭਾਗ ਦੇਸ਼ ਹੋਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਫੜਦਾ ?' ਅਪਣੇ ਹਾਲਾਤ, ਗੁਰਮੁਖ ਜੀ ਤੋਂ ਹੋਰਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਸੁਣੇ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਇਹ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਚੰਭੇ ਤੋਂ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਚੰਭਿਆ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੇ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦਿਆਂ ਤੇ ਅਪਣੀ ਕੌਮ ਦੇ ਸੱਤ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਪਰ ਵੀਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਤਾਰਾ ਮੰਡਲ ਚੱਕਰ ਖਾ ਗਿਆ ਪਰ ਸਤਵੰਤ ਅਜੇ ਸੋਚ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਮਾਈ ਆਸ ਕੌਰ ਦਾ ਪਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਤਲ ਹੋਣਾ ਤੇ ਸਤਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਦ ਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਅਪਣੇ ਅਸਲੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸੁਣਕੇ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰੇਮ, ਧਰਮ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਵਤਨਾਂ ਦੀ ਹੁੱਬ ਨਾਲ ਭੜਕ ਉਠਣਾ, ਸੁਖ ਅਮੀਰੀ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਕੇ ਅਪਣਿਆਂ ਵਿਚ ਖਖੇੜਾਂ ਬਖੇੜਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਟੁਰ ਪੈਣਾ, ਉਸ ਦੇ ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਚਰਜ ਨਮੂਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਤਵੰਤ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਤੇ ਅਪਣੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸਤਜਤਾ ਦਾ ਡਾਢਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰਿਆਨੀ ਦੇ ਚੱਕ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਅੱਖ ਦੇ ਛੱਪਰ ਭਾਰੇ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਤੇ ਸਤਵੰਤ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ।

—o—

ਕਾਂਡ ਵੀਹਵਾਂ

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਤੈਮੂਰ ਕਾਬਲ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਸੁਣਕੇ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਹੁਣ ਨਵੇਂ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੈਮੂਰ ਪਿਛੇ ਸੂੰਹੀਏ ਛੱਡ ਆਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਖਬਰ ਭੇਜਦੇ ਰਹਿਣ। ਜਦੋਂ ਕਾਫਲਾ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਤੋਂ ਟੁਰਕੇ ਚੋਰ ਗਲੀ ਪਹੁੰਚਾ, ਤਦ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਅਫਰੀਦੀ ਆਦਮੀ ਮਿਲੇ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਅਬਦਾਲੀ ਪਾਸ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਅਟਕ ਤਕ ਮਰਹੱਟੇ ਪਸਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਰ ਇਸ ਸਰਹੱਦ ਉਤੇ ਮੋਰਚਾ ਬੰਨ੍ਹੀ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਫਿਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਰ ਅਪਣਿਆਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮਰਹੱਟੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਲ ਸਿੱਟਣ ਦੇ ਨਾਕਾਬਲ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਛਲ ਪਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਵਕਤ ਮਿਲੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਨਵੇਂ ਹੱਲੇ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਮੂੰਹ ਸਾਹਮਣੇ ਜੋੜ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼—ਰੱਖਯਾ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਲਾਉਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲੇਗਾ।

ਹਸਨ ਖਾਂ ਦੇ ਸੂੰਹੀਏ ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਨਾਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਹ ਅਫ਼ਰੀਦੀਆਂ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਗਏ ਇਹ ਪੱਕੀ ਤਸੱਲੀ ਲੈ ਕੇ ਕਿ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੀ ਦਾਈ ਕਾਫਲੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਰੱਤੀ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡੀ। ਜਸਵੰਤ ਦਾ ਡੇਰਾ ਬੀ ਕਈ ਵੇਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿੱਖੀ ਨਜ਼ਰ ਹੇਠੋਂ ਲੰਘਿਆ, ਪਰ ਭੇਸ ਵੱਟੇ ਵਿਚ ਕੱਖ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਾ। ਸੋ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੜ ਜਾਣ ਨਾਲ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਇਹ ਕਲੇਸ਼ ਬੀ ਟਲਿਆ ਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮੇਲ ਗੇਲ ਦੀ ਕਰੜੀ ਰੋਕ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਭੱਟੀ ਕੋਟ ਆ ਡੇਰਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਂਈ ਨੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਸਵੰਤ ਦੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਬੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਦੁਖ ਭਰੇ ਹਾਲਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆਂ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਬੀ ਕਿਸੇ ਡਾਢੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਕੈਦ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਪਾਈ ਹੈ। ਅਰ ਬਿਰਧ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਪਰ ਡਾਢਾ ਹੀ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਸਿੱਖ ਹੋ ਅਰ ਸ਼ਤਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਹੋ, ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਭੈਣ ਜੀਉਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਉਹ ਆਪ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਦਿਲ ਚੀਰਵੇਂ ਬਿਰਹੇ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਦੀ ਉੱਘ ਮੁਹਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸੂੰਹੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਜੋ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਨਾਨਾ ਭੇਸ ਵਟਾਕੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਤਕ ਆਪ ਦੇ ਲਈ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਲਈ ਜੱਥਿਆਂ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਪਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਇਤਨਾ ਡੂੰਘਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਤੱਕ ਆਪ ਨੂੰ ਮਰ ਗਏ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਅਰ ਹਰ ਸਿੱਖ ਸੂੰਹੀਆਂ, ਜੋ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਏਧਰ ਆਵੇ, ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਆਪਦੀ ਟੋਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਗੁਰਮੁਖ, ਜੋ ਹੁਣ ਆਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਫਸੇ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀ ਸਾਰੇ ਟੋਲ ਲਏ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤ੍ਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਦਿਤੇ ਸਨ ਉਹ ਬੀ ਆਸ ਕੌਰ, ਉਸ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਤੇ ਭੁਜੰਗੀ ਦੀ ਟੋਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ

ਸੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਆਤਮਾ ਉਗਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਇਥੇ ਹੈ ਅਰ ਉਹ ਅਪਣੀ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਅਜੇ ਨਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਸਵੰਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁ ਪਤੇ ਦੇ ਦੇ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਬੀ ਟੋਹ ਰੱਖੀਂ ਜਦੋਂ ਤੁਸਾਂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛੇ ਸਨ ਅਰ ਅਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੇ ਸਨ, ਤਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਅਰ ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੱਕੀਆਂ ਟੋਹਾਂ ਲਾ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ, ਕੇਵਲ ਸੰਸਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤਸੱਲੀ ਦੀ ਲੋੜ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਸੋ ਜਦ ਤੋਂ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ ਸੁ ਉਹ ਅਤਿ ਨਿਹਾਲ ਹੈ। ਜਦ ਪੰਥ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਪਹੁੰਚਣਾ ਮਾਲੂਮ ਹੋਵੇਗਾ ਤਦ ਅਸਚਰਜ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਸੇਵਾ ਦਾ ਥਾਪੜਾ ਦੇਣਗੇ।

ਆਗ਼ਾ—ਅੰਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਜਿਸ ਕੌਮ ਦਾ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਘੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਪੋ ਵਿਚ ਐਤਨਾ ਪਯਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਾਰਾਂ ਅਠਾਰਾਂ ਬਰਸ ਬੀਤ ਚੁੱਕਣ ਪਰ ਬੀ ਅਪਣੀ ਇਕ ਤ੍ਰੀਮਤ ਅਰ ਇਕ ਨਿਆਣੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤਲਾਸ਼ ਲਈ ਆਦਮੀ ਭੇਜਦੇ ਹਨ ਅਰ ਕੋਈ ਉੱਘ ਸੋਹਰ ਨਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਬੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਕਾਸ਼! ਮੈਂ ਕੈਦ ਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਕਾਸ਼! ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪਲਦਾ, ਕਾਸ਼! ਮੈਂ 'ਸਿੱਖ—ਅੰਨ' ਖਾ ਕੇ ਪਲਦਾ! ਹਾਂ, ਮੈਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਪਣੇ ਬਿਰਧ ਪਿਤਾ ਦੀ ਬੁਢੇਪੇ ਦੀ ਡੰਗੋਰੀ ਹੁੰਦਾ ਅਰ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਧੂਹ ਕੇ ਸੀਸ ਤਲੀ ਤੇ ਧਰਕੇ ਖੇਲਦਾ ਫਿਰਦਾ। ਸ਼ੋਕ! ਮੇਰਾ ਜੁਆਨੀ ਦਾ ਪਹਿਲ ਛੱਲਾ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਮਝਕੇ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਜਾਨਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਪਰ ਹੱਛਾ, ਜੋ ਹੋ ਗਿਆ, ਸੋ ਹੋ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਰੱਬ ਮੱਦਦ ਕਰੇ, ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਕਸਰ ਪੂਰੀ ਕਰਾਂਗਾ।

ਸਾਂਈਂ—ਰੱਬ ਸੁੱਖ ਸੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਵੇ, ਜਿਸ ਕੌਮ ਦੇ ਤੁਸੀਂ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਉਹ ਆਪੋ ਵਿਚ ਐਸੀ ਗੁੰਦੀ ਪਈ ਹੈ ਕਿ ਰੋਜ਼ ਹਰੇਕ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਭਰਾਵਾਂ ਲਈ ਐਉਂ ਦੁਆ ਕਰਦਾ ਹੈ :—

'ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ,
ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਰੱਛਿਆ ਰਿਆਇਤ'।

ਨਾਲੇ ਤਾਂ ਅਪਣੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਦੇ ਹਨ, ਬੁਰਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਚਿਤਵਦੇ ਪਰ ਅਪਣਿਆਂ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਪਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੈ, ਕੋਈ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆੜੇ ਦਾਉ ਫਸਿਆ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਕਤਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਓਹ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਂਞ ਉਹ ਹਰੇਕ ਅਪਣੇ ਲਈ, ਜੋ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਹੈ, ਸਰੀਰਕ ਜਤਨ ਵੱਖਰੇ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹਰੇਕ ਭਰਾ ਲਈ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵੱਖਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਉਨਾਂ ਦੀ ਰੱਛਯਾ ਕਰੇ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰਿਆਇਤ ਕਰੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਬੜਾ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਬੀ ਰੱਛਯਾ ਰਿਆਇਤ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮਰ ਜਾਏ, ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਏ ਪਰ ਨਿਸਚੇ ਭਰੋਸੇ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਰਹੇ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਰੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦੇਵੇ। ਜੇ ਧਰਮ ਛੱਡ ਦੇਵੇ, ਕਾਇਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਹਿਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਅਰਦਾਸਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਫਸਿਆਂ ਨੂੰ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਗ਼ੈਬੀ ਮੱਦਦ ਮਿਲੇ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਤਕੜਾਈ ਪਹੁੰਚੇ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਜਸਵੰਤ ਜੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਰੋਜ਼ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੀ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਸਤਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਗਏ, ਪਰ ਸੰਸਕਾਰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੇ। ਤੁਸੀਂ ਬੀ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰੋ, ਤਾਂ ਸੁਆਦ ਆ ਜਾਵੇ।

ਇਹ ਗੱਲ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜਸਵੰਤ ਜੀ ਆ ਗਏ।

ਇਕ ਨਿਰਜਨ ਟਿਕਾਣੇ ਬੈਠੇ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਛਿੜ ਪਈਆਂ:—

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ—ਆਓ, ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀ ਜੀ!

ਜਸਵੰਤ—ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕ ਨਿਕਲੇ। ਧੰਨ ਹੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਣਿਆਂ ਦੀ ਸਦਾ ਲਾਜ ਹੈ।

ਆਗ਼ਾ—ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੋਇਲ ਹੋ ਕੇ ਸਤਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਕਾਗਾਂ ਵਿਚ ਪਲਿਆ ਹਾਂ, ਆਪਣੀ ਕੁਲ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਕੀ ਜਾਣਾਂ? ਪਰ ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਇਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਰਗ਼ ਰਗ਼ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਉਬਾਲੇ ਮਾਰ ਉਠਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਮਾਂ ਨੇ ਰੋਕਿਆ, ਮੇਰੇ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਕਾਤਲ ਦਾ ਮੂਜ਼ੀ ਸਿਰ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਸੀ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰੀ ਲੈਣੀ ਸੀ 'ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਬੇਟਾ!' ਪਰ ਕੀਹ ਕਹਾਂ? ਮਾਂ ਮੈਥੋਂ ਸਿਆਣੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਦੇ ਮਗਰ ਟੁਰਦਾ ਹਾਂ। ਭਲਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ! ਮੈਨੂੰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਏਹ ਉਲਾਂਭਾ ਨਾ ਦੇਣਗੇ ਕਿ ਤੂੰ ਕੈਸਾ ਬੇਹਿਯਾ ਹੈਂ ਜੋ ਮਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਕੱਸਾਸ (ਬਦਲਾ) ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ?

ਜਸਵੰਤ—ਆਪ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਸ਼ਤਰੁਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਐਵੇਂ ਖ਼ੂਨ ਵੀਟਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਜਦ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਤੇ ਅੱਤਿ ਕਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤਲਵਾਰ ਫੜਦੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਕੀਰ ਹਨ, ਪਰ ਬੀਰ ਰਸੀਏ ਫਕੀਰ। ਸਿੱਖ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਕਹਿਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਰੋਕਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਿਆਰ, ਮੈਤ੍ਰੀ, ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਾਲਮ ਨਹੀਂ ਟਲਦਾ, ਤਦ ਜੀਕੂੰ ਹੀਰੇ ਨਾਲ ਹੀਰਾ ਵਿੰਨ੍ਹੀਦਾ ਹੈ, ਦੀਨ ਰੱਖਯਾ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਫੜਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਬੁਝਾਉਂਦੇ ਰੋਕਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਉਹ ਅੱਗੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਰੱਖਯਾ ਬੀ ਰੋਕਣ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਨਾ ਰੋਕਣ ਤਾਂ ਆਪ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਜੇ ਉਸ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ। ਉਸ ਨੇ ਵਾਰ ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਰੋਕ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਨਾ ਟਲੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿਚ ਉਸ

ਦਾ ਵਾਰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਬੀ ਪੈਣਾ ਹੋਇਆ, ਬਸ ਜੰਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਐਉਂ ਸਿੱਖ ਜੰਗਜੂ ਹਨ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਅਪਣੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਦਾ ਚਾਉ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਤਸ਼ਾਹ, ਦਇਆ ਤੇ ਸੱਚੀ ਬੀਰਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਅੰਦਰ ਖੋਟ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਡਾਹ; ਈਰਖਾ, ਸਾੜਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕਮੀਨੇ ਕੰਮ ਕਰਨ। ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਕੁਛ ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਾਬੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾਉਣਾ ਖੁਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕੁਸੰਗ ਵਿਚ ਪੈਣੋਂ ਰੋਕਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪਿਆਰ ਹੈ ਅਰ ਮਾਪੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਭ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਮੂਰਖ ਹੋ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਤੋਂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਦੱਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਕੇ ਰੋਕਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੂਰਖ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰ ਮੁੜਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਦ ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਦਾਬੇ ਨਾਲ ਰੋਕਦੇ ਹਨ ਅਰ ਜਦ ਉਹ ਸਿਰ ਨੂੰ ਆਵੇ ਤਦ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਰੋਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਕਰਨੋਂ ਅੰਕਸ ਨਾਲ ਰੋਕੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਲਵਾਰੀਏ ਜਰਵਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਰੋਕਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੈਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵੈਰੀਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਜਾਂਗਲੀ ਹੋਕੇ ਮਾਰਦੇ ਕੁੱਟਦੇ ਤੇ ਕਤਲਾਮਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਨਿਰਭੈ ਤੇ ਕਰੜੇ ਜੋਧੇ ਹਨ ਜੋ ਅਜਿੱਤ ਤੇ ਰਾਠ ਹਨ। ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੁਣ ਤਕ ਕਈ ਕਤਲਾਮਾਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾ ਤ੍ਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਅਣਗਿਣਤ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਪਰ ਨਾ ਡਰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਘਟਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਭੂਏ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀਆਂ ਕਤਲਾਮਾਂ ਬੜੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਸਨ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਤਲਾਮਾਂ ਵੇਲੇ ਕੀਹ ਟੱਪਾ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੀ :—

ਮੰਨੂੰ ਸਾਡੀ ਦਾਤਰੀ ਅਸੀਂ ਮੰਨੂ ਦੇ ਸੋਏ।
ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸੋਏ ਵੱਢੀਏ ਦੂਣ ਸਵਾਏ ਹੋਏ।

ਦੇਖੋ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਕੈਸਾ ਉੱਚਾ ਦਿਲ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਵੈਰ ਦੀ ਅੱਗ ਤੋਂ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਖਿਮਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਪਿਆਰ ਦੇ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਬਹਾਦਰੀ ਉਸਦੀ ਦੇਖੋ ਕਿ ਜਾਨ ਦੇ ਗਈ, ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਫੇਰ ਤੁਸਾਨੂੰ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਪਣੀ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਨਾਲ ਸੂਰਮਾਂ ਬਣਾ ਗਈ ਹੈ।

ਆਗ਼ਾ—ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਚੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਕਠਨਾਈ ਨਾਲ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਕਲੇਜਾ ਤਾਂ ਬਦਲੇ ਲਈ ਕਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ—ਏਹ ਸਤਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਨਮੂਨਿਆਂ ਦਾ ਫਲ ਹੈ।

ਆਗ਼ਾ—ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਤੇ ਅੰਗ ਪਾਲਣਾ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਥੋਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀਆਂ ਸਿੱਖੀਆਂ ਹਨ।

ਜਸਵੰਤ (ਹੱਸਕੇ)—ਅੰਗ ਪਾਲਣਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਣ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਹਿੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਖ਼ੁਦਗ਼ਰਜ਼ੀ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਸੱਟਾਂ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗ ਪਾਲਣਾ ਕਹਿਰ ਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਵੈਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਮੀਨਾ ਦਿਲ ਕਰਕੇ ਨੀਵੇਂ ਕੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਘਟ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਦੇ ਹਨ।

ਆਗ਼ਾ—ਸਤਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਗਏ ਤੇ ਮੇਰੀ ਟੋਹ ਕੌਮ ਨੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ, ਇਹ ਪਿਆਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ਼ਕ ਤੋਂ ਬੀ ਪਰੇ ਹੈ। ਹਾਂ, ਪਰ ਕੀਹ ਸਿੱਖ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਣਗੇ।

ਜਸਵੰਤ—ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ?

ਆਗ਼ਾ—ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਰਤ ਲੈਣਗੇ ?

ਜਸਵੰਤ—ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਖੁਸ਼ੀ ਪੰਥ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਇੰਨੇ ਲੰਮੇ ਵਿਛੋੜੇ ਬਾਦ ਮਿਲਸੀ ਉਹ ਦੇਖੋਗੇ ਹੀ, ਤਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਣਿਆਂ ਕਿ ਅਪਣਾ ਜਨਮ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਤੁਸਾਂ ਇਕ ਪਲ ਸੋਚਿਆ ਨਹੀਂ ਤੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੇ ਲਾਲਚ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਬੋਚਿਆ ਨਹੀਂ, ਫੌਰਨ ਪਲਟ ਖਲੋਤੇ ਸਾਓ, ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ 'ਧੰਨ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ' ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਉਣੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਬੜਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅਰ ਅਪਣੇ ਅਸਲੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਪਲਟਾ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਆਗ਼ਾ—ਸਿੱਖ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਹਨ ?

ਜਸਵੰਤ—ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਇਕ ਮੁੱਠ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਲੀ ਬਹੁਤ ਹਨ; ਇਕ ਇਕ ਸਿੱਖ ਕਈ ਵੇਰ ਅਨੇਕਾਂ ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੜੀ ਹੀ ਖਰਾਬ ਹੈ, ਇਧਰੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਜਰਵਾਣਾ ਜਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੈਰਾਨੀ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਇਹ ਕਹਾਵਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ:—

ਖਾਧਾ ਪੀਤਾ ਲਾਹੇ ਦਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹੇ ਦਾ[1]।'

ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਨਾਦਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਾਇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਸੀ ਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕੁਛ ਹੋਰ ਹੈ।

ਆਗ਼ਾ—ਉਹ ਕੀਹ ਹੈ ?

ਜਸਵੰਤ—ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਕਾਬਲ ਹੀ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਨਾਦਰ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸੁਣੇ[2] ਸਨ ਤਦ ਖਾਨ

---

1. ਇਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਟੱਪਾ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

2. ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਪੁੱਛਿਆ: ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਗੁਫ਼ਤ ਖਾਨਾਏ ਓਸ਼ਾਂ ਖਾਨਾਂ ਜ਼ੀਨੇ ਅਸਪ'। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਖ਼ੰਦੀਦ ਵ ਗੁਫ਼ਤ ਅਜ਼ ਏਸ਼ਾਂ ਪੁਰ ਹਜ਼ਰ ਬਾਇਦ ਬੂਦ ਵ ਨਜ਼ਦੀਕ ਅਸਤ ਕਿ ਮੁਫ਼ਸਦਹ ਸਰ ਖਾਹਦ ਕਸ਼ੀਦ, ਵ ਈਂ ਮੁਲਕ ਮਾਹੰਦ ਗਰਿਫ਼ਤ।' ਅਰਥ-ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਘੋੜੇ ਦੀ ਕਾਠੀ ਤੇ ਹੈ'। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੱਸਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਰੋ, ਇਹ ਫ਼ਸਾਦ ਛੇਤੀ ਹੀ ਵਧ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਇਹ ਮੁਲਕਾਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ।' [ਉਮਦਃ

ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਇਕ ਦਿਨ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਰਾਜ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰੇ ਨਾ ਆਉਣ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੋ।

ਖੈਰ, ਨਾਦਰ ਤਾਂ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲਦਾ ਆਪ ਗਲਤੀ ਕਰ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ-ਪਤ ਤੋਂ ਆਗਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਚੂਣੀਆਂ ਆਦਿਕ ਇਲਾਕਾ ਦੇ ਕੇ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਘੱਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਟਿਕਕੇ ਰੱਯਤ ਬਣ ਜਾਣ। ਇਹ ਖਿਲਅਤ, ਖਿਤਾਬ ਤੇ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਪਟਾ ਲੈ ਕੇ ਜੋ ਵਕੀਲ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਸੀ[1] ਪੰਥ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ, ਸਭ ਨੇ ਇਸ ਨਵਾਬੀ ਨੂੰ ਲੈਣੋਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਰਾਜ ਸਾਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਬਖ਼ਸ਼ਣਾ ਹੈ, ਕਬਜ਼ਾ ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਡੌਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਂਹ ਪਰ ਸਿੱਖ ਵਕੀਲ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ ਤਦ ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਕਿਸੇ ਟਹਿਲੀਏ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ, ਓਸ ਵੇਲੇ ਪੱਖਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ—ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ—ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਖਿਲਅਤ ਸੱਟਕੇ ਕਿਹਾ, ਲੈ ਓਇ ਨਿੱਕਿਆ, ਨਵਾਬੀ ਸਾਂਭ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਗੋਂ ਕਿਹਾ—ਮੈਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਥੇਦਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਕੇ ਇਸ ਨੇ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਪੱਖਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੇਰੀ ਬਣੀ ਰਹੇ।[2]

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ—ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ! ਸ਼ਾਬਾਸ਼!! ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਬਹੁਤ ਅੱਛੀ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ—ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਅਮਾਨ ਅਮਾਨ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਜਦ ਅਮਨ ਅਮਾਨ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜਾਗੀਰ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਗਈ[3]। ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਮਰ ਗਿਆ, ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਭੇਜੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਆਪ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਆਬਾਦ ਹੋ ਸਾਓ, ਰਯਾਸਤ ਬੰਨ੍ਹ ਲਓ, ਨਵਾਬੀ ਲੈ ਲਓ ਤੇ ਟਿਕ ਜਾਓ।' ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸਾਂ ਇਸ ਦਾਉ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪਰਤਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦੇ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸੁਖ ਮੌਜ ਬਹਾਰਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਬਣੇ, ਜੋ ਵੱਢੀ ਲੈ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ ਦੇਵੀਏ, ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰੋ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਸੋ ਇਹੋ ਜਵਾਬ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਜਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ, ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਮੰਗਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਐਸ਼ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੇ। ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ ਅਰ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਇਸ ਬਹਾਨੇ ਸਿੱਖ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਭੂੰਨ ਕੱਢੋ

---

1. ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ। [ਭੰਗੂ।

2. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ।

3. ਇਹ ਜਾਗੀਰ ਤੇ ਨਵਾਬੀ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਅਪਣੇ ਬਚਨਾਂ ਤੇ ਨਾ ਪੂਰੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮਗਰ ਫੇਰ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਜੀ ਨੇ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਤੇ ਆਖੋ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਹੀ ਮਿਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲੜਾਈ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦ ਦੋਵੇਂ ਦਲ ਆਮ੍ਹੋ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਏ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕੀਹ ਸੁਆਦ ਹੈ, ਐਵੇਂ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਦੁਵੱਲੀ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਸੁਆਦ ਤਾਂ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਤੇ ਸਾਡਾ ਸਰਦਾਰ ਆਓ ਕੱਲੇ ਕੱਲੇ ਜੰਗ ਕਰੋ, ਇਸੇ ਹਾਰ ਜਿੱਤ ਉੱਤੇ ਜੰਗ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਐਵੇਂ ਖਲਕਤ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀਹ ਫਾਇਦਾ। ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਜ਼ੋਰੀ ਉਤੇ ਬੜਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ ਅਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਹ ਕੀਤੋਸੁ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਢਾ ਲਵਾਂ ਹੁਮ ਹੁਮਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਜਾ ਪੈਣਾ ਤੇ ਸਾਰੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣੇ।

ਉੱਧਰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਲਈ ਥਾਪਿਆ। ਸਿਘ ਹੁਰੀਂ ਸੰਜੋਅ ਤੇ ਖੋਦ[4] ਸਜਾਕੇ ਤੇ ਸਨੱਧਬੱਧ ਹੋ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਦੇ ਸਾਰ ਆਮ੍ਹੋ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਜਾ ਜੁੱਟੇ[5]। ਲੱਗੇ ਵਾਰ ਤੇ ਦਾਉ ਘਾਉ ਹੋਣ। ਸ਼ਹਜ਼ੋਰ ਨਾਜ਼ਮ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਹੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੇ, ਦੁਵੱਲਿਓਂ ਕਈ ਵੇਰ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਡੀਆਂ ਲਾ ਲਾ ਕੇ ਲਪਕੇ, ਕਿੰਨੀ ਵੇਰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਬਸਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੱਜਕੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਟੁਟੇ ਸਿੱਖ ਸਦਾ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਦੁਖੜੇ ਕੱਟਦੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਬਹੁਤ ਤਕੜਾ ਸੀ, ਉਧਰ ਗੋਸ਼ਤਾਂ ਤੇ ਮੱਖਣਾ ਦਾ ਪਲਿਆ ਬਲੀ ਜੋਧਾ ਸੀ। ਛਾਹ ਵੇਲੇ ਤਕ ਘੋਰ ਯੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਦੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਐਤਕੀ ਔਹ ਜਿੱਤ ਗਿਆ, ਕਦੇ ਔਹ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਝ ਚੁਕੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਕਠਨ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਦਾਉ ਚੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਭੁੱਖ ਤ੍ਰੇਹ ਧੁੱਪ ਸਹਾਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਨਾਜ਼ਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਲਿਆਂ ਤੇ ਦਾਵਾਂ ਘਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜੰਗ ਨੂੰ ਲਮਕਾਈ ਗਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨੇ ਕਰ ਲਈ ਅਰ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਇਕ ਚੱਕਰ ਦੇ ਕੇ ਐਸਾ ਮੇਲਵਾਂ ਛੱਡਿਆ ਕਿ ਨਾਜ਼ਮ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨਾਲ ਖਹਿਕੇ ਲੰਘੇ ਅਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਘੋੜਾ ਖਹਿਕੇ ਲੰਘਣ ਲੱਗਾ, ਆਪ ਨੇ ਕਲਾਈ ਭਰਕੇ ਨਾਜ਼ਮ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਡੇਗ ਲਿਆ ਅਰ ਆਪ ਬੀ ਹੇਠਾਂ ਆਂ ਖੜੇ ਹੋਏ। ਦੋਵੇਂ ਘੋੜੇ ਨੱਸ ਗਏ ਤੇ ਹੁਣਹੇ ਠਾਂ ਭੋਇੰ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਿਚ ਨਾਜ਼ਮ ਨੂੰ ਦਮ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ ਤਦ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ 'ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੁੰਬਾ ਹੁੱਸ ਗਿਆ ਹੁਣ ਲਿਆ ਕਿ ਲਿਆ'!

---

4. ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਅ ਅਤੇ ਖੋਦ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਜੋ ਨਿੱਕੀ ਪੰਗ ਦੇ ਉਤੋਂ ਦੀ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜੂੜੇ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਥਾਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਪਟਯਾਲੇ ਦੇ ਸਿਲਹ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

5. ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਕਯਾ ਲਹੌਰ ਦੇ ਵਿਚ ਖੁਡੀਆਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਗਿਲਜਿਆਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੁਰਾਨੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਤਦੋਂ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਗਿਲਜੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਲੜ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਤੇਰਾਂ ਚੋਦਾਂ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਗਿਲਜਿਆਂ ਨਾਲ ਕੱਲੇ ਕੱਲੇ ਦੇ ਜੰਗ ਹੋਏ ਸੇ ਤੇ ਫਤਹ ਸਿੱਖ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਸੇ। [ਪੰਥ ਪ੍ਰ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ

ਦੋ ਚਾਰ ਪਲੋਥਿਆਂ ਵਿਚ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਜ਼ਮ ਨੂੰ ਚਾਰੋਂ ਸ਼ਾਨੇ ਚਿੱਤ ਕਰਕੇ ਛਾਤੀ ਤੇ ਚੌਕੜ ਜਮਾ ਲਿਆ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਨਾਜ਼ਮ ਦਾ ਹੱਥ ਅਪਣੀ ਕਟਾਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕਿ ਉਹ ਕੁਛ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੇਸ਼-ਕਬਜ਼ ਨਾਜ਼ਮ ਦੇ ਜ਼ਿਰਹ ਬਕਤਰ ਦੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਗਿੱਚੀ ਵਿਚ ਵੜ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਹ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟੱਪਕੇ ਉੱਠ ਖੜੋਤੇ, ਛਾਤੀ ਠੋਕਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਲ ਤੱਕੇ, ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਹੁਮ ਹੁਮਾਕੇ ਆ ਗਏ ਅਰ ਬਿਜ਼ੇਮਾਨ ਵੀਰ ਨੂੰ ਚੁੱਕਕੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਸੇ ਵਕਤ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਰ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਕਰਕੇ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਥ ਨੇ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰੀ ਦਾ। ਅੱਜ ਪਹਿਲਾ ਦਿਨ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰੀ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਆਇਆ।

ਆਗ਼ਾ—ਤਦ ਤਾਂ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਰਾਜ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ—ਨਹੀਂ ਜੀ, ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹੁਜਰਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਕੀਮ ਦੇ ਲਾਗੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਜਮਾਂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਜਥੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਖਿੰਡ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਅਜੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਸਾਡੇ ਤੇ ਬੜੇ ਕਹਿਰ ਦਾ ਬੀਤਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਕਤਲਾਮ ਹੋਈ, ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਕਈ ਵੇਰ ਜ਼ੋਰ ਫੜਿਆ, ਕਈ ਵੇਰ ਪਿਛੇ ਪਏ, ਪਰ ਉਹ ਨਵਾਬੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰੀ ਤੇ ਖ਼ਿਤਾਬ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹਨ। ਉਞ ਫਾਕੇ ਮਸਤੀਆਂ ਤੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੇ ਖੇਦਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਫਤਹ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਬੀ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਆਗ਼ਾ—ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਾਦਰ ਦੇ ਹੱਲੇ ਦੇ ਹੀ ਭੁਲੇਵੇ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹਾਂ। ਨਾਦਰ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗ਼ਰਕ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਾਬਲ ਦਾ ਰਾਜ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਜਸਵੰਤ—ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਜੋ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ ਹੈ ਇਹ ਨਾਦਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਮਿਲੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਬੂਲਦੇ।

ਨਾਦਰ ਦੀ ਵੈਰਾਨੀ ਦਾ ਹਾਲ ਤਾਂ ਇਸ ਟੱਪੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :—

ਆਯਾ ਨਾਦਰ ਕੁੱਲ ਕੁੜੇ ! ਕਪਾਹੀਂ ਪੈਂਦੇ ਫੁੱਲ ਕੁੜੇ !
ਰੰਨਾਂ ਚੜ੍ਹ ਪਹਾੜੀਂ ਗਈਆਂ, ਮਰਦਾਂ ਮੱਲੀ ਚੁੱਲ੍ਹ ਕੁੜੇ।
ਮੁੜਿਆ ਨਾਦਰ ਰੁੱਲ ਕੁੜੇ ! ਸਰਹੋਂ ਸੜੇਂਦੇ ਫੱਲ ਕੁੜੇ !
ਦਿੱਲੀ ਰੰਡੀ ਕਰਕੇ ਆਯਾ, ਸਾਡੀ ਠੰਢੀ ਚੁੱਲ੍ਹ ਕੁੜੇ[1]।

ਆਗ਼ਾ—ਇਸ ਦਾ ਕੀਹ ਅਰਥ ਹੈ ?

ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਮਤਲਬ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੈਰਾਨੀ, ਖਾਸ ਕਰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕਤਲਾਮ, ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੇ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਖੜੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਰੋਹ ਭਰ ਭਰ ਉੱਠਦਾ ਸੀ। ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਇਹ ਰੰਗ ਵੇਖਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨਾਮੇ ਵੱਲ ਫੇਰਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਛ ਸ਼ਾਂਤੀ ਆਵੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬੀ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਆਏ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਤੇ ਹੀ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਹੈ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਅਪਣੇ ਇਕ ਹੱਲੇ ਦੇ ਬਾਦ ਉਹ ਹਰੇਕ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਇਕ ਤੁੰਮਣ ਛੱਡ ਆਇਆ ਹੈ। ਤੁੰਮਣ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਰੀ ਦਸਤਾ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਅਫਸਰ ਦਾ ਨਾਂ ਤੁੰਮਣਦਾਰ[2] ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੱਥਾ ਆਪਣੇ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਦੌਰਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਪਿੰਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਥੋਂ ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿੰਨੇ ਸਿੱਖ ਮਿਲਣ, ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਟੱਬਰ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਫੇਰ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਟੱਬਰ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਆਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਕਬੀਲਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਸਿੱਖ ਹੱਥ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਬੇਦੋਸ਼ ਟੱਬਰ ਪੀੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਦੁਆਬਾ ਰਚਨਾਂ ਵਿਚ ਸਦਰਹਮਤ ਖਾਂ ਨਾਮੇ ਤੁੰਮਣਦਾਰ ਸੀ, ਇਹ ਦੌਰਾ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਸ਼ਿਖਰ ਵੱਲ ਬੁਲਾਕੀ ਚੱਕਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਬੁਲਾਕੀ ਸ਼ਾਹ ਨਾਮੇ ਗੁਰਾਏਂ ਗੋਤ ਦਾ ਇਕ ਭਾਰਾ ਦਬਦਬੇ ਵਾਲਾ ਚੌਧਰੀ ਹੈਸੀ, ਉਸਦੇ ਕਈ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਹਨ, ਵੱਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਉਂ ਬੁਲਾਕੀ ਚੱਕ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ

---

1. ਇਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਟੱਪੇ ਨਾਦਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਅੱਸੂ ਦੀ ਰਾਤ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਪਾਹਾਂ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਨਾਦਰ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਸੋ ਆਈ ਸੀ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਟੱਬਰ ਕਬੀਲੇ ਮਾਲ ਮਤੇ ਸਮੇਤ ਪਹਾੜੀਂ ਤੋਰ ਦਿਤੇ, ਆਪ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾਉਣ [illegible] ਵਿਚ ਵਕਤ ਟਪਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਨਾਦਰ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਮੌਸਮ ਸਿਆਲ [illegible] ਤੇ [illegible] ਚੁਕਾ [illegible] ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰ ਮੋਹਰਾਂ ਰੁਪਏ ਰੋਲ ਕੇ [illegible] ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ ਅੰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭਦਾ [illegible] ਜੋਗਾ। ਨਾਦਰ ਬਰਸਾਤ ਲਾਗੇ ਅਟਕ ਤੇ ਅੱਪੜਿਆ ਸੀ।

2. ਮੀਰ ਮੁਅੱਯਨੁਦੀਨ (ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ) ਨਵਾਬ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਖਿਰਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਰਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ੧੮੧੦ ਬਿ: ਵਿਚ ਫੇਰ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਫੇਰ ਖਿਰਾਜ ਲੈਕੇ ਨਵਾਬੀ ਤੇ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਉਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਅਮਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਂਦੇ, ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੂੰ ਖਿਰਾਜ ਨਹੀਂ ਘਲ ਸਕਿਆ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਤੁੰਮਣਦਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣ। (ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ

ਜਦ ਤੁੰਮਣਦਾਰ ਸਾਰਾ ਮਾਮਲਾ ਉਗ੍ਰਾਹ ਚੁਕਾ ਤਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਹੋਈ, ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਬੁਲਾਕੀ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ[1] ਸਿੱਖੀ ਜਾ ਰਲੇ ਹਨ। ਤੁੰਮਣਦਾਰ ਨੇ ਚੋਧਰੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਉਸ ਕਿਹਾ ਜਨਾਬ! ਜੋ ਪੁਤ੍ਰ ਸੁੱਖਾ ਮੱਸਾ[1] ਸਿੱਖੀ ਜਾ ਰਲੇ ਹਨ ਸੋ ਮੋਏ ਗਏ। ਪਰ ਤੁੰਮਣਦਾਰ ਨੇ ਟੱਬਰ ਕਬੀਲੇ ਸਮੇਤ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਲੀਤਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਤਾਂ ਅੱਠਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰ ਦੇਣ ਯਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਫੜਕੇ ਲੈ ਆਉਣ ਤਾਂ ਵਾਹਵਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਛਾਪੇ ਰੱਖਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ ਕਿ ਦਿਨ ਨੂੰ ਸਭ ਲੁਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਰਾਤ ਪਈ ਰਹੁਰਾਸ ਵੇਲੇ ਕਿਤੇ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤੀ ਥਾਂ ਤੇ ਦੋ ਦੋ ਚਾਰ ਕੋਹ ਤੋਂ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਰ ਸੋਦਰ ਰਹਿਰਾਸ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਕੇ ਫੇਰ ਰਾਤ ਦੇ ਦੂਏ ਦਿਨ ਲਈ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧਦੇ ਸਨ। ਦਿਨ ਨੂੰ ਜੋ ਸਿੱਖ ਨੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਰ ਫੜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਮਿਲਦਾ ਸੀ।

ਇਕ ਭਾਰੀ ਜੰਗਲ ਗੁਰੂ ਕੀ ਰੋੜ[2] ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਹੈ। ਇਹ ਥਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਨੌਂ ਕੋਹ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਤੇ ਬਨ ਬੇਲੇ ਕਰਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਂਗੂ ਹੈ। ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਰੋੜ ਦੀ ਝੱਲ ਵਿਚ ਸਨ। ਬੁਲਾਕੀ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਸੇ ਮਾਤਬਰ ਦੇ ਹੱਥ ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿੱਖੀ ਕਿ ਬੱਚਾ ਸਾਡੇ ਨਸੀਬ ਫੁੱਟ ਗਏ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖੀ ਜਾ ਰਲੇ। ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਕਬੀਲੇ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਆ ਬਣੀ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਹੈ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਦੋ ਮਰ ਜਾਓ ਤੇ ਪਿੰਡ ਸਾਰਾ ਬਚ ਰਹੇ। ਤੁਸੀਂ ਤਰਸ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਹੋ, ਤਰਸ ਕਰੋ ਅਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਕੇ ਸੱਚੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਓ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਮਰਨ ਦਾ ਦੁੱਖ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਆਓ ਅਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੁੰਮਣਦਾਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਓ।

ਜਦ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਸੰਝ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਰੋੜ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਲੱਗਾ, ਰਹੁਰਾਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ, ਗੁਰਮਤਾ ਹੋਕੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਾਇਰਾਂ ਵਾਂਙੂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹਵਾਲੇ ਕਰਕੇ ਮਰਨਾਂ ਤਾਂ ਬੁਰਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੁੰਮਣਦਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦੇਣਾ ਬੀ ਪਾਪ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਕੂਚ ਕਰੋ। ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਅਰ ਤੜਕੇ ਤੁੰਮਣਦਾਰ ਨਾਲ ਜੰਗ ਮਚਾ ਦਿਓ। ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਕੇ ਡੇਢ ਕੁ ਸੌ ਸਿੱਖ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਕੱਠਾ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਕੂਚ ਕਰਦੇ ਤੜਕਸਾਰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਤੁੰਮਣਦਾਰ ਪਾਰ ਡੇਰੇ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਰੁੱਤ ਕੱਤੇ ਮੱਘਰ ਦੀ ਸੀ। ਕੁਛ ਬੱਦਲਵਾਈ ਤੇ ਬਰਖਾ ਫੁਹਾਰ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਲਾਹ ਹੋਈ ਕਿ ਦੋ ਜਣੇ ਤਰਕੇ ਪਾਰ ਜਾਣ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਥਹੁ ਥਿਤਾ ਲੈ ਆਉਣ, ਫੇਰ ਜਾਣੂ ਹੋ ਕੇ ਰਾਤੀਂ ਪਾਰ ਚਲੀਏ ਤੇ ਦਿਨ ਹੁੰਦੇ ਜੰਗ ਮਚਾ ਦੇਈਏ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲਿਆ ਅਰ ਠਿੱਲ੍ਹਕੇ ਪਾਰ ਹੋਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਜੇ ਧੁੰਦ ਜੇਹੀ ਸੀ। ਕੁਦਰਤ ਐਸੀ ਬਣੀ ਕਿ ਜਦ ਪਾਰ ਢਾਏ ਤੇ ਉਤਰੇ ਤੇ ਸਿਰਾਂ ਤੋਂ ਕਪੜੇ ਲਾਹਕੇ ਪਹਿਨੇ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਸੰਭਾਲੇ ਤੇ ਹੋਰਵੇਂ ਦਾ ਭੇਸ ਬਣਾ ਕੇ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਐਨ ਸਦਰਹਮਤ ਖਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਨਿਕਲੇ, ਜਦ ਸਦਰਹਮਤ ਖਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਲੋਟਾ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਈ ਮਦਾਨ ਖੇਡਣ ਲਈ ਚਾਹੇ ਤੇ ਇਧਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਧੁੰਦ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਅਚਾਨਕ ਦੋ ਨਾ ਸਿਞਾਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਵੇਖਕੇ ਹੈਂਕੜ ਨਾਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ: 'ਕੌਣ ਹੋ?' ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਕੁਰਬ ਤੋਂ ਤਾੜ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਏਹੀ ਪਰਜਾਦਰੋਹੀ ਹੈ, ਕਹਿਣ ਲਗੇ: 'ਬੁਲਾਕੀ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ ਪਿੰਡ ਛੁਡਾਉਣ ਆਏ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਉਸਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿ ਡਰਦੇ ਮਾਰੇ ਆ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, 'ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ'? ਹੈਂਕੜ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਤੁੰਮਣਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਸਦਰਹਮਤ ਖਾਂ ਤੁੰਮਣਦਾਰ ਹਾਂ'। ਇਹ ਸਣਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ 'ਭਲੇ ਪੁਰਖਾ! ਸਿੱਖ ਅਸੀਂ ਹੋਏ ਤੇ ਕੈਦ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਕੀ ਇਨਸਾਫ ਹੈ?'

ਸਦਰਹਮਤ ਖਾਂ—ਬੱਸ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਖੂਬੀ ਦੇਖੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਰਨ ਆ ਗਏ ਹੋ।

ਸਿੱਖ—ਸ਼ਰਨ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਮਰਨ ਮਾਰਨ ਆਏ ਹਾਂ।

ਸਦਰਹਮਤ ਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਾਂਬਾ ਖਾਧਾ ਅਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ। ਆਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਕਿੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣੀ ਸੀ? ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਲੈ ਤੇਰਾ ਆਖਰੀ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗ ਲੈ। ਕਤਲਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਹ'। ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਅਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਸਦਰਹਮਤ ਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਤਲਵਾਰ ਸੂਤ ਕੇ ਕਿਹਾ,'ਆ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰ ਲੈ'। ਸਦਰਹਮਤ ਖਾਂ ਇਸ ਅਚਾਨਕ ਘੋਲ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਕਰਦਾ ਕੀ, ਆਖਰ ਜੋਧਾ ਸੀ ਸੋ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਵਧਿਆ, ਦੋ ਹੱਥ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਫੁਰਤੀਲੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਅਗੇ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ, ਦੋ ਚਾਰ ਪਰਸਪਰ ਦੇ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਉਧਰ ਉਸਦੇ ਕੁਛ ਆਦਮੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਆ ਪਹੁੰਚੇ ਸੇ, ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਹੋਯਾ ਦੇਖ ਕੇ ਚੱਕ੍ਰਾਏ ਤੇ ਨੱਠੇ। ਧੁੰਦ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪਤਾ ਬੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਕਿ ਦੋ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਬੱਸ ਇਹੋ ਹਰੌਲੀ ਮੱਚ ਗਈ 'ਆ ਪਏ, ਸਿੱਖ ਆ ਪਏ'। ਤੁੰਮਣਦਾਰ ਦਾ ਕਤਲ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਆ ਪੈਣਾ ਉਹ ਹਰਾਨੀ ਪਾ ਗਿਆ ਕਿ ਗਿਲਜ਼ੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਪਾਹੀ ਉਠ ਭੱਜੇ। ਇਧਰ ਏਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਮਚਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਏਹ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜੇ। ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਰ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸੇ। ਪਰ ਜਾਕੇ ਅਚਾਨਕ ਮਿਲ ਗਈ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ। ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਸਾਰਾ ਦਲ ਉਰਾਰ ਆਇਆ। ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਉਂਦੇ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਬੁਲਾਕੀ ਚੱਕ ਆ ਵੜੇ ਅਰ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾਯਾ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ

1. ਇਕ ਰਵਾਇਤ ਨਾਮ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਮੱਸਾ ਸਿੰਘ।
2. ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ।

ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ, ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਥਾਪਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਇਥੇ ਫੌਜ ਕੱਠੀ ਕਰਨ ਅਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲੁਕਣ ਲਈ ਰੱਖਾਂ ਤੇ ਥਾਉਂ ਬਨਾਉਣ, ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਦੇ ਕੇ ਕੁਛ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਹੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਜੱਥਾ ਟੁਰ ਗਿਆ। ਅਜੇ ਛੇ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਗੁਜਰੇ ਸਨ, ਜੇਠ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ ਸੰਧਯਾ ਪਈ ਲੋਕੀਂ ਕੋਠਿਆਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਜੋ ਗਿਲਜੇ ਪਿਛਲਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਆਏ ਹਨ ! ਬੁਲਾਕੀ ਚੱਕਾਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਉਹ ਡਰ ਦਾ ਮਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਰੂਹ ਭਰ ਚੁਕੀ ਸੀ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਤੀਮੀਂ ਵਿਚ ਸਾਹਸ ਸੀ ਅਰ ਲਗਪਗ ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਕੁਛ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਬੀ ਹੁਣ ਚੰਗੀ ਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖ ਜੁਆਨਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਗੱਲ ਕੀਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹਰ ਕੋਈ ਉਠ ਪਿਆ। ਜੋ ਹਥਯਾਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਆਯਾ ਉਹ ਹੀ ਮੋਢੇ ਧਰ ਲਿਆ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਤਕ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਕਹੀਆਂ, ਟੋਕੇ, ਦਾਤ੍ਰੀਆਂ ਤੱਕ ਲੈਕੇ ਮਗਰ ਟੁਰ ਪਈਆਂ। ਗਿਲਜੇ ਦਿਨ ਦੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਦੋ ਕੋਹ ਪਰੇ ਹੀ ਉਤਰ ਪਏ ਸਨ, ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਸੀ। ਉਹ ਕੀਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਕਿਸੇ ਏਥੇ ਵਧਕੇ ਆਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰੇ ਬੁਲਾਕੀ ਚੱਕਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸੋ ਰਾਤ ਦੇ ਅਰਾਮ ਲਈ ਡੇਰੇ ਕਰ ਰਹੇ ਗਿਲਜਿਆਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਪਈ। ਘੋਰ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ, ਦੋ ਹੀ ਘੰਟੇ ਦੇ ਘਮਸਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਰੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਘਬਰਾ ਕੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਅੱਡੀਆਂ ਰੱਖਕੇ ਪਿਛਲੇ ਪੈਰੀਂ ਉਠ ਦੌੜੇ, ਨਾਲੇ ਨੱਸੀ ਜਾਣ ਤੇ ਨਾਲੇ ਲਾਹੌਲਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਜਾਣ 'ਥੂਹ ਥੁਕ ਬੁਲਾਕੀ ਚੱਕਾਂ ਦੇ[1]।' ਅਰਥਾਤ ਉਸਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਤੇ ਥੁਕ ਹੈ ਜੋ ਫੇਰ ਕਦੇ ਬੁਲਾਕੀ ਚੱਕਾਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰੇ। ਤਦ ਤੋਂ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਈ ਸਿੱਖ ਲੋੜ ਪਈ ਤੇ ਜਾ ਲੁਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਆਗ਼ਾ—ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਐਸੇ ਐਸੇ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਐਸੀਆਂ ਮੂੰਹ ਦੀਆਂ ਲਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਧੰਨ ਹਨ ਓਹ ! ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਬੀ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਖਯਾ ਵਿਚ ਚਮਕਿਆ ਕਰੇਗੀ ਅਰ ਮੇਰੀਆਂ ਰਗਾਂ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਉਸੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਸਮਾਏਗਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਿ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਜੀ ! ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੇ ਬੜੇ ਹਾਲ ਮਲੂਮ ਹਨ !

ਜਸਵੰਤ—ਸਿੰਘ ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਇਕ ਟੱਬਰ ਹਾਂ। ਸਾਡਾ ਲੰਗਰ ਇਕ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਭੈ ਤੇ ਦੁਖ ਸਾਂਝੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿਵਾ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਥਾ ਨਹੀਂ, ਮੌਤ ਲਈ ਅਸੀਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਤੇ ਜੰਗ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੇ ਮੌਤ, ਇਹੋ ਗੱਲਾਂ ਹਰ ਸਿੱਖ ਘਰ, ਹਰ ਸਿੱਖ ਮੰਡਲੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦੇ ਬੰਦੇ ਇਕ ਜਾਨ ਹਾਂ, ਇਕ ਖ਼ੂਨ ਲੱਖਾਂ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਇਕ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸੱਕੇ ਭਰਾ ਭੈਣ ਹਾਂ, ਦੇਸ਼ ਜਾਓਗੇ ਤਾਂ ਵੇਖੋਗੇ। ਕੁਛ ਹਾਲ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸਨ, ਪਰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਆਏ ਸੰਤ ਜੀ ਬੀ ਦੱਸ ਗਏ ਹਨ।

—o—

ਕਾਂਡ ਇਕੀਵਾਂ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਵਧ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸੋਆਂ ਸੁਣ ਸੁਣਕੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਇਹ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮਾਲਾਕਾਂਦ ਦੇ ਦਰੇ ਤੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰੇ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਦਰਬੰਦ ਯਾ ਪਿਦੂਰ ਦੇ ਪੱਤਣ ਕੋਲੋਂ ਅਟਕ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰੇ, ਪਰ ਕਾਫਲੇ ਨੇ ਪਸ਼ੌਰ ਜਾਣਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਬੀ ਆਸਾਨ ਸੀ ਕਿ ਕਾਫਲੇ ਨੂੰ ਮਾਲਾਕਾਂਦ ਟੱਪਕੇ ਪਸ਼ੌਰ ਵੱਲ ਚਾਰਸੱਦੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਸਲਾਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਜੱਕੋ ਤੱਕੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਫੁਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਖ਼ਬਰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਪਸ਼ੌਰ ਅੱਪੜ ਜਾਣ ਦੀ ਤੇ ਜਮਰੋਦ ਤੇ ਨਾਕਾ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੀ ਅੱਪੜੀ ਸੀ। ਸੋ ਉਹ ਕਾਫਲੇ ਨੂੰ ਹੋਤੀ ਪਹੁੰਚਾਕੇ ਆਪ ਉਪਰਲੇ ਪੱਤਣੋਂ, ਅਰਥਾਤ ਅਟਕ ਦੇ ਪੱਤਣ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਉੱਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਨੱਸ ਜਾਣ ਦੀ ਠਾਣ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਜੇ ਮਰਹੱਟੇ ਅਟਕ ਤੇ ਹੀ ਅਟਕੇ ਹੋਣ ਅਰ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ ਹੋਣ ਤਦ ਵਧ ਸਲਾਮਤੀ ਏਸ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਕਾਫਲਾ ਖ਼ੈਬਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਸਿੱਧਾ ਪਸ਼ੌਰ ਅੱਪੜੇ ਤੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਪਸ਼ੌਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਗੜ੍ਹੇ ਦੇ ਰਸਤੇ—ਉਸ ਰਸਤੇ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਅਰ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚੀਨੀ ਮੁਸਾਫਰ ਲੰਘੇ ਸੇ ਤੇ ਜਿਸ ਪਰ ਰਾਜਾ ਅਸ਼ੋਕ ਦਾ ਖ਼ੁਤਬੇ ਦਾ ਪੱਥਰ ਹੁਣ ਤਕ ਪਿਆ ਹੈ—ਲੰਘੇ ਤੇ ਦਰਿਯਾ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਹਰ ਹਾਲ ਪਸ਼ੌਰੋਂ ਅੱਗੇ ਦਾ ਰਸਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮਨ ਵਿਚ ਮਿਥ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਪਸ਼ੌਰ ਅੱਪੜਨ ਬਾਬਤ ਵਿਚਾਰ ਫੁਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਧਾ ਜਾਏ ਕਿ ਉੱਪਰਲੇ ਰਸਤੇ ਜਾਏ। ਖ਼ੈਬਰ ਵਲ ਅਫਰੀਦੀਆਂ ਆਦਿਕ ਪਠਾਣ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਡਰ ਬੀ ਸੀ, ਪਰ ਹਸਨ ਖਾ ਦਾ ਜੋ ਸਿੱਕਾ ਉਥੇ ਸੀ ਉਸ ਕਰਕੇ ਤੌਖਲਾ ਘੱਟ ਸੀ।

ਸੋ ਇਥੇ ਦੋ ਕੁ ਦਿਨ ਠਹਿਰਕੇ ਸੂੰਹੀਏ ਅੱਗੇ ਘੱਲਕੇ ਸੂੰਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਝੁਨਕਾਰ ਰਾਓ ਮਰਹੱਟਾ ਸੇਨਾਪਤ ਅਟਕ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤੇ ਖ਼ੈਬਰ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਖ਼ੈਰਾਬਾਦ[2] ਤਕ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਸੀਕਾਰ ਅਜੇ ਨਹੀਂ

1. ਇਹ ਅਖਾਵਤ ਬੁਲਾਕੀ ਚੱਕਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੁਣ ਤੀਕ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ, ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਲਾਦ ਦੇ ਲੋਕ ਸੁਣੀਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਗੁਰਾਏ ਦੱਸੀਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਾਲ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਯਾਦ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ [ਮੈਨੇਜਰ ਰਿਆਸਤ ਭੁਮਰੀ] ਨੇ ਸੁਣਾਏ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਬੜੀ ਵਾਕਫੀ ਸੀ।

2. ਅਟਕ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ।

ਬਣਿਆਂ। ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤਾਂਘ ਛੇਤੀ ਅੱਪੜਨ ਦੀ ਸੀ। ਕਾਫਲਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਤਾਂਘ ਡਾਢੀ ਇਹੋ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕਦ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਸਿਰ ਲਾਕੇ ਪਿਆਰ ਲਵੇ। ਸੂੰਹਾਂ ਦੇ ਆ ਜਾਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਖ਼ੈਬਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੀ ਠੀਕ ਜਾਤਾ ਤੇ ਭੱਟੀ ਕੋਟ ਪਹੁੰਚਾ, ਏਥੋਂ ਫੇਰ ਵਾਗਾਂ ਇਧਰ ਢੱਕੇ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀਆਂ ਮੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਜਸਵੰਤ ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਹੁਣ ਕੁਛ ਵਧ ਗਈ ਤੇ ਕਾਫਲੇ ਵਿਚ ਕੁਛ ਕੰਨੋਂ ਸੁਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਬੀ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅਗੁਵਾਨੀ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਾਰਨ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਾਸਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੁਛ ਕੋਈ ਤੂਤ ਭੀਤੀ ਕੱਢ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਗਤ ਆਰਸੀ ਵਿਚ 'ਵਧੇਰੇ ਮੇਲ ਦਾ ਅਕਸ' ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਫ਼ਗਾਨ ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਦਸਤਾ, ਜੋ ਆਗ਼ਾ ਦੀ ਮਾਤਹਿਤੀ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਯਾ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਪਰ ਤੌਖਲਾ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਏਹ ਕਾਬਲ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਹਨ ਤੇ ਏਹਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਓਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲੈਣ ਦੇਣ, ਵੰਡ ਵਿਹਾਰ, ਵਪਾਰੀ ਸਮਾਨਾਂ ਦਾ ਝੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੰਘ ਸਕਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਤੌਖਲਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਿਰਭੈ ਵਿਚਰਦੇ ਤੇ ਜੰਗ ਮਚਾਉਂਦੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣ ਸੁਣਕੇ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਸਫਰ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਕਲੇਸ਼ ਦੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਜ਼ੋਰੀ, ਉਸਦੀ ਜਵਾਨੀ, ਸ਼ੇਰ-ਸੂਰਤ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਰੌ ਦਾ ਦਿਲੀ ਉਛਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਮਗ਼ਰੂਰੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਲਈ ਬੜੇ ਰਗਾਂ ਨਾਲ ਹੁਕਮ ਮੰਨੀ ਚਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਅਮੇਟ ਸੀ ਤੇ ਸਾਂਈ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰਾ ਦੀ ਘਾਲ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਪਈ ਹੈ। ਪਰ ਸਤਵੰਤ ਦਾ ਖਖੇੜਾਂ ਦੇਖ ਚੁਕਾ ਮਨ ਅਜੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਘਬਰਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ—"ਅਜਹੂ ਸੁ ਨਾਉ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮਹਿ ਕਿਆ ਜਾਣਉ ਕਿਆ ਹੋਇ।" ਤੂੰ ਹੀ ਬੇੜੇ ਬੰਨੇ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈਂ. ਤੇਰੀ ਮਿਹਰ ਹੋਵੇ।

ਗੱਲ ਕੀ ਇਥੋਂ ਬੀ ਕਾਫਲਾ ਟੁਰਿਆ ਤੇ ਢੱਕੇ ਆ ਡੇਰੇ ਲਾਏ, ਏਥੋਂ ਸਰਹੱਦੀ ਪਠਾਣ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਮਾਨੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਹੱਦ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅਕਬਰ ਬੀ ਤੰਗ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਖਾਸ ਰੱਖਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਏਹ ਨਾ ਕਾਬਲ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਨਾ ਇਧਰ ਦੇ ਜਬ੍ਹੇ ਹੇਠ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਜੇ ਕਦੇ ਲੋਹਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਦਾ।

ਇਥੋਂ ਇਕ ਟਿਕਾਣੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੇ ਕੁਛ ਆਦਮੀ ਇਕ ਰੁੱਖ ਹੇਠ ਐਉਂ ਬੈਠੇ ਤੱਕੇ ਜੀਕੂੰ ਪਠਾਣ ਜਿਰਗਾ ਕਰਨ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੇ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਮੁਜਰਮ ਵਾਂਗੂ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਕੁਛ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਏਹ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਨ। ਪਤਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡਾ ਭਰਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੇ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਸ਼ਰਹ[1] ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਦੂਜੇ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਫੇਰ ਇਕ ਪਠਾਣ ਪਾਸ ਉਸ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਕੁਛ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕਰੇ। ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋ ਪਈ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣ ਪਵੇ ਬਦਲੋ ਲੈਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਉਤੇ ਜ਼ਿਰਗਾ ਕਿਉਂ ਬੈਠ ਰਹੇ ਹੋ[2]? ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ! ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਮਤ ਤੇ ਤਰੀਕਾ ਨਿਆਰਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਜੇ ਕਿਸੇ ਗਲੇ ਦੋ ਭਰਾਉ ਖ਼ਫਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜਨਾ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਮਨ੍ਹੇ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਤਾਈਂ ਸਾਡੀ ਸ਼ਰਹ ਦਾ ਫਤਵਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖ ਦਾ ਮੂੰਹ ਫਿਟਕਾਰੇ ਸੋ ਤਨਖਾਹੀਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਨਿੰਦਿਆ ਮਨ੍ਹੇ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕੰਡ੍ਹ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ਗ਼ੈਰ ਮਜ਼੍ਹਬ ਵਾਲੇ ਕੋਲ? ਜੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਐਬ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਅੱਡ ਜਾ ਦੱਸੇ। ਜੇ ਕਿਵੇਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਵਡੇ ਕੋਲ ਅੰਦਰ ਖਾਨੇ ਦੱਸਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦੇਵੇ, ਜੇ ਇਥੋਂ ਭੀ ਗੱਲ ਲੰਘ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਗੁੰਥੀ ਸਿੱਘ ਨੂੰ ਦੱਸੇ, ਉਹ ਜਾ ਆਪ ਸਮਝਾ ਦੇਵੇਗਾ ਜਾਂ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਦੱਸਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਹੋ ਕੇ ਸਮਝ ਸਮਝੌਤੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ—ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਬੜੀਆਂ ਕਠਨ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੀ ਕੌਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਨਿਭਦੀ ਹੈ?

ਸਿੱਖ—ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂ ਜੀ! ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਇਕ ਪਰਵਾਰ ਹਾਂ, ਜੇ ਇਹ ਪਿਆਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾ ਪਰਵਾਰ ਕਾਹਦਾ?

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ—ਸਬੱਬ ਕੀ ਹੈ?

ਸਿੱਖ—ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ। ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ (ੳ) ਸਿੱਖ ਸਿੱਖ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਾ ਫਿਟਕਾਰੇ। (ਅ) ਕੰਡ੍ਹ ਪਿਛੇ ਨਿੰਦਾ ਨਾ ਕਰੇ। (ੲ) ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਯਾ ਅਸਿੱਖ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਕਰੇ[3]।

---

1. ਧਰਮ ਮਰਿਯਾਦਾ।

2. ਜਿਰਗਾ ਬੈਠਣਾ—ਪੰਚੈਤ ਜੋੜਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ।

3. ਵੇਖੋ ਰਹਿਤ ਨਾਮਾ ਭਾਈ ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਐਉਂ ਹੈ:—

੫. ਜੋ ਸਿਖ ਦਾ ਮੂੰਹ ਫਿਟਕਾਰੇ ਸੋ ਪੱਕਾ ਤਨਖਾਹੀਆ।

੬. ਸਿਖ ਨੂੰ ਸਿਖ ਹੱਥ ਨਾਲ ਬੁੱਜਾ ਮਾਰੇ ਸੋ ਪੱਕਾ ਤਨਖਾਹੀਆ।

੭. ਜੋ ਸਿਖ ਸਿਖ ਦੇ ਦਾੜ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾਏ ਸੋ ਪੱਕਾ ਤਨਖਾਹੀਆ।

੮. ਜੋ ਸਿਖ ਦੀ ਸਿਖ ਚੁਗਲੀ ਕਰੇ ਸੋ ਪੱਕਾ ਤਨਖਾਹੀਆ।

੯. ਜੋ ਸਿਖ ਕੂੜ ਸੱਚ ਆਖਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਏ ਸੋ ਮਸਖਰਾ ਤਨਖਾਹੀਆ।

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ 189)

ਜੇ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਨਾ ਰਹੀਆਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਾਂਗੇ। ਭਰਾ ਜੇ ਭਰਾ ਦਾ ਐਬ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਧਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਭਰਾ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ, ਨਾ ਕਿ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ, ਦੁੱਖ ਦੇਣਾ। ਜੇ ਭਰਾ ਹੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵੈਰ ਕਰਨ ਤਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਆਪੇ ਹੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਖਹਿ ਖਹਿਕੇ ਮਰ ਜਾਣਗੇ। ਸੋ ਸਾਡਾ ਅਸੂਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਏਕਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾ ਟੁੱਟੇ। ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਹੈ ਭੁਲ ਭੀ ਹੋਣੀ ਹੋਈ ਤੇ ਬਿਖਾਦ ਭੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਣੇ ਹੋਏ, ਸੋ ਉਸ ਲਈ ਬੰਦੋਬਸਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਸਿਖ ਦੀ ਭੁੱਲ ਦੇਖਕੇ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰੇ ਯਾ ਅਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਵੈਰ ਲੈਣ ਵਿਚ ਨਾ ਪਵੇ ਤੇ ਸੁਧਾਰ ਚੁਪ ਚਾਪ ਹੋਵੇ। ਫਿਟਕਾਰਨਾਂ ਕਿ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਭੰਡਣਾ ਯਾ ਮਿਰਾਸੀ ਦਾ ਗੁੱਡਾ ਬੰਨ੍ਹਣਾ[1], ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਨਸ਼ਰ ਕਰਨਾ[2], ਸਭ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਮਨ੍ਹੇ ਹਨ। ਭਰਾ ਭਰਾ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ; ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਪਿਆਰ ਬੱਸ ਕਾਫੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਹਨ[3]। ਇਸ ਸਿੱਖ ਭਰਾ ਨੇ ਜੋ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਪੰਥ ਦਾ ਇਹ ਜੱਥਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਫੇਰ ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ?

ਸਿੱਖ—ਜੁਰਮ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰ ਸਿੱਖ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਤਨਖਾਹ ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ੧।) ਗੁਰੂ ਕੀ ਗੋਲਕ ਵਿਚ ਦੇਵੇ ਤੇ ਪੰਜ ਪਾਠ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਰੇ, ਫੇਰ ਅਪਣੇ ਘਰ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕਰੇ। ਜਿਸ ਸਿੱਖ ਭਰਾ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਆਪ ਸੱਦਣ ਜਾਵੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠਣ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਜਿਸ ਭਰਾ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਹੋਈ ਹੈ ਉਸਦੇ ਘਰ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣ। ਹੁਣ ਗੱਲ ਕੇਵਲ ਇੰਨੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁੰਥੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਅਪਣੇ ਭਰਾ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਤੂੰ ਪਠਾਣ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣ ਵਿਚ ਜੋ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ਸੋ ਬੜੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸੀ।

ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ! ਤੁਸਾਂ ਸ਼ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਸਾਡੇ ਖੇਲ[4] ਵਿਚ ਇਹੋ ਤ੍ਰੀਕਾ ਹੈ ਕਿ ਚਾਹੇ ਕਿੰਨਾ ਮਿੱਤ੍ਰ ਹੋਵੇ ਜੋ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦੀ ਮੱਦਦ ਸਿੱਖ ਦੇ ਬਰਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਲੈਣੀ। ਸਿਖ ਲੜੇ ਹੋਏ ਬੀ ਆਪੋ ਵਿਚ 'ਨਾ ਸਿੱਖ' ਕੋਲੋਂ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਾਕੇਦਾਰ ਹਨ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਆ ਗਿਆ ਅਰ ਸ਼ਾਮਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਮਾਜਰਾ ਜਸਵੰਤ ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਅਰ ਅਪਣੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਅਲੌਕਿਕ ਰਵੱਯੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੁਰਕ ਰਾਜ ਜ਼ਰੂਰ ਤਬਾਹ ਹੋਵੇਗਾ ਅਰ ਸਿਖ ਜ਼ਰੂਰ ਰਾਜ ਕਰਨਗੇ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਫਰ ਮੁਕਦਾ ਗਿਹਾ। ਲੰਡੀ ਕੋਤਲ[5] ਜਮਰੌਦ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਅੱਪੜੇ। ਸਭ ਨੇ ਅਪਣੇ ਅਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਕੀਤੇ। ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਖ਼ਾਨ ਦਾ ਮਹਿਮਾਨ ਹੋਇਆ। ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਠਹਿਰੀ ਕਿ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਤੇ ਹੋਰ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਯੂਸਫ-ਜ਼ਈ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਹੋਤੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕੁਛ ਜੁਆਨ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਪਹੁੰਚਾ ਆਉਣ। ਪਿਸ਼ੌਰ ਤੋਂ ਇਕ ਕਾਫਲਾ ਕਾਬਲ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਕਾਫਲੇ ਨੇ ਹੋਤੀ, ਦਰਗਈ, ਮਾਲਾਕੰਦ ਦੇ ਰਸਤੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਸੋ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਖ਼ਾਨ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਕਾਫਲੇ ਦੀ ਅਗੁਵਾਨੀ ਬੀ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਕਰੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹਸਨ ਖ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਸੰਦੇਸ਼ਾ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕਰੇ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਛੇਤੀ ਵਾਪਸ ਕਰੇ, ਉਹ ਬੱਚਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਸਫਰ ਹੈ। ਸੋ ਆਪਣੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਛੱਡਕੇ ਕੁਛ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਹੋਤੀ ਅੱਪੜਨ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਸਣੇ ਆਗ਼ਾ ਹੋਤੀ ਆਯਾ। ਇਥੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਖਾਨ ਦਾ ਮਹਿਮਾਨ ਰਿਹਾ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮਸਾਲੇ ਡੇਰੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਅੱਗੇ ਟੁਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ। ਖ਼ਾਨ ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖਿਡਾਯਾ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਇਹ ਤਖ਼ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ। ਉਪਰ ਜਾ ਕੇ ਤੇ ਖੰਡਰ ਖੋਲੇ ਵੇਖਕੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਸ ਪਹਾੜੀ ਉਤੇ ਕਦੇ ਕਾਫਰਾਂ (ਬੋਧੀਆਂ) ਦੇ ਬੜੇ ਮੰਦਰ ਤੇ ਮਦਰੱਸੇ ਸਨ। ਮਿੱਟੀਆਂ ਹੇਠ ਸਭ ਕੁਛ ਦਬ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕੁਛ ਨੰਗਾ ਬੀ ਸੀ। ਟੁੱਟੇ ਬੁੱਤਾਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ, ਨੱਕ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ, ਕਈ ਇਮਾਰਤਾਂ ਜੋਈਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਢੂਠੇ ਨਜ਼ਰ ਆਏ, ਦੇਖਕੇ ਉਸਨੇ ਹਾਉਕਾ ਲਿਤਾ, ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ 'ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਐਸ਼੍ਰਜ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਕੌਮਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ'। ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਆ ਕੇ ਉਸਨੇ ਓਸ ਥਾਵੇਂ ਇਕੱਲਿਆਂ ਫੇਰਾ ਪਾਯਾ ਜੋ ਕਲਪਾਣੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲਣੇ ਦਾ ਠਾਣ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਇਥੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਜਸਵੰਤ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ

(ਸਫਾ 188 ਦੀ ਬਾਕੀ)

੧੦. ਜੋ ਸਿਖ ਮਨਸੂਬਾ ਕਰ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਦੁਬਿਧਾ ਪਾਏ ਸੋ ਤਨਖਾਹੀਆ।

੧੧. ਜੋ ਸਿਖ ਦਾਮੰਦ ਹੋਵਣ ਲੱਗੇ, ਕਾਰਜ ਬਿਗੜੇ ਦੱਸੇ ਨਹੀਂ ਸੋ ਤਨਖਾਹੀਆ

੧੨. ਜੋ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਤਰਕਾਂ ਮਾਰੇ ਸੋ ਤਨਖਾਹੀਆ।

੧੩, ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਨਿਬੜੇ।

1. ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਕਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਤ ਅਬਰੋ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਤੇ ਬਦਲੇ ਲੈਣ ਲਈ ਅਖਬਾਰਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਗਲੇ ਸਮੇਂ ਮਿਰਾਸੀ ਦੇ ਵਾਸ ਨੂੰ ਲੀਰਾਂ ਦਾ ਗੁਡਾ ਬਣਾ ਕੇ ਬੰਨ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਮੋਢੇ ਤੇ ਇਹ ਗੁਡਾ ਚਾਕੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਫਿਰ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਭੰਡਣਾ ਹੋਵੇ ਭੰਡਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਡਾ ਬੰਨਣਾ ਯਾ ਗੁਡੀ ਬੰਨਣੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ।

2. ਨਸ਼ਰ ਕਰਨਾ, ਪਠਾਣ ਮੁਗ਼ਲ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸਜ਼ਾ ਸੀ। ਜਿਸਨੂੰ ਕੇਵਲ ਬਦਨਾਮ ਕਰਕੇ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਖੋਤੇ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕਰ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਫਿਰਾ ਕੇ ਛੱਡ ਦੇਂਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਉਸਦੀ ਬੇਪਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਨਸ਼ਰ ਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਬਣ ਗਿਆ:...ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨਾ।

3. "ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜੋ ਮਾਮਲਾ ਹੈ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਿਬੜੇ।"

4. ਕਬੀਲਾ, ਕੌਮ।

5. ਖੈਬਰ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਮਰੌਦ ਤੋਂ ੨੦ ਕੁ ਮੀਲ ਅੱਗੇ ਇਹ ਇੱਕ ਪੌੜੀ ਜੇਹੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਥਾਂ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਬੀ ਬੁਤਪ੍ਰਸਤ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬੁਤਖਾਨੇ ਗਿਰਾਏ ਹਨ ?

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਕਦੇ ਨਹੀਂ ! ਤੇ ਸਿੱਖ ਨਿਰੇ ਨਾ-ਬੁਤਪ੍ਰਸਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਬੁਤ ਸ਼ਿਕਨ ਬੀ ਹਨ, ਪਰ ਓਹ ਬੁਤ ਜਬਰੀ ਹਥੌੜੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਤੋੜਦੇ; ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ, ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਤੇ ਕਣੀ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੁੱਤਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਉਠਾਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਕਰਾ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਬੁੱਤ ਤੁੜਵਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਬੁੱਤ ਸ਼ਿਕਨ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਇੰਦੀਏ ਵਿਚ ਨਾ-ਕਾਮਯਾਬ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਜਦ ਮੰਦਰ ਤੇ ਬੁਤ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਤੋੜ ਲਏ, ਤਦੋਂ ਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬੁੱਤ ਵੱਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਬੁੱਤ ਫਿਰ ਮਿੱਟੀਆਂ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਬੁੱਤ ਘੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ[1]। ਫਿਰ ਜੋ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਦੀਨ ਦੀ ਈਨ ਮਨਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬੀ ਇਕ ਭੁੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਭਾਰੀ ਅੰਨਯਾਇ ਹੈ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇ ਅੱਗੇ ਉੱਚੇ ਮਨਾਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸ਼ਰੀਫ ਦਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਝੁਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਓਹ ਤਾਂ ਮੌਤ ਕਬੂਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਕਮਜ਼ੋਰ, ਕਾਇਰ ਤੇ ਕਮੀਨੇ ਦਿਲ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਲਾਲਚ ਅੱਗੇ ਝੁਕਕੇ ਦੀਨ ਕਬੂਲਦੇ ਹਨ, ਐਸੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੀਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ ਨਾਲ ਦੀਨ ਦੀ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਸੁਰ ਨੀਵੀਂ ਪੈਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਇਨਸਾਨੀ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮੋੜਾ ਦੇਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੀ ਠੀਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਜਬਰ ਕਦੇ ਬੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਅਰ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਲਈ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ। ਜਬਰ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਸੇ ਅਪਣੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਕਾਰਨ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਕਰ ਕਰਕੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਵਿਚ ਗਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਿਰੇ ਬੁੱਤ ਹੀ ਬੁੱਤ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਬੁਤਖ਼ਾਨਾ ਇਨਸ਼ਾਨ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਢਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜਾਨ, ਮਾਲ, ਇੱਜ਼ਤ, ਪੁੱਤ੍ਰ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਿਸੇ ਹੀ ਹੋਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਇਕ ਵੱਡੀ ਬੁਤਪ੍ਰਸਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਮੋਮਨ ਤੇ ਬੁਤ ਸ਼ਿਕਨ ਲੋਕ ਆਪ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਿੱਖ ਇਸ ਬੁਤਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਦਾਰੂ ਵੀ ਸਿਖਾਲਦੇ ਹਨ।

ਕੁਛ ਦਿਨ ਇਹੋ ਗੱਲ ਰਹੀ ਕਿ ਤੜਕਸਾਰ ਕਲਪਾਣੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਨੇ ਮਿਲ ਗਿਲ ਲੈਣਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਫਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਗਿਣ ਗੱਠ ਲੈਣੀ ਤੇ ਹੋਰ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚਾਰ ਲੈਣੇ। ਅੰਤ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਕਾਫਲਾ ਆ ਗਿਆ, ਕੁਛ ਲੋਕ ਹੋਤੀ ਤੋਂ ਨਾਲ ਰਲੇ, ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਕੂਚ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ। ਇਧਰ ਇਸ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣਾ ਇਕ ਨਾਇਬ ਜੱਥੇਦਾਰ ਥਾਪ ਕੇ ਰੁਪਯਾ ਤੇ ਸਾਮਾਨ ਉਸ ਦੀ ਸਪੁਰਦੀ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਕਾਫਲੇ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਦਸਤੇ ਸਮੇਤ ਮਾਲਾਕਾਂਦ ਟੋਰਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦਰਗਈ ਡੇਰੇ ਪਾਓ ਤੇ ਮੈਂ ਏਥੇ ਖਾਨ ਹੋਤੀ ਪਾਸ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਠਹਿਰਨਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਚੱਲੋ ਤੇ ਮੈਂ ਮਗਰੇ ਅੱਪੜਾਂਗਾ। ਸੋ ਆਗ਼ਾ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਟੋਰਕੇ ਆਪ ਖ਼ਾਨ ਦਾ ਮਹਿਮਾਨ ਰਿਹਾ।

ਆਗ਼ਾ ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸੰਝ ਨੂੰ ਜਦ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਸਤੇ ਨੂੰ ਮਾਲਾਕਾਂਦ ਵੱਲ ਅੱਗੇ ਟੋਰ ਦੇਣ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ, ਤਾਂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਜੋ ਦਸਤੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਫਲਾਣੀ ਥਾਂ ਡੇਰੇ ਕਰੋ ਤੇ ਮੈਂ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲਾਂਗਾ, ਇਹ ਹੈ ਦੁਨਿਆਵੀ ਨੀਤੀ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰਵਾ ਨਹੀਂ, ਸਿੱਖ ਅਪਣੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਬੀ ਸੱਚ ਉੱਤੇ ਧਰਦਾ ਹੈ, ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਬੀ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸਤੇ ਤੋਂ ਛੁੱਟਣਾ ਕਠਨ ਕੰਮ ਹੈ ਸੀ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਦੀ ਰਸਨਾ ਝੂਠ ਨਾਲ ਵਾਕਫੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਜਦ ਨੀਤੀ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉੱਚੀ ਅਕਲ ਨਾਲ ਮਾਮਲੇ ਨਜਿੱਠਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਅਪਣੀ ਕੌਮ ਵਿਚ ਜੰਮੇ ਪਲੇ ਨਹੀਂ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਪਣੀ ਕੌਮ ਦੇ ਹਾਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ—ਜਦੋਂ ਵੀਰ ਜੀ, ਸਾਡਾ ਵੈਰੀ ਝੂਠ ਹੋਵੇ, ਚਾਲਾਕ ਤੇ ਰਿੰਦ ਹੋਵੇ, ਸਾਨੂੰ ਦਾਉ ਘਾਉ, ਫਰੇਬ ਛਲ ਨਾਲ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਓਹ ਨੀਤੀ ਆਖੇ, ਮਾਰੇ ਤਦ ਉਸਦੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਬੀ ਝੂਠ, ਛਲ, ਫਰੇਬ ਅਰਥਾਤ ਉਸੇ ਵਰਗੀ ਨੀਤੀ ਰਵਾ ਨਹੀਂ ?

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਮੈਨੂੰ ਬੀ ਦੇਸੋਂ ਨਿਖੜਿਆਂ ਮੁੱਦਤ ਬੀਤ ਚੱਕੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਦਾਤਾ ਸਿੱਖ ਜੀ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਾ ਗਏ ਹਨ ਓਹ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਝੂਠ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਭੁੱਲ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵ ਨਹੀਂ, ਸਿੱਖ 'ਯਾਦ' ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਚ ਤੇ ਖੜੋਕੇ ਹੀ ਅਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਘੁੰਮ ਕੇ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਚੱਕਰ ਦੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਝੂਠੇ ਬੰਦੇ ਕਦੇ ਕੌਮ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਾਰ ਸਕਦੇ। ਝੂਠ ਤਾਂ ਪਰਵਿਰਤ ਹੀ ਤਦੋਂ ਬਹੁਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਖ਼ੁਦਗ਼ਰਜ਼ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੇ ਹਾਣ ਲਾਭ ਲਈ ਕੱਠੇ ਹੋਣ। ਉਹ ਝੂਠ ਦੀ ਮੱਦਦ ਲੈ ਕੇ ਜਦ ਸਾਂਝੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫੇਰ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪੋਂ ਵਿਚ ਝੂਠ ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਕਰਕੇ ਬੇਵਸਾਹੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪਾਟਦੇ ਹਨ। ਸਾਂਈਂ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ, ਬੀਰ ਰਸੀਏ ਬਾਂਕੁਰੇ, ਸੱਚ ਤੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਸੱਚੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਵਿਚ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ, 'ਹਰਿ ਨਾਮੈ ਕੇ ਹੋਵਹੁ ਜੋੜੀ', ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਹੋ ਕੇ ਜੁੜੋ। ਜਥੇਬੰਦੀ ਹਰਿਨਾਮ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੁਬਿਧਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਸਭਾ ਅਰਥਾਤ ਜਥੇਬੰਦੀ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਹੈ ਅਸਲੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੈਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਹੁਣ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਪਈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਿਕੂੰ ਅੱਪੜੀਏ ? ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਖ਼ਾਲੀ ਸਫਰ ਕਿਸੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਵੇਸ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਡਰ ਸੀ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੇਸ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਜਗ੍ਹਾ ਫਿਰ ਨਿਕਲੇ ਮਰਹੱਟੇ ਦਸਤਿਆਂ ਦਾ ਡਰ। ਸਿੱਖ ਵੇਸ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਡਰ। ਆਖਰ ਇਸੇ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਅੱਪੜੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਵੇਸ ਵਿਚ ਖਤਰਾ ਘੱਟ ਹੈ। ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕੁਛ ਹੋਰ ਠਹਿਰਨ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਸਵੰਤ ਨੇ

1. ਕਸ਼ਮੀਰ ਇਸ ਦੀ ਜੀਉਂਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

ਕਾਹਲੀ ਚੰਗੀ ਸਮਝੀ। ਸੋ ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਤੜਕ ਸਾਰ ਕੂਚ ਹੋ ਗਈ। ਲਿਬਾਸ ਸਭ ਦੇ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਨ, ਸਵਾਰੀ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ, ਨਾਲ ਲੋੜ ਜੋਗਾ ਲਟਾਪਟਾ ਖੱਚਰਾ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸਨ,—ਆਗ਼ਾ ਖ਼ਾਂ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਜੀ, ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਮਰਾਂ ਦਾ ਇਤਬਾਰੀ ਨੌਕਰ। ਆਪੋ ਵਿਚ ਭੇਤ ਖੁਲ੍ਹ ਚੁਕੇ ਤੇ ਪਿਆਰ ਪੈ ਚੁਕੇ ਸਨ ਪਰ ਦਾਨੀ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦਾ ਭੇਤ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਕੰਨਯਾ ਹੈ ਅਰ ਗੱਭਰੂ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਰਬੰਦ ਭੇਤ ਸੀ। ਹੋਤੀ ਤੋਂ ਤੁਰਕੇ ਇਹ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਗੜ੍ਹੇ ਅੱਪੜੇ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਪਹਾੜੀਆਂ ਟਿਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਸੋਭਤ, ਫੇਰ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਹੈ।

ਇਹ ਉਹ ਧਰਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਵਾਂਙੂ ਬੜੇ ਦੁੱਖੜੇ ਭੋਗ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਸਮਾਂ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਆਰਯਾ ਕੁਲ ਦੇ ਵੱਡਿਆਂ ਪੈਰ ਪਾਏ ਸਨ ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਕ ਸਭਯ, ਮਾਲਦਾਰ ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਕੌਮ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਪਿਸ਼ੌਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਸਾਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਗਿਰਦ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਾਮ ਤਦੋਂ 'ਗਾਂਧਾਰ' ਰਾਜ ਸੀ। ਬੜੇ ਬੜੇ ਬਲੀ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਏਥੇ ਰਾਜ ਕਰ ਗਏ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਪਸ਼ੌਰ ਜਿਸ ਦਾ ਹੁਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮ 'ਪੇਸ਼ਾਵਰ' ਅਕਬਰ ਨੇ ਬਦਲਿਆ ਸੀ, ਰਾਜਾ 'ਪੋਰਸ' ਦੀ ਵਸਾਈ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ 'ਪੋਰਸ਼ ਪੁਰਾ' ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਚੌਦਾਂ ਸੌ ਬਰਸ ਪਹਿਲੇ ਜੋ ਚੀਨੀ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਆਏ, ਓਹ ਲੋਕ ਬੀ ਏਸ ਰਾਜ਼ਧਾਨੀ (ਪਿਸ਼ੌਰ) ਦਾ ਨਾਮ 'ਪੋਰੁਸ਼ਾ ਪੁਰਾ' ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਪਹਿਲੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। 'ਪਾਣਨੀਯ' ਵਰਗੇ ਪੰਡਤ ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਜਿਥੇ ਅੱਜ ਕਲ 'ਲਹੌਰ[1] ਨਾਮੇ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਇਥੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਗਰ 'ਸਾਲਤੂਰਾ' ਦੇ ਖੰਡਰਾਤ ਢੇਰੀ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ, ਇਸ ਨਗਰੀ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਯਾਕਰਣੀ ਪੰਡਤ ਪਾਣਨੀਯ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਫੇਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਬੋਧੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ, ਬੁਤ ਤੇ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦਾ ਭਾਰੀ ਟਿਕਾਣਾ ਹੋਇਆ। ਪੁਰਾਣੇ ਨਗਰ 'ਊਦਾਬੰਧ' ਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਉਂਦ ਤੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਦੱਸੇ 'ਦ੍ਵਾਰਹਿੰਦ' ਨਾਮੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਇਹ ਥਾਂ ਸਤ ਅੱਠ ਮੀਲ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਹੈ। ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਯੂਨਾਨੀ 'ਸਿਕੰਦਰ' ਵਰਗੇ ਆਏ ਤੇ ਇਸਦੀ ਵਸੋਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਦੇ ਗਏ। ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਤੇ ਅਸ਼ੋਕ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਬਲੀ ਦਾ ਡੰਕਾ ਇਥੇ ਵਜ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪੱਛਮੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਮਿਲਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾ ਇਹ ਪੰਘੂੜਾ ਝੂਟਦਾ ਰਿਹਾ ਸਿਥੀਅਨ ਯੂਨਾਨੀ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਰਲ ਮਿਲਕੇ ਬਣੇ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕਨਿਸ਼ਕ ਵਰਗੇ ਮਹਾਰਾਜ ਏਥੇ ਰਾਜ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਚੀਨੀ ਮੁਸਾਫਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਏਹ ਗਾਂਧਾਰ ਦੇਸ਼ ਅਪਣੀ ਸਬਜ਼ੀ, ਫੁਲਾਂ, ਫਲਾਂ, ਪੈਦਾਵਾਰ, ਜੰਗਲਾਂ, ਬਾਗਾਂ, ਚਸ਼ਮਿਆਂ, ਠੰਢੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਅਤਯੰਤ ਸੁੰਦਰ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਭੀ ਭੂਮੀ ਧਨ ਉਪਜਾਊ ਹੈ, ਪਰ ਨਾ ਉਹ ਜੰਗਲ ਹਨ, ਨਾ ਉਹ ਬਾਗਾਤ, ਨਾ ਉਹ ਚਸਮੇ ਤੇ ਨਾ ਉਹ ਕੁਦਰਤੀ ਰੰਗ। ਮਹਿਮੂਦ ਗ਼ਜ਼ਨਵੀ ਨੇ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ[2]। ਕੋਮਲ ਹੁਨਰਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਮੰਦਰ, ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਟੋਪੇ, ਬੋਧੀ ਵਿਹਾਰੇ[3] ਢਾਹ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਦੁਖ ਜ਼ੁਲਮ ਕਤਲਾਂ ਝੱਲਦੇ ਨਿਭਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਫੇਰ ਕਈ ਪਠਾਣੀ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰੀ ਖੋਹਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸਭ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਬੁਧ ਨਿਸ਼ਾਨ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਏ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕਤਲ ਹੋ ਗਏ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਏ ਯਾ ਅਟਕੋਂ ਉਰਾਰ ਟੁਰ ਆਏ। ਕੇਵਲ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹਟਵਾਣੀਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਯਾ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਕੋਈ ਜਾ ਵਸਿਆ। ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਪਠਾਣੀ ਹੈ, ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਬੜੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅਹਿਦ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਦੌਰ ਪਰਤਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਰਾਜ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸੁਪਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੰਗ ਦੇਖੋ ਯਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਸਿਖ ਮਤ ਲਵੋ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰ ਉਪਜਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗਾਂਧਾਰ ਦੇ ਰਸਮ ਪ੍ਰਸਤ ਲੋਕੀਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਫਟ ਗਏ ਤਦ ਸਨੇ ਸਨੇ ਪ੍ਰਤਾਪਸ਼ੀਲ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਬੋਧੀ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਪਾਣਨੀਯ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ ਬੋਧੀਆਂ ਦੀ ਭੀਮ ਦੇਵੀ, ਬੁੱਧ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ, ਤਖ਼ਤ ਬਾਹੀ ਦੇ ਵਿਦਯਾ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ, ਪੋਰੁਸ਼ਪੁਰਾ, ਪੁਸ਼ਕ੍ਰਾਵਤੀ, ਪੋਲੁਸ਼ੂ ਤੇ ਊਦਾਬੰਧ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਤਾਪਸ਼ੀਲ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਭਾਰੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਫਿਰ ਹਸਤ ਨਗਰ ਵਰਗੇ ਅਠ ਘੁੱਗ ਵਸਦੇ ਨਗਰਾਂ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਟੋਪਾਂ ਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪਰਦੇਸ਼ ਤੇ ਯਵਨਭੂਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਲੋਕ ਤੀਰਥ ਯਾਤ੍ਰਾ ਨੂੰ ਜਾਯਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਓਥੇ ਜਾਣਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਤੁੱਲ ਹੈ, 'ਅਟਕੋਂ ਪਾਰ ਗਿਆ ਸੋ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਰਿਹਾ'। ਫਿਰ ਇਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਖਮੀਰ ਦੀ ਗਾਫ਼ਲਤਾਈ ਦੇ ਦਲਿੱਦਰ ਵਲ ਤੱਕੋ ਕਿ ਅੱਜ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਮਾਤ੍ਰ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧਰਤੀ ਕੀਹ ਸੀ ਤੇ ਕੀਹ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਸ ਕੌਮ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਫੁਟ ਆ ਵਸਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਇਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ[4]।

ਪਾਠਕ ਜੀ! ਕੀਹ ਤੁਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਚਾਰਸੱਦਾ ਤੇ ਪ੍ਰਾਗ ਦੋ ਪਿੰਡ ਹਨ ਇਥੇ 'ਪੁਸ਼ਕ੍ਰਾਵਤੀ' ਨਾਮੀ ਭਾਰੀ ਨਗਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕੀਹ ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ਗੜ੍ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਅਸ਼ੋਕ ਦਾ ਭਾਰੀ ਪੱਥਰ ਪਿਆ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਕਦੇ 'ਵਰਸ਼ਾ ਪੁਰਾ' ਤੇ 'ਪੋਲੂਸ਼ੂ' ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਦੇ ਟਿੱਲੇ[5] ਉਤੇ ਮੰਦਰ ਸਨ ਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ 'ਵਿਸ਼ਵਾਤਰਾ' ਦੇ ਅਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲੇ ਦੇ ਦਿਨ ਕੱਟਣ ਦੀ ਇਥੇ ਕੰਦ੍ਰਾ ਹੈਸੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਇਸ ਰਾਜਾ ਨੇ ਚਿੱਟਾ ਹਾਥੀ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਫੇਰ ਰਥ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਫੇਰ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਨਿਰਦਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੋ ਇਹ ਤਸੀਹੇ

---

1. ਇਹ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਗਿਰਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਾਲਾ ਲਾਹੌਰ ਨਹੀਂ।

2. ਇਸ ਤੋਂ ਫੇਰ ਪਹਿਲੇ ਹੂਨ ਲੋਕ ਵੀ ਤਬਾਹੀ ਵਰਤਾ ਗਏ ਸਨ।

3. ਬੋਧੀਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ-ਟੋਪਾ ਤੇ ਵਿਹਾਰਾ-ਸਦਾਉਂਦੇ ਸਨ।

4. ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਹੂ ਬਲ ਨਾਲ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਝੂਟਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ।

5. ਇਸ ਦਾ ਪਰਾਣਾ ਨਾਮ—ਵਿਸ਼ਵਾਤਰਾ ਪਰਬਤ—ਹੈ।

ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੌਧਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖੂਨ ਟਪਕ ਕੇ ਧਰਤੀ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ[1]। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਪੱਥਰਾਂ ਉਤੇ ਉੱਕਰੇ ਚਿੱਤ੍ਰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਜੈਬ ਘਰ ਵਿਚ ਪਏ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਅਜੈਬ ਘਰ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੈ। ਕਿਆ ਆਪ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ਗੜੀ ਕਦੇ, ਜਦੋਂ ਆਪਣਾ ਨਾਮ 'ਪੋਲੂਸ਼ੂ' ਸਦਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਐਸੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਰਮਣੀਕ ਜਗਾ ਸੀ ਕਿ ਚੀਨੀ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਸੌਂਗਯੂਨ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਕੇ ਐਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :—

"ਖੁਸ਼ਨੁਮਾ ਚਸ਼ਮੇਂ ਤੇ ਸੁਆਦੀ ਫਲ ਏਥੇ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਵਾਦੀਆਂ ਸੁਹਾਵਣੀਆਂ ਗਰਮ ਹਨ ਤੇ ਦਰਖਤ ਸਿਆਲੇਂ ਬੀ ਹਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਝੁੱਲਦੀ ਹੈ, ਪੰਛੀ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤਿਤ੍ਰੀਆਂ ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਫਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਝੂੰਮਦੀਆਂ ਹਨ।"

ਕੀਹ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਕੋਲ ਖੜੇ 'ਕੜਾਮਾਰ' ਪਹਾੜ ਦਾ ਨਾਮ 'ਭੀਮ ਦੇਵੀ ਪਰਬਤ' ਸੀ, ਜਿਥੇ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦ ਅਮਰਨਾਥ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਾਂਗੂ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰਨ ਆਯਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪੂਰਬਲੇ ਦਾਮਨ ਹੇਠ ਜੋ ਸ਼ੇਵਾ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਕੀ ਆਪ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਭਾਰੀ ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਰ ਸੀ ਅਰ ਸ਼ਿਵ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁਣ ਤਕ 'ਸੇਵਾ' ਨਾਮ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਗੰਧਾਰ' ਵਿਚ ਹੁਣ ਜੋ ਢੇਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਜੈਸੇ 'ਪਰੀਆਂ ਢੇਰੀ'[2], 'ਸ਼ਾਹਜੀ ਕੀ ਢੇਰੀ'[3], 'ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਕੀ ਢੇਰੀ'[4] ਤੇ ਹੋਰ ਨਾਮ ਸਦਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪੁਰਾਣੇ ਮੰਦਰਾਂ, ਬੁੱਧ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਖੰਡਰ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਖੰਡਰ ਬੀ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਚੁਕੇ ਤੇ ਢੇਰੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਬਾਲਾ ਹਿਸਾਰ ਦਾ ਉੱਚਾ ਥਾਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਦੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਅਪਣੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕੰਮ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ, ਬੁੱਧ ਜੀ ਦੇ ਅੱਖੀਆਂ ਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਅਦੁਤੀ ਮੰਦਰ ਸੀ। 'ਫਾਹੀਆਨ' ਚੀਨੀ ਮੁਸਾਫਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚਾਂਦੀ ਅਰ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਜੜਤ ਸੀ।

ਸਮੇਂ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਦਰਾਂ ਵਲ੍ਹੇਟੀਆਂ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕ ਨਹੀਂ, ਬੁੱਧ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾ ਸਿਵਾਏ ਢੇਰੀਆਂ ਦੇ ਕੋਈ ਵਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਕਦੇ ਸਿਵਾਏ ਯੂਸਫਜ਼ਈ ਤੇ ਹੋਰ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਵੱਸਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਟਾਂਵੇ ਟਾਂਵੇਂ ਹਿੰਦੀ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ, ਮੁਸਾਫਰ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਮਾਨੋਂ ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਪਠਾਣ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਅਪਣੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰੇ ਤੇ ਲੇਖੇ ਪੱਤੇ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਲੋੜ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰੱਖਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਜਾਂ ਓਹ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਸੇ ਸਨ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਹਰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਸੇ ਰਸਤੇ ਆਯਾ। ਆਰਯ ਆਪ ਇਸੇ ਰਸਤੇ ਆਏ, ਸਿਕੰਦਰ ਇਸੇ ਰਸਤੇ ਆਯਾ। ਸਿਥੀਅਨ ਤੇ ਹੋਰ ਯਵਨ ਤੇ ਅਸੁਰ (ਅਸਿਰੀਅਨ) ਏਸੇ ਰਾਹ ਆਏ। ਅੰਤ ਅਫ਼ਗਾਨ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਏਸੇ ਰਾਹ ਆਏ ਤੇ ਇਹ ਗੰਧਾਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਉਤਰਾ ਚੜ੍ਹਾ ਦੇਖਦੀ ਤੇ ਉਜੜਦੀ ਵੱਸਦੀ ਰਹੀ।

ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਗੜੇ ਰਾਜਾ ਅਸ਼ੋਕ ਦਾ ਇਕ ਪੱਥਰ ਪਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਉੱਕਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਰਸਤਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਬੋਧੀ ਸਮੇਂ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਲਾਗ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਦਰਿਯਾਵਾਂ ਦੇ ਪਾੜ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਾਰ ਹੋਣਾ ਸੌਖਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਜਮਨਾ ਕਿਨਾਰੇ 'ਕਾਲਸੀ' ਦੇ ਕੋਲਵਾਰ ਪਿਆ 'ਅਸ਼ੋਕ' ਰਾਜਾ ਦਾ ਪੱਥਰ ਤੇ ਇਥੇ 'ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਗੜੇ' ਪਿਆ ਅਸ਼ੋਕ ਪੱਥਰ ਆਪ ਤੱਕ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਲਾਗ ਲਾਗ ਸ਼ਾਹਰਾਹ ਯਾ ਵੱਡੀ ਸੜਕ ਇਸੇ ਲੀਕੇ ਟੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੋਊ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਫੁਰਮਾਨ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਹੀ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਲਗਪਗ ਉਸੇ ਲੀਕੇ ਰਾਹ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਧਾਰਕੇ ਸਾਡਾ ਇਹ ਦਲੇਰ ਜਥਾ ਟੁਰਿਆ ਸੀ। ਅਟਕ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਪਾਸੋਂ ਲੰਘਣ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਥੇ ਮਰਹੱਟੇ ਸੁਣੀਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਤੋਂ ਉਤੋਂ ਟੁਰਦੇ ਗਏ।

ਜਦੋਂ ਏਹ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਅੱਪੜੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਵਾਰ ਕੁਛ ਦੂਰੀ ਤੇ ਐਨ ਦਰਿਯਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੁਛ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਝੁੰਡ ਜਿਹਾ ਦਿੱਸਿਆ ਤੇ ਕੁਛ ਗਾਉਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਆਣ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਚਿੱਤ ਆਈ ਕਿ ਆਗ਼ਾ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦਿਖਾਵੇ। ਸੋ ਉਪਰ ਵਾਰ ਡੇਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨੌਕਰ ਘੱਲਿਆ ਕਿ ਸੂਹ ਲਿਆਵੇ ਕਿ ਉਥੇ ਕੀ ਹੈ ? ਉਹ ਪਤਾ ਲਿਆਇਆ ਕਿ ਦਸ ਵੀਹ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਸਜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਵਿਚ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਪਰਾਤ ਧਰੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜੇਹੀ ਸਲਾਹ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨੌਕਰ ਤੇ ਸਾਈਂ ਡੇਰੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖੀ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਨਕੇ ਅਰ ਆਗ਼ਾ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਸਿੱਖੀ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਨਾਕੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੂਏ ਨੂੰ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਮਝਕੇ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਰਦਾਸਾ ਹੋਇਆ। ਅਰਦਾਸੇ ਤੋਂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਮਾਮਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕ ਤੁਰਕਾਨੀ ਹਮਲੇ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਪਰ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਦੇ ਮਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਕਈ ਬੇੜੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇਥੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਕੰਨਿਆ ਬੀ ਹੱਥ ਪੈਰ

---

1. ਅਸ਼ੋਕ ਪੱਥਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਪੰਥ ਦੇ ਪਯਾਰੇ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਗੀ ਤੇ ਕਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮਹੰਤ ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ, ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਡਾਕਟਰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਸੁਣਾ ਆਏ ਹਨ।

2. ਸਯਾਮਾ ਸਟੂਪਾ।

3. ਹਰੀਤੀ ਦੇਵੀ [ਬੁਧ ਮਤ ਦੀ ਸੀਤਲਾ ਦੇਵੀ] ਦਾ ਥਾਨ। ਏਥਰੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹਰੀਤਕੀ ਦੇ ਬੁਤ ਲਾਹੌਰ ਅਜੈਬ ਘਰ ਵਿਚ ਪਏ ਹਨ।

4. ਕਨਿਸ਼ਕਾ ਚੈਤਯ [ਅਰਥਾਤ ਕਨਿਸ਼ਕ ਰਾਜੇ ਦੀ ਬਣਾਈ ਬੁਧ ਦੀ ਸਮਾਧ]. ਏਹ ਪੁਰਾਣੇ ਨਾਮ ਹਨ।

ਬੱਧੀ ਹੋਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਹ ਲੜਕੀ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਉਦਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦੀ ਸੀ, ਮਰਦ ਤੀਵੀਂ ਸਭ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਬੱਕਰੀਆਂ ਵਾਂਙੂ ਆਪਣੇ ਕਸਾਈ ਦੇ ਮਗਰ ਕਿਉਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹੋ, ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਅੜਦੇ ਲੜਦੇ ਮਰਦੇ ਮਾਰਦੇ ? ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬੁਰਾ ਸਿਰੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ ? ਲੜਨ ਨਾਲ ਮੌਤ ਹੈ । ਸੋ ਉਹ ਮੌਤ ਜੋ ਖੁਲ੍ਹ ਲਈ ਆ ਜਾਵੇ ਉਸ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਜੋ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਬੀਤੇ, ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ । ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਦੇ ਅਸਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਰ ਕੈਦੀ ਵਿਟਰ ਖਲੋਂਦੇ ਤੇ ਕੈਦ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਕਦੇ ਮਰਦੇ ਫਟੀਂਦੇ, ਪਰ ਕੈਦ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬੀ ਕਈ ਜਖ਼ਮੀ ਹੁੰਦੇ, ਕਦੇ ਕੋਈ ਮਰ ਭੀ ਜਾਂਦਾ । ਅੰਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਕੁੜੀ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਜਾਲ ਫਾਹੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਵਿਚ ਇਕ (ਨਿਹੰਗ) ਮਗਰਮੱਛ ਦਾ ਬੱਚਾ ਬੀ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਸੋ ਓਹ ਉਸ ਪਰ ਕਰੜਾਈ ਬਹੁਤ ਕਰਦੇ ਸੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਸੇ । ਹੁਣ ਏਥੋਂ ਕੁ ਵਾਰ ਅੱਪੜਕੇ ਸਲਾਹ ਠਹਿਰੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਏਥੇ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਈਏ, ਸੋ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਮੰਨਿਆ । ਕਾਜ਼ੀ ਆਇਆ, ਬਹਿਸ ਛਿੜੀ, ਉਸ ਨਿਰਭੈ ਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਓਹ ਸੁਣਾਈਆਂ ਕਿ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਤੋਂ ਕੁਛ ਬਣ ਨਾ ਪਈ, ਛੇਕੜ ਨੌਬਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਤੇ ਅੱਪੜੀ । ਜਦ ਕੁਛ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ ਤਦ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਕੰਨਯਾਂ ਚਾ ਕੇ ਦਰਯਾ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ । ਓਹ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਵੰਸ਼, ਬੀਰਾ, ਖਲਾਸੀ ਪਾ ਗਈ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਤੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੀ ਬੰਦ ਤੋਂ, ਸੁਖੀ ਤੇ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਗਈ ਸਾਂਈਆਂ ਜੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ । ਕੈਦ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਕੈਦੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਟੁਰ ਗਏ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਮਾਜਰਾ ਉਥੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਬਹੁਤ ਸਨ, ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਪਾਈ ਤੇ ਏਥੇ ਕੱਠੇ ਹੋਏ । ਲੋਥ ਤਾਂ ਕੀ ਲੱਭਣੀ ਸੀ, ਪਰ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੀਬੀ ਦਾ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ । ਤਦ ਤੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਏਸੇ ਥਾਂ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਉਂਦੇ ਤੇ ਬੀਬੀ ਦਾ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਦੇ ਸੇ । ਭਾਵੇਂ ਜਦੋਂ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਸੀ ਬੀਬੀ ਦੇ ਨਾਮ ਗ੍ਰਾਮ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕੰਨਯਾਂ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣ ਪਾਈ ਸੀ ਪਰ ਪੰਥ ਦੇ ਢੂੰਡਾਊ ਫਕੀਰ ਸੂੰਹੀਆਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਤੇ ਵੇਰਵੇ ਮੇਲਣ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪਤਾ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੰਨਯਾਂ ਘੜਥਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉੱਘੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਜੋ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਸੀ । ਇਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਹੀ ਸਿੰਘ ਸਜੇ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ । ਮਾਂ ਤੇ ਇਹ ਕੰਨਯਾਂ ਅਪਣੇ ਗਿਰਾਂ ਤੋਂ ਗੁਜਰਾਤ ਸ਼ਹਿਰ ਕਿਸੇ ਮਕਾਣ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਲੰਘ ਰਹੇ ਪਠਾਣੀ ਦਲ ਦੇ ਇਹ ਕੰਨਯਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਆ ਗਈ ਅਰ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਇਸ ਕੰਨਯਾਂ ਦੇ ਇਤਨੇ ਲਫਜ਼ ਸਿੰਘਾਂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਸੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪਠਾਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਪਣੇ ਸਾਥੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ 'ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸਰਿਆ ਜੇ ਤਾਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਕੇ ਡੁੱਬ ਹੀ ਮਰੋ । ਸਤਲੁਜ, ਬਯਾਸ, ਰਾਵੀ, ਝਨਾਂ, ਜੇਹਲਮ, ਸਿੰਧ, ਲੁੰਡਾ ਸੱਤ ਦਰਯਾ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ।'

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹਾਲ ਸੁਣਕੇ ਗੱਚ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਕੁੱਛੜ ਕੈਦ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਫਿਰਨ, ਵਲਵਲੇ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਉੱਠੇ ਤੇ ਬੇਵਸਾ ਹੱਥ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਮੁਠ ਤੇ ਪਵੇ, ਪਰ ਅੱਗੇ ਸਾਰੇ ਵੀਰ ਭਰਾ ਵੇਖਕੇ ਹੱਥ ਠਿਠੰਬਰੇ ਤੇ ਖੂਨ ਸਰਦੀ ਖਾਵੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋਸ਼ ਉਠਦਾ ਠਰਦਾ, ਉਠਦਾ ਠਰਦਾ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਆਇਆ । ਫੇਰ ਸਿੱਖੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਨੈਣੀਂ ਨੀਰ ਲੈ ਆਇਆ, ਆਖੇ:—'ਵਾਹ ਓਇ ਦਾਤਿਆ, ਐਸੀ ਸੂਰਮਾਂ ਕੌਮ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲਿਆ ! ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ ! ਇਕ ਕੈਦ ਪਈ, ਜਾਣੀ ਨਾ, ਪਛਾਣੀ ਨਾ, ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੀ ਨਾ; ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਈ ਸੁਣਕੇ ਏਹ ਲੋਕ ਹਰ ਸਾਲ ਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ, ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਕੌਮ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪਰਵਾਰ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਮਜ਼ਬ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਕੁਟੰਬ ਹੈ । ਕੈਸਾ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਹੈ ? ਕੈਸਾ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਚਿੱਤ੍ਰ ਹੈ ? ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਖੂਨ ਹੈ, ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਖੂਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਿਆਂ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਹੈ, ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਖੂਨ ਸਿੱਖੀ ਵੱਲ ਆਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਓਪਰੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਰਲਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਧੱਕੇ ਵੱਲ ਕੈਦ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਲ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ।'

ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਾ ਗੱਫਾ ਲੈਕੇ ਅਰ ਅਪਣੇ ਵਤਨੀਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿੱਸੇ ਇਕੱਠ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ, ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਖਿੜ ਗਿਆ । ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾ ਪਾ ਮਿਲੇ । ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਦੀ ਵਾਕਫ ਸੀ ਆਪਣੇ ਅਫਗਾਨਿਸ-ਤਾਨੋਂ ਟੁਰ ਓਥੋਂ ਤਾਂਈਂ ਦੇ ਅੱਪੜਨ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇ ਅਤਿ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੇ ਹਾਲ ਦੱਸੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਗਦ ਗਦ ਹੋਏ । ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਰਤਾ ਭੈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਹਾਲ ਕਿਉਂ ਦੱਸ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੇਤ ਸਾਂਝਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਸਿੱਖ ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗੀ । ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਤੁਰਕ ਕੌਮ ਦਾ ਸੂੰਹੀਆ ਬਣਕੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੇਤ ਦੱਸਣ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ[1], ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਭੀ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਨਯਾਂ ਹੋਣ ਦਾ ਅਰ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ੱਤਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਣ ਦਾ ਹਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਵੇਰਵੇ ਦੱਸਣੋਂ ਸੰਕੋਚ ਹੀ ਰਖਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਪਣਾ ਭੇਤ ਤਾਂ ਉਹ ਅਜੇ ਤੱਕ ਲੁਕਾਈ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਯੋਗ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ।

—o—

1. ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ 'ਤੁਰਕ ਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਭੇਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਤਨਖਾਹੀਆ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

ਕਾਂਡ ਬਾਈਵਾਂ

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਰ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਵੱਡਾ ਮੈਦਾਨ ਹੈ ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਬੁੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੇ ਦਾ ਬੁੰਗਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਬੁੰਗੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਅਗਲੇ ਮੈਦਾਨ ਨੂੰ ਇਕ ਐਸੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਦੇਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਏਥੇ ਗੁਪਤ ਮਸ਼ਵਰੇ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਲੱਗ ਸਕੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਾ ਏਥੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਤੋਂ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਹੁੰਦੇ ਸੇ, ਅਰ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੇ ਪਹਿਰੇ ਹੁਦੇ ਸੇ। ਅੰਦਰ ਕੇਵਲ ਉਹ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸੇ ਜੋ ਸੱਦੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਸੇ ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਐਸਾ ਬੋਲਾ (ਪਦ) ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਸਜਣ ਉਹ ਦੱਸ ਸਕੇ ਉਸ ਗੁਰਮਤੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜੋ ਨਾ ਦੱਸ ਸਕੇ ਉਹ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਬੋਲਾ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸੇ।

ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਉਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਤਿਆਗ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਰਖਦਾ ਹੋਵੇ[1]। ਘਰ ਬਾਰ ਮਾਲ ਮਿਲਖ ਤੋਂ ਉਸਨੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੇ ਅਪਣਤ ਦਾ ਨਾ ਸਿਰਫ ਮੂੰਹੋਂ ਸਗੋਂ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਸਬੰਧ ਤੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ[2]। ਜੋ ਕਿਸੇ ਸ਼ੈ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਨਾ ਸਮਝਦਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਕਿਸੇ ਮਾਲ ਮਿਲਖ ਤੇ ਦਾਵਾ ਨਾ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਏਹ ਉਦਾਸੀ ਸੰਨਯਾਸੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ਹੁੰਦੇ, ਏਹ ਉਚੇ ਮਨ ਵਾਲੇ ਉਨਮਨੀਏ, ਨਾਮ ਰਸੀਏ, ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਜਿਤੇ ਸੂਰੇ ਅਰ ਅਤਿ ਨਿਰਭੈ ਸੂਰਮੇ ਹੁੰਦੇ ਸੇ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੋ ਤਾ ਪਤੇ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇ ਦੇਣਗੇ, ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰੋ ਤਾਂ ਨਾਮ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹੇਗਾ, ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪਾਓ ਉਹ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੇ, ਜੇ ਲਾਲਚ ਦਿਓ ਤਾਂ ਠੱਗੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਗੇ, ਜੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਕਟਾਖਯਾਂ ਦੀ ਤੀਰ-ਬਰਖਾ ਹੇਠ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿਓ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਨੋਕ ਦੀ ਚੋਭ ਬੀ ਨਹੀਂ ਖਾਣਗੇ। ਜ਼ੁਬਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਮ ਰਸ ਰੱਤੀ ਚੁੱਪ, ਪਰ ਬੋਲਣ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ, ਜੇ ਜਗਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੋ ਤਾਂ ਪੰਥ ਰੱਖਯਾ, ਪੰਥ ਦੀ ਭਲਾਈ, ਪੰਥ ਦੇ ਬਚਾਉ ਦੀ, ਹੋਰ ਮਾਮਲੇ ਛੇੜੋ ਤਾਂ ਇਹ ਮੋਨੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਜੂਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਰੂਹਾਨੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਤਦੋਂ ਲੈਕਚਰ ਤੇ ਉਪ-ਦੇਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਵਖਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੇ ਹੁੰਦੇ, ਬਸ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਆਓ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਮੇਲੇ ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਅਸਰ ਪਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੇ ਸੇ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ, ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਰਸ ਰੱਤਾ, ਸ਼ਾਂਤਿਸਰੋਵਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

'ਅਕਾਲੀ' ਉਹ ਜੋ ਇਕ ਅਕਾਲ ਤੇ ਟੇਕ ਰੱਖੇ। 'ਅਕਾਲੀ' ਉਹ ਜੋ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਸੇਵਕ ਜੱਥੇ ਦਾ ਸਭਾਸਦ ਹੋਵੇ। ਅਕਾਲ ਬੁੰਗਾ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਰਚਿਆ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ 'ਅਕਾਲੀ' ਦੀ ਨੀਂਹ ਬੀ ਨਾਲ ਹੀ ਧਰੀ ਗਈ ਤੇ ਇਹੋ ਬ੍ਰਤੀ ਮਾਨੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਧਾਰਨ ਕਰਾਈ ਗਈ। ਨਾਮ ਦੇ ਅਭਯਾਸੀ, ਮਾਲ ਮਿਲਖ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਜੋ ਜਿੱਤ ਚੁਕੇ ਸੋ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇ। ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦਾ ਸੇਵਕ ਅਕਾਲੀ।

'ਅਕਾਲੀ' ਨੀਲੇ ਬੱਸਤ੍ਰਾਂ ਵਾਲਾ। ਜਦੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਪੰਥ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਤਦੋਂ ਨੀਲੇ ਬਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਬੀ ਰਿਵਾਜ ਟੁਰਿਆ ਹੈ। ਯਥਾ—ਇਉਂ ਉਪਜੇ ਸਿੰਘ ਭੁਜੰਗੀਏ ਨੀਲੰਬਰ ਧਾਰਾ[3]।'

ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਜੱਥੇ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਤੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤੇ ਪਰਖ ਲਈ ਅੱਡ ਅੱਡ ਪੁਸ਼ਾਕੇ ਤੇ ਰੰਗ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਦਸਤਿਆਂ ਦੇ ਥਾਪੇ ਗਏ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਮੁੱਖ ਰੰਗ ਨੀਲਾ ਸੀ ਜਿਸ ਜਥੇ ਯਾ ਫੌਜ ਦੇ ਦਸਤੇ ਦਾ ਬਾਣਾ ਨੀਲਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁਸ਼ਾਕਾ ਇਸ ਰੰਗ ਦਾ ਤੇ ਦੁਮਾਲੇ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਸ਼ਾਕੇ ਦੇ ਰੰਗ ਤੇ ਇਕ ਫੌਜ ਨੀਲਾਂ-ਬਰੀ ਰਚੀ ਗਈ। ਦੁਮਾਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੜ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਦਸਤਾਰੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ[4]। ਇਹ ਰੰਗ ਤੇ ਵੇਸ ਜੋ ਓਦੋਂ

---

1. ਨਿਹੰਗ ਕਹਾਵੈ ਸੋ ਪੁਰਖ ਦੁਖ ਸੁਖ ਮੰਨੈ ਨਾ ਅੰਗ।
[ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼'।

2. ਸੱਚੇ ਅਕਾਲੀ ਹਦ ਦਰਜੇ ਦੇ ਦਲੇਰ ਸੁਤੰਤ੍ਰ [ਆਜ਼ਾਦ] ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਸਭ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਾਢੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਹੈਂਕੜ ਤੇ ਬੁਲ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉਚਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਕਾਇਮੀ [ਸੁਧਾਈ], ਮਰਿਯਾਦਾ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਕਾਇਮੀ, ਕੌਮੀ ਆਚਰਨ ਦੀ ਰਖੀ, ਦੀਨਾ ਦੁਖੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਰਨਾਗਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨਵਿਚ ਜਾਨ ਤਕ ਦੀ ਪਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਜੇ ਅਵਸਰ ਆ ਬਣੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਸੀਸ ਤਕ ਦੇ ਦੇਣ ਲਈ ਹਰ ਵਕਤ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਲੋਕ (Law of Property) ਅਰਥਾਤ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਪਾਬੰਦ (ਅਨੁਸਾਰੀ) ਨਹੀਂ ਸਨ। ਓਹ ਪਦਾਰਥ, ਮਕਾਨਾਂ ਤੇ ਭੋਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਸਭ ਭਰਾ ਹਨ। ਮਿਲਕੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਨਾ ਸਭ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਜਿਕੂੰ ਜਲ ਪੌਣ ਸਾਂਝੇ ਹਨ, ਇਕੂੰ ਭੋਂ ਬੀ ਸਾਂਝੀਂ ਹੈ, ਭੋਂ ਦੀ ਉਪਜ ਬੀ ਸਾਂਝੀ ਹੈ। ਏਹ ਗੱਲ ਓਹ ਲੁੱਟ ਖਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਲੁਟਾ ਕੇ ਦਿਖਾ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਓਹ ਨਾ ਅਪਣੇ ਹੱਥ ਆਈ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਕਰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਠਨ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਚਰਨ ਐਸਾ ਹੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਹਿਣੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਐਸੇ ਹੀ ਸੂਰਮੇ ਸਨ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਏਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਯਾਦਾ ਫੈਲਾ ਨਾ ਸਕੇ, ਪਰ ਅਪਣੇ ਨਿਰਬਾਹ ਵਿਚ ਤੰਗ ਬੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।
[ਮੇਜਰ ਸਮਾਇਬ।

3. ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ।

4. ਦੁਮਾਲਾ ਪਿੱਛੋਂ ਟੁਰਿਆਂ, ਇਹ ਬੀ ਖਿਆਲ ਹੈ।

ਉਸ ਖਾਸ ਤੇ ਮੁੱਖ ਸੈਨਾ ਦਾ ਸੀ, ਪਿਛੋਂ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣ ਗਿਆ[1] । ਜਿਸ ਦੀ ਵਯਾਖਯਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :—

ਮਾਛੀ ਵਾੜੇ ਜਦ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪਾਸ ਅੱਪੜੇ ਤੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਜਾ ਬੈਠੇ, ਤਦ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਵਰ ਦਿੱਤਾ[2] 'ਪੰਥ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਖੁੱਲੇ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲੇ ਨਿਰਭੈ ਤੇ ਸਿਧੇ ਸਾਦੇ ਲਿਬਾਸ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕ ਸਿੰਘ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਅਕਾਲੀ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਟੇਕ ਵਾਲੀ) ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਨਿਰਾਕੁਸਤਾ ਨਿਹੰਗ ਵਰਗੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੀਲਾਂਬਰੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਨੀਲੇ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਸਨ । ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਦਸਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਨੀਲੇ ਸਾੜੇ ਤਦੋਂ ਇਕ ਟਕੜਾ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤੇ ਓਹ ਖੰਜਰ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ[3] । ਮਰਾਦ ਗ਼ਾਲਬਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਸ਼ਤ੍ਰ ਵਿਦਯਾ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਫਿਰ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਵਰਤੇ, ਸਾੜ ਦੇਣ ਥੋਂ ਨੀਲਾਂਬਰ ਨੂੰ ਸਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਿਤ ਨਾ ਸਮਝੇ । ਇਉਂ ਬੀ ਰਵਾਯਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਨੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾੜ ਪਾੜ ਸਾੜੇ ਤਾਂ ਇਕ ਟੁਕੜਾ ਬਾਹਰ ਜਾ ਪਿਆ । ਸਾਰੇ ਕਰੜੇ ਖੇਦਾਂ ਵਿਚ ਨਾਲ ਰਹੇ ਤੇ ਬਚ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਅਤਿ ਧਰਮੀ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲ ਸਨ, ਇਸ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਦਸਤਾਰੇ ਵਿਚ ਟੁੰਗ ਲਿਆ[4] । ਇਹ ਦੂਜੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੁਮਾਲ੍ਹੇ ਦਾ ਮੁੱਢ ਤੇ ਨੀਲੇ ਬਾਣੇ ਦਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਮੁੱਢ ਹੋਯਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਬੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਨੀਲਾ ਟਕੜਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਆਪ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਭੌਰੇ ਪੂਰਨ ਤਿਆਗ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਸਦਕੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਭਾਵ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਤੇ ਰੰਗ ਸੀ ਜੋ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਪੂਰਨ ਤਿਆਗ ਤੇ ਪੂਰਨ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਵਿਚ ਲੋੜੀਏ । ਸੋ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੁਮਾਲਾ ਸਜਾਈ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ । ਹੁਣ ਉਹ ਤਿਆਗ ਬ੍ਰਿਤੀ ਜੋ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਿਰਤ ਹੋ ਗਈ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੋ ਗਿਆ 'ਨਿਹੰਗ' । ਨਿਹੰਗ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਮਗਰਮੱਛ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮੁਰਾਦ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰਭੈ ਅਤਿ ਹੋਵੇ ਕਿਸੇ ਭੈ ਅੱਗੇ ਜਿਸ ਦੀ ਅੱਖ ਝਮਕਾ ਨਾ ਖਾਵੇ । ਨਿਹੰਗ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਬੀ ਕਰਦੇ ਹਨ 'ਜੋ ਦੁੱਖ ਸੁਖ ਦਾ ਅੰਗ ਨਾ ਮੰਨੇ'।

1. ਕਈ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਨੀਲੇ ਬਾਣੇਂ ਦਾ ਮੁੱਢ-'ਬਾਬਾ ਫਿਰ ਮੱਕੇ ਗਿਆ ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰ ਧਾਰੇ ਬਨਵਾਲੀ' ਤੋਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ।

2. ਹੁਇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਬਰ ਦੇਵਤ ਜੋਵੈਂ । ਪੰਥ ਖਾਲਸੇ ਮਹਿ ਤੁਮ ਹੋਵੈ । ਤੁਮ ਸਮ ਬੇਖ ਸੁਭਾਉ ਬਿਸਾਲੀ । ਨਾਮ ਨਿਹੰਗ ਅਨੇਕ ਅਕਾਲੀ ।'

[ਸੂ: ਪ੍ਰ: ਰੁ: ੬. ਅੰਸੂ ੪੪

3. ਸਗਲੋ ਫੂਕ ਚੁਕੇ ਨੀਲਾਂਬਰ ਤਨਕ ਤਿਸੀ ਤੇ ਰਾਖ ਲਇਆ । ਜਮਧਰ ਸਗ ਬੰਧਿ ਕਰਿ ਸੋਊ ਪੰਥ ਬੇਖ ਹਿਤ ਸਭ ਨੇ ਛਇਆ ।

[ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਐਨ ੧ ਅੰਸੂ ੫ ਛੰਦ ੪੦ ।

4. ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਹਿੱਸਾ ੧ ਨੰ: ੩ ਸਾਖੀ ੧੧੯ ਦਾ ਅੰਤ ।

ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੋਹਾਂ ਵੇਲੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਤੋਂ ਨਾ ਹਿੱਲੇ । ਨਿਹੰਗ ਦਾ ਮੂਲ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਪਦ ਨਿ: ਸੰਗ— ਨਿਹੰਗ— ਜੋ ਇਕੱਲਾ ਵਿਚਰੇ[5], ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਦਿ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਹੋ ਕੇ ਜੋ ਸਾਧੂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰੇ । ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀ, ਖਯਾਲ ਹੈ ਕਿ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਦਸਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਕੇਵਲ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਤਾਬੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੇ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਉਤਨੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ ਸੇ ਜਿਤਨੇ ਕਿ ਦਸਮੇਂ ਜਾਮੇਂ ਦੇ ਅੰਤਰਧਾਨ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਪਏ ਹਨ । ਤਦੋਂ ਉਹ ਨਾਮ ਰਸੀਏ ਇਕ ਸ਼ੁਭ ਤੇ ਸੁਹਣੇ, ਪਰ ਤਯਾਗੀ ਸੇਵਕ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸੇ। ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਤੇ ਪੂਰਾ ਵਸੀਕਾਰ ਭੁਜੰਗੀਆ ਦਾ[6], ਜੀਤ ਮੱਲੀਆਂ, ਬੰਦਈਆਂ, ਚੁਬੰਦੀਆਂ ਆਦਿਕਾਂ ਦੇ ਹਟ ਜਾਣ ਪਰ ਹੋਇਆ । ਤਦੋਂ ਇਹ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖੀਏ' ਨਾਮ ਤੋਂ ਵੀ ਕੁਛ ਚਿਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰਹੇ ਹਨ । ਖਾਸ ਭੇਖ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਦਸਮੇਂ ਜਾਮੇਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬੇ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਫੌਜ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੇ ਨਿਹੰਗ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਲਗ ਪਗ ਇਕੋ ਹੋ ਗਏ ਅਰ ਦੋਵੇਂ ਪਦ ਇਕਨਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀਣ ਲਗ ਪਏ, ਪਰ ਦੁਮਾਲੇ ਦਾ ਫਰਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ । ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਜੋ ਉਪਰ ਕਹੇ ਹਨ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੇ । ਹੋਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀ ਵਹੀਰ ਬਣਾਕੇ ਪੰਥਕ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਜਗ੍ਹਾ ਫਿਰਦੇ ਸਨ । ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਕਈ ਵੇਰ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਾਨੋਂ 'ਬਹੂਦਕ ਸਨਯਾਸ[7]' ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਸੀ ਤੇ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਜੋ ਕਈ ਵੇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣਵੇਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸੇ, 'ਕੁਟੀਚਰ ਸਨਯਾਸ[8]' ਦੀ, ਪਰ ਫਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਨਯਾਸੀ ਤਯਾਗ ਕਰਕੇ ਆਪਾ ਕੌਮ, ਦੇਸ਼ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਾਉਂਦੇ ਸੇ, ਉਦਾਸ ਹੋ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਬਰਫਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾ ਗ਼ਲਦੇ ਸੇ[9] । ਵਿਆਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੁਕਮਨ ਮਨ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਰਿਵਾਜਨ ਇਹ ਅਕਸਰ ਨਿਰਵਿਰਤ ਵਿਚਰਦੇ ਸੇ । ਜਥੇਬੰਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਵਹੀਰ ਦਾ ਇਕ ਜਥੇਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਹਿਮਾ ਨਾਮ-ਰਸੀਆ ਤੇ ਅਭੈ ਹੋਣਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇਸਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ ਵਹੀਰੀਆ ਬੀ ਆਖਦੇ ਸਨ। ਅਪਣੇ ਜਥੇ ਦਾ ਇਹ ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਾਰਾ ਇਸ ਦੇ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਇਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦੇ ਸੇ । ਕਈ ਵੇਰ ਜਥੇਦਾਰ ਨੂੰ 'ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ' ਬੀ ਸੱਦਦੇ ਸੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣਾ ਬੀ ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਜੇ ਸਾਰੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਜਾਣ

5. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਨਿ: ਸੰਕ— ਜੋ ਮੋਹ ਮਾਯਾ ਤੋਂ ਅਲੇਪ ਹੋ ਜਾਏ ।

6. ਅਰਥਾਤ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ।

7. ਥਾਂ ਥਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਬਹੂਦਕ, ਭਾਵ ਜੋ ਫਿਰਦਾ ਰਹੇ ।

8. ਇਕ ਟਿਕਾਣੇ ਰਹਿਕੇ ਜੋ ਫਕੀਰੀ ਨਿਬਾਹੇ ਸੋ ਕੁਟੀਚਰ ।

9. ਕੇਵਲ ਪੰਥ ਲਈ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਲਈ ਇਹ ਜੰਗ ਬੀ ਕਰਦੇ ਸੇ, ਪਰ ਅਪਣੇ ਲਈ ਰਿਆਸਤ ਨਹੀਂ ਸੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ।

ਤਾਂ ਨਵਾਂ ਥਾਪ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮੋਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਫੇਰਦੇ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਈ ਕਦੇ ਘੱਟ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪੂਰਨ ਤਯਾਗੀ ਤੇ ਨਾਮ ਰਸੀਏ ਕਰਕੇ ਓਹ ਕਾਰਨ ਜੋ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਖੇਵੇਂ ਦੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਮੌਜੂਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੇ। ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਚੁਫੇਰੇ ਸਨ ਤੇ ਪਰਸਪਰ ਪਯਾਰ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਘਟਨਾ ਲਗ ਪਗ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਵਾਂਙੂ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਵਹੀਰਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਇਕੱਲੇ ਵਿਚਰੇ ਹਨ, ਅਕਸਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸੰਭਾਲੇ, ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਉਮਰਾਂ ਲਾਈਆਂ ਤੇ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਕੀਤੇ। ਅਕਾਲੀ ਯਾ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਇਕੋ ਅਰਥ ਵਾਲਾ ਪਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਿਰਬਾਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਭੇਟਾ ਸੀ ਯਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਲੰਗਰ ਤੋਂ। ਏਹ ਲੋਕ ਮੰਗਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬੀ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅੱਡਦੇ। ਜੇ ਸਫਰ ਵਿਚ ਹਨ, ਪਾਸ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਗਲੀ ਜਾ ਵੜਨਗੇ, ਜਿਸ ਘਰ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਲੰਘ ਜਾਣਗੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਨਿਰਬਾਹ ਜੋਗਾ ਅੰਨ ਮਾਤ੍ਰ ਲੈਕੇ ਟੁਰ ਆਉਣਗੇ, ਹੀਰੇ ਮੋਤੀ ਪਾਸ ਪਏ ਰਹਿਣ, ਤੱਕਣਗੇ ਨਹੀਂ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਡੰਗ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਦਾ ਅੰਨ ਬੀ ਨਹੀਂ ਚੁਕਣਗੇ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਆ ਜਾਣ ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਸੁਣ ਲੈਣ ਕਿ ਨਿਹੰਗ ਆਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ। ਫੇਰ ਜਿਸ ਘਰ ਏਹ ਵੜ ਜਾਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਤਦੋਂ ਦੀ ਹੀ ਇਹ ਕਹਾਵਤ ਅਜ ਤਕ ਮੂੰਹਾਂ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ:—

"ਆਏ ਨੀ ਨਿਹੰਗ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦ ਨਿਸ਼ੰਗ"

ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਏਹ ਉੱਚੇ ਖਿਆਲ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕੋ ਨਾ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦਿਓ, ਏਹ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਮਾਲ, ਧਨ ਰੂਪ ਕਿਸੇ ਸ਼ੈ ਦੇ ਰਵਾਦਾਰ ਨਹੀਂ। ਨਿਰਬਾਹ ਮਾਤ੍ਰ ਅੰਨ ਲੈਣਗੇ ਤੇ ਤੇਰੀ ਕਮਾਈ ਸਫਲ ਕਰ ਜਾਣਗੇ।

ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਨਿਹੰਗਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ 'ਮਾਲ ਮਿਲਖ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੇ ਖਿਆਲ' ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਮੁੱਖ ਗੁਣ ਸੀ। ਉਹ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪ ਹੀ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ ਸੇ ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਾਲ ਦਾ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ ਸੇ ਸਮਝਦੇ। ਸਭ ਮਾਲ, ਅੰਨ ਬਸਤ੍ਰ, ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਮਾਲਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸੀ। ਉਹ ਜਦ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰੋਂ ਅੰਨ ਮਾਤ੍ਰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸੇ ਤਦ ਉਸ ਘਰ-ਵਾਲੇ ਦੇ ਅੰਨ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਸਮਝ ਕੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੇ ਲਾਉਂਦੇ, ਪਰ ਦਾਣਾ ਪਾਣੀ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਮਝਕੇ ਸਾਂਝੇ ਬਾਬਲ ਦੇ ਭੰਡਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਭੁੱਖ ਪੂਰਨ ਮਾਤ੍ਰ ਅੰਨ ਸ੍ਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸੇ। ਜਬਰ ਧੱਕਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ਕਰਦੇ। ਜਬਰ ਸਹਿਣਾ, ਜਬਰ ਕਰਨਾ ਦੁਇ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਉਚੇਰ ਸੇ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਕਛਹਿਰੇ ਤਾਂ ਦੋ ਹੁਦੇ ਸੇ, ਪਰ ਚੋਲਾ, ਦਸਤਾਰਾ, ਚਾਦਰ ਇਹ ਕਦੇ ਦੋ ਨਹੀਂ ਸੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਦਿਨ ਦਾ ਅੰਨ ਪਾ ਕੇ ਰਾਤ ਲਈ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ਰੱਖਦੇ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਬਿਹੰਗਮ[1] ਬੀ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਰਥਾਤ ਪੰਛੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ, ਜਿਥੇ ਚੋਗਾ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮਿਲ ਗਿਆ ਖਾ ਲਿਆ, ਜਿਥੇ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ ਟਿਕ ਗਏ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਤਿਆਗ ਤੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀਆਂ ਖੁਲ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਨ, ਅਰਥਾਤ ਆਤਮ ਜੀਵਨ (ਰੂਹਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ) ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਸੀ। ਪਦਾਰਥਕ ਵੰਡ 'ਪਰਸਪਰ ਮਾਦੀ ਏਕਤਾ' ਦਾ ਖਿਆਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਤਮਾ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਖਾਲੀ, ਉਚੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਤੋਂ ਵਿਰਵੇ ਨਿਰੇ ਮਾਯਾ ਤੇ ਮਾਦਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਪਦਾਰਥ ਯਾ ਰਾਜਸੀ ਭੁੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਸੰਸਾਰੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਅਕਾਲੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਸੁਖ ਨਿਧਾਨ (ਭੰਗ) ਦਾ ਰਿਵਾਜ, ਨਿਹਾਯਤ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਜੀਵਨਾਂ, ਥਕਾਨਾਂ ਤੇ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣ ਲਈ ਪਿਆ ਸੀ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸੁਖ ਨਿਹਾਨ' ਪਿਆ। ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਵਧਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਰਾਉ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ। ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵਾਲੇ ਬੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਮਗਰੋਂ ਹੋਏ, ਪਰ ਇਹ ਗਿਰਾਉ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਥੋੜਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਆਦਰਸ਼ਕ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾ-ਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਅਣ-ਗਿਣਤ ਸਨ, ਟਾਂਵੇਂ ਟਾਂਵੇਂ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬੀ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਾਟੜੇ ਬਾਬਾ ਫੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਸਨ।[2]

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਹਾਲ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਅਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ, ਕਿ ਇਕ ਕੰਮ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਰਹਿਣਾ, ਪੰਥਕ ਸਾਂਝੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ, ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਜਥੇਦਾਰ ਕੋਈ ਪੰਥਕ ਔਕੜ ਦੱਸ ਘੱਲੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਗੁਰਮਤਾ' ਸੱਦਣਾ। 'ਗੁਰਮਤਾ' ਨਾਮ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਸੀ; ਹਾਂ, ਇਹ ਇਕ 'ਪੰਥਕ ਆਸ਼੍ਰਮ' ਸੀ —ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਦਾ। ਉਸਦਾ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਰਦਾਰਾਂ, ਗੁੰਥੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਾਰਮਿਕ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਨੀਯਤ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਭ ਨੇ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣਾ। ਜੇ

---

1. ਚਿਟੇ ਬਸਤ੍ਰਾਂ ਵਾਲੇ ਤਿਆਗੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੀ ਬਿਹੰਗਮ ਕਹਿ ਦੇਂਦੇ ਸਨ।

2. ਨਿਹੰਗਾਂ ਯਾ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਜੁੱਧਾਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਅਕਸਰ ਕਠਨ ਮਾਮਲੇ ਇਹੋ ਫਤਹ ਕਰਦੇ। ਨੁਸ਼ਹਿਰੇ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਜਹਾਦ ਦਾ ਜੰਗ ਜੋ ਜਗਤ ਦੇ ਅਤਿ ਤੁੰਦ ਤੇ ਕਰੜੇ ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਗਿਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਅਗੁਵਾਨੀ ਤੇ ਅਤੁਟ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਮੂਨਾ ਹੈ।

ਕਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਜਥੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜ ਬੀ ਰਹੇ ਹੋਣ (ਜੋ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ) ਤਾਂ ਗੁਰਮਤੇ ਦਾ ਸੱਦਾ ਪਹੁੰਚਦੇ ਸਾਰ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਦੋਵੇਂ ਟੁਰ ਪੈਣਗੇ, ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਯਾ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਅੱਪੜਕੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਦਲਾ ਨਹੀਂ ਲੈਣਗੇ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੇ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਗੁਰਮਤੇ ਦੇ ਨੀਯਤ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਭ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਸਜਦਾ, ਕੀਰਤਨ ਹੋ ਕੇ ਅਵਾਜ਼ਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਫੇਰ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ[1] ਵਰਤਦਾ, ਸਾਰੇ ਛੱਕਦੇ। ਚਾਹੇ ਕਿਸ ਜਾਤ, ਕਿਸੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਤੋਂ ਸਜੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਜੋ ਗੁਰਮਤੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ, ਸਾਰੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕੱਠੇ ਛੱਕਦੇ। ਫੇਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੰਘ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਦਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹਰੇਕ ਆਇਆ ਸੱਜਣ ਉਠਕੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੋ ਆਖਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਭਲੇ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਨਿਜ ਦਾ ਹਾਨ ਲਾਭ, ਕੋਈ ਲੋਭ ਲਾਲਚ, ਮੇਰੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ, ਮੇਰੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੋਟ, ਕੋਈ ਰਲਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਗੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਤੱਗਯਾ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਫਿਰ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਕੇ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ। ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋ ਕੇ ਜੋ ਮਤਾ ਸੁਧ ਜਾਂਦਾ, ਅਰਥਾਤ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸਭ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਦੇਂਦਾ। ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਟੁਰ ਜਾਂਦੇ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਫੇਰ ਇਹ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਓਹ ਪੰਥਕ ਫੈਸਲਾ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਨੱਕ ਦੀ ਸੇਧੇ ਮਨੀਵੇ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਜੀਵਨ ਨਾਮ ਦੀ ਸਤਯਾ ਤੇ ਬੇਗ਼ਰਜ਼ੀ ਐਸੇ ਗੁਣ ਸਨ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਰੇ ਫਰਦ ਝੁਕਦੇ ਅਰ ਬੇਵਸੇ ਝੁਕਦੇ ਸੀ। ਫੌਜ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਛੀ (ਬਿਹੰਗਮ) ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਖੇ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗੁਰਮਤੇ ਵਿਚ ਹੋਏ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਟੁਰੇ। ਇਸ ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਮਾਨੋਂ ਪਹਿਲਾ ਗੁਰਮਤਾ ਉਸ ਕਸ਼ਟ ਵੇਲੇ ਹੋਇਆ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤਿ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪਹਿਲਾ ਪੰਥਕ ਗੁਰਮਤਾ ਬਾਬਾ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਖਰੀ ਗੁਰਮਤਾ ਨੁਸ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਗੁਰਮਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਪੰਥ ਰਾਜ ਗੁਆ ਕੇ ਕੋਈ ਐਸੀ ਸੱਟ ਖਾਕੇ ਮੂਰਛਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਪਾਸਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰਤਿਆ। ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੇ ਗਿਰਾਉ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਚਾਇਆ ਸੀ, ਫੇਰ ਆ ਗਏ। ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਮੂਰਛਾ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ 'ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਢਾਡੀ[2]' ਦੋ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਗੁਆਕੇ ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ[3] ਹੇਠ ਜਾਗਿਆ। ਹੁਣ ਕੁਛ ਪੂਰਬੀ ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਛਮੀ ਲੀਕਾਂ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਟੁਰੀ ਤੇ ਖਿੰਡੀ ਫੁਟੀ ਟੁਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਪੱਛਮ ਦੇ ਮਾੜੇ ਤੇ ਨੀਵੇਂ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਵਰਤਾਰੇ ਬੀ ਵਰਤ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਕਈ ਵੇਰ ਸ਼ੁਭ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕੰਮ ਬੀ ਕਈ ਸੁਆਰੇ ਹਨ, ਪਰ 'ਗੁਰਮਤੇ' ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਏ। 'ਗੁਰਮਤਾ' ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਸਗੋਂ ਗੁਰਮਤੇ ਦਾ ਅਰਥ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਲੋਕੀਂ ਹੁਣ ਗੁਰਮਤੇ ਦਾ ਅਰਥ ਨਿਰਾ ਤਜਵੀਜ਼ (ਰੈਜ਼ੋਲਯੂਸ਼ਨ) ਮਾਤ੍ਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੰਗ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਦ ਨੂੰ ਵਰਤ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਰੈਜ਼ੋਲਯੂਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਤਾ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਮਤਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਮਤਾ ਤਾਂ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਉੱਕਾ ਆਸ਼੍ਰਮ ਹੈ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ, ਨਾਮ ਤੇ ਤਯਾਗ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਤੇ ਉਸਰਿਆ ਇਕ ਮੰਦਰ ਹੈ, ਇਕ ਮਰਿ-ਯਾਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਖ਼ੁਦਗ਼ਰਜ਼ੀ, ਮਾਦੀ ਲਾਭ, ਸੁਆਰਥ, ਪੱਖ-ਵਾਦ, ਈਰਖਾ ਤੇ ਨੀਵੇਂ ਤ੍ਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਬਲ ਬਣਾਕੇ ਹਾਰ ਜਿੱਤ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦੇ ਤ੍ਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ। ਮਾਦਾ ਪ੍ਰਸਤ ਪੱਛਮ ਦੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਹੋਰ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਸ਼ੁਭ ਮਨੋਰਥਾਂ ਲਈ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਨਾਲ ਬੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਓਹ ਪੱਖਵਾਦ ਤੇ ਧੜੇ-ਬੰਦੀ ਦੇ ਤ੍ਰੀਕ ਤੇ ਟੁਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਓਹ ਸੱਚ ਤੇ ਭਲਿਆਈ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋ ਕੇ ਨੀਵੇਂ ਵਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਲੈ ਟੁਰਦੀ ਹੈ ਅ[illegible] ਐਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਤਕ ਹੁਕਮ ਵੇਲੇ ਉਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਪੱਠੇ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮਤਲਬ, ਗ਼ਰਜ਼ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤਿਵੇਂ ਇਸ ਪੱਛਮੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ (ਪਬਲਿਕ) ਦੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਪੁੱਠੇ ਪਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੇਤੀ ਉਭਾਰ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਮਤਲਬ ਦੀ ਸੇਧ

---

1. ਇਹ ਭੀ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਇਕ 'ਭੁਸਰੀ' ਬੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਭੁਸਰੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕਰ ਪਾਕੇ ਪਕਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਕੱਠੇ ਇਕ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਬੈਠਕੇ ਖਾਣਾ, ਜਾਤ ਭੇਦ ਤੇ ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨ ਖੰਡਨ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

2. ਢਾਡੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਐਉਂ ਗੰਮੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਹੀ ਓਪਰਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਗੇਣਤੀ; ਬਲ, ਆਦਰਸ਼ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਅਤਿ ਘਟ ਗਏ ਸਨ। ਕਿ ਅੰਤ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਪਰ ਬੀ ਮਹੰਤ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਬੀ ਘਟ ਗਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇਦਾਰੀ ਫੇਰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਅੱਡ ਹੋ ਰਹੇ ਤੇ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਘਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਭਾਰਾ ਘਾਟੇ ਵੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਨਵੇਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਅਕਾਲੀ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਨਾ ਲਿਆਉਣਾ ਪੰਥ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ।

3. ਸੰਮਤ ੪੦੪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ, ੧੯੭੨ ਈਸਵੀ ਦੁਸਹਿਰੇ ਦੇ ਦਿਨ ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਹੋਈ, ਪਹਿਲੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਮਜੀਠੀਆਂ ਦੇ ਬੁੰਗੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਗਮ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਈ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਧਾਂਵਾਲੀਏ ਸਨ।

ਵਿਚ ਪ੍ਰਜੁਲਤ ਕਰਕੇ ਅਪਣਾ ਸ੍ਵਾਰਥ, ਗ਼ਰਜ਼ ਅਪਣਾ ਖਿਆਲ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦਾ ਜਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰੀ ਸੱਚ ਝੂਠ ਦਯਾਨਤਦਾਰੀ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਬੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਗੁਰਮਤਾ ਉੱਚੇ ਮਨਾਂ, ਸੁੱਚੇ ਮਨਾਂ, ਗ਼ਰਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਧੋਤੇ ਮਨਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝੇ ਪੰਥਕ ਹਾਨ ਲਾਭ ਤੇ ਆਪੇ ਨੂੰ 'ਮੈਂ ਮੇਰੀ' ਤੋਂ ਧੋਤਾ, ਸਾਫ ਰੱਖਕੇ ਨਿਰੋਲ ਪੰਥਕ ਭਲੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਮਰਿਯਾਦਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ।

ਉੱਪਰ ਅਸੀਂ ਗੁਰਮਤੇ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ, ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਨਿਹੰਗ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਸਮਾਚਾਰ ਕਹਿ ਆਏ ਹਾਂ, ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ, ਵਹੀਰਾਂ ਵਾਲੇ, ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਬਾਬਤ ਕੁਛ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਕੁਛ ਧਿਆਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਲ ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਆਤਮਕ ਤ੍ਰੀਕੇ ਤੇ ਪੂਰਨ ਪਦ ਨੂੰ ਅੱਪੜਕੇ ਸਭ ਸਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਇਕੱਲਾ ਵਿਚਰਦਾ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਅਪਣੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੇ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਕੰਮ ਬੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਇਕ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਕਨਿੰਘਮ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

"ਮੁਸੰਨਫ ਨੇ (ਅਰਥਾਤ ਮੈਂ) ਇਕ ਵੇਰੀ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੱਕ ਬਿਖੜੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਦੀ ਸੜਕ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਉਸ ਦਾ ਬੜਾ ਸਤਿ-ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਰੋਟੀ ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਆਪੇ ਐਸੇ ਥਾਈਂ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿੱਥੋਂ ਓਹ ਆਪੇ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਲੈ ਲਵੇ। ਉਸ ਦੇ ਅਹਿੱਲ ਤੇ ਦਿਲੋਂ ਜਾਨੋਂ ਲੱਗਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਚ-ਰਣ ਦਾ ਅਸਰ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਭੇਡਾਂ ਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਤੇ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਕੁਛ ਅਕਾਲੀ ਬਾਣਾ ਧਾਰ ਲਿਆ, ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਦਬ ਵਾਲੇ ਭੈ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਸੀ[1]।"

—o—

1. ਇਹ ਹਾਲ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਅੰਨ ਬਸਤ੍ਰ ਤੋਂ ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਸੰਨਯਾਸੀ, ਭਲੇ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਸਨੇ ਵੇਖਿਆ। ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਛਮੀ ਲੇਖਕ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਰਤਕੇ ਅਤੇ ਅਤਿ ਨੇੜੇ ਹੋਕੇ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ, ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾਮ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ; ਦੀ ਜੀਉਂਦੀ ਰੌ ਜਾਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਤਿਆਗ ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਗੁਣ ਐਨੇ ਪ੍ਰਬਲ ਸਨ।

ਕਈ ਮਾੜੇ ਲੋਕ ਅਕਾਲੀ ਨਾਮ ਦੀ ਆੜ ਲੈਕੇ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੀ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦੇ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਕਾਜਾਂ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਕਈ ਵੇਰ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇਣ ਦੀ ਉਕਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਨਵੀਨ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਨਿਹੰਗਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਉਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਕਾਂਡ ਤੇਈਵਾਂ

ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿਸ ਦੇ ਹਾਲ ਅਸੀਂ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਪੰਥ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ— ਗੁਰਮਤੇ— ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਤੇ ਥੋੜੇ, ਗਰੀਬ ਤੇ ਚੁਫੇ-ਰਿਓਂ ਦੁਖਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਤੇ ਬੀ ਤਬਾਹ ਹੋਣੋਂ ਬਚੇ, ਵਧੇ, ਫੁਲੇ ਫਲੇ ਤੇ ਜਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸਾਡੀ ਕਥਾ ਦੀ ਲੜੀ ਜਿਥੇ ਕੁ ਪੁੱਜੀ ਹੈ ਪੰਥ ਉਸ ਸਮੇਂ ਫੇਰ ਔਕੜਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਫੇਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ, ਓਧਰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਪਸਰਨਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਰਵਾ-ਈਆਂ ਖਾਸ ਤਵੱਜੋ ਦੀਆਂ ਮੁਥਾਜ ਸਨ, ਦੋਹਾਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਉ ਵਿਚੋਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਲਾਮਤ ਰੱਖਣਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਪੰਥ ਦੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੇ ਕੋਈ ਮਾਮਲੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਰੁਸਤੀ ਕੇਂਦਰੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਬੰਨ੍ਹ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ। ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਤੋਂ ਦੂਲੇ ਆ ਜੁੜੇ, ਗੁਰਮਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਤ੍ਰੈ ਦਿਨ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਰੋਜ਼ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਫਜ਼ੂਲ ਝਗੜੇ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲੈ ਰਹੇ, ਪਰ ਮਾਮਲੇ ਬਹੁਤੇ ਤੇ ਨਾਜ਼ਕ ਸਨ। ਹਾਂ, ਅੱਜ ਗੁਰਮਤਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤ੍ਰੈ ਦਿਨ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੇ ਇਸ ਇਕੱਠ ਨੇ ਸਾਰਾ ਕੁਛ ਨਜਿੱਠ ਲਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਚੌਥਾ ਦਿਨ ਸੀ, ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਮਾਮਲੇ ਤੈ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਠੀਕ ਇਸ ਵੇਲੇ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ, ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ, ਮਾਈ ਤੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਅੱਪੜੇ। ਆਪ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਖਾਲਸਈ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਸਨ।

ਜਦ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆ ਕੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ, ਚੌਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਅਚਰਜ ਤੋਂ ਅਚਰਜ ਹੁੰਦੇ ਬਿਸਮਾਦ ਦੇ ਝਲਕੇ ਵਿਚ ਨਿਵੇ; ਚਾਰੇ ਸੱਚੇ ਸਿਜਦੇ (ਨਮਸਕਾਰ) ਵਿਚ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪੈ ਗਈ। ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ, ਕਰੜੀਆਂ ਕੈਦਾਂ, ਸੈਂਕੜੇ ਕੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਸ਼ਤਰ ਵਲਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੱਟੀ ਗਈ ਸਤਵੰਤ ਨੂੰ ਕਦੇ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਪਯਾਰੇ ਹਰੀ ਜੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕੇਗੀ? ਅੱਜ ਦੇਖੋ ਉਸ ਅਣਡਿੱਠ ਪਰ ਪੂਰਾ ਤੋਲਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ, ਅੱਜ ਤੱਕੋ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪੰਥ ਦੇ ਪਯਾਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਜੋ ਅਪਣੇ ਇਕ ਇਕ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜਿੰਨਾ ਪਯਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਤਵੰਤ ਲਈ ਅਸੰਭਵ ਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਨਹੋਣਾ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਅੰਦਰਲੋਂ ਉਮਾਹ, ਪਿਆਰ, ਵੈਰਾਗ, ਚਾਉ, ਸ਼ੁਕਰ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਮਡਾਉ ਦੇਕੇ ਕਿਸੇ ਐਸੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਰਸ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਰਸ ਸਾਗਰ ਦੀ ਪੈਰੀਂ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ਹੀ ਇਹੋ ਦਰਸ਼ਨ ਸਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਈ ਹੀ ਹੋ ਜਾਏ', ਇਹੋ ਉਸ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਠਨ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਪਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਪੜਨਾ ਕਠਨਾਈਆਂ ਸਨ ਜੋ ਸਦਾ ਰੋਕਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਪਰ ਅੱਜ ਕਿਸੇ ਅਮਰੀ ਮਿਹਰ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕੱਟਕੇ ਪਰੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਦੇਖੋ ਜਗਯਾਸੂ ਦਾ 'ਪੁਜਾਰੀ-ਮਨ' ਅਪਣੇ ਪੂਜਯ ਦੇ ਰਚਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਹਾਂ ਆਬਿਦ[1] ਅਪਣੇ ਮਾਬੂਦ[2] ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਸਿਰ ਸਿੱਟਕੇ ਅਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ 'ਆਪਾਨੁਛਾਵਰ' ਭੇਟਾ ਸਿਜਦੇ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਬੇ-ਸੁੱਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ— ਹਾਂ ਜੀ, ਆਗਾ ਖਾਂ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਅਚਰਜ ਦੀ ਹੱਦ ਟੱਪ ਗਏ ਹਨ, ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਉਤੇ ਆਸਮਾਨੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਝਾਕਾ ਉਸ ਨੇ ਕਾਸਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਯਾ ਕਦੇ ਖਿਆਲ ਬੀ ਕੀਤਾ ਸੀ; ਉਹ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਬੁੱਕਾ ਉਸ ਦਾ ਅਪਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਖੁੱਸ ਚੁਕਾ ਸੀ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ। ਹਾਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਨਿਰਾ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਵਿਛੁੜਿਆ ਸੀ ਪਰ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਮਨ, ਖਿਆਲ, ਸ਼ਰਧਾ, ਪਯਾਰ ਸਾਰੇ ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ ਵਿਛੋੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਤੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਵਾਂਙੂ ਤੇ ਉਸ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਵਾਂਙੂ ਜੋ ਭਾਦੋਂ ਦੀ ਮਸਯਾ ਦੀ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਘਟਾ ਦੇ ਛਾਏ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚ ਬਿਨ ਗਰਜੇ, ਬਿਨ ਬੋਲੇ ਅਚਾਨਕ ਕੂੰਦ ਪਵੇ, ਆ ਪਈ ਸੀ। ਹਾਂ ਉਹ ਅਪੂਰਬ ਝਾਕਾ ਉਸ ਲਈ ਉਹ ਅਦਭੁਤ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੋਰ ਹੀ ਹੋਰ ਅਸਰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਨੈਣ ਝਮਕਣਾ ਭੁੱਲ ਗਏ, ਮੂੰਹ ਅੱਡਿਆ ਗਿਆ, ਹੱਥ ਦੋਇ ਉੱਚੇ ਹੋ ਤਲੀਆਂ ਸਿਰ ਦੀ ਸੇਧੇ ਮੰਦਰ ਵੱਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਕੁਛ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਐਉਂ ਤੱਕਦਾ ਤੱਕਦਾ ਸਤਵੰਤ ਵਾਂਙੂ ਸਿਜਦੇ ਵਿਚ ਢਹਿ ਪਿਆ। ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਅੰਮਾਂ ਸਾਂਈਂ ਜੀ, ਹਾਂ ਜੀ, ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਪਲੀ, ਸਿੱਖ ਪ੍ਰੀਤਮਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਸਿੱਖੀ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ, ਅਪਣੀ ਪ੍ਰੀਤਮਾਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਵਸੀਅਤ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬੱਧੀ ਜੱਫਰ ਜਾਲਣ ਵਾਲੀ, ਮੌਤ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਖਾਖਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਪੈ ਕੇ ਨਿਕਲੀ ਪ੍ਰੇਮਣ, ਉਸ ਪਯਾਰ ਕੁੱਠੀ ਨੇ ਜਦ ਅਪਣੇ ਭਰਮ ਮੰਦਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੋਂ ਪਈ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਅੱਜ ਆਸਾ ਪੂਰਨ ਸੂਰਜ ਤੱਕਿਆ ਤਾਂ ਸ਼ੁਕਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਘੁਲਦੀ ਘੁਲਦੀ ਉਸ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਢੱਠਕੇ ਜਾ ਪਈ ਘੁਲਕੇ ਜਿਵੇਂ ਜਾਂ ਪਵੇ ਬਰਫ਼ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ। ਚਾਰੇ ਪਏ ਹਨ, ਸਿਜਦੇ ਵਿਚ ਪਏ ਹਨ ਅਸਾਰ, ਪਰ ਮਦਮਸਤ ਕਿਸੇ ਰੰਗ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਅੰਦਰਲੇ ਤ੍ਰਿੱਖੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਡੁਬੇ ਹੋਏ। ਪਏ ਰਹੋ ਸੁਹਣਿਓਂ। ਇਸੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹਿਣਾ, ਹਾਂ ਇਸ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹੋ ਲਾਹਾ ਹੈ ਜੇ। ਇਹੋ ਸੁਆਦ ਹੈ ਜੇ, ਜੋ ਹੋਰਨਾਂ ਸੁਆਦਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਆਪਣੇ ਭੁਲਾਵੇ ਪਾ ਪਾ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਆਦ ਹੈ ਜੋ ਅੱਜ ਸਿੱਧਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਭਾ ਹੈ, ਹਾਂ ਪਏ ਰਹੋ।

ਸਮਾਂ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਚਾਲੇ, ਪਰ 'ਵਿਸਮਾਦ ਮਸਤ' ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਚਲਦਾ ਭਾਸਿਆ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਉੱਠੇ, ਕੁਛ ਚਿਰ ਬਾਦ ਉੱਠੇ, ਸ਼ੁਕਰ ਸ਼ੁਕਰ ਵਿਚ ਭਰੇ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਪਰ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਦ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਸੂਰਤ ਖੜੀ ਹੈ। ਸਤਵੰਤ ਨੇ ਤੱਕਿਆ, ਗਹੁ ਕੀਤੀ, ਝੱਟ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਜਥੇ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਉਹੋ ਬਾਉਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਹਨ, ਹਾਂ ਉਹੋ ਗੁਰਮੁਖ ਹਨ ਜੋ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਸਤਵੰਤ ਦਾ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਆਏ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਲਭ ਆਏ ਸਨ, ਜੋ ਸਤਵੰਤ ਤੋਂ ਕਾਬਲ ਵਿਛੁੜੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਸਨ, ਪਰ ਦੇਖੋ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੇਸ਼ ਅਪੜੇ ਹਨ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਾ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ ਰੂਹਾਨੀ ਜੀਵਨ ਕਰਕੇ ਡਾਢੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰਮਤੇ ਵਿਚ ਅੱਪੜਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਨਾ ਡਾਕ, ਨਾ ਰੇਲ, ਨਾ ਤਾਰ, ਪਰ ਫੇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨਘੜ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਨਾ ਕਿ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਬੀ ਝੱਟ ਗੁਪਤ ਖ਼ਬਰ ਪੁੱਜ ਗਈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਅੱਪੜ ਜਾਣ।

ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਤਵੰਤ ਨੂੰ ਅੱਡ ਲਿਜਾਕੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆ। ਹੁਣ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਲਗਦਾ ਸ਼ਤਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੇਟਾ ਹੈ ਅਰ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੇ ਅਸੰਭਵ ਹੋਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਚ, ਨਿੱਤਰ ਕੇ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਬਣਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਸੋਲਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਗ਼ੈਰ ਮਤ, ਗ਼ੈਰ ਸਿਖਯਾ ਵਿਚ ਪਲਕੇ ਬੀ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਦੀ ਸੁਧ ਪਾਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਵੱਲ ਪਲਟਦਿਆਂ ਇਕ ਛਿਨ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ। ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਉਹ ਅਡੋਲ ਨਾਮ ਰੱਤਾ ਹਿਰਦਾ ਦ੍ਰਵ ਗਿਆ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਭਰ ਆਏ, ਨੈਣ ਉੱਚੇ ਹੋ ਗਏ, "ਧੰਨ ਗੁਰ ਨਾਨਕ! ਧੰਨ ਗੁਰ ਨਾਨਕ" ਦੀ ਅੰਦਰ ਲੱਲ ਗਈ ਅਰ ਕੋਈ ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਅਗੰਮ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਰਹਿਕੇ ਨੈਣ ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਜੀਵ ਨੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ :—

"ਧੰਨ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲ੍ਹਾ ਦਾਤਾ ਤੂੰ ਧੰਨ! ਤੂੰ ਧੰਨ!! ਤੂੰ ਧੰਨ!!! ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੂੰ ਧੰਨ! ਤੂੰ ਧੰਨ!! ਤੂੰ ਧੰਨ!!!

ਫੇਰ ਸਤਵੰਤ ਨੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀ ਹਨ, ਦਾਤਾ ਜੀ ਹਨ, ਪੰਥ ਵਿਚ ਉਚੇ ਮੰਨੇ ਆਤਮ ਰਸੀਏ ਰਤਨ ਹਨ:

ਇਹ ਜਦ ਭਾਰੀ ਔਕੜ ਪਵੇ ਤਾ ਆਪਣੀ ਮੌਜ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੇ ਦੁਸ਼ਤਰ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਆ ਨਿਤਰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ, ਰਹਿੰਦੇ ਬਿਹੰਗਮ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਅਕਸਰ ਜਦ ਕਿਸੇ ਮੁਹਿੰਮ ਤੇ ਜਾਣ ਤਾ ਕੇਸ ਖੁਲ੍ਹੇ ਛੱਡਕੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਦੂਰ ਥਾਂਈਂ

1. ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।
2. ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਏ।

ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਲਟਕਦੇ ਘੁੰਗਰਯਾਲੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਚੰਦਨ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਲਪੇਟਾਂ ਮਾਰਦੇ ਤੱਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਉਜ਼ੀਆ ਵਾਲਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਥਾਂ ਉਚੀ ਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ, ਗ਼ਜ਼ਨੀ, ਕੰਧਾਰ ਕਾਬਲ, ਜਲਾਲਾਬਾਦ, ਖ਼ੈਬਰ ਤੇ ਤੀਰਾਹ ਜਗ੍ਹਾ ਜਗ੍ਹਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੀਰ ਕਰਕੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ। ਸੁਖ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਏਕਾਂਤ ਵਾਸੀ ਬੰਦਗੀ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਮੌਜ ਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਫਿਰ ਟੁਰਕੇ ਕਾਰਜ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਤਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਬੜਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਸਾਨੇ, ਪਰ ਥਹੁ ਨਹੀਂ ਸਾਨੇ ਲੱਗਾ। ਤਾਂ ਬੀ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਤਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਅੱਜੇ ਜੀਉਂਦਾ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਹੁਣ ਦੇਖੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਈ ਬੂਟੀ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਇਸ ਪੰਥਕ ਚੰਦ ਦੀ ਚੰਨ ਟੁਕੜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਆਈ ਹੈ।

ਆਪ ਹੁਣ ਚੌਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਗੁਰਮਤੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵੱਲ ਆਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰੋਕ ਸੀ ਤੇ 'ਗੁਪਬੋਲਾ' ਜਾਣੇ ਤੇ ਦੱਸੇ ਬਿਨਾਂ ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ ਕਠਨ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀ ਨੇ ਚੌਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਦਾ ਬੋਲਾ 'ਰਜਤਪਣ' ਹੈ। ਪਹਿਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਤ੍ਰੈ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਤੇ ਹੋਣਗੇ ਕੰਨ ਵਿਚ 'ਰਜਤਪਣ' ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਤੁਰੀ ਆਉਣਾ। ਸੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਚੌਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਡਾਢੀ ਤ੍ਰਿੱਖੀ ਨਿਗਾਹ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਰ ਕੁਛ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ, ਪਰ 'ਗੁਪਬੋਲਾ[1]' ਸੁਣਕੇ ਠਿਠੰਬਰ ਜਾਂਦੇ ਸੇ ਤੇ ਫੇਰ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਤੱਕਕੇ ਨਿਰਸੰਸ ਲੰਘ ਜਾਣ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਅੰਦਰ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਗਏ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਥਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸੇ, ਹੁਣ ਸਮਾਪਤੀ ਦਾ ਅਰ-ਦਾਸਾ ਹੀ ਬਾਕੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਬੂਤਰੇ ਤੇ ਖੜੋਕੇ ਗੱਜ ਕੇ 'ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਇਆ ਤੇ ਫੇਰ ਪੰਥ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। 'ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਅੱਜ ਓਹ ਵਧਾਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪਰ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਉਛਾਲਾ ਖਾਏਗਾ ਤੇ ਓਹ ਮੰਗਲਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰੇ ਸ਼ਤਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੇਟਾ ਲੱਭ ਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਪੰਥ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਦੇਵੀ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਕੈਦਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਕੱਟ ਕਟਾਕੇ ਸਿੱਖੀ, ਸ਼ਰਮ, ਧਰਮ, ਕੇਸ ਤੇ ਬੰਦਗੀ ਸਲਾਮਤ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਛਾਲੇ ਵਾਲੀ ਪਈ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਪਿਆਰਾਂ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਖਲਵਾੜਿਆਂ ਤੇ ਪੈ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅਲਾਂਬੇ ਦਾ ਨੂਰ ਲਾ ਗਈ। ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਗੁਪਤ ਮੰਡਲ ਦਾ ਆਕਾਸ਼ ਗੂੰਜ ਉੱਠਿਆ। ਜਦ ਚੁੱਪ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀ ਨੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਆਪਣਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਵੇ। ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੈ ਅਪਣੇ ਦੁਖੜੇ, ਅਪਣੀ ਸਿੱਖੀ ਸੁਰਤ ਨਾਲ ਦੁਖੜਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਦੀਆਂ ਮਿਹਰਾਂ ਤੇ ਫੇਰ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀ ਦੀ ਪਿਆਰ ਛੁਹ ਤੇ ਨਾਮ ਦਾਨ ਨਾਲ ਜੀ ਉਠਣ ਦੀ ਮਗਰਲੀ ਸਿਰ ਬੀਤੀ ਤੇ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ'।

ਅੱਜ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਪੰਥ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ, ਚੋਣਵੇਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਸੂਰਮਿਆਂ ਤੇ ਜੋਧਿਆਂ ਦਾ ਸੀ, ਚੋਣਵਿਆਂ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਹੀ ਗੁਰਮਤਾ ਕਹੀਦਾ ਸੀ। ਹਾਂ ਜੀ, ਓਹਨਾ ਸਾਰੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਤੇ ਸਰੇਸ਼ਟ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਸਤਵੰਤ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਅਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਆਏ, ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਤਸੀਰਾਂ ਉਤੇ ਫਖ਼ਰ ਆ ਆ ਕੇ ਨੈਣ ਭਰ ਭਰ ਲਿਆਏ। ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਫਖ਼ਰਾਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਅਝੱਲ ਵਲਵਲਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਬਣਕੇ ਉਮਡਦਾ ਸੀ, ਨੈਣ ਭਰਦੇ ਡੁੱਲ੍ਹਦੇ ਤੇ ਚਮਕ ਚਮਕ ਉਠਦੇ ਸੇ, ਉਦਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸ਼ੁਕਰਾਂ, ਫਖ਼ਰਾਂ ਤੇ ਉਮਾਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਅਕਲਾਂ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤੇ ਧਨੀ, ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਖਾਲਸਾ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਖਿਆਲ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਖ਼ੂਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹੜੀ ਜਾਨ ਪਾਈ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਕੰਨਯਾਂ ਬੀ ਕਠਨ ਤੋਂ ਕਠਨ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਇਕ ਅੱਗ ਦੇ ਮੱਘਦੇ ਕੋਲੇ ਵਾਂਗ— ਜੋ ਸਿਆਲੇ ਦੀ ਕੱਕਰੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਨਿਕੇ ਤੋਂ ਨਿਕਾ ਵਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਤਕ ਮਘਦਾ, ਭਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੇਕ ਦੇਂਦਾ ਹੈ—ਹਾਰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ, ਨਾ ਡਰ, ਨਾ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ, ਨਾ ਲੋਭ ਦੇ ਭੁਲਾਵੇ, ਨਾ ਲਾਲਚ ਨਾ ਫੁਸਲਾਹਟ। ਕੋਈ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਬੱਚੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੋਂ ਹਿਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲੇ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੇਬੱਸ ਮੌਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਕ ਪਹਾੜ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ 'ਹਿੰਦੂ ਕੁਸ਼' ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਥੇਂ ਲੰਘਦੇ ਹਿੰਦੂ ਕੈਦੀ ਸਰਦੀ ਨਾ ਝੱਲ ਸਕਣ ਕਰਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਪਹਾੜ ਦਾ ਨਾਮ ਹਿੰਦੂ ਕੁਸ਼[2] ਧਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਵਾਹ ਉਇ ਸਾਹਿਬਾ! ਸੁਹਣੇ ਕੁੰਡਲਿਆਲੇ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲੇ ਕਲਗੀਧਰਾ! ਧੰਨ ਤੇਰੀ ਜਿੰਦ! ਤੇ ਜਿੰਦ ਪਾਣ ਦੀ ਰੱਬੀ ਤਾਕਤ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਰ ਮਿਟਿਆਂ ਹਿੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਤੂੰ ਕਿਹੜੀ ਅਮਰ ਅਝੁੱਕ, ਸਦਾ ਬਲਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਫੂਕ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਤੇਰੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲੀ ਬੀਰਤਾ ਦਿਖਾਲਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਸੁਹਣੇ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲਿਆ! ਤੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਜਾਏ ਸਾਡੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਜਗਵੇਦੀ ਤੇ ਬਲੀ ਦੇ ਕੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਚਾਰ ਪੁਤ੍ਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਲੱਖਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਰ ਹਨ ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਕਹੀਦੇ ਹਨ ਤੇ ਏਹ ਮੇਰੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਇਕ 'ਪੁਤ੍ਰ ਸੰਮਾ' ਹੈ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਪੁੱਤਰ ਅਮਰ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਸਦਾ ਜੀਏਗਾ। 'ਖਾਲਸਾ' ਅਮਰ ਹੈ। ਹਾਂ, ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਅਮਰ ਪੁੱਤਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਤੇਰੇ ਇਹ ਅਮਰ ਬੱਚੇ ਕੀਕੂੰ ਨਾ ਤੇਰੇ ਆਪਣੇ

---

1. ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਇਸ ਪਦ ਦਾ ਰੂਪ 'ਗੋਬੋਲਾ' ਸੀ।

2. ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ।

ਜਾਏ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲੀ ਅਹਿੱਲ, ਅਝੁੱਕ, ਅਬੁਝ ਅੱਗ ਦਾ ਅਲਾਂਬਾ ਹੋਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਸਨ ਜੋ ਮਹਾਂਬਲੀ ਸੂਰਿਆਂ, ਗਯਾਨੀਆਂ, ਤਿਆਗੀਆਂ ਤੇ ਕਰਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਤਵੰਤ ਅਪਣੇ ਦੁਖੜੇ, ਅਪਣੇ ਹੀਲੇ, ਹਿੰਮਤਾਂ, ਅਪਣੇ ਹਾਲ ਹਵਾਲ ਦੱਸ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਦੱਸ ਚੁਕੀ ਤਦ 'ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ! ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ' ਦੀ ਗੁੰਜਾਰ ਨਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਗੂੰਜਿਆ। ਹੁਣ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੇ ਖੜੇ ਕਰਾਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਏ ਗਏ, ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਝਣ ਤੇ ਕੁਛ ਟ ਟੂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਫ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇੰਨੇ ਪਦ ਆਖ ਹੀ ਲਏ:—

'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ।
ਮੇਰਾ ਸੀਸ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਭੇਟਾ ਹੋਵੇ'।

ਇਸ ਇਕ ਫਿਕਰੇ ਤੇ ਫਿਰ ਕਲੇਜੇ ਉਛਲੇ ਅਰ 'ਧੰਨ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ' ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤ ਹੋ ਲਿਸ਼ਕਿਆ।

ਹੁਣ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੀ ਖਿਡਾਵੀ ਅਪਣੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਈ ਸਵਾਣੀ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਵੇ। ਸੋ ਉਸ ਪਿਆਰ ਨੁਛਾਵਰ ਬੀਬੀ ਨੇ ਸ਼ੱਤਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਆਸ ਕੌਰ ਤੇ ਬੱਚੇ (ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ) ਦੇ ਕੈਦ ਪੈਣ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸਤਵੰਤ ਜੀ ਦੇ ਮਿਲਣ ਤੱਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਸੁਣਾਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਸ਼ਟ ਭਰੇ ਦੁਖੜਿਆਂ ਤੇ ਕੌਣ ਸੀ ਜੋ ਵੈਰਾਗ ਮੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਆਸ ਕੌਰ ਦਾ ਮੌਤ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਪਿਆਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਸ਼ਰਬਤ ਬਣਾ ਕੇ ਪੀ ਜਾਣਾ, ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਲਈ ਜੀਉਂਦੇ ਰੱਖ ਜਾਣਾ, ਆਸ ਕੌਰ ਦਾ ਸਿਦਕ 'ਕਿ ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਸੁਣਕੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਏਗਾ' ਦਾ ਪੂਰਾ ਉਤਰਨਾ, ਜ਼ਿੰਦਾ ਸਬੂਤ ਸਨ, ਸਿੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ, ਸਿੱਖੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਦੇ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸੱਤਯਾ ਦੇ। ਏਹ ਸਾਰੇ ਭਾਵ ਇਕ ਉੱਚਾ ਵੈਰਾਗ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਖੂਨ ਸਰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਲਾਲੀ ਤੇ ਉਭਾਰ ਖਾਂਦਾ ਸੀ, ਹਾਂ, ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਝਲਕਾ ਵਜਦੇ ਸਾਰਨਾਸ਼ਮਾਨ ਜਗਤ ਦੇ ਦਿਲਫਰੇਬ ਨਕਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਚਿੱਤ ਉੱਠਕੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਿਆਰ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਝਲਕਾ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਸੀ, ਕਲੇਜੇ ਉਸ ਮਾਣ ਵਿਚ, ਫਖਰ ਵਿਚ ਉਛਲ ਪੈਂਦੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦਾਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਹ 'ਪਾਰਸ ਛੁਹ' ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਈ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ, ਪਰਵੱਸ ਪੈਕੇ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਭਯਾਨਕ ਮੌਤ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਐਸ਼ੂਰਜ ਦੇ ਲਾਲਚਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਘਿਰੇ ਜਾਕੇ ਆਪਣੀ ਆਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਿਲਦੇ। ਮਰਨ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਅਰ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬੁਰਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਹਮਸਾਏ, ਸਾਕ ਤੇ ਨਾਤੇਦਾਰ ਜੋ ਉਸ 'ਜਜੋਤੀ ਦਾਤਾ' ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ 'ਪਾਰਸ ਛੁਹ' ਤੋਂ ਵਿਰਵੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਧਰਤੀਆਂ ਵਿਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਦੋ ਦੋ ਚਾਰ ਚਾਰ ਰੁਪਏ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਵਿਕਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ, ਸਾਡੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਲਚ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਕੋਈ ਡਰ ਝੁਕਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਨਿਰਭੈ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਟੁੱਟਦੇ ਸਤਾਰੇ ਵਾਙੂ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਵਿਚ ਬੀ ਨੂਰ ਦਾ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਖਿਡਾਵੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ 'ਪਿਆਰ ਜੀਵਨ' ਦੀ ਛੁਹ ਮਿਲੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਹੇ ਕਲਗੀਧਰ! ਤੇਰੀ ਛੁਹ ਦਰ ਛੁਹ ਐਸਾ ਬਲ ਭਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਐਸੀ ਕਠਨ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਹ ਅਝੁਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਪਿਆਰ ਦੀ ਜਗਵੇਦੀ ਉਤੇ ਅਪਣਾ ਸਭ ਕੁਛ ਵਾਰ ਕੇ ਅਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕੌਲ ਪਾਲ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਵਾਹ ਵਾਹ! ਇਕ ਢੱਠੇ ਦੇਸ਼, ਇਕ ਗ਼ੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ, ਹੇ ਚਮਕਦੇ ਨੂਰ ਕਲਗੀਧਰ! ਵਾਹ ਵਾਹ ਤੈਨੂੰ, ਵਾਹ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਤੈਨੂੰ, ਸਦਾ ਵਾਹ ਵਾਹ ਤੈਨੂੰ, ਜੀਵਣ ਕਣੀ ਭਰਕੇ ਮੋਏ ਜਿਵਾਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜੀਅਦਾਨ ਦੇ ਦਾਤਿਆ! ਵਾਹ ਵਾਹ ਤੈਨੂੰ।

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੀ ਖਿਡਾਵੀ ਦੇ 'ਆਪਾ ਵਾਰ' ਪਿਆਰ ਨੇ ਆਖ਼ਰ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਭਰ ਆਉਂਦੇ, ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁੰਮ ਹੋ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਅੱਥਰੂ—ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅੱਥਰੂ—ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਡੇਗ ਲਏ ਪਰ ਡੇਗ ਹੀ ਲਏ।

ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ, ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਕਿ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਕੰਨਯਾ ਸੀ ਅਰ ਇਸ ਛਿਨ ਤੱਕ ਇਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬੀ ਆਪਾ ਨਹੀਂ ਜਤਾਇਆ, ਕਿਸ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਇਸ ਨੇ ਆਪਾ ਲੁਕਾਈ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਅਰ ਕੀਕੂੰ ਫੇਰ ਪੂਰੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਨਿਭੀ ਹੈ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਸੁਰਤ ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਧਰਮ ਉਤੇ ਤਾਂ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਹੋ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਦਨਾਈ ਤੇ ਅਕਲ ਉਤੇ ਬੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਬਾਸ਼ ਹੋਈ। ਸਿੱਖ ਕੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਲੈ ਗਏ, ਪਰ ਉਹ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਇਹ ਮੱਗਰਮੱਛ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ, ਇਹ ਨਿਹੰਗ ਦਾ ਪੂੰਗੜਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਖੁਰਾਕ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ। ਉਹ ਮੱਛੀਆਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਨਿਹੰਗ ਬੱਚੇ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਇਆ ਸਗੋਂ ਅਪਣੇ ਦੋ ਹੋਰ ਭੈਣ ਭਰਾ ਕੈਦੋਂ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਲਿਆਂਦੇ। ਹਾਂ, ਉਸ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ ਕਿ ਜਿਥੇ ਖੁਲ੍ਹ ਲਈ—ਹਾਂ, ਦੇਸ਼, ਧਰਮ, ਖਿਆਲ, ਤ੍ਰੈਆਂ ਖੁਲ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮਹਾਨ ਯਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈਸੀ। ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀ ਇਹ ਕੈਦ ਪਈ ਸਿੱਖ ਕੰਨਯਾਂ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਲਿਆਈ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਛੁੱਟਕੇ ਆਉਣ ਦੀ, ਉੱਚੇ ਨਮੂਨੇ ਦੀ ਅਪਣੀ 'ਪਿਆਰ ਛੁਹ' ਦੀ ਇਕ ਐਸੀ ਚਿਣੰਗ ਲਿਆਈ ਹੈ। ਕਿ ਜਿਸਨੇ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲੱਗਕੇ ਕੋਈ ਰੰਗ ਦਿਖਾਉਣਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਅਲਾਂਬੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਬਾਲਣੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਅਪਣੀ ਕੈਦ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਬੀ ਕੋਈ ਪਿਆਰ ਦੀ ਚਿਣੰਗ ਲਾਕੇ ਆਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਦਿਖਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੋ ਉਸ ਘੁੰਗਰਿਆਲੇ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲੇ ਸੂਰਮੇ ਦਾਤਾ ਨੇ ਮੁਰਦਾ ਕੌਮ ਵਿਚ ਭਰੀ ਸੀ ਤੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰਾਮਾਤ —ਸਦਾ ਅਟੱਲ ਕਰਾਮਾਤ—ਕਰ ਦਿਖਾਈ ਸੀ[1]।

---

1. ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮੁਅੱਰਖ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ—ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਖਾਲਸਾ ਸਜਿਆ ਸਜਾਇਆ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਪਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੁਪੀਟਰ ਦੇਵਤਾ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਮੇਨਿਰਵਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਅਰ ਛਕਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਅਤਿ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਪੰਥ ਨੇ ਫੇਰ ਤੇ ਪਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਉਸਦੀ ਖਿਡਾਵੀ ਨੇ ਜੋ ਆਪਣਾ ਧਰਮ 'ਪਿਆਰ' ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਤੇ ਅਪਣੇ ਪਾਲੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸੱਕੀ ਮਾਂ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਅੱਜ ਮਾਈ ਤੇਜ ਕੌਰ ਦਾ ਨਾਮ ਪਾਇਆ। ਹਾਂ ਜੀ, ਜੁੱਗਾਂ ਤੱਕ ਕੌਮ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਬਣਕੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਦ ਕਿ ਹੁਣ ਅਰਦਾਸਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਇਕ ਪਿਆਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਖਾਲਸਾ ਜੀ ! ਕੈਸੀਆਂ ਆਦਰ ਜੋਗ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ, ਕਸ਼ਟਾ ਤੇ ਪਿਆਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਤਵੰਤ ਤੇ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਲੰਘੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਦੇਸ਼ ਅੱਪੜੇ ਹਨ ਤੇ ਪਰਸਪਰ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਹਿਤ ਨਾਲ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਆਦਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵਾਹ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਵਿੱਛੜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ"। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਬੜੀ ਅੰਦਬ ਵਾਲੀ ਤੇ ਅਹਿੱਲ ਸੁਰ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ :—"ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ! ਮੈਨੂੰ ਜਦ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਅਹਿਦ ਹੋਏ, ਤਦ ਤੋਂ ਅਰ ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਇਕੋ ਕੌਮ ਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਆਪੋ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੇ, ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰੋਂ ਓਹ ਮੇਰੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਜਾਏ ਵੀਰ ਹੋ ਕੇ ਲੰਘੇ। ਆਪ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਕਮਲਾਂ ਵਿਚ ਅੱਪੜਦਿਆਂ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨਾਜ਼ਕ 'ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪੰਘੂੜੇ' ਵਿਚ ਓਹ ਵੀਰ ਹੋ ਕੇ ਝੂਮਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਮੇਰੀ ਆਤਮਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਭੈਣਾਂ ਵਾਲਾ ਪਿਆਰ ਪੱਲਰ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਉੱਚੇ ਦਰੋਂ ਤੇ ਅਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਸੁਗੰਧਤ ਕੇਸਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਉਸ ਸੁਗੰਧੀ ਦਾ ਦਾਨ ਕਰੋ ਕਿ ਮੇਰੀ ਉਹ ਪਵਿੱਤ੍ਰ 'ਆਤਮ ਲਹਿਰ' ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਭਰਾ ਤੇ ਵੀਰ-ਸੱਕੇ ਵੀਰ-ਹੱਕੇ ਲਿਸ਼ਕੇ ਹਨ ਅੰਤ ਪ੍ਰਯੰਤ ਨਿਭ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਵੀਰ ਹੋਣ ਮਿੱਠੇ ਮਿੱਠੇ ਮੈਂ ਭੈਣ ਹੋਵਾਂ ਅਸੀਮਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੀ। ਦੂਜੀ ਬਿਨੈ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਨਾ ਪਾਓ। ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਸੁਹਣਾ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਕੀਤਾ ਆਸ਼੍ਰਮ ਹੈ, ਪਰ ਹੇ ਵੀਰੋ ! ਮੇਰਾ ਆਤਮਾ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਧ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਖ਼ੂਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਧਵਾਂ ਵਲਵਲਾ ਪੈ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਕਸ਼ਟ ਪਾਣਾ ਤੇ ਆਪਾ ਨੁਛਾਵਰ ਕਰਕੇ (ਜੇ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ) ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਣ ਦਾ ਵਲਵਲਾ ਬੱਝ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪੰਥ ਦਾ ਲਾਂਗਰੀ ਬਣਾਓ, ਮੈਨੂੰ ਪੰਥ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਵੈਦ ਬਣਾਓ, ਮੈਨੂੰ ਭੈਣਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਖਿਡਾਵੀ ਬਣਾਓ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਨਾ ਦਿਓ। ਇਹ ਭੁੱਲ ਹੈ, ਅਵੱਗਯਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਕਰ ਚੁਕੀ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਬਿਰਦ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰਲੇ ਦੇ ਧਰਮ ਭੀ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਓ, ਚਾਹੇ ਓਹ ਔਖੇ ਬੀ ਹੋਣ। ਅਸੀਸ ਦਿਓ ਕਿ ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉੱਚਾ ਰੱਖਕੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਫਲ ਕਰ ਲਵਾਂ। ਮੈਂ ਹੁਕਮੋਂ ਨਾਬਰ ਨਹੀਂ, ਸੰਨਯਾਸੀ ਬਣਨਾ ਚੰਗਾ ਬੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਚਾਉ ਨੂੰ ਉੱਛਲਣ ਦਿਓ, ਇਸ ਬੂੰਦ ਨੂੰ ਸਾਗਰ ਬਣ ਜਾਣ ਦਿਓ। ਵਰ ਦਿਓ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਨਿਕਾਰਾ ਨਿਮਾਣਾ ਜੀਵਨ ਉਸ ਜੀਅਦਾਨ ਦਾਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਖਾਲਸਾ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਹੋਵੇ। ਸੋਚ ਲਓ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਕੰਨਯਾ ਨੇ ਸੇਵਾ ਸਿਰ ਚਾ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮੋਹ ਮਮਤਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਈ ਤਾ ਐਡੇ ਵਡੇ ਪੰਥ ਦਾ ਕੁਛ ਘਟ ਨਹੀਂ ਚਲਿਆ, ਸੋ ਮੇਰੇ ਵੱਡਿਓ ! ਦਾਨ ਦਿਓ, ਦਾਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਦਿਓ ਇਹ ਦਾਨ ! 'ਦਾਨ ਦਿਓ ! ਦਾਨ ਦਿਓ !! ਦਾਨ ਲੈ ਦਿਓ:—ਮੇਰੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿ ਬਣ ਆਵੇ, ਮੇਰੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭ ਜਾਵੇ'।"

ਕੌਣ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ, ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ, ਪੁਨੀਤ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਉਛਲ ਨਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀ ਸੀ, ਨਾਮ ਅਭਯਾਸ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ, ਇਹ ਮੁਬਾਲਗਾ ਤੇ ਬਨਾਵਟ ਨਹੀਂ, ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਖ ਭਰੀ ਹੈ, ਬਲੋਚੀ ਖਾਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ[2] ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਿਕਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ, ਇਹ ਆਚਰਨ ਦੇ ਪੂਰਨ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਲੋਕ ਹਨ।

ਹੁਣ ਆਗ਼ਾ ਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀ ਪਾਸ ਫ਼ਾਰਸੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਭਾਵ ਆਖਿਆ ਕਿ "ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜਦ ਮੈਂ ਮਿਲਿਆ ਅਸੀਂ ਭਰਾ ਬਣੇ ਸਾਂ, ਇਸ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਅਗਨ ਕੁੰਡ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ ਗਠ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਭੈਣ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਮੈਂ ਹੁਣ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਪਛਾਤਾ ਹੈ, ਸਹੀ ਕਰ ਪਛਾਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਭੈਣ ਹੈ, ਇਹ ਸੱਕੀ ਭੈਣ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਜੋ ਹਮਸ਼ੀਰੀ ਭਾਵ (ਵਾਤਸਲ ਰਸ) ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਪੱਕ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਹੋ ਹਮਸ਼ੀਰੀ ਪਿਆਰ (ਵਾਤਸਲ ਪ੍ਰੇਮ) ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਮੇਰਾ ਕਲੇਜਾ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਸਿਖ ਵੀਰ ਦੀ ਨੇਕੀ ਨਾਲ ਆਖੀ ਗੱਲ ਗਈ ਸੁਣਕੇ ਪਾਪੀ ਆਖਦਾ ਹੈ। ਕਾਸ਼ ! ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਇਹ ਗੱਲ ਕਦੇ ਨਾ ਸੁਣਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਪੰਥ ਪਾਸੋਂ ਵਰ ਲੈ ਦਿਓ ਕਿ ਇਹ ਭੈਣ ਹੋਵੇ ਮੈਂ ਭਰਾ ਹੋਵਾਂ। ਜਿਸ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਵਾਤਸਲ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਮਿਲੇ ਹਾਂ ਉਸ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਨਿਭੇ। ਦੂਸਰਾ ਦਾਨ ਲੈ ਦਿਓ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸੇਵਾ ਮਿਲੇ, ਖ਼ੁਦਗ਼ਰਜ਼ੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪੈਕੇ ਅਪਣੇ ਲਈ ਕੁਟੰਬ ਰਚਕੇ ਉਸਦੇ ਮੋਹ ਤੇ ਸੁਆਰਥ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਫਸਕੇ ਨਾ ਮਰਾਂ। ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਆਗਯਾ ਲੈ ਦਿਓ ਕਿ ਮੈਂ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਸੁਹਣੇ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲੇ, ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂ। ਹਾਂ ਮੈਂ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂ, ਜਿਸ ਸੇਵਾ ਕਰਨ

---

1. "ਜਨਾਹ ਹਮ ਨਾ ਬਾਸ਼ਦ ਮਿਯਾਨੇ ਸਗਾਂ।" ਪੁਨਾ—'ਕਿ ਜ਼ਾਨੀਓ ਸਾਰਕ ਨ ਦਾਰੰਦ ਦੋਸਤ"। ਅਰਥਾਤ—ਸਗਾਂ ਭਾਵ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਵਿਚ ਵਿਭਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵਿਭਚਾਰੀ ਤੇ ਚੋਰ ਨੂੰ ਇਹ ਮਿੱਤ੍ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ। [ਜ਼ੰਗ ਨਾਮਹ ਕ੍ਰਿਤ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ।

ਨਾਲ ਕਿ ਇਹ ਦੇਹ ਜੋ ਅਨਮਤੀ ਅੰਨ ਖਾ ਕੇ ਪਲੀ ਹੈ, ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮੇਰਾ ਖੂਨ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਤੋਂ ਕੱਸਾਸ ਲਵਾਂ, ਪਰ ਭੈਣ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਕਰੋ, ਪੰਥਕ ਲੋੜ ਪਈ ਤੇ ਲੜੋ, ਪਰ ਨਿਰੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਹੱਥ ਰੰਗਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸਿੱਖੀ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਦਾਨ ਲੈ ਦਿਓ ਕਿ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਫਲੇ।"

ਆਸ ਕੌਰ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾਨ ਕਰਕੇ ਬੀ ਪਾਲਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ, ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਸਾਂਈਂ। ਜੋ ਹੁਣ ਤੇਜ ਕੌਰ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਬੋਲੀ "ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਮੈਂ ਆਪ ਦੇ ਇਕ ਸੁਹਣੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮਜ਼ਹਬ ਬੀ 'ਪਿਆਰ' ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਖੈਰ ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਬੀ ਪਾਓ, ਮੇਰੀ ਘਾਲ ਨੂੰ ਸਫਲਾ ਦਿਓ। ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਮੇਰੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਪਲ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਮੇਰੇ ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਸੀਨਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਗ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਦੋਵੇਂ ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਦਿਓ, ਇਕ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਤੇ ਦੂਈ ਮੇਰੀ ਧੀ ਹੋਵੇ. ਮੈਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਹੋਵਾਂ ਤੇ ਏਹ ਦੋਵੇਂ ਭੈਣ ਭਰਾ ਹੋਣ ਤੇ ਅਸਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੀ ਜਗਵੇਦੀ ਤੇ ਆਹੂਤੀ ਹੋਵੇ। ਅਸਾਂ ਲਈ ਹੁਣ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਦਾ ਲਈ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਓ।

ਹੁਣ ਥੋੜੀ ਜੇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਹੋ ਕੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਵੇ। ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਇਹ ਨਿਰਾ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਥੇਦਾਰ ਬਣੇ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰੇ। ਇਸ ਪਰ ਸਾਰੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚਾਰ ਚਾਰ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਅਸੀ ਦਿਆਂਗੇ। ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਵਹੀਰ ਇਸ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਫੇਰ ਏਹ ਆਪ ਜਤਨ ਕਰੇ ਤਾ ਜੋ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਤਕ ਇਕ ਜੱਥਾ ਤਕੜਾ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਥ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਰਲਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ। ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਪਰ ਹੋਵੇ। ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਹੈ, ਲੰਗਰ ਦੀ, ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਮਲ੍ਹਮ ਪੱਟੀ ਦੀ, ਸੋ ਕਰੇ। ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਮਾਈ ਤੇਜ ਕੌਰ, ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਅਕਾਲੀਆਂ ਵ ਲਾ ਬਾਗ਼ ਤਦੋਂ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਤਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਦੀ ਬਾਹੀ ਵੱਲ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ਼ ਅੱਜ ਤੱਕ ਹੈ, ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਰ ਪਛੋਂ ਦੀ ਬਾਹੀ ਵਲ ਅਕਾਲੀ ਬਾਗ਼ ਸੀ, ਮੁਨਿਆਰਾਂ ਵਾਲਾ ਬਜ਼ਾਰ, ਕਾਠੀਆਂ ਵਾਲਾ ਬਜ਼ਾਰ, ਮਾਈ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੁਛ ਹਿੱਸਾ, ਪਾਪੜਾਂ ਵਾਲਾ ਬਜ਼ਾਰ, ਕੁਛ ਹਿੱਸਾ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਟੜੇ ਦਾ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਵਸੋਂ ਵਧੀ ਤਾਂ ਇਹ ਬਾਗ਼ ਵੀ ਵਸੋਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਰ ਇਸ ਦਾ ਚੋਖਾ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਅਜੇ ਪਾਪੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ਼ ਸਦਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸੁਹਣੇ ਬਗ਼ੀਚੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਦੇ ਇਹ ਵੈਰਾਨ ਜੰਗਲ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਦੇ ਫੇਰ ਝੂਕੇ ਵਾਲਾ ਬਾਗ਼, ਇਹੋ ਕੁਛ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਛ ਗੱਫੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਹੋਵੇ। ਇਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਡੇਰਾ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ਼ ਪਿਆ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸਮਝਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਰਦਮ ਬਦਮ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸ ਭਯਾਨਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਉਹ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਰਹਿਰਾਸ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛੱਕਕੇ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਅਰਦਾਸੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਭਾਵ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪਿਆ, ਉਹ ਖੋਲ੍ਹੋ? ਸਤਵੰਤ ਨੇ ਸਾਰਾ ਖੋਲ੍ਹ ਸੁਣਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਭਾਵ ਖੁਲ੍ਹਕੇ ਫੇਰ ਸਮਝ ਪਿਆ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ ਹੋ ਗਿਆ ਜਹਾ ਜਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਰਛਿਆ ਰਿਆਇਤ '।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਅਰਦਾਸਾ ਉਨ੍ਹਾ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਸਾਡੇ ਵੀਰ ਕਿਸੇ ਔਕੜ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਯਾ ਕੋਈ ਐਸੀ ਥਾਵੇਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਭਰਾ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਅੱਪੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਕੋਈ ਜਰਵਾਣੇ ਨਾਲ ਇਕੱਲਾ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੈਦ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਬਝੇਕੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀਂ ਅੱਪੜ ਗਿਆ ਹੈ, ਕੋਈ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਬੀਮਾਰ ਹੈ, ਐਸਿਆਂ ਲਈ ਦੋਨੋਂ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਵਿਚ, ਹਰ ਪੰਥਕ ਇਕੱਠ ਵਿਚ, ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਯੱਕਾ ਜੱਕਾ[1] ਅਰਦਾਸੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ "ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਰੱਛਿਆ ਰਿਆਇਤ" ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਹਰ ਥਾਂ ਹਰ ਹਾਲ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇ। ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਯਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਬੀ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕਿਤਨੇ ਵਰ੍ਹੇ ਭਾਲ ਜਾਰੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖ ਕਾਬਲ ਗਏ, ਪਰ ਸਭਨਾਂ ਲਈ ਜਤਨ ਦੇ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸ ਜਾਰੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਢਾਰਸ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਪਤ ਤੇ ਮਹੀਨ ਤਾਕਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਨੂੰ ਛੁਹ ਕੇ ਉਥੋਂ ਉਸਦੇ ਸਤਯਾ ਲੈਕੇ 'ਬੇਵਸੀ ਵਿਚ ਪਏ' ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਭਰਦੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪਈਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਆਹ! ਇਹ ਅਰਥ ਸੁਣਕੇ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੇ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਦਿਲਗੀਰ ਝਰਨਾਟ ਛਿੜੀ ਕਿ 'ਇਹ ਕੌਮ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਰ ਹੈ?' ਪਰਵਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸੱਕੇ ਅਵਿੱਛੜ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਕੁਟੰਬ ਹੈ? ਕੁਟੰਬ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਅੰਗ ਹਨ! ਗੁਰੂ ਮਿਹਰ ਕਰੇ ਕਿ ਇਹ 'ਪਰਵਾਰ ਪਿਆਰ' ਕਦੇ ਨਾ ਟੁੱਟੇ, ਇਸ 'ਵੀਰ-ਸੰਘਟਨ' ਵਿਚ ਕਦੇ ਵਿਰਲ ਨਾ ਪਵੇ। ਇਸ 'ਅੰਗ ਅੰਗੀ ਮੇਲ' ਵਿਚ ਕਦੇ ਵਿੱਥ ਨਾ ਪਵੇ।

ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ

1. ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ

ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦਿੱਤੇ ਓਹ ਰਲਕੇ ਪੰਜੀ ਹੋ ਗਏ, ਸੋ ਪਰਦੇਸੋਂ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ, ਸਿੰਘ ਸਜਦੇ ਸਾਰ, ਪੰਜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ 'ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗੂੰ ਨਾਮਣੇ ਦਾ ਸਿੰਘ ਬਣੋ, ਜੱਥਾ ਬਣਾਓ ਅਰ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਛੁਟਕਾਰੇ ਵਿਚ ਬਲਵਾਨ ਸ਼ੇਰ ਹੋ ਕੇ ਗੱਜੋ। ਇਕ ਕੌਮ ਦਾ, ਜੋ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੀ ਜੋਧਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਉਚੇ ਤੋਂ ਉਚਾ ਪਿਆਰ ਅਪਣੇ ਵਿਛੜਕੇ ਆ ਮਿਲੇ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਬੱਚਾ ਹੈ, ਪਰ ਪੰਥ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਮਿਤ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਆਪ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ਼ ਟਿਕੇ ਰਹੇ, ਜੋ ਗੱਫਾ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਸਾਰਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਤਵੰਤ ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਜੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਣ ਦੇ ਹਾਲਾਤ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਤੇ ਪਤੇ, ਵਰਤ ਰਹੀ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਤ ਦੇ ਬਹੁ ਸਾਰੇ ਲਾ ਲਏ। ਪੰਥ ਨੇ ਇਕ ਗਜਰਾਜ ਸਿੰਘ, ਨਾਮੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘ ਨੈਬ ਜਥੇਦਾਰ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਬੜਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸਿੰਘ, ਹੇਠੀਆਂ ਜੇਠੀਆਂ ਦੇਖ ਚੁਕਾ ਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਸੀ, ਬੜਾ ਖਰਾ ਆਦਮੀ ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਭੈਣ ਭਰਾ ਦੇ ਕੂਚ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋਈ। ਭਰਾ ਕਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪੇਕ ਪਿੰਡ ਚਲੀਏ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਠੰਡ ਪਾਈਏ' ਤੇ ਸਤਵੰਤੀ ਭੈਣ ਕਹੇ 'ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਭੈਣ ਪਾਸ ਚਲੀਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜੀਉ ਪਿਆ ਭਰਾ ਮਿਲਾਕੇ ਠੰਢ ਪਾਈਏ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ ਤੇ ਪੇਕੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕੌੜਾ ਘੁਟ ਭਰ ਚੁਕੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਛ ਦਿਨ ਪਿਛੇ ਮਿਲ ਪੈਣਾ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਡੇ 'ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ, ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਜੋ ਢੂੰਡ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਓਹ ਜਾਣੂ ਹਨ। ਆਸ ਵਿਚ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਪੀੜ ਲਗਾਤਾਰ ਚੁਭਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਬਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਵੜਨ ਦੇਂਦੀ, ਸੋ ਪਹਿਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਠੰਢ ਪਾਈਏ। ਸਤਵੰਤ ਕਹੇ ਕਿ 'ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਜੋ ਆਸ ਹੈ ਓਹ ਹੋਰ ਦਿਨ ਲੰਘਵਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਇਤਨਾਂ ਸਮਾਂ ਲੰਘਿਆ ਹੈ ਹੋਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਹੀ ਦੂਜੇ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਆ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਖਬਰ ਜੋ ਹੁਣ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਈ ਹੈ ਨੇੜੇ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਵਾਪਸ ਜਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਵੇਗਾ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਉਤਕੰਠਾ ਤਾਂ ਤ੍ਰਿਖੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਦੁਖਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ?' ਇਹ ਡੂੰਘੀ ਪੀੜ ਦਾ ਘਾਉ ਵੱਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਆਪ ਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਇਕ ਤਰਾਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਮਾਨੋਂ ਮਿਲੇਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸਾਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਛੇਕੜ ਸਾਂਈਂ ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਰਖਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਭੈਣ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਤਿਆਰੀ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ, ਚਾੜਕੇ ਇਹ ਜੱਥਾ ਵਟਾਲੇ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਛੇਤੀ ਬਣਾਵਾਂ, ਪਰ ਪੰਜੀ ਘੋੜੇ ਅਜੇ ਕਠਨ ਗੱਲ ਸੀ, ਜਥੇ ਵਿਚ ਅਜੇ ਪੰਜ ਘੋੜੇ ਸਨ। ਇਕ ਜਥੇਦਾਰ, ਇਕ ਨੈਬ ਜਥੇਦਾਰ, ਇਕ ਸਾਂਈਂ, ਇਕ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਤੇ ਇਕ ਹਰੌਲ ਕੌਲ। ਦੋ ਤ੍ਰੈ ਖੱਚਰਾਂ ਬੀ ਸਨ ਅਸਬਾਬ ਲਈ। ਚਾਹੇ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਲਟਾ ਪਟਾ ਮੋਢੇ ਰੱਖਦੇ ਸੇ, ਪਰ ਜ਼ਰਾ ਅਮਨ ਵੇਲੇ ਕੁਛ ਸਾਮਾਨ, ਵਧੇਰੇ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸੇ। ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਹੋਕੇ ਕੁਛ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਰਸਦ ਦੀ ਭਾਰ ਬਰਦਾਰੀ ਬੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਜੱਥਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਨੂਰ ਦੇ ਤੜਕੇ ਵਟਾਲੇ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਵਟਾਲੇ ਪੁੱਜਕੇ ਦੂਰ ਬਾਹਰ ਜਿਥੇ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਬਨਵਾਈ (ਜੋ ਈਸਾਈਆ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ) ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ। ਤੇਜ ਕੌਰ ਜੀ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਸੁਆਣੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਅਗੁਵਾਨੀ ਵਿਚ ਜੋ ਵਿੱਥ ਤੇ ਟੁਰਦਾ ਸੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਗਈ। ਉਸ ਮਹੱਲ ਗਈ, ਜਿਥੇ ਭੰਡਾਰੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੇ। ਜਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁ ਪਤੇ ਕੱਢੇ ਤਾਂ ਸੂੰਹ ਮਿਲੀ ਕਿ ਸ਼ਤਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਕੀ ਅਪਣੇ ਘਰਵਾਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਇਥੋਂ ਟੁਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੌ ਵਿਸਵਾ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਜਾ ਵਸੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਬਸੋਹਲੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਠੀਕ ਪਤਾ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲੇਗਾ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪਾਕ ਜੱਥਾ ਹੁਣ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਨੂੰ ਹੋ ਟੁਰਿਆ।

ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਇਕ ਉਚੇ ਰਿੜੀਏ ਤੇ ਬੜਾ ਸੁਥਰਾ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਲਾਗੇ ਰਾਵੀ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਵਲਿੱਖਾ ਝਾਗਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦੇਸ਼ ਪੈਰ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਰਾਵੀ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਦੋ ਤ੍ਰੈ ਸੌ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਹੈ ਤੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਤਕ ਅੱਪੜਨ ਲਈ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਰਾਵੀ ਤੱਕ ਇਕ ਗਊ ਘਾਟ ਰਸਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਰਾਹੇ ਉਤਰ ਕੇ ਠੰਢੇ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਵਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਇਥੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ—ਬਹੁਤ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ—ਮੈਦਾਨ ਬੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਬੈਠਕੇ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈ ਸਕੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਟਿਕਾਣਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਬੜਾ ਰਮਣੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂਵੇਂ ਉਪਰਵਾਰ ਐਨ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ—ਅਰਥਾਤ ਇਧਰੋਂ ਗਿਆ ਉਰਾਰਲ ਪਾਸੇ ਵੱਲ, ਪਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਉਪਰ ਨੂੰ, ਉਚੇ ਕਿਨਾਰੇ—ਕਦੇ ਇਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਢਹਿ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਬੁਰਜ ਅਜੇ ਤਕ ਸਲਾਮਤ ਖੜਾ ਹੈ, ਇਸ ਬੁਰਜ ਤੋਂ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਲਗ ਪਗ ਦੋ ਸੌ ਫੁੱਟ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਹਨ। ਇਸ ਬੁਰਜ[1] ਵਿਚੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵਗਦੇ ਸੀਤਲ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ

1. ਇਸ ਬੁਰਜ ਨੂੰ ਹੁਣ ਡਾਕ ਬੰਗਲਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਰ ਸੈਰ ਕਰਨ ਗਏ ਲੋਕੀਂ ਜਾਕੇ ਟਿਕਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਤੋਂ ਛੇ ਕੁ ਮੀਲ ਹੇਠਾਂ ਮਾਧੋਪੁਰ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਪੁਰਾਣੀ ਨਹਿਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋੜੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੰਸਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਖੋਦੀ ਹੋਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਪੜਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਿੰਡ ਤੁੰਗ ਤੋਂ ਸਰੋਵਰ ਤਕ ਖੋਦਾ ਹਿੱਸਾ ਅਜੇ ਕਾਇਮ ਹੈ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ ਨਹਿਰ ਅੱਜ ਕਲ ਵਾਲੀ ਬੀ ਉਸੀ ਹੀ ਟਿਕਾਣੇ ਮਾਧੋਪੁਰ ਤੋਂ ਕੱਢੀ ਗਈ ਹੈ।

ਤਕੋ ਤੇ ਆਖ 'ਝਾਤ ਸੁਹਣੀਏ'! ਤਾਂ ਸੁਹਣੀ ਰਾਵੀ ਦੀ ਝਾਤ ਕਲੇਜਾ ਠਾਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਸਰਨਾਈਆਂ ਤੇ ਤਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕੀਂ ਹੇਠਾਂ ਅਜਬ ਨਜ਼ਾਰਾਂ ਦਿਖਾਲਦੇ ਹਨ। ਪਾਰਲੇ ਪਾਸੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਅਨੋਖਾ ਝਲਕਾ ਵੱਜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬੁਰਜ ਤੋਂ ਉਹ ਪੁਰਣੇ ਖੋਲੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਬੀ ਪਏ ਹਨ।

—o—

ਕਾਂਡ ਤੇਈਵਾਂ

ਇਸ ਥਾਂਵੇਂ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਨਵੇਂ ਜ਼ਥੇ ਦਾ ਹਰੌਲ ਭੇਸ ਵਟਾਕੇ ਅੱਪੜਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਬੁਰਜ ਦੇ ਉਰੇ ਜੋ ਖੰਡਰ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਖੂਹ ਜਿਹਾ ਹੈ ਉਥੇ ਫੇਰਾ ਮਾਰ, ਬੁਰਜ ਤੱਕ, ਫੇਰ ਗਊ ਘਾਟ ਰਸਤੇ ਉੱਤਰ ਹੇਠਾਂ ਜਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਚੱਕਰ ਲਾ, ਉੱਪਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਚੱਕਰ ਲਾ, ਮੁੜਕੇ ਡੇਰੇ ਜਾ ਅੱਪੜਿਆ ਹੈ। ਡੇਰਾ ਇਸ ਥਾਂਉਂ ਤੋਂ ਕੋਹ ਕੁ ਭਰ ਉਰੇ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਸ ਹੇਠਾੜ ਇਕ ਉਹਲੇ ਵਾਰ ਥਾਂਵੇਂ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਜੋ ਇਹ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਦੇ ਸਕਿਆ ਉਸ ਮੂਜਬ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਾਂਈਂ ਜੀ ਅਰਥਾਤ ਤੇਜ ਕੌਰ ਜੀ ਪਹਾੜਨਾਂ ਵਾਲਾ ਰੰਗ ਢੰਗ ਬਣਾਕੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਟੁਰ ਪਏ। ਗਿਰਾ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਨਹਾਉਣ ਧੋਣ ਤੇ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਲਈ ਗਾਗਰਾਂ ਚੁੱਕੀ ਰਾਵੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਉੱਤਰਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਇਕ ਸੁਆਦਲਾ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਿਧੀ ਗਊ ਘਾਟ ਰਸਤਾ ਉੱਤਰ ਕੇ ਜਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਗਈ। ਅੱਗੇ ਇਕ ਤਿਉਹਾਰ ਸੀ, ਲੋਕੀਂ ਨ੍ਹਾ ਧੋ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਗ੍ਹਾ ਜਗ੍ਹਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਚੌਂਕੀਆਂ ਡਾਹਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਚੌਂਕੀਆਂ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਲੋਕੀਂ ਬੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਕਪੜੇ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਲਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਥਾ ਬੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਤੇਜ ਕੌਰ ਵੀ, ਜਾਕੇ ਇਕਲਵੰਜੇ ਨ੍ਹਾਤੀ, ਫਿਰ ਇਕ ਇਕੱਲਾ ਬੈਠਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤਾੜਕੇ ਉਸਦੀ ਚੌਂਕੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਬੈਠੀ ਤੇ ਇਕ ਦੁਆਨੀ ਉਸਦੇ ਅਗੇ ਧਰਕੇ ਬੋਲੀ :—'ਦੇਵਤਾ ਜੀ! ਕਥਾ ਸੁਣਾਓ?' ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੁਆਨੀ ਵੇਖ ਕੇ ਗਦ ਗਦ ਹੋ ਗਏ ਸੇ, ਇਕ ਤਾਂ ਆਪ ਵੱਲ ਆਏ ਹੀ ਲੋਕੀਂ ਘੱਟ ਸਨ, ਦੂਸਰੇ ਕੋਈ ਆਈ, ਪਾ ਚੌਲਾਂ ਦਾ ਧਰ ਗਈ, ਕੋਈ ਲੱਪ ਆਟਾ ਰੱਖ ਗਈ, ਕਿਸੇ ਅੱਠ ਕੌਡੀਆਂ, ਕਿਸੇ ਬੜੀ ਮੱਲ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਇਕ ਪੈਸਾ ਧਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਸੋਚਣ ਕਿ ਇਹ ਸੁਭਾਗ ਮਾਈ ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਹੈ ਗ਼ਰੀਬੀ ਵੇਸ ਵਿਚ, ਪਰ ਦੇਖਣਾ ਦੁਆਨੀ ਧਰੀ ਸੂ? ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਇਹੋ ਜੇਹੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਕੇ ਅੰਤ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ ਤੇ ਫੇਰ ਆਦਰ ਨਾਲ ਪੁਛਿਆ :—ਬੀਬੀ! ਤੂੰ ਇਸੇ ਸਾਡੇ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਗਿਰਾਂ ਦੀ ਹੈਂ? ਅੱਗੇ ਕਦੀ ਏਥੇ ਤੱਕੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ?

ਮਾਈ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਨਾ ਚਾਹਿਆ ਤੇ ਪੰਡਤ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚੋਂ ਟੁੱਕਕੇ ਪੁੱਛਿਆ—"ਪੰਡਤ ਜੀ! ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹੱਥ ਬੀ ਦੇਖ ਲੈਂਦੇ ਹੋ?" ਪੰਡਤ ਨੇ ਹੱਸਕੇ ਕਿਹਾ, "ਤੇ ਹੋਰ ਮਾਈ ਕੀ ਅਸੀਂ ਵੱਛੇ ਚਾਰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ? ਇਹੋ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਹੋਇਆ।"

ਮਾਈ ਨੇ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਅੱਗੇਕੀ ਤਾ, ਤਾਂ ਪੰਡਤ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਦੇਖੀਦਾ ਹੈ"।

ਮਾਈ ਨੇ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਕਦੇ ਹੱਥ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਕਦੇ ਕੁਛ ਹਿਸਾਬ ਕਰਨ ਕਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਨੀਝ ਲਾਉਣ, ਆਖਰ ਬੋਲੇ "ਮਾਈ! ਵੇਦਨ ਹੈ ਕੋਈ ਵੇਦਨ, ਮੁਰਾਦ ਪੁੱਗਣ ਵਾਲੀ ਹੈ"। ਫੇਰ ਅਪਣੇ ਬੁਗਚੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁੰਡਲੀ ਕੱਢਕੇ ਸੁਟੀਓਸੂ: "ਮਾਈ! ਮੈਂ ਹੱਥ ਵੀ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ, ਜੋਤਸ਼ ਬੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹਾਂ, ਰਮਲ ਭੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਦੇਖ! ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਟੇਵੇ ਲਾ ਕੇ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ। ਤੇਰੇ ਕਸ਼ਟ ਸਨ ਕਸ਼ਟ! ਉਖਿਆਈ, ਹੁਣ ਮੁਰਾਦ ਹੈ, ਮਿਲਣ ਹੀ ਵਾਲੀ......ਹੈ! ਬੱਸ! ਜੇ ਮਾਈ ਹੋਰ ਪੱਕੇ ਪਤੇ ਚਾਹੇਂ ਤਾਂ ਅਪਣੀ ਜਨਮ ਪੱਤ੍ਰੀ ਜਾਂ ਟੇਵਾ ਲਿਆ, ਜਾਂ ਠੀਕ ਸਮਾਂ ਘੜੀ ਮੁਹਤ ਪਲ ਛਿਨ ਜਨਮ ਦੀ ਦੱਸ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਿਸਾਬ ਲਾ ਕੇ ਦੱਸਾਂ?"

ਮਾਈ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਟਕਾ ਪੰਡਿਤ ਅੱਗੇ ਧਰਿਆ ਤੇ ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਭਰਕੇ ਆਖਿਆ—ਪੰਡਤ ਜੀ ਕੁਛ ਵਿਦੰਗੀ ਭੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

ਪੰਡਤ—ਮਾਈ! ਵਿਦੰਗੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਪਰ ਜੇ ਤੁਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਅਹੁਰ ਹੋਵੇ, ਖੇਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੈਦ ਪਾਸ ਲਿਜਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਖਰਾ ਖਰਾ ਇਕ ਵੈਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮਾਈ—ਉਹ ਵੀ ਪੰਡਤ ਹੈ ਕੋਈ? ਆਪਣਾ ਭਰਾ ਭਾਈ ਜਾਣ ਪਛਾਣ, ਕੋਈ ਇਤਬਾਰ ਵਾਲਾ ਮਾਣੂੰ ਹੈ?

ਪੰਡਤ—ਨਹੀਂ, ਪੰਡਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਹੈ ਖਰਾ ਖਰਾ, ਝਿਕਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਪਰ ਹੈ ਪੂਰਾ, ਨਿਰਘੰਟ, ਸੁਸ਼ਰਤ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਪੱਕਾ ਜਾਣੂ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਹੈ।

ਮਾਈ—ਗਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ? ਨਾਮ?

ਪੰਡਤ (ਹੁਣ ਪਹਾੜੀ ਬੋਲਿਆ)—ਤੁਸਾਂ ਨਾਮੇ ਜੂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਜੋ ਲੈਈ ਚੱਲਾਗਾਂ ਨਾਲ।

ਮਾਈ—ਪਰ ਤਦ ਭੀ?

ਪੰਡਤ (ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ)—ਨਾਂ ਸੂ......,ਦੇਖੋ ਭਲਾ ਜਿਹਾ...,ਨਾਂ ਸੂ ਲਾਲ...। ਨਾਂ (ਫੇਰ ਚੁਫੇਰੇ ਤੱਕਕੇ) ਨਾਂ ਸੂ ਲਾਲ ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਹਾਂ ਔਹ ਵੇਖ ਖਾਂ...... (ਨੀਝ ਲਾਕੇ) ਓਹੋ ਹੈ!... ਔਹ ਉਸਦੀ ਦੇਵੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨ੍ਹਾ ਕੇ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਔਹ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਔਹ ਤੱਕੋ ਨਾ। ਵਿਚਾਰੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੱਸੀ!...... (ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਲੈਕੇ) ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਉਪਰ ਤੱਕੀ, ਕਦ ਨਹੀਂ ਮੱਥਾ ਵਿੰਗਾ ਹੋਇਆ। ਜਾਂ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਆ ਮੁਹਾਰੀ ਤ੍ਰਪ ਤ੍ਰੱਪ ਰੋ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਅਪਣੇ ਘਰੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਬਿਰਹੜੇ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪੱਥਰ ਮੋਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਵਿਯੋਗਨ ਹੈ ਕੋਈ ਪਰ ਹੈ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਦੇਵੀ ਰੂਪ, ਦੇਵ ਕਰਕੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪੂਜਦੀ ਹੈ, ਖਰੀ ਖਰੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਦਾ ਪਤੀ ਵੈਦ ਹੈ।

ਮਾਈ ਨੇ ਦੋ ਪੈਸੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਅਗੇ ਹੋਰ ਧਰੇ ਤੇ ਉੱਠਕੇ ਤੁਰ ਪਈ, ਪੰਡਤ ਜੀ ਬੀ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਮੁਹਰੇ ਹੋ ਟੁਰੇ। ਉਸ ਸੰਗਮਰਮਰ

ਵਰਗੀ ਚਿੱਟੀ, ਲਹੂ ਦੀ ਲਾਲੀ ਤੋਂ ਉੱਕੀ ਸਾਫ, ਲਿੱਸੇ ਪਰ ਟਿਕਵੇ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲੀ ਕਾਕੀ ਪਾਸ ਜਾਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ :— "ਦੇਵੀ ! ਇਹ ਮਾਈ ਕੁਛ ਵਿਦੰਗੀ ਦੀ ਲੋੜ ਵੰਦ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰੇਮਣ ਹੈ, ਚੰਗੀ ਉਦਾਰ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਤਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਘਰ ਚੱਲੇ ਹੋ ਤਾਂ ਨਾਲ ਲਈ ਜਾਓ, ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਸਪਾਰਸ਼ ਵੀ ਪਾ ਦੇਣੀ, ਅਸੀਂ ਆਪ ਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਾਂਗੇ। ਅੱਜ ਦਿਹਾਰ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ, ਸਭ ਕੋਈ ਅਸਵੰਦ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਅੱਖੀਆਂ ਪਰਨੇ ਟੁਰਕੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦੇ ।"

ਬੀਬੀ ਨੇ ਨਾਂ ਪੰਡਤ ਵਲ ਅੱਖ ਪਰਤ ਕੇ ਡਿੱਠਾ ਤੇ ਨਾ ਮਾਈ ਵੱਲ, ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਮਾਈ ਨੂੰ ਨਾਲ ਆਉਣ ਦੀ ਸੈਨਤ ਕੀਤੀ, ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਸਿਰ ਹਿਲਾਯਾ ਤੇ ਅਪਣੇ ਰਾਹੇ ਸਿਆਲੇ ਦੀ ਟਿਕਵੀਂ ਟੋਰ ਵਾਲੀ ਨਦੀ ਵਾਂਗ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਟੁਰੀ ਗਈ। ਪਹਾੜੀ ਕੂਲ੍ਹ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਗੀਟਿਆਂ ਪਰ ਟੁਰਦਿਆਂ 'ਵਿਪਲ ਪਲ ਪਲ, ਵਿਪਲ ਪਲ ਪਲ' ਦੀ ਮਧੁਰ ਧੁਨ ਵਾਂਗ ਸੁਖਮਨੀ ਦਾ ਪਾਠ ਜਿਵੇਂ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਤਿਵੇਂ ਮਿੱਠੇ ਮਿੱਠੇ ਠਣੁੱਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਟੁਰੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਮਾਈ ਭੀ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਗਈ :—ਚੜ੍ਹਾਈ ਚੜ੍ਹਕੇ ਕਾਕੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਈ, ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਥੜੇ ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ :—

"ਸਭ ਤੇ ਊਚ ਤਾਕੀ ਸਭਾ ਬਨੀ ॥
ਨਾਨਕ ਇਹ ਗੁਣਿ ਨਾਮੁ ਸੁਖਮਨੀ ॥"

ਪੜ੍ਹਕੇ ਭੋਗ ਪਾਇਆ, ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ, ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਅਰਸ਼ਾਂ ਵੱਲ, ਤੱਕੀ ਨੈਣ ਭਰ ਆਏ ਤੇ ਬੋਲੀ :—

'ਦਾਤਾ ! ਅਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦਾਤਾ !'

'ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਰੱਛਿਆ ਰਿਆਇਤ' ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਕਰਦੀ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ, ਮੇਰੇ ਨਿਆਣੇ, ਵਿਛੁੜੇ ਵੀਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਕਾ ਦੀ ਰੱਛਿਆ ਰਿਆਇਤ ਕਰ। ਹਾਂ ਕਰ ਦਾਤਾ ! ਕਰ ਮੇਲ, ਇਕ ਵੇਰ ਅੰਮੀ ਵੀਰ ਮਿਲਾ ਦੇ।"

ਐਉਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ। ਫੇਰ ਗਲਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਧੁਨਿ ਨਿਕਲੀ ਗਾਣੇਂ ਦੀ:—

ਧੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਖੁੱਸਣ ਮਾਏ ! ਦੂਰ ਗਈਆਂ ਨੀ ਮਾਵਾਂ।
ਦੂਰ ਗਈਆਂ ਨਾ ਪਰਤੀਆਂ ਹਾਏ ! ਦੂਰ ਗਈਆਂ ਨੀ ਮਾਵਾਂ।
ਅੰਦਰਾਂ ਕਲਵਲ ਹੋ ਹੋ ਟੁੱਟਣ, ਭੈਣਾਂ ਬਿਨਾ ਭਰਾਵਾਂ।
ਦੂਰ ਗਏ ਨੀ ਵੀਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ, ਦੂਰ ਗਈਆਂ ਨੀ ਮਾਵਾਂ।
ਵਿੱਛੁੜ ਫੇਰ ਨ ਮਿਲੀਆਂ ਮਾਵਾਂ, ਦੂਰ ਗਈਆਂ ਜੋ ਮਾਵਾਂ।
ਵੀਰ ਵਿਛੋੜਾ ਕਹਿਰ ਵਿਛੋੜਾ, ਭੈਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਾਵਾਂ।
ਧੀਆਂ ਹਾਵੇ ਭਰ ਭਰ ਮੁੱਕੀਆਂ, ਮਿਲੀਆਂ ਫੇਰ ਨ ਮਾਵਾਂ।
ਵੀਰਾ ! ਵੀਰਾ ! ਰੁੰਨੀ ਵੀਰਾ ! ਵੀਰਾ ਵੀਰਾ ਗਾਵਾਂ।
ਵੀਰ ਵਿਛੁੰਨੀ ਦੇ ਆ ਜਾ ਵੀਰਾ ! ਆ ਵੀਰਾ ! ਗਲ ਲਾਵਾਂ।
ਮਾਵਾਂ ਬਾਝੋਂ ਜੀਵਣ ਔਖਾ, ਔਖਾ ਬਾਝ ਭਰਾਵਾਂ।
ਵੀਰ ਵਿਛੁੰਨੀਆਂ ਜੀਣ ਨ ਭੈਣਾਂ, ਸ਼ਾਲਾ ! ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂ।
ਧੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਘਾਇਲ ਮਾਏ ! ਦੂਰ ਗਈਆਂ ਨੀ ਮਾਵਾਂ।
ਦੂਰ ਗਈਆਂ ਨਾ ਪਰਤੀਆਂ ਹਾਏ ! ਦੂਰ ਗਈਆਂ ਨੀ ਮਾਵਾਂ।

ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ......ਫੇਰ ਬੋਲੀ:—

"ਹੈਂ ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਦਾਤਾ ! ਸਾਂਈਂ ! ਧੰਨ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ! ਸਾਂਈਆਂ ! ਮਿਹਰ, ਮਿਹਰ, ਮਿਹਰ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਰਜ਼ਾ ਮੰਨ ਖੜੋਤੀ ਸਾਂ, ਬਾਪੂ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਦਰ ਚਲੇ ਗਏ, ਮੈਂ ਹੱਥੀਂ ਟੋਰੇ। ਉਹ ਹਸਦੇ ਹਸਦੇ ਗਏ ਮੈਨੂੰ ਗਲ ਲਾਕੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਟੁਰੇ, ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਰ ਵਿਛੋੜਾ ਹੈ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦਾ, ਪਰ ਦਾਤਾ ! ਦੇਖ, ਓਹ ਤੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਗਏ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਤੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਗਏ, ਅਪਣੇ ਘਰ ਗਏ; ਓਹ ਸੁਖੀ ਹਨ, ਤੇਰੇ ਦਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਭੇਜਦੇ ਹਨ, ਵਿਛੋੜਾ ਹੈ ਮੈਨੂੰ, ਪਰ ਪਤਾ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਕਿ ਓਹ ਕਿੱਥੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਹਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਰੱਬਾ ਜੀਓ ਤੱਕੋ ਨਾ, ਮੇਰੇ ਨਿਮਾਣੀ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰੀਓ ! ਮਾਂ ਤੇ ਵੀਰ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ ਗਏ ? ਕਿਸ ਹਾਲ ਹਨ ? ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਹਿਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਹਨ ? ਕੀ ਜੱਫਰ ਜਾਲਦੇ ਹਨ ? ਜੁੱਗ ਬੀਤ ਗਏ, ਥਹੁ ਨਹੀਂ, ਹਾਇ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ ਵਲਿੱਖਾਂ ਵਿਚ, ਸਾਂਈਂ ਜੀਓ ! ਏਹੋ ਸੁੱਧ ਘੱਲ ਦਿਓ ਨਾ ਜੋ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਅੱਪੜ ਪਏ ਹਨ, ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦਾ ਘਾਉ ਭਰ ਜਾਵੇ, ਮੇਰੇ ਕਲੇਜੇ ਸੰਤੋਖ ਆ ਜਾਵੇ। ਬੇ ਪਤਾ ਵਿਛੋੜਾ, ਕਹਿਰਾਂ ਕਹਾਰਾਂ ਦੇ ਤੌਖਲੇ, ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਜੀਵਾਂ ? ਰਜ਼ਾ ! ਤੇਰੀ ਰਜ਼ਾ !! ਮੇਰੀ ਭੁੱਲ ਤੇ ਖਿਮਾਂ, ਹਾਂ, ਦਾਤਾ ! ਮੇਰੀ ਉਕਾਈ, ਮੇਰੀ ਭੁੱਲ ਤੇ ਰਿੰਜ ਨਾ ਹੋਵਿਓ, ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ ਬੱਚੀ ਹਾਂ ਆਪਦੀ। ਮੇਰੇ ਜੇਰੇ ਤੇ—ਮੇਰੇ ਜਤਨ ਲਾ ਲਾ ਕੀਤੇ ਜੇਰੇ ਤੇ—ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ੇ ਦੇਵਿਓ। ਹੇ ਬਖਸ਼ਿੰਦ ਪਿਆਰਾਂ ਵਾਲੇ ! ਮੇਰੀ ਭੁੱਲ ਮੇਰਾ ਸੁਭਾਵ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਅਧੂਰਾਪਨ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਨ ਦੀ, ਉੱਚੇ ਹੋਣ ਦੀ ਚਾਹ, ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰਕੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਠਿੱਲ੍ਹਕੇ ਤਰ ਪੈਂਦਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤਰਲੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਨਿਤਾਣੇ ਤਾਣ ਦੇ, ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਿਤਾਣ ਦੇ ਸਿਰ ਹੱਥ ਫੇਰਿਓ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਵਿਓ। ਮੈਂ ਵੀਰ ਵਿਛੁੰਨੀ ਅੰਮੀ ਵਿਛੜੀ ਬਾਲੀ ਨੂੰ ਅਪਨੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਓ, ਅਪਣੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਚੋਂਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮੋਂ। ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ! ਮੇਰੇ ਅੱਥਰੂ ਭਰੇ ਨੈਣਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮ, ਮੇਰੀ ਕੰਡੀ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ, ਆਖ: ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਗੋਦੀ ਹੈਂ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹਾਂ, ਤੇਰਾ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਹਾਂ ਦਾਤਾ ! ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਹੋਹੁ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ, ਅਪਣੀ ਗੋਦ ਖਿਡਾ"।

ਇਉਂ ਕੂਕਦੀ ਕੂਕਦੀ ਕੂੰਜ ਉੱਠੀ,ਘਰ ਨੂੰ ਟੁਰ ਪਈ,ਨਹੀਂ ਨਜ਼ਰ ਭਰ ਤੱਕਿਆ ਕਿ ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਰੁਮਕੇ ਰੁਮਕੇ ਘਰ ਅੱਪੜ ਗਈ ਤੇ ਮਾਂਈਂ (ਤੇਜ ਕੌਰ) ਨੈਣ ਛਮਾਂ ਛਮ ਕੇਰਦੀ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਟੁਰੀ ਗਈ।

ਗਿਰਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸੁਹਣੇ ਪਾਸੇ ਵੈਦ ਜੀ ਦਾ ਘਰ ਸੀ, ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਪਾਸੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੈਦੰਗੀ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਸੀ, ਨਾਲ ਲੰਮੀ ਡਿਉਢੀ। ਇਸ ਡਿਉਢੀ ਥਾਣੀ ਉਹ ਅੰਦਰ ਲੰਘਕੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਜਾ ਲੇਟੀ ਤੇ ਸੌਂ ਗਈ। ਇਧਰ ਮਾਈ ਵੈਦ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਐਉਂ ਜਾ ਬੈਠੀ ਜਿਵੇਂ ਮਰੀਜ਼ ਹਕੀਮਾਂ ਪਾਸ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਵੈਦ ਜੀ ਨੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ :—"ਆਓ ਮਾਈ ਜੀ ! ਕੀ ਖੇਚਲ ਹੈ ? ਕਿੱਥੋਂ ਆਏ ਹੋ ?"

ਮਾਈ—ਵੈਦ ਜੀ ! ਮੈਂ ਜ਼ਰਾ ਇਕੱਲਿਆਂ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਇਥੇ ਹੋਰ ਲੋਕੀਂ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣਗੇ ?

ਵੈਦ—ਜੇ ਕੋਈ ਐਸੀ ਖੇਚਲ ਹੈ ਤਾਂ ਵੱਖਰੇ ਚਲੇ ਚਲਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਅੱਜ ਤਿਉਹਾਰ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਨ੍ਹਾਉਣ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਅੱਜ ਕਿਸੇ ਡਾਢੇ ਔਖੀ ਵਾਲੇ ਹੀ ਆਉਣਾ ਹੈ, ਸੋ ਵਿਹਲ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਭੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਮਾਈ—ਮੈਂ ਜ਼ਰਾ ਪੁਛ ਪੁੱਛਾ ਕਰਨੇ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਵਿਥਯਾ ਕਹਿਣੀ ਹੈ, ਆਪ ਕਾਹਲੇ ਨਾ ਪੈਸੋ ?

ਵੈਦ—ਮਾਈ ਜੀ ! ਵੈਦ ਕੀ ਤੇ ਕਾਹਲੇ ਪੈਣਾ ਕੀਹ ? ਰੋਗੀ ਦੀ ਜੀਭ ਤੇ ਵੈਦ ਦੇ ਕੰਨ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਹੀ ਵਡੇਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਮਾਈ—ਆਪ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਲਾਲ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਹੈ ?

ਵੈਦ—ਜੀ ਹਾਂ।

ਮਾਈ—ਆਪ ਹੀ ਸ਼ੱਤਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਵਾਈ ਹੋ ?

ਵੈਦ (ਤ੍ਰੱਬ੍ਰਕ ਕੇ)—ਜੀ.........ਹਾਂ।

ਮਾਈ—ਮੈਂ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਕਰੇ ਸੁਖਦਾਈ ਹੋਸੀ।

ਵੈਦ (ਸੋਚ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ)—ਜੀ ਹਾਂ, ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਆਖੋ ?

ਮਾਈ—ਕੀ ਇਸ ਬੀਬੀ ਦਾ ਨਿਆਣਾ ਵੀਰ ਤੇ ਮਾਤਾ ਕੈਦ ਪੈ ਕੇ ਕਾਬਲ ਚਲੇ ਗਏ ਸੇ ?

ਵੈਦ (ਘੂਰਕੇ, ਤੱਕ ਕੇ)—ਜੀ ਬਹੁਤ ਚਿਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਮਾਈ—ਇਹ ਬੀਬੀ ਦਰਿਯਾ ਤੋਂ ਬੜੇ ਵੈਰਾਗ ਕਰਦੀ ਆਈ ਹੈ, ਅਪਣੀ ਦੇਵੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਵੀਰ ਦਾ।

ਵੈਦ—ਤੁਸੀਂ ਇਲਾਜ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਹੋ, ਇਹ ਪੁੱਛਣਾ ਤੁਸਾਡੀਆਂ ਕੀਹ ਹਨ ?

ਮਾਈ—ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮੈਥੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਿਞਾਣਦੇ। ਬੀਬੀ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਤਾਂ ਖ਼ਬਰੇ ਸਿਆਣ ਹੀ ਲੈਂਦੀ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਪਰਤਕੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਤੱਕੀ।

ਵੈਦ (ਬਹੁਤ ਤ੍ਰੱਬ੍ਰਕ ਕੇ, ਫਿਰ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਤੱਕ ਕੇ)—ਹੱਛਾ, ਤਾਂ ਆਪ ਆਪਣੇ ਹੋ, ਫਿਰ ਆਪ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਅਪਣੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਦੱਸ ਦਿਓ ?

ਮਾਈ—ਮੈਂ ਬੀਬੀ ਦੀ ਮਾਈ ਦੀ ਸਖੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਿਡਾਵੀ ਹਾਂ।

ਵੈਦ—ਪੂੰਨਾ, ਪੂੰਨਾਂ, ਪੂੰਨਾ......? ਹਾਂ (ਛੱਤ ਵੱਲ ਤੱਕਕੇ) ਪੂੰਨਾਂ ਬੀ ਤਾਂ ਨਾਲੇ ਕੈਦ ਪਈ ਸੀ ?

ਮਾਈ—ਜੀਉ ਜੀ ! ਪੂੰਨਾਂ, ਕਦੇ ਪੂੰਨਾਂ ਨਿਖੁੱਟੀ ਪੂੰਨਾਂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਫੇਰ ਪੂੰਨਾਂ ਵਾਲੀ ਪੂੰਨਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ।

ਵੈਦ—(ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ, ਸੀਸ ਝੁਕਾ ਕੇ, ਰਸੀਲੇ ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ ਤੱਕ ਕੇ) ਜੀਉ ਆਏ, ਧੰਨ ਭਾਗ ! ਧੰਨ ਦਾਤਾ ! ਧੰਨ ਗੁਰੂ ! ਧੰਨ ਮੇਰਾ ਸੁਹਣੀ ਕਲਗੀ ਵਾਲਾ ! ਧੰਨ ! ਦਿਓ ਸੁਖ ਸੁਨੇਹੇ, ਠੰਢ ਵਰਤਾਓ ?

ਮਾਈ—ਵੈਦ ਜੀ ! ਬੀਬੀ ਦੀ ਮਾਈ ਅਪਣੇ ਸ਼ਰਮ ਧਰਮ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਸਾਬਤ, ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਪੌੜੀ ਚੜ੍ਹਕੇ ਸੱਚ ਖੰਡ ਜਾ ਵਸੀ ਹੈ।

ਵੈਦ (ਨੈਣ ਮੀਟਕੇ)—ਵਾਹ ਵਾਹ ! ਸਤਿਗੁਰੂ ! ਧੰਨ, ਧੰਨ, ਧੰਨ ਤੂੰ ਦਾਤਾ ! ਸ਼ੁਕਰ, ਸ਼ੁਕਰ, ਸ਼ੁਕਰ ! ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ, ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ, ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ ! (ਅਰਸ਼ਾਂ ਵਲ ਤੱਕਕੇ)—ਅੰਮੀ ! ਤੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਤੈਨੂੰ ਦਰ ਠਾਕ ਨਾ ਪਵੇ, ਤੇਰੇ ਲਈ ਸਭ ਦਰ ਖੁੱਲੇ, ਅੰਮੀ ! ਤੂੰ ਧੰਨ।

ਮਾਈ (ਨੈਣ ਭਰਕੇ)—ਪਰ ਬੇਟਾ ਜੀ ! ਸ਼ੱਤਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੇਟਾ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ, ਕਾਵਾਂ ਦੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਪਲਕੇ ਕੋਇਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਹਾਂ ਜਵਾਨ ਗੱਭਰੂ ਹੋ ਕੇ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਜੀਉ ਪਿਆ ਤੇ ਹੁਣ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਖਾਲਸਾ ਹੋ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਦੇਸ਼।

ਵੈਦ—ਵਾਹ ਵਾ ਸ਼ੁਕਰ ! ਵਾਹ ਵਾ ਸ਼ੁਕਰ ! ਧੰਨ ਲਾਜ ਪਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ! ਧੰਨ ਬਿਰਦ ਬਾਣੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਮਾਂ ਵਾਲਾ ਮੇਰਾ ਅਪਣਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਧੰਨ ਬਖਸ਼ਿੰਦ ਦਾਤਾ ! ਮਿਹਰ ! ਮਿਹਰ ! ਜੀਆਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਮੋਏ ਜੀਵਾਲਕੇ ਆਨ, ਸ਼ਾਨ, ਅਣਖ, ਗ਼ੈਰਤ, ਬਲ, ਸਾਹਸ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਦਾਤਾ ਗੁਰੂ ! ਹਾਂ, ਬਾਟ ਘਾਟ ਸਹਾਈ, ਬਿਖੜੇ ਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰੱਛਿਆ ਰਿਆਇਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਧੰਨ ! (ਮਾਈ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ) ਅੰਮਾਂ ਜੀ ਨੂੰ ਜੇ ਖੇਚਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਵਿੱਥਯਾ ਚਾ ਸੁਣਾਓ, ਜੋ ਮਨ ਨੂੰ ਮਨ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਤੋਂ ਬੀ ਚੈਨ ਆ ਜਾਵੇ।

ਮਾਈ—ਬੇਟਾ ਜੀਓ ! ਬੀਬੀ ਵਿਆਕੁਲ ਅੰਦਰ ਗਈ ਹੈ, ਸੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਫੇਰ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ, ਪਰ ਸੀ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ, ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬੀ ਦੱਸ ਕੇ ਠੰਢ ਪਾਵਾਂ। ਸਿਰ ਵਰਤੀ ਤੇ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਸਾਰੀ ਮੈਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਠੀ ਸੁਣਾਵਾਂ ?

ਵੈਦ—ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਲਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਸ ਪਿਆਰ ਦੇ ਰੋੜ੍ਹ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਮਗਰੋਂ ਬੜੀ ਨਿਢਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਹਾਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਲ ਦੱਸਣਾ ਉਸ ਲਈ ਅਸਹਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਖੁਸ਼ੀ ਬੀ ਤੇ ਵਿੱਥਯਾ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕੀ ਬੀ। ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਬੈਠੋ ਤੇ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਰਾ ਦਵਾਉਲਮਿਸਕ[1] ਦੇ ਆਵਾਂ, ਜੋ ਜਰਾ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਸੋ ਵੈਦ ਜੀ ਅੰਦਰ ਗਏ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਘੂਕ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ, ਨਬਜ਼, ਅੱਖਾਂ, ਦੰਦ, ਸੁਾਸ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਤਸੱਲੀ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਗ਼ਸ਼ ਨਹੀਂ, ਦੰਦਣ ਨਹੀਂ, ਸੁਖ ਦੀ ਨੀਂਦੇ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਹੈ, ਸੋ ਆਪ ਉਸ

1. ਕਸਤੂਰੀ ਤੋਂ ਬਣੀ ਇਕ ਦਵਾਈ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਜੋ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਤਾਕਤ ਲਈ ਹਕੀਮ ਵਰਤਦੇ ਹਨ।

ਨੂੰ ਅਡੋਲ ਪਈ ਛੋੜ ਕੇ ਫੇਰ ਆ ਗਏ, ਪਰ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਸਨ।

ਵੈਦ—ਮਾਈ ਜੀ ! ਲਾਲਮਨ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਹਾਂ ਸੱਚੀ, ਕੀ ਆਪ ਗੁਰਮਤੇ ਵੇਲੇ ਅੱਪੜੇ ਸਾਓ ਕਿ ਮਗਰੋਂ ?

ਮਾਈ—ਐਨ ਵੇਲੇ ਸਿਰ, ਤੇ ਹਾਂ ਛੇਕੜਲੇ ਦਿਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਬੀ ਹੋਏ ਸਾਂ, ਓਥੇ ਹੀ ਬਚੜਾ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਹੈ।

ਵੈਦ—ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਪਬੋਲੇ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਬੀ ਸੱਦਾ ਸੀ ਪਰ ਏਥੇ ਕੁਛ ਪੰਥਕ ਕਾਰਜ ਹੀ ਐਸਾ ਸੀ ਕਿ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।

ਮਾਈ—ਤਾਂ ਆਪ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋ, ਆਪ ਨੂੰ ਬੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੈ, ਪਤੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਮਨ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਤੇ ਆਪ ਆਪਣੀ ਤਸੱਲੀ ਲਈ ਪੁੱਛਦੇ ਹੋ, ਬੇਟਾ ਜੀਓ ! (ਮੁਸਕ੍ਰਾਕੇ) ਗੁਪਬੋਲਾ ਐਤਕੀ ਦਾ ਜਗਤ ਦੇ ਰਿਜ਼ਕ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ—ਰਜਤਪਣ[1]।

ਵੈਦ ਜੀ ਦੇ ਨੈਣ ਦਮਕ ਉੱਠੇ, ਮਨ ਮੰਡਲ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਉੱਠ ਰਹੀ 'ਸੰਸੇ-ਬਦਲੀ' ਤੋਂ ਸਾਫ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਿਆਰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੋ ਚਮਕਿਆ।

ਵੈਦ—ਠੀਕ ਹੈ, ਮਾਤਾ ਜੀ ! ਖਿਮਾਂ ਕਰਨਾ, ਸਮੇਂ ਬਿਖੜੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੀ ਸਭ ਦੀ ਜਾਨ ਸਦਾ ਤਲੀ ਤੇ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਫੂਕ ਫੂਕ ਕੇ ਕਦਮ ਧਰੀਦੇ ਹਨ।

ਮਾਈ—ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬੇਟਾ ਜੀਓ ! ਸਲਾਮਤੀ ਏਸੇ ਵਿਚ ਹੈ।

ਹੁਣ ਮਾਈ ਜੀ ਨੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਵੈਦ ਪਾਸ ਅੱਪੜਨ ਤੱਕ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਥਯਾ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ। ਉਹ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਬੈਠਾ ਸੋਚ ਵਿਚ ਟਿਕਿਆ ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਵਲਵਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਲੱਗਦਾ ਸਿੱਖ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਹ ਐਉਂ ਅੰਦਰੋਂ ਜੀਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਮਘਦੇ ਕੋਲੇ ਜਾਣਕੇ ਦਬਾ ਰਖੇ ਹਨ।

ਵੈਦ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਅੰਦਰ ਗਿਆ, ਬੀਬੀ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਹ ਤਸੱਲੀ ਕਰਕੇ ਵੈਦ ਬਾਹਰ ਆਯਾ ਤੇ ਮਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡੇਰੇ ਅੱਪੜਿਆ। ਮਾਈ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵਿਥਯਾ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਸੀ। ਦੋਇ ਲੰਮੀਆਂ ਵਿੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪਲੇ ਪਰ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਨਾਲ ਬੇ-ਮਲੂੰਮੇ ਜੋੜੇ ਗਏ, ਅਵਿੱਛੜ ਪਿਆਰੇ ਅੱਜ ਵਿੱਛੁੜੇ ਮਿਲੇ। ਅਲ੍ਹਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੋ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਮਤਲਬ ਸਾਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਅਫ਼ਗਾਨੀ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਡਾਢੀ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਲੱਗੇ। ਪਰ ਲਾਲ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਜਾਣੂੰ ਸੇ, ਪਿਆਰਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੇ ਅਕਹਿ ਰਸਾਂ ਦੇ ਸੰਗਮ ਹੋਏ।

[ਅੰਮਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ]

ਫੇਰ ਬੀਬੀ ਬਾਬਤ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਇਹੋ ਠਹਿਰੀ ਕਿ ਲਾਲ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾਵੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਵੀਰ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਭੈਣ ਸਹਿ ਸਕਣ ਜੋਗੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਦੋਂ ਮਿਲਾਪ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਪਰ ਵੈਦ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਦਿਨ ਲਾਏ, ਸਾਰੇ ਹਾਲ ਡਾਢੀ ਅਕਲ ਨਾਲ ਸੁਣਾਏ। ਉਸ ਵਰਿਹਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ, ਨਰਮ ਨਰਮ, ਸਹਿੰਦੇ ਸਹਿੰਦੇ ਬਚਨਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੇ ਖਲਾਸੀ ਦੀ ਸੋ ਸੁਣਾਈ। ਬੀਬੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਤੀ ਜੀ ਲਾਡ ਨਾਲ ਤੇ ਉਸਦੇ ਬਿਰਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸਦਾ 'ਪਿਆਰ-ਭਰਨਾਟ' ਨਾਲ ਉਚਿਆਂ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ 'ਲਾਲ-ਮਨ' ਸੱਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ 'ਵੀਰ-ਮਿਲਾਪ' ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਲ-ਮਨ ਨੂੰ ਘਰ ਆ ਕੇ ਅੰਮਾਂ ਤੇਜ ਕੌਰ ਮਿਲੀ, ਇਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਬਹੁਤ ਬਦਲ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਲਾਲ ਮਨ ਨੇ ਨੁਹਾਰ ਤੇ ਨਕਸ਼ ਸਿਆਣ ਲਏ। ਅੰਮਾਂ ਅੰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਗਲ ਚੰਬੜ ਗਈ। ਚਾਹੋ ਵੈਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਤਨੇ ਉਪਾਉ ਕੀਤੇ ਸੇ, ਪਰ ਤਦ ਬੀ ਲਾਲ ਮਨ ਉਸ ਪਿਆਰ ਫੁਟਾਲੇ ਵਿਚ ਜੱਫੀ ਵਿਚ ਬੇ-ਸੁਧ ਹੋ ਗਈ। ਬੀਬੀ ਬੜੇ ਨਾਜ਼ਕ ਮਨ ਤੇ ਨਾਜ਼ਕ ਸਰੀਰ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਈ; ਮਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬਉਰੇ ਵਾਙੂੰ ਤੱਕਦੀ ਗਲੇ ਜਾ ਚੰਬੜਦੀ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਕਦੇ ਮੱਥਾ ਕਦੇ ਹੱਥ ਚੁੰਮਦੀ ਤੇ ਨੈਣ ਭਰ ਭਰ ਆਖਦੀ:—ਅੰਮੀ······,ਅੰਮੀ······,ਅੰਮੀ······! ਜਦ ਹੋਸ਼ ਟਿਕਾਣੇ ਆਈ ਤਾਂ ਇਕ ਡੂੰਘਾ ਸਾਹ ਭਰਕੇ ਬੋਲੀ :—

ਸਾਂਈਆਂ ਜੀਓ ! ਮੈਨੂੰ ਮਾਂ ਵਿਛੋੜੇ ਨੇ ਵਰਿਹਾਂ ਬੱਧੀ ਘਾਇਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੇਖੋ ਅੰਮੀਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਸੁਣਕੇ, ਮੌਤ ਸੁਣਕੇ ਮੇਰੇ ਘਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਐਸਾ ਚੀਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਦੇ ਨਾ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ 'ਦਿਲ ਜ਼ਖਮ' ਭਰ ਆਯਾ ਹੈ, ਪੀੜ ਹੋਈ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਠੰਢ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਰ ਘਰ ਅੱਪੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਮੈਂ ਮੂਰਖ ਨਾ ਜਾਣਕੇ ਰੋਈ, ਰੋਈ, ਰੋਈ, ਪਰ ਅੰਮੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੋਂ ਭੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਜਿਥੇ ਮੌਤ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਓਥੇ ਅੱਪੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਹਾਂ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਠੰਢ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਵਿਛੋੜਾ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਘਬਰਾ, ਕਸ਼ਟ ਅਭੱਲ ਡੋਬ ਨਹੀਂ। (ਉੱਪਰ ਤੱਕ ਕੇ) ਜੀਓ ਮੇਰੀ ਅੰਮੀ ਜੀਓ ! ਦਾਤੇ ਦੇ ਦੇਸ਼ ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਵਿਛੋੜਾ ਹੈ ਨਾ, ਮੈਂ ਆ ਮਿਲਾਂਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਠੰਢ ਪੈ ਗਈ ਜੋ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਸਾਡੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਜੇ 'ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ' ਤੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਅਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ, ਸੁਖੀ ਹੈ, ਸੁਖੀ ਰਹੇ। ਸੁਖੀ ਰਹੋ, ਅੰਮੀ ਜੀ ! ਬਾਪੂ ਜੀ !

ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਪਾਲਣ ਵਾਲੀ ਮਾਏ ! ਤੂੰ ਮਿਲ ਪਈ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਮਾਂ ਹੈ ਨਾ ! ਮਾਂ ਹੈਂ ਤੂੰ (ਗਲ ਲੱਗਕੇ ਠੋਡੀ ਨੂੰ ਫੜਕੇ) ਬੋਲ ਨਾ ਅੰਮਾਂ ! ਤੂੰ ਹੈਂ ਨਾ ਅੰਮਾਂ !

ਮਾਈ—ਜੀਉ ! ਬੱਚਾ ਜੀਉ ! ਮੇਰਾ ਹੋਰ ਕੌਣ ? ਤੂੰ ਤੇ ਤੇਰਾ ਵੀਰ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਤਾਰੇ।

ਲਾਲ ਮਨ—ਅੰਮਾਂ ! ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਵੀਰ ਦੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਦੇਹ। ਘੁੱਟ ਕੇ ਅੰਮੀਂ ਜਾਏ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦੇਹ। ਹਾਂ ਉਹ ਚੰਦ ਵਰਗਾ ਮੱਥਾ ਸੁੰਘਾ ਦੇਹ, ਓਹ ਅੰਮੀ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਵਰਗੇ ਨੈਣ ਮੇਰੇ ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਕਰ ਦੇਹ। ਓਹ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜਿਗਰ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਮੇਰੇ ਇਸ ਤੜਫਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨਾਲ ਛੁਹਾ ਦੇਹ ਜੋ ਵੀਰ ਭੈਣ ਇਕੋ ਮਾਂ ਦੇ ਦੋ ਵਿਛੜੇ 'ਜਿਗਰ ਟੁਕੜੇ' ਮਿਲਕੇ ਇਕ ਹੋਣ। ਹਾਂ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਮਗ਼ਰੂਰ ਸਿਰ ਵਾਲੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਸੀ। ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਦਾ ਗੁਮਾਨੀ ਸੀਸ, ਅਣਖਾਂ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰਤਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀਸ, ਲੋਂਹਦੀ ਭੈਣ ਦੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਕੇ ਵਰਿਹਾਂ ਦੀ

1. ਰਜਤਪਣ—ਰੁਪਈਆ।

ਧੁਖਦੀ ਛਾਤੀ ਠਾਰ ਦੇਹ, ਸੀਤ ਕਰਲ਼ ਦੇਹ, ਠਾਰਾਂ ਪਾ ਦੇਹ, ਸੀਅਰਾਈਂਰੇ ਰੀ[1]।

ਲੰਮੀ ਮਲ੍ਹਾਰ ਦੀ ਧੁਨੀ ਵਿਚ "ਸੀਂਅਰਾਈਂਰੇ ਰੀ, ਸੀਂਅਰਾਰੀਂਏ ਰੀ" ਕਹਿੰਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਫੇਰ ਬੇ-ਸੁਰਤ ਹੋ ਗਈ।

ਵੈਦ ਜੀ ਨੇ ਹੁਣ ਅੰਬਰ, ਕਸਤੂਰੀ ਤੇ ਕੇਸਰ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਰਲਾਕੇ ਬਣਾਈ ਦਿਲ ਤਾਕਤ ਦੀ ਦੁਆਈ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਜੀਭ ਤੇ ਰੱਖੀ ਹੱਥ ਪੈਰ ਝਸਾਏ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਕੁਛ ਚਿਰ ਬਾਦ ਹੋਸ਼ ਤੇ ਤਕੜਾਈ ਆ ਗਈ।

[ਵੀਰ ਮਿਲਾਪ]

ਭਾਵੇਂ ਸਿਆਣੇ ਵੈਦ ਜੀ ਤੇ ਅੰਮਾਂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਭੈਣ ਭਰਾ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਵਿਚ ਅਜੇ ਢਿੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਪਿਆਰ ਤਣਾਵਾਂ ਹੋਰ ਕੱਸ ਨਾ ਝੱਲ ਸਕੀਆਂ। ਪਿਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ, ਮਾਂ ਨਹੀਂ ਤੱਕੀ, ਗੈਰਾਂ ਵਿਚ ਪਲੇ ਨੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਸੁਣੇ ਹਨ ਤੇ 'ਸੁਣੇ-ਵਿਛੋੜੇ' ਨੇ ਬਿਰਹੋਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਡੂੰਘੇ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੀ ਪੀੜ ਝੱਲੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਸ਼ੈ ਇਕੋ ਬਾਕੀ ਹੈ—ਇਹੋ ਇਕੋ ਭੈਣ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਪਿਉ ਦੇ ਮਿਤਰ ਭਰੇ ਨੈਣ ਵੇਖਣੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਵਿਚ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਮਮਤਾ ਭਰੀਆਂ ਰਸ਼ਮਾਂ ਤੱਕਣੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਲੱਭਣੀ ਹੈ ਐਉਂ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਲਵਲੇ ਉੱਛਲ ਪਏ ਕਾਹਲਾ ਹੋ ਟੁਰ ਪਿਆ, ਨਾਲ ਸਤਵੰਤ ਬੀ—ਉਸਦੇ 'ਪਿਆਰ ਪਰਨਾਲੇ' ਛੁੱਟੇ ਵੇਖਕੇ ਤੇ ਠਾਕਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਾ ਸਮਝ— ਟੁਰ ਪਈ।

ਇਧਰ ਵੈਦ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਤ੍ਰੈਏ ਅਜੇ ਅੰਦਰ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਲਾਲ ਮਨ ਅੰਮਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਸਿਰ ਲਾਈ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਸੀ ਕਿ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਸ਼ੱਤਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਸਜੀਲਾ ਜਵਾਨ ਸ਼ੇਰ ਆਨ ਬਾਨ ਵਾਲਾ ਗੱਭਰੂ ਮਗਰੂਰੀ ਤੇ ਅਭਿਮਾਨ ਭਰੇ ਸਿੱਧੇ ਸਿਰ ਵਾਲਾ, ਗੈਰਤ ਦਾ ਪੁਤਲਾ, ਪਰ ਐਸ ਵੇਲੇ ਡਾਢੇ ਰਸੀਲੇ ਵਾਲਾ, ਡਾਢੇ ਪਿੱਛੇ ਸੁਹਣੇ ਚੰਦ ਵਰਗੇ ਮੁਖੜੇ ਵਾਲਾ, ਪਿਆਰ ਝਰਨਾਟਾਂ ਨਾਲ ਆਪੇ ਵਿਚ ਕੋਮਲ ਹੋ ਕੇ ਮਮਤਾ ਦੀ ਰੌ ਬਣਕੇ ਦੌੜਦਿਆ ਵੀਰ ਵੇਹੜੇ ਆ ਵੜਿਆ। ਆ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤਾ। ਲਾਲੀ ਦਾ ਅੰਮਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਸੀ ਸਿਰ, ਬਾਹਾਂ ਗਲੇ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਸਨ, ਨੈਣ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਆਕਾਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕਦੇ ਪਏ ਸਨ, ਐਉਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਨੈਣਾਂ, ਹਾਇ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਨੈਣਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪਿਉ ਵਰਗੇ, ਮਾਂ ਵਰਗੇ ਨੈਣ ਇਕ ਆਨ ਵਿਚ ਸਿਞਾਤੇ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਉੱਠੀ ਉੱਡੀ ਤੇ ਜਾ ਚੰਮੜੀ ਵੀਰਨ ਨੂੰ। ਭਰਾ ਦੀਆਂ ਕਲਾਈਆਂ ਬੇਵਸੀਆਂ ਭੈਣ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਚੰਬੜ ਗਈਆਂ, ਚੰਬੜਕੇ ਦੋਵੇਂ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ 'ਜਿਗਰ ਦੇ ਟੋਟੇ' ਹਾਂ ਇਕ ਸੋਮੇ ਦੇ ਦੋ ਰੌ, ਹਾਂ ਇਕ ਤਨ ਦੇ ਇਕ ਹੋਏ ਦੋ ਟੁਕੜੇ, ਜੋ ਤਰਸਦੇ, ਤੜਫਦੇ, ਮਿਲਣ ਲੋਚਦੇ ਸੇ ਮਿਲੇ, ਮਿਲੇ ਕਿ ਚੰਬੜੇ ? ਹਾਏ ! ਸ਼ਰੀਰਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ ਨੂੰ ਮੇਟਣ ਵਾਲੀ ਚੰਬੜ ਹੀ ਚੰਬੜ—ਹਾਂ ਸ਼ੁਦਾਈ ਚੰਬੜ ਹੀ—ਇਕ ਸ਼ੈ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਮੇਲੇ ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੁਧ ਨੂੰ ਟੱਪ ਗਏ। ਸਰੀਰ ਬੇਸੁਧ ਹੋ ਗਏ, ਰੂਹ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਰੂਹ। 'ਵੀਰ-ਰੂਹ' 'ਭੈਣ ਰੂਹ' ਪੰਘਰਕੇ, ਪਿਘਲ ਕੇ, ਪਉਣ ਰੂਪ ਹੋਕੇ ਉੱਡ ਕੇ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅਮਰੀ ਮੇਲ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਈਆਂ। ਆਹ ! ਅਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦਿਉਤੇ ਸੱਚੇ ਸੁਚ ਪਿਆਰਾਂ ਉੱਤੇ ਫੁਲ ਵਰਖਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਿੱਸਦੇ ਨਹੀਂ ਪਰ ਪਿਆਰ-ਫੁਹਾਰ ਵੱਸ ਰਹੀ ਹੈ, ਵੀਰ ਭੈਣ ਦੇ ਮਿਲਾਪ-ਬੇਸੁਧ ਬੇਹੋਸ਼ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਰੂਹਾ ਦੇ ਮੇਲਿਆ ਪਰਨ ਅਸਮਾਨ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਤੇ ਦਿੱਬ ਸੁਗੰਧੀ ਦੇ ਫੁਲ ਵਰਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਅਗੰਮੀ 'ਰਸ-ਫੁਹਾਰ' ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਅਣਡਿੱਠਾ ਸੁਆਦ ਛਾ ਰਿਹਾ ਹੈ—ਸੀਤਲ, ਮਿੱਠਾ ਮਿੱਠਾ, ਸ਼ਾਂਤ ਸ਼ਾਂਤ। ਪਾਸ ਬੈਠਿਆਂ ਦੀ ਸਰਤ ਜੁੜ ਗਈ ਹੈ, ਸਾਂਈਂ ਦੀ, ਸਤਵੰਤ ਦੀ, ਵੈਦ ਦੀ। ਵੀਰ ਭੈਣ ਬੇਹੋਸ਼ ਹਨ, ਰਹਿਮਤ ਹੈ, ਰਹਿਮਤ :—

ਸਦੀਵ ਵੱਸੇ ਰਹਿਮਤ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਪਿਆਰਾਂ ਤੇ।

... ...

ਹੋਸ਼ਾ ਪਰਤੀਆਂ, ਭੈਣ ਭਰਾ ਦੋਵੇ ਸਾਂਈਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੇ, ਇਕ ਪੱਟ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਇਕ ਤੇ ਬੇਟੀ, ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਇਕ ਹੱਥ ਮਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਧਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਕ ਇਕ ਹੱਥ ਗੋਦ ਵਿਚ ਪਏ ਆਪੇ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਅੱਜ ਜਨਮ ਦਾਤੀ ਅੰਮੀਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਪਾਲਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ, ਨਿਭਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਜਾਲੇ ਜੱਫਰਾਂ ਦੇ ਪੇੜ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਲੱਗੇ ਵੇਖ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੱਕੋ ਨਾ, ਤੱਕੋ ਜੀ, ਤੱਕ:— ਅਸਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਇਸ ਪਿਆਰ ਪਰ 'ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਫੁਲ' ਵਰਸਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਨਕਸ਼ਾ ਜ਼ਿਮੀਂ ਤੇ ਖਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਅਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਖਾਂ ਦੀ ਛੁਹ ਧਰਤੀ ਦੀ ਮਾਂ ਮਾਣ ਰਹੀ ਹੈ, ਵਾਤਸਲ ਰਸ[2] ਦਾ ਸਾਰ ਸੁਗੰਧੀ ਹੋ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਪਰ ਨੂੰ ਜੋ ਅਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਮਰ-ਅੰਮੀਂ ਮਾਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਹਾ ਪਿਆਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇ-ਸੁਧੀਆਂ। ਵਾਹ ਵਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ, ਤੇਰੇ ਜਲਵੇ ਵਾਹਵਾ ਪਿਆਰ, ਤੇਰੀਆਂ ਝਰਨ ਝਰਨ ਥਰਾਟਾਂ। ਮਾਂ ਕਦੇ ਧੀ ਦਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦਾ, ਬਲਾਈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਿਆਰੀ ਆਸ ਕੌਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕਰ ਨੈਣ ਭਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਲੰਘਦੇ ਹਨ—'ਕਾਸ਼। ਇਹ ਰੰਗ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਵੇਖਦੀ, ਕਾਸ਼। ਇਹ ਰਸ ਮਰਣ ਹਾਰ ਦੁਲਾਰੀ ਮਾਣਦੀ, ਕਾਸ਼। ਇਹ ਸੂਰਜ ਉਸਦੇ ਨੈਣਾਂ ਲਈ ਚੜ੍ਹਦਾ, ਕਾਸ਼ ! ਇਹ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲੀ ਹਵਾ ਅੱਜ ਉਸਦੇ ਸੁਾਸਾਂ ਨੂੰ ਸੁਗੰਧਤ ਕਰਦੀ, ਕਾਸ਼ ! ਇਸ ਥਾਵੇਂ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਮਾਣਨ ਹਾਰ, ਰਸ ਲੈਣ ਹਾਰ ਉਹ ਆਪ ਹੁੰਦੀ—ਮੈਂ ਇਸ ਨਕਸ਼ ਦੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਹਾਰ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਦੇਖਦੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਮੇਰੀ ਪੀਤਮਾ ਠਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਰਸ ਮਗਨ ਹੈ, ਸੁਆਦ ਮਸਤ ਹੈ। 'ਹਾਇ। ਮੇਰੀ ਮੈਂ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਤੂੰ ਇਸ ਪਿਆਰ-ਸੰਗਮ ਦਾ ਰਸ ਨਾ ਡਿੱਠਾ।' ਐਉਂ ਸੋਚਦੀ ਦੇ ਨੈਣ

1. ਹੇ ਠੰਢਾ ਵਾਲੀਏ।

2. ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਜਾਇਆਂ ਦਾ ਪਿਆਰ

ਵਰਸਦੇ, ਫੇਰ ਸ਼ੁਕਰ ਵਿਚ ਭਰਦੀ :—'ਦਾਤਾ ਸਤਿਗੁਰ' ਆਖਦੀ 'ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ ਕਿ ਪਿਆਰੀ ਦੀ ਅੱਜ ਆਸ ਪੂਰੀ ਹੋਈ, ਹਾਂ ਆਸ ਕੌਰ ਦੀ ਆਸ ਪੂਰੀ ਹੋਈ', ਫੇਰ ਨੈਣ ਮੁੰਦ ਮੁੰਦ ਲੈਂਦੀ। 'ਹੁਣ ਨੂੰ ਦੇਖਣਹਾਰ ਨੈਨ' ਜੋ ਰਸ ਵਿਚ ਮਗਨ ਸੇ, ਫੇਰ ਖੁਲ੍ਹੇ, ਵੈਦ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਲਾਲੀ ਵੀਰ ਤੇ ਮਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਅਜੇ ਮਗਨ ਹੈ। ਹੁਣ ਅੱਖਾਂ ਭਾਵੇਂ ਬੰਦ ਹਨ, ਪਰ ਮੱਥੇ ਤੇ ਚਮਕ ਅਤੇ ਲਾਲੀ ਹੈ। ਜੋ ਲਾਲੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ ਅੱਜ ਉਹ ਲਾਲੀ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਉਠਕੇ ਲਾਲ ਮਨ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਆ ਲਸੀ ਹੈ। ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਤੱਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਦੁਖੜਿਆਂ ਦਾ ਬੇਲੀ ਵੀਰ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਛੁੜੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਨੈਆਂ ਵਿਛੁੜ ਵਿਛੁੜ ਬਿਖੜੇ ਥਾਂਈਂ ਵਗ ਵਗ ਆਖ਼ਰ ਆ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ, 'ਨਦੀਆਂ ਵਾਹ ਵਿਛੁੰਨੇ' ਹਾਂ 'ਵਿਛੁੰਨੇ' ਪਰ ਸੰਜੋਗਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀਆਂ ਮਿਹਰਾਂ ਤੱਕੋ, ਸੰਜੋਗ ਘੱਲ ਦਿੱਤੇ ਮੇਲੇ ਹੋ ਗਏ।

ਨਦੀਆਂ ਵਾਹ ਵਿਛੁੰਨਿਆ ਮੇਲਾ ਸੰਜੋਗੀ ਰਾਮ'

ਹਾਂ ਇਹ ਵਿਛੋੜੇ ਜੋ ਸਦਾ ਵਦਦੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਕਹੀਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸਮਝੀ ਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਗੇ, ਹਾਂ ਓਹ ਕਦੇ ਅਨੰਤ ਵਿਚ ਜਾ ਜਾਕੇ ਮੇਲੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਵਿਛੁੜੇ ਅਨੰਤ ਵਿਚ ਜਾ ਆਖਰ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਏਥੇ ਦੇਖੋ 'ਅਨੰਤਾਂ ਵਾਲੇ' ਨੇ ਸੰਜੋਗ 'ਅੰਤ ਵਾਲੇ' ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਘੱਲ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਤੇ ਦੇਖੋ 'ਅੰਤ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼' ਵਿਚ 'ਨਦੀਆਂ ਵਾਹ ਵਿਛੁੰਨਿਆਂ' ਦੇ ਮੇਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਖਿੱਚੀ ਰਹੇ ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਵਾਤਸਲ ਰਸ ਦੀ, ਲੱਗੀ ਰਹੇ ਇਹ ਸਮਾਧਿ ਸੁੱਚੇ ਉੱਚੇ 'ਵੀਰ ਭੈਣੀ-ਪਿਆਰ' ਦੀ: ਹਾਂ, ਖਿਚਿਆ ਰਹੇ ਇਹ ਨਕਸ਼ਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ।

—o—

ਕਾਂਡ ਪੰਝੀਵਾਂ

ਹਾਂ ਜੀ, ਸਤਿਲੁਜੋਂ ਪਾਰ, ਪਰੇ ਦੂਰ, ਦੂਰ, ਇਕ ਖਤ੍ਰੰਮਾਂ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਕੀ ਜਾਣੀਏ ਖੰਨੇ ਖੱਤ੍ਰੀਆਂ ਵਸਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਏਥੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਘਰਾਣਾ ਹੈ, ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸੰਗਤ ਜੁੜ ਰਹੀ ਹੈ, ਭੋਗ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਰਦਾਸਾ ਸੁਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਰਦਾਸੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਅਰਦਾਸੀਏ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ—'ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਤੇਰੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਵਲੋਂ, ਸਰਬ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਲੋਂ ਬਿਨੈ ਹੈ ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਆਪਣੇ ਦੂਰ ਗਏ ਹੈ ਵਿਛੜੇ, ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਆਏ, ਪਰਵਸ ਹੋਏ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਰੱਛਾ ਕਰ, ਰਿਆਇਤ ਕਰ, ਔਗੁਣ ਨਾ ਚਿਤਾਰ, ਬਖ਼ਸ਼ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਆਸਾਨ ਕਰ, ਪੈਂਡੇ ਸੌਖੇ ਕਰ, ਮੁਹਾੜਾਂ ਮੋੜ, ਵਿਛੜ ਮਿਲਾ, ਆਂਦਰੀ ਠੰਢਾਂ ਪਾ। ਹੇ ਦਾਤਾ! ਤ੍ਰੁੱਠ ਤੇ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਮੀਂਹ ਪਾ। ਹੇ ਮਾਲਕ ਜੀ! ਜੇ ਆਪ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਆਪ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਅੱਪੜ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬਿਜ-ਲੀਆਂ ਚਮਕਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਹਨੇਰੇ ਮਨਾਂ ਤੇ ਚਾਨਣੇ ਪਾ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਦੇ ਦਰ ਪਰਵਾਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਧਿਆਨਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪ ਦੇ ਦਰ ਸੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਧਿਆ-ਨੀਏ। ਕਲੇਜੇ ਠਰਨ, ਛਾਤੀਆਂ ਸੀਤਲ ਤੇ ਮਨ ਸੁਖੀ ਹੋਣ, ਆਪਦਾ ਕੀਰਤਨ, ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੇ। ਦਾਤਾ! ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਇਕ ਮਾਸੂਮ ਕੰਨਯਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਦੀ ਪਰਵਸ ਪੈ ਗਈ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਰੱਛਯਾ ਕਰੋ, ਸ਼ਰਮ ਧਰਮ ਬਚਾਓ; ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਰਹਿਬਰ, ਰਾਖੇ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ ਹੋਵੇ, ਮਿਹਰਾਂ ਕਰੋ, ਸਾਵਣ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਵਰਸੋ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਆਪਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਉਣ ਦੇ ਹੰਭਲੇ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਆਓ, ਸਹਾਰਾ ਦਿਓ, ਭਾਣਾ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਦਿਓ।

'ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ॥'

ਅਰਦਾਸੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਇਕ ਮਨ ਜੁੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਰਦਾਸਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਾਰੇ ਅਡੋਲ ਖੜੇ ਉਸੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਖੜੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਸਿਰ ਝੁਕ ਗਏ, ਤਾਰਨਹਾਰ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਪੈ ਗਏ, ਸਰਬ ਦੇ ਸੀਸ 'ਸਹਸ ਪਦ ਬਿਮਲ ਤੇ ਢਹਿ ਪਏ, ਫੇਰ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਏ, ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਿਆ ਤੇ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਸੰਗਤ ਵਿਦਾ ਹੋਈ। ਭੋਗ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਛਕਾਕੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਮਾਂ ਕੋਠੇ ਉਤੇ ਚੁਬਾਰੇ ਜਾ ਬੈਠੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਜੀ ਬਾਹਰ ਕੰਮ ਕਾਜ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਬੈਠੀ ਤਾਂ ਉਤੇ ਕਸ਼ੀਦਾ ਲੈਕੇ, ਪਰ ਖਿਆਲ ਵਹਿਣੀਂ ਪੈ ਗਏ। ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਹੋ ਆਵੇ, ਆਖੇ: ਆਂਦਰਾਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀਆਂ ਕਿ ਬੱਚੀ ਮਰ ਗਈ ਹੈ, ਆਂਦਰਾਂ ਮੰਨਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਧੀ ਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਿੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਦੀ ਤਕੜੀ ਸੀ। ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਦਾਈਏ ਵਾਲੇ ਹੰਭਲੇ ਮਾਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਦੂਖ ਪੈਂਡੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਅੱਤ ਹਨ। ਕਦੇ ਗੰਗਾ ਗਈਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮੁੜੀਆਂ, ਏਡੇ ਕਠਨ ਪੈਂਡਿਆਂ ਤੋਂ ਕੌਣ ਮੁੜਿਆ? ਬਾਉਰੀਆ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਬੜੇ ਉਪਕਾਰੀ ਹਨ, ਓਹ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਨ, ਐਤਕੀਂ ਫੇਰ ਗਏ ਹਨ (ਉਪਰ ਤੱਕ ਕੇ ਬਿਹਬਲ ਹੋਕੇ) ਹੇ ਦਾਤਾ! ਪਾ ਬਰਕਤ ਸਾਡੇ ਬਾਉਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਿਆਰੇ ਵਿਚ, ਅਗੁ-ਵਾਨੀ ਕਰ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ, ਜੋ ਐਤਕੀਂ ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ ਲੈਕੇ ਆਉਣ, ਦਾਤਾ! ਬਾਉਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਾਂਈ ਲੋਕ! ਤੇਰਾ ਜੁਗ ਜੁਗ ਭਲਾ! ਨਾਮ ਦੇ ਪਿਆਰੇ! ਤੈਨੂੰ ਹਰ ਨਾਮ ਚਿੱਤ ਆਵੇ, ਚਿੱਤ ਆਵੇ, ਮੇਰੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਠੰਢ ਪਾ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਦਾਸਿਆਂ, ਦਿਲਬਰੀਆਂ, ਦਿਲਝਵੀਆਂ, ਉਦਾਸੀਆਂ ਹੰਭਲੇ ਮਾਰਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਟੁਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਹੇਠੋਂ ਛੋਟੀ ਕਾਕੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ:— ਮਾਂ ਜੀ ਲਿਟਾਂ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਜੀ ਆਏ ਹਨ,— ਲਿਟਾ ਵਾਲੇ, ਭਗਵੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵਾਲੇ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਨੇ, ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਬਾਹਰ ਗਏ ਹਨ, ਫੇਰ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਉੱਪਰ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਪੁੱਛ ਆ, ਅਸੀਂ ਆ ਜਾਈਏ, ਕਿ ਬੇਬੇ ਜੀ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ? ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਆਖਿਆ—ਕਾਕੀ ਉਤੇ ਹੀ ਲੈ ਆ। ਕਾਕੀ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਗਈ ਤਾਂ ਕੌਰ ਪਲ ਮਗਰੋਂ ਸੰਤ ਜੀ ਉਪਰ ਆ ਗਏ। ਉਤੇ ਆ ਗਏ ਵੇਖ ਕੇ ਤੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਬੀਬੀ ਨੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਕੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬੈਠਣ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਪ ਮੂੜ੍ਹੇ ਤੇ ਹੋ ਬੈਠੀ।

ਬਸੰਤ— ਚਿਰਕੇ ਆਏ, ਭੋਗ ਤੇ ਨਾ ਅੱਪੜੇ?

ਲਿਟਾਂ ਵਾਲੇ— ਬੇਬੇ ਜੀ ! ਵਡੇ ਸੰਤਾਂ[1] ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਕੁਛ ਮਸਤਾਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਢਿੱਲ ਲੱਗ ਗਈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਬੀ ਨਾ ਆ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ:— ਸਾਡੀ ਸੁਖ ਹੈ, ਤੂੰ ਜਾ ਕੇ ਸੁਣੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾ ਆ ਜੋ ਮਤੇ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ। ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਤ ਸਾਡੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਦੋ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲੋਂ ਆਏ ਉਤਰੇ ਸਨ, ਓਹ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਲੁਕਾਵਾਂ ਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਸੰਤਾਂ ਸਮਝੇ ਓਹ ਐਉਂ ਹਨ, ਕਿ ਬਾਉਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਐਤਕੀ ਕਾਬਲ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਬੜੇ ਕਾਮਯਾਬ ਆਏ ਹਨ, ਇਥੋਂ ਤਾਂਈ ਕਿ ਸ਼ੱਤਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੇਟਾ ਵੀ ਲੈ ਆਏ ਸੁਣੇ ਹਨ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ (ਤ੍ਰਬ੍ਰਕ ਕੇ)— ਹੈਂ ? ਓਹ ਤਾਂ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਦਾ ਬੱਚਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਓਹ ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਫਾਬਾ ਸੀ । ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਸਿਆਣਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਲੱਭਿਆ ?

ਲਿਟਾਂ ਵਾਲੇ—ਮਾਈ ਜੀ ! ਬਹੁ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਇਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸਦੀ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਬੜੇ ਖਾਨ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋ ਕੇ ਪਲਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਾਂ ਦਾ ਗੁਟਕਾ, ਕੜਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਮਿਲ ਗਏ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਅਫ਼ਗਾਨ ਹੀ, ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ। ਬੱਸ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟ ਗਈ, ਖਾਲਸਈ ਅਣਖ ਜਾਗ ਪਈ ਤੇ ਦੇਸ ਅੱਪੜ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਪੰਥ ਨੇ ਆਏ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਮਾਈ—ਧੰਨ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲਾ ! ਧੰਨ ਦਾਤਾ ! ਧੰਨ ਬੰਦੀ ਮੋਚ ! ਧੰਨ ਆਪਣਿਆਂ ਦੀ ਰੱਛਿਆ ਰਿਆਇਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ! ਵਾਹ ਵਾਹ ! ਮੇਰੇ ਸਾਂਈਆਂ ਵਾਹ ਤੂੰ ! ਤੂੰ ਧੰਨ !! ਇਉਂ ਕਹਿੰਦੀ ਜਾਏ ਤੇ ਨੈਣਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਹੰਝੂ ਕਿਰੇ, ਪਿਆਰੇ ਦਾਤਾ ! ਮਿਹਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦਾਤਾ ! ਧੰਨ ਤੇਰਾ ਪਿਆਰ !!

ਸੰਤ—ਮਾਈ ਜੀ ਅੱਗੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਪਰ ਇਹ ਬੀ ਓਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਦੋ ਮਾਈਆਂ ਬੀ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀ ਨਾਲ ਲਿਆਏ ਹਨ। ਕੀ ਜਾਣੀਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਤਵੰਤ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੱਸ ਆ ਜਾਕੇ ਜੋ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਕਰਨ ਕਿ ਕਾਕੀ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭਾਲ ਕਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਯੋਗ ਦੀਆਂ ਛਿਨਾਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਘਟ ਸਕਣ ਘਟ ਜਾਣ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ੱਤਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ ਦੀ ਲੱਭੇ ਤੇ ਵੀਹ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਤੱਕ ਪੰਥ ਦੇ ਇਕ ਬੱਚੇ ਲਈ ਬੀ ਟੋਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਿਫਤ ਦੇ ਚਾਉ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਦੇ ਲੱਭ ਪੈਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੇ ਉਛਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਯੋਗ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਸਾਂਈਂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਵਿਚ ਉੱਚਾ ਉਠ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਲਿਟਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਯਾਦ ਕਰਾਉਣ ਨਾਲ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਯਾਦ ਤ੍ਰਿਖੀ, ਹੋ ਆਈ। ਬਿਰਹੁੰ ਦੀ ਖਿੱਚ ਮਤੇ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ ਦੀ ਆਸ ਪੱਕੀ ਖਬਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਸਾ; ਸਾਰੇ ਭਾਵਾਂ ਨੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਇਕ ਝੰਜੋਲ ਦਿੱਤੀ, ਕਾਹਲੀ ਹੋ ਹੋ ਮੁੜ ਮੁੜ ਸੰਤਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪੁੱਛੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿੰਨੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰੱਖਦੇ। ਫੇਰ ਉਸੇ ਘਬਰਾ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਸੁੱਝੀ ਕਿ ਜੇ ਕਿਤੇ ਸ਼ੱਤਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੇਟਾ ਮਿਲ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਾਂ, ਮਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਬੱਚੜੀ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਪੁੱਛ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਲਿਟਾਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਉਹ ਸਿੰਘ ਰਾਤੀਂ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ੱਤਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੇਟਾ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਭਣਵੱਯੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਹੈ'।

ਬਸੰਤ—ਕਿੱਥੇ ?

ਲਿਟਾਂ ਵਾਲੇ (ਨਿਉਂਕੇ ਤੇ ਬੜੀ ਮੱਧਮ ਸੁਰ ਕਰਕੇ)—ਉਸ ਦਾ ਭਣਵੱਯਾ ਲਾਲ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਵਟਾਲੇ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਫੇਰ ਹੁਣ ਕੰਧੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੰਧੀ ਰਾਵੀ ਦੀ— ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਕੰਧੀ।

ਬਸੰਤ—ਪਸਿੱਤੇ ਪਾਸੇ, ਕਿਉਂ ਸੁਖ ਹੈ ?

ਲਿਟਾਂ ਵਾਲੇ (ਹੋਰ ਨੀਵੀਂ ਸੁਰ ਕਰਕੇ)—ਓਥੇ ਉਹ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੀ ਜਾ ਟਿਕੇ ਹਨ। ਵੈਦ ਹਨ ਸਿਆਣੇ, ਸਾਰੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਰਾਵੀਓਂ ਪਾਰ ਟਿੱਬੀਆਂ ਦੇ ਗਿਰਾਵਾਂ ਵਿਚ, ਲਾਗ ਬਸੋਹਲੀ ਤੱਕ, ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਸਾਨਮੰਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਆਪਣੀ ਵਿਦੰਗੀ ਤੇ ਮਿੱਠਤ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਥਾਂ ਥਾਂ, ਗਿਰਾਂ ਗਿਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਪੰਥ ਪਿਆਰਾ ਯਾ ਜੱਥਾ ਕਿਸੇ ਔਕੜ ਵੇਲੇ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਚੋਖੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਇਕ ਘਰ, ਇਕ ਇਕ ਸਿੱਖ, ਗਿਰਾਂ ਗਿਰਾਂ ਦੋ ਦੋ ਚਾਰ ਚਾਰ ਸਿੱਖ ਵੰਡ ਦੇਣ ਤਾਂ ਇਕ ਚੋਖੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਓਟ ਆਸਰਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਹਿਸਾਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਲੋਕੀਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਭੇਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਓਹ ਨਿਰਮਾਣ ਚੁੱਪ ਮਾਨੋਂ ਕੋਈ ਸਿਲਾ ਪਈ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਦਗ਼ ਦਗ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉੱਚੇ ਜੀਵਨ, ਨਾਮ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ। ਸਮਾਂ ਸਫਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਆ ਬਣੀਂ ਤੇ ਪੰਥਕ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ। ਜਦੋਂ ਜ਼ਖਮੀ ਕਿ ਬੀਮਾਰ ਸਿੱਖ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣ ਤਾਂ ਥਾਂ, ਕੁੱਲੀ, ਅੰਨ, ਬਸਤ੍ਰ ਬੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਲਾਜ ਮਾਲਜਾ ਬੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹੈ ਮਾਤਾ ਜੀ ! ਜੀਵਨ ਭਾਈ ਲਾਲ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਨੂੰ ਬੀ ਕਛ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਲਾਲਮਨ, ਕੰਵਰ ਸ਼ੱਤਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਾਡਲੀ ਬੇਟੀ ਬੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ-ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਜੁੱਧਾ ਜਰਾ ਸਹਲ ਹੈ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਵੀਰ ਮਾਂ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਢਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਹੋ ਮੁੱਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵੈਦ ਜੀ ਦਾਰੂਆਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਵੱਲ ਕਰ ਹੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਬਸੰਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੱਥਰੂ ਭਰ ਆਏ, 'ਧੀਤੇ ਵਿਯੋਗ' ਦੀ ਨਸ਼ਤਰ ਤਿੱਖੀ ਹੋ ਚੁਭੀ, ਬੁੱਲ੍ਹ ਥਰਕਣ ਲੱਗ ਗਏ ਕਲੇਜਾ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਅਸਾਂ ਬੀਬੀ ਦੀਆਂ

1. ਇਹ ਸੰਤ ਤੇ ਲਿਟਾਂ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂ ਭੀ ਤਦੋਂ ਬੀ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੀ ਮਾਲ ਦਾ ਇਕ ਮਣਕਾ ਸਨ।

ਬੜੀਆਂ ਨਾਜ਼ਕ 'ਦਿਲ-ਤਰਬਾਂ' ਛੇੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਹੱਛਾ. ਇਹ ਝਰਨਾਟ ਲੰਘ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਲੰਘਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਗਲੀਆਂ ਝਰਨਾਟਾਂ। ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਤੱਕੜੀ ਸੀ, ਥੋੜੇ ਹੀ ਚਿਰ ਬਾਦ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨੇ ਭਾਣੇ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਕਰਕੇ ਦਿਲ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝ ਕੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਟੁੱਕ ਕੇ ਟਕੜੀ ਹੋ ਕੇ ਆਖਿਆ: 'ਪਤੀ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਤੀਰਾਹ ਜਾਣਾ ਹੈ'।

ਲਿਟਾਂ ਵਾਲੇ—ਜੀ ਹਾਂ, ਵੱਡੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਤੀਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਪਰਵੱਸ ਪਿਆ ਹੈ ਅਰ ਇਕ ਕਬੀਲਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਭੀ ਉਥੇ ਪਰਵੱਸ ਪਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਬੀ ਨਿਕਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣਾ ਹੈ। ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਵਾਸਤੇ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਾਈ—ਕਿਉਂ? ਬਾਉਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਓਧਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ?

ਸੰਤ-ਬੀਬੀ ਜੀ। ਮੈਂ ਪਸ਼ਤੋ ਸਾਫ ਬੋਲਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਉਧਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪਸ਼ਤੋ ਹੈ। ਬਾਉਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਸ਼ਤੋ ਜਾਣਦੇ ਤਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਤਕੜੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਮੈਂ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਤੀਰਾਹ ਹੋ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਓਥੇ ਜਾਣੂ ਪਛਾਣੂੰ (ਹੱਸਕੇ) ਸੇਵਕ ਮੁਰੀਦ ਬਹੁਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਕੰਮ ਸਾਰ ਲਈਦਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਬੀਬੀ! ਮੈਂ ਹੋਇਆ ਇਕ ਟਹਿਲੀਆਂ ਤੇ ਬਾਉਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਇਕ ਰਤਨ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਓਹ ਕਦੇ ਬੀ ਓਸ ਕਠੋਰ ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਜਾਣ, ਉਹ ਤਾਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਜਿੰਦ ਨਾਲੋਂ ਪਿਆਰੇ ਕਰਕੇ ਤੇ ਭੈੜੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਬੀ ਲੁਕਾ ਕੇ ਰੱਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਵਧੀਕ ਕੀਮਤੀ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋਖੋਂ ਵਿਚ ਪੈਣੋਂ ਵਧੀਕ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੀਏ।

ਬਸੰਤ—ਸੱਚ ਕਿਹਾ ਨੇ। ਓਹ ਗੁੱਝੇ ਲਾਲ ਹਨ. ਪੂਰੇ ਭਾਂਡੇ ਹਨ। ਹਾਂ ਸੱਚੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਾਲ ਚੋਲੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਸਮਝਕੇ ਉਧਰ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਔਖ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ?

ਸੰਤ—ਨਹੀਂ ਬੇਬੇ ਜੀ, ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਫਕੀਰ ਬਣਕੇ ਜਾਈਦਾ ਹੈ, ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋ ਕੇ ਮੁਰੀਦ ਕਰੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਢੰਗ ਕੱਢ ਲਈਦੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੇਬੇ ਜੀ। ਸ਼ੇਰ ਦੀਆਂ ਦਾਹੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਸ ਕੱਢਣਾ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਹੈ?

ਬਸੰਤ—ਰੱਬ ਭਲਾ ਕਰੇ ਨੇ, ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਖੇਚਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜੋ ਮੇਰੀ ਸਤਵੰਤ ਦਾ ਬੀ ਗਏ ਹੋਏ ਕੋਈ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਕੱਢੋ?

ਸੰਤ—ਸਿਰ ਦੇ ਤਾਣ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ. ਹੁਣ ਦੀਆਂ ਆਈਆਂ ਸੋਆਂ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰਾ ਥਹੁ ਕਰ ਲਉ, ਮੇਰੇ ਤੁਰਨ ਵਿਚ ਅਜੇ ਮਹੀਨਾ ਹੈ, ਜੇ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੁੱਖ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਸਰਹੱਦ ਵਿਚ ਟੋਲ ਕਰਾਂਗਾ ਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਵੀ ਹੀਯਾ ਕਰਾਂਗਾ।

ਬਸੰਤ—ਨਾਮ ਚਿੱਤ ਆਵੇ, ਗੁਰੂ ਮਿਹਰ ਕਰੇ, ਨਾਮ ਚਿੱਤ ਰਹੇ ਸਦਾ ਸਦਾ।

ਹੁਣ ਲਿਟਾਂ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਜਾਣ ਨੂੰ ਕਾਹਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਡੇਰਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਸੀ। ਆਪ ਪੰਥ ਦਰਦੀ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਪਿਆਰੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਸਾਧੂ ਬਣਕੇ ਤਦੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵੇਲੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸੇ। ਯਾ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਹੋ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਰਹਿਕੇ ਵਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰਦੇ, ਵਪਾਰਾਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਥ ਦੀ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੋਲੇ ਵਿਚ ਤਦੋਂ ਕੌਮ ਵਿਚ 'ਖੁਲਾਸਾ ਸਿੱਖ' ਬੀ ਆਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਲੁਕਣ ਦੀਆਂ ਠਾਹਰਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਕਲ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਹੱਲ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਖਰਚਾਂ ਵਿਚ ਮਦਦਗਾਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ।

—o—

ਕਾਂਡ ਛੱਬੀਵਾਂ

ਸੰਤ ਹੁਣ ਉਤਾਵਲੇ ਹੋ ਚਲੇ ਗਏ। ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਬੇਚੈਨ ਬੈਠੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ, ਜਿਸ ਦਾ ਜੀ ਕਾਹਲਾ ਹੈ ਕਿ ਛੇਤੀ ਪਤਾ ਲੱਗੇ। ਦਿਲ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕੁੜੱਲ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ. ਪਰ ਬੇਚੈਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਡ ਜਾਵਾਂ ਮਾਝੇ ਤੇ ਧੀ ਐਉਂ ਟੋਲ ਲਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਇਲ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਖਬਰੇ ਉਹ ਨਾ ਆਈ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਅਜੇ ਨਾ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ।

ਇਸੇ ਹਾਲ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ, ਪਤੀ ਜੀ ਆ ਗਏ, ਸਾਰੀ ਵਿਥਯਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ। ਉਹ ਬੀ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਏ. ਪਰ ਫੇਰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ—ਜੇ ਗੁਰਮਤੇ ਦੇ ਵੇਲੇ ਬੱਚੀ ਸ਼ੱਤ੍ਰੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ ਨਾਲ ਪੁੱਜੀ ਹੈ ਤਦ ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਹ ਘਰ ਅੱਪੜਦੀ ਯਾ ਬਾਉਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਘੱਲਕੇ ਆਂਦੀਂ ਠੰਢ ਪਾਉਂਦੇ। ਓਹ ਬੜੇ ਮ੍ਰਿਦੁਲ ਹਨ, ਨਰਮ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਕੂਲੇ ਕੂਲੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ, ਬੱਸ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰਤੇ, ਰੱਬ ਨਾਲ ਲਗੇ ਰਹਿਣਾ ਕੁਛ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਭਲਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਸੁਧ ਨਾ ਘੱਲੀ? ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਵਲੋਂ ਹੀ ਸੂਹ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਸੋ ਵਿਸਵਾ ਬੱਚੀ ਨਹੀਂ ਆਈ।

ਬਸੰਤ—ਸਾਂਦੀਆਂ ਜੀਓ, ਜੁਗ ਜੁਗ ਜੀਓ! ਸੌ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਤਾ ਤਾਂ ਮੰਗਾਓ ਨਾ। ਇਹ ਜੁ ਹੁਣ ਅਵੱਲੀ ਧੂਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤੇ ਘਬਰਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪਿੜ ਪੱਤਣ ਲੱਗੇ।

ਪਤੀ—ਜੀਓ ਜੀ, ਸਤਿ ਬਚਨ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਟੋਰਦਾ ਹਾਂ। ਰਾਹ ਖਹਿੜੇ ਦੇ ਕੀ ਹਾਲ ਹਨ? ਪਤਾ ਕਰ ਲਵਾਂ, ਫੇਰ ਮੈਂ ਆਪ ਭੀ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਾਂਗਾ, ਬਾਉਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾਂਗਾ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਿਛਲੀ ਵੇਰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਟੁਰੇ ਹਨ, ਬੱਚੀ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਖਾਸ ਜਾ ਕੇ ਆਖਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੀਆਂ ਰਾਤ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ

ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਪੈ ਗਈ, ਪਰ ਉੱਖੜਵੀਂ, ਕਦੇ ਪਈ, ਕਦੇ ਖੁੱਲ ਗਈ।

ਹਾਂ ਜੀ, ਦਿਨ ਲੰਘਦੇ ਗਏ, ਦਿਨ ਲੰਘਦੇ ਹਨ, ਕਦੇ ਦਿਨ ਅਟਕੇ ਹਨ ? ਦੁਖ ਹੋਵੇ ਸੁਖ ਹੋਵੇ, ਟਿਕਾਉ ਹੋਵੇ, ਉੱਚੜ ਚਿੱਤੀ ਘਬਰਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਹੋਵੇ ਸੋ ਹੋਵੇ ਦਿਨ ਲੰਘੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਲੰਘਦੇ ਹੀ ਗਏ। ਮਾਂ ਕਦੇ ਘਬਰਾ ਵਿਚ, ਕਦੇ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ, ਕਦੇ ਟਿਕਾਉ ਵਿਚ, ਕਦੇ ਉੱਚੀ ਕਦੇ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਰਹੀ। ਕਾਕੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਇਤਬਾਰੀ ਬਦਰੌਂਕਾ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਵਲ ਟੋਰਿਆ, ਇਕ ਪਟਿਆਲੇ ਟੋਰਿਆ ਜੇ ਮਤਾਂ ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ਗੁਰਮਤੇ ਤੇ ਅਗੇ ਕੋਈ ਸੱਜਣ ਸੁਧ ਲਿਆਏ ਹੋਣ, ਪਰ ਅਜ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਓਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੁੜਿਆ।

[ਅੰਮੀ—ਬੱਚੀ ਮੇਲ]

ਰਾਤ ਪਹਿਰ ਬੀਤ ਚੁਕੀ ਹੈ, ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਦੀ ਚਾਂਦਨੀ ਛਟਕ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀਆਂ ਤੇ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਚਾਨਣੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਚੰਦ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੇ ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰੇਤਿਆਂ ਤੇ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਕਿਣਕੇ ਚੰਦ ਵਲ ਨਜ਼ਰ ਲਾਈ ਹੁਲਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨੈਣ ਝਮਕ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਅਡੋਲ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਹਨ, ਤਾਰੇ ਸੁੱਤਿਆਂ ਨੈਣਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਸੈਨਤਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸੁੱਤੇ ਨੈਣ ਸੁੱਤੇ ਹੀ ਪਏ ਹਨ. ਕੁਛ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਨੇ ਕਿ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਕੌਣ ਨੂਰ ਵਰਸਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਮਲਕੜੇ ਬੂਹਾ ਖੜਕਿਆ। ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਸੌਂ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਬੀਬੀ ਜੀ ਅਜੇ ਜਾਗ ਰਹੇ ਸੀ, ਦੀਵਾ ਟਿਮ ਟਿਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬੀਬੀ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ ਤੇ ਲੇਟੀ ਝਰੋਖਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆ ਰਹੇ ਚੰਦ ਤੇ ਤੱਕ ਰਹੇ ਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਸਹਿਜੇ ਬੋਲੀ:— ਭਾਈਆ ਜੀ ! ਕੌਣ ਹੈ ?

ਆਵਾਜ਼—ਲਿਟਾਂ ਵਾਲੇ।

ਆਵਾਜ਼ ਪਛਾਣ ਕੇ ਬੀਬੀ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰੀ, ਸਹਿਜੇ ਹੋੜਾ ਭੁਆਇਆ, ਜੰਦਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਕੁੰਡਾ ਖੋਲਿਆ, ਆਖਿਆ: 'ਜੀਉ ਆਇਆਂ ਨੂੰ'। ਪਰ ਇਸ ਛਿਨ ਚੇਤਾ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਨੂੰ ਥਾਂ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਜਾ ਕੇ ਥਾਂ ਬਣਾਵਾਂ। "ਕੁੰਡਾ ਮਾਰ ਆਇਆ ਜੇ' ਕਹਿੰਦੀ ਉਤਾਵਲੀ ਉਤਾਵਲੀ ਬਸੰਤ ਉੱਤੇ ਚਲੀ ਗਈ, ਮੰਜਾ ਆਪਣਾ ਚਾਇਆ, ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੰਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਡਾਹੀ ਤੇ ਜ਼ਰਾ ਵਿੱਥ ਤੇ ਸਫ ਵਿਛਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ, ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਈ, 'ਸੁਖ ਹੋਵੇ ਸੰਤ ਐਸ ਵੇਲੇ ਆਏ ਹਨ ? ਖ਼ਬਰ ਸੁਖ ਦੀ ਸੋ ਲਿਆਏ ਹੋਣ ? ਖ਼ਬਰੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਅਣਹੋਣੀਆਂ ਆਸਾਂ ਦੇ ਜੋ ਸੱਪ ਜਗਾ ਗਏ ਹਨ, ਨਿਰਾਸਾ ਦੀ ਸਲਿਆਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੁਕਾਰੇ ਠੰਢੇ ਕਰਨ ਆਏ ਹਨ'। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਆਲ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਵੇਗ ਵਾਂਗੂੰ ਸਿਰ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, ਪਰ ਕਦਮ ਹਉਲੇ ਹਨ, ਪੈਖੜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੱਧਮ ਹੈ। 'ਰਾਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੰਤ ਜਾਣਕੇ ਹਉਲੇ ਕਦਮ ਸੁਟਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਜੋ ਗਵਾਂਢੀ ਨਾ ਕੋਈ ਜਾਗੇ' ਸੋਚਦੀ ਸੋਚਦੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਅੱਗੋਂ ਇਕ-ਦਮ ਸਾਰੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਬੀਤਿਆ ਨਕਸ਼ਾ ਲੰਘਿਆ, ਨੈਣ ਭਰ ਆਏ ਤੇ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਹੋ ਗਏ। 'ਹਾਇ ! ਸਤਵੰਤ' ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਚੀਰਦਾ ਚੀਰਦਾ ਕਲੇਜੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਿਆ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਆ ਗਏ ਭਗਤੇ ਚੋਲੇ ਵਾਲੇ, ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਮਾਂ ਦੇ ਡੁਬਡਬਾਏ ਨੈਣਾਂ ਨੇ ਵੜਦੇ ਤੱਕੇ, ਪਰ ਚੋਲੇ ਵਾਲੇ ਪੀਹੜੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇ ਘੜੰਮ ਬਸੰਤ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਤੇ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪੈ ਗਈ। ਇਕ ਛਿਨ ਦੇ ਬੀ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਨਿੱਕੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ, ਜਿੰਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਕਿ ਬੀਬੀ ਤ੍ਰਬ੍ਹਕੀ ਕਿ ਹੈਂ, ਸੰਤ ਕੀ ਆਖ ਤੇ ਮੇਰੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਬੈਠਣਾ ਕੀ ਆਖ' ? ਹਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬੀ ਤ੍ਰਿਖੇ ਵੇਗ ਨਾਲ ਝੋਲੀ ਬੈਠੀ ਸੂਰਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ "ਅੰਮੀ" ਤੇ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪੈ ਗਈ, ਹੋਰ ਤ੍ਰਿਖੀ। ਗਲਵੱਕੜੀ ਹੋ ਗਈ ਚੰਬੜ, ਕਰੜੀ ਬੇਤਰਸ ਚੰਬੜ, ਘੁੱਟਕੇ ਘੁੱਟੀ ਰਹਿ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਚੰਬੜ। ਡਾਢੇ ਹੀ ਤ੍ਰਿੱਖੇ ਨੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਡਾਢੇ ਨਿੱਕੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਮਾਂ ਦਾ ਤੜਫਦਾ ਰਿਦਾ ਉਸ ਮਿੱਠੀ ਛੁਹ ਅਰ ਉਸ ਮਮਤਾ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸਿਆਣ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿਆਣਦੇ ਸਾਰ ਆ ਮੁਹਾਰੇ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬੱਚੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਕਲਾਈਆਂ ਚੰਬੜ ਗਈਆਂ. ਸਿਰ ਨੂੰ ਇਕ ਬੇਸੁਧੀ ਛਾ ਗਈ। ਚੌਹਾਂ ਹੀ ਕਲਾਈਆਂ ਦੀ ਘੁੱਟ ਅਸਹਿ ਚੰਬੜ ਹੈ। ਹਾਇ ਪਿਆਰ! ਤੇਰੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਹਰਿ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਦਾਵਾ ! ਵਾਹਵਾ ! ਉਸ ਡਾਢੀ ਘੁੱਟ ਵਿਚ ਦੁਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜੁਸੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚੰਬੜ ਹਨ, ਘੁਟੀਜ ਹਨ. ਪਰ ਘੁੱਟ ਦੀ ਪੀੜ ਨਹੀਂ ਪਈ, ਹਾਂ ਜੁੱਸੇ ਘੁਟੀਜੇ ਹਨ ਕਿ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੋ ਜਾਣ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਕੀ ਹੋਣ ? ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਤਾਂ ਮਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਹੁਣ ਉਹ ਬੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਨੇੜੇ, ਆਪੋ ਵਿਚ ਘੁਲ ਮਿਲ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਮਨ ਵਿਚ ਮਨ,—ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਪਿਘਲਾਹਟ ਤੇ ਮਮਤਾ ਦੀ ਧਾਹ ਵੱਜਵੀਂ ਖਿੱਚ ਨਾਲ—ਹਾਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਨ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਜਾਂ ਆਖੋ ਬੇਸੁਧ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਬੇਸਰਤ ਹਨ। ਪਰ ਵੇਖੋ ਸੁਰਤ ਤਾਂ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਰਲ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ, ਸਰਤ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਸੁਰਤਾਂ ਬੇਸੁਰਤ ਕਿਉਂ ਹਨ ? ਸੁਰਤ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਰਲਕੇ ਮਗਨਾਂਨੰਦ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਤਨ, ਜੋ ਜੁੱਸਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਹੋਣ ਦਾ ਕੀਤਾਂ ਹੈ, ਉਹ ਮਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਹੋ ਜਾਣ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਦੇ ਕਮਾਲ ਨੂੰ ਅੱਪੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨ ਮਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੈ, ਚਿਤ ਚਿਤ ਵਿਚ ਸਮਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਰੰਗ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਰੰਗ ਨੇ ਦੋ ਰੰਗ ਇਕ ਰੰਗ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਰੰਗ ਘਨਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮਾਂ ਧੀ, ਪ੍ਰੇਮ' ਵਿਚ ਧੀ 'ਮਾਂ ਪ੍ਰੇਮ' ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਹਨ। ਗੁੰਮ ਰਹੋ, ਜੀਉ ਜੀ ਗੁੰਮ ਰਹੋ। ਪ੍ਰੇਮੀਓ ! ਇਹੋ ਹੀ ਵੇਲਾ ਜੇ, ਇਹੋ ਛਿਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਵ ਲੋਚਦੇ ਹਨ, ਇਹੋ 'ਪਯਾਰ-ਸੰਗਮ' ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿੱਥਾਂ ਵਾਲੇ ਵਿੱਥਾਂ ਮੇਟਕੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਗੁੰਮਦੇ ਹਨ।

ਭਾਗ ਹੋਣ ਤਾਂ ਗੁੰਮਿਆਂ ਆਪਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉਚੇਰੀ ਚੋਟੀ

ਤੇ ਜਾ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਮਾਂ ਧੀ, ਹਾਂ, ਬੇਟੀ ਅੰਮੀ, ਗੁੰਮ ਹੋਈਆਂ ਰਹੋ । ਜਦ ਤਕ ਸਮਾਂ ਆਗਯਾ ਦੇਵੇ ਆਪੋਂ ਵਿਚ ਮਿਲੀਆਂ ਆਪੇ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਰਹਿਣਾ।

ਹਾਂ, ਇਸ 'ਆਪਾ ਘੁਲ ਮਿਲ' ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਇਸ ਆਪੇ ਦੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਭੁੱਲ ਆਪਿਆ ਵਿਚ ਸਮਾਈ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਮਾਧੀ ਨੇ ਪਰਤਾ ਖਾਧਾ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਸਾਹ ਆਏ, ਮਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਪਿੱਠ ਤੇ ਫਿਰਨ ਲੱਗਾ।

ਪਹਿਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ— ਸਤਵੰਤ!

ਦੂਜੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ— ਅੰਮੀ, ਜੀਓ ਅੰਮੀ!

ਪਰ ਹੁਣ ਫੇਰ ਬੇ-ਸੁਧੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਜਿਹੀ ਛਾਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਸਿਰ ਵਿਚ ਵੱਜਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਘੱਟ ਵਜਦੀ ਹੈ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਵੱਜਦੀ ਢਿੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਿੱਠ ਤੇ ਹੱਥ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਮੱਥਾ ਚੁੰਮੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਸ਼ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਮਾਂ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਬੱਚੀ ਦਾ ਮੁਖੜਾ ਫੇਰ ਗੱਲ ਲਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਐਉਂ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੁਣ ਸੰਸੇ ਹੁਰੀਂ ਆ ਗਏ,— ਹੈਂ! ਇਹ ਸਤਵੰਤ ਹੈ ਕਿ ਸਤਵੰਤ ਦਾ ਸੁਪਨਾ? ਨੈਣ ਤਾਂ ਉਸ ਪਿਆਰ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮਿਟ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਦੇਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ— ਸੁਪਨਾ ਹੈ, ਕਈ ਵੇਰ ਆਇਆ। ਫੇਰ ਧੀ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਘੁੱਟਦੀ ਹੈ, ਤਕੜਾ ਜੱਫਾ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਮਤੇ ਅੱਜ ਬੀ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਫੇਰ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ— ਸਤਵੰਤ ਤੂੰ ਹੈਂ?

ਧੀ— ਅੰਮੀ ਜੀ!

ਮਾਂ— ਸਚ ਮੁੱਚ?

ਧੀ— ਅੰਮੀ ਜੀ

ਮਾਂ— ਤੂੰ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ?

ਧੀ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫਾ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਮਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਸਿਰ ਸਹਿਲਾ ਸਹਿਲਾ ਕੇ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਊਂ ਊਂ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਅੰਮੀ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਹਾਇ! ਸੁਪਨਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਕਈ ਵੇਰ ਛਲੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਮਾਂ ਬਾਹਾਂ ਘੁੱਟ ਘੁੱਟ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, ਪਿੱਠ ਤੇ ਚੂੰਢੀ ਭਰਦੀ ਹੈ, ਸਿਰ ਤੇ ਕੇਸ ਟਟੋਲਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਕੰਡ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾਲ ਦੱਬਕੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਘੁੱਟਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਚੱਕ ਮਾਰਕੇ ਚੀਸ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਹਾਂ ਅੱਜ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੁਣ ਹੋਰ ਹੋਸ਼ ਪਰਤਦੀ ਹੈ, ਨੈਣ ਛਮਾਂ ਛਮ ਭਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅੰਦਰ ਗੁਦ-ਗੁਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਕੰਠ ਭਰ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਗਦ ਗਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਠੇ ਮਿੱਠੇ, ਨਿੱਘੇ ਨਿੱਘੇ ਤ੍ਰੇਲ ਵਰਗੇ ਚਮਕਦੇ ਮੋਤੀ ਸਤਵੰਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਿਆਰ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਮੁੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਹਨ, ਪ੍ਰੀਤਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਧਾ ਧਾ ਕੇ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਮਾਂ ਨਾ 'ਪਿਆਰ ਸਮਾਧੀ' ਵਿਚ ਹੈ, ਨਾ ਸੰਸੇ ਵਿਚ, ਕਵ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਉਮਡ ਚੜ੍ਹ ਆਈਆਂ ਕਾਂਗਾਂ ਵਿਚ ਰੜ੍ਹ ਪਈ ਹੈ, ਧੀ ਨੂੰ ਘੁੱਟਦੀ ਹੈ ਸਿਰ ਤੇ ਕੰਡ ਪੁਰ ਹੱਥ ਫੇਰਦੀ ਹੈ, ਨੈਣ ਭਰ ਭਰ ਡਲ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਭਰਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਡੁੱਲ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਹੱਥ ਫੇਰ ਘੁੱਟਦੇ ਹਨ, ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਧੀ ਨੂੰ ਲਾ ਲਾ ਘੁੱਟਦੇ ਰੱਜਦੇ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਅਗੰਮ ਦੀ ਧੂਹ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬਿਹਬਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਮਾਂ ਉਸ ਆਪਣੇ ਹੀ ਜਿਗਰ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਦੀ ਛੁਹ ਪਾ ਪਾ ਕੇ 'ਛੁਹ ਰਸ' ਲੈ ਲੈ ਕੇ ਜੀਉ ਜੀਉ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਲੇਜੇ ਨੂੰ ਕੁਛ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਕੌਣ ਕਹੇ? ਆ ਮਿਲੀ ਹੈ ਧੀ, ਮੇਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਲੋੜੀਏ, ਪਰ ਏਥੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੁਛ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਕੁਛ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ! ਮਾਂ ਅਪਣਾ ਸਿਰ ਚਾਉਂਦੀਂ ਹੈ, ਧੀ ਦੀ ਠੋਡੀ ਹੇਠ ਹੱਥ ਦੇਕੇ ਮੂੰਹ ਉੱਚਿਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਵੱਸਦੇ ਅੰਝੂਆਂ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ, ਸਤਰੰਗੀ ਝਾਲ ਵਿਚ ਧੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਗਲੇ ਲਿਪਟਕੇ ਘੁੱਟ ਘੁੱਟਕੇ ਫਰਨ ਫਰਨ ਡੁੱਲ੍ਹ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਂ ਦੇ ਤ੍ਰੇਲ-ਮੋਤੀ ਧੀ ਦੀਆਂ ਠੰਢੀਆਂ ਠੰਢੀਆਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਧੀ ਦੇ ਤ੍ਰੇਲ ਮੋਤੀ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਰਦੇ ਹਨ। ਸਤਵੰਤ! ਲਵੋਂ ਬੇਟਾ ਜੀਓ! ਇਹ ਪਿਆਰ! ਇਹੋ ਪਿਆਰ ਪੰਜ ਸੌ ਮੀਲ ਤੋਂ ਧੂ ਲਯਾਏ ਹਨ। ਇਹੋ ਪਿਆਰ ਜੱਫਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁਗਵਾ ਆਏ ਹਨ। 'ਪਿਆਰ-ਛਿਨ' 'ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੀ ਛਿਨ' ਨੂੰ ਮਾਣੋ। 'ਰਸ—ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤੀਤੀ', 'ਪ੍ਰੇਮ ਅਨੁਭਵ' ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਲੀਨਤਾ' ਹਾਂ, ਇਹੋ ਗੁੱਝੇ ਡੂੰਘਾਣਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਹਨ, ਬੇਟਾ ਜੀਉ! ਇਹੋ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਹਨ।

ਸਮਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਨਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਅੰਮੀ ਅਜੇ ਰੱਜੀ ਨਹੀਂ, ਉਸੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੱਤੀ ਹੋਈ ਧੀ ਦੀ ਛੁਹ ਤੋਂ ਪਰੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਆਪੇ ਰਤਾ ਕੁ ਮੂੰਹ ਤੱਕਣ ਲਈ ਵਿੱਥ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਆਪੇ ਫੇਰ ਗਲ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਛਮ ਛਮ ਰੋ ਪੈਂਦੀ ਹੈ 'ਵਾਸਤਾਈ ਬੱਚੀਏ! ਹੁਣ ਨਾ ਸੁਪਨਾ ਹੋਵੀਂ, ਹੇ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਲਾਲੀ ਦੇ ਜੁੱਸੇ! ਹੁਣ ਨਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹੋ ਜਾਵੀਂ।'

[ਗੁਰਮੁਖ ਸੰਮੇਲ]

ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ ਵੱਜ ਗਿਆ, ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਾਸਾ ਪਰਤਿਆ, ਜਾਗ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ ਚੰਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਚਾਨਣ ਅੰਦਰ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦੀਵਾ ਆਪੇ ਬੁਝ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬੈਠਾ ਦਿੱਸਿਆ, ਖਯਾਲ ਆਇਆ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਬੈਠੀ ਪਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਸੀ। ਪਰ ਦੂਜੀ ਛਿਨ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਭੁੰਞੇ ਬੈਠੀ ਦਿੱਸੀ, ਫੇਰ ਉਹਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਭਗਵੇ ਰੰਗ ਦਾ ਝਾਉਲਾ ਪਿਆ। ਗਹੁ ਕਰਕੇ ਤੱਕਿਆ ਤਾਂ ਠੀਕ ਭਗਵੇ ਵੇਸ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਤਾਰਿਆਂ ਵਲ ਤੱਕਿਆ ਤਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਕੁਛ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ, ਫੇਰ ਘਬਰਾ ਕੇ ਓਧਰ ਤੱਕੇ, ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਕੋਈ ਭਗਵੇ ਰੰਗ ਵਾਲਾ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ ਅਰ ਦੋਏ ਇਕ ਦੂਏ ਨੂੰ ਚੰਬੜੇ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਅਪਣੇ ਘਰ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਭਗਵੇ ਕੱਪੜੇ ਨਹੀਂ, ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭਗਵਾ ਚਾਦਰਾ ਲੋਈ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਕੀ ਹੈ? ਮੇਰੇ ਨੈਣ ਅਜ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਖੁਲ੍ਹੇ, ਅਜ ਥਕੇਵੇਂ ਕਰਕੇ ਨੀਂਦ ਗੂਹੜੀ ਪਈ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਅਜੇ ਕੌੜੀਆਂ ਹਨ, ਰੱਜ ਨਹੀਂ ਸੁੱਤੀਆਂ, ਤਦੇ ਰੰਗ ਬਿਰੰਗ ਦੇਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਫੇਰ ਕੁਛ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਸੁਆਦ ਸੁਆਦ ਆਵੇ, ਨਾਮ ਜੋ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਸੀ, ਤਿੱਖਾਂ ਟੁਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਏਕੁ ਸਬਦੁ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਾਨਿ ਬਸਤੁ ਹੈ' ਜਿਸ

ਦੀ ਸੁਤੇ ਅਵਸਥਾ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਸੁਆਦ ਵਧਿਆ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਨੀਝ ਲਾਕੇ ਅੱਖਾਂ ਪੱਟ ਪੱਟਕੇ ਵਹੁਟੀ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:— ਹੈ ਤਾਂ ਭਗਵਾ ਵੇਸ ਤੇ ਮੇਰੀ ਹੀ ਪਿਆਰੀ ਦੀ ਗੋਦ ਤੇ ਇਸ ਗੋਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਡਾਢਾ ਮਿੱਠਾ ਪਿਆਰਾ ਨਾਮ ਦਾ ਆਲੰਬ ਆਇਆ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ ਕੋਈ, ਚਾਹੇ ਸਾਮਰਤੱਖ। ਆਹ! ਦਿਲ ਨੇ ਟੋਹ ਲਾ ਲਈ, ਸੁਗੰਧਿ ਸੁੰਘ ਲਈ, 'ਕਿਤੇ ਇਹ ਵਲਿੱਖਾਂ ਚੀਰ, ਭੇਸ ਵਟਾਕੇ ਪੈਂਡੇ ਮਾਰਦੀ ਬੱਚੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆ ਗਈ ? ਮੇਰੇ ਹੀ ਜਿਗਰ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਿਆਰ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠਾ ? ਸਮਾਹਿਤ ਚਿਤ ਨੂੰ ਫੇਰ ਸੋਚ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਈ, ਬੇਵਸੇ ਅਵਾਜ਼ ਨਿਕਲੀ— 'ਸਤਵੰਤ! ਤੇ ਉਸੇ ਦਮ ਵਿਚ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ—'ਬਾਪੂ ਜੀਓ ਓ ਓ'! ਤੇ ਅਗਲੀ ਛਿਨ ਵਿਚ ਜਿਗਰ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਜਿਗਰ ਨਾਲ ਜਾ ਵਜਾ। ਪਿਤਾ ਦੀ 'ਪਿਆਰ—ਗੋਦ' ਵਿਚ ਧੀਅ ਜਾ ਬੈਠੀ ਤੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਧੀ ਦਾ ਸਿਰ ਜਾ ਲੱਗਾ ਤੇ ਧੀ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਟਿਕ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਪਿਆ ਪਿਆਰਾਂ ਵਾਲਾ, ਨਾਮ ਵਾਲਾ, ਨਾਮ ਰਸੀਆ ਹੱਥ,—"ਬੇਟਾ ਜੀਉਂ, ਬੇਟਾ ਜੀਉ, !" ਉਸ ਨਾਮ ਰਸੀਆ ਜਸਨਾ ਤੋਂ ਉਚਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੰਗ ਰੱਤੜੇ ਨੈਣਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਤ੍ਰੇਲ ਮੋਤੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਕਿਰਦਾ ਹੈ. ਬੇਟਾ ਜੀਉ ਤੇ ਸੀਸ ਦੇ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਝਰਨ ਝਰਨ ਦੇ ਝਰਨਾਟ ਬੇਟਾ ਜੀਉ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਧੁਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪਿਆਰ ਦੀ। ਹਾਂ ਨਾਲੇ ਨਾਮ ਅੰਦਰ ਝੂਮਦਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਆਪਾ ਉਸਦੇ ਦੁਆਲੇ ਪਰਕਰਮਾਂ ਕਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ, ਵਿਛੜ ਵਿਛੜ ਮਿਲਿਆਂ ਦਾ ਬੇਸੁਧ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ 'ਪਿਆਰ-ਸੁਆਦ' ਝਿੰਮ ਝਿੰਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੱਸਦਾ ਪੈ ਜਿਹਾ ਹੈ, ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੀ ਮਗਨਤਾ, ਨਾਮ ਮਹਾਂ ਰਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਸਿੰਜਰਦਾ ਹੈ। ਸਤਵੰਤ ਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਮਗਨਤਾ ਹੈ. ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਤ੍ਰਬਾ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਨਾਮ ਰਸ ਦਾ ਲਹਿਰਾ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕਲੇਜੇ ਵਿਚ ਅਗੰਮੀ ਧਾਹ, ਖਿੱਚ, ਕਸਕ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਨੈਣਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਡੱਲ੍ਹ ਪੈਣਾ। ਆਹਾ 'ਪਿਆਰ— ਰਾਮ' ਜੀਓ! ਤੇਰੇ ਸਾਗਰ ਵਾਂਗੂ ਅਨੰਤ ਤਰੰਗ। ਤੇਰੇ ਲਹਿਰੇ ਸਦਾ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ। ਕੌਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਣੇ ਤੇ ਵਰਨਣ ਕਰੇ ? ਹਾਂ, ਤੂੰ ਹੋ: ਤੂੰ ਆ, ਤੂੰ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਝੰਜੋਲ ਤੇ ਹਿਲੋਰੇ ਲਾ ਦੇਹ, ਜੀਵਨ ਰਮਤੇ ਛੇੜ ਦੇਹ; ਜਿਵਾ ਦੇਹ ਸਾਰੇ, ਜਿਵਾ ਦੇਹ ਜਿੰਨੇ ਹੋ ਸਕਣੀ। ਹਾਂ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਬੇਟਾ ਜੀਓ! ਇਸ ਪਿਆਰੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ, ਨਾਮ ਰਸ ਰਸੀਆ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਕੋਈ 'ਸੁਆਦ-ਪੀਂਘਾਂ' ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਝੂਟੇ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਝੂਟੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਸ ਮਗਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਾਂ ਮਦਹੋਸ਼ੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਮਦਹੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਕਲੇਜਾ ਕਾਂਗਾਂ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਲੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਰਸ ਵਿਚ ਡੁਬਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਤ ਕਿਤੇ ਸੁਫਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਉਚਾਣ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਵੈਰਾਗ ਲਹਿਰੇ ਮਾਰਦਾ ਤੇ ਨੈਣ ਭਰਕੇ ਡੁੱਲ੍ਹ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਕੋਈ ਨਾਮ ਰੰਗ ਦੀ ਲਹਿਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਦਿਲ 'ਰਸ—ਮਗਨਤਾ' ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਆਪਾ ਝਰਨਾਟ ਖਾ ਕੇ ਬਿਰਹੁੰ ਦੇ ਤਰੰਗ ਤੇ ਮੇਲ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਲਹਿਰ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਆਪਾ ਟਿਕ ਟਿਕ ਕੇ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਤੱਕ ਰਹੀ ਹੈ, ਨੈਣ ਭਰ ਭਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਲੇਜਾ ਠਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਮਨ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ : 'ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ'। ਫੇਰ ਤਸੱਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੂੰਢੀ ਵੱਢਕੇ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਧੀ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, ਉੱਠਕੇ ਟੁਰਦੀ ਹੈ, ਪਤੀ ਜੀ ਦੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਕੇ ਤੱਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੰਜਾ ਖਾਲੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠੇ ਵੇਖਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਦੇਖਦੀ ਹੈ, ਮਲਕੜੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਚਰਨ ਹਨ। ਪਰ ਵੇਖੋ! ਉਹ ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਆਰੂੜ ਹਨ ਕਿ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਛੁਹਦਿਆਂ ਸਾਰ ਉਸ ਉੱਚੇ ਰੰਗ ਦੀ ਰਸਭਰੀ ਝਰਨਾਟ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਵੀ ਛਿੜਦੀ ਹੈ; ਉਹ ਅੱਗੇ ਹੀ 'ਪ੍ਰੇਮ-ਰਾਜ' ਦੇ ਪੰਘੂੜੇ ਝੂਟ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਛਹ ਨਾਲ ਇਕ ਉੱਚੇ ਰੰਗ ਦੀ ਰਸਭਰੀ ਝਰਨਾਟ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਵੀ ਛਿੜਦੀ ਹੈ; ਉਹ ਅੱਗੇ ਹੀ 'ਪ੍ਰੇਮ-ਰਾਜ' ਦੇ ਪੰਘੂੜੇ ਝੂਟ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਛਹ ਨਾਲ ਇਕ ਉੱਚੇ ਰਸ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਲਹਿਰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੇਂਦੀ ਆ ਵੱਜੀ। ਜਾਣਦੀ ਤਾਂ ਸੀ: ਪਤੀ ਜੀ ਨਾਮ ਰਸੀਆ ਹਨ, ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਹ ਵਿਚ ਇਹ ਰੰਗ ਤੱਕਿਆ ਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਉਹ ਰਸ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦਾ ਸੀ ਅਰ ਛਹਿਬਰਾਂ ਲਾ ਲਾ ਕੇ ਵਰਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤੀ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਛਹਦੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰੇ ਹੱਥ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਧਰੀ ਰਹਿ ਗਈ, ਉਸੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗ ਮਗਨ ਹੋ ਗਈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾਮ-ਰਸ ਵਿਚ, ਹਾਂ ਦਾਤੇ ਦੇ, ਅਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਟਿਕ ਗਈ।

ਜੀਉ ਜੀ। ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ ਮੂਰਤੀ, ਇਹ ਪਿਆਰਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ, ਇਹ ਸੱਚੇ ਉੱਚੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰੰਗ, ਇਹ ਉਸ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਬੁਤ-ਖ਼ਾਨਾ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਾ ਰਹੇ, ਰਸ ਰੰਗ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਤ੍ਰੇਲ ਪੈਂਦੀ ਰਹੇ ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਬ੍ਰੀਕ ਬ੍ਰੀਕ ਫੁਹਾਰੇ ਵਾਂਗ ਚਲਦਾ ਰਹੇ। ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਝੁਕ ਝੁਕ ਬਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅੰਦਰ ਆ ਆ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕਰ ਠਰਦਾ ਰਹੇ। ਤਾਰੇ ਲਟਕ ਲਟਕ ਕੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤੱਕਦੇ ਤੱਕਦੇ ਲਡਿੱਕੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਪਾ ਪਾ ਇਸ ਨੂਰਨੀ ਛੁਹ ਨਾਲ ਛੁਹ ਛੁਹ ਕੇ ਚਮਕਦੇ ਡਲ੍ਹਕਦੇ ਰਹਿਣ।

—o—

ਕਾਂਡ ਸਤਾਈਵਾਂ

ਹਾਂ, ਇਕ ਰਾਤ ਪਿੱਛੇ ਅਸਾਂ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਤੱਕਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੋਂ ਬੂਹਾ ਖੜਕਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ ਕਿ 'ਲਿਟਾਂ ਵਾਲੇ' ਪਰ ਉੱਪਰ ਆਈ ਸੀ ਸਤਵੰਤ ਭਗਵੇ ਭੇਸ ਵਿਚ।

ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਗ੍ਹਾ ਜਗ੍ਹਾ ਮਰਹੱਟੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬੀ ਮਰਹੱਟੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਅਟਕ ਮੁਲਤਾਨ ਤੱਕ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਗ੍ਹਾ ਬਚਵੇਂ ਟਿਕਾਣੀਂ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਪੱਕੇ ਜਮਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਮਰਹੱਟੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਬੀ ਖੁੱਲਕੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਮੇਲ ਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਐਸਾ ਲਾਇਕ ਆਦਮੀ ਸਮੇਂ ਨੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ

ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਮਰਹੱਟਾ ਤਾਕਤਾ ਦਾ ਏਕਾ ਕਰਾਕੇ ਇਕ ਮਿਲਵਾਂ ਟਾਕਰਾ ਬਦੇਸ਼ੀ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਾਂ ਦੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਦੇਂਦਾ। ਸਿੱਖ ਦਬਕੇ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਹਤਯਾਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਪਾਸੋਂ ਮਾਮਲਾ ਲੈ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਸਰਹੱਦ ਪਰ ਬੀ ਧਾਵਾ ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲਿਆ ਸਾਨੇ, ਪਰ ਤਦ ਬੀ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਡੀ ਬੱਝਵੀਂ ਤਾਕਤ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਬਣੀ। ਉਧਰੋਂ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਟੁਰਨ ਦੀ ਅਵਾਈ ਕੰਨੀਂ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਫੇਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰ-ਮਤਾ ਸੋਧਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਜੋ ਵਰਤਣੇ ਸਨ, ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਏ ਸਨ। ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਾਬਲੋਂ ਟੁਰਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਮਰਹੱਟੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਖਿਸਕਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੁਚਿਤਾਈ ਵਿਚ ਕਿ ਕਿਤੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਅੜ ਭੇਟ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਯਾ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਆਇਆਂ ਕੀ ਫੁੱਲ ਖਿੜੇ, ਸ਼ਾਹਰਾਹ ਉੱਤੇ ਵਸਦੇ ਨੱਗਰ ਖੰਨੇ ਵੱਲ ਸਤਵੰਤ ਤੇ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹਮਖੁੱਲ੍ਹੇ ਟੋਰ ਦੇਣਾ ਦਾਨਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਨਵਾਂ ਜੁਆਨ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਧੇਰੀ ਸਲਾਮਤੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਰੱਖਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖਖੇੜ ਬਖੇੜ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਮਨਾਸਬ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਓਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੋਏ, ਜਿੱਥੇ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ੭੨ ਜੁਆਨ ਹੋਰ ਦੇਕੇ ੧੦੦ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦਾ ਜੱਥੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ ਅਰ ਓਹ ਉਥੇ ਰਤਾ ਲਾਂਭੇ ਥਾਂ ਰਹਿਕੇ ਕਮ ਕਾਜ ਸਿੱਖਣ ਲੱਗੇ। ਸਤਵੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਟਾਂ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਗਵੇ ਵੇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਘਰ ਘੱਲਿਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਮਿਲ ਬੀ ਆਵੇ ਤੇ ਨੱਗਰ ਵਿਚ ਪਤਾ ਵੀ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਆਯਾਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ ਅਰ ਖ਼ਾਸ ਖੰਨੇ ਦੀ ਤਾਂ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੋਣ ਦੀ ਭੀ ਆਸ ਪੱਕੀ ਸੀ। ਸੋ ਸਤਵੰਤ ਭਗਵੇ ਵੇਸ ਵਿਚ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਆਈ ਸੀ, ਬੂਹਾ ਲਿਟਾਂ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਹੀ ਆ ਖੜਕਾਇਆ ਸੀ, ਓਹਨਾਂ ਹੀ ਆਖਿਆ ਸੀ 'ਲਿਟਾਂ ਵਾਲੇ'। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ 'ਬੂਹਾ ਭੀੜੀ ਆਉਣਾ' ਆਪ ਓਹਨਾਂ ਲਈ ਥਾਂ ਬਨਾਇਣ ਚਬਾਰੇ ਚੜ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਚੁਬਾਰਾ ਡਿਉਢੀ ਦੇ ਉੱਤੇ ਗਲੀ ਵੱਲ ਰੁੱਖ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਡਿਓਢੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਸੰਤ ਤਾਂ ਮੰਜੀ ਡਾਹਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਸਤਵੰਤ, ਜੋ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਲਕੀ ਖੜੀ ਸੀ; ਤੇ ਮਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ ਤੇ ਸੀ ਭਗਵੇ ਵੇਸ ਵਿਚ ਮਾਂ ਦੇ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਉੱਪਰ ਗਈ ਸੀ, ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਰਾਜ਼ ਦੇ ਜਾਣੂ ਸਨ, ਓਹ ਹੇਠਾਂ ਡਿਉਢੀ ਵਿਚ ਇਸ ਲਈ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੇ ਬਚੜੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਵੇਲੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੇ ਉਛਾਲੇ ਤੇ ਰਸਾਂ ਦੇ ਤਰੰਗਾਂ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਗ਼ੈਰ ਨੇੜੇ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਸੰਤ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਟੁਰ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਸਤਵੰਤ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ੧੫ ਕੁ ਦਿਨ ਰਹੀ ਪਰ ਗੁਪਤ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਕੀ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਵੀ ਪਟਿਆਲੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਅਪਣੇ ਵੀਰ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕੰਮ ਤੇ ਰਹੀ।

ਮਰਹੱਟੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡਕੇ ਪਰਤ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਇਹ ਹਮਲਾ ਬੇਰੋਕ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਬੀ ਉਸਦੀ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਹੋ ਗਏ। ਓਹ ਤਾਂ ਤਾਕਤ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਐਉਂ ਲੜਦੇ ਸਨ ਕਿ ਲੜਨ ਮਾਰਨ ਪਰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਗੁਆ ਨਾ ਲੈਣ। ਓਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਨੂੰ ਤੇ ਹਰ ਵਟਾਉ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਲ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਅਰ ਕਦੇ ਭੁਲੇਵੇਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਬਲ ਨਸ਼ਟ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਲਾਹੌਰ ਅੱਪੜਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ੀਂ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ, ਕਰੀਮ ਦਾਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਾਕਮ ਥਾਪ ਕੇ ਆਪ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕੀਤਾ[1]। ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਰਹੱਟੇ ਤਾਂ ਟੁਰ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਤੁਰ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਓਹ ਇਧਰ ਉਧਰ ਤਿਲਕ ਗਏ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕੀਤੇ ਥਾਉਂ ਬੀ ਨਾਲੇ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਟੁਰ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਆ ਸਿਰ ਕੱਢਣਗੇ ਅਰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਦਬਾਯਾਂ ਨਹੀਂ ਦਬਣਗੇ। ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਦਬੇ, ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਨਵਾਬ ਡਰਦਾ ਹੈ, ਸਰਹਿੰਦ ਤੁਹਾਡੇ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਜਾ ਪਏ ਸਨ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਤੇ ਕਛ ਤੋਪਾ ਦੇ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਬੰਧ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਸ਼ਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜਿਥੋਂ ਸਿੱਖ ਸਿਰ ਕੱਢਣ ਉਥੇ ਹੀ ਫੇਹ ਦੇਣ ਲਈ ਛੱਡਿਆ[2] ਪਰ ਸਿੱਖ ਅਞਾਣੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਬਾਹ ਕਰਦੇ, ਜਦ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਜੰਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੋ ਕੁਛ ਸੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਸੀ। ਓਧਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਜੋ ਤਾਕਤ ਰਹੀ ਖਹੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਬੜਾ ਬਚਾ ਬਚਾ ਕੇ ਵਰਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਪੱਕੇ ਕਰਦੇ ਅਰ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਬਚਾਉ ਦੇ ਦਾਉ ਘਾਉ ਕਰ ਲੈਂਦੇ।

ਅਬਦੁੱਲਾ ਖਾਂ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਵਲੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਮਗਲ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਛੁੜਾਕੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਆ ਕੇ ਛੁਡਾਇਆ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਹੀ ਦੁਖਦਾਈ ਬੀਤਿਆ ਹੈ।

ਅਬਦੁੱਲਾ ਖਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫਿਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਦਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਗਿਰਾਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ, ਆਪਣੇ ਕਿੱਤੇ ਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅੜਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਰ ਨਾ ਇਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਕੀਤੀ।

ਅਬਦਾਲੀ ਮੂੰਹ ਚੱਕ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਟੁਰੀ ਗਿਆ, ਸਰਹਿੰਦ ਠਹਿਰਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਖੰਨੇ ਮੁਕਾਮ ਪਿਆ, ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਨਗਰ ਵਿਚ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੋਈ ਪਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਇਹੋ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਏਥੋਂ ਦੀ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਗਈ ਬੀਬੀ ਵਾਪਸ

1. ਤਾਰੀਖੇ ਲਾਹੌਰ, ਕਨ੍ਹੱਯਾ ਲਾਲ।

2. ਖਾਲਸਾ ਤਵਾਰੀਖ।

ਨਹੀਂ ਆਈ। ਦਿੱਲੀ ਅੱਪੜ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਵਜ਼ੀਰ ਅਮੀਰ ਅਰ ਕਈ ਹੋਰ ਉਮਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਨਜੀਬ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ[1]। ਮਥਰਾ ਪੁਰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਦੇਕੇ ਉਹ ਲੁੱਟ ਮਚਾਈ ਕਿ ਬੜੇ ਬੜੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਹੀਰੇ ਜ੍ਵਾਹਰਾਤ ਮਾਲ ਮਤੇ ਲੁੱਟ ਲਏ, ਅਨਗਿਣਤ ਧਨ ਦੌਲਤ ਲੈ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁੱਟ, ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਨ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ, ਇਜ਼ਤ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਸਿਰ ਮਿੱਟੀ ਪਾ ਦਿੱਲੀ ਮੁੜਿਆ[2] ਇਥੇ ਬੀ ਜੋ ਕੁਛ ਮਿਲਿਆ ਲੈ ਤ੍ਰੈ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਹੋ ਸਰਹਿੰਦ ਆ ਪੁੱਜਾ। ਏਥੇ ਜ਼ੈਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਥਾਪਿਓ ਸੁ[3]। ਇਸ ਵੇਲੇ ਏਥੇ ਕੋਟਲੇ ਤੇ ਰਾਇ ਕੋਟ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਕੁਛ ਫੌਜ ਬਰਨਾਲੇ ਵਲ, ਜੋ ਤਦੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ, ਘੱਲ ਦਿੱਤੀ। ਇਧਰ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਜੋੜ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਈ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਗਿਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹੱਥ ਚਲਾਕੀਆਂ ਲੁੱਟਾਂ ਮਾਰਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ, ਉਧਰ ਕੁਛ ਸਿਆਣੇ ਆਦਮੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲਈ, ਇਥੋਂ ਤਾਈਂ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਖਿਲਅਤ ਹੋਰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰ ਗਿਆ[4]। ਜੋ ਮੁੱਠ ਭੇੜ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਉਸ ਵਿਚ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਨ-ਬਾਜ਼ੀ ਦਿਖਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਛੇਤੀ ਮੁੱਕ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਸਤਵੰਤ ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਧਿਆਨ ਲਈ ਹੋ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਛ ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਆਦਮੀ ਬੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੇ—ਬਿਨਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਸੰਸੇ ਦੇ ਕਿ ਇਹ ਵੈਰੀ ਹਨ—ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਸੰਜੋਗਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਦੇਖੋ ਕਿ ਨਵਾਬ ਅਸਮਤੁੱਲਾ ਖਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਤਵੰਤ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਆਈ ਸੀ—ਜੋ ਫਾਤਮਾ ਦਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਸੀ—ਜਿਸ ਦੀ ਅੱਗੇ ਸਤਵੰਤ ਨੇ ਕਾਬਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਤਵੰਤ ਨੇ ਸਿਆਣ ਲਿਆ, ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਸਾਂਈਂ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੇ ਬੀਮਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਬੀਮਾਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਜੋ ਜ਼ਖਮੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸੱਟ ਫੇਟ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਪੱਟੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਬੰਨ੍ਹਾ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਇਹ ਸਲੂਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਸਿਦਕ ਦਿਲੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸਮਝਕੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਅਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਰਤਾਉ ਨੇ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਜੋ ਜ਼ਖਮੀ ਬਰਨਾਲੇ ਵੈਦ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਤੇ ਸਤਵੰਤ ਵਰਗੀਆਂ ਆਪਾ ਵਾਰ ਸੇਵਕ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੇਠ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸੀ, ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਨਵਾਬ ਅਸਮਤੁੱਲਾ ਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਜੱਰਾਹ (ਨਾਈ) ਬੀ ਘੱਲੇ, ਪਰ ਉਹ ਰਾਜ਼ੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਉਥੇ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਦੀ ਲੋਥ ਸਰਹਿੰਦ ਘੱਲੀ ਗਈ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਦਫਨਾਯਾ ਗਿਆ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਵੈਦਾਂ ਨੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹੁਣ ਜ਼ਰੂਰ ਮਰੇਗਾ ਤੇ ਕੋਈ ਦਿਨ ਦਾ ਪਰਾਹੁਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਤਵੰਤ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਹੀ ਪਈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਸਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਐਸ ਸਜਨ ਦੇ—ਜਿਸ ਨੇ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਹੂਲਕੇ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਸੀ—ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣੇ ਬੜੇ ਦੁਖਦਾਈ ਹੋਏ। ਸਤਵੰਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਅਰ ਰੂਹਾਨੀ ਬਾਤਾਂ ਸੁਣਾਕੇ ਠੰਢ ਪਾਈ। ਉਹ ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਬੜੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਤਵੰਤ ਫਾਤਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਪਵੇ, ਜੋ ਫਾਤਮਾਂ ਦੇ ਬਾਕੀ ਦਿਨ ਦੁਖੀ ਨਾ ਲੰਘਣ, ਪਰ ਇਹ ਹੋਣਾ ਕਠਨ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਤਵੰਤ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕੈਦ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਾਤਮਾ ਨੇ ਵਤਨ ਛੱਡਕੇ ਏਥੇ ਆਉਣਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤਦ ਬੀ ਉਸਨੇ ਇਕ ਖਤ ਆਪਣੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਪਯਾਰ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਦੱਸੇ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਪੱਕਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਮੇਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਠਾਣ ਰਾਜ ਹੁਣ ਏਥੋਂ ਹਿੱਲ ਸਕੇ, ਸੋ ਅਮਨ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਦਾ ਚਿਤ ਜੇ ਸਤਵੰਤ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਬਿਨਾਂ ਸੁਖੀ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵਾਲੇ ਪੀਰਾਂ[5] ਦੇ ਡੇਰੇ ਆ ਕੇ ਠਹਿਰੇ ਅਰ ਏਥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲਵੇ। ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਉਸਨੇ ਬੀਬੀ ਦੇ ਹੱਥ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਅਗਲੇ ਤੇ ਹੁਣ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰੀਏ ਕਰਦਾ ਜਗਤ ਤੋਂ ਟੁਰ ਗਿਆ। ਅਸਮਤੁੱਲਾ ਖਾਂ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਹੋਰ ਖਤ ਅਬਦਾਲੀ ਵਲ ਘਲ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਖਿਦਮਤ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨੇਕ ਸਲੂਕ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਕੀਰੀ ਅਰ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਇਹ ਇਕ ਅੱਲਾ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਾਫ਼ਰ ਹਨ ਨਾ ਮੁਸ਼ਰਿਕ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਆਪ ਤਕ ਗ਼ਲਤ ਖ਼ਬਰਾਂ ਅੱਪੜਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਦੀ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਪਠਾਣੀ ਰਾਜ ਦੇ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੇ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਇਸ ਲੋਭ ਦੇ ਲਈ ਮਾਰਨੇ ਸਨ ਕਿ ਓਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੋੜਾ ਸਨ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਣ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਅੱਪੜਦੇ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਉਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਰਾਤੀਂ ਛਾਪੇ ਪੈਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਸਿੱਖ ਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਧੀ

1. ਝਕਾਉਲਾ।
2. ਦੌਲਤੇ ਦੁੱਰਾਨੀਆਂ।
3. ਉਮਦਾ—ਤੁ—ਤ੍ਵਾਰੀਖ।
4. ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ, ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ।

5 ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕਈ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਪੀਰ ਏਥੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ

ਰਾਤ ਨਿਕਲਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੁਟੇ ਹੋਏ ਬਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਮਾਲ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ, ਜਿੰਨਾਂ ਬਣ ਪਵੇ ਲੁੱਟ ਕੇ ਖੋਹਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ, ਦਿਨ ਹੁੰਦੇ ਤੱਕ ਓਹ ਜੰਗਲਾਂ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਜਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾਂ ਤੇ ਫੜਨਾ ਕਠਨ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥ ਲਏ ਮਾਲ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਬਣਾਉਂਦੇ, ਇਥੋਂ ਤਾਂਈਂ ਕਿ ਹੁਣ ਆਪਣੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਬੀ ਢਾਲਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਬਲੰਦ ਖ਼ਾਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਦੇ ਹੁਕਮ ਉਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਫੜਨ ਵਾਸਤੇ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਥਾ ਹੱਥ ਨਾ ਆਇਆ। ਅਧੀਰ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਅਬਰੋ ਰੱਖਣ ਖਾਤਰ ਨਾ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਕਈ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ। ਕਈ ਗਿਰਾਂ ਲੁੱਟੇ ਤੇ ਕਈ ਕਿਰਤੀ ਤੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਸਿੱਖ ਫੜੇ, ਨਾਲ ਪੰਜ ਦਸ ਆਗੂ ਬੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਏ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਸਰਗਨੇ ਦੱਸ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਨਾਮ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਯਾਦ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ :—ਰਾਵਨ ਸਿੰਘ, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ, ਹਾਠੋ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਰਝਾ ਸਿੰਘ। ਅਬਦਾਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਦ, ਗੁੰਡੀਲ ਸ਼ਕਲਾਂ, ਅਡੋਲ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਤੌਰ ਵੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ :—ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਲੋਕ ਹੋ ? ਹਾਠੋ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿੰਘ ਹਾਂ।

ਅਬਦਾਲੀ—ਸਿੰਘ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਹਾਠੋ ਸਿੰਘ—ਸ਼ੇਰ।

ਅਬਦਾਲੀ—ਸ਼ੇਰ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਤੂੰ ਬੀ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਲੜ ਸਕਦਾ ਹੈਂ ?

ਹਾਠੋ ਸਿੰਘ—ਬਨ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਸ਼ੇਰ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਿੰਜਰੇ ਪਿਆ ਕੀਕੂੰ ?

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਇਕ ਖੂਨੀ ਹਾਥੀ ਲਿਆਓ। ਹਾਠੋ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੰਦ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਰ ਢਾਲ ਤਲਵਾਰ ਹੱਥ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਾਂਈਂ ਦੀ ਮਿਹਰ, ਹਾਠੋ ਸਿੰਘ ਨੇ ਓਹ ਹੱਥ ਪਲੱਥੇ ਖੇਡੇ ਤੇ ਛੇਕੜ ਉਸ ਦੀ ਸੁੰਡ ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਵਾਰ ਕਰਕੇ ਅਗਲਾ ਹਿੱਸਾ ਦੁਟੱਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹਾਥੀ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਦੁੱਰਾਨੀ ਨੇ ਇਕ ਪਠਾਨ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਗਿਰਝਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘੋਲ ਕਰਾਇਆ, ਸਾਂਈਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਭੁਜਾਂ ਵਿਚ ਬਲ ਪਾਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪਠਾਣ ਨੂੰ ਚਾਰੋਂ ਸ਼ਾਨੇ ਚਿੱਤ ਰਖਿਆ।

ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਇਹ ਤੱਕਕੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਲ ਤੱਕਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਕੌਮ ਥੋੜੀ ਸੁਣੀ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਕਾਬਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੱਲ ਨਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਰਾਜ ਕਰੇਗੀ, ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਢਾਓ। ਨਵਾਬ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਮਿੱਤ੍ਰ ਬਣਾਓ ਤੇ ਜੋ ਵਿਖਾਂਧ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਹਨ ਸਫਾ ਕਰ ਲਓ। ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਲ ਭਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਂ ਤੇ ਬਲੁੰਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਛੋੜ ਦੇਵੋ।

ਅਬਦਾਲੀ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਪੱਕੇ ਪੈਰ ਜਮਾ ਕੇ ਟੁਰ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਜੰਗਲਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਕੰਧੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਅਪਣੇ ਥਾਂ ਟਿਕਾਣੇ ਸੰਭਾਲ ਲਏ। ਰਾਜੇ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਸੱਦਣ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੱਠੇ ਹੋਏ, ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਜਥੇ ਬਣੇ ਤੇ ਉਧਰ ਨੂੰ ਟੁਰ ਪਏ। ਮਾਝੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਥੇਦਾਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਜਾਨ ਇਕ ਰੰਗ ਬਣੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਪਾਟੋਧਾੜ, ਦੇਸ਼ ਭੇਦ, ਜਾਤਿ ਭੇਦ ਦੀ ਕੋਈ ਤ੍ਰੇੜ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ।

ਸਿੱਖ ਦੱਖਣੀ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਜਦ ਸਾਰੇ ਰੁਖ ਕਰ ਗਏ, ਤਦ ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਘੱਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਦੋ ਸੌ ਜੁਆਨ ਸੀ। ਹੁਕਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਨਹੀਂ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖ਼ਬਰ ਰੱਖਣੀ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਰਤ ਰਖਣੀ, ਜੇ ਜ਼ਰਾ ਖਤਰਾ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਣੀ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਅਸਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਓਪਰੇ ਦਾ ਏਥੇ ਦਖਲ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਫਤਹ ਕਰਨੀ ਬੀ ਨੇੜੇ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਬਦਾਲੀ ਚਾਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਦਾਉ ਤਾਂ ਸਦਾ ਲੱਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਮੇਲ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਲੀਆਮੇਟ ਕਰੇ, ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਬੀ ਚੌਕਸ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਉਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਨਪੀੜੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਹ ਇਹ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਆਕੇ ਕੋਈ ਕਿਉਂ ਦਖਲ ਦੇਵੇ ? ਅਬਦਾਲੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਸੇ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਕੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ? ਪਰ ਆਪਣੇ ਗਿਰਦ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁੱਠ ਹੋ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਤੱਕਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਕੱਲੇ ਸਿਰ ਝੱਲਦੇ ਸਨ ਜੋ ਕੁਛ ਆ ਬਣੇ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਖੀ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜ ਆਪਣਾ ਸਾਜਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਮਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਇਧਰ ਹੁਣ ਚੌਕਸਤਾਈ ਲਈ ਕਿ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਰਹੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੂੰਹ ਮਿਲਦੀ ਰਹੇ, ਅਲਾਂਬਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ। ਜਿਸ ਥਾਉਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਨਿਹੰਗਾਂ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਏਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਪਿਆ।

[ਸਤਿਸੰਗ ਮਿਲਾਪ]

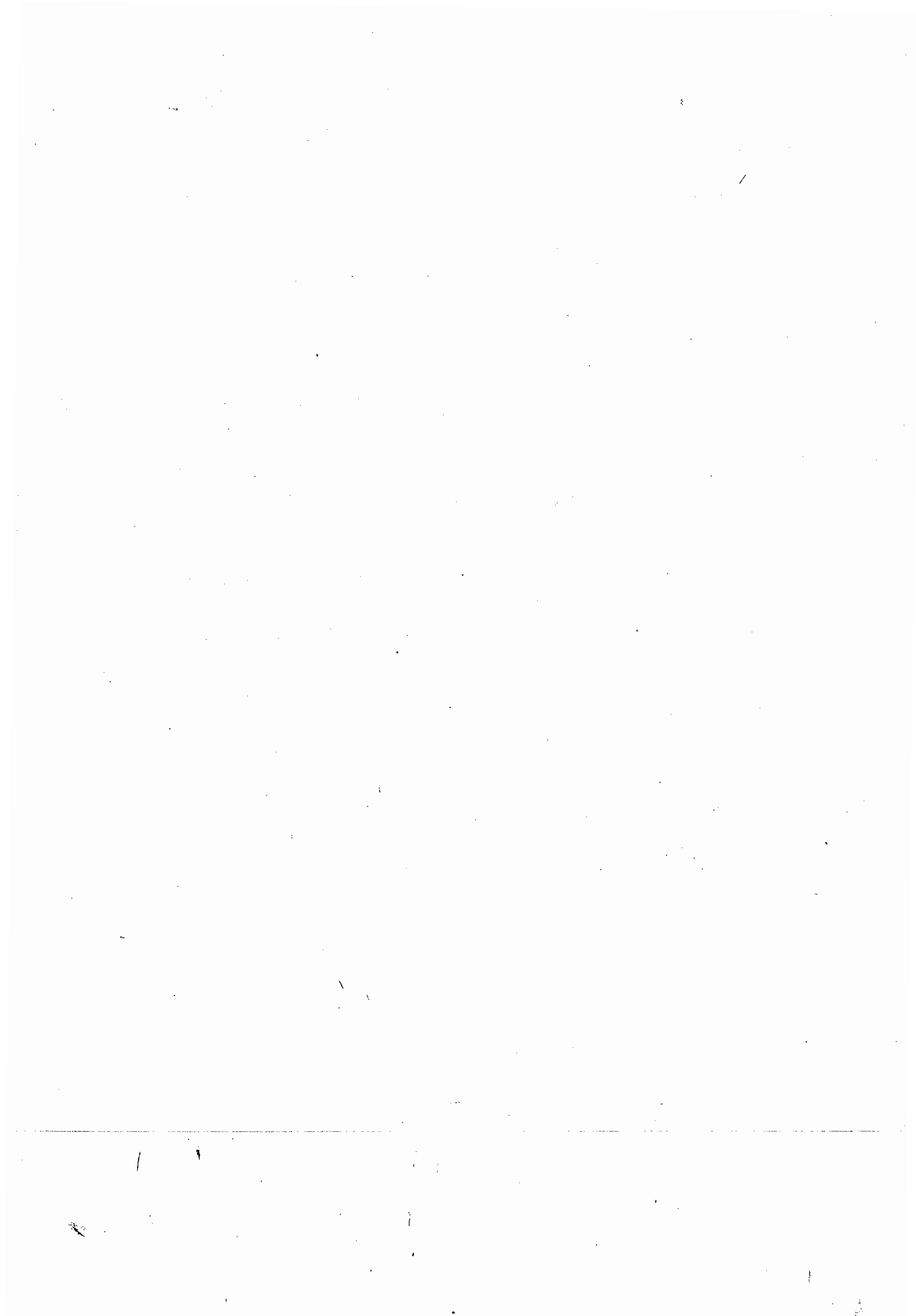
ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਧਯਾ ਪੈ ਚੁਕੀ, ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ, ਸਤਵੰਤ ਬੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਹਰਿ ਕੀ ਪੌੜੀ ਵਾਲੀ ਸੱਜੀ ਬਾਹੀ ਪਾਸ ਪੌੜੀਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਇਕ ਜੱਥਾ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰਨ ਆਇਆ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਉਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਾਂਈਂ ਲੋਕ ਆ ਗਏ, ਪਾਸ ਬਹਿ ਗਏ। ਬੀਬੀ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਸੀਸ ਝੁਕਾਇਆ ਤੇ ਬੜੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ, ਆਪ ਨੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਸੈਨਤ ਕੀਤੀ, ਬੀਬੀ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਟੁਰ ਪਈ, ਨਾਲ

ਹੀ ਸਾਂਈਂ ਜੀ (ਤੇਜ ਕੌਰ) ਟੁਰ ਪਏ ਜੋ ਪਸਵਾਰ ਬੈਠੇ ਸੇ ।

ਬਾਉਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਫੇਰ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਲੈ ਗਏ । ਅੱਗੇ ਇਕ ਸਿੰਘੀ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਸਿੰਘਣੀ ਖੜੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਇਕ ਭੁਜੰਗੀ ਸਿੰਘ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਪੜਦੇ ਸਾਰ ਉਹ ਸਿੰਘਣੀ ਉੱਠਕੇ ਆਈ, ਧਾ ਕੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਗਲੇ ਚੰਬੜ ਗਈ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਬੋਲੀ 'ਅਜ਼ੀਜ਼ਾ ਅਜ਼ੀਜ਼ਾ । ਆਹ ! ਪਿਆਰ ਦਾ ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਲੁਕ ਬਹਿਣਾ ਤੇ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰਕੇ ਉੱਛਲ ਉੱਛਲ ਬਾਹਰ ਆਉਣਾ ! ਸਤਵੰਤ ਦੇ ਕੰਨ ਆਵਾਜ਼ ਪਛਾਣ ਗਏ, ਕੋਮਲ ਪਰ ਘੁੱਟਵੀਂ ਜੱਫੀ ਨੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕੜ ਪਾੜ ਘੱਤੇ । ਸਤਵੰਤ ਨੇ ਘੁੱਟ ਲਿਆ, ਘੁੱਟ ਰਹੀ ਹੈ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਫਾਤਮਾ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕਦੇ ਔਖੀਆਂ ਵੇਲੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਬਦਲੇ ਸਤਵੰਤ ਉਸਦਾ ਘਟ ਦੀਪ ਜਗਾ ਆਈ ਸੀ । ਹਾਂ ਜੋ ਲੱਗੀਆਂ ਫੇਰ ਬਝੀਆਂ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਨਾਮ ਦੀ ਰੌ, ਉਹ ਉੱਚੀ ਸੁਰਤ ਦੇ ਉਚੇਰੇ ਤੇ ਉਨਮਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਤਦੋਂ ਚੜ੍ਹੇ ਰੰਗ ਫੇਰ ਲੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਅੱਜ ਵੇਖੋ ਉਹੋ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਫਾਤਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਲੈ ਆਈਆਂ ਅਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਲਿੱਖਾਂ ਚੀਰਕੇ ਪਿਆਰੀ ਦੇ ਗਲੇ ਚਿਮਟਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਅਸਮਤੁਲਾ ਦਾ ਆਖਰੀ ਖ਼ਤ ਫਾਤਮਾ ਦੇ ਸਤਵੰਤ ਲਈ ਫੜਕ ਰਹੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖੰਭ ਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਲੈ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਅੰਦਰਲੇ ਸਤਿਸੰਗ-ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਆਲੰਬ ਨੂੰ ਕੀਕੂੰ ਢੂੰਡ ਲਿਆ ਹੈ ? ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਮਨ ਬਦਲਿਆ ਸੀ, ਮਨ ਨੇ ਵੇਸ, ਦੇਸ਼, ਮਤ ਤੇ ਧਰਮ ਸਾਰਾ ਕੁਛ ਬਦਲ ਘੱਤਿਆ ! ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੀਤਮਾ ਸਤਵੰਤ ਦੇ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਨਕਸ਼ੇ ਦੀ ਹਕੇ ਫਾਤਮਾ ਸਾਰੇ 'ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਸੰਨਯਾਸ ਧਾਰ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਪਿਆਰੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਆ ਗਲੇ ਮਿਲੀ ਹੈ । ਮਿਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਪਿਆਰ-ਅੰਦਰਲੇ ਦੇ ਪਿਆਰ-ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ, ਅੱਡ ਅੱਡ ਭਾਈਚਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜੰਮੀਆਂ ਪਲੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਕਿਵੇਂ ਅੰਦਰਲੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੇ ਇਕ ਕਰਾਈਆਂ ਹਨ । ਫਾਤਮਾ ਘੁੱਟ ਘੁੱਟ ਕੇ ਖਿਤਬਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨੈਣ ਛਮਾਂ ਛਮ ਵਗਦੇ ਹਨ, ਕੰਠ ਗਦ ਗਦ ਹੈ । ਸਤਵੰਤ ਅਜਬ ਤ੍ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਘੁੱਟਦੀ ਹੈ । ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਿਲਣ, ਠੰਢ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਰੱਜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖਿੱਚ ਵਧਦੀ ਹੈ । ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਫੇਰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਵਲਵਲੇ ਵਧਦੇ ਹਨ । ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਰੰਗ ਵਧਿਆ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਪਿਆਰ ਸਮਾਧੀ ਗਾੜ੍ਹੀ ਹੋਈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਲਬਾਂ ਨੇ ਘੁੱਟ ਖਾਧੀ, ਨੈਣਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਲਾਈ, ਸਿਰ ਨੂੰ ਕੁਛ ਚੜ੍ਹਿਆ । ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਛੁਹ ਲਗੀ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਵਿਸਮਾਦ ਦੇ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹੇ: ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਫਾਤਮਾ ਮਾਨੋਂ ਬੇ-ਸੁਧ ਹੋ ਗਈ । ਵਾਹ ਵਾ, ਇਹ ਭੈਣਾਂ ਨਹੀਂ ਮਾਵਾਂ ਧੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਤਿਸੰਗ ਮੇਲਣਾ ਹਨ, ਕੇਵਲ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਪਿਆਰਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਕਹਿਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਝੰਜੋਲ ਝੰਜੋਲ ਕੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਮਾਏ ਦਿਲ ਰਸ-ਰੰਗ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਮਗਨਤਾ ਹੈ, ਹਾਂ ਜੀ ! ਸੁਰਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਸਮਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਹੈ ਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਬੇਸੁਧੀ । ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਮੇਲ ਹੋਕੇ ਉੱਚ ਸੁਰਤਿਆਂ ਹੋਕੇ ਬੇਸੁਰਤੀ ਹੈ । ਇਹ ਹਾਂ ਦਇ ਬੇਸੁਰਤ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਸੁਰਤਾਂ ਪੰਘਰ ਪੰਘਰ ਕੇ ਸੁਰਤਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਮਦਹੋਸ਼ੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਇਹੋ ਹੈ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਣਾ ਵਾਹ ਵਾਹ ਪਿਆਰ, ਵਾਹ ਵਾਹ ਉੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਉਨਮਨੇ ਮਨਾਂ ਦਾ ਮਨ੍ਹ ਵਿਚ ਸਮਾਉ, ਹਾਂ, ਇਹ ਮਦਹੋਸ਼ੀ ਹੈ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਕੌਣ ਸਾਂ ਤੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਨ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਘੁਲ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ, ਰੰਗ ਤੇ ਰਸ ਭਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਆਨੰਦ ਹੈ, ਰਸ ਹੈ ਫੇਰ ਮਦਹੋਸੀ ਹੈ । ਸਦਕੇ ਹਾਂ ਏਸ ਪਿਆਰ ਮੂਰਤੀ ਦੇ, ਸਦਕੇ ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜਿਸ ਕਲੀਆਂ ਭਰ ਆਏ ਲਹਿਲਹਾ ਰਹੇ ਚਮਨ ਦੇ ।

ਮਿਲੇ ਰਹੋ, ਮਿਲੇ ਰਹੋ, ਜੋ ਵਿੱਛੜ ਵਿੱਛੜ ਮਿਲੇ ਹੋ ਮਿਲੇ ਰਹੋ । ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਮੂਰਤੀ ਉਤੇ ਬਾਵਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮਖ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਵੇਧ ਪਵਿਤ੍ਰ ਤ੍ਰੇਲ ਮੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਨੈਣ ਇਲਾਹੀ ਪੁਸ਼ਪਾਂ ਦੀ ਬਰਖਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਸ਼ੀ ਦਾਤੇ ਅਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਖੜੇ ਮਿਹਰਾਂ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਫਹਾਰ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਹਾਂ ਅਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਉਤਾਰ ਦੇ ਜਗਤ ਪਾਲਕ ਆਪਣੇ ਇਲਾਹੀ ਪਿਆਰ ਜੀਰਸਤ੍ਰੇਲ ਵਰਸਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਹ ਰਹੇ ਮੂਰਤੀ ਠਟੀ ਹੋਈ, ਹਾਂ ਜੀ ਇਹ ਖਿੱਚੀ ਰਹੇ ਤਸਵੀਰ ਸਤਿਸੰਗ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ, ਹਾਂ ਸਦਾ ਦਿਸਦੀ ਰਹੇ, ਇਹ ਮੂਰਤੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਨੂਰ ਵਰਸਾਂਦੀ ਰਹੇ ਇਹ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ । ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਇਸ ਪਿਆਰੇ ਨਕਸ਼ੇ ਤੋਂ ਮਹਿਕ ਮੁਸਕਾਂ ਮਚਾਂਦੀ ਰਹੇ, ਸਮੇਂ ਦਰ ਸਮੇਂ ਮਗਨ ਕਰਦੀ ਰਹੇ, ਮਨਾਂ ਨੂੰ—ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਜਗਾਏ ਮਨਾਂ ਨੂੰ-ਰਸ ਮਗਨ ਕਰਦੀ ਰਹੇ । ਹਾਂ ਤਨ ਮਨ ਆਪਾ ਸਾਰਾ ਕੁਛ ਮਗਨ ਕਰਦੀ ਰਹੇ, ਛੋਹਾਂ ਲਾਂਦੀ ਰਹੇ, ਜਿੰਦਾਂ ਪਾਂਦੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਦਾ ਜੀਵੇ ਉਹ ਦੂਲਾ ਪੰਥ ਜਿਸਦੇ ਚਮਨ ਐਸੇ ਫੁੱਲ ਖਿੜਦੇ ਹਨ ।

॥ ਮਿਤੀ ॥

ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ

ਕਾਂਡ ਪਹਿਲਾ

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਕੀਆ ਬਾਤਾ
ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰਣਾ ਸੁ ਕਰਿ ਰਹਿਆ ॥

ਸਾਈਂ ਦੇ ਰੰਗ ਬੇਅੰਤ ਤੇ ਕੁਦਰਤਾਂ ਅਨੰਤ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ-ਦੀ ਬਾਜੀ ਐਸੀ ਖਿੱਲਰਵੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਬੀ ਅੰਤ ਪਾਉਣਾ ਸੌਖਾਂ ਨਹੀਂ। ਕਿਤੇ ਰੰਗ ਕਿਤੇ ਤਮਾਸ਼ੇ, ਕਿਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਕਿਤੇ ਹਾਸੇ; ਕਿਤੇ ਰੋਣ ਕਿਤੇ ਵੈਣ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਸ਼ਾਦੀਆਨੇ ਵੱਜ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਤਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਜੋੜਾ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਗਿੱਧਿ ਵਿਚ ਰੁੱਝਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਓਹੋ ਜਿਹਾ ਜੋੜਾ ਛਾਤੀ ਪਿੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਜੀਭ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਗਾਉਂ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੈਣ ਪਾ ਪਾ ਵਿਲਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਸੁਖੀ ਹਿਰਦਾ ਠਰਿਆ ਹੋਇਆ ਅਨੰਦ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਹਿਰਦਾ ਸੱਲਾਂ ਨੇ ਸੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਗਿੱਲੇ ਗੋਹੇ ਵਾਂਗ ਧੁਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। "ਮੁਲਕ ਮਾਹੀ ਦਾ ਵੱਸੇ, ਕੋਈ ਰੋਵੇ ਤੇ ਕੋਈ ਹੱਸੇ।" ਆਉਣ ਨਾਲ ਜਾਣਾ, ਜੰਮਣ ਨਾਲ ਮਰਨਾ, ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਦੁੱਖ, ਠੰਢ ਨਾਲ ਤਾ, ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਵਿਛੋੜਾ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਮੁੱਢੋਂ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਹੋ ਹੀ ਦ੍ਵੰਦ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਸਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪਰਚਣਾ ਤੇ ਦੁੱਖਾ ਤੋਂ ਘਾਬ-ਰਨਾ ਇਹ ਬੇਖ਼ਬਰੀ ਹੈ। ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ 'ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰਣਾ ਸ ਕਰਿ ਰਹਿਆ' ਹੈ। ਮਨ ਦੇ ਸੰਸੇ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਬੇਅੰਤ ਦੀ ਬਿਅੰਤ ਲੀਲ੍ਹਾ ਦਾ ਦਿਦਾਰਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਅਸਲ ਸੁੱਖ ਹੈ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਹੇਠ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਰਮਣੀਕ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦੀ ਇਕ ਨਗਰੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਪੰਝੀ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਜੁਆਨ, ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਸੁੱਖੀ ਲੱਧਾ ਖਟਿਆਊ ਕਮਾਊ, ਵੀਆਹਿਆ ਵਰਿਆ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁੱਤਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਮੂਜਬ ਘਰ ਵਿਚ ਜੋ ਪਿੱਟਾ ਕੁੱਟੀ ਇਸ ਕੜਕਦੀ ਮੌਤ ਪਰ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਕਹਿਣੋਂ ਬਾਹਰੀ ਹੈ। ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਦਿਲ-ਚੀਰਵੀਆਂ ਚੀਕਾਂ, ਪਿਉ ਦੇ ਠੰਡੇ ਹਾਵੇ, ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਕਲੇਜੇ ਵਿਨ੍ਹਵੇਂ ਵਿਰਲਾਪ, ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਤੇ ਸੰਤਾਪ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀਆਂ ਗੁੱਝੀਆਂ ਹਾਈਂ, ਆਂਢੀਆਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਹਮਸੋਸ ਤੇ ਸਾਕਾਂ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਕੀਰਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰੁਣਾ ਰਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਹ ਚਲਦੇ ਵੀ ਕਲੇਜੇ ਫੜ ਫੜ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਜੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ, ਲਹਿਲਹਾਉਂਦੀ ਖੇਤੀ ਤੇ ਗੜੇ ਮਾਰ ਹੋਈ ਵਾਂਗ ਚਾਵਾਂ ਮਲਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਰੀ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਵਿਚਾਰੀ ਲੋਕ-ਲਾਜ ਦੀ ਬੱਧੀ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਉਭਾਸਰਦੀ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਆਵੇ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਤਪ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਭਾਵੇਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਬਉਰਾਨੀਆਂ ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿਚ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਨ, ਮਾਨੋ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਸੋਚ ਦੀ ਮੂਰਤਿ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੀ ਜਾਣੀਏਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਬਿਪਤਾ ਨੂੰ ਸਹਾਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਚ ਜਾਚ ਕੇ ਘਬਰਾ ਰਹੀ ਹੈ ਯਾ ਸਦਮੇ ਦੀ ਕਰੜਾਈ ਨੇ ਬਉਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਵੇਲਾ ਸੰਝਾਂ ਦਾ ਹੋ ਆਇਆ। ਸੰਬੰਧੀ ਮੋਏ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸਸ-ਕਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰ ਆਏ। ਘਰ ਵਿਚ ਹੁਣ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਕਾਂਵਾਂ-ਰੌਲੀ ਤਾਂ ਮੱਠੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਕਰਕੇ ਖ਼ਬਰੇ ਹੰਝੂ ਕੇਰਨੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਿਹਲ ਮਿਲੇ ਕਿ ਨਾ ਮਿਲੇ। ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭੀ ਦੜ ਵੱਟੀ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਖੂੰਜੇ ਬੈਠੀ ਹੁਣ ਫਿੱਸ ਪਈ ਹੈ ਤੇ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਬੁਸਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਨੀਂਦ ਆਖਦੇ ਹਨ ਸੂਲੀ ਤੇ ਭੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬੀ ਇਕਲਵਾਂਜੇ ਬੈਠਿਆਂ ਊਂਘ ਆ ਹੀ ਗਈ। ਬੱਸ! ਊਂਘ ਦਾ ਆਉਣਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਡਰਾਉਣੇ ਰੂਪ ਤੇ ਬਿਕਰਾਲ ਸ਼ਕਲਾਂ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਇਕ ਸੂਰਤ ਲਾਲ ਲਾਲ ਨੇਤਰ ਕੱਢ ਕੇ ਲਲਕਾਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿ ਹੇ ਪਾਪਣ ਜਿੰਦੜੀ! ਕਿਸ ਖੂੰਜੇ ਵਿਚ ਲੁਕ ਕੇ ਬੈਠ ਰਹੀ ਹੈਂ? ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਚਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਮੇਰਾ ਇਕੋ ਵਾਰ ਤੇਰਾ ਕੋਮਲ ਸਰੀਰ ਮਲੀਆਮੇਟ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਠਹਿਰ ਜਾ! ਬਚਕੇ ਨਾ ਜਾਵੀਂ! ਹਣੇ ਮੇਰੀਆਂ ਖ਼ੂਨੀ ਦਾੜ੍ਹਾਂ ਤੇਰੀ ਹੱਡੀ ਪੱਸਲੀ ਚਬਾ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਭੈ ਭੀਤ ਹੋਈ ਤ੍ਰੀਮਤ ਤ੍ਰਬਕ ਕੇ ਜਾਗ ਪਈ ਅਰ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਪਰ ਫਿਰ ਹੌਂਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਛਲਾਵਾ ਸੀ, ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਪਛੁਤਾਵਾ ਸੀ। ਵਿਚਾਰੀ ਨੇ ਇਧਰੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋੜਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਪਿਆਰੇ ਪਤੀ ਦਾ ਚੇਤਾ ਆਯਾ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚ ਮੁਚ ਮੌਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੜਕ ਲਿਆ ਹੈ, ਖ਼ਬਰੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਕੀ ਕੀ ਦੁੱਖ ਭੁਗਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਫੇਰ ਊਂਘ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਆ ਗਿਆ। ਹੁਲਾਰਾ ਕਾਹਦਾ ਸੀ, ਇਕ ਊਂਘ ਦਾ ਝੂਟਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਆਇਆਂ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗਿਆਂ

ਪਰਲੋਕ ਹੋਵੇ । ਇਕ ਹੁਲਾਰੇ ਨੇ ਉਲੱਦ ਕੇ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ, ਕਿੱਥੇ ਇਹ ਸਿਆਪੇ ਦੀ ਵੂਹੜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਕਿੱਥੇ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੈਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਹਾਇ ! ਹਾਇ ! ਸੀ ! ਸੀ ! ਪਾਹਰਿਆ, ਮਰ ਗਿਆ, ਦੁਹਾਈ ਦੀਆਂ ਦੁਹਾਈਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵੱਲ ਆ ਕੇ ਜਾਂ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਪਤੀ ਹੁਰੀਂ ਦੋ ਜਮਦੂਤਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹਨ, ਹਾਕਮ ਨਿਆਉਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਉਣ ਪਰ ਖੱਪ ਜੋ ਪਈ ਤਾਂ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਬੀਤੇ । ਪਤੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ, ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉਦਾਸੀ, ਸਦਾ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਸੁਹਾਰਾ ਭਾਗ ਦਾ ਨਾਸ਼, ਮੌਤ ਦਾ ਡਰਾਵਾ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਦਾ ਸੁਪਨਾ, ਇਨ੍ਹਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਛਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪਰਲੋਕ ਦੀ ਕੁਝ ਖੋਜ ਕਰੇ । ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਮਾਈ ਨੂੰ, ਜੋ ਸਾਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਦੀ ਦਾਦੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਧਰਮ ਭਾਵ ਵਾਲੀ ਜਾਣ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਉਪਰਾਮਤਾ ਦਾ ਹਾਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕਹਿ ਸੁਣਾਯਾ । ਅੱਗੋਂ ਓਸ ਬੁੱਢੀ ਦਾਦੀ ਨੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧੀਰਜ ਬਨ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਚਨ ਕਹੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਭੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਾਂਵਾਂ-ਰੌਲੀ ਦੇ ਦਿਨ ਲੰਘ ਲੈਣ, ਉਪ੍ਰੰਤ ਤੇਰੇ ਲਈ ਮੈਂ ਕੋਈ ਜਪ ਤਪ ਪੁੰਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਕਰ ਦਿਆਂਗੀ, ਜਿਸ ਆਸਰੇ ਦਿਨ ਕਟੇ ਜਾਣਗੇ । ਇਸ ਬੁੱਢੀ ਮਾਈ ਨਾਲ ਸ਼ੋਕ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕੁਰ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਕੁਝ ਵੈਰਾਗ ਪੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸ਼ੋਕ ਦੇ ਦਿਨ ਵੀ ਬੀਤ ਗਏ । ਭਾਵੇਂ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਕਲੇਸ਼ ਅਜੇ ਬੀ ਅੰਤ ਹੈ, ਪਰ ਦੁਖੀਆ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਇਹ ਚਾਹ ਬੜੀ ਕਰੜੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਨਸੀਬ ਹੋਵੇ ।

—o—

ਕਾਂਡ ਦੂਜਾ

ਜਿਨ੍ਹ ਕੇ ਕੰਤ ਦਿਸਾ ਪੁਰੀ
ਸੇ ਅਹਿਨਿਸਿ ਫਿਰਹਿ ਜਲੰਤ ॥

ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉਦਾਸ ਤੇ ਨਿਰਾਸ ਤ੍ਰੀਮਤ ਉੱਚੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਬੌਰੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਮਕਰੰਦ ਦੇ ਲੋਭੀ ਭੌਰੇ ਵਾਂਙੂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਉਹ ਦਾਦੀ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਕਿਤੇ ਟੁਰ ਗਈ, ਘਬ-ਰਾਈ ਹੋਈ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਬੁੱਢੀ ਮਾਈ ਇਕ ਦਿਨ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਮਿਲ ਪਈ, ਧੌਲਾ ਝਾਟਾ, ਚਿਹਰੇ ਪਰ ਝੁਰੜੀਆਂ, ਲੱਕ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਲਿਫਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਮਰ ਕੋਈ ੫੦-੫੫ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੁਚਕਾਰ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, "ਨੀ ਬੱਚੀ ! ਤੂੰ ਜੁਆਨ ਜਹਾਨ, ਤੇਰਾ ਇਹ ਰੰਗ ਤੇ ਇਹ ਰੂਪ ! ਏਡੀ ਉਦਾਸ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਸੱਚ ਦੱਸ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਭੀੜ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ?"

ਵਿਧਵਾ—ਮਾਈ ! ਮੇਰਾ ਹਾਲ ਕੁਝ ਨਾ ਪੁੱਛ, ਮੈਂ ਨਿਕਰਮਣ ਤਾਂ ਦੁਖੀ ਹਾਂ ਹੀ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਸੁਣ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੋਵੇਂ ?

ਬੁੱਢੀ ਮਾਈ—ਬੱਚੀ ! ਦੁੱਖ ਸੁਣਾਇਆਂ ਹੀ ਘਟਦੇ ਹਨ, ਅੰਦਰੇ ਰੱਖਿਆਂ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਵਿਧਵਾ—ਮਾਂ ਜੀ ! ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ ਨਿਤਾਣੀ ਭਾਗਾਂ ਸੜੀ ਹਾਂ, ਸਿਰ ਦੇ ਸਾਂਈਂ ਨੂੰ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਹਾਂ, ਖ਼ਬਰੇ ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਬੀਤਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ? ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸਰੀਰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਬੀ ਭਾਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਮੌਤੇ ਮਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਕਲੇਜਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਗਿੱਲੇ ਗੋਹੇ ਵਾਂਗ ਧੁਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਲ੍ਹੜ ਹਾਂ ਤੇ ਤ੍ਰੀਮਤ ਹਾਂ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਕੀ ਕਰਾਂ ਤੇ ਕੀ ਨਾ ਕਰਾ ?

ਬੁੱਢੀ ਮਾਈ—ਬੱਚੀ ! ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਭਾਣਾ, ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ ਦਾ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫੇਰ ਭੀ ਮੋਇਆਂ ਨਾਲ ਮਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਸੰਤੋਖ ਕਰ, ਧੀਰਜ ਕਰ, ਭਗਵਾਨ ਸਭ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਦੂਰ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਭੀ ਉਸੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਹੈ, ਤੂੰ ਕਿਸ ਲਈ ਭਟਕ ਰਹੀ ਹੈਂ ?

ਵਿਧਵਾ—ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਹਟੇ, ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਆਵੇ ਤੇ ਜਿੱਕੂੰ ਹੋ ਆਵੇ ਕਿਸੇ ਹੱਛੇ ਪਾਸੇ ਪੈ ਕੇ ਉਮਰ ਕੱਟੀ ਜਾਵੇ । ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਮਾਤ੍ਰ ਨਿਰਬਾਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹੈ ਪਰ ਜੀ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ । ਇਹ ਅੱਗ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅੰਦਰ ਹੈ ਕਿ ਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਡਿੱਠਾ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ ਫੇਰ ਸੁਖੀ ਦੇਖ ਲਵਾਂ ।

ਬੁੱਢੀ ਮਾਈ (ਹੱਸ ਕੇ)—ਓਹ ! ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਬੜੀ ਸੌਖੀ ਹੈ, ਤੂੰ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰ ਕੱਲ ਸਵੇਰੇ ਤੂੰ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਆਵੀਂ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਪਾ ਦਿਆਂਗੀ, ਤੇਰੇ ਸਾਰੇ ਕਲੇਸ਼ ਕੱਟੇ ਜਾਣਗੇ । ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਮੁਰਦੇ ਮਿਲਾਏ ਹਨ, ਪਰਲੋਕ ਸੈਲ ਕਰਨ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੁਨੇਹੇ ਲਿਆ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਤਕ ਕਰਵਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਬੀ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਏਥੇ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਯਾਗ ਦੇ ਕੁੰਭ ਦਾ ਮੇਲਾ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਠਹਿਰ ਗਏ ਹਨ । ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ਆਇਆਂ ਦਸ ਵੀਹ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਵੇਰੇ ਵੇਖੀਂ ਇਕ ਮੇਲਾ ਲੱਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਰੋਗੀ, ਗ਼ਰਜ਼ਾਂ ਵਾਲੇ,ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਸੈਂਕੜੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਦ੍ਵਾਰਕਾ ਜਾਣਾ ਨੇ ।

ਵਿਧਵਾ—ਧੰਨ ਭਾਗ ਮੇਰੇ, ਮਾਈ ਜੀ ! ਤੇਰਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਰੁੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਤੁਲ੍ਹੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ! ਪਰ ਮਾ ਜੀ ! ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਏਕਾਂਤ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਪਤੀ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਲਈ ਪਹੁੰਚਾਂ ।

ਮਾਈ—ਸੁਹਣੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਫੇਰ ਜ਼ਰਾ ਤੜਕੇ ਉੱਦਮ ਕਰ ਲਵੀਂ, ਪੰਜ ਵੱਜਦੇ ਸਾਰ ਅੱਪੜ ਪਵੀਂ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਾਂਦ੍ਰੀ

ਜੀ ਇਕੱਲੇ ਹੋਣਗੇ, ਤੇਰੀ ਸਾਰੀ ਵਿੱਥਯਾ ਸੁਣ ਲੈਣਗੇ। ਮੈਂ ਭੀ ਦੱਸਾਂ ਇਕਲਾਪੀ ਹਾਂ, ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਪਰ ਤਰੀ ਖ਼ਾਤਰ ਓਸ ਵੇਲੇ ਘੜੀ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਵਾਂਗੀ, ਤੂੰ ਮੰਦਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕੀਂ !

ਵਿਧਵਾ—ਹੱਛਾ ਜੀ !

—o—

ਕਾਂਡ ਤੀਜਾ

ਜਿਨ੍ ਮਨਿ ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਸਿ ਕਾਂਢੇ ਕਚਿਆ ॥

ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਸੰਘਣਾ ਬਾਗ਼, ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਤੇ ਫਲਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਟਾਵਾਂ ਟਾਵਾਂ ਫਲਿਆ ਫੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਪੰਜ ਵਜੇ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤਿ ਸਤੋਗੁਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ। ਠੰਢੀ ਪੌਣ ਦਾ ਰੁਮਕਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਮਨੁੱਖ ਚੰਗੀ ਮਿੱਠੀ ਨੀਂਦਰ ਵਿਚ ਘੂਕ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਹਨ। ਕਿਤੋਂ ਕੋਈ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਹਨੇਰੀ ਦ੍ਵਾਦਸ਼ੀ ਦਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਆਪਣੀ ਠੰਢੀ, ਮੰਦ ਤੇ ਮਨ ਭਾਉਣੀ ਚਾਨਣੀ ਰੁੱਖਾਂ ਉਤੇ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਵੇਲੇ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਅੰਦਰਵਾਰ ਦੂਰ ਜਿਹੇ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਨਿਕਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਲ ਵਾਰ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਧੂਣੀ ਹੈ, ਅੱਗ ਲਟ ਲਟ ਬਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਪੰਜ ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਬੈਠੇ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹੱਛੇ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਆਦਮੀ ਚੌਂਕੜੀ ਮਾਰੇ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੱਦ ਬੜਾ ਲੰਬਾ ਹੈ, ਸਿਰ ਮੂੰਹ ਤੁਛਯਾ ਮੁਛਯਾ ਹੈ, ਵਿਚ ਵਿਚ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰ ਸੁਰ ਨਾਲ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਬੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਜੀ ਹਨ।

ਇੰਨੇ ਤੀਕ ਦੋ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਪੈਖੜ ਮਾਲੂਮ ਹੋਈ ਔਰ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਜੀ ਝੱਟ 'ਚੁਪ' ਕਰਕੇ ਘੁੱਗੂ ਹੋ ਗਏ। ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ, ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ, ਸਰੀਰ ਸਿਥਲ ਤੇ ਸਾਹ ਘੁੱਟਵਾਂ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਬ੍ਰਿਦ ਮਾਈ ਸਮੇਤ ਜਗਯਾਸਣ ਵਿਧਵਾ ਭੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਇਕ ਨਰੇਲ ਤੇ ਰੁਪੱਯਾ ਅੱਗੇ ਰੱਖਕੇ ਦੋਵੇਂ ਜਣੀਆਂ ਬੈਠ ਗਈਆਂ।

ਮਾਈ— ਮਹਾਰਾਜ ! ਆਪ ਬੜੇ ਤਾਂਤ੍ਰੀ ਹੋ, ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਸਮਰੱਥ ਹੋ, ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਜਾਣਨਹਾਰੇ ਹੋ। ਇਹ ਅਨਾਥ ਤ੍ਰੀਮਤ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਮਨ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਲੋਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੁ, ਆਪ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਤੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਕੇ ਨੰਗੀ ਪੈਰੀਂ ਤੁਰ ਕੇ ਆਈ ਹੈ, ਜਿਉਂ ਜਾਣੋਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ, ਇਸ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ਕਰੋ। ਵਿਛੜੀ ਕੂੰਜ ਨੂੰ ਇਕ ਵੇਰ ਦਿਦਾਰੇ ਕਰਾ ਦਿਓ।

ਇਕ ਆਦਮੀ ਕੋਲੋਂ ਬੋਲਿਆ— ਮਾਈ ! ਘਬਰਾਓ ਨਹੀਂ, ਆਪ ਜੀ ਪੂਰੇ ਜੋਗੀ ਤੇ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਹਨ।

ਦੂਜਾ— ਨਿਸਚਾ ਕਰੋ, ਸਭ ਮਨੋਰਥ ਸਿੱਧ ਹੋਣਗੇ।

ਤੀਜਾ— ਸੁਰਗ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹਤੀ ਹੈ ? ਪਤੀ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਚਾਹਤੀ ਹੈ ? ਸਭ ਮਿਲ ਜਾਵੇਂਗੇ।

ਵਿਧਵਾ (ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ)— ਮੇਰੇ ਧੰਨ ਭਾਗ।

ਮਾਂਦ੍ਰੀ— ਬੇਟੀ ! ਕਿਸ ਫਲ ਕੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ?

ਵਿਧਵਾ— ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤੀ ਜੀ ਵਲੋਂ ਹਿਰਦਾ ਠੰਢਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੈਂ ਚੰਗੇ ਰਾਹ ਲੱਗ ਜਾਵਾਂ।

ਮਾਂਦ੍ਰੀ— ਪਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇਖੇਗੀ ? ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾ ਦੇਵੇਂ ? ਔਰ ਸੁਰਗ ਕੀ ਕੁੰਜੀਆਂ ਦੇ ਦੇਂ ਤੇਰੇ ਹਾਥ ਮੇਂ ?

ਮਾਈ—ਵਾਹ ਮਹਾਰਾਜ ! ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਏ, ਜੇ ਤੁੱਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਕਰੋ ਮੇਹਰ, ਤੁਹਾਡੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਕਾਹਦੀ ਕਮੀ ਹੈ ? ਜੇ ਇਹ ਕਰ ਦਿਓ ਤਾਂ ਨਿਰਾਸ ਤ੍ਰੀਮਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਾਹਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ?

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਕਰਕੇ ਦੋਵੇਂ ਮੂੰਹ ਹਨੇਰੇ ਹੀ ਘਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਈਆਂ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਫੇਰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆ ਗਈਆਂ। ਗਲ ਕਿ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਨੇਮ ਪੱਕ ਗਿਆ। ਵਿਧਵਾ ਹੁਣ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਤੀ ਦੇ ਪਾਸ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਸਿੱਕ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਜੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਹੈਨ ਭੀ ਭਲੇ, ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਖੇ ਨਾ ਲੱਗੀ ਤਦ ਹੋਰ ਕਿਥੋਂ ਆਸ ਪੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ ? ਸਾਕ ਅੰਗ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਧਨ ਮਾਯਾ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਸਾਬਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਤੀ ਵਿਯੋਗ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਕਈ ਵੇਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਐਸੇ ਵਰਤਾਉ ਕਿਤੇ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਦੇ ਲਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀ ਪਤੀਜਦੀ ਪਤੀਜਦੀ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਪਰ ਪਤੀਜ ਗਈ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਤ੍ਰੀਮਤ ਪਤੀ ਦੇ ਬੜੇ ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਚਾਹ ਵਿਚ ਸੀ, ਤਦ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਨੇ ਠੀਕ ਸਮਾਂ ਤਾੜਕੇ ਕਿਹਾ :—

ਏਕ ਪਰਬਤ ਕੀ ਸ਼ਿਖਾ ਪਰ ਜਾਨਾ ਹੋਗਾ, ਜਹਾਂ ਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਕੋ ਰਸਤਾ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਹਮ ਪਰਸੋਂ ਉੱਧਰ ਕੋ ਚਲੇਂਗੇ। ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਸੇ ਮੁਕਤ ਹੋਨੇ ਕੀ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਪਤੀ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ, ਤੋ ਹਮਾਰੇ ਸੰਗ ਚਲੀ ਚਲੋ।

ਵਿਧਵਾ— ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਜੀ ! ਮੈਂ ਸਿਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ, ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਕਿਵੇਂ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਛੁਟਕਾਰਾ ਕਰੋ ਤੇ ਪਤੀ ਦੀ ਸਦਗਤੀ ਕਰੋ।

ਮਾਂਦ੍ਰੀ— ਅੱਛਾ ਤਿਆਰ ਰਹੋ, ਪਰਸੋਂ ਹਮ ਜਾਏਂਗੇ ਪਰ ਏਕ ਬਾਤ ਹੈ, ਚਲਤੇ ਸਮਯ ਪੀਛੇ ਕਿਸੀ ਵਸਤੂ ਮੇਂ ਸੰਕਲਪ ਕੋ ਬੰਧਾਯਮਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਨਹੀਂ ਤੋ ਮਨ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋਗਾ।

ਵਿਧਵਾ— ਚੰਗਾ ਜੀ।

ਮਾਂਦ੍ਰੀ— 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਨ' ਵਿਖੇ ਮੋਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ?

ਵਿਧਵਾ— ਮਹਾਰਾਜ ! ਮੇਰਾ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਨ' ਨਾਲ ਕੋਈ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮਾਂਦ੍ਰੀ— ਦੇਖੋ, ਜਬ ਉਹਾਂ ਚੱਲਕੇ ਚਿੱਲੇ ਬੈਠੀ, ਔਰ ਬੀਰਾ-ਰਾਧਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਔਰ ਮੰਤ੍ਰ ਫੁਰਨ ਕੇ ਸਮੇਂ ਆਏ ਔਰ ਤੰਤ੍ਰੋਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਬਾਂਧਾ ਤੋ ਤੁਝੇ ਕਹੀਂ ਸੰਕਲਪ ਨਾ ਫੁਰੇ ?

ਵਿਧਵਾ— ਫੇਰ ਮੈਂ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਨ' ਪ੍ਰੰਨ ਕਰ ਭੁਰਦੀ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਨਾਲ ਲੈ ਚੱਲਦੀ ਹਾਂ।

ਮਾਂਦ੍ਰੀ— ਨਾਲ ਲੇ ਚਲੋ।

ਮਾਈ— ਬੱਚੀ! ਦੇਣਾ ਕਿਸਨੂੰ ਹਈ ਤੇ ਤੈਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਹਦੇ ਜੋਗਾ ਛੱਡ ਜਾਣਾ ਹੈ? ਆਪਣੀ ਜੋਖੋਂ ਅਪਣੀ ਹਿੱਕ ਦੇ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਰੱਖੀਂ, ਨਾ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਨਾ ਤੌਖਲਾ। ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਜੀ ਸੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਿੱਛੋਂ ਧਿਆਨ ਆਉਣੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਵਿਧਵਾ—ਸੱਤਿ ਬਚਨ! ਮੈਂ ਪਰਸੋਂ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗੀ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਅੱਲ੍ਹੜ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਹੁਰਿਆਂ ਪੇਕਿਆਂ ਦਾ ਪਾਇਆ 'ਬੁਰਾ ਦਿਨ' ਤੇ ਪਹਿਲਾ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਨ' ਅਰ ਹੋਰ ਭੀ ਜੋ ਕੁਛ ਘਰੋਂ ਵਹੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਲੈ ਕੇ ਕਰਾਰ ਸਿਰ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਗਈ।

ਮਾਂਡਵੀ ਤੋਂ ਟੁਰਕੇ ਜੰਮੂ ਤੱਕ ਰੇਲ ਵਿਚ ਅੱਪੜੇ, ਅੱਗੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪੈਦਲ ਨਿਰਜਨ ਪਰਬਤਾਂ ਤੇ ਬਿਖੜੀਆਂ ਘਾਟੀਆ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਵਿਚਾਰੀ ਇਸ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਤੈ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ।

ਕਾਂਡ ਚੌਥਾ

ਬਾਹਰਿ ਟੋਲੇ ਸੋ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਹੀ ॥

ਆਹ ਹਾ! ਕੈਸਾ ਮਨੋਹਰ ਪਰਬਤ ਹੈ? ਕਾਲੇ ਕਾਲੇ ਪੱਥਰਾਂ ਪਰ ਸਾਵੀ ਸਾਵੀ ਬਨਾਸਪਤੀ ਕੈਸੀ ਛਬਿ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਝਰਨੇ ਕਿਸ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ ਝਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੱਚਮੁਚ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦੇਖਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਰਬਤ ਹਨ। ਇਥੇ ਸਾਰੀ ਉਚਾਈ ਨਿਚਾਈ ਦੀ ਟੋਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖੱਡਾਂ ਦਾ ਭਿਆਨਕ, ਪਰ ਅਨੋਖਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ ਦੇਖ ਕੇ ਅਕਲ ਹੈਰਾਨੀ ਦੇ ਥੱਲੇ ਲਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਠੰਢੀ ਠੰਢੀ ਪੌਣ ਰੁਮਕ ਰੁਮਕ ਰੋਮ ਖੜੇ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੰਮੂ ਤੋਂ ਟੁਰਕੇ ਜੇ ਕੋਈ ਚੰਦ੍ਰਭਾਗਾ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲੇ ਤੇ ਫੇਰ ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਨੂੰ ਟੁਰ ਪਏ, ਜਿਧਰੋਂ ਕਿ ਇਹ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸਚਰਜ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਦੂਰ ਉੱਪਰ ਵਾਰ ਜਾ ਕੇ ਨਿਰਜਨ ਬਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਹਾੜ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਇਕ ਮਨੋਹਰ ਝਰਨੇ ਦੇ ਪਾਸ, ਜੋ ਨਦੀ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਹੈ, ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਜੀ ਉਸ ਜੁਆਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪਾਸ ਖਲਿਹਾਰੀ ਕੁਝ ਸਿਖਯਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ:—

ਮਾਂਦ੍ਰੀ (ਇਕ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸ਼ਿਲਾ ਵਲ ਸੈਨਤ ਕਰਕੇ)— ਪੁੱਤ੍ਰੀ! ਇਸ ਪਰ ਬੈਠ ਜਾਓ, ਅਰ ਜੋ ਨੀਚੇ ਪਾਨੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਮੇਂ ਇਕ ਟਕ ਧਿਆਨ ਲਗਾ ਕਰ ਦੇਖੋ। ਦੇਖਣਾ ਆਂਖ ਨਹੀਂ ਝਮਕਣਾ ਹੋਗਾ! ਅਗਰ ਘੁਮਾਟੀ ਆਏ ਤੋਂ ਨੈਣ ਮੂੰਦਕੇ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾਣੀ। ਇਸ ਕੇ ਅੰਦਰ ਤੁਮਕੋ ਸੁਰਗ ਕਾ ਰਸਤਾ ਨਜ਼ਰ ਪੜੇਗਾ, ਜਬ ਪਤੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ—'ਆਓ' ਤੋ ਏਕ ਦਮ ਚਲੇ ਜਾਣਾ, ਅਗਰ ਏਕ ਪਲਕ ਦੇਰ ਕਰੋਗੇ ਤੋ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਚਿੱਤ ਇਕਾਗ੍ਰ ਕਰਕੇ ਬੈਠੋ, ਸੰਕਲਪ ਨਾ ਉੱਠੇ। ਭੈਰਵ ਭੈਰਵ ਦਿਲ ਮੇਂ ਕਰਤੀ ਰਹੋ।

ਫੇਰ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਧੂਪ ਤੇ ਗੁੱਗਲ ਧੁਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਕੱਕੀ ਰੇਤ ਨਾਲ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਜੰਤ੍ਰ ਦੁਆਲੇ ਵਾਹ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖ ਦਿਤੇ।

ਇਹ ਕੁਝ ਕਰਕੇ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਜੀ ਲਾਂਭੇ ਹੋਏ ਤੇ ਪਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਪਿਆਸੀ ਉਹ ਜੁਆਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਚਿਟਾਨ ਪਰ ਬੈਠਕੇ, ਜੋ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ।

ਇਹ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉੱਚੀ ਥਾਓਂ ਹਠ ਡਿਗਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਪੈ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਸੱਤਰੰਗੀ ਅਨੋਖੀ ਜਿਹੀ ਝਾਲ ਉਤਪਤ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵਗਦੇ ਖੂਹ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬੈਠਕੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿਗਦੀਆਂ ਛਿੱਟਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਓਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹੇ ਇਕ ਰੰਗਾਮੇਜ਼ੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਫਟ-ਫਟਾਹਟ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਸੁਰਗ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਘੰਟੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਥੱਕੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੱਕਰ ਆ ਕੇ ਇਕ ਘੇਰਨੀ ਖਾਵੇਗੀ ਤੇ ਜਲ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਕੇ ਜਲ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਜਾਂ ਮੇਰਾ ਕਿਹਾ ਝਾਉਲਾ ਬਣਕੇ ਦਿੱਸੇਗਾ ਤੇ ਇਹ ਵਾਜ ਸੁਣ ਕੇ ਕੁੱਦ ਪਵੇਗੀ। ਫੇਰ ਬਹੁਚਿੱਤਾ ਕੁਝ ਲੱਗਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਜੀ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਹ ਮੱਧ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਠਗਾਂ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਟੋਲੇ ਦੇ ਇਕ ਚਲਤੇ ਪੁਰਜ਼ੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕਈ ਵਾਸੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਠੱਗਾਂ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੇ ਇਕ ਵਡਕੇ 'ਸੱਜਣ' ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਾਪ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਕੱਢਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਉਜੇਹੇ ਠੱਗ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਖਯਾ ਦੇ ਕੇ ਖਿਸਕ ਗਏ, ਪਰ ਅਜੇ ਕੋਈ ਘੜੀ ਭਰ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਬੈਠਿਆਂ ਬੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਇਕ ਹਮਦਰਦ ਅਵਾਜ਼ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਕਾ ਦਿੱਤੀ।

ਇਹ ਰੰਗ ਵਿਚ ਭੰਗ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਓਪਰੇ ਆਦਮੀ ਸਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ ਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਬਿਖੜੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਅੱਲ੍ਹੜ ਤ੍ਰੀਮਤ ਨੂੰ ਭਜਾਨਕ ਥਾਵੇਂ ਬੈਠੀ ਵੇਖ ਕੇ ਬੋਲੇ:—

ਆਦਮੀ—ਲੜਕੀ! ਤੂੰ ਏਥੇ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਬੈਠ ਰਹੀ ਹੈ? ਉਠ ਖੜੀ ਹੋ, ਹੁਣੇ ਘੇਰਣੀ ਖਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪਏਂਗੀ, ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਮੌਤ ਖਰੀਦਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਉਂ ਬੈਠੀ ਹੈਂ?

ਵਿਧਵਾ (ਤ੍ਰਬ੍ਰਕ ਕੇ)—ਮੈਂ ਮੌਤ ਖ਼ਰੀਦਣ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬੈਠੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਇਹ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ, ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਸਤਾਓ।

ਆਦਮੀ—ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਇਥੇ ਬੈਠਿਆਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਵੇਗਾ? ਜੇਕਰ ਠੀਕ ਦੱਸੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਭੀ ਸਮਝਾਂ?

ਵਿਧਵਾ ਬੋਲਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਲਾ ਕੇ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੁੱਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭੰਗ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਦੂਤ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਿਆ? ਪਰ ਫੇਰ ਕੁਝ ਡਰਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਜਦ ਬਹੁਤ ਘਾਬਰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਦੀ ਟੋਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਦਾ ਕਿਤੇ ਮੁਸ਼ਕ ਨਹੀਂ। 'ਸ੍ਵਾਮੀ ਜੀ! ਸ੍ਵਾਮੀ ਜੀ!!' ਕਹਿ ਕੇ ਟਾਹਰਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸ੍ਵਾਮੀ ਜੀ ਤਾਂ ਛਲ ਗਏ। ਦੁਖੀਆ ਨੇ ਹੁਣ ਨਿਜ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਦੇਖਿਆ। ਇਹ ਇਕੱਲ ਹੋਰ ਡਰਾਉਣੀ ਹੋ ਭਾਸੀ। ਘਾਬਰਦੀ ਹੋਈ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਮ ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ (ਜਿਸ ਦਾ ਅਜੇ ਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ) ਕੱਚਾ ਚਿੱਠਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਆਦਮੀ—ਓ ਭੋਲੀਏ! ਉਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਠੱਗ ਸਾਈ, ਤਾਂਤੀਆ ਭੀਲ ਦਾ ਚੇਲਾ ਸਾਈ, ਉਸ ਨੇ ਤੇਰਾ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਮੁੱਛ ਕੇ ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਪ੍ਰਾਣ ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਠ ਖੜੀ ਹੋ, ਤੈਨੂੰ ਇਥੋਂ ਕੀ ਲੱਭਣਾ ਹੈ? ਚੱਲ ਤੈਨੂੰ ਸੱਚੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤੇ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪਾਵਾਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਓਟ ਲਿਆਂ ਕਿਸੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਾਪੀ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਯਾ। ਭੋਲੀਏ! ਸੋਚ, ਜੇ ਤੇਰਾ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਸੱਚਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਤਾਂ ਦੱਸ, ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਡੱਬਾ ਕਿੱਥੇ ਹਈ? ਉਹ ਤਾਂ ਧਨ ਦਾ ਲੋਭੀ ਸੀ ਤੇਰਾ ਬੁਚਕਾ ਚੁੱਕਕੇ ਖਿਸਕੰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਲੀਏ ਲੋਕੇ! ਸੁਰਗ ਦੇ ਰਸਤੇ ਹੇਠਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਹੇਠਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾਲ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਾਟ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਅੱਗ ਹੈ, ਸੁਰਗ ਉਪਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚੱਲ ਸੁਰਗ ਦਾ ਰਸਤਾ ਮੈਂ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ, ਮੌਤ ਤਾਬੇ ਮੈਂ ਕਰਾਵਾਂਗਾ, ਪਤੀ ਮੈਂ ਮਿਲਾ-ਵਾਂਗਾ। ਤ੍ਰੀਮਤ ਸੁਣ ਕੇ ਚਕਰਾਈ, ਗੱਲ ਕੁਛ ਦਿਲ ਲੱਗੀ, ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਠੱਗ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ, ਪਦਾਰਥ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਆਪ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਵਿਚ ਪਾਯਾ। ਕੋਈ ਬੇਲੀ ਨਹੀਂ, ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ, ਥਹੁ ਨਹੀਂ, ਵਤਨ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੋਹਾਂ ਤੇ ਹੈ, ਕਰੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੇ? ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਜੋ ਪਾਸ ਖੜਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਵੇ। ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਫੱਟਾਂ ਤੇ ਮਲ੍ਹਮ ਲਾਉਂਦਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਉਮੈਦਾਂ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਠੱਗਿਆ ਦਿਲ ਡਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਠੱਗੀ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸਾਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਪਾਸ ਹੈ ਹੀ ਕੀਹ ਜੋ ਠਗੀਜਣਾ ਹੈ? ਹਾਂ, ਸਤਿ ਧਰਮ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਠੱਗਣ ਵਾਲਾ ਨਾ ਕੋਈ ਮਿਲ ਪਵੇ। ਪਰ ਕਰੇ ਬੀ ਕੀ? ਆਖ਼ਰ ਅਬਲਾ ਨੇ ਜੀ ਵਿਚ ਠਾਣੀ ਕਿ ਜੋ ਹੋਈ ਸੋ ਹੋਈ, ਡੁਬਦੇ ਨੂੰ ਤੀਲੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਓ, ਤੇ ਚੱਲੋ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਇਹ ਭੀ ਠੱਗ ਨਿਕਲਿਆ, ਤਦ ਦੇਖੀ ਜਾਊ। ਹੁਣ ਘਰ ਜਾਣ ਜੋਗੀ ਤਾਂ ਰਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਚੰਗਾ ਨਿਕਲਿਆ, ਤਦ ਧੰਨ ਭਾਗ! ਗੱਲ ਕੀ, ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪਰ ਪਤੀਜ ਕੇ ਵਿਧਵਾ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰੀ। ਜੀ ਵਿਚ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮਰਦ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਹਜ਼ਾਰ ਗੁਣਾਂ ਅਕਲ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਮਰਦੀ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਸੂ, ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਆਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅੰਤ ਹੁਣ ਇਹ ਮੇਰੇ ਬੁਰੇ ਦੀ ਥੋੜੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ! ਇਤ੍ਯੋਂ ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਮਰਦ ਦੇ ਨਾਲ ਬੀਬੀ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਸ਼ਹਿਰ ਪੁਚਾਈ ਗਈ ਜਿਥੇ ਬੜੀਆਂ ਖ਼ਾਤਰਾਂ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੋਏ। ਅੰਤ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤ੍ਰੈ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦ ਕਿਸੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਗਿਰਜੇ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਬਪਤਿਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਮਿੱਸ ਡਮੇਲੀ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਮਿੱਸ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਬਣਾਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਪੜ੍ਹਾਵੇ।

ਅਜੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਇਸ ਦੇ ਲਾਡਾਂ, ਪਿਆਰਾਂ ਤੇ ਚਾਵਾਂ ਮਲਹਾਰਾਂ, ਨਵੀਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਬਾਸਾਂ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੇ, ਧਰਮੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸੁਣਦੇ ਸੈਰਾਂ ਕਰਦੇ ਬੀਤੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਇਸ ਪਾਸ ਵਿਜ਼ਟਿੰਗ ਕਾਰਡ (ਮੁਲਾਕਾਤੀ ਪੁਰਜ਼ੇ) ਤੇ ਲੁਕਵੇਂ ਛਿਪਵੇਂ ਇਸ਼ਾਰੇ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਏ। ਕਾਲੇ ਕਾਲੇ, ਕੋਈ ਚੂਹੜਿਓਂ ਤੇ ਕੋਈ ਚਮਿਆਰੋਂ ਕਰਾਨੀ ਹੋਇਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵਲੋਂ ਭੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੰਦੇਸੇ ਮਿਲੇ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਉਚੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਵਾਲੇ ਤੇ ਜੈਨੀ ਪੋਖੇ ਵਿਚ ਪਲੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਛਾਹਣ ਆਵੇ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਣੇ ਦਾ ਮਾਨ ਤੇ ਸੁੱਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਨਾਲ ਸੱਲੀ ਹੋਈ ਵਿਧਵਾ ਨੂੰ ਪਤੀਬ੍ਰਤ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਜਾਈ ਨੂੰ, ਜਿਸਨੇ ਕਦੇ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਨਾਮ ਕੰਨੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਤੱਕ ਤੱਕ ਕੇ ਸੂਗ ਆਵੇ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕੇ। ਦੋ ਤ੍ਰੈ ਮਹੀਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਾਹਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸੜ ਕੇ ਕੋਲੇ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਇਕ ਪਰਮ ਪਾਪ ਜੰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਡਰਦੀ ਆਖਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਦੇ ਪੱਕੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੇ ਜੰਮੇ ਵਿਚਾਰ ਕਦੇ ਢਹਿੰਦੇ ਹਨ? ਰੋਯਾ ਕਰੇ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਰੇ 'ਹੇ ਭਗਵਾਨ! ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਵੀ ਦਰਦੀ ਨਹੀਂ। ਸਹੇੜਿਆ ਸੀ ਸੁਖ ਨੂੰ ਉਲਟੇ ਦੁਖ ਹੋਰ ਵਾਧੇ ਦੇ ਗਲੇ ਪੈ ਗਏ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਹੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ! ਇਸ ਦੇਹੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਕਰ ਤੇ ਜਾਂ ਕੁਝ ਸੁਖ ਦੀ ਡੌਲ ਬਣਾ; ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤੇ ਬਾਲਕਿਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਨੱਕ ਜਿੰਦ ਆ ਗਈ ਹਾਂ'। ਦਰਖਾ—ਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਹੀਲੇ ਬਹਾਨੇ ਕਰਕੇ ਟਾਲ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਉਂਝ ਲੱਗੀ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚ ਗਿੱਲੇ ਗੋਹੇ ਵਾਂਗ ਧੁਖਣ। ਅੱਗਾ ਕੁਝ ਸੁੱਝਦਾ ਨਹੀਂ ਪਿੱਛਾ ਦੂਰ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਨਾ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗਣ ਜੋਗੀ ਨਾ ਪੇਕਿਆਂ ਦੇ, ਇਥੇ ਰਿਹਾਂ ਬਣਦੀ ਨਹੀਂ, ਦਿਨ—ਕਟੀ ਦਾ ਜੋ ਆਸਰਾ ਸੀ ਉਹ ਠੱਗ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਵੇ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰੇ? ਵਿਚਾਰੀ ਦਾ ਜੀ ਐਸਾ ਅਵਾ—ਜ਼ਾਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਾ ਖਾਣ ਦਾ ਸੁਆਦ ਰਿਹਾ, ਨਾ ਪੀਣ ਦਾ। ਸੁਰਗ ਦਾ ਰਾਹ ਏਥੇ ਬੀ ਨਾ ਦਿੱਸਿਆ। ਹਾਂ ਇਸਦੇ ਰੂਪ ਦੇ

ਵਪਾਰੀ ਬਥੇਰੇ ਆ ਗਏ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਪੁੰਨ ਸਮਝਕੇ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਮਝਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰੀ ਤਾਂ ਮੌਤ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਤੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਦੇ ਪਤੇ ਕੱਢਣ ਦੀ ਚਾਹ ਵਿਚ ਮਗਨ ਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਗਲ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋ ਸਕਣ ਦੀ ਆਸ ਤੇ ਇਥੇ ਆਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਕ ਭਾਰੀ ਕਲੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਜੋ ਧਨ ਦਾ ਠੱਗ ਸੀ ਤਾਂ ਏਥੇ ਬੀ ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਠੰਢ ਪੈਣ ਦੀ ਥਾਂ ਰੂਪ ਦੀ ਸੌਦਾਗਰੀ ਛਿੜ ਪਈ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਸਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਜੋ ਸੁਰਗ ਦੇ ਦਰਸਨਾ ਦੇ ਕਰਾਰ ਸਨ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਪਤੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਜੋ ਉੱਚੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉਹ ਧਾਰੀ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭੀ ਸੀ। ਖ਼ਬਰੇ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਕੀ ਮੰਤਵ ਸੀ ਤੇ ਇਸਦਾ ਕੀ ਮਨੋਰਥ ਸੀ ? ਹੁਣ ਇਸਨੂੰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਸ ਫਾਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਫਿਕਰ ਲੱਗਾ ਰਹੇ। ਅੱਕ ਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਮਾਈ ਅੱਗੇ (ਜੋ ਜ਼ਾਤ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸੀ ਤੇ ਏਥੇ ਆਯਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ) ਭੇਤ ਭੰਨ ਹੀ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਕੇ ਰੋਈ; ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਵਿਥਯਾ ਸੁਣਾਈ:— 'ਮਾਈ ਮੈਂ ਦੇਖ ਲਿਆ ਹੈ, ਏਥੇ ਮੇਰਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਰੱਬ ਤਰਸੀ ਕਰ, ਮੈਨੂੰ ਏਥੋਂ ਕੱਢ, ਮੈਂ ਟੁੱਕਰ ਮੰਗ ਖਾਵਾਂਗੀ'।

ਮਾਈ— ਬੇਟੀ ! ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਜਾਵਾਂ, ਤੂੰ ਉਦਾਸ ਨਾ ਹੋ, ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਕਰਾਵਾਂਗੀ, ਜ਼ਰਾ ਧੀਰਜ ਕਰ: ਏਥੇ ਮੇਰੀ ਪਤ ਅਥਰੋਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਸਿਰ ਤੈਨੂੰ ਕੱਢਾਂਗੀ, ਹਾਲੇ ਜ਼ਰਾ ਦੰਦਾਂ ਹੇਠ ਜੀਭ ਦੇਹ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਚਾਰ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਦੁਖੀਆ ਦੀ ਧਰਮ ਮਾਂ ਕਿਤੇ-ਵਾਂਢੇ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਮਾਈ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤੇ ਸਿਖਾਉਤ ਤੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਨਾਲ ਇਹ ਬੀਬੀ ਉਸ ਮਾਈ ਦੀ ਭੈਣ ਦੇ ਘਰ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਾਈ ਗਈ।

—o—

ਕਾਂਡ ਪੰਜਵਾਂ

ਕਬੀਰ ਬਨ ਕੀ ਦਾਧੀ ਲਾਕਰੀ ਠਾਢੀ ਕਰੈ
ਪੁਕਾਰ ॥ ਮਤਿ ਬਸਿ ਪਰਉ ਲੁਹਾਰ ਕੇ ਜਾਰੈ
ਦੂਜੀ ਬਾਰ ॥੯੦॥

ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਸੀਤ ਨੂੰ ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਉੱਚੇ ਮੁਨਾਰੇ ਤੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਇਮਾਰਤ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਹੀ ਦੇਖਣੇ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੈ। ਹੋਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਏਥੇ ਵਾਜਬੀ ਰੌਣਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੁਮੇ (ਸ਼ੁਕਰ) ਦੇ ਦਿਨ ਏਥੇ ਚੰਗਾ ਭੀੜ ਭੜੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਠਵਾਰੇ ਦੇ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਇਸੇ ਦਿਨ ਤੇ ਇਸੇ ਥਾਂ ਹੀ ਦੀਨ ਵਿਚ ਰਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਜੁਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਇਸੇ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਮਿੱਸ ਡਮੇਲੀ ਭੀ ਆਪਣਾ ਤੀਜਾ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਚਹੁੰ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁਬਾਰਕਾਂ ਤੇ ਵਧਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਇਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਤੇਰੀ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਹੈ, ਜੋ ਤੂੰ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਸ ਸੱਚੇ ਦੀਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈਂ। ਨਬੀ-ਰਸੂਲਿੱਲਾ ਤੇਰੀ ਸ਼ਫਾਇਤ ਭਰਨਗੇ, ਬਹਿਸ਼ਤਾਂ ਤੇ ਤੇਰਾ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਭੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਫੁੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸਮਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਇਕ ਉਧਰ ਦਾ ਛੁਟਕਾਰਾ, ਦੂਜੇ ਮਾਈ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ, ਭਾਰਾ ਉਤਸਾਹ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਲਮਾ ਆਖਣਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਿਵੇਂ ਪਿਆ ਕਿਹਾ, ਨਵੇਂ ਦੀਨ ਦੀ ਬੇੜੀ ਚੜ੍ਹ ਬੈਠੀ। ਮੌਲਵੀਆਂ ਨੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਫਾਤਮਾਂ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਫੁਰਮਾਯਾ ਕਿ 'ਕੋਈ ਇਸ ਨੂੰ ਤਾਲੀਮ ਦੇਵੇ ਜੋ ਇਹ ਪੂਰੀ ਬਾ-ਈਮਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਲਿੱਲਾ ਇਸ ਦਾ ਅਤਾ-ਲੀਕ (ਸਿੱਖਯਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ) ਬਣਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਵੇ।' ਇਸ ਪਰ ਇਕ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਦੀਨ ਦੀ ਸਿੱਖਯਾ ਦਿਆ ਕਰਾਂਗਾ।

ਅਸਚਰਜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਸਦਮੇਂ ਖਾ ਹਟੀ ਤ੍ਰੀਮਤ ਇਸ ਤੀਸਰੇ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਵੜੀ ? ਇਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਇਹ ਹੈ : ਇਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹੀ ਇਕ ਦੀਨਦਾਰ ਫਕੀਰ ਨੇ ਕਾਬੇ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਬੈਠਣਾ ਤੇ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਆਇਤ ਕਰੀਮਾਂ ਦਾ (ਗਲਤ ਫਲਤ) ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਇਆ ਅਰ ਕੁਛ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਦੱਸੇ। ਐਸਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਦੇ ਕਦੇ ਤੰਦ੍ਰਾ ਜੇਹੀ ਆ ਜਾਵੇ ਅਰ ਪਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਸੇ। ਕਦੇ ਇਹ ਕੁੜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਕੇ ਮਲ ਦਿਆ ਕਰਨ ਤਾਂ ਨੂਰ ਦੇ ਕਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇ ਦਿੱਸ ਪਿਆ ਕਰਨ। ਨਾਲ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਕਾਫੀਆਂ ਕਈ ਕਵਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸੁਣਾ-ਈਆਂ, ਏਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਭੋਲੀ ਨੂੰ ਆਸ ਬੰਨ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸੁਰਗ ਦਾ ਰਸਤਾ ਏਥੇ ਹੈ ਅਰ ਕਲਮੇ ਦੇ ਲੈਣ ਬਾਦ ਸੁਰਗ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਪੈਣਾ ਹੈ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਹੁਣ ਨਵੇਂ ਮੌਲਵੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਇਕਰਾਰ ਸਿਰ ਰੋਜ਼ ਆਉਂਦੇ, ਕੁਝ ਸੁਣਾ ਜਾਂਦੇ, ਕੁਝ ਮੂੰਹੋਂ ਕਹਾ ਜਾਂਦੇ। ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਦਿਨ ਹੀ ਪਾ ਕੇ ਮੌਲਵੀ ਜੀ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਏਸ ਭਲੇ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇਕੱਲੀ ਨਾ ਰਹੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਗੱਲੀਂ ਗੱਲੀਂ ਜਣਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਆਮਦਨ ਹੈ, ਬੜਾ ਮੰਨਯਾ ਪਰਮੰਨਯਾਂ ਤੇ ਉੱਚੀ ਜ਼ਾਤੀ ਦਾ ਆਦਮੀ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਇਹ ਮੁਹਾਰਨੀ ਛੇੜ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਖ਼ੁਦਾ ਤੇ ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਰਸੂਲ ਦਾ ਏਹੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਖਾਵੰਦ ਦੇ ਔਰਤ ਦਾ ਈਮਾਨ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਭਾਵੇਂ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਚਨ ਭੀ ਬੜੇ ਕੋਮਲ ਕਹੇ ਤੇ ਉਂਞ ਭੀ ਉਹ ਮੂੰਹ ਚਿਤ ਲੱਗਦੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਭੀ ਉਪਰੋ ਥਲੀ ਠੇਡੇ ਖਾ ਕੇ ਡਾਂਵਾਂ ਡੋਲ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਕੁਛ ਸੋਚਵਾਨ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਕੁਝ ਬੁਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜਮਾਂਦਰੂ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਘ੍ਰਿਣਾਂ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਪਤੀ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ

ਤੇ ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਧਰਮ ਦੇ ਜਨਮੋਂ ਸਿੱਖੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਖਿਆਲ ਜੰਮੇਂ ਪਏ ਸੇ । ਇਸ ਨੇ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜੀ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਿਚ ਠੰਢਾ ਹਾਹੁਕਾ ਭਰਿਆ ਤੇ "ਮੂਸਾ ਨੱਠਾ ਮੌਤ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਮੌਤ ਖੜੀ" ਵਾਲੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦੀ ਜ਼ਰਾ ਪਰੇ ਹੋਈ ਤੇ ਬੋਲੀ : ਮੈਂ ਅਜੇ ਕੁਝ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ, ਹਾਲੇ ਮੈਂ ਬੀਮਾਰ ਹਾਂ, ਤੁਸਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਆਉਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਭੀ ਨਾ ਕਰਨੀ, ਮੈਂ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਅਰਜ਼ ਕਰ ਭੇਜਾਂਗੀ ।

ਇਸ ਤੀਜੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਭੀ ਪਤੀ ਦਰਸ ਦੀ ਅਭਿਲਾਖਣ ਗ਼ੁਲਾਮ ਫ਼ਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਤੀ ਮਿਲਾਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੀਉਣਾ ਇਕ ਭਾਰ ਮਲੂਮ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਲੱਗੀ ਝਰਨੇ ਵਾਲੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਕੋਸਣ ਕਿ ਕਿੱਜ ਓਹ ਮੈਨੂੰ ਓਥੋਂ ਉਠਾਉਂਦਾ ਤੇ ਕਿੱਜ ਇਹ ਦੁਖ ਦੇਖਦੀ । ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡਿੱਗਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀ, ਕਜ਼ੀਆ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ । ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰ ਕੁੜ੍ਹੇ ਪਰ ਸੋਚ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰੇ । ਇਸ ਝੰਜਟ ਵਿਚ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਆਇਤਾਂ ਦਾ ਘੋਟਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨ, ਪਾਠ ਤੇ ਦਰੂਦ ਆਦਿ ਵੀ ਛੁੱਟ ਗਏ, ਘਬਰਾ ਨੇ ਵਧਣਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਜਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਗ਼ੁਲਾਮ ਫ਼ਾਤਮਾਂ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਪਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਗਲੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਪੇਕੀ ਗਲੀ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਵੱਸਦੀ ਸੀ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਮਾਂਡਵੀ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪਤੀ ਬੰਬਈ ਤੇ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਰੰਗ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਥੇਂ ਕੁਝ ਰੁਪਯਾ ਕਮਾਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵਡੇ ਕੰਮ ਦੀ ਏਜੰਸੀ ਖੋਹਲ ਕੇ ਇਸ ਗਲੀ ਵਿਚ ਘਰ ਕਿਰਾਏ ਲੈਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ । ਗਲੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਦਿਕਾਂ ਦੀ ਰਲਵੀਂ ਵੱਸੋਂ ਸੀ । ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਦੋ ਕੁ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਇਸ ਪੁਰਾਣੀ ਸਹੇਲੀ ਨੂੰ ਗਲੀ ਵਿਚ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਦੁਖੀਆ ਨੇ ਪਛਾਣ ਤਾਂ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਮਾਰੀ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅੱਜ ਜੋ ਇਹ ਨਿੰਮੋਝੂਣੀ ਹੋਈ ਬੜੇ ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸਹੇਲੀ ਆਉਂਦੀ ਨਜ਼ਰੇ ਪਈ, ਫ਼ਾਤਮਾ ਅੱਗਲਵਾਂਢੀ ਹੋ ਕੇ ਖੜੋ ਗਈ ਤੇ ਪੁੱਛਣ ਲਗੀ: ਨੀ ਭੈਣ ! ਤੂੰ ਗੰਗਾ ਬਾਈ ਹੈਂ ?

ਗੰਗਾ ਬਾਈ–ਹਾਂ ਤਾਂ ਭੈਣ ਮੈਂ ਗੰਗਾ ਬਾਈ ਹੀ ਪਰ ਤੂੰ ਕਿੱਕੂੰ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਹੈਂ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪਛਾਣਦੀ ਨਹੀਂ । (ਗਹੁ ਕਰਕੇ) ਮਾੜਾ ਮਾੜਾ ਝਉਲਾ ਤਾਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ,ਪਰ ਨਉਂ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ।

ਗ਼ੁਲਾਮ ਫ਼ਾਤਮਾ—ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਪਣਾ ਨਾਂ ਥਹੁ ਤਾਂ ਦੱਸ ਦਿਆਂਗੀ, ਪਰ ਜੇ ਕਿਤੇ ਇੱਕਲਵਾਂਜੇ ਹੋ ਕੇ ਗਲ ਸੁਣ ਲਵੇਂ ਤਾਂ ।

ਗੰਗਾ ਬਾਈ—ਮੈਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਠਹਿਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ. ਹੁਣ ਮੁੜਦੇ ਪੈਰੀਂ ਆਉਂਦੀ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜੰਮ ਜੰਮ ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ ਕਹੀਂ ।

--o--

ਕਾਂਡ ਛੇਵਾਂ

ਦੁਖੀਆ ਦਰਦ ਘਣੇ ਵੇਦਨ ਜਾਣੇ ਤੂ ਧਣੀ ॥

ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਇਕ ਰੌਣਕੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਕਾਨ ਹੈ । ਇਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਦਾਨੀ ਤੇ ਰਹਿਤ ਬਿਬੇਕ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਕੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਉਪਕਾਰ ਕੌਰ ਭੀ ਭਜਨ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਮਾਪੇ ਇਸਦੇ ਭੀ ਬੜੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ੀ ਤੇ ਪੱਕੇ ਨਿੱਤ ਨੇਮੀ ਸਨ ਅਰ ਇਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਯਾ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੋਯਾ ਸੀ । ਇਥੇ ਆਕੇ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਪਰ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਲਾ ਅਸਰ ਹੋਯਾ । ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਕਾਕੀ ਸਚਮੁਚ ਭਜਨ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ । ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸੱਸ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਕਲਾਪੀ ਭੀ ਸੀ, ਪਰ ਤਾਂ ਭੀ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੇ ਨਮਿੱਤ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਸਮਾਂ ਕੱਢਕੇ ਪਰ-ਉਪਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਕੰਨਿਆਂ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਇਸ ਬੀਬੀ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਕੋਲਵਾਰ ਸੀ । ਬੀਬੀ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਇਸ ਮਹੱਲੇ ਦੀਆਂ ਕਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਧਰਮ ਅਰਥ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਸੀ । ਵਰ੍ਹੇ ਛਿਮਾਹੀ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਉਤ-ਸ਼ਾਹ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਛ ਮਾਇਆ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਦੇਂਦੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ, ਮਿਠਾਈ ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ । ਇਸ ਬੀਬੀ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਗੰਗਾਬਾਈ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ ।

ਅੱਜ ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਦਿਨ ਸੰਗ੍ਰਾਂਦ ਦਾ ਦਿਹਾੜਾ ਸੀ, ਸ੍ਰੀ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਪਰ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਚੱਲੀ ਸੀ ਜਦ ਗੰਗਾਬਾਈ ਇਸ ਨਾਲ ਚੱਲੀ ਹੈ ਤੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਫ਼ਾਤਮਾ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਗੰਗਾਬਾਈ ਜਦ ਉਧਰੋਂ ਆ ਕੇ ਗਲੀ ਵੜੀ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਉਹ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੜੇ ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ । ਉਪਕਾਰ ਕੌਰ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ "ਇਹ ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਇਸ ਪਾਸੇਂ ਹੋ ਆਵਾਂ" ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੀ ।

ਗੰਗਾ ਬਾਈ— ਬੀਬੀ ! ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਿਆਣ ਲੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣਿਆਂ ਨਹੀਂ । ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਪਤਾ ਤਾਂ ਦੱਸ ।

ਗ਼ੁਲਾਮ ਫ਼ਾਤਮਾ— ਭੈਣ ਜੀ ! ਮੈਂ ਨਿਕਰਮਣ ਉਹੋ ਜਮਨਾ ਅਭਾਗਾਂ ਹਾਂ ਜੋ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੱਠੀ ਖੇਡਦੀ ਤੇ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹੀ ਹਾਂ । ਅੱਜ ਇਹ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਮੇਰਾ ਹਈ ।

ਗੰਗਾ ਬਾਈ—ਮੈਨੂੰ ਭਾਉਲਾ ਤਾਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਕੀ ਜਾਣਾ ਤੂੰ ਇਸ ਵੇਸ ਵਿਚ ਧਰਮੋ ਕੁ ਧਰਮ ਹੋਈ ਫਿਰਦੀ

ਹੈਂ ? ਸੱਚ ਦੱਸ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਮੱਤ ਕਿਸ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਤੈਂ ਆਪਣਾ ਹੀਰੇ ਜੈਸਾ ਜਨਮ ਗਵਾ ਲਿਆ ?

ਅਭਾਗਾਂ—ਭੈਣ ! ਕੁਛ ਨਾ ਪੁੱਛ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਆਪ ਕੁਹਾੜਾ ਮਾਰਿਆ, ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੀ ਦੋਸ਼ ? ਜਦ ਦਿਨ ਪੁੱਠੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੱਤ ਪੁੱਠੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਸੱਭੇ ਕੰਮ ਪੁੱਠੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਜੋ ਕੰਮ ਭਲੇ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਸਨ ਉਹ ਬੁਰੇ ਦੇ ਹੋ ਢੁੱਕੇ । ਪਤੀ ਮਰ ਗਿਆ, ਨਿਖਸਮੀ ਹੋ ਗਈ, ਅਤਿ ਧੱਕੇ ਧੋੜੇ ਮੈਂ ਖਾਧੇ, ਰੋਟੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਗੁਆ ਬੈਠੀ, ਅਗਲਿਆਂ ਪਿਛਲਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਲੱਗਣ ਜੋਗੀ ਨਾ ਰਹੀ ਤੇ ਪੱਲੇ ਭੀ ਫਿਰ ਕੁਝ ਨਾ ਪਿਆ ।

ਗੰਗਾ ਬਾਈ—ਭੈਣ ਤੇਰੇ ਵਿਧਵਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ, ਕਰਤਾਰ ਇਹ ਦੁੱਖ ਕਿਸੇ ਦੇ ਭਾ ਨਾ ਪਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਦੱਸ ਜੋ ਤੂੰ ਕਿੱਕੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ ।

ਅਭਾਗਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਆਦੋਂ ਅੰਤ ਤਕ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ ਤੇ ਬੋਲੀ :—ਦੱਸ ਭੈਣ ! ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਕਿਹੜਾ ਥਾਂ ਹਈ ? ਕਿੱਥੇ ਜਾਵਾਂ ? ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਜੀ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਦਰਿਆ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਡੁਬ ਮਰਾਂ, ਜਾਂ ਮਹੁਰਾ ਖਾ ਲਵਾਂ । ਹਾਇ, ਖ਼ਬਰੇ ਕੀ ਕੀ ਤਸੀਹੇ ਨਿਖਸਮਿਆਂ ਕਰਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਭੁਗ-ਤਾਉਣੇ ਹਨ ।

ਗੰਗਾ ਬਾਈ—ਭੋਲੀਏ, ਜੇਹੀ ਕੁ ਅੱਲ੍ਹੜ ਤੂੰ ਨਿੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਸੈਂ ਤੇਹੀ ਹੀ ਵਡੀ ਹੋਕੇ ਨਿਕਲੀਓਂ । ਤੂੰ ਚੰਗੀ ਭਲੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹੀਓਂ, ਪਰ ਚਤੁਰ ਨਾ ਹੋਈਓਂ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਆ ਗਈਓਂ, ਕਦੇ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੀਓਂ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਮਨ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ, ਲੋੜਾਂ ਮੰਗਾਂ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ ਤੈਨੂੰ ਹੋ ਆਉਂਦੀ ।

ਅਭਾਗਾਂ—ਭੈਣ ! ਮੈਂ ਅਭਾਗਾਂ ਦੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਵਿੱਦਿਆ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ । ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਜਿਹੜੇ ਚਾਰ ਅੱਖਰ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ਸੋ ਪੜ੍ਹੇ, ਸਹੁਰੇ ਜਾ ਕੇ ਚੇਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤਾ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀਦੇ । ਉਥੇ ਕੋਈ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੂੰ ਇਹ ਕੀਕੂੰ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਲੱਭੀ ਹੈ ?

ਗੰਗਾ ਬਾਈ—ਭੈਣ ! ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਇਕ ਬੀਬੀ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹੈ ।

ਗ਼ੁਲਾਮ ਫ਼ਾਤਮਾ—ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ?

ਗੰਗਾ ਬਾਈ—ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਲੋਕ ।

ਗ਼ੁਲਾਮ ਫ਼ਾਤਮਾ—ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਦੋਹੀਂ ਥਾਂਈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਬਤ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਤੂੰ ਕੀਕੂੰ ਫਸ ਗਈ ?

ਗੰਗਾ ਬਾਈ—ਤੂੰ ਅੱਖੀਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਕੁਝ ਡਿੱਠਾ, ਦੇਖੇ ਸੁਣੇ ਵਿਚ ਬੜਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਯਾਰ, ਭਗਤੀ, ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ । 'ਸੱਚ' ਮੁੱਖ ਹੈ ਤੇ ਭੁਲੇਖਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ । ਤੂੰ ਜੇ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰੇਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਭੁਲੇਵੇਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ।

ਅਭਾਗਾਂ—ਭੈਣਾ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਏ, ਜੇ ਤੈਥੋਂ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਘੜੀਓਂ ਚੌਥੇ ਪਾ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰ, ਮੈਂ ਅਤਿ ਨਿਰਾਸਾ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਮਤਾਂ ਕੁਝ ਕਰ ਬੈਠਾਂ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸਣ ਕੇ ਗੰਗਾ ਬਾਈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਦੇ ਘਰ ਲੈ ਗਈ, ਜੋ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਛ ਸੁਮੱਤਿ ਦੇਵੇ । ਓਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਪਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਟਰ ਪਈਆਂ ।

ਉਪਕਾਰ ਕੌਰ—ਭੈਣ ! ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ । 'ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨ ਸੁਣਿਆ ਪੇਖਿਆ ਸੇ ਫਿਰਿ ਗਰਭਾਸਿ ਨ ਪਰਿਆ ਰੇ' । ਜੋ ਕੇਵਲ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਸੰਸਾਰ ਪਰ ਆਏ, ਅਰ ਇਸ ਕਹਿਰ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਵਿਚੋਂ ਅਸਾਂ ਅਨਾਥ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜੀ ਤੇ ਪਾਪ ਰਾਜ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਇਆ :—

"ਹਮ ਰੁਲਤੇ ਫਿਰਤੇ ਕੋਈ ਬਾਤ ਨ ਪੂਛਤਾ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗਿ ਕੀਰੇ ਹਮ ਥਾਪੇ ॥ ਧੰਨੁ ਧੰਨੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਨ ਕੇਰਾ ਜਿਤੁ ਮਿਲਿਐ ਚੂਕੇ ਸਭਿ ਸੋਗ ਸੰਤਾਪੇ ॥"

[ਗਉ: ਮ: ੪—੪੯

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੱਚ ਤੇ ਮੁਕਤ ਭੁਕਤ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ । ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪਰ ਅਨੇਕਾਂ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ; ਦੇਸ਼ਾਂ, ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ, ਸਮੁੰਦਰਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਕੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਤਿ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ । ਭਰਮਾਂ ਪਖੰਡਾਂ, ਮੰਨਤਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁੱਟ ਕੇ ਇਕ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਭਜਨ ਸਿਖਾਇਆ । ਜੇ ਸ਼ਰਣ ਲਵੇਂ, ਭਜਨ ਕਰੇਂ ਤਾਂ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਈਦਾ ਹੈ ।

ਅਭਾਗਾਂ—ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਜੀ ਦਿੱਸ ਪੈਣਗੇ ?

ਉਪਕਾਰ ਕੌਰ—ਜੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ ਤਾਂ ਸਤਿ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜੀਉ ਤੇ ਅਰਾਧਨਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਰ, ਤੂੰ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਸੇਂ ।

"ਭੀ ਸੋ ਸਤੀਆ ਜਾਣੀਅਨਿ ਸੀਲ ਸੰਤੋਖਿ ਰਹੰਨ੍ਹਿ ॥ ਸੇਵਨਿ ਸਾਈ ਆਪਣਾ ਨਿਤ ਉਠਿ ਸੰਮ੍ਹਾਲੰਨ੍ਹਿ ॥

[ਵਾਰ ਸੂਹੀ ਮ: ੩—੯

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਅਭਾਗਾਂ ਨੇ ਹਾਹੁਕਾ ਲੀਤਾ, ਉਪਕਾਰ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ; ਪਰ ਪਿਛਲੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਆ ਗਈਆਂ, ਜੀ ਵਿਚ ਸੰਸਾ ਉੱਠ ਖੜੋਤਾ, ਘਬਰਾ ਪਿਆ ਕਿ ਕਿਤੇ ਇਸ ਮਿਠਾਸ ਵਿਚ ਬੀ ਦੁੱਖ ਨਾ ਨਿਕਲੇ । ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਬਰਾ ਲੈ ਕੇ ਉਠ ਖੜੋਤੀ ਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ 'ਫੇਰ ਆਵਾਂਗੀ' ਕਲੇਜਾ ਮੁੱਠ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ।

ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਲੱਗੀ ਸੋਚਣ ਕਿ ਹੁਣ ਜੋ ਹੋਰ ਆਸਰਾ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਧਾਰਨ ਕਰਾਂ ਕਿ ਨਾ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਪੈ ਗਈ । ਕੁਛ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹੀ, ਅਜੇ ਅੱਖਾਂ

ਮੀਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮਚਲੀ ਰਹਿ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਸੁਣੀਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮੌਲਵੀ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਜ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਓਹ ਵਿਚਾਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਵੇ ਜੋ ਇਹ ਮੁੜ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਸੋ ਜੋ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣੇ ਸੋ ਓਸ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਵਿਦਾ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਸਨ। ਅਭਾਗਾਂ ਹੁਣ ਉਠ ਬੈਠੀ, ਜਾਗ ਪਈ, ਜੋ ਦੋ ਚਾਰ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਮਰਦ ਆਏ ਸੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਤੇ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਲਗੇ ਕਿ ਕਲ੍ਹ ਰਾਤ ਦਿੱਲੀ ਟੁਰ ਚੱਲੀਏ। ਅਭਾਗਾਂ ਨੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ 'ਹਾਂ' ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਭਾਗਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਗੰਗਾ ਬਾਈ ਦੇ ਯਾ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਚਲੀ ਗਈ ਤਾਂ ਇਹ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਪਾਪ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਓਹ ਅੱਗੋਂ ਕੇਹੋ ਜਿਹੇ ਨਿਕਲਣਗੇ ? ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਛ ਹੈ ਤਾਂ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਨਿਰਾਸਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰਾਸਾ ਦਾ ਫਲ ਮੌਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਾਸ, ਉਦਾਸ ਤੇ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਹੁੰਦੀ ਦੀ ਤਿੰਨ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਲੰਘ ਗਈ। ਘਬਰਾ ਵਿਚ ਸੁਦੈਣ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਜਗਤ ਕਾਲਾ ਹਨੇਰ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ ਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘਬਰਾ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹੇ।

—o—

ਕਾਂਡ ਸਤਵਾਂ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਸੰਦੜਿਆ ਦੁਰਮਤਿ ਵੰਞੈ ਮਿਤ੍ਰ
ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ ॥ ਹਉ ਢੂਢੇਦੀ ਜਗੁ
ਸਬਾਇਆ ਜਨ ਨਾਨਕ ਵਿਰਲੇ ਕੇਈ ॥

[ਵਾਰ ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫-੯

ਦਰਿਯਾ ਦਾ ਕੰਢਾ ਹੈ, ਪਰੇ ਜਿਹੇ ਰੇਲ ਦਾ ਪੁਲ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਉਰੇ ਬੇੜੀਆ ਦਾ ਪੁਲ ਹੈ[1] ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਉਰੇ ਲੋਕੀਂ ਨ੍ਹਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਨ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਢਾਈ ਮੀਲ ਹੇਠਾੜ ਵਾਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੱਦਰ ਦੀ ਚੱਦਰ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ ਦਰਿਯਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕੱਲੇ ਬੈਠੇ ਹਨ ਤੇ ਮਧੁਰ ਸੁਰ ਵਿਚ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਕੋਈ ਤ੍ਰੇਪਾ ਢੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਨੈਣ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਦੇ ਖੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਠ ਦਾ ਉਹ ਸੁਆਦ ਹੈ ਕਿ ਆਸ ਪਾਸੇ ਠੰਢ, ਸ਼ਾਂਤਿ, ਰਸ ਸੁਆਦ ਛਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ, ਮੱਧਮ ਪੌਣ ਵਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੱਤਕ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਮਿੱਠੀ ਠੰਢ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹਨ। ਆਪ ਉੱਚੇ, ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਰਸਾਂ ਕਸਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਆਪ ਦੀ ਰਸਨਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਮਿਠਾਸ ਨਾਲ ਪਾਠ ਹੋ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਬੈਕੁੰਠ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਉ ਛਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੋਈ ੩੦-੩੫ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਲੰਮੇ ਸੁਹਣੇ, ਪਰ ਸੁਬਕ ਜੇਹੇ ਜਵਾਨ ਹਨ, ਚਿਹਰਾ ਲਾਲੀ ਭਾ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਠੰਢਾ। ਆਪ ਦਰਿਯਾ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਵਾਰ ਨੈਣ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਿੱਸਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਡਿੱਠਾ। ਦੂਜੀ ਛਿਨ ਵਿਚ ਚਾਦਰਾ ਤੇ ਕੁੜਤਾ ਲਾਹਕੇ ਧਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਅਰ ਜਾ ਕਿਸੇ ਰੁੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸ਼ੈ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ, ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਧੂਹਦੇ, ਤਾਰੀ ਲਾਉਂਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਲੈ ਆਏ। ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਮੁਟਿਆਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਲਿਆ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਟਾ ਦਿੱਤਾ, ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਹਿਕਮਤ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਕੇ ਮੂੰਹੋਂ ਤੋਂ ਜਲ ਕੱਢਿਆ। ਫੇਰ ਉਸ ਦੇ ਭਿੱਜੇ ਹੋਏ ਕਪੜੇ (ਨੈਣ ਮੀਟ ਕੇ) ਉਤਾਰੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਚਾਦਰੇ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਲੋਥ ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਨੂੰ ਹਿਠਾਹਾਂ ਉਤਾਹਾਂ ਕਰਕੇ ਕੁਛ ਐਸੀ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਹਿਲਾਯਾ ਕਿ ਸੁਆਸ ਚਲ ਪਿਆ, ਏਧਰੋਂ ਧੁੱਪ ਨਿਕਲ ਆਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਬਲਾ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਤੱਕ ਕੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਕੁਛ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਫੇਰ ਆ ਗਏ; ਅੱਗੇ ਅੱਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਨਿੱਘ ਪਰਤ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਸੁਆਸ ਸਾਫ਼ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਆਪ ਨੇ ਕੋਈ ਸ਼ੈ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਈ।

ਕੁਛ ਘੰਟਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਤ੍ਰੀਮਤ ਬੋਲਣ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਵਿਚ ਹਾਂ ਕਿ ਯਮਲੋਕ ਵਿਚ ? ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਵਿਚ। ਤਦ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਰੋਈ ਤੇ ਬੋਲੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਰ ਗਈ ਸਾਂ, ਰੁੜ੍ਹ ਗਈ ਸਾਂ, ਕੀਹ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਤੁਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦਰਿਯਾ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਲੀਤਾ ਹੈ ? ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜਾ ਰੋਈ ਅਰ ਫੇਰ ਦਰਿਯਾ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਇਹ ਤੱਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਈ ਕਿ ਇਹ ਦੈਵਨੇਤ ਨਾਲ ਰੁੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਆਤਮ ਘਾਤਣ ਸੀ। ਤਦੋਂ ਆਪ ਨੇ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੇ ਜਗਤ ਕਸ਼ਾਇਣ ! ਆਤਮਘਾਤ ਨਾ ਕਰ; ਉਹ ਦੁੱਖ ਦੱਸ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਤੇ ਜਗਤ ਦਾ ਬੁਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ? ਦੁੱਖ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਸੋਚੀਦਾ ਹੈ, ਭੱਜੀਦਾ ਨਹੀਂ।

ਤ੍ਰੀਮਤ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਹਾਵੇ ਲਵੇ ਤੇ ਦੱਸੇ ਕੁਝ ਨਾ, ਪਰ ਜਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਰਦ ਵੰਡਣ ਦੇ ਅਥੱਕ ਵਾਕ ਕਹੀ ਗਏ ਤਾਂ ਤ੍ਰੀਮਤ

---

1. ਇਹ ਪੁਲ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਹੋਰ ਪੱਕਾ ਪੁਲ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਲ ਵਿਚ ਡੁਬੇ ਸੁਆਸਹੀਨ ਹੋ ਚੁਕੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਤ੍ਰੀਕਾ ਹੁਣ ਆਮ ਹੈ।

ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆ। ਇਹ ਓਹੋ ਅਭਾਗਣ ਹੈ ਜੋ ਮਰ ਗਏ ਪਤੀ ਦੇ ਮਿਲਣ ਬਦਲੇ ਕਿੰਨਾ ਦੁਖ ਪਾ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਰਾਤੀਂ ਅਤਿ ਨਿਰਾਸਾ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹਦੀ ਤੱਕਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਇੰਨੀ ਵਧੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਆਤਮਘਾਤ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਭਲਿਆਈ ਵੇਖਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਅੰਤ ਮੌਤ ਵਿਚ ਹੀ ਸਲਾਮਤੀ ਡਿੱਠੀ। ਮਨ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਤੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਸੀ, ਫੇਰ ਝਰਨੇ ਵਿਚ ਡਿੱਗਕੇ ਮਰ ਜਾਣਾ ਭੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਹੋਇਆ ਸਭ ਭੁੱਲ ਸੀ ਤੇ ਇਲਾਜ ਹੁਣ ਓਹੋ ਮੌਤ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਮਗਰੋਂ ਅਭਾਗਾਂ ਨੇ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਦਰਿਯਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆਕੇ ਪੁੱਠੀ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਰੀ ਵਿਥਯਾ ਸੁਣਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਾਯਾ ਦੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੋਂ ਹਾਹੁਕਾ ਲੈਕੇ ਬੋਲੇ: ਬੀਬੀ ! ਜਗਤ ਵਿਚ ਅੰਧਕਾਰ ਛਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮਨ ਪਸ਼ੂ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਮਤ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਕਾਹਨੂੰ ਆਖੀਏ, ਕੀ ਈਸਾਈ ਤੇ ਕੀ ਮੂਸਾਈ, ਕੀ ਹਿੰਦੂ ਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਨਾਸਤਕ ਤੇ ਕੀ ਆਸਤਕ ਸਭ ਦੀਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਪੰਜਾਂ ਨਾਲ ਬੱਧੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ; ਅਰ ਓਸੇ ਤਾਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੱਠੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ।

> ਸਰਪਨੀ ਤੇ ਊਪਰਿ ਨਹੀ ਬਲੀਆਂ ॥ ਜਿਨਿ
> ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹਾਦੇਉ ਛਲੀਆਂ ॥ ੧ ॥
> ਮਾਰੁ ਮਾਰੁ ਸ੍ਰਪਨੀ ਨਿਰਮਲ ਜਲਿ ਪੈਠੀ ॥
> ਜਿਨਿ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਡਸੀਅਲੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
> ਡੀਠੀ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਸ੍ਰਪਨੀ ਸ੍ਰਪਨੀ ਕਿਆ
> ਕਹਹੁ ਭਾਈ ॥ ਜਿਨਿ ਸਾਚੁ ਪਛਾਨਿਆ
> ਤਿਨਿ ਸ੍ਰਪਨੀ ਖਾਈ ॥ ੨ ॥ ਸ੍ਰਪਨੀ ਤੇ ਆਨ
> ਛੂਛ ਨਹੀ ਅਵਰਾ ॥ ਸ੍ਰਪਨੀ ਜੀਤੀ ਕਹਾ ਕਰੈ
> ਜਮਰਾ ॥ ੩ ॥ ਇਹ ਸ੍ਰਪਨੀ ਤਾ ਕੀ ਕੀਤੀ
> ਹੋਈ ॥ ਬਲੁ ਅਬਲੁ ਕਿਆ ਇਸ ਤੇ ਹੋਈ ॥ ੪ ॥
> ਇਹ ਬਸਤੀ ਤਾ ਬਸਤ ਸਰੀਰਾ ॥ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
> ਸਹਜਿ ਤਰੇ ਕਬੀਰਾ ॥ ੫ ॥ ੬ ॥ ੧੯ ॥

[ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ

ਅਭਾਗਣ—ਹੇ ਭਲੇ ਲੋਕ ! ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਭਲਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈਂ। ਵੇਖ, ਮੈਂ ਇਕ ਠੋਕਰ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ, ਮੈਂ ਐਨੀਆਂ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਅਵਾਜ਼ਾਰ ਹਾਂ। ਸਭ ਥਾਂ ਲੋਭ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਮਾਯਾ ਦਾ ਕਿਤੇ ਰੂਪ ਦਾ। ਜੋ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ 'ਚੰਮ' ਤੇ 'ਦੰਮ' ਦੇ ਬੇਲੀ ਹਨ, ਦੁਖੀ ਤੇ ਦਰਦ ਰਵਾਣੇ ਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਦੁਖੀਏ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਦਾ ਥਾਂ ਹੀ ਏਥੇ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਮਰਨ ਦੇਹ ਅਰ ਨਾ ਬਚਾ, ਰੱਬ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਕਰੇ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦੇਹ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਵੱਲ ਘੂਰ ਕੇ ਤੱਕੇ ਤੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਬੋਲੇ: ਮਨ ਦੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਖਿੰਡ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਲੋਭ ਲਹਿਰ ਫਿਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਮਨੁਖ ਦੀ ਬੀਰਤੀ ਪਸ਼ੂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਅਧਰਮ ਉਹੋ ਪੰਜਾਂ ਦੀ ਹੱਟ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਹੇ ਕਾਕੀ ! ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਭੀ ਤਾਰੇ ਚਮ-ਕਦੇ ਤੇ ਚੰਨ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਭੀ ਦੇਵ ਬਿਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਚਾਹੇ 'ਕੋਈ ਹਰਿਆ ਬੂਟ ਰਹਿਓ ਰੀ'। ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਭੀ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਨ ਤੇ ਨਫਸ ਤੇ ਆਪੇ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਮਨ ਦਾ ਅਸਵਾਰ ਇਸ ਪਵਨ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਸ਼ਾਹਸਵਾਰ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਨਾ ਸਮਝ ਕਿ ਬੀਜ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਹੋਰ ਟੋਲ ਕਰ। ਸੋਚ, ਹੀਰੇ ਪੱਥਰਾਂ ਵਾਂਙੂ ਰੁਲੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਕੋਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਾਲਾ ਟੋਲ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਨਾਲ ਇਹ ਸਭ ਨੂੰ ਮਿੱਠੀ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਮਾਯਾ ਕੌੜੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਇਸ ਮਿੱਠੀ ਤੋਂ ਮੁੜਿਆ ਹੋਵੇ, ਹਾਂ ਲੱਭ ਉਸ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ, ਪਰ ਮਰ ਨਾ ਮੌਤ ਐਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਮਰਕੇ ਬੀ ਪਈ ਰੁਲੇਂ। ਦੋਸ਼ ਨਾ ਦੇਹ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੱਖ, ਈਸਾਈ ਨੂੰ। ਦੋਸ਼ ਦੇਹ ਆਪ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਨੂੰ:—

> ਦੁਕ੍ਰਿਤ ਸੁਕ੍ਰਿਤੁ ਥਾਰੋ ਕਰਮ ਰੀ ॥

[ਧਨਾ : ਤ੍ਰਿਲੋ:

ਤੇਰੇ ਕਰਮ ਤੇਰੇ ਵੈਰੀ ਹੋਏ। ਕਰਮ ਜੋ ਮਿੱਠੇ ਜਾਣ ਕੇ ਕਰੀਦੇ ਹਨ, ਉਹੋ ਲਾਗ ਹੋ ਖੜੋਂਦੇ ਹਨ। ਹੇ ਅਬਲਾ ! ਜੇ ਤੂੰ ਘਰ ਘਰ ਅੱਗ ਦੇਖੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾ ਸਮਝ ਕਿ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹਿਮਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਤੇਰੀ ਟੋਲ ਢਿੱਲੀ ਹੈ। ਢੂੰਡ, ਤੂੰ ਪਾਵੇਂਗੀ। ਮਰ ਨਾ, ਇਹ ਮਰਨਾ ਭਲਾ ਨਹੀਂ। ਅੱਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਮਾਰੀ ਦੁੱਖ ਪਾ ਰਹੀਂ ਹੈ, ਉਤੋਂ ਹੋਰ ਮਾੜਾ ਕਰਮ ਕਰਦੀ ਹੈਂ। ਅੰਗਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਅੱਗ ਨਾ ਬੁਝਾ।

ਅਭਾਗਣ (ਅੱਖਾਂ ਸ਼ਰਮਾ ਕੇ)—ਹੇ ਭਲੇ ਪੁਰਖ ! ਮੈਂ ਕਿਸ ਆਸਰੇ ਜੀਵਾਂ ? ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਆ ਗਈ, ਹੁਣ ਜਾਣ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ, ਪਦਾਰਥ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਪਾਸ ਕੁਛ ਨਹੀਂ; ਜਗਤ ਵਿਚ ਸਹਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਦੇਂਦਾ, ਜੋ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਮੁਰਦਾਰ ਦੇ ਮਾਸ ਨੂੰ ਨੋਚਣ ਵਾਲਾ ਪੰਛੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਜੀਉ ਕੇ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਮੈਂ ਪਾਪਣ ਹਾਂ, ਅਭਾਗਣ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਹਾਂ, ਸ਼ੀਲ ਧਰਮ ਮੇਰਾ ਹਰੀ ਕੰਮ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਖ਼ਾਤਰ ਮਰਨਾ ਹੈ ਅਰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਰ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਸਿੰਘ (ਕੋਮਲ ਸੁਰ ਵਿਚ)—ਕਾਕੀ ! ਤੇਰਾ ਆਚਰਨ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਾਲਾ ਸੰਕਲਪ ਸ਼ੁਭ ਹੈ; ਪਰ ਹਾਂ, ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ 'ਸੱਚ ਤੇ ਸੁੱਚ' ਦਾ ਤਕੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ। ਪਾਪੀ ਆਪਣੇ ਛਲ, ਦਗੇ, ਚਲਾਕੀਆਂ ਤੇ ਮਾਨ ਧਾਰ ਕੇ ਡੀਂਗਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਈ ਵੇਰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਸੱਚ ਦੀ ਟੇਕ ਨਹੀਂ ਧਾਰਦੇ ! ਕਿਉਂ ਤੈਨੂੰ, ਜੋ ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਤਨੇ ਖੇਦਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਬਚਾਇਆ ਹੈ, ਆਸਰੇ ਅਰ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ? ਕਿਉਂ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਧਰਮ ਦੀ, ਆਪਣੇ ਸੱਚ ਦੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਧਿਰ ਤੇ ਧੁਰ ਨਹੀਂ ਬੱਝਦੀ ? ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਇਕੱਲੀ ਹੈਂ ਜਦ ਧਰਮ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਇਕੱਲੀ ਹੈ

ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੱਚ ਹੈ। ਜਗਤ ਦਾ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ ਆਖਦਾ ਹੈ:—

'ਸੋ ਡਰੈ ਜਿ ਪਾਪ ਕਮਾਵਦਾ'

ਹਾਂ, ਤ੍ਰਾਣ ਕਰਤਾ ਆਖਦਾ ਹੈ :—

'ਧਰਮੀ ਵਿਗਸੇਤੁ ॥' [ਵਾਰ ਸਿਰੀ: ਮ: ੪-੫

ਹੇ ਧਰਮ ਵਾਲੀ ਸਬਲਾ! ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਡੋਲਦੀ ਹੈਂ? ਕਿਉਂ ਪਾਪੀਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਟੋਲਦੀ ਹੈ? ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਨੁੱਖ ਸਮਝਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾਂਦੀ ਹੈਂ? ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸੱਚ ਹੈ, ਧਰਮ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਸਰੇ ਹੋ, ਆਪਣੀ ਟੇਕ ਟਿਕ। ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਕੁੱਠਿਆਂ, ਲੋਭ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਟੁਰ ਰਹਿਆਂ ਤੇ 'ਪਸ਼ੂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦਿਸਦਿਆਂ ਪਰ ਪਸ਼ੂ ਜੀਵਨ ਬਿਤੀਤ ਕਰਦਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਤੂੰ ਸ਼ਰਨ ਕਿਉਂ ਮੰਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਭੈ ਕਿਉਂ ਖਾਂਦੀ ਹੈ? ਸ਼ੇਰ ਹੋ! ਆਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਭੁੱਲਾਂ ਕੱਢ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਧੋ. ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਅੰਦਰਲੇ ਮਹਾਂਬਲੀ ਤੇ ਤੂੰ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਹੋਈ ਹੈਂ, ਬਾਕੀ ਚੌਹਾਂ ਮਹਾਂ ਬਲੀਆਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ, ਫਿਰ ਤੂੰ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ, ਥੁੜੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ, ਨਿਤਾਣੀ ਨਹੀਂ, ਇਕੱਲੀ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਤੂੰ ਇਨਸਾਨ ਹੈਂ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਹੈਂ।

ਅਭਾਗਣ (ਕੁਛ ਧਿਰਾਸੀ ਹੋਕੇ)-ਹੇ ਸਾਧੂ! ਤੇਰੇ ਵਾਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹਨ ਜੋ ਮੋਏ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ:—

ਕਬੀਰ ਬਨ ਕੀ ਦਾਧੀ ਲਾਕਰੀ ਠਾਢੀ ਕਰੈ ਪੁਕਾਰ ॥
ਮਤਿ ਬਸਿ ਪਰਉ ਲੁਹਾਰ ਕੇ ਜਾਰੈ ਦੂਜੀ ਬਾਰ ॥੯੦॥

ਸਿੰਘ (ਗੰਭੀਰ ਸੁਰ ਵਿਚ) —ਹੇ ਧਰਮ ਵਾਲੀ! ਮੈਂ ਸਾਧੂ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਲੁਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੀਆਂ ਦੋ ਭੁੱਲਾਂ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ, ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਜੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੰਘੀ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਖੇਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਤੇ ਕਰਮ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਭੀ ਮਾੜੇ ਹਨ। ਨਿਆਉਂ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਦੂਏ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖਾਉਣਾ, ਨਿੰਦਾ ਕਰਨੀ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਅੱਖੀਂ ਡਿਠੇ ਦੋਸ ਥੱਪਣੇ ਇਹ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਭੀ ਮਾੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ। ਲੋਭ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਧਨ ਕੱਠੇ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ, ਪੰਜਾਂ (ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ) ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੋਕੇ ਨੀਵੇਂ ਕਰਮ ਹੀ ਕਰੀ ਜਾਣੇ ਇਹ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਹਨ। ਪਸ਼ੂ ਤਾਂ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਤੇ ਬੱਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਕਿਤੇ ਬੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸੋ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ; ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਸੁਧਾਰਕ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਕੂਕਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਦੇਸ਼ ਹਿਤ ਦੇਸ਼ ਪਯਾਰ ਪੁਕਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਪੱਛੋਂ ਤੋਂ ਵਿਗਯਾਨ ਵੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਹੈ, ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੈ। ਬਿਰਤੀ ਪਲਾਟ ਨਹੀਂ ਖਾ ਰਹੀ, ਸੁਭਾਵ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਰਹੇ, ਹੇ ਬੀਬੀ! ਇਸ ਸੱਚ ਹੈ। ਮੰਨਿਆਂ ਕਿ ਲੋਕੀਂ ਖੋਟ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਖੋਟ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੰਨਿਆਂ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਮਨ ਸੰਸਾਰਕ ਹਠ ਮਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਹਨ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਮਹਾਂ ਬਲੀਆਂ (ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ) ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਲੀਤਾ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀ ਪਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਕੱਢਣਾ ਭੁੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਭੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਸਦਾ ਬੰਦਾ ਸੰਸਾਰ ਪਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਬਹੁਤੇ ਖੋਟੇ ਪੈਸੇ ਵੇਖਕੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀਦਾ ਕਿ ਖਰਾ ਪੈਸਾ ਰਿਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਇਹ ਭੁੱਲ ਦੂਰ ਕਰੋਗੇ ਤਦ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸਤਾ ਨਾਂ ਆਵੇਗੀ। ਅਕਸਰ ਨਿਰਾਸ ਮਨ ਹੀ ਆਤਮਘਾਤ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵੀਚਾਰ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਸ ਉਤਪਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਆਸ ਵਾਲਾ ਮਨ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਜੀਵਨ ਜੀਵਨਾ ਚਾਹੀਏ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਹਿੰਦੁਸ-ਤਾਨ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ, ਗ੍ਰਿਹਸਤੀਆਂ, ਸਾਧਾਂ ਨੂੰ ਮਾਯਾਧਾਰੀ ਤੇ ਮਾੜੇ ਵੇਖ ਕੇ ਤਯਾਗ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਗਤ ਦੇ ਤ੍ਰਾਣ ਕਰਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁਮੱਤ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਨੱਠੋ ਨਹੀਂ', ਇਸ ਲੋਭ ਲਹਿਰ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਰੇਤ ਥਲੇ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਠੰਢੀ ਝੰਗੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਤੇ ਪਯਾਰ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਬੀ ਹਨ!' ਸੋ ਬੀਬੀ! ਤੁਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤ੍ਰ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾ ਕਰੋ; ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨਾਲ ਨਾ ਰੁੱਸ ਜਾਓ; ਮਾੜਿਆਂ ਦੇ ਸੰਗ ਨੂੰ ਕੁਸੰਗ ਸਮਝ ਕੇ ਛੱਡੋ, ਪਰ ਭਲਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰੋ। ਰੱਬ ਦੇ ਪਯਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾ ਨੇ ਮੋਹ ਮਾਯਾ ਦੀ ਥਾਂ ਰੱਬ ਜੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਹੈ, (ਉਹਨਾਂ ਭਲਿਆਂ ਦਾ) ਸੰਗ ਕਰੋ। ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਭਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭੀ ਤਿਆਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਫੇਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਘਬਰਾ ਵਿਚ ਫਸਕੇ ਕ੍ਰੋਧੀ ਤੇ ਨੀਵੇਂ ਮਨ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਓਗੇ।[1] ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨੇਹੁੰ ਨਾ ਲਾਓ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਭੁਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਮਾੜੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਫਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ 'ਸੱਚ' ਤੋਂ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਮਾੜੇ ਕਰਮ ਛੱਡਣੇ ਚਾਹੀਏ, ਨਾ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਰੁੱਠ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦੇ।

ਅਭਾਗਣ (ਹਾਹੁਕਾ ਲੈ ਕੇ)- ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਕ ਬੀ ਚੰਗਾ ਨਾ ਲੱਭਾ?

ਸਿੰਘ (ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਤੱਕ ਕੇ) ਤੁਸਾਡੀ ਭਾਲ ਅਜੇ ਥੋੜੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰਚੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਭੰਨ ਰਹੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਨਿਹਚੇ ਦੇ ਘਰ ਆਓ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ ਤੇ ਓਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਭਲੇ ਬੰਦੇ ਬੀ ਹੈਨ। ਤੁਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੱਚੇ ਤੇ ਭਲੇ ਲੋਕ ਵੀ ਦਿੱਸ ਪੈਣਗੇ।

ਅਭਾਗਣ (ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਭਰਕੇ ਤੇ ਕੁਛ ਆਸ ਦਾ ਰੁਮਕਾ ਖਾ ਕੇ)— ਤੇ ਜੀ ਮੇਰੀ ਦੂਸਰੀ ਭੁੱਲ ਭੀ ਦੱਸੋ, ਤੇ ਇਹ ਬੀ ਦੱਸੋ ਕਿ

---

1. ਗ੍ਰਿਹਰਾਜ ਮਹਿ ਨਰਕੁ ਉਦਾਸ ਕਰੋਧਾ ॥ [ਮਾਰੂ ਮ: ੫

ਮੈਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤਿ ਹਾਂ, ਕੀਕੂੰ ਟੋਲ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੌਣ ਦਾ ਆਟਾ ਹੈ! ਅੰਦਰ ਪਈ ਨੂੰ ਚੂਹੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਨੂੰ ਕਾਂ। ਮੈਂ ਭਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲੀ ਸਾਂ, ਹੁਣ ਭਾਲ ਕੀਕੂੰ ਕਰਾਂ ? ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਲਾਗੂ ਖੜੇ ਹਨ।

ਸਿੰਘ (ਗੰਭੀਰ ਸੁਰ ਨਾਲ)- ਤੁਹਾਡੀ ਦੂਸਰੀ ਭੁੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਪਤਿਬ੍ਰਤ ਧਰਮ ਦਾ ਭਾਵ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਧਰਮ ਦਾ ਸੱਚਾ ਮਾਣ, ਉਸ ਧਰਮ ਦੀ ਸੱਚੀ ਟੇਕ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਨਿਰਹੰਕਾਰ ਨਸ਼ਾ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ 'ਤੌਖਲਾ' ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਤੌਖਲਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਧਰਮ ਦਾ, ਉਸ ਸੱਚੀ ਅੰਸ਼ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਚਿਆਂ ਤੇ ਧਰਮੀ ਰੱਖਿਆ, ਕਦੇ ਨਿਰਹੰਕਾਰ ਆਸਰਾ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸੁਖੀ ਹੁੰਦੇ। ਧਰਮ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸੱਚ ਹੈ। ਸੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਸੱਚ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਨਹੀਂ, ਟੇਕ ਨਹੀਂ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡਾ ਲਾਗੂ ਹੈ ? ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਲ ਤੱਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਤੌਖਲਾ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੌਖਲਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਐਨੇ ਦੁੱਖਾਂ, ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਪਰਤਾਵਿਆਂ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਾ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਵਾਉ ਵੱਲ ਤੱਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਪਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਤੌਖਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਨਿਰਭੈਤਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਤੇ ਟੇਕ ਹੋਵੇ।

ਅਭਾਗਣ (ਹੁਣ ਹੋਰ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ)- ਹੇ ਸਾਧੂ! ਕਿਆ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਇਸ ਅਸਗਾਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ? ਮੈਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਬਲਾ !

ਸਿੰਘ (ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ)- ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਧਰਮ ਹੈ, ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਹੈ, ਸੱਚ ਹੈ, ਰੱਬ ਹੈ, ਉਹ ਕਦੇ ਇਕੱਲਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਰੱਬ ਹੈ। ਰੱਬ ਵਾਲਾ ਸਬਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸਤ੍ਰੀ (ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ)-ਧੱਜਾ ਨਹੀਂ ਬੱਝਦਾ। ਸਮਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਅੰਦਰ ਉਮਗਦਾ, ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਬੱਝਦਾ, ਰੱਬ ਸਿਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦਿੰਦਾ।

ਸਿੰਘ-ਮਰ ਗਿਆ ਪਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਇਤਨੇ ਕਲੇਸ਼ ਝੱਲੇ, ਉਸ ਦੀ 'ਹੋਂਦ' ਕੀਕੂੰ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ? ਉਸ ਉਤੇ ਤੂੰ ਟੇਕ ਕੀਕੂੰ ਲਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ?

ਅਭਾਗਣ-ਜੀ ਹੈ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਹੈ; ਹੈ ਸਹੀ।

ਸਿੰਘ-ਜੀ ਕੂੰ ਉਹ ਹੈ ਉਕਰ ਰੱਬ ਦੀ ਟੇਕ ਧਾਰ।

ਅਭਾਗਣ-ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਨੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਟੇਕ ਬੱਝਦੀ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਜੀ ਮੇਰਾ ਖਿੜ ਆਇਆ ਹੈ, ਠੰਢ ਬੀ ਪਈ ਤੇ ਧਾਰਸ ਬੀ ਬੱਝੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਡੋਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਸਿੰਘ (ਪਿਆਰ ਨਾਲ)-ਵੇਖ! ਕਸਰ ਇਕ ਹੋਰ ਹੈ। ਧਰਮ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਪਰ ਧਰਮ ਦਾ ਧੁਰੰਧਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੱਚ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਪਰ 'ਸਰਬੰ ਸਾਚਾ' ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ। ਕਾਸ਼! ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ 'ਸਰਬੰ ਸਾਚਾ' ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਰੱਬ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਆ ਵੱਸੇ। ਫੇਰ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ 'ਨਿਧਾਰਾ ਆਧਾਰ' ਦੀ ਟੇਕ ਆਵੇਗੀ ਤੇ ਤੂੰ ਜੀ ਉਠੇਂਗੀ।

ਅਭਾਗਣ-ਕੀਕੂੰ ?

ਸਿੰਘ-ਉਸ ਮਾਲਕ ਨੂੰ, ਜੋ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਪਾਲਣਹਾਰ, ਰੱਖਣਹਾਰ ਤੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ, ਅੰਗ ਸੰਗ ਜਾਣ। ਉਹ ਅੰਦਰ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਵੇਖ।

ਅਭਾਗਣ-ਵੇਖਾਂ ਕੀਕੂੰ ?

ਸਿੰਘ-ਸਿਮਰਣ ਨਾਲ।

ਅਭਾਗਣ-ਕੀਕੂੰ ?

ਸਿੰਘ (ਟਿਕਵੀਂ ਸੁਰ ਤੇ ਮਿਹਰ ਦੀ ਅੱਖ ਤੱਕ ਕੇ)—ਜੀਕੂੰ ਮਰ ਗਏ ਤੇ ਨਾ ਦਿੱਸਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਯਾਦ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਰਹੀ ਤੇ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਪਰਤਾਵੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਡਿੱਗੀ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਯਾਦ ਅੰਦਰ ਵਸਾ। ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੀ ਟੇਕ ਬੰਨ੍ਹੇਗੀ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਲਿਆਵੇਗੀ। ਜਗਤ ਦਾ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਖਦਾ ਹੈ :—

ਸੋ ਕਿਉ ਵਿਸਰੈ ਮਾਉ ਮੈ ਜੋ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ॥"

ਯਾਦ ਕਰ ਰੱਬ ਨੂੰ ਦਮ ਬਦਮ। ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਸੰਸਾਰ ਹੈ। (ਕੁਛ ਸੋਚ ਕੇ) ਲੈ ਬੀਬੀ ! ਹੁਣ ਤੇਰਾ ਗੁਰੂ ਰਾਖਾ, ਮੈਂ ਚਲਦਾ ਹਾਂ।

ਅਭਾਗਣ-(ਘਬਰਾ ਕੇ)-ਤੇ ਮੇਰਾ ਕੌਣ ?··· ਤੇ ਜੋ ਸਿਖਯਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸਾਓ ਅਧਵਾਟੇ ਰਹਿ ਗਈ।

ਸਿੰਘ-ਫੇਰ ਕਦੇ ਸਹੀ ! ਤੂੰ ਥੱਕ ਗਈ ਹੋਵੇਂ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈਂ ਅਜੇ।

ਅਭਾਗਣ-ਮੈਂ ਤਕੜੀ ਹੋ ਗਈ ਹਾਂ, ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ। ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਤੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾ ਦਿਓ, ਮੇਰੇ ਥੱਕਣ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰੋ।

ਸਿੰਘ (ਕੁਛ ਸੋਚ ਕੇ)-ਚੰਗਾ, ਹੋਰ ਥੋੜਾ ਸੁਣ ਲੈ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਸੰਸਾਰ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੰਸਾ ਤੇ ਤੌਖਲਾ ਹੈ, ਸਭ ਵਡੇ ਵਡੇ ਪੰਡਤ, ਅਮੀਰ, ਅਨਪੜ੍ਹ, ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਸਾਇੰਸ ਵੇਤਾ (ਵਿਗਿਯਾਨੀ) ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੰਸਾ ਤੇ ਤੌਖਲਾ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਜਨੌਰ ਸਭ ਤੌਖਲੇ ਵਿਚ ਹਨ। ਹਰ ਆਦਮੀ, ਹਰ ਜਾਨਵਰ, ਗੱਲ ਕੀ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨੂੰ ਭੈ (ਡਰ) ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਤਕੜੇ ਦਾ ਭੈ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਤੌਖਲੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਉਸ ਤੌਖਲੇ ਵਾਲੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਹੈਂ, ਪ੍ਰਤੱਖ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਨ ਰਾਤ। ਇਹੋ ਤੌਖਲੇ-ਬਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਸੰਸਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਕਸ ਤੇਰੇ ਮਨ ਤੇ ਬੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਅੰਦਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ, ਹਰ ਦਮ ਯਾਦ ਕਰ, ਉਹਦਾ ਧਯਾਨ ਸਦਾ ਅੰਦਰ ਰੱਖ,

ਤਦ ਤੇਰੇ ਮਨ ਤੇ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਅਕਸ ਪਵੇਗਾ। ਉਹ ਨਿਰਭੈ ਹੈ, ਤੌਖਲੇ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਮਨ ਇਸ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਅਕਸ ਲਏਗਾ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਫੇਰ ਤੂੰ ਨਾ ਭੈ ਦੇਵੇਂਗੀ, ਨਾ ਭੈ ਮੰਨੇਂਗੀ। ਤ੍ਰਾਣ ਕਰਤਾ ਆਖਦਾ ਹੈ :—

ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨਿ ॥
ਕਹੁਨਾਨਕਸੁਨਿਰੇਮਨਾ ਗਿਆ ਨੀਤਾਹਿ ਬਖਾਨਿ ॥

ਜਦ ਤੇਰਾ ਮਨ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਗਿਆ ਤਦ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਦਲ ਜਾਏਗੀ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ (ਜ਼ਹਿਰ) ਨਹੀਂ ਦਿੱਸੇਗਾ, ਇਹ ਹਰੀ ਰੂਪ ਦਿੱਸੇਗਾ। ਜਿਧਰ ਤੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਜਾਏਗੀ ਤੈਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿੱਸੇਗਾ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਠੁਹਕਰਾਂ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਜਦ ਨੇਤ੍ਰ ਖੁੱਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਹੀ ਦੀਹਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਉਸੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਠੁਹਕਰਾਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਉਹੋ ਕੰਧਾਂ, ਥੰਮ੍ਹੇ, ਰੁੱਖ, ਬਿਰਖ, ਜੋ ਉਸਦਾ ਮੱਥਾ ਭੰਨਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਦਾ ਮੱਥਾ ਨਹੀਂ ਭੰਨਦੇ, ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਹੇ ਬੀਬੀ! ਉੱਠ ਉਸ ਮਾਯਾ ਵਿਚੋਂ, ਉਸ ਤੌਖਲੇ, ਉਸ ਸੰਸੇ ਤੇ ਭਰਮ ਵਿਚੋਂ, ਉਸ ਹਨੇਰੇ ਤੇ ਅਵਿੱਦਯਾ ਵਿਚੋਂ, ਹਾਂ, ਮਨ ਦੀ ਉਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭੈ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਯਾਦ ਕਰ ਨਿਰਭੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ, ਯਾਦ ਕਰ ਉਸ ਨਿਰਭਉ ਨੂੰ, ਹਾਂ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਉਸ ਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਲਯਾਨ ਦਾਤਾ ਸੁਖਦਾਤਾ ਆਖਦਾ ਹੈ :-

"ਨਿਰਭਉ ਜਪੈ ਸਗਲ ਭਉ ਮਿਟੈ"।

ਤੇਰੇ ਆਤਮਾਂ ਵਿਚ ਸੰਕਲਪ ਵਿਕਲਪ ਫੁਰਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ-ਭੈ ਭਰਮਾਂ ਵਾਲੇ-ਨਾ ਉੱਠਣ, ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਸਦਾ ਫੁਰੇ, "ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਮੇਰਾ ਪਯਾਰਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਹੈ, ਉਹ 'ਮੇਰਾ ਰਾਖਾ ਸਭਨੀ ਥਾਈਂ ਹੈ", ਦੇਖ! ਜੀਵਨ ਦਾਤਾ ਜੀ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਤੂੰ ਹੈ ਮੇਰਾ ਮਾਤਾ ॥ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਬੰਧਪੁ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਭ੍ਰਾਤਾ ॥ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਰਾਖਾ ਸਭਨੀ ਥਾਈ ਤਾ ਭਉ ਕੇਹਾ ਕਾੜਾ ਜੀਉ ॥੧॥ ਤੁਮਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਤੁਧੁ ਪਛਾਣਾ ॥ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਓਟ ਤੂੰ ਹੈ ਮੇਰਾ ਮਾਣਾ ॥ ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਦੂਜਾ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ਸਭੁ ਤੇਰਾ ਖੇਲੁ ਅਖਾੜਾ ਜੀਉ ॥੨॥ ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਭਿ ਤੁਧੁ ਉਪਾਏ ॥ ਜਿਤੁ ਜਿਤੁ ਭਾਣਾ ਤਿਤੁ ਤਿਤੁ ਲਾਏ ॥ ਸਭ ਕਿਛੁ ਕੀਤਾ ਤੇਰਾ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਕਿਛੁ ਅਸਾੜਾ ਜੀਉ ॥੩॥ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇ ਮਹਾ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ॥ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਸੀਤਲਾਇਆ ॥ ਗੁਰਿ ਪੂਰੈ ਵਜੀ ਵਾਧਾਈ ਨਾਨਕ ਜਿਤਾ ਬਿਖਾੜਾ ਜੀਉ ॥੪॥੨੪॥੩੧॥

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਦੁਖ ਪਾਏ ਨੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਪਾਏ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭੁੱਲ ਜਾਈਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੈਰ ਦੀ ਯਾਦ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵੈਰ ਦਾ ਅਕਸ ਪਾ ਕੇ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵੈਰ ਦੀ ਮੈਲ ਤੇ ਕਾਈ ਪਾਏਗੀ। ਜੇ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈਂ ਕਿ ਤੂੰ ਸੁਖ ਪਾਵੇਂ, ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਟਿਕ ਨਾਮ ਤੇ। ਸੁਖ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ, ਸੁਖ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਪਰ ਤਾਂ ਜੇ ਅੰਦਰ ਧਯਾਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵੱਲ ਰਹੇ, ਮਨ ਤੇ ਅਕਸ ਪਏ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ। ਤਦੇ ਉਸ 'ਪਾਰ ਲੰਘਾਵਨ ਹਾਰ' ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ :—

"ਉਠਤ ਬੈਠਤ ਸੋਵਤ ਨਾਮ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਜਨ ਕੈ ਸਦ ਕਾਮ।"
"ਉਠਤ ਬੈਠਤ ਸੋਵਤ ਧਿਆਈਐ ॥
ਮਾਰਗਿ ਚਲਤ ਹਰੇ ਹਰਿ ਗਾਈਐ ॥"

ਦੇਖ ਬੀਬੀ!' 'ਬਚਾਵਣਹਾਰ ਜੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ :—

ਪ੍ਰਭ ਜੀ ਕੋ ਨਾਮੁ ਮਨਹਿ ਸਾਧਾਰੈ ॥ ਜੀਅ ਪ੍ਰਾਨ ਸੁਖ ਇਸੁ ਮਨ ਕਉ ਬਰਤਨਿ ਏਹ ਹਮਾਰੈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ ਨਾਮੁ ਜਾਤਿ ਨਾਮੁ ਮੇਰੀ ਪਤਿ ਹੈ ਨਾਮੁ ਮੇਰੈ ਪਰਵਾਰੈ ॥ ਨਾਮੁ ਸਖਾਈ ਸਦਾ ਮੇਰੈ ਸੰਗਿ ਹਰਿਨਾਮੁ ਮੋਕਉ ਨਿਸਤਾਰੈ ॥੧॥ ਬਿਖੈ ਬਿਲਾਸ ਕਹੀਅਤ ਬਹੁਤੇਰੇ ਚਲਤ ਨ ਕਛੂ ਸੰਗਾਰੈ। ਇਸਟ ਮੀਤੁ ਨਾਮੁ ਨਾਨਕ ਕੋ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਮੇਰੈ ਭੰਡਾਰੈ ॥੨॥

ਅਭਾਗਣ (ਦਿਲ ਹਲਕੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਾਹ ਲੈਕੇ)-ਹੇ ਭਲੇ ਪੁਰਖ! ਇਹ ਦੱਸ ਕਿ ਕ੍ਰਿਆ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਥਾਂ, ਪਿਤਾ ਦੀ ਥਾਂ, ਸਾਕ ਸਨਬੰਧੀ ਸਖੀ ਸਹੇਲੀ ਦੀ ਥਾਂ, ਇਹ ਨਾਮ ਮੱਲੇਗਾ? ਕਿਆ ਮੇਰੀਆਂ ਸਰਬ ਊਣਾਂ ਪੂਰਨ ਇਹ ਨਾਮ ਕਰ ਸਕੇਗਾ?

ਸਿੰਘ ਜੀ (ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ)-ਮੈਂ ਤਾਂ ਭੁੱਲਣਹਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜਗਤ ਦਾ 'ਅਭੁੱਲ ਗੁਰੂ' ਆਖਦਾ ਹੈ :—

ਜਿਨਕੈ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਵਸਿਆ ਸਦ ਹਿਰਦੈ ਹਰਿ ਨਾਮੋ ਤਿਨ ਕੰਉ ਰਖਣਹਾਰਾ ॥ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਿਤਾ ਹਰਿ ਨਾਮੋ ਮਾਤਾ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸਖਾਈ ਮਿਤ੍ਰੁ ਹਮਾਰਾ ॥ ਹਰਿ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਗਲਾ ਹਰਿ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਮਸਲਤਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹਮਾਰੀ ਕਰਦਾ ਨਿਤ ਸਾਰਾ ॥ ਹਰਿਨਾਮੁ ਹਮਾਰੀ ਸੰਗਤਿ ਅਤਿ ਪਿਆਰੀ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਕੁਲੁ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਰਵਾਰਾ ॥ ਜਨ ਨਾਨਕ ਕੰਉ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹਰਿ ਗੁਰਿ ਦੀਆ ਹਰਿ ਹਲਤਿ ਪਲਤਿ ਸਦਾ ਕਰੇ ਨਿਸਤਾਰਾ ॥੧੫॥ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹਮਾਰਾ ਪ੍ਰਭੁ ਅਬਿਗਤੁ ਅਗੋਚਰੁ ਅਬਿਨਾਸੀ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ॥ ਹਰਿਨਾਮੁ ਹਮ ਸ੍ਰੇਵਹ ਹਰਿਨਾਮੁ ਹਮ ਪੂਜਹ ਹਰਿਨਾਮੇ ਹੀ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ॥ ਹਰਿਨਾਮੈ ਜੇਵਡੁ ਕੋਈ ਅਵਰੁ ਨ ਸੂਝੈ ਹਰਿਨਾਮੋ ਅੰਤਿ ਛਡਾਤਾ ॥ ਹਰਿਨਾਮੁ ਦੀਆ ਗੁਰਿ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਧਨੁ ਧੰਨੁ ਗੁਰੂ ਕਾ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ॥ ਹੰਉ ਸਤਿਗੁਰ ਅਪੁਣੇ ਕੰਉ ਸਦਾ ਨਮਸਕਾਰੀ ਜਿਤੁ ਮਿਲਿਐ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਮੈ ਜਾਤਾ ॥੧੬॥ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹਮਾਰਾ ਭੋਜਨੁ ਛਤੀਹ ਪਰਕਾਰ ਜਿਤੁ ਖਾਇਐ ਹਮ ਕਉ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਭਈ ॥ ਹਰਿਨਾਮੁ ਹਮਾਰਾ ਪੈਨਣੁ ਜਿਤੁ ਫਿਰਿ ਨੰਗੇ ਨ ਹੋਵਹ ਹੋਰ ਪੈਨਣ ਕੀ ਹਮਾਰੀ ਸਰਧ ਗਈ। ਹਰਿਨਾਮੁ ਹਮਾਰਾ ਵਣਜੁ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਵਾਪਾਰੁ ਹਰਿਨਾਮੈ ਕੀ ਹਮ ਕੰਉ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾਰਕੁਨੀ ਦੀਈ ॥ ਹਰਿ ਨਾਮੈ ਕਾ ਹਮ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿਆ ਸਭ ਜਮ ਕੀ ਅਗਲੀ ਕਾਣਿ ਗਈ ॥ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਿਨੈ ਵਿਰਲੈ ਧਿਆਇਆ ਜਿਨ ਕੰਉ ਧੁਰਿ ਕਰਮਿ ਪਰਾਪਤਿ ਲਿਖਤੁ ਪਈ ॥੧੭॥

ਅਭਾਗਣ (ਅੱਖਾਂ ਚਮਕ ਉਠੀਆਂ)-ਵਾਹ ਵਾਹ ! ਧੰਨ ਰੱਬ ਹੈ, ਹੇ ਸ਼ੁਭ ਮੱਤ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੀਓ ! ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸੋ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਹੋ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ, ਈਸਾਈ ਹੋ ਜਾਂ ਆਰੀਆ ?

ਸਿੰਘ ਜੀ-ਮੈਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਬੀਬੀ ! ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਚਮੁਚ ਦਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਧਾਰਿਆ ਤੇ ਨਾਮ ਧਰਮ ਦਾ ਜੋ ਜੀ ਕਰੇ ਰਖਾ ਲਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ। ਕਲੇਸ਼ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮਹੀਨ ਲੋਕ ਧਰਮ ਵਾਲੇ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਮ ਧਰਮ ਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਰਮ ਧਰਮ ਹੀਨਤਾ ਦੇ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਚਾ ਧਰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਦਾ ਅਕਸ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪਵੇ, ਉਸ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦਾ ਚਾਨਣ ਸੂਰਜ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਵਾਂਗ ਮਨ ਤੇ ਆਵੇ, ਜਾਂ ਐਉਂ ਕਿ ਸਾਥੋਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਐਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ 'ਹੈ' ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਬੰਦ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਐਉਂ ਆਖੋ ਕਿ ਮਨ ਵਿਚ ਧਯਾਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਦਾ ਟਿਕੇ। ਇਹ ਹੈ ਸ਼ੁਭ ਮਤ ਜੋ ਅਸਾਂ ਸਿਖਣੀ ਹੈ ਤੇ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਅਰਸਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਯਾ ਦਾਤਾ ਤੇ ਜੀਅਦਾਨ ਦਾਤਾ ਆਇਆ, ਓਹਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਦੇਵੀ ਗੁਰੂ-ਆਖਦੇ ਹਨ। ਓਸ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲਾ, ਸਿੱਖਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਜੀਅਦਾਨ ਦਾ ਮੰਗਤਾ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਸਿਖ ਹਾਂ; ਮੈਂ ਹਰਦਮ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੇ ਉਹ ਮਾਲਕ ਬੈਠਾ ਰਹੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ, ਤਰਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਮਨ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ਨਾ ਵਿਛੁੜਾਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਹੀਦਾ ਹੈ 'ਨਾਮ', ਇਹ ਹੈ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮੇਲ। ਧਰਮ, ਮਤ, ਮਜ਼ਹਬ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਵੇ, ਜੋ ਮਾਯਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਵੇ ਉਹ ਅਧਰਮ, ਅਮੱਤ, ਅਮਜ਼ਹਬ ਹੈ। ਸੋ ਜੇ ਸੁਖ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਹ ਇਹ ਹੈ।

ਅਭਾਗਣ-ਮੈਨੂੰ ਠੰਢ ਪੈ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖੀ ਆਸਰਾ ਦੱਸੋ ਜੋ ਮੈਂ ਕਿਸਦੇ ਆਸਰੇ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰਾਂ ?

ਸਿੰਘ ਜੀ (ਤਰਸ ਨਾਲ ਤੱਕਕੇ)—ਮੈਂ ਕੋਈ ਡੇਰਾ ਟਿਕ ਣਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਆਸ਼ਰਮ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਘਰ ਬਾਰ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਸਾਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਕੀ ਆਸਰਾ ਦਿਆਂ ! ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹਾਂ ਤੇ ਰਮਤਾ ਹਾਂ। ਹਰ ਥਾਂ ਮੇਰਾ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ, ਹਰ ਰਾਤ ਮੇਰਾ ਮਹੱਲ ਹੈ, ਹਰ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਬਗ਼ੀਚਾ ਹੈ, ਹਰ ਧਰਤੀ ਮੇਰੀ ਚਾਰਪਾਈ ਹੈ, ਹਰ ਥਾਂ ਜਲ ਮੇਰਾ ਹੈ, ਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਅੰਨ ਮੇਰਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਯਾਦ, ਉਸਦਾ ਪਯਾਰ, ਉਸਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਧਯਾਨ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਫੁਰਨਾ ਸਦਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਧਯਾਨ ਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਦੇ ਇਕੱਲਾ ਬੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ! ਸੋਈਓ ਦਾਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਹਰਦਮ ਟੁਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਉਸ ਪਯਾਰ ਦੇ ਸੋਮੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਧਯਾਨ ਅੰਦਰ ਰੱਖ ਕੇ, ਕਰਿਆ ਕਰੋ। ਫਰਨੇ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿਓ, ਤਾਂ ਜੋ ਕੋਈ ਦਿਨ ਆਵੇ ਕਿ ਅੰਦਰ ਦਾ ਫੁਰਨਾ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' 'ਪਯਾਰੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦਾ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਘਬਰਾਉਣਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਪੱਕੇਗਾ। ਲਗੇ ਰਹੋ, ਛੋੜਨਾ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ, ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੇਗਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਅਰਜੋਈ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਤੁਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਆ ਵੱਸੇ। ਜਦ ਤਹਾਡਾ ਮਨ ਸਾਈਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ ਤੁਹਾਡੇ ਕਰਮ ਸਾਰੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਦੂਜੀ ਚੀਜ਼ ਇਹ ਪੋਥੀ ਹੈ (ਇਕ ਗੁਟਕਾ ਦੇ ਕੇ)। ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰਤਾ ਜੀ ਦੀ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਜਪੁਜੀ ਹੈ; ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਪਾਠ ਕਰਨਾ। ਰਹਿਰਾਸ ਹੈ, ਸ਼ਾਮਾ ਨੂੰ ਪਾਠ ਕਰਨਾ। ਸੋਹਿਲਾ ਹੈ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਾਠ ਕਰਨਾ। ਸੁਖਮਨੀ ਹੈ, ਜਦ ਮਨ ਨਾਮ ਵਿਚ ਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਪਾਠ ਕਰਨਾ। ਏਹ ਬਾਣੀਆਂ ਸਹਿਜੇ ਕੰਠ ਕਰਨੀਆਂ। ਐਉਂ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਖੇਡਣਾ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਹੈ :—

ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਜੋ ਸਿਖੁ ਅਖਾਏ ਸੁ ਭਲਕੇ ਉਠਿ ਹਰਿਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ ॥ ਉਦਮੁ ਕਰੇ ਭਲਕੇ ਪਰਭਾਤੀ ਇਸਨਾਨੁ ਕਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰਿ ਨਾਵੈ ॥ ਉਪਦੇਸਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਜਪੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਾਪੈ ਸਭਿ ਕਿਲਵਿਖ ਪਾਪ ਦੋਖ ਲਹਿ ਜਾਵੈ ॥ ਫਿਰਿ ਚੜੈ ਦਿਵਸੁ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਵੈ ਬਹਦਿਆ ਉਠਦਿਆ ਹਰਿਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ ॥ ਜੋ ਸਾਸਿ ਗਿਰਾਸਿ ਧਿਆਏ ਮੇਰਾ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸੋ ਗੁਰ ਸਿਖੁ ਗੁਰੂ ਮਨਿ ਭਾਵੈ ॥ ਜਿਸਨੋ ਦਇਆਲੁ ਹੋਵੈ ਮੇਰਾ ਸੁਆਮੀ ਤਿਸੁ ਗੁਰਸਿਖ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸੁ ਸੁਣਾਵੈ ॥ ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਧੂੜਿ ਮੰਗੈ ਤਿਸੁ ਗੁਰ ਸਿਖ ਕੀ ਜੋ ਆਪਿ ਜਪੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ ॥੨॥

ਬੀਬੀ ? ਤੁਸਾਡਾ ਨਾਂ ਕੀ ਹੈ ?

ਤ੍ਰੀਮਤ-ਅਭਾਗਣ ਜਮਨਾ।

ਸਿੰਘ ਜੀ—ਮੁੱਕ ਗਿਆ। ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ 'ਸੁਭਾਗ ਜੀ' ਹੋ ਗਏ।

ਸੁਭਾਗ—ਹੇ ਭਲੇ ਲੋਕ ਜੀਉ ! ਇਹ ਦਸੋ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਿੱਥੇ ਹਾਂ, ਕਿੱਥੇ ਜ ਵਾਂ, ਕਿੱਥੇ ਰਵ੍ਹਾਂ ? ਤੇ ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਕਿ ਕੀ ਕਰਾਂ, ਉਹ ਤੁਸਾਂ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੁਸਾਡਾ ਦੱਸਿਆ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਗਿਆ ਹੈ, ਮਨ ਮੰਨ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜੀਉ ਓਠੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਰਸਾਂ; ਨਹੀਂ ਜੀਵਨ ਦਾਤਾ ਆਪ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮੈਥੋਂ ਕਰਾਸੀ। ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਾਸੀ ਪਰ ਦੱਸੋ ਕਿੱਥੇ ਹਾਂ, ਕਿੱਥੇ ਹਾਂ, ਕਿੱਥੇ ਜਾਵਾਂ, ਕਿੱਥੇ ਰਵ੍ਹਾਂ ?

ਸਿੰਘ ਜੀ-ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਜੀ ਉਠੇ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦੇ ! ਹੇ ਰੱਬ ਦੇ ਧਯਾਨ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਏ ਬੰਦੇ !

ਤੂੰ ਰੱਬ ਵਿਚ ਹੈਂ'
ਤੂੰ ਰੱਬ ਵਿਚ ਜਾਹ,
ਤੂੰ ਰੱਬ ਵਿਚ ਰਹੁ।

ਏਹ ਵਾਕ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਭਰੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਕਹੇ ਗਏ ਕਿ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਇਕ ਚੱਕਰ ਜਿਹਾ ਆਯਾ,

ਕੁਛ ਚਿਰ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਰਹੀਆਂ ! ਦਰਿਯਾ ਵਿਚ ਇਕ ਛਾਲ-ਉਛਾਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਪਰ ਸੁਭਾਗ ਨੇ ਸੁਣੀ ਨਹੀਂ । ਜਦ ਕੁਛ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨੈਣ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੇ ਉਸਨੇ ਗਹੁ ਕਰਕੇ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਪ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਨਾ ਧਰਤੀ ਪਰ ਉੱਤਰ ਪੂਰਬ ਪੱਛਮ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਦੀਹਦੇ ਸਨ ਨਾਂ ਕਿਤੇ ਦਰਿਯਾ ਵਿਚ ਤਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਘਬਰਾ ਹੁੰਦਾ, ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰੋਂ ਚੜ੍ਹ ਰਹੇ ਨਸ਼ੇ ਜਿਹੇ ਵਿਚ ਨੈਣ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਣ ਤੇ ਬੀ ਮਿਟ ਮਿਟ ਜਾਦੇ ਸਨ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦੀ ਗੁੰਜਾਰ ਸੁਭਾਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਕੋਈ ਰਸ ਛਾ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਫੇਰ ਮਗਨ ਹੋ ਗਈ ।

ਕਿਤਨਾ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ । ਲੰਘਦੇ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ । ਹੁਣ ਸੁਭਾਗ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ, ਸੂਰਜ ਪੱਛੋਂ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਉੱਚੀ ਲੰਮੀ ਜੱਟੀ ਦੁੱਧ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਲਈ ਬੈਠੀ ਸੀ ਤੇ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ—ਹੇ ਦੇਵੀ ! ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ—ਜਿਸ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਬੈਠੀ ਹੈਂ—ਇਹ ਦੁੱਧ ਪੀ ਲੈ; ਅਤ ਰਾਤ ਸਾਡੇ ਘਰ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰ, ਜੋ ਸਾਡਾ ਘਰ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਕਿ ਹੋਵੇ ਕੋਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਸਾਡੇ ਆਇਆ ਹੈ ।

ਸੁਭਾਗ ਨੇ ਤੱਕਿਆ, ਗੱਲ ਸਮਝੀ, ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ ਦਿਲ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੀ : ਠੀਕ ! ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ । ਧੰਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ ! ਮੈਂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ । ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਤੇਰੀ ਰਹਾਂ, ਤੇਰੀ ਹੋ ਰਹਾਂ, ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਹੋਵੇਂ, ਫੇਰ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਮੇਰਾ ਘਰ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਹੋਵਾਂ । ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਦੁੱਧ ਪੀਤਾ, ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ 'ਤੂੰ ਧੰਨ' ! ਤੂੰ ਧੰਨ' ਆਖਿਆ ਫੇਰ ਮਾਈ ਨੇ ਕਿਹਾ; ਚੱਲ ਬੇਟਾ ! ਹੁਣ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਕੇ ਟੁਰ ਪਉ ਜੋ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਆ ਵੱਸਿਆ ਹੈ । ਸੁਭਾਗ ਨੇ ਸੁਖੱਲਾ ਸਹੂਲਤ ਵਾਲਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ 'ਚਲ ਮਾਂ ਲੈ ਚਲ' । ਕੁਛ ਦੂਰ ਇਕ ਰੇਹੜੂ ਖੜਾ ਸੀ, ਮਾਈ ਸੁਭਾਗ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹੀ ।

—o—

ਕਾਂਡ ਅੱਠਵਾਂ

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ॥
ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ" ॥

ਸੁਭਾਗ ਹੁਣ ਨਵੇਂ ਟਿਕਾਣੇ ਆਈ ਹੈ, ਕਿਤਨੇ ਖਖੇੜੇ ਬਖੇੜੇ ਦੇਖ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਵਟਾਉ ਵਟ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ 'ਆਦਮੀ ਦੇ ਉਸੇ ਨਮੂਨੇ' ਦੀ ਕਮੀਂ ਹੈ', ਯਾ ਇਉਂ ਕਹੋ ਕਿ 'ਉਸ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਆਦਮੀ' ਦੀ ਕਮੀਂ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਚੰਗਯਾੜੀ ਜੀਉਂਦੀ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਆਦਮੀ ਪਦਾਰਥ, ਇੱਜ਼ਤ, ਵਿਦਯਾ ਆਦਿ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਣਹੋਂਦ ਯਾ ਬਹੁੱਲਤਾ ਦੇ ਅਸਰਾਂ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਨਹੀਂ, ਇਹ ਆਦਮੀ ਹਰ ਹਾਲ ਹਰ ਰੰਗ ਵਿਚ ਉਸੇ ਅੰਦਰਲੀ ਚੰਗਯਾੜੀ ਦੀ ਨਿੱਘ ਨਾਲ ਮਘਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਨੇਕੀ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਆਪੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਭਲਯਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ, ਲੇਖੇ ਹਿਸਾਬਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਸੁਖ ਲਈ ਕੋਈ ਗੋਰਖ-ਧੰਦਾ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਖ਼ੁਸ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਖਿੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਯਾ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਰੰਗ ਕੁਛ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਿਹੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਉੱਚੀ ਲਿਵ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ । ਪਰੰਤੂ ਸਤਿਗੁਰ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਆਦਮੀ "ਜਨ ਨਾਨਕ ਵਿਰਲੇ ਕੇਈ' ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਇਕ ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਦਰਸ਼ਨਾ ਨੇ ਅਭਾਗ ਨੂੰ ਸੁਭਾਗਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਇਸਦਾ ਜੀਵਨ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ! ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਬੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਚਿਣਗ ਵੜ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਨਿੱਘ ਲੂੰਆਂ ਥਾਣੀਂ ਇਕ ਝਰਨਾਟ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਜੀਕੂੰ ਕਿਸੇ ਸੁੰਡੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬੇਸੁਧੀ ਵਿਚ ਪੈਕੇ ਰੰਗਾਰੰਗੀ ਖੰਭ ਆਪੂੰ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਸਰਕ ਕਰ ਕੇ ਰਿੜ੍ਹਨੋ ਛੁੱਟ ਕੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਜਾ ਘੁੰਮਰ ਪਾਉਂਦੀ ਤੇ ਧੁੱਪ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਬੁੱਲੇ ਲੁਟਦੀ ਉੜਦੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ । ਕੜ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਭਾਗ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਗਤੀ ਉਲਝਨ, ਖਿਝਨ, ਜਲਨ, ਸੜਨ ਤੇ ਤੌਖਲੇ ਖਾਣ ਤੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਇਕ ਸੁਖਭਰੀ ਅਡੋਲਤਾ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਯਾਦ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਰੰਗਤ ਲਹਿਰਦੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਉਹ ਇਕ ਗ਼ਰੀਬ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਜੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪੰਜਾਹ ਕ ਵਿਘੇ ਭੋਂ ਹੈ । ਘਰ ਦੇ ਤ੍ਰੈ ਬੰਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਆਪ, ਇਕ ਵਹੁਟੀ ਤੇ ਇਕ ਪੁਤ । ਇਸ ਭੋਂ ਵਿਚ ਦੋ ਖੂਹ ਆਪਣੇ ਹਨ ਤੇ ਵਾਹੀ ਪਿਉ ਪੁਤ ਹੱਥੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਮਾਈ ਦਾ ਨਾਂ ਨੰਦ ਕੌਰ ਹੈ, ਪੁੱਤ ਦਾ ਨਾਂ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਹੈ ਤੇ ਪਿਉ ਦਾ ਨਾਂ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਕਰਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਹਲ ਵਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮਗਰ ਮਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹਥ ਵਿਚ ਛਾਂਟਾ ਸੋਟਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦੀ ਧੁਨਿ ਇਸ ਦੀ ਟੁਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬੌਲਦ ਕਦੇ ਅੜੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਜੇ ਮੀਂਹ ਬਾਹਲੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਖਦਾ ਹੈ, 'ਸਾਈਂ ਮਿਹਰ ਕਰਸੀ, ਮੈਰੇ ਦੀ ਫਸਲ ਚੰਗੀ ਹੋ ਜਾਸੀ' । ਤੇ ਜੇ ਘੱਟ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਖਦਾ ਹੈ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਖੂਹ ਵਾਲੀ ਰੋਹੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾ ਦੇਸੀ' । ਕਦੇ ਇਹ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ, ਰੋਂਦਾ ਨਹੀਂ, ਹੈਰਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪੁੱਤ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਾਮੇਂ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੁੱਖ । ਘਰ ਵਾਲੀ ਚਾਰ ਵਜੇ ਉਠਕੇ ਘਰ ਸੰਭਰ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਰੇੜਕਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਤੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਉਠਦੀ ਬਹਿੰਦੀ, ਟੁਰਦੀ ਫਿਰਦੀ, ਰੋਟੀ ਟੁਕ ਕਰਦੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਸੁਭਾਗ ਹੁਣ ਇਸ ਮਾਈ ਦੇ ਘਰ ਅੱਪੜ ਗਈ ਹੈ । ਮਾਈ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵਿਥਯਾ ਇਸ ਦੀ ਜਾਣ

ਲਈ ਹੈ। ਵਿਥਯਾ ਸੁਣਕੇ ਮਾਈ ਦਾ ਤਰਸ ਤੇ ਪਯਾਰ ਇਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਬਾਦ ਮਾਈ ਨੇ ਸੁਭਾਗ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਬੀਬੀ ਜੀਉ ! ਤੁਸਾਂ ਧਰਮੀਆਂ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਸਾਰਾ ਘਰ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕੁਟੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਇਹ ਘਰ ਆਪਣਾ ਜਾਣੋਂ, ਅਰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਐਉਂ ਰਹੋ ਜੀਕੂੰ ਏਥੇ ਜੰਮੇ ਪਲੇ ਹੋ । ਸੁਭਾਗ ਨੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਜਾਣੇ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਵਿਚ ਭਰੀ ਨੇ 'ਸ਼ੁਕਰ' ਆਖ ਕੇ 'ਹਾਂ' ਕੀਤੀ। ਨੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਤੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਥਯਾ ਸੁਣਾਈ ਸੀ। ਦੁਹਾਂ ਨੇ ਕੁਛ ਚੁਪ ਮਗਰੋਂ ਆਖਿਆ: ਅੰਨ, ਬਸਤਰ, ਰੱਖਯਾ ਜੋ ਕੁਛ ਸਾਥੋਂ ਸਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਰੱਬੀ ਬੰਦੇ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ ਤੁਸੀ ਬੇਸ਼ਕ ਆਸਰਾ ਦਿਓ ।

ਫੇਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਸੋਚ ਕੇ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ:—ਸਿੰਘਣੀਏਂ ! ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਆਖ ਦੇਵੀਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹੇ। ਸਾਨੂੰ ਦੁਜੈਗੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਦੁਜੈਗੀ ਨਾ ਰੱਖੇ। ਅਸੀਂ ਗ਼ਰੀਬ ਕਿਰਤੀ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਖ਼ਾਤਰਾਂ ਤੇ ਚਾ ਮਲ੍ਹਾਰਾਂ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਜੇਹੇ ਕਿਰਤੀ ਹਾਂ ਹੋਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਤੇ ਕਿਰਤ ਕਾਰ ਦਾ ਉਜੇਹਾ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਤਾਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਤੇ ਅਪਣੱਤ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਖ਼ਾਤਰਾਂ ਦੇ ਪੁਜਾਲੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਦਾਤਾ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਜੀਵ ਸਭ ਅਸੀਂ ਭਿਖਾਰੀ ਹਾਂ।' ਨੰਦ ਕੌਰ ਸਿਆਣੀ ਸੀ, ਪਤੀ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਸੁਭਾਗ ਨਵੇਂ ਘਰ ਵਿਚ ਹੈ, ਚਾਰ ਵਜੇ ਨੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਗਦੀ ਹੈ ਉਹ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਸੁਣਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਾਮ ਜਪਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਭੀ ਜਪਦੀ ਹੈ। ਧਰਮਸਾਲੇ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਦੋਵੇਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦ ਨੰਦ ਕੌਰ ਰੋਟੀ ਟੁੱਕ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੁਭਾਗ ਨਾਲ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਉਹ ਬਾਹਰ ਪੈਲੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਇਹ ਸਾਂਭਦੀ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਕਾਲਾਂ ਵੇਲੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਰਹਿਰਾਸ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਤ੍ਰੀਮਤਾ ਆ ਜੁੜਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਇਹ ਅਸਰ ਹੈ ਕਿ ਲਗਦੇ ਚਾਰੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਰਹਿਰਾਸ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਘੁਸਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਸੁਭਾਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਘਰ ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਵਿਚ ਸੁਭਾਗ ਕੀ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਖਾਤਰ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਵੱਡਾਂ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ ਬਨ੍ਹਾਉਂਦਾ, ਕੋਈ ਸ਼ੋਭਾ ਮਹਿਮਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਘਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨਾਲ ਵਰਤਾਉ ਐਉਂ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਕੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਹੈ। ਕੰਮ ਕਰਦੀ, ਖਾਂਦੀ ਪੀਂਦੀ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਓਪਰੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਘਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਯਾ ਖਾਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਮਿਹਮਾਨ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਦੁਜੈਗੀ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਸੁਭਾਗ ਸੁਖੀ ਹੈ, ਦਿਲ ਨਾਮ ਵਿਚ ਪਰਚਿਆ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਸ ਬੱਝਦਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਰਾਤ ਦੁਪਹਿਰੇ ਏਕਾਂਤ ਭਜਨ ਲਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਆਖਦੀ ਹੈ: ਏਥੇ ਕੋਈ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਲੋਭ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਕੋਈ ਬਹਿਸ਼ਤਾਂ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਕੋਈ ਪਤੀ ਮਿਲਾਉਣ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਬਨ੍ਹਾਉਂਦਾ, ਕੋਈ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਆਖਦਾ; ਆਖਦੇ ਹਨ ਕੰਮ ਕਰੋ, ਨੇਕ ਰਹੋ, ਨੇਕੀ ਕਰੋ ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਏਥੇ ਓਥੇ ਚੰਗਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਸਾਰੇ ਗ਼ਰੀਬ ਹਨ, ਪਰ ਖਿੜੇ ਦਿਲ ਹਨ। ਸਹਿਸੁਭਾ ਐਉਂ ਆ ਕੇ ਟਿਕ ਗਈ ਹਾਂ ਜਿੱਕੂੰ ਮੇਰਾ ਘਰ ਹੀ ਇਹ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੌਖਲਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਪਰ ਹਾਂ ਕਦੇ ਚੇਤਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਕੋਈ ਭੈੜਾ ਪਲਟਾ ਨਾ ਦੇ ਦੇਵੇ। ਇਕ ਦੋ ਵੇਰੀ ਇਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਨਾਲ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਬਾਪੂ ਜੀ' ਆਖਦੀ ਹੈ, ਗਲ ਬਾਤ ਛੇੜੀ ਬੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਮੋਟਾ ਉਤਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ: "ਕਾਕੀ ! ਇਹ ਜਨਮ 'ਨਾਮ ਬਾਣੀ' ਵਾਸਤੇ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। 'ਆਇਓ ਸੁਨਨ ਪੜਨ ਕਉ ਬਾਣੀ।' ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਸਖ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਮਾਯਾ ਨਿਰਬਾਹ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ। ਨੇਕ ਗੁਜ਼ਰਾਨ ਹੈ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਗੁਜ਼ਰਾਨ ਹੈ ਹੋਰ ਲੰਮੇ ਝੇੜੇ ਸਾਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਸੁਖੀ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਸੁਖ ਦੇਣਾ।"

ਥੋੜੇ ਹੀ ਦਿਨ ਸੁਭਾਗ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਨੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆਂ ਕਿ ਜੀ ! ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ "ਗੁਰ-ਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਦਾਨ ਇਸਨਾਨੁ" ਦੀ ਕਰਨੀ ਵੱਲ ਸਦਾ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰੰਤੂ ਪਾਠ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੀਚੰਦ ਵਰਗਿਆਂ ਨੇ ਦਾਨ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਓਹ ਸਫਲੇ ਨਾ ਹੋਏ। ਇਨਸ਼ਾਨ ਬਾਬਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਡਡੂ ਮੱਛੀਆਂ ਬਥੇਰਾ ਨ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ ?

ਨੌਧ ਸਿੰਘ— ਸਿੰਘਣੀਏ ! ਤੂੰ ਖਿੜੀ ਖੁਸ ਰਹਿਨੀ ਏਂ, ਇਹ ਸੰਸਾ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਿਆ ? ਨਾਨ ਚਿੱਤ ਰਹੇ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਠੁੱਲ੍ਹੇ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਲੋਕ ਹਾਂ। ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ, ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਤੇ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਇਹ ਸਾਡੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ। ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਕੀਹ ? ਸੰਸਾ ਸਾਡੇ ਘਰ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਿਆ ? ਸੰਸੇ ਨਾਲ ਜੀਉ ਮਲੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨੰਦ ਕੌਰ— ਸਿੰਘ ਜੀ ! ਕੀ ਇਹ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਹੈ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਗਲ ਚੰਗੀ ਸਮਝੀ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ ਅੱਜ ਧਰਮਸਾਲੇ ਗਈ ਤਾਂ ਇਕ ਮੋਟੇ ਠੁੱਲ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਵੇਖੇ, ਰਾਤ ਕੀਤੋਂ ਆਏ ਸਨ, ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਨੌਧ ਸਿੰਘ— ਠੀਕ ਹੈ, ਸਮਝ ਆ ਗਈ। ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਇਹ ਗੱਲ ਬਾਤ ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਸੁਣਦੇ। ਅਸੀਂ ਸਿੱਧੇ ਲੋਕ ਹਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਜੋ 'ਗਾਡੀ ਰਾਹ' ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਪਰ ਟੁਰੇ ਜਾਣਾ, ਬੱਸ ਇਹੋ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਇਹੋ ਸਾਡੀ ਕਲਿਆਨ ਹੈ; ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਆਏ ਹਾਂ। ਓਹ ਲੋਕ ਜੋ ਧਨਾਢ ਹਨ ਯਾ ਵਿਦਯਾ ਆਸਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਛਕਦੇ ਹਨ, ਵਿਦਯਾ ਦੀਆਂ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਅਸਾਂ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ, ਮਰਦ, ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤੀਂ ਜਾਗ ਕੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਤੇ ਰੋਟੀ ਕਮਾ-ਉਣੀ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਧਰਮ ਚਾਹੀਏ ਜੋ ਕਿਰਤ ਬੀ ਕਰੀਏ ਤੇ ਧਰਮ ਬੀ। ਹਲ ਬੀ ਵਾਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਯਾ ਨਾਮ

ਜਪਦੇ ਰਹੇ। ਤੁਸੀਂ ਰੋੜਕਾ ਪਾਇਆ ਕਿ ਰੋਟੀ ਪਕਾਈ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਕਿ ਸਿਮਰਦੇ ਰਹੇ, ਏਕ ਪੰਥ ਦੋ ਕਾਜ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਮਨ ਬੀ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਸੁਖੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਬੀ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਬਨ ਹੈ ਭੀਹਾਵਲਾ, ਇਸ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਲੋਭ ਮੋਹ ਆਦਿਕ ਘਾਤਕ ਪਸ਼ੂ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਨ ਵਿਚ ਸਭ ਲੋਕ ਭੁੱਲੀ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਰਾਹੇ ਕੁਰਾਹੇ, ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਲੋਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਇਕ ਘਾਤਕ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਢਹੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਦੁਖ ਪਾਉਂਦੇ ਤੇ ਭੁੱਲੀ ਪਏ ਭੰਬਲ ਭੂਸੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ! ਜੇ ਕੋਈ ਬਨ ਦੇ ਏਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਜਾਵੇ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਬਚ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਘੁਸਮੁਸੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਸੋਚਾਂ, ਫਿਕਰਾਂ ਸੰਸੀਆਂ ਦੇ ਭੁਲੇਵੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਦਮੀ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਇਕ ਪੱਕਾ ਸ਼ਾਹ ਰਾਹ ਬਨਾਯਾ ਹੈ, ਜੋ ਇੰਨਾ ਖੁੱਲਾ ਤੇ ਵੱਡਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਓਸ ਨੂੰ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ, ਪਸ਼ੂ ਤੇ ਗੱਡੇ ਸਭ ਉਸ ਸੜਕ ਪਰ ਚਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੜਕ ਸਿੱਧੀ ਟੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਧੁਰਾਂ ਤਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੜਕੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਕਦੇ ਗੁਆਚਦਾ ਨਹੀਂ, ਭੁੱਲੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਘਾਤਕ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੇ ਚੋਰਾਂ ਡਾਕੂਆਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਸੰਸੇ ਦੇ ਬਨ ਵਿਚ ਕਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਬਨ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਗੁਆਚਦਾ। ਉਹ ਸੜਕ ਨਾਮ ਦੀ ਹੈ ਤੇ 'ਨਾਮ ਤੁਲੀ ਕਛੁ ਅਵਰ ਨ ਹੋਇ' ਇਹ ਹੁਕਮ ਹੈ:

ਜਪਿ ਜਨ ਸਦਾ ਸਦਾ ਦਿਨ ਰੈਣੀ॥ ਸਭ ਤੇ ਊਚ ਨਿਰ-ਮਲ ਇਹ ਕਰਣੀ॥ ਨਾਮ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਮੁੱਚਾ, ਕਦੇ ਨਾਂ ਭੁੱਲਣ ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਬੱਸ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੰਸੇ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਨਾਲ ਕੋਈ ਪ੍ਰੋਜਨ ਨਹੀਂ।

ਸਭ ਕਰਮ ਨਿਹਫਲ ਮਾਨ॥ ਸਭ ਧਰਮ ਫੋਕਟ ਜਾਨ॥
ਬਿਨ ਸਰਨ ਇਕ ਭਗਵਾਨ॥

ਨੰਦ ਕੌਰ— ਪਰ ਦਾਨ ਤੇ ਇਨਸ਼ਾਨ ਕੁਛ ਨਹੀਂ?

ਨੌਧ ਸਿੰਘ— ਨਾਮ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਵਿਹੂਣੇ 'ਦਾਨ' ਤੇ 'ਇਸ਼ਨਾਨ' ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮਣੇ ਲਈ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਘੱਟ।

ਨੰਦ ਕੌਰ— ਇਹ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈ।

ਨੌਧ ਸਿੰਘ— ਡੱਡੂਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਾਮ ਵਿਹੂਣਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ। ਹੰਕਾਰੀਆਂ, ਮਾਨੀਆਂ, ਨਾਮਣੇ ਪਿੱਛੇ ਪੁੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਦਾਨ ਸਭ ਨਾਮ ਵਿਹੂਣੇ ਦਾਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਆਦਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਤੇ ਦਾਨ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਫਲ ਸ਼ੁਭ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਚ ਲਿਵਧਾਰੀ ਤੇ ਤੁਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋ ਵਰਤੋਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ 'ਦਾਨ' ਦੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵ ਹੰਕਾਰ, ਮਾਨ, ਨਾਮਣਾ ਤੇ ਜਗਤ ਦੇ ਲਾਭ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ। ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮੈਲ ਤੋਂ ਸਾਫ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਮੈਲੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਤੇ ਵਿਕਾਰੀ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੁਥਰਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਮਨ ਨੂੰ ਮਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਤੋਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਨਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਚਲਦਾ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋਕੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਟੇਕ ਲੈ ਕੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਵੱਸੇ ਤੇ ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਦਾਨ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੇ। ਦਾਨ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਾਮ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨੀ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਪਰ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸਾਫ ਟੁਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੂਰਨ ਦਾਨ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨਹੀਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਦਾਰੂ ਹੈ ਦਾਨ। ਸੋ ਦਾਨੀ ਪੁਰਖ ਦਾਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕੱਟ ਸੁਟਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੁਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਲਿਵ ਦੀ ਵੈਰਨ ਹੈ[1], ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਾਨ ਨਾਮ ਦੀ ਅਸਵਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕੱਟੀ ਗਈ। ਮਨ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੇ ਖਿੜਦਾ ਹੈ, ਖਿੜਿਆ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੋਂ ਛੁੱਟਾ ਮਨ ਨਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਤੇ ਰਸ ਵਿਚ ਸੌਖਾ ਤੁਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਖੇਵੇਂ ਪੁਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਲੜਦਾ ਤੇ ਵੈਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦਾਨ ਕਰੋ ਤਾਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਭੀ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਯਾਰ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਤੁਸਾਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਦਾ 'ਇਸ਼ਨਾਨ' ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਕੱਟਦਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਦਾ 'ਦਾਨ' ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਕੱਟਦਾ ਹੈ ਤੇ 'ਨਾਮ' ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਵ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਨੰਦ ਕੌਰ ਸੁਣਕੇ ਖਿੜ ਆਈ, ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਤੋਂ ਜੀ ਵਿਚ ਸੋਚ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ, ਦਿਲ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਚਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਉਹ ਸਿੱਧੀ ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਬੇਗੁਮਰਾਹ ਟੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਬੀਬੀ ਅੱਜ ਕੁਝ ਉਦਾਸ ਉਦਾਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਲਿਵ ਦੀ ਡੋਰ ਢਿੱਲੀ ਕਰ ਛੱਡੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸਿੱਧੇ ਪਰ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਪਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਖਿੜ ਪਈ ਤੇ ਲਿਵ ਦੀ ਤਣੀ ਫੇਰ ਕੱਸ ਖਾ ਗਈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਸੁਭਾਗ ਨੇ ਭੀ ਸੁਣੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਯਾ, ਹੇ ਭਗਵੰਤ! ਕਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ, ਜਦ ਮੈਂ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਦੇ ਕਹੇ ਤੇ ਨਿਸਚਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗ਼ਰੀਬ ਘਰ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਤਨੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਂ ਭੀ ਸੰਸਾਰ ਦਿਆਂ ਬੇਇਤਬਾਰੀਆਂ, ਧ੍ਰੋਹ, ਲੋਭ, ਲਾਲਚ ਤੇ ਹੇਰ ਫੇਰ ਨਾ ਦੇਖਦੀ, ਪਰ ਸ਼ੁਕਰ, ਲੱਖ ਲੱਖ ਸ਼ੁਕਰ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਬੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੇ ਧੂਹ ਕੇ ਕੱਢਿਆ, ਸੰਸੇ ਤੋਂ ਕੱਢਿਆ, ਰੁਲਣ ਤੋਂ ਕੱਢਿਆ; ਮੌਤ ਤੋਂ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਨਾਮ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੇਖੋ ਕਿ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਮੈਨੂੰ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਭੀ ਉੱਤਮ ਘਰ ਲੱਭਾ। ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਗਰੀਬੀ ਹੈ, ਪੰਡ-ਤਾਈ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕਿੰਨਾ ਸੁਖ ਹੈ ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਠੰਢ ਹੈ, ਕਿੰਨਾ

---

1. ਲਿਵ ਛੁੜਕੀ ਲਗੀ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਮਾਇਆ ਅਮਰੁ ਵਰਤਾਇਆ। [ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ-੨੯

ਪਯਾਰ, ਨਿਰਵੈਰਤਾ, ਅਭੇਤਾ ਤੇ ਰਸ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰਦੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸੱਚੇ ਦੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ:—

"ਆਇਓ ਸੁਨਨ ਪੜਨ ਕਉ ਬਾਣੀ ॥
ਨਾਮੁ ਵਿਸਾਰਿ ਲਗਹਿ ਅਨ ਲਾਲਚਿ
ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਪਰਾਣੀ ॥" ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। 'ਨਾਮ ਬਾਣੀ' ਦੇ ਝੂਟੇ ਮਾਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਟਿਕਾਉ ਬਣਿਆਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਉਮਾਹ ਅੰਗ ਅੰਗ, ਮਨ, ਚਿੱਤ ਸਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਤਾਰ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਸਰੇ ਤਾਂ ਵਰੋਸਾ ਛਡਦੇ ਹਾਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਚਿਤਵਨੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੰਦੇ ਦੀ ਮਾੜੀ ਚਿਤਵਨੀ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਚਿਤਵਦੇ। ਅੱਜ ਦੇਖੋ ਮੇਰੀ ਮਾਂ—ਧਰਮ ਦੀ ਮਾਂ, ਸੱਚ ਦੀ ਮਾਂ—ਨੂੰ ਰਤਾ ਕੁ ਸੰਸਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸਾਧੂ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕੀਕੂੰ ਕੱਢਿਆਂ ਹੈ ਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੋਟੇ ਲੋਕ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਧੋਹਤਰੇ, ਪਸ਼ੂਬ੍ਰਿਤੀ ਭਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਰੂਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੀ ਵਸਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਹਿ ਸੁਭਾ ਸੁਖ ਵਿਚ ਹੈ ਅਰ ਦੇਵਤਾ ਜੀਵਨ ਬਿਤੀਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੁਭਾਗ ਦੇਖ ਦੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਸਿੱਧੇ ਖਰ੍ਹਵੇ ਪੇਂਡੂ ਕੀਕੂੰ ਦੇ ਹਨ ? ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਹਿ ਸੁਭਾ ਉਸ ਤੋਂ ਇਤਨਾ ਪੁੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਅਮੀਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੀਮਾਰ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦੁੱਧ ਦਾ ਛੰਨਾ ਮੰਗ ਘੱਲੇ ਤਾਂ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਬਿਨ ਤੀਊੜੀ ਪਾਏ ਦੁੱਧ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਸੰਝ ਦੇ ਦਿਵਾਨ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਹਿਸੁਭਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਹੋ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਬਾਬਾ ਰਹਿਰਾਸ ਦੇ ਭੋਗ ਮਗਰੋਂ ਦੋ ਇਕ ਖੁੱਲੇ ਬਚਨ ਕਰ ਛਡਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਉਤੇ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਲੜਾਈ ਹੰਗਾਮੇ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਬਾਬੇ ਤੱਕ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਅਮੋਲਕ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਗੁਆਉਂਦੇ ਹੋ ? ਨਾਮ ਜਪੋ, ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੋ, ਖਿਮਾਂ ਕਰੋ ਤੇ ਵਧੋ ਫੁਲੋ। ਏਹ ਸੁਆਸ ਰਤਨਾਂ ਤੋਂ ਅਮੋਲਕ ਹਨ, ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਕਾਰੂੰ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਇਕ ਇਕ ਪਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਾਧੂ ਨਾ ਮਿਲੀ, ਓਹ ਪਲ, ਓਹ ਦਮ, ਓਹ ਸੁਆਸ ਕਿੰਨੇ ਅਮੋਲਕ ਹੋਏ, ਜੋ ਮੋਹ, ਬਾਦ, ਈਰਖਾ, ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ? ਅਕਾਰਥ ਜ਼ਿੱਦਾਂ ਤੇ ਹੋੜਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਕੀ ਕਰੋਗੇ ? ਝਗੜੇ ਪਾ ਕੇ ਤੇ ਜਿੱਤ ਕੇ ਕੀਹ ਲਓਗੇ ? ਜਦ ਕਰੋੜਾਂ ਰਤਨਾਂ ਤੋਂ ਅਮੋਲਕ ਸੁਆਸ ਐਵੇਂ ਲੰਘ ਗਏ ਤਾਂ। ਉੱਠੋ ਭਜਨ ਕਰੋ ਜੋ ਮੋਹ ਤੇ ਵੇਰ ਦੂਰ ਹੋਵੇ।

ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ [illegible] ਜੀ ਦੇ ਉਪਕਾਰਾਂ ਪਰ ਵਖਯਾਨ ਦਿਓ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਖਿਆ ਭਾਈ:—

"ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਇਆ,
ਅਸੀਂ ਪਸ਼ੂ ਸਾਂ
ਸਾਨੂੰ ਆਦਮੀ ਬਣਾਇਆ, ਫੇਰ
ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ
ਦੇਵਤਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।
ਹੁਣ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ
ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰੀਏ,
ਵੰਡ ਛਕੀਏ
ਤੇ ਨਾਮ ਜਪੀਏ।"

"ਇਥੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਲੈਕਚਰ ਮੁੱਕ ਗਿਆ। ਇਕ ਸਜਣ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਬਾਬਾ ਜੀ! ਬੱਸ ?" ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਖਿੜਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਭਾਈ! ਮੇਰੇ ਹੱਡ ਜੋ ਬਤਿਆ ਮੈਂ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਰਾਹਕ ਹਾਂ, ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਫਾਰਸੀਆਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀਆਂ ਵਾਲੀ ਚਾਤੁਰੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਐਸਾ ਆਦਮੀ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰੀਗਰ ਸਨ ਕਿ ਉਹੋ ਜੇਹੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਹੀ ਬੈਕੁੰਠ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਕਿਸੇ ਕੁਟਵਾਲ ਦੀ, ਹਵਾਲਾਤ ਦੀ, ਹੜ੍ਹੀ ਬੇੜੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਾ ਰਹੇ। ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪਯਾਰ ਹੀ ਪਯਾਰ ਫੈਲ ਜਾਵੇ।

"ਹੋਰ ਬਈ ਸੱਜਣੋਂ! ਜੇ ਅਸਾਂ ਓਹੋ ਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਬਣਨ ਦਾ ਹੋਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ; ਜੇਹੋ ਜੇਹੇ ਆਦਮੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਅਸਾਂ ਉਪਕਾਰ ਗਿਣ ਛੱਡੇ ਤੇ ਓਸ ਰਾਹੇ ਨਾ ਟੁਰੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਬੇਅਦਬੀ ਹੀ ਹੈ। ਸਜਣੋਂ! ਰਤੀ ਰਵਾਲ, ਕਿਣਕਾ, ਭੋਰਾ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਓਸੇ ਤੋਰੇ ਤੁਰਨਾ ਲੋੜੀਏ, ਜਿਸ ਤੋਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਤੋਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਮਿਹਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰੇ।"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਵਾਲਾ ਇਹ ਬਾਬਾ ਸੀ ਨੌਧ ਸਿੰਘ। ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸੁਭਾਗ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਖ਼ੂਬ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆਂ। ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਆਪਣੇ ਆਹਰੇ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਨਿੱਕਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਨੰਦ ਕੌਰ ਤੋਂ ਸੂਤ ਕੱਤਣਾ, ਮੱਖਣ ਕੱਢਣਾ, ਘਿਉ ਬਨਾਉਣਾ ਆਦਿ ਸਿੱਖ ਗਈ ਸੀ, ਸੋ ਹੁਣ ਹੱਥ ਕਾਰ ਵੱਲ ਤੇ ਮਨ ਕਰਤਾਰ ਵੱਲ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

—o—

ਕਾਂਡ ਨੌਵਾਂ

ਇਕ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਆਯਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਥੜੇ ਤੇ ਬਹਿਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਿੰਦਯਾ ਕਿਤੀ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕੀ ਡਾਗਾਂ ਲੈਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਉਸ

ਬਸਤੇ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਆ ਨਿਕਲਿਆ, ਕੀ ਦੇਖੇ ਕਿ ਇਕ ਲੰਮੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ, ਪਰ ਕੇਸ ਹੀਨ ਆਦਮੀ ਖੜਾ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕੀ ਉਸ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਹਨ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆਂ, "ਭਾਇਆ! ਤੂੰ ਚਿੱਟੇ ਬਸਤਰਾਂ ਵਾਲਾ ਸਾਡੇ ਮੈਲੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿੱਦਾਂ ਆ ਗਿਆ?"

ਉਹ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, "ਤੁਸਾਨੂੰ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਆਰੀਆ ਬਨਾਉਣ ਆਇਆ ਹਾਂ"। ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਖਿਆ—"ਕੀ ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਬਣਾਵੇਂਗਾ?" ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ "ਪਸ਼ੂ ਪਸ਼ੂ ਹਨ, ਆਦਮੀ ਆਦਮੀ। ਮੈਂ ਕਰਾਮਾਤ ਦਾ ਕਾਇਲ ਨਹੀਂ।" ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਸੱਜਣਾਂ! ਸਾਨੂੰ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਔਖਾ ਕੰਮ ਰਿਜਕ ਰੋਟੀ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਕੇ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਚਤੁਰਾਈਆਂ ਲਈ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਗ ਜਾ ਲਾਓ"। ਉਹ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, "ਅਸਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਰੀਆ ਕਰਨਾ ਹੈ।" ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਬਨਾਉਣਾ ਤਾਂ ਆਰੀਆ ਬਣ ਕੇ ਕੀ ਬਨਾਉਣਾ ਜੇ? ਜੇ ਅਸਾਂ ਪੱਠੇ ਖੋਹਕੇ ਹੀ ਖਾਣੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣਿਆਂ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਜੇ ਅਸਾਂ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਨਾ ਤੇ ਪਰਾਏ ਹੱਕ ਨੂੰ ਗਊ ਸੂਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ, ਜੇ ਅਸਾਂ ਵਰਤਣ ਦਇਆ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਰੀਆ ਕਹਾ ਲਿਆ ਤਦ ਕੀ, ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਮ ਕਹਾ ਲਿਆ ਤਦ ਕੀ, ਰਹੇ ਤਾਂ ਪਸ਼ੂ ਦੇ ਪਸ਼ੂ"। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਓਹ ਠਿਠੰਬਰ ਗਿਆ। ਕੁਛ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਤੋਰੀ ਗਿਆ:—

"ਸੁਣ ਭਾਇਆ! ਪਸ਼ੂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਭੁੱਖ ਲੱਗੇ ਤੇ ਆਪੂੰ ਨਾ ਲੱਭੇਸੁ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੱਠੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਦਮੀ ਰੱਜਿਆ ਬੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ; ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪਸ਼ੂ ਤੋਂ ਬੀ ਨੀਵੇਂ ਹਾਂ। ਸੱਜਣਾ! ਧੜੇਬੰਦੀ ਸਿਖਾ ਕੇ ਕੀ ਬਨਾਵੇਂਗਾ? ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਐਸਾ ਦਾਰੂ ਦੇਹ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਹ ਦਾਰੂ ਪੀਕੇ ਆਪਣੀ ਲਹੂ ਚੋਵੀਂ ਕਮਾਈ ਭੰਗ ਦੇ ਭਾੜੇ ਨਾ ਰੋੜ੍ਹੀਏ। ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਠੰਢ ਪਾ ਕਿ ਛਿੰਦਾਂ ਵਿਚ ਆਕੇ ਖੱਟਿਆ ਕਮਾਇਆ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਨਾ ਰੋੜ੍ਹੀਏ। ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਮੱਤ ਦੇਹ ਕਿ ਵੱਟਾ ਨਾ ਮਾਰੀਏ, ਪਰਾਯਾ ਪੱਠਾ ਦੱਬਾ ਹਨੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਵੱਢ ਕੇ ਕਲੇਸ਼ ਨਾ ਵਧਾਈਏ। ਕਿਰਤਨ ਕਰੀਏ; ਵੰਡ ਛਕੀਏ ਤੇ ਨਾਮ ਜਪੀਏ, ਇਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਭੀ ਕਲਯਾਣ ਹੈ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਬੀ। ਸੱਜਣਾਂ! ਇਹ ਰਾਸ ਤੇਰੇ ਪੱਲੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾਹ, ਅਸੀਂ ਸੁਖੀ ਵੱਸਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਪਿੱਡ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਜੇਹੇ ਹਾਂ। ਪੰਜ ਦਸ ਘਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਬੀ ਹਨ, ਓਹ ਬੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਲ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਝੇੜੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਸਾਡਾ ਹਉਮੈ ਰੋਗ ਤਾਂ ਕੱਟਣਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਦੇਵ ਬਿਰਤੀ ਬਨਾਉਣਾ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਚਾਰ ਮਾਲੀ ਢੱਟੇ ਲੜਨ ਘੁਲਨ ਜੋਗੇ ਬਣਾਕੇ ਟੁਰ ਜਾਵੇਂਗਾ, ਪਏ ਤੇਰੇ ਮਗਰੋਂ ਭਰਾ ਭਰਾ ਲੜਨਗੇ ਤੇ ਜ਼ਿੱਦਾਂ ਬੰਨ੍ਹਣਗੇ। ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਪੰਡਤ ਆਇਆ ਕਰਨਗੇ, ਝਗੜੀਆਂ ਦੀਆ ਛਿੰਝਾਂ ਪਿਆ ਕਰਨ-ਗਿਆਂ। ਪੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤੇ ਬਿਰਾਦਰੀਆਂ ਵਿਚ ਟਾਕਰੇ ਟੁਰ ਪੈਣਗੇ।......ਹੋਰ ਕੀ ਹੋਣਾਂ ਹੈ? ਮਿੱਤ੍ਰਾਂ! ਮੈਂ ਕੁਛ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਰਹਿ ਆਇਆ ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਤਮਾਸ਼ੇ ਦੇਖ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਜਾਹ ਵੀਰਾ! ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਹ। ਸਾਨੂੰ ਮੂਰਖਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰੈ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇਹ—

ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ
ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਤੇ
ਨਾਮ ਜਪਣਾ।

ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮੂਰਖਤਾ ਵਿਚ ਸੁਖੀ ਪਏ ਵੱਸਦੇ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਤਸੀਲ ਤੇ ਠਾਣੇ ਦੇ ਪਹੇ ਮਸੇਂ ਭੁੱਲੇ ਹਨ ਤੇ ਕਲਾਲਖਾਨੇ ਠੇਕੇ ਦੀ ਹੱਟੀ ਅਸਾਂ ਸੌ ਸੁੱਖਣਾ ਸੁੱਖਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੋਂ ਵਿਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਖਹਿੜੇ ਛੁਡਾਏ ਹਨ। ਜਾਹ ਵੀਰਾ! ਅਸਾਂ ਹੁਣ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਚਸਕਾ ਛੱਡਕੇ ਮਸੇਂ ਮਸੇਂ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਜਾਹ ਵੀਰਾ! ਅਸਾਂ ਹੁਣ ਮਸਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨਾਲ ਕਸਾਈਆਂ ਵਕੀਲਾਂ ਮੁਨਸ਼ੀਆ ਦੇ ਘਰ ਭਰਕੇ ਆਪ ਸੁੱਕੇ ਟੁੱਕਰ ਖਾਣ ਦੀ ਬਾਣ ਛੱਡ ਪੈਸੇ ਘਰ ਰੱਖ ਕੇ ਚੋਪੜੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਸੁਆਦ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਸਾਡੇ ਕਰਮ-ਸੜੇ ਪੈਰਾਂ ਨੇ ਕਚਹਿਰੀ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਛਾਨਣੀ ਛੱਡੀ ਹੈ। ਜਾਹ ਵੀਰਾ! ਜਾਹ ਦੇਖ, ਸਾਡੇ ਖੂਹਾਂ, ਪੈਲੀਆਂ ਬੰਨਿਆਂ ਤੇ ਦੇਖ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੂਰਖ ਲੋਕ ਕਿਰਤਾਂ ਕਰਦੇ ਸੁਖਮਨੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਫਿਰ ਸਾਡੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਫਿਰ ਕੇ ਵੇਖ, ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਜਸ ਦੀ ਧੁਨਿ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਏਗੀ। ਫੇਰ ਦੱਸ ਸਾਨੂੰ ਤੇਰੀ ਪੰਡ-ਤਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ?"

ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਿੱਧੇ ਨੁੱਲੇ ਪਰ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਵਾਕ—ਹੱਡ ਬੀਤੇ ਵਾਕ-ਯਾਉ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਸੁਭਾਉ ਚਿੰਬੜੀਦਾਰ ਸੀ, ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਕੀ ਤੁਸਾਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਵਿਦਯਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣੀ? ਜਗਤ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਸੁਖ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ— ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈਂ? ਮੈਂ ਉਸ ਵਿਦਯਾ ਨੂੰ ਵਿਹੁ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਸਭਾਉ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ। ਵਿਦਯਾ ਇਕ ਸਾਣ ਹੈ, ਇਸ ਪਰ ਕਾਚੂ ਚੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਤਿੱਖਾ ਕਾਚੂ, ਕੈਂਚੀ ਚੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਤਿੱਖੀ ਕੈਂਚੀ। ਹਾਂ, ਐਸੀ ਵਿਦਯਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੁਭਾਓ ਨਹੀਂ ਮੁੜਦਾ, ਪਸ਼ੂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੋੜੀਂਦੀ। ਹਾਂ, ਜੇ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਐਸੀ ਵਿਦਯਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ਜੋ ਸੁਭਾਉ ਪਲਟ ਦੇਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮੂਰਖ ਚੰਗੇ ਹਾਂ, ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਆਪਣੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਨਾ ਦੁਖਦੇ ਹਾਂ ਨਾ ਦੁਖਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਭਾਈਆ! ਕੋਈ ਵਿਦਯਾ ਐਸੀ ਹਈ, ਜੋ ਕਾਯਾਂ ਪਲਟੇ, ਤਾਂ ਦੱਸ?

ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਹੁਣ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕਹੀਣ ਲੱਗਾ: ਤੁਮਾਰਾ ਗੁਰੂ ਬੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਥਾ, ਤਬੀ ਐਸਾ ਕਹਿਤਾ ਹੈ?

ਬਾਬਾ— ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ! ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸੀ, ਵਾਹ! ਪਰ ਮੈਂ ਸਦਕੇ ਉਸ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਦੇ ਸੂਰਜ ਵੱਲ ਮੈਂ ਤੱਕਿਆ ਮੇਰੇ

ਨੈਣ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਛ ਨਾ ਦਿੱਸਿਆ, ਮੈਂ ਸਦਕੇ ਏਸ ਹਨੇਰੇ ਦੇ, ਵਾਹ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾ !

"ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ
ਦਿਉਹਾੜੀ ਸਦ ਵਾਰ ॥
ਜਿਨਿ ਮਾਣਸ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਕੀਏ
ਕਰਤ ਨ ਲਾਗੀ ਵਾਰ ॥"

ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਦੇਵਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ! ਤੇਰੀ ਵਿਦਯਾ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰ !

ਬਾਬਾ— ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਇਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੱਤਾ ਕੁਛ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਕ ਗੱਭਰੂ ਨੇ ਵੱਟ ਕੇ ਹੂਰਾ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਦੇ ਬੁਥਾੜ ਤੇ ਮਾਰਿਆ :— 'ਕੂ ਤਾਂ ਓਇ, ਫੇਰ ਕੂ !'

ਬਾਬੇ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ, ਗੱਭਰੂ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਦੂਜਾ ਹੂਰਾ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਫੇਰ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾਇਆ, ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ : 'ਖਿਮਾ ਕਰੋ'। ਪਰ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਜੋ ਹੂਰੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮ ਗਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਤ੍ਰਪ ਉਠਿਆ, ਤਦ ਬਾਬੇ ਕਿਹਾ— "ਵੇਖ ਸਿਖਾਵਣ ਆਏ ਵੀਰਾ ! ਤੇਰੀ ਬਿਰਤੀ ਹੁਣ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਹੈ ਇਹ ਦੇਵ ਬਿਰਤੀ ? ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਹੂ ਨਹੀਂ ਧੋਪਦਾ। ਪਯਾਰ ਨਾਲ ਵੈਰ ਜਿੱਤੀਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸ, ਅਸੀਂ ਮੂਰਖ ਹਾਂ, ਸੁਖੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ।"

ਹੁਣ ਡਾਂਗਾਂ ਵਾਲੇ ਬੀ ਪੁੱਜ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, 'ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ?' ਪਰ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕਰ ਠਹਿਰ ਗਏ। ਤਦੋਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: 'ਵੀਰੋ ! ਜੇਰਾ ਕਰੋ, ਇਹ ਆਦਮੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਐਸੀ ਵਿਦਯਾ ਜੋ ਵੈਦ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਨਹੀਂ ਮੋੜਦੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਘੁਸਮਸਾਲੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੈ, ਪਰ ਪਯਾਰ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਯਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਏਸ ਦੀ ਭੁੱਲ ਕੱਢ ਦੇਈਏ। ਜੇ ਮਾਰ ਘੱਤਿਆ ਤਦ ਭੁੱਲ ਇਸ ਦੀ ਆਤਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਏਗੀ, ਦੂਰ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋਊ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਿੰਦਯਾ ਰੱਬੀ ਗੁਣ ਨਹੀਂ, ਨਿੰਦਯਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਭ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਧਰਮ ਦੇ ਲੇਖੇ ਵਿਚ 'ਨਿੰਦਯਾ, ਨਹੀਂ ਗਿਣੀ ਗਈ, ਇਹ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਗੇਣਤੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਹੈ, ਜੇ ਇਹ ਨਿੰਦਯਾ ਕਰੂ ਤਾਂ ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਕਰੂ; ਜਦ ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਕਰੂ ਤਦ ਧਰਮੀ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਫੇਰ ਜਦ ਧਰਮੀ ਨਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਅਧਰਮੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਧਰਮੀ ਪਹਿਲਾਂ ਧਰਮੀ ਬਣੇ ਆਪ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੱਤ ਦੇਵੇ।'

ਬਾਬੇ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਪਰ ਤੋਲਵੀਂ ਗੱਲ ਨੇ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਗੱਸੇ ਵਿਚ ਉਛਲਦੇ ਤੇ ਡਾਂਗਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਡਰਦੇ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਸੋਚ ਫੁਰ ਹੀ ਪਈ ਕਿ ਸੱਚਮੁੱਚ ਨਿੰਦਯਾ ਆਸੁਰੀ ਗੁਣ ਹੈ, ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਆਸੁਰੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਾਹਦਾ ਭਲਾ ਹੋਯਾ, ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਨਿੰਦਯਾ, ਗੁੱਸਾ, ਈਰਖਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਏ !

ਇਸ ਸੋਚ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਦਾ ਕਾਟਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਬਦਲਿਆ। ਬਾਹਰੋਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਸੱਜਣਾ ! ਕੋਈ ਤੇਰਾ ਰੱਬ ਹੈ ?' ਉਪ-ਦੇਸ਼ਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਕੋ ਰੱਬ ਹੈ'।

ਬਾਬਾ—ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ : ਭਲਿਆਈ ਵਧੇ ਕਿ ਆਖਦਾ ਹੈ ਬੁਰਿਆਈ, ਨਿੰਦਯਾ, ਈਰਖਾ, ਲੜਾਈ ਵਧੇ ?

ਉਪਦੇਸ਼ਕ —ਪਿਆਰ ਵਦੇ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਅੱਗ ਪਾ ਦਿੱਤੀ, ਨਾਤ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੌਖਲੇ ਵਿਚ ਪਾ ਲਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੁਸਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਭਰੇ ਮਰਮ ਦੇ ਥਾਂ ਛੇੜਕੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਮੌਤ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰੰਜ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਘੱਲਿਆ। ਤੁਸਾਂ ਕੀਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ? ਰੱਬ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਕਿ ਰਾਖਸ਼ੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ?

ਉਪਦੇਸ਼ਕ— ਸਿੱਧੇ ਪਰ ਤ੍ਰਿਖੇ ਘਾਵ ਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆ ! ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਸਮਝ ਪੈ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਦੱਸ ! ਹਰ ਧਰਮ ਵਾਲਾ ਕੀ ਆਪਣੀ ਤ੍ਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਲੋਚਦਾ ? ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਵਧ ਜਾਣ ?

ਬਾਬਾ—ਠੀਕ ! ਮੈਂ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਵਾਧਾ ਲੋਚਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਉਹ 'ਨਮੂਨਾ ਹੈ, ਉਹ 'ਵੰਨਗੀ ਹੈ, ਉਹ 'ਪੂਰਨਾ' ਹੈ ਜਿਹੇ ਜਿਹੇ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਆਦਮੀ ਰੱਬ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਜੇ ਵਧ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜਗਤ ਬੈਕੁੰਠ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਨਿੰਦਕ, ਧਾੜਵੀ, ਠੱਗ, ਗੰਢੀਕੱਪ, ਚੋਰ ਪਾਪੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾਣ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੱਥਿਆ ਤੇ ਲਿਖਦਿਆਂ 'ਸਿੱਖ' ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਰਤਬ ਕਰੀ ਜਾਣ ਤੇ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਜਾਵਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਗੱਲ ਦੱਸਾਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਲੜ ਲਾਯਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੱਢੀ ਲੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਓਨ ਆਖਿਆ ਮੈਨੂੰ ਸਿਖ ਬਣਾਓ। ਅਸਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕਿਹਾ ਵੱਢੀ ਛੱਡ। ਉਹਦੀ ਤਲਬ ਦਸ ਰੁਪੱਯੇ ਸੀ, ਵੱਢੀ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਦੀ ਗੁਜ਼ਰਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟੁਰਦੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਸੀਸ ਵੱਟਕੇ ਵੱਢੀ ਛੱਡ ਹੀ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂਹ ਵੇਚਣੀ ਪਈ, ਘੋੜੀ ਵੇਚਣੀ ਪਈ, ਨੌਕਰ ਹਟਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਪੀਹੇ ਪਕਾਵੇ, ਕਪੜੇ ਧੋਵੇ, ਆਪ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰੇ ਤਦ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਟੁਰੇ, ਪਰ ਦੇਖੋ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਅਸਾਂ ਰਲਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਖ ਬਨਾਯਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਵੱਡਾ ਧਰਮੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਬੀ ਵੰਡ ਛਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਜਪਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ ਮੇਰਾ ਤਾਪ ਲਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਸੁਖੀ ਹਾਂ, ਨਾਮ ਨੇ ਠੰਡ ਪਾ ਦਿਤੀ ਹੈ।

ਉਪਦੇਸ਼ਕ-ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸਿਖ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ?

ਬਾਬਾ-ਨਹੀਂ।

ਉਪਦੇਸ਼ਕ (ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ)-ਕਿਉਂ ?

ਬਾਬਾ-ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਕਰੋਗੇ ? ਸੱਚ ਸੁਣਕੇ ਝੱਲੋਗੇ ? ਅਸੀਂ ਖਹੂਰੇ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਲੋਕ ਹਾਂ।

ਉਪਦੇਸ਼ਕ-ਨਹੀਂ ਜੀ।

ਬਾਬਾ-ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਖਲਵਾੜੇ ਵਿਚ ਚਿਣਗ ਨਹੀਂ ਵਾੜਨੀ।

ਉਪਦੇਸ਼ਕ-ਮੈਂ ਚਿਣਗ ਹਾਂ ?

ਬਾਬਾ-ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੈ। ਸੱਚ ਹੈ ਕੌੜਾ ਪਰ ਕੀ ਕਰਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕੂਣ ਦੀ ਜਾਚ ਨਹੀਂ। ਵੇਖ, ਤੂੰ ਆਰੀਆ ਅੱਜ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਆਇਆ, ਤੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤਪਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਿਖ ਹੋਕੇ ਤੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਜਾਏਂਗਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਪਾਏਂਗਾ, ਪਰ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦਾ ਘਰ ਹੋਇਆ :-

'ਪਿਆਰ'

ਉਪਦੇਸ਼ਕ-ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਲਾਉਂਦੇ ?

ਬਾਬਾ-ਅਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਮੁਚੀ ਸੁਖੀ ਹੋਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਮੂਰਖ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਜੋ ਕਰਨੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਲੋਕ ਹਨ, ਓਹ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਭਲੇ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਉਹ ਆਪੇ ਸਿੱਖ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਈ ਤਰਲੇ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਪਦੇਸ਼ਕ—ਬਾਬਾ ! ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕੀ ਕਰਾਂ, ਤੇਰੇ ਵਾਕ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਹਨ। ਕੌੜੇ ਹਨ, ਪਰ ਹਨ ਸੱਚੇ। ਭਲਾ ਜੇ ਮੈਂ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਸਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਪਵਾਂ ਤੇ ਸਿਖ ਬਣ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਦਿਓਗੇ ?

ਬਾਬਾ-ਨਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ! ਨਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਥਾਂ, ਨਾ ਤੇਰੇ ਜੋਗੀ ਰੋਟੀ, ਉਞੇਂ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਹੋਕੇ ਕੁਛ ਦਿਨ ਰਹਿ ਜਾ, ਪਰ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਭਰਾ ਹੋਕੇ ਨਹੀਂ।

ਉਪਦੇਸ਼ਕ-ਕਿਉਂ ?

ਬਾਬਾ-ਜਿਸਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਰਿਜ਼ਕ ਦਾਤੇ ਹੋਣ ਤੇ ਸਿਦਕ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸਿਖ ਕਾਹਦਾ ? ਉਹਦੀ ਸਿਖੀ ਜੋ ਰੋਟੀ ਪਹਿਲਾਂ ਖਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਬਜਗਾਰੀ ਕੰਮ ਹੈ, ਬਜਾਰੀ ਸੌਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਨੇ ਖੋਫ ਖਾਧਾ ਆਪਣੇ ਖੋਟੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾਯਾ ਆਪਣੀ ਕਲਯਾਣ ਵਾਸਤੇ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਆਦਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰੋਟੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵੇਗਾ, ਅਸਾਂ ਨਕਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕੀ ਦੇਣੀ ਹੈ ?

ਉਪਦੇਸ਼ਕ-ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੇ ਠੁੱਲੇ ਬਾਬਿਆ ! ਤੂੰ ਬੜਾ ਦਾਨਾ ਹੈਂ।

ਬਾਬਾ-ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੂਰਖ ਹਾਂ, ਪਰ ਸੱਜਣਾਂ 'ਸੱਚ ਬੜਾ ਦਾਨਾ ਹੈ,' ਸੱਚ ਜੇਡਾ ਦਾਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਉਪਦੇਸ਼ਕ-ਹੇ ਖੁਰਦਰੇ ਪਰ ਖਰੇ ਬੰਦੇ ! ਮੈਨੂੰ ਸੋਝੀ ਹੋ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨਿੰਦਯ, ਬਖ਼ੀਲੀ ਤੇ ਧੜੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਗੁਆਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਭ ਨੂੰ ਮਤਲਬੀ, ਚੰਚਲ, ਠੱਗ ਤੇ ਚਲਾਕ ਡਿੱਠਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਬੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਲਈ ਇਹੋ ਵਤੀਰੇ ਫੜੇ। ਹਾਂ ਮੈਂ ਦੋਸ਼ੀ, ਪਰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਇਨਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਨਮੂਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਯਾ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਦਯਾਨਤਦਾਰੀ ਦਾ ਸਾਫ ਜੀਵਨ ਹੋਵੇ, ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਵੰਡ ਖਾਣਾ ਹੋਵੇ, ਨਾਲ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਪਯਾਰ ਹੋਵੇ। ਅੱਜ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਇਕ ਖਰ੍ਹਵੇ ਪਰ ਸਾਫਗੋ, ਕਿਰਤੀ ਪਰ ਦਾਨੀ, ਧਰਮ ਪਰ ਸਹਾਰੇ ਤੇ ਖਿਮਾਂ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਆ ਖਲੋਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਮੂਨਾ ਅਨੋਖਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਦੰਗਲ ਜਿੱਤੇ ਤੇ ਮਾਅਟਕੇ ਮਾਰੇ ਅੱਜ ਆਪ ਇਸ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਕਾਇਲ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਬਈ ਇਕ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਓ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਮੂਰਖ ਅਨਪੜ੍ਹ ਪਰ ਧਰਮੀ, ਕਿਰਤੀ, ਦਾਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਣਾ ਲਓ। ਮੁਬਾਰਕ ਹੈ ਇਹ ਪਿੰਡ ਜਿਥੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਟੁਰ ਗਈ ਹੈ, ਧੰਨ ਹੈ ਇਹ ਥਾਉਂ ਜਿਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਥਾਣੇ ਤੇ ਕਚਹਿਰੀ ਦਾ ਰਾਹ ਗੁੰਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਬੀ ਹੁਣ ਏਸੇ ਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰੱਖ ਲਵੋ ?

ਹੁਣ ਡਾਂਗਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਮੱਥੇ ਸਾਫ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬੇ ਹੁਰੀਂ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਆ ਗਏ। ਸੰਗਤ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਸਾਰਾ ਮਾਮਲਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ, ਸੰਗਤ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖਿਮਾ ਦਿਤੀ। ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਨਿੱਤਨੇਮ, ਸੁਖਮਨੀ ਦਾ ਪਾਠ ਇਹ ਕਾਰ ਮਿਲੀ। ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਕੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਨੂੰ ਬੁਹਾਰਨਾ ਤੇ ਵਿਛਾਈ ਕਰਨੀ ਤੇ ਜਲ ਭਰਨਾ, ਇਹ ਸੇਵਾ ਮਿਲੀ ਤੇ ਰਿਜ਼ਕ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ਾਮਲਾਟ ਵਿਚੋਂ ਕੁਛ ਭੋਂ ਦੇ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਵਾਹੀ ਸਿੱਖੇ ਪਰ ਹਾਲੇ ਦੂਜੇ ਭਰਾ ਕੰਮ ਕਰਾ ਦਿਆ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤਦ ਤਾਈਂ, ਜਦ ਤਾਈਂ ਕਿ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਙ ਭਰਾ ਨਾ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਫਸਲ ਨਾ ਹੋ ਪਵੇ ਸੁ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਛਕੇ।

--o--

ਕਾਂਡ ਦਸਵਾਂ

"ਜੋ ਪ੍ਰਭੁ ਕਰੈ ਸੋਈ ਭਲ ਮਾਨਹੁ
ਸੁਖ ਦੁਖਿ ਓਹੀ ਧਿਆਈਐ ਰੇ" ॥

ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਬੀਤਿਆ ਕਿ ਬਰਖਾ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਆ ਪਾਇਆ, ਥਲ ਜਲ ਹੋ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬਰਖਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਮੰਗਨ ਸਨ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਆਸਮਾਨ ਦੇ ਪਰਨਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਈ ਦਿਨ ਬੱਸ ਹੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪੁਕਾਰਾਂ ਮਚ ਗਈਆਂ। ਬਾਬੇ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਲੋਕੀਂ ਭੱਜੇ ਆਉਣ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਰਜ਼ਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਜਦ ਦੁਖੀ ਦਿਲ ਦੇਖੇ ਕਿ ਬਹੁਤ ਘਾਬਰ ਵਿਚ ਹਨ ਤਾਂ ਧਰਮਸਾਲੇ ਅਖੰਡਪਾਠ ਰਖਾ ਦਿਤਾ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮੇਹਰ ਕੀਤੀ, ਬਰਖਾ ਨੇ ਅੱਤ ਤੋਂ ਬੱਸ ਕੀਤੀ। ਇਧਰ ਭੋਗ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਲੰਗਰ ਵਰਤੀਜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਪਿੰਡੋਂ ਆਏ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ

ਆਏ ਗਏ ਅਤਿੱਥੀ ਮੁਸਾਫਰ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛੱਕ ਰਹੇ ਸਨ; ਤਦ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕੀਹ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਸਦਾ ਦੇ ਦਸਤੂਰ ਦੇ ਉਲਟ ਅੱਜ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਥੋੜੇ ਸਨ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣ ਨਾ ਆਏ। ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ! ਫੇਰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਘੱਲਿਆ ਪਰ ਬੁਲਾਏ ਤੇ ਬੀ ਕੋਈ ਨਾ ਆਇਆ। ਜਦ ਫੇਰ ਇਕ ਦੋ ਸੱਦੇ ਗਏ, ਨੱਥੂ ਮੋਚੀ ਆਇਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ: ਬਈ ਬਾਬਾ! ਪਿਛਲੀਆਂ ਬੀਤੀਆਂ ਬੀਤ ਗਈਆਂ, ਹੁਣ ਅਗੋਂ ਨੂੰ ਬਰ ਨਹੀਂ ਮਿਚਦਾ?

ਬਾਬਾ—ਕਿਉਂ ਬਰਖੁਰਦਾਰ?

ਮੋਚੀ—ਪੁੱਛ ਕੁਛ ਨਾ।

ਬਾਬਾ—ਕਿਉਂ ਬਈ?

ਮੋਚੀ— ਅਸੀਂ ਥੋੜੇ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤੇ, ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੀ ਜੈ! ਜੇ ਅਸੀਂ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਮਾਰੇ ਪਏ ਹਾਂ। ਪੁੱਛ ਕੁੱਛ ਨਾ, ਤੇ ਬੱਸ ਹੋਣ ਦੇਹ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣਾ ਦੀਨ, ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ।

ਬਾਬਾ— ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹਈ ਤੇ ਦੀਨ ਭੀ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਸਭ ਨੂੰ ਨਿਬਾਹੂ, ਪਰ ਬੱਚਾ! ਨਵ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੋਟਿਆਂ ਦਾ ਮਾਸ ਕੀਕੂੰ ਅਵਾਜ਼ਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਸਾਡੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੱਠੇ ਵਾਸ, ਸਾਂਝੇ ਭਾਈਚਾਰੇ, ਇਹ ਨੇਹੁੰ ਕੀਕੂੰ ਟੁੱਟ ਗਿਆ?

ਮੋਚੀ— ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਦੀਨ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੀਨ ਵਿਚ ਇਹ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕਲਮੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ, ਕਾਫਰ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ।

ਬਾਬਾ— ਬੱਚਿਆ! ਇਹ ਦੀਨ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਂ?

ਮੋਚੀ— ਪੁਰਾਣਾ।

ਬਾਬਾ— ਤੇ ਫੇਰ ਅੱਗੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀਕੂੰ ਵਰਤਦੇ ਰਹੇ?

ਮੋਚੀ— ਵਰਤਦੇ ਰਹੇ, ਬੇਖਵੇ ਜੁ ਸਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਬਾਬਾ— ਤੇ ਹੁਣ ਪਤਾ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗਾ?

ਮੋਚੀ— ਸੈਫ ਦੀਨ ਸਾਡਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਅੱਠ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਆਯਾ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਓਸ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਹਲੀਆਂ ਹਨ।

ਬਾਬਾ— ਹੁਣ ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ ਹੈ?

ਮੋਚੀ — ਹੁਣ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰੋਂ ਆਯਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਤੇ ਹੋਰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਥਾਈਂ ਰਹਿ ਰਹਿਕੇ ਤੇ ਫ਼ਿਕਹ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਕੇ ਆਇਆ ਹੈ।

ਬਾਬਾ— ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੀ ਪੜ੍ਹੀ ਸੂ?

ਮੋਚੀ— ਤੇ ਹੋਰ!

ਬਾਬੇ ਨੇ ਹਾਹੁਕਾ ਲੀਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ:—ਹੈਂ, ਐਨਾ ਕੁਛ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਕੇ ਫੇਰ ਦੁਫੇੜ ਪੁਆਂਦਾ ਹੈ?

ਮੋਚੀ— ਮੈਂ ਜਾਵਾਂ?

ਬਾਬਾ— ਫੇਰ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਬੀ ਸਾਡੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀਵੋਂਗੇ?

ਮੋਚੀ— ਕਿੱਤਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਛੁੱਟਦਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਦਾ ਖਾਂਵਾਂ ਪੀਵਾਂਗੇ ਨਹੀਂ।

ਬਾਬਾ— ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਬੱਚਾ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਫਿਕਰ ਪੈਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਲੌਢਾ ਪਹਿਰ ਹੋ ਆਇਆ, ਕਈਆਂ ਕਈਆਂ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ, ਲੋਕੀਂ ਵੱਟਾਂ ਬੰਨਿਆਂ ਖੂਹਾਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੋਈ ਦੋ ਕੁ ਘਰ ਤਾਂ ਜ਼ਿਮਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਨ, ਬਾਕੀ ਕੁਛ ਜੁਲਾਹੇ, ਮੋਚੀ, ਛੀਂਬੇ ਆਦਿਕ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕ ਸਨ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਖੂਹ ਤੇ ਜੁੜੇ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਬਾਬਾ ਬੀ ਪੈਲੀ ਬੰਨੇ ਵੇਖਦਾ, ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਰੋਆਂ ਤੱਕਦਾ ਆ ਨਿਕਲਿਆ। ਅੱਗੇ ਸੈਫ ਦੀਨ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿੱਸੇ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕੀਕੂੰ ਸਾਡੇ ਮੁਗ਼ਲ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਵੱਢਿਆ ਤੇ ਮਾਰਿਆ, ਨਾਲ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਦੀਨ ਵਿਚ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਮੁੱਠ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਾਇਰ ਹੋ ਗਏ ਹੋ ਜੋ ਬਕਰੀਦ ਨੂੰ ਬੱਕਰਾ ਵੱਢਦੇ ਹੋ ਤੇ ਗਊ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਬਾਬੇ ਦੀ ਕੰਨੀਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਦੂਰੋਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਸੋ ਉਹ ਧਸੜਕੇ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਆ ਹੀ ਗਿਆ ਤੇ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠਾ। ਭਾਵੇਂ ਸੈਫਦੀਨ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਵੈਰ ਦੀ ਅੱਗ ਮਘਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਤਦ ਬੀ ਬਾਬੇ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਤੇ ਨੂਰਾਨੀ ਸੂਰਤ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ 'ਬਾਬਾ ਆਯਾ, ਬਾਬਾ ਆਯਾ' ਨਿਕਲ ਹੀ ਗਿਆ, ਚਿਹਰੇ ਖਿੜ ਹੀ ਪਏ ਤੇ 'ਆਓ ਬੈਠੋ' ਆਖ ਹੋ ਹੀ ਗਿਆ!

ਹੁਣ ਜਦ ਸੈਫਦੀਨ ਨੇ ਸੂਰਤ ਨਜ਼ਰ ਭਰਕੇ ਤੱਕੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੀ ਹੌਲ ਜਿਹਾ ਪਿਆ। ਸੁਹਣਾ ਇਕੋ ਜੇਹਾ, ਇਕ ਢਲਵੀਂ ਨਕਸ਼ਬੰਦੀ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਤੇ ਤਿੱਖੇ ਨੱਕ ਵਾਲਾ ਚਿਹਰਾ, ਬੀਬੀ ਦਾਹੜਾ, ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਸੀਲੀ, ਭਰਵੱਟਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੋਅਬ ਤੇ ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੇੜਾ, ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਕੋਈ ਜਮਾਲ ਤੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਸਕ੍ਰਾਹਟ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਿਹਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ, ਇਹ ਸੀ ਬਾਬੇ ਦੀ ਸੂਰਤ। ਇਹ ਨੇਕੀ ਤੇ ਨਕਸ਼ਵਾਲਾ ਚਿਹਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਘਬਰਾ ਗਿਆ, ਅੰਦਰਲੇ ਜ਼ਿਦ ਵਾਲੇ ਥਰ ਤੋਂ ਉਖੜ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਫਤਗੂ ਬਦਲ ਲਈ ਤੇ ਹੁਣ ਹਜ਼ਰਤ ਉਮਰ ਦੀ ਸਾਖੀ ਸੁਨਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਕੁਛ ਚਿਰ ਬੋਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਥਿੜਕਦਾ ਥਿੜਕਦਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਦੇ ਦੀਨ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਬੀ ਲਖ ਲਈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਵਾਅਜ਼ ਖ਼ਤਮ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸੈਫ਼ਦੀਨ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਬਾਬਾ! ਤੁਹਾਡੀ ਸੂਰਤ ਬੜੀ ਸੁਹਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਾਸ਼! ਤੁਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੁੰਦੇ?

ਬਾਬਾ— ਭਾਈਆ! ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ?

ਸੈਫਦੀਨ— ਈਮਾਨਦਾਰ ਨੂੰ।

ਬਾਬਾ— ਈਮਾਨਦਾਰ ਦਾ ਕਿ ਅਰਥ ਹੋਇਆ?

ਸੈਫਦੀਨ— ਜੋ ਇਕ ਅੱਲਾ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਿਰਕ ਤੇ ਕੁਫ਼ਰ ਤੋਂ ਪਾਕ ਹੈ।

ਬਾਬਾ— ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਨਿਭੇ ਕਿ ਨਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਬੀ ਤਾਂ ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ ਤੇ ਨਿਰਾ ਇਕੋ ਉਸ ਦਾ ਹਾਂ।

ਸੈਫਦੀਨ— ਬੁੱਤ ਨਹੀਂ ਪੂਜਦਾ ?

ਬਾਬਾ— ਕਈ ਵਾਰ ਵਹੁਟੀ, ਪੁਤ੍ਰ, ਇੱਜ਼ਤ; ਦੌਲਤ ਅੱਲਾ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਮੈਂ ਅੱਲਾ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਾਂ। ਇਹੋ ਤਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਵਹੁਟੀ, ਪੁਤ੍ਰ, ਚਾਂਦੀ, ਪੱਥਰ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਲਾ ਵੱਧ ਪਿਆਰਾ ਲਗੇ ਤੇ ਜੇ ਓਸ ਅੱਲਾ ਨਾਲੋਂ ਕੁਛ ਹੋਰ ਵਧੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬੁਤਪਰਸਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਜਾਚ ਵਿਚ ਇਉਂ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸੈਫਦੀਨ ਕਦੇ ਬਾਬੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਤੱਕੇ, ਕਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਲ। ਆਖੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਕੀਹ ਆਖੇ। ਬਾਬੇ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨੇ ਓਸਦੇ ਅੰਦਰ ਘਾਟ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਬਾਬਾ— ਦੱਸ ਬਈ ਸੱਜਣਾ ! ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਭੁੱਲ ਵਿਚ ਹਾਂ ? ਪੇਂਡੂ ਹਾਂ, ਅਨਪੜ ਹਾਂ।

ਸੈਫਦੀਨ— ਨਹੀਂ, ਠੀਕ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਮੁਆਹਦ[1] ਤਾਂ ਹੋ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਰਸੂਲ ਦੇ ਕਾਇਲ ਨਹੀਂ।

ਬਾਬਾ— ਰਸੂਲ ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਂਹਦੇ ਹੋ ?

ਸੈਫਦੀਨ— ਅੱਲਾ ਦੇ ਘੱਲੇ ਹੋਏ ਪੂਰੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ।

ਬਾਬਾ—ਤਾਂ ਰਸੂਲ ਨੂੰ ਬੀ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ।

ਸੈਫਦੀਨ—ਫੇਰ ਲਬਾਂ ਕਤਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ?

ਬਾਬਾ— ਸਜਣ ਜੀ ! ਗੱਲ ਯਕੀਨ ਦੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਤੇ ਕੁਨਸ ਫੜਦੇ ਹੋ ਲਬਾਂ ਦੀ, ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆਂ ?

ਸੈਫਦੀਨ— ਬਾਬਾ ! ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰਸੂਲ ਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਦੱਸੋ ?

ਬਾਬਾ— ਕੀ ਲੋੜ ?

ਸੈਫਦੀਨ— ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇ !

ਬਾਬਾ— ਸੱਜਨਾਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਈ ਪਤਾ ਲਾ ਕੇ।......... (ਹਾਹੁਕਾ ਲੈ ਕੇ) ਪਿੰਡ ਸੁਖੀ ਪਿਆ ਵੱਸਦਾ ਸੀ, ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦੁਫੇੜ ਪਾ ਚਲਿਆ ਹੈਂ। ਚੰਗਾ, ਰੱਬ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਕਰੇ !

ਸੈਫਦੀਨ— ਕਿਉਂ, ਮੈਂ ਕੀ ਆਖਿਆ ਹੈ ? ਆਪਣੇ ਦੀਨ ਦੀ ਮੱਤ ਨਾ ਦਿਆਂ ?

ਬਾਬਾ— ਜਮ ਜਮ ਦਿਓ, ਪਰ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਵਹਿਬਤਾਂ ਕਿਉਂ ਸਿਖਾਓ ?

ਸੈਫਦੀਨ (ਤਮਕ ਕੇ)— ਸ਼ੈਤਾਨੀ ?

ਬਾਬਾ— ਗੁੱਸੇ ਨਾ ਹੋ, ਮੈਂ ਅਮਪੜ੍ਹ ਆਦਮੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਗਾਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਖ਼ੁਦਾ ਤੇ ਇਕ ਸ਼ੈਤਾਨ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਸੈਫਦੀਨ—ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ।

ਬਾਬਾ— ਨੇਕੀ, ਪਿਆਰ ਉਪਕਾਰ, ਭਲਾ ਕਰਨਾ, ਬੰਦਗੀ ਕਰਨਾ: ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਸੈਫਦੀਨ— ਠੀਕ।

ਬਾਬਾ— ਚੁਗ਼ਲੀ, ਨਿੰਦਯਾ, ਮਾਰਨਾ, ਦੁੱਖ ਦੇਣਾ, ਵੈਰ ਕਰਨਾ, ਬੁਰਾ ਕਰਨਾ, ਬੰਦਗੀ ਤੋਂ ਗ਼ਾਫ਼ਲ ਹੋਣਾ, ਏਹ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਵਹਿਬਤਾਂ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਸੈਫਦੀਨ— ਠੀਕ।

ਬਾਬਾ— ਫੇਰ ਤਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ 'ਹਮਸਾਇਆਂ ਮਾਂ ਪਿਉ ਜਾਇਆਂ' ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਰਨਾ, ਸਾਥੋਂ ਨੱਕ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਸਿਖਾ ਚੱਲੇ ਹੋ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਤੇ ਇਹ ਵੈਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਸੂਗ ਵੱਟਣਾ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਵਹਿਬਤ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਬਾਬੇ ਦੀ ਜਟਕੀ ਤੇ ਖਰੀ ਖਰੀ ਗੱਲ ਸੈਫਦੀਨ ਨੂੰ ਚੁਭੀ, ਹੁਣ ਸੋਚੇ : ਜੁਆਬ ਕੀ ਹੋਵੇ ! ਲੱਗਾ ਭੋਂ ਵੱਲ ਤੱਕਣ।

ਬਾਬਾ—ਦੇਖ ਸੱਜਣਾਂ ! ਰੱਬ ਇਕੋ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਓਸ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਜਿੱਕੂੰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਵੇ। ਫੇਰ ਅਸਾਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਰਲਕੇ ਵੱਸਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵੰਡ ਨਾ ਖਾਵਾਂਗੇ, ਦੁਖ ਸੁਖ ਸਾਂਝੇ ਨਾ ਕਰਾਂਗੇ, ਝੱਟ ਕੀਕੂੰ ਟੱਪੇਗਾ ? ਜੇ ਰੱਬ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਬਾਪੂ ਹੈ ਤਾਂ ਦੱਸ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਨਹੀਂ ? ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦੁਫੇੜ ਕਿਉਂ ਪੁਆ ਚੱਲਿਆ ਹੈਂ ? ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਿਉਂਦਰਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਮਸੀਤ ਉਸਾਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਬੀਉ ਬੀਜ ਚੱਲਿਆ ਹੈਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਤਾਂ ਦਾਉ ਲੱਗੇ ਤੇ ਮਸੀਤ ਦੀ ਇੱਟ ਇੱਟ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਇਹੋ ਉਦਮ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਧਰਮਸਾਲਾ ਲਈ ਰਹੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਕਿਉਂ ਸਾਡੇ ਸੁਖੀ ਵੱਸਦੇ ਪਸੂਆਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਢੁੱਡ ਮਾਰਨੇ ਸਿਖਾਲ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ? ਤੁਹਾਡੇ ਭਾਣੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੇ, ਨਾ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਫਿਕਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਖੀ ਵੱਸਦੇ ਸਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਦੁਖੀ ਕਰ ਚੱਲੇ ਹੋ। ਮੇਰੇ ਦੋ ਪੁਤ ਹੋਣ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੁਤ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵੈਰ ਕਰਨ। ਅੱਲਾ ਕੀਕੂੰ ਖੁਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਓਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵੈਰ ਤੇ ਸੂਗ ਰੱਖਣ।

ਸੈਫਦੀਨ (ਬੜਾ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਤੇ ਕਚਾ ਹੋ ਕੇ)—ਤੇਰਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਦੀਨ ਸਭ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਏ ?

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਆਖਿਆ ਹੈ ? ਸੱਜਣਾਂ ! ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤੇ ਰਿੰਜ ਨ ਹੋਵੀਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਦੀਨ ਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਲ੍ਹੰਧਰਨਾਂ ਕਿਉਂ ਸਿਖਾਲਦੇ ਹੋ ? ਜਿਸਨੂੰ ਕੁਰਾਨ ਚੰਗਾ ਲੱਗੇ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਨ ਚੰਗਾ ਲੱਗੇ ਪੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹੇ। ਜੇ ਕੁਰਾਨ ਵਾਲਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਨੀ ਕੁਰਾਨੀ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰ ਲਵੇ; ਆਪੋ ਵਿਚ ਈਰਖਾ, ਵੈਰ ਤੇ ਸੂਗ ਕਿਉਂ ਹੋਵੇ ? ਇਕ ਆਦਮੀ ਰਾਮ ਨੂੰ

1. ਇਕ ਰੱਬ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ।

ਰਸੂਲ ਆਖਦਾ ਹੈ ਇਕ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ, ਇਹ ਦੋਵੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਗਰ ਲਾ ਲੈਣ, ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਵੈਰ ਕਿਉਂ ਵੱਸੇ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਟਕੀ ਗੱਲ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਵੈਰ ਹੈ ਉਹ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਬ ਹੈ ਉਹ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਲਾ ਹੋ ਕੇ ਬੀ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਵਿਚ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵੈਰ ਨਾਲ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਉਲਟ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਤੇ ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਹੈ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੈ ? ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਹੈ ਰੱਬ ਦਾ ਦਿਲ ਤੇ ਵੈਰ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ੈਤਾਨ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਸੈਫਦੀਨ—ਬਾਬਾ ! ਤੇਰਾ ਦੀਨ ਕੀ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ---ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਦੀਨ ਦਾ ਨਾਮ ਪੁਛੇਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਉਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੇ ਵਰਤੋਂ ਪੁੱਛੇ ਤਾਂ ਸੁਣ :—

ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ,
ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਤੇ
ਨਾਮ ਜਪਣਾ।

ਸੱਜਣਾਂ ! ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਤੇਰੇ ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਨਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ?

ਸੈਫਦੀਨ—ਨਹੀਂ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਸੱਚ ਦੱਸ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਥੋਂ ਕਿਉਂ ਵਿਛੋੜ ਚੱਲਿਆ ਹੈ ? ਮੈਂ ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾ ਨੇ, ਜੋ ਥੋੜੀ ਜ਼ਿਮੀਂ ਵਾਲੇ ਹਨ ਸ਼ਾਮਲਾਟ ਵੰਡਣ ਲਈ ਤਸੀਲ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਆਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਥੋੜੇ ਹਾਂ, ਸਾਡੀ ਧਿਰ ਰੱਖੋ। ਦੱਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ? ਅਸੀਂ ਅਗੇ ਟੱਬਰ ਵਾਂਗੂ ਵੱਸਦੇ ਸਾਂ, ਹੁਣ ਪਏ ਠਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਰੁਲਾਂਗੇ ਤੇ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਮੁਸੱਦੀਆਂ ਦੇ ਹੂਰੇ ਖਾਵਾਂਗੇ। ਅਗੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਲ ਬੈਠਦੇ ਸਾਂ, ਹਰ ਗੱਲ ਪੰਚਾਇਤ ਵਿਚ ਮੁਕਾ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ, ਹੁਣ ਠਾਣੇ ਦੀ ਧੁਰ ਬੱਝੇਗੀ। ਫੇਰ ਸਿਖ ਠਾਣੇਦਾਰ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇਰੇ ਦੀਨ ਭਾਈਆਂ ਦਾ ਮੱਕੂ ਬੰਨ੍ਹਣਗੇ। ਸੈਫਦੀਨਾਂ ਵੀਰਾ ! ਹਲ ਅਸੀਂ ਵਾਹਾਂਗੇ, ਮੁੜ੍ਹਕੇ ਸਾਡੇ ਚੋਣਗੇ, ਸਿਆਲੇ ਦੀਆਂ ਕੱਕਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜੱਫਰ ਜਾਲਾਂਗੇ, ਭੋਂ ਨਾਲ ਭੋਂ ਅਸੀਂ ਬਣਾਂਗੇ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਸੱਤ ਸੱਤ ਰੁਪਏ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਜ਼ਰਦੇ ਪੁਲਾ ਰਿਨ੍ਹਾਵੇਗੀ, ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਦੁੱਧ ਘਿਵਾਂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਚਲਾਵੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਸੁੱਕੇ ਟੁੱਕਰ ਖਾਵਾਂਗੇ, ਭੋਆਂ ਗਹਿਣੇ ਪੈਣਗੀਆਂ, ਭਰਾ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹੀਰੇ ਹਰਨ ਵਰਗੇ ਸੁਹਣੇ ਭਰਾ ਮਾਰੇ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੇ, ਤੇ ਸਾਡੀ ਓਸ ਕਠਨ ਕਮਾਈ ਤੋਂ ਡਿਪਟੀ ਤੇ ਵਕੀਲ ਬਣਨਗੇ ਤੇ ਮੋਟਰਾਂ ਤੇ ਸੈਲ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟਣਗੇ। ਸੈਫ਼ ਦੀਨਾਂ ! ਕੀ ਬੀ ਬੀਜ ਚੱਲਿਓਂ ? ਯਾਰਾ ! ਵਿਦਯਾ ਤਾਂ ਸੁਹਣੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੜਨਾ ਹੀ ਕਿਉਂ ਸਿਖਾਲਦੀ ਹੈ ? ਸੱਚ ਹੈ, ਕੈਰੋਂ ਪਾਂਡੋ ਪੜ੍ਹੇ, ਪਰ ਵੈਰ ਨਾ ਮਾਰਿਓ ਨੇ, ਦੇਸ਼ ਗਾਲ ਘੱਤਿਆ। ਹੱਛਾ ਬਈ ਜਾਹ ! ਸਾਡੇ ਭਾਗ (ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ) ਭਰਾਵੋ ! ਸਲਾਮ, ਐਨੇ ਚਿਰ ਲੰਘ ਗਏ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਸ਼ੀਰ ਸ਼ੱਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ, ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੌਰੇ ਆਇਆ ਕਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, "ਤੁਮਾਰੇ ਮਾਫਕ ਸਭ ਗਾਉਂ ਭਲਾ ਮਾਨਸ ਚਾਹੀਏ।" ਸਰਕਾਰ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ ਸਾਂ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਡੀ ਸੱਚੀ ਸਰਕਾਰ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਭੇ ਭੇੜਾਂ ਮੁਕਾਲੀਆਂ, ਜੇਹੇ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਤੇਹੇ ਅਸੀਂ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਲਓ ਭਰਾਓ ਵਿਛੜਨ ਲੱਗੇ ਹੋ ਤਾਂ ਇਕ ਵੇਰੀ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ ਮਿਲ ਲਓ, ਇਹ ਅਰਮਾਨ ਤਾਂ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਏ ਕਿ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਵਿੱਛੜੇ ਤੇ ਗਲ ਲੱਗ ਕੇ ਬੀ ਨਾ ਵਿੱਛੜੇ।

ਉਸ ਪੱਕੇ ਹਿਰਦੇ ਬਾਬੇ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਅੱਥਰੂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੱਡਾ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਰਾਂਝਾ ਟੱਕ ਬੰਨ੍ਹੀ ਖੜਾ ਸੀ, ਭੁੱਬ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋ ਪਿਆ ਤੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਿਲੇ ਤੇ ਕੁਛ ਐਸਾ ਰੱਬ ਦਾ ਕਰਨਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਭ ਦੇ ਨੈਣ ਭਰ ਗਏ ਤ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਹਾਹ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ : 'ਬਾਬਾ ! ਅਸਾਂ ਨਹੀਓਂ ਲੜਨਾ, ਅਸਾਂ ਨਹੀਓਂ ਵਿਛੁੜਨਾ।' ਇਹ ਸੱਦ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਚੰਬੜਦੇ ਚੰਬੜਦੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰ ਲੈ ਕੇ ਮਾਨੋਂ ਇਕ ਗੁੱਥਾ ਹੋ ਗਏ। ਇਕ ਸੈਫਦੀਨ ਖੜਾ ਵੱਖਰਾ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਪਰ ਸੱਚੇ ਸਾਫ ਰੱਬੀ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਖੁਰਦਰੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜੀਉਂਦਾ ਅਸਰ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਬੀ ਪੰਘਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੀ ਜੋ ਤੀਰਾਹ ਵਿਚ ਚਾਕੇ ਜ਼ਹਾਦ ਦੇ ਹੋਕਰੇ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਹ ਨਕਸ਼ਾ ਤੱਕ ਕੇ ਪੰਘਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਐਸੀ ਇਹ ਪਲ ਸੀ ਕਿ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਵਾਂਗੂ ਸੈਫਦੀਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਚਾਲਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਕਰਤਬ, ਤਅੱਸਬ ਤੇ ਵੈਰ ਦੇ ਕੰਮ, ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਦੁੱਖ, ਚੋਪੜੀ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਖ਼ਾਤਰ ਪਰਜਾ ਦਾ ਅਮਨ ਭੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਿਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਾਰੇ ਲੰਘ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕਲਹ ਦਾ ਵਾਸ ਡਿੱਠਾ ਤੇ ਅਵਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪੋਟ, ਜੋ ਆਪ ਭਰੇਸੀ, ਦਿੱਸੀ ਤੇ ਚੰਗੀ ਭਾਰੂ ਹੋ ਦਿੱਸੀ।

ਜਦੋਂ ਬਗਲਗੀਰੀ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਅੱਡ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸੈਫਦੀਨ ਨੇ ਬਾਬੇ ਦੇ ਗੋਡਿਆਂ ਤੇ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਆਖਿਆ : 'ਬਾਬਾ ! ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮ ਹੈ ਪਰ ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੀ ਅੱਜ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਬੜਾ ਖਰਾ ਆਦਮੀ ਹੈਂ ਤੇ ਇਹ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆ ਵਿਚ ਮੁਹੱਬਤ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ; ਵੈਰ ਭੈੜੀ ਆਦਤ ਹੈ, ਇਹ ਇਲਾਹੀ ਖੂਬੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਵਸਫ ਹੈ।'

ਬਾਬਾ-ਫੇਰ ਯਾਰਾ ਨਿੱਤਰ ! ਤੂੰ ਬੀ ਪਿਆਰ ਕਰ।

ਸੈਫ਼ਦੀਨ-ਮੈਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਕਪਟ ਡਿੱਠਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਿਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਿੱਸਦਾ ਬੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਬੀ ਸਭ ਕੋਈ ਆਪਣੇ

ਨਫ਼ੇ ਲਈ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਵੇਂ ਕੋਈ ਟੁਰੇ, ਕਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕਰੇ, ਸਭ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਆਪਣਾ ਮਤਲਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਅਹਿਲ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਖ਼ਯਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਭਲਿਆਈ, ਨੇਕੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਵਾਹ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਪਟ ਹੀ ਕਪਟ ਤੇ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ (ਸੁਆਰਥ) ਹੀ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੀਹਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਤਬੀਅਤ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਲੂਣ ਦੀ ਖਾਣ ਵਿਚ ਹਰ ਸ਼ੈ ਜੀਕੂੰ ਲੂਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੀਕੂੰ ਆਪ ਹੋ ਜਾਈਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ-ਸੱਚ ਹੈ (ਹਾਹੁਕਾ ਲੈ ਕੇ)।

"ਲੋਭ ਲਹਰਿ ਅਤਿ ਨੀਝਰ ਬਾਜੈ
ਕਾਇਆ ਡੂਬੈ ਕੇਸਵਾ ॥"

ਸੈਫਦੀਨਾ! ਜਗਤ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ, ਇਹ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਇਕ ਲਿਵ ਦੀ ਤਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਬੱਸ ਜਦ ਇਹ ਤਾਰ ਟੁੱਟੀ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵਰਤੀ ਤਦ ਮਾਯਾ ਕਹੋ, ਹਉਮੈ ਕਹੋ, ਸ਼ੈਤਾਨ ਕਹੋ, ਬਦੀ ਕਹੋ, ਭੁਲੇਖਾ ਕਹੋ, ਦਿਲ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਘੱਤਦਾ ਹੈ; ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਪਸ਼ੂ, ਸਗੋਂ ਪਸ਼ੂ ਤੋਂ ਬੀ ਮਾੜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਹੇਠ ਬੰਦਾ ਬੰਦੇ ਦੇ ਹੱਕ ਮਾਰਦਾ ਤੇ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਸੋਚ ਫੁਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਰਾਜਾ ਫੌਜਾਂ, ਪੁਲਸਾਂ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਦ ਇਸ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਗਤ ਵਿਚ ਬੱਸ ਘਮਸਾਨ ਹੀ ਮਚ ਜਾਵੇ ਤੇ ਪਿਆ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਵੱਢ ਵੱਢ ਖਾਵੇ। ਤੇ ਜੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿਚ "ਨਿਆਂ" ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੱਸ ਜਾਵੇ, ਧਕਾ ਧੋੜਾ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਲਾ ਨਾ ਕਰਨ, ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਪਛਾਣਕੇ ਤੁਰਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹੱਕ ਦਾ ਆਦਰ ਪਏ ਕਰਨ, ਤਦ ਪੁਲਸ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਾ ਰਹੇ, ਤੇ ਜੇ ਕਦੇ ਧਰਮ ਪਛਾਣ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਦਇਆ ਧਾਰ ਲਵੇ ਤਦ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਸੈਫਦੀਨਾਂ! ਫੇਰ ਤਾਂ ਖਵਰੇ ਸਾਨੂੰ ਜੰਦਰਿਆਂ ਦੀ ਬੀ ਲੋੜ ਨ ਰਹੇ।

ਸੈਫਦੀਨ— ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਦੀਨਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੱਤ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਫੇਰ ਕੀਹ ਧਾੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਕੇ, ਸਮਝਕੇ, ਸਾਰੇ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਪਰ ਟੁਰਦੇ ਹਨ, ਹੱਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਛਾਨਦਾ, ਦਇਆ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸੰਤੋਖ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਹਲਾਲ ਪਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਵਿਹਾਰੀ, ਨਾ ਵਾਹੀ ਵਾਲੇ, ਨਾ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗੂ, ਨਾ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ, ਨਾ ਨ-ਮੁੱਕਰ।

ਬਾਬਾ— ਇਹੋ ਔਖੀ ਘਾਟੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਪੀਰ, ਪੈਗੰ-ਬਰ, ਅਵਤਾਰ ਗੁਰੂ ਆਏ, ਇਹੋ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਵੱਸੋ, ਧੱਕੇ ਧੋੜੇ ਨਾ ਕਰੋ, ਹੱਕ ਨਾ ਮਾਰੋ, ਦਇਆ ਕਰੋ; ਮੇਰੇ ਰਸੂਲ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ :—

ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸ ਸੂਅਰ ਉਸ ਗਾਇ ॥ ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਹਾਮਾ ਤਾ ਭਰੇ ਜਾ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨ ਖਾਇ ॥

[ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ: ੧-੭

ਪਰਾਇਆ ਹੱਕ ਮੁਰਦਾਰ ਹੈ, ਤੇ ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੂਤ ਤਾਂ ਬੱਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੋਈ ਧਰਮ ਪਰ ਟੁਰੇ ਤੇ ਹੱਕ ਹਲਾਲ ਪਰ ਸੰਤੋਖ ਕਰੇ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਪਰ ਦਇਆ ਵਰਤੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਖਰੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਤੁਸਾਂ ਬੀ ਮੰਨਿਆਂ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਦੁੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਕੇ ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਟੁਰੀਦਾ। ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਵਰਤ ਵਰਤ ਕੇ ਇਹ ਸੋਝੀ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰ ਸਾਡੇ ਕਸਰ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਕਿਣਕਾ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡੀ ਸਾਰੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਖੋਟ ਵਿਚ ਗੁਆਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੀਏ, ਪਿਆਰ ਕਰੀਏ, ਜੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਲਿਵ ਲਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਦਰਲੀ ਲਿਵ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਘਟਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਾਹਰਲੀ ਵਰਤੋਂ ਸੂਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਤਰੇ ਸੁਲਹ ਦੇ ਰਸੂਲ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖੀ ਹੈ :—

ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ॥ ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥ [ਜਪੁਜੀ

ਸੈਫਦੀਨ (ਤ੍ਰੱਪ ਕੇ)— ਖ਼ੂਬ! ਬਾਬਾ ਇਹ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਗੱਲ ਆਖੀ ਹਈ, ਇਹ ਅੰਦਰ ਸੱਖਣਾ ਹੋਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੰਬਲਭੂਸ ਹਨ। ਠੀਕ, ਬਹੁਤ ਠੀਕ! ਫੇਰ ਕੀਕੂੰ ਹੋਵੇ ?

ਬਾਬਾ—"ਰੱਬ ਦੀ ਲਿਵ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਸੁਹਬਤ ਤੇ ਅੱਲਾ ਦੀ ਯਾਦ"। ਇਸ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਲਿਵ ਲੱਗ ਜਾਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਬਾਹਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਧਰਮ ਤੇ ਦਇਆ ਵਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰੀ ਗਏ, ਸੁਖੀ ਹੋ ਗਏ। ਤੁਸਾਂ ਵਿਦਯਾ ਪਾਈ ਸੀ, ਵਿਦਯਾ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨੇਕੀ ਕਰੋ ਤੇ ਸਭ ਨੇਕੀਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ ਸੱਚਾ ਗਿਆਨ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ।

ਸੈਫਦੀਨ— ਲਓ ਬਈ ਦੀਨ ਭਾਈਓ! (ਭਰਾਵਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ) ਸੱਚ ਅੱਗੇ ਕਾਹਦੀ ਸ਼ਰਮ, ਮੈਂ ਆਲਮ ਫ਼ਾਜ਼ਲ ਹਾਂ, ਨਮਾਜ਼, ਰੋਜ਼ਾ, ਜ਼ਕਤਾ ਹਰ ਗੱਲੇ ਪੂਰਾ ਹਾਂ, ਪਰ 'ਅੱਲਾ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਮਰਕਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਜੇ ਅੱਲਾ ਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹਰ ਫ਼ੇਅਲ (ਕਰਮ) ਵਾਕ; ਖਯਾਲ ਵਿਚ ਮੁਹੱਬਤ ਲੋੜੀਦੇ' ਇਹ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਕਸਰ ਸੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਂ ਸ਼ਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਾਈ ਤੇ ਉਲਟਾ ਪੁਲਟਾ ਕੇ ਤੇ ਸ਼ਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੂਹ "ਮੁਹੱਬਤ" ਨਾ ਸਿਖਾਈ। ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਇਸ ਜੀਉਂਦੇ ਸੱਚ ਦੇ ਮਿਕਨਾਤੀਸ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਜਾਗ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸਾਂ, ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਫ਼ਿਰਿਆ ਹਾਂ, ਜਾਂਦਿਆਂ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਮਤ (ਨਿਰਦੋਸ਼ਤਾ) ਜਾਗੀ ਹੈ, ਇਕ ਕਦਰਦਾਨੀ ਉਪਜੀ ਹੈ, ਇਕ ਸੁਖ ਤੇ ਸਾਬਤੀ ਦਾ ਜਲਵਾ ਵੱਜਾ ਹੈ, ਸੋ ਮੇਰਾ ਜੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਏਥੇ ਹੀ ਰੱਖ ਲਵੋ ਤੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ 'ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਟੇਕ' ਵਾਲੇ ਮਕਤਬ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਪਵਾਂ। ਕੀ ਮੇਰੇ ਟੱਬਰ ਦਾ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਲਓਗੇ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਰਖ ਲਓਗੇ ?

ਸਾਰੇ— ਜ਼ਰੂਰ, ਜ਼ਰੂਰ!

ਬਾਬਾ— ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ!

ਸੈਫਦੀਨ— ਕਿਉਂ ਜੀ ?

ਬਾਬਾ— ਅਸੀਂ ਭਰਾਵਾਂ ! ਰਾਜ਼ਕ ਨਹੀਂ। ਅਸਾਂ ਤੈਨੂੰ ਰਚਿਆ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਰਾਜ਼ਕ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ। ਰਾਜ਼ਕ ਬਣੀਏਂ ? ਝੂਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਬੁਲਾਰੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਟੇਰੇ ਫਸਾਉਣੇ ਹਨ। ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਗ਼ਲਤੀ ਕੱਢਕੇ ਸੱਚ ਤੇ ਖੜੋਣਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣਾ ਹੈ ਸੋ ਵੀਰਾ ! ਗ਼ਰੀਬ ਰਾਹਕ ਤੇਰੇ ਲਈ ਸੌ ਦੋ ਸੌ ਕਿੱਥੋਂ ਕੱਢੀਏ ? ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਰੱਬ ਨੇ ਰਚਿਆ, ਤੇਰਾ ਰੱਬ ਰਾਜ਼ਕ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਤਰੇ ਅਵਤਾਰ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਹੈ:—

ਜਿਨਿ ਜੀਉ ਦੀਆ ਸੁ ਰਿਜਕੁ ਅੰਬਰਾਵੈ ॥ ਸਭ ਘਟ ਭੀਤਰਿ ਹਾਟੁ ਚਲਾਵੈ ॥

ਤੂੰ ਓਸ ਜੀਉਦੇ ਦਾਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੋ ਜਾਹ, ਓਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇਰਾ ਰਾਜ਼ਕ ਤੈਨੂੰ ਰਿਜ਼ਕ ਦੇਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਲੰਗਰੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਬੀ ਮਿਲੇਗਾ। ਹੋਰ ਵੀਰਾ ! ਦਾਤਾ ਕੌਣ ਤੇ ਮੰਗਤਾ ਕੌਣ ? ਇਕੋ ਉਹੋ ਦਾਤਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਤਾਂ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ। ਦਿਲ ਸਾਬਤੀ ਦਾ ਹੀਲਾ ਤਰਲਾ ਹੈ। ਜੀਕੂੰ ਅਸੀਂ ਪਏ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੂੰ ਬੀ ਕਰ। ਦਿਲ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਿਆਂ ਖ਼ੁਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਖ਼ੁਦਾ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਟੁੱਕ ਦੀ ਕੀ ਚਿੰਤਾ ? ਵੇਖ ! ਤੇਰੀ ਵਹੁਟੀ ਤੇਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਕੀ ਉਹ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ, ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ੂਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ? ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤੇਰੀ ਹੋ ਗਈ, ਉਸ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ ਦਾ ਫਿਕਰ ਤੈਨੂੰ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੂੰ ਅੱਲਾ ਦਾ ਹੋ, ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਓਸ ਦਾ ਹੋ, ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਫੋਕੇ ਇਲਮ ਤੇ ਹੁੱਜਤਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸੱਚੇ ਸੱਚ ਅੰਦਰੋਂ, ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਹੋ ਜਾ, ਤੇਰੇ ਸਭ ਫਿਕਰਾਨੇ ਅੱਲਾ ਨੂੰ। ਤੂੰ ਇਕ ਕੰਮ ਕਰ ਕਿ 'ਅੱਲਾ ਨਾ ਭੁੱਲੇਂ'। ਅੱਲਾ ਦੇ ਡਾਢੇ ਪਿਆਰੇ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ:—

ਕਾਹੇ ਰੇ ਮਨ ਚਿਤਵਹਿ ਉਦਮੁ ਜਾ ਆਹਰਿ ਹਰਿ ਜੀਉ ਪਰਿਆ ॥ ਸੈਲ ਪਥਰ ਮਹਿ ਜੰਤ ਉਪਾਏ ਤਾਕਾ ਰਿਜਕੁ ਆਗੈ ਕਰਿ ਧਰਿਆ ॥੧॥ ਮੇਰੇ ਮਾਧਉ ਜੀ ਸਤਸੰਗਤਿ ਮਿਲੇ ਸੁ ਤਰਿਆ ॥ ਗੁਰਪਰਸਾਦਿ ਪਰਮੁ ਪਦੁ ਪਾਇਆ ਸੂਕੇ ਕਾਸਟ ਹਰਿਆ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ ਜਨਿਨ ਪਿਤਾ ਲੋਕ ਸੁਤ ਬਨਿਤਾ ਕੋਇ ਨ ਕਿਸਕੀ ਧਰਿਆ ॥ ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਰਿਜਕੁ ਸੰਬਾਹੇ ਠਾਕੁਰੁ ਕਾਹੇ ਮਨ ਭਉ ਕਰਿਆ ॥੨॥ ਊਡੇ ਊਡਿ ਆਵੈ ਸੈ ਕੋਸਾ ਤਿਸੁ ਪਾਛੈ ਬਚਰੇ ਛਰਿਆ ॥ ਤਿਨ ਕਵਣੁ ਖਲਾਵੈ ਕਵਣੁ ਚੁਗਾਵੈ ਮਨ ਮਹਿ ਸਿਮਰਨੁ ਕਰਿਆ ॥੩॥ ਸਭਿ ਨਿਧਾਨੁ ਦਸ ਅਸਟ ਸਿਧਾਨ ਠਾਕੁਰ ਕਰ ਤਲ ਧਰਿਆ ॥ ਜਨ ਨਾਨਕ ਬਲਿ ਬਲਿ ਸਦ ਬਲਿ ਜਾਈਐ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਰਿਆ ॥੪॥

[ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫

ਸੋ ਵੀਰਾ ! ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਪਯਾਰ ਕਰ ਤੇ ਸਭ ਫਿਕਰਾਨੇ ਛੱਡ ਦੇਹ।

ਸੈਫਦੀਨ— ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਪਰ ਖ਼ਾਕ ਹੈ, ਬਾਬਾ ਜੀਓ ! ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਅਮਲ ਹੈ ਖਰਾ ਖਰਾ, ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਫੋਕੇ ਇਲਮ ਨੂੰ ਭੰਨ ਘੱਤਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਵਾਲੇ ਭਾਇਚਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਹੁਣ ਨਿੱਖੜਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਜਾਓ, ਸ਼ਾਮਾਂ ਹੋ ਗਇਆਂ ਹਨ, ਘਰੀਂ ਅੱਪੜੋ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਏਸ ਖੂਹ ਤੇ ਹੀ ਰਹਾਂਗਾ, ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾਂਗਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮੈਲ ਧੋਵਾਂਗਾ। ਜੋ ਉਹ ਘੱਲੇਗਾ ਸੋ ਖਾਵਾਂਗਾ, ਤੇ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਆਖਿਆ ਕਰੋਗੇ ਸੋ ਕਰਿਆ ਕਰਾਂਗਾ। ਬਾਬਾ ! ਇਲਮ ਦੀ ਮਗ਼ਰੂਰੀ ਮਗ਼ਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਧੋਣੀ ਬੜੀ ਔਖੀ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਤਾਂ ਦੇ ਜਾਹ ਕਿ ਮੈਂ ਓਸ ਮਗ਼ਰੂਰੀ ਨੂੰ ਧੋ ਘੱਤਿਆ ਹੈ।

ਬਾਬੇ ਨੇ ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਸੈਫ ਦੀਨ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, ਤੇਰੇ ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਈ ਹੈ, ਵੀਰਾ ! ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਹਰ ਆਖੀਦਾ ਹੈ, ਵੀਰਾ ! ਇਹੋ ਉਸਦਾ ਫਜ਼ਲ ਹੈ, ਵੀਰਾ ! ਇਹੋ ਅੱਲਾ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਦਿਲ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਏ ਲਿਵ ਪਾ ਜਾਏ, ਫੇਰ "ਇਹ ਲੋਕ ਸੁਖੀਏ ਪਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲੇ।"

—o—

ਕਾਂਡ ਗਿਆਰਵਾਂ

ਮਨ ਰੇ ਕਿਉ ਛੂਟਹਿ ਬਿਨੁ ਪਿਆਰੁ ॥"

ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਵਾਂਢਿਓਂ ਜੁ ਮੁੜਿਆ ਤੇ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਾ ਤਾਂ ਅਗੇ ਕੀ ਵੇਖੇ ਕਿ ਡਿਉਢੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਭੀੜ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਕੁਛ ਰੌਲਾ ਭੀ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਦਾ ਮੱਥਾ ਠਣਕਿਆ ਕਿ ਹੋਵੇ ਨਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੁਖ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਜੋ ਆਏ ਦਿਨ ਫੋਕੀ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪੜ੍ਹਾਕੂਆਂ ਦਾ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਫੇਰਾ ਪੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਬਖੇੜਾ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਚਰਜ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਜੋ ਵਿਦਯਾਵਾਨ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਏਹ ਪੜ੍ਹਕੇ ਮਨ ਦਾ ਸੁਖ ਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੁਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ? ਝਗੜਨਾ, ਲੜਨਾ, ਵਾਦ, ਈਰਖਾ ਤੇ ਬਖੀਲੀਆਂ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਘਾਬਰਦੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਪ੍ਰੇਮ, ਮੈਤਰੀ, ਖਿਮਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰਨਾ, ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਸ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ? ਇਹ ਕਿਸ ਆਸ ਉਮੇਦ ਵਿਚ ਜੀਉਦੇ ਹਨ ? ਜੋ ਲੋਕ ਈਰਖਾ ਤੇ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਅੰਦਰ ਰੱਖਕੇ ਝਗੜੇ ਝਾਂਜੇ ਛੇੜ ਕੇ ਇਹ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਓਹ ਇਸ ਦਾ ਲਾਮ ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ? ਵਿਦਯਾ ਪਾ ਕੇ ਮਾਨੋ ਦੀਵਾ ਤਲੀ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਫੇਰ ਜੀਉਣ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਧੁਰ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ[1] ! ਪਰ ਹੱਛਾ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਕਰੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਦਾ ਬਾਬਾ ਘਰ ਵਲ ਨਾਂ ਪਰਤਿਆ ਤੇ ਭੀੜ ਵਲ ਗਿਆ। ਅੱਗੇ ਵੇਖੇ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ 'ਰਾਂਝੇ' ਨੂੰ ਹਥਕੜੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਆਦਮੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਜਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਦੇ

1. ਪੜਿਆ ਹੋਵੈ ਗੁਨਹਗਾਰੁ ਤਾ ਓਮੀ ਸਾਧੁ ਨ ਮਾਰੀਐ ॥
[ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧

ਲੋਕੀ, ਕੀ ਸਿੱਖ, ਕੀ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਲੈ ਜਾਓ, ਪਰ ਓਹ ਇਕ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ। ਜਾਂ ਬਾਬਾ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਢੱਰਣ ਆ ਗਿਆ। ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਵੀ ਟਹਿਕ ਪਿਆ, ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਭੀ ਉਸ ਨੂਰਾਨੀ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਰਤਾ ਠਿਠਰ ਗਏ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਵਧਕੇ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਸਿਰ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਬੀਬਾ ਜੀਓ ! ਕਿਉਂ ਸੁੱਖ ਹੈ ?" ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ : "ਬਾਬਾ ਤੇਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਦੁੱਖ ਪਾਈਦੇ ਹਨ। ਆਹ ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਬੂ ਖੜਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਠਾਣੇ ਜਾ ਕੇ ਝੂਠੀ ਰਪਟ ਲਿਖਾਈ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਲਿਚੱਲੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਵਾਜਾ ਵਜਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਨਾਲ ਵੱਧ ਘੱਟ ਗੱਲਾਂ ਬੀ ਆਖਦਾ ਸੀ, ਰਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕੁਲਸਾਂ ਕੱਢਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਏਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਰਸੂਲ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ, ਮੈਂ ਸੱਚੀ ਆਖਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂਥੋਂ ਜਰਿਆ ਨਾ ਗਿਆ, ਫੇਰ ਮੈਂ ਇਕ ਦੋ ਔਗੁਣ ਈਸਾ ਦੇ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੇ, ਬੱਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਇਹ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਹੋ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਗਿਆ : ਠਾਣਾ ਲੈ ਕੇ ਆਂਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਦੇਖ ਬਾਬਾ ! ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲੋਂ ਗੱਲੀਂ ਵਧ ਘਟ ਹੋ ਪਿਆਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਠਾਣੇ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ? ਇਸ ਭਲੇ ਲੋਕ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੱਦ ਕਰ ਵਿਖਾਈ"।

ਬਾਬੇ ਨੇ ਸਾਰਜੰਟ ਵਲ ਤੱਕ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਸੱਜਣਾਂ ! ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਦਮੀ ਹੋ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਉਤੇ ਆਏ ਹੋ ਪਰ ਹਓ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਵੀਰ ਨਾ ! ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾ ਹੋਵੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਕ ਗੱਲ ਕਰਾ।"

ਸਾਰਜੰਟ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਪੁਰਾਣਾ ਪੁਲਸੀਆ ਸੀ, ਬਾਬੇ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੂਰ ਵਲ ਤੱਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ "ਕਾਹਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਹੋ ਕਰੋ ਗੱਲ।"

ਬਾਬਾ—ਭਾਈਆ ਜੀ ! ਅਸੀਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਆਰ ਪਸੂ ਲੋਕ ਹਾਂ, ਗੱਲ ਗੱਲ ਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜ ਬੋਲ ਪੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਕਦੀ ਠਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਚਲਾਂ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ, ਅਸੀਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿੱਬੜ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਇਸ ਬਾਬੂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰਸੂਲ ਨੂੰ ਮਾੜੇ ਵਾਕ ਆਖੇ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਭੀ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਹੂ ਧੋਤਾ, ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੀਨਦਾਰ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਧਰਮ ਖਿਮਾਂ ਲੋੜੀਏ; ਇਹ ਖਿਮਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਡੇ ਜੇਹੇ ਪਸੂਆਂ ਜਿੰਨਾ ਜੇਰਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਰ ਸਕਿਆ। ਦੱਸੋ ਹੁਣ ਬਣੇ ਕੀ ? ਅਸੀਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਗੁਆਰ ਲੋਕ ਠਹਿਰੇ, ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਠਹਿਰੇ, ਗੱਲ ਗੱਲ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਠਾਣ ਚਾੜ੍ਹ ਆਂਦੇ, ਅਸਾਂ ਗੁਆਰਪੁਣਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੇਚਲ ਜਾ ਪਾਣੀ। ਜੇ ਅਸੀ ਐਹੋ ਜੇਹਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਨਾ ਵੜਨ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਬੀ ਇਹ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ ਕੱਢ ਲੈਣਗੇ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਛਾਂਟ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਬਣਾ ਲਿਆ, ਫਿਰ ਹੁਣ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀਣੇ ਦਾਸ ਬਣਿਆਂ ਹੀ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋਇਆ ਨਾ। ਦੱਸੋ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰੀਏ ? ਪੜ੍ਹੇ ਅਸੀਂ ਨਾ ਜੋ ਕਾਨੂੰਨ ਛਾਂਟ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵਿਦਯਾ ਇਹ ਲੋਕ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ, ਓਹ, ਸਾਈਂ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਕਰੇ, ਸਾਨੂੰ ਨਾ ਹੀ ਲੱਭੇ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ ਰੇਲੋਂ ਦੂਰ ਹੈ, ਵੱਡੀ ਸੜਕੋਂ ਦੁਰਾਡਾ ਹੈ, ਕੇਹੇ ਸੁਖੀ ਵੱਸਦੇ ਸਾਂ, ਇਹ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਸਾਨੂੰ ਆ ਹੁੱਜਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ।

ਸਾਰਜੰਟ ਬੜਾ ਪੁਰਾਣਾ ਤੇ ਜ਼ਰਾ ਕਰੜੇ ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਬੇ ਦੀ ਖਰੀ ਖਰੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕੁਛ ਪੰਘਰ ਪਿਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ : "ਬਾਬਾ ! ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੂੰ ਚਾਲੀ ਸੇਰੀ ਆਖੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰੀਏ ? ਇਸ ਈਸਾਈ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜੋ ਤਕਲੀਫ ਪਹੁੰਚੀ, ਏਸ ਨੇ ਆਪਨੇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੱਸੀ, ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ, ਹੁਕਮੀ ਬੱਧੇ ਅਸੀਂ ਆਏ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਸਿਆਣੇ ਹੋ, ਅਸਾਂ ਹੁਕਮ ਬਜਾਵਣਾ ਹੈ।"

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਬਾ ਕਝ ਚਿਰ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਹੱਛਾ ਬਈ ਜਾਮਨੀ ਲੈ ਕੇ ਤਾਂ ਛੱਡ ਦਿਓਗੇ ?"

ਸਾਰਜੰਟ-ਠਾਣੇ ਆਓ, ਏਥੇ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਘੱਟ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਾਮਨੀ ਤੇ ਬੀ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋਵੇ।

ਬਾਬੇ ਨੇ ਤਿਊੜੀ ਜੇਹੀ ਵੱਟ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਰਾਂਝਿਆ ਮਿੱਤ੍ਰਾ ਹੁਣ ! ਫੇਰ ਮੱਥੇ ਦੀ ਲਿਖੀ ਅੱਲਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਮਝ ਕੇ ਝੱਲ, ਤੂੰ ਟੁਰ ਠਾਣੇ ਨੂੰ, ਤੇ ਅਸੀਂ ਕੁਛ ਹੀਲਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਤੇਰੇ ਦੀਨ ਭਾਈ ਹਨ, ਜੇ ਹੱਥਕੜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲੈ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਝੱਲ ਸਿਰੇ ਧਰ ਕੇ।"

ਹੁਣ ਰਾਂਝੇ ਹੁਰੀਂ ਤਾਂ ਠਾਣੇ ਨੂੰ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਖੜੀਆ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਇਸ ਭੀੜ ਵਿਚ ਆਇਆ ਖੜਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਉਸੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਦੀ ਘੋੜੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਵਾਗਾਂ ਮੋੜ ਲਈਆਂ ਤੇ ਇਧਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੋਗ ਵਰਤ ਗਿਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਲਈ ਸਾਰਿਆਂ ਵੇਲ ਪਾਈ। ਕੋਈ ਪੰਜ ਕੁ ਸੌ ਰੁਪੱਯਾ ਤਾਂ ਕੱਠਾ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਲੱਗੇ।

ਬਾਬੇ ਹੁਰੀਂ ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਸਰਪੱਟ ਦੁੜਾਉਂਦੇ ਵੀਹ ਮੀਲਾਂ ਤੇ ਗਏ, ਜਿਥੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਾਦਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬੰਗਲਾ ਸੀ। ਜਾ ਬਹਿਰੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੰਦਰ ਖ਼ਬਰ ਕਰੋ ਕਿ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਆਇਆ ਹੈ, ਕੁਛ ਵਕਤ ਦਿਓ। ਅੰਦਰੋਂ ਜਵਾਬ ਆਇਆ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲਤੇ ਹੈਂ ਏਕ ਘੰਟਾ ਠਹਿਰੋ। ਸੋ ਬਾਬੇ ਹੁਰੀਂ ਪਰੇ ਘਾਹ ਤੇ ਜਾ ਬੈਠੇ ਤੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਰੁੱਝ ਗਏ। ਡੇਢ ਕੁ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ।

ਸਾਹਿਬ—ਵੈਲ ! ਤੁਮਾਰਾ ਕਿਆ ਨਾਮ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਨੌਧ ਸਿੰਘ।

ਸਾਹਿਬ—ਵੈਲ ! ਤੁਮ ਕੈਸੇ ਆਯਾ ਹੈ?

ਬਾਬਾ—ਆਪ ਨਾਲ ਦਇਆ ਧਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ।

ਸਾਹਿਬ—ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ।

ਹੁਣ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਇਕ ਬੈਂਚ ਤੇ ਬਹਾਲ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ । ਲੱਗਾ ਪੁੱਛਣ :—

ਬਪਤਿਸਮਾ ਮਾਂਗਤਾ ?

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਕੁਛ ਸਮਝਣਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਕੀ ਵਸਤੂ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਰਤਾਰਾ ਕੀ ਹੈ ?

ਸਾਹਿਬ — ਹਮਾਰਾ ਦੀਨ ਹੈ ਖ਼ੁਦਾ ਪਰ ਈਮਾਨ, ਉਸ ਕੇ ਬੇਟੇ ਪਰ ਈਮਾਨ ।

ਬਾਬਾ-ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀਕੂੰ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ?

ਸਾਹਿਬ-ਸਭ ਕੋ ਆਪਨੇ ਮਾਫਕ ਪਿਆਰ, ਜੈਸਾ ਅਪਨੇ ਕੋ ਪਿਆਰ, ਵੈਸਾ ਹਮਸਾਏ ਕੋ ਪਿਆਰ ।

ਬਾਬਾ-ਬਹੁਤ ਹੱਛਾ । ਭਲਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਜੇ ਮੈਂ ਆਪ ਨਾਲ ਕੁਛ ਚਿਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਖ਼ਫਾ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ?

ਸਾਹਿਬ-ਨਹੀਂ ।

ਬਾਬਾ—ਭਲਾ ਜੇ ਲਿਖਣ ਘੜਣ ਲੱਗਿਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੇ ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਵੱਢੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਭੰਨ ਦਿਓਗੇ ?

ਸਾਹਿਬ (ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ)-ਐਸਾ ਕਿਉਂ ਬੋਲਤਾ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਹਮਸਾਏ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਪਿਆਰ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਪਾਸੋਂ ਖਬੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਸੱਟ ਲਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅੰਗ ਤੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਮਝ ਕੇ ਬਦਲਾ ਨਹੀਂ ਚੇਤੇ ਕਰਦਾ ।

ਸਾਹਿਬ-ਵੈਲ ਬੁੱਢੇ ! ਤੁਮ ਬਹੁਤ ਦਾਨਾ ਹੈ, ਠੀਕ ਹੈ ਐਸਾ ।

ਬਾਬਾ-ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਮੈਂ ਇਕ ਗੱਲ ਸੁਣਾਵਾਂ ਜੀ ! ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਇਕ 'ਬੁੱਧੂ' ਨਾਮ ਦਾ ਆਦਮੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਥੋੜੇ ਹੀ ਬਰਸ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਮਰਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਤੇ ਦੋ ਲੱਖ ਆਦਮੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਾਤਮਾਂ ਤੇ ਸੰਤ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦਸਾਂ ਰੁਪਯਾਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਆਕੇ ਕਿਹਾ : ਮੈਨੂੰ ਰੋਟੀ ਪਕਾ ਦੇਹ । ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਗੁੱਧਾ ਆਟਾ ਲੈਕੇ ਭਾਈ 'ਬੁੱਧੂ' ਨੇ ਰੋਟੀਆਂ ਤੰਦੂਰੇ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ ਪਰ 'ਬੁੱਧੂ' ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੇਵਕ ਸੌਂ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਹੁਨਾਲੇ ਦੀ ਬਹਾਰ ਸੀ, 'ਬੁੱਧੂ' ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਇਕ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਬੰਦਾ ਭੁੱਖਾ ਹੈ ਤੇ ਰੋਟੀ ਤੰਦੂਰੇ ਲਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਜ਼ਰੂਰ ਪਕਾ ਦਿਆਂ, ਇਹ ਐਉਂ ਹੀ ਭੁੱਖਾ ਹੈ ਨਾ ਜਿੱਦਾਂ ਮੈਂ ਭੁੱਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਮੈਂ ਹੀ ਭੁੱਖਾ ਹਾਂ ਨਾ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਕਿਉਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਇਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹੋ ਨਾ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ?

ਸਾਹਿਬ-ਹਾਂ, ਜੈਸਾ ਹਮ ਚਾਹਤੇ ਹੈਂ ਲੋਕ ਹਮ ਲੋਕੋਂ ਸੇ ਪਿਆਰ ਕਰੇਂ ।

ਬਾਬਾ-ਫੇਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਉਸ ਆਦਮੀ ਬੁਧੂ ਪਾਸੋਂ ਰੋਟੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਪੱਕ ਕੇ ਕੁਛ ਸੜ ਗਈਆਂ, ਜਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਰੋਟੀਆਂ ਕੁਛ ਸੜ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਇਕ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਚਪੇੜ ਬੁੱਧੂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਮਾਰੀ, ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਏਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਜੋ ਚਪੇੜ ਮਾਰੀ, ਏਸ ਬੁੱਧੂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਇਹੋ ਹੈ ਨਾ ਦੁਪਰਿਆਰ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮਾੜਾ ਹੈ ?

ਸਾਹਿਬ-ਵੈਲ ! ਤੁਮ ਖ਼ੂਬ ਸਮਝਾ, ਠੀਕ ਹੈ ।

ਬਾਬਾ-ਫੇਰ ਸਾਹਿਬ । ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਗੱਲ ਸੁਣਾਵਾਂ ?

ਸਾਹਿਬ (ਘੜੀ ਵੇਖਕੇ)-ਹਾਂ ਹਾਂ ਸੁਣਾਓ, ਪਰ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ।

ਬਾਬਾ-ਫੇਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਬੁੱਧੂ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੀ ਖੱਬੀ ਗਲ੍ਹ ਓਸ ਸਿਪਾਹੀ ਵਲ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ, ਭਰਾਵਾ । ਮੇਰਾ ਨਾਂ 'ਬੁੱਧੂ (ਮੂਰਖ) ਤੇ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਭੀ ਬੁੱਧੂ, ਇੱਕ ਚਪੇੜ ਮੇਰੀ ਖੱਬੀ ਗਲ੍ਹ ਤੇ ਭੀ ਲਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਅਕਲ ਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਸੋਝੀ ਨਾਲ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਕਰਿਆ ਕਰਾਂ । ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਜੋ ਹੋਇਆ ਮੈਨੂੰ ਮਤ ਦੇਹ ਨਾ, ਮਾਰ ਹੋਰ ਇਕ ਚੰਡ ਮੇਰੀ ਖੱਬੀ ਗੱਲ੍ਹ ਉਤੇ । ਇਹ ਵੇਖਕੇ, ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਉਸ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆ ਗਈ ਕਿ ਮੈਂ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਓਧਰੋਂ ਕਈ ਸੇਵਕ ਆ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਇੱਡੇ ਵੱਡੇ ਭਲੇ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਤਦੋਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! 'ਬੁੱਧੂ' ਨੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਛੁੜਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਂ ਮਾਰੋ । ਏਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਸਾਹਿਬ— ਵੈਲ ! ਯੇਹ ਬੁੱਧੂ ਜ਼ਰੂਰ 'ਈਸਾਈ' ਥਾ ।

ਬਾਬਾ— ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਈਸਾਈ ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ?

ਸਾਹਿਬ— ਜੋ ਉਸ ਕਾ ਖ਼ੂਬੀ ਤੁਮ ਨੇ ਕਹਾ, ਵੁਹ ਖ਼ੂਬੀ ਈਸਾਈ ਕਾ ਹੈ ।

ਬਾਬਾ— ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਧੰਨ ਹੈ ਉਸ ਖ਼ੂਬੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੀਨ ਭਾਈ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਤੇ ਸੱਚ ਭੀ ਇਹੋ ਹੈ, ਕਿ 'ਗੁਣਾਂ' ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਦੀਨ ਹੈ, ਪਰ ਉਂਞ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਉਸ ਬੁੱਧੂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਈਸਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਬੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਪਾਦਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਸੀ ।

ਸਾਹਿਬ— ਫਿਰ ਵੁਹ ਕੈਸੇ ਐਸਾ ਕਰਤਾ ਥਾ ? ਵੁਹ ਕੌਨ ਥਾ ?

ਬਾਬਾ— ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ 'ਸਿੱਖ' ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ 'ਭਾਈ ਬੁੱਧੂ ਸਾਹਿਬ'

ਆਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬੰਦਗੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਸੋਂ-ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ[1]।

ਸਾਹਿਬ— ਵੈਲ ! ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦਾ ਅੱਚਾ ਥਾ, ਬਹੁਤ ਅੱਚਾ ਥਾ, ਵੁਹ ਆਪ ਮੁਕਤੀ ਪਾ ਗਿਆ।

ਬਾਬਾ— ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਮੈਂ ਇਕ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਗੁੱਸੇ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋਵੋਗੇ ?

ਸਾਹਿਬ— ਨਹੀਂ, ਬੋਲੋ।

ਬਾਬਾ— ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਹਾਂ ਤੇ ਭੁੱਲਣਹਾਰ ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਅੰਗ ਹਾਂ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾਰੂ ਤੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੰਦਾ ਹੈ। ਆਪੋ ਵਿਚ ਭੁੱਲਣਾ ਭੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਨਿਰਬਾਹ ਖਿਮਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੀਨ ਧਰਮ ਖਿਮਾ ਹੀ ਸਿਖਾਲਦਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ— ਵੈਲ ! ਹਮਾਰਾ ਦੀਨ ਬੋਲਤਾ ਕਿ ਸਾਤ ਦਫਾ ਮਾਫ਼ ਕਰੋ, ਸੱਤਰ ਦਫਾ ਮਾਫ਼ ਕਰੋ।

ਬਾਬਾ— ਜੀ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂਨਾਨਕ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਵੇਰ ਕੋਈ ਮਾਫੀ ਮੰਗੇ ਉਨੀ ਵੇਰ ਮਾਫ਼ ਕਰੋ, ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲੇਖਾ ਭੀ ਛੋੜ ਦਿਓ।

ਸਾਹਿਬ— ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ। ਵੁਹੀ ਬਾਤ ਹੈ।

ਬਾਬਾ— ਫੇਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰ ਦਿਓ।

ਸਾਹਿਬ— ਕੌਣ ਰਾਂਝਾ ?

ਬਾਬੇ ਨੇ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਪਤਾ ਦੱਸਿਆ। ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਸਾਹਿਬ ਤਮਕ ਉਠਿਆ:— ਵੈਲ ਕਭੀ ਨਹੀਂ, ਰਾਂਝਾ ਬਹੁਤ ਖ਼ਰਾਬ, ਸਾਰਾ ਗਾਉਂ ਖ਼ਰਾਬ !

ਬਾਬਾ— ਨਹੀਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਓਹ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹਨ।

ਸਾਹਿਬ— ਨਹੀਂ ! ਵੋਹ ਮਾਰਤਾ, ਔਰਤ ਲੋਕ ਕੋ ਪੀਟਤਾ, ਗਾਲੀ ਦੇਤਾ।

ਬਾਬਾ— ਨਹੀਂ ਜੀ; ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ— ਤੁਮ ਝੂਠ ਬੋਲਤਾ।

ਬਾਬਾ— ਮੈਂ ਝੂਠ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬੋਲਿਆ।

ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਇਕ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਲਾਲੀ ਫਿਰ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਪਾਦਰੀ ਕੁਛ ਸ਼ਰਮ ਜੇਹੀ ਖਾ ਕੇ ਝੁੱਕ ਗਿਆ।

ਸਾਹਿਬ— ਹੈਂ ? ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਗਾਲੀ ਬੋਲਾ, ਉਸ ਨੇ ਮਾਰਾ, ਉਸ ਨੇ ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਪੀਟਾ।

ਬਾਬਾ— ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਹੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਮਾਫ ਕਰ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ।

ਸਾਹਿਬ— ਨਹੀਂ।

ਬਾਬਾ— ਆਪ ਆਪਣੇ ਦੀਨ ਦੇ ਸੰਤ ਹੋ, ਮਹਾਤਮਾ ਹੋ, ਖਿਮਾ ਵੱਡਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਭੁੱਲਣਹਾਰ ਹਾਂ ਤੇ ਰੱਬ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦ ਹੈ। ਉਸ ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਬਖਸ਼ ਦਿਓ।

ਸਾਹਿਬ (ਲਾਲ ਹੋ ਕੇ)— ਕੈਸੇ ਮਾਫ ਕਰੇਗਾ ? ਵੋਹ ਹਮਾਰੇ ਵਾਅਜ਼ ਕੋ ਮਾਰੇਗਾ, ਉਸਕੇ ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਮਾਰੇਗਾ, ਹਮ ਮਾਫ ਕਰ ਦੇਗਾ, ਕਲ੍ਹ ਫਿਰ ਐਸਾ ਕਰੇਗਾ।

ਬਾਬਾ— ਸਾਹਿਬ ! ਮਾਫ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸਾਧੂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਧੂ ਜੁ ਹੋਏ।

ਸਾਹਿਬ— ਐਸੇ ਤੋਂ ਹਮ ਕੋ ਬੀ ਖਾ ਜਾਏਗਾ।

ਬਾਬਾ— ਨਹੀਂ ਸਾਹਿਬ ! ਆਪ ਜਿਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋਗੇ ਉਸ ਦੇ ਦੂਤ ਆਪ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਗੇ। ਸਾਧੂ ਦੀ ਟੇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਰਾਖਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ (ਬੁੱਲ੍ਹ ਚਿੱਥ ਕੇ ਤੇ ਝਿਜਕ ਕੇ)— ਤੁਮ ਹਮਾਰੇ ਸਾਥ ਲੜਨੇ ਆਯਾ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ— ਨਹੀਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਲਵਾਨ ਹੋ, ਰਾਜਾ ਦੀ ਕੌਮ ਦੇ ਹੋ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗੂ ਹੋ। ਤੁਸਾਂ ਪਾਸੋਂ ਰਾਂਝੇ ਵਾਸਤੇ ਖਿਮਾ ਲੈਣ ਆਇਆ ਹਾਂ।

ਸਾਹਿਬ —ਨਹੀਂ ਹਮ ਇਨਸਾਫ ਮਾਂਗਤਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਜੀ ਜੇ ਕੁਛ ਮੈਂ ਇਨਸਾਫ ਉਤੇ ਆਖਾਂਗਾ ਆਪ ਸੁਣੋਗੇ ? ਗੁਸੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੋਗੇ ?

ਸਾਹਿਬ— ਨਹੀਂ, ਬੋਲੋ !

ਬਾਬਾ— ਇਨਸਾਫ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਬਤ ਕਰਦੇ ਕਿ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਠੀਕ ਮਾਰਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਹੈ, ਫੇਰ ਆਪ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਕਿ ਦੱਸ ਬਈ ਰਾਂਝਿਆ ! ਤੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ, ਜੇ ਦੋਸ਼ ਨਿੱਤਰ ਆਉਂਦਾ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਅਮੰਨਾ ਕਰਦੇ ਕਿ ਠੀਕ ਰਾਂਝਾ ਦੋਸ਼ੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਹੋਇਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲੱਗੇ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਉੱਤਰ ਤੇ

ਦੋਸ਼ੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ

ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਓਸ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ।

ਸੋ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕੰਮ ਆਪ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ, ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਦੇ ਆਖੇ ਤੇ ਸੱਚ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੇ ਆਖੇ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਉਲਟ ਖਿਆਲ ਬਣਾ ਲਈਏ ਤਾਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਨਿਆਂ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਦਮੀ ਹਾਂ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਨਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਦਇਆ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਰਲਾ ਲਈਏ ਤਾਂ ਦੇਉਤੇ ਹੋ ਜਾਈਦਾ ਹੈ ਤੇ

---

1. ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਵਿਚ ਸੰਤ ਭਾਈ ਬੁੱਧੂ ਜੀ ਔਡਣਸ਼ਾਹੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਹੋਏ ਹਨ। ਉੱਪਰ ਲਿਖੀ ਵਾਰਤਾ ਆਪ ਦੀ ਹੂਬਹੂ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਸੰਤ ਗਾਥਾ।

ਸੰਸਾਰ ਸੁਖੀ ਵੱਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸੁਤ ਆਇਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ— ਤੁਮ ਲੜਨੇ ਆਇਆ ਹੈ ? ਬਹਿਰਾ !

ਬਾਬਾ— ਜੀ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਜੀਤ੍ਰੂੰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਧੂ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਤੋੜਕੇ ਰੱਬ ਅਰਥੀ ਦਿਨ ਕੱਟਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਆਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਧੂ ਹੋ। ਵੈਰਾਗ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸੰਤ ਮਤਾ ਧਾਰਿਆ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਰੰਗ ਰੂਪ ਤਾਂ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈ, ਜਾਤ ਬਰ ਦਰੀ ਭੀ ਓਹੋ ਹੈ ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਗੁੜ੍ਹੇ ਭੀ ਹੋ, ਆਪ ਨੇ ਕੋਈ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਹੀ ਬਣਨਾ ਸੀ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੇ, ਜਾਂ ਮਾਇਆ ਵਲੋਂ ਵਿਰਾਗ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਧੂ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਊ। ਸੋ ਇਹ ਸਮਝਕੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆਂ ਕਿ ਰਾਂਝੇ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਮਲਤਾਈ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਭੱਜਾ ਆਇਆ, ਭਈ ਸਾਧੂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਦਇਆਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਸਾਡੇ ਗ਼ਰੀਬ ਪੇਂਡੂਆਂ ਦਾ ਧੱਕਾ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕੋਈ। ਅਸਾਂ

ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਹੈ,
ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਹੈ,
ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਹੈ ਤੇ

ਨਾਮ ਦੇ ਆਸਰੇ ਨਿਰਭੈ ਰਹਿ ਕੇ ਦੁਖ ਸੁਖ, ਜੋ ਭੋਗ ਆਵੇ ਝੱਲਣੇ ਹਨ, ਪਰ ਦਿਲਗੀਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਨਿਆਂ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦੀ।

ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੁਛ ਖ਼ੁਸ਼ ਜਿਹੇ ਹੋ ਗਏ, ਸਿੱਧੇ ਜਿਹੇ ਪੇਂਡੂ ਵੱਲ ਤੱਕਦੇ ਸਨ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਗਵਾਰ ਦੀਆਂ ਖਰੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਦੀ ਬਾਬੇ ਵਲ ਅਰ ਕਦੀ ਬਹਿਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਖੜਾ ਸੀ। ਪਲ ਮਗਰੋਂ ਬਹਿਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਬੋਲੇ ;-ਵੈਲ ! ਟਿਫਨ ਤੱਯਾਰ ਹੈ।

ਬਹਿਰਾ—ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ।

ਸਾਹਿਬ-ਜਾਓ, ਆਧ ਘੰਟੇ ਕੋ।

ਬਹਿਰਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਅੱਛਾ ਹਜ਼ੂਰ' ਕਹਿ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਬਾਬਾ-ਫੇਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀਓ !

ਸਾਹਿਬ-ਤੁਮ ਕੌਣ ?

ਬਾਬਾ-ਮੈਂ ਇਕ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਹਾਂ। ਆਪਣੀ ਵਾਹੀ ਕਰਦਾ ਤੇ ਟੱਬਰ ਪਾਲਦਾ ਹਾਂ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਕਰਨੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਸਾਹਿਬ-ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ ਈਸਾਈ ਹੋਣੇ ਕੋ ਆਯਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਪਾਰਸ਼ ਕੋ ?

ਬਾਬਾ—ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਦਇਆ ਧਰਮ ਕੀ ਬਾਤ ਕਰਨ ਨੂੰ।[1] ਦੀਨ ਇਹੋ ਹੈ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਭਲਾ ਕਰਨਾ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਜਾਣਨਾ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਭਰਾ ਜਾਣਨਾ।

ਸਾਹਿਬ (ਬੁਲ੍ਹ ਟੁੱਕਕੇ) ਹਮ ਸਮਝੇ ਥੇ ਕਿ ਤੁਮ ਈਸਾਈ ਹੋਣਾ ਮਾਂਗਤਾ ?

ਬਾਬਾ—ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਅਮਲਾਂ ਨਾਲ ਈਸਾਈ, ਅਮਲਾਂ ਨਾਲ ਮੁਸਾਈ: ਅਮਲਾਂ ਬਾਝ ਛਾਈ।

ਸਾਹਿਬ—ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਗ੍ਰੇਸ। ਗ੍ਰੇਸ-ਅ-ਅ-ਫ-ਫ। ਫਜ਼ਲ, ਫਜ਼ਲ।

ਬਾਬਾ—ਜੀ ਸਾਈਂ ਦਾ ਫਜ਼ਲ ! ਫਜ਼ਲ ਸਾਈਂ ਦਾ ਕੰਮ; ਸ਼ੁਭ ਅਮਲ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਤੇ ਸਾਈਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ, ਇਹ ਸਾਡਾ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਕ।

ਸਾਹਿਬ (ਕਾਹਲਾ ਹੋ ਕੇ)-ਛੋੜੋ ਜਿਹ, ਬੋਲੋ ਅਬ ਤੁਮ ਕਿਹਾ ਚਾਹਤਾ ?

ਬਾਬਾ—ਰਾਂਝੇ ਪਰ ਆਪ ਦਾ ਫਜ਼ਲ।

ਸਾਹਿਬ—ਹਮ ਇਨਸਾਫ ਚਾਹਤਾ।

ਬਾਬਾ—ਆਪ ਧੱਕਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ? ਜ਼ੁਲਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ?

ਸਾਹਿਬ—ਨਹੀਂ।

ਬਾਬਾ—ਫਿਰ ਜੇ ਨਿਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਖੇਚਲ ਕਰਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਚੱਲੋ ਤੇ ਆਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕਰਾ ਲਓ। ਜੇ ਰਾਂਝਾ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਯਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਟੋਰ ਦਿਆਂਗੇ, ਜੋ ਜੀ ਆਵੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕਰਨਾ। ਜੇ ਰਾਂਝਾ ਦੋਸ਼ੀ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਾਫ ਕਰ ਦੇਣਾ, ਹੁਣ ਠਾਣੇ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਛੁਡਾ ਦਿਓ।

ਸਾਹਿਬ—ਵੈਲ ! ਟੁਮ ਰਾਂਝੇ ਕਾ ਕਿਆ ਲਗਤਾ ? ਬਾਬਾ-ਸਾਹਿਬ, ਹਮਸਾਇਆ, ਮਾਂ ਪਿਉ ਜਾਇਆ !'

ਸਾਹਿਬ—ਹਮ ਸਮਝਾ ਤੁਮਾਰਾ ਰਿਸ਼ਤੇਬੰਦ ਹੈ, ਉਸ ਕਾ ਕਿਆ ਜਾਤ, ਤੁਮਾਰਾ ਕਿਆ ?

ਬਾਬਾ—ਸਾਰੇ ਬੰਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਬੰਦ ਹਨ, ਪਰ ਉਂਝ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ।

ਸਾਹਿਬ—ਹੈਂ ! ਹੈਂ !! ਹੈਂ !!! ਤੁਮ ਸੀਕ (ਸਿੱਖ) ਹੋਕਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਸਿਪਾਰਸ਼ ਕਰਤਾ, ਤਾਜਬ ਕਾ ਬਾਤ ?

ਬਾਬਾ—ਉਹ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਆਦਮੀ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ—ਹਮ ਹੈਰਾਨ ਹੈਂ, ਸੀਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਸਿਪਾਰਸ਼ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਕੁਛ ਬਾਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਤੁਮ ਕੋ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਮਿਲਾ ?

ਬਾਬਾ—ਸਾਹਿਬ ! ਤੁਸਾਂ ਕਿਸੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਖੋਟੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਸਾਹਿਬ—ਹਾਂ, ਸੀਕ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ਲੋਕ ਹੈ, ਹਮ ਪਸੰਦ ਕਰਤਾ, ਸੀਕ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ। ਅੱਚਾ, ਤਬ ਕੁਛ ਬਾਤ ਹੈ ਕਿ ਸੀਕ ਲੋਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੇ ਲੀਏ ਬੋਲਤਾ, ਅਬ ਤੁਮ ਕਿਆ ਚਾਹਤਾ ?

---

1. ਧੌਲੁ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪੂਤੁ ॥
ਸੰਤੋਖੁ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੂਤਿ ॥ [ਜਪੁਜੀ

ਬਾਬਾ—ਰਾਂਝੇ ਦੀ ਜ਼ਾਨ ਬਖਸ਼ੀ।

ਸਾਹਿਬ—ਵੈੱਲ ! ਹਮ ਤੁਮਾਰੇ ਗਾਉਂ ਆਤਾ, ਪਰ ਲੋਕ ਬੜਾ ਖ਼ਰਾਬ ਫਸਾਦ ਗਾਉਂ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਨਹੀਂ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਬ, ਜਾਂ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਲਓ ਜੇ ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਬਾਬਤ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਓਥੇ ਕਦੇ ਫੌਜਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਦਾਰੂ ਦੀ ਹੱਟੀ ਚਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਠਾਣਾ ਕਦੇ ਓਥੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਤਸੀਲੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਮੁਕੱਦਮਾਂ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਯਾ, ਮਾਮਲਾ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਆਪੇ ਉੱਗਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅਮੰਨਾ ਕਰ ਲੈਣਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਾ। ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਆਪ ਦੇ ਕੰਨੀ ਝੂਠੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਪਈ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੇ ਭਲਾਮਾਨਸ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ—ਅੱਛਾ ਹਮ ਦਰਿਆਫਤ ਕਰੇਗਾ ਚਾਰ ਰੋਜ਼ ਕੋ ਹਮ ਆਏਗਾ, ਤੁਮਾਰਾ ਨਾਮ ? ਤੁਮ ਸੇ ਹਮ ਖੁਸ਼ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਤੇ ਕੀ ਇਹ ਚਾਰ ਦਿਨ ਰਾਂਝਾ ਗ਼ਰੀਬ ਹਵਾਲਾਟੇ ਰਹੇਗਾ ?

ਸਾਹਿਬ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਿਆ।

ਬਾਬਾ—ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਦਾ ਕਾਗਤ ਥਾਣੇਦਾਰ ਵੱਲ ਲਿਖ ਦਿਓ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜ਼ਾਮਨੀ ਲੈਕੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਵੇ। ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਆਪ ਆਓਗੇ, ਤਦੋਂ ਆਪ ਨੇ ਦੇਖ ਲੈਣਾ।

ਸਾਹਿਬ—ਅੱਛੀ ਬਾਤ।

ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਗੋਲ ਕਮਰੇ ਜਾ ਵੜਿਆ, ਬਾਬਾ ਵੀ ਮਗਰੇ ਗਿਆ। ਵਾਹ ! ਵਾਹ !! ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਥਕੇਵਾਂ ਲਹਿ ਗਿਆ।

ਠੰਢਾ ਠਾਰ ਕਮਰਾ, ਕੰਧਾਂ ਪਰ ਨੀਲੀ ਕਲਈ ਦਾ ਸੀਤਲ ਰੰਗ, ਸੁਹਾਵੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ, ਬੂਹਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜੇਬ ਪਰਦੇ, ਕੁਰਸੀਆਂ ਵਲੈਤੀ, ਫ਼ਰਸ਼ ਈਰਾਨੀ, ਸੁਰਗ ਦਾ ਝੂਟਾ ਆ ਗਿਆ। ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਫੁਰਿਆ ਕਿ ਧਰਤੀ ਪਰ ਸੁਰਗ ਪੁਰੀ ਇਹੋ ਹੈ। ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁੰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕੁਛ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ !! ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਛਿਨ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਫਰਕ ਪਏ ਤੇ ਅੰਦਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਿਆ :—

> ਮੋਤੀ ਤ ਮੰਦਰ ਊਸਰਹਿ ਰਤਨੀ ਤ ਹੋਹਿ ਜੜਾਉ ॥
> ਕਸਤੂਰਿ ਕੁੰਗੂ ਅਗਰਿ ਚੰਦਨਿ ਲੀਪਿ ਆਵੈ ਚਾਉ ॥
> ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ
> ਨਾਉ ॥੧॥ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਜੀਉ ਜਲਿ ਬਲਿ ਜਾਉ ॥
> ਮੈ ਆਪਣਾ ਗੁਰੁ ਪੂਛਿ ਦੇਖਿਆ ਅਵਰੁ ਨਾਹੀ
> ਥਾਉ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ ਧਰਤੀ ਤ ਹੀਰੇ ਲਾਲ ਜੜਤੀ
> ਪਲਘਿ ਲਾਲ ਜੜਾਉ ॥ ਮੋਹਣੀ ਮੁਖਿ ਮਣੀ ਸੋਹੈ
> ਕਰੇ ਰੰਗਿ ਪਸਾਉ ॥ ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ
> ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ ॥੨॥
>
> [ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧

ਫਿਰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਵਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਨਾਮ, ਸਿਰ ਦਾਤਾਂ ਤੇ ਦਾਤ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਅੰਦਰੋ ਸੁਖੀ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਸਾਬਤ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਟੋਆ ਤੇ ਸੱਖਣਾਪਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ। ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰਿਜ਼ਕ ਰੋਟੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੈ, ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈ ! ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ !! ਜੋ ਰੋਟੀ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਹ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਜੋ ਸਾਮਾਨ ਹਨ ਏਥੇ ਇਹ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦਾਨੀਆਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹੈ ! ਪਾਦਰੀ ਦੀ ਅਪਣੀ ਕਮਾਈ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਚੰਗੀ; ਭਾਵੇਂ ਥੋੜੀ ਹੋਵੇ।

ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਮੁਕਾ ਲਈ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀ 'ਤੂੰ ਧੰਨ ! ਤੂੰ ਧੰਨ' ਵਿਚ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਚਿਹਰੇ ਪਰ ਇਕ ਸੁਰਖੀ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਸਲੋਨਾਪਨ ਸੀ, ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ 'ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ' ਜ਼ਰਾ ਉੱਚੀ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤੇ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ। ਤਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਵੈੱਲ, ਕਿਆ ਹੈ ?" ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਸਾਹਿਬ ! ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਰਿਜ਼ਕ ਰੋਟੀ ਤੇ ਸੁਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਹੈ'। ਸਾਹਿਬ ਬੋਲਿਆ, 'ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ! ਯੇ ਲੋ ਚਿੱਠੀ, ਥਾਣੇਦਾਰ ਕੋ ਹਮਾਰਾ ਸਲਾਮ ਬੋਲੋ'। ਬਾਬੇ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਲੈ ਲਈ ਤੇ ਆਖਿਆ, 'ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਬੀਬੇ ਹੋ'। ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਬਾਬਾ ਟੁਰ ਪਿਆ, ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਘੋੜੀ ਖੋਲ੍ਹੀ, ਅੱਗੋਂ ਫੜਕੇ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਆਇਆ। ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰੀ ਖੁਲਾਈ ਤੇ ਆਪ ਪੈਸੇ ਦੇ ਛੋਲੇ ਲੈ ਕੇ ਚੱਬੇ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਦੋ ਬੁੱਕ ਪੀਤੇ ਤੇ ਘੋੜੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਪਾਲਕੀ ਮਾਰਕੇ ਬੁੱਢਾ ਜੁਆਨ ਪਰਤ ਪਿਆ। ਠਾਣੇ ਦਾ ਪਿੰਡ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸੀ, ਆਪ ਓਥੇ ਅੱਪੜੇ। ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦਿੱਤੀ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ—

ਬਾਬਾ ! ਤੂੰ ਬੜਾ ਮਰਦ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤੇਰੇ ਦਮ ਦੀ ਬਰਕਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਐਨੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ, ਜਿੰਨੇ ਕਿ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਬੇਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਤੇ ਜੂਹ ਵਿਚ ਇਕ ਮਰਦ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਰਾਜ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਪਰ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਜੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਲੋੜ ਕਾਈ ਨਾ ਰਹੇ। ਜਾਓ ਬਈ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਲੈ ਆਓ ! ਗੱਲ ਕੀ ਰਾਂਝਾ ਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਜ਼ਾਮਨੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਤੇ ਹਥਕੜੀ ਲਾਹੀ ਗਈ। ਰਾਂਝਾ ਫੇਰ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਅੱਥਰੂ ਭਰ ਕੇ ਬਾਬੇ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਢੇ ਪਿਆ : "ਬਾਬਾ ! ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪਿਉ ਹੈਂ ਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਪੁਤ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਬਿਨ ਦੰਮਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮੁੱਲ ਲੈ ਲਿਆਂ ਹੈ, ਅੱਲਾ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਕ ਜੀਵੇਂ"। ਪਰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾਯਾ ਤੇ ਆਖਿਆ, 'ਹੱਥ ਜਦੋਂ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਧੋਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦੇ ਸਿਰ

ਹਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ? ਕਿ ਅੱਖਾਂ ਜਦੋਂ ਰਸਤਾ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹਸਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ?' ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਬਾਬਾ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕ ਟੁਰ ਪਿਆ । ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਇਕ ਸਾਂਝ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਘੋੜੀ ਮੰਗ ਣੀਂ ਲਈ, ਕੁਝ ਆਪ ਖਾਧਾ ਪੀਤਾ ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਖੁਲਾਯਾ ਪਿਲਾਯਾ ਤੇ ਦੁਇ ਜਣੇ ਪਲਾਕੀ ਮਾਰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਟੁਰ ਪਏ । ਡੂੰਘੀਆ ਤ੍ਰਿਕਾਲਾਂ ਪਈਆਂ ਤੇ ਪਿੰਡ ਅੱਪੜੇ ।

ਅੱਗੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਦਮੀ ਡੇਉਢੀ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਬੈਠੇ ਸਨ । ਸਾਰੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਰਾਹ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਭੀ ਅੰਨ ਜਲ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ ਪੀਤਾ ਸੀ । ਉਹ ਪਿਆਰ ਦੀ ਝਰਨਾਟ, ਜੋ ਇਕ 'ਨਾਮੀ' ਪੁਰਖ ਦੇ ਦਮ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਭਰ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਛਿੜ ਰਹੀ ਸੀ । ਹੁਣ ਦਸ ਪੰਜ ਗੱਭਰੂ ਤੁਰ ਪਏ ਸਨ ਕਿ ਠਾਣੇ ਚੱਲੀਏ ਤੇ ਪਤਾ ਕੱਢੀਏ ਮਤੇ ਬਾਬਾ, ਜੋ ਮੁੜਿਆ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਬੀ ਕਿਸੇ ਬਲਾ ਵਿੱਚ ਨਾ ਫਸ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਰਾਂਝਾ ਤੇ ਬਾਬਾ ਦੋਵੇਂ ਆਉਂਦੇ ਦਿੱਸ ਪਏ । ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਡੇਉਢੀ ਵੜੇ, ਉਹ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ । ਵਾਹ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ! ਤੇਰੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੇ ਸਭ ਹਦ ਬੰਨੇ ਮੇਟ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬੂਟੀ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕ ਏਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮਚਾ ਛੋੜੀ ਹੈ ।

ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ; ਇਕ ਦਿਨ ਪਾਦਰੀ ਸਾਹਿਬ, ਨਾਲ ਵਾਅਜ਼ ਸਾਹਿਬ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੇਮ ਤੇ ਇਕ ਦੋ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਦੋ ਟਾਂਗਿਆਂ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੇ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ । ਬੋਹੜਾਂ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਡੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਬਾਬੇ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੱਦ ਭੇਜਿਆ । ਮਗਰੇ ਰਾਂਝਾ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਸੱਜਣ ਟੁਰ ਪਏ । ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਜ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਬੜੇ ਖਿੜਕੇ ਮਿਲੇ, ਹੱਥ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, ਬਾਬਾ ਤੁਮ 'ਸੀਕ' ਹੈ, ਸੀਕ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ । ਹਮ ਨੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸੇ ਪੂਛਾ; ਵੋਹ ਬੋਲਾ 'ਤੁਮਾਰਾ ਗਾਉਂ ਭਲਾ ਮਾਣਸ', ਤੁਮ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ, ਸਾਹਿਬ ਬੋਲਤਾ ਤੁਮ ਬਹੁਤ ਨੇਕ, ਹਮ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ । ਲੇਕਨ ਰਾਂਝਾ ਖ਼ਰਾਬ ਆਦਮੀ, ਗਾਲੀ ਬੋਲਾ, ਮਾਰਾ, ਵਾਅਜ਼ ਕੀ ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਪੀਟਾ ! ਯਿਹ ਬੁਰਾ, ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ" !

ਬਾਬਾ— ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਹੋ, ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਪੁੱਛ ਭਾਲ ਕਰ ਲਓ ।

ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ— ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ।

ਹੁਣ ਪੁੱਛ ਭਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਵਾਅਜ਼ ਦੇਸੀ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਦਾ ਇਸਾਈ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਵਹੁਟੀ ਉਸ ਦੀ ਮਿਸ਼ ਭਾਗਣੋ ਹੁਣੇ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਸੀ ।

ਬਾਬੇ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕੰਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਸੱਚ ਝੂਠ ਨਿਤਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਵਾਅਜ਼ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਦੁਰਾਡੇ ਟੋਰ ਦਿਓ ਤੇ ਫੇਰ ਸਦਵਾ ਲੈਣਾ । ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਤੇ ਹੁਣ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਮੰਨ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਾਅਜ਼ ਨੂੰ ਦੁਰੇਡੇ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ । ਪਿੱਛੋਂ । ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਖੋ ਇਹਨਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਂਝੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਧਰੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ । ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਭਾਗਣ ਨੇ ਖੜੋਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੱਕ ਤੱਕ, ਜੱਕ ਜੱਕ, ਰੁਕ ਰੁਕ ਕੇ ਬਾਬੇ ਦੇ ਪੁਤ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਰਾਂਝਾ ਹੈ ਜਿਸ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ । ਬਾਬੇ ਨੇ ਪੁਤ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜਕੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਵੱਖਰਾ ਖੜਾ ਰਹੇ. ਮਤਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰਲ ਜਾਵੇ ਤੇ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਜਾਵੇ ।

ਫਿਰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ! ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਪੇੜਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਘਸੁੰਨ ? ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਮਾਰੀਆਂ ਸਨ ?

ਭਾਗਣ—ਮੈਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਘਸੁੰਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿੱਠ ਤੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਠੁੱਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਪਟਕਾ ਡੇਗਿਆ ਸੀ ।

ਬਾਬਾ— ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਹ ਲਿਖ ਲਓ ।

(ਫੇਰ ਭਾਗਣ ਵਲ) ਫੇਰ ਭਲਾ ਹੋਵੀ, ਦੱਸ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਰਾਂਝੇ ਤੈਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਦਿਨ ਦਾ ਕੇਹੜਾ ਕੁਵੇਲਾ ਸੀ ?

ਭਾਗਣ— ਅਜੇ ਦੁਪਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ, ਮੇਰੀ ਘੜੀ ਵਿਚ ਯਾਰਾਂ ਵਜੇ ਸੀ ।

ਬਾਬਾ— ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਿਖ ਲੈਣਾ ।

(ਭਾਗਣ ਨੂੰ) ਫੇਰ ਸਾਈਂ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਕਰੇ, ਤੈਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਰਾਂਝੇ ਤੋਂ ਛੁਡਾਯਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪੇ ਨੱਸ ਗਈ ਸੈਂ ?

ਭਾਗਣ— ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਆਪੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਛੁਡਾਯਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਹੁਣ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਾਅਜ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਓ । ਜਦ ਵਾਅਜ਼ ਜੀ ਆਏ ਤਦ ਬਾਬੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ :—

ਵਾਅਜ਼ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਦਿਓ ।

ਵਾਅਜ਼ ਨੇ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਦਿੱਤਾ । ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਹੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਲਓ, ਕਿਤੇ ਭੁਲੇਖਾ ਨਾ ਲੱਗਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਵਾਅਜ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਇਹੋ ਰਾਂਝਾ ਹੈ ਠੀਕ । ਹੁਣ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਰੰਗ ਬਦਲਿਆ ।

ਬਾਬਾ-ਵਾਅਜ਼ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਕਿੱਥੇ ਤੇ ਕਿੱਦਾਂ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ?

ਵਾਅਜ਼-ਚਪੇੜਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ।

ਬਾਬਾ-ਫੇਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਛੁਡਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਰਾਂਝਾ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਆਪੇ ਤੀਮੀਂ ਜ਼ਾਤ ਤੇ ਤਰਸ ਕਰ ਕੇ ਛੱਡ ਦੇਂਦਾ ?

ਵਾਅਜ਼-ਮੈਂ ਨਾ ਛੁਡਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਮ ਸਾਹਬ ਨੂੰ ਮਾਰ ਹੀ ਸੁੱਟਦਾ ।

ਬਾਬਾ-ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਲੋਕ ਖੜੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤ੍ਰੀਮਤ ਨੂੰ ਨਾ ਛੁਡਾਇਆ ?

ਵਾਅਜ਼-ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਛੁਡਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਚਿੱਘੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ?

ਬਾਬਾ-ਕਿਸ ਕੁ ਵੇਲੇ ਦੀ ਇਹ ਮਾਰ ਪਿਟਾਈ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ?

ਵਾਅਜ਼-ਲੌਢੇ ਪਹਿਰ ਕੋਈ ਤ੍ਰੈ ਕੁ ਵਜੇ ਦੀ ।

ਬਾਬਾ-ਤੈਨੂੰ ਬੀ ਰਾਂਝੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ?

ਵਾਅਜ਼-ਹਾਂ ਜੀ, ਜਦ ਮੈਂ ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਹੂਰੇ ਮਾਰੇ ਸੀ ।

ਬਾਬਾ-ਪਹਿਲਾਂ ਲੜਾਈ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਰਾਂਝੇ ਦੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ?

ਵਾਅਜ਼-ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਰਾਂਝਾ ਭੂਏ ਹੋ ਕੇ ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗਲ ਜਾ ਪਿਆ ।

ਬਾਬਾ-ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਹੁਣ ਆਪ ਵੇਖ ਲਓ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਗਣ ਨੇ ਪਛਾਤਾ ਜੇ ਉਹ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਪੁਤ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਾਅਜ਼ ਨੇ ਪਛਾਤਾ ਹੈ ਉਹ ਠੀਕ ਰਾਂਝਾ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਲਓ, ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਪੁਲਸ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਖੜਾ ਹੈ ਇਹ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲਓ ਤੇ ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਸੂਰਤ ਦਾ ਫਰਕ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਵੀ ਤੱਕ ਲਓ । ਫੇਰ ਦੇਖ ਲਓ, ਭਾਗਣ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ : ਮੈਨੂੰ ਪਿੱਠ ਤੇ ਮਾਰਿਆ, ਵਾਅਜ਼ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਚਪੇੜਾਂ ਮੂੰਹ ਤੇ । ਉਹ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਦੁਪਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ, ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਲੌਢੇ ਪਹਿਰ । ਫੇਰ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਛੁਡਾਯਾ; ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਛੁਡਾਇਆ । ਫੇਰ ਇਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਬੋਲ ਚਾਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਤੇ ਰਾਂਝਾ ਪਿਆ ਮੇਮ ਦੇ ਗਲ, ਹੁਣ ਸੱਚ ਨਿਆਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਸੋਚ ਲਓ ।

ਸਾਹਿਬ (ਲਾਲ ਅੰਗਾਰਾ ਹੋ ਕੇ)-ਵਾਅਜ਼, ਤੁਮ ਨੇ ਹਮ ਕੋ ਬਹੁਤ ਦੋਖਾ (ਧੋਖਾ) ਦੀਆ । ਵੈਲ ਬਾਬਾ ! ਤੁਮ ਬਤਾਓ ! ਅਸਲ ਬਾਤ ਕਿਆ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ-ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਵਾਅਜ਼ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰਸੂਲ ਤੇ ਬੀਬੀ ਆਇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਤਮਕ ਖਾ ਕੇ ਈਸਾ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਬਤ ਬੇਅਦਬੀ ਦੇ ਵਾਕ ਆਖੇ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲਓ । ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੇ ਖੜੇ ਲੋਕ ਬੋਲ ਪਏ ਕਿ ਠੀਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਏਤਨੀ ਬਾਤ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਸਾਹਿਬ-ਵੈਲ ਬਾਬਾ ! ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਹਮਾਰੇ ਖ਼ੁਦਾ ਕੇ ਬੇਟੇ ਕੋ ਬੇਟੇ ਕੋ ਗਾਲ ਦੀ, ਇਸ ਕੋ ਸਜ਼ਾ ਚਾਹੀਏ ।

ਬਾਬਾ-ਇਸ ਨੇ ਮਾੜਾ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਡੰਡ ਦਿਓ । ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਦਿਓਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬਿਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਦਿਆਂਗੇ । ਗਾਲ੍ਹ ਦੇਣੀ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮਨ੍ਹੇਂ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵੱਡੇ ਨੂੰ ?

ਸਾਹਬ-ਤੁਮ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ਹੈ ।

ਰਾਂਝਾ-ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਈਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਿਕੰਬਰ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬੇਅਦਬੀ ਹੋ ਗਈ; ਮੈਂ ਹੁਣ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਕੰਬਰ ਦੀ ਕਾਸ ਨੂੰ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਗੁੱਸਾ ਬੁਰਾ ਹੈ, ਇਹ ਭੁੱਲਾਂ ਕਰਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ।

ਸਾਹਬ-ਫਿਰ ਤੁਮ ਕੋ ਕਿਆ ਸਜ਼ਾ ਹੈ ?

ਰਾਂਝਾ-ਜੋ ਜੀ ਕਰੇ ।

ਸਾਹਿਬ--ਬਾਬਾ ! ਤੁਮ ਬੋਲੋ ।

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਆਪ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਵੇ ਤੇ ਆਪ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਓ ।

ਗੱਲ ਕੀ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਈ, ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਹੁਣ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਾਅਜ਼ ਨੂੰ ਕਿਹਾ :—ਤੁਮ ਮੌਕੂਫ ਚਲੇ ਜਾਓ ਹਮ ਨਾਰਾਜ਼ ।

ਵਾਅਜ਼ ਤੇ ਭਾਗਣ ਦਾ ਰੰਗ ਪੀਲਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਗਿੱਚੀ ਸੁੱਟ ਕੇ ਜ਼ਰਾ ਪਰੇ ਹੋ ਗਏ ।

ਬਾਬਾ—ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਜੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋ, ਤਾਂ ਇਵੇਂ ਨਾ ਕਰੋ । ਇਸ ਨੂੰ ਭੀ ਮਾਫ਼ ਕਰੋ ।

ਸਾਹਿਬ—ਇਸ ਨੇ ਝੂਠ ਬੋਲਾ । ਝੂਠੇ ਕੋ ਕੈਸੇ ਮਾਫ਼ ਕਰੇਗਾ ?

ਬਾਬਾ—ਠੀਕ ਹੈ ! ਪਰ ਬੰਦਾ ਭੁੱਲਣਹਾਰ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਰਾਂਝੇ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਮਿਲਦਾ । ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮਾਫ਼ ਕਰੋ ਤੇ ਮੱਤ ਦੇ ਕੇ ਸੱਚ ਦਾ ਪੁਜਾਰਾ ਬਨਾਓ । ਮੇਰੀ ਸਮਝੇ ਇਹ ਆਯਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਪਸ਼ੂ ਹੈ ਤੇ ਅਕਲ ਪਾ ਕੇ ਭੀ ਆਪਣੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ । ਨਾਂ ਤਾਂ ਧਰਮ ਤੇ ਟਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਦਇਆ ਤੇ ਟਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾ ਮਨੁੱਖ ਬਣਦਾ ਹੈ ਨਾ ਦੇਵਤਾ । ਕੀ ਹਿੰਦੂ ਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਕੀ ਈਸਾਈ ਤੇ ਕੀ ਹੋਰ ਮਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਅਕਸਰ ਬਿਰਤੀਆਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਢੁੱਡ ਮਾਰ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਹੱਕ ਖੋਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਧੱਕਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਪੰਜਾ ਦੇ ਵੱਸ ਪਏ ਫਿਰਦੇ ਹਨ । ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਧਰਮ, ਦਯਾ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਸੋਝੀ ਆਈ ਹੈ, ਸੋ ਉਹ ਸੁਖੀ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਿਖ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸਾਈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਰਯਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਐਵੇਂ ਸੂਰਤਾਂ ਬਦਲਦੇ ਹਾਂ, ਸੁਭਾਉ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬਦਲਦਾ; ਇਸੇ ਭੁੱਲ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਆਪੋ ਵਿਚ ਪਏ ਡਾਂਗੀ ਡਾਂਗੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਵਿਦਯਾ ਭੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਵਿਦਯਾ ਸੁਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਈ ਬਦਲਦੀ, ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਬਿਰਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਤ੍ਰਿੱਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ । ਸੁਹਣੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ, ਸੁਹਣੇ ਕਪੜੇ, ਸੋਹਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਮਝੀਦਾ ਹੈ ਇਹ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਪਰ:--

"ਬਾਹਰਿ ਦਿਸੈ ਚਾਨਣਾ
ਦਿਲਿ ਅੰਧਿਆਰੀ ਰਾਤਿ ॥"

ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਾਬਤ ਦਿਲ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਖ਼ੁਦਾ ਨਾ ਸੁਖ । ਸੋ ਜਦ ਸਾਰੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਗੁੱਸਾ ? ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ

ਤੇ ਸਮਝਾਉਣਾ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਟੋਰਨਾ, ਇਹੋ ਹੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਵਾਅਜ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖੋ ਕਿ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਰਸੂਲ ਨੂੰ ਜੋ ਗਾਲੀ ਦਿਤੀ ਸੂ, ਇਸ ਦੀ ਮਾਫੀ ਮੰਗੇ ਤੇ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਪਾਸ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਸੂ ਤੁਸਾਂ ਤੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗੇ। ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਕੰਮ ਲਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੱਟੀ ਪੱਟੀ ਕਿਰਤ ਲਾ ਦਿਓ ਸੁ ਜੋ ਦਸਾਂ ਨਵ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਖਾਵੇ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪਛਾਣ ਆਵੇ[1]। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਾੜਿਆਂ ਕੰਮਾਂ ਵਲੋਂ ਵੈਰਾਗ ਬਿਰਤੀ ਹੋਏ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੇ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ" ਲੱਗੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੇ ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਵੱਸੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ, ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਮਤ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਹੱਟੀ ਟੋਰੇਗਾ, ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਨਹੀਂ ਬਦਲਾਏਗਾ; ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਵ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਬਨਾਏਗਾ। ਹੁਣ ਅੱਜ ਕੱਲ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਭਲਿਆਂ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੀਆਂ ਚਾਤੁਰੀਆਂ ਸਿਖਾ ਕੇ ਧਰਮ ਦੀ ਗਾਧੀ ਤੇ ਬਿਠਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਓਹ ਬੇੜ ਬੀ ਤੋੜ ਘੱਤਦੇ ਹਨ; ਮਾਹਲ ਭੀ ਅੜਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਢੋਲ ਝੱਤ੍ਰਲੀ ਭੀ ਭੰਨ ਘੱਤਦੇ ਹਨ, ਬੌਲਦ ਬੀ ਨਸਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਸੱਟਾਂ ਨਾਲ ਚੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਗੋਂ ਆਪ ਸਿਆਣੇ ਹੋ, ਜਿਵੇਂ ਚਿਤ ਕਰੇ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹੋ ਗੱਲ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ :-

ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ
ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਤੇ
ਨਾਮ ਜਪਣਾ

ਇਹ ਸਿੱਧਾ ਰਸਤਾ ਹੈ, ਲੋਕ ਭੀ ਸੁਖੀ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਭੀ ਸੁਖੀ, ਹੁਣ ਆਪ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰੋ, ਅਸਾਂ ਮਾਫ ਕੀਤਾ।

ਸਾਹਿਬ— ਬਾਬਾ ! ਤੁਮ ਅੱਚਾ ਲੋਕ ਹੈ, ਵਾਅਜ਼ ! ਰਾਂਝੇ ਸੇ ਮਾਫੀ ਮਾਂਗੋ !

ਜਦ ਵਾਅਜ਼ ਨੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਰਾਂਝਾ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਸੋਹਬਤਾ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਾਣੂੰ ਸੀ, ਜੱਫੀ ਪਾ ਬੈਠਾ ਤੇ ਬੋਲਿਆ :— ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ। ਰੱਬ ਸਾਥੋਂ ਫੇਰ ਭੁੱਲ ਨਾ ਕਰਾਵੇ।

ਹੁਣ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੀ ਮਾਫ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਆਖਿਆ ਕਿ "ਫੇਰ ਕਭੀ ਝੂਠ ਬੋਲਾ ਤੋ ਕੈਦ ਕਰਾਏਗਾ"।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮੁੱਕੀ। ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵੇਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਧੇ ਪੱਧਰ ਪੁਰਾਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਪਸੰਦ ਆਇਆ। ਉਹ ਜੋ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਹੁਸ਼ ਜੇਹੇ ਹਨ, ਅੱਜ ਸਮਝਿਓਸੁ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਸਾਫ਼ ਦਿਲ ਹਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਜੋ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਲਈ ਤਅੱਸਬ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਉਹ ਪਾਦਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੀ ਕਾਫੀ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਪਾਟ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ, ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਭੂਏ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਵਧੀਕੀਆਂ ਕਰ ਬੈਠਦੇ ਸਨ। ਗੱਲ ਕੀ, ਪਾਦਰੀ ਜੀ ਖ਼ਾਤਰ ਨਾਲ ਵਿਦਾ ਹੋਏ, ਪਰ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਤੁਮ ਨਹੀਂ ਚਾਹਤਾ ਕਿ ਸਭ ਲੋਕ ਸੀਕ (ਸਿੱਖ) ਹੋ ਜਾਏਂ, ਹਮ ਤੋ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਕੋ ਈਸਾਈ ਕਰੇਗਾ।

ਬਾਬਾ— ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਸਭ ਕੋਈ ਸਿਖ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸਿਖ ਇਸ ਲਈ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ ਸੁਖੀ ਹੋਵੇ। ਬੰਦਾ ਸੁਖੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸੋ ਸਿੱਖਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸੱਚ ਸਿਖਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਧੱਕਾ ਤੇ ਕੋਈ ਐਸਾ ਕੰਮ-ਜੋ ਧਰਮ ਦਾ ਨਹੀਂ— ਮੈਂ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਫੇਰ ਬਿਰਤੀ ਤਾਂ ਧਰਮ ਵਾਲੀ ਨਾ ਬਣੀ। ਆਪੋ ਵਿਚ ਜੋ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਵਿਚ ਈਰਖਾ, ਵੈਰ, ਮਾੜੇ ਵਾਕ, ਨਿੰਦਯਾ ਤੇ ਸੂਗ ਹੈ, ਇਹ ਮੈਂ ਰੱਬ ਦੇ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ, ਇਹ ਮਾੜੇ ਕਰਮ ਹਨ। ਰੱਬ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਦਾਰੂ ਸਿੱਕਾ ਨਹੀਂ ਵਰਤ ਸਕਦੇ, ਜੇ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਰੱਬ ਜੀ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਸਾਹਿਬ— ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਹੈ। ਸੀਕ ਲੋਕ ਅੱਚਾ ਹੈ, ਸੱਚਾ ਹੈ, ਬਹਾਦਰ ਹੈ, ਹਮਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਮੇਂ ਖ਼ੂਬ ਲੜਤਾ ਹੈ, ਤੁਮ ਹਮ ਦੋਸਤ ! ਹਮ ਮਿਲਾ ਕਰੇਗੇ।

ਐਉਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਿੱਤ੍ਰ ਬਣ ਕੇ ਵਿਦਾ ਹੋਏ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਠੰਢ ਵਰਤੀ।

—o—

ਕਾਂਡ ਬਾਰ੍ਹਵਾਂ

"ਧਰਿ ਜੀਅਰੇ ਇਕ ਟੇਕ ਤੂ ਲਾਹਿ ਬਿਡਾਨੀ ਆਸ ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈਐ ਕਾਰਜੁ ਆਵੈ ਰਾਸਿ ॥"

ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਮਾਮਲੇ ਵਰਤੇ, ਘਰ ਵਿਚ ਹਰ ਗੱਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਸੀ, ਸੋ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਭੀ ਸਭ ਕੁਛ ਜਾਣਦੇ ਸੇ। ਇਹ ਜੋ ਰਾਂਝੇ ਵਾਲਾ ਮਾਮਲਾ ਵਰਤਿਆ ਸੀ ਏਸ ਨੇ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਜੀ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਾਮਧਰੀਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿਕੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਵੇਖ ਆਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਜੋ ਅੱਜ ਕੱਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ! ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਇਸ ਅਸੂਲ ਤੇ ਟੋਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਕਿ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਤਮਾਂ ਦੀ ਅਕਹਿ ਤ੍ਰੇਹ ਤੇ ਨਾ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸੱਖਣਾਪਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੁੰਡ ਤੋਂ ਠੰਢ ਪਈ ਹੈ ਤੇ ਠੰਢ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੱਜਣ' ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਤਪਸ਼ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ 'ਠੰਢ ਨਾਲ ਸੁਖੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਚਸ਼ਮੇ ਦੇ ਪਤੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਉਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੀ ਗੇਣਤੀ ਵਧੇ ਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਰੀਪੋਰਟ

1. ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ॥
[ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧-੨੨

ਨਿਕਲੇ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਮਤ ਵਿਚ ਅਮਕੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਐਨੇ ਆਦਮੀ ਨਵੇਂ ਰਲਾਏ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰਖਾਨੇਦਾਰ ਨੇ ਕਰੀਗਰਾਂ ਦੀ ਗੇਣਤੀ ਵਧਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਰਖਾਨੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ਯਾ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਵਧਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਓਪਰਾਲੇ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਧਰਮ ਦੇ ਵਾੜੇ ਵਿਚ ਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਾੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਾਮਯਾਬੀ ਲਈ ਜੀਕੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਓਹ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ, ਇੱਕੁਰ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮੀ ਕਾਮਯਾ-ਬੀਆਂ ਦੇ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈਵਾਰ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਤੇ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਉਂਞ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਇਕ ਭਾਈਚਾਰਕ ਜੀਵ ਹੈ, ਇਹ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਹਾਂ, ਆਦਮੀ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਉੱਚ ਭਾਵ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਡਲ ਬੜਾ ਖੁੱਲਾ ਤੇ ਉੱਚਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਟਿਕੀ ਸੁਰਤ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਮੰਡਲਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਛੱਡਕੇ ਇਕ ਅਕਹਿ ਰਸ ਵਿਚ ਜਾ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਧਰ ਦੇਂਦਾਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਕਈਵੇਰ ਇਸ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਲਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਦਮੀਅਤ ਦੀ ਉਚ-ਯਾਂਈ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਭਾਈਚਾਰਕ ਪੱਧਰ ਬੀ ਨਿਆਂ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ ਤਦ ਬੀ ਸੁਖ ਨਿਰਲੇ, ਪਰ ਉਹ ਬੀ ਧੋਕੇ ਧੋੜੇ ਵਾਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਸੁਭਾਗ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਧਰਮ ਕੀ ਵਸਤੂ ਹੈ, ਪਰ ਸੱਚ ਦੀ ਟੇਕ ਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਕਣੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਮਕਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਲਾਮਤੀ ਨਾਲ ਹਰ ਦੁਖ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਦੀ ਛੇਕੜ ਉਥੇ ਲੈ ਗਈ ਸੀ, ਕਿ ਜਿਥੇ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਦੇ ਧਰਮ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਤਮ-ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਫਿਰ ਸੁਭਾਗ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾਤੇ ਦੇ ਵਰੋਸਾਏ ਇਕ ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਮਨੁੱਖ ਬੇਸ਼ੱਕ ਚਤੁਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਭਾਵੇਂ ਭੋਗਾਂ ਤੇ ਮੌਜਾਂ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਵਧ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਬਿਰਤੀ ਆਪਣੇ ਸੁਖ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਉਹੋ ਲੈਂ ਲਈ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਉਹੋ ਦੂਏ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰਨਾ, ਉਹੋ ਸਾਰੀ ਵਿੱਦਯਾ ਤੇ ਬਲ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਦੁਖ ਲਈ ਖਰਚ ਕਰਨਾ, ਉਹੋ ਆਪ ਨੂੰ ਲੋਚਨਾਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਦਬੋਚਨਾ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਸੁਭਾਗ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਫੇਰ ਰੰਗ ਡਿੱਠਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦਰਿਯਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਦਿਲਗੀਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖੀ । ਉਹ ਸਦਾ ਖਿੜੀ ਤੇ ਟਿਕਵੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਮਨ ਉਸ ਦਾ ਸਦਾ ਅਨੰਦ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਹੱਥ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਅੱਜ ਦਿਲਗੀਰ ਹੋਈ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਪਿਆਰੇ ਧਰਮ ਸਰੂਪ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਘਰ ਸਲਾਮਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖੇਚਲ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਿਕਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਤਜਰਬੇ ਲੰਘੇ । ਦੋ ਕੁ ਘੰਟੇ ਉਦਾਸ ਰਹੀ, ਫੇਰ ਨੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ਆਕੇ ਕਿਹਾ: 'ਬੱਚੀ ! ਤੂੰ ਅੱਜ ਕਿਵੇਂ ਦਿਲਗੀਰੀ ਵਿਚ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈਂ ? ਸੱਚ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਿਸੇ ਔਖੇ ਕੰਮ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਮਰਦ ਹੀ ਔਖੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਨਾ ।'

ਸੁਭਾਗ— ਅੰਮਾਂ ਜੀ ! ਤੁਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਚੱਕ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਕੇ ਆਈ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੌਖਲਾ ਵਧੇਰਾ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਨੰਦ ਕੌਰ— ਸੁਣ ਬੱਚੀ ! ਤੌਖਲਾ ਤੇ ਸਿਖ ! ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਠਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਭਾਵੇਂ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਦਿਲ ਔਖੀ ਵੇਲੇ ਹੌਲ ਖਾਧੇ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੁਰਤਾਂ ਭੀ ਹਿੱਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਦਿਲ ਦਿਲਗੀਰੀ ਵਿਚ ਜਾ ਢਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿਖ ਦਾ ਧਰਮ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਕਿ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਵੇ ਤੇ ਹੌਲ ਨੂੰ ਆਖੇ ਕਿ ਆ ਮੇਰੇ ਕਾਲਜੇ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਹ, ਮੈਂ ਨਿਤਾਣਾ ਜੋ ਪਿਆ ਹਾਂ ਤੇ ਤੇਰਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹਾਂ ।

ਸੁਭਾਗ— ਤੇ ਫੇਰ ਅੰਮਾ ਜੀ ! ਕੀ ਕਰੀਏ ? ਜਿਸ ਨਿਖੁੱਟੀ ਨੂੰ ਘਰ ਬਾਰ, ਦੇਸ਼ ਵਤਨ, ਮਾਪੇ, ਸੱਜਣ ਗਆ ਕੇ ਪਦਾਰਥ ਵਢਾ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਆਸਰਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਔਖ ਵਿਚ ਜਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੌਲ ਤੋਂ ਕੀਕੂੰ ਕਾਲਜੇ ਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕੇ ?

ਨੰਦ ਕੌਰ-ਬੱਚੀ !

ਅਰਦਾਸ ਨਾਲ,

ਸਿਦਕ ਨਾਲ,

ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਨਾਲ ।

ਤ੍ਰੈ ਦਾਰੂ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਹਨ ।

ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕਿ "ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੋ !"

ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਕਿ "ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਦੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਇਆ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਸ਼ੰਗ ਹੈ, ਕਦੇ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ।"

ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਉੱਠ ਤੇ ਦੇਖ ਕਿ "ਅਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਫਰੇਸ਼ਤੇ, ਅਣਡਿੱਠ ਜ਼ਗਤ ਦੀਆਂ ਗੁਪਤ ਤਾਕਤਾਂ, ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਬੇੜੇ ਦੇ ਅਣਦਿੱਸਦੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਪਰੋਪਕਾਰੀ ਸਿੱਖ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਘੱਲੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਾਂਵੇਂ ਟੁਰ ਰਹੇ ਹਨ ।"

ਕਾਕੀ ! ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਾ ਵੱਲ ਕੌਣ ਤੱਕਣ ਵਾਲਾ ਜ਼ੰਮ ਪਿਆ ਹੈ ? ਕੋਈ ਔਖ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੱਪ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਹਰ ਬਲਾ ਜੋ ਆਵੇਗੀ ਰੱਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ । ਭੋਲੀਏ ! 'ਜੀਉਂਦੇ'

ਨੂੰ 'ਮੁਰਦਾ' ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ ਕਣੀ ਹੈ, ਉਚ ਕਣੀ ਹੈ :—

"ਕਿਨਕਾ ਏਕ ਜਿਸੁ ਜੀਅ ਬਸਾਵੈ ॥
ਤਾਈ ਮਹਿਮਾ ਗਨੀ ਨ ਆਵੈ ॥"

ਉਸ ਜੀਉਂਦੇ ਕਿਣਕੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਜੀਵਾ' ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਆਪ ਉਹ ਕਿਣਕਾ ਪਾਇਆ, ਤੂੰ ਜੀਵੀ ਹੋਈ ਹੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਆ ਤੇ ਸੋਚ ਕਿ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਜੀਂਵਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੁਰਦੇ ਲੋਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਿਵ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਓਹ ਜੀਉਂਦੇ ਦਾ ਕੀਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ?

"ਸਾਚੀ ਲਿਵੈ ਬਿਨੁ ਦੇਹ ਨਿਮਾਣੀ ॥"

ਲਿਵ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਦੇਹ ਨਿਮਾਣੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ, ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਨੇ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰ ਸਕਣਾ ਹੈ ? ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਪਰ ਭਾਰੂ ਹੈ :—

"ਹਾਥ ਪਸਾਰਿ ਸਕੈ ਕੋ ਜਨ ਕਉ
ਬੋਲਿ ਸਕੈ ਨ ਅੰਦਾਜਾ ॥"

ਕਿਉਂ ਆਪਣੇ ਸੁਹਣੇ ਬਾਬਲ ਨੂੰ ਤੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਭੁੱਲੇ, ਲਿਵ ਛੁਟਕੇ, ਨਿਤਾਣੇ ਜੀਵਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਢੱਠੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਡੇਗਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੀਂ ਹੈ ?

ਸੁਭਾਗ-ਅੰਮਾਂ ! ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ।

ਨੰਦ ਕੌਰ-ਬੱਚੀ ! ਪਿਆਰ ਤੇ ਭੈ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੇਰੇ ਮਨ ਅੱਗੇ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਧਿਆਨ ਬੱਝ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈਂ ਫਿਕਰ ਤੇ ਤੌਖਲਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਫਿਕਰ ਤੌਖਲੇ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਚਾਹੀਦਾ ਇਹ ਹੈ ਅਸੀਂ ਐਸੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਘੱਲੀਏ ਕਿ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਡਾਢ ਦੇਣ ।

ਸੁਭਾਗ-ਕਿਵੇਂ ?

ਨੰਦ ਕੌਰ-ਬੱਚੀ ! ਜੇ ਤਾਂ ਮਨ ਆਪਣਾ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ ਕਿ "ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਬਾਬਲ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੋ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਹਾਈ ਹੋਵੋ ।"

ਜੇ ਸੁਰਤ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਚੰਗੀ ਜੁੜਨ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਤੱਕੋ ਕਿ ਬਾਬਲ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ-

"ਕੋਟਿਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕੋ ਠਾਕੁਰੁ ਸੁਆਮੀ ਸਰਬ ਜੀਆਂ ਕਾ ਦਾਤਾ ਰੇ ॥ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲੈ ਨਿਤ ਸਾਰਿ ਸਮਾਲੈ" ਖੜਾ ਹੈ । ਹਾਂ "ਸਾਣਥ ਮੇਰੀ ਆਪ ਖੜਾ" ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਅੱਗੋ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਸੁਆਰ ਰਿਹਾ ਹੈ :—

"ਜਹ ਜਹ ਕਾਜ ਕਿਰਤਿ ਸੇਵਕ ਕੀ ਤਹਾ ਤਹਾ ਉਠਿ ਧਾਵੈ ॥੧॥ ਸੇਵਕ ਕਉ ਨਿਕਟੀ ਦਿਖਾਵੈ ।"

ਗੁਰ ਵਾਕ ਹੈ :—

"ਉਠਤ ਸੁਖੀਆ ਬੈਠਤ ਸੁਖੀਆ ॥ ਭਉ ਨਹੀਂ ਲਾਗੈ ਜਾਂ ਐਸੇ ਬੁਝੀਆ ॥੧॥ ਰਾਖਾ ਏਕੁ ਹਮਾਰਾ ਸੁਆਮੀ ॥ ਸਗਲ ਘਟਾ ਕਾ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ ਸੋਇ ਅਚਿੰਤਾ ਜਾਗਿ ਅਚਿੰਤਾ ॥ ਜਹਾਂ ਕਹਾਂ ਪ੍ਰਭੁ ਤੂੰ ਵਰਤੰਤਾ ॥੨॥ ਘਰਿ ਸੁਖਿ ਵਸਿਆ ਬਾਹਰਿ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਮੰਤ੍ਰੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ" ॥੩॥੨॥

ਸੁਭਾਗ (ਲੰਮਾ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ ਤੇ ਅੰਮਾਂ ਨੂੰ ਗਲੱਕੜੀ ਪਾ ਕੇ)-ਮਾਂ ਜੀ ! ਤੁਸਾਂ ਮੇਰੇ ਕਾਲਜੇ ਨੂੰ ਠੰਢ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਕੇਡੀ ਮੂਰਖ ਹਾਂ ਜੋ ਆਪਣੇ ਐਸੇ ਬਾਬਲ ਲਈ ਤੌਖਲਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਨੇ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਮਹਾਂ ਮੰਤ੍ਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ 'ਘਰਿ ਸੁਖਿ ਵਸਿਆ' ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਬਾਹਰਿ ਸੁਖ ਪਾਇਆ' ਹੈ । ਅੰਮਾਂ ! ਮੈਂ ਭੁੱਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਾਂ, ਤੁਸਾਂ ਮੋਈ ਨੂੰ ਜਿਵਾ ਕੇ ਗੋਦੀ ਪਾਯਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪੁਰਾਣਾ ਸੁਭਾਉ 'ਤੌਖਲੇ ਦਾ' ਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ?

ਅੰਮਾ-ਬੱਚਾ ! ਤਕੜੀ ਹੋ । ਜੋ 'ਲਿਵ' ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹੈ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਹ ਤੌਖਲੇ ਵਿਚ ਹੈ । ਜਾਂ ਢੱਠੇ ਹੋਏ ਤੌਖਲੇ ਵਿਚ, ਜਾਂ ਹੰਕਾਰ ਭਰੇ ਤੌਖਲੇ ਵਿਚ । ਅਸਲ ਤਾਕਤ ਲਿਵ ਵਾਲੇ ਵਿਚ ਹੈ । ਤੈਨੂੰ ਜੋ ਹੌਲ ਪਿਆ ਹੈ ਇਹ ਲਿਵ ਛੁੱਟਣ ਦਾ, ਜਾਂ ਭੈ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਤੌਖਲਾ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਵਹਿਮ ਤੇ ਈਰਖਾ ਦਾ ਤੌਖਲਾ ਹੈ । ਤੈਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਿਅਰ ਨੇ ਘਬਰਾਯਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਘਬਰਾ ਕਰਕੇ ਤੇਰੀ ਸੁਰਤ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹਿਲਕੇ ਭੈ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਵੜੀ, ਫੇਰ ਤੌਖਲੇ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਨੱਪ ਲਿਆ । ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਇਹ ਮੋਹ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ । ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਪਿਤਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੁੱਬ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਤੂੰ ਬੇਅਸਰ ਦਿਲ ਰਹਿੰਦੀਓਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਖਰੜ ਗਿਆਨਣ ਤੇ ਕੋਰੜੂ ਪੰਡਤ ਆਖਦੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਸਲੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋ ਨਹੀਂ । ਪਿਆਰ ਹੋਵੇ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਉੱਠਣ, ਪਰ ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਉੱਚਾ ਲੈ ਜਾਣ, ਸਿਦਕ ਭਰੋਸੇ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ, ਇਹ ਅਸਲ 'ਜੀਵੇ' ਹੋਣਾ ਹੈ ।

ਸੁਭਾਗ-ਪਰ ਅੰਮਾਂ ! ਜਦੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਠਹਕਰ ਵੱਜੇ ਤਾਂ ਉਠੇ ਕੀਕੂੰ, ਜਿਵੇਂ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਉਠਾਲਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹੀ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੌਖਲੇ ਵਾਲੇ ਖਯਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਰੌਆਂ ਘੱਲੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਸਗੋਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਥਾਂ ਭੁਲੇਵੇ ਵਿਚ ਪਈ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਰ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ ।

ਅੰਮਾਂ-ਤੁਸੀਂ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਤਕੜੇ ਹੋ ਜਾਓਗੇ ! ਚੇਤੇ ਰਖੋ, ਮਨ ਕਦੇ ਨਾ ਡੋਲੇ; ਜੇ ਡੋਲੇ ਤਾਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇ, ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਭਰੋਸਿਆਂ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰੇ । ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਾਮ ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ ਨੇੜੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਵੰਡੋ, ਬੱਸ ਕਾਰਜ ਰਾਸ ਹੈ । ਸਤਿਸੰਗ ਹੀ ਸਦਾ ਸੱਚਾ ਆਸਰਾ ਪਰਨਾ ਹੈ ।

ਕਾਕੋ ! ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਵਿਦਯਾ ਹੈ, ਇਹ ਵਿਦਯਾ ਹੌਲੀਂ ਸਿਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਏਸ ਵਿਦਯਾ ਨਾਲ ਸਾਡੇ 'ਅੰਦਰਲੇ' ਨੂੰ ਉਚਯਾਣਾਂ ਲਭਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਹੱਡੀਂ ਵਾਪਰਨ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਹ ਵਿਦਯਾ

ਆਉਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਅੱਜ ਤੂੰ ਕਾਕੋ! ਇਹ ਸਿਖਯਾ ਹੋਰ ਸਿੱਖੀ ਹੈ।

ਸੁਭਾਗ-ਹੁਣ ਮਾਂ ਜੀ! ਫੇਰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਬਾਬਲ ਜੀ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ। ਲਾਲ ਚਿਹਰਾ ਹੈ, ਬੜੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹਨ ਤੇ ਉੱਚੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਹਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੈ ਤੇ ਉਤੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਮੀਂਹ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਸ਼ੈ, ਹਰ ਜੀਵ, ਹਰ ਆਦਮੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗੂ ਨਿਰਭੈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਅੰਮਾਂ-ਬੱਸ ਬੱਚਾ, ਇਹ ਹੈ ਧਿਆਨ ਜੋ ਤੇਰੇ ਬਾਬਲ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਵੇਗਾ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਹ ਸੁਖਦਾਈ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਲਿਵ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਹੋ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਆਪ ਉੱਚਾ ਰਹਿਣਾ ਲਿਵ ਵਿਚ, ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਤੋਸ਼ਾ ਘੱਲੀ ਜਾਣਾ। ਪਿਆਰ ਬੜਾ ਉਡਣ ਪੰਖੇਰੂ ਹੈ, ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨੂੰ, ਬੱਚਾ! ਸੈਆਂ ਕੋਹਾਂ ਤੇ ਟੋਰ ਦੇਈਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰੀ ਜਾਈਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਇਕ ਸਿਆਣੀ, ਸਿੱਧੀ ਸਾਦੀ, ਪਰ ਸੁਰਜੀਤ ਅੰਦਰਲੇ ਵਾਲੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਗੂਹੜੀ ਵਰਤੋਂ ਤੇ ਸਮਝ ਵਾਲੀ ਮਾਈ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਪੁੱਤਰੀ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਆਪ ਬੀ ਤੇ ਕਾਕੀ ਭੀ ਇਹ ਸੁਹਣਾ ਸਹਾਰਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਤੇ ਗਏ ਜੀਉਂਦੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਘੱਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਅੱਗੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀਕੂੰ ਬਾਬੇ ਹੁਰੀਂ ਜਿਣ ਘਰ ਆਏ ਸਨ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ ਕਈ ਫੇਰ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਨੂੰ ਤੌਖਲਾ ਉਠ ਖੜ੍ਹਦਾ, ਪਰ ਉਹ ਝੱਟ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ—ਜੋ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਸੀਆ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾਮ ਦੀ ਲਿਵ ਆ ਗਈ ਸੀ-ਇਹ ਜਾਚ ਭੀ ਆ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਨਾਮੀ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸੁਰਤ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਹੀ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ 'ਖੇੜੇ' ਦੇ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ 'ਤੌਖਲੇ' ਦੇ ਘਰ ਚਲੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀਕੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਫੇਰ ਅਸਲੀ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੀ ਉਚਿਆਈ ਤੇ ਪੁਚਾ ਲਈਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ 'ਅਰਦਾਸ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਦਾਰੂ ਹੈ' ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਬਾਣੀ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਤੇ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਕੀਕੂੰ ਸੁਰਤ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾਈਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਸੋਝੀ ਤੇ ਅਮਲੀ ਵਰਤੋਂ ਆ ਗਈ। ਹਾਂ, ਕੀਕੂੰ ਦੁਖ ਵੇਲੇ ਆਪ ਉੱਚੇ ਰਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੀਕੂੰ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਦੁਖ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨਾਲ, ਕਿ ਅਰਦਾਸ ਨਾਲ, ਤੁਲਹਾ ਦੇਈਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਦਕ ਦੀ ਸਮਝ ਪੈ ਗਈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡਾ ਪਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡਾ ਉਸ ਦਾ ਨਿਜ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਜਿੱਦਾਂ ਜਗਤ ਵਾਲਾ ਸਰੀਰਕ ਪਿਤਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਦਾਂ ਰੱਬ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਨਾਤੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇਹ ਸੱਚਾ ਸੁਖ ਹੈ। ਉਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ, ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ, ਅੰਦਰ ਵਸਾਉਣਾ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਰਹਿਣਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਲਿਵ ਵਿਚ ਵੱਸਣਾ, ਉਸ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਵਰਤੋਂ ਹੈ। ਫੇਰ :—

"ਤਾਤੀ ਵਾਉ ਨ ਲਗਦੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸਰਣਾਈ ॥
ਚਉਗਿਰਦ ਹਮਾਰੈ ਰਾਮ ਕਾਰ ਦੁਖੁ ਲਗੈ ਨ ਭਾਈ ॥੧॥
ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰਾ ਭੇਟਿਆ ਜਿਨਿ ਬਣਤ ਬਣਾਈ ॥ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਅਉਖਧੁ ਦੀਆ ਏਕਾ ਲਿਵ ਲਾਈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ ਰਾਖਿ ਲੀਏ ਤਿਨਿ ਰਖਨਹਾਰਿ ਸਭ ਬਿਆਧਿ ਮਿਟਾਈ ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਿਰਪਾ ਭਈ ਪ੍ਰਭ ਭਏ ਸਹਾਈ" ॥੨॥

[ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੫—੧੯

—o—

ਕਾਂਡ ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ

ਹੋਇ ਸਤਾਣਾ ਘਰੈ ਨ ਮਾਵੈ
ਸਾਹਿ ਗਇਐ ਪਛੁਤਾਇ ॥"

ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਖੂਹ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੁਪਹਿਰਾਂ ਦਾ ਵੇਲਾ ਤੇ ਵਿਸਾਖ ਦੀ ਰੁੱਤ ਸੀ, ਪੱਛੋਂ ਦੀ ਸੁਹਾਵੀ ਹਵਾ ਰੁਮਕ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗਾਮਾਂ ਮੋਚੀ ਭੱਜਾ ਆਯਾ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ : ਬਾਬਾ ! ਢੇਰੀਆਂ ਕੋਲ ਮੱਕੂ ਬੱਝਾ ਪਿਆ ਏ।'

ਬਾਬਾ-ਕੌਣ ਲੜ ਪਏ ਹਨ ?

ਗਾਮਾ-ਲੜੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਬਾਬਾ ! ਧੂਤੂ ਕਰਦੀ ਗੱਡ ਪੁਠੀ ਹੋਈ ਪਈ ਹੈ ? ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮੇਮ ਤੇ ਇਕ ਗੱਡੀਵਾਨ ਪਏ ਚੂੰ ਚੂੰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਖੂਬ ਮੱਕੂ ਬੱਝਾਂ ਏ।

ਬਾਬਾ-ਫੇਰ ਤੂੰ ਕੱਢਣਾ ਸੀ ?

ਗਾਮਾ—ਲੈ ਕੱਢਣਾ ਸੀ ! ਅੱਗੇ ਰਾਂਝਾ ਮਸੀਂ ਮਸੀਂ ਛੁੱਟਾ ਹੈ, ਉਤੋਂ ਹੁਣ ਮੈਂ ਫਸ ਜਾਵਾਂ ? ਫੇਰ ਬਾਬਾ ! ਤੂੰ ਸਾਡਾ ਬਾਪੂ ਹੋਯਾ, ਤੈਨੂੰ ਹੀ ਭੱਜਣਾ ਪੈਂਦਾ।

ਬਾਬਾ—ਕਿਉਂ ਬਈ, ਇਹ ਤਾ ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ?

ਗਾਮਾ—ਬਾਬਾ ! ਏਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਰੇ ਪਿਛੋਂ ਆਖ ਦੇਣ ਕਿ ਏਸੇ ਨੇ ਗੱਡ ਪਾਸ ਪਾਈ ਹੈ ਤੇ ਪੁਲਸ ਪਈ ਪੁੱਛੇ ਸਬੂਤ ਕਰੋ ਕਿ ਗੱਡ ਤੁਸਾਂ ਨਹੀਂ ਡੇਗੀ ? ਤੇ ਜੇ ਕਿਤੇ ਮਰ ਜਾਣ ਤਾਂ ਪਈ ਚੋਰੀ ਲੱਗੇ ਕਿ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਖੀਸੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀਰੇ ਕੱਢ ਲਏ ਨੇ। ਬਾਬਾ ? ਮੇਰੀ ਕੌਣ ਉਗਾਹੀ ਭਰੂ ਜੋ ਮੈਂ ਤਾਂ ਨੇਕੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ? ਦੱਸ ਖਾਂ ?

ਬਾਬਾ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਪਰ ਹੱਸ ਪਿਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, 'ਗਾਮਿਆਂ ! ਸੱਚ ਆਖਿਆ ਈ। ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਾਂ ਪਰ ਸੱਚ ਬੋਲਦੇ ਸਾਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਬੜੇ ਘੱਟ ਮੁਕਦਮੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ,

ਲੋਕੀਂ ਕੂੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਪੰਚੇਤਾਂ ਵਾਲੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿਬੇੜੇ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਐਤੇ ਜਿਹੀਆਂ ਉਜ਼ਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਬਿਨਾਂ ਝੱਕ ਨੇਕੀਆਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੂੜ ਹੀ ਪਰਧਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੂੜ ਪਰਧਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੇ ਅੰਮਨਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਸ਼ੱਕ ਤੇ ਸ਼ੁਬੇ, ਭਰਮ ਹੀ ਪਏ ਸਭ ਨੂੰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ........ਜਾਹ ਖਾਂ ਗਾਹ ਤੋਂ ਦੋ ਚਾਰ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹਾਕ ਮਾਰ ਲਿਆ, ਵੀਰਾ! ਚੱਲੀਏ ਤੇ ਭਲਾ ਕਰੀਏ, ਉਹ ਜਾਣੇ ਅੱਗੋਂ ਮੇਰਾ ਪੱਲੇ ਪਿਆ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਰਾਖਾ।

ਗੱਲ ਕੀ ਪੰਜ ਸੱਤ ਜਣੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਗਏ। ਅਗੇ ਵਾਹਣ ਦੇ ਵਿਚ ਮੋਟਰਕਾਰ ਢੱਠੀ ਪਈ ਸੀ, ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਇਕ ਮੇਮੜੀ ਜੇਹੀ ਤੇ ਇਕ ਕਾਲਾ ਧੂਤ ਕ੍ਰਾਂਟਾ ਜੇਹਾ ਦੱਬੇ ਪਏ ਸਨ, ਉਵ ਉਹ ਮੋਟਰ ਦੇ ਪੁਲਾੜ ਵਿਚ ਸਨ, ਹਵਾ ਲਗਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਘੁੱਟੇ ਨੱਪੇ ਐਸੇ ਪਏ ਸਨ ਕਿ ਨਿਕਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ।

ਪੰਜਾਂ ਸੱਤਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ 'ਧੂਤੂ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਚਾਇਆ ਤੇ ਤ੍ਰੈ ਬੰਦੇ ਹੇਠੋਂ ਕੱਢੇ। ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੱਟਾਂ ਲਗੀਆਂ ਸਨ, ਜ਼ਖਮ ਸਨ; ਲਹੂ ਚੋ ਰਹੇ ਸਨ; ਝਰੀਟਾਂ ਬੀ ਬੇਅੰਤ ਸਨ, ਪਰ ਤਰ ਫੱਟ ਮਾਰੂ ਸੱਟ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਂਝ ਚਿਹਰੇ ਪੀਲੇ ਡੱਡ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਦਮ ਜ਼ਰਾ ਘਟ ਘੁਟ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜ਼ਨਾਨੀ ਤਾਂ ਨੀਮ ਬੇਹੋਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਮਰਦ ਸਿਸਕਦੇ, ਪਰ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਸਨ। ਬਾਬੇ ਹੁਰੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਾਰੀ ਤੇ ਆਰਾਮ ਦਾ ਫਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਏਨੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਹਰ ਆ ਗਈ, ਮੋਢੇ ਡਾਂਗਾ ਰਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਕੂਕਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, "ਮਾਰੋ ਮਾਰੋ ਮਾਰੋ, ਜਾਣਾ ਨਾ ਪਾਵੇ, ਐਤ ਚੋਤ੍ਰੇ 'ਦੂਤੂ ਗੱਡੀ' ਢੇ ਪਈ ਜੇ 'ਪਾਪੀ ਕੇ ਮਾਰਨੇ ਕੋ ਪਾਪ ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਹੈ'।" ਜਦ ਇਹ ਬਾਉਲੀ ਹੋਈ ਭੀੜ ਨੇੜੇ ਆਈ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਤਾੜ ਗਿਆ ਕਿ ਧੂਤੂ ਗੱਡੀ ਦੇ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜੇ ਹੁਣ ਕੋਈ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗਾਮੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੱਚ ਹੋਊ, ਸਾਰੇ ਬੱਧੇ ਜਾਣਗੇ, ਅੱਗੋਂ ਹੈ ਟੋਪੀ ਵਾਲਾ, ਅਨਰਥ ਹੀ ਹੋ ਜਾਉ। ਸਚੀ ਮੁਚੀਂ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਨੇਕੀ ਦੀ ਕੇਹੀ ਬਾਣ ਪੈ ਗਈ ਹੈ? ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਕੰਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੈ, ਮੈਂ ਉੱਠ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਫੇੜੇ ਦੇ ਦੁਖ ਪਾਉਂਦੇ ਦੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਫਲ ਤੋਂ, ਜੋ ਭੂੰਡਾਂ ਵਾਂਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਛੁਡਾਉਣ ਟੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਸੋ ਭੂੰਡ ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਉਦਾਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਨੱਛਾ ਵਾਹ ਵਾਹ, ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਹੈ, ਓ ਦਿਲਾ! ਕੰਪ ਨਾ ਖਾਹ, ਤਕੜਾ ਹੋ, ਜਦ ਸਿੰਘ ਆ ਖੜੋਤਾ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕੀ। ਤਕੜਾ ਹੋ, ਸੱਚ ਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਡਰ ਹੈ? ਤੇ ਸੱਚ ਪਰ ਜਾਨ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜਾਏ। ਐਉਂ ਤਕੜੇ ਹੋ ਕੇ, ਆਪਾ ਸੰਭਾਲ ਕੇ, ਬਾਬੇ ਨੇ ਵਾਹਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: ਮਿਤਰੋ! ਖੜੇ ਜਾਓ, ਕਾਹਲੀ ਨਾ ਕਰੋ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਢੱਕਾਂ ਕਾਬੂ ਹਨ, ਹੁਣ ਖ਼ਬਰਦਾਰ! ਡਾਂਗਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕਰੋ।

ਵਾਹਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ—ਕੌਣ ਹੈ ਓਏ ਡਾਂਗਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ? ਮਾਰੋ, ਪਹਿਲੇ ਏਸੇ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰੋ।

ਦੂਜਾ—ਨਾ ਓਏ, ਬਾਬਾ ਆ ਗਿਆ ਜੇ, ਬਾਬਾ।

ਤੀਜਾ—ਬਾਬਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ?

ਚੌਥਾ—ਓਏ ਸੰਭਲੋ, ਭਰਾਵੋ ਬਾਬੇ ਨੇ ਸਾਹਬ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਜੇ, ਬੱਲੇ ਉਇ ਬਾਬਾ! ਵਾਹ ਬਈ ਬਾਬਾ!

ਐਉਂ ਪਲੋ ਪਲੀ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਤਾਰ ਫਿਰ ਗਈ ਤੇ ਸਭ ਐਉਂ ਖੜੇ ਗਏ ਜੀਕੂੰ ਗਿੱਝੇ ਹੋਏ ਸ਼ੇਰ ਆਪਣੇ ਪਾਲੂ ਪਾਸ ਖੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ (ਗੱਜ ਕੇ)—ਭਰਾਵੋ। ਧੂਤੂ ਗੱਡੀ ਡਿੱਗ ਪਈ ਹੈ, ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੇ ਮਾੜੇ ਪਾਸ ਹਨ। ਹੁਣ ਆਓ ਸਾਹਿਜ ਨਾਲ ਦੱਸੋ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?

ਏਨੇ ਨੂੰ ਨੱਥੂ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਮੋਇਆ ਪੁਤਰ, ਜੋ ਅੱਠਾਂ ਕੁ ਬਰਸਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਬਾਬੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਹਾਲ ਹਾਲ ਪਾ ਕੇ ਪਿੱਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, 'ਆਹ ਵੇਖ ਧੂਤੂ ਗੱਡੀ ਵਾਲਾ ਮੈਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਆਇਆ ਹੈ'। 'ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਘਾਇਲਾ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਮੇਰੇ ਪੁਤਰ ਦੀ ਟੰਗ ਵੱਢ ਆਇਆ ਜੇ। ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਕਸਾਈ ਹੱਥ ਛੁਰੀ ਲਈ ਆ ਗਿਆ, 'ਮੇਰੀਆਂ ਬੱਕਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੰਜਾਂ ਹੇਠ ਰਗੜ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਆਇਆ ਜੇ।'

ਹੁਣ ਬਾਬੇ ਨੇ ਗੱਲ ਸਮਝ ਲਈ। ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਵਾਹਰ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਛੇਤੀ ਨਜਿੱਠ ਲੈਂਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਭੀ ਬਾਬੇ ਦਾ ਮਾਣ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਬਾਬਾ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਿਆ। ਪਲ ਮਗਰੋਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਆਲਾ ਸਿੰਘਾ ਲੰਬਰਦਾਰਾ! ਬਈ ਹੁਣ ਦੱਸ ਜੋ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਕੀ ਕਰਨਾ ਲੋੜਦੇ ਹਨ?"

ਆਲਾ ਸਿੰਘ—ਮੈਂ ਕੀ ਦੱਸਾਂ? ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਲੰਬਰਦਾਰੀ ਗਈ। ਓਧਰ ਉਹ ਸਾਹਬ ਹਨ, ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ; ਏਧਰ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਜਿਗਰ ਵੱਢੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਇਕ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ ਸਗੋਂ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ।

ਨੱਥੂ—ਫੇਰ ਜੇ ਸਾਡੇ ਪੁੱਤ ਮੋਇਆ ਭੀ ਤੇਰਾ ਕਾਲਜਾ ਨਹੀਂ ਪਾਟਦਾ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਅਸਾ ਵੱਡ ਕੇ ਨੀਂਹ ਹੇਠਾਂ ਦੇਣਾ ਹੈ?

ਬਾਬਾ—ਵੀਰਾ ਨੱਥਿਆ! ਜੇਰਾ ਕਰ, ਭਰਾਵਾਂ! ਤੇਰਾ ਕਾਲਜਾ ਨਹੀਂ ਪਾਟਾ, ਸਾਡਾ ਪਾਟਾ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਮੋਜਾ ਸਾਡਾ ਮੋਇਆਂ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਭਰਾ ਜੋ ਹੋਏ, ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤੂੰ ਕੋਈ ਦੁਪਰਿਆਰਾ ਹੈਂ? ਜੇਹਾ ਤੇਰਾ ਪੁਤ ਤੇਹਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ।

ਨੱਥੂ—ਤੇਰੇ ਬਚੜੇ ਜੀਉਣ, ਚਾਲੀ ਸੇਰੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਆ! ਹੁਣ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖ, ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤ੍ਰੈਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਵਾਂ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ਨਾਲ ਚਾਰ ਲੋਥਾਂ ਕੱਠੀਆਂ ਦਫਨਾਵਾਂ। ਬੱਸ ਬਾਬਾ ਠੰਢ ਪਾ ਦੇਹ।

ਬਾਬਾ—ਪੁੱਤ੍ਰ! ਹੋਊ ਤਾਂ ਸ਼ਬਰੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਰਤਾ ਘੱਟ ਵੱਧ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜੇ ਦਾ ਨਿਆਂ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਖੂਨੀ ਖੂਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਲ ਭਰ ਇਕ ਗੱਲ ਮੇਰੀ ਲੈ ਕਿ ਹੁਣ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਹਈ ਕਿ ਪਲ ਠਹਿਰ ਕੇ?

ਨੱਥੂ-ਹੁਣੇ।

ਗਾਮਾ-ਹੁਣੇ।

ਘਸੀਟਾ-ਹੁਣੇ।

ਬਾਬਾ-ਵੀਰੋ ! ਰਤਾ ਸੋਚ ਕਰ ਲਉ।

ਘਸੀਟਾ-ਕੋਈ ਸੋਚ ਨਹੀਂ ਬਾਬਾ। ਬਾਬਾ ! ਢਿੱਲ ਨਾ ਕਰ।

ਬਾਬਾ-ਹੁਣ ਇਹ ਦੋਸ਼ੀ ਹਨ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਬੇਦੋਸ਼ ਹੋ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡੰਡ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਨਾਲ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋ ਜਾਉਗੇ, ਫੇਰ ਸਰਕਾਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਡੰਡ ਮਿਲੂ ਤੇ ਤੁਸਾਨੂੰ ਭੀ।

ਨੱਥੂ-ਦੇਖੀ ਜਾਉ। ਹੱਥੋ ਹੱਥ ਨਬੇੜੇ। ਬਾਬਾ ! ਸੋਚਾਂ ਨਾ ਸੋਚ। ਹੁਣ ਵੇਲਾ ਏ ? ਪਿਛੋਂ ਟੋਪੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਿਨ੍ਹ ਕੁਛ ਆਖਣਾ ਏ ? ਇਹ ਵੇਲਾ ਫੇਰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ। ਕੱਢ ਲੈਣ ਦੇਹ ਜੀ ਦਾ ਗੁੰਮਰ।

ਬਾਬਾ—"ਐਸਾ ਕੰਮੁ ਮੂਲੇ ਨਾ ਕੀਚੈ ਜਿਤੁ ਅੰਤਿ ਪਛੋਤਾਈਐ ॥

ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਨਿਆਂ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਕਰਾਉ, ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਸਲਾਮਤ ਰਹੋ ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਡੰਡ ਮਿਲੇ। ਜੋ ਮਰ ਚੁਕੇ ਹਨ ਉਹ ਕਿਤੇ ਭੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਉ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਲਾਮਤੀ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹਾਂ। ਜੋ ਮਰੇ ਸੋ ਭਾਣਾ ਵਰਤ ਗਿਆ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਨਾਲ ਮਰਦੇ ਹੋ !

ਘਸੀਟਾ-ਸਾਡੀ ਕੌਣ ਸੁਣੇਗਾ !

ਬਾਬਾ-ਜਦੋਂ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਇਕੋ ਉਗਾਹੀ ਦੇਵੇਗਾ ਤਦ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਕਰੇਗੀ ! ਐਵੇਂ ਛੱਡ ਦੇਵੇਗੀ ?

ਗਾਮਾ-ਬਾਬਾ ! ਗੱਲ ਜਦ ਸ਼ਹਿਰੀਂ ਜਾ ਵੜੀ ਤੇ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਟੋਪਾਂ ਵਾਲੇ ਬਲਿਸ਼ਟਰ ਬੋਤੀਆਂ ਦੋਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਧੂਤੂ ਗੱਡੀ ਵਾਲੇ ਬਰੀ !

ਬਾਬਾ-ਉਗਾਹੀ ਕਿਸ ਦੀ ਲੈਣਗੇ ?

ਗਾਮਾ-ਸਾਡੀ।

ਬਾਬਾ-ਤੁਸੀਂ ਕੂੜ ਬੋਲੋਗੇ ?

ਗਾਮਾ-ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਬੋਲੇਗਾ।

ਬਾਬਾ-ਫੇਰ ਬਲਿਸ਼ਟਰ ਕੀ ਕਰ ਲੈਣਗੇ ?

ਨੱਥੂ-ਹਾਇ ਰੱਬਾ ! ਹੁਣ ਫੇਰ ਕੀ ਕਰੀਏ ?

ਬਾਬਾ-ਮੈਥੋਂ ਪੁਛਦੇ ਹੋ ?

ਨੱਥੂ-ਹੋਰ ਕਿਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛੀਏ ? (ਕਲੇਜੇ ਮੁੱਕੀ ਮਾਰ ਕੇ) ਹਾਇ ਮੇਰੇ ਲਾਲ ! ਹਾਇ ਓਏ ਰੱਬਾ !

ਬਾਬਾ-ਜੇ ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਜੇਰਾ ਕਰੋ, ਤਾਂ ਮਾਫ ਕਰੋ। ਹੋਣਹਾਰ ਹੋ ਗਈ, ਬਦਲੇ ਲੀਤਿਆਂ ਕੋਈ ਮੋਏ ਜੀਉ ਨਹੀਂ ਪੈਣੇ, ਸਾਨੂੰ ਠੰਢ ਨਹੀਂ ਪੈਣੀ। ਤੇ ਜੇ ਮਾਫ ਨਾ ਕਰੋ, ਤਾਂ ਧਰਮ ਨਿਆਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਫੜੋ। ਠਾਣੇ ਜਾਉ, ਰਪੋਟ ਲਿਖਾਉ, ਢੱਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਓ, ਚਾਹੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਛੱਡ ਜਾਓ, ਮੈਂ ਮਜਾਲ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਦਮ ਪੁੱਟਣ ਦਿਆਂ। ਠਾਣਾ ਚਲਾਣ ਕਰੇਗਾ, ਤੁਸੀਂ ਉਗਾਹੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡੰਡ ਮਿਲੇਗਾ ਕੈਦ, ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ, ਫਾਂਸੀ, ਜਿੱਦਾਂ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਸਾਬਤ ਹੋਊ।

ਖੈਰਾ-ਬਾਬਾ ! ਤੂੰ ਠੰਡਾ ਘੜਾ ਹੈਂ, ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਬੀ ਤੂੰ ਖੱਸੀ ਕਰ ਘੱਤਿਆ ਤੇ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਅੰਦਰਾਣੀ ਘੁੱਟ ਪਿਲਾਈ ਹਈ। ਕੇਹੀਆਂ ਬਰਫ ਦੀਆਂ ਢੀਮਾਂ ਸੱਟੀਆਂ ਨੀ, ਸਾਡੇ ਰੋਹ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹਈ ? ਚੜ੍ਹੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦਾ ਲਹੂ ਪੀ ਲੈਂਦੇ, ਠੰਢ ਪੈ ਜਾਂਦੀ। ਹੁਣ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਚੀਂ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਈ, ਸਾਰੇ ਪਏ ਮੇਮਣਿਆਂ ਵਾਂਙੂ ਤੱਕਦੇ ਹਨ, ਉੱਠ ਕੇ ਗਿੱਚੀਆਂ ਨਹੀਂ ਨੱਪ ਦੇਂਦੇ।

ਬਾਬਾ-ਆਉਲੇ ਦਾ ਖਾਧਾ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਦਾ ਕਿਹਾ ਪਿੱਛੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਖੈਰਾ-ਹੁਣੇ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੱਕਰੀਆਂ ਬਣਾ ਛੋੜਿਆ ਈ। ਹੁਣ ਦੱਸ ਕੀ ਕਰੀਏ ?

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਵਿਚ ਦੂਰੋਂ ਧੜ ਦਿੱਸੀ ਤੇ ਸਭ ਦੇ ਧਿਆਨ ਓਧਰੇ ਹੋ ਗਏ। ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਜੁਲਾਹੇ ਨੇ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਕਿ ਲੋਕੀਂ ਇਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਚੱਲੇ ਹਨ, ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਇਹ ਵਾਹਰ ਧੂਤੂ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਅੱਪੜਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ, ਪਰ ਜੇ ਕਿਤੇ ਜਾਂ ਭੀ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਮਾਰਿਆ ਜਾਊ ਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਠਾਣਾ ਲੈ ਆਵਾਂ ਤੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਅੱਪੜਾ ਦਿਆਂ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਬਚ ਜਾਏ ਤਾਂ ਖ਼ਬਰੇ ਮੁਰੱਬੇ ਲੱਭ ਜਾਣ, ਮੈਂ ਭੀ ਰੱਛ ਪੈੜੇ ਖੱਡੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਬਣ ਜਾਵਾਂ।

ਸੋ ਇਕ ਘੋੜੀ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਠਾਣੇ ਵੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਥੋਂ ਸਾਂਢਣੀਆ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਗਾਰਦ ਭੱਜੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਪੁਲਸ ਪਹੁੰਚੀ, ਅਜੇ ਸਾਰੇ ਓਥੇ ਹੀ ਸਨ। ਠਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਤੇ ਤਾੜ ਗਿਆ ਕਿ ਏਸ ਸੋਹਣੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕੋਈ ਸੁਹਣੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੋਊ। ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਬਾਬੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਣ ਲਿਆ। ਫੇਰ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਜਾਂ ਸਭ ਦੀ ਉਗਾਹੀ ਇਕੋ ਨਿਕਲੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਰਪਟ ਲਿਖ ਲਈ ਤੇ ਆਖਿਆ, ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਹਾਲ ਪੁੱਛਾਂ।

ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੁਣ ਰੂੰ ਵਰਗੇ ਚਿੱਟੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਓਹ ਬਾਬੇ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਭਰੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਹੁਣ ਬਚਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਪੁਲਸ ਆਈ ਵੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਢਾਰਸ ਬੱਝੀ, ਪਰ ਕਲੇਜਾ ਉਵੇਂ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ ! ਇਕ ਖ਼ੂਨ ਹੋਏ, ਦੂਜੇ ਮੋਟਰ ਤੋਂ ਢੱਠੇ, ਸੱਟਾਂ ਖਾਧੀਆਂ, ਤੀਜੇ ਜਾਨ ਜੋਖੋਂ ਪਈ ਸੀ। ਖ਼ੈਰ ! ਪੁਲਸ ਨੇ ਜਦ ਨਾਮ ਹੁਲੀਆ ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਆਪ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਹਿੰਦੂ ਹਨ, ਬੈਰਿਸਟਰ ਹਨ, ਯੂਰਪੀਨ ਨਹੀਂ, ਐਵੇਂ ਵਲੈਤ ਗਏ ਟੋਪੀ ਪਾਉਣੀ ਸਿਖ ਆਏ ਹਨ। ਠਾਣੇਦਾਰ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਤਾਂ ਹੁਣ ਮੱਧਮ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਤਫਤੀਸ਼ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਲਿਖ ਲਿਖਾ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਬੈਰਿਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਠਾਣੇ ਲੈ ਚੱਲਣਾ ਹੈ।

ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਖਿਆ :—ਠਾਣੇਦਾਰ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰੋਗੇ ?

ਠਾਣੇਧਾਰ-ਲੱਥਾਂ, ਵਾਰਸ ਤੇ ਮੁਲਜ਼ਮ ਸਾਰੇ ਹਸਪਤਾਲ ਘੱਲੇ ਜਾਣਗੇ ।

ਬਾਬਾ-ਇਹ ਸਾਰੇ ਫੱਟੜ ਹਨ ਤੇ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ; ਜ਼ਾਮਨੀ ਤੇ ਛੱਡ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਲੈ ਹੀ ਜਾਸੋ ?

ਠਾਣੇਦਾਰ—ਜ਼ਾਮਨੀ ਤੇ ਛੱਡਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਜੇ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਤੁਸੀ ਠਹਿਰ ਜਾਓ ਤਾਂ ਪਿੰਡੋਂ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਆ ਜਾਵੇ, ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਛਕ ਲਓ ਤੇ ਇਹ ਸਾਡੇ ਦੁਖੀ ਭਰਾ ਭੀ ਛਕ ਲੈਣ ਤੇ ਧੂਤੂ ਗੱਡੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਛ ਪਾਣੀ ਧਾਣੀ ਪਿਵਾ ਦੇਈਏ, ਆਖ਼ਰ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੂਰਖਤਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਬੰਦੇ ਮਾਰਨ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰੋ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ ?

ਠਾਣੇਦਾਰ ਮੰਨੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਨੂੰ ਬੈਰਿਸਟਰ ਸੁਣ ਕੇ ਵੀ ਕਰੜਾਈ ਤੇ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਬੇ ਦੇ ਕਹਿਣ ਕਹਾਉਣ ਤੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਖ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਟਕਣਾ ਮੰਨ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਬਾਬੇ ਦੇ ਪਿੰਡੋਂ ਰੋਟੀ, ਦੁੱਧ, ਮੱਖਣ ਲੱਸੀ ਆ ਗਿਆ ! ਸਾਰੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਲੱਗੇ । ਨੱਥੂ ਤੇ ਗਾਮੇ ਆਦਿਕਾਂ ਦੇ ਸੰਘੋਂ ਗ੍ਰਾਹੀ ਨਾ ਲਹੇ, ਪਰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਥੋੜਾ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਖੁਆਇਆ । ਉਧਰ ਬਾਬੇ ਦੇ ਪੁੱਤ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਮੋਟਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਫਟਕੜੀ ਪਾ ਕੇ ਧੋਤੇ ਤੇ ਘਿਉ ਵਿਚ ਹਲਧੀ ਸਾੜ ਕੇ ਫੋਹੇ ਧਰ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤੇ ਤੇ ਗਰਮ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਇਆ ।

ਬਾਬੇ ਨੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ : 'ਠਾਣੇਦਾਰ ਜੀ ! ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ ?' ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਠਾਣੇ ਜਾ ਕੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਭੇਜਸਾਂ ।'

ਬਾਬਾ-ਹਸਪਤਾਲ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਹੈ ?

ਠਾਣੇਦਾਰ-ਪੰਦਰਾਂ ਮੀਲ ਤੇ ।

ਬਾਬਾ-ਇੰਨੀ ਦੂਰ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦਾ ਪਹੁੰਚਣਾ ਖਰਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਜ਼ਾਮਨੀ ਲੈ ਕੇ ਫੱਟੜਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਛੱਡ ਦਿਓ, ਤਾਂ ਏਥੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਡਾਕਟਰ ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਦਾਰੂ ਕਰੇਗਾ, ਉਹ ਘਰ ਛੁੱਟੀ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਹਣੇ ਏਥੇ ਪੁੱਜਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਦਵਾ ਘੱਲਿਆ ਹੈ । ਇਉਂ ਫੱਟੜਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਮਾਲਜਾ ਚੰਗਾ ਹੋ ਜਾਊ । ਦੂਜੇ ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਤੌਖਲਾ ਉਸ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ।

ਠਾਣੇਦਾਰ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਬਾਬੇ ਦਾ ਰੋਅਬ ਦਾਬ ਬੜਾ ਭਾਰਾ ਸੀ, ਕਛ ਉਹ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕੁਛ ਇਹ ਭੀ ਖਿਆਲ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਖਮੀ ਬੈਰਿਸਟਰ ਹੈ, ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਖ਼ਰ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਈ ਬਣੀਆਂ ਬਕਾਲ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੁਛ ਝੜ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਫੇਰ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ । ਇਹ ਕੁਛ ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬੇ ਤੋਂ ਜ਼ਾਮਨੀ ਲਿਖਾ ਲਈ ਤੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ—ਜੋ ਹੁਣ ਆ ਪਹੁੰਚਾ ਸੀ—ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਡਾਕਟਰੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਭੀ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਕਰਵਾ ਲਈ ਤੇ ਕਿਹਾ, ਆਪਣੀ ਰਪੋਟ ਸਾਨੂੰ ਘੱਲ ਦੇਣੀ । ਫਿਰ ਠਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਟੁੱਟੀ ਮੋਟਰ ਨੂੰ ਨੰਬਰਦਾਰ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ।

ਜਿਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਦਮੀ ਹੱਲਾ ਕਰਕੇ ਆਏ ਸਨ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਜੁਲਾਹੇ ਦੇ ਹੱਥ ਵੀ ਕੁਛ ਨਾ ਆਇਆ, ਧੂਤੂ ਗੱਡੀ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ੀ ਨਾਂ ਨਿਕਲਿਆ, ਉਹ ਤਾਂ ਟੋਪੀ ਹੀ ਨਿਕਲੀ, ਉਹਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਅਜੇ ਚੋਖਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਗ੍ਰੇਜ ਨਹੀਂ ਤੇ ਟੋਪੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਓਸ ਨੂੰ ਡੰਡ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਟਪਲਾ ਨਾ ਖਾਇਆ ਕਰਨ ।

ਓਧਰ ਦੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੁੱਸਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬੇ ਨੇ ਧੂਤੂ ਗੱਡੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਫੱਟ ਕਿਉਂ ਬੱਧੇ ? ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦੁੱਧ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹੁਣ ਘਰ ਕਿਉਂ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ ? ਪਰ ਓਹ ਗੁੱਸੇ ਭਰੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬਾਬਾ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲ ਇਕਸਾਰ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ :—

ਬਿਸਰਿ ਗਈ ਸਭ ਤਾਤਿ ਪਰਾਈ ॥ ਜਬ ਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ
ਮੋਹਿ ਪਾਈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀ
ਬਿਗਾਨਾ ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿਆਈ ॥੧॥ ਜੋ
ਪ੍ਰਭ ਕੀਨੋ ਸੋ ਭਲ ਮਾਨਿਓ ਏਹ ਸੁਮਤਿ ਸਾਧੂ ਤੇ ਪਾਈ
॥੨॥ ਸਭ ਮਹਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਪ੍ਰਭ ਏਕੈ ਪੇਖਿ ਪੇਖਿ
ਨਾਨਕ ਬਿਸਗਾਈ ॥੩॥

ਉਹ ਦਖ ਦਾ ਦਾਰੂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਕਾਤਲ ਮਕਤੂਲ ਸਭ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦੇਣੋਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਫੇਰਦਾ; ਉਹ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਖ ਉਸ ਪਿਤਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੁਖ ਹਰਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਸੂਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ।

—o—

ਕਾਂਡ ਚੌਧਵਾਂ

"ਮਨਮੁਖੁ ਬਿਦਿਆ ਬਿਕ੍ਰਦਾ
ਬਿਖੁ ਖਟੇ ਬਿਖੁ ਖਾਇ ॥"

ਹਣ ਬਾਬੇ ਦਾ ਅਨੰਦੀ ਘਰ ਹਸਪਤਾਲ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਡਾਕਟਰ ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹਨ, ਮੰਜੀਆਂ ਤੇ ਚੁਤੱਹੀਆਂ ਵਿਛੀਆਂ ਹਨ, ਉਤੇ ਤ੍ਰੈਏ ਦੁਖਿਆਰ ਪਏ ਹਾਏ ਹਾਏ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਮੋਟਰ ਨਾਲ ਫੱਟੜ ਹੋਏ ਹੋਏ ਜ਼ਖਮ ਬੰਨ੍ਹਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ । ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਭ ਦੇ ਫੱਟਾਂ ਦੀ ਰਪੋਟ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਲਿਖ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੇ ਉਗਾਹੀ ਭਰਨੀ ਪਊ । ਹੁਣ ਬਾਬਾ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਮੁਚ ਕਲਿਜੁਗ ਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਐਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕੀ ਸਤਿਵਾਦੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਾਧੂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਨਾਂ ਨੂੰ ਨੱਸਦੇ ਰਹੇ, ਬਨਾਂ ਨੂੰ ਨੱਸਣ

ਦਾ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ 'ਨਿਆਂ' ਤੇ 'ਮਾਫ਼ੀ' ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਜਦੋਂ ਆਪਣ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕੀਆਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਨ ਜਿੱਠਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਨੂੰ ਠਾਣਿਆਂ ਤੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਾਣਪਤ ਕੌਡੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਪੰਜ ਪੰਜ ਰੁਪੈ ਦੇ ਚਪੜਾਸੀ ਓਇ ਓਇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਕੀਲਾਂ ਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਦੁਰਕਾਰਦੇ ਤੇ ਅਮਲੇ ਦੇ ਮੁਸੱਦੀ ਨੱਕ ਚਾੜ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ ਕੂੰਦੇ ਨਹੀਂ। ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਪਤਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਗਾਹ ਵੱਢੀਆਂ ਖਾ ਕੇ ਕੂੜ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਵਕੀਲ ਖੁਦਰਾਂ ਕੱਢ ਕੱਢ ਕੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਸੱਚ ਲੱਭਣ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂ ਸਾਨੂੰ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਅੰਦਰ ਵੜਕੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਨਜਿੱਠ ਲਿਆ ਕਰੀਏ ?

ਸੁਣੀਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਬ ਦੇ ਚਮਿਆਰ ਤੇ ਘਸਿਆਰੇ ਸਾਈਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਕਦੇ ਭੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਣੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੰਚੈਤ ਬੈਠ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਤੇ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਸਾਡੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ, ਖੱਤ੍ਰੀਆਂ, ਮਹਾਜਨਾ ਤੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਚਮਯਾਰਾਂ ਜਿੰਨਾ ਭੀ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ! ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ? ਚਤੁਰਾਈਆਂ ਵਧ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਖਿੰਡ ਪਈ ਹੈ, ਝੂਠ ਕੁਸੱਤ ਫੈਲ ਗਿਆ ਹੈ।...ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਭੀ ਉਗਾਹੀ ਭਰਨੀ ਪਊ। ਸਾਡੇ ਬੇਲੀ ਨੇ ਸੱਚ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਧੂਤੂ ਗੱਡੀ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਨੱਸ ਆਇਆ ਹਾਂ ਜੋ ਕਿਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਨਾ ਧਰਿਆ ਜਾਵਾਂ। ਸੋ ਕੁਛ ਕੁਛ ਸੱਚ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਚੱਲਾਂਗੇ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਮੋਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਸੁੰਘਾਂਗੇ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਧੁੱਪੇ ਕਚਹਿਰੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਰੁਲਾਂਗੇ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਬੂਟੇ ਹੇਠ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਬੂਟੇ ਹੇਠ, ਨਿੱਘਰੇ ਕਾਂ ਵਾਂਗੂ ਤਾਂਘਾਂਗੇ ਕਿ ਕਦੋਂ ਵਾਜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਕਈ ਦਿਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਖ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਵਾਜ ਪਏਗੀ 'ਓ ਕੋਈ ਹੈ, ਓਇ ਕੋਈ ਨੌਧ ਸਿੰਘ, ਓਇ ਨੌਧ ਸਿੰਘ' ਇਸ ਅਨਾਦਰ ਤੇ ਝਿੜਕ ਭਰੀ ਸੱਦ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਈਦਗਾਹ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਬੱਕਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਅਸੀਂ ਅੰਦਰ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਕਹਾਂਗੇ : ਹਜ਼ੂਰ ! ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਝੂਠ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਸਮਝ ਕੇ ਸ਼ੱਕ ਤੇ ਕਹਿਰ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਤੱਕ ਕੇ ਕਹੇਗਾ : ਓਇ ਬੁੱਢਿਆ ! ਸੱਚ ਬੋਲੀਂ, ਓਇ ਖਾਹ ਸਹੁੰ। ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਕਦੇ ਸੁਗੰਧ ਨਾ ਖਾਧੀ, ਓਥੇ ਅਸੀਂ ਸੁਗੰਦਾਂ ਖਾਵਾਂਗੇ। ਫੇਰ ਵਕੀਲ ਖੁੰਦਰਾਂ ਪੁੱਟਣਗੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿੱਲੀ ਚੂਹੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਝੰਜੋਲਦੀ ਹੈ ਓਕਰ ਸਾਨੂੰ ਵਕੀਲ ਝੰਜੋਲਣਗੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਹੀਲੇ ਝੂਠਾ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨਗੇ। ਮਸਾਂ ਕਿਤੇ ਖਹਿੜਾ ਛੁੱਟੂ ਤੇ ਘਰ ਆਵਾਂਗੇ। ਸੱਚ ਸੱਚ ਬੋਲੀ ਗਏ ਤਾਂ ਹਮਸਾਏ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਣਗੇ। ਖਵਰੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਆਪਣੇ ਰੁਖ ਦੀਆਂ ਚਾਹੂ, ਉਸਦੀ ਨਾਂ ਮੰਨੀ ਤਾਂ ਉਹ ਖਫੇ ਹੋ ਜਾਊ। ਏਧਰ ਇਹ ਭੀ ਬਰਿਸਟਰ ਹੈ, ਇਸਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕਰਾਕੇ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਮੇਰੀ ਬਰਿਸਟਰੀ ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦਾਵਾ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਇਹ ਚਾਹੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਝੂਠ ਬੋਲਾਂ, ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਕਹੂ: ਹੱਛਾ ਬੱਚਾ ! ਕਦੇ ਤਾਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਪਊਗਾ ਨਾ, ਸ਼ਹਿਰ ਆਵੇਂਗਾ ਹੀ ਨਾ, ਮੇਰੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵਕੀਲ ਭਰਾ ਦੇ ਢਹੇ ਚੜ੍ਹੇਂ ਹੀ ਗਾ ਨਾ, ਤਦੋਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸੂੰ ਤੇ ਸਾਰਾ ਮੁੱਲ ਪੁਆ ਦਿਊਂ। ਸੋ ਮੈਂ ਕੀ ਲੀਤਾ ? ਮੁਖਤ ਦੀ ਬਿਪਤਾ ਸਹੇੜ ਲੀਤੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਕਦੇ ਵਹਿਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਕਦੇ ਡੱਕ ਡੋਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਾਧਾ, ਉਹ ਅੱਜ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਵਹਿਣਾ ਵਿਚ ਹੈ ? ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਏਹ ਸੋਚਾਂ ਸੁਣਕੇ ਕਚਹਿਰੀ ਦਾ ਇਕ ਮੁਨਸ਼ੀ ਯਾ ਪਯਾਦਾ ਕਹੇਗਾ: ਵਾਹ ! ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਕੇਡਾ ਬਹਾਦਰ ਹੈ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਹਿਣਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ? ਕਚਹਿਰੀ ਮੌਜ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਸੂਲੀ ਹੈ ? ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਹੱਸਦੇ ਹਾਂ; ਖੇਡਦੇ ਹਾਂ, ਤਲਬਾਂ ਖਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਨਜ਼ਰਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਮੌਜ ਨਾਲ ਖੱਟ ਕਮਾ ਕੇ ਘਰ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਾਬੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ (ਅਹਿਸਾਸ) ਕਾਇਮ ਹੈ ! ਓਹ ਕੂੜ ਕੁਸੱਤ ਤੋਂ ਡਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਹੱਤਕ ਤੋਂ ਡਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਬਾਬਾ ਕਾਇਰ ਨਹੀਂ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਸੁਭਾਗ ਦਲਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਈ, ਜਿੱਥੇ ਬਾਬਾ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਸੁਭਾਗ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਪਾਠ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ; ਅੰਦਰ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਇਕ ਸੁਹਣਾ ਪ੍ਰਭਾਉ ਛਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮਿੱਠੀ ਪਿਆਰੀ ਸੁਰ ਨੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉੱਚਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਸੁਭਾਗ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ :—

ਸਲੋਕੁ ਮ: ੧॥

ਕੂੜੁ ਰਾਜਾ ਕੂੜੁ ਪਰਜਾ ਕੂੜੁ ਸਭੁ
ਸੰਸਾਰੁ ॥ ਕੂੜੁ ਮੰਡਪ ਕੂੜੁ ਮਾੜੀ ਕੂੜੁ
ਬੈਸਣਹਾਰੁ ॥ ਕੂੜੁ ਸੁਇਨਾ ਕੂੜੁ ਰੁਪਾ
ਕੂੜੁ ਪੈਨ੍ਹਣਹਾਰੁ ॥ ਕੂੜੁ ਕਾਇਆ ਕੂੜੁ
ਕਪੜੁ ਕੂੜੁ ਰੂਪੁ ਅਪਾਰੁ ॥ ਕੂੜੁ ਮੀਆ
ਕੂੜੁ ਬੀਬੀ ਖਪਿ ਹੋਏ ਖਾਰੁ ॥ ਕੂੜਿ
ਕੂੜੈ ਨੇਹੁ ਲਗਾ ਵਿਸਰਿਆ ਕਰਤਾਰੁ ॥
ਕਿਸੁ ਨਾਲਿ ਕੀਚੈ ਦੋਸਤੀ ਸਭੁ ਜਗੁ
ਚਲਣਹਾਰੁ ॥ ਕੂੜੁ ਮਿਠਾ ਕੂੜੁ ਮਾਖਿਉ
ਕੂੜੁ ਡੋਬੇ ਪੂਰੁ ॥ ਨਾਨਕੁ ਵਖਾਣੈ ਬੇਨਤੀ
ਤੁਧੁ ਬਾਝੁ ਕੂੜੋ ਕੂੜੁ ॥੧॥ ਮ: ੧ ॥
ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਸਚਾ
ਹੋਇ ॥ ਕੂੜ ਕੀ ਮਲੁ ਉਤਰੈ ਤਨੁ ਕਰੇ
ਹਛਾ ਧੋਇ ॥ ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ
ਸਚਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ॥ ਨਾਉ ਸੁਣਿ ਮਨੁ
ਰਹਸੀਐ ਤਾ ਪਾਏ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ॥ ਸਚੁ

ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਜੁਗਤਿ ਜਾਣੈ
ਜੀਉ ॥ ਧਰਤਿ ਕਾਇਆ ਸਾਧਿਕੈ ਵਿਚਿ
ਦੇਇ ਕਰਤਾ ਬੀਉ ॥ ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ
ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਸਿਖ ਸਚੀ ਲੇਇ ॥ ਦਇਆ
ਜਾਣੈ ਜੀਅ ਕੀ ਕਿਛੁ ਪੁੰਨ ਦਾਨੁ ਕਰੇਇ ॥
ਸਚੁ ਤਾਂ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਆਤਮ
ਤੀਰਥ ਕਰੇ ਨਿਵਾਸੁ ॥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੋ
ਪੁਛਿਕੈ ਬਹਿ ਰਹੈ ਕਰੇ ਨਿਵਾਸੁ ॥ ਸਚੁ
ਸਭਨਾ ਹੋਇ ਦਾਰੂ ਪਾਪ ਕਢੈ ਧੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਵਖਾਣੈ ਬੇਨਤੀ ਜਿਨ ਸਚੁ ਪਲੈ
ਹੋਇ ॥੨॥

ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਾਬੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਸਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਬੇ ਦੀ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਤਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਸੁਲਝਾ ਦਿਤਾ। ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਦਾਰੂ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ :—

'ਸੱਚ'

"ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਹੋਇ ਦਾਰੂ ਪਾਪ ਕਢੈ ਧੋਇ ॥"

ਜਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੱਚ ਪੱਲੇ ਹੈ ਤਾਂ ਕਾਹਦਾ ਡਰ ਹੈ? ਇਹ ਸੋਚ ਆਈ, ਬਾਬੇ ਦੇ ਧਿਆਨ ਨੇ ਮੋੜਾ ਖਾਧਾ। ਧਯਾਨ ਆਯਾ, ਸੁਰਤ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ, ਨਾਮ ਦਾ ਵੇਗ ਤਾਂ ਜਾਰੀ ਹੀ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਬੇ-ਮਲੂਮਾ ਸੀ। ਗੱਲ ਕੀ ਪਲੋ ਪਲੀ ਵਿਚ ਉਹੋ ਬਾਬਾ, ਉਹੋ ਬਾਬੇ ਦੇ ਰੰਗ; ਓਹੋ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ।

ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਉੱਠੇ ਕਿ ਐਡਾ ਰਸੀਆ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਭੀ ਕਾਂਪ ਖਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਫੇਰ ਰਜ਼ਾ ਦਾ ਸਬਕ ਯਾਦ ਆਯਾ, ਫ਼ੇਰ ਚੇਤੇ ਆਯਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਦੁਖ 'ਮਿਹਰ' ਹੈ, 'ਮਿਹਰ' ਇਕ ਛਿਨ ਪਰੇ ਹਟੇ ਤਾਂ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਤਾਂਤੇ :

'ਮੈ ਨਾਹੀ ਪ੍ਰਭ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤੇਰਾ ॥'

ਐਉਂ 'ਤੇਰਾ' ਵਿਚ 'ਮੈਂ' ਰੰਗੀ ਗਈ ਤੇ ਬਾਬਾ ਫੇਰ ਸੁਖੀ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਕ ਦਿਨ ਬਰਿਸਟਰ ਤੇ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਕੁਛ ਸੁਖੀ ਸਨ, ਆਪੋ ਵਿਚ ਗੱਲੀਂ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਪਿਆਰੀ! ਇਹ ਕੇਹੀ ਆਫਤ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਆਈ?

ਵਹੁਟੀ-ਕੋਈ ਖੋਟੇ ਕਰਮ ਉੱਗ ਪਏ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਕਰਮ ਕਾਹਦੇ? ਐਵੇਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਹੁਟੀ-ਐਵੇਂ ਹੀ ਐਨੀ ਮੁਸੀਬਤ ਆ ਗਈ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਐਵੇਂ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ?

ਵਹੁਟੀ—ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਨਹੀਂ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਕਰਮ ਕੈਸੇ?

ਵਹੁਟੀ—ਜੋ ਪੂਰਬਲੇ ਜਨਮਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੇ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਸ਼ਿਹ, ਜਨਮ ਕੈਸੇ ਤੇ ਕਰਮ ਕੈਸੇ?

ਵਹੁਟੀ—ਪਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਵਾਹਰ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਜਾਨ ਜੋਖੋਂ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦਲੇਰੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੇ, ਅਤਿ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸੇ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਹਾਂ, ਸੀ ਤਾਂ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ।

ਵਹੁਟੀ—ਫੇਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰੱਬੋ ਹੀ ਬਹੁੜਿਆ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹਾਲ ਸੀ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ--ਸ਼ਿਹ, ਰੱਬ ਕੈਸਾ ਤੇ ਬਹੁੜਨਾ ਕੀਹ?

ਵਹੁਟੀ-- ਖ਼ਬਰੇ ਸਾਡੇ ਇਹੋ ਹੀ ਭੈੜੇ ਕਰਮ ਹਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਖ਼ੁਆਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਵਲੈਤ ਬੀ ਲੈ ਗਿਆ, ਪੜ੍ਹਾਯਾ ਬੀ, ਪਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਦੇ ਖ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਐਸਾ ਅਸਰ ਵੜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਿਕਲਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਵਹੁਟੀ—ਧਰਮ ਤੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੜੀ ਘਿਣਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ--ਧਰਮ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਡੁਬੋਯਾ ਹੈ।

ਵਹੁਟੀ- ਧਰਮ ਨੇ ਕਿ ਅਧਰਮ ਨੇ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਧਰਮ ਨੇ। ਦੇਖੋ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਫ੍ਰਾਂਸ, ਜਰਮਣੀ, ਜਪਾਨ ਕਿੰਨੇ ਮੌਜਾਂ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗ਼ਰੀਬ ਹੈ। ਧਰਮੀ ਦੁਖੀ ਹਨ ਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਸੁਖੀ।

ਵਹੁਟੀ—ਫੇਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਿਆਰ, ਮੈਤ੍ਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਹੀਂ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ— ਨਹੀਂ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਭਰਮ, ਵਹਿਮ, ਡਰ, ਪਖੰਡ ਪੂਜਾ ਬਹੁਤ ਹੈ।

ਵਹੁਟੀ— ਪਰ ਭਰਮ, ਵਹਿਮ, ਡਰ, ਪਾਖੰਡ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਅਧਰਮ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਧਰਮ ਨੇ ਡੋਬਿਆ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ— ਹਾਂ, ਇਸੇ ਨੇ ਡੋਬਿਆ ਜੋ ਧਰਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਹੁਟੀ— ਫੇਰ ਧਰਮ ਨੇ ਤਾਂ ਨਾ ਡੋਬਿਆ, ਅਧਰਮ ਨੇ ਡੋਬਿਆ, ਜੋ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਧਰਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਅਧਰਮ ਹੀ ਡੋਬਣਹਾਰਾ ਹੋਇਆ ਨਾ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ— ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਹੀ।

ਵਹੁਟੀ— ਪਰਤੱਖ ਵੇਖੋ ਖਾਂ, ਸਾਡੀ ਜਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਚਾਈ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਹੂਲ ਕੇ ਬਚਾਈ ਹੈ ਅਰ ਹੁਣ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਕੌਣ ਹਨ? ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕੋ ਮੁਸ਼ਕ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਧਰਮੀ ਲੋਕ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ— ਇਹ ਜਾਂਗਲੀ ਲੋਕ ਹਨ, ਵਹਿਸ਼ੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਵਹੁਟੀ— ਜੇਹੇ ਜੇਹੇ ਸ਼ਾਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ— ਹਾਂ ਓਹੋ ਜੇਹੇ, ਪਰ ਏਹ ਵਧੇਰੇ ਜਾਂਗਲੀ ਹਨ।

ਵਹੁਟੀ— ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਸੁਹਣੇ ਕੇਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਜਿਹੜੇ ਤੜਕੇ ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ— ਓਹੋ, ਨਾ ਆਪ ਸੌਂਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਹਮ-ਸਾਇਆਂ ਨੂੰ ਸੌਣ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਨੀਂਦਰ ਦੇ ਵੈਰੀ।

ਵਹੁਟੀ— ਕੀ ਏਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵਹਿਸ਼ੀ ਹਨ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ— ਕੇਸ ਜੁ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਵਹਿਸ਼ੀ ਹੀ ਹੋਏ ਨਾ।

ਵਹੁਟੀ— ਸਿਰਫ ਏਨੀ ਗੱਲ ਪਿਛੇ ? ਕੇਸ਼ ਤਾਂ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਭੀ ਸਨ। ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਬੁੱਧ ਆਪ, ਸਾਰੇ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਸਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਭੀ ਕੇਸ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ— ਹਾਂ, ਹੈ ਠੀਕ, ਪਰ ਇਹ ਬੜੇ ਮੈਲੇ ਲੋਕ ਹਨ !

ਵਹੁਟੀ— ਇਸ਼ਨਾਨ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਰਹਿੰਦੇ ਭੀ ਸੁਥਰੇ ਹਨ ! ਇਹ ਘਰ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਕੋਠੀ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਸੁਥਰਾ ਹੈ; ਹਾਂ, ਗ਼ਰੀਬੀ ਹੈ, ਸਾਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ! ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਕਿਉਂ ਆਖਦੇ ਹੋ ? ਏਥੇ ਭਾਂਡੇ, ਬਰਤਨ, ਦੁੱਧ, ਮੰਜਾ, ਵਿਛਾਈ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਥਰਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ— ਬਈ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਤਾਂ ਪਤਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ। ਬਾਰ ਰੂਮ (ਵਕੀਲਾਂ ਦੇ ਕਮਰੇ) ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਵਕੀਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਆਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਜੀ ਵਿਚ ਭੀ ਬੁਰੇ ਬੈਠ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਸਬਬ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਕਸਰ ਵਕੀਲ ਆਰਯਾ ਹਨ ਤੇ ਆਰਯਾ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁਛ ਬਣਦੀ ਘੱਟ ਹੈ।

ਵਹੁਟੀ— ਪਰ ਪਰਤੱਖ ਨੂੰ ਕੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ? ਅੱਜ ਜੋ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵਰਤੀ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਇਹ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਆਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀ ਲੱਗਦੇ ਸਾਂ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਐਨਾਂ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ? ਜੇ ਇਹ ਲੋਕ ਵਹਿਸ਼ੀ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਸਭਯਤਾ ਤੋਂ ਉਚੇਰੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ (ਹੱਸ ਕੇ)— ਸ਼ਾਇਦ ਏਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਮੈਂ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਹਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਬੁੱਢਾ ਖਿਆਲ ਕਰਦਾ ਹੋਊ ਕਿ ਕਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਊਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਇਹ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਕੰਮ ਆ ਜਾਊ, ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਵਹੁਟੀ-ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਜਦ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਗ਼ਰਜ਼ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾਂ ਹੈ, ਐਵੇਂ ਭਲੇ ਕਰਨ ਦੇ ਸ਼ੌਂਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭਲਿਆਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਹੋਰ ਕੀਹ ਹੈ ?

ਵਹੁਟੀ-ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਅਸਾਂ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਇਹੋ ਸਬਕ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗ਼ਰਜ਼ ਤੇ ਕਾਮਨਾ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਨੇਕੀ ਨਹੀਂ। ਉਥੇ ਮਾਦਾ-ਪਰਸਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਨਿਜ ਸੁਖ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀਰਕ ਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਲਾਭ ਵਾਸਤੇ ਸਾਰੀ ਆਯੂ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਆਪ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਂ, ਅਸਾਂ ਕਦੇ ਬਿਨਾਂ ਮਤਲਬ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਬੀ ਨਹੀਂ ਪਿਲਾਇਆ। ਇਸ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਦਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੁਛ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਭੀ ਝੱਲੀ ਹੈ, ਠਾਣੇਦਾਰ ਨਾਲ ਭੀ ਵਿਤੋਂ ਵੱਧ ਵਾਹ ਲਾਈ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਏਨੀ ਗਲ ਲਈ ਕਿ ਕਦੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਪਵੇਗਾ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਕੰਮ ਆਵੋਗੇ ? ਹੈਂ, ਨਿਰੀ ਐਨੀ ਗੱਲ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਐਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਨੇਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ? ਮੇਰੀ ਸਮਝੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਕੰਮ ਆਓਗੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਕੀਲ ਕਦੇ ਭੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੁਫ਼ਤ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੇ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਫਿਰਕਾ ਨੇਕ-ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ ਲਈ ਤੇ ਕੋਰੇ ਧਨ ਲਈ ਤੁਹਾਡਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਗ਼ਰਜ਼ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਤ ਬਿਰਾਦਰੀ ਦੀ ਆਮ ਖ਼ੁ ਬੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦਾ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ (ਰੰਗ ਬਦਲ ਕੇ) ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਵਿਚ ਕੁਛ ਦਲੀਲ ਤਾਂ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ।

ਵਹੁਟੀ-ਫੇਰ ਕਿਉਂ ਇਸ ਨੇ ਨੇਕੀ ਕੀਤੀ ?

ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਸੁਭਾਗ ਦੁੱਧ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਇਆ ਤੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਡਾਕਟਰ ਦੱਸ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਤੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ ਤੇ ਸਾਇਦ ਤਪ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤੁਸਾਂ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ, ਪਾਨੀ ਪਿਲਾ ਦੇਣਾ। ਸੋਈ ਗੱਲ ਹੋਈ। ਰਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਈ, ਪਰ ਟੱਬਰ ਦੇ ਚਾਰੇ ਆਦਮੀ ਪਹਿਰ ਪਹਿਰ ਭਰ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾਗਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖੀਆਂ ਨਰਸਾਂ (ਦਾਈਆਂ) ਕੋਲੋਂ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਤਪ ਉਤਰਿਆ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਪੈ ਗਈ।

ਜਦ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਇਹ ਕਿਉਂ ਟੱਬਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ? ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੇਰੀ ਅਕਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਜੋ ਤਜਰਬਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ—

'ਦੁਨੀਆ ਮਤਲਬ ਦੀ'

ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਏਥੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਹੈ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਪੁੱਛਾਂਗਾ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਅਜੇ ਏਥੇ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ।

ਦੁਪਹਿਰੇ ਜਦ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਆਏ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਬੰਨ੍ਹ ਚੁਕੇ ਪਾਂ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਡਾਕਟਰ ਜੀ ! ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਰੁਪਏ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਆਪ ਨੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਫੇਰੇ ਲਿਖੀ ਜਾਣੇ ਤੇ ਬਿੱਲ ਬਣਾ ਘੱਲਣਾ, ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਰਕਮ ਘੱਲ ਦਿਆਂਗਾ।'

ਡਾਕਟਰ-ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਬਾਬੇ ਦੇ ਘਰ ਐਸੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਭੀ ਛਤਰ ਛਾਯਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ !

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਕਿਉਂ ਜੀ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੀਹ ਹੈ ? ਆਪ ਦਾ ਕਾਮਮ ਹੈ, ਕੋਈ ਮਿਹਣਾ ਹੈ ?

ਡਾਕਟਰ-ਮਿਹਣਾ ਕਾਹਦਾ ? ਪਰ ਮੈਂ ਛੁੱਟੀ ਪਰ ਹਾਂ ਤੇ ਏਥੇ ਬਾਬੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਖ਼ਾਤਰ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਆਯਾ ਹਾਂ। ਰੁਪੱਜਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮੈਂ ਐਨੀ ਦੂਰ ਰੋਜ਼ ਆਪਣੀ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਆਰਾਮ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ, ਨਾ ਰੁਪੱਯਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਇਸ ਉਗਾਹੀਆਂ ਭਰਨ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮੈਂ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਜਦ ਕਿ ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਬਾਬੇ ਦੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕਦਰਦਾਨ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸੇ ਦੀ ਆਗਯਾ ਪਾਲਣ ਵਿਚ ਆਪਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਬ੍ਰਿਟਰ-ਇਹ ਬਾਬਾ ਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ?

ਡਾਕਟਰ-ਹੱਛਾ ! ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਬੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ? ਤਾਂ ਮੈਂ ਭੀ ਭੁਲੇਵੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਤਿਸੰਗੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੋ ਤੇ ਬਾਬਾ ਉਸ ਪਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਦਕੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਓਪਰੇ ਹੋ ਤੇ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਜਾਣੂੰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਤੇ ਫ਼ੇਰ ਵੀ ਬਾਬਾ ਤੁਸਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਾਹ ਬਈ ਬਾਬਾ ! ਤੇਰੀ ਰਾਤ ਤੂੰਹੇਂ ਜੰਮਿਆਂ ਹੈਂ।

ਵਹੁਟੀ-ਡਾਕਟਰ ਜੀ ! ਮਾਫ ਕਰਨਾ ਅਸੀਂ ਢੇਰ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਉਮਰ ਦਾ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਲਾਯਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸਾਂ ਸਿਖਯਾ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਗ਼ਰਜੋਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ; ਸਭ ਥਾਂਈਂ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀਰਕ ਲਾਭ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹਨ। ਮਾਲੀ ਤ੍ਰੱਕੀ ਕਰਨੀ ਤੇ ਵੱਡਾ ਹੋਣਾ ਇਹ ਸਭ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਗ਼ਰਜ਼ੇ ਕਿ ਕੇਵਲ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਤ੍ਰੱਕੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇੱਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ?

ਡਾਕਟਰ— ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਲਈ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਹੋ, ਮੋਟਰਾਂ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹੋ, ਵਕੀਲ ਹੋ, ਕਦੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਕੰਮ ਆਵੋਗੇ !

ਬ੍ਰਿਟਰ (ਵਹੁਟੀ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਤੇ ਸੈਨਤ ਮਾਰ ਕੇ)— ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਸਾਨੂੰ ਕੁਛ ਹੰਸੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਡਾਕਟਰ— ਫੇਰ ਜੀਓ ! ਅੱਜ ਕਲ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੀ ਹਿਸਾਬ ਹੈ। ਕੌਣ ਯਕੀਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਆਪਣੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹੋਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ? ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਅਜ ਕੱਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਾਗ਼ਲ ਬਨਾਉਣਾ ਹੈ; ਕੋਈ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਖੁਦਗ਼ਰਜ਼ੀ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ਸਸਾਰ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਉਠਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹਰ ਕੋਈ ਸੁਆਰਥ ਵਿਚ ਕੁੱਠ ਪਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਸੁਆਰਥੀ ਦੇ ਭਾਣੇ ਪਰ-ਸੁਆਰਥੀ ਕੋਈ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਉਹ-ਪਰ ਸੁਆਰਥੀ ਨੂੰ ਸੁਆਰਥੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਦੁਖ ਦੇਂਦਾ ਹੈ; ਮੈਂ ਕਈ ਮਾਯਾ-ਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਰਣ ਭਲੇ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਟਰ (ਜ਼ਰਾ ਕੋਮਲ ਸੁਰ ਵਿਚ)-- ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਹੁਣ ਹੱਡ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਵੀ ਆ ਕੇ ਆਖਦਾ ਕਿ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਪਰ-ਸੁਆਰਥ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਰੱਬ-ਤਰਸੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਗਲ ਸਮਝਦਾ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਹੱਡੀ ਆ ਵਰਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬੀ ਮੈਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਪਰ-ਸੁਆਰਥੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਿਆ। ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਭੀ ਸ਼ੱਕ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ਬਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਿਕਲ ਨਾ ਆਵੇ।

ਡਾਕਟਰ-- ਇਹ ਉਸ ਵਿੱਦਯਾ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਜੋ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਨੇਕੀ ਨਾਲ, ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਨ ਦੀ ਥਾਂ, 'ਮਨ ਦੀ ਮੱਤ' ਨਾਲ,-- ਜੇਹੀ ਉਹ ਹੋਵੇ-- ਤ੍ਰਿੱਖਯਾਂ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਤ੍ਰਿੱਖਯਾਂ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਕਲ ਨੂੰ ਉੱਜਲ ਤੇ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ੱਕ ਦਾ ਮਾਦਾ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਵਿੱਦਯਾ ਸੁਭਾਗ ਨਹੀਂ ਪਲਟਦੀ, ਸਗੋਂ ਜੇਹੇ ਸੁਭਾਗ ਹੋਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਣ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਫਿਰ ਕੇ ਆਏ ਹੋ ਉਹ ਪਸ਼ੂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਿੱਤ ਰਹੇ, ਸਗੋਂ ਪਸ਼ੂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤ੍ਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਆਦਮੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਬੜੀ ਅਕਲ ਵਾਲੀ ਤੋਪ ਤੇ ਹੋਰ ਤ੍ਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹ ਧਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਾਏ ਦੇਸ਼ ਖੋਹ ਲੈਣ ਦੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਵਧਰੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਨਿਕਲ ਪਏ ਹਨ ਜੀਵਨ ਉਹੋ ਦਾ ਉਹੋ ਪਸ਼ੂ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਜੀਕੂਰ ਜਾਨਵਰ ਆਪਣੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਲਈ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਢੁੱਡ ਮਾਰ ਕੇ ਨਸਾਉਂਦਾ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪੇਟ ਭਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਵਿਦ੍ਯਾ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਦਯਾ ਕਿ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਪਯਾਰ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਉਂਦੀ। ਜੇ ਵਿਦਯਾ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ ਪਲਟਾ ਦੇਂਦੀ ਤਾਂ ਮਨੁਖ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਜਾਨ-ਵਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਛ ਵਾਧਾ ਵੇਖਦਾ ਤੇ ਇਨਸ਼ਾਫ ਅਥਵਾ ਧਰਮ ਉਤੇ ਖੜੋਂਦਾ, ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿਚਾਰਦਾ, ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਾਏ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦਾ। ਜੇ ਮਨਖ ਨੂੰ ਹੱਕ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਜੇ ਪਸ਼ੂਪੁਨੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਹਾਂ, ਜੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਬੀ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਹੱਕ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਭੀ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖਤਾਈ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਸੁਖ ਪਾਵੇਗਾ ਸੁਖ ਦੇਵੇਗਾ। ਦੂਸਰੇ, ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਦਇਆ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਤਮ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਦੇਵਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਤੋਖ ਇਹ ਕਿ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਬਿਨਹੱਕਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ, ਤੇ ਘੱਟ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦਇਆ ਇਹ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਮਨ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕ ਬਿਨਾਂ ਭੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ, ਜੇ ਲੋੜ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤਾਂ

ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵਿਦਯਾ ਦੇਣ ਦੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਦਾ ਨੁਕਸ ਹੈ, ਵਿਦਯਾ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੇ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਵਧੇ, ਪਯਾਰ ਵਧੇ ਤੇ ਸੱਚ ਆਵੇ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ— ਡਾਕਟਰ ਜੀ! ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਮੈਂ ਗੱਲ ਟੁੱਕਦਾ ਹਾਂ, ਜੈਸਾ ਕੋਈ ਵਰਤੇ ਵੈਸਾ ਅਗੋਂ ਵਰਤਣਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਯਾ ਹੱਕ ਤੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਭੀ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਈਚਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਟੁਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਦੁੱਖ ਪਾ ਕੇ ਸੁਖ ਦੇਣਾ, ਕੁਛ ਨਾ ਆਸ ਕਰ ਕੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸੁਖ ਪਚਾਉਣਾ, ਇਹ ਨੇਕ ਖਿਆਲ ਹੈ, ਪਰ ਅਮਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ ਤੇ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ! ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੀ ਖਿਆਲ ਹੈ, ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਸੁਤੇ ਇਹ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਡਾਕਟਰ—ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਹੈ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ-ਉਸ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਆਪ ਦੁਖ ਪਾ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਉਹ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮਤਾ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਾਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਹੋ ਉਸਨੂੰ ਕਾਮਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਤ੍ਰ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਨਜ਼ੀਰਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਕਿ ਮਾਵਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਰੋਗੀ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਉਸੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਜੀਕੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ। ਚੋਰ; ਜੁਆਰੀਏ ਤੇ ਖਾਨਦਾਨ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਕੋਮਲਤਾ ਤੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨੇਕ ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂਵਾਂ ਨੇ ਪਾਲਿਆ। ਕਈ ਵੇਰ ਖੋਟੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਵਾਂ ਨੇ ਖਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਜ਼ੀਰਾਂ ਦੇ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਸਾਹਿਬ! ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਅਮਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਮਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਪਿਆਰ ਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਪਾ ਕੇ ਸੁਖ ਦੇਣ ਦਾ ਅਮਲੀ ਵਤੀਰਾ ਤੇ ਨਮੂਨਾ ਮਾਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਹੈ। ਮਾਵਾਂ ਇਹ ਗੁਣ ਵਿਦਯਾ ਪਾ ਕੇ, ਯਾ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰਲੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਦੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਹ ਸੁਭਾਵਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਦੁਖ ਪਾ ਕੇ ਸੁਖ ਦੇਣ ਦਾ, ਕਾਮਨਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਭਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਤੇ ਵਰਤਾਉ ਨਿਰੇ ਖਿਆਲੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਲੁਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖਿਆ, ਸਗੋਂ ਮਾਤਾ ਦੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਖ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਦਾ ਅਸਲੀ ਥੰਮ੍ਹ ਤੇ ਸਹਾਰਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਭਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਵ—ਜੋ ਮਾਤਾ ਵਿਚ ਹੈ-ਭਲੇ ਪੁਰਖਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਿਗਾਨੇ ਸਭ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਓਹ ਭਲੇ ਨਤੀਜੇ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ। ਜੇ ਇਹ ਮਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ੁਭ ਨਤੀਜੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਪਾ ਕੇ ਭਲੇ ਫਲ ਲਿਆਵੇਗਾ, ਜਗਤ ਨੂੰ ਵੈਕੁੰਠ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਗੁਣ ਨੂੰ ਪਰਸੁਆਰਥ ਦਾ ਨਿਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕਹਿਣਾ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਅਮਲੀ ਗੁਣ ਹੈ ਜੋ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸੁਰਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਹੀ ਵਸਤੂ ਹੈ ਜੋ ਜਗਤ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ (ਹੋਰ ਕੋਮਲ ਹੋ ਕੇ)—ਡਾਕਟਰ ਜੀ! ਆਪ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ, ਬੇਸ਼ਕ ਇਹ ਗਣ ਜਗਤ ਲਈ ਬੜਾ ਸੁਖਦਾਈ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਆਮ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਮਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਲਈ। ਪਰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਸਭ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੈ?

ਡਾਕਟਰ-ਸੁਤੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜੀਵ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਪਸ਼ੂ ਹਾਂ, ਅਕਲ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਕਲ ਸਾਨੂੰ 'ਕਿਉਂ' ਤੇ 'ਕਿਉਂ' ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੀ ਖੋਜ ਸਿਖਾਲਦੀ ਹੈ। ਅਕਲ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਰਬ ਦੇ ਸੁਖ ਲਈ 'ਫ਼ਰਜ਼' ਤੇ 'ਹੱਕ' ਦਾ ਪਤਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਦਾ ਤੱਕੜ ਹੱਥ ਫੜਾਯਾ ਹੈ। ਜਦ ਸਾਡੇ ਸੁਖ਼ਨ ਵਿਚ, ਖਿਆਲ ਵਿਚ, ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਅਦਲ ਵੱਸ ਗਿਆ, ਸਾਰੇ ਸੁਖੀ ਹੋ ਗਏ! 'ਭਾਈਚਾਰਾ'[1] ਤੇ 'ਰਯਾਸਤ'[2] ਦੋਵੇਂ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਆਸ਼ਮ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਗੁਣ ਦੁਖ ਪਾ ਕੇ ਸੁਖ ਦੇਣ ਦਾ ਯਾ ਸੁਖ ਨਾ ਲੈਣਾ ਪਰ ਸੁਖ ਦੇਣਾ, ਕਾਮਨਾ ਰਹਿਤ ਭਲਾ ਕਰਨਾ, ਯਾ, ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਤੇ ਤਿਆਗ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਪੂਰੇ ਕਰਨੇ, ਅਰਥਾਤ ਪਰ-ਸੁਆਰਥ ਕਰਨਾ ਇਹ ਗੁਣ ਅਮਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਮਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਹ ਦਿੱਸਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਗੁਣ ਇਨਸਾਨ ਨੇ ਸਰਬ ਸਾਧਾਰਨ (ਆਮ) ਨਾਲ ਵਰਤ ਕੇ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਵੈਕੁੰਠ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦੇਖੇ। ਜੇ ਇਹ ਗੁਣ ਸਭ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ, ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ, ਕੋਟੜੇ ਤਲਵਾਰ, ਬੰਦੂਕ, ਕਿਸੇ ਸ਼ੈ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਰਹੇ। ਜੇ ਇਹ ਸਭ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥੋੜਿਆਂ ਵਿਚ ਹੈ ਓਹ ਜਗਤ ਦਾ ਸੁਖ ਵਧਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਚਾਹੇ ਸਾਰਾ ਦੁਖ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ, ਦੇਖੋ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਰ ਸੁਆਰਥੀ ਘਰੋਂ ਖਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਮਲ੍ਹਮ ਪੱਟੀ ਕਰ ਕੇ ਸੁਖ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਥੋੜਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਣ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਵਿਦਯਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਥਾਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਖ਼ੂਬੀ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਉੱਚੇ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਹੱਬਤ ਸਤਿਸੰਗ ਤੋਂ ਇਨਸਾਨੀ ਮਸਲੇ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਲੋੜਾਂ ਵਲ ਖਿਆਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਕਮਾਲ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਇਸ ਗੁਣ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਆਸ ਤੇ ਯਕੀਨ 'ਅਣਦਿਸਦੇ' ਜਗਤ' ਵਿਚ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹਿਣ

---

1. Society.
2. State.

ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਦਰ ਵਿਚ ਸਿਦਕ ਹੈ। ਓਹ ਉਸ ਖਿੱਚ ਵਿਚ ਦਿਲੋਂ ਉੱਚੇ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਪਿਆਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਹੱਦ ਬੰਨਾ ਕੱਟ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਓਹ ਚਾਹੋ ਪੁੱਜਾ ਕੇ, ਜਾਣ ਕੇ, ਜ਼ੋਰ ਧਾਰ ਕੇ ਪਰ ਸੁਆਰਥ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ੧. ਸੁਤੇ ਖਿਮਾ ਦਾ ਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ੨. ਓਹ ਔਗੁਣ ਨਹੀਂ ਚਿਤਾਰਦੇ, ੩. ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਭੁੱਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁੱਖ ਹਰਨ ਲਈ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਭਲਾਈ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਹਿੰਦੇ ਓਹ ਇਕ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਉਚਯਾਣ ਵਿਚ ਹਨ, ਇਸ ਉਚਯਾਣ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪਯਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਨੇਕੀ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਨੇਕੀ[1] ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ[2], ਨੇਕੀ ਦਾ ਉਮਾਹ ਸੁਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ[3]।

ਵਹੁਟੀ (ਅਸਚਰਜ ਹੋ ਕੇ)— ਠੀਕ ਹੈ! (ਪਤੀ ਵਲ) ਦੇਖੋ! ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਓ, ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਮਝਾਈਆਂ ਹਨ! ਤੁਸੀਂ ਰੱਬ ਤੋਂ ਭੀ ਨਮੁੱਕਰ ਤੇ ਨੇਕੀ ਤੋਂ ਭੀ ਨਮੁੱਕਰ! ਵੇਖੋ! ਅੱਜ ਰੱਬ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਨੇਕੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਕਿਤਨੇ ਗੁਣ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਲਾਭ ਹਨ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਮੈਂ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਵੇਖੇ ਹਨ।

ਡਾਕਟਰ—ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਯੂਰਪ ਨੇਕੀ ਤੋਂ ਸੁੰਞਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਉਥੋਂ ਇਹ ਗੁਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ? ਨੇਕੀ ਕਰਨੀ ਨੇਕ ਹੈ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਕਰੇ! ਪਰ ਮਨ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਜੋ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਨੇਕੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿਤ ਬ੍ਰਿਤੀ ਯੋਗੀਆਂ ਵਰਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਓਹ ਆਪ ਟਿਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਵਹੁਟੀ—ਸੁਣਿਆਂ ਜੇ ਪਤੀ ਜੀ!

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਮੈਂ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਕਾਇਲ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੰਡਤਾਂ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਘਬਰਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਐਵੇਂ ਮਸਲੇ ਘੜ ਘੜਕੇ ਖੁਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਫੋਕੇ ਰੱਬ ਤੇ ਨੇਕੀ ਕੂਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਉਕਸਾਉਂਦਾ ਹਾਂ।

ਡਾਕਟਰ—ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਤਦ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਨਾਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ! ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਦਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ! ਪਰ ਹੱਛਾ! ਬਾਬਾ ਸੁਹਣਾ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣਾ ਸਾਥੋਂ ਚੰਗਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਮਗਰ ਹਾਂ।

(ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਵਲ) ਬਾਬੂ ਸਾਹਿਬ! ਪੰਡਤ ਮੁੱਲਾਂ ਬਹੁਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਰੱਬ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਭੇਤ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੇ, ਗੁੰਝਲਾਂ ਪਾ ਧਰਦੇ ਹਨ। ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੇ ਤੇ ਝਗੜਾ ਪਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਬਈ ਉਹ ਧਰਮ ਨਹੀਂ। ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਤਾਂ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਹ ਹੈ—

ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ
ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਤੇ
ਨਾਮ ਜਪਣਾ।

ਬਾਬੇ ਹੋਰਾਂ ਵਲ ਵੇਖ, ਵਾਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦਸਾਂ ਨਵ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਮਾਯਾ ਘਰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ! ਜੀਕੂੰ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਇੱਕੁਰ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਵੰਡ ਛਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰਦੇ ਟੁਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਨਾਲ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਲਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਮੈਂ ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ।

ਡਾਕਟਰ—ਤੁਸੀਂ ਫਿਲਾਸਫੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਥੋੜ੍ਹੀ ਜੇਹੀ।

ਡਾਕਟਰ—ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਗਤ ਕਿਸੇ 'ਇਕ'— ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹੈ, ਸਚਮੁਚ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਦਾ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਹਾਂ ਜੀ! (ਹੱਸਕੇ) ਕਿੱਡੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਕ ਫਿਕਰੇ ਵਿਚ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ—ਸੋ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਉਸ ਅਸਲ ਏਕੇ ਵਿਚ, ਜੋ ਸਚਮੁਚ ਹੈ ਤੇ ਸਮਝੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਹਾਂ; ਉਸ ਵਿਚ ਲਾਈ ਰੱਖਣਾ, ਮਨ ਦਾ ਝੁਕਾਉ ਯਾ ਰੁਖ਼ ਉਸ ਵਲ ਲਿਵ ਵਾਲਾ ਰੱਖਣਾ, ਇਹ ਜਤਨ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਦਿਲ ਉੱਚਾ ਤੇ ਹਰ ਸ਼ੈ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਹਰ ਸ਼ੈ ਦੇ ਅਸਰ ਕਬੂਲਣ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਉੱਤਮ ਅਸਰ ਹਰ ਸ਼ੈ ਤੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਇਉਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਨ ਤੇ ਉਸ ਸਤਿ ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਵਿੱਥ ਨਾ ਪੈਣ ਦੇਣੀ ਇਸ ਨੂੰ 'ਨਾਮ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਵਿਸਥਾਰ ਇਸ ਦਾ ਬੜਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਪੱਖ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ ਪੈ ਗਈ। ਉਹ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸੋਚਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪਛਲੀ ਉਮਰ ਭਾਵੇਂ ਤਾਂ ਗ਼ਲਤੀ ਵਿਚ ਬੀਤੀ ਹੈ। ਉਧਰ ਵਹੁਟੀ ਆਪਣੇ ਵਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਗ਼ਰਕ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਪੁਰਾਣਾ ਪੰਜਾਬ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜੰਗਲੀ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਰ ਪੱਛੋਂ, ਕਿ ਜਿੱਥੋਂ ਜਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਅਕਲੱਈਏ ਹੋ ਕੇ ਮੁੜੇ ਹਾਂ, ਕਿੰਨਾਂ ਕੁ ਫਰਕ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਵਿਦਯਾ ਵਿਗਯਾਨ ਤਾਂ ਉਥੇ ਕਮਾਲ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਦਯਾ ਵਿਗਯਾਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਵਧਾਏ ਹਨ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸੰਦ ਤ੍ਰਿੱਖੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅਡ ਅਡ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਹਿਤ ਨਹੀਂ ਵਧਾਯਾ, ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਰੰਗ ਦੀ ਨਫਰਤ ਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਪਿਛਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ

---

1. ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਹੋਇ ਸੁਭਲਾ ॥...
2. ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੀ ਸਭ ਊਪਰਿ ਮਇਆ ॥
3. ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਉਮਾਹਾ ॥ [ਸੁਖਮਨੀ

ਦੀਆਂ ਖ਼ਸਲਤਾਂ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਹਨ। ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਿਦਯਾ ਤਾਂ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਪਿਆਰ ਤੇ ਪਰਉਪ-ਕਾਰ, ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਵਿਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਾਨੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਚਾਹੀਦਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦਾਨੇ ਪੱਛੋਂ ਦੇ ਵਿਗਯਾਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲੈਂਦੇ, ਵਿਦਯਾ ਬੀ ਵਧਾਉਂਦੇ ਪਰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖ਼ਸਲਤ, ਪਿਆਰ, ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਰਲਵਰ-ਤਨ ਦਾ ਬੀ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਅਸਲੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਵਧਦੀ ਹੈ।

ਉਧਰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਦ ਬਾਬੇ ਦੀ ਉਹ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ, ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਬਾਬੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਆਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਨੇ ਰਤਾਕੁ ਤ੍ਰਿੱਖੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ: ਬਾਬਾ ਜੀ! ਆਪ ਦਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਘਰ, ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਦਰ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਜਲਾਲ ਦਾ ਮੰਡਲ ਆਪ ਨੇ ਨਸਤ੍ਰਕਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇ ਕੇ ਮੈਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਆਪ ਕਦੇ ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦਿਓਗੇ ਕਿ ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਸੁਆਮੀ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਨਮੁੱਕਰ ਹੋਵੇ, ਸ੍ਰੀ ਹਨ ਉਸ ਦੀ ਹੱਤਕ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਆਰਥ ਤੇ ਮਤਲਬੀ ਸਮਝਦਾ ਹੋਵੇ, ਸਤਿਸੰਗ ਨੂੰ ਇਕ ਬੇਵਕੂਫੀ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਮਾਦਾ-ਪਰੱਸਤੀ (ਦੁਨਯਾਵੀ ਤੁੱਕੀ ਦੀ ਪੂਜਾ) ਦਾ ਇਕੋ ਖਯਾਲ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਕੀ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਉਕਾਈ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ?

ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ: 'ਡਾਕਟਰ ਜੀ! ਜੇ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗਲ ਸਹੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਮਾਲਕ ਪਾਲਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਮੈਂ ਮੁੱਲ ਖ਼ਰੀਦੀ ਲਾਲਾ ਗੋਲਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਤੋਂ ਨਮੁੱ-ਕਰ ਅਰ ਉਸਦੀ ਹੱਤਕ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਸ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਵੈਰੀ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗਿਣੇ ਹਨ :—

ਇੱਕ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀ।
ਇੱਕ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤ੍ਰ ਦਾ ਵੈਰੀ।
ਇੱਕ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀ ਦਾ ਮਿੱਤ੍ਰ!

ਇਹ ਸੱਜਣ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤ੍ਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਵੈਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਬਾਬੇ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਭਰ ਆਯਾ, ਪੰਜ ਚਾਰ ਟੇਪੇ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕਿਰ ਪਏ, ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਚੁਪ ਛਾਈ ਰਹੀ। ਫਿਰ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ ਤੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਪਾ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਕਿਹਾ: ਡਾਕਟਰ ਜੀ! ਸੁਹਣੇ ਵੀਰ ਜੀ! ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਦਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਦੁਖੀ ਦੇਖ ਕੇ ਦੁਖ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਆਇਆ ਸਾਂ। ਦੁਖ ਵੇਲੇ ਇਸ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਏਹ ਕੌਣ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਦੇਖਣਾ ਤੇ ਦੁਖ ਹਰਨਾ ਇਹੋ ਧਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਦੁਖੀ ਦਾ ਦੁਖ ਹਰਨਾ ਹਰ ਧਰਮੀ ਪੁਰਖ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਵੈਰ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ਸਗੋਂ ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਇਹ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਇਕ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਚੁੰਧਯਾਏ ਵੀਰ ਨੂੰ ਔਸਰ ਦਿਆਂ ਕਿ ਉਹ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਜਲਾਲ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ਅਰ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਪਿਆਰ ਫੇਰਾ ਪਾਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਠੋਰ, ਬੇਰੱਸ ਤੇ ਬੇ-ਦੀਨ ਦਸ਼ਾ ਬੁਰੀ ਲੱਗੇ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜਤਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾ ਨੂੰ ਜੇ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਾ ਮਿਲੇ ਕਿ 'ਉੱਚ-ਜੀਵਨ' ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਸਦੀ ਮੂਰਤ ਕਿੱਕੂੰ ਖਿਚੀਵੇ? ਤੇ ਮੂਰਤ ਖਿਚੀਜੇ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਲਈ ਪਿਆਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਜ ਪਵੇ? ਨਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਜੀ! ਰੱਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਨਮੁੱਕਰਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਪਾਲਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਮੈਂ ਦੁਖ ਵੇਲੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਰੱਬੀ ਰੌ ਦੇ ਮਗਰ ਹੀ ਟੁਰਿਦਾ ਹਾਂ।

ਬਾਬੇ ਦੇ ਉੱਚ ਖਿਆਲ ਸੁਣਕੇ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਦੇ ਦੰਦ ਜੁੜ ਗਏ, ਪਰ ਜਗਤ ਦੇ ਲਹਾਵਾਂ ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਦਾ ਖਯਾਲ ਕਰਕੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਆਖਣ ਲੱਗੇ: ਬਾਬਾ ਜੀ! ਆਪ ਧੰਨ ਹੋ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਧੰਨ ਹਨ, ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਬਘਿਆੜ ਪਾਲੇਗਾ ਅੰਤ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਉਸ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਤਨ ਪੜਵਾਏਗਾ? ਜੋ ਸੱਪਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਏਗਾ, ਉਹ ਅੰਤ ਆਪਣੇ ਬੌਚੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡੰਗਵਾਏਗਾ? ਸੇਵਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਦੀ। ਜਦੋਂ ਹੀ ਪਸੂਆਂ, ਮਾਣਸ ਖਾਣਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗੇ, ਓਹ ਪਲ ਕੇ ਮੋਟੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਉ ਮੂਜਬ ਹੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨਗੇ। ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸੱਪ ਨੂੰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਬਲਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਉਹ ਸੱਪ ਉਸੇ ਨੂੰ ਡੰਗ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ! ਸ਼ੇਖ ਸਾਅਦੀ ਨੇ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕਰਨੀ ਐਸੀ ਹੈ ਜੈਸੀ ਨੇਕਾਂ ਨਾਲ ਬਦੀ ਕਰਨੀ। ਉਸ ਨੇ ਨਾ-ਲਾਇਕਾਂ ਬਾਬਤ ਆਪਣਾ ਇਹ ਤਜਰਬਾ ਬੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤੀਰ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਸਿਖਾਈ ਆਖ਼ਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ। ਹਾਂ ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਯਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਨੇਕ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੋਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਤੇ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਚੁਪਕੇ ਚੁਪਕੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਪਤਾ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤਿ ਗੁਰਮੁਖ ਹਨ ਤੇ ਏਹੁ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਓਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਰਸ ਭਾਗ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਖੂਹ ਵਿਚ ਢੈ ਪਏ ਤੇ ਜਦੋਂ ਲੋਕੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਮਕਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਓਪਰੇ ਆਦਮੀ ਮੈਨੂੰ ਕੱਢਣ, ਕੋਈ ਐਸਾ ਆਦਮੀ ਮੇਰੇ ਰੱਸੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਲਾਵੇ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਕਦੇ ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਲਾਭ ਪਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸੱਜਣ ਨੇਕੀ ਕਰਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਆਣ ਨਹੀਂ ਸਨ

ਰੱਖਦੇ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਓਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਨੇਕੀ ਪਾਕੇ ਲੋਕੀਂ ਸ਼ੁਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਅਗੋਂ ਨੇਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਬਦੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਦਿਲ ਤੰਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਾਤਮਤਾਈ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਨੇਕੀ ਕਰ ਔਰ ਦਰਯਾ ਮੇਂ ਡਾਲ'। ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਜੇ ਵਾਕਬੀ ਰੱਖੀ ਤਾਂ ਓਹ ਦੁਖ ਦੇਣਗੇ, ਫੇਰ ਨੇਕੀ ਕੀਤੀ ਦਾ ਪਛੁਤਾਵਾ ਲੱਗੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਯਾਲ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨੇਕੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਬਦੀ ਮਿਲਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅੰਤ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨੇਕੀ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ੇਖ ਸ਼ਾਅਦੀ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕਰਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਏ।

ਬਾਬਾ (ਸਿਰ ਹਿਲਾਕੇ)—ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਮੈਂ ਸਮਝੇ, ਪਰ ਕਿਉਂ ਲੋਕੀਂ ਨੇਕੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਬਦੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂ ਸ਼ੇਖ ਸਾਅਦੀ ਦੇ ਚੇਲੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਤੀਰ ਮਾਰਦੇ ਹਨ?

ਡਾਕਟਰ—ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਆਦਮੀਆਂ ਵਿਚ ਆਦਮੀ ਘੱਟ ਹਨ। ਸਿੰਗ, ਪੂਛ ਬਿਨਾਂ ਪਸ਼ੂ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਮ ਸੁਭਾਵ ਪਸ਼ੂ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਢੁੱਡ ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੱਕ ਖੋਹ ਲੈਣਾ। ਮੈਨੂੰ ਨੇਕੀ ਦਾ ਬੜਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਅਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਾਣੂੰ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਆਪ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਜੋ ਮੈਨੂੰ 'ਉੱਚ ਜੀਵਨ' ਦੀ ਸੋਝੀ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੌ ਰੁਮਕੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਦਮੀ 'ਦਿੱਸਦੇ' ਆਦਮੀ ਹਨ ਪਰ ਸੁਭਾਵ ਅਕਸਰ ਬਘਿਆੜਾਂ, ਲੂੰਬੜੀਆਂ, ਬਾਂਦਰਾਂ, ਆਦਿਕ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਜਦ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲੋਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਤਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਪਸ਼ੂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨਗੇ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ 'ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕਰੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਗੋਂ ਆਦਮੀ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋਵੋ, ਮੇਰਾ ਤਜ਼ਰਬਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨੇਕੀ ਨੇਕਾਂ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ, ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕਰਨੀ ਬਦੀ ਹੈ, ਨੇਕੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਪੱਥਰ ਚਿੱਤ ਦਾ ਖਯਾਲ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਮਲੂਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਓਗੇ। ਉਹ ਮਾਇਆ ਦਾ ਵੇੜ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ ਤੇ ਮਾਵਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਕਿ ਉਹ ਬੜਾ ਅਮੀਰ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸ੍ਵੈ-ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਮਾਦੇ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹਾਂ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਹਰ ਕੋਈ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੈ; ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਜਾਤਾ ਹੈ? ਸੱਚ ਹੈ, ਬਾਬਾ ਜੀ! ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਚੀਰ ਚੀਰ ਕੇ ਖਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਏਹਨਾਂ ਫੋਕੀ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਹੋ ਵਿਦਯਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮੌਤ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿਚੋਂ ਬਚ ਕੇ, ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਹਥੋਂ ਛੁੱਟਕੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਘਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਮਾਵਾਂ, ਭੈਣਾਂ, ਧੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਸੇਵਾ ਲੈ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਉੱਚ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਐਸੇ ਕਠੋਰ ਹੋ ਗਏ ਮਨਾਂ ਤੇ ਨੀਵੀਂ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਤੇ ਮਰਨ ਦੇਣਾ ਪੁੰਨ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਦਾ ਭਾਰ ਹੌਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਰ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਅਰਥ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ। ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾਂ, ਮੈਂ ਆਪ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਧੂੜ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਆਪ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਝੱਲੀ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਆਗਯਾ ਦਿਓ ਕਿ ਮੈਂ ਐਸੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਬਿਮੁਖ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਬੰਨ ਕੇ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਅਪਵਿੱਤ੍ਰ ਨਾ ਕਰਾਂ, ਮੈ ਸੱਪਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾਂ ਹੈ ਕਿ ਐਸੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਨਰਕ ਬਨਾ ਰਖਿਆ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਤੁਹਾਨੂੰ 'ਨੇਕੀ ਭਰਿਆ ਰੋਹ' ਆਇਆ ਹੈ। ਬਰਕਤਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਹਾਂ ਭਾਗੇ ਭਰਿਆ ਹੈ ਆਪ ਦਾਂ ਦਿਲ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਲਈ ਅਣਖ ਹੈ, ਇਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿਓ ਕਿ ਕਿਉਂ ਏਹ ਲੋਕ ਨੇਕੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਬਦੀ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਮੈਂ ਮੰਨਿਆਂ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦੇ ਤਖਤੇ ਉਸ ਖੂਨ ਨਾਲ ਰੱਤੇ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ ਜੋ ਬਦਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਤੋਂ ਵਗਾਇਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਾਲੇ 'ਮੁਹਸਨ ਕੁਸ਼' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੇ ਜਗਤ ਕਾਲਾ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਆਖ਼ਰ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਭੀ ਤਾਂ ਹੈ ਨਾ?

ਡਾਕਟਰ—ਇਹੀ ਕਿ ਓਹ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਓਹ ਬਕੌਲ ਭਰਥਰੀ ਸਿੰਗਾਂ ਤੇ ਤੇ ਪੂਛਾਂ ਤੋਂ ਹੀਨ ਪਸ਼ੂ ਹਨ, ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਾਂ ਪਸ਼ੂਆ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਬਾਬਾ—ਤੁਸਾਡਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੁਭਾਵ 'ਲੈਣ' ਦਾ ਹੈ 'ਦੇਣ' ਦਾ ਨਹੀਂ। ਹਰ ਕੋਈ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਜਦ ਉਸ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਛ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਲੈ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਾਤਾ ਮੈਨੂੰ ਸਦਾ ਦੇਂਦਾ ਹੀ ਰਹੇ, ਫਿਰ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਾਤਾ ਸਾਰਾ ਕੁਛ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਦੇਵੇ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਛ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਦਾਤਾ ਦਸ ਵੇਰੀ ਦੇਵੇ ਯਾ ਦਸ ਵੇਰੀ ਕੰਮ ਸੁਆਰੇ ਤੇ ਇਕ ਵੇਰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਹਾਯਤਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਲੈਣਹਾਰ, ਯਾ ਜਿਸ ਤੇ ਪਰ-ਉਪਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਦਸ ਨੇਕੀਆਂ ਭੁਲਾਕੇ ਇਕ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ ਨੇਕੀ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਬਣਾਕੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਉਸ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਯਾ ਜੇ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਰਾ ਕੁਛ ਉਸ ਦੇ ਅਰਪਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਹਿਸਾਬ ਮੂਜਬ ਉਸ ਨਾਲ ਬੀ ਨੇਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ ਬੀ, ਉਹ ਲੈਣਹਾਰ ਇਕ ਈਰਖਾ ਵਿਚ ਭਰਕੇ ਦਾਤੇ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਵਾਰਦਾ? ਇਸ ਅੰਦਰਲੀ ਈਰਖਾ ਨੂੰ ਉਹ ਦਾਤੇ ਨਾਲ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵੇਰ ਨੇਕੀ ਜਦ ਕਰੀਦੀ

ਹੈ ਤੇ ਜਿਸਤੇ ਕਰੀਦੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸ਼ੁਕਰ ਦਾ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਉਹ ਉਸ ਨੇਕੀ ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੇ ਹਿਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ, ਸਗੋਂ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਹੱਕ ਵਿਚ ਦਾਅਵਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਾਅਵੇ ਵਿਚ ਦਾਝਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਾਝਨ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ, ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾ ਤੇ ਨੇਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਬਦੀਆਂ ਕਰਵਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਐਉਂ ਕਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨੇਕੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਬਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਦਿੱਸ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ—ਇਹ ਸੁਭਾਵ ਪਸ਼ੂ ਦਾ ਹੈ ਨਾ।

ਬਾਬਾ—···ਹ···,ਹ···ਹ। ਇਹ ਸੁਭਾਵ ਸਿਖਯਾ ਵਿਹੂਣੇ ਤੇ ਉੱਚੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਵਿਹੂਣੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣਨਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਨੇਕੀ ਦਾ 'ਸ਼ੁਕਰ' ਇਕ ਕਰਜ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਹੱਦ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜੋ ਸੋਹਣੇ ਦਿਲ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਸਹਣੱਪ ਦੇ ਮੂਜਬ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜੇ ਕੋਈ ਨੇਕੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਸੇਰ ਸੁਖ ਮੰਗੀਏ ਤੇ ਕੋਈ ਸਾਨੂੰ ਛਟਾਂਕ ਦੇ ਸਕੇ ਤਾਂ ਛਟਾਂਕ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਪੁੱਜਕੇ ਕਰੀਏ, ਪਰ ੧੫ ਛਟਾਕਾਂ ਜੋ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀਆਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਸ਼ੁਕਰੀਆ ਕਦੇ ਨਾ ਕਰੀਏ। ਜੇ ਕੋਈ ਇਕ ਨੇਕੀ ਕਰ ਕੇ ਫੇਰ ਨਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਕ ਨੂੰ ਨਾ ਭੁੱਲੀਏ ਤੇ ਹੋਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ ਤੋਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾ ਹੋਈਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿੱਖਣੀ ਚਾਹੀਏ, ਚਾਹੇ ਵਿਦਯਾ ਪਾ ਕੇ, ਚਾਹੇ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਭਲ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਸੁਹਬਤ ਤੋਂ, ਚਾਹੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਿਖਯਾ ਸਿਖਾ ਦੇਣ। ਬਿਨਾ ਸਿਖਯਾ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁਭਾਵ ਸ਼ੁਕਰ ਵਾਲਾ—ਕੀਤਾ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ—ਹੋਣਾਂ, ਇਹ ਕੋਈ ਦਾਤ ਹੈ ਤੇ ਵਿਰਲਿਆਂ ਵਿਚ ਲਭਦੀ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ—ਤੁਸਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬੜੇ ਸੁਹਣੇ ਗੁਰ ਇਸ ਪੱਖ ਦੇ ਸੁਣਾਏ ਹਨ, ਇਹ ਹੱਡ ਬੀਤੀਆਂ ਤੇ ਅਮਲੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਲੱਭੇ ਹੋਏ ਗੁਰ ਹਨ। ਪਰ ਗੱਲ ਤਾਂ ਉਹੋ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਸਿੱਖੇ ਮਨ ਵਾਲੇ ਕਿ ਪਸ਼ੂ ਮਨ ਵਾਲੇ ਹੀ ਨੇਕੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਬਦੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ—ਪਸ਼ੂ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ 'ਪਸ਼ੂ ਬ੍ਰਿਤੀ' 'ਮਨੁੱਖ ਬ੍ਰਿਤੀ' ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ ?

ਡਾਕਟਰ—ਨਹੀਂ।

ਬਾਬਾ—ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਪਸ਼ੂ ਬ੍ਰਿਤੀ' 'ਮਨੁੱਖ ਬ੍ਰਿਤੀ' ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ—ਹਾਂ, ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਦਾਨੇ ਛੱਡੋ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪੜ੍ਹੋ, ਉਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ 'ਮਨਮੁਖ ਅਸਾਧ ਸ਼ੈ ਹੈ ?'

ਬਾਬਾ—ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਆਏ ਪਸ਼ੂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਸੁਧਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਡਾਕਟਰ ਹਾਂ, ਸੁਧਾਰ ਸੰਭਵ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ।

ਬਾਬਾ—ਅਸੀਂ, ਮੈਂ, ਤੁਸੀਂ, ਸਾਰੇ ਪਸ਼ੂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਸਾਂ, ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਤੁਫੈਲ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ !

ਡਾਕਟਰ—ਠੀਕ।

ਬਾਬਾ—ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਭੀ ਸੁਧਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ?

ਡਾਕਟਰ—ਹਾਂ ਜੀ।

ਬਾਬਾ-ਫੇਰ ਸਾਨੂੰ ਨਿਰਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਡਾਕਟਰ—ਪਰ ਅਸਾਧ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਕੀ ਦਾਰੂ ?

ਬਾਬਾ—ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ, ਅੱਗੋਂ ਰੋਗੀ ਦੇ ਭਾਗ।

ਡਾਕਟਰ—ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ ?···
ਖਿਮਾਂ ਕਰਨੀ, ਮੈਂ ਅਜੇ ਤੋੜੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਹਾਂ।

ਬਾਬਾ—ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਹੋ। ਡਾਕਟਰ ਜੀ ! ਜੋ ਜੋ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਤੇ ਪਰਤਾਵੇ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਦਿਲ ਉਦਾਸ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਗਮਰੁੱਠ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ 'ਉੱਚ ਭਾਵ' ਉੱਠਣੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਕਠੋਰ ਹੋ ਕੇ ਜਗਤ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਵੱਖਰਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ 'ਉਪਕਾਰੀ' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੌੜੇ ਕੌੜੇ ਵਰਤਾਉ ਝੱਲ ਝੱਲ ਕੇ ਅੰਤ ਨੂੰ 'ਅਪਕਾਰੀ' ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੋਚਣ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਰਤਾਰੇ, ਜੋ ਵਾਪਰ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਅੰਦਰਲੇ ਉੱਚ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਸੁਹਣੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਾਡਾ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਹੀ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਘਾਟਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਐਸੇ ਦਾਨੇ ਹੋ ਜਾਈਏ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਾ ਧੋਖਾ ਨਾ ਖਾਈਏ ਤੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਨਾਂ ਪਤੀਜੀਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੋਰੜੂ ਮੋਠ ਹੋ ਗਏ। ਫੇਰ ਬਦੀਆਂ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਮਨ ਸਾਡਾ ਦ੍ਰਵਣੋਂ ਤੇ ਉੱਚਾ ਹੋਣੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ; ਹੈਂ ! ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਖਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਅਸੀਂ ਨੇਕੀ ਕਰੀਏ, ਦੇਖੀਏ, ਸਮਝੀਏ ਪਰ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਉਚਿਆਈ, ਵਡਿਆਈ, ਬਜ਼ੁਰਗੀ, ਮੌਲਣਾ, ਖਿੜਨਾ, ਉੱਚੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਬੰਦ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਡਾਕਟਰ-ਸਭ ਕੁਛ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ—

ਸੱਪੈ ਦੁੱਧ ਪਿਆਲੀਐ
ਵਿਹੁ ਮੁਖ ਥੀਂ ਸੱਟੈ।

ਬਾਬਾ—ਠੀਕ ਹੈ ! ਮੈਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨੇਕੀਆਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਬੜੇ ਦੁਖ ਝੱਲੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਨੇਕੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਨਾ ਨੇਕੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਗੱਲ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਹੈ ਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਆਇਆਂ ਨੇਕੀ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ਸਹਿ ਸੁਭਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਨਾਮੀ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੀ ਨੇਕੀ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਐਸੀ ਸ਼ੈ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦੇਂਦਾ, ਫੇਰ ਸੁਭਾ ਹੀ ਨੇਕੀ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾ ਕਰੀ ਜਾਈਦਾ ਹੈ। ਨੇਕੀ ਉਤੇ ਕੋਈ ਧੁਰ ਟੇਕ ਰੱਖ ਕੇ ਇਸ

ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੀਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਅਕੇਵੇਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵੱਸਕੇ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ। ਨੇਕੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ—ਬੇਅਦਬੀ ਮਾਫ ਕਰਨੀ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਯਾ ਦੇ ਨਚੋੜ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹੋ, ਗੁਰਮਤ ਸਿਖਾਲ ਰਹੇ ਹੋ।······ਪਰ ਬੇਅਦਬੀ ਮਾਫ ਕਰਨੀ, ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾਲ ਕੁਛ ਪੁੱਛ ਬੈਠਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਹੀ ਤੌਂ ਸਿਖਯਾ ਲੈਣੀ ਹੈ ਨਾ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁਰਦੇ ਜਿਵਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਮੋਏ ਪਏ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਜਿਵਾ ਦਿਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਨਵਾਂ ਨਰੋਆ ਹੋ ਕੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉੱਠੇਗਾ ਕੀਹ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੁੱਖ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੀ ਭੋਜਨ ਨਾ ਬਣਾਏਗਾ ?······ਯਾ ਮੈਂ ਐਉਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂ ਕਿ ਜੇ ਸੱਪਾਂ ਵਿਚ ਮਰੀ ਪਵੇ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਇਲਾਜ ਵਾਸਤੇ ਘੱਲਣੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਕੁਹਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਹਿਰ ਘੱਲਣ ਤੁੱਲ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਬਾਬਾ—ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਆਖਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਮੈਂ ਹੋਰ ਗੱਲ ਆਖਦਾ ਹਾਂ। ਸੱਪਾ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਤਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਵਧਾਉਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੱਪਾਂ ਦੇ ਦੰਦਾਂ ਪਿੱਛੇ ਵਿਹੁ ਦੀਆਂ ਥੈਲੀਆਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਰ ਦੇਣਾ ਕੀ ਸੱਪਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਨੇਕੀ ਕਰਨੀ ਭੀ ਬਦੀ ਹੈ ?

ਹੁਣ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਏ।

ਡਾਕਟਰ—ਹੂੰ, ਪਰ ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਭਵ ?

ਡਾਕਟਰ—ਹਾਂ, ਹੈ ਤਾਂ ਸਹੀ।

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ, ਨਾਮ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਤਰਸ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਨਾ ਸੁਆਰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ 'ਦੁਖਦਾਈ ਜੰਤ' ਹੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨੇਕੀ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਬਦੀ ਨੂੰ ਨੇਕੀ ਨਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਦ ਬਦਲਦਾ ? ਸੋ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਤਿਗਰ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਦੇ ਕੇ ਮੇਰਾ ਬਦੀ ਵਿਚ ਗਵਨ ਮਿਟਾਇਆ[1] ਤਿਵੇਂ ਮੇਰੀ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਮੈਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ, ਗੁਰ ਵਾਕ ਪੜ :—

'ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਧੂੜਿ ਮੰਗੈ ਤਿਸ ਗਰ ਸਿਖ ਕੀ
ਜੋ ਆਪਿ ਜਪੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮ ਜਪਾਵੈ ॥'

ਮੇਰਾ ਯਤਨ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪਾਵਾਂ, ਜਪਾ ਤੇ ਜਪਾਵਾਂ। ਸੋ ਇਹ ਨੇਕੀ ਜੇ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੱਪ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਬਦਲ ਦੇਂਦੀ ਹੈ; ਬਘਿਆੜ ਦੀ ਬਦੀ ਉਲਟਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਸਭ ਨੇਕੀਆਂ ਨੂੰ ਊਣੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਨੇਕੀ ਪੂਰਣ ਨੇਕੀ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅੰਦਰ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਸ ਤੋਂ ਜੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਨੇਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ[2]।

1. ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਜਨਮੈ ਗਵਨੁ ਮਿਟਾਇਆ ॥
2. ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਹੋਇ ਸੁ ਭਲਾ ॥

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੈਥੋਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮੈਂ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਮਹਾਤਮ ਦਿਖਾ ਸਕਾਂ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਮ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗੇ ਤੇ ਇਹ ਇਸ ਉੱਤਮ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ—ਇਹ ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਹਾਂ ਸੁਰਤ ਉੱਚੀ ਰਹੇ ਸੂ, ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨੇਕੀ ਆ ਜਾਵੇ ਸੁ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਭਲਾ ਕਰੇ। ਮੂਲ ਕੀ ਇਸ ਦਾ ਜਨਮ ਪਲਟ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਹ ਦੇਉਤਾ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਡਾਕਟਰ (ਝਿਜਕ ਕੇ)—ਠੀਕ ਹੈ, ਬਾਬਾ ਜੀ! ਪਰ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਸ ਕਰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਨਾਸਤਕ ਕਦੇ ਨਾਮ ਜਪੇਗਾ ?

ਬਾਬਾ—ਆਸ ਘੱਟ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਨਾ ਉਮੈਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਭਗਵੰਤ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਸਾਈਂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਬਣ ਜਾਣਾ ਹੈ ? ਕੀ ਜਾਣੀਏਂ ਸਾਈਂ ਘੇਰ ਘਾਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਏਥੇ ਇਸੇ ਲਈ ਲੈ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਨਾਲ ਆਪ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਕਰਨੀ ਛੋੜ ਦੇਵੇ ਤੇ ਭਲੇ ਰਸਤੇ ਲੱਗ ਜਾਵੇ।

ਡਾਕਟਰ—ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵੱਲ ਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੋਗੇ ?

ਬਾਬਾ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ।

ਡਾਕਟਰ-ਜੇ ਇਹ ਨਾਂ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਇਕ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਮੌਤ ਤੋਂ ਛੁਡਾ ਕੇ ਬਦੀ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਨ ਪਾ ਦਿੱਤੀ।

ਬਾਬਾ—ਨਹੀਂ, ਜਾਨ ਪਾਉਣ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ਰੱਬ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਬੰਦਾ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਦਿੱਸਿਆ, ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਦੁੱਖ ਹਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ, ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਸੀ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਭੀ ਖੂਨੀਆਂ, ਡਾਕੂਆਂ; ਚੋਰਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਆਹਾਰ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਹਮਦਰਦ ਮਾਨੁੱਖ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਨਿਆਂ ਕਰਨਾ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਫਿਰ ਡਾਕਦਾਰਾ! ਬਦੀ ਆਪਣੀ ਆਪ ਸਜ਼ਾ ਹੈ, ਬਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਨ ਵੱਢ ਵੱਢ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਠੰਡਾ ਨਹੀਂ, ਬਦੀ ਉਲਟ ਫੇਰ ਖਾ ਕੇ ਬਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਿਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਬਦ ਆਪਣੀ ਬਦੀ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਦੇ ਤੇ ਸੜਦੇ ਹਨ ਉਹੋ ਸਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਓਹੋ ਵੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਨਾਂ ਦਾ ਅਮੋੜ ਮਨ ਸਿੱਖਿਆ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਵਰਤ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਡਾਕਟਰ ਜੀ! ਮੇਰਾ ਜੀ ਹੁਣ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆਏ ਦੁਖੀਏ ਦੇ ਵੈਰ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਵ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜਿੱਤਾਂ, ਇਸ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਮਹੱਬਤ ਨਾਲ ਫਤਹ ਕਰਾਂ, ਇਸ ਦੀ ਨਮੁੱਕਰ ਤਾਈ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਜੈ ਕਰਾਂ। ਡੰਡ ਦੇਣਾ ਮੇਰਾ ਕਰਮ ਨਹੀਂ, ਕਰਮ ਤੋਲਣੇ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਹੈ ਗੁਰਸਿੱਖੀ, ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਹੈ :—

"ਜੋ ਆਪਿ ਜਪੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ।"

ਹਾਂ ਜੀ, ਦਾਤਾ ਸਤਿਗੁਰ ਆਖਦਾ ਹੈ :—

'ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਧੂੜਿ ਮੰਗੈ ਤਿਸੁ ਗੁਰਸਿਖ ਕੀ
ਜੋ ਆਪਿ ਜਪੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ ।''

ਮੈਂ ਇਸ ਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਨੀਵਾਂ ਹਾਂ, ਆਪ ਭੁੱਲਣਹਾਰ ਹਾਂ, ਆਪ ਅਪੂਰਨ ਤੇ ਅਧੂਰਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਸੰਗਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ 'ਸਿਖ' ਆਖਿਆ ਹੈ, 'ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ' ਆਖਿਆ ਹੈ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਹੈ :-'ਤੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੈ. ਹੁਣ ਜਪਣਾ ਤੇ ਜਪਾਉਣਾ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ, ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ?

ਡਾਕਟਰ—ਬਲਿਹਾਰ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਇਹ ਕੰਮ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਬਾਬਾ—ਖਰਾ ਕਠਨ, ਜਦ ਦੇ ਇਹ ਆਏ ਹਨ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਇਹ ਜ਼ਖਮੀ ਬੜਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਭੈੜੇ ਭੈੜੇ ਵਾਕ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਆ ਜੋ ਮਿਲੇ ? ਸਾਈਂ ਨੇ ਮੇਲ ਕਰਾਏ, ਸੰਜੋਗੀ ਮੇਲੇ ਹਨ । ਡਾਕਦਾਰਾ ! ਉਦਰ ਨਾ, ਯਾਰਾ ! ਤਕੜਾ ਹੋ । ਅਸੀਂ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਸਿਖ ਹਾਂ, ਅਸਾਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਹੈ, ਅਸਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰੰਗ ਜਮਾਉਣਾ ਹੈ, ਜਪਣਾ ਤੇ ਜਪਾਉਣਾ ਹੈ; ਅਸਾਂ ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸ਼ੇਰ ਹੋ ਜਾ ਗੁੱਸੇ ਗਿਲੇ ਛੱਡ ਕੇ ਹਿੰਮਤ ਕਰ । ਜੇ ਇਹ ਸ਼ਰਨ ਆ ਜਾਣ ਤਾਂ ਦੋ ਬੰਦੇ ਰੱਬ ਦੇ ਮੰਡਲ ਦੇ ਹੋਰ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਣਗੇ : ਸੁਖ ਪਾਉਣਗੇ, ਸੁਖ ਦੇਣਗੇ ।

ਡਾਕਟਰ—ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਮੇਰਾ ਗੁੱਸਾ ਮੁੜ ਮੁੜ ਉਛਲਦਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਦੀ ਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਸੁਣੀ ਤੇ ਨੁੱਕਸ ਨਾ ਕੀਤੀ ।

ਬਾਬਾ—ਤੁਸਾਂ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਹਾਰਾ ਕੀਤਾ । ਸਹਾਰਾ ਰੱਬੀ ਖ਼ਸਲਤ ਹੈ । ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਵਾਸ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਕਾਈ ਕੱਟੀ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੋਟਰਕਾਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਚਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁੱਛੜ ਚਾ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਜਾਣ ।

ਡਾਕਟਰ—ਸੱਤਿ ਬਚਨ ! ਜਿਵੇਂ ਆਖਸ਼ੋ ਕਰਸਾਂ, ਪਰ ਆਪ ਦਾ ਧੰਨ ਜਿਗਰਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਦਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨੇਕੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਬਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਤੰਗ ਹਾਂ ।

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ! ਪਰ ਮਾੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ. ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਠੀਕ ਨਹੀਂ । ਇਕ ਆਦਮੀ ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਕੇ ਛੱਪੜ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਛਾਬੇ ਜਾਲੀ ਪਾ ਕੇ ਪੰਜ ਸੌ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਟਿੱਚਰਾਂ ਫੜਦਾ ਹੈ, ਪੰਜ ਸੌ ਜਾਨ ਉਸ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਤੜਫ ਕੇ ਮਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲਿਆ ਕੇ ਉਹ ਵੇਚਦਾ ਤੇ ਚਆਨੀ ਖੱਟਦਾ ਹੈ । ਦੂਜਾ ਆਦਮੀ ਚਾਰ ਆਨੇ ਦੇ ਛੋਲੇ ਉਬਾਲ ਕੇ ਘੁੰਗਣੀਆਂ ਵੇਚ ਕੇ ਚਾਰ ਆਨੇ ਕਮਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਕਿ ਪੰਜ ਸੌ ਨੂੰ ਕਲੇਸ਼ ਕਲਪਨਾ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਭੀ ਮੈਂ ਚੁਆਨੀ ਕਮਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ. ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਾ ਹਮਸਾਯਾ ਘੁੰਗਣੀਆ ਵੇਚ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਜੀਵ ਕਲਪਾਏ ਚੁਆਨੀ ਕਮਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਭੀ ਇਤਨਾ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਰੋਜ਼ੀ ਟੋਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ । ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਵਜੋਂ ਕਹੀ ਹੈ, ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਖ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਮਝਾ ਸਕੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਪਲਟਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਇਹ ਨੇਕੀ ਹੈ ।

ਅਨੇਕਾਂ ਆਦਮੀ ਐਸੇ ਹਨ ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਤਪਾਉਂਦੇ, ਦੁਖ ਦੇਂਦੇ, ਜਲਨ ਤੇ ਸਾੜੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਟੁਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਓਹ ਐਸੇ ਕੰਮ ਕਦੇ ਭੈੜੇ ਸੁਭਾ ਕਰਕੇ ਤੇ ਕਦੇ ਰੋਟੀ ਟੋਰਨ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨੁਕਸ ਛਾਂਟਦੇ ਹਨ । ਹੋਰਨਾਂ ਕਈ ਤ੍ਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਓਹ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੁਖਾਉਂਦੇ, ਧ੍ਰੋਹ ਕਮਾਉਂਦੇ ਤੇ ਕਲੇਸ਼ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛਲਾਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨਾਲ ਦੂਸਰਿਆ ਦੇ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਖੋਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ।[1] ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਜੇ ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਣੋਂ ਹਟ ਕੇ ਸੁਖ ਦੇਣਾ ਤੇ ਸੁਖ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾਉਣੀ ਸਿੱਖ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮਾੜਾ ਹੈ ? ਜੇ ਇਹ ਮਾਣਸਾਂ ਦੀ ਰੱਤ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਰੱਤ ਡੁੱਲੀ ਤੇ ਮਲ੍ਹਮ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਡਾਕਟਰ—ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਆਲ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਕਦੋ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ ? ਇਹ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਲੀ ਤੇ ਦੀਵਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਟੋਏ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ । ਮੈਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਬਾਬਤ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਅਜੋੜ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ; ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ । ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਨਿਰਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣੀਏਂ ਕਿ ਇਹ ਪੁਰਸ਼ ਸੁਧਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ? ਤਰੀਕਾ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸੱਚੇ ਦਿਲ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂ, ਯਤਨ ਕਰਾਂ; ਜੇ ਇਹ ਸੁਧਰ ਗਿਆ ਵਾਹ ਵਾਹ, ਨਾ ਸੁਧਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਮਝ ਲੈਸਾਂ ਕਿ ਇਹ ਅਸਾਧਯ ਰੋਗੀ ਸੀ । ਦੋਹੀਂ ਗਲੀਂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਨੇਕੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿਚ ਹਾਂ ।

ਡਾਕਟਰ—ਹਾਂ ਆਪ ਠੀਕ ਹੋ, ਜਗਤ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਏਹੀ ਇੰਦੀਆ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਵਾਹ ਪਏ, ਕੀਤੇ ਤਜਰਬੇ ਅਤੇ ਹੱਡੀਂ ਵਰਤੇ ਮਾਮਲੇ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਫਲਦੀ ਨਹੀਂ !

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਦੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਟੁਰ ਗਏ । ਉਹ ਬਾਬੇ ਦਾ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਬਾਬੇ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਲਾਭ ਪੁੱਜਾ ਸੀ । ਬਾਬੇ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਓਹ ਵਰੋਸਾਏ ਸਨ, ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲੀ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ 'ਉੱਚ ਜੀਵਨ' ਦਾ ਬਾਬਾ

---

1. ਜੇ ਰਤੁ ਲਗੈ ਕਪੜੈ ਜਾਮਾ ਹੋਇ ਪਲੀਤੁ ।
ਜੋ ਰਤੁ ਪੀਵਹਿ ਮਾਣਸਾ ਤਿਨ ਕਿਉ ਨਿਰਮਲ ਚੀਤੁ ॥

ਇਕ ਸਿਰੇ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਜਿਸ 'ਮਰਦ' ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਰੂਪ ਬਨੁਦੇ ਹਨ, ਦਸਮੇਂ ਜਾਮੇਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਨੋਂ ਸੱਚੇ ਵਿਚ ਢਾਲਕੇ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਐਸੇ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਓਹ ਬਾਬਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਬਲਕਿ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਬਰਕਤ ਹੈ, ਇਕ ਕਲਪ ਬ੍ਰਿੱਛ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਅਗੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖਿਆਲ ਝੁਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਗਤ ਨਾਲ, ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਵਾਹ ਮਾਮਲੇ ਪੈ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਦਿੱਸ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦੀ, ਪਿਆਰ ਦੀ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਈ ਮਰਨਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਵੱਲ ਕੀਤਾ, ਫੀਸ ਲੈਣੀ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਹੀ ਦਵਾ ਤੇ ਭੋਜਨ ਬੀ ਕੋਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਫਸਰਾਂ ਪਾਸ ਚੁੰਗਲੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਤ੍ਰੈ ਵੇਰੀ ਸੰਖੀਆ ਖਾ ਕੇ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਚਾਯਾ ਸੀ, ਉਸੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਘਰ ਘਰ ਫਿਰਕੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤ੍ਰੈ ਦਿਨ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪਏ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਮੁਰਾਤਬੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਦਾ ਦਮ ਨੱਕ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਪਾਲਿਆ, ਪੜ੍ਹਾਇਆ, ਲਾਇਕ ਕੀਤਾ, ਜਦ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤੇ ਲਗਿਆ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਸੰਘੀ ਨਹੁੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਕਈ ਧਰਮੀ ਕਹਿਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਉਪਕਾਰ ਕਮਾਏ, ਸਭਨਾਂ ਵਲੋਂ ਠੁਹਕਰ ਖਾਧੀ। ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਲੂਣ ਖ਼ਰਾਬ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਹੱਡੀਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਓਹ ਵੈਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕਰਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਦਾ ਏਹੋ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸਵਾ ਹੱਥ ਦੀ ਵਿੱਥ ਉਤੇ ਰੱਖੋ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਮੱਥਿਓਂ ਤਿਉੜੀ ਲਾਹਕੇ ਗਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਰੋ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਏਸ ਅਮਲ ਨਾਲ ਕੁਛ ਸੁਖ ਬੀ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਨਾਮ ਦੀ ਕਣੀ ਦਗਦਗ ਕਰਦੀ ਦਮਕਦੀ ਸੀ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੇ ਤੇ ਸਹਿ ਸੁਭਾ ਨੇਕੀ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਕਦ ਛੁੱਟਣ ਦੇਂਦੀ ਸੀ? ਪਰ ਠੁਹਕਰਾਂ ਬੀ ਇੰਨੀਆਂ ਕੁ ਆਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਕਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾਮ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਐਉਂ ਸੜ ਕੇ ਕੋਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੰਡ ਦੇ ਕਵਾਮ ਨੂੰ, ਜੇ ਪੂਰੇ ਸੇਕ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਸੇਕ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਿਸਰੀ ਦੇ ਥਾਂ ਕੋਲੇ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਭ ਨੇਕੀਆਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਐਉਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੱਕੂ ਅੱਗ ਤੋਂ ਕਿਰਨਾਂ, ਉਹ ਚਮਕਦਾ ਸੂਰਜ 'ਨਾਮ' ਅੰਦਰ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨੇਕੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਬਚ ਬਚਕੇ। ਸਵਾ ਹੱਥ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਸੁਭਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੁੱਟਦਾ। ਅੱਜ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਾਢੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰੀ ਤੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੇ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬੇਝਕੇ ਹੋ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਅਰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਬੀ ਏਹ ਸੋਚਦੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਕੀਕੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਿਸੇ ਆਫਤ ਵਿਚ ਪੈਣੋਂ ਬਚ ਰਹਿਣ, ਇਹ ਬੜੇ ਸੁਧੇ ਤੇ ਧੁਰੋਂ ਨੇਕ ਹਨ ਤੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜੋ ਵਰਤਾਰਾ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ ਹਨ।

—o—

ਕਾਂਡ ਪੰਦਰਵਾਂ

"ਮਨਮੁਖ ਮੂਲਹੁ ਭੁਲਿਆ
ਵਿਚਿ ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰੁ॥

ਏਧਰ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਨੇ ਬ੍ਰਿਸ਼ਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:— ਦੱਸ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਸ਼ੀ ਤੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਵਹਿਮ ਤੇ ਨੇਕੀ ਨੂੰ ਨਿਰਾ ਖਿਆਲ ਕਹਿੰਦੇ ਸਾਓ, ਜੋ ਇਹ ਇਕ ਖ਼ੁਦਗ਼ਰਜ਼ੀ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਹੈ, ਹੁਣ ਦੱਸ ਅਜੇ ਬੀ ਉਹੀ ਖਿਆਲ ਹਨ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ— ਨਹੀਂ, ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਤਬਦੀਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਛੇਤੀ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਬੀਤੇਗਾ ਤਾਂ ਨਿਸਚੇ ਕਰਾਂਗੇ। ਮੇਰਾ ਅਸੂਲ ਤਾਂ ਏਹੋ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਫ਼ਾਇਦੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇ, ਝੂਠੇ ਕੁਸੱਤ ਦਗੇ ਫਰੇਬ ਦਾ ਕੁਛ ਡਰ ਨਹੀਂ, ਨਿਰਾ ਐਨਾਂ ਕਰੇ ਕਿ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਐਸਾ ਨਾ ਵਰਤ ਬੈਠੇ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਫੰਧੇ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਵੇ ਤੇ ਦੁਖ ਪਾਵੇ। ਬਾਕੀ ਖ਼ੁਦਗ਼ਰਜ਼ੀ ਹੀ ਅਸਲ ਪੁੰਨ ਹੈ। ਮੈਂ, ਦੇਖ ਲੈ, ਇਸ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਬੀ ਮਿੱਠੇ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮਤਲਬ ਕੱਢ ਲਿਆ ਹੈ!

ਵਹੁਟੀ— ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਅਸੀਂ ਉਤਰੇ ਹਾਂ ਏਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਾਥੋਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾੜਾ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਾਂ? ਮੇਰੇ ਤੇ ਅਸਰ ਤਾਂ ਚੰਗਿਆਈ ਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਕਾਰਣ, ਉਹ ਧੁਰਾ, ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਹਾਨੀ ਕਰਕੇ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸ ਜੋ ਗਏ ਹਨ!

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਬੇਸ਼ੱਕ ਦੱਸ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਭੀ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਚਾਈ ਦਿੱਸਦੀ ਭੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰਗੀ ਕੀਕੂੰ ਮੰਨ ਜਾਵਾਂ? ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਾਬੇ ਨੇ ਨਿਧੜਕ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਵਾੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੀਵੀ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਪੜਦੇ ਟਿਕਾਣਾ ਦੇ ਕੇ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਵਰਤਾਉ ਦੀ ਨੇਕੀ ਵਰਤੀ ਹੈ, ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦੀ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਤੋਂ ਇਕ ਘਰ ਵੱਖਰੇ ਨਮੂਨੇ ਦਾ

ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਆਮ ਵਰਤਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਭੀ ਹੈ। ਕਿ ਇਕ ਰਿਲੀਜਸ ਮੇਨੀਆ (ਧਾਰਮਕ ਸੁਦਾ) ਭੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸੁਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇ।

ਇਹ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਨੇ ਹਾਹੁਕਾ ਲੀਤਾ। ਜੇ ਕਦੀ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਨੇ ਬਾਬੇ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਸੁਣੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁਛ ਸੱਚਾ ਸੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਕਿਤਨੇ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਉੱਚੇ ਆਸ਼ੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਤਜਰਬੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਹਿੱਲ ਚਟਾਨ ਵਾਂਗੂੰ ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਤੇ ਖੜਾ ਹੈ। ਬਦਲੇ ਦੀ ਚਾਹ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਨਿੰਦਾ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਵੈਰ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚਦਾ ਨਹੀਂ, ਨੇਕੀ ਕਰਕੇ ਬਦੀ ਨਾਲ ਟਿੱਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਹਰ ਹਾਲ ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਟੁਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਰਾਤ ਆ ਗਈ; ਸੇਵਾ ਹੋ ਗਈ, ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤਪ ਚੜ ਗਿਆ। ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਖੁਸ਼ਕ ਸਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਸੌਂ ਗਈ; ਪਰ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਬੜਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਬਾ, ਬਾਬੇ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਪਹਿਰ ਪਹਿਰ ਭਰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੜਾਉਣਾ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸੀ :—

"ਭਲਾ ਜਗ ਕਿੰਨਾਂ ਮੂਰਖ ਹੈ ?···
ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤਾਂ ਅਸਲ ਪੁੰਨ ਹੈ !...
ਮਨ ! ਆਪਣਾ ਭਲਾ ਲੋਚ···
ਨੇਕੀ ਕੋਈ ਸ਼ੈ ਨਹੀਂ।"
'ਸ਼ਿਹ, ਮੂਰਖ ! ਵਲੈਤ ਫਿਰ ਆਈ···
ਪਦਾਰਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਰੱਬ ਢੂੰਡਦੀ
ਹੈ···। ਸ਼ਿਹ, ਤਨ ਸੁਖ' ਤੋਂ ਅਗੇ ਕੋਈ
ਹੋਰ 'ਸੁਖ'···ਮੂਰਖ ਹੈ।"
"ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਗ਼ਰਜ਼ੀ।
ਗਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਰੱਖ ਮੂਹਰੇ।···
ਗਰਜ਼ ਦੇ ਟੁਰ ਮਗਰੇ।···
ਕਾ ਖ਼ੁਦਾ ਨਾ ਨੇਕੀ।
ਇਕ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸੁਖ।···'
"ਸ਼ਿਹ, ਮੂਰਖ ਕੌਣ ? ਕੋਈ ਨਹੀਂ।
ਡਾਕਟਰ ਮੂਰਖ। ਬਾਬਾ ਸ਼ੁਦਾਈ।
ਦਾਨਾ ਮੈਂ, ਪਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੁਖੀ।
ਜਾਂਗਲੀ ਲੋਕ ਕਾਬੂ ਕੀਤੇ।
ਹੈ ਨਾ ਅਕਲ, ਦੂਰ ਦੀ ਸੁੱਝੀ ?"

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬਕਵਾਸ ਕਈ ਵੇਰ ਹੋਏ, ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੂਜਬ ਪਾਣੀ ਦੀ ਟਾਕੀ ਮੱਥੇ ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਸਿਰ ਠੰਡਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਤਦ ਵੀ ਕਈ ਵੇਰ ਐਸੇ ਬਕੜਵਾਦ ਹੋਏ। ਇਹ ਬਕਵਾਸ ਬਾਬੇ ਜੀ ਤੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸ ਗਏ ਕਿ ਕਿਉਂ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਅੱਜ ਰੋਹ ਵਿਚ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ?

ਸਵੇਰਾ ਹੋਇਆ, ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਬਾਬੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਬੱਧੇ ਆ ਗਏ। ਫ਼ਤਹ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ :-

"ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਖਿਮਾਂ ਕਰਨੀ, ਮੈਂ ਕਲ੍ਹ ਬੜੀ ਬੇ ਅਦਬੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।"

ਬਾਬਾ–ਨਹੀਂ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ ਜੀ ! ਇਹ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰ ਸੀ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।

ਡਾਕਟਰ—ਮੇਰਾ ਅਜ ਬੀ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਆਉਣ ਨੂੰ, ਮੇਰਾ ਪਾਮਰ ਮਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਲੈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਰੱਖੇ। ਆਪ ਦੇ ਸਾਂਤਿ ਸਰੋਵਰ ਘਰ ਵਿਚ ਮਘਦੇ ਕੋਲੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ।···ਅਸਾਂ ਕੋਈ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਠੇਕਾ ਥੋੜਾ ਲੀਤਾ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਡਾਕਟਰ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਜਗਤ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬੜੇ ਸਤੇ ਹੋਏ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਜਗਤ ਦਾ ਭਾਰ ਹਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਜਗਤ ਹੈ ਬੀ ਦੁਖੀ, ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਇਹ ਹੈ ਨਾ ਕਿ:—

'ਜਗਤੁ ਜਲੰਦਾ ਰਖਿਲੈ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ॥'

[ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ਸਲੋਕ ਮ: ੩

ਇਹ ਜੋ ਸੁਆਰਥੀ ਲੋਕ ਹਨ ਤੇ ਪਾਪ ਵਿਚ ਫਸੇ ਲੋਕ ਹਨ, ਬੀਮਾਰ ਹਨ, ਮਨ ਦੇ ਰੋਗੀ ਹਨ। ਜੀਕੂੰ ਸਰੀਰ ਰੋਗੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਓੱਕਰ ਮਨ ਭੀ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ 'ਤਨ ਸੁਖ' ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਉੱਠਦੀ, ਓਹ ਰੋਗੀ ਹਨ, ਜੋ ਖ਼ੁਦਗ਼ਰਜ਼ੀ ਦੇ ਤ੍ਰਿੱਲੇ ਨਾਲ ਬੱਜੇ ਪਏ ਹਨ !···ਸਰਬੱਤ ਕਾ ਭਲਾ।

ਡਾਕਟਰ--ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਇਕ ਆਦਮੀ ਬੜਾ ਗ਼ਰੀਬ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ ਜੋ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਗ਼ਰੀਬੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟੁਰਦਾ। ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਅਰਦਾਸੇ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੇ ਗੁਰ ਕੋਈ ਟਾਹਣ ਨਿਵਾ। ਉਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਤੀ ਇਕ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰਹਿਮ ਆਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਰੁਪਯਾ ਖਰਚ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਯਾ। ਮੁੰਡਾ ਪੜ੍ਹਕੇ ਨੌਕਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਉਹ ਹਜ਼ਾਰਾ ਰੁਪੱਯਾ ਮਹੀਨਾ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਹੁਣ ਰੱਬ ਤੋਂ ਨਮੁੱਕਰੀ ਧਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਰੁਪੱਯਾ ਦੇ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਯਾ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਕਦੇ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਜੇ ਕਦੇ ਜਤਾਓ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਯਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਲੀਆਂ ਪੀਲੀਆਂ ਕਰਕੇ ਲੜਨ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰਾ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਵਾਹ ਚੱਲੇ ਤਾਂ ਕੇਸ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿਆਂ, ਪਰ ਆਪ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਪੁੱਛੋ ਕਿਉਂ ? ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਫੇਰ ਸਿੱਖ ਮੇਰਾ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਆਪਣੇ ਸਆਰਥ ਦੀ ਐਤਨੀ ਹੈ ਕਿ ਹੱਦ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸੰਗਲਦੀਪ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਇਹ ਨਿਰਾ ਪੂਰਾ ਮਾਇਆ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ, ! ਗੁਰੂ ਤੇ

ਪੰਥ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੈ। ਜ਼ਾਹਰਾ ਮੋਮੋ ਠਗਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਭੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਪਰ ਫੇਰ ਗੱਲੀਂ ਬਾਤੀਂ ਪਾਜ ਉਘੜ ਆਇਆ। ਉਸ ਜਾਤਾ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਮਾਰੇ ਚੁਪ ਸਾਂ। ਦੱਸ ਬਾਬਾ! ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਉਸ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕੀ ਨੇਕੀ ਕੀਤੀ?

ਬਾਬਾ—ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਨੇਕੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਬੀ ਕੋਈ ਜਤਨ ਕਰਦਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮੈਂ ਮਨਾਂ ਦੇ ਸੁਨਾਰ ਦੇ ਮਗਰ ਹਾਂ।

ਡਾਕਟਰ—ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਦਰੁਸਤੀ ਪਰ ਹੋ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤਜਰਬੇ ਨੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

ਬਾਬਾ(ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਕੇ)—'ਤਜਰਬੇ ਕਰਕੇ ਤੇ ਦੁਖ ਪਾਕੇ ਫੇਰ ਭਲੇ ਰਹੀਏ' ਨੇਕੀ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਦੇਖ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:—

ਹਉ ਤਿਸਦੇ ਚਉਖੰਨੀਐ
ਆਪ ਠਗਾਏ ਲੋਕਾਂ ਭਾਣੈ ॥ [ਭਾ: ਗੁ:

ਜੇ ਉੱਲੂ ਦਿਨ ਨੂੰ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਤਾਂ ਲੋਪ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੇ ਕੋਈ ਨਾਸਤਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਨੇਕੀ ਤੋਂ ਮੁੱਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਲੋਇਣ ਅੰਧੇ ਹਨ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਨੇਕੀ ਤਾਂ ਲੋਪ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਏ। ਤਕੜਾ ਹੋ ਯਾਰਾ! ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈਂ। ਸ਼ੇਰ ਮਰਦ ਹੋ ਭਲਿਆਈ ਵਾਸਤੇ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲੀਂ ਜੁੱਟੇ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇਂ ਅੰਦਰ ਗਏ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਖੋਹਲੇ, ਇਕ ਥਾਂ ਪੀਪ ਰੁਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਸੋ ਚੀਰਾ ਦੇ ਕੇ ਕੱਢੀ। ਚੀਰੇ ਨਾਲ ਠੰਢ ਬੀ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਤਾਪ ਬੀ ਲੱਥਾ। ਅੱਜ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬੀ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਪੱਟੀ ਆਦਿਕ ਹੋ ਚੁਕੇ, ਬਿਸਤਰੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲੇ ਗਏ, ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਦ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਚੱਲੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਨੇ ਵਾਜ ਮਾਰੀ ਕਿ ਆਪ ਟੁਰ ਚੱਲੇ ਹੋ, ਕਲ੍ਹ ਵਾਂਗੂ ਕੁਛ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੁਨਾਉਣੀਆਂ?

ਡਾਕਟਰ-ਮੈਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਠਰਕ ਘੱਟ ਹੈ। ਕਲ੍ਹ ਤਾਂ ਛਿੜ ਪਈ ਸੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਬਾਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਜਗਤ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਸ਼ੋਕਦਾਇਕ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਾਲ ਹੈ, ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸੱਚ ਲੱਭਦਾ ਨਹੀਂ, ਬਾਕੀ ਇਕ ਸ਼ਤਰੰਜ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਕੀ ਮਿੱਤਰ ਤੇ ਕੀ ਸਾਕ; ਕੀ ਪੰਡਤ ਤੇ ਕੀ ਮੂਰਖ, ਕੀ ਆਪਣੇ ਤੇ ਕੀ ਪਰਾਏ, ਜੋ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉੱਤੋਂ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਸਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਖਿੱਚਾ ਖਿੱਚੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਜਦ ਦੋ ਮਿੱਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਏ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਹੱਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਤਾਂ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਿਲੇ ਐਉਂ ਹਨ ਕਿ ਮਾਨੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਪਿਆਰ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਠੀਕ! ਮੇਰਾ ਬੀ ਇਹੋ ਤਜਰਬਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਇਕੋ ਟਿਕਾਣੇ ਹਾਂ। (ਵਹੁਟੀ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ) ਡਿੱਠਾ ਹਈ?

ਡਾਕਟਰ-ਤੁਹਾਡਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਇਕ ਬੀਮਾਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਅਰ ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਚੀ, ਸੁੱਚੀ ਤੇ ਸੱਚੀ ਇਕ ਹਾਲਤ ਸੰਭਵ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਵਿਚ ਵਰਤਦੇ ਹੋ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਸੋ ਮੇਰਾ ਤੁਹਾਡਾ ਜ਼ਿਮੀਂ ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਹਾਲਤ ਪਰ ਅੱਥਰੂ ਕੇਰਦਾ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਏਸ ਹਾਲਤ ਪਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ। ਲਓ ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਕਾਹਲ ਹੈ, ਕਦੇ ਸਹੀ।

ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਿਰਦੇ ਡਾਕਟਰ ਬਾਹਰ ਆ ਇਆ ਕਮਲ ਫੁਲ ਵਿਚ ਕੋਲੇ ਮਘਦੇ ਦੇਖ ਜੀਕੂੰ ਕੋਈ ਉਦਾਸ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬੇ ਲਈ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਉਦਾਸ ਸਨ। ਅੱਗੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮਿਲੇ ਟਿਕਵੇਂ ਮੱਥੇ ਵਾਲੇ।

ਬਾਬਾ-ਜੈਸਾ ਮਨ ਅਪਨਾ ਪਰਮਨ ਤੈਸਾ, ਦੇਖੋ! ਇਹ ਇਕ ਅਸੂਲ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਸਭ ਨੂੰ ਦੇਖੋ! ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਦੇਖੋ। ਪਰ ਡਾਕਟਰ ਜੀ! ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਉੱਚਾ ਅਸੂਲ ਹੋਰ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ—

"ਉਹਿ ਧਾਰੇ ਜੋ ਅੰਤਰਿ ਨਾਮੁ ॥
ਸਰਬ ਮੈ ਪੇਖੈ ਭਗਵਾਨੁ ॥"

ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾਮ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਘਟਾਂ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਆਪਕ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ ਜੀ! ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਏਸ ਆਦਰਸ਼ ਪਰ ਬੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ।

ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਾਹਲ ਸੀ, ਸੋ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੋਂ ਅਦਬ ਨਾਲ; ਪਰ ਛੇਤੀ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਏ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਬਾਬੇ ਦਾ ਘਰ ਪੁੱਛਦਾ ਆਯਾ ਤੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਦਾ ਪਰਵਾਨਾ ਲਿਆਇਆ ਕਿ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਕਚਹਿਰੀ ਜਾਣ ਜੋਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਅਸੀਂ ਮੁਕੱਦਮੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਟੋਰਨਾਂ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਜੁਵਾਬ ਬਾਬਾ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਤੋਂ ਦਿਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਡਾਕਟਰ ਟੁਰ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਸੋ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਘੋੜੀ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਸੰਦੇਸਾ ਦੇ ਕੇ ਟੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਤੋਂ ਜੁਵਾਬ ਲਿਖਵਾ ਲਿਆਵੇ ਜੋ ਥਾਣੇਦਾਰ ਵੱਲ ਘੱਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਬਾਬੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਸੀ ਕਿ ਬੀਮਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਨੇ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਸੁਣਕੇ ਬੜੇ ਤਿਲਮਿਲ ਤਿਲਮਿਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬਾਬਾ ਆਵੇ ਤੇ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਕਰੇ; ਪਰ ਬਾਬਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਅੰਦਰ ਨਾ ਆਇਆ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਤਾਈਂ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਵਲੋਂ ਜਵਾਬ ਨਾ ਆ ਗਿਆ। ਜੋ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬੀਮਾਰ ਅਜੇ

ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸੋ ਬਾਬੇ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਉੱਤਰ ਦੇ ਕੇ ਟੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਦਿਨ ਢਲਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਬਾਬਾ ਅੰਦਰ ਗਿਆ। ਅੱਗੋਂ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਨੇ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਤਦ ਬਾਬੇ ਨੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਨਾ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਐਉਂ ਉੱਤਰ ਘਲਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕੁਛ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਅਕਲ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਪਰ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਏ ਤੇ ਕੁਛ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਖ਼ਤੀ ਤੇ ਬੇਦਰਦੀ ਪਰ ਤ੍ਰੁੱਪੇ। ਕਈ ਗਾਲੀਆਂ ਦੇਕੇ ਕਹਿ ਉੱਠੇ; ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਇਤਨਾ ਦੁਖ ਕਿਉਂ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ? ਇਸ ਪਰ ਬਾਬਾ ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਪਿਆ। ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਮੁਸਕ੍ਰਾਉਂਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜ਼ਰਾ ਗੁੱਸਾ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ, ਪਰ ਅਵਾਜ਼ ਚੰਗੀ ਬਣਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ-ਬਾਬਾ ਜੀ! ਆਪ ਕਿਉਂ ਹੱਸ ਪਏ ਹੋ? ਆਪਨੂੰ ਤਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਪਰ ਰੋਣਾ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਏ?

ਬਾਬਾ-ਜ਼ੁਲਮ ਪਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਦਾ ਮੋਮ ਦਿਲ ਹੋਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ ਲਵੇ। ਹਾਸਾ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਪਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਆਪ ਦੀ ਆਸ ਉਮੈਦ ਪਰ ਆਇਆ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਉਹ ਕਿਵੇਂ ?

ਬਾਬਾ-ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਚੀਣਾਂ ਬੀਜੇ, ਜਦੋਂ ਚੀਣਾਂ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੇਖ ਕੇ ਖ਼ਫ਼ਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਣਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਕਣਕ ਨਾਂ ਲੱਗਣ ਦੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਸਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਸਾ ਆਇਆ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਿਆ।

ਬਾਬਾ-ਤੇ ਬਰੀਕੀਆਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾ ਸਕਦਾ, ਇਕ ਕਥਾ ਸੁਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ, ਆਸ ਹੈ ਆਪ ਉਸ ਤੋਂ ਸਮਝ ਜਾਓਗੇ :—

ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਸੜ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕਮਾਮ ਛੱਡਕੇ ਡਾਕੂ ਹੋਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਕੱਲਾਂ ਰਾਹ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਜਦ ਕੁਛ ਵਰਗਸ ਆ ਗਈ ਤੇ ਰੁਪਏ ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਜੱਥਾ ਬਨਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਤਕੜਾ ਟੋਲਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਤਾਂ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਬਣਿਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਗਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ੂਬ ਰਾਹ ਮਾਰੀ ਦੇ ਹੁਨਰ ਸਿਖਾ ਸਿਖਾ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਦੌਲਤ ਕਮਾਈ। ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਗ਼ਾਰਾਂ ਤੇ ਚਟਾਨਾਂ ਦੇ ਉਹਲੇ ਧਨ ਛਿਪਾਏ ਤੇ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਧਾੜੇ ਮਾਰੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਛੁਪਾਉਣ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਟੋਲੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਹਮਾਰਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਲੜਦੇ ਮਾਰਦੇ ਜੋਖੋਂ ਅਸੀਂ ਪੈਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਇਹ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਚਾਚਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਆਓ ਅੱਜ ਏਸੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟੀਏ, ਸਾਰੀ ਦੌਲਤ ਖੋਹਕੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜੇਹੀ ਵੰਡ ਲਈਏ। ਇਹ ਮਤਾ ਪਕਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਦੌਲਤ ਦਾ ਪਤਾ ਪੁੱਛਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਦੱਸਿਆ, ਇਸ ਪਰ ਬੋਲ ਬੁਲਾਰਾ ਤੇ ਲੜਾਈ ਛਿੜ ਪਈ। ਚਿਰ ਤਾਈਂ ਡਾਕੂ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਆਖ਼ਰ ਇਕੱਲਾ ਸੀ, ਘਾਇਲ ਹੋਕੇ ਢੇ ਪਿਆ। ਡਾਕੂਆਂ ਜਾਤਾ ਕਿ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਓਧਰੋਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕੁਛ ਚਾਨਣਾਂ ਦਿੱਸਿਆ ਤੇ ਟਾਪਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਾ ਤੇ ਸੈਨਾਂ ਨੇ ਐਸ ਲੰਘਣਾ ਹੈ, ਓਹ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਨੱਸ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਰਾਜਾ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਲੰਘੀ ਤਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਸਾਧੂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਮਰਦ ਘਾਇਲ ਵੇਖਕੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਰਥ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਤੇ ਸੇਵਾ ਲਈ ਜੁੱਟ ਪਿਆ। ਇਹ ਸਾਧੂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਪਿਆ। ਕੁਛ ਦਿਨ ਪਾਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਡਾਕੂ ਇਨਾਂ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆ ਗਈ ਤੇ ਉੱਠਣ ਬੈਠਣ ਲੱਗ ਪਿਆ; ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੀ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਬੀਮਾਰ ਵੱਲ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਨੇ ਜਦ ਸਾਰਾ ਪਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਡਾਕੂਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਡਾਕੂ ਤਾਬੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਰੇਮਾਨਗੀ ਤੇ ਧ੍ਰੋਹ ਪਰ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਹੱਸਿਆ ਹੈਂ? ਸਾਧੂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੇਰੀ ਆਸ ਪਰ। ਬੀਜਦਾ ਤੂੰ ਕਿੱਕਰ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਲ ਹੁਣ ਦਾਖਾਂ ਟੋਲਦਾ ਹੈਂ; ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹਾਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕੀਕੂੰ? ਸਾਧੂ ਬੋਲਿਆ, ਜਦ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਨਾ ਕਰਨੀ ਸਿਖਾਈ ਹੈ, ਜਦ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਤੂੰ ਇਹ ਮੱਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਮਾਲ ਜਾਨ ਮਾਰਕੇ ਬੀ ਖੋਹ ਲਵੇ, ਜਦ ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਆਂ ਜਾਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਤੇ ਧੱਕਾ ਸਿਖਾਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਤਦ ਹੁਣ, ਜੋ ਤੂੰ ਓਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਅਰ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈਂ, ਇਹ ਭੁੱਲ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮੱਤ ਸਿੱਖੀ ਹੈ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਦੇ 'ਹੱਕ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਨਾ' ਨਹੀਂ, ਪਰ ਹੱਕ ਮਾਰਨਾ ਹੈ, ਤਦ ਓਹ ਤੇਰਾ ਹੱਕ ਕੀਕੂੰ ਪਛਾਣਨ? ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੈਥੋਂ ਸਿਖਯਾ ਹੀ ਇਹ ਪਾਈ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਕਿ ਨੇਕੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ਤਦ ਉਹ ਤੇਰੀ ਆਗਯਾ ਵਿਚ ਟੁਰਨਾ ਕਿੱਥੋਂ ਸਿੱਖ ਲੈਣ? ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕਾ, ਜ਼ੁਲਮ, ਤੱਦੀ, ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਸਿਖਾਈ ਉਹੋ ਵਰਤਾਉ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈਂ? ਬੀਜ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਨਾਦਰ, ਫਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਲੱਗੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ।[1]

ਬ੍ਰਿਸਟਰ(ਘਬਰਾਕੇ)—ਬਾਬਾ ਜੀ! ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਏ। ਮੈਂ ਪੁਲੀਸ ਅਫ਼ਸਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ?

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਨਾ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ; ਨਾ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ। ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਯਾ ਕਿਸੇ ਕਮਾਮ ਵਾਸਤੇ ਮੇਰੀ ਜੀਭ

1. ਬੁਧ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਕਈ ਜ਼ੁਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਛਪ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸੈਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਨਾਮ ਹੈ 'ਸ਼੍ਰਮਣ ਨਾਰਦ'।

ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਵਾਕ ਕਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਕ ਰਾਹ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਅਸੂਲ ਹੈ 'ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ'। ਜੀਕੂੰ ਹੋ ਸਕੇ ਆਪਣਾ ਫਾਇਦਾ ਕਰਨਾ, ਧਰਮ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦੀ ਬੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਨੀ। ਫੇਰ ਜਦ ਆਪ ਦਾ ਇਹ ਅਸੂਲ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ, ਜੋ ਇਹ ਅਸੂਲ ਧਾਰਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਗੁੱਸਾ? ਆਪ ਜੋ ਆਪਣੇ ਲਈ ਠੀਕ ਤੇ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਤੇ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜਦ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਹੋ ਗੱਲ ਆਖੇ ਤੇ ਕਰੇ ਤਦ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਰੰਜ ਹੈ? ਆਪ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਵੋ ਕਿ ਜਿਸ ਅਸੂਲ ਉਤੇ ਤੁਸੀਂ ਟੁਰਦੇ ਹੋ, ਜੋ ਵਰਤਾਰਾ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋ, ਸਾਰੇ ਉਸੇ ਪਰ ਟੁਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ 'ਨਾਮ' ਸਿਰ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਹੈ। ਮੈਂ 'ਨਾਮ' ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਸਾਂ ਜੋ ਥਾਣੇਦਾਰ ਵਿਚ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੱਕੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਫੈਦੇ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਡਿੱਠੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸੇ ਅਸੂਲ ਪਰ ਟੁਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਟੇਕ ਧਾਰੀ ਤੁਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਜੇ ਉਹ ਅਸੂਲ ਠੀਕ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਲਈ ਠੀਕ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੇਖਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੋ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਹਾਸੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਮਝ ਗਏ ਹੋ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਮੇਰਾ ਕੁਛ ਹੋਰ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਸ ਪਰ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਤਾਂ ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸ ਪਈ, ਪਰ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਬੁੱਲ੍ਹ ਟੁਕਦਾ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ: ਹਾਂ, ਬਾਬਾ ਜੀ! ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ, ਇਕ ਵੇਰੀ ਫੇਰ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਕੀ, ਜੇ ਖ਼ੁਦਗ਼ਰਜ਼ੀ ਠੀਕ ਅਸੂਲ ਹੈ ਤਾਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਕੀ ਬੁਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਫੈਦੇ ਦੇ ਫਿਕਰ ਵਿਚ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਫੈਦੇ ਦੇ ਫਿਕਰ ਵਿਚ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਫੈਦੇ ਲਈ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੇ ਕਾਇਰਤਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੈਦੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਚਰਜ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਫਿਰ ਆਪ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਕੀ ਹੈ?

ਬਾਬਾ—ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇ ਸੁਖ ਲਈ ਆਪ ਦਾ ਅਸੂਲ ਖੁੰਢਾ ਕਾਚੂ ਹੈ। ਨੇਕੀ ਜਾਂ ਭਲੀ ਵਰਤਣ, ਜਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਖਲਾਕ (ਇਖ਼ਲਾਕ[1]) ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਦਾ ਫਲ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਸੁਖ ਖ਼ਰਾਬ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਧੱਕੇ ਧੋੜੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਫੈਦੇ ਵਲ—ਦੂਜੇ ਦੀ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਗਟ ਸੀਨੇ ਜ਼ੋਰੀ ਨਾਲ ਜਾਂ ਛਲ ਕਪਟ ਨਾਲ ਹਾਨੀ ਕਰਕੇ—ਲੱਗੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁਖ ਮਿਲ ਸਕਣਾ ਕਿੱਥੇ ਰਿਹਾ? ਨਾ ਭਾਈਚਾਰਾ[2] ਰਿਹਾ, ਨਾ ਰਿਆਸਤ[3] ਤੇ ਨਾ ਰਾਜ ਸੁਖ। ਜੇ ਇਕ ਡੰਗਰ ਦੂਜੇ ਡੰਗਰ ਨੂੰ ਢੁੱਡ ਮਾਰਕੇ ਖੁਰਲੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਧੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪੱਠੇ ਆਪ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਯਾ ਤਿੱਖੀ ਅਕਲ ਦੀ

1. Morality.
2. Society.
3. State

ਚਾਲਬਾਜ਼ੀ ਨਾਲ ਧੱਕਾ ਮਾਰਕੇ ਪਰੇ ਧੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਜੋ ਸੀ ਆਪਣਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਵਿਚ ਕਿੱਥੇ ਫਰਕ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਨੁੱਖਤਾਈ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?

ਬਾਬਾ—ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਪਛਾਣੇ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਪਛਾਣੇ ਜੋ ਉਸਦਾ ਹੋਰਨਾਂ ਵੱਲੇ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰੇ। ਮਤਲਬ ਕੀ ਕਿ ਧਰਮ ਪੁਰ ਟੁਰੇ, ਇਹ ਮਨੁੱਖਤਾਈ ਹੈ। ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਘਟ ਵੱਧ ਉਪਰ ਸੰਤੋਖ ਕਰੇ, ਦੂਸਰੇ ਪਰ ਦਇਆ ਕਰੇ, ਇਹ ਦੇਵਤਾ ਪੁਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਧਰਮ, ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਦਇਆ ਤ੍ਰੈਏ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਰਤੇ ਤਾਂ ਜਗਤ ਦਾ ਸੁਤ[4] (ਇੱਕ ਤੋਲ) ਅਡੋਲ ਹੋ ਜਾਏ, ਅਰ ਵਧੀਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੁਖ, ਜੋ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ (ਸੋਚਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤ੍ਰਬ੍ਰਕ ਕੇ)-ਤੁਸੀਂ ਕੁਛ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਵਿੱਦਯਾ ਬੀ ਪਾਈ ਹੈ?

ਬਾਬਾ—ਨਹੀਂ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਗੱਲਾਂ ਡਾਢੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਾਂਙੂ ਕਰਦੇ ਹੋ।

ਬਾਬਾ—ਜੀ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੰਡਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਏਸ ਤੁਕ ਦੇ ਅਰਥ ਸੁਣਾਏ ਹਨ:-

"ਧੌਲੁ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪੂਤੁ॥
ਸੰਤੋਖੁ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੂਤਿ॥"

ਤੇ ਇਕ ਤੁਕ ਹੈ:—

"ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ
ਉਸੁ ਸੂਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ।"

ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ:—

"ਖਿਮਾ ਵਿਹੂਣੇ ਖਪਿ ਗਏ
ਖੂਹਣਿ ਲਖ ਅਸੰਖ॥"

ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਹੈ'-

"ਫਰੀਦਾ ਬੁਰੇ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਿ ਗੁਸਾ ਮਨਿ
ਨਾ ਹਢਾਇ॥ ਦੇਹੀ ਰੋਗੁ ਨ ਲਗਈ ਪਲੈ
ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਪਾਇ॥"

ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ, ਜਗਤ ਵਿਚ ਸੂਤ[1] ਕੀਕੂੰ ਕਾਇਮ ਰਹੇ ਓਹੋ ਗੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮਤ ਮੂਜਬ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚੋਂ ਪਾਈ ਸਿੱਖਿਆ ਮੂਜਬ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਵਿੱਦਯਾ ਨਹੀਂ ਪਾਈ, ਪਰ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਸਿਖਯਾ ਪਾਈ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਕੀ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਖਿਆਲ ਦਾ ਬੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਹੈ ਉਹ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਤਾਂ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਫੇਰ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਕਮਜ਼ੋਰੇ ਨੂੰ ਖੱਸ ਲਵੇ?

1. Harmony.

ਬਾਬਾ—ਨਹੀਂ, ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਇਕ ਜਣਾ 'ਜ਼ੋਰ ਵਾਲਾ' ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹੋ ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਚੰਗੀ ਹੈ; ਉਹ ਵਧੇ ਕਿ ਘਟੇ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਵਧੇ ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਜ਼ੋਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਭਰੇ ਕਿ ਆਪਣੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਤਾਣਾ ਕਰੇ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਹੈਂ ! ਹੈਂ !! ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਗਰ ਨਹੀਂ ਟੁਰ ਸਕਿਆ, ਫੇਰ ਕਹਿਣਾ !

ਬਾਬਾ—ਤੁਸਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣਾ ਬੁਰਾ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਵਾਲੇ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਹੈ; ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੋ ਜ਼ੋਰ ਵਾਲਾ ਹੋਰੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਨਿਤਾਨੇ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਚੰਗਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾੜਾ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਮਾੜਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਪਏਗਾ ।

ਬਾਬਾ—ਬੱਸ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਆ ਗਿਆ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ?

ਬਾਬਾ—'ਜ਼ੋਰਵੰਦ' ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਹੈ, 'ਕਮਜ਼ੋਰ' ਹੋਣਾ ਮਾੜਾ ਹੈ । ਚੰਗੇ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜ਼ੋਰਵੰਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰੇ । ਸੋ ਜ਼ੋਰ ਵਾਲਾ ਜਦੋਂ ਜ਼ੁਲਮ, ਜ਼ੋਰ, ਤੱਦੀ, ਧੱਕੇ ਧੋੜੇ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਤਾਣੇ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਵਾਲੇ ਬਣਾਵੇ । ਅਸੀਂ ਆਦਮੀ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹਾਂ, ਬੰਦੇ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੰਦਾ ਹੈ । ਸੰਗ, ਸਤਿਸੰਗ, ਭਾਈਚਾਰਾ ਰਾਜ, ਰਿਆਸਤ ਸਭ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਸੋਝੀ ਨੂੰ । ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਜਿਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚੰਗਿਆਈ ਸਭ ਵਿਚ ਵਰਤ ਜਾਵੇ । ਫੇਰ ਜ਼ੋਰਵੰਦ ਇਹ ਕਿਉਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਜਾਂ ਚਤੁਰਾਈ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਾਂ ? ਐਸਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰਵੰਦ ਇਹ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਦਾ ਆਪ ਘਾਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਖਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ੋਰਵੰਦ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਜੋ ਆਦਮੀ ਉਹ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਨਿਤਾਣੇ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ! ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜ਼ੋਰਵੰਦ ਜੰਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਖਬਰ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਭੁਗਤ ਸੁਆਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਾੜਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਕਲਾਂ ਕੀਕੂੰ ਆ ਗਈਆਂ ?

ਬਾਬਾ—ਅਸੀਂ ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਏ ਤੇ ਲਟਪਟ ਪੈਂਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਪੜੇ ਪਰ ਅਸੀਂ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਵਰਤਕੇ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਘੜੇ ਜਾਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਹਾਂ । ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਅਸਾਂ ਸਿਖਯਾ ਪਾਈ ਹੈ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜ਼ੁਲਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ ਤੇ ਜ਼ੋਰਵੰਦਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਿਤਾਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਸਾਡੇ ਹਾਦੀ ਨੇ ਆਖਿਆ :—

"ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ
ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨਿ ॥"

ਚੰਗਾ ਸੋ ਜੋ ਨਾ ਭੈ ਮੰਨੇ ਤੇ ਨਾ ਭੈ ਦੇਵੇ । ਜੋ ਭੈ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇਗਾ ਉਹ ਜ਼ੋਰਵੰਦ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਅੱਗੋਂ ਭੈ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬਣਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਵੇਗਾ, ਜੋ ਜ਼ੋਰ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ, ਭੈ ਨਹੀਂ ਖਾਣਗੇ ਤੇ ਭੈ ਨਹੀਂ ਦੇਣਗੇ ।

ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨੇ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਬਣਾਇਆ, ਇੰਨੇ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜ਼ੋਰਾਵਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ । ਅਸਾਂ ਉਹਨਾਂ ਜ਼ੋਰਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾ ਕਰੋ । 'ਆਦਮੀ' ਨੂੰ, ਜੋ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ, ਭੈ ਦੇਕੇ, ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਨਿਤਾਣੇ ਹੀਣੇ ਨਾ ਬਣਾਓ । ਇਹਨਾਂ ਉੱਤੋਂ ਭੈ ਦਾ ਕੁੰਡਾ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਡੰਡਾ ਚਾ ਲਓ । ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨਾ ਚਾਇਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਧਵੇਂ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭੈ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਚਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਤਾਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ, ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਅਸੀਂ ਤਾਣ ਵਾਲੇ ਹੋਕੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਮਦਦ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਤਾਣ ਵਾਲੇ ਵਧਣ ਤੇ ਨਿਤਾਣੇ ਤਾਣ ਪਾਉਣ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਾਂ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ । ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਫੇਰ ਭੁੱਲ ਆ ਗਈ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਕ ਗਏ, ਫੇਰ ਉਹ ਪ੍ਰਤਾਪ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਅਸੂਲ ਤੇ ਵਰਤਾਰੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੈਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਸੁਖੀ ਹਾਂ ਤੇ ਸੁਖ ਦੇ ਦਾਤੇ ਹਾਂ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਬੜੀ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਸੁਹਣੀ ਤੁਲਵੀਂ ਅਕਲ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਕਿਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ?

ਬਾਬਾ-ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਲੋੜ ਨਹੀ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਜਗਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਵਧੀਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੁਖ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਨਿਆਂ (ਧਰਮ), ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਦਇਆ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਪਰ ਕੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ?

ਬਾਬਾ—ਤੁਸੀਂ, ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ, ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਕਿ ਰੱਬ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੋ, ਜੀਕੂੰ ਬੀਮਾਰ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਕਿ ਮਿਠਾਈ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਚੌਲ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਾਫੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅਰੋਗ ਹੋਵੇ ਤਦੋਂ ਪਿਆ ਪਕਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰੇ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਮੈਂ ਬੀਮਾਰ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਹੋਰ ਰੋਗ ਕੀਕੂੰ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ-ਜੀਕੂੰ ਯੱਕੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਜੁਤਿਆ ਟੱਟੂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮਾਰਿਆ ਮਾਰਿਆ ਫਿਰਦਾ, ਥੱਕਿਆ, ਚੂਰ ਹੋਇਆ 'ਮੱਚ' ਗੁਆਕੇ ਘੋੜਪਨ ਦੇ ਉਚੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਕਰ ਮਨੁੱਖ ਸੋਚਾਂ, ਫਿਕਰਾਂ,

ਚਿੰਤਾਂ, ਮਿਹਨਤਾਂ, ਗ਼ਮਾ, ਵਹਿਮਾਂ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਮਨੁੱਖ-ਪਣ ਤੇ ਮੱਚ ਤੁੰ ਵਿਰਵਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਜੋ ਫਰਕ ਕੋਤਲ ਘੋੜ ਤੇ ਰੇੜ੍ਹ ਦੇ ਟੱਟੂ ਵਿਚ ਹੈ ਸੋ ਫਰਕ ਇਕ ਸਾਬਤ ਦਿਲ, ਜੀਉਂਦੀ ਸੁਰਤ, ਰਸ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਮਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਸੋਚਾਂ, ਫਿਕਰਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਆਮ ਸੰਸਾਰਕ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਿਕਲਪਾਂ ਦੇ ਕੁੱਠੇ ਹੋਏ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਇਨਸਾਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਸੋ ਮਰੇ ਮਨ ਵਾਲਾ, ਟੁੱਟੇ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਦਿਲ ਸਾਬਤ ਕਰੇ, ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕੁਛ ਲਾਭ ਹੈ ;—

ਕਬੀਰ ਜਾਕੀ ਦਿਲ ਸਾਬਤਿ ਨਹੀਂ
ਤਾਕਉ ਕਹਾਂ ਖੁਦਾਇ ॥

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਅਨੋਖੇ ਢੰਗ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋ ?

ਬਾਬਾ-ਜਿੱਥੇ ਉੱਕਾਂ ਓਥੇ ਠੀਕ ਕਰ ਦਿਓ. ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀਆਂ ਫਾਰਸੀਆਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਹ ਸਿੱਖਿਆ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤਾਂ ਨਾਲ ਪਾਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਗਤ ਵਿਚ ਦੁਖ ਘਟੇ ਤੇ ਵਧੇ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਕੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਮਾਗ਼ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਇਕ ਬੜੀ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਤ੍ਰੀਮਤ ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ, ਪਤੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੁਹਣੀ ਬਣਾਕੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਮੂਰਖ ਅਨਪੜ੍ਹ ਪਰ ਪਤੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕੁੱਠੀ ਪਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਨਿਰਾ ਸੁਖਸਾਂਦਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਘੱਲਦੀ ਹੈ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਛ ਫਰਕ ਹੈ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਚਾਤੁਰੀ ਨਹੀਂ, ਬਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਜੋ ਅੰਦਰ ਸਾਨੂੰ ਖੀਵੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਉਹ ਪਿਆਰ ਨੇਕੀ ਦੀ ਸੂਰਤ ਧਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਅਸੀਂ ਚੁੱਪ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਆਪ ਜੈਸਿਆਂ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ, ਅਸੀਂ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਉਤਰ ਸਕਦੇ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਇਸ ਪਰ ਵਰਿਹਾਂ ਚਰਚਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦਫਤਰ ਲਿਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕਲੇਜੇ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ-ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਦਗ ਦਗ ਕਰਦਾ ਚਿਣਗਾਰਾ ਮਘ ਨਹੀਂ ਉਠਦਾ। ਹੁਣ ਜੇ ਕੋਈ ਬੋਲ ਨ ਜਾਣੇ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ 'ਸਾਈਂ' ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਮਘ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਆਪ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਗੱਲ ਕਰੇ ? ਉਸ ਪਾਸ ਅੰਦਰ ਦਾ ਟਿਕਾਉ ਤੇ ਬਾਹਰ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਹੈ, ਜੇ ਇਹ ਕੁਛ ਵਖਿਆਨ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਦਿਲ ਨੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਨਹੀਂ ਜੋ ਬੋਲਕੇ ਦੱਸੇ, ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਛੇਕ ਨਹੀਂ ਜਿਥੋਂ ਦਿਲ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਅੱਖਾਂ ਹਨ, ਚਿਹਰਾ ਹੈ, ਹੱਥ ਹਨ ਤੇ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਮੂੰਹ ਦਾ ਕਿਹਾ ਵਾਉ ਹੈ।

"ਜੋ ਜੀਇ ਹੋਇ ਸੁ ਉਗਵੈ
ਮੂਹ ਕਾ ਕਹਿਆ ਵਾਉ।"

ਪੁਨਾ :—

"ਆਖਣੁ ਸੁਨਣਾ ਪਉਣ ਕੀ ਬਾਣੀ
ਇਹੁ ਮਨ ਰਤਾ ਮਾਇਆ ॥

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦਿਲ ਦੀ ਕੋਈ ਐਸੀ ਦਸ਼ਾ ਆਖ ਰਹੇ ਹੋ ਜੋ 'ਸਮਝ' ਤੋਂ ਕੁਛ ਹੋਰ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ-ਸਮਝ ਯਾ ਬੁਧਿ, ਯਾ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ, ਅੰਦਰਲਾ ਇਸ ਤੋਂ ਕਛ ਵੱਧ ਹੈ, ਹੋਰ ਹੈ। ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਮਝ ਤ੍ਰਿੱਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸੁਭਾਵ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦਾ। ਸਮਝ ਆਇਆ ਸੋਝੀ ਹੋ ਗਈ, 'ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਕਿ ਨਹੀਂ' ਇਹ ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸੋਚ ਕੇ ਦੇਖੋ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਮਰ ਜਾਏ ਤਦ ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ ਆ ਕੇ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਤੇ ਦਿਲਬਰੀ ਦੀਆਂ ਸੋਝੀਆਂ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਖੋਹ ਪਈ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਸਮਝ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ ਨਾਲ ਖੋਹ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮਿਟ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ 'ਸਮਝ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੁੋਂ ਬਥੇਰੀ ਸੋਝੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਕਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸੁਰਤ ਕਿਸੇ ਉਚਿਆਣ ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚੋਭ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਖੁੱਸਣ ਜਾਂ ਚੋਭ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ? ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਅੰਦਰਲਾ ਨਿਰੀ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੁਛ ਹੋਰ ਬੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸੋਝੀ ਹੈ, ਇਹ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਅਲੱਭ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਲੱਭ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ (ਜਿੱਥੇ ਸੰਸਕਾਰ ਵੱਸਦੇ ਹਨ) ਜਦੋਂ ਰਸ ਭਰਦਾ ਤੇ ਉਚਿਆਣ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਹੀ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਆਂ ਜਾਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਕਲਾਂ ਵਾਲ ਤੇ ਸੋਝੀਆਂ ਵਾਲੇ ਫੋਕੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਨ। ਗੁੱਸੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਚ ਨਹੀਂ ਪਈ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਸੁਖ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸਾਂ ਜੋ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚੋ ਲੱਭਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਕਥਾ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਲੋਕ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਾਣਦੇ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕੁਛ ਐਉਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੀਕੂੰ ਵੈਦ ਦੁੱਧ ਦੇ ਗੁਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬੱਚਾ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦਾ ਤੇ ਰਸ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਵੈਦ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਬੱਚਾ ਉਸ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ 'ਪ੍ਰਤੀਤ' ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਾਣਦਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਖੋਹਲ ਕੇ ਦੱਸੋ ਕਿ 'ਸਮਝਣ' ਤੇ 'ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕਰ ਲੈਣ' ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ-ਜਿੱਕੁਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਪੀਲਾ, ਭਾਰਾ ਤੇ ਮਹਿੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੋਹਰਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਲੂਣ ਦੇ ਗੁਣ ਸੁਣ ਤੇ ਜਾਣਕੇ ਲਏ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਲੂਣ ਚੱਖ ਲਿਆ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ-ਬਹੁਤ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਰੁਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਬਾਬੇ ਵਲੋਂ ਕੁਛ ਕੋਰਾਪਨ ਬੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਬੇ ਦਾ ਖਹੁਰਾਪਨ ਤੇ ਪਤੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਵਧੀਕ ਤੋਂ

ਵਧੀਕ ਸੋਚੀਂ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਸੋਚਾਂ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਝਗੜੇ ਲਈ ਉੱਤਰ ਘੜਨ ਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ, ਜੋ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਕਦੇ ਨਾ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੰਬੰਧੀ 'ਇਹ ਕਿੱਥੋਂ ਆਈ ਹੈ?' 'ਇਹ ਕੀ ਹੈ?' 'ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਕੀ ਹੈ?' ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਆਪੇ ਉਠਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਕੋਈ ਨ ਕੋਈ ਹੱਲ ਅਰ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਠੀਕ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਭੀ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਜਾਂ ਆਸ਼ਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਗੜਬੜ ਮਚਦੀ ਹੈ ਆਦਮੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਓਨਾਂ ਵਿਚ ਵਟਾਂਦ੍ਰੇ ਸਟਾਂਦ੍ਰੇ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਟੇਕ, ਕੋਈ ਧਰ੍ਹਾ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੱਲ ਕੀ, ਅਜੇ ਤਕ ਉਸਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਸੰਬੰਧੀ ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਲਈ ਤ੍ਰਿੱਖੀ ਤੋਂ ਤ੍ਰਿੱਖੀ ਗੱਲ ਸੋਚਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵਾਸਤਵ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਮੁਚ 'ਸੱਚ' ਕੀ ਹੈ? ਅਰ ਅਸਲੀ ਗੱਲ, ਜਿਸ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਏਥੇ ਦਿੱਸ ਰਹੀ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਅਗਲੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨਾਲ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਕਿਥੇ ਟਕਰਾਉਂਦੀ ਤੇ ਕਿਥੇ ਓਨਾਂ ਦੀ ਦਰੁਸਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਟੁੱਭੀਆਂ ਮਾਰ ਮਾਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਇਹ ਦਿੱਸਿਆ ਕਿ ਅਜੇ ਇਸ ਬਾਬੇ ਕੋਲੋਂ ਹੋਰ ਵਾਕਫ਼ੀ ਕੱਢ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਕੇ ਬੋਲਿਆ :—

ਬਾਬਾ ਜੀ! ਤੁਸਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਰੱਬ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂ, ਕਿਉਂ ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਇਹ ਹੱਕ ਨਹੀਂ?

ਬਾਬਾ—ਜੀਓ! 'ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੋਂ' ਕੌਣ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੋੜ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕੁਛ 'ਪ੍ਰਾਪਤ' ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਮੂਜਬ ਤੁਰਨਾ ਲੋੜੀਏ। ਬੀਮਾਰ ਘਿਉ ਦੇ ਪਕਵਾਨ ਤੇ ਮੇਵੇ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਚੌਲ਼ ਪਿੱਛ, ਦਾਲ ਤੇ ਤਰੀ ਹੀ ਮਾਫ਼ਕ ਹੈ। ਰੱਬ ਦਾ ਪਾਉਣਾ ਇਸ ਮਾਮੂਲੀ ਮਨੁੱਖਪੁਣੇ ਤੋਂ ਉਚਾ ਹੋ ਕੇ ਤਕੜੇ ਤੋਂ ਤਕੜੇ ਉੱਚੇ ਮਨੁੱਖਾਪਨ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਾਮੂਲੀ ਔਸਤ ਦਰਜੇ ਦਾ ਮਨੁੱਖਾਪਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮੋਏ ਹੋਏ ਮੱਚ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ਤੇ ਪੂਰਾ ਆਦਮੀ ਬਣੇ, ਅਰਥਾਤ ਮਰਦ ਬਣੇ। ਜੀਕੂੰ ਕਿਸੇ ਰੇੜੂ ਦੇ ਮਰੀਅਲ ਟੱਟੂ ਨੂੰ ਕੋਤਲ ਘੋੜਾ ਬਨਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਮਰ ਗਏ ਮੱਚ ਨੂੰ ਜਿਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਏ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਉਹ ਕੀਕੂੰ?

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਦੱਸ ਚੁਕਾ ਹਾਂ: ਫੇਰ ਉਸੇ ਆਪਣੀ ਮੋਟੀ ਠੁੱਲੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਆਖਦਾ ਹਾਂ—

(੧) ਸਾਡਾ ਅਪਣਾ ਅਸਲਾ ਹੈ:—

ਖੁਸ਼ ਖਿੜਿਆ, ਟਿਕਿਆ, ਰਸਮੱਤਾ।

(੨) ਅਸੀਂ ਬਣ ਰਹੇ ਹਾਂ: ਸੋਚੂ, ਵਿਚਾਰੂ, ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਿਕਲਪਾਂ ਵਿਚ ਦੱਠ ਹੋਏ ਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਫ਼ਿਕਰਾਂ ਨਾਲ ਦੱਬੇ ਹੋਏ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮਗਜ਼ ਸਾੜਕੇ। ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਭੁੰਨ ਕੇ। ਵਹੁਟੀ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਰਸਪਰ ਖਿਝਦੇ ਹਾਂ। ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਸਾਰਾ ਵਹਿਮਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੁੜ੍ਹਦੇ ਸੜਦੇ ਮਨ ਨਾਲ। ਜੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਭੈ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਡਰ ਡਰ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮਰੀਅਲ, ਨਿਤਾਣੇ ਤੇ ਮੁਰਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਪਦਾਰਥ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾੜਾ, ਅੰਦਰ ਵੜਕੇ ਨਿਰੇ ਪਦਾਰਥ ਰੂਪ ਹੋਕੇ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਜਾਂ ਵਹੀ ਨਾਲ ਕਾਗਜ਼, ਜਾਂ ਜੋ ਕਮਾਮ ਹੈ ਉਸੇ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਰੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਭੁੱਜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਜੇ ਪੰਥ ਯਾ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਈਰਖਾ ਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹਉਂ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਸੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਟਿਕਾਉ, ਖੇੜਾ ਤੇ ਰਸ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਓਹ ਭਾਰ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡੇ ਆਪੇ ਤੇ ਛੱਟ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੋਚਾਂ, ਗ਼ਮਾਂ, ਚਿੰਤਾ, ਖਿਝਾਂ, ਹਾਇ! ਕੀ ਹੋਇਆ, ਹਾਇ! ਕੀ ਹੋਊ?" ਦਿਆਂ ਹਾਵਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੂੰਦੀਆਂ ਵਧੀਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਯਾ ਹਉਂ ਤੇ ਈਰਖਾ ਦੇ ਦਾਝਣ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਸੁਰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੱਚ ਦੇ 'ਮਾਲਕ' ਹਾਂ, ਅਸੀਂ 'ਮਨ ਦੇ ਅਸਵਾਰ' ਹਾਂ। ਜੋ ਕੰਮ ਅਸਾਂ ਕਰਨੇ ਹਨ ਓਹ ਸਾਡੇ ਤਾਬੇ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ, ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦੇ, ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੇ ਤਾਬੇ ਨਹੀਂ। ਅਸਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਕਰਨਹਾਰ, ਕੌਤਕਹਾਰ ਤੇ ਫੇਰ ਵੱਖਰਾ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਰਖਾ ਕੱਤਣ ਵਾਲੀ ਤ੍ਰੀਮਤ ਚਰਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਜੀ ਆਵੇ ਚਰਖਾ ਕੱਤੇ, ਜਦੋਂ ਚਾਹੇ ਛੱਡ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੇ ਸੋਚ ਦੀ ਹੱਥੀ ਨੂੰ ਭੁਆਕੇ ਸਾਰੀ 'ਵਿਚਾਰ'[1] ਤੇ ਕੰਮ ਯਾ ਕ੍ਰਿਆ[2]' ਦਾ ਚਰਖਾ ਕੱਤਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਦੇ ਆਪ ਚਰਖੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਕੇ ਚਰਖੇ ਨਾਲ ਬੇਵੱਸ ਭੌਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈ ਜਾਣਾ। ਕੋਈ ਤ੍ਰੀਮਤ ਕੱਤਦੀ ਕੱਤਦੀ ਇੰਨੀ ਚਰਖੇ ਨਾਲ ਚਰਖੇ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਕੱਤੀ ਹੀ ਜਾਏ, ਬਾਹਾਂ ਫੁੱਲ ਜਾਣ ਤਦ ਬੀ ਕੱਤੀ ਹੀ ਜਾਏ, ਇਹ ਸਮਝ ਤੇ ਤਾਣ ਗਵਾ ਬੈਠੇ ਕਿ ਮੈਂ ਚਰਖਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਕੱਤਣਹਾਰ ਹਾਂ, ਠੀਕ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਸਾਡੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਸੀਂ 'ਆਪੇ ਦੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ' ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧੰਦਿਆਂ ਦੇ ਚਰਖੇ ਦੇ ਤਾਬੇ ਹੋ ਗਏ, ਚਰਖੇ ਦਾ ਰੂਪ-ਧੰਦਾ ਰੂਪ ਹੋ-ਗਏ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਸੁਰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਧੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸੁਰਤ ਆਵੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੱਕਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ, ਚਰਖਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਆਪਾ ਦਬਾਵਾਂ ਹੇਠੋਂ ਨਿਕਲੇ, ਆਪੇ ਵਿਚ ਟਿਕੇ, ਗਿਆ ਤਾਣ ਮੁੜੇ, ਸਾਡੇ ਵਿਚ, ਟਿਕਾਉ ਆਵੇ, ਖੇੜਾ ਆਵੇ, ਰਸ ਆਵੇ, ਬਲ ਭਰੇ ਤਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੋਚ ਦੇ ਜੋਗ ਹੋਵਾਂਗੇ ਕਿ ਸਾਥੋਂ ਉੱਪਰ, ਸਾਥੋਂ ਵੱਡਾ, ਸਾਡਾ

1. Thought.
2. Action.

ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਅਰ ਉਹ ਕੀਕੂੰ ਲੱਭਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪੰਜਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਰਸ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਰ ਨਾ ਮਨ ਦੀ ਉਧੇੜਬੁਨ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਰਸ ਹੈ। ਉਹ ਰਸ ਉਚੇਰਾ ਰਸ ਹੈ। ਉਹ ਰਸ ਤੋਂ ਗਿਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇੰਦ੍ਰੇ ਤੇ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਬੀ ਕੁਛ ਹੈ। ਤਦੋਂ ਕੁਛ ਅੰਦਰ ਅਮੰਨਾ ਬੱਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਾਂ ਰੱਬ, ਜਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਜੀਵਨ ਆਧਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਫੇਰ ਅਨੁਭਵ ਵਧਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਜ਼ੀਓ ! ਜਦ ਕਿ ਆਪਾ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸੋਚਾਂ ਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਫਿਕਰਾਂ ਦਾ ਦਬੇਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਆਪੇ ਨੂੰ ਆਪੇ ਦੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਉਚਿਆਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਦ 'ਸੋਚ' ਦੀ ਵਹਿਣੀ ਵਿਚ ਢੱਠਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬੀ ਪਰੇ ਦਾ ਕੀ ਥਹੁ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ? 'ਮੈਂ ਆਪ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ' ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਪਰ ਆਪ ਛਾਤੀ ਠੋਕ ਕੇ ਰਾਵਾਂ ਦੇਣ ਤੇ ਝਗੜੇ ਕਰਨ ਪਰ ਲੱਗ ਜਾਓਗੇ, ਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਚ ਮੁਚ ਆਪੇ ਦੇ ਭੇਤ ਨੇ ਵਿਆਕੁਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ 'ਨਾ ਦਿੱਸਦੇ ਜਗਤ' ਵਿਚ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਉਸ ਰਸਤੇ ਟਰੋ, ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜਦ ਮਨ ਟਿਕੇਗਾ ਤਾਂ ਟਿਕਾਉ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸੋਝੀ ਆਵੇਗੀ। ਨਿਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਾਂ ਬਹਿਸਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਪ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਤਲਬ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਹੈ, (ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ) ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਗੱਲ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸਮਝੀ ਹੈ, ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਸੋਚ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ। ਆਪ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਮਨ ਆਪਣੀਆਂ ਉਧੇੜਬੁਨਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਟੇਕ ਤੇ ਆਵੇ ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿ ਸਕੇ ? ਕੋਈ ਐਸੀ ਹਾਲਤ ਆਪੇ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਜੀ ਇਹੋ ਗੱਲ ਹੀ ਜਗਤ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਪੰਡਿਤ ਹਨ, ਹਰ ਗੱਲ ਦੀ ਵਯਾਖਯਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਨੋਂ ਦੁਖੀ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਅੰਦਰੋਂ ਸੋਚ-ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਏ। ਜੋ ਅੰਦਰੋਂ ਉਚੇਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਓਹ ਸੋਚਦੇ ਤਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਸੋਚਾਂ ਕੁਛ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆ ਹਨ, ਓਹ ਉੱਚੇ ਉਠ ਕੇ ਟਿਕਾਉ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਖਿੜਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਰਸ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪੇ ਦਾ ਰਸ ਹੈ। ਜਦ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਓ ਤਾਂ ਉਹ ਲੜਨ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਝਗੜਦਾ ਹੈ, ਦਲੀਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਉਹ ਛੱਤ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਛੱਤ ਪਾੜ ਕੇ ਛੱਤ ਉਤੇ ਜਾ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੂਰਜ, ਚੰਦ੍ਰ, ਤਾਰੇ ਅਕਾਸ਼ ਵੇਖੇ, ਪ੍ਰਤੱਖ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣੇ, ਖੁੱਲੇ ਮੰਡਲਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰੇ, ਰੌਸ਼ਨੀ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਝਲਕਾ ਮਾਣੇ। ਲੋਕੀਂ ਛੱਤ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਕੋਈ ਫਰਸ਼ ਤੇ, ਕੋਈ ਦੋ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ, ਕੋਈ ਚਾਰ ਫੁਟ ਉੱਚਾ ਕੋਈ ਛੱਤ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਪਿਆ ਬਹਿਸਾਂ ਕਰਦਾ ਫੁੰਕਾਰਦਾ ਤੇ ਹੈਂਕੜਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਨੇ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਗਿੱਠ ਭਰ ਛੱਤ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਛੱਤ ਦੇ ਉਪਰ ਗਿਆ ਸਾਰਾ ਨਕਸ਼ਾ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਇਕ ਕੱਖ ਦੇ ਉਹਲੇ ਲੱਖ ਹੈ। ਛੱਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਛੱਤ ਦੇ ਨਾਲ, ਬਾਹਰ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੰਡਲਾਂ ਦੀ ਕੀ ਸਾਰ ਹੈ ? ਜੋ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਅਡੋਲ ਟਿਕਾਉ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੀ ਸਮਝੇ ਜੇ ਕਦੇ ਟਿਕੇ ਤਾਂ, ਜੇ ਟਿਕੇ ਕਦੇ ਨਾ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਕੁਛ ਉਸ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਜਾਂ ਸਮਝਣਾ ਹੈ ਸਾਰਾ ਸੋਚ ਮੰਡਲ ਦੇ ਘੇਰੇ ਦਾ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਸੋਚ ਮੰਡਲ ਦੇ ਘੇਰੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ 'ਰਸ ਮੰਡਲ' ਦੀ ਬਾਬਤ ਦਰੁਸਤ ਰਾਇ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁਆਹ ਪਾ ਕੇ ਹਿਲਾਈ ਜਾਓ, ਜਿੰਨੇ ਕੌਤਕ ਮਰਜ਼ੀ ਜੇ ਇਸ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕਰੋ, ਇਹ ਠੰਢਾ ਬੀ ਹੈ, ਦੱਬਦਾ ਬੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਭਾਂਡੇ ਪਾਓ ਓਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਦਾ ਬੀ ਹੈ, ਵਗਦਾ ਬੀ ਹੈ, ਬੇੜੀ ਪਾਓ ਤਾਂ ਤਾਰਦਾ ਬੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਤਕ ਟਿਕੇ ਨਾ ਇਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਦੇ ਪਾਰ ਦੁਸਾਰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ਤੇ ਇਸਦੇ ਅਸਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਟਿਕ ਜਾਣ ਦਿਓ ਤਦੋਂ ਇਹ ਸਾਫ (ਸ਼ਫਾਫ) ਹੋਕੇ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦੇ ਵਿਚ ਅਸਮਾਨ, ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਤਾਰੇ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਮਨ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਇਸਦਾ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਸਾਫ ਤੇ ਸੀਤਲ ਦਿੱਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਝਲਕਾ ਪੈਂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਆਪ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਨਵਾਂ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਤੇ ਦਿਲ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਲਓ ਹੁਣ ਚੱਲੀਏ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਰਤਾ ਕੁ ਹੋਰ ਠਹਿਰੋ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਸਹੀ, ਹੁਣ ਦਿਹੁ ਲਹਿ ਚਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਣੀ ਹੈ।

—o—

ਕਾਂਡ ਸੋਲ੍ਹਵਾਂ

"ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ ॥"

ਕੁਛ ਦਿਨ ਲੰਘੇ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਦੇ ਘਾਉ ਚੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਗਏ, ਪਰ ਅਜੇ ਉੱਠ ਬਹਿ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਹੁਣ ਵਿਹੜੇ ਤਾਈਂ ਜਾਣ ਜੋਗੀ ਹੋ ਪਈ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਧੁੱਪਾਂ ਢਲੀਆਂ ਤੇ ਇਹ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੀ। ਅੱਗੇ ਬਾਬਾ ਤੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਸਵੇਰ ਦੇ ਪੈਲੀਆਂ ਤੇ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਰੋਟੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਦੁਪਹਿਰੇ ਖੂਹ ਤੇ ਗਈ ਅਜੇ ਮੁੜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੁਭਾਗ ਇਕੱਲੀ ਬੈਠੀ ਸੂਤਰ ਅਟੇਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਕੰਠੋਂ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪੀਹੜੀ ਦੇਕੇ ਉਸਨੇ ਪਾਸ ਬਿਠਾਲ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਜਦ ਤਕ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਨਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ ਲੱਗੀ ਕਰੀ ਗਈ ਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੀ ਸੁਣੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਭੋਗ ਪੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਨੇ ਗੱਲਾਂ ਛੇੜ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਭੈਣ ਸੁਭਾਗ ਜੀਉ ! ਤੁਸੀਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹੋ ?

ਸੁਭਾਗ—ਜੀ ਹਾਂ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਨੁਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ?

ਸੁਭਾਗ—ਸੁਭਾਉ ਕੁਛ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਸੁਭਾਉ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਸੁਭਾਗ—ਫੇਰ ਜੀਉ ! ਜੇ ਮਨਾਂ ਦੀਆ ਨੁਹਾਰਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਨੁਹਾਰਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨੂੰ ਕੀਹ ਟੋਲਣਾ ਹੋਇਆ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਤੁਸੀਂ ਵਿਆਹੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਘਰ ਬਾਹਰ ਹੈ ਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਪੇਕੇ ਆਏ ਹੋ ?

ਸੁਭਾਗ—ਮੈਨੂੰ ਵਿਆਹੁਣਹਾਰ ਜੀ ਇਸ ਜਗਤ ਤੋਂ ਟੁਰ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਬੜਾ ਹੀ ਸ਼ੋਕ ਹੈ, ਕੋਈ ਬਾਲ ਬੱਚਾ ਹੈ ?

ਸੁਭਾਗ—ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਬਾਲਕਾ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਲਕੀ, ਦੋ ਰੱਬ ਦੇ ਬਾਲ ਮੇਰੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਖੇਡਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਮੈਥੋਂ ਪਾਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਾਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਤਾਂ ਪੇਂਡੂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜੰਗਲੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਗੱਲਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹੋ।

ਸੁਭਾਗ—ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੈ। ਹੋਰ ਉਂਝ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮੂੜ੍ਹ ਹੀ ਹਾਂ, ਭੁੱਲ ਭੁੱਲ ਜੂ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਗਹਿਣਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਹੈ ?

ਸੁਭਾਗ—ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਸੀ ਤੁਸੀਂ ਵਲੈਤ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਹੋ ਤੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਹੋ ਗਏ ਹੋਵੋਗੇ, ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਵੀ ਉਹੋ ਗੱਲ ਪੁੱਛੀ ਜੋ ਹਰ ਬੀਬੀ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਨੀ—ਕਿਉਂ ?

ਸੁਭਾਗ—ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਸ ਤੇ ਭਰਾਵਾ ਟੱਲਾ ਵੇਖਦੀ ਸਾਂ ਸਮਝਦੀ ਸਾਂ ਕਿ ਇਹ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੇ ਬਲੀ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੋਂ ਪਾਰ, ਜਗਤ ਤੋਂ ਟੁੱਟਾ, ਵੈਰਾਗੀ ਤੇ ਨਿਰਵਾਸ਼ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ, ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੀ ਸਾਡੇ ਹੀ ਵਰਗਾ ਮਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਮਨ ਦੇ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਹੋਣ ਦੇ ਵੇਗ ਜਿੱਕੁਰਾਂ ਦੇ ਸਾਨੂੰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਸਾਂ ਕਿ ਜੋ ਵਲੈਤ ਹੋ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਕਲ, ਦਾਨਾਈ ਤੇ ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਕੋਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਮੂਰਖਪੁਣੇ ਤੇ ਭਰਮ ਹਨ ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਇਹ ਖਿਆਲ ਬੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਜਦ ਰਲ ਬਹਿਣ, ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਨਵੀਂ ਭੈਣ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦਾ, ਫੇਰ ਉਲਾਦ ਦਾ ਤੇ ਫੇਰ ਗਹਿਣੇ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਦੀਆਂ ਹਨ; ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਤੁਸਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵਲੈਤ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਹੋ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਚੱਜ ਅਚਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੋਗੇ, ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਬੀ ਓਹੋ ਰਾਮ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਹਰ ਪੜ੍ਹੀ ਅਨਪੜ੍ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ (ਹੱਸ ਕੇ)—ਹੈ ਤਾਂ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਭਲੇ ਸੁਭਾਵ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣੂੰ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠੀ ਸਾ ਤੇ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜੇ ਅਚਾਨਕ ਕੋਈ ਗੱਲ ਛੇੜ ਦਿਓ ਤਾਂ ਅਗਲਾ ਕੁਛ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਪਹਿਲੇ ਉਸਦੇ ਮਤਲਬ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛੇੜੋ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਰਸ ਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਗੱਲੀਂ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਫੇਰ ਗੱਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਸੁਭਾਗ—ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸੱਚ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਦਾ ਮੱਧਮ ਜਿਹਾ ਛਲ ਹੋਇਆ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਨਹੀਂ, ਛਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਮਤਲਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਲਾ ਘਬਰਾਏ ਨਾ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਕਰੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਸਦਾਇਕ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਛੇੜਨੀ ਠੀਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸੁਭਾਗ—ਬੀਬੀ ਜੀਓ ! ਅਸੀਂ ਪੇਂਡੂ ਠੁੱਲੇ ਲੋਕ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਬ੍ਰੀਕੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਗੱਲ ਦੱਸੋ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਮਿੱਠੀਆ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਭਿੱਤੀ ਦੇ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਛੇੜਨੀ ਹੈ; ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਕਰ ਲਵੀਏ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ (ਝਿਜਕ ਕੇ)—ਤੁਸੀਂ ਆਖਸੋ ਕੇਡੇ ਭੈੜੇ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਏ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਖ਼ਾਤਰਾਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਏਹ ਸਾਡੇ ਤੇ ਹੁੱਜਤਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ।

ਸੁਭਾਗ--ਨਹੀਂ ਜੀ, ਸਭ ਈ ਹੀ ਸੁਖਦਾਈ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਮਾਫ ਕਰਨਾ, ਮੈਂ ਪੁੱਛਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਾਓ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਗੁਣ ਹੈ ? ਜਦ ਦੇਖੀਦਾ ਹੈ ਤਦ ਤੁਹਾਡੇ ਬੁਲ੍ਹ ਫਰਕਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਯਾ ਗਲੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪਾਠ ਦੀ ਧੁਨਿ ਨਿਕਲਦੀ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਰਥਾ ਜਤਨ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ ? ਇਕ ਵਾਰੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਸਮਝ ਲਿਆ।

ਸੁਭਾਗ—ਤੁਸੀਂ ਚੂਨੇਗਚ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ, ਸੰਗ ਮਰਮਰ ਲੁਆਕੇ ਫੇਰ ਰੋਜ਼ ਝਾੜੂ ਕਿਉਂ ਫਿਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋ ? ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਜੋ ਏਡੀ ਲਾਗਤ ਲਾ ਕੇ ਸੁਥਰਾ ਘਰ ਬਣਾ ਲਿਆ, ਫੇਰ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਖਿੱਚਾ ਖਿੱਚੀ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਉੱਥੇ ਤਾਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕੂੜਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਗਰਦਾ (ਘੱਟਾ) ਜਮਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰੋਜ਼ ਹੂੰਝਣਾਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸੁਭਾਗ—ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਮੱਤ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਗਰਦਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਉਸਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਕੱਢਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਨੀ—ਇਹ ਤਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੋਇਆ, ਕੋਈ ਅਸਲ ਗੱਲ ਦੱਸੋ। ਦਿਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਤੇ ਘੱਟਾ ਜਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ?

ਸੁਭਾਗ--ਦਿਲ ਉਤੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਰਦਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਫੁਰਨੇ ਫੁਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਤ੍ਰੈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :—੧ ਭਲੇ, ੨. ਬੁਰੇ, ੩. ਨਾ ਬੁਰੇ ਨਾ ਭਲੇ। ਫੁਰਨੇ ਮਨ ਨੂੰ ਢਿੱਲਿਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਭਲੇ ਫੁਰਨੇ ਬੀ ਢਿੱਲਿਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ?

ਸੁਭਾਗ—'ਬੁਰੇ ਫੁਰਨੇ' ਮਨ ਨੂੰ ਮੈਲਾ, ਨਿਤਾਣਾ ਤੇ ਖਿੰਡਾਉ ਵਾਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਨਾ ਬੁਰੇ ਨਾ ਭਲੇ ਫੁਰਨੇ' ਮਨ ਨੂੰ ਨਿਤਾਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ 'ਭਲੇ ਫੁਰਨੇ' ਮਨ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਖਿੰਡਾਉ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੰਡ ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਸੱਰਸਰੀ ਤੇ ਮੋਟੀ ਜੇਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਗਲ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਤੇ ਵੇਰਵੇ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਮਨ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ :—

ਨਿਰਮਲ
ਬਲਵਾਨ ਤੇ
ਇਕਾਗਰ।

ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਐਸੇ ਫੁਰਨੇ ਫੁਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੁਰੇ ਕਰਮ, ਬੁਰੇ ਵਾਕ ਤੇ ਬੁਰੇ ਫੁਰਨੇ ਮਾੜੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਐਸੇ ਫੁਰਨੇ ਫੁਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਲੇ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਭਲੇ ਫੁਰਨਿਆਂ ਨਾਲ ਬੁਰਿਆਂ ਦੀ ਮੈਲ ਚੋਖੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਫੇਰ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਝੀ ਦੇ ਫੁਰਨੇ ਫੁਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਦੇ ਖਿੰਡਾਉ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹੋਸ਼ ਤੇ ਆਪਣਾ ਤਾਣ ਪੈਦਾ ਹੋ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਫੇਰ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿਚ ਟਿਕਾਉ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਮੈਲ ਉਤਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ, ਸੋਚਾਂ ਫੁਰਨਿਆਂ ਵੱਲ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਣੋਂ ਹੋੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਮਨ ਟਿਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲ ਧਿਆਨ ਪੈ ਪੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ—'ਨਿਰਮਲ ਪਿਆਰ'—ਪੈਦਾ ਹੋ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ 'ਰਸ' ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਸ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਰਸ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਆਇਆਂ ਫਿਰ ਸਰੀਰ ਦੇ ਰਸ ਮੋਂਹਦੇ ਨਹੀਂ ਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਡੇਗਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਨ 'ਨਿਰਮਲ' 'ਏਕਾਗਰ' ਤੇ 'ਬਲਵਾਨ' ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬੀ ਮਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸ਼ਟਰਾਣੀ—ਖ਼ੂਬ! ਪਰ ਖਿਮਾਂ ਕਰਨੀ, ਜੇ ਇਕ ਵਾਰ ਤੁਸਾਂ ਬਾਣੀ ਸਮਝੀ ਤੇ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਸਮਝ ਵਰਗਾ ਦਿਲ ਕਰ ਲਿਆ, ਫੇਰ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਟੰਟਾ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ।

ਸੁਭਾਗ (ਚਿਹਰਾ ਲਾਲੀ ਭਾ ਦੇਕੇ ਫੇਰ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ)— ਐਉਂ ਕਰੋ ਨਾਂ, ਮੈਂ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਸਮਝੀ ਚੱਲੋ, ਸਮਝਕੇ ਫੇਰ ਮਨ ਠੀਕ ਕਰ ਲੈਣਾ, ਫੇਰ ਅੱਠਾਂ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸੱਚੋ ਸੱਚ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਕਿ ਤੁਸਾਡਾ ਮਨ :—

੧. ਜੁੜਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ 'ਏਕਾਗਰ' ਰਿਹਾ ਹੈ, ਫੁਰਨਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਫੁਰਿਆ?

੨. ਜੇ ਫੁਰਿਆ ਤਾਂ ਮੱਧਮ, ਅਰ ਭਲਾ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ ਹੈ?

੩. ਯਾ ਭਲੇ ਦੇ ਸਿਵਾ 'ਨਾਂ ਭਲਾ ਨਾਂ ਬੁਰਾ' ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ ਹੈ ਤੇ

੪. ਬੁਰਾ ਫੁਰਨਾ ਉੱਕਾ ਨਹੀਂ ਫੁਰਿਆ?

ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹ ਲਈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਥਿਵਲਦੇ ਰਹੇ ਤਦ ਫੇਰ ਉਸੇ ਦਾਰੂ ਖਾਣ ਦੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਲੋੜ ਪਊ ਕਿ ਨਾ, ਜਿਹੜਾ ਦਾਰੂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਦਿਨ ਖਾ ਕੇ ਬੱਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਾਓ ਤੇ ਜਿਸ ਦਾਰੂ ਨੇ ਤੁਸਾਂ ਤੇ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਸੀ?

ਬ੍ਰਿਸ਼ਟਰਾਣੀ—ਇਹ ਤਾਂ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਫੁਰਨਾ ਰੁਕ ਜਾਏ। ਇਹ ਭੀ ਔਖੀ ਹੈ ਕਿ ਫੁਰਨਾ ਨਿਰੋਲ ਭਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜੋ ਆਦਮੀ ਹੈ ਸਭ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੁਛ ਨਾ ਕੁਛ ਹਰ ਵੇਲੇ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਕੁਛ ਫੁਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਦੇ ਭਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਦੇ ਬੁਰਾ।

ਸੁਭਾਗ—ਆਦਮੀ ਜੋ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਦੇ ਭਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਯਾ ਬੁਰਾ ਤੇ ਹਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਕੰਮ ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਦਾ ਹੈ। ਫੁਰਨਾ ਯਾ ਭਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਯਾ ਬੁਰਾ। ਜੇ ਬੁਰਾ ਫੁਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੁਰੇ ਕੰਮ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਭਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਲਾ ਕੰਮ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਾਫ ਸਾਫ ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ ਫੁਰਨੇ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸ਼ਟਰਾਣੀ—ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਆਖਣਾ।

ਸੁਭਾਗ—ਹਰ ਕਰਮ ਦੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਫੁਰਨੇ ਤੇ ਸਾਡਾ ਵਸੀਕਾਰ ਹੋਵੇ (ਜੇਹਾ ਚਾਹਿਏ ਫੁਰਨ ਦੇਈਏ, ਯਾ ਫੁਰਦੇ ਸਾਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹਿਏ ਰੋਕ ਦੇਈਏ) ਤਦ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਸਾਡਾ ਵੱਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੇਹੇ ਜੇਹੇ ਕੰਮ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੁਰਨੇ ਹੀ ਮਾਰ ਲਏ ਯਾ ਫੁਰਨ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕਿ ਫੁਰਨੇ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲੈਣਾ ਹੈ? ਇਹੋ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਵੇਖੇ ਹਨ ਪਸ਼ੂ, ਜੋ ਫੁਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੁਰਦਾ ਹੈ ਓਸੇ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਬੀ ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਰੇ ਤਾਂ ਪਸ਼ੂ ਹੋਇਆ ਤੇ ਜੇ ਫੁਰਨੇ ਤੇ ਵੱਸ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾ ਉੱਤੇ ਵੱਸ ਪਾ ਲਵੇ ਤਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ-ਮਨੁੱਖ ਹੋਇਆ।

ਬ੍ਰਿਸ਼ਟਰਾਣੀ—ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਣ ਸਿੱਧਾਂਤ ਕੀ ਹੈ?

ਸੁਭਾਗ—ਇਹ ਕਿ ਫੁਰਨੇ ਨੂੰ ਸਾਧਣਾ ਅਰ ਫੁਰਨੇ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਲੈ ਹੈਣਾ ਹੈ। ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਪਸ਼ੂ ਤੋਂ ਉਚੇ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਫੁਰਨਾ ਸਾਧਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਫੁਰਨਾ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਸਾਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆਂ ਸੀ। ਤਾਂਤੇ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਚਾਹੀਏ। ਫੁਰਨੇ ਇਕ ਦਮ ਨਹੀਂ ਸਾਧੇ ਜਾਂਦੇ, ਸਾਡੇ ਸੁਭਾਵ ਪਸ਼ੂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ, ਬਿਰਤੀਆਂ ਪਸ਼ੂ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝਿਆਂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ, ਸਾਡਾ ਰੁਖ ਪਸ਼ੂ-ਰੁਚੀਆਂ ਵਲ ਬਹੁਤ

ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਮਾੜੇ ਫੁਰਨੇ ਫੁਰਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਫੁਰਨੇ ਬਹੁਤਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਲ ਹੀ ਰੁਖ਼ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਣ ਲਈ ਬਾਣੀ ਰੋਜ਼ ਪੜ੍ਹਨੀ ਚਾਹੀਏ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਇਹ ਤੁਸਾਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜੋ ਲਾਭ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਕਰਮ ਸ਼ੁਭ ਹੋਏ, ਫੁਰਨੇ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ, ਕਿ ਕੁਛ ਹੋਰ ਬੀ ?

ਸੁਭਾਗ—ਹੋਰ ਬੀ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ੌਕ ਸ਼ਾਇਦ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ੌਕ ਕੁਛ ਹੋਰ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਸ਼ੌਕ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਯਾ ਬਹੁਤੀ ਹੋਵੇ, ਪੁਤਰ ਹੋਣ, ਮੋਟਰ ਕਾਰਾਂ, ਬਾਗ, ਮਹਿਲ, ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਹੋਣ, ਨਿਉਂ ਨਿਉਂ ਸਲਾਮਾਂ ਹੋਣ, ਪਰ ਮੋਟਰਕਾਰ ਦੀ ਟੱਕਰ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਤੁਸਾਂ ਨਾਲ ਆ ਟੱਕਰ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਇਕ ਜਾਗ ਖਹਲੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਤੁਸਾਂ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਪੱਕੀ ਸੋਝੀ ਪੈ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਉਸ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਵਾਸ ਬੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡਾ ਵਾਸ ਹੈ।

ਸੁਭਾਗ—ਹੋਰ ਸੁਖ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਆਪੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਨ ਸਾਡਾ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਰਗਾ ਮਨ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਮਗਰ ਭੱਜ ਉਠਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਅਸਲ ਆਪਾ ਕੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ।

"ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ ॥

ਜਦ ਅਸੀਂ ਮੂਲ ਪਛਾਨਣ ਵੱਲ ਲੱਗਦੇ ਹਾਂ, ਤਦ ਸਾਨੂੰ ਮਨ ਅੰਦਰੋਂ ਮੈਲਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਬਾਣੀ ਆਖਦੀ ਹੈ :-

'ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਮਨਿ ਕੀ ਮਲੁ ਜਾਇ ॥'

ਤਦ ਅਸੀਂ ਨਾਮ ਜਪਤੇ ਹਾਂ। ਇਉਂ ਜਦ ਮੈਲ ਉਤਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਣੀ ਆਖਦੀ ਹੈ :

ਅੰਮਿਤ ਨਾਮੁ ਰਿਦ ਮਾਹਿ ਸਮਾਇ ॥

ਅਰਥਾਤ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਹਟ ਗਿਆਂ ਇਹੋ ਨਾਮ ਰਸ ਦਾਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗੂ।

ਜਦ ਅੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸ ਬੱਝਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਬਾਣੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ :—

ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਨਿਹਚਲ ਆਸਨੁ ॥

ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਕਮਲ ਬਿਗਾਸਨੁ ॥

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਾਤਾ।

ਸੁਭਾਗ—ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਜਪਣ ਨਾਲ ਏਕਾਗ੍ਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਦਰਲਾ, ਜੋ ਸਦਾ ਉਦਾਸ, ਚਿੰਤਾਤੁਰ, ਖਿੰਚਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਜਲਨ ਭੁੱਜਣ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਖਿੜ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੜਿਆ ਕੌਲ ਫੁੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਠੀਕ।

ਸੁਭਾਗ—ਜਦ ਆਪੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਤਦ ਆਪਾ ਆਪੇ ਵਿਚ, ਟਿਕਾਉ ਵਿਚ, ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਟਿਕਾਉ ਵਿਚ ਅਕੱਥ ਸੁਆਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਟਿਕਾਉ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਾਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨ ਫੇਰ ਟਿਕਾਉ ਵਲ ਵੱਧ ਰੁਖ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਨ ਟਿਕਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਬਲਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਬਲਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉ ਖਿੜਦਾ ਹੈ[1] ਅੰਤ ਇਸ ਨੂੰ ਦਿੱਸ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਸਰੂਪ 'ਜੋਤਿ' ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਜੋਤਿ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ?

ਸੁਭਾਗ—ਕਦੇ ਦੀਬਾ ਡਿੱਠਾ ਜੋ ਦੇਸੀ ਦੀਵਾ ਜੋ ਸਾਡੇ ਘਰ ਬਲਦਾ ਹੈ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਤੇਲ ਦਾ ? ਜਦੋਂ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਤੱਕੋ ਤਾਂ ਦੀਵੇ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਹਨ, ਇਕ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਤੇ ਇਕ ਮਿੱਟੀ ਅੰਧ। ਲਾਟ ਜੋ ਲੱਟ-ਲੱਟ ਬਲਦੀ ਹੈ ਉਹਦਾ ਸਰੂਪ 'ਜੋਤਿ' ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀਵਾ ਵੱਟੀ ਤੇਲ ਸਾਰੇ ਅੰਧ ਹਨ, ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਰੂਪ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਮਝੋਂ ਕਿ ਇਹ ਸਰੀਰ ਅੱਖਾਂ, ਕੰਨ, ਨੱਕ ਸਿਰ ਵਿਚਲੀ ਮਿੱਝ, ਦਿਲ, ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਜੋ ਅੰਦਰ ਸੂਖਮ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਾ ਅਖਾਵੇ ਤਾਂ 'ਮੈਂ' 'ਮੈਂ' ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ 'ਮੇਰੀ' 'ਮੇਰੀ' ਕੂੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ 'ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ' ਹੈ। ਮਨ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਵਾਂਗੂੰ ਅੰਧ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਹੀ ਕੋਈ ਅੰਗ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਮ ਨਾਲ ਮੈਲ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ 'ਜਯੋਤੀ' ਰੂਪ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਸ਼ਬਰੇ ਸਾਰਾ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਅੰਧ ਹੈ, ਜਯੋਤਿ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ੈ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਸੁਭਾਗ—ਪ੍ਰਤੱਖ ਵੇਖ ਲਓ। ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਭੁੱਲ ਵਿਚ ਹੋ ਜੋ ਬਾਣੀ ਕੱਟਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਤਕ ਤੁਸੀਂ ਬਾਣੀ ਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਟੇਕ ਨਾ ਲਓ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਜਜੋਤਿ ਰੂਪ ਕੀਕੂੰ ਦਿੱਸੇ ? ਤੁਸਾਂ ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਭੀ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੁਹਕਰਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨਾਮ ਦੀ ਤੁਫੈਲ ਫੁਰਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਦਾਸ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਕਾਬੂ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਜਯੋਤਿ ਸਰੂਪ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੇ ਅਦਰ ਇਕ ਟਿਕਾਉ ਤੇ ਰਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਦੇ ਦਿਲਗੀਰੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਤੇ ਖੇੜਾ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਜੀ! ਅੱਜ ਕੱਲ ਏਹੋ ਧਾੜ ਵੱਜ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ 'ਮਿੱਟੀ ਅੰਧ' ਬਣਨਾ ਹੀ ਠੀਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਉਹ ਸਾਧਨ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਆਪ 'ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ' ਲਖੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਰਾਇ ਦੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਲਖਿਆ ਹੀ ਬਹੁ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਾ ਅੰਦਰ ਜਯੋਤਿ ਸਰੂਪ-ਮਿੱਟੀ ਅੰਧ ਤੋਂ ਉਚੀ ਤੇ ਸੂਖਮ ਸ਼ੈ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਇਹ ਵੀਚਾਰ ਤਾਂ ਬੜੀ ਉੱਤਮ ਅਤੇ ਬਰੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਖਿਮਾਂ ਕਰਨੀ, ਮੈਂ ਫੇਰ ਮੋਟੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕਲਾਮ ਨਾਲ ਯਾ 'ਬਚਨਾਂ' ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਮੂੰਹ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਹੇ,

---

1. ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥ [ਜਪੁਜੀ

ਅਸਾਂ ਸੁਣੇ ਯਾ ਪੜ੍ਹੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਸਮਝ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਗਈ, ਪਰ ਸਰੀਰ ਉਤੇ, ਜਿਸਮ ਉਤੇ ਕਿ ਮਨ ਉਤੇ ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਉਤੇ ਕੀਕੂੰ ਅਸਰ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਟਿਕਾਓ ਤੇ ਰਸ ਕੀਕੂੰ ਆ ਗਿਆ ?

ਸੁਭਾਗ—ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਮੈਂ ਬੀ ਇਕ ਮੋਟੀ ਜੇਹੀ ਡੌਲ ਨਾਲ ਦੱਸਦੀ ਹਾਂ। ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਕਥਾ ਸਾਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਇਕ ਸਾਈਂ ਲੋਕ ਨੇ. ਜੋ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਏ ਸਨ, ਸੁਣਾਈ ਸੀ, ਉਹ ਸੁਣਾਓਂਦੀ ਹਾਂ। ਇਕ ਬਿਮਾਰ ਕਿਸੇ ਹਕੀਮ ਪਾਸ ਦਾਰੂ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ। ਹਕੀਮ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੇਰਾ ਰੋਗ ਅਸਾਧ—ਨਾ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਮਰ ਜਾਏਗਾ, ਇਸ ਦਾ ਦਾਰੂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਇਹ ਹਕੀਮ ਇਕ ਹਕੀਮਾਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਨਾ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਰੋਗੀ ਦੀ ਗੱਲ ਛਿੜ ਪਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹਕੀਮ ਨੇ ਓਸ ਰੋਗੀ ਦੀ ਗਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਕ ਮਰਨਾਊ ਰੋਗ ਵਾਲਾ ਗ਼ਰੀਬ ਆਦਮੀ ਇਕ ਫਕੀਰ ਨੇ 'ਬਾਣੀ' ਕਹਿਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਵੱਡੇ ਹਕੀਮ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਮਰ ਜਾਏਗਾ, ਤੇਰਾ ਰੋਗ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਨਿਸਚਾ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਜੀਉਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਜਾਕੇ ਓਸ ਬੀਮਾਰ ਨੂੰ ਲੈ ਆਇਆ, ਜੋ ਹੁਣ ਰਾਜ਼ੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਵਡੇ ਹਕੀਮ ਨੇ ਅਚਰਜ ਹੋਕੇ ਪੁੱਛਿਆ : ਤੂੰ ਕਿਸ ਦਾਰੂ ਨਾਲ ਰਾਜੀ ਹੋਇਆ ਹੈਂ ? ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਫਲਾਣੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ'। ਇਸ ਪਰ ਹਕੀਮਾਂ ਨੇ ਕਈ ਆਦਮੀ ਘੱਲ ਕੇ ਓਸ ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਸੱਦ ਮੰਗਾਇਆ। ਜਾਂ ਉਹ ਆਇਆ ਤਾਂ ਵਡੇ ਹਕੀਮ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਦੱਸ ਬਈ ਸੰਤਾ ! ਤੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰਾਜ਼ੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ? ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਰਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਬਚਨ ਕਹੇ ਸਨ'। ਵੱਡਾ ਹਕੀਮ ਨੱਕ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਤੂੰ ਝੂਠ ਬਕਦਾ ਹੈਂ, ਕਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਰੋਗ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।' ਉਸ ਵੇਲੇ ਫ਼ਕੀਰ ਨੇ ਹਕੀਮ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : 'ਮੂਰਖਾ ! ਕਿਉਂ ਹੰਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈਂ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੋਂ ਡਰ ਜੋ ਸਰਬ ਸਮਰੱਥ ਹੈ।' ਇਸ ਪਰ ਹਕੀਮ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਸ ਹਕੀਮ ਨੇ ਕਦੇ ਅਨਾਦਰ ਨਹੀਂ ਝੱਲਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋਧ ਬਹੁਤ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੁਣ ਸਾਈਂ ਲੋਕ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਹਕੀਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੇਖੋ ਏਸ ਹਕੀਮ ਦੀ ਨਾੜ, ਇਸ ਦਾ ਲਹੂ ਸਿਰ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਚਾਲ ਤ੍ਰਿੱਖੀ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਜਾਂ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹਾਲ ਸੀ। ਫੇਰ ਫਕੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਵੇਖੋ ! ਮੇਰੇ ਇਕ ਅਸ਼ੁਭ ਬਚਨ 'ਮੂਰਖ' ਨੇ, ਜੋ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਬੀਮਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਦਿਲ ਦੀ ਹਰਕਤ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ, ਲਹੂ ਤ੍ਰਿੱਖਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਬੀਮਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ; ਅਰ ਮੇਰੇ ਇਕ ਬਚਨ ਤੋਂ ਲੱਗੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਸੋ ਭਲਿਓ ਲੋਕੋ ! ਜੇ ਕਿਸੇ ਬਚਨ ਵਿਚ ਰੋਗ ਲਗਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਬਚਨ ਵਿਚ ਰੋਗ ਹਟਾ ਦੇਣ ਦੀ ਬੀ ਸਮਰੱਥਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਤੱਖ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਾਂ ਲੱਭੋ। ਮੈਂ 'ਮੂਰਖ' ਗਾਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੱਢੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ, ਕਿ ਬਚਣ ਬੀ ਤਾਸੀਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਪਰ ਹਕੀਮ ਸਾਰੇ ਮੰਨ ਗਏ ਕਿ ਸਾਈਂ ਲੋਕ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਜੀ ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੇਤੇ ਹੋਊ ਕਿ ਮਾਂ ਦੀ ਲੋਰੀ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ ਸੀ, ਲੋਰੀ ਕੋਈ ਅਫ਼ੀਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਨੀਂਦ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਬੀ ਡਿੱਠਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮਿੱਠੇ ਵਾਕਾਂ ਨਾਲ ਗ਼ਮ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗ਼ਮ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਭੁੱਖ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਿੱਠੇ ਵਾਕਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਹਿਰ ਲਹਿਕੇ ਭੁੱਖ ਲੱਗ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਮਨ ਉਤੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ, ਓਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਏਹ ਤਾਸੀਰਾਂ ਹਨ ਕਿ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ੁਭ ਖ਼ਯਾਲ ਵਾੜਦੀ ਹੈ, ਅਸ਼ੁਭ ਕੱਢਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਿਰਮਲ ਸ਼ੈ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਦੇ ਬਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਫੁਰਨੇ ਰੁਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਖਿੰਡਾਉ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਮਨ ਨੂੰ :—

ਨਿਰਮਲ
ਬਲਵਾਨ ਤੇ
ਇਕਾਗਰ

ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਰਤਾਵੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਰਤਾਕੇ ਡਿੱਠਾ ਹੈ। ਗੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੰਡਲ ਮੈਂ ਅੱਖੀ ਵੇਖੇ ਹਨ ਤੇ ਕਰਨੀ ਵਾਲਾ ਮੰਡਲ ਸਾਡਾ ਇਹ ਘਰ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਬਚਨਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਸਰ ਮਨ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਕਿ ਉਦਾਸ, ਖੁਸ਼ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਨੀਂਦ ਤੱਕ ਲੈ ਆਉਂਦੇ, ਸਿਰ ਪੀੜ ਤਕ ਚੜ੍ਹਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਧੜਕੀ ਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਵਾਲੇ, ਇਕਾਗਰ ਮਨ ਵਾਲੇ, ਆਪੇ ਵਿਚ ਟਿਕ ਕੇ ਬਲਵਾਨ ਹੋਏ ਮਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਵਧੀਕ ਅਸਰ ਲੋੜੀਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਮਿੱਤ ਤਾਸੀਰ ਚਾਹੀਏ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬੀ ਬਾਬੇ ਵਾਂਝੂ ਪਤੇ ਦੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤੇ ਸਮਝ ਨੂੰ ਠੰਡ ਪਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਫਿਰ ਬੀ ਅਮਲ ਕਰਨੋਂ ਜੀ ਚੁਰਾਉਂਦਾ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ : ਇਹ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਟੰਟਾ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਗਲ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸੁਭਾਗ—ਰੋਜ਼ ਦਾ ਟੰਟਾ ਨਹੀਂ, ਛਿਨ ਛਿਨ ਦਾ ਟੰਟਾ, ਦਮ ਦਮ ਦਾ ਟੰਟਾ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਲ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਟੰਟੇ ਤੋਂ ਛੁੱਟੇ ਬੈਠੇ ਹੋ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ?

ਸੁਭਾਗ—ਹਰ ਛਿਨ, ਹਰ ਪਲ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਤਰੰਗ ਹਟਦਾ ਹੈ ਦੂਜਾ ਹੋਰ ਉਠਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਛਿਨ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਨਿਚੱਲਾ ਹੋਕ ਆਰਾਮ ਵਿਚ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ?

ਭ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ (ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ)—ਤੁਹਾਡਾ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ?

ਸੁਭਾਗ—ਕਦੇ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਵਿਹਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ? ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸੋਚ, ਕੋਈ ਨ ਕੋਈ ਮਨੋਰਾਜ, ਕੋਈ ਨ ਕੋਈ ਸੰਕਲਪ ਫੁਰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਭ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ।

ਸੁਭਾਗ—ਫੇਰ ਦਮ ਬਦਮ ਕਿ ਛਿਨ ਛਿਨ ਦਾ ਪਿੱਟਣਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਗਲ ਪੈ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਕਦੇ ਤਾਂ ਕੰਮਾਂ ਕਾਜਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਫੁਰਦੇ ਫੁਰਨੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਕਸਰ ਵੇਰ ਨਿਕੰਮੇ ਬੇਅਰਥ ਖਿਆਲ, ਵਹਿਮ, ਵਹਿਣ, ਮਨੋਰਾਜ ਫੁਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਮਨ ਕੁਛ ਨਾ ਕੁਛ ਕਰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਥੋਂ ਤਾਈਂ ਕਿ ਮਨ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਚੱਲਾ ਨਹੀਂ, ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਜਾਲੀ ਤਣਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਸ ਪਿੱਟਣ ਵਿਚ ਹੋ ਕਿ ਨਾਂ ?

ਭ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਰਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਸੁਭਾਗ—ਬੱਸ ਤੁਹਾਡਾ ਤੇ ਸਾਡਾ ਫਰਕ ਨਿਰਾ ਏਨਾਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ 'ਅਨੇਕ ਚਿੰਤਨ' ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਅਸੀਂ 'ਏਕ ਚਿੰਤਨ' ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਤਰਲਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ।

ਭ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ।

ਸੁਭਾਗ—ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਫੁਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਮਾੜੀਆ ਤੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਨਿਕੰਮੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਅਸੀਂ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਕੋ ਸੋਚ ਫੁਰੇ । ਉਸ ਸੋਚ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ 'ਕਰਤਾਰ' ਦੀ ਹੋਵੇ ਹੋਰ ਸੋਚਾਂ ਜੇ ਫਰਨ ਤਾਂ ਸ਼ੁਭ ਫੁਰਨ ।

ਭ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਨਹੀਂ ਫੁਰਦੀ ?

ਸੁਭਾਗ—ਫੁਰਦੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਸੋਚ ਤੋਂ ਉੱਨਾ ਕੰਮ ਲੈਂਦੇ ਹਾ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੁਖ ਤੇ ਸਾਡੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਨਿਬਾਹ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਲੋੜੀਦਾ ਹੈ । ਬਾਕੀ ਫੇਰ ਅਸੀਂ 'ਇਕ ਚਿੰਤਨ' ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮਨ ਨੂੰ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਬਨ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਛ ਬ੍ਰਿਛ ਟਪਾਉਂਦੇ ਤੇ ਵਿਅਰਥ ਫੁਰਨੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਮਨੋਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਗਲ ਛਿਨ ਛਿਨ ਦਾ ਪਿੱਟਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਪਿੱਟਣੇ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹਾਂ ! ਹੁਣ ਸੋਚ ਲਓ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਫੁਰਨੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮਨੋਵਾਸ਼ਨਾ ਦੇ ਵੱਸ ਹਰਦਮ ਵਾਧੂ ਨਿਕੰਮੇ ਪਿੱਟਣੇ ਵਿਚ ਹੋ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਅਸੀਂ ਫੁਰਨੇ ਤੇ ਵੱਸ ਪਾਉਂਦੇ; ਇਸ ਨੂੰ ਲੋੜ ਮੂਜਬ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ ਫੇਰ ਸੁਖਦਾਈ 'ਇਕ-ਚਿੰਤਨ' ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ।

ਭ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਬੀਬੀ ! ਤੂੰ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਮੂਲੋਂ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇੰਞ ਸਮਝਾਈ ਹੈ ਜੀਕੂੰ ਤੂੰ ਭਾਰੀ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਹੈਂ ।

ਸੁਭਾਗ—ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖਯਾ ਪਾ ਰਹੀ ਹਾਂ । ਬੀਬੀ ਜੀ ! ਤੁਸਾਨੂੰ ਵਾਹ ਪਿਆ ਹੈ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਜੋ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀਆਂ ਫ਼ਾਰਸੀਆਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ, ਪਰ ਜੋ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਟੁਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਸੋ ਦੇਖ ਲੋ ਕਿ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕ ਜੋ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਟੁੱਕ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ, ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਸੁਖੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਐਸਾ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤੀ, ਵਪਾਰੀ, ਰਈਸ, ਪੜ੍ਹੇ ਅਨਪੜ੍ਹੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹੋ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਵਿਦਵਾਨ ਸਿੱਖ ਵੇਖਣੇ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਨਿਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਕਿ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ, ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਵਿਦਵਤਾ ਨਾਲ ਦੱਸ ਸਕਣਗੇ । ਬੜੇ ਬੜੇ ਭਾਰੇ ਪੰਡਿਤ ਤੇ ਵਿਦਯਾਵਾਨ ਬੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਹੈਨ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੀ ਗੱਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਟੁਰਨ ਵਾਲੇ, ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਿਸ ਸੱਚੇ ਵਿਚ ਢਲ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਚ ਮੁਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਹੀਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਝੀ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਭ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ, ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੈਨ, ਪਰ ਖਿਮਾਂ ਕਰਨੀ ਬੀਬੀ ਜੀ ! ਕੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਐਸੀਆਂ ਬ੍ਰੀਕ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ?

ਸੁਭਾਗ—ਉਹ ਤਾਂ ਆਤਮ ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹਨ । ਓਥੇ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਦਯਾ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਏਨੀ ਕਿ ਬੜੇ ਬੜੇ ਪੰਡਿਤ ਸਮਝਦੇ ਹਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਓਥੇ ਸੁਖੈਨਤਾ ਵੀ ਐਨੀ ਹੈ ਕਿ ਹਮਾਤੜ ਮੂਰਖ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕਲਯਾਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਜੋ ਮੈਂ ਗੱਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮਝਾਈ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਓਥੇ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਹੈ :—

ਚਿੰਤਤ ਹੀ ਦੀਸੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥
ਚੇਤਹਿ ਏਕੁ ਤਹੀ ਸੁਖੁ ਹੋਇ ॥

[ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦ: ਓਅੰਕਾਰ

ਭ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਮਤਲਬ ?

ਸੁਭਾਗ—ਇਹ ਕਿ ਸਭ ਕੋਈ ਸੋਚਾਂ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਨ ਵਿਹਲਾ, ਨਿਚੱਲਾ, ਟਿਕਾਉ ਵਿਚ, ਅਰਾਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਦੁਖੀ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਤਾਂ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਸੋ ਤੁਸਾਡੇ ਗਲ ਅਨੇਕ ਚਿੰਤਨਾਂ ਦਾ ਪਿੱਟਣਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਇਕ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸੁਖੀ ਹਾਂ ।

ਭ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਕਿਉਂ ਇਕ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਸੁਖ ਹੈ ?

ਸੁਭਾਗ—ਇਹ ਗੱਲ ਬ੍ਰੀਕ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਨਹੀਂ । ਜਿੱਕੁਰ ਮੇਰੀ ਮੋਟੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਹੈ, ਉੱਕਰ ਦੱਸ ਸਕਦੀ ਹਾਂ । ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਅੱਖ ਅਨੇਕਾਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ ਫੁੰਡ ਸਕਦਾ । ਜਿਸ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਫੁੰਡਣਾ ਹੈ ਓਹ ਹਰ

ਪਾਜਿਓਂ ਨਜ਼ਰ ਮੋੜ ਕੇ ਇਕ ਬਿੰਦੀ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਟਿਕਾਉਣੀ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਇਸ ਟਿਕਾਉ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਓਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਠੀਕ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾਂ, ਉਹ ਇਕ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਨੇਮ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੱਦ ਬੰਨੇ ਤੋਂ ਪਾਰ ਅਪਾਰ[1] ਅਨੰਤ[2] ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਪਹਿਲਾ ਜਤਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਫੈਲਾਓ ਵਿਚ ਖਿੱਲਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਕ ਬਿੰਦੂ[3] ਉਤੇ ਟਿਕਾਉਣਾ ਸਿੱਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਅਪਾਰ ਤੇ ਅਨੰਤ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਮਝਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਜਾਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਕ ਕਥਾ ਸੁਣਕੇ ਸਮਝ ਲਓ :—

ਇਕ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦਾਂ ਨੂੰ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਸਿਖਾਈ। ਇਕ ਦਿਨ ਵੱਡੇ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, ਕਿਉਂ ਬਈ ਸਾਹਮਣੇ ਪੂਰਬ ਦਿਸ਼ਾ ਵਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ? ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਘਾਸ ਦਾ ਮੈਦਾਨ, ਵਿਚ ਪਿੱਪਲ ਹੈ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, ਪਿੱਪਲ ਦੀ ਪੱਛੋਂ ਦਿਸਾ ਵੱਲ ਕੀ ਹੈ? ਉਹ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਪਿੱਪਲ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦਾ ਵੱਡਾ ਟਾਹਣ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਫਿਰ ਪੁਛਿਆ, ਇਸ ਟਾਹਣ ਤੋਂ ਉਪਰ ਵਾਰ ਕੁਛ ਹੈ? ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਬੋਲਿਆ, ਹਾਂ ਟਾਹਣ ਤੇ ਇਕ ਤੋਤਾ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੋਤੇ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਅੱਖ ਤੇਰੀ ਵਲ ਹੈ? ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਖੱਬੀ। ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਤੈਨੂੰ ਹੁਣ ਕੀ ਦਿਹਦਾ ਹੈ? ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਬੋਲਿਆ, ਪੂਰਬ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ, ਘਾਸ ਦਾ ਮੈਦਾਨ, ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੱਪਲ, ਉਸ ਦਾ ਲਹਿੰਦੇ ਦਾ ਟਾਹਣ ਤੇ ਉਪਰ ਤੋਤਾ ਤੇ ਤੋਤੇ ਦੀ ਖੱਬੀ ਅੱਖ। ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਇਸ ਅੱਖ ਵਿਚ ਤੀਰ ਮਾਰ। ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਤੋਤੇ ਨੂੰ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਫੇਰ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਓਹੋ ਗੱਲਾਂ ਪੁੱਛੀਆਂ। ਪੂਰਬ ਵਲ ਕੀ ਹੈ? ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਬੋਲਿਆ, ਘਾਸ ਦਾ ਮੈਦਾਨ। ਉਸਤਾਦ—ਕੋਈ ਬੂਟਾ ਬੱਚਾ ਹੈ? ਸ਼ਾਗਿਰਦ—ਜੀ ਹਾਂ! ਇਕ ਬ੍ਰਿਛ ਹੈ ਤੇ ਉਹ (ਠਹਿਰ ਜਾਣ) ਪਿੱਪਲ ਦਾ ਹੈ। ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਪੱਛੋਂ ਦੀ ਵੱਲ ਦੇਖ। ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਉੱਚਾ ਟਾਹਣ ਦੀਹਦਾ ਹੈ। ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਦੀਹਦਾ ਹੈ? ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਬੋਲਿਆ ਉੱਚਾ ਟਾਹਣ, ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਕਿਹਾ :— ਘਾਸ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਸਾਰਾ ਪਿੱਪਲ? ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਬੋਲਿਆ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਨਿਰਾ ਇਕ ਟਾਹਣ ਹੀ ਦੀਹਦਾ ਹੈ। ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਪੰਛੀ ਬੀ ਦੇਖੇ ਹੈ? ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੀ ਹਾਂ, ਹੈ ਇਕ, ਠਹਿਰਨਾਂ; ਮੈਂ ਨਜ਼ਰ ਜਮਾ ਲਵਾਂ (ਠਹਿਰਕੇ) ਜੀ, ਹਾਂ ਹੈ ਅਰ ਤੋਤਾ ਹੈ। ਉਸਤਾਦ—ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਦੀਹਦਾ ਹੈ? ਸ਼ਾਗਿਰਦ—ਜੀ ਤੋਤਾ। ਉਸਤਾਦ-ਪਿੱਪਲ ਕੀ ਡਾਲ? ਸ਼ਾਗਿਰਦ-ਜੀ ਬਿਨਾਂ

1. Absolute
2. Infinite
3. ਨੁਕਤਾ Point

ਅੱਖ ਦੇ ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਦੀਹਦਾ। ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਅੱਖ ਵਿੰਨ੍ਹ ਸੁੱਟ! ਹੁਣ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਨੇ ਕਮਾਨ ਖਿੱਚਕੇ ਤੀਰ ਦੀ ਸ਼ਿਸਤ ਬਧੀ ਤੇ ਤੀਰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ। ਤੀਰ ਜਾ ਕੇ ਵੱਜਾ। ਜਦੋਂ ਪਿੱਪਲ ਹੇਠ ਜਾ ਕੇ ਡਿੱਠਾ ਤੀਰ ਠੀਕ ਤੋਤੇ ਦੀ ਖੱਬੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਵੱਜਾ ਸੀ।

ਸੋ ਇਸ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਮਨ ਦੀ ਸੁਰਤ 'ਇਕ ਚਿੰਤਨ' ਵਿਚ ਨਾ ਆਵੇ ਤੇ 'ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨ' ਉਤੇ ਟਿਕ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਤਦ ਤਕ ਉਹ ਵਸਤੂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਸੇ, ਜੋ ਮਨ ਦੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਉਹਲੇ ਲੁਕੀ ਖੜੀ ਹੈ! ਅਸੀਂ 'ਇਕ ਚਿੰਤਨ' ਤੇ 'ਇਕ ਵਲ ਖਿਆਲ' ਆਪਣੇ 'ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨੇ' ਉਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇ ਟਿਕਾਉਣ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਟਿਕਾਉ' ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਹੱਦਾਂ ਬੰਨੇ ਲੰਘਕੇ ਅਪਾਰ ਤੇ ਅਨੰਤ ਵਿਚ ਚਲੀ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਉਹ ਕਲੇਸ਼ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਤੁਸਾਨੂੰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਟਕਣ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਦਿਲ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਖਿਆਲ ਤੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਖਿਆਲ ਤੇ ਟੱਪਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਸ਼ੋਕ, ਕਦੇ ਚਿੰਤਾ, ਕਦੇ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰੜਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ 'ਖਿੰਡਾਉ'[1] ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਖਿੰਡਾਉ ਵਿਚ ਬਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੋ ਚੀਜ਼ ਖਿੰਡਦੀ ਹੈ ਉਹ ਨਿਰਬਲ ਹੁੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਲੇਰ ਸੁੱਟਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਅਨੇਕ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ' ਮਨ ਕਰਕੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੋਟੀ ਜੇਹੀ ਗੱਲ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜਾਣਦੇ ਹੋਸੋ, ਮੈਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਦੱਸੀ ਸੀ ਕਿ ਵੇਲਾ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਘੜੀ, ਜੋ ਤੁਸਾਡੇ ਭੀ ਖੀਸੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਦ ਏਸ ਦਾ ਫਨਰ[2] ਕੱਠਾ ਕਰ ਦਿਓ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪੁਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਟੋਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਖੁਲ੍ਹ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਖਿੱਲਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਘੜੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਘੜੀ ਖੜੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸ਼ਟਰਾਣੀ—ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਬਾਣੀ ਕਿਉਂ ਫੇਰ ਫੇਰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋ?

ਸੁਭਾਗ—ਇਹ ਮੈਂ ਤੁਸਾਨੂੰ ਹੁਣੇ ਦੱਸ ਆਈ ਹਾਂ, ਚੇਤੇ ਕਰ ਲਓ।

ਬ੍ਰਿਧਟਰਾਣੀ—ਹਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ।

---o---

ਕਾਂਡ ਸਤਾਰਵਾਂ

ਬਾਬੇ ਦੇ ਘਰ ਵਡੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਇਕ ਧ੍ਰੇਕ ਦਾ ਬੂਟਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਠੰਢੀ ਛਾਵੇਂ ਦੋਇ ਜਣੀਆਂ ਬੈਠੀਆਂ ਉੱਪਰਲੀ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਤਾਬੋ ਅਰੈਣ ਦੌੜੀ ਦੌੜੀ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਤੇ ਆਕੇ ਦੁਹੱਥੜ ਛਾਤੀ ਤੇ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁਭਾਗ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ

1. ਇੰਤਸ਼ਾਰ
2. Spring

ਢਹਿ ਪਈ ਤੇ ਕੁਰਲਾਕੇ ਬੋਲੀ:—ਨੀਂ ਬੱਚੀਏ ! ਰੱਖ ਲੈ ਨੀਂ ਧੀਏ ! ਅਸੀਂ ਮਾਰੇ ਗਏ !

ਬਿਆਕਲ ਹੋਈ ਤਾਬੋ "ਮਾਰੇ ਗਏ" "ਮਾਰੇ ਗਏ" ਆਖੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਗ਼ਮ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿਚ ਗੱਲ ਨਾ ਦੱਸ ਸਕੇ। ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਨੇ ਉੱਠਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪਾਣੀ ਆਂਦਾ, ਮੂੰਹ ਤੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰੇ, ਦੋ ਘੁੱਟ ਪਿਲਾਇਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, "ਤਾਬੋ ਪਿੱਟ ਰੋ ਨਾ, ਆਪਣਾ ਹਾਲ ਦੱਸ। ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਜਿਸਦਾ ਦਾਰੂ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਜਿਸਦਾ ਤੋੜ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਹੱਥ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੈ। ਤੂੰ ਜੇਰਾ ਕਰ ਕੇ ਗੱਲ ਦੱਸ।" ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬੜੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਸੁਭਾਗ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬੇਮਲੂੰਮਾ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਟਿਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਸਮਝ ਦੇ ਰਸਤੇ, ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅੰਦਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਮਗਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਚਾਨਕ ਜੋ ਆ'ਕੇ ਭੰਗ ਪਿਆ ਤੇ ਭੰਗ ਭੀ ਗੱਜੇ ਗ਼ਮ ਦੇ ਬਲਦੇ ਮੁਆਤੇ ਨੇ ਆਕੇ ਪਾਇਆ, ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਪਾਰਾ ਬਹੁਤ ਉਤਾਹਾਂ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਉਸਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਇਹ ਮਾਮੂਲੀ ਔਰਤ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਲੀੜੇ ਮੈਲੇ ਤੇ ਪਾਟੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਸ ਕਮੀਨਣੀ ਦਾ ਕੀ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਭੰਗ ਪਾਵੇ ? ਇਜ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਇਹ ਲਾਲੋ ਲਾਲ ਤਾਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਸੁਭਾਗ ਦੇ ਧੀਰਜ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਬਿਰਕ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ।

ਸੁਭਾਗ—ਲੈ ਤਾਬੋ ! ਹੁਣ ਤੇਰਾ ਅੰਦਰ ਕੁਛ ਠਰਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਦੱਸ ?

ਤਾਬੋ—ਭੈਣੇ ! ਕੀ ਠਰਿਆ, ਮੇਰਾ ਤਾ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਰੁੜ੍ਹ ਗਿਆ ਈ ?

ਸੁਭਾਗ—ਅੜੀਏ ! ਗੱਲ ਵੀ ਦੱਸੇਂ ਨਾ, ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਕੌਣ ਬੁੱਝੇ ?

ਤਾਬੋ—ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਐਤਕੀ ਅਸਾਂ ਸਭ ਜੀ ਜਾਮਾਂ ਵੇਚ ਕੇ ਮਿਰਚਾ ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸੁਭਾਗ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੱਸ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਤਾਬੋ—ਬੀਬੀ ! ਮੇਰੇ ਪੁਤਾਂ ਤੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਪੰਦਰਾਂ ਵਿਘੇ ਪੈਲੀ ਮਾਮਲੇ ਤੇ ਲਈ ਤੇ ਅੱਠ ਵਿਘੇ ਸਾਡੀ ਘਰ ਦੀ ਹੈ, ਕੁਛ ਅਸਾਂ ਕਾਮੇ ਹੱਥੋ ਤੇ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿਮੀਂ ਵਿਚ ਮਿਰਚਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਜੋ ਕੁਛ ਘਰ ਸੀ, ਜੋ ਬਾਹਰੋਂ ਲੱਝਾ, ਤੂੰ ਠੱਗ, ਮੈਂ ਠੱਗ, ਸਾਰਾ ਝੁੱਗਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਰੱਖ ਨੇ ਭੀ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ, ਜਾਕੇ ਵੇਖੋਂ ਤਾਂ ਮਿਰਚਾਂ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਲੱਦੇ ਪਏ ਹਨ। ਮੀਂਹ ਨਹੀਂ ਪਏ ਪਰ ਨਹਿਰੀ ਪੈਲੀਆਂ ਸਨ, ਪਾਣੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਕੁਛ ਵਡੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਦੇ ਜੀ ਤਰਸ ਪਿਆ, ਖੂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਉਸ ਤੋਂ ਸੀਂਦੀ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਵੇਖ ਭੈਣ ! ਜਾ ਮੇਰੀ ਖੇਤੀ ਪੱਕ ਖਲੋਤੀ ਤਾਂ ਖੂਹ ਦਾ ਮਹਿਲ ਢਹਿ ਪਿਆ, ਵਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਜੋ ਮਦਦ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਸੋ ਬੀ ਗਈ। ਅਸਾਂ ਆਖਿਆ, ਹੱਛਾਂ ! ਭੌਂ ਵਿਚ ਨਹਿਰ ਜੁ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਦੇਖ ਭੈਣ ਅੰਬਰ ਦੀ ਅੱਖੋਂ ਇਕ ਬੂੰਦ ਨਹੀਂ ਕਿਰੀ। ਅਸਾਂ ਸੋਚਿਆ ਸੌਣ ਨਹੀਂ ਵਸਿਆ, ਖਬਰੇ ਭਾਦ੍ਰੋਂ ਦੇ ਸਰਲਾਟੇ ਹੀ ਪੈ ਜਾਣ। ਪਰ ਲੈ, ਮੇਰੀ ਭੈਣ ! ਭਾਦ੍ਰੋਂ ਬੀ ਨਾ ਵੱਸਿਆ। ਉਤੋਂ ਅੱਜ ਮੋਤੜੀ ਮੋਏ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਨੇ ਆਖ ਭੇਜਿਆ ਸੂ, ਤੁਸਾਡਾ ਪਾਣੀ ਬੰਦ। ਹੁਣ ਅੱਜ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਪਾਣੀ ਆਏ ਨੂੰ, ਅੱਠ ਦਿਨ ਹੋਰ ਪਾਣੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਮਰੀ ਸਾਰੀ ਫਸਲ ਵਰਾਨ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।

ਔੜ ਕਹਿਰ ਦੀ ਹੈ, ਦੁਪਹਿਰੇ ਸੂਰਜ ਬਾਰਾਂ ਭੱਠ ਤਪਦਾ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਸੜਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਿਰਚਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਤਾਂ ਬੜੀ ਸੂਹਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੱਸ ਬੱਚੀਏ ! ਪੁੱਤ ਤੇ ਖਸਮ ਰਾਤ ਦੇ ਝਿੱਕੀ ਮੰਜੀ ਲਈ ਪਏ ਹਨ, ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਸੁਕੜੇ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਨੇ, ਜਿਵੇਂ ਬੇੜਾ ਰੋੜ੍ਹ ਕੇ ਕੋਈ ਮੁਹਾਣੇ ਪਏ ਹਨ। ਦੱਸ ਕੀ ਕਰਾਂ, ਰੁੜ੍ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਂ ?

ਸੁਭਾਗ—ਦੁੱਖ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਤਾਂ ਬੜਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਰਦ ਜੇਕੇ ਰੋਂਦੇ ਕਿਉਂ ਹਨ ਤੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਕਿਉਂ ਪਏ ਹਨ, ਉੱਦਮ ਕਰਨ, ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਕੋਲ ਜਾਣਾ, ਵਡੇ ਸਾਹਬ ਕੋਲ ਜਾਣ।

ਤਾਬੋ—ਸੁਆਹ ਜਾਣ, ਓਥੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਤੋੜੇ ਤੇ ਲੜ ਗਈਆਂ ਫਰਮੈਸ਼ਾਂ, ਸਾਡਾ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦਾ ਕੌਣ ? ਤੜੀ ਮੁੜੀ ਸਾਰੀ ਫਸਲ ਤੇ ਲਾ ਬੈਠੇ, ਪੜ੍ਹਿਆ ਸਾਡੇ ਕੋਈ ਹੋਇਆ ਨਾਂ, ਸਾਡੀ ਕੌਣ ਦਾਰੀ ਕਰੇ ?

ਸੁਭਾਗ—ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਤਕੜੇ ਹੋਕੇ ਹੀਲਾ ਤਾਂ ਕਰੋ ਨਾ।

ਤਾਬੋ—ਨਾਂ ਭੈਣੇ ! ਹੀਲਾ ਸੁਆਹ ! ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੰਬੋਆਂ ਦੀ ਏ ਭੌਂ। ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰੇ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਹੀ ਸਨ, ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪੁਤ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਕਿਤੋਂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਈ ਤਸੀਲਦਾਰ, ਵੱਢੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਤੋੜਿਆਂ ਦੇ ਤੋੜੇ ਘੱਲਦਾ ਰਿਹਾ ਈ। ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਲਈਊ ਛੇ ਵੀਹਾਂ ਵਿਘੇ ਭੌਂ। ਬੱਸ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲੇ, ਉਹਦੀ ਮੁੱਠ ਨਿੱਘੀ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਟਵਾਰੀ ਦਾ ਘਰ ਭਰਿਆ ਸਾਨੇ ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਲੈ ਗਏ ਆਪਣੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਨੂੰ। ਸਾਡੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਘੁੱਸ ਗਈ, ਦੂਜੀ ਭੀ ਘੁੱਸ ਚੱਲੀ ਏ। ਦੱਸ ਹੁਣ ਤੋੜੇ ਕਿਥੋਂ ਲਿਆਵਾਂ ? ਪੁੱਤ ਤਸੀਲਦਾਰ ਕਿਥੋਂ ਬਨਾਵਾਂ, ਜੋ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਕੋਲ ਸਪਾਰਸ਼ਾਂ ਪੁਚਾਵੇ ? ਨਾ ਭੈਣੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸੰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਚੱਜ ਦਾ ਬੰਦਾ। ਮਰਦ ਲੱਕ ਤੋੜ ਕੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਪਏ ਨੀ। ਕੀ ਕਰਾਂ, ਜੀਉਂਦੇ ਕਬਰੇ ਜਾ ਪਏ ਹਾਂ ਸਾਰੇ; ਹਾਏ !

ਸੁਭਾਗ (ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ)—ਹੁਣ ਦੱਸ ਕਿ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਿਤਨਾ ਕਲੇਸ਼ ਹੈ, ਅਰ ਇਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦੇ ਅੱਗੇ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ, ਆਪੋ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ, ਮੁੱਦਾ ਕੀ ਕਿ ਨਿਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਵਿਚ ਖੇਡਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ ਉਸ ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਜੋ ਆਪੋ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਲਦੀ ! ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ ਅਕਾਸ਼

ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਲਜਾਂ ਮਦਰੱਸਿਆਂ ਦਾ, ਜੇ ਪਿਆਰ ਨਾ ਵਧੇ ਤਾਂ ? ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਪੰਥਾਂ ਦਾ ? ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਬੰਦੋਬਸਤਾਂ, ਰੇਲਾਂ, ਤਾਰਾਂ ਅਗਨਬੋਟਾਂ ਦਾ ? ਜਦ ਕਿ ਕੋਈ ਬੰਦੋਬਸਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ-ਪੁਣੇ ਤੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਨਹੀ ਹੈ। ਦੇਖ ਭੈਣੇ! ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਹ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾ ਬਣੇਂ ਤਾਂ ਫਲ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ? ਤੂੰ ਹੁਣ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖ ਰਹੀ ਹੈਂ ਕਿ ਇਕ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਕਸ਼ਟ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਵੱਢੀ ਲਈ ਹੈ ਤਾਂ ਅਨਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੇ ਸਪਾਰਸ਼ ਮੰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਤੇ ਅਫਸਰ ਬਣਨ ਦਾ ਕੀ ਗੁਣ ਹੈ ? ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤੱਕੜੀ ਫੜਾਈ ਸੀ, ਕਿ ਇਹ ਪੂਰਾ ਤੋਲੇ। ਇਸ ਔੜ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹਨੂੰ ਇੰਦਰ ਸਮਝੋ! ਹਾਇ ਹਾਇ! ਦੇਵਤਾ ਪਦ ਪਾ ਕੇ ਇਹ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਤੋਂ ਭੀ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਹੀ ਦੱਸ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਆਪਣੀ ਖੱਟੀ ਦਾ ਹੀ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਪਰ ਜੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ੁਲਮ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਦੇ ਸਿਰ ਵਰਤੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਹੋ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ ਇਨਸਾਫ ਕੂਕੇਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਜਦ ਆਪ ਆਪਣੇ ਲਈ ਆ ਬਣੀ ਤੇ ਨਿਆਂ ਤੇ ਧਰਮ ਨਿਆਂ ਕੂਕੇਗਾ, ਤਦ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ, ਜੋ ਰੱਬ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਵੱਸ ਪਾਏ ਹਨ, ਨਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਉਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲੀਤੀਆਂ ਸੂ। ਕੰਬੋਆਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਲਓ, ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤਸੀਲਦਾਰ ਬਣਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਵੱਢੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਭਰੇ ਤੇ ਸਪਾਰਸ਼ਾਂ ਪਾ ਕੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਫ਼ਸਲ ਵਰਾਨ ਕਰੇ ? ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਤੱਕ ਕੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਅਜੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂ ਹੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਮਨੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆਂ, ਉਸਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਕਿ ਧਨੀ ਹੋਣਾ ਬਿਅਰਥ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਦੀਵਾ ਤਾਂ ਲੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਡਿਗਦਾ ਖਾਤੇ ਵਿਚ ਹੈ।

ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆ ਗਏ। ਸੁਤੰਗ ਨੇ ਤਾਬੋ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੁੱਖ ਸੁਨਾਇਆ। ਤਾਬੋ ਭੀ ਕਾਹਲੀ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ: 'ਬਾਬਾ! ਕੋਈ ਕਰ ਸਾਡੀ ਬਹੁੜੀਂ। ਬਾਬਾ ਬੋਲਿਆ: ਬੱਚੀ! ਮੈਂ ਹੁਣ ਹੀ ਡੇਉੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਆਯਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗੀ ਏ ਤ੍ਰੇਹ, ਲੱਸੀ ਪੀ ਲਵਾਂ, ਫੇਰ ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ! ਤਾਬੋ! ਤੂੰ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹਾਂ; ਗੁਰੂ ਕਰੇ ਤਾਂ ਐਤਕੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਘੁੱਸੇਗੀ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੇ ਟੇਕ ਰੱਖ, ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਲ ਧਿਆਨ ਕਰ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।'

ਬਾਬੇ ਨੇ ਲੱਸੀ ਪੀਤੀ, ਕਹੀ ਧਰ ਲਈ ਮੋਢੇ ਉਤੇ ਤੇ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਸੂਰਜ ਲਟਪਟਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਕੰਬੋਆਂ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ, ਅੱਗੇ ਉਹ ਬੈਠੇ ਸਨ ਮੰਜਿਆ ਤੇ, ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉੱਠ ਬੈਠੇ, ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ, ਬੈਠਾਇਆ: —ਆਓ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪਤ ਅਬਰੋ ਜੀ! ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਆਏ ?"

ਬਾਬਾ—

ਜੇ ਜੀਵੈ ਪਤਿ ਲਥੀ ਜਾਇ ॥
ਸਭੁ ਹਰਾਮੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ ॥

ਭਰਾਵੋ! ਕਾਹਦੀ ਪਤ ? ਪਤ ਤਾਂ ਲਹਿ ਗਈ। ਮੁੰਡਾ ਤੁਹਾਡਾ ਇਕ ਪੜ੍ਹਾ ਬੈਠੇ ਬੱਸ ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਹੀ ਗ਼ਰਕਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਵਿਦਯਾ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸੁਖ ਬੀ ਨਾ ਦੇਣ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕੀ ਕਰੀਏ ?

ਕੰਬੋ—ਕਿਉਂ ਬਾਬਾ ਜੀ!

ਬਾਬਾ—ਬਈ ਮੈਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ ਸੱਚੀਆਂ ਤੇ ਕੌੜੀਆਂ, ਤੁਸੀਂ ਕਰਨਾ ਏ ਗੁੱਸਾ, ਏਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਾਹਨੂੰ ਕਰਾਂ ? ਕੁਛ ਆਪੇ ਤਰਸ ਪੈਂਦਾ ਜੇ ਤਾਂ ਮਿਹਰ ਕਰ ਦਿਓ!

ਕੰਬੋ—ਬਾਬਾ! ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਅਸਾਂ ਗੁੱਸਾ ਕਾਹਨੂੰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤੇਰੀਆਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ, ਤੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰ!

ਬਾਬਾ—ਸੱਚ ਕਿ ਮੂੰਹ ਰੱਖਣੀ ?

ਕੰਬੋ—ਸੱਚ।

ਬਾਬਾ—ਆਹ ਲੈ ਫੜ ਮੇਰੀ ਕਹੀ ਤੇ ਚੱਲ ਪੈਲੀ ਬੰਨੇ। ਨਹਿਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਜੋ ਤੇਰੀ ਸਿਰਕਣੀ ਕੁਪਾਹ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਉਹ ਬੰਦ ਕਰ ਤੇ ਖਾਲ ਦਾ ਮੂੰਹ ਉਰਲੇ ਸਿਰਿਓਂ ਵੱਢਕੇ ਮੇਰੀ ਪੈਲੀ ਨੂੰ ਪਾ ਦੇਹ, ਤਾਂ ਤਾਂ ਹੈ ਸੱਚ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੈ ਮੂੰਹ ਰੱਖਣੀ, ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ ?

ਕੰਬੋ—ਬਾਬਾ! ਗੱਲ ਤਾਂ ਕਹੀਊ ਬੜੀ ਡਾਢੀ, ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਅੱਜ ਕਲ ਲਹੂ ਦੇਣਾ ਸੌਖਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਬਾ! ਤੂੰ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਮੰਗ ਪਾਈ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਤੂੰ ਜਾਹ ਆਪੇ ਪਾਣੀ ਲਾ ਲੈ।

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਗੱਲ ਝੂਠੀ ਭਰਾ ਹੋ ਤਾਂ ਆਪ ਚੱਲੋ ਤੇ ਆਪੇ ਭਰਾ ਦੀ ਪੈਲੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲਾ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਔਖਾ ਨਾ ਕਰਦਾ, ਖੂਹ ਦਾ ਮਹਿਲ ਢੇ ਪਿਆ ਹੈ।

ਗੱਲ ਕੀ ਕੰਬੋ ਦੋਵੇਂ ਪਿਉ ਪੁੱਤ ਤੇ ਬਾਬਾ ਟੁਰ ਪਏ, ਜਿਥੇ ਕੁ ਤਾਬੋ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਖ਼ੈਰੇ ਦਾ ਮਿਰਚਾਂ ਦਾ ਖੇਤ ਕੁਮਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਓਥੇ ਆ ਕੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਆਡ ਦੀ ਵੱਟ ਭੰਨਕੇ ਪਾਣੀ ਇਧਰ ਸੁੱਟ ਦੇਹ।

ਕੰਬੋ (ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ)—ਬਾਬਾ! ਇਹ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਪੈਲੀ ਨਹੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਖੈਰੇ ਕੰਗਲੇ ਦੀ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਉਹ ਮੁਸਲਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ...ਨਹੀਂ ਓਏ ਤੂੰ ਭੁੱਲਨਾ ਹੈਂ, ਓਇ ਇਹ ਪੈਲੀ ਬਾਬੇ ਦੀ ਹੈ; ਓਇ ਬਾਬੇ ਦੀ; ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਹਨ, ਓਇ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸਾਈਂ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਆ ਕੇ ਵੱਟਾਂ ਭੰਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਓਇ ਜੇ ਬਾਬੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਹੈ ਜੇ ਤਾਂ ਦੇ ਦਿਓ ਪਾਣੀ!

ਕੰਬੋ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜਕੇ ਵਿਹਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬਹਿ ਗਏ, ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ 'ਦੋ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਲਓ'।

ਬਾਬਾ—ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਕੀ ਗੁਣ ? ਪਿਆਰ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਆਖੇ ਲੱਗੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਕਹਿ ਪਾਣੀ ਰਿੜਕਣਾ ਹੈ।

ਕੰਬੋ—ਨਹੀਂ ਬਾਬਾ, ਸੁਣ ਤਾਂ ਲੈ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਰਾਈਂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਤੂੰ ਸਿੱਖ, ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ, ਤੂੰ ਅੰਬਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢ ਕੇ ਅੱਕਾਂ ਨੂੰ ਵਾੜ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ?

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਤੇ ਓਹ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਮੇਰਾ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰਾ। ਉਹ ਦਿਨ ਕਦੇ ਨਾ ਆਵੇ ਕਿ ਬਾਬਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਵੇ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਵੇ, ਤਨ ਜਾਏ; ਪਰ ਸਿੱਖੀ ਨਾ ਜਾਏ : ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਦਾਸ, ਸਿੱਖ ਮੇਰੇ, ਮੈਂ ਸਿੱਖਾ ਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਰਹੀ ਮੇਰੇ ਧਰਮ ਦੀ ਗੱਲ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਕਿ ਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਦੇਸੋਂ ਕੱਢ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੱਲ ਲਵੇਗਾ ? ਤੇ ਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਧੱਕ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮ੍ਹਾਲ ਲਏਗਾ ? ਸਾਰਿਆਂ ਏਥੇ ਵੱਸਣਾ ਤੇ ਏਥੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰੋ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਧਿਰਾਂ ਸੁਖੀ ਰਹਿਣ ? ਖ਼ੈਰੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾ ਵੱਸਣਾ ਤੁਸਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਲੈਤ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹਿਣਾ। ਫੇਰ ਸੋਚੋ, ਰੱਬ ਸਭਨਾ ਦਾ ਇਕ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਰਬ ਜੀਆਂ ਤੇ ਮਿਹਰਾਮਤ ਕਰਨੀ ਸਿਖਾਈ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਖੇਵੇਂ ਕਰਕੇ ਵੈਰ ਕਰਨਾ ਮਨ੍ਹੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਸਭ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸਿਖਲਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਹੋਰ ਵੇਖ, ਪਾਣੀ ਉਤੋਂ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ, ਔੜ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ, ਨਹਿਰਾਂ ਭੀ ਸੂਮ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਹਿੱਸੇ ਪਰ ਜੀ ਜਿਨਾ ਆਵੇ ਰਲ ਵਰਤੋ ! ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਲਾਭ ਹੋਵੇ, ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹਾਨ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਤੁਸਾਨੂੰ ਲਾਭ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਕ ਟੱਬਰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਬਣਿਆ ? ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਜੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਢੁੱਡ ਮਾਰਕੇ ਪਰੇ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਖੁਰਲੀ ਤੇ ਖੜੇ ਜੌਂਕੀ ਚਰਦੇ ਹਨ।

ਕੰਬੋ—ਫੇਰ ਬਾਬਾ ! ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਖ਼ੈਰੇ ਹੋਰੀਂ ਆਪਣਾ ਤਾਣ ਲਾ ਲੈਂਦੇ ! ਤਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਤੋੜੇ ਖਰਚੇ ਮੈਂ, ਫ਼ੁਰਮੈਸ਼ਾਂ ਪੁਵਾਈਆਂ ਮੈਂ, ਤਾਂ ਕਪਾਹ ਬਚਾਈ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਇਉਂ ਨਾਂ ਕਹੋ, ਤੋੜੇ ਖਰਚੇ, ਫਰਮੈਸ਼ਾਂ ਪਾਈਆਂ, ਕੁਪਾਹ ਨਹੀਂ ਬਚਾਈ, ਪਰ ਮਿਰਚਾਂ ਸੁਕਾਈਆਂ।

ਕੰਬੋ—ਅਸਾਂ ਸੁਕਾਈਆਂ ?

ਬਾਬਾ—ਪਾਣੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਤੁਸੀਂ ਖੋਹ ਲਿਆ ਫਿਰ ਹੋਰ ਕਿਨ੍ਹ ਸੁਕਾਈਆਂ ?

ਕੰਬੋ—ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਨੇ ਪਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਨੇ ਸੁਕਾਈਆਂ ?

ਬਾਬਾ—ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਨੂੰ ਵੱਢੀ ਤੇ ਸਪਾਰਸ਼ ਕਿਨ ਪੁਚਾਈ ?

ਕੰਬੋ—ਅਸਾਂ।

ਬਾਬਾ—ਬੱਸ, ਫੇਰ ਮਿਰਚਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸੁਕਾਈਆਂ।

ਕੰਬੋ—ਚੰਗਾ ਬਾਬਾ, ਫੇਰ ਇਕ ਤੁਰਕੜਾ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਮਾਰਿਆ ਹੀ ਸਹੀ।

ਬਾਬਾ—ਤੁਰਕ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਗ਼ਰੀਬ ਅਰਾਈਂ ਹੈ ਤੇ ਹਮਸਾਇਆ ਮਾਂ ਪਿਉ ਜਾਇਆ ਹੈ। ਕੀ ਕੋਈ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਠੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੁੱਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰਨਾ ਹੈ ? ਇਕ ਪਿੰਡ ਵੱਸਦੇ ਹੋ, ਗੁਆਂਢੀ ਹੋ, ਭਰਾ ਹੋ, ਦੁਖ ਵਿੱਚ ਸੁਖ ਸਾਂਝੇ ਹਨ, ਰਲ ਵਰਤਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ ਕਿ ਹਮਸਾਇਆਂ ਨੂੰ ਪਰਜਾ ਦਾ ਵੈਰੀ ਸਮਝ ਕੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ ? ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾ ਕਰੇ, ਜੇ ਤੁਰਕ ਫੇਰ ਆ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣ ਲਓ ! ਤਦੇ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਕਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸੁਣਿਆਂ ਕਰੋ। ਸਿੰਘ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਦਾਤੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਬੀਰ ਹੋ, ਤੁਸਾਂ ਬੀਰਤਾ ਵਿਚ ਤੁਲੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਤੁਸਾਂ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹਲਕਾਰੇ ਹੋ, ਤੁਸਾਂ ਜਗਤ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਤਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਣਾ ਹੈ; ਤੁਸਾਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਹਲਕਾਰੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਨਿਆਂ ਦੇ ਦੂਤ ਹੋ।

ਕੰਬੋ—ਬਾਬਾ ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਬਈ ਇਹ ਕੁਪਾਹ ਕੌਣ ਸੁਕਾਵੇ ? ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਜੁ ਪਾਣੀ ਦੇਂਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਹਸਾਨ ਕਰੋ, ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿਉ ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੂਹ ਬਣੇ ਤੇ ਕਸਰ ਕੱਢ ਦਿਆਂਗਾ। ਕੁਪਾਹ ਤੁਹਾਡੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਵਾਧੂ ਪਾਣੀ ਲੈ ਚੁਕੀ ਹੈ ਤੇ ਲਹਿ ਲਹਿ ਪਈ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਦਸਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਨਾ ਤੇ ਮਿਰਚਾਂ ਦਾ ਦਸਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਫੱਕਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ !

ਕੰਬੋ—ਬਾਬਾ ! ਤੇਰੀ ਖੇਤੀ ਕਹੇਂ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਪਾ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਖ਼ੈਰੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ।

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਟੁਰਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਵੰਗਾਰ ਪਾਈ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹਸਾਨ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ; ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਹੁਣ ਫੇਰ ਤੁਹਾਡਾ ਚਿਤ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਆਵੇ ਤੇ ਪਿਆਦਾ ਨਾਲ ਲਿਆਵੇ ਤੇ ਉਹ ਪਾਣੀ ਵੱਢ ਕੇ ਖ਼ੈਰੇ ਦੀ ਪੈਲੀ ਨੂੰ ਪਾਵੇ ?

ਕੰਬੋ—ਇਹ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਣ ਲੱਗਾ।

ਬਾਬਾ—ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕੰਬੋ—ਕਿੱਦਾਂ ?

ਬਾਬਾ—ਜਿੱਦਾਂ ਤੁਸਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕੰਬੋ—ਦੱਸ ਤਾਂ ਸਹੀ ?

ਬਾਬਾ—ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਅੱਜ ਕੱਲ ਬੀਮਾਰ ਹੈ, ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਇਲਾਜ ਵਿਚ ਹੈ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਘੱਲਦਾ ਹਾਂ। ਜਿੰਦ ਦਾ ਪਿਆਰ ਬੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਕਹੇ ਤੇ ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਪਾਣੀ ਦੇਵੇਗਾ ! ਇਕ ਇਹ ਤ੍ਰੀਕਾ ਹੈ ਜੋ ਖ਼ੁਦ ਗ਼ਰਜ਼ਾਂ ਅਪਸੁਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਆਕੇ

ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਨਿਆਂ ਨਿਆਂ ਕੂਕਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਘੋੜੀ ਲੈ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਮੁਹਤਮਿਮ ਪਾਸ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਖੜੇ ਫਸਲਾਂ ਉਤੇ ਪਾਣੀ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਕੀਕੂੰ ਦਾ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ ? ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਮੋਹਤਮਿਮ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਭੀ ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਖੁੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਕਾਨੂੰਨ ਖੜੇ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਸੋਚ ਲੈ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਤ੍ਰੀਕਾ ਚੰਗਾ ਹੈ ? ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਾਲਾ, ਕਿ ਜੈਸੇ ਕੋ ਤੈਸਾ, ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣ ਦਾ ? ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਾ ਜੈਸੇ ਨੂੰ ਤੈਸਾ ਮਿਲੇ, ਨਾ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈ ਕੇ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਪੈਣ, ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਪਟੇ ਜਾਣ। ਇਹ ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭਰਾ ਭਰਾ-ਪੁਣੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣ, ਫੇਰ ਫਲ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਚਹਿਰੀ ਦੇ ਬੂਹੇ ਸਾਡੇ ਜਿਹੇ ਮੂਰਖਾਂ ਨਾਲ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਨਜਿੱਠ ਲਿਆ ਕਰੀਏ ਤਦ ਭਲਿਆ ਲੋਕਾ ! ਇਹ ਪੰਜ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਜੱਜ ਤੇ ਡਿਪਟੀ, ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਠਾਣੇ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿਣ ? ਫੇਰ ਵਕੀਲਾਂ ਤੇ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਭੀ ਨਾ ਰਹੇ। ਪਰ ਪਸ਼ੂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਘਟ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭਲੇਮਾਣਸ ਵਧੇਰੇ ਦੁਖ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇ ਲੋਕੀਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾ ਰੁਲਣਾ ਪਏ। ਸ਼ੋਕ ਹੈ, ਦੁੱਖ ਹੈ, ਕਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਨਿਆਂ ਤੇ ਖੜਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਜੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਸ਼ੂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿੱਖਾ ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਰਖੁਰਦਾਰ ! ਤੇਰਾ ਪੁੱਤ ਤਸੀਲਦਾਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਮਦਦ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਤੇਰੇ ਕੋਠੇ ਢੱਠੇ ਸਨ, ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਾਰਿਆਂ ਆਕੇ ਵਾਹਰ ਲਾਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਰੱਜੇ ਸਾਓ, ਉੱਚੇ ਹੋਏ ਸਾਓ, ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਂਦੇ। ਭਲੇ ਪੁਰਖਾ ! ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਜੇ ਕ੍ਰਪਾਹ ਮਾਰੀ ਗਈ, ਤੇਰਾ ਪੁੱਤ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਡੇਢ ਸੌ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਹ ਤੈਨੂੰ ਦਿੱਤਿਆਂ ਉਹ ਥੁੜਨ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਮਿਰਚਾਂ ਸੜ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰੇ ਦਾ ਘਾਣ ਬੱਚਾ ਪੀੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆ ਬੱਚਾ ! ਨਿਉਂਕੇ ਟੁਰ, ਰੱਬ ਨੇ ਭਾਗ ਲਾਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੀਉਰਕੇ ਖਾਹ।

ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ। ਉਹ ਅੱਜ ਸ਼ਾਮਾਂ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਆਏ ਸਨ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਨਵੇਂ ਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਣ ਦੀ ਵਿੱਥਿਆ ਸੁਣਕੇ ਖੇਤਾਂ ਵਲ ਭੱਜੇ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਔੜ ਕਰੜੀ ਹੈ, ਵੈਸਾਖ ਜੇਠ, ਹਾੜ ਤੇ ਸੌਣ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਇਕ ਕਣੀ ਨਹੀਂ ਪਈ, ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਇਕ ਇਕ ਬੂੰਦ ਨੂੰ ਮੋਤੀ ਸਮਾਨ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਬੇ ਦੀ ਆਖੀ ਜੇ ਨਾ ਮੰਨੀ ਗਈ ਤਾਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗਲ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਕਲੇਸ਼ ਹੋ ਪਿਆ ਤਾਂ ਬੀ ਮਾੜਾ। ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਓਹੋ ਹਾਲ ਡਿੱਠਾ। ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਅੱਜ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਮਿਲਣ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈ ਹੋ ਦਿੱਸੀ ਸੀ, ਬਾਬੇ ਤੇ ਕੰਬੋਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਦਾ ਨਚੋੜ ਸੁਣ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ:—ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਸੰਗਲਾਂ ਦੇ ਜਿੰਨ ਕਦੇ ਪਯਾਰ ਦੀਆ ਜ਼ੰਜੀਆਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆਏ ਹਨ ? ਆਪ ਕਿਉਂ ਮੂਰਖਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਉੱਠ ਤੁਰਦੇ ਹੋ ? ਏਹ ਉਹ ਭਲੇ ਮਾਣਸ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਆਪ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਦਸ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ ਹੋ ਤੇ ਉਹ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਤਸੀਲਦਾਰੀ ਵੇਲੇ ਮੈਥੋਂ ਹੀ ਸਪਾਰਸ਼ਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਸਾਜੇ, ਡਿੱਠਾ ਜੇ ਅੱਜ ਤਮਾਸ਼ਾ ! ਮੈਂ ਜੋ ਕਹਿੰਦਾ ਸਾ ਕਿ ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕਰਨੀ ਨੇਕਾਂ ਨਾਲ ਬਦੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਸੱਪ ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਕਰਨੀ ਹੈ; ਅੱਜ ਦੇਖ ਲੌ ਇਹ ਆਪਦੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਲ ਕੇ ਬਦੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕੀ ਮੁੱਲ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਜਾਣ ਦਿਓ ਘਰ ਚੱਲੋ। (ਕੰਬੋਆਂ ਵੱਲ ਤੱਕਕੇ) ਸੁਣੋ ਓਇ ਨਾਢੂ ਖਾਂਓ ! ਪਾਣੀ ਸ਼ੇਰੇ ਦੀ ਪੈਲੀ ਨੂੰ ਲੱਗ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਅੱਜੇ ਲੱਗੇਗਾ। ਫਿਰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਵੱਢ ਲੈਣ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲੇਗਾ। ਤੂੰ ਲਿਖ ਦੇਹ ਆਪਣੇ ਤਸੀਲਦਾਰ ਨੂੰ ਆਕੇ ਲਾ ਲਵੇ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ। ਮੈਂ ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਲੈ ਆਯਾ ਹਾਂ ਜੋ ਤੇਰ ਤਸੀਲਦਾਰ ਨੇ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਉਹ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਵਗੀ, ਫਿਰ ਉਸ ਤਸੀਲਦਾਰ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਲਿਆਵੀਂ, ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਵੱਡੇ ਘਰ ਦੀ ਸੈਲ।

(ਬਾਬੇ ਵੱਲ ਤੱਕਕੇ)—

ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਚੱਲੋ ਹੁਣ ਚੱਲੀਏ, ਮਿੰਨਤਾਂ ਨਾ ਕਰੋ। ਸੂਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਬਾਂ ਦੀਆਂ ਕੇੜੀਆਂ ਗਿਟਕਾਂ ਖੁਆਓ, ਕਮਾਦ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਓ, ਸੂਰ ਖਾਕੇ ਫਿੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਕੁਛ ਆਖਕੇ ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਗੁਸੇ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਬਲ ਉਠੀਆਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਓਨ੍ਹ ਕਲਾਈ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਸ ਉਸ਼ਟ ਲਕੜ ਨਯਾਇ ਦਾ ਕੰਬੋਆਂ ਦੇ ਪਸ਼ੂ ਮਨ ਤੇ ਅਸਰ ਪਿਆ, ਕੁਛ ਚਿਰ ਤਾਂ ਗਿੱਚੀ ਸੱਟੀ ਚੁਪ ਚਾਪ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਗਏ। ਕਦੇ ਸ਼ਰਮ ਆਵੇ, ਕਦੇ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹੇ, ਕਦੇ ਨੇਕੀਆਂ ਯਾਦ ਆਉਣ, ਕਦੇ ਭੈ ਖਾਵੇ ਕਿ ਜੇ ਪੁੱਤ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਖਿਆਲ ਕੰਬੋਆਂ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਆਏ, ਛੇਕੜ ਕੁਛ ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਦੀ ਅਕਲ ਨੇ ਬੀ ਸੋਝੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਬਾਬੇ ਨਾਲ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵੱਸਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਊ, ਸਾਰਾ ਨਗਰ ਬਾਬੇ ਦੇ ਮਗਰ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਭੀ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ ਤੇ ਜੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਬਣੇ ? ਇਧਰ ਕੁਪ ਹ ਭੀ ਅਜਾਂ ਸੋਕਿਓਂ ਬਚਾ ਹੀ ਲਈ ਹੈ, ਚਲੋ ਹੁਣ ਮੁਫਤ ਦੀ ਭੱਲ ਨਾ ਗੁਆਓ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਭੱਲ ਤਾਂ ਹੁਣ ਗੁਆਚ ਹੀ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਜੋ ਝੁਕਾਓ ਸੀ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਡਾਟ ਦਾ ਸੀ। ਪਸ਼ੂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਨ ਹੀ, ਅਖ਼ਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਦੋ ਟੰਗਾਂ ਤੇ ਟੁਰਨ ਵਾਲੇ ਪਸ਼ੂ ਸਨ, ਅੱਗੋਂ ਵਧਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, 'ਬਾਬਾ ਯਾਰਾ ! ਗੁੱਸੇ

ਹੋ ਟੁਰਿਐਂ । ਅਸਾਂ ਤੈਨੂੰ ਕਦ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਹੈ ? ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਹੀ ਤਾ ਆਏ ਸਾਂ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਖ਼ੈਰ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਕੁਛ ਰੜਕ ਸੀ ਪਿਛਲੀ, ਸਾਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਮਾਣ ਕਰ ਲਿਆ ਸਹੀ । ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਹੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਲਾਡ ਨਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਿਸ ਨਾਲ ਕਰੀਦੇ ?'

ਡਾਕਟਰ—ਹੁੱਜਤਾਂ ਨ ਬਣਾਓ, ਮੈਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਐਸੇ ਥਾਂ ਲਕਾਉਣਾਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੂੰ ਪੁੱਟਕੇ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਣਾ । ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਨਕਦਰੇ ਹੋ । ਹੁਣ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪਓ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਦੂਸਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਣਾ ਹੈ ।

ਕੰਬੋ—ਡਾਕਦਾਰਾ, ਜਾਰਾ ! ਕੇਡਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਸੈਂ, ਅੱਜ ਕੀਹਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈਂ ? ਕੌੜਾ ਹੀ ਕੌੜਾ ਪਿਆ ਕੂਨੇਂ। । ਅਸੀਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਦਾਸ ਬਾਬੇ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਯਾ ਹੇਠ ਵਸਦੇ ਹਾਂ । ਹੋਇਆ ਕੀ ਜੇ ਪੁੱਤਾਂ ਨੇ ਰੋਸ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ?

ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਤੇ ਆਖਿਆ—ਬਾਬਾ ਤੂੰ ਸਾਡਾ ਬਾਪੂ ਹੈਂ ਬਖਸ਼ ਲੈ, ਆਪ ਪਾਣੀ ਲਾ ਲੈ, ਜਿਥੇ ਤੇਰੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਏ ਲਾ ਲੈ ।

ਬਾਬਾ—ਤੁਸੀਂ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਡਾਂਟ ਹੇਠ ਝੁਕੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ, ਮੈਂ 'ਜਰਵਾਣਾ' ਹੋਕੇ 'ਭੈ ਦੇਕੇ' ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਜਾਣੇ । ਖੇਰੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਲੱਗਦੇ ਚਾਰੇ ਜੋ ਸਰੇ ਬਣੇਗਾ ਪਾਸੋਂ ਦੇ ਦਿਆਂਗਾ ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ, ਇਕ ਬਾਹਮਣ ਤੇ ਇਕ ਸਜਦ ਆ ਗਏ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਅਸਾਂ ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ ਕਿ ਕੰਬੋਆਂ ਨੇ ਖ਼ੈਤੇ ਗਰੀਬ ਦਾ ਪਾਣੀ ਜੋਰੀਂ ਖੱਸ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਕਹਿਰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਰਤਿਆ । ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ੀਰ ਸ਼ੱਕਰ ਵੱਸਦੇ ਸਾਂ, ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੰਬੋਆਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਨਾਦਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖੇ ਨਹੀਂ ਲਗੇ । ਸੋ ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਆਪ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਦੋ ਦਿਨ ਹੋਰ ਔਖੇ ਹਨ, ਤੀਏ ਦਿਨ ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰੀਆਂ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖ਼ੈਤੇ ਦੇ ਖੇਤ ਭਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਵਰਤਾਂਗੇ । ਅਸੀਂ ਬੀ ਗ਼ਰੀਬ ਹਾਂ ਪਰ ਐਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਰਲ ਵਰਤਾਂਗੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਖੇਤ ਭੀ ਨਾਂ ਸੁੱਕਣ ਤੇ ਮਿਰਚਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਸੇਕਾ ਨਾਂ ਮਾਰੇ । ਖ਼ਬਰੇ ਸਾਈਂ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਅਗੰਮ ਦੇ ਸੋਮੇਂ ਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਵੇ ਤੇ ਉਤੋਂ ਹੀ ਜਲਥਲ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਉਦਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਭਰਾ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਰਲ ਵਰਤਾਂਗੇ ।

ਬਾਬੇ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੰਬੋਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਕਰਕੇ ਉਦਾਸੀ ਆਈ ਸੀ, ਇਸ ਪਿਆਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਬਦਲ ਗਈ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ : ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਪੁਤ੍ਰੋ ! ਇਹੀ ਹੁਕਮ ਹੈ :—

"ਸਭਨਾ ਮਨ ਮਾਣਿਕ
ਠਾਹਣੁ ਮੂਲਿ ਮਚਾਂਗਵਾ ॥
ਜੇ ਤਉ ਪਿਰੀਆ ਦੀ ਸਿਕ
ਹਿਆਉ ਨ ਠਾਹੇ ਕਹੀਦਾ ॥"

ਕਾਂਡ ਅਠ੍ਹਾਰਵਾਂ

ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਜਦ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਦਾ ਆਦਮੀ ਬੈਠਾ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਜੀ ਆਪ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਗਏ । ਅੱਜ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਤਾਪ ਟੁੱਟਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਸੀ । ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਡਿੱਠਾ, ਕੁਛ ਦਵਾਈ ਕੁਛ ਗਰਮ ਦੁੱਧ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰ ਲਿਆ । ਇਹ ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਟੋਟਕਾ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਢੱਠੇ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਨੂੰ ਤੱਤ ਫੱਟ ਉਸਰੱਗੀ ਦੇ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਕਰ ਗਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੱਜ ਸਮਾਂ ਤਾੜਕੇ ਗੱਲ ਬਾਤ ਛੇੜੀ ।

ਡਾਕਟਰ—ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਜੀ ! ਗੁਰੂ ਨਨਿਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੁਸੀਂ ਸਿਖ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਤਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ।

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ—ਸਿਖ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਬੜੇ ਹੀ ਭਾਰੇ ਮਾਹਾਂ ਪੁਰਖ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਡਾਕਟਰ—ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਹੈ:—

"ਪੜਿਆ ਹੋਵੈ ਗੁਨਹਗਾਰੁ
ਤਾ ਓਮੀ ਸਾਧੁ ਨ ਮਾਰਿਐ ॥"

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ—ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਅਰ ਇਹ ਸੋਨੇ ਦੇ ਹਰਫ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ।

ਡਾਕਟਰ—ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਕਿ ਛੜੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਹਰਫਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖ ਛੱਡਣਾ ਬੱਸ ਹੈ ।

ਜ਼ਿਰੇਦਾਰ (ਅਚਰਜ ਹੋ ਕੇ)—ਕਿਉਂ ?

ਡਾਕਟਰ—ਮੈਂ ਸੋਨਾ ਛਡ ਕੇ ਜੁਾਹਰਾਤ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਵਾਂ ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਮੈਂ ਈਮਾਨ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਤੇ ਕਰਨੀ (ਅਮਲ)ਦੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਦਿਲ ਤੇ ਚਿੱਤਰਨਾਂ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਛਾਪ ਲਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ।

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ (ਹੱਸਕੇ)—ਆਪ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪਰ ਅਮਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ ।

ਡਾਕਟਰ—ਜੀ ਹਾਂ ।

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ— ਫਿਰ ਮੇਰਾ ਇਤਫਾਕ ਹੈ ।

ਡਾਕਟਰ—ਖ਼ਫ਼ੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਮੈਂ ਰੁੱਖਾ ਤੇ ਕਰੜਾ ਆਦਮੀ ਹਾਂ, ਖਰੀ ਖਰੀ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿਆ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ।

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ (ਰੰਗ ਪਿੱਲਾ ਪੈਕੇ)—ਕਿਉਂ ਖ਼ੈਰ ਹੈ ?

ਡਾਕਟਰ—ਖ਼ੈਰ ਕਾਹਦੀ ? ਆਪ ਜੋ ਬੀਮਾਰ ਸੇ ਸੋ ਮੇਰੇ ਜਾਣੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਭੁਗਤਣ

ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਵਕਤ ਘਟਾਉਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਣੀ ਪਈ ਹੈ, ਪਰ ਫ਼ਰਜ਼ ਇਹੋ ਸੀ !

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ (ਪੀਲਾ ਹੋਕੇ)--ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ !

ਡਾਕਟਰ--ਆਪ ਨੇ ਗੁਨਾਹ ਕੀਤਾ, ਆਪ ਬੀਮਾਰ ਹੋਏ । ਪਾਪ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਤੋਟਾ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੌਖਲਾ ਤੇ ਗਿਰਾਉ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਮਨ ਜਦ ਤੌਖਲੇ ਤੇ ਤੋਟੇ (ਮਨਫੀ ਹਾਲਤ) ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਫੇਰ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਸਨਾਯੂ[1] ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਢਿੱਲੇ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਹੁਣ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਹਰ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਸਾਡੇ ਗਿਰਦ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸਾਡੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਤਾਕਤ ਘਟ ਗਈ, ਓਦੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਰੋਗ ਬਲ ਪਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ! ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਆ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਮਨ ਦੀ ਨਿਰਬਲਤਾਈ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਬੱਬ ਉਹ ਸੂਖਮ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਕਰਨੋਂ ਢਿੱਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਮਨ ਸੱਚ ਪਰ ਰਹੇ, ਕਾਂਪ ਨਾ ਖਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਸੱਚ ਤਾਕਤਵਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚ ਪਰ ਖੜੋਕੇ ਨਿਤਾਣੇ ਤਾਕਤਵਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਨ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ 'ਮੈਂ ਮਾੜਾ ਕੀਤਾ ਹੈ' ਇਹੋ ਗਿਆਨ ਉਸ ਵਿਚ ਤੋਟਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਉਹ ਨੀਵਾਂ ਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਹਾਲਤ ਉਸ ਵਿਚ ਨਿਤਾਣਪੁਣਾ ਪਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਤੋਟੇ ਦੇ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਨੁਕਤੇ ਅੰਦਰ ਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਮਨ ਦੀ ਉਸ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦੇ ਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਲ ਦੇਂਦਾ ਹੈ. ਜਿਸ ਬਲ ਨਾਲ ਕਿ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਅਵੈਵਾਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਆਪੇ ਮਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਫੇਰ ਸੁਰਤ ਤਬਾਹ ਹੋ ਕੇ ਆਦਮੀ ਖਿਝੂ ਜਿਹਾ, ਢੱਠਾ ਜਿਹਾ, ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ, ਦਬੇਲ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦਿਨ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ, ਰੇੜੂ ਦੇ ਟੱਟੂ ਵਾਂਗ ਮੱਚ ਮਰਿਆ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ (ਸੁਆਹ ਵਰਗਾ ਰੰਗ ਪਲਟਕੇ)—ਮੈਂ ਕੀ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਅੱਜ ਆਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹੋ ?

ਡਾਕਟਰ—ਇਕ ਗ਼ਰੀਬ ਅਰਾਈਂ ਨੇ ਜੀ ਜਾਮਾਂ ਵੇਚਕੇ ਮਿਰਚਾਂ ਲਾਈਆਂ, ਤੁਸਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਦੂਸਰੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਤੁਸਾਂ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੀ ਤੇ ਜੋ ਪਟਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਗੱਫੇ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਤੁਸਾਂ ਹੱਕ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹੱਕ ਗੁਆ ਦਿਤਾ, ਇਹ ਪਾਪ ਕੀਤਾ । ਤੁਸੀਂ ਵਕਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਧਰਮ ਨਿਆਂ ਤੇ ਬਿਠਾਏ ਅਤੇ ਤੁਸਾਡੇ ਹੱਥ ਤੱਕੜੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਤੇ ਲਾਇਕ ਸਮਝੇ ਗਏ । ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਠੂੰਗੇ ਮਾਰਨੇ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੇ, ਹੱਕ ਵੰਞਾ ਸਿੱਟੇ, ਇੰਨਾ ਨਾ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਕ ਟੱਬਰ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਏਗਾ । ਮਿਰਚਾਂ ਮਰ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਘਰ ਦੇ ਢਗੇ ਵੇਚ ਕੇ ਬੀ ਉਸ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਨਾ ਛੁੱਟੇਗਾ, ਫਰ ਟੁੱਕ ਕਿਥੋਂ ਖਾਣਗੇ ? ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਾਸ ਤੇ ਦਸਾਂ ਨਵ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਛੱਡਕੇ ਰੁਲਣਗੇ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀਂ ਜਾ ਕੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਕਰਨਗੇ ਜਾਂ ਚੋਰੀ-ਚਕਾਰੀ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਣਗੇ । ਦੱਸੋ ਤੁਹਾਡੀ ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਦਾ ਕੀ ਫਲ ਹੋਵੇਗਾ ?

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਦਾ ਰੰਗ ਕਾਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਚਿੱਟਾ ਫਟਕ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਢੀ-ਖੋਰਾ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕੋਰਾ ਸੱਚ ਮੂੰਹ ਤੇ ਮਾਰਿਆ ।

ਡਾਕਟਰ—ਆਪ ਚੁਪ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਏ ? ਮੈਂ ਕੋਈ ਵੈਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਦਾ ਸਰੀਰ ਰਾਜ਼ੀ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਦਾ ਮਨ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਜਿਵੇਂ ਸਰੀਰ ਦਾ ਰੋਗ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਕੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਦੇ ਰੋਗ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਣ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾ ਕਰੋ; ਮੈਂ ਮਿੱਤ੍ਰ ਹਾਂ, ਦੋਖੀ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਤੁਸਾ ਦਾ ਭਲਾ ਚਿਤਵ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਇਹ ਮੇਰਾ ਭੈੜਾ ਸੁਭਾਉ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਖਰੀ ਗੱਲ ਮੂੰਹ ਤੇ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ।

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ (ਅੜ ਅੜ ਕੇ)—ਡਾਕਟਰ ਜੀ ! ਸੱਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਵੱਢੀ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ, ਪਟਵਾਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਮੈਂ ਮੰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਨੀ ਹੈ, ਕੰਥੋਆਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਤਸੀਲਦਾਰ ਹੈ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਸੀ ।

ਡਾਕਟਰ—ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ—ਸੀ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਪਰ ਵਰਤਾਰਾ ਇਹੋ ਹੈ । ਲਿਹਾਜ਼ ਰੱਖੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਸਾਰੇ ਹੁੱਦੇਦਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਮੁਲਾਹਜ਼ਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਜਾਣੀ ਹੈ ।

ਡਾਕਟਰ—ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਸੱਚ ਦੇ ਤੱਕੜ ਨੇ ਤਾਂ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ । ਉਸ ਤੱਕੜ ਪਰ ਦਾਤੇ ਨੇ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਗੁਨਹਗਾਰ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਹੀ ਬੁਰਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਏਹ ਕਰਦੇ ਹਨ :—

> "ਸਤੀ ਪਹਰੀ ਸਤੁ ਭਲਾ ਬਹੀਐ ਪੜਿਆ
> ਪਾਸਿ ॥ ਓਥੈ ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਬੀਚਾਰੀਐ ਕੂੜੈ
> ਘਟੈ ਰਾਸਿ ॥"

ਪੜ੍ਹਿਆ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠਿਆਂ ਸਾਡੀ ਕੂੜ ਦੀ ਰਾਸਿ ਘਟੇ ਤੇ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਵਧੇ, ਤੇ ਏਥੇ ਉਲਟ ਹੋ ਗਿਆ । ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਯਾ ਹੈ :—

> ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੀ ਤਾਂ ਪਰ ਉਪਕਾਰੀ ॥

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ—ਮੈਂ ਕਦੇ ਏਨੀ ਉੱਚੀ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ । ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੰਮਾਂ ਕਾਜਾਂ ਦੇ ਰੱਟੇ ਵਿਚ ਪਿਆਂ ਸਹਿ

1. Nerves.

ਸੁਭਾ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਕੰਮ ਟੁਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫੁਰੀ ।

ਡਾਕਟਰ—ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਪਸ਼ੂ ਹਨ, ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਹੀ ਤਾਂ ਵਾਧਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਕਿਹਾ :—

"ਅਵਰ ਜੋਨਿ ਤੇਰੀ ਪਨਿਹਾਰੀ ॥
ਇਸੁ ਧਰਤੀ ਮਹਿ ਤੇਰੀ ਸਿਕਦਾਰੀ ॥"

ਹੁਣ ਸਿਕਦਾਰ ਵਿਚ 'ਨਿਆਂ' ਜੇ ਨਹੀਂ ਵੱਸਦਾ ਤਾਂ ਸਿਕਦਾਰ ਕਾਹਦਾ ? ਤੇ ਸਿਕਦਾਰ ਵਿਚ ਨਿਆਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਸੇ ਜੇ ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾ ਲਿਆਵੇ ਤਾਂ ? ਜੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਨਹੀਂ ਨਿਆਂ ਵਰਤਣਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੇਹਾ ਪਸ਼ੂ ਤੇਹਾ ਮਨੁੱਖ ।

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ (ਤ੍ਰਬ੍ਰਕ ਕੇ)—ਇਨਸਾਨ ਪਸ਼ੂ ?

ਡਾਕਟਰ—ਹੋਰ ਕੀ ? ਜੋ ਧੱਕਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਢੁੱਡ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਪਸ਼ੂ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਛ ਤੇ ਸਿੰਙ ਹੈਨ ਚਾਹੇ ਨਹੀਂ ਹੈਨ ।

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਤਿਉੜੀ ਵੱਟ ਕੇ)—ਫੇਰ ਡਾਕਟਰ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਆਖ ਤਾਂ ਸੱਚ ਰਹੇ ਹੋ ਪਰ ਮੇਰਾ ਜੀ ਪਸਿੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸ਼ਖਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ।

ਡਾਕਟਰ—ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਜੀ ਪਸਿੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੀਹ ? ਇਹ ਇਕ ਰੋਗ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਆ ਕੇ ਫੇਰ ਨਿਆਂ ਨਾ ਕਰੇ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਰੋਗ ਦਾ ਕੌੜਾ ਦਾਰੂ ਪਿਆ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ।

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ—ਖਿਮਾਂ ਕਰਨੀ, ਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਖੈਰੇ ਹੁਰਾਂ ਦੀ, ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਅੱਜੇ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ ?

ਡਾਕਟਰ—ਜਿਸ ਲਿਹਾਜ਼ ਮੁਲਾਹਜ਼ੇ ਵਿਚ ਤੁਸਾਂ ਪਾਣੀ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਲਿਹਾਜ਼ ਮੁਲਾਹਜ਼ੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਇਆ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ । ਇਉਂ ਤਾਂ ਤੁਸਾਨੂੰ ਲਿਹਾਜ਼ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਹੀ ਰਿਹਾ ਨਾਂ, ਲਿਹਾਜ਼ ਪਿਆ ਤਾਂ ਨੇਕੀ ਕਰ ਲਈ, ਲਿਹਾਜ਼ ਪਿਆ ਤਾਂ ਬਦੀ ਕਰ ਲਈ । 'ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ' ਜੋ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋਇਆ । ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਧਰਮ (ਫਰਜ਼) ਪਛਾਣੋਂ, ਜਿਸ ਅੱਖ ਨਾਲ ਕੰਬੋ ਤੱਕੋ ਜੇ ਉਸੇ ਨਾਲ ਅਰਾਈਂ ਤੱਕੋ । ਪੂਰਾ ਤੋਲੋ, ਹੱਕ ਨਾਂ ਗੁਆਓ । ਅਰਾਈਂ ਮੇਰੇ ਸਾਕ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਕੰਬੋ ਮੇਰੇ ਵੈਰੀ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸਾਡੇ ਹੱਥ ਇਕ ਤਾਕਤ ਆਈ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੋ । ਤਾਕਤ ਜਿਥੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਉਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਧੱਕੇ ਵਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਹਾਂ ਤਾਕਤ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਧੱਕੇ-ਖ਼ੋਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਆਂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ, ਪਰ ਜੇ ਏਹ ਧੱਕੇ-ਖ਼ੋਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ । ਧੱਕਾ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਤਦ ਚੰਗਾ ਲਗੇਗਾ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਦੂਜੇ ਪਰ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਉਤੇ ਧੱਕਾ ਆ ਹੋਵੇਗਾ ਤਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਧੱਕੇ ਤੋਂ ਘਬਰਾਓਗੇ । ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਸੋਚੋ ਤਾਂ, ਜੇ ਅਰਾਈਂ ਮੁਹਤਮਿਮ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਤਹਾਡੇ ਤੇ ਅਰਜ਼ੀ ਪਾਵੇ ਤੇ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਇਨਸਾਫ ਵਾਲਾ ਬੈਠ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਬਤ ਹੋਊ ਕਿ ਨਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਪਾਣੀ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ ?

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ—ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਬਹੁਤ ਨਾੜਾਂ ਹਨ ।

ਡਾਕਟਰ—ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਅਫਸਰ ਤੁਹਾਡਾ ਨਬਜ਼ ਸ਼ਨਾਸ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਪੁਰ ਤੁਲ ਪਵੇ ਤਦ ਫੇਰ ?

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ—ਫਰ, ਐਸੇ ਵੇਲਿਆਂ ਤੇ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਪਰ ਐਸੇ ਹਾਕਮ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਹਨ । ਜੋ ਅਸਾਂ ਲਿਖਿਆ ਉਸ ਪਰ ਧੁਰ ਤੱਕ ਦਸਖਤ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਡਾਕਟਰ—ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਹੀ ਹੋਈ ਨਾਂ ?

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ—ਇਹ ਤਾਂ ਸੱਚ ਹੈ । ਹੁਣ ਆਪ ਹੁਕਮ ਕਰੋ !

ਡਾਕਟਰ—ਹੁਕਮ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਸੁਰਜੀਤਤਾਈ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਸ਼ੂ ਨਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਹੋ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਧਰਮ ਹੈ :—

"ਦੂਖ ਨ ਦੇਈ ਕਿਸੈ ਜੀਅ ਪਤਿ ਸਿਉ ਘਰਿ ਜਾਵਉ ॥"

ਤੇ ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਇਨਸਾਫ, ਸੱਚ ਤੇ ਧਰਮ, ਸੋ ਸਦਾ ਇਨਸਾਫ ਕਰੋ । ਖੈਰੇ ਦਾ ਜੋ ਹੱਕ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਦਿਓ, ਜੇ ਨਹੀਂ ਹੱਕ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਹੱਕ ਗੁਆਏ ਬਾਝ. ਜੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਬੀ ਬਚਾਓ । ਜੇ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਨੇ ਮੰਨਣੀ ਹੈ; ਪਰ ਇਹ ਤਾਕੀਦ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਕਛ ਨਹੀਂ ਜੇ ਕਰਨਾ । ਮੈਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਆਪਣੇ ਮਲਾਹਜ਼ੇ ਕਰਕੇ ਨੇਕ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਇਆ ਚਾਹੁੰਦਾ । ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸੁਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਤੁਸਾਡਾ ਮਨ ਖੁਸ਼ ਰਹੇਗਾ, ਸਰੀਰ ਸੁਖੀ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਅੱਗਾ ਸੌਰੇਗਾ ।

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬੜੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਪਿਪਲ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਭਾਰੀ ਰੋਅਬ ਤੇ ਤੇਜ ਵਾਲੀ ਸੂਰਤ, ਜਿਸ ਦੇ ਲੂੰਆਂ ਵਿਚ ਬਲ ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸੁਗੰਧਿ ਸੀ ਆ ਗਈ ਤੇ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਕੇ ਬੋਲੀ :—

ਪਾਪ ਕਰੇਦੜ ਸਰਪਰ ਮੁਠੇ ॥
ਪਾਪ ਕਰੇਦੜ ਸਰਪਰ ਮੁਠੇ ॥

ਇਹ ਪੰਜ ਚਾਰ ਵੇਰੀ ਇਸ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਢਹਿ ਪਿਆ । ਡਾਕਟਰ ਅਦਬ, ਭੈ ਨਾਲ ਸਿਰ ਨਿਹੁੜਾ ਕੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਨੈਣ ਮਿਟ ਗਏ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਪਲ ਵਿਚ ਉਹ ਸੂਰਤ ਗ਼ਾਇਬ ਸੀ, ਪਰ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਛਾਣ

ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਓਹ ਧਰਮ ਮੂਰਤੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਧਰਮ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਘਟਾ ਛਹਿਬਰ ਲਾਈ ਰੱਖਦੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਚਰਜ ਸੁਗੰਧੀ ਦਾ ਵਾਸ ਸੀ। ਹਾਂ ਏਹ ਓਹ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਨੂੰ ਨਦੀ ਤੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਸਭ ਇਸੇ ਮੂਰਤੀ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਹੋਏ ਸਨ!

ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਕੋਈ ਪੰਜਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਦ ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲਕੇ ਉੱਠਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਹੌਲਾ ਤੇ ਠੰਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਰਚਾਂ ਦੇ ਬੁੱਕ ਉਸ ਦੇ ਲੂੰਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਕੇ ਕੋਈ ਮੱਖਣ ਲਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਆਪਣਾ ਆਪ ਸੁਹਣਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਜ਼ਿਮੀਂ ਅਸਮਾਨ ਪਿਆਰੇ ਦਿੱਸਦੇ ਸਨ, ਅੰਦਰ ਇਕ ਸੁਖ ਤੇ ਟਿਕਾਉ ਸੀ ਤੇ ਮੱਲੋ ਮੱਲੀ 'ਧੰਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਮੂੰਹ ਪਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਉਖਾਰੇ ਦੱਬੇ ਤੇ ਸੁਰਤ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਨੂੰ ਇਸ ਰੰਗ ਦਾ ਕੀ ਥਹੁ ਸੀ। ਆਪ ਆਪੇ ਦਾ ਰਸ ਉਸ ਨੇ ਕਾਹਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਸੀ। ਇਸ ਸੁਆਦ ਵਿਚ ਉਹ ਨੈਣ ਭਰ ਭਰ ਡਾਕਟਰ ਵੱਲ ਤੱਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਰਜੀਏ ਸਨ; ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ, ਗੁਰੂ ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਜਾਣੂੰ ਸਨ, ਇਹਨਾਂ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਨਾਮ ਸ਼ਕਤੀ, ਧਰਮ ਤੇ ਉੱਚੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਜਾਣੂੰ ਸਨ, ਓਹ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਕਿ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਬਚ ਗਿਆ :—

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਟਿ ਉਧਾਰਦਾ ਭਾਈ ਦੇ ਨਾਵੈ ਏਕ ਕਣੀ ॥

ਗੁਰੂ ਭਾਵੇ ਤਾਂ—'ਕਿਨਕਾਂ ਏਕ ਜਿਸੁ ਜੀਅ ਬਸਾਵੈ', ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਸੋ ਠੀਕ ਸੀ। ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਬੁਰੇ ਹੋ ਕੇ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾਈ ਦਾ ਝੱਲਕਾ ਵੱਜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਹੁਣ ਕੁਛ ਬੋਲਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਓਹ ਆਪਣੇ ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਟੁਰ ਪਏ। ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਤੇ ਗਰੂ ਸੁਆਰੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਮੇਲੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਪਰ ਘਰ ਅੱਪੜਦੇ ਤਕ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਦਰਸ਼ਨ ਮੇਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।

ਸੰਝ ਵੇਲੇ ਆਪ ਬੈਰਿਸਟਰ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਗਏ ਤਾਂ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਖ਼ੇਰੇ ਦੀ ਪੈਲੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਜਿਲੇਦਾਰ ਦਾ ਚਪੜਾਸੀ ਆ ਕੇ ਲਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਦੋ ਭੀ ਕੋਈ ਬੱਚਤ ਦਾ ਵਾਧੂ ਪਾਣੀ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਾਰੀ ਨਹੀ ਸੂ ਮਾਰੀ।

—o—

ਕਾਂਡ ਉਨ੍ਹੀਵਾਂ

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਰੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਡਾਕਦਾਰਨੀ ਅੱਜ ਕਿਉਂ ਰੋ ਰਹੀ ਹੈ? ਉਸਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਿੱਕਾ ਵੀਰ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬੱਚਾ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਵਾਲਾ ਡਾਕਟਰੀ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਲਈ ਮੁਫ਼ਤ ਡਾਕਟਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦੇ ਸਿਖ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵੀਰ ਰਸ ਦੇ ਫਨੀਅਰ ਨੇ ਫੁੰਕਾਰਾ ਮਾਰਿਆ। ਹਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਡਾਕਟਰ ਕੋਇਲ ਵਰਗੀ ਪਿਆਰ-ਤੜਪ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ, ਬੁਲਬੁਲ ਵਾਂਗ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਕੰਵਲਾ ਵਾਂਗ ਕੋਮਲ ਇਸ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ ਤੇ ਉਥ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਇਆਂ ਦੀ ਕਦੇ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਡਾਕਟਰ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ 'ਭਾਈ ਕਨ੍ਹੱਯਾ ਬੀ ਇਕ ਗੁਰੂ ਕਾ ਤਾਰਿਆ ਹੋਇਆਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਦਲਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਥਾਪਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ' ਜੱਥੇ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਓਦੋਂ ਦੀ ਟੁਰੀ ਸੇਵਾ ਹੁਣ ਤਕ ਜਾਰੀ ਹੈ[1]। ਭਾਈ ਕਨ੍ਹੱਯੇ ਨੂੰ ਮਿੱਤ੍ਰ ਵੈਰੀ ਦੋਹ ਵਿਚ ਕਲਗੀਆ ਵਾਲਾ ਦਿੱਸਦਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪੁਛਣ ਤੇ ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਜੇ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਂਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਤੁੱਧ ਨੂੰ, ਜੇ ਫੱਟ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਤੁੱਧ ਦੇ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੱਤਰੂ ਮਿੱਤਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੀਹਦਾ, ਇਕ ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਤੇਰੇ ਕੌਤਕਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕਦਾ ਹਾਂ। ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਭੀ ਉਸ ਪੂਰਨ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਵਿਚ ਸਾਈਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਜੁੜਿਆ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਜਾਵਾਂ ਅਰ ਬੇਪੱਖ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂ?' ਇਸ ਚਾਉ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਬਿਨਾਂ ਤਲਬ ਦੇ ਸੇਵਾ ਸਮਰਪਨ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਬੜੇ ਸੁਹਣੇ ਸਨ ਓਹ ਕਾਰਨਾਮੇ ਜੋ ਬੀਰ ਨੇ ਰਣਤੱਤੇ ਵਿਚ ਕੀਤੇ। ਵਰ੍ਹਦੀ ਗੋਲੀ ਵਿਚ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆ ਨੂੰ ਚੁਕਾ ਲਿਆਉਣਾ ਇਸਦੇ ਚਾਉ ਦਾ ਇਕ ਰੰਗ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਫ਼ਸਰ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ, ਦੋਸਤ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਇਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰ ਸਨ। ਪਰ ਅੰਧਾ ਧੁੰਦੇ ਚਲ ਰਹੀ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਕਿਸ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੀ ਹੈ? ਵੈਰੀ ਦੀ ਇਕ ਬੁਛਾੜ ਵਿਚ ਇਕ ਗੋਲੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਏ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਬੀ ਲੱਗ ਗਈ। ਘਰ ਖ਼ਬਰਾਂ ਆਈਆਂ ਤੇ ਭੈਣ ਨੂੰ ਭੀ ਪਹੁੰਚੀਆਂ। ਡਾਕਦਾਰਨੀ ਨਾਮ ਦੀ ਰਸੀਆ ਸੀ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕਾਲਜਾ ਪੱਥਰ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕੋਮਲ ਨੂੰ ਸੱਟ ਭੀ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕਰਾਰੀ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡਾਕਦਾਰਨੀ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੀ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਵਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਓਸ ਪਿਆਰੇ ਵੀਰ ਦਾ ਗੁਰਮੁਖ ਚਿਹਰਾ ਚੇਤੇ ਆ ਤੇ 'ਹਾਇ ਵੀਰ ਵਿਛੜ ਗਿਆ' ਦਾ ਖਿਆਲ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਲਹਾਰ ਕਰ ਹੀ ਦੇਂਦਾ। ਬਾਬਾ ਤੇ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਆਏ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਿਲਾਸੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ

1. ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਯਾ ਅੱਡਣਸ਼ਾਹੀ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤਕ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਟੁੱਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬੀਮਾਰਾਂ ਲਈ ਸਾਵੀ ਮੱਲ੍ਹਮ ਤੇ ਗਿਲੇ ਦਾ ਸਤ ਲੱਭਦਾ ਹੈ।

ਲੰਘਾ ਗਏ, ਪਰ ਡਾਕਦਾਰਨੀ ਨੇ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਕਿ ਕੁਛ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹੋਰ ਰਹੋ। ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਜੀਵਨ ਏਸਨੂੰ ਛੇਤੀ ਸੁਖੀ ਕਰੇਗਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਾ।

ਅੱਜ ਡਾਕਦਾਰਨੀ ਬੜਾ ਰੋਈ ਹੈ ਤੇ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਮੇਰੇ ਵੱਸੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪੇ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਇਸ ਪਰ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭੈਣ ਜੀ ! ਪਿਆਰ ਹੀ ਇਕ ਸਾਰ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਵਲੇਵਾ ਨਹੀਂ। ਵੀਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਬੀ ਤੁਸਾਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਵਧੇਰੇ ਖਿੱਚ ਖਾਂਦੇ ਹੋ। ਵੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਤੁਸਾਂ ਨਾਲ ਅਤਿ ਪਿਆਰ ਸੀ । ਇਹ ਪਿਆਰ ਦੀ ਤਾਰ ਤੁਣੱਕੇ ਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਆਵੇ ਬਿਰਹਾ ਬੀ ਫੇਰਾ ਪਾਵੇ, ਪਰ ਵਾਲੇਵੇ ਦਾ ਰੋਣ ਸਾਨੂੰ ਨਾ ਆਵੇ । ਪਿਆਰ ਦੇ ਬਿਰਹੇ ਵਿਚ ਮਨ ਸਾਂਈ ਵੱਲ ਤੱਕੇ। ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਵਿਛੋੜੇ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਜੋ ਮਨ ਵਿਚ ਨਰਮੀ ਆਈ ਹੈ ਉਸ ਨਰਮੀ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਲ ਰੁਖ਼ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਲ ਪਾਵੇ। ਐਉਂ ਮਨ ਤੇ ਸੁਰਤ ਉੱਚੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸੁਰਤ ਉੱਚੇ ਘਰ ਰਹੇ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਸਾਡਾ ਅੰਦਰਲਾ ਰੰਗ ਹੋਵੇ।

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਭੈਣ ਜੀਉ ! ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਅਚਰਜ ਖੇਡ ਵਰਤਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਦੀ ਟੇਕ ਇਕ ਥੰਮ੍ਹਾ ਬਣ ਕੇ ਖਲੋਤੀ ਹੈ ਤੇ ਹਾਵਾ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੰਦੀ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਗਲ ਯਾਦ ਆ ਕੇ ਵਲੂੰਧਰ ਜੇਹੀ ਪੈਕੇ ਜੀ ਕਲਵਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਖਲਬਲੀ ਵੇਲੇ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਤੇ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅੰਦਰ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਹੋਕੇ ਨਾਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਫੇਰ ਜਾਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਸੰਮਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਨਾ ਹਿੱਲੇ ਅੰਦਰੋਂ।

ਸੁਭਾਗ ਜੀ— ਭੈਣ ਜੀਓ, ਸਾਡੇ ਨਾਮ ਦੇ ਅਭਯਾਸ ਅਜੇ ਪ੍ਰਪੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਸਮੇਂ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਹੋਣ ਉਤੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਮਨ ਕਿਸੇ ਵਿਜੋਗ ਵਿਚ ਹਿੱਲ ਖਲੋਵੇ ਤੇ ਦ੍ਰਵ ਪਵੇ ਤਾਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ! ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਬਖਸ਼ੋ ਸਾਡਾ ਮਨ ਆਪਣੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜੋੜ ਲਓ, ਸਾਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ, ਜੋ ਵਿਜੋਗ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਪੰਘਰੇ ਹੋਏ ਮਨ ਨਾਲ ਕਰੀਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਵਿਚ ਵਾਹਿ-ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਬਿਠਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਪਯਾਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕ-ਲਕੇ ਸਾਈਂ ਪਯਾਰ ਵਿਚ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਡਾਕਦਾਰਨੀ— ਮੈਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਪਰਲੋਕ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਏ ਵਿਯੋਗ ਪਰ ਤਸੱਲੀਆਂ ਬਨ੍ਹਾ-ਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਕੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੀ ਕੋਈ ਐਸੀ ਪੋਥੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ?

ਸੁਭਾਗ— ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀ ਸੁਣੀ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਜੁ ਹੈਨ

ਡਾਕਦਾਰਨੀ— ਪਰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਤੇ ਭਾਣੇ ਮੰਨਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪੋਥੀ ਨਹੀਂ ? ਚਾਹੀਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਜੋ ਦੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਐਸ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਆਯਾ ਕਰੇ।

ਸੁਭਾਗ— ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਹਾਂ ਸੱਚੀ ! ਇਕ ਵੇਰੀ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਲੇਖ ਛਪਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿਖ ਬੀਬੀ ਦੇ ਅਝੱਲ ਸੱਟਾਂ ਪੈਣ ਤੇ ਦਿਲ ਰੋੜ੍ਹ ਨਦੀ ਵਿਚੋਂ ਤਰ ਨਿਕਲਣ ਦੇ ਹੰਭਲੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈਸੀ।

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਪਰ ਭੈਣ ਜੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਛਪੇ ਤੇ ਗਏ, ਕੌਣ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕਿਥੋਂ ਲੱਭਣ ਓਹ ਲੇਖ ਹੁਣ ?

ਸੁਭਾਗ ਜੀ— ਹਾਂ, ਉਖੇਰੀ ਗਲ ਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ੈ ਛਪੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਇਕ ਔਖੀ ਰਾਤ ਕਰਕੇ ਚਾਰ ਛਪੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਉਪਕਾਰੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਚਾਰੇ ਉਥੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਮਿੱਤ੍ਰਾਂ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਵਿਛੋੜੇ ਪੈਣ ਵੇਲੇ ਤਸੱਲੀ ਬਨ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਕੰਮ ਆਯਾ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਰਾਤਾਂ ਸੱਤ ਹਨ, ਸੋ ਏਸ ਸਜਣ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਕੇ ਸਮਾਚਾਰ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਉਹਨਾਂ ਲਿਖਤੀ ਨੁਸਖੇ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਲਈਆਂ ਤੇ ਸੱਤੇ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਉਸ ਲਿਖਤੀ ਪੋਥੀ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਉਸ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪਾਸੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਕਈਆਂ ਦੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇ ਚੁਕਾ ਹੈ।

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਫੇਰ ਇਹ ਪੋਥੀ ਮੰਗਵਾਓ।

ਸੁਭਾਗ—ਸਤਿ ਬਚਨ ਜੀ।

ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆਦਮੀ ਟੋਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਪੋਥੀ ਲੈ ਆਇਆ।

ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਥਾ ਵਾਙ ਪੜ੍ਹਨਾ ਆਰੰਭ ਦਿਤਾ, ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੀ :—

[ਸੱਤ ਔਖੀਆਂ ਰਾਤਾਂ][1]

ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਧਨਾਢ ਸੁਭਿਖੀਆ ਖੱਤ੍ਰੀ ਹਰਿ ਜਸ ਜੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਮਾਈ ਸਭਰਾਈ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਖੋਜੀ ਜਦ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਦੈਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਅੱਖੀਂ ਸੁਖ ਕਲੇਜੇ ਠੰਢ ਵਰਤਾ ਚੁਕੇ ਤਦ ਪਹਿਲੀ ਸੋਚ ਜੋ ਫੁਰੀ ਸੋ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਜੋਤਿ ਨਾਲ, ਦਮਕਦੇ ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਏ। ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਕੁਛ ਅੱਡੋ ਅੱਡਰੇ ਢੰਗਾਂ

---

1. ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਵਿਚੋਂ, ਕਾਪੀ ਰਾਈਟ ਵੀ ਸ਼ੈ ਹੈ।

ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਜਦ ਇਹ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਦੇ ਸਾਕ ਕਰਨੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਫੁਰ ਪਿਆ। ਫੁਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਮਨ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਕ ਕਰ ਬੀ ਲਿਆ। ਓਧਰ ਮਾਨਸਕ ਮੰਡਲਾਂ ਦੇ ਜਾਣੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੀ ਜਾਣ ਗਏ ਅਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਸਫਾਈ ਤੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਸੁੱਛਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਬਿਨੈ ਹੋਣੇ ਪਰ ਇਹ ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ।

ਪ੍ਰੇਮੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਬੱਧੇ ਕਹਿਣੋਂ ਝਕਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਤਾਂ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਇਹ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਸੁਖਾਵੇ, ਪਰ ਹੌਸਲਾ ਕਰਕੇ ਬਨਤੀ ਕਰ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਪਰਵਾਨ ਬੀ ਹੋ ਗਈ। ਜਦ ਵਿਆਹ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜੰਞ ਲੈਕੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸੀਸ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀਸ ਝੁਕਦੇ ਹੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਣ ਲਗੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਖ਼ਾਤਰ ਇਸ ਪਹਾੜੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਲਾਹੌਰ ਬਣੇਗਾ ਅਰ ਉਸ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਵਾਂਗੇ। ਸੋ ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ।

ਉਸ ਪਰਬਤ ਧਾਰਾ ਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਹੌਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਉਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਵਾਹ ਹੋਇਆ। ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰੱਬ ਤੋਂ ਭੁਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਲੋਕਰੀਤੀ ਤਿਆਗੀ ਸੀ[1]। ਦੂਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕ ਅਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰੀਤੀ ਛੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਯਾ ਕੀਤੀ ਸੀ[2]। ਤੀਸਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਅਟਕ ਤੋੜੀ ਤੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਤਾਂ ਅਨੰਦ ਉਚਾਰਕੇ ਵਿਵਾਹ ਦੀ ਰੀਤੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਓਟ ਤੇ ਆਸਰੇ ਵਾਲੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਚੌਥੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਲਾਵਾਂ ਉਚਾਰ ਕੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਰੀਤੀ ਹੋਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਟੋਰ ਦਿਤੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਆਗਯਾ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਵਾਹ ਕਰਾਏ ਸੇ। ਅਕਬਰ ਤਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮਤ ਨਵੇਂ ਤ੍ਰੀਕੇ ਦਾ ਤੁਰਿਆ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਪਰ ਅਕਬਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੇ ਰੱਬੀ ਜੀਉਂਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋਕੇ ਸਗੋਂ ਆਪ ਸਚਾਈ ਤੇ ਸਫਾਈ ਨਾਲ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਅਟਕ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਕ੍ਰਿਤਮ ਓਟਾਂ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਇਸ ਦੈਵੀ ਧਰਮ ਦਾ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਪਰਮੇਸੁਰ ਦੇ ਆਸਰੇ ਵਾਲਾ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਤ੍ਰੀਕਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਲਈ ਦਿਖਾਵੇ ਦੇ ਕਰਤਬਾਂ ਅਰ ਅਣਜਾਣ ਪੁਣੇ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਮੁਕੰਮਲ ਸੁਸਿੱਖਯਤ ਅਰ ਵਿਦਯਾ ਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਨਾਲ ਉੱਜਲ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਅਛੇੜ ਦੈਵੀ ਚਾਲ ਨਾਲ ਟੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਦਸਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਅੰਨਦ ਵਿਵਾਹ ਬੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਮੂਜਬ ਇਹੋ ਜਾਣ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਨਦ ਕਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਮਾਂ, ਜੋ ਸਦਾ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਲੰਘਦਾਂ ਗਿਆ। ਅਨੇਕਾਂ ਖਖੇੜੇ ਬਖੇੜੇ ਸੰਸਾਰ ਉੱਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਰਵਾਹ ਵਿਚ ਨਦੀ ਧਾਰਾ ਦੇ ਕੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਆਏ ਤੇ ਲੰਘ ਗਏ। ਸਭਰਾਈ ਆਪਣੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਅਡੋਲ ਦਿਨ ਕੱਟਦੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੇਰ ਫੇਰ ਨੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਬਾਈ ਧਾਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ-ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਜੰਗ ਜਦਲ ਦੀਆਂ ਸੋਆਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਵਹੁਟੀ ਗੱਭਰੂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਡੋਲਣੀ ਬੇੜੀ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ: ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਜੀਤ ਤੇ ਫ਼ਤਹ ਦੀਆਂ ਸੋਆਂ ਆ ਕੇ ਅਕਸਰ ਚਿੰਤਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਅਨੰਦ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਲਗਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਭਰਾਈ ਦਾ ਇਹ ਅਡੋਲ ਜੀਵਨ ਇਕ ਭਾਰੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲ ਸੀ, ਜੋ ਸਮੇਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਅਜੇ ਲੁਕਾਇਆ ਹੋਯਾ ਸੀ ਅਰ ਜਿਸ ਦੇ ਕਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਪੈਣ ਦਾ ਸਭਰਾਈ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਤੀਕ ਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਖਿਚ ਸਪੁੱਤ੍ਰੀ ਵੱਲ, ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਦੀਨਾਨਾਥ ਦੇ ਸ਼ਰਨਪਾਲ ਚਰਨਾਂ ਵੱਲ, ਅਤੇ ਉਸ ਕਵਲਨੈਨ ਦੇ 'ਨੈਨ ਦੁਲਾਰਿਆਂ' ਵੱਲ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਖਿੱਚ ਨਿਰੀ ਉਹ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਾਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਂ ਵੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਸਿਦਕ ਤੇ ਆਤਮ ਭਾਵਨਾ ਭਰੀ ਪਈ ਸੀ। ਇਸ ਖਿੱਚ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰੀ ਮੋਹ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ ਪਰ ਘੱਟ, ਹਾਂ, ਪਰਮਾਰਥੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਇਹ ਬਹੁੱਲਤਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਅਚਰਜ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਨਦ ਬੱਝਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਖਿੱਚ ਭੁਲਾਵੇ ਤੇ ਘਬਰਾ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੋ ਇਸ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਕਾਂ ਸੰਬੰਧਾ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਦੇਂਦੀ। ਸਭਰਾਈ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰਦੀ, ਸਾਕਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਦੀ ਤੇ ਪਤਿਬ੍ਰਤ ਧਰਮ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀ, ਫਿਰ ਉਸ ਅਨੰਦ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਰੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਦੈਵੀ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਿਆ ਸਭਰਾਈ ਵਿਚ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਸਰ, ਜੋ ਵੈਰਾਗ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਘੱਟ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਫੁਰਨੇ ਵਿਚ ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸੰਬੰਧੀ ਅਰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਲੰਮੇਰੇ ਵਿਜੋੜੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੀ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਗੋਂ ਜਦ ਕਦੀ ਉਸ ਦਾ ਜੀ ਜ਼ਰਾ ਬੀ ਬਿਰਹੋਂ ਦੀ ਪੀੜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਤਦੋਂ ਹੀ ਪਤੀ ਸਮੇਤ ਅੰਨਦ ਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਪੂਰਤ ਹੋ ਜਾਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਆਵਾਜਾਈ ਨੂੰ ਕਦੇ ਦੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ ਸੀ। ਪਤੀ ਬੀ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਭੌਰਾ ਤੇ ਪੂਰਾ ਸਤਿਸੰਗੀ ਸੀ। ਦੂਹਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਾਨੋਂ ਇਕ ਪਰਸਪਰ 'ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਜੀਵਨ' ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੇਂ ਨੇ ਅਡੋਲ ਸੁਖ ਦੀ ਤੇ ਅਡੋਲ ਬੇਫਿਕਰੀ ਦੀ ਉਮਰਾ ਚੋਖੀ ਲੰਘਾ ਦਿੱਤੀ। ਹੁਣ

---

1. ਜਾਲਉ ਐਸੀ ਰੀਤਿ ਜਿਤੁ ਮੈ ਪਿਆਰਾ ਵੀਸਰੈ॥
[ਵਾਰ ਵਡਃ ਮਹਲਾ ੧

2. ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਉਚਾਰः—
ਜਗ ਅਰ ਕੁਲ ਕੇ ਜਿਤਿਕ ਅਚਾਰੇ।
ਹਮਰੇ ਹੇਤ ਨਹੀਂ ਕੁਛ ਕਰਨਾ।
ਕੀਰਤਿ ਪਠਿ ਸੁਨਿ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨਾ ॥੧੨॥ [ਸੂ: ਪ੍ਰ:

ਸਾਈਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗ਼ੈਬ ਦੇ ਪਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਦਿਖਾਯਾ ਕਿ ਉਹ ਪਿਆਰਾ ਪਤੀ, ਦੁਖ ਸੁਖ ਦਾ ਸਹਾਰਾ, ਸਿਰ ਦਾ ਵਾਲੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਰਗਾ ਪਿਆਰਾ ਸਾਥੀ ਚਲ ਬੱਸਿਆ। ਸਭਰਾਈ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈ। ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਿਦਕ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਬੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਜੋਗ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਸੱਟ ਅਚਾਨਕ ਜੁ ਆਕੇ ਪਈ ਦਿਲ ਹੀ ਮਾਨੋ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਖਿੜੀ ਹੋਈ ਧੁੱਪ ਨੂੰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਟਾ ਦਾ ਟੋਪ ਛਾਕੇ ਲੁਕਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਦੀ ਨਾ ਲੁਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸਦਮੇ ਨੇ ਲੁਕਾ ਲਿਆ। ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਾਈ ਦੀ ਸਹਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਦਿਲ ਫੇਰ ਬੀ ਡੁਲ੍ਹਦਾ ਸੀ।

ਪਤਿ ਦਾ ਸਵੇਰੇ ਚਲਣਾ ਹੋਇਆ, ਦੁਪਹਿਰੇ ਸਸਕਾਰ ਹੋਇਆ, ਸੰਧਯਾ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬੰਦ ਬਿਰਾਦਰੀ ਵਿਦਾ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਘਰੋ ਘਰੀ ਜਾ ਸੁੱਤੇ, ਪਹਿਰਕੁ ਰਾਤ ਗਈ ਸਤਿਸੰਗਣਾ ਬੀ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸਭਰਾਈ ਨੂੰ ਅੱਜ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਆਈ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਪਰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਲਿਖਿਆ। ਅੱਜ ਇਕੱਲ ਦੇ ਦੁਖ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਆਈ। ਨਾਮ ਦਾ ਅਭਯਾਸ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਬਿਰਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਤੋਂ ਸੱਟ ਜ਼ਰਾ ਵਧੇਰੇ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਭਾਰ ਦਬਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਘਰ ਵਿਚ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਇਕੱਲ ਖਾਣ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਨੱਪਣ ਲੱਗਦਿਆਂ ਹਨ ਤਦ ਬਾਣੀ ਦਾ ਭਾਵ ਆ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਦਿਲ ਪੁਤ੍ਰੀ ਦੇ ਦੈਵੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾਕੇ ਦਾਰਸ ਬਨ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਪੀ ਖਿਆਲ ਆ ਕੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਡੇਗਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ :— 'ਹਾਇ ਕਿਤੇ ਪਿਆਰੇ ਪਤੀ ਵਾਂਗੂੰ ਇਹ ਪਰਵਾਰ ਯਾ ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਗ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਟੁਟ ਗਿਆ ਤਦ ਕਿਸ ਆਸਰੇ ਜੀਵਨ ਹੋਵੇਗਾ ? ਹੁਣ ਤਾਂ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ਆਸਰਾ ਆ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਜੀਵੇ; ਪਰ ਜੇ ਹਾਇ ! ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵਿਣਛਿਆ ਤਦ ਕੀ ਹੋਊ ?' ਨਿਰਾਸਾ ਦੇ ਇਸ ਵਹਿਣ ਵਿਚੋਂ ਫੇਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਆ ਕੇ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। ਕਹੇ—ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਸਮਝੀ ਬੀ ਪਰ ਸਿਰ ਤੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਾ ਪਈ ਦੇ ਕਾਰਣ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਮਝੇ ਹੋਏ ਭਾਵ ਦਾ ਪਰਤਾਵਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ. ਹੁਣ ਪਰਤਾਵਾ ਆਯਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਝੂਠਾ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਜ ਹੱਡੀਂ ਵਰਤਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ।

ਇਹੁ ਸੰਸਾਰ ਸਗਲ ਹੈ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਿ ਕਹਾ ਲੋਭਾਵੈ ॥ ਜੋ ਉਪਜੈ ਸੋ ਸਗਲ ਬਿਨਾਸੈ ਰਹਨੁ ਨ ਕੋਊ ਪਾਵੈ ॥

[ਸਾਰੰਗ ਸ: ੯

ਜਦ ਬਾਣੀ ਦਾ ਭਾਵ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖੜੋਵੇ ਤਾਂ ਕਲੇਜੇ ਨੂੰ ਠੰਢ ਪੈ ਜਾਵੇ ਅਰ ਐਸੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਰਤੇ ਕਿ ਸਭਰਾਈ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਉਂ ਜਾਪ ਕਿ ਬੱਸ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਬੱਦਲ ਉੱਡ ਗਏ ਹਨ ਅਰ ਸਾਂਤਿ ਦਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਟੁਰ ਪਏ ਤੇ ਫੇਰ ਅੱਖ ਲੱਗ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਨੀਂਦ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਖੇ ਕਿ ਫੇਰ ਘਬਰਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਰ ਸੋਚਾਂ ਫੁਰਨ, ਫੇਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਆ ਕੇ ਖੁੱਭਣ ਤੋਂ ਕੱਢ ਲਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੀ ਦੁਖ ਭਰੀ ਰਾਤ ਜੁਗਾਂ ਦੀ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਬੀਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਿਲ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਸੁਖ ਹੀ ਸੁਖ ਦੇਖੇ ਸੇ ਅਰ ਕਦੇ 'ਦ੍ਰਿਸਟਿਮਾਨ ਹੈ ਸਗਲ ਮਿਥੇਨਾ' ਦੇ ਭਾਵ ਦਾ ਪਰਤਾਵਾ ਨਹੀਂ ਝੱਲਿਆਂ ਸੀ, ਓਸ ਲਈ ਅਚਰਜ ਦੁਚਿਤਾਈ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ।

ਪਹੁ ਫੁੱਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਭਰਾਈ ਦੇ ਬੂਹੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖੜਕਾਇਆ। ਆਹ ! ਅੱਜ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਸੀ ਕਿ ਪਿਆਰੇ ਸਾਥੀ ਦੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਾਈ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੀ ਸੀ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੋਯਾ ਸੀ ਪਰ ਕਦੀ ਨਾਗਾ ਨਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਭਰਾਈ ਨਾ ਆਈ। ਜਿਸ ਨੇ ਕਦੇ ਕੌਲਿਆਂ ਪੈਰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਇਆ, ਓਸ ਦੇ 'ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਪੈਖੜ ਸੁਣ ਕੇ ਆਸਰੇ ਨਾਲ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦੇ ਪ੍ਰੇਧਾਊ' ਪੈਰ, ਅਜ ਸੰਗ ਦੇ ਸੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਜਕੜੇ ਤੇ ਦੁਚਿਤਾਈ ਦੀ ਜਿੱਲ੍ਹਣ ਵਿਚ ਫਸਦੇ ਨਿਕਲਦੇ ਪੈਰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਬਿਸਤਰੇ ਨਾਲ ਰਗੜੀਜਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਬਿਰਦ ਭਗਤ ਵੱਛਲ ਹੈ। ਸਤਿਸੰਗੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁਖ ਜਦ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕੀ ਹਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਯਾ ਨਿਰੀ ਕਥਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਯਾ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਰੱਸੇ ਵੱਟਣ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਏਹ ਗੱਲਾਂ ਉਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਹੈ। ਦੂਰ ਖੜੋਤੇ ਪੰਡਤ ਕੇਵਲ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਨਿਸ਼ਚਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿਦਕ ਕੀ ਆਖ ਤੇ ਇਹ ਘਬਰਾ ਕੀ ਆਖ ?" ਪਰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਦੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੇ ਹਨ। ਏਹ ਸਾਰੇ ਲਹਾਉ ਚੜ੍ਹਾਉ, ਪਹਾੜ ਪਹਾੜ ਦੇ ਪੈਂਡੇ ਕੱਟਣੇ, ਚੜ੍ਹ ਜਾਣਾਂ ਤੇ ਫੇਰ ਉਤਰਨਾ, ਫੇਰ ਉਚਾਈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਤਰਾਈਆਂ ਦੇ ਵਲ ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਗੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਤੁਰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਆਚਰਣ ਤੋਂ ਡਿੱਗੇ ਯਾ ਅਨਭੋਲ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਖੜੋਤੇ ਯਾ ਨਿਰੀ ਪੰਡਤਾਈ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹਨ ਤੇ ਓਹ ਖਯਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਹਾੜ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਬਸ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਆਵੇਗੀ, ਘਾਟਿਆਂ, ਵਾਦੀਆਂ ਤੇ ਦੂਣਾਂ ਦੇ ਓਹ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਿਰੇ ਨੁਕਸ ਹੀ ਛਾਂਟਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ ਰਾਹੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਸਤਿਸੰਗੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕੀ ਸੁਰਤ ਕਿੱਕੂੰ ਪੱਕਦੀ ਹੈ ? ਸਤਿਸੰਗੀਆਂ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਮਾਈ ਸਭਰਾਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਈ ? ਓਧਰ ਪਹੁ ਫੁਟਣ ਲੱਗੀ ਸੀ, ਓਧਰ ਆਲਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਬੰਦ ਬੂਹਾ ਮਾਈ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਲਈ ਆ ਖੜਕਾਯਾ। ਮਾਈ ਭੀ ਜਾਣ ਗਈ ਕਿ ਇਸ ਇਕੱਲ ਦੇ ਬਨ ਦਾ ਸਹਾਈ, ਇਸ ਨਿਮਾਣੀ ਰਹਿ ਗਈ ਨੂੰ ਮਨ ਦੇ ਰੋੜ੍ਹ ਵਿਚੋਂ

ਕੱਝਣ ਵਾਲਾ, ਇਸ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਤਿਸੰਗ ਬਿਨਾਂ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਉੱਠੀ, ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਹਨੇਰਾ ਆਇਆ, ਛੱਲੇ ਬੱਝ ਕੇ ਉੱਡੇ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ, ਦਿਲ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਤੁਕ ਸਾਰੇ ਪੜਦੇ ਪਾੜ ਕੇ ਉੱਠੀ "ਤੂੰ ਕਾਹੇ ਡੋਲਹਿ ਪ੍ਰਾਣੀਆ ਤੁਧੁ ਰਾਖੈਗਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ।" ਆਹਾ ! ਉਮੈਦਾਂ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ। ਮਾਈ ਨੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਸੱਤਰਾਂ ਵਰਿਹਾਂ ਦੇ ਬਿਰਧ ਭਾਈ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਿੱਟੇ ਸਫ਼ੈਦ ਨੂਰ ਭਰੇ ਲੰਮੇ ਦਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਉੱਜਲ ਰੂਪ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਉੱਜਲ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲੇ ਨਜ਼ਰ ਪਏ। ਮਗਰ ਦੋ ਚਾਰ ਹੋਰ ਮਾਈ ਭਾਈ ਵੀ ਖੜੇ ਸਨ। ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਇਹ ਪਿਆਰ ਤੇ ਬਿਰਧ ਪਿਤਾ ਦੀ ਇਹ ਖੇਚਲ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ੁਕਰ ਨੇ ਸਭਰਾਈ ਨੂੰ ਬੇਬਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਬਿਰਧ ਨੇ ਸਿਰ ਸਮ੍ਹਾਲਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ:— 'ਬੱਚੀ ! ਰਜ਼ਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ, ਪਿਆਰਾ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਕੋਲ ਜਾ ਵੱਸਿਆ ਤੇ ਤੂੰ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਨਾਗਾ ਪਾਇਆ ? ਅੱਜ ਤਾਂ ਨਾਗੇ ਦਾ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਅੱਜ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਅਸਾਰਤਾ ਸਮਝ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਜੀਉ ਉੱਠਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਬੇਟਾ ! ਸਾਡੇ ਲਈ ਮੌਤ ਕੇਵਲ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਥੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਅਸੀਂ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਸਦਾ ਸੁਖ ਸਾਨੂੰ ਸਦਾ ਸਾਈਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਕੋਈ ਭਿਆਨਕ ਦੁਖਦਾਈ ਸੈ ਨਹੀਂ, ਮੌਤ ਆਤਮਾ ਦਾ ਜਨਮ ਹੈ, ਆਓ ਬੇਟਾ ! ਸਤਿਸੰਗ ਤੋਂ ਰੁਕਣਾ ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਵੀ ਸਾਰਿਆਂ ਉਥੇ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਅਸਾਂ ਸਦਾ ਏਥੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਜੋ ਦੁਖ ਕਰਿਏ।"

ਇਹ ਪਿਆਰ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭਰਾਈ ਸ਼ੁਕਰ ਵਿਚ ਆਈ ਤੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਈ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਅੱਪੜੀ। ਅੱਜ ਮਾਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਣ ਤੇ ਨਾਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਵਾਕ ਗਾਵੇਂ ਜਾ ਰਹੇ ਸੇ। ਵਾਰ ਦੇ ਭੋਗ ਮਗਰੋਂ ਕਥਾ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਹੋਈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਪਵਿਤ੍ਰ, ਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਯਾਦ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਮੌਤ ਬੁਰੀ ਸ਼ੈ ਨਹੀਂ, ਆਤਮਾ ਦਾ ਜਨਮ ਹੈ, ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਮਰਨਾ ਵਿਛੋੜਾ ਹੈ, ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਪੀੜਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਵਿਛੋੜਾਂ ਸਦਾ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਸਰੂਪ ਹੈ 'ਹੋਂਦ, ਸਾਡਾ ਰੂਪ 'ਅਣਹੋਂਦ' ਯਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਾਂ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਸਭਰਾਈ ਦੇ ਆਤਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੰਸੇ, ਭੈ ਤੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਨੇ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰੀ। ਬੀਬੀ ਦਾ ਮਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਰੌ ਬੰਨ੍ਹ ਟੁਰਿਆ। ਐਉਂ ਬੀਤੀ ਪਹਿਲੇ ਦੁਖ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ। ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਮਾਈ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਅਡੋਲ ਹੋ ਗਿਆ।

ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਖ਼ਬਰ ਘੱਲ ਕੇ ਪੁੱਤਰੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੱਦ ਕੇ ਔਖ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਈ ਆਪ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਟੁਰ ਪਈ। ਸਤਿਸੰਗੀ ਸਜਣ ਬੀ ਕੁਛ ਨਾਲ ਟੁਰ ਪਏ।

ਦੂਸਰੀ ਰਾਤ

ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦੀ ਤੁਰਨ ਵਾਲੀ, ਬਾਣੀ ਦੀ ਨੇਮਣ ਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਣ ਮਾਈ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵੇਖ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪਤੀ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੈਰਾਗ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੋਕੀਂ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਤੁੱਲਜ ਸੱਸ 'ਪਤੀ ਵਿਯੋਗ' ਪਰ ਕਿਉਂ ਰੋਈ ਹੈ? ਇਹ ਕਾਹਦੀ ਸਤਿਸੰਗਣ ਹੈ ਜੋ ਅਜੇ ਰੋਂਦੀ ਹੈ ? ਪਰ ਮਾਈ ਵਾਲੇਵੇ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਰੋਈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਲੋਣਾ ਖੁਆਰ ਰੋਣਾ ਨਹੀਂ, ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਹੰਝੂ ਰੋਕਣੋਂ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਰੋਣ ਦੇ ਭੇਤ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹਿਏ। ਉਹ ਭੇਤ ਡੂੰਘਾ ਹੈ, ਮਾਮੂਲੀ ਅੱਖ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਭੇਤ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜਦੀ। ਰਜ਼ੀਏ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਮਾਈ ਹਾਇ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ', 'ਹਾਇ ਰੱਬ ਨੇ ਬੁਰਾ ਕੀਤਾ' 'ਹਾਇ ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ' ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਹਚੇ ਤੋਂ, ਸੱਖਣੇ ਸੰਕਲਪ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੋਈ। ਓਹ ਆਪਣੇ ਸਤਿਸੰਗੀ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੀ ਸਿੱਕ ਨਾਲ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ :—

"ਵਿਛੋੜਾ ਸੁਣੇ ਡੁਖ ਵਿਣੁ ਡਿਠੇ ਮਰਿਓਇ ॥
ਬਾਝੁ ਪਿਆਰੇ ਆਪਣੇ ਬਿਰਹੀ ਨਾ ਧੀਰੋਦਿ ॥"

[ਮਾਰੂ ਡਖਣੇ ਮ: ੫—੧੮

ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਬਿਤਾਈ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਉਹ ਰਾਤ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਰਾਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਸਤਿਸੰਗੀ ਤੋਂ ਵਾਂਢੀ ਹੋਈ ਇਕੱਲ ਵਿਚ ਪਾਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਭਰੋਸਾ ਖੜੋਤਾ ਹੈ, ਧੀਰਜ ਭੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੀਹ ਨਹੀਂ ? ਇਕ ਆਪਣੇ ਵਰਗ ਆਪਾ ਹੋ ਗਏ ਸਤਿਸੰਗੀ ਦੇ ਭਜਨ ਉਪਕਾਰ ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਆਸਰੇ ਦਾ, ਜੋ ਗੁਪਤ ਨਸ਼ਾ ਮਨ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਉਸ ਆਸਰੇ ਦਾ ਘਾਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਆਸਰਾ ਪਰਮਾਰਥ ਦਾ ਸਹਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੁਰਤ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹਿੱਲਕੇ ਵੈਰਾਗ ਪੂਰਤ ਹੋਕੇ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਫੇਰ ਆਖਦੀ : "ਹੇ ਪ੍ਰਾਣ ਪਿਆਰੇ ! ਮੇਰੀ ਸੰਸਾਰ ਯਾਤ੍ਰਾ ਸ਼ਰਮ ਧਰਮ ਸ਼ਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਨਿਭ ਜਾਵੇ"। ਐਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਉਦਰੇਵਾਂ ਦਿੱਸ ਕੇ ਨੈਣ ਵਹਿ ਤੁਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਬੇਨਤੀ ਉਠਦੀ ਹੈ "ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ! ਪਿਆਰੇ ਸਿਰਤਾਜ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਸੱਦ ਲਿਆ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦੇਣੀ ਤੇ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਉਥੇ ਅੱਪੜਨ ਦੀ ਜੋਗਤਾ ਬਖਸ਼ਣੀ"।

ਇਸ ਆਰਾਧਨਾ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਮਿੱਤ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਦੇ ਭਾਉ ਨਾਲ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਨੀਰ ਭਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ:—

"ਨਾਨਕ ਰੁੰਨਾ ਬਾਬਾ ਜਾਣੀਐ
ਜੇ ਰੋਵੈ, ਲਾਇ ਪਿਆਰੋ" ॥

ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਰੋਂਦਾ ? ਡਾਕੂ ਅਰ ਕਸਾਈ । ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਰੋਂਦਾ ? ਨਿਰਦਈ ਅਰ ਜੜ । ਕੋਮਲ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਾਲੇ ਰੋਂਦੇ ਹਨ । ਰੋਣ ਬਿਰਹੋਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਹੈ, ਅਰ ਬਿਰਹੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਰਾਜ ਦਾ ਸੁਲਤਾਨ ਹੈ :—

ਬਿਰਹਾ ਬਿਰਹਾ ਆਖੀਐ ਬਿਰਹਾ ਤੂੰ ਸੁਲਤਾਨੁ ॥
ਫਰੀਦਾ ਜਿਤੁ ਤਨਿ ਬਿਰਹੁ ਨ ਊਪਜੈ ਸੋ ਤਨੁ
ਜਾਣੁ ਮਸਾਣੁ ॥"

ਮਸਾਣ ਦੀ ਧਰਤੀ ਡਾਢੀ ਸੜੀ ਹੋਈ ਤੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬਿਰਹੋਂ ਵਿਹੂਣੇ ਮਸਾਣ ਸਮਾਨ ਹਿਰਦੇ ਨੇ ਕੀ ਰੋਣਾ ਹੈ ? ਰੋਹੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ । ਨਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਵਾਲੇਵੇ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਰੋਂਦੀਆਂ, ਨਾਸ਼ੁਕਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਰੋਂਦੀਆਂ, ਕਾਫਰ, ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਪਰ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਜੁੱਤ ਕੇ ਰੋਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਅੱਖੀਆਂ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਗੁਰਮੁਖ ਅੱਖੀਆਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਪਰ ਤਰਸ ਖਾ ਕੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰਕੇ ਰੋਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਹਾਂ, ਪਾਪੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਪਰ ਅਪ੍ਰਾਧੀਆਂ ਦੇ ਅਪ੍ਰਾਧ ਦੇਖ ਕੇ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾਂ ਵਿਚ ਰੋਂਦੀਆਂ ਹਨ ਏਹ ਅੱਖੀਆਂ । ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਕਾਲਕ ਧੋਣ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਪਰ ਰੋਣਾ ਸਾਬਣ ਦੀ ਚੱਟ ਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਲੰਕਤਿ ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਨੇਕ ਰੂਹਾਂ ਜਦ ਨੇਕੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰ ਕੇ ਰੋਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਦ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਕਿ ਹਾਇ ਲੋਕੀਂ ਕੀਹ ਆਖਣਗੇ ! ਉਹ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, "ਮੈ ਨੀਰ ਵਹੇ ਵਹਿ ਚਲੈ ਜੀਉ" ਹਾਂ, ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਰਤ ਜਿੰਦੜੀਆਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਰ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ:—

ਪੰਥੁ ਨਿਹਾਰੈ ਕਾਮਨੀ ਲੋਚਨ ਭਰੀ ਲੇ ਉਸਾਸਾ ॥
ਉਰ ਨ ਭੀਜੈ ਪਗ ਨ ਖਿਸੈ ਹਰਿ ਦਰਸਨ ਕੀ ਆਸਾ ॥'

ਹਾਂ; ਗੁਰਮੁਖ ਅੱਖਾਂ ਬੀ ਰੋਂਦੀਆਂ ਹਨ :—

ਰੰਗ ਹਸਹਿ ਰੰਗ ਰੋਵੈ ਚੁਪ ਭੀ ਕਰਿ ਜਾਹਿ ॥

ਮਾਈ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਰੋਈ ਸੀ ? ਮਾਈ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਸੰਗੀ ਪਤੀ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਤੋਂ ਵਾਂਞੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਘਰ ਵਿਚ ਅੱਜ ਕਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ, ਕਿਰਤਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ । ਹਾਂ, ਅੱਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਧਰਮਸਾਲ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਾਥੀ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਓਹੋ ਅੱਖਾਂ, ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਸਮਾਧਿ ਸਥਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪਿਆਰੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਟਿਕਾਉ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਅੱਜ ਆਪਣੀ ਨਿੱਘ ਨਾਲ ਨਿੱਘੇ ਹੋਏ ਸਿਰ੍ਹਾਣੇ ਨਾਲ ਰਗੜ ਖਾਂਦੀਆਂ, ਹੰਝੂਆਂ ਪੰਘਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ? ਨਾਸ਼ੁਕਰੀ ਤੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਰ ਨਿਜ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗੀ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੇ, ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਘਾਟ ਪੈਣ ਤੇ, ਸੁਰਤ ਦਾ ਯਾ ਸਤਿਸੰਗੀ ਆਸਰਾ ਟੁੱਟਣ ਤੇ ਪਯਾਰ ਦਾ ਵੈਰਾਗ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਫੇਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਸਰੇ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਰਸਤੇ ਸਾਈਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮਾਈ ਨਾਮ ਦੇ ਰੌ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਭੈਣ ਜੀ, ਉਹ ਮਾਈ ਤਾਂ ਬੜੀ ਉੱਚੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਤੀ ਵਿਯੋਗ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਪਯਾਰ ਨੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਵੀਰ ਦੇ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਵਾਲੇ ਪਯਾਰ ਵਿਚ ਓਦਰੀ ਤੇ ਰੋਈ ਹਾਂ । ਪਰ ਫੇਰ ਭੈਣ ਜੀ ! ਏਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਮੈਂ ਕਹੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਕਿ ਕਿੰਨੀ ਵਡਿਆਈ ਹੈ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਜਿਹੀ ਮੋਹ ਵਿਚ ਫਾਥੀ ਦਾ ਫਿਕਰ ਸਤਿਸੰਗ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪਰਵਾਰ ਸਣੇ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਧਿਰਵਾਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਫੇਰ ਅੱਜੇ ਮੈਨੂੰ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਤੱਕ ਕੇ ਤੁਸਾਨੂੰ ਛੋੜ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਤਿਸੰਗ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਉਜਿਆਂ ਕਰੀ ਰਖੋ । ਇਹ ਵਡਿਆਈ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਹੈ । ਧੰਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਆਪ, ਧੰਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਧੰਨ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ ।

ਸੁਭਾਗ ਜੀ—ਭੈਣ ਜੀ ! ਇਹੋ ਗਲ ਜਗਤ ਵਿਚ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਦੁਖ ਬੀ ਵੱਧ ਨਪੀੜਦੇ ਹਨ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਸਤਿਸੰਗ ਹੀ 'ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ' ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ । ਮਾਈ ਨੇ ਆਪ ਜਤਨ ਕੀਤੇ, ਹੰਭਲੇ ਮਾਰੇ, ਬਾਣੀ ਦੀ ਟੇਕ ਲਈ, ਸ਼ੋਕ ਵਿਚੋਂ ਟਿਕਾਉ ਤੇ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਆਸਰੇ ਆਈ ਹੈ ਪਰ ਸਤਿਸੰਗ ਨੇ ਬੜਾ ਆਸਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਡੋਲਣ ਤੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆ ਹੈ ।

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਥਾ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜਾ ਧੀਰਜ ਆਇਆ ਹੈ । ਡਿਗ ਡਿਗਕੇ ਹੀ ਸਵਾਰ ਹੋਈਦਾ । ਸੁਹਣੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਆਸਰੇ ਆਸ ਹੈ ਮੈਂ ਵੀ ਤਰ ਖਤੋਵਾਂਗੀ । ਹਾਂ, ਭੈਣ ਜੀ ! ਅੱਗੋਂ ਕਥਾ ਸਣਾਓ । ਮਾਈ ਫੇਰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਗਈ ?

ਸੁਭਾਗ ਜੀ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁਕੀ ਸੀ । ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਣ, ਪਤੀ ਵਿਚ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਆਸਰਾ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਮਾਈ, ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਅਰ ਇਹ ਕਾਰਨ ਪਾ ਕੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਹੋਰ ਆਰੂੜ ਹੋ ਗਈ ਮਾਈ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ । ਪਿਆਰੀ ਪੁਤਰੀ ਨੂੰ ਆਕੇ ਮਿਲੀ । ਮਾਤਾ ਨੂੰ 'ਸ੍ਰੀ ਜੀਤੋ ਜੀ' ਧਾਕੇ ਮਿਲੀ ਪਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਨਾ ਵੇਖਕੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, "ਮਾਂ ਜੀ ਪਿਆਰੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਕਿੱਥੇ ਹਨ ?" ਤਦ ਉਹ ਮਾਈ ਕਿਸ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਬੋਲਦੀ ਹੈ : "ਬੀਬੀ ਜੀ ! ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਲੁਕਣਮੀਟੀ ਖੇਡਦੇ; ਦਾਈ ਫਲਾਂ ਸਿਹਾਰੇ ਕਰਦੇ, ਪਿਆਏ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ ! ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਦਾ ਪਰਦਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਆਤਮਾ ਸੁਤੰਤਰ, ਪਰ ਮੈਂ ਵਿਯੋਗ ਮਾਰੀ ਸ਼ੁਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ । ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨੱਠੀ ਆਈ ਹਾਂ ਜੋ ਮੇਰੀ ਸਿਦਕ ਦੀ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਡੋਲਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲੈਣ ।" ਪਿਤਾ ਦਾ ਵਿਯੋਗ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੇ

ਆਤਮਾਂ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਚੱਕਰ ਆਯਾ। ਚੱਕਰ ਦੇ ਨਾਲ ਅਫੁਰਤਾ ਆਕੇ ਸੁਰਤ ਉੱਚੇ ਘਰੀਂ ਜਾ ਚੜ੍ਹੀ ਅਰ ਦੋ ਕੁ ਮੌਤੀ ਕਿਰਦੀਆਂ ਤਕ ਸਮਾਧਿ ਲੱਗ ਗਈ। ਮਾਈ ਭੀ ਬਰੜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠੀ ਇਕਾਗਰ ਚਿੱਤ ਹੋਕੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਲਗ ਗਈ। ਕਿਤਨਾ ਕਾਲ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਆ ਗਏ। ਦੁਹਾ ਦੇ ਨੈਣ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ। ਮਾਈ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਬੋਲੇ:—

"ਕਬੀਰ ਜਾ ਦਿਨ ਹਉ ਮੂਆ ਪਾਛੈ ਭਇਆ ਅਨੰਦੁ ॥
ਮੋਹਿ ਮਿਲਿਓ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪਨਾ ਸੰਗੀ ਭਜਹਿ ਗੋਬਿੰਦੁ ॥"

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਮਾਈ ਨੂੰ ਉਹ ਆਤਮ ਦਰਸ ਤੇ ਉਹ ਆਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੇ ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਜੋ ਆਪਾ ਉੱਚਾ ਉਠਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਝਲਕਾ ਵਜਦਾ ਹੈ :—

"ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਦਿਖਾਇਆ ॥
ਮਰਤਾ ਜਾਤਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਇਆ ॥"

ਅਮਰ ਅਵਸਥਾ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਕੁਝ ਕਾਲ ਏਦਾਂ ਹੀ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਪਤੀ ਵਿਯੋਗ ਦੀ ਸੱਟ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਤਮਾਂ ਇਕ ਪਉੜੀ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਕੈਸਾ ਅਨੰਦ ਹੈ? ਰੂਹ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾ ਮਾਲੂਮ ਕਮਜ਼ੋਰੀ, ਜੋ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਸੱਟ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਸਤਿਸੰਗ ਨੇ ਉਡਾ ਦਿਤੀ।

ਜਗਯਾਸੂ ਲਈ ਹਰ ਸਦਮਾ ਤ੍ਰੱਕੀ ਦਾ ਕਦਮ ਹੈ, ਹਰ ਠੁਹਕਰ ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਪਉੜੀ ਹੈ, ਹਰ ਮੁਸੀਬਤ ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਉੱਚਾ ਤੇ ਦਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਤਾਂ ਜੇ ਜੀਉਣ-ਕਣੀ ਅੰਦਰ ਹੈ; ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਉੱਨਤੀ ਵਲ ਨੂੰ ਉਮਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

'ਮਉਲਾ ਖੇਲ ਕਰੇ ਰੁਠ ਤੁੱਠੇ', ਸਾਈਂ ਦੇ ਰੰਗ ਤੇ ਭੇਤ ਸਾਈਂ ਜਾਣੇ ਪਰ ਜੀਵ, ਭਰੋਸੇ ਵਾਲਾ ਜੀਵ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਵਾਰਿਆ ਜੀਵ, ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਛ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਲਾਭ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ! ਸਾਈਂ ਵਲੋਂ ਮਾਈ ਲਈ ਹੁਣ ਦੂਸਰੀ ਰਾਤ ਆਈ। ਮਾਈ ਦੀ ਸੁਰਤ, ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਅਜੇ ਏਥੇ ਜਾਕੇ ਟਿਕੀ ਨਹੀਂ, —"ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੋਆ ਸਭ ਕਿਛੁ ਤੁਝ ਤੇ ਤੇਰੀ ਸਭ ਅਸਨਾਈ" ਵਿਖੇ ਉਡਾਰੀ ਤਾਂ ਵਜਦੀ ਹੈ ਪਰ ਟਿਕਾਣਾ ਅਜੇ ਔਖੇਰਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਟਿਕਾਉਣ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਮਾਨੋਂ ਐਉਂ ਪਕਾਵਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਕੂੰ ਲੁਹਾਰ ਆਪਣੇ ਸੰਦ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਜਾਣੇ ਪਰ ਮਾਈ ਦੀ ਰੂਹ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬਲ ਭਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਔਖੀ ਰਾਤ ਆਈ।

ਦੂਸਰੀ ਰਾਤ

ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਨੇ ਲਿਵ ਵਿਚ ਜੁੜਿਆਂ ਕੀ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਨੈਣ ਖੋਲ੍ਹੇ, ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ, ਫੇਰ ਸੁਰਤ ਜੋੜੀ, ਫੇਰ ਉਹੋ ਦਰਸ਼ਨ। ਫੇਰ ਉਠਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ, ਟਹਿਲਕੇ ਇਕ ਦੋ ਭੋਗ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਏ; ਫੇਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸੁਰਤ ਜੋੜਕੇ ਬੈਠ ਗਈ, ਪਰ ਫੇਰ ਉਹੋ ਦਰਸ਼ਨ। ਘਬਰਾਕੇ ਉੱਠੀ ਤਦ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ। ਧਾ ਕੇ ਚਰਨੀਂ ਪੈ ਗਈ :—
"ਹੇ ਮਾਲਕ, ਹੇ ਸੁਆਮੀ, ਹੇ ਗੁਰੂ! ਅੱਜ ਕੀ ਕੌਤਕ ਵਰਤਾਇਆ ਜੇ? ਕੀ ਠੀਕ ਚਾਰੋਂ ਦੁਲਾਰੇ ਐਦਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਅਰ ਮੈਂ ਮਮਤਾ ਭਰੀ ਮਾਂ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਪਾਸ ਹੋਵਾਂਗੀ?"

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਛ ਚੁਪ ਹੋਕੇ ਬੋਲੇ—"ਦੇਖ ਤੂੰ ਲਿਆ ਹੈ, ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਮਾਇਆ ਦੀ ਚਾਦਰ ਉਤੇ ਉਸਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਪਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ (ਕੁਝ ਚਿਰ ਨੂੰ) ਜਦ ਪਰਛਾਵਾਂ ਪਏਗਾ, ਸਥੂਲ ਨੇਤਰ ਭੀ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲੈਣਗੇ।"

ਜੀਤੋ ਜੀ—ਪ੍ਰਾਣ ਨਾਥ! ਮੈਂ ਉਸ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਖਣ ਦਾ ਬਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ—ਬਲ ਤਾਂ ਬਥੇਰਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਜੋ ਡਿੱਠਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਸ ਆਵਨ ਵਾਲੇ ਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਘਬਰਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਹੈ, ਸ਼ੁਕਰ ਕਰੋ ਅਰ ਸਿਦਕ ਦਾਨ ਮੰਗੋ ਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਵੋ।

ਜੀਤੋ ਜੀ—ਪ੍ਰਾਣ ਨਾਥ ਜੀ! ਆਪ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸੱਤ ਹੈ, ਸਦਾ ਸੱਤ ਹੈ, ਜੋ ਦਿਖਾਓ ਦੇਖਣਾ ਤੇ ਦੇਖਣ ਦੇ ਬਲ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਆਪ ਤੋਂ ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ੀ ਜਾਵੇ ਤਦ ਇਹ ਅਰਜ਼ੋਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਮਾਇਕ ਨੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਵੇਖਣੇ ਪੈਣ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋ ਗਏ, ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਤੱਕੇ, ਬੋਲੇ—"ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰੈ ਸੋ ਭਲਾ ਕਰਿ ਮਾਨੀਐ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਕਮੁ ਚੁਕਾਈਐ॥" ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪਿਆਰੀ! ਤੇਰੇ ਲਈ ਹੋਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਣੇ ਤੇ ਸ਼ਾਕਰ ਰਹੋ ਤੇ ਮੰਗੋ ਕੁਛ ਨਾ, ਚੜ੍ਹੋ ਸਿਦਕ ਦੀ ਬੇੜੀ, ਦੇਖੋ ਭਰੋਸੇ ਦੇ ਚੱਪੇ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ? ਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਮਰਜ਼ੀ ਮੇਲਕੇ ਇਕ ਸੁਰ ਹੋ ਜਾਓ। ਸਾਈਂ ਨੂੰ ਭਾਇਆ ਹੈ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾ ਦੇਖੋ!

ਜੀਤੋ ਜੀ—ਸੱਤਿ ਬਚਨ?

ਅਭਿਆਸ ਵਾਲੀ ਮਾਤਾ ਜੀ, ਜੋ ਜੋਗ ਦੇ ਬੀ ਜਾਣੂ ਸੇ, ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੇ ਮੰਨ ਤੋਂ ਉਠਕੇ ਨਿਸਚੇ ਦੇ ਪਦ ਤੇ ਜਾ ਖੜੋਤੇ। ਹਾਂ, ਮਾਤਾ ਕੀ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ਤਾਂ ਅਤਿ ਨੇੜੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ! ਨੇਤਰ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਭੌਰੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਰਨਾ ਕਮਲਾ ਨੂੰ ਲਿਪਟ ਗਈ। ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ, ਸ਼ੁਕਰ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਮੰਨਣ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤਿ ਵਰਤ ਗਈ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਨਿਕਲੀ,—

ਪ੍ਰਾਣ ਨਾਥ! ਆਪ ਆਤਮਾ ਮੈਂ ਜੜ੍ਹ ਮਾਇਆ ਰੂਪ, ਆਪ ਦੀ ਚੇਰੀ ਦਾਸੀ, ਇਹ ਆਪ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਸੀ, ਜੋ ਲੜ ਲਾਇਆ ਤੇ ਤੋੜ ਨਿਭਾਇਆ। ਹੁਣ ਐਸਾ ਦਾਨ ਕਰੋ ਕਿ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸੁਆਸ ਅਖੰਡਾਕਾਰ ਨਾਮ ਦੀ ਲਿਵ ਵਿਚ ਤੇਲ ਦੀ ਧਾਰ ਵਾਂਗੂ

ਲੰਘਣ"। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਿਚ "ਨਹ ਕਿਛੁ ਜਨਮੈ ਨਹ ਕਿਛੁ ਮਰੈ ॥ ਆਪਨਾ ਚਲਿਤੁ ਆਪ ਹੀ ਕਰੈ ॥" ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ "ਪਿਆਰੀ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸੁਆਰੀ! ਤੇਰੀ ਸਿੱਖੀ ਨਿਭ ਗਈ, ਵਾਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ, ਤੇ, ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਅਡੂਰ ਹੋਕੇ ਸਮਾਉਣਾ।" ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਸਿਦਕ ਦਾਨ ਬਖਸ਼ਿਆ।

ਇਸ ਗੁਪਤ ਵਾਰਤਾ ਤੋਂ ਕੁਛ ਦਿਨ ਬਾਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਕੁਛ ਉਦਾਸੀਨ ਜਿਹੇ ਦਿੱਸੇ। ਪਿਆਰੀ ਮਾਈ ਸਭਰਾਈ ਇਕਲੌਤੀ ਬੇਟੀ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠੀ ਬਲਾਵਾਂ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ; ਪਰ ਧੀ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਮੂਰਤ ਵਿਚੋਂ ਬਲ ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ਼ਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਰਾਤ ਭਰ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਰੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਦਰਲੀ ਬਾਹਰਲੀ ਸੱਤਯਾ ਕੁਛ ਹੋਰ ਰੰਗ ਧਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਹੋ ਗਿਆ. ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਲਗ ਗਈ, ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਸੁਰਤ ਕੀ ਕਰਨ ਲਗੀ "ਸੁਰਤੀ ਸੁਰਤਿ ਰਲਾਈਐ ਏਤੁ" ਸੁਰਤੇ ਵਿਚ ਸੁਰਤਿ ਜਾ ਰਲੀ। ਪਿਆਰੇ ਦੀਨ ਰੱਖਯਕ, ਦੁਲਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸੰਸਾਰ ਯਾਤ੍ਰਾ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰ ਗਈ।

ਸਭਰਾਈ ਲਈ ਅੱਜ ਦੂਸਰਾ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ਜਦ ਫੇਰ ਸੰਸਾਰ ਚੱਕਰ ਖਾਕੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਡ ਗਿਆ। ਇਕ ਸੁੰਨਤਾ ਛਿੱਜੀ, ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਭਰੋਸਾ, ਵਿਛੋੜੇ ਤੇ ਸਿਦਕ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾਕੇ ਇਕ ਮਿੱਕ ਹੋ ਗਏ! ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ, ਪਰ ਰੋਣ ਹੈ! ਭਾਣਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਦਾਸੀ ਹੈ। ਸਿਦਕ ਹੈ, ਪਰ ਹੰਝੂ ਨਹੀਂ ਸੁਕਦੇ। ਹੰਝੂ ਸੁਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਿਆਂ ਝਲਚਾ ਵਜਦਾ ਹੈ ਆਤਮਾ ਦੇ ਅਮਰ ਹੋਣ ਦਾ। ਸੁਰਤ ਦੇ ਏਕਾਗਰ ਹੋ ਗਿਆਂ, ਦੁਨੀਆਂ ਤਾਂ ਸੁੰਞੀ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ। ਜਹਾਨ ਫਨਾਹ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਜੋਤਿ ਦੀ ਅਖੰਡਾਕਾਰ ਲੱਖਤਾ ਬੀ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ, ਸਾਰੇ ਦੈਵੀ ਸਾਮਾਨ ਹੋਏ! ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੰਡਲ ਤੇ ਅਦੁਤੀ ਬੀਰਾਂ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕੀ ਦੇ ਨਾਥ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਮਾਤਾ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਸਹਾਗਵੰਤੀ, ਪੁੱਤਰ ਵੰਤੀ, ਸ਼ੀਲ ਵੰਤੀ, ਸੰਤੋਖ ਵੰਤੀ ਤੇ ਸਿਦਕ ਵੰਤੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾ ਗਈ। ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਲੇ ਦੇ ਪਾਠ ਤੇ ਅਰਦਾਸੇ ਹੋ ਗਏ। ਲੋਕ ਘਰੋ ਘਰੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਰਾਤ ਆ ਗਈ, ਆਹ ਦੂਜੀ ਰਾਤ ਆ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅੱਗੇ ਡਿੱਠੀ ਸੀ। ਸਭ ਸੌਂ ਗਏ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਭੀ ਆਪਣੇ ਆਸਣ ਬਿਰਾਜੇ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵੀ ਬਿਰਾਜ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਇੱਕਲੀ ਮਾਈ ਪਈ ਇਸ ਦੂਸਰੀ ਰਾਤ ਦੇ ਕੌਤਕ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਘਰ ਛਡਕੇ ਏਥੇ ਆਈ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਤ ਏਥੇ ਆਕੇ ਫੇਰ ਆਈ। ਹੁਕਮ, ਇਹ ਮਾਲਕ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਤਾਰ ਦੀ ਸੁਰ ਮੇਲਣੀ ਹੈ।

ਮਾਈ ਦਾ ਹਿਰਦਾ, ਜੋ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਤੁਰਾਊ ਹੈ, ਕੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਵਿਧਵਾ ਹੋਈ ਸਾਂ ਪਰ ਅੱਜ ਧੀ ਵਿਹੂਣੀ ਹੋ ਗਈ ਹਾਂ! ਜਦ ਇਹ ਖਿਆਲ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਅੰਦਰੋਂ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਸਹਾਈ ਹੋ ਖੜੋਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਖਦੀ ਹੈ: ਮਨਾਂ! ਏਹ ਨਾਸ਼ੁਕਰੀ ਦੇ ਦੂਤ ਆਏ ਹਨ। ਦੂਰ ਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਸਾਤ ਲੰਘਣਾਂ ਹੋਈ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਕਿਆ ਪਤੀ ਤੇ ਕਿਆ ਧੀ ਆਖ਼ਰ ਵਿਛੁੜਨੇ ਸੀ, ਮੈਂ ਮਰਦੀ ਚਾਹੇ ਓਹ ਤੁਰਦੇ। ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਤੋਂ ਹੈ, ਜੋ ਅੰਤ ਪ੍ਰਯੰਤ ਟੁੱਟਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਸੋ ਉਸ ਨਾਲ ਨਾ ਟੁੱਟੇ। ਇਹ ਜੋ ਕੁਛ ਹੋਇਆ ਹੈ ਸੋ ਭਾਣਾ ਹੈ, ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਅਰ ਸਿਰ ਨਿਹੁੜਾਕੇ ਝੱਲਣਾ ਹੈ। ਝੱਲ ਹੇ ਮੇਰੇ ਆਤਮਰਾਮ ਇਸ ਨੂੰ ਝੱਲ! ਝੱਲਣ ਦੇਹ ਮੇਰੇ ਮਨੀ ਰਾਮ! ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮਿੱਠਾ ਕਰਕੇ। ਤੂੰ ਪੁਠੀਆਂ ਦਿਖਾਲੀਆਂ ਨਾ ਦੇਹ; ਮੇਰੀ ਧੀ ਮਰੀ ਨਹੀਂ, ਸੱਚਖੰਡ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਕਦੇ ਮਰਦੇ ਹਨ? ਗੁਰਮੁਖ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੇਹੀ ਚੰਗੀ ਧੀ ਸੀ, ਸੁਲੱਖਣੀ ਧੀ ਸੀ, 'ਸੀ' ਨਹੀਂ ਪਰ 'ਹੈ'! ਧੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਤੁਫੈਲ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸਾਕ ਹੋਇਆ, ਸ਼ਰਧਾ ਹੋਈ ਤੇ ਕਲਿਆਨ ਦਾ ਰਾਹ ਖੁੱਲ੍ਹਾ। ਸੱਚ ਮੁਚ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਨ ਅਰ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ।

ਇਉਂ ਸੋਚਦੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨਾ-ਉਮੇਦੀ ਇਕ ਹਵਾਈ ਚੱਕਰ ਫੇਰ ਕੇ ਆਖਦੀ ਹੈ: ਵਾਹ ਤੇਰੇ ਰੰਗ! ਨਾ ਸਹੁਰਿਓਂ ਨਾ ਪੇਕਿਓਂ ਸਭ ਤੁਰ ਗਏ। ਮੈਂ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਇਕ ਡੋਡਰ ਕਟੀਲ ਡਾਲੀ ਪਤਝੜੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਇੱਕਲੀ ਖੜੀ ਹਾਂ, ਸੁੰਞੀ! ਵਾਹ ਵਾਹ! ਐਦਾਂ ਸਭ ਨੇ ਤੁਰਨਾ ਸੀ? ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਸੀ? ਕਦੇ ਪੰਘੂੜੇ ਵਿਚ ਝੂਟਤੀ ਤੇ ਲੋਰੀਆਂ ਲੈਂਦੀ ਸਾਂ। ਕਦੇ ਖਿੱਦੂ ਖੇਡਦੀ ਤੇ ਗੀਟੇ ਉਲਾਰਦੀ ਸਾਂ। ਕਦੇ ਤੇਲ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਲਾਵਾਂ ਲੈ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਕਦੇ ਡੋਲੇ ਚੜ੍ਹੀ ਸਾਂ: ਆਹਾ! ਕਦੇ ਸੱਸ ਨੇ ਆਕੇ ਡੋਲੀਓਂ ਚੱਕ ਲਿਆ, ਮੇਰੀ ਤਲੀ ਨਾ ਭੋਇ ਨਾਲ ਲੱਗ ਜਾਵੇ. ਪਾਣੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਕੇ ਪੀਤੇ, ਤੇਲ ਚੋਏ, ਤਦ ਮੈਂ ਦਲ੍ਹੀਜਾਂ ਲੰਘੀ। ਦੰਮਾਂ ਥੋਰੀ ਹੱਥ ਪਏ ਤਦ ਸਹੁਰੇ ਦੀ ਗੁੱਥੀ ਛੁੱਟੀ ਸੀ। ਤਿਲ ਭੱਲਿਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਝੁਕ ਝੁਕ ਵੇਖਦਾ ਸੀ। ਪੀੜ੍ਹੇ ਮੇਰੇ ਬੈਠਣ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੇ ਸਨ। ਧੱਖੀਆਂ ਮੇਰੇ ਹੱਥੀਂ ਫੜੀਨ ਨੂੰ ਤਰਸਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਨਾਰਿਆਂ ਗੋਟੇ ਮੇਰੇ ਅੰਗ ਲਗ ਕੇ ਤਾਰ ਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਦਕੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਬੜੇ ਸੇ। ਗਹਿਣੇ ਮੇਰੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗ ਲੱਗ ਕੇ ਫਬਦੇ ਸੇ। ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਹੱਥੀਂ ਛਾਵਾਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਰਾਣੀ ਸਾਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਤਿਹਾਏ ਸਨ। ਉਹ ਸਮਾਂ, ਉਹ ਪਿਆਰਾ ਸਮਾਂ ਕਿੱਧਰ ਗਿਆ? ਬੀਤ ਗਿਆ। ਛਲੀਆ ਸਮਾਂ ਸਦਾ ਤਿਲ-ਕਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਫ ਵਲੇਟਣ ਵਾਲਾ ਨਿਰਦਈ ਫੱਰਾਸ਼

ਹੈ।...ਹੈਂ, ਸਭ ਕੁਛ ਸੁਪਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਵਾਹ, ਕੋਈ ਸੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ:—

"ਇਹ ਦਿਨ ਸੁਪਨਾ ਹੋਵਣਾ
ਸਾਨੂੰ ਬਾਬਲ ਸੰਦਾ ਵਿਹੜਾ"

ਇਹ ਗੌਣ ਤਾਂ ਗਾਵੇਂ, ਪਰ ਤਦੋਂ ਇਹ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ— 'ਸਹੁਰਾ ਭੀ ਹੈ ਸੁਪਨਾ ਹੋਣਾ ਆ ਮੈਂਲਿਆ ਹੁਣ ਜਿਹੜਾ।' ਸਭ ਹੀ ਸੁਪਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਕੀਹ ਇਹ ਭੀ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਹੁਣ ਬੀਤ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਉਹ ਹੋ ! ਸੁਖ ਨਹੀ ਰਹੇ ਤਦ ਦੁੱਖ ਕਦ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ ਹਨ ! ਓਹ ! ਮੇਰੇ ਮਨ ! ਤੂੰ ਫੇਰ ਕਿੱਧਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੈਂ ? ਹੈਂ ਫਿਰ ਪਰਤ ਪਿਆ ਹੈਂ, ਭਲੇ ਪਾਸੇ, ਪਰਤ ਮੇਰੇ ਮਨਾਂ। ਇਹ ਰਜ਼ਾ ਹੈ। ਨਾ ਦੁਖ ਹੈ ਨਾ ਸੁਖ ਹੈ। ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਖੇਲ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਉਹ ਭੀ ਡਿੱਠਾ ਤੇ ਇਹ ਭੀ ਡਿੱਠਾ। ਜੋ ਡਿੱਠਾ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਕੌੜਾ ਮਿੱਠਾ ਸਭ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਕੀ ਹੈ ? ਬੀਤੇ ਦੀ ਯਾਦ, ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਹਾਵੇ ਤੇ ਦੁਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਸਕਾਂ। ਜੇ ਤੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਵਰਤੇਂ ਤੇ ਬੀਤ ਗਏ ਦੇ ਹਾਵੇ ਤੇ ਰੋਣੇ ਛੱਡ ਦੇਵੇਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਨਾਮ ਵਿਚ ਵੱਸੇਂ। ਗੁਰਵਾਕ ਯਾਦ ਕਰ "ਏਹਤ ਤੇਹੜੇ ਛਡਿ ਤੂੰ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੁ ॥" ਫੇਰ ਦੇਖ ਤੂੰ ਸੁਖੀ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਹੈਂ ਤੇ ਨਾਮ। ਨਾਮ ਹੈ ਤੇ ਤੇਰੀ ਸੁਰਤ ਦੀ ਇਸ ਨਾਲ ਲਪੇਟ...ਹਾਈ ! ਇਸ ਮਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵੇਰ ਠੇਡੇ ਲਾਏ ਹਨ। ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰਬਤਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਖਾੜੀਆਂ ਤੇ ਔਖੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਥਾਣੀਂ ਲੰਘਦੇ ਹਨ। ਕੌਣ ਕਦੇ ਸ਼ਿਖਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹੇ ਘਾਟਿਆਂ ਤੋਂ ਜੀ ਚੁਰਾਇਆ ਹੈ ? ਦੇਖੋ ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਰਹੀ ਹਾਂ ਕਿ ਰਜ਼ਾ ਤੇ ਖਲੋਵਾਂ, ਪਰ ਫੇਰ ਖਿਆਲ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਹੈ ਮੇਰੀ। ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਨਹੀਂ। ਛੜੀ ਵੀਚਾਰ ਕੀਹ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਮੈਂ ਵੀਚਾਰ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਲੈ ਆਵਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਨਾਮ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਲਗ ਪਵਾਂ ਹੁਣੇ, ਕਾਰ ਵਿਚ ਲਗਾਂ ਤਾਂ ਨੀਵਿਆਂ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਵੀਚਾਰਾਂ ਭੀ ਮੋੜਾ ਖਾ ਜਾਣ।

ਮਾਈ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵੱਲ ਲਗ ਪਈ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਨੀਂਦ ਆ ਕੇ ਖੁਲ੍ਹੀ। ਅੰਦਰੋਂ ਕਿਸੇ ਤਾਕਤ ਨੇ ਵਗਾਹਕੇ ਮਾਰਿਆ, ਅਰ ਬੇਖ਼ਬਰੇ ਮਨ ਵਹਿਣਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਪਿਆ:—"ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ ਮੇਰੀ ਜੀਤ ਨੂੰ ਕੀਹ ਰੋਗ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਵੈਦ ਨੂੰ ਨਾ ਦੱਸਿਆ, ਕੋਈ ਓਹੜ ਪੋਹੜ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕਰਦੇ ਭੀ ਕੀਹ ? ਤੱਤ ਫੱਟ ਤਾਂ ਤੁਰ ਗਈ, ਨਾ ਦੁਖ ਨਾ ਪੀੜ, ਕੰਨ ਭੀ ਨਾ ਤੱਤਾ ਹੋਇਆ !...ਹੈਂ ! ਓਹ ਹੋ, ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਚਲੀ ਗਈ? ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਬਖਸ਼ ! ...ਤੇਰੀ ਰਜ਼ਾ ! ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਸੁਰਤ ਬਹੁਤ ਹੇਠ ਉੱਤਰ ਆਈ ਹੈ, ਨਾਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦੀ। ਹੱਛਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਡੰਗਾ ਲਾਓ।" ਇਉਂ ਕਹਿ ਕੇ ਚੁਪ ਚਾਪ ਖਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਜਦ ਇਹ ਤੁਕ ਆਈ "ਜਿਸਨੋ ਬਖਸੇ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ॥ ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ॥" ਤਦ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਪਾਠ ਦੇ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ! ਤ੍ਰਬਕ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, "ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਚਲੀ ਗਈ ਸਾਂ ? ਪਾਠ ਐਨਾ ਮੁੱਕ ਗਿਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਊ ? ਮਨ, ਹੇ ਮਨ ! ਚੰਚਲ ਚੋਰ ! ਤੂੰ ਬੜਾ ਦੁੱਖ ਦੇਵਾ ਹੈਂ।...ਬਖਸ਼ੇ ਗੁਰੂ ਜੀ !" ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਫੇਰ ਪਾਠ ਵਿਚ ਤੁਰੀ। ਕੁਛਕੁ ਪਾਠ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮਨ ਹੁਰੀਂ ਫੇਰ ਖਿਸਕ ਗਏ, ਤਦੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜਦ 'ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਮਾਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, "ਅਜੇ ਸੁਰਤ ਨੀਵੀਂ ਹੈ। ਹੱਛਾ ਹੁਣ ਗੱਜ ਕੇ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰੀਏ"। ਹੁਣ ਲੱਗੀ ਉੱਚੀ ਪਾਠ ਕਰਨ। ਆਪਣੀ ਹੀ ਪਿਆਰੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕੰਨ ਮਸਤ ਹੋ ਗਏ। ਭੋਗ ਪੈ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਮਨ ਹੁਰੀਂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਫੇਰ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਏ—ਹੋਇਆ ਸੋ ਹੋਇਆ, ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਕਲੇਸ਼ ਝੱਲਣੇ ਪੈਣਗੇ।···ਫੇਰ ਹੋਸ਼ ਆਈ, ਹਾਹੁਕਾ ਭਰਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ: 'ਹੱਛਾ ਮਨਾਂ ਲੈ ਹੁਣ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰੀਏ।' ਜਿਉਂ ਅਰਦਾਸੇ ਦੀ ਪੌੜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਕਛ ਠੰਢ ਵਰਤੀ ਹੋਈ ਜਾਪੀ, ਕਛ ਟਿਕਾਉ ਭੀ ਆਇਆ। ਮਾਈ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਸ਼ੁਕਰ ਆਖਿਆ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨੀਂਦ ਅਰ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਸੁਖ ਭਾਸਿਆ। ਫੇਰ ਮਾਈ ਸੌਂ ਗਈ, ਪਰ ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਬਾਦ ਜਾਗ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ। ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਚੋਂ ਨੀਰ ਜਾਰੀ ਹੈ, ਰੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਵੀਚਾਰ ਨਹੀਂ, ਖੋਈ ਸੋਚ ਨਹੀ ਹੈ, ਰੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਨੈਣ ਵਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੁੰਨਤਾ ਛਾ ਰਹੀ ਹੈ।। 'ਧੰਨ ਤੂੰ ਹੈਂ, ਸ਼ੁਕਰ ! ਬਖਸ਼'। ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸੁਰਤ ਅਡੋਲ ਹੋ ਗਈ; ਫੁਰਨੇ ਰੁਕ ਗਏ, ਨਾਮ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਬੱਸ ਹੁਣ ਕੌਣ ਦੁਖੀ ਹੈ ? ਹੁਣ ਦੁਖ ਕਿਸ ਨੂੰ ਹੈ ? ਹੁਣ ਤਾਂ ਸੁਰਤ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ "ਕਉਨੁ ਮੂਆ ਰੇ ਕਉਨੁ ਮੂਆ॥ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਮਿਲਿ ਕਰਹੁ ਬੀਚਾਰਾ ਇਹ ਤਉ ਚਲਤੁ ਭਇਆ॥ ਸੁਰਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਨਿਮਗਨ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਫੇਰ ਨੀਂਦ ਨੇ ਪਲਟਾ ਖਾ ਲਿਆ। ਮਾਈ ਸੌਂ ਗਈ, ਪਰ ਅੱਧ ਹੀ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਜਾਗ ਪਈ। ਇਹ ਨੀਂਦ ਕੋਈ 'ਸੁਭਾਗੀ ਨੀਂਦ ਸੀ। ਮਾਈ ਕੀਹ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਹੌਲਾ ਫੁੱਲ ਹੈ, ਰੂਹ ਉਚੇ ਵੈਰਾਗ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀ ਪਈ ਹੈ, ਨਿਰਬਲਤਾ ਪਰ ਸੁਖਾਵੀਂ ਨਿਰਬਲਤਾ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਪਸਰ ਪਿਆ। ਘੜਿਆਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, ਤ੍ਰਿਪਹਿਰਾ ਵੱਜ ਗਿਆ, ਮਾਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ: "ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਉੱਠਾਂ, ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਂ, ਪਤੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਾਵਾਂ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਨੂੰ ਚੱਲੀਏ। ਪਰ ਵਾਹ ਪਤੀ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਐਉਂ ਗਏ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੂਣ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਲੂਣ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਨ੍ਹਾਉਂਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ।···ਪਿਆਰੀ ਜੀਤ ! ਜਾਗ ਤ੍ਰਿਪਹਿਰਾ ਵੱਜ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਨ੍ਹਾ ਧੋ ਆਈ ਹਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਡੇਰ ਦੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਿਆਰੀ ! ਤੂੰ ਅੱਜ ਡੇਰ ਕਿਉਂ ਲਾਈ ? ਜਾਗ ਪਿਆਰੀ ਚੱਲੀਏ !···ਪਰ ਹਾਂ ਪਿਆਰੀ ! ਤੂੰ ਹੁਣ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨੀਆਂ ਵਾਂਙੂ ਨਹੀਂ

ਜਾਂਦੀ ਜੋ ਜਲ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਠੰਢਕਾਂ ਲੈ ਕੇ ਪਰਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਐਉਂ ਗਈਓਂ ਜਿਕੂੰ ਜਲ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜੀ ਮਛੁਲੀ ਜਲ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਪਰਤਦੀ। ਹਾ, ਹਾ, ਅੱਜ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਵੇ ਲੋਕੋ! ਅੱਜ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਕੌਣ ਲਿਜਾਏ? ਮਰਨਾ ਕੂੜ ਵੇ ਲੋਕੋ, ਪਰ ਮਰਨਾ ਸੱਚ ਵੇ ਲੋਕੋ। ਧੀਰਜ ਕਰੋ ਪਰ ਮਰ ਗਿਆਂ ਦੇ ਵਿਗੋਚੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੇ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਸਾਥੀਓ? ਤੋੜ ਤਾਂ ਨਿਬਾਹ ਜਾਂਦਿਓ ਜੇ! ਤੁਹਾਡੀ ਮਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ: 'ਨਾਨਕ ਕਚੜਿਆਂ ਸਿਉ ਤੋੜਿ ਢੂੰਢਿ ਸਜਣ ਸੰਤ ਪਕਿਆ ॥ ਓਇ ਜੀਵੰਦੇ ਵਿਛੁੜਹਿ ਓਇ ਮੁਇਆ ਨ ਜਾਹੀ ਛੋੜਿ ॥' ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਛੱਡ ਗਏ? ਦੇਖੋ ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਕਿੱਕੂੰ ਜਾਵ੍ਹਾਂ?…ਹੈਂ? (ਤ੍ਰਬ੍ਹਕ ਕੇ)…ਹੈਂ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਚਲੀ ਗਈ, ਪਿਆਰੇ ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਨ। ਸਤਿਸੰਗ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਜਿੱਥੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨਾਮ ਹੈ। ਸੋ ਹੇ ਮਨ! ਉਲਟ, ਨਾਮ ਵਿਚ ਆ ਜਾ।" 'ਆ ਜਾ' ਕਹਿੰਦੀ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਆਏ ਪਰ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁੱਕ ਗਏ, ਸੁਰਤ ਇਕ ਕੜਾਕਾ ਖਾਕੇ ਚੜ੍ਹੀ, ਅਡੋਲ ਧੁਨਿ ਨਾਮ ਦੀ ਬੱਝ ਗਈ। ਹੁਣ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ ਗਈ। ਆਵਾਜ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਖੜੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ "ਪਿਆਰੀ ਅੰਮਾਂ ਜੀ! ਆਓ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਚੱਲੀਏ, ਅੱਜ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਗੀ ਆਏ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਸੁਹਣਾ ਕੀਰਤਨ ਹੋਵੇਗਾ।"

ਇਹ ਪਿਆਰੀ, ਲਾਡਲੀ, ਤੋਤਲੀ ਤੇ ਦਾਨੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਈ ਉੱਠੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ; ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ, ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਠੰਡ ਪੈ ਗਈ। ਅਜੇ ਮਾਈ ਨੂੰ ਤਨਕ ਆਸਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਲੋੜੀਦਾ ਸੀ। ਮਾਈ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ, ਸੁਰਤ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਥੂਲ ਆਸਰਾ ਲੈਕ, ਗੁਰੂਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਸੂਖਮ ਆਸਰਾ ਪਾਕੇ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵਾਂ ਆਸਰਾ ਲੈਕੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਜੁੜ ਗਈ ਅਰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਤਕ ਨਾਮ ਵਿਚ ਏਕਾਗਰ ਹੋਈ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਨਿਮਗਨ ਰਹੀ।

ਐਉਂ ਬੀਤੀ ਦੂਸਰੀ ਔਖੀ ਰਾਤ

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਭੈਣ ਜੀ! ਮਾਈ ਬਹੁਤ ਤਕੜੀ ਸੀ, ਰਾਤ ਕਿੰਨੀ ਵੇਰ ਸੁਖ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਜਾ ਜਾ ਕੇ ਫੇਰ ਘਬਰਾ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਫੇਰ ਉੱਚੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਅਖੀਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪਯਾਰਦਾ ਆਸਰਾ ਪਾ ਕੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਹੋ ਗਈ, ਇਹ ਕੀ ਗਲ ਹੋਈ?

ਸੁਭਾਗ ਜੀ—ਵਿਚੇ ਦੱਸਿਆ ਜੁ ਹੈ—ਸੁਰਤ ਅਜੇ ਤਨਕ ਆਸਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਲੋੜਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਮਾਈ ਅਜੇ ਆਪਣੇ ਅਭਯਾਸ ਵਿਚ ਉਸ ਟਿਕਾਣੇ ਨਹੀ ਸੀ ਅੱਪੜੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਕੇਵਲ ਆਤਮਾਂ ਹੀ ਆਤਮਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਸ ਅੰਦਰਲੇ ਆਸਰੇ ਨਾਲ ਸੁਖ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰਧਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਦੂਰ ਤਕ ਸਰੀਰਕ ਆਸਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਨਹੀਂ ਛੁਡਵਾਯਾ। ਸੋ ਜਦ ਤਕ ਮਨ ਕੇਵਲ ਆਤਮ ਬਲ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਤਦ ਤਕ ਪਰਤ ਪਰਤ ਕੇ ਸੰਸਾਰਕ ਆਸਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਫੇਰ ਅਤੀਤ ਅਭਯਾਸੀ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤਾਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੁਰਤ ਪਕਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬੇਮਲੂਮ ਆਪਣੇ ਆਸਰੇ ਖੜੋਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੂਸਰੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਮਾਈ ਪਹਿਲੇ ਸਦਮੇ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਵਧੇਰੇ ਛੇਤੀ ਟਿਕਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਆਤਮ ਬਲ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਠੱਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਇਹ ਜੋ ਦੁਖੀ ਮਨ ਦੇ 'ਸੁਖ ਦੇ ਘਟ ਜਾਣ' ਦੇ ਤਰਲੇ ਤੇ ਜਤਨ ਤੁਸਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ ਅਮੋਲਕ ਹਨ ਪਰ ਮੈਂ ਜਿਸ ਬਿਰਹੇ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਤਰਲੇ ਡਾਢੇ ਅਮੁੱਲ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ; ਜੇ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਕਿ ਜੋ ਵਿਜੋਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਸੁਖ ਵਿਚ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪੜਕੇ ਸ਼ੈਦ ਪੂਰਾ ਮੁੱਲ ਨਾ ਪਾ ਸਕੇ।

ਸੁਭਾਗ—ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਦਾ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ। ਹਰ ਜੀਵ ਉਤੇ ਦੁੱਖ ਤੇ ਵਿਜੋਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਪੋਥੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਦਾਰੂ ਹੈ ਕਿ 'ਦੁਖੀ ਦਿਲ ਕਿਵੇਂ ਹੰਭਲੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਦੁਖ ਦੀ ਨੈਂ ਨੂੰ ਤਰ ਨਿਕਲਣ' ਇਸੇ ਪਰੋਜਨ ਲਈ ਇਹ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪੋਥੀ ਇਕ ਦਾਰੂ ਹੈ ਜੋ ਪਯਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਣਸ ਜਾਣ ਦੀ ਪੀੜਾ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਕੰਮ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਲਓ ਹੁਣ ਅਗੋਂ ਪੜ੍ਹਾਂ ਕਿ ਕੱਲ?

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਇਕ ਰਾਤ ਹੋਰ ਅੱਜ ਸੁਣਾ ਦਿਓ, ਬਾਕੀ ਕੱਲ।

ਸੁਭਾਗ—

ਤੀਜੀ ਰਾਤ

ਮਾਈ ਕੁਛ ਚਿਰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਫਿਰ ਆ ਗਈ, ਚਿੱਤ ਸਦਮਾ ਸਹਾਰਕੇ ਕੁਛ ਸਤੋਗੁਣ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਮਲੂਮ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਮਾਈ ਰੋਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਤੇ ਹੁਣ ਘੱਟ ਹੀ ਕਦੇ ਅੱਥਰੂ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਹਾਂ, ਅੱਜ ਕਲ ਭੀ ਕਈ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਰੋਂਦੇ, ਪਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਘੋਰ ਤਮੋਗੁਣ ਵਿਚ ਜਾਂ ਮਾਨ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕਿ ਜੇ ਰੋਏ ਤਾਂ ਲੋਕੀ ਕਹਿਣਗੇ, ਪਰ ਮਾਈ ਦਾ ਯਤਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਸਿਦਕ ਆਵੇ, ਰਜ਼ਾ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਲੱਭੇ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਜਾਗਤੀ ਜੋਤ ਹੋ ਦਿੱਸੇ, ਐਉਂ ਰੋਣ ਨਾ ਆਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਨਾਮ ਅਭਯਾਸ ਵਿਚ ਸੁਖੀ ਲੰਘ

ਗਿਆ। ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਦੇ ਤੜਕੇ ਉੱਠਣਾ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਸੁਰਤ ਜੋੜ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਣਾ, ਸੋਝਲੇ ਹੋਏ ਧਰਮਸਾਲਾ ਜਾਣਾ, ਫੇਰ ਆਕੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ, ਫੇਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਜਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਯਾ ਲੋੜਵੰਦ ਨੂੰ ਛਕਾ ਆਪ ਛਕਣਾ, ਫੇਰ ਕੁਛ ਕੰਮ ਲੈ ਬੈਠਣਾ, ਗੁਆਂਢਣਾ ਨੇ ਆ ਜੁੜਨਾ, ਸਤਿਸੰਗ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿਣਾ, ਲੌਢੇ ਪਹਿਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕ ਕੇ ਧਰਮਸਾਲ ਜਾ ਕੇ ਸੋਦਰ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਸੁਣਨੀ, ਰਹਿਰਾਸ ਪੜ੍ਹਨੀ ਯਾ ਸੁਣਨੀ, ਰਾਤੀਂ ਸਹਿਲਾ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੁਰਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਜੋੜ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਣਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਸਹਿਲੇ ਬੀਤਣ ਲੱਗੇ। ਪਤੀ ਤੇ ਪੁੱਤ੍ਰੀ ਦੀ ਯਾਦ ਮਿਟ ਨਹੀਂ ਗਈ, ਯਾਦ ਹੈ, ਪਰ ਕੇਵਲ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਬਣਕੇ ਹਿਰਦੇ ਮੰਡਲ ਤੇ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਇਹ ਕਿ ਮੌਤ ਸੱਚ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਇਹ ਕਿ ਮੌਤ ਲਈ ਐਦਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ ਜਿੱਦਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਕੇ ਪਤੀ ਤੇ ਪਿਆਰੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਗਏ ਹਨ। ਜਦ ਕਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਦਾ ਵੈਰਾਗ ਉੱਠੇ ਤਦ ਝਟ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਕੇ ਸ਼ੋਕ ਦੀ ਖੱਡ ਟੱਪ ਕੇ ਲਿਵ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ।

ਪਰ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਦਾਨੇ ਕੁਛ ਅਰਰਜ ਕੌਤਕਹਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂਦਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਧ੍ਰੋਹੀ, ਦੁਖ ਦਾਤਾ ਅਰ ਨਿਰਦਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਾਦਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਧੂਹ ਵਾਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਸਤਾਦ ਕਰਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਪਲਟੇ, ਬਦਲਾਉ, ਕਲੇਸ਼ ਤੇ ਦੁਖ ਜਗਿਆਸੂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਘੁਮਿਆਰ ਦੀ ਥਾਪੀ ਜੋ ਸਲੂਕ ਭਾਂਡੇ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਹਿਰਣ ਤੇ ਵਦਾਣ ਜੋ ਸਲੂਕ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸੋਈ ਸਲੂਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਖਖੇੜ ਬਖੇੜ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸਲੂਕ ਕੋਈ ਪੱਟ ਦੀ ਸੇਜਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਰੂੰ ਦਾ ਗੁਦੇਲਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਚੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਵੇ ਦਾ ਤਾਉ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਕਰ ਹੀ ਇਹ ਤਾਉ ਦੁਖਦਾਈ ਭਾਸਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਐਉਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਖ ਸਮਝਦੇ ਹਨ :—

"ਦੁਖੁ ਦਾਰੂ ਸੁਖੁ ਰੋਗੁ ਭਇਆ ॥"

ਪੁਨਾ :—

"ਦੀਵਾ ਮੇਰਾ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਦੁਖੁ ਵਿਚਿ ਪਾਇਆ ਤੇਲੁ ॥
ਉਨਿ ਚਾਨਣਿ ਓਹੁ ਸੋਖਿਆ ਚੂਕਾ ਜਮ ਸਿਉ ਮੇਲੁ ॥"

ਮਾਈ ਦਾ ਨਾਮ ਦਾ ਦੀਵਾ ਲਟ ਲਟ ਬਲ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਦੋ ਭਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਤੇਲ ਓਸ ਵਿਚ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਦੀ ਲਾਟ ਚਾਨਣਾ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ! ਦੋ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਤੇਲ ਜਦ ਸੁੱਕਣ ਤੇ ਆਇਆ ਤਦ ਤੀਸਰਾ ਤੇਲ ਦਾ ਕੁੱਪਾ ਹੋਰ ਆ ਡੁੱਲ੍ਹਾ। ਦੁੱਖ ਦੇ ਤੇਲ ਨੇ ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ। ਨਾਮ ਦੇ ਦੀਵੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਬਿਨ ਤੇਲ ਸਦਾ ਬਲਣ ਲਗ ਪੈਣਾ ਹੈ :—

ਅਛਲ ਛਲਾਈ ਨਹ ਛਲੈ ਨਹ ਘਾਉ ਕਟਾਰਾ ਕਰਿ ਸਕੈ ॥ ਜਿਉ ਸਾਹਿਬੁ ਰਾਖੈ ਤਿਉ ਰਹੈ ਇਸੁ ਲੋਭੀ ਕਾ ਜੀਉ ਟਲਪਲੈ ॥੧॥ ਬਿਨੁ ਤੇਲ ਦੀਵਾ ਕਿਉਂ ਜਲੈ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਪੋਥੀ ਪੁਰਾਣ ਕਮਾਈਐ ॥ ਭਉ ਵਟੀ ਇਤੁ ਤਨਿ ਪਾਈਐ ॥ ਸਚੁ ਬੂਝਣੁ ਆਣਿ ਜਲਾਈਐ ॥੨॥ ਇਹੁ ਤੇਲੁ ਦੀਵਾ ਇਉ ਜਲੈ ॥ ਕਰਿ ਚਾਨਣੁ ਸਾਹਿਬ ਤਉ ਮਿਲੈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ ਇਤੁ ਤਨਿ ਲਾਗੈ ਬਾਣੀਆ ॥ ਸੁਖੁ ਹੋਵੈ ਸੇਵ ਕਮਾਣੀਆ ॥ ਸਭ ਦੁਨੀਆ ਆਵਣ ਜਾਣੀਆ ॥੩॥ ਵਿਚਿ ਦੁਨੀਆ ਸੇਵ ਕਮਾਈਐ ॥ ਤਾ ਦਰਗਹ ਬੈਸਣੁ ਪਾਈਐ ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬਾਹ ਲੁਡਾਈਐ ॥੪॥੩੩॥

[ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੫

ਪਰ ਮਾਈ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਦੀਵਾ ਅਜੇ ਕੁਛ ਚਿਰ ਦੁਖ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਬਲਣਾ ਹੈ। ਸੋ ਭਾਣਾ ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਵਰਤਿਆ ਕਿ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰ ਰਹੀ ਮਾਈ ਇਕ ਆਏ ਆਚਨਕ ਪਰਾਹੁਣੇ ਤੋਂ ਇਹ ਸੋ ਸੁਣਦੀ ਹੈ:—

"ਮਾਈ! ਆਨੰਦਪੁਰ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖ ਸਭ ਕਤਲ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਰਾਜ ਭਾਗ, ਉਹ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਖੇੜਾ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਆਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਹਿੱਸਾ ਫੂਕ ਰਾਖ ਦਾ ਢੇਰ ਹੈ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਮਾਤਾ ਟੋਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਅਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹੀ ਜਾਣੇ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਮਾਈ! ਐਸ਼ੂਰਜ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇਰੇ ਨੌਨਿਹਾਲਾਂ, ਤੇਰੇ ਵਾਲੀਆਂ, ਤੇਰੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉਮੈਦਾਂ ਦੇ ਉਧਬਨ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਛਾ ਗਈ ਹੈ।"

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਵੇਖੋ ਮਾਤਾ ਦਾ ਉਜਿਆਰਾ ਦਿਲ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਬਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਧੁੰਆਂਧਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਾਇ! ਧਰਮ ਦੀਆ ਔਖੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ, ਐਨਾਂ ਸਾਧਨ, ਐਨਾ ਸਤਿਸੰਗ, ਐਨੇ ਜੱਫਰ ਜਾਲੇ ਪਰ ਦੁੱਖ ਸੁਣਕੇ ਦਿਲ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਛ ਆਸ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮਨ ਰਜ਼ਾ ਤੇ ਖੜੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਦੁੱਖ ਸੁਣਕੇ ਹੀ ਢਹਿ ਪਿਆ। ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ, ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ, ਪਿਆਰੇ ਜਵਾਈ, ਕਿਸ ਅਪਦਾ ਵਿਚ ਆ ਗਏ? ਲਾਲ ਦੁਲਾਰੇ ਕਿੱਧਰ ਜਾ ਲੁਕੇ? ਉਹ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮ ਵਾਲਾ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਸੁਖ ਸਦਨ, ਉਹ ਆਰਾਮ ਦਾ ਮੰਡਲ ਜਿਥੇ ਓਹ ਸਖ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਰਾਖ ਦਾ ਢੇਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਰ ਤੁਰਕਾਨੀ ਸੈਨਾ ਓਥੇ ਊਧਮ ਮਚਾ ਰਹੀ ਹੈ!...ਹੈਂ ਹਾ, ਓਹ ਕਿਥੇ ਚਲੇ ਗਏ! ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਲਾਰਿਆਂ ਤੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਮੇਰ ਆਂ ਮੋਹ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਦੁਹਿ ਤਣਾਵਾਂ ਗੱਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਪਹਿਲੀ ਸੱਟ ਨੇ ਇਹ ਹਾਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੱਕਰ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਹਉਮੈਂ, ਜੋ ਹੁਣ ਬੇਸੁਧੀ ਜੇਹੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ

ਜਾਗੀ । ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ, 'ਹਾਇ ! ਮੈਂ ਦੁਖਿਆਰੀ ! ਮੇਰਾ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਬਿਧਾਤਾ ਨੇ ਕੁਛ ਲੇਖ ਨਾ ਲਿਖਿਆ !'

ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਇਹ ਮਾੜੀ ਸੋ ਸਾਰੇ ਉਡ ਗਈ ਹੈ। ਆਂਢੀ ਗੁਆਂਢੀ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗੀ ਘਮਾ ਘਮ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਲੇਸ਼ ਬੀ ਮਾਮੂਲੀ ਨਹੀਂ । ਗੁਰੂ ਖੇਦ ਸਹੇ ਤੇ ਸੰਗਤ ਦਾ ਕੋਈ ਜੀ ਝੱਲ ਸੱਕੇ, ਅਨਹੋਣੀ ਖੇਡ ਹੈ । ਸੰਝ ਤਕ ਆਵਾਜਾਈ ਰਹੀ, ਦੁਖ ਦੀ ਪੋਥੀ ਦਾ ਪਾਠ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਘਰ ਘਰ ਸ਼ੋਕ ਸੀ ਪਰ ਜਿਸ ਘਰ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੀ, ਉਹ ਘਰ ਸ਼ੋਕ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ, ਲੋਕੀਂ ਬੁਲਾ ਬੁਲਾਕੇ ਚਲੇ ਗਏ । ਇਕੱਲੀ ਮਾਈ ਹੁਣ ਘਬਰਾ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਇਕੱਲ ਝੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੁਖ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਨੇ ਨਾਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲ ਰਹੇ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਰੋੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਉਹ ਬੁਛਾੜ ਵੱਜੀ ਹੈ ਕਿ ਹੜ੍ਹ ਤੇ ਕੱਪਰਾਂ ਭਰੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਡੁੱਬੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਾਲੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਸੁਰਤ ਵਿਚੋਂ ਨਾਮ ਦੀ ਲੈ ਉਭਾਸਰਦੀ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਗੁੰਮ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਜੁਲ੍ਹੇ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਪਈ, ਚੌਂਕੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਸਰੀਰ ਮਾਨੋਂ ਹਿੱਲਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੰਜੇ ਤੇ ਸੌਣ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਬੈਠਾ ਉਥੇ ਬੈਠਾ ਹੀ ਸੁੰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ! ਅੱਧੀ ਕੁ ਰਾਤ ਬੀਤ ਗਈ, ਨੀਂਦ ਆਈ, ਹੰਝੂ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੜਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆਈ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਮਾਨੋਂ ਬਾਹਰ ਰੋੜ੍ਹ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਊਂਘਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, 'ਹਾਇ ! ਮੈਂ ਦੁਖੀਆ ਕੀਹ ਕਰਾਂ ? ਕੀਕੂੰ ਉੱਡ ਮਿਲਾਂ ? ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰਿ ਤੋਂ ਆ ਗਈ ? ਅੱਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀ, ਮੌਤ ਦੀ ਘਾਟੀ ਟੱਪਕੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨੇਹੁੰ ਤੋੜਦੀ। ਪਰ ਵੱਸ ਦੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਕੀ ਵੱਸ ? ਮੇਰੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ।···ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਭਲਾ ਕਰਮ ਹੋਏ, ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਹਦੇ ? ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਖੇਦ ਕਿਉਂ ਪਏ ਹਨ ? ਕਰਮ ਨਹੀਂ ! ਇਹ ਮਾਲਕ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਕੋਈ ਗੁੱਝਾ ਭੇਤ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਮੇਰੀ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਕਿਉਂ ਐਸਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ? ਕੋਈ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਦੁਖੀ ਹਾਂ ?" ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਗਿਆਨ ਸੂਰਜ ਦੀ ਕਿਰਣ ਸੀ ਜੋ ਗ਼ਮ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਘਟਾ ਨੂੰ ਪਾੜਕੇ ਨਿਕਲੀ, ਪਰ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਬੱਦਲ ਚਾਲ ਨੇ ਉਹ ਫੇਰ ਲੋਪ ਕਰ ਲਈ।

'ਆਹ' ! ਲੱਗੀਆਂ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਕੌਣ ਜਾਣੇ ?

"ਸੋ ਕਤ ਜਾਨੈ ਪੀਰ ਪਰਾਈ ॥
ਜਾਕੈ ਅੰਤਰਿ ਦਰਦੁ ਨ ਪਾਈ ॥"

'ਨਾਮ ਵਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਮਾਈ ਰੁੜ੍ਹ ਗਈ !' ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਕੋਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੱਪਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਖਾਕੇ ਬਚ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਡੁੱਬਣਾਂ ਨਾਂ, ਘੁੰਮਣ ਘੇਰਾਂ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਤੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ "ਲਹਰੀ ਨਾਲਿ ਪਛਾੜੀਐ ਭੀ ਵਿਗਸੈ ਅਸਨੇਹਿ" ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੀ ਕਠਨ ਹੈ । ਮਾਈ ਦੀ ਸੁਰਤ ਗ਼ਮ ਤੇ ਵੀਚਾਰ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿਚੋਂ ਪਲਟਾ ਖਾ ਗਈ। ਨਾਮ ਦੀ ਗਪਤ ਧੁਨੀ, ਜੋ ਪੱਕ ਗਈ ਸੀ, ਉੱਚੀ ਆਕੇ ਭੁਰ ਪਈ ਹੈ। ਸਮਝ ਆਈ : ਜੋ ਕੁਛ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵਰਤਿਆ ਓਹ ਸਮਰੱਥ ਇਸ ਨੂੰ ਟਾਲ ਸਕਦੇ ਸੇ ਓਹਨਾਂ ਝੱਲਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਬਉਰੀ ਹੁਣ "ਹਾਇ ਕੀਹ ਹੋਇਆ, ਹਾਇ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ, ਹਾਇ ਕੀਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਹਾਇ ਕੀਹ ਹੋਵੇਗਾ" ਦੇ ਵਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਤੋਂ ਭੁੱਲ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਸਗਲ ਰੋਗ ਦਾ ਦਾਰੂ ਨਾਮ ਹੈ, ਮੈਂ ਰੋਗੀ ਹਾਂ : "ਸੰਸਾਰ ਰੋਗੀ ਨਾਮੁ ਦਾਰੂ ਮੈਲੁ ਲਾਗੈ ਸਚ ਬਿਨਾ ॥" ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਨਾ "ਨਾਮ ਅਉਖਧੁ ਜਿਹ ਰਿਦੈ ਹਿਤਾਵੈ ॥ ਤਾਹਿ ਰੋਗੁ ਸੁਪਨੈ ਨਹੀਂ ਆਵੈ" ਇਹ ਦਾਰੂ ਖਾਵਾਂ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਅੰਦਰ ਬੇਮਲੂਮ ਚਲ ਰਹੇ ਨਾਮ ਦੀ ਤਾਰੂ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਇਸ ਵੀਚਾਰ ਨੂੰ ਬਿਜੈਮਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਈ ਉੱਠੀ, ਉੱਠ ਕੇ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋਤਾ, ਇਕ ਟੋਟਾ ਮਿਸਰੀ ਦਾ ਚਿੱਥ ਕੇ ਦੋ ਘੁਟ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ! ਗਲ ਪੱਲਾ ਪਾ ਕੇ ਖੜੋ ਗਈ, ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ :—

"ਹੇ ਚੋਜੀ ਗੋਬਿੰਦਾ ! ਹੇ ਚੋਜੀ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ! ਤੇਰੇ ਚੋਜਾਂ ਦਾ ਤੂੰ ਜਾਣੂੰ ਹੈਂ । ਮੈਂ ਅਨਜਾਣ ਮੂਰਖ ਹਰਖ ਸ਼ੋਕ ਵਿਚ ਰੁੜ ਰਹੀ ਹਾਂ ਅਰ ਇਸ ਰੋੜ੍ਹ ਵਿਚ ਬੇਮੁਖ ਹੋਕੇ ਆਪ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਰਹੀ ਹਾਂ। 'ਹੇ ਸਮ੍ਰਥ ਅਗਮ ਪੂਰਨ ਮੋਹਿ ਮਾਇਆ ਧਾਰਿ ।! ਅੰਧ ਕੂਪ ਮਹਾਂ ਭਇਆਨ ਨਾਨਕ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰ ॥ ਹੇ ਦਾਤਾ ! ਨਾਮ ਮੈਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰੋ, ਸਿਦਕ ਦਿਓ, ਰਜ਼ਾ ਤੇ ਖੜਾ ਕਰੋ, ਭਾਣਾ ਮਿੱਠਾ ਲੁਆਓ। ਹੇ ਠਾਕੁਰ ਹਉ ਦਾਸਰੋ ਮੈ ਨਿਰਗੁਨ ਗੁਨੁ ਨਹੀ ਕੋਇ ॥ ਨਾਨਕ ਦੀਜੈ ਨਾਮ ਦਾਨੁ ਰਾਖਉ ਹੀਐ ਪਰੋਇ ॥ ਹੇ ਬਖਸ਼ਿੰਦ ! ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਵਾਉ ਨ ਲੱਗੇ । ਆਪ ਰਾਖਾ ਹੋਵੀਂ, ਆਪ ਸਲਾਮਤੀ ਦੇਵੀਂ, ਓਧਰ ਰਾਖਾ ਹੋ ਇਧਰ ਦਾਤਾ ਹੋ। ਬਖਸ਼ ! ਬਖਸ਼ !! ਐਉ ਦੇਰ ਚਿਰ ਅੱਥਰੂ ਕਿਰਦੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੀ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਕੇ ਨਾਮ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਲੱਗ ਪਈ। ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਰੰਗ ਹੋ ਗਏ: ਨਾਮ ਜਪਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਪਦੀ ਜਪਦੀ ਸੌਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸੁੱਤੀ ਦੇ ਕਾਲਜੇ ਵਿਚ ਚੂੰਢੀ ਜਿਹੀ ਭਰੀਂਦੀ ਹੈ, ਤ੍ਰਬ੍ਰਕ ਕੇ ਉਠੱਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਚੋਭ ਅਜੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਫੇਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਹਾਂ ਦੁਖ ਦਾਰੂ ਹੈ, ਪਿਆਰੇ ਨੇ, ਮਿੱਠੇ ਪਿਆਰੇ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕੌੜਾ ਹੈ, ਪਰ ਹੈ ਕਾਰੀ ਦਾਰੂ। ਹਾਇ । ਗੁਰੂ ਆਪ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਤ੍ਰਬ੍ਰਕਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਹੁਕਮ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ :—

"ਐਸਾ ਦਾਰੂ ਲੋੜਿ ਲਹੁ
ਜਿਤੁ ਵੰਞੈ ਰੋਗਾ ਘਾਣਿ ॥"

ਇਹ ਦਾਰੂ ਤਾਂ ਭਾਲਕੇ ਬੀ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਏ, ਵੱਟ ਕਸੀਸ ਤੇ ਲੱਗ ਮੇਰੇ ਮਨ ! ਕਹੁ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਬੱਸ ਹੁਣ ਨਾਮ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਹੁ।

ਐਦਾਂ ਹੁਣ ਨਾਮ ਵਿਚ ਲਗਿਆਂ ਜਾਗਦਿਆਂ ਸੌਂਦਿਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਂਞ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਹੀ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਜੁੱਹ ਵਿਚ ਮਨ ਨੂੰ ਲੰਘ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਫੇਰ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਰੋੜ੍ਹ ਪਿਆ ! ਜਨਮ, ਕੁੜਮਾਈ, ਵਿਆਹ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੁਖ, ਔਲਾਦ, ਔਲਾਦ ਦੇ ਸੁਖ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਹੱਸਣੇ ਰੱਸਣੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅੱਖਾਂ ਅਗੋਂ ਪਲਕਾਰਾ ਮਾਰਕੇ ਲੰਘੇ ਤੇ ਇਕੱਲ ਨੇ ਇਕ ਝਲਕਾ ਮਾਰਿਆ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਬੂਹਾ ਖੜਕਿਆ। ਕੌਣ ਹੈ ? ਸਾਰੇ ਸਤਿਸੰਗੀ। ਇਹ ਕਿਉਂ ਆਏ ਹਨ ? ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀਚਾਰ ਹੋਈ ਕਿ ਅਜ ਸਤਿਸੰਗ ਮਾਈ ਦੇ ਘਰ ਲੱਗੇ, ਵਾਰ ਓਥੇ ਚੱਲਕੇ ਆਰੰਭੀਏ। ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਸੱਟ ਬਹੁਤ ਕਰੜੀ ਹੈ, ਮਤੇ ਮਾਈ ਟੁਰਕੇ ਏਥੇ ਨਾ ਆ ਸਕੇ। ਦੁਖੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹਾਂ, ਪਰ 'ਰਜ਼ਾ' ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸਿਰ ਰੱਖਣੀ ਸਿਖਾਈ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਰਲਕੇ ਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਥਯਾ ਪੜ੍ਹੀਏ ਇਹ ਦਿਸਦਾ ਆਸਰਾ, ਹਾਂ ਦਿੱਸਦੇ ਭਲੀ ਦੇ ਸਤਿ ਸੰਗ ਦਾ ਆਸਰਾ ਪਾ ਕੇ ਮਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੋ ਰਹੀ ਸੁਰਤ ਤਕੜੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਇਹ ਆਸਰਾ ਪਾ ਕੇ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਕੇ ਉੱਠੀ। ਬੂਹਾ ਖੁਹਲਿਆ। ਆਦਰ ਨਾਲ ਬਿਠਾਇਆ, ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ, ਹੱਥ ਜੋੜੇ, 'ਧੰਨ ਧੰਨ ਸਤਿਸੰਗ' ਕਈ ਵਾਰ ਆਖਿਆ। ਪਰ ਸਤਿਸੰਗੀ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਆਏ ਸੇ ਆਦਰ ਲੈਣ ਨਹੀਂ ਸੇ ਆਏ। ਮਾਈ ਦੀ ਧੰਨ ਮੰਨਕੇ ਸਭ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਵਾਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਈ ਦੀ ਸੁਰਤ ਹੁਣ ਨਾਮ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਅਰ ਉਚੇ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਟਿਕ ਗਈ। ਬੀਤ ਗਈ ਅਰ ਐਉਂ ਬੀਤ ਗਈ ਤੀਸਰੀ ਔਖੀ ਰਾਤ।

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਵਾਹ ਵਾਹ ! ਧੰਨ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਸੁਹਣੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਆਸਰਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਭੀ ਰੁੜ੍ਹ ਹੀ ਜਾਂਦੀ। ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ···ਬੀਬੀ ਭੈਣ, ਧੰਨ ਹੈਸੀ ਮਾਈ ਸਭਰਾਈ। ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਐਡੇ ਕਰੜੇ ਖੇਦ ਸੁਣ ਕੇ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਧੰਨ ਸੀ ਉਸ ਮਾਈ ਜੋ ਇੰਨੀ ਨੇੜੇ ਦੀ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਵਾਲੀ ਹੋਕੇ ਗ਼ਮਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਲਹਰ ਪਛਾੜ ਝੱਲ ਝੱਲ ਕੇ ਫੇਰ ਤਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ? ਮੈਂ ਮੂਰਖ ਨੇ ਇਕ ਗੱਲ ਪੁਛਣੀ ਹੈ, ਉਦਾਸ ਤਾਂ ਨਾਂ ਹੋਸੋ ? ਕਿ ਏਡੇ ਸੁਹਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਕ ਜਿੰਦੜੀ ਦੇ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ ਦੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨੈਂ ਨੂੰ ਤਰ ਨਿਕਲਣ ਦੇ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ ਫੇਰ ਸੰਸੇ ਫੁਰਦੇ ਹਨ।

ਸੁਭਾਗ—ਨਾ ਭੈਣ, ਸੰਸਾ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਇਹ ਸੰਸਾਰ[1]। ਇਹੋ ਹੈ ਸਮੁੰਦਰ ਜੋ ਤਰਨਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੈ ਪਰਦਾ ਸਾਡੇ ਤੇ ਸਾਈਂ ਵਿਚ-ਕਾਰ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਉਪਜਣਾ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੱਟਣਾ, ਨਾਮ ਨੇ ਇਸ ਉਤੇ ਤਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਦੇਣੀ ਤਾਰੂ ਸ਼ਕਤੀ। ਹੈਂ ਜੀ··· ਪੁੱਛੋ ਜੀ ਸਦਕੇ।

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਇਹ ਦੁਖ ਆਏ ਮਾਈ ਨੂੰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਲੰਘਦੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਏਹ ਹਾਲ ਰਾਤ ਦਿਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣਗੇ ; ਪਰ ਨਿਰੀ ਇਕੋ ਰਾਤ ਉਖੇਰੀ ਦਿਖਾਈ ਹੈ। ਕੀ ਮਾਈ ਦਿਨੇ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਰਾਤ ਬੀ ਫੇਰ ਇਕੋ ਰਾਤ ? ਕੀ ਅਗਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਾਈ ਪਾਰਗਿਰਾਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਸੁਭਾਗ ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਪਈ ਤੇ ਵੀਚਾਰਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ : ਭੈਣ ਜੀ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸੱਟ ਸਿਰ ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸੱਟ ਦੀ ਸੋ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਦਮਾ ਕਹਿਰਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਕ ਸਨਬੰਧੀਆ ਆ ਜੁੜਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਾਡੇ ਦਰਦ ਵਿਚ ਦਰਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਈ ਵੰਡੀਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਜਦ ਸਾਰੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਘਰ ਵਿਚਲੇ ਬੀ ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਰ ਦੀ ਸੱਟ ਪਈ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੱਲ ਹੋ ਜਾਦੀ ਹੈ। ਨੀਂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਂਦੀ ਨਹੀਂ, ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਟਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਇਕੱਲ ਉਨੀਂਦੇ ਵਿਚ ਮਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਢਿੱਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਚਿੰਤਾਂ ਦੇ ਵਾਰ ਤਕੜੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਖ ਦੀ ਬਹੁੱਲਟਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਰਾਤ ਵਿਚ ਦਾ ਦੁਖ ਤੇ ਦੁਖ ਤੋਂ ਤਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤੇ ਅਗਲੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਵਿਚ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਰੋੜ੍ਹ ਪੈਣੇ ਅਨਹੋਣੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਵਲ ਤੱਕ ਲਓ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ, ਜਦ ਸਾਰੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਸਨ, ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਕੀਕੂੰ ਸੰਭਾਲੀ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਾਨੇ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫੇਰ ਟੁਰ ਜਾਣ। ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਰਹੇ ਤੇ ਸਹਾਰਾ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ ਸਨ : ਹੁਣ ਬੀ ਮੈਨੂੰ ਤਾਹੀਓਂ ਛੋੜ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਤਿਸੰਗੀਆਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਤੁਸਾਨੂੰ ਮਤੇ ਟੋਟ ਪਏ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਕੋਲ ਹੋਵਾਂਗੀ ਤਾਂ ਸਹਾਰਾ ਦਿਆਂਗੀ !

ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਬੀ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਤਿਸੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਈ ਨਾਮ ਤੋਂ ਅਚੇਤ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਸੰਗੀ ਤਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪਯਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾਮ ਦਾ ਜਤਨ ਹੈ, ਜੋ ਅਜੇ ਪ੍ਰਪੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਕਿਤੇ ਐਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਰੋੜ੍ਹ ਵਿਚ ਉਹ ਤਰਲਾ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਏ। ਹੋਰ, ਨਾਮ ਤੋਂ ਅਚੇਤ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਮ ਦੇ ਅਭਯਾਸੀ ਵਧੇਰੇ ਤਕੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਜੇਰੇ ਨਾਲ ਝੱਲਦੇ ਹਨ। ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨਾਮ ਧਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ! ਅਚੇਤ ਲੋਕ ਹਠ ਦੇ ਆਸਰੇ, ਜਾਂ ਦਿਲ ਭੁਲਾਵਿਆਂ ਨਾਲ, ਜਾਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਵਿਛੜਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਦੇ ਹਨ। ਨਾਮ ਦੇ ਤਰਲੇ ਵਾਲੇ ਛੇਤੀ ਦੁਖ ਦੀ ਪਛਾੜ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਉਠਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਪਣੀ ਖੇਪ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਈਂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਮਰਜ਼ੀ ਮੇਲਕੇ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਸੁਖ ਤੇ ਟਿਕਾਉ ਦੇ ਘਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

---

1. ਸਹਸਾ ਇਹੁ ਸੰਸਾਰੁ ਹੈ ਮਰਿ ਜੰਮੈ ਆਇਆ ਜਾਇਆ ॥ [ਮਾਝ ਵਾਰ ਮ: ੧

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਠੀਕ ਹੈ !

ਸੁਭਾਗ—ਲਓ ਹੁਣ ਬਾਕੀ ਰਾਤਾਂ ਕੱਲ ਪੜ੍ਹਾਂਗੇ ।

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਸਤਿ ਬਚਨ । ਤੁਸਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਰਹਿਕੇ ਮੈਨੂੰ 'ਸਾਂਈ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਮਰਜ਼ੀ ਮੇਲਕੇ ਟੁਰਨ' ਤੇ 'ਨਾਮ ਦੇ ਜਤਨ ਵਿਚ ਢਿੱਲੇ ਨਾ ਪੈਣ ਦੇਣ' ਲਈ ਜੋ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ । ਸਾਂਈ ਤੁਹਾਡੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਰਹਿ ਬਣ ਆਵੇ ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਦੁਇ ਰਲ ਬੈਠੀਆਂ ਤੇ ਸੁਭਾਗ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਪੋਥੀ ਵਾਚੀ ।

ਚੌਥੀ ਰਾਤ

ਤੀਸਰੀ ਰਾਤ ਬੀਤ ਗਈ । ਮਾਈ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਜੋ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਬਦਲ ਉਮਡੇ ਸਨ, ਜੋ ਹਟੀ ਬਰਖਾ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਨਿੱਤਰੇ ਹੋਏ ਆਕਾਸ਼ ਵਾਙੂ ਮਨ ਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਲੁਕ ਗਏ ਹਨ । ਪਰ ਜਿਕੂੰ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ ਖਿਹਾ ਬੱਦਲ ਦਿੱਸਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਿੱਕੂੰ ਏਹ ਇੱਛਾ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਲਟਕ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਕਿੱਥੇ ਬਿਰਾਜ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ, ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ ਕਿੱਥੇ ਹੋਣਗੇ, ਪਰਵਾਰ ਸਾਰੇ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਇਆ ਹੋਊ । ਸੁਰਤ ਨਾਮ ਦੇ ਪਰਵਾਹ ਵਿਚ ਅਖੰਡਾਕਾਰ ਤਾਂ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਗਲੀ ਸੁਧ ਜਾਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਮਡ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਰੰਗ ਲੈ ਕੇ ਉਮਡਦੀ ਹੈ । ਭਰੋਸਾ ਤੇ ਸਿਦਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੌਤਕਹਾਰ ਮਾਲਕ ਆਪ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੌਤਕਾਂ ਨੂੰ ਓਹ ਆਪ ਜਾਣਦੇ ਹਨ । ਜੋ ਫਕੀਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜਦੇ ਹਨ ਓਹ ਹਾਰ ਜਿੱਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੂਰਣ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਭੇਤ ਦੇ ਉਹ ਆਪ ਜਾਣੂੰ ਹਨ, ਆਪ ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਅਮਰ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਨੂੰ ਸਮ ਜਾਣਦੇ ਹਨ । ਘਾਬਰਨ ਵਾਲੇ ਜੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹਾਂ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿਦਕ ਦੀਆਂ ਵੀਚਾਰਾਂ ਪੱਛੋਂ ਦੀ ਪੌਣ ਵਾਂਙੂ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਉਡਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਅੱਠ ਦਸ ਦਿਨ ਹੀ ਬੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਫੇਰ ਪੁਰੇ ਦੀ ਬੁਰੀ ਪੌਣ ਝੁੱਲ ਪਈ । ਹਨੇਰੀ, ਘੱਟਾ ਬੱਦਲ ਤੇ ਕੜਕਾਂ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਈ ! ਕਿਸੇ ਰਾਹੀ ਆ ਦੱਸਿਆ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰੇ ਤੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਚਮਕੌਰ ਆਏ, ਓਥੇ ਘੋਰ ਜੁੱਧ ਹੋਇਆਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਸਲਾਮਤ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਵਡੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਉਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਅਰ ਭਾਈ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੇ ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਚਾਲੀ ਪਿਆਰੇ ਓਸੇ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਪਾਲਦੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ।

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਉਹ ਨਾਮ ਦੇ ਮੰਡਲ ਦੀ ਤੁਰਾਊ ਦੇ ਕੰਨੀ ਇੱਕੁਰ ਪਈ ਕਿ ਜਿੱਕੂੰ ਕਿਸੇ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਆਕੇ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਫੜਕੇ ਅਚਾਨਕ ਖੜਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ—ਠਹਿਰ ਜਾਹ, ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਸੁਣਾਓਣੀ ਸੁਣ ਜਾਹ । ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਤਾ ਭਚੱਕ ਰਹਿ ਗਈ । ਮਨ ਵਿਸਮ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਭਾਜੜ ਜੋ ਪਈ ਹੈ, ਹੋਰ ਉਪੱਦ੍ਰਵ ਨਾ ਕਰੇ, ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਦਿਲ ਨੇ ਕਦੇ ਸੋਚੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਦੁਲਾਰੇ, ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਤਾਰੇ ਪੁਰਜ਼ਾ ਪੁਰਜ਼ਾ ਕੱਟਕੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਪਦਵੀ ਪਾ ਜਾਣਗੇ ਅਰ ਸਚਖੰਡ ਵਾਸੀ ਬੱਚੀ ਦਾ ਅੱਧਾ ਖੇੜਾ ਸੁੰਵਾ ਕਰ ਜਾਣਗੇ । ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਪਰਬਤੀ ਹਿਮਬਿੰਧ[1] ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਡਿਗਦਿਆਂ ਹੇਠ ਆਏ ਦੀ ਸੁਰ ਸੁੱਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ । ਮੋਹ ਦੀ ਮਾਇਆ ਕਹੋ ਜਾਂ ਮਮਤਾ ਦੀਆ ਡੂੰਘੀਆਂ ਕੱਸੀਆਂ ਤਣਾਵਾਂ ਕਹੋ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੋਹ ਤੇ ਮਮਤਾ ਦੇ ਵੱਜਣੇ ਦਾ ਜੋ ਥਾਉਂ ਹੈ ਓਥੇ ਡਾਢਾ ਤਣੁੱਕਾ ਵੱਜਾ । 'ਨਾਮ ਵਿਚ ਰੱਤਾ ਮਨ' ਨਾਮ ਦੇ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਮਗਨ ਤਾਂ ਸੀ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅਨਜਾਣੇ ਪਰਦੇ ਹੇਠ ਮੇਰੇ ਹੀ ਅੰਦਰ ਇਕ ਹੋਰ ਮਮਤਾ ਦੀ ਗੰਢ ਲੁਕੀ ਪਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਲਗਿਆਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਤਲ ਹਿੱਲੇਗਾ ਅਰ ਓਸ ਹਿੱਲਣ ਵਿਚ ਨਾਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁੰਮ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਾਢੇ ਤੂਫਾਨ ਮਚੇ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਝੁਰਮਟ ਵਿਚ ਜਹਾਜ਼ । ਜਹਾਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਡੋਲਵੀਂ ਖੇਡ ਵਿਚ ਮਾਨੋ ਲੋਪ ਹੋ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਮਾਈ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਹੇਠੋਂ ਮਿਟੀ ਨਿਕਲ ਗਈ, ਸੁੰਨਤਾ ਛਾ ਗਈ ਤੇ ਮਾਨੋ ਪੱਥਰ ਜੇਹੀ ਹੋ ਗਈ । ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਆਇਆ ਪਰ ਆਂਵਦਾ ਹੀ ਮਾਨੋ ਜੰਮ ਗਿਆ । ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਬਿਟਰ ਬਿਟਰ ਤੱਕਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਬੋਲਦੀ ਹੈ ਨਾ ਹਿਲਦੀ ਹੈ । ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬੀ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ । ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ! ਮਾਈ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੁਛ ਕੂ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਪਥਰਾਈ ਹੋਈ ਮਾਨੋ ਬੈਠੀ ਹੈ । ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਦੋ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਡਾਢੀ ਹੀ ਚਿੰਤਾ ਹੋਈ । ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਵੀਚਾਰ ਕਰਕੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਲਾਕੇ ਵੈਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕੋਈ ਘੱਟੇ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਮਾਈ ਜੀ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਥਰੂ ਕਿਰ ਪਏ, ਲੰਮਾ ਸਾਹ ਆਇਆ ਤੇ ਬੋਲੀ 'ਲਾਲ ਜੀ ! ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਭਲਾ ਹੁੰਦਾ ।' ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਬੋਲੀ ਪਰ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਪਰਵਾਹ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ।

ਸਤਿਸੰਗੀ ਸਾਰੇ ਆਪ ਬੜੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਸੇ ਪਰ ਮਾਈ ਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਦੁਖੀਆ ਜਾਣਕੇ ਅਜੇ ਸੰਭਲਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਤਿਸੰਗੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵਡੇਰੀਆਂ ਨੇ ਮਾਈ ਦਾ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੁਲਾਇਆ ਤੇ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਲਿਟਾ ਦਿੱਤਾ । ਲੇਟਦਿਆਂ ਹੀ ਨੀਂਦ ਪੈ ਗਈ । ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਤੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ ਹੁਣ ਠਹਿਰਨਾ ਘਬਰਾ ਦੇਣਾ ਸਮਝਕੇ ਸਾਰੇ ਮਲਕੜੇ ਮਲਕੜੇ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਏ । ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਕਾ ਨੇ ਭੀ ਬੂਹਾ ਢੋ ਕੇ ਅਰਾਮ ਕੀਤਾ । ਅਜੇ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੀਤਿਆ ਸੀ ਜੋ ਘੜਿਆਲੀ ਦੀ ਟੰਕਾਰ ਮਾਈ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਪੁਰ ਪਈ । ਘੂਕ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਮਾਈ ਤੜਫ ਕੇ ਉਠ

1. ਜੰਮੀ ਬਰਫ ਤੇ ਪਹਾੜ ਸਮਾਨ ਟੀਲੇ ਜੋ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਤਿਲਕ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਆ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ।

ਬੈਠੀ : ਹਾਇ ! ਉਹ ਘੜੀਆਂ ਤੇ ਪਹਿਰ ਵਜਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਰੇ ਤੇ ਚੰਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਦੁਲਾਰੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਟੁਕੜੇ ਹੋਕੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਨ ।···ਕਿਉਂ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਹੈ ? ਵਾਹ ਵਾਹ ਤੇਰੇ ਚੋਜ਼ ! ਮਨਾ ! ਤੇਰੇ ਕੁਛ ਵੱਸ ਨਹੀਂ, ਕੁਛ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਏਹ ਵੱਸ ਹੈ ਤੂੰ ਉਸ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋ, "ਜਿਸ ਠਾਕੁਰ ਸਿਉ ਨਹੀਂ ਚਾਰਾ ॥ ਤਾਕਉ ਕੀਜੈ ਸਦ ਨਮਸਕਾਰਾ ॥" ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁਖ ਹਰਦਾ, ਵਿਪਦਾ ਟਾਲਦਾ ਤੇ ਸ਼ੇਖਾਂ ਛਿਚ ਮੇਖਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਦ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਤੋਰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਟੁਕੜੇ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਕੋਈ ਭੇਦ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ, ਜੋ ਤਰੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਹੈ ।···ਪਰ ਕੀਹ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਬੱਚੜੀ ਵਾਂਗੂੰ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ? ·· ਆਪੇ ਆਪਣੇ ਭਾਗ ਹਨ ।

ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਇਕ ਗੱਚ ਉੱਠਿਆ, ਗਲਾ ਰੁਕ ਗਿਆ ਅਰ ਨੇਤ੍ਰ ਡੁਲ੍ਹ ਪਏ । ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਕੀ ਦਰਯਾ ਹੀ ਵਗ ਪਿਆ । ਜੀਕੂੰ ਖਾਰਾ ਪਾਣੀ ਖਿਚੀਜ ਖਿਚੀਜ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਥਾਣੀਂ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਿੱਕੂੰ ਸੁਰਤ ਭੀ ਖਿੱਚੀ ਜਾਕੇ ਸਿਰ ਵਲ ਨੂੰ ਰੁਖ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਰ ਕੱਠੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਇਕੱਠਾ ਹੋਣਾ ਰਗੜ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਇਹ ਝਰਨਾਟ ਜਿਹੀ ਸਾਰੇ ਬਦਨ ਵਿਚ ਹੋਕੇ ਇਕ ਫੁਹਾਰਾ ਛੁਟਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਸਰਾ ਮਗਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਗੜ-ਝਰਵੀਂ ਦਸਾ ਵਿਚ ਮਨ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ । ਆਲਸ, ਰੰਜ, ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਖਿਚ-ਖਿਚਾਹਟ ਦੇ ਮਿਲਵੇਂ ਭਾਵ ਤੋਂ ਇਕ ਸੁੰਨਤਾ ਛਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਹਾਇ ਪਾਪਣ ਪੋਹ ਦੀ ਰਾਤ ! ਕਾਲੀ ਤੇ ਬੋਲੀ ਬੀਤਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਬੀਤੇ ਕਿੱਕੁਨ ? ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਬੀਤਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਸੁਰਤ ਜੋ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਯਾ ਭਜਨ ਦੇ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਯਾ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਰੁਝੇਵੇਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਦ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਬੀਤ ਗਈ ਹੈ । ਇਹ ਤਾਂ ਸੁਰਤ ਅਟਕੀ ਖੜੀ ਹੈ, ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਅਟਕੀ ਖੜੀ ! ਕੁਛ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਮਾਈ ਨੂੰ ਸੁੰਨਤਾ ਵਿਚੋਂ ਫੇਰ ਹੋਸ਼ ਆਈ, ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਭਰਿਆ ਤੇ ਬੋਲੀ : 'ਲੋਕੋ ! ਮੈਂ ਲੁੱਟੀ ਗਈ ਜੇ, ਇਕ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਕਿਸੇ ਕੁਚੱਜੇ ਨੇ ਭੰਨ ਗੁਆਏ, ਇਕ ਮੈਂ ਕੁਚਜੀ ਨੇ ਅੰਦਰਲਾ ਗੁੱਝਾ ਲਾਲ ਭੰਨ ਗੁਵਾਇਆ । ਜੋ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਸੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ ਸੋ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਸੀ ਮੈਂ ਆਪ ਵਞਾ ਰਹੀ ਹਾਂ । ਭਲਾ, ਹੇ ਖੋਟੇ ਮਨ ! ਤੇਰਾ ਵਿਸਾਹ ਨਹੀਂ : 'ਮਨ ਖੁਟਹਰ ਤੇਰਾ ਨਹੀਂ ਬਿਸਾਸੁ ਤੂ ਮਹਾ ਉਦਮਾਦਾ ॥ ਦੁਖ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਹਾਇ ਪਾਪੀ ਮਨ ! ਇਹ ਕੌਣ ਆ ਕੇ ਕਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਨਾਮ ਛੱਡ ਦੇਹ ? ਤੂੰ ਜੋ ਚਿੰਤਾ ਸੀ ਰਹਿਣ ਦੇਂਦੋ, ਦੁਖ ਵਾਪਰਲ ਦੇਂਦੋ ਪਰ ਨਾਮ ਤਾ ਨਾ ਛੱਡਦੋਂ ਆਪੇ ਨਾਮ ਤੈਨੂੰ ਧੋ ਕਢਦਾ । ਕਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਲਾਈ, ਧੌਲਿਆਂ ਨਾਲ ਨਿਬਾਹੀ, ਹੁਣ ਪੀਲਿਆਂ ਵੇਲੇ ਤੋੜਨ ਲੱਗਾ ਹੈਂ; ਆ ਪਾਪੀ ਕੁਛ ਤਰਸ ਕਰ ।

"ਹੇ ਮਨ ਤੂੰ ਭਾਂਡਾ ਹੋਕੇ ਘੁਮਿਆਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਕਰਦਾ ਹੈਂ, ਦੱਸ ਤੂੰ ਕਿੱਧਰ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗੀ ਹੈਂ । ਕੁਛ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮ ਖਾਹ । ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਕ, ਉਹ ਤਾਂ ਹੱਥੀਂ ਲਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਟੋਰਣ; ਤੂੰ ਹਾਂ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੁਣਕੇ ਹੀ ਖੁਤਨ ਜੋਗਾ ਹੈਂ ? ਆ ਖਹਿੜਾ ਛੱਡ, ਰਸਤੇ ਪੈ ।···ਓਹੋ ! ਹੁਣ ਪਸਚਾਤਾਪ ਦਾ ਕੀ ਗੁਣ ? ਜੋ ਸੁਾਸ ਨਾਮ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਆਏ ਸੋ ਵਯਰਥ ਗਏ, ਜੋ ਵਕਤ ਐਵੇਂ ਗਿਆ ਸੋ ਬਿਰਥਾ ਗਿਆ : ਹੁਣ ਪਛੁਤਾਇਆਂ ਤੇ ਰੋਇਆਂ ਉਹ ਗਿਆ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਮੁੜਦਾ, ਪਛੁਤਾਵੇ ਵਿਚ ਲਗਿਆਂ ਹੋਰ ਵੇਲਾ ਜਾਏਗਾ, ਤਾਂ ਤੇ ਹੇ ਮਨ ਹੁਣ ਲੱਗ ਪੈ ! ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਮਾਈ ਨੇ ਇਕ ਕਸੀਸ ਵੱਟੀ । ਇਸ ਕਸੀਸ ਵੱਟਣ ਵਿਚ ਦੰਦਾਂ ਨੇ ਜੁੱਟ ਖਾਧੀ ਅਰ ਸਿਰ ਨੇ ਹਿਲੋਰਾ । ਇਕ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਰੌ ਵਾਂਗ ਅੰਦਰ ਕੜਾਕਾ ਵੱਜਾ ਅਰ ਰਜੋ ਤਮੋ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੂੜੇ ਉੱਡ ਗਏ, ਮਾਈ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰੱਤੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਿਮਰਣ ਵਿਚ ਲਗ ਪਈ । ਲੱਗੀ ਅਰ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ ਨਾਮ ਵਿਚ । ਸਰੀਰ ਭੀ ਸੁਖੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਕੁਛ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ । ਹੇ ਮਾਈ ! ਮਾਇਆ ਦਾ ਇਹ ਦਾਉ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦੇਹ; ਪਰ 'ਮਾਇਆ ਚਿਤ੍ਰ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਬਿਮੋਹਿਤ, ਇਕ ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਠੌਂਕਾ ਲੱਗਾ, ਖੜਕੇ ਕੀ ਡਿੱਠਾ, ਜਾਗ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ, ਮਨ ਫੇਰ ਹਾਹੁਕੇ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਫੇਰ ਮਾਈ ਅੰਦਰੋਂ ਤਕੜੀ ਹੋਕੇ ਲਗ ਪਈ । ਤ੍ਰਿਪਹਿਰਾ ਵੱਜ ਪਿਆ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਾਗੀ ਤਾਂ ਮਨ ਅਡੋਲਤਾ ਵਿਚ ਸੀ, ਨਾਮ ਦੀ ਰੌ ਰਸਵਤੀ ਹੋ ਕੇ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਇਕ ਦਰਦ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ :

ਆਓ ਨੀ ਸਹੀਓ ਰਲ ਸੌਦੇ ਚੱਲੀਏ,
ਆਪ ਵਪਾਰੀ ਹੋ ਆਇਆ ।
ਲਾਲ ਲਿਆ ਸੀ ਮੈਂ ਮੁੱਲ ਸੁਵੱਲੇ,
ਜੌਹਰੀ ਨੂੰ ਚਾ ਦਿਖਲਾਇਆ ।

ਜੌਹਰੀ ਨੇ ਓਸ ਦੀ ਪਰਖ ਜੁ ਕੀਤੀ,
ਪਰਖ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਪਾਇਆ ।
ਮੁੱਲ ਪਿਆ ਮੁੱਲ ਏਹੋ ਨੀ ਸਹੀਓ !
ਜੌਹਰੀ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿਕਾਇਆ ।
ਲਾਲ ਅਮਲੋਕ ਹੋਇਆ ਅਮੁੱਲਾ,
ਜੌਹਰੀ ਨੇ ਮੁੱਲ ਵਧਾਇਆ ।
ਆਪ ਵਧਾਇਓਸੁ ਆਪੇ ਸੂ ਭਰਿਆ,
ਆਪ ਖ਼ਜਾਨੇ ਸੁ ਪਾਇਆ ।
ਆਪਣੇ ਤੁੱਲ ਦਾ ਲਾਲ ਨੂੰ ਕੀਤੋ ਸੁ,
ਏਸੇ ਭਾ ਲਾਲ ਵਿਕਾਇਆ ।
ਲਾਲ ਗਿਆ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਅਪੁੱਤੀ,
ਮੈਂ ਅੱਜ ਪੁੱਤਰ ਪਾਇਆ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਘੁੰਮ ਗਿਆ ਓ,
ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਪੁਤ ਆਇਆ ।
ਮੈਂ ਸਫਲੀ ਹਾਂ ਨਾਲੇ ਹੀ ਹੋਈ,
ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਲ ਸੀ ਜਾਇਆ ।
ਆਓ ਨੀ ਸਹੀਓ ! ਰਲ ਸੌਦੇ ਚਲੀਏ,
ਆਪ ਵਪਾਰੀ ਹੋ ਆਇਆ ।

ਇਹ ਮਿੱਠੀ ਧੁਮ, ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਿਧਕ ਭਰੀ ਹੇਕ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਈ ਦੀ ਸੁਰਤ ਦਾ ਵੇਗ, ਜੋ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਸੀ, ਹੋਰ ਜੁੜਿਆ ਕਿ ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਬੂਹਾ ਖੜਕਿਆ । ਸਖੀ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਤਦ ਛਮ ਛਮ ਕਰਦੀ ਇਕ 'ਮਾਂ' ਅੰਦਰ ਆ ਵੜੀ ਤੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, "ਮੇਰੇ ਸਿਰਤਾਜ ਦੀ ਮਾਤਾ ! ਮੈਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੇਹ ਤੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦਿਆਂ, ਅੱਜ ਉਸ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਜਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਉਤੋਂ ਤੇਰੀ ਕੁੱਖ ਦੀ ਬੱਚੜੀ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਬੱਚੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਸ ਨਿਕਾਰੀ ਦਾ ਜਾਇਆ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰਿਆ ਘੋਲਿਆ ਮੈਨੂੰ ਸਪੁੱਤ੍ਰੀ ਕਰਕੇ ਸੱਚ ਖੰਡ ਜਾ ਵੱਸਿਆ" । ਇਸ ਰੰਗ ਰੱਤੜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਕਿਆ ਅਚਰਜ ਅਸਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਸੁਰਤ ਦੀ ਅਵਾਜ਼, ਮਾਈ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਪੁੱਠ ਚਾੜ੍ਹ ਗਈ ।

ਮਾਈ ਨੇ ਅਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਸਿਆਣ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬੀਰ ਰਾਣੀ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਹੈ । ਮਾਈ ਸੁਣ ਚੁਕੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸਿਦਕ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸੱਚੇ ਅਨਿੰਨ ਭਗਤ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਕਿੱਕੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰੀ ਹੈ[1] । ਹੁਣ ਮਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਈ ਕਿ ਲਾਹੇ ਦਾ ਸੌਦਾ ਵੇਚ ਕੇ ਕੌਣ ਆਇਆ ਹੈ ? ਹੁਣ ਸਮਝੀ ਕਿ ਜੌਹਰੀ ਨੇ ਲਾਲ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕਿੱਕੂੰ ਪਾਇਆ ! ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਦੇ ਕੇ ਕਲਗੀ ਜਿਗਾ ਲਗਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਥਾਪ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪਾਉਣ ਪਰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਲਾਲ ਐਉਂ ਜੌਹਰੀ ਦੇ ਘਰ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੇ ਮੁੱਲੋਂ ਵਿਕ ਗਿਆ ਸੀ । ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨਾਮ ਵਿਚ ਅਟੁੱਟ ਪੱਕ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਮਰਨ ਜੀਵਣ ਦੀ ਘਾਟੀ ਦੇ ਦੁਸਾਰ ਪਾਰ ਦੇਖ ਚੁਕੀ ਸੀ । ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦਾ ਇਸ ਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਅਰ ਐਸੇ ਪਰਮ ਅਰਥ ਲਈ ਮਰ ਜਾਣਾ ਭਾਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸਬੱਬ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਹ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪੁੱਤ ਦੇ ਮਰਨ ਨੇ ਮੋਹ ਦੀ ਲੈ ਵਿਚ ਹਿਲਾਉ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ, ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ । ਇਸ ਨੇ ਬਜਾਏ ਰੋਣ ਦੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਚੱਕਰ ਭਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਹਿਲਾਉ ਨੇ ਤੁੱਕੀ ਦੇਣੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਈ ਨੇ ਅਜਰ ਨੂੰ ਜਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਪੈਣਾ ਹੈ ।

ਅੱਜ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਰਾਤ ਜੋ ਸਭਰਾਈ ਦੀ ਕੱਟਿਆ ਕਟੀਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਰ ਬੀਤਦਿਆਂ ਲੰਘਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਹੁਣ ਬੜੇ ਹੰਭਲੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਨਾਮ ਤੇ ਆ ਰਹੀ ਤੇ ਅਡੋਲ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਇਕ ਮਾਈ ਦੇ ਸਹਾਰਨ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਦਮ ਟਿਕਾਣੇ ਆ ਗਈ । ਅਜੇ ਥੋੜਾ ਹੀ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸਤਸੰਗੀਆਂ ਦੇ ਢੋਲਕੀਆਂ ਛੈਣਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜਕੰਨੀ ਪਈ ਅਰ ਸੰਗਤ ਦਾ ਡੇਰਾ ਆ ਲੱਗਾ, ਦੀਵਾਨ ਸਜ ਗਿਆ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਲੱਗ ਪਈ ।

ਮਾਈ ਦੀ ਸੁਰਤ ਅਡੋਲ ਉੱਚੇ ਮੰਦਲ ਵਿਚ ਜਾ ਟਿਕੀ । ਸਰੀਰ ਹੌਲਾ ਫੁੱਲ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਅੱਜ ਤਾਂ ਸੁਰਤ ਹੀ ਸੁਰਤ ਦਾ ਚਾਨਣ ਪਸਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਭਾਉ ਹੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਤ ਗਈ ਅਰ ਬੀਤ ਗਈ ਨਾਮ ਦੀ ਸ਼ਰਨਾਗਤ ਮਾਤਾ ਦੀ ਚੌਥੀ ਰਾਤ !

ਪੰਜਵੀ ਰਾਤ

ਸਭਰਾਈ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੁਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੁਹਣੇ ਸੰਚੇ ਵਿਚ ਢਾਲ ਰਹੀ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਸਿਖ ਰਹੀ ਹੈ. ਅਮਲ ਸਿੱਖ ਰਹੀ ਹੈ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ । ਹਾਂ, ਉਹ ਉਹ ਕੁਛ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ. ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਤੇ ਅਮਲ ਐਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨਮੂਨੇ ਤੇ ਪੂਰਾ ਉਤਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਨਮੂਨਾ ਕਿ ਆਦਮੀ ਲਈ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਮਾਈ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ । ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਆਦਮੀ ਬਣਾਏ ਜੋ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸੁਖ ਰੂਪ ਤੇ ਜੱਗ ਲਈ ਸੁਖਦਾਈ ਹੋਏ । ਹੁਣ ਜੋ ਟੁਰੇਗਾ, ਅਮਲ ਕਰੇਗਾ, ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦਿਮਾਗ਼ੀ ਤੇ ਖ਼ਿਆਲੀ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਛ ਅੱਡਰਾ ਪਨ ਦੱਸੇਗਾ ! ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਅਮਲੀ ਮੁਸਕਲਾਂ ਨੇ ਆਉਣਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਲੱਗਣਾ ਹੈ ਕਿ 'ਅੰਦਰਲਾ' ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਤੇ ਅਰ ਆਪਣੇ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਅਸਰ ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੈ, ਕਿੰਨਾ ਭਰੋਸਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਆਯਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਆਪੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੈ । ਹੁਣ ਜੋ ਦ੍ਰਿਸਟਮਾਨ ਦੇ ਰੰਗ ਵਟੀਜ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਜਾਰੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਟਿਕ ਗਏ ਟਿਕਾਓ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹਿਲਾ ਹਿਲਾਕੇ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਤੇ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਿੱਟ ਰਹੇ । ਹਾਂ, ਇਹ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਕਠਨ ਘਾਟੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਾਣਪਤੀ ਦਾ ਵਿਯੋਗ, ਪਿਆਰੀ ਧੀ ਦਾ ਵਿਯੋਗ, ਪਿਆਰੇ ਦੁਹਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਯੋਗ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰੰਗ ਰੱਤੇ ਇਲਾਹੀ ਰੌਆਂ ਵਾਲੇ ਜਵਾਈ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਖੇਦ ਸੁਣਕੇ ਚਿੱਤ ਕਿਵੇਂ ਅਡੋਲ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਸੋ ਭਾਵੇਂ ਮਾਈ ਦਾ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਪ੍ਰੇਮ ਜੋ ਗੁਰਸਿਖੀ ਵਾਲਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਕੁਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੀਕੂੰ ਮਾਈ ਇਸ ਮਨ ਦੇ ਹਥੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ? ਕੀਕੂੰ ਹੰਭਲੇ ਮਾਰਕੇ ਨਿਕਲਦੀ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਪਰ ਆ ਖੜੋਂਦੀ ਹੈ ।

ਰਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਖਰਬੂਜ਼ੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਗਏ, ਫੜੇ ਜਾਂਦੇ ਨਹੀਂ, ਚਿੱਤ ਉਦਾਸ ਹੈ, ਸੁਰਤ ਦੀ

1. ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੂਰਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਸੀ । ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਟੋਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਕਲਗੀ ਜਿਗਾ ਲਾ ਕੇ ਦੂਏ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ । ਸ਼ਤਰੂ ਦਲ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਿਆ ਹੈ । ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸੇ । ਆਪ ਪੱਟੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੇ ।

ਢਲਾ ਢਹਿ ਪਈ ਹੈ ਤੇ ਮੂੰਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ 'ਹੱਛਾ ਤੇਰੀ ਰਜ਼ਾ' ਇਹ ਅਸਲ ਰਜ਼ਾ ਨਹੀਂ, ਰਜ਼ਾ ਇਹ ਹੈ :—

ਨਾਮ ਦਾ ਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ।
ਨਾਮ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਘਰ ਰੱਬੀ
ਰਸ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ,

ਜਦੋਂ ਮੌਕਿਆ ਆ ਬਣੇ ਕਿ ਰਜ਼ਾ ਮੰਨਣੀ ਹੈ, ਤਦ ਸੁਰਤ ਉਸੇ ਸੁਖ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਜੋ ਸਿਰ ਆ ਬਣੀ ਹੈ ਉਸਤੇ ਕਹੇ :—

'ਤੇਰੀ ਰਜ਼ਾ!'

ਜੀਉ! ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਰੀ ਰਜ਼ਾ ਦਾ ਤਰਲਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰਤ ਢਹਿ ਪਵੇ, ਮਨ ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਤੱਤਕਾਲ ਯਤਨ ਵਿਚ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ 'ਜੋ ਨਾਮ ਦਾ ਰਸ' ਸੀ ਉਹ ਕਿਧਰ ਗਿਆ? ਜੋ ਅੰਦਰਲੇ ਦੇ ਟਿਕਾਉ ਦਾ ਸੁਆਦ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਕਿਉਂ ਹਿੱਲ ਗਿਆ? ਉਹ ਮੁੜ ਪਰਤਕੇ ਅੰਦਰ ਆਵੇ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰਲਾ ਟਿਕ ਜਾਵੇ, ਨਾਮ ਤੇ ਰਸ ਦੀ ਤੂੰਗ ਟੁੱਟੇ। ਨਹੀਂ, ਟੁੱਟੇ ਤਾਂ ਮੁੜ ਜੋੜਨ ਦਾ ਤਰਲਾ ਨਾ ਟੁੱਟੇ। ਫੇਰ ਤੇਰੀ ਰਜ਼ਾ ਠੀਕ ਹੈ। ਇਉਂ ਕਰਦਿਆਂ ਤੱਕਲਾ ਰਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਨਾਮ ਮਿੱਠਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਵੇ; ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਫੇਰ ਸੱਚ ਮੁਚ ਮੰਨੀ ਗਈ ਤੇ ਹੋ ਗਈ :—

'ਤੇਰੀ ਰਜ਼ਾ।'

ਸੋ ਮਾਈ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਟੁਰ ਰਹੀ। ਤੇ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਸ਼ਟ ਅਰ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਹੈ ਇਕ ਮੁੱਕਦਾ ਨਹੀਂ ਇਕ ਹੋਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਈ ਸੱਟ ਖਾਕੇ ਢਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਉਠ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸੱਟ ਦੇ ਬਾਦ ਜੋ ਫਤਹ ਉਹ ਮਨ ਤੇ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਤਕੜਿਆਂ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਕੜਾਈ ਖੁਸ਼ਕ ਨਿਰਮੋਹੜਾ ਨਹੀਂ! ਜੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ 'ਖੁਸ਼ਕ ਨਿਰਮੋਹਤਾ' ਹੈ, ਤਾਂ ਪੱਥਰ ਤੇ ਬ੍ਰਿਛ ਨਿਰਮੋਹ ਬੈਠੇ ਤੇ ਖੜੇ ਪਏ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ! ਪਸ਼ੂ ਮੋਹ ਦੇ ਜਾਣੂੰ ਹਨ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਨਿਰਮੋਹ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ 'ਭੁੱਲ ਜਾਣਾਂ' ਮੋਹ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਉਚਯਾਈ ਨਹੀਂ। ਅਸਾਂ ਮਨ ਤੇ ਫਤਹ ਪਾਉਣੀ ਹੈ। ਉਚੇ ਰਸ ਨਾਲ, ਉਚੇ ਟਿਕਾਉ ਨਾਲ, ਉਚੇ ਰੱਬੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਨ ਤੇ ਫਤਹ ਪਾ ਕੇ ਜੜ ਪੱਥਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਜੀਉਂਦੇ ਪਯਾਰ ਵਿਚ ਰੰਗੀਚਣਾਂ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੇ ਉੱਚੇ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਸੱਚੇ ਸਤਿਸੰਗ ਤੇ ਫੇਰ ਰੱਬੀ ਅਸਲੇ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਸੁਖ ਵਿਚ ਵਾਸਾ ਪਾਉਣਾ ਹੈ। ਕੀ ਸਭਰਾਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸੁਣਕੇ ਹੱਸੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ ਯਾ ਦਖ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਾ ਕਰੇ? ਇਹ ਜੜ੍ਹ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਹਾਂ, ਜੀਵਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ ਰੱਬ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਹੋਵੇ। ਜੋ ਸਾਈਂ ਦੀ 'ਰਜ਼ਾ' ਸੁਰ ਕੱਢ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਸੁਰ ਮਾਈ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕੱਢੇ। ਉਹ ਉੱਚੀ ਹੋਕੇ ਤੱਕੇ ਤੇ ਉਸ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨੂੰ ਸਮਝੇ, ਜਿਸ ਲਈ ਸਭ ਕੁਛ ਹੋ ਰਿਹਾ ਤੇ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਹਾਨ ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਜੋ ਇਹ ਕੁਛ ਵਰਤਾ ਰਹੀ ਹੈ? ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਮਾਈ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਟਿਕਾਉ, ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦਾ ਰਸ, ਮਹਾਂ ਰਸ, ਨਾਮ ਮਹਾਂਰਸ ਦੀ ਸ੍ਵਾਦੀਕ ਲਹਿਰ ਬੰਦ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਸੂਰਜ ਦੀ ਚਮਕਦੀ ਟਿੱਕੀ ਵਿਚ ਖੜੋ ਕੇ ਰੱਬੀ ਜਲਾਲ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੌਤਕਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕੇ ਤੇ ਜਲਾਲ ਨਾਲ ਭਰੀ ਜਾਵੇ।

ਮਾਈ ਟੁਰ ਰਹੀ ਹੈ ਰੱਬ ਦੇ ਰਸਤੇ। ਪਰਤਾਵੇ ਤੇ ਪਰਤਾਵਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਈ ਦੇ ਮਨ ਉਤੇ ਕੋਈ ਪਰਤਾਵਾ ਫਤਹ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ੁਕਰੀ, ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ, ਉਦਾਸੀ, ਗ਼ਮ ਤੇ ਚਿੰਤਾ, ਅਗਿਆਨ, ਅਵਿੱਦਯਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ, ਯਾ ਭੁੱਲ (ਜੋ ਕੁਛ ਚਾਹੇ ਕਹੋ) ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਮਾਈ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਆਪਾ ਮਨ ਉਤੇ ਫ਼ਤਹ ਪਾਕੇ ਚੋਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚੋਜ ਤੱਕੇ, ਸਾਵਧਾਨ ਤੇ ਉੱਚੀ ਰਹੇ। ਉਨਮਨ ਰਹੇ (ਉਨ = ਉੱਚਾ + ਮਨ = ਦਿਲ) ਦਿਲ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਰਹੇ। ਉਨਮਨ ਅਵਸਥਾ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਾ—ਸਾਡਾ ਅੰਦਰਲਾ—ਮਨ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਰਸ ਭਰੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਮਾਈ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਲਾਮਤ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦੇ ਹਾਲ ਸੁਣਕੇ ਤਾਂਘਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਲਾਮਤੀ ਦੀ ਸੋ ਕੰਨੀਂ ਪਵੇ ਕਿ ਪਿਆਰੇ ਜੀ ਕਿਤੇ ਸੁਖ ਦੇ ਥਾਂ ਅੱਪੜ ਗਏ ਹਨ। ਚਿੱਤ ਠੰਢ ਵਿਚ ਹੈ, ਨਾਮ ਦੀ ਰਸ ਭਰੀ ਰੌ ਜਾਰੀ ਹੈ, ਸ਼ਾਂਤਿ ਹੈ, ਮੱਧਮ ਉਮਾਹ ਹੈ ਪਰ ਉਛਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਦੀ ਉੱਠਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਤਾਂਘ ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਵੱਲ ਝੁਕਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ! ਆਪਣੇ ਨਿਵਾਜੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਆਪ ਰੱਖੀਂ।' ਜਦੋਂ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਘਾਟ ਯਾ ਟੋਟ ਪੈਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਮਾਈ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਮਧੁਰ ਧੁਨਿ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਵਿਚ ਜਾ ਵੱਸਦੀ ਹੈ, ਗੁਣ ਗਾਇਣ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਪੂਰਨ ਹੈ, ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਚੋਜ ਹਨ, ਉਹ ਚੋਜੀ ਹੈ, ਅਰ ਸਰਬ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਐਸੇ ਯਸ਼ ਕਰਦੀ ਯਸ਼ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੀ, ਫੇਰ 'ਰਾਮ ਰਸ' ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਮਾਈ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਤੋਂ ਇਕ ਸੱਟ ਵਧਵੀਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਸੱਟ ਮਗਰੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਤਕੜੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਅਭਯਾਸ ਵਿਚ ਵਧੀਕ ਪੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਇਥੇ ਵਧੀਕ ਦੱਸੀ ਹੈ ਕਿ ਜੀਕੂੰ ਸਤ-ਓਪਰੇ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸੁਣਾ ਕੇ ਪੱਥਰ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਣਾ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਮੰਨਣਾ ਨਹੀਂ! ਠੀਕ, ਉਹ ਤਾਂ ਕਠੋਰਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜੜ੍ਹਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਬੀਬੀ ਭੈਣ ਇਹ ਦਾਨ ਦੇਹਿ ਕਿ ਨਾਮ ਜਪਾਂ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਾਂ, ਨਾਮ ਤੋਂ ਜੋ ਰਸ ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਰਸਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉਹ ਰਸ ਮਾਣਾਂ ਤੇ ਦੁੱਖ ਪਏ ਤੇ ਉਸ ਨਾਮ ਦੇ ਰਸ ਰੰਗ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਨਿਕਲਾਂ। ਜੇ ਹਿਲਾਉ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਰਸ-ਰੰਗ ਵਿਚ ਫੇਰ ਲੱਗ ਜਾਵਾਂ।

ਸੁਭਾਗ ਜੀ—ਭੈਣ ਜੀਓ ! ਘਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ। 'ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ' ਬਾਕੀ ਮਿਹਰ ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ । ਮੈਂ ਦਾਸ ਹਾਂ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ, ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਗੁਰੂ ਤੁਸਾਂ ਤੇ ਤ੍ਰੁੱਠੇ । ਸ਼ੁਕਰ ਕਰੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸਤਿਸੰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਾਂ ।

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਤੁਹਾਡੀ ਕਥਾ ਵਿਚ ਅਟਕ ਪਾ ਦੇਂਦੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਮੈਥੋਂ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅਗੋਂ ਸੁਣਾਓ।

ਸੁਭਾਗ—ਲਓ ਭੈਣ ਜੀ ਸੁਣੋ ! ਅੱਗੋਂ ਪੋਥੀ ਐਉਂ ਟੁਰਦੀ ਹੈ :—

ਕੁਝ ਦਿਨ ਲੰਘੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਕਿ "ਸਤਿਗੁਰ ਸਲਾਮਤ ਦੀਨੇ ਪੁੱਜ ਗਏ ਹਨ।" ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮਕਤਸਰ ਦਾ ਸਾਕਾ ਸੁਣਿਆਂ ਗਿਆ । ਕੀਕੂੰ ਮਾਝੇ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ? ਕੀਕੂੰ ਓਹ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਪਰ ਨੁਛਾਵਰ ਹੋਕੇ 'ਮੁਕਤਸਰ' ਆਪਣੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਜਗਤ ਪਰ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ ? ਕੀਕੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਓਥੋਂ ਤਕ ਖੇਦ ਝੱਲੇ ਤੇ ਕੀਕੂੰ ਮਾਲਵੇ ਪੁੱਜੇ ਹਨ ? ਹਾਂ ਜੀ, ਏਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਨਾਲ ਹੀ ਖ਼ਬਰ ਬੀ ਪੁੱਜੀ ਕਿ—

ਛੋਟੇ ਦੋਵੇਂ ਲਾਲ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਕੀਕੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਕੀਕੂੰ ਕਸ਼ਟ ਸਹਿਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦਿਤੇ ਹਨ ਪਰ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ । ਸਾਰੇ ਸਾਕੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸੁਣੇ, ਸੁਣਕੇ ਇਕ ਚੱਕਰ ਆਇਆ ਐਸਾ ਚੱਕਰ ਆਇਆ ਕਿ ਆਪਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ । ਮਾਈ ਨੇ ਬੂਹੇ ਮਾਰ ਲਏ, ਮੂਧੜੇ ਮੂੰਹ ਲੰਮੀ ਪੈ ਗਈ ਅਰ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਗਈ ਤਕ ਬੇਸੁਧ ਪਈ ਰਹੀ । ਸੱਜਣ ਸੰਬੰਧੀ ਆਏ, ਬੂਹੇ ਖੜਕਾਏ ਪਰ ਮਾਈ ਨੇ ਨਾ ਸੁਣਿਆ ਨਾ ਅਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ । ਸਭੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਗਏ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਆਏ ਫੇਰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਗਏ ।

ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰ ਬੀਤੇ ਤੇ ਮਾਈ ਦੀ ਮੂਰਛਾ ਖੁੱਲ੍ਹੀ । ਲੰਮਾਂ ਸਾਹ ਆਇਆ : ਮਨਾਂ ! ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਸਾਂ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹਾਂ ? ਕੀਹ ਹੋਇਆ, ਸੰਸਾਰ ਕਾਲਾ ਹੈ, ਕੁਛ ਬਾਕੀ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ? ਪਰ ਪਲ ਮਗਰੋਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਕੰਧ, ਕੰਧ ਵਿਚ ਚਿਣੀਂਦੇ ਦੋਹਿਤੇ, ਜਲਾਦ ਤਲਵਾਰ ਖਿੱਚੀ ਸਿਰ ਤੇ ਖੜੇ ਨਜ਼ਰ ਪਏ, ਮਾਈ ਬੇਤਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਫੇਰ ਮਮਤਾ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਪਰ ਟਿਕੀ, ਹੋਰ ਟਿਕੀ, ਟਿਕਦੀ ਟਿਕਦੀ ਟਿਕ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਸੂਮ, ਨਿਤਾਣੇ ਬੱਚੇ, ਜ਼ੋਰਾਵਰਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਭੇਡ ਬੱਕਰੀ ਵਾਂਗੂੰ ਕੁਹੀਣ ਲਈ ਪਰਵੱਸ ਬੇਵੱਸ ਖੜੇ ਚਿਣੀਣ ਦੀ ਥਾਂ ਐਉਂ ਦਿੱਸੇ ਜਿਕੂੰ ਤੇਜ ਭਰੇ ਦੋ ਸੂਰਜ ਖੜੇ ਹਨ । ਚਿਹਰੇ ਸਹਿਮ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਤਕਤੇ ਹਨ , ਨੂਰ ਭਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਡਰ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਪਰ ਅੜੇ ਹਨ, ਮੌਤ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਨਾਲ ਤੱਕ ਰਹੇ ਹਨ, ਮਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਜੁੜਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਜਲਾਲ ਤੇ ਤੇਜ ਵਧਦਾ ਗਿਆ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਬੀਤਿਆ ਤਾਂ ਮਾਈ ਦਾ ਟਿਕਾਉ ਹਿੱਲਿਆ, ਕੀ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦਿਲ ਖੜੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਹਾਵਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਬੋਲੀ : ਉਠ ਹੇ ਪਾਪੀ ਮਨ ! ਦੇਖ ਤੇਜ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਜਲਾਲ ਦੇ ਵਾਰਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਭਾਰ ਹਰ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਤੂੰ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਕਿ ਇਹ ਨਿਤਾਣੇ ਬਾਲ ਕੋਹੇ ਗਏ ਤੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਦਯਤਾ ਨਾਲ ਮਾਰੇ ਗਏ ! ਤੇਰੀ ਭਾਰੀ ਭੁੱਲ ਹੈ । ਹੇ ਪਾਪੀ ਮਨ ! ਤੂੰ ਤਦੇ ਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਉਚੇਰੇ ਸੁਖ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ, ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਸੁਆਦਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਨੱਪੀ ਰਖਿਆ ।' (ਠੰਡਾ ਸਾਹ ਲੈਕੇ) 'ਵਾਹ ਵਾਹ ! ਚਾਨਣ ਦੇ ਜਾਇਓ ਲਾਲ ਬੱਚਿਓ ! ਧੰਨ ਤੁਸੀਂ, ਧੰਨ ਕਰਨੀ, ਧੰਨ ਪਿਤਾ, ਧੰਨ ਮਾਤਾ, ਧੰਨ ਮੈਂ ! ਠੀਕ ਮੈਂ ਭੀ ਧੰਨ ਤੁਸਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਭੀ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਭੀ ਧੰਨ !' ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਕੇ ਮਾਈ ਉਠੀ, ਧੰਨ ! ਧੰਨ ! ਧੰਨ ! ਦੀ ਸੁਰ ਮੂੰਹ ਤੇ ਹੈ ਤੇ ਤੇਜ ਹੈ, ਜਲਾਲ ਦਾ ਝਲਕਾ ਆਲੇ ਦਆਲੇ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਉਠੀ, ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋਤਾ, ਬੂਹਾ ਖੋਹਲਿਆ, ਚੰਦ ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਵੇਖਕੇ ਬੇਵੱਸ ਕੂਕ ਉਠੀ :—

"ਮੂਸਨ ਮਸਕਰ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਰਹੀ ਜੁ
ਅੰਬਰੁ ਛਾਇ ॥ ਬੀਧੇ ਬਾਂਧੇ ਕਮਲ ਮਹਿ
ਭਵਰ ਰਹੇ ਲਪਟਾਇ ॥'

ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਨਿਰਾ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਚੰਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦੋ ਚਾਰ ਚੰਦ ਭੀ ਬੈਠੇ ਸਨ । ਇਹ ਚੰਦ ਸਤਿ-ਸੰਗੀ ਸਨ, ਮਾਈਆਂ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਨ । ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਜਦ ਮਾਈ ਬੂਹਾ ਖੋਹਲੇਗੀ ਤਦੋਂ ਹੀ ਸਹੀ, ਸਾਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮਾਈ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਇਕੱਲ ਵਿਚ ਹੋਰ ਉਦਾਸ ਨਾ ਹੋਵੇਗੀ । ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਮਾਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਉਂਦੀ ਨਿਕਲੀ ਹੈ, ਖਿੜ ਗਏ । ਮਾਈ ਨੇ ਫ਼ਤਹ ਗਜਾਈ ਤੇ ਆਖਿਆ : "ਧੰਨ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ, ਧੰਨ ਕਲ-ਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਵਾੜੀ ਹੈ, ਧੰਨ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ, ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ ਹੈ, ਧੰਨ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਵਾੜੀ । ਲਾਲੋ ! ਮੈਂ ਰੁੜ੍ਹ ਗਈ ਸਾਂ, ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਲਾਲ ਬੁਝ ਗਏ, ਵਿਲੂੰਧਰੇ ਗਏ, ਪਰ ਹਾਇ ! ਮੈਂ ਨਿਖੁੱਟੀ ਤੇ ਨਿਖੁੱਟਾ ਇਹ ਮਨ, ਜੋ ਸਦਾ ਨੀਵੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਲੈ ਵੜਦਾ ਹੈ । ਲਾਲ ਭੀ ਕਦੇ ਗੁੱਝੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਉਹ ਸਦਾ ਚਮਕਦੇ ਹਨ ! ਲਾਲ ਤਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਭਾਰ ਹਰਨ ਆਏ ਸਨ, ਆਪਣਾ ਆਪ ਦੇ ਕੇ ਭਾਰ ਹਰ ਲਿਆ ! ਓਹ ਮੇਰੇ ਦੋਹਿਤੇ ਹਨ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਭੁੱਲ ਹੈ, ਓਹ ਨੂਰ ਦੇ ਜਾਏ ਸਨ, ਮੈਨੂੰ ਮਾਣ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਮੇਰੇ ਲਹੂ ਦੇ ਸਾਕ ਬਣੇ ਸਨ । ਉਹ ਰੱਬੀ ਤੇ ਨੂਰੀ ਬੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਬੱਧੀ ਛੁਡਾਵਣ ਆਏ ਸਨ, ਛੁਡਾ ਗਏ । ਦਿਓ ਅਸੀਸ ,—

"ਸੰਬਤਿ ਸਾਹਾ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਿ ਕਰਿ ਪਾਵਹੁ ਤੇਲੁ ॥
ਦੇਹ ਸਜਣ ਅਸੀਸੜੀਆ ਜਿਉ ਹੋਵੈ ਸਾਹਿਬ ਸਿਉ
ਮੇਲੁ ॥੩॥
ਘਰਿ ਘਰਿ ਏਹੋ ਪਾਹੁਚਾ ਸਦੜੇ ਨਿਤ ਪਵੰਨਿ ॥

ਸਦਣਹਾਰਾ ਸਿਮਰੀਐ ਨਾਨਕ ਸੇ ਦਿਹ ਆਵੰਨਿ ॥੪॥"
ਸੋ ਦਿਓ ਅਸੀਸ !

ਸਤਿਸੰਗੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰ ਵਿਚ ਭਰ ਗਏ ਤੇ ਗਾਂਵੇਂ :—

"ਮਾਤਾ ਕੇ ਉਦਰ ਮਹਿ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਕਰੇ ਸੋ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੀਐ ॥ ਮਨਹੁ ਕਿਉ ਵਿਸਾਰੀਐ ਏਵਡ ਦਾਤਾ ਜਿ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਆਹਾਰੁ ਪਹੁਚਾਵਏ ॥ ਓਸਨੋ ਕਿਹੁ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੀ ਜਿਸ ਨਉ ਆਪਣੀ ਲਿਵ ਲਾਵਏ ॥ ਆਪਣੀ ਲਿਵ ਆਪੇ ਲਾਏ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਦਾ ਸਮਾਲੀਐ ॥ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਏਵਡੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੀਐ ॥੨੮॥"

ਮਾਈ ਨੂੰ ਇਸ ਸੁਖ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਸਭ ਸੁਖੀ ਹੋਏ। ਮਾਈ ਨੇ ਹੁਣ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਵਿਦਾ ਕੀਤੇ। ਭਾਵੇਂ ਸਰਦੀ ਅਤਿ ਸੀ, ਪਰ ਮਾਈ ਚੰਦ ਦੀ ਚਾਨਣੀ ਵਿਚ ਕੁਛ ਚਿਰ ਟਹਿਲਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਰਹੀ, ਫੇਰ ਅੰਦਰ ਆਕੇ ਸੌਂ ਗਈ।

ਸੁੱਤੀ ਦੇ ਆਤਮਾ ਉੱਤੇ ਮਨ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਲਿਆ, ਮਨ ਉਤੇ ਸਰੀਰ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਲਿਆ। ਦੇਖੋ ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਮਾਸ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਬਲ ਹੈ? ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਕੰਧ ਵਿਚ ਚਿਣੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਬਿਹਬਲ ਹੋਕੇ ਮਾਈ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਸ ਜਾ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਢਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਾਵਾਣੇ ਕੱਢਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਇਸੇ ਖਿੱਚਾ-ਖਿੱਚੀ ਵਿਚ ਕੰਧ ਚਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਾਈ ਬੀ ਵਿੱਚੇ ਚਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ! ਹੁਣ ਅੰਦਰ ਦਮ ਘੁਟੀਣ ਲੱਗਾ। ਨਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਦਮ ਘੁਟੀਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਆਪਣਾ। ਅਤਿ ਕਸ਼ਟ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਹੋਇਆ, ਤੜਫ ਤੜਫਕੇ ਮਾਈ ਦੀ ਜਾਨ ਨਿਕਲੀ। ਜਾਨ ਇੱਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਹ ਲੱਭਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਮਾਈ ਨੂੰ ਅਸਚਰਜ ਅੰਧਕਾਰ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਇਕ ਛੇਕ ਜੋ ਰਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ, ਦਿੱਸਿਆ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਫਸ ਫਸਕੇ ਨਿਕਲੀ। ਫੇਰ ਮਾਈ ਬੀ ਲੱਗੀ ਉਸੇ ਰਾਹ ਨਿਕਲਣ, ਪਰ ਵਹਿਮ ਉੱਠੇ ਕਿ ਮੈਂ ਵੱਡੀ ਹਾਂ, ਰਾਹ ਤੰਗ ਹੈ, ਕੀਕੂੰ ਨਿਕਲਾਂ? ਪਰ ਫੇਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਿਰ ਫਸਾਇਆ, ਬੜੇ ਕਸ਼ਟ ਨਾਲ ਫਸ ਫਸ, ਖਿਚੀਜ ਖਿਚੀਜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ, ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ। ਇਸ ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਵਿਚ ਇਧਰ ਜਾ, ਉਧਰ ਜਾ, ਵਾਜਾਂ ਮਾਰ, ਆਖ਼ਰ ਜਾਗ ਖੁੱਲ੍ਹੀ। ਕੀ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤ੍ਰੇ ਪਰ ਹਾਂ, ਝਰੋਖੇ ਵਿਚੋਂ ਚਾਂਦਨੀ ਦੀ ਲਸ ਅੰਦਰ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ, ਬਦਨ ਗਰਮ ਹੈ, ਛਾਤੀ ਧੁਖ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਿਰ ਦੀਆਂ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਤਪ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਤੁੱਪ ਤੁੱਪ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਠਕੇ ਬੈਠ ਗਈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਖਿਆ, ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੁੱਟ ਪੀਤਾ। ਪਰ ਸੁਰਤ ਗਿਰ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਮਨ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਸੀ, ਸਹਿਮ ਵਿਚ ਸੀ, ਕਸ਼ਟ ਵਿਚ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੁੱਤੀ ਕਿਸ ਰੰਗ ਸੀ, ਜਾਗੀ ਕਿਸ ਹਾਲ ਹੈ? ਨੀਂਦਰ ਵਿਚ ਮੁੱਠੀ ਗਈ। ਹਾਇ! ਭਗਤ ਜਨ ਤਦੇ ਕੂਕਦੇ ਹਨ :—

ਕਬੀਰਾ ਸੂਤਾ ਕਿਆ ਕਰਹਿ ਬੈਠਾ
ਰਹੁ ਅਰੁ ਜਾਗੁ ॥ ਜਾਕੇ ਸੰਗ ਤੇ
ਬੀਛੁਰਾ ਤਾਹੀ ਕੇ ਸੰਗ ਲਾਗੁ[1] ॥

ਹੁਣ ਫੇਰ ਜੁੱਧ ਜਾਰੀ ਹੈ, ਮਨ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਉੱਠਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਪਰ ਉਹ ਡਾਢੇ ਜ਼ੋਰ ਵਿਚ ਉੱਚਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਕੰਮੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਮਾਈ ਨੇ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤਮੋਗੁਣ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਜਾਣ ਕੇ ਤੋੜਿਆ। ਜੋ ਗ਼ਮ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਤੇ ਹਾਹੁਕੇ ਉਠਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਸੁਝਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਦਾ ਚੱਕਰ ਬੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁਛ ਤਪ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ ਜੋ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦੇਂਦਾ। ਮਾਈ ਨੇ ਅਖੀਰ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਆਰੰਭੇ :—

ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ ॥ ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ
ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ ॥"

ਤੇ ਆਕੇ ਸਿਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰੱਖਕੇ ਆਦੇਸ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈ। ਇਸੇ ਹਾਲ ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ ਛਾ ਗਈ। ਕੜੱਕ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਟਿਕਾਉ ਆ ਗਿਆ, ਠੰਡ ਪੈ ਗਈ। ਚਾਰ ਵੇਰ 'ਆਦੇਸ਼ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸ' ਦੇ ਬਾਦ ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਸਰੀਰ ਠਰ ਗਿਆ, ਮਨ ਠਰ ਗਿਆ, ਅੰਦਰਲੇ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ—'ਦਾਉ ਨਾ ਖਾਯਾ ਕਰੋ, ਉਨਮਨ ਰਿਹਾ ਕਰੋ, ਲਿਵ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾਇਆ ਕਰੋ, ਹੇਠਾਂ ਤਾਂ ਹਾਵੇ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਉੱਪਰ ਸੁਖ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ, ਸਦਾ ਉੱਚੇ ਰਹੋ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਰਹੇ'। ਧਿਆਨ ਬੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, 'ਪੰਚ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕੁ ਧਿਆਨੁ'। ਮਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਹੇ, ਤੁਸੀਂ ਜਤਨ ਕਰੋ ਕਿ ਧਿਆਨ ਮਨ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸਦਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਹੇ। 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਗਿਆ ਧਿਆਨ ਮਨ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਜਿੱਧਰ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਈਦਾ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਵਸਾਕੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਜੋ ਸੁਖ ਰੂਪ ਹੈ, ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਕੇ ਮਾਈ ਠਰ ਗਈ। ਹੁਣ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਇਕ ਤਾਕਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੇਖਣਹਾਰ ਹੈ। ਜੋ ਕੌਤਕ ਹੋਏ ਵਰਤੇ ਸੁਣੇ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਕੌਤਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂ ਰੱਬੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਦੇ ਤੱਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਵਿਚ ਕਿ ਰੁਕਣ ਵਿਚ ਮਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਥ ਯਾ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ਦੇਖਣਾ ਤੇ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਉੱਚਿਆਂ ਰਹਿਣਾ ਹੈ; ਰਜ਼ਾ

1. ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਉਨੀਂਦੇ ਕੱਟਣ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਨੀਂਦ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ ਗ਼ਾਫ਼ਲ ਤੇ ਆਲਸੀ ਹੋਕੇ ਰਾਤ ਬਿਰਥਾ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਹੈ।

ਸਮਝਦੀ ਹੈ । ਜੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸੋ ਰਜ਼ਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸਾਂ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਵੱਲ ਰੱਖਣਾ ਹੈ । ਹਾਂ, ਤਰਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰਨ ਤੋਂ ਨਾ ਉਖੜੀਏ । ਸੋ ਹੁਣ ਮਾਈ ਕਿਸੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਆਕੇ ਉੱਠੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਕੁਛ ਹਿੱਸਾ ਲੰਘ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਅੱਪੜ ਗਈ । ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸੰਗਤ ਘੱਟ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਅਤਿ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਚਮਕੌਰ ਵਾਲੇ ਸਾਕੇ ਦੇ ਹਾਲ ਸੁਣਕੇ ਟੁਰ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਕਿਤੇ ਪੁੱਜਕੇ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕੀਏ । ਅੱਜ ਭੀ ਦੋ ਚਾਰ ਸੱਜਣ ਟੁਰੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ । ਸੋ ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਥੋੜੇ ਸਨ ਤਦ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਰੰਗਣ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਚਿਤ ਹੋਰ ਜੁੜ ਗਿਆ । ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧਨੀ ਏਕਾਗ੍ਰਤਾਂ ਭਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਮਨ ਵਿਚ ਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸਿਖਯਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸੀ । ਇਸੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰਾਤ ਬੀਤ ਗਈ ਅਰ ਬੀਤ ਗਈ ਮਾਤਾ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਔਖੀ ਰਾਤ ।

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਬੜੀ ਕਸ਼ਟ ਭਰੀ ਹੋਣੀ ਵਰਤੀ, ਪਰ ਮਾਈ ਦਾ ਮਨ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭੀ ਹੈ ਤੇ ਕੀਕੂੰ ਹੁਣ ਨਾਮ ਰੰਗ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਉੱਦਮ ਤੇ ਬਲ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ !

ਸੁਭਾਗ ਜੀ—ਤੁਸਾਂ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ।

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਬੜੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲੀ ਹੈ । ਵਾਹ ਵਾ ! ਹੁਣ ਅਗਲੀ ਸੁਣਾਓ ਰਾਤ ।

ਸੁਭਾਗ ਜੀ—ਸੁਣੋ :—

ਛੇਵੀਂ ਰਾਤ

ਦਿਨ ਤੇ ਮਹੀਨੇ ਵਰਹਾ ਬਣਾ ਕੇ ਬੀਤ ਗਏ ਕੁਛ ਹੋਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਬੀਤੇ । ਮਾਈ ਸਭਰਾਈ ਆਪਣੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਟਿਕਾਉ' ਵਿਚ ਦਿਨ ਬਿਤੀਤ ਕਰਦੀ ਰਹੀ । ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਰੰਗ ਲੱਗ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਫੇਰ ਇਕ ਖ਼ਬਰ ਆਈ । ਉਹ ਖ਼ਬਰ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਜਗਤ ਤੋਂ ਟੁਰ ਜਾਣ ਦੀ ਸੀ, ਨਾਂ, ਉਹ ਜੋਤੀਜੋਤ ਸਮਾ ਜਾਣ ਦੀ ਸੋਇ ਸੀ । ਅਜ ਇਹ ਗਲ ਮਾਈ ਨੂੰ ਇਕ ਅਨੋਖੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਪਾ ਗਈ । ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਇਕ ਹਨੇਰੇ ਤੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦਾ ਚੱਕ੍ਰ ਆਇਆ ਅਰ ਕਲੇਜੇ ਨੂੰ ਮੁੱਠ-ਮੀਟਵੀਂ ਖਿੱਚ ਪਈ, ਪਰ ਫੇਰ ਇਕ ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਆਕੇ ਇਕ ਠੰਢੀ ਝਰਨਾਟ ਛਿੜੀ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ : —

> "ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਹਹੂੰ ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ
> ਆਏ ॥ ਜੀਅਦਾਨੁ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨਿ ਹਰਿ ਸਿਉ
> ਲੈਨਿ ਮਿਲਾਏ ॥"

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਿਲੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਰਹਿਰਾਸ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋ ਕੇ ਮਾਈ ਘਰ ਪੁੱਜੀ ਸੀ । ਅਸਚਰਜ ਹੋਕੇ ਮਾਈ ਅਰਸ਼ਾਂ ਵਲ ਤੱਕਦੀ ਤੇ ਆਖਦੀ ਹੈ : "ਤੇਰੇ ਚੋਜ, ਤੇਰੇ ਰੰਗ ! ਅਸਾਂ ਭੁੱਲਿਆਂ ਭਟਕਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਆਇਆ । ਕਿਸੇ ਦਾ ਗੁਰੂ ਬਣਿਆ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਜੁਆਈ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਿਤਾ; ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਾਕ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਬਾਲ ਸਖਾਈ ਮਿੱਤ੍ਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੜਨ ਵਾਲਾ ਬੀਰ, ਪਰ ਸਭ ਦਾ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਰ ਸਭ ਨੂੰ ਕਲਿਆਨ ਬਖਸ਼ੀ । ਹਾਂ, ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾਂ ਹਨੇਰਾ ਕੱਟਣ ਆਇਆ ਸੀ, ਸਭ ਦਾ ਕੱਟਿਓਸੁ, ਸਭ ਨੂੰ ਚਾਨਣ ਕੀਤੋਸੁ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਚਾਨਣਾ ਦੇਕੇ, ਰੱਬੀ ਸੁਨੇਹੇ ਪੁਚਾਕੇ, ਰੱਬੀ ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਕਰਕੇ ਰੱਬ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਟੁਰ ਗਿਆਂ । ਟੁਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ । ਸਮੇਂ ਦੇ ਉਰਾਰ ਤੇ ਪਾਰ ਦੋ ਨਗਰ ਵੱਸਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਦਿੱਸਦਾ ਤੇ ਇਕ ਸਾਨੂੰ ਅਣ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਉਰ੍ਹਾਰ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜ਼ਰੂਰ ਇਕ ਦਿਨ ਛੱਡਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਾਰ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਦਿੱਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਥੇ ਜਾਕੇ ਸਲਾਮਤੀ ਹੈ । ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਗ ਉਠਿਆਂ ਲਈ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬੀ । ਹਾਂ ਉਹ ਟਿਕਾਉ ਹੈ, ਅਵਸਥਾ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਨੈਣਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਅਵਸ਼ਥਾ ਦਿੱਸਦੀ ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸੁਖ ਭਰੀ ਅਵਸਥਾ ਨਾਲ ਹੈ । ਜਿਹੜੇ ਬੰਦੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਧਿਆਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਓਹ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਹੀ ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਓਹ ਅਮਰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਕੁਛ ਬਦਲਦਾ ਵਿਗੜਦਾ ਨਹੀਂ । ਓਹ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਬੀ ਉਪਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸਾਨੂੰ ਪਰਦਾ ਤੇ ਭਰਮ ਹੈ, ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦਾ ਜਾਲ ਹੈ, ਜੋ ਅਮਰ ਜੀਵਨ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਟਿਕਣ ਦਿੰਦਾ ! ਅਸੀਂ ਅਮਰ ਹਾਂ ਤੇ ਜੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਰੁਲੀਏ ਨਾ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਲ ਰੁਖ਼ ਰੱਖੀਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜੀਉਂਦੇ ਹੀ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਹਾਂ...ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਨਾਮੀ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜਯੋਤੀ ਹੈ । ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਟਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਕਿਤੇ ਚਲਾ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਸਦਾ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤ ਹੈ ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਭੀ । ਫਿਰ ਵਿਯੋਗ ਕਾਹਦਾ ਤੇ ਦੁਖ ਅਰ ਤੜਫਨੀ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ? ਐਉਂ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਈ ਅੱਜ ਉੱਚੇ ਮੰਡਲਾਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਹੈ । ਮਨ ਤੋਂ ਉਚੇਰੇ ਰਸਾਂ ਵਿਚ ਹੈ । ਰਾਤ ਬੀਤ ਰਹੀ ਹੈ । ਮਾਈ ਸੁਖੀ ਭੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਚੱਕਰ ਜਿਹਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਛਿਨ ਭੰਗਰ ਵਿਚ ਉਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਾਰ ਅਮਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਝਲਕਾ ਵੱਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਅਰੂਪ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਸੰਗ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਯਸ਼ ਗਾਇਨ ਵਿਚ ਸੱਚੇ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਉ ਦਿਲ ਨੂੰ ਠੰਢਾ ਠਾਰ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ।

> "ਕਬਹੂ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਇਹੁ ਪਾਵੈ ॥
> ਉਸੁ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਬਹੁਰਿ ਨ ਆਵੈ ॥
> ਅੰਤਰਿ ਹੋਇ ਗਿਆਨ ਪਰਗਾਸੁ ॥
> ਉਸੁ ਅਸਥਾਨ ਕਾ ਨਹੀ ਬਿਨਾਸੁ ॥"

ਮਾਈ ਕਦੇ ਕੋਈ ਤੁਕ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਨਾਮ ਜੀਭ ਤੇ ਬੈਠਕੇ ਅੰਦਰਲਾ ਚੱਕਰ ਐਸਾ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਠੰਢ

ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਨਿਰੀ ਧਿਆਨ ਰੂਪ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰੱਬ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਅਡੋਲ ਟਿਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ! ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਿਕਦੀ ਟਿਕਦੀ ਮਾਈ ਦੀ ਰਾਤ ਲੰਘਦੀ ਹੈ। ਦੁੱਖਾਂ ਭਰੀ ਰਾਤ ਹੈ, ਪਰ ਦੁੱਖਾਂ ਭਰੀ ਰਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਭਰਮ ਉਠ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਰੋਸਾ ਬੱਝ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਟਿਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਹੀਂ, ਮਨ ਤੋਂ ਆਪਾ ਉੱਚਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੋ ਆਪੇ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਨਿਮਗਨ ਹੈ; ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਨਿਮਗਨ ਹੈ, ਲਿਵ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ 'ਪਰਮ-ਆਪੇ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਲਿਵ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੋ ਹੀ ਜੀਵ ਦੇ ਬੰਨੇ ਤੀਸਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਜੋ ਲਿਵ ਵਿਚ ਹਨ ਓਹ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ :-

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਜਿਨਾ ਲਿਵ
ਲਾਗੀ ਤਿਨੀ ਵਿਚੇ ਮਾਇਆ ਪਾਇਆ ॥

ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਿਵ ਨਹੀਂ ਲਾਈ, ਓਹ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਹਨ, ਜੋ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਹਨ ਸੋ ਮਾਇਆ ਦੇ ਹੁਕਮ ਹੇਠ ਹਨ :—

ਲਿਵ ਛੁੜਕੀ ਲਗੀ ਤ੍ਰਿਸਨਾ
ਮਾਇਆ ਅਮਰੁ ਵਰਤਾਇਆ ॥

ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨਾਲ ਮਾਇਆ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆਂ ਮਨ ਕਮ-ਚੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੇਹ ਨਿਮਾਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :—

ਸਾਚੀ ਲਿਵੈ ਬਿਨੁ ਦੇਹ ਨਿਮਾਣੀ ॥ ਦੇਹ
ਨਿਮਾਣੀ ਲਿਵੈ ਬਾਝਹੁ ਕਿਆ ਕਰੇ
ਵੇਚਾਰੀਆ ॥ ਤੁਧੁ ਬਾਝੁ ਸਮਰਥ ਕੋਇ
ਨਾਹੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਿ ਬਨਵਾਰੀਆ ॥ ਏਸ
ਨਉ ਹੋਰੁ ਥਾਉ ਨਾਹੀ ਸਬਦਿ ਲਾਗਿ
ਸਵਾਰੀਆ ॥ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਲਿਵੈ ਬਾਝਹੁ
ਕਿਆ ਕਰੇ ਵੇਚਾਰੀਆ ॥੬॥ [ਆਨੰਦੁ

ਸੋ ਇਸ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਵਾਲੇ ਮਨ ਦਾ ਦਾਰੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ (ਉਸ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਨਾਮ) ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਮਨ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਐਸਾ ਰੱਖਣਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਿਆ ਵੱਸੇ। ਜਦੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ 'ਯਾਦ' ਵਿਚ ਵੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲਿਵ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਿਵ ਵਾਲਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਬੰਦਾ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਉਚੇ ਸੁਖ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਲੇਸ਼ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਇਸ ਦੇ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਆਸਾਂ ਤੇ ਅੰਦੇਸ਼ੇ (ਫਿਕਰ) ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੈ : "ਆਸ ਅੰਦੇਸੇ ਤੇ ਨਿਹਕੇਵਲੁ ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਏ ॥" ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਆਪਾ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਦੇ ਸੁਖ ਨੂੰ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਮਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨ, ਜੋ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਆਪਾ ਉੱਚਾ ਉੱਚਾ ਵੱਸਦਾ ਹੈ।

ਮਾਈ ਸਭਰਾਈ ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਵੱਸਦੀ, ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੁਣ ਏਨੀ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਅਸਹਿ ਖੇਦ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਪੰਘਰੀ ਪਸੀਜੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਬਿਰਹਾ ਬੀ ਆਯਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਘਬਰਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਸ਼ਾਂਤਿ, ਠੰਢ, ਰਸ ਤੇ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਹੈ, ਕੋਮਲਤਾ ਤੇ ਦ੍ਰਵਣਤਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਕਾਰ, ਪਿਆਰ, ਜੋਤ ਵਲ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਰੌ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਰੌ ਹੈ, ਸੱਚੀ ਰੌ ਹੈ, ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਰੌ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਜੋ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਸੁਜਾਖਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਰਸੀਆ ਭੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁਜਾਖਾ ਭੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਜਿੰਨੇ ਚੱਕਰ ਆਏ ਭੀ ਪਰ ਮਾਈ ਸਭਰਾਈ ਦਾ ਅਡੋਲ ਮਨ ਆਪਣੇ ਸਿਦਕ ਰਸ ਵਿਚ, ਲਿਵ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਰਾਤ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਛਿਨ ਕਿਸੇ ਉਚੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਬੀਤੀ। ਰਾਤ ਅਤਿ ਕਸ਼ਟ ਦਾਇਕ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਲਿਵ ਨੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਬੰਧਨ ਕੱਟ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਤਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਈਂ ਸ਼ਰਨ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸ਼ਰਨ ਸਮਾਈ ਮਾਈ ਮਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੱਲਿਆ ਤੋਂ ਬੱਚ ਰਹੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਪਹਿਰੇ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋ ਆਇਆ, ਪਰ ਮਾਈ ਤੋਂ ਉਸ ਰਸ ਵਿਚ ਉਠਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਤ੍ਰਿਪਹਿਰੇ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ, ਪਰ ਅਜੇ ਉਹ ਦੇਵੀ ਰੰਗ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦ ਤ੍ਰੈ ਕੁ ਘੜੀ ਰਾਤ ਰਹੀ ਤਾਂ ਮਾਈ ਦੇ ਨੈਣ ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਉਹ ਨੈਣ, ਜੋ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸੁੱਤੇ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਚਰਜ ਰੰਗ ਰੰਗੀਜੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਨੂਰ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਰਸਦਾ ਸੀ, ਇਕ ਸਰੂਰ ਸਿਰ ਵਿਚੋਂ ਝਰਦਾ ਸੀ, ਇਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਮੀਂਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਹੋਏ ਵਿਸਮਾਦ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬੰਨ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਾਈ ਇਸੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਰੌ ਜਿਹੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉੱਠ ਤੁਰੀ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪੁੱਜਕੇ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਮਗਨ ਹੋ ਗਈ।

ਐਉਂ ਬੀਤ ਗਈ ਮਾਤਾ, ਲਿਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮਾਤਾ ਦੀ ਛੇਵੀਂ ਔਖੀ ਰਾਤ।

ਸਤਵੀਂ ਰਾਤ

ਕੁਛ ਕਾਲ ਬੀਤਿਆ, ਮਾਈ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਰਮਦਾਸ ਗਈ। ਉਥੇ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ। ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸੁਣੀ। ਸਾਹਿਬ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਬੀਤਰਾਗ ਤੇ ਗਯਾਤਗੋਯ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸੇ। ਆਪ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿ ਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲੇ ਜੋ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਲੈ ਆਉਣ। ਆਪ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਆਗਯਾ ਦੇ ਕੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਘਰੀਂ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆਗਯਾ ਦੇ ਬੱਧੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਰਮਦਾਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਜੋ ਬਾਬੇ ਬੁੱਢੇ ਜੀ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਸੀ ਆ ਬਿਰਾਜੇ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਆਪ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸਾਹੀਆਂ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਲਮੀ ਨੁਸਖਾ ਕੈਥਲ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਸਤੇ, ਜੋ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਲਿਖ ਰਹੇ ਸੀ, ਰਾਮਦਾਸ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਇਆ ਸੀ। ਦੱਸੀਦਾ ਹੈ ਕਿ

ਉਹ ਪੋਥੀ ਤਦੋਂ ਦੀ ਕੋਂਬਲ ਗਈ ਫੇਰ ਵਾਪਸ ਰਮਦਾਸ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਜਦੋਂ ਮਾਈ ਸਭਰਾਈ ਜੀ ਰਮਦਾਸ ਗਏ ਸਨ ਤਦੋਂ ਭਾਈ ਰਾਮਕੌਰ ਜੀ ਦੋ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਦੁਪਹਿਰੇ ਇਹ ਪੋਥੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਭੀ ਅਸਚਰਜ ਸੀ। ਲਿਵਲੀਨ ਐਸੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮਸਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਥਾ ਕਰਨ ਲਿਖਣ ਤੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿਚ ਜੇ ਚੱਲ ਪੈਣ ਤਾਂ ਬੜੇ ਬੜੇ ਪੰਡਤ ਆਪ ਦੇ ਅੱਗੇ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਧਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮਾਈ ਸਭਰਾਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਸਵਾਰੇ ਲਾਡਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ, ਹਾਂ ਜਲ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਕੰਵਲ ਅਲੇਪ ਦੇ, ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਦਬ ਦੇ ਸਵਾਰੇ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਜੋ ਸਤਿਕਾਰ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਲਈ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਬੜਾ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ, ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦੀ ਰੀਝ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਨ ਦੀ ਸੀ, ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ।

ਮਾਈ ਨੇ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਦੇ ਤਿਆਰੇ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਲਗਾ, ਪੁਸ਼ਾਕੇ ਸਜਾ ਸਨੱਧਬੱਧ ਸਰੀਰ ਤਯਾਗਣ ਲਈ ਇੰਝ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਜੀਕੂੰ ਜੰਵ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ ਕਿਸੇ ਦੂਲਹਾ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੌਤ ਨੂੰ ਮਖ਼ੌਲ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ। ਮੌਤ ਤੇ ਡੰਕਾ ਵਜਾਇਆ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ। ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਐਸੀ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣਾਈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਉਹ ਜੋ ਲਿਵ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਪੂਰਨ ਹੋ ਗਈ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਵਾਲਾ ਰੰਗ ਛਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਮਾਈ ਉਥੇ ਰਹਿਕੇ ਘਰ ਆ ਗਈ।

ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਸਰੀਰ ਜਰਜਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮਾਈ ਕਿਹਾ ਕਰੇ, ਚੋਲਾ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਰਖਣੇ ਜੋਗ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮਾਈ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਤੇ ਅੰਦਰਲਾ ਹਾਲ ਇਹ ਸੀ :—

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੁਢੇ ਕਦੇ ਨਾਹੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰਿ
ਸੁਰਤਿ ਗਿਆਨੁ ॥"

ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅੰਦਰ, ਚੋਲਾ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸਹੀ।

ਸਹਿਜੇ ਰਹਿਜੇ ਉਹ ਰਾਤ ਆ ਗਈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਚੋਲੇ ਢਹਿ ਪੈਣ ਦੀ ਤੇ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੇ ਉੱਡ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋ ਪਈ।

ਮਾਈ ਸੁੱਛ ਬਿਸਤਰੇ ਪਰ ਪਈ ਹੈ, ਸਤਿਸੰਗੀ ਆਸ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਨੈਣ ਬੰਦ ਹਨ, ਪਰ ਕਦੇ ਖੁੱਲਦੇ ਬੀ ਹਨ। ਬਾਹਰੋਂ ਤਾਂ ਇਕ ਤੇਜਮਈ ਸਮਾਧੀ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਮਾਈ "ਆਪੇ ਆਪੁ ਖਾਇ ਹਉ ਮੇਟੈ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਰਸੁ ਗੀਤ ਗਵਈਆ" ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਹੈ।

ਸੁਆਦ ਵਿਜਮਾਦ ਵਿਚ ਪਈ ਹੈ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਠੌਂਕਾ ਆਇਆ ਪਰ ਐਉਂ ਦਿੱਸਿਆ ਕਿ ਹਾਇ! ਮੈਂ ਮਰ ਚੱਲੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਪਲ ਮਗਰੋਂ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤੇ ਕੀਹ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਸੰਗੀ ਬੈਠੇ ਹਨ ਤੇ ਚੰਦ ਦੀ ਚਾਂਦਨੀ ਅੰਦਰ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਆਖਦੀ ਹੈ :—

"ਭੈਣੋ ਤੇ ਭਰਾਵੋ! ਕਿਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ? ਹਾਇ! ਮੈਂ ਮਰ ਚੱਲੀ ਹਾਂ!"

ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਐਉਂ ਵਾਜ ਪਈ ਹੈ, ਜੀਕੂੰ ਕੋਈ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਮਰ ਚੱਲੀ ਹਾਂ, ਸਜਣੋਂ! ਮੇਰੇ ਤੇ ਤਰਸ ਕਰੋ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਹੁਰੇ ਟੋਰੋ! ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੀਆ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ 'ਸਰੂਪ ਦੇਸ਼' ਨੂੰ ਚੱਲੀ ਹਾਂ। ਮਰਦਾ ਕੌਣ ਹੈ? ਸਾਹੁਰੇ ਚੱਲੀ ਨੂੰ ਦਾਜ ਕੌਣ ਦੇਕੇ ਟੋਰੋ! ਕਰੋ ਨਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਰਦਾਸਾ!

ਦੇਹੁ ਸਜਣ ਅਸੀਸੜੀਆ ਜਿਉ ਹੋਵੈ ਸਾਹਿਬ ਸਿਉ ਮੇਲੁ ॥

ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਭ ਨੇ ਇਕ ਭੋਗ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਇਆ। ਫੇਰ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਮਾਈ ਦੀ ਲਿਵ ਲੱਗੀ, ਅੰਦਰਲੀ ਜੋਤ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਖੀਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਅਸਲੀ ਮਸਤ ਅਲਮਸਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨੈਣ ਭਰੇ ਹੋਏ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਤੇ ਮਿਟਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਰਖਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਤਲੋਕ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਤੱਕਦੀ ਹੈ :—

ਕਬਹੂ ਸਾਧ ਸੰਗਿਤ ਇਹੁ ਪਾਵੈ ॥
ਉਸੁ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਬਹੁਰਿ ਨ ਆਵੈ ॥
ਅੰਤਰਿ ਹੋਇ ਗਿਆਨ ਪਰਗਾਸੁ ॥
ਉਸੁ ਅਸਥਾਨ ਕਾ ਨਹੀ ਬਿਨਾਸੁ ॥
ਮਨ ਤਨ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਇਕ ਰੰਗਿ ॥
ਸਦਾ ਬਸਹਿ ਪਰਬ੍ਰਹਮ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥
ਜਿਉ ਜਲ ਮਹਿ ਜਲੁ ਆਇ ਖਟਾਨਾ ॥
ਤਿਉ ਜੋਤੀ ਸੰਗਿ ਜੋਤਿ ਸਮਾਨਾ ॥
ਮਿਟਿ ਗਏ ਗਵਨ ਪਾਏ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ॥
ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਦ ਕੁਰਬਾਨ ॥

ਆਹਾ! ਅਜ ਉਹ ਰਾਤ ਹੈ ਜੋ ਅਕਸਰ ਹਾਇ ਹਾਇ ਵਿਚ ਬੀਤਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਤ ਹੈ ਜੋ ਅਤਿ ਕਸ਼ਟ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਤ ਹੈ ਜੋ ਡੰਗ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਹਨੇਰੇ ਤੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਿਚ ਗ਼ਰਕ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ, ਕਲਗੀਆ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜੀਵਨਕਣੀ ਦੀ ਦਾਤ, ਸਾਹਿਬ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਰੱਬੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਵਰੋਸਾਉ, ਮਾਈ ਦੇਖੋ ਅਜ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸੁਹਣੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਪਈ ਹੈ। ਸੁਖ ਹੀ ਸੁਖ ਭਾਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਐਉਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿੱਕੂੰ ਕੋਈ ਨਦੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲ ਪੈਂਡਾ ਕਰਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਡਿੱਗ ਰਹੀ ਹੈ, ਸੰਗਮ ਸੁਖ ਦੇ ਅਹਿਲਾਦ ਵਿਚ ਨਿਮਗਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕਬੀਰ ਜਿਸੁ ਮਰਨੇ ਤੇ ਜਗੁ ਡਰੈ ਮੇਰੇ ਮਨ ਆਨੰਦੁ ॥
ਮਰਨੇ ਹੀ ਤੇ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨੁ ਪਰਮਾਨੰਦੁ ॥੨੨॥

ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬੱਝ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਬੜੀ ਮਧੁਰ ਧੁਨਿ ਵਿੱਚ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ । ਜਿਸ ਵੇਲੇ ੨੧ਵੀਂ ਅਸਟਪਦੀ ਆਈ :—

ਸਰਗੁਨ ਨਿਰਗੁਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਆਪਿ ॥
ਆਪਨ ਕੀਆ ਨਾਨਕਾ ਆਪੇ ਹੀ ਫਿਰਿ ਜਾਪਿ ॥

ਤਦ ਮਾਈ ਦਾ ਰੰਗ ਬਦਲ ਗਿਆ । ਅੱਖਾਂ ਐਉਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਕਿ ਕੋਈ ਨੂਰ ਦਾ ਬੁੱਕਾ ਛੁਟਦਾ ਹੈ, ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਫਿਰੀਆਂ ਤੇ 'ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ' ਦਾ ਅਵਾਜ਼ਾ ਆਇਆ । ਫੇਰ ਨੈਣ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ, ਲਾਲੀ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਭਖਦੀ ਗਈ ਤੇ ਵਧਦੀ ਗਈ । ਜਦ 'ਨਾਨਕ ਇਹ ਗੁਣ ਨਾਮੁ ਸੁਖਮਨੀ ॥' ਕਹਿ ਕੇ ਪਾਠੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਾਈ ਦੇ ਸੁਆਸ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਏ । ਚਿਹਰਾ ਗੂਹੜੇ ਕੇਸਰ ਦੀ ਭਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਤੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਧਰ ਪਹੁ ਫੁਟੀ ਇਧਰ ਬੀਤ ਗਈ ਮਾਤਾ,ਅੰਤਰ-ਸੁਖ-ਪ੍ਰਾਪਤ ਮਾਤਾ, ਦੀ ਸੱਤਵੀਂ ਰਾਤ, ਹਾਂ ਉਹ ਰਾਤ ਜੋ ਨਾਮ ਰਸੀਆਂ ਲਈ ਹੈ ਭਾਗਭਰੀ ਰਾਤ ਤੇ ਜੋ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਲਈ ਹੈ ਸਭ ਤੋਂ ਔਖੀ ਰਾਤ ।

--o--

ਜਦ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਡਾਕਦਾਰਨੀ ਨੂੰ ਸੱਤੇ ਰਾਤਾਂ ਸੁਣਾ ਚੁਕੇ ਤਾਂ ਡਾਕਦਾਰਨੀ ਦਾ ਦਿਲ ਅਸਚਰਜ ਸ਼ੁਕਰ ਨਾਲ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਡਾਢੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੁਭਾਗ ਜੀਨੂੰ ਜੱਫਾ ਮਾਰ ਲਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ : ਧੰਨ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਉੱਤਮ ਤੇ ਉੱਚੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਰੌ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਬੀਬੀ ਭੈਣ ! ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਮੋਈ ਨੂੰ ਜਿਵਾਲ ਲਿਆ ਹੈ । ਧੰਨ ਸੀ ਮਾਈ ਸਭਰਾਈ ਕੀਕੂੰ 'ਭਉਜਲੁ ਬਿਖਮੁ ਅਸਗਾਹੁ ਗੁਰਸਬਦੀ ਪਾਰਿ ਪਾਹਿ ॥' ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਤਰਦੀ ਹੋਈ ਪਾਰ ਹੋ ਗਈ । ਬੀਬੀ ਭੈਣ ਦੱਸ ਤਾਂ ਸਹੀ ਇਹ ਰਾਤਾਂ ਕਿਸ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਥੋਂ ਲਦੀਆਂ ਹਨ ? ਇਹ ਅਰਸ਼ੀ ਤ੍ਰੇਲ ਭਿੰਨੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਮੋਏ ਨੂੰ ਜਿੰਦ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਸੁਭਾਗ ਜੀ—ਭੈਣ ਜੀ ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਸਾਨੂੰ ਦੱਸ ਆਈ ਹਾਂ, ਕਿ ਇਹ ਰਾਤਾਂ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਲੇਖ ਹੇਠ ਪਹਿਲੀਆਂ ਚਾਰ ਛਪੀਆਂ ਸਨ । ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਜਾਣੂੰ ਸੱਜਣ ਪਾਸ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਲਮੀ ਉਤਾਰਾ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਗਲੀਆਂ ਤ੍ਰੈ ਰਾਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਦੇ ਦਫਤਰ ਜਾਕੇ ਕਲਮੀ ਨੁਸਖੇ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸੱਤੇ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ । ਉਸ ਉਤਾਰੇ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਉਤਾਰਾ ਖਾ: ਸ: ਦੇ ਦਫਤਰੋਂ ਆਗਯਾ ਲੈ ਕੇ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਹੈ ।

ਡਾਕਦਾਰਨੀ—ਹਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਸੀ ! ਭੈਣ ਜੀ ! ਜਗਤ ਵਿਚ ਮੌਤ ਨੇ ਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਲਹਿਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਸਦਾ ਤਾਜ਼ੇ ਹਨ, ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਰਾਤਾਂ ਵਿਚਲੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਦਾਰੂ ਸਦੀਵ ਵਿਛੋੜੇ ਕੁੱਠਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਵਣ ਵਾਲੇ ਹਨ । ਬੀਬੀ ਭੈਣ ! ਮੈਨੂੰ ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਦੇਹ ਜੋ ਮੈਂ ਕਦੇ ਠੇਸ ਖਾਣ ਲੱਗਾਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਨਾਮ ਪਰ ਟਿਕ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂ ।

ਸੁਭਾਗ—ਸੱਤ ਬਚਨ ਭੈਣ ਜੀ ! ਮੈਂ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਆਂਗੀ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ।

—o—

ਕਾਂਡ ਵੀਹਵਾਂ

ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਤੇ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਅਜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਗਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਕ ਸੱਜਣ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭਲਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੂਲੋਂ ਤਕੜੇ ਹੋਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆਉਣ । ਹੁਣ ਓਹ ਵੱਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਜੂਹਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਨ ਟੁਰਨ ਵੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਕਦੇ ਵਗਦੇ ਖੂਹਾਂ ਤੇ, ਕਦੇ ਸ਼ਾਮਲਾਟਾਂ ਦੇ ਹਰੇ ਹਰੇ ਘਾਹ ਉਤੇ, ਕਦੇ ਟਾਹਲੀਆਂ ਤੇ ਕਿੱਕਰਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਹੇਠ ਜਾ ਬੈਠਦੇ ਹਨ । ਸਾਫ ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ, ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਨਜ਼ਰ ਜਾਏ ਸੋ ਜਾਏ । ਸੂਰਜ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਬੇਰੋਕ ਚਾਨਣਾ, ਦੁਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਅਜਬ ਅਸਰ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰਾ ਸੜ੍ਹਾਂਦ ਵਾਲੀਆਂ ਤੰਗ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ, ਸੂਰਜ ਨਾਲ ਰੁੱਸੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਵਿਚ ਤੇ ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ ਨਾਲ ਤਲਾਕ ਲੀਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਲੰਘ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ, ਜੇ ਓਹ ਕਦੇ ਬਾਹਰ ਅੰਦਰ ਗਏ ਭੀ ਤਾਂ ਕਦੇ ਏਕਾਂਤ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਏਹ ਉਜਾੜਾਂ ਤੇ ਏਕਾਂਤਾਂ, ਤਾਜ਼ੇ ਜਲ ਪੌਣ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਚਾਨਣੇ ਅਚਰਜ ਅਸਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੇ । ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਜੀ ਦਾਰੂ ਪੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਏਥੇ ਜਦ ਮੰਜੇ ਪਏ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਦਾਰੂ ਪੀਣੋਂ ਹੋੜ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਹੁਣ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਕੇ ਭੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਤਾਂਘ ਨੇ ਤ੍ਰੇਹ ਨਹੀਂ ਨੇ ਫੁਰੀ । ਕਈ ਵੇਰ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਮੂੰਹ ਲਗੀ ਕਦੇ ਛੁਟਦੀ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਛੱਡ ਗਈ ? ਤਦ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸੰਗ ਦਾ ਅਸਰ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਇਹ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉਸਾਰੇ ਉਭਾਰੇ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ । ਸਵੇਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਕਿਤੋਂ ਚੱਕੀ ਦੀ ਗੂੰਜ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਤੋਂ ਮਧਾਣੀ ਦੇ ਗੇੜਕੇ ਨਾਲ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧੁਨਿ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਮਾਨੋਂ ਚਾਟੀ ਵਿਚ ਦੀ ਘੁੰਮ ਘੁੰਮ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤਾਲ ਦੇ ਰਹੀ ਤੇ ਕੂਕ ਤੰਬੂਰੇ ਦੀ ਸੁਰ ਛੇੜ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਠ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਕਦੇ ਦੂਰੋਂ ਵਗਦੇ ਖੂਹ ਦੀ ਖਰਜ ਛਿੜੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਸੁਆਦਲਾ ਰਸ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਂਦੀ ਹੈ । ਸੂਰਜ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਹਵਾ ਜਲ ਇਥੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਸਦੇ ਹਨ । ਲੋਕੀਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਗ਼ਰੀਬ ਹਨ, ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਮਸਾਂ

ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੱਥੇ ਖਿੜੇ ਹਨ ਤੇ ਲਾਲੀਆਂ ਭਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਧ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਟੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜਿਸਦੇ ਘਰ ਲਵੇਰਾ ਨਹੀਂ ਦੁੱਧ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮਸਾਇਆਂ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਾਗ ਨਹੀਂ ਉੱਗੇ, ਉਹ ਹਮਸਾਇਆਂ ਦੀ ਪੈਲੀ ਤੋਂ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਖੁੱਲ੍ਹ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਚਾਰਨ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਵੱਖਰਾ ਖੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਰ ਸਭ ਦੇ ਪਸ਼ੂ ਚਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਖੱਤੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲਾਟ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਘਰ ਮੋਚੀਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਸਭ ਜੁੱਤੀ ਸਿਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਛੀਂਬੇ ਦਾ ਘਰ ਬੀ ਇਕੋ ਹੈ, ਮਹਿਰਿਆਂ ਦਾ ਘਰ ਬੀ ਇਕੋ ਹੈ; ਜੋ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਵੇਲੇ ਹਰ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਘਰ ਦਾ ਮਾਨੋਂ ਨੌਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਇਕ ਯਾ ਦੋ ਘਰ ਸਾਂਝੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹਨ। ਮੋਚੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਤੇਲੀ ਲੁਹਾਰ, ਤਰਖਾਣ ਤੱਕ ਨੂੰ ਫਸਲਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਦਾਣੇ ਦੇਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਲ ਦਾ ਦਾਣਾ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਤਾਈਂ ਮੌਜ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕੰਮੀਆਂ ਤੇ ਚੂੜ੍ਹਿਆਂ[2] ਦੇ ਘਰੀਂ ਬੀ ਗਾਂ ਮਹਿੰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਪੱਠਾ ਦੱਥਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਖ ਦੇਖਕੇ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਕੁੱੜ੍ਹ ਉਠਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਮੈਲਾ ਤੇ ਪਤਲਾ ਦੁੱਧ ਮੁੱਲੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਥੇ ਬਾਜ਼ੇ ਕੰਮੀਆਂ ਤੱਕ ਦੇ ਘਰੀਂ ਲਵੇਰੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਅਮੀਰ ਬੀ ਲਵੇਰਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਘਰ ਦੋ ਦੋ ਚਾਰ ਚਾਰ ਵੱਖਰੇ ਨੌਕਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਪਿੱਟ ਪਿਟਾਵਾ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਕ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਕ ਕੰਮ ਕਾਜ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦਾ। ਇਥੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਸੁਖੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਸਲਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਤੇ ਦਾਣੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਿਆਹਾਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਤੇ ਰੁਪਏ ਬੀ ਲੱਭ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਤੇ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਅੱਜ ਟਾਹਲੀਆਂ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬੈਠੇ ਇਸ ਗੱਲ ਪਰ ਧੁਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਖ, ਕਮੀਨੇ ਤੇ ਦੁਖੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਏਹ ਸੁਖ ਦੀ ਸਮਝ ਸਾਥੋਂ ਚੰਗੀ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਾਸੀ ਤਾਂ ਕਫਾਇਤ ਸ਼ੁਆਰ (ਸੰਜਮੀ) ਪੂਰੇ ਹਨ। ਜਥੇਬੰਦੀ ਇੰਨੀ ਕੁ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੁਖੀ ਵੱਸਦੇ ਹਨ! ਆਪੋ ਵਿਚ ਹਮਦਰਦ ਭੀ ਹਨ, ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਜਲ ਪੌਣ ਭੀ ਸੁਥਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਸੜੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਤੇ ਵਸਦੇ ਹਾਂ, ਮਿਊਨਸੀਪਲ ਕਮੇਟੀਆਂ ਅਸਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਮਲੇਰੀਆ, ਪਲੇਗ ਤੇ ਹੋਰ ਵਬਾਵਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੁੱਧ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਤੇ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਮਹਿੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਘਿਉ ਦੀ ਥਾਂ ਬਨਾਉਟੀ ਘਿਉ, ਚਰਬੀਆਂ ਤੇ ਲਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਤੇਲ ਲੱਭਦੇ ਹਨ। ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਮਹਿਰੇ ਆਦਿ ਸਾਂਝੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਘਰ ਘਰ ਵੱਖਰੇ ਨੌਕਰ ਤੇ ਓਹ ਬੀ ਕਈ ਵੇਰ ਆਕੜਖੋਰ, ਚੋਰ ਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸੁਆਣੀਆਂ ਹੱਡਰਖ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਲੱਖ ਸਫਾਈਆਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਣੋ, ਪਰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਹ ਗਰਦਾ ਉਡਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਮੱਠੀ ਮੱਠੀ ਹਨੇਰੀ ਵਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਾਗ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਲੇ ਛਪੜ ਤੇ ਗੰਦੇ ਸੂਏ ਭੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਮਗ਼ਜ਼ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਛਾਬੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕੱਚੇ ਫਲ; ਦੁਸ਼ਪਚ ਤੇ ਅਨਪਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਚਦੇ ਹਨ, ਬੱਚੇ ਤੇ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਖਾਂਦੇ ਤੇ ਮੰਜਿਆਂ ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਦਿੱਕ ਤਪ ਤੇ ਮੁਹਰਕਾ ਤਪ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਘਰ ਹੀ ਕਰ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਨਾ ਹਵਾ ਸੁਥਰੀ; ਨਾ ਘਿਉ ਸੁੱਚਾ, ਨਾ ਦੁੱਧ ਨਿਰੋਲ। ਅਸਾਂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਕੀ ਬਣਾਇਆ? ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਲਾਕੇ ਅਸੀਂ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਲਕੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਕਈ ਵੇਰ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਲਈ ਤਰਸ ਤਰਸ ਕੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲੀਆਂ ਵਿਚ, ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਮਾਸ਼ਕੀਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਖੁਲ੍ਹਾ ਰੁੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮੈਲੇ, ਗਲੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਮੈਲੀਆਂ, ਬਜ਼ਾਰ ਸਾਡੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਧੂੜ ਦਾ ਘਰ ਤੇ ਸ਼ਾਮਾਂ ਪੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਧੂੰਏਂ ਨਾਲ ਦਮ ਰੁਕਦੇ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਉਮਰਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨਿਤਾਣੇ ਤੇ ਨਿਤ ਦੇ ਰੋਗੀ ਕਰ ਲਏ। ਖ਼ਰਚ ਵੀ ਵਧਾਏ ਤੇ ਸੁਖ ਬੀ ਨਾ ਪਾਇਆ।,

ਓਹਨਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਮੀਆਂ ਬੀਬੀ ਗੱਲੀਂ ਜੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਫੁਰ ਪਈ। ਆਖਣ ਲੱਗੀ, ਕੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਗਲੀ ਗਲੀ ਯਾ ਮਹੱਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦਾ ਇਕ ਸਮਝ ਵਾਲਾ ਜੱਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਙੂ ਸਾਂਝਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਈਏ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਗਲੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਸੌ ਘਰ ਹੈ, ਜੇ ਹਰ ਘਰ ਚਾਰ ਆਨੇ ਮਹੀਨਾ ਚੰਦਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ੨੫) ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਗਲੀ ਦਾ ਇਕ ਚੌਧਰੀ ਬਣਾ ਲਿਆ, ਰੁਪਏ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਕ ਚੂੜ੍ਹਾ ਤੇ ਇਕ ਮਾਸ਼ਕੀ ਗਲੀ ਦਾ ਨੌਕਰ ਰੱਖ ਲੈਣ ਤੇ ਅੱਠ ਅੱਠ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਲਬ ਦੇ ਦੇਣ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਗਲੀ ਤੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੈਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ, ਡਿਉਢੀਆਂ ਤੇ ਮੋਰੀਆਂ ਸਾਫ਼ ਰੱਖਣ। ਬਾਕੀ ਨੌਂ ਰੁਪੱਯਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਲੀ ਲਈ ਫੀਨਾਇਲ ਯਾ ਹੋਰ ਬੂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਲੈ ਲਈਆਂ, ਕੁਛ ਦੁੱਧ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਹਲਵਾਈ ਯਾ ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਚੰਗਾ ਦੁੱਧ ਦੇਣ ਤੇ ਜੋ ਚਾਨਣ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗਲੀ ਦੀ ਇਕ ਲਾਲਟੈਣ ਪਰ ਖ਼ਰਚ ਕੀਤਾ।

1. ਫਾਰਸੀ, ਸ਼ਾਮਲਾਤ ਦੇਹ।

2. ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਹ ਲੋਕ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਹੋ ਤਾਂ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੋ ਰੋਕਾਂ ਹਨ, ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਨਾ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਙੂੰ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੂਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੂਥੀਆਂ ਪੱਟ ਬੈਠੇ ਹਨ ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਈ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਇਕੋ ਮਹਿਰਿਆਂ ਦਾ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸਾਰੀ ਗਲੀ ਨੂੰ ਉਹ ਪਾਣੀ ਭਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਵਿਆਹਾਂ ਤੇ ਉਹੋ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੀਂਬੇ ਤੇ ਹੋਰ ਕੰਮੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਜੇ ਹੋ ਭੀ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸੜਨ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਸੀ ਇਹ ਕੌਣ ਚੌਧਰੀ ਜੰਮ ਪਏ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਠੀਕ, ਕੰਮ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਜੋ ਟੈਕਸ ਭਰਦੇ ਹਾਂ, ਘਿਉ ਕਪੜਾ ਸਭ ਚੀਜ਼ ਮਹਿੰਗੀ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਮਸੂਲ ਭਰਦੇ ਹਾਂ ਫੇਰ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦ ਓਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਭੁੱਲ ਬੈਠੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਖਬਾਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਛਾਪਦੇ, ਜਲਸੇ ਕਰਕੇ ਰੌਲਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ ਤੇ ਚੁਪ ਚਾਪ ਆਪਣੇ ਸੁਖ ਲਈ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਆਨੇ ਯਾ ਅੱਠ ਆਨੇ ਫੀ ਘਰ ਹੋਰ ਖਰਚ ਪਾਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੇ ਗਲੀ ਦੀ ਸਫਾਈ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਜ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਥਾਂ ਤੇ ਪੇਟ ਪੀੜ ਪੈਣ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਕਾਰਨ ਹੈ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਇਹੋ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਨਾ ਪੈਣ ਵਾਲੀ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਜੇ ਕੋਈ ਐਸਾ ਉੱਦਮ ਕਰੇ ਭੀ ਤਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਚੁਗਲੀਆਂ ਮਾਰਨਗੇ ਅਰ ਲੋੜਾਂ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਸਤਿਆਂ ਵਿਚ ਪੱਥਰ ਰੱਖਣਗੇ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਫੇਰ ਕੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਮਹੱਲੇ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਆਗਿਆ ਲੈ ਲੈਣ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕੁਛ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਆਪ ਪਰ ਕੋਈ ਰੰਜ ਉਲਾਂਭਾ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਵਧੀਕ ਸਫਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਨਿਜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਹਾਂ! ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਰਕੇ ਤੇ ਪਰਤਾ ਕੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਚੁਧਰਾਇਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸ਼ਾਇਦ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦੇਵੇ! ਪਰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕੀਂ, ਜੇ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਸਕਣ ਤਾਂ, ਓਹ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਹੀ ਸਭ ਕੁਛ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਦੂਹਰਾ ਖ਼ਰਚ ਕਿਉਂ ਪਵੇ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਪਰ ਜੀ, ਬਾਜ਼ੇ ਬਾਜ਼ੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਬੜੇ ਬੜੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਲਾਹੌਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ ਘਰ, ਦਰ ਦਰ ਤੇ ਗਲੀ ਕੂਚੇ ਬਿਜਲੀਆਂ ਜਗਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਧੂੜ ਕੱਟ ਵੀ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰ ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ ਨਾ, ਤੇ ਸ਼ਾਮਾਂ ਵੇਲੇ ਧੂਏਂ ਨਾਲ ਨੱਕ ਜਿੰਦ ਭੀ ਉਥੇ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਨਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨੱਕ ਹਾਲ ਦਰਵੱਜਾ ਹੈ, ਪਰ ਵੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨੱਕ ਸੜਾਂਦ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਗਿਲਵਾਲੀ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਵਾਲੇ ਦਰਵੱਜੇ ਬਾਹਰ ਜਾਕੇ ਤੱਕੋ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀਆਂ ਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਮਹੱਲੇ ਤੇ ਗਲੀਆਂ ਵੇਖੋ ਕਿੰਨੇ ਮੈਲੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਰੋਜ਼ ਮੌਤ ਦੀ ਰੀਪੋਰਟ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਆਦਮੀ ਦਿੱਕ ਤਾਪ ਨਾਲ ਮਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਮਲੇਰੀਏ ਦੀ ਭੇਟ ਕਿੰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤੇ ਕਮੇਟੀਆਂ ਨੇ ਕੀ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਬਨਾਇਆ ਹੈ? ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਲਕੇ ਬਣੇ ਉਹ ਵੀ 20 ਵਰ੍ਹੇ ਲੱਗੇ ਤੇ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਮਦਦ ਨਾਲ, ਹੁਣ ਮਦਦ ਮਿਲੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੂਆ ਬਣ ਜਾਵੇ।

ਅਸਾਂ ਪੱਛਮ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਤੋਂ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖੀ, ਹਾਂ ਦਿਖਾਵਾ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ; ਪਰ ਫਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ! ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਡਿੱਠਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੱਛੋਂ ਦਾ ਅਜੇ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪਰ ਹਨ ਸਾਥੋਂ ਸੁਖੀ! ਤੱਕੋ ਨਾ ਗੁੱਜਰ ਜਦ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਬਾਹਰੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਕਈ ਹਲਵਾਈ ਲਾਟੂ ਪਾਕੇ ਜਾਚਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਦੇ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਰੋਗੇ ਲਾਟੂ ਪਾਕੇ ਪੜਤਾਲਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਗੁੱਜਰ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਮੈਲੀਆਂ ਛੱਪੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਰਲਾਉਂਦੇ ਹਨ! ਛੱਪੜਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਭਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਲਾਟੂ ਹੁਰੀਂ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਛੱਪੜੀਆ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਹੈਜ਼ੇ ਤੇ ਮੁਹਰਕੇ ਤਾਪ ਦੇ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਦੁੱਧ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਐਸਾ। ਮੈਂ ਘਰ ਦੀ ਗਊ ਏਸੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਰੱਖੀ ਸੀ ਨਾ, ਜਿਸ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਸਾਓ ਹੋਏ ਕਿ ਮੇਰੇ ਗਲ ਕਰੱਟਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਥੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਬੜਾ ਹੀ ਸਾੜਾ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੰਮੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਮੱਝੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਮੀਰ ਹੋਕੇ ਵੀ ਲਵੇਰਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ!

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ!

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਨਹੀਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਮੇਟੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜੇ ਉਂਗਲਾਂ ਕਿਤੇ ਬੀ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤਾਂ ਭੀ ਉਥੋਂ ਤੇ ਇਥੋਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਕਾਰਨ ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਅਕਸਰ ਲੋਕ ਮੈਂਬਰੀ ਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਸਮਝ ਕੇ ਅੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਓਹ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਪੱਛਮ ਦੇ ਲੋਕ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਆਕੇ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਰੱਬ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਦੂਏ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣ ਦਾ ਮਾਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਖੀ ਹਨ। ਏਹ ਅਨਪੜ੍ਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜੇਹਾਕੁ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸੁਖ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਪਾਈ ਹੈ।

ਇਹ ਗਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨੀ ਇਕ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਧੁਨਿ ਪਈ। ਪਛਾਣੀ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਨੇੜੇ ਆਏ ਤਾਂ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਤੇ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਆਦਰ ਦੇਕੇ ਪਾਸ ਬਹਾ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਭੋਗ ਪਾਇਆ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਅੱਜ ਸੁਖਮਨੀ ਦੇ ਪਾਠ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾ ਤੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਠੰਢਾ ਠੰਢਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ, ਅਰਦਾਸ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਕੁਛ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ। ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ : ਬਾਬਾ ਜੀ! ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੁਥਰੀ ਹਵਾ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਪਾਣੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਦਾਰੂ ਛੜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੀ ਸਬੱਬ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡਾ ਦੇ ਲੋਕ ਦਾਰੂ ਪੀਂਦੇ ਹਨ? ਇਹਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਲਵੇਰਿਆਂ ਦੇ ਮਿਠੇ ਦੁੱਧ, ਨਿਰਮਲ ਨੀਰ ਤੇ ਹਲਕੀ ਹਵਾ ਦੀ ਕੁਛ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ?

ਬਾਬਾ—ਕੀ ਤੁਸਾਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੀਂਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਮੈਂ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਤੋਂ ਹੋਏ ਖ਼ੂਨ ਖ਼ਰਾਬਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਹੀ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਸਾਡੇ ਅਭਾਗ ਹਨ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਹੈ, ਪਰ ਜਤਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਘਟੇ। ਅਸੀਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬੜੇ ਸੁਖੀ ਸਾਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ! ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਭੀ ਸੁਖੀ ਸਨ, ਹੁਣ ਜੋ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੇ ਆਪਾ ਧਾਪੀ ਆ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਿਆਰ ਉਠ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਦੁਖੀ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ (ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ)—ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਗੰਦੇ ਜਲ ਪਉਣ ਵਿਚ ਭੀ ਕਦੇ ਕੋਈ ਖੁਖੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਮਕਾਨ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਢਾਈ ਢਾਈ ਗਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸੱਤ ਛੱਤੇ ਮੰਮਟ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੇ। ਮਹੱਲੇ ਦੀ ਇਕ ਛੱਤ ਤੇ ਚੜ੍ਹੋ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਮਹੱਲਾ ਫਿਰ ਆਓ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਮੰਜ਼ਲੇ ਮਕਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਘਰ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹਾ ਵਿਹੜਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੂਰਜ ਸੁਖਦਾਈ ਬਾਣ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹਵਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਫਰਾਟੇ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਹਾਲ ਮੈਂ ਬੀ ਕੁਛ ਡਿੱਠਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਹਰ ਘਰ ਲਵੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਦੁੱਧ ਦਹੀਂ ਮੱਖਣ ਖਾਕੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬੜੀ ਤਾਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੋਰ ਭੋਜਨ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਸਾਲੇਦਾਰ ਸਲੂਣ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਹਾਜ਼ਮੇ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਹਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਨਿਕੰਮੇ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਗਰਮ ਖਾਣੇ ਸਾਡੇ ਮਾਫਕ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਦੁੱਧ, ਦਹੀਂ, ਲੱਸੀ, ਮੱਖਣ ਘਿਉ ਤੇ ਕਣਕ ਦੀ ਰੋਟੀ ਉੱਤਮ ਤੋਂ ਉਤਮ ਪਦਾਰਥ ਹਨ। ਸਿਆਲੇ ਦੇ ਸਾਗ ਤੇ ਰਹੁ, ਮੂਲੀਆਂ, ਗਾਜਰਾਂ, ਗੋਂਗਲੂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਸੁਖ ਵਧਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਆਈ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਸੱਚ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 'ਗਾਂ ਤੇ ਭੋਂ' ਇਹ ਹੀ ਆਸਰਾ ਹਨ। 'ਗਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ, ਦਹੀਂ, ਲੱਸੀ, ਮੱਖਣ, ਘਿਉ, ਭੋਂ ਦੀ ਕਣਕ, ਗੁੜ ਸ਼ੱਕਰ, ਖੰਡ, ਸਾਗ, ਗੰਨੇ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਫ਼ਲ ਖਾਣ ਨੂੰ ਤੇ ਜਲ ਪੀਣ ਨੂੰ।' ਸੋ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਦੁੱਧ ਦਹੀਂ ਮੱਖਣ ਘਿਉ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹੀ ਹਵਾ ਤੇ ਸੁਥਰੇ ਪਾਣੀ ਤੇ ਖਿੜੀ ਧੁੱਪ ਅਤੇ ਚਾਨਣਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੁਸਾਂ ਤੰਗ ਗਲੀਆਂ ਬਣਾ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮੰਮਟ ਉਸਾਰ ਲਏ, ਘੁਮਿਆਰ ਕੀੜੇ ਵਾਂਗੂ ਇਕ ਦੂਏ ਦੇ ਉੱਤੇ ਡਿਗ ਕੇ ਵੱਸਣਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ। ਪੌੜੀਆਂ ਵਿਚ ਦਿਨ ਦੀਵੀਂ ਰਾਤ, ਪਿਛਲੇ ਕੋਠੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਖਾਨੇ, ਨਾਲ ਨਾਲ ਘਰ; ਨਾ ਕੋਈ ਵਿੱਥ ਨਾ ਹਵਾ ਦਾ ਰਸਤਾ। ਨਾ ਲਵੇਰੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਰਹੀ, ਨਾ ਲਵੇਰੇ ਰੱਖੇ। ਸੋ ਦੁੱਧ, ਦਹੀਂ, ਲੱਸੀ, ਮੱਖਣ, ਘਿਉ ਤੋਂ ਵਾਂਜੇ ਗਏ। ਮੁੱਲ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪਾਣੀ ਵਾਲਾ ਤੇ ਮੈਲੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੁੱਚਾ ਤੇ ਸੁਥਰਾ ਦੁੱਧ ਤੇ ਮੱਖਣ ਤਾਂ ਲੱਭਦਾ ਹੀ ਨਹੀ, ਲੱਸੀ ਦਿੱਸਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਘਿਉ ਲਿਆ ਤਾਂ ਟੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ, ਕਿਸੇ ਚਰਬੀ ਰਲਾਈ, ਕਿਸ ਖੋਪੇ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾਇਆ, ਕਿਸੇ ਆਲੂ ਰਲਾਏ ਕਿਸੇ ਖਾਰ ਤੇ ਤੇਲ ਰਲਾਕੇ ਘਿਉ ਗੁੱਝਾ ਸਾਬਣ ਕਰ ਦਿਖਾਯਾ[1]। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਿਉ ਖਾਕੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੋਗਾਂ ਨਾਲ ਜੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਘਟ ਗਈ। ਉਪੋਂ ਸਾਫ ਹਵਾ ਤੇ ਚਨਣਾ ਮਿਲਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਸਹਿਰ ਸਾਫ ਪਾਣੀ ਨਲਕਿਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਖੂਹਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਭੀ ਸ਼ਹਿਰਾ ਦਾ ਸਾਫ ਨਹੀਂ, ਬੱਸ ਫੇਰ 'ਮੰਦਾ ਢੰਗਾ। ਸਭੇ ਰੋਗ।' ਅੰਦਰੋਂ ਤਾਕਤ ਹਿਰ ਗਈ, ਬਾਹਰੋਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨੇ ਹੱਲੇ ਕੀਤੇ, ਉਮਰਾਂ ਘਟ ਗਈਆਂ; ਬਲ ਹੁੱਟੇ ਗਏ, ਜੀਉਂਦੇ ਮਰੀਅਲ ਹੋ ਦਿਨ ਪੂਰੇ ਕਰ ਲਏ। ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ ? ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਵਿਆਹਾਂ ਪਰ ਝੁੱਗੇ ਰੋੜ੍ਹ ਛਡਦੇ ਹੋ, ਚਾਰ ਪੰਜ ਗਜ਼ ਭੋਂ ਉੱਤੇ ਸੱਤ ਸੱਤ ਮੱਜ਼ਲੇ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸੰਗ ਮਰਮਰਾਂ ਦੇ ਮੰਸਟਾ ਪਰ ਹਜਾਰਾਂ ਰੁਪੈ ਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹੋ, ਕਪੜੀਆਂ ਪਰ ਝੁੱਗਾ ਢੋ ਬਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਚਾਹਾਂ, ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪਰ ਕਮਾਈ ਖਰਚਦੇ ਹੋ, ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੇ ਲਖਪਤੀਏ ਰਾਜੇ ਬਣਾ ਕੱਢਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਇਕ ਤ੍ਰੀਮਤ ਦੇ ਕਪੜੇ ਦੋ ਦੋ ਚਾਰ ਚਾਰ ਸੌ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਸਗੋਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਹਜ਼ਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਲੀੜਾ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਸੁਆਣੀ ਕੋਲ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰਾ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਤੰਗੀ ਹੋਵੇ ਤੁਸੀਂ ਗੱਡੀ ਤੇ ਘੋੜੇ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹੋ, ਹੁਣ ਮੋਟਰਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਲਵੇਰੇ ਜੋਗਾ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਕਿਉਂ ? ਸੁਆਣੀ ਨੂੰ ਆਪ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਵਹੁਟੀਆਂ (ਗੁੱਸੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ) ਹੁਣ ਹੱਡ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਅਮੀਰੀ ਸਮਝਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਦੁੱਧ ਘਿਉ ਦੀ ਥਾਂ ਬੱਘੀਆਂ ਘੋੜੇ ਬਣ ਗਏ। ਜੇ ਬੱਘੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ

---

1. ਵਲੈਤੀ ਘਿਉ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਨਾਸਪਤੀ ਘਿਉ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਟੁਰਿਆ ਹੈ।

ਤਾਂ ਚਾਰ ਕਦਮ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਟੁਰ ਹੀ ਲੈਂਦੇ, ਜੇ ਬੱਘੀ ਬਣੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਦਸ ਵੀਹ ਕੋਹ ਕਿਤੇ ਖੁਲ੍ਹੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾਂਦੀ, ਉਹ ਹੱਡ ਰੱਖ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਗਈ, ਸਰੀਰ ਹੋਰ ਢਿੱਲਾ ਤੇ ਰੋਗਾਂ ਲਈ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਦੇਖਦਿਆਂ ਦੇਖਦਿਆਂ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਕੱਦ ਬਹੁਤ ਘਟ ਗਏ ਹਨ। ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਅੱਜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਭੀ ਆਪ ਪੀਂਹਦੀਆਂ ਸਨ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਕਲਾ ਦੇ ਆਟੇ ਖਾਂਦੇ ਹੋ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਤ੍ਰੀਮਤ ਦੇ ਅੰਗ ਹਿੱਲਣੋਂ ਤੇ ਨਰੋਏ ਰਹਿਣੋਂ ਗਏ; ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਰੀਕ, ਅਤਿ ਬਰੀਕ, ਹਜ਼ਮ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਆਟੇ ਹਜ਼ਮੇ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਕਰਗਏ। ਅੱਗੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਲਵੇਰੇ ਰਖਦੀਆਂ, ਆਪ ਰਿੜਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਕਸਰਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਸੋ ਭੀ ਗਈ। ਆਟਾ ਗੁੰਨ੍ਹਣਾ, ਲੂਣ ਕੁੱਟਣਾ ਭੀ ਕੁਛ ਕਸਰਤ ਸੀ, ਸੋ ਆਟਾ ਨੌਕਰ ਗੁੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ; ਲੂਣ ਪਸਾਰੀ ਦੀ ਹੱਟੀ ਤੋਂ ਪੀਸਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਹੱਟੀ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਬਲਾਈਂ ਦਾ ਚੂਰਾ ਤੇ ਹੋਰ ਬੱਦ ਬਲਾ ਰਲਾਕੇ ਪਿਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਲਦੀ ਵਿਚ ਚੌਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਦੁੱਧ-ਪੱਥਰੀ ਪੀਹ ਕੇ ਰਲਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਸੰਭਾਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ ਚੌਲ ਛੜਨ ਦੀਆਂ ਉਖੱਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਆਪ ਛੜ ਕੇ ਸੱਜਰੇ ਚੋਲ ਰਿੰਨ੍ਹਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਛੜਨਾ ਵੀ ਸੋਹਣੀ ਕਸਰਤ ਸੀ। ਹੁਣ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਛੜੇ ਚੌਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਫਿੱਕੇ ਤੇ ਨਤਾਕਤੇ[1] ਦਸੋ ਇਕ ਪਾਸ ਤਾਂ ਕਸਰਤ ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਛੁੱਟ ਗਏ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੋ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੋ ਭੱਸ ਖਰਾਬਾ। ਅਗਲੇ ਸਮੇਂ ਕੁੜੀਆਂ ਖਿੱਦੂ ਖੇਡਦੀਆਂ, ਗਿੱਧੇ ਤੇ ਹਿੱਲੜੀਆਂ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹਿੱਲਣ ਜੁੱਲਣ ਤੇ ਟਪੋਸੀਆਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਤੁਸਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਨੇ ਬੰਦ ਕਰਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੂਈਆਂ ਸਲਾਈਆਂ ਫੜਾ ਕੇ ਬੂਟ ਜੁਰਾਬਾਂ ਨਾਲ ਪੈਰ ਕਸ ਕੇ ਬੱਘੀਆਂ ਤੇ ਬਹਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਦਰੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਨੋਣ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਲਈ ਕਸਰਤਾਂ, ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਬੀ ਨਾ। ਸਰੀਰ ਪੰਘਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ? ਫੇਰ ਜੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਕ ਤਾਪ ਘਰ ਨਾ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰੇ। ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਪੜ੍ਹਾਓ, ਪਰ ਕਸਰਤਾਂ ਬੀ ਕਰਾਓ। ਮਰਦ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਹੱਟੀਆਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਹੇਠੋਂ ਮੋਰੀਆਂ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕ ਤੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਗਰਦਾ ਭੱਖਦੇ ਹਨ। ਭੁੱਖ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਛਾਬੜੀ ਵਾਲੇ ਹਲਵਾਈ ਕੋਲੋਂ ਪੂਰੀ ਕਚੌਰੀ ਮਠਿਆਈ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਠਿਆਈ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ ਕਿ ਮੋਰੀਆਂ ਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ ਮੱਖੀਆਂ, ਓਹੋ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ ਮਠਿਆਈਆਂ ਉਤੇ। ਮੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਵਗਦੇ ਗੰਦੇ, ਘਰਾਂ ਦੇ ਧੋਣ ਤੇ ਮੈਲੇ ਪਾਣੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹੋ ਮੱਖੀਆਂ ਪਖਾਨਿਆਂ ਮੋਰੀਆ ਕੂੜੇ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਤੇ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹੋ ਉਥੋਂ ਉਠਕੇ ਹਲਵਾਈਆਂ ਦੇ ਥਾਲ ਉਤੇ ਤੇ ਹੋਕ੍ਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਛਾਬੜੀਆ ਤੇ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਛੂਤ ਲਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹੋ ਭੋਜਨ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਤੱਪੜ ਘਾਸੀ ਛਕਦੇ ਹਨ। ਚੂੜ੍ਹੇ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀਏ ਮਰਦ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਇਸ ਦੀ ਮੈਲ ਲੱਗ ਗਈ ਹੁਉ, ਕਪੜੇ ਬਦਲੋ, ਨ੍ਹਾਓ, ਪਰ ਮੱਖੀਆਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਘ੍ਰਿਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਕੋਈ ਬਚਾਉ ਦੀ ਸੂਰਤਿ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ। ਸਭ ਫਲ, ਸਭ ਮਠਿਆਈਆਂ ਸਭ ਪੂੜੀਆਂ, ਦੱਧ, ਦਹੀਂ ਮੁਹਾਨ ਮੈਲੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਛੋਹੇ ਹੋਏ ਸਭ ਪੰਡਤ, ਪਾਂਧੇ, ਸੁੱਚਮੀ, ਕਾਜ਼ੀ, ਮੁੱਲਾਂ, ਬਾਬੂ, ਲਾਲੇ, ਸਰਦਾਰ, ਉਸ਼ਨਾਕ ਤੇ ਸੋਚਾਂ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਸਮੇਤ ਛਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਘ੍ਰਿਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੂਤਾਂ ਦੀ ਰੋਕ ਪਾਵੇ।

'ਰੇਲਾਂ ਪਰ ਵੇਖੀਦਾ ਹੈ ਤ੍ਰੁੱਕੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹਿਰੀਏ, ਸੜੇ ਹੋਏ ਮੈਲੇ ਕੱਪੜੇ, ਮੈਲੀਆਂ ਛਾਬੜੀਆਂ ਤੇ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਭਿਣਭਿਣ ਨਾਲ ਭਰੇ ਛਾਬਿਆਂ ਪਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰੱਖੀ ਵੇਚ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਬੇ-ਗੁਨਾਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਭੁੱਖ ਦੀ ਮਾਰੀ ਛਕ ਰਹੀ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਬਾਬਾ ਜੀ! ਸੱਚ ਕਿਹਾ ਨੇ।

ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਕਪਾਹ ਵਾਲੀ ਪੈਲੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਪਾਠ ਦੀ ਧੁਨਿ ਸੁਣਕੇ ਆਈ ਤੇ ਪਾਸ ਬੈਠ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੀ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਆ ਰਿਆ ਸੀ, ਬੈਠੀ ਸੁਣਦੀ ਰਹੀ। ਹਣ ਉਸ ਤੋਂ ਭੀ ਨਾ ਰਿਹਾ ਗਿਆ, ਬੋਲੀ:—

ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ! ਉਹ ਗੱਲ ਸੁਣਾਓ ਨਾ ਸੋਟਾ ਵਾਟਰ ਵਾਲੀ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਉਹ ਕੀ ਬਾਬਾ ਜੀ!

ਬਾਬਾ ਹੱਸ ਪਿਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ:—

ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕਿਤੇ ਵਾਢੇ ਗਏ। ਰੇਲ ਦਾ ਸਫਰ ਸੀ, ਸਾਨੂੰ ਲਗੀ ਤਿਹਾ, ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਮਰਾ ਸੀ ਬਰਫ ਤੇ ਸੋਡੇ ਵਾਲੇ ਦਾ! ਸਾਡਾ ਚਿਤ ਆਇਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਭੀ ਪੀਵੀਏ। ਫੇਰ ਚਿਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਮੋਟੇ ਲੋਕ ਹਾਂ, ਖਬਰੇ ਇਹ ਕੀ ਬੱਦ ਬਲਾ ਹੈ, ਕਿਤ ਪਾਣੀ ਹੀ ਮਿਲੇਗਾ ਤਾਂ ਪੀਵਾਂਗੇ। ਸਾਡੀ ਤ੍ਰੇਹ ਭੀ ਵਧਦੀ ਗਈ ਤੇ ਰੇਲ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਐਸੇ ਸੁੰਞੇ ਆਏ ਕਿ ਪਾਣੀ ਨਾ ਆਇਆ। ਇਧਰ ਅਸੀਂ ਬਰਫ ਵਾਲ ਦੇ ਕੌਤਕ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਉਸ ਦੇ ਕਪੜੇ ਗੰਦੇ, ਹੱਥ ਮੈਲੇ, ਜਿਸ ਗਲਾਸ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾ ਆਏ ਉਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ! ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਬੂ ਨੂੰ ਪਿਲਾਵੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਰੇਲ ਵਿਚ [illegible] ਬੀਮਾਰਾ ਨੂੰ ਪਿਲਾ ਦੇਵੇ। ਕਦੇ ਦੋ ਤ੍ਰੁੱਕੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਗਲਾਸ ਉਗਲੱਛ ਦੇਵੇ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਧੋਵੇ ਨਾ। ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੇ

1. ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਛੜੇ ਚੋਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਾਕਤ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਉਤੋਂ ਨੁੰਬੇ ਕੰਮੂਆਂ ਤੇ ਤੋਹ ਵਿਚ ਰਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਮਦੇ ਵਿਚ ਸੀ ਬਰਫ, ਉਹ ਭੀ ਬਿਨਾਂ ਧੋਏ ਪਾਈ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਖਾਲੀ ਬੋਤਲਾਂ ਵਿਚ ਮੱਖਿਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ। ਆਪ ਵਿੱਚੇ ਰੋਟੀ ਖਾਏ ਪੀਏ, ਕੁਛ ਗਿਲਾਨੀ ਨਾ ਕਰੇ, ਕੋਈ ਸਫਾਈ ਨਾ ਰੱਖੇ। ਸ਼ਾਡਾ ਤਾਂ ਦਿਲ ਖੱਟਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਉਤਰੇ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਗਏ। ਅੱਗੋਂ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣ-ਚਾਰ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਬਜ਼ਾਰ ਆਏ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਨੂੰ, ਛਬੀਲ ਕੋਈ ਨਾ ਲੱਭੀ, ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਹੱਟੀ ਦੱਸੀ ਸ਼ਰਬਤ ਵਾਲੀ। ਇਥੇ ਕੁਛ ਬੋਤਲਾਂ ਪਈਆਂ ਸਨ, ਲਾਲ ਪੀਲੀਆਂ ਚਿੱਟੀਆਂ, ਉੱਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮੱਖਿਆਂ। ਇਹ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਫਲੂਦਾ ਵੀ ਵੇਚਦਾ ਸੀ[1]। ਇਸ ਦੀਆਂ ਅਰਕਾਂ ਤੋਂ ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਚੋਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੁੜ੍ਹਕੇ ਦੇ ਤ੍ਰੇਪੇ ਫਲੂਦੇ ਵਿਚ ਤੇ ਸ਼ਰਬਤਾਂ ਵਾਲੇ ਗਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੱਟੀ ਉੱਤੇ ਗਰੀਬ ਪੇਂਡੂ ਬੈਠੇ ਬਦਾਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਬਤ ਪੀ ਪੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕੀ ਹੱਟੀ ਵਾਲ ਦੇ ਮੁੜ੍ਹਕੇ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਤੇ ਮੱਖਿਆਂ ਦੀ ਛੂਤ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਥੋਂ ਅਗੇ ਹੋਏ, ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਸੰਗਮਰ-ਮਰ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਹੈ, ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਪੱਖੇ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਈ ਤੁਸਾਂ ਵਰਗੇ ਕਪੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬੈਠੇ ਨਾੜਾਂ ਨਾਲ ਗਲਾਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਸੁਥਰੀ ਥਾਂ ਹੈ ਪਾਣੀ ਪੀ ਲਵੀਏ। ਪਰ ਕੁਛ ਝੱਕ ਆਵ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੇਂਡੂ ਮੈਲੇ ਲੋਕ ਹਾਂ, ਖਵਰੇ ਇਸ ਸੋਹਣੀ ਥਾਵੇਂ ਪੈਰ ਪਾਇਆ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਰੇੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਆਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਸੋਡੇ ਦੀਆਂ ਖਾਲੀ ਬੋਤਲਾਂ ਦਾ ਥੜੇ ਤੇ ਢੇਰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦਸ ਦਰਜਨਾਂ ਦਿਓ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਾਲੀ ਬੋਤਲਾਂ ਪਰ ਮੈਲ, ਮੱਖੀਆਂ ਦੇ ਗੰਦ, ਬੋਤਲਾਂ ਅੰਦਰ ਮੋਇਆਂ ਮੱਖਿਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਮੈਲ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਆਇਆ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਬੋਤਲਾਂ ਇਕ ਲਕੜ ਦੇ ਢੋਲ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਇਕ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸੀਖ ਇਕ ਇਕ ਬੋਤਲ ਵਿਚ ਫੇਰ ਕੇ ਉਸ ਪੀਪੇ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹੰਗਾਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਦੂਜਾ ਆਦਮੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਹੋਕੇ ਕੀ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਇਕ ਕਲਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਪਹਾੜੀਆ ਨੰਗ ਧੜੰਗਾ ਖੜਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਹ ਬੋਤਲਾਂ ਕਲਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਕੜੱਕ ਕਰਕੇ ਭਰ ਭਰ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਚੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਆਇਆ। ਆਖਣ ਲੱਗਾ: 'ਸ਼ਕਤੂ! ਸ਼ਾਬਾਸ਼! ਅੱਜ ਮੇਲੇ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ ਤੂੰ ਰੱਖ ਵਿਖਾਈ। ਤਾਪ ਵੀ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਪਰ ਤੂੰ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਛਡਿਆ, ਮੈਂ ਰਪੱਯਾ ਮਹਿਨਾ ਤੇਰੀ ਤ੍ਰੱਕੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।' ਮੈਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤਾਪ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੁੜ੍ਹਕੇ ਦੇ ਵਿਚ ਛੂਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਏਥੇ ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਪਰ-ਨਾਲੀਂ ਛੁਟ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਲਾਲਿਆਂ, ਬਾਬੂਆਂ, ਸਰਦਾਰਾਂ, ਵਕੀਲਾਂ, ਡਾਕਟਰਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਂ ਲਈ ਪੀਣ ਦਾ ਪਾਣੀ ਭਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੇ ਦਾਤਾ! ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਕਿਸ ਭੁਰੇਖੇ ਵਿਚ ਅਮੀਰੀਆਂ ਤੇ ਭੋਗਾਂ ਤੇ ਮਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ? ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਲੱਸੀ ਤੇ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਭਿਣ ਭਿਣ, ਬੀਮਾਰਾਂ, ਮੈਲਿਆਂ ਤੇ ਗੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੂਠੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਪ ਦੇ ਮੁੜ੍ਹਕੇ ਵਹਿੰਦੇ ਵਿਚ ਭਰੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੀ ਰਹੇ? ਸਾਨੂੰ ਬਾਬਾ ਗ਼ਰੀਬੀ ਚੰਗੀ। ਸੁੱਚਾ ਟੁੱਕਰ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਘੁੱਟ ਲੱਸੀ ਦਾ ਤਾਂ ਪੀਂਦੇ ਹਾਂ ਨਾ। ਸੋ ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਸੋਡੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣਚਾਰ ਦੇ ਘਰ ਗਏ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਉਹ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੋਟੀ ਦਿੱਤੀ, ਨਾਲ ਸੋਡਾ ਆਇਆ, ਮੈਂ ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਕਿ ਇਸ ਮਿੱਠੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਬਖਸ਼ ਲੈ! ਘੁੱਟ ਲੱਸੀ ਦਾ ਦੇਹ ਜੇ ਘਰ ਰਿੜਕੀ ਹੈ ਤਾਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੱਜਰਾ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਡੀ ਸ਼ਹਿਰੀਆ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਇਹ ਹੈ। ਮੈਂ ਫੇਰ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾਈ ਤਦ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣਚਾਰ ਨੇ ਭੀ ਸਹੁੰ ਪਾਈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਤ੍ਰੁੱਕਿਆ ਸੋਡਾ ਅੱਜ ਤੋਂ ਛੱਡਿਆ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਲੱਸੀ ਦਿੱਤੀਤੇ ਵਿਚ ਬਰਫ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ; ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ ਕਿ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਢਿੱਡਾਂ ਨੂੰ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਪਚਾ-ਉਣ ਜੋਗਾ ਰਹਿਣ ਦਿਓ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਚਦੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਪੇਂਡੂਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮਾਫ਼ਕ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਰਫ਼ ਮੇਧੇ ਨੂੰ ਖ਼ਰਾਬ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਜ ਜੋ ਗਲ ਮੈਨੂੰ ਬਰਫ ਤੋਂ ਹੋੜਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੱਸ ਖਰਾਬਾ ਸੋਡੇ ਬਣਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਡਿੱਠਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਰਫ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿਚ ਹੋਊ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ ਟਕਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਖੱਟੀ ਵਾਸਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਫਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਅਸੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਖ੍ਰੀਦਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਭਲਿਆਈ ਨਾਲ ਠੀਕ ਠੀਕ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਗੱਲ ਵਿਚ ਬੇਈਮਾਨਗੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ (ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਵੱਲ ਤੱਕਕੇ)—ਸਰਕਾਰ ਕਿਉਂ ਨਿਗਰਾਨੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਤਾਂ ਬਣਾ ਰਖੇ ਹਨ, ਕਮੇਟੀਆਂ ਨੇ ਦਰੋਗੇ ਭੀ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਰਜ਼ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਫੋਕਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਤੇ ਫੋਕਾ ਧਰਮ ਕੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਨਹੀਂ। ਭਾਵੇਂ ਮਸੀਤੇ ਠਾਕਰ ਦੁਆਰੇ, ਧਰਮਸਾਲੇ ਗਿਰਜੇ ਮੱਥੇ ਰਗੜ ਆਉਂਦੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਾਸਤਕ ਹਨ, ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਪੈਸੇ ਖੱਟਣ ਵੱਲ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੂੰਹੋਂ ਫ਼ਰਜ਼ ਫ਼ਰਜ਼ ਕੂਕਣਾ ਬੇਅਰਥ ਹੈ, ਜਦੋਂ 'ਪਰ ਮਨ' 'ਨਿਜ ਮਨ' ਜੈਸਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ ਤਾਂ।

---

1. ਤਦੋਂ ਫਲੂਦੇ ਦਾ ਆਮ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਹੁਣ ਘਟ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਇਹ 'ਪਰ ਮਨ' 'ਨਿਜ ਮਨ' ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਦਿੱਸਣ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਿੱਥੋਂ ਪਾਈ ਨੇ ?

ਬਾਬਾ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਐਸੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਵੇਚਦੇ ਹਨ; ਵਿਚ ਰਲੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਯਾ ਗੰਦ ਮੈਲ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਖੱਟੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ, ਨਾਸਤਕ ਤੇ ਪਰਜਾ ਦੇ ਦੋਖੀ ਆਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਓਹ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਨੂੰ ਕਲੰਕ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਕੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ (ਪਤੀ ਵੱਲ) ਉਹ ਦਰੋਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ?

ਬਾਬਾ—ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਲੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਤੀ ਦੇ ਅਸੂਲ ਉੱਤੇ ਤੁਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ਆਪਣਾ ਲਾਭ ਕੱਢੋ ਚਾਹੇ ਸੱਚ ਨਾਲ ਚਾਹੇ ਝੂਠ ਨਾਲ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਵਿਚ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਨਹੀ, ਬਾਬੇ ਨੇ ਸੱਚੀ ਸੁਣੌਤ ਸੁਟੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਰੋਗਿਆਂ ਦੀ-ਜੋ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਮੁੱਖ ਰਖਦੇ ਹਨ-ਤਨਖਾਹ ਤਾਂ ਚਾਲੀ ਪੰਜਾਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਵੱਢੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਤ੍ਰੈ ਤ੍ਰੈ ਸੌ ਰੁਪਯੇ ਮਹੀਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸੋ ਉਹ ਕਿਉਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੋੜਨ ? ਮੈਂ ਆਪ ਡਿੱਠਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਫਲਾਂ ਵਾਲੀ ਮੰਡੀ ਦੇ ਗੰਦੇ ਫਲ ਇਕ ਦਰੋਗਾ ਰੋਜ਼ ਕੂੜੇ ਵਿਚ ਸੁਟਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਕੋਈ ਗਲ ਉਸ ਨਾਲ ਕੰਨ ਵਿਚ ਕੀਤੀ, ਮੁੜ ਕਦੇ ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਪਾਏ। ਪਾਪ ਦੇਖੋ ਕਿੱਦਾਂ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਫਲ ਬੜੇ ਪਿਆਰੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਪਿਉ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਾਕ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸਾ ਮਿਲੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਛਾਬੜੀ ਨੂੰ ਦੌੜਦੇ ਹਨ। ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਬੜੇ ਕੱਚੇ ਯਾ ਤ੍ਰੁੱਕੇ ਹੋਏ ਫਲ ਸਸਤੇ ਲਿਆਕੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵੇਚਦੇ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਉਹ ਫਲ ਖਾਕੇ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਉਸ ਮੰਤਰ ਨਾਲ, ਜੋ ਦਰੋਗੇ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਮੋਹਿਨੀ ਮੰਤਰ ਹੋਕੇ ਲੱਗਾ, ਕਈ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਮੌਤ ਨੇ ਪੈਰ ਪਾਏ ਤੇ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਸੁੰਞੇ ਕੀਤੇ ਹੋਣਗੇ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਫੇਰ ਐਸੇ ਦਰੋਗਿਆਂ ਦੀ ਕੰਨ ਖਿਚਾਈ ਤੇ ਭਲਿਆਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਕਰੇ ਕੌਣ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਮੈਂਬਰ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਉਹ ਕਿਉਂ ਕਰਨ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਿਤਾ 'ਸਿਟੀ ਫਾਦਰ' ਜੁ ਬਣੇ ?

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਮੇਂ[1] ਏਹ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਸਿਲਸਲੇ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦਾ ਨਾਂ 'ਸਿਟੀ ਫਾਦਰ' ਰਖਿਆ ਹੈ। 'ਸਿਟੀ ਫਾਦਰ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪਿਤਾ'।

ਬਾਬਾ—ਵਾਹ ਵਾਹ ! ਕਿਆ ਠੀਕ ਨਾਉਂ ਹੈ, ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਕੁਛ ਹੋਰ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਲੋਕੀਂ 'ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਿਤਾ' ਪਰਜਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਨਾ ਬਣਦੇ। ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਬੀਜ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਚੰਗੇ ਭੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਕਸਰ ਤਾਂ ਨਿਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਲਈ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਅਕਸਰ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬੀ ਐਸੇ ਨਾਵਾਕਫ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਾਸੋਹੀਣੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੁਕਰਾਤ ਹਕੀਮ ਦੀ ਬਾਬਤ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਕਿਸੇ ਕੌਂਸਲ ਯਾ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਲਗਾ, ਉਹ ਸੀ ਅਨਜਾਣ ਤੇ ਨਿਰਾ ਨਾਵਾਕਫ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੁਕਰਾਤ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸੁਕਰਾਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸਰਹੱਦ ਉਪਰ ਕਿੰਨੇ ਡਾਕੇ ਪਏ ਹਨ ? ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਕਿਥੋਂ ਵੇਹਲ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਾਂ ? ਫੇਰ ਸੁਕਰਾਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਿਸ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤੇ ਆਦਮੀ ਮੋਏ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀ ਹੈ ? ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਸੁਕਰਾਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਪੀਣ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਕੀ ਬੰਦੋਬਸਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਸ ਪਾਸੇ ਤਰੱਕੀ ਹੋ ਸਕੇ ? ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ-ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਚ ਨਹੀਂ। ਗਲ ਕੀਹ ਜਿੰਨੇ ਫਰਜ਼ ਮੈਂਬਰ ਦੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਸਾਰਿਆਂ ਬਾਬਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੋਲੇ ਭਾ ਸੁਕਰਾਤ ਜੀ ਪੁੱਛੀ ਗਏ ਤੇ ਉਹ ਅਗੋਂ ਨੰਨੇ ਦੀ ਪੱਟੀ ਪੜ੍ਹੀ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਸੁਕਰਾਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਲਗੇ ਹੋ ? ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ—ਹਾਂ। ਤਦ ਸੁਕਰਾਤ ਨੇ ਕਿਹਾ—ਕਿਤਨੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਤੋਂ ਪੁੱਛੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਓਹ ਸਭ ਮੈਂਬਰ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਹਨ। ਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੈਂਬਰੀ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਪ ਮੈਂਬਰ ਹੋਕੇ ਕੀ ਕੰਮ ਨਿਭਾ ਸਕੋਗੇ ? ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕੁਛ ਨਹੀਂ। ਸੁਕਰਾਤ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕੀ ਫੇਰ ਇਹ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਂਬਰ ਬਣਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਭਲਿਆਈ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰੋਕ ਬਣੋ, ਯਾ ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦਿਓ ਕਿ ਜੋ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕੇ ? ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਲੱਗੀ ਤੇ ਉਸਨੇ ਮੈਂਬਰੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਛੱਡ ਦਿਤਾ।

ਸੋ ਜੋ ਲੋਕ ਨਿਜ ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਗਰਾਨੀਆ ਕਰ ਸਕਣ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਖ ਦੇ ਸਕਣ ? ਤੇ

---

1. ਰਾਜਾ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੌਂਸਲਾਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੁਣੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਓਹ ਭੀ ਕੀਹ ਸਾਰ ਸਕਣ ਕਿ ਜੋ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਨਾਵਾਕਫ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਇਸ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਵਿਦਯਾ।

ਬਾਬਾ—ਰੱਬ ਹੀਣ ਨਿਖਸਮੀ ਵਿਦਯਾ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਪਾਈ ਹੈ, ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਭੈ ਤੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੀ ਵਿਦਯਾ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ (ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਕੇ)—ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਆਖੋ। ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਭਲਿਆਈ ਵਾਲਾ ਅਨਪੜ੍ਹ' 'ਮੰਦੇ ਪੜੇ ਹੋਏ' ਕੋਲੋਂ ਚੰਗਾਂ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਗੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਪੜਿਆ ਹੋਵੈ ਗੁਨਹਗਾਰ ਤਾਂ
ਓਮੀ[1] ਸਾਧੁ ਨ ਮਾਰੀਐ ॥

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਹੱਛਾ···! ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬੜੇ ਹੀ ਅੱਛੇ ਮਾਲੂਮ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫਾਰਸੀ ਪੜੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਜਾਣਨਹਾਰੇ ਹੋ ਗਏ ਹੋ !

ਬਾਬਾ—ਉਥੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੀ ਤਾ ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ' ਐਸੀ ਵਿਦਯਾ ਲੋੜੀਏ ਕਿ ਜੋ ਆਪਣੇ ਵੀਚਾਰਨਹਾਰ ਨੂੰ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬਣਾ ਦੇਵੇ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਸੱਚ ਕਿਹਾ ਨੇ। ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਅਸਾਂ ਪਾਈ ਹੈ, ਉਹ ਤਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤਿੱਖੀ ਸਮਝ ਵਾਲਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਐਬ ਢਕਣ ਦੀ ਜਾਚ ਚੰਗੀ ਸਿਖ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆ ਪਾ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸੱਚਾ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬਣੇ। ···ਠੀਕ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਮੇਰਾ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੁਸਾਂ ਕੋਲ ਆ ਰਹਾਂ।

ਬਾਬਾ—ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਚਹਿਰੀ ਨਹੀਂ, ਮੁਕੱਦਮੇ ਕੌਣ ਕਰੂ ਤੇ ਖੱਟੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਊ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਖੱਟੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਲੋਕਾ ਦੇ ਪਿਆਰ, ਸਫਾਈ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਪੌਣ ਤੋਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਬਾਬਾ—ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਬੀ ਉਹ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜੋ ਕਦੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਤੁਹਾਡਾ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਸੁਥਰਾ ਤੇ ਪਿਆਰਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਬੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਚੰਗਾ। ···ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਪੰਜਾਬ' ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੀ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਕੀ ਗਿਰਾਂ, ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜੋ ਕਦੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਕੁਛ ਹੁਣ ਹੈ ਇਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ?

ਬਾਬਾ—ਕਿਉਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀ ਦਇਆ ਨਾਲ (ਮੁਸਕ੍ਰਾਕੇ)।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਉਹ ਕਿੱਦਾਂ ?

ਬਾਬਾ—ਉਹ ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਵਹਿਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਨੇਕੀ ਤੋਂ ਸੁੰਨ ਵਿਦਿਆ ਜੋ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ, ਨੇਕੀ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਅਕਲ ਜੋ ਸਾਣ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹੋ ਉਹ ਘਾਟੇ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਸਤਿਵਾਦੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਤੇ ਭਲਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਝੂਠ ਆਇਆ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਲੋਕੀਂ ਅਸ਼ਟਾਮੀ ਕਾਗਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਦੇ, ਫੇਰ ਬਾਬੇ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਪੋਤੇ ਉਤਾਰਦੇ ਸਨ। ਐਡੀਆਂ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਲੋਕੀਂ ਸੱਚ ਬੋਲਦੇ ਸਨ, ਹਾਕਮ ਤੜੱਕ ਫੈਸਲੇ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਹਾਕਮਾਂ ਤਕ ਕੋਈ ਹੀ ਪਹੁੰਚਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦਾ ਪਿਆਰ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਮੀਰ੍ਹੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਗੁਣ ਵਾਲੇ, ਕਿਸੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਕਿਸੇ ਭਲੇ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਖਲ ਗੁੜ ਇਕ ਕਰ ਛੱਡੀ ਨੇ। ਫੇਰ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦਾ ਜੋ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਸੀ ਸੋ ਤੁਸਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਘੱਤਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਭਾਈਬੰਦ ਯਾ ਬਿਰਾਦਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸਤਿਕਾਰ, ਕੋਈ ਭੈ ਨਹੀਂ। ਹਰ ਕੋਈ ਮੁਤਾਣਾ ਬੂਥੀ ਚੁਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਥਾਣੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਭੌਂਨਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਕੁੰਡੀਆਂ ਲਾਈ ਝੁਹੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬੈਠੇ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਕੁਰਸੀਆਂ ਡਾਹੀ ਤੁਸੀਂ ਬੈਠ ਹੋ। ਐਉਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਬਾਣ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਭੋੜੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮਿਹਣੇ ਨਾਲ ਆਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ "ਫਲਾਣਾ ਕਚਹਿਰੀ ਜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਜੇ" ! ਸੋ ਜਦੋਂ ਸੱਚ ਗਿਆ, ਸਤਿਕਾਰ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਨੇਕੀ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਵਿਦਿਆ ਆ ਗਈ, ਬਸ ਬਦੀ ਤ੍ਰਿੱਖੀ ਹੋ ਗਈ। ਜਦ ਨੇਕੀ ਤੋਂ ਛੁਟੀ ਮਿਲੀ ਉਸ ਮੰਦੀ ਛੁਟ ਦਾ ਫਲ ਉਹੋ—ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋ—ਅਸਾਂਤੀ, ਦੁਪਰਿਆਰ ਤੇ ਬਖ਼ੀਲੀ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ (ਹਾਹੁਕਾ ਲੈ ਕੇ)—ਤੁਸਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕੌੜਾ, ਪਰ ਹੈ ਸੱਚਾ। ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਭੀ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਲੋਕ ਹਨ ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਵੈਰ ਵਿਹਾਝੂ ਹਨ ਸਭ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹਨ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਬਦਲੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕਿਆਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੈ। ਲੋਕੀਂ ਪੁਰਾਤਨ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੇ ਚਲਦੇ ਹਨ, ਸਿੱਧੇ ਹਨ, ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੜ੍ਹੇ ਪਰ ਪਹਿਰਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਠੇਕੇ ਦੀ ਹੱਟੀ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਉਠਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਸਵੇਰੇ ਸਾਰੇ ਉੱਠਕੇ ਧਰਮਸਾਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਾਰ ਸੁਣਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਵਾਰ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਹੋਰਨੀਂ ਥਾਈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਭੁੱਖ ਇਹ ਵਾਪਰੀ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮਸਾਲ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਹੈ ਤੜਕੇ ਹਲ ਜੋਪਣਾ ਹੈ ਕੌਣ ਵਾਰ ਸੁਣਨ ਜਾਵੇ ? ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਹੈ ਖੂਹ ਜੋਣਾ ਹੈ, ਕੌਣ

1. ਓਮੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਧਰਮਸਾਲੇ ਜਾਵੇ ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਪੇਂਡੂ ਸਵੇਰੇ ਤੇ ਸੰਝ ਧਰਮਸਾਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਫਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਮਿਲਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਮਨ ਭੁੱਖੇ ਤੇ ਲਿੱਸੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਧਰ ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਰੌਣਕ ਘਟ ਗਈ, ਭਾਈ ਢਿੱਲੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਦਲਿੱਦਰ ਪੈ ਗਏ। ਤੜਕੇ ਨਹੀਂ ਉੱਠਦੇ, ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਜਿਹੜੇ ਪਿੰਡ ਛੋਟੇ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਹਨ, ਉਥੇ ਸਵੇਰੇ ਭਾਈ ਸੁਖਮਨੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ. ਹੁਣ ਜਦ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਨੇ ਤਣਾਂਵਾਂ ਢਿੱਲੀਆਂ ਛੱਡ ਦਿਤੀਆਂ। ਕਈ ਪਿੰਡੀਂ ਤਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਦੁਪਹਿਰੇ ਨੀਂਗਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਭੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ! ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਾਰ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੀਂਗਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਤੇ ਸਮਝ ਤੱਕ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਨੀਂਗਰ ਬਾਲਪਨੇ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁੱਲੀ ਡੰਡੇ ਖੇਡਦੇ ਤੇ ਡੰਗਰਾਂ ਮਗਰ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਕੁਛ ਲਾਗ ਦੇ ਪਿੰਡੀ ਡਿੰਗੇ ਅੱਖਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਵਕੀਲ ਸ਼ਕੀਲ ਬਣ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸੇ ਹਨ। ਕਈ ਕੰਬੋਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਵਾਂਗ ਅਫਸਰ ਬਣਕੇ ਹੁਕਮ ਹਾਸਲ ਕਰ ਪਾਪ ਦੀ ਗੱਡ ਰੇੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਈ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਤੇ ਪੇਂਡੂਆਂ ਦੀ ਫੁੱਟ ਪੁਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਈ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਜਾਤਾ ਦੀ ਵੰਡ ਵਾੜ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮਸਾਲਾ ਤੋਂ ਘੁੱਸ ਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਨੇਕੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਖੁਲ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਤਾਂ ਧਰਮਸਾਲੇ ਲੋਕੀ ਮੁੰਜ ਸੂਤੜੀ ਤੇ ਤੂੜੀਆਂ ਭਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਡੰਗਰ ਬੰਨ੍ਹ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਟਾਵੇਂ ਥਾਈਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਦੀ ਥਾਂਵੇਂ ਕੋਈ ਝੂਠੇ ਉਗਾਹ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਬਹਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਉਹ ਜੋ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਸੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਜਾ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸੁਹਣਾ ਧਰਮ ਸਿਖਾਇਆ :—

ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ,
ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਤੇ
ਨਾਮ ਜਪਣਾ।

ਤੇ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬੀਰ ਰਸੀਆ ਉਤਸਾਹੀ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਇਕ ਹੱਥ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਲ ਰਹੇ ਤੇ ਦੂਜਾ ਹੱਥ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਵਲ ਰਹੇ। ਤਦੋਂ ਧਰਮਸਾਲਾ ਹੀ ਮੁੱਢ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚੇ ਰਸਤੇ ਪਾ ਕੇ ਹਰ ਥਾਂ ਧਰਮਸਾਲ ਬਣਵਾਈ ਕਿ ਏਥੇ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ, ਭਲਿਆਈ ਸਿੱਖਣ ਤੇ ਭਲਿਆਈ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭਾਰੀ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਧਰਮਸਾਲ ਵਰਗੀ ਪੱਕੀ ਨੀਂਹ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਰੁਲਦਾ ਦੇਖਦੇ ਹੋ। ਸਾਡੇ ਹੀ ਰੁਪੱਯਾਂ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮੋਟਰ-ਕਾਰਾਂ ਲੈਕੇ ਫੇਰ ਸਾਡੇ ਹੀ ਬਾਲਾਂ ਉਤੋਂ ਦੀ ਲੰਘਾਉਂਦੇ ਹੋ। ਜੇ ਧਰਮਸਾਲ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋਵੇ—ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਸੀ-ਤਾਂ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮੇ ਇੰਨੇ ਥੋੜੇ ਜਾਣ ਕਿ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਲਈ ਦੋ ਇਕ ਵਕੀਲ ਬੱਸ ਹੋ ਜਾਣ। ਪਰ ਕਰੀਏ ਕੀ, ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਜੀ! ਸੱਚੋਂ, ਤੁਸਾਂ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੋਈ ਕੋਈ ਸੁਣੇ ਹਨ, ਵਿਚਾਰੋ, ਜੇ ਕੋਈ ਇਹ ਸਿਖਿਆ ਰੋਜ਼ ਸੁਣੇ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸੁਖੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸੁਖ ਦੇਵੇ। ਧਰਮਸਾਲ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਇਕ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਸਿਖ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਸੁਤੇ ਉਪਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਿੰਡ ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਭ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸ਼ੁਭ ਨਮੂਨਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਮਲ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸੁਮੱਤ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਉਧਰ ਪੰਚੈਤ ਜੜਕੇ ਝਗੜੇ ਨਿਬੇੜਦੀ ਸੀ ਤੇ ਭਾਈ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਨੂੰ ਸਭ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਦੁੱਖ ਤੇ ਕਲੇਸ਼ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਧਰਮਸਾਲ ਦੇ ਛੱਡਣ ਨਾਲ ਇਹ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਸਿਖ ਭੀ ਗਿਆ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਭੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਮਨ ਦਾ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜੋ ਕਦੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਰਿਹਾ ਸ਼ਰੀਰਕ ਸੁਖ, ਉਹ ਭੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਉੱਨਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜੋ ਅਗੇ ਸੀ। ਕਾਰਨ, ਉਹੋ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲਾਗ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਜੋ ਆਦਮੀ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਸਿਖ ਆਉਂਦੇ ਹਨ! ਇਕ ਪੇਂਡੂ ਲਈ ਦਸ ਜਾਂ ਵੀਹ ਕੋਹ ਰੋਜ਼ ਪੈਂਡਾ ਕਰਨਾ ਕੁਛ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਡਿੱਠਾ ਹੋਊ ਜੇ ਚਾਰ ਕੋਹ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਰੇਲ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ ਓਥੇ ਬੀ ਪੇਂਡੂ ਰੇਲੇ ਹੀ ਚੜ੍ਹੇਗਾ। ਪੇਂਡੂ ਹੁਣ ਬਾਬੂਆਂ ਦੇ ਧੱਕੇ ਖ਼ਾਂਦੇ ਹਨ, ਭੀੜਾਂ ਝੱਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਰੇਲੇ ਜ਼ਰੂਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਆਪ ਪੀਂਹਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਖਰਾਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਐਲਿੰਜਲ (ਆਇਲ ਇੰਜਣ) ਤੇ ਕਲਾ ਵਾਲੀਆਂ ਇਕ ਇਕ ਦੋ ਦੋ ਚੱਕੀਆਂ ਪਿੰਡੀਂ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਥਾਂ ਘੁਰਾਟ ਨੇੜੇ ਹਨ। ਬੱਸ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਆਣੀਆਂ ਭੀ ਪੀਹਣੋਂ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾਉਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਘੁਰਾਟੀਏ ਤੇ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਾਲੇ ਮੰਮਣੀ ਤੇ ਭੈੜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੌਂ ਤੇ ਕਈ ਭੰਜ ਖਰਾਬੇ ਰਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਟਾ ਸੁਥਰਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਪਿੰਡਾਂ ਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਮਲਾਟਾਂ ਵਾਹੀ ਹੇਠ ਲੈ ਆਉਂ-ਣੀਆਂ ਆਰੰਭ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਕਣਕਾ ਤੇ ਕਪਾਹਾਂ ਦੇ ਭਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣ ਕਰਕੇ[1] ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹਰ ਟੋਟੇ ਨੂੰ ਵਾਹੀ ਹੇਠ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗਊਆਂ ਦੇ ਚਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਾਂਝੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਘਟ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਸੋ ਹਰ ਕੋਈ ਲਵੇਰਾ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਦਾ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪਿੰਡੀਂ ਅਜੇ ਭੀ ਸਹੂਲਤ ਹੈ, ਪਰ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਅਗਲੀ ਹਾਲਤ ਨਾਲੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤੰਗੀ ਹੈ। ਦੁੱਧ ਮੱਖਣ, ਘਿਉ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰੀਰ ਭੀ ਤਕੜੇ ਨਹੀਂ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਸਦੇ

1. ਜਦੋਂ ਇਹ ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ ਕਣਕ ਅਠ ਸੇਰ ਰੁਪਏ ਤਕ ਅੱਪੜ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਸਵਾ ਦੋ ਸੇਰ ਤਕ ਬੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ।

ਫੌਜੀ ਜੁਆਨ ਦੇਉਕੱਦ ਤੇ ਸ਼ਿਲਾ ਵਾਂਙੂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਉਜੇਹੇ ਜੁਆਨ ਕਿੱਥੇ ਹਨ ? ਹੈਨ ਅਜੇ ਭੀ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਤਕੜੇ, ਪਰ ਕੱਸੇ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੁੱਢਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਾਹਬ-ਲੇਲ ਸੀ ਉਸ ਦਿਨ ਜਿਸ ਦਿਨ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਟ ਲੈਂਦਾ ਘਾਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬੁੱਢਾ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਦੱਸਦਾ ਸੀ ਤਦੋਂ ਦੇ ਹਾਲ ਕਿ ਉਹ ਸਜੀਲੇ ਜੁਆਨ ਬਿੱਛਾਂ ਤੋਂ ਉਚੇ ਤੇ ਸੋਹਣੇ ਕੱਦਾਵਰ ਸੁਪਨਾ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਏਡਾ ਤਕੜਾ ਦਿੱਸਦਾਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਉਹ ਮੱਖਣ ਤੇ ਦੁੱਧ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਘਰੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸਾਓ, ਤੁਹਾਡੇ ਖਿਆਲ ਆਪਣੀਆਂ ਅਮੀਰੀਆਂ ਵਲ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਾ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤਕੜੇ ਕਰਨ ਦਾ ਫਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਨਾਂ ਬੀਮਾਰੀ ਘਟਾਉਣ ਦਾ, ਨਾ ਦਇਆਂ ਧਰਮ ਪਯਾਰ ਨੇਕੀ ਸੱਚ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ ਭਾਉ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੋ।

—o—

ਕਾਂਡ ਇਕੀਵਾਂ

ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਕੁਛ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਨਾਉਂ ਦਾ ਸਮਝ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਆਯਾ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਬਾਬੇ ਪਾਸ ਸੁਮੱਤਾਂ ਲੈਣ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪਿੰਡ ਵੀ ਬਾਬੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਾਂਗੂੰ ਦਰਦ ਵੰਡਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਆਪੋ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸੁਖ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋ ਜਾਏ। ਇਹ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਮ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਬੀ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਫੁਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋਲਦਾ; ਜਾਚਦਾ ਤੇ ਰੋਕਦਾ ਸੀ; ਏਥੇ ਕੁ ਆ ਕੇ, ਇਕ ਗਲ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਫੁਰੀ ਸੀ, ਕਹਿਣੋਂ ਨਾ ਰੁਕ ਸਕਿਆ। ਸੋ ਐਉਂ ਬੋਲਿਆ :—

ਮਿਤ ਸਿੰਘ—ਭਲਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਜੇ ਮੈਂ ਇਕ ਸਿੱਧੀ ਜਿਹੀ ਗਲ ਆਖਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਗੁੱਸੇ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋਸੋ। ਗਲ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ (ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਵਲ ਸੈਨਤ ਕਰਕੇ) ਕਹਿਣੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਕੋਈ ਸੁਹਣੀ ਗਲ ਆਖੇਂਗਾ ਬੱਚਾ ! ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਾਸ ਨੂੰ ਗਰਿਜ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਜਮ ਜਮ ਕਹੁ, ਪਰ ਦਿਲ ਦੁਖਾਵੀਂ ਨਾ ਆਖੀਂ।

ਮਿਤ ਸਿੰਘ—ਨਹੀਂ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਗਲ ਇਹ ਹੈ, ਬਿਸਟਰ ਜੀ ! ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਬਰਸਾਤ ਵਿਚ ਬੜੇ ਘਾਹ ਉਗਦੇ ਸਨ, ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਜਾਂਗਲੀ ਤੇ ਗੋਇਲ ਲੋਕ ਗਾਵਾਂ ਮੱਝੀਆਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਘਿਉ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਤਦੋਂ ਘਿਉ ਸੁੱਚੇ ਮਿਲਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬੜੇ ਸਸਤੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਵਹਾਕੇ ਕਣਕਾਂ ਤੇ ਕਪਾਹਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਲਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਲੋਕੀਂ ਪੈਸੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਕੂਣ ਦੀ ਜਾਚ ਨਹੀਂ ਨਾ, ਤੁਸੀਂ ਅਕਲਵੰਦ ਲੋਕ ਹੋ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਮਸਾਓ, ਕਿ ਕਣਕਾਂ ਕੁਪਾਹਾਂ ਤਾਂ ਵਧੀਆਂ, ਪਰ ਘਿਉ ਘਟ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਤੇਲਾਂ ਚਰਬੀਆਂ ਦੇ ਘਿਉ ਪਏ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਕੁਝ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਰੱਬੇ ਨਿਰੀ ਚਰਾਗਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਲਵੇਰਿਆਂ ਲਈ ਰੱਖੇ, ਜਿਥੇ ਸੁੱਚਾ ਘਿਉ ਬਣੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਿਕੇ[1]।

ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਪਰਜਾ ਲਿੱਸੀ ਤੇ ਨਿਤਾਣੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਜਾਵਾਂਗੇ ਤੇ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਲਈ ਗਿੱਠਮੁਠੀਏ ਤੇ ਨਿਰਬਲ ਜਵਾਨ ਹੀ ਮਿਲਣਗੇ।

ਮੈਂ ਇਕ ਗਲ ਹੋਰ ਆਖਾਂ ! ਤੁਸੀਂ ਹੱਸੋਗੇ, ਆਖੋਗੇ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਗੱਪਾਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਜੀ ਗਲ ਇਕ ਫੁਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਰੁਕਦੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤੇ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਅੱਤ ਦਾ ਚੰਗਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਹਾਂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤੁਸਾਂ ਵੀਚਾਰ ਲੈਣੀ ਤੇ ਮਾੜੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ:—

ਦੁਆਬੇ ਸਿੰਧ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲਾਂ ਭੋਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਦਰਯਾ ਅਟਕ ਵਿਚ ਅਮਿੱਤ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਨਹਿਰ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕੁਛ ਖਾਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਕਣਕ ਏਨੀਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਏਹ ਦਾਣੇ ਲੋੜ ਮੂਜਬ ਹਰ ਜ਼ਿਲੇ ਹਰ ਤਸੀਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਭਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਭ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਦਾਣੇ ਇਥੋਂ ਮਿਲਣ। ਏਹ ਦਾਣੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਖਾਣ ਜੋਗੇ ਮਿਲਣ, ਵੱਧ ਨਾ। ਨਾ ਇਸ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨਾਲ ਵਪਾਰਦਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਉਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਲ ਨਾ ਪਵੇ ਤੇ ਇਸ ਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਰੋਟੀ ਰੱਜਕੇ ਖਾਣ। ਮੇਰਾ ਆਸ਼ਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਲਈ ਭੋਂ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਹਿੱਸਾ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰਕੇ ਉਥੋਂ ਪੈਦਾਵਾਰ ਖਾਸ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਪੁਤਰਾਂ ਲਈ ਐਸੇ ਨਿਰਖ ਤੇ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ ਜੋ ਧਰਤੀ ਦੇ ਪੁਤਰਾਂ ਲਈ ਕਦੀ ਕਾਲ ਨਾ ਪਿਆ ਕਰੇ[2]।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਨੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਕ ਪੇਂਡੂ ਨੂੰ ਵੀ

---

1. ਹੁਣ ਡਾਕਟਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਘਿਉ ਵਿਚ ਵਿਟਾਮਿਨ 'ਬੇ' ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਤੇਲਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

2. ਜਦ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਕਣਕ ਦਾ ਭਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ੧੨, ੧੪ ਸੇਰ ਰੁਪੈ ਦੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਜਾਕੇ ਕੋਈ ਛੇ ਸੱਤ ਸੇਰ ਦਾ ਭਾਅ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਦੀ ਲੋਕ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬੜੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦੇ ਤੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਖ਼ਯਾਲ ਤਦੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਲ ਭਰ ਸੁਵੱਲੇ ਭਾ ਕਣਕ ਆਦਿ ਮਿਲਦੀ ਰਹੇ। ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਯਾਲ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ ਜੋ ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕੀਕੂੰ ਸੋਚ ਫੁਰ ਪਈ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਜੋਗੇ ਦਾਣੇ ਸੁਖੱਲੇ ਤੇ ਸੁਵੱਲੇ ਲੱਭ ਪੈਣ। ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ :—

ਸਰਦਾਰ ਮਿੱਤ ਸਿੰਘਾ! ਇਹ ਗੱਲ ਔਖੀ ਹੈ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੀਹ ਕਰੱਟਾ ਪਿਆ ਹੈ ਜੋ ਧਰਤੀ ਦੇ ਪੁੱਤਾਂ ਦਾ ਐਡਾ ਫਿਕਰ ਲਾ ਲਵੇ।

ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ— ਕਿਉਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੋੜ ਕਿ ਪਰਜਾ ਸੁਖੀ ਵੱਸੇ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰੇ ? ਰਾਜ ਪੱਕਾ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਿਰੇ ਦਾਬੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਜਦੋਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਜੋਗੇ ਦਾਣੇ ਸੁਵੱਲੇ ਤੇ ਇਕੋ ਭਾ ਮਿਲਣਗੇ, ਤਦੋਂ ਪਜਰਾ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਦਿਲੋਂ ਮਨੋ। ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ; ਧਰਤੀ ਦੇ ਪੁੱਤਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਤਦੋਂ ਅਪਣੱਤ ਕਿੰਨੀ ਬਣੇਗੀ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਨ ਮਾਲ ਤਲੀ ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਦਕੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਪਰਜਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਾਲ ਦਾ ਦੁਖ ਨਾ ਦੇਖਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਹੋਵੇ। ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਗ਼ੈਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਵੇ ਤੇ ਪਈ ਵਿਕੇ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਭੋਲੇ ਭਾ ਦੀਆਂ ਪੇਂਡੂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ।

ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ — ਹੱਸੋ ਜੀ, ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਕੁਛ ਦੱਸ ਸੱਕਦਾ। ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਰੇਲਾਂ ਦਾ, ਤਾਰਾਂ ਦਾ ਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰੇ ਕਰ ਸਕਣ। ਮੇਰਾ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਜਾਇਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਇਕ ਰੁਪੈ ਦੀ ੨੦ ਸੇਰ ਕਣਕ, ਡੇਢ੍ਹ ਸੇਰ ਘਿਉ ਤੇ ੧੦ ਸੇਰ ਗੁੜ ਜਾਂ ਪੰਜ ਸੇਰ ਖੰਡ ਏਹ ਲੋੜੀ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਏਸ ਭਾ ਮਿਲ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਡੌਲ ਸਰਕਾਰ ਕੱਢ ਲਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕੋ ਜਾਂ ਆਪ ਕਰ ਸਕੋ ਤਦ ਪਰਜਾ ਏਡੀ ਸੁਖੀ ਵੱਸੇ ਕਿ ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਦਾ ਨਾਉਂ ਪਿੱਛੇ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਇਹ ਇਕ ਮੇਰਾ ਅਨਪੜ੍ਹ ਦਾ ਹੀ ਮਨ ਦੇ ਬੂਰ ਦੇ ਲੱਡੂ ਭੋਰਨ ਵਾਂਗੂੰ ਹੈ ਤਾਂ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਾ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ, ਇਕ ਸ਼ੁਭ ਗੱਲ ਫੁਰੀ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਾ ਪਰਜਾ ਦੋਹਾਂ ਲਈ, ਸੌ ਵਗਾਹ ਮਾਰੀ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ— ਦਿਲ ਨੂੰ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਾਂ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਨੀ ਕਠਨ ਹੈ।

ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ— ਹੈ ਤਾਂ ਔਖੀ ! ਚੰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਔਖੀਆਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਚੰਗੇ ਪਦਾਰਥ ਔਖੇ ਹੀ ਲੱਭਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਜੁ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹੋਏ, ਹੁਣ ਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਉਖਯਾਈਆਂ ਤੇ ਕਸ਼ਟਣੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਨਲੂ ਤੁਸੀਂ ਬੰਨ੍ਹੋ। ੨੦ ਵਰ੍ਹੇ ਜੋ ਮਗ਼ਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੋਂਚੀਆਂ ਸਿਖਾਈਆਂ ਜੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖੇ ਮਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਛ ਕੱਢੋ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਕੌਂਸਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਆਖੋ ਓਹ ਅੱਗੋਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੱਸਣਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਦਾਰੂ ਦੱਸੋ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ (ਮੁਸਕ੍ਰਾਕੇ) —ਮਿੱਤ ਸਿੰਘਾ ! ਬਈ ਤੂੰ ਕਦੇ ਲਾਟ ਨੂੰ ਆਪ ਆਖ।

ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ— ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰਾਂਗਾ, ਹੁਣ ਜਦ ਕਦੇ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਦੌਰੇ ਆਏ ਤੇ ਮੇਰੀ ਜੂਹ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਪਏ ਤੇ ਡੇਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਆਖ ਹੀ ਦਿਆਂਗਾ, ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣਗੇ ਕਿ 'ਫਲਾਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਪਵੇਗੀ ਉਸਕਾ ਕਿਆ ਇਲਾਜ ਹੈ' ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਕੀ ਦੱਸਾਂਗਾ ? ਇਕੋ ਚਾਲੀ ਸੇਰੀ ਕਹਿ ਦਿਆਂਗਾ : 'ਸਰਕਾਰ ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ਼ੁਭ ਗੱਲ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਇਸ ਨਾਲ ਪਰਜਾ ਸੁਖੀ ਰਹੇਗੀ, ਫ਼ੌਜਾਂ ਤਕੜੀਆਂ ਜ਼ਬਰ ਜੰਗ ਰਹਿਣਗੀਆਂ, ਪਰਜਾ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੇਗੀ। ਹੋਰ ਅੱਗੋਂ ਮੈਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਨੂੰ ਕੀ ਅਕਲ ਏ ? ਜੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਰ ਲਓ, ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਜਾਣ ਦਿਓ, ਮੈਨੂੰ ਫੁਰੀ ਸੀ ਮੈਂ ਆਖ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਮੈਂ ਸੋਚਾਂਗਾ, ਗੱਲ ਤੇਰੀ ਸੋਹਣੀ ਤਾਂ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਬੜੀ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। (ਬਾਬੇ ਵਲ ਤੱਕਕੇ) ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਆਖ ਰਹੇ ਸਾਓ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਵੀ ਓਹ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਬਾਬਾ—ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਸੁਖ ਘਟ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਵਿਚ ਕਣਕ ਘਿਉ ਤੇ ਖੰਡ ਤ੍ਰੈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਣਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਅੱਗੇ ਸਵੇਰੇ ਉਠਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਧਰਮਸਾਲੇ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਣ ਦੇ ਨੇਮੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਘਟ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸਫਾਈ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਤੇ ਸੁਰਤ ਘਟ ਗਈ ਹੈ।

ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਆਈਂ ਦੀਆਂ ਭੋਂਆਂ ਗੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਿੰਡ ਦਾ ਛੱਪੜ ਸੁਥਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਰੂੜੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਖੂਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇ ਛੱਭਾਂ ਦੇ ਲਾਗੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਗੰਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਬਾਵਾਂ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀਆ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਇਹ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਫਾਈ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਿਉਂ ਮੱਧਮ ਪੈਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਸਗੋਂ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਫਾਈ ਸਿਖਾਈ ਹੈ ਕੇ 'ਜਥਾ ਰਾਜਾ ਤਥਾ ਪਰਜਾ' ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

ਬਾਬਾ—ਹੈ ਤਾਂ ਇਵੇਂ ਹੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਜਥਾ ਰਾਜਾ ਤਥਾ ਪਰਜਾ" ਪਰ ਐਉਂ

ਜਥਾ ਰਾਜਾ ਤਥਾ ਪੜ੍ਹਿਆ,
ਜਥਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਥਾ ਪਰਜਾ ॥

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—(ਮੁਸ਼ਕ੍ਰਾਕੇ)—ਕਿਉਂ ?

ਬਾਬਾ —ਰਾਜਾ ਦੀ ਨਕਲ ਰਾਜਾ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਵਿਦਯਾ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੌਮੀ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਬੋਤੇ ਜਿਹੇ ਹੋਕੇ ਉਸ ਕਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਨਕਲਾਂ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਲੱਕੇ ਕਬੂਤਰ ਦੀ ਰੀਸੀਂ ਪੈਲਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਪਾਉਂਦਾ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਭੁੱਲਕੇ ਅਪਾਹਜ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮੋਰਾਂ ਤੋਂ ਚਕੋਰ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੀਸ ਫੇਰ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਤੁਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਛੂਤ ਛਾਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਿਆਂ

ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੂਤ ਛਾਤ ਛੱਡਣੀ ਸਿਖ ਲੀਤੀ । ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਲੇ ਹੋ ਗਏ । ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਮੈਲੇ ਰਹਿਣਾ ਸਿੱਖਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਸਫਾਈ, ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ; ਕਿ ਮਹਮੂਦ ਦੇ ਆਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਘਟਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਹਿੰਦੀ ਭੀ ਕਦੇ ਸਾਫ ਸਨ ? ਏਹ ਤਾਂ ਵਹਿਮੀ ਭਰਮੀ ਹਨ ।

ਬਾਬਾ—ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ 'ਸੁੱਚ' ਸੀ ਤਾਂ ਸਫਾਈ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਸਮਝ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਧਾਰਮਿਕ ਭਰਮ । ਸੋ ਤੁਸਾਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਜਬ ਸੀ ਕਿ ਭਰਮ ਦੀ ਥਾਂ ਅਸਲ ਗਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ, ਜੋ ਅਕਲ ਵਧ ਜਾਂਦੀ, ਭਰਮ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਸਫਾਈ ਨਾਸ਼ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤੁਸਾਂ ਸਮੁੱਚਾ ਭਰਮ ਭੀ ਗੁਆਇਆ ਤੇ ਨਾਲੇ ਸਫਾਈ ਭੀ ਰੋੜੀ । ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਛੂਤ ਛਾਤ ਦਾ ਭਰਮ ਨਾ ਹਟੇ ਪਰ ਇਹ ਕਿ ਛੂਤ ਛਾਤ ਹਟਾਉਂਦੇ ਹਟਾਉਂਦੇ ਸਫਾਈ ਬੀ ਨਾ ਤੁਰ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕੁਚੀਲ ਨਾ ਹੋ ਜਾਈਏ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ (ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ)—ਕਿਵੇਂ ?

ਬਾਬਾ—ਲਓ, ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ। ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਚੌਂਕੇ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਥਾਂ ਹੁੰਝ ਬਣਾ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਚੌਕਾ ਪਾ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਰੋਟੀ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਉਥੋਂ ਕੁੱਤੇ ਬਿੱਲੇ ਮੈਲੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵੜਨ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਉਥੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਾਧੂ ਅਸਬਾਬ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਬੈਠ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਦੇ ਸਨ ਗਰਮ ਗਰਮ । ਹੁਣ ਇਹ ਤਾਂ ਸੀ ਸਫਾਈ। ਇਹ ਫਿਰ ਬਣਿਆਂ ਭਰਮ । ਜਿੰਨੇ ਆਦਮੀ ਉੱਨੇ ਚਲ੍ਹੇ ਸਭ ਕੋਈ ਆਪ ਪਕਾਵੇ ਤੇ ਆਪ ਖਾਵੇ । ਕਿਸੇ ਦੇ ਹਥੋਂ ਖਾਧਾ ਤਾਂ ਜਾਤ ਗੋਤ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ। ਜੇ ਕੋਈ ਸਫਾ ਆਦਮੀ ਭੀ ਚੌਕੇ ਵੜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਰਸੋਈ ਸੁੱਟ ਦਿਓ । ਸੋ ਭਰਮ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਠੀਕ ਸੀ, ਪਰ ਸਫਾਈ ਦੂਰ ਕਰਨੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਤਾਂ ਭਰਮ ਨਹੀਂ। ਤੁਸਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦਿਨ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਲੰਗਰੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕੇ ਤੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸਭ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਇਕ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਦੇ ਸਨ ।

ਬਾਬਾ—ਇਹੋ ਗੱਲ, ਠੀਕ ਇਹੋ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਰਮ ਕੱਟ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਭੇ ਜਾਤਾਂ ਇਕੋ ਹਨ । ਜਾਤ ਕਰਕੇ ਗਰਬ ਨ ਧਾਰੋ ਤੇ ਇਕ ਦੂਏ ਤੋਂ ਸੂਗ ਨਾ ਕਰੋ । ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸਫਾਈ ਜਿਉਂ ਕੀ ਤਿਉਂ ਸੀ। ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਸਫਾ ਆਦਮੀ ਸੁੱਚੇ ਹੱਥੀਂ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਲੰਗਰ ਬੜਾ ਸਾਫ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਛਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਫਾਈ ਨਾਲ ਛਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਜੋ ਸੁੱਚਮਤਾਈ ਵਿਚ ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨ ਦਾ ਭਰਮ ਸੀ, ਉਹ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਤੇ ਫੇਰ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ? ਗੰਦੀਆਂ ਮੰਦੀਆਂ ਗਲੀਆ ਚਿੱਕੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਫਿਰਦੇ ਘਰ ਆਏ, ਲਿਬੜੇ ਬੂਟਾਂ ਸਮੇਤ ਲੰਗਰ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਰਸੋਈ ਪੱਕ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੀ ਆ ਗਏ । ਸੁਆਣੀ ਨੇ ਕਿ ਨੌਕਰ ਨੇ ਬੁਰਸ਼ ਲੈਕੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਦਾ ਕੋਟ ਸਾਫ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਥੇ, ਬੂਟ ਖੁਹਲਿਆ ਤਾਂ ਉੱਥੇ । ਉਥੇ ਹੀ ਬੈਠਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਯਾ ਮੰਜੇ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਰੋਟੀ ਮੰਗਾ ਲਈ। ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ, ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਧਰਤੀ ਪਰ ਜਿਰਮ ਹਨ, ਬਰੀਕ ਕਿਰਮ ਹਨ, ਆਪੇ ਗੰਦਾ ਬੂਟ ਖਾਣ ਵਾਲੇ, ਸੌਣ ਵਾਲੇ, ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਲੈ ਗਏ, ਕੀ ਸਫਾਈ ਰਹੀ ? ਆਪੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਹਵਾ ਵਿਚ, ਪਾਣੀ ਵਿਚ, ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੋਗਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਹਨ, ਆਪ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਸੁਥਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ । ਜਿਥੇ ਬੈਠੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲਈ । ਮੱਖੀਆਂ ਪਈਆਂ ਭਿਣ ਭਿਣ ਕਰਨ ਤੇ ਨਾਲੀਆਂ ਪਖਾਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਲ ਹੋਣ । ਦੱਸੋ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੂਤ ਛਾਤ ਤਾਂ ਕੱਢੀ, ਪਰ ਕੁਚੀਲ ਰਹਿਣਾ ਵਾੜ ਦਿੱਤਾ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਛੂਤ ਤੇ ਜਾਤ ਦੇ ਭਰਮ ਨੂੰ ਕੱਟਿਆ ਹੈ ਉਥੇ ਕੁਚੀਲ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਭੀ ਅਤਿ ਮਾੜਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ।

ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਇਕ ਦਿਨ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਂਦੀ ਸੀ ਇਕ ਕੁੱਤਾ ਚੌਂਕੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪਿੰਡਾ ਛੰਡਿਆ, ਸਾਰੀ ਰਿੱਧੀ ਪੱਕੀ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸੁੱਟੀ ਗਈ ਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਲੰਗਰ ਸਜਿਆ । ਹੁਣ ਏਹੋ ਜੇਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਮਖੌਲ ਕਰਦੇ ਹੋ । ਲੋਕੀਂ ਫੇਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਠੀਕ ਅਸੀਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਮੂਰਖ ਹਾਂ, ਇਹ ਪੜ੍ਹਿਆ ਆਦਮੀ ਠੀਕ ਆਂਹਦਾ ਹੈ । ਕੁੱਤਾ ਚੌਂਕੇ ਪੈਰ ਪਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਤਵੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਤੇ ਪਰਾਤ ਦੇ ਆਟੇ ਵਿਚ ਕੀ ਵੜ ਗਿਆ ? ਐਵੇਂ ਸਾਰਾ ਭਰਮ ਹੀ ਭਰਮ ਹੈ, ਪਰ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੁੱਤਾ ਮੋਰੀਆਂ, ਚਬੱਚਿਆਂ, ਗੰਦੇ ਛੱਪੜਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੇਹੀ ਕੇਹੀ ਮੈਲ ਤੇ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਚਮੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਪਿੰਡਾ ਛੰਡਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਈ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਉਡਕੇ ਖਾਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਰੋਗ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਜਦ ਉਸਨੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪਿੰਡਾ ਛੰਡਿਆ ਤਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਆਟੇ, ਰੋਟੀ, ਸਲੂਣਿਆਂ, ਭਾਂਡਿਆਂ ਤੇ ਜਾ ਪਏ, ਸੋ ਸਾਡੀ ਦਾਦੀ ਨੇ ਜੋ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਠੀਕ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ ? ਉਸ ਨੇ ਵੱਡਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆਂ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਟੀ ਭਿੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ । ਹੁਣ ਜਿਵੇਂ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਸਮਝੋ ਤੇ ਫੇਰ ਸਮਝਾਓ, ਤਾਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਰਮ ਉਡੇ ਤੇ ਸਫ਼ਾਈ ਵਧੇ ਪਰ ਜੋ ਵਰਤੋਂ ਵਰਤਕੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕਰਨੀ ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦਿਖਾਲਦੇ ਹੋ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕੀ ਭਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸਫ਼ਾਈ ਭੀ ਛੱਡੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੈਲੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਖਾਣੇ ਦਾ ਕਮਰਾ ਵਖਰਾ ਤੇ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਖਾਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਟਾਵਾਂ ਟਾਵਾਂ ਅਜੇ ।

ਬਾਬਾ—ਬੀਬੀ ! ਮਫਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਕਿਵੇਂ ਕਰੋ । ਜਿਵੇਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੌਜੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਛਕੇ, ਪਰ ਸਫਾਈ ਨਾਲ ਛਕੇ, ਤੌਲਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਾਂਝੀ ਗਲ ਸਫ਼ਾਈ ਹੈ । ਜੇ ਮੇਜ਼ ਰਸੋਈ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ ਤੇ ਰਸੋਈ ਤੋਂ ਮੇਜ਼ ਤਕ ਖਾਣਾ ਜਾਣ ਵਿਚ ਮੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਭ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਹੋ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ । ਸਫਾਈ ਦਾ ਫੇਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਪਰਾਲਾ ਲੋੜਨਾ ਪਵੇਗਾ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਚੌਂਕੇ ਦੀ ਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੱਢਦੇ । ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਭੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਅੱਪੜਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਕਾਰਾਂ ਕੱਢਣੀਆਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਫੇਰ ਕੱਢਣੀਆਂ ਸਿਖਾਲੋ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਰੋਟੀ ਪੱਕੇ ਥਾਂ ਸੁਥਰਾ ਹੋਵੇ, ਪਕਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨ੍ਹਾ ਧੋ ਸਫਾ ਹੋ ਕੇ ਪਕਾਵੇ, ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਉਥੇ ਹੀ ਯਾ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸਫਾ ਹੋ ਕੇ ਸਫਾ ਥਾਂਵੇ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਣ । ਜੇ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗੂੰ ਕਾਦਰ ਨੇ ਚੰਗਾ ਖਿਲਾਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੁਥਰੇ ਭਾਂਡੇ ਸਾਫ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸਾਫ ਸਾਫੇ ਵਿਚ ਵਲ੍ਹੇਟੀ ਹੋਈ ਰੋਟੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਅੱਪੜੇ । ਸੁਹਣੇ ਥਾਂ, ਖੁਲ੍ਹੀ ਹਵਾ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਧੁੱਪ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਧੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਮੱਖੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਡਰ ਹੈ ? ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਵਾੜ ਦੇਣੀ ਕਿ ਕੁਚੀਲ ਵਰਤੋਂ ਵਰਤਣ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਫਾਈ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ । ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਤਕੜੇ ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਜੁੱਸਾ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਅੜਿੱਕੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰੀਏ ਤਾਂ ਇੰਨੇ ਤਕੜੇ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਫਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਅੱਗ ਤੋਂ ਉਤਰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੈ ਰੋਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ । ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅੱਗ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸਭ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਜਿਰਮ ਕਿਰਮ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅੱਗ ਤੋਂ ਉਤਰਦਿਆਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਰਟੀ ਖਾਧੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਆਪੇ ਸਫਾਈ ਹੋ ਗਈ[1] ਹੁਣ ਇਹ ਗੱਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ 'ਯਿਹ ਵਹਿਮ ਹੈ' । ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਚੀਲ ਤੰਦੂਰਾਂ ਵਾਲੇ ਮੁੜ੍ਹਕੇ ਚੋਂਦੇ ਡਬਲ ਰੋਟੀ ਦਾ ਘੁਲ ਘੁਲ ਕੇ ਆਟਾ ਗੁੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਪਕਾ ਕੇ ਥੜੇ ਉਤੇ ਰੱਖ ਛੱਡਦੇ ਹਨ । ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਘੱਟੇ ਤੇ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਉਹ ਬੈਠਕ ਬਣਦੀ ਹੈ । ਫੇਰ ਬਦਬੂ ਤੇ ਮੈਲ ਨਾਲ ਭਰੇ ਝੱਗੇ ਪਹਿਨੀਂ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਵੇਚਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ! ਹੱਥ ਕਦੇ ਉਹ ਧੋਂਦਾ ਨਹੀਂ । ਉਸ ਤੋਂ ਖਰੀਦ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਖਾਂਦੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਲੋਕ ਬਣ ਗਏ । ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਡਬਲ ਰੋਟੀ ਤੇ ਅਗਰੇਜ਼ੀ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਮੀਆਂ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਡਿੱਠਾ ਜੇ, ਜਿਥੇ ਰੋਟੀਆਂ ਤੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਪਕਾਉਂਦੇ ਹਨ ? ਇਕ ਵੇਰੀ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਛੱਡੋ, ਜੇ ਚੌਂਕੇ ਦੀ ਸਫਾਈ ਵਹਿਮ ਸੀ ਤਾਂ ਐਥੇ ਕੁਚੀਲਤਾਈ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਹੈ ਸੱਚ । ਸਾਨੂੰ ਵਿਹਲ ਕਿਥੇ ਜੋ ਤੰਦੂਰਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਦਾ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਬੰਨ੍ਹੀਏ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਖਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੀਆਂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੀਏ ?

ਬਾਬਾ—ਤਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗੁਣ ਵਿਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਨਵੇਂ ਆ ਨਹੀਂ ਰਹੇ । ਪੁਰਾਣੇ ਐਬ ਤੇ ਨਵੇਂ ਐਬ ਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਕਾਵਾਂ ਰੌਲੀ ਮੱਚ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਮੇਰਾ ਜੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਛ ਐਸੀਆਂ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸੋ ਕਿ ਜੋ ਅਸਾਂ ਭਰਮ ਸਮਝਕੇ ਛੱਡੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਖਦਾਈ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ, ਜੈਸੀ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੰਗਰ ਦੀ ਚੌਂਕੇ ਦੀ ਸੁੱਖਮਤਾਈ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ ਹੈ ।

ਬਾਬਾ—ਹਰ ਗੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਲ ਤੋਂ ਟੁਰਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਭਰਮ ਬਣਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਵਿਚ ਅਭਿਮਾਨ ਟੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਖਾਣੇ ਪੀਣੇ ਦੀ ਸਫਾਈ ਰੱਖਣੀ ਅਕਲ ਦੀ ਹੈ । ਫੇਰ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਚੌਂਕੇ ਵੱਖ ਹੋਏ । ਪਿਤਾ ਪੁਤ ਦਾ ਵੱਖ ਚੁਲ੍ਹਾ । ਚੁੱਲੇ ਦੀ ਲੀਕ ਤੋਂ ਬਾਹਰਵਾਰ ਕਾਰਾਂ ਕੱਢੀਆਂ । ਜੇ ਪੁਛੋ ਕਿ ਐਸਾ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਦੱਸ ਸਕਣਾ ਸਿਵਾ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਛੂਤ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਭਿੱਟ ਜਾਈਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਅੱਗੇ ਅਭਿਮਾਨ ਟੁਰ ਪੈਣਾ ਕਿ ਹਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੈ, ਹਮ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੈਂ, ਹਮ ਊਚ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਯਿਹ ਨੀਚ ਜਾਤ ਹੈ, ਇਸ ਕੇ ਹਾਥ ਕਾ ਨਹੀਂ ਖਾਏਂਗੇ, ਹਮ ਬੜੇ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਹੈਂ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨ ਤੇ ਭਰਮ ਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਤੀਸਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕੱਟਿਆ ਸੀ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਕੁਛ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸੋ ?

ਬਾਬਾ—ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਬ੍ਰਿੱਛਾਂ ਹੇਠ ਸੌਣੋਂ ਪਿਛਲੇ ਲੋਕ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਭੂਤ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜੋ ਹਵਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਮੈਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬ੍ਰਿੱਛ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਫ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਿੱਛਾਂ ਹੇਠ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਆਦਮੀ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਠੀਕ ਹੈ, ਇਹ ਮੈਂ ਭੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ । ਪਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੱਤੇ ਨਹੀਂ ਤੋੜਨ ਦੇਂਦੇ, ਟਾਹਣੀ ਨਹੀਂ ਵੱਢਣ ਦੇਂਦੇ, ਕਿਉਂ ?

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ (ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ)—ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਵੀਚਾਰ ਲਓ, ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਕ ਵਿਗਯਾਨਕ ਨੇ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਿੱਛ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਂਦੇ ਹਨ । ਜੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਦੀ ਨੀਂਦ ਖ਼ਰਾਬ ਕਰੋਗੇ ਆਪੇ ਉਸ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋਵੇਗੀ !

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਸ਼ਾਬਾਸ਼, ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਕਿਹੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਦੁਖ, ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਹਰ ਗੱਲ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਾੜ

---

1. ਹੈਜ਼ਾ, ਮੁਹਰਕਾ ਤਪ ਤੇ ਮਰੋੜ ਆਦਿ ਦੇ ਜਿਰਮ ਦੁੱਧ ਪਾਣੀ ਤੇ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਕਸਰ ਮੱਖੀਆਂ ਦੇ ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਦੁੱਧ, ਮਿਠਾਈ ਰੋਟੀ ਆਦਿ ਵਿਚ ਪੁਚਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ।

ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਭਰਮ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਜ਼ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਧਰਮ ਦੀ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਰੀਰ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਿੰਡੇ ਦੀ ਮੈਲ ਲਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਰੋਮਕੂਪ ਨਾਲੀਆਂ ਸਾਫ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਰੋਮਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਅੰਦਰਲੇ ਜ਼ਹਿਰ ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਬਣ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਜੇ ਇਹ ਸਾਫ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਸਰੀਰ ਅਰੋਗ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ—ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ 'ਰੋਮਾ' ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਵੇਰ ਕਿਸੇ ਧੂਮ ਧੜਾਕੇ ਦੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਜੁ ਸਾਂਗ ਕੱਢੇ ਗਏ ਤਾਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਸੋਨੇ ਦੇ ਵਰਕਾਂ ਨਾਲ ਮੜ੍ਹ ਦਿਤਾ, ਜੋ ਸਾਰਾ ਸੋਨੇ ਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ। ਵਰਕ ਬਦਨ ਉਤੇ ਚੰਬੜ ਗਏ; ਰੋਮ ਕੂਪ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ, ਫੇਰ ਜ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਗਿਆ ਜੋ ਹਰ ਵੇਲੇ ਬੇਮਲੂਮਾਂ ਰੋਮਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨਿਕਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਜ਼ਹਿਰ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ। ਤਦ ਤੋਂ ਪੱਛਮਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਰੋਮ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਰਹਿਣੇ ਠੀਕ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਰੋਜ਼ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਇਸੇ ਸਰੀਰਕ ਸੁਖ ਵਾਸਤੇ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ, ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਨਾ ਨਾ ਭੁੱਲੇ। ਕਈ ਗਲਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਨਾਲ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ; ਪਰ ਕਈਆਂ ਦਾ ਹੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਫਲ ਸ਼ਰੀਰਦੀ ਅਰੋਗਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਰੋਗਤਾ ਪਰਮਾਰਥ ਦਾ ਅੰਗ ਬੀ ਹੈ। ਬੀਮਾਰੀ ਆਦਮੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਦੇ ਟਿਕਾਉ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਦੂਜੇ ਜਦ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੀਦਾ ਹੈ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਉੱਜਲ ਹੋ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਨ ਉਤੇ ਬੀ ਸਾਂਤੀ ਦਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮਨ ਦਾ ਸੁਤੇ ਰੁਖ਼ ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹੋ ਵੇਲਾ ਹੈ ਭਜਨ ਕਰਨ ਦਾ, ਜਦ ਸਰੀਰ ਦਾ ਅਸਰ ਮਨ ਪਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਲਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਮਨ ਭੀ ਸਾਧਨ ਸਾਂਤੀ ਵਾਲਾ ਕਰੇ, ਬੱਸ ਦੋਹਰੀ ਮਦਦ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਲੇ ਸੁਤੇ ਹੀ ਮਨ ਦਾ ਰੁਖ ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਰੋਲੇ ਬਖੇੜੇ ਬੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸ਼ੋਰ ਸ਼ਰਾਬਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਚੁੱਪ-ਚਾਂ ਤੇ ਏਕਾਂਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਰੋਟੀ ਪਰ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਕਾਜਾਂ ਵਲੋਂ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਕੁਛ ਵਿਹਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਉਂ ਜੋ ਸਾਮਾਨ ਢੁਗਿਰਦੇ ਹਨ ਸ਼ਾਂਤਮਯ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਉਤੇ, ਜੋ ਨਾਮ, ਬਾਣੀ, ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ, ਭਗਵੰਤ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਫਲ ਪਰਮਾ-ਰਥਕ ਭੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਿਰੇ ਨ੍ਹਾਉਣ ਨਾਲ ਮੁਕਤਿ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਅਰ ਨ੍ਹਾਉਣਾ ਹੀ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਮਾਫੀ ਹੈ ਇਹ ਭਰਮ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਕੱਟਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨ੍ਹਾਉਣਾ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਫਾਈ, ਫੇਰ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਬੁਰੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ, ਫੇਰ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਉੱਜਲਤਾਈ, ਓਸ ਸਾਰੇ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਇਹ ਖ਼ੂਬ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਸਾਡੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

'ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਦਾਨੁ ਇਸਨਾਨੁ ॥

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਰਮ ਹੈ 'ਨਾਮ'। ਪਿਆਰ ਨਾਲ, ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਯਾਦ ਨਾਲ ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣਾ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮ ਗੋਦ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹਿਣਾ। ਜਗਤ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ, ਪਰ ਗੋਦ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਨਾ, ਗੋਦੀ ਆਸਰੇ ਰਹਿਕੇ ਕਰਨੇ, ਇਹ ਨਾਮ ਹੈ। ਮਨ ਦਾ ਇਕ ਝੁਕਾਉ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਵੱਲ ਪਿਆ ਰਹੇ ਤੇ ਇਕ ਕੰਮਾਂ ਕਾਜਾਂ ਵੱਲ।

ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਭਲਾ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਦਾਨ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਭਲੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਰੱਖਣਾ ਜੋ ਮਨ ਦੀ ਭਾਵਨੀ ਭਲੀ ਰਹੇ, ਇਹ ਦਾਨ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣ ਇਹ ਦਾਨ ਹੈ।

ਸਰੀਰ, ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਕਰਕੇ ਸਾਫ ਰਹਿਣਾ ਇਹ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ— ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਕੀਕੂੰ ਸਾਫ ਰੱਖੀਦਾ ਹੈ?

ਬਾਬਾ— ਮਨ ਨੂੰ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਤਾਬੇ ਰੱਖੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਵੱਸ ਰਹਿਕੇ ਸਾਫ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਮਨ ਨੂੰ ਵੱਸ ਰਖਕੇ ਸਾਫ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਂਞ ਨਾਮ ਜੋ ਜਪੀਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਪੋਖੂ ਭੀ ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਧੁਪਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ— ਮਨ ਬੁੱਧਿ ਦਾ ਕੀਹ ਫਰਕ ਹੈ?

ਬਾਬਾ— ਜੋ ਚੀਜ਼ ਭਾ ਜਾਵੇ, ਚੰਗੀ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਉੱਠ ਭੱਜਣਾ, ਲੈਣ ਲਈ ਲਾਲਸਾ ਕਰਨੀ, ਇਹ ਅੰਦਰ ਜਿੱਥੇ ਫੁਰਨਾ ਹੈ ਉਹ ਮਨ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਸੋਚਣਾ ਕਿ ਫਲ ਕੀ ਹੋਊ, ਪਰ ਜੋ ਭਾਵੇ ਸੋ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁਣਾ, ਇਹ ਕੰਮ ਮਨ ਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਛ ਕਿ ਮਨ ਵਿਚ ਆਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਕਿ ਭਲਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਸੁੱਖ ਹੈ ਕਿ ਦੁੱਖ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਾਪ ਹੋਊ ਕਿ ਪੁੰਨ? ਇਹ ਵਿਚਾਰਨਾ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਜਾਚਣਾ, ਤੋਲਣਾ, ਨਿਸਚੇ ਕਰਨਾ, ਕਿ ਕੀਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਹੈ। ਸੋ ਜਦੋਂ ਮਨ ਬੁਧਿ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋਵੇ ਤਦ ਮਨ ਮਾੜੀ ਲਾਲਸਾ ਤੋਂ ਸਾਫ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਇੱਛਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬੁੱਧੀ ਦੱਸ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੱਛਿਆ ਮਾੜੀ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੀ, ਤਦੋਂ ਮਨ ਮਾੜੀ ਇੱਛਿਆ ਛੱਡ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨ ਦੀ ਸਫਾਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬੁੱਧਿ ਠੀਕ ਜੋਖ ਕੇ ਮਨ ਉਤੇ ਵੱਸ ਪਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬੁੱਧਿ ਵਿਚ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਹ ਸਾਫ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਤੁਸਾਂ ਸਾਡੀ ਅਰਦਾਸ ਨਹੀਂ ਕਦੇ ਸੁਣੀ। ਅਸੀਂ ਮੰਗਿਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਰੋਜ਼ :—

ਮਨ ਨੀਵਾਂ,
ਮਤਿ ਉੱਚੀ,

ਮਤਿ ਕਾ ਰਾਖਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ।

ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨੀਵਾਂ ਰਹੇ । ਬੁਧੀ (ਮਤਿ) ਮਨ ਦੇ ਉੱਤੇ ਉੱਚੀ ਰਹੇ, ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਨ ਪਰ ਟੁਰੇ । ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਨਿਗਾਹਬਾਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਬੁੱਧੀ ਜੋ ਭਾਵ ਜੋਖੇ ਉਹ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ । ਬੁੱਧੀ ਤਾਂ ਹੋਵੇ ਰੱਬੀ ਨਿਗਾਹਬਾਨੀ ਵਿਚ ਤੇ ਮਨ ਹੋਵੇ ਐਸੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਨਿਗਾਹਬਾਨੀ ਵਿਚ । ਇਹ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਰੱਬ ਜੀ ਤੋਂ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ— ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਬੜੀ ਹੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਹੈ ।

ਬਾਬਾ— ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਡਿੱਠਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੇ ਅਰਥ ਕੀ ਹਨ ? ਅਸੀਂ ਨਿਰੇ ਭਰਮ ਵਾਲੇ ਨ੍ਹਾਉਣ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ :—

'ਨਾਵਣ ਚਲੇ ਤੀਰਥੀ ਮਨਿ ਖੋਟੈ ਤਨਿ
ਚੋਰ ॥ ਇਕੁ ਭਾਉ ਲਥੀ ਨਾਤਿਆ ਦੁਇ
ਭਾ ਚੜੀਅਸੁ ਹੋਰੁ ॥ ਬਾਹਰਿ ਧੋਤੀ
ਤੂਮੜੀ ਅੰਦਰਿ ਵਿਸੁ ਨਿਕੋਰ ॥ ਸਾਧ
ਭਲੇ ਅਣਨਾਤਿਆ ਚੋਰ ਸਿ ਚੋਰਾ ਚੋਰ ॥'

ਹੁਣ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਧ ਨ੍ਹਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਹ ਕਿ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨੀ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਕੋਲੋਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ-ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਇਸ਼ਨਾਨਾਂ ਤੋਂ ਕਿ ਅਮਕੇ ਸਮੇਂ ਅਮਕੀ ਨਦੀ ਤੇ ਨਾਂ ਨ੍ਹਾਵੇ ਤਾਂ ਪਾਪੀ-ਅਣਨ੍ਹਾਤੇ ਹੀ ਚੰਗੇ ਹਨ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ— ਠੀਕ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਹੈ !

ਬਾਬਾ— ਪਿਛਲੇ ਲੋਕ ਗਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਧੋ ਕੇ, ਫੇਰ ਥਣ ਧੋ ਕੇ, ਫੇਰ ਉਸ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ, ਜੋ ਧੋ ਕੇ ਧੁੱਪੇ ਸੁਕਾਯਾ ਹੋਵੇ, ਦੁੱਧ ਚੋਂਦੇ ਸਨ । ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੇ ਤੇ ਹੋਰਨਾ ਦਲਿੱਦਰੀਆ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹੁਣ ਪੱਛੋਂ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਗਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸੁਥਰਾ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਦਿੱਕ ਤਾਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਉਥੋਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਗਾਂ ਅਰੋਗ ਤੇ ਸੁਥਰੀ ਰਹੇ । ਇਹ ਭੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਸਾਫ ਕਰਨਾ ਤੇ ਥਣ ਧਣੇ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ਤੇ ਦੁੱਧ ਵਾਲੇ ਭਾਂਡ ਨੂੰ ਧੋ ਕੇ ਤੇ ਮਾਂਜਕੇ ਧੁੱਪ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੁਆ ਉਣੀ ਚਾਹੀਏ । ਦੁੱਧ ਜਮਾਉਣ ਵਾਲੇ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਭੀ ਧੋਕੇ ਧੁੱਪੇ ਰੱਖ ਕੇ ਫੇਰ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਦੁੱਧ, ਦਹੀਂ, ਲੱਸੀ ਤੇ ਮੱਖਣ ਸਾਫ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੋ ਦੁੱਧ ਦੀ ਲਾਗ ਭਾਂਡਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਤ੍ਰੱਕ ਉਠਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਨਾ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਕਿਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿੱਚੇ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਠੀਕ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ।

ਬਾਬਾ— ਹੁਣ ਵੇਖੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁੱਧ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਧੋਵੋ ਤੇ ਧੁੱਪ ਦਿਓ ਤਾਂ ਦੁੱਧ ਉਸ ਵਿਚ ਪਾਓ:—

'ਭਾਂਡਾ ਧੋਇ ਬੈਸਿ ਧੂਪੁ ਦੇਵਹੁ ਤਉ ਦੂਧੈ ਕਉ ਜਾਵਹੁ ॥

ਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਸੁਖ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ ।

ਬਾਬੇ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੀ— ਕਈ ਧੁੱਪ ਦੀ ਥਾਂ ਧੂਪ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਭਾਂਡਾ ਧੋ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਧੂਪ ਧੁਖਾਕੇ ਉੱਤੇ ਮੂਧਾ ਮਾਰ ਕੇ ਧੂਏਂ ਨਾਲ ਭਰ ਦੇਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਪਹਿਰ ਭਰ ਧੁੱਪੇ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਠੀਕ ਹਨ । ਧੂਏਂ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਕਿਰਮ ਜਿਰਮ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਵੀ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਨਾਲੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਖਟਿਆਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਮਾੜੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਜਮਾਂ ਹੁੰਦੀ ।

(ਬਾਬੇ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ) ਹਾਂ; ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਓ !

ਬਾਬਾ—ਅਗਲੇ ਸਮੇਂ ਗਏ । ਜਦੋਂ ਡਾਢੀ ਤੜਕੇ ਉੱਠਕੇ ਮਰਦ ਹੱਲ ਢੱਗੇ ਲੈ ਕੇ ਵਾਹੀ ਜਾਂ ਖੂਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਸੁਆਣੀ ਉੱਠ ਕੇ ਡੰਗਰਾਂ ਦਾ ਗੋਹਾ ਸਾਂਭਦੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਠੇ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਫੇਰ ਹੱਥ ਪੈਰ ਧੋਕੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਸਾਫ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਸਭ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ । ਨ੍ਹਾ ਧੋਕੇ ਫੇਰ ਦਹੀਂ ਦੇ ਚਾਟੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਲੱਸੀ ਰਿੜਕਦੀ, ਮੱਖਣ ਕੱਢਦੀ ਸੀ । ਫੇਰ ਸਾਫ ਸੁਥਰੇ ਕੀਤੇ ਚੌਂਕੇ ਵਿਚ ਯਾ ਲੰਗਰ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਬੈਠਕੇ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਬਿਠਾਕੇ ਛਕਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਯਾ ਸਾਫ ਸੁਥਰੀ ਪੱਛੀ ਵਿਚ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਰੋਟੀਆਂ ਸਾਂਭੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਤੇ ਲੱਸੀ ਦੀ ਚਾਟੀ ਸਿਰ ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾਕੇ ਪਤੀ ਤੇ ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਵਗਦੇ ਖੂਹਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬਿਠਾ ਕੇ ਛਕਾਉਂਦਾ ਸੀ । ਹੁਣ ਸੁਆਣੀ ਸਵੇਰੇ ਨਹੀਂ ਉੱਠਦੀ । ਉੱਠਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਮੈਲ ਕੁਚੈਲ ਵਿਚੇ ਦਲੀ ਮਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਨ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ, ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ । ਗੰਡੇ ਗੰਡੇ ਕੂੜਾ ਚੌਂਕੇ ਵਿਚ ਤੇ ਸਾਰੇ ਘਰ ਵਿਚ, ਆਖਦੀ ਹੈ : ਨੇ ਛੱਡ ਭੈਣੇ ਐਵੇਂ ਭਰਮ ਹਨ । ਦੱਸੋ ਹੁਣ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਬਣੇ ?

ਵੱਡੀ ਮਾਰ ਤਾਂ ਪਈ ਲਵੇਰਾ ਘਟਣ ਕਰਕੇ । ਦੁੱਧ ਘਿਉ ਘਟ ਗਏ, ਸਾਡਾ ਬਲ ਘੱਟ ਗਿਆ । ਘਟੇ ਬਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਸਫਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਪਰ ਦੇਖੋ ਘਟੇ ਬਲ ਵਾਲੇ ਆਲਸੀ ਹੋ ਗਏ, ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਸਗੋਂ ਸਫਾਈ ਘਟ ਗਈ ।

ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਫੇਰ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ ਆਖਣ ਲੱਗਾ—ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬੰਨ੍ਹੋ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਕਣਕ ਘਿਉ ਗੁੜ ਖੰਡ ਸਸਤੀ ਮਿਲੇ । ਤੁਸੀਂ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣਾ ਕੁਛ ਥੋੜੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੀ ਸਮਝ ਆਵੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਉਤੇ ਥਕੇਂਵੇਂ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦੱਸਣਗੇ,

ਓਦੋਂ ਤੱਕਣਗੇ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕੀਹ ਲੋੜ੍ਹਾ ਵਰਤ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਕਿੱਥੇ ਟੁਰ ਗਈ ਹੈ ? ਹਾਲੇ ਅਜੇ ਬਲ ਹੈ। ਇਹ ਜੋ ਬਾਰਾਂ ਵਸਾਈਆਂ ਹਨ, ਕਣਕ ਕਪਾਹ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਦਹੀਂ ਲੱਸੀ ਮੱਖਣ ਘਿਉ ਦੀ ਥੁੜੋਂ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਸਾਡੀ ਸਰੀਰਕ ਤਾਕਤ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਫਿਕਰ ਲੋੜੀਏ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਘਿਉ ਦਾ ਥੜ ਕਿਵੇਂ ਹਟੇ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ (ਮੁਸਕ੍ਰਾਕੇ)—ਮਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘਾ ! ਤੇਰੀ ਗਲ ਚਾਲੀ ਸੇਰੀ ਹੈ। ਪੱਕੀ ਕਰ ਰੱਖ, ਇਸ ਦੇ ਦੱਸਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆਵੇਗਾ। (ਬਾਬੇ ਵੱਲ) ਪਰ ਪਿੰਡਾ ਵਿਚ ਪਲੇਗ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਵੱਡੇ ਡਾਕਟਰ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਫ਼ਾਈ ਰਹੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮਦਰੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਤੱਕਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਸਫਾਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ?

ਬਾਬਾ—ਠੀਕ ਹੈ, ਤੇ ਕਿਉਂ ਦਾ ਪਤਾ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਵੇ। ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰੂੜੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਖੂਹ ਦੇ ਲਾਗੇ ਲੱਗੇ ਪਏ ਹਨ, ਜਦ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੰਦਾ ਪਾਣੀ ਰੁੜ੍ਹਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਛੱਪੜਾ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਿਸ ਰਿਸ ਕੇ ਖੂਹਾਂ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਸਿੰਜਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਹੜੀਆਂ ਵਿਚ, ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ, ਢੇਰ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਚਾਉਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਮੀਂਹ ਦੇ ਦਿਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਦੋਂ ਏਹ ਕੂੜੇ ਤੁੱਕਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੋਰੀਆਂ ਹਨ, ਪਾਣੀ ਕੱਢ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਿੰਡਾ ਵਿਚ ਮੋਰੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਕੇਂਦ ਹਨ। ਡਾਕਟਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਫਾਈਆਂ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਦੇ ਉਹਨਾ ਪਿੰਡਾ ਦੇ ਲੋਕ ਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾਈਆਂ[1]। ਕਦੇ ਓਹਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਕੱਠਿਆਂ ਕਰਕੇ ਦੋ ਕੋਠੇ ਬਣਵਾਕੇ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਯਾ ਕਿ ਐਉਂ ਦੇ ਘਰ ਬਣਾਉ. ਐਨੀਗਲੀ ਰਖੋ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਗਣ ਦਾ ਐਉ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰੋ. ਪਿੰਡ ਜੇ ਨੀਵੇਂ ਥਾਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਚੇ ਥਾਂ ਬਣਾਓ। ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮੂੱਘ ਤੇ ਝਰੋਖੇ ਰਖੋ। ਹਵਾ, ਚਾਨਣ ਤੇ ਧੁੱਪ ਖੁਲ੍ਹੀ ਪੈਣ ਦਿਓ। ਦਾਰੂ ਨਾ ਪੀਓ. ਘਿਓ, ਦੁੱਧ, ਮੱਖਣ ਗੁੜ ਤੇ ਰੋਟੀ ਖਾਓ, ਲੱਸੀ ਪੀਓ। ਲੱਸੀ ਤੇ ਦੁੱਧ ਦੀ ਥਾਂ ਚਾਹ ਦੀ ਵਾਦੀ ਨਾ ਪਾਓ। ਚਾਹ ਤੁਸਾਂ ਲਈ ਮਾੜੀ ਸ਼ੈ ਹੈ। ਜੋ ਸਿਪਾਹੀ ਪਿਨਸ਼ਨ ਪਾ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਚਾਹ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਹੀ ਦੁੱਧ ਦਹੀਂ ਘਟ ਗਏ ਸਨ, ਚਾਹ ਨੇ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਦੀ ਵਾਦੀ ਹੋਰ ਘਟਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਅਜ ਓਡੇ ਜਵਾਨ ਨਹੀਂ, ਜੇਡੇ ਸਾਡੇ ਬਾਬੇ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਘਾਟਾ ਹੀ ਘਾਟਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ (ਹਾਹੁਕਾ ਭਰਕੇ)—ਦੁੱਧ ਕਿਵੇਂ ਵਧੇ ?

ਬਾਬਾ—ਬੱਚੇ ਜੀਵਨੀਂ; ਇਹੋ ਗੱਲ ਹੈ। ਪੱਛੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਮਾਸ ਖਾ ਖਾ ਤੜਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਗਰਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਾਸ ਸ਼ਰਾਬ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਖਾਣੇ ਘੱਟ ਮਾਫਕ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ! ਦੁੱਧ ਦਹੀਂ ਮੱਖਣ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਬਲ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦਾ ਜਲ ਪੌਣ ਗਰਮ ਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਅਤਿ ਖੁਸ਼ਕ ਗਰਮੀ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਅਤਿ ਖੁਸ਼ਕ ਸਰਦੀ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਦੁੱਧ ਮੱਖਣ ਹੀ ਮਾਫ਼ਕ ਖ਼ੁਰਾਕ ਹੈ। ਇਹੋ ਸਾਡਾ ਖਾਣਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜਲ ਪੌਣ ਕਰਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੁਖ਼ਦਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਧੇਰੇ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਹੱਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਸੰਙ ਤੇ ਤਾਣ ਘਟਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨਿਕੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਗਊ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਦੇ ਭਰਮ ਵਿਚ ਪੂਜਦਾ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਗਊ ਦੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਨੂੰ ਪੰਜ ਗੱਬਯ ਬਣਾ ਕੇ ਪੀਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਗਊ ਤੇ ਮਹਿੰ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਦੁੱਧ ਦਹੀਂ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਦੀ ਵਾਹੀ ਲਈ ਬਲਦ ਤੇ ਸੰਢੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦੋ ਜਾਨਵਰ ਬਹੁਤ ਸਸਤੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਮੰਡੀਆਂ ਤੇ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਸ਼ੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗਊਆਂ ਮਹੀਆਂ ਹਰ ਥਾਓਂ ਹਰ ਮੰਡੀ ਤੋਂ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲਵੇਰੇ ਘਟਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੁੱਧ ਮਹਿੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਠਾਣ ਕਿਉਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਸ਼ੂ ਖਰੀਦਣ ? ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਦੁੱਧ ਬੀ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਖਾ ਬੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੀ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪਸ਼ੂ ਮਾਸ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਿੰਗੇ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਸੋ ਕਿਉ ਉਪਰਾਲਾ ਚਾਹੀਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗਊ ਤੇ ਮਹਿੰ ਸਸਤੀ ਮਿਲੇ। ਮੇਰੀ ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਜੋ ਗਾਂ ੩੦ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਹੁਣ ਇਕ ਸੌ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਜੋ ਮਹਿੰ ਸੱਠਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਦੀ ਸੀ ਹੁਣ ਦੋ ਸੌ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਫੇਰ ਜਦ ਅਣਾਈ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਦੋਂ ਪਸ਼ੂ ਬੜੇ ਹੀ ਘਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਤੁਹਾਡੇ ਜੈਸੇ ਦਾਨਿਆਂ ਨੇ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗਊਆਂ ਮਹੀਆਂ ਦੀ ਨਸਲ ਵਧੇ ਤੇ ਲਵੇਰੇ ਸਸਤੇ ਮਿਲਣ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਦਾਨੇ ਲੋਕ ਇਹ ਵਪਾਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਸਰਕਾਰ ਕੁਛ ਸੋਚ ਤਾਂ ਰਹੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਸੋਚ ਛੱਡ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਰੱਬੇ ਦੇ ਕੇ ਗਊਆਂ ਦੀ ਨਸਲ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਯਤਨ ਬੀ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਯਤਨ ਘਾਟੇ ਪੂਰਨ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਰਾਜਾ ਪਰਜਾ ਰਲ ਕੇ, ਕੋਈ ਭਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ ਕਿ ਲਵੇਰੇ ਬਹੁਤ ਹੋ ਜਾਣ, ਦੇਸੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾਂ ਜਾਣ, ਬਾਹਰੋਂ ਚੰਗੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਆਂਦੇ ਜਾਣ ਤੇ ਮਾਰ ਕੇ ਨਾ ਖਾਧੇ ਜਾਣ, ਤਦ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਾਕਤ ਬਚ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਦਮੀ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਫੋਕੇ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਅੰਦਰਲੇ ਬਲ ਨਾਲ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਤਕੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਗ ਕੀ ਆਖਦਾ ਹੈ।

---

1. ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਰੀ ਹੋਏ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਆਖਦੇ ਤਾਂ ਸੱਚ ਹੋ, ਪਰ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਅਜੇ ਤਕੜੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ—ਅਜੇ ਤਾਂ ਤਕੜੇ ਹਨ, ਪਰ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਤਕੜਾਈ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ, ਅੰਤ ਖ਼ਤਰੇ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਤੇ ਬੀਮਾਰੀ ਭੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਬੀ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਅਗੇ ਵਾਂਗੂੰ ਨਹੀਂ, ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਕਦੇ ਹਾਲ ਤੱਕਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵਬਾ ਪਈ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਤੱਕੋ। ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਚਾਨਣੇ ਦੇ ਠੀਕ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ, ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਬਲ ਨਹੀਂ, ਬਾਣੀ ਭਜਨ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਮੱਤਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਬਲ ਨਹੀਂ ਕਿ 'ਜਿਤੁ ਵੰਞੈ ਰੋਗਾ ਘਾਣਿ।' ਉਸ ਸੁਰਤ ਦਾ ਤਾਣ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਦਵਾ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਹਕੀਮ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਏ, ਸੋ ਵਬਾ ਪਈ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹਾਲ ਮਾੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਪਿੰਡ ਹਸਪਤਾਲ ਹੋਵੇ, ਉਥੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਦਾਰੂ ਲੱਭ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਥਾਈਂ ਤਾਂ ਘਰਾ ਦੇ ਘਰ ਮੂਧੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਚਾਰ ਸ਼ੀਸ਼ੀਆਂ ਜਾਂ ਬਿੱਲ ਲੈ ਕੇ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੇਖੋ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਕੀਕੂੰ ਦਾਰੂ ਦਾਰੂ ਕੂਕਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ:—

(੧) ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਦਾਰੂ ਪੀਣਾ ਹਟੇ।

(੨) ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਹ ਪੀਣ ਦੀ ਵਾਦੀ ਘਟੇ।

(੩) ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਐਸੀ ਮੱਤ ਤੇ ਮਦਦ ਮਿਲੇ ਕੀ ਸਭ ਲੋਕ ਰਲ ਕੇ ਉੱਚੇ ਥਾਈਂ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਪਿੰਡ ਬੰਨ੍ਹਣ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਘਰ ਬਨਾਉਣ, ਮੁੱਘ ਤੇ ਝਰੋਖੇ ਰੱਖਣ ਤੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਹਿ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖ ਲੈਣ।

(੪) ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਰੂੜੀਆਂ ਦੂਰ ਥਾਵੇਂ ਹੋਣ ਤੇ ਦੱਬ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਇਆ ਕਰਨ, ਜਦ ਗਲ ਗਈਆਂ ਕੱਢ ਲਈਆਂ।

(੫) ਪਿੰਡ ਦਾ ਛੰਭ ਸੁਥਰਾ ਰਹੇ।

(੬) ਨਿਆਂਈਂ ਦੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਨਾ ਜਾਵੇ।

(੭) ਘਰਿ ਘਰਿ ਲਵੇਰੇ ਹੋਣ, ਦੁੱਧ ਦਹੀਂ ਖੁਲ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ।

(੮) ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੌਨੇ ਤੇ ਹੋਰ ਵਧਵੇਂ ਕਮਾਦ, ਬੀਜ ਕੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਬਣਾ ਕੇ ਖੰਡ ਤੇ ਗੁੜ ਬਣਨ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਗੁੜ ਸ਼ੱਕਰ ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ।

(੯) ਅਸੀਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸੁਮੱਤੇ ਲਾਇਆ ਜਾਇਆ ਕਰੇ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਲੱਗਦੇ ਹੋ, ਧਰਮ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਅਸਚਰਜ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਧਰ ਸਫਾਈ ਉਤੇ ਭੀ ਤੁਸਾਂ ਚਾਲੀ ਸੇਰੀਆਂ ਹੀ ਸੁਣਾਈਆਂ ਹਨ।

ਬਾਬਾ—ਜੋ ਗਲਾਂ ਮੈਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਸਿੱਧੀਆਂ ਪੱਧਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ ਤੇ ਹੱਡੀਂ ਵਾਪਰੇ ਦੁਖੜੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਚਾਤੁਰੀ ਨਹੀਂ। ਕੁਛ ਗੱਲਾਂ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੱਸਿਆਂ ਬੀ ਹਨ। ਤੁਸਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵੱਸਣਾ ਚਾਹਿਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਇਹ ਮੈਂ ਭੀ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਤੇ ਸਸਤਾ

ਸੁਥਰੀ ਪੌਣ

ਸਾਫ ਜਲ

ਧੁੱਪ-ਚਾਨਣ

ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਟਾ, ਦਾਲ, ਸ਼ੱਕਰ, ਗੁੜ ਭੀ ਸਸਤਾ ਹੈ, ਲਵੇਰੇ ਦਾ ਖਰਚ ਭੀ ਘੱਟ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਆਦਮੀ ਸੁਖੀ ਤੇ ਸਸਤਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਭੀ ਉਹ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹੀ ਜੋ ਅੱਗੇ ਸੀ। ਜੇ ਆਪ ਵਰਗੇ ਪੰਡਤ ਕੁਛ ਇੱਧਰ ਪਰ-ਸੁਆਰਥ ਕਰਨ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਬਹੁਤ ਸੁਖ ਦਾਈ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਕੇ ਮੱਤ ਦੇਣ ਤੇ ਕਰਕੇ ਭੀ ਦੱਸਣ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਤੁਹਾਡਾ ਪਿੰਡ ਬੜਾ ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਛੱਪੜ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬੜਾ ਸਾਫ ਹੈ, ਅਰ ਮੈਂ ਡਿੱਠਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਛੱਪੜ ਦੇ ਤ੍ਰੈ ਛੱਪੜ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਡੰਗਰਾਂ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਹੈ, ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਨ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਤੇ ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਪੀਣ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਤੇ ਉਂਞ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤਾ ਨ੍ਹਾਉਂਦੇ ਧੋਂਦੇ ਖਰਾ ਤੇ ਹੋ। ਰੂੜੀਆਂ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੀ ਦੂਰ ਤੇ ਪੱਧਰੇ ਥਾਂ ਦੱਬੀਆਂ ਹਨ। ਰੂੜੀਆਂ ਪਰ ਮੀਂਹ ਪੈਕੇ ਗੰਦਾ ਪਾਣੀ ਕਿਸੇ ਛੰਭ ਖੂਹ ਵੱਲ ਰੁਖ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਖੂਹ ਤੇ ਮਣ ਬੱਧੀ ਹੈ ਤੇ ਉੱਤੇ ਉੱਚਾ ਲੱਕੜ ਦਾ ਛੱਪਰ ਬੱਧਾ ਹੈ, ਵਗਦੇ ਖੂਹ ਭੀ ਉੱਚਿਆਂ ਮਣਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਘਰ ਬੀ ਜਿੰਨੇ ਡਿੱਠੇ ਹਨ ਮੁੱਘਾਂ ਵਾਲੇ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੇ ਚਾਨਣੇਦਾਰ ਹਨ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਕੋਠੇ ਭੀ ਹਵਾਦਾਰ, ਮੁੱਘਾਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਵਖਰੇ ਹਨ। ਗਲੀਆਂ ਬੀ ਸੁਥਰੀਆਂ ਹਨ।

—o—

ਕਾਂਡ ਬਾਈਵਾਂ

ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਚੇਤੇ ਆ ਗਿਆ ਉਹ ਤਾਂ ਆਗਯਾ ਲੈ ਕੇ ਚੁਰ ਗਿਆ ਤੇ ਹੋਰ ਇਕ ਦੋ ਸੱਜਣ ਆ ਗਏ। ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। 'ਬਾਬਾ—ਇੰਨਾ ਸਮਝਦਾਰ ਕਿਵੇਂ ਹੈ,' ਇਹ ਹਰਿਆਨਗੀ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਪੁੱਛ ਵੀ ਕਈ ਵੇਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਉੱਤਰ ਬੀ ਸੁਣ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਫੇਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਏਹ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਸਫਾਈਆਂ ਦੇ ਚਾਉ ਤਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਏ; ਪੱਛੋਂ ਦੀ ਵਿਦ੍ਯਾ ਤੁਸਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ?

ਬਾਬਾ—ਬਈ ਸੱਜਣਾਂ ! ਸੱਚੀ ਗਲ ਤਾਂ ਹਈ ਇਹ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਭ ਕੁਛ ਅੰਦਰੋਂ ਹੈ ਤੇ ਪੱਛੋਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁਛ ਬਾਹਰੋਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਵੇਰੇ ਉਠੇ, ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ, ਨਾਮ ਜਪਿਆ, ਤਦੋਂ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਚ ਸਫਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਅੰਦਰ ਸਾਫ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਭੀ ਸਫਾਈ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਆਪੇ ਸੁਭਾਉ ਸਫਾਈ ਦਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ 'ਬਾਣੀ ਨਾਮ' ਨਾਲ ਰੋਜ਼ ਮਾਂਜਿਆ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਲੇ ਕਪੜੇ ਉਦਾਸੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪੇ ਕਪੜੇ ਧੋ ਕੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਘਰ ਗਲੀ ਵਿਚ ਪਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਉਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪੇ ਸਫਾਈਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਚਜਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜੂਠ ਮੀਠ ਤੇ ਮੈਲ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਸੂਗ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਅੰਦਰ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਦੀ ਅੰਦਰ ਆਈ ਜਾਗ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ ਤੇ ਸੱਚਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸੁਥਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਅੰਦਰ ਸੁਖ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਦੇ ਬਾਹਰ ਦੀ ਸਫਾਈ ਭੁਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸਫਾਈ ਪਰ ਧੂੜ ਜੇਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਐਉਂ ਆਪ ਹੀ ਅੰਦਰੋਂ ਸਫਾਈ ਦੀ ਇਕ ਜਾਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੱਛੋਂ ਵਾਲੇ ਜਿਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਦੁਖ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਇਹ ਮਾੜੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਘੱਟ ਪੌਣ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੋਗੀ ਹੋਕੇ ਤੇ ਚਾਨਣੇ ਰਹਿਕੇ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚਾਨਣ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਫੇਰ ਚਾਨਣੇ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਬੰਦ ਹਵਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਫੇਰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹਵਾ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਹਵਾ ਨੂੰ ਫੇਰ ਵੇਖਦੇ, ਪਰਖਦੇ, ਨਾਮ ਧਰਦੇ ਤੇ ਪੋਖੂ (ਤਾਸੀਰਾਂ) ਲਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਪਰਖ ਪਰਖ ਕੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਅਕਲਾਂ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰ ਸਾਫ ਕਰਦੇ ਤੇ ਉਸ ਅੰਦਰਲੀ ਸੋਝੀ ਤੋਂ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢ ਕੇ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

ਅਸਾਂ ਦਾਰੂ ਦੀ ਹੱਟੀ ਉਠਵਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਦਾਰੂ ਪੀ ਕੇ ਬਾਣੀ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਦੀ ਉੱਜਲ ਮਤ ਵਿਰਲਦੀ ਸੀ ਤੇ ਅੰਦਰ ਮੈਲ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਅਸਾਂ ਦੁੱਧ ਆਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਸਰੀਰ ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਮਨ ਸਹਣਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਤੋਂ ਸਾਡੇ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪੱਛੋਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਪਰਖਾਂ ਦੀ ਬੀ ਸੋਝੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਫਲਾਣੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਆਹ ਰੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਫਲਾਣੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਆਹ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਸੋ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਰਲਾ ਮਿਲਾਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੀ ਚੰਗਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਚਾਹੀਦਾ ਭੀ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨੂੰ ਨਾ ਛੱਡੀਏ। ਸਾਡਾ ਅੰਦਰਲਾ ਤ੍ਰੀਕਾ 'ਧਿਆਨ' ਦਾ ਮਹਾਂ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸੁਧਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਸਭ ਸਿੱਖ ਜਾਈਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਜਦ ਬਾਹਰ ਦੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਭੀ ਬੜੀ ਸੋਝੀ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਤਦ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਕੇ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ? ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਨਿਰੇ ਪੱਛੋਂ ਦੀਆ ਡੌਲਾਂ ਤੇ ਵਿਉਂਤਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਹ ਭੀ ਰੀਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਜਾਚ ਪੜਤਾਲ ਤੋਲ ਜੋਖਕੇ ਨਹੀਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਛੱਡ ਰਹੇ ਹੋ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਇਕ ਇਹ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਕਿ 'ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਉਰਿਆਈ' ਸਭ ਜਗਤ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਹੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮਖ਼ੌਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਤੇ ਛੱਡੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਪੱਛੋਂ ਦੇ ਬਹਰਲੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਚੁੰਧਿਆਕੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰਾਤ ਪਾ ਰਹੇ ਹੋ:—

"ਬਾਹਰਿ ਦਿਸੈ ਚਾਨਣਾ, ਦਿਲਿ ਅੰਧਿਆਰੀ ਰਾਤ ॥"

ਬਾਹਰ ਦੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਤੋਂ ਲੱਭੀਆਂ ਅਕਲਾਂ ਲਓ, ਪਰ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ ਚਾਨਣਾ, ਚਰਾਗ਼ ਰੱਖਣ ਦਾ ਗੁਣ ਨਾ ਤਿਆਗੋ। ਜੇ ਅੰਦਰ ਘਟ ਦੀਪ ਨਹੀਂ ਜਗਿਆ; ਜੇ ਅੰਦਰ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਜੇ ਅੰਦਰਲਾ ਉੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਸਲ ਸੁਧਰਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੁਧਰਿਆ ਤੇ ਅਸਲ ਸੁਖੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜੇ ਅੰਦਰਲਾ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸੁਖ ਭੀ ਸੁਖ ਭਾਸਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਅੰਦਰਲਾ ਮੈਲਾ ਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਰੂਪ ਹੀ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣਾ ਨਾ ਛੱਡੋ। ਜੇ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਵਿਦਯਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਪਾਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੱਚ ਜਾਣੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਰੀ ਵਿਦਯਾ ਅਧੂਰੀ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਬਾਬਾ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋ? ਜੋ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੋਟੀ ਜਿਹੀ, ਸਿੱਧੀ ਜੇਹੀ ਕਰਕੇ ਧਰ ਦੇਂਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਇਲਮ ਦੇ ਦਫ-ਤਰ ਭਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਛੋਂ ਤੇ ਪੂਰਬ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਫਰਕ ਤੁਸਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਫ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਸੋਝੀ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੱਛੋਂ ਦੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਠੀਕ ਸਮਝਦਾ ਤੇ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮਖ਼ੌਲ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਗਏ ਹੋਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ "ਪ੍ਰਗਯਾਪਾਰਮਿਤਾ[1]" ਦੇ ਬੁੱਤ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਸਮਝ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਵਿਚ ਦੁਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪੱਛੋਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਘੜੇ ਬੁੱਤ ਸੁਹਣੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਜਾਗ ਵਾਂਗੂੰ ਜਾਗ ਆਈ ਹੈ! ਹੁਣ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ "ਪ੍ਰਗਜਾਪਾਰਮਿਤਾ" ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਸੋਝੀ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰੀਗਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦੇ ਸਾਫ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਦੈਵੀ ਬੁੱਧੀ ਜਾ ਹੱਥਬੰਦੀ ਤੋਂ ਉੱਚ ਬੁੱਧੀ ਅਨੁਭਵ ਹੋਈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਪੱਥਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਬੁੱਤ ਤਾਂ ਓਹਲੇ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ।

---

1. ਪ੍ਰਗਜਾਪਾਰਮਿਤਾ—ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਾਮ ਹੈ ਅਪਾਰ ਬੁੱਧੀ ਯਾ ਦੈਵੀ ਬੁਧੀ ਦਾ। ਇਹ ਬੁਧ ਮਤ ਦਾ ਇਕ ਪਦ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਜਾਵਾ ਦਾ ਬਣਿਆ ਬੁਤ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ; ਜਿਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਦੇਵੀ ਚੌਕੜੀ ਮਾਰਕੇ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਹੱਥ ਇਸ ਦੇ 'ਧਰਮ ਚੱਕ੍ਰ' ਮੁਦ੍ਰਾ ਵਿਚ ਹਨ, ਇਸ ਦੀ ਖੱਬੀ ਬਾਹ ਹੇਠ ਇਕ ਨੀਲਾ ਕਮਲ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਰ ਪੁਸਤਕ ਧਰੀ ਹੈ। ਬੁਧ ਮਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਜਾਪਾਰਮਿਤਾ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਭੀ ਨਾਮ ਹੈ। ਉਸ ਮਤ ਵਿਚ 'ਬੁਧਾਂ' ਦਾ ਇਹ ਸੋਮਾ ਬੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮਕਾਯਾ ਨਾਲ ਬੀ ਮੇਲਦੇ ਹਨ। ਮਗਰਲੀ ਮਹਾਯਾਨਾ ਵਿਦ੍ਯਾ ਵਿਚ ਧਯਾਨੀ ਬੁਧ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਉਚ ਬੁਧ ਨੂੰ ਬੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਮੋ: ਵਿ: ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੋਧੀਆਂ ਦੇ ੧੦ ਯਾ ਛੇ ਪਰ ਧਰਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਜਾਪਾਰਮਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਖੌਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਪਾਰਮਿਤ ਬੁੱਧਾ ਯਾ ਦੈਵੀ ਬੁੱਧੀ ਹੈ ਤੇ ਬੁਤ ਜੋ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਇਸੀ ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁਤੇ ਟਿਕਾਉ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਕਮਾਲ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਉਹ ਬੁੱਤ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਂਡਾ ਸਾਰਾ ਕੁਛ 'ਧਯਾਨ ਜਾ' ਹੈ। 'ਧਿਆਨ ਜਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਜੀ ! ਪੱਛੋਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹੁਨਰ 'ਦਰਸ਼ਨ ਜਾ' ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਦੇਖਕੇ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਠੀਕ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਤੁਸਾਂ ਕੈਸਾ ਸੁਹਣਾ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪੱਛੋਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਹੁਨਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਖੌਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਓਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਅਸਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਤੱਕ ਕੇ ਹੁਨਰਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰੇ ਹਨ, ਪਰ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਅੰਦਰੋਂ ਉੱਠਕੇ, ਉੱਚੇ ਹੋ ਕੈ, ਅੰਦਰ ਧਿਆਨ ਜੋੜਕੇ ਡਿੱਠਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਭਾਵ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। "ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਭਾਵ, ਆਤਮ ਰਸ ਲੀਨਤਾ, ਸਾਡਾ ਫਿਲਸਫਾ, ਸਾਡੇ ਕੋਮਲ ਹੁਨਰ, ਸਾਡਾ ਸੰਗੀਤ, ਸਾਡੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ, ਸਾਡੀ ਮੂਰਤ ਘੜਨੀ, ਸਾਡੀ ਕਵਿਤਾ, ਸਾਡੀਆਂ ਉਸਰੀਆਂ ਸਭ 'ਧਿਆਨ ਜਾ' ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ 'ਦਰਸ਼ਨ ਜਾ' ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਨੈਣ ਨਾਲ ਡਿੱਠਾ ਤਿਵੇਂ ਬੱਧਾ ਹੈ।" ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਤੁਹਾਡੀ ਇਕ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰਲੇ ਕਪਾਟ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਪਾਈ ਵਿਦਿਯਾ ਦੀ ਅੱਜ ਸੋਝੀ ਆਈ ਹੈ ;। ਅੱਜ ਇਕ ਕੇਂਦਰ ਲੱਭਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਖਲੋਕੇ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਹਰ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਦਰੁਸਤ ਗਿਆਨ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਉਣ ਤੇ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਲਾ ਲੈਣ ਦਿਓ ! (ਪਲ ਭਰ ਤੱਕਕੇ ਤੇ ਝਿਜਕ ਝਿਜਕ ਕੇ ਤੇ ਬਾਬੇ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਥੋੜਾ ਸੀਸ ਨਿਵਾਕੇ) ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਇਹ ਤਾਂ ਦੱਸੋ, ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਝੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਆਈਆਂ ?

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਜੋ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਤਰੀਕੇ ਅੰਦਰਲੇ ਤੋਂ ਟੁਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਉਸਤਾਦ ਜਦ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਵਿਦਿਯਾ ਸਿਖਾਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲਾ ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਲੰਮੇਰੀ; ਦੂਰ ਤਕ ਪੈਣ ਵਾਲੀ, ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਠੀਕ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਅਕਲਾਂ ਸਭ ਅੰਦਰੋਂ ਫੁਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੱਸੋ ਪੱਛਮ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਹੁਣ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਬੌਲਦ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਸੌ ਬਰਸ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਤੋਂ ਦੱਸ ਗਏ ਹਨ। ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਸੁਖ ਮਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਜਿਹਾ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਬਾਹਰਲੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਜੋ ਗਿਆਨ ਉਸਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਠੀਕ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਉਹ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵਿਦਿਯਾ ਪਾਈ ਹੈ, ਗੁਰ ਵਾਕ ਦੱਸਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ:—

ਕਾਂਇਆਂ ਮਾਂਜਸਿ ਕਉਨ ਗੁਨਾਂ ॥
ਜਉ ਘਟ ਭੀਤਰਿ ਹੈ ਮਲਨਾਂ ॥

ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ: ਅੰਦਰਲਾ ਨਿਰਮਲ ਹੋਵੇ, ਫੇਰ ਕਾਂਇਆਂ ਤੇ ਕਾਂਇਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਮਾਨ ਸਭ ਸਫਾ ਕਰ ਲਓ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਉਹ ਅਕਲਾਂ ਫੁਰਿਆ ਕਰਨਗੀਆਂ ਜੋ 'ਅਸਲ' ਹੋਇਆ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸਿੱਖੀ ਯਾ ਤੋਤੇ ਵਾਂਗ ਪੜ੍ਹੀ ਅਕਲ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ 'ਅਸਲੀ' ਅਕਲ ਦੇ ਫੁਰਨੇ ਫੁਰਿਆ ਕਰਨਗੇ, ਜੋ ਅਤਿ ਸੁਖਦਾਈ ਹੋਇਆ ਕਰਨਗੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਵੀ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਾਹਰਲੀ ਵਿਦਿਯਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣੀ, ਪਰ ਇਹ ਕਿ ਦੁਹਾਂ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਮੇਲ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਲੈਣਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਸੁਆਦ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਮੇਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਮਨ ਨੂੰ, ਜੋ ਹੁੱਜਤਾਂ ਤੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਖੱਲ ਲਾਹੁਣ ਦੇ ਫੇਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈਕੇ ਬਾਹਰਲੇ ਛਿੱਲੜਾਂ ਤੇ ਭਟਕਣ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਿਦਿਯਾ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਬੜਾ ਹੀ ਸੁਆਦ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਅਸਲੀ ਅਕਲ ਦਾ ਇਕ ਐਸਾ "ਸੋਮਾ" ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਇਕ-ਦਮ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਿਸੇ ਟੀਸੀ ਤੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਇਹ 'ਧਯਾਨ ਜਾ' ਤੇ 'ਦਰਸ਼ਨ ਜਾ' ਦੋ ਨਵੇਂ ਲਫ਼ਜ਼ ਹਨ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬੋਲੇ ਹਨ, ਇਹ ਤੁਸਾਂ ਘੜੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ? ਖਿਆਲ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਜੋੜਵੇਂ ਧਿਆਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਦ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਲਈ ਆਪ ਘੜੇ ਨੇ ਕਿ ਸੁਣੇਂ ਨੇ ?

ਬਾਬਾ—ਹਾਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਪਾਸ ਬੈਠਿਆਂ ਕੋਮਲ ਹੁਨਰਾਂ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਪਦਾਂ ਵਾਸਤੇ ਦੋ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਪਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪਦ ਬੋਲੋ ਤਾਂ ਓਸ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਦਾਨੇ ਨੇ ਦੋ ਪਦ ਕਹੇ 'ਆਦਰਸ਼ਕ ਤੇ ਵਾਸਤ੍ਵਕ[1]।' ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਔਖੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸੋ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਦੋ ਪਦ ਵਾਲੇ ਘੜੇ 'ਧਿਆਨ ਜਾ' ਤੇ 'ਦਰਸ਼ਨ ਜਾ' ਤੇ ਭਾਵ ਖੋਹਲ ਦੱਸਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਜੋ ਬੁੱਤ ਤੁਸਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਉਤਰੀ ਹੋਈ ਫੋਟੋ ਮੈਂ ਵੀ ਵੇਖੀ ਸੀ। ਸੋ ਜੀਓ ! ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸਫਾਈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਹਾਣ ਲਾਭ ਦੀਆਂ ਪਰਖਾਂ ਕਰਕੇ ਸੋਝੀ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਘਰ, ਸਰੀਰ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸਫਾਈ ਕੀਕੂੰ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਮੈਲ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਕੀਕੂੰ ਮਾੜੇ ਪੋਖੂ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ? ਪਰ ਮੈਂ ਡਿੱਠੇ ਹਨ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਸਫਾਈ ਵਾਲੇ ਜੋ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸ਼ਹਿਰ, ਘਰ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੇ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮੈਲਾਂ ਦੇ ਆਪੂੰ ਜਾਣੂ ਹੋ ਕੇ ਠੀਕ ਠੀਕ ਦੱਸ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵੇਰੀ ਮੈਂ ਡਿੱਠਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਐਉਂ ਪਰਖ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠਦਿਆਂ ਓਹ ਲਖ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀ ਅੰਦਰੋਂ ਸਾਫ ਤੇ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਲਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਇਸ ਦਾ ਪਾਪ

1. Idealistic and Realistic.

ਵੱਲ ਰੁਚੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪਰਖ ਮੈਂ ਡਿੱਠੀ ਹੈ ਕਿ ਕਦੇ ਕੱਚੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ। ਉਂਞ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਖੋਜਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ, ਪਰ ਸੁਭਾ ਕਈ ਵੇਰੀ ਕਿਸੇ ਆਏ ਗਏ ਮਿਲੇ ਬਾਬਤ ਕਹਿ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪੋਖੁ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਅਸਰ ਬੜਾ ਦਬਾਉ ਵਾਲਾ ਜਿਹਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣੇ ਹਨ। ਜਦ ਫਿਰ ਪਰਤਾਓ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਖ ਠੀਕ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਤਮਾਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਯਾ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਵਿਦਿਯਾ ਜਤਾਉਣ ਪਿਛੇ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ! ਨਹੀਂ, ਕਦੇ ਐਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਇਆਂ ਗਿਆਂ ਇਹ ਲੋਕ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਕਹਿ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਕਦੇ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਸਲ ਪਤੇ ਦੀ ਗਲ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਜੀ! ਅੰਦਰਲਾ ਜਦੋਂ ਇਕਾਗਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦਾ ਜਾਣੂੰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਖ ਲਵੇ ਤਾਂ ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੀ ਉਠਿਆ ਹੈ। ਜੀਉਂਦੇ ਨੂੰ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪੀੜ ਸੁਆਦ ਸਭ ਗੱਲ ਦੀ ਪਰਖ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਅੰਦਰਲਾ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਹੋ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਂ ਸੁਖੀ ਹਾਂ, ਉੱਚਾ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਨੀਵਾਂ ਹਾਂ, ਦੁਖੀ ਹਾਂ, ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਫਲਾਣਾ ਕੌਤਕ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਦਿਲਗੀਰੀ ਪਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਫਲਾਣਾ ਕੌਤਕ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਅੰਦਰਲੀ ਤਾਰ ਉਚਿਆਈ ਤੇ ਸੁਖ ਦੀ ਟੁੱਟ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਪਾਰਖੂ ਸ਼ਕਤੀ ਇੰਨੀਂ ਤਿੱਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਅਚਰਜ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪਰਖ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਭੀ ਪਤੇ ਲਾਉਣ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਦਰਲਾ ਜੋ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਖੋਜੀ ਤੇ ਪਤਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। 'ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਬਤ ਜੋ ਸੋਝੀ ਯਾ ਵਿਦਿਆ ਹੈ,' ਉਹ ਇਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਵਿਦਿਯਾ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਬਾਹਰ ਦੀ ਵਿਦਿਯਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਵਿਦਿਯਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋ ਜੋ ਬਾਹਰਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਪਰਖਾਂ ਪਰਤਾਵੇ ਕਰ ਕਰਕੇ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢ ਕੱਢ ਕੇ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਦਿਯਾ ਪਾ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿਣ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਵਿਦਿਯਾ ਕੋਈ ਸ਼ੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਐਵੇਂ ਭਰਮ ਹੈ; ਫਕੀਰਾਂ ਨੇ, ਅਵਤਾਰਾਂ ਨੇ ਐਵੇਂ ਉਬਾਲ ਕਹੇ ਹਨ, ਵਿਚ ਕੁਛ ਨਹੀਂ। ਬੱਸ ਏਨੀ ਗੱਲ ਆਖ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵਿਦਿਯਾ ਦੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਲੈਂਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਇਹ ਵਿਦਿਯਾ ਅਸਲੀ ਵਿਦਿਯਾ ਹੈ ਜੋ ਮਰਕੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਸੁਖੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਸਲੀ ਮੱਤ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਮੱਤ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਉੱਜਲਤਾ ਦੇਂਦੀ ਤੇ ਉੱਚਿਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦੱਸੋ ਤੁਸੀ ਵਿਦਿਯਾ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਪੈਸੇ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਨਾਮਣੇ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸੱਚੋ ਸੱਚ ਦੱਸੋ ਤੁਸੀਂ ਸੁਖੀ ਭੀ ਹੋ ?

ਬ੍ਰਿਸਟਰ—ਸੱਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਕੋਈ ਭੀ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ।

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਜਿਹੜੀ ਗਿਆਤ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ, ਕੀ ਇਹੋ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੀ ਕਿ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ। ਅੰਦਰ ਜਿਥੇ ਦੁਖ ਹੈ ਉਥੋਂ ਉਹ ਵਿਦਿਯਾ, ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਨਾਮਣੇ ਨਾਲ ਬੀ ਨਹੀਂ ਦੂਰ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਥਾਂ ਪੁਕਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਪਰਾਲਾ ਢੂੰਡ ਕਿ ਮੈਂ ਸੁਖੀ ਹੋਵਾਂ। ਪਰ ਹੇ ਵਿਦਿਯਾ ਵਾਲੇ ਸਜਣ! ਉਹ ਉਪਰਾਲਾ ਉਸੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਫਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮੈਲ ਉਸੇ ਦਾ ਦੁਖ ਹੈ। ਹਾਂ, ਖਿੰਡੇ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਕਦੇ ਆਪ ਵਿਚ ਕੱਠੇ ਨਾ ਹੋਣਾ ਉਸਦੀ ਨਿਰਬਲਤਾਈ ਤੇ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਲਗਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰੋ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਮੈਲ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਠਿਆਂ ਕਰੋ ਆਪੇ ਵਿਚ ਲਾਓ ਉਸ ਨੂੰ 'ਪਰਮ ਆਪੇ' 'ਪਰਮਾਤਮ ਵਲ, ਤਦ ਉਹ ਧਿਆਨ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਜਾਵੇ, ਟਿਕੇ ਤੇ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਤੋਂ ਫੇਰ ਜਦ ਫੁਰਨੇ ਨਿਕਲਣ ਤਾਂ ਅਸਲੀ ਫੁਰਨੇ ਨਿਕਲਣ ਆਪੇ ਦੀ ਵਿਦਿਯਾ ਦੇ ਤੇ ਸੁਖਦਾਈ ਗਿਆਨ ਦੇ ਫੇਰ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਬਾਹਰਲੇ ਤੋਂ ਪਾਈ ਵਿਦਿਯਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ, ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਵੇਖੋ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਸੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋ ? ਇਹੋ ਵਿਦਿਯਾ; ਇਹੋ ਰੁਪੱਯਾ, ਇਹੋ ਨਾਮਣਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸੁਖ ਦੀ ਅਸਲੀ 'ਪ੍ਰਤੀਤੀ' ਤੇ ਅਸਲੀ ਪਛਾਣ ਵਿਚ ਆ ਜਾਓ। ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਘਟ-ਦੀਪ ਜਗਦਾ ਦਿੱਸੇ, ਆਪਾ ਉਕਾ ਸਾਖੀ ਹੋ ਕੇ ਭਾਸੇ; ਸਾਰਾ ਬਾਹਰ ਦਿੱਸਦਾ ਸਾਮਾਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੋਕੇ ਦਿੱਸੇ ਤੇ ਫੇਰ ਤੁਹਾਡੇ ਉਚੇ ਹੋਏ ਆਪੇ ਉਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਸਰ ਨਾ ਪਵੇ! ਤੁਸੀਂ ਪੋਖੂ (ਅਸਰ) ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋਵੋ, ਪੋਖੂ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਨਾ ਹੋਵੋ। ਬੱਸ ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਅੰਦਰਲਾ ਪੋਖੂ ਲੈਣ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਰਹਿ ਸਕਣ ਦੇ ਬਲ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਫੇਰ ਕਾਹਦੇ ਦੁਖ ਤੇ ਕਾਹਦੀਆਂ ਦਿਲਗੀਰੀਆਂ। ਅੰਦਰ ਵਲ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਬਲੀ ਹੋ ਕੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦਾ। ਪਰ ਜਦ ਅੰਦਰਲਾ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਖਿੰਡਾਉ ਵਿਚ ਹੈ; ਉਹ ਹਰ ਅਸਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਵਿਚ ਉਸੇ ਵਰਗਾ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। 'ਦੇਖਣਹਾਰ' ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਲੋਂ ਉਹ ਮਾਨੋ ਮਰਦਾ ਹੈ। ਮੁਰਦੇ ਨੂੰ ਪੋਥੀਆਂ ਉਤੇ ਲੰਮਾ ਪਾ ਦਿਓ, ਸੋਨੇ ਵਿਚ ਦੱਬ ਦਿਓ ਤੇ ਯਸ਼ ਦੇ ਮੰਗਲੇ ਸੁਣਾਓ, ਉਹ ਹਰ ਹਾਲ ਮੁਰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰੀ ਬਾਹਰਲੇ ਦੀ ਵਿਦਿਯਾ ਨਾਲ ਅੰਦਰਲਾ 'ਉਚਿਆਣ ਤੇ ਜਾਗ' ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਪਰ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਵਿਦਿਯਾ ਨਾਲ ਅੰਦਰਲਾ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਬਾਹਰਲੇ ਦੀ ਵਿਦਿਯਾ ਵਿਚ ਸੁਤੇ ਹੀ ਠੁਹਕਰ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਹਾਂ, ਫੇਰ ਅੰਦਰਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੋਖੂਆਂ (ਅਸਰਾਂ) ਤੋਂ, ਜੋ ਅੰਦਰਲੇ ਦੇ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋਣ ਪਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ; ਪਰਖਾਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਹਰਲੇ ਵਿਚ ਭੀ ਸੁਖ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਹੁਣ ਬਾਹਰਲੇ ਦੀ ਵਿਦਿਯਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿਓ ਤਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੇ ਜਗਤ ਦੇ ਸੁਖ ਨੂੰ

ਹੋਰ ਵਧਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਹੁਣ ਤੁਸਾਂ ਲਈ ਚੰਗਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਵਿਦਿਯਾ ਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਹੁਣ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਵਿਦਿਯਾ ਪਾਕੇ ਦੋਵੇਂ ਸੁਖ ਪਾਓ ਤੇ ਸੁਖ ਦਿਓ। ਅੱਗੋਂ ਆਪ ਦੀ ਰਜ਼ਾ!

ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਾਤ ਚੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਰ ਸੂਖਮ ਹੋ ਗਈ। ਇਕ ਚੁੱਪ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬੱਝ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਮਾਨੋਂ ਬੁੱਤ ਹੋ ਕੇ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੱਲਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਟੁਰੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕਿੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਕਿੱਥੇ ਸੂਖਮ ਥਾਵੇਂ ਆ ਗਈਆਂ, ਜਿੱਥੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਚਾਨਣੇ ਦੀਆਂ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਐਸੀਆਂ ਪਈਆਂ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਘਟਦੀਪ ਮਾਨੋਂ ਵਿਸਮਾਦੀ ਲੋ ਵਿਚ ਜਗ ਪਏ। ਅੱਜ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਪੜਦਾ ਟੁੱਟਾ ਤੇ ਹਠ ਤੇ ਗਮਰੁੱਠਤਾਈ ਹਟੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਸਾਫ ਦਿੱਸ ਪਈ ਤੇ ਬਾਬੇ—ਸਿੱਧੇ ਮੱਟੇ ਠੁੱਲੇ ਬਾਬੇ—ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਅਸਲੀ' ਤੇ ਸਾਫ ਸੁੱਚਿਆ ਕਿਸੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਪਾਟ- ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਪਈਆਂ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਇਲਾਹੀ ਰੰਗ ਨਾਲ ਦਮਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਅੱਖਾਂ ਲਸ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬਲ ਤੇ ਲਾਲੀ ਦੀ ਭਾਹ ਸੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਫੁਹਾਰਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਜਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਦੇ ਚੁਪ ਹੋ ਗਏ ਤਦ ਸਭ ਪਰ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ। ਢੇਰ ਚਿਰ ਸਾਰੇ ਕਿਸੇ ਸੁਖ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ ਰਹੇ। ਕੋਈ ਐਸਾ ਸੁਖ ਦਾ ਰਸ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜੀ ਬੋਲਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਬਾਬਾ ਜੀ! ਹੁਣ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਅੱਗੇ ਕਿੰਨੀ ਵੇਰ ਤੇ ਕੇਡੀਆਂ ਹੀ ਚੰਗੀਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਪਰ ਅੱਜ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਿਦਿਯਾ ਤੇ ਅਕਲ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਵੀ ਪੁੜ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਪਿੱਛਾ ਸਾਰਾ ਸੁਣਿਆ ਸਮਝੀਆ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹਠ ਤੇ ਅਭਿ- ਮਾਨ ਭੀ ਹਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਸੱਚ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰਿਆਂ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ੰਕਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ! ਮੈਂ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਵਿਦਿਯਾ ਤੋਂ ਕੋਰਾ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪ ਜਾਣੂੰ ਹੋ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਘੱਟ ਪਾਈ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਦਿਯਾ ਦੀ ਥੁੜੋਂ ਨੂੰ ਮੂਰਖਤਾਈ ਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਅਸਲੀ ਵਿਦਿਯਾ, ਜੋ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਠੰਢ ਪਾਉਂਦੀ ਤੇ ਸੁਖ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਸਾਂ ਪਾਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ ਸੋ ਗੱਲ 'ਅਸਲੀ' ਰੰਗ ਰੂਪ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਾਲਜੇ ਨੂੰ ਪੁੜਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਕੇ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਤੇ ਅੰਦਰਲਾ ਮੇਰਾ ਆਪ ਦੇ ਵਾਕ ਮੂਜਬ ਖਿੜਿਆ ਤੇ ਮੈਲਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪੈਂਤੀ ਪਾ ਦਿਓ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਟੁਰ ਪਵਾਂ ਤੇ ਇਹ ਵਿਦਿਯਾ ਪਾਵਾਂ ਜੋ ਤੁਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਹਾਂ ਮੈਂ ਭੀ ਕਿਸੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਧ੍ਰੁਵੇ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਸੱਚ ਉੱਤੇ ਅੰਦਰ ਟਿਕ ਜਾਵਾਂ।

ਸੁਭਾਗ ਜੀ, ਚਿਰ ਤੋਂ ਆਏ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਭ ਕੁਛ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸੁਣ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਜ਼ਰ ਦੂਰ ਦਿਖ-ਹੱਦੇ ਵੱਲ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ[1]। ਏਥੇ ਨਜ਼ਰ ਐਸੀ ਪਈ ਹੈ ਕਿ ਉੱਠਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੂਰ ਦਾ ਨੁਕਤਾ ਆ ਰਿਹਾ ਭਾਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਜ਼ਰ ਬੱਝਦੀ ਬੱਝਦੀ ਅਝਮਕ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗਉਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਸ ਦੀ ਸੂਰਤ ਨਹੀਂ, ਪਾਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬੱਝੀ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਹੋਰ ਪਲਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਚਿਹਰਾ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਟਿਕਾਉ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿਸੇ ਰਸਭਿੰਨੜੀ ਰੌ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆਇਆ ਕਿ ਲਾਲ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਰੰਗ ਹੀ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਅੱਖ ਅਚਾ- ਨਕ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਸੁਭਾਗ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਦੇਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ:—

"ਆ ਗਏ"

'ਆ ਗਏ' ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਕਟਕ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸੁਭਾਗ ਆਪ ਤਾਂ ਬੇਸੁਧ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਧਰ ਸਭ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਠ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਆਨ ਵਿਚ, ਜੀਕੂੰ ਬਿਜਲੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਕੋਈ, ਆ ਗਿਆ। ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਦੇ ਸਿਰ ਇਕ ਹੱਥ ਧਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਦੂਆ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਤੇ। ਇਕ ਗੂੰਜਵੀਂ ਭਰਵੀਂ ਤੇ ਰਸ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ "ਸੁਰ ਹਏ ਸਾਜ਼' ਵਾਂਗੂ ਆਈ:—

"ਸਿਮਰਉ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਸੁਖੁ ਪਾਵਉ ॥
ਕਲਿ ਕਲੇਸ ਤਨ ਮਾਹਿ ਮਿਟਾਵਉ ॥"

ਇਹ ਸੱਦ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਹੋਈ। ਫੇਰ ਬੜੇ ਪਿਆਰ, ਬੜੇ ਸੁਆਦ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸੁਰ ਵਿਚ ਪੰਜ ਵੇਰ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ:—

ਵਾਹਿਗੁਰੂ
ਵਾਹਿਗੁਰੂ
ਵਾਹਿਗੁਰੂ
ਵਾਹਿਗੁਰੂ
ਵਾਹਿਗੁਰੂ

ਅੱਗੇ ਹੀ ਇਕ ਰਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਰਸ- ਲਯਤਾ ਛਾ ਗਈ। ਕੁਛ ਚਿਰ ਚੁਪ ਚਾਂ ਰਹੀ। ਜਦ ਨੈਣ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤਦ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਓਨੇ ਹੀ ਹਨ। ਕੋਈ ਆਇਆ ਸੀ? ਕੌਣ ਸੀ? ਕਿਧਰ ਗਿਆ? ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਤੇ ਬ੍ਰਿਜ਼ਟਰਾਣੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ 'ਧੰਨ! ਧੰਨ!! ਧੰਨ!!!' ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਝਰਨਾਟ ਨਿਕਲੀ, ਕਲੇਜੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦਮਕ ਰਸ ਦੀ ਆਈ, ਸਾਰੇ ਰਸ ਤੇ ਸੁਆਦ ਪੂਰਬ ਪੱਛਮ ਦੇ ਦੇਖੇ ਤੇ ਭੋਗੇ ਭੁੱਲ ਗਏ। ਕਦੇ ਇਹ ਰਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਡਿੱਠਾ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗ਼ਰਕਾਬੀ ਸੀ, ਲੀਨਤਾ ਸੀ,

---

1. ਜਿਥੇ ਜ਼ਿਮੀ ਅਸਮਾਨ ਮਿਲਦੇ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਖ ਹੱਦਾ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਹੋਸ਼ ਸੀ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਸੀ, ਪਰ ਅਕਹਿ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਫਿਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣਾ ਬਦਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪਦਾ। ਐਉਂ ਦਾ ਹਲਕਾਪਨ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਾ ਤਾਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਸਰੀਰ ਦਾ ਭਾਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। 'ਰਸ' ਆ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਰਸ ਰੂਪ ਹੋਕੇ ਇਕ ਬਿਜਲੀ ਚਮਤਕਾਰ ਲੰਘਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਛਿਨ 'ਰਸ' ਲੈਣ ਤੇ ਰਸ ਆਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਬੋਧ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਹਾਂ, ਹੁਣ ਹੋਸ਼ ਪਰਤੀ ਤੇ ਬੋਧ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਹਲਕੇ ਫੁੱਲ ਹਾਂ, ਸੁਆਦ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਹੈ, ਕਿਉਂ ? ਕਿਸ ਵੱਲ? ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਪਿਆਰ ਦਾ ਰਸ ਭਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁਛ ਬਿਨੈ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਬੀ ਹੈ, ਕੁਛ ਅਚਰਜ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ, ਕੁਛ ਲੂੰਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕੁਛ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਮੀਂ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਜੀਭ ਬੰਦ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ 'ਧੰਨ ਧੰਨ' ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਢਹਿ ਕੇ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ :—

ਬਾਬਾ ਜੀ !

ਰੱਬ ਹੈ ! ਰੱਬ ਹੈ !! ਰੱਬ ਹੈ !!!

ਮੈਂ ਡਿੱਠਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਡਿੱਠਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਡਿੱਠਾ ਹੈ।

ਉਹ ਪਰਤੱਖ ਹੈ, ਸਾਮਰਤੱਖ ਹੈ, ਜ਼ਾਹਰਾ ਜ਼ਹੂਰ ਹੈ, ਹਾਜ਼ਰਾ ਹਜ਼ੂਰ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਉਹ ਰਸ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਰਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਪਰ ਹਾਂ, ਸੋਝੀ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਰਸ ਦੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਰਸਾਂ ਦੇ ਰਸ, ਮਹਾਂ ਰਸ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਗ਼ੋਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਗ਼ੋਤਾ ਖਾ ਕੇ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਮੇਰੇ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਜੀ ਉਥੋਂ ਮੁੜਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਓਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਤੇ ਸੀ। ਹਾਂ, ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਓਥੋਂ ਪਰਤਿਆਂ ਮੈਂ ਕਿਸ ਰਸ-ਲੀਨਤਾ ਵਿਚੋਂ ਆਇਆ ਹਾਂ ਤੇ ਹੁਣ ਬੀ ਰਸ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਜਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਉਥੋਂ ਮੁੜਨਾ ਜੇ ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਦੇ ਨਾ ਮੁੜਦਾ। ਹਾਂ, ਹੁਣ ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗ਼ੋਤਾ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਛੁਹ ਸੀ। ਇਹੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਪਰ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਭਗਵੰਤ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਨ ਜਾਂ ਮਿਲਾਪ। ਦਰਸ਼ਨ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਹਾਂ, ਉਸ ਆਨੰਦ ਦੀ ਛੁਹ ਤੋਂ ਆਇਆ ਰਸ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਸਤਾਰ ਦੀ ਤਾਰ ਵਾਂਙੂ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਸਨ, 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ'। ਹਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਲਹਿਰ ਸਾਰੇ ਫਿਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ! ਜੁਗ ਜੁਗ ਜੀਓ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਜਿਹੇ ਮੂਰਖ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆ ਹੈ। 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ॥

ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਜੀ ਤਾਂ ਕੂ ਸਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਇਸੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਤੇ ਮਗਨ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸੀਸ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਗੋਡਿਆਂ ਤੇ ਪਿਆ ਮਾਨੋ ਨਮਸਕਾਰ ਵਿਚ ਝੁਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸੁਖ ਵਿਚ ਲੀਨ ਸੀ ਕਿ ਹਿੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਰਸ ਦੀ ਬਹੁੱਲਤਾ ਨਾਲ ਨਿਤਾਣੀ ਜਿਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਜੀਭ ਹਿੱਲਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੇ; ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਗਨ ਟਿਕੇ ਰਹੇ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਘਰ ਬਾਰ ਖਤੀਆਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਠੀਕ ਹੈ ਜਦੋਂ ਨਾਮ ਯਾਦ ਆਇਆ, ਸੁਰਤ ਜੁੜੀ, ਰੱਬ ਨੇ ਫੇਰਾ ਪਾਇਆ, ਤਦੋਂ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਮਿਥਿਆ, ਤਿੰਨ ਕਾਲ ਮਿਥਿਆ। ਐਉਂ ਹੈ ਜਗਤ ਅਸੱਤਿ ਤੇ ਮਿਥਿਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਫੇਰ ਜਗਤ ਸੱਤਿ ਤੇ ਸੱਚ ਭਾਸਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਰੱਬ ਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਨੂੰ ਮਿਥਿਆ ਤੇ ਭਰਮ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਟਿਕੇ ਰਸ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਨੇ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਸਹਿਜੇ ਬੋਲਿਆ: ਭਾਈ ! ਮਿਹਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਦਾ ਆਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਤੋਂ ਉਚਾ ਹੋਕੇ ਅਨੰਦ ਦੀ ਛੁਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਮਨ ਦੀ ਕਲਾ ਮਾਨੋਂ ਉਸ ਛਿਨ ਖੜੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਆਪਾ ਮਨ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਫਿਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਰਸਮਯ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਨ ਦੱਸ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚਿਰ ਦੇ ਬਾਦ ਸਭ ਨੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਿਤੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਚਲੋ ਚੱਲੀਏ। ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਜੀ ! ਉਠੋ ਤੁਹਾਡੇ ਉਤੇ ਸਾਂਈ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਿਆ ਕਰੋ, ਉਠ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਕੀਤਾ ਕਰੋ। ਜਿਸ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਵੀਏ ਉਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਮੌਲਦਾ ਹੈ। ਓਹ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਇਆ ਕਰੋ। ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਕਰਿਆ ਕਰੋ:—

'ਜਿਸਨੋ ਬਖਸੇ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ॥

ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ॥'

ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਰਿਆ ਕਰੋ, ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਪਏ ਸਨ, ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਸਿਫਤਾਂ ਗਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸਾਂ ਅੱਜ ਰੱਬੀ ਰੌ ਵਿਚ ਸੁਰਤ ਪਾ ਕੇ 'ਧੰਨ ਧੰਨ' ਦੇ ਅੱਖਰ ਗਾਵੇਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਮਹਾਂ ਜਯੋਤੀਆਂ ਨੇ ਬਾਣੀਆ ਗਿਰ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ-ਬਾਣੀ ਗਾਵੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਣੀ ਗਾਂਵਿਆਂ ਕਰੋ ਧਿਆਨ ਨਾਲ, ਤਾਂ ਜੋ ਮਨ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਵਿਚ ਲਗੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਅੱਜ ਝਲਕਾ ਪਾਇਆ ਨੇ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪੱਕੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਿਆ ਕਰੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਵੀਚਾਰਿਆ ਬੀ ਕਰੋ। ਫਿਰ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ। ਉਠਦੇ ਬੈਠਦੇ, ਟੁਰਦੇ ਫਿਰਦੇ, ਕੰਮ ਕਾਜ ਤੋਂ ਜਦ ਰਤਾ ਵਿਹਲ ਲਗੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰਾ ਜਾਣ ਕੇ, ਯਾਦ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜੁੜੋਗੇ ਨਿਰਮਲ ਹੋਵੋਗੇ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਵਾਸਾ ਪਾਓਗੇ।

ਬ੍ਰਿਸਟਰ (ਕੋਮਲਤਾ ਵਿਚ)—ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਆਪ ਕੌਣ ਸਨ ਕਿਵੇਂ ਆਏ, ਕਿਵੇਂ ਮਿਹਰ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਸਾ ਕੇ ਤਰ ਗਏ ?

ਬਾਬਾ—ਇਕ ਅਤਿ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਆਪ ਗੁਰਮੁਖ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਅਭੇਦਤਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਆਪ ਉਤੇ ਸਦਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਉਤੇ ਤੁਠਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਙ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਨਾਮ ਦਾ ਦਾਨ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਮੁਏ ਜਿਵਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭੁੱਲੇ ਭਟਕੇ ਰਾਹੇ ਪਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਅਟਕਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਹੇ ਲਾ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਰੋਜ਼ ਅਰਦਾਸੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਮੇਲ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ : 'ਜਨਕੇ ਸੰਗਿ ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਨਾਉ'। ਓਹ ਆਪਾ ਨਹੀਂ ਜਣਾਉਂਦੇ, ਪਰ ਮਿਹਰਾਂ ਨਾਲ ਘਾਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾਂ ਨੂੰ ਆ ਮਦਦਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਵਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਕਈ ਵੇਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝਲਕੇ ਮਾਤ੍ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਅਸਰ ਡਾਢਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਸਤਿਸੰਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਇਕ ਫਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਤਿਸੰਗ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਰੱਖਣਾ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲੇ ਸੰਗ ਦਾ ਸੰਗ ਪਿਆਰਾ ਰੱਖਣਾ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਕਰੇਗਾ ਦਰਸ਼ਨ ਪਰਸਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੁਸੀਂ ਵੱਧ ਵੱਧ ਵਿਦਯਾ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੋਗੇ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਘਰ ਨੂੰ ਟੁਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਪਾਏ। ਜਲ ਆਂਦਾ, ਛੱਟੇ ਮਾਰੇ, ਮਾਈ ਨੇ ਮੁੱਠੀਆਂ ਭਰੀਆਂ, ਤਲੀਆਂ ਝੱਸੀਆਂ, ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ, ਹੋਸ਼ ਆਈ। 'ਹਾਇ, ਕਿਉਂ ਜਗਾਇਆ ਨੇ', ਅਵਾਜ਼ ਆਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ: 'ਬੱਚਾ! ਸ਼ੁਕਰ ਕਰੋ, ਧੰਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਨੰਦ ਦੇ ਝਾਕੇ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਪੁਤ ਜੀਓ! ਬੇਟਾ ਜੀਓ! ਉੱਠੋ, ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਉੱਠੋ ਜੀ!'

ਸੁਭਾਗ—ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ? ਜੀਓ ਪਿਤਾ ਜੀਓ! ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀਓ! ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਰੱਤੇ ਤੇ ਨਾਮ-ਮੱਤੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ? ਦਾਤੇ, ਦਾਤੇ···?

ਬਾਬਾ—ਬੇਟਾ ਜੀਓ! ਸ਼ੁਕਰ ਵਿਚ ਉੱਠੋ, ਆਖੋ: ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ! ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ ਜੋ ਅਸਾਂ ਤੇ ਮਿਹਰਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈਂ, ਮਿਹਰਾਂ ਭੇਜਨਾਂ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਗਰਤ ਘੋਰ ਅੰਧ ਤੋਂ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਰਕੇ ਕੱਢਦਾ ਹੈਂ।

ਫੇਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵੱਲ ਮਨ ਲਾ ਕੇ :—

ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ ਮੈਨੋ ਜੋਗੁ ਕੀਤੋਈ ॥
ਮੈ ਨਿਰਗੁਣਿਆਰੇ ਕੋ ਗੁਣੁ ਨਾਹੀ ਆਪੇ ਤਰਸੁ
ਪਇਓਈ ॥ ਤਰਸ ਪਇਆ ਮਿਹਰਾਮਤਿ ਹੋਈ
ਸਤਿਗੁਰ ਸਜਣੁ ਮਿਲਿਆ ॥ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਮਿਲੈ
ਤਾਂ ਜੀਵਾਂ ਤਨੁ ਮਨੁ ਥੀਵੈ ਹਰਿਆ ॥ ੧ ॥

ਦਾ ਸਲੋਕ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਗਾਵਿਆਂ। ਘਰ ਨੂੰ ਟੁਰੇ, ਪਰ ਬੜੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸ਼ੁਕਰ ਵਿਚ ਭਰੇ ਹੋਏ।

———

[ਇਤੀ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ]

ਕਾਂਡ ਪਹਿਲਾ

ਫਕੜ ਜਾਤੀ ਫਕੜੁ ਨਾਉ ।!
ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਇਕਾ ਛਾਉ ॥
ਆਪਹੁ ਜੇ ਕੋ ਭਲਾ ਕਹਾਏ ॥
ਨਾਨਕ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਪੈ ਜਾ ਪਤਿ ਲੇਖੈ ਪਾਏ ॥

ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਤੇ ਬ੍ਰਿਸਟਰਾਣੀ ਟੁਰ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਚਿਰ ਬੀਤ ਗਿਆ ਹੈ । ਮੋਟਰ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਹੋ ਚਕੇ ਤੇ ਓਹ ਬਰੀ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਪਰ ਬ੍ਰਿਸਟਰ ਹੁਣ ਪੱਥਰ ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਨੱਥੂ, ਘੈਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਜਿਸ ਜਿਸ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਸਭ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਆਕੜ ਛੋੜ ਕੇ ਮਾਫ਼ੀ ਲਈ ਹੈ ।

ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਸੁਹਣੇ ਬੀਤ ਰਹੇ ਹਨ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਲੱਸੀਆਂ ਦੇ ਰੇੜਕੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦੀ ਧੁਨਿ ਕੰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿਤੋਂ ਚੱਕੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੱਦ ਗੂੰਜਦੀ ਹੈ । ਧਰਮਸਾਲਾ ਜਾਓ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਾਸੀ ਆਪੇ ਹੀ ਵਾਰ ਲਾਉਂਦੇ ਬੈਠੇ ਹਨ ਤੇ ਐਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਤੀਵੀਂ ਮਰਦ ਏਥੇ ਜੁੜੇ ਬੈਠੇ ਹਨ । ਇਕ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਭੋਗ ਪੈ ਗਿਆ ਇਕ ਸਿਖ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਆਖਿਆ : ਬਈ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਇਕ ਉਪੱਦਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਕੋਈ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਬੰਨ੍ਹੋ । ਸਾਰਿਆਂ ਅਚਰਜ ਹੋ ਕੇ ਤੱਕਿਆ, ਤਦੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਜਣੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ : ਸੁਣਾ ਬਈ ! ਉਪੱਦਰ ਕਾਹਦਾ ? ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਕਿਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹੈ । ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੂੜ੍ਹਿਆਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਰੁਪਏ ਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਕੱਚਾ ਕੋਠਾ ਪਾਇਆ ਨੇ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ, ਓਥੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲੈ ਆਏ ਹਨ ਤੇ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਅਸੀਂ ਪਾਠ ਕਰਿਆ ਕਰਾਂਗੇ ਤੇ ਏਥੇ ਆਪਣੇ ਬਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਕਰਾਂਗੇ ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਬਾ ਨੋਧ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ—ਵੀਰ ! ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਉਪੱਦਰ ਆਖਨਾ ਹੈਂ ? ਜ਼ਰਾ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਤਾਂ ਦੇਖ ਓਹ ਆਪ ਕੀ ਆਖਦੇ ਹਨ :—

ਊਆ ਤੇ ਉਤਮ ਗਨਉ ਚੰਡਾਲਾ ॥
ਨਾਨਕ ਜਿਹ ਮਨਿ ਬਸਹਿ ਗੁਪਾਲਾ ॥

ਜੇ ਚੰਡਾਲ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਕਿਉਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ? ਫੇਰ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ :—

ਫਕੜ ਜਾਤੀ ਫਕੜੁ ਨਾਉ ॥
ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਇਕਾ ਛਾਉ ॥

ਕਿਉਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ? ਤੁਸੀਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਚਾਨਣੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਵੀ ਰਾਹ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਨੀਚਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬੀ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਮ ਜਪ ਨਾਲ ਉਚ ਹੋ ਜਾਣਗੇ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪ ਆਖਦੇ ਹਨ :—

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ ॥
ਨਾਨਕ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ
ਰੀਸ ॥ ਜਿਥੈ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ ਤਿਥੈ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ
ਬਖਸੀਸ ॥

ਜੇ ਨੀਚ ਉਸ ਰਾਹੇ ਪੈ ਜਾਣ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਦਰ ਤੇ ਬਖਸ਼ੀਸ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਓਹ ਉਚ ਹੋ ਗਏ ।

ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸੱਜਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਰੁਪੱਯਾਂ ਦੀ ਥੁੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੇਲ ਪਾਈਏ ਤੇ ਕਾਰਜ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦੇਈਏ ਅਤੇ ਕੋਈ ਗੱਭਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਕਰੇ । ਇਕ ਗੱਭਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਬਾਬਾ ਐਦਾਂ ਤਾਂ ਕੰਮ ਖ਼ਰਾਬ ਹੈ ।"

ਹੁਣ ਧੁੱਪ ਨਿਕਲ ਆਈ ਸੀ, ਦਲਾਨ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਸਾਰੇ ਬਾਹਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਸਨ । ਉੱਤੇ ਰਾਂਝਾ ਵੀ ਆ ਗਿਆ, ਉਸਨੇ ਬੀ ਇਹੋ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ ਤੇ ਆਖਿਆ : ਬਾਬਾ ! ਜੇ ਕੰਮੀ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਗਏ ਤਾਂ ਬਰੱਬਰੀਆਂ ਕਰਨਗੇ । ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵਾਢੀਆਂ ਲਾਵੀਆਂ ਕੌਣ ਕਰਿਆ ਕਰੂ ? ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਰੰਗ ਪਲਟਿਆ ਤੇ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ :—

ਵੀਰੋ ! ਇਕ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਧੂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਝੰਗੀ ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਮੁਸਾਫਰ ਰਾਤ ਕੱਟ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਪਾਲਾ ਬਹੁਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਰਾਤ ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ ਸੇਕਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਸਵੇਰੇ ਜਦ ਉਹ ਟੁਰ ਗਏ ਤਾਂ ਬਨ ਦੇ ਬਾਂਦਰ ਉਸ ਅੱਗ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਆ ਬੈਠੇ ਤੇ ਸੇਕ ਸੇਕ ਕੇ ਨਿੱਘੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ । ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਅੱਗ ਸੌਂਦੀ ਗਈ ਤੇ ਸਾਰੀ ਹਿਸ

ਬੁਝ ਗਈ। ਬਾਂਦਰ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਰਹੇ, ਅੱਗ ਦਾ ਸੇਕ ਤਾਂ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਨਿੱਘ ਦੀ ਹੁੱਫ ਰਹੀ। ਕੋਲ ਵਾਰ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਪਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਬਾਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਕਲ ਨਾ ਫੁਰੀ ਕਿ ਉਹ ਲੱਕੜੀਆਂ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਬਾਲੀ ਰੱਖਣ। ਇਹ ਗੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਤਰਸ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਰੱਬ ਦੇ ਜੀ, ਜੋ ਆਦਮੀ ਵਰਗੇ ਹੀ ਹਨ, ਏਨੀਂ ਅਕਲ ਖੁਣੋਂ, ਕਿ ਅੱਗ ਕੀਕੁਣ ਬਾਲਣੀ ਹੈ, ਕੇਡਾ ਦੁੱਖ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ? ਹਰ ਸਾਲ ਪਾਲੇ ਨਾਲ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਮਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਰੱਬ ਤਰਸੀ ਕਰਾਂ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਬਾਲਣੀ ਸਿਖਾ ਦਿਆਂ। ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੁਟੀ ਦੇ ਬਾਂਦਰ ਨੂੰ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਗਿੱਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅੱਗ ਬਾਲਣੀ ਸਿਖਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਕਦੀ ਪਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਕਦੇ ਮਾਰ ਕੇ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦੀ ਅੰਗਿਆਰੀ ਕਿਸੇ ਪੱਥਰ ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਿਤੇ ਲੈ ਜਾਣੀ ਯਾ ਚੁਆਤੀ ਫੜ ਲੈਣੀ ਤੇ ਉਤੇ ਲੱਕੜਾਂ ਧਰ ਦੇਣ ਦਾ ਵੱਲ ਸਿਖਾਇਆ। ਜੀਕੂੰ ਤੋਤਾ ਪੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਪਿਆ ਬੋਲਦਾਂ ਹਾਂ, ਤਿਵੇਂ ਬਾਂਦਰ ਇੰਨੀ ਕ੍ਰਿਆ ਸਿੱਖ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਥੇ ਅੱਗ ਹੋਵੇ ਚੁਕ ਲਿਆਇਆ ਕਰੇ ਤੇ ਧਰਕੇ ਉੱਤੇ ਲੱਕੜਾਂ ਲਾ ਦਿਆ ਕਰੇ, ਪਰ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝੇ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਜਦ ਸਾਧੂ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਥਾਂ ਪਈ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਂਦਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਛੱਡ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਇਹ ਜਾਚ ਸਿਖਾ ਦੇਵੇ। ਜਾਚ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੀ ਸਿਖਾਉਣੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਥੇ ਉਹ ਅੱਗ ਬਲਦੀ ਦੇਖੇ ਦਾਉ ਲਾ ਕੇ ਕੋਈ ਚੁਆਤੀ ਖਿਸਕਾ ਲਿਆ ਕਰੇ ਤੇ ਕਿਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਤੇ ਲੱਕੜਾਂ ਯਾ ਕੱਖ ਪਾ ਦਿਆ ਕਰੇ। ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਬਨ ਦੇ ਬਾਂਦਰ ਇਹ ਅਲਾਂਬਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਡਰ ਜਾਇਆ ਕਰਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਸਿਆਲੇ ਅੱਗ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਬੈਠਿਆ ਕਰਨ। ਫੇਰ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਦੀ ਹੀ ਪੈ ਗਈ। ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਬਾਂਦਰ ਨੇ ਇਕ ਸੁੱਕੇ ਰੁੱਖ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ, ਉਹ ਅੱਗ ਉਸ ਬ੍ਰਿੱਛ ਨੂੰ ਲੱਗ ਕੇ ਵਧ ਤੁਰੀ ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸਾਰੇ ਫੈਲ ਪਈ, ਇੰਨੀ ਫੈਲੀ ਕਿ ਬਨ ਹੀ ਬਲ ਉਠਿਆ। ਰੁੱਤ ਸੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁਨਾਲ-ਚੇਤ ਵਿਸਾਖ-ਦੀ। ਸੁੱਕੇ ਪੱਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਬਨ ਵਿਚ ਕੁਸਕ ਲੱਗੇ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੁੱਖ ਵਿਚ ਵਿਚ ਸੁੱਕੇ ਪਏ ਸਨ। ਅੱਗ ਵਧਦੀ ਗਈ।[1] ਅਜੇ ਅੱਗ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ ਕਿ ਸਾਧੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਨ ਦੀ ਅੱਗ ਦਾ ਬਹੁ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਕਿ ਅੱਗ ਨੇ ਏਥੇ ਵੀ ਆ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਸਾਧੂ ਜੀ ਘਬਰਾਏ। ਹੁਣ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਰੁਖ ਵਾਹੋ ਦਾਹੀ ਨੱਸੇ, ਬਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦਮ ਲਿਆ ਤੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਕੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਵਿਥਯਾ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਸ ਪਏ, ਆਖਣ ਲੱਗੇ : ਸੰਤ ਜੀ! ਇਹ ਆਪ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਦਾ ਫਲ ਹੈ! ਅੱਗ ਬਾਲਣ ਦੀ ਵਿਦਿਯਾ, ਜੋ ਆਪਨੇ ਬਾਂਦਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਉਸਨੇ ਨਾ ਆਪਣੇ ਸੁਖ ਲਈ ਵਰਤੀ, ਨਾ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਸੁੱਖ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀ; ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਚੰਚਲਤਾਈ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੱਥ ਲੱਗ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਬਨ ਸੜ ਗਿਆ ਤੇ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਬਾਂਦਰ ਬੀ ਬੜੇ ਸੜੇ ਹੋਣਗੇ, ਆਪ ਵੀ ਸੜਿਆ ਹੋਊ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਵੀ ਅਹੂਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਊ। ਸਾਧੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਬਾਂਦਰਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਲੋਚਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਭਲੇ ਦੀ ਥਾਂ ਬੁਰਾ ਹੋਇਆ।

ਇਹ ਕਥਾ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਂਝਾ ਬੜਾ ਉਤਾਵਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਪ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਕਾਹਲਾ ਹੋ ਕੇ, ਨਾਸਾਂ ਫੜਕਾਕੇ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਮੋਟੀਆਂ ਕਰਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਵਾਹ ਬਈ ਬਾਬਾ! ਨਹੀਓਂ ਰੀਸਾਂ ਤੇਰੀਆਂ। ਬੱਸ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਏਹੋ ਈ।"

ਬਾਬਾ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲਿਆ :—ਰਾਂਝਿਆ! ਪਰ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੋਰ ਏ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਈ ਕਿ ਜੇ ਮੂਰਖਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਖਤਾ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਈਏ ਤਾਂ ਬਾਂਦਰਾਂ ਵਾਲਾ ਫਲ ਲੱਗਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ[1], ਪਰ ਜੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿੱਦਿਜਾ ਨੇਕੀ ਸਿਖਾ ਕੇ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਵਿਦਿਯਾ ਦੇਵਤਾ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੇਕੀ ਸਿਖਾ ਕੇ ਸਮੱਤੇ ਲਾਈਏ, ਫਿਰ ਉਹ ਪੜ੍ਹਨਗੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸਮਝ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਪੜ੍ਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹੋਣ ਲਈ ਤੇ ਮਨੋਂ ਉਚੇ ਹੋਕੇ ਸੁਖ ਦੇਣ ਲਈ।[2] ਸੋ ਜੇ ਤਾਂ ਚੂਹੜਿਆਂ ਨੇ ਆਪੇ ਪੜ੍ਹ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਤੋਂ ਉਲਟ ਸੁਆਰਥ ਤੇ ਪਰ ਕਾ ਬੁਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਚੰਚਲਤਾਈ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਚ ਦੇਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੰਮ ਬਾਂਦਰ ਦੇ ਅੱਗ ਬਾਲਣੀ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੋਊ, ਪਰ ਜੇ ਓਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਅਰਥ ਸਿਖਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜਾਚ ਦੱਸੇਗਾ ਬਈ ਐਉਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੱਸੇ ਸੁਖ ਦੇ ਨੁਸਕੇ (ਨੁਸਖੇ) ਵਰਤੀ ਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਐਉਂ ਜੇ ਸੁਖ ਦਾ ਰਾਹ; ਤਦ ਉਹ ਸੁਖੀ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਸੁਖ ਦੇਣਗੇ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਸੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਓ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਹੀ ਓਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਵੇ। ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਓਹ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ ਹਨ, ਪਰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਉਲਟੇ ਅਰਥ ਕਰ ਕਰ ਕੁਰਸਤੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਓਹ ਲੋਕ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਪੈਣ। ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਪੜ੍ਹਾਓ, ਸੱਚਾ ਗਿਆਨ ਦਿਓ, ਨੇਕੀ ਸਿਖਾਓ, ਨਾਮ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰੋ, ਫੇਰ ਸਭ ਕੁਛ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਊ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਪਖੰਡ ਨਾ ਲਾ ਬਹਿਣ, ਮਾਨ ਨਾ

---

1. ਇਕ ਵੇਰੀ ਜੇ ਬਨ ਵਿਚ ਅੱਗ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੇਕ ਨਾਲ ਹਰੇ ਬ੍ਰਿਛ ਸੁਕਦੇ ਤਪਦੇ ਅੱਗ ਪਕੜੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

1. ਮਨਮੁਖੁ ਵਿਦਿਆ ਬਿਕ੍ਰਦਾ ਬਿਖੁ ਖਟੇ ਬਿਖੁ ਖਾਇ॥

2. ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੀ ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ॥

ਧਾਰ ਲੈਣ; ਤਾਂ ਜੋ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਤੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਬਣ ਜਾਣ। ਬਾਬੇ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਪਸਿੰਦ ਆਈ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ:—ਹੱਛਾ ਬੱਬਾ ! ਜਿਵੇਂ ਆਖੇਂਗੇ ਕਰਾਂਗੇ । ਰਾਂਜੇ ਨੂੰ ਬੀ ਠੰਢ ਪੈ ਗਈ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਬਣੀ ਕਿ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲ ਜਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਾ ਨਿੱਤਰੇ । ਤਦੋਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਵੀਰੋ ! ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਉਤੇ ਟੁਰਨਾ ਲੋੜੀਏ । ਦੇਖੋ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਇਕ ਬਾਬਾ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਰਾਰਵਾਰ ਜੋ ਫਲੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਉਹ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਨਾਮ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਸਨ ਤੇ ਡਾਢੇ ਖਰੇ ਬੰਦੇ ਸਨ । ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜੋ ਭਾਈ ਵਸਤੀ ਰਾਮ ਸੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਤੇ ਸਾਧੂ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਯਾ ਪਾਈ ਸੀ । ਆਪ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਤੇ ਸੁਖੀ ਸਨ ਤੇ ਪਰ-ਉਪਕਾਰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਲਾਗ ਲਾਗ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਰੋਟੀਆਂ ਮੰਗ ਲਿਆਇਆ ਕਰਦੇ ਤੇ ਆਪ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਆਇਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਬੀਮਾਰਾਂ, ਭੁੱਖਿਆ, ਗਰੀਬਾਂ ਤੇ ਕੰਮੀਆਂ ਦਿਆਂ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੁੱਕ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ਸੀ, ਵਿਲ੍ਹੂ ਵਿਲ੍ਹੂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਰੋਟੀਆਂ ਖੁਆਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਟੁਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪਿਆਰ, ਧਿਆਨ ਤੇ ਲਟਕ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਧਿਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਕ ਦਿਨ ਖਹਿਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਰੋਟੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅੱਗੇ ਮਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਛਾਪਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਚੂੜ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਬੱਚਾ ਫਸ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਸ ਦਾ ਝਗਾ ਕੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਅੜ ਗਿਆ ਤੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਸ ਨੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰੇ ਤੇ ਟੁਰਿਆ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਮਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਧ ਫਸ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਲਹੂ ਲੁਹਾਨ ਹੋ ਕੇ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਖੜੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਕੋਈ ਛੁਡਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮਤਾ ਛੁਹ ਨਾ ਜਾਈਏ । ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਚਿਰਲਾਉਂਦੇ ਡਿੱਠਾ ਤੇ ਕਈ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਲ ਖੜੋਤੇ ਤੇ ਵਿਹਲੇ ਖਲੋਤੇ, ਪਰ ਮਿਹਰ ਨਾ ਕਰਦੇ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਰੋਟੀਆਂ ਦਾ ਟੋਕਰਾ ਸਿਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਧਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਹੋਏ ਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਛਾਪਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਛੁਡਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਲੈ ਆਏ । ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਿਤਾ, ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਧੋਤੇ, ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਧੋਤੇ ਤੇ ਫੇਰ ਟੁੱਕਰ ਰੋਟੀ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦੂਰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਕੋਲ, ਜੋ ਫੁੱਟੀ ਚੁਣ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਾਕੇ ਛੱਡ ਆਏ । ਜਦ ਵਗਦੇ ਖੂਹ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਧੋ ਕੇ ਆ ਕੇ ਰੋਟੀਆਂ ਫੇਰ ਚਾਈਆਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਖੜੋਤੇ ਆਦਮੀ ਬੋਲ ਉਠੇ : "ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਬਾਬਾ ਜੀ !! ਇਹਨਾਂ ਰੋਟੀਆਂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ, ਏਹ ਸੁੱਟ ਦਿਓ, ਇਹ ਤਾਂ ਛੁਹੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਡੇਰੇ ਨਾ ਲੈ ਜਾਣੀਆਂ" । ਬਾਬੇ ਹੋਰਾਂ ਰੋਟੀਆਂ ਫੇਰ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖੀਆਂ, ਓਪਰੋਂ ਪਰਨਾ ਲਾਹਿਆ ਤੇ ਇਕ ਦੋ ਰੋਟੀਆ, ਕੱਢਕੇ ਪਰਤ ਸਰਤਕੇ ਵੇਖੀਆਂ ਤੇ ਬੋਲੇ : "ਜੁਆਨੋਂ ! ਰੋਟੀਆਂਦਾ ਰੰਗ ਰੂਪ ਤਾਂ ਉਹੋ ਜੇਹਾ ਹੈ, ਕੁਛ ਵੱਟਿਆ ਵਿਚਲਿਆ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ" । ਤਦ ਫੇਰ ਲੋਕੀ ਬੋਲੇ : "ਨਹੀਂ ਓਇ ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਰੋਟੀਆਂ ਭਿੱਟ ਗਈਆਂ ਜੇ" । ਤਦ ਬਾਬੇ ਨੇ ਬੁਰਕੀ ਭੰਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਪਾਈ ਤੇ ਖਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ : "ਭਿੱਟ ਵੜ ਗਈ ਹੈ ਵਿਚ ? ਜੁਆਨੋ ! ਸੁਆਦ ਤਾਂ ਉਹੋ ਜੇਹਾ ਹੈ, ਸੁਆਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਵਿਚਲਿਆਂ ।" ਤਦੋਂ ਸਾਰੇ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋ ਗਏ । ਫੇਰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਕ ਇਕ ਰੋਟੀ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਤੱਕੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਵਿਗੜਿਆ ਹੈ ? ਲੋਕੀਂ ਬਾਬੇ ਜੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਫਕੀਰੀ ਦੇ ਜਾਣੂੰ ਸੇ, ਸਭ ਨੇ ਕੁਛ ਡਰ ਕੇ ਤੇ ਕੁਛ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਛਕ ਲਈ । ਸੋ ਵੀਰੋ । ਸਾਡੇ ਵਡਕੇ ਤਾਂ ਐਉਂ ਭਰਮਾਂ ਵਹਿਮਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਦੇ ਸੇ ਅਤੇ ਓਹ ਅਸਲੀ ਵਿਦਯਾਵਾਨ ਸੇ । ਨਾਮ ਵਿਚ ਰਸੀਏ, ਨੇਕੀ ਦੇ ਜਾਣੂ ਤੇ ਸਮਝਦਾਰ । ਸੋ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪਾਈ, ਇਹ ਹੋ ਚੁੱਕੀ, ਸਚਮੁਚ ਹੋ ਬੀਤੀ ਗੱਲ ਸਣਾਈ ਹੈ । ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਦੇਖ ਕੇ ਛੂਤ ਛਾਤ ਭਿੱਟ ਭਾਟ ਸੋਚ ਕੇ ਪਰੇ ਖੜੋ ਰਹਿਣਾ ਜੇ ਕਿ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਨੇਕੀ ਵਰਤਣੀ ਜੇ ? ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਨਿਤਰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਬਾਬਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਜਾਇਆ ਹੀ ਕਰੇਗਾ ।

ਫੇਰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਾਸੀਆਂ ਦੇ ਚੌਂਕ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸਾਰੇ ਜਾਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੱਲਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਤੋ ਇਕ ਧਰਮਸਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੂਹੜਾ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸੋ ਸਾਡੇ ਵਡੇ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਓਹ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਆਖਦਾ, ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਇਹ ਗਲ ਚਲੀ ਆਈ । ਇਹ ਬੀ ਤੁਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਲਾਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਤੇ ਸਿਦਕ ਧਾਰ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ ਚਾਹੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਂਦੇ ਸਨ ।

ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਮੋਮ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਗੱਭਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ—ਹੱਛਾ, ਬਾਬਾ ! ਮੈਂ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗਾ । ਤਦੋਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ੨੫) ਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਚੂਹੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਫ਼ਾਂ, ਤਖ਼ਤਪੋਸ਼ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਮੰਗਵਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਾ ਦਿਤੇ । ਇਕ ਸਿਆਣਾ ਸਿੰਘ ਜਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਤੇ ਸੁਮੱਤੇ ਲਾਉਣ ਤੇ ਬੀ ਲਾ ਦਿੱਤਾ । ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਓਹ ਪਾਠ ਕਰਨ, ਸਮਝਣ ਤੇ ਵਿਚਾਰਨ ਜੋਗੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਬਾਣੀ ਨਾਮ ਦੀ ਰੌ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਟੁਰ ਪਈ । ਇਉਂ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਬੀਤ ਗਿਆ ।

—o—

ਕਾਂਡ ਦੂਜਾ

ਗੁਰਮੁਖਿ ਭ੍ਰਮ ਭੈ ਮੋਹ ਮਿਟਾਇਆ ॥
ਨਾਨਕ ਤੇਹ ਪਰਮ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ॥

ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਬਿਸਤਰੇ ਤੇ ਪਏ ਹਨ, ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹਨ, ਸੁਆਸ ਬਹੁਤ ਨਰਮ ਨਰਮ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਹੋਸ਼ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਹਨ ਤੇ ਪੱਖੇ ਦੀ ਮੱਠੀ ਮੱਠੀ ਹਵਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਛੁੱਟੀ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਟੁਰ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਵਾਂਢੇ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਘਰ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਮਾਈ, ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ, ਨੌਂਹ ਤੇ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਹਨ। ਸੋ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਪਏ ਹਨ ਤੇ ਮਾਈ ਪੱਖਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕਾਕਾ, ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਇਕ ਹਕੀਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਲੈਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਾਈ ਉਦਾਸ ਨਹੀਂ ਪਰ ਬੇਪਰਵਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਠਹਿਰਾਉ ਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸ੍ਰੀ ਸੁਖਮਨੀ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਨਾੜ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਝੁੱਕ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਪੱਖਾ ਛੱਡ ਕੇ ਪਿੰਨੀਆਂ ਘੁੱਟਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਗੋਡੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਇਕ ਕਰੀਚੀ ਜੇਹੀ ਵੱਟ ਕੇ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਦੇ ਗਲੇ ਤੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਜੇਹੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਵੱਟ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਤਰੀਣੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰੀਰ ਹਿੱਲ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਸ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਹੋਸ਼ ਪਰਤਦੀ ਨਹੀਂ। ਕਦੇ ਮਾਈ ਦੰਦਣ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਤੇ ਘੁੱਟ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਲੰਘਦਾ ਜਾਪਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਗਿੱਲੇ ਸਾਫੇ ਨਾਲ ਠੰਢਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਓਹੜਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਐਸਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਕਿ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਪਰਤ ਆਵੇ। ਫੇਰ ਮਾਈ ਆਪਣੀ ਸੁਰੀਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਵੇ, ਪਰ ਖ਼ਿਆਲ ਇਹ ਵੀ ਫੁਰ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਮਤੇ ਕਾਕੀ ਦਾ ਅੰਤ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਖਦੀ ਹੈ : ਮੇਰੇ ਦਾਤਾ ਜੀ! ਇਹ ਆਪ ਦੀ ਬੱਚੀ ਆਪ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਰਹੇ, ਇਸ ਦੀ ਸੁਰਤ ਇਸ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਆਪ ਤੋਂ ਅੱਡਰੀ ਹੋ ਕੇ ਨਾਂ ਭਟਕੇ।

ਅਉਖੀ ਘੜੀ ਨ ਦੇਖਣ ਦੇਈ ਅਪਨਾ ਬਿਰਦੁ
ਸਮਾਲੇ ॥ ਹਾਥ ਦੇਇ ਰਾਖੈ ਅਪਨੇ ਕਉ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ
ਪ੍ਰਤਿਪਾਲੇ ॥

ਇਉਂ ਆਖਦੀ ਸੁਖਮਨੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਹੱਥ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ : ਸਰੀਰ ਇਕ ਅਦਬ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਗੌਂਦੀ ਹੈ :—

ਚਰਨ ਕਮਲ ਸੰਗਿ ਲਾਗਿ ਡੋਰੀ ॥ ਸੁਖ ਸਾਗਰ
ਕਰਿ ਪਰਮਗਤਿ ਮੋਰੀ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ ਅੰਚਲਾ
ਗਹਾਇਓ ਜਨ ਅਪੁਨੇ ਕਉ ਮਨੁ ਬੀਧੋ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ
ਖੋਰੀ ॥ ਜਸੁ ਗਾਵਤ ਭਗਤਿ ਰਸੁ ਉਪਜਿਓ ਮਾਇਆ
ਕੀ ਜਾਲੀ ਤੋਰੀ ॥੧॥ ਪੂਰਨ ਪੂਰਿ ਰਹੇ ਕਿਰਪਾ
ਨਿਧਿ ਆਨ ਨ ਪੇਖਉ ਹੋਰੀ ॥ ਨਾਨਕ ਮੇਲਿ ਲੀਓ
ਦਾਸੁ ਅਪੁਨਾ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨ ਕਬਹੂ ਥੋਰੀ ॥[1]

ਫਿਰ ਅੱਖਾਂ ਖੋਹਲਦੀ ਹੈ, ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਪੱਖਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਹੈ, ਮੱਥੇ ਤੇ ਆਇਆ ਸੁਭਾਗ ਦਾ ਪਸੀਨਾ ਪੂੰਝਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਧੁਰਿ ਧੁਨਿ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਛ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਾਕੀ ਚੱਲ ਬਸੇਗੀ ? ਹਾਂ ਚੱਲ ਬਸੇਗੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ ! ਮੈਨੂੰ ਵਿਛੋੜਾ ! ਪਰ ਵਿਛੋੜਾ ਸਦਾ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਬੀ ਉਸ ਸੱਚੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਮੋਹ ਕਿਉਂ ਫੁਰਦਾ ਹੈ ?...ਇਹ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਖਦੀ "ਹਾਇ ! ਹਾਇ ! ਐਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਐਉਂ ਹੋਵੇ !" ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵੱਲ ਤੱਕਦੀ ਹਾਂ। ਹਾਂ, ਮੰਗਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਬੱਚੀ ਨਾਮ ਜਪਦੀ ਹੈ, ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਾਡਾ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਬੱਝਿਆ ਰਹੇ। ਪਰ ਜੇ ਹੁਕਮ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਣਾ ਮਿੱਠਾ ਲਗੇ। ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਾਰਲਿਵ ਦੀ ਤਾਰ-ਲੱਗੀ ਰਹੇ ਸੂ। ਬੇਸੁਰਤੀ ਵਿਚ ਬੀ ਸੁਰਤ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰਹੇ ਸੂ:—

ਸਿਰਿ ਊਪਰਿ ਠਾਢਾ ਗੁਰੁ ਸੂਰਾ ॥
ਨਾਨਕ ਤਾਕੇ ਕਾਰਜ ਪੂਰਾ ॥

ਬੱਚੀ ਦਾ ਰਾਖਾ, ਬੱਚੀ ਦੀ ਸੁਰਤ ਆਤਮਾ ਦਾ ਰਾਖਾ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਸੱਚਾ ਸਤਿਸੰਗ ਸਿਰ ਤੇ ਹੈ, ਬੱਚੀ ਦੀ ਸੁਰਤ ਸੱਚੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਸੋਚ ਕੇ ਫਿਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਮਲਕੜੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਹਿਜ ਸੁਰ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਲੱਗੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :—

ਸਾਜਨੜਾ ਮੇਰਾ ਸਾਜਨੜਾ ਨਿਕਟਿ ਖਲੋਇਅੜਾ ਮੇਰਾ
ਸਾਜਨੜਾ ॥ ਜਾਨੀਅੜਾ ਹਰਿ ਜਾਨੀਅੜਾ ਨੈਣ
ਅਲੋਇਅੜਾ ਹਰਿ ਜਾਨੀਅੜਾਂ ॥ ਨੈਣ ਅਲੋਇਆ
ਘਟਿ ਘਟਿ ਸੋਇਆ ਅਤਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਿਅ ਗੂੜਾ ॥
ਨਾਲਿ ਹੋਵੰਦਾ ਲਹਿ ਨ ਸਕੰਦਾ ਸੁਆਉ ਨ ਜਾਣੈ
ਮੂੜਾ ॥ ਮਾਇਆ ਮਦਿ ਮਾਤਾ ਹੋਛੀ ਬਾਤਾ ਮਿਲਣੁ
ਨ ਜਾਈ ਭਰਮ ਧੜਾ ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਬਿਨੁ
ਨਾਹੀ ਸੂਝੈ ਹਰਿ ਸਾਜਨੁ ਸਭ ਕੈ ਨਿਕਟਿ ਖੜਾ ॥[2]

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੀ ਨੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾ ਲਿਆ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਹਕੀਮ ਜੀ ਆ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਦੀ ਨਾੜ ਦੇਖੀ, ਪੈਰ ਦੀ ਨਾੜ ਤੱਕੀ, ਸੁਆਸ ਦੀ ਤਾਰ ਪਛਾਣੀ, ਦੰਦਣ ਤੱਕੀ, ਨੈਣ ਤੱਕੇ, ਦਿਲ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, ਆਖਣ ਲੱਗੇ :—"ਵਿਗੜਿਆ ਕੁਛ ਨਹੀ, ਕੋਜੀ ਭਾਰਾ ਗ਼ਮ ਦਾ ਸਦਮਾਂ,

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਨਟ ਮਹਲਾ ੫' ਦਾ ਹੈ।
2. ਇਹ ਪਾਠ 'ਰਾਮ ਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫' ਛੰਤ ਵਿਚ ਹੈ।

ਕੋਈ ਡਾਢਾ ਖ਼ੌਫ ਖਾਧਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਇਹ ਫਲ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋ, ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਤੇ ਸਾਈਂ ਮਿਹਰਵਾਨ ਹੈ, ਕਾਕੀ ਵੱਲ ਹੋਸੀ"। ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੰਦਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ੁਫ਼ ਦੇ ਕੇ ਦੰਦਣ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਇਕ ਕੱਖ ਜਿੰਨੀ ਪੁੜੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਝਾੜੀ, ਗੁਲਾਬ ਤੇ ਕਿਉੜੇ ਦੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਤਾੜੋ। ਮਾਈ ਨੇ ਆਗਯਾ ਮੰਨਕੇ ਲਿਤਾੜਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕਈ ਇਕ ਚੀਕਾਂ ਵੱਜ ਕੇ ਤੇ ਤਨੀਣੀਆਂ ਆ ਆਕੇ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ, ਹੋਸ਼ ਪਰਤੀ, ਏਧਰ ਉਧਰ ਤੱਕੀ ਤੇ ਧੀਮੀ ਧੀਮੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ :—

ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ! ਮੈਂ ਤੇਰੀ ! ਰੱਖ ਲੈ।
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਰੱਖ ਲੈ।
ਤ੍ਰਾਹਿਮਾਂ, ਤ੍ਰਾਹਿਮਾਂ !
ਪਾਹਿਮਾਂ, ਪਾਹਿਮਾਂ !

ਫਿਰ ਕੁਛ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਬੱਚੀ ! ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹੈਂ, ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਹੈਂ, ਤੇਰੀ ਸੁਰਤ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਹੈ" ! ਘਾਬਰਕੇ ਸੁਭਾਗ ਨੇ ਮਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਡਰਿਆਕੇ ਕਿਹਾ: "ਅੰਮੀ ! ਅੰਮੀ !! ਤੇ ਹੱਥ ਚੱਕੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਣ ਨੂੰ, ਪਰ ਹੱਥ ਢਹਿ ਪਏ। ਹੁਣ ਮਤਲਬ ਸਮਝਕੇ ਅੰਮੀ ਸਿਰ੍ਹਾਣੇ ਆ ਬੈਠੀ, ਸਿਰ ਆਪਣੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ—"ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਬੱਚਿਆ ! ਸ਼ੇਰ ਹੋ ਜਾਹ। ਭੈ ਕਿਉਂ ਖਾ ਰਹੀ ਹੈਂ ? ਸਿਖ ਭੈ ਨਹੀਂ ਖਾਇਆ ਕਰਦਾ। ਤਕੜੀ ਹੋ ਜਾਹ।"

ਸੁਭਾਗ—ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਿੱਥੇ ਹਨ ?

ਮਾਈ—ਹੁਣੇ ਆ ਜਾਣ ਦੀ ਆਸ ਲਗ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸੁਭਾਗ—ਵੀਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ?

ਮਾਈ—(ਕਾਕੇ ਵਲ ਤੱਕ ਕੇ)—ਕਾਕਾ ਭੈਣ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖੜੋ।

ਵੀਰ—ਭੈਣ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹਾਂ।

ਸੁਭਾਗ—ਹੱਛਾ, ਮੈਂ ਘਰ ਹਾਂ ? ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ! ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਹੈ।

ਹਕੀਮ—ਪਲ ਕੁ ਹੋਰ ਨਾ ਬਲੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਦਵਾ ਅਸਰ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰ ਹੋਕੇ ਬੋਲੇਗੀ। ਕੋਈ ਸਹਿਮ ਯਾ ਸਦਮਾ ਖਾ ਗਈ ਹੈ, ਪੱਠੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਖਾ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗਲ ਬਾਤ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਹਕੀਮ ਜੀ ਘੰਟਾ ਦੋ ਘੰਟੇ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਹੋਸ਼ ਆ ਗਈ ਤੇ ਕਾਕੀ ਨੇ ਦੁੱਧ ਪੀ ਲਿਆ ਤਾਂ ਹਕੀਮ ਜੀ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਇਹ ਤਾਕੀਦ ਕਰ ਗਏ ਕਿ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਰਨੀਆਂ ਤੇ ਨੀਂਦ ਆਉਣ ਦੇਣੀ। ਬਾਕੀ ਦਾ ਦਿਨ ਤੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘ ਗਏ। ਸੁਭਾਗ ਨੇ ਨੀਂਦ ਚੰਗੀ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਵੱਲ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੇ ਲੱਤਾਂ ਦੀ ਬਿੜਕਣ ਅਜੇ ਬਾਕੀ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਸੀ, ਪਰ ਓਹ ਅਜੇ ਆਏ ਨਹੀਂ। ਮਾਈ ਹੈਰਾਨ ਹੈ ਕਿ:—

'ਚਉਗਿਰਦ ਹਮਾਰੈ ਰਾਮਕਾਰ ਦੁਖੁ ਲਗੈ ਨ ਭਾਈ' ਦੇ ਰੱਖੀ ਕੋਟ ਵਿਚ ਵੱਸਦੀ ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਭਉ ਕਿਉਂ ਵਿਆਪ ਗਿਆ ਤੇ ਕਿਸ ਗਲ ਦਾ ਵਿਆਪ ਗਿਆ ? ਪਰ ਪੁੱਛਣਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੁੱਛਣ ਨਾਲ ਕਾਕੀ ਫਿਰ ਬਿੜਕਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਚੇਤੇ ਵਲ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਂਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਉਤਾਵਲੀ ਹੈ ਜਾਨਣ ਲਈ ਕਿ ਕਿਸ ਗੱਲ ਨੇ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਐਡੀ ਭਾਰੀ ਦ੍ਰੇੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਦੋ ਦਿਨ ਹੋਰ ਲੰਘ ਗਏ; ਬਾਬਾ ਜੀ ਬੀ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਗਸ਼ ਖਾਣ ਦੀ ਸੁਣੀ ! ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਤੁਲ੍ਹਾ ਬਨ੍ਹਾਇਆ ਤੇ ਆਖਿਆ :—ਦੇਖ ਧੀਏ ! ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ 'ਭੈ ਨਾ ਦੇਣਾ ਤੇ ਨਾ ਭੈ ਖਾਣਾ' ਤੇ ਤੂੰ ਕੋਈ ਭੈ ਖਾਧਾ ਹੈ। ਭੈ ਖਾਣ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਅਗਲੇ ਦੀ ਸੱਟ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਆਪ ਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਨਿਤਾਣਾ ਕਰ ਸੁੱਟਦੇ ਹਾਂ। ਭੈ ਖਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੁਰਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਨਿਰਭੈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਨਾਮ ਜਪਿਆਂ ਸੁਰਤ ਜ਼ੋਰ ਫੜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਭੈ ਹਟਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਨਾਮੀ ਨੂੰ ਨਿਰਭੈ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਨੂੰ ਏਸ ਮਨ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਰੱਖਣਾ ਲੋੜੀਏ। ਨਾਮੀ ਪੁਰਖ ਦਾ ਮਨ ਜੇ ਕਦੇ :—

ਮੋਹ ਹੇਠਾਂ ਨਾਂ ਲਗੇ,
ਵੈਰ ਹੇਠਾਂ ਨਾ ਲਗੇ,
ਭੈ ਨਾ ਖਾਵੇ

ਤਾਂ ਸਦਾ ਸੁਖੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਖਿੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬੰਦਾ ਨਿਰਬਲ ਹੈ, ਕਦੇ ਮੋਹ, ਕਦੇ ਵੈਰ, ਕਦੇ ਭੈ ਤੇ ਕਦੇ ਭਰਮ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੋਹ ਕਰੀਏ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਅਕਸ ਆਪਣੇ ਮਨ ਤੇ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਕਲੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੈ ਉਸਦੇ ਕਲੇਸ਼ ਦਾ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਮਨ ਤੇ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੈਰ ਅੰਦਰ ਫੁਰੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨਾਲ ਬੀ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਘਾਸ ਜਾ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਕਲੇਸ਼ ਸਾਡੇ ਮਨ ਤੇ ਅਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਭੈ ਖਾਈਏ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਦਬਾਉ ਸਾਡੇ ਮਨ ਤੇ ਪੈਕੇ ਸਾਨੂੰ ਘੁੱਟ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ ਸਰੀਰ ਭੀ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਬੱਚੀ ! ਜੋ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਭਗਤ ਹਨ ਸੋ—

ਨਿਰਵੈਰ ਹਨ,
ਨਿਰਭਉ ਹਨ,
ਨਿਰਮੋਹ ਹਨ ਤੇ
ਭਰਮ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਨ।

ਨਾਮੀ ਪੁਰਖ ਦਾ ਮਨ ਦਾਤਾ ਮਨ ਹੈ, ਉੱਚਾ ਮਨ ਹੈ, ਉਨਮਨ ਹੈ। ਉਨਮਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉੱਚੇ ਹੋ ਗਏ ਨੂੰ, ਸੋ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਉੱਚਾ 'ਖੇੜੇ ਤੇ ਰਸ' ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਉੱਨਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਸੋ ਉਨਮਨ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਮਨ ਉਨਮਨ (ਉੱਚਾ) ਹੈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ

ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਸਾਰੇ ਮਨ ਜਗਤ ਦੇ ਉਸ ਪਰ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ; ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਜਗਤ ਦੇ ਮਨਾਂ ਦੇ 'ਵੈਰ ਮੋਹ, ਭੈਂ ਭਰਮ' ਦੇ ਅਸਰਾਂ ਵਾਲੇ ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਜੋਤਿ ਰੂਪ ਤੇ ਸ਼ਰਵੱਗ ਮਨ ਦੇ ਹੇਠ ਲਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਪਰ ਉੱਚੇ ਸਤਿਸੰਗ, ਸਤਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗਰੂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਦਾ ਕਲੇਸ਼ ਰਹਿਤ, ਅਮਾਨ ਦਾ ਘਰ ਤੇ ਸੁਖ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ। ਸੋ ਬੇਟਾ! ਨਾਮ ਦਾ ਜਪਣਾ ਦਬੜੂ ਘੁਸੜੂ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੈਂ ਕੜੀਏ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ, ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਭੈ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਫਲ ਹੈ 'ਰਸ ਤੇ ਖੇੜੇ' ਦਾ ਅੰਦਰ ਵੱਸਣਾ[1]। ਜਿਹੜਾ ਬੱਚੀ! ਸਾਡਾ ਹੈ ਨਾ ਅੰਦਰਲਾ, ਇਹ ਖਿੜਿਆ ਰਹੇ। ਪੁੱਤ! ਟਹਿਕਿਆ ਰਹੇ ਕੌਲ ਫੁਲ ਵਾਂਙੂ ਤੇ ਹੇਠ ਨਾ ਲਗੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਭੈ ਦੇ। ਨਾ ਹੀ ਮਨ ਪੱਥਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਰਹੇ ਤਾਂ ਜੀਉਂਦਾ, ਸੁਰਜੀਤ, ਨਰਮ, ਦ੍ਰਵਿਆ, ਸੁਆਦ ਵਿਚ, ਰਸ ਵਿਚ, ਪਰ ਰਹੇ ਉਨਮਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਸਰ ਇਸ ਉਤੇ ਨਾ ਪਵੇ। ਬੱਚੀ! ਮੈਂ ਮੁੜ ਉਹੋ ਗਲ ਆਖੀ ਹੈ, ਤੂੰ ਸਮਝੀ ਹੈ.. ਹੈਂ ?

ਸੁਭਾਗ—ਬਾਪੂ ਜੀ! ਮੈਂ ਸਮਝ ਤਾਂ ਲਈ ਹੈ, ਅਗੇ ਬੀ ਅੰਦਰ ਪੁੜੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਉਸਰੱਗੀ ਬੀ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਭੈ ਅੰਦਰ ਰਿਹਾ ਬੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਦੱਸੋ ਨਾ ਜਦੋਂ ਵੇਲਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰਤਾਵੇ ਦਾ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਢੈ ਪਈਦਾ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਡਿਗ ਡਿਗ ਕੇ ਸਵਾਰ ਹੋਈਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਟਾ ਖਾ ਖਾ ਕੇ ਤਕੜੇ ਹੋਈਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬੱਚੀ! ਹੁਣ ਤੂੰ ਨਾਮ ਵਿਚ ਤੁਰ ਪਈ ਹੈਂ, ਐਨੀ ਸੱਟ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀ। ਜੋ ਲੋਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸੋ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਥਨੀ ਦੇ ਸੂਰੇ ਗਿਆਨੀ ਹਨ, ਸੋ ਗਿਆਨੀ ਹਨ, ਪਰ ਜੋ ਨਾਮ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਤੋਂ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਹਉਮੈ ਦਾ ਪਰਦਾ ਉਤਰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਪਰਦਾ ਉਤਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨ ਮਾਨੋਂ ਨੰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਮਨ ਪਰ ਵਾਹਿਗਰੂ ਦਾ ਜਲਵਾ ਪਏ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਸ ਦਾ ਪੜਦਾ ਬਣੇ ਤਾਂ ਤਾਂ ਮਨ ਤਕੜਾ ਸ਼ੇਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਡੇ ਨੰਗੇ ਹੋ ਗਏ ਮਨ ਉੱਤੇ ਅਕਸ ਪਵੇ ਵੈਰ ਦਾ, ਮੋਹ ਦਾ, ਭਉ ਦਾ, ਭਰਮ ਦਾ, ਈਰਖਾ, ਜਲਨ, ਕੁੱੜਣ, ਲੋਭ, ਲਾਲਚ ਜਾਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਤਾਂ ਫੇਰ ਬੇਟਾ! ਮਨ ਫੱਟੜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਸਰੀਰ ਬੀ ਨਾਲ ਠੂਹਕਰ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਕਰ ਕੈ ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਏ ਜਦ ਨਾਮ ਦਾ ਅੰਦਰ ਵਾਸਾ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਨਿਰਭੈਤਾ, ਨਿਰਵੈਰਤਾ, ਨਿਰਮੋਹਤਾ ਸਿਖਾਂਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਦਾ ਆਪਣੇ 'ਧਿਆਨ ਦੇਵ' ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਵ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਗੌਂਢ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਉਖੜਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ, ਜੋ ਓਪਰੀ ਸ਼ੈ ਵਾਸਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਦੁਖ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਵਾ ਉਸ ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ ਠੰਢੇ ਧਿਆਨ ਦੇ ਹੋਰ ਤੋਂ ਠੰਢ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਬੇਟਾ! ਸਦਾ ਸਤਿਗਰ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਰਹੁ, ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਓਟ ਵਿਚ ਮਾਣ ਨਾਲ ਸਦਾ ਰਹੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਰਸ ਵਿਚ ਵੱਸ ਤੇ ਭੈ ਭਰਮ ਮੋਹ ਵੈਰ ਤੋਂ ਸਦਾ ਬਚ। ਸਿਮਰਣ ਵਿਚ ਆ ਕੇ 'ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਸਦਾ ਉੱਚਾ ਰੱਖੀਏ'। ਇਹ ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਅਸਲੀ ਉਚਯਾਣ ਹੈ ਜੋ ਨਾਮ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ! ਮਨ ਉੱਚਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਦੂਏ ਦੇ ਦਬਾਉ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਹੁਣ ਸੁਭਾਗ ਵੱਲ ਤਾਂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਜੋ ਮਨ ਹਿੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ਟਿਕ ਬੀ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਬੱਚੀ ਡਰੀ ਸੀ ਉਹ ਗੱਲ ਇਹ ਸੁਣਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪੂਰੀ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਵੇ। ਡੂੰਘੀ ਸੱਟ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਭੈ ਜਦ ਖਾ ਜਾਈਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਓਹ ਅੰਦਰ ਧਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਡੂੰਘੇ ਥਾਂ ਤੇ। ਕਈ ਵੇਰ ਉਹ ਗੱਲ ਭੁੱਲ ਜਾਈਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਸੀ ਉਹ ਮਨ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਪਰਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਿਲਾਉ ਦਾ ਅਸਰ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗ਼ਸ਼ਾਂ ਤੇ ਦੰਦਣਾਂ ਪੈਣ ਆਦਿਕ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਗੱਲ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਸੀ, ਚੇਤੇ ਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਹ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਦਰਦੀ ਨਾਲ ਕਰ ਲੀਈਏ ਤਾਂ ਓਹ ਰੋਗ ਬਿਨ ਦਵਾ ਹੀ ਵੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਜਾਣੂ ਸੀ ਇਸ ਭੇਤ ਦਾ। ਓਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਕੀ ਜ਼ਰਾ ਜ਼ੋਰ ਭਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਗੱਲ ਪੁੱਛਾਂ। ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਅਜੇ ਗੱਲ ਭੁੱਲੀ ਬੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ, ਦੱਸ ਬੀ ਛੇਤੀ ਸਕੂ ਤੇ ਦੱਸਦੇ ਸਾਰ ਹਲਕੀ ਬੀ ਹੋ ਜਾਊਗੀ। ਨਾਲੇ ਦੱਸਣ ਨਾਲ ਅੱਗੋਂ ਲਈ ਤਕੜਿਆਂ ਰਹਿਣ ਦੀ ਮੱਤ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾ ਬੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਬਾਬੇ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਡਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮਤੋਂ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਕਰਕੇ ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਫੇਰ ਗ਼ਸ਼ ਨਾ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਸਿੰਘਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਡਰੋ ਨਾ, ਸੁਖ ਹੋਊ। ਫੇਰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਬੜੇ ਬਚਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਾਕੀ ਤੋਂ ਗੱਲ ਪੁਛੀ।

ਸੁਭਾਗ ਜੀ—ਬਾਬਾ ਜੀ! ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਵਾਂਢੇ ਗਏ ਹੋਏ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਕ ਦਿਨ ਖੂਹ ਤੇ ਗਈ ਤਾਂ ਕੀਹ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਧੂਣੀ ਤਪ ਰਹੀ ਹੈ ਅਰ ਉਥੇ ਇਕ ਸਾਧੂ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਜੋ ਝਾੜੂ ਬੁਹਾਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਕੋਈ ਮੁਸਾਫਰ ਸਾਧੂ ਆ ਉਤਰੀਆ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਾ ਪੁੱਛਾਂ। ਇਕ ਚਾਉ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਪਛਾਤਾ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਲਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ ਜੋ ਮਾਂਡਵੀ ਵਿਚ ਓਸ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਝਰਮਟ ਪਾਏ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਪਛਾਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਇਕ ਝਰਨਾਟ ਛਿੜੀ ਤੇ ਕੰਬਣ ਲਗ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਓਹ ਸਮਾਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਤੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਾਹ ਪੁੱਛਣ ਜਾਂਦੀ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਪਤੀ ਦਾ ਮਰਨਾ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾ ਅੱਗੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਭਰਾ ਫਿਰ ਗਏ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉੱਠ ਨੱਸਣਾ ਤੇ ਪਹਾੜ ਤੋਂ

1. ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥

ਪਾਣੀ ਦੇ ਗਿੜਗਿੜਾਂ ਦੇ ਝਰਨੇ ਕੋਲ ਬੈਠਣਾ ਤੇ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਦਾ ਧ੍ਰੋਹ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ। ਸਿਰ ਚਕ੍ਰਾ ਗਿਆ ਤੇ ਪੈਰ ਆਖਾ ਮੰਨਣੋਂ ਰਹਿ ਗਏ। ਮੈਂ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਕਿ ਘਰ ਮੁੜ ਪਵਾਂ, ਪਰ ਪੈਰ ਕੰਬਣ ਤੇ ਧਿੜਕਣ। ਕਿਸੇ ਡਾਢੇ ਡਰ ਹੇਠ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਘਰ, ਮਾਂ, ਵੀਰ ਤੁਸੀਂ, ਤਾਰਨਹਾਰ, ਡੁਬਦੇ ਨੂੰ ਤਾਰਨਹਾਰ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਆਸਰਾ ਵਿਸਰ ਗਿਆ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਭੁੱਲ ਗਿਆ! ਨਾਮ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਥਹੁ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਚੇ ਉਚੇ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿਚ ਦੀ, ਮੈਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਉਸੇ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਦੀ ਸੂਰਤ ਦਿੱਸੀ, ਜਿਸ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਧ੍ਰੋਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਘੁੱਟਿਆ, ਪਰ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਗਈ ਤੇ ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕੀਹ ਹੋਇਆ।

ਹੁਣ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਲੂਮ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਖੂਹ ਤੋਂ ਗੋਲੀ ਕੁ ਦੀ ਵਾਟ ਉਤੇ ਸਣ ਕੁਕੜੇ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਸੁਭਾਗ ਬੇਸੁੱਧ ਪਈ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਵੀਰ ਤੇ ਮਾਂ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਪਾ ਕੇ ਚੁਕਵਾ ਕੇ ਘਰ ਆਂਦੀ ਸੀ। ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੁੱਲੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਦੋ ਸਾਧੂ ਖੂਹ ਤੇ ਆ ਟਿਕੇ ਹਨ ਅਰ ਉਹ 21 ਜੋਤਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਓਹ ਕਿੱਧਰ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਧੂਣੀ ਬਾਕੀ ਸੀ ਤੇ ਧੂਣਨ ਹਾਰਿਆਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਪਾਹੀ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੂੰਹੀਏ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਗਰ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਕੋਈ ਸੂੰਹ ਪੈ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸੂੰਹ ਦੇ ਮਗਰ ਨੱਸ ਗਏ ਹਨ।

ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਆ ਗਈ ਕਿ ਸੁਭਾਗ ਦਾ ਇੱਡਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ? ਉਸ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਬੰਦਾ ਅਖ਼ੀਰ ਬੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਜਿਥੋਂ ਕਦੇ ਭੈ ਹੇਠ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ ਤੇ ਧ੍ਰੋਹ ਨਾਲ ਸੱਟ ਖਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤ੍ਰਿਸੇ ਅਚਾਨਕਤਾ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਫੇਰ ਭੈ ਦੀ ਸੱਟ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਥੇ "ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ॥" ਓਥੇ ਭੈ ਕਿਉਂ ਆਵੇ? ਸੋ ਫੇਰ ਬਾਬਾ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗਾ ਕਿ:—

ਦੇਖੋ! ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ, ਅਗੰਮੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਦਰਿਯਾ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀ ਮੱਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ? ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਅਸਗਾਹ ਸੰਸਾਰ ਪਰ ਨਾਮ ਦੀ ਟੇਕ ਧਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਦੇ ਇਕੱਲਿਆਂ ਨਾ ਸਮਝੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਤੁਸਾਡਾ ਧਰਮ ਤੇ ਸੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਬ, ਇਹ ਸਦਾ ਅਗ ਸੰਗ ਹੈਨ। ਕਦੇ ਨਾ ਡੋਲੋ।

"ਤੂ ਕਾਹੇ ਡੋਲਹਿ ਪ੍ਰਾਣੀਆ
ਤੁਧੁ ਰਾਖੈਗਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ॥"

ਫਿਰ ਤੁਸਾਂ ਡੋਲ ਖਾਧੀ। ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਰਤ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ ਤੇ ਡਾਢਾ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ, ਮਾਨੋਂ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਹੋਕੇ ਮੁੜੇ ਹੋ। ਧਰਮ ਤੇ ਧੁਰ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਕਰੋ। ਸੁੱਚੀ ਹੀਰਾ ਕਣੀ ਨਾਮ ਦੀ, ਮਹਾ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੁਣ ਨਿਵਾਸ ਪਾ ਗਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹੀ ਤੁਸਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵੈਰ ਮੋਹ ਭੈ ਕਿ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਕੋਈ ਤ੍ਰਿਖਾ ਭਾਵ, ਜੋ ਹਉਮੈ ਦਾ ਹੋਊ, ਵਾੜੋਗੇ ਤਾਂ ਆਪ ਨਾਮ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਵਿੱਥ ਪਾ ਲਓਗੇ।

ਹਉਮੈ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਵਿਰੋਧੁ ਹੈ
ਦੁਇ ਨ ਵਸਹਿ ਇਕ ਠਾਇ॥

ਰੱਬ ਤਾਂ ਨਿਰਭਉ ਹੈ, ਨਿਰਭਉ ਨੂੰ ਭਜਿਆਂ ਸਗਲ ਭੈ ਮਿਟਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਅੰਦਰ ਭੈ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿਓਗੇ ਤਾਂ ਨਾਮ ਕੀਕੂੰ ਟਿਕੇਗਾ? ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਡਰੇ? ਪਾਪੀ ਉਹ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਧ੍ਰੋਹ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ:—

ਸੋ ਡਰੇ ਜਿਨਿ ਪਾਪ ਕਮਤੇ ਰਾਮ॥

ਫਿਰ ਆਖਦੇ ਹਨ:—

ਸੋ ਡਰੇ ਜਿ ਪਾਪ ਕਮਾਂਵਦਾ ਧਰਮੀ ਵਿਗਸੇਤੁ॥

ਸੋ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗਸਣਾ ਲੋੜੀਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਜੇ ਤੁਸਾਨੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰਨਾ ਬਣਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪਾਪ ਕਮਾਏ ਸਨ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਭਉ ਨੂੰ ਪਾਪ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। 'ਵਿਗਸਣ' ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਫਲ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਸੁਭਾਗ—ਬਾਪੂ ਜੀ! ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਡਰ ਪਿਆ ਕਿ ਹਾਈ! ਇਹ ਪਾਪੀ ਏਥੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਖ਼ਬਰੇ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੇਗਾ?

ਬਾਬਾ— ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਤੁਸੀਂ ਆਸਰੇ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਸਾਓ, ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਸੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਧ੍ਰੋਹ ਕਰ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤੁਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਾਮ ਹੈ, ਸੱਚਾ ਚਾਨਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਪਾਪੀ ਨੇ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪ ਥਿੜਕਣਾ ਸੀ। ਪਾਪੀ ਦੇ ਪੈਰ ਥਿੜਕਦੇ ਹਨ, ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਫੜਿਆ, ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਦੀ ਨਿਰਬਲ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਓਹ ਨਿਰਬਲਤਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਧਰਮੀ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਾਪੀ ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਹੋ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਠ ਨੱਸਦਾ। ਕੀਹ ਜਾਣੀਏ ਉਸ ਦੇ ਛੇਤੀ ਜਾਣ ਦਾ ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿੰਞਾਤਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਰਤੂਤ ਦਾ ਭੈ ਖਾ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਪੱਕ ਜਾਣੋ, ਉਸ ਦੇ ਪਾਪ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਬਾਉਂਦੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਗੇ ਪਾਪੀ ਕਦੇ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਦੁੱਖ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਦੁੱਖ ਦਾ ਬੀਜ 'ਭੈ' ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬੀਜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੇ ਛੇਤੀ, ਕਦੇ ਚਿਰਾਕਾ ਵਧ ਵਧ ਕੇ ਬ੍ਰਿਛ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਤ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਇਹ ਫਲ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਤਕੜੀ ਹੋ, ਕਾਕੀ! ਸ਼ੇਰ ਬਾਬਲ ਦੀ ਬੇਟੀ ਹੋਕੇ ਗਿੱਦੜਾਂ ਤੋਂ ਡਰ ਗਈ?

ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਬਾਬਾ ਹੱਸ ਪਿਆ ਤੇ ਤਾੜੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਵੀਰ ਮਾਂ ਹੱਸ ਪਏ। ਸੁਭਾਗ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਲਹੂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਗੇੜਾ ਲਾਇਆ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੇ ਅਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਹੁਣ ਮਾਂਦ੍ਰੀ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਤਾੜ ਤਾੜ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂ; ਕਦੇ ਨਾ ਡਰਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਡਰ ਡਰ ਪਿਆ ਮਰੇ।

ਕਾਂਡ ਤੀਜਾ

ਥਿਰੁ ਨਾਰਾਇਣੁ ਥਿਰੁ ਗੁਰੂ ਥਿਰੁ ਸਾਚਾ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬੀਤਿਆਂ ਥੋੜੇ ਹੀ ਦਿਨ ਹੋਏ ਸਨ ਇਕ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਧਰਮਸਾਲਾ ਆਣ ਉਤਰਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਕੱਦ ਲੰਮੇਰਾ ਜਿਹਾ, ਸਰੀਰ ਪਤਲਾ ਜੇਹਾ ਸੀ ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਪਰ ਭੀ ਲਿੱਸਾਪਨ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪਾਸ ਕਛ ਦਵਾਈਆਂ ਪਾਣੀ ਵਰਗੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਉਹ ਦਵਾਈਆਂ ਮੁਫਤ ਦੇਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮਦਰੱਸੇ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਵਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਲਵੇ। ਇਹ ਸੱਜਣ ਚਾਰ ਦਿਨ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਦਵਾ ਲੈਣ ਨਾ ਆਇਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਕੋਈ ਏਥੇ ਬੀਮਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਲੋਕ ਮੈਥੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ! ਫਿਰ ਇਹ ਵੇਖੇ ਕਿ ਲੋਕੀਂ ਸਵੇਰੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਸੰਝ ਨੂੰ ਸੋਦਰ ਰਹਿਰਾਸ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਸਜਦਾ ਹੈ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਧਰਮਸਾਲਾ ਆਕੇ ਕੀਰਤਨ ਬੀ ਸੁਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੋਚੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਤੋਂ ਆਦਰ ਨਾਲ ਦੋਨੋਂ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹੋਰਨੀਂ ਪਿੰਡੀਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਪੁੱਛ ਹੋਈ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਸ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਥਹੁ ਬੀ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਆਦਮੀ ਹੈ, ਜੀਹਦਾ ਲੋਕ ਬੜਾ ਆਦਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਾਬਾ ਕਰਕੇ ਕਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਹੋਵੇ ਨਾ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛੀਏ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਕੂਚ ਕਰੀਏ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕੱਲਾ ਵੇਖਕੇ ਆਖਿਆ :—

ਬਾਬਾ ਜੀ !— ਮੈਂ ਆਪ ਨਾਲ ਕੁਛ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਜੀ (ਘੂਰ ਕੈ ਤੱਕ ਕੇ)—ਚੰਗਾ ਜੀ, (ਮੁਸਕ੍ਰਾਕੇ) ਜੰਮ ਜੰਮ ਕਰੋ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਮੈਂ ਦਵਾਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਪਰ ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਏਥੇ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਪਰ ਏਥੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਲੋਕੀਂ ਡਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਡਾਕਟਰ ਹੈ ਮਤੇ ਫੀਸਾਂ ਮੰਗੇ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰ ਹਾਂ ਤੇ ਪਰ-ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਦਾਰੂ ਡਾਕਟਰੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕਾਢ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਮਿਓਪੈਥੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਏਹ ਦਵਾਵਾਂ ਬੜੀਆਂ ਬੇਖ਼ਤਰ ਹਨ, ਨਾ ਗਰਮ ਹਨ ਨਾ ਸਰਦ, ਭੁੱਲਕੇ ਬਹੁਤੀ ਪੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਾਨੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਾਭ ਹੀ ਲਾਭ ਹੈ। ਫੀਸ ਤੇ ਮੁੱਲ ਮੈਂ ਲੈਣਾ ਨਹੀਂ ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਸੰਗ ਹੈ ? ਆਓ ਲਾਭ ਉਠਾਓ।

ਬਾਬਾ— ਤੁਹਾਡੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਸ਼ੁਭ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਜ ਕੱਲ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਬੀਮਾਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਆਪ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ।

ਮੁਸਾਫਰ (ਅੱਖਾਂ ਫੇਰ ਕੇ)— ਅਚਰਜ ਹੈ, ਘਰ ਘਰ ਬੀਮਾਰੀ ਹੈ, ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਰੋਗ ਹੈ, ਏਥੇ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਰਾਜ਼ੀ ਹੈ!

ਬਾਬਾ (ਖੰਘੂਰ ਕੇ)— ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛ ਲਓ, ਮਤੇ ਕੋਈ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਗੱਲ ਆਖੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਰੋਗੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਆ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ।

ਮੁਸਾਫਰ— ਏਥੇ ਕੀਹ ਕੋਈ ਜੀਵਨ ਬੂਟੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ?

ਬਾਬਾ— ਕੁਛ ਹੈ ਹੀ ਗੱਲ। ਖੁਲ੍ਹੀ ਸੱਜਰੀ ਹਵਾ ਭੱਖਦੇ ਹਨ। ਸਾਫ ਸੁਥਰੇ ਉੱਚੀਆਂ ਮਣਾਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਛੱਤੇ ਖੂਹਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਤੋੜੀ ਭੁੱਖ ਨਾ ਲੱਗੇ ਖਾਂਦੇ ਨਹੀਂ। ਅਜੇ ਭੁੱਖ ਕੁਛ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਚੁਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਹੱਟੀ ਅਸਾਂ ਪਿੰਡੋਂ ਉਠਵਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਬਰਫ, ਸੋਡੇ ਤੇ ਚਾਹਾਂ ਏਥੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਿਲ੍ਹਾਬਾ ਤੇ ਚਿੱਕੜ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਅਸਾਂ ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ। ਗਲੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਸੁਥਰੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਕਮਾਮ ਸਾਡੇ ਸਖਤ ਹਨ, ਸਿਰ ਤੋਂ ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਚੋ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਟੁੱਕ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਖਾਣਾ ਸਾਡਾ ਕਣਕ, ਦੁੱਧ, ਲੱਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਮੱਖਣ ਹੈ। ਕਣਕ ਸਖ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੱਕੀਆਂ, ਛੋਲੇ। ਵੱਸਦੇ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਕਚਹਿਰੀ ਕਦੇ ਗਏ ਨਹੀਂ। ਕਮਾਈਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਮੁਸੱਦੀਆਂ, ਵਕੀਲਾਂ ਤੇ ਵੱਢੀ-ਖੋਰੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਘਰੀਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਭਾਵੇਂ ਅਮੀਰੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤੰਗੀ ਤੋਟਾ ਸਾਨੂੰ ਸਾਈਂ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਂਦਾ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਵਧੇ ਘਟੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਰਲ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹੈ ਪਰ ਜਿੰਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੱਸਦੇ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਦੁਖ ਸੁਖ ਸਾਂਝੇ ਹਨ ਸਾਡੇ ਸਭਨਾਂ ਦੇ। ਡੰਗਰ ਬੰਨਣ ਤੇ ਰੂੜੀਆਂ ਗੋਹਿਆਂ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਜਾਚ ਘੱਟ ਸੀ, ਸੋ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਸਾਡਾ ਬੇਲੀ ਹੈ; ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਕੋਠੇ ਕੀਕੂੰ ਦੇ ਹੋਣ, ਗੋਹਾ ਕੀਕੂੰ ਸਾਂਭੀਏ ਤੇ ਅਰੂੜੀ ਕੀਕੂੰ ਬਣਾਈਏ ? ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਿਖਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਭੈੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਵੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਾਗੇ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ। ਛੱਪੜ ਸਾਡਾ ਸਾਫ ਹੈ ਤੇ ਪਾਣੀ ਖੜੋ ਕੇ ਤ੍ਰੱਕਣ ਦੇ ਥਾਂ ਅਸਾਂ ਪੂਰ ਲਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਕਦੇ ਤਪਾਲੀ ਬੀ ਨਹੀਂ ਪਈ ਤੇ ਉਦਰ ਵਿਕਾਰ ਬੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਨਿੱਕੀ ਮੋਟੀ ਲੋੜ ਵਾਸਤੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਇਕ ਹੱਟੀ ਵਾਲਾ ਹੈ ਹੀ, ਜੋ ਕੁਛ ਹਿੰਗ ਜਵੈਣ ਜੀਰਾ ਵਰਤਣਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਡਾਢੀ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡੋਂ ਹਕੀਮ ਸੱਦ ਲਈਦਾ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ (ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ)—ਤੁਸੀਂ ਤਦ ਅਨੋਖੇ ਲੋਕ ਹੋ ?

ਬਾਬਾ (ਮੂੰਹ ਚੁੱਕ ਕੇ)—ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ? ਲੋਕੀ ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ, ਤੁਸੀਂ ਦਵਾ ਦਿਓ, ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਣ ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਉਪਕਾਰ ਹੋਵੇ ? ਕਿ ਲੋਕੀਂ ਐਉਂ ਰਹਿਣ ਕਿ ਬੀਮਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਨਾ ਪਵੇ ?

ਮੁਸਾਫਰ (ਸੋਚ ਕੇ ਠੋਡੀ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ)—ਚੰਗੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਲੋੜ ਨਾ ਹੀ ਪਵੇ।

ਬਾਬਾ (ਹੱਸ ਕੇ)—ਤਦ ਫੇਰ ਏਥੇ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨੋਰਥ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੇਚਲ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਹਸੂੰ ਹਸੂੰ ਕਰਦੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਮੁਸਾਫਰ (ਢਿੱਲੀ ਜੇਹੀ ਵਾਜ ਵਿਚ) — ਹਾਂ, ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਪੋਥੀ ਅੱਗੇ ਕਿਉਂ ਝੁਕਦੇ ਹੋ?

ਬਾਬਾ (ਧੀਰਜ ਨਾਲ)—ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਮ ਦਾ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕੀ ਮਤਲਬ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਮੈਂ ਬੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਹਲਕਾਰਾ ਹਾਂ, ਬੁੱਤਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ਼ ਹਾਂ ਤੇ ਇਕ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹਾਂ?

ਬਾਬਾ—ਜੰਮ ਜੰਮ, ਪਰ ਦਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਿਉਂ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਦਵਾਵਾਂ ਦੇਂਦਾਂ ਹਾਂ, ਨਾਲ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਬਾਬਾ (ਗਹੁ ਕਰਕੇ ਤੱਕਿਆ) — ਹੱਛਾ, ਨਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਹੋ ਨਾਲੇ ਡਾਕਦਾਰ, ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਸੀ ਨਿਰੇ ਡਾਕਦਾਰ ਹੋ।

ਮੁਸਾਫ਼ਰ—ਡਾਕਟਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਸਾਰੀ ਇਲਾਜ ਭੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖੇ ਦਵਾ ਦੇਣੀ ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਹੋਣਾ ਸਕੂਲ ਦਾ ਉਸਤਾਦ, ਪੜ੍ਹੇ ਉਹ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਕਮਾਮ ਕਰਨਾ ਵਿਦੰਗੀ ਦਾ! ਇਸ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਤੇ ਤਰਸ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ ਪੂਰੀ ਵਿਦਿਯਾ ਵਿਦੰਗੀ ਦੀ ਬੰਦਾ ਨਾ ਪਾ ਲਵੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਦਾਰੂ ਨਾ ਕਰੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭੁੱਲ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਸਖ ਦੀ ਥਾਂ ਦੁਖ ਦੇਵੇਗਾ। ਫੇਰ ਨਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਨਿਕਲ ਆਏ ਹੋ! ਦਵਾਵਾਂ ਦੀ ਜੀਕੂੰ ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਓਕਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਬੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਠੁੱਲੇ ਲੋਕ ਹਾਂ, ਦਿਹਾੜੀ ਭਰ ਲਹੂ ਪਾਣੀ ਇਕ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਟੁੱਕ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਮਾਂ ਕਿੱਥੇ ਭਈ ਦਲੀਲ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਪਏ ਲਾਈਏ। ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸਾਡੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਰੱਬ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਸੋਝੀ ਹੈ ਕਿ 'ਹੈ'। ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਮਿਹਰਾਂ ਕਰਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰਨ ਵਾਲੇ ਰਹਿਬਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਸੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਡਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਸੋ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਰਾਹ ਦੀ ਅਮਲੀ ਸੋਝੀ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਸਾਈਂ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਮਿੱਤ੍ਰਾ! ਸਾਡਾ ਅਮਲ, ਸੋ ਅਸੀਂ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ:

ਕਿਰਤ ਕਰੀਏ,
ਵੰਡ ਛਕੀਏ ਤੇ
ਨਾਮ ਜਪੀਏ।

ਮੁਸਾਫਰ (ਘਬਰਾ ਕੇ)—ਪਰ ਏਥੇ ਤੁਸੀਂ ਬੁਤਪ੍ਰਸਤੀ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹਾਂ।

ਬਾਬਾ—ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਬੁੱਤ ਆਖਦੇ ਹਨ ਬੁੱਧ ਜੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਨੂੰ, ਅਸੀਂ ਬੁੱਧ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ ਹੋਈ। ਮੈਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬੁੱਧ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਵੇਖਕੇ ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ 'ਬੁਤ' ਪਦ ਘੜਿਆ ਸੀ।

ਮੁਸਾਫਰ (ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ)—ਸ਼ਾਇਦ।

ਬਾਬਾ—ਤੁਹਾਡੀ ਜੇ ਵਹੁਟੀ, ਪੁੱਤ ਕੋਈ ਬੀਮਾਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਦੁਆ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਵੱਲ ਹੋਵੇ?

ਮੁਸਾਫਰ (ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ)—ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਰੱਬ ਨਾਲੋਂ ਵਹੁਟੀ ਪੁੱਤਰ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰੇ ਹੋਏ ਕਿ ਨਾਂ? ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਰੱਬ ਦੇ ਆਸ਼ਕ ਹੋ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਵੱਸੋ, ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਮਿਲਾਪ ਮੰਗੋ ਤੇ ਵਹੁਟੀ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਉਸ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਿਉਂ ਕਰੋ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ।

ਬਾਬਾ—ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੋਵੇ ਪਾਲਾ, ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਲੋਈ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਪਿਆਰੀ। ਇਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਪਾਸ ਲੋਈਆਂ ਹਨ, ਮੈਂ ਜਾਕੇ ਲੋਈ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਲੋਈ ਨਾਲ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਤਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਲੋਈ ਹੈ, ਦਾਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਲੋਈ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਵਿੱਥ ਤੇ ਹੈ ਤੇ ਲੋਈ ਲੈਣ ਦੇ ਮਤਲਬ ਪਿੱਛੇ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਠੀਕ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਪੁੱਤ ਮਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਪਏ ਕਲਵਲ ਤੇ ਦਵਾ ਦਾਰੂ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ, ਤਦ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰੀਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਰੱਬਾ! ਇਸ ਦੀ ਜਿੰਦ ਬਖਸ਼। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੁੱਤ ਮਨ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਪੁੱਤ ਨਾਲੋਂ ਕੁਛ ਵਿਥ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਠੀਕ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਸੱਜਣਾ? ਐਸੇ ਆਦਮੀਆਂ ਲਈ ਭਲਾ ਹੈ ਕਿ ਖੁਦਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਡੀਂਗ ਨਾ ਮਾਰਨ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਕਿਉਂ?

ਬਾਬਾ—ਜਦ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲੋਂ ਪੁੱਤ ਤੇ ਵਹੁਟੀ, ਆਦਰ ਤੇ ਧਨ ਨੇੜੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਦ ਬੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸਭ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜੀਵਤ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਸਦਾ ਸਥਿਰ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਜੋ ਪਿਆਰ ਹੈ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਆਤਮਾ ਨਹੀਂ ਸੋ ਅਨਾਤਮਾ ਹੈ। ਜੋ ਅਨਾਤਮ ਹੈ ਉਹ ਆਤਮਾ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਨਿਰਜਿੰਦ ਹੈ। ਨਿਰਜਿੰਦ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਜਿਸਨੂੰ

ਬੁੱਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ। ਨਿਰਜਿੰਦ ਦਾ ਪਿਆਰ ਬੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਹੈ। ਜੋ ਕੋਈ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਅਨਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਬੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤ ਹੈ। ਸੋ ਬੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ?

ਮੁਸਾਫਰ (ਘਬਰਾ ਕੇ)—ਹੈਂ ਹੈਂ, ਕੀ ਕੀ, ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਪੱਥਰ ਪੂਜਦੇ ਹਾਂ ?

ਬਾਬਾ—ਭਾਈ ਜੀਵੀ ! ਇਕ ਪੂਜਾ ਹੈ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ, ਇਕ ਹੈ ਮਨ ਨਾਲ। ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਆਵੇ, ਸੋ ਅਸਲ ਪੂਜਾ ਹੋਈ ਮਨ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਜਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਮਾਨਸਕ ਪੂਜਾ। ਜਿਥੇ ਮਨ ਲਗਾ ਹੈ, ਓਥੇ ਪੂਜਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸ਼ੈ ਨਾਲ ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਓਹੋ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾ ਬਿਨਾਂ ਚੱਕੀ ਰਾਹਾ ਸਿਰ ਠੋਕਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਂਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਰਕੜਾ ਨਿਓਂ ਨਿਉਂ ਸਲਾਮ ਕਰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੂਲੋਂ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਕਿ ਉਹ ਪੂਜਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਕੁਛ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋ ?

ਬਾਬਾ—ਹਾਂ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਕਿਥੇ ?

ਬਾਬਾ—ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਮਕਤਬ ਵਿਚ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਓਥੇ ਕੀ ਕੀ ਵਿਦਯਾ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋ ?

ਬਾਬਾ—ਪਿਆਰੇ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਹੋਣਾ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਿਯ ਵਸਤੂਆਂ ਤੋਂ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿਣਾ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ।

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਪਸਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬੋਲੀ, ਕੋਈ ਬੁਝਾਰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਜ਼ਰਾ ਖੋਲਕੇ ਦੱਸੋ ?

ਬਾਬਾ—ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਮਦਰੱਸੇ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਪਿਆਰਾ ਆਪ ਦਾ ਕੌਣ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤ !

ਮੁਸਾਫਰ—ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਕੌਣ ਹਨ ?

ਬਾਬਾ—ਉਹਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਜੋ ਹੋਣ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਮਸਲਨ ?

ਬਾਬਾ—ਮਸਲਨ···ਮਸਲਨ··· । ਬਈ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ, ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਉਹ ਕਿਥੇ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ੍ਵੈ ਸਰੂਪ ਵਿਚ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀਕੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਗੋਚਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਕਦੇ ਓਸਨੇ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗਿਆਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਹਾਂ !

ਮੁਸਾਫਰ—ਦਿਖਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ (ਸੈਨਤ ਕਰਕੇ)—ਔਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਹਾਂ, ਇਹ ਮੰਨਿਆਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਇੱਜਤ ਕਿਓਂ ?

ਬਾਬਾ—ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਆਦਰ ਭੀ ਮੰਨਿਆ, ਪਰ ਕੀ ਕਾਗਤ ਵੀ ਗਿਆਨ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹੱਡ ਚੰਮ ਹੈ ਯਾ ਰੂਹ ?

ਮੁਸਾਫਰ (ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਕੇ)—ਰੂਹ ?

ਬਾਬਾ—ਸਰੀਰ ਮਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੋਸੋ ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਹੋਸਾਂ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਰੂਹ ਹੋਏ. ਇਹ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਰੂਹ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੀ ਹੈ ਨਾ ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਠੀਕ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਹੁਟੀ ਪੁਤ੍ਰ ਮਿੱਤ੍ਰ ਆਦਿਕ ਤੁਹਾਡੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਤੁਹਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਕਰਦੇ ਹਨ ?

ਬਾਬਾ—ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਹਿਸਾਬ ਤਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਰੂਹ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਨ, ਪਰ ਸਰੀਰ ਦਾ ਆਦਰ ਨਾ ਕਰਨ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਰੂਹ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਜੁ ਵਸਦੀ ਹੋਈ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਰੱਬ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਮੇਰੇ ਨਿਸਤਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਮੇਰੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਤੇ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਗੋਚਰੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਤਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ—ਜੋ ਰੂਹ ਸਮਾਨ ਸਮਝੋ-ਆਦਰ ਨਾ ਕਰਾਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਗਿਆਨ ਮੇਰੀ ਕਲਿਆਣ ਵਾਸਤੇ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਗੋਚਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵੇਖੋ, ਮੈਂ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ, ਮੈਂ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ, ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਸ੍ਵੈ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੱਦ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਓਹ ਬੇਹੱਦ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਾ ਉਸਨੂੰ, ਨਾ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਓਹ ਤਰਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਗੋਚਰਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਰਮ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਪ੍ਰੇਮਵਾਲੇ ਹਿਰਦੇ ਦੁਆਰਾ ਮੈਨੂੰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ; ਮੈਂ

ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਮਕਤਬ ਦਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਉਹ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਪਿਆਰ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਆਦਰ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਆਦਰ ਹੈ। ਸੋ ਸਜਣਾ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ। ਰੱਬ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪਿਆਰ, ਪੂਜਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬੁਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ। ਪੂਜਾ ਮੈਂ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਇਕ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਦਾ ਗਿਆਨ ਮੈਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ ਉਸਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਅੰਦਰੋਂ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਇਕ ਉਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ, ਪਿਆਰ ਪੂਜਾ ਨਾਲ ਰਖਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਇਹੋ ਕੁਛ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਰ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਕ ਦੀਪਕ ਦੇ ਪਤੰਗੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਕਮਲ ਦੇ ਭੌਰੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੇ ਆਸ਼ਕ ਹਾਂ, ਬੱਸ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਠੀਕ ਹੈ; ਪਰ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਨੂੰ ਬੀ ਪਿਆਰਦੇ ਹੋ ?

ਬਾਬਾ—ਜੀ ਹਾਂ! ਜਿਸ ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹਿਰਦੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਉਸਦਾ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਚੇਤੇ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਗੁਰ ਨਾਨਕ; ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਅਸੀ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :— ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ

ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰੇ

ਉਸ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਨੂੰ

ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰੇ

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾਤਾ ਗੁਰੂ ਨੂੰ

ਏਹ ਤ੍ਰੈਏ ਪਿਆਰ ਓਸੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਹਨ। ਇਸ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਨਾਤਮ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਜਿੱਥੇ ਅਨਾਤਮ ਪਿਆਰ ਹੈ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੱਸ ਦੇਹ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਇਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਨਾਤਮ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਮਿੱਤ੍ਰਾਂ; ਜੋ ਅਨਾਤਮ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਬੁਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਹੈ ਠੀਕ ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਠੀਕ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਤੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਜਾਪਦਾ ਹੈਂ, ਪਰ ਗੱਲਾਂ ਪਤੇਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਥੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈਂ ?

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹਾਂ, ਜਿਥੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਸਤਿਸੰਗ ? ਕਿਸੇ ਮਨੁਖ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ? ਹੈਂ ਮਰਦਮ ਪ੍ਰਸਤੀ ?

ਬਾਬਾ—ਜ਼ਿੰਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਤੀ, ਮੁਰਦਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਨਹੀਂ ?

ਸਤਿਸੰਗਤਿ ਕੈਸੀ ਜਾਣੀਐ ॥
ਜਿਥੈ ਏਕੋ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੀਐ ॥

ਜਿਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਜਸ ਹੋਵੇ ਉਹ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ, ਓਹ ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ। ਉਹ ਆਤਮ ਪ੍ਰਸਤੀ ਹੈ। ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ।

ਮੁਸਾਫਰ (ਗਲ ਨੂੰ ਵਲਾਕੇ)—ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀ ਅਸੀਂ ਬੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਰੱਬ ਜਾਣਦੇ ਹੋ!

ਬਾਬਾ—ਅਸੀਂ ਰੱਬ ਨੂੰ 'ਅਜੋਨੀ' ਆਖਦੇ ਹਾਂ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਰੱਬ ਆਖਦੇ ਹੋ!

ਬਾਬਾ—ਨਹੀਂ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਆਖਦੇ ਹੋ ?

ਬਾਬਾ—ਨਹੀਂ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਨਾ ਰੱਬ ਆਖਦੇ ਹੋ ਨਾ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਕੀ ਆਖਦੇ ਹੋ ?

ਬਾਬਾ—ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਓਹ ਕੀ ਹੋਇਆ ?

ਬਾਬਾ—ਉਹ ਹੋਇਆ ਆਦਮੀ, ਉਹ ਹੋਇਆ ਰੱਬ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਇਹ ਤਾਂ ਬੁਝਾਰਤ ਬਣ ਗਈ।

ਬਾਬਾ—ਆਤਮਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਅਸਲ ਗੱਲਾਂ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਟੋਹਾਂ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸਟਾਤਾਂ ਨਾਲ। ਇਕ ਠੁੱਲੀ ਜੇਹੀ ਸੁਣ ਲਓ। ਜੇਕਰ ਇਕ ਸ਼ੋਨੇ ਦਾ ਟੁੱਕੜਾ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪੈਕੇ ਲਾਲ ਅੰਗਾਰਾ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋਗੇ ਕਿ ਇਹ ਅਗਨੀ ਨਹੀਂ ਇਹ ਅੱਗ ਤੁੱਲ ਤੇਜ ਤੇ ਸੇਕ ਨਾਲ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਮੰਨਾਂਗੇ ਕਿ ਇਹ ਅਗਨੀ ਹੈ ਅਰ ਅਗਨੀ ਵਤ ਸਮਰੱਥ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗ ਰੂਪ ਦੇਖਕੇ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋਗੇ ਕਿ ਉਹ ਸੋਨਾ ਨਹੀਂ ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਨਹੀਂ, ਸੋਨਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਓਹ ਸੋਨਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਮੇਰੀ ਕਹਿਣੀ ਬੁਝਾਰਤ ਕਿਉਂ ਹੋਈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਘਟਾਕੇ ਦਿਖਾਓ ਨਾ ਜੋ ਮੈਂ ਸਮਝਾਂ

ਬਾਬਾ—ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਨਸਾਨ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਹਧਾਰੀ ਹੋਕੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੇਖੇ ਸਾਕ, ਸਨਬੰਧ, ਮਿਤ੍ਰ, ਵੈਰੀ ਤੱਕੇ। ਇਹ ਇਨਸਾਨੀ ਰੰਗ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ। ਓਹ ਇਨਸਾਨ ਤੋਂ ਉਚੇ ਰਹੇ। ਸੱਚ ਦੇ ਚਾਨਣ ਚਰਾਗ਼ ਰਹੇ। ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਤੋਂ ਨਾ ਵਿਛੁੜੇ। ਹਰ ਛਿਨ ਹਰ ਘੜੀ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਜੁੜੇ ਰਹੇ। ਨਿਰਾ ਇਹ ਨਹੀਂ, ਰਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਤਮਾਂ, ਮਨ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਰਿਹਾ। ਓਹ ਤੇ ਰੱਬ [illegible] ਅੰਤਰੇ ਰਹਤ ਮੇਲ ਵਿਚ ਇਕ ਰੂਪ ਹੋਏ ਰਹੇ, ਫੇਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਬੀਅਤ ਵਿਚ ਰੱਬ ਹੋਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਾ ਵਾਰਿਆ। ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ, ਆਪਣੀ ਛੁਹ ਨਾਲ ਰੱਬੀ ਰੰਗਣਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਮਿਤ ਪਿਆਰ, ਅਸਗਾਹ ਮਾਫੀ ਤੇ ਬੇਹੱਦ ਤਰਸ ਵਿਚ ਵਰਤੇ, ਮੁਰਦੇ ਜਿਵਾ ਦਿੱਤੇ ਜੀਆਦਾਨ ਦੇਕੇ ਜੀਵਨ ਰੌ ਰੁਮਕਾ ਦਿਤੀ, ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਦੇਉਤੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਰੱਬੀ ਹਨ। ਓਹ

ਆਪ ਰੱਬ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਮੇਲ ਵਿਚ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਸਾਈਂ ਵਿਚ ਵਿੱਥ ਤੇ ਅੰਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਮਨ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਰੱਬ ਪਰੀਪੂਰਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦਾ ਜਲਵਾ ਸਦਾ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤ ਸੀ। ਓਹ ਰੱਬ ਦੀ ਸਿੱਖਿਯਾ ਦਾਤੀ (ਗੁਰੂ ਸ਼ਕਤੀ) ਦਾ ਵਿਦਤ ਸਰੂਪ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਬੀਅਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ ਕੀ ਸੱਚ ਹੈ?

ਮੁਸਾਫਰ (ਸੋਚ ਸੋਚ ਕੇ)— ਹਾਂ, ਰੱਬੀਅਤ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਮੰਨਣੀ ਪਵੇਗੀ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਆਖਦੇ ਹੋ।

ਬਾਬਾ—ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਇਵੇਂ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਕਿ ਟਾਹਣੀ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਫੁਲ ਫੁਲਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਪਿੱਛੇ ਟਾਹਣੀ ਸੱਖਣੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕੋਈ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਐਸਾ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਫੁੱਲ ਟਾਹਣੀ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਬੀ ਹੈ ਤੇ ਟਾਹਣੀ ਤੇ ਬੀ ਲੱਗਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਰੱਬ ਰੱਬ ਹੈ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੈ ਅਬਦਲ ਓਵੇਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉਸ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਆਕੇ ਕੰਮ ਕਰ ਗਈ ਹੈ। ਓਸ ਦੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਆਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਰੱਬ ਦੀ ਰੱਬੀਅਤ ਗੁਰ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਓਹ ਜਯੋਤੀ ਜੂਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈ ਗਈ। ਸੋਨੇ ਦੇ ਗੋਲੇ ਵਿਚ ਅਗਨਿ ਸ਼ਕਤਿ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਈ, ਅਗਨੀ ਜੋਨਿ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈ ਪਰ ਸੋਨਾ ਅਗਨੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁਸ਼ਕਲ, ਬਾਬੂ ਜੀ! ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੱਲਾਂ, ਬਾਤਾਂ ਸਮਝਣਾਂ ਸਮਝਾਣਾ ਸਭ ਹੱਦ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਿਨ ਪੰਡਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰੱਬ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਬੋਲੀਦਾ ਹੈ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਤਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਘਟ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਲਓ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨ, ਪਰ ਸਭ ਇਨਸਾਨਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ, ਫਿਰ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ ਆਖਦੇ ਹਾਂ।

"ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਗੋਵਿੰਦ ਰੂਪ[1] ॥ ਤੇ "ਵਹੁ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਪਰਖ ਭਗਵੰਤ ਰੂਪ[2] ॥" ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਤਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਓਹ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਤੇ ਅਭੇਦ ਹੋਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਰੂਪ ਹੋ ਰਹੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਇਸ ਬੇਅਦਬੀ ਦੇ ਵਾਕ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਵੋਹ ਮਾਮੂਲੀ ਇਨਸਾਨ ਥੇ।' ਓਹ ਸਨ ਮਰਦ, ਮੁੱਕਮਲ ਇਨਸਾਨ ਪਰ ਰੱਬ ਦੀ ਰੱਬੀਅਤ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਪੂਰਨ ਰੱਬ ਰੂਪ। ਓਸੇ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਮਿਲੇ ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ। ਹਰੀ-ਜਨ ਨੂੰ ਕਹਿ ਲਈ ਦਾ ਹੈ:—

ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਨ ਦੁਈ ਏਕ ਹੈ
ਬਿਬ ਬਿਚਾਰ ਕਛੁ ਨਾਹਿ ॥

ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਧੁਰੋਂ ਹੀ ਪੂਰਨ ਆਏ ਸੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾ! ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਜਨਮਾਂ ਤੇ ਅਜੋਨੀ ਭੀ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬੀਅਤ ਦਾ ਜਲਾਲ ਤੇ ਜਮਾਲ ਤੱਕ ਕੇ, ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਕੇ, ਆਪ ਰੱਬੀ ਰੌ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸਮਰੱਥ ਅਭੁੱਲ ਪੂਰਨ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ ਕਿ ਰੱਬ ਅਰਸ਼ਾਂ ਬੈਕੁੰਠਾਂ ਦੇ ਤਖਤ ਸੁੰਞੇ ਛੱਡਕੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਪੁਤਲਾ ਬਣਾਕੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਜੰਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਜੋਨੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੇ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋ। ਜੋ ਜਨਮ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜੀਵ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਬੱਧਾ ਹੈ ਉਹੋ ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਬੱਧਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਤੇ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਬਾਬਾ (ਮੁਸਕਾ ਕੇ)—ਸੱਜਣਾਂ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਹ ਤੇ ਸਾਡੇ ਕਿਸੇ ਗਿਆਨੀ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਇਹੋ ਕੰਮ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਗ਼ਰੀਬ ਕਿਰਤੀ ਹਾਂ ਤੇ ਹੁਣ ਜਾ ਕੇ ਪੱਠੇ ਦੱਥੇ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਣੀ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ— ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਵਕਤ ਗੁਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਬੜੀਆਂ ਦਾਨੀਆਂ ਤੇ ਨਿਸਚੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਜੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉੱਠਣ ਦਿਆਂ। ਤੁਹਾਡੀ ਮਿੱਠੀ ਠੁੱਲੀ ਜਟਕੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਵਧਰੇ ਤਸੱਲੀ ਬਨ੍ਹਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਡਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਦੇ ਉਲਝਾ ਸੁਲਝਾ ਮੈਂ ਬਥੇਰੇ ਤੱਕੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦਇਆ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿਓ?

ਬਾਬਾ— ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾ ਹੋਣੀਆਂ ਔਖੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਹੱਛਾ ਜੋ ਸਾਡੇ ਭਰੋਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਸੁਣ ਲੈ। ਦੱਸ ਕਦੇ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ ਗਿਆ ਹੈਂ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਹਾਂ, ਇਕ ਦੋ ਵਾਰੀ।

ਬਾਬਾ—ਕਿਸੇ ਪਰੋਮਾਨਗੀ ਕੀਤੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਗਿਆ ਸੈਂ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਨਹੀਂ।

ਬਾਬਾ—ਜਦ ਤੂੰ ਕੋਈ ਕਰਮ ਮਾੜਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਤਦ ਤੂੰ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ ਕਿਵੇਂ ਗਿਓਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ

1. ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਤ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ।

2. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਬਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੂਜੇ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਨੇਮ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਖੁਨਾਮੀ ਕਰੇ ਉਹ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ ਜਾਵੇ। ਬਿਨਾਂ ਡੰਡ ਜੋਗ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤੇ ਦੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਾਬਾ—ਤਦ ਬਿਨਾਂ ਕਰਮ ਕਿਤੇ ਦੇ ਜਾ ਇਉਂ ਕਹਿਏ ਕਿ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭੀ ਆਦਮੀ ਐਸੀ ਥਾਂ ਤੇ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਕੇਵਲ 'ਕਰਮ ਬੱਝ' ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਜਾ ਸਕੀਦਾ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫ਼ਰ (ਬੇਚੈਨ ਹੋਕੇ)—ਜਾਂ......ਜਾ ਹੀ ਸਕੀਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਸੱਜਣਾ! ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇਵ ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਕਰਮ ਬੱਝ' ਹੀ ਆ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਕੀ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਤੇਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਓਹ ਕਰਮ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋਣ[1], ਪਰ ਫੇਰ ਦੇਖਣ ਵਾਸਤੇ[2], ਮੱਤ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ, ਜੀਅਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਹੋਣ?

ਮੁਸਾਫਰ (ਸ਼ਰਮਾ ਕੇ)—ਗੱਲ ਦਿਲ ਤਾਂ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਤੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਡਾਕਟਰ, ਦਰੋਗਾ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕਈ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ 'ਕਰਮ ਬੱਝ' ਨਹੀਂ, ਪਰ ਫੇਰ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸੇ ਧੀਖਾਂ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਥਾਣੀ ਲੰਘਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ 'ਕਰਮ ਬੱਝ' ਤੇ 'ਖੁਨਾਮੀ ਵਾਲੇ', ਲੰਘਦੇ ਹਨ, ਉਨਾਂ ਹੀ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਨਹੀਂ ਆਖਦਾ। ਤਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ 'ਕਰਮ ਬੱਝ' ਨਹੀਂ ਸਨ। ਓਹ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਸਨ ਓਹ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਵੇਤਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਲੀਨ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਸਨ, ਓਹ ਗੁਰ ਅਵਤਾਰ ਸਨ ਜਗਤ ਜਲੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ, ਤਰਸ ਖਾਕੇ ਸੁਮੱਤਾਂ ਦੇਣ ਆਏ ਸਨ[3]। ਅਸੀਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਦਾ ਇਹੋ ਅਰਥ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ:—

> ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਹਹੂ ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ ॥
> ਜੀਅਦਾਨੁ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਲੈਨਿ ਮਿਲਾਏ ॥

ਓਹ ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਚਾਹੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਏ। ਓਹ ਨਿਰੋਲ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਮਰ ਰਹੇ ਸਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਜੀਅ-ਦਾਨ ਦੇਣ ਆਏ ਸਨ। ਓਹ ਇਕ ਕਿਣਕਾ ਜੀਵਨ (ਰੂਹਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ) ਦਾ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਭਗਤੀ (ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸੇਵਾ) ਵਿਚ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਐਉਂ ਰੱਬ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ[1]। ਸੋ ਜੋ ਐਸੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹਨ, ਜੋ ਆਪ ਰੱਬੀ ਰੌ ਨਾਲ ਨਕਾ ਨਕ ਭਰਪੂਰ ਲਹਿਰਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਰਮ ਬੱਝ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕਰਮ-ਬੱਝਾਂ ਵਾਗੂੰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਿਚ ਕੀਕੂੰ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਸਤਿਕਾਰ, ਆਦਰ, ਯਾਦ, ਧਿਆਨ, ਲਿਵ ਸਾਡੀ ਕਲਯਾਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਲਿਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਪਆਰ, ਰੱਬੀ ਨੂਰ ਦਾ ਜਲ ਜਲੌ ਦੇਖਕੇ ਮਸਤ ਤੇ ਖੀਵੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਸ਼ਕਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਕਿਉਂ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਦੇ ਧੁਰੇ ਤੋਂ ਤੱਕਦੇ ਹੋ, ਕਿਉਂ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਸੋਚਣ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦੇ ਧੁਰੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹੋ? ਸਭੇ ਪਿੰਜ ਆਪਣੀ ਧੁਰ ਉੱਤੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਧੁਰ ਤੋਂ ਸਮਝਿਆ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਧੁਰੇ ਤੇ ਖੜੇ ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸੁਰਜੀਤ ਤੇ ਦਾਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤੱਕਿਆ ਕਰੋ। ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਥੀ ਹਨ, ਫੇਰ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਜਨਮੇ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਏਥੋਂ ਟੁਰੇ ਵੀ ਸਨ?

ਮੁਸਾਫਰ (ਲੰਮਾ ਸਾਹ ਭਰਕੇ)—ਠੀਕ ਹੈ ਬਾਬਾ ਜੀ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਧੁਰੇ ਤੋਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਭਾਸੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਸਨ ਰੱਬ ਰੂਪ ਵੀ ਸਨ ਔਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਸਾ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਨਾ ਦੋ ਰੱਬ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਨਾ ਰੱਬ ਨੂੰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਨਾ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਸਿਖਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਹਾਂ! ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ। ਤੁਸਾਂ ਮੇਰੇ ਸੰਸੇ ਨਵਿਰਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡਾ ਰਾਹ ਹੈ ਉੱਚਾ ਆਚਰਨ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸ਼ਰਬ ਜੀਆ ਮਿਹਰਾਮਤ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਟੁਰਦੇ ਹੋ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ, ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ, ਮਨ ਨੂੰ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋ ਐਸੀ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਤੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋ ਸੁੱਚੇ ਤੇ ਸੁਹਣੇ ਕੰਮ।

—o—

ਕਾਂਡ ਚੌਥਾ

ਬਾਬਾ—ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਸੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵਿਰਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਕੋਈ ਨਵਿਰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ!

ਮੁਸਾਫਰ—ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਹੈ?

ਬਾਬਾ—ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋ ਤੇ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁੜ੍ਹ ਨਹੀਂ, ਪੜ੍ਹੇ ਭੀ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤਾਈਂ ਨਹੀਂ ਹੋ।

---

1. ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬੇ ਪਾਇਆ ਬਖਸੁ ਦਰਿ ਪਿਛੋਂ ਦੇ ਫਿਰਿ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ॥ [ਵਾਰ ਭਾ: ਗੁ: ੧-੨੪]

2. ਮੈਂ ਹੌਂ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕੋ ਦਾਸਾ ॥ ਦੇਖਣ ਆਯੋ ਜਗਤ ਤਮਾਸਾ ॥ ਪੁਨਾ—ਧਰਮ ਹੇਤ ਗੁਰਦੇਵ ਪਠਾਏ ॥ ਪੁਨਾ—ਯਾਹੀ ਕਾਜ ਧਰਾ ਹਮ ਜਨਮੰ ॥ ਸਮਝਿ ਲੇਹੁ ਸਾਧੂ ਸਭ ਮਨ ਮੰ ॥ ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ ॥ ਦੁਸਟ ਸਭਨ ਕੋ ਮੂਲ ਉਪਾਰਨਿ ॥੪੩॥ [ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ

3. ਬਾਬਾ ਦੇਖੈ ਧਿਆਨ ਧਰਿ ਜਲਤੀ ਸਭਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਿਸਿ ਆਈ... ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ ॥ [ਭਾ:ਗੁ: ਵਾ: ੧, ੨੪

1. ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਟਿ ਉਧਾਰਦਾ ਭਾਈ ਦੇ ਨਾਵੈ ਏਕ ਕਣੀ ॥

ਮੁਸਾਫਰ—ਕਿਵੇਂ ?

ਬਾਬਾ—ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗਾ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹਕੇ ਗੁੜ੍ਹਦੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਜਦ ਕਿਸੇ ਸ਼ੈ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਖ ਲੈਂਦੇ ਹੋ ਕਿ ਨੁਕ-ਤਾਚੀਨੀ ਕਰੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸੱਚ ਤੇ ਸਮਝ ਦੇ ਧੁਰੇ ਨੂੰ ਲੱਭੀਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਆਲ ਦੇ ਧੁਰੇ ਤੋਂ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹਾੜੀਦਾ। ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਧੁਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਫੇਰ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਔਗੁਣ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੀਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਇਹ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਜਾਣੂੰ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਗੁੜ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਤੁਸੀਂ ਜਾਪਦੇ ਤਾਂ ਹੋ ਅਨਪੜ੍ਹ, ਪਰ ਹਉ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ।

ਬਾਬਾ—ਸੱਜਣਾ ! ਮੈਂ ਅਮਲੀ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠਾ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਬੈਠਿਆਂ ਕੂੜ ਦੀ ਰਾਸ ਘਟਦੀ ਹੈ। 'ਜੋ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹਨ' ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋੜੇ ਝਾੜੇ ਹਨ। ਓਹ ਲੋਕ ਇਲਮ ਦ੍ਵਾਰਾ ਗਿਆਨੀ ਹੋਣ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਹੋਣ, ਓਹ ਸੁਹਬਤਾਂ ਵਿਚ, ਮਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹੁਲਤਾਂ ਵਿਚ, ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ। ਅਮਲਾਂ ਨਾਲ ਓਹ 'ਸੱਚ' ਤੇ ਅੱਪੜਦੇ ਹਨ। 'ਇਲਮ' ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਭੀ ਸੱਚ ਤੇ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ, 'ਅਮਲ' ਦਾ ਭੀ ਏਹੋ ਕੰਮ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਇਲਮ ਤੇ ਅਮਲ ਦੋਵੇਂ ਹੋਣ, ਧੰਨ ਭਾਗ ! ਜੇ ਨਿਰਾ ਇਲਮ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਕਪਟ ਨਾਲ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਵੀ ਸੱਚ ਦੀ ਕੁਝ ਸੋਝੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸੱਚ ਦੀ "ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੇ ਦੇਸ਼" ਮਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਸੁੱਖ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਅਮਲ ਤਾਂ ਰਸਾਇਣੀ ਵਿਦਯਾ ਹੋਈ ਨਾਂ, ਇਸ ਨੇ ਤਾਂ "ਸੱਚ" ਦਿਖਾ ਦੇਣਾ, "ਸੱਚ" ਅੰਦਰ ਵਸਾ ਦੇਣਾ, "ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੇ ਦੇਸ਼" ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਲਈ ... ਉਸ ਦੀ ਸਚਿਆਈ ਜਾਚਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਖਯਾਲ ਦੇ ਧੁਰੇ ਨੂੰ ... ਸਮਝੋ।

ਮਸਾਫਰ (ਗੱਲ ਟੋਕ ਕੇ)—ਖਯਾਲ ਦੇ ਧੁਰ ਤੋਂ ਤਹਾਡਾ ਮਤਲਬ 'ਨਕਤਾ ਖਯਾਲ' ਤੋਂ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਜੀਓ ਜੀ ! ਸਿਹੋ ਗੱਲ। ਹਣ ਤਸੀਂ ਦੇਖੋ, ਸਾਡੇ ਸਤਿਗਰਾਂ ਤੇ ਕਾਸੀ ਗਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਮਨੇਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਚੀ ਮਚੀ ਔਗਣ ਦੇਖਕੇ ਭੰਡਣ ਤਸੀਂ ਨਕਤਾਚੀਨੀ ਕਹਿਕੇ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹੋ। ਸਾਡੀ ਵਿਦਯਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਜਉ ਦੇਖੈ ਛਿਦ੍ਰ ਤਉ ਨਿੰਦਕ ਉਮਾ ਹੈ'[1]। ਸਾਡੀ ਵਿਦਯਾ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਵਗੁਣ ਵੇਖਕੇ ਅਣਡਿਠ ਕਰੋ। ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੋ, ਯਾ ਇਹ ਕੂੜਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਿਓ, ਪਰ ਇਹ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਔਗਣ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਭੰਡੋ ਛੰਡੋ ਨਾ, ਪਰ ਜੇ ਸਰੇ ਬਣੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ, ਉਸ ਨੂੰ ਭਲੇ ਪਾਸੇ ਲਾਓ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਔਗੁਣ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਉਹ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਤੂੰ ਦੱਸ ਭਾਈ ਇਹ ਸਿਖਯਾ ਚੰਗੀ ਹੈ ਕਿ ਭੰਡਣ ਵਾਲੀ ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਤੁਸੀਂ ਸੱਚੇ ਹੋ, ਐਉਂ ਕਦੇ ਮੈਂ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ।

ਬਾਬਾ—ਤਾਂ ਫਿਰ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਨੀ, ਕੁਣਸ ਛਾਂਟਣੇ, ਛਿੱਦ੍ਰ ਲੱਭ ਕੇ ਭੰਡਣਾ ਆਦਿ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦੇਣੇ ਚਾਹਿਏ।

ਮੁਸਾਫਰ— ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਨੇ।

ਬਾਬਾ—ਸੋ ਸੱਜਣ ਜੀ ! ਮੈਂ ਤੁਸਾਂ ਨਾਲ ਇਲਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੌਕ ਹੈ, ਨਾ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਰਸ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਆ ਟੱਕਰੇ, ਉਸ ਤੋਂ "ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ" ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ! ਜੇ ਮੈਂ ਬੋਲਾਂ ਤਾਂ 'ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ' ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਹੈ, ਦੱਸਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਬਕਵਾਸ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਵਕਤ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਹਨ। ਓਹ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਵਕਤ ਜਦ ਨਾ ਬੀਤੇ ਤਾਂ ਨਿਕੰਮੇ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਲੋਕੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਵਕਤ ਕਤਲ ਪਏ ਕਰਦੇ ਹਾਂ'। ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ 'ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ' ਬਦਲੇ 'ਸੁਣਨਾ' ਤੇ 'ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ' ਬਦਲੇ 'ਬੋਲਣਾ' ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹੇ ਨਹੀਂ, ਜਗਤ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ' ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ 'ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ' ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ, ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆਂ ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ ਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸੀ। ਸੁਣਿਆ ਨਾਮ, ਨਾਮ ਦਾ ਅਸਰ, ਫਲ ਤੇ ਮਹਾਤਮ, ਜੋ ਸੁਣਨਾ ਕਿ ਨਿਰਾ ਕੰਨਾਂ ਦਾ ਸੁਣਨ ਮਾਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਅਸਰ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੱਤਯਾ ਸੀ:—

ਸੁਣਿਐ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਇੰਦੁ ॥
ਸੁਣਿਐ ਮੁਖਿ ਸਾਲਾਹਣ ਮੰਦੁ ॥
ਸੁਣਿਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਤਨਿ ਭੇਦ ॥
ਸੁਣਿਐ ਸਾਸਤ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਵੇਦ ॥
ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥
ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥

ਸੋ ਸੱਜਣਾ ! ਉਸ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਪਿਤਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਮੈਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਨੂੰ ਐਸੇ ਕਿਸੇ ਟਿਕਾਣੇ ਸੁਣਨ ਦਾ ਮੌਕਿਆ ਮਿਲਿਆ, ਹੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ :—

'ਸੁਣਿਐ ਅੰਧੇ ਪਾਵਹਿ ਰਾਹੁ ॥

ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਨੇ 'ਸੱਚ ਦੀ ਖੋਜ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ... ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੁਖਾਂ ਤੇ ਤਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ... ਸਦਾ ਵਿਗਾਸ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਮੈਂ ਖੁਲ੍ਹੀ ਖੁਰਦਰੀ ... ਹਾਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਟੋਲ ਤੇ ਟੋਲ ਸੱਚ ਸਮਝਣ ਤੇ ਸੱਚ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਮੇਰੀ ਭੁੱਲ ਹੋਵੇ ਕੱਢ ਦੇਣੀ।

---

1. ਸਤੀ ਪਹਰੀ ਸਤੁ ਭਲਾ, ਬਹੀਐ ਪੜਿਆ ਪਾਸਿ ॥
ਓਥੈ ਪਾਪ ਪੁੰਨੁ ਬੀਚਾਰੀਐ ਕੂੜੈ ਘਟੈ ਰਾਸਿ ॥

ਮੁਸਾਫਰ—ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕੀਹ ਗੱਲ ਦੱਸਣ ਲੱਗੇ ਸੀ ਕਿ ਅਜੇ ਮੇਰਾ ਸੰਸਾ ਨਵਿਰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ?

ਬਾਬਾ—ਹਾਂ ! ਤੁਸਾਂ ਇਕ ਗੱਲ ਸਿੱਖਣੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਿਸੇ ਦੇ ਗੁਣ ਔਗੁਣ ਤੱਕਣ ਲੱਗੋ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰ ਦੀ 'ਧੁਰ' ਨੂੰ ਲੱਭੋ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਦਾ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਦੀ ਧੁਰ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤੀ ਵੇਰ ਟਿੱਬੇ ਖੋੜਿਆਂ ਵਿਚ ਡਿਗੋਗੇ ਤੇ ਗਿੱਟੇ ਗੋਡੇ ਭਨਾਓਗੇ। ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਦਾ ਸੱਚ ਦਾ ਰੱਖੋ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਕਿਵੇਂ ?

ਬਾਬਾ—ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਦੇ ਧੁਰੇ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਾਦਾ ਦਾਨਾ ਹੈ, ਵਹਿਮੀ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪਿਤਾ, ਮਾਤਾ, ਭਰਾਤਾ, ਸਖਾ, ਮਿਤਰ, ਦਾਤਾ, ਮਾਲਕ, ਪਾਲਕ, ਜੋ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਰਬੰਧ ਹਨ, ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਨਾਲ 'ਪਿਆਰ' ਇਹੋ ਸਾਡੀ ਕਲਿਆਣ ਹੈ। 'ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਲਿਆਣ ਲੱਭੇਗੀ' ਅਸੀਂ ਨਿਰਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ; ਅਸੀਂ 'ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ' ਨੂੰ ਹੀ ਕਲਿਆਣ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੀ ਇਸ 'ਸਮਝ ਦੀ ਧੁਰ' ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦੋਂ। ਜੇ ਐਸਾ ਕਰਦੋਂ ਤਾਂ ਕਣਸ ਨਾ ਛਾਂਟਦੋਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਖੋਟੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਚੀ ਪਰਖ ਨਾਲ ਮਨ ਸਿਆਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲਾਹੇ ਵੱਲ ਰੁਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਿਆਂ ਸਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹੋਰ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿ ਬੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਪਾਪ ਹੈ, ਪਰ ਤੂੰ ਕਦੇ ਖੋਜ ਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਪਏ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਡੌਲ ਵਿਚ ਬੁੱਤ ਨਹੀਂ ਪੂਜਦੇ ? ਫਿਰ ਦੂਜੀ ਸੋਚ ਇਹ ਕਰਦੋਂ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਸਲ ਭੇਦ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਐਵੇਂ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਉਲਟ ਟੁਰ ਪਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਬੀ ਕੀਤੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਪੱਛੋਂ ਦੇ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਹੱਲੇ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਅਟਕੋਂ ਪਰੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬੋਧੀਆਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬੁੱਤ ਤੇ ਬੁਤਖਾਨੇ ਨਾਬੂਤ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰ ਪੂਜਾ ਦੇ ਥਾਉਂ ਉਡਾਏ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੁਤਖ਼ਾਨੇ ਤੋੜਨ ਵਿਚ ਬੁਤਪ੍ਰਸਤੀ ਨੇ ਸੱਟ ਤਾਂ ਮਾਰੀ; ਪਰ ਬੜੇ ਬੜੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਮੰਦਰ ਮਲੀਆਮੇਟ ਕਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਹੁਨਰ ਤੋਂ ਬਣੇ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਤੇ।

ਪੱਥਰ ਪੂਜਣਾ ਮੈਂ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਨੀਵੇਂ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਤੇ ਪਰਮੇਸਰ ਜੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਤੇ ਪਾਪ ਬੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਸ ਪੱਥਰ ਘਾੜੇ ਕਾਰੀਗਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਇਕ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸ਼ੀਲਾਂ ਨੂੰ ਉੱਕਰ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਖਿਆਲ, ਉੱਚੀ ਸੋਚ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਕਮਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵਿਦਯਾ, ਇਕ ਹੁਨਰ, ਇਕ ਕਮਾਲ ਦਾ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚਾਨਣਾ ਦਿਓ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬੁੱਤ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਾ ਕਰਨ, ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਬੁੱਤ ਦੇ ਘੜਨਹਾਰੇ ਨੇ ਕੋਈ ਅੰਦਰਲਾ ਉੱਚਾ ਖਿਆਲ ਪੱਥਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤਦ ਉਸ ਬੁੱਤ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਉੱਚੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ, ਮੂਰਤੀਆਂ ਤੇ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਨਮੂਨੇ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਢਾਹ ਸੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਭਾਰੇ ਭਾਰੇ ਹੁਨਰਾਂ ਦੇ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤਬਾਹ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਨਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਨਮੂਨੇ "ਬੁੱਤ ਬੁੱਤ" ਆਖ ਕੇ ਭੰਨ ਤੋੜ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਵਿਚ ਮੂਰਤਾਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹੁਨਰ ਫੂਕ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਹੁਨਰਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ, ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਕਮਾਲ, ਕਾਗਜ਼ਾਂ, ਪੱਥਰਾਂ, ਕੰਧਾਂ ਤੋਂ ਜਦ ਉਜਾੜ ਦਿਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ,—ਹੁਨਰ ਹੀਣ ਤੇ ਹੁਨਰ ਦੀ ਕਦਰ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਤੋਂ ਹੀਣਾ ਪੰਜਾਬ, ਹਲ ਵਾਹਿਆ, ਹਾਲ ਭਰਿਆ, ਪੇਟ ਭਰਿਆ ਤੇ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਸਹਿੰਦੇ ਦਿਨ ਬਿਤਾ ਲਏ। ਇਉਂ ਵਿਦਯਾ ਤੋਂ ਵੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪਏ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਦੇ ਹੋ; ਪਤਾ ਜੇ ਜਾਪਾਨ ਕਿਉਂ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ ? ਮੈਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰ ਕਾਇਮ ਸਨ, ਪਰਜਾ ਸਾਰੀ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰਾਂ ਤੋਂ, ਕਾਰੀਗਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਦਯਾ ਨਾਲ ਮੰਝੀ ਪਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਯਾ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਸੋ ਛੇਤੀ ਸਿੱਖ ਕੇ ਜਗਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਮਾਤਖੰਡ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਤਖੰਡ ਹੋ ਗਏ। ਸੋ ਮਿੱਤ੍ਰਾ! ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 'ਹੁਨਰ' ਨੂੰ, ਜੋ ਧਰਮ ਭਾਵ ਵਿਚ ਸੀੜ੍ਹਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਬੁੱਤਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਭੁਲੇਵੇਂ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਰ ਆਪਣੇ ਜਾਣੇ ਅਹਿਸਾਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਧ੍ਰੋਹ ਕਮਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਹਜ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾਈਆਂ ਅਕਲਾਂ ਨਾਲ ਬਣੇ ਮੰਦਰ, ਦਿਲ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆਂ ਅਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦੇ ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਉਪਜਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ, "ਹੁਨਰ" ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਉਂ ਸਾਡੀ ਹੁਨਰੀ ਸੋਝੀ ਵਲੋਂ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ, ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦੇ ਧੁਰੇ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋ ਕੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਦੇ ਨਿਰੋਲ "ਹੁਨਰ' ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਤੱਕਦੇ ਤਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਹਟਾ ਦੇਂਦੇ, ਪਰ 'ਹੁਨਰ' ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਬੀ ਜੋ ਆਦਮ ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਕੂਕ ਰਹੇ ਹੋ, 'ਤੋਤੇ' ਵਾਂਗੂ 'ਲਟਪਟ ਪੈਂਛੀ' ਦੁਹਰਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ ਤੇ ਅੱਪੜਕੇ ਤੇ ਉਸ ਸੋਝੀ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਖੜੋਕੇ ਸਾਰੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਕੇ "ਸੱਚ ਸਮਝੇ" ਤੇ "ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੇ ਸੱਚ" ਦੀ ਕੂਕ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ।

ਮੈਂ ਬੁਤਪ੍ਰਸਤ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਬੁਤਪ੍ਰਸਤੀ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਹਰ ਬੁਤਪ੍ਰਸਤ ਨੂੰ ਬੁਤਪ੍ਰਸਤੀ ਤੋਂ ਹੋੜਦਾਂ ਹਾਂ ਤੇ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹਾਂ

ਕਿ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਵਿਚ ਆਓ ਤੇ ਜੜ੍ਹ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਈਸ਼੍ਵਰ ਜਾਣ ਕੇ ਨਾ ਪੂਜੋ। ਜਦ ਕੋਈ ਮੇਰੀ ਸਮਝਾਈ ਗੱਲ ਸਮਝਕੇ ਬੁਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਛੱਡੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਐਉਂ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਬੁਤ ਤੋੜਨੇ ਦੱਸੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਕੁਹਾੜਾ ਲੈ ਕੇ, ਕਿਸੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਰੋਂਦਿਆਂ ਤੇ ਪਿਟਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਜਦ ਕਿ ਬੁੱਤਾਂ ਦੇ ਪੂਜਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਏਸ 'ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ' ਨਾ ਆਈ ਕਿ ਜੀਉਂਦੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੂਜਣਾ ਤੇ ਅੱਸਾਂ ਪੱਥਰ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ ਤਦ ਅਸਾਂ ਬਣਾਇਆਂ ਕੀ ? ਪੱਥਰ ਪੂਜਣ ਵਾਲੇ ਮਨ ਤਾਂ ਪੱਥਰ ਪੂਜ ਹੀ ਰਹੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੁਹਾੜੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਮੇਰਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾ ਦੇਣਾ ਤੇ ਕੁਹਾੜਾ ਵਰਤਨਾ ਮੇਰੀ ਬੇਸਬਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਿਤਾਣ ਪੁਣੇ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਾਫੀ ਚਾਨਣਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਤੋਂ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਾਂ, ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਆਪ ਕਰਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਵਾਂ, ਸਮਝਾਵਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਕੇ ਬੁੱਤ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਦੇਣਗੇ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿਆਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਨਿਰਣਾ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਐਵੇਂ ਮੂਰਤਾਂ ਹੀ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਬੀਨ ਦਿਲ ਨੇ ਕੋਈ ਉਚੇ ਅੰਦਰਲੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹਨ। ਜੋ ਪਿਛਲੀ ਗਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਬੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਅਜੈਬ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਰਖਾ ਦਿਆਂਗੇ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ ! ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ "ਹੁਨਰ" ਕਿਸੇ ਹੀ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਸਾਰਾ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਮੁਸਾਫਰ (ਲੰਮਾ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ)—ਮੈਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ! ਤੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹੈਂ ? ਜੋ ਗੱਲ ਬੋਲਦਾ ਹੈਂ ਕਲੇਜੇ ਘਾਉ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਕਦ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹਾਂ ! ਹਾਂ, ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ 'ਪੜ੍ਹਿਆ' ਦੇ ਜੋੜੇ ਝਾੜੇ ਹਨ, ਕੇਵਲ 'ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ' ਨਮਿਤ।

'ਅੱਛਾ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਨੇਮ ਬਣਾਓ ਕਿ ਜਬ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰੋਗੇ...

ਮੁਸਾਫਰ (ਗੱਲ ਟੁੱਕਕੇ)—ਖਿਮਾਂ ਕਰਨੀ, ਪਰਖ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕੁਨਸ ਛਾਂਟਣੇ ?

ਬਾਬਾ—ਕੁਨਸ ਛਾਂਟਣਾ ਹੈ ਨੁਕਸ ਕੱਢਣੇ, ਐਬ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਪਰਖ ਤਾਂ ਕਰੋ ਤੇ ਸੁਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੋ, ਪਰ ਕੁਨਸ ਛਾਂਟਣੇ, ਐਬ ਕੱਢਣੇ ਤੇ ਭੰਡਣਾ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਹਾਂ ਪਰਖ ਕਰੋ ਗੁਣ ਲੱਭ ਕੇ ਛਾਂਟਣੇ। ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਵੀ ਹੈ ਔਗੁਣ ਕੱਢਣੇ, ਪਰ ਧਾਰਨ ਲਈ ਤੇ ਅਵਗੁਣ ਲੱਭਕੇ ਛੱਡਣ ਲਈ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਲਈ ਨਾ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਗਰ ਗੁੱਡਾ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲਈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਹੈ, ਅਸਲੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਏਹੋ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਸੋ ਜਦ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰੋ ਤਦ ਨਿਰੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਦੇ ਧੁਰੇ ਤੋਂ ਨਾਂ ਨਿੰਦ ਸੱਟੋ, ਉਸ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਝੋ। ਫੇਰ ਵੇਖੋ ਕੋਈ ਹੋਰ ਧ੍ਰਵਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ [illegible] ਦੀ ਪਰਖ ਹੋਰਵੇਂ ਬੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਅਸੀਂ ਬੁੱਤ ਪੂਜਤ ਹਾਂ ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਰੱਬ ਦੇ 'ਪਿਆਰ' ਵਿਚ ਹੋ 'ਪਿਆਰਾ' ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਪਿਆਰੇ ਰੱਬ ਜੀ ਦੇ ਅਦਬ ਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹੋ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਅਦਬ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਘੱਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਉਸਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਅਦਬ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹੋ ਕਿ ਓਹ "ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਹਨ" ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕਲਿਆਨ ਕਰਤਾ ਹਨ।

ਬਾਬਾ—ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਆਦਮ-ਪਰਸਤ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਆਖਦੇ ਹੋ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਯਾ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਇਹ ਭੀ ਤੁਹਾਡਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾਤਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਨਿਜ ਦਾ ਸ਼ਖਸੀ ਅਪਣੱਤ ਦਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਜੋ ਘਾਲਾਂ, ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰ ਪਿਆਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਗਤ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਬੀ ਇਤਨਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਅਜੇ ਸਮਝਣੀਆਂ ਹਨ; ਇਕ ਇਹ ਕਿ ਕਿਓਂ ਰੱਬ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਦਾਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਕਿਉਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਦੱਸੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵਾਧੂ ਉਸ ਦੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ? ਇਹ ਮੇਰੀ ਟਿਚਕਰ ਨਹੀਂ; ਹੁੱਜਤ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਮੈਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

ਬਾਬਾ—ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਕਿ " ਸਾਰੇ ਦਿਲ ਜਾਂ ਦਮਾਕ (ਦਿਮਾਗ)" ਇਕੋ ਜੇਹੇ ਚਾਨਣੇ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਗਿਆਨ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦਿਲ ਦੀ ਸਫਾਈ ਮੁਜਬ ਹੀ ਮੈਲਾ, ਘਸਮੈਲਾ, ਸਾਫ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬੜਾ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਬੜਾ ਬ੍ਰੀਕ ਹੈ, ਬੜਾ ਸੂਖਮ ਹੈ। ਆਮ ਹਿਰਦੇ, ਆਮ ਦਿਮਾਗ, ਸਾਧਾਰਨ ਅਕਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਜਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਘੱਟ ਚਾਨਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਉੱਨਾਂ ਰੱਬੀ ਚਾਨਣੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਦੇਵੇਗਾ। ਸੂਰਜ ਦਾ ਚਿੱਟਾ ਚਾਨਣਾ ਨਾਲ, ਪੀਲੇ, ਠੀਲੇ, ਘਸ ਮੈਲੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਚਿੱਟਾ ਚਾਨਣਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ: ਨਿਰੋਲ ਨਿਰਮਲ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਚਾਨਣਾ ਲੰਘ ਕੇ ਚਿੱਟਾ ਸਾਫ਼ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਲ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਜਦ ਉਹ ਉਸਦੇ ਦਿਲ

ਥਾਣੀਂ ਲੰਘ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਬਣਕੇ ਉਸ ਦੀ ਜੀਭ ਦੁਆਰਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਿਲ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਉਹ 'ਨਿਰੋਲ' ਨਹੀਂ ਕਹੀਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਲੋੜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਇਹ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਦਿਲ ਐਸਾ ਨਿਰਮਲ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਝ ਗੋਚਰਾ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ "ਨਿਰੋਲ" ਹੋਵੇ। ਸੋ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਉਸਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰਮੈਲ, ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਨਿਰਮੈਲ, ਉੱਕਾ ਹੀ ਸਾਫ ਚਿਤ ਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਰਗੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਰਗਾ ਨਿਰਮਲ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਮਨ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾਈ ਕਰਕੇ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ "ਨਿਰੋਲਤਾਈ" ਡਾਢੀ ਤੋਂ ਡਾਢੀ, ਸੁਥਰੀ ਤੋਂ ਸੁਥਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਉਹ ਇਸ ਕੰਮ ਤੇ ਥਾਪੇ ਗਏ ਆਦਿ ਕਾਰਣਾਂ ਕਰਕੇ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਕਾ ਤਿਉਂ, ਆਪਣਾ ਹਉਂ ਦਾ ਕੋਈ ਰਲਾ ਨਾ ਪਾ ਕੇ ਦੇਣਹਾਰਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਙੂ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤੇ ਐਸਾ ਵਜੂਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ (ਦਸੋਂ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿਚ) ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਮੈਂ ਬੀ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਬੀ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈਂ, ਰੱਬ ਦਾ ਗਿਆਨ-ਰੱਬ ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟੇ ਦਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਸਭ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਮੀਂਹ ਸਿੱਧਾ ਸਾਰੇ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਅਵਤਾਰ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਕਿਉਂ ਉਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਵਸਦਾ ? ਕਿਉਂ ਮੈਂ ਵਿਰਵਾ ਹਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਰਵਾ ?

ਬਾਬਾ (ਗੰਭੀਰ ਧੁਨੀ ਹੋ ਕੇ)—ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਦਾ ਹੈ ਸਾਰੇ ਪਰ ਰੇਤ ਥੱਲੇ ਪਿਆਂ ਰੇਤ ਥਲਾ ਜੀਉਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਬ੍ਰਿਛ ਨਾ ਸਬਜ਼ੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਧੁੱਪ ਪਈ ਤਾਂ ਸੜਦਾ ਹੈ। ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕੱਲਰ ਵਿਚ ਤੇ ਕੋਈ ਕਾਜ ਨਹੀਂ ਸੌਰਦਾ, ਬੀ ਪਾਓ ਤਾਂ ਸੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਜਲ ਅਸਗਾਹ ਹੈ। ਹਾਂ, ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰਬਤਾਂ ਤੇ ਜੋ ਜੀਉਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਤੇ ਝਰਨਿਆਂ ਥਾਣੀਂ ਕੱਢਦੇ ਹਨ, ਲਗਾਤਾਰ ਰੌ ਜਾਰੀ ਰਖਕੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਟੋਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਰੌ ਨਾਲ ਖੇਤ, ਬਾਗ਼, ਮੱਲਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਸਦੇ ਤੇ ਜਗਤ ਵਰੋਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤਿਵੇਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਨਿੱਝਰ ਧਾਰ ਮੀਂਹ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਛਿਨ, ਹਰ ਘੜੀ ਸਾਰੇ, ਹਾਂ, ਸਾਰੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਉਸ ਦਾਤੇ ਦੇ ਦਾਨ—ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਾਪੀ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਭੀ ਟੰਕਾਰ ਉਸ ਦੀ ਵੱਜਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਅੱਗੋਂ ਧੁਨਿ ਨਹੀਂ ਉੱਠਦੀ। ਡਾਕੂ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਭੀ ਇਸ ਇਲਹਾਮ ਦੀ ਰੌ ਦਾ ਰੁਮਕਾ ਵੱਜਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦਿਲ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦੋਵੇਂ ਸਖ਼ਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕੀਹ ਸ਼ੈ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਛੁਹ ਛੁਹ ਕੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ? ਪਾਪਾਂ ਵਿਚ ਵਿਹੜੇ, ਮਾਯਾਧਾਰੀ, ਸੂਮ ਤੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਲੰਪਟ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਇਲਹਾਮ ਦਾ ਇਹ ਨਕਸ਼ਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਧਿਆਨ ਹੋਰਥੇ ਮਗਨ ਹੈ, ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਹੰਕਾਰੀ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਇਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਟਿੱਬਿਆਂ ਤੇ ਪਏ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੌਣ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਇਲਹਾਮ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦਾ ? ਰੱਬੀ ਇਲਹਾਮ, ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਮਨ ਦੇ ਮੰਡਲਾਂ ਉਤੇ ਸਦਾ ਉਤਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਲਵਾਨ ਨਿਰਾ ਉੱਥੇ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਦਿਲ ਸਾਫ ਹੈ, ਧਿਆਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵੰਨੇ ਹੈ, ਮਨ ਮੈਦਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਗੁੰਜਾਰ ਸੁਣਨ ਵਾਸਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਹੈ। ਹਾਂ, ਜੋ ਸਦਾ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਹੈ, ਸਦਾ ਆਸਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਤਾਂਘਾਂ, ਸਿੱਕਾਂ ਤੇ ਸੱਧਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਬਲੌਰ ਵਾਂਗ ਨਿਰਮਲ ਹੈ ਤੇ ਦੂਈ ਦਾ ਅਸਰ ਲੈਣੋਂ ਬਚਾਉ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਮਨ ਉਤੇ ਨਿਰੋਲ ਗਿਆਨ ਕਹੋ ਯਾ ਨਿਰੋਲ ਇਲਹਾਮ ਕਹੋ ਆਪਣਾ ਜਲ ਜਲੌ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਮੂਰਤ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਉਹ ਦਿਲ ਮੂਲੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ, ਧੁਰੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁੱਧ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਮਾਯਾ ਕੀ ਹਉਂ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕੀ[1] ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਦਿਲ ਗੁਰੂਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ। ਉਹ ਮੂਲੋਂ ਨਿਰਮਲ ਦਿਲ ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਨਿਰ-ਮਲਤਾਈ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਸਾਡੀ ਬੁੱਧਿ ਗੋਚਰਾ, ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਜੋਗ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਐਸੇ, ਮੂਲੋਂ ਨਿਰਮਲ ਅੰਦਰ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਦੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਸੁੱਚੇ, ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਰਮਲ ਅੰਦਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਅਵਤਾਰ ਦੀ।

ਸੋ ਤੁਸਾਂ ਸਮਝ ਲੀਤਾ ਹੋਊ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ—ਐਸੇ ਸੁਥਰੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਜੋ (੧) ਸੁਤੇ ਹੀ ਧੁਰੋਂ ਸੁੱਛ ਹੋਣ ਜਾਂ (੨) ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਣ। (੧) ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਹਨ ਅਵ-ਤਾਰ ਜੋ ਧੁਰੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਗੁਰੂ ਜਯੋਤੀ ਆਪ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਆਦਿਕ ਗੁਰੂ ਜਯੋਤੀ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ! (੨) ਦੂਸਰੇ ਹਨ ਭਗਤ ਜਨ। ਏਹ ਓਹ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਧਨ ਤੇ ਭਗਤੀ ਕਰ ਕਰਕੇ, ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨੂਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁੱਧ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਅੱਪੜੇ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਠੀਕ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਮਤਿ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਮਤਿ ਤੇ ਨਹੀਂ ਟੁਰਨਾ, ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੇ ਜੋ ਅਸਰ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਇਸ ਮਨ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਓਹੋ ਦਰੁਸਤ ਹੈ। ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਅੱਗੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਮੰਨਦਾ ਸਾਂ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਹਾਂ, ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਸਤਿ-ਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਮਗਰ ਟੁਰਦਾ

1. ਹੋਂਦਾ ਫੜੀਅਗੁ ਨਾਨਕ ਜਾਣੁ ॥
ਨਾ ਹਉ ਨਾ ਮੈ ਜੂਨੀ ਪਾਣੁ ॥

ਹਾਂ। ਮਨ ਦੇ ਮਗਰ ਨਾ ਟੁਰਨਾ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੇਚ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਅਵਤਾਰ ਗੁਰੂ ਯਾ ਪੈਗ਼ੰਬਰ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਪਾਬੰਦ ਹੋਣਾ ਕੈਦ ਹੈ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਰਹਿਣਾ ਮਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਤੁਹਾਡੇ ਮਤ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾਉਂ ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਬ੍ਰਹਮੋ ਸਮਝ ਲਓ।

ਬਾਬਾ—ਹੱਛਾਂ; ਵਾਹ ਵਾਹ ! ਪਰ ਮਤਾਂ ਤੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਕੀਹ ? ਮੈ ਤਾਂ ਸੱਚ ਖੋਜਣਾ ਹੈ, ਸੱਜਣਾਂ !

ਮਨ ਹੈ ਮਿਣਤੀ, ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਹੱਦ ਵਿਚ, ਇਹ ਸਰਬੱਗ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਇਸ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਰੁਚੀ ਤੇ ਅਰੁਚੀ। ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਤਾਂ ਤੋਲਣ ਜਾਚਣ ਦਾ ਬੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਨ ਦੇ ਮਗਰ ਜੋ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਸੋ ਮਨਮੁਖ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ। ਅਸੀਂ ਮਨਮੁਖ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਆਮ ਲੋਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਮਨਮੁਖ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਰਾਵਣ ਤੇ ਹਰਨਾਕਸ਼ ਬੜੇ ਪੰਡਤ ਤੇ ਪ੍ਰਬੀਨ ਸਨ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਮਗਰ ਲਗਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਤੇ ਓਹ ਮਨਮੁਖ ਸਨ। ਮਨ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਉੱਠ ਟੁਰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਕੁੰਡਾ ਹੈ ਅਕਲ ਦਾ, ਬੁੱਧੀ ਦਾ। ਜੋਖਣਾ, ਪੜਤਾਲਣਾ, ਵਿਚਾਰਨਾਂ, ਨਿਸਚੇ ਕਰਨਾ ਬੁਧਿ (ਜਾਂ ਮਤਿ) ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਸੋ ਜੋ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗੇ ਉਹ ਮਨ ਤੇ ਕੁੰਡਾ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਉਹ ਕੁਛ ਠੀਕ ਟੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਬੀ ਚਾਨਣੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਹਾਂ ਬੁੱਧੀ ਕਈ ਕਾਰਨਾ ਕਰਕੇ ਅਸਥ ਵਿਅਸਥ ਬੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਈ ਵਾਰ ਜਾਚ ਪੜਤਾਲ ਗ਼ਲਤ ਕਰ ਬੈਠਦੀ ਹੈ, ਕਦੀ ਧ੍ਰੂਵਾ ਭੁੱਲ ਵਾਲਾ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਟੁਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿੱਟੇ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਕੱਢ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਉਤੇ ਹੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ। ਜੇ ਬੁਧੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗੁਵਾਨੀ ਵਿਚ ਟੁਰੇ ਤਦ ਬੁੱਧੀ ਫੇਰ ਠੀਕ ਜਾਚਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਫੇਰ ਉਸ ਜਾਂਚ ਹੇਠ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਬੁੱਧੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗੁਵਾਨੀ ਵਿਚ ਟੁਰੇ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਹ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਅੰਦਰਲਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਰਹੇ। ਐਉਂ ਟੁਰਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੁਰਮੁਖਤਾਈ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਐਉਂ ਟੁਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਕਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਕਿਵੇਂ, ਜ਼ਰਾ ਫੇਰ ਕਹਿਣਾ !

ਬਾਬਾ—ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਰੱਬ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ :—

ਮਨ ਨੀਵਾਂ
ਮਤਿ ਉੱਚੀ
ਮਤਿ ਦਾ ਰਾਖਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ !

ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ—

ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਮਗਰ ਨਾ ਲੱਗੀਏ। ਸਾਡਾ ਮਨ ਹੈ ਮੁਤਾਣਾ, ਮੂੰਹ ਜ਼ੋਰ, ਆਖੇ ਨਾ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਤੇ ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਹੋਵੇ। ਨੀਵਾਂ ਐਉਂ ਨਾ, ਕਿ ਮੁਰਦਾ ਤੇ ਦੁਬੇਲ ਹੋਵੇ। ਨਾ ਬਈ ਸੱਜਣਾ ! ਐਉਂ ਨਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭੈ, ਜ਼ੋਰ ਦਾਬੇ ਨਾਲ ਨੀਵਾਂ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਬੀ ਸਰੀਰ ਨਰੋਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਮਨ ਹੋਵੇ ਨੀਵਾਂ, ਪਰ ਨੀਵਾਂ ਹੋਵੇ ਮਤਿ ਦੇ ਅਗੇ। ਮਤਿ ਆਖਦੇ ਹਨ ਅਕਲ ਨੂੰ, ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ। ਬੁੱਧੀ ਪੜਤਾਲਦੀ ਹੈ, ਤੋਲਦੀ ਹੈ ਮਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ, ਅਰੁਚੀ ਨੂੰ, ਪਛਾਣਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਿਸਚੇ ਕਰਕੇ ਦੱਸ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਕਿ—

ਆਹ ਤਾਂ ਹੈ ਠੀਕ ਤੇ
ਆਹ ਹੈ ਨਾ-ਠੀਕ, ਜਾਂ
ਆਹ ਹੈ ਚੰਗਾ ਤੇ
ਆਹ ਹੈ ਬੁਰਾ, ਜਾਂ
ਆਹ ਹੈ ਪੁੰਨ ਤੇ
ਆਹ ਹੈ ਪਾਪ, ਜਾਂ
ਐਸ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਸੁੱਖ ਤੇ
ਐਸ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਦੁੱਖ।

ਸੋ ਜਦ ਮਨ ਮੱਤ ਦੀ ਅਗੁਵਾਨੀ ਵਿਚ ਟੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਸ਼ੂ-ਪੁਣਾ ਛੱਡਕੇ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਨਿਰਾ ਮਨ ਦੇ ਮਗਰ ਟੁਰੇ ਤਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨ ਮੱਤ ਅਗੇ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਟੁਰੇ, ਮੱਤਿ ਦੇ ਕੀਤੇ ਫੈਸਲੇ ਮੂਜਬ ਟੁਰੇ ਤਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਸੁਖ। ਪਰ ਇਹ ਕੰਮ ਐਉਂ ਸਮਝ ਕੇ ਕਰਨਾ ਕਿ ਅਸਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਮੇਲਕੇ ਉਚਿਆਂ ਕਰਨਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਭੈ ਹੇਠ ਲਾ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਰੋਗੀ ਬਨਾਉਣਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਚਾਨਣੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਾਥੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਦਾਨਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਵਾਕਫ਼ੀ (ਗਯਾਨ) ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਮਾਂਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਰੱਬ ਜੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਚਾਨਣੀ ਹੋ ਕੇ ਸੱਚ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਟੁਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ : ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਟੋਰੇ ਮੱਤਿ ਨੂੰ ਤਦ ਭੁੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਫੇਰ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਦੇਉਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮਨ ਮੁੱਖ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੁੱਖ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਯਾ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਹੀਏ ਮੂੰਹ (ਰੁਖ਼) ਆਪਣੇ ਮਨ ਵੱਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਵੱਲ ਹੈ, ਰੱਬ ਵੱਲ ਹੈ।

ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਵੱਲ ਮੁੱਖ ਦੀ ਵਿਉਂਤਰ ਐਉਂ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਉਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਕੁੰਡਾ ਭਾਲਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਲੱਭਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਗਿਆਸੂ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਅਜੇ ਰੱਬੀ ਅਵਾਜ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਝ ਜੋਗ ਗਿਆਨ ਮਨੁੱਖੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਡਾਢੇ ਨਿਰੋਲ ਨਿਰਮਲ ਆਤਮੇ ਵਿਚ ਰੱਬ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਜਗਿਆਸਾ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਕਹੋ ਸਿਖ ਆਪਣੀ ਮਤਿ ਨੂੰ ਜਾ

ਬੱਧੀ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤ ਵਿਚ ਟੋਰਦਾ ਹੈ. ਸੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਤੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਟਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗਰਮੁਖ ਆਖਦ ਹਾਂ।

ਗੁਰਮੁਖ ਉਹ ਜਗਿਆਸੂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਹੈ ਆਪਣੀ ਮਤਿ ਦੇ ਅੱਗੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਮਤਿ ਟੁਰਦੀ ਹੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਤੇ ਰਾਖੀ ਵਿਚ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੇ ਉਹ ਗਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਟਰ ਕੇ ਆਪਾ ਸਾਫ ਕਰ ਲਵੇ। ਐਉਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਤਿ ਨੂੰ ਗੁਰ ਦੀ ਮਤਿ ਦੇ ਤਾਬਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ੋ ਗੁਰਮਤਿ ਉਸਦੀ ਮਤਿ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਰਹਿਬਰ। ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਗੁਰਮੁਖ ਉਸ ਨੂੰ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਐਉਂ ਟੁਰਦਾ ਟੁਰਦਾ ਮਕੰਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਆਤਮਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਉਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਗਿਆਨ ਸੂਰਜ ਵਾਂਙੂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮਤਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਚਾਨਣਾ ਚਰਾਗ਼ ਹੋ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਹੁਰੀ ਮਨ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੰਗੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਰੋਆਂ ਤੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦਾ ਜਲਾਲ ਹੀ ਜਲਾਲ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪਏ ਚਮਕਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਐਉਂ ਹੋ ਕੇ ਜੋ ਹੁਣ ਸਿੱਧਾ ਵਾਹਿਗਰੂ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਪਿਆ ਹੈ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਸੁਤੰਤਰ, ਤੇ ਉਹ ਹੈ ਉੱਜਲ। ਸੋ ਤੂੰ ਸੋਚ ਲੈ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਤਿ ਦਾ ਦਬੇਲ ਹੋਊ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਤਿ ਉੱਜਲ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਊ ਅਤੇ ਗਯਾਨ ਦਾ ਆਪ ਭੰਡਾਰ ਦਾਤਾ ਹੋ ਜਾਊ।

ਸੋ ਸੱਜਨਾਂ! ਤੇਰੇ ਮਤ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਪਰ, ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਤੂੰ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਐਉਂ ਹੈ ਮੇਰੀ ਮੂਰਖ ਦੀ ਜਾਚੇ:—

ਮਨ ਨਿਰਬਲ ਹੈ,
ਮਨ ਮੁਹਤਾਜਾ ਹੈ,
ਮਨ ਹੱਦ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਹੈ।

ਮਨ ਪਾਪਾਂ ਤੇ ਮੋਹ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਬੇਵਸਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਦਾਚਾਰ ਵਿਚ ਬੱਝ ਸਕੇ ਯਾ ਕਿ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਟੋਰ ਸਕੇ। ਇਹ ਰੱਬ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਉਤੇ ਟਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਤੇ ਇਹ ਮਤਿ ਯਾ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਕੁੰਡੇ ਵਿਚ ਚਾਹੀਏ। ਮਤਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤਿ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਟੁਰਨੀ ਚਾਹੀਏ। ਤੇ ਗੁਰੂ ਹੋਵੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤਿ ਤੇ ਚਾਨਣੇ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਲੈਣ ਹਾਰਾ ਅਤੇ ਨਿਰੋਲ ਦੇਣ ਹਾਰਾ। ਐਉਂ ਜਦ ਅੰਦਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਰੋਂ ਪੈਣ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਫੇਰ ਉਸ ਦੀ ਕਰਨੀ ਕਹਿਣੀ ਉੱਚੀ ਤੇ ਸੁਖਦਾਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਫਿਰ ਆਪ ਹੋਵੇਗਾ ਗਯਾਨ ਦਾ ਅਨਭਵੀ, ਰਸੀਆ ਤੇ ਦਾਤਾ। ਜੋ ਮਨ ਦੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਨੂੰ ਲੋੜਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਅੱਗੋਂ ਵਿਚਾਰ ਤੂੰ ਕਰ ਲੈ।

ਮੁਸਾਫ਼ਰ (ਠੰਡਾ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ)—ਕੀ ਆਖਾਂ ਬਾਬਾ! ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਫਿਰਿਆ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਬੜੇ ਪੰਡਤਾਂ; ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ; ਤਿਆ-ਗੀਆਂ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਆਗੂਆਂ ਪਾਸ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਪਰ ਜੋ ਰਸ ਤੇਰੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਸਹੁੰ ਹੈ ਓਸੇ ਰੱਬ ਦੀ, ਜਿਨ੍ਹ ਤੈਨੂੰ ਸਾਜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜੋ ਸੁਆਦ ਐਥੇ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਮੇਰਾ ਇਕ ਸੰਸਾ ਦੂਰ ਕਰ।

ਬਾਬਾ—ਗੁਰੂ ਦੂਰ ਕਰੇ! ਦੱਸ ਸੱਜਣਾ!

ਮੁਸਾਫ਼ਰ—ਗੁਰੂ ਨੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ 'ਦਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ' ਸਮਝ ਦੇ ਹੋ, ਰੱਬ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਿਰਮਲ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਿਰੋਲ ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਫਰਕ ਐਨਾਂ ਪਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਅਨਭਵ ਕੀਤਾ, ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਆਪ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਉਚਾਰਿਆ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਖਦੇ ਹੋ। ਇਹ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਿਰੋਲ ਆਤਮ ਅਨੁਭਵਤਾ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਨਿਰੋਲਤਾ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਕਮਾਲਤਾਈ, ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਉਚਿਆਈ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਬੀ ਮਹਾਨ ਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਮਝਦੇ ਹੋ, ਸੋ ਮੁਬਾਰਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਬੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਆਪ ਕਾਇਲ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ "ਨਿਰੋਲ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ" ਹੈ। ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਨਿਰੋਲ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਸ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ, ਜੋ ਸਿਖਯਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਅਸਾਂ ਟੁਰਨਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਟੁਰੀਏ, ਗੁਰੂ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਸਿਖਯਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇ ਦਿੱਤੀ; ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ. ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਟੁਰੀਏ ਉਸ ਸਿਖਯਾ ਦੇ ਮਗਰ, ਪਰ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਸਿਖਯਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਤੁਸਾਡਾ "ਸ਼ਖਸੀ ਨੇਹੁ" 'ਜ਼ਾਤੀ ਪਿਆਰ' ਕਿਉਂ ਹੈ?

ਬਾਬਾ—ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਕੁਛ ਪਹਿਲੇ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਵਧੇਰੇ ਸਮਝਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਫੇਰ ਕੁਛ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ।

ਗੁਰੂ ਕੇਵਲ ਸਿਖਯਾ ਦਾਤਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਪਾਂਧਾ ਪਹਾੜੇ ਪੜ੍ਹਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਧੂ ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਨ ਸਿਖਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਪੰਡਤ ਅਰਥ ਸਿਖਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਯਾ ਕਿਸੇ ਦਾਨੇ ਕੋਲ ਜਾਓ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਉਂ ਟੁਰੋ ਤਾਂ ਸੁਖ ਹੈ, ਐਉਂ ਦੁਖ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਛ ਤਾਂ ਹੈ ਸਿਖਯਾ, ਪਰ 'ਗੁਰੂ' ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਯਾ "ਗੁਰ ਅਵਤਾਰ" ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਕੇਵਲ ਸਿਖਯਾ ਦਾਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ੈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਸ਼ੈ ਜੇ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਹੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਹਲ ਖੁਹਲ ਦੱਸਣਾ, ਉਸਦਾ ਪਰਵੇਸ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰਾ ਸਕੇਗਾ,

ਖਿਆਲ ਭਾਵੇਂ ਬਣਾ ਸਕੇ । ਉਸ ਦਾਤ ਦਾ ਨਾਮ ਦਾਤੇ ਨੇ 'ਜੀਅਦਾਨ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਐਉਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ :—

ਜੀਅਦਾਨੁ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨਿ
ਹਰਿ ਸਿਉ ਲੈਨਿ ਮਿਲਾਏ ॥ ੨ ॥

"ਜੀਅਦਾਨ" ਦੇ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਸਾਡੇ ਮੁਰਦੇ ਅੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉੱਚਾ ਜੀਵਨ ਲਾ ਦੇਣਾ "ਜੀਅਦਾਨ" ਦੇਣਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾਤੇ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮਿਲਾਪ ਕਰਾ ਦੇਣਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਕੰਮ ਹੈ ਇਹ ਤੇ ਇਹ ਹੈ ਉਹ ਸਰਬੰਸ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸਾਂ ਆਖਿਆ ਸੀ— "ਸ਼ਖਸੀ ਨੇਹੁ" ਤੇ "ਜ਼ਾਤੀ ਪਿਆਰ" । ਗੁਰੂ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:—

ਤੈ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਬਾਤ ਜਿ ਆਖੈ ਕਹੁ
ਨਾਨਕ ਕਿਆ ਦੀਜੈ ॥ ਸੀਸੁ ਵਢੇ ਕਰਿ
ਬੈਸਣੁ ਦੀਜੈ ਵਿਣੁ ਸਿਰ ਸੇਵ ਕਰੀਜੈ ॥

ਇਸ ਦੀ ਵੀਚਾਰ:—

"ਤੈ ਸਾਹਿਬ" ਨਾਲ ਹੈ ਨੇਹੁੰ[1], ਇਹ ਹੈ ਸਾਡਾ ਮਨੋਰਥ । ਉਹ ਸਾਹਿਬ ਸਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਓਪਰਾ, ਸਾਡੇ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਕੋਈ ਵਿਛੋੜਾ, ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਮੁਰਾਦ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੇ । ਇਹ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਨਾ ਲੁੜੀਂਦੀ ਗੱਲ, ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਜਿਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ "ਮੁੱਖ ਗੱਲ" । ਹੁਣ ਉਸ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵਾਰਤਾ, ਗੁਣ, ਮਹਿਮਾ ਆ ਕੇ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੇ ਕੋਈ ਐਤਨਾ ਉਪਕਾਰ ਬੀ ਕਰੇ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਗੁਣ, ਕੋਈ ਕਥਾ ਆ ਕੇ ਸੁਣਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਏਨਾ ਸ਼ੁਕਰ ਮੰਨੀਏਂ ਕਿ ਆਪਨਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਦੇਵੀਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਧੜ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੀਏ । ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਗੁਣ ਬੜਾ ਜਾਣੀਏ । ਸੋਚੋ, ਜੇ ਕੋਈ ਬਾਤ ਹੀ ਸੁਣਾਵੇ ਤਾਂ ਐਨੇ ਆਦਰ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਮਿਲਾਪ ਹੀ ਕਰਾ ਦੇਵੇ ਉਸ ਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਜਾਣਨਾ ਲੋੜੀਏ, ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚ ਲਵੋ । ਸੋ ਇਹ ਕੀਤਾ ਜਾਣਨਾ, ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਾਤੀ ਨੇਹੁੰ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਦੱਸੋ, ਐਉਂ ਜ਼ਾਤੀ ਨੇਹੁੰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ? ਜੋ ਮੱਤ ਦੇਵੇ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਸਦਾ ਕਰੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੱਤ ਬੀ ਦੇਵੇ, ਕੀਰਤਿ ਮਹਿਮਾਂ ਬੀ ਸੁਣਾਵੇ, ਮੁਰਦੇ ਜਿਵਾਲ ਬੀ ਦੇਵੇ, ਮਿਲਾਪ ਬੀ ਕਰਾ ਦੇਵੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਜੋਗ ਹੋ ਜਾਈਏ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਨ ਆਪ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਪੁੱਜ ਜਾਣ, ਤਦ ਦੱਸੋ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ 'ਨਿਜ ਦਾ ਪਿਆਰ' ਨਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸ ਨਾਲ ਪਵੇ ? ਇਹ ਹੈ ਸਾਡਾ ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨਾਲ ਨਿਜ ਦਾ ਸਨਬੰਧ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਆਖਸੋ ?

ਮੁਸਾਫਰ— ਜ਼ਾਤੀ ਤਅੱਲਕ ।

ਬਾਬਾ—ਜ਼ਾਤੀ ਤਅੱਲਕ, ਜ਼ਾਤੀ ਤਅੱਲਕ, ਹੈਂ ? ਅਪਣੱਤ । ਸਾਰੀ ਅਪਣੱਤ ।

ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵੱਸੇ, ਸਾਡੇ ਵਾਂਗੂੰ ਵਿਆਹ ਕੀਤੇ, ਪਰਵਾਰੀ ਹੋਏ, ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਬੋਲੇ, ਰੱਬੀ ਭੇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ (ਜੋ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਤਦੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ) ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਰਦਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਹੋਏ । ਸਾਡੀਆਂ ਮੂਰਖਤਾਈਆਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਦਰਦੀ ਹੋਏ, ਸਾਡੀ ਪੀੜ ਦੀ ਝਰਨਾਟ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛਿੜੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਪੀੜ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕੀਤੀ । ਆਪ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਸਿਮਰਨ ਰਸ ਵਿਚ ਮਗਨ ਸਨ ਪਰ ਫੇਰ ਸਾਡੇ ਦੁਖਾਂ ਤੇ ਪੀੜਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਤੇ ਤ੍ਰੁੱਠੇ । ਜੇ ਕੋਈ ਦਿਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਵਲਿੱਖਾਂ ਚੀਰ ਕੇ ਅੱਪੜੇ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਲਾਡਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਨ ਰੱਖੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਦਿਲੀ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਤੇ ਉੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਮਦ ਵਿਚ ਫਿਟਕਾਰਕੇ ਪਰੇ ਨਹੀਂ ਸੁੱਟਿਆ । ਸਾਡੇ ਅਗਿਆਨ, ਥੋੜੇ ਗਿਆਨ, ਸਾਡੀਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜਾਂ, ਪਿਆਰਾਂ, ਲਾਡਾਂ, ਸਾਡੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨਾਲ ਦਰਦੀ ਹੋਏ, ਦਰਦ ਵੰਡਾਏ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵੱਲ ਤੱਕੋ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨਭਉ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਪਾ ਸਕੀਏ ।

ਦੇਖੋ ! ਇਕ ਅੰਨ੍ਹੀ ਗ਼ਰੀਬ ਕੰਗਲੀ ਬੁੱਢੀ ਮਰਨਾਊ ਆਪ ਕੱਤ ਉਣਾਕੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਚੋਲਾ ਸੀਉਂਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਤੜਫਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਪਹਿਨੇ । ਆਪ ਆ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ । ਦੱਸੋ ਗੁਰੂ ਐਨੀ ਦੂਰ ਕਿਉਂ ਜਾਵੇ । ਇਕ ਖੁਰਦਰੇ ਝੱਗੇ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ? ਇਕ ਗ਼ਰੀਬ ਕੰਗਲੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਤ੍ਰੈ ਸੌ ਮੀਲ ਦੇ ਸਫਰ ਦਾ ਕੋਈ ਕਿਉਂ ਦੁੱਖ ਉਠਾਵੇ ? ਪਰ ਇਹ ਦੂਰੰਦੇਸ਼ੀ ਗਰੂ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਉਸ ਦੇ ਦਮਕਾਂ ਵਾਲੇ ਮਨ ਉਤੇ ਉਸ ਝੀਣੀ ਨਿਤਾਣੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਧੁਨਿ ਟੰਕਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ 'ਅਪਣੱਤਾਂ ਵਾਲਾ ਸਾਈਂ', ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ 'ਜ਼ਾਤੀ ਤਅੱਲਕ' ਹਾਂ ! ਉਹ ਜ਼ਾਤੀ ਤਅੱਲਕਾਂ ਵਾਲਾ ਦਾਤਾ ਪੰਜਾਬੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਪੱੜਦਾ ਹੈ । ਆਪ ਮਾਈ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਕੁੜਤਾ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਪਹਿਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਮਾਈ ਹੱਥ ਲਾ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, "ਮੇਰਾ ਤੁੰਬਿਆ, ਮੇਰਾ ਕੱਤਿਆ, ਮੇਰਾ ਸੀਤਾ ਕੁੜਤਾ, ਹਾਂ ਮਸਾਂ ਮਸਾ ਸੀਤਾ ਜਾਮਾਂ, ਉਸ ਅਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਨੇ ਪਹਿਨਿਆਂ ਤੇ ਪਹਿਨ ਕੇ ਗਦਗਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ" । ਹਾਂ, ਮਾਈ ਖਿੜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਖੇੜੇ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਕਪਾਟ ਖੁਲ੍ਹਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੀਅਦਾਨ ਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਗੁਰੂ ਵਿਚ 'ਅਪਣੱਤ' ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰੇਗੀ ? ਅਜ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿ ਕੇ ਤੇ ਆਪ ਸੁਣ ਕੇ ਕੀਕੂੰ ਨਾ ਓਸ ਅਪਣੱਤ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਖਾਵਾਂਗਾ ?

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਪਰਵਾਨਾ ਜਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ । ਓਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕਤਲ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸੱਦਾ ਹੈ । ਸੀਸ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ । ਇਕ ਜਗਤ ਕਸ਼ਟ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਸਨੇਹਾ ਘੱਲਿਆ ਹੈ

---

1. ਨੇਹੁੰ=ਪਿਆਰ ।

ਕਿ ਤੂੰ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਵਿਚ ਨਾ ਦਖਲ ਦੇਹ, ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਹੈ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: ਅਸੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਹਾਂ। ਕਾਜ਼ੀ ਕਹਿਦੇ ਹਨ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰੋ, ਮੁਰੀਦ ਆਪੇ ਫੇਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਏਹੋ ਮਨਸੂਬੇ ਹਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਆਪੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਉਂ ਅਨੰਦਪੁਰੋਂ ਸਿੱਧੇ ਦਿੱਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਦੇ ? ਆਪ ਅਨੰਦ ਪੁਰੋਂ ਟੁਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਸਤੇ ਪੈ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਆਗਰੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਧਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਆਗਰੇ ਹੋ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਗੇ। ਆਗਰੇ ਕੀ ਹੈ ? ਕੋਈ ਭੇਤ ਭਰਾ ਉੱਥੇ ਹੈ ? ਕੋਈ ਸੰਗਾਰਕ ਕੰਮ ਹੈ ? ਨਹੀਂ। ਕਿਆ ਕੋਈ ਬੇਟਾ ਉੱਥੇ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਗ ਵੰਡ ਲਣਾ ਹੈ ? ਨਹੀਂ ! ਫਿਰ ਕੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਔਕੜ ਵੇਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ? ਉੱਥੇ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਆਈ ਮਾਈ ਦਾ ਸਰੀਰ ਅੰਤਮ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋਚ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪਛਾਨਣ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਅੰਤਲੇ ਸਫਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਣਗੇ, ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਉਸ ਗਰੀਬ ਬਿਰਧ ਤੇ ਨਿਰਧਨ ਮਾਈ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਓਥੇ ਹੁਣ ਤਕ 'ਮਾਈ ਥਾਨ' ਨਾਮੇ ਗੁਰ-ਦਵਾਰਾ ਹੈ। ਉਸ ਸੱਧਰ ਭਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜੀਅਦਾਨ ਦੇਕੇ, ਰੱਬੀ ਰੌ ਨਾਲ ਚਮਕਾ ਕੇ ਆਪ ਫੇਰ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ[1]। ਦੱਸੋ ਇੱਡੇ ਇਨਸਾਨੀ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਕੇ ਅਪਣੱਤ ਦੇ ਵਰਤਾਵੇ ਕਰਨੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀਤੇ ਡਿੱਠੇ ਹਨ ? ਦੱਸੋਂ ਇਹ ਵਰਤਾਵੇ ਕਿਉਂ ਅਪਣੱਤ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਦਿੱਲੀ ਕਿਉਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ? ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮਹੀਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਖਾਸ ਸਖਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾਉ-ਣਗੇ ਕਿ ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਗ਼ਲਤ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਸਮਝਣਾ ਨਹੀਂ, ਉਲਟਾ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹਣ ਤੇ ਕਤਲ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸ਼ੀਸ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸੀਸ ਦੇਣ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਭਾਰ ਹਰਨਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੀਸ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸਹਿ ਸੁਭਾ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਪਰਜਾ ਤੇ ਇਹ ਪੈਣਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੇ ਜੀਉ ਉੱਠਣਾ ਹੈ। ਦੱਸੋ ਇਹ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪਜਾਰ, ਮਾਨੁੱਖੀ ਵਲਵਲਿਆਂ ਲੋੜਾਂ ਤੇ ਪੀੜਾਂ ਨਾਲ, ਕੀ ਕਿਹਾ ਸਾਨੇ—ਜ਼ਾਤੀ ਤਅੱਲਕਾਤ—ਕਿੰਨੇ ਅਮੁੱਲਵੇਂ ਹਨ ?

ਇਕ ਆਦਮੀ ਇਕ ਡਾਢੇ ਜਰਵਾਣੇ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਨਾਮ ਦਾ ਰਸੀਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਵੀ ਦੁਖੀਏ ਉਥੇ ਕੈਦ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਨਾਮ ਦਾ ਰਸੀਆ ਉਸ ਕੈਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਤਰਸਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਕਿਵੇਂ ਅੱਪ-ੜਨ ? ਇਨਸਾਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦੀ ਝਰਨਾਟ ਨਾਲ ਪੰਘਰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦਿਆਲ ਆਪ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਕੇ ਵਿਕ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਉਹ ਜਰਵਾਣੇ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਤੇ ਐਉਂ ਉਸ ਦੁਖੀ ਤਰਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਜਾ ਠੰਢ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਪਣੱਤਾਂ ਦਾ ਸਾਈਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਹਾਇ ਕਸ਼ਟ ? ਕਿ ਆਪ ਵਿਕ ਕੇ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਹਾਇ ਕਸ਼ਟ ! ਮੇਂ ਕੰਗਲੇ ਕੀਰ ਦੀ ਖਾਤਰ ਦਾਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਕਾ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਦੇਖੋ ਸਾਂਈ ਦੇ ਰੰਗ ! ਓਥੇ ਸਭ ਤਲਾ, ਖੂਹ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਜਰਵਾਣਾ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੁਖ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਉਸਨੂੰ ਸੋਝੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ : ਉਹ ਨਾਮ ਜਪਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦੀ, ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ, ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ 'ਆਪ ਵਿਕ ਗਿਆ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ', ਉਸ ਕੈਦ ਪਏ ਪਿਆਰ ਦੀ ਝਰਨਾਟ ਵਾਲੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ, ਜੀਅਦਾਨ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਵਸਲ ਕਰਾਕੇ ਅੱਗੇ ਟਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਲ ਉਸ ਅਪਣੱਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਪੰਘਰਦਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮਾ ਧਾਰਕੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵਰਤੀ ਹੈ ? ਕੀ ਅੱਗੋਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਅਪਣੱਤ ਦਾ ਵਲਵਲਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉੱਠ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚੰਬੜ ਜਾਂਦਾ ?

(ਮੁਸਾਫਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਬਾਬੇ ਹਰੀਂ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਕਹੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ) ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਏ ਜੀ ਇਕ ਖਾਸ ਸਾਫ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਛਕਦੇ ਹੁੰਦੇ, ਅਜ ਜਦ ਸੈਰ ਚੜ੍ਹੇ ਹਨ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹਨ, ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ, ਜੰਗਲ ਫਿਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਮੁੜਦੇ। ਡੇਢ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਘਰ ਉਡੀਕ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਚਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਇਕ ਮਾਈ ਹੈ, ਭੋਲੀ ਨਿਰਛਲ, ਸਾਫ ਸਰਲ ਦਿਲ ਵਾਲੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਜਸ ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਸਤਿ-ਸੰਗਣ ਨੇ ਸੁਣਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਕੱਲੀ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਪਰਵਾਰ ਜਾਂਦਾ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੇ ਆਤਮਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿੱਕ ਭਰੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਨ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਝਲਕਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤਰ ਜਾਵਾਂ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੀ ਤਾਂਘ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਛਾਹ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰੋਟੀ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਪਕਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਖਿਆਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣਗੇ। ਰੋਟੀ ਪਕਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਅੰਤ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਦੇ ਖਾ ਲੈਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਰੋਟੀ ਆਪ ਖਾ ਛੱਡਦੀ ਹੈ। ਹਾਇ ! ਬੇਅਦਬੀ, ਪਰ ਕੀ ਕਰੇ ? ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ : ਕੱਲ ਇਹ ਰੋਟੀ ਗੁਰੂ ਲਈ ਪਕਾ ਕੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਖਾਵਾਂਗੀ, ਜਾਂ ਮੈਂ ਪਕਾਵਾਂਗੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਚੌਂਕੇ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੱਥ ਮੱਲੋ ਮੱਲੀ ਪਕਾਉਂਦੇ ਤੇ ਮਨ 'ਗੁਰੂ' 'ਗੁਰੂ' ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਰੋਟੀ ਲੈ ਕੇ ਸੜਕ ਤੇ ਜਾ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਦਿਨ ਬੀਤਦੇ ਗਏ, ਪਰ ਰੋਜ਼ ਉਹ ਰੱਖੀ ਰੰਗਾਂ ਵਾਲੀ ਰੋਟੀ ਪੱਕਦੀ

---

1. ਤਵਾ: ਖ: ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਈ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਕੇ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਆਏ, ਜਿਥੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਹੋਈ। ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਈ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰਕੇ ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆਪ ਪੁੱਜੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਵਿਚ, ਜੋ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਗ਼ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖੀ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਰਹੀ। ਕਦੇ ਰੋਟੀ ਛੱਬੀ ਵਿਚ ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਾਈ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਖਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਸਮਾਂ ਲੱਭ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਲੈ ਘੜੀਆਂ ਸੜਕ ਤੇ ਖੜੀ ਉਡੀਕਾਂ ਕਰਦੀ ਅੰਤ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਘਰ ਮੁੜ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਅੱਜ ਫੇਰ ਓਹੋ ਰੋਟੀ ਪੱਕੀ। ਉਸ ਰੋਟੀ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋ ਤੇ ਉਸ ਦਰਦ ਦਿਲ ਦੀ ਸੋਇ ਉਸ ਤ੍ਰਿਲੋਕੀ ਦੇ ਨਾਥ ਨੂੰ ਧੂਈ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰੋਟੀ ਪਕਾ ਕੇ ਮਾਈ ਸੜਕ ਤੇ ਖੜੋਤੀ ਹੈ, ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਹੈ ਅੱਜ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਉਡੀਕ ਰੂਪ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਦੁਪਹਿਰਾਂ ਆ ਢੁਕੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਬੰਦ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਕਿਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਕੋਈ ਹੱਥੋਂ ਰੋਟੀ ਖਿਚ ਰਿਹਾ ਤੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ,—

"ਹਾਇ ਮੈਂ ਭੁੱਖਾ ਹਾਂ
ਦੀਬੀ ! ਛੇਤੀ ਦੇਹ ਰੋਟੀ॥"

ਘੋੜੇ ਦਿਆਂ ਰਾਸਾਂ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਧੋਤੇ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਸੁੱਛ ਕਮਰੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇ, ਉਥੇ ਹੀ ਜੋੜੇ ਪਹਿਰੇ ਖੜੇ ਹਨ ਤੇ ਮਾਈ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਨੈਣ ਖੁਲ੍ਹਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਸੂਖਮ ਸਰੀਰ ਵਾਲੀ ਮਾਈ ਕੀ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਜਿਹੀ ਨਿਮਾਣੀ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਈ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਧਰਿਆ, ਆਖਿਆ 'ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ;' ਦੇਖੋ ਜੀਅਦਾਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਬੀਬੀ ਦੇ ਲੂਆਂ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਰੌ ਫਿਰ ਗਈ, ਸਾਈਂ, ਰੱਬ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਭਾਸ ਆਇਆ। ਤਾਰਨ ਹਾਰ ਤਾਰ ਕੇ ਮੁੜ ਪਏ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਰੋਟੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ। ਜਦ ਸੈਰ ਵਿਚ ਦੇਹੁੰ ਵੱਡਾ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕ ਲਓ, ਨਾਲ ਆਂਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਮਿੱਠੀ ਜੇਹੀ ਤੀਊੜੀ ਪਾ ਕੇ ਬੋਲੇ: ਰਾਸਾਂ ਵਾਲੇ ਮੈਲੇ ਹੱਥ, ਐਥੇ ਰੋਟੀ ? ਸੇਵਕ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਕੱਲ ਆਪ ਨੇ ਏਸੇ ਹਾਲ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਅਸਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿਤੇ ਭੁੱਖ ਦੀ ਖੇਚਲ ਅਜ ਭੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਨਾਲ ਲੈ ਆਏ ਸਾਂ। ਅਪਣੱਤਾਂ ਦੇ ਸਾਈਂ ਬੋਲੇ:—

"ਉਸ ਰੋਟੀ ਦੀ ਰੀਸ ਕਰਦੇ ਹੋ ? ਉਹ ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨਾਟ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਲੱਭਦੀ ਹੈ। ਕੱਲ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਤਮਾ ਦੀ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਲਈ ਭੁੱਖ' ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹ ਬੋਲੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਭੁੱਖਾ ਸਾਂ, ਪਰ 'ਪਿਆਰ ਰੋਟੀ' ਦਾ, ਮੈਂ ਰੱਜਿਆ, ਪਰ 'ਪਿਆਰ ਰੋਟੀ' ਨਾਲ"। ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਨੈਣ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਇਕ ਰੱਬੀ ਜਲਾਲ ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਚਮਕਦਾ ਰਿਹਾ।

ਸੋਚ ਸੱਜਣਾ ! ਇਕ ਮਾਈ ਦੀ ਦਿਲੀ ਤੜਪ ਉਤੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਰੂਹਾਨੀ ਤੇਜ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਾਲਾ ਉੱਚਾ ਗੁਰੂ ਕਿਵੇਂ ਪਸੀਜਿਆਂ ? ਕੀ ਹਰ ਇਨਸਾਨੀ ਦਿਲ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦਾ ? ਕੀਹ ਹਰ ਖਿੱਚ ਲਈ ਉਹ ਧਾ ਕੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਡੁੱਲ੍ਹਵਾਂ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦਾ ? ਕੀ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਾਂ, ਪਿਉ, ਭਰਾ, ਭੈਣ ਸਭ ਤੋਂ ਓਪਰੇ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਣੱਤ ਓਪਰੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਝਰਨਾਟ ਅੱਗੇ ਝਰਨ ਝਰਨ ਕਰਕੇ ਪੰਘਰ ਤੇ ਤ੍ਰਠ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ? ਫਿਰ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ, ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਨਾਲ ?

ਜੇਠ ਹਾੜ ਦੀ ਕੜਕਦੀ ਧੁੱਪ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਡਰੋਲੀ ਪਿੰਡ ਆਪਣੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਰੂਪ ਸਾਲੀ ਦੇ ਘਰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ। ਬੀਬੀ ਦਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਪੱਖਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕੜਕਦੀ ਦੁਪਿਹਰੇ ਕਈ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ ਪਰ ਇਕ ਬਨ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪਿਤਾ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਜਦ ਅੰਨ ਛਕਣ ਲਗੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੂਨ੍ਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਿਛ ਨਾਲੋਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਬੰਨ੍ਹ ਰੱਖਿਆ ਸੀ; ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਾਣੀ ਅਤਿ ਠੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਿਆਰ-ਭਰੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਸਿੱਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ? ਕਿ ਇਹ ਪਾਣੀ ਐਸਾ ਠੰਡਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿ-ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪੀਣ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਿਆਲ ਦਿਲੋਂ ਲੰਘਣਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਤ੍ਰੋਂ ਉਚਾਟ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ, ਨੈਣ ਛਮਾਂ ਛਮ ਬਰਸਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਇਕ ਸਿੱਕ ਅਰਦਾਸ ਬਣਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੋ ਟੁਰੀ ਕਿ ਇਹ ਜਲ ਸਤਿਗੁਰ ਹੀ ਛਕਣ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਛਕਣ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਘੜੀ, ਦੋ, ਚਾਰ ਪੰਜ ਬੀਤ ਗਈਆਂ, ਇਸੇ ਸਿੱਕ ਵਿਚ ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ, ਪਰ ਖਿੱਚ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਭਰੇ ਬੈਠੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਦਿਲਾਂ ਦਾ ਵਾਲੀ ਸਿਰਪੱਟ ਘੋੜਾ ਸੱਟੀ ਆ ਪਹੁੰਚਾ। ਦੇਖੋ ਉਹ ਠੰਡਾ ਕਮਰਾ ਉਹ ਅਰਾਮ ਛੱਡਕੇ, ਉਸ ਸੜਦੀ ਹਾੜ ਦੀ ਦੁਪਹਿਰੇ ਚਾਰ ਘੁੱਟ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ, ਨਹੀਂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਕ ਪੂਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਕਿਵੇਂ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ, ਜੋ ਇਨਸਾਨੀ ਦਿਲ ਨੇ ਇਕ ਪਿਆਰ ਦੀ ਝਰਨਾਟ ਖਾਧੀ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਚਾਰ ਘੁੱਟ ਪਾਣੀ ਅਰਪਨ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਧੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਅਪਣੱਤਾਂ ਦਾ ਸਾਈਂ ਉਸ ਝਰਨਾਟ ਨੂੰ ਭੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਖ ਆਰਾਮ ਛੱਡ ਕੇ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਤੇ ਬੇਤਾਬ ਹੋ ਰਹੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਭੇਟ ਕਬੂਲਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਦੀ ਲੈ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੁਖ ਤ੍ਰੇਹ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਤੇ ਅੰਨ ਛਕਾਉਂਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਜੀਅਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਵਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਟੁੱਟ ਲੰਗਰ ਚਲੇਗਾ, ਜੋ ਲੰਘਰ ਕਿ ਅੱਜ ਤਕ ਜਾਰੀ ਹੈ[1]।

ਸੱਜਣਾ ! ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਸਮਾਚਾਰਾ ਸੁਣਾਵਾਂ ? ਸਾਡੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਐਸੇ ਵਾਕਿਆਤ ਕਈ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਹਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨਸ਼ਾਨੀ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਜਿੰਨੀ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਸੁਣੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿੰਨੀ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਬਾਹੁੜੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਐਨੀ ਅਪਣੱਤ ਦੇ ਭਾਵ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਅਪਨੱਤ ਪਾਏ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਅਪਣੱਤ, ਜੋ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਈ, ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੇ

1. ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਹੈ।

ਆਉਣ ਦਾ ਭੀ ਇਹੋ ਸਬੱਬ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਗਤ ਦਾ ਦੁਖ ਦੇਖਕੇ ਤਰਸ ਆਇਆ ਤੇ ਏਥੇ ਆਕੇ ਉਪਦੇਸ਼, ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਜੀਅਦਾਨ ਦਾ ਜੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਮੁਸਾਫਰ (ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਭਰ ਕੇ)— ਇਹ ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਤੇ ਵਾਕਿਆਤ ਬੜੇ ਅਚਰਜ ਹਨ, ਦਿਲ ਨੂੰ ਬੜਾ ਖਿਚਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਜ਼ਾਤੀ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਪਰਜਾ ਦੀ ਰਖਯਾ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਦੇਣੇ, ਪੁਤ੍ਰ ਬਲੀਦਾਨ ਕਰਨੇ, ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਲੁਟਾ ਦੇਣੇ ਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰ ਦੇਣ ਦੇ ਹਾਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਸੁਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਬੀ ਇਨਸਾਨ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕਮਾਲ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਵਾਕੇ ਹੈਨ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਐਸੇ ਉਪਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਪਿਆਰ ਫੁਟ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪ ਹੁਣ ਖਿੱਚ ਵੱਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹੋਰ ਰਿਣੀ ਹੋਵਾਂ ਜੇ 'ਜੀਅਦਾਨ' ਦਾ ਕੁਝ ਅਰਥ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਸਮਝਾਓ ਤਾਂ।

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਕੀਹ ਸਮਝਾਵਾਂ ? ਖੰਡ ਕਿਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਦੁੱਧ ਕਿਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਤਿਵੇਂ ਜੀਅਦਾਨ ਕਿਹਾਂ ਰਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਚਿਆਈ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਨਹੀਂ ਆ ਵੱਜਦਾ। ਪਰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਭਾਵਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆਂ ਚਿੱਤ ਜੁੜਦਾ ਤੇ ਰਸ ਦੇਸ਼ ਵਲ ਰੁਖ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉੱਦਮ ਜਾਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਹੀਰਾ ਅਮਲੋਕ ਸ਼ੈਂ ਹੈ, ਪਰ ਮੁਰਦਾ ਸ਼ੈ ਹੈ, ਘਾਸ ਇਕ ਨਿਮਾਣੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਪਰ ਜੀਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਘਾਸ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨਕਣੀ ਹੀਰੇ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀਰਾ ਆਖੇ ਮੈਂ ਜੀਅਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਘਾਹ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੱਧਾ ਖੜਾ ਹੈ, ਤੁਰ ਫਿਰ ਦੇਖ-ਭਾਲ, ਹੱਸ-ਖੇਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਉਸਨੂੰ ਪੈਰ, ਅੱਖਾਂ, ਕੰਨ ਦੇਕੇ ਸਹੇ ਵਾਂਗੂ ਟੋਰ ਦੇਵੇ ਤਦ ਘਾਹ ਆਖੇਗਾ ਮੈਂ ਜੀਅਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬਲਦ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਟੁਰਦਾ ਹੈ, ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਕਿਉਂ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਦੋ ਤੇ ਦੋ ਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਧਰਤੀ, ਜਲ, ਪੌਣ, ਅਕਾਸ਼ ਕੀ ਹਨ ? ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੱਗ ਬਾਲੋ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਅੱਗ ਬਲਦੀ ਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਮਗ਼ਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਵਾਲੀ ਅਕਲ ਪਾ ਦੇਵੇ ਤੇ ਉਹ ਹਰ ਗੱਲ ਦੀ 'ਕਿਉਂ' ਦੀ ਖੋਜ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਸਮਝ ਸਕੇ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਖੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜੀਅਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਤਿਵੇਂ ਸੱਜਣਾਂ ! ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਮੂਜਬ ਸਮਝ ਸਮਝਾਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜੀਉਣ ਨਾਲੋਂ ਨੀਵਾਂ ਹੈ, ਜੇ ਉਹ ਉੱਚੀ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆ ਰੁਮਕੇ ਤਾਂ ਇਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜੀਅਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਉਹ ਕੀ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਸਕਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਹੈ ? ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਇਆਂ ਤੋਂ ਅਸਰ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰਲਾ ਅੰਦਰੋਂ ਇਕ ਉਚਿਆਈ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਾ ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ ਹਲਕਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਹਉਂ ਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਢਹਿ ਪਿਆ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸੂਛ ਉਚਿਆਈ, ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ, ਇਕ ਐਉਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ[1] ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆਂ ਸੁਹਣੀ ਜਾਗ ਦੇ ਆਇਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸੁੱਤਾ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਹੁਣੇ ਹੀ ਜਾਗਿਆ ਹਾਂ[2]। ਇਕ ਹੁਣੇ ਜਾਗਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਜ਼ਗੀ ਤੇ ਇਕ ਰਸ ਰੰਗ ਦਾ ਭਾਵ ਅੰਦਰ ਖਿੜਿਆ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦੀ ਯਾਦ ਦਾ ਅੰਦਰ ਇਕ ਧੁਰਾ ਜਿਹਾ ਗਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ[3], ਜਾਂ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਆਪੇ ਵਿਚ ਭਾਸਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਦੁਨਿਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਸਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰ ਕੱਢੀ ਰਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਰੁਖ਼ ਬਣਾਈ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਕੁਛ ਸਆਦ, ਕੁਛ ਰਸ, ਕਛ ਹਲਾਰਾ, ਕਦੇ ਸ਼ੁਕਰ, ਕਦੇ ਅਰਦਾਸ, ਥਿਨੇ ਦੇ ਤਰੰਗ ਵਿਚ ਲਹਿਰੇ ਲੈਂਦੇ ਲੈਂਦੇ ਇਕ ਉੱਚੀਆਂ ਹੋਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਮਗਨਤਾ ਦੀ ਰੌ ਵਜਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਅੰਤ ਕਿਸੇ ਅਕਹਿ ਹਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ (ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਭਰਕੇ)—ਇਹ ਜਿੰਨਾ ਕੁਝ ਤੁਸਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਸੁਣਿਆਂ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਆਪ ਬੀਤਿਆਂ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ (ਮੁਸਕ੍ਰਾਕੇ, ਫੇਰ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਨੈਣ ਭਰਕੇ)—ਇਹ ਸੱਜਣਾਂ ਹੱਡ ਬੀਤੀਆਂ ਹਨ ! ਪਰ ਬੀਤੀਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਇਕੋ 'ਜੀਅਦਾਨ' ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਕਾਫੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੁਸਾਨੂੰ ਸਾਰਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਿਆ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੇ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਆਖਦਾ ਹਾਂ, ਯਾ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਆਖੋਂ ਕਿ ਤਜਰਬੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਣ ਸੁਭਾਵ ਅੰਦਰਲੇ ਦੇ ਹੋਰ ਚੰਗੇ ਹੋਣ ਤੇ ਹੋਰਵੇਂ ਭੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਮੋਟੇ ਲੱਛਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਥਿਰ ਜੀਅਦਾਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੱਚ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ, ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਤੇ ਭਲਿਆਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸੁਤੇ ਹੀ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਸੁਖਦਾਈ[4] ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭਲਿਆਈ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜੋਖ, ਤੋਲ, ਗਿਣ ਮਿਥਕੇ ਨੇਕੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਜੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸੋ ਭਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹਾਂ ਆਪੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ[5] ਤੇ ਜੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਨੇਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

"ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੈ ਹੋਈ ਸੁ ਭਲਾ ॥"

ਉਹ ਸਹਿਜ ਭਾਈ ਨੇਕੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਾਂਗੂ ਉਹ ਬਾਹਰੋਂ ਨੇਕੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੰਡਾ ਬਨ੍ਹਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸੂਨ ਤੇ ਸੱਖਣਾ, ਜਾਂ ਦਿਖਾਵੇ ਦੀ ਨੇਕੀਆਂ ਦੀ ਹੱਟੀ ਲਾਕੇ ਸੌਦੇ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਉੱਠ ਤੁਰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਾਈਂ ਮੇਲ[6] ਦਾ ਐਸਾ ਅਸਰ

1. ਅਹਿਸਾਸ।
2. ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਦਾ ਸਦ ਜਾਗਤ ॥
3. ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੈ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੁ ॥
4. ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੀ ਸਭ ਊਪਰਿ ਮਾਇਆ ॥
5. ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੈ ਹੋਇ ਅਚਿੰਤੁ ॥
6. ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਏਕ ਸੰਗਿ ਹੇਤਾ ॥

ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਲਿਆਈ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਚਸ਼ਮੇਂ ਵਾਂਙੂ ਉਮਾਹੂ ਟੁਰਦੀ ਹੈ:—

'ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਉਮਾਹਾ ॥'

ਨੇਕੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਕ ਸਿਰ ਨੇਕੀਆਂ ਦੀ ਨੇਕੀ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਇਕ ਫ਼ਰਕ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ "ਜੀਅ ਦਾਨ" ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਾਲੇ ਦੀ ਨੇਕੀ ਤੇ ਆਮ ਨੇਕਾਂ ਦੀ ਨੇਕੀ ਦਾ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਇਹ ਜੀਅਦਾਨ ਗੁਰੂ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਜੀ ਹਾਂ । ਨਾਮ ਦੀ ਘਾਲ ਉਤੇ ਹੀ ਮਿਹਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ?

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਸਦਾ ਜਾਰੀ ਸੋਮਾਂ ਜੋ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜੀਆਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੀਉਂਦੇ ਸਿੱਖਾ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਤੋਂ ਹੋਰ ਲੋਕ ਜੀਉਂਦੇ ਸਿੱਖ ਬਣਦੇ ਹਨ । ਐਉਂ ਜੀਅਦਾਨ ਦਾ ਖ਼ਮੀਰ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਦੀਖਯਾ ਹੈ ? ਜੇ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇਂਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਹੁਣ ਕੌਣ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਹਾਂ ਹੈ । ਸਾਡੀ ਦੀਖਯਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਜੋ ਪੰਜ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਓਹ ਨਾਮ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਨਾਲ । ਦੀਖਯਤ ਫੇਰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਣ, ਸ਼ੁਭ ਆਚਰਨ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਵਿਚਾਰ ।

ਮੁਸਾਫ਼ਰ—ਫੇਰ ਪਹਿਲੋ 'ਦਾਤਾ' ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਭੀ ਤਅੱਲਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਜ਼ਰੂਰ । ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਚੋਲਾ ਛੱਡਕੇ ਅਭਾਉ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਤੁਰ ਗਏ । ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ "ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਾਗਤਾ ਹੈ ਦੇਉ।" ਸਦਾ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਅਦਾਨ ਦੀ ਰੌ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜੀਉਂਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ, ਸਦਾ ਸਤਯਾ ਦਾਤਾ ਹੈ। ਹਰ ਸਿਖ ਜੋ ਜੀਅਦਾਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਓਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ੀਉਂਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇਂ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਮਨਸੁਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀਉਂਦੀ ਤਾਕਤ ਸੀ। ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸੰਗ ਵਸਦਾ ਹੈ[1] ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਜਿਸ ਨੇ ਦੀਖਯਾ ਲਈ ਹੈ, ਕੀ ਓਹ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਸੰਗ ਬੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਦੱਸ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਬੜੀ ਨਿਆਮਤ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸੰਤ, ਸਾਧ, ਜਨ, ਹਰੀਜਨ, ਗੁਰਮੁਖਆਦਿ ਪਦਾਂ ਨਾਲ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿਖ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਇਹ ਜੀਅਦਾਨ ਕੋਈ ਆਪੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦੇਣ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਾਧਨ ਨਾਲ ?

ਬਾਬਾ—ਇਹ ਮਿਹਰ ਹੈ, ਮਿਹਰ ਹੈ, ਮਿਹਰ ਹੈ ।

"ਜਾਕਉ ਮਿਹਰ ਮਿਹਰ ਮਿਹਰਵਾਨਾ ॥

ਸੋਈ ਮਰਦੁ ਮਰਦੁ ਮਰਦਾਨਾ ॥"

ਪਰ ਇਹ ਸਾਧਨ ਭੀ ਹੈ ।

ਇਉਂ ਕਿਹਣਾ ਕਿ ਨਿਰਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਭੁੱਲ ਹੈ; ਪਰ ਸਾਧਨ ਬਿਨਾ ਇਸ ਦਾਤ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਣੀ ਭੀ ਕਠਨ ਹੈ ।

'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠਣਾ', ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਨਾ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਗੁਣ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੱਚ ਉਤੇ ਟੋਰਨਾ, ਵਰਤੋਂ ਪਿਆਰ ਜਾਂ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਰੱਖਣੀ । ਇਉਂ ਮਨ ਤੋਂ ਮੈਲਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਹੋ ਨਾਮ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਲ ਕੱਟਦਾ ਸੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸ ਵਾਲਾ ਹੋ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

'ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਮਨ ਕੀ ਮਲੁ ਜਾਇ ॥'

ਫੇਰ—'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਰਿਦ ਮਾਹਿ ਸਮਾਇ ॥'

ਸਿਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਮਿਹਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ (ਰਸ) ਰੂਪ ਹੋਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਫੇਰ ਉਹ ਹਾਲਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਕਹੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਸੁਆਦ, ਕਦੇ ਹਲਕਾਪਨ, ਕਦੇ ਉਚਿਆਈ, ਕਦੇ ਸ਼ੁਕਰ, ਕਦੇ ਅਰਦਾਸ, ਕਦੇ ਮਨਗਤਾ, ਕਦੇ ਸ਼ਾਂਤਿ ਰੰਗ, ਪਰ ਸਦਾ ਇਕ ਜਾਗ ਜਿਹੀ ਦਾ ਭਾਵ, ਸੁਆਦ ਜੇਹਾ ਜਾਰੀ ਹੋ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰਲਾ ਕਿਸੇ ਲਗਾਤਾਰੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ[2] ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਜੇ ਦੀਖਯਤ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਾਮ ਦਾ ਨਾ ਟੁਰੇ, ਔਕੜ ਆਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ?

ਬਾਬੇ—ਮੈਂ ਦੱਸ ਚੁਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਜੋ ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਏ ਹਨ, ਗੁਰਮੁਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖ ਤੋਂ ਪੁੱਛੇ। ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰੇ । ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰ ਕਰੇ । ਉਸ ਤੋਂ ਸੰਸੇ ਨਵਿਰਤ ਕਰੇ ਤੇ ਘਾਲ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ[1] । ਪਿਆਰ ਤੇ ਅਦਬ ਵਿਚ ਤੁਰੇ[3] । ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਲੱਛਣ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਦੱਸੇ ਹਨ

1. ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੈ ਬਸੈ ਪ੍ਰਭੁ ਸੰਗ ॥

2. ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੇ ਏਕੈ ਰੰਗ ।

3. ਗੁਰਮੁਖੀਆ ਹਰਿ ਮੇਲੁ ਮਿਲਾਵਣਹਾਰੀਆ ॥
ਹਉ ਬਲਿ ਜਾਂਵਾ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ ਗੁਰ ਦੇਖਣਹਾਰੀਆ ॥
[ਵਾਰ ਸੋ: ਮ: ੪

ਮੁਸਾਫਰ—ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀਹ ਦਰਜਾ ਦੇਂਦੇ ਹੋ ?

ਬਾਬਾ—ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤੇ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਹੈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ। ਫੇਰ ਹਨ ਦਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ ਨਿਰਮਲ ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨ। ਇਹ ਗਯਾਨ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ, ਤਾਂ ਤੇ ਉਹ ਹੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗਯਾਨ ਸਥਾਨੀ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਗੁਰੂ ਹੈ[1], ਗਿਆਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ[2] ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਆਤਮ ਮੰਡਲ ਦੀ ਇਹ ਖੋਡ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਵਜੂਦ ਅਸਥਾਪਤ ਹੈ ਉਥੇ ਅਣਦਿਸਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਲੋਂ ਅਤਿ ਪਵਿੱਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਵੇਖੋ ਕਿ ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਪ੍ਰਭਾਉ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਉਹ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਪ੍ਰਭਾਉ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਭਾਉ ਆਤਮ ਮੰਡਲ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਜੋਤੀਆਂ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਆਪਣਾ ਆਤਮ ਰਸ ਦਾ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਦੱਸਣਾ 'ਪ੍ਰਭਾਉ' ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ !···ਪੇਖਾ ?

ਬਾਬਾ (ਮੁਸਕ੍ਰਾਕੇ)—ਲਓ ਸਮਝੋ। ਸੋਚੋ, ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਦਲਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋ ਇਕੱਲੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਇਕ ਦਸ਼ਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਇਕ ਦਸ਼ਾ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗੀ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ, ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਉਸ ਦਲਾਨ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰੋਂ ਕੋਈ ਆ ਗਿਆ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਉਹ ਦਸ਼ਾ ਕੁਛ ਬਦਲੇਗੀ। ਜੇ ਉਥੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਦਸ਼ਾ ਹੋਰ ਬਦਲੇਗੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਫੇਰ ਦਸ਼ਾ ਹੋਰ ਬਦਲੇਗੀ। ਕੀ ਇਸ 'ਦਸ਼ਾ ਬਦਲੀ' ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਕਿ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

ਮੁਸਾਫਰ—ਹਾਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਮਨ ਵੱਲੇ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਬੜੀ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸਦਾ ਵਿਚਾਰਨ ਲਗ ਜਾਓ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਦੇ ਫਲਾਣੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਆਇਆਂ ਸਦਾ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਐਉਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਉਸੇ ਹਾਲ ਆਇਆਂ ਉਸੇ ਵਰਗੀ ਦਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਆਣ ਭੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਵਧ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਕਿਸ ਦੇ ਆਇਆਂ ਕੀਹ ਕੀਹ ਪ੍ਰਭਾਉ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੌਹਰੀ ਨਜ਼ਰ ਜਮਾਉਂਦਾ ਜਮਾਉਂਦਾ ਜਵਾਹਰਾਤ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਛਾਣਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫ਼ਰ (ਅਸਚਰਜ ਹੋ ਕੇ)—ਹਾਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਫੇਰ ਪ੍ਰਭਾਉ ਏਸੇ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਮੂਰਖਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਇਆਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਵਟੀਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਦਾਨੇ ਤੇ ਪਾਰਖੂ ਹਨ ਓਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਦੇ ਆਇਆਂ ਆਹ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਇਆਂ ਪ੍ਰਭਾਉ ਸਾਂਤਿ ਦਾ, ਸੁਆਦ ਦਾ, ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ, ਉਚੇ ਪਾਸੇ ਨਿਆਨ ਲੱਗਣ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਥਾਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਆਤਮ ਮੰਡਲ ਦਾ ਉੱਚਾ ਸਾਂਤਿ ਤੇ ਏਕਾਗਰਤਾ ਦੇ ਰਸ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾਉ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਉ ਜਗਿਆਸੂ ਮਨਾਂ ਤੇ ਜੀਅਦਾਨ ਦੀ ਰੌ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਿਆਂ ਰੱਖਣ, ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਤੇ ਮਦਦ ਦੇਣ ਪਰ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਠ, ਵੀਚਾਰ, ਕਥਾ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਅਸਰ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਸਾਂਤਿਮਯ ਤੇ ਰਸਦਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਸਾਡੇ ਮਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਵਡਿਆਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਖਾਸ ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਬੀ ਬੜੀ ਕਦਰ ਹੈ ਸਾਡੇ ਵਿਚ, ਪਰ ਬਾਬਾ ! ਤੂੰ ਬੜਾ ਦੀਰਘ ਆਤਮ ਦਰਸ਼ੀ ਹੈਂ।

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਜੋ ਵਿਦਯਾ ਸਿਖੀ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਕੋਈ ਕੋਈ ਹਾਲ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਬਾਕੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦਾ ਜੋੜੇ ਬਰਦਾਰ ਹਾਂ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਭਾਨ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸੁੰਨਤਾ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਸੱਖਣਾਪਨ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਮੈਂ ਨੇਕੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦੁਆਈ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਕੀਤੇ ਪਰ ਇਕ ਸੱਖਣਾਪਨ ਜੋ ਅੰਦਰ ਹੈ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਆਪਦੇ ਬਚਨ ਕੋਈ ਮਰਹਮ ਯਾ ਕੋਈ ਸੁਆਦ ਵਾਲੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਕਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਅੰਦਰ ਬੀ ਭਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਅੰਦਰ ਦਾ ਸੱਖਣਾਪਨ ਦਿੱਸ ਪੈਣਾ ਰੱਬ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਦੀ ਇਹ ਸੁੰਨਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਸੇਗੀ ਉਹੋ ਦਾਰੂ ਕਰੇਗਾ, ਉਹੋ ਟੋਲੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਭਰੇ ? ਜੋ ਟੋਲੇਗਾ ਉਹ ਕਦੇ ਮੁਰਾਦ ਪਾਏਗਾ।

ਅੰਦਰ ਦਾ ਭਰਨਾ ਇਕ ਗਲ ਨਾਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੋਮੇ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਲਗਾਤਾਰੀ ਨੇਹੁ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਸੱਖਣੇ ਹੋ ਰਹੇ ਤਲਾਉ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਕੋਈ ਹੰਸਲੀ ਖੁੱਟਕੇ ਦਰਿਯਾਉ ਨਾਲ ਕਿ ਸੋਮੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਓ ਤਾਂ ਉਸ ਤਲਾਉ ਦਾ ਸੱਖਣਾਪਨ ਭਰ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਉਹ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੋਮੇ ਰੱਬ ਜੀ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰੀ ਸਰਬੰਧ ਪਾਓ ਤਾਂ ਉਸ ਵਡੇ, ਸਭ

1. ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ ॥
[ਨਟ ਅ: ਮ: ੪

2. ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨੁ ॥ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਹੈ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਤੇ ਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਗੁਣ :—

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਗਾਵਹਿ ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ
ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੁ ॥ [ਸਾ: ਮ: ੫

ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਸਿਰਜਹਾਰ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਰੁਮਕਾ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਆਵੇ ਤੇ ਸੱਖਣਾਪਨ ਭਰੇ ।

ਮੁਸਾਫ਼ਰ—ਉਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ?

ਬਾਬਾ—ਮਨ ਕਲਪਤ ਉਪਕਾਰ ਜੋ ਤੇਰੇ ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਹਾਲੇ ਛੱਡ ਦੇਹ । ਆਪਣਾ ਮਨ ਸਖਣੇਪਨ ਤੋਂ ਭਰਕੇ ਫੇਰ ਸੁਚੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰੀਂ, ਹਾਲੇ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਪਉ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉ । ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ, ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਤੇ ਕਰਤਾ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਵਿਚ ਆ ।

ਜਿਸਨੋ ਬਖਸੇ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ॥
ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ॥

ਉਸ ਮਾਲਕ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰ, ਐਉਂ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸਫਾਈ ਆਵੇਗੀ, ਮੈਲ ਹਰੀ ਜਾਏਗੀ, ਫੇਰ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਖਿੰਡਾਉ ਵੀ ਘਟੇਗਾ ਤੇ ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ ਆਵੇਗੀ । ਫੇਰ ਸਾਈਂ ਪਿਆਰ ਦਾ ਚਿਣਗਾਰਾ ਕਿਸੇ ਮਿਹਰ ਦੇ ਸਦਕੇ ਮਘ ਪਏਗਾ, ਫੇਰ ਤੂੰ ਜੀ ਉਠੇਂਗਾ ਤੇਰਾ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰੋਂ ਰਸ ਭਰਿਆ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਦਾਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਜਿਵੇਂ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਫੁੱਲ ਜਦੋਂ ਖਿੜਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਰੂਪ ਰੰਗ ਖੁਸ਼ਬੋ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ਬੋ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾਈ ਦਾ ਦਾਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਫੇਰ ਇਹ ਜੋ ਮੈਂ ਘਰ ਘਰ ਵਿਚ ਦਵਾ ਦਾਰੂ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਇਹ ਉਪਕਾਰ ਮਾੜਾ ਹੈ ?

ਬਾਬਾ—ਮੈਂ ਉਪਕਾਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਹਾ ਹੈ ਸੋ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਖੁਦੇ ਹੋਏ ਟੁਕੜੇ ! ਸੁੱਕਾਂ ਨਾ ਰਹੁ, ਆਪ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰਕੇ ਸੁਭਰ ਭਰਿਆ ਤਲਾਉ ਹੋ, ਜੋ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਪਸ਼ੂ ਪੰਖੀ ਮਨੁੱਖ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਪਾਉਣ ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ।

ਬਾਬਾ—ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਚਸ਼ਮੇ ਫੁਟਦੇ ਹਨ, ਪਸ਼ੂ ਪੰਖੀ ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਦਰਿਯਾ ਬਣਕੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵਗਦੇ ਹਨ । ਦਰਿਯਾਵਾਂ ਨਾਲ ਟੋਏ ਟਿਬੇ ਭਰਕੇ ਝੀਲਾਂ, ਛੰਭ ਤੇ ਤਲਾ ਬਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲੋੜਵੰਦ ਉਪਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਕਦੇ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਬੀ ਸੁਖ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਖੂਹ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਖੁਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਸਿੰਮ ਸਿੰਮ ਕੇ ਆਪ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਰਸੀਆ ਹੋ, ਉੱਚਾ ਹੋ, ਉੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਭਰ, ਜਗਤ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰ । ਜਗਤ ਦਾ ਭਲਾ ਜਮ ਜਮ ਕਰ, ਪਰ ਆਪ ਕਿਸੇ ਧੁਰ ਤੇ ਟਿਕ ਕੇ ! ਐਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੇਰਾ ਉਪਕਾਰ ਬੀ ਇਕ ਹਉਮੈ ਦੀ ਖੇਡ ਹੀ ਬਣੇ ।

'ਕਰਮ ਧਰਮ ਪਾਖੰਡ ਜੋ ਦੀਸਹਿ ਤਿਨ ਜਮੁ ਜਾਗਾਤੀ ਲੂਟੈ' ॥

ਮੁਸਾਫਰ (ਲੰਮਾ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ)—ਗੱਲਾਂ ਦਿਲ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ···। ਤੁਸੀਂ···ਤਲਾਉ ਵਾਂਗੂੰ ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਗੇ ?

ਬਾਬਾ—ਭਰਨ ਵਾਲਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ । ਪਰ ਜੇ ਸੱਜਣਾਂ ! ਤੇਰਾ ਦਿਲ ਕੁਛ ਚਿਰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਟਿਕਣ ਤੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੰਮੀ ਜੰਮੀ ਟਿਕ । ਡੇਰਾ ਬੀ ਸਿਧ ਪਧਰਾ ਪੇਂਡੂਆਂ ਵਾਲਾ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਰੁੱਖਾ ਮਿੱਸਾ ਅੰਨ ਬੀ ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਸਤਿਸੰਗ ਬੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਉਣੋਂ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ । ਸਤਿਸੰਗ ਕਰ, ਸੁਖ ਪਾ, ਸੁਖ ਦੇਹ । ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਪਰ ਜਪਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਪੁੰਨ ਹੈ ਜੋ ਹੋਰਨਾ ਨੂੰ ਜਪਾਵੇ[1] । ਏਥੇ ਨਾਮ ਦੇ ਤਰਲੇ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਆਓ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਸਿਖੋ, ਆਪਣਾ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਸੁਆਰੋ । ਜਦ ਨਾਮ ਨਿਵਾਸ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਫੇਰ ਤੁਹਾਥੋਂ ਨੇਕੀ, ਉਪਕਾਰ, ਭਲਿਆਈ ਆਪੇ ਪਈ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਾਫਰ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਧਰਮਸਾਲਾ ਦੀ ਇਕ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਬੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਦੋਨੋਂ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਬਾਬੇ ਦੇ ਘਰੋਂ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰੇ । ਮੁਸਾਫਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸੰਦੂਕੜੀ ਤਾਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦੋ ਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਜੋ ਪਾਸ ਸਾਸੂ, ਉਹ ਬੀ ਠੱਪਕੇ ਸਾਂਭ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਸਵੇਰੇ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਠਿਆ ਕਰੇ, ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਸਫਾਈ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਕਰੇ । ਫੇਰ ਆਪ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਇਆ ਕਰੇ । ਭੋਗ ਪਏ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਵਰਤਾਲਾਪ ਹੋਵੇ । ਕਿਸੇ ਭਰਾ ਦੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੀ ਵੰਡ, ਕਿਸੇ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦੀ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਤੁਰ ਪਵੇ । ਮੁਸਾਫਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧੇ ਪਰ ਦਿਲ ਸਫ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਕਲ ਵੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਯਾ ਕਰੇ । ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਅਕਸਰ ਮੋਟੀ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਕਹੀਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਮਾਰੇ ਧਾੜੇ ਦੇ ਪੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਸਮਝੀ ਦੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਖਿਆਲ ਮੁਸਾਫਰ ਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਏਥੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੱਚੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਠੀਕ ਆਸ਼ੇ ਮੂਜਬ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੀ ਜਾਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸੱਚ ਮੁਚ ਸੁਰਗ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਬਣਾ ਰਖਿਆ ਸੀ । ਵੈਰ ਦੁਜੈਗੀ ਏਥੇ ਬੜੀ ਘੱਟ ਸੀ, ਪਿਆਰ ਵੰਨੇ ਸਭ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ । ਸਿਖ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਉਚ, ਨੀਚ ਸਾਰੇ ਪਿਆਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਸਨ । ਮੁਸਾਫਰ ਇਹ ਵਰਤੋਂ ਤੇ ਕਰਨੀ ਕਰਤੂਤ ਦੀਆਂ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਵੇਖ ਵੇਖ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਦਿੱਸਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹਾਂ । ਮੁਸਾਫਰ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਖਦੇ ਕਿ "ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ" ਤਦ ਉਪਕਾਰ

1. ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਧੂੜਿ ਮੰਗੈ ਤਿਸੁ ਗੁਰ ਸਿਖ ਕੀ
ਜੋ ਆਪਿ ਜਪੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ ॥

ਕਿਸ ਉਤੇ ? ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ ਆਰਾਧਨ ਜੀਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਨ ਨਾਲ ਕਰਨ ਤੱਕ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਸਭ ਵਿਚ ਰੱਬ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਧਰਮ ਹੈ।

ਧਰਮ ਨਿਆਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਦਾ ਸੂਤ ਤਾਂ ਕ ਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੀ ਧਰਮ ਰੂਪੀ ਬਲਦ ਦੇ ਸਿੰਙਾਂ ਉਤੇ ਖੜੀ ਰਹੇ।

ਸੋ ਧਰਮ ਜਾਂ ਨਿਆਂ ਕੀਹ ਹੈ ?

"ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਕਰਨਾ"।

ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੈ :—

"ਦੂਖੁ ਨ ਦੇਈ ਕਿਸੈ ਜੀਅ
ਪਤਿ ਸਿਉ ਘਰਿ ਜਾਵਉ ॥"

ਫੇਰ ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਾ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ, ਨਿਆਂ ਵਿਚ ਦਇਆ ਰਲਾਓ, ਐਸਾ ਧਰਮ ਕਮਾਓ ਜੋ ਦਇਆ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਦਇਆ ਕੀ ਸ਼ੈ ਹੈ ? ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣਾ। ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਂਦਿਆਂ ਆਪ ਨੂੰ ਖੇਚਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜ਼ਰੂਰ, ਚਾਹੇ ਥੋੜੀ ਚਾਹੇ ਬਹੁਤੀ, "ਅਪਨਾ ਬਿਗਾਰਿ ਬਿਰਾਨਾ ਸਾਂਢੈ ॥" ਸੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨਾ ਦਿਓ, ਦੂਸੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲੀ ਇਸ ਵਿਚ ਰਲਾਓ ਦਯਾ। ਆਪਣਾ ਸੁਖ ਵੰਡੋ, ਦੁਖ ਪਾਕੇ ਦੂਏ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦਿਓ। ਇਹ ਦੂਈ ਸਿੱਖਿਆ ਪੜ੍ਹੀ।

ਧੌਲ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪੂਤੁ ॥
ਸੰਤੋਖੁ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆਜਿਨਿ ਸੂਤਿ ॥

ਤੀਸਰੀ ਗਲ ਆਈ ਸੰਤੋਖ, ਕਿ ਜੇ ਤੁਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਥੁੜ ਪਵੇ ਯਾ ਦੁਖ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਘਾਬਰੋ ਨਹੀਂ। ਉਧਰ ਨਾਮ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ "ਊਠਤ ਬੈਠਤ ਸੋਵਤ ਨਾਮ ॥" ਇਸ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਮਾਯਾ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਹਉਮੈ ਦੀ ਮੈਲ ਧੋਪ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਮ ਦੀ ਫਾਸ ਵੱਢੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ :—

ਮਨੁ ਮੇਰੋ ਗਜੁ ਜਿਹਵਾ ਮੇਰੀ ਕਾਤੀ ॥
ਮਪਿ ਮਪਿ ਕਾਟਉ ਜਮ ਕੀ ਫਾਸੀ ॥

ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਵਸਦਾ ਹੈ ਨਾਮ, ਬਾਹਰੋਂ ਵਰਤਣ ਹੈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ। ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਸਮਾਧੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਨਾ, ਪਰ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦਿਆਂ ਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਲਿਵ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਸਾਈਂ ਵਿਚ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਹਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਫੇਰ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ ਨਾਮ ਜਪੀਦਾ ਹੈ (ਉਹ ਨਾਮੀ ਜੀ) ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਤੇ ਘਟ ਘਟ ਵਣ ਤ੍ਰਿਣ ਵਿਚ ਭਾਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਦਰਲਾ ਉਛਾਲ ਖਾ ਕੇ ਮੈਂ ਮੇਰੀ ਦੀ ਹੱਦ ਟੱਪ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਛੋਹ ਖਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਕੋਈ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਸੱਦ ਉਛਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨਾਮੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਮੱਥਾ ਟਿਕਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਮਲੂਮੇ ਅੰਦਰਲਾ ਰੱਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਲਟਕ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਗਤ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਉਹ ਨੇਹੁੰ ਘਟ ਜਾਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬੇੜੀਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਵਿਤਕਰੇ ਪਾਉਂਦਾ, ਆਪੇ ਨੂੰ ਲੋਚਦਾ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਬਰਾਇਆ ਕਰ ਉਂਦਾਂ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਨੇਹੁੰ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਇਹੁ ਜਗ ਸਚੈ ਕੀ ਹੈ ਕੋਠੜੀ ਸਚੇ ਕਾ ਵਿਚਿ ਵਾਸੁ।" ਉਹ ਵਾਸੀ ਸਾਰੇ ਭਾਸਦਾ ਹੈ। ਐਉਂ ਇਕ ਭਿੱਜਵਾਂ ਪਿਆਰ ਤੇ ਰਸ-ਭਿੰਨੜੀ ਪ੍ਰੀਤ ਖੁਸ਼ਬੋ ਅੰਦਰ ਉਪਜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਇਹ ਜੀਵਨ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਘਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਾਲਾਪਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਾਫਰ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ, ਰਸ ਲੈਂਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤਰੀਕੇ ਤੇ ਜਾਚਾਂ ਭਾਲਦਾ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਮੁਸਾਫਰ ਨਾਲ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਵਰਤ ਕੇ ਸਮਝ ਪਈ ਕਿ ਚਾਹੇ ਇਹ ਆਦਮੀ ਆਪਾ ਸੁਆਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਲਗ ਪਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਪੁਰਾਣੀ ਬਾਣ ਬਹੁਤ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਤੇ ਮੱਲੋਂ ਮੱਲੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਦੀ ਇਸ ਦੀ ਹਟਦੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਹੋਰ ਗੱਲ ਦੇ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਲੰਮੀ ਲੰਮੀ ਗਲ ਬਾਤ ਦੀ ਲੋੜ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ ਹੋਈ। ਬਾਬਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਾਫਰ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਰਾਹ ਲੱਭੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇ, ਪਰ ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਬੀ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਲਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਉਂਤ ਫੁਰੀ। ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬੇ ਪਾਸ ਇਕ ਪੋਥੀ ਸੀ 'ਜੀਵਨ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ'। ਇਸ ਵਿਚ ਪਰਮਾਰਥ ਵਿਚ ਟੁਰਨ ਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਹਾਲ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਸੇ।। ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੀ ਕਥਾ ਰਖਵਾ ਦੀਤੀ ਕਿ ਮੁਸਾਫਰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸੁਣੇ ਤੇ ਹੋਇਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਫੁਰ ਰਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਮਿਲ ਜਾਣ। 'ਧਰਮ-ਸਾਲੇ, ਜੋ ਲੌਢੇ ਪਹਿਰ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਥਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਦੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤੇ ਕਦੇ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਆਦਿ ਦੀ, ਸੋ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਕਥਾ ਬੀ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰੇ। ਉਹ ਕਥਾ ਇਹ ਸੀ:—

(ਜੀਵਨ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ)

(ੳ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਆ ਰਹੇ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਦਾ ਮੋਦੀਖਾਨਾ ਤੋਰਿਆ ਅਰ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੇ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਗਿਰਾਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਸਤਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਰਚਾ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਇਸ

ਥਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਇਹ ਨਗਰ ਹੁਣ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਚ ਬਿਆਸਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਬਿਆਸ੍ਹਾ ਤੋਂ ਉਰਾਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੇ ਪਾਰ ਪਤੇ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਹੈ। ਇਹ ਨਗਰ ਤਦੋਂ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਏਥੋਂ ਲੰਘਦੀ ਸੀ ਇਸ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਯਾਦ ਲਾਇਕ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਤ੍ਰੈ ਕੋਹ ਪਰੇ ਡੱਲਾ ਨਾਮੇ ਗ੍ਰਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੇ ਉਸ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਉਚਿ ਆਈ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੇਖਦੇ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਪੂਰਨ ਸਿਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖੀ ਜੋਗ ਸਮਝ ਕੇ ਪਰਮ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ "ਸਿੱਖੀ" ਦਾਨ ਹੀ ਮੰਗਿਆ, ਅਰ ਸਿੱਖੀ ਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਰੂਪ ਨਿਵਾਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਇਹ ਵਰ ਬਖਸ਼ਿਆ :—

ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਕੋ ਵਰ ਭਯੋ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਯੋ।
'ਗੁਰ ਘਰ ਸੋਂ ਤਵ ਕੁਲ ਕੋ ਨਾਤਾ।
'ਹੁਇ ਹੈ ਆਗੇ ਜਗ ਬਖਯਾਤ' ॥

[ਸੂ: ਪ੍ਰ: ਰਾ: ੪, ਅੰਕ ੫

ਐਸੇ ਪੂਰਨ ਸਿਖ ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੀ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਨਾਮੇਂ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਸੱਜਣ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅਨਿੰਨ ਸਿਖ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਪੁਤ੍ਰੀਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਵੱਡੀ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮੋ ਤੇ ਛੋਟੀ ਦਾ ਦਮੋਦਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਬੀਬੀਆਂ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਸੁਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੀਲਵੰਤੀਆਂ ਤੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਨਾਲ ਭਰੇ ਰਿਦੇ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ। ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਡੱਲੇ ਤੋਂ ਪੰਝੀ ਤੀਹ ਮੀਲ ਡਰੋਲੀ ਨਾਮੇ ਪਿੰਡ ਹੈ. ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਇਕ ਭਲਾ ਘਰ ਸੀ। ਭਾਈ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਰਾਮੋ ਦਾ ਵਿਆਹ ਡਰੋਲੀ ਦੇ ਇਸ ਕੁਲ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ, ਸ਼ੀਲ ਸੁਭਾਉ 'ਸਾਈਂ ਦਾਸ' ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਪੁਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਦਾ ਮਿਲਾਪੜਾ ਤੇ ਨੇਕ ਸੁਭਾਉ ਵੇਖਕੇ ਭਾਈ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਡੱਲੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰੱਖ ਲਿਆ[1]। ਡੱਲੇ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚਰਚਾ ਸੀ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਭਾਰੀ ਪਰਵਾਹ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਲਾਲੋ, ਭਾਈ ਧੀਰਾ, ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਆਦਿ ਸਿਖੀ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਤਾਰੇ ਇਸ ਗ੍ਰਾਮ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੰਜੀਆਂ, ਪੰਘੂੜਿਆਂ ਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਈ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਮਖਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆ ਸਨ। ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਅਮੀਕ ਪਰਵਾਹ ਏਥੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਉਤੇ ਬੀ ਪਰਮਾਰਥ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਆਯਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਿ ਉਸੁ ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਠੰਢ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਭਯਾਸ ਨੂੰ ਇਹ ਰੰਗ ਲੱਗਾ ਕਿ ਨਾਮ ਦਾ ਜਪ ਰਸਨਾਂ ਤੇ ਟਿਕ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਇਹ ਸਿਮਰਣ ਬਣਕੇ ਹ੍ਰਿਦੇ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ। ਬੀਬੀ ਰਾਮੋ ਸਿੱਖ ਦੀ ਧੀ ਤੇ ਪੱਕੇ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੀ, ਪਤੀ ਸਿਦਕ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਅਨੂਪਮ ਜੋੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਸ ਆ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਰਸ ਨੂੰ ਮਾਣਨ ਲੱਗ ਪਏ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਇਆਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਰਸ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ[2]।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਨਮ ਦਾ ਲਾਹਾ ਲੈਂਦਿਆ ਇਕ ਐਸਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਅੱਗੇ ਉਥੇ ਉਹ ਮਾਮਲਾ ਛਿੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਦਰਦਨਾਕ ਸਾਕੇ ਅੱਜ ਤਕ ਗੜੇ ਗੜੇ ਦੀ ਹੰਝੂ ਰੁਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਚੰਦੂ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਫੇਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਨਾਤਾ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਰੱਬ ਦੀ ਘੱਲੀ ਹੋਈ ਇਲਾਹੀ ਜੋਤ ਸਨ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਐਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਇਕੀ ਵਿਸਵੇ ਤੇ ਨਿਜ ਨੂੰ ਵੀਹ ਵਿਸਵੇ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ[3]। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਹ 'ਮੇਰੇ ਮਾਧਉ ਜੀ ਸਤਿਸੰਗਤ ਮਿਲੇ ਸੁਤਰਿਆ' ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸੇ। ਉਹਨਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਬਾਬਤ ਇਹ ਫੁਰਮਾਨ ਆਪ ਦਾ ਸੂ: ਪ੍ਰ: ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਮਾਨਨੀਯ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹਮਾਰੇ ॥ ਕਰਹਿੰ ਤਥਾ ਇਹ ਜਥਾ ਉਚਾਰੇ ॥ ੩੭ ॥ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਾਕ ਆਦਿਕ ਗੁਰ ਸਾਰੇ। ਜਾਨਤ ਰਹੇ ਇਨਹ ਬਹੁ ਪਯਾਰੇ। ਹਮ ਭੀ ਮਾਨਤ ਹੈਂ ਸਿਖ ਬਾਕ। ਕਹਯੋ ਤਿਨਹੁੰ ਨਹਿੰ ਲੀਜਹਿ ਸਾਕ ॥ ੩੯ ॥.........ਹੋਇ ਸਿੱਖ ਏਤੋ ਪਦ ਪਾਇ। ਸਕਲ ਜਗਤ ਕੇ ਪੂਜ ਬਨਾਏ ॥ ਸਿੱਖ ਕੇ ਸਮਸਰ ਅਪਰ ਨ ਪਯਾਰੇ। ਸਾਸ ਸਾਸ ਮੈਂ ਸਿਖ ਸੰਭਾਰੋਂ ॥ ੪੧ ॥ ਪੂਜਨੀਯ ਹੈਂ ਸਿੱਖਯ ਮਹਾਨ। ਤਨ ਧਨ ਮੇਰੋਂ ਹੈਂ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਾਨ। ਸਿੱਖਨ ਕੀ ਰਰਨਾ ਸੁਖ ਪੱਯੋ। ਕਹਯੋ ਤਿਨਹੂੰ ਕੋ ਕਿਮ ਹਟਕੱਯੋ ॥ ੪੨ ॥

ਸੋ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਮੰਨ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾਤੇ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਸੀ! ਅਜ ਨਾਂਹ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰ ਸਾਕ ਕਰਾਂਗੇ।

---

1. ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਬਸਯੋ ਸਸੁਰਾਰੇ ॥
[ਰਾਸ਼ਿ ੫, ਅੰਸੂ ੨੯–੩

2. ਰਾਮ ਰਸੁ ਪੀਆਰੇ ॥ ਜਿਹ ਰਸ ਬਿਸਰਿ ਗਏ ਰਸ ਅਉਰ ॥
[ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ

3. ਸੰਗਤ ਗੁਰੂ ਸਮੇਤ ਸੰਗਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਞ ਲਾੜੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਤੇ ਜੰਞ ਹੈ ਪਰ ਲਾੜੇ ਬਿਨਾ ਜੰਞ ਜੰਞ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਆਈ ਕਿ ਜੋ ਛੋਟੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਦਮੋਦਰੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਅਰਪਨ ਕਰਾਂ ਤਦ ਸੁਭਾਗ ਹੋ ਜਾਣ ਸਾਡੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾਮਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵਰ ਬੀ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਤੁਸਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਦਾ ਨਾਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਆ ਉਸੇ ਵਾਕ ਦੀ ਸਫ-ਲਤਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆ ਪੁੱਜਾ? ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ: ਪਿਆਰੇ ਪੁਤ੍ਰ! ਮੇਰੇ ਜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਫੁਰਨਾ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਦਮੋਦਰੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਪੁਤ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਦਾਸੀ ਅਰਪਣ ਕਰੀਏ, ਤੁਹਾਡੀ ਕੀ ਸਲਾਹ ਹੈ? ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਦੇ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਨੈਣ ਭਰ ਆਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ: ਪਿਤਾ ਜੀ! ਦੇਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਸ਼ੁਭ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਰਾਮੋ ਤੇ ਮਾਈ ਬੀ ਪਾਸ ਹੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੀ ਸੁਣਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ। ਹੁਣ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਤੇ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਹੱਥ ਜੋੜ ਤੇ ਗਲ ਪੱਲਾ ਪਾਕੇ ਖੜੇ ਗਏ ਅਰ ਭਾਈ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਨੇ ਬਿਨਤੀ ਉਚਾਰੀ:—

ਬਡਯੋਂ ਸਹਤ ਹਮ ਗੁਰ ਸ਼ਰਨਾਈ ॥
ਮਮ ਪੁਤ੍ਰੀ ਕੀ ਲੇਹੁ ਸਗਾਈ ॥
ਲਾਜ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਸਭਾ ਮਝਾਰੀ ॥
ਬਿਨਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਤ ਉਚਾਰੀ ॥ ੧੩ ॥
ਰਾਖਹੁ ਲਾਜ ਮੋਹਿ ਭਰਵਾਸਾ ॥
ਯਾ ਤੇ ਕਹੀ ਆਪਨੀ ਆਸਾ ॥

[ਸੂ: ਪ੍ਰ: ਰਾ: ੪ ਅੰਸੂ ੬

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸਾਕ ਪ੍ਰਵਾਣ ਕੀਤਾ, ਅਰ ਇਉਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹੀ:—

ਮਹਿਮਾ ਗੁਰ ਸਿੱਖਨ ਕੀ ਮਹਾਂ ॥
ਕੋ ਸਮਤਾ ਕਰ ਸਕਹਿ ਨਾ ਤਹਾਂ ॥

ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੁੜਮਾਈ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੋ ਗਈ ਅਰ ਭਾਈ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਸਗਾਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸੰਜੋਗ ਤੋਂ ਸਭ ਨੂੰ ਸੁਖ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਬੀਬੀ ਰਾਮੋ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ, ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਘਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਸਰਧਾ ਤੇ ਪਯਾਰ ਭਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਨਿਕਟ-ਵਰਤੀ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣ ਕਰ ਐਸੇ ਰਸ ਵਿਚ ਪਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜੋ ਅਕਹਿ ਸੀ।

—o—

(ਅ)

ਕੁੜਮਾਈ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ, ਰਾਤ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਬੀਤੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਲੱਗਾ, ਸਾਰੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਭੋਗ ਪੈ ਗਿਆ, ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਹੋ ਚੁਕੇ, ਤਦ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ! ਜੇ ਵਿਵਾਹ ਦਾ ਕਾਰਜ ਝਬਦੇ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਦ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੋਵੇ'। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ! ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਬੀਤ ਲੈਣ ਦਿਓ, ਮਾਘ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਡੱਲੇ ਆਵਾਂਗੇ ਅਰ ਵਿਵਾਹ ਰੀਤੀ ਕਰਾਂਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਵੋ ਅਰ ਜਾਕੇ ਤਿਆਰੀ ਕਰੋ'। ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਵਿਦਾ ਹੋਏ ਤੇ ਖਡੂਰ, ਗੋਇੰਦਵਾਲਾ, ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਡੱਲੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਵਿਵਾਹ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਰਾਮੋ ਬੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਦਾਜ ਦੇਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲਗ ਪਈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਲਗਣਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੈ, ਪਰ ਵਧੀਕ ਹੁਲਾਸ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਇਸ ਗਲ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਭੈਣ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਝ ਭੈਣ ਜੋਗ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰਿਹ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਪਿਆਰੇ ਜੀਜਾ ਜੀ, ਜੋ ਜਿੰਦੋਂ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਹਨ ਅਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਗਦੀ ਤੇ ਬਿਰਾਜਣਾ ਹੈ ਹਰ ਵੇਲੇ ਰਾਮੋ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਰਾਮੋ ਕਲੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗਾ ਜਾਮਾ ਸੀਉਂਦੀ ਹੈ, ਨੇਤਰ ਭਰ ਭਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕੇਡੀ ਦਿਆਲਤਾ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਸਿਖ, ਮਾਤਾ ਸਿਖ, ਪਤਿ ਸਿਖ ਅਰ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ'। ਇਹੋ ਹਾਲ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਹੈ, ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਵਧੀਆ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ੈਆਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹ ਨਿਰਾ ਸਾਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਰੂਪ, ਗੁਰਗਾਦੀ ਤੇ ਬਿਰਾਜਣ ਹਾਰ। ਸੋ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਭਰੇ ਹੋਏ ਜੋ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਮੋਹ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ!

ਇਹ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਜਿਸ ਰੰਗ ਦੇ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਦੇ ਘਰ ਬੀਤੇ ਉਸ ਦਾ ਰਸ ਉਸ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਹੀ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮਾਵਾਂ ਧੀਆਂ ਤਾਂ ਦਾਜ ਦੇਣ ਦੇ ਠੀਕ ਕਰਨ, ਹੋਰ ਮੁੱਲ ਲੈਣ ਤੇ ਸੀਉਣ ਪਰੋਣ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਹੁਰਾ ਤੇ ਜਵਾਈ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦਣ, ਘਿਉ, ਖੰਡ, ਮੈਦਾ, ਬਾਲਣ ਆਦਿ ਸਾਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸਹਾ-ਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਸਾਰੇ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮਹਾਨ ਵਡਿਆਈ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਥਾਂ ਦੀ ਬਾਲੀ ਆਪਣੇ ਸਪੂਤ ਦੀ ਦਾਸੀ ਹੋਣ ਲਈ ਕਬੂਲੀ ਹੈ। ਭੈਣਾਂ, ਦੁਭੈਣਾਂ, ਸਤਿਸੰਗਣਾਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚੰਗੀਆਂ, ਬਾਗ਼ ਫੁਲਕਾਰੀਆਂ ਤੇ ਚੋਪ ਕੱਢ ਕੱਢ ਕੇ ਲਿਆ ਲਿਆ ਦੇਂਦੀਆਂ ਤੇ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ: ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਈਏ! ਜੇ ਇਹ ਲੀਰ ਆਪਣੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਦੇ ਦਾਜ ਲਈ ਕਬੂਲ ਲਵੇਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਬੀ ਧੰਨ ਭਾਗ ਹੋ ਜਾਣ, ਇਸ ਵਸੀਲੇ ਹੀ ਸਹੀ

ਜੋ ਇਹ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਅੱਪੜ ਪਵੇ ਅਰ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਜੀ ਵਰਗੀ ਧਰਮ ਮੂਰਤ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹੱਥ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵੇਰ ਛੋਹ ਹੀ ਲੈਣ। ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿੱਕ ਤੇ ਸੱਧਰ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਰ ਉਸ ਸਫ਼ਾਈ ਦੀ ਵਰਤਣ ਦੇ ਸਬਬ, ਜੋ ਸਤਿਸੰਗੀਆਂ ਦੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਤੇ ਸਿਰ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਧਰਕੇ ਕਬੂਲਦੀ ਤੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ 'ਮੇਰੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਕੁਲਤਾਰੂ ਪੁੱਤਰੀ ਆਈ ਹੈ।'

ਦੋ ਮਹਿਨੇ ਬੀਤ ਗਏ। ਦਿਨਾਂ ਬੀਤਦਿਆਂ ਕੀ ਚਿਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਧਰ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਤਿਆਰੀ ਪੁਤ੍ਰ ਵਿਆਹ ਦੀ ਕਰ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਸਨਬੰਧੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰੇ। ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ, ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ, ਦਾਤੂ ਜੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਨਾਲ ਸਨ। ਫੇਰ ਆਪ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਆਏ ਤੇ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਲਈਆਂ। ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਤੇ ਪਰਵਾਰ ਤਾਂ ਨਾਲ ਸੀ ਹੀ। ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਜੰਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਇਆ। ਫੇਰ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਆਏ। ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਡੱਲੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਕੁੜਮ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਜੋਟੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਅਗੋਂ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ 'ਜੀ ਆਇਆਂ' ਨੂੰ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਭ ਅਸਥਾਨ ਉਤਾਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੀ ਤਾਂ ਵਿਆਹ, ਪਰ ਮੰਗਲ ਉਹੋ ਹੋ ਰਹੇ ਸੇ ਜੋ ਆਤਮ ਆਨੰਦ ਦੇਣ। ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਅਖੰਡ ਧੁਨਿ ਲੱਗ ਰਹਿ ਸੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਉਚਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਘਰ ਘਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ।

ਵੇਖੋ! ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਰਨੀ, ਅਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਵਾਹ ਲਈ ਆਉਣ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਸਿਖ ਕਿਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਖੇ ਡੱਲੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਬਿਨੈ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਦੀਨ ਦਆਲ ਜੀ! ਆਪ ਨੇ ਏਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ, ਕੋਈ ਐਸੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਇਥੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਸਤਿ ਬਚਨ, ਜਿਵੇ, ਸੰਗਤ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਵੇ!'

ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਹਿਰਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਥੁੜ ਥਾਂ ਥਾਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਡੱਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਬਾਉਲੀ ਲਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਤੇ ਲੌਢੇ ਪਹਿਰ ਇਕ ਉੱਤਮ ਥਾਉਂ ਢੂੰਡ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਟੱਕ ਲਾਇਆ। ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਲ੍ਹੋ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਇਥੇ ਕੁਛ ਕਾਲ ਟਿਕ ਜਾਓ ਅਰ ਬਾਉਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਓ। ਡੱਲੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਜਾਣਕੇ ਆਪ ਧਰਤੀ ਖੰਨੀ ਅਰ ਆਪ ਉਸਾਰੀ ਕਰਕੇ ਬਾਉਲੀ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਬਾਉਲੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੱਚੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸੋਮਾਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਥੇ ਹੈ ਅਰ ਦੱਸ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਵੇਂ ਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਚਾੜ੍ਹਦੇ ਸਨ: ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਸਾ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਲਗਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਅਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਕਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੂਲੋ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਸ ਨੇ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਲੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਰ ਜੀਜਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਠਨਿਆਂ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਪਰ ਸੀਸ ਧਰਕੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ:—

"ਪ੍ਰਭ ਜਨਮ ਮਰਨ ਨਿਵਾਰਿ ॥
ਹਾਰਿ ਪਰਿਓ ਦੁਆਰਿ ॥"

ਦੂਲੇ ਜੀ ਸੱਸ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਹਨ, ਉਧਰ ਸਾਲੀ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਮਸਤਕ ਨਾਲ ਲਾਈ ਛੰਮ ਛੰਮ ਹੰਝੂ ਕੇਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਮੂਰਤ ਬਣੀ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹੀ ਖੜੇ ਹਨ, ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਜੀ ਅਚਰਜ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਤੱਕਕੇ ਅਦਬ ਸਹਿਤ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਮੂਰਤ ਵਾਂਙ ਅਚੱਲ—ਕੋਈ ਬੈਠਾ ਕੋਈ ਖੜਾ-ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਮੋ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਰੋਕਿਆਂ ਰੁਕਿਆ ਨਾ, ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਿਸੇ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਭਾਉ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ :—

"ਪੰਕਜ ਫਾਥੇ ਪੰਕ ਮਹਾਂ ਮਦ ਗੁੰਫਿਆ ॥
ਅੰਗ ਸੰਗ ਉਰਝਾਇ ਬਿਸਰਤੇ ਸੁੰਫਿਆ ॥
ਹੈ ਕੋਊ ਐਸਾ ਮੀਤੁ ਜਿ ਤੋਰੈ ਬਿਖਮ ਗਾਂਠਿ ॥

ਇਹ ਅੰਤਲੀ ਤੁਕ ਅਤਿ ਅਧੀਨਗੀ ਦੀ ਬਿਨੈ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੀ। ਦੂਲਹਾ ਜੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਬੋਲੇ :—

"ਨਾਨਕ ਇਕੁ ਸ੍ਰੀ ਧਰ, ਨਾਥੁ ਜਿ ਟੂਟੇ ਲੇਇ ਸਾਂਠਿ ॥ ੧੫ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਕੀਨੀ ਦਾਤਿ ਮੂਲਿ ਨ ਨਿਖੁਟਈ ॥
ਖਾਵਹੁ ਭੁੰਚਹੁ ਸਭਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਛੁਟਈ ॥
ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਦਿਤਾ ਤੁਸਿ ਹਰਿ ॥
ਨਾਨਕ ਸਦਾ ਅਰਾਧਿ ਕਦੇ ਨ ਜਾਹਿ ਮਰਿ ੧੭।

ਇਹ ਆਸ਼ਾ, ਦਾਤ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਦਾ ਫੁਨਹਾ ਸੁਣਕੇ ਰਾਮੋ ਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ:—

"ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਚਿਤ ਸੁਚਿਤ ਸੁ ਸਾਜਨੁ ਚਾਹੀਐ ॥
ਜਿਸੁ ਸੰਗਿ ਲਾਗੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਸੈ ਕਉ ਆਹੀਐ ॥
ਬਨੁ ਬਨੁ ਫਿਰਤ ਉਦਾਸ ਬੂੰਦ ਜਲ ਕਾਰਣੇ ॥
ਹਰਿਹਾਂ ਤਿਉ ਹਰਿ ਜਨੁ ਮਾਂਗੈ ਨਾਮੁ ਨਾਨਕ ਬਲਿਹਾਰਣੇ ॥ ੧੧ ॥

ਪਿਆਰੇ ਦੂਲਹਾ ਜੀ ਬੋਲੇ:—

"ਅਉਖਧੁ ਨਾਮੁ ਅਪਾਰੁ ਅਮੋਲਕੁ ਪੀਜਈ ॥
ਮਿਲਿ ਮਿਲਿ ਖਾਵਹਿ ਸੰਤ ਸਗਲ ਕਉ ਦੀਜਈ ॥
ਜਿਸੈ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਤਿਸੈ ਹੀ ਪਾਵਣੇ ॥
ਹਰਿਹਾਂ ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ੍ ਜਿ ਹਰਿ ਰੰਗੁ ਰਾਵਣੇ ॥ ੨੨ ॥

ਇਸ ਵੇਲੇ ਸੰਗਤ ਤੇ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛਾਇਆ। ਇਸ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਬੇਵਸ ਹੋਈ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਇਹ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ :

ਜਿਥੈ ਜਾਏ ਭਗਤੁ ਸੁ ਥਾਨੁ ਸੁਹਾਵਣਾ ॥
ਸਗਲੇ ਹੋਏ ਸੁਖ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵਣਾ ॥
ਜੀਅ ਕਰਨਿ ਜੈਕਾਰੁ ਨਿੰਦਕ ਮੁਏ ਪਚਿ ॥
ਸਾਜਨ ਮਨਿ ਆਨੰਦ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਜਪਿ ॥ ੧੯ ॥

ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਇਸ ਮੰਗਲਾਚਾਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰ ਦੀ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਖਬਰ ਅੱਪੜੀ ਤਦ ਸਹਿਜਸੁਭਾਵ ਬੋਲੇ—"ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸੂਰਾ ਗੁਰੂ, ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਰਾਮੋ ਪੂਰੇ ਸਿਖ, ਡੱਲੇ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਧੰਨ"।

ਤ੍ਰੈ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਥੇ ਰਹੇ, ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਜਥਾ ਸ਼ਕਤ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਦਾਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਕੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਤਦ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਭਰੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ :—

ਔਰ ਕਛੂ ਨ ਬਨੈ ਮੁਝ ਤੇ ਇਕ ਦਾਸੀ
ਦਈ ਹਿਤ ਸੇਵ ਤੁਮਾਰੀ। ਆਪ ਕੋ ਨਾਮ
ਅਨਾਥ ਕੋ ਨਾਥ ਹੈ ਰਾਖ ਲਈ ਪਤ ਆਨਿ
ਹਮਾਰੀ ॥ ਦੋਨਹੁੰ ਲੋਕ ਸਹਾਇ ਕਰਹੁ
ਸੁ ਕਰੋਰਨ ਕੀ ਕਰਤੇ ਰਖਵਾਰੀ ॥ ਮੈਂ
ਪਕਰਯੋ ਇਕ ਦਾਮਨ ਆਪ ਕੋ ਆਯੋ
ਸਰੰਨ ਲਖੇ ਉਪਕਾਰੀ ॥੯॥ [ਸੂ: ਪ੍ਰ:

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾ ਲਿਆ, ਅਰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, "ਭਾਈ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ! ਤੇਰਾ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਵਾਸ"। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਤੇ ਰਾਮੋ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਚਰਨੀਂ ਆ ਪਏ ਅਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਣ ਲੱਗੇ:—

ਹਮ ਪਾਥਰ ਗੁਰ ਨਾਵ ਬਿਖੁ ਭਵਜਲੁ
ਤਾਰੀਐ ਰਾਮ ॥ ਗੁਰ ਦੇਵਹੁ ਸਬਦੁ
ਸੁਭਾਇ ਮੈ ਮੂੜ ਨਿਸਤਾਰੀਐ ਰਾਮ ॥ ਹਮ
ਮੂੜ ਮੁਗਧ ਕਿਛੁ ਮਿਤਿ ਨਹੀ ਪਾਈ ਤੂ
ਅਗੰਮੁ ਵਡ ਜਾਣਿਆ ॥ ਤੂ ਆਪਿ
ਦਇਆ ਦਇਆਲੁ ਕਰਿ ਮੇਲਹਿ ਹਮ
ਨਿਰਗੁਣੀ ਨਿਮਾਣਿਆ ॥ ਅਨੇਕ ਜਨਮ
ਪਾਪ ਕਰਿ ਭਰਮੇ ਹੁਣਿ ਤਉ ਸਰਣਾਗਤਿ
ਆਏ ॥ ਦਇਆ ਕਰਹੁ ਰਖਿ ਲੇਵਹੁ
ਹਰਿ ਜੀਉ ਹਮ ਲਾਗਹ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਏ ॥੩॥
[ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੪

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਦੇਖ ਆਪ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਥਾਪੀ ਦੇਕੇ ਬੋਲੇ:—

ਮਿਤ ਕਾ ਚਿਤੁ ਅਨੂਪੁ ਮਰੰਮੁ ਨ ਜਾਨੀਐ ॥
ਗਾਹਕ ਗੁਨੀ ਅਪਾਰ ਸੁ ਤਤੁ ਪਛਾਨੀਐ ॥
ਚਿਤਹਿ ਚਿਤੁ ਸਮਾਇ ਤ ਹੋਵੈ ਰੰਗੁ ਘਨਾ ॥
ਹਰਿਹਾਂ ਚੰਚਲ ਚੋਰਹਿ ਮਾਰਿ ਤ ਪਾਵਹਿ ਸਚੁ
ਧਨਾ ॥ [ਫੁਨਹੇ

—o—

(ੲ)

ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀਵਾਲੀ ਵੈਸਾਖੀ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਯਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਬੀ ਕਈ ਵੇਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੰਦ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮਾਂ ਬਿਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਮਾਨ ਖੇਦਾਂ ਦੇ ਹੋਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਤੇ ਸ਼ਰਈ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਆਦਿਕ ਦੇ ਤਅੱਸਬ ਨੇ, ਕੁਛ ਚੰਦੂ ਦੀ ਚੁੱਕ ਨੇ ਕਈ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਪਾਈਆਂ। ਕਦੇ ਤਾਂ ਅਕਬਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣੀ ਅਰ ਸੁਣਕੇ ਤਸੱਲੀ ਪਾਈ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਨਿਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਰਾਧਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਕ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਮੁੜਦੀ ਵੇਰ ਅਕਬਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਠਹਿਰਿਆ ਬੀ ਅਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾ ਕੇ ਅਨੰਦਿਤ ਬੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਖੁਲਾਸਾ-ਤੁੱ-ਤ੍ਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਅਕਬਰ ਨੇ ਪਰਜਾ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕੁਛ ਛੋਟ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ[1], ਕਦੇ ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਆਯਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਕਮਾਂ ਵਲੋਂ ਖੇਦ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ !

ਡੱਲੇ ਕਦੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿ ਸੁਲਬੀ ਖਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਲਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਇਹ ਪਤਾ ਮਿਲੇ ਕਿ ਸੁਲਹੀ ਖਾਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਜ਼ਰਾਕੁ ਫਿਕਰ ਦਾ ਚੱਕਰ ਵੇਖਕੇ ਝੱਟ ਏਥੇ ਆ ਟਿਕਣ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਚੋਜ ਹਨ, ਉਹ ਓਹ ਆਪ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਅਤੀਤ ਹਨ। ਫੇਰ ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਬੀ ਮਿਲ ਪੈਣ ਕਿ ਸੁਲਬੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਲਹੀ ਆਵੇ ਦੇਖਦਾ ਵਿਚੇ ਢੈ ਮੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੇਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਖ਼ਬਰ ਆ ਹੀ ਗਈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਥਹੁ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਲਈ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਬੀ ਕਰ ਗਏ ਹਨ ਅਰ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਭਾਣੇ ਵਰਤਾਉਣ ਦੀ ਸੂੰਹ ਬੀ ਦੇ ਗਏ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਦਾ "ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਹਹੂ ਮਹਿ ਨਾਹੀ" ਵੇਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦ੍ਰੋਹੀਆਂ ਦੇ ਦ੍ਰੋਹ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਫਿਕਰ ਕਰਕੇ ਡੱਲੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਵਾਹੋਦਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਆਈ। ਅਗੇ ਦੇਖੇ ਬੀ ਉਦਾਸੀ ਛਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਸਿਖ

1. ਖੁਲਾਸਾ-ਤੁੱ-ਤ੍ਵਾਰੀਖ ਸਫ਼ਾ ੪੫੨।

ਸਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਟੁਰ ਚੁਕੇ ਸੇ। ਸਾਈ ਦਾਸ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਬੀ ਵਾਹੋ-ਦਾਹੀ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੀਆਂਮੀਰ ਫਕੀਰ ਸਾਰਾ ਬਹੁ ਕੱਢਕੇ ਦੱਸ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸਰੀਰ ਤੇ ਗਰਮ ਰੇਤੇ ਪਾਏ ਗਏ, ਗਰਮ ਦੇਗਾਂ ਵਿਚ ਬਿਠਾਏ ਗਏ ਤੇ ਭੁੱਖ ਤ੍ਰਿਖਾ ਦੇ ਖੇਦ ਇਧ ਕਹਿਰ ਹੁਨਾਲ ਦੀ ਰੁਤ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਕ ਅੱਖਰ ਹੋਰ ਵਧਾਉਣਾ ਯਾ ਘਟਾਉਣਾ ਸ੍ਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ[1] ਯਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਰਬਲਤਾ ਦਿਖਾਕੇ ਜਿੰਦ ਬਚਾਉਣੀ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਭਾਣੇ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਪਰ ਐਸੇ ਪੱਕੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅਰਜ਼ ਕਰਨੇ ਪਰ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਾਂ ਯਾ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਵਰ ਸਰਾਪ ਦਿਆਂ, ਆਪ ਨੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆਂ, ਭਾਣਾ ਹੀ ਮਿੱਠਾ ਕਰਕੇ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਸ਼ਟਾਂ ਅਰ ਮਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਖੇਦਾਂ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲ ਗਈ ਕਿ ਅੱਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਹੇਠ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੰਗਤ ਉਧਰ ਧਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਏਹ ਲੋਗ ਬੀ ਅੱਪੜੇ। ਆਹ! ਅਮਿਤ ਅਥਾਹ ਨਦੀ ਆਪਣੇ ਵੇਗ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਰੂਪ ਦਾ ਤੇਜ ਮਈ ਨਿਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਇਲਾਹੀ ਟਿਕਾਉ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਫਲੂਹੇ ਤੇ ਛਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਪਰ ਚਿਹਰ ਪਰ ਖਿਮਾ, ਧੀਰਜ, ਪ੍ਰੇਮ ਅਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਚੱਕਰ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੇਹ ਮੁਰਦਾ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ, ਐਉਂ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਿਰਾਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਗਤ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਮੂਰਤ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਤੇ ਸਦੱਕੜੇ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਚੁਪ ਛਾ ਰਹੀ, ਕੋਈ ਬੋਲਦਾ ਨਹੀਂ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਵਿਚ ਦਿਲ ਪੰਘਰ ਪੰਘਰ ਕੇ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਹਜੇ ਸਹਜੇ ਸਾਰੇ ਪਯਾਰੇ ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਸੇਵਕ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਵਾਕ ਦੱਸੇ ਅਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਅੰਗੀਠੇ ਸਾਜਣ ਦੀ ਆਗਯਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਗਏ, ਪਰ ਸਰੀਰ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਜਲ ਬਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਨਿਵਾਸ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜਦੇ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਦਾ ਦੇਹੁਰਾ[2] ਬਣਿਆ ਕਿ ਜਿਥੇ ਆਪ ਦਾ ਸਰੀਰ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਲਈ ਪਹੁਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਦਰਦਨਾਕ ਸਾਕਾ, ਇਹ ਦਿਲ ਤੋੜ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੋਣਹਾਰ, ਸੱਚ ਪਰ ਇਹ ਸੱਚੀ ਸੂਰਮਤਾ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਰ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਅਨੂਠੇ ਖੇਲ ਦੀ ਕਰਨੀ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸੱਚ ਦੇ ਸੂਰਜ ਪਰ ਸਦਕੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਨਾ ਭੈ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਭੈ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਕਸ਼ਟ ਝੱਲ ਗਏ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਹੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ:—

ਰਹਿੰਦੇ ਗੁਰ ਦਰੀਆਉ ਵਿਚਿ
ਮੀਨ ਕੁਲੀਨ ਹੇਤ ਨਿਰਬਾਣੀ।
ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਖ ਪਤੰਗ ਜਿਉਂ
ਜੋਤੀ ਅੰਦਰ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣੀ।
ਸਬਦੁ ਸੁਰਤਿ ਲਿਵ ਮਿਰਗ ਜਿਉ,
ਭੀੜ ਪਈ ਚਿਤਿ ਅਵਰੁ ਨ ਆਣੀ।
ਚਰਣ ਕਵਲ ਮਿਲਿ ਭਵਰ ਜਿਉ
ਸੁਖ ਸੰਪਟ ਵਿਚਿ ਰੈਣਿ ਵਿਹਾਣੀ।
ਗੁਰੁ ਉਪਦੇਸੁ ਨ ਵਿਸਰੈ
ਬਾਬੀਹੇ ਜਿਉ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ।
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੁਖ ਫਲੁ ਪਿਰਮ ਰਸੁ
ਸਹਜ ਸਮਾਧਿ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਜਾਣੀ।
ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਵਿਟਹੁੰ ਕੁਰਬਾਣੀ।

[ਵਾਰ ੨੪ ਪਉੜੀ ੨੩

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖੇਦ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰੇ, ਦੁੱਖ ਪਾਕੇ ਸੁਖ ਮੁੱਲ ਲੀਤੇ ਆਪਣੀ ਸੰਗਤ ਵਾਸਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਸਰੀਰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਪੰਥ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟ ਦਿੱਤੀ। ਲੋਕੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੀਰ ਰਸੀ ਜੀਵਨ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਬੀਰ ਰਸੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਢ ਇਸ ਸਾਕੇ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤਾ। ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਇਕ ਐਸੀ ਸ਼ੈ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮ ਦੀ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਏਥੇ ਤਾਂ ਰੱਬੀ ਜੋਤਿ ਨੇ ਆਪ ਜਾਨ ਤੇ ਖੇਡ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਗ਼ਲਤੀ ਸੀ ਜੋ ਐਨ ਐਸ੍ਰਤਜ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲੀਆ ਸਲ-ਤਨਤ ਪਾਸੋਂ ਹੋਈ, ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਸੱਟ ਸੀ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੋਂ ਵੱਜੀ। ਬੇਗੁਨਾਹ ਦਾ ਮਾਰੇ ਜਾਣਾ, ਮਹਾਤਮਾਂ ਦਾ ਬਿਨਾਂ ਦੋਸ਼ ਕਤਲ ਹੋਣਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਅਦੋਸ਼ ਖੇਦ ਸਹਿਕੇ ਸਰੀਰ ਤਿਅਗਣਾ, ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਰੱਬੀ ਜੋਤਿ ਦਾ ਇਤਨਾ ਖੇਦ ਸਹਾਰਕੇ ਫੇਰ ਨਿਰਭੈ ਰਹਿਕੇ ਟੁਰ ਜਾਣਾ ਇਕ ਐਸਾ ਵਾਕਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਤਿਆਰੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗਏ ਹਨ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਾਕਾ ਪਿਛਲੇ ਸਾਰੇ ਸਾਕਿਆਂ ਦਾ ਆਗੂ ਹੈ। ਇਸ ਮੁਨਾਰੇ ਦੇ ਦੀਪਕ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਸਿਖ ਪਿੱਛੋਂ ਸੱਚ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਜਾਨਾਂ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਡੋਲਦੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾਨ ਖਾਤਰ ਸੱਚ ਦੇਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਪੰਥ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ। ਕਈ ਅਨਜਾਣ ਇਤਿਹਾਸ ਵੇਤਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਬਦਲੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਲੋਕ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਵਾਕਫ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਓਦੋਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਹਾਂ 'ਸੱਚ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸਦਕੇ ਹੋਣਾ' ਇਹ ਗੁਣ ਸਿਖਾਂ

1. ਤ੍ਵਾ ਖਾ: ।

2. ਇਹ ਦੇਹੁਰਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਾਸ ਹੁਣ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਤੇ ਡਿਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਰਕੇ ਸੱਦੀਦਾ ਹੈ।

ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਸਾਕੇ ਨੇ, ਇਸ ਜੀਉਂਦੇ ਨਮੂਨੇ ਨੇ ਚਾਰ ਚੰਨ ਹੋਰ ਲਾ ਦਿਤੇ। ਸਿਖ ਉਂਞ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸਿਖ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਸਰੀਰ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ "ਛੱਲ ਲੰਘਦੇ ਪਾਰਿ ਗੋਤੀ ਮਨੁ ਧੀਰਿਆ" ਵਾਲਾ ਲੇਖਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗੱਲ ਕੀ ਸੰਗਤਾਂ ਪਰਮ ਵੈਰਾਗ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਈਆਂ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲ ਗਈ ਤੇ ਘਰ ਘਰ ਸ਼ੋਕ ਹੋਇਆ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਹਿੰਦੂ ਪੰਡਤਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਸ਼ੋਕਾਤੁਰ ਹੋਏ। ਇਹ ਇਕ ਐਸੀ ਹੋਣੀ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਪਰ ਬਿਨਾਂ ਲਿਹਾਜ਼ ਧਰਮ ਤੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਪੁਰ ਸਾਰੀ ਪਰਜਾ ਦਾ ਸ਼ੋਕ ਪਿਆ ਅਤ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਆਹ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਮਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੱਚ ਖੰਡ ਪਿਆਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਪਾਠ ਆਦਿਕ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਹਾੜ ਸ਼ੁਦੀ ਦਸਮੀ ਨੂੰ ਲਾਗੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਅਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੂਜਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਦੀ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੇਲ੍ਹੀ ਦੀ ਥਾਂ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾ ਕੇ ਕਲਗੀ ਲਗਾਈ ਅਰ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਲਗਾ ਕੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਨੂੰ ਕੱਠਾ ਕਰ ਦਿਖਲਾਇਆ।

ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਆਸ਼ਰਮ ਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੁਗਮ ਰਾਹ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਸ਼ਾਂਤਿ ਰਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਬੀਰ-ਰਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਫੇਰ ਨਿਰੋਲ ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜ ਭਾਵ ਅਲੱਗ ਵੀ ਰਖੇ। ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਤਖ਼ਤ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗਾ ਰਚਕੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਿਤੇ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਹਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਨਿਰੋਲ ਸਥਾਨ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗਾ ਤਖਤ ਲਗਾਇਆ ਅਰ ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਸਤ੍ਰ-ਅਸਤ੍ਰ ਵਿਦਯਾ, ਘੋੜੇ, ਹੋਰ ਜੰਗ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਬੀਰਰਸ ਦੀ ਅਸਲੀ ਤਿਆਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਦਯਾ ਸਿਖਾਲੀ ਅਰ ਕੁਛ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਜੰਗੀ ਤਾਕਤ ਸ਼ਾਂਤਿ ਰਸ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਸ਼ੋਭਣ ਲੱਗ ਗਈ।

ਫੇਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸੱਦਾ ਆਇਆ, ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੇ। ਸੈਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਕਸਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ, ਫੇਰ ਆਗਰੇ ਗਏ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾਉ ਨਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਆਲੀਅਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਵਡੇ ਵਡੇ ਰਾਜੇ ਤੇ ਅਮੀਰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੀ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਜੋ ਰਸਦਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਓਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਵੰਡਵਾ ਦੇਣੀਆਂ ਤੇ ਦੋਂਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾ ਕੇ ਕੁਛ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਰਸਦ ਲਿਆਉਣੀ ਅਰ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਛਕਣਾ। ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਬਗੀਚਾ ਉਸ ਸੁੰਞੇ ਥਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਖਿੜ ਪਿਆ। ਹਰਦਾਸ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਫ਼ਸਰ, ਸਿੱਖ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਦੁਖਿਆਂ ਦੀ, ਜੋ ਉਥੇ ਸਨ, ਮੁਸੀਬਤ ਬਹੁਤ ਘਟ ਗਈ।

"ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਭਗਤ ਸੁ ਥਾਨ ਸੁਹਾਵਣਾ ॥"

ਇਧਰ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਵਿਚਾਰ ਲਓ ਕਿ ਏਹ ਹਾਲ ਹੁਣ ਕੇ ਕੀਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗੁਆਲੀਅਰ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇਤਨਾ ਲੰਮਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਵਿਚ ਲੱਗੀਏ ਤਾਂ ਬੜਾ ਲੰਮਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਹਾਲ ਏਥੇ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕਥਾ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਦੇ ਹਾਂ।

ਛੇਵੇਂ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਗੱਦੀ ਬਿਰਾਜਣ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਜੋ ਆਪ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨੋਂ ਹੀ ਚੋਖਾ ਸੀ, 'ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ' ਵਿਚ ਪਲਟ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹ ਸਦਾ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਰਹਿਤ ਉਹੋ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਾ ਦੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਮੀਰੀ ਦਾ ਵਾਧਾ ਸੀ ਅਰ ਉਹ ਮੀਰੀ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤਿ ਰਸ ਦੀ ਬਾਧਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸ਼ਾਂਤਿ ਰਸ ਦੀ ਰਖਯਾ ਨਮਿੱਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ[1]। ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਦੀਨ ਰਖਿਆ, ਧਰਮ ਰਖਿਆ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੀਰੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ, ਸੱਚ ਦਾ ਜੀਵਨ, ਨੇਕੀ ਉਪਕਾਰ ਦਾ ਮਾਦਾ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਘਟਾਇਆ? ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਆਪ ਆਤਮ ਰਸੀਏ ਸੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬੜੇ ਉੱਚੇ ਬੀਰਰਸ ਦੇ ਰਸੀਏ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿ ਹਉਂ, ਹੰਕਾਰ, ਖ਼ੁਦਗ਼ਰਜ਼ੀ ਦੀ ਲੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਸੀ।

"ਪੰਜ ਪਿਆਲੇ ਪੰਜ ਪੀਰ
ਛਠਮ ਪੀਰ ਬੈਠਾ ਗੁਰ ਭਾਰੀ"

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ਤਿਲਕ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਲੱਗਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਭੇਟਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾਂ ਵਿਚ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਤੇ ਰਾਮੋ ਬੀ ਭੇਟ ਲੈਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦਾ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਸੀਤਾ ਇਕ ਲਾਚੇ ਦਾ ਕਲੀਆਂਦਾਰ ਚੋਲਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਧਰਿਆ, ਅੱਜ ਜਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਪਹਿਨ ਲਿਆ ਤਾਂ ਜੀ ਬਾਗ਼ ਬਾਗ਼ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅਜੇ ਏਥੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਨਾ ਲੱਭਿਆ।

---

1. ਖੇਤੀ ਵਾੜ ਸੁ ਢਿੰਗਰੀ ਕਿਕਰ ਆਸ ਪਾਸ ਜਿਉਂ ਬਾਗੇ ॥
[ਵਾ: ਭਾ: ਗੁ: ੨੫

ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਟੋਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਝਾੜੂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਾਂ ਦੋ ਕੁ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਭਜਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬੈਠੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਰ ਰਾਮੋ ਬੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਫੇਰ ਇਕ ਰਾਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੋ ਅੱਜ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਵੇਰੇ ਥਹੁ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਲੌਢੇ ਪਹਿਰ ਰਾਮਗਰ ਫਿਰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਇਕ ਦੁਖੀ ਸਿੱਖ, ਨਾਮ ਦੇ ਪੂਰਨ ਰਸੀਏ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਕੁਛ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਸੁਲਤਾਨ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਗਏ ਅਰ ਉਸ ਦੀ ਦਾਰੀ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ। ਸੁਲਤਾਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਹ ਦੁਖੀ ਸਿਖ ਇਕ ਚੰਗਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਅਗਲੇ ਲੋਕ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੇਵਾਦਾਰ ਪਾਸ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ ਅਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗ ਪਏ। ਆਤਮਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਤੇ ਸਰੀਰ ਸਿਖ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਚੌਥੇ ਕੁ ਦਿਨ ਕੂਚ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਬੈਠਾ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਦੱਸੋ ?' ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—'ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਜੀ ! ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿੱਕ ਹੈ; ਪਰ ਹੁਣ ਕਿਥੋਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਹੋ, ਜੇ ਕਿਵੇਂ ਤ੍ਰੁੱਠ ਪਵੇ ਤਾਂ ਅਤਿ ਦਿਆਲਤਾ ਹੈ ? ਛੋਟਾ ਮੂੰਹ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਸਿੱਕ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।' ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਕਦੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਗਿਆ, ਅੱਜ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਏ ਕਿ ਮੈਂ ਦਾਸ ਹੋਕੇ ਕਿਸ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂ ? ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦੇ ਉਠੇ, ਕਪੜੇ ਪਾਏ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਬੂਹਾ ਖੜਕਿਆ। ਦੌੜਕੇ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਸ਼ੋਰ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ। ਇਕ ਦਮ ਪ੍ਰਵਾਹ ਛੁਟ ਪਿਆ ਅਰ ਬਸੁਧ ਜਿਹੇ ਹਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਤਰ ਕੇ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਅਰ ਕਿਹਾ —'ਧੰਨ ਸਿਖੀ' ਤੇ ਭਾਈ ਜੀ ਸਮੇਤ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਗਏ, ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤ ਅਰ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਨਾਮ ਦੀ ਪੱਕੀ ਲਿਵ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆ। ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਵਾਲੇ ਥਾਉਂ ਤਕ ਆਪ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਸਣੇ ਨਾਲ ਆਏ। ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਚਾਹੁਣ ਕਿ ਧੁੱਪ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਦੇਰ ਲੱਗੇਗੀ, ਉਮਰ ਛੁਟੇਰੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਖੇਚਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਆਪ ਸ਼ਹਿਰ ਚਲੇ ਜਾਣ, ਪਰ ਮੂੰਹੋਂ ਆਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਵੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੀ ਸਿੱਖ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਬੱਧੇ ਠਹਿਰੇ ਹੀ ਰਹੇ ਅਰ ਸਸਕਾਰ ਹੋਣ ਪਰ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਸਮੇਤ ਸ਼ਹਿਰ ਆਏ।

(ਮ)

ਸਿਖ ਤਾਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਕਹਿਣੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਦੇ ਸੂਰਮੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਦੁਲਾਰੇ ਸੇ, ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਤੇ ਰਾਮੋ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਕੁਛ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਐਸੇ ਖਿੱਚੇ ਗਏ ਸੇ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਸਮਝਣਾ ਕਠਨ ਹੈ। ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਖਿੱਚੀ ਰਹਿੰਦੀ ਅਰ ਗੁਰੂ-ਮੂਰਤਿ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿੰਦੀ, ਇਹੋ ਜਾਪਦੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਔਹ ਖੜੋਤੇ ਹਨ। ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਸਜਲ ਨੇਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਤੇ ਐਸੀ ਧੂਹ ਮਿਲਨ ਦੀ ਪੈਣੀ ਕਿ ਖਾਣ ਪੀਣ ਤੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਭੁੱਲ ਜਾਣੇ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਐਉਂ ਭਾਸਦਾ ਰਹਿਣਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਆਪੇ ਵਿਚ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖਿੱਚ ਦੇ ਮਗਰ ਉੱਠਕੇ ਤੁਰ ਪੈਣਾ ਤੇ ਫੇਰ ਸੋਚ ਪੈਣੀ : ਆਗਯਾ ਨਹੀਂ ਲਈ, ਤਦ ਕਦਮ ਮੋੜਨੇ। ਜਦੋਂ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦਾ ਤਖਤ ਬਣਨ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਭਾਈ ਜੀ ਡੱਲੇ ਸੇ। ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ, ਜੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਉਛਲਿਆ, ਪਰ ਆਗਯਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਾਣ ਰੁਕੇ, ਪਰ ਮਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਕੀ ਹੋਈ ? ਹਰ ਵੇਲੇ ਐਉਂ ਭਾਸੇ ਜਿਕੂੰ ਟੋਕਰੀ ਮੋਢੇ ਤੇ ਹੈ ਤੇ ਇਟਾਂ ਢੋ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤੇ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਇਹ ਸਿੱਕ ਭਰੇ ਅਵਸਰ ਵਿਚ ਰਾਮੋ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੱਧਰ ਐਵੇਂ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੱਤੀ; ਸੁੱਚੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਦਰਿਆਈ ਮੰਗਾਈ ਅਰ ਤਿੱਲੇ ਦੀ ਕਾਢ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਧਾਉਣੀ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੀ। ਉਧਰ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋਵੇ, ਇਧਰ ਡੱਲੇ ਵਿਚ ਵਹੁਟੀ ਗੱਭਰੂ ਉਸ ਕੰਮ ਦੇ ਗਿਰਦ ਕਿ ਜਿੱਦਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਦੇਣਗੇ, ਇਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਹੇਠ ਵਿਛਾਵਾਂਗੇ। ਇਹ ਸੱਧਰ ਵੀ ਪੂਰਨ ਹੋਈ।

ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਖਿੱਚਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਪੂਰਣਤਾਇਆਂ, ਕਦੇ ਵਿਛੋੜਾ ਕਦੇ ਦਰਸ਼ਨ, ਕਦੇ ਸਿੱਕ ਕਦੇ ਸੱਧਰ, ਕਦੇ ਮੇਲ ਕਦੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਬੀਤਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਨ ਪਰ ਅਚਰਜ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਮਨ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਤੇ ਉੱਜਲਤਾ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਹੋਈ ਸੁਰਤ ਬੀ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ, ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬੀ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਪਰ ਹੁਣ ਸਮੇਂ ਨ ਹੋਰ ਪਲਟਾ ਖਾਧਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਤੁਰ ਪੈਨ ਦੀਆਂ ਸੋਆਂ ਕੰਨੀ ਪਇਆਂ। ਜੀ ਕਦੇ ਧੜਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵਾਙੂੰ ਭਾਣਾ ਨਾ ਵਰਤਦਾ ਹੋਵੇ, ਕਦੇ ਭਰੋਸਾ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਲੈ ਚੱਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਹਰ ਹਾਲ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜੀ ਉੱਛਲਦਾ ਹੈ। ਉਧਰੋਂ ਨਾ ਕੋਈ ਅਗਯਾ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਨਾਂ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਨਿਤ ਬਲਦੀ ਜ੍ਵਾਲਾ ਭੜਕਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਤੇ ਉੱਤੋਂ ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਤੁਰ ਪੈਣ ਦੀ ਪੱਕੀ ਸੋ ਵੀ ਮਿਲ ਗਈ। 'ਹਾ ! ਹਾ ! ਪਿਆਰੇ ਜੀ ਲੰਮੇ ਸਫ਼ਰ ਚਲੇ ਹਨ, ਕਦ ਮੁੜਨਗੇ ? ਕਦ ਫੇਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣਗੇ ? ਸਰੀਰ ਦਾ ਕੀ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ? ਤਦ ਤਕ ਪ੍ਰਾਣ ਬੀ ਰਹਿਣਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਫੇਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਇ ਸਿਰ ਧਰਨੀ ਹੈ, ਜੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜ਼ਰੂਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਤੁਰਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੋ ਕੁਛ ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੈ ਸੋ ਠੀਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਰਬਗ ਹਨ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਹੋਈ ਸੁਰਤ ਕਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਤੇ ਕਦੇ

ਵੀਚਾਰ ਵਾਲੇ ਧੀਰਜ ਵਿਚ, ਅੰਤ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਨੇ ਐਸਾ ਵਲ-ਵਲਾ ਖਾਧਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮੂਰਤ ਦੇ ਧਿਆਨ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬੀ ਭੁਲਾ ਗਏ। ਜਿਉਂ ਸੰਝ ਨੂੰ ਸੁਰਤ ਜੁੜੀ ਹੈ ਫੇਰ ਖੁੱਲ੍ਹਣਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾਂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਹਾਰੇ ਮਸਤ ਭੌਰੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਮਗਨ ਯਗੀ ਵਾਂਙ ਇਕ ਰਸ ਜੁੜੇ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਸਵੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ, ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਸਭ ਸੂਰਜਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਸਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਕਿਨਾਰੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਕਿਵੇਂ ਬੀ ਨਹੀਂ ਉਟਕਾ ਸਕਦੀਆਂ, ਸੋ ਧੁੱਪੇ ਹੀ ਬੈਠਿਆਂ ਦਿਹੁੰ ਚੜ੍ਹ ਆਯਾ। ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਧੁਰ ਛੱਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠੇ ਵੇਖ ਕੇ ਹਿਲਾਇਆ ਨਹੀਂ। ਓਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਰਹੇ ਸੇ ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸੁਖ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਹਿਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਭਾਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਪਤ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਉਠਾਉਣਾ ਲੋਚਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਜਾਣ ਕੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਤੁੱਛ ਦੁਖ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਵੀ ਤਿਆਗੀ ਬੈਠ ਸਨ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿਖ ਆਇਆ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਅੱਜ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਡੇਰਾ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਆਗਿਆ ਹੋਈ ਕਿ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ, ਜੋ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਅਤਿ ਤਾਂਘ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਆ ਜਾਣ ਯਾ ਸੁਲ-ਤਾਨ ਪੁਰੇ ਆ ਮਿਲਣ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਤ੍ਰੈ ਚਾਰ ਦਿਨ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਰਹਿਣਗੇ।

ਇਹ ਸੁਖ ਸੁਨੇਹਾ ਸੁਣਕੇ ਕੌਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿਣ ਦੇਵੇ? ਝੱਟ ਚਰਨ ਦਬਾ ਕੇ ਜਗਾਇਆ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸੁਣਾਇਆ। ਸੁਨੇਹਾ ਸੁਣਦਿਆਂ ਨੈਣ ਨੀਰ ਭਰ ਆਇਆ, ਲੂੰ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਅਰ ਦੰਪਤੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ੁਕਰ ਸ਼ੁਕਰ ਦੀ ਧੁਨਿ ਨਿਕਲੀ, ਗੱਲ ਪੱਲਾ ਪਾ ਲਿਆ ਅਰ ਕਈ ਵਾਰ ਧਰਤੀ ਪਰ ਮਸਤਕ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿਹਾ, ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਨੀਵਿਆਂ ਤੇ ਇਹ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ! ਕਰਮ ਹੀਣਾਂ, ਤਪ ਹੀਣਾਂ ਉਤੇ ਇਹ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ! ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਧੰਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ, ਧੰਨ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ! ਫੇਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਭ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਗਾਂਵਿਆ —

ਸਗਲ ਇਛਾ ਜਪਿ ਪੁੰਨੀਆ ॥ ਪ੍ਰਭਿ ਮੇਲੇ ਚਿਰੀ ਵਿਛੁੰਨਿਆ ॥ ੧ ॥ ਤੁਮ ਰਵਹੁ ਗੋਬਿੰਦੈ ਰਵਣ ਜੋਗੁ ॥ ਜਿਤੁ ਰਵਿਐ ਸੁਖ ਸਹਜ ਭੋਗੁ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲਿਆ ॥ ਆਪਣਾ ਦਾਸੁ ਆਪਿ ਸਮਾਲਿਆ ॥ ੨ ॥ ਸੇਜ ਸੁਹਾਵੀ ਰਸਿ ਬਨੀ ॥ ਆਇ ਮਿਲੇ ਪ੍ਰਭ ਸੁਖ ਧਨੀ ॥ ੩ ॥ ਮੇਰਾ ਗੁਣੁ ਅਵਗੁਣੁ ਨ ਬੀਚਾਰਿਆ ॥ ਪ੍ਰਭ ਨਾਨਕ ਚਰਣ ਪੂਜਾਰਿਆ ॥ ੪ ॥ ੧ ॥ ੧੪ ॥

[ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੧

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਲੰਘਣ ਦੀ ਸੋਇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪਸਰ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਕਮਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ, ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਜੀ! ਸਾਨੂੰ ਆਗਯਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਚੱਲਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾ ਆਵੀਏ?

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰੇ ਚੋ ਪਿਆਰੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਸਾਂਈਂ ਦਾਸ ਦਾ ਹਰਖ ਉਛਲੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ—'ਪਿਆਰਿਓ! ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਕਦਮ ਧਰਕੇ ਚੱਲੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਆਸਰੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਬੀ ਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਜਾਣਗੇ।'

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਤੇ ਬਿਨੈ 'ਜ਼ਰਾ ਠਹਿਰਨਾ, ਮੈਂ ਬੀ ਆਯਾ ਜੇ' ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਲੰਘਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਛੇਕੜ ਤੁਰੇ ਅਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਪਹੁੰਚੇ। ਦੀਵਾਨ ਸਜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈ। ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਮੋਹਰੇ ਲਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਵੜਨ ਵੇਲੇ ਦੰਪਤੀ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਗਏ ਡੱਲੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਮਿਲੇ। ਜਦ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਤੇ ਭੇਟਾ ਲੈ ਚੁਕੇ ਤਦ ਵਿਚ ਸਾਈਂਦਾਸ ਨਾ ਦਿੱਸਿਆ। ਸਾਈਂਦਾਸ ਤਾਂ ਜੋੜਿਆਂ ਵਿਚ ਖੜਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਸ਼ੁਕਰ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਰਮਲ ਭੌ ਭਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਮੇਰੀ ਸਿੱਕ ਪੂਰੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਹਾਇ! ਮੈਂ ਇਸ ਜੋਗ ਹਾਂ ਕਿ ਐਸੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਜੋਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਵਾਂ?···ਮੇਰੇ ਧੰਨ ਭਾਗ, ਮੇਰੇ ਵਾਹ ਨਸੀਬ, ਜੋ ਇਕ ਮਾਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਖੜੋਣਾ ਮਿਲਿਆ।···—ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਯਾਦ ਨੂੰ ਤਰਸਦਾ ਹਾਂ, ਆਹ ਤਾਂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਸੀਬ ਹੋ ਗਏ! ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਜੋ ਮੰਗੋ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ।' ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਭਰੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭਰਤਾ ਖੜੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬੀ ਤੱਕ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਪਿਆਰਾ ਸਿੱਖ ਕਿੱਥੇ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਜਾਣੂੰ ਜੀ ਨੇ ਤਾੜ ਲਿਆ। ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਇਸ ਕਹਿਰ ਦੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਦੇਖਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤ੍ਰਬੁਕ ਕੇ ਉਠੇ ਅਰ ਜਿਤ੍ਹੋਂ ਗਾਂ ਧਾਕੇ ਵੱਛੇ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੋਏ। ਸਾਂਈਂਦਾਸ ਨੇ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਠਦੇ ਦੇਖੇ ਤਦੋ ਤੜਫਿਆ ਕਿ ਹਾਇ! ਅਦਬ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਰ ਬੇਅਦਬੀ ਹੋ ਗਈ। ਭੱਜਕੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਢੇ ਪਿਆ, ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਮੋ ਬੀ ਢੇ ਪਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੀਸ ਫੜਕੇ ਚੁੱਕਿਆ, ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਵੱਡੇ ਥਾਂ ਹੋ, ਸਾਡੇ ਅਦਬ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋ, ਐਦਾਂ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰੋ'। ਪਰ ਅਗੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਅਦਬ-ਭਰੇ ਵਾਕ ਨਿਕਲੇ 'ਹੇ ਤਾਰਨਹਾਰ ਜੀ! ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਦੇ ਮਾਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਚਰਨ ਧੂੜ ਵਿਚ ਸਮਾ ਲਓ'।

ਇਹ ਸਮਾਂ ਕੁਛ ਅਕਹਿ ਜਿਹਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਆਪ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਕੂੰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਾਨੇ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸਭਿੰਨੇ

ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਦੰਪਤੀ ਤੇ ਅਤਿ ਮਿਹਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਦੋ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਠਹਿਰ ਗਏ। ਅੰਤ ਤੁਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ। ਹੋਰ ਸੰਗਤਾਂ ਏਥੋਂ ਵਿਦਾ ਕੀਤੀਆਂ, ਡੱਲੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਤੱਕ ਚੱਲਣ ਦੀ ਆਗਯਾ ਮਿਲੀ।

ਹੁਣ ਵਿਛੁੜਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਅਤਿ ਬਿਹਬਲ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੰਪਤੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਕੋਮਲ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੀ. ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਭਾਈ ਸਾਈਂ-ਦਾਸ ਜੀ! ਅਸੀਂ ਰਾਜ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਜ਼ਰਾ ਚਿਰਾਕੇ ਮੁੜਾਂਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਐਸੀ ਵੈਸੀ ਸੋਇ ਸੁਣਕੇ ਡੋਲਣਾ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਗਯਾ ਵਿਚ ਸਭ ਸੁਖ ਹਨ।"

—o—

(ਹ)

ਡੱਲੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਡੱਲੇ ਪਹੁੰਚੀ। ਏਥੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਅਖੰਡ ਜਾਰੀ ਸੀ। ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਆਪਣਾ ਮੁਖੀਆ ਸਮਝਦੇ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਧਨ ਦਾ ਬਲਕਾਰ ਜਾਂ ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ 'ਪਿਆਰ' ਵਸਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਤਾਂ ਕਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਈ ਸੀ। ਨਗਰ ਭਰ ਵਿਚ ਤੇ ਸਾਰੀ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਵਿਚ ਰਾਮੋ ਦਾ ਬੇਲਾਗ ਵਰਤਣਾ ਤੇ ਸਭ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨਾ ਉੱਘਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਸਹੇਲੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਭੈਨ ਜੀ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਘੁੱਟੀ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫਰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਕੀਤਾ ਭੁਲਾਵੇ ਯਾ ਭੁਲਾ ਕੇ ਦੁੱਖ ਤਕ ਦੇਵੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ?" ਰਾਮੋ ਨੇ ਕਿਹਾ: "ਭੈਣ ਜੀ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਆਦਤ ਏਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾ ਪਕਾਈ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕਿਥੇ ਪਕਾਵਗੇ? ਇਹ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਦੁਰਲੱਭ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਐਸਾ ਉੱਚਾ ਕਰੀ ਜਾਣ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਲਾ ਹੋਕੇ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੀ ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿਖਾਲਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਚਾਹੀਏ।"

ਸਹੇਲੀ—ਕੀਹ ਐਤਨੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ?

ਰਾਮੋ—ਭਰੋਸਾ ਲੋੜੀਏ ਪਹਿਲਾਂ, ਫੇਰ ਘਾਲ। ਫੇਰ ਨਿਤ ਦੀਆਂ ਆਪ ਨਾਲ ਬੀਤਦੀਆਂ ਦੇ ਵਰਤਾਵੇ ਹਿੰਮਤ ਭਰਦੇ ਹਨ।

ਸਹੇਲੀ—ਉਹ ਕਿੱਕੁਰ?

ਰਾਮੋ—ਸਿਦਕ ਯਾ ਭਰੋਸਾ ਯਾ ਨਿਸਚਾ ਜਿਸ ਸ਼ੈ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਐਸੀ ਨਿਆ-ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਅਕਲ ਤੋਂ ਬੀ ਵਧੀਕ ਉੱਚੀ ਤੇ ਅਮੋਲਕ ਹੈ। ਜਦ ਸਾਨੂੰ ਰਤੀ ਜਿੰਨਾ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਹੈ[1] ਅਰ ਸਾਡੇ 'ਅੰਗ ਸੰਗ' ਹੈ, ਅਰ 'ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ' ਤਦ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹਿੰਮਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਦਮ ਜਾਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ 'ਹੋਣਾ', ਉਸ ਦਾ 'ਅੰਗ ਸੰਗ' ਹੋਣਾ ਅਰ ਸਾਨੂੰ 'ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ' ਵਰਤਦਾ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਉ ਜਿਉਂ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਰੋਜ਼ ਹੱਡੀਂ ਬੀਤਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਭਰੋਸਾ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਭਰੋਸਾ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਹੱਡ ਬੀਤੇ ਵਰਤਾਵੇ ਵਧੀਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹੈ' ਸਾਡੇ "ਅੰਗ ਸੰਗ" ਹੈ ਤੇ "ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।"

ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ! ਜਦੋਂ, ਰੋਜ਼ ਸਦਾ ਇਕਰਸ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਰੂਪ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ 'ਹੋਣ' ਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਸਿਦਕ ਬੱਝ ਗਿਆ, ਫੇਰ ਦਿਲ ਪਰ ਆਪੇ ਏਹ ਅਸਰ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮੇਰੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸੁਧਾ ਨੇਕੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਤਦ ਮੇਰੇ ਕਰਤੱਵ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਸੁਭਾਉ ਪਿਤਾ ਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਸੁਭਾਉ ਵਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਇਰਖਾ ਛੱਡਣ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਰਤਣ ਲਈ ਕੋਈ ਮਿਹਨਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਾਉ ਐਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਇਹ ਚਾਉ ਉਸੇ ਵਿਚ ਆਪੇ ਲਈ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਕੁ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕਲਾ ਵਰਤਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਕੇ ਯਾਂ ਬਦੀ ਕਰਕੇ ਯਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਉਲਟ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਦ੍ਵੈਖ ਕਰਕੇ ਜੀ ਆਪੇ ਹੀ ਖੁੱਸਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਛ ਸਰੀਰ ਬੀ ਟੁੱਟਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਬਾਜ਼ੇ ਵੇਲੇ ਜੀਉ ਐਸਾ ਛਿੱਥਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਢ ਵੱਢਕੇ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਚਿੱਤ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਬੇਨਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਖੁਭਦਾ, ਸ਼ੁਕਰ ਤੋਂ ਨੱਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਯਾਦ ਬੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਇਹ ਟੋਟ ਐਸੀ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿਰਦੇ ਜਾਨੀ ਦੰਡ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਾੜੇ, ਤਰਲੇ ਕੱਢੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਣ ਇਕ ਵੇਰੀ ਚੈਨ ਆਵੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਦੀ ਐਸਾ ਨਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਸੋ ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਚਾਹੀਏ, ਜੇ ਜੀ ਨਾ ਬੀ ਲਗੇ ਤਾਂ ਬੀ। ਬਾਣੀ ਪੜਦਿਆਂ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਜਦ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਉਤਰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਫੇਰ ਸ਼ਾਂਤਿ ਤੇ ਸੁਖ ਆ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਐਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਬੜੇ ਭਾਰੇ ਸਖ਼ਤ ਪਰਬਤ ਦੇ ਹੇਠ ਆ ਗਏ ਸਾਂ ਅਰ ਮਸਾਂ ਨਿਕਲੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸੁਖ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦੇ ਕੇ ਫੇਰ ਅੰਦਰੋਂ ਸ਼ੁਕਰ ਦੇ ਅਵਾਜ਼ੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਉਲਟ ਕੀਤਿਆਂ ਸਭ ਕੁਛ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਫੇਰ ਨਾ ਕਦੇ ਐਸਾ ਹੋਵੇ',

---

1. ਜਾਕੈ ਰਿਦੈ ਬਿਸ੍ਵਾਸੁ ਪ੍ਰਭ ਆਇਆ ॥
ਤਤੁ ਗਿਆਨੁ ਤਿਸੁ ਮਨਿ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ॥

ਇਹ ਵੀਚਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨ ਕਦੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿਚ ਐਸਾ ਜੁੜਦਾ ਤੇ ਤਰਲੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਕਰੁਣਾ ਨਿਧੇ !

"ਜੇ ਤੂ ਤੁਠਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ ਨਾ ਦੂਜਾ ਵੇਖਾਲਿ ॥ ਏਹਾ ਪਾਈ ਮੂ ਦਾਤੜੀ ਨਿਤ ਹਿਰਦੈ ਰਖਾ ਸਮਾਲਿ ॥"

ਐਉਂ ਜਤਨ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਕਰਤਾਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਕੁਛ ਆਪੇ ਹੀ ਸੁਭਾਵ ਵਿਚ ਪਲਟਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਹੇਲੀ—ਇਹ ਹਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਹੋਰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕੀ ਏਹ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਰਾਮੋ—ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਮੂਰਖ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਦੂਜੇ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਡਾਕੂ ਤੇ ਚੋਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰਨ ਸੰਤ ਤੱਕ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਦੀ ਕਰਕੇ ਚਿਤ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਭਲਿਆਈ ਕਰਕੇ ਚਿਤ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ! ਫਰਕ ਹੈ ਤਾਂ ਏਤਨਾ ਕਿ ਚੋਰ ਆਦਿਕ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਉਦਾਸੀ ਦਿੱਸੇ ਬੀ ਤਾਂ ਸ਼ਰਾਬ, ਜੂਏ, ਖੇਡਾਂ, ਤਮਾਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਓਹ ਭੁਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਕਠੋਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀ-ਆਂਦਾਰ ਲੋਕ ਐਸੀ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਅਕਲਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦੇ ਹਨ, ਦਿਲ ਨੂੰ ਉਪਜੀਆਂ ਤਸੱਲੀਆਂ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੂੰ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮੁਨਾਸਬ ਹੀ ਇਹੋ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੇਕਰ ਅਕਲਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਨਾ ਲਹਵੇ ਤਦ ਖੇਲ੍ਹ, ਕੁੱਦ, ਤਮਾਸ਼ੇ ਹਾਸੀ ਤੇ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਝਮੇੜਿਆਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਰੁੱਝ ਕੇ ਓਹ ਆਪਣੇ ਜੀ ਤੋਂ ਉਸ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਵੱਡਾ ਭਾਰਾ ਪੜਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀ ਉਦਾਸ ਹੈ, ਅੱਜ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਪਰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਜੀਉ ਕਿਉਂ ਉਦਾਸ ਹੈ। ਸੋ ਉਹ ਕਾਰਨ ਦੀ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਨੂੰ—ਚਾਹੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ ਚਾਹੇ ਪੂਰਨ ਸੰਤ—ਇਹ ਆਪਾ ਖੋਜਣ ਦੀ ਵਾਦੀ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਓਹ ਕਾਰਣ ਲੱਭਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਜ ਜੀਉ ਉਚਾਟ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਫੇਰ ਲੱਭਦੇ ਲੱਭਦੇ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਕਾਰਣ ਲੱਭ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਅਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਕੰਮ, ਕੋਈ ਅਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਵਾਕ, ਕੋਈ ਈਰਖਾ ਦੀ ਸੋਚ, ਕੋਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਭੁੱਲ[1] ਤੇ ਫੇਰ ਉਸਦਾ ਦਾਰੂ ਕਰਦੇ ਹਨ:—

'ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥
ਓਹ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ ॥

ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਪੂਰਨ ਆਪੇ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਵਧਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸਹੇਲੀ—ਭੈਣ ਜੀ ! ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਕਿਹਾ ਸੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਣਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਿਉਂ ਵਿਆਹੀ ਅਜ ਸੱਲ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਮਗਰੋਂ ਪੇਕੇ ਆਈ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਸਹੁਰੇ ਤਾਂ ਸਤਿਸੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰੋਟ ਪਕਾ-ਇਆ ਤੇ ਸਰਵਰ ਦੇ ਨਮਿਤ ਦੇ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਪੁਤਰ ਬੋਲਦ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਤੇ ਖੇਤੀ ਵਧਦੀ ਫਲਦੀ, ਫੁਲਦੀ, ਰਹੇਗੀ। ਪਰ ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਜੋ ਢੱਗੇ ਵੱਛੇ ਮਰ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਮਨ ਕਦੇ ਖਿੜ ਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਐਥੇ ਤ੍ਰੈ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਆਈ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦਿਲ ਖੁੱਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖਿੜਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਿੱਸਦੇ ਹੋ। ਬੋਲਦ ਮਰੇ ਕਿ ਵੱਛਾ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਤੌਖਲਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਵ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਅਪਦਾ ਘੱਟ ਪੈਂਦੀ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਚੰਭਾਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹਾਂ ਕਿ ਏਥੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ਕੀ ਸਿਖੀ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਬੀ ਏਥੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਿਆਹੀ ਸਾਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਕੁਛ ਹੋਰ ਰੰਗ ਹੈ। ਯਾ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਨਿਆਣੀ ਸਾਂ ਤੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਯਾ ਏਥੇ ਕੁਛ ਹੋ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਰਾਮੋ—ਮੈਂ ਦੱਸ ਚੁਕੀ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਕਿਣਕਾ ਮਾਤ੍ਰ ਭਰੋਸਾ ਆਪਣੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੇ ਆ ਜਾਵੇ ਤਦ ਤੌਖਲਾ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਨਾ ਭਰਮ ਉਠਦਾ ਹੈ ਨਾ ਭੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤੌਖਲਾ ਉਠਦਾ ਹੈ 'ਹਾਇ ਪੁਤ ਨਾ ਮਰ ਜਾਏ' 'ਹਾਇ ਬੋਲਦ ਚੋਰ ਨਾ ਲੈ ਜਾਣ', ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਵਧੀਕ ਵਰਤਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜੋ ਕਰੇਗਾ ਸਾਡੇ ਭਲੇ ਦੀ ਕਰੇਗਾ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ, ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚਿਤ ਨੂੰ ਖਾਂਦਾ ਨਹੀਂ।

"ਮੀਤ ਕਰੈ ਸੋਈ ਹਮ ਮਾਨਾ ॥
ਮੀਤ ਕੇ ਕਰਤਬ ਕੁਸਲ ਸਮਾਨਾ ॥"

ਇਹ ਗੁਰੂਵਾਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਢਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ ! ਇਕ ਚਾਨਣਾ ਹੈ, ਇਕ ਹਨੇਰਾ। ਚਾਨਣੇ ਜੋ ਵਿਚ ਤੁਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਠੇਡਾਂ ਘੱਟ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹਨੇਰੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਸੱਟਾਂ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨਾ ਕਿ "ਹੈ" ਫੇਰ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਕਿ "ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ", ਫੇਰ ਇਹ ਸਿਦਕ ਧਾਰਨਾ "ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ" ਇਹ ਚਾਨਣਾ ਹੈ। ਚਾਨਣੇ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ: ਸੱਚ, ਪਿਆਰ ਨੇਕੀ, ਧਰਮ, ਉਪਕਾਰ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਯਾਦ ਬੇਨਤੀ ਅਰ ਸ਼ੁਕਰ ਹਨ। ਜੋ ਇਸ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਤੁਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਠੇਡੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਉਸਦੇ ਉਲਟ ਭੁੱਲ

1. ਮਨ ਹੀ ਨਾਲਿ ਝਗੜਾ ਮਨ ਹੀ ਨਾਲਿ ਸਥ ਮਨ ਹੀ ਮੰਝਿ ਸਮਾਇ ॥ [ਸਿਰੀ ਰਾ: ਕੀ ਵਾ: ਮ:] ੪

ਅਰਥਾਤ ਤੌਖਲੇ, ਭਰਮ, ਵਹਿਮ, ਝੂਠ, ਵੈਰ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਖਿੰਡਾਉ ਵਿਚ ਤੁਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨੇਕੀ 'ਸਤਿ' ਵਸਤੂ ਹੈ, ਜਿਕੂੰ ਚਾਨਣਾ ਹੈ; ਪਰ ਹਨੇਰਾ ਤਾਂ ਚਾਨਣੇ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦੀ ਨੇਕੀ ਦੇ ਉਲਟ ਜਾਣ ਦਾ ਨਾਂ ਹੋਇਆ। ਸੋ ਹਨੇਰਾ ਤੇ ਬਦੀ ਕੋਈ ਸਤਿ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ ਹਨ। 'ਸਤਿ' ਵਸਤੂ 'ਨੇਕੀ' ਹੈ, 'ਬਦੀ' ਅਸਤਿ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਜੋ ਨੇਕੀ ਵਿਚ ਤੁਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ੈ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੁਛ ਰਾਸ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਦੀ ਦਾ ਜਦ ਕੋਈ 'ਸਤਿ' ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਤਦ ਉਹ ਕੀ ਰਾਸ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਉਹ ਤਾਂ ਲੁਟਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਗੁਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੋਟੇ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਆਣੇ ਲੋਗ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ 'ਸਤਿ' ਸਰੂਪ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਤਿੰਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਲਿਆਣ ਸਰੂਪ ਹਸਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤਿ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਉਹ ਸਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਹੈ ਤੇ ਸਦਾ ਹੋਊ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :—

"ਆਦਿ ਸਚੁ, ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ॥
ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ, ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥"

ਅਰਥਾਤ ਸਚ ਸਦਾ ਅੱਟਲ ਹੋਂਦ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੋ ਕੁਛ ਹੈ 'ਨਹੀਂ' ਹੈ, ਉਹ ਕੋਈ ਸ਼ੈ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਝੂਠ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਫ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਫ਼ਾ ਕੋਈ ਸ਼ੈ ਹੈ ਜੋ ਪੱਲੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਘਾਟਾ ਕੁਛ ਪੱਲਿਓਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੇਕੀ ਨਫ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਪੱਲੇ ਬੱਝਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਬਦੀ ਘਾਟਾ ਹੈ ਜੋ ਨੇਕੀ ਦੀ ਰਾਸ ਨੂੰ ਉਜਾੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪੇ ਦੀ ਤਾਣ ਤਾਕਤ ਅੰਦਰੋਂ ਘਟਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਘਾਟਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ 'ਭਰਮ ਤੇ ਤੌਖਲਾ' ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਘਾਟੇ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਪੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਫਲ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦੁਖ ਤੇ ਰੋਗ ਹਨ। ਦਾਰੂ ਏਸ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਭਰੋਸਾ। ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਭਰਮ ਤੇ ਤੌਖਲਾ ਯਾ ਡਰ ਤੇ ਸੰਸਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਵੇਖੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਦੁਖ ਰੋਗ ਬਿਨਸੇ ਭੈ ਭਰਮ' ਅਰਥਾਤ ਲਾਹੇ ਪੱਖ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ ਬਿਨਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ ਕਾਰਣ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲ ਹਨ ਦੁਖ ਤੇ ਰੋਗ। ਸੋ ਜਦ ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ ਮਿਟ ਗਏ ਤਦ ਦੁੱਖ ਤੇ ਰੋਗ ਨਾਲ ਮਿਟ ਗਏ। ਇਹ ਕਿੱਕੂੰ ? ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਕੀਤਿਆਂ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਖ਼ੁਸ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਰੂਪ 'ਨਿਰਭਉ' ਤੇ 'ਨਿਰਵੈਰ' ਆਖਿਆ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਕਹਿ ਕੀ ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਦਾ ਉਪਾਸਕ ਆਪ ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਤੋਟੇ ਦੀ ਖੱਡ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ [ਲਾਹੇ ਦੀ ਚੋਟੀ ਪਰ ਆ ਬੈਠੇਗਾ। ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਖੋਹਲਕੇ ਬੀ ਕਹਿ ਦਿਤੀ ਹੈ 'ਨਿਰਭਉ ਜਪੈ ਸਗਲ ਭਉ ਮਿਟੈ ॥' ਅਰਥਾਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੋ ਨਿਰਭਉ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਭਜਨ ਕੀਤਿਆਂ ਸਾਰੇ ਭਉ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਭਉ ਦਾ ਅਰਥ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਭਉ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹ ਭਉ ਜੋ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, 'ਕਿਤੇ ਚੋਰ ਨਾ ਆ ਜਾਣ, ਕਿਤੇ ਪੁਤ ਨਾ ਮਰ ਜਾਏ, ਫਲਾਣਾ ਮੈਨੂੰ ਖਾ ਨਾ ਜਾਏ, ਖ਼ਬਰੇ ਕੀਹ ਹੋਵੇਗਾ ? ਹਾਏ ਕੀਹ ਕਰਾਂ ? ਹੁਣ ਕੀਹ ਬਣੂ ?' ਇਹ ਭਉ ਹੈ ਜੋ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਨਿਰਭਉ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਅਸਾਂ ਜਿੱਤਣਾ ਹੈ। ਸੋ ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ ਤੋਟੇ ਦਾ ਪੱਖ ਹੈ ਤੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਦਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਸਦਾ ਦਿਆਲ ਹੈ, ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਨਫ਼ੇ ਦਾ ਪੱਖ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਧੰਨ ਪੱਖ' ਤੇ 'ਰਿਣ ਪੱਖ' ਬੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜੋ ਲੋਕ ਆਪੇ ਨੂੰ ਤੋਟੇ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਉ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਸ ਲਾਹੇ ਦੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਹੀ ਹਾਨੀ ਹੈ।

ਸਹੇਲੀ (ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਭਰਕੇ)—ਭੈਣ ਜੀ ! ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਪੁੱਛਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਹੋਵੇ ਕਿਕੂੰ ? ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਮਝ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਲੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਠਹਿਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਛ ਤੁਸਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਜੀ ਅੰਦਰ ਘਰ ਪਾ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਲ ਕੁਛ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ।

ਰਾਮੋ—ਇਹ 'ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਲ' ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਸੁੱਟੋ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਆਈ ਹਾਂ ਕਿ ਮਾਇਆ ਕੋਈ "ਸਤਿ ਸਰੂਪ" ਵਾਲੀ ਸ਼ੈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਛ ਇਸ ਦਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਸੋ ਤਿੰਨ ਕਾਲ ਇਕ ਰਸ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਕੱਢੋ ਤੇ "ਸਤਿ" ਵਿਚ ਲਾਓ। ਮਨ ਜਦ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਖਿੰਡਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਵਾਹਿ-ਗੁਰੂ ਵੱਲ ਲੱਗੂ, ਤਦ ਕੱਠਾ ਹੋਊ। ਖਿੰਡੀ ਚੀਜ਼ ਨਿਰਬਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕੱਠੀ ਹੋਈ ਬਲਵਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਖਿੰਡ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਿਤਾਣਾ ਹੈ, ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਹੀ ਜਾਲ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕਦਾ। ਜਦ ਸਾਈਂ ਵੱਲ ਲਾਓਗੇ ਤਦ ਇਹੋ ਕੱਠਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬਲ ਆਵੇਗਾ, ਫਿਰ ਇਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਏਗਾ।

'ਪ੍ਰੇਮ' ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਜੋ ਸਤਿ ਵਸਤੂ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਯੋਗ ਸੁਭਾਉ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਦੀ ਰਾਸ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਸਭਾਉ ਵਿਚ ਤੌਖਲਾ ਤੇ ਸਹਿੰਸਾ ਰਲਾ ਦੇਈਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਵਰਤੀਦੀ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਸੁਭਾਵ ਮੋਹ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੋਹ ਦਾ ਫਲ ਨਫ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲਾ ਜਦ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਵਰਤੋਂ ਇਕ ਸਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੋਹ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿਸੇ ਇਕ (ਯਾ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ) ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ (ਯਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ) ਛੁੱਟ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਅਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਸਾਮਾਨ ਜਿਥੇ ਹੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦ੍ਵੈਸ਼ਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ, ਮੋਹ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦ੍ਵੈਸ਼ ਕਰਨਾ ਮੈਂ ਦੱਸ ਆਈ ਹਾਂ ਕਿ ਤੋਟੇ ਦਾ ਪੱਖ ਹੈ। ਸੋ ਮੋਹ ਕਰਦਿਆਂ ਤੋਟੇ ਵਾਲੀ ਰਸ ਨਾਲ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੋਹ ਨਾਲ ਭੀ ਪੱਲੇ ਕੁਛ ਨਾ ਬੱਝਾ, ਘਾਟਾ ਹੀ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਪਰਤੱਖ ਵਿਚ ਵੇਖੋ ਕਿ ਮੋਹ ਦਾ ਫਲ ਕੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ? ਜਿਨਾ ਚਿਰ ਮੋਹ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਮਿਲਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਤਾਈਂ ਜੀਵ ਵਿਚ ਇਹ ਤੌਖਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਇਹ ਮੈਥੋਂ ਖੁੱਸ ਨਾ ਜਾਏ। ਪੁੱਤ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਲੋਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—'ਜੀਉਂਦਾ ਰਹੇ', ਮਾਨੋ ਉਸ ਦੇ ਮਰਨ ਦਾ ਗੁਪਤ ਸਹਿੰਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਦਾਰਥ ਖੱਟੋ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ 'ਕਿਤੇ ਚੋਰ ਨਾ ਲੈ ਜਾਏ', ਮਾਨੋ ਉਸ ਦੇ ਗੁਆਚਣ ਦਾ ਸਹਿੰਸਾ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਘਰ ਉਸਾਰੋ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਸੁਹੰਢਣਾ ਹੋਵੇ', ਮਾਨੋ ਉਸ ਦੇ ਢਹਿ ਮੜ ਜਾਣ ਦਾ ਯਾ ਆਪ ਮਰ ਕੇ ਛਡ ਜਾਣ ਦਾ ਤੌਖਲਾ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਫੇਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਜੋ ਹੋਰ ਗਾਹਕ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦ੍ਵੈਖ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਖੱਟਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਵਾਲੇ ਦੇ ਅੱਖੀਂ ਸੁਖ ਕਲੇਜੇ ਠੰਢ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਾਮਾਨ ਜੋ ਤੋਟੇ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਸੋ ਫਲ ਬੀ ਤੋਟੇ ਵਾਲੇ ਲੱਗਣਗੇ।

ਸਹੇਲੀ—ਫੇਰ ਕਿਵੇਂ ਤੋਟੇ ਵਿਚੋਂ ਲਾਹੇ ਵਿਚ ਆਈਏ? ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ:—

'ਰਿਣਪੱਖ ਤੋਂ ਧਨਪੱਖ ਵਿਚ ਆਈਏ'?

ਰਾਮੋ—ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ: 'ਸਤਿਸੰਗ ਨਾਲ'।

ਸਹੇਲੀ—ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਕੀਹ ਭਾਵ ਹੈ?

ਰਾਮੋ—ਜੋ 'ਤੋਟੇ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲੇ' ਤੋਟੇ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਤੋਟੇ ਦੀ ਵਾਦੀ ਨੂੰ ਹੀ ਵਧੀਕ ਪਕਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਲਾਹੇ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲੇ ਤੋਟੇ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸੋ ਲਾਹਾ ਗੁਆ ਬੈਠਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੋ ਲਾਹੇ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਇਸ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਕਿ ਸਾਡਾ ਤੋਟੇ ਦਾ ਖੋਟਾ ਸੁਭਾਉ ਛੁੱਟਕੇ ਆ ਜਾਵੇ ਲਾਹੇ ਦਾ, ਓਹ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਓਹ ਲਾਹੇ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਹੇਲੀ—ਜਿਦਾਂ ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਪ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠੀ ਹਾਂ, ਇਹ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ?

ਰਾਮੋ—ਮੈਂ ਤਾਂ ਜੋ ਹਾਂ ਸੋ ਹਾਂ, ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਦੇ ਕਿਸ ਭਲੇ ਪਾਸ ਬੈਠੋ, ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾਓ—ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ-ਤਦ ਤੁਸੀ 'ਸਤਿਸੰਗ' ਕਰੋਗੇ।

ਸਹੇਲੀ—ਪਰ ਭੈਣ ਜੀ! ਉਹ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਗਏ ਹਨ, ਤੇ ਮੈਂ ਪਰਵੱਸ ਹਾਂ, ਕੀਕੂੰ ਜਾ ਸਕਾਂ?

ਰਾਮੋ—ਗੁਰੂ ਸ਼ਰੀਰ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ, ਪਰ ਸ਼ਰਧਾਵਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਨਾਲ ਉਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਲਿਵ ਲਾਇਆਂ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਰਾਮੋ ਦੇ ਨੈਣ ਭਰਕੇ ਮਿਟ ਗਏ ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਰਹੀ।

ਜਦ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਅੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਨੇਤ੍ਰ ਖੁੱਲੇ ਤਦ ਸਹੇਲੀ ਬੋਲੀ—ਭੈਣ ਜੀ! ਜੋ ਕੁਛ ਤੁਸਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਕੁਛ ਮੈਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਨਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਤਾਂ, ਹਾਂ ਤੁਸਾਂ ਜੋ ਸਮਝਾਇਆ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਤੀ ਕੀ ਇਹ ਸਤਿਸੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ?

ਰਾਮੋ—ਭੈਣ ਜੀ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੋਈ ਨਾ ਭੁੱਲਣਹਾਰ ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਸਿੱਖ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨੇਕ ਗੱਲਾਂ ਸਿਖਾਵੇ ਅਰ ਨੇਕ ਗਲਾਂ ਦਾ ਵਡਾ ਕਾਰਣ—ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ—ਦੱਸੇ, ਇਸ ਰਸਤੇ ਪਾਵੇ ਤੇ ਤੁਸਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਭਰੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੁਰਤ ਨਾਲ ਸੁਰਤ ਚੁਕੀਵੇ ਤਾਂ ਓਸ ਨੂੰ ਸਤਿਸੰਗੀ ਸਜਣ ਹੀ ਕਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਹੇਲੀ—ਤਦ ਭੈਣ ਜੀ! ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸਤਿਸੰਗੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਤੋਟੇ ਵਿਚੋਂ ਲਾਹੇ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦੀ ਹਾਂ?

ਰਾਮੋ—ਜ਼ਰੂਰ, ਪਰ ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ।

ਸਹੇਲੀ—ਐਸਾ ਸਤਿਸੰਗੀ ਕੌਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ਰਾਮੋ—ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ।

ਸਹੇਲੀ—ਮੈਂ ਅਜਾਣ, ਨਾ ਸਤਿਸੰਗ ਨੂੰ ਜਾਣਾ, ਨਾ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਜਾਣਾ, ਮੈਂ ਇਹ ਭੇਤ ਕਿੱਥੋਂ ਸਮਝਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ?

ਰਾਮੋ—ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਨਾਲ।

ਸਹੇਲੀ—ਕਿੱਦਾਂ?

ਰਾਮੋ—ਮਨ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਛੱਡਕੇ ਗਲ ਪੱਲਾ ਲੈ ਕੇ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਕਰਿਆ ਕਰੋ ਕਿ ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ! ਕਿਸੇ ਪੁਰਖ ਦਾ ਮੇਲ ਦੇਹ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇਂ, ਪਰ ਅਰਦਾਸ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦਾ। ਇਹ ਜੋ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਸੋ ਬੀ ਗੁਰੂ ਵਡੂ ਗੁਰੂ ਹੈ[1]। ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ। ਤੂੰ ਪੁਛਿਆ ਸੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਿਲੀ ਗਏ ਹਨ, ਮੈਂ ਕੀਕੂੰ ਮਿਲਾਂ? ਭੈਣ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਨਿਜ ਘਰ ਦਾ ਵਾਸਾ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ: ਹੁਕਮ ਹੈ:—'ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਕੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਹੋਇ'॥ ਇਹ ਜੋ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ।

ਜਿੱਦਾਂ ਗੁਰੂ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸਮਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਗੁਰਮੁਖ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

1. ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ, ਹੈ ਬਾਣੀ।

ਉਸ ਦੀ ਕਰਨੀ, ਉਸ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਦੱਸ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਜਾਚ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਚਾ ਪਿਆਰ ਕੀਤਿਆਂ ਲੱਭਦੀ ਹੈ।

ਸਹੇਲੀ—ਫੇਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਾਣੀ ਬੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੀ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਹੀ ਚੇਟਕ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਚੇਟਕ ਕਾਹਦੀ ? ਐਸ ਘੜੀ ਤਾਂ ਜੀਉ ਐਦਾਂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨੋ 'ਲਾਹੇ' ਵਿਚ ਆ ਹੀ ਗਈ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਮੇਰੇ ਜਿਹੀ ਨਿਨਾਣੀ ਤੇ ਮੂਰਖ ਲਈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਅੱਜ ਦਾ ਸੰਗ ਹੀ ਸੁੱਚਾ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ।

ਰਾਮੋ—ਮੇਰਾ ਸੰਗ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜਾਣੇ ਕੀ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦੱਸਿਆ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ੈ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ।

"ਸਤਿਸੰਗਤਿ ਕੈਸੀ ਜਾਣੀਐ ॥

ਜਿਥੈ ਏਕੋ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੀਐ ॥"

ਸੋ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਤੁਸੀਂ ਆਏ ਹੋ, ਗੁਰੂ ਨੇ ਐਸੀ ਕਲਾ ਵਰਤਾਈ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਨਾਮ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਜੇਹੇ ਦੁਜਾਂ ਦੇ ਔਗਣ ਭੁਲਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨੇਕ ਛਾਇਆ ਨਾਲ ਏਥੇ ਸਤਿਸੰਗ ਵਰਤਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭੈਣ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਸੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਜੋ ਹੋਇਆਂ ਸੋ ਸਤਿਸੰਗ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜਾਣ ਤੇ ਕੋਈ ਸਤਿਸੰਗਣ ਨਹੀਂ, ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪਲਕੀਂ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਛਡਿਆ ਹੈ।

ਸਹੇਲੀ—ਐਉਂ ਹੀ ਸਹੀ। ਕੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਮਰਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਲਾਹੇ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾ ਦਿਓ ? ਮੇਰੇ ਵਰਗੀ ਧਿਕਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਜੇ ਓਹ ਆਪ ਛਾਇਆ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੀ ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ? ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਵੇਵਸ ਹੋ ਗਈ ਅਰ ਰਾਮੋ ਦੇ ਚਰਣਾਂ ਤੇ ਢੈ ਪਈ ਰਾਮੋ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਚੁਕ ਕੇ ਗਲ ਲਾਯਾ। ਗਲ ਲਾਉਣਾ ਕੀ ਸੀ ? ਲੋਹੇ ਤੇ ਚੁੰਬਕ ਨਾਲ ਛੋਹਣਾ ਸੀ। ਰਾਮੋ ਦੇ ਲੂੰਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਝਰਨਾਟ ਜੇਹੀ ਛਿੜੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਹੇਲੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਪਲਤਾਵਲੀ ਆ ਗਈ। ਇਕ ਠੰਡ ਜਿਹੀ ਕਲੇਜੇ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠੀ। ਇਹ ਅਧਾ ਨਿਤ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ ਰਾਮੋ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਤੋਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਮੋ ਨੇ ਪਈ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, "ਭੈਣ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰੋ ਤੇ ਇਹ ਯਾਦ ਜੀ ਵਿਚ ਪਕਾਇਆ ਕਰੋ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ 'ਹੈ'। ਜਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਚੇਤਾ ਰਿਹਾ ਕਰੇ ਕਿ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈਗਾ ਹੈ'। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸੋਤਨਗੇ; ਪਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ, ਜੋ ਤੇਰੇ ਭਾਗ ਹੋਣਗੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।"

ਸਹੇਲੀ—ਭੈਣ ਜੀ ! ਮਾਰੋ ਤੇ ਚਾਹੋ ਰੱਖੋ ਐਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਤੁਸੀਂ ਦਿੱਸਦੇ ਹੋ।

ਇਹ ਵਾਕ ਸਨ ਕਿ ਤੀਰ ? ਰਾਮੋ ਦੇ ਕਲੇਜੇ ਵਿਚ ਸਾਂਈ ਜਾਣੇ ਕੀਹ ਹੋਇਆ। ਸਰੀਰ ਸਾਰੇ ਤੇ ਪਸੀਨਾ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗਸ਼ੀ ਜੇਹੀ ਵਾਂਙੂ ਹਾਲਤ ਹੋ ਗਈ। ਸਹੇਲੀ ਬੜੀ ਘਬਰਾਈ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਹਾ ਸੀ ਸੋ ਆਪਣਾ ਸੱਚ ਦਿਲੀ ਭਾਵ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਕੁਸ਼ਾਮਤ ਜਾਂ ਦਿਖਾਵਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਰਾਮੋ ਨੇ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਉਸ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਜੇ ਕਦੀ ਸਹੇਲੀ ਕਪਟ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਆਖਦੀ ਤਾਂ ਰਾਮੋ ਉਸ ਨੂੰ ਝਿੜਕ ਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਉਹ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸੱਚਾ ਦਿਲੀ ਭਾਵ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਰਾਮੋ ਆਪ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਖੜਗਧਾਰੀ ਦੇ ਦਰ ਦੀ ਕੂਕਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਅਦਬ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਨੀਵਾਂ ਪਨ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਹੇਲੀ ਦੇ ਸਫ਼ਾ ਦਿਲ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਚਿਤਾਈ ਵਿਚ ਘਬਰਾ ਗਈ ਸੀ ਰਾਮੋ।

ਸਹੇਲੀ ਨੇ ਇਹ ਹਾਲ ਵੇਖ ਕੇ ਪੈਰ ਫੜ ਲਏ: "ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਗਈ। ਭੈਣ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਸਦਮਾ ਨਾ ਖਾਓ, ਮੈਂ ਅੰਞਾਣ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਹੀ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਸੌਂਹ ਹੈ, ਮੈਂ ਲਾਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ. ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਲਓ।"

ਪਰ ਰਾਮੋ ਦੀ ਸੁਰਤ ਤਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ। ਖੜਗਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਤਰਲੇ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ 'ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਦਰ ਦੀ ਕੂਕਰ ਹਾਂ। ਆਪ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਧਰਕੇ ਮੈਂ ਆਪ ਦੀ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਆਪ ਦੀ ਆਗਯਾ ਸਮਝ ਕੇ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੀਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਇਕ ਭੋਲੇ ਤੇ ਸੱਚੇ ਹਿਰਦੇ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਕੰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦ ਦਾਤਾ ਜੀ ! ਬਖ਼ਸ਼ੋ ਤੇ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਕਵਲਾਂ ਦਾ ਭਵਰਾ ਬਣਾਈ ਰਖੋ'। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਰਾਮੋ ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਗੁੰਮ ਰਹਿ ਕੇ ਪਰਤੀ। ਜਦ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਤੀ ਜੀ ਸਰੰਦਾ ਲੈ ਕੇ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅੰਤਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਇਹ ਗਾਂਵੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਮੈਂ ਮੂਰਖ ਕੀ ਕੇਤਕ ਬਾਤ ਹੈ ਕੋਟਿ ਪਰਾਧੀ ਤਰਿਆ ਰੇ ॥
ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਜਿਨਿ ਸੁਣਿਆ ਪੇਖਿਆ ਸੇ ਫਿਰਿ ਗਰਭਾਸਿਨ
ਪਰਿਆ ਰੇ ॥੪॥

ਹਾਂ, ਰਾਮੋ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਹਲੀਆਂ ਤੇ ਸਹੇਲੀ ਵੱਲ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ। ਸਹੇਲੀ ਦੀ ਜਾਨ ਵਿਚ ਜਾਨ ਆਈ। ਕੀਰਤਨ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਾਮੋ ਨੇ ਇਕ ਸੁਹਣੀ ਠੰਢ ਵਰਤੀ ਵਾਲਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਸਾਂਈਂ ਦਾਸ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਗੁਰਿ ਪੂਰੈ ਮੇਰੀ ਰਾਖਿ ਲਈ ॥" ਸਹੇਲੀ ਕਛ ਖਿਮਾ ਮੰਗਣ ਵਾਂਙ ਖਿਆਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੈਨਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੁਣ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ।

ਕਛ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਹੇ ਗੁਰੂ ਸੁਆਰੀ ! ਗੁਰੂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਕਰੇ, ਗੁਰੂ ਭਾਵਨਾ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਧਾਰਨ ਕਰੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦੀਵਿਆਂ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੋਂ ਹੀ ਚਾਨਣਾ ਹੈ, ਸਾਰੀ ਅਗਨੀ ਜੋ ਧਰਤੀ ਪੁਰ ਬਲਦੀ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੀ

ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਅੱਗ ਯਾ ਦੀਵਾ ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਚਾਨਣੇ ਕੰਮ ਸਾਰਦੇ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹਨ, ਪਰ ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਨਾਲ ਸਿਖ ਬਣੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਸਿਖ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਖ ਬਣੇ ਹਨ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਿਖ ਕਦੇ ਗੁਰੂ ਅਖਵਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਗੁਰੂ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ[1]। ਸਿਖ ਭੁੱਲਣ ਅੰਦਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਨਾਲ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਕਰਦਾ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਅਦਬ ਤੇ ਭੈ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਗਤ ਨੂੰ ਤਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭੁੱਲਿਆ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਪਾਉਂਦਾ, ਨਾਮ ਦਾਨ ਦੀ ਰਾਸ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਖਸ਼ਿਆ ਸਿਖ ਨਾਮ ਦੀ ਖਾਣ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਜਪਣਾ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜਪਾਉਣਾ ਇਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿਖ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ[2]। ਜੀਅਦਾਨ ਦੇਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸਿਖ ਫੇਰ ਅਦਬ ਵਿਚ ਹੀ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਅਦਬ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਦਾ ਨੇਮ ਹੈ[3]। ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਤੇਰਾ ਪਿਆਰ ਧੰਨ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਅਧਮ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਜਾਣੂ ਹਾਂ ਤੇ ਡਰਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਠੰਢ ਪਈ ਤਦ ਗੁਰੂ ਨੇ ਪਾਈ। ਰਾਮੋ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੋਂ ਵਾਂਜੀ ਕੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰਾਮੋ ਗੁਰੂ ਸਨਮਾਨੀ ਸਿਖ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਸਿਖੀ ਦਾਨ ਮਿਲਿਆ ਰਹੇ ਤਦ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਜੀ ਵਿਚ ਸਤਿਸੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਪਾਰ ਕਰਗਾ। ਅਸੀਂ, ਦੁਹਾਈ ਹੈ, ਅਜੇ ਸਿਖ ਅਖਵਾਉਣ ਜੋਗੇ ਬੀ ਆਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਜੇ ਗੁਰੂ 'ਸਿਖੀ' ਦਾ ਇਕ ਕਿਣਕਾ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਰੱਖੇ ਤਦ ਜਨਮ, ਸਫਲ ਜਨਮ, ਹੈ !

—o—

ਕਥਾ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਨੂੰ ਕੁਛ ਬੇਚੈਨੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਵਿਹਲ ਤਾੜਕੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ:—ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਲ੍ਹ ਜੋ ਕਥਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਨ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਤੱਤ ਸਾਰ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਸੁਣਾਂਦਿਆਂ ਜੇ ਕਿਤੇ ਭੁੱਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੱਢ ਦਿਓ।

ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰੇਮ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦਿਲ ਟਿਕਾਉ, ਕਰੋਨੇ ਤੇ ਸੁਆਦ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਵਲੋਂ, ਜੋ ਮਾੜੇ ਸਲੂਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਦਿਲ ਤੇ ਅਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਦਿਲ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੁਖਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜੇ ਦੁਖੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਮੱਤਾਂ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਖਿਮਾ ਕਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਈਰਖਾ ਦ੍ਵੈਖ ਦਾ ਸਾੜ ਨਾ ਵਾੜ। ਖੁਸ਼ ਰਹੁ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਨਾ ਵਿਛੁੜ। ਫਿਰ ਗੁਰਮਤਿ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਈਰਖਾਲੂਆਂ ਤੇ ਦ੍ਵੈਖੀਆਂ ਦੋਖੀਆਂ ਨਾਲ ਬੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾ ਹੋ : ਗੁੱਸਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੈਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਔਖਿਆਂ ਕਰੇਗਾ ਫੇਰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜੇਗਾ। ਸੋ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਾ ਬੁਰਾ ਕਰ ਤੇ ਨਾ ਬੁਰਾ ਸੋਚ। ਜਿੰਨਾ ਤੈਥੋਂ ਹੋ ਸਕੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰ। ਜੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਰਤਣ ਤਾਂ ਸੱਚ ਹੈ ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਕਿ ਜਗਤ ਸੁਰਗ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਫਿਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬਦੀ ਕਰੋ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਆਪਾ ਬੀ ਉਦਾਸ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪੇ ਨੂੰ ਆਪਾ ਦੇਖਣ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਆਪਾ ਚੀਨ ਚੀਨ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਉਲਟ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਆਈ ਉਦਾਸੀ ਦਿੱਸ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਾੜੀ ਚੀਜ਼ ਜੇ ਦਿੱਸ ਪਵੇ ਤਾਂ ਕੱਢਣ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਭਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਧਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁਭਾਵ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਇਉਂ ਸਮਝੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁਖ ਜੋ ਕੁਛ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸਦੇ ਦੋ ਅਸਰ ਹਨ: ਇਕ ਆਪਣੇ ਤੇ, ਦੂਆ ਦੂਜੇ ਤੇ ! ਮਿਥ ਲਓ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰਾਹ ਜਾਂਦਿਆ ਚਪੇੜ ਮਾਰੀ। ਹੁਣ ਉਦਾਸੀ, ਰੰਜ, ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਅਸਰ ਤੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਚਾਹ ਇਕ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਪਜੇਗਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਪੇੜ ਮਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਸਾ ਆਇਆ ਤੇ ਮਾਰ ਚੁੱਕਣ ਮਗਰੋਂ ਅਫਸੋਸ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਮਾਰਿਆ ? ਇਹ ਕੰਮ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਬਦੀ ਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਜੋ ਅਸਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਪਿਆ ਇਸ ਨੂੰ ਕਥਾ ਵਾਲੇ ਨੇ ਤੋਟਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ 'ਤੋਟੇ' ਦਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹਿਸਾਬਦਾਨ ਕਹੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਰਕਮ ਰਿਣ ਦੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵਧ ਗਈ। ਮੋਟੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਦਾ ਘਾਟਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਭੁੱਖੇ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਰੱਜਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ੁਕਰ ਆਇਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸਾਂਤਮਈ ਖੁਸ਼ੀ ਆਈ। ਇਹ ਲਾਹਾ ਸੀ। ਮਤਲਬ ਕੀ ਕਿ ਹਿਸਾਬ ਦਾਨ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਰਕਮ ਧਨ ਦੀ ਜਮਾਂ ਹੋਈ। ਇਉਂ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਚ ਲਾਹਾ ਵਧੇਗਾ ਤੇ ਅਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਤੋਟਾ ਵਧੇਗਾ। ਜੋ ਰੂਹ ਲਾਹਾ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ ਬਲਵਾਨ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਮੇਰੀ ਸਮਝੇ ਇਹ ਸੋਝੀ ਬੜੀ ਕੀਮਤੀ ਹੈ।

ਫਿਰ ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਜੋ ਵਰਤੋ ਹੈ ਅਕਸਰ ਅਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਇਹ ਕਿ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ: ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਆਏ ? ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਫੁਰਿਆ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਰੀਰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਲਈ

---

1. ਭੁਲਣ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਅਭੁਲੁ ਗੁਰੂ ਕਰਤਾਰੁ ॥

2. ਜਨ ਨਾਨਕੁ ਧੂੜਿ ਮੰਗੈ ਤਿਸੁ ਗੁਰੂ ਸਿਖ ਕੀ ਜੋ ਆਪਿ ਜਪੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ।
ਪੁਨਾ—ਆਪਿ ਜਪਹੁ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵਹੁ ॥ ਸੁਨਤ ਕਹਤ ਰਹਤ ਗਤਿ ਪਾਵਹੁ ॥ [ਸੁਖਮਨੀ

3. ਤਾਲਬਾਨੇ ਹੱਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਾ-ਅਦਬ ॥
ਬਾ-ਅਦਬ ਬਾਸ਼ੰਦ ਦਾਯਮ ਬਾ ਅਦਬ ॥੩੦੦॥
[ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਮਾ

(ਕ)

ਜੋ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸ੍ਵੈ ਰਖਯਾ ਸ੍ਵੈ ਪਾਲਨਾ ਦੇ ਭਾਵ ਤੋਂ ਵਧਕੇ ਖ਼ੁਦਗਰਜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਰਤਾਉ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜ਼ੋਰ ਧੱਕੇ ਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤੌਖਲਾ ਬੈਠ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੌਖਲੇ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ। ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ 'ਤੋਟਾ' ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਟੇ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਦੁੱਖ ਤੇ ਰੋਗ। ਇਸ ਦਾ ਦਾਰੂ ਹੈ ਭਰੋਸਾ, ਪਹਿਲਾ ਭਰੋਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ। ਉਹ ਨਿਰਭਉ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਸਿਧਕ ਧਾਰਿਆਂ ਦਿਲ ਠੌਰੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰਭਉ ਨੂੰ ਭਜਿਆਂ ਭਉ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਕਥਾ ਵਿਚ ਇਹ ਉਹੋ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਹੈ ਜੋ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਤੁਸਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਦੱਸੀ ਸੀ ਕਿ ਲਿਖੀ ਹੈ "ਦੂਖ ਰੋਗ ਬਿਨਸੇ ਭੈ ਭਰਮ" ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਚਿਤ ਆਵੇ ਉਹਦੇ ਭੈ ਤੇ ਕਰਮ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ ਕਾਰਣ ਹਨ ਤੇ ਦੁਖ ਰੋਗ ਕਾਰਜ ਹਨ, ਸੋ ਜਦ ਭੈ ਭਰਮ ਮਿਟ ਗਏ ਤਾਂ ਦੁਖ ਰੋਗ ਦੇ ਰਸਤੇ ਆਪੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ।

ਬਾਬਾ—ਠੀਕ ਹੈ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਫਿਰ ਮੈ ਸਮਝਿਆ, ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭਲੇ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗ ਨਾਲ ਤੋਟੇ ਦੀ ਰਾਸ ਘਟਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਵੇਰੇ ਤੁਕ ਆਈ ਸੀ, "ਸਤੀ ਪਹਰੀ ਸਤੁ ਭਲਾ ਬਹੀਐ ਪੜਿਆ ਪਾਸਿ ॥ ਓਥੈ ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਬੀਚਾਰੀਐ ਕੂੜੈ ਘਟੈ ਰਾਸਿ ॥' ਸਤਿਸੰਗ ਨਾਲ ਕੂੜ ਦੀ ਰਾਸ ਯਾ ਤੋਟੇ ਦੀਆਂ ਰਕਮਾਂ ਘਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਮੀ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸੰਗ ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ, ਵੀਚਾਰ, ਇਹ ਬੀ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਲਿਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਪਾਰਗਿਰਾਮੀ ਸਿਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮਤਿ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਕਹਿੰਦੇ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿਤੀ ਹੈ।...ਕੀਹ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੀ ਗੁਰਮਖ ਹੋਏ ਹਨ?

ਬਾਬਾ—ਠੀਕ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਜੀਆਂ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਬੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਓਹ ਆਪ ਜਪਦੇ ਦੂਸਿਆਂ ਨੂੰ ਜਪਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਚਰਨੀ ਲਿਆਕੇ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਖ-ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਬੀ ਐਉਂ ਹੀ ਮੰਨਦੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਬੀ ਇਹੋ ਗੱਲ ਹੈ! ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਮੋਲ ਅਸੀਂ ਲੋਚਦੇ ਹਾਂ। ਸਤਿਸੰਗ ਤੇ ਲਾਭ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਓਹ ਨਾਮ ਜਪਦਾ ਤੇ ਜਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਭ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸ਼ਰਨ ਅਪੜਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਖ ਹੀ ਕਰਕੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਦਬ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਉਸ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਿਆਰਿਆ! ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਤ ਬਹੁਤ ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਸੌਖਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਸਤਿਵਾਦੀ ਬਣੋ। ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਨਾਲ ਝੂਠ ਕਪਟ ਨਾ ਵਰਤੋਂ ਤਿਵੇਂ ਦੂਇਆਂ ਨਾਲ ਝੂਠ ਦਗ਼ਾ ਤਿਆਗੋ ਤੇ ਪਿਆਰ ਵਰਤੋ। ਪਿਆਰ ਦੀ ਜਾਚ ਲਈ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰੋ, ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੋ ਵੀਚਾਰੋ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰੋ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਤੁਹਾਡੇ ਸਭਾਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਮਈ ਕਰੇਗਾ। ਜਦ ਸਭਾਵ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਵਰਤੋਗੇ।

ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਕਥਾ ਕਰਕੇ ਹਟੇ। ਸੰਗਤ ਘਰੋ ਘਰੀ ਗਈ ਆਪ ਅਜੇ ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਬੜੀ ਦਨਾਈ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਾਲਾ ਅਧਖੜ ਮਨੁਖ ਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਆ ਬੈਠਾ। ਪੈਰੀ ਪੌਣਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੜੀ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ:—' ਭਾਈ ਜੀ! ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਰਚਿਆ? ਭਾਈ ਜੀ ਕੁਛ ਤ੍ਰਬ੍ਰਕ ਕੇ ਤੱਕਣ ਲੱਗ ਗਏ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ..."ਦੱਸੋ, ਜੀ ਮੈਂ ਬੜਾ ਦੁਖੀ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਰਚਿਆ?

ਹੁਣ ਭਾਈ ਜੀ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਬੋਲੇ:— "ਹੇ ਸੱਜਣ! ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਕੋਈ ਪੰਡਤ ਜਾਂ ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੋਟੀ ਅਕਲ ਦਾ ਮੋਟਾ ਸੂਤਰ ਹਾਂ, ਕਰਤਾ ਪਰਖ ਆਪ ਜਾਣੇ।"

ਢੇਸਾ (ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸੀ)—ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ! ਪੰਡਤ, ਮੁੱਲਾਂ ਤੇ ਪਾਂਧੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਇਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ। ਕਿਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਨਿਰਣੇ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਅਡ ਅਡ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਡ ਅਡ ਟੋਹਾਂ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਅਡ ਅਡ ਕਥਾਂ ਹਨ। ਇਕ ਨਾਲ ਦੂਸਰੀ ਨਹੀਂ ਰਲਦੀ। ਮੈਂ ਘਬਰਾਕੇ ਹੀ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਪਾਸ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਕਿਹੜੀ ਹੈ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਮਿਥ ਲਓ ਕਿ ਇਕ ਗਲ ਮੈਂ ਬੀ ਕਹਿ ਦਿਤੀ, ਕੀ ਓਹ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠੀ ਬਣਾਕੇ ਆਪ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ? ਯਾ ਬਹੁਤੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਰਲਕੇ ਰੌਲੇ ਨੂੰ ਵਧਾਏਗੀ? ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਕਹੀ ਨੂੰ ਸੱਚ ਮੰਨ ਲਓਗੇ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਕਈ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗਿਣਨਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਕਹਿਣਾ ਬੀ ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

ਢੇਸਾ—ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਕਿਹਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਅਜੇ ਅਵਸਥਾ ਸਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਕੁਛ ਕੁਦਰਤੀ ਅਕਲ ਮੋਟੀ, ਕੁਛ ਤਪਾਂ ਦਾ ਹੀਣਾ।

ਢੇਸਾ—ਮੈਂ ਕੀਹ ਕਰਾਂ? ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹਾਂ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਦਾਰੂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਰ ਓਸ ਦਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਅਵਸਥਾ ਪਾਰ ਹੋ ਗਿਆਂ ਕਦੇ ਉਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਤੂੰ ਅੱਜ ਜਾਣਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ। ਅੱਜ ਜੋ ਕੇਵਲ ਸਮਝ ਨੂੰ ਲੜਾਉਣਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਿ ਆਸ ਕਰਣੇ ਹਨ।

ਢੇਸਾ—ਫੇਰ ਕੀ ਕਰਾਂ?

ਸਾਈਂ ਦਾਸ—ਤੂੰ ਇਹ ਦੱਸ ਕਿ 'ਤੂੰ ਹੈਗਾ ਹੈਂ?' ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈਂ ਕਿ 'ਮੈਂ ਹਾਂ'?

ਢੇਸਾ—ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ।

ਸਾਈਂ ਦਾਸ—ਹਾਲੇ ਇਹ ਗੱਲ ਛੱਡ ਦੇਹ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਹਾਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਂ।

ਢੇਸਾ—ਇਸ ਦੇ ਛੱਡਣ ਦਾ ਗੁਣ?

ਸਾਈਂ ਦਾਸ—ਤੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਦੁਖੀ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਰਲਕੇ ਇਹ ਵੀਚਾਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਆ ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਬਿਨਾਂ (ਹਾਲੇ), ਇਸ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਕਿਉਂ ਬਣ ਗਏ? ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁਖੀ ਹੋ ਸਕੀਏ ਤਦ ਰੋਗ ਤਾਂ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਰੋਗ ਕਿੱਕੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਤੇ ਕਿਉਂ ਲੱਗਾ ਸੀ? ਇਸ ਦੀ ਲੋੜ ਜੇ ਇਲਾਜ ਵਿਚ ਨਾ ਪਵੇ ਤੇ ਆਰਾਮ ਆ ਜਾਵੇ ਤਦ ਕਿਆ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਪੀੜ ਤੋਂ ਖ਼ਲਾਸੀ ਪਾ ਲਈਏ, ਫੇਰ ਹਕੀਮੀ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਪਏ ਪੜ੍ਹੀਏ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏ ਕਿ ਕਿੱਕੂੰ ਰੋਗ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕੀਹ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸੰਮਤਿ ਹੁੰਦੇ ਹੋ?

ਢੇਸਾ (ਸੋਚਕੇ)—ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ।

ਸਾਈਂ ਦਾਸ—ਤੁਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਕਿ 'ਤੁਸੀਂ ਹਓ'?

ਢੇਸਾ—ਜੀ ਹਾਂ।

ਸਾਈਂ ਦਾਸ—ਤੁਸੀਂ ਹਓ ਪਰ ਦੁਖੀ ਹੋ?

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ, ਮੈਂ ਹਾਂ ਪਰ ਦੁਖੀ ਹਾਂ।

ਸਾਂਈਂ ਦਾਸ—ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ 'ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਓ'?

ਢੇਸਾ—ਇਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ।

ਸਾਈਂ ਦਾਸ—ਤਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ 'ਤੁਸੀਂ ਹਓ' ਪਰ ਜਿਕੂੰ ਹੁਣ ਹਓ 'ਦੁਖੀ ਹੋ।'

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਵਿਚ ਖ਼ੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਅਰ ਵਾਹ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸੁਖੀ ਹੋਵੋਂ?

ਢੇਸਾ—ਲਾਉਂਦਾ ਹੀ ਹਾਂ।

ਸਾਈਂ ਦਾਸ—ਫੇਰ ਬੀ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ?

ਢੇਸਾ—ਨਹੀਂ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਹੱਛਾ! ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਵਾਹਵਾਂ ਕਿਉਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ? ਜਾਂ ਤਾਂ ਓਹ ਵਾਹਵਾਂ ਗਲਤ ਹਨ ਯਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਗ਼ਲਤ।

ਢੇਸਾ—ਦੋਵੇਂ ਯਾ ਦੁਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰੀਏ।

ਢੇਸਾ—ਸਤਿ ਬਚਨ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕੀ ਵਾਹਵਾਂ ਲਾਈਆਂ?

ਢੇਸਾ—ਮੈਂ ਹਰ ਪੰਡਤ ਹਰ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਪਾਸ ਪੁੱਛਣ ਗਿਆ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੇਵਲ ਇਸ ਘਬਰਾ ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਰਚਿਆ ਗਿਆ? ਇਹ ਘਬਰਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਪਿਆ। ਸੋ ਇਹ ਘਬਰਾ ਤਾਂ ਰੋਗ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੀ, ਇਹ ਕੋਈ ਰੋਗ ਨਵਿਰਤੀ ਦਾ ਉਪਾਉ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸਲੀ ਰੋਗ ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਹ ਵਾਹਵਾ ਲਈਆਂ ਜੇ?

ਢੇਸਾ—ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਲਾਈਆਂ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਭਲਾ ਮੈਂ ਕੁਛ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਲਾਈ ਹੋਵੇ ਸੋ ਸੋ ਦੱਸੀ ਜਾਣੀ।

ਢੇਸਾ—ਹੱਛੀ ਗੱਲ।

ਸਾਈਂ ਦਾਸ—ਤੁਸੀਂ ਜਦੋਂ ਅਵਾਣੇ ਸੀ, ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਛਲਦੇ ਸੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿਉਂ ਪਰ ਗੱਲ ਇਹੋ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਬੀ ਚੰਗੀ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਖਾਣ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋ ਅਰ ਵਾਹ ਲੱਗੇ ਉੱਤਮ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਵਸਤ ਖਾਂਦੇ ਹੋ।

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ ਹੈ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਇਉਂ, ਕਿਉਂ?

ਢੇਸਾ—ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਜੀ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ?

ਢੇਸਾ—ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਲਓ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜਤਾਲੀਏ। ਕੀਹ ਭੋਜਨ ਨਾ ਖਾਧਿਆਂ ਇਕ ਅੰਦਰ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭੁਖ ਕਹੀਦਾ ਹੈ? ਅਰ ਉਸ ਭੁੱਖ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਕੀਤਿਆਂ ਉਹ ਭੁੱਖ ਦੁੱਖ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਕੁਛ ਖਾਈਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਖਾਂਦਿਆਂ ਜੀਭ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮਾਣਨ ਲਈ ਸ੍ਵਾਦੀਕ ਤੋਂ ਸ੍ਵਾਦੀਕ ਪਦਾਰਥ ਲੱਭੀਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਕਿ ਠੀਕ ਹਨ?

ਢੇਸਾ (ਤੱਕ ਕੇ)—ਠੀਕ ਹਨ!

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਤਦ ਫੇਰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਿਕਲੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਭੁੱਖ ਦਾ ਦੁਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਦੀ ਵਾਹ ਲਾਈ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸੁਆਦਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣਨ ਲਈ ਵਧੀਕ ਸੁਆਦੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕੀਤੀ।

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਕੀ ਭੁੱਖ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਅਰ ਜੀਭ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਸੁਆਦ ਚਖਾਉਣੇ, ਸੁਖ ਹਨ ਯਾ ਦੁਖ?

ਢੇਸਾ—ਸੁਖ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸੁਤੇ ਹੀ ਸੁਖ ਲਈ ਇਹ ਵਾਹ ਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹੋ?

ਢੇਸਾ—ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਵਾਹ ਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਜਦ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਉਲਟ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸੁਭਾਵ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀਆਂ

ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਕਿਹਾ ਤਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਖ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਢੇਸਾ—ਹੋਇਆ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਉਸਦੇ ਦਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ ?

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਗੋਂ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਕੀ ਇਹ ਜਤਨ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਦੁਖੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਸਾਓ । ਯਾ ਇਉਂ ਕਹੋ ਕਿ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਅਰ ਉਹ ਸੁਆਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਖ ਭਾਸਦਾ ਸੀ ?

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ ਹੈ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਜੁਆਨ ਹੋਏ, ਕੀਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਾਤ੍ਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤ੍ਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰੀ ਲਗਦੀ ਸੀ ?

ਢੇਸਾ—ਲਗਦੀ ਸੀ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਫੇਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵਧੀਕ ਸੁਹਣੀ ਵਧੀਕ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਣ ਬੀ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਸੀ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਕੀਹ 'ਸੁੰਦਰਤਾ' ਵਧੀਕ ਖਿੱਚ ਮਾਰਦੀ ਸੀ ਅਰ 'ਗੁਣ' ਵੀਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਉਂਦੇ ਸੇ ਯਾ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ।

ਢੇਸਾ—ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਧੀਕ ਅਰ ਅਗੰਮ ਦੀ ਖਿੱਚ ਮਾਰਦੀ ਸੀ ਅਰ ਕਿਸੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖਦੀ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਭਲਾ ਜੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਾ ਮਿਲਣ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਦੁੱਖ ਸਮਝਣ ਲਗ ਗਏ ਸਾਓ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਢੇਸਾ—ਸਮਝਣ ਲਗ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਉਸ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਮਰਿਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ ?

ਢੇਸਾ—ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ !

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਵਿਆਹ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਹੋਈ ਸੀ ?

ਢੇਸਾ—ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਕ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਕੀਹ ਇਹ ਸੁਖੀ ਹੋਣ ਦਾ ਹੀਲਾ ਸੀ ਯਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ?

ਢੇਸਾ—ਸੀ ਤਾਂ ਇਹੋ ਕੁਛ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਬਹੁਤ ਹੱਛਾ । ਹੁਣ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀਚਾਰ ਕਰੀਏ । ਵਹੁਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਰ ਉਸ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਉਦਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲਈ ਘਰ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹਾ ਖਰਚ ਤੇ ਗਹਿਣੇ ਕਪੜੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਰੁਪੱਯਾਂ ਦੀ ਵਧੀਕ ਲੋੜ ਸਮਝਦੇ ਸੀ । ਰੁਪੱਯੇ ਵਧੀਕ ਜਮਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਚੋਰੀ, ਵਿਹਾਰ, ਖੇਤੀ, ਮਜੂਰੀ, ਚਾਕਰੀ ਯਾ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਕਰਦੇ ਸਾਓ ਜੋ ਵਧੀਕ ਰੁਪੱਯੇ ਮਿਲਨ ਤੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸੁਖ ਵਧੇ ।

ਢੇਸਾ—ਆਪ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਤਕ ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਮਾਇਆ ਸੋ ਕਿਰਤ ਵਿਹਾਰ ਨਾਲ ਕਮਾਇਆ ਹੈ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ । ਪਰ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਰੁਪੱਯਾਂ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਹੀਲੇ ਤੋਂ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਹੀਲਾ ਪਾਪ ਰੂਪ ਕੀਤਾ ਚਾਹੇ ਨਿਸ਼ਪਾਪ, ਇਸ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਫੇਰ ਕਰਾਂਗੇ ।

ਢੇਸਾ—ਹਾਂ, ਹਿੰਮਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਹੁਣ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸੁਖੀ ਹੋਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਵਾਹਵਾ ਲਾਈਆਂ ਹਨ ਅਰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਸਗੋਂ ਵਧੀਕ ਤੇ ਵਧੀਕ ਰਸ ਮਾਣਨ ਲਈ ਤੇ ਵਧੀਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੁਖੀ ਹੋਣ ਲਈ ।

ਢੇਸਾਂ—ਇਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸਾਫ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸੱਚੀ ਮੁਚੀ ਤੁਸੀਂ ਵਾਹਾਂ ਲਾਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਦੁਖੀ ਹੀ ਰਹੇ ਹੋ ਤਾਂ ਕੀਹ ਵਾਹਾਂ ਵਿਚ ਕਸਰ ਹੈ ਯਾ ਲਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿਚ ? ਆਓ ਹੁਣ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰੀਏ ?

ਢੇਸਾ—ਬਹੁਤ ਹੱਛਾ ।

ਸਾਈ ਦਾਸ—ਜਦ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਤੇ ਵਧ ਕੇ ਦੁਖ ਬਣਨ ਲੱਗੀ ਤਦ ਤੁਸਾਂ ਕੁਛ ਖਾਧਾ ਤਾਂ ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਫਲ ਐਸਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਖਾਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰੇ ।

ਢੇਸਾ—ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਤੁਸਾਂ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ, ਇਹ ਇਕ ਵਾਹ ਸੀ ਜੋ ਭੁੱਖ ਦਾ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਸਾਂ ਲਾਈ ! ਰੋਟੀ ਖਾਕੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੁਖ ਬੀ ਨਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਭੁੱਖ ਦਾ ਦੁੱਖ ਤਾਂ ਮਿਟ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਵਾਹ ਲਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਰ ਨਾਂ ਇਸ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਫਲ ਵਿਚ ਉਹ ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਹੋਰ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ।

ਢੇਸਾ—ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ, ਠੀਕ ਹੈ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਪਰ ਕਈ ਵੇਰ ਖਾ ਕੇ ਭੁੱਖ ਦਾ ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਾਰ ਢਿੱਡ ਪੀੜ, ਯਾ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਾ ਅਜੀਰਣ, ਅਣਪਾਚਾ ਯਾ ਕਈ ਵੇਰ ਫੋੜੇ ਫਿਨਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਦੁਖ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ ।

ਢੇਸਾ—ਕਈ ਵਾਰ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਸਾਧਨ ਅਸਾਂ ਭੁੱਖ ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਸੀ ਉਹ ਠੀਕ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਬੀ ਠੀਕ ਸੀ ਫੇਰ ਏਹ ਦੁਖ ਕਿਉਂ ਹੋਏ ?

ਢੇਸਾ—ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਕਦੇ ਵੱਧ ਖਾਧਾ ਗਿਆ, ਕਦੇ ਦੁਸ਼ਪਚ ਪਦਾਰਥ ਖਾਧੇ ਗਏ, ਕਦੇ ਮਾੜਾ ਲਹੂ ਬਨਾਉਣ

ਵਾਲੇ ਪਦਾਪਥ ਖਾਧੇ ਗਏ ਤੇ ਕਦੇ ਬਿਨਾਂ ਭੁਖੋਂ ਖਾ ਲਿਆ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਸਿੱਟਾ ਕੀ ਨਿਕਲਿਆ ? ਕਿ ਜਦ ਅਸਾਂ ਨਿਰਾ ਜੀਭ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤੇ ਭੁੱਖ ਨਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਨਾ ਰੱਖਿਆ ਓਦੋਂ ਦੁਖ ਹੋਇਆ।

ਢੇਸਾ—ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਭੁੱਖ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਦੁਖ ਜਾਣ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਸਾਂ ਵਾਹ ਲਾਈ ਉਸ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਭੁਲਾ ਕੇ ਖਾਣਾ ਨਿਰਾ ਜੀਭ ਦੇ ਸੁਆਦ ਲੈਣ ਦਾ (ਇਕ ਵਧੀਕ ਰਸ ਮਾਣਨ ਦਾ) ਵਸੀਲਾ ਸਮਝਿਆ, ਤਦ ਸੁਆਦ ਦੇ ਮਾਰੇ ਵੱਧ ਬੀ ਖਾਧਾ ਗਿਆ, ਕਰੜੇ ਪਦਾਰਥ ਬੀ ਸੁਆਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖਾਧੇ ਗਏ, ਜੀਭ ਦੇ ਰਸ ਪਿਛੇ ਹੀ ਬੇ-ਭੁਖੋਂ ਬੀ ਖਾਧਾ ਗਿਆ। ਹਾਂ, ਤਦੋਂ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬੀ ਤੁਸੀਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਏ।

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ ਹੈ। ਪਰ ਕੀਹ ਫਿਰ ਜੀਭ ਵਿਚ ਜੋ ਰਸ ਪਰਖਣ ਤੇ ਮਾਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਠੀਕ ਸਾਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬੀ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੀਭ ਵਿਚ ਸ੍ਵਾਦ ਪਰਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਅਸੀਂ ਜੋ ਕੁਛ ਖਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਰਖ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਖਾਂਦਿਆਂ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖਿੜਦਾ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਸੁਆਦ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਬੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜੋ ਕੁਛ ਅੰਦਰ ਭੇਜਣਾ ਹੈ ਸੋ ਮੂੰਹ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਨਾ ਕਰੇ, ਪਰ ਰਸ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਸਨੂੰ ਵਧੀਕ ਚਿੱਥੇ, ਮੁਲਾਇਮ ਕਰਕੇ ਓਝਰੀ ਵਿਚ ਘੱਲੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਓਝਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਪੀਹ ਵਿਚ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਏ। ਜੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਸ ਦੀ ਪਰਖ ਤੇ ਮਾਣਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਦ (ਇਹ ਕੰਮ ਹਾਜ਼ਮੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਕਹੀਦਾ ਹੈ) ਮੂੰਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕਰਦਾ ਅਰ ਸਰੀਰ ਪੁਸ਼ਟ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਮੂੰਹ ਦਾ ਇਹ ਰਸ, ਜੋ ਭੋਜਨ ਦੇ ਪਚਾਉਣ ਲਈ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਭੋਜਨ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਰਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਧੀਕ ਚਿੱਥੇ ਬਿਨਾਂ ਰਲਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਚਿੱਥਣਾ ਰਸ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਢੇਸਾ—ਤਦ ਤਾਂ ਰਸ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਬੀ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਫੇਰ ਦੁੱਖ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਆਇਆ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਕੀਹ ਕਿਤੇ ਹੋਰਥੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ?

ਢੇਸਾ—ਆਪ ਹੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਸਮਝਣਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ? ਭੁੱਖ ਇਕ ਲੋੜ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਮਾਨ ਮੁੱਕ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਸਰੀਰ ਰਹੇਗਾ ਤਦ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਕੇ ਰਹੇਗਾ ਅਰ ਨਿਰਬਲ ਹੁੰਦਾ ਜਾਏਗਾ, ਇਸ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰੋ। ਜੇ ਅਸਾਂ ਵਕਤ ਸਿਰ ਸਾਦਾ ਤੇ ਸੱਤਯਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਭੋਜਨ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤਦ ਉਹ ਭੁੱਖ ਇਕ ਸੱਚੇ ਸੱਜਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਕਿ ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਵਕਤ ਸਿਰ ਬਚਾ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਜਦ ਅਸਾਂ ਉਸ ਸੱਜਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤਦ ਸਰੀਰ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਅਸਾਂ ਭੁੱਖ ਇਕ ਦੁੱਖ ਕਹਿ ਦਿਤਾ। ਦੁੱਖ ਅੰਨ ਦਾ ਨਾ ਮਿਲਣਾ ਹੈ, ਭੁੱਖ ਇਕ ਲੋੜ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੁੱਖ ਇਕ ਦੁੱਖ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਜੇ ਭੁੱਖ ਵੇਲੇ ਅੰਨ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਦੁਖੀ ਹੋਇਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਇਸ ਭੁੱਖ ਵਾਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਧਾ ਸਾਦਾ ਸੌਖਾ ਪਚਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸਾਮਾਨ ਅੰਦਰ ਭੇਜੋ ਅਰ ਉਹ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਭੇਜੋ ਕਿਉਂਕਿ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਬੈਠੇ 'ਰਸ' ਹੁਰੀਂ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਲੰਘਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਅਸਾਂ ਉਸ ਰਸ ਨੂੰ ਪੇਟ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੱਜਣ ਨਾ ਸਮਝਕੇ ਇਕ ਰਾਕਸ਼ ਜਾਣਕੇ ਜੋ ਕੁਛ ਪਾਇਆ ਉਸੇ ਦੀ ਮੌਜ ਵਾਸਤੇ ਪਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭੁਲੇਵੇਂ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਖਾਧਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਹਾਂ ਭੁੱਲਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੁਖ ਲਈ ਹੀਲੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬੀ ਅਸਾਂ ਪੇਟ ਪੀੜਾ ਆਦਿਕ ਹੋਰ ਦੁਖ ਖੜੇ ਕਰ ਲਏ, ਸੁਖੀ ਨਾ ਹੋਏ ਤੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਹੋਰ ਹੋਰ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ ਹੈ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਕੀਹ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਕੁਛ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ?

ਢੇਸਾ—ਆਪ ਹੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰੋ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਲਓ, ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਲਓ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੁਖਾਇਆ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਬਦਲੇ ਲੈਣ ਵਿਚ ਸੁਖ ਜਾਣਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਗੁੱਸਾ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਤਦ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਕੀਹ ਵਰਤਿਆ ਕਿ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਾਡਾ ਸਿਰ ਭਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਕੇਰ ਆ ਗਈ ਤੇ ਮਨ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਹੂ ਸਿਰ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦਿਮਾਗ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਅਤਿ ਤਿੱਖਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਅਕਲ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜੋ ਕੁਛ ਅਸੀਂ ਬੋਲਦੇ ਤੇ ਕਰਦੇ ਸਾਂ ਸੋ ਦੁਖਾਵਾਂ ਤੇ ਅਕਸਰ ਗ਼ਲਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਕਹੇ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਲੇਸ਼ ਪਿਛੋਂ ਨਿਕਲੇ।

ਢੇਸਾ—ਪਰ ਭੁੱਲ ਨਾ ਫੜੀ ਗਈ ਕਿ ਕਿਥੇ ਵਸਦੀ ਸੀ।

ਸ਼ਾਂਈਦਾਸ—ਭੁੱਲ ਏਥੇ ਵਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁੱਸਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਬਹਾਦੁਰੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਜੋ ਹੌਸਲੇ ਤੇ ਧੀਰਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਵਸਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਸਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਉਲਟ ਸਾਮਾਨ ਬੇਵਸੇ ਆ ਜੁੜਦੇ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤਦੋਂ ਉਹ ਤਾਕਤ ਅੰਦਰੋਂ (ਹੌਸਲਾ ਤੇ ਧੀਰਜ) ਉਸ ਦੁਖ ਦਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦੀ ਤੇ ਉਹ ਢਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਯਾ ਇਉਂ ਬੀ ਬਾਜ਼ੇ ਵੇਲੇ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਿਥ ਲਓ ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁੱਸਾ ਸਾਡੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਵਾਧੂ ਬਲ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਊ ਤੇ ਜਾਨ ਬਚ ਜਾਊ। ਬਾਜ਼ੇ ਵੇਲੇ ਸਾਡੀ ਹਉਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਰੋਕ ਪਵੇ ਤਾਂ ਰੋਕ ਤੋੜਨ ਲਈ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਨਿਰੀ ਤਲਵਾਰ ਬਣਾਕੇ ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਫੱਟਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੌਸਲਾ ਤੇ ਧੀਰਜ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਰੋਕ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਦੇ ਤੇ ਆਪਾ ਕ੍ਰੋਧ-ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੀ ਨਾ ਕਰਦੇ।

ਢੇਸਾ—ਤਦ ਕੀਹ ਮਨੁੱਖ ਕਬੂਤਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿੱਲੀਆਂ ਦਾ ਖਾਜਾ ਬਣੇ ਤੇ ਬੀਰ ਨਾ ਬਣੇ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਖਾਜਾ ਕਿਉਂ ਬਣੇ? ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਬੀ ਯੋਗ ਵਰਤਾਉ ਕਰੋ। ਵਿਦਵਾਨ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੀਰ ਰਸ 'ਉਤਸਾਹ' ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, 'ਕ੍ਰੋਧ' ਤੋਂ ਬੀਰ ਰਸ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਰੌਦ੍ਰ ਰਸ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਹੱਥ ਜਦ ਮਨ ਦੇਈਦਾ ਹੈ ਅਰ ਸੁਖ ਸਮਝੀਦਾ ਹੈ ਤਦ ਮਨ ਤੇ ਮਤ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਨਾ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਫਲ ਦੁੱਖ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਉਸ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਸੁਖ ਸਮਝੀਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਸਾਡੀ ਸਮਝ, ਸਾਡੀ ਵਾਹ ਤੇ ਵਾਹ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਤ੍ਰੈ ਗ਼ਲਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਢੇਸਾ—ਪਰ ਅਸੀਂ ਕਰਦੇ ਕੀਹ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਆਓ ਵੀਚਾਰ ਕਰੀਏ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧੀਰਜ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ, ਅੰਗੂਰਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰੁਕਾ ਕੇ ਜਿਕੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਬਣਾਈ ਦੀ ਹੈ ਉੱਕਰ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਨਾ ਪਲਟਦੇ ਤਦ ਸਾਡੀ ਅਕਲ ਸਾਫ਼ ਰਹਿੰਦੀ। ਸਾਫ ਅਕਲ ਨਾਲ ਵੀਚਾਰ ਕਰਦੇ ਕਿ ਜੋ ਸਲੂਕ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਜੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦਾ ਤਦ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਭੜਕ ਉੱਠਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਕਾਰਣ ਅਸੀਂ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਦ ਅਸੀਂ ਖਿਮਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਦੇ ਅਰ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਂਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੀ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗੂੰ ਸੁਖ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਨਾ ਸਮਝਦਾ ਤਦ ਅਸੀਂ ਉਪੇਖਯਾ[1] ਧਾਰਦੇ, ਅਰਥਾਤ ਓਪਰੇ ਜਿਹੇ ਹੋਜਾਂਦੇ ਅਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਮੱਤ ਦੇਵੇ। ਫੇਰ ਜਦ ਉਸ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਨੇਕੀ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਤ੍ਰੀਕਾ ਸਾਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਭੜਕਨੋਂ, ਆਪਣਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨੋ ਅਰ ਹੋਰ ਭੁੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਦੁਖ ਪਾਉਣੋ ਤੇ ਦੁਖ ਦੇਣੋਂ ਬਚਾ ਦੇਂਦਾ ਕਿ ਨਾ?

ਢੇਸਾ—ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਦਾ ਤਦ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਜੇ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਂਦੀ ਤਦ ਅਸੀਂ ਉਤਸਾਹ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ। ਜੇ ਦਇਆ ਤੇ ਦਾਨ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਕਾਰਗਰ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਜੁੱਧ ਆ ਹੀ ਗਲੇ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਬੀਰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਾਲੀ। ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਗੁੱਸਾ ਸੰਚਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਆ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਨਿਜ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਕੀਤਾ ਗੁੱਸਾ ਆਪੇ ਨੂੰ ਪਾਪ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਢੇਸਾ—ਮਲੂਮ ਤਾਂ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਡੇ ਦੁਖ 'ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਜੰਜਾਲ' ਦਾ ਦਾਰੂ ਦੱਸੋ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਜਦੋਂ ਚਿਤ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਖਿੱਚ ਪਈ ਸੀ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਹ ਦੱਸਣ ਵਾਸਤੇ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਬਾਲਪਨ ਬਿਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਹੈ ਅਰ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਲੱਗੇ ਹੋ। ਉਹ ਅਵਾਜ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਬਨਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਦੱਸਣ ਵਾਸਤੇ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਆਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਰੀ ਦਾ ਰੰਗ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਲਟ ਜਾਏਗਾ। ਇਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅੰਦਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਫਿਰ ਜਾਵੇਗੀ। ਕੋਈ ਕੋਮਲਤਾ, ਕੋਈ ਤਾਕਤ, ਕੋਈ ਪਿਆਰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਵਧੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੁਸਾਂ ਪਰਮ ਸੁਖੀ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਕਿ ਮੈਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਲ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਭਾਲਣਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰਨਾ ਹੈ ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਉੱਚੇ ਚੜ੍ਹਾਉ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ, ਪਰ ਜੇ ਇਹ ਸੋਚ ਸੋਚਦੇ ਕਿ ਪਰਮ ਪਰਮਾਰਥ ਵਿਚ ਲੱਗਕੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਇਸ ਨਵੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਖਿੱਚ ਦੇ ਕਾਰਣ ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਮਰਿਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਤਦ ਚੰਗੀ ਗਲ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਦੋਵੇਂ ਰਲਕੇ ਉਹ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੁਖ ਨਿਕਲਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਏ ਦੇ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ, ਪਰਸਪਰ ਪਿਆਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਉ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ।

ਢੇਸਾ—ਪਰ ਅਸਾਂ ਦੁਖ ਦਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ!

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਫੇਰ ਦੁਖੀ ਬੀ ਹੋ?

ਢੇਸਾ—ਹਾਂ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਤਦ ਫੇਰ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਤੇ ਭੁੱਲ ਹੋਈ ਹੈ।

ਢੇਸਾ—ਉਸ ਦੀ ਬੀ ਟੋਲ ਕਰ ਦਿਓ!

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਪਰਮ ਮਿੱਤ੍ਰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਸੁਰਤ ਦਾ ਆਸਰਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਯਾ ਸੁਾਦੀਕ ਭੋਜਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਰਸਦਾਇਕ ਵਸਤੂ?

ਢੇਸਾ—ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਮਿੱਤ੍ਰ ਬੀ ਤੇ ਰਸਦਾਇਕ ਵਸਤੂ ਬੀ? ਹੱਛਾ, ਕੀਹ ਮਿੱਤ੍ਰ ਰਸ ਦਾਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ?

1. ਉਪੇਖ੍ਯਾ=ਓਪਰੇ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਉਪ੍ਰਾਮਤਾ, ਓਪਰਾਪਨ।

ਢੇਸਾ—ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਇਹ ਰਸ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਵਹੁਟੀ ਵਿਚ ਸਮਝਦੇ ਹੋ, ਮਿੱਤ੍ਰਤਾ ਰਸ ਹੈ?

ਢੇਸਾ—ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਮਿੱਤ੍ਰ ਸਮਝਕੇ ਮਿੱਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਰਸ ਤੇ ਆਸਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਪਰ ਰਸ ਦੀ ਗੌਂ ਕਰਕੇ ਮਿੱਤ੍ਰ ਸਮਝਦੇ ਹੋ।

ਢੇਸਾ (ਝਿਜਕਕੇ)—ਹੈ ਤਾਂ ਕਛ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਜੋ ਰਸ ਗੌਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੌਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਟਿਆਂ, ਹਟਿਆਂ ਦੂਰ ਬੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ ਹੈ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਜਦ ਰਸ ਦੂਰ ਹੋਇਆ ਤਦ ਜੋ ਮਿੱਤ੍ਰਤਾ ਉਸ ਰਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ।

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ ਹੈ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਮਿੱਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਈ।

ਢੇਸਾ—ਮਲੂਮ ਤਾਂ ਐਸਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਤਦ ਕਿਆ ਤੁਸੀਂ ਉਹੋਹੀ ਭੁੱਲ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹੋਵੋਗੇ ਜੋ ਖਾਣ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਸਾਓ?

ਢੇਸਾ—ਕਿਹੜੀ?

ਸਾਈਂ ਦਾਸ— ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਾਸਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਿਚ ਤੇ ਪਚਾਉਣ ਦੇ ਬਲ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਦਾ ਤੇ ਸੁਥਰਾ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਜੀਭ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਦੁਸ਼ਪਚ ਤੇ ਨਿਕੰਮਾ ਬੀ ਦੇ ਦੇਂਦੇ ਸੀ।

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ ਹੈ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਸਦਾਇਕ ਸਮਝ ਕੇ ਕੇਵਲ ਰਸ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਤੁਸੀਂ ਵਹੁਟੀ ਨਾਲ ਉਸ ਪਰਮ ਉੱਤਮ ਵਰਤਾਉ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਵਾਂਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਵੋਗੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਭੋਜਨ ਨਾਲੋਂ ਵਾਂਜੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ।

ਢੇਸਾ—ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਤੁਸੀਂ ਜਿਸ ਖਿੱਚ ਦੇ ਕਾਰਣ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਉਹ ਦੁਖ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕੋਈ ਉਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸੀ, ਤੁਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਉਹ ਖਿੱਚ ਕੋਈ ਸੁਖ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸੀ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਕੇ ਕੇਵਲ ਰਸ ਦੇ ਕਾਰਣ (ਜੋ ਰਸ ਬੀ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਕਰਕੇ ਸੀ) ਅਯੋਗ ਵਰਤਾਉ ਵਿਚ ਰਚੋਗੇ।

ਢੇਸਾ—ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਧਰਮ ਵਿਹਤ ਹੈ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਠੀਕ ਹੈ। ਲੰਪਟ ਹੋਣਾ ਧਰਮ ਵਿਹਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਏਥੇ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਧਰਮ ਅਧਰਮ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ। ਵੀਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਬੇ ਵਿਚਾਰੇ ਨਿਰੇ ਸੁਆਦਾਂ ਮਗਰ ਭੱਜੋਗੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬੀ ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਓਗੇ। ਵਿਆਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਿਲਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਬਣ ਜਾਣ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਖ ਦੀ ਤੇ ਪੁਰਖ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਪਰਮ ਮਿਤ੍ਰ ਹੋਵੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਪੋ ਵਿਚ ਹਉਂ ਛੱਡਕੇ ਪਰਸਪਰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੋਇ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਸੁਖ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਪਰਮ ਪ੍ਰਯੋਜਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅੱਗੇ ਕਰਾਂਗੇ; ਸਿੱਧ ਕਰਨ। ਜੇਕਰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਬਲ ਪਾਵੇ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ ਸੰਜੋਗ ਹੋਕੇ ਉੱਤਮ ਸੰਤਾਨ ਉਤ-ਪਤ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਪਾਲਣ, ਪੋਸਣ ਤੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਝੱਲਣ ਤੋਂ ਦੁਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਦਇਆਵਾਨ, ਸਹਾਰੇ ਵਾਲਾ ਤੇ ਖਿਮਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਐਸੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਬੀ ਦੁਖੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 'ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਜਤੀ' ਪੁਰਖ ਅਕਸਰ ਅਰੋਗ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬੁਢੇਪੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਬਲੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸੰਤਾਨ ਅਰੋਗ ਤੇ ਚੰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਕਿ ਜੇ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਨਿਰੇ ਸ਼ਰੀਰਕ ਰਸਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗ ਜਾਓਗੇ ਅਰ ਫੇਰ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਓਗੇ[1] ਜਾ ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਾਰ ਕਮਾਈ ਤੋਂ ਢਿੱਲੇ ਪੈ ਜਾਓਗੇ, ਅਥਵਾ ਨਿਰਬਲ ਜਾਂ ਰੋਗੀ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰੋਜ਼ ਹਕੀਮਾਂ ਤੇ ਵੈਦਾਂ ਘਰੀ ਤਲੀਆਂ ਘਸਾਓਗੇ ਤਦ ਦੋਸ਼ ਕੁਦਰਤੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਯਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਯਾ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ?

ਢੇਸਾ—ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਦਾ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਜਦ ਤੁਸੀਂ, ਜੋ ਸਾਧਨ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਨਾਂ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾ ਨਿਰਾ ਉਨਾਂ ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਦਾ, ਪਰ ਦੁੱਖ ਦੀ ਜੜ੍ਹ 'ਭੁੱਲ' ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਨਾ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੁਖ ਜਾਤਾ ਸੀ ਉਹ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਯਾ ਕੋਈ ਸੁਖਦਾਈ ਮਿੱਤ੍ਰ ਸੀ ਯਾ ਉਸ ਦੇ ਸੁਖ ਦੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੁਦਰਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰਬਲ 'ਰਸ' ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਖੱਚਿਤ ਹੋਕੇ ਤੁਸਾਂ ਸੁਖ ਨੂੰ ਦੁਖ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਢੇਸਾ—ਕਿਕੂੰ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ ਨਾ ਜਾਤਾ, ਪਰ ਦੁਖ। ਮੂੰਹ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਮੇ ਦਾ ਸਹਾਇਕ ਨਾ ਜਾਤਾ, ਪਰ ਨਿਰਾ ਨਿਸਚੇ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕਿਸੇ ਅਨਾਦਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੌਸਲੇ ਤੇ ਧੀਰਜ ਦੀ ਪਰਖ ਨਾ ਜਾਤਾ, ਪਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਭੜਕ ਉਠਣ ਦਾ ਮੌਕਿਆ! ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਖਿਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਤੇ ਅਨਾਦਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਈ ਮਲੂਮ ਨ ਜਾਤਾ ਪਰ ਸ਼ੱਤਰੂ। ਜੇ ਲੋੜ ਬੀਰ ਰਸ ਵਰਤਾਉ ਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਦੇ ਰੌਦ੍ਰ ਰਸ ਵਿਚ ਜਾਂ ਦੁਖ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂ ਪਾਏ, ਪਿਛੋਂ ਦੁਖ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਘਬਰਾਏ! ਜਾਂ ਬੀਰਤਾ ਵੇਲੇ ਭੈ ਖਾਕੇ ਨਿਰਬਲਤਾ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਯਾਤ੍ਰਾ ਦੀ ਪਰਮ ਮਿੱਤ੍ਰ, ਸੁਰਤ ਦੀ ਕਾਢ ਤੇ ਮਦਦਗਾਰ ਨਾਂ ਜਾਣਿਆਂ, ਪਰ ਨਿਰੀ ਸਰੀਰਕ ਰਸਦਾਤਾ ਯਾ ਨਿਰਾ ਔਲਾਦ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਵਸੀਲਾ। ਇਸਤ੍ਰੀ

---

1. ਬਹੁ ਸਾਦਹੁ ਦੂਖ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਵੈ ॥
ਭੋਗਹੁ ਰੋਗ ਸੁ ਅੰਤਿ ਵਿਗੋਵੈ ॥ [ਮਾ: ਸੋ: ਮ: ੧

ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਅੰਦਰਲੇ ਅਕਲ ਦੇ ਚਾਨਣ ਰੌਸ਼ਨ ਨਾ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਘਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਐਸ਼ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਵਧਾਏ । ਕਮਾਈ ਨਾਲੋਂ ਲੋੜਾਂ ਵਧਾਕੇ ਤੇ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਬਣਾਕੇ, ਭੋਗਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਕਕੇ ਭੋਗਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਭੋਗੇ ਗਏ[1] ਤੇ ਫੇਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ । ਕਿਉਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ?

ਢੇਸਾ (ਹੇਠਾਂ ਤੱਕਕੇ)—ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਹੁਣ ਪਿੱਛੇ ਪਰਤਕੇ ਵੇਖੀਏ । ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ 'ਹਓ' ਦੁਖੀ 'ਹਓ' ਅਰ ਸਾਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਬੀ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਇਹੋ ਗੱਲ ਅਸਾਂ ਹੁਣ ਸਿੱਧ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ।

ਢੇਸਾ—ਬਹੁਤ ਸਾਫ ਸਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਦੇ ਉਲਟੇ ਚੱਲਣ ਦੇ ਹਨ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕੀਹ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੀ ਹੈ ?

ਢੇਸਾ—ਕਿ ਸੁਖੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵਾਂ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਕੁਛ ਏਸ ਗੱਲ ਦੀ ਬੀ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਲੋੜ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਚਿਆ ਤੇ ਕਿਉਂ ਰਚਿਆ ?

ਢੇਸਾ—ਜੇ ਮੈਂ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਵਾਂ ਤਦ ਅਜੇ ਤਾਂ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ, ਪਰ ਮਨ ਦੀ 'ਜਾਣਨ' ਦੀ ਭੁੱਖ ਤਾਂ ਕਦੇ ਫੇਰ ਮੰਗ ਕਰ ਹੀ ਬੈਠੇਗੀ, ਤਦੋਂ ਵੇਖੀ ਜਾਊ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਹੂੰ...ਹੱਛਾ, ਤਾਪ ਲਹਿ ਜਾਏ, ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ।

ਢੇਸਾ—ਹਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਭਲਾ ਭਾਈ ਜੀ ! ਪਿਛੇ ਇਸ ਜਨਮ ਦਾ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰ ਬੀਤਿਆ ਹੈ ਜੇ ਭੁੱਲ ਜਾਓ, ਤੇ ਫੇਰ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਓ, ਤਦ ਤੁਹਾਡੇ ਸੁਖੀ ਹੋਣ ਲਈ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਜਾਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਅਜ ਤਕ ਕੀਹ ਤੇ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿੱਕੂੰ ਕਰਦੇ ਹੋ ?

ਢੇਸਾ—ਨਹੀਂ ਜੀ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਤਦ ਹੁਣ ਐਉਂ ਸੋਚ ਕਰੀਏ ਭਈ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਅੰਨ ਐਸਾ ਖਾਓ ਜੋ ਹਲਕਾ, ਸੁਥਰਾ, ਸਰੀਰ ਪਾਲਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸਾਦਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਕਠਨਾਈ ਨਹੀਂ ?

ਢੇਸਾ—ਨਹੀਂ, ਜ਼ਰਾ ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਜੀ ਲਲਚੇਗਾ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰੋ, ਆਲਸੀ ਨ ਬਣੋ, ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਪੂਰਾ ਵਕਤ ਲਾ ਕੇ ਕਰੋ, ਜੇ ਕਿਰਤ ਬੈਠਵੀਂ ਹੋਵੇ ਤਦ ਕੁਛ ਫਿਰਨਾ ਯਾ ਕੋਈ ਕਸਰਤ ਕਰੋ ਅਰ ਚੰਗੀ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਤੇ ਰੋਟੀ ਖਾਓ, ਤਦ ਸਾਦੇ ਤੋਂ ਸਾਦਾ ਭੋਜਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਾਦੀਕ ਲੱਗੂ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਢੇਸਾ—ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਤਦ ਫੇਰ ਐਸਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸੁਆਦ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਬੀ ਨ ਹੋਇਆ ।

ਢੇਸਾ—ਮਲੂਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਤੋਂ ਪੁਛੋ ਤਦ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸੂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਅਚਾਰ, ਚਟਨੀਆਂ, ਮੁਰੱਬੇ ਮਿਠਾਈਆਂ ਅਰ ਹੋਰ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਚੋਜ ਰੋਗ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਜਾਣਕੇ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਹਲਕੇ, ਸੁਥਰੇ ਤੇ ਸਾਦੇ ਭੋਜਨ ਖਾਓ ਤੇ ਸੁਾਦੀਕ ਬਣਾ ਕੇ ਖਾਓ, ਕੇਵਲ ਦਸ਼ਪਚ ਤੇ ਅਪਚਾਰੇ ਵਾਲੇ ਭੋਜਨ ਸੁਆਦਾਂ ਪਿਛੇ ਖਾਣੇ ਛੱਡ ਦਿਓ, ਬਹੁਤ ਖਾਣਾ ਤੇ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਖਾਣਾ ਬੀ ਛੱਡ ਦਿਓ ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਅਰੋਗਤਾ ਕਰਕੇ ਸੁਖੀ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ ਹੈ, ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ...ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕੰਮ ਆਪਣਾ ਲੱਗ ਕੇ ਕਰੋ, ਤਦ ਬੀ ਸਰੀਰ ਸੁਖੀ ਰਹੇਗਾ । ਵਿਹਲਾ ਆਦਮੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਵਹਿਮਾਂ ਨਾਲ ਵਹਿਮੀ ਤੇ ਰੋਗੀ ਹੋਕੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ ਹੈ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਵਿਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਉਤਪਤੀ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਧੀਰਜ ਵਿਚ ਹੋਵੋ, ਖਿਮਾ ਕਰੋ, ਦਇਆ ਤੇ ਦਾਨ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦਿਖਾਓ ਤਦ ਤੁਹਾਡਾ ਜੀ ਸੁਖੀ ਰਹੇਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਜੇ ਗਲ ਗਲ ਤੇ ਬ੍ਰਿਥਾ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਪਾ ਲਓਗੇ ਤਦ ਕ੍ਰੋਧ ਵੇਲੇ ਆਪ ਹੀ ਅਗਨੀ ਜੇਹੀ ਵਿਚ ਸੜੋਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ ਹੈ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਤਦ ਇਕ ਹੋਰ ਸੁਖ 'ਧੀਰਜ' ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲ ਪਿਆ ਹੈ । ਧੀਰਜ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਬੀਰਤਾ ਹਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰੋਧ ਚੰਡਾਲ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਪੈਣਾ ਤੇ ਅਨਰਥ ਕਰ ਬੈਠਣੋ ਮਾੜੇ ਹਨ । ਸ੍ਰੈ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਬੀਰ ਰਸ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਬਚਾਉ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਸਾਰਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਵਸੀਕਾਰ ਪੰਜਾਂ ਉਤੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਸੀਕਾਰ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸ ਜਾਈਏ ।

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ ਹੈ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਹੱਛਾ, ਤੁਸੀਂ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਹੋ, ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਸੱਜਣ ਸਮਝੋ ਅਰ ਇਕ ਦੂਏ ਨੂੰ ਐਉਂ ਪਿਆਰ ਕਰੋ ਜਿੱਕੂੰ ਸਚੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਦੱਸੋ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਉਹ ਤੇ ਉਹਦੇ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਲਗਾਤਾਰ ਸੁਖ ਦਾ ਸੋਮਾ ਬਣ ਜਾਓਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ ਹੈ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਗ ਤੁਹਾਥੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਗੇ ਤੇ ਲੋੜਾਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਘੱਟ ਹੋਣਗੀਆਂ । ਜਦ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਤਦ ਫਜ਼ੂਲ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਤੇ ਨਿਕੰਮੇ ਕੀਮਤੀ ਬਸਤਰਾਂ ਤੇ ਰੁਪੱਯਾ ਘੱਟ ਖਰਚ ਹੋਊ । ਮੇਰਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸੁਥਰੇ ਤੇ ਚੰਗੇ ਕਪੜੇ ਨਾ ਪਹਿਨੋ, ਪਰ ਇਹ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਰ ਘੱਟ ਖਰਚ

---

1. ਭਰਥਰੀ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ, ਭੋਗਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਭੋਗਿਆ ਪਰ ਭੋਗਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭੋਗ ਲਿਆ ।

ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਹੱਕ ਹਲਾਲ ਦੀ ਕਮਾਈ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਕਰੋਗੇ ਅਰ ਕਦੇ ਚੋਰੀ ਕਿ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਪੈਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ, ਜੋ ਚੋਰੀ, ਠੱਗੀ, ਧੱਕਾ ਕਰਨ ਯਾ ਵਿਹਾਰਕ ਫਰੇਬ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬਚ ਜਾਓਗੇ ਜੋ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਕਮਾਈ ਦੇ ਵਧਾਓਗੇ, ਓਹ ਅਜਾਈਂ ਜਾਣ ਨਾਲੋਂ ਨੇਕੀ ਥਾਂਈਂ ਖਰਚ ਹੋਣਗੇ; ਬਾਲਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਪਰਵਰਸ਼ ਉਤੇ ਉਹ ਕਮਾਈ ਖਰਚ ਹੋਕੇ ਉਲਾਦ ਸੁਖੀ, ਤੰਦਰੁਸਤ, ਨੇਕ ਤੇ ਵਿਦਯਾ ਵਾਲੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਲਾਦ ਵੱਲੋਂ ਦੁਖ ਨਾ ਦੇਖੋਗੇ। ਕੁਛ ਹੋਰ ਬਚੇਗਾ ਤਦ ਦੁਖੀ; ਲੋੜਵੰਦ ਸਾਕ, ਸੈਨ, ਸੱਜਣ ਤੇ ਹਮਸਾਏ ਦਾ ਦੁਖ ਵੰਡਾਓਗੇ। ਉਸ ਦਾ ਦਰਦ ਵੰਡਾਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਰਸ ਆਵੇਗਾ ਜੋ ਰਸ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸੋਚਕੇ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੁਖੀ ਕਿਸ਼ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ?

ਢੇਸਾ – ਇਹ ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ, ਪਰ ਵਿਗੜੀਆਂ ਤਾਣੀਆਂ ਕਿਕੂੰ ਸੌਰਣ ? ਇਹ ਤਾਂ ਤਾਂ ਸੀ ਕਿ ਬਕਪਨ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਪਲਤੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮੱਤ ਤੇ ਤੁਰਦੇ; ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਵੇ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ ਓਹੋ ਕੁਛ ਜੋ ਹੁਣ ਕਿਹਾ ਜੇ, ਦਾਰੂ ਆਪੇ ਲੱਭ ਲਿਆ ਜੇ।

ਢਸਾ—ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਨਾ ਛਡੋ, ਮੈਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਓ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਭਾਈ ਜੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤਦ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਹੁਣ ਬੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਢੇਸਾ—ਹੈਂ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ– ਸੋਚ ਲਓ, ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਢੇਸਾ—ਇਕ ਫਰਕ ਹੈ, ਓਦੋਂ ਮਤਿ ਕੱਚੀ ਸੀ, ਜਿੱਧਰ ਲਾਓ ਲਗ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਮਤਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪੱਕ ਗਈ ਹੈ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਠੀਕ ! ਓਦੋਂ ਲੱਗਣਾ ਸੌਖਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਔਖਾ। ਲੱਗਣਾ ਤਦੋਂ ਬੀ ਅਸੰਭਵ ਨਾ ਸੀ ਤੇ ਲਗ ਪੈਣਾ ਅਜ ਭੀ ਅਨਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ !

ਢੇਸਾ—ਹਾਂ, ਪਰ ਅਸੰਭਵ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਫੇਰ ਜੇ ਸੁਖੀ ਹੋਣ ਲਈ ਪੁੱਠੇ ਤ੍ਰੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਐਨਾਂ ਬਲ ਖਰਚ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਰ ਅੱਜ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭੁੱਲ ਸੀ, ਤਦ ਕਿਉਂ ਨਾ ਅੱਜ ਸੱਚੇ ਸੁਖੀ ਹੋਣ ਦੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਪਰ ਚੱਲਣ ਲਈ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਛ ਵਧੀਕ ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ ? ਸਗੋਂ ਹੁਣ ਇਕ ਸੁਖੈਨਤਾ ਬੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਪਾਏ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਤਬੀਅਤ ਨੂੰ ਓਧਰੋਂ ਮੋੜਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੇਗੀ।

ਢੇਸਾ—ਤੁਹਾਡੀ ਹਰ ਗੱਲ ਤਸੱਲੀ ਕਰਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਐਉਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣੇ ਹੀ ਲੱਗ ਪਈਏ ਤਦ ਸੁਖੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਕੂੰ ਕਰੀਏ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੇ ਸੱਚੀ ਹੈ ਤਦ ਇਸ ਪਰ ਤੁਰ ਪਓ। ਇਸ ਪਰ ਤੁਰਨ ਲਈ ਜੇ ਕੋਈ ਢਿਲ ਮੱਠ ਮਨ ਵਿਚ ਦਿੱਸੇ ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰਿਆ ਕਰੋ।

ਢੇਸਾ—ਮਾਫ ਕਰਨਾ, ਪਰ ਉਹ ਗਲ ਉੱਥੇ ਦੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਹਰ ਗੱਲੇ ਮੰਨਦੇ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਅਜੇ ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਮੇਰੇ ਸੁਖੀ ਹੋਣ ਲਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਮੋਟੀ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਅਕਲ ਵਾਲਾ ਹਾਂ, ਐਸੀ ਬਾਤ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨੇ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਦੇਖਣਾ ਕੇਵਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ, ਜੋ ਚਾਹੋ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਹੋ, ਸੁਖੀ ਹੋ? ਸੁਖੀ ਨਾ ਨਿਕਲੇ। ਹੁਣ ਦੂਸਰਾ ਕੰਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੇਹੇ ਕੇਹੇ ਹੋ ਅਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸੁਖੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਸੋ ਬੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਜਦ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਓਗੇ, ਮਨ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਦਾਬ ਹੇਠੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਸੁਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਵੇਗਾ, ਤਦ ਇਸ ਨੂੰ ਇਹ ਭਾਲ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਦੁਖੀ ਸਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਸੁਖੀ ਹੀ ਰਹਾਂ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਫਿਰ ਜੀਵ ਸੁਖੀ ਹੋਏਗਾ ਉਹ ਸੁਖੀ ਰਹਿਣ ਦੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੁੰਦਾ ਜਾਏਗਾ। ਜਦ ਪੂਰਨ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਤਦ ਯਥਾਰਥ ਵਿਚ ਜਾਏਗਾ।

ਢੇਸਾ—ਯਥਾਰਥ ਕੀਹ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ : ਮੇਰੀ ਅਵਸਥਾ ਦੁੱਖ ਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਸੁਖੀ ਹੋ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਸੁਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਸੋ ਦੁਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ (ਦਸ਼ਾ ਯਾ ਹਾਲਤ) ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ, ਸੁਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਆਪ ਨੂੰ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਇਕੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਵਸਥਾ ਇਕ ਕਾਰਣਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਜਦ ਮਨ ਸੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਦੁਹਾਂ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਯਥਾਰਥ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਕੁਛ ਕਿ ਹੈ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵ ਯਾ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਉਹ ਯਥਾਰਥ ਹੈ। ਓਥੇ ਜਾਕੇ ਸੰਸੇ ਨਵਿਰਤ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਟੇਕ ਬੱਝਦੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਭਲਾ ਜੀਵਨ ਬਿਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਹਾਂ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਪਹੁੰਚੇ, ਅਸੀਂ ਸੁਖੀ ਹੋਈਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸੁਖ ਦੀ ਲਾਗ ਲੱਗੇ, ਕਿੱਕੂੰ ਚੰਗਾ ਜੀਵਨ ਜੀਵੀਏ ? ਕਿੱਕੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਸੁਖੀ ਰਹੀਏ ? ਤੇ ਅੰਤ ਓਥੇ ਅੱਪੜੀਏ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਜਾ ਕੇ 'ਅਸਲੀਅਤ' ਨਾਲ ਲੱਗ ਜਾਈਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਸੱਚ' ਕਹੀਏ ਚਾਹੋ 'ਯਥਾਰਥ' ਕਹੀਏ ਓਥੇ ਸਹਿਜ[1] ਪਦ ਹੈ।

---

1. ਚਉਥੇ ਪਦ ਮਹਿ ਸਹਜੁ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਲੈ ਪਾਇ ॥

[ਸਿਰੀ ਸਗੁਰਾ ੩:

ਦੌਲਤ, ਮਕਾਨ, ਭੌਂ, ਨਾਮਵਰੀ, ਕੰਮ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਾਤਰ, ਮਾਨੁਖ ਦੇਹ ਮਿਲੀ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੱਤ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਸਾਂ ਨੱਸਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਪਰ ਕੋਈ ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਭਾਲਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਮੱਤ ਇਸ ਵਿਚ ਕਿੰਤੂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਕਿਉਂ ? ਮਨਮਤ ਦੇ ਹਥੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤ ਸਤ ਕੇ ਅਸਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਤੁਰਕੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੁਖ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਪਈ ਹੈ ਕਿ 'ਸੱਚ', 'ਪਿਆਰ' ਤੇ 'ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ' ਨਾਲ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਈਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਏਸੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਝਗੜੇ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਲ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਵਾਧੂ ਬਹਿਸਾਂ ਲਈ ਵਿਹਲ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਢੇਸਾ ਪੈਰੀਂ ਪੌਣਾ ਕਰਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਉਥੇ ਹੀ ਸੌਂ ਗਏ।

ਘਰ ਵਿਚ ਉਡੀਕ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਜੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਛਕਿਆ ਸੀ, ਤਾਂਘ ਸੀ ਕਿ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਹੁਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਦ ਕੱਠੇ ਛਕਦੇ ਹਾਂ; ਪਰ ਜਦ ਢੇਰ ਚਿਰ ਲੱਘ ਗਿਆ ਤਦ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਜੀ ਆਪ ਧਰਮਸਾਲਾ ਨੂੰ ਗਏ। ਓਥੇ ਜਾਕੇ ਕੀਹ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਬਿਰਾਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਗਾਉਣਾ ਯੋਗ ਨਾ ਜਾਣਕੇ ਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਬੈਠ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਛ ਘੜੀਆਂ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣੇ, ਤੇ ਜਦ ਘਰ ਕੋਈ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾ ਤਦ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਵੀ ਤੇ ਰਾਮੋ ਧਰਮਸਾਲਾ ਆਪ ਆਇਆਂ। ਅਗੇ ਕੀਹ ਦੇਖਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਤਾਂ ਬਿਰਾਜ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਜੀ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਭੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈਆਂ ਅਰ ਸਮਝ ਗਈਆਂ ਕਿ ਸੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣਾਂ ਚੰਗਾ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੀ, ਤ੍ਰਬੁਕ ਕੇ ਉੱਠ ਬੈਠੇ, ਐਧਰ ਉਧਰ ਤੱਕ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ-ਕੀ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਸੀ ? ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕਰ ਸੁਪਨਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਅਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਿੱਠਾ। ਸੁਪਨਾ ਨਿਸਚੇ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਅਸਰ ਦਿਲ ਪਰ ਕੁਛ ਐਸਾ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਦਿਲ ਉਸੇ ਹੀ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਈ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ -'ਕਿਉਂ ਲਾਲ ਜੀ ? ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਹੈ ?'

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਸੁੱਖ ਹੈ; ਚਿੱਤ ਚੰਚਲ ਹੈ, ਭਜਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਫੇਰ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਦਾਲੇ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਬੀ ਆ ਦਬਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਡੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ ? ਜਿਸ ਸ਼ੈ ਨਾਲ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪਵੇ ਉਹ ਕਰ ਹੀ ਲਈਦੀ ਹੈ, ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਬੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਹੱਛਾ···ਖ਼ਬਰੇ ਰਜ਼ਾ ਕੀ ਹੈ ? ਯਾ ਮਤੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਹੋਵੇ ? ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਮੰਨਣੀ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਵਧਾਨਤਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਬਦਨ ਟੁੱਟ ਜਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨੀਂਦ ਨਾਲ ਬੀ ਹੌਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।···ਉਹੋ ! ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਅਜੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਏਥੇ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ? ਦੇਖੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਲੱਗਿਆਂ ਕਿਨੀ ਖੇਚਲ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਹੱਛਾ, ਚਲੋ ਚੱਲੀਏ।...ਪਿਤਾ ਜੀ ! ਖਿਮਾ ਕਰਨੀ, ਬੜੀ ਖੇਚਲ ਹੋਈ ਹੈ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣ ਲਗੇ, ਤਦ ਸਾਈਂਦਾਸ ਤੋਂ ਛਕਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।

ਨਰੈਣਦਾਸ—ਲਾਲ ਜੀ ! ਅਜ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਪਿਤਾ ਜੀ ! ਲੰਘਦੀ ਨਹੀਂ।

ਨਰੈਣਦਾਸ—ਕੁਛ ਕਾਰਣ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਦਹੇੜ ਨੇ ਭੰਨ ਘੱਤਿਆ ਹੈ ਅਰ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਮੁੜ ਮੁੜ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਨਰੈਣਦਾਸ—ਐਸਾ ਸੁਪਨਾ ਕੀਹ ਸੀ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਹੀ ਕਰਮਾਂ ਯਾ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਿਕਲਪਾਂ ਦੇ ਬੁੱਤ ਬਣ ਬਣਕੇ ਅਖਾੜਾ ਮਚਾ ਰਹੇ ਹੋਣੇ ਹਨ।

ਨਰੈਣਦਾਸ—ਆਖ਼ਰ ਜੇ ਸੁਪਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖਿਆਲ ਛੱਡੋ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਬੜਾ ਛੱਡਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਫੇਰ ਫੇਰ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਨਰੈਣਦਾਸ—ਸੁਪਨਾ ਕੀ ਹੈ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਕੀਹ ਦੱਸਾਂ ? ਦੱਸਦਿਆਂ ਜੀ ਖੁੱਸਦਾ ਹੈ (ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਦੇ ਨੇਤਰ ਭਰ ਆਏ)। ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕ ਲਵੋ ਤਦ ਵਿਹਲੇ ਹੋਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਸੁਪਨੇ ਅਕਸਰ ਮਨ ਦਾ ਵਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਮਨ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਖ਼ਤਰੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਸੱਟਦਾ ਹੈ। ਭਰਮ ਹੈ ਹੋਰ ਕੀਹ ਹੈ ?

ਨਰੈਣਦਾਸ—ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਏਦਾਂ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਜੇ ਚਿੱਤ ਇਕਾਗਰ ਹੋਵੇ ਤਦ ਕਈ ਵੇਰ ਸੁਪਨੇ ਕੁਝ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਬੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਠੀਕ ਹੈ।

ਇੰਨੇ ਤਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਿਆ ਗਿਆ। ਕੁਛ ਉਗਲ ਨਿਗਲ ਕੇ ਸਾਈਂਦਾਸ ਨੇ ਬੀ ਚਾਰ ਗ੍ਰਾਹੀਆਂ ਪਾ ਲੀਤੀਆਂ। ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਜਦ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕ ਚੁਕਾ ਤਦ ਖਹਿੜੇ ਪੈ ਕੇ ਲਗੇ ਪੁੱਛਣ।

ਹੁਣ ਸਾਈਂਦਾਸ ਨੇ ਝਿਜਕ ਝਿਜਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਖੇਦ ਵਿਚ ਡਿੱਠਾ ਹੈ। ਆਪ ਤਾਂ ਦੁਖ ਸੁਖ, ਹਰਖ ਸ਼ੋਕ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਥੋਂ ਜੇਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਸੇ ਫਰੇਬ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਬੂਹੇ ਭੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਵਲ ਕਈ ਅਹਿਦੀਏ ਆਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਟਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮੈਂ ਕੁੱਟ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬੂਹਾ ਭੰਨੀ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਾਰ ਨਾਲ ਮੁੰਜ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ ਪਰ ਬੂਹਾ ਭੱਜ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਬੰਦੀ ਜਨ ਨਿਕਲ ਆਏ ਹਨ। ਓਹ ਅਹਿਦੀਏ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਮੱਥੇ ਟੇਕਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਅਰੇ

ਅਕਾਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਗਏ ਹਨ–"ਬੰਦੀ ਛੋੜ, ਬੰਦੀ ਛੋੜ"। ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਤਾਂ ਬੜਾ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਬਦਨ ਮਾਰ ਨਾਲ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਤੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਹੱਡ ਪੀੜ ਜਿਹੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੀ ਸੁਪਨਾ, ਪਰ ਇਹ ਕੌਤਕ ਕੀ ਹੈ ? ਹੁਣ ਚਿਤ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਸਹਿਮ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਸੱਚੀਂ ਮੁੱਚੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖੇਦ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਬੱਸ, ਇਹ ਵਹਿਮ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਆਕੁਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨਰੈਣਦਾਸ···ਲਾਲ ਜੀ ! ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਛ ਭਾਣਾ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜ਼ਰੂਰ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਤੌਖਲਾ ਨਾ ਕਰੋ।

ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਤਾਂ ਆ ਗਿਆ ਪਰ ਵੈਰਾਗ-ਭਰੀ ਉਦਾਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਸਭ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਛਾ ਗਈ। ਅਗਲੇ ਭਲਕ ਰਾਮੋ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਪਿਤਾ ਜੀ ! ਕਲ ਦਾ ਜੀ ਥਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਦੁੱਥ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਬੇਨਤੀ ਜਾਰੀ ਹੈ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਇਆ ਕਰੇ, ਪਰ ਜੀ ਦੀ ਖੁੱਚਣ ਨਹੀਂ ਮਿਟਦੀ। ਕੀਹ ਕਿਸੇ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜਕੇ ਖ਼ਬਰ ਨਾ ਮੰਗਾਈ ਜਾਵੇ ਜੋ ਧੀਰਜ ਆ ਜਾਵੇ ?

ਨਰੈਣਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਸਤਿ ਬਚਨ ਕਹਿਕੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਰਿਆ ਪਰ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਤੌਖਲੇ ਦੇ ਘਰ ਨਾ ਜਾਓ। ਤੁਸੀਂ ਭਜਨ ਵਾਲਾ ਮਨ ਰਖਦੇ ਹੋ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਤੇ ਮਸਰੱਥ ਹੀ ਵੇਖੋ, ਓਹ ਸਮਰੱਥ ਹਨ, ਸਮਰੱਥ ਕਰਕੇ ਤੱਕੋ। ਪੰਜਵੇਂ ਕੁ ਦਿਨ ਉਹ ਆਦਮੀ, ਜੋ ਖ਼ਬਰ ਸੁਰਤ ਲੈਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੁੜਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਈਆ ਕਿ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਆਦਿਕ ਮੁਖੀ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ ਦਿੱਲੀ ਟੁਰ ਗਏ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਪਟ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੇ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਕੇ ਸਾਰੇ ਸਿਆਣੇ, ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਪਿਆਰੇ ਤੋਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਆਪ ਆਸਣ ਵਿਛਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਹਨ। ਅੱਠੀਂ ਪਹਿਰੀਂ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਪਿਛ ਪੀ ਛੇ ਹਨ ਤੇ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਧਿਆਨ ਜੋੜਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਬੀਬੀ ਬੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਸਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਇਹ ਵਾਕ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਤੇਜ ਉੱਨਾ ਚਿਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਤੱਗੇਗਾ ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਖਿਆਲ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀਆਂ ਨਿਰਅਪ੍ਰਾਧ ਜੋਤਾਂ ਨਾਲ ਕਟਕ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤਅੱਸਬ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਨਾ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਉਤੇ ਇਤਬਾਰ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅਤਯਾਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜ਼ਾਲਮ ਹੈ। ਸੋ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰਜਾ ਉਸ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਪਰਜਾ ਦੁੱਖ ਉਠਾਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਰਾਜ ਕਦੇ ਛੇਤੀ ਕਦੇ ਚਿਰਕਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਮਾਚਾਰ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰੇ ਸਹਿਮ ਗਏ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਭਾਣੇ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਭੰਬੀਰੀਆਂ ਵਾਙੂ ਭੌਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪੈਰ ਟਿਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰੇਮ ਡੋਰ ਤੁਣੱਕੇ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਭਲਾ ਹੈ, ਸ਼ੁਕਰ ਕਰੋ ! ਕਦੇ ਪਿਛਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਯਾਦ ਆਕੇ ਜੀ ਡੋਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਹੋ ਰੰਗ ਫੇਰ ਨਾ ਜੰਮੇ। ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਸੀ, ਐਤਕੀ ਦੂਰ ਲੈ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਕਿਤੇ ਗੁੱਸਾ ਖਾਕੇ ਦੁੱਖ ਨਾ ਦੇਣ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਬੀਤਿਆ, ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਧੁੰਮ ਗਈ। ਲੱਗੇ ਪਿਆਰੇ ਲਗਾਤਾਰ ਆਉਣ। ਲੌਢੇ ਪਹਿਰ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਇਹੋ ਚਰਚਾ ਛਿੜੀ ਕਿ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ? ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਦੀ ਇਹ ਮਰਜ਼ੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਗਵਾਲੀਯਰ ਜਾਵਾਂ ਅਰ ਜੋ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਡਿੱਠਾ ਸੀ ਉਹੋ ਕਰਾਂ, ਜਾਂ ਤਾਂ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਛੁੜਾ ਲਿਆਵਾਂ ਜਾਂ ਜੋ ਬਣੇ ਸੋ ਝੱਲੀ ਜਾਵਾਂ। ਇਸ ਪਰ ਇਹ ਵੀਚਾਰ ਹੋਈ ਕਿ ਕੱਲਿਆਂ ਜਾਣ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਜੀ ਬੀ ਨਾਲ ਜਾਣ ਅਰ ਦਸ ਸਿੱਖ ਹੋਰ ਜਾਣ। ਸੋ ਕੁਛ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤਾਂ ਏਧਰ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਤੇ ਦਸਾਂ ਨੇ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮਾ ਲਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੀਬੀ ਰਾਮੋ ਤੇ ਮਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਈ ਨੂੰ ਦਮੋਦਰੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਜੀ ਪਾਸ ਛੱਡ ਆਵਾਂਗੇ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਏਸ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਲੋੜੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਘਰ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਪ੍ਰੀਤਮਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਵੇਲੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਕਦ ਸੁਖ ਨਾਲ ਘਰ ਬੈਠਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਇਹ ਸਲਾਹ ਪੱਕੀ ਹੋਕੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਦੀ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ ਤੁਰ ਗਈ ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਮੁਕਟ ਮਣੀ ਤਾਂ ਗੁਵਾਲੀਅਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਏ ਤੇ ਮੋਤੀ ਬੀਬੀ ਦਮੋਦਰੀ ਪਾਸ। ਪਿਛੇ ਜੋ ਪ੍ਰੇਮੀ ਰਹੇ ਸਭ ਨੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਘਟਾਕੇ ਦੋ ਦੋ ਤ੍ਰੈ ਤ੍ਰੈ ਪਹਿਰ ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਅਰਦਾਸੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨੇ ਤੇ ਪਾਠ ਕਰਨੇ। ਇਕ ਭੋਗ ਪਵੇ ਦੂਸਰਾ ਅੱਗੋਂ ਧਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਜਦੋਂ ਰਾਮੋਂ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਵੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਤੇ ਦਮੋਦਰੀ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਤਦ ਮੂੰਹੋਂ ਕੀ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ? ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈਆਂ ਤੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਆ ਗਏ, ਬੱਸ, ! ਇੰਨਾ ਸੀ ਦੁਖ ਵੰਡਣ ਦਾ ਵਖਿਆਨ ਜੋ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੰਨ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਸਕੀਆਂ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਕਾਫੀ ਸੀ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਵਲ ਤੋਂ ਨਿਛਾਵਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਭੌਰੇ ਆਏ ਹਨ। ਪਤਿਬ੍ਰਤ ਧਰਮ ਧੀਰਜ ਤੇ ਆਤਮ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਿਪੁੰਨ ਮਾਤਾ ਜੀ ਲਈ ਇਹ ਸਮਾਂ ਅਚਰਜ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਪਤੀ ਜੀ ਦਾ ਅਜ਼ਰ ਸਾਕਾਜਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਕਲੌਤੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਕਸ਼ਟਣੀ ਆਈ ਹੈ। ਰਾਮੋ ਦਾ ਅਤਿ ਵੈਰਾਗ ਵੇਖਕੇ ਮਾਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਬੀਬੀ ਜੀ ! ਉਦਰੋ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਡੋਲ ਚਿੱਤ ਹੋ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰੋ, ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਭੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ,

ਪਰ ਮੇਰਾ ਭਰੋਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਮੋਟੀ ਮੱਤਿ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਜਿਹਾ ਦੁਖੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਐਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਪਤੀ ਐਸੇ ਭਾਣੇ ਝੱਲਕੇ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰੇ ਤੇ ਜਿਸਦਾ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਪੁੱਤ੍ਰ ਉਸੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਪਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਤੀ ਜੀ ਪਹੁੰਚੇ ਸੀ। ਪਰ ਪਿਆਰਿਓ! ਮੇਰੀ ਟੇਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਲਾਲ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਉਸੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਮਾਲਕ 'ਗੁਰੂ' ਹਨ, ਸੋ ਉਹ ਸਾਖਿਆਤ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਪੁੱਤ੍ਰ ਬੀ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਦਾ ਮਾਣ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਸਿਦਕ ਚਾਹੀਏ। ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਆਗਯਾ ਕਰ ਗਏ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਰੀਰ ਮੁੜੇਗਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਣਹਾਰ ਸੁਣਕੇ ਡੋਲਣਾ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਰਾਜ਼ੀ ਆਪਸ ਆਵਾਂਗੇ। ਸੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਅਟਲ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਉਧਰ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਕੋਈ ਯੋਗ ਉਪਾਉ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜਤਨ ਵਿਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹਾਰਨਗੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਮਰੱਥ ਹਨ, ਕੇਵਲ ਪਰਜਾ ਦਾ ਭਾਰ ਟਾਲਣ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੁਖ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਰੂਪ ਵਟਾ ਕੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੋ ਹੇ ਪਿਆਰੀ ਸੱਜਣੀਓਂ! ਡੋਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਡੋਲ ਹੋਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਘੋਰ ਘਟਾਂ ਦੇ ਪੜਦੇ ਪਾੜਕੇ ਸੂਰਜ ਕਿੱਕੂੰ ਫੇਰ ਚਮਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਮਾਂ ਦੀ ਮਮਤਾ ਮੇਰੇ ਕਾਲਜੇ ਵਿਚ ਵੀ ਖਿੱਚ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਪਦ ਵਿਚ ਦਾ ਸਿਦਕ ਮੈਨੂੰ ਫੇਰ ਅਡੋਲਤਾ ਤੇ ਭਰੋਸੇ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖੋ! ਆਓ ਉਸ ਸਰਬ ਸਮਰੱਥ, ਕੌਤਕ ਹਾਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਭਾਰ ਉਤਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਚਰਨੀ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਏ। ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ।

ਗੱਲ ਕੀ ਜੋ ਕੋਈ ਪਿਆਰਾ ਸਿਖ ਸੰਗੀ ਆਯਾ ਮਾਤਾ ਦੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਅਰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ।

ਕਛ ਸਮਾਂ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਤੇ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਜੀ ਜੋ ਤਿੱਖੇ ਘੋੜੇ ਲੈਕੇ ਵਾਹੋਦਾਹੀ ਮਜ਼ਲਾਂ ਕੱਟਦੇ ਗੁਵਾਲੀਅਰ ਪਹੁੰਚੇ ਸੇ, ਹੁਣ ਮੁੜ ਆਏ ਸੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਇਆਂ ਸਭ ਨੂੰ ਠੰਢ ਪੈ ਗਈ। ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਦੱਸਿਆ, ਪਰ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਜੋ ਬਹੁਤ ਜੁੜ ਰਹੀ ਸੀ ਅਰ ਪਪੀਹੇ ਵਤ ਗੁਰੂ ਸੋਇ ਦੀ ਸ੍ਵਾਂਤਿ ਬੂੰਦ ਨੂੰ ਤਰਸ ਰਹੀ ਸੀ, ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿਰਾਸ ਦੇ ਭੋਗ ਪਏ, ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਇਉਂ ਸੁਣਾਇਆ—

ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ! ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੌਤਕ ਅਸਚਰਜ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਅਲਪੱਗ ਜੀਵ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੇਲਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੋਣਾ ਸੁਣਕੇ ਅਤਿ ਡਰ ਗਏ ਸੇ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਜੋ ਆਏ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਹਨ, ਅਰ ਕੌਤਕ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੰਕਲਪ ਮਾਤ੍ਰ ਨਾਲ ਤਾਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਾਤ੍ਰ ਨਾਲ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਪਕਾਰ ਕਰਕੇ; ਕਿਸੇ ਲਈ ਖੜਗ ਧਾਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਲਈ ਆਪ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਸੱਚ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਕੇ ਚਾਲਾਂ ਨਾਲ ਨਾਤਾ ਜੋੜਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਂਈਂ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਸੱਚ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹੀ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗਵਾਲੀਅਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਬੰਦੀ ਘਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਓਥੇ ਰਾਜੇ, ਮਹਾਰਾਜੇ, ਅਮੀਰ, ਜਗੀਰਦਾਰ, ਜੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕਹਿਰ ਹੇਠ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਅਕਸਰ ਲੋਕ ਬੇਗਨਾਹ ਉਥੇ ਕੈਦ ਹਨ। ਫੇਰ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸਾਰੇ ਆਰਾਮ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਓਥੇ ਹਨ ਅਰ ਓਹ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕੇਵਲ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਹਨ, ਅਰ ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਮਾਰੇ ਪਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬੁਰੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਅਪ੍ਰਾਧੀ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਕੇਵਲ ਉਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੋਈ ਝੂਠਾ ਸੱਚਾ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਓਹ ਸ਼ੱਕ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ ਕਿ ਕੀਹ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕੀਹ ਬਣੇਗਾ, ਵਿਚਾਰੇ ਉਥੇ ਹੀ ਸੜ ਸੜ ਮਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਮੀਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਬਦਲ ਲੈਣਾ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਫਰੇਬ ਵਿਚ ਲਿਆਕੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਗੁਆਲੀਅਰ ਭਿਜਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਬਸ ਫੇਰ ਕਿਨ੍ਹ ਸੁਧ ਲੈਣੀ ਹੈ? ਉਥੋਂ ਦੇ ਦੁਖ ਕਹੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਬੜੇ ਬੜੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ, ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਲਾਲ, ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਵੀਰ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਪਿਆਰੇ ਪਤੀ ਵਰਿਹਾਂ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜੇ ਪਏ ਵਿਲਪ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਪੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੈਲੇ, ਅੰਨ ਮੋਟਾ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਬੰਦ ਹੈ। ਐਸੇ ਮਹਾਂ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਫਸੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਨਮਿੱਤ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਗੁਸਾਈਂ ਆਪ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਪਏ ਹਨ। ਜਿਕੂੰ ਸੱਚਖੰਡ ਵਿਚੋਂ ਸਾਡਾ ਉਧਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮਨੁੱਖ ਬਣਕੇ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਆਏ, ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਗੁਆਲੀਅਰ ਦੇ ਬੰਦੀ ਘਰ ਵਿਚ ਬੰਦੀ ਹੋਕੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਹਰਿਦਾਸ ਨੂੰ ਸੁਮੱਤ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਨੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਇਨਸਾਫ ਤੇ ਦਇਆ ਦਾ ਭਾਵ ਭਰਿਆ ਨੇ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਭੈ ਪਿਆ ਹੈ ਅਰ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹੈ, ਜੇ ਮੈਂ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਹੋਵਾਂ ਤਦ ਇਸ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਾਂ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਮਰਨ ਵਲ ਲਗ

ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਦਇਆ ਬੀ ਉਸ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਥੋਂ ਦੇ ਕੈਦੀ ਦੁਖੀ ਦਲਿੱਦਰੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਸੁਥਰੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਬਾਤ ਦੀ ਤੰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਕਠੋਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਸਨ ਤੇ ਉਤੋਂ ਪੈ ਗਈ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕੈਦ, ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਦਾਰੂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਰੋਜ਼ ਦੀਵਾਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਰਖਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਕਿ ਅਸਰ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਤ੍ਰੈ ਦਿਨ ਅੰਨ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ, ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਰਾਜ-ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਦੀ ਰਾਜ ਅੰਸ਼ ਅੰਗੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦਾ ਕੋਧਰਾ ਖਾਧਾ ਸੀ, ਤਿਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਰਾਜਸੀ ਅੰਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਦਾ ਰੰਗ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ। ਅੰਤ ਜਦ ਭਾਈ ਜੇਠੇ ਪਿਰਾਣੇ ਨੇ ਅਤਿ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾਕੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾਓ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਨ ਬਣਾਓ, ਆਪ ਬੀ ਛਕੋ ਤੇ ਅਸੀਂ ਬੀ ਛਕਾਂਗੇ। ਸੋ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾ ਕੇ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸੁੱਚਾ ਭੋਜਨ-ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਭੋਜਨ ਲਿਆਕੇ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਛਕਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਨੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਭ ਲੋਕ ਅਸਚਰਜ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਤੇ ਆਤਮ ਸੱਤਯਾ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸਾਰੇ ਨਿਸਚੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਐਸੇ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਿੱਗਦੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਮਾਇਆ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਹੈ ਇਹ ਪਰਜਾ ਦੀ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਏਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਇਹ ਪਰਾਈ ਹੈ। ਜਿਤਨੇ ਕਲੇਸ਼ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਨ, ਇਸ ਪਰਾਈ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਕਰਨ ਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪਰਜਾ ਦੇ ਸੇਵਕ ਬਣੋ ਅਰ ਪਰਜਾ ਦਾ ਧਨ ਪਰਜਾ ਤੋਂ ਨਾ ਖੋਹਵੋ ਤੇ ਜੋ ਹਾਲੇ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਵੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕਰੋ ਤਦ ਤੁਹਾਡੀ ਆਤਮਾ ਸੁਖੀ ਹੋਵੇ ਅਰ ਪਰਜਾ ਬੀ ਸੁਖੀ ਵਸੇ। ਜਿਸ ਸਲੂਕ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਹੋ ਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋ, ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਐਸੇ ਸਲੂਕਾਂ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪਰਜਾ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਙੂ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਾਹਨਸ਼ਾਹ ਤੇ ਰੋਸ ਹੈ ਤਦ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਬੁਰੇ ਸਲੂਕ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਰੋਸ ਹੁੰਦਾ ਹੋਊ। ਫੇਰ ਜਦ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲ ਨੇਕ ਸਲੂਕ ਕਰੋ? ਜਦ ਤੁਹਾਡਾ ਜੀ ਸੁਖ ਲੈਣਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਸਭ ਦਾ ਸੁਖ ਨੂੰ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਤਾਂ ਸੁਖ ਲੈਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋ ਤੇ ਦੇਂਦੇ ਦੁਖ ਹੋ, ਕੀਹ ਤੁਸੀਂ ਵਿਹੁ ਨਹੀਂ ਬੀਜਦੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੱਢਣ ਦੀ ਆਸ ਕਰਨ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ?

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਦੇ ਛੌੜ ਕੱਟੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਭ ਤਰਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰੀ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲੇ ਤਦ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿਲੋਂ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੋਕੇ ਰਾਜ ਕਰੀਏ ਅਰ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਉਹ ਸੁਖ ਦੇਈਏ ਕਿ ਦੁਖ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਾ ਰਹੇ।

ਸੋ ਪਿਆਰਿਓ! ਐਡੇ ਕਰੜੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰੋਗੇ ਹਰਦਾਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੁਧਾਰ ਦੇਣਾ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਿਰਅਪ੍ਰਾਧ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਜਨਮ ਦੇਣਾ ਕਿਤਨੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਦੇਖੋ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਇਸ ਆਸ਼ਯ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਛੱਡੇ ਅਸੀਂ ਏਥੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ ਅਸੀਂ ਸੁਆਰਥੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਛੁਟਕਾਰੇ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ: ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਆਏ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦਾ ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਿਰੇ ਏਸ ਦੁਖ-ਤੋਂ ਛੁਟ ਜਾਈਏ ਤੇ ਹੋਰ ਫਸੇ ਰਹਿਣ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਰੇ ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਓਹ 'ਬੰਦੀ ਛੋੜ' ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ[1]।

ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਦਿੱਲੀ ਛੱਡਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਨਾ ਸੱਦਾਂਗੇ ਤਦੋਂ ਤੱਕ ਉਥੇ ਹੀ ਠਹਿਰੇ। ਦਾਸਾਂ ਨੂੰ ਆਗਯਾ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਛੇਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸਰ ਜਾਵੋ, ਮਾਤਾ ਜੀ, ਸਭ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ, ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿਓ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਆਵਾਂਗੇ, ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਸੋ ਹੇ ਪਿਆਰੇ ਮਿੱਤਰੋ ਤੇ ਵਡੇਰੇ ਸੱਜਣੋਂ! ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਕੌਤਕਾਂ ਪਰ ਘਬਰਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਰ ਖੇਲ ਐਸਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਅਰ ਆਪਣੀ ਅਲਪੱਗਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਛੇਤੀ ਹੀ ਘਾਬਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਡੋਲਦੇ ਹਾਂ! ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਨ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਲਿਆਣ ਕਰਕੇ ਛੇਤੀ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣਗੇ।

---o---

ਮੁਸਾਫਰ ਕਥਾ ਸੁਣਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਪਰ ਅਥਰੂ ਭਰ ਆਇਆ ਤੇ ਇਸੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗਾ: ਜੀਓ! ਬਾਹਰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਗਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਭੱਜ ਕੇ ਪਵੇ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਜਗਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੇ?

---

1. ਅੰਤ ਐਸਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ ਛੁਟ ਗਏ ਸੀ। ਛੇਵੇਂ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਪਿਆ ਹੈ। ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਅਜ ਤਕ ਇਕ ਥੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਦੱਸੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਬੰਦੀ ਛੋੜ' ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ—ਭਈ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹੋਏ ਪੇਂਡੂ ਅਨਪੜ੍ਹ। ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਸਭ ਕੁਛ ਦੇ ਜਾਣੂ ਹੋ ਰਹੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਰੋ ਨਾ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਨੇ, ਮੈਂ ਤਾਂ, ਜ਼ਰਾ ਮੈਨੂੰ ਸੋਝੀ ਆ ਲਵੇ ਸਾਰੇ ਪੱਲੂ ਫੇਰਾਂਗਾ।···ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਮੈਨੂੰ ਡਾਢੀ ਯਥਾਰਥ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਕੀਕੂੰ ਅਮਲੀ ਤ੍ਰੀਕਾ ਦੱਸਿਆ ਨੇ ਉਸੇ ਫਜ਼ੂਲ ਬਹਿਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟਣ ਦਾ, ਜੋ ਖੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਮਗ਼ਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਪਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਲਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਥੱਕ ਕਿਉਂ ਗਏ ਤੇ ਉਦਾਸ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਏ ਸੇ।

ਬਾਬਾ—ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜਾਣੇ, ਪਰ ਜਾਪਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸਰਲ ਤੇ ਸੱਚੇ ਆਦਮੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਮੱਤ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਨਿਰੀ ਮੱਤਿ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮ ਸਤਜਾ ਨਾਲ ਦਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਏਕਾਗ੍ਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਵੀਚਾਰ ਵਾਲੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਖਿੰਡਾਉ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਤ ਏਕਾਗ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਸੁਖੀ, ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਖਿੰਡਾਉ ਵਿਚ ਕੁਛ ਬਲ ਘਟਦਾ ਤੇ ਧੂੜ ਜਿਹੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਭਿਆਸੀ ਮਨ ਆਪਣੀ ਸਿਮਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਟਿਕਾਉ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਹੈ ਅੰਦਰਲੀ ਓਟ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਰਥਾਤ ਏਕਾਗ੍ਰ ਚਿਤਾਂ ਨੂੰ

ਜੇ ਕੋਊ ਅਪੁਨੀ ਓਟ ਸਮਾਰੇ ॥ ਜੈਸਾ ਬਿਤੁ ਤੈਸਾ ਹੋਇ
ਵਰਤੈ ਅਪੁਨਾ ਬਲ ਨਹੀ ਹਾਰੈ ॥

ਮੁਸਾਫਰ—ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਸਮਝਿਆ ਹਾਂ ਗਲ ਨੂੰ।

(ਖ)

ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਫੁਹਾਰ ਪੈ ਕੇ ਹਟੀ ਹੈ। ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਇਕ ਬੱਝਵੀ ਪੰਗਤਿ ਟੁੱਟਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਦਾ ਨੀਲ ਅਨੇਕ ਥਾਈਂ ਧੋਤਾ ਹੋਯਾ ਸਾਫ ਨਿਖਰ ਆਯਾ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਚਮਕ ਦੀ ਛਬੀ ਵਿਚ ਡਲ੍ਹ ਡਲ੍ਹ ਕਰਦਾ ਨਿਕਲਿਆ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਸਾਰੇ ਚਾਂਦਨੀ ਪਸਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਈਂਦਾਸ਼ ਜੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਬੈਠੇ ਸੇ ਕਿ ਇਕ ਸਿੰਧੀ ਸਿੱਖ ਟੋਲਦਾ ਟੋਲਦਾ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਾ। ਜਦ ਆਪਦੇ ਨੇਤਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤਦ ਆਖਣ ਲਗਾ : 'ਗੁਰੂ ਗੁਸਾਈਂ ਦੇ ਪਰਮ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ! ਦਾਸ ਦੀ ਇਕ ਬੇਨਤੀ ਹੈ'।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਆਗਯਾ ਕਰੋ, ਸੱਜਣ ਜੀ !

ਸਿੰਧੀ—ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਗਯਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਤੇਰਾ ਬਿਵਹਾਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ ? ਦਾਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੀ ! ਖਾਣ, ਪੀਣ, ਪਹਿਨਣ, ਅਨੰਦ, ਹੁਲਾਸ, ਮੌਜਾਂ ਮਾਨਣ ਜੋਗਾ ਪਦਾਰਥ ਬਹੁਤ ਹੈ ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਾਲ ਬਿਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਧਾਰ ਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਆਇਆ, ਕੁਛ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ, ਕੁਝ [illegible]

ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਜੈਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਮੇਰੇ ਸੁਖ ਤੇ ਹੁਲਾਸ ਮੁੱਕ ਜਾਣੇ ਹਨ, ਮੌਤ ਨੇ ਏਥੇ ਸਦਾ ਲਈ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਨ ਦੇਣਾ, ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਬੀ ਉਪਰਾਲਾ ਦੱਸੋ। ਤਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਗਯਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੁਰਖਾ ! ਇਹ ਤੇਰੇ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋਈਹੈ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਆਈ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਜੇ ਤੂੰ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੀਆਂ ਮੌਜਾਂ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਤਦ ਇਕ ਭੇਦ ਸਮਝ। ਜੋ ਭੋਗ ਤੂੰ ਭਾਲਦਾ ਤੇ ਭੋਗਦਾ ਹੈਂ ਓਹ ਮਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਲਵੇਂ ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ਤੇ ਭੋਗ ਭੋਗਣੇ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨਹੀਂ ਤਦ ਤੂੰ ਇਸ ਡਰ ਤੋਂ ਵੀ ਛੁੱਟ ਸਕਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਭੋਗ ਮੌਤ ਨੇ ਛੁਡਾ ਦੇਣੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮੌਤ ਦੇ ਆਇਆਂ ਭੋਗ ਮਿਟ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਮਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਯਾ ਰੰਜ ਇਹ ਮੌਤ ਬੀ ਨਹੀਂ ਮੇਟ ਸਕਦੀ। ਸੋ ਜੇ ਤੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰ ਸਮਝੇਂ ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਭੋਗਾਂ ਦੀ ਇਕ ਤਾਂ ਭੋਗ ਮਾਤ੍ਰ ਲਈ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਇਹ ਮੁੱਕ ਜਾਣੇ ਹਨ ਤੇ ਤੀਜੇ ਭੋਗਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਬੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਤਦ ਇਕ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਖਿਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਕਾਰੇ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਭੋਗਾਂ ਦੇ ਠਹਿਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਨਿਮਾਣਾ ਹੋਕੇ ਚਰਨੀ ਢੇ ਪਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ : ਹੇ ਕਰੁਣਾ ਨਿਧੇ ! ਜੇ ਐਸੀ ਦਇਆ ਕਰੋ ਤਦ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਏ ? ਆਪ ਫੇਰ ਆਗਯਾ ਕਰਨ ਲਗੇ ਕਿ ਹੇ ਸੁਖ ਦੇ ਢੂੰਡਾਊ ! ਸੁਖ ਲੈਣ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸੁਖ ਦੇਣ ਵਿਚ ਬੀ ਹੈ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਸੁਖ ਲਿਆ ਨਾ ਕਰ ਸੁਖ ਦਿਆ ਕਰ। ਮੈਂ ਸਮਝ ਨਾ ਸਕਿਆ, ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ : ਹੇ ਗੁਰੋ ! ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਆਗਯਾ ਕੀਤੀ, ਤੂੰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਰ। ਪਰ ਸਾਦਾ ਸੁਥਰਾ ਭੋਜਨ, ਸਾਦਾ ਸੁਥਰਾ ਲੀੜਾ ਵਰਤਿਆ ਕਰ ਤੇ ਜੋ ਧਨ ਤੇਰਾ ਨਿਰੇ ਭੋਗਾਂ ਵਿਚ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਧਨ ਤੂੰ ਲੂਲੇ ਲੰਗੜੇ, ਅੰਨੇ, ਮਹਿੱਟਰ, ਵਿਧਵਾ, ਗ਼ਰੀਬ, ਮਥਾਜ, ਕਬੀਲ-ਦਾਰ, ਵਡਪਰਵਾਰੇ, ਅਣਖ ਵਾਲੇ ਪਰ ਲੋੜਵੰਦ ਅਰ ਹੋਰ ਐਸੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਪਰ ਲਾਇਆ ਕਰ। ਇਹ ਧਨ ਜੋ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਹੈ ਤੇਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਇਹ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਹੈ। ਇਹ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਦੀਹਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਮਾਨਤ ਹੈ ਜੋ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸਮਝਕੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਉਨਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਾਰੂ ਹੈ। ਜੇ ਤੂੰ ਏਹ ਨਿਮਾਣੇ ਤੇ ਰੋਗੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭੋਗ ਤਿਆਗਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਕਰੇਂਗਾ ਤਦ ਫਲ ਇਹ ਨਿਕਲੇਗਾ ਕਿ ਤੇਰਾ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਰਿਹਾ ਕਰੇਗੀ ਅਰ ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਰੰਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਲਟੇਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਉਸਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗੀ।

ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਏਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਇਸ ਨਿਕਾਰੇ ਕੋਲੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਕਰਵਾਈ ਅਰ ਮੈਂ ਬੜਾ ਸੁਖੀ ਮਨ [illegible] ਅਨੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ

ਕਿ ਜਿੱਡਾ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਗ਼ਰੀਬ ਰਾਹਕ ਨੂੰ ਤਪ ਚੜ੍ਹਿਆ ਵੇਖਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਬੀਜ ਕੇਰਨ, ਸੁਹਾਗਾ ਫੇਰਨ ਤੇ ਕੁਛ ਮਾਇਆ ਦੇਣ ਵਿਚ ਡਿੱਠਾ ਸੀ। ਕੁਵੇਲੇ ਦਾ ਤਾਪ ਉਸਦੇ ਪਰਵਾਰ ਲਈ ਸਾਰੇ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਕਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੈਂ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤੇ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮੱਧਮ ਸੁਆਦ ਬੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੁਆਦ ਦੇ ਅਸਲੇ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਬੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮੌਤ ਇਸ ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਸਚਮੁਚ ਭੰਨ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗੀ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਧਰਮਸਾਲ ਵੀ ਬਣਾਈ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਤਿਸੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਕਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਓਥੇ ਆਏ ਗਏ ਮੁਸਾਫਰ ਨੂੰ ਟਿਕਾਣਾ ਬੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲਾਵਾਰਸ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਸ ਥਾਵੇਂ ਲਿਆਕੇ ਦਾਰੂ ਕਰੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਪੜ੍ਹਾਈਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ 'ਗੁਰੂ ਆਗਯਾ' ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਜ ਤੀਕ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਂ ਪਰ ਹੁਣ ਕੁਛ ਦਿਲਗੀਰ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਜੋ ਆਪ ਦੀ ਕਥਾ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜ ਸਵੇਰੇ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਏਸ ਤੁਕ ਦੀ ਵਯਾਖਯਾ ਕੀਤੀ ਸੀ 'ਨਾਮ ਤੁਲਿ ਕਛੁ ਅਵਰੁ ਨ ਹੋਇ' ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਦੇਣਾ ਸੁਖ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਸੋ ਮੈਂ ਸੱਚਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਗਯਾ ਸੀ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਦੁਖਾਉਣਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ,[1] ਸਗੋਂ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਭਲਾ ਕਰਨਾ, ਦਿਲ ਨੂੰ ਠੰਢ ਪਾਉਣੀ ਤੇ ਸੁਖ ਦੇਣਾ, ਸੋ ਬੀ ਠੀਕ ਹੈ[2]। ਮੈਂ ਸੁਖੀ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕਰਮ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਕਰਮ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਆਪ ਦੀ ਕਥਾ ਨੇ ਅੱਜ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਕੁਛ ਹੋਰ ਬੀ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਦਿਲਗੀਰ ਹਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਇਸ ਤੋਂ ਉਚਾ ਕੀ ਹੈ ? ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੌਤ ਦਾ ਵੇਲਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਚੇ ਕਰਮ ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋਊ ? ਆਪ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਰਾਹੇ ਪਾਓ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਗੁਰੂ ਸੁਆਰੇ ਜੀ ? ਹਕੀਮ ਪਾਸ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੋਗੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਰੋਗ ਦਾ ਦਾਰੂ ਹਕੀਮ ਪਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੋਗ ਪਛਾਣ ਕੇ ਯੋਗ ਦਾਰੂ ਹਕੀਮ ਹਰੇਕ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਆਤਮ ਰੋਗੀ ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਦਾਨਾ ਹਕੀਮ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਰੋਗ ਪਛਾਣਕੇ ਸਾਨੂੰ ਯੋਗ ਦਾਰੂ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡਾ ਰੋਗ ਪਛਾਣਕੇ ਗੁਰੂ ਵੈਦ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਏਹ ਦਾਰੂ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੇਵੋ ਤੁਹਾਡੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਲਯਾਨ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸਿੱਧੀ—ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਅਜ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦਾਰੂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਬੀ ਵੈਦ ਦੀ ਵਿਦੰਗੀ ਦੇ ਜਾਣੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋ। ਇਹ ਦਾਰੂ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਇਹਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੈਨੂੰ ਖੋਹਲਕੇ ਦੱਸੋ ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਪਿਆਰੇ ਜੀ ! ਮੈਂ ਕਥਾ ਕਰਨੋਂ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਕੀਹ ਕਰਾਂ, ਸੰਗਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੋੜਨਾ ਕਠਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਧੀ—ਕਿਸ ਕਰਕੇ ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਕਥਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਮੁੱਚੇ ਵਾਕ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਸਾਧਾਰਨ ਯਾ ਆਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਯਾ ਕਿਸੇ ਇਕ ਖਾਸ ਸ੍ਰੋਤੇ ਦੀ ਗਉਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੈਦ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਗ ਪਛਾਣ ਕੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਰੇਕ ਰੋਗੀਦੇ ਰੋਗਦਾ ਦਾਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਸਿੱਧੀ—ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਦਾਰੂ ਹੀ ਹੈ ਨਾ ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਦਾਰੂ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਪੀੜ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਫੋੜੇ ਦੀ ਮਲ੍ਹਮ ਦਾ ਕੀ ਗੁਣ ? ਜੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੇਵਲ ਸਮਝ ਸੁਧਾਰਨੀ ਹੋਵੇ ਅਰ ਸਦਾਚਾਰ ਸਿੱਖਣਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਭਲਿਆਈ ਦੇ ਸਾਧਾਰਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਸਾਧਨ ਕਰਕੇ ਆਤਮ ਵਿਦਯਾ ਵਿਚ ਕਲਯਾਣ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਅੱਪੜਨਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਉਸ ਦੀ ਸਮਝ, ਕਰਨੀ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚਾਰਕੇ ਦਾਰੂ ਦੇਣਾ ਠੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਧੀ—ਠੀਕ ਹੈ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਪਛਾਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਦੱਸੋ ਕਿ ਉਪਕਾਰ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੀ ਕਰਮ ਹੈ ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਮੈਂ ਕੁਛ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜੋ ਕੁਛ ਤੁਸੀਂ ਭਾਲਦੇ ਹੋ ਉਹ ਤਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੀ ਦੱਸਣਗੇ। ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆਂ ਕੁਛ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਦੀ ਦਿਲਗੀਰੀ, ਜੋ ਤਹਾਨੂੰ ਹੋਈ ਹੈ, ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।

ਸਿੱਧੀ—ਜੀ ਸਤਿ ਬਚਨ ਜੀ ! ਹੁਕਮ ਕਰੋ, ਆਪ ਵੱਡੇ ਹੋ।

ਭਾਈ ਜੀ—ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਮੈਲਾਂ, ਸਾਡੇ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਫਲ, ਸਾਡੀਆਂ ਖੋਟੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਂ, ਮੰਦ ਕਰਮ, ਮੰਦ ਬੋਲ, ਮੰਦਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਜੋ ਕੁਛ ਬੀ ਹੈ ਸਭ ਇਕ ਸ਼ੈ ਦਾ ਫਲ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਛੋੜਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜ ਗਏ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਨਦੀ ਤੋਂ ਵਿਛੜਿਆ ਜਲ ਟੋਇਆਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਤ੍ਰੱਕਦਾ ਹੈ, ਉੱਕਰ ਅਸੀਂ ਵਿਛੁੜਕੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜਿਆ ਅੰਗਾਰ ਕਾਲਾ ਹੋਕੇ ਕੋਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉੱਕਰ ਅਸੀਂ ਕਾਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਸਾਧਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਟੋਏ ਦੇ ਜਲ ਦਾ ਨਦੀ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੋੜਾ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿਓ, ਮੈਲ ਨ ਰਹੂ। ਕਾਲੋਂ ਭਰੇ ਕੋਲੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਕਰ ਦਿਓ, ਕਾਲਕ ਕਿਤੇ ਜਾਊ। ਇਹ ਵਿਛੋੜਾ ਦੂਰ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੁੱਦਤਾਂ ਉਲਟੇ ਤੁਰ ਤੁਰਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਣ (ਸਿਰਜਣਹਾਰ) ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਭਾਰੀ ਵਿੱਥ ਪਾਈ ਤੇ ਵਧਾਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਓਹ

---

1. ਦੂਖੁ ਨ ਦੇਈ ਕਿਸੈ ਜੀਅ ਪਤਿ ਸਿਉ ਘਰਿ ਜਾਵਉ ॥
[ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫]
2. ਪਰਉਪਕਾਰੁ ਪੁੰਨ ਬਹੁ ਕੀਆ ਭਉ ਦੁਤਰੁ ਤਾਰਿ ਪਰਾਵੈ।
[ਗਉੜੀ ਪੂ. ਮਹਲਾ ੫]

ਓਹ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਡਰੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਪੂਰੀ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ੈ ਬਣਕੇ ਵਿਚਰੀਏ । ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨਾਂ ਨੂੰ ਐਸਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕਾਰਨ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਐਵੇਂ ਹੀ ਕੰਮ ਰਾਸ ਹਨ । ਪਰ ਜਿਸਨੂੰ 'ਅੰਤ ਮਰ ਜਾਣ' ਦੀ ਸੋਚ ਫੁਰੇ, ਭੋਗਾਂ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਕਲੇਸ਼ ਚਭੇ, ਉਹ ਚੁਕੰਨਾ ਹੋਕੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੈਂ । ਇਹ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਸੁਰਗ ਦੇ ਝੂਟੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਛਲ ਗਏ, ਸਰੀਰ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮੌਤ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਕੀ ਬਣੇ । ਉਹ ਜੋ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਸਿਆਣੇ ਵੈਦ ਕੋਲ ਅੱਪੜੇ ਤਦ ਦਾਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦਾਰੂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਦਾਰੂ ਐਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਲਓ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਰੂਪ ਦਾਰੂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੀਹ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਠੀਕ ਉਸ ਸੁਭਾਵ ਤੋਂ ਪੁੱਠਾ ਕਿ ਜੋ ਅਸਾਂ ਆਪ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ । ਅਸਾਂ ਸੁਭਾਵ ਸੁਆਰਥ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ । ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਨਫੇ ਦੀ ਵਾਦੀ ਪਕਾਈ ਹੈ । ਗਲ ਕੀ ਅਸਾਂ ਆਪਣਾ ਤੌਰ ਇਹ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜਿਸ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ ਸਾਨੂੰ ਲਾਭ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਸੁਭਾਵ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਲੈਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿਚ ਗ਼ਲਤਾਨ ਹੁਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਇੱਛਾ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਘੇਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਆਪਣੇ ਲਾਭ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪਾਲਣਾ, ਤੇ ਰਖਯਾ, ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਪਾਲਣਾ, ਰਖਯਾ ਤੇ ਸਿਖਯਾ ਆਦਿ ਦੀਆ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਖ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ, ਸਗੋਂ ਅਸਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਥੋਂ ਤਾਈਂ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਦਗੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ [illegible] ਆਪਣਾ ਫਾਇਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਇਨਸਾਨ ਇਹ ਕੁਛ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਕੇ ਦੇਖੋ ਕਿ ਐਸਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਕੀਹ ਵਰਤਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਅੰਦਰ ਆਪਾ ਲੋਚੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਇਆਂ ਨਾਲ ਛਲ ਧੱਕੇ ਕਰੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਨਖੇੜ ਲਈਦਾ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪਏ ਵਸੀਏ ਪਰ ਮਨੋਂ ਤਾਂ ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਈਦਾ ਹੈ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੱਕੋ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਗੁਣ ਯਾ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਦੇਣਾ, ਅਸਾਂ ਸੁਭਾਵ ਬਣਾਇਆ ਲੈਣਾ ਤੇ ਲੈਣਾ ਬੀ ਦੁਖ ਤੱਕ ਦੇਕੇ, ਬੁਰਾਈ ਕਰਕੇ । ਸੋ ਸਾਡਾ ਮਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਤੋਂ ਉਲਟਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਹ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿੱਥ ਪੈ ਗਈ । ਇਹ ਮੈਂ ਪਹਿਲੋਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਐਸਾ ਆਦਮੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਬੀ ਵਿਛੜਦਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਦਾਰੂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੁਭਾਵ ਦੇ ਉਲਟ ਤੁਰੋ । 'ਲਉ ਲਈ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਅਤਿਪਤਿ ਮਨ ਮਾਏ' ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਦੇ ਉਲਟ ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਦੇਣ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਵਧੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਤੁਜੋਗੀ ਘਟ ਜਾਏਗੀ । ਫੇਰ ਦੇਣ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਪਿਆਂ ਅੰਦਰ ਉਹ ਸੁਭਾਉ ਆਇਆ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਈਂ ਨਾਲ ਵਿੱਥ ਘਟੇਗੀ ।

ਦੇਣ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਕਦੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਹਉਂ ਨਾਲ ਬੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਦਾਨ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਚੰਗਾ ਸਮਝੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ 'ਦਾਤਾ' ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਵਾਂ । ਕਦੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬੀ ਉੱਤਮ ਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਾਨ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਮਰਕੇ ਸੁਖ ਮਿਲੇਗਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਦਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਦਾਨ ਦਾ ਵੱਲ ਭੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਇਹ ਜੀਵ ਦਾਨ ਕਿ ਨੇਕੀ ਕਾਮਨਾ ਛੱਡ ਛੱਡਕੇ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਦੋਂ ਸੇਵਾ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੁਆਦ ਤੇ ਸੁਖ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕਾ ਦੀ ਵਾਹ ਵਾਹ ਤੇ ਸੁਰਗਾਂ ਦੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਤੋਂ ਬੀ ਬੇਲੋੜਿਆਂ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਸੁਆਦ ਕਾਹਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਾਰਨ ਦੀ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਹਉਂ ਪਤਲੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੂੜ ਦੀ ਪਾਲ ਘਟਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਆਪਣੇ ਕਾਰਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚੋਂ ਅਸਲੀ ਸੁਖ ਦੇ ਮੱਧਮ ਰੁਮਕੇ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ।

ਸਿੱਧੀ--ਪਰ ਜੀ ਇਹ ਲੈਣ ਦਾ, ਯਾ ਸ੍ਵਾਰਥ-ਖੁਦ ਗਰਜ਼ੀ—ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਸਾਨੂੰ ਕਿਥੋਂ ਪਿਆ ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਗੋਰਖ ਧੰਧੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਦੋ ਨਾਉਂ ਰੱਖੇ ਹਨ, ਇਕ ਤਾਂ "ਸਦਾ ਇਕ-ਰਸ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ' ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ' ਰਖਿਆ ਹੈ । ਇਸ 'ਹਰ ਪਲ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ' ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ 'ਪ੍ਰਗਟ ਤਮਾਸ਼ੇ' ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਮਾਇਆ' ਰਖਿਆ ਹੈ । ਇਸ 'ਮਾਇਆ' ਵਿਚ ਲੈਣ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਸਦਾ ਇਕਰਸ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਦੇਣ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੈ । ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸਦਾ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਭੀ ਯਾਚਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਮਾਇਆ ਦਾਤੀ ਨਹੀਂ, ਲੈਣਹਾਰ ਹੈ ! ਹੁਣ ਇਹ ਜੋ ਸਰੀਰ ਹੈ ਸਾਡਾ, ਇਹ ਮਾਇਆ ਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਜੋ ਜੀਵ ਹੈ ਸੋ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਹੈ । ਅੰਸ਼ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਜਨਕ ਦੇ ਗੁਣ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਸੋ ਸਾਡੇ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਤਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਪਰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਕੁਸੰਗ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੰਗ ਤੋਂ ਉਪਜੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਮਣ ਨੂੰ ਲੈਣਾਂ ਚੰਗਾ ਭਾਸਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਾਲਣਾ ਤੇ ਰਖਯਾ ਲਈ ਲੋੜਾਂ ਹੈਨ ਤੇ ਆਪਾ ਲੋਚੇ ਤੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘਕੇ ਜੋ ਆਪਾ ਲੋਚਣ ਦਾ ਜਤਨ ਹੈ, ਸੋ ਅਜੋਗ ਸੁਆਰਥ ਹੈ । ਜਿਉਂ ਜਿਉ ਜੀਵ ਇਸ ਸੁਭਾਵ ਵਿਚ ਵਧਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਇਸਦਾ ਸੁਭਾਵ ਮਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਲੈਦਿਆਂ ਲੈਂਦਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਅਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦਾ ਦੁੱਖ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 'ਸਹਸ ਖਟੇ ਲਖ ਕਉ ਉਠਿ ਧਾਵੈ ॥ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨਾ ਆਵੈ ਮਾਇਆ ਪ ਛੈ ਪਾਵੈ ॥' ਫੇਰ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ । ਦੂਇਆਂ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਈ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਆਪਣਾ ਸੁਆਰਥ ਸਾਧਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਇਹ ਦੁਖ ਦੇ ਕੇ ਬੀ ਸੁਆਰਥ ਸਾਧਦਾ ਹੈ ! ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਇਹ ਮਨੋਂ ਚਿਤੋਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ

ਹੈ । ਹੁਣ ਸੋਚੋ ਕਿ ਜੇ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਿਲੇ ਤਦ ਇਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਸੁਭਾਵ ਦੇਣ ਦਾ ਜਾਗੇਗਾ ਅਰ ਜਾਗਦਾ ਜਾਗਦਾ ਅਸਲੀਅਤ ਤੇ ਆ ਜਾਏਗਾ। ਜਦ ਅਸਲੀ ਸੁਭਾਵ ਆਇਆ ਤਦ ਇਹ ਦੁਖ ਦਾਤੇ ਦੀ ਥਾਂ ਸੁਖ ਦਾਤਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ! ਉਪਕਾਰ ਯਾ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਐਉਂ ਸੁਭਾਉ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਹੁਣ ਤੁਸਾਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੋਊ ਕਿ 'ਲਾਭ ਹੀ ਲੈਣ ਦਾ ਸੁਭਾਵ' ਸਾਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਕੀਕੂੰ ਇਹ ਵਧਦਾ ਵਧਦਾ ਸ੍ਵੈ ਪਾਲਣਾ ਤੇ ਰਖਯਾ ਦੀ ਹੱਦ ਟੱਪ ਕੇ ਦੁਖਦਾਈ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਬੀ ਤੁਸਾਂ ਸਮਝ ਲਈ ਹੋਊ ਕਿ ਲਾਭ ਦੇਣ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਸਾਡਾ ਅਸਲੀ ਸੁਭਾਵ ਹੈ। ਜਿਤਨਾ ਕੋਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ ਉਤਨਾ ਹੀ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਦੂਰ ਹੈ ਉਤਨਾ ਹੀ ਲਾਹੇ ਦਾ ਬੇਲੀ ਤੇ ਸ੍ਵਾਰਥੀ ਅਰਥਾਤ ਮੰਗਤਾ ਹੈ ।

ਸਿੰਧੀ—ਇਹ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਲੈਣੇ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੂੰ ਅੱਡਰਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਵੱਖ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਛੜਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਅੱਡ ਹੋਣ ਦਾ ਕੀਹ ਦੁਖ ਹੈ ? ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ ਆਪਣੇ ਕਾਰਨ ਦੇ ਦਾਤਾ ਸੁਭਾਵ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਵਿਚ ਮਨ ਵਿਚ ਦਿਲਗੀਰੀ ਆ ਵੱਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਿਲਗੀਰੀ ਦਾ ਹੀ ਸੁਭਾਉ ਪੈ ਜਾਵੇ ਅਰ ਪਰ-ਮੇਸੁਰ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਤੋਂ ਘਬਰਾਵੇ ਹੀ ਨਾਂ ਤਦ ਉਸ ਦਾ ਅੱਡ ਹੋਣਾ ਕੀਹ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅੱਡ ਹੋਣ ਵਿਚ ਨਿਰਾ ਅਡਰੇਪਨ ਦਾ ਕੀਹ ਦੁਖ ਹੋਇਆ ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਅੱਡਰਾਪਨ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਾਈਂ ਨਾਲੋਂ, ਇਕ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲੋਂ। ਸਾਈਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੂਰ ਹੋਇਆਂ ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਲੈਣ ਦਾ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਅਤ੍ਰਿਪਤੀ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਭੋਗਾਂ ਵੱਲ ਰੁਚੀ ਵਧਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਟਿਕਾਉ ਤੇ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਭੋਗਾਂ ਦਾ ਫਲ ਰੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਦਾ ਫਲ ਬਦਨਾਮੀ ਤੇ ਰਾਜ ਦੰਡ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰਾ ਅੱਡਰਾਪਨ ਜਗਤ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਸਿੰਧੀ—ਜਗਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਵਸੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਡਰਾਪਨ ਕੀ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਜੀ—ਲਓ ਐਉਂ ਕਰੋ, ਤੁਸੀ ਸਮਝੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦੇ, ਬਾਹਰ ਦੇ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਅਰ ਤੁਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹੋ। ਹੁਣ ਜ਼ਰਾ ਸੋਚ ਕੇ ਦੱਸੋ ਤੁਸੀਂ ਦੁਖੀ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਜੇ ਹੋਵੋਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦੁੱਖ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਅਰ ਕੇਡਾ ਕੁ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸਿੰਧੀ (ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਕੁਛ ਚਿਰ ਸੋਚ ਕੇ ਫਿਰ ਘਬਰਾ ਕੇ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ)—ਉਈ, ਇਹ ਤਾਂ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਦੁੱਖ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਜੀ—ਜ਼ਰਾ ਹੋਰ ਸੋਚੋ। ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਇਕੱਲੇ, ਨਾ ਸਾਕ ਨਾ ਸੈਨ, ਨਾ ਓਪਰਾ ਨਾ ਪਰਾਇਆ ਮਨੁੱਖ, ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਇਕੱਲਾ ਮਨੁੱਖ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੋਊ ਕਿ ਨਾ ? ਕੀਹ ਉਸਦੇ ਘਬਰਾ, ਉਸਦੀ ਵਹਿਸ਼ਤ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਹੋਵੇਗੀ ? ਇਹ ਬੀ ਸੋਚ ਲਓ ਕਿ ਜੋ ਕੈਦੀ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਤਨਹਾ, ਅਰਥਾਤ ਇਕੱਲੇ, ਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਨਿਤਾਣੇ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਸਿੰਧੀ—ਇਕਲੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਕਲੇਜਾ ਕੱਢਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ—ਫੇਰ ਹੁਣ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਲਾਭ ਖ਼ਾਤਰ ਛਲ ਤੇ ਧੱਕਾ ਕਰੀਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਸਰਾ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਕੇਡੇ ਕ੍ਰਿਤਘਨ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਨਫੇ ਨੂੰ ਬੀ (ਜਿਸ ਪਿਛੇ ਬਉਰੇ ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ) ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦੇ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਛਲ ਤੇ ਧੱਕਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਵਲ ਹੋਣ ਮਾਤ੍ਰ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਜੀਉਂਦੇ ਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹ ਜਿਹੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਕੀ ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸੀਂ ਇਕ ਅੰਗ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਕਦੇ ਅੰਗ ਬੀ ਅੰਗ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੈ ? ਤਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਕੀਕੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਛਲ ਧੱਕਾ ਕਰਦੇ ਚੰਗੇ ਹਾਂ ? ਮਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਉੱਚ ਭਾਵ ਜੇ ਅਜੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਅਸਰ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੀ—ਕਿ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਹਨ-ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅੱਡ ਹੋਣਾ ਤੇ ਵਿਛੁੜ ਜਾਣਾ ਕੀਹ ਸਰੂਪ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ?

ਸਿੰਧੀ—ਸਰੂਪ ਤਾਂ ਸਮਝਿਆ, ਪਰਵਾਰ ਬੀ ਜਾਣਿਆ, ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਬੀ ਸਮਝਿਆ, ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਕੋਈ ਸਾਰਾ ਮਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚੱਲਿਆ ਹੈ ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਠੀਕ ਹੈ ! ਜਾਪਦਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਇਕੋ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਮਰ ਚੱਲਿਆ, ਪਰ ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਮਰ ਜਾਣਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ।

ਸਿੰਧੀ—ਹਾਂ, ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ।

ਭਾਈ—ਜੇ ਭਲਾ ਸਾਨੂੰ ਮਰ ਗਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਭਾਈ-ਚਾਰਾ ਨਾ ਦਿੱਸੇ ਤੇ ਹੋਰ ਭਾਈਚਾਰਾ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਦ ਸਾਡਾ ਓਹੋ ਹਾਲ ਹੋਵੇ ਕਿ ਨਾ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਰ ਗਿਆਂ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਸਿੰਧੀ—ਠੀਕ ਹੈ।

ਭਾਈ ਜੀ—ਲਓ ਹੋਰ ਸੋਚੀਏ ! ਜਦ ਅਸਾਂ ਸੁਭਾਵ ਅੱਡਰੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪਕਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਇਕ ਵੈਰੀ ਦੀ ਸ਼ੈ ਸਮਝ ਕੇ ਛਲਿਆ ਤੇ ਲੁਟਿਆ; ਸਾਨੂੰ ਇੰਨੀ ਸੋਚ (ਸ੍ਵਾਰਥ ਵਾਲੀ) ਬੀ ਨਾ ਰਹੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੈ, ਤਦ ਦੱਸੋ ਅਸਾਂ ਮਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਪਰਵਾਰ ਤੋਂ ਅੱਡ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਨਾ ? ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਪਰਵਾਰ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਓਪਰਾ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਕੇ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਆਪਾ ਹੀ ਆਪਾ ਤੇ ਆਪੇ ਦਾ ਲਾਹਾ ਹੀ ਲਾਹਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਰ ਹੁਣ ਦਿੱਸਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਦਿੱਸੇ ਤਦ ਦੁਜੈਗੀ ਭਾਵ ਨਾਲ ਦਿੱਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੱਸੋ ਮਨ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਅੱਡ ਤੇ ਇਕੱਲਾ ਹੋਣ ਵਿਚ ਕੀਹ ਕਸਰ ਰਹਿ ਗਈ। ਭਲਾ ਦੇਹ

ਫੁੰਦਿਆਂ ਦੇਖਦੇ ਤੇ ਫਿਰਦੇ ਤਾਂ ਰਹੇ, ਮਨ ਪਰਚਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਮਰਕੇ ਕੀਹ ਹੋਵੇਗਾ ? ਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਮਨ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਕਾਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਰ ਸਾਡੀ ਸੁਆਸਥ ਵਿਚ · ਪੱਕੀ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੁਰਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅੱਗ ਲੈਣ ਹੀ ਲੈਣ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ—ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅੰਗ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤਦੋਂ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਿਕੂੰ ਲਵਾਂਗੇ ? ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਕਲੇਸ਼ ਵਿਚਾਰੋ ਕੀਹ ਹੋਵੇਗਾ ? ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਘਬਰਾ, ਵਹਿਸ਼ਤ ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੇ ਭੋਗਣ ਦੀ ਅੱਗ ਪਰ ਭੋਗਾਂ ਦਾ ਨਾ ਲੱਭਣਾ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸੁਰਤ ਦਾ ਅੱਡ ਹੋਣਾ ਅਰ ਕਿਸੇ ਹੀ ਵਿਚ ਅਪਣੱਤ ਤੇ ਅਪਣੱਤ ਦਾ ਆਸਰਾ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਇਕੱਲ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇਖ ਲਓ ਕਿ ਦਿਨ ਦੀ ਸੁਰਤ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ ਅਰ ਜੇ ਬੁਰੀ ਹੋਵੇ ਤਦ ਦਿਨ ਨਾਲੋਂ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤ ਘਬ-ਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਜੁਆਰੀਆ ਜੂਏ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਖੀਆ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਚਿਹਰੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਤਿਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਸੁਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਮੌਤ ਦੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਓਹੋ ਕੁਛ ਹੋਊ ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਿਨ ਵਿਚ ਸੀ। ਪਿਆਰੇ ਜੀ ! ਇਹ ਇਕੱਲ, ਇਹ ਅੱਡਰਾਪਨ ਨਰਕ ਹੈ। ਜਗਤ ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆਂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਤੁੱਟਾ, ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਹੀਣਾ, ਰੂਹਾਨੀ ਬਸਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿਹੂਣਾ 'ਨੰਗਾ ਦੋਜਕਿ ਚਾਲਿਆ ਤਾ ਦਿਸੈ ਖਰਾ ਡਰਾਵਣਾ ॥' ਇਹ ਕੋਈ ਬੁਝਾਰਤ ਨਹੀਂ, ਏਹ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਵਰਤ ਰਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਾਰਲੀ ਘਾਟੀ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਅੱਡਰੇ ਕਰਨ ਦੇ ਦੁਖ—ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਏਥੇ ਉਥੇ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਨਾਲੇ ਤੁਸਾਂ ਤਾਂ ਆਪੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਾਕੇ ਤੇ ਫੇਰ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੱਡ ਹੋਣ ਤੇ ਮਿਲਣ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਫਰਕ ਹੈ ?

ਸਿੰਧੀ—ਸੱਤ ਹੈ ! ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ, ਉਪਕਾਰ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾਸ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਜੋ ਸੁਆਦ ਆਇਆ ਸੀ, ਸੋ ਜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੁਖ ਭਾਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਕਹਿਣੇ ਮੂਜਬ ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਪਰਵਾਰੀ ਬਣੀਏ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਨਾਲ ਇਹ ਬੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਰਨ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਬਿਨਾਂ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਾਰਨ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹੈ। ਉਪਕਾਰ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵਿਛੋੜਾ ਹਟਿਆ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਰਚਣਹਾਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮੇਲ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਕਾਰਜ ਜਾਂ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਕਰਤਾਰ ਦੀ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਪਿਆਰੇ ਮਿੱਤ੍ਰ ਜੀ ! ਇਹ ਜੋ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਚਾਹ ਹੈ, ਏਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲਾਪ ਤਾਈਂ ਦੀ ਬਿਵਸਥਾ ਵਿਚਾਰ, ਸਾਧਨ, ਅਨੁਭਵ ਸਾਰੇ ਨੂੰ ਨਾਮ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ 'ਨਾਮ ਤੁਲਿ ਕਛੁ ਅਵਰੁ ਨ ਹੋਇ ॥' ਸੋ ਇਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਕਰਨਗੇ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਨੀਚ ਢਾਡੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਵੇਖੋ ਮਿੱਤ੍ਰ ਜੀ ! ਪੂਰੇ ਵੈਦ ਨੇ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾਰੂ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਦੀ ਕੌੜੀ ਮੈਲ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕਿੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੇ ਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਰਹੇ ਸਾਓ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਸੁਖ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਆਇਆ ਤੇ ਹੁਣ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੇ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਚਾਹ ਉਪਜ ਪਈ ਹੈ। ਰਿਹ ਜੋ ਸਾਈਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਦੀ ਚਾਹ ਹੈ, ਇਹ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਦਾਤ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ—'ਜਿਸ ਜਨ ਕਉ ਪ੍ਰਭ ਦਰਸ ਪਿਆਸਾ ॥ ਨਾਨਕ ਤਾਕੈ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਸਾ ॥" ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਚਾਹ ਉਪਜਦੀ ਹੈ। ਸੋਚੋ ਕਿ ਇਹ ਦਾਤ ਆਪ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਜੇ ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਸੇਵਾ ਦੀ ਘਾਲ ਘਾਲੀ। ਸੇਵਾ ਦਾ-ਜੋ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹੋਵੇ—ਫਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਉਤਰਦੀ ਹੈ ! ਮੈਲ ਉਤਰਿਆਂ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਪਜਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਵੇਖੋ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਸਾਈਂ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਚਾਹ ਬੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਆਈ ਹੈ। ਜੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਮਾਂ ਰਾਜ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ ਜੋ ਤੁਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਚਾਹ ਹੋ ਆਈ ਹੈ। ਜੇ ਸਤਿਸੰਗੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰੋ ਤਦ 'ਟਹਲ ਮਹਲ ਤਾਕਉ ਮਿਲੈ ਜਾਕਉ ਸਾਧ ਕ੍ਰਿਪਾਲ॥" ਇਹ ਸੇਵਾ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਵਿਚ ਤੁਸਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਪੂਰੇ ਵੈਦ ਜੀ ਅਗਲੀ ਬੂਟੀ ਦੇ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਕਰਨਗੇ।

ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਤ੍ਰੇਹ ਬਿਨਾਂ ਪਾਣੀ ਕੌਣ ਪੀਂਦਾ ਹੈ ? 'ਜਿਨ ਕਉ ਲਗੀ ਪਿਆਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸੇਈ ਖਾਹਿ' ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪਿਆਸ ਵਾਲੇ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਵਿਹੁ ਦੀ ਪਿਆਸ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਵਿਹੁ ਤੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਫਿਰਦੀ ਹੈ ਅਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਹੁ ਨਾਲ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸਦਾ ਦੁੱਖ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਸ ਬੀ ਨਹੀਂ ਬੁਝਦੀ। ਪੂਰੇ ਵੈਦ ਨੇ ਤੁਹਾਡੀ ਵਿਹੁਲੀ ਪਿਆਸ ਤੇ ਵਿਹੁਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪੀਣ ਦੀ ਬਾਣ ਮਿਟਾ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪਿਆਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। "ਜਿਸੁ ਜਨ ਕਉ ਪ੍ਰਭ ਦਰਸ ਪਿਆਸਾ ॥ ਨਾਨਕ ਤਾਕੈ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਸਾ ॥" ਇਸ ਪਿਆਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਮਾਂਮ੍ਰਿਤ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਸਦਾ ਮੇਲ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਬਖਸ਼ਣਗੇ।

ਸਿੰਧੀ—ਮੇਰੇ ਉਪਕਾਰੀ ਮਿੱਤ੍ਰ ਜੀ ! ਹੁਣ ਫੇਰ ਉਪਕਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਤਾਂ ਨਾ ਰਹੇਗੀ ?

ਭਾਈ—ਹੁਣ ਲੋੜ ਤਾਂ ਕੀਹ ਰਹਿਣੀ ਹੋਈ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਪ-ਕਾਰ ਤੁਹਾਡਾ ਸੁਤੇ ਸੁਭਾਵ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਖਿੱਚ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਵਕਤ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਨਾਮ ਜੀਵਨ ਪਾ ਲਉਗੇ ਤਦੋਂ ਆਪੇ ਹੀ ਤੁਹਾਥੋਂ ਭਲਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਬੁਰੇ ਵੱਲ ਤੁਸਾਡੇ

ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਪਸਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ[1] । ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਪਕਾਰ ਹੀ ਸਭੋ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਮਾਦਾ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਮਨੁੱਖ-ਪੁਣਾ ਹੈ, ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਹੈ । ਇਸ ਤੋ ਅੱਗੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਨਿਮਗਨ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰਨ ਆਨੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਪਰ ਇਸ ਨਿਮਗਨਤਾ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ 'ਨੇਕੀ ਨਾ ਕਰੋ ਤੇ ਬਦੀ ਕਰੋ' ਇਹ ਹੋਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ । ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨੇਕੀ ਇਕ ਕੰਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ (ਫ਼ਰਜ਼) ਜਾਣਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਾ ਅਪਣੇ ਅਸਲੇ ਨਾਲ ਜਾ ਛੁੰਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੱਦੋਂ ਪਾਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਫੇਰ ਨੇਕੀ ਇਸ ਤੋਂ ਆਪੇ ਆ-ਮੁਹਾਰੀ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪੁਰਖ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਨੇਕੀ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਲਾਬ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦਾ ਦਾਨ ਸੁਤੇ ਸੁਭਾਵ ਆਪੇ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਨਾਮ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਆਤਮ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਨਾਮ ਮੁਕਤੀ ਹੈ, ਨਾਮ ਧਿਆਨ ਹੈ, ਨਾਮ ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੈ । ਨਾਮ ਅਸਲੇ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਹਿਲਾਉ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਂਦਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾਮ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ ਅਰ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਉਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਹਨ । ਯਾ ਹੋਰ ਕਰਮ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਨਾਮ ਲਈ ਥਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ 'ਫਲਾਂ ਦੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਹੋਏ' ਇਕ ਕਰਮ ਹਨ ਜੋ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਹਨ । ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਨਿਰਮਲਤਾ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ. ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਨਾਮ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮ ਅੰਦਰ ਵਸਿਆਂ ਨਾਮੀ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

—0—

ਅੱਜ ਦੀ ਕਥਾ ਦੇ ਭੋਗ ਮਗਰੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੁਸਾਫਰ ਨੂੰ ਕੁਛ ਤਾਪ ਦੀ ਭਾਨ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਸ਼ਾਮਾਂ ਤੱਕ ਚੋਖੀ ਵਧ ਗਈ । ਕਥਾ ਅੱਜ ਬੰਦ ਰਹੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੁਸਾਫਰ ਨੂੰ ਉਸ ਸੇਵਾ ਦੇ ਪਰਤਾਵੇ ਲੈਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਬਣ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਸੇਵਾ ਦਾ ਹਾਲ ਇਸ ਕਥਾ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਬੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖ ਲਵੇ । ਮੁਸਾਫਰ ਦਾ ਮਾਂ ਪਿਓ ਸਾਕ ਸੈਨ ਤਾਂ ਓਥੇ ਕੋਈ ਸੀ ਨਹੀਂ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਜਾਣੂ ਸਤਿਸੰਗੀ ਹੀ ਸਨ, ਪਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੇ ਤ੍ਰੈ ਮਾਈ ਭਾਈ ਨਿਤਰ ਪਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੇ ਛੇ ਘੰਟੇ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰ ਲਈ । ਇਕ ਇਕ ਜਣਾ ਆਪ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹੇ ਹਕੀਮਾਂ ਦੀ ਦੱਸੀ ਦਵਾ ਦੁੱਧ ਆਦਿ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਖੁਆਵੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇ । ਸੱਤੇ ਅੱਠ ਦਿਨ ਕਰੜੇ ਹੱਡ ਭੰਨ ਤਾਪਦੀ ਆਪ ਨੂੰ ਖੇਚਲ ਰਹੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸੂਧੇ ਲੋਕ ਇਉਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਬੀਮਾਰੀ ਵੇਲੇ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਹਣ ਉਸ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਜੋ ਕੁਛ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਰਦੇ ਬੀ ਹਨ । ਨਿਸਚਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਹੱਡੀਂ ਵਰਤੀ ਦੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਦਾ ਨਿਸਚਾ ਬਹੁਤ ਪੱਕਾ ਤੇ ਸੁਆਦਲਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਜਦੋਂ ਮੁਸਾਫਰ ਰਾਜ਼ੀ ਬਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਥਾ ਫੇਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ । ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਹ ਕਥਾ ਨਿਰੀ ਇਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਮਨ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਹੀ ਰਖਵਾਈ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾ ਸਕਦੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੀ ਕਥਾ ਤੋਂ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਣ, ਸੋ ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਕਥਾ ਦੇ ਨਾਲ ਤਜਰਬਾ ਬੀ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਅੱਗੇ ਕਥਾ ਹੁਣ ਐਉਂ ਚੱਲੀ:—

(ਗ)

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਸਾਂਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਉਥੇ ਹੀ ਬੈਠੇ ਸੇ ਕਿ ਓਹ ਸਿੰਧੀ ਜੀ ਫੇਰ ਆ ਗਏ । ਫੇਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ।

ਸਿੰਧੀ—ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਸੇਵਾ ਜਿਸ ਦਾ ਆਪ ਨੇ ਕੱਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਕੀ ਦਾਨ ਅਰ ਉਪਕਾਰ ਬੀ ਉਸੇ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ?

ਭਾਈ—ਠੀਕ ਹੈ ! ਦਾਨ ਪਰਉਪਕਾਰ ਆਦਿਕ ਬੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਰਤੀਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਦੋ ਅੱਖਰ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਕਿਉਂਕਿ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਦਾਨ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਭਾਵ ਅਜੇ ਹੋਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ਼ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਾਤਾ ਹੋਣ ਤੇ ਉਪਕਾਰੀ ਹੋਣ ਵਿਚ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਸਮਝਣ ਦਾ ਭਾਵ ਅੰਦਰ ਘਟਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਇਕ ਬੇਮਲੂਮਾ ਰੰਗ ਮਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਤੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਉਮੈ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਵੇਖ ਲਓ ਕਿ ਕਦੇ ਕੋਈ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਜੋ ਮੈਂ ਦਾਨੀ ਹਾਂ ਜਾਂ ਪਰੋਪਕਾਰੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਆਪ ਨੂੰ ਸੇਵਕ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਨ ਅਟਕਦਾ ਤ੍ਰਿਜਕਦਾ ਨਹੀਂ ।

ਫਿਰ ਇਸ ਪਦ ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਲਾਭਵੰਦੀ ਮਟਕ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਗੁਰਵਾਕ ਵਿਚ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ :—

"ਸੇਵਕ ਕਉ ਸੇਵਾ ਬਨਿਆਈ ॥
ਹੁਕਮੁ ਬੂਝਿ ਪਰਮਪਦੁ ਪਾਈ ॥"

ਅਰਥਾਤ ਸੇਵਕ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਕਰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੇਵਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਯਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ।

1. ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੈ ਹੋਇ ਸੁ ਭਲਾ ॥ [ਸੁਖਮਨੀ

ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਦ ਉਹ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਬਜਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਨ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਮਾਨ ਯਾ ਹੰਕਾਰ ਉਪਜ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਉਪਜਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੇਵਾ ਕੋਈ ਉਹ ਹਉਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਨਾ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਕਮਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੇਵਾ ਨਿਸ਼ਕਾਮਤਾ ਵਿਚ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਉਂ ਨੂੰ ਕਟਦੀ ਹੈ, ਹਉਂ ਕਟਿਆਂ ਪਰਮ ਪਦ ਛੇਤੀ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਮਿੱਤ੍ਰ ਜੀ! ਦਾਨ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਨਾਲੋਂ ਸੇਵਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਵਧੀਕ ਵੱਡਾ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲਾਮਤੀ ਵਾਲਾ ਹੈ! ਸਿਖੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਅੰਗ ਸੇਵਾ ਹੈ, ਸੇਵਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਗ 'ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ' ਹੈ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਅੰਗ 'ਭਾਉ' ਹੈ। ਭਾਉ ਦਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਯਾ ਜਿਸਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ 'ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ' ਤੋਂ ਅਰਥ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹਾਂ। ਸੋ ਸੇਵਾ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ' ਸੇਵਾ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਅੰਗ ਹੈ।

ਸਿੰਧੀ—ਮੈਂ ਇਸ ਦੂਸਰੇ ਅੰਗ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਜ਼ਰਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਮਝਾ ਦਿਓ।

ਭਾਈ ਜੀ—ਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਇਹ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸੇਵਾ ਕਰੋ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਖਯਾਲ ਰੱਖਕੇ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ, ਜੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਮਨਮਤੀਏ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਸੋ ਉਹ ਸੇਵਾ ਗੁਰੂ ਨਮਿੱਤ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਯਾਦ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਏਸ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਹ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਸੇਵਾ ਤੁਸੀਂ ਕਰੋਗੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੁਖੀ ਦੀਨ ਦਰਦਵੰਦ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ; ਸਗੋਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਹੋਰ ਇਕ ਵੀਚਾਰ ਕਰੋ, ਹੁੱਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਦਾਨ ਪਰਵਾਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾਫਲ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਹੁਣ ਜੇ ਤੁਸੀਂ, ਜਿਸਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋ ਉਸ ਦੀ ਹੁੱਬ ਧਾਰੋਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਓਗੇ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਦਵੋਗੇ! ਜੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੁੱਬ ਵਿਚ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਮਨ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਹੇਗਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਨਾਲ ਮਨ ਰਾਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਇਸ ਪਯਾਰ ਤੇ ਸੋਚ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਜੋ ਮੈਂ ਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਇਹ ਮੇਰਾ ਦਾਨ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਪਯਾਰ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪਯਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਉਤਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਯਾਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਬੜੇ ਲਾਭ ਹਨ ਪਰ ਆਤਮ ਰਸਤੇ ਦੇ ਤਰਾਊ-ਜਗਯਾਸੂ-ਲਈ ਬੜੀਆਂ ਜੋਖੋਂ ਤੋਂ ਬਚਣੇ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਜਦ ਅਸੀਂ ਆਤਮ ਪੰਧ ਤੇ ਪੈਰ ਧਰ ਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਅਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਸਮਝ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਸਨਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਦਾ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਗੋਚਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਮਾਨੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰਜ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਗਟਤਾਈ ਗੁਰੂ ਹੈ। 'ਗੁਰੂ ਆਗਯਾ' ਸਾਡਾ ਮੁੱਖ ਕਰਮ ਹੋਇਆ ਤੇ 'ਗੁਰੂ-ਪ੍ਰੀਤਿ' ਸਾਡੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਮਿਥ ਲਓ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਖੂਹ ਤੋਂ ਜਲ ਲਿਆਓ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਜਲ ਤੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ ਤਦ ਗੁਰੂ ਆਗਯਾ ਪੂਰਨ ਹੋਈ ਕਿ ਭੰਗ?

ਸਿੰਧੀ—ਭੰਗ! ਸਫਲਤਾ ਤਾਂ ਹੈ ਜੇ ਜਲ ਲੈ ਆਈਏ।

ਭਾਈ—ਭਲਾ ਜੇ ਅਸੀਂ ਜਲ ਬੀ ਲੈ ਆਈਏ, ਪਰ ਜਲ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਪਿਆ ਦਿੱਸੇ ਤੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਵਿਚ ਚਾਉ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਇਹ ਆਗਯਾ ਹੈ ਤਦ ਏਹ ਕੈਡੇ ਨਫੇ ਦੀ ਬਾਤ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਸਿੰਧੀ—ਇਸ ਵਿਚ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਵਧ ਜਾਵੇ ਅਰ ਹਉਮੈਂ ਘਟ ਕੇ ਮਨ ਗੁਰੂ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਭਾਈ ਜੀ—ਠੀਕ ਹੈ। ਸੋ ਜਦ ਸੇਵਾ ਕਰੀਏ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸੇਵਯ (ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ) ਵਿਚ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਨਾ ਵਸਾਈਏ, ਸਗੋਂ ਜਿਸਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਯਾ ਜਿਸਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਵਿਚ। ਜੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਤ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖੀਏ ਤਦ ਅਸੀਂ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾਂਗੇ; ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਵਾਂਗੇ ਤੇ ਮਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਨ ਨਾਲ ਲੱਗੇਗਾ। ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਕਸਰ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਨਿਰੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਕਾਈ ਇਹ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਸੇਵਾ ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ'। ਦੂਜੀ ਕਾਈ ਇਹ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕੀਂ 'ਵਾਹ ਵਾਹ' ਆਖਣ ਤੇ ਨਿੰਦਾ ਨਾ ਕਰਨ ਸਗੋਂ ਉਸਤੁਤਿ ਕਰਨ। ਅਰਥਾਤ ਜਿਥੇ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨੇ ਵੱਸਣਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਲੋਕੀ ਆ ਵਸੇ। ਸੇਵਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹਉਮੈਂ ਤੋੜਨਾ ਸੀ ਸੋ ਸਗੋਂ ਵਧ ਗਈ। ਸੇਵਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਉਸਤਤਿ ਨਿੰਦਾ ਸਮ ਕਰਕੇ ਸਹਾਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖਣੀ ਸੀ ਸੋ (ਉਸਤਤਿ ਦੇ) ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਕੇ ਸੇਵਾ ਧਰਮ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਵਾਙੂ ਇਕ ਵਿਹਾਰ ਯਾ ਹਉਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣੇ ਦਾ ਇਕ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਮਨ ਨੂੰ ਏਕਾਗ੍ਰਤਾ ਤੇ ਸੁਖ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਸੇਵਾ ਮਨ ਦੇ ਸੁਖ ਲਈ ਕਰੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਦ ਸੰਕਲਪ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਉਸਤੁਤਿ ਨਿੰਦਾ ਵੜੀ ਤਦ ਕਲਪਨਾ ਪੈ ਗਈ। ਕਿਉਂ ਲੋਕੀਂ ਭੀਤੋਂ ਭੀਤ, ਹਰੇਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਅੱਡ ਅੱਡ, ਜਣੇ ਖਣੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪਿੱਛੇ ਜਣੇ ਖਣੇ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ ਸੋਰਣਾ ਤੇ

ਜਣੇ ਖਣੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੇ ਫਿਕਰ ਕਰਨੇ ? ਜਣੇ ਖਣੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਅੱਡ ਅੱਡ ਅਰ ਕਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਠੀਕ ਉਲਟ, ਐਸੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮਨ ਦਾ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਘੁੰਮਣਾ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਨਾ ਨਿਕਲ ਸੱਕਣਾ, ਦੁੱਖ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਜੇ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਕੱਖ-ਖੇਚਲ ਨਾ ਪੈਂਦੀ, ਨਾ ਉਸਤਤਿ ਦੀ ਪਰ-ਵਾਹ ਨਾ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਰੋਸ, ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਤੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਸੂਰਤ ਦਾ ਆਸਰਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਲ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਮਨ ਠੰਢਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਕੁਛ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ।

ਹੁਣ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹੁੱਬ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਦੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਈ ਵੇਰ 'ਸੇਵਯ' ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਵੇਰ ਬੜੇ ਭਿਆਨਕ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਮੰਨ ਲਵੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਵਿਧਵਾ ਦੀਨ ਰੋਗੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਉਹ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਹੁੱਬ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਕਿ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਯਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ : ਇਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣਾ ਗੁਰੂ-ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਹੈ. ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਚੁਕੇ ਹੋ ਤੇ ਕੇਵਲ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਉਸ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਸ਼ੁਕਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ੁਕਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਤੁਹਾਡਾ ਜਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਹਿੰਮਾ ਸੁਣ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਾਗ[1] ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਤਹਾਨੂੰ ਉਹ ਪਿਆਰੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਜਦ ਪੈਂਦਾ ਹੋਵੇ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ (ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਹੀਂ) ਕਦੇ ਕਦੇ ਪਾਪ ਵਿਚ ਪਲਟਾ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਐਸੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਿੱਥੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਲੈ ਗਈ ? ਮੇਰੇ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਕਈ ਸਰੀਰ ਆਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੁੱਬ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਓਹ ਅੰਤ ਸੇਵਯ ਵਿਚ ਹੀ ਫਸ ਗਏ !

ਦੂਸਰਾ ਆਤਮ ਨੁਕਸਾਨ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋ ਕਿਸੇ ਦੁਖੀ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਜੋ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਲੋੜਵੰਦ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਕੀਹ ਲੋੜ ਹੈ ? ਅੱਛਾ, ਦੁਖੀ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਕੋਈ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਆਪਣੇ ਖੋਟੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਕਰਕੇ। ਖੋਟੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਦੋ ਫਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: ਦੁੱਖ ਤੇ ਖੋਟੀ ਵਾਸ਼ਨਾਂ। ਹੁਣ ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਦੁਖੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਦੁਖ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਅਰ ਖੋਟੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਅੱਪੜਦੇ ਹੋ। ਉੱਥੇ ਜਾਕੇ (ਜੇ ਗੁਰੂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ) ਤਦ ਤਹਾਨੂੰ ਇਕ ਤਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਤਰਸ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨਰਮੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪੰਘਰਦਾ ਹੈ। ਨਰਮ ਹੋਏ ਤੇ ਨਕਸ਼ ਵਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਉਸ ਦੁਖੀ ਹਾਲ ਦਾ ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਖੋਟੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੁਹਾਡੇ ਉਸ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੇ ਪੈਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਾਰਾ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਖੋਟੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਦਬਾਉ ਤਹਾਨੂੰ ਦਬਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਗਏ ਤੁਸੀਂ ਪੰਡ ਚੁਕ ਲਿਆਏ, ਅਗੋਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀਹ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਕਬੀਰ ਭਾਰ ਪਰਾਈ ਸਿਰ ਚਰੈ ਚਲਿਓ ਚਾਹੈ ਬਾਟ ॥
ਅਪਨੇ ਭਾਰਹਿ ਨਾ ਡਰੈ ਆਗੈ ਅਉਘਟ ਘਾਟ ॥੯੯।

ਜੇ ਤੁਸੀਂ 'ਦੁਖੀ ਕੋਈ ਕਿਉਂ ਹੈ' ਉਸਦੇ ਪਿਛਲੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਵਿਚਾਰੋ, ਤਦ ਬੀ ਤੁਸੀਂ ਦੁਖੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾਕੇ ਉਸਦੇ ਦੁਖ ਦਾ ਨਕਸ਼ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਤੇ ਲੈਕੇ ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਓਗੇ, ਦਿਲ ਭਾਰਾ ਭਾਰਾ ਤੇ ਦਖੀ ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਰਹੋਗੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਦਬਾਉ ਤੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਅਕਸ ਨਾ ਪਏਗਾ ਯਾ ਘੱਟ ਪਏਗਾ।

ਸੱਜਣ ਜੀ ! ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗਥਰੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਨਾਮ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ 'ਆਤਮ-ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ' ਦੇ ਰਸਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਣਾਂ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ ਕੇਵਲ ਨੇਕ ਜੀਵਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਬਿਤੀਤ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਬਾਤ ਹੈ। ਆਤਮ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਰਾਹੀ ਨੂੰ ਆਤਮ ਸੂਝ ਪੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਸੇਵਾ ਦਾਰੂ ਹੈ, ਪਰ ਆਤਮ ਰਾਹੀ ਜੇ ਦਾਰੂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਖਾਵੇ, ਤਦ ਦਾਰੂ ਹੀ ਵਿਹੁ ਹੋ ਢੁੱਕਦਾ ਹੈ। ਸੱਜਣ ਜੀ ! ਜਦ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਹਿਤ ਕਰੋ; ਤਦ ਇਹ ਆਤਮ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਦਿਲ ਆਪੋ ਵਿਚ ਰਗੜ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ. ਸੋ ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਸੇਵਯ (ਜਿਸਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋ) ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਦਾਰੂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਉਸ ਵਾਂਙੂ ਮੈਲੇ ਮਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਖੀ ਦਾ ਮਨ ਮੈਲਾ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਘਬਰਾ ਵਾਲਾ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿਰਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵਸਾਓ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਭਰੇ ਜਾਕੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰੋ, ਸਦਾ ਇਹ ਸਮਝੋ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜਦ ਤੁਹਾਡਾ ਖਿਆਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੰਮਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤਦ ਤੁਹਾਡੇ ਜੀ ਵਿਚ ਸੇਵਯ ਦੀ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ; ਨਾ ਉਸ ਦਾ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪਵੇਗਾ, ਸੇਵਾ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਦੁਖੀਆ ਸੁਖੀਆ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਗਿਰਾਉ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਬਾਤ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਗਯਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੇਵਾ ਕਰੋ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਮਿੱਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੁੱਬ ਵਿਚ ਅਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਜਾਣਕੇ। ਇਉਂ ਹੀ ਸੇਵਾ ਜਦ ਕਰ ਲਓ ਤਾਂ ਕਰਕੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਅਰਪਣ ਕਰੋ। ਅਨੇਕਾਂ ਵੇਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮਕੇ ਵੇਲੇ ਤੁਸਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁਖ ਦਿੱਤਾ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸੇਵਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਰੱਖਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਸਰ ਸਤਿ-ਗੁਰੂ ਤੱਕ ਪੁਜਾ।

---

1. ਮੋਹ

ਸਿੰਧੀ—ਸੱਚ ਹੈ ! ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਈ ਵੇਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਛਿੱਥਾ ਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਹੰਕਾਰ ਆਇਆ ਤੇ ਘਬਰਾਇਆ ਹਾਂ। ਇਕ ਵੇਰ ਇਕ ਮਹਿੱਟਰ ਬੱਚੇ ਦੀ, ਜੋ ਤਪ ਨਾਲ ਦੁਖੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਮੈਂ ਆਪ ਅਤਿ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਭੇਦ ਮਲੂਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਈ ਵੇਰੀ ਆਪ ਰੋਗੀ ਭੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਜਿਸਦਾ ਭਲਾ ਕੀਤਾ ਉਸ ਤੋਂ ਉਲਟਾ ਫਲ ਮਿਲਣ ਤੇ ਦੁਖੀ ਬੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਲੜ ਬੀ ਪਿਆ ਹਾਂ।

ਭਾਈ—ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਦੁਖੀ ਨਾ ਹੁੰਦੇ।

ਹੁਣ ਆਪ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੋਊ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਕੈਸੀ ਅੱਛੀ ਸ਼ੈ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਘਾਟੇ ਤੇ ਹਾਨੀਆਂ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਰ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਮੋਹ (ਰਾਗ) ਤੋਂ ਸੁੱਛ ਰਹਿਕੇ ਹਉਂ ਅਤੀਤਤਾ ਵਲ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰੋ ਚਾਹੋ ਧਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰੋ ਪਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਅਕਲ ਵਰਤੋ; ਅਰਥਾਤ ਮਨ ਵਿਚ ਸੂਰਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਵੱਸੇ; ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜੀ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਵੇ ਉਸੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਣ ਕੇ ਅਰ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਜਦ ਸੇਵਾ ਕਰ ਲਓ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਪਣ ਕਰੋ; ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਜੋ ਸ਼ੈ ਤੁਸੀਂ ਕੱਲ ਰਾਤ ਪੁੱਛਦੇ ਸਾਓ ਉਹ ਕਿਤਨੀ ਛੇਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅਜ ਮੁਸਾਫਰ ਇਤਨਾ ਇਸ ਕਥਾ ਦੇ ਭਾਵ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਗ਼ਰਕਾਬ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਬੀ ਭੁੱਲ ਗਈ ਕਿ ਕਥਾ ਹੁੰਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦੇ, ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਗੱਲ ਸਮਝਣੀ ਹੋਈ ਪੁੱਛ ਦੱਸ ਲਈ। ਬੇਵਸਾ ਜੇਹੇ ਹੋਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ: 'ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਕਈ ਵੇਰ ਕੋਈ ਮੋਟਾ ਠੁੱਲ੍ਹਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦੇ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਗੱਲ ਸਾਫ ਸਮਝੇ ਪੈ ਜਾਯਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਕੋਈ ਐਸਾ ਨਮੂਨਾ ਬੀ ਹੈ ਕਿ ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਰੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਧਯਾਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰਸ ਦਾ ਹੋਵੇ ? ਬਾਬਾ ਹੱਸ ਪਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ 'ਬੱਚਾ, ਦੇਖੋ ਡਾਕ ਦਾ ਚਿਠੀ ਰਸਾਂਣ ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਸਾਂਡੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਚਿੱਠੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਪੁਚਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਰੋਜ਼ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਤੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਘੁਸਾਈ ਮਾਰਦਾ ਪਰ ਉਹ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਨੌਕਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਓਹਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਅਫ਼ਸਰ (ਪੋਸਟ ਮਾਸਟਰ) ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਬਜਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਖ਼ਤ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਦੇਖੋ ਕਿ ਤਨਖਾਹ ਬੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਪਾਸੋਂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।'

ਮੁਸਾਫਰ—ਵਾਹ ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਸੁਆਦ ਆ ਗਿਆ ਏ। (ਕਥਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੱਲ) ਖਿਮਾ ਕਰਨੀ ਮੈਂ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਲਓ ਤੁਸੀਂ ਅਗੋਂ ਸੁਣਾਓ ਹੁਣ।

ਕਥਾ ਫੇਰ ਅਗੋਂ ਐਉਂ ਟੁਰੀ :—

—0—

ਸਿੰਧੀ—ਮੈਂ ਆਪ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਧੰਨ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਅਰ ਧੰਨਯਤਾ ਯੋਗ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ! ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰ ਮਨ ਦਾ ਇਕ ਸਹਿੰਸਾ ਹੋਰ ਦੂਰ ਕਰੋ ? ਤੁਸਾਂ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋ ਯਾ ਦਾਨ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰੋ ਹੁਕਮ ਸਮਝਕੇ[1] ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੁੱਬ ਵਿਚ ਕਰੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਾਸਤੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਸਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਯਾ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਰਹੇਗਾ ਤੇ ਜਗਯਾਸੂ ਜੋ ਉੱਚੇ ਹੋਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਨ ਸਫ਼ਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੇ ਭੋਗਾਂ ਦੀ ਅਰੁਚੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਵੰਨੇ ਪਿਆਰ ਵਧੇਗਾ। ਜੇ ਐਸਾ ਉੱਚਾ ਸੰਬੰਧ ਮਨ ਦਾ ਨਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਜਗਯਾਸੂ, ਜੋ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਉੱਠਣ ਲਈ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਸੇਵਾ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਨਾ ਰਹੇਗੀ, ਸਗੋਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਰਾਵਾਂ ਦਾ ਡਰ ਪੈ ਜਾਏਗਾ। ਸੇਵਾ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਤਾਂ ਹੀ ਜਗਯਾਸੂ ਦੀ ਬਣੇਗੀ ਜੇ ਉਹ ਧਯਾਨ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਯਾ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵਸਾਏਗਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਪੁੱਛਣੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਬੇਲੋੜ ਅਰੋਗ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਜੀਵਨ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਤੇ ਉਪਕਾਰੀ ਹੈ, ਕੀ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਭੀ ਏਡੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ ?

ਭਾਈ—ਇਹ ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਅਸਲ ਸੇਵਾ ਹੈ[2] ਤੇ ਮਹਾਨ ਉੱਚੀ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਖਤਰਨਾਕ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਯੋਗ ਅਰ ਮੂਰਖ ਵਰਤਾਉ ਹਰ ਗੱਲ ਦਾ ਸਦਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਤਮ ਸੇਵਾ ਆਤਮ-ਪੱਥ ਦੇ ਰਾਹੀਆਂ (ਜਗਯਾਸੂਆਂ) ਵਾਸਤੇ ਕੀ ਅਰਥ ਰੱਖਦੀ ਤੇ ਕਿੱਕੂੰ ਕਰੀਦੀ ਹੈ ? ਹੁਣ ਜੋ ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਰ (ਅਸੂਲ) ਤਾਂ ਓਹੋ ਹੈ, ਪਰ ਵਰਤੋਂ ਰਤਾ ਵੱਖਰੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨਾਮ ਰਸੀਏ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ (ਇਹ ਪ੍ਰਪੱਕ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਪੁਰਖ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਤੇ ਨਾਮ ਰਸੀਆ ਹੈ[3]) ਤਦ

---

1. ਸੇਵਕ ਕਉ ਸੇਵਾ ਬਨਿ ਆਈ ॥ ਹੁਕਮੁ ਬੂਝਿ ਪਰਮ ਪਦੁ ਪਾਈ ॥
(ਸੁਖ: ਮ: ੫

2. ਮੈ ਬਧੀ ਸਚੁ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ ॥ ਗੁਰਸਿਖ ਲਹਦਾ ਭਾਲਿਕੈ ॥ ਪੈਰ ਧੋਵਾ ਪਖਾ ਫੇਰਦਾ ਤਿਸੁ ਨਿਵਿ ਨਿਵਿ ਲਗਾ ਪਾਇ ਜੀਉ ॥੧੦॥
ਸਿਰੀ ਰਾ:ਮ: ੫

3. ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਖੀ ਸਹੇਲੀ ਮੇਰੀ ਮੋਕਉ ਦੇਵਹੁ ਦਾਨੁ ਹਰਿ ਪ੍ਰਾਨ ਜੀਵਾਇਆ ॥ ਹਮ ਹੋਵਹ ਲਾਲੇ ਗੋਲੇ ਗੁਰਸਿਖਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਪੁਰਖੁ ਧਿਆਇਆ ॥
[ਗੂਜਰੀ ਮ: ੪

ਬੀ ਅਸੀਂ ਸੇਵਾ ਏਸੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਸੇਵਾ ਹੈ[1]। ਪਰ ਓਥੇ ਅਸੀਂ ਖੋਟਿਆਂ ਦੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਸਾਂ, ਏਥੇ ਅਸੀਂ ਭਲਿਆਂ ਦੀ ਸੁੱਧ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹੋਵਾਂਗੇ[2]। ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਹੁਲਾਸ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੋਰ ਵਧਾਏਗੀ। ਜੋ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਏਹ ਛਕਦੇ ਹਨ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਮਿੱਤ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ, ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਛਕਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਏਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਜੋ ਛਕਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਛਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਰੱਤੇ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਸੇਵਾ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅੱਪੜਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।[3] ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਨਾਮ ਰਸੀਏ ਦੀ ਸੇਵਾ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬਹਾਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਕਰੋਗੇ ਤਦ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਗੁਰੂ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਤਾ "ਹਉਂ ਰਹਤ" ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਪੱਕਾ ਹੋਵੇਗਾ।[4] ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨਾਮ ਰਸੀਏ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਫੁਰੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਛੁਹ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗ ਕੇ ਉਚਿਆਂ ਕਰੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਓਹ ਤੁਸਾਂ ਪਰ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸੀਸ ਅਰਦਾਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਲਾਹਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਇਕ ਗਲ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹੇਗੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਉਤਰਨਾ[5], ਤੁਸਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ[6]। ਪਰ ਐਸੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਵਿਰਲੇ ਹਨ[7]। ਮਨੁਖ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਪੰਡ ਲਾਹ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਸਿਰ ਸਿੱਟਣ ਨੂੰ ਕਾਹਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਿਨਾਂ ਨਿਰਨਾ ਕੀਤੇ ਦੇ ਲੱਕੀ ਅਸੰਤਾ ਨੂੰ, ਜਾਂ ਮਾਮੂਲੀ ਭਲਿਆਂ ਨੂੰ, ਸੰਤ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਅਕਸਰ ਫੇਰ ਨਿਰਾਸਤਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੰਤ (ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵਡੇਰਾ) ਗੁਰਮੁਖ ਸਮਝ ਬੈਠੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਭੁੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਭੁੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਜਾਂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਮੇਲੀ ਹੋ ਗਏ। ਸਤਿਸੰਗ ਕਿੱਥੇ ਰਿਹਾ ? ਜੋ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਦਾ ਤਾਰਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਪੰਧ ਕੱਟਣਾ ਸੀ, ਅਰਥਾਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਹੈ ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਹੇ ਪੈ ਜਾਓਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਫੇਰ ਦੱਸੋ ਸਲਾਮਤੀ ਕਿੱਥੇ ? ਅਸਲੀ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪਾਓ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਲਾਓ।[8] ਜਗਯਾ ਸੂਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਰਾਹ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਲ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਆਵੇ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੁਕਤਿ ਪਦਾਰਥ ਪਾਓ।[9] ਹੁਣ ਜੇ ਉਹ ਸੰਤ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਦਰਸ ਦੀ ਪਿਆਸ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ, ਅਰਥਾਤ ਹੁਕਮ ਵਿਚੋਂ ਜੇ 'ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਲਾਓ' 'ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸੇਵਾ ਕਰੋ' ਦੋਵੇਂ ਖਿਆਲ ਕੱਢ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਤਦ ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਰਤਣ, ਭਾਈਚਾਰਾ, ਦੋਸਤੀ ਯਾ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਰਹਿ ਗਈ ਜੋ ਆਤਮ ਰਸਤੇ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹੋ ਗਲ ਹੋ ਜਾਏਗੀ :—

ਗੁਰੂ ਪਾਸਹੁ ਫਿਰਿ ਚੇਲਾ ਖਾਇ ॥
ਤਾਮਿ ਪਰੀਤਿ ਵਸੈ ਘਰਿ ਆਇ ॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧

ਅਰਥਾਤ, ਰੋਟੀਆਂ ਦੀ ਸਾਕਾਦਾਰੀ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਥਾਂ ਲੱਭ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਭਾਈਚਾਰਾ ਮਾਤ੍ਰ ਰਹਿ ਜਾਉ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਫੁਰਮਾਯਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੈਂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗਲ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਹੁ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵਿਡਾਨਾ (ਓਪਰਾ) ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ ਏਥੇ ਸ਼ਹੁ ਦੇ ਮਿਲਾਪ

---

1 ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਅੰਦਰਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਵਰਤੈ ਜੋ ਸਿਖਾਂ ਨੋ ਲੋਚੈ ਸੋ ਗੁਰ ਖੁਸ਼ੀ ਆਵੈ ॥ [ਗਉ: ਵਾ: ਮ: ੪

2. ਕਬੀਰ ਸੇਵਾ ਕਉ ਦੁਇ ਭਲੇ ਏਕੁ ਸੰਤੁ ਇਕੁ ਰਾਮੁ ॥
ਰਾਮੁ ਜੁ ਦਾਤਾ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਸੰਤੁ ਜਪਾਵੈ ਨਾਮੁ ॥੧੬੪॥
[ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ

3. ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰੇ ਪੁਤੁ ਖਾਇ ॥ ..ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਗੁਰ ਸਿਖ ਮੁਖਿ ਪਾਇ ॥ [ਗਉ : ਮ: ੫

4. ਤੇ ਹਰਿ ਜਨ ਹਰਿ ਮੇਲਹੁ, ਹਮ ਪਿਆਰੇ ॥ ਜਿਨ ਮਿਲਿਆ ਦੁਖ ਜਾਹਿ ਹਮਾਰੇ ॥ [ਗਉ: ਮ: ੫

5. ਹਰਿ ਰਸੁ ਪਾਵੈ ਬਿਰਲਾ ਕੋਇ ॥ ਜਿਨ ਚਾਖਿਆ ਸੇ ਜਨ ਤ੍ਰਿਪਤਾਨੇ ॥ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਨਹੀਂ ਡੋਲਾਨੇ ॥ ਸੁਭਰ ਭਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਰੰਗਿ ॥ ਉਪਜੈ ਚਾਉ ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥ ਪਰੇ ਸਰਨਿ ਆਨ ਸਭ ਤਿਆਗਿ ॥ ਅੰਤਰਿ ਪ੍ਰਗਾਸ ਅਨਦਿਨੁ ਲਿਵਲਾਗਿ ॥
[ਸੁਖਮਨੀ

6. ਪਾਣੀ ਪਖਾ ਪੀਸਉ ਸੇਵਕ ਕੈ ਠਾਕੁਰ ਹੀ ਕਾ ਆਹਰੁ ਜੀਉ ॥
[ਮਾਝ ਮ: ੫

7. ਹੈਨਿ ਵਿਰਲੇ ਨਾਹੀ ਘਣੇ ਫੈਲੁ ਫਕੜੁ ਸੰਸਾਰੁ ॥
[ਵਾ: ਤੇ ਵ: ਮ: ੧

8. ਆਪਿ ਜਪਹੁ ਅਵਰਾ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵਹੁ ॥ [ਸੁਖਮਨੀ
ਪੁਨਾ:—ਜਨ ਆਵਨ ਕਾ ਇਹੈ ਸੁਆਉ ॥
ਜਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਨਾਉ ॥ [ਸੁਖਮਨੀ

9. ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :—
ਦਾਸ ਅਨਿੰਨ ਮੇਰੋ ਨਿਜ ਰੂਪ ॥ ਦਰਸਨ ਨਿਮਖ ਤਾਪ ਤ੍ਰਈ ਮੋਚਨ ਪਰਸਤ ਮੁਕਤਿ ਕਰਤ ਗ੍ਰਿਹ ਕੂਪ ॥
[ਸਾਰੰਗ ਨਾਮ:
ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਲੱਛਣ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਫਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਗਰਮੁਖ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੱਸੀ ਹੈ[1], ਜੋ ਉਸਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਪਯਾਰ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਹੁ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੇ ।

ਸੋ ਹੁਣ ਪਿਛਲੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਲਓ ਕਿ ਜੋ ਦਾਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਮਿੱਤ ਤੋਂ ਖਾਲੀ, ਐਵੇਂ, ਅਧਿਕਾਰ ਪਛਾਣੇ ਬਿਨਾਂ[2] ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦਰਗਾਹੇ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਯਾ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਜ਼ੇ ਵੇਲੇ ਅਨਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਤਿਆ ਉਹ ਐਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਭੂਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਖਿਆਲ ਦਾ ਜੋ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਭਾਵ ਹੈ ਉਹ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾਮ ਰਸ ਵਿਚ ਰਤਿਆਂ ਯਥਾਰਥ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇਗਾ । ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਏਹੋ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਦਾਨ ਕਰੋ । ਜੋ ਦਿਓ, ਇਉਂ ਦਿਓ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਭਰੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਰਪਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ । ਇਹ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਹੈ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੇਲ ਦਾ ਸਹਾਈ ਹੈ । ਤਿਵੇਂ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਸਤਿਕਾਰ ਬਹੁਤ ਅਧਿਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਹੈ ।[3]

ਪ੍ਰੇਮ ਮੂਲ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਫਲ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਆਦਿ ਮੱਧ ਅੰਤ ਹੈ । ਹੁੱਬ ਤੋਂ ਖਾਲੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਸੁੰਞੇ ਦਾਨ, ਉਪਕਾਰ, ਸੇਵਾ ਪਯਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਹੀਰੇ ਦੀ ਥਾਂ ਜਉਂ ਵਿਹਾਜਣੇ ਹਨ । ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਜੋ ਕੁਛ ਕਰੋ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕਰੋ ਇਹ ਨਾ ਕਰੋ ;—

'ਬਧਾ ਚਟੀ ਜੋ ਭਰੇ ਨਾ ਗੁਣੁ ਨਾ ਉਪਕਾਰੁ ॥'

(ਵਾਰ ਸੂਹੀ ਮ: ੨

ਇਸ ਸਾਰੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸੌਖੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਾਡੇ ਭਿਰਾਉ ਹਨ । ਹੁਣ ਸੋਚੋ ਕਿ ਮਨੁਖ ਮਾਤ੍ਰਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਦ ਭਿਰਾਉ ਜਾਣਿਆ ? ਅਜ ਅਸਾਂ ਪਹਿਲੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਜਾਣਿਆਂ ਤੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਏਹ ਉਸ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਿਰਜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਅਸੀਂ ਆਪ ਹਾਂ । ਜੇਕਰ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪਿਤਾ ਨਾ ਸਮਝੀਏ ਤਦ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਭ੍ਰਾਤਾਪਨ ਸਮਝਣਾ ਕਾਹਦਾ ? ਜਦ ਪਿਉ ਨਹੀਂ ਜਾਤਾ ਤਦ ਪਿਉ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਭਰਾ ਹੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ? ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੋ, ਉਸ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾਓ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਵੀਰ ਜਾਣਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰੋ ਤਦ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੇਵਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਹੋਊ ਕਿ ਨਾ ? ਤੇ ਜੇ ਪਿਤਾ ਵਿਮੁਖ ਹੋਕੇ, ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋ ਤਦ ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਨਾ ਕਰੇਗੀ, ਦੂਸਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨੇਤ੍ਰ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁੰਦੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ (ਆਪੇ ਹੀ ਨਾ ਹੋਣਾ ਹੋਇਆ, ਸੋ) ਨਾ ਹੋਊ, ਤੀਸਰੇ ਜਿੰਨਾ ਜ਼ੋਰ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਲਵੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਹ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗੀ ਜੋ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਤੱਖ ਵੇਖ ਲਵੋ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਇਕ ਆਗਯਾਕਾਰੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਇਕ ਓਪਰੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ 'ਓਪਰਾਪਨ' ਹੈ ਜੋ ਵਿਚ ਸਾਫ ਵਿੱਥ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਉਸ ਵਿੱਥ ਨੂੰ 'ਅਪਣੱਤ' ਕੱਢ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸੱਕੇ ਭਿਰਾਉ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ; ਪਰ ਓਪਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਹੀ । ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਇਹ ਪਰ-ਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੀ ਕੇਵਲ ਸਹੋਦਰਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਅਰ ਸਹੋਦਰਤਾ ਦੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉਸੇ ਦੀ ਪਰਵਾਨ ਹੈ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਸਿੰਧੀ—ਤੁਸਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋ ਉਸ ਤੋਂ ਓਪਰੇ ਰਹੋ, ਹੁਣ ਦੱਸਿਆ ਨੇ ਕਿ ਅਪਣੱਤ ਪਾਓ, ਦੁਈ ਗੱਲਾਂ ਇਕ ਦਮ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਠੀਕ ਹੋਣਗੀਆਂ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਮੈਂ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਇਹ ਸਮਝਕੇ ਕਰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸੇਵਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨਾਲ, ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜੱਫੀ ਨਹੀਂ ਪਾਏਗਾ, ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਰਹੇਗਾ । ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤੇ ਭਰਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਹਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਇਹ ਸਮਝਕੇ ਕਰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਰਹੇਗਾ । ਇਸ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬੀ ਮੁਖ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰਿਹਾ ਤੇ ਭਿਰਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਗੌਣ ਜੇਹੇ ਰਹੇ ; ਸੋ ਦੇਖ ਲਓ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸਾਂ ਉਲਟ ਭਾਵ ਸਮਝਿਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਲ ਇਕੋ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਮਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਰੰਗ ਪਕੜਦਾ ਜਾਏਗਾ । ਅੰਤ ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੋਗੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਏਗਾ, ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਦਇਆ ਧਰਮ ਤੇ ਮੇਹਰ ਦਾ ਬੱਦਲ ਹੋਕੇ ਵੱਸੋਗੇ ।

1. ਤੈ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਬਾਤ ਜਿ ਆਖੈ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਿਆ ਦੀਜੈ ॥ ਸੀਸੁ ਵਢੇ ਕਰਿ ਬੈਸਣੁ ਦੀਜੈ ਵਿਣੁ ਸਿਰ ਸੇਵ ਕਰੀਜੈ ॥ ਕਿਉ ਨ ਮਰੀਜੈ ਜੀਅੜਾ ਨ ਦੀਜੈ ਜਾ ਸਹੁ ਭਇਆ ਵਿਡਾਣਾ ॥੧॥
[ਵਡ: ਮ: ੧

2. ਖੇਤੁ ਪਛਾਣੈ ਬੀਜੈ ਦਾਨੁ ॥ [ਸਲੋ:ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵ: ਮ: ੧

3. ਉਨ ਸੰਤਨ ਕੈ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਕੁਰਬਾਨੇ ॥ ਜਿਨ ਤੂੰ ਜਾਤਾ ਜੋ ਤੁਧੁ ਮਨਿ ਭਾਨੇ ॥ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ਹਰਿ ਰਸ ਨਾਨਕ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਨਾ ਜੀਉ ॥
[ਮਾਝ ਮ: ੫

ਓਦੋਂ ਜੋ ਕੁਛ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਓਦੋਂ ਜਾਣਨਾ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਗਯਾਸੂ ਅਵਰਥਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੈਂ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜਗਯਾਸੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਯਤਨ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਹ 'ਨਿਸ਼ਕਾਮ' ਹੋਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰਨ, ਸੰਪੂਰਨ ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ[1], ਉਸ ਤੋਂ ਮਿਹਰ ਦਾ ਮੀਂਹ ਸੁਤੇ ਸੁਭਾਵ ਵੱਸਦਾ ਹੈ[2]।'

ਸੋ ਹੁਣ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਦੁਹਰਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੁੱਖ ਸੇਵਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੈ[3] ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਿਲਾਉਣ ਵਾਲੇ "ਘੌਲਿ ਘੁਮਾਈ ਤਿਸੁ ਮਿਤ੍ਰ ਵਿਚੋਲੇ ਜੈ ਮਿਲਿ ਕੰਤੁ ਪਛਾਣਾ" ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੈ[4] ਉਹ ਮਿੱਤ੍ਰ ਵਿਚੋਲਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਤਿਸੰਗ ਸੇਵਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ[5]। ਅਸੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਚਾਉ ਨਾਲ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ "ਵਿਚਿ ਸੰਗਤਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਵਰਤਦਾ", ਅਸੀਂ ਇਹ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਰ ਕੇਵਲ ਪਿਆਰੇ ਵੰਨੇ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਜੋ ਦਾਨ ਅਸੀਂ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਸਾਈਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨਿਮਾਣੀ ਭੇਟ ਧਰਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਸਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਰਪਦੇ ਹਾਂ। ਹਾਂ, ਹੱਥ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦਿਲ ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੋ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸੇਵਾ ਪਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ 'ਹਰਿ ਸੇਵਾ[6]', 'ਗੁਰ ਸੇਵਾ[4]' ਤੇ 'ਗੁਰਮੁਖ ਸੇਵਾ[5]' ਹੈ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਨੇਕੀ, ਦੁਖੀ ਦੀਨਾਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉਪਕਾਰ ਦੀ ਆਗਯਾ ਬੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਲ ਆਗਯਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹੋ ਕੇ ਕਰੋ।[7]

ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਤ੍ਰੀਕਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਮਝਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਨ ਕਰੋ ਸਭ ਕੁਛ, ਆਪ ਹੰਕਾਰ ਧਾਰਕੇ ਨਾ ਕਰੋ ਸਗੋਂ ਪੁੰਨ ਕਰੋ ਤੇ ਨੀਵੇਂ ਸਦਵਾਓ।[8]

ਸਿੰਧੀ—ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ! ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ ਹੈ! ਮੈਂ ਜੋ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੱਕੀ ਸਮਝ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਏਨੀ ਗੱਲ ਕੁਦਰਤੀ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਚੇਤਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਰ ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਦ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਸਾਂ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਗਾਫ਼ਲ ਨੂੰ ਬੀ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਾਇਆ ਹੈ! ਤਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੜੇ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਦੇ ਸੀ।

ਮੈਂ ਕੇਡਾ ਮੂਰਖ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਇਕ ਭਾਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਬਾਕੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਅਗੇ ਲਈ ਉੱਛਲ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਭਲਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਮੇਰੇ ਕਹੇ ਕਾਹਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਅਰ ਮੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਮੂਜਬ ਮੈਨੂੰ ਅਗਲਾ ਡੰਡਾ ਦੱਸਿਆਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਮਝ ਤੇ ਫੜ ਲੀਤਾ ਹੈ ਅਰ ਆਪ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਹ ਕਾਰਜ ਹੋ ਬੀ ਜਾਊ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਰ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਦਇਆ ਹੋ ਗਈ ਤਦ ਸਾਰੀ ਸੇਵਾ ਹੁਣ ਪਯਾਰੇ ਖੜਗਧਾਰੀ ਦੀ ਹੁੱਬ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰੇਗੀ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਅਸੀਸ ਦਿਓ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦਾਤ ਨਸੀਬ ਹੋਵੇ।

ਭਾਈ ਜੀ—ਪਿਆਰੇ ਸੱਜਨ? ਮੈਂ ਨੀਚਾਂ ਤੋਂ ਅਤਿ ਨੀਚ ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਧੰਨ ਹੈ! ਗੁਰੂ ਸਮਰੱਥ ਹੈ! ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ਣਾ! ਮੈਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਸ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਬੋਲ ਗਿਆ ਹੋਊ। ਭਾਂਡੇ ਦਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ, ਭਰੋਸਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਗਦ ਗਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ।

ਸਿੰਧੀ—ਧੰਨ ਹੋ ਆਪ।...ਭਲਾ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਅਗੇ ਜੋ ਕੁਛ ਹੋਰ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਦਿਓ ਤਾਂ ਬੜੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋਵੇ।

(ਬਾਣੀ)[9]

ਭਾਈ ਜੀ—ਤੁਹਾਡੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਹਨ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਧਰਮਸਾਲਾ ਬਣਵਾਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬੀ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦਾ 'ਅਭਿਆਸ' 'ਪ੍ਰੇਮ' ਤੇ 'ਵਿਚਾਰ' ਬੀ ਹੈ? ਜਿਸ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਵਾਸ ਲਈ ਮੰਦਰ ਬਣਾਇਆ, ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਮੇਲੇ ਤੁਸਾਂ ਆਪ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਪਦੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ?

---

1. ਓਇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਰੇ ਭਰਪੂਰ ਹਹਿ ਓਨਾ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਇ॥
[ਸੂਹੀ ਮ: ੩

2. ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਉਮਾਹਾ॥............
ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਕੈ ਹੋਇ ਹੁ ਭਲਾ॥ [ਸੁਖਮਨੀ

3. ਨਿਧਿ ਨਿਧਾਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਸੇਵਾ ਅਵਰ ਸਿਆਨਪ ਸਗਲ ਅਕਾਥ॥
[ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੩
ਪੁਨਾ—ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਐਸੀ ਕਾਰ ਕਮਾਇ॥ ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰੇ ਸੁ ਸਤਿ ਕਰਿ ਮਾਨਹੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮਿ ਰਹਹੁ ਲਿਵਲਾਇ॥
[ਸਾਰਗ ਮਹਲਾ ੪
ਪੁਨਾ—ਸੋ ਸੇਵਕੁ ਹਰਿ ਆਖੀਐ ਜੋ ਹਰਿ ਰਾਖੈ ਉਰਿਧਾਰਿ॥ ਮਨ ਤਨੁ ਸਉਪੇ ਆਗੈ ਧਰੇ ਹਉਮੈ ਵਿਚਹੁ ਮਾਰਿ॥
[ਸਿਰੀ: ਮਹਲਾ ੩

4. ਹਉ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵੀ ਆਪਣਾ ਇਕ ਮਨਿ ਇਕ ਚਿਤਿ ਭਾਇ॥
[ਸਿਰੀ ਮ: ੩

5. ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਦਾ ਸਿਖਣਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ॥
[ਵਾ: ਭਾ: ਗੁ:

6. ਦੇਖੋ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਾਲਮ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ।[3]

7. ਅਪਣਾ ਬਿਗਾਰਿ ਬਿਰਾਨਾ ਸਾਂਢੈ॥ [ਗੌਂਡ ਰਵਿ:
ਪੁਨਾ—ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਵਤ ਪਰਉਪਕਾਰ ਨਿਤ ਤਿਸੁ ਰਸਨਾ ਕਾ ਮੋਲੁ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ॥ [ਬਿਲਾ: ਮ: ੫
ਤਥਾ—ਮਿਥਿਆ ਤਨ ਨਹੀਂ ਪਰਉਪਕਾਰਾ॥ [ਸੁਖ: ਮ: ੫

8. ਜੇ ਲੋੜਹਿ ਚੰਗਾ ਆਪਣਾ ਕਰਿ ਪੁੰਨਹੁ ਨੀਚੁ ਸਦਾਈਐ॥
[ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੧

9. ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਵਹੁ ਭਾਈ॥ ਓਹ ਸਫਲ ਸਦਾ ਸੁਖਦਾਈ॥
[ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫

ਸਿੰਧੀ—ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਬਾਣੀ ਮਾੜੀ ਬੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ। ਮੈਂ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦਾ ਬੀ ਹਾਂ ਤੇ ਬਾਣੀ ਚੰਗੀ ਬੀ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸੁਆਦ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਾਰਣ ਬਾਣੀ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਭਾਈ—ਠੀਕ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮਿੱਤ੍ਰ ਜੀ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੋ ਸੇਵਾ ਦਾ ਉੱਚਾ ਮਰਤਬਾ ਮਲੂਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਅਰ ਵੀਚਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾ ਡੰਡਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਉੱਚ ਭਾਵ ਦਾਸ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਮਾਤ੍ਰ ਸੁਣਾਏ ਹਨ ਸੋ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਹੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਅਮਲ ਨੇਕ ਕਰੋ। ਬਾਣੀ ਹੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੇਵਾ ਕਰੋ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹੋਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਮਲਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਸ਼ੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹੀ ਪਾਠ ਨਾਲ ਮਨ ਟਿਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸਫ਼ਾਈ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਬਾਨੀ ਹੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਛਿਨ ਛਿਨ ਕਰਕੇ ਕਾਲ ਵਿਹਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।[1] ਛਿਨ ਛਿਨ ਕਰਕੇ ਉਮਰ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ।[2] ਛਿਨ ਛਿਨ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਭੁੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ[3]। ਖਿਨ ਖਿਨ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪੰਜ ਸਾਡੇ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਵਿੱਥ ਵਧਾ ਰਹੇ ਹਨ।[4] ਇਸ ਕਰਕੇ ਛਿਨ ਛਿਨ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ[5]। ਹਾਂ, ਖਿਨ ਖਿਨ ਦੀ ਭੁੱਲ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਖਿਨ ਖਿਨ ਦੇ ਚੇਤੇ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਖਿਨ ਖਿਨ ਕਰਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕਾਲ ਸੰਭਾਲਿਆ ਜਾਵੇ।[6] ਉਹ ਉਪਰਾਲਾ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਇਕਾਗ੍ਰ ਚਿੱਤ ਹੋਕੇ ਪੜ੍ਹੋ, ਮਨ ਇਕੱਠਾ ਹੋਕੇ ਕੁਸੰਗ ਦੇ ਅਸਰ ਅੱਗੇ ਢਹਿਣੋਂ ਬਲਵਾਨ ਹੋ ਜਾਏਗਾ[7]। ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੋ, ਰਿਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂਪਰਮੇਸ਼ਰ ਪਰ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰੋ ਤਦ ਭੁਲੇਖੇ ਤੇ ਡਰ ਦੂਰ ਹੋਣਗੇ। ਅਰਥਾਤ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਦੋ ਘਰ ਦੇ ਵੈਰੀ ਹਨ, ਇਕ ਭੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਭਰਮ[8]। ਪਯਾਰ ਲਾਕੇ ਪੜ੍ਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਭੈ ਨੂੰ ਕੱਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੀਚਾਰ ਭਰਮ ਨੂੰ ਕੱਟਦਾ ਹੈ। ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ ਨੂੰ ਫਲ ਲਗਦੇ ਹਨ ਦੁੱਖ ਤੇ ਰੋਗ, ਉਹ ਬੀ ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ ਦੇ ਬਿਨਸਿਆਂ ਆਪੇ ਬਿਨਸਦੇ ਹਨ।[9]

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤ੍ਰੈ ਮਿੱਤ੍ਰ ਅੰਦਰੇ ਹਨ, ਇਕ ਨਿਰਮਲ ਬੁੱਧਿ, ਇਕ ਉਤਸਾਹ ਤੇ ਇਕ ਸੰਜਮ। ਬਾਣੀ ਤੈਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਸੱਚੀ ਨਿਰਮਲ ਬੁੱਧੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੱਚਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਝੂਠ ਦੇ ਤਿਆਗ ਤੇ ਸਚ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਈ ਹਿੰਮਤ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਸਾਧਨ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਚਾ ਸੰਜਮ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਥਹੁ ਟਿਕਾਣੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੱਦੋਂ ਨਹੀਂ ਟੱਪਣ ਦੇਂਦਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਹਨੇਰਾ ਉੱਠਕੇ ਬੁੱਧੀ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਚੀ ਭਲਿਆਈ ਦੀ ਜਾਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਮਿੱਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਸੂਝ ਬਾਣੀ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਪਹਿਲੇ ਨਿਰਮਲ ਭਉ[10] ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਭਉ ਨਾਲ ਸੰਜਮ ਕਾਇਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਸੰਜਮ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਵੈਰਾਗ ਵਾਲਾ ਚਾਉ ਅੰਦਰੋਂ ਉਗਮ ਕੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਚਾ ਉਤਸਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਏਹੋ ਸਾਰੀ ਬਦੀ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਅਰ ਨੇਕੀ ਤੇ ਨੇਕੀ ਦੇ ਸੋਮੇਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ਹੋ ਗਿਆਂ ਫੇਰ ਬਾਣੀ ਬੁੱਧਿ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਬੁੱਧਿ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਮ ਦੀ ਧੁਨਿ ਉਪਜਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਧੁਨਿ ਸਹਜ ਪਦ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਪਿਆਰੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਅਟੁੱਟ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੪ (ਲਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ[11]।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਿਆਰੇ ਵੀਰ ਜੀ! ਜੋ ਸੇਵਾ ਆਪ ਨੇ ਹੁੱਬ ਨਾਲ ਚੁੱਕਣੀ ਹੈ, ਓਹ ਕੀਹ ਦੱਸਦੀ ਹੈ? ਇਹ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪਿਆਰ ਆਵੇ। ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜੋ ਸੇਵਾ ਤੁਸਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਵੇਖੋ ਮਨ ਸੁੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਧ ਮਨ ਹੁਣ ਵਧੀਕ ਸ਼ੁੱਧ ਗੱਲਾਂ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਵਧੀਕ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਇਹ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਵੀਚਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਉਣੀ ਕਠਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠੀ, ਰਸੀਏ ਤੇ ਸਮਝ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਉ, ਤਾਂ ਜੋ ਮਨ ਦੀ ਸੁੱਧਤਾ ਐਸੀ ਹੋ

---

1. ਛਿਨੁ ਛਿਨੁ ਕਰਿ ਗਇਓ ਕਾਲੁ ॥ [ਜੈਜਾ: ਮ: ੯
2. ਛਿਨੁ ਛਿਨੁ ਅਉਧ ਬਿਹਾਤੁ ਹੈ ॥ [ਤਿਲੰਗ ਮ: ੯
3. ਲੇਖੈ ਕਤਹਿ ਨ ਛੂਟੀਐ ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਭੂਲਨਹਾਰ ॥ [ਗਉੜ: ਬਾ: ਅ: ਮ: ੫
4. ਇਨ ਪੰਚਨ ਮੇਰੋ ਮਨੁ ਜੁ ਬਿਗਾਰਿਓ। ਪਲੁ ਪਲੁ ਹਰਿ ਜੀ ਤੇ ਅੰਤਰੁ ਪਾਰਿਓ ॥ [ਜੈਤ: ਰਵਿ:
5. ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲੀਐ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਵੈ ਕੋਇ ॥ [ਸਿਰੀ: ਮ: ੩
6. ਖਿਨੁ ਪਲੁ ਨਾਮ ਰਿਦੈ ਵਸੈ ਭਾਈ ਨਾਨਕ ਮਿਲਣੁ ਸੁਭਾਇ ॥ [ਸੋਰ: ਮ: ੧, ਅਸ:
7. ਮੈਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਆਧਾਰੁ ਹੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਾਗਿ ਰਹਾਉ ॥ [ਸੂਹੀ ਅਸ: ਮ: ੪

---

8. ਭੁਲੇਖੇ ਤੇ ਸੰਸੇ ਆਦਿਕ।
9. ਦੂਖ ਰੋਗ ਬਿਨਸੇ ਭੈ ਭਰਮ ॥ [ਸੁਖਮਨੀ
10. ਇਕ ਮੈਲਾ ਭੈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਦੁਖਦਾਈ ਤੇ ਵੈਰੀ ਹੈ। ਇਕ ਨਿਰਮਲ ਭਉ ਹੈ, ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਵਡਿੱਤ ਦੇ ਵੀਚਾਰ ਤੋਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। 'ਨਿਰਮਲ ਭਉ ਪਾਇਆ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਇਆ ॥' [ਸੂਹੀ ਮ: ੪
11. ਇਹ ਪੋਥੀ ਟੀਕੇ ਵਾਲੀ ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਜਾਏ ਕਿ ਹਨੇਰਾ ਨਾ ਰਹੇ। ਹਨੇਰਾ ਹਟਦੇ ਹੀ ਸੰਜਮ ਦੀ ਪੌਣ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਥਹੁ ਸਿਰ ਕਰ ਦੇਊ। ਉਤਸ਼ਾਹ ਤਕੜਾ ਹੋਕੇ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਲੈ ਤੁਰੂ ਅਰ ਨਿਰਮਲ ਬੁੱਧਿ ਝੋਲੀ ਅੱਡ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੂ, ਉਹ ਨਾਮ ਫੇਰ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਊ, ਹਾਂ ਜੀ ਨਾਮ ਨਾਮੀ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਊ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਸੀ ਸੋ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਊ।

ਸਿੱਧੀ—ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹੀ ਭਲੇ ਲਈ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਤੋਂ ਅਸਚਰਜ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਕੇ ਓਥੋਂ ਸੱਚ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵੱਲ ਰਸਤਾ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਮਿਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਜੀ ! ਮੈਂ ਕਿਸ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਾਂ ? ਮੈਂ ਸਚੀ ਮੁਚੀਂ ਮੂਰਖ ਸਾਂ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਅਕਲ ਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ।...ਬਾਣੀ ਕਿਹੜੀ ਪੜ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਿੱਕੂੰ ਪੜ੍ਹਾਂ ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਸੱਜਣ ਜੀ ! ਨਿਤ ਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰੋਜ਼ ਪੜ੍ਹੋ, ਅਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ (ਜਾਂ ਘੱਟ ਵਧ ਜਿਨੇ ਕਰ ਸਕੋ) ਪੱਤਰੇ ਰੋਜ਼ ਪਾਠ ਕਰੋ। ਜੇ ਕਰ ਵਕਤ ਲੱਭੇ ਤਦ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਸੁਖਮਨੀ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਅਨੰਦ ਆਦਿਕ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰੋ !

ਕੀਕੂੰ ਕਰੇ ? ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋ, ਪਰ ਜੀਕੂੰ ਜੀ ਲੱਗੇ ਤੇ ਸੁਆਦ ਆਵੇ। 1. ਚਾਹੋ ਸਹਿਜ ਸਹਿਜੇ ਏਕਾਂਤ ਬੈਠਕੇ, 2. ਚਾਹੇ ਰਹਾ ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ, 3. ਚਾਹੇ ਫਿਰਕੇ, ਟਹਿਲਕੇ ਸੁਰ ਨਾਲ। ਜਿੱਕੂੰ ਚਿਤ ਨੂੰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸੁਆਦ ਆਵੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹੋ। ਹਮਾਤੜ ਮੈਲੇ ਮਨਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਵਿਧੀ ਤੀਸਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਨ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਕਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੁਛ ਰੱਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਦੀ ਤੇ ਚਿੱਤ ਨਾਲ ਨਾਲ ਖਿੜਦਾ ਭੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰ ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਮੈਲਾ ਹੈ ਤੇ ਹਠ ਨਾਲ ਜੀਭ ਰੋਕਕੇ ਪਾਠ ਕਰੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੁਰਤ ਬੱਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਖਿੰਡਦੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਟਹਿਲਕੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਰਹਾ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਸੁਖਦਾਈ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਲੋੜੀਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿਕਲਪ ਰੁਕਣ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੈ ਅਰ ਉਸੇ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਦਾ ਅੰਗੀ ਸੰਗੀ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗੁਰੂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਹੋ ਜਾਓ ? ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਹਨ. ਜਦ ਯੋਗ ਜਾਣਨਗੇ ਬਿਨਾਂ ਕਹੇ ਤੇ ਬਿਨ ਮੰਗੇ ਨਾਮਾਂਮ੍ਰਿਤ ਬਖਸ਼ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰਨਗੇ। ਬਾਣੀ ਉਸ ਨਾਮ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰੇਗੀ। ਉਸ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ (ਨਾਮ) ਨੂੰ ਜੋ ਸਾਧਨ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਰੂਪ ਆਪ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਤੁੱਲ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਹਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਲਈ ਹਿਰਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰੋ, ਤਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪਿਆਰਾ ਨਾਮ ਆਵੇ ਤਾਂ ਕਹਿ ਸਕੋ।

ਸੇਜ ਵਿਛਾਈ ਕੰਤ ਕੂ ਕੀਆ ਹਭੁ ਸੀਗਾਰੁ ॥
ਇਤੀ ਮੰਝਿ ਨ ਸਮਾਵਈ ਜੇ ਗਲਿ ਪਹਿਰਾ ਹਾਰੁ ॥

(ਮਾਰੂ ਵਾ: ਮ: ੫

ਹਾਂ ਜੀਓ ! ਨਾਮ ਆਵੇ ਤੇ ਆਇਆ ਫੇਰ ਨਾ ਵਿਛੁੜੇ। ਫੇਰ ਵਿੱਥ ਨਾ ਪਵੇ। ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਮ ਇਕੋ ਵਾਰ ਜਪੀਵੇ ਜੋ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਕੇ ਸਦਾ ਰਹੇ :—

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਜਪੀਐ ਇਕ ਬਾਰ ॥

(ਸੁਖਮਨੀ

ਪਹਿਲੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮਿਲਾਪ ਤਕ ਸਾਰੀ ਦਾਤ ਨਾਮ ਹੈ। ਫਰਕ ਹੈ ਤਾਂ ਦਰਜਿਆਂ ਦਾ, ਜੋ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹੋ ਤੇ ਸਮਝੀ ਜਾਓਗੇ। ਪਹਿਲੇ ਸਾਹਸ ਧਾਰੋ ਕਿ ਮਾੜੇ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਪਰ ਮਨ ਮੈਲਾ ਹੈ, ਮੁਖ ਮੁੜ ਉਧਰ ਨੂੰ ਰੁਚੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰੋ ਤੇ ਤਰਲਾ ਲਓ ਕਿ ਸੇਵਾ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਮਨ ਦਾ ਦਾਰੂ ਹੈ ਮੈਲ ਹਰਨ ਤੇ ਰਸਭਰੀ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ। ਫੇਰ ਬਾਣੀ ਹੈ ਮੈਲ ਕੱਟਣ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸਫਾ ਕਰਨ ਲਈ। ਫੇਰ ਹੈ ਨਾਮ-ਅਭਯਾਸ ਤੇ ਨਾਮ ਨਿਵਾਸ।

ਮੇਰੀ ਕਥਾ ਤੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੜਾਉ ਦੱਸਕੇ ਰਸਤੇ ਪਾ ਦਿਆਂ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ ਨੇ ਕਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਮਝੋਗੇ ਕਿ ਏਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੇਰੇ ਹਨ। ਨਹੀਂ, ਏਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਗੁਰਵਾਕਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਮਾਤ੍ਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਦ ਮੀਠੀ ਲਾਗੀ ਪਾਪ ਵਿਕਾਰ ਗਵਾਇਆ ॥
ਹਉਮੈ ਰੋਗੁ ਗਇਆ ਭਉ ਭਾਗਾ ਸਹਜੇ ਸਹਜਿ ਮਿਲਾਇਆ॥
ਕਾਇਆ ਸੇਜ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਸੁਖਾਲੀ ਗਿਆਨ ਤਤਿ ਕਰਿ
ਭੋਗੋ ॥ ਅਨਦਿਨੁ ਸੁਖਿ ਮਾਣੇ ਨਿਤ ਰਲੀਆ ਨਾਨਕ ਧੁਰਿ
ਸੰਜੋਗੋ ॥੧॥... ... ...
ਬਾਣੀ ਗੁਰ ਗਾਈ ਪਰਮਗਤਿ ਪਾਈ ਪੰਚ ਮਿਲੇ ਸੋਹਾਇਆ॥
ਗਇਆ ਕਰੋਧੁ ਮਮਤਾ ਤਨਿ ਨਾਠੀ ਪਾਖੰਡੁ ਭਰਮੁ ਗਵਾ-
ਇਆ ॥ ਹਉਮੈ ਪੀਰ ਗਈ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ਆਰੋਗਤ ਭਏ
ਸਰੀਰਾ। ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਛਾਤਾ ਨਾਨਕ ਗੁਣੀ
ਗਹੀਰਾ ॥੨॥ (ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪

੦—੦

ਮੁਸਾਫਰ—ਬਾਬਾ ਜੀ, ਤੁਸਾਂ ਬੜਾ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕਈ ਸੰਸੇ ਜੋ ਉਪਜਦੇ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਦਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਨਵਿਰਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਸੋਝੀ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਇਲਖ਼ਾਕ ਬਨਾਉਣਾ ਯਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੋਥੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਅਵਗੁਣ ਦੂਰ ਕਰਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਹੈ ਸਿਖੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨੇ ਦਾ। ਅਵਗੁਣ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਹੈ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹੋਕੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨੇ ਬਦੀ ਵਲ ਰੁਖ ਕਰਨੋਂ ਹਟਣਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਨੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਦੀ ਵਲ ਰੁਖ ਦੇਣੋਂ ਹਟ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮੈਲ ਬਾਕੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਉਹ ਧੁਪਣੀ ਹੈ

ਵੀਚਾਰ ਨਾਲ ਤੇ ਏਕਾਗ੍ਰਤਾ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨਾਲ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਨੇ ਵੀਚਾਰ ਦੇਣੀ ਹੈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਨੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉੱਦਮ ਭਰਨਾ ਹੈ, ਸਮਝੀ ਗਲ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਭਉ, ਵੈਰਾਗ ਚਾਉ ਦੇਣਾ ਹੈ ਸਾਈਂ ਵਲ ਰੁਚੀ ਦੇ ਵਧਣ ਤੇ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੋਣ ਦਾ। ਮਨ ਦੀ ਇਸ ਤਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ ਵਿਚ ਫਿਰ ਉਸ ਕੀਮਤੀ ਸ਼ੈ ਨੇ ਆਉਣਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸਾਂ 'ਨਾਮ' ਆਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਜੀਉ'ਦੀ ਏਕਾਗ੍ਰਤਾ ਤੇ ਮਿਲਾਪ ਬਖਸ਼ਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਵਾਂਙੂ ਕਾਹਲਾ ਹੋਕੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਸਿਰ ਆਪੇ ਆਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਆਪ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕੁਛ ਦਿਨ ਹੋਏ ਪਾਠ ਸੁਣਦਿਆਂ ਮੈਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਯਾਦ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। "ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਮਿਟਿ ਜਾਹਿ ਬਿਕਾਰ॥ ਸਭ ਤੇ ਊਚ ਏਹੋ ਉਪਕਾਰ।" ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰੇ ਜੋ ਜੋ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ ਬੇਸੋਝੀ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਸੋਝੀ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਤਰੀਕਾ ਸੋਝੀ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਤੁਸਾਂ ਇੱਥੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਮੰਡਲ ਸਾਜਿਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸਾਧਕ ਤੇ ਸਾਧੂ ਹੋ। ਤੁਸਾਡੇ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਆਕੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਅੰਧੇਰੇ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਫੁਰਦੇ ਵਿਕਾਰ ਧੁਪ ਧੁਪ ਕੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਹਨ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਪਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਉਪਕਾਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਕਾਰ ਰਹਤ ਮਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਕੇ ਸੁਖੀ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਅਗਲਾ ਰਸਤਾ ਹੁਣ ਵੇਖ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨੈਣ ਖੁੱਲ੍ਹ ਆਏ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਿੰਧੀ ਭਾਈ ਮੇਰੇ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਾਹ ਵਾਹ! ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਧੰਨ!

ਬਾਬਾ—ਬਚਨਾ ਜੀਉ! ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਕਈ ਸੰਸੇ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਪੋਥੀ ਨਵਿਰਤ ਕਰੇਗੀ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸੁਖੱਲੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਮਾਰਗ ਦੇ ਜਾਣੂ ਹੋ ਜਾਣਓਗੇ।

ਮੁਸਾਫਰ—ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ਆਪ ਨੇ! ਧੰਨ!

o—o

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਥਾ ਐਉਂ ਛਿੜੀ:—

(ਘ)

(ਸ਼ੁਕਰ)

ਕੁਝ ਦਿਨ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਤ ਗਏ, ਸਿੰਧੀ ਭਾਈ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ। ਸੇਵਾ ਬੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਾਈ ਸੀ ਉਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਕਹਿਣਾ ਤੇ ਸੁਣਨਾ ਦੋ ਅੱਡ ਅੱਡ ਗੱਲਾਂ ਹਨ। ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਫੋਕੇ ਕਹਿਣੀ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦੇ। ਸਿੰਧੀ ਭਾਈ ਜੀ ਜੋ ਕੁਛ ਹੁਣ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜੋ ਸੁਆਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਸੁਆਦ ਡਿੱਠਾ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਡਿੱਠਾ ਉਹ ਕੇਵਲ ਤਦ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕੋਈ ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਕਰਨੀ ਦੀ ਸੜਕੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਜੋ ਤੁਰਦਾ ਤੇ ਸੁਆਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੇ ਔਘਟ ਘਾਟੀਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਭੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਰੂ ਬੀ ਟੋਲਦਾ ਹੈ ਅਰ ਦਾਰੂ ਲੱਭਕੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਬੀ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਭਯਾਸ ਵਿਚ ਸਿੰਧੀ ਭਾਈ ਨੂੰ ਦੋ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਆ ਪਿਆ:-ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਆਦ ਐਨਾ ਆਵੇ ਕਿ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਜੇਹੀ ਬਣ ਜਾਵੇ ਅਰੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਹੰਕਾਰ ਜਿਹਾ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਫੇਰ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਘੱਟ ਲੱਗੇ ਯਾ ਐਸਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਦਿਲ ਨਾ ਲੱਗੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਵੇ। ਮਾਨੋਂ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ 'ਹੰਕਾਰ' ਬਣਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਟਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਦੂਸਰੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਕਿ ਦੂਏ ਦਿਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਿਲ ਨਾ ਲੱਗੇ ਸਗੋਂ 'ਅਰੁਚੀ ਤੇ ਆਲਸ' ਹੋਵੇ। ਸੋ ਪਿਆਰਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੋਵੇਂ ਦੁੱਖ ਲੈਕੇ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਜੀ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਸੁਣਕੇ ਆਪ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਆਖਣ ਲਗੇ: "ਰਾਹੁ ਬੁਰਾ ਭੀਹਾਵਲਾ ਸਰ ਡੂਗਰ ਅਸਗਾਹ॥" ਪਰ ਧੰਨ ਹਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋ ਇਹ ਆਸਰਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ "ਸਿਰ ਊਪਰਿ ਠਾਢਾ ਗੁਰੁ ਸੂਰਾ। ਨਾਨਕ ਤਾਕੇ ਕਾਰਜ ਪੂਰਾ॥' ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹਨ!

ਪਿਆਰੇ ਭਰਾਤਾ ਜੀ! ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਫਲ-ਆਨੰਦਵਿਚ ਆਓ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੇਖਿਆ ਕਰੋ ਕਿ ਕਿਤੇ ਹਉਮੈ ਦਾਉ ਪੇਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਾਈ ਬੈਠੀ। ਇਹ ਅੰਦਰ ਲੁਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਉਖੇੜ ਲਾਕੇ ਡੇਗ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਤਾ ਤਾਂ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੱਥਰ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਅਨੰਦ ਕਾ ਭਾਵ ਅੰਦਰੋਂ ਉਛਲਦਾ ਹੈ ਤਦ 'ਮੈਂ' ਦਾ ਸੂਖਮ ਭਾਵ ਇਸ ਵਿਚ ਲੁਕ ਲੁਕ ਕੇ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਅੰਦਰ ਇਉਂ ਹੋਣ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ 'ਮੈਂ ਅਨੰਦ ਹਾਂ' ਇਹੋ ਭਾਵ ਫੇਰ ਰਤਾ ਮੋਟਾ ਹੋਕੇ ਹੰਕਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਭਜਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਕੁਛ ਮਲੀਨਤਾ ਵਧਕੇ ਸੁਰਤ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਡਣ ਪੁੱਡਣ ਅਰਥਾਤ ਖਿੰਡਣ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖਿੰਡੀ ਹੋਈ ਤੇ ਮੈਲੀ ਹੋਈ ਫੇਰ ਆਲਸੀ ਤੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਚਾਹ ਜੇਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਕਿ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਤੇ ਪਿਆਰ ਜੋ ਜੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਨੰਦ ਦੇ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦ ਦੇ ਭਾਵ ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਦਾ ਲੋਪ ਹੋਣਾ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਹਉਂ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਦਾਰੂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਅਨੰਦ ਦਾ ਭਾਵ' ਸੱਖਣਾ 'ਅਨੰਦ ਦਾ ਭਾਵ' ਨਾ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਉਸ ਵਿਚ ਕੁਛ ਹੋਰ ਰਲਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ 'ਹਉਂ' ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਾ ਲੱਭੇ ਅਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੇਤਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਜੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਨਾ ਸਕੇ।

ਸਿੰਧੀ—ਪਿਆਰੇ ਜੀ! ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਤਾਂ ਅਨੰਦ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਹਨ ਤੇ ਅਨੰਦ ਹੀ ਗਿਰਾਉ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕੀ ਭੇਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਅਨੰਦ ਗਿਰਾਉ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਡਾ ਮਨ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਸੇਵਾ, ਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਜੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਆਨੰਦ ਦਾ ਲਹਿਰਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮਨ ਝੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਤੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਜੀਉਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸਾਡਾ ਹਉਮੈ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਪੱਕਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਨ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਬੇਮਲੂਮੇ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹੇ ਵਿਚ ਤਿਲਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਯਾ ਬਾਹਰ ਦਾ ਕੋਈ ਭੋਰਾ ਜਿੰਨਾਂ ਕੁਸੰਗ ਇਹ ਅਸਰ ਪਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਹਾਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮਨ ਦੀ ਨਿਰਬਲਤਾਈ ਹੈ, ਆਨੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਏਥੇ ਇਕ ਐਸੀ ਸ਼ੈ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਉਸ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਜੀਉਰ ਸਕੇ। ਉਹ ਲੋੜ ਐਸੀ ਸ਼ੈ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਨੰਦ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਫ਼ਾਂਸ਼ ਬੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਵੇ ਪਰ ਮਨ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀ ਵੱਲ ਬੀ ਨਾ ਲੈ ਜਾਵੇ ਜਿਕੂੰ ਨਿਰਾ ਘਿਉ ਪੀਤਾ ਹੋਇਆ ਝੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਕਾਲੀ ਮਿਰਚ ਤੇ ਮਿਸਰੀ ਨਾਲ ਖਾਧੇ ਹੋਏ ਘਿਉ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਪੇਟ ਪਚਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿੰਧੀ—ਸਤਿ ਹੈ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਾਲੀ ਮਿਰਚ ਤੇ ਮਿਸਰੀ ਬੀ ਦੱਸੋ।

ਭਾਈ ਜੀ—ਉਸ ਨੂੰ 'ਧੰਨਯਵਾਦ' ਆਖਦੇ ਹਨ ਜਾਂ 'ਸ਼ੁਕਰ' ਬੀ ਆਖੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਨੰਦ ਦਾ ਭਾਵ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦੇਵੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ੁਕਰ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਓ ਤੇ ਆਖੋ "ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ! ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ, ਮੈਂ ਵਰਗੇ ਨਕਾਰੇ ਨੂੰ ਇਹ ਦਾਤ ਆਪ ਨੇ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੈ, ਧੰਨ ਆਪ ਹੋ, ਆਪ ਸਚਮੁਚ ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਹੋ, ਦੀਨਾ ਬੰਧੂ ਹੋ। ਮੇਰੇ ਕਰਮ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਆਪ ਦੀ ਨਿਰੀ ਦਿਆਲਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਅਨੰਦ ਆਪ ਨੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਹੇ ਦੀਨਾ ਨਾਥ! ਅਨੰਦ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਇਸ ਤਾਂ ਆਪ ਮੇਰੇ ਦੀਨ ਦਰਿੱਦ੍ਰੀ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋ, ਮੈਂ ਕਿਸ ਮੂੰਹ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਾਂ? ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਰੋਮ ਜੀਭਾਂ ਬਣਨ ਤੇ ਮੈਂ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਾਂ ਤਦ ਵੀ ਆਪ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਕ! ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ! ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ!"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਦਾ ਭਾਵ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਵੇ। ਇਸ ਭਾਵ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਅਨੰਦ ਭਾਵ ਰਲਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗਦਗਦ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਨੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਆਵੇਗਾ, ਕਦੇ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਕਦੇ ਕੰਠ ਰੁਕ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਠੰਢ ਵਰਤੇਗੀ। ਇਉਂ ਅਨੰਦ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਮਨ ਵਿਚ ਝੱਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਅਨੰਦ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਵੇਗ ਦੀ ਥਾਂ ਮੱਧਮ ਤੇ ਮਿੱਠਾ ਮਿੱਠਾ ਸੁਖ ਅੰਦਰ ਖਿੜ ਪਵੇਗਾ। ਜਿੱਥੇ ਤਿੱਖੇ ਹੁਲਾਰੇ ਨੇ ਪਲ ਭਰ ਰਹਿਣਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਇਸ ਨਰਮ ਤੇ ਸੁਖਾਵੇਂ ਅਨੰਦ ਨੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਸ਼ੁਕਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਉਠਦਾ ਰਹੇਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਸੁਖਾਵੇਂ ਅਨੰਦ ਦੀ ਉਮਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਫੇਰ ਅਨੰਦ ਦੇ ਸੁਭਾਈ ਹੋ ਜਾਓਗੇ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਰ ਜਾਓਗੇ।

ਸਿੰਧੀ—ਪਿਆਰੇ ਉਪਕਾਰੀ ਜੀ!

ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੀ ਸੰਘ ਰੁਕ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ੁਕਰ ਦਾ ਭਾਵ ਛਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੰਧੀ ਪਿਆਰੇ ਸੰਥਾ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸੇ ਪਰ ਜੋ ਕੁਛ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸੇ, ਉਹੋ ਕੁ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ। ਸਿਆਣੇ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਸ਼ੁਕਰ ਪਾਕੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਸੀ? ਜੋ ਕੁਛ ਆਪ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਸੀ ਸ਼ੁਕਰ ਦੇ ਭਾਵ ਹੇਠ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਆਪ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ਪਰ ਬੇਵਸੇ ਚਰਨੀ ਢਹਿ ਪਏ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਇਆ। ਗਲ ਲਗਦਿਆਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ੁਕਰ ਦਾ ਭਾਵ ਹੋਰ ਵਧਿਆ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸ਼ੁਕਰ ਦੇ ਭਾਵ ਵਾਪਰਿਆਂ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੂਰਤ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰੀ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਦੀ ਚਾਂਦਨੀ ਵਾਂਙੂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਠੰਢਕ ਤੇ ਸਹਾਉ ਅੰਦਰ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਉ ਅੰਦਰ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੇ ਸੱਜਣ! ਇਹ 'ਸ਼ੁਕਰ' ਜੀਵਨ ਬੂਟੀ ਹੈ, ਸ਼ੁਕਰ ਦਾ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਸਿਖਾਲਦੇ ਹਨ, ਦੇਖੋ ਸਾਡੇ ਮੂਰਖ ਮਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਰ ਪੈਰ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਗਿਆਸੂਓ! ਸ਼ੁਕਰ ਦੀ ਮਿਸਰੀ ਮਿਰਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ। ਸੋ ਤੁਸਾਨੂੰ ਅਨੰਦ ਦਾ ਘਿਉ ਪਚ ਸਕੇ। ਆਓ ਪੜ੍ਹੀਏ:—

ਜਿਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸੁਖਿ ਸੇਜ ਸੋਈਜੈ ॥
ਮਨ ਆਠ ਪਹਰ ਤਾਕਾ ਜਸੁ ਗਾਵੀਜੈ ॥
ਜਿਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤੁਝੁ ਸਭ ਕੋਊ ਮਾਨੈ ॥
ਮੁਖਿ ਤਾਕੋ ਜਸੁ ਰਸਨ ਬਖਾਨੈ ॥
ਜਿਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤੇਰੋ ਰਹਤਾ ਧਰਮੁ ॥
ਮਨ ਸਦਾ ਧਿਆਇ ਕੇਵਲ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ॥

... ...

ਜਿਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤੇਰਾ ਓਲਾ ਰਹਤ ॥
ਮਨ ਸੁਖੁ ਪਾਵਹਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਸੁ ਕਹਤ ॥

(ਸੁਖਮਨੀ

ਇਸ ਪਾਠ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਢੇਰ ਚਿਰ ਦੁਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਅਡੋਲ ਹੋਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹੀ। ਜਦ ਨੈਣ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤਾਂ ਸਿੰਧੀ ਜੀ ਬੋਲੇ:—

(ਬੇਨਤੀ)

ਸਿੰਧੀ – ਬਖਸ਼ ਲਿਆ ਜੇ, ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨ ਵਿਚ ਅਰੁਚੀ ਤੇ ਆਲਸ ਹੋਵੇ ਓਦੋਂ ਜਗਯਾਸੂ ਕੀਹ ਕਰੇ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਸ਼ੁਕਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਹੈ ਐਸੇ ਵੇਲਿਆਂ ਦਾ, ਉਹ 'ਬੇਨਤੀ' ਹੈ। ਬੇਨਤੀ ਬੀ ਇਕ ਤਾਕਤ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ।

ਬੇਨਤੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਡੌਲਾਂ ਹਨ। ਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਗੋਚਰਾ ਕਰਨੇ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਹਿ ਲਈਏ ਅਰ ਦੂਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਹਿ ਲਈਏ।

ਸਿੰਧੀ—ਵਰਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਹੈ ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੁਛ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮਿਲੇ ਯਾ ਦੁੱਖ ਦਾਰੂ ਹੋਵੇ ਯਾ ਕਿਸੇ ਅਚਾਹਤ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਹੇ ਤਦ ਬੇਨਤੀ ਕਰੋ। ਬੇਨਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜੇ ਤਾਂ ਜੀਭ ਉਤੇ ਹੈ ਅਤ ਸੰਗ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਹਿਲਾਉ ਨਹੀਂ ਤਦ ਇਹ ਹੈ ਤਾਂ ਬੇਨਤੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਬਲਵਾਨ ਨ ਹੀਂ। ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਇਹ ਮਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੈ ਤਦ ਇਹ ਬਲਵਾਨ ਹੈ ਤੇ ਅੱਪੜਦੀ ਹੈ ਟਿਕਾਣੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ :—

ਜਦੋਂ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹਦਾ ਹੋਣਾ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੇੜੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਪੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹੋ ਕਿ ਉਹ ਪਿਆਰਾ ਨਿਸਚੇ ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਵਿਆਪਕ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਚੁਪ-ਆਵਾਜ਼ ਜੋ ਮੰਗ ਦੇ ਫੁਰਨੇ ਮਾਤ੍ਰ ਵਿਚੋਂ ਬੀ ਲੰਘ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਵਾਨ ਬੇਨਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਬਲਵਾਨ ਬੇਨਤੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਸ਼ੈ ਦੇ ਦਰਜ਼ੇ ਹਨ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਦੀ ਉਨਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੇਨਤੀ ਦੇ ਦਰਜੇ ਹਨ। ਮਨ ਵਿਚ ਜਿੰਨਾ ਵਧੀਕ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਿਦਕ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ, ਉਨਾ ਹੀ ਵਧੀਕ ਮਨ ਉੱਨਤ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਉੱਨਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬੇਨਤੀ ਦਾ ਅਸਰ ਹੈ।

ਸਿੰਧੀ—ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈ ਉਹ ਉਨਤੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਚੁੜੇ ਮਨਾਂ ਤੇ ਸਾਈਂ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰੱਤਿਆਂ ਮਨਾਂ ਦੀ ਚਾਹੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਪਰਪਕਾਂ ਦੀ ਗਲ ਹੋਈ ਨਾ ਤੇ ਮੈਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜਿਹੇ ਨੀਚਾਂ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਰੁਚੀ ਤੇ ਆਲਸ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਹੋਵੇ ? ਆਪ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਇਕ ਦਾਰੂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ। ਸੋ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਜਗਯਾਸੂਆਂ ਦੀ ਜੋ ਬੇਨਤੀ ਹੋਊ ਉਹ ਤਾਂ ਏਕਾਗਰ ਚਿੱਤਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਲੇ ਕੁਚੈਲੇ, ਖਿੰਡੇ, ਉੱਡੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਕੁਝ ਲਾਭ ਹੈ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਅਕਸਰ ਵੇਰ ਕਹਿ ਦੇਈਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਗੁਣ ਗੁਣ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ ਗੁਣ ਹੈ ? ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੋਂ ਹੀ ਤਾਂ ਬੇਨਤੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਹੀਂ ਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਸਭ ਤ੍ਰੱਕੀਆਂ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਲਈ ਦੇਖੋ:—ਜੋ ਆਦਮੀ ਮੈਲੇ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲਾ ਤੇ ਵਿਕਾਰੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਪ ਛੱਡ, ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ ? ਤਾਂ ਕਹੀਦਾ ਹੈ, ਹਿੰਮਤ ਕਰੋ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਡਿੱਗਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰ, ਤੈਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮਦਦ ਦੇਵੇਗਾ, ਪਰ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਸਕੇ ਦਿਲ ਲਾਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰੀਂ। ਹੁਣ ਉਹ ਪੁਰਖ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੀਹ ਉਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਵਿਚ ਕੁਛ ਫਰਕ ਹੋਵੇਗਾ ?

ਸਿੰਧੀ-ਬੜਾ ਭਾਰੀ।

ਭਾਈ ਜੀ-ਪਰ ਹਨ ਦੋਵੇਂ ਬੇਨਤੀਆਂ, ਦੋਵੇਂ ਲਾਭਦਾਇਕ ਉਹ ਪੁਰਖ ਨਿਤ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਤਕ ਅੱਪੜੇਗਾ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਉਹ ਵਧੀਕ ਯਤਨ ਮਨ ਲਾਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਉਹ ਸਚਾਈ ਨਾਲ ਹਿੰਮਤ ਕਰੇਗਾ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਸਚਾਈ ਵਧਦੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਨਿਰਮਲਤਾਈ ਤ੍ਰੱਕੀ ਕਰਦੀ ਜਾਏਗੀ, ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ ਵਧਦੀ ਜਾਏਗੀ ਅਰ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਸਕੇਗਾ ਜੋ ਸੱਚੀ ਤੇ ਪਰਵਾਨ ਬੇਨਤੀ ਕਹੀਦੀ ਹੈ। ਮਾੜਾ ਜੁ ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨ ਦੀ ਨੀਯਤ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਠੱਗਣ ਦੀ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਦੀ ਯਾ ਇਹ ਅਸਰ ਬਿਠਾਉਣ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਕਹੇ 'ਕੈਸਾ ਭਗਤ ਹੈ ਜੋ ਬੇਨਤੀ ਵਿਚ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ'। ਪਰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਅੱਗੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਆਖਦਾ ਹੈ; ਚਾਹੇ ਉਸਦੇ ਹੋਠ ਫੁਰਕਦੇ ਹਨ, ਚਾਹੇ ਜੀਭ ਹਿਲਦੀ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਪਲਾਂ ਹੀ ਜੁੜਕੇ ਉਸ ਦਾ ਜੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਉਹ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਅਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਾਭ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਨੀਯਤ ਜੇ ਠੀਕ ਹੈ, ਉਹ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਮਨ ਦੀ ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਸਚਾਈ ਵਿਚ ਉੱਚ ਉਠ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਐਸਾ ਦਿਆਲੂ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਉਸਦੇ ਪਾਸੇ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਚਾਹੇ ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਠੁਹਕਰ ਖਾਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਨੀਯਤ ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਉੱਦਮ ਹੋਵੇ,—ਹਾਰੇ ਪਰ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਹਾਰੇ, ਭੁੱਲਾਂ ਤੇ ਗਿਰਾਉ ਫੇਰ ਉੱਨਤੀ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਮੁਢਲੀ ਬੇਨਤੀ ਨਾਲ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਮੈਲ ਲਹਿੰਦੀ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਅਮਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦੀ ਇਕ ਦਿਨ ਅਮਲ ਤੇ ਅੱਪੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਜਣ ਜੀ ! ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਵਾਹ ਲੱਗੇ, ਜੀ ਜੋੜਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰੋ। ਜਦੋਂ ਅਰੁਚੀ ਤੇ ਆਲਸ ਵਧੇ ਜੀ ਜੋੜਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰੋ, ਕਿ ਸਾਈਆਂ ! ਰੱਖ ਲੈ। ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਲਾ ਲੈ। ਸੋ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਯਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਅਨੰਦ ਦੇ ਹਿਲੋਰੇ ਵਿਚ "ਮੈਂ" ਸਿਰ ਪੁਟਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਦੇ ਭਾਵ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆਂ ਬੀ ਛਹਿ ਛਹਿਕੇ ਫੇਰ ਫੇਰ ਉਠਦੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਪਲਟਿਆ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਦੋਂ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਹਥ ਪਾ ਲਓ ਦਿਲ ਜੋੜਕੇ ਸਾਂਈਂ ਨੂੰ ਆਖੋ:—ਕਰੁਣਾ ਨਿਧੇ ! ਇਸ ਦਾਸ ਨੂੰ ਰੱਖ ਲੈ, ਇਹ ਕੀਟ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਹੈ।

ਬਿਲਾਵਲ ਮਹਲਾ ੫ ॥

ਰਾਖਹੁ ਆਪਨੀ ਸਰਨਿ ਪ੍ਰਭ ਮੋਹਿ ਕਿਰਪਾਧਾਰੇ ॥ ਸੇਵਾ ਕਛੂ ਨ ਜਾਨਊ ਨੀਚ ਮੂਰਖਾਰੇ ॥੧॥ ਮਾਨੁ ਕਰਉ ਤੁਧੁ ਊਪਰੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਰੇ ॥ ਹਮ ਅਪਰਾਧੀ ਸਦ ਭੂਲਤੇ ਤੁਮੁ ਬਖਸਨਹਾਰੇ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਹਮ ਅਵਗਨ ਕਰਹ ਅਸੰਖ ਨੀਤਿ ਤੁਮੁ ਨਿਰਗੁਨ ਦਾਤਾਰੇ ॥ ਦਾਸੀ ਸੰਗਤਿ ਪ੍ਰਭੂਤਿਆਗਿ ਏ ਕਰਮ ਹਮਾਰੇ ॥ ੨ ॥ ਤੁਮ ਦੇਵਹੁ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਦਇਆ ਧਾਰਿ ਹਮ ਅਕਿਰਤ—ਘਨਾਰੇ ॥ ਲਾਗਿ ਪਰੇ ਤੇਰੇ ਦਾਨ ਸਿਉ ਨਹ ਚਿਤਿ ਖਸਮਾਰੇ ॥ ੩ ॥ ਤੁਝ ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਕਿਛੁ ਨਹੀ ਭਵ ਕਾਟਨਹਾਰੇ ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਰਣਿ ਦਇਆਲੁ ਗੁਰ ਲੇਹੁ ਮੁਗਧ ਉਧਾਰੇ ॥ ੪ ॥

ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਅਰੁਚੀ ਆਲਸ ਤੇ ਮੈਲ ਪਰੇ ਹਟਣਗੇ ਅਤੇ ਰਸ ਬੱਝਣ ਵਾਲੇ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਵਿਘਣ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਸਿਆਣੇ ਸਿਖ ਵੇਖੇ ਹਨ ਜੋ ਨਾਮ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਓਹ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਸੁਰਤ ਦੀ ਲੋੜ ਮੂਜਬ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਘੁਲ ਮਿਲਕੇ ਲਹਿਰੇ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਦੇ ਸੁਕਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਝੂਮ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਦੇ ਬੇਨਤੀ ਦੇ ਅੰਗ ਵਿਚ ਸਜਲ ਨੇਤਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਤ੍ਰੈਏ ਰੰਗ ਕੱਠੇ ਹੋ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ—ਜੋ ਅਸੀਂ ਨਿਰਬਲ ਹਾਂ—। ਕਿੰਨੀ ਵਧੀਕ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਬੇਨਤੀ ਸਾਡੇ ਸੁਭਾਉ ਵਿਚ ਵਾਸਾ ਪਾਵੇ ?

ਸਿੰਧੀ—ਸੱਚ ਹੈ ! ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰਮੁਖ ! ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਆਲਸ ਤੇ ਅਰੁਚੀ ਦੂਰ ਚਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਪਰਾਲਾ ਭੀ ਦੱਸੋ ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਅਰੁਚੀ ਤੇ ਆਲਸ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰਕ ਦਾਰੂ ਬੀ ਹਨ। ਪੰਜ ਇਸ਼ਨਾਨਾ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਦੇ ਆਲਸ ਤੇ ਅਰੁਚੀ ਤੇ ਭੀ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰਨਾ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਭਾਰੀ ਦਾਰੂ ਹੈ। ਗਰਮੁਖ ਦੇ ਬਚਨ ਆਲਸ ਤੇ ਅਰੂਚੀ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਚਾਉ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ 'ਉਪਜੈ ਚਾਉ ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ।' ਫੇਰ ਹੋਰ ਦਾਰੂ ਹੈ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨਾ, ਜਾਂ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸੁਣਨੀ । ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਮੈਂ ਦੱਸ ਹੀ ਚੁਕਾ ਹਾਂ ਪਰ ਜਿੰਨੀ ਜੀ ਲਗੇ ਮਨ ਜੋੜਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰੋ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਉਤਰੇਗੀ ਅਰ ਜੀ ਲਾ ਦੇਵੇਗੀ । ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਹਠ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇਕ ਕੰਮ ਵਲੋਂ ਜੀ ਮੁੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਠ ਨਾਲ ਕਰੋ, ਜਿਸ ਮਾੜੇ ਕੰਮ ਵਲ ਨੂੰ ਜੀ ਜਾਵੇ ਉਸ ਵਲੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਹਠ ਨਾਲ ਰੋਕੋ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇਂ ਤੋਂ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਰੱਖੋ । ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਨੇਕੀ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਇਸ ਹਠ ਨਾਲ ਬੀ ਪੱਕਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਸਿੰਧੀ—ਆਪ ਨੇ ਆਗਯਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਬੇਨਤੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਆਖੀਏ ਤੇ ਇਕ ਨੂੰ ਅਰਦਾਸਾ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਰਕ ਦੱਸੋ ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਜਦੋਂ ਮਨ ਆਤਮਕ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਆਤਮਾ ਦੀ ਚੁੱਪ-ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ, ਭਾਵ ਮਾਤ੍ਰ ਵਿਚ, ਸੰਸੇ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕੁਛ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਹਿ ਲਓ। ਇਸ ਵਿਚ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ' ਉਸ ਦੇ 'ਵਿਆਪਕ ਹੋਣ ਦੀ ਸਿੰਮ੍ਰਤੀ' ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਦਾ ਸਿਦਕ' ਜੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਹੋਰ ਅਵਸਥਾ ਹੈ । ਓਦੋਂ ਮੰਗੀਦਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ । ਸੰਕਲਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮੰਗੀਦਾ । ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸਾਈਂ ਆਪੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ।[1] ਯਾ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਧਕ ਦਾ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਸਾਈਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਲੋੜ ਲਈ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਸੰਕਲਪ ਬੇਖਯਾਲੇ ਜਿਹੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਈਂ ਪੂਰਨ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।[2] ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਮਾਨੋ ਸੁਰ ਹੋਈ ਤਰਬ ਦੀ ਥ੍ਰਾਟ, ਬਾਜ਼ ਦੀ ਸੁਰ ਨੂੰ ਛੁਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਾਜ਼ ਸੁਰ ਤੋਂ ਉਸੇ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਦੀ ਸੁਰ ਛਿੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਜਦੋਂ ਬੇਨਤੀ ਵਿਚ ਛੀਆਂ[3] ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਲਈਦਾ ਹੈ ਤੇ ਧਿਆਨ ਉਧਰ ਧਰੀਦਾ ਹੈ[4] ਫੇਰ ਨਾਮ ਰੰਗ ਰੰਗੇ ਬੀਤ ਚੁਕੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਾਸੇ ਐਉਂ ਚਿਤ ਲਿਆਕੇ ਯਾਚਨਾ ਕਰੀਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਅਰਦਾਸ ਕਹੀਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਕੇਵਲ ਆਤਮ ਲਾਭ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦੀ, ਪਰ ਸਗੋਂ ਮਰਿਯਾਦਾ ਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਕਰੀਦੀ ਹੈ ।[5] ਸਨ ਮੁਖ ਜਾਕੇ ਆਪੇ ਯਾ ਮੇਵੜੇ ਰਾਹੀਂ ਬੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰੀਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਭੀ ਅਰਦਾਸ ਹੀ ਹੈ ।

ਸਿੰਧੀ — ਆਤਮਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਵਾਸਤੇ ਬੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਦੀ ਹੈ ?

---

1. ਅਚਿੰਤ ਕੰਮ ਕਰਹਿ ਪ੍ਰਭ ਤਿਨਕੇ ਜਿਨ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਪਿਆਰਾ ॥
[ਸੋਰਠਿ ਮਃ ੩

2. ਜੋ ਜੋ ਚਿਤਵਹਿ ਸਾਧ ਜਨ ਸੋ ਲੇਤਾ ਮਾਨਿ ॥
[ਬਿਲਾः ਮਃ ੫

3. ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਵੇਲੇ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਸਨ ।

4. ਅਰਦਾਸੇ ਵਿਚ ਨਾਮ ਰੰਗ ਰਤੇ ਸੱਚੀ ਕਮਾਈ ਵਾਲੇ ਪੂਰਨ ਨਾਮ ਰਸੀਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਬੀ ਕਰੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਅਕਸ ਸਾਡੇ ਤੇ ਪਵੇ । ਨਾਮ ਰਸ ਵਿਚ ਅਰੂੜ ਹੋਣ ਤੋਂ ਉਰੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹੰਕਾਰ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਵਲ ਅਰਦਾਸੇ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੁਆਈਦਾ ਚਾਹੇ ਓਹ ਕੇਡੇ ਹੋਣ ।

5. ਜਨਮ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤਕ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਬੀ ਅਰਦਾਸ਼ਾ ਸੋਧਕੇ ਹੀ ਕਰੀਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਰਹਿਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨ ਸਮੇਂ ਬੀ ਅਰਦਾਸਾਂ ਸੋਧੀ ਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਯੋਗ ਲੋੜ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਦੀ ਹੈ । ਸਿਖ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸਨਮੁਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਬੀ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਮਤਲਬ ਓਹੋ ਬੇਨਤੀ ਤੋਂ ਹੈ ! ਚਿਤ ਨੂੰ ਏਕਾਗਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵਲ ਲਾਕੇ ਗੁਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੋਂ ਮੰਗ ਮੰਗਦੀ ਹੈ ਉਹ ਬੀ ਅਰਦਾਸ ਹੀ ਕਹੀਦੀ ਹੈ । ਅਰਦਾਸ ਆਤਮਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਬੀ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋੜਾਂ ਬੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਭਾਈ—ਇਕ ਕੇਵਲ ਆਤਮ ਲਾਭ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਜਾਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਦੱਸੀ ਹੈ :—

(ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ)

ਤੂ ਠਾਕੁਰੁ ਤੁਮ ਪਹਿ ਅਰਦਾਸਿ ॥ ਜੀਉ ਪਿੰਡੁ ਸਭੁ ਤੇਰੀ ਰਾਸਿ ॥ ਤੁਮ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਤੇਰੇ ॥ ਤੁਮਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਮਹਿ ਸੂਖ ਘਨੇਰੇ ॥ ਕੋਇ ਨ ਜਾਨੈ ਤੁਮਰਾ ਅੰਤੁ ॥ ਊਚੇ ਤੇ ਊਚਾ ਭਗਵੰਤ ॥ ਸਗਲ ਸਮਗ੍ਰੀ ਤੁਮਰੈ ਸੂਤ੍ਰਿ ਧਾਰੀ ॥ ਤੁਮ ਤੇ ਹੋਇ ਸੁ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ॥ ਤੁਮਰੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਤੁਮ ਹੀ ਜਾਨੀ ॥ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਸਦਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ॥੮॥ ੪ ॥

ਪੁਨ—ਹੇ ਗੋਬਿੰਦ ਹੇ ਗੋਪਾਲ ਹੇਦਇਆਲ ਲਾਲ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਪ੍ਰਾਨ ਨਾਥ ਅਨਾਥ ਸਖੇ ਦੀਨ ਦਰਦ ਨਿਵਾਰ ॥੧॥ ਹੇ ਸਮ੍ਰਥ ਅਗਮ ਪੂਰਨ ਮੋਹਿ ਮਇਆ ਧਾਰਿ ॥ ੨ ॥ ਅੰਧ ਕੂਪ ਮਹਾ ਭਇਆਨ ਨਾਨਕ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਿ ॥ ੩ ॥ ੮॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੫

ਕਦੇ ਸਿਆਣੇ ਨਾਮ ਅਭਯਾਸੀ ਬੀ ਇਕ ਉਕਾਹੀ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਏਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਉਦੱਲਣ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :—

ਜੇ ਕੋਊ ਆਪੁਨੀ ਓਟ ਸਮਾਰੈ ॥ ਜੈਸਾ ਬਿਤੁ ਤੈਸਾ ਹੋਇ ਵਰਤੈ ਅਪੁਨਾ ਬਲੁ ਨਹੀ ਹਾਰੈ ।

[ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫

ਅਰਥਾਤ ਦਇਆ ਯਾ ਮੋਹ ਵਿਚ ਆਕੇ ਸਾਧਕ ਆਪਣੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਆਤਮ ਸੱਤਿਆ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਆਪਣਾ ਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਬਲ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਪੁਰਖ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਓਟ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਆਤਮ ਸਾਬਲ਼ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਤੇ ਟਿਕਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਤਿਆ ਤੇ ਵਿਤ ਮੂਜਬ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ । ਜੇ ਕਦੇ ਵਿਤੋਂ ਵਧੀਕ ਜ਼ੋਰ ਲਾਕੇ ਬਲਹਾਰ ਬੈਠੇਗਾ ਤਦ ਨਾ ਨਾਮ ਨੂੰ, ਨਾ ਬਾਣੀ ਨੂੰ, ਨਾਂ ਸੇਵਾ ਨੂੰ, ਨਾ ਸਤਿਸੰਗ ਨੂੰ ਜੀ ਲੱਗੇਗਾ, ਮਨ ਡੋਰ ਭੋਰ ਉਟਾਟਰਾ ਤੇ ਸੱਖਣਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ । ਐਸੇ ਵੇਲੇ ਕੇਵਲ ਸਾਰੇ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰੀ ਜਾਓ ਤਾਂ ਮਨ ਛੇਤੀ ਸਫਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਯਥਾ :—'ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਧਯਾਈਐ ਕਾਰਜ ਹੋਵੈ ਰਾਸ ॥ ਦੋਹੀ ਅੰਗਦ ਦੀ ਦਈ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਸਾਬਾਸ ॥ ਅਮਰ ਦਾਸ ਗੁਰ ਸੇਵੀਏ ਜਮ ਦੀ ਕੱਟੇ ਫਾਸ ॥ ਰਾਮ ਦਾਸ ਗੁਰ ਸਿਮਰੀਏ ਵਿਸਰ ਨ ਸਾਸ ਗਿਰਾਸ ॥ ਚੇਤੋ ਅਰਜਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੂੜੇ ਘਟੇ ਰਾਸ ॥ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਹਰਿ ਧਯਾਈਏ ਵਿਘਨ ਉਪੱਦਰ ਨਾਸ ।[1]

1. ਹੁਣ ਇਸ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ, ਟੋਟ ਉਟਾਟਰਾਪਨ ਤੇ ਨਿਰਬਲਤਾ ਨੂੰ ਹਰਦਾ ਹੈ ।

ਸਿੰਧੀ—ਇਹ ਤਾਂ ਕੁਛ ਉੱਨਤ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਲ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਬੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਰਦਾਸੇ ਤੋਂ ਲਾਭ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਭੁੱਲਣਹਾਰ ਹਾਂ । ਭੁੱਲ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ, ਦੋਸ਼ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਮਨ ਮੈਲਾ ਤੇ ਉਟਾਟਰਾ ਜੇਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਨਾਮ-ਅਰਦਾਸ ਨੂੰ ਜਪਕੇ ਛੇਤੀ ਅਰੁਚੀ ਤੇ ਆਲਸ ਦੀ ਮੈਲ ਤੋਂ ਸਫਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਸਾਡੇ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਸਥੂਲ ਸਰੀਰ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਫਿਰਕੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਪ੍ਰਤੱਖ ਛੇਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾਰੂ ਹੈ । ਜੇ ਸਿੱਖ ਹੈ ਦੂਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਬੀ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਹੀ ਪੜੇ । ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਮਨ ਅਸਥੂਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਨਾਮ ਦੇ ਆਸਰੇ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਨਹੀਂ ਫੜ ਸਕਦਾ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬੀ ਢਿੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਓਸ ਵੇਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਯਾਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲੈ ਲੈਕੇ ਅਰਦਾਸ ਸੋਧੀ ਜਾਣਾ, ਐਸੀ ਮੈਲ ਕੱਟਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਕੱਟ ਸਕਦਾ । ਇਹ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਮੌਕਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਆਪਣੀ 'ਮੈਲ' ਯਾ 'ਟੋਟ' ਦੇ ਦਾਰੂ ਹਨ ।

ਸਿੰਧੀ—ਹੱਛਾ ਜੀ, ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਪੜ੍ਹੀ ਸੰਥਯਾ ਸੁਣ ਲਵੋ । ਜੋ ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਦੁਹਰਾ ਲਵਾਂ, ਜੋ ਸਮਝ ਸਾਫ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਭਈ, ਜਦੋਂ ਮਨ ਸੰਸਾਰ ਵਲੋਂ ਮੁੜ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦੇ ਚਰਨੀ ਇਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਕੋਈ ਉੱਚੀ ਹਾਲਤ ਹੈ (ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵਪਰੇਵਾਂ ਪਤਾ[2] ਨਹੀਂ) ਓਦੋਂ ਰੰਗ ਰੱਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਆਤਮ ਲਾਭ ਦਾ ਯਾ ਹੋਰ ਉਪਕਾਰ ਦਾ ਜਾ ਕਿਸੇ ਲੋੜ ਦੇ ਫੁਰਨਾ ਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਯਾ ਕਿਸੇ ਸੂਖਮ ਭਾਵ ਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਲੰਘ ਜਾਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਬੇਨਤੀਹੈ । ਅਕਸਰ ਤਾਂ ਸਤੇ ਹੀ ਕਰਤਾਰ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਇਹ ਉੱਚੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ! ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤਯਾ ਹੈ ਕਿ ਮਿਹਰ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋਂ ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਰੰਗ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣੇ ਲਈ ਤੁਸਾਂ ਨੇ 'ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ' ਕਿਹਾ ਹੈ ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਲੋਕੀ ਆਮ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਫਰਕ ਸਫੁਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਨਾਉਂ ਧਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਜੀ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ 'ਆਤਮ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ' ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਢੁੱਕੇ ।

ਸਿੰਧੀ—ਸੱਤਿ ਹੈ ਜੀ ! ਦੂਸਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਹਨ :—

੧. ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਯਾ ਕਿਸੇ ਆਏ

2. ਉਹ ਪਤਾ ਜੋ ਹੱਡੀਂ ਵਾਪਰਿਆਂ ਜਾਂ ਤਜਰਬੇ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਹੈ ।

ਸਿਖ ਯਾ ਸੰਗਤ ਲਈ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਅਗੇ ਅਰਜ਼ ਕਰਨੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ। ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਹਜ਼ੂਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਕੇ ਸਨਮੁਖ ਥਿਨੇ ਕਰਨੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ।

੨. ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਚਾਰ ਦੀਆਂ ਅਰਜਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਅਰਦਾਸਾ ਕਹੀਦਾ ਹੈ।

੩. ਆਪਣੀਆਂ ਆਤਮ ਲੋੜਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਕੁਟਲ-ਤਾਈਆਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਸਾਈਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਾਸਤੇ, ਮਿਹਰ ਮੰਗਣ ਲਈ ਬੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਦੀ ਹੈ।

੪. ਮਨ ਮੈਲੇ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਦੇ ਵਧੇਰੇ ਬਲ ਹਾਰ ਗਿਆਂ, ਕਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਦੇ ਪਿਆਂ ਕੇਵਲ ਛਿਆਂ[1] ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਅਰਦਾਸੇ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਮਾਤ੍ਰ ਭੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਤੇ ਮੈਲ ਕੱਟਦਾ ਹੈ।

੫. ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਸੰਸਾਰਕ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਭਲੇ ਲਈ ਭੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਵਿਹਤ ਹੋਊ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਹਾਂ ਜੀ ਵਿਹਤ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਜਦੋਂ ਮਨ ਨਿਤਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਹੈ :—

"ਮਾਂਗਉ ਰਾਮ ਤੇ ਸਭਿ ਥੋਕ ॥ ਮਾਨੁਖ ਕਉ ਜਾਚਤ
ਸ੍ਰਮੁ ਪਾਈਐ ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨ ਮੋਖ ॥"

ਅਰਥਾਤ ਹੋਰਨਾਂ ਅੱਗੇ ਤਰਲੇ ਕੱਢਣੋਂ ਰੁਕ ਕੇ ਸਾਈਂ ਅਗੇ ਪੀੜਾਂ ਕਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖਣੀ ਚਾਹੀਏ। ਮੰਗੋ ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਭਾਵਧਾਰਨਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਪੁਤ੍ਰ ਭਾਵ ਧਾਰਕੇ ਮੰਗ ਮੰਗਣੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਨ ਸਾਈਂ ਪਰਾਇਣ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਫਿਰ ਜਦ ਹੋਰ ਉੱਜਲ, ਉੱਚਾ ਤੇ ਤਾਣਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਹੁਕਮ ਹੈ :—

"ਵਿਣੁ ਤੁਧੁ ਹੋਰ ਜਿ ਮੰਗਣਾ ਸਿਰਿ ਦੁਖਾ ਕੈ ਦੁਖ ॥ ਦੇਹਿ
ਨਾਮੁ ਸੰਤੋਖੀਆ ਉਤਰੈ ਮਨ ਕੀ ਭੁਖ ॥"

(ਰਾਮ ਵਾਰ: ਮ:੫

ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉੱਚੇ ਮਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਸਾਈਂ ਤੋਂ ਇਕੋ ਨਾਮ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਥੇ ਕੁ ਅਸੀਂ ਤੁਸੀਂ ਹਾਂ, ਅਜੇ ਨਿਤਾਣ ਪੁਣੇ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ "ਮਾਂਗਉ ਰਾਮ ਤੇ ਸਭਿ ਥੋਕ" ਵਾਲੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਟੁਰੀਏ।

ਸਿੰਧੀ—ਮੈਂ ਠੀਕ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ। ਧੰਨ ਹੋ ਆਪ !'ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੇ ਵਾਕ ਅਪਣੇ ਅਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਕਹੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਅਜੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਪ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀ ਮੈਂ ਆਪ ਦਾ ਭਾਵ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜੇ, ਪਿਆਰੇ ਜੀ ? ਏਹ ਸਾਧਨ ਹਨ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪ ਕਰਕੇ ਦੇਖੇ ਤੇ ਦਰੁਸਤ ਪਾਏ ਹਨ। ਦੋ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਥੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਅਰਥਾਤ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੱਸੇ ਅਗੰਮ ਵਾਕ, ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜੋ ਪਰਤਾਕੇ ਆਪ ਕਰਕੇ ਹੱਥ ਤੇ ਧਰੇ ਆਉਲੇ ਵਾਂਗੂ ਠੀਕ ਦੇਖ ਲਈਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਆਪ ਦਾ ਮਨ ਯੁਕਤੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਚੱਲ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂਗੇ, ਓਹ ਬ੍ਰਿਧ ਪਿਆਰੇ ਯੁਕਤੀਆਂ ਦੇ ਧਨੀ ਅਰ ਕਰਨੀ ਦੇ ਸੂਰੇ ਹਨ।

ਸਿੰਧੀ—ਪਿਆਰੇ ਜੀ ! ਆਪ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚਰਚਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਅਰ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਆਤਮ ਵਿਦਯਾ ਵਿਚ ਗੰਮਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਭੁੱਖਾ ਤਿਹਾਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲ ਨੂੰ ਲੋਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਛਹਿਬਰ ਲਾ ਕੇ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਅਰ ਮੇਰੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫੋਕੀ ਵਿਦ੍ਯਾ ਦੇ ਫਲ ਰਹਿਤ ਸੁਹਾਵਣੇ ਬਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਰੱਜ ਚੁਕਾ ਹਾਂ। ਆਪਦੇ ਛਹਿਬਰਾਂ ਹੇਠ ਉੱਗੇ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਲਹਿਲਹਾਟ ਮੈਨੂੰ ਅੱਖੀਂ ਸੁੱਖ ਕਲੇਜੇ ਠੰਢ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ !

ਭਾਈ ਜੀ—ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਮਿੱਤ੍ਰ ਜੀ ! ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਆਤਮ ਵਿਦ੍ਯਾਂ ਇਕ ਵਹਿਮ ਅਰ ਅਯੁਕਤ ਵਸਤੂ ਹੈ, ਪਰ ਕੇਵਲ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਸਮਝ ਸੁਰਤ ਦੇ ਉੱਚੇ ਉੱਚੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਦਰਜੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਚਯਾਈ ਦੇ ਕੇਵਲ ਸਾਧਨ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖੀਏ ਭਾਈ ਗਿਲੋ ਰਗੜ ਕੇ ਪੀਤਿਆਂ ਤਪ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਤਪ ਉਤਾਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਦੱਸਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਉਂ ਗਿਲੋ ਤਪ ਨੂੰ ਉਤਾਰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦੀ ਯੁਕਤੀ ਦੱਸਣੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਥਿਨੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਪਿਛਲੀ ਗੱਲ ਜਦ ਮਨ ਸ਼ੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਕਾਗ੍ਰਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਵਿਸਮਾਦ ਤੇ ਗੁਪਤ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਆਤਮ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਕਈ ਇਕ ਯੁਕਤੀਆਂ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਹੀਆਂ ਬੀ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਵਾਰਤਾ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ ਏਥੇ 'ਕਹਿਣੀ' ਪਰਧਾਨ ਹੈ ਅਰ ਯੁਕਤੀ ਮਗਰੋਂ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਦੀ ਠੰਢ ਸਾਧਨ ਕੀਤਿਆਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਚਿੱਤ ਦੀ ਹਰਿਆਨੀ ਦੀ ਨਿਰੀ ਤਸੱਲੀ ਯੁਕਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਹੁਣ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਆਖਣੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਕੁਛ ਦਿਨ ਏਥੇ ਹੋ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਆਇਆਂ ਕੁਛ ਦਿਨ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਜਾਓਗੇ, ਪਰ ਉਥੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਦੇਹ ਕਰਕੇ ਦੂਰ ਹੋਵੋਗੇ, ਇਸ ਲਈ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਨਿਵਾਸ ਰੱਖਣਾ। ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਵੱਸਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਤਿਸੰਗ ਬੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ (ਮੁੱਖ) ਸਤਿਸੰਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਕਵਲਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਸੰਗ ਇਥੇ ਇਕ ਬਚਨ ਹੈ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ

1. ਹੁਣ ਦਸਮੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਰਚੀ ਅਰਦਾਸ 'ਪ੍ਰਿਥਮ ਭਗੌਤੀ ਸਿਮਰਕੈ' ਪੜ੍ਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸੰਗ ! ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਸੇਬਾ ਵਿੱਥ ਉਤੇ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਸਤਿਸੰਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬੋਹਿਥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ) ਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨੇ ਕਾਲ ਲਾਭ ਹੀ ਲਾਭ ਹੈ, 'ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਕੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਸਾ ਹੋਇ'। ਅਰ ਇਹ ਬੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ:—'ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ ॥' ਪੁਨਾ :—'ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨੁ ॥' ਤੀਸਰਾ, ਕੋਈ ਐਸਾ ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਰੱਤਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਜਿਸ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਮੱਤੇ ਲਾਯਾ ਹੋਵੇ ਯਾ ਰੂਹਾਨੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੇ, ਉਸ ਦਾ ਸੰਗ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਾਜੇ ਨਿਵਾਜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰ ਸਿਖ ਨੂੰ ਸਹਾਸਿਤਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰ ਸਿਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ, ਹਰਿ ਜਨ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਯਾ ਗੁਰਮੁਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਜਪਦੇ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਚੌਥੇ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ, ਜੋ ਸੱਚੇ ਹਿੰਮਤੀ ਹੋਣ, ਕੁਸੰਗਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸਤਿਸੰਗੀ (ਸੱਚ ਦੇ ਸੰਗੀ) ਹੋਣ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਣ, ਨਾਮ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਵਾਲੇ ਹੋਣ। ਏਹ ਜਦ ਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਇਆ ਦਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਮੁਰਾਦ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਜੇਹੇ ਅਭਯਾਸੀ ਭਲੇ ਪੁਰਖ ਯਾ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਇਹ ਬੀ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਯਾ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਬਚਨ ਬੀ ਹੈ ਤੇ ਬਹੁ ਬਚਨ ਬੀ ਹੈ। ਪੰਜਵਾਂ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਸੱਚ ਦੇ ਢੂੰਡਾਊ, ਮਨ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਦੁਖੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਯਾਚਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, (ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨਮਨ ਹੋ ਗਏ ਹੋਵੋਂ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਰਮਾਰਥ ਲਾਭ ਦੇ ਬਚਨ ਕਰਨੇ ਬੀ ਸਤਿਸੰਗ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਐਦਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਤਦ ਤਕ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ ਜਦ ਤਕ ਤੁਸੀਂ ਮਿਹਰ ਵਿਚ ਹੋ ਤੇ ਜਦ ਤਕ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਮਾਨ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸੇਵਾ ਜਾਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਜਾਣਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਆਤਮ ਭੋਜਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਫਿਰ ਜਦ ਤਾਈਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤੁਕ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਹੋ, "ਜੋ ਕੋਊ ਅਪੁਨੀ ਓਟ ਸਮਾਰੈ। ਜੈਸਾ ਬਿਤੁ ਤੈਸਾ ਹੋਇ ਵਰਤੈ ਅਪੁਨਾ ਬੁਲ ਨਹੀ ਹਾਰੈ" ॥ ਭਾਵ ਵਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤੋ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਨਿਜ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਅਫਾਰਾ ਚਾੜ੍ਹ ਲਓ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਵਰਤੋ, ਅਥਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਿਰੀ 'ਤਾਮ ਪ੍ਰੀਤ' ਪਾ ਲਓ ਤੇ ਫੋਕਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਬਣਾ ਲਓ ਤਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਤਮ ਹਾਨੀ ਉਠਾਓਗੇ। ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਮਾਨ ਵਡਾਈ ਦਾ ਅਫਾਰਾ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਸਾਧਕਾਂ ਨੂੰ ਡੇਗ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਖ ਗੁਰਮੁਖ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਲੋਂ ਬੀ ਤਿਆਗ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜੋ ਕੁਛ ਕਰੇ ਸੋ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਕਰੇ। ਹੁਕਮ ਹੈ :—

ਪਾਉੜੀ ॥

ਸਾਹਿਬ ਹੋਇ ਦਇਆਲੁ ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ ਤਾ ਸਾਈ ਕਾਰ ਕਰਾਇਸੀ ॥ ਸੋ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਜਿਸਨੋ ਹੁਕਮੁ ਮਨਾਇਸੀ ॥ ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਹੋਵੈ ਪਰਵਾਣੁ ਤਾ ਖਸਮੈ ਕਾ ਮਹਲੁ ਪਾਇਸੀ ॥ ਖਸਮੈ ਭਾਵੈ ਸੋ ਕਰੇ ਮਨਹੁ ਚਿੰਦਿਆ ਸੋ ਫਲੁ ਪਾਇਸੀ ॥ ਤਾ ਦਰਗਹ ਪੈਧਾ ਜਾਇਸੀ ॥੨੫॥

(ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੧

ਸਭ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਮੈਂ ਅੱਜ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਚੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਗਾਫ਼ਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਕਦੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਜਾਣਨਾ। ਗ਼ਲਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਛਤਾਉਣ ਤੇ ਬਖਸ਼ਵਾਉਣਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਸੱਜਣ ਭੁੱਲ ਦੱਸੇ ਤਦ ਉਸ ਨਾਲ ਰੰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਪਰ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਉਣਾ। ਸੱਚ ਸੁਣਨ ਲਈ ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਬਰਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਗੁਰਸਿਖੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਾਪਤ ਕਰੀਏ।

ਸਿੰਧੀ—ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਪੁਛਣੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਖਾਸ ਕੁਝ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਪੁੱਛੋ।

ਸਿੰਧੀ—ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਲਾਭ ਦੱਸੋ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਮੈਂ ਦੱਸ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਕੀਰਤਨ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਮਨ ਨਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦ੍ਰਵਦਾ ਹੈ। ਨਿਜ ਘਰ ਜਾਣ ਲਈ ਮਨ ਦਾ ਦ੍ਰਵਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ;—

ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਕਰਿ ਆਤਮ ਨਹੀ ਦ੍ਰਵੈ ॥
ਹਰਿ ਦਰਗਹ ਕਹੁ ਕੈਸੇ ਗਵੈ ॥

ਪੁਨਾ—ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਨਤ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਦ੍ਰਵਿਆ
ਮਨ ਭੀਨਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਆਵੈਗੋ ॥

ਸੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮਨ ਦ੍ਰਵਦਾ ਹੈ, ਦ੍ਰਵਿਆ ਮਨ ਨਿਜ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਦਰਗਾਹੇ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਪ ਕੇ ਗਾਵੀਂ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮਨ ਬਹੁਤ ਦ੍ਰਵਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਧਾਰ ਛੇਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਨਾਨਕ ਕਹੈ ਸੁਨਿ ਰੇ ਮਨਾ ਕਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਹੋਇ ਉਧਾਰੁ ॥

ਪੁਨਾ—ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਹੈ ਸਿਰਿ ਕਰਮਨ ਕੈ ਕਰਮਾ ॥

ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਲੋੜੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਵੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੇ ਉਸਦਾ ਸਿਦਕ ਹੋਵੇ।

ਯਥਾ—ਗਾਵਣਿ ਗਾਵਹਿ ਜਿਨ ਨਾਮ ਪਿਆਰੁ।
ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਸਬਦ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਪੁਨਾ—ਜਿਸਨੋ ਪਰਤੀਤ ਹੋਵੈ ਤਿਸਕਾ ਗਾਵਿਆ
ਥਾਇ ਪਵੈ ਸੋ ਪਾਵੈ ਦਰਗਹ ਮਾਨੁ ॥

੨. ਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰ 'ਸਪਸ਼ਟ' ਤੇ 'ਸ਼ੁੱਧ' ਕਰੇ ਜੋ ਬਾਣੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਪਵੇ। ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਤਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਪੇਟਾਂ, ਜੋੜੀ ਦੇ ਧੱਪੇ ਤੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੜਕੁੱਟ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਪਾਠ ਤੇ ਅਰਥ ਸਮਝੇ ਪੈਣੋਂ ਨਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਬਾਣੀ 'ਸ਼ੁੱਧ' ਗਾਵੀਂ ਜਾਵੇ।

੩. ਗਾਇਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸੁਰ ਤਾਲ ਰਾਗ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋਵੇ ਜੋ ਉਹ ਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਜੈਸੇ ਭਾਵ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗਾਵੇ ਉਸੇ ਤਾਸੀਰ ਵਾਲਾ ਰਾਗ ਚੁਣੇ, ਯਤਨ ਇਸ ਬਾਤ ਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੇ ਭਾਵ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਰਾਗ ਸ਼ੁੱਧ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਗਾਂਵਿਆਂ ਜਾਵੇ।

ਐਸਾ ਕੀਰਤਨ ਇਸ ਜੁਗ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਦ੍ਰਵਦਾ ਹੈ, ਦ੍ਰਵਣ ਨਾਲ ਮੈਲ ਝੜਦੀ ਹੈ, ਸਾਈਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਗਦਾ ਹੈ, ਜਗਤ ਵਿਚ ਝੂਠੀ ਫਸੌਤੀ, ਜੋ ਪਾਪਾਂ ਵੱਲ ਲਿਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਨਾਮ—ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦਾ ਅਵਸਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪੰਘਰੀ ਲਾਖ ਤੇ ਮੋਹਰ ਸੁਹਣੀ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਪੰਘਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨਾਮ ਚੰਗਾ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਉਟਾਟਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਮੈਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਅਰੁਚੀ ਆ ਜਾਵੇ, ਕੀਰਤਨ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਦਾਰੂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਬੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਜੁਗਾਂ ਦੀ ਤਪੱਸਯਾ ਜਗਯਾਸੂ ਆਪ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਮਿਆਂ ਬਾਦ ਮਨ ਤੋਂ ਮੈਲ ਤ੍ਰੁੱਟਦੀ ਸੀ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਤਪੱਯਸਾ ਦਾ ਇਹ ਵਾਧਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਆਪ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਸੁਣਕੇ ਹੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ 'ਸੁਣਤੇ ਪੁਨੀਤ ਕਹਿਤੇ ਪਵਿਤ' ਦਾ ਵਾਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ[1]। ਮਨ ਉਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਹਿਗੁਰੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਨਾਮ ਜਪਦਿਆਂ ਮਨ ਨੂੰ ਵਿਗਾਸ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਖੇੜੇ ਵਾਲੀ ਯਾ ਵਿਗਾਸ ਵਾਲੀ ਦੱਸੀ ਹੈ। 'ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ'। ਸੋ ਮਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਕ ਦੁੱਖਾਂ ਸੁੱਖਾ ਦੇ ਅਸਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਤਯਾ ਤੇ ਵਿਗਾਸ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਤਾਸੀਰ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਜੋ ਨਾਮ ਸਿਮਰਦੇ ਹਨ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਗਾਸ ਵਸਦਾ ਹੈ।

ਅਨਦ ਸੂਖ ਮੰਗਲ ਬਨੇ ਪੇਖਤ ਗੁਣ ਗਾਉ
॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨੁ ਰਾਗ
ਨਾਦ ਧੁਨਿ ਇਹ ਬਨਿਓ ਸੁਆਉ ॥

ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਘਰ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਜਿਸ ਦੇ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਝੂਠ ਤੇ ਮਕਰ ਤੋਂ ਸੂਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਾਪ ਵਲੋਂ ਮਨ ਮੁੜਦਾ ਹੈ, ਨੇਕ ਕੰਮ ਲਈ ਉੱਦਮ ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਬੱਝਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਸਚਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂਹੀਏਂ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:—

ਕੀਰਤਨ ਨਿਰਮੋਲਕ ਹੀਰਾ॥

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣ ਜੀ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵਰਤਾਉ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਥਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਭਾਵ ਦੀ ਸਮਝ ਵਧਦੀ ਹੈ; ਪਰਮ ਰਥਕ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਭੇਤ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਧਯਾਨ ਅਰ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲ ਰੁਚੀ ਤੇ ਰੁਖ਼ ਵਧੇਰੇ ਝੁਕਾਉ ਖਾਂਦਾ ਹੈ।

—o—

ਮੁਸਾਫਰ—ਬਾਬਾ ਜੀ, ਸਿੰਧੀ ਬੀ ਚੰਗਾ ਖੋਜੀ ਜਗਯਾਸੂ ਹੈ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾਂ ਛੋੜਦਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਕੂੰ ਮੈਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀਓ ਉੱਤਰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਦੇ 'ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਕਥਾ' ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਹਾਂ ਪੱਖਾ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਏਥੇ ਨਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੁਸਾਂ ਤੋਂ ਪੁਛਣਾ ਸੀ। ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਮਝ, ਸਿਖਯਾ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਕਥਾ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਸੋ ਗਲ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆ ਹੀ ਗਈ। ਚਿੱਤ ਦੀ ਸਫਾਈ ਤੇ ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਕੇਡੀ ਸੁਖੈਨ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਜੋ ਗਲ ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਨੇ ਦੱਸੀ ਹੈ ਕੇਡੀ ਅਮੋਲਕ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਇਕ ਤਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਲਾਭ ਕਰੇ ਕੋਈ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰਸ ਨੂੰ ਬੀ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਗਲ ਬੀ ਵਾਧੇ ਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਪਾਂ ਵਿਚ ਖੇਚਲ ਤੇ ਖੇਦ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਤਪ ਵਿਚ ਸੁਆਦ ਹੀ ਸੁਆਦ ਹੈ। ਤਪ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਰਸ ਦਾ ਪੀਣਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ—ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕਦਰ ਵਧੀਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੋ, ਵੀਚਾਰੋ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਸੁਣੋਂਗੇ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਸੁਖ ਮਾਣੋਂਗੇ।

—o—

(ਙ)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਜ ਤਾਂ ਇਕ ਘੁੱਘ ਵਸਦਾ ਭਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਪਰ ਕਦੇ ਇਹ ਇਕ ਚੱਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਹਾਲ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਵਸਦੀ ਸਘਨ ਅਪਾਰ' ਦਾ ਵਰ ਮਿਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਰ ਇਹ ਚੱਕ ਤੋਂ ਇਕ ਛੋਟੀ ਨਗਰੀ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਵਪਾਰ ਦੀ ਇਥੇ ਰੌਣਕ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਰਤ ਕਾਰ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਬੀ ਲੱਭਦਾ ਸੀ। ਵਸੋਂ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਸੀ ਰੌਣਕ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਇਕ ਗੱਲ ਓਦੋਂ ਸੀ ਜੋ ਅੱਜ ਘੱਟ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਵਾਸੀ ਨੂੰ ਵੱਸਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਚ ਕੀਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਜਾਂਣਕੇ ਪਿਆਰ

1. ਤ੍ਰੈ ਗੁਣਾਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਜੋ ਸ਼ੈ ਹੋਵੈ ਸਿਆਣੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁਨੀਤ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣੀਦੇ ਹਨ।

ਕਰਨਾ। ਅਪਣੇ ਹੱਕ ਲਈ ਤਾਂ ਸਭ ਕੋਈ ਜ਼ੋਰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕਰਨੀ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਰ ਉਹ "ਕਿਸੇ" ਕੌਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ? ਓਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਵਾਂਞੂ ਜੀਉਣਾ, ਮਨੁੱਖਤਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਤੇ ਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਬਣਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾਈ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਚਾਉ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਓਹ ਹਰ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਆਪ ਵਰਗਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਜਿਕੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਸੱਟ ਲੱਗਣੀ ਬੁਰੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉੱਕਰ ਕਿਸੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਸੱਟ ਲਾਉਣੀ ਬੀ ਬੁਰੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਲਈ ਸੁਖ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੀ ਸੁਖ ਦੇਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜੀਉਣਾ ਇਜ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਉਸ ਛੋਟੀ ਨਗਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਤਦੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਅੱਜ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਕ ਸੀ। ਅਜ ਇਹ ਗੱਲ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਮ ਕਰਨੀ ਪੱਛਮੀ ਰੀਸਾਂ ਕਰਕੇ, 'ਲਉ ਲਈ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ'[1] ਦੀ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਲੋਕ ਇਸ ਭਲੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪ ਤੁਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਉਹ ਤਾਂ ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭਲੇ ਪੁਰਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੋ ਸੁਆਰਥ ਨੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਬੋਲੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਮਾਇਆ ਤੇ ਮਾਦਾ ਪ੍ਰਸਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਓਹ ਐਸੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਨਿਜ ਦਾ ਲਾਹਾ ਕੱਢੋ, ਚਾਹੇ ਜਿੱਕੂੰ ਨਿਕਲੇ, ਸੁਖ ਲਓ ਜਿੱਕੂੰ ਮਿਲੇ। ਗੱਲ ਕੀ, ਸੁਆਰਥ ਮੁੱਖ ਰਖੋ ਚਾਹੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪਈ ਵਰਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲਾਭ ਹਸਰਤ ਭਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਇਥੇ ਛਡਦੇ ਹਨ, ਨਾਲ ਲਿਜਾਵਣ ਦੀ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਤੇ ਆਪ ਏਥੇ 'ਹੋਰ ਰਹਿਣਾ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਹਸਰਤਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠ ਦਬੇ ਹੋਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੋਕ, ਕਿ ਨਾਲ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਵੱਖਰ 'ਨਾਮ ਦੀ ਭਲਿਆਈ ਨਾਲ ਜੀਉਣਾ' ਲੱਦ ਨਾ ਸਕੇ।

ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਐਸੇ ਜੀਵਨ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਸੇ, ਘਟਾ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਸਿੱਟਾ ਕੀ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਹੈ: ਸਿਖ ਗਿਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਗਿਰਨਾ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਉੱਚੇ ਭਾਵਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਥੱਲੇ ਜਾ ਲਗੀ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਦਿਨ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ।

'ਹਾਂ, ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇਸ ਥਾਉਂ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਾਫ ਦਿਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ) ਇਕ ਅਚਰਜ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਗ਼ਰੀਬ, ਪਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦਿਲ ਮਾਲਣਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਟੋਕਰੀਆਂ ਗਲੀ ਗਲੀ ਲਈ ਫਿਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਵਾਲੀਆਂ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸੁਥਰੀਆਂ ਤੇ ਸੁਥਰੇ ਘਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਦਾਣੇ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਫੁੱਲ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਸਿਹਰੇ ਤੇ ਮਾਲਾ ਗੁੰਦ ਰਹੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਸਰੀਆਂ ਪ੍ਰੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਡੰਡੀਆਂ ਤੋੜਕੇ ਨਿਰੀਆਂ ਪੰਖੜੀਆਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਭਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਲ ਦੇਖੋ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਟਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਛਿਣਕਾਉ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੇ ਭਰੇ ਐਧਰ ਓਧਰ ਦੌੜੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਬੀ ਲੋਕੀਂ ਚਾਉ ਭਰੇ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਵਿਚ ਬੀ ਬੜੀ ਰੌਣਕ ਹੈ, ਮੇਲੇ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ, ਜੋ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦ ਉਚਾਰ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹਨ। ਅੱਜ ਕੀ ਹੈ ? ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਤ੍ਰਿਲੋਕੀ ਦੇ ਨਾਥ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੈਦਖਾਨੇ ਰਚਕੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਦਾਬੇ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ੋਰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਬਣੇ ਨਾਥ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ? ਨਹੀਂ ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਨਾਥ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਕੈਦਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ, ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰਾਜ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੁੱਬ ਨਾਲ ਪਧਾਰੇ ਗਏ ਅਨਾਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਥ ਆ ਰਹੇ ਹਨ! ਓਹ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਡਰ ਨਾਲ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਜੋ ਅਭੈ ਦਾਨ ਕਰਕੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਤੇ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਦਿਲ-ਤਖ਼ਤਿਆਂ ਉਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬਿਠਾਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਇਸ ਭਰਮ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ ਕਿ ਮਤਾਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣਾਕੇ ਵਡਿਆ ਦੇਣਗੇ, ਪਰ ਇਸ ਸੁਆਦ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਵੱਡੇ ਨੇ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਵਡੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਹਾਂ ਉਹ ਖ਼ੜਗ ਬੀ ਧਾਰਦਾ ਹੈ ? ਤ੍ਰਾਸ ਦੇਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤ੍ਰਾਸ ਨਾਲ ਦਬੇ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਸ ਦਾਤਿਆਂ ਤੋਂ ਤ੍ਰਾਸ ਰਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ। ਜੋ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਫਤਹ ਪਾਉਂਦਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਹਾਲਾ ਲੈਂਦਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਨਹੀਰਾਂ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰੇਮ ਤਲਬਾਂ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਜਗੀਰਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਕੇਡਾ ਕੁ ਵੱਡਾ ਆਪ ਹੈ ? ਹਾਂ, ਤਲਵਾਰ ਜਿਥੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਕੁੱਲਕੁੱਲਾਂ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਟਕਦੀ, ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵਾੜ ਬਣਕੇ ਖੜੋਂਦੀ ਹੈ ! ਜਿਥੇ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਲਾਲਚ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਹੀਂ ਪਰ ਦਈਆ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੈ। ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਅਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਰੋਗ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਚੰਬ-

---

1. ਪਰ ਦਰਬ ਹਿਰਣੰ ਬਹੁ ਵਿਘਨ ਕਰਣੰ
ਉਚਰਣੰ ਸਰਬ ਜੀਅ ਕਹ। ॥ ਲਉ ਲਈ
ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਅਤਿਪਤਿ ਮਨ ਮਾਏ ਕਰਮ ਕਰਤ
ਸੁ ਸੂਕਰਹ ॥

ਝਦੀ ਪਰ 'ਨਮੋ ਰੋਗ ਰੋਗੇ'[1] ਦੇ ਅਸੂਲ ਵਾਂਙੂੰ ਰੋਗ ਨੂੰ ਰੋਗ ਰੂਪ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਅਮਨ ਲਈ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਧਾਰ ਰਹੀ, ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਮਨ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਭਿਆਨਕ ਰਸ ਦਾ ਉਦੀਪਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਬੀਰ ਰਸ ਦਾ ਅਲੰਬਨ ਹੈ। ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਵੈਰ ਭਾਵ ਨਾਲ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਜਾਣਕੇ ਗਰਦਨ ਤੋੜਨ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਪਰ (ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਜਾਣਕੇ) ਗਰਦਨ ਤੋੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸੱਚੀ ਢਾਲ ਹੈ। ਹਾਂ! ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਧਾਰਨਾ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਦਾਰੂ ਰੂਪ ਰੱਖਣਾ ਦਾਨੇ ਹੀ ਵੈਦ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਅਲੜਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਈ ਇਹ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪੜਛੇ ਲਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਖੜਗ ਦਾ ਧਾਰਨ ਵਾਲਾ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਚੋਟੀ ਤੇ ਲਿਜਾ-ਇਆ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਜਾ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਨੇ ਵਿਚਲੀ ਘਾਟੀ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਐਸੀ ਭਰ ਦੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਦਾਨਾ ਖੜਗ ਧਾਰੀ (ਹੀਰੇ ਨਾਲ ਹੀਰਾ ਵਿੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਹਿਕਮਤ ਕਰਕੇ) ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਤਲ-ਵਾਰ ਦੇ ਹੀ ਆਸਰੇ ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਘਾਟੀ ਤੋਂ ਕੱਢਕੇ ਉਥੇ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਰ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾਨ ਹਕੀਮ ਦੀ ਕਮਰ ਨਾਲ ਲਟਕਦੀ ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ (ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਅੱਗੇ ਨਿਤਾਣੇ ਹੋ ਗਏ) ਦਰਦਮੰਦਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਇਸ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਕਾਰ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਧੰਨ ਹਨ ਓਹ ਜੋ ਇਸ ਦੁਰਗਾ ਦਾ ਇਹ ਜੋਗ ਵਰਤਾਉ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਅਯੋਗ ਵਰਤਾਉ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸੋਕ ਹੈ।

ਪਿਆਰੀਓ! ਅੱਜ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਪੁਤਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਬਰਖਾ ਵਿਚ ਭਿਜਦਿਆਂ ਉਤੇ ਛਤਰੀ ਤਾਣੀ ਸੀ, ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਬਵੰਜਾ ਕੈਦੀ ਛੁੜਾ ਆਏ ਹਨ। ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿੱਲ੍ਹ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਖਤਾ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਭੀ ਕੱਢ ਆਏ ਹਨ। ਖਿਮਾਂ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਪੁਆ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਾਤਰੇ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਤੋਂ ਧੋ ਕੇ ਦੀਨ ਰਖਯਾ ਦੀ ਢਾਲ ਬਣਾ ਆਏ ਹਨ। ਐਸੇ ਦਾਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਅਜ ਘਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਲਸ ਨਾਲ ਚਮਕਦਾ ਦਿੱਸਿਆ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰਕੇ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਅਦਬ ਵਿਚ ਪੈਦਲ ਹੋ ਗਏ; ਅਗੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਆ ਰਹਿਆਂ ਹਨ। ਇਧਰ ਭੀ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ, ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਆਦਿਕ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਚੰਦ ਉਦਾਲੇ ਤਾਰਾ ਮੰਡਲ ਬਣਕੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਧਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਤੇ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ ਗਲ ਪੱਲੇ ਪਾਈ, ਦਿਲ ਸਾਈਂਦਾਸ ਵਲ ਲਾਈ, ਮੁਖੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਲਾਈ, ਨੇਤ੍ਰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਜਗਮਗਾਈ ਜਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਚਰਨੀ ਢੰਹ ਪਏ, ਮਿਲੇ, ਵਿੱਛੁੜੇ ਮਿਲੇ 'ਗੁਰੂ ਸਮੁੰਦ ਨਦੀ ਸਭਿ ਸਿੱਖੀ,' ਮਿਲ ਪਏ। ਇਸ ਅਰਸ਼ੀ ਮੇਲ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੌਣ ਕਰੇ। ਫੇਰ ਸਿੱਧੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਆਏ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਏ। ਫੇਰ ਅੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਵਿਚ ਗਏ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਆਇਆ, ਕੀਰਤਨ ਹੋਇਆ। ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨਤਾ ਹੋਈ। ਫੇਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਿਆ। ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਹਿਰ ਵਿਚ ਆਏ। ਬਜ਼ਾਰ ਕਤਾਰਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ; ਕੋਠੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਪਏ ਹਨ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਤੌਂਕੇ ਵੱਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਿਹਰੇ ਤੇ ਮਾਲਾਂ ਗਲੇ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ, ਮੱਥਿਆਂ ਤੇ ਸੀਸ ਬੰਦਨਾਂ ਦੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਨਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਗੂੰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਗੁਰੂ ਹਾਂ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ, ਪ੍ਰੇਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਹਨ? ਜਿਕੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੀਆਂ ਹੰਸਾਂ ਦੀਆਂ ਡਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰੰਗਰੱਤੜਾਂ ਰਾਜ ਹੰਸ ਲੰਘਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਨੇ ਸਨੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਗਏ। ਓਹ ਸ਼ਾਂਤਿ ਵਿਚ ਪੂਰੀ: ਸਭ ਤਰਾਂ ਨਿਪੁਨ ਮਾਤਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਭਰੀ ਪਿਆਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਜੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਤਾਂਘ ਵਿਚ ਖੜੀ ਹੈ। ਮਰਿਜਾਦਾ ਦੇ ਪੂਰੇ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਤ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਪਰ ਡਿਗਦੇ ਹਨ। ਮਮਤਾ ਭਰੀ ਮਾਂ ਮਾਤ੍ਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਚੁੱਕ ਕੇ ਗਲ ਲਾਉਂਦੀ ਤੇ ਮੱਥਾ ਸੁੰਘਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਲਹਿਰੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਚਰਨਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ ਮੱਥਾ ਝੁਕਣ ਬੀ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ ਅਰ ਮਾਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੂਰਤ ਵੇਖਦਾ ਵੇਖਦਾ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਤਾ ਸਜਲ ਨੇਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕੋ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਤਮ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਜਾਣੂਆਂ ਦੇ ਕੌਤਕਾਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਸਮਝੇ? ਰਸ ਸੰਗਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮਾਨੋ ਹਿਰਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਆਤਮ ਰਸਾਂ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ੀ ਪੀਂਘ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪੁਤ੍ਰ (ਵਾਤਸਲ) ਰਸ ਵਿਚ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਰਜਾ ਤੇ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਛਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਥਾਈ ਵਾਲਾ ਇਲਾਹੀ ਸ਼ਾਂਤਿ ਰਸ ਪੂਰਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਨਿਰਵੇਦ ਸਥਾਈ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਂਤਿ ਰਸ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਲੁਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਚੇ ਰੂਹਾਨੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸਥਾਈ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਂਤਿ ਰਸ ਦੇ ਉਹਲੇ।

ਮਰਿਯਾਦਾ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਤੇ ਨਿਜ ਨੂੰ ਪੁਤ੍ਰ ਜਾਣਕੇ ਉਹ ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਨਮੂਨਾ ਹੈ, ਕਿ ਸੰਸਾਰਕ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪਾਕੇ ਚਾਹੋ ਆਤਮ ਸੱਤਿਆਂ ਦੇ ਸੁਆਮੀ ਹੋਕੇ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਸਦਾ ਵੱਡੇ ਅਰ

1. ਰੋਗ ਨੂੰ ਜੋ ਸ੍ਵੈ ਰੋਗ ਹੋਕੇ ਲੱਗੇ ਸੋ ਅਰੋਗਤਾ ਦੀ ਦਾਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਹਨ ਅਰ ਕਦੇ ਕੋਈ ਹਾਲਤ ਐਸੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਔਲਾਦ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ ਝੁਕਾਵੇ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਹ ਨਮੂਨਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਤਦ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਕ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦੇ ?

ਹੁਣ ਮਾਤਾ ਨੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਬਿਠਾਕੇ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਰਤਾ ਰਤਾ ਕਰਕੇ ਸੁਣਿਆਂ, ਸਾਰਾ ਸੁਣਕੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪੱਲਾ ਪਾਕੇ ਖੜੋ ਗਈ, ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਖੜੋ ਗਏ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਅਰ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਐਸੇ ਲਿਵਲੀਨ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਘੜੀ ਭਰ ਨੇਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲੇ।

ਫੇਰ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪੁੱਤ੍ਰ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਪਕਾਰ ਯਾਦ ਆਇਆ। ਏਸ ਸੁਖ ਨੂੰ ਕੱਲਿਆਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕਦ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਸੇ ? "ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਉਮਾਹਾ ॥" ਬੀਬੀ ਰਾਮੋ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ, ਭਾਈ ਨਰੈਨ ਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਬੇਬੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਵੀ ਜੀ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਰਮ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਾਹੁਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਹੁਣ ਘਰ ਵਿਚ ਮਿਲਕੇ ਗਦ ਗਦ ਹੋਏ ਸਭ ਨੂੰ ਆਤਮ ਵਰ ਦਿਤੇ, ਢੇਰ ਚਿਰ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਬੀਬੀ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਪਿਆਰੇ ਪਤੀ ਦੇ ਚਰਨ ਕਵਲ ਪਰਸੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਉਦਾਲੇ ਮਾਨੋਂ ਪਰਵਾਰ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਿਨ ਐਉਂ ਲੰਘਿਆ। ਰਾਤ ਦੱਸੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੀ-ਮੰਦਰ ਗਏ ਤੇ ਭਾਈ ਬੁਢਾ ਜੀ ਦੀ ਚਾੜੀ ਚੌਂਕੀ ਵਿਚ, ਜਦ ਓਹ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਅੱਪੜੀ, ਜਾ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ[1] ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਸੁਖ ਆਸਣ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ।

ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਠੇ, ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਧਯਾਨ ਮਗਨ ਹੋ ਗਏ ! ਫੇਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਆਏ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਭੋਗ ਪਏ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਪ ਆ ਬਿਰਾਜ। ਏਥੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿਖ ਆ ਜੁੜੇ। ਵਾਰਤਾਲਾਪਾ ਹੋਈਆਂ, ਅਨੇਕ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪੂਰਨ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਸਿੰਧੀ ਜੀ ਬੀ ਇਕਲਵੰਜੇ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ ਪਰ ਜਾ ਪਈ। ਪਾਸ ਸੱਦਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ "ਸੁਣਾਓ ਸਜਣ ਜੀ ! ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ ?" ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਉਛਲ ਪਿਆ, ਅਰ ਚਰਨਾਂ ਕਵਲਾਂ ਤੇ ਢੈ ਪਿਆ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਵਿਥਿਆ ਪੁੱਛੀ, ਪਰ ਬੋਲੇ ਕੌਣ ? ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਬਹੁੱਲਤਾ ਵੇਖਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਮਸਤਕ ਤੇ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਅਰ ਥਾਪੀ ਦੇਕੇ ਕਿਹਾ "ਨਿਹਾਲ ! ਨਿਹਾਲ !!" ਇਤਨਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ, ਜਿਸਨੂੰ 'ਨਾਮ' ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਟੋਲਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਸੇਵਾ, ਬਾਣੀ, ਸ਼ੁਕਰ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਨੇ ਤਿਆਰੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਸਨ—ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਫੁਟ ਨਿਕਲਿਆ। ਮਨ ਦੀ ਗਤੀ ਉਨਮਨ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਰੰਗ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਦੁਨੀਆ ਹੋਰ ਹੋ ਗਈ, ਆਪਾ ਹੋਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਤੇ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਕੁਛ ਐਦਾਂ ਲਿਸ਼ਕਿਆ ਕਿ ਆਪਾ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਟਿਕਾਉ ਪ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ 'ਭਾਈ ਜੋਧਾ' ਨਾਮ ਬਖਸ਼ਿਆ ਅਰ ਸਿਖੀ ਤੇ ਸੇਵਾ ਸੌਂਪੀ ਅਰ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਹੋਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖੀ, ਸਿਦਕ, ਸੇਵਾ, ਸਮਝ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹਿਮਾਂ ਕਹੀ ਅਰ ਇਹ ਆਗਯਾ ਕੀਤੀ ਕਿ 'ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ! ਜਿਕੂੰ ਜੋਧ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਕੀਤੀ ਜੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੇਸੇ ਨੂੰ ਬੀ ਠਾਰਨਾ।' ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਇਹ ਕਦ ਸਹਾਰ ਸਕਦੇ ਸੇ ? ਕਹਿ ਤਾਂ ਕੁਛ ਨਾ ਸਕੇ, ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਨੈਣ ਭਰ ਆਏ। ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਗੁਰੂ ਸਮਝ ਗਏ ਕਿ ਇਹ ਹਉਮੈਂ ਦੇ ਮੰਡਲਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਉੱਡਣ ਵਾਲੇ ਹੰਸ ਆਪਣੀ ਵਡਿਆਈ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦੇ। ਉਠਕੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਕਿਹਾ—"ਡੱਲੇ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਧੰਨ ! ਸਾਈਂਦਾਸ ਨਿਹਾਲ ! ਨਿਹਾਲ !"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਤਮ ਦਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੰਦਰ ਯਾਤ੍ਰਾ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਦੋ ਕੁ ਸੌ ਮੀਲ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਅੱਗੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੁਰ ਗਿਆ, ਪਰ ਕੁਛ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੀ ਲਾਹੌਰ ਤੁਰ ਗਏ। ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਹੁਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਡੱਲੇ ਤੋਰ ਗਏ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਦਾ ਹੋਈਆਂ। ਕੁਛ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੁਛ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਹੁਣ ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਰਾਮੋ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰਿਹਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਸੰਗ ਵਾੜੀ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ।

—0—

(ਖ)

ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਬੈਠੇ ਸੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਭਾਈ ਢੇਸਾ ਫਿਰ ਆ ਗਿਆ, ਪੈਰੀਂ ਪਉਣਾ ਕਰਕੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਪੈਰੀਂ ਪਉਣਾ ਕਹਿਕੇ ਪਾਸ ਬਹਾਲ ਲਿਆ ਤੇ ਸੁੱਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ।

---

1. ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਚਉਂਕੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ ਸੇ।

2. ਕਰਿ ਹੁਕਮੁ ਮਸਤਕਿ ਹਥੁ ਧਰਿ ਵਿਚਹੁ ਮਾਰਿ ਕਢੀਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ॥ ਸਹਿ ਤੁਠੈ ਨਉ ਨਿਧਿ ਪਾਈਆ ॥

[ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੧

ਢੇਸਾ—ਆਪ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੈ, ਸੁੱਖ ਸਾਂਦ ਹੈ।

ਭਾਈ—ਮਨ ਦੇ ਕਲੇਸ਼ ਬੀ ਹਟ ਗਏ ਹਨ ?

ਢੇਸਾ—ਆਪ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤਾਂ ਅਪਾਰ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਕੁਛ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਡੁੱਲ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਜਦੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਮੁੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੇ ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੋਂ ਧਾਈ ਕਰਕੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਂ ਕੁਛ ਮੰਗਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਦੀਨਾਂ ਬੰਧੁ ਜੀ ਕਰਤਾਰ ਆਪ ਜਦ ਸੁਧਾ ਨੇਕੀ ਹੈ ਤਦ ਬਦੀ ਕਿਉਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ?

ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਣ ਲੱਗੇ-ਕਰਤਾਰ ਤਾਂ ਨੇਕੀ ਦਾ ਕਰਤਾਰ ਹੈ, ਬਦੀ ਤੂੰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ?

ਮੈਂ—ਮੈਂ ਕਿਕੂੰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ?

ਗੁਰੂ ਜੀ—ਦਾਖਾਂ ਤੂੰ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ?

ਮੈਂ—ਜੀ ਕਰਤਾਰ ਨੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ—ਦਾਖਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਭੱਠੀਆਂ ਤੇ ਭਬਕੇ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਬਣਾਏ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ?

ਮੈਂ—ਜੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ—ਫੇਰ ਸਰਾਬ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਬਣਾਈ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਨੇ?

ਮੈਂ—ਜੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ—ਸਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਅਕਲ ਮਾਰ ਕੇ ਖੁਆਰ ਹੋਣ ਤੇ ਬਦੀ ਕਰਨੀ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਬਣਾਈ ਕਿ ਪੀਵਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ?

ਮੈਂ—ਪੀਵਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ?

ਗੁਰੂ ਜੀ—ਫੇਰ ਬਦੀ ਤੂੰ ਰਚੀ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ?

ਮੈਂ (ਦਬੇ ਦੰਦੀਂ)—ਜੀ ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਕਰਨੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲ ਪਈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ—ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਤੂੰ ਰਚਿਆ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ?

ਮੈਂ—ਜੀ ਕਰਤਾਰ ਨੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ—ਜੇ ਤੂੰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਤੁਰੇਂ ਤੇ ਠੁਹਕਰਾਂ ਖਾਵੇਂ ਤਦ ਕਸੂਰ ਤੇਰਾ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ?

ਮੈਂ—ਜੀ ਮੇਰਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ—ਢੇਸਿਆ ! ਅਸਾਂ ਅਜੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾਂ ਹੈ, ਜੇ ਤੈਂ ਪੂਰਾ ਸੁਖੀ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਕਰ।

ਮੈਂ—ਜੀ ਸਤਿ ਬਚਨ।

ਸੋ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਗਯਾ ਕਰਕੇ ਅਰ ਆਪਣੇ ਸੁਖ ਦੀ ਖਿੱਚ ਕਰਕੇ, ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਮੈਂ ਪਾਏ ਹਨ, ਮੈਂ ਅੱਜ ਫੇਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ !

ਭਾਈ ਜੀ—ਸੱਜਣਾਂ ! ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਰਚਾਵਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦੀ, ਇਹ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਹੋਈ, ਅਕਲ ਦੇ ਸੰਸੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਾਹੀ ਬੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਪਾਸ ਜਾਕੇ ਕੌਡਾਂ ਦੇ ਵਣਜ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦੇ, ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਤਾਂ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਮੰਗੀਦੇ ਹਨ, ਉਥੋਂ ਤਾਂ ਮੋਤੀਆਂ ਤੇ ਲਾਲਾਂ ਦੀ ਖੈਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਖੈਰ ਮੰਗਣੀ ਚਾਹੀਏ।

ਢੇਸਾ—ਮੈਂ ਆਪ ਬੀ ਪਛੁਤਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦਾਤ ਮੰਗਣ ਸਾਂ ਪਰ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫੇਰ, ਉਹ ਜੋ ਵਾਦ ਕਰਨੇ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਪੱਕ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਫੇਰ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਨਧਿਕਾਰੀ ਜਾਣ ਕੇ ਭੀ ਦੁਰਕਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਆਪਦੇ ਲੜ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਬਿਲਾਸ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਬਦੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਦੱਸਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਆਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਾਈਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੈਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤੇਰੀ ਬਲਾ ਤੇਰੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਾਈ। ਭਾਈ ! ਕਰਤਾਰ ਕਰਤਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਲਿਪਾਇਮਾਨ ਨਹੀਂ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਗਤੀ ਤੋਂ ਰਾਤ ਦਿਨ ਦੁਇ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸੂਰਜ ਚਾਨਣਾ ਹੀ ਚਾਨਣਾ ਹੈ। ਸੁਖ, ਚਾਨਣ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਹੈ, ਪਰ ਝੱਖੜ ਮੀਂਹ, ਬੱਦਲ ਤੂਫਾਨ ਬੀ ਸੂਰਜ ਦੇ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇ ਹਨ। ਬਲ ਰਿਹਾ ਚਿਰਾਗ਼ ਸੂਰਜ ਦਾ ਹੀ ਚਾਨਣ ਹੈ, ਸੁੱਕੀ ਐਂਧ ਲਕੜੀ ਬੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤੁਫੈਲ ਬਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਬਲ ਪੈਂਦੀ ਤੇ ਫੇਰ ਨਿੱਘ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਖੇਤੀ, ਬ੍ਰਿਛ, ਬਨ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤੁਫੈਲ ਹਨ। ਜੇ ਸੂਰਜ ਨਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੈਂ ਬੀ ਮਰ ਜਾਈਏ। ਪਰ ਕੀਹ ਤੇਰੀ ਮੇਰੀ ਚੋਰੀ ਯਾਰੀ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਸੂਰਜ ਦੇ ਮੱਥੇ ਜਾਏਗਾ ? ਤੇਰੀ ਵੀਚਾਰ ਦਾ ਧੂਵਾ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਗਲੋਂ ਲਾਹੁਣ ਦਾ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਉੱਚਾ ਹੋ ਤੇ ਉੱਚਾ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖ ਤਾਂ ਕੁਛ ਥਹੁ ਪਊ।

ਢੇਸਾ—ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸੱਖਣਾਂ-ਪਨ ਦੀਹਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਬੀ ਨਹੀਂ ਭਰਦਾ ਅਰ ਮੈਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਆਗਯਾ ਅਨਸਾਰ ਮੈਂ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ, ਉੱਠਣਾ ਬੈਠਣਾ, ਸੌਣਾ ਜਾਗਣਾ, ਸਭ ਕੰਮ ਸੰਜਮ ਦੇ ਕਰ ਲਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਹਰ ਗੱਲ ਦਾ ਗੁਣ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਅੱਗੇ ਵਾਂਗੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਾਹ ਅੰਦਰ ਹਰੱਲੀ ਨਹੀਂ ਮਚਾਈ ਰੱਖਦਾ। ਭੁੱਖ ਲਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚਸਕੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਦਾ ਤੇ ਸੁਥਰਾ ਭੋਜਨ ਭੁੱਖ ਤੋਂ ਰਤਾ ਘੱਟ ਖਾ ਕੇ ਸੁਖ ਪਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਭੋਜਨ ਮਹੀਨ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਲਘਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸੰਜਮ ਦੀ ਤੋਰ ਤੇ ਤੁਰਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁਖੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕੁੜ੍ਹਨਾ, ਸੜਨਾ, ਧੁਖਣਾ, ਛਿੱਥੇ ਹੋਣਾ ਖਿਜਣਾ ਤੇ ਲੜ ਪੈਣਾ ਏਹ ਕਲੇਸ਼ ਬੀ ਮਿਟ ਗਏ ਹਨ। ਨਾ ਹੁਣ, ਕਦੀ ਅਣਪਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਾਲਜਾ ਸੜਦਾ ਹੈ; ਨਾ ਖਰਚ ਬਹੁਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਮਦਨੋਂ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਮੈਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਵੇਖਕੇ ਧੁਖਦਾ ਹਾਂ, ਨਾ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਰੁਕਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਮੈਂ ਛਿੱਥਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਨਾ ਤੰਗੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਖਿਝਦਾ ਹਾਂ, ਨਾ ਮੈਨੂੰ

ਹੁਣ ਵਿਹਲਾ ਸਮਾਂ ਲੱਭਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੱਪਾਂ ਠੱਠੇ, ਟਿਚਕਰਾਂ ਤੇ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਵਿਚ ਰੁੱਝਾਂ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਬਾਤ ਦਾ ਪਰਯੋਜਨ ਵਿਚਾਰੀਏ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਠੰਢ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਜਦ ਮੈਂ ਵਿਹਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਸੌਣ ਲੱਗਦਾ ਹਾਂ, ਜਾਗਦਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸੱਖਣਾਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਉਹ ਬੇਚੈਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰੋ ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਸੰਜਮ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰ ਸੰਜਮ ਆ ਜਾਣ ਨੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਥਹੁ ਟਿਕਾਣੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਥਹੁ ਸਿਰ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਬੈਠਣ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਰੌਲਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਕ੍ਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਕੁਛ ਸਫਾਈ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਤੁਸਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਖਾਸ ਹਨੇਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਭੇ ਗੱਲਾਂ ਸੰਜਮ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਜੋ ਅੰਦਰ ਥੋੜਾ ਟਿਕਾਉ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਉਹ ਹਨੇਰਾ ਸੱਖਣਾਪਨ ਹੋ ਕੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਢੇਸਾ—ਇਹ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ।

ਭਾਈ—ਅੱਛਾ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀਚਾਰ ਕਰੀਏ। ਭਲਾ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਉੱਠ ਕੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰੋ ਤਦ ਕੀ ਉਹ ਦੁਖੀ ਹੋਊ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਢੇਸਾ—ਹੋਊ।

ਭਾਈ—ਭਲਾ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੁਛ ਬੇਚੈਨੀ, ਉਦਾਸੀ ਯਾ ਰੰਜ ਜਿਹਾ ਬੀ ਆਪਣੇ ਕਰਤਬ ਤੋਂ ਆਊ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਢੇਸਾ—ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਛ ਹੌਂ ਤਾਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ—ਜੇ ਕਿਸੇ ਓਪਰੇ ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਦੁਖੀ ਦਰਦਵੰਦ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪਰੋਜਨ ਦੇ ਤੁਸੀਂ ਕੁਛ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਓ ਤਦ ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਢੇਸਾ—ਜੀ ਹਾਂ।

ਭਾਈ—ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਬੀ ਦੇ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਢੇਸਾ—ਜੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਈਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ—ਜੇ ਉਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲੇ ਤਦ ਤੁਹਾਡਾ ਜੀ ਉੱਛਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਭੀ ਕੁਛ ਦਿਆਂ ?

ਢੇਸਾ—ਜੀ ਹਾਂ।

ਭਾਈ—ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਛ ਦੇ ਕੇ ਅਜੇ ਵਧੀ ਹੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਵੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਬਾਲ ਹੀਰਾ ਲੈ ਕੇ ਲੰਘੇ ਤਦ ਤੁਹਾਡੇ ਜੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਮਾਰਕੇ ਹੀਰਾ ਖੋਹ ਲੈਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਪਜੇ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੀ ਕਹੇ: ਨਹੀਂ', ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਅਰ ਜੀ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੋਕ ਲਵੇ, ਤਦ ਪਲ ਮਗਰੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਅਰ ਉਸ ਖੁਸ਼ੀ ਤੋਂ ਫੇਰ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ 'ਰੁਕਣ ਦਾ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਇਆ ਕਰਨ ਦਾ' ਚਾਉ ਵਧਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਢੇਸਾ—ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ਆਪ ਨੇ।

ਭਾਈ—ਹੁਣ ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਅਸਰ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਪਿਆ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਧਰੀਏ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ 'ਰਿਣ' ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ 'ਧਨ' ਕਹੀਏ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੀ ਹੋਊ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੇ ਕਰਮ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਘਾਟ ਪਈ ਹੈ, ਮਾਨੋ ਕੁਛ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਦਿਲ ਵਧਿਆ ਹੈ ਮਾਨੋ ਕੁਛ ਆਇਆ ਹੈ; ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਕਰਮ ਦਾ ਅਸਰ 'ਤੋਟਾ' ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ 'ਲਾਹਾ'। ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀਚਾਰੋ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਉਦਾਸੀ, ਗ਼ਮ, ਪਛਤਾਵੇ ਦਾ ਅਸਰ ਪਵੇ, ਓਹ ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁਛ ਗੁਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਤੋਟਾ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਤਸੱਲੀ ਉਪਜੇ, ਮਨ ਵਧੇ, ਸ਼ੁਕਰ ਕਿ ਚਾਉ ਵਿਚ ਜਾਵੇ ਓਹ ਸਾਡੇ ਕਰਮ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਲਾਹੇ ਦਾ ਅਸਰ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਅਸਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਚਾਹੇ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਲਾਹੇ ਤੋਟੇ ਦਾ ਅਸਰ ਅੰਦਰ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਕਰਮ ਐਸੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਤੋਟਾ ਹੀ ਤੋਟਾ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਉਥੇ ਸੁੰਞਾ ਵਰਤਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਰੌਲੇ ਰੱਪੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੀਹਦੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਸੰਗਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਝਾਤ ਪੌਣ ਦਾ ਤੁਹਾਡਾ ਰੁਖ਼ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਤੋਟਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਖਣੇ ਪਨ ਯਾ ਸੁੰਞ ਵਿਚ ਦਿਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਢੇਸਾ—ਜੇ ਇਹ ਗਲ ਠੀਕ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਚੋਰ, ਡਾਕੂ, ਕਾਤਲ ਤੇ ਕੁਕਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵਾਪਰ ਗਏ ਤੋਟੇ ਦਾ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਓਹ ਕੁਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਦਲੇਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨ ਦਾ ਤੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਖੋਜ ਖੋਜ ਵੇਖਣ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਕਰਕੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਥਹੁ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਪਰ ਤੋਟੇ ਪੱਖ ਦਾ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੋਟੇ ਦਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜ਼ਰੂਰ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਉਹੋ ਕਰਮ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇਹ ਆਪਾ ਵੇਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੰਜਮ ਦਾ ਘਸਮਾਣ ਹੋਰ ਹਨੇਰਾ ਪਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ; ਖਾਣ, ਪੀਣ, ਖੇਡਣ, ਤਮਾਸ਼ੇ, ਐਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਉਸੇ ਅਸਰ ਦੇ ਦਿੱਸਣ ਨੂੰ ਲੁਕਾਈ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਕਠੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾਚਾਰ ਯਾ ਇਖ਼ਲਾਕ ਦਾ ਅੰਧਕਾਰ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਗੱਲ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸੁਭਾਵ ਬਣਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਢੇਸਾ—ਤਾਂ ਫਿਰ ਜੋ ਤੁਸਾਂ 'ਲਾਹੇ ਦਾ ਪੱਖ' ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ 'ਚਾਉ' ਜੇਹੇ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਕੀਹ ਇਹ ਚਾਉ ਯਾ ਖੁਸ਼ੀ ਬੀ ਇਕ ਓਪਰੀ ਸ਼ੈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ? ਕੀ ਇਹ ਬੀ ਮਨੋ ਵਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ?

ਭਾਈ ਜੀ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ : ਢੇਸਿਆ ! ਵੀਰਾ ! ਤੇਰੀ ਵਾਧੂ ਚਰਚਾ ਵਾਦ ਦੀ ਬਾਣ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ, ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਤਾਂ ਜਗਯਾਸਾ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਛਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨ ਤੇ ਜਾ ਮਾਰੀ ਹੈ !

ਸੁਣ ਧਯਾਨ ਦੇ ਕੇ : ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਵਿਚ 'ਆਨੰਦ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ[1] ਤੇ ਭਗਤ ਸਦਾ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ[2] ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਗਯਾਨੀ ਭਗਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ[3] । ਤੇ ਭਗਤ ਗਯਾਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਨੰਦ ਯਾ ਖੇੜਾ ਵਿਕਾਰ ਯਾ ਓਪਰਾ ਲਾਇਆ ਲੱਛਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨੀ ਜਦ ਦੂਜੇ ਤੇ ਤਰੁੱਠਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਅਨੰਦ ਉਮਾਹੂ ਹੋ ਡੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਵਿਚ ਐਉਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ :—

'ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਉਮਾਹਾ ।' ਜੇਕਰ 'ਉਮਾਹ' ਮਨ ਦਾ ਇਕ ਵਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਅਭਾਵ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਢੇਸਾ—ਉਮਾਹ ਨਿਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ ?

ਭਾਈ—ਆਮ ਬੋਲ ਚਾਲ ਚਾਲ ਵਿਚ ਉਮਾਹ ਪਦ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ 'ਉਮਾਹ' ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ । 'ਉਮਾਹ' ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਜੋ ਸੁਭਾਵ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਸਮਝੀ ਗੱਲ ਦੇ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਉਹਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਅਯਥਾਰਥ ਜਾਣੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਰੁਕਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਰਖਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਮਾਨੋਂ ਵਿਕਾਰ ਵਾਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਆਤਮਾਂ ਦੇ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ਦਾ ਚਸ਼ਮੇ ਵਾਂਙੂ ਭਰ ਭਰ ਡੁੱਲ੍ਹਣਾ ਹੈ ! ਜਿਵੇਂ ਬੱਦਲ ਤੋਂ ਜਲ ਦਾਨ ਸੁਤੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿੱਕੂੰ ਖਿੜੇ ਗੁਲਾਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖੁਸ਼ਬੋ ਸੁਤੇ ਦਾਨ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਤੋਂ ਭਲਾ ਆਪੇ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਚਸ਼ਮੇ ਦਾ ਜਲ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਦਾਨ ਰੂਪ ਹੈ, ਲੋਕ ਆਖਦੇ ਬੀ ਇਹੋ ਹਨ "ਇਹ ਜਲ ਉਮਾਹੂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ।"

ਢੇਸਾ—ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਵਿਚ ਉਮਾਹ ਆਦਿਕ ਕੱਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ । ਉਹ ਤਾਂ ਬੱਸ ਜੋ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਜਾਏ ਉਸ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ !

ਭਾਈ ਜੀ (ਹੱਸ ਪਏ) ਤੇ ਬੋਲੇ —ਭਾਈ ! ਤੂੰ ਅਜੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਨਾ ਸਿੱਖੀ । ਗਯਾਨ ਬੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ । ਇਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਯਾਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ' ਯਾ 'ਇਹ ਮਿਥਿਆ ਹੈ' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਤਿਆਗ' ਵੀਚਾਰਦੇ ਹਨ । ਨਹੀਂ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਸ ਸਾਰੀ ਓਸ ਤੋਂ ਜੋ ਸਚਮੁਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ 'ਭਾਸਦੀ' ਹੈ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । 'ਇਹ ਨਹੀਂ', ਇਹ ਨਹੀਂ' ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਜਮ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੇ ਜੋ ਭਾਵ ਹਨ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ ਅਰ ਝੂਠੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਨ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ, ਭੁਲੇਵੇਂ ਤੇ ਭਰਮ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣ, ਪਰ ਕਈ ਵੇਰ ਇਸ ਰਾਹ ਟੁਰਦੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਢੂੰਡਾਊ 'ਨਾਹ ਫਨਾਹ' ਕਰਦੇ ਮਨ ਤੇ ਆਤਮ ਸੁਭਾਵ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਨੂੰ ਬੀ, ਜੋ ਮਨ ਪਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ 'ਨਾਹ ਨਾਹ' ਕਰਦੇ 'ਆਨੰਦ' ਤੋਂ ਵਿਰਵੇ ਹੋਕੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ੂਨ ਵਿਚ ਜਾ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਸਤਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਨਾਸਤਕਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਯਾਨੀ ਹਨ, ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ 'ਹੈ ਹੈ' ਕਰਕੇ ਗਿਆਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਿਥਿਆ ਦੇ ਤਿਆਗ ਵਾਸਤੇ ਨਿਖੇਧੀ ਤ੍ਰੀਕਾ ਵਰਤਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ 'ਮਿਥਿਆ ਤਨ ਨਹੀਂ ਪਰਉਪਕਾਰ, ਤੇ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਗ੍ਰਹਣ ਵਾਸਤੇ ਵਿਧੀ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨੂੰ ਵਰਤਦੇ ਤੇ ਆਖਦੇ ਹਨ 'ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਉਮਾਹਾ ।' ਜੋ ਮਨ ਦੀਆਂ ਵਹਿਬਤਾਂ ਖੋਟੀਆਂ ਹਨ, ਤਿਆਗਣੇ ਯੋਗ ਹਨ, ਮਨ ਦੇ ਭਰਮ ਹਨ, ਦੂਰ ਕਰਨੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੰਤ ਪਹੁੰਚਣਾ ਤਾਂ 'ਸੱਚ ਉਤੇ ਹੈ, ਜੋ ਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੀ 'ਨਹੀਂ ਹੈ' ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਢੇਸਾ—ਮੈਂ ਇਕ ਦਿਨ ਕਥਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪੰਡਤ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਲੱਛਣ ਇਹ ਸੁਣਿਆਂ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਹੋ ਜਾਵੇ ਯਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਦਾ ਦਾਨ ਹੋ ਆਵੇ ਤੇ ਉਹ ਅਫੁਰ ਰਹੇ ਤੇ ਰਤਾ ਨਾ ਹਿੱਲੇ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਜੀ—ਵਗਦੇ ਦਰਿਆ, ਖੜੇ ਬ੍ਰਿੱਛ, ਸ਼ੁਦਾਈ, ਅਤਿ ਮੂਰਖ ਤੇ ਮੂਰਛਿਤ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਏਹ ਦੋਵੇਂ ਕੰਮ ਹੋਣ ਪਰ ਓਹ ਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲਦੇ, ਅਫੁਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਕੀਹ ਦਰਯਾ ਤੇ ਬ੍ਰਿੱਛ ਸ਼ੁਦਾਈ, ਮੂਰਖ ਤੇ ਮੂਰਛਿਤ ਮਨੁੱਖ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹਨ ?

ਢੇਸਾ—ਨਹੀਂ ਜੀ !

ਭਾਈ—ਫੇਰ ਇਹੋ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੋਂ ਟਪਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਜੋ ਵਾਰਤਾ ਤੁਸੀਂ ਕਹੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਏਨਾਂ ਅਰਥ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਮਨ ਅਡੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਸੰਜਮੀ, ਅਧੀਰਜੀ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਙ ਡੋਲਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਦੂਜੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਮਤਿ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ! ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਮਤਿ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਤਿ ਉਚੀ ਹੋਕੇ 'ਅਸਲੀਅਤ' ਨੂੰ ਪਰਖਦੀ ਹੈ । ਉਹ 'ਯਥਾਰਥ' ਨੂੰ ਲਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਓਸ ਨੂੰ ਹਰਖ ਤੇ ਸੋਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ (ਜੋ ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੈ) ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਤਮਾਂ ਦਾ ਹਰਖ ਸਰੂਪ ਜਾਂ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ ਤਦ ਆਤਮਾਂ ਕਾਹਦਾ ? ਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਅਞਾਣਾਂ ਵਾਂਙੂ ਹਰਖ ਤੇ ਸ਼ੋਕ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹਦਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਡੋਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕਦੇ ਹੱਤਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾਂ ਅਰ ਕਦੇ ਦਾਨ ਨੂੰ

---

1. ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੈ ਘਰਿ ਸਦਾ ਅਨੰਦ ॥ [ਸੁਖ:
2. ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥ [ਜਪੁ ਜੀ
3. ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਿਰਪਾ ਭਈ ਭਗਤੁ ਗਿਆਨੀ ਸੋਇ ॥
ਪੁਨਾ—ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਕੁਲੀਨ ਚਤੁਰ ਮੁਖਿ ਙਿਆਨੀ ਧਨਵੰਤ ॥
ਮਿਰਤਕ ਕਹੀਅਹਿ ਨਾਨਕਾ ਜਿਹ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨਹੀ ਭਗਵੰਤ ॥
ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ

ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਸੁਤੇ ਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਨੇਕੀ ਯਾ ਧਰਮ ਵਰ੍ਹਾਉ ਬੱਦਲ ਵਾਂਙੂ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਉਹ 'ਉਮਾਹ' ਹੈ। ਜਦ ਇਸ ਉਮਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਮਨ ਪਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਥੇ ਏਸ ਦੇ ਐਤਨੇ ਰੰਗ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦੇਂਦੇ ਹਨ: ਕੁਦਰਤੀ ਖਿਮਾਂ; ਸੁਤੇ ਵੈਰਾਗ, ਉਚਯਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਚਾਉ।

ਇਹ ਸ਼ੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਂ ਹਾਲ ਕਿਹਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਹੋਣਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਤਮਾਂ ਦੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵ ਵਿਚ ਖੇਡਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਜਗਯਾਸੂ ਦੇ ਮਨ ਪਰ ਝਲਕਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਪਰ, ਜੋ ਅਜੇ ਹਨੇਰਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਹਨੇਰੇ ਪਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬੀ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸੱਖਣਾਪਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਢੇਸਾ—ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ 'ਉਮਾਹ' ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਅਰ ਇਹ ਬੀ ਸਮਝਾਇਆ ਜੋ ਕਿ ਖੁਸ਼ੀ ਪੂਰਬਕ ਨੇਕ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਾ, ਖੁਸ਼ੀ ਪੂਰਬਕ ਮੰਦ ਕਰਮ ਤੋਂ ਰੁਕਣਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਾ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਾਹਸ ਯਾ ਉਦਮ ਜਗਯਾਸੂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ 'ਉਮਾਹ' ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਧ ਕੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੁਛ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਣਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।

ਭਾਈ ਜੀ—ਆਤਮਾ ਸੱਤ ਹੈ; ਅਰ ਸਦਾ ਸੱਤ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਅਰ ਆਨੰਦ ਹੈ। ਜੋ ਸਤਿ ਹੈ ਤੇ ਗਯਾਨ ਉਹ ਬਲਵਾਨ ਬੀ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਉਹ ਆਨੰਦ ਬੀ ਹੈ! ਚੇਤਨ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਆਨੰਦ ਦਾ ਉਮਾਹੂ ਹੋਣਾ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਹੋਈ ਸਚਮੁਚ ਦੀ 'ਹੈ', ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰਨਾ ਕਿ ਗਿਆਨ ਹੋਏ ਤੇ ਸਾਡਾ ਆਤਮ ਅਭਾਵ (ਨਸ਼ਟ) ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਨਾਸਤਕ ਮਤਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੇ ਹੋਇਆਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਮਨ ਦੇ ਝੂਠੇ ਸੁਭਾਵ: ਭ੍ਰਮ ਆਦਿ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਅਰ ਆਤਮਾ ਨਿਰੋਲ ਲਿਸ਼ਕੇਗਾ। ਜਿਕੂੰ ਕਾਲੀਆਂ, ਚਿੱਟੀਆਂ, ਭੂਸਲੀਆਂ, ਪੀਲੀਆਂ ਬੱਦਲੀਆ ਦੇ ਦੂਰ ਹੋਇਆਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਅਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਧੁੰਦਲੇ ਚਾਨਣੇ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਹੈ।

ਢੇਸਾ—ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਆਤਮਾ ਨਿਰਗੁਣ ਹੈ ਤਦ ਜੋ ਨਾਸਤਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਆਤਮਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਫਰਕ ਕੀਹ ਹੋਇਆ? ਇਕੋ ਗੱਲ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਮੋਹ ਹਰਖ ਸ਼ੋਕ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਇਆ ਹੀ ਕੀਹ? ਜਿਸ ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ, ਰੇਖਾ ਨਹੀਂ, ਰੰਗ ਨਹੀਂ, ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਉਹ ਕੀਹ ਹੈ? ਨੰਨੇ ਦੀ ਪੱਟੀ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਜੋ 'ਵਸਤੂ' ਅਰ 'ਭਾਵ' ਅਨਾਤਮ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਤਮਾ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਆਹ ਸਾਮਾਨ ਅਨਾਤਮ ਹੈ ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਇਕ ਅਸਲੀਅਤ ਹੈ, ਸੱਚੀ ਮੁਚੀ ਇਸ ਦਾ ਵਜੂਦ ਹੈ, ਜੋ ਸੱਚੀ ਮੁਚੀ ਪੂਰਨ ਗਯਾਨ ਹੈ ਅਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਹੈ। ਭਲਿਆਈ ਆਨੰਦ ਹੈ, ਬਦੀ ਆਨੰਦ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਨੰਦੀ ਪਰਮ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਨੇਕੀ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਹੈ ਤੇ ਬਦੀ ਦਾ ਅਭਾਉ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਹੈ, ਓਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਬੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਹੋਸ਼, ਬੁੱਧੀ, ਚੇਤੰਨਤਾ, ਬਲ ਤੇ ਸਾਹਸ ਬੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਂਦ ਵਾਲਾ ਅਰਥਾਤ ਸੱਤਯਤਾ ਵਾਲਾ, ਗਿਆਨ ਵਾਲਾ ਆਨੰਦ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਲਾ ਸਿਧ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਜੀ—ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਬੀ ਜਦ ਰੂਪ ਰੇਖ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਤਦ ਇਹ ਮਤਲਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ (ਮਾਦੇ) ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਾਂਙੂ ਐਸੇ ਸਰੂਪ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਜਾ ਵਿੱਥ ਪੈਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਵਜੂਦ ਨਾ ਰਹੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਹਰਖ, ਸ਼ੋਕ, ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੋ ਲੋਭ, ਲਾਲਚ, ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉਪਜਦੇ ਬਿਨਸਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਚੇਤਨ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਦੇ ਮੂਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਿਰਾ ਨਹ ਨਾਂਹ ਕਰਕੇ ਕਿ 'ਇਹ ਬੀ ਨਹੀਂ', ਇਹ ਬੀ ਨਹੀਂ' ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਸਮਝ ਗੋਚਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਉਂ ਕਿਹਾ ਹੈ:

> ੧ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਜਪੁ ॥ ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥ ੧ ॥

"ਓਹ ਹੈ" ਪਰ ਇਕ ਹੈ, ਇਕ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਪਰੀ ਪੂਰਨ ਤੇ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਸਤਿ ਹੈ, ਨਾਮ ਹੈ, ਕਰਤਾ ਹੈ, ਪੁਰਖ ਹੈ, ਮੂਰਤ ਹੈ, ਸੈਭੰ ਹੈ, ਆਦਿ, ਇਹ ਉਸ ਦੇ 'ਹੈ' (ਹੋਣ) ਦੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਦੱਸਿਆ।

ਭੈ ਰਹਿਤ, ਵੈਰ ਰਹਿਤ, ਕਾਲ ਰਹਿਤ, ਜੂਨ ਰਹਿਤ, ਇਹ 'ਨਾ' ਪੱਖ ਤੋਂ ਰੂਪ ਦੱਸਿਆ[1] ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਭੁੱਲ ਤੋਂ, ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁੱਕੇ ਪੰਡਤਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਪੈ ਗਈ ਹੈ, ਬਚਾ ਲਿਆ। ਫੇਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤਿਸ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਬੋਧ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਨਾਮ ਜਪ ਹੈ। ਨਾਮ ਵਿਚ ਲੱਗਣਾ, ਸੰਧਾ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਸਿਦਕ ਕਰਨਾ ਅਰ ਕਦੇ 'ਨਹੀਂ ਹੈ' ਦੇ ਪਟਲੇ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈਣਾ। 'ਹੈ' ਉਹ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਵਿਚ 'ਹੈ'। ਉਹ ਹੁਣ ਹੈ, ਉਹ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ਹੈ। ਅਰਥ ਕੀਹ ਕਿ ਉਹ ਸਦਾ 'ਹੈ' ਕਦੇ 'ਨਹੀਂ' ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਗੁਣ, ਰੂਪ ਰੇਖ ਰੰਗ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸੁਣਕੇ ਬੀ ਸੈਭੰ (=ਸੁਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼), ਮੂਰਤ (=ਵਜੂਦ ਵਾਲਾ) ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ (ਹੁਣ ਤੋਂ ਅੱਗੋਂ ਇਕ ਰਸ ਹੋਣ ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ) ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਢੇਸਾ—ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਮੇਰਾ ਭਾਰੀ ਭਰਮ ਦੂਰ ਕੀਤਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਧੋਖੇ ਨੇ ਮਾਰਿਆ। ਮੈਂ

1. ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਅਸੀਂ ਭੈ, ਵੈਰ ਆਦਿ ਵਾਲੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾ ਸਮਝ ਲਈਏ।

ਤਾਂ ਕੁਛ ਨਾਸਤਕ ਜਿਹਾ ਸਾਂ, ਯਾ ਸਮਝੋ ਕਿ ਬੇਪਰਵਾਹ ਜਿਹਾ ਸਾਂ। ਜਦ ਮੈਂ ਆਸਤਕ ਪੰਡਤਾਂ ਦਾ ਰੱਬ ਸੁਣਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਮਝ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਅੱਜ ਆਪ ਨੇ ਮੇਰੀ ਬੜੀ ਭੁੱਲ ਦੂਰ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਜੀ—ਮਿੱਤ੍ਰ ਜੀ! ਸਤਿਗੁਰੂ ਧੰਨ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਭਰਮ ਦੇ ਛੋੜ ਕਟਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਹੋਣਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਟੋਲਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਅੰਦਰ ਸਾਡੇ ਅਸੰਜਮ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਛੱਡਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਰੌਲੇ ਨੇ ਸਿਦਕ ਮਾਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ, ਭਰਮ ਨੇ ਕਾਲਕ ਛਾ ਕੇ ਉਮਾਹ ਦਾ ਬਲ ਮਾਇਕ ਉੱਦਮ ਵਿਚ ਬਦਲ ਛੱਡਿਆ ਹੈ, ਸਰੀਰਕ ਲਾਲਚਾਂ ਤੇ ਭੈਆਂ ਨੇ ਉਮਾਹ ਨੂੰ ਕਾਮਨਾ ਤੇ ਸੰਕੋਚਾਂ ਵੱਲ ਪਲਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮਨੋ ਕਾਮਨਾਂ ਦੀਆ ਪੂਰਤੀਆਂ ਕ੍ਰੋਧ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੁੱਧੀ ਸਾਡੀ ਮਾਇਕ ਖੋਜਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੈ। ਮਨ ਹਾਸੇ ਖੇਡਾਂ ਤਮਾਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੱਸ! ਮਾਨ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਗੁਡੀ ਚੜ੍ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੀ ਵਿਦਯਾ ਬੀ ਸਾਨੂੰ ਗੈਬ ਦੇ ਪਰਦੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬਾਹਰ ਲਈ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਪ ਦੇ ਅੱਗੇ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸੰਜਮ ਕਰੋ, ਫੇਰ ਟਿਕਾਉ ਵਿਚ ਆਓ, ਫੇਰ ਤੁਹਾਡੀ ਮਤਿ ਬਲ ਪਾਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਦੇ ਉਤੇ ਲੱਗੇ। ਉਮਾਹ ਦੇ ਬਲ ਬਿਨਾਂ ਬੁੱਧੀ ਨਿਤਾਣੀ ਹੋ ਕੇ ਮਨ ਦੇ ਹੇਠ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਅਰ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ—'ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਮਤਿ ਉਚੀ'। ਪਰ ਕਿਕੂੰ ਹੋਵੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਮਾਹ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮਤਿ ਦੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ? ਜਦੋਂ ਮਤਿ ਉਜਲ ਤੇ ਉਮਾਹ ਨਾਲ ਬਲਵਾਨ ਹੋ ਗਈ, ਮਨ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਟਿਕਾਣੇ ਆ ਗਿਆ, ਤਦੋਂ ਅੰਦਰੋਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਦੇਸ ਦੇ ਪਤੇ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੁੱਧੀ ਪਹਿਲੇ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਪੜਦਾ ਪਾੜਦੀ ਹੈ ਤਦ ਕੀ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਪੇ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ; 'ਮੈਂ ਹਾਂ' ਇਕ ਖਿਆਲ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਸੁੱਛ ਹੋਕੇ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਛੁੱਟਕੇ ਭੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਮੌਤ ਦੀ ਸੋਚ ਸੋਚ ਕੇ ਭੀ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਛੁੱਟਦਾ। ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਮੈਨੂੰ ਬੇਅੰਤਤਾਈ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਖਿਆਲ ਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਐਸੀ ਹਸਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਿ ਏਹ ਝਲਕੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚ—ਜੋ ਉਸ ਹਸਤੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ—ਵੱਜਦੇ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮ, ਜੁਗਤ, ਗਣਤ, ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਅਰ ਐਸੇ ਸਮਾਨ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਚੇਤੰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਥਹੁ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਪਲਟਾ ਦੇਖਕੇ ਬੀ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਰਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮ, ਜੁਗਤ, ਹਿਸਾਬ ਇਹ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਰਸ ਚੇਤੰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਇਹ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਡਲ੍ਹ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਠੰਢੀ ਹਵਾ, ਜਲ ਦੇ ਪੰਖੀ, ਸਬਜ਼ੀ ਆਦਿਕ ਦੇ ਝਲਕੇ ਵਜਦੇ ਹਨ? ਮਿੱਤ੍ਰ ਜੀ! ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਲੀਆਂ ਵਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਤਿਗਰ ਸੂਖਮ ਹਉਮੈ ਦਾ ਪੜਦਾ ਪਾੜਨ ਦਾ ਵੱਲ ਬੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਜੁਗਤੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਫੇਰ ਬੁੱਧੀ ਦੀਆਂ ਟੋਹਾਂ ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਯਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਪਲਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਬੁੱਧਿ ਨਾਲ ਅਨੁਮਾਨ ਕਰਦੇ ਸਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਦਕ ਤੇ ਸਾਧਨ ਨਾਲ ਟੋਲ ਕੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਬੁੱਧਿ ਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਪਰ 'ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਬੁਧਿ ਹਰਿ ਲਈ ਮੇਰੀ ਬੁਧਿ ਬਦਲੀ ਸਿਧਿ ਪਾਈ' ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।[1]

ਪਿਆਰੇ ਜੀ! ਨਿਰੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਖੋਜ (ਪਾਉਣ ਦੇ ਉਦਮ ਤੇ ਸਾਹਸ ਬਿਨਾਂ ਅਰ ਹਉਮੈ ਰੋਗ ਦੇ ਕੱਟਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬਿਨਾਂ) ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਪਤੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਭੌਰਾ ਬਣਾਕੇ ਲਪਟਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ, ਪਰ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਜਿਕੂੰ ਅਨੁਮਾਨ ਕਰੀਦੇ ਹਨ, ਇਕੁਰ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਧਨ ਤੇ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਲਈਦਾ ਹੈ ਅਰ ਐਉਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਅਸਲ ਸਰੂਪ 'ਗਿਆਨ' ਵਿਚ ਪਲਟ ਲਈਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਹੀ ਸਿਰਤਾਜ ਮਿੱਤ੍ਰ ਹੈ; ਇਹ ਬੁਰੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਫਸਾਉਣਾ, ਇਸ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਆਕੀ ਪਰਜਾ ਦੇ ਵੱਸ ਪਾਕੇ ਕੈਦ ਪਾ ਦੇਣਾ ਖ਼ਰਾਬ ਹੈ। "ਅਕਲੀ ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵੀਐ ਅਕਲੀ ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ ॥" ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸੰਜਮ ਕਰੋਂ, ਜੋ ਤੁਸਾਡੀ ਬੁੱਧੀ ਘਬਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਵੇ, ਉੱਜਲ ਹੋਵੇ, ਮਨ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਾਵੇ ਤੇ ਫੇਰ ਯੋਗ ਵੀਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸਾਧਨ ਤੇ ਸਿਦਕ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਅਸਲ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰੇ।

ਢੇਸਾ—ਆਪ ਦਾ ਤ੍ਰੀਕਾ ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਆਪਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਬਚਨ ਮਾਤ੍ਰ ਸਮਝਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਸੁਯਕਤੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਬਲ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਖੀ ਹੋਣ ਦਾ ਲਾਲਚ ਵਧੀਕ ਝੁਕਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਆਪ ਦਾ ਦੱਸਿਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਮਾਕੇ ਡਿੱਠਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਸਰਮੂਰ ਦੇ ਸੁਖ ਪਾਉਣ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਪਰ ਭਰੋਸਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਅਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਇਕੋ ਬਚਨ ਨੇ ਜੋ ਸ਼ਬਦੀ ਮੈਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਜ ਮੈਂ ਸਾਫ਼ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਯੁਕਤੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਯੋਗ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋ। ਆਪ ਉਸ ਮਲਾਹ ਵਾਂਙੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜੋ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤੋਰਨ, ਰਸਤਾ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਯੁਕਤੀ ਦਾ ਜਾਣੂ ਕਿਨਾਰੇ ਬੇਠਾ ਘੋਗੇ ਚੁਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਮਲਾਹ ਵਾਂਙੂ ਹੋ ਜੋ ਸਾਰੀ ਯੁਕਤੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਅਰ ਅਮਲੀ ਹੁਨਰ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਹੈ, ਜੋ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਠਿਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਅਰ ਮੰਜ਼ਲ

---

1. ਇਸ ਸਿਧੀ ਯਾ ਸੁਧਿ ਦਾ ਪਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਐਉਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:—
ਮੰਨੈ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੈ ਮਨਿ ਬੁਧਿ ॥ ਮੰਨੈ ਸਗਲ ਭਵਨ ਕੀ ਸੁਧਿ ॥ ਪੁਨਾ:—ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਨਿ ਬੁਧਿ ॥ ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਾ ਸਿਧਾ ਕੀ ਸੁਧਿ ॥ [ਜਪੁਜੀ

ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਵਿਦਯਾ—ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਤੋਰਨ, ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਕੱਢਣ ਤੇ ਸਲਾਮਤ ਪੁਚਾਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸਕੇ ਮੰਜ਼ਲੇ ਅਪੜਾਉਨ ਦੇ ਰਾਹ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਸੰਸਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਜੋ ਹੋਰ ਕੀਹ ਕੁਛ ਕਰਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਬੀ ਸੁਖ ਪਾਵਾਂ?

ਭਾਈ—ਸਭ ਵਡਿਆਈ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਯਾ ਹੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਹੋਈ ਜਾਣੋ, ਜੋ ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸੰਜਮ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਮਨ ਉਤੇ ਅਸਵਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਕਾਲਕ ਅਜੇ ਪੂਰਾ ਝਲਕਾ ਆਤਮਾ ਦਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀ ਅਰ 'ਸੱਖਣਾਪਨ' ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕੜ੍ਹ ਕੜ੍ਹ ਕੇ ਅਪੂਰਨ ਲੋੜਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਵਿਦਯਾ ਨਾਲ 'ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਹੈ' ਦੀ ਸੰਥਾ ਪਕਾਕੇ ਤੇ ਸੁਾਰਥਮਤਾ (ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ) ਦੇ ਕੰਮ ਕਰ ਕਰਕੇ ਐਸੀ ਕਾਲਕ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਮਾਹ ਦਾ ਝਲਕਾ ਉਥੇ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਕ੍ਰੋਧ, ਈਰਖਾ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਘਟਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਝਲਕਾ, ਉਹ ਅਸਰ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਓਥੇ ਤੋਟੇ ਪੱਖ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਵਾਪਰੀ ਸੁੰਞ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਢੇਸਾ—ਇਹ ਕਾਲਕ ਕਿਸ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੈ ਗਈ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਜਦ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਚਾਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਰ ਅਸੀਂ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਕੰਮ ਦੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਸ ਦਾ ਅਸਰ ਦਿਮਾਗ਼ ਉਤੇ ਉਲਟਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਾਰ ਬਾਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਦਿਮਾਗ਼ ਉਤੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਅਸਰ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਸੁਭਾਵ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਭਾਵ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵਲ ਨੂੰ ਅੰਦਰਲੀ ਰੁਚੀ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਹਰ ਉਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਬੇਵਸੇ ਜਿਹੇ ਹੋਕੇ ਲਗ ਪਈਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰੁਚੀ ਯਾ ਮਨ ਦਾ ਝੁਕਾਉ ਜੋ ਉਸ ਰੁਖ਼ ਦਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਐਸਾ ਪੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਇਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਪਲਟਣਾ ਚਾਹੋ ਤਦ ਵਸੇ ਵਸੇ ਪਲਟਦਾ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਪਲਟੇ ਤਾਂ ਬਲ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਰ ਪਲਟਦਾ ਐਉਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀਚਾਰ ਤੇ ਕਰਨੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਉਲਟ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕੰਮ ਕੀਤਿਆਂ, ਜੋ ਮੁੜ ਮੁੜ ਉਲਟ ਓਲਟ ਕੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਤੇ ਅਸਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸੁਭਾਉ ਪਲਟ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਅਰ ਆਸਰਾ ਜੋ ਇਕ 'ਚੇਤਨ ਹੋਂਦ' ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦੀ ਸੋਚ ਪਕਾ ਪਕਾ ਕੇ ਅਰ ਐਸੇ ਕੰਮ ਕਰ ਕਰਕੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਪਲਟਵਾਂ ਅਸਰ ਦਿਮਾਗ਼ ਤੇ ਪਵੇ, ਇਕ ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਤੁਸਾਂ ਪਕਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਤੁਸਾਡੀ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੁਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦਾ ਤੇ ਨਿਰੇਛਾ ਸ਼ਕਤੀ[1] ਨਾਲ ਤੁਹਾਥੋਂ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਕੰਮ ਕਰਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੱਖਣਾਪਨ ਤੇ ਸੁੰਞ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਜਮ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਈਰਖਾ ਕੁੜ੍ਹਨਾ, ਕ੍ਰੋਧ, ਛਿੱਥੇ ਹੋਏ ਰਹਿਣਾ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਆਦਿਕ ਭਾਵ (ਜੋ ਸਾਰੇ ਅਣਹੋਂਦ ਪੱਖ ਦੇ ਹੀ ਭਾਵ ਹਨ ਅਰ ਮਨ ਨੂੰ ਰੁਝਾਈ ਰਖਦੇ ਤੇ ਖੋਟੇ ਕਰਮਾਂ ਲਈ ਉੱਦਮ ਦਿਵਾਈ ਰਖਦੇ ਹਨ) ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਚੋਰ ਪਦਾਰਥ ਕੱਢ ਲੈ ਜਾਣ, ਪਰ ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ ਹਨੇਰਾ, ਗੁਬਾਰ ਤੇ ਕੌੜਾ ਧੂੰਆਂ ਹੋਵੇ ਤਦ ਕੁਛ ਪਤਾ ਨਹੀ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਕੁਛ ਇਥੋਂ ਚੋਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਕਿਸੇ ਸੰਜਮ ਤੇ ਉਪਰਾਲੇ ਨਾਲ ਹਨੇਰਾ, ਘੱਟਾ ਤੇ ਧੂੰਆਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਦ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਦਿੱਸੇਗੀ ਕਿ ਇਹ ਅੰਦਰ ਸੱਖਣਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਕਾਰਣ ਸੋਚਾਂਗੇ, ਫੇਰ ਉਪਾ ਗੁਆਚੀ ਚੀਜ਼ ਲੱਭਣ ਦਾ ਸੋਚਾਂਗੇ, ਫੇਰ ਧਨ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਕੇ ਅੰਦਰ ਭਰਾਂਗੇ। ਕਿਉਂ ਜੀ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਮਝੇ ਆ ਗਈ ਜੇ?

ਢੇਸਾ—ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਸਮਝੀ ਹੈ! ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਾਫ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਭਾਵ ਕੀਹ ਹੈ? ਪਰ ਹਣ ਉਹ ਉਪਰਾਲਾ ਦੱਸੋ ਕਿ ਸੱਖਲਾ ਅੰਦਰ ਫੇਰ ਕੀਕੂੰ ਭਰੇ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਜੀਕੂੰ ਭਰਿਆ ਅੰਦਰ ਸੱਖਣਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉੱਕਰ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕੀਤਿਆਂ ਸੱਖਣਾ ਅੰਦਰ ਭਰੇਗਾ।

ਢੇਸਾ—ਕੀਕੂੰ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਐਸੇ ਕੰਮਾਂ ਨੇ ਜੋ ਮਨ ਨੂੰ ਅਣਹੋਂਦ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਮਨ ਵਿਚ ਸੁੰਞਤਾਂ ਦਾ ਥਾਉਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਐਸੇ ਕੰਮ ਕਰੋ ਜੋ 'ਹੋਂਦ' ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਣ, ਤਦ ਤੁਹਾਡੀ ਉਹ ਸੁੰਞ ਭਰੇਗੀ।

ਢੇਸਾ—ਉਹ ਕੰਮ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਭਲਿਆਈ! ਤੁਸਾਂ ਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਸੇ ਤਦ ਇਹ ਈਰਖਾ, ਕੁਦਇਆ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਸੁੰਞ ਦਿਖਾਈ ਹੈ! ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਪਿਆਰ, ਦਇਆ ਦਾਨ ਭਰੋਸਾ ਤੇ ਖਿਮਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰੋ ਫੇਰ ਉਹ ਉਭਾਉ ਪਲਟੇਗਾ।

ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਦੁਖੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਦ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਹੋਰ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਦਾ ਉੱਦਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉੱਦਮ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਫੇਰ ਨੇਕੀ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਫੇਰ ਤਹਾਡੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਉਪਕਾਰ ਲਈ ਉੱਦਮ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉੱਦਮ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਭਾਵ ਅੰਦਰ ਲਾਹੇ ਦੀਆਂ ਰਕਮਾਂ ਵਾਗੂੰ ਜਮ੍ਹਾ ਹੋਏਗਾ। ਤੋਟੇ ਪੱਖ ਦੀ ਜੋ ਕਾਲੋਂ ਤੇ ਹਨੇਰਾ ਹੈ, ਹਟੇਗਾ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਈਰਖਾ ਦੇ ਭਵ ਅੰਦਰੋਂ ਹਟਣਗੇ। ਐਉਂ ਸਨੇ ਸਨੇ ਮਨ ਉਹਨਾਂ ਮੈਲਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਮਲ ਹੋਏਗਾ। ਫੇਰ ਬਾਣੀ ਨਾਮ ਆਦਿ ਚੋਟੀ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਆਉਣਗੇ, ਤਦੋਂ ਬੁੱਧੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਮਨ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਫੇਰ ਏਸ ਸੰਜਮ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਬੀ ਕੋਈ ਤੌਖਲਾਂ ਨਾ ਰਹੇਗਾ। ਤਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਮਤਿ ਉੱਚੀ ਵਾਲੇ ਹੋਕੇ, ਮਤ ਦੀ

1. ਇਸ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਾਲੇ 'ਕੁੱਵਤੇ ਗੇਰ ਇਰਾਦੀ' ਬੀ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਰਖਯਾ ਲਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਜਾ ਟਿਕੋਗੇ। ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਾ ਲਓਗੇ, ਜੋ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਕਹੋਗੇ :—

ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਘਰੁ ੧
ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਕਤ ਜਾਈਐ ਰੇ ਘਰ ਲਾਗੋ ਰੰਗੁ ॥ ਮੇਰਾ ਚਿਤੁ ਨ ਚਲੈ ਮਨੁ ਭਇਓ ਪੰਗੁ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਏਕ ਦਿਵਸ ਮਨ ਭਈ ਉਮੰਗ ॥ ਘਸਿ ਚੰਦਨ ਚੋਆ ਬਹੁ ਸੁਗੰਧ ॥ ਪੂਜਨ ਚਾਲੀ ਬ੍ਰਹਮ ਠਾਇ ॥ ਸੋ ਬ੍ਰਹਮੁ ਬਤਾਇਓ ਗੁਰ ਮਨ ਹੀ ਮਾਹਿ ॥੧॥ ਜਹਾ ਜਾਈਐ ਤਹ ਜਲ ਪਖਾਨ ॥ ਤੂ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਹੈ ਸਭ ਸਮਾਨ ॥ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭ ਦੇਖੇ ਜੋਇ ॥ ਊਹਾਂ ਤਉ ਜਾਈਐ ਜਉ ਈਹਾਂ ਨ ਹੋਇ ॥੨॥ ਸਤਿਗੁਰ ਮੈ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤੋਰ ॥ ਜਿਨਿ ਸਕਲ ਬਿਕਲ ਭ੍ਰਮ ਕਾਟੇ ਮੋਰ ॥ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਸੁਆਮੀ ਰਮਤ ਬ੍ਰਹਮ ॥ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਕਾਟੈ ਕੋਟਿ ਕਰਮ ॥੩॥੧॥

—o—

(ਛ)

ਭਾਈ ਢੇਸਾ ਹੁਣ ਆਗਯਾ ਲੈ ਕੇ ਡਰੋਲੀ ਪਿੰਡ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਦਿਲ ਵਿਚ ਜਨਕ ਰਾਜ ਦੇ ਪਹੁ ਫੁਟਾਲੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਿਰਾ ਵਾਕ ਗਿਆਨ ਥੋੜਾ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੇ ਵਾਕ ਸਨ ਜੋ ਸਮਝ ਨੂੰ ਵੀ ਉੱਜਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਬੀ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਜਿਕੂੰ ਗੱਜਦੇ ਬੱਦਲ ਵਿਚੋਂ ਵਾਜ ਹੀ ਵਾਜ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਰ੍ਹਦੇ ਬੱਦਲ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ, ਠੰਡ ਤੇ ਸੁਹਾਉ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਹਾੜ ਦੇ ਸੋਮੇਂ ਵਿਚੋਂ ਝਰਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਪਦਾਰਥ ਜੀਵ ਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਨੂੰ ਬਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਦੇ ਸਫਲ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਢੇਸੇ ਦੇ ਦਿਲੋਂ ਸੱਖਣਾਪਨ ਮੱਧਮ ਪੈਣ ਲੱਗਾ। ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅਮਲ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਕਮਾਈ ਕਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬਲ ਵਧੇ, ਜਿਉਂ ਜਿਉ ਬਲ ਵਧੇ ਸੱਖਣਾਪਨ ਘਟੇ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅੰਦਰ ਸੁਖ ਆਵੇ ਭਾਈ ਜੀ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਣ, ਵਧੀਕ ਯਾਦ ਆਉਣ ਅਰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਸੁਹਣੀ ਤਰਜ਼ ਦਾ ਵੈਰਾਗ ਭੀ ਆ ਡੇਰੇ ਜਮਾਵੇ। ਢੇਸੇ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤੀ ਦੇ ਕੁਸੰਗਾਂ ਕਰਕੇ ਦੁਖੀ ਸੀ, ਇਹ ਹਾਲ ਵੇਖਕੇ ਅਰ ਪਤੀ ਦੀ ਕਰਨੀ ਤੱਕਕੇ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਸੁਣ ਉਸ ਦੀ ਕਦਰਦਾਨ ਹੋ ਕੇ ਚੰਗੀ ਸਾਥਨ ਬਣਨ ਲਗ ਪਈ। ਢੇਸੇ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਚਾਉ ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਕਦੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਸੰਗਤ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਅਰ ਖੀਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਗਤ ਬੀ ਢੇਸੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਟਿਚਕਰਾਂ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਤੁਰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਨਵੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਤੋਰੇ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਉਹ ਤੋਰਾ ਕੀਹ ਸੀ ? ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਸੱਖਣਾਪਨ ਘਟੇ, ਸੇਵਾ ਦਾ ਚਾਉ, ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਿਰਆਲਸਾ, ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਏਹ ਭਾਵ ਵਧਣ।

ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਢੇਸਾ ਸੰਗਤ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲੇ ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ! ਢੇਸਾ ਪੈਸੇ ਵਾਲਾ ਸੀ; ਪੰਡਿਤ ਸੀ, ਪਰ ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਬੁਹਾਰੀ ਆਪ ਕਰਨੀ, ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪੱਖਾ ਕਰਨਾ, ਸਿਆਲ ਵਿਚ ਅੱਗ ਸੇਕਾਉਣੀ, ਜਲ ਦੁੱਧ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਇਹ ਕੰਮ ਉਸ ਤੋਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ। ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਲੈਣ ਦੇਣ ਵਿਚ ਵੀ ਫਰਕ ਪੈ ਗਿਆ। ਕਿੱਥੇ ਖੋਹਏ ਰਾਜੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿੱਥੇ ਹੁਣ ਦੇਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿੱਥੇ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਗਲੀ ਗੁਆਂਢ ਸਭ ਇਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਦੁਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਕਿੱਥੇ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਏਸ ਤੋਂ ਸੁਖ ਪਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਢੇਸੇ ਨੇ ਸਾਰ ਲੈਣੀ। ਕੋਈ ਮੁਸਾਫਰ ਗ਼ਰੀਬ ਆਵੇ ਤਦ ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚ ਲੱਸੀ ਰੋਟੀ ਢੇਸੇ ਵਲੋਂ ਮਿਲੇ। ਦੋ ਚਾਰ ਦਸ ਕੋਹ ਤਾਈਂ ਬੀ ਸੁਖ ਦੇਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਇਉਂ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਜੋ ਕਦੇ ਐਸਾ ਸੀ, "ਪੰਡਿਤੁ ਆਖਾਏ ਬਹੁਤੀ ਰਾਹੀ ਕੋਰੜ ਮੋਠ ਜਿਨੇਹਾ"; ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਭਿੱਜਾ ਹੋਇਆ ਦਿਆਲੂ ਮਿੱਤ੍ਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੇ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਲਾਸਾਂ ਫੁਟਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਬੀ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਾ, ਵੀਚਾਰਦਾ, ਜੀਵਨ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਮਗਨ ਹੋ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਇਕ ਹੋਰ ਹੋ ਗਈ ਜੋ ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਫੁਟ ਫੁਟ ਨਿਕਲਿਆ ਕਰੇ ਅਰ ਜੀ ਇਹੋ ਚਾਹਿਆ ਕਰੇ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਾਂ। ਸੀ ਤਾਂ ਚਤੁਰ, ਚਤੁਰਾਈ ਫੁਰੀ ਕਿ ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਡਰੋਲੀ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਚੰਦਨ ਮਲਿਆਗਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੁਰਾਡੇ ਜਾ ਵਸਿਆ ਹੈ, ਹੋਵੇ ਨਾ ਤਾਂ ਚੰਦਨ ਨੂੰ ਵਤਨ ਮੋੜਕੇ ਲਿਆਈਏ, ਪਰ ਫੇਰ ਇਹ ਸੋਚ ਸੁਆਰਥ ਦੀ ਮਲੂਮ ਹੋਈ। ਫੇਰ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਨਾਲ ਇਹ ਖਿਆਲ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਡੱਲੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਸਿਖ ਬਹੁਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਡਰੋਲੀ ਵਿਚ ਸਿਖ ਹੈਨ ਹੀ ਘੱਟ, ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਤੀਹ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਭਾਈ ਜੀ ਏਥੇ ਆ ਜਾਣ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰਕੇ ਏਥੇ ਬੀ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਟੁਰ ਪਵੇ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਵਧੇ। ਇਹ ਗਲ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰਕੇ ਢੇਸੇ ਨੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸੁਣਾਈ। ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਇਸ ਪਰ ਵੀਚਾਰ ਹੋਕੇ ਇਹੋ ਸਲਾਹ ਠਹਿਰੀ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਡਰੋਲੀ ਆ ਵੱਸਣਾ ਡੱਲੇ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਕਾਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਡਰੋਲੀ ਲਈ ਉਪਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਹ ਵੀਚਾਰ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਗਤ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਡੱਲੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਆਗਤ-ਭਾਗਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਉਤਾਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਜਦ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਭੋਗ ਪੈ ਚੁਕਾ ਤਦ ਡਰੋਲੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਬੜੀ

ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ ਕਿ—

"ਹੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਪਿਆਰੀ ਸਤਿਸੰਗਤ ਜੀ ! ਅਸੀਂ ਤ੍ਰਿਖਾਵੰਤ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਦਾਨ ਮੰਗਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਹਾਂ !"

ਸੰਗਤ ਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਆਪ ਹੁਕਮ ਕਰੋ, ਕੀਹ ਆਗਿਆ ਹੈ ? ਤਦ ਡਰੋਲੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ "ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਮੁਕਟਮਣੀ ਹੋਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਸੀਸ ਪਰ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਕਰ ਦਿਓ।"

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸੰਗਤ ਡੱਲੇ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਬੀ ਸੋਚ ਪੈ ਗਈ, ਐਸੇ ਅਮੋਲਕ ਲਾਲ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਣਾ ਕਿਹੜੀ ਸੌਖੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਸੀ ਪਰ ਇਕ ਸੰਗਤ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਕਰਨੀ ਬੀ ਔਖੀ ਸੀ। ਸੋ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਤੇ ਪਰਸਪਰ ਵੀਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਡਰੋਲੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਡਾਢੀ ਔੜ ਹੈ, ਇਤਨਾ ਭਾਗ ਪਿੰਡ ਹੈ ਪਰ ਸਤਿਸੰਗੀ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਸਾਂ ਤੀਹ ਪੈਂਤੀ ਆਦਮੀ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਚੰਦਨ ਦਾ ਬਿਰਵਾ ਉਥੇ ਚੱਲ ਲੱਗਾ ਤਦ ਉਥੇ ਬੀ ਚੰਦਨ ਦੀ ਗੰਧਿ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਚੰਦਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਡੱਲੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਅੰਤ ਇਹੋ ਨਿਬੇੜਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੰਗਤ ਵਲੋਂ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਡਰੋਲੀ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਾ ਪਾਈ ਜਾਵੇ। ਭਾਵੇਂ ਸੰਗਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਨੂੰ ਸਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਰੌਆਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਾਂ ਪਾ ਛੰਭ ਬਣਾਉਣੇ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਬੀ ਡੱਲੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਡਰੋਲੀ ਜਾਣੋਂ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਾ ਪਾਈ।

ਹੁਣ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਖੇਡ ਆਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਭਰਿਆ ਸਲੋਕ ਕਹਿ ਕੇ ਉੱਤਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ—

ਕਬੀਰ ਕੂਕਰੁ ਰਾਮ ਕੋ ਮੁਤੀਆ ਮੇਰੋ ਨਾਉ ॥
ਗਲੇ ਹਮਾਰੇ ਜੇਵਰੀ ਜਹ ਖਿੰਚੈ ਤਹ ਜਾਉ ॥੭੪॥

ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਚਿੱਤ ਜੇ ਆਮ ਚਿੱਤ ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਡੱਲਾ ਛੱਡਣ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਾ ਲੈਂਦਾ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਮੈਂ' 'ਮੇਰੀ' ਦੀ ਕੰਧ ਢਾਹ ਛੱਡੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਰਜ਼ਾ ਸਿਰ ਧਰੀ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਜੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਭਲਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਮਾਲਕ ਦਾ ਕੂਕਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਸੰਸਾਰ ਨਾਲੋਂ ਹਉਮੈ ਨਾਲੋਂ, ਮਾਇਆ ਨਾਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਤੀਆ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਮੁਤੀਆ ਟੁੱਟ ਗਏ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਹਉਮੈਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਅਰ ਸਾਈਂ ਨਾਲ ਜਿਸ ਦੀ ਡੋਰ ਬੱਝ ਗਈ, ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਈਂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਜਿੱਧਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਲਈ ਫਿਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਹਨ; ਜੋ ਸੁਤੇ ਰਜ਼ਾ ਬੋਲੇ ਸੋਈ ਸੁਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਆਈ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਤੇ ਮਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਵੀ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰੀ। ਭਾਈ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੱਸ ਸਹੁਰੇ ਵਾਲਾ ਸਨੇਹ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਪਰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਵਾਲਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਦੋ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬਾਲਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬੀ ਆਗਯਾ ਦੇਣੀ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਛੋਟੀ ਲੜਕੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਵੱਡੀ ਦੀ ਹੀ ਘਰ ਵਿਚ ਰੌਣਕ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ। ਮਮਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਰੰਗ ਬੰਨ੍ਹਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਸਾਈਂਦਾਸ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਘਰ ਸੁੰਞੇ ਭਾਸਣਗੇ, ਕੰਮਾਂ ਵਢ ਵਢ ਖਾਣਗੀਆਂ, ਪਰ ਵੈਰਾਗ ਆਖਦਾ ਹੈ—'ਘਰ ਛਡਣੇ ਰਹੈ ਨ ਕੋਈ।' ਅਸਾਂ ਕਿ ਸਾਈਂਦਾਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਛੜਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਵਿਛੋੜਾ ਤੇ ਮੌਤ ਤਾਂ ਨਿਸਚੇ ਬਾਤ ਹੈ, 'ਜੀਵਨ ਤੇ ਮੇਲ' ਵਿਚ ਇਕ ਅਚਾਨਕ ਕੌਤਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਥਹੁ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ 'ਇਹ ਜੁ ਦੁਨੀਆ ਸਿਹਰੁ ਮੇਲਾ ਦਸਤਗੀਰੀ ਨਾਹਿ ॥' ਸੋ ਜਦ ਵਿਛੋੜਾ ਨਿਸਚੇ ਹੈ ਤਦ ਮਨ ਹਰ ਛਿਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਰਪਨ ਕਰੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਰੀਰ ਸਤਿਸੰਗ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਵਾਸੀ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵੈਰਾਗ ਦੇ ਖਿਆਲ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵੇਕ ਬੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਬੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਨਦੀਆਂ ਵਾਹ ਵਿਛੁੰਨਿਆਂ ਮੇਲਾ ਸੰਜੋਗੀ ਰਾਮ ॥' ਠੀਕ ਇਹ ਮੇਲਾ ਜੋ ਮਰਨਹਾਰ ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਅਤਿ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਨਥਥਿਰ ਤੇ ਅਨਿਸਚੇ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਛੋੜਾ ਵਿੰਨ੍ਹਦਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਏਥੇ ਇਹ ਸਰੀਰਕ ਮੋਹ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸੱਲ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਏਥੇ ਮੇਲ ਤੇ ਪਯਾਰ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਵਿਚ ਦਿਲ ਇਸ ਲਈ ਵਿਛੋੜਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਥੋਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਲ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਸੂਝ ਪਈ ਹੈ, ਇਹ ਚਾਂਨਣ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਵਿੱਛੁੜੇ ! ਏਥੇ ਅਗਿਆਨ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਆਖਦਾ ਹੈ :—

ਜੈਸੀ ਮਛੁਲੀ ਨੀਰ ਇਕੁ ਖਿਨੁ ਭੀ ਨਾ ਧੀਰੇਇ ॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫-ਛੰਤ

ਮੇਰੇ ਹਰਿ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੀ ਕੋਈ ਬਾਤ ਸੁਨਾਵੈ ਸੋ ਭਾਈ ਸੋ ਮੇਰਾ ਬੀਰ ॥ (ਗੌਂਡ ਮ: ੪

ਪਰ ਐਸੇ ਸਮਿਆਂ ਪਰ ਕਿਆ ਪ੍ਰੇਮ ਮਮਤਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਫਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਰੋੜ੍ਹ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ? ਨਹੀਂ ! ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਟੋਲਦਾ ਅਰ ਰਜ਼ਾ ਪਰ ਸਦਕੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਚੋਭਾਂ ਸੁਖਦਾਈ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਮਤਾ ਦੀ ਚੋਭ ਮਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਚੋਭ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਮਮਤਾ ਦਾ ਤੀਰ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਬਿਆਕੁਲ ਤੇ ਢਿੱਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਤੀਰ ਦੀਆਂ ਨੋਕਾਂ ਸਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਿਰਮਲ, ਵੈਰਾਗੀ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਪਰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਰੇ ਨੇਤ੍ਰੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ;—

ਕਬੀਰ ਮੇਰਾ ਮੁਝ ਮਹਿ ਕਿਛੁ ਨਹੀ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੈ ਸੋ ਤੇਰਾ ॥
ਤੇਰਾ ਤੁਝ ਕਉ ਸਉਪਤੇ ਕਿਆ ਲਾਗੈ ਮੇਰਾ ॥

ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਵੀ ਵੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪੁਤਾਂ ਵਾਂਙੂ ਪਾਲੇ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਵਾਂਙੂ ਸਨਮਾਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜਾ ਕਿਵੇਂ ਝੱਲਿਆ ਜਾਊ। ਪਰ ਜਦ ਡਰੋਲੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਲੋੜ ਵਲ ਤੱਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉੱਥੇ ਉਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਭਰੇ ਦਿਲ ਪਈ ਆਖਦੀ ਹੈ :—

'ਮੈਂ ਛਡਿਆ ਸਗਲ ਅਪਾਇਣੋ ਭਰਵਾਸੈ ਗੁਰ ਸਮਰਥਾ ॥'

(ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਡ: ਮ: ੫

ਰਾਮੋ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਅਡੋਲ, ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ, ਖੜਗਧਾਰੀ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਨਿਮਗ੍ਨ ਹੈ ਤੇ ਤਰਲੇ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ: ਹੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦਾਤਾ ਜੀ! ਧੰਨ ਆਪ ਹੋ! ਧੰਨ ਆਪ ਦੇ ਚੋਜ ਹਨ! ਮੈਂ ਸਤਿ-ਸੰਗ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਰਮਲ ਹਾਂ, ਏਸ ਵਿਛੋੜੇ ਵੇਲੇ ਦੁਖੀ ਹੋਵਾਂਗੀ, ਆਪ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਬਲ ਦਿਓ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਇਸ ਆਗਯਾ ਨੂੰ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਪਾਲਾਂ। ਹੇ ਗੁਰੂ ਜੀ! ਸਿਦਕ ਦਿਓ :—

ਝੋਲੀ ਮੇਰੀ ਖੈਰ ਪਾਵੋ ਸਿਦਕ ਦੀ,
ਸਿਦਕ ਦਿਓ ਮੈਂ ਦਾਨ ਦਾਸੀ ਵਿਲਕਦੀ।
ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਭਰੋਸਾ ਦਾਨ ਹਿੱਲਾਂ ਨਾ ਰਤੀ।
ਨਿਸ਼ਚਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਵੇ ਨਾ ਖਤੀ।
ਡੂੰਘਾ ਹੈ ਦਰਿਆਉ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੀਆਂ।
ਤੁਲਹਾ ਹੈ ਨਾ ਨਾਉ ਬਲ ਬਾਂਹ ਮੇਰੀਆਂ।
ਖੇਵਣ ਸੰਦੀ ਜਾਚ ਮੈਨੂੰ ਹੈ ਨਹੀਂ!
ਤਿੱਖੀ ਡੋਲਣ ਵਾਉ. ਹਾਂ! ਹੈ ਵਹਿ ਰਹੀ।
ਛੱਪਰ ਅੱਤ ਕਰਾਰ ਲਹਿਰਾਂ ਉੱਚੀਆਂ।
ਮੈਂ ਮਨਧਾਰ ਵਿਚ ਸਾਹਾਂ ਬੁੱਚੀਆਂ।
ਰੱਖੀਂ ਰੱਖਣਹਾਰ ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰਿਆ!
ਦੇਵੀਂ ਦਾਨ ਯਕੀਨ ਸਤਿਗੁਰ ਸੂਰਿਆ!

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰਲੇ ਵਿਚ ਮਗਨ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਨੈਣਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਟੇਪਾ ਕਿਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਓਂਝ ਅਡੋਲ ਹੈ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਜਦ ਇਧਰ ਧਿਆਨ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਜੁੜੀ ਰਾਮੋ ਨੇ ਦੁਇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਤੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪੱਲਾ ਪਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਲ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਦਿੱਤਾ, ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ :—

ਮੈ ਨਾਹੀ ਕਛੁ ਹਉ ਨਹੀਂ ਕਿਛੁ ਆਹਿ ਨ ਮੋਰਾ ॥

(ਰਾ: ਬਿ: ਸਧਨਾ ਜੀ

ਪਰ ਬੋਲ ਨ ਸੱਕੀ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਮੰਗ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਦਾਤ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਸੰਗਤ ਡਰੋਲੀ ਚਲੀ ਗਈ।

ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਕੁਛ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਡੱਲੇ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਸਮੇਟ ਕੇ ਡਰੋਲੀ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਹੋਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਡੱਲੇ ਦਾ ਕੋਈ ਜੀਵ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਜੋ ਘਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ. ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਤੋਰਨ ਆਈ। ਸਾਰੇ ਪੈਰੀਂ ਪਏ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਈ ਆਪ ਝੁਕ ਝੁਕ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਮਿਲ ਮਿਲ ਗਲੇ ਲਗਦੇ ਹਨ. ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਿਲ ਮਿਲ ਵਿਛੜਦੇ ਤੇ ਵਿਛੁੜ ਵਿਛੜ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਅਜੇ ਕੋਈ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਮੁੜਦਾ, ਭਾਈ ਜੀ ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਮੁੜਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਦੇ ਬੱਧੇ ਲੋਕ ਵਿਛੁੜਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਸੰਗਤ ਮੋੜੀ, ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਭਾਈ ਜੀ ਦਿੱਸਦੇ ਰਹੇ ਮੁੜ ਮੁੜਕੇ ਪਰਸਪਰ ਵੇਖਦੇ ਤੇ ਨਮਸਕਾਰਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਬੀ ਜਦੋਂ ਸੰਗਤ ਦਿੱਸਣੋਂ ਰਹਿ ਗਈ, ਤਦੋਂ ਆਪ ਘੋੜੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਬੀਬੀ ਡੋਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠੀ। ਸਨੇ ਸਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸੁਆਰੇ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ, ਕਰਨੀ ਕਹਿਣੀ ਦੇ ਸੂਰੇ, ਭਾਈ ਜੀ ਤੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਡਰੋਲੀ ਪਹੁੰਚੇ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਵਾਹ ਲਾਈ ਸੀ ਕਿ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਆਉਣ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਵਿਛੜਨ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਘਨਹਰ ਬਦਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਵਾਂਤਿ ਬੂੰਦਾਂ ਵਾਂਙੂ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਸੋਇ ਡਰੋਲੀ ਦੀ ਪਪੀਹੇ ਵਤ ਪਿਆਸੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਹੀ ਗਈ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੰਗਤ ਅਗੋਂ ਆ ਕੇ ਮਿਲੇਗੀ। ਸੋ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਲਿਆ, ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਖੂਹ ਤੇ ਹਲਵਾਈ ਦੀ ਹੱਟੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਬੈਠਕੇ ਸਭ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦ ਓਥੋਂ, ਤੁਰੇ ਦੋਹਾਂ ਕੋਹਾਂ ਤੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਸੰਗਤ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਢੋਲਕੀਆਂ ਤੇ ਛੈਣੇ ਵੱਜ ਰਹੇ ਸੀ। ਅਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਮਘੋਰ ਲਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੀ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਘਨਘੋਰ ਸੁਣਕੇ ਘੋੜੀ ਤੋਂ ਉਤਰੇ।

ਏਹ ਤਦੋਂ ਦੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੇ। ਦੋ ਸੰਗਤਾਂ ਜਦ ਮਿਲਨ ਤੇ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਲੈਕੇ ਮਿਲਣਾ: ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਿਚ ਨੂੰ ਜਾਣਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਅਰਪਨ ਕਰਨਾ ਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਜੋ ਮੇਲ ਕਰਨਾ: ਉਹ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਜਾਣਕੇ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਣਾ।

ਇਧਰੋਂ ਏਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਲਾ ਟਰੇ, ਉਧਰੋਂ ਸੰਗਤ ਡਰੋਲੀ ਦੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਸਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦਾ ਥਾਲ ਚਾਈ ਆ ਮਿਲੇ, ਦੁਵੱਲੀ ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਲੱਗ ਗਈ। ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੋਵੇਂ ਥਾਲ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਕੇ ਅਰਪਨ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਡਾਢੇ ਆਦਰ ਭਾਉ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਏ।

ਹਾਂ, ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰੇਮ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ-ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸੀ ਤੇ ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਉਮਾਹੂ ਚਸ਼ਮੇ ਵਾਙ ਦਿਨ ਰਾਤ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਸਿੱਖ ਸਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜਾਗਾ ਪਿਆ ਜੀਵਨ ਸੀ[1], ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਸਭ

1. ਸੁਤੜੇ ਅਸੰਖ ਮਾਇਆ ਝੂਠੀ ਕਾਰਣੇ ॥
ਨਾਨਕ ਸੇ ਜਾਗੰਨਿ ਜਿ ਰਸਨਾ ਨਾਮ ਉਚਾਰਣ ॥
[ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵ: ਸ: ਮ: ੫

ਨਾਤਿਆਂ ਤੋਂ ਪਿਆਰਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਵਿਚਾਰ, ਦੂਰੰਦੇਸ਼ੀ ਯਾ ਲੋੜ ਵਾਸਤੇ ਨਿਰਾ ਇਹ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਉਚੇ ਤੇ ਰਸੀਏ ਮਨ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਵਲ ਖਿੱਚਾ ਖਾਦੇ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿਚ ਐਉਂ ਖਿਚੀਂਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕੁ ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਦੋਹੁੰ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮਾਤ੍ਰ ਨਾਲ ਖਿਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਯ ਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਾਈਚਾਰਾ ਤੇ ਭਾਈ-ਚਾਰਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬੇ ਮਲੂਮੇ ਠੀਕ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਤੁਰਦੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਡਰੋਲੀ ਵਲ ਤੁਰੇ। ਜਿਸ ਧਰਤੀ ਪਰ ਭਾਈ ਜੀ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਨੇ ਲਈ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੀ ਫੇਰ ਉਥੇ ਆ ਗਏ। ਧਰਮਸ਼ਾਲ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਣੇ ਇਕ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਉਤਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਰ ਸਾਵਣ ਦੇ ਬੱਦਲ ਵਾਂਙ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਛਹਿਬਰ ਲਾ ਦਿਤੀ।

ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਨ, ਧੰਨ ਸਿਖ ਸਨ ਤੇ ਧੰਨ ਸੰਗਤਾਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

(ਜ)

ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪੇਮ ਦਾ ਤਾਂ ਪਾਰਾਵਾਰ ਸੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਸਮਝਕੇ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਐਦਾਂ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜਿੱਦਾਂ ਪਾਣੀ ਸੁਤੇ ਹੀ ਠੰਡਾ ਤ੍ਰੇਹ ਬੁਝਾਉਣ ਨੂੰ ਸਮਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਓਹ ਸਾਈਂ ਸਚੇ ਦੀ ਲਿਵ ਵਿਚ ਪਰਮ ਉੱਚੇ ਪਦ ਤੇ ਟਿਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੇ, ਨਾਮ ਨਿਵਾਸ ਰਿਦੇ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਸੀ। ਤੀਸਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਫ ਅਕਲ ਯਾ ਉੱਜਲ ਮਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਐਸੀ ਅਮੋਲਕ ਦਾਤ ਸੀ। ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜਗਯਾਸੂਆਂ ਲਈ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਦੀ ਚਾਂਦਨੀ ਵਾਂਙੂ ਚਾਨਣ ਦਾਤਾ ਬਣਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਚਰਚਾਵਾਦ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਜੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਖੋਜੀ ਸੱਚੀ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਆ ਗਿਆ ਤਦ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਨਿਸ਼ਾ ਖ਼ਾਤਰ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਜੀ ਜੇ ਕਿਤੇ ਦਿਗਬਿਜੈ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਪੈਣ ਤਦ ਚਾਰੇ ਕੂੰਟਾਂ ਵਿਚ ਬਿਜੈ ਪਾਕੇ ਆਉਣ, ਪਰ ਉਹ ਰਤਨ ਖਾਣੀ ਵਾਂਙੂ ਲੁਕਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਜਾਣਦੇ ਸੇ। ਭਾਵੇਂ ਲੁਕਦੇ ਪਰ 'ਗੁਝੜਾ ਲਧਮੁ ਲਾਲੁ ਮਥੈ ਹੀ ਪਰਗਟੁ ਥਿਆ' ਅਤੇ 'ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਕਰਿ ਹਿਰਦੈ ਰਾਖਿਆ ਰਤਨੁ ਨ ਛਪੈ ਛਪਾਇਆ' ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਰਤਨ ਤਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਬਿਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਕ ਭਾਈ ਸਾਰੀ ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸੇ। ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਪਣ ਤੇ ਜਪਾ-ਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਸਾਟ ਇਹ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੀ ਹੀ ਸੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੇ ਸੇ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਸੂਰਤ ਹੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਜੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ। ਇਹੋ ਸਿਖੀ ਦਾ ਅਸੂਲ ਹੈ, ਸੋ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਸਿਖ ਇਹ ਤਾਂ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਕਿ ਗੁਰੂ ਯਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਸਰੂਪ ਹਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ। ਉਹ ਕਸਰ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਤੇ ਸਾਧਨ ਇਹੋ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਐਸੀ ਯੋਗਤਾ ਪਾਵਾਂ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪਾਤ੍ਰ ਬਣਾਂ। ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਕਰਨੀ ਦੀ ਖੇਪ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਿਖ ਤਰਨੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਰੱਖਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। 'ਆਪਨੀ ਕਰਨੀ ਕਰ ਨਰਕ ਹੂੰ ਨ ਪਾਵਹੂੰ ਠੌਰ ਤੁਮਰੋ ਬਿਰਦ ਕਉ ਆਸਰੋ ਸੰਭਾਰ ਹਉਂ'। ਪਰ ਫੇਰ ਉਹ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰੇਮ ਪਾਤ੍ਰ ਬਣਨ ਲਈ ਇਹ ਟੋਲਾਂ ਟੋਲਦੇ ਹਨ: 'ਮਹੋ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ ਜਿਤੁ ਸੁਣਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ[1]।' ਜੀਕੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਣਣ ਵਾਸਤੇ ਜਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਤੀ ਨੂੰ ਪਪਤੀ ਤੇ ਨਿਜ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਜਾਣਦੀ ਹੈ! ਖਾਣ ਪੀਣ, ਬਸਤ੍ਰ ਸੰਸਾਰਕ ਸਾਮਾਨ ਸਭ ਪਤੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਦਾਤ ਬੀ ਦਾਣਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸੱਚੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾਤੇ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਵਾਸਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੋਵਾਂ। ਓਸ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਣਕੇ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਨਿਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਪਾਤਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਕਰਤੱਵਾਂ ਨਾਲ। ਉਦਰੋਂ ਦਿਆਲ ਮੂਰਤੀ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਆਤਮ ਖਿੱਚ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨਾਲ ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਡਰੋਲੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਆ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹਦਬੰਨੇ ਤੋੜਕੇ ਕਾਂਗਾਂ ਲੈ ਆਇਆ। ਧਰਮਸਾਲੇ ਹੁਣ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵੇਲੇ ਖੜੋਣ ਨੂੰ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਘਰ ਘਰ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਜੀਵਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਜਨ, ਬੰਦਗੀ, ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਵੱਲ ਝੁਕ ਪਏ ਹਨ। ਸੇਵਾ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਆਈ ਤਾਂ ਆਲਸ ਨਸਿਆ, ਉੱਦਮ ਦੇ ਡੇਰੇ ਆ ਲੱਗੇ। ਉੱਦਮੀ ਲਈ ਅਰੋਗਤਾ ਹੱਥ ਬਧੀ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛ ਪਈ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਪੁਰਖ ਅਰੋਗ ਹੈ, ਸੋਈ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰੋਗੀ ਹੋ ਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀਆਂ ਮਜਲਾਂ ਦਾ ਤੁਰਨਾ ਬੀ ਕਿਹੜਾ ਸੌਖਾ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜਨ ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਾਲਾ ਪਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਅਰਥ ਕਿ ਇਹ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ

---

1. ਭਾਵ ਅਸੀਂ ਕੀਹ ਉਪਾਵ ਕਰੀਏ ਕਿ ਰੱਬ ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਵੇ।

ਮਾਮਲਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

'ਜਬ ਲਗੁ ਜਰਾ ਰੋਗੁ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ॥
ਜਬ ਲਗੁ ਕਾਲਿ ਗ੍ਰਸੀ ਨਹੀ ਕਾਇਆ ॥
ਜਬ ਲਗੁ ਬਿਕਲ ਭਈ ਨਹੀ ਬਾਨੀ ॥
ਭਜਿ ਲੇਹਿ ਰੇ ਮਨ ਸਾਰਿਗ ਪਾਨੀ ॥੨॥
ਅਬ ਨ ਭਜਸਿ ਭਜਸਿ ਕਬ ਭਾਈ ॥
ਆਵੈ ਅੰਤੁ ਨ ਭਜਿਆ ਜਾਈ ॥'[1]

ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਲਈ ਅਰੋਗਤਾ ਅਤਿ ਬਿਹਤਰ ਦਾ ਵਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਸੂਲ ਸਰੀਰ ਦੀ ਅਰੋਗਤਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਪਹਿਲੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਨੀਂਦ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਜਾਗਣਾ, ਸੰਜਮ ਦਾ ਖਾਣਾ, ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਆਦਿ ਉਪਰਾਲੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਰੋਗਤਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਬੀ ਸੁੱਧ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਕੰਮ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਸੇਵਾ ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਵਿਹਤ ਹੈ, ਫੋਕੀ ਸੇਵਾ, ਹਉਮੈਂ ਵਿਚ ਗ਼ਰਜ਼ਾਂ ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ, ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ, ਮਨ ਦੀ ਸਫਾਈ ਲਈ ਕੁਛ ਅਰਥ ਨਹੀ ਰੱਖਦੀ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਗੁਰੂ ਨਮਿੱਤ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲੱਗ ਕੇ ਸੇਵਾ, ਸਤਿਸੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਸੇਵਾ, ਗੁਰਮਖ ਸੇਵਾ ਤੇ ਅੰਤ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਫਲ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਐਉਂ ਮਨ ਰੂਪੀ ਧਰਤੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇਣ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਦੇ ਸੁਹਾਗੇ ਫੇਰ ਕੇ ਬਾਣੀ ਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਲਗੇ। ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਸੌਂਦਿਆਂ ਹੀ ਲਗ ਗਿਆ ਲਾਗੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ। ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਆਉਣ ਲਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਇਹ ਅਸਰ ਪਿਆ ਕਿ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਥਾਂ ਤੰਗ ਹੋ ਗਈ, ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਥੇ ਸਾਰਾ ਨਿਰਬਾਹ ਤੁਰ ਸਕੇ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇਕ ਘਰ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੋਵੇ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਥਾਉਂ ਦੀਵਾਨਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੋ ਛੋਟਾ ਦਾਲਾਨ ਤੇ ਕੋਠੜੀਆਂ ਪਰਾਹੁਣਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਰਹਿਣ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੱਡਾ ਦੀਵਾਨ ਅਸਥਾਨ ਬੀ ਖਾਲੀ ਨਾ ਰਹੇ ਤਦ ਇਹ ਗੱਲ ਕਠਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਸੌਖ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਹ ਵੀਚਾਰਕੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜੋ ਚਿਰਕੋਣਾ ਢੇ ਚੁਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਹੋਰ ਭੋਂ ਨਾਲ ਰਲਾਕੇ ਉਸਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਪਾਠਕ ਅਜੇ ਤਕ ਹੈਰਾਨ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਿਕੂੰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ! ਹੁਣ ਸਹੁਰਾ ਘਰ ਤਾਂ ਛੱਡ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਖਰਚ ਖੱਬਲ ਦੀ ਰਤਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਾਂ, ਉਥੇ ਉਹ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੀ ਹੱਥ ਵਟਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਕੀਹ ਪੂਜਾ ਦੇ ਧਾਨ ਏ ਨਿਰਬਾਹ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਰ ਹੁਣ ਪੂਜਾ ਦੇ ਧਾਨ ਸੰਦਕੇ ਮਹਲ ਮਾੜੀਆਂ ਬਣਨ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ? ਨਹੀਂ, ਮਿਤਰ ਜੀ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭੋਂ ਪੈਲੀ ਚੋਖੀ ਡਰੋਲੀ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਮਾਈ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕੱਠੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਸੁਤੇ ਹੀ ਸੰਚਿਆ ਧਨ ਘਰ ਪਰ ਲਗਾਉਣ ਲੱਗੇ ਹਨ ਅਰ ਹੁਣ ਜੋ ਪੈਲੀ ਬੰਨੇ ਤੋਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਪਰ ਆਪਣਾ ਨਿਰਬਾਹ ਤੋਰਦੇ ਹਨ। ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਜੋ ਚੜ੍ਹਤ ਦੀ ਆਮਦਨ ਹੈ ਉਹ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਧਰਮਸਾਲ ਦੇ ਖਰਚਾਂ ਪਰ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅੰਨ ਬਸਤ੍ਰ ਦੇ ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਆਪਣਾ ਧਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਨਿਰਬਾਹ ਮਾਤ੍ਰ ਬੀ ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਇਕ ਕੋਠੜੀ ਬੀ ਆਪਣੇ ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਸੋ ਘਰ ਦੇ ਉਸਰਾਉਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉਤਾਵਲੇ ਹੋ ਕੇ ਲੱਗੇ ਹਨ, ਅਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਮਾਰਤ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਲੈ ਗਏ ਹਨ! ਘਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਾਹਦੀ ਲੱਗੀ, ਚਿਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਅੱਗ ਸੁਲਗਾ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਤ੍ਰਿਖੀ ਚਾਹ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ੌਕ ਪਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਘਰ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਬਣੇ। ਜਦ ਇਮਾਰਤ ਲਾਈ ਸੀ ਤਾਂ ਖਿਆਲ ਸੀ 'ਮਾਰਕੰਡੇ ਤੇ ਕੋ ਅਧਿਕਾਈ ਜਿਨਿ ਤ੍ਰਿਣ ਧਰਿ ਮੂੰਡ ਬਲਾਏ ॥' ਪਰ ਹੁਣ ਬਾਣੀ ਤਾਂ ਇਕ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਪੱਕਾ ਘਰ ਹਵੇਲੀ ਵਰਗਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਕੀਹ ਇਹ ਉਹੋ ਭੁਲਾਵਾ ਸੀ ਜੋ ਅਕਸਰ ਘਰਾਂ ਉਸਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਯਾ ਮਿਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਸਾਰੀ ਲਾਈਦੀ ਹੈ ਕਿਸੇ ਤਖਮੀਨੇ ਦੀ ਤੇ ਬਣ ਕਿਸੇ ਖਰਚ ਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ? ਤਿਆਰੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਤੱਕ ਅੱਪੜਨ ਦੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅੱਪੜ ਕਿਤੇ ਦਾ ਕਿਤੇ ਜਾਈਦਾ ਹੈ? ਨਹੀਂ! ਭਾਈ ਜੀ ਨਾ ਆਪਣੇ ਵਿਤੋਂ ਵਧਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਯਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਾਹ ਵਾਹ ਤੋਂ ਚੁੱਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਫਿਰ ਕੀਹ ਗੱਲ ਹੋਈ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਇਤਨਾ ਧਨ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਰ ਐਡੀ ਪੱਕੀ ਸੁਹਣੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾ ਲਈ। ਕਿਆ ਅਗਿਆਨ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਦਾ ਥਿਰ ਰਹਿਣਾ ਹੈ? ਨਹੀਂ। ਭਾਈ ਜੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ :—

'ਘਰ ਛਡਣੇ ਰਹੈ ਨ ਕੋਈ ॥'

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ —

'ਫਰੀਦਾ ਮੰਡਪ ਮਾਲੁ ਨ ਲਾਇ ਮਰਗ
ਸਤਾਣੀ ਚਿਤਿ ਧਰਿ ॥ ਸਾਈ ਜਾਇ
ਸਮ੍ਹਾਲਿ ਜਿਥੈ ਹੀ ਤਉ ਵੰਞਣਾ ॥੫੮॥'

1. ਭੈਰਉ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾ ਕੀ ਕਬੀਰ ਜੀਉ।

ਭਾਈ ਜੀ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹਨ, ਓਹ ਕਦੇ ਭੁੱਲਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ—

'ਮੰਦਰ ਮਿਟੀ ਸੰਦੜੇ ਪਥਰ ਕੀਤੇ ਰਾਸਿ ਜੀਉ ॥
ਹਉ ਏਨੀ ਟੋਲੀ ਭੁਲੀਅਸੁ ਤਿਸੁ ਕੰਤ ਨ ਬੈਠੀ ਪਾਸਿ ਜੀਉ ॥'

ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼, ਇਹ ਚਿਤਾਵਨੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਤੇ ਲਿਖੀ ਪਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਪਰ ਵੈਰਾਗ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਵੇਖਦੇ ਹਨ—

'ਫਰੀਦਾ ਕੋਠੇ ਮੰਡਪ ਮਾੜੀਆ ਉਸਾਰੇ ਦੇ ਭੀ ਗਏ ॥ ਕੂੜਾ ਸਉਦਾ ਕਰਿ ਗਏ ਗੋਰੀ ਆਇ ਪਏ ॥੪੬॥'

ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਆਪ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ—
'ਫਰੀਦਾ ਕੋਠੇ ਮੰਡਪ ਮਾੜੀਆ ਏਤੁ ਨ ਲਾਏ ਚਿਤੁ ॥ ਮਿਟੀ ਪਈ ਅਤੋਲਵੀ ਕੋਇ ਨ ਹੋਸੀ ਮਿਤੁ ॥੫੭॥'

ਪੁਨਾ:—'ਕਬੀਰ ਕੋਠੇ ਮੰਡਪ ਹੇਤੁ ਕਰਿ ਕਾਹੇ ਮਰਹੁ ਸਵਾਰਿ ॥ ਕਾਰਜੁ ਸਾਢੇ ਤੀਨਿ ਹਥ ਘਨੀ ਤ ਪਉਨੇ ਚਾਰਿ ॥'

ਭਾਈ ਜੀ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਦੱਸਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ:—

'ਫਰੀਦਾ ਮਹਲ ਨਿਸਖਣ ਰਹਿ ਗਏ ਵਾਸਾ ਆਇਆ ਤਲਿ ॥
ਗੋਰਾਂ ਸੇ ਨਿਮਾਣੀਆ ਬਹਸਨਿ ਰੂਹਾਂ ਮਲਿ ॥'

ਐਸੇ ਗਿਆਨ ਭੰਡਾਰ ਭਾਈ ਜੀ, ਐਸੇ ਵੈਰਾਗ ਮੂਰਤ ਸੰਤ ਜਨ 'ਇਆ ਡੇਰਾ ਕਉ ਸ੍ਰਮੁ ਕਰਿ ਘਾਲੈ ॥ ਜਾਕਾ ਤਸੂ ਨਹੀ ਸੰਗਿ ਚਾਲੈ ॥' ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਪੈ ਗਏ? ਆਓ ਰਤਾ ਵੇਖੀਏ। ਦਿੱਸਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹੋ ਦੀਹਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ, ਜੋ ਘਿਉ ਦਾ ਕੁੱਪਾ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਨ, ਹੁਣ ਇਕ ਇਕ ਜੋੜੀ ਦੇ ਫੁਲ ਪੱਤ ਆਪ ਕਢਵਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਮਾਨੋ ਉਹਨਾਂ ਲਈ 'ਘਰ' ਹੀ ਸਭ ਕੁਛ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਨੈਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਹੰਝੂ ਕੁਛ ਪਤਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਮਹਿਲ ਉਸਰਦੇ ਵਿਚ ਚਿਹਰਾ ਤਾਂ ਸਦਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੈ, ਪਰ ਹੰਕਾਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਟਪਾਰ ਨਹੀਂ, ਹਾਹੁਕਾ ਤੇ ਹੰਝੂ ਹਨ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਰਸਨਾਂ ਬੀ ਕੁਛ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ! "ਦੇਖੀਏ! ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਪਿਆਰੇ ਜੀ। ਆਪ ਮਾਲਕ ਹੋ। ਏਹ ਪੁੰਨ ਪਦਾਰਥ ਤੇਰਾ ਹੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਕ ਸੇਵਕ ਹੀ ਹਾਂ। ਕਦੇ 'ਮੈਂ' ਅਭਾਗ ਇਸ ਜੋਗ?" ਏਦਾਂ ਕੁਝ ਅਵਾਜ਼ੇ ਕੰਨੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਆਓ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਚੱਲ ਕੇ ਵੇਖੀਏ। ਓਥੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਹੀ ਅਨੰਦ ਖਿੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਿਲ ਸਾਈਂਦਾਸ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਰਿਹਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਮੰਦਰ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ 'ਪੰਖ ਪਰਾਹੁਣੀ' ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਪੰਛੀਆਂ ਲਈ ਆਲ੍ਹਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੌਣ ਪੱਕੇ ਮੰਦਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ? ਜਿੱਦਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਯਾਦ ਦਾ, ਉਹ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ, ਮੰਦਰ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ ਅਰ ਵੈਰਾਗ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ਸਜਲ ਨੇਤ੍ਰ ਹੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੇ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਘਰ ਬਣਵਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਗਲ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸਾਰੀ ਲਾਕੇ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਕੀਹ ਮੈਂ ਪਾਪੀ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹਾਂ? ਘਰ ਮੰਦਰ ਤਾਂ ਪਿਆਰੇ ਲਈ ਹੋਣ ਤੇ ਮੈਂ ਸੇਵਕ ਹੋਵਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ—'ਘਰ ਮੰਦਰ ਖੁਸੀ ਨਾਮ ਕੀ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਪਰਵਾਰ' ਦਾ ਦਾਨ ਮਿਲੇ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਸੇਵਕ ਭਾਵ ਵਿਚ ਖਿੱਚਿਆ, ਇਹ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ ਕਿ ਮਕਾਨ ਰਾਮੋਂ ਤੇ ਸਾਈਂਦਾਸ ਲਈ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮਕਾਨ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਖੜਗਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਲਈ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੀਹ ਸੀ? ਪਾਸਾ ਪਲਟ ਗਿਆ। ਘਰ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਮੰਦਰ ਬਣ ਗਿਆ, ਭਾਈ ਜੀ ਇਸ ਦੇ ਕਾਮੇ ਤੇ ਰਾਖੇ! ਇਹੋ ਹੀ ਭਾਵ ਬੀਬੀ ਰਾਮੋ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਘਟ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਭੀ ਇਹੋ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਕੂੰ ਰਾਜ ਤਖਾਣ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਮਾਲਕ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ-ਗੁਰੂ ਮਾਲਕ ਲਈ ਮਿਧਤ੍ਰੀ ਦੀ ਤਰਾਂ ਮਕਾਨ ਬਣਵਾਂ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਜਦੋਂ ਘਰ ਬਣ ਗਿਆ, ਦੋਹਾਂ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਰਮਣੀਕ ਹੈ ਤਦ ਫੇਰ ਮਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ ਕਿ 'ਕਹਿ ਏਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?' ਹਿਰਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਜੋਗ ਹੈ'।

ਘਰ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਪਰ ਘਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਜੀ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸੇ, ਸੋ ਆਪ ਨੇ ਸੰਦਰਾ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਇਕ ਕੱਚਾ ਕੋਠਾ ਵਿਹੜੇ ਦੀ ਖੂੰਜੇ ਪਾ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਨਿਤਨੇਮ, ਕਥਾ, ਕੀਰਤਨ, ਸਤਿਸੰਗ ਤੋਂ ਜਦ ਵਿਹਲੇ ਹੋਣਾ ਤਦ ਮੰਦਰ ਅੰਦਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਸਜਾਵਟ ਦਾ ਸਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗ ਪੈਣਾ। ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਮੰਦਰ ਬਣਕੇ ਪਰਵੇਸ਼ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਬੂਹੇ ਵੱਜੇ ਰਹਿਣ, ਆਪਣਾ ਕੱਚੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਨਿਰਬਾਹ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤੋਂ ਸਤਿਸੰਗੀਆਂ ਵਿਚ ਟੋਹ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਅਮਲੀ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਪਛਾਣਦੇ ਹਨ! ਸਤਿਸੰਗੀ ਲਖ ਗਏ ਕਿ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਘਰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ਨਾਲ ਲਾਡ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ? ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਦਾ ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੈ। ਭਗਤ ਜਦ ਏਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ:—

"ਰਾਜ ਨ ਚਾਹਉ ਮੁਕਤਿ ਨ ਚਾਹਉ ਮਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਰਨ ਕਮਲਾਰੇ ॥"

ਤਦ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਕਰਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਣ:—

ਪਿਆਰੇ! ਪਰਮ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਏਹ।
ਸਤਿਗੁਰ ਚਰਨ ਵਿਖੇ ਦ੍ਰਿੜ ਨੇਹ।
ਚਰਨ ਕਮਲ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਪਿਆਰੀ।

ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਈਏ ਵਾਰੀ।
ਜਾਪ ਤਾਪ ਸੰਜਮ ਸਭ ਦੇਈਏ।
ਸੁਰਗ ਬਿਕੁੰਠ ਮੁਕਤ ਅਰਪੇਈਏ।
ਭਗਤੀ ਇਕ ਪਿਆਰੀ ਸ਼ੈ ਹੈ।
ਇਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਹੋਰ ਸਭੈ ਹੈ।
ਜੇ ਤੁੱਠੇ ਸਾਈਂ ਤੇ ਦੇਵੇ
ਮੂੰਹ ਮੰਗੀ, ਤਾਂ ਭਗਤ ਏ ਲੇਵੇ :—
'ਦੇਹ ਦਾਨ ਭਗਤੀ ਇਕ ਪਯਾਰੇ,
'ਬਿਨ ਭਗਤੀ ਸਭ ਸੁਖ ਹਨ ਖਾਰੇ।
'ਰਾਜ ਫ਼ਕੀਰੀ ਇਕ ਸਮ ਹੋਈ।
'ਮੁਕਤ ਅਮੁਕ ਤੇ ਫਰਕ ਨ ਕੋਈ।
'ਤੂੰ ਹੋਵੇਂ ਤੇ ਪਯਾਰੀਏ ਤੈਨੂੰ।
'ਤੈਂ ਤੋਂ ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਵਾਰੀਏ ਮੈਨੂੰ।'
ਭਗਤ ਪਰੇਮੀ ਮੰਗ ਨ ਮੰਗਣ।
ਮੰਗਣ ਕੋਲੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਸੰਗਣ।
ਪਯਾਰਾ ਦਾਨ 'ਭਗਤਿ' ਦੇ ਦੇਂਦਾ।
ਭਗਤ ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਮੰਗੇਂਦਾ।

ਫਿਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਝ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਓਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਕੀਹ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਉਹ ਕੀਹ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡਾ ਹੈ ਤੇ ਅਰਪਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ-

'ਕਬੀਰ ਮੇਰਾ ਮੁਝ ਮਹਿ ਕਿਛੁ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੈ ਸੋ ਤੇਰਾ॥'

ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਭਗਤ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਆਪ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਦਰ ਦਾ ਸੇਵਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਆਖਦੇ ਹਨ :—

'ਹੇ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਦਯਾ ਸਾਗਰ!
ਮਾਲਕਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਕਾ!
ਕੀ ਅਰਪ ਦੇਵਾ ਸ਼ਰਨ ਤੇਰੀ?
ਸਭ ਖ਼ਲਕ ਸੰਦੇ ਖ਼ਾਲਕਾ!
'ਧਰਤੀ ਬਣਾਈ ਸੋਹਿਣੀ,
ਸਾਗਰ ਥਲੀਂ ਅਸਗਾਹੀਆਂ!
'ਮੈਂ ਫੁਲ ਪਾਣੀ ਅਰਪ ਦੇਵਾਂ,
ਸ਼ਰਮ ਖਾਵਾਂ ਸਾਈਆ!
'ਹੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾ!
ਹੇ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਸੰਮਿਆਂ!
'ਬਲ ਸ਼ਕਤਿ ਦਾ ਤੂੰ ਆਪ ਘਰ ਹੈਂ',
ਕੀ ਜੁ ਮੈਂ ਹੈ ਸੌਂਮਿਆਂ!
'ਏ ਹੱਥ ਨਿਰਮਲ, ਪੈਰ ਹਲਕੇ,
ਤਾਣ ਹੀਣੀ ਦੇਹਿ ਹੈ!
'ਕੀ ਕਰੇ ਸੇਵਾ ਆਪ ਦੀ ਏ?
ਖੇਹ ਬਣੀ ਏ ਖੇਹ ਹੈ!
'ਹੇ ਦੌਲਤਾਂ ਦੇ ਦਾਤਿਆ!
ਨਿਤ ਦੇਂਦਿਆਂ ਨਹਿੰ ਹਾਰਿਆ,
'ਕੀ ਮਾਲ ਦੇਵਾਂ ਨਾਉਂ ਤੈਂ ਪਰ?
ਤੁੱਧ ਥੋਂ ਕੀ ਵਾਰਿਆ?
'ਹਾਂ ਪਾਸ ਮੇਰੇ ਕੱਖ ਨਾ,
ਲਖਦਾਤੜੇ ਨੂੰ ਕੀ ਦਿਆਂ?
'ਫਿਰ ਦਾਤ ਵਿਚੋਂ ਦਿਆਂ ਦਾਤੇ,
ਭੁੱਲ ਹੈ ਇਹ ਦਾਤਿਆ!
'ਬਖਸ਼ਿੰਦ ਨੂੰ ਕੀ ਅਰਪ ਦੇਵਾਂ?
ਮੰਗਤਾ ਨਿਤ ਦਾ ਖੜਾ।
'ਹੇ ਮਾਲਕਾ ਹੇ ਖਾਲਕਾ!
ਹੇ ਪਾਲਕਾ ਤੂੰ ਹੈਂ ਬੜਾ।
'ਏ ਆਪਣਾ ਜੋ ਆਪ ਮੇਰਾ,
ਸਰਨ ਵਿੱਚ ਏ ਅਰਪਿਆ।
'ਪਰ ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ, ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ,
ਏ ਆਖਕੇ ਬੀ ਡਰ ਪਿਆ।
'ਏ ਆਪਣਾ ਜੋ ਆਪ ਹੈ,
ਏ ਭੀ ਤੇ ਤੇਰੀ ਦਾਤ ਹੈ,
'ਦਾਤ ਦਾਤੇ ਨੂੰ ਦਿਆਂ,
ਏ ਲੱਜਿਆ ਦੀ ਬਾਤ ਹੈ।'

ਜਦ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

ਤੂ ਠਾਕੁਰੋ ਬੈਰਾਗਰੋ ਮੈ ਜੇਹੀ ਘਣ ਚੇਰੀ ਰਾਮ॥ ਤੂੰ ਸਾਗਰੋ ਰਤਨਾਗਰੋ ਹਉ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਾ ਤੇਰੀ ਰਾਮ॥ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਾ ਤੂ ਵਡ ਦਾਨਾ ਕਰਿ ਮਿਹਰੰਮਤਿ ਸਾਂਈ॥ ਕਿਰਪਾ ਕੀਜੈ ਸਾ ਮਤਿ ਦੀਜੈ ਆਠ ਪਹਰ ਤੁਧੁ ਧਿਆਈ॥ ਗਰਬੁ ਨ ਕੀਜੈ ਰੇਣ ਹੋਵੀਜੈ ਤਾ ਗਤਿ ਜੀਅਰੇ ਤੇਰੀ॥ ਸਭ ਊਪਰਿ ਨਾਨਕ ਕਾ ਠਾਕੁਰੁ ਮੈ ਜੇਹੀ ਘਣਚੇਰੀ ਰਾਮ॥੧॥[1]

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਐਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

'ਅਪਰ ਸਮੱਗ੍ਰੀ ਕਰ ਕਰ ਤਯਾਰੀ।
ਸਿਮਰਤ ਰਾਖਤ ਸਦਨ ਮਝਾਰੀ॥੧੩॥
ਬਹੁ ਮੰਦਰ ਪਰਯੰਕ ਬਨਾਏ॥
ਦੇ ਦੇ ਦਰਬ ਤਯਾਰ ਕਰਵਾਏ।
ਹਿਤ ਭੋਜਨ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਅੰਨ।
ਆਨ ਧਰਹਿ ਹੁਇ ਚਿਤ ਕਰ ਸਪਨ॥੧੪॥
ਜਯੋਂ ਜਯੋਂ ਵਸਤੁ ਤਯਾਰ ਕਰਿ ਜੋਵਹਿ।
ਤਯੋਂ ਤਯੋਂ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰੇਮ ਉਰ ਹੋਵਤ।
ਦਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਪ੍ਰੇਮਾਤੁਰ ਹੋਇ ਦੰਪਤਿ।
ਗੁਰ ਬਿਨ ਲਗਹਿ ਨ ਆਛੀ ਸੰਪਤਿ॥੧੫॥
ਕਰਹਿ ਪ੍ਰਤੀਖਨ-ਕਬ ਗੁਰ ਆਵਹਿਂ।
ਹਮਰੇ ਮਨ ਅਭਿਲਾਖ ਪੁਜਾਵਹਿਂ।

1. ਇਹ ਛੰਤ, ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਵਿਚ ਹੈ।

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਹਿ ਆਪਸ ਮਾਹੁ ।
ਸੁਜਸ ਬਖਾਨਤ ਰਿਦੇ ਉਮਾਹੁ ॥੧੬॥
ਬੀਤੇ ਕਿਤਕਿ ਦਿਵਸ ਇਸ ਭਾਂਤੀ ।
ਗੁਰੂ ਨ ਆਏ ਤਾਪਤ ਛਾਤੀ ।
ਕਵਣ ਕਾਰਨ ਭਾ ਮਿਲੇ ਨ ਸੁਆਮੀ ।
ਚੌਦਹ ਲੋਕਨ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ॥ ੧੭ ॥
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਮੁਖ ਚੰਦ ।
ਹਮ ਚਕੋਰ ਕਬ ਦੇਹਿ ਅਨੰਦ ।
ਸਮ ਸੂਰਜ ਕਬ ਤੇਜ ਦਿਖਾਵੈਂ ।
ਹਮਾਰੇ ਰਿਦੇ ਕਮਲ ਬਿਕਸਾਵੈਂ ॥
ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਸਮ ਦੰਪਤਿ ਬਿਲਲਾਈ ।
ਸ੍ਵਾਤਿ ਬੂੰਦ ਕਬ ਮਿਲੈਂ ਗੁਸਾਈਂ ।
ਤਰ ਸੂਕਤ ਦੁਰਬਲ ਹਮ ਤੈਸੇ ।
ਕਬਿ ਗੁਰ ਮਿਲਹਿੰ ਜਲਧਿ ਜਲ ਜੈਸੇ ॥ ।
ਜਬਿ ਦੇਖੈਂ ਜੁਗ ਪਦ ਅਰਬਿੰਦ ।
ਤਦ ਹਰਖਹਿੰ ਮਨ ਹੋਇ ਮਲਿੰਦ ।
ਅਜਹੂੰ ਨ ਆਏ ਹਮ ਨਿਰਭਾਗ ।
ਕਿਧੌਂ ਨ ਰਿਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਬਹੁ ਜਾਗੇ ॥੨੦॥
(ਰਾਸ ੫, ਅੰਸੂ

ਐਸੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਖਿੱਚ ਵਾਲੀ ਦਸ਼ਾ ਦੰਪਤੀ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਚਾਉ-ਭਰੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਮੰਦਰ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਜਦ ਹੁਣ ਬਣ ਚੁਕਾ ਤੇ ਸਜ ਸਜਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਤਦ ਇਹ ਚਾਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਆ ਕੇ ਇੱਥੇ ਬਿਰਾਜਨ ? ਹੁਣ ਇਹ ਉਤਕੰਠਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਉਣ, ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰ ਰੂਪ ਦੇ ਜਾਣੂੰ ਹੁਣ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਕਾਂਗਾਂ ਵਿਚ ਵਹੇ ਚਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਏਥੇ ਆਕੇ ਬਿਰਾਜਣ । ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿੱਕ ਪੈਰੋ ਪੈਰ ਵਧਦੀ ਹੈ । ਹੋਰ ਖਿੱਚਾਂ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਵਿੱਥ ਘਟੇ ਜ਼ੋਰ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਖਿੱਚ ਵਿਚ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਵਿੱਥ ਵਧੇ ਜ਼ੋਰ ਵਧਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਵਿਚ ਹੁਣ ਨਿਰਾ ਬਿਰਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਜ ਕਲ ਕਥਾ ਬੀ ਮਾਰੂ ਡਖਣਿਆਂ ਦੀ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸੰਗਤ ਸੁਣਦੀ ਵੈਰਾਗ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਫੇਸਾ ਇਹ ਰੰਗ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਕਥਾ ਸੁਣਦਾ ਤੇ ਪੰਘਰਦਾ ਹੈ, ਹਿਰਦਾ ਦ੍ਰਵਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਾਂਗੂ ਆਪ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀ ਹੋਈ ਦੇਖਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਗਤ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਗਯਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਸਤਿ-ਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਚੱਲਕੇ ਬਿਨੈ ਕਰੀਏ ਜੋ ਆ ਜਾਣ । ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਕਿਹਾ : ਮਿੱਤ੍ਰੋ ! ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਕੁਛ ਗੁੱਝਾ ਨਹੀ, ਮਨ ਮਿਲਣਾ ਲੋਚਦਾਹੈ, ਲੋਚਾ ਮਿਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਵੱਸ ਦੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਜੇ ਬਿਰਹੋਂ ਦੀ ਹੈ ਤਦ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿਰ ਤੇ ਧਰਨਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਯੋਗ ਜਾਨਣਗੇ ਆਪ ਬਹੁੜ-ਨਗੇ । ਇਸ ਉੱਤਰ ਅੱਗੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਚੁੱਪ ਹੈ । ਰਾਮੋ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦਸ਼ਾ ਪਤੀ ਜੀ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਭਾਈ ਜੀ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਹਨ, ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ, ਅਰ ਉਸ ਦਾ ਜਲ ਮਿੱਠਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ । ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੀ ਸੂਰਤ ਨਿਕਲੀ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ! ਇਸ ਜਲ ਪਰ ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮਵਾਨ ਹੋਯਾਂ ਹੈਂ ਆਓ ਤੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਮੱਛੀ ਸਮਾਨ, ਇਹ ਜਲ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਰੱਖੇਗਾ, ਤੈਨੂੰ ਡੋਬੇ ਹਿਕੇ ਮਾਰੇਗਾ ਨਹੀਂ । ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੀਤੀ ਅਰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗੂ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਰਦੇ ਹਾਂ ਡੁਬਕੀਆਂ ਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਜਲ ਫਿਰਦਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਡੁਬਦੇ ਹਾਂ, ਨਾ ਮਰਦੇ ਹਾਂ ਨਾ ਔਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਸਗੋਂ ਅਤਿ ਅਨੰਦ ਪਾ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਫੇਰ ਉਸੇ ਸੂਰਤ ਨੇ ਜਲ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ : ਸਾਈਂਦਾਸ ! ਇਹ ਜਲ ਜੋ ਹੈ ਤੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਤੇਰਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਸਰਾ ਇਹੋ ਹੈ, ਤਾਂਤੇ ਆਉ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਬੀ ਜਲ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਰਲਾਇ ਦੇਵੀਏ ਸੋ ਤੂੰ ਬੀ ਜਲ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਵੇਂ । ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਜਿਵੇਂ ਜੀ ਹੁਕਮ ਕਰਹੁ ਗੁਲਾਮ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ, ਪਰ ਨਾ ਜਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢੀਓ ਜੇ ਤੇ ਨਾ ਜਲ ਬਣਾਇਓ ਜੇ; ਜਲ ਦੇ ਵਿਚ ਰਖਹੁ ਤੇ ਜਲ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਬਨਾਈ ਰਖੋ:—

'ਤੁਮ ਜਲ ਨਿਧਿ ਹਮ ਮੀਨੇ ਤੁਮਰੇ ।'

ਤਾਂ ਉਹ ਸੂਰਤ 'ਭਲਾ ਹੋਵੇ' ਕਹਿਕੇ ਲੋਪ ਹੋ ਗਈ । ਫਿਰ ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਬਿਰਾਜ ਰਹੇ ਤੇ ਬਿਹਸ ਰਹੇ ਹਨ । ਹੁਣ ਆਪ ਦੀ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਰਾਮੋ ਪਾਸ ਬੈਠੀ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ:—

ਕੇਦਾਰਾ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੫

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਮਿਲੁ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਰਿਆ ॥ਰਹਾਉ॥ ਪੂਰਿ ਰਹਿਆ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮੈ ਸੋ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ॥ ਮਾਰਗੁ ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਹਰਿ ਕੀਆ ਸੰਤਨ ਸੰਗਿ ਜਾਤਾ ॥ ਸੰਤਨ ਸੰਗਿ ਜਾਤਾ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ਘਟਿ ਘਟਿ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲਿਆ ॥ ਜੋ ਸਰਨੀ ਆਵੈ ਸਰਬ ਸੁਖ ਪਾਵੈ ਤਿਲੁ ਨਹੀ ਭੰਨੈ ਘਾਲਿਆ ॥ ਹਰਿ ਗੁਣ ਨਿਧਿ ਗਾਏ ਸਹਜ ਸੁਭਾਏ ਪ੍ਰੇਮ ਮਹਾ ਰਸ ਮਾਤਾ ॥ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਤੇਰੀ ਸਰਣਾਈ ਤੂੰ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ॥੧ ॥ ਹਰਿ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਜਨ ਬੇਧਿਆ ਸੇ ਆਨ ਕਤ ਜਾਹੀ ॥ ਮੀਨੁ ਬਿਛੋਹਾ ਨਾ ਸਹੈ ਜਲ ਬਿਨੁ ਮਰਿ ਪਾਹੀ ॥ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕਿਉ ਰਹੀਐ ਦੂਖ ਕਿਨਿ ਸਹੀਐ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਬੂੰਦ ਪਿਆਸਿਆ ॥ ਕਬ ਰੈਨਿ ਬਿਹਾਵੈ ਚਕਵੀ ਸੁਖੁ ਪਾਵੈ ਸੂਰਜ ਕਿਰਣ

ਪ੍ਰਗਾਸਿਆ ॥ ਹਰਿ ਦਰਸਿ ਮਨੁ ਲਾਗਾ ਦਿਨਸੁ ਸੁਭਾਗਾ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਗਾਹੀ ॥ ਨਾਨਕ ਦਾਸੁ ਕਹੈ ਬੇਨਤੀ ਕਤ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਪ੍ਰਾਣ ਟਿਕਾਹੀ ॥੨॥ ਸਾਸ ਬਿਨਾ ਜਿਉ ਦੇਹਰੀ ਕਤ ਸੋਭਾ ਪਾਵੈ ॥ ਦਰਸ ਬਿਹੂਨਾ ਸਾਧ ਜਨੁ ਖਿਨੁ ਟਿਕਣੁ ਨ ਆਵੈ ॥ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਜੋ ਰਹਣਾ ਨਰਕ ਸੋ ਸਹਣਾ ਚਰਨ ਕਮਲ ਮਨੁ ਬੇਧਿਆ ॥ ਹਰਿ ਰਸਿਕ ਬੈਰਾਗੀ ਨਾਮਿ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਕਤਹੁ ਨ ਜਾਇ ਨਿਖੇਧਿਆ ॥ ਹਰਿ ਸਿਉ ਜਾਇ ਮਿਲਣਾ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਰਹਿਣ ਸੋ ਸੁਖੁ ਅੰਕਿ ਨ ਮਾਵੈ ॥ ਹੋਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਨਾਨਕ ਕੇ ਸੁਆਮੀ ਹਰਿ ਚਰਨਹ ਸੰਗਿ ਸਮਾਵੈ ॥੩॥ ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਪ੍ਰਭ ਮਿਲੇ ਹਰਿ ਕਰੁਣਾ ਧਾਰੇ ॥ ਨਿਰਗੁਣ ਨੀਚ ਅਨਾਥ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦੋਖ ਬੀਚਾਰੇ ॥ ਨਹੀ ਦੋਖ ਬੀਚਾਰੇ ਪੂਰਨ ਸੁਖ ਸਾਰੇ ਪਾਵਨ ਬਿਰਦੁ ਬਖਾਨਿਆ ॥ ਭਗਤਿ ਵਛਲੁ ਸੁਨਿ ਅੰਚਲੋ ਗਹਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਪੂਰ ਸਮਾਨਿਆ ॥ ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਪਾਇਆ ਸਹਜ ਸੁਭਾਇਆ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਖ ਹਾਰੇ ॥ ਕਰੁ ਗਹਿ ਲੀਨੇ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਅਪਨੇ ਰਾਮ ਨਾਮ ਉਰਿਹਾਰੇ ॥ ੪॥੧॥

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਪਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ। ਭੋਗ ਪਾਕੇ ਰਾਮੋ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਪਤੀ ਜੀ ! ਆਪ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੇਰੇ ਸੀਸ ਪਰ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਜੋਗ ਜਾਣੋ ਤਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਜੋਗ ਇਕ ਪੱਤ੍ਰਕਾ ਪਾਓ, ਜਿਕੁਰ ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਲਹੌਰ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਲੋਚ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਿਆ ਸੀ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਹੇ ਗੁਰੂ ਸਆਰੀਏ ! ਅਸੀਂ ਜੀਵ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਰੋਬਰੀ ਕੀਕੂੰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਪਿਤਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਾਤੀ ਭੇਜ ਦਿਤੀ; ਤਦ ਬਣ ਆਈ। ਅਸੀਂ ਹੋਏ ਸਿਖ, ਦਾਸ ਤੇ ਦਾਸ ਵੀ ਓਹ ਜੋ, ਅਜੇ ਜੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਅਸੀਂ ਪੱਤ੍ਰ ਲਿਖੀਏ, ਇਹ ਬੇਅਦਬੀ ਹੈ।

ਰਾਮੋ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਉਚਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਓਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਤਿ ਪਿਆਰੇ ਹਨ।

ਭਾਈ—ਇਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਹੈ।

ਇਹ ਕਹਿ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਫੇਰ ਸੁਪਨਾ ਸੁਣਾਇਆ : ਰਾਮੋ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਸ ਪਈ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ: ਪਤੀ ਜੀ ! ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੇੜੀ ਸਹਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀ ! ਜੇ ਆਪ ਪਾਣੀ ਬਣਨਾ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਤਦ ਕੀਹ ਬਣਦਾ ? ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਲਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਮਛਲੀ ਬਣਨ ਨਾਲ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੇ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਤੇ ਵਰਤੌਂ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਪਰ 'ਮੁਕਤਿ ਬਪੁੜੀ ਭੀ ਗਿਆਨੀ ਤਿਆਗੇ' ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਆਪ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਧੰਨ ਹਨ !

ਫੇਰ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੁਪਨੇ ਦੇ ਅੰਤ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਿਹਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ ਹਨ।

ਰਾਮੋ—ਪ੍ਰਾਣ ਨਾਥ ਜੀ ! ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੀਉ ਦੀ ਜਾਣਨਹਾਰ ਹਨ, ਆਉਣਗੇ ਅਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਨਗੇ, ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਹੀ ਨੀਵੇਂ ਹਾਂ, ਧਰਤੀ ਵਾਂਗੂ ਹਾਂ ਤੇ ਕਲਹਾਏ ਬਾਂਵਰੂ ਪਰ ਗੁਰੂ ਬੱਦਲ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਸਾਰੇ ਇਕ ਸਾਰ ਵਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਧਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਹੈ। ਉਧਰ ਇਕ ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: ਹੇ ਪ੍ਰਿਯੇ ! ਆਪ ਦੀ ਭੈਣ ਤੇ ਤਿਸਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਪਿਆਰੇ ਜੀ ਨੇ ਮੰਦਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਅਰ ਬਣਵਾ ਕੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਬਿਹਬਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ ਚੱਲਕੇ ਵਸੀਏ, ਦੱਸੋ ਤੁਹਾਡੀ ਕੀਹ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ?

ਦਮੋਦਰੀ ਬੋਲੀ—ਹੇ ਕਿਰਪਾਲੂ ਜੀ ! ਆਪ ਦਾ ਬਿਰਦ ਭਗਤ ਵਛਲ ਹੈ, ਅਰ ਮੇਰਾ ਜੀਜਾ ਜੀ ਤੇ ਭੈਣ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਕਮਲਾਂ ਤੇ ਭੌਰੇ ਹਨ, ਆਪ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਨ ਕਰੀਏ। ਇਹ ਆਪ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਹੈ। ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਬੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਾਕ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਦੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਨਿੰਨ ਸਿਖੀ ਭਾਵ ਹੈ, ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਦਾ ਮਾਨ ਹੰਕਾਰ ਰੱਤੀ ਜਿੰਨਾ ਬੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਛਾ, ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਤਿਆਰੀ ਤੁਰਨ ਦੀ ਕਰੋ ਤੇ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਖਿੱਚ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰ ਲਵੀਏ।

ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾਕੇ ਸਾਈਂਦਾਸ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ ਅਰ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਨਾਨਕ ਮਤੇ, ਜੋ ਆਦਿ ਸਤਿ-ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਗੁਰ ਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਿਖ ਸਾਧੂ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਧਾ ਨੇ ਖੋਹ ਲੀਤਾ ਹੈ ਅਰ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਸਿਖ ਸਾਧੂ ਬਹੁਤ ਵਿਆਕੁਲ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਬਿਨੈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਗੁਰਧਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਦਵੱਲੀ ਖਿੱਚ ਡਾਢੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਆਗਿਆ ਕਰੋ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਚੱਲੀਏ ! ਸ਼੍ਰਤ ਮਤ ਵਾਲੀਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਹੋ ਤੇ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਹੋ, ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਗਏ ਬਿਨਾਂ ਹਰਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਉਧਰ ਪਹਿਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਆਪ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਜ ਸਰਨਾ ਨਹੀਂ ਜਗ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਸਮੇਤ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਵਿਛੋੜਾ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਣਾ ਪਰ ਜੋ ਭਗਤ ਨੂੰ ਭੀੜ ਪਈ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਬਹੁੜਨਾ ਬੀ ਆਪ ਦਾ ਹੀ ਬਿਰਦ ਹੈ। ਇਧਰ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਬੀ ਪੂਰਨ ਸਿਖ ਹਨ, ਉਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਲਾਜ ਪਾਲਣਾ ਬੀ ਆਪ ਦਾ ਬਿਰਦ ਹੈ।

ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੋਲੇ ਕਿ ਐਉਂ ਕਰੀਏ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਡਰੋਲੀ ਚੱਲੋ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਰਾਮੋ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਧੀਰਜ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿਓ ਤੇ ਅਸੀਂ 'ਨਾਨਕ ਮਤੇ' ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ ਉਥੇ ਕਾਰਜ ਰਾਸ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਕੁਛ ਚਿਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਡਰੋਲੀ ਆ ਅੱਪੜਾਂਗੇ ਇਉ ਦੋਨੋ ਕਾਰਜ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਇਸ ਗੱਲ ਪਰ

ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਦੀਨਾਂ ਦੇ ਨਾਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਦਿਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਤਵ ਦੱਸਿਆ ਜਿਸ ਪਰ ਪੰਝੀ ਸੂਰਮੇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਡਰੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਚੁਣੇ ਗਏ, ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰੂ-ਦਾਸ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਕੁਛ ਸੂਰਮਿਆਂ ਤੇ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਛੱਡੇ ਗਏ। ਕੁਛ ਸੈਨਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਨਾਲ ਲੀਤੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰੇ ਛੱਡਣ ਦਾ ਮਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕੀਤਾ।

ਅਗਲੀ ਭਲਕ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਡਰੋਲੀ ਨੂੰ ਟੁਰ ਗਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਦੀ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੀ।

—o—

(ਝ)

ਰਾਮੋ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਿਆਰ ਖਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਲੇਖਕ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-"ਪ੍ਰੇਮ ਮਗਨ ਦੋਨੋਂ ਭਏ ਰਹੀ ਨ ਦੇਹ ਸੰਭਾਰ" ਇਸ ਹਾਲ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਚੁਕੇ ਹਨ ਪਰ ਅਜੇ ਕੋਈ ਸਦੇਹ ਸੁਧਕ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਪਿਆਰੇ ਜੀ ਕਦ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ? ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਇਸ ਹਾਲ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਦ ਪੰਜ ਘੜੀ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਅੱਪੜ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਕਥਾ ਵਾਰਤਾ, ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਵੱਲੋਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸਾਦ ਵੀ ਅੱਗੇ ਥੋਂ ਅਲਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਨੀਂਦ ਬੀ ਘਟ ਗਈ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਦੀ ਦੇ ਰੌ ਵਾਙੂ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਤ ਸੁਖੀ ਹੈ, ਪਰ ਧਿਆਨ ਪ੍ਰੀਤਮ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੈ ਅਰ ਉੱਚੇ ਮਨ ਕਿਸੇ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਝੂਲਦੇ ਮਸਤ ਜੇਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਹਾਲ ਰਾਮੋ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰੇ ਨੇ ਆਕੇ ਕਿਹਾ : 'ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ! ਇਕ ਸਿੱਖ ਮੇਵੜਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਸੁਧ ਲਿਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਬੀਬੀ ਰਾਮੋ ਦੀ ਭੈਣ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਪਰਿਵਾਰ ਆਪ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਪਹਿਲੋਂ ਖ਼ਬਰ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਚੁੱਪ ਤੋਂ ਚੁੱਪ ਵਿਚ ਨੈਣ ਬੰਦ ਤੇ ਕੁਛ ਬੇਸੁਧ ਜੇਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਕੁਛ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਨੈਣ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤਾਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਤੱਕਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਜਿਵੇਂ ਨੀਮ ਬਾਵਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਫੇਰ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾਈ ਕਿ ਜੀ ! ਬਾਹਰ ਮੇਵੜਾ ਖੜਾ ਹੈ। ਸਾਈ ਦਾਸ ਜੀ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋਕੇ ਬੋਲੇ ਕੌਣ ਹੈ ?

ਸਿਖ—ਜੀ ! ਮੇਵੜਾ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਮੇਵੜਾ ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ?

ਸਿਖ—ਗੁਰੂ ਪਰਵਾਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਗੁਰੂ ਪਰਵਾਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ? ਪਰਵਾਰ ਗੁਰੂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੰਦਰ ਵੱਲੇ ਗਿਆ ਹੈ ? ਰੌਣਕਾਂ ਮੰਗਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ?···ਹੈਂ···।

'ਮੰਦਭਾਗੀ ਤੇਰੋ ਦਰਸਨੁ ਨਾਹਿ ॥'

ਸਿਖ ਨੇ ਫੇਰ ਚਰਨ ਦਬਾਏ, ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਝੱਸੀਆਂ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਫੇਰ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਸੁਰਤ ਆਈ, ਨੈਣ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਤੱਕੇ, ਉੱਠੇ ਤੇ ਫੇਰ ਬੈਠ ਗਏ। ਸਿੱਖ ਨੇ ਜਲ ਛਕਾਇਆ ਤੇ ਫੇਰ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ। ਫੇਰ ਆਪ ਸੁਤੇ ਹੋਏ ਵਾਂਙੂ ਜੋ ਨਵਾਂ ਜਾਗੇ, ਬੋਲੇ: ਹੈਂ ! ਆ ਗਏ ਹਨ ?

ਸਿਖ—ਜੀ ! ਪਰਵਾਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ: ਗੁਰੂ ਪਰਵਾਰ।

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਗੁਰੂ ਜੀ ! ਗੁਰੂ ਜੀ ?···ਹਾਂ ! ਪਰਵਾਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਿਖ—ਜੀ ਹਾਂ, ਪਰਵਾਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੇਰ ਆਉਣਗੇ।

ਹੁਣ ਹੋਸ਼ ਹੋਰ ਫਿਰ ਆਈ, ਨੈਣ ਭਰ ਆਏ ! ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰਵਾਰ। ਪਰਵਾਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ?

ਸਿਖ—ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਆਏ ਹਨ।

ਹੁਣ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਮਗਰੇ ਰਾਮੋ ਆਈ। ਨੱਗਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਰਾਮੋ ਤਾਂ ਮੇਵੜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹੇਲੀਆਂ ਸਤਿਸੰਗਣਾਂ ਸਮੇਤ ਅਗੁਵਾਨੀ ਨੂੰ ਚੱਲੀ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਨਵੇਂ ਬੰਦ ਘਰ ਦਾ ਜੰਦਰਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਘਰ ਵਿਚ ਪਲੰਘ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸੇ, ਝਾੜੂ ਰੋਜ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਧੂਪ ਰੋਜ਼ ਧੁਖਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਆਪ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਪਰਵਾਰ ਵਾਸਤੇ ਪਲੰਘ ਡਹਾਏ, ਵਿਛਾਈਆਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਇਆ। ਇਕ ਨੂੰ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤੇ ਲਾਇਆ ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਆਪ ਵੀ ਅਗੁਵਾਨੀ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ, ਸਰੀਰ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਝੂਰਨੀ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਥੋੜੇ ਹੀ ਕਦਮ ਆਏ ਸਨ ਕਿ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਆ ਪਹੁੰਚੇ। ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰਥਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਉਤਾਰਿਆ ਤੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਰਾਮੋ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੂੰ ਤੇ ਭੈਣ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਟੁਰੀ। ਘਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਸਾਈਂਦਾਸ ਨੇ ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੀਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰੱਖੇ। ਫੇਰ ਰਾਮੋ ਤੇ ਆਪ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਦਲ੍ਹੀਜਾਂ ਨਾਲ ਖੜੋ ਗਏ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ—"ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ! ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ !!' ਉਚਾਰਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਾਕੇ ਪਲੰਗ ਤੇ ਬਿਰਾਜੇ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਿਆਰ ਹੋ ਲਿਆ ਸੀ, ਚੌਂਕੀ ਡਾਹਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਧਰਿਆ ਤੇ ਆਪ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਉਸ ਦੇ "ਉਨਵਿ ਘਨ ਛਾਏ" ਝਰ ਰਹੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਉਮੰਗ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਆਪ ਨੈਣ ਭਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਲੰਘ ਤੋਂ ਉਠੇ ਤੇ ਸਾਈਂਦਾਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਉਠਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, ਹੇ ਸਾਈਂਦਾਸ ? ਗੁਰੂ ਸੁਆਰੇ ! ਧੀਰ ਧਰ, ਤਾਰਨ ਤਰਨ ਗੁਰੂ ਹੁਣ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਧਾਮ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਲਮਸਤ ਸਾਧ ਅਨਿੰਨ ਸਿਖ ਦੀ ਪੀੜਾ ਹਰਨ ਵਾਸਤੇ ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਥੋਂ ਹੋਕੇ

ਸਿੱਧੇ ਇਥੇ ਆਉਣਗੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੀਰਜ ਦੇ ਵਾਕ ਕਹਿਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉੱਠਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਛਿਆਂ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਤੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵੰਡਣ ਲਈ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤ ਚੁਕਾ ਤਦ ਸਾਰੀ ਨਗਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਦਾ ਕੀਤੀ। ਕੁਛ ਮਾਈਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਰਹਿ ਗਏ! ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਹੁਣ ਬਾਹਰ ਜਾਕੇ ਨਾਲ ਆਏ ਘੋੜਿਆਂ, ਸੇਵਾ ਵਾਲਿਆਂ, ਸਵਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਟਹਿਲੀਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ, ਭੋਜਨ ਦਾ, ਘਾਹ ਪੱਠੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੀ ਤੇ ਰਾਮੋ ਨੇ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਯਾ, ਫੇਰ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਆਪ ਛਕਿਆ ਰੁੱਤ ਹੁਨਾਲੇ ਦੀ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਬਿਰਾਜ ਗਏ, ਅਰ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਤੇ ਰਾਮੋ ਜੀ ਬੂਹੇ ਢੋਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੱਚੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਸ-ਰਾਮ ਕੀਤਾ।

ਹੁਣ ਨਿੱਤ ਕ੍ਰਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਇਸ ਨਵੇਂ ਘਰ ਵਿਚ ਲਗੇ। ਦੀਵਾਨ ਸਜ ਜਾਵੇ, ਭੋਗ ਪਏ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਘਰੋ ਘਰੀ ਚਲੇ ਜਾਣ। ਰਾਮੋ ਸਾਈਂਦਾਸ ਗੁਰੂ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਆਦਿ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿਣ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੱਚੇ ਕੋਠੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ, ਲੌਢੇ ਪਹਿਰ ਸੋਦਰ ਰਹਿਰਾਸ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਧਰਮਸਾਲ ਲਗੇ ਤੇ ਸੰਝ ਦਾ ਪਸ਼ਾਦ ਛਕਾਕੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰਾਕੇ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਉਸੇ ਕੱਚੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜਣ।

ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਗਿਆ, ਇਸ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਟੁਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਸੋ ਇਸ ਨੇ ਬੀਤਣਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਸੋਆਂ ਆਉਣ ਲਗੀਆਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਤੋਂ ਮੁੜ ਪਏ ਹਨ, ਕੰਨ ਪਾਟਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰਨ ਮੰਨ ਲਈ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤਾ ਅਸਥਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਕੇਸਰ ਦੇ ਤ੍ਰੌਂਕੇ ਦਿਤੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫੇਰ ਪੁੰਗਰ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਰ ਜੋ ਨਵੀਂ ਕਰੂੰਬਲੀ ਨਿਕਲੀ ਹੈ ਉਸ ਪਰ ਛੱਟਿਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹਨ।[1] ਮਿਠੇ ਰੀਠੇ[2] ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਬੀ, ਜੋ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਖੋਹ ਲਿਆ ਸੀ, ਜੋਗੀਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਰਨ ਲੈ ਕੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਗੋਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਛੇੜਾਂਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਤ ਕਰਕੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਰ ਮਜਲਾਂ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਕਰਕੇ ਡਰੋਲੀ ਵੱਲ ਧਾਏ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਾਂ! ਗੁਰੂ ਸਮੁੰਦਰ ਭੱਜਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਵਨ ਸਿਖੀ, ਪਰਵਾਨ ਸਿਖੀ; ਪ੍ਰੇਮ ਪਰਵੇਧੀ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਆ ਗਲ ਲਾਵੇ। ਏਹ ਸੋਆਂ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਹਰਖ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਚਾਉ ਉਪਜ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹੋ ਰਹੀਆ ਹਨ, ਪਰ ਹਾਇ! ਸਰੀਰਧਾਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਹੀ ਜਲਵੇ ਨਾਲ ਸਰੀਧਾਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਕਸਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਤੇ 'ਆ ਮਿਲੋ' ਦੀ ਸੱਧਰ ਫੁੰਕਾਰੇ ਮਾਰਦੀ ਅੰਦਰੋ ਉਠਦੀ ਹੈ ਤੇ ਝੱਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਪਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਡਾਢੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਉੱਚੇ ਰਜਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਦਰ ਤੇ ਅਤਿ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ, ਇਸ ਰੰਗ ਨੂੰ ਵੇਖ ਬੜੇ ਨਿਹਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੈਣ ਭਰ ਭਰ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਕਲੇਜਾ ਦ੍ਰਵ ਦ੍ਰਵ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਾਮੋਂ ਜੀ ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਦਾਸ ਵੱਲ ਬੜੀ ਮਿਹਰ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਅਸੀਸਾਂ ਭਰੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਨਾਲ ਤੱਕਦੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੇ ਅਸੀਸ ਇਕ ਆਤਮ ਸੱਤਿਆ ਤੇ ਆਤਮ ਦਾਤ ਸੀ ਜੋ ਸਾਂਈਂ ਦਾਸ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਹੀ ਸੀ।

[ਢ]

ਇਕ ਦਿਨ ਆਇਆ, ਉਹ ਦਿਨ ਕਿ ਜਿਸ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਸ ਨਿਰਾਸਾ ਦੇ ਹੱਥ ਗਈ ਮੁੜ ਘਰ ਆ ਫੇਰਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਸਵਾਰ ਆਇਆ, ਜੀਉ ਆਇਆ, ਡਰੋਲੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ ਇਹ ਸੁਧ ਲਿਆਇਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਤੋਂ ਆ ਰਹੇ ਡਰੋਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਪੁਜੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨੇ ਸੁਣੀ, ਸਾਰੇ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ, ਸਾਰੇ ਗਿਰਾਂ ਨੇ ਸੁਣੀ, ਸਾਰੇ ਚਾਉ ਭਰ ਆਏ, ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਨੇ ਸੁਣੀ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਣੀ ?—

ਜਿਉਂ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਚਾਹੇ ਬੂੰਦ ਕੋ ਤੈਸ ਦਰਸ ਕੀ ਚਾਹ।
ਪ੍ਰੇਮ ਮਗਨ ਠਾਢੋ ਭਯੋ ਮਨ ਮੈਂ ਧਾਰਿ ਉਮਾਹ।
[ਗੁ: ਬਿ:

ਪ੍ਰੇਮ ਮਗਨ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਟਰ ਪਿਆ ਤੇ ਮਾਨੋਂ ਕੋਈ ਨਸ਼ਾ ਜਿਵੇਂ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ :—

ਗਿਰ ਗਿਰ ਪਰਤ ਦੇਹ ਸੁਧ ਨਾਹੀ।
ਮਨੋਂ ਪ੍ਰੀਤ ਇਹ ਤੇ ਭਵ ਪਾਹੀ!
[ਗੁ: ਬਿ:

ਇਸ ਰੰਗ ਉਠਦਾ ਬੈਠਦਾ, ਕਦੇ ਨੈਣਾਂ ਤੋਂ ਨੀਰ ਡਲ੍ਹਕਦਾ, ਕਦੇ ਬਿਹਸਦਾ, ਕਦੇ ਉਤਾਵਲਾ ਹੁੰਦਾ, ਕਦੇ ਰੁਕਦਾ, ਡਿਗਦਾ ਟੁਰਦਾ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਜਾਂਦਾ ਸੜਕ ਉਤੇ ਇਕ ਥਾਂ ਬਹਿ ਹੀ ਗਿਆ, ਐਸਾ ਬੈਠਾ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸੁਧ ਬਿਸਰ ਗਈ :—

ਬੈਠੋ ਪੰਥ ਪ੍ਰੇਮ ਮੈਂ ਲੀਨਾ।
ਲਾਗ ਸਮਾਧ ਰੰਗ ਰਸ ਭੀਨਾ। [ਗੁ: ਬਿ:

ਇਧਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਤਿਆਰ ਹੋਏ, ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਾਲ

1. ਇਸ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤੇ ਯਾਤਰੂ ਲੋਕ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਪਰ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

2. ਯਾਤਰੂ ਲੋਕ ਇਹ ਰੀਠੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਜੋਂ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਮਿੱਠਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਛ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਸੀਸ ਨਾਲ ਮਿੱਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਲੀਤਾ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ਟੁਰ ਪਏ। ਘਰ ਵਿਚ ਰਾਮੋ ਜੀ ਉਨਾਂ ਦੇ ਸੁਖ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਲਗ ਪਏ। ਸੰਗਤਾ ਵਾਸਤੇ ਦਰੀਆਂ ਵਿਛਾਦੀਆਂ ' ਇਸ਼ਨਾਨ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕਿਤਾ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਠਹਿਰਨਾ ਕਠਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਤਾਵਲੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ, ਪਰ ਅੰਤ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਏ।

ਉਧਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਿੱਚਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਪੋਈਏ ਪਾਈ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਚਨਕ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਲਿਵਲੀਨ ਮੂਰਤੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਰੰਗ ਰੱਤੜੀ ਬੈਠੀ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਸ ਆਈ ਘੋੜੇ ਦੀ ਰਾਸ ਖਿੱਚ ਲਈ ਤੇ ਆਪ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰੇ ਤੇ ਧਿਆਨ ਮਗਨ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਦੇ ਪਾਸ ਆ ਖੜੋਤੇ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਪਾਈ ਤੇ ' ਉਠਹੁ ਉਠਹੁ ਪਿਆਰੇ ਜੀਉ !! ਦਾ ਵਾਕ ਉਚਰਿਆ। ਪਰ ਸੁਣੇ ਕੌਣ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਰਸੀਝੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਭਰ ਆਇਆ। ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਆਏ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਆਖਿਆ: 'ਉਠੋ' ਤੇ ਫੇਰ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਗਲੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ। ਤ੍ਰਬੁਕ ਕੇ ਸਾਈਂਦਾਸ ਦੇ ਨੈਣ ਖੁਲ੍ਹੇ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸੁੱਤਾ ਜਾਗਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿਚ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਦੀ ਮਾਨੋਂ ਗੁੰਜਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:—

ਤੇਰਿਆ ਭਗਤਾ ਭੁਖ ਸਦ ਤੇਰੀਆ ॥ ਹਰਿ ਲੋਚਾ
ਪੂਰਨ ਮੇਰੀਆ ॥ ਦੇਹੁ ਦਰਸੁ ਸੁਖ ਦਾਤਿਆ ਮੈ
ਗਲਿ ਵਿਚਿ ਲੈਹੁ ਮਿਲਾਇ ਜੀਉ ॥

ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਚਰਨੀ ਢਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗਲੇ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਫੇਰ ਢੱਠਾ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਫੇਰ ਗਲੇ ਲਾਇਆ:

ਤਦੋਂ:—

ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਰ ਹਰਖ ਹੁਇ ਡਾਰ ਭੁਜਾ ਗਰ ਲਾਇ॥
ਤੀਨਿ ਕਾਲ ਸੋਝੀ ਪਰੀ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਤਦਾਇ ॥

ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਤਰ ਗਿਆ, ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸਿੱਖ ਹੈ ਉਹ ਸਿਖ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਨਦਰ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਭਾਗ ਗੁਰ ਸਿਖ ਦੇ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਸਮਾਕੇ ਉਸਦੇ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਜਨਮ ਪਾਕੇ ਆਤਮਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਾਂ, ਜੋ ਰੂਹ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਰੂਹ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡ ਭਾਗ ਹੋਣ ਉਸ ਦੇ?

ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਸਹਜ ਨਾਲ ਟੁਰ ਪਏ, ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਸਾਈ ਦਾਸ ਜੀ ਬਾਂਹ ਫੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਮਗਰ ਘੋੜਾ ਆਪੇ ਟੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮਿੱਠੇ ਮਿੱਠੇ ਰਸਭਿੰਨੜੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਸੁਰਤਾਂ ਦਾ 'ਪਿਆਰ ਸੰਗਮ' ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾਂ ਪੈਂਡਾ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘ ਗਏ, ਤਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਗਈ। ਸੰਗਤ ਡਰੋਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੈ ਕੇ ਆ ਮਿਲੀ। ਹੁਣ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸੁਧ ਆਈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆ ਗਏ, ਸੰਗਤ ਲੈਣ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਪਈ, ਮੈਂ ਨਾ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਆਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ, ਨਾਂ ਨਾਲ ਆਇਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਦਿਲ ਦੀ ਖਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸ ਰਾਹੇ ਲੈ ਟੁਰੀ ? ਪਰ ਆਹ ! ਸਾਈਂ ਦਾਸ ! ਇਹੋ ਮੁਬਾਰਕ ਰਾਹ ਸੀ ਜੋ ਤੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਨੇ ਤੇਰੇ ਦੱਸੇ ਬਿਨਾਂ ਫੜਿਆ, ਪਿਆਰ ਦੀ ਖਿੱਚ ਵੱਜੇ, ਆਪਾ ਪਿਆਰੇ ਵਿਚ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਖਿੱਚ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਏ। ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਤੇ ਨਾਮ ਰਸੀਆਂ ਦੀ 'ਪਿਆਰ ਲਹਿਰ' ਸ਼ਬਦ ਗੁੰਜਾਰ ਨਾਲ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਸੁਹਾਵਣਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੈਕੇ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ, ਸਭ ਨੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਖੜੋਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਆਪ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋਇਆ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਭੇਟ, ਹਾਂ ਚਿਰੀ ਵਿਛੁੰਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੇ ਹਸਦੇ ਤੇ ਰਸਦੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋਇਆ, ਰਸਨੀ ਲੈਕੇ ਹੋਇਆ। ਫੇਰ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ, ਸਭ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਛਕਿਆ ਤੇ ਸੁਕਰ ਕੀਤਾ। ਜਿਨੇ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਸੂਰਮੇ, ਜੋ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸੇ, ਆ ਮਿਲੇ, ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਵਰਤਾਇਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਧਰਮਸਾਲ ਨੂੰ ਰੁਖ ਕੀਤਾ। ਏਥੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਮਾਈ ਭਾਈ ਕੱਠੇ ਸਨ ਤੇ ਏਥੇ ਹੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਡਾਢੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੁਰਪੁੱਤ੍ਰ ਤੇ ਪਰਮ ਪਿਆਰ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਬਿਹਬਲ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਾਇਆ। ਸਾਹਿਬ ਪੈਰਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕੇ ਪਰ ਮਾਤਾ ਨੇ ਪਿਆਰਾ ਸੀਸ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਲੈਕੇ ਗਲੇ ਲਾਇਆ ਮੱਥਾ ਸੁੰਘਿਆ ਤੇ ਚਿਰੋਂ ਗੁਰੂ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਆਏ ਡਾਢੇ ਅਦਬ ਤੇ ਭਾਵ ਨਾਲ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ, ਫੇਰ ਮਾਤਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਅਸੀਸਾਂ ਆਖੀਆਂ, ਪੱਲੇ ਨਾਲ ਭਰਵਟਿਆ ਤੋਂ ਗਰਦ ਝਾੜੀ ਸਦਕੇ, ਵਾਰੀ ਘੋਲੀ ਘਲੀ ਗਈ। ਜਦ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ 'ਚੁੱਪ-ਭਾਵਨਾ, ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਆਦਰ ਦੇ ਚੁਕੀ ਤਾ ਰਸਨਾ ਖੁਲ੍ਹੀ। ਸਫਰ ਦੀ ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ ਤੇ ਸੁਣਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਈ।

ਹੁਣ ਆਪ ਉਠ ਖੜੇ ਹੋਏ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਆਗਯਾ ਮੰਗੀ, ਪਰ ਉਹ ਨਾਲ ਹੀ ਟੁਰੇ। ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਵੱਲ ਤੱਕੇ, ਉਹ ਸਿਰ ਨਿਹੁੜਾਈ ਖੜਾ ਸੀ, ਹੱਥ ਜੁੜੇ ਸਨ, ਲੱਕ ਦੁਪੱਟਾ ਬੱਝਾ ਸੀ ਮੱਥੇ ਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਸੀ ਤੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਲਿਵ ਦੀ ਚਮਤਕਾਰ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰ ਤੱਕੇ ਹੱਸੇ ਤੇ ਬੋਲੇ:—'ਚੱਲੋ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ !' ਸਤਿਗੁਰ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਟੁਰ ਪਏ, ਸਾਈਂਦਾਸ ਨਾਲ ਹੀ ਟੁਰਿਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਨਵੇਂ ਰਚੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਸੀ, ਰਾਮੋ ਦਲ੍ਹੀਜਾਂ

1. ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾ ਗਲੇ ਲਾਇਆ। ਤਿਨਾ ਕਾਲਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਸਾਈਂਦਾਸ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆ ਗਈ।

ਵਿਚ ਖੜੀ ਰਾਹ ਤੱਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਛਮਾ ਛਮ ਭਰੇ ਹੰਝੂ ਉਸ ਨਵੇਂ ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਦਲ੍ਹੀਜਾਂ ਤੇ ਮਾਮੋਂ ਤੇਲ ਚੋ ਰਹੇ ਸਨ ਰਾਮੋ ਦੀ ਆਪਨੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਸੂਰਤ ਬੂਹੇ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਬੰਦਨਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦਣ ਰਹੀ ਸੀ। 'ਜੀ ਆਇਆਂ' ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਰਤੀ ਉਤਾਰਨ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਕਾਂਗਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਸੀ ? ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤ੍ਰੰਗ ਆਰਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਹਮਾਂ ਦੇ ਜਾਣੂੰ ਆ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਕ ਪਲ ਅਝਕ ਗਏ, ਘਰ ਵੱਲ ਤੱਕੋ, ਤੱਕ ਤੇ ਬੋਲੇ "—ਸੋ ਅਸਥਲ ਸੋਇਨ ਚਉਬਾਰੇ ॥" "ਸੋ ਅਸਥਲ ਸੋਇਨ ਚਉਬਾਰੇ।" ਫੇਰ ਅਗੇ ਵਧੇ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮੂਹ ਥੀਂ ਨਿਕਲਿਆਂ, ਦਲ੍ਹੀਜਾ ਵਿਚ ਪੈਰ ਧਰਿਆ। ਇਕ ਪੈਰ ਅੰਦਰ ਸੀ, ਇਕ ਬਾਹਰ, ਕਿ ਰਾਮੋ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਇਕ ਇਕ ਚਰਨ ਪਰ ਬਿਹਬਲ ਹੋਕੇ ਢਹਿ ਪਏ, ਲਿਪਟ ਗਏ ਤੇ ਰਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸੁਖ, ਇਸ ਅਨੰਦ, ਇਸ ਭਗਤਿ ਯੋਗ, ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਜੋਗ ਵਿਚ ਭਾਗੋ ਭਰੀ ਛਿਨ ਲੰਘੀ, ਉਹ ਛਿਨ ਲੰਗੀ ਜੋ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਰੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਪਯਾਰੇ ਨਾਲ ਜਾ ਮੇਲਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ।

"ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ" "ਨਿਹਾਲ"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ 'ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਡੱਠੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਇਕ ਵੇਰ ਫੇਰ ਰਾਮੋ ਤੇ ਸਾਈਂਦਾਸ ਨੇ ਚਰਨ ਪਰਸੇ ਮਸਤਕ ਸਫਲ ਕੀਤਾ ਪਦਪੰਕਜ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਧੋਤੇ। ਫੇਰ ਰਾਮੋ ਉੱਠੀ ਤੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਪਰਵਾਰ (ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਆਦਿਕ) ਨੂੰ ਲੈ ਆਈ ਤੇ ਚਰਨਾਂ ਕਮਲਾਂ ਤੇ ਲਿਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਗਲ ਕੇ ਦਾਤੇ, ਸਗਲ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਕ ਜੀ ਨੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ, ਸੁੱਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ, ਮਿਹਰਾਂ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਰਾਮ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ ! ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਸੰਗਤ ਸਾਰੀ ਆ ਜੁੜੀ। ਚੰਦ ਤਾਰਿਆਂ, ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਸੂਰਜ—ਤਾਰੇ, ਸਤਾਰੇ, ਗ੍ਰੈਹਾਂ ਨਛੱਤ੍ਰਾਂ, ਰਾਸੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸੂਰਜਾਂ ਦੇ ਸੂਰਜ ਜੀ ਇਸ ਪਾਪ ਮਈ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਮਿਹਰਾਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਛਬਿ ਬਰਾ ਵਾਲੇ ਚਾਨਣੇ ਨਾਲ ਰੱਬੀ ਜੋਤ ਜਗਾਏ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਸਿੱਖ ਆਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਅਰਪਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾਨ ਦੀ ਅਸੀਸ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਚਿਤ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਜਜ਼ਬ ਨਾਲ ਉਨਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਹਾਂ ਚਿੱਤਾਂ ਵਿਚ ਚਿੱਤ ਦਾ ਹਿਲੋਰਾ ਦੇ ਕੇ ਰੱਬੀ ਅਨੰਦ ਦਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੁਰਤ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਖਾਕੇ ਭਵਸਾਗਰ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ, ਸੰਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਉਚਾਕੇ ਉਨਮਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਗਗਨਾ ਦਾ ਤਾਰੂ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸੁਰਤ ਐਤੂੰ ਸਬਕ ਲੈਂਦੀ ਉੱਚੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ' ਤਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੀਭ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਕੰਨਾ ਨਾਲ ਸੁਣਕੇ ਜੀਭ ਪੜ੍ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਵਉਧਦੀ ਹੈ, ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਤਿਖਿਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ! ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨ ਮਾਤ੍ਰ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਮਨ ਤ੍ਰਿਖੇ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਨਹਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਨ ਤਦੇ ਹੀ ਉਨਮਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਮਲ ਕਰੇ ਜ ਜਦੋਂ ਉਨਮਨ ਵਾਲਾ ਦਾਤਾ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨਾਲ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਦੱਸ ਦੇਵੇ ਕਿ ਆਹ ਹੈ ਟਿਕਾਣਾ, ਜਿੱਥੇ ਸਦਾ ਮਨ ਰਹੇ, ਜਿੱਥੇ ਸੁਰਤ ਰਹੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਉੱਚੀ, ਰਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ। ਇਹ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਦਾਨ। ਉੱਚਾ ਮਨ ਨੀਵੇਂ ਮਨ,ਨੂੰ ਉਚਾ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਰੂ ਤਰਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਸਿਖਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਖੇੜੇ ਵਾਲਾ ਅਨਖਿੜਿਆਂ, ਮੁਰਝਾਇਆਂ, ਕੁਮਲਿਆਂ, ਤੇ ਸੁੱਕ ਰਿਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਕਰਕੇ ਦਿਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉੱਚਾ ਮਨ। ਨਿਰਾ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਪੱਥਰ ਨਹੀਂ ਚਾਂਦਾ, ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਚਾ ਜਾਂਦਾਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਢੱਠਿਆ ਛੱਪਰਾਂ ਨੂੰ ਥੰਮੀਆਂ ਚਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਿਰੇ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਨਾਲ ਸਮਝ ਤ੍ਰਿੱਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਰਤੇ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨਾਲ ਕਰਾਈ ਪੜ੍ਹਾਈ 'ਆਪੇ' ਨੂੰ ਇਕ ਉਚਿਆਈ ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਚਿਆਈ ਕਿ ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਪਰ 'ਆਤਮ ਪਦ' ਹੈ ਹਾਂ, ਦਾਤੇ ਨੇ, ਜੋ ਪਿਆਰੇ ਆਏ, ਸਾਤਿਆ ਦੇ ਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਹਿਲੋਰਾ ਦਿੱਤਾ, ਕਿੰਨਾਂ ? ਮਣਾ ਤੇ ਪੰਡਾ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਨਹੀਂ, ਕਿਣਕਾ, ਹਾਂ ਜੀ ਕਿਣਕਾ ਕਿਣਕਾ ॥ ਉਂਝ ਬੀ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਮ ਦੀ ਇਕ ਕਣੀ ਹੀ ਦੇ ਕੇ ਉਧਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਟਿ ਉਧਾਰਦਾ ਭਾਈ ਦੇ ਨਾਵੈ ਏਕ ਕਣੀ।

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫

ਜੀਓ ! ਇਕ ਕਣੀ, ਕਣੀ-ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗੀਦੀ ਮਘਦੀ ਦਗਦੀ, ਆਤਮ ਜੀਵਨ, ਰੂਹਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਣੀ-ਦਾਨ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਮੁਰਦੇ ਜਿਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਧੰਨ ਜੀਵਾਲਣਹਾਰ:—

ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਹਹੂ ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ ॥
ਜੀਅਦਾਨੁ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਲੈਨਿ ਮਿਲਾਏ ।੨॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫

ਜੀ ਧੰਨ ਸਨ, ਦੀਅਦਾਨ ਦੀ ਕਣੀ—ਇਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ-ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ! ਪਰ ਧੰਨ ਹਨ ਓਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਿਣਕਾ ਪਾਇਆ :—

ਜਿਨਕਾ ਏਕ ਜਿਸੁ ਜੀਅ ਬਸਾਵੈ ॥
ਤਾਕੀ ਮਹਿਮਾ ਗਨੀ ਨਾ ਆਵੈ ॥ (ਸੁਖਮਨੀ

ਇਕ 'ਕਿਣਕਾ ਭਰ ਜੀਵਨ' ਨਾਲ ਮੁਰਦਾ ਜੀ ਉਠਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਕਿਣਕਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੁਰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਕਿਣਕਾ ਅੰਦਰ ਆ ਵਸਿਆ ਤਾ ਮੁਰਦਾ ਜੀ ਉੱਠਿਆ, ਮਹਿਮਾ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਾਂ ਜੀ, ਜਿਥੇ ਨਾਮ ਆ ਵਸਿਆ ਰੱਬ ਆ ਵਸਿਆ—

ਹਰਿ ਸਿਮਰਣਿ ਮਹਿ ਆਪਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥

ਜਿਥੇ ਨਾਮ ਆ ਵਸਿਆ ਉਥੇ ਹੀ ਸਾਈਂ ਆ ਵਸਿਆ। ਉਹ ਕਿਣਕਾ ਰਬੀ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਣਕਾ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤਰ

ਸਾਈਂ ਵਸਦਾ ਹੈ; ਵੱਸੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜੀਵੇ, ਨਾ ਵੱਸੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬੱਥਰ ਤੱਕੇ —

ਕਣ ਬਿਨਾ ਜੈਸੇ ਥੋਥਰ ਤੁਖਾ ॥
ਨਾਮ ਬਿਹੂਨ ਸੂਨੇ ਸੇ ਮੁਖਾ ॥

ਸੁੰਞੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲੇ ਮੁਰਦਾਰ, ਪਰ ਜੀਵੇ ਕੌਣ ?-

ਸੋ ਜੀਵਿਆ ਜਿਸੁ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਅਵਰੁ ਨ ਜੀਵੈ ਕੋਇ ॥

ਕੋਈ ਟੁਰਦੇ ਫਿਰਦੇ, ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ, ਹੱਸਦੇ ਬੋਲਦੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ ? ਇਹ ਤਾਂ ਜਠਰਾ ਅਗਨੀ ਦੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਬਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੰਨ ਆਦਿਕ ਬਾਲਣ ਬਲਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ :—

ਬਿਨੁ ਸਿਮਰਨ ਜੋ ਜੀਵਨੁ ਬਲਨਾ[1]

ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੋ ਜੀਉਣਾ ਹੈ ਇਹ ਬਲਨ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਠਰਾ ਅਗਨੀ ਦਾ ਬਲਨਾ ।

ਜੀਵਿਆ ਉਹ ਜਿਸ ਕਿਣਕਾ ਪਾਇਆ, ਇਹ ਕਿਣਕਾ ਆਪੇ ਭਾਂਬੜ ਹੋ ਬਲਿਆ, ਜੀਵਨ ਰੱਬੀ, ਇਲਾਹੀ, ਰੂਹਾਨੀ, ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੋ ਰੱਬ ਵਿਚ ਜੀਵਿਆ ਸੋ ਜੀਵਿਆ ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਮੁਰਦੇ ਸਮਾਨ ਹਨ । ਕਿਸੇ ਚੁਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਲਕੜਾਂ ਬਲ ਗਈਆਂ, ਏਸ ਸਰੀਰ ਦੇ ਚੁਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਦਾਣੇ, ਫਲ ਫੁੱਲ, ਫਲੀਆਂ, ਮੇਵੇ ਬਲ ਗਏ । ਕਦੇ ਨਾਂ ਮਰਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਆਪਕ ਰੱਬੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨੂਰ ਤੋਂ ਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਇਲਾਹੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਜੋ ਭੁੱਲ ਵਿਚ, ਵਿੱਥ ਵਿਚ ਰਹੇ ਸੋ ਕਾਹਦੇ ਜੀਵੇ ? ਜੀਵੇ ਓਹ ਜੋ ਸਦਾ ਜੀਉਂਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਨਾ ਮਰਨਹਾਰ ਸਾਈਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗੇ, ਲੱਗੇ ਤੇ ਸਦਾ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਲੱਗੇ ਹੀ ਰਹੇ, ਨਾ ਵਿਛੁੜੇ, ਪਰ ਨਾਂ ਵਿਛੁੜੇ । ਲੱਗੇ ਕਿੰਝ ? ਨਾਮ ਜਪਕੇ, ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਕਿਣਕਾ ਲੈਕੇ । ਹਾਂ, ਜੇ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕਿਣਕੇ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਉਸ ਕਿਣਕੇ ਦਾ ਕਿਣਕਾ ਦਾਨ ਲੈਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਕਿਣਕੇ ਦੇ ਕਿਣਕੇ ਦਾ ਕਿਣਕਾ-ਜੋ ਲੈਕੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਆਏ, ਜੀਉ ਪਏ । ਜੀਵਨ ਕਣੀ ਜੋ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਗਈ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜੁਆਲਾ ਬਾਲ ਦੇਵੇਗੀ । ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਦੀ ਇਕ ਕਣੀ ਜੀਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਣੀ ਮਘਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਥੇ ਲੱਗੇ ਅਲਾਂਬੇ ਬਾਲ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ।

ਹਾਂ, ਆਓ ਸ਼ਰਨ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਤੇ ਛੱਡੋ ਹਉਂ ਦੀ ਟਕ ! ਸਮਝ ਦੇ ਗੋਰਖ ਧੰਧੇ ਚਾਤੁਰ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਲਿਆਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਹੈ :—

"ਹਰਿ ਬਿਸਰਤਿ ਸਦਾ ਖੁਆਰੀ" (ਟੋਡੀ ਮ: ੫

ਹੈ; ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਦਾ ਸੁਖ ਹੈ । ਸਾਈਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜੀਵੇ, 'ਓਠਤ ਬੈਠਤ ਸੋਵਤ ਨਾਮ' ਵਿਚ ਰਹੋ, ਦਮ ਦਮ ਸਾਈਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੋ, ਜਾਗੋ

ਇਸੁ ਗ੍ਰਿਹ ਮਹਿ ਕੋਈ ਜਾਗਤੁ ਰਹੈ ॥
ਸਾਬਤੁ ਵਸਤੁ ਓਹ ਅਪਨੀ ਲਹੈ ॥
[ਗਉੜੀ ਗੁ: ਮਹਲਾ ੫]

ਜਾਗੋ ! ਜਾਗ ਯਾਦ ਹੈ, ਸਾਈਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਯਾਦ, ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾ ਭੁਲਣ ਵਾਲੀ ਯਾਦ ।

ਹਾਂ ਜੀ ! ਦਾਤਾ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਕਣੀਆਂ ਦਾਨ ਕਰਦੇ, ਗੁਰੂ ਤੇ ਗਰਮੁਖ ਦੋਹਾਂ ਪਦਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਜੀਅਦਾਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਇਹ ਸੀ ਪਰਵੇਸ਼ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ, ਇਹ ਸੀ ਜੱਠ ਯਾ ਚੱਠ ਯਾ ਡੱਠਣੀ ਜੋ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਦੇ ਮਕਾਨ ਤੇ ਹੋਈ ।

ਘਰ ਛਡਣੇ ਰਹੈ ਨ ਕੋਈ ॥

ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਕਦੋਂ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ ? ਇਹ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਚਰਨ ਪੈਣ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਸੀ । ਘਰ ਦਾਤੇ ਲਈ ਰਚਿਆ । ਆਪ ਸੇਵਕ ਹੋਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਲੰਗਰ ਕਾਹਦਾ ਲਾਇਆ ? ਦਾਨ ਕਾਹਦਾ ਹੋਇਆ ? ਅਨੇਕਾਂ ਜੀਵ ਜੀਅਦਾਨ ਪਾ ਗਏ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਆਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਰੱਬੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲੁਟਾਕੇ ਹਰ ਆਏ ਜੀ ਨੂੰ 'ਜੀਉਂਦਾ ਕਿਣਕਾ' ਦੇਕੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ, ਯਾਦ ਵਿਚ, ਨਾਮ ਵਿਚ, ਲਿਵ ਵਿਚ ਜਿਵਾ ਦਿਤਾ । ਧੰਨ ਸਾਈਂਦਾਸ ! ਧੰਨ ਰਾਮੋ !! ਤੇ ਧੰਨ ਘਰ ਦਾ ਉਸਾਰਨਾ !!! ਤੇ ਧੰਨ ਉਸਦੀ ਜੱਠ ਦਾ ਹੋਣਾ !!!! ਆਤਮ ਰਸੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੌਤਕ ਆਤਮ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਚੌਂਕੀ ਤੇ ਆ ਬੈਠੇ । ਆਏ ਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੰਗਤਾਂ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਭ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਰੋਸਿਆ ਗਿਆ । ਦਾਤੇ ਨੇ ਆਪ ਛਕਿਆ । ਰਾਮੋ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਛਕਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਹੁਣ ਪੱਖਾ ਝਲਦੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਕਈ ਭੋਜਨ ਅੱਗੇ ਧਰਦੇ ਹਨ; ਹੁਣ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਨੈਣ ਭਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਦਾ ਮਨ ਹੈ ਨਹੀਂ ! ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ—

ਸਨਬੰਧੀ ਹੈਂ ਗੁਰੂ ਹਮਾਰੇ,
ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਉਰ ਤੇ ਨਿਰਵਾਰੇ ।
ਪ੍ਰਭੂ ਲਖਯੋ ਸਭ ਜਗ ਕੋ ਸੁਆਮੀ,
ਆਇਓ ਹਮਹਿ ਉਧਾਰਨ ਕਾਮੀ ।
ਦੀਨ ਬੰਧੁ ਜਿਹਿ ਨਾਮ ਉਚਾਰੈਂ ।
ਬਸੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕੇ ਸਗਲ ਬਿਚਾਰੈਂ ।
ਤੀਨ ਲੋਕ ਪਤਿ ਕੀ ਇਹ ਸੂਰਤਿ,
ਸਿੱਖਣ ਵਤਸਲ ਸੁੰਦਰ ਮੂਰਤਿ,
ਇਮ ਨਿਸਚੇ ਲਖਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੂਰੇ,
ਭਏ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਰਿਤ ਜਿਨਿ ਰੂਰੇ ।
ਅਪਰ ਕਾਮਨਾ ਜਿਨ ਕੇ ਨਾਹੀ,
ਰਿਦਾ ਬਿਮਲ ਕਰਿ ਦੀਨਸ ਤਾਂਹੀ ।

[ਗੁ: ਪ੍ਰਾ ਸ:

1. ਬਲਨੇ ਦੀ ਕ੍ਰਿਯਾ । (ਅ) ਚੁਲ੍ਹਾ ।

ਇਹ ਪਰਮ ਨਿਰਮਲ, ਪਰਮ ਨਿਸ਼ਕਾਮ, ਪਰਮ ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਲੀ ਅਨਿੰਨ ਭਗਤੀ ਦੀ ਗਤੀ ਵਾਲੇ ਦੰਪਤੀ ਕਿਸੇ ਉਚੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ? ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਠੰਡਾ ਜਲ ਪੀਤਾ, ਹੱਥ ਧੋਤੇ, ਰੁਮਾਲ ਹੱਥ ਪੂੰਝਣ ਲਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ, ਤਦ ਸਤਿਗੁਰ ਇਕ ਅਚਰਜ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮਿਹਰ ਵਿਚ ਆਏ, ਇਕ ਹੋਰ ਦਮਕ ਦਮਕਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਤੇ—

> ਕਰਯੋ ਬਚਨ: "ਉਰ ਭਾਉ ਜੁ ਹੇਰਾ,
> "ਹੋਹਿ ਨ ਅਬ ਤੇ ਭਵਜਲ ਫੇਰਾ।
> "ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਮੋਕੋ ਤੁਮ ਕੀਨਾ,
> "ਪਰਮਗਤੀ ਸੁਭ ਬਰ ਤੁਵ ਦੀਨਾ।"

ਵਾਕ ਸੁਣਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਹ ਹੋਇਆ, ਕਿਸੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮੀ ਚਰਨਾਂ ਕਮਲਾਂ ਤੇ ਢੇ ਪਏ। ਅੱਗੇ ਹੀ ਪੂਰਨ ਸਨ, ਹੁਣ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਗੋਤਾ ਆਇਆ, ਕਪਾਟ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ। ਆਪਾ ਆਪੇ ਦੇ ਚੋਜ਼ ਉੱਡ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਕੌਣ ਕਹੇ ? ਉਸ 'ਕੁਛ' ਨੂੰ ਜੋ 'ਕੁਛ' ਕਿ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵਾਪਰਿਆ। 'ਨਾਹੀਂ' ਹੋਣਾ 'ਬਿਲਾ ਗਿਆ,'ਅਣਹੋਣਾ' ਮਿਟ ਗਿਆ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤਿ, ਸੁਖ ਸਹਜ ਯਥਾਰਥ, ਅਸਲੀ ਪੂਰਨ ਪਦ, ਅਪਦ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦਾ, ਰੰਗ ਵਰਤ ਗਿਆ, ਜੋ ਅਵਿਨਾਸ਼ ਹੋਂਦ ਹੈ, ਸਾਂਤ ਹੈ।

(ਟ)1

ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਹੁਣ ਡਰੋਲੀ ਡੇਰੇ ਲਾ ਦਿਤੇ, ਇਥੇ ਹੀ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਏਥੇ ਹੀ ਆਉਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਮਾਂ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਏਥੇ ਲਗਾ, ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਤਾਰ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਸਿਖੀ ਤਾਂ ਅਗੇ ਹੀ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮਾਲਵਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।

ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰ ਘਰੋਂ ਟੁਰੇ ਸੇ, ਤੇ ਹੁਣ ਕੱਤਕ ਦੀ ਰੁਤ ਆ ਗਈ। ਸਿਆਲਾ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ, ਏਸੇ ਮਹਿਨੇ ਮਾਤਾ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਬਾਲਕਾ ਜਨਮਿਆਂ। ਕੱਤਕ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੀ ਥਿਤ ਸੀ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰਦਿਤਾ' ਧਰਿਆ[2]। ਇਹ ਉਹੀ ਬਾਲਕ ਹੈ ਜੋ ਸਾਈਂ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਨਿਕ-ਲਿਆ ਸੀ, ਅਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਛ ਅਰਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋ ਗਏ ਸੇ ਏਹ ਤਦੋਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਡੇ ਪੁਤ੍ਰ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਸੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਦਾਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਤੋਰੀ ਸੀ, ਜੋ ਆਪ ਜਤੀ ਰਹੇ ਸੇ ਤੇ ਜਿਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਮਿਲੀ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਵਿਰਕਤ ਤੇ ਜਤੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਟੁਰੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਬੁੱਧ ਤੇ ਭਿੱਖੂ ਸੰਨਿਆਸ ਮਤ ਦੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਤਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ। ਆਪ ਦੀ ਸੌ ਬਰਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਆਰਬਲਾ ਹੋ ਗਈ ਤਦ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਯੋਗ ਸਜਣ ਦੀ ਢੂੰਡ ਹੋਈ, ਸਾਰੇ ਲੱਭਕੇ ਆਪ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੇ ਹੀ ਠਹਿਰੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਗਈ ਹੈ ਓਥੋਂ ਹੀ ਨਾਮ ਦਾ ਰਸੀਆ ਜਗਤ ਸੁਖੀ ਕਰਨ ਹਾਰ ਕੋਈ ਲੱਭੇਗਾ, ਇਹ ਸੋਚ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਪਾਸ ਆਕੇ ਇਕ ਪੁਤਰ ਲਈ ਯਾਚਨਾ ਕੀਤੀ ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੇਠਾ ਪੁਤਰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਡੇ ਪੁਤਰ ਹੋ, ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਦਾ ਮਾਨ ਤੇ ਆਦਰ ਹੈ, ਇਹ ਜੇਠਾ ਬੱਚਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ, ਹੋਰ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਹਸ ਪਏ ਤੇ ਬੋਲੇ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਭ ਕੁਛ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇ ਗਏ ਹਨ, ਆਪ ਉਨਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ, ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਇਹ ਟੋਪੀ, ਹੈ ਤੇ ਉਦਾਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੀ, ਜੋ ਅਸਾਂ ਟੋਰੀ ਹੈ, ਵਾਂਗ ਡੋਰ ਹੈ। ਸੋ ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਮ ਰਸੀਏ ਆਪ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਦਾਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਤੋਂ ਹੁਣ ਵਧੇਗੀ ਇਹਦੇ ਅਗੇ ਨਿਵੇਂਗੀ ਅਰ ਇਹਦੀ ਆਗਯਾ ਵਿਚ ਟੁਰੇਗੀ।' ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ "ਬਰਖਦਾਰ! ਤੁਸੀ ਹੁਣ ਬਾਬੇ ਹੋਏ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਆਪਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਨਾਮ ਦਾ ਛਤ੍ਰ ਝੁਲਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਤਿਆਗੀਆਂ, ਜਗਤ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮੀਆਂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾਓ।' ਤਦੋਂ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ 'ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਬੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਫਰਕ ਕੇਵਲ ਇਹ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਤਿਆਗ, ਵੈਰਾਗ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਰੱਖ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨਹਾਰੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਨਾਮ ਰਸੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਇਉਂ ਰਿਹਾ, ਅਰ, ਇਸ ਡਰ ਕਰਕੇ ਕਿ ਇਹ ਵੱਖਰਾ ਮਤ ਨਾ ਬਣ ਜਾਏ ਤੇ ਗੁਰੂਗੱਦੀ ਦੇ ਉਲਟ ਨਾ ਟੁਰ ਪਏ, ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਹਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਮੰਨਦੇ ਰਹੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮੇਲ ਦੀ ਕਥਾ ਵਿਦਤ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਅੰਸ਼ ਦਾ ਜੇਠਾ ਪੁਤ੍ਰ ਆਪਣੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦਾ ਅਗ੍ਰੂ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦਾ ਥਾਪ ਕੇ ਉਸ ਡਰ ਮੇਟ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬੇ ਗੁਰਦਿੱਤੇ ਤੋਂ ਅਗੋਂ ਚਾਰ ਧੂਏਂ ਅਰਥਾਤ ਮਹੰਤੀ ਦੀਆਂ ਗੱਦੀਆ ਤੇ ਸਾਰੀ ਉਦਾਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਟੁਰੀ। ਪਰ ਉਦਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਸੋਧਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਹਰ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਤੇ ਵੱਡਾ ਮੰਨਣ

---

1. ਵਾਕਯਾਤ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਜੋ ਇਥੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸੋ ਸੂ: ਪ੍ਰ: ਤੇ ਗੁ: : ਬਿ: ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਅਜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੋਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

2. ਡਰੋਲੀ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦਾ ਥਾਂ ਅਜੇ ਤਕ ਦੱਸੀਦਾ ਹੈ।

ਵਾਲੇ ਰਹੇ। ਦਸਮੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜੁੱਧਾਂ ਵਿਚ 'ਕ੍ਰਿਪਾਲ' ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਅਤ ਉਸਨੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਸ਼ੱਤਰੂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲੋਂ ਉਦਾਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦੇ ਵਜ਼ੀਫੇ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ। ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਭਾਜੜਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਜਦੋਂ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸੀਸ (80) ਨੂੰ ਵਿਕਦਾ ਸੀ, ਤਦੋਂ ਦੀ ਸੁੰਨ ਵਰਤੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪੂਜਾ ਉਦਾਸੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਲੰਕਾ ਤੇ ਟਾਪੂਆਂ ਤਕ ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਪੰਥੀ ਨਾਮ ਹੇਠ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਾਲ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਫੈਜ਼ਾਬਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਦੇ ਇਕ ਲੱਖ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਉਪਾਸਕ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ੰਕਰ ਦਿਆਲ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੇ ਦੀਬਾਚੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰਤਾ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਕਰਤੱਬਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਭਾਰੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਤੇ ਦੂਰੰਦੇਸ਼ੀ ਦਾ ਫਲ ਸੀ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਮੰਨਕੇ ਸ਼ਰਨ ਲਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੌਂਪ ਕੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਫਰਕ ਕੇਵਲ ਗ੍ਰਿਹਿਸਤ ਤੇ ਉਦਾਸ ਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸਿਖੀ ਰਹੁ ਰੀਤਿ ਨਾਲ ਅਜੋੜ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਵਿਚੋਂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਘਟਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਨਾਮੀ ਸੰਤਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਰਹੁ ਰੀਤਿ ਜਾਰੀ ਹੈ।[1]

ਸੋ ਇਸੇ ਡਰੌਲੀ ਵਿਚ ਉਸ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਕਰਕੇ ਉਦਾਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੇ ਆਗੂ ਹੋਏ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਬਣੇ।

ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੱਘਰ, ਪੋਹ, ਮਾਘ, ਫਗਣ, ਚੇਤ ਬੀਤ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਮੋਂ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਬੱਧੇ ਡਰੌਲੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਤਾਰਨਹਾਰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਸੋਹਿਲੇ ਨਾਲ ਜੀਵਾਲਣ ਲਈ ਜੋਤਾਂ ਜਗਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਵੈਸਾਖੀ ਆ ਆ ਗਈ, ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ, ਕਾਬਲ, ਕੰਧਾਰ, ਸਿੰਧ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਆਈਆਂ, ਪੂਰਬ ਤੇ ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਆਈਆਂ, ਪਰ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਡਰੌਲੀ ਹਨ ਸੋ—

ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਬਹੈ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੋ ਥਾਨੁ ਸੁਹਾਵਾ ਰਾਮਰਾਜੇ।
(ਆਸਾ ਮ: ੪

ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਡਰੌਲੀ ਨੂੰ ਮੁਹਾੜਾਂ ਮੋੜ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਓਥੇ ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਬੜੇ ਬੜੇ ਸ਼ਾਮਿਆਨੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਏ, ਲੰਗਰ ਸਜ ਗਏ ਤੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਸਾਰੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਕ ਮਹਾਨ ਵਡੇ ਸ਼ਾਮਿਆਨੇ ਹੇਠ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਮਾਗਮ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਏਥੇ ਆ ਜੁੜੀ। ਛਤ੍ਰ ਸਿੰਘਾਸਨ ਸਜ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆ ਵਿਰਾਜੇ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਉਚਾਰ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਹੋਏ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਈਆਂ। ਭੇਟਾਂ ਅਰਪਨ ਹੋਈਆਂ, ਅਰਜ਼ਾਂ, ਲੋੜਾਂ, ਪੁੱਛਾਂ, ਮੰਗਾਂ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ, ਸਭ ਨੇ ਮਨੋਂ ਕਾਮਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ, ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਮ ਦੀ ਕਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਤੁਰੇ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਾਮ ਦੇ ਰਸਤੇ ਅਟਕੇ ਅੱਗੇ ਟੁਰੇ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ, ਜੋ ਅੱਗੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਿਰੇ ਚੜੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰੋਸਾਈਆਂ ਜਾਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਦਾ ਹੋਈਆਂ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਸੇਵਕ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤਿ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਆਗਮਨ ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰੇ ਵਿਚ ਚਿਤਵ ਰਹੇ ਸਨ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਉਦਾਸ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਸੰਗਤਾਂ ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਕਰ ਆਈਆਂ, ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਸੁਖੈਨਤਾ ਸਭ ਨੂੰ ਭਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੋ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਰਹਿਰਾਸ ਦੇ ਭੋਗ ਮਗਰੋਂ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾਂ ਕਰਿਆ ਕਰੇ ਤੇ ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਕਰਿਆ ਕਰੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੰਦਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਪਰਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਭੇਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸੋ ਸਾਡੇ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਖਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਲੈ ਆਵੇਗੀ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਦਿਨ ਜੇਠ ਦੀ ਏਕਾਦਸ਼ੀ ਦਾ ਸੀ।

ਇਧਰ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਐਉਂ ਆਰਾਧਨਾ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ, ਉਧਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਤਿਨਾਮ ਦੇ ਝੰਡੇ ਝੁਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਨਾਲ ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਭੇਤ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਓਹ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦੇ ਪੂਰਨ ਗਯਾਨਵਾਨ ਬੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਦਿੱਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬੀ ਹੋ ਆਈਓਨੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਰੱਬੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਟਿਕ ਰਹੇ ਸੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਭੀੜਾ ਆ ਪਈ। ਉਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਉਹ ਅਰਦਾਸ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਅੱਗੇ ਆਈ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਕੇ ਔਕੜ ਦੂਰ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਸੇ, ਇਹ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਅਗੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਗਈ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਦਿਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸੁਤੇ ਸੁਭਾਵ ਸਾਈਂਦਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

---

1. ਹੁਣ ਕਈ ਮਾਯਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਉਦਾਸ ਬੋਲੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਨਾਲ ਤਦਰੂਪ ਹੀ ਦੱਸਦ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਹੁਣ ਉਦਾਸ ਬੋਲੀਆਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਲੱਗ ਪਏ ਉਚਾਰਨ। ਮਲਿਆਗਰ ਦੀ ਸੁਗੰਧਤਿ ਪੌਣ ਇਕ ਥਾਂ ਕਿਵੇਂ ਟਿਕੇ ? ਇਸ ਨੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰਨ ਟੁਰਨਾ ਹੀ ਹੋਇਆ, ਸੋ ਟੁਰਨੇ ਦੇ ਬਚਨ ਹੋਣ ਲਗੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਵਲੋਂ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਤ੍ਰਿਕਾ ਆਈ, ਇਹ ਵਾਚ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਾਓ ਪਤਾ ਦਿਓ ਕਿ ਹੁਣੇ ਆਏ। ਉਧਰ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਪਾਰਖਦ ਉੱਡ ਕੇ ਅੱਪੜੇ, ਇਧਰ ਦਿਲ-ਤਰਬਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਨਾਲ ਥਰਰਾ ਉਠੀਆਂ, ਪਰ ਹੁਕਮੀ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਪਰ ਟੁਰਨਾ ਸੀ, ਸੋ ਹੁਕਮੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਸੁਰ ਮੇਲ ਲਈ। ਹੁਣ ਟੁਰਨੇ ਦਾ ਦਿਨ ਆਇਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਵਿਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੇਮੀ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਦ੍ਰਵ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਿਰਹੇ ਦੇ ਭਾਵ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਰਹੇ ਹਨ, ਰਜ਼ਾ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਛਿੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਯਾਰ ਤੇ ਵੀਚਾਰ ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਂਘ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਯਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਦਿਲਾਸੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਉਚੇ ਉਚੇ ਵਾਕ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਵਰਦਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ ਰਹੇ ਹਨ:—

ਅਬ ਤੁਮ ਸਦ ਹੀ ਸੰਗ ਹਮਾਰੇ।
ਨਹੀਂ ਕਰਹਿ ਨਿਜ ਤੇ ਕਬ ਨਯਾਰੇ।
ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੋ ਮਿਟਯੋ ਸੰਦੇਹੂ।
ਸਿਮਰੋ ਸੱਤਿਨਾਮ ਬਿਧਿ ਏਹੂ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇਂਦੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਅੰਤ ਉਥੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਆ ਠਹਿਰੇ, ਗੁਰ-ਧਾਮਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰੇ ਆਏ। ਇਸ ਗੁਰ ਨਗਰੀ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਦੂਰ ਤਕ ਅੱਗੇ ਲੈਣ ਆਈਆਂ ਸਨ, ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਉਤਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਾ ਥਾਲ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੀ। ਪਰਸਪਰ ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ, ਅਦਬ ਤੇ ਪਯਾਰ ਨਾਲ ਹੋਏ, ਫਿਰ ਇਕੱਠੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਏ ਤੇ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀਵਾਨ ਲਾਇਆ, ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਘਰ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੁਣ ਤਕ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਲ' ਨਾਮ ਦਾ ਮੰਦਰ ਹੈ, ਅਪੜੇ ਤੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ।

ਨਗਰ ਵਿਚ ਅਜ ਮਹਾਨ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸ੍ਵਾਗਤ ਦੇ ਸਮਾਨ ਲਗ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸਗਤਾਂ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੋ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸੰਝਾਂ ਵੇਲੇ ਦੀਪਮਾਲਾ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਆਏ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚਾ ਮਲ੍ਹਾਰ ਝੱਲੇ ਨਾ ਜਾਣ। ਹਰ ਥਾਂ ਦੀਪਮਾਲਾ, ਹਰ ਥਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤੇ ਸਿਰਵਾਰਨੇ ਤੇ ਆਰਤੀਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਤਦੋਂ ਨਗਰ ਅੱਜ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਨਿੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਦਰ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅੱਪੜੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬੁੱਢੇ ਜੀ ਦੀ ਚਲਾਈ ਰੀਤਿ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਂਦੀ ਪਰਕ੍ਰਮਾ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅੱਪੜੀ ਸ਼ਬਦ ਗਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਖਕੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਚੌਂਕੀਸਾਹਿਬ ਨਾਮ ਬਖਸ਼ਿਆ ਤੇ ਵਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ੁਭ ਰੀਤਿ ਸਦਾ ਜਾਰੀ ਰਹੇ। ਇਹ ਸ਼ੁਭ ਰੀਤ ਚੌਂਕੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਦ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤੀਕ ਬਰਾਬਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਵਰ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਚੌਂਕੀ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਰੇਗੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਉਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਆ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਵਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਇਛਾਵਾਨ, ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਵਿਚ ਆਪਾ ਅਰਪਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਏਸ ਵੇਲੇ ਅਕਸਰ (ਤੇ ਅੰਦਰ ਭੋਗ ਵੇਲੇ ਬੀ) ਕੜਾਹਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਾ ਥਾਲ ਲੈਕ ਚੌਂਕੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਚੌਂਕੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਹਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਤਦੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਸੋਈ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣੇ ਹੁਣ ਤਕ ਜਾਰੀ ਹਨ। ਕਈ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਚੌਂਕੀਆਂ ਦੀ ਰੀਤਿ ਟੋਰੀ। ਦੋ ਚੌਕੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹੀ ਸੰਤ ਭਾਈ ਆਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬੀ ਇਕ ਚੌਂਕੀ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਗਲ ਕੀ ਚੌਂਕੀ ਸਾਹਿਬ ਅਜ ਤਕ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਅਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅੱਪੜਨ ਤੇ ਰੌਣਕ ਅਚਾਨਕ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

—0—

(ਠ)

ਢੋਜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਅਰਥਾਤ ਨਾਸਤਕ ਸੀ। ਵਸਦੇ ਰਸਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਐਉਂ ਭਾਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਛ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲਣ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇ ਭੁਲੇਵੇਂ ਵਿਚ ਉਹ ਅਣਹੋਂਦ ਵੇਂਹਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਜੋ ਬਦਲਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਵਿਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਹੋਂਦ ਹੈ ਅਰ ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਸਦਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਲੱਖਣ ਹਨ। ਵਟਾਉ ਸਟਾਉ ਕਿਸੇ 'ਹੋਂਦ' ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਾਬੂਤ ਹਨ, ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਅਕਲ ਇਸੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਂਞ ਅਕਲ ਚਤੁਰ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਚਤੁਰਾਈ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਂਈਂਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਚੇਰੀ ਤੇ ਉੱਜਲ ਚਤੁਰਾਈ ਨੇ ਜੋ ਸੱਚ ਦੀ ਟੇਕ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਜੋ ਸੱਖਣਾਪਨ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਭਰਿਆਪਨ

ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਰਹਿਣੀ ਵਿਚ ਭਲੇ ਸੁਭਾ ਦੇ, ਸੇਵਾ ਦੇ, ਭਲੀ ਕਰਨੀ ਆਦਿਕ ਦੇ ਦਵਾ ਦਾਰੂ ਲਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸੰਜਮ ਤੇ ਨੇਕੀ ਵਸਾਈ ਸੀ। ਢੇਸਾ ਤਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪੂਰਨ ਹੋ ਚਲਿਆ ਹਾਂ, ਪਰ ਭਾਈ ਜੀ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਅਜੇ ਢੇਸਾ ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਬਹਿਰੰਗ[1] ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਜੇ ਤਾਂ 'ਗੁਣ' ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂ-ਕਿ 'ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ ॥' ਗੁਣ ਆਉਣ ਤਾਂ ਭਗਤੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਗੁਣ ਸਾਰੇ ਰੱਬ ਵਿਚ ਹਨ, ਬੰਦੇ ਤਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਹਨ। ਫਿਰ ਗੁਣ ਕੀਕੂੰ ਆਉਣ ? ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ, ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਣ ਲੱਭਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਸੰਗ ਸਾਈਂ ਦੀ ਮਾਨੋਂ ਹੱਟ ਹੈ ਤੇ ਉਥੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਰਾਸ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਹਾਜਣ ਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਮੁੱਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਥੋਂ ਫੇਰ 'ਸਭਿ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਮੈ ਨਾਹਿ ਕੋਇ ॥' ਵਾਕ ਮੂਜਬ ਮੈ ਨਿਰਗੁਣ ਵਿਚ ਸਾਈਂ ਗੁਣੀ ਭੰਡਾਰ ਦੇ ਗੁਣ ਝਲਕੇ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਤਦੇ ਵਾਕ ਹੈ—

'ਮੇਰੇ ਮਾਧਉ ਜੀ ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲੇ ਸੁ ਤਰਿਆ ॥'

ਸੋ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਢੇਸੇ ਦੀ ਦਿਮਾਗੀ ਹਿਲਜੁਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉੱਜਲ ਬੁਧੀ ਨਾਲ ਠੰਢ ਪਾਈ, ਫੇਰ (੨) ਸੰਜਮ ਸਿਖਾ-ਇਆ—ਜਿਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਪਿਛੇ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ ਫੇਰ (੩) ਉਸਨੂੰ ਸੇਵਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਲ ਸਿਖਾਈ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਗਯਾ ਵਿਚ ਕੀਤੀ। ਫੇਰ- (੪)ਢੇਸੇ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਦਾ ਰਸ ਪੈ ਗਿਆ, ਫੇਰ (੫)ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਆਈ ਤੇ ਭਾਈ ਡੱਲੇ ਤੋਂ ਡਰੋਲੀ ਲੈ ਆਇਆ। ਵਰਤਾਉ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਮਕਾਨ ਦਾ ਉਸਾਰਨਾ ਤੇ ਸਤਿ-ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਆਕੇ ਠਹਿਰਨਾ ਸਾਰੇ ਸੁਹਣੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਅੱਖਾਂ ਅਗੋਂ ਲੰਘੇ। ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ (੬) ਇਸ ਸਾਰੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਢੇਸਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਉ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਰਸੀਆ ਹੋ ਗਿਆ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਵਾਸਤੇ ਕਰੀਦਾ ਹੈ, ਪਯਾਰ ਵਾਸਤੇ ਕਰੀਦਾ ਹੈ, ਦਿਲ ਦੇ ਇਕ ਰੁਖ ਵੱਲ ਝੁਕਾਉ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਢੇਸਾ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਤੇ ਵੀਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਦਿਮਾਗ਼ ਮੰਜਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸੋ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਸਰ ਨੇ ਮਨ ਸਾਫ ਕੀਤਾ, ਮਾਯਾ ਦੀ ਮੈਲ ਤੋੜੀ ਤੇ 'ਵੀਚਾਰ ਰੂਪੀ ਅਸਰ ਨੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਗਯਾਨ-ਮਈ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਨ ਤੇ ਇਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਨਾਮ ਨਿਵਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ।

(੭) ਨਾਮ ਇਕ ਦਾਤ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਈਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਪਰ ਮਿਹਰ ਨਹੀਂ:—

'ਸੇ ਸਿਮਰਹਿ ਜਿਨ ਆਪਿ ਸਿਮਰਾਏ ॥'

ਤੇ ਇਸ ਮਿਹਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਹੈ:—

'ਨਾਨਕ ਤਾਕੈ ਲਾਗਉ ਪਾਏ ॥'

ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਜਪ, ਤਪ; ਸੰਜਮ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਇਸ ਦਾਤ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਵਿਉਂਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਇਹ ਲੱਭ ਸਕੇ:—

'ਜੇ ਕਿਸੈ ਕਿਹੁ ਦਿਸਿ ਆਵੈ ਤਾ ਕੋਈ
ਕਿਹੁ ਮੰਗਿ ਲਏ ਅਕੈ ਕੋਈ ਕਿਹੁ
ਦੇਵਾਏ ਇਹੁ ਹਰਿ ਧਨੁ ਜੋਰਿ ਕੀਤੈ
ਕਿਸੈ ਨਾਲਿ ਨ ਜਾਇ ਵੰਡਾਇਆ ॥

ਫਿਰ ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਲਭਦਾ ਹੈ:—

'ਹਰਿ ਧਨੁ ਰਤਨ ਜਵੇਹਰੀ ਸੋ ਗੁਰਿ,
ਹਰਿ ਧਨੁ ਹਰਿ ਪਾਸਹੁ ਦੇਵਾਇਆ' ॥

ਅਰਥਾਤ—ਇਹ ਹਰਿ ਧਨ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰਾਂ ਵਾਂਗੂ ਅਮੋ-ਲਕ ਹੈ ਤੇ ਰੱਬ ਜੀ ਤੋਂ ਲਭਦਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਰੱਬ ਪਾਸੋਂ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਰੱਬ ਜੀ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਨ:—

'ਜਿਸਨੋ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਲਿ ਹਰਿ ਸਰਧਾ
ਲਾਏ ਤਿਸ ਹਰਿ ਧਨ ਕੀ ਵੰਡ ਹਥਿ
ਆਵੈ ਜਿਸਨੋ ਕਰਤੈ ਧੁਰਿ ਲਿਖੀ ਪਾਈਆ ॥

ਫਿਰ ਜੋ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਆਚਰਨ ਨੇਕ ਬਨਾਉਣੇ ਹਨ, ਸੇਵਾ ਤੇ ਸੰਜਮ ਸਿੱਖਣਾ ਹੈ, ਨਿਤ ਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ(ਅਭਿ-ਆਸ) ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਤਾਂ ਰੱਬੀ ਹੈ। ਪਰ ਦਾਤ ਜਦ ਦਾਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੰਗਤਾ ਅਗੋਂ ਝੋਲੀ ਅੱਡਦਾ ਹੈ ਸੋਈ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨਾ, ਸੇਵਾ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ, ਕੁਛ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਨ ਸ਼ੁਧ ਹੋ ਕੇ ਸਾਈਂ ਦਰ ਝੋਲੀ ਵਾਂਗੂ ਅੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਫੇਰ ਦਾਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਝੋਲੀ ਦੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

1. ਬਾਹਰਲੇ।

2. "ਬਾਣੀ ਪਦ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਵਿਚ ਦੋ ਭਾਵ ਹਨ, ਇਕ ਨਾਮ, ਦੂਸਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਬਾਣੀ। ਜਿਸ ਗੁਰ-ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਇਕ ਤਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਦਿਮਾਗ਼ ਉੱਜਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨੇ ਦਾ ਅਸਰ ਹੈ। ਤੀਸਰੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਹੈ ਸਾਈਂ ਦਾ ਨਾਮ ...ਮਹਾਂ ਮੰਤ੍ਰ ਨਾਨਕੁ ਕਥੈ ਹਰਿ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਈ ॥ ਉਹ ਮੰਤਰ ਕਿਹੜੀ ਸ਼ੈ ਹੈ ?—ਪ੍ਰਨਤ0 ਜਪਤ ਹਰਿਨਾਮ ਜਸੁ ਤਾਕੀ ਦੂਰ ਬਲਾਈ' ॥ ਹਰੀ ਨਾਮ ਦਾ ਰਸ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ, ਸੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਜਪਣਾ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰ ਦੇ ਅਸਰ ਵਾਲਾ (ਭਾਵ ਮੈਲਾਂ ਵਿਖੇਪਾਂ ਤੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ) ਹੈ। ਵਾਕ ਹੈ – 'ਬਾਣੀ ਮੰਤ੍ਰ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਨ ਕੀ ਮਨਹਿ ਉਤਾਰਨ ਮਾਨ ਕਉ ॥

ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਨੇ ਢੇਸੇ ਨੂੰ ਅਣਹੋਂਦ ਭਾਵ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਕੇ ਤੋਟੇ ਤੇ ਸੂਨਤਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਅਜਰ ਤੋਂ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਧ ਮਨ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵਲੋਂ ਹਰਿਧਨ ਦੀ ਦਾਤ ਦਿਵਾਏ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ ਡਰੋਲੀ ਨਿਵਾਸ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਇਕ ਦਿਹਾੜੇ ਬਾਹਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੋਂ ਆਏ ਕਿਸੇ ਖੂਹ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਢੇਸਾ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਪੜ ਪਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿਆਸ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਢੇਸੇ ਨੇ ਦੌੜਕੇ ਖੂਹ ਤੋਂ ਜਲ ਆਂਦਾ ਤੇ ਛਕਾਇਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਤਿਰਛੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ, ਫਿਰ ਬੋਲੇ:— ਤੇਰਾ ਨਾਮ?

ਢੇਸਾ—ਜੀਓ, ਦਾਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਢੇਸਾ।

ਸਤਿਗੁਰ - ਅਜੇ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਢੇਸਾ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਡਿਗ ਪਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ —'ਦਰ ਢੱਠਣੀ' ਬਖਸ਼ੀ ਰੱਖਣੀ!

ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ— ਹਾਂ, ਪਰ ਓਹ...ਅਜੇ ਓਹ ...ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਗੱਲ ਬੀਤ ਗਈ। ਢੇਸੇ ਨੇ ਸਾਈਂਦਾਸ ਨੂੰ ਦਸਿਆ। ਉਨਾਂ ਆਖਿਆ ਢੇਸੀਆ! ਤੁਧ ਭਲੀ ਮੰਗ ਮੰਗੀ-'ਦਰ ਢੱਠਣੀ ਮਿਲੀ ਰਹੇ', ਸਾਡੇ ਲਈ ਤਾਂ ਏਹੋ ਬੱਸ ਹੈ।

ਢੇਸਾ— ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ! ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੰਗਿਆ ਕੁਛ ਨਹੀ ਸੀ, ਇਹ ਬੇਅਦਬੀ ਸਮਝੀ। ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨੋਂ ਡਰਦਾ ਸਾਂ।

ਭਾਈ ਜੀ —ਤੁਸਾਂ ਭਲਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਓਹ ਸ਼ਾਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਪੇ ਤ੍ਰੁੱਠਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਤੇ ਤੂੰ ਸਮਝ ਤ੍ਰੁਠ ਪਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਰਹਿ ਗਈ ਏ, ਦਾਤ ਮਿਲਣੀ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। 'ਅਜੇ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ'। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਦਾਤ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਣੀ ਹੈ ਪਰ ਅਜੇ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਦਾਤ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਣੀ ਪਰ ਅਜੇ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਸਮਾਂ ਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਮਿਲੇਗੀ। ਸੋ ਮਿਲਣਾ ਤਾਂ ਨਿਸਚੇ ਹੋ ਗਿਆ, ਵਕਤ ਅਨਿਸਚੇ ਰਿਹਾ, ਸੋ ਵਡੇਰਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਮੇਂ ਦਾ ਕੀਹ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਬੀਤਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਿਥਿਆ ਹੋਇਆ ਅਵਸਰ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸ਼ੁਕਰ ਵਿਚ ਰਹੁ।

ਢੇਸਾ —ਜੀਓ ਦਾਤਾ ਜੀਓ! ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਦਰ ਬਖਸ਼ੀ ਰਖੋ, ਫੇਰ ਜੋ ਦਿਓ ਸੋ ਵਾਧਾ ਤੇ ਜਦੋਂ ਦਿਓ ਸੁ ਤਦੋਂ ਹੀ ਵਾਧਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਮਗਰੋਂ ਢੇਸਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰਸਾਰ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਤੁਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੇ, ਢੇਸਾ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਖੇਤ ਦੇ ਵਿਚ ਦੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਧੁਰ ਧੁਨੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸੁਣੀ। ਆਪ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਵਗਦੇ ਖੂਹ ਦੇ ਚੁਬੱਚੇ ਤੇ ਵਗਦੇ ਜਲ ਵਿਚ ਚਰਨ ਰੱਖੀ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਮਿੱਠੀ ਧੁਨੀ ਸੁਣਕੇ ਆਪ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਤੇ ਬੋਲੇ :—ਢੇਸਿਆ!

ਢੇਸਾ ਭੱਜਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਢੈ ਪਿਆ।

ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ—ਢੇਸਾ!

ਢੇਸਾ—ਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ?

ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ - ਜਾਹ ਇਕ ਕੋਹ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਤੇ ਉਜਾੜ ਵਿਚ ਇਕ ਘੜੀ ਬੈਠਕੇ ਆ ਜਾ। ਜਾਹੁ, ਚੁਪ ਬੈਠਕੇ ਆ ਜਾ।

ਢੇਸਾ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਟੁਰ ਗਿਆ। ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ ਚਾਉ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਸਹਿਮ ਹੈ ਦਾਤੇ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਚਾਉ ਹੈ। ਕੀਹ ਹੋਣਾ ਹੈ? ਇਹ ਸਹਿਮ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਾਪਦਾ ਟੁਰੀ ਗਿਆ ਤੇ ਜਾ ਇਕ ਉਜਾੜ ਵਿਚ ਬੈਠਾ। ਢੇਸੇ ਨੇ ਹੁਣ ਅਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ ਤੇ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਸੀ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਹਰਕਤ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ; ਸ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂ, ਪਰ ਪਰ ਢੇਸੇ ਕਿਹਾ: ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂ ਸੁਣਨ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਘੱਲਿਆ, ਇਹ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਪਈ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਸੁਣੀਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਹਰ ਦੇ ਉੱਚੇ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਣੋਂ ਹਟ ਜਾਣ। ਮੈਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਏਸਦੇ ਸੁਣਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਘੱਲਿਆ ਹੋਣਾ, ਉਹ ਉੱਚਾ ਦਾਤਾ ਕਿਸੇ ਉਚੇ ਮਨਤੱਵ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਟੋਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂ ਤਾਂ ਨਿੰਮ ਪੀ ਬਹੁਤ ਲਈਏ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ਕੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਏ ਤਾਂ ਆਪੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ ਸੁਣ ਲਈਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਇਧਰੋਂ ਧਿਆਨ ਮੋੜਾਂ। ਸੋ ਢੇਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਮੋੜਿਆ, ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਕਈ ਦੇਖੇ ਥਾਂ ਤੇ ਡਿਠੇ ਜੀਵ ਲੰਘੇ। ਢੇਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜ਼ਰੂਰ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਅੱਗੇ, ਮੇਰੇ ਚੇਤੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਡਿੱਠੇ ਹਏ ਥਾਂ ਤੇ ਵੇਖੇ ਹੋਏ ਜੀਵ ਲਿਆ ਲਿਆ ਰੱਖੇ। ਜ਼ਰੂਰ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਉਚਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਉਸਨੇ ਏਸ ਤੋਂ ਬੀ ਜੀ ਮੋੜ ਲਿਆ ਤੇ ਜੋ ਸੂਰਤ ਮਨ ਅੱਗੇ ਆਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੂਜ਼ਕੇ ਬਾਹਰੋਂ ਹੀ ਟੋਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਇਕ ਵਿਹਲ ਜੇਹੀ ਲੱਗੀ ਭਾਸਣ। ਢੇਸੇ ਕਿਹਾ: ਜ਼ਰੂਰ ਮੇਰੇ ਦਾਤੇ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਤੱਕਣਾਂ ਮੇਰੇ ਘੱਲਣ ਦਾ ਪਰੋਜਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਤਦ ਉਸ ਆਖਿਆ: ਹੁਣ ਮੈਂ ਹੋਰ ਕਰਾਂ ਕੀਹ? ਨਾ ਸ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂ ਸੁਣਾਂ, ਨਾ ਮੂਰਤਾਂ ਦੇ ਅਕਸ ਵੇਖਾਂ, ਹਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਵਰਜ ਰਹਾਇਆਂ ਜੋ ਵਿਹਲ ਜਿਹੀ ਪਈ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਟਿਕਾਂ? ਪਰ ਓਹ! ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਕਰਨੀਆਂ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਬਹਿ ਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ।

ਘੜੀ ਭਰ ਖ਼ਾਤਿਰ ਟਰ ਜਾਵਾਂ । ਪਰ ਹਾਇ...ਚੁੱਪ ਬਹਿ ਕੇ ਟਰ ਜਾਵਾਂ । ਹੈਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪੇ ਕੁਛ ਕੁਛ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਜੋ ਕਰਾਂ ਕੁਛ ਨਾ, 'ਅਕਰਾਂ' ਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਂਹਾਂ, ਪਰ ਕੁਛ ਨਾ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਵਾਂ ਕੀਕੂੰ ? ਮਨ ਨੇ ਕੁਛ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੋਇਆ 'ਵਰਜ ਰਹਾਉਣਾ ਕੁਛ ਕਰਨੋਂ' ਬੱਸ ਇਹੋ ਹੀ 'ਅਕਰਾਂ' ਮੈਂ ਕਰਾਂ ।

ਹੁਣ ਚੇਤਾ ਆਇਆ ਭਾਈ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਦਾ, ਪਰ ਸੂਰਤ ਅਖਾਂ ਅਗੇ ਨਾ ਆਈ । ਸੋਚ ਫੁਰੀ ਮੈਂ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਔਹੋ ਜੇਹੇ ਸਮੇਂ ਕੀਹ ਕਰੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੁਣ ਔਖਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ । ਹੱਛਾ ਭਾਈ ਜੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਓਸ ਕਾਲ ਤਾਂ ਪੜਦੇ ਹੀ ਹੋਨ ਨਾ, ਜੋ ਅਸਲ ਸ਼ੈ ਨੂੰ ਡਿੰਗ ਪਾ ਪਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ । ਸੋ ਮੈਂ ਸਮਝਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਜੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹਨ, ਇਤ ਵੇਲੇ ਹਨ, ਸੋ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਤਕਦਾ ਹਾਂ, ਓਹ ਦੱਸਣਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ ? ਢੇਰਾ ਹੁਣ ਜ਼ੋਰ ਲਾਵੇ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅਖਾਂ ਅੱਗੇ ਨਾ ਆਵੇ । ਹੋਰ ਜਗਤ ਦੇ ਦੇਖੇ ਸੁਣੇ, ਅਪਣੇ ਪਰਾਏ; ਵੈਰੀ ਸੱਜਣ ਤਾਂ ਪਏ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਝਲਕੇ ਮਾਰਨ ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਨਦਰੀ ਨਾ ਆਵੇ । ਫੇਰ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ, ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਆਇਆ । ਖਿਆਲ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸਾਈਂਦਾਸ ਵਲ ਲਗ ਗਿਆ, ਪਰ ਸੂਰਤ ਨਾ ਦਿੱਸੀ । ਫੇਰ ਢੇਸੇ ਘਬਰਾ ਕੇ ਆਖਿਆ —'ਵਾਹ ਅਵੈੜੇ ਮਨਾਂ ! ਜੋ ਡਾਢੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਤ੍ਰ, ਸਨਬੰਧੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ, ਸੁੱਚੇ, ਸੁਹਣੇ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਹਨ, ਉਹੀ ਦਿਲ ਤੋਂ ਐਨੀ ਦੂਰ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ਦੀਹਦੇ । ਹੋਰ ਸਹੁਰੇ ਸਾਰੇ ਪਏ ਦਿਲ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਅਗੇ ਘੁੰਮਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਵਰਜ ਵਰਜ ਹਟਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਸ਼ਹਿਤ ਦੁਆਲੇ ਮੱਖੀਆਂ-ਹਾਰ ਪਏ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ ਓਹ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੈ, ਜਿਸ ਮੇਰਾ ਉਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਦਿਲ ਅੱਗੇ ਸੂਰਤ ਧਾਰਕੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ । ਠੀਕ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਮੈਲਾ ਹੈ, ਤਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਕਿਹਾ ਸੀ—

'ਅਜੇ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਆਈਆ' ।

ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਬਾਣੀ ਤੇ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਮੈਲ ਝੜ ਗਈ ਹੈ । ਠੀਕ ! ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਮੋਟੀ ਮੈਲ ਝੜ ਗਈ, ਪਰ ਹਾਇ ! ਕੋਈ ਬਰੀਕ ਮੈਲ ਡਾਢੀ ਚੰਬੜਨ ਵਾਲੀ ਮੈਲ, ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨੂੰ ਧੁੰਦਲਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰੀਤਿ ਵਾਲੇ, ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਵਾਲੇ ਸਾਈਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ, ਸੁੱਚੇ ਆਤਮਾ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਦਿਦਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ, ਯਾ ਸ਼ਾਇਦ ਐਉਂ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਦਿਲ, ਜੋ ਇਕ ਮੰਦਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤ੍ਰ, ਸਾਕ, ਸਨਬੰਧੀ ਤਾਂ ਭੱਜੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੁਹਣਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਨਾਂ ਲਈ ਅਜੇ ਕੋਝਰਾ ਥਾਉਂ ਹੈ । ਕੀ ਜਾਣੀਏਂ ਇਹ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਕੋਈ ਸੂਖਮ ਜਿਹੀ ਮੈਲ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਉਝ ਤਾਂ ਦੀਹਦੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਸੂਖਮ ਆਕਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਤੇ ਤੇ ਮੋਟੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਹੁਣ ਅਚਾਨਕ ਜੋੜੇ ਨੂੰ ਚੇਤਾ ਆਇਆ ਤੇ ਉੱਚੀ ਬੋਲਿਆ-

ਓਏ ਮੂਰਖਾ ! ਤੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਆ ਤੇ ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਚੁੱਪ ਬੈਠਾ ਹੈਂ ਤੇ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਘੋੜ ਦੌੜ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਰੌਲੇ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੂੰ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਪਾਲ ਰਿਹਾ । ਅਡੋਲ ਹੋ, ਚੁੱਪ ਹੋ ਕੁਛ ਨਾ ਕਰ, ਕੁਛ ਨਾ ਕਰ, ਇਕ ਚੁੱਪ ।

ਇਹ ਕੀਹ ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਖਿਆਲ ਬਾਹਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਵਰਜ ਰਹਾਵੇ ਤੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਉਠਣੇ ਅੰਦਰ ਵਰਜ ਰਹਾਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਬੀ ਜਤਨ ਹੀ ਹੋਇਆ, ਚੁੱਪ ਨਾ ਹੋਈ । ਚੁੱਪ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ? ਬਤੇਰੀ ਚੁੱਪ ਕਰੇ ਪਰ ਚੁੱਪ ਨਾ ਹੁੰਦੀ । ਸੋਚ ਫੇਰ ਆ ਪਵੇ । ਸੋਚ ਸੋਚੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੋਚ ਅਸੋਚ ਵਿਚ ਨਾ ਲੈ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਸੋਚ ਦੀ ਗੰਢ ਸਗੋਂ ਖੁੱਲ ਪਵੇ । ਸੋ ਰਤਾ ਅੰਦਰ ਵਿਹਲ ਭਾਸਣੇ ਲੱਗਾ ਜਾਂ ਤਾਂ 'ਸੋਚ' ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਵੇ । ਜਾਂ 'ਅਸੋਚ ਦੇ ਤਰਲੇ' ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਵੇ । ਤਾਂ ਫੇਰ ਸੋਚੇ ਕਿ ਹੁਣ ਚੁੱਪ ਹੈ, ਇਹੋ ਵਿਹਲ ਜੇਹੀ ਚੁੱਪ ਹੈ ਇਹ ਚੁੱਪ ਫੇਰ ਅਚੁੱਪ ਭਾਸੇ । ਹਾਂ, ਇਹ ਭਾਸੇ ਕਿ ਇਹ ਚੁੱਪ ਦਾ 'ਤਰਲਾ' ਹੈ । ਫੇਰ ਆਖੇ ਮਨਾਂ ਹੁਕਮ ਸੀ ਚੁੱਪ ਬੈਠ, ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਤਰਲੇ ਵਿਚ ਹੈਂ ? ਚੁੱਪ ਬੈਠ, ਪਰ ਜਦ ਚੁੱਪ ਬੈਠੇ, ਤਰਲੇ ਛੱਡੇ ਤਾਂ ਸੋਚ ਆ ਪਵੇ ਜੇ ਸੋਚ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢੇ ਤਾਂ ਉਹ ਚੁਪ ਦਾ ਤਰਲਾ ਬਣ ਜਾਵੇ ਚੁੱਪ ਨਾ ਬਣੇ ।

ਉਹ ਘੜੀ ਮੁਕਣ ਤੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ । ਫੇਰ ਕਿਹਾ ਅੱਜ ਫੇਰ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, ਅਜੇ ਵੇਹਲਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ । ਹਾਂ, ਜੇ ਅਖਣਗੇ ਤਾਂ ਸੱਚ ਆਖਣਗੇ । ਦੇਖੋ ! ਮੈਂ ਇਕ ਘੜੀ ਕੀਹ, ਪਲ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦਾ । ਸੱਚ ਹੀ ਕਹਿਣਗੇ ਨਾ । ਹਾਇ ! ਕਿਵੇਂ ਚਰਨੀਂ ਲਾਈ ਰੱਖਣ, ਕਿਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਦਰੋਂ ਧੱਕਾਂ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ; ਨਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਦਿਆਲੂ ਹਨ, ਧੱਕਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣਗੇ ਏਹੋ ਕਹਿਣਗੇ :

'ਅਜੇ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ।'

ਉਹੋ ਹੋ ਫਿਰ ਮੈਂ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਿਆ, ਸੋਚ ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਹੈ ਜੋ ਨਹੀਂ ਛੁਟਦਾ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਛੁਟਦਾ । ਫੇਰਿਆ ! ਚੁੱਪ ਕਰ, ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਮੁਖੜੇ ਵਲ ਧਿਆਨ ਕਰ । ਹੁਣ ਨਾ ਚੁੱਪ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਸੋਚ ਹਟਦੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਨਾਂ ਪਿਆਰੇ ਨੈਣਾਂ ਵਲ ਤੱਕ । ਬੱਸ, ਏਥੇ ਟਿਕ ਜਾ । ਇਹੋ ਅਚੁੱਪ ਤੇ ਏਹੋ ਸੋਚ ਰੱਖ ਲੈ । ਨਾ ਸਹੀ ਚੁੱਪ ਤੇ ਨਾ ਸਹੀ ਅਸੋਚ ਪੇਸ਼ ਜੋ ਇਸ ਮਨ ਅੱਗੇ ਨਾ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ । ਹੁਣ ਢੇਸੇ ਟੇਕ ਲਾਈ ਤੇ ਲੱਗਾ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਚੰਦਮੁਖ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਟਿਕਾਉਣ, ਪਰ ਉਹ ਚੇਤਾ ਹੀ ਵਿਸਰ ਗਿਆ, ਖਿਆਲ ਮਾਲਕ ਜੀ ਵਲ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਧਿਆਨ

ਕੋਈ ਨਾ ਬੱਝੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਣ। ਢੇਸਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਥੱਕਾ, ਪਰ 'ਜੋਰ ਨ ਸੁਰਤੀ ਗਿਆਨ ਵੀਚਾਰਿ' ॥ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ! ਫੇਰ ਨਿਰਾਸ ਹੋਕੇ ਰੋ ਪਿਆ, ਹਾਇ! ਮੈਂ ਮੂਰਖ! ਜਿਸਨੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਹਾਮੇ ਬੰਨ੍ਹੀ ਰੱਖੇ ਕਿ ਕੁਛ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਅਕਲ ਮੁਕੰਮਲ ਹੈ, ਅੱਜ ਮੈਂ ਐਨਾ ਬੇਖਸ ਬੱਚੇ ਵਰਗਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦਾ। ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਤਕ ਸਕਦਾ।... ਓਏ ਢੇਸਿਆ! ਸਹੁਰਿਆ!! ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਿਦਾਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ? ਜਿਥੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਕਿਵੇਂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ? ਅਜ ਪਤਾ ਲਗਾ ਮੈਂ ਮੂਰਖ ਹਾਂ, ਸਭ ਸਿਆਣਪਾਂ ਸੜ ਗਈਆਂ। ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਭੁੱਖ ਤਾਂ ਘਟੀ ਸੀ, ਪਰ ਕੀਹ ਘਟੀ? ਕੋਈ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਈਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਮੂਰਤਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਤੇ ਸੰਕਲਪ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਦਬਾ ਦਬ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਭੁੱਖ ਹੋਕੇ ਪੇਥੋਂ ਇਕ ਘੜੀ ਨਾ ਬਹਿ ਹੋਈਆ[1]। ਇਕ ਘੜੀ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਬਜਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਣਪਾਂ ਖਰਚ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਰ ਹਾਇ, ਢੇਸਿਆ! ਤੇਰੀ ਕਾਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਚਲੀ ਇਕ ਗੱਲ, ਇਕ ਸਿਆਣਪ ਦੀ ਬੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਚੱਲੀ। ਵੇਖ! ਦਾਤੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾ ਮੰਨ ਹੋਇਆ। ਘੜੀ ਰਬ ਜਾਣੇ ਬੀਤ ਹੀ ਗਈ ਹੋਊ। ਮੈਂ ਕੀਹ ਮੂੰਹ ਦੇਸਾਂ? ਮੈਂ ਅਣਮੰਨ, ਹੁਕਮ ਅਦੂਲ ਮਰਖ! ਹਾਇ ਮੈਂ ਕੀ ਮੂੰਹ ਦੇਸਾਂ? ਹੁਣ ਕੀਹ ਕਰਾਂ? ਉਠ ਚੱਲਾਂ? ਦਾਤਾ ਜੀ ਉਡੀਕਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਓਹ ਪੁੱਛਣਗੇ ਬਹਿ ਆਇਆ ਹੈਂ? ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ, ਹਾਂ ਜੀ। ਉਹ ਕਹਿਣਗੇ ਚੁੱਪ ਬਹਿ ਆਇਆ ਹੈਂ? ਤਾਂ ਕੀਕੂੰ ਕਹਾਂਗਾ ਹਾਂ ਜੀ? ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਚੁੱਪ ਧਾਰੀ, ਕੰਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂ ਸੁਣਕੇ ਉਸ ਵਲੋਂ ਚੁੱਪ ਧਾਰੀ, ਮੈਂ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਮੈਂ ਸੋਚਾਂ ਜੋੜਕੇ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਸੋਚਣ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ। ਲੱਖ ਸਿਆਣਪ ਸੋਚੀ, ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ ਪਰ ਨਾ ਗਈ, ਮੈਂ ਅਸੋਚ ਤੇ ਚੁੱਪ ਹੋਣ ਦਾ ਤਰਲਾ ਲਾਇਆ, ਪਰ ਅੰਦਰਲਾ ਨਾ ਚੁੱਪ ਹੋਇਆ। ਆਖਸਾਂ ਜੀ ਬਹਿ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਪਰ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਉਂ ਸੋਚਦਿਆਂ ਢੇਸੇ ਨੂੰ ਗੱਚ ਭਰ ਆਇਆ ਸੀ, ਨੈਣਾਂ ਤੋਂ ਅੱਥਰੂ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ। 'ਹਾਇ! ਮੈਂ ਨਾਚੀਜ਼' ਹਾਇ 'ਮੈਂ ਕੁਛ ਨਾ' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੱਚ ਵਿਚ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬੇ-ਆਪੇ ਜਿਹੇ ਵਿਰਾਗ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਛਿਨ ਆਈ, ਇਕ ਝਲਕਾਰ ਵੱਜਾ, ਇਕ ਅੱਖ ਚਮਕਾਰ ਦਾ ਸਮਾ ਲੰਘਿਆ ਕਿ ਢੇਸੇ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੇ ਖੂਹ ਪਰ ਬੈਠੇ ਜਲ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਰਖੇ ਚਰਨ ਕਮਲ ਦਿੱਸ ਪਏ, ਆਵਾਜ਼ ਆਈ—ਕਹੁ—

"ਵਾਹਿਗੁਰੂ"

ਢੇਸੇ ਦੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਢੇਸਾ ਬੇਸੁੱਧ ਸੀ। ਹੁਣ ਸੁੱਧ ਆਈ ਤਾਂ ਜੀਭ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਵਾਹਿਗੁਰੂ"

ਲੂੰਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਝਰਨਾਟ ਛਿੜ ਰਹੀ ਸੀ, ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਠੰਢ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹਲਕਾਪਨ ਸੀ, ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਇਕ ਮਧਮ ਮੱਧਮ ਸੁਆਦ ਜੇਹਾ ਸੀ, ਜੀਭ ਪਰ ਇਕ ਰਸ ਸੀ ਤੇ ਜੀਭ ਹਿਲ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ—

"ਵਾਹਿਗੁਰੂ"

ਢੇਸੇ ਨੇ 'ਬੋਲਹੁ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਰੋਜ਼ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਆਪ ਬੀ ਕਈ ਵਾਰੀ 'ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਕਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਕਿ ਅਸਰ। ਹੈ ਹਾਂ, ਉਸਨੇ ਅੱਜ ਇਹ ਅਨੋਖਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸੁਣਿਆ, ਜੀ ਹਾਂ, ਸਤਿਗੁਰ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ, ਫੇਰ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਜੁ ਉਤਾਵਲਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅੱਖ ਖੁਲੀ, ਛੇਤੀ ਜੁ ਅੱਖ ਖੁਲੀ, ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੇ, ਢੇਸਾ ਸੀ ਇਕੱਲਾ ਤੇ ਢੇਸੇ ਦੀ ਜੀਭ ਤੇ ਸੀ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਪਰ ਜੀਭ ਹੁਣ ਰਸ ਵਾਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਇਹ ਕੀਹ ਸੀ? ਢੇਸਾ ਨਹੀ ਸਮਝ ਸਕਿਆ ਪਰ ਉਹ ਇਕ ਸੁਆਦ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਕਦੇ ਇਕ ਨਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੀਤੇ ਸੁਖ ਵਿਚ ਸੀ।

ਹੁਣ ਘੜੀਓਂ ਵਧ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਢੇਸਾ ਉਠਿਆ। ਉੱਠੇ ਕੌਣ? ਪਰ ਹੁਕਮ ਯਾਦ ਸੀ ਸੋ ਉੱਠਣਾ ਪਿਆ। ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਟਰ ਪਿਆ।

ਅੰਦਰ ਇਕ ਨਾਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਯਾ ਧੁਨਿ ਭਾਸਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਜਾਗ੍ਰਤ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਸੁਆਦ ਭਾਸਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਸਿਮਰਨ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦਾ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਢੇਸਾ ਸਨੇ ਰਸ ਮੱਤਾ ਨੈਣ ਅਲਸਾਇਆ ਟੁਰੀ ਆਇਆ। ਅੱਗੇ ਖੂਹ ਤੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਉਥੋਂ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਢੇਸੇ ਨੂੰ ਹੁਣ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖਿੱਚ ਕੁਝੱਕਾ ਤਾਂ ਵੱਜਾ, ਪਰ ਘਬਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਆਇਆ, ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਉੱਥੇ ਬੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖਿੱਚ ਵੱਜੀ, ਪਰ ਘਬਰਾ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਢੇਸਾ ਹੁਣ ਸਾਈਂਦਾਸ ਦੇ ਘਰ ਆਇਆ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦਾਤਾ ਜੀ ਪਲੰਘ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਰਾਮੋ ਪੱਖਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਦੀ ਚਰਨਾਂ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰ ਹੱਸਕੇ ਬੋਲੇ— ਢੇਸਿਆ! ਚੁੱਪ ਬੈਠ ਆਇਆ ਹੈਂ?

ਢੇਸਾ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਲਿਪਟ ਗਿਆ, ਰੋ ਪਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ:-
ਸਚਿਆ! ਮੈਂ ਮੂਰਖ,
ਮੈਂ ਮੂਰਖ, ਮੈਂ ਮੂਰਖ!

ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਸੁਣਾ ਚੁਪ ਬੈਠੋਂ ਕਿ ਨਾ?

ਢੇਸਾ -ਇਹ ਤਨ ਭੌਂਕਣਾ ਚੁਪ ਨਹੀਂ ਬਹਿਣ ਦੇਂਦਾ। ਤੇਰੀ ਮਿਹਰ,

---

1. ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ
ਚੁਪੈ ਚੁਪਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵ ਤਾਰ ॥
ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ ॥
ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ ॥
[ਜਪਜੀ]

ਤੇਰੇ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰ ? ਤੂੰ ਕੋਈ ਝਲਕਾ ਮਾਰਿਆ, ਕੋਈ ਝਾਉਲਾ ਪਾਈਓਈਕਿ ਕੋਈ ਦਮਕਾਰਾ ਦਿੱਤੋਈ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਛ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ।

ਸਤਿਗੁਰ — ਕੁਛ ਹੋਈਆ ਸੀ ?
ਢੇਸਾ— ਪਾਤਸ਼ਾਹ—
'ਹਮ ਰੁਲਤੇ ਫਿਰਤੇ ਕੋਈ ਬਾਤ ਪੂਛਤਾ
ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗਿ ਕੀਰੇ ਹਮ ਥਾਪੇ ॥'

ਸਤਿਗੁਰ— ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ, ਡਿੱਠਾ, ਸਮਝਿਆ ?

ਢੇਸਾ—ਸੁਣਿਆਂ; ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂ। ਡਿੱਠਾ ਆਪਣੇ ਪਰਾਏ ਮਿੱਤ੍ਰ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ। ਨਾ ਡਿੱਠਾ ਪਰ ਨਾ ਡਿੱਠਾ ਦੇਖਣ ਜੋਗ, ਨਾ ਸੁਣਿਆਂ ਪਰ ਨਾ ਸੁਣਿਆਂ ਸੁਣਨੇ ਜੋਗ।

ਸਤਿਗੁਰ— ਫੇਰ ਖਾਲੀ ਆਇਆ ? ਜੇਹਾ ਗਿਆ ਤੇਹਾ......?

ਢੇਸਾ—ਖਾਲੀ ਗਿਆ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਭਰਿਆਂ ਆਇਆ। ਤੂ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਕੋਈ ਛਿਨ ਆਈ। ਮੈਂ ਡਿੱਠੇ ਤੇਰੇ ਚਰਨ ਕਮਲ ਮਕਰੰਦ ਰਸ ਨਾਲ ਭਰੇ, ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ : 'ਵਾਹਿਗੁਰ' ਜੋ ਸੁਣਿਆਂ ਬਹਿ ਗਿਆ ਜੀਭ ਤੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਲਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਹਲਕਾ ਕਰ ਗਿਆ ਸਰੀਰ ਮਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਖੀਵਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਸੁਆਦ ਵਿਚ ਹਾਂ ਤੇ ਜੀਭ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ:—

ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰ, ਵਾਹਿਗੁਰ !

ਇਹ ਕਹਿ ਢੇਸਾ ਫੇਰ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਲਿਪਟ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਸਿਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ: ਢੇਸਿਆ ! ਤੈਨੂੰ 'ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ' ਧੁਰੋਂ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਵੇਖ ! ਦਾਤ ਅਜਰ ਵਸਤੂ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਜਰਨਾ ਕਠਨ ਹੈ ਤੇ ਵੇਖੀਂ ਇਹ ਗੁਆ ਨਾ ਬੈਠੀਂ !

ਸਾਈਂਦਾਸ ਵੱਲ—

ਸਾਈਂ ਦਾਸ ! ਢੇਸਾ ਨਾਮ-ਧਰੀਕ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਤੇ ਮਿਹਰ ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਮਿਹਰ ਰੱਖੀਂ, ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਛੋਂ ਤਪ-ਹੀਨ ਹੈ, ਏਥੇ ਸੇਵਾ ਘਾਲ ਦਾ ਪੱਕਾ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੇਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਨਾਮ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਹ ਮਨ ਦੀ ਸੂਖਮ ਮੈਲ ਨੂੰ ਕੱਟੇਗਾ, ਨਾਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰਸ ਵਿਚ ਤੇ ਲਿਵ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਹਾਲੇ ਜੋ ਰਸ ਇਸ ਨੂੰ ਪਿਆ ਹੈ ਉਹ ਰਾਸ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਣਜ ਵਪਾਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੀਂ, ਤਾਂ ਜੋ ਆਧਣੀ ਰਾਸ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਕਹਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਢੇਸੇ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਸੀ ਵਿਥਿਆ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੇ ਟੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਢੇਸੇ ਨਾਲ ਵਾਪਰ ਚੁਕੀ ਸੀ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਨ, ਪਿਛੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਸੀ, ਸਤਿਸੰਗ ਸੀ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਮੰਡਲ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਸੀ।

—o—

(੩)

ਇਕ ਦਿਨ ਢੇਸਾ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਇਕ ਏਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸੇ ਤੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਚਲ ਪਈ।

ਢੇਸਾ—ਸ੍ਰੀ ਜੀਓ ! ਮੈਂ ਬੜੀ ਵੇਰੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਸੀ 'ਨਾਮ ਜਪੋ' ਤੇ ਬੜੀ ਵੇਰੀ 'ਸਿਮਰਨ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਕਈ ਵੇਰ ਆਪ ਬੀ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਜਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਕੀਹ ਸੀ ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੀਹ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕੀਹ ਅਚਰਜ ਕੌਤਕ ਵਰਤ ਗਿਆ ?

ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਬੋਲੇ—

ਕਬੀਰ ਰਾਮ ਕਹਨ ਮਹਿ ਭੇਦੁ ਹੈ ਤਾ ਮਹਿ ਏਕੁ ਬਿਚਾਰ ॥
ਸੋਈ ਰਾਮੁ ਸਭੈ ਕਹਹਿ ਸੋਈ ਕਉਤਕ ਹਾਰ ॥

ਸਾਰੇ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਨਾਮ ਮੂੰਹੋਂ ਕਹਿ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਢੇਸਿਆ ! ਇਕ ਨਾਮ ਕੌਤਕਹਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੌਤਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪਦ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਅਸਚਰਜ ! ਕੌਤਕਹਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਇਆ 'ਅਸਚਰਜ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ', ਅਰਥਾਤ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ। ਤੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਚਰਜ, ਵਿਸਮਾਦ, ਅਦਭੁਤ ਦੇ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ ਤੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਭੀ ਵਿਸਮਾਦ ਦੀ ਪੌੜੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਚੇਤੇ ਕਰੀਂ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਰੇ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਵੇਂ ਹੋਰ ਪਦ ਉਚਾਰੀਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਪਦ ਉਚਾਰ ਛਡਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੋਈ ਕੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਐਸਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਸਮਾਦ ਉਤਪਤ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਢੇਸਾ—ਜੀ ਵਿਸਮਾਦ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕੀਹ ਗਲ ਹੈ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਵਿਸਮਾਦ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ: ਇਕ ਤਾਂ ਸੁਤੇ ਹੀ ਕਦੇ ਝਲਕਾ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਟੁਰਦਿਆਂ ਮਨ ਦੀ ਏਕਾਗ੍ਰਤਾ ਤੇ ਰਸ ਦਾ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਚੇਰਾ ਰੰਗ ਹੈ।

ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਸਮਾਦ ਤਾਂ ਐਉਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਾਡੀ ਸੁਰਤ ਕਿਸੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਤੱਕਕੇ; ਯਾ ਕਿਸੇ

ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਵੇਗ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਸੋਚ ਮੰਡਲਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਉਠਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਅਵਸਥਾਂ ਇਸ ਤੇ ਛਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁਰਤ ਅਸਚਰਜ ਦੇ ਘਰ ਲੀਨ ਜਿਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਸੁਆਦ ਦਾ ਝਲਕਾ ਵਜਦਾ ਹੈ, ਐਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਅਨੰਤ ਦੀ ਛੁਹ ਨਾਲ ਛੁਹਿਆ ਹੈ ਯਾ ਅਨੰਤ ਵਿਚ ਟੁੱਭੀ ਲਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਬੀਤ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਮਨ ਪਿਆ ਆਖਦਾ ਹੈ-ਵਾਹ ਵਾਹ ! ਅਚਰਜ ਹੈ ! ਫੇਸਿਆ ! ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਮਨੁਖ ਦੇ ਚਿਤ ਤੋਂ ਹੁਣ ਘੱਟ ਲੰਘਦੀ ਹੈ, ਮਨੁਖ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ, ਫਿਕਰਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਲੋੜਾਂ ਵਿਚ ਇੰਨਾਂ ਡੁੱਬ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਇਸ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘਟ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਦੂਸਰਾ ਵਿਸਮਾਦ ਹੈ: ਜੋ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਮਨ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਹੋਇਆਂ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮੀ ਜੀ ਦੀ ਛੁਹ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਰਸ ਛਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਮੁੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਜ ਦਾ ਆਵੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਵਾਹ ਵਾਹ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰਸਮਯ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਿਨ ਇਹੋ ਚੋਜ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਕਉਤਕਹਾਰ ਨਾਮ ਤੇਰੇ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਆਪਣੇ ਬਲ ਨਾਲ । ਤੈਨੂੰ ਉਹ ਰਸਮਈ ਨਾਮ ਮਿਲ ਗਿਆ । ਫੇਰ ਮਗਰੋਂ ਤੂੰ ਜਾਪਦਾ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸੈਂ, ਪਰ ਇਕ ਸੁਆਦ ਤੇ ਇਕ ਰੰਗ ਪਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦਾ ਸੈਂ, ਇਹ ਵਿਸਮਾਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦੀ ਸ਼ੈ ਨਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਈਂ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਝਲਕੇ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਇਕ ਧਨ ਹੈ, ਰਾਸ ਹੈ ਅਰ ਨਾਮ ਦਾਨ ਇਕ ਭਾਰੀ ਰਹਿਮਤ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਨੂੰ ਧਨ, ਦਾਤ, ਰਸ ਵੱਖਰ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

ਫੇਸਾ- ਠੀਕ ਹੈ, ਫੇਰ ਜੀ ! ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵਿਸਮਾਦ ਦਾ ਝਲਕਾ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਭ ਨਾਲ ਜਪਣਾ ਨਿਸ਼ਫਲ ਗਿਆ ?

ਭਾਈ ਜੀ—ਨਹੀਂ ਸੱਜਣਾ ! ਨਾਮ ਕਦੇ ਅਫਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ । ਦੇਖ ! ਭਗਤ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ—

ਰੇ ਜਿਹਬਾ ਕਰਉ ਸਤ ਖੰਡ ॥

ਜਾਮਿ ਨ ਉਚਰਸਿ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ॥

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਹੇ ਜੀਭ ! ਜੇ ਤੂੰ ਨਾਮ ਨਾ ਲਵੇਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਸੱਤ ਟੋਟੇ ਕਰਾਂ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ:—

"ਰਸਨਾ ਜਪੈ ਨ ਨਾਮੁ
ਤਿਲੁ ਤਿਲੁ ਕਰਿ ਕਟੀਐ ॥"

ਨਾਮ ਨਾ ਜਪਣ ਵਾਲੀ ਜੀਭ ਤਿਲ ਤਿਲ ਜਿੰਨੇ ਟੋਟੇ ਕਰਕੇ ਕੱਟੀ ਜਾਵੇ । ਸੋ ਸਿੱਧ ਕੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੀਭ ਨਾਲ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਚਾਹੀਏ ।

ਜੀਭ ਨਾਲ ਨਾਮ ਜਪਿਆਂ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਕੱਟੀਦੀ ਹੈ । ਮਨ ਜੋ ਸਾਰੇ ਉਡ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਕ ਖ਼ਿਆਲ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਧਿਆਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੁਭਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਸ ਖਿਆਲ ਦਾ ਜਤਨ ਜ਼ਰੂਰ ਲੋੜੀਏ ਕਿ ਮੈਂ ਨਾਮ ਜਪ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਅਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਅਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ. ਉਹ ਅਤਿ ਉੱਚਾ ਤੇ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਜੀਭ ਦਾ ਜਪਣਾ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ । ਜਿਤਨੇ ਉੱਚੇ ਲੋਕ ਹੋਏ ਹਨ; ਸੋ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਹਰਦਮ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰਖਦੇ ਸਨ । ਹਰਦਮ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਇਹੋ ਮੂਲ ਗੱਲ ਹੈ ।

ਜੋ ਕੋਤਕਹਾਰ ਰੰਗ ਤੁਸਾਂ ਡਿੱਠਾ ਹੈ, ਇਹ ਮਿਹਰ ਹੈ । ਇਹ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰੱਤਾ ਹੋਇਆ ਦਾਤਾ ਸਾਨੂੰ ਨਾਮ ਦੀ ਰਾਸ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਨਾਮ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਿਣਕਾ ਹੈ ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਨਾਮ ਦੀ ਰਾਸ ਦਾ, ਜੋ ਅੰਦਰ ਨਿਵਾਸ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮਘਾਇਆਂ ਮਘਦਾ ਤੇ ਵਧਾਇਆਂ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ:—

ਕਿਨਕਾ ਏਕ ਜਿਸੁ ਜੀਅ ਬਸਾਵੈ ।
ਤਾਕੀ ਮਹਿਮਾ ਗਨੀ ਨਾ ਆਵੈ ॥

ਫੇਸਾ—ਖਿਮਾ ਕਰਨੀ, ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਤੁਕ ਯਾਦ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਆਸ਼ਾ ਹੈ :-

ਕਬੀਰ ਰਾਮੈ ਰਾਮੁ ਕਹੁ ਕਹਿਬੇ ਮਾਹਿ ਬਿਬੇਕ ॥ ਏਕੁ ਅਨੇਕਹਿ ਮਿਲ ਗਇਆ ਏਕ ਸ਼ਮਾਨ ਏਕ ॥

ਭਾਈ—ਉਹੋ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਲੋਕ ਰਾਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਬੇਕ-ਬੀਚਾਰ-ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦਿਆਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਡਾ ਆਸ਼ਾ 'ਇੰਦੀਆ' ਹੈ । ਇਹ ਗੱਲ ਕਦੇ ਨਾ ਭੁੱਲੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਜੋ ਅੰਦਰ ਵਸਾਇਆ ਤਾਂ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਸੁਰਤ 'ਇਕ' ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰਤ ਇਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦੀ, ਅਨੇਕ ਸੰਕਲਪਾਂ, ਫੁਰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪਈ ਭਟਕਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਉਹ 'ਇਕ ਦਾ ਸਿਮਰਨ, ਜੋ ਅੰਦਰ ਅਸਾਂ ਜਪ ਜਪਕੇ ਪਾਉਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਅਨੇਕਤਾਈ—ਫੁਰਨਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਰਲ ਗਿਆ । ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਤੈਨੂੰ ਲੱਭਾ ਹੈ, ਇਹ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਇਕ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਵਿਚ ਸਮਾਈ ਬਖ਼ਸ਼ੇਗਾ । ਭਾਵ

ਇਹ ਕਿ ਇਕ ਨਾਮ ਤਾਂ ਅਨੇਕ ਫੁਰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਰਲ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਕ ਨਾਮ ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਸਮਾਈ ਦੇ ਗਿਆ, ਇਹ ਬਿਬੇਕ ਹੈ। ਬਿਬੇਕ ਨਾਮ ਵੀਚਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਲਈ ਇਸ ਵੀਚਾਰ ਆਸਰੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਚੇਲਾ—ਇਹ ਕਿਕੂੰ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਸੁਣੋ

ਰਾਮੁ ਰਾਮੁ ਸਭੁ ਕੋ ਕਹੈ ਕਹਿਐ ਰਾਮੁ ਨ ਹੋਇ ॥
ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਰਾਮੁ ਮਨਿ ਵਸੈ ਤਾ ਫਲੁ ਪਾਵੈ ਕੋਇ ॥
(ਗੂਜਰੀ ਮਹਲਾ ੩)

ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਮ ਕਹਿਣ ਮਾਤ੍ਰ ਤਾਂ ਲੋਕੀ ਅਚਰਜ ਵੇਲੇ, ਡੈ ਵੇਲੇ, ਸਤ੍ਰੈ ਖਾਣ ਵੇਲੇ ਬੀ ਕਹਿ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਕਹਿਣ ਨਾਲ 'ਨਾਮ ਪ੍ਰੇਮੀ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਈਦਾ। ਪਰ ਇਸੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਫਲ ਮਿਲਣਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੇ ਗੁਰੂ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸੋ ਜਿਕੂੰ ਦਾਤੇ ਨੇ ਤੇਰੇ ਤੇ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਿਨ ਜੋ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਉਸ ਘੜੀ ਭਰ ਏਕਾਂਤ ਚੁੱਪ ਬਹਿਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੱਸੀ ਸੀ, ਉਹ ਚੇਤੇ ਕਰ ਲੈ ਕਿ ਤੇਰਾ ਮਨ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟਿਕਦਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਸੱਚਾ ਤੇ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਅੰਦਰਲੀ ਕਿਸੇ ਟੇਕ ਤੇ ਟਿਕਣ ਦਾ ਲਾਉਂਦਾ ਸੈਂ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਸੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਲੋਕੀਂ ਕਈ ਤਰਲੇ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਫਲ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਤੂੰਹੋਂ ਦੱਸ ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੀਹ ਬਣਦਾ ਹੈ ? ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਵੀਚਾਰ ਉੱਦਮ ਸਨ, ਤੇ 'ਇਹ ਨਹੀਂ', ਇਹ ਨਹੀਂ' ਕਰਕੇ ਯਥਾਰਥ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਟੋਹਾਂ ਲਾਉਂਦਾ ਸੈਂ ਅਰ ਹਰ ਗ਼ਲਤੀ ਤੋਂ ਆਪੇ ਨੂੰ ਕੱਢਦਾ ਸੈਂ, ਪਰ ਬਣਦਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਜੇ ਤੂੰ 'ਸਤਿਸੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ' ਸੈਂ, ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੈਂ ਤੇ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੈਂ। ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਸਿਖ ਰਹੇ ਮਨ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਹਾਂ ਲੋੜ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਨਾਮ ਦਾ ਕਿਣਕਾ ਅੰਦਰ ਲਹਿ ਜਾਵੇ, ਧਸ ਜਾਵੇ। ਇਸਦਾ ਹਿਰਦੇ ਵੱਸਣਾ ਮੂਲ ਰਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ, ਦੇਖ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

ਮੁਖਹੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਕਰੈ ਵਿਰਲੈ ਹਿਰਦੈ ਵਸਾਇਆ ॥
ਨਾਨਕ ਜਿਨ ਕੈ ਹਿਰਦੈ ਵਸਿਆ ਮੋਖ ਮੁਕਤਿ ਤਿਨ ਪਾਇਆ ॥

ਪਰ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝ ਬੈਠੀਂ ਕਿ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਜਪਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਹੀ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਹ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਵੱਸਣਾ ਹੈ ਤੇ ਵਰਤਣਾ ਹੈ, ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਤਾਵਿਆਂ ਵਿਚ ਮਨ ਨੇ ਖਿੰਡਣਾਂ ਤੇ ਮੈਲਿਆਂ ਬੀ ਕਈ ਵੇਰ ਹੋ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਮੈਲ ਰਸਨਾ ਦੇ ਜਪ ਨਾਲ ਉਤਰਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਮਨ ਵਾਲਾ ਸਿਮਰਨ ਸਫਾ ਹੋ ਕੇ ਟੁਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਤੂੰ ਕਿਤੇ ਇਹ ਬੀ ਨਾ ਸਮਝ ਬੈਠੀਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਸ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਤੂੰ ਗ਼ਾਫ਼ਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਹੀ ਸਾਵਧਾਨਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੋ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕਿਣਕਾ ਵਸਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਹੈ :—

ਨਉਨਿਧਿ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਹਰਿ ਮੈ ਪਲੈ ਬਧਾ ਛਿਕਿ ਜੀਉ ॥
(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਫੇਰ ਧਨ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਂਙ ਬੰਨਕੇ ਰਖ ਛੱਡਣਾ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਇਸਨੂੰ ਗਹੁ ਕਰਕੇ ਸੰਭਾਲਣਾ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਰਾਸ ਜੋ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਸੋ ਵਧਾਉਣੀ ਹੈ, ਉਹ ਜੋ ਨਾਮ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸੇ ਕਿ ਜੀਭ ਤੇ ਕਿ ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ, ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦੇਣੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਟੇਕ ਸਦਾ ਰੱਖਣੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਚੇਤੇ ਕਰਨ ਦਾ—ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦਾ—ਵਿਉਪਾਰ ਟੁਰੇਗਾ, ਇਸ ਦੇ ਟੁਰਦਿਆਂ ਟੁਰਦਿਆਂ ਮਨ ਦੀਆ ਸੂਖਮ ਮੈਲਾ ਤੇ ਕਾਈਆਂ ਕੱਟੀਦੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਅੰਤ ਨਾਮ ਇਕ ਰਸ ਰੂਪਤਾ ਵਿਚ ਆਵੇਗਾ। ਰਸ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਟਿਕੇਗਾ। ਇਹ ਰਸ ਰੂਪ ਫੇਰ ਵਧਦੀ ਵਧਦੀ ਲਿਵ ਬਣ ਜਾਏਗੀ।

ਚੇਲਾ—ਸ੍ਰੀ ਜੀਓ ! ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਉਸ ਦਿਨ ਦਾ ਸੁਖ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਸੁਆਦ ਤੇ ਅਸਚਰਜ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਵੀ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਛ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਮਰਨ ਇਕ ਬੜੀ ਕਠਨ ਗੱਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਖਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਮਨ ਉਟਾਟਰਾ ਬੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਉਟਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਮੱਲੋਮੱਲੀ ਜੀਭ ਹਿਲਾਈ ਦੀ ਹੈ।

ਸਾਈਂ ਦਾਸ—ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਭਗਤ ਜਨ, ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਜਗਿਆਸੂ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਨਾ ਛੱਡਦੇ। ਤੀਸਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੂਰਨ ਗੁਰ ਸੇ, ਪਰ ਫ਼ੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠਕੇ, (ਸਰੀਰ ਬਿਰਧ ਸੀ ਤਾਂ ਬੀ) ਕਿੱਲੀ ਫੜਕੇ ਖੜੋਕੇ ਨਾਮ ਜਾਪਦੇ ਸੇ। ਕਿੱਲੀ ਅਜੇ ਤਕ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਤਰੱਦਦ ਕਿਉਂ ਸੀ ? ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਕੇ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਹੈ, ਦਲਿੱਦ੍ਰ ਨਾ ਪਵੇ ਤੇ ਆਲਸ ਨਾ ਆਵੇ।

"ਉਦਮੁ ਕਰਹੁ ਵਡਭਾਗੀ ਹੋ
ਸਿਮਰਹੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਾਇ ॥"

ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਉੱਦਮ ਰਹੇ, ਸਾਵਧਾਨਤਾ ਰਹੇ।

ਸਾਥੋਂ ਭੁੱਲਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਅਸਾਂ ਮੈਲ ਸਹੇੜ ਲੈਣੀ ਹੋਈ। ਕੋਈ ਤਿਆਗੀ ਜੋਗੀ ਤਾਂ ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਜੋ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਮਾਰਗ ਹੈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੈਲਾਂ ਦਾ ਆ ਪੈਣਾ, ਮਨ ਨੇ ਉਟਾਟਰਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਸੋ ਅਭਿਆਸੀ ਹੋ ਬਣਿਆ ਰਹੇ ਤਾਂ ਨਾਮ ਜਪਦਿਆਂ ਮੈਲ ਕਟੀਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਮੈਲ ਕਟੀਂਦੀ ਹੈ ਫਿਰ ਰਸ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਦੇ ਦੋ ਕੰਮ ਹਨ:੧, ਮੈਲ ਕਟਣੀ ਤੇ ੨, ਰਸ ਦੇਣਾ। ਦੇਖੋ ਮਾਲਕ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ :

ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਮਨ ਕੀ ਮਲੁ ਜਾਇ ॥
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਰਿਦ ਮਾਹਿ ਸਮਾਇ ॥

੧, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਲਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ੨. ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਨਾਮ (ਰਸਾਵਲਾ ਨਾਮ) ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਮਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਜੇ ਤਾਂ ਮੈਲ ਨੂੰ ਇਕੋ ਦਿਨ ਕਟੀਜਕੇ ਫੇਰ ਨਾ ਪੈਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤਾਂ ਰਸ ਬੱਝਾ ਰਹੇ। ਮੈਲ ਨੇ ਰੋਜ ਪੈਣਾ, ਮਨ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਫਿਰ ਬੇਸੁਆਦੀ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਤਾਂਤੇ ਨਿਤ ਜਪਣਾ ਤੇ ਮੈਲ ਨੂੰ ਕੱਟਣਾ, ਫੇਰ ਰਸ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਨਾ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਹੈ :-

ਫਿਰਿ ਚੜੈ ਦਿਵਸੁ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਵੈ ਬਹਦਿਆਂ
ਉਠਦਿਆ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ ॥

ਫੇਰ ਹੁਕਮ ਹੈ :- ਊਠਤ ਬੈਠਤ ਸੋਵਤ ਨਾਮ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਜਨ ਕੈ ਸਦ ਕਾਮ ॥

ਫੇਰ :-ਊਠਤ ਬੈਠਤ ਸੋਵਤ ਧਿਆਈਐ ॥
ਮਾਰਗਿ ਚਲਤ ਹਰੇ ਹਰਿ ਗਾਈਐ ॥

ਢੇਸਿਆ ! ਨਾਮ ਤਾਂ ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਜਤਣ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਉੱਚੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਢੇਸਾ—ਫੇਰ ਜੀ ! ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਨਾਮ ਦੀ ਕਣੀ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪਾਈ ਹੈ. ਨਿਕਲ ਵੈਂਦੀ ਏ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਨਹੀਂ ਢੇਸਿਆ ! ਉਹ ਘੜੀ ਨਾ ਆਵੇ ਕਿ ਕਣੀ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ। ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਭਾਨੂਣੂ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਜਤਨ ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸ ਰਿਹਾਂ ਹਾਂ।

ਮਨ ਤੇ ਮੈਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਧੂੜ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ ਟੁਰ ਜਾਂਦਾ, ਪਰ ਸੂਰਜ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਉਸ ਦਾਂ ਚਾਨਣਾ ਤੇ ਨਿੱਘ ਸਾਥੋਂ ਖੁੱਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮੈਲ ਚੜ੍ਹਿਆਂ ਨਾਮ ਦਾ ਰਸ ਤੇ ਸੁਆਦ ਸਾਥੋਂ ਖੁੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਲ ਨਾ ਪੈਣ ਦਿਓ, ਨਾ ਪੈਣ ਦਿਓ, ਪਵੇ ਤਾਂ ਧੋ ਦਿਓ, ਧੋ ਦਿਓ।

ਢੇਸਾ—ਮੈਲ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਪਵੇ ?

ਸਾਈਂਦਾਸ—ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮਿਹਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਪਰ ਕੁਛ ਭੁੱਲਾਂ ਹਨ ਜੋ ਮੈਲ ਨੂੰ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਤਾਂ ਹੈ ਕ੍ਰੋਧ, ਇਕ ਹੈ ਭੈ, ਇਕ ਹੈ ਮੋਹ।

ਇਤੀ ਦੂਜਾ ਭਾਗ

—o—